

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Mészöly Miklós 100

- KUKORELLY ENDRE verse 1
DARVASI LÁSZLÓ: A gróf hazabiciklizik *(regényrészlet)* 2
BENCSIK ORSOLYA: Próza *(Viaszkosmészöly)* 5
MÓSER ZOLTÁN: Mészöly Miklóssal „fázok” 10
KOMORÓCZY GÉZA: Készülni kell az őszi versenyekre
(Szolláth Dávid beszélgetése Mészöly Miklósról és Polcz Alaine-ről) 16
GELENCSÉR GÁBOR: A médium *(Mészöly és a film[ese]k)* 25
BAZSÁNYI SÁNDOR: Megújulás, átváltozás, megbocsátás *(Mészöly Miklós
Megbocsátásának helye Balassa Péter „új prózáról” szóló irodalomkritikai
elbeszélésében)* 31
ÁGOSTON ZOLTÁN: Szekszárd, Pannónia, Közép-Európa
(Mészöly Miklós és vidéke) 41
P. SIMON ATTILA: Vér, szenvedés, halál, jogtörténet *(Buda és Pest 1686 és 1708
közötti bírósági gyakorlatának jelentősége Mészöly Miklós prózájában)* 48
DEMÉNY PÉTER: Iskola a magasban 56
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Mészöly hamva 58

*

- MARKÓ BÉLA versei 61
LACKFI JÁNOS verse 64
ACZÉL GÉZA versei 66
VIDA KAMILLA versei 67
TÓTH KRISZTINA: Vigyázz, forró! *(regényrészlet)* 70
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Az angol lány *(elbeszélés)* 74
RIGÓ KATA: Azt kérdeztem, mik a terveid *(novella)* 86
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versei 91
PETRIK IVÁN versei 93
PAPP-FÜR JÁNOS versei 95

*

- RADNÓTI SÁNDOR: Visszafelé olvasva *(Kiss Tibor Noé: Beláthatatlan táj)* 97
DÉRCZY PÉTER: A rend vágya *(Greco Krisztián: Magamról többet)* 100
OWAIMER OLIVER: „Mintha elérzékenyültem volna” *(Markó Béla: Egy mondat a
szabadságról)* 106

2021

JANUÁR

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzeneztörzstő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KUKORELLY ENDRE

Mi kezdődik el

*Egy ember áll a kertbe'.
Néz valamerre. Néz.
Nézem, hogy mi van erre.*

*A bányató talán.
Vagy még mélyebb ügyek.
Átnéz a ködfalon.*

*Nem szól. Ez érdekes.
Direkt úgy állok, hogy
ne lássa meg.*

*Nézi a levegőt.
Amíg van, addig
bosszant. Bosszantom őt.*

*Nehéz így nézni. Szép, ami.
Nehéz nézni így, ami szép.
Leégett város hamvai.*

*Áll. Egyenes. Fehér
a haja. Nem mozog.
Bármit elér.*

*Köd van. A délelőtt
még nem kezdődik el.
De mi kezdődik el.
Ugyan már, mi kezdődne el.*

A gróf hazabiciklizik

– Halhatatlanok –

Nem sokkal Gold kalandor eltávozása után, ahogy már hazafelé tartott, és már nem is volt messze a kastély, a kerékpár megcsúszott egy tehénlepenyén. Kicsit elimbolygott, amely idő különben örökkévalóságnak tetszett. Aztán hatalmasat zuhant. Sokáig nem mozdult. Úgy értékelte a hirtelen bekövetkező helyzetet, hogy nem érdemes már bárminemű cselekedetet végrehajtania. Ugyanis meghal, mint egy kutya. Ami maradt, ez a néhány perc, teljen el nyugalomban, felesleges a kapálózás. Bámulta a habos, a szederjes arcához mind közelebb ereszkedő eget, számolt. Öt egymást követő recsenést regisztrált a testében, akkor lehunyta a szemét, és mondani kezdte, miatyánk, ki vagy a..., nem. Megértette, az a sok kis töréshang mind visszhang volt. Csupán egyetlen recsenés történt az ő szép, férfias testében. Viszont tényleg meg fog halni. Várja a felesége, Árvay Gizella, már rendezgeti az égi tányérokat. Pezsgőzni odafönt! Koccan az égi pohár, száll a buborék. Te jó ég, mit mondanak majd egymásnak, hogy beszélnek meg, amit az életben nem tudtak?

A halál csak távolról rémületes. Most, hogy odaült a mellkasára, igazán kicsinyesnek érezte. Ha rákönyököl a kertkapura, és beszél az életünkbe, hogy fájront, gyerekek, vége van a dalnak, nem annyira rémül meg az ember. Inkább kellemetlenül érintette, hogy ennyire semmiség az egész. Ettől rettegett egész életében?! Azért kicsordult a könnye, a kertre gondolt. Hogy nincsen. Nem létezik még. Elkésett a kert születése, mint az eső, a fény, a jó idő. Minden jégvirágos istenfásza elkésett. Arany Sámuel, a kalandor, akibe a bizalmát fektette, nem jött vissza. Nem hozta az átkozott a terveket.

Nem tudott mozdulni. Nyögött, basszák meg, mindenki bassza meg, az Isten is bassza meg, arkangyalostul, összesszentestül, Szent Péter, te főbirodalmi seggnyaló!

Aztán a drága feleségére gondolt, meg máris a hóbortos lányára, Karolinára, aki szintén tudott kerékpározni, hiába tiltotta a dologtól. Azon a nyáron, amikor még tízesztendős se volt, de már úgy egyensúlyozott, mint egy cirkuszi akrobata, és aki most szívszorító és nem csillapuló sejtése szerint kommunistákkal folytat fertelmes viszonyt. Jaj, kislányom, miféle süteményt vársz te az átkozott bolsevikoktól?!

Elbúcsúzott tőlük halk fényű imával, lobogó szeretettel.

Basszák meg ők is.

Akkor pedig egy képet látott.

Mintha egy gyülekezet tartott volna egyenesen feléje az úton, kerek idióta fejek imbolyogtak, öreg, negyvennyolcas honvédek szakadt huszármentében, rikoltozó sihederek, vénasszonyok, igazi banyák, öregre aszott kalandorok, behor-

padt oldalú ló, egy vad, nagyon vad, föltartóztathatatlan kompánia. Olyanok voltak, mint Magyarország, bárdolatlanok, nyersek és züllöttek. Esendők, mint egy falevél. Hogy nem, nem tanulnak. Semmiből nem tanulnak, és az emlékezéseik is csak zavaros lázalmok. Ti is basszátok meg.

A gróf ekkor elfelejtette, hogy haldoklik, fölkönyökölt. Bámulta közelről egy tehén, kérődzött. Mit nézel, Riska?

De bámulta őt a föld és az ég is.

Vajon mit mondana erről a nyugtalanító képről egy családi rokona, az a bizonyos Sutting, akit az ezredesi rangig emelt a tehetsége. A jó öreg Sutting. Még a negyvennyolcas rebellió előtt járta a vidéket, ismert minden szélfújást, esőfajtat és ködöt. Jobban szeretett Pannóniában időzni, persze. Ez itt neki, az Alföld, elég sivár hely volt. De azért néha föltűnt. Titkok és csodák után kutatott, azokról jelentéseket és beszámolókat körmölt, s éppúgy kóstolt mustot vagy helyben főzött diópálinkát, mint aludttejet. Talált a nyelve a hideg joghurtban női fűzőkapcsot, vasszőget, darazsat. Nézte, hogy folyik el a leölt állat vére, várta a röppenő lelket. Hogy száll ki a testből, kicsi pendület.

Na, ez a Sutting!

Magasodott különben a gróf udvarában, a régi, gondozatlan kertben, ami helyett újat szeretett volna, néhány hatalmas fa, leginkább tölgyek. Sok száz éves, foltos derekú, hatalmas lombozatú példányok, afféle tanúságtevő élőlények. Kocsányos tölgyek például, öreg, loboncos fűzek, melyek mintha összehínározták volna az eget. Az egyik tölgyhöz kötötte a lovát ez a Sutting, akinek fehér vakhaját és tartózkodó, szúrós, kellemetlen humorát kiváltképp kedvelték a környékbeli polgárrasszonyok, feleségek és eladósorba kerülő lányok. Szokása szerint kettőzött svéd csomót használt, amelyben az alsó hurok mindig kisebb, mint a felső. Sutting egy szót keresett egész életében, egyetlenegy, s hogy megtalálta-e, arról nem szól a fáma. Egyébként pedig nyilván megtalálta. Egy szó csupán. Egyetlenegy. Hogyne lehetne egy szót megtalálni?! A jóisten neve, de mondjunk szerényebben kevesebbet, elnevezése, legalábbis az árnyéka.

Nézte a tehénszar foltját a gróf, amin fölbukott.

Ó, igen, valóban. Meg fog halni, mint egy kutya. Nahát.

A tehénszar is éppen olyan volt, mint az az egy szó.

Az ő Sutting ismerőse is ilyet keresett egész gyarló és esendő életében, női ölben, csatatéren, reggeli párában, emberbőrbe kötött könyvekben, egy kertvégi árnyékszékben üldögélve, melynek résre nyitott ajtaján látszott a párázó környék felé festett óriás szivárvány. Jött és ment Sutting, miközben keresett, kutatott, mért és mérlegelt. Megszállott volt vagy habókos, egy szemfényvesztő, ez nyilvánvaló. Fölforgató! Egyetlen szót nem lehet ép ésszel, precízen megfontolva keresni, űzni. Ó, az dehogyis reform. De nem is nagyszabású, lelket remegtető forradalom! Az bolondéria vagy szentség. Túlozni kell. Hagyni kell a lelket, szabaduljon el, de azért nyomában maradhasson az ügyetlen test is.

Jött és ment Sutting, biztosan tárult a szeme elé olyan kert, amelyet ő, Kollowitz Endre akart. Elnézte a női fűző lassú bomlását, az ereszkedő, szépséges mellek alá nyúlt, és aztán hogy csillan a hasra kent férfimag fénye. Ondó pezseg a mellbimbón. Hol álltak a régi diófák, birsek, a szörnyeteg karú körték. Hol nyíltak gyilkos borospincék, honnan gurultak a vaspántos kicsi hordók, melyeket Krakkóban

verték aztán csapra. Melyik lejtőn mutatott olyan képet a Hold, amitől néhány pillanatra a legelvetemültebb besúgónak is elállt a lélegzése, mon ami, ezt a merevedést a császár hivatalának föltétlenül tudnia kell. Melyik vízmosásban támadt föl egy kádár, aki tartozott még néhány hordóval a megrendelőknak. Nézte a földet verő parasztokat. Azok ott zsidók. Az egy olyan alak, mint ma Szeva Danuma. Köpj a tenyerembe, kérlek. Beleköpött? Igen, olyan nehéz volt a nyála, mintha egy regényt köpött volna az ezredes tenyerébe. Biztosan benne van abban a nyálban, benne van, de nem találta.

Sutting és a szó.

Az ember és a szó.

Nem.

Senki sem állíthatja, hogy nem folyamodott errefelé az élet a kézreállóbb, egyszerűsre esendőbb megoldásokhoz. Folyamodott vagy sem, végül akármi is volt a csűrhe vonulása és dajdajozása, álom, látomás, rebellió, mennybemenetel, csak az árulás érvényessége maradt.

Ezen a földön, ahol ezer éve a magyarok dagasztják a sarat, és hát nem éppen a minap ünnepelték a méltóságos jubileumot?!, nem találtak ki szebbet az elárulás ügyleténél.

Árulni, elárulni, megszegni!

Nem is fognak, ez már faktum, beteljesült jövőndölés.

Nem Jézus, nem az a názáreti hülyegyerek.

Hanem Júdás!

Még mindig hangzavar volt, még mindig zajlott a látomásos ribillió. A gróf nem tartóztatta a kompániát. Nem fordult el a gyülevész népségtől. Akkor föl is emelkedett a megütött földről. Porolta magát. Közéjük állt, velük tartott, fújta a nótájukat, velük handabandázott, mint aki részeg. Az is volt talán. De ne legyen az ember részegebb soha, mint a látomása. Végül elhagyta őket. A könnyét törölgette. Mulatozásokra gondolt. Néhány vendégmuzsikus, akik bőrtáskákban rengeteg partitúrát és ánizspálinkát hoztak a legutóbbihoz, Haydnt játszott. A kastély udvarán volt a koncert.

Én, Kollowitz Endre utolsó magyar őrgrof, elvesztettem a gyermekemet. Bolsevikká lett az egyetlen, kicsi lányom, szörnyű szocialista húsook kerülgetik az ártatlan testét.

A zene, Haydn, csak zengett, károgtak a kertben a varjak. S hogy a kis hegedűs vonójára rászállt egy madár, Putting madara, az a szó, a szó!, nem is volt különös. Így néz ki egy valamirevaló kompromisszum, amit az élet mindig is respektált, belátja a gróf, elfogadható fejlemény. Szóval nem is árulás? De a város határában őrzöngő, fémes sivítással szálldosó seregélyeket is meg kell sajnos említeni, amiket napokon át dobokkal és kecskedudákkal üttek az emberek. Így volt, mint a mesében. A szolgálólánya, Erna is mondta, csak seregélyek, gróf úr, nem kell máris leizzadni.

Csak?!

Úgy csapkodott a rajuk az ég hasa alatt, mint valami elszabadult háló, nézte sokáig a messzelátójával. Nem az egyetlen szót kell megtalálni, hanem azt, ami benne van. Találjuk meg azt, mibe dugták, és akkor tudjuk, hol van. Már nem kell tovább vesződni vele. Akkor gyilkoljam le az egész világot?!

A gróf gyakran eltűnődött a besúgás konkrét hasznáról, hogyan és milyen formában jelentkezik. Besúgók mindig voltak. Árulók. Őt is sokan elárulták. Elárulta a felesége, a kis Karolina, Arany Sámuel, az élete. Saját magát is elárulta.

Elég volt!

Bassza meg az egyetlen szó!

Akkor újra az eszébe jutott, hogy haldoklik, jó, várjál már egy kicsikét, te szar. Láta, hogy nem, nem vár a halál, mert türelmetlen, mert kegyetlen. Elfogyott a levegő, mint reggelre a csillag. Meg fog halni tényleg. Ó, bassza meg az összes szent.

Mire rátalált Jónás, a gazdatiszt, cserepesre száradt szájából hab szivárgott, és kifordult a tekintete. De nem halt meg. Ugyanis eszébe jutott még valami, és bizony a gondolatok is alakíthatnak a világ folyásán.

B E N C S I K O R S O L Y A

Próza

(Viaszkosmészöly)

Teréz igazi neve Terézia. A barátom, aki nő, ha a *Több élet* szövegvilágában szeretnénk beazonosítani. Nem tudom, hogy végül végigolvasta-e a kisregényemet, mert anno Messenger-üzenetben jelezte nekem, pár oldal után határozatlan időre abba kellett hagynia. Akkor arra gondoltam, biztosan unta. Ma már másra gondolok. Sokkal pontosabban látom Terézt, Teréziát, aki az olvasóvá válását Mészöly Miklóssal kezdte. Ebből kifolyólag nem sok hely juthatott számomra, a fiatal, ám már nem annyira kezdő, mégis középszerű író számára. Úgy látszik, hiába helyeztem el az első pár oldal valamelyikén az *Állatok búcsúja* című, faszénparázon forrosított fémvégű pálcákkal furnérlemezre, puhafa táblára égetett képet. Teréz, Terézia nagyon jól tudja, nem sok közöm van a mészölyi hagyományhoz. Ha közöm is van, iskolásan bőfögöm azt vissza. Rosszul őrzöm meg. Nem építem tovább. A *Megbocsátás* elnéző Anitájának kezéből tépem ki, tulajdonítom el a befejezetlen képet, rakom fel Hajtman Mátyás, az anyai dédapám istállójának falára. Az 1940-es évekbe, a bácskai pusztába lopom el. A tehenek, a

Bencsik Orsolya, Ágoston Zoltán, P. Simon Attila és Demény Péter itt olvasható írásai eredetileg a 2020. december 4-én megrendezett online Mészöly-konferencián hangzottak el.

mélaszemű bocik és a köröző, dongó legyek, a csodálatos kékszínű Calliphoridaek közé. A meleg tej- és trágyaszagba.

Mészöly tehát ott van már a *Több élet* elején, a barátom, aki nő, viszont csak jóval később jelenik meg a történetben. Az én írott életemben így helyeztem el, tudatosan névtelenül. Nem hiszem, hogy eljutott volna ehhez a névtelen önmagához. Teréz, Terézia szándékoltan nem központi karakter, mint Anna barátnőm. Nem a családom része, nem vajdasági magyar, nem határon túli, nincsenek exjugoszláv felmenői. Miatta (szemben Mészöly *Teréz krónikájának* címszereplőjével) nem kell határproblémákkal, határátlépésekkel, ilyen-olyan átjárásokkal, impériumváltásokkal, azaz bizonytalanságokkal foglalkozni. A szájába éppen ezért nem is adtam fontos mondatokat. Egyedül vele kapcsolatban nem kerülnek szóba a férfiak, nála még rejtetten se jelenik meg a szexmotívum. Teréz, Terézia eget nem hasítja ketté hosszan kígyózó füstcsík. Ez a baljóslatú, szürkésfekete jel nem simul bele égboltjának visszatérő mindennapjaiba. Nem ósaszony, hanem kislány. Még akkor is, amikor a deszkára lisztet szór, tésztát dagaszt, kenyeret süt. Vagy linzert szaggat. Receptkönyvet ír. Produkál, de nem absztrahál. Nincsen ötven kiló, vérszegény, mégsem beteges. Feszés a bőre, a kékeszöld erek láthatatlanul hálózják be a testét. Könyveket gyűjt. De nem Mészölyt, jöllehet éppen a *Megbocsátás* a kedvenc kisregénye. A *Magasiskoláról* szakdolgozatot ír, majd ennek átíratával OTDK-t nyer. A *Magasiskoláról* és Gaál István filmjéről tanulmányt ír, a *Kalligram* közli. Ennek hatására levéltári engedélyt kér és felutazik Pestre. Ornitológiai megfigyeléseket is folytat, jöllehet tudja, Mészöly és Gaál is messze elkerülte azt a veszélyt, hogy a sólymok reális környezetükben és munkájuk közben ornitológiai érdekességüvé váljanak. 2010-ben belép a Magyar Solymászati Egyesületbe. Kezdetben eljár a Nemzetközi Solymászati Találkozókra, majd hirtelen érdeklődését veszíti. 2014-ben szalonspiccesen a szegedi bölcsészkar melletti vendéglátóipari egységben leendő témavezetőjének, egy kicsit megfáradt, korosodó habilitált docensnek megígéri, hogy témájával, *A parabolisztikus olvasásmód határai Mészöly Miklós prózájában*, felvételezik az Irodalomtudományi Doktori Iskola Modern Magyar Irodalom alprogramába. Másnap reggel erős fejfájásra, múltni nem akaró migrénre ébred. *Közérzete* miatt úgy dönt, nem foglalkozik többé Mészölyvel és nem árnyalja a Szolláth Dávid által már megközelített parabola-problémát. Leendő témavezetőjének finoman mentegetőző, mégis végérvényesen elutasító levelet ír. Leszámol a tudományos étellel. Leszámol Nádas Péterrel, sőt Polcz Alaine-nel is. Többé nem nézi meg Dér Asia és Gerőcs Péter utolsó közös filmjét, a *Privát Mészölyt*. Farkas Péterrel még készít egy interjút, de már nem publikálja, hiába ajánl fel érte a *Tiszatáj* bruttó negyvenezer forintot. Kiköltözik a városból, elkezd művelni a nagyanyja kertjét. Kézműves kezével olasz tököt ültet nizzai importmagból Szatymazon. Cukkinit, paradicsomot termeszt. Zöld fűszernövényeket nevel a terracotta téglafal melletti üvegházban. Masszívan piacozik, de házhoz is szállít. Nekem bazsalikomot és majorannát hoz, mert az enyémek leveleit minden évben szinte teljesen lerágják a nagy, szőrös hernyók. A gyönyörű, fölékszerzett óráshernyók, ahogy a Komoly Párkapcsolatom mondja. Amikből idővel megannyi színes, haszontalan pillangó lesz.

Teréz, Terézia tehát produkál, ügyes, gyengéd kezével gazdagít, de továbbra se érdeklí az absztrahálás. Még most is csinos. Amikor 2004-ben a bölcsészkar

előtt megismerkedtem vele, azt hittem, ő egy *par excellence* kékharisnya. Később kiderült, a többi csoporttársa ugyanezt gondolta róla. Akkor még piros, térdig érő szövetkabátban járt, és lábán lapostalpú, fűzős kiscipőket hordott. Sokat cigizett. Cigizés közben pedig olvasott. A Petőfi épület vaskorlátjának dőlt, és közben egy Umberto Eco-könyvbe merült. Szerintem a *Gyufalevelek*be. Összeráncolt homlokkal, szigorú tekintettel olvasta a fekete hangyabetűket. Amikor rám nézett, a szeme körül nagy, sötét árkok hullámoztak. Az évgyűrűk, az értelmiségi nők fáradt szemkörnyezete. Nincs nővére, két bátyja van. Igyekszik felzárkózni a természet mellé, de nem önmaga mellé, a természet mögé. Mindebből kiviláglik, hogy Teréznek, Teréziának önmagát kellene utolérnie, megkísértenie az egybeesést. Ha Mészöly ismerné, azt mondaná rá, ő a tágasság megtévesztettje. Van egy picit, türkizkék madara. A lakásában röpteti. A madár csipkedi, eszegeti a könyveit. Amikor Teréz, Terézia nem látja, a kihásított papírfecnikből a függőnytartóra tenyérynyi fészket rak. Nincsen párja, ezért üres tojásokat tojik. Kettőt. Azokon titokban ül. Csöndben kotlik. Ha Teréz, Terézia bejön a szobába, ha cserreg, füttyög, kacag a madárnak, az a fejére száll. Tudatosan nem ad nevet a madarának. Ha lenne belőle több, azokat is ugyanígy szeretné. Nem lenne kedvence.

Az hazugság, hogy Teréz, Terézia, akárcsak Léderer Magdolna Vilma, az apám anyja, az én Magdi mamám, ljubavni romanokat, vékonyka Romanákat, szürkésbarna papírlapokból összefűzött Júlia-füzeteket olvas. A toaletten trónolva, mert máshol erre nincs ideje, nincsen türelme. Csak a szerelmesregények elejét, közepét és végét fellapozva. Ezeket a jeleneteket, történetrészeket összekeverve, mintha egy Godard-filmet nézne. Mintha maga is egy exjugoszláv, vajdasági, észak-bácskai új hullámos szerelmesfilm-sorozat rendezője lenne. Csak a cselekményre koncentrálva, nem feministaként, kevesebb mint ötven kilósan, mégis szerzői filmeket gyártva. Léderer Magdolna Vilma, akit én csak Magdi mamának hívtam, 1929. május 17-én született a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban. A Camera stylo megkésett délvidéki úttörője a sötétbarna véceülőkéjén ücsörögve közel húsz alkotásával örökre beírhatta volna a nevét a filmművészet halhatatlanjai közé, de a mama, miután 1949-ben otthagyták a Sárlos Boldogasszony, az egykori Jugoszlávia második legmagasabb tornyú katolikus templomának oltáránál, végleg leszámolt a nyilvános élettel. Csak otthon mozizott, azaz mindössze két négyzetméteren magánvetítéseket tartott. Egyedül, önmagának. Amikor a *Több életet* írtam, olyan sok vágyakozás és elutasítás volt a Szövegmamában, a mama karakterében, hogy muszáj volt magamtól eltávolítanom és egy keveset belőle, pontosabban ezt a filléres könyvek iránti gyűjtőszenvédélyt Terézbe, Teréziába átraknom. A barátom, aki nő, így kapott a kisregényemben ötven kötetből álló magánkönyvtárat. Léderer Magdolna Vilma, vagy ahogy én hívtam, Magdi mama, nemcsak a ljubavni romanokat, hanem a cipőket is a fűtetlen budiban tartotta. Akkor is benyitottam a hideg helyiségbe, ha a helyiség valódi funkciójával kapcsolatos kis- és nagydolgom nem volt. Szükségem volt rá, hogy naponta többször is szemrevételezzem a diófából készült, magas polcrendszer és rajta a cipők közé bedugdosott, behajtogatott füzeteket. Nem próbáltam fel a cipőket, nem olvastam el a könyvecskéket, csak tapogattam, simogattam őket. A mama ilyenkor mindig kirángatott a budiból. A budiból, ami a vajdasági magyar irodalom egyik központi metaforája. Sokkal fontosabb metaforája, mint a tenger. Teréz, az igazi Terézia nem csak a ljubavni

romanokat, a lányregényeket se gyűjti. Egykori Mészöly-olvasóként nem is szeretheti a pöttyös és csikos könyveket. Szerintem fizikailag is rosszul van tőlük. Teréz, Terézia hány, émelyeg, öklendezik az ilyen típusú irodalomtól. Bár kétségkívül belátja, nagy érdeklődés övezi ezeket a műveket. Ahogy a *Grenadírmars* egyik rövid-prózájában (amit én kisprózának hívok) Tolnai írja, sok tudományos tanácskozást tartanak szerte a világban az irodalom tudósai, Kaliforniától az Elefántcsontpartig, a Pó deltájától Ausztráliáig. Talán, egészíthetnénk ki Tolnait, több irodalmi tanácskozás is született a leányregényekről, mint a huszadik századi magyar irodalomról. Benne Mészölyről és Tolnairól. Pedig a világháború után játszódó *Teréz krónikája* fordított leányregényként (*szomorú pártmunkás leányregényként*) is értelmezhető, melyet Mészöly még a hatvanas évek Kádár-korszakában, pontosabban a megtorlás és konszolidáció éveiben írt. A megnevezhetetlen betegségtől apadó, mészölyi Teréz történetének, így valójában Teréziának is ott lenne a helye ezeken a nemzetközi konferenciákon.

Én Léderer-leszármazottként és Tolnai-olvasóként rajongok azokért, akiknek valami közük van ehhez a leányregényes világhoz. Például Skolasztika apácaért, az egyik kis ízelt Tolnai-opus központi figurájáért, aki a leányregények szép, valójában ennek a műfajnak a világon a legkomplettebb könyvtárát birtokolta. Tolnai Vujkovich-Lámich Skolasztikája, azaz Laszti nénije a kétezres években Mészöly Berta nővéréből nőtte ki magát. Igaz, a harminc év körüli Berta nővérről, miközben a *Teréz krónikájában* a címszereplőt, az ő láthatatlan, pusztító betegségét ápolja, nem derül ki, hogy mit olvas, hogy olvas-e egyáltalán valamit. Csak az, hogy a háború után a szerzetesrendek felszámolásával, az árvaházi apácák elbocsájtásával földönfutóvá, hajléktalanná tett nővér egész életében egyetlenegy narancsot kapott. Meg egy fekete, lapossarkú, fűzős kiscipót. Mégis úgy gondolom, ez a Berta nővér, akárcsak Laszti néni, kék pakkpapírba csomagolja az ő néhány, talán öt, tíz, tizenöt darabból álló, agyonolvasott könyvtárát, és mindegyik könyvre egyforma, zöld-piros szegélyű, kitűnő minőségű, békebeli vignettát ragaszt. Kislányos zsinórirással rajta az író neve, a könyv címe és sorszáma. Köztük van Szabó Magda *Abigélje*, az egyedüli *echte* leányregény, amit mindannyian, Teréz, Terézia és én magam is olvastunk.

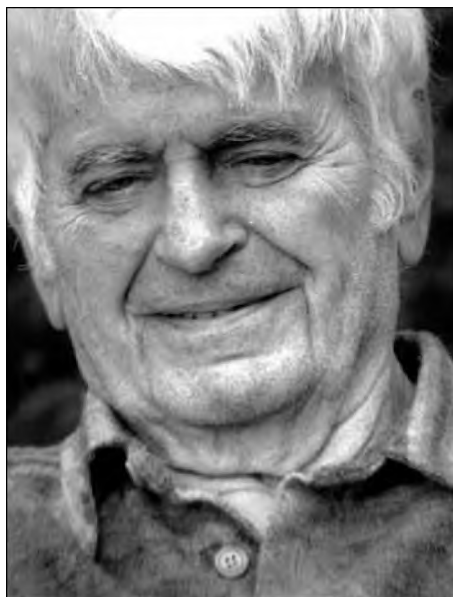
Ha jól emlékszem, Teréz, Terézia mesélte, hogy a nagyapja háborús veterán, túlélő, aki hazagyalogolt a Don-kanyarból. Erről többet nem tudok. Kerestem, de nem találtam meg Sára Sándor *Krónika – A 2. magyar hadsereg a Donnál* című dokumentumfilm-sorozatának interjúalanyai között, jöllehet minden egyes férfiban Teréz, Terézia nagyapja szólalt meg. Ő látta a hó alól előtűnő, feketéllő kormot, a gerendából épített faházak hamuját. Ő látta az istálló helyén ott feküdni a szénné égetett szarvasmarhát. A lakószobában a fal mellett a családot. Anya és apa között a szénné égetett kisgyereket. Ő mondja ki, hogy ezt a németek tették. Ő mondhatná ki azt is, hogy a szovjetek. Ő sírja el magát. Öreg emberként ő zokog ott, bele a kamerába. Bele a tévébe. A mi arcunkba. A huszonöt órából csak egyet tudott velem megnézni a Komoly Párkapcsolatom. Azt mondta, rosszat álmodik majd. Teréz, Terézia az eleségállatokkal álmodik. Szakajtóba rakja őket, azzal rohan át egy nagy, homokos pusztán. Közben kiveri a verejték, mert nem takarta le kendővel a szakajtót. Hogy biztos észreveszik őket. A nutriákat, egereket, pockokat. A tengerimalacokat. Az ő szeretett, névtelen kisállatait.

Úgy képzelem most már, ennyi idő távlatából, nem Bodor Ádám regényének, a *Verhovina madarainak* köszönhetően született meg a *Több élet* hangosan csivitelő kedvenc állatkája, akinek társait a Bencsik Orsolya-i narratív identitás sült körte-cikkelyek kíséretében vacsorára, egymaga társaságában elfogyaszt. A kisállatot mint a kisregény traumatikus motívumát az álmában futó, aggódó Teréz, Terézia szakajtójából loptam el. Egy mészölyi eleségállatot csuktam a szekrényembe, pusztítottam el újra és újra, raktam az ölembe, fésültem ki piszkos szarufésűvel szőréből a tetveket. Barna gombszemében végig látnom kellett volna a rettenetet. Éveken át dolgoztam a hamis képen, miközben a kiszolgáltatottságot, a biztos elmúlást, a szerelmet szerettem volna megörökíteni. Valami rágcslófélét akartam, erre határozottan emlékszem, a burjánzó Tolnai-motívumok között szó se lehetett flamingóról. Anyámék kertjében abban az évben virágzott először a két magnóliafa, én pedig a Katona József utca 57-es bérház legkisebb lakásában, hetven kilométerrel arrébb, egy másik országban még nem tudtam, a *Cavia porcellus*, ha jól tartják, féltő kezekkel gondozzák, akkor is legfeljebb hat-nyolc évet él. Azt se tudtam, hogy betanított sólyomként csaptam le a homokos pusztán a fedetlen szakajtóra. Nálunk, a Vajdaságban tömzsi gyümölcsfákat, almát és körtét ültetnek a földbe, hogy felfogják, megállítsák a homokot. A szürkésbarna port, amit felmenőinken keresztül évtizedek óta szívunk magunkba. Később azt hittem, a szakajtóhoz azért van hozzáférésem, mert az Léderer Magdolna Vilma öröksége. A konyhaasztalon, a viaszosvászon terítőn tartotta. Rajta egy Nagyapáti Kukac Péter-festmény. Soha nem kérdeztem meg tőle, hogy valóban Hajtman Mátyás dédapa tyúkokkal, tehenekkel, lovakkal túlnépesített tanyáját ábrázolja-e, háttérben az istállóval, az ajtóban álló családommal. Hogy hogyan került az ő tulajdonába ez a viaszosvászon terítőre nyomtatott festmény. Anyám nagyapjának egykori birtoka.

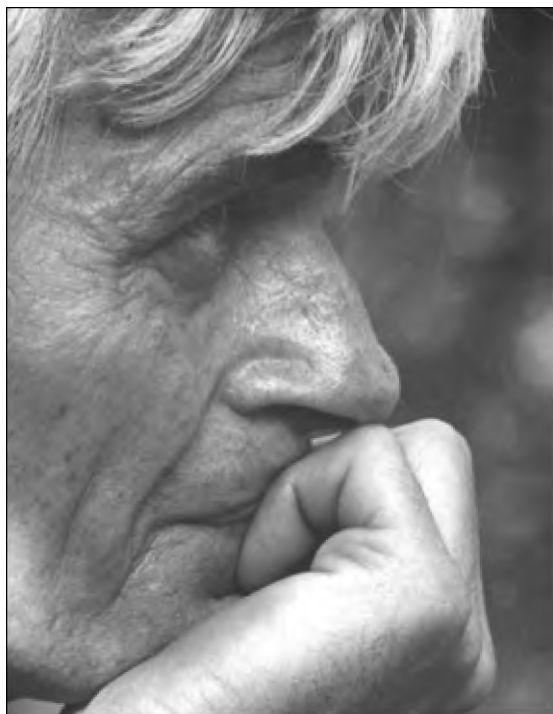
Egy magyarországi eleségállat, kiszakítva megszokott közegéből, társai közül, párzásra képtelenné válik, félelmében csivitelő hangokat ad ki. Teréz, Terézia soha nem mondta nekem, nem létezik, nem létezhet közöttünk ép híd, ami a két partot, a két országot, a két irodalmat összekötné. Mint az *Állatok búcsúja* című, befejezetlen képen. A fűtetlen budi polcrendszerének tárgyai között matatva, a cipők közé behajtogatott, bedugdosott ljubavni romanokat, a Magyarországról hozott, piacon vásárolt Júlia-füzeteket tapogatva, simogatva én nem tanultam meg faszénparázson forrósított fémvégű pálcákkal puhafa táblát égetni. Én üszkös romok között viaszosvászon terítőre, vagy ahogy a Magdi mama mondta, viaszkosra nyomtatok. Azt, ami épp a kezembe kerül. Például Mészölyt. A terítőre kifröccsen a tej, rászórom a lisztet, a nullást, ütök rá egy tojást. Teréz, Terézia receptkönyve, Messenger-üzenetekben elküldött útmutatói nyomán formálódik a kenyér, a linzer. A legkisebb lakásban már melepszik a sütő. Én ezt Magyarországon is lerninek mondom.

(A szövegben eredeti vagy torzított formában Mészöly Miklós-, Esterházy Péter- és Tolnai Ottó-idézetek és -allúziók vannak.)

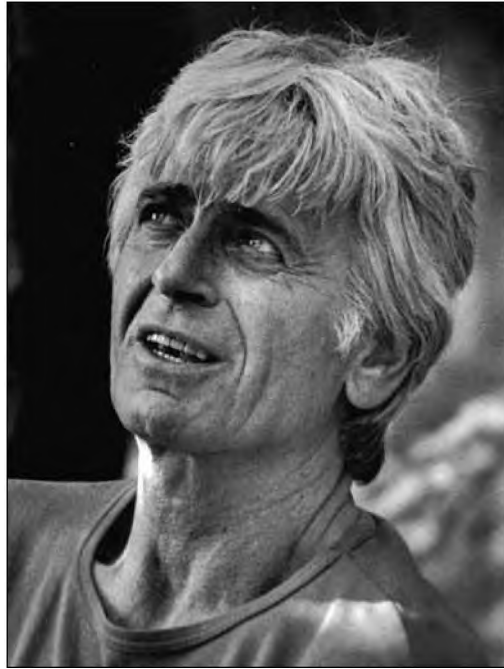
Móser Zoltán: Mészöly Miklóssal „fázok”



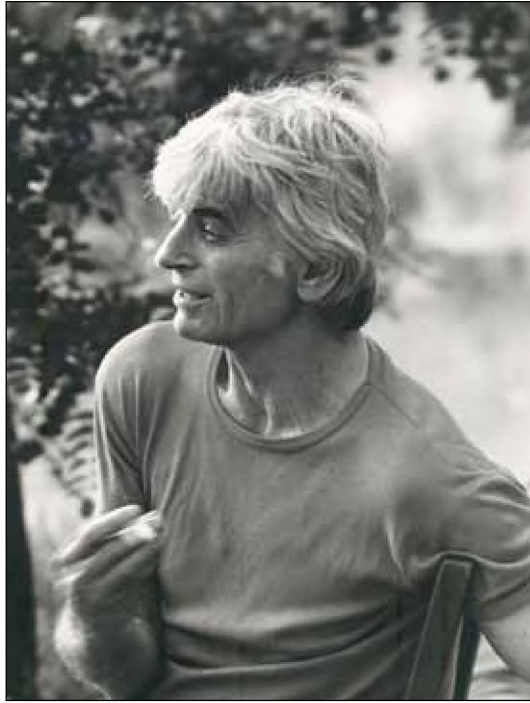
Szeretem a fákat, nem is annyira az erdőt, mint inkább egy fát, néhány fát együtt. Óshelyzet, őssors. Faság. Így és itt indokolt felvetni minden végső kérdést. „Mit csinálsz? Mit tudsz, azon kívül, hogy vagy?” Egy erdő már összemeseéli a válaszokat; ott már absztrahálódik a személyes csodám, ha ugyan nem önelveszejtésbe torkollik a rám pazarolt egyéni. Kimosott gyökerekkel, de valahogy mégis, akárhogyan is – lenni egy fának.



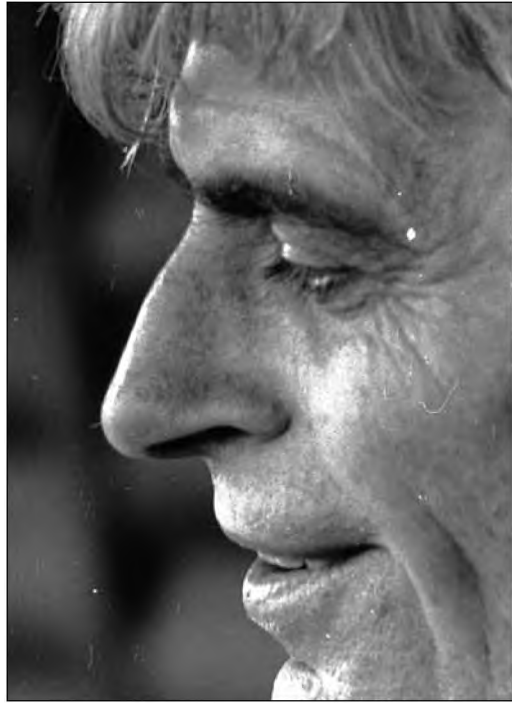
Csak a fák, csak a fák... És ha elfogynak a fák?



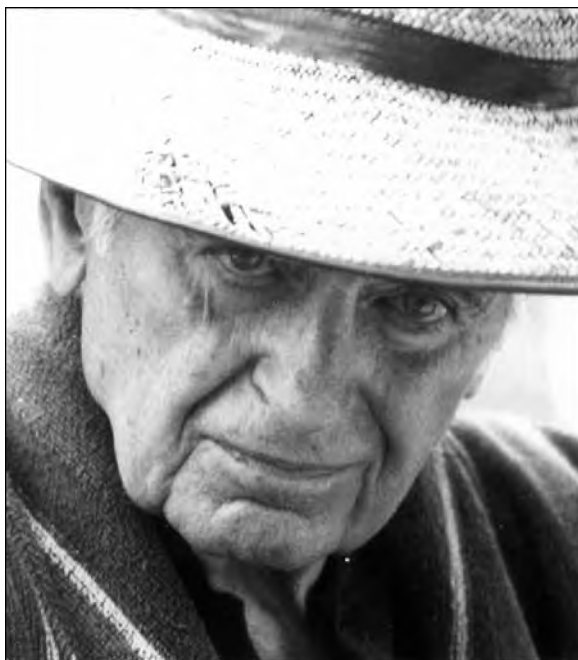
Hirtelen egy villámsújtott fa különül el a tájtól: roncs, leegyszerűsített, mozdulatlan. Sűrítetten forma és önmaga. Mint egy műalkotás. Nem él.



Milyen vigasztaló: a fák számlálatlanok!



...az ég rátapad a fák ághegyére.



...soványodott öreg korára, olyan volt, mint a lekopaszított fák, csak az egyenes tartása maradt meg.

KÉSZÜLNI KELL AZ ŐSZI VERSENYEKRE

Szolláth Dávid beszélgetése Mészöly Miklósról és Polcz Alaine-ről

Komoróczy Géza professzort 2020 nyár végén hívtam fel telefonon azzal, hogy Mészöly Miklósról kérdezzem. Nem terveztem interjút készíteni, csak a Mészöly-életrajz néhány adatának pontosításában kértem a segítségét. A telefonbeszélgetés azonban hosszúra nyúlt, egyik kérdés hozta a másikat, sőt néhány héttel később folytattuk. A valamivel több mint kétszer másfél órányi beszélgetés rövidített, szerkesztett változata az alábbi leirat.

Szolláth Dávid: Mettől meddig voltak szomszédok a Mészöly–Polcz-házaspárral?

Komoróczy Géza: Nagyjából tíz éven át voltunk ajtószomszédok a Városmajor út 48/b-ben, a forrongó időszakban, a rendszerváltás, az Írószövetség átalakulása idején, Mészölynek ekkor voltak a nagy németországi felolvasó körútjai.

SzD: Évszám szerint?

KG: 1987-től 1997-ig, ekkor kénytelenek voltunk elköltözni. Mészölyék és a mi lakásunk a második emeleten volt, az övek Basch Lóránt¹ házának eredeti része, a mienk emeletréépítés, amelynek bérletéhez csere és lelépés útján jutottunk. Vasárnap gyakran együtt ebédeltünk, a mi nagyszobánkban szép nagy asztal volt, a feleségem, Judit főzött, Alaine erdélyi stílusú vinetát (padlizsánkrémet), sült paprikát, olajbogyót hozott. Alaine akkor gyűjtötte az anyagot szakácskönyvéhez. Sok újságból kivágott recept gyűlt fel dossziéjában (aztán megízesítette őket), az ebédlőasztalnál kissé szkeptikusan nézegettük, én azt ajánlottam, legyen ez a címe: „Addig egyél, amíg élsz”, ez összekapcsolná a Hospice tevékenységével. Vidáman neveltünk; a könyv aztán, kétségkívül érthetőbb címmel (*Főzzünk örömmel!*), állítólag nagy siker lett. Abból az időből, a kilencvenes választásokról eszembe jut egy epizód. Négyesben mentünk szavazni a Városmajor utcai iskolába, feszült volt a hangulat Miklós és Alaine között. De a dolog humorba fulladt, mert bementünk a szavazóhelyiségbe, kiadták a szavazólapokat, Alaine a fülkében behúzta maga mögött a függönyt, onnan szólt ki hangosan: „Miklós, kincsem, most mindegyikbe keresztet kell tenni?”

SzD: Ez volt az első szabad választás, nyilván nem volt gyakorlatuk.

KG: Hát igen. Emlékszem a Demokratikus Charta idejére. Engem ugyan Konrád György vitt be a Charta-bizottságba, inkább a vége felé, és az üléseken nagyon lazán vettem részt, de jól emlékszem arra a Déli pályaudvarnál, a Vérmezőn tartott Charta-gyűlésre, ahol Mészöly nagy beszédet mondott, ezt ő úgy élte meg, mintha „márciusi öreg” lett volna. Komolyan vette ezeket a szerepeket, magát is a nyilvános szerepeiben, és volt egy időszak, amikor úgy érezte, hogy az írók meg tudják fordítani az ország sorsát. És nézze, Göncz Árpád fordított is rajta valamennyit.

SzD: Az évtizedekig periferiára szorított író ekkor már közmegebecsülésnek örvend és közéleti szerepet vállal. Ön milyennek látta a felelős értelmiségi szerep mészölyi kivitelezését?

KG: Ez az az időszak volt, amikor felbolydult a társadalom, a nyolcvanas évek legvége, a kilencvenes évek eleje. Mészöly ment szerepelni, imádott szerepelni, készült a szerepeire, majdnem színészi gondossággal. Nagyon fontos személyiségnek tartotta magát. Amikor átvitt hozzánk, a nagyszobában azonnal leült a kanapé közepén, más már nem

¹ Basch Lóránt (1885–1966) ügyvéd, irodalomtörténész, író, a Baumgarten-díj jogi kurátora.

fért el mellette. „Vagyok, mint minden ember: fenség.” Hiú is volt. Hogy ezen a vonalon minden – talán – előnytelen elmondjak róla, szerintem humora semmi nem volt. Ennél fogva eléggé sértődékeny volt, ha humoros tónusban beszéltek vele. Én kicsit éles nyelvű vagyok, szoktam gonoszokodva beszélni, úgyhogy nemegyszer megtörtént, hogy rektifikálnom kellett, amit Miklósnak mondtam. Megmerevedett az arca, visszahúzódt az arca mögé, és valahogy megfagyott a légkör. De aztán egy kedves szóval helyrejött.

Akkoriban volt alakulóban a Széchenyi Irodalmi Akadémia, és ő nem büszke volt, hogy ő az elnöke, hanem magától értetődőnek tekintette. Kosáryval² láthatóan nagyon jó viszonyban volt (én soha nem találkoztam vele *tête à tête*, ezért kapcsolatuk árnyalatait nem tudom megítélni). Akiért Mészöly rajongott, akit szeretett, az Göncz Árpád volt. Amikor 1990 utolsó napján Göncz lejött szilveszterezni a szigligeti Alkotóházba, és belépett a nagy klubszobába, egyenesen Mészölyhöz ment, neki köszönt először.

SzD: Göncz írói munkásságát is nagyra tartotta?

KG: Göncz írásága nem nagyon került szóba, Gönczért mint személyiségért rajongott. Ez már köztársasági elnöki idején volt. Göncz többször is eljött Miklóshoz a lakásukba, és volt, hogy áthívtak minket is. Hogy mindig-e, nem tudom. Nem biztos, hogy Gönczöt én nem korábban ismertem-e, mint Miklós. Az Európa Könyvkiadóban találkoztunk, sumer fordításkötetem második kiadása³ idején, a nyolcvanas évek elején, sűrűn jártam be a Kosuth téri épületbe, ő pedig hozta-vitte a fordítási penzumokat (a börtön után sokáig ebből élt), összefutottunk a szerkesztőségben vagy a folyosón, nagyon jólesett, hogy egy műfordító ismeri a könyvemet. Göncz olyan ember volt, aki minden – mondjuk így – partikularitáson felül tudott emelkedni kedvességével. Ő is szerette Mészölyt, más típusok voltak, mégis.

SzD: Kik jártak még Mészölyhöz ekkoriban?

KG: Esterházy Péter többször jött hozzá, egyszer egy hosszú beszélgetésüknek én is fültanúja voltam, Péter úgy beszélt Miklóssal, mint egy érett diák a tanárával. Péternél az alárendeltség persze szerepjáték volt, iróniával feltöltve, de mégis. Olyasmit mondott, ami élénken él bennem. „Egyedül te tudtad elmagyarázni, ezt vagy azt hogyan lehet megoldani.”

SzD: Ezt mire értette? Írói mesterségre?

KG: Igen, megoldani a szövegben. Volt Miklósnál egy születésnap ünnepség a lakásán. A fél magyar irodalmi elit és értelmiség ott volt. Mészöly, az ünnepelt, akkor szerénységével tűnt ki, a társaság nagyobbrészt Göncz körül forgott. Mindenkinnek tányér, pohár a kezében, Göncz csak egy poharat tart maga előtt, koccintáshoz, de nem iszik. Hogy tudod megállni, kérdeztük, hogy nem veszel ennyi finomságból. Mosolyogva felelt: a fogadások előtt, otthon kell jóllakni.

SzD: Gondolom, ez a hetvenedik születésnap lehetett, 1991-ben.

KG: Igen, úgy emlékszem. Mészöly ismertetett össze Rudolf (Rudi) Chmellel,⁴ ... Laci-val, részben a lakásán vagy itt-ott, alkalmilag. Az volt a benyomásom, hogy szereti, mondjuk így, „pályára tenni” az embereket. Én nem voltam megfelelő alany ahhoz, hogy más tegyen pályára, de ez a két ismeretség a későbbiekben sokat jelentett számomra.

SzD: Bocsnat, kihagyott a telefonvonal, nem értettem, hogy melyik Lacit említette. Szörényi Lászlót talán?

KG: Nem, a kalligramos Szigeti Lászlót. De azért, ha már Szörényi László szóba került, közbevetőleg elmondom, hogy az irodalomtörténészről, aki az Antall-kormány idején ró-

² Kosáry Domokos (1913–2007) történész, 1990 és 1996 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

³ „Fénylő ölednek édes örömeiben.” A sumer irodalom kistükre, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

⁴ Rudolf Chmel (1939) szlovák író, irodalomtörténész, hungarológus, műfordító, politikus. Cseh-szlovákia utolsó budapesti nagykövete, szlovák kulturális miniszter (2002–2005, 2006), miniszterelnök-helyettes (2010–2012), a Most–Híd párt alapító alelnöke (2009–2014), Mészöly barátja.

mai nagykövet lett, Szilágyi János György azt írta akkoriban, hogy „nem császárosodott el” – utalással Marcus Aureliusra.⁵ Szörényinek egyébként korszakos jelentősége van a magyar irodalomtörténetben: a XVIII. századi jezsuita és egyéb egyházi szerzők terjedelmes latin nyelvű eposzait és értekezéseit, amelyek a magyar őstörténet legendáit megteremtették, irodalomként tudta kezelni. Chmel követségi garden partyján a sok vendég között hosszú sorban álltunk, Göncz, Mészöly, én, a pompás sztrapacskaért (*bryndzové halušky*). Rudi is, Szigeti Laci is becsülték Mészölyt, Laci hozta össze őt Hraballal, Havellel.

SzD: *Hogyan látta Mészöly és Polcz Alaine kapcsolatát?*

KG: Miklós és Alaine viszonyát Nádas Péter írta meg, ennél tökéletesebbet erről mondani nem lehet.

SzD: *A levelezéskötet utószavára⁶ gondol, igaz?*

KG: Igen. Alaine és Miklós nagyon erősen, mondjuk így, kölcsönösen függő viszonyban voltak. Miklós hagyta kiszolgálni magát, például a háztartásban, Alaine azonban próbált Mészöly írói tehetségén vagy legalábbis nyelvi tehetségén felnöni. Ott van például az *Asszony a fronton* története. Nem titok. Alaine megírta a kéziratot. Szigligeten voltunk. Asztalnál, társalgóban is együtt. Miklósnak az volt a szokása, hogy ha lehetett, az Alkotóházban külön szobában lakott. De azért Alaine-nél is ő érezte háziúrnak magát. Alaine persze megmutatta neki a kéziratot. Miklós dühöngött. Azt mondta, hogy itt egyetlen mondat nincs befejezve. Én is kézbe vettem, Alaine jóváhagyásával javítgatni kezdtem interpunkciós, helyesírási, mondatszerkesztési szempontból. Végigolvastam, utána Judit is, elcsodálkoztunk, hogy milyen bátor, nagyszerű könyv. Aztán Miklós is elolvasta. Olyan volt a kézirat, mint amikor az ember meglát egy darab nyers húst a hentesnél, és szinte már érzi az ínyén, milyen finom étel lesz belőle. Alaine kéziratát az egyik barátnője gépelte le, Márta (én jobban ismertem a férjét, a Hölderlint, *Énekek énekét* fordító és izlandi saga-költőt).

SzD: *Bernáth Márta, akinek Bernáth István volt a férje.⁷ Alaine ezt úgy mesélte, hogy az Asszony a fronton egy barátnőjének mondta magnóba vizsgálatásul, és aztán Nemes Nagy Ágnes biztatta arra, hogy adja is ki. Mészöly már csak a szinte kész kéziratot olvasta egy éjszaka.*

KG: Arról én is hallottam, hogy Nemes Nagy Ágnes mondott ilyesmit Alaine-nek, de azt tudom, hogy Szigligeten Miklós javítgatott a kézíraton. Teljesen kusza kézirat volt. Alaine Romániában járt iskolába, a magyar helyesírása gyenge volt, magnóba szeretett beszélni, és a kézirat gondozását másokra hagyta.

SzD: *És mi a véleménye arról, hogy a Pontos történetek, útközben Polcz Alaine magnóra mondott, majd legépelte úti jegyzetei alapján készült? A levelezésük alapján volt egy megállapodás köztiük. Alaine a családjához ment ki, járta Erdélyt, és közben anyagot gyűjtött a férjének. Ehhez az is hozzátartozott, hogy Mészölynek nem mindig adtak útlevelet.*

KG: A *Pontos történetek* már kész könyv volt, amikor én Mészölyéket megismertem, úgyhogy erről nincs közvetlen emlékem. Azt nem gondolnám, hogy Miklós direkt megbízást adott volna nyersanyag gyűjtésére. Valószínűleg nem akart Alaine-nel menni. A kölcsönös függőség kétségbevonhatatlan tény, és érezhető volt kettejük között állandóan. Még olyanformán is, hogy Mészöly ezt a szöveget majdnem végleges állapotában egyszerűen átvette Alaine-től. Miklós ezt úgy szokta emlegetni, hogy tulajdonképp Alaine ment el helyette Erdélybe.

SzD: *És a többi utazásról, a nyugat-európai utakról mesélt valamit?*

⁵ *Elmélkedések*, VI., 30.

⁶ Nádas Péter: Bármilyen jó. Emléklapok halott barátaimról, in: Mészöly Miklós – Polcz Alaine: *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós, Polcz Alaine levelezése 1948–1997*, szerk. Nagy Boglárka, Jelenkor, Budapest, 2017, 839–863.

⁷ Lásd róla Polcz emlékezését: Polcz Alaine: „Márta. A III/III asszonyszemmel”, *Jelenkor*, 2004/4, 381–387.

KG: Miklósnak azt a korszakát, amikor autón járta Európát, én nem ismertem. A Citroën kacsát a világ legjobb autójának tartotta, nagyon szerette. És amikor már betegeskedett, mi is jártunk vele. Nekünk akkor egy Škodánk volt, de az totálkáros lett, egy részeg sofőr bele-rontott a házunk előtt parkoló kocsi- ba. És Miklós átadta nekünk a kocsiját azzal a feltétellel, hogy őt vagy Alaine-t néha kivisszük Kisorosziba. Jártunk egy darabig Miklós autójával, talán hónapokig. A mi nagy kalandunk az volt, hogy egy alkalommal télen Szigligetre me- net ablakmosó folyadékot akartam venni, de fagyállót vettem véletlenül, és beleöntöttem az ablakmosó-tartályba. Már Badacsony felé jártunk, sűrűn meg kellett állni, hogy levakarjam a szélvédőt, aztán Szigligeten egy autószerelő nagy nehezen kitisztította a kocsit. De a fagy- állóból maradt a flakonban valamennyi a csomagtartóban, és később egyszer, már Pesten, amikor Miklós nagyon megszomjazott, jól meghúzta. Judit vitte be a Péterfy Sándor utcai kórházba, kimosták a gyomrát.

SzD: *Igen, ezt a történetet Alaine is leírta az Egész lényeddel című könyvében. Általában három napig volt életveszélyben. Térjünk vissza ahhoz, hogy kik jártak Mészölyhöz akkoriban, mi- lyen témákról beszéltek.*

KG: Van egy fénykép, ahol nagyobb társaságban ülünk Miklóséknál Kisorosziban. Min- dig politika volt a fő téma. No meg Szekszárd, és mindenekelőtt Porkolábvölgy, Miklós menedéke, erről mindig meghatottan, érzelmesen beszélt. Úgy, mint egy nagy író a nagy életélményéről. Ezt is kicsit ironikusan mondom, de talán érti. Amikor Szekszárdra ment, mindig hozott bort három- vagy ötliteres üvegdemizsonban. Az első és a második este jókat ittunk belőle, de harmadik nap már megsavanyodott, ki kellett önteni. Nem tette rá a dugót. De a solymászatról például hiába próbált volna beszélgetni velem, érzéketlen voltam.

SzD: *Úgy tudom, Hanák Péterrel is összejártak.*

KG: A Közép-Európa kultúrrégió kérdése erősen foglalkoztatta Miklóst, és erről Hanák- kal, másokkal, még Erhard Busekkel⁸ is beszélgetett, Rudi Chmel mutatta be neki. (Én Busekkel nem találkoztam.) Szigeti Lászlóval is ez kapcsolta össze, ez a *Párbeszédkísérlé- t*ből is kiderül,⁹ Szigeti Lacinak ez nem csak eszménye volt, hanem a gyakorlatba is át tudta ül- tetni mint könyvkiadó. Ennek az eszmének a történetírás köréből kétségtelenül Hanák Péter az egyik fő hirdetője volt. A kezdeményezés Szűcs Jenő nevéhez fűződik, a szamizdat Bibó- emlékkönyvbe (1980) írt cikke (*Európa három történeti régiója*), a közéletben és publicisztiká- ban pedig Konrád és Kundera. Hanáknál ez a gondolat abban gyökerezik, hogy eltávolod- dott Bibó István kiegyezés-kritikájától. Kétségbe merte vonni, igaza van-e Bibónak a kiegyezést elmarasztaló nézeteiben. Ez szerzett Hanáknak széles körű elismerést osztrák és nemzetközi történészkörökben. Később jöttek „kert és műhely” tanulmányai,¹⁰ amelyek vonzó életszerűséggel töltötték fel a kiegyezés-kritikát. Én Szűcs Jenővel jó kapcsolatban voltam a *Sumer és magyar?*¹¹ óta. A Hanák–Mészöly kapcsolat valójában érdekes poligon érintkezés volt. Jenő kutatásai a nemzettudat, azaz a magyar nemzet önmeghatározásának kísérletei történetéről (próbálok pontos lenni, mert Szűcs Jenő teljességgel antinacionalista volt), Mészölynek az abszolút magyar tudata és Hanáknak a zsidóból magyar nemzetivé, abból Közép-Európaivá váló gondolkodása érdekes konfigurációt alkotott. Hanáknak nagy társasága volt, én nem tartoztam bele, de jóban voltunk a hetvenes évek vége óta (amikor mindketten filmsorozatot csináltunk a TV-ben saját témáinkból), Hanák élete vége felé szo- rosabban is. Világosan kibontakozott az említettek munkásságában, közéleti szerepében egy Közép-Európa koncepciója, amely Rudi Chmelhez, Szigeti Lászlóhoz, Petr Pitharthoz,¹²

⁸ Erhard Busek (1949) osztrák néppárti politikus, Ausztria alkancellárja (1991–1995).

⁹ Mészöly Miklós és Szigeti László: *Párbeszédkísérlés*, Kalligram, Pozsony, 1999.

¹⁰ Hanák Péter: *A kert és a műhely*, Gondolat, Budapest, 1988.

¹¹ Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?*, Magvető, Budapest, 1976.

¹² Petr Pithart (1941) cseh ellenzéki politikus, politikai gondolkodó, a Charta '77 egyik kezdemé- nyezője, a Cseh Köztársaság miniszterelnöke (1990–1992).

Erhard Busekhez, távolabb Václav Havelhez is kapcsolódik, ezért nevezem poligonnak. Ebben már nincs benne semmi Kossuthék Dunatájából, hanem inkább a polgári Közép-Európát jelenti. Hanák polgári gondolkodású és életvitelű ember volt. Mészöly meg hát, ugye... a Babits-regények világából jön, az ő alakjait kell nagyvárosban – vagy az egzisztencializmusban – elhelyezni.

SzD: Hogyhogy, ön szerint látszott Mészölyön valamiféle kisvárosi vagy vármegyei mentalitás?

KG: Miklós ügyvéd bátyja,¹³ aki olykor meglátogatta, határozottan vármegyei kinézetű ember volt. Mészöly ezt a világot jól ismerte, de neki semmi identitásérzése nem volt vele. Hanákékkal kapcsolatosan még elmondok egy epizódot. Egy őszi napon, halottak napja környékén Miklósék vendégségben voltak Hanákéknál. Elmenet Elaine óvatlanul két gyertyát gyújtott, kitétte őket az ablakba. Nem tudom, ismeri-e a lakást. Nagy barna bársonyfüggönyeik voltak. Egyszer csak valaki az utcáról felcsöngetett hozzánk, hogy ég a függöny az ablakban. Minekünk nincs utcai ablakunk, nem vettük észre, átmentünk Mészölyékhez, volt kulcsunk egymás lakásához, és láttuk, hogy valóban ég a függöny. Valahogy lerángattuk a karnisról, hívtuk a tűzoltókat. Hanákékat nehezen értük el telefonon, nem volt meg a telefonszámuk. Amikor végül sikerült beszélni velük, Elaine nagy csodálkozva kérdezte, hogyhogy meggyulladt a függöny. Miklós rendíthetetlen nyugalommal vette tudomásul az iylesmit.

SzD: Én a Mészöly halála utáni években még egyetemistaként jártam a lakásban a hagyatékokat kutatni. Mivel Pécsről utaztam, Elaine nagyon kedvesen felajánlotta, hogy megszállhatok éjszakára is. Amikor egyik reggel kérdezte, hogy aludtam, én bevallottam, hogy nem sokat, mert egy egér állandóan felébresztett. Vízkeroszt után voltunk, és a karácsonyfáról lepotyogott diót görgette a nagy műteremszobában a dobogón, ami felerősítette a hangot. Elaine megkért, hogy intézkedjek, vegyek mérget. Én erre félig viccesen közöltem vele, hogy ne haragudjon, de én a Jelentés öt egérről írójának lakásában nem vállalkozom effélére. Nevetett. A lakás a könyvek mellett tele volt festményekkel is, például másik régi barátjuk, Vajda Júlia képeivel. Jó, hogy megakadályozták a lakástűzet.

KG: A Vajda Júlia-képek egy része a mi időnkben Elaine ágyneműtartójában volt. Miklósnak a nagyszobában állt az íróasztala egy könyvespolccal, de ott nem szeretett dolgozni, ott a korrektúraíveket lapozgatta. Amikor dolgozott, a kisszobában ült, eredetileg ez volt a cselédszoba, az ablak a lichterófra nyílt, itt volt az ágya és a kis asztal, ezen állt az írógépe. Egy idő után megtanult komputeren írni. A komputerre áttérés mértéke életkorfüggő volt a nyolcvanas években. Én Amerikában kényszerűen elég hamar kezdtem használni (egy elektronikus írógép átmeneti időszaka után, azon már volt egy sornyi betűkijelző, és tudta a sorkizárást). Mészöly is áttért a komputerre, de nem tudta megszokni, hogy ezen nem kell minden sorvégen leütnie az entert, és nem kell kitennie az elválasztójelet. Pontosan úgy írt, mint írógépen, rengeteg melléütéssel. Járt hozzá valaki, aki tanítgatta, s Miklós végül megtanulta azt is, hogy a szavakat vagy bekezdéseket be lehet feketíteni és átemelni a szöveg más részébe. Hónapokon át lelkesen áradozott a blokkműveletek alkotáslélektani vagy filozófiai szerepéről. Nem tudom, hogy ez az ő szava-e vagy szakki-fejezés, mindenesetre azt láttam, hogy Miklós nagyon odavolt érte.

SzD: A Hamisregény is ilyen „blokkművelet”-könyv ezek szerint. Korábbi műveinek ollózási-ragasztása.

KG: A *Hamisregényt* Kisorosziiban mutatta nekem. Oda sok embert meghívtott.

SzD: Orosziiban a nyolcvanas évek elején ellenzéki összejöveteleket szervezett Mészöly, ezekről van emléke?

KG: Valóban, őhöz leginkább ellenzékiek jártak. Kukorelly mint szomszéd mindig átnézett. Akkor Nádas már elköltözött onnan. Orosziiba nyaranként, amikor Miklós kint lakott huzamosabban, többször vittük ki Elaine-t, mi is jó néhányszor voltunk. Megmutat-

¹³ Molnár Dénes (1919–2004).

ták a szigetcsúcsot, elstáztunk a bányatóhoz, fürödtünk is. Egyszer Vásárhelyi Miklóst és feleségét vittük ki, és akkor is elég nagy társaság gyűlt össze. Egy kis anekdota: mikor a társaság elvonult, Miklós mérgelődött, hogy a kertben Radnóti Sándor kitaposta valamelyik sarjadó növényét. (A mérgező oka mélyebben az volt, hogy Mészölyt egyszer a *Holmi* elutasította, és sértődése szervesült.)¹⁴

SzD: *Nemes Nagy Ágnesről, Lengyel Balázsról beszéltek Mészölyék?*

KG: Miklós nagyon szerette Nemes Nagy Ágneszt, és neki is, meg Alaine-nek is állandó visszaemlékezés-témája volt, hogy az '56-os napokat együtt töltötték, és miket éltek át.¹⁵ Arra nem emlékszem, hogy Lengyel Balázsék a mi időnkben jártak volna oda, akkor ők már rég elváltak. Amikor Nemes Nagy már ágyhoz kötött beteg volt, Alaine rendszeresen ebédet főzött neki, egyszer-kétszer Judit is vitt neki meleg ételt.

SzD: *Szomszédjaként, barátjaként Mészöly esendőségeit is megismerte, de hogyan látta írói munkásságát? Vannak kedvenc Mészöly-művei?*

KG: Az én Szilágyi János Györgyhez kapcsolódó pénteki társaságomban¹⁶ Az *atléta halála* érdekes módon szimbolikus jelentőséget kapott. Mi munkás emberek vagyunk, akik leülnek és dolgoznak, és ha valami készen van, akkor már csak azt nézzük, mi a következő feladat. Ezt az Óze Bálint-os mondatot, hogy a győzelem után azonnal „készülni kell az őszi versenyekre”, Szilágyi dobta be a pénteki összejövetelek beszélgetéseibe, és amolyan életjelző lett. Szilágyi szerette Mészölyt, jelentős írónak tartotta, de nem jártak össze, kétszer-háromszor ha találkoztak. Amikor nálunk volt a péntek este, Miklós is átjött.

SzD: *Az atlétaság mint munkaetika? Hildi ezt írja: „Ha jól összeszámolom, kevés olyan napunk volt a tíz év alatt, mikor Bálint ne készült volna valami versenyre...”*

KG: Nem maga az atlétaság. Se Szilágyi, se én soha életünkben nem sportoltunk, de az, hogy az életed kitöltik a teendőid, és ha megcsinálsz, elérsz valamit, már nem az számít, hanem a következő feladat. Szilágyinak sokkal többet számított, hogy ő maga elégedett legyen valamivel, mint hogy bármifajta elismerést kapjon érte. Gondolom, magának Mészöly a legkedvesebb írója, ha könyvet ír róla...

SzD: *Ha nagyon élére állítjuk a kérdést, akkor az ő korában szerintem ő volt a legnagyobb magyar prózaíró. Versenyben van Mándy, Örkény, Ottlik és még néhány név, de azért nem sok. De hát én elfogult vagyok.*

KG: Lehet, hogy magának van igaza. Esterházy Péter, Nádas Péter még fiatalok voltak, és még nem pályájuk csúcán (bár a *Fancsikó és Pinta*, a *Termelési-regény*, illetve *A Biblia*, a *Kulcskereső játék* már megvoltak). Németh László már a harmincas években saját maga epigonjává vált, és más prózaíróink nem hasonlíthatók Mészöly paradigmatiszmas írásaihoz. A költőket kihagyjuk ebből a játékból?

SzD: *Maradjunk a prózánál talán.*

KG: Jó. Mándynak vannak írásai, amelyeket nagyon becsülök, de ezek nagyjából – talán méltánytalanul mondom – szösszenetek. A Mándy-mitológia érvényes mitológia, jól bele tudja élni magát az ember a külvárosi közegbe, amelynek erős zsidó atmoszférája van (Teleki tér), vagy a mozivilágba, de ez mitológia. Déry is ott van a mezőnyben. Nem biztos,

¹⁴ Ehhez lásd Radnóti Sándor Mészöly-portréját, in: *Sosem fogok memoárt írni*, Budapest, Magvető, 2019, 179–185.

¹⁵ Lásd az alábbi visszaemlékezéseket: Nemes Nagy Ágnes: Négyen – 1956-ban, in: *Erkölc és rémület között: in memoriam Nemes Nagy Ágnes*, szerk. Lengyel Balázs – Domokos Mátyás, Nap, Budapest, 1996, 80–85.; Polcz Alaine: Történet négyünkről, *Újhold Évkönyv*, 1991, 289–298.; Lengyel Balázs: Mészöly más, in: *„Tagjai vagyunk egymásnak”*. A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai, szerk. Alexa Károly – Szörényi László, Szépirodalmi, Budapest, 1991, 45–47.

¹⁶ Erről lásd: Kerényi Károly és Szilágyi János György levélváltása (1942–1965), *Jelenkor*, 2018/2, 176–200.; továbbá: Vajna Márta: Emlékezés Devecseri Gáborra, Szilágyi János Györgyre és baráti társaságukra, *Jelenkor*, 2018/2, 201–214. Mindkét dokumentum sajtó alá rendezője: Komoróczy Géza.

hogya a *Felelettel*, és az se biztos, hogy fiatalkori avantgárd műveivel, hanem a *G. A. úr X-bennel* és a *kiközösztővel*. Örkenyt sokra tartom, nagyon is szeretem, számomra elbeszélő prózájának a *Szilveszter* és a *Niagara Nagykávéház* a csúcsa. A drámái, azok autonóm világ, de ha belegondolunk, igazodása Aczél elvtárséhoz, leginkább a Rajk-perről szóló darabban...

SzD: A Forгатókönyv című darabra gondol?

KG: Igen, ez kicsit relativizálja Örkenyt. Mészöly meg Örkeny egymás mellé állítható úgy is, hogy egyikük az Aczél-korban sikeres lett, a másik meg akkor nem tudott sikeres lenni. Persze az *Egyperces novellák* nagyobb része zseniális, a posztumusz kiadások felduzzasztották ugyan, de akkor is zseniális. De nem akarnék belesétálni abba a zsákutcába, hogy mert Mészölyről van szó, más, talán nem kevésbé fontos írókat leszólok. Igen gazdag volt a kor irodalma. Szóval, ha az ember úgy gondolja, hogy Szophoklész *Oidipusz Kolónoszbán*ja a korszak nagy műve, azért van hely mellette fiatalabb kortársának, Euripidésznek is.

SzD: Mészölytől mit szeret leginkább?

KG: A *Saulus*, az biztos, hogy a legjobbak között van, meg a solymászkönyve is, a *Magasiskola*, és a már említett *Atléta* persze. Az esszéit nem olyan nagyon szeretem. Az előbb említett Ottlik egykönyves szerző. Az *Iskola...* nagy hatással volt énrám is, de ez volta-képp azért egy önálló Musil-variáció. Megértem Lengyel Péter elköteleződését iránta, de Mészölyt én is magasabbra teszem.

SzD: Mészölynél is sok az átvétel, az ihlető olvasmány.

KG: Ez megvan sok magyar íróban, még ha régen nem hívták is intertextualitásnak. Németh László is abból élt voltaképpen, hogy egy-egy elolvasott könyv után saját gondolatokat generált minden nap. Mészölynek a beszélgetéseinkben is Camus volt a csillaga, talán Camus és Beckett. Ez eléggé nyilvánvaló. Az ő esszéisztikus jegyzetei olvasónapló benyomást tettek rám, vagy mondjuk úgy, hogy ezek „jegyzetek olvasás közben”. Végére is, ha az ember olvas, nem tud nem figyelni a mások kérdésfeltevésére vagy gondolatmenetére.

SzD: És mi a véleménye a Saulus bibliai világról?

KG: A *Saulus*ban nincs annyi *couleur locale*, mint Spiró regényében, a *Fogság*ban. Spiró külön kutatásokat folytatott (Jeruzsálemet illetően ezt már a *jövevényben* kezdte). Miklós – úgy tudom – nem is járt Jeruzsálemben, de abban a nagyon absztrakt magasságban, amelyben ő a meggyőződés-váltás problémáját tárgyalja, tényleg erőteljes légkört teremtett meg. Én, amikor először voltam Jeruzsálemben, a Damaszkuszi-kapu és a Jaffa-kapuk voltak az orientációs pontjaim, persze nem Mészöly miatt. A város a Damaszkuszi-kapun kívül és belül két, egészen más világ. A kapu belső tere terem nagyságú, és amikor innen belép az ember az óvárosba, és megáll az ókori topográfia szerinti három főút elején, az az arab–zsidó–keresztény világ találkozási pontja. A kaputól Észak felé elindulva azonnal benne vagyunk a mai muszlim világban. A Damaszkuszi-kapunál át lehet élni a váltást a két világ között. Na most, amit Mészöly a regényben megírt, az éppen a teljes megváltozás, váltás egy világnézetéről egy egészen másra.

SzD: Azt mondja, hogy a pálfordulásban magának a helynek is van szerepe? A hely határjelle-gének?

KG: Mészöly az *Apostolok cselekedeteinek* leírásából közelít, és erősebb benne a keresztény élmény, mint a zsidó. Pál apostol leveleiben sokkal több gondolatiság van, mint az *Apostolok cselekedetei* narratívumában. És Mészölynél ez hitelesen jelenik meg.

SzD: Egy szekszárdi származású Mészöly-kutató, P. Simon Attila szokta mondani, hogy Mészöly sivatagában „szurdik” is van, méghozzá tolnai nyelvjárásban.

KG: A szurdik nem más, mint a „vádi” (*wadi*), azaz „száraz meder”, arabul. A tavaszi esőzések után lefolyik benne a víz, kiszárad, de mindig van valami gyér növényzet benne. Szemben a partok sivatagával. Ebben pontos a *Saulus*.

SzD: A *Saulus palesztinai sivatagának* és a *Magasiskola hortobágyi pusztájának* szerintem vannak közös vonásai, akármilyen furcsa, a térélmény mintha hasonló lenne.

KG: Ezt nem tudom, de a Kiskunsági Nemzeti Parknak az országút mellett néhány négyzetkilométernyi része valódi homokszivattyó volt, igazi homokdűnékkel. Ezt most már eléggé beépítették, ha a Kunságban jár, ott minden város túl van fásítva. A túlfásított alföldi falvak 150 évvel ezelőtt homokpuszták voltak. Ebből a szempontból Mészöly regényének némi tájélmény, némi olvasmányélmény és nagy képzelőerő a forrása. A *Saulusból* elágazik egy témakör, amelyet eddig nem érintettünk. A vallás és ennek az oldalágán a zsidóság.

SzD: A posztumusz közölt A zsidókérdés útvesztői című tanulmányára gondol?

KG: Az is egy blokkművelet-tanulmány volt, a zsidókérdés-tanulmány. Talán nem egészen Mészölyé, de Wilhelm Andrásé is. Ha jól emlékszem, először ő adta ki a *Holmi*-ban, két részletben. Kötetben részben más a szöveg. Nem lezárt írás.

SzD: Igen, Elaine tudta és jóváhagyása nélkül közölte a Holmi 2004-ben.

KG: A zsidókérdés-esszé ügyében próbálok pontosan fogalmazni. Mészöly ott nagyon pontosan leírja a zsidók helyzetét a magyar társadalomban, anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben megkísérelné az azonosulást velük, ezen a ponton én idegennek érzem az ő cikket. Sok benne az olvasott, kevés a megélt anyag. (Van az is, de épp a *Két emlék* nem tartozik hozzá szervesen.) Két világ, zsidók és magyarok. Miklósnál én soha nem tapasztaltam a nemzeti büszkeség túlzásait, magyarkodást vagy ilyesmit meg végképp nem, de az, hogy vagyunk mi és vannak a zsidók, mert ez az alaphangja, ez nem szerencsés. Schweitzer József¹⁷ éppen a *Jelenkor*-ban mondta, utolsó nyilatkozatai egyikében: „A magyarországi zsidók magyar zsidók akartak lenni. Beleilleszkedve a művelődésbe, a kultúrába. (...) Ez az alapvető törekvés nem mindig talált őszinte elismerésre, de a törekvés mindig őszinte volt, hogy tudniillik a magyarsággal együtt, magyar zsidókként szerettünk volna élni.”¹⁸

SzD: Mészöly gyógyíthatónak tartotta a társadalmi traumát, a „nemzeti tudat” terápiájának lehetőségét kereste.

KG: Igen, de nem volt pedagógus alkat. Visszatérnék a vallásra. Elaine vallásos volt, templomjáró, de nem szigorúan ritualista, őt főként a túlvilág – a halál folyamata alatti és utáni élet – érdekelte. Ezen Miklós mosolygott, de őt is gyakran elragadta a fantázia az irracionális távlatok felé. Hogy van dimenzió a racionális világon kívül, talán ez a precíz kifejezés; hogy érdemes számot vetni azzal, hogy más dimenziók is vannak. És a lelki élet, a váratlan koincidenenciák nagyon izgatták. De a szó egyházi értelmében nem volt vallásos. Azt el nem tudom képzelni róla, hogy imádkozott volna. Ebben az értelemben biztos nem volt vallásos. Ismerte Bulányi Györgyöt...

SzD: Ó ki volt?

KG: Bulányi a szocializmus idején katolikus szerzetes-papként dogmatikai érvekkel szembe fordult a békeegyházzal, a papi hierarchiával. Őt börtönben, megtöltötték, hogy misézzen, kiközösítették az egyházból, egyebek. Kis gyülekezete a lakásán járt össze, a mi időnkben történetesen a Városmajor utcában, a velünk szemben álló házban lakott. Én soha nem beszéltem Bulányival, de az utcán láttam. Nem hinném, hogy rendszeresen összejártak volna, de Mészöly szimpatizált vele. Ennek kézenfekvő oka, hogy Bulányit üldözte a Kádár-rendszer, és Miklósnak ez rokonszenvenet keltett. Bulányi dogmatikus katolikus merevséggel és a teológiai dimenzióra is kiterjesztve a személyes felelősséget hirdette, és ez tetszett Mészölynek. Őszintén szólva, ez nekem is tetszik, de sokkal messzebb-ről, mint Miklósnak. Ő volt az egyetlen egyházi ember, akivel Mészöly érintkezett.

SzD: Előző beszélgetésünk után kicsit utánanézttem én is Bulányi Györgynek. Az ő mozgalma a katonai szolgálatmegtagadást hirdette. Ezt a gondolatot Mészöly is támogatta fiatalkori háborús tapasztalata miatt.

¹⁷ Schweitzer József (1922–2015) egyetemi tanár, vallástörténész, országos főrabbi.

¹⁸ Schweitzer József: Itt vagyunk, küldjétek bennünket! (Sz. Koncz István beszélgetése), *Jelenkor*, 2010/9, 949–956., 955.

KG: Ehhez tartozik, hogy a Városmajor utcai házban, a kert felől nyíló kis kertészszobában (ahol volt egy falikút meg egy kis WC is) hosszabb ideig lakott Csapody Tamás. Nagy érdeme volt, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, egész fiatalon szerepet vitt a szolgálatmegtagadók csoportjában, ez beszélgetési téma volt Mészöly és Csapody között. Egyszer-kétszer hármásban is beszélgettünk, és mintha Miklós, az egykori katona, vállalt is volna valami fellépést a mozgalomban, erre pontosan nem tudok visszaemlékezni, de az biztos, hogy erkölcsileg támogatta őket.

SzD: A Hadkötelezettséget Ellenzők Ligájának 1985-ben Mészöly lett az első elnöke.

KG: Nyilván Csapody kérte fel. (Csapody ma egyébként a Semmelweis Egyetemen a Magatartástudományi tanszék docense, a holokauszt történetével, egész konkrétan a bori munkaszolgálat történetével foglalkozik, páratlanul jó kutató.) Amikor Kőszeg Ferenc megalakította a Helsinki Bizottságot, akkor is rögtön Miklós lett a tiszteletbeli elnöke. Miklós erre büszke volt. (Visszavonulása után a formális tisztséget én örököltem tőle.) Egyébként nekem is volt egy tanítványom, aki börtönbe került szolgálatmegtagadás miatt.

SzD: Mesélt Mészöly a háborús emlékeiről is?

KG: Írt a hadifogságról, a szökéséről, de nem beszélt róla. Nekem feltűnt, hogy az egyik kezével nem tudott emelni. Csomagcipelésnél egyértelműen segítségre szorult. Azért tűnt fel, mert Dobrovits Aladár professzor, egyik tanárom az egyetemen, hasonló bizarr bémultságot szerzett a hadifogságban.

SzD: Nem lehetséges, hogy ez Mészöly kézművétei miatt lehetett inkább? Dupuytren-kontraktúrája volt, ami egy kötőszöveti betegség, összehúzza, zsugorítja az ujjakat.

KG: Az utcáról, a Városmajor utcai házról még szeretném elmondani, hogy annak idején Basch Lóránt hívta oda Miklóst, ezt Alaine elég pontosan többször leírta. Alaine-nek az idők mélyén volt egy albérlete a közelben, a Csaba utcában, ezt csak elbeszéléseiből tudom, onnan költözött Miklóshoz. Maga a ház, a Városmajor utca 48/b, pontosabban annak a földszinten az utcai része a mi időnkben még Nyugat Emlékmúzeum volt. Egykor a majdani múzeum volt Basch lakása, a ház államosítása után ő maga hívott a ház más részeibe lakókat. Lakott itt Kass János és Hajnal Gabriella is.¹⁹ A rendszerváltás után az önkormányzat eladta a lakásingatlanokat, Mészölyék és mi is megvettük a lakásunkat. A hetvenes évek óta az első emeleti lakásban egy vállalkozó, Haris György lakott, ő is megvásárolta a lakását, majd a PIM-től megszerezte a Nyugat-múzeum helyiségeit is, két kiállítás rendezett benne (Gábor Marianne festő- és Jung Zsenya fotóművész egyéni tárlatát), mindjárt ezután pedig irodája vette át a helyiséget. Idővel kivásárolta a ház többi lakóját is, amikor már csak hárman maradtunk, Mészölyék, ők és mi, némi nyomásra mi is eladtuk neki a lakásunkat. Mészölyék életük végéig ott maradtak. Ma Nyugat Emlékház nincs, helyén lakáséterem működik, a kapu mellett az egyik oldalon cégfeliratok, a másikon emléktábla: Ebben a házban élt és alkotott több mint 34 éven át Polcz Alaine és Mészöly Miklós.

¹⁹ Kass János (1927–2010) grafikus, szobrászművész, felesége, Hajnal Gabriella (1927) grafikus, textilművész.

A MÉDIUM

Mészöly és a film(esek)

Mészöly Miklós és a film kapcsolata legalább kétféle aspektusból vizsgálható. Az egyik és egyben legkézenfekvőbb az irodalmi műveiből készült adaptációk világa. Három egész estés munka született mostanáig: Gaál István 1970-ben bemutatott *Magasiskolája*, Sólyom Andrásról a *Pannon töredék* (1997) és Surányi András *Film...-je* (2000). Mindhárom műnek gazdag a kritikai recepciója; jómagam a *Magasiskoláról* írtam részletes elemzést.¹ Kevésbé ismert *Az Állatforgalminál* adaptációja: az elbeszélésből Bódy Gábor forgatott tévéjátékot főiskolás tanulmányai alatt, 1973-ban. A másik lehetséges megközelítési mód Mészöly filmes esszéinek vizsgálata. A *Magasiskola* megfilmesítésének idején Mészöly fontos filmelméleti tanulmányt publikált *A „tettenérés” dialektikája (A cinéma direct útmutatásai)* címmel a *Filmkultúra* 1969/2-es számában, s azt *Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai* címmel felvette *A tágasság iskolája* esszéi közé.² Hasonló elméleti kontextusban beszélt a *Magasiskola* megfilmesítéséről a rendezővel közös interjújában.³ Mészöly a filmi közlésmód realizmusával kapcsolatos, saját írói programjához kötődő gondolatai összefüggésbe hozhatók a hetvenes évek Bódy Gábor, Erdély Miklós, Hajas Tibor és Jeles András nevével fémjelzett neo-avantgárd művészetének elméletével és gyakorlatával.⁴ A film médiuma segítségével folytatott poétikai kutatás legfontosabb eredménye a *Film* című regény lett, amelynek irodalmi és film szempontú elemzését Sággy Miklós végezte el több tanulmányában.⁵ Az újabb forráskiadványok szintén kínálnak lehetőséget Mészöly és a film kapcsolatának kutatására. Ezeket a szálakat igyekeztem felfejteni az író és Polcz Alaine levelezéséből,⁶ s erre a *Műhelynaplók* is nyújthatnak némi lehetőséget.⁷ A legutóbbi izgal-

¹ Gelencsér Gábor: Tárt elhatároltság. Mészöly Miklós és Gaál István, avagy a „tettenérés magasiskolái”, *Metropolis*, 2005/3, 64–73.

² Mészöly Miklós: *A tágasság iskolája*. Szépirodalmi, Budapest, 1977, 137–148.

³ Zs.[ugán] I.[stván]: A realizmus parabolái irodalomban és filmen. Beszélgetés Gaál Istvánnal és Mészöly Miklóssal, *Filmkultúra*, 1970/4, 20–28.

⁴ Lásd ehhez: Gelencsér Gábor: Módosítások. Mészöly Miklós realizmuselmélete és a hetvenes évek avantgárd dokumentarizmusa, *Apertúra*, 2009. tavasz <https://uj.apertura.hu/2009/tavasz/gelencser-2/> (Utolsó letöltés: 2020. 11. 26.)

⁵ Sággy Miklós: Mészöly felvevőgéppel. Mészöly Miklós *Film* című regényéről. In: Uő.: *A fény retorikája. A Technikai képek szerepe Mátyás Iván és Mészöly Miklós munkáiban*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2009, 151–204; Sággy Miklós: Egy forgatás-regény megfilmesítése. In: Uő.: *Az irodalomra közelítő kamera*, Kalligram, Budapest, 2019, 96–112.

⁶ Gelencsér Gábor: Jelenetek egy házasságból. Mészöly Miklós és Polcz Alaine levelezése filmekről. *Jelenkor*, 2018/1, 77–81.

⁷ Itt bukkan fel először a Warhol-esszé alcíme, a „tettenérés tanulságai”, továbbá olvasható jegyzet Huszárik Zoltán *Elégűjáról* és *Szindbádjáról* is. (Mészöly Miklós: *Műhelynaplók*, a szöveget gondozta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Thomka Beáta és Nagy Boglárka, Kalligram, Pozsony, 2007, 260. és 830.) Utóbbi kifejtése *A pille magánya* című kötetében található. (Mészöly Miklós: In memoriam Huszárik Zoltán. Jegyzetek, körvonalak egy lehetséges filmtematikához. In: Uő.: *A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 1989, 69–71.) Erre az írásra később még visszatérek.

mas fejlemény pedig egy eddig ismeretlen Mészöly-kézirat felbukkanása Tóth János rendező-operatőr hagyatékából.⁸

A rövid írás jellege és a filmterv címzettje az író és az ötvenes-hatvanas évek avantgárd, kísérletező alkotói filmesek kapcsolata iránt irányítja a figyelmet. Több itt a megvalósulatlan terv, mint a létrejött produkció, mégis betekintést nyújtanak az író műhelyébe, újabb vonásokkal gazdagíthatják művészi arcélét. A már megjelent irodalmi művek adaptációi, ha nem függetleníthetők is tőle, alapvetően rendezői, illetve az adaptálás szempontjából vetnek fel kérdéseket. Az elméleti esszék másfajta, ugyancsak közvetett kapcsolatokra utalhatnak, miszerint Mészöly Miklós prózapoétikai elméletének alakításakor mintaként tekintett a film médiumára. Az író filmtervei, saját munkáinak forgatókönyvvé formálása, továbbá inkább játékosnak, avagy jelképesnek tekinthető filmszerepei jóval közvetlenebb, életszerűbb kötődést jeleznek a filmek és a filmesek világával, ahogy azok egyfajta médiumként alkalmazták Mészöly személyét experimentális munkáikban. Ebben a rövid áttekintésben az utóbbi szempontból mutatom be Mészöly és a film(esek) kapcsolatát.

*

Kezdjük a legkevésbé érdemének tekinthető közreműködői szereppel – amely valóban szerep, Mészöly ugyanis több filmben felbukkan színészként. Az ötvenes évek legvégén és a hatvanas évek elején forgatott filmek az érett férfikorba lépő, megnyerő fellépésű férfit mutatják, s a rendezőknek alighanem erre a „fotogéniára” volt szükségük, meg persze arra a hozzáértőknek szóló jelentéstöbbletre, hogy egy író láthatnak a vásznon. Nem színészi kvalitásokról van tehát szó természetesen, hanem kisugárzásról, auráról, ám hogy ezzel milyen karaktereket formál meg Mészöly, az azért sokatmondó.

Jancsó Miklós nagyjátékfilmes, öt gyorsan a világhír felé röppentő pályafutása elég későn, negyvenéves kora körül indult. Előtte a rendező művészi kisfilmekkel kereste önálló stílusát: a művészekről szóló alkotások a dokumentumfilmeknél – nem beszélve az ötvenes évek termelési híradásairól – szabadabb lehetőséget kínáltak számára ahhoz, hogy az alkotások és az életút bemutatásán túl saját filmes kifejezőeszközeivel is megidézze a szóban forgó művész szellemét, formavilágát. *A város peremén* (1957), a *Derkovits* (1958) és a *Halhatatlanság* (1959) című munkái egyfajta trilógiát alkotnak. Az első József Attiláról szól, a harmadik a fasizmus áldozatául esett szobrászról, Goldman Györgyről. Utóbbiban Jancsó a (részben elpusztult) szobrok mellett a Horthy-korszak közegét, a munkásmozgalom akcióit és a koncentrációs táborok világát is megeleveníti, még hozzá nem archív felvételek, hanem erősen stilizált játékfilmes jelenetek segítségével. Ebből következően a történelmi háttér előtt a művész alakját is hasonló módon, azaz játékfilmes eszközökkel kell felidéznie, egy őt alakító, rá emlékeztető szereplő segítségével. Goldman karakterének megformálására kéri fel tehát a rendező Mészölyt. Jó érzékkel nem a dramatikus történelmi helyzetekben lépteti fel, amelyekben valódi színészi játékokra lett volna szükség, hanem az alkotómunkát, az anyaggal (az agyaggal) való küzdelmet rekonstruálja nagy kifejezőerejű képekkel (a fortyogó masszából „kinövő” szobor, majd a képlékeny formák lerombolása, összenyomása, szétválása a film legjobb pillanatai közé tartoznak, amelyek egyúttal a művész sorsát is szimbolizálják, szemben a filmben többször eluralkodó allegorizmussal). Mészöly tehát az alkotó, illetve az alkotás médiumaként van jelen a filmben: voltaképpen koncentrált figyelmét látjuk szemüveges arcközeliében. Nem kell tehát játszania; csupán intenzív jelenléte teremti meg a karaktert, ám ebben teljes művészi egzisztenciájával vesz részt.

⁸ A Mészöly-szöveget és rövid kommentáromat lásd az *Apertúra* 2020. téli számában <https://uj.apertura.hu/2020/tel/meszoly-miklos-filmterve-toth-janosnak/>; <https://uj.apertura.hu/2020/tel/gelencser-meszoly-miklos-filmterve-toth-janosnak/> (Utolsó letöltés: 2020. 11. 26.)

Hasonló szerepre és bizonyára hasonló megfontolásból kéri fel Mészölyt néhány évvel később Bácskai Lauró István egyetlen, a Balázs Béla Stúdióban készült kísérleti filmjében, az *Igézetben* (1963). Az író ezúttal nem egy konkrét művészt, hanem „a” művészt alakítja, s nem szobrászt, hanem zenészt. A nem elbeszélő struktúrájú film két motívumot ölt egymásba, s magát a szerkesztési elvét is meghatározza a zenei forma, témája pedig voltaképpen a zene (a művészet) születése, pontosabban megszólalása; az az út, annak a csodája, „igézete”, ahogy a puszta anyagból az általa, illetve rajta megszólaló, ám abban a pillanatban már tőle eloldódó hang lesz. A két motívum helyszíne pedig egyfelől egy öntóműhely, ahol a húros hangszerek fontos eleme születik, másrészt a Zeneakadémia koncertpódiuma, ahol a zene felhangzik (a színpadon többek között a Sepsey vonósnégyes tagjai láthatók, de Eötvös Péter darabját a film hangsávján a Szécsy vonósnégyes szólaltatja meg). Mészöly zeneszerzőként azonosítható karaktere a nézőtérrel egyedül figyelni elmélyülten a próbát, majd a film zárlatában elhagyja a koncerttermet, autóba ül és elhajt. Ezekben a történetként nem, legfeljebb szituációként értelmezhető helyzetekben az íróra ismét a koncentráció alkotó léthelyzetének megformálása hárul, amit a film elvont közegében kitűnően teljesít.

Mészöly harmadik „filmszerepe” ezektől eltér: egyrészt immár önmagát alakítja, másrészt jelenléte rövid epizódra korlátozódik egy egész estés filmben. Ismét Jancsó a rendező, de ez már az Opus 1-esnek tekinthető alkotása, az *Oldás és kötés* (1963). Járom Ambrus, a Latinovits Zoltán által megformált első generációs értelmiségi karakterrajzának gazdagításához járul hozzá rövid felbukkanása a Belvárosi-kör írói asztalánál, ahol Mészöly több kollégájával együtt – Csoóri Sándorral, Hernádi Gyulával (aki a Lengyel József novellájából készült film forgatókönyvírója volt, ám nevét nem írhatták ki a stáblistára, mert épp „indexre” tették), Gyurkó Lászlóval, Konrád Györggyel, Tornai Józseffel – van jelen. Az epizódon belül azonban mégis főszereplővé lép elő, hiszen később az írói társaság is átsétál a házi buliba, ahonnan Ambrus átnézett hozzájuk, élén a Belvárosi-kör „doyenjével”,⁹ Mészölyvel, aki barátságosan meg is lapogatja a zaklatott lelkiállapotban éppen elsiető főhőst.

A kis szerepek filmes kapcsolati hálók szövésére is lehetőséget nyújtottak; a továbbiakban ezeket próbálom felfejteni.

*

Az együttműködésnek Jancsóval Mészöly és Polcz Alaine levelezésének tanúsága szerint majdnem forgatókönyvírói munka lett az eredménye. A művészeti kisfilmtrilógia középső darabja, a *Derkovits* kapcsán ugyanis Nemeskürty István stúdióvezető az íróról szóló játékfilm rendezésére biztatja Jancsót, aki Mészölyvel akarja a történetet megírni. Az elképzelés központi gondolata az író egyik levele szerint: „egy ember, aki nem hajlandó eladni önmagát”.¹⁰ Mészöly ódzkodik a feladattól, kitér, halogat – s végül nem lesz a tervből semmi, ahogy a további, a levelekben utalásszerűen emlegetett filmszerepekből sem.¹¹

A másik, kacskaringósabb és szerteágazóbb szál az *Igézetből* indul. Ennek a filmnek az operatőre ugyanis az a Tóth János, akinek Mészöly a most előkerült tervet írta. A vélhetően a hatvanas évek végén keletkezett szöveget azonban (a kéziratban nincs évszám, a borítékon található pecsét pedig olvashatatlan) megelőzte, illetve kísérte Mészöly munkakapcsolata Huszárik Zoltánnal, aki ekkor forgatta Tóth Jánossal legkiválóbb rövidfilmjeit, az *Elégiát* (1965), a *Capricciót* (1969) és az *Amerigo Totot* (1969). A *Magasiskola* megfilmesítése

⁹ Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 455.

¹⁰ *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós–Polcz Alaine levelezése 1948–1997*, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Boglárka, Jelenkor, Budapest, 2017, 225. A felkérésről érintő további leveleket lásd a 223. és a 230. oldalon. Utóbbiban szó esik a Goldman-film korabeli betiltásáról is.

¹¹ Uo. 287/19. j.

először Huszárik részéről merült fel,¹² majd Mészöly egy kifejezetten a rendezőnek szánt forgatókönyvet írt a *Jelentés öt egerről* (1967) című kötetben megjelent – amelynek borítóját, csakúgy, mint a *Saulusét* (1968) és a *Pontos történetek útközben* című regényét (1970) Huszárik tervezte –, 1960-as keltezésű *A három burgonyabogár* című elbeszéléséből.¹³ A meg nem valósult munka vélhetően egy hagyományosabb elbeszélésmódú történetet eredményezett volna a második világháború utáni Magyarországról. A négy, frontot megjárt férfi bolyongásában azonban ott volt a szándék és a lehetőség, hogy megbízásuk, a vidéki burgonyaszállítás belső úttá stilizálódjon, illetve a külső és a belső utazás mezsgyéjén egyensúlyozzon. A lehetséges film terve Mészölynek is fontos volt, hiszen később *Ami jön* címmel (és *képsorok egy elképzelt filmhez* alcímmel) újabb változatot írt a történetből, s az bekerült a *Szárnyaslovak* (1979) kötetbe, de felvette *Az én Pannóniám* című, 1991-es antológiába is.

Hasonlóan izgalmas lehetőségre utal és filológiai is sokatmondó körülmény a *Film* című regény részletének publikálása a *Filmkultúra* 1973/3. számában, amely tehát megelőzte a többi folyóiratközlést (1975) és a regény első megjelenését (1976). Huszárik érdeklődését már a *Szindbád* leforgatása után keltette fel a készülő mű, Mészöly pedig a részlet közléséhez írt bevezetőjében a *Szindbád* alapján néz bizakodva Huszárik adaptációja elé. A magyar filmtörténet súlyos vesztesége, hogy ez a terv sem valósult meg.

Ahogy a többi sem. Erről, immár post festo, a Huszáriknak címzett in memoriam-írásban ad hírt az író. *A pille magányába* felvett alig háromoldalas szöveg alapján a konkrét filmtervek mellett az is kiolvasható, mi volt Mészöly számára izgalmas, követendő minta Huszárik filmes gondolkodásmódjából. A cinéma direct és elsősorban Andy Warhol kamerájának „útmutatása” mellett az író tehát egy magyar rendezőtől is kapott útmutatást.

Az *In memoriam Huszárik Zoltán* című szövegben arról ír, hogy saját próza-törekvései a Huszárik-filmekben kiolvasható irányban „keresnek új játékat”. Hogy milyent, azt a következőképpen fejt ki: „Különösen Huszárik *Elégia*jának összefüggés-rendszere nem idegen a fentiekől. A *Szindbád* építkezése sem. Noha mindkettő másképp, mégis mindkettő hajlik arra, hogy úgy állítsa meg a művön belüli időt, hogy egy mindenkori idődimenzióban is érvényes lehessen. Vagyis az állandó jelenidőben keresni meg azt a kollektív érvényességet, amiben a tegnap és ma közelebb kerülnek egymáshoz; s már előlegezik egy lehetséges jövő jelenidejét. Úgy általánosítani tehát, hogy maga a valóság általánosodjék, a maga egészében – s ne egy adott sztori, konstrukció akarja elhítni, hogy mi volt, van, lesz, hogy mi a valóság.”¹⁴

A rövid bekezdés egyrészt lényegretörően ragadja meg a *Szindbád* időkezelését, másrészt összekapcsolja a mészölyi „filmelmélet” korábbi fázisát, a realizmus-problémát a film nyelvi természetéhez legalább annyira szorosan kapcsolódó idő(szervezés) problémájával, amely a „realizmus parabolái” után Mészölyt íróként is foglalkoztatta. Thomka Beáta írja Mészöly-monográfiájában: „Mészöly intenciója egy olyan időkategórián alapuló epikai hitelesség megteremtése, amely a történeteszerű elemek, megtörténéségek és események elrendezésében nem a megtörténésekben uralkodó kauzalitást és kronológiát követi, hanem a felidézésükre sokkal inkább jellemző szinkronitás/aszinkronitás-ritmust és az asszociativitást”.¹⁵ Az elméleti-poétikai bevezető után tér rá Mészöly a konkrét tervekre. Az egyiket, a *Pontos történetek útközben* című regényt meg is nevezi, amelyben „az asszonyalak, az *utas*, mintegy másképp felfokozott változata lehetne *Szindbádnak*”.¹⁶ A másikban a jóval később, 1995-ben megjelent *Családáradás* „beszélye” sejlik fel, „egy

¹² Vö. Gaál István: Vallomás. In: Zalán Vince: *Gaál István krónikája*, Osiris, Budapest, 2000, 178.

¹³ Mészöly Miklós: Három burgonyabogár. Forgatókönyv, *Filmkultúra*, 68/3. 99–121.

¹⁴ Mészöly Miklós: In memoriam Huszárik Zoltán, 69.

¹⁵ Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995, 18.

¹⁶ Mészöly Miklós: In memoriam Huszárik Zoltán. (Kiemelés az eredetiben – G. G.)

széthulló család mitológiája”, egy „férfi-ellen-Szindbád”.¹⁷ A rövid írás záróbekezdése a *Film* „filmpoétikájához” kapcsolja a terveket: „Mindazt is jelenti, hogy mindkét utas bizonyos értelemben perszonalifikált, átélő kamera is.”¹⁸ Micsoda trilógia lehetett volna Huszáriktól a *Szindbád* után a *Pontos történetek...*, a *Film* és egy, talán a *Családáradásra* hasonlító Mészöly-mű adaptációja...!

*

Ebbe a művészi-poétikai gondolkodásba hoz új szint a most előkerült, Tóth János számára készült, három és fél gépelt oldal terjedelmű filmterv. A rendkívül egyéni látásmódú, Huszárik és mások – Novák Márk, Makk Károly – oldalán az operatőri feladaton jóval túllépő, egyenrangú alkotótársrá váló Tóth János tehát Mészölyt legkésőbb az *Igétet* forgatásán személyesen is megismerte, de minden bizonnyal az akkortájt élénk kávéházi életben is találkoztak egymással. A Huszárik–Tóth-rövidfilmek tovább erősíthették ezt a viszonyt, s nyilván Mészöly is észrevette és értékelte az operatőr különleges szerepét ezekben az alkotásokban. Tóth János a hatvanas évek végén elkezdett önálló etűdöket forgatni: összesen hat munkát sikerült megvalósítania, amelyekből 1983-ban *Örök mozi* címen állított össze egész estés antológiát. Az első a sorban az 1970-re elkészült *Aréna* volt. Mészöly cím nélküli filmterve ehhez a filmhez áll közel, tehát valószínűleg már ennek ismeretében keletkezhetett, vagy legalábbis a hosszasan készülő film tapasztalatairól beszélhetett Tóth János az írónak, de akár az is elképzelhető, hogy a végül megvalósulatlan Mészöly-terv épült bele az *Aréna* szerkesztésének koncepciójába. Az *Aréna* és a filmterv között, ha tematikusan nem is, de koncepcionálisan és formailag határozott összefüggések fedezhetők fel – márpedig az efféle, kísérletinek, költőinek, avantgárdnak nevezett művekben meghatározóbb a képek szerveződése, mint azok leíró jelentése, témája.

Az *Aréna* a címadó, egyszerre archaikus és modernkori motívumból, a stadionból – nevezetesen a korabeli Népstadionból – indul ki, s erre építi a 20. századi tömegemberről, a felgyorsult időről megfogalmazott, ám korántsem annyira diszkurzív gondolatait, ahogy ezt itt jobb híján rekonstruálom. Mészöly filmtervében hasonló szerepet az eső tölt be: ennek útját követjük az égből a föld alá, majd onnan kisebb intermezzo után egy vízierőmű gigantikus zuhatagjáiig. Különös módon zárlatában a terv felvet némi „szocreális” érzést, ahogy „az emberi organizációit jellemző céltudatosság ábrázolása a drámai-ból mintegy felemelővé válik”. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy megvalósítása esetén Tóth János elkerülte volna ezt az irányt, s maga Mészöly is elhessegeti a gondolatot a terv végén olvasható szerzői útmutatásában. Sőt, ebben olyan szempontokat vet fel – filmköltemény, asszociációk, zeneiség –, amelyek Tóth János önálló etűdjeiben abszolút meghatározó jelentőségűek. „Ha fentiekből nem derült volna ki: semmiképp se egyfajta vízről szóló ismeretterjesztő filmre gondolok, hanem általában a létjelenségek – tárgyak, folyamatok – szükségszerű és értelmes körforgásának sugalmazás-szerű filmkölteményére. A zene a képekkel egyenértékű kifejezőeszköz kellene legyen – már csak azért is, mivel a tárgyi környezeten kívül az egyetlen mozgó, élőlényeszerű szereplő a víz –, s ez az egy szereplő megkívánja az állandó asszociációs kiegészítést, hogy »még előbb« legyen. S ezt jelen esetben a zenének kellene biztosítani, ill. elősegíteni.”

A másik fontos eleme a tervnek a helyszín, a (nagy)város. „Városkép (esetleg éppen Budapest?)” – ezzel a helymeghatározással indul a szöveg, s ily módon a tervezett mű – csakúgy, mint az *Aréna* – a némafilmkorszak avantgárd városfilmjeinek hagyományához kapcsolódhatott volna (Walter Ruttmann: *Berlin, egy nagyváros szimfóniája*, 1927; Dziga Vertov: *Ember a feltevőgéppel*, 1929; Jean Vigo: *Nizzáról jut eszmebe*, 1930). S ahogy azok a

¹⁷ Uo. 71.

¹⁸ Uo.

művek, úgy ez is egyszerre szólt volna a láthatóvá tett motívumról és az azt kifejező filmnyelvi eszközök felfokozott működéséről; a városról a film nyelvén, a filmről a város „nyelvén”.

Végül még azt a mozzanatot érdemes kiemelni a filmtervből, ahogy „[k]övetjük a tovább ömlő víz útját az úttestre, ahol az utcai csatornanyílások nyelik el”. Ezek a „ráközelítések” az *Elégia* hasonló motívumú és beállítású képsorainak ismeretéről és továbbgondolásáról tanúskodnak.

*

Az utolsó szála Mészöly filmes kapcsolatrendszerének látszólag messzebbre, más nemzedékhez és művészi irányzathoz vezet. Bódy Gábor főiskolai éve alatt tévéjátékot rendezett *Az Állatforgalminál* című, ugyancsak a *Jelentés öt egérről*-kötetben megjelent, és szintén a háborút követő évek lélektani helyzetét feltáró, 1958-as Mészöly-elbeszélésből. A körülbelül tízperces, iskolai feladatként 1973-ban rögzített jelenet olyan, hasonló indíttatású és technikai kivitelezésű munkák társaságában született, mint a *Cselédek* című Jean Genet-darab részletének és Csáth Géza *Apa és fiú* című elbeszélésének adaptálása. A Bódy Gábor Ernst Múzeumbeli életműbemutatóját kísérő kiadványban ezt az információt olvashatjuk a három tévéjátékról: „Főiskolai tanulmányai alatt készített munkák, melyeket e katalógus kéziratának lezárásáig nem állt módunkban megnézni, részben a régi videoszalagok technikailag leromlott állapota miatt”.¹⁹ A Bódy Gábor írásait először összegyűjtő kötet film- és videográfiaja szerint viszont VHS-átirata létezik,²⁰ így van remény rá, hogy egyszer közkinccsé válik ez a Mészöly-film is. Bódy személye mindenesetre a Huszárík–Tóth kapcsolatrendszer folytatását jelenti – erről tanúskodnak Bódy tanulmányai, esszéi, alkalmi írásai, amelyekben mindig a legnagyobb elismeréssel beszélt róluk, az *Elégiáról* pedig a legalaposabb, képről képre haladó szemiotikai elemzést írta²¹ –, ám ugyanakkor ő, még ha csak egy iskolai ujjgyakorlat erejéig is, bekapcsolja Mészölyt a hetvenes évek neoavantgárd kísérleti filmjének áramába (ezt bizonyítja az írásom elején említett izgalmas összefüggés realizmuselmélete, valamint az experimentális alkotók nézetei és munkái között). S ha figyelembe vesszük az író művészetének „alakulását” a hetvenes évek közepétől, akkor elmondhatjuk: Mészöly Miklós ennek a filmtörténeti korszaknak és művészeti szcéának hasonló médiuma lehetett volna, mint amilyen a hatvanas éveké volt.

¹⁹ Beke László – Peternák Miklós: *Bódy Gábor 1946–1985. Életműbemutató*, Múcsarnok – Művelődési Minisztérium, Filmfőigazgatóság, Budapest, 1987, 177.

²⁰ Peternák Miklós (szerk.): *Végtelen kép. Bódy Gábor írásai*, Pesti Szalon, Budapest, 1996, 385.

²¹ Bódy Gábor: *Elégia*. In: *Uő.: Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince, Akadémiai, Budapest, 2006, 37–39.

MEGÚJULÁS, ÁTVÁLTOZÁS, MEGBOCSÁTÁS

Mészöly Miklós Megbocsátásának helye Balassa Péter „új prózáról”
szóló irodalomkritikai elbeszélésében

A gyakran párhuzamba állított Mészöly- és Ottlik-próza nyolcvanas évekbeli fogadtatás-történetében uralkodó értésformákat, valamint a Mészöly-pályára vonatkozó korszakolási ajánlatokat vizsgálja jó pár évtizeddel később Szolláth Dávid – mégpedig a hatvanas–hetvenes évekből átöröklött, etikailag és politikailag „allegorizáló olvasásmódok” vonatkozásában, illetve szembeállítva azokat a szövegtulajdonságokra összpontosító, újabb értelmezői ajánlatokkal: „(legalább) kettő, egymással vitában álló irodalom-felfogás alapján lehet érvelni a Mészöly- és az Ottlik-életmű mellett. Az autoreflexivitás normáját kidolgozó kritika a *Filmet* vagy az *Alakulásokat*, majd a *Megbocsátást* helyezi a Mészöly-életmű közép-pontjába, az *Iskolában* az »elbeszélés nehézségeinek« prózapoétikai problematikáját vizsgálja, a példázatosság megítélésében viszont a legtöbb esetben bizonytalan. Az allegorizáló kritika ezzel szemben a két író etikai-politikai magatartását helyezi értelmezéseinek közép-pontjába, a szuverenitás, a hatalomtól való függetlenség közösségi példázataiként olvassa az életműveket, ám nehezen szembesül például a Mészöly-életmű változékonyságával, és tanácstalan a *Megbocsátás*, a *Családáradás* és más olyan művek megítélésakor, ahol a kultúrpolitikai közeg tételezése már nehezen indokolható szempont.” Ugyanakkor hozzátenném, egyáltalán nem baj, hogyha a Kádár-korszak ideologikus gyökerezettségű, részben hivatalos, részben nem-hivatalos (s így óhatatlanul reaktív) értésalakzataitól fokozatosan eltávolodó Mészöly-kritika nem szabadul meg teljességgel az etikai és politikai olvasásfajták időállóbb változataitól. (Mert például kár volna kikapcsolni az ábrázolt társadalmi valóság vagy az ábrázolásmódban megmutatkozó társadalmi nemek kérdésköreit a Polcz Alaine erdélyi naplóit felhasználó *Pontos történetek, útközben* értelmezése során). Az volna baj, ha a „példázatosság” előíró ideológiáját felváltaná az „autoreflexivitás” kirekesztő ideológiája. Hiszen az „alakulások” poétikai logikájának kiszolgáltatott Mészöly-próza úgyis túlnyúlik bármiféle szűkített értelmezési körön – legyen az ellátva akár a hatvanas–hetvenes éveket követő időkben (az *Alakulások* és a *Film* hatásövezetében) immár korszerűtlenség nyilvánított „allegorikusság”, akár a nyolcvanas–kilencvenes években (a *Megbocsátás* és a *Családáradás* rokonsági körében) korszerűnek tűnő „szövegirodalom” egyszerűsítő címkéivel. De nézzük, miképpen látja az életmű talán legfontosabb fordulatát az 1995-ben megjelent Mészöly-monográfia szerzője.

Thomka Beáta ugyanis két műfaji vágányon követi a hetvenes évek közepén érzékelt fordulatot, amennyiben szerinte a regények sorában az *Alakulások* (1975) „redukcionizmusával” egylényegű *Film* (1976) jelenti a korszakhatárt, a kispikában pedig a *Szárnyas lovak* (1979) című elbeszéléskötet anyaga (a címadó novella mellett például a *Lesiklás*, a *Térkép Aliscáról*, az *Anno [albumkép a régi időkből]* vagy a *Szenvtelen följegyzések*). És míg Mészöly regényműhelyében a nagyforma belső (és talán valamennyire külső) kényszere vezet végül a zavarba ejtő *Családáradás*hoz (és a megrendelésre kompilált *Hamisregényhez*), addig az elbeszélés műfajában jóval meggyőzőbben áll össze a kisformákból építkező

nagyforma a *Volt egyszer egy Közép-Európával* (1989). Ugyanakkor, a Mészöly-próza belső „alakulásaihoz” igazodó nézőpontváltás jegyében, beszélhetnénk akár a regény és az elbeszélés hagyományos műfaji kettősségét keresztülhúzó pannonepikáról mint szabálytalan nagyformáról. Hiszen a két párhuzamos – vagy ha tetszik, egymás felé kanyarodó – műfaji vágányon tapasztalható nyitottság, bizonytalanság és kísérletezés olyan rendhagyó változatokhoz vezet, amelyek alaposan megzavarhatják, miáltal megszokott előfeltevéseinek és bejáratott értesformáinak gyökeres újragondolására is sarkallhatják az irodalomkritikát. Például semlegesíthetik azt a heves regényvágyat, amely folyamatosan végigkíséri Mészöly pályájának utolsó évtizedeit, és persze általában is meghatározza az epikai műfajok hierarchikus látásmódjának makacs hagyományát – még akár az alábbi temperált formában, Mészöly egyik legkorábbi méltatójától, Béládi Miklóstól: „A felvezetés [a *Családdáradás* című kötet *Júlia fölvezetése* című előszövege] azt a reményt kelti, hogy Mészöly végre nemcsak nekilát, hanem meg is írja az átfogó, korábrázoló nagy regényt. [...] S úgy látszik, ezúttal az elbeszélésnek azt a formáját választja, amelyet a tárgy széles körű ábrázolása jellemez majd, a »regényes eposz« formájában.” A „regényes eposz” végül a „beszély” műfaji címkéjét kapta, de persze mindenki regényként olvasta – akár lenyűgözve, akár meghökkenve, vagy egyenesen csalódva.

De ha mégis megmaradunk a műfaji különbségtévesztésnél, a kisepikát művelő Mészöly esetében jóval kiegyensúlyozottabbnak hat a korszakhatáron innen és túli pályaszakaszok összevont mérlege, hiszen nyugodtan foghatjuk az 1975-ös *Alakulások* jelentőségéhez a részben azonos tartalmú, ám jóval tágabb „alakulás”-poétikai merítésű, 1989-ben megjelent válogatást. Ezzel szemben a *Filmhez vezető regénysor* (*Magasiskola – Az atléta halála – Saulus – Pontos történetek, útközben*) nem folytatódik töretlenül, illetve sajátosan „alakulva” folytatódik – a *Családdáradás* előtt bő évtizeddel megjelent, már azonnal kisregényként érzékelt *Megbocsátással*, amelynek rejtélyes címéről és helyi értékéről így vélekedik Thomka: „A *Megbocsátás* (1984) megjelenésekor s talán ezt követően sem volt számomra teljesen egyértelmű a regénycímbe emelt fogalom valódi kontextuális értelme. Mészölynek egy nem régi nyilatkozata nem érinti ugyan a kisregényt, mégis felvillant valamit a szó lehetséges értelmezésmódjából. / *Személyes életem csúcspontjait mindig egy pillanatba sűrítve tudom elképzelni. A pillanatban megragadott életértelem rendkívüli módon emberi. Az írói lét alfája és ómegája, hogy a világot legközvetlenebbül és legkertelelnélkülibben szólítom meg, ahogy önmagamat. Azokat a dimenziókat, amelyek rejtve vannak bennem. Az útnak a végén már nem tudok változtatni, de a szüntelen emberi át- és behelyeződés mélyítése írói és emberi feladatom. Feladat, amely önmagam kiteljesítését szolgálja. A kiteljesítés az én rendszeremben a megbocsátást jelenti. A megbocsátás gesztusa nélkül egy lépést sem tudunk tenni a megértés felé, megértés nélkül pedig hogyan teljessük ki emberi, írói feladatunkat? [...] a lényeges, elirányító döntéseinkben a megejtően sugárzó gyámoltalanság, a nyitottság, az elesettség magasabb rendűvé teheti magatartásunkat.” És ha komolyan vesszük az „írói és emberi feladat” összetett kifejezésének első tagját, akkor talán mondhatjuk, hogy a hetvenes évekbeli fordulatot követő pályaszakasz „kiteljesedésének” szimbolikus hívószava, a „megbocsátás” mintegy sugallja – jóllehet csupán az elliptikus szómágia szintjén – a Mészöly-féle kockázatos prózafolyamat „nyitottságának” további szöveglehetőségeit, továbbá azok „megértését”, mind az alkotói, mind a befogadói oldalon.*

Úgy tűnik tehát, a *Megbocsátás* kiemelt helyet foglalhat el mindkét műfaji könyvelés-rendben – tekintsük akár (a *Bolond utazáshoz* vagy a *Merre a csillag jár?*-hoz fogható) hosszú elbeszélésnek, akár (a *Magasiskolával* formálisan rokonítható) kisregénynek. Mert például a „második modernséget” és a „posztmodernséget” elválasztó bűvös határ átlépésének korszakos eseményét hangsúlyosan nem a *Filmmel*, hanem az *Alakulásokkal* jelölő Kulcsár Szabó Ernő is úgy látja nyíltan célulvű irodalomtörténeti áttekintésében, hogy Mészöly „a megnevezés és a pontos, szövegszerű látványteremtés technikáit megőrizve egy nyitottabb,

befejezhetetlenebb, »előbb« műalkotáseszmény vonzásában írta meg az e nemben talán leg-sikerültebb, *Megbocsátás* című elbeszélését (1983), mely a maga egyidejűsítő polifóniájával már egy többértelműen rekonstruálható történetyszerűség lehetőségeit aknázza ki". Mindenesetre, regényszerűség és „második modernség” ide, szövegszerűség és „posztmodernség” oda, a *Film* vagy az *Alakulások* Rubiconján túl nyílik az a zavarral elegyes gyönyört kiváltó epikai világ, amelyet valamiféle visszatérésként érzékelhetünk a történetmondáshoz, annak különböző lehetőségeihez – az anekdotikus kisforma újrahuzagolásán túl még akár az irodalmi modernséget megelőző elbeszélésformák újragondolásához is (mint amilyenek mondjuk a pannon történetek szerzője által tisztelt erdélyi emlékiratírók művei). A kései Mészöly-próza nyomán – a regényíró Grendel Lajos részben ars poeticus leírása szerint – „megalapozható lenne egy új, a (direkten történetmondó vagy anekdotikus) régi-nél hitelesebb »realista« beszédmód – realizmuson itt a létről való hiteles, antiutópisztikus és antiideologikus beszédet értve”. Az új epikai látásmóddal Mészöly rést üthet az 1975-ös elbeszéléskötet és az 1976-os regény tovább már nem fokozható „redukcionizmusának” falán – és ez a törekvés párhuzamba vagy hatásviszonyba állítható más szerzők hasonló jellegű, azaz történetmesélő irányultságaival (lásd például Esterházytól az 1983-as *Fuvarosokat*, Nádastól az 1986-ban megjelent *Emlékiratok könyvét*, Garaczi Lászlótól az 1995-ben induló, *Egy lemur vallomásai* című regényciklust, Márton Lászlótól az 1997-es *Jakob Wunschwitz igaz történetét*...).

Mindazonáltal az önmaga ellentétébe átbillenő epikai „redukcionizmus” fordulópontját az irodalmárok többsége, a szerző önértelmezésével egybehangzóan, a *Film*hez köti – és nem ritkán a kultikus következménymű, a *Megbocsátás* szövegtükrében. Nézzünk erre példaként két változatot, mégpedig mindkettőt a Mészöly-értelmezésben jeleskedő, 1964-ben született Szilasi Lászlótól, az ő részben nemzedéki nézőpontjából. Az egyiket az 1995-ös *Családáradás*-kritikájából, a másikat a 2015-ös Mészöly-díja kapcsán adott, személyes hangvételű interjújából: „Tényleg: mikortól is kései Mészöly? Magam úgy gondoltam, hogy a *Megbocsátástól*, 1984-től. Valami megváltozik: az analízis eszköze immár nem a redukció, mint a modernségben. Mészöly ezt egyszer, egy publikussá nem vált interjúrezsetben úgy mondta, hogy a *Film*ig, 1976-ig tartott eredendő lecsupaszító, anatómiai érdeklődése, ettől kezdve viszont lassanként elkezdte újra felrakni a húst a csontokra.” – „1983-ban kezdtem az egyetemem. Előtte, a katonaságnál, Lentiben Ottlikot olvastunk. Korábban, a gimnáziumban, én elsősorban Krúdyt. És akkor elkezdődött a bölcsészkar, számomra a kései Vörösmarty és a korai Mészöly műveivel, mindkét szemináriumot Szajbély Mihály tartotta. Mészöly keményebb volt, mint Ottlik, szakmailag és emberileg egyaránt, és közben legalább annyira szép, mint Krúdy, csak sokkal tömörebben. Kemény szépség. Kivételes konstelláció – a magyar irodalomban talán tényleg nem is hasonlít ehhez semmi más, csak Vörösmarty kései versei meg néhány elvetemültebb Jókai-regény. Így indult, és aztán 1984-ben megjelent a *Megbocsátás*, ami a magyar próza talán legtökéletesebb műve. Elkezdte visszarakni a húst a csontokra. Elkezdődött a posztmodern. (Amiről, egyébként, Nádas szerint, mint tudjuk, összesen annyi volt a véleménye, hogy – onánia.)” És nem látja ezt másképpen a „csont” és „hús” metaforákkal jelölhető pályaszakaszok szemléleti és poétikai elmozdulásainak talán legnagyobb hatású elemzője, Balassa Péter sem, akinek 1985-ben megjelent, *Észjárások és formák. Elemzések és kritikák újabb prózáinkról. 1978–1984* című könyvében, közvetlenül az Ottliknak szentelt nyitótanulmány után, két hosszabb Mészöly-elemzést is olvashatunk: az egyiket az „új próza” fordulatművének tekintett, kérlelhetetlenül „redukcionista” *Film*ről (*Passió és állathecc. Mészöly Miklós Filmjéről és művészetéről*); a másikat pedig a fordulat utáni folyamatot betetőző, rendhagyóan „anekdotikus” *Megbocsátás*ról (*A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma. Mészöly Miklós: Megbocsátás*).

A hetvenes–nyolcvanas évek epikai folyamatait végigkövető irodalomkritikus tagolt Mészöly-leírásának szemléleti keretét biztosítja átfogó igényű, ámde óhatatlanul szűkített

látószögű, mivel csak bizonyos (jóllehet kétségkívül jelentős) alkotókra és alkotásokra, „észjárásokra és formákra” összpontosító elképzelése az „új” vagy „megújuló prózáról”, amelynek ráadásul nem mondanak ellent a tágon értett időszak legfontosabb értelmezőitől származó meglátások – lásd például Albert Pál, Alexa Károly, Bányai János, Béládi Miklós, Bori Imre, Danyi Magdolna, Dérczy Péter, Fogarassy Miklós, Jelenits István, Juhász Erzsébet, Könczöl Csaba, Rónay György, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László, Thomka Beáta és mások kritikáit, tanulmányait és esszéit. A korszakos beágyazottságú, mivel a késő Kádár-rendszer társadalmi-kulturális körülményeiből is fakadó, következésképpen egyszerre politikai-etikai és esztétikai természetű irodalomkritikai együtthangzásnak, vagyis a sokféle hagyományból és beszédmódból összeálló, mondhatni népfretonosan ellenkulturális (leginkább az 1975–1983 közötti, úgynevezett régi *Mozgó Világ* szerzői körével jelölhető) szolidaritás-közösség eklektikus nyelvjátékának lehetne szimbolikus jelentőségű záróakkordja az 1991-ben Alexa Károly és Szörényi László szerkesztésében megjelent *„Tagjai vagyunk egymásnak”* című kötet, amelyben (az alcím *Saulusra* utaló fordulatával) *„a Tarsuzsi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai”*.

Kilencvenes évekbeli visszatekintésében, a rendszerváltozás előtti és utáni időket összevető, ön- és szerepértelmező esszéjében (*Az új próza kérdéseiről* 1993 novemberében rendezett pécsi tanácskozás *Eszéktől északra* című előadásának szerkesztett változatában) Balassa rezignált rosszkedvvel beszél a kilencvenes évek „új valóságáról”, a „neonyílt társadalomról”, amely „minden váratlan és meglepő elemével együtt erősebbnek bizonyult a [nyolcvanas évekbeli] gyülekezeti autonómia programjánál”, mivel nagyon hamar „kiderült, hogy az irodalom helyzete, ha tetszik, ha nem, átalakul egy többé-kevésbé piaci, szabadversenyos társadalomnak megfelelő, rastignaci Gründerzeitet felidéző irányba”. A kritikairás napi gyakorlatával szakító irodalmár helyzetleírásának pontosságához társul korszakértékelésének élessége, amiből meg egyenesen következik a legendás teljesítményekben bővelkedő közelmúlt irodalmi közegének óhatatlanul nosztalgikus hangfekvésű, némiképpen patetikus felhangú értelmezése: „meglepő az akkori művek, szövegek állóképessége, nagyfokú teherbírása, az, hogy a latens program eredeti kiindulópontja: az autonómia és a bármiféle politikával szembeni individualitás antropológiai-etikai önvédelme mennyire tartósan igaz marad, csak »arról« szól. E tíz év legjobb művei rendszerfüggetlenül maradandóak.” Ugyanakkor két összetett és egymással összefüggő kérdés azért bőven felmerülhet a „pár év kegyelmi” időszak utólagos mérlegelése kapcsán. Az egyik: tulajdonképpen kinek a „programjáról” beszél az „autonómia” jegyében Balassa, a művekéről vagy a magáéről; illetve mennyire lehet azonosítani a kettőt; továbbá mennyire vett részt a kritikus maga is a művek „programjainak” kidolgozásában; más szóval leírta vagy inkább előírta az „új prózának” nevezett jelenségcsoport átfogó „programját”; netán előírva leírta vagy leírva előírta, miközben így tárgyleírása óhatatlanul átalakult valamiféle önleírássá, azaz ő maga is része lett a tárgynak, az „új prózának”? (A „megújuló próza” többek szerint sem lehetett volna teljesen az, ami lett, ha Balassa nem pontosan azt és úgy teszi, amit és ahogyan tett.) A másik kérdéskör: vajon a művek és kritikuskor – mondjuk most már így – közös „programjának” utólagosan is hangsúlyozott szabadságpátosza nem marad-e vak az esztétikai „autonómia” eredendő heteronómiájára, tudniillik korszakba, azaz kulturális-művészeti mezőbe ágyazott voltára, politikai-etikai helyi értékére, ha tetszik, az esztétika helyzetfüggő ideológiájára – még ha az „autonómia” ideologikus színezetű igényének kétségkívül tiszteletre méltó változataként is? Visszazökkenve az 1993-as előadás emelkedett gondolatmenetébe: „az 1978–87 közötti irodalomnak és mentalitásnak [...], ennek a szerény világképnek és igazságkutatásnak megvolt [...] az emancipatorikus pátosza, paradox módon: a máig ható formátuma és a helyi értéke, jelentősége; s ez az, ami nem visszafordítható”. A „máig ható formátum” bizonyítékai között Balassa első helyen említi Mészöly *Filmjét* és rákövetkező „nagy magyar novellisztikáját”, majd azután Krasznahorkai László *Sátántangóját*, Nadas Pétertől

az *Emlékiratok könyvét*, Esterházy Péter „történetmondással folytatott küzdelmét”, Lengyel Péter *Macskakőjét* és Bodor Ádám „nagy szabású novellisztikáját”... De nézzük, hol a pontosabb helye Mészölynek az „új próza” kibontakozásának történelmi atlaszán.

Ugyanis a Mészöly-féle irodalmiságot Balassa jelentős folyamatokkal és nevekkel fémjelzett irodalomtörténeti hagyományba ágyazza, más szóval megalkotja az *Iskola a határon* és a *Film* íróinak *köpenyegeiből* (Esterházy pontosításaival: az előbbi „tweedzakójából” és az utóbbi „atlétatrikójából”) kibújó „új próza” származástani elbeszélését, amelynek kiterjedt továbbírásában, vagyis a komoly hatást gyakorló irodalomkritikus leírása nyomán elinduló közösségi nyelvjátékban már-már szinonimaként váltogatja egymást három különböző jelentésű, illetve helyi értékű kifejezés: az *epika* műnemi szava, a *próza* formai-technikai fogalma, valamint a hol semleges, hol bíráló hangfekvésben használt *szöveg* (vagy „szövegirodalom”) kifejezés, amelyek így együtt jelölik a „prózaforradulat” sokszereplős poétikai játéktérét. Mert például az „elbeszélés nehézségeiből” kiinduló, továbbá a *Próza* című kötetet összeállító Ottlikhoz hasonlóan Mészöly is a hagyományos *epika* immár kimerült alakzataitól elfordulva jut el ahhoz a *prózaformához*, amely megmutatkozik az irodalmi *szöveg* minden egyes szintjén: a szavak kapcsolatában, a mondatokban, a bekezdésekben, a nagyobb szerkezeti egységekben – és vezet végül ahhoz a közegtudatos irodalmisághoz, amely egyaránt nevezhető *epikának*, *prózáknak* vagy *szövegnek*, és amely egyfelől folyamatosan változik (lásd az „alakulásoknak” kiszolgáltatott történetmondás különböző formáit), másfelől tárgyává válik a szintűgy változó értéskformáknak (lásd a történetmondás iránti befogadói elvárásokat jelölő, idővel egyre inkább szitokszóként használt „szövegirodalom” kifejezést).

Mindenesetre az „új próza” szókapcsolat jelentéstartományában, az elnevezéskformával is megidézett francia új regény poétikai ajánlata mellett, természetesen ott találjuk a történet két kulcsszereplőjének egy-egy fontos leírását: Ottlikét a „valóság modelljének” tekintett „prózárol” (*A regényről*, 1960–79), valamint Mészölyét a „semlegesített idődimenzióra” és az „elemek egyenrangúságára” alapozott „káosz” regényelvéről (*Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai*, 1969). De hová, milyen előzményekhez köthetnénk vissza kettejük részben párhuzamos poétikai meglátását és gyakorlatát? Takáts József több írásában, így például Balassa gyűjteményes irodalomkritikai kötetének utószavában is beszél a nyolcvanas évek „legelismertebb” és „legvitatottabb” értelmezője által feltételezett „Kosztolányi–Ottlik–Esterházy (>új próza<”) – vagy más helyütt: „Kosztolányi–Ottlik–új próza (Esterházy)” – fejlődési sorról. És hát amilyen egyenesen visszavezethető az újholdas Ottlik a nyugatos Kosztolányira, illetve levezethető Ottlikből Esterházy, annyira bajban vagyunk Mészöly vissza- és előrefelé irányuló rokonításával. Mert noha a Mészöly-féle irodalmiságból biztosan levezethetjük (persze fontos megszorításokkal) Nádas prózáját, ámde az *Újhold*hoz nem igazán kötődő Mészölyt nem vezethetjük vissza olyan egyértelműen senkire a *Nyugat* köréből, mint Ottlikot a *Kosztolányi* című esszéje hőisére (hacsak nem tágítjuk nemzetközivé a kört, és találjuk meg ott Camus-t). Bár szóba jöhetne a Mészöly által többször is nagy tisztelettel emlegetett Krúdy – és ezt megerősítheti például az irodalomtörténész Lukácsy Sándor elemzése arról a Mészöly-elbeszélésről, amelyben felbukkan a *Nyugat*-korabeli (de a folyóirat legszűkebb köréhez nem tartozó) epikus neve, és amely különös szerkezetű címével (*Merre a csillag jár?*) fel is idézi a nagy íróelőd két novelláját, illetve azok nemkülönben szokatlan címalakzatait (*A csillag, aki jár; Csillag, aki jár*). De térjünk vissza Balassa Kosztolányival induló leszármazástanához, amelynek érvényét Bán Magdával folytatott beszélgetésében retorikus nagyvonalúsággal terjeszti ki Ottlik mellett Mészölyre, sőt Nádasra (ezúttal éppenséggel kihagyva Esterházyt) – igaz, ehhez szükségeltetik az Ady-féle irodalmisággal szembeállított Kosztolányi-„paradigma” távlatos kitágítása (és most, a nagyvonalú panorámához méltó nagyvonalúsággal, hosszabban idézem az *Egyedül a szeretet tartozik a tárgyhöz* című interjú gondolatmenetét):

„nagyon sokáig azt gondolta a baloldali hagyomány és a hivatalosság, hogy Ady valaminek a kezdete. Ady nem valaminek a kezdete, hanem a tizenkilencedik század lezárása. Nyilvánvaló, hogy a huszadik század Kosztolányival, Füst Milánnal és Kassákkal kezdődik, József Attilával folytatódik. Ez a paradigma az, ami most lezárulóban van, most fejeződnek be [vagy egyenesen teljeseznek ki?] azok a munkálatok, amelyek az egész huszadik századon átívelnek. Kosztolányi meg Mészöly, Kosztolányi meg Ottlik, Kosztolányi meg Nádás ugyanannak a paradigmának két pontja.” (De vajon mit szőtt volna a 2003-ban elhunyt irodalmár a Kosztolányival jelölt „paradigma” Esterházy-féle beteljesítéséhez, a 2010-ben megjelent, szertelenül széttartó *Estihez?* Merthogy legutolsó kritikájában nem volt túlságosan elragadtatva a makulátlan *Termelési-regény* egykori szerzőjének 2002-es *Javított kiadását*.) Egyébként „megújuló prózánkról” szóló, 1980-as tanulmányában Balassa az *Újhold* és a *Nyugat* körein túlrá, egészen a tizenkilencedik századvégi novellistáig (Gozsdu Elekig, a Cholnoky-testvérekig, Lovik Károlyig) hosszabbítja meg a hetvenes-nyolcvanas évek prózafolyamatainak „rejtőzködő hagyományát”.

Balassa nyolcvanas évekbeli irodalomkritikáinak két egymást erősítő hatásösszetevőjét említhetjük: (1) értekezői stílusának magával ragadó pátozását, szabadságharcos hevíletű retorikáját, olykor fennkölt szertartásosságát, ami viszont könnyen vezethet érzelmes vagy indulatos túlfogalmazásokhoz, homályossá finomkodott nagyotmondásokhoz, rendszeren végig nem írt, ugyanakkor hevenyészve túlterhelt mondatstruktúrákhoz; valamint (2) keretező elképzelésének átfogó igényét, amely azonban nem mentes bizonyos egyszerűsítésektől, túlhajtott párhuzamosításoktól vagy éppen a kiterjesztett látómező szükségszerű vakfoltjaiból következő kihagyásoktól, netán kizárásoktól – akár a kapcsolódó irodalmi folyamatok, akár a lehetséges szerzők sokszínűsége tekintetében (hiányolhatjuk ugyanis egyfelől a realizmus vagy az avantgardizmus továbbélő hagyományának szempontba vételét, másfelől meg mondjuk Hamvas Béla, Kardos G. György, Kertész Imre, Szilágyi István, Gion Nándor, Végel László vagy Spiró György teljesítményeinek becsatornázását). Nézzük például a tárgyban belülről érintett Kukorelly Endre fokozatokat állító hiánylistáját: „Konceptiója szerint az új irodalmi paradigmát alapvetően Nádás és Esterházy prózája jelenti. Nem pusztán velük/*rajtuk* demonstrál, de eléri, hogy azonnal ők váljanak főszereplővé, ami páratlan teljesítmény. Konceptiója végigviteléhez [1] az egész neoavantgárdot mint alapot ki kell hagynia, [2] a költészetet ejtve a prózát választania, és [3] a prózaírók közül is csak keveset. [4] A lehető legkevesebbet. A hagyomány azonban megnevezendő, amit Balassa elsősorban [5] Ottlik, Mészöly és Mátyás prózájában, valamint az újholdas lírában rögzít. Erdély Miklós nevét, mintha nem is létezne, nem írta le a múlt évezredben. Mint Pomogáts [Béla, a konzervatív szemléletű irodalomtörténész]. / Balassa mint Pomogáts!” Ámde minden kihagyása, vagy akár minden túlzása ellenére, jobban mondva éppen ezeknek köszönhetően gyakorolt a „megújuló próza” kritikusa óriási hatást a nyolcvanas években, és kapott azután – mert mindennek megvan az ára – megannyi jogos vagy kevésbé jogos bírálatot a kilencvenes években. Jelen esetben viszont az volna a kérdésünk, hogy milyen szerepet juttat Balassa Mészölynek az „új prózáról” szóló elbeszélésében, amelynek ráadásul nem csupán leszármazási és hatástörténeti rendje van, hanem belső tagolódása is.

És ezen a ponton válik nagyon fontossá a *Megbocsátás*, illetve Balassa 1984-es *Megbocsátás*-tanulmányának első része, amelynek címében (*Átváltozás prózánk megújulásán belül*) előzékenyen ott áll a vizsgált jelenség lényegét jelölő szó, a „megújulás”, valamint a folyamaton belüli fordulatra vonatkozó kifejezés, az „átváltás” – és éppen ez utóbbi nyomán bontható két szakaszra az „új próza” története. De nézzük először az alapvetést, az 1980-ban megjelent, *Észjárás és forma* című programtanulmányt, amelyben Balassa még egylélegzetű eseményorként láttatja – mivel nem is láthatja ekkor másképp – a „megújuló prózát”, és ennek megfelelő rendbe szedi annak főbb jellemzőit: (1) a hatvanas–hetvenes

évek valóságleképező és/vagy példázatos történetmondásától részben elforduló poétikai közegtudatosságot („anekdotikus-realista” epika helyett „öntükröző-modern” próza); (2) a megelőző idők világnézeti előfeltevéseivel szakító ideológiamentesség etikáját mint esztétikai „autonómiát” („Ügynéklülisége – üdvössége”); (3) a Kádár-korszak intézményesen keretezett irodalmi világán túli „rejtőzködő hagyományt” (tizenkilencedik századvégi novellisták, nyugatos prózáírók, továbbá „a legközvetlenebb elődök, a máig élők vagy az éppen eltávozottak: Déry, Örkény, Ottlik, Mándy, Mészöly, Szentkuthy”); és végül (4) az „elbeszélés nehézségeivel” párhuzamos értelmezési nehézségeket („Az új szöveg új olvasatot igényel, illetve létrehozta azt: kultúrát teremt”). Ez utóbbi sajátosság vezet a végkövetkeztetés transzcendáló pátoszához: „A [történetek el- és végigmondhatóságával kapcsolatos] szkepszis, ami ennek az észjárásnak egyik alaptartását adja, olyan befogadást tesz lehetővé, amely éppen az ellenkezőjére fordítja: az ajándék bizodalma.” (Attól, hogy nem azt kapjuk „ajándékba” az „új prózától”, amit a hagyományos regényektől általában kapni szoktunk, még „ajándékot” kapunk – az *ajándék lónak nem nézzük a fogát, de elfogadjuk és értékeljük a tulajdonságait* értelmében.) Az „új próza” felkészült és jó szándékú kritikusán, az ő „fordításán” múlik tehát a *tagadó* módban fogant műalkotás *állító* módba történő átfordulása, a liturgikus színezetű „átváltozás” (Balassa legelső kötetének evangéliumi eredetű címszavával: a „színeváltozás”). De már a tanulmány legelején is sejtlemesen „a jövő felől fogalmaz” az „átváltozás” (vagy „színeváltozás”) hermeneutikai szertartását végző irodalomkritikus: „Írásom remény és megelőlegezés”. És ez a vágyott jövőkép fogalmazódik meg újra – immár felszólításként a létezés tragikus „mélységének” ábrázolására – a szintén 1980-as *Termelési-regény*-kritika legvégén elliptikus retorikával kihegyezett „kérdésben”, amely viszont „felkiáltva mondatik: *alászállni!* Az ebbe a *sötét* kalandba vetett remény Esterházy esetében bizonyosság; ezért az infinitívus. *Ha, akkor az nem lehet véletlen...*” De ugyanilyen ünnepélyes „bizonyosság” sugárzik az Esterházy-kritika évében született *Film*-elemzés nem egy pontján: „néma, metafizikai üvöltés és kitörés *valamilyen* értelmes jelentés irányában”. Vagy: „valóban magára veszi mindeneknek terhét. A *Film passiója* a forma önmegkínzása is, önnön szenvedéstörténete, a végsőkig”. Az „új próza” önkritikus „észjárását” és szokatlan „formáját” meghatározó „negáció” – a történetmondás korábbi önfeledtségét illető „szkepszis” vagy „redukciónizmus” – meghaladásának retorikusan felhevített ígérete („az ajándék bizodalma”, „remény és megelőlegezés”, „alászállni!”, „kitörés”, „mindeneknek terhe”...) kap megerősítést Balassa négy évvel későbbi *Megbocsátás*-tanulmányának szűkebb és tágabb értelemben vett tárgyában. A kisregény hangzatos címe persze nem kis mértékben fokozza a kritikus eleve adott hajlamát: a „megbocsátás” szavához és eszméjéhez fogható szavak és eszmék („ajándék”, „remény”, „passió”...) játékba hozásának szenvedélyét, a „negáció” retorikus-patetikus meghaladásának szövegámorát.

Az 1984-es tanulmány szerzője szerint az „új próza” első szakaszának nyelvi-szemléleti „nominalizmusát”, elbeszélői „redukciónizmusát” követi – most csak a kiáltványszerűen általános fordulatokat idézve – az „újításon belüli visszakanyarodás” a történetmeséléshez, a „régí hagyomány megújítása” (amely „semmiképpen sem konzervatív visszatérés”); és ez a poétikai „átváltozás” úgynevezett „reprezentatív művekben” érhető tetten: Mészöly újabb epikájában, a *Szárnyas lovaktól a Megbocsátásig*, Nádas készülő regényében, az *Emlékiratok könyvében*, Esterházy *Fuharosokjában*, valamint Krasznahorkai László prózájában. Mindezekben az alkotói folyamatokban és teljesítményekben egyképpen érződik a főszereplő mintának tekinthető döntése: „Mészöly nem a *Film* analitikus útján haladt tovább (nyilván nem volt hová), hanem újra a történetközpontú próza felé fordult, odahagyva a narrációközpontú prózát”. Közlebről nézve, a *Megbocsátás* Mészölye nem másra vállalkozik, mint a korábbi pályaszakaszában egyértelműen elutasított anekdotikus elbeszélői hagyomány vagy elbeszélésforma (lásd 1979-es bécsi bemutatóbeszédét) újragondolására, megújítására.

A kulcsfontosságú kisregény elemzéséből pedig nem hiányozhat Balassa ez időben keletkezett írásainak transzcendáló hevülete, amely természetesen a címbe emelt fogalom dús körülbeszélésére épít, azaz hogy összeköti az emberi létezés esetlegességének tapasztalatát az anekdotikus elbeszélismód antropológiai távlataival – és ez a retorikai-hermeneutikai teljesítmény megérdemli a hosszabb idézést: „Az [anekdotikus-töredékes] emlékezés része vagy előfeltétele azonban egy »irracionális« emberi mozzanat: a *megbocsátás a történetnek*, létezésünknek, őseinknek, másoknak, mindannak, ami olyan, amilyen: adott. Mészöly mintegy »késői« prózáját előkészítve itt eljut az adott világ regisztrálásának komor, tehetetlen realizmusától az adott világnak szóló, a realizmusból (tényszerűségéből) különben mit sem engedő megbocsátásig és főhajtásig. Ilyen értelemben a [kisregény főmotívumának tekinthető] füst: engesztelő füst és az emlékezés füstje egyszerre. A hálaadás itt nem emocionálisan, hanem mintegy bölcséleti-formai módon értendő. Nem öreges elérzékenyülés, nem a kéz reszketése, hanem *reális felengedés a létezés belső megoldhatatlanságával, töredékességével és törékeny kíméletlenségével szemben. Nem megadó, hanem elfogadó tekintet. A megbocsátás nem feledés.*” A bekezdéscsúszlat nominális trillájának stiláris eredete (természetesen Balassa saját nyelvi hajlandósága mellett): a Mészöly-próza egyedi fogalomhasználatának és -értelmezésének elliptikus sűrűsége – amelyet az irodalomkritikus, ha tetszik, csak továbbvezet, kibont, kiteljesít, egyszerűval transzcendál: „A megbocsátás itt a kaosz mélyén rejlő kiismerhetetlen, »irracionális« rend előtti meghajlás”.

Ugyanakkor érdemes követni Balassa *Megbocsátás*-elemzésének, illetve „megújuló prózánk” belső „átváltozásába” vetett reményének továbbélését és áthangolódását egy-két későbbi megnyilatkozásában. Mert például míg az 1985–86-os keltezésű *Drámai események: félelem és részvét a nyolcvanas évek művészetében* című írásában, amely „műelemzés helyett a jelentést vizsgálja”, még igazolódni látja korábbi elvárását az „ábrázolásmód súlyának átalakulását” mutató „új tragikusoknak” nevezett Jeles András, Nádas Péter és Petri György művészeiben, addig az Írószövetség Örley István Körének 1986 júniusában tartott hajókirándulásán elmondott előadása (*Hajónapló-töredék*) alcímében már ezt olvashatjuk: *A tragikum elvesztése és irodalmunk*. A létezés tragikumát megszólaltató, azon belül leginkább történetmesélő, valóság- és jellemábrázoló, miáltal a klasszikus modern regény hagyományát újragondoló epika iránti vágy fényes beteljesülése: Nádas éppen ekkor megjelent műve, az *Emlékiratok könyve*. Ámde Balassa a hajókiránduláson inkább az „új próza” alakulásával kapcsolatos félelmeinek és hiányérzeteinek ad hangot, és így a szintén 1986-ban megjelent, *Bevezetés a szépirodalomba* című Esterházy-műben megtettesülő irányú lehetséges következményeire összpontosít (noha előadásában nem hozza szóba sem Esterházy, sem Nádas frissen napvilágot látott könyveit). Hallgassuk tehát az aggodásból fakadó dorgálás gazdagon cirádázott szövegét: „Abban az irodalomban [tudniillik az alakuló »új prózában«], amelyre most közmegegyezészerűen gondolok, az utóbbi időben egész jól, gyanúsán jól mennek a dolgok, és *mindez* jó; ami azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy *minden* jól van. Mert bizony jó, hogy: művek, művek és művek. Néhány kiemelkedő kivételtől eltekintve azonban mélységesen hiányolom a tragikus embert [...]. A méltóság visszaszerzését mint művészi problémát, a tragikum tudatát. [...] Én csupán annyit mondok, hogy a »minden mondható«-tól se tisztább, se könnyebb nem lett semmi, viszont komolytalanabb, súlytalanabb, tét nélküli, jelentéktelenebb lett. Minden hellenisztikusabb, mint valaha. [...] Amikor a tragikum visszaszerzéséről beszélek, akkor Pilinszky kifejezésével élve *a létezés dilettánsai* felé hajlok, a birtokló, kaján, kisajátító profizmus világával szemben.” És ha elgondolunk a szembeállító Pilinszky-utalás tényleges üzenetértékéről, akkor megint csak hasznos lehet a Balassa-féle irodalomkép alakulásával és utóéletével rendszeresen foglalkozó Takáts József pontos meglátása: „sokat írt Pilinszkyról: talán az ő írásművésze (és beállítottága) volt számára az összekötő, vékony szál, amely az újholdasok világától az »orosz normáig« húzódott. [...] 1986-tól, az

»orosz norma« érvényesítésétől kezdve szemléletében »túllépett« a nyugatos-újholdas hagyományon, s elkezdődött írásműveiben a kétféle szemlélet feszült, nem egyenrangú együttélése. Az „új tragikusok” (Jeles, Nadas és Petri), Pilinszky (mint magányos állócsillag), az oroszok (Tolsztojtól Bulgakovon át Tarkovszkijig): egyre nagyobb feszítávok, egyre nagyobb súlyok, egyre nagyobb elvárások – miáltal egyre jobban megfeszül az a bizonyos „összekötő, vékony szál”, amely Balassa irodalomszemélyét fűzi az általa kritikai értelemben felfedezett „új prózához”, annak még újabb „átváltásaihoz”. Olyannyira, hogy például 1988-as Esterházy-kritikájában (amelynek ártatlan tárgya *A kitömött hattyú* című esszékötet) így tér vissza a *Termelési-regényről* szóló, 1980-as elemzés „alászállni” felszólításába vetett remény szólama – immár félelem formájában: „nem válhat-e, metaforikusan szólva, *börtön* ebből a lírai [afféle *posztmodern kelgyóként enfarkába harapó*] énre alapozott, különben hiánytalanul, de talán egyre fáradtabban működtethető rendszerből?” És ez a félelem vezet majd nyílegyenesen az irodalomkritikus rendszerváltozás utáni tartós rosszkedvéhez, végül csaknem teljes elhallgatásához. Ahová viszont már nem követjük őt.

Legfeljebb eszünkbe idézzük 1993-as visszatekintő előadásának metaforikus önleírását: „eredendően *bába* típusú kritikus voltam vagy lehetnék, aki az elemzésben érzi otthon magát, és a bírálatában csupán segítségnyújtást lát – az olvasónak és az írónak egyaránt”. Az irodalomkritikus, önnön szerepfelfogása szerint, elsősorban *leír*, és nem *előír*, vagis *követ*, és nem *követel*, következőképpen inkább elemző *bábája*, semmint kritikus *pápája* a tárgyalt irodalmi folyamatoknak. Persze lehet ezt másként is látni, például úgy, ahogyan a *Meghalt a főítész* című, szellemesen gonosz pamflet (2008) szerzője, Bán Zoltán András teszi, aki szerint *nem* lett *volna* semmi baj, ha Balassa *nem* átfogó igénnyel lépett *volna* fel a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján – ámde „aligha van más kiút annak, aki *Vezető* Mai (akkori...) Magyar Irodalomkritikus akar lenni, mint hogy bizonyos értelemben családba rendezze az egyébként talán nem is olyan Remek, de a Családi Hasonlóság (wittgensteini) elve alapján csoportosan már sokkal jobban ható Műveket”. A nagyon különböző jellegű (és színvonalú) művek szerzőiből álló családi közösség kiemelt tagja, mondhatni családfője: Mészöly Miklós. Az 1976-os *Filmmel* mint (elfogadott) poétikai fordulattal és az 1983-as *Megbocsátással* mint (lehetőséges) epikai beteljesüléssel jelölhető „új próza” családi körét képezi le az irodalomkritika oldalán, mégpedig családtagostul és családfőstül, a nyolcvanas évek „szolidaritáson” alapuló értelmezői köre, amelynek egyik legszebb példája az Újvidéken 1986-ban megjelentetett, *Mészöly Miklós művészetének* szentelt tanulmánygyűjtemény, amelyben tíz irodalmár szövegét olvashatjuk, akik közül heten kizárólag a *Megbocsátással* foglalkoznak, közöttük az összeállítást nyitó s egyúttal programadó (imént már ismertetett) írás szerzője, az alkalmiságában is reprezentatív kritikuscsalád feje, Balassa Péter. És ez a bensőséges értelmezői közösség – a családfő gyakori kifejezésével: „gyülekezet” – hullik szét a rákövetkező időkben olyan párhuzamos (olykor ellentétes) szakmai közösségekre, amelyek egyike, a Szegedi Egyetemhez kötődő *deKON-csoport* 1999-ben tanácskozást szentelt a *Megbocsátásnak*, amelynek anyaga azután 2000-ben napvilágot látott kötetformában is.

A hivatkozott irodalom jegyzéke:

- Alexa Károly, Szörényi László (szerk.): *„Tagjai vagyunk egymásnak”. A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai*, Budapest, 1991.
 Balassa Péter: A bolgár kalauz, in: *A bolgár kalauz*, Budapest, 1996.
 Balassa Péter: A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma, in: Balassa, 2009.
 Balassa Péter: A név nevében, in: Balassa, 2005.
 Balassa Péter: *Átkelés. Lélekkertészet*, Budapest, 2009.

- Balassa Péter (szerk.): *Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986–88*, Budapest, 1988.
- Balassa Péter: Drámai események: félelem és részvétel a nyolcvanas évek művészetében, in: *A másik színház*, Budapest, 1982.
- Balassa Péter: Egyedül a szeretet tartozik a tárgyhoz, in: *Végtelen beszélgetés*, Budapest, 2004.
- Balassa Péter: Eszékétől északra. Előadás Pécsen, in: Balassa, 2009.
- Balassa Péter: Észjárás és forma. Megújuló prózáinkról, in: Balassa, 2009.
- Balassa Péter: Hajónapló-töredék. A tragikum elvesztése és irodalmunk, in: *Hiába: valóság*, Pécs, 1989.
- Balassa Péter: Kosztolányi és a szegénység. Az Édes Anna világképéhez, in: *A látvány és a szavak*, Budapest, 1987.
- Balassa Péter: Margináliák egy breviáriumhoz, in: Balassa, 2005.
- Balassa Péter: Passió és állathecc, in: Balassa, 2009.
- Balassa Péter: *Segédigék. Esterházy Péter prózájáról*, Budapest, 2005.
- Balassa Péter: Vagyunk, in: Balassa, 2005.
- Bán Zoltán András: Meghalt a főítész, in: *Meghalt a főítész*, Budapest, 2009.
- Béládi Miklós: Helyzetkép. Válaszpontok a mai magyar szépprózáról, in: *Válaszutak*, Budapest, 1983.
- Esterházy Péter: Zakóink legtitkosabb szerkezete, in: Esterházy: *A kitömött hattyú*, 1988.
- Grendel Lajos: *A tények mágiája. Mészöly Miklós időskori prózája*, Pozsony, 2002.
- Kukorelly Endre: *Porcelánbolt. Kedvenxcekről. Olvasókönyv*, Budapest, 2016.
- Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Budapest, 1993.
- Lukácsy Sándor: Merre a hasonlat jár?, in: Alexa, Szörényi, 1991.
- Mészöly Miklós: Bevezető, egy irodalmi esthez, in: *A pille magánya*, Pécs, 2006.
- Mészöly Miklós: Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai, in: *A tágasság iskolája*, Budapest, 1993.
- Müllner András, Odorics Ferenc (szerk.): *Megbocsátás*, Budapest–Szeged, 2001.
- Ottlik Géza: A regényről, in: *Próza*, Budapest, 1980.
- Penavin Olga, Thomka Beáta, Utasi Csaba (szerk.): *Tanulmányok*, Újvidék, 1986.
- Szilasi László: Mészöly: kőkemény próza, kőkemény figura, *Litera.hu*, 2015. február 2.
- Szilasi László: Pleonazmus: a vízjel retorikája. Mészöly Miklós *Családradás* című beszélyének domináns trópusáról. Ráfogás, *Jelenkor*, 1996/7–8.
- Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*, Budapest, 2020.
- Takáts József: A legelismertebb, a legvitatottabb, in: Balassa 2009.
- Takáts József: Párhuzamos portrék. A Határ–Balassa-vita, in: *Elmozdulások*, Budapest, 2016.
- Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Pozsony, 1995.

SZEKSZÁRD, PANNÓNIA, KÖZÉP-EURÓPA

Mészöly Miklós és vidéke

Elszakadás a várostól

„Egy völgyben szoktam tölteni a nyár három hónapját, szülővárosom szomszédságában. A várostól rég elszakadtam már, de a táj mindig újra visszahív, mint valami gyermekkor előtti emlék” – így kezdődik Mészöly Miklós *Történet* című novellája.¹ E munkája 1964-ben íródott, melynek mögöttes életrajzi valósága a hatvanas évek elején a szekszárdi szőlődombok közt húzódó Porkoláb-völgyben alkotói magányban eltöltött idők voltak. Nem azonosíthatjuk ugyan a fikciós történet elbeszélőjének szülővárosához fűződő viszonyát közvetlenül Mészöly Miklós és Szekszárd viszonyával, ám az nem véletlen, hogy az író nem a város belső területeinek egyikében keresett helyet magának korai regényeinek és novelláinak megírásához – ott valahol, ahol a Molnár család háza állt a főtéren.

Nincs-e abban valami ellentmondás, de legalábbis valami magyarázatra szoruló összetettség, hogy éppen ő, aki számos, a huszadik század különböző modern poétikai eljárásaival dolgozó írótságánál hangsúlyosabban ad teret bizonyos írásaiban a pannon tájnak, szülővárosától eltávolodott? Továbbá az is írásművészete újra és újra felvetődő kérdése, milyen módon és mivégre használja pannon prózáiban a helyhez kötött, lokális anyagot az az író, aki épp a létezés univerzális logikáját, nyelvét kutatja, s írásmódjának analitikus, redukcionista jellege tudatosan mond ellene a magyar irodalom bőséges anekdotikus hagyományának.

Első lépésben Mészöly sajátos viszonyát városához nyilatkozatai segítenek megérteni. Több ízben beszélt arról, hogy szellemi éréseben nem igazán Szekszárd, hanem a közeli egyetemi város, Pécs játszott szerepet, ahol 1931-től a Janus Pannonius Társaság rendezvényei és kötetorozata révén élénk irodalmi élet zajlott, melyet 1941-től már a *Sorsunk* folyóirat is tovább erősített. Weöres Sándort, Csorba Győzőt és másokat foglalta magába az a szellemi kör, amelynek apafigurája Várkonyi Nándor volt, s amelybe alkalmanként Mészöly ellátogatott, ahol otthonra talált. A *Mert Pécs valóban urbs volt* című esszéjében írja: „Én is vidékiként indultam el e város felé, s különös szerencsémre nem is egészen véletlenül. Várkonyi Nándor levélben keresett meg, és megbízott a *Sorsunk* szekszárdi szerkesztésével. Nos, ez nagyon jólesett, csak éppen azt nem tudtam, mit szerkesztek – a mi városunknak akkoriban nem volt mai értelemben vett emeltebb kulturális élete, tollforgatói sem túlságosan, gondot okozott hát, hogy mit is »exportáljak«.”²

¹ *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 241.

² *Jelenkor*, 1997/6, 561. A későbbi időszakra, a kilencvenes évekre vonatkozóan aztán változott a véleménye. „Most azonban úgy látom, mintha egyre inkább elevenedne, egy korábbi folyóirat is újraindult, sőt ígéretes könyvsorozat terve bontakozik. Szülővárosomhoz szinte később kapcsolódtam vissza, mint Pécshez. Szekszárd mostani vezetése, kihasználva a bontakozó demokratikus atmoszférát, nyitottabb a kultúrára, Babitsnak nem lehetne panasza ellene... Nemzetközi találkozókat szerveznek, évenként a térség nemzetpolitikusaik vitanapokat [...]. A hivatalnokok meggyesézhelye helyett közeledik az urbs státusához rangban, szellemben is.” (Uo., 561.)

1964-ben, éppen a fent idézett novella keletkezése évében úgy írt fiatalakora Szekszárdjáról egy a *Jelenkor* folyóirat akkori, táj és irodalom viszonyára irányuló körkérdésére, mint ami „akkoriban főképp bor-kultúrára predesztinálta az ártatlanokat, nem szellemire”.³ Majd Pécs-élményét, a város előzőekben említett szellemi vonzását elemezve, s az ott lakás lehetőségét latolgatva végül arra jut: „tulajdonképpen nem vagyok otthon sehol. De úgy is mondhatnám, hogy Varsóban legalább annyira otthon éreztem magam, mint Nápolyban, Párizsban vagy Les Pieux tengerparti fennsíkján. Hűtlenség? Az is. De e nélkül a hűtlenség nélkül az öbölnek sincs értelme, távlata; az öbölnek, ami arravaló, hogy kedvet csináljon a hűtlenséghez és ízét adja a visszatérésnek.” Majd szelíden, de világosan elhárítja a folyóirat kérdésének sugallatát. „A »dunántúliség« mint lokálpatriotizmus? Inkább így fogalmaznám meg: felelősségteljes adottság a rangsort és elfoglaltságot nem ismerő »hűtlenség« igazolására.” Végül még egy fontos, eligazító mondat ebben a kérdéskörben, amely Janus Pannonius munkásságát emeli példává: „mert Pécs mindig arra ösztönzött, hogy egyetemes nyelvre fordítsuk le a »kuriózumot«”.⁴

Szekszárd és környéke mint irodalmi anyag

Mészöly számára Szekszárd városa mint irodalmi „nyersanyag” könnyen kiaknázható lett volna, ám a kisváros karaktere nyilvánvalóan behatárolta volna a belőle születő művek horizontját, kedvenc szavával szólva: „tágasságát”.⁵ Ezt az anyagot, különösen annak zárt, familiáris, s egyszersmind fojtogatón szűkösnek érzékelt világát, melyet a húszas-harmincas évekből oly jól megtapasztalt, *en bloc* nem akarta – egyébként kínáló módon – nagyepikai formában megjeleníteni,⁶ bár az életmű különböző szakaszaiban ennek az életvilágnak sok apró elemét beépítette novelláiba.

A szülőváros irodalmi megörökítésétől elsősorban annak „pudvás” társadalmi rendje miatt ódzkodott, melyre Babits *Halálfiainak* „láttelejét” teljességgel érvényesnek tekintette. A várost, amelyet egy helyen „tünetgócnak” nevez, a jobb sorsra érdemes értelmiség „elfuserálódása”, a közösség dolgainak intézésében pedig a „bekötött szemű tisztesség” jellemzi. Ezt a nem túl hízelgő jellemzést toldja meg azzal a politikai jellegű kifogással, hogy az egyébként nyilvánvalóan létező társadalmi egyenlőtlenségek sem kaptak hangot ebben az akolmelegben. „...még szaga sem volt itt a »viharsaroknak«; s így megfelelő talaja sem lehetett semmilyen robbantó eszmének. Volt viszont *caritas*, ünnepi humánus, kedély, családiasság; csakhogy mit a legjobb szándékkal csináltak, azon is átütött az alapvető társadalmi hazugság”.⁷

³ *Jelenkor*, 1964/2, 139.

⁴ Uo., 140.

⁵ Korai írói próbálkozásai során világossá vált számára, hogy az ismert városi életanyag elbeszélése csupán a tizenkilencedik századból örökölt bejáratott poétikai eszközökkel lenne lehetséges. „Az a nyersanyag például, amelyet Szekszárd nyújtott nekem, viszonylag könnyen megragadható lett volna a bevált sémákkal; csak ez nem tudott vonzani. S most utólag látom világosabban, hogy ami igazán érdekelt benne, éppen az kényszerített rá, hogy előbb más, látszólag nagyon is más vizekre evezzek.” „Félbemaradt interjú, kérdések nélkül”, in: *Érintések*, 250.

⁶ Ezt évtizedek távolából érdekes alkotáslelektani szituációval magyarázza. „...hogy mért eveztem látszólag távolabbra az úgynevezett társadalmi közegtől. Gyanítom, hogy azért, mert túlságosan is nyakig ültem benne.” Uo.

⁷ Érdemes idézni a tételszerűen megfogalmazott bírálat folytatását is. „Jelképies apróság: a törvényszék mögött, a Séd patak partján volt a Hamistanú söröző – itt a tárgyalás előtt egy asztalnál sörözhetett az ügyész, a bíró, az alperes és felperes ügyvédje, a peres felek, a tanúk; és tették is. S miért is ne?” Uo., 253.

Ez a kritikai álláspont világos, érthető. A novellákban így aztán nem is találunk olyan, a városhoz kapcsolható történetelemeket, alakokat, amelyek valamiféle nosztalgikus olvasásmódot tennének lehetővé. Sokkal inkább a helyi társadalom peremhelyzetben vagy egyenesen számkivetettségben lévő figuráival találkozhatunk: kurvákkal, nincstelen költővel, megesett nővel és hasonlók. Olykor azonban – főként a szerző bonyodalmas családi viszonyait beépítve – villantanak fel képeket Mészöly elbeszélései az úri középosztályról. (E szempontból sajátos helyet foglal el kései, sajátos formájú és a recepcióban vitát kiváltó műve, a *Családáradás*, melynek tragikus, illetve kritikai mozzanatai ellenére is lehetséges nosztalgikus olvasata.) A Szekszárd belső topográfiájából származó vagy a várost övező vidék visszatérő nevei és helyszínei – a Bartina, a Bati-kereszt, Paradicsompusztá, a Dinga-patak, a Séd, Borjád, a Sió, a Duna menti ártéri erdők, a keselyűsi gát és út s a többi – azonban, szemben a helyi társadalmi viszonyok megmutatásával, jellemzően nem hordoznak negatív értéktartalmakat az elbeszélésekben. Még akkor sem, ha olykor primer módon kietlennek, elhagyatottnak, romlásban lévőnek mutatkoznak, ugyanis az általuk megteremtett atmoszféra összetettebb, titokzatosabb, kiismerhetetlenebb annál, sem hogy egyértelmű jelentést kapcsolhasson hozzájuk az olvasó. Egy helyütt a tájról mint „csábítójáról” beszél, amely „mindig némán közli, amit akar, egyszerűen és közvetlenül a dolgok ontológiájára hivatkozik. És inkább csak eltűri a történet, a történelmet, amelynek színpadot ad”.⁸

A porkolábvölgyi remete

Az 1985-re datált *Levél a völgyből* című írás – mely az író által rendkívül tudatosan felépített ívvel rendelkező válogatáskötetnek, a *Volt egyszer egy Közép-Európának* nem véletlenül került a záró pozíciójába – felütése az egyik leginkább komprimált és jellemző szövegrészlet a Mészöly-próza tájhoz fűződő viszonyára. „A gyík itt lakik az asztalom mellett, egy farönk alatt. Tavaly vágtuk ki a fát, öreg volt, útban volt, s noha igyekezett összeszedni magát az utolsó évben, termése menthetetlenül leleplezte: erőfeszítése satnya ügyeskedésnek bizonyult. Most azt várjuk, hogy a rönkje megérjen, kiszáradjon; s addig is beválik ülőalkalmatosságnak. Ha nem volna, már hiányozna is. Hajnalban szoktam kiülni rá, s onnét nézem a völgyet. Erős nyár volt, minden sietve érik. Az alsó pásztaban egy semmit érő barackfa roskadozik; még nem tudja, hogy rá is sor kerül, már megrendeltünk egy nemesített fajtát a csemeteiskolából. Ezekben a tervekben van a boldogság. S bár tudja az ember, hogy nem isten, alább azért mégsem akarja adni.”⁹

Mint az idézett részletből is látható, az író nem a részletező tájfestést tűzi ki céljául, mellyel elbeszélésének otthonosságérzetét kívánná kiváltani olvasójában, hanem néhány elemi konkrétum felidézésén át olyan egzisztenciális látképet próbál az olvasó elé tárni, amely a létezés alapszerkezetére mutat rá. A szöveg maga nem lokalizálja geográfiai pontossággal a helyet, amiből az írás ihlete merítkezik, a tájnak csupán legelemibb karaktere azonosítható: a dombok, ahol szőlőtermesztés zajlik, s néhány közönséges növény és állat jelenléte. Még leginkább a saját nyelvhasználat lenne áruklodó, a maga jellegzetes „szurdik” kifejezésével. Ám a *Levél* kerüli a lokális alapú olvasás lehetőségét, mert épp ellenkező célja van: a kis völgybeli történetek, jelenségek által valami érvényeset mondani az univerzumból.¹⁰ E célt nyomatékosítandó az elbeszélő nem átalja Wittgenstein-

⁸ Uo., 248–249.

⁹ *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 623.

¹⁰ Szigeti László a várostól való elszakadást és a táj visszahívó erejét firtató kérdésére adott válaszában Mészöly egyrészt szokatlan érzelmességgel fogalmaz, mondanivalója ugyanakkor nagyon is rá jellemzően filozofikus, s igen közel jár ahhoz, amit Weöres Sándor *A teljesség felében* megfogalma-

olvasmányát bevonni, sőt helyenként beidézni a szövegbe,¹¹ ezzel is jelezve, hogy a néhány oldalas kis írás nem kedélyes vidéki helyzetjelentés kíván lenni, amelyben a városi ember rácsodálkozik a hely egzotikumára. Mészöly elbeszélője wittgensteini ihletésre elszántan kutatja „a Völgy nyelvének szintaxisát”, a létezés logikáját, rendjét.¹²

Volt egyszer?

A *Volt egyszer egy Közép-Európa* kötet 1989-ben látott napvilágot. Mészöly ebben a könyvben a gyengülő cenzurális körülmények között már szerzői elképzeléseinek megfelelően, saját kisprózáit regényszerű, erős olvasatot kínáló rendben állíthatta össze, s az autonóm könyvtárgy képi anyagához Móser Zoltánt kérte fel fotózni. A kötet címe határozott állítást tesz Közép-Európa oly sokat és sokfelől vitatott létezéséről, ám múlt időben beszél róla. Itt azonban figyelembe kell venni a megjelenés idejét, amikor még nem szűnt meg a jaltai megállapodás alapján felosztott kettős világrend, mely szükségszerűen felszámolta a Nyugat- és Kelet-Európa közt feltételezett/létezett közép-európai társadalmi és kulturális sajátosságokat. Mészöly kötetcíme a nyolcvanas évek végén tehát nem pusztán szellemi-művészi, hanem politikai tartalmat is hordoz.

Az alcím a problémát tovább árnyalja a maga paradoxális, oximoronszerű fogalmazásában: *Változatok a szép reménytelenségre*. Ez utóbbival az író esztétikai síkra tereli a problémát, elégikus hangütésben tálalva azt. Eszerint Közép-Európát valami olyannak kell elképzelnünk, aminek a létezése igencsak ingatag, veszélyeztetett vagy éppen kilátástalan, reménytelen. El fog tehát bukni, vagy eleve olyan, ami eddigi létezése alatt is újból és újból elbukik. Talán fogalmazhatunk úgy is, hogy létezése permanens vereségek, bukások sorozata, Közép-Európát legplasztikusabb módon a felszámolódásaiban érhetjük tetten. Ám ez az „alap nélküli” létezés, ez a reménytelenség valamiképp szép, s ennek a bizonytalan körvonalú régióban különböző változatai figyelhetők meg. (Eszünkbe juthat az az ízig-vérig közép-európai kijelentés, melyet Esterházy Péter alkalmazott mottóként az *Ágnes* elején: „Die Lage ist hoffnungslos, aber nicht ernst”. Ki tudja, vajon Mészöly „szép reménytelensége” nem maga is egy változat volt-e „a helyzet reménytelen, de nem komoly” állításra?)

A szerző által jegyzett fülszöveg aztán meglepetésszerűen odáig árnyalja a Közép-Európa egykori létezését állító kötetcímet, hogy szinte már kétségbe vonja. A kétszer is megismételt, kérdés formában elbizonytalanított állítás – „Volt egyszer egy Közép-Európa?” –

zott az „én” kötelékeitől megszabadított, személytelen létezésről. S bár az otthonosság érzetéről beszél, nagyon is nem hétköznapi értelemben használja a fogalmat, nem a lokálpatrióta vonzalmaként, hanem egzisztenciális értelemben. „Megfogalmazásom arra utalhat, hogy emlékezetemmel be nem fogható szférában tudok déjà vu megélni tájakat, hangulatokat, amelyekben otthon érzem magamat. Szekszárdnak ez a nagyon lágy, mediterrán, provence-i hangulatokat árasztó dombvidéke a szurdikjaival, présházaival, szőlőivel, egybebeivel elementárisan azt az érzést hozza föl belőlem, hogy több ezer éve otthon vagyok e tájban, és már semmivel, abszolút semmivel nem tud meglepni. Ez nagyon megnyugtató. Hozzá tudok bújni, bele tudok simulni, magaménak tudom érezni bármikor és bármilyen helyzetben, vagyis gondtalanabban elveszhetek benne, mint egy nőben. Ez az az állapot, amelyben nem időszerű a cserbenhagyás, amelyben nincs helye a félelemnek és a szorongásnak. Itt még az elmúlás és a halál gondolata is megnyugtató. Egyedül ilyen atmoszférában élvezhető számomra az, hogy nincsenek gondolataim, mégis vagyok, éppen megtörtének.” (*Párbeszédkíséret*, 42.)

¹¹ Például „a dolgoknak nincs a priori rendjük”. *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 625.

¹² „»A logikában nem mi fejezzük ki a jelek segítségével azt, amit akarunk, hanem a logikában a természetileg szükségszerű jelek természete nyilvánul meg: ha ismerjük egy adott nyelv logikai szintaxisát, akkor már a logika minden kijelentése adva van« – idézi Wittgensteint a völgylakó elbeszélő. Uo., 630.

nem jut nyugvópontra. A szöveg névtelen, rongyos vitézeket emleget, üszkösödő templomot, pusztuló, istentelen világot, ahol Jézus az ítéletnap után feltámad, majd „meghala végleg”. Felrémlik a mohácsi vereséggel széthulló régi Magyarország képe, amelyben „némelyek olyan németiséggel beszélnek, mit csupán egy görög-zsidó ért meg, aki kunsági pásztorokkal alkuszik örményül, mely pásztorok viszont török szavakat kevernek a magyarba, hogy a cseh városbíró legényét megtévesszék”. Mészöly ugyan nem közvetlenül, de metaforikusan megjeleníti a régi állami-politikai keretek felbomlását, ugyanakkor miközben a nyelvi, nemzetiségi kevertséget, egymásba gabalyodottságot a szöveg kaotikusnak mutatja, egyszerűsmin az egymásra utaltság gondolatát is felveti olvasójában. Azaz a bomlást, a káoszt nem tragizáló módon állítja elénk, hanem személytelen megfigyelőként, ahogy ő maga fogalmaz: „a regös teszi, amit tehet: jegyezget, mint porba a földre tört ágvég”.

A fülszöveg – a szerző által a kötet olvasásához nyújtott interpretációs segédlet – a második felében egyszer csak átvált a kietlen imaginárius tájkép ábrázolásából a remény hangjának megszólaltatásába. Előbb ugyan még megtudjuk, hogy „[i]tt csak az eshet meg, ami megesik”, s ha így van, akkor Közép-Európát teljességgel tervezhetetlen, kiszámíthatatlan világnak kell elgondolnunk, ahol nem lehetséges előzetes premisszákból, szabályokból nagy biztonsággal eseményeket megjósolni, hanem csupán az biztos, ami már megesett. Aligha véletlen fogalmazás Mészölytől az, hogy „Közép-Európa jószerivel nem volt még, csak lehetne egykor, ha talpából kinőne a gyökér. Ami volt eddig, az után odakívánczik a kérdőjel.” Hiszen Széchenyi megfogalmazása a *Hitelben* a reformkor hajnalán ez volt: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: – lesz!” A remény szövegét tovább erősíti a szerző azzal a metaforával, amelyben a falusi eperfák lombozata által képzett alagút egyik végén elhangzó kérdésre – „Meddig tart még az éjszaka?” – az a válasz érkezik, hogy „eljön a reggel... jertek el újból!”. Akár a kötet megjelenési idejére vonatkozó politikai allegóriaként, akár egyéb, esztétikai-poétikai alakzatként olvassuk a fülszöveg ezen szavait, mindenképpen erős üzenetet hordoz, a reményteli jövőét. Ahol nem azt keressük majd, „kinek hogyan lehetnél szolgálja, hogy rab kedvteléseidnek szabadon örvendezhess a tágaska kalodán belül”.

Mitológia és kritika

A Mészöly Miklós kései prózavilágában kimunkált írói magatartásról Mészáros Sándor összefogott jellemzését idézem: „Az író keserűen melankolikus történelemszemléletének nincs sok köze a ma divatos Közép-Európa-nosztalgiaikhoz, vagy az ehhez kötődő politikai-kulturális utópiákhoz. Igyekszik elkerülni azt a(z) – e térség irodalmaiban mindig nyitva álló – eszmei vészkiáratot, hogy az egyetemes emberi lét síkján feloldhatatlan konfliktusokat és dilemmákat a nemzeti lét történelmi dimenziójában oldja fel. Számára e régió a népek, kultúrák, szokások, mentalitások stb. találkozási pontja és ütközőzónája, ahol az ellentétes erők kioltják egymást, s ahol az egyén szabadságtörekvései és a társadalmi küzdelmek kudarcra ítélték. A történelmileg kondicionált vereség és a szívós reménytelenség terepe, ahonnan talán jobban felmérhető a függőség és a kiszolgáltatottság anonim története. [...] Ezért válik egyszerre mitikus és történelmi helyszínné a folyton visszatérő Alisca és a pannon táj, amely még őrzi a mitikus aurát és történelmi atmoszférát kölcsönöz az írásoknak, de a művészi világlátás intenciói szerint maga a mítosz átélhetetlen, a benne rejlő egységes világmagyarázat széttöredezett, a hely visszénye önmagának.”¹³

Takáts József a *Bolond utazás* című elbeszélés központi metaforáját elemezve mutat rá a közép-európai vonatkozásokra: „A *Bolond utazás*ban a felújított millenniumi kocsí úgy

¹³ *Jelenkor*, 1991/1, 68.

áll a háború utáni, bombatölcséres, lepusztult állomáson, mint egy még rendezett világ makettje a rendetlenségben, az összevisszaságban. Mészöly e vasúti kочи ábrázolásával egy nagy hagyományú irodalmi Monarchia-felfogáshoz csatlakozik, amelyet legjobban a Stefan Zweig visszaemlékezés-kötetéből, *A tegnap világa* elejéről vett kifejezés jellemez: a Monarchiában »minden a helyén volt«.¹⁴ Ugyanitt ír a mű nemzetkritikai szemléletéről, egyes nemzeti mítoszok ironikus felhasználásáról. Az életmű egyik legjobb ismerője, monográfusa, Thomka Beáta is úgy látja, hogy a mészölyi Közép-Európa gondolat *kritikai viszonyulás*. Olyan világ imaginációja, amelyben a történeti demitologizálás nélkülözhetetlen olvasási mód. Paradox módon mítoszkritika, ami közben felmutatja magukat a mitikus történeteket is. Ugyancsak a *Bolond utazás* kapcsán teszi Piszár Ágnes azt a megállapítást, hogy „[a] történelmileg-földrajzilag behatárolt történet azonban több a háború utáni Magyarország pusztá viziójánál, mint ahogyan Közép-Európa több a térség történeténél. Ezt a többletet mutatják meg Mészöly Miklós elbeszélései a *Volt egyszer egy Közép-Európa* című válogatásban».¹⁵ Grendel Lajos pedig egyenesen a közép-európai jellegű mágikus realista mitológia megteremtéséről ír Mészöly kései prózájával kapcsolatban, amely egyszerre olvasható realista és metaforikus szöveggént, azaz egyként jellemzi a „freskó-szerűség” és a mészölyi „algebra” szóval megjelölt kritikai analízis.

Látható tehát, hogy számos értelmező különböző hangsúlyokkal ugyan, de többé-kevésbé hasonlóan mutatja be a Mészöly-életműben, főképp annak kései szakaszában kimunkált, a huszadik századi magyar prózában meglehetősen társtalán elbeszélői nézőpontot és módszert, amely – természetesen a hozzájuk tartozó társadalmi-történeti jelenségekkel, eseményekkel együtt – a Szekszárd környéki, illetve dunántúli, *pannóniai* település- és tájlelmek szövegbe építése révén a felhasznált irodalmi nyersanyag lokalitásán túlmenő érvényességgel volt képes közép-európai létezés tapasztalatokat művészi formába önteni. E tapasztalatok úgy foglalják magukba a régió népei egymás elleni küzdelmeinek vagy éppen nagyhatalmaktól elszenvedett vereségeinek élményét, hogy e győzelmeket és kudarccokat mitologizáló narratívákat hol analitikusan, hol ironikusan leplezi le.

Szülőföld és sündisznóállás

Mészöly 1986-ban a közép-európai irodalomról szólva evidenciaként beszél annak sajátos helyzetéről és karakteréről: „Ez a térség azonban az esélyek és handicapek vonatkozásában is külön stúdium. Politikai geográfiája miatt – az európai fejlődéssel való összeforrottsága ellenére – Európán belüli sajátos izoláció. [...] Izolációjából mindig szakaszosan tudott csak kitörni, de még ilyen feltételek mellett sem szűnt meg soha az európai fejlődés alkotó, iskola-teremtő és hagyományörző részese lenni.” Ugyanakkor egyenesen visszautasítja azt, hogy e sajátos egzisztenciális és szellemi helyzet a közép-európai irodalom értékelésénél mérvadó lehessen. „Éppen ezért hat sokszor visszásnak, mikor szellemi és művészi teljesítményei méltánylásánál az indokoltnál jobban kerül előtérbe e térség politikai tragikuma, pikantériái, a politikai időszerűség erotikája.”¹⁶ Első olvasásra meglepődhetünk azon, ha belegondolunk, hogy egy a vasfüggöny mögötti író elutasítja azt, amire számos kollégája apellálhatott, hogy ugyanis valamiféle egzotikumként tekintsen műveikre a nyugati világ irodalmi közvéleménye. Mészöly azonban a rá jellemző erkölcsi és esztétikai szigorúsággal nem ismer el más mércét, mint amit Goethe majd kétszáz évvel azelőtt a *Weltliteratur* fogalmával megalapozott.

¹⁴ *A Bolond utazás mítoszai, Jelenkor, 1991/1, 74.*

¹⁵ Kisesszé a vonatokról, *Jelenkor, 1991/1, 80.*

¹⁶ *A pille magánya, 61.*

A régió irodalmának értékelésével kapcsolatos álláspontjának részletesebb indoklása több mint tíz évvel későbből, immár a szovjet politikai tömb felszámolódása utáni időből származik. Eszerint nemcsak a születéssel adott táji, de a nemzeti meghatározottságon is túl kell lépni, ám ez csak akkor lehetséges, ha azt nem kivételezetséggént éljük meg. Csak a „romantikus kötelékek” elvágása után lesz képes felismerni valaki azt, hogy „az egész földgolyó gazdája és felelőse”.¹⁷ Mészöly e perspektívából kritikával beszél arról, hogy „rituálisan szentté tettük azt a geográfiai helyet, amelybe beleszülettünk”, s amely a szülőföld fogalmában egyesíti a táji és nemzeti adottságainkat. Mindez egyfajta „létezési sündisznóálláshoz” vezet, amelyben „a természetnek azt a pindurka darabját tekintjük kivételezettnek, melyet gondoskodásunkkal befogunk, s ebből a pozícióból nemhogy a távoli mással, de még a szomszédos mással is alig vagy egyáltalán nem törődünk”.¹⁸ Az író gondolatmenetéből világossá válik, hogy ezzel a parciális, autentikusnak nem tekinthető létperspektívával szemben ő maga a *condition human*-t kutatja, vagy ahogy a német filozófia fogalmazott, a nembeliség feltételeit.

És épp itt jelenik meg a „szomszédos más”, azaz a közép-európai régió jelentősége, melyet történelmileg hátrányos helyzete alapoz meg. Hiszen a térség országainak, népeinek, nemzeteinek állandó egymás elleni küzdelmei, az ezek során gyakran megélt vereségek, társadalmi traumák a nagy népek számára kevésbé adott tapasztalatok, ám éppen ez, a vereségekből, a reménytelenségéből táplálkozó közép-európai tudás alakíthatna ki olyan érzékenységet, olyan nemzeti önkorrekciós szemléletet, amely a világ egésze számára érvényes, univerzális tudást közvetíthetne. Mészöly Miklós nyilatkozatainak és műveinek igazsága ma is érvényesnek tűnik, nála összetettebben, alaposabban e kérdéseket mindmáig egyetlen más írónk sem dolgozta fel.

Felhasznált irodalom

- Grendel Lajos: *A tények mágiája* (Mészöly Miklós időskori prózája), Kalligram, Pozsony, 2002.
Mészáros Sándor: Tabló és töredék (Mészöly Miklós újabb prózájáról), *Jelenkor*, 1991/1, 65–69.
Mészöly Miklós: Táj és történelem, *Jelenkor*, 1964/2, 139–140.
Mészöly Miklós: *Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980.
Mészöly Miklós: *Volt egyszer egy Közép-Európa*, Magvető, Budapest, 1989.
Mészöly Miklós: *A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 1989.
Mészöly Miklós: Mert Pécs valóban urbs volt, *Jelenkor*, 1997/6, 561–564.
Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet* (kérdező: Szigeti László), Kalligram, Pozsony, 1999.
Mészöly Miklós: *Az én Pannoniám*, Babits, Szekszárd, 2004.
Piszár Ágnes: Kisesszé a vonatokról, *Jelenkor*, 1991/1, 78–80.
Takáts József: *A Bolond utazás mítoszai*, *Jelenkor*, 1991/1, 73–77.
Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995.

¹⁷ *Párbeszédkísérlet*, 87.

¹⁸ *Uo.*, 88.

VÉR, SZENVEDÉS, HALÁL, JOGTÖRTÉNET

Buda és Pest 1686 és 1708 közötti bírósági gyakorlatának jelentősége Mészöly Miklós prózájában

Mészöly Miklós a középső és kései pályaszakaszához tartozó műveihez közel húsz éven keresztül használt fel szövegrészeket Bónis György *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708* című 1962-es jogtörténeti monográfiájából.¹ Személynevek átvételéről eddig is tudott a szakirodalom.² Tanulmányomban azt mutatom be, hogy a neveken túl történetek, a Bónis által feltárt bírósági dokumentumokból megismerhető esetek is átkerültek az író szöveg univerzumába. A poétika szintjét vizsgálva a szövegek köziség különböző módozatainak Mészöly prózai műveiben gyakran jelölt felértékelődése mögött Bónis-hatás is valószínűsíthető.

Az átvételek összehasonlító vizsgálata során különféle transzformációs eljárásokra figyelhetünk fel, melyek alapján a mészölyi szövegalakításra, valamint általánosabb, a mészölyi világszemléletre vonatkozó következtetések fogalmazhatók meg. Az intertextualitás módozataira figyelő, az interpretáció során a szövegek köziség értelemgazdagító potenciálját kiaknázó értelmezői hangok a kilencvenes évektől³ kezdve erősödtek fel a Mészöly-recepcióban, majd a kétezres évektől a hagyaték feldolgozása és publikálása genetikusan és szövegvariációs vizsgálatok sorának szolgált kiindulási pontul.⁴ Jelen szöveggel e kutatások eredményeihez kívánok hozzájárulni.

A Bónis-kötet általános jellemzése, jelentősége Mészölynél

Bónis jogtörténeti monográfiája hat nagyobb fejezetből áll. Az első fejlődéstörténeti narratíva keretei között mutatja be, hogy az említett időszakban miként alakulnak Pest és Buda joghatósági viszonyai. Az udvari kamara, a katonai parancsnok és a polgári önkormányzati törekvések folyamatos csatározásának történetét rekonstruálja. A második fejezetben a két város bíróságainak szervezeti felépítéséről, a bennük létrehozott pozíciókról és a hozzájuk tartozó jogkörökről olvashatunk. A következő két fejezet az eljárásjog és a büntetőjog kérdéseit tárgyalja a *Praxis Criminalis*, vagyis az 1656-os, „városaink számára kötelezően előírt III. Ferdinánd-féle büntetőjogi és eljárásjogi kódex”⁵ felépítését követve.

A monográfia bizonyos jellemzői megmagyarázhatják, hogy miért válhatott Mészöly számára fontossá. 1) Az archívumokat kutató, a fellelt anyagok alapján a múltbéli esemé-

¹ Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Akadémiai, Budapest, 1962.

² Bovier Hajnalka: A napló Mészöly Miklós írásművészetében. *Iskolakultúra*, 2011/4–5, 67–74., 69.

³ Lásd például Takáts József: Megbocsátás: Mítoszelemzés. *Jelenkor*, 1991/7–8, 639–643. és Jankovics József: „Sanyarú világ”, in: Alexa Károly – Szörényi László (szerk.): *„Tagjai vagyunk egymásnak”*. *A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai*. Szépirodalmi–Európa Alapítvány, Budapest, 1992, 156–165.

⁴ Thomka Beáta: *Prózaí archívum. Szövegek köziségi műveletek*. Kijárat, Budapest, 2007. A doktori értekezések közül itt említendő Urbanik Tímeaé (2007), Győri Orsolyaé (2009) és Horváth-Márjánovics Diánaé (2019).

⁵ Bónis: i. m., 12.

nyeket rekonstruálni igyekvő történész beszédhelyzete Mészölynél a nyomozó, írnok, krónikás pozíciójának egyik forrása lehet. 2) Bónis szövegének felépítése: vizsgálódásainak középpontjában a jogi normatív szint és a gyakorlat viszonyában megfigyelhető árnyalatok feltárása áll. Utóbbi konkrét ügyek ismertetését, olykor pedig az archívumokban megmaradt dokumentumok (például jegyzőkönyvek) alapján a rekonstrukcióját teszi szükségessé, emiatt erős elbeszélő jelleggel bír. Ez lehet az oka annak, hogy különösen termékenynek bizonyult Mészöly anekdota, beszély felé tájékozódó írói gyakorlata számára.⁶ 3) A Mészöly műveiből kirajzolódó Közép-Európa-kép meghatározó vonásainak kidolgozásához járulhatott hozzá, hogy Bónis magyar nyelvű történeteit gyakran vegyíti forrásainak német és latin kifejezéseivel, mondatrészeivel. Mészöly az idegen nyelvű jogi kifejezések zárójeles magyarázatát olykor a paródiáig fokozza a *Fakó foszlányok...*-ban. 4) Bónis kötetéből olyan történelmi szituáció képe rajzolódik ki, amelyben a korabeli Magyarország területén élő vallási, etnikai csoportok, a különböző rendek, valamint a polgári és katonai réteg egymáshoz való viszonya sok tekintetben tisztázatlan, épp átalakulóban van.

Érintett művek

A *Film*, az *Anno*, a *Megbocsátás*, áttételesen a *Fakó foszlányok...* fontos pretextusa Bónis szövege. Egy talán kevésbé ismert, először 1991-ben publikált írás, a *Praxis criminalis* döntő hányadában Bónis-átvételekből áll. 1994-es esszékötetében, az *Otthon és világban* a *Praxis criminalis* fejezetcímként tér vissza.

A mészölyi prózapoétikára vonatkozóan tanulságos megvizsgálni, hogy az egyes művekben mely fejezetekből származnak az átvételek.

Mészöly-mű	Bónis-fejezet
<i>Film</i> (1972–73)	I. Fejezet – Buda és Pest joghatóságának fejlődése 1686–1708 között [budai vesztőhely]
<i>Anno</i> (1975)	IV. Büntetőjog – 1. A városi gyakorlatban előfordult bűncselekmények e) Gyermekölés, gyermekkítétel; 2. A városok bíróságain kiszabott büntetések, b) Halálbüntetés
(<i>Fakó foszlányok...</i> [1983])	Nem köthető konkrét szöveghelyhez.
<i>Megbocsátás</i> (1983–84)	IV. fejezet – Büntetőjog; 1/g) Természet elleni fajtalanosság, vérfertőzés, erőszakos nemi közösülés
<i>Praxis criminalis – Peep show iudicialis</i> (1991)	Szinte mindegyik fejezetből

Látható, hogy a kivégzés (*Film*, *Anno*), a nyilvános megszégyenítés (*Anno*), a nemi erőszak, fajtalankodás (*Megbocsátás*) és a gyilkosságok köréből válogat. Ha a korban lettek volna bulvárlapok, az esetekről minden bizonnyal címlapon számoltak volna be. Azonban az átalakítások során is érvényesül Mészöly szikár esztétikája, a Bónis-részleteket a semleges elbeszélői hanghoz igazítja.

⁶ Például Bónis: i. m., 37–38. a Habsburg-kormányzások huzavonairól.

A pretextusok láthatósága – A *Pontos történetek útközben* és a *Film*

Két, egymáshoz közeli időpontban megjelent Mészöly-mű, a *Pontos történetek útközben*⁷ és a *Film*⁸ között beszédes különbség regisztrálható. Igaz, hogy a leíró poétika, a szikárság esztétikája felől közelítő értelmezői tekintet számára a hasonlóságok erősödnek fel, ám a két regény és pretextusai viszonya felől most a különbségeket hangsúlyozom.

Már Thomka Beáta monográfiájából is értesülhettünk arról, hogy a *Pontos történetek* Polcz Alaine erdélyi és dunántúli látogatásainak magnószalagra rögzített történeteit használta alapanyagként.⁹ Horváth-Márjánovics Diána¹⁰ a Petőfi Irodalmi Múzeumban fellelhető hagyatéki anyagon elvégzett kutatásának köszönhetően a hanganyag fennmaradt leiratai és Mészöly-szöveghelyek összevetésével immár filológiai részletességű tudás áll rendelkezésre forrás és mű viszonyáról. Megállapítja, hogy a regény jellegzetes, semlegesnek ható beszélői pozíciójának megalkotásában a kontextualizálást segítő részletek törlése bizonyult a legjelentősebbnek. Szolláth Dávid a *PT* kapcsán vizsgálja a Mészöly–Polcz-munkakapcsolatot. A mű érzékelhető életművön belüli „relatív különállásából”, valamint a Polcz Alaine által megőrzött történetek jelentőségéből azt a következtetést vonja le, hogy a *PT* „a Polcz-életműhöz is kapcsolódik [...]. A regény egy kétszerzőjű szövegcsoporthoz tartozik, [...] joggal elemezhető mindkét szerző életművének vonatkozásrendszerében”.¹¹

Látható a *PT* szövege és forrása közti szoros viszony, az ajánlásokon kívül¹² azonban semmi sem utal ilyesfajta előzmény meglétére.¹³

A *Film*, bár megtartja a *PT* személytelenített elbeszélői hangját, pretextusaihoz való viszonyában ellentétes stratégiával találkozunk: a valós és ál-, a szó szerinti és közvetett idézetek átszövik a regényt. Alaphelyzete: filmesek rögzítik 1972-ben egy idős házaspár utolsó napjait, s szándékuk szerint mindennemű beavatkozást kerülnék. Tevékenységük során Silió Péter vajtai paraszt 1912-es történetét ismertetik velük. A két történetzál kapcsolata homályban marad, ám végig az az érzése lehet az olvasónak, hogy a filmesek a történetismertetésen keresztül ki akarják ugratni a nyulat a bokorból.

A Bónis-pretextus Silió történetzálában, azon belül Silióné budai útjának előadásában játszik fontos szerepet. Mészöly személyneveket vesz át (ilyen Silió Péter, Sax Simon, Burre zsidó, Czánin Miskó stb.), másrészt a korabeli tér megalkotásához használja fel, harmadrészt pedig az a narrátori stratégia is Bónis-hatást sejtet, amely bírósági jegyzőkönyvek, szakvélemények és egyéb dokumentumok alapján kíván eseménysorokat rekonstruálni.

Silióné történetére a narrátor többször előreutal, és kompozíciós szempontból is jelentős helyen, az utolsó bekezdésben szerepel. Itt jutnak a legjelentősebb szerephez a Bónis-átvételek. Silióné kivégzett férje sírhelyét keresve érkezik meg Budapestre, s „makacsul hiszi, valahol megvan az a vesztőhely, kivégződomb, amit keres”.¹⁴

A budai bitófa történetével, helyének kijelölésével Bónis részletesen foglalkozik. „Buda is megmozdult az akasztófaért, kiszemelte a helyét az Óbuda felé vezető úton, a balkézre

⁷ Mészöly Miklós: *Pontos történetek útközben*. Magvető, Budapest, 1970. Továbbiakban *PT*.

⁸ Mészöly Miklós: *Az atléta halála. Saulus. Film*. Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1977.

⁹ Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*. Kalligram, Budapest, 1995, 48.

¹⁰ Horváth-Márjánovics Diána: *Örökölt blendével látni. Az 1960-es évek prózája és a Mészöly-hagyaték*. Doktori értekezés, Pécs, 2019, 123–156.

¹¹ Szolláth Dávid: Mészöly és társa. A *Pontos történetek, útközben* és a Mészöly–Polcz munkakapcsolat. *Jelenkor*, 2018/1, 66–77., 70–71.

¹² „Hálával A-nak, hogy megőrizte ezeket a történeteket”, *PT*, 5.

¹³ Kassai Györgynek az *Öreg, halottak*, a később a *PT*-be illesztett szöveg francia fordításához írott bevezetője arra utal, hogy egy esetleges korábbi címváltozat többet engedett volna sejtetni a pretextusról. Kassai *Histoires exactes entendues en voyage [Útközben hallott pontos történetek]* címmel hivatkozik a műre. Miklós, Mészöly: *Des vieillards et des morts. Cahiers de l'Est*, 1975/4, 31–48., 31.

¹⁴ Mészöly: *Az atléta...*, 441.

eső magaslaton [...]. Bár az adminisztrációtól kért kiküldött eljárásának nyoma nem maradt, az 1702-i Urbárium és Zaiger világosan megmondja, hogy a vesztőhely az újlaki felső piac mellett kapott helyet.”¹⁵ A *Film* és a későbbi *pannon próza* több művének időkezelési technikájára, a különböző történeti korok egy adott helyen, térségben való egymásra csúsztatására épül Silióné esete is. Az asszony a török utáni kort is felidéző régi kalendárium alapján képzei el 1912-ben Pest-Budát, nézőpontját pedig a *Film* narrátora 1972-ben ismereti az Óregasszonnyal a következőképpen: „a sírt Ó-budán kell keresni, Aquincum környékén, ahol a budai tanács által kijelölt dombon az akasztásokat végrehajtják”.¹⁶

Ugyanebben a fejezetben szerepel egy anekdotikus részlet, amely több jellemzőjében is Bónis művét imitálja. „... egy november 7-én tartott tanácsülés jegyzőkönyve szerint egy bormérőtől még a szeszárusítási és fegyverviselési jogot is meg kell vonni, mert egy idősebb nőszemély alkalmazottat (e' schmuddeliges Ding, a budai németek nyelvén), aki több alkalommal a rác kocsisoknak pálinka helyett tiszta pálinkát mér, életveszélyesen megszúr, s a sebből kifolyó vérét (!) a többi vendég multságára megitatja a nevezett nőszeméllyel.”¹⁷

Bónis fontos forrásai a Fővárosi Levéltárban található budai és pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. Az egyes eseteket gyakran hasonló hangvételű, közvetett idézetekre épülő történetekként rekonstruálja, valamint a zárójelben beszúrt idegen nyelvű kifejezések is igen gyakoriak.

Anno¹⁸

Mészöly	Bónis
„A lábbeli eredeti tulajdonosa Hayvas Anna Mária örmény gyermekelemészto . A városbíró Neander János Beatus két éjszakát tölt kettesben a fiatal leányanyával, hogy megpróbálja rávenni, térjen át katolikus hitre . De nem jut eredményre. Hayvas olyan németességgel beszél, amit esetleg egy görög-zsidó mészáros ért meg, aki kunsági pásztorokkal alkuszik örményül, akik viszont török szavakat kevernek a magyarba , hogy Constanztot, a cseh vásárbíró legényét megtévesszék: nem elhajtott marhákról van szó.” (67–68.)	„1695 nyarán egy Anna Mária nevű kikeresztelkedett török nő került őrizetbe; gyermeke, akit az árnyékszéken szült meg, egy katonától származott, akinek csak a ruhájára emlékezett. A csecsemőt kiszakított köldökzsinórral, benyomott fejfel a szennyben találták meg. A tanács meghallgatta a kirurgus és a bába szakvéleményét, megtortúrázta a vádlottat, majd a <i>Pr. Cr.</i> és <i>Carpzov</i> alapján kísérőzést talált helyesnek, de a régi hitre való visszatérés veszélye miatt inkább 10 évi betegápolást javasolt – bilincsben. A tortúra újabb alkalmazása és bizonyos eljárási kérdések körüli vita után az udvari kamara felmentette a török asszonyt, mert a kínzást kiállva tisztázta magát.” (141.) „... az örmény Hayvas Tamás ” (66.) a pesti mészárszék környékén ejt halálos sebet egy másik örményen. A terhelte kihallgatásáról szóló részben kiderül, hogy törökül beszélt, emiatt pedig „három pesti polgár tolmácsolta szavait” (84.). Constanz Tamás , cseh sikkasztó; Neander János Beatus pesti városkapitány
„A bírák erre úgy változtatják meg az ítéletet, hogy akasztás után, a bitófával együtt, el is kell égetni Hayvast .” (68.)	„A szokásostól eltér Busik János esete, akit – minthogy a lopást gyújtogatással halmazatban követte el – egy máglyán felállított rögtönzött bitófán végezték ki majd testét hamuvá égették . Ez a jelképes tűzhalál pontosan megfelelt a <i>Pr. Cr.</i> 48. cikke 1. § 4. pontjának.” (179.)

¹⁵ Bónis: i. m., 29–30.

¹⁶ Mészöly: *Az atléta...*, 443.

¹⁷ Uo., 445.

¹⁸ Mészöly: Anno, in: Uő.: *Szárnyas lovak*. Szépirodalmi, Budapest, 1979.

Az *Anno* Mészöly 1975-ös novellája, mely rövidsége ellenére is igen összetett idő- és cselekményszerkezettel bír. Az elbeszélés szoros értelemben vett jelenének helye és ideje pontosan behatárolható: Buda, 1698. október 26. 21 óra és október 27. 16 óra között látjuk Kumria rác apácát vajúdni egy szétdult jégverem mellett, patkányok között, egy katona teteme, egy parázsló szemétkupac és egy trágyába taposott dzsámi imaszőnyeg közelében. Az elbeszélést olyan hirtelen vágások, asszociációra épülő beékelések teszik összetettebbé, melyek már legalább a *Pontos történetektől* kezdődően jellemzik a mészölyi prózát. Kumria öltözetének szuggesztív leírása végén jutunk el „ormótlan” fapapucsáig. Az asszociáció előbb a lelkes hadikurvák beékelt történetrészletéhez vezet, hiszen ők is ilyet hordanak, majd visszatér Kumria lábbelijének és eredeti tulajdonosának, Hayvas Anna Máriának a történetéhez. Itt sűrű intertextuális szövedékhez érünk, hiszen az átvett nevek (Kumria, Anna Mária, Hayvas Tamás, a Szent Sebestyén-szoboravató résztvevőinek nagy része stb.) mellett a történet megalkotásához is Bónis-szöveg helyeket használt Mészöly.

Anna Mária gyermeköléssel vádolt, kikeresztelkedett török nő ügye öt alkalommal (73., 75., 84., 85. és 141. oldal) fordul elő Bónisnál. Mészöly az átvétel során többféle transzformációval is él. 1) Attribútum törlése: a „kikeresztelkedett” eltűnik, helyét a sugalmazott nemi erőszak útján megkísérelt térítés tölti ki. Azonban ahogy majd a *Megbocsátás* esetében, úgy itt sem konkretizálódik a jelentés, az eldönthetatlenség feszültsége továbbra is megmarad. 2) Attribútum megváltoztatása: török helyett örmény. A Hayvas-jelenet felépítéséhez még három Bónis-szöveg helyet használ fel Mészöly. A történeti személy Anna Mária ítéletét tíz év bilincsből végző betegápolásról a Busik János esetéből vett akasztásra és „jelképes tűzhalálra” cseréli. Hayvas Tamás ügyén keresztül kerül be a Hayvas név, az örmény nemzetiség és a nyelvi nehézségek képzetköre, hiszen törökül beszélt, emiatt pedig „három pesti polgár tolmácsolta szavait”. A „cseh” jelző meghagyásával felbukkanó Constanzon keresztül pedig eljutunk a szövegrészt záró nyelvi kavalkádhoz.

Hogy a mészölyi Közép-Európának mennyire fontos jellemzője ez a néhol karikatúráig vitt nyelvi zsongás, amelyben a különböző nyelveket, keveredő nyelveket beszélők értik, nem értik, félreértik, esetleg *ugyanúgy másként* értik egymást, azt az mutatja, hogy a részletet némi módosítással a *Fakó foszlányok...-ban* is szerepelteti.¹⁹

¹⁹ Mészöly: *Fakó foszlányok* nagy esők évadján, in: *Uő.: Volt egyszer egy Közép-Európa*. Magvető, Budapest, 1989.

Megbocsátás²⁰

Mészöly	Bónis
<p>„Böröcz városbíró ugyanis – s ez hiteles adat – a Porszki család egyik őseitől, a vincellér Venceltől megtagadta a jogot, hogy családja jelenlétében földeljek el, miután már a járvány előtt tömlöcben várta ügyében az ítéletet (tetten ért bestialitás; a jegyzőkönyv szerint hat alkalommal közöszült tehénnel „contra naturalem usum, an gehörigen Orthe gebraucht hatte” ebből kétszer józan fővel, és „mindig ugyanaz a tehén volt” – vallotta a vádlott). Végül a pestis végzett vele, s a sírvároson kívül dobták gödörbe. Az ügy egyszerű kuriózum is maradhatott volna, de a millenniumi busójátékok alkalmával a polgármester édesapja – durva emlékeztetésként a régiekre? – tehén hátán ülve adott éjjeli zenét a telekkönyvvezető édesanyjának. S ez újra megásta a szakadékot a két család között.” (31.)</p>	<p>„A bírósági és »jóságos« kihallgatást a tanúk és a leány vallomása alapján »in puncto adulterii, coactae libidinis et peccati contra naturalem usum«, tehát három főbenjáró bűncselekmény gyanújával vezették le. Reinold [...] később a tanács előtt beismer 3-4 közöszülést, de ki-tartott amellett, hogy nem élt kényszerrel, és nem hátulról végezte; a szembesítés után végül bevallotta, hogy a leányt »auch von hinten her an gehörigen Orthe gebraucht hate«.”</p> <p>„Lukács Domonkos 45 éves horvát paraszt bevallotta, hogy hat alkalommal közöszült tehénnel, ebből kétszer józan fővel. Kérdésekre kijelentette, hogy mindig ugyanaz a tehén volt, és az állat gazdája, a magyar Miklós érte tetten. [...] A döntést nem ismerjük, de nem lehetett nagyon könyörtületes.” (144.)</p>

Az 1983–84-es *Megbocsátás* című kisregény középpontjában a meg nem nevezett írók és családja életének egy epizódja áll, maga a cselekmény pedig leginkább a családon belüli viszályok és vonzalmak, valamint a családok közti konfliktusok köré szerveződik. Ezek a témák már a mű fogadattástörténetének korai szakaszában is alkalmat adtak a szövegköziség különböző módozatainak hangsúlyozására, az egyes történetelemek archaikus történetek újraírásaként való értelmezésére. Takáts József 1992-es elemzésében a görög mitológiai párhuzamok mellett bibliaiakat is felsorakoztat: így például a Porszki család eredeténél sejthető bestialitást a Pasiphae-mítosz variációjaként, Porszki és a polgármester esetét pedig a bibliai testvérvilkosság inverzeként határozza meg.²¹

A *Megbocsátás* egy szöveg helyében, ami jelentőségteljesnek tekinthető abban az értelemben, hogy az író a Porszki és a Böröcz család viszályát megalapozó történet megalkotásához használja fel, két különböző Bónis-részlet is azonosítható. A kisregény egésze interpretációjának árnyalásához is hozzájárulhat a pretextus ismerete. Bónis monográfiájának IV. fejezetében szerepel egy rövid, másfél oldalas alfejezet *Természet elleni fajtalanság, vérfertőzés, erőszakos nemi közöszülés* (Pr. Cr. 73–75. c.) címmel – a kisregény cselekménye épp ez utóbbi kettő körül forog. Mészöly a fejezetben ismertetett öt esetből kettőt a *Megbocsátás*-ban használ fel, egyet pedig egy későbbi írásában, a *Praxis criminalis*-ban.

A két, Bónistól átvett ismertetés közül az első szerint Reinoldot, a Máriaképhez címzett budai fogadó tulajdonosát elítélik a 14 éves mostohalányával való többszöri közöszülésért. Ez a *Megbocsátás*-ban sugalmazottakat egy esetben erősítheti föl (de nem konkrétizálja, vagyis a sugalmazás a pretextus ismeretében is megtartja az olvasatok sokféleségének lehetőségét): az Anita és apja között épp csak sejthető vérfertőző, erőszakos viszony meglétét támaszthatja alá, ha az értelmezés során figyelembe vesszük Reinold esetét. A kisregény 21. fejezetében sugalltak, vagyis hogy Mária nemi erőszak áldozatává válik, és a fo-

²⁰ Mészöly: *Megbocsátás*. Szépirodalmi, Budapest, 1984.

²¹ Takáts: i. m., 640.

gadós történetének összefüggésbe hozása már a túlinterpertáció veszélyével fenyeget. A tehénnel való közösetést Mészöly kuriózumként emeli be szövegébe, olyan szégyenteljes bűnként, amely kellően súlyos ahhoz, hogy felhánytorgatása elmérgesíthessen egy családok közt meglévő viszályt.

*Praxis criminalis*²²

A *Praxis criminalis* című szöveg a *Végleges változatok a hagyatékból* című sorozat részeként jelent meg. Maga a cím is intertextusként olvasandó, hiszen az 1656-ban Alsó-Ausztria számára kiadott büntető rendtartás a Bónis-monográfiának is meghatározó hivatkozási alapja. A második mottó is Bónis-idézet, Mészöly azonban a jogtörténész forrásának címét (*Acta Administrationis camerális*) tünteti fel. A novellát követő glosszárrium, amely a „jogi s egyéb műszavak jegyzéke”, terminusok gyűjteménye magyarázatokkal. A műfaji értelemben nehezen behatárolható szöveg annyira sok Bónis-intertextust tartalmaz, hogy inkább pastiche-nak tekintendő. Az átvételek itt az „utániség” korszakkonstrukciójának létrehozásához járulnak hozzá: a török utáni idők analógiájára értelmezi a „tovaris-itt-tartózkodást” követő időszakot, individuális eseteken keresztül beszél a politikai közösséget érintő folyamatokról.

A korábbiakhoz hasonló részletes összevetés meghaladná egy tanulmány kereteit, ezért néhány példán keresztül igyekszem bemutatni az írást. A széttartó gondolatiságú szöveg megidézi a szekszárdi tájat (szurdok, Porkoláb-völgy, vármegyeháza stb.). A Hamistanú kvaterkázó asztala mellett folyik a beszéd, a történetek szálai egymásba gabyodnak, a Bónis-szövegek évszázados távlata szinte mitikussá, világtörténelmi kocsmává tágítja a kis vendéglőt. A közéleti helyzetértékelés székspezzissel, gúnnyal vegyes iróniával szól az „előzött ellen helyébe lépő új hatalmasságról”.

Mészöly	Bónis
„Pesten viszont az kelt zavart, hogy Pollermann tanácsos megkísérli megtörni Proberger bírő serfőzési monopóliumát, sőt azzal fenyegetőzik, hogy leszámol a bíróval és a »kupaktanácsot tartó« magisztrátussal. A bírő először nem hajlandó asztalhoz ülni ellenfelével, még kevésbé akkor, mikor megtalálják a tanácsos pálinkafőzőjét. A tanácsos elveszíti egy időre a hitelét, de a következő tavaszon – a megkövetés ceremóniája után, abbitt – a bírő áldozatosága révén visszaveszik a tanácsba, és a serfőzőmonopóliumot sem éri károsodás.” (3.)	„Pesten ugyanakkor az keltett zavart, hogy Pollermann tanácsos megkísérelte megtörni Proberger bírő serfőzési monopóliumát. Közben azzal fenyegetődött, hogy majd leszámol a bíróval és a »kupaktanácsot tartó« magisztrátussal. Proberger nem is akart egy asztalhoz ülni ellenfelével, de mikor ennek titkos pálinkafőzőjét megtalálták, elvesztette hitelét. Csak 1707 tavaszán, megkövetés mellett fogadták vissza a tanácsba.” (171–172.)

Világpolitikai változások, hatalmi struktúrák átrendeződése közepette a közös ügyek transzhistorikus illusztrációi a Bónistól átvett figurák. Sprenger János vízivárosi bírő kiváltságlevéllel kapcsolatos ügye, valamint Pollermann és Proberger serfőző-monopólium körüli perpatvara a különböző érdekcsoportok egymás közötti vetélkedésének kiéleződését, majd a megkövetés ceremóniáján keresztül kibékülésének mozgását hivatott bemutatni. Az egységet a mészölyi esszék nyelvéből ismerős hangú mondat zárja: „A ceremóniákban mindig föl lehet fedezni az elrendeződés kodifikálhatatlan báját”.²³ Ezek a ceremóniák olykor a vezeklés nyilvános aktusai, így követi az idézett szövegrészt „a rozmaryngok

²² Mészöly: *Praxis criminalis* – Peep Show Iudicialis. *Kortárs*, 1991/9, 1–9.

²³ Uo., 3.

orgazdája” esete, majd a történet, amit Anna Mária gyermekgyilkosságából és Kirnzi fuvaros felesége incesztus-esetéből gyúr egybe Mészöly. A vége mindkettőnek nyilvános „ceremónia” az enyhébb büntetésért.

Az *Annó*-ban és a *Fakó foszlányok...*-ban már bemutatott nyelvi, etnikai keveredés itt a család- és keresztnevek kapcsán kerül elő, ahonnan a „keveredésben rejlő természetjogi libidót” finnyáló per- és fajarisztokratákon keresztül a tavaszias társalkodás, a „matrimonium vagy concubinatus”, majd a válás eseteihez, a divortiumhoz és repudiumhoz érkezünk. Utóbbi mutatja leginkább az individuális és a közösségi szint összekapcsolhatóságát: „Martinovics Marko szeretne elválni Dacó Ágnestől”, majd még néhány Bónistól átvett név, aztán így folytatja: [...] Pest Budától, Buda istennek se Pesttől, Bécs egyiktől se, a görögkeleti annál inkább a görög katolikustól [...]. És mindegyik viszont”.²⁴

A kavargó, asszociatív építkezésével, a tulajdonnevek örvénylésével a kaotikusság érzetét keltő szöveg a tematikus csomópontjaival mégis határozott elrendezettséget mutat. Az individuális és kollektív lét jelenségeit gúnyos, ironikus, komikus hangon, Bónis kötetén keresztül egymásra vetítő mű a közép-európai rendszerváltások kortársi nézőpontú lenyomata.

Visszatérés egyhelyben

A Bónis-pretextus ismerete a mészölyi időértelmezés árnyalásához járul hozzá, hiszen Bónis alakjai az átvételeken keresztül beleíródnak szöveguniverzumába, ami a visszatérés időszemléletét hozza játékba.

„Vajtán, egy kis faluban, a múlt sokkal inkább »tegnapi« emlék, mint városban, s ha Silió nem is tudta felfogni, amibe belecsöppent, annyi azért elképzelhető, hogy homályosan úgy érezte: valamilyen »mondatot« folytat, amit a szép- meg a dédapjával egyszer már sikerült abbahagyni, a nagyapjával és apjával szintén. S amit most ő fog abbahagyni; illetve, mi is – ...”²⁵

Az *Anno* szoboravatásán jelenlevőket hosszasan sorolja az elbeszélő, a tulajdonnevek szintén Bónis könyvéből származnak, ám arról értesülünk, hogy nem közvetlenül, hanem utódaikon keresztül vannak jelen: „[közül száz év múlva] Java részük már nem közvetlenül van jelen az ünnepségen, csupán a gyermekeik és unokáik révén, de azért így is biztosan fel lehet ismerni őket”.²⁶

A mészölyi jelenidejűsítés tehát nem kizárólag a hatvanas és hetvenes évek filmes-nouveau romanos tapasztalatának beszüremkedése a prózapoétikába, hanem a kései prózával elmélyülő általános időtapasztalat megformálása. A mészölyi jelen specifikuma a „folyamatos jelen idejűség”. Folyamatos, hiszen a múlt–jelen–jövő hierarchiáját azzal igyekszik megszüntetni, hogy a létezők sokféleségében az invariáns elemek ugyanúgy másként visszatérését mutatja fel.²⁷

²⁴ Uo., 4.

²⁵ Mészöly: *Az atléta...*, 383.

²⁶ Mészöly: *Anno*, 69.

²⁷ Ezt erősítik a *Műhelynaplók Annó*hoz készült jegyzetei, tervei, melyek szerint ebben *Az ember tragédiájával* ellentétes szerkezetben „az utódok lettek volna generációkkal korábbi őseik replikátumai”. Szolláth Dávid: A történeti összefüggés rejtélye mint elbeszélő forma. *Jelenkor*, 2015/9, 997–1004., 999.

ISKOLA A MAGASBAN

Eugen Ionescu, a később Eugene Ionesco néven világhírűvé vált román származású francia drámaíró, 1934-ben, huszonöt évesen, még Romániában közölte *Nu* (Nem) című kritikakötetét, valójában egy provokációt. Azt művelte, hogy szerzőkről és könyvekről egyszerre írt pozitív és negatív kritikát, és ezzel felhívta a figyelmet a kritikai aktus és ízlés korlátaira.

Aki Mészölyt olvas, azt mindig megdöbbeníti a fáradhatatlanság éthosza, az, amit Balassa Péter így jellemzett: „alighogy... és máris nyergelik tovább a lovakat”, vagy amit *Az atléta halála* mottója követel: „Gyorsabban, magasabbra, távolabbra”, s ami ráadásul egy világhírű rúdugró vágya. Ide tartozik azonban a *Saulus* híressé vált mondata is: „Néztem, mint szigony a halat”, vagy a pusztá tény, hogy az egyik emblematikus kisregénynek a címe *Magasiskola*, és hogy egy sólyomtelepen játszódik.

Az erőteljes metaforizáció feszült pontossága ez. Vagy talán nem is jól nevezem meg, parabolizációnak is lehetne. Az viszont biztos, hogy a Mészöly-szövegeknek mindig van egy holdudvaruk, egy mögöttes terük, amely jóval tágasabb, mint más írók esetében. Arra gondolok, és természetesen ezt is nehéz tudományosan elemezni, hogy vannak könyvek, amelyeknél a történet ki van terítve, és az olvasó a célzások, utalások, elhallgatások játékaiban köszönhetően kiegészítheti őket.

Valószínű azonban, hogy *Az atléta halála*, a *Saulus*, a *Magasiskola* és más Mészöly-művek problematikáját eltalálni éppúgy nem lehet, ahogy a fenti szigonyos kép sem az eltalálást, hanem a nézést emlegeti, korántsem véletlenül. Bálint elkezdti tisztítani az életét, hazugságokat, kettős mércéket pucol ki belőle, és amikor már a célegyenes felé tart, akkor belehal. Saulus is elindul valami felé, de hogy megérkezik-e? A *Wimbledoni jácint*-ban a vonzódások végül szintén halálba torkollnak.

A feszültség elpusztítja az embert, a feszültség megszüntetése viszont szintén elpusztítja, vagy legalábbis nem nyugtatja meg. A szövegekben azért nincs megnyugvás, mert a szereplők nem találják a helyét, a helyet, ahol megnyugodhatnak. „Percegő hőség vesz körül, felemás nyugalom” – olvashatjuk a *Magasiskolában*, és ez a „felemás nyugalom” az egész Mészöly-világra jellemző. Szolláth Dávid ebből is bontja ki a Camus-vel való párhuzamot, az egzisztencialista filozófiát és a tisztánlátás képességét is az értelmezői játékba hozva. Én ellenben másfelé kanyarodom, és arra a kérdésre keresem a választ, mit akadályoz ez a folyamatosan működő feszültség.

Bizonyára mindenki ismeri Roland Barthes *Világoskamráját*, melyben a francia esszéista megkülönbözteti a *studiumot* a *punctumtól*. A *studium* a fénykép egésze, az objektív információk hordozója, míg a *punctum* egy pont a képen, az, amelybe beleköltözhet a szubjektivitás, amely odarántja a tekintetet. „A mester minden mondata meg volt szorítva. Az egyik csak éppen, a másik meg annyira, hogy egyetlen szó maradt belőle. Ezek lettek a legsúlyosabb mondatok, hiszen ezekből majdnem minden hiányzott. A mondatok között pedig olyan néma mondatok, amelyekből minden egyes szó hiányzott, s mintha majdnem meg lehetett volna mondani, hogy melyek ezek a szavak. Így nem csak írva volt, hanem olvasható, amit nem lehetett papírra vetni, de a hiányát se lehetett volna elhallgatni.” Nádas Péter jellemzése arról is beszél, hogy a Mészöly-szövegekben mintha minden fontos lenne, mintha semmin nem suhanhatna át a figyelem. „A vers a sorközökért író-

dik” – nem véletlen, hogy ezt nem a prózáról mondják. Mészölyben nincs studium, minden punctum, semmi nincs szétterítve, minden elvágólagosan összehajtogatott.

Ennek a sajátosságának az alapján érti meg az ember többek tartózkodását az életműtől. „Sok a redukció!”, kiáltott fel az egyik irodalomszerető és -értő barátom. A másik azt írta egyszer, hogy szerinte Mészöly csak az irodalmi sznobok kedvence. Olyasmit érezhetnek, amit Kádár Erzsébet írt *A feleségem története* kapcsán: „Van-e olyan örültség, szenvedély vagy akár csak érzés, mely ilyen kitartóan óvatos, örökké lábujjhegyen jár, suttogva beszél? [...] Ez a regény olyan, akár egy végtelen balettmutatvány. A figurák látszólag értelmetlen mozdulataikat gondos számítással végzik.” Az elégedetlen olvasók a művességet műviségnek érzik, a stílus fegyelmét túlzásnak, gátlásnak, s ez már annak a bátorságnak a hiányát jelzi, amely a legnagyobbakban mindig megvan. A szerzői intenció inkább működik vagy erőteljesebb, mint a műbeli világ saját törvényei, és ezt könnyen görcsösségnek érezheti az ember – Szigeti László és Márton László használja is a fogalmat a *Műút*-ban közölt beszélgetésben („Egérutat keresett magának”. *Műút*, 2020075), bár ott a Kalligram egykori igazgatója készítette interjúkötet, a *Párbeszédkiértelmezés* kapcsán. Ez a túlfeszültek prózája, hiszen Füst is milliószer átírta a kéziratot, és mindig „szembejön” egy író, aki, mondhatni, a gondosságával írja túl a művét, s évtizedek artisztikuma út vissza ilyenkor.

Ha innen nézzük, az, hogy Mészöly nem írt nagyregényt, részben mentsége – megkímélte a végtelen balettmutatványoktól az olvasókat –, részben poétikájának a következménye: gondosságát, a megszorítottságot a rövid műfajokban is nehéz elviselni. Nem lehet mindig szigonynak lenni.

Ez a megszorítottság az életmű folytathatatlanságát is magyarázza, a kilencvenes évek cezuráját, a produktivitásnak azt az elmaradását, amelyre Márton László is utal Balassanekrológjában (Katharzis helyett tudomásulvétel. *Jelenkor*, 2003/9), ugyanakkor nehéz Balassa Márton idézte szavával „önfeledtnek” érezni azt a szövegkorpuszt, amelyet a fentiekben jellemeztem.

Alkati kérdések is szóba kerülhetnek ilyenkor. Nagyon szívesen olvasom Mészölyt, de soha nem értettem a *Film* iránti lelkesedést, *Az atléta halála* a kedvenc könyvem, Camus-tól pedig *A pestis*. A szeretetben rejló értetlenség talán dinamizálhatja az értelmezést.



1990 körül Kisorosziban (balról jobbra) Kardos László, Mészöly Miklós, Esterházy Péter, Tarnói Judit, Polcz Alaine, Komoróczy Géza

Mészöly hamva

I.

Hiába születünk száz éve, és húsz éve hiába halunk meg, mindaz, ami mink voltunk, olyan kezekbe kerül, amely kezekbe nem akartuk magunkat odaadni, csak hát a halálunk után már nem tehetünk semmit, bárki azt tesz, mert azt tehet velünk, amit akar, nincs módunkban tiltakozni, a kéz, mely a maradványunkat megkaparintja, szabad, mint ahogy az akarat is az, ami szellemünk bensőségére és e szellem bensőségének darabos műveire ráveti magát, egy kéz tűnik fel tehát a gazdájával, és úgy bánik el velünk, ahogy neki tetszik, mert ő létezik, mi pedig nem, nincs igazság se földön, se égen, mivel igazság csak a pokolban van, de az meg már mögöttünk, úgyhogy nem vigasz, hogy így fog járni az is, aki éppen most megkaparintott hamvainkkal nekiszabadul saját elmeötletének, egy időben azokkal, akik szellemünk bensőségének darabos félreértésével és átalakításával, egyszóval a megmásítással, a gyalázatos meghamisítással indulnak neki, hogy megadják a taktust és a melódiát – ha nem felejtik el a nevet azonnal, ha nem keverik össze rögtön a Mészöly Kálmánéval, már a temetésre következő napon megindul a folyamat, és csak egy iránya van, ami – köztünk szólva – még a legkegyesebb, hiszen ha ez történik, a szinte azonnali felejtés, vagy a szinte azonnali összekeverés Mészöly Kálmánnal, akkor legalább gyorsan túlesünk az egészen, nincs az a gyalázat a maradványunkkal, és nincs a kései sírbeszédekkel s a fenntartott sír körül olyan felejthetetlen arcokkal, amelyekre rá van írva, hogy rajtuk egy árva vonás nem őszinte, egy sincs, de egyetlenegy se, akinek igazán fájna, hogy minket most pedig itt tényleg és mindörökre leerisztettek a sötét mélybe, vagy bebasztak hamuvá sütve egy lukba a falon, mindegy, hogy abban az ízléstelen koporsóban, vagy abban az undorító hamutartóban van-e valami, vagy nincsen, amit a rettenetes, sörszagú, szerencsétlen sírásók – és olyan öltözetben, hogy már ezen vigadni tényleg sírva kéne – levezérelnek a gödörbe, vagy lassú, reszketeg mozdulatokkal bebasznak abba a lukba a falon, hisz ami azt illeti, van ennél rosszabb, a temetés zavarodott otrombaságánál, amikor maga a drága, a csodálatos, majd hanyatló, végül összeaszott testünk egy kazánban elégettetik, és pár marék hamu lesz belőlünk valaki kezében, akinek tervei vannak, csak hogy beteljesedjék, hogy isa, pur es chomuv uognuc.

II.

Nem tudom megmagyarázni ma sem, miért mondtam igent, talán a megdöbbenés zavart meg, és magától csúszott ki, hogy persze, természetesen, megyek, részt veszek a „kegyeletes aktusban”, ahogy az özvegy kifejezte, mert „Miklós

ezt akarta, ezt ő kérte”, egy pillanatig nem hittem, hogy ez igaz, de jött az a rohadt igen a rohadt számból, és beszálltam a kocsiba, egy fiatal rokon vezetett, ő, az özvegy és én ültünk csak az autóban, mást nem hívott el, magyarázta az alkalomhoz képest számomra megmagyarázhatatlan derűvel a belengetett és hamarosan tényleg bekövetkező ceremónia mestereként, senki nem tartott ki olyan hűséggel Miklós mellett az utolsó években, mint maga, tódította, és nézett ki az elsuhanó tájra, megjegyezvén, hogy milyen gyönyörű az idő, ragyog a nap, éppen úgy, amilyennek Miklós ezt a napot szerette, s az ölében ott volt egy valami, az egyik keze, amelyet éppen nem használt folyamatos beszédét valamilyen erős gesztussal alátámasztani, mindig fogta ezt a valamit, amiről tudtam, mi, vagy inkább rettegetem, hogy tudom, de ez nem tartott soká, mert az út is úgy robbant el előlünk hátra, hogy már ott is voltunk, a mester kedvenc kertjének kapujában, az özvegy vidám eleganciával kiszállt, mi meg beálltunk mögé, és beléptünk a nemrég elhagyott kertbe, s követtük őt, aki ekkor már kenetes mosollyal az arcán kinyitotta azt a valamit, beletúrt, odalépett egy virágbokorhoz, s egy marékkal mintegy körbeporozta a tövét, körbeporozta a mesterrel, csak néhány gramm lehetett, hisz mennyit nyomhatott egy maréknyi Mészöly hamvából, szinte semennyit, és ő már lépett is tovább, nyilvánvalóan az volt a terv, hogy körbeszórja az egész kertet a ház körül, mindenhol, fordult hátra egy pillanatra, megszórjuk, amit az én drága uram annyira szeretett, megszórjuk a virágbokrokat, mondta, és megszórta, megszórjuk a szeretett fákat, és megszórta, és megszórjuk a ház mögött ezt a dudvás szakaszt is, és megszórta, aztán megfordult, odanyújtotta azt a valamit, a kezembe adta, és a legkegyetlenebb derűvel, ami csak egy lényből valaha megcsapott, azt kérte, hogy hát „szórjon maga is”, átvettem azt a valamit, és beletúrtam Mészölybe, a markomba vettem pár grammnyi Mészölyt, és ebben a pillanatban irtózatossá erővel megszólalt a faluból a Neoton együttes Santa Maria című száma, olyan élesen, olyan tisztán, hogy minden sorát tökéletesen lehetett érteni, és mi értettük is, és a kezem megbénult, hisz azt állították, hogy

Ég s víz között a vezérhajó útra kész.

– Vigyél el minket arra, hol még senki se járt! Nem férték el, van már elég tengerész

– Vigyél el, és mi nem tévesztjük el az irányt.

Álomvilág, néhány hét választ el.

A nap vezet, mindig követni kell.

Csak a falunap, mondta kedvesen az özvegy, és nógatott, hogy csak bátran, ne foglalkozzam az egész tájba beledöngő szörnyű zenével, de nem tudtam teljesíteni a kérését, mert a szöveg, amit hallanom kellett, annyira, de annyira nem illett ide, hogy nem mozdultam, hiszen miközben ott a markomban pár gramm Mészöly, mit kezdhetnék azzal, hogy

A tenger felől megtalálom Indiát,

– De az se baj, hogyha felfedezzük Amerikát.

Santa Maria, Santa Maria, Santa Maria, Santa Maria.

És mintha felém dőftek volna a Neotonék, még annyit hozzáfűztek, hogy

Santa Maria!

Ne törődjön már velük, szórja csak nyugodtan, szólt rám kissé élesebben az özvegy, mire felocsúdtam, úgy tettem, mint aki szór, de aztán visszaeresztettem Mészöly néhány drága grammját abba a valamibe, és gyorsan beálltam az özvegy mögé, hogy szórja csak tovább ő maga.

III.

Szerette a késeket. Szerette azokat, akik értettek a késhez, vagy valamihez, amit ő ősinek gondolt, a szántóvetőt, a kondást, a szőlősgazdát, a lovakat és a lovasokat, a férfit tehát, a férfit, aki férfi minden pillanatban, veszélyben és szerelmi kalandban, mert szerette, ami vad, ami nyers, ami kívül van a törvényen, szerette az igazságosságot, szerette az egyenességet, szerette az ártatlanságot, szerette, ami komoly, ami halálosan komoly, amivel nem lehet viccelni, mert jó, szerette a vágyakozást, miközben szerette a tiszta, a logikus, a szabatosan kifejtett gondolatmeneteket. És hát... a kést.

Én meg őt szeretem, és nagyon hiányzik.

Saját Faust

Néhány percig, néhány óráig vagy néhány napig. Amíg elégedett vagy. Azt a rést kitágítani. Hogy átférhess rajta teljesen. Hogy átléphess egy másik vágyba. Egy másik vidékre. Egy másik várakozásba. Ilyenkor lelassul minden, és ezt kellene kihasználni. Valószínűleg nem sikerül. De talán nem is kell. A telítettség nem tart sokáig. Fel-felvillan a figyelmeztető lámpa, majd ki sem alszik. Valójában örülni kell a visszatérésnek. Oda, ahonnan elindultam. Azt is tudom, hogy ez csak Szisziüphosz elégedettsége. Amint egy pillanatra fent megáll a kő. Vagy ilyesmi. Igen, így van, ez az életem. Az életünk. Az élet. Felfedezni újra meg újra, amit már ismersz. Mintha sohasem tapasztaltad volna. Éppen úgy készülni rá, mint legelőször. Nem kell körbejárni a földet. Csak szeress valakit. Tényleg. Kilépsz, majd visszatérsz megint. Azért ismétlődik ugyanaz a pillanat, hogy hátha más. Faust tartótisztje, Mefisztó soha nem értheti meg ezt. Amikor azt mondom, szeretlek, tulajdonképpen arra gondolok, hogy szeretni foglak. Hiszen csak akkor ismerjük igazán egymást, hogyha nem.

Igazságszolgalattatás

Nem tudom, mi ütött belém,
de nem is nagyon volt választásom.
Mit játszhattam volna a két kislánnyal?
Unokatestőereim voltak, az egyik egy évvel
kisebb, a másik egy évvel nagyobb nálam.
Lenéztem az ilyesmit, de aztán belementem,

sőt, mivel gyakran nekilódult a fantáziám,
talán nekem jutott eszembe, hogy színes
virágszirmokkal díszítsük fel a fészkerben
a szekér oldalát, mint egy esküvői
hintót. Beleálltunk a szomszédék
ágyásaiba, és egyenként letépdestük
a fehér, piros, sárga, lila és rózsaszínű
mákszirmokat. Gyönyörű lett a hintó,
de amire elkészültünk, már ott is volt
keresztapám egy vesszővel, és csak verte
folyamatosan a síró kislányok meztelen
lábszárát, combját, fenekét, ahogy
futottak eléfelé a házig. Nem gyöngéden,
nem pipaszárral, mint József Attila versében.
Szaladtam én is rémülten utánuk,
de hozzám nem ütött, mert nem voltam
az övé. A sógorasszonyáé voltam, anyámé.
És apámé. Csak nyaraltam náluk.
Azóta tudom, hogy mennyit ér
az igazságszolgáltatás. Minden későbbi
ütésnél jobban fáj az a veretlenség.
Nemcsak a büntetéssel, hanem a
büntetlenséggel is ki lehet zárni valakit.
És még azt sem mondom, hogy ez a
szó, ez a mákvirág sokféle jelentést hordoz.
Számomra csak egy jelentése van. Hogy még
a megváltót is meg kellett büntetni azért, mert
ember volt egy ideig. Én sem maradhattam
volna büntetés nélkül. Nem is maradtam.
Ma is emlékszem arra a verésre.
Csak tudnám, hogy kié vagyok végül.

Párbeszéd

Előbb-utóbb beszédbe elegyediünk a tárgyakkal.
A krumplihámozó késsel és a krumplival.
A beszorult asztalfiókkal, a szakadt ruhával
vagy a vízzel, a tűzzel, a kővel, a füsttel,
mindennel körülöttünk. Ahogy nagyanyám.
Tett-vett, rászólt a tárgyakra, amikor nem
igazodtak a keze alá. Öregkorára költő lett
ő is. Beszélt volna a tihanyi ekhóhoz, a naphoz,

*a holdhoz. Istenhez csak szervezett formában,
vasárnaponként a templomban vagy pedig
esti imádságkor. Kivételesen akkor is, ha
vihár közeledtével már mennydörgött messze.
Persze a gyermek is hangosan veszekszik
a plüssállatokkal. Am ez csak felkészülés.
Aztán egy időre abbahagyja. A folyamatos
párbeszéd az öregek és a költők privilégiuma.
Készülődés ez is, de másképpen. Közeledés.
Nekem végül is szerencsém van, régóta írok
verset, és azt hiszem, hogy költőként vagyok
egyre beszédesebb. Ha rajtakapom magamat,
hogy igazságtalanul kiabálok a túl lassan
beinduló számítógépre vagy akár a cipőfűzőre,
természetesen nem az öregségnek, hanem költői
fantáziámnak tulajdonítom. Magától értetődő,
hogy a költők akár a csikóbőrös kulacsnak is
szerelmet vallanak. Meg aztán nemcsak a
kézzelfogható világot, hanem a többé-kevésbé
elvont fogalmakat is megszólítják. Hazám,
mondják, hazám! Kérve, könyörögve, vággyal
és szerelemmel telten. Legalább egyszer ezt is
megpróbálja egy valamirevaló költő. Vagy
nem is egyszer. Kiáltottam én is kétségbeesve:
hazám! És jött a válasz egyszerre kétfelől is:
tessék? Néztem megzavarodva, de nem az volt
egyikük sem. Mit tehetnék? Járok-kelek csak itt
a házban, szidom a nyikorgó ajtót: rohadj meg!*

A hangyamészárlás zsoltára

Egy jó nap feledteti a bajt, Uram,
s a boldogság emlékét egy rossz nap eltörli.
A nagyobb létezők szükségképpen
eltiporják a kicsiket.
Hiába aranyozza be reggeletem
egy dicséret, ha estére
összeomló tömbházként eltemet
elfuserált életem depressziója.
Az elefánt meg sem érzi,
hogyan hangyabolyon gázolt át,
ahol már készülnek a jegyzőkönyvek
a tömegmészárlásról.
Száguldó, tonnás vasdarabok
kerülgetik az útra vasalt,
vérmocskos kölyökrókat.
Pár derékba tört cölöp és falmaradvány
meredegek nemrég még életteli,
lavina letarolta falucska helyén.
Múzeumban mutogatják
a láva hamuja alól kiásott települést,
a szerelmeskedés közben elégett
párocska sziluettjét,
az utcán fetrengve kimúlt kutya
végső vonaglását,
melyet gondosan körülölel
a kihűlt salak öntőformája.
Kicsi dolgok hajlamosak
kitakarni a nagyobbakat.
Egyetlen olajba döglött légy
tönkreteszi a kenetkészítő egész
munkanapjának eredményét.
Egyetlen kenyérmorzsától
egy hordó méz megsavanyodik.
Egy láthatatlan vírustól
fejre áll az okosan kigondolt világ.
Egyetlen gyilkos megjegyzés
életkedvünket szegi.
Egyetlen elhibázott számjegy miatt

összeomlik a teljes könyvelés.
Pár elpattanó izomszál
tönkretetheti a világ legnagyobb
focistájának karrierjét.
Napfogyatkozáskor
egy focilabdányi tűzbolygót
elhomályosít a mákszemnyi Hold.
Templomod magasba tör,
a csillár villanykörtéit kicserélni
nyaktörő mutatóvány,
a rózsablak béléteről
letörölni a port
és az odadöglött bogarakat
valóságos alpinista-kaland,
ecsettel kiigazítani egy lehullott
vakolatdarabka helyét
külön engedélyhez van kötve,
és csak azután lehet
nekiállni a felállóványozásnak.
Hatalmas vagy, Uram,
hatalmas a te templomod,
mi csak a bajszodon billegő
morzsák vagyunk,
szakálladba gabalyodott
pitypangpihék.
Mi az ember, hogy mégis
megemlékezel róla?
Körülöttem végtelenül
táguló világok,
bennem végtelenségbe
zsugorodó világok,
fölém magasodnak templomod
rács-alakzatai,
bőröm alatt
a sejtjeimből épült templom
rács-alakzatai,
állok a két végtelen
határpontján, Uram.

(szino)lira

torzósótár

asszisztál

bűnös hatalmaknak mindig ők a jók a felsebzett vállakkal beszakadt inakkal nyítt köteleknek dőlő hajóvontatók kik nyöszörögve helyükre húzzák a rablott kincseket míg a banda egzotikus tájakon fölstilizált kurvákkal hentereg és ha a képben van is valami kevésbé adekvát kapcsolat kisboltunk rozzant lépcsőin szorongva nézem a félhajléktalan elgyötört arcokat ahogy mohón kotorásznak sárga mellényükben kéztsemlényi pénzekért és a parányi sikerben reménytelenül megvillan valami félrenyelő infantilis remény mindez a létezésnek alsó peremén mert az igazi massa amelynek státuszát a klán cinikusan vagy arrogáns zavarában egyre csak halasztja egy tanácstalan tömeg mely minden rendnek malmán húzni fog mert nem ért a lázadáshoz érzelmi kényszer köti a családhoz ahol fojtja az egzisztenciális nyomás a felelőség súlya alatt megdől bármilyen karrierista vágy és a folyamat logikája lassan itt lezárva és el is csendesülne az árva tanú ha egy réteg örökösen a bűnhöz nem asszisztálna kilazulva a morálja eltiünedezve a fékek amíg a jámborban kint feszeng az igazságérzet hogy ne vegye azért őket mindig egy kalap alá

asszó

egyre nyomasztóbb álmaim után mint egykor a kisgyerek a szorongások terheit ledobva némi megkönnyebbüléssel ébredek s homályos tekintetem lassan átkúszik a körben várakozó ismert tárgyakon csak vágyaim nem vibrálnak már szertelenül oly nagyon mint rég az agyongyötört ágyamon szálkás padoktól rejtélyes csillagokig a sikerek virtuális ívét eléggülten befutva mára sokat egyszerűsödött ez az ábrándos korai munka kezdődve egy jól megbecsült pisiléssel míg a cukormentes kávézás közben a konyhában nézel széjjel ahol a reklámok eszement világában a reggeli sem az igazi mert hol szalonnáról tojásról tejről korpárról akar lebeszélni bizniszelve valaki ebédig pedig a régi szellemi maszatalás helyén a tér üres és tányérodban gyakran csak a langyos maradék a gurman fennkölt pózára így többé nincs esély s fáradtan szunyókálni sem kellemes a szűkségben eltiünik az élvezet utóbb a szappanoperákhoz zuhlás zord depresszióval hiteget akár az éji gyógyszerek és keretezve a béna napot columbo ismert krimije után egymás fejére pisil tiz álmos emelet míg bennem indul egy asszó mindezt józanul elviseelni hogy lehet

asszociáció

nagy sárga jaj a villamos kezdem el írni kicsi gyűrótt papírra egyik első versemet a térdemen végére érve a mű természetesen nem lett remekmű de hangulatából a folytatásra nézve valami mégiscsak feldereng durva lenne lírai nyafogásnak vélni bár tizenévesen nem eléggé motivált a sorok között bujkáló halál ám a törékeny alkat dadogva már ekkor jelezni akarta idővel majd akár intellektuálisan is besúrúisódhet ez a megkarcolt magány aztán aprócska tudással dúsulva képi szinten lassan épülgetni kezdett a költői asszociációk laza bázisa néhol keresetten máskor érzélgósen szenvedve nehezen értem oda az igaz szerelemhez melynek alakuló talpazata a vad romantikus kitörésekben hamar összetört a birtokba vehető nyelvéhez pedig ritkán adatott meg a megszállottság termelte őserő a múnemben a dalokat sohasem szerettem a modern elvontság kicsit mindig horzsolta az alanyi teret s az ellentmondások sora nehezen szövetkezett megrázó tragédiákkal bár hogy közelít dúlt porondon egyre drámaibban csatázik bensóm az elmúlással önvádakba gyúróve talán csak annyi reménnyel az álszerénység akkordja is felkerül a hegedúre

VIDA KAMILLA

vajon mit gondolhatnak a tyúkok amerikáról?

*az utolsó tyúk az udvar közepén álldogált,
amíg vitték ki a bútorokat, már csak ő maradt,
kapirgált a kerticsap mellett, és bámulta a fekete öltönyös
ügyintézőket.*

*ez a tyúk még ismerte azt a tyúkot,
amelyik híresen keveset tojt, és az a vád
érte a dédanyám részéről, hogy elkényeztetett,
nagyigényű, és amerikai álmokat dédelget.*

*haraggal mérte ki a napi kukoricadarát neki,
ami homokszínű volt, mint a dédanyám,
mint az udvar, mint a tyúkök és az egész falu.
csak a tyúkok voltak színesek.*

*a rikító tarajú kakas párjának ragyogott
a napfényben hátul kikandikáló rubinszín bele,
és lett napról napra csillogóbb a vértől, ahogy csipkedték
a többiek. egy hét alatt húzták ki a drágakövet.*

*a kakashoz a kerítésen át kéretlenül bedugtam az ujjam, megcsípett,
kivívta a tiszteletet. színesek voltak, és a délutáni szabadidő közben pusztultak el.
így kellene meghalni voltaképp mindenkinek.*

*mikor tehát meghalt az a tyúk, az amerikáról álmodozó,
és bíbor volt napokig a betonból kinövő sárga fű,
azt hittem, hogy megértettem valamit.*

*a családi történetek egyszerűen érnek véget;
mindenki meghal, a hagyatékot elosztják.
a gyerekek kirepülnek, mert ők tudnak repülni,
nem kell az udvar közepén kevélyen álldogálni.
nem tudom levenni a szemem erről az utolsóról, amelyik itt kapirgál,
és az öltönyösöket nézi.
furcsa érzés, hogy nem változna semmi, ha eltörném a szárnyait.*

mielőtt idomítanál

*az úton, amin lassan két éve sétáltam haza, üllőinek
hívták, és sokáig tartott belátni, hogy a pusztá ténytől,
hogy a főváros az otthonom, nem lettem semmivel sem szabadabb.
és hogy ezekben az esti sétákban semmi történelmi nem volt,
hiába néztem hunyorgatva a kerületre színes-mázás cserepeivel nehezedő
iparművészeti múzeumot, kicsit ittasan melázva önmagam jelentőségén.
én idomítok, a város idomul. lassan önként engedi, hogy átkarcoljam az arcát.
ennek sincs semmi értelme; mondtam pökhendien, és a járdára köptem.
ilyenkor mindig férfiként gondoltam magamra; hajnali kettő,
egyed már eresztve az övemen, egy végigudvarolt este, ismeretlen
esztéta csajok. és az emberek, akiket viszont ismerek, és mind gyűlöljük egymást,
csak ugyanaz a hobbinak, és fejükbe vették, hogy azt a verset majd nekik kell megírniuk.
ezek az emberek ugyanazokba a kocsmákba járnak, és gyanakvó
szemmel, ugrásra készen figyelik, hogy vajon valaki írja-e már
azt a verset.*

*a történelem nem a férfiaké, hanem a történelem a férfi, és egyszerűbb nekem is férfivá
válni, mint megkérni a történelmet egy szívességre.
a város is éjjel, a sötétben mer önmaga lenni, ahogy a kövér nők*

*is őszintén szeretik a telet, mert végre hordhatnak bő pulóvert.
várj csak, idomulok, mielőtt még idomítanál.
a rabságból kihozni a legjobbat, az is valami, ezt mindig elfelejtik.
tél van, most vidám vagyok. vidámabb, mint este az üllőin,
öveget eresztve.*

A dallam

Kemény Istvánnak

*Mi voltunk azok, akik először csak azt mondtuk, nem leszünk a barátod.
Mi voltunk azok, akik aztán belöktünk a szederbokorba, és fenyegetőztünk, hogy
elmondjuk az összes titkodat, ha elárulsz a tanító néninek.
Mi voltunk azok, akik később azt terjesztettük rólad az iskolában, hogy tetves vagy,
túrod az orrod, és a szüleid a szocikra szavaznak.
Mi voltunk azok, akik elvettük az alufóliába csomagolt szendvicsed, és ha nem voltunk
éhesek, akkor a kukába hajítottuk.
Mi voltunk azok, akik miatt a WC-be kellett zárkóznod, mert nem mertél előttünk
tornaruhába öltözni.
Mi voltunk azok is, akik azt mondtuk, hogyha annyira akarsz csatlakozni a háborús
játékhoz, akkor lehetsz a fegyverhordozónk.
Mi voltunk azok, akik felállítottunk a székről, hogy le tudjunk ülni.
Mi voltunk azok, akik havonta egyszer szóba álltunk veled, hogy lássuk, mennyire
rajongsz értünk.
Mi voltunk ezek a gyönyörű, nagyszemű csodagyerekek, kis szentek, fürtös
aranyangyalok.
Hiába biztattak azzal, hogy majd fordul a kocka, hogy utolsóból lesznek az elsők.
Kapsz hús évet, az alatt nem hallasz rólunk, de ha akkor is egyedül jössz, megölnék.*

Vigyázz, forró!

Részlet A majom szeme című regényből

Giselle nem reagált a hívásra. Dr. Kreutzer arra gondolt, hogy beül a kocsiba, és egyszerűen odahajt a lakásához. Úgy tudta, a férje ilyenkor, napközben mindig az egyetemi szobájában ül. Kutat – mondta erre Giselle cinikus hangsúllyal, kissé elhúzva a száját.

Odamegy, megnyomja a kaputelefon gombját, és ha nem engedik be, akkor megvárja, amíg kijön a házból egy lakó. Belép a kinyíló kapun, felmegy a másodikra, becsönget abba a rohadt lakásba. Magáévá teszi ott, az előszobában, térdre kényszeríti a becsukódó bejárati ajtó mögött. Végigpörgette a telefonja névjegyzékét, latolgatta, kihez mehetne fel ilyenkor, ebben az időpontban, de valójában nem egy másik női testet akart, nem valakit, bárkit, hanem azt, hogy Giselle érkezzék végre meg, és üljön le a fotelba, igazítsa a háta mögé a pipacsos díszpárnát, és engedje, hogy lehúzza róla a harisnyát.

Azt ígérte, hogy idejön, és segít.

Azt ígérte, nem hagyja őt egyedül a halott anyja holmijaival.

A doboz, amit neki szánt, a konyhában feküdt az asztalon. Sötétre színeződött kis ónszelence volt, benne néhány ósrégi ékszerrel, zörgő kacatokkal. Az apró szemű borostyánláncot az anyja sohasem hordta. A családi legenda szerint ezt a láncot még az apja hozta ajándékba Gdańskból, mert az anyja lány korától vágyott valódi borostyánra, de addig a napig csak egy sárga, műanyagból öntött medálja volt.

A borostyánszemeknek semmi fényük sem volt, de nem az idő bánt így el velük: a borostyán gyöngysor már eredetileg, újkorában is jobban hasonlított egy furcsa, aszott mazsolafüzérre, mint ékszerre. Dr. Kreutzer anyja talán egyszer, ha felvette, aztán visszarakta szépen a dobozába. Mintha szemölcsök nőttek volna körben a nyakán, úgy festett az a lánc. Utána hordta tovább haláláig azt a bizonyos sárga, műanyag hamisítványt. Nem ilyen borostyánokról álmodozott annak idején, bakfiskorában, de ilyenek lettek neki: egy mutatós, mézsárgán csillogó műanyag, meg egy jelentéktelen igazi. Betette hát a valódi láncot a fehérenemű közé abba a kis dobozba, amelybe később odakerült a szlovák múzeumi shopban vásárolt rézcsat, még később pedig egy gránátköves kis ezüstgyűrű is.

Eladhatatlan, fényüket veszített ócskaságok voltak, de Dr. Kreutzer azért sajnálta volna kidobni őket.

Úgy tervezte, hogy a szék mögé áll, és a lecsukott szemű Giselle nyakába csatolja a borostyánláncot, elsuttogva, hogy ez az anyja egyik legféltettebb ékszere volt. Az apja szerelmes ajándéka abból az időből, amikor ő meg az öccse még meg sem születtek.

Gdańsk viszont nem tetszett neki. Idétlenül hangzott, sehogyan sem illett ebbe a történetbe. Dr. Kreutzernek a városról a kikötő, a kék zacskós fagyasztott hal, meg a Szolidaritás jutott eszébe. Úgy döntött, inkább kihagyja a sztoriból, vagy egyszerűen mást mond helyette. Mondjuk, Krakót. Krakó romantikusabb hely, ott van az a sárkánylegenda, meg az a hangulatos kis főtér az óriási csarnokkal, a hideg levegőben szálló sültgesztenye-illattal, a bundába burkolódzott, toporgó árusokkal. Ott van az a hatalmas, kivilágított vásárcsarnok, igen, ahonnan ez a borostyán is származik. Miért is ne? Ott vette az apja, amikor ők még a világon sem voltak.

Látta maga előtt Giselle-t, ahogyan ül a fotelban előrenyújtott lábbal, várakozóan. Átsejlik a lakkozott lábkörme a nejlonharisnyán.

Látta magát, amint mögé áll.

A nők valamiért imádják azt a mozdulatot, amikor a férfi a hátuk mögé lép, és a tarkójukon finoman babrálva a nyakukba igazít egy láncot.

Mintha a művére büszke aranyműves illesztené rájuk az elkészült ékszer. Mintha esküvőn állnának, és utolsó simításként felkerülne mellükre a menyasszonyi pompát beteljesítő, szikrázó, hideg tapintású gyémánt nyakék. Mintha koronázási ünnepségre készülődnének, és az ujjongó tömeg várakozó moráját hallva indulás előtt a komorna még gondosan felillesztené rájuk a birodalom súlyos, véres háborúkon és országhatárokon átmentett, ősi ékszerét.

A nők valamiért imádják a láncokat. Beleborzonganak, ha a nyakszirtjüket ingerlik, olyasvalamire emlékeztetve őket, ami a hátuk mögött történik.

Giselle nem telefonált.

Dr. Kreutzer a Ralph Lauren-zoknis lábát bámulta, aztán leguggolt, és kedvetlenül folytatta a pakolást. A kisszobát már nagyjából kiürítette, a folyosón egymás mellett sorakoztak a fekete zsákok. A nappali porcelánjait vigyázva, egyenként újságpapírba csomagolva tette dobozokba. Rémes darabok voltak. Senkinek sem fognak kellene a Hummel-figurák, a bonbonierek, az indákkal díszített karos gyertyatartók, amelyekbe belecsondosott a szürke viasz, sem az elpiszkolódott fenekű, fakó üvegvázák, a hamuszínű korondi tányérok. Senkinek a világon.

Ismét kezet mosott, mintha a tárgyakra ragadt több évtizedes por megtapadt volna az ujjain.

A gardrós szekrény egyik oldala még mindig tele volt spród, agyonmosott törölközőkkel, amelyek közé az anyja málló szappanokat dugdosott. A szekrény másik oldalában, ami nem volt bepolverve, a válltáskák lógtak. Bár a mama mélyen megvetette a műbőrt, proli dolognak tartotta, azért csüngött itt néhány hasznavehetetlen műbőr táska is, amelyeket mégsem dobott ki. Vasalt rongyzebkendők, régi színházjegyek lapultak műselyem rekeszeikben. Megviselt felületükről pergett a fólia, pernyeszerű lemezekkel hintve tele a szekrény ajtaját. Dr. Kreutzer undorodva húzta vissza kezét.

Hátul, a táskák alatt egy nejlonszatyrot tapintott ki. Egy régóta megszűnt áruház logóját nyomtatták az elejére. Egy gyűjtő talán örült volna ennek a több évtizedes reklámszatyornak, de ő gyanakodva dobta a padlóra. Valami bele volt csavarva.

Kotorászott.

Egy rongy. Szürke, színét veszített rongy. Nem molyos.

Vajon minek őrizgetett az anyja egy ócska porrongyot?

Közelebb vitte az arcához, hogy szemügyre vegye, és a szagáról hirtelen ráismert.

A taki volt az!

Nem csak egy egyszerű rongy, hanem a gyerekkorának egy agyonkoptatott darabkája.

A taki egykor vasalópokrócként kezdte a karrierjét, még abban az időben, amikor Dr. Kreutzer öccse meg se született. Az anyja, amikor vasaláshoz készülődött, az akkor még világoskék takit ráterítette az ebédlőasztalra. Ilyenkor ő mellette sertepertélt, a szálkás, kopott lábba kapaszkodott, és hallgatta, ahogy az anyja egyenletes hangon mondogatja, hogy vigyázz, forró, vigyázz, forró, közben kézzel hintve a vizet a vasalandó anyagra.

Várta a felcsapó gőz jellegzetes illatát.

A takaró lecsüngő sarkát ilyenkor az orrához dörgölte, vasalás után pedig az egész pokrócot magára húzta, és elvackolódott alatta az asztal alatt. Szerette alulról bámulni a hatalmas asztallapot. Más színe volt a kezeletlen falemeznek, a peremén különös rovátka futott. Dr. Kreutzer olyannak látta, mint egy autópályát. Gyakran el is aludt, hogy órákkal később az edények csörömpölésére vagy az anyja papucsának klaffogására ébredjen fel. Amikor ez többször is megismétlődött, az anyja fogta a nagy szabóollót, amit a konyhafiókban tartott, és kivágott neki egy részt a pokrócból, hogy a saját, külön darabkáját mindenhová magával hurcolhassa. Vitte és szorongatta is a babakocsiban, morzsolgatta a bevásárlás alatt, sőt, még az óvodába is azzal ment be, és a taki a folyosói öltözőszekrényben várta, hogy a délutáni alvásnál az óvónők odaadják neki. Enélkül nem bírt elaludni, csak feküdt ébren a kinyitható ágyon.

A takinak mintha még most, ennyi év után is lett volna valami halvány, távoli illata. Sohasem lehetett kimosni, mert ő nem engedte. Jól emlékszik rá, hogy az anyja többször el akarta csenni tőle, kilopni éjszaka az ágyából, de ő markolta álmában. Hurcolta magával még akkor is, amikor már szürkére piszkolódott és foszladozott. Később, hogy mégis ki lehessen mosni, az anyja újabb levágott csíkkal kísérletezett. Kimetszett egy újabb darabkát az eredeti, kék vasalópokróc széléből, és azt gyömöszölte az ő gyerekkezebe, hogy addig a taki a mosásba kerülhessen. De az az új csík semmiben sem hasonlított az igazira. Se az illata, se a tapintása. Az eredeti darab sarkán kissé felfeslett a szegély, és ő ezt a részt dörgölte mindig az orrához, ezzel a csücsökkel ringatta álomba magát. Az a kopott sarokrész magába itta az ő gyerekbőrének, nyálának a szagát, az álmainak kipárolgását és a lakás otthonos melegét is. Minden nap ott várta őt az öltözőszekrényben, és ha alváshoz készülődtek, vagy egyszerűen csak sírt, a dadusok elővették neki.

Itt van, Gyurika, csak ne sírjál.

A cseresznye volt a jele. Micsoda egy idétlen jel!

Elhatározta, hogy megkérdezi Giselle-t, emlékszik-e még a saját óvodai jelére.

Nem vette fel a telefont.

Másnak persze olyan jelek jutottak, mint autó, vonat vagy a kishajó.

Egymás után felhívta ötször, küldött neki egy sms-t.

Szeretlek, hiányzol.

Aztán küldött még egyet.

Giselle, te rohadt kurva, meg akarlak baszni. Belehalok, ha nem jössz ide.

A telefon csengett, aztán hangpostára váltott. Szóban is elmondta az sms-t, rekedten, vágyakozva. Utána letette a telefont a polcra, teljes hangerőre állítva. Hogy mégse teljen üresen az idő, kivonszolta a kidobandó zsákokat, és sorba állította őket az előszobafal mellett. Kivégzendő szemetek. Újabb zsákot bontott szét, vizsgálta a törölközőket. Az lett volna a legegyszerűbb, ha az összeset válogatás nélkül begyűri a szekrényből a zsákba, de elkezdett szelektálni. Kihúzott két nagyobb, megsárgult fürdőlepedőt. A kocsiba szeretne volna levinni őket, hogy le lehessen valamit teríteni az ülésre, ha kell. Átment a nappaliba. Az itteni, éles fényben jól látszottak a foltok a frottyon. Begyömöszölte ezeket is a többi közé, aztán megsavarta a zsák száját.

A takit viszont nem volt szíve kidobni. Felemelte az orrához, kereste az áttetszőre kopott anyagon azt az egykori, puha, felfeslett sarokrészt. Viszonylag hamar megtalálta, az orrához emelte. Különös, régi érzés fogta el, a kirottosodott műelyem szálai között mintha életre keltek volna az évtizedek óta alvó molekulák.

Visszament a polchoz, lenémította a telefont.

Volt egy olyan délután, amikor nem jöttek érte az óvodába. Valami történhetett, és nem értek oda időben a szülei, hiába várta őket a csoportszoba ajtaját lesve. A kék tároló ládán üldögélt, amiben a párnákat tartották. Az óvoda hatalmas üvegablakain át az alkonyodó kertre látott. Az esőtől csillogó mászókéra, a csúszda betonozott tetejére. Mindenki hazament már, égtek odabent a villanyok, a takarító nő egyenletes ritmusban csavarta ki a felmosórongyot, aztán koccantotta oda újra és újra a fa felmosófejet a linóleumos padló szegélyének. Dr. Kreutzer fülelt, és úgy hallotta, hogy ebben a monoton ismétlődésben van valami álmosító zene, valami andalító állandóság. Hajni néni, az ügyeletes óvónő időről időre kiment az irodába, hogy felhívja a szüleit, ő pedig az egyik ilyen kimenés alatt végigdőlt a hosszú láda tetején, és maga alá húzta a térdeit. Sötét volt már, odakint az óvodakerítés mellett fehér fényel égett az utcalámpa, és távolról behallatszott a kanyarodó, fékező busz moraja is.

Még egyszer felhívta Giselle-t, aztán fogta a takit, bement a kisszobába, és lehúzta a redőnyt. Rengeteg szösz összegyűlt a zokniján, úgyhogy kibújt belőle, ledobta az ágy mellé. Becsukta az ajtót, vibráló fénypontok jelentek meg az ágy felett, mintha valaki egy elmosódott, megfejtésre váró, olvashatatlan írást vetítene ki a falra.

Felállt, még lejjebb eresztette a redőnyt. A vibráló üzenet eltűnt, teljes éjszakai sötétség lett.

Lefeküdt, kikapcsolta a mobilt, ráengedte a zoknikra. Odahúzta magához az üvegszemű mackót, és a takit szorongatva elaludt.

Az angol lány

A leckéddel készen vagy?, kérdezte szórakozottan az anyja. Ne este derüljön ki, hogy van még valami.

Készen vagyok, mondta a fiú.

Ma nincs edzésed, igaz? Menj le akkor játszani az udvarra. Én most nem érek rá. Apa is fáradt lesz, amikor hazajön. Próbáld elfoglalni magad. A hétvégén majd csinálunk valamit, jó?, nézett fel egy pillanatra mosolyogva és a fiú egyetértésére várva, de ahogy visszafordult a dohányzóasztalra helyezett írógéphez, arcáról máris eltűnt a mosoly. Pattogós hangja amúgy is ellentmondott tekintetének.

Anyja egészen addig úgy beszélt hozzá, hogy közben az írógépbe fűzött iratba mélyedt. A papír alatt egy indigó és egy másik papír is lapult. Hétköznap sose játszottak, csak hétvégén, de akkor is csak azzal a feltétellel, hogy hajlandó velük kiállításra menni.

Hétköznap legfeljebb a leckéjét kérdezték ki esténként, vacsora után. Sokszor állva vacsoráztak, a konyha két szemközti oldalán lévő pulton: apja, anyja az egyik oldalon, ő a másikon, mert hármuknak nem jutott hely egymás mellett. Kezdetben tetszett neki, hogy állva esznek, nem kell megterítenie, behordani a tányérokot, evőeszközöket, később már hiányolta, hogy nem ülnek le, mert egymásnak háttal nem tudtak normálisan beszélgetni, és vacsora után már csak a házi feladatai kikérdezésére maradt idő.

Nem szerette, ha apjának kellett felmondania a leckét. Anyjára csak haragudott, ha elégedetlenkedett, és kérte, hogy nézze át újra, de apja szigorú volt, félelmet keltett benne.

Ez nulla, kiabált rá, ha nem érezte felkészültnek. Menj vissza, és tanul meg rendesen! Kétszer ilyen jól kell tudnod, ha érvényesülni akarsz, különben..., kezdett egy új mondatba, majd elhallgatott, összepréselte ajkait, és a fejét csóválta.

Anyja újra gépelni kezdett. A fiú sarkon fordult, és kiment. A szobájában tornacipőt húzott, magához vette a kulcsát, labdáját, és lement az udvarra. A négy bérház határolta kertet értelmetlen kerítés választotta el a szomszédos, kisebb udvaroktól. Négy ecetfa között padok álltak, oldalt régi poroló. Ha egykapuzott, néha annak rugdosta a labdát, bár túl könnyű célpontnak tartotta, nem lehetett elrontani. A baj csak az volt, hogy a morzsolódó falon nagyokat csattant a bőrlabda, valamelyik idős lakó előbb-utóbb megelelgette a monoton zajt, és lekiabált, hogy hagyja abba. Akkor a padoknak rugdosta, először csak egynek, mintha kikapuzna, aztán maga körül is forogva, felváltva rúgta a labdát hol az egyiknek, hol a másiknak, és futott is utána, mert a labda mindig másfelé pattant. Ebben hamar kifáradt, le kellett ülnie, akkor viszont, miután kiszuszogta magát, unatkozott. Senki nem volt rajta kívül a kertben, aminek vakond túrta barna földhalmait és szórványos csomókban megmaradt fűfoltjait egy-egy szál kutyatej sárgája törte meg.

A házukhoz közeli térre nem kíváncszott. Volt ott néhányszor focizni, de nem érezte jól magát. Durván játszottak, lábra mentek, pedig szólt, hogy szabálytalan, de kiröhögtek, és kis lökdösődés is támadt. Később ugyan újra kimerészkedett, de nem volt kedve beállni, a lányokkal pedig nem akart játszani, pontosabban akart volna, csak szégyellte, és ők is inkább egymással vihorásztak. Félszegen ácsorgott, nézte őket, de úgy, hogy ne vegyék észre, amikor pedig mégis észrevették, inkább eloldalgott. A házukban főleg öregek laktak, és egy-két család kisgyerekekkel, de velük nem lehetett kezdeni semmit, legfeljebb tologatni őket a babakocsiban.

Fütyögött, hátha feltűnik a kutya, amelyikkel gyakran játszott az udvaron. A zsemleszínű korcs egyik füle egyenesen állt, a másik mókásan lekonyult. A keretet határoló egyik bérház betört pinceablakán mászott fel mindig a kertbe, és ott is tűnt el, átfúrva magát a résen. A fiú nem tudta, kié, vagy ha nincs gazdája, hol lakik, de haza nem vihette, ahogy korábban a Balatonon összeszedett kóbor kutyát sem engedték, élelem és fedél nélkül el is pusztult egy télen. Hiába kérlelte szüleit, ha egyszer nemet mondtak valamire, nem változtattak a véleményükön. Azt viszont megengedték, hogy vigyen neki csirkecsontot, párizsimaradékot, sajtthéjakat vagy más effélét, mintha szánták volna a gazdátlan állatot. A csirkecsontról a fiú úgy tudta, hogy vigyázni kell vele, mert a kutya torkába fúródhat, de nem nagyon akadt más, kutyának való eledel a maradékok között. A fiú vacsora közben is átátpillantott a pultra, ahol szülei ettek, és hétvégenként, amikor kivételesen az ebédlőasztal körül ültek, szinte leste a tányérjaikat, hogy amit lehet, nejlonzacskóba gyűjtsön, zsebébe gyűrje és fusson vele az udvarra. A kis korcs hálásan nyalagatta a kezét minden jobb falat után.

Az első igazán meleg nap volt ezen a tavaszon, a kutya most mégsem bújt elő. A fiú dekázott egy kicsit, a pad támlájának rugdosta a labdát, majd a homokozó szélére ült. Egy faággal turkált a homokban, fontolgatta, hogy várat épít, de megalázónak érezte, hogy ott játsszon, ahol a kicsik szoktak. Türelmetlenül nézelődött, fütyögött a kutya után, szuggerálta a pinceablakot, azután a ház bejáratát nézte, nem tűnik-e fel valaki, akivel szóba elegyedhet. Felnőttekkel is szívesen beszélgetett, élvezte, hogy megdicsérik eszességét, választékos fogalmazását. Visszament a padhoz, közvetlen közletről rugdosta neki a labdát, így egyérintőzött, azután leült, lábait lógázta, időnként belerúgott a pad alatti kereszttrúdba, azt se bánta, hogy a sarka belesajdul.

Szóke fejét óvatosan kidugva, egy lány tűnt fel az udvarra nyíló ajtóban. A fiú inkább megérezte, mint látta a jövevényt, ahogy fejét az üvegajtó irányába fordította. A gombafrizura az első pillanatban nem tette egyértelművé, fiú-e vagy lány, de ahogy kíváncsian kilépett és körülnézett, hogy megszemlélje az udvart, látta, hogy világoskék rövid szoknyát visel, meztelen lábán pedig fehér szandált.

A lány félszegen nézett körül. Amikor meglátta őt a fák alatt a padon, önkéntelenül elmosolyodott. A fiú viszketni kezdett. Sose látta még itt a lányt. Igyekezett feltűnés nélkül vakarózni, míg a másik közeledett, de hiába, mert az inger tovább vándorolt, egyszerre kellett a hátát dörzsölnie a pad támlájához és a lábszárát is vakarnia. Amikor a lány közelebb ért, hirtelen elmúlt a viszketés, melegség öntötte el, de igyekezett közömbös arcot vágni. A lány vékony volt, nagy kék szemekkel nézett rá, és úgy tűnt, segítségre szorul.

Do you speak English?, kérdezte.

A fiú elsápadt. Nem szerette az angol különórákat, nem szerette, hogy az iskolai házi feladatain kívül külön is magolnia kell, de szülei ragaszkodtak ehhez. Nem gondolta, hogy az életben lesz olyan alkalom, amikor önszántából használni akarná az angolt, márpedig ez a pillanat most bekövetkezett, de ő izgalomban csak bólintani tudott, amitől még nagyobb zavarba jött.

A lány szélesen elmosolyodott, mondott valamit, és a kezét nyújtotta. A fiú önkéntelenül nyújtotta a magáét, felnőttesen kezét ráztak. A lány megint mondott valamit, amiből a fiú egyetlen szót értett csak, nem tudta összerakni a mondatot. A lány észrevehette, hogy nem érti, mert legyintett.

Never mind! Would you play?, mutatott a labdára.

A fiú megértette, hogy játszani akar. Meglepődött, hogy focizni szeretne, körbe is nézett, mintha szégyellné, hogy egy lánnyal áll le passzolgatni, de talpával maga elé húzta a labdát, és kétkedve odapöccintette a másiknak, aki kapásból belerúgott. A labda rápattant a pad élére, és kipörgött oldalra. A fiú utánaszaladt, játszani kezdtek. A lány komoly arccal futott a labda után, többször is visszaadta, amikor elvétette, nevetett. Játék közben időnként mondott is valamit, de inkább csak magának. A labda ritmusosan járt közöttük, a fiú igyekezett pontos passzokat adni, hogy a lányt könnyű helyzetbe hozza. Egy-egy elhibázott rúgásnál ő is felnevetett, lassan oldódott kezdeti megilletődöttsége.

Vidáman játszottak, ha luftot rúgott a lány, már együtt nevettek, s a fiú végig vigyázott, hogy ne lőjön túl erőseket. Az sem zavarta, hogy nem érti a lány kiáltásait, legfeljebb töredékek jutnak el a tudatáig. Egy-egy szó jutott eszébe angolul, ami illett a helyzethez: igen, nem, jobbra vagy balra, s amikor falat ért a labda, hirtelenjében még out-ot is mondott, amit a lány tudomásul vett, s akkor a fiú jött a képzeletbeli oldalvonalról.

Így játszottak, míg az egyik ablakból le nem kiáltottak a lánynak. Valamit feleselt, de az asszony az ablakból újra kiabált. A fiú a lomboktól nem látta, hányadikon laknak, s mire megkérdezhetne volna, a lány búcsúzott.

I have to go! See you, mondta szomorúan, és a kert üvegajtaja felé futott.

When?, kérdezte kétségbeesetten a fiú.

Same time, tomorrow, torpant meg s fordult vissza a lány. Hangsúlyja bizonytalan volt, de mosolygott. Bye!

Bye, mondta a fiú, és szédült a boldogságtól. Ilyen kalandban nem volt része még. Feltűnik egy lány, kedvesen mosolyog, beszélget és játszik vele, végül randevút is ad, mint a moziban, a filmekben.

Lerogyott a padra. Behunyta szemmel próbálta visszaidézni a lány kerek, vidám arcát, kicsi, de már dudorodó mellét.

Úgy érezte, el kellene mondania valakinek, ami történt. Az üres kert hirtelen elviselhetetlennek tűnt, és az idő is tapinthatóan lassan cammogott. Fogalma sem volt, hogy bírja ki másnapig.

Amikor felment a lakásba, már apja is otthon volt. Hatalmas fekete aktatászkája nyitva tátongott a kanapé szélén, előtte, a dohányzóasztalon kiterítve meganynyi irat. Anyja a vacsorát készítette a konyhában. Egy pillanatra megkísértette a vágy, hogy beszámoljon nekik a lányról, de apja rutinos kérdése: mi volt az iskolában, megakasztotta. Rutinból bukott ki belőle a válasz is.

Semmi.
Leckéd?
Készen van.
Kikérdeznivaló?
Megrázta a fejét.
Biztos?
Biztos.

Akkor menjünk vacsorázni, állt fel nagyot nyögve az apja, és fájdalmas arccal derekára tette a kezét. Egy pillanatra átfutott a fiú fején, hogy meg kellene kérdeznie, hogy van, mert néhány napot feküdni kellett lumbágóval az elmúlt héten, de nem jött a szájára. Haloványan emlékezett, hogy nemrég még el szeretne volna újságolni a délutáni találkozás hírért, de már nem akart a lányról beszélni.

Egymásnak háttal, a konyhapultnál vacsoráztak. A fiú maga elé képzelte, hogy vacsorázhat az angol lány a családjával. Ovális terített asztal ezüst gyertyatartókkal, halk beszélgetés, apró nevetések, s a lány mellett ülve, szemközt a szülőkkel ő.

Másnap, péntek délután, amikor hazaért, csak az új takarítónőt találta otthon. Vonattal utazott be mindennap a városba. Ruháját ujjatlan nejlonpongyolára cserélte, cipőjét, harisnyáját fapapucsra. Vékony testéhez képest hatalmas mellei a pongyola alatt szabadon lengtek, s ahogy hajolgatott, a hónaljánál és szemből is be lehetett látni. A fiú nemegyszer leste meg, ahogy felmosott, igaz, amikor megpillantotta a himbálózó melleket, izgalma mellett mindig félelem gyötörte.

A fiú ezen a délutánon szüntelen az óráját nézte, mikor lesz már annyi az idő, hogy mehessen a kertbe. Nem érdekelte most az sem, hogy megleshetné a takarítónőt, inkább csak kerülgette türelmetlenségében.

Mintha büntudatát akarta volna enyhíteni, leült a történelemlétkönyvével az íróasztalához, de hiába olvasta a leckét, mire a lap aljára ért, semmire sem emlékezett. Időnként kvarcórájára pillantott, megnyomta a felső gombját, a fekete felületen vörösén villant a digitális kijelző. Közelgett az idő, nem akart elkésni. Összecsapta a tankönyvet, felkapta a labdáját, bekiabált a takarítónőnek, hogy lemegy játszani, és becsapta maga mögött az ajtót.

A kertben a pad mellé dobta a labdát, leült és várt, közben a pad lábát rugdos-ta. Minduntalan a kertre nyíló ajtóra pillantott, eszébe se jutott, hogy labdázhatna, vagy a kutyának is füttyenthetne, hátha feltűnik. A lányt várta, türelmetlenül, és olyan érzése támadt, mintha mindig is rá várt volna, azért nem érezte jól magát sem egyedül, sem a fiúkkal a téren.

A lány nem jött, pedig azt ígérte, hogy ugyanakkor érkezik, mint előző nap. A fiú nyugtalan lett, hogy talán félreértette, de emlékezett a szavaira, ennyit még ő is értett angolul. Lehet, hogy becsapta, kedvetlenedett el, és máris haragudni kezdett a lányra. Köröket rajzolt a lábával a pad előtt, porzott a keményre szik-kadt felület, alig látszott a nyoma. Belenyomta sarkát a földbe, húzott egy kört, majd egy ágat markolt fel a pad mellől, azzal kezdte böködni a kör közepét, de eltört a fadarab. Dühösen nekihajította a másik padnak. A felfutó borostyánt nézte a szemközti ház szürke falán, aztán megunt, felállt, talpával maga elé húzta a labdát, és a házfal felé vezette. Amikor elég közel volt, a két pinceablak közti felületre kezdte rugdosni, s a visszapattanó labdát újra és újra rárúgta. A labda

egyre gyorsabb ütemben mozgott. Ha megperdült, ki kellett lépnie oldalra, hogy visszapöccintse, de egyre messzebb pattant tőle, végül mögé gurult, meg kellett fordulnia és utána szaladnia. Majdnem beleütközött a lányba, aki ott állt mögötte, és mosolygott.

A fiú megtorpant. A lány köszönt, mondott valamit mosolyogva, és várta, hogy a fiú is megszólaljon. A fiú megörült, hogy nem várt hiába, de haragudott a lány késése miatt, és igyekezett közönyös képet vágni. Elszaladt a labdáért, és odagurította a lánynak. A lány visszapasszolta, majd a fiú egy nagyobbat rúgott, a lány nem tudta lekezelni, a lábszárán csattant.

Ouch!, visított fel, megcsípte a bőrét, el is pattant tőle. Kiáltott valamit a fiúnak, de az nem értette. Megint erőset rúgott, a labda megint a lány lábán csattant, aki most már indulatosan kiáltott.

Oké, mondta a fiú, és valamivel szelídebben gurított. Ugyanúgy adogattak, mint az előző napon. A fiú egy darabig élvezte a játékot, azután megunt. Valami mást szeretett volna, talán ha beszélgetnek, még ha az akadályokba ütközik is, ezért intett a lánynak, hogy üljenek le.

A fiú ügyelt rá, hogy ne kerüljön tapintatlanul közel hozzá, miközben szeretett volna egészen mellé ülni. Nézte egy darabig, és feszülten törte a fejét, hogyan folytassa. Hova jársz iskolába?, akarta kérdezni, de csak a hol és az iskola szavak jutottak eszébe, ezért kérdése kissé töredékesre sikeredett. A lány így is értette, mondott is valamit, amiből a fiú a privát szót vette ki, iskolanevet nem. Azután a szüleiről kérdezte, s a válaszból azt vehette ki, hogy az apja diplomata, az anyja otthon van, de hogy mi az apa pontos foglalkozása, azt már nem értette.

Ezen a ponton elakadt a beszélgetés. A fiú feszengett. Nem jutott eszébe semmi, amiről tovább beszélgethetnének, ami pedig eszébe jutott, azt nem merte mondani, túl közvetlennek érezte. Szerette volna, ha a lány nem siet haza, hanem vele marad. Előre félt, hogy rövidesen felpattan és távozik, ezt azonban szintén nem tartotta helyénvalónak közölni.

You have a very nice shirt, mutatott a szoknyájára, és büszke volt, hogy ki-mondott egy egész mondatot, amire már otthon készült, és úgy fejezte ki érzéseit, hogy nem leplezte le magát egészen.

Skirt, nevetett a lány. This is a shirt, csippentette két ujjá közé vászoningét. Thanks, anyway.

El akarta volna mondani a lánynak, hogy tegnap óta sokat gondolt rá, de ez túl bonyolultnak tűnt, és túl egyértelműnek, ezért csak nézett rá.

What's the problem?, kérdezte a lány.

Nothing, rázta meg a fejét gondterhelten.

Would you like to play?, hajolt le a lány a labdáért, és a fiú felé nyújtotta.

Hirtelen ötlet volt: kiverte a kezéből.

A lány értetlen arcot vágott, és a fiú sem értette saját magát. Zavarta, hogy köztük a labda.

A lány néhány pillanat múlva felállt.

I need to go, mondta félve.

Ne menj!, mondta halkán a fiú. Egészen elgyengült. Arra vágyott, hogy meg-simogassa a lányt, és az is megsimogassa őt.

Tomorrow?, kérdezte a lány. Same time?

A fiú elkeseredett. Hogy lesz ebből valami? Lehet, hogy ha nem angolul beszélne, minden egyszerűbb lenne? De mit tegyen, ha neki ő tetszik? Honnan találna mást, ha erre a pillanatra is annyit kellett várnia? Senki nincs se az iskolában, se a környéken, aki szóba jöhetne. Mintha mindig is rá várt volna.

Bólintott, tele vágyakozással, hátha a másik mégis meggondolja magát. De a lány beszaladt a házba. A fiú egyedül maradt a kiürült udvaron. Szédült, remeggett megint, nem értette, mi ez a gyengeség, mi ez a forró lüktetés, ami végighullámzik egész testén tetőtől talpig, és miért ez a bánat, ami rátelepül. Minden erejével azt akarta, hogy a lány újra ott legyen. Apró, hegyes orrát, fejét sisakszerűen borító, mókás, szőke haját, karcsú alakját látta maga előtt szüntelen.

Mintha eddig tapintatosan visszahúzódott volna, a kutya tűnt fel a pinceablakban. Kormos volt a pofája, bánatosan lelógó füle is, mintha kéményből bújt volna elő. A fiúra nézett, de a fiú ezúttal nem kiáltott neki, nem biztatta, hogy jöjjön, nem szólt semmit, csak bánatosan nézett vissza rá. A kutya odaügetett a padhoz, és leült elé. Nézték egymást, és a fiú hirtelen úgy érezte, sírnia kellene, de nem tudott. Anyja mindig emelt hangon szólt rá kisebb korában, ha sírt, hagyja abba, és vegyen nagy levegőt. Náluk senki nem sírt és senki nem nevetett, legfeljebb akkor, ha vendégeik voltak. Apja és anyja akkor gyakran hallattak vidám hangokat, hármásban ritkán, se akkor, ha a nagyanyja jött hozzájuk.

A kutya közelebb oldalgott, odadörgölte pofáját a lábához, de amikor a kézfejét is megnyalta, elkapta ujjait, és visszakézből meglegyintette. Tompán koppant az ütés a kutya orrán. Riadtan lelapult a földre, felvinnyogott, fejét zavartan ide-oda mozgatva nézett fel rá.

Anyjának este, fürdés közben említette a lányt, hogy angolul beszélgettek a kertben.

Helyes lány?, kérdezte az anyja, mire csak megrántotta a vállát. Látod, milyen fontos az angol?, bólogatott az anyja. Bár én tanulhattam volna annak idején! Nem is tudod, milyen jó dolgod van, sóhajtott nagyot. Na, gyere ki, mert kihűl a víz.

Nem tudott elaludni. Ahogy lehunyta a szemét, fénykarikák ugráltak előtte, félt. Szülei szobájába nem mehetett át. Ezt még akkor megtiltották, amikor minden éjjel feltűnt az ajtóban, panaszos hangon közölve, hogy nem tud aludni. Apja erős hangja, villámló tekintete akár egy karó, úgy hasította át. Olvasni, villanyt gyújtani nem akart, remélte, hogy előbb-utóbb mégis elalszik. Nyugtalanul forgolódott, a sötétben minduntalan eszébe jutott a lány. Emlékezett a nevetésére, meglibbenő szoknyájára, igyekvő, bár szögletes mozdulataira, ahogy a labdába rúg, de alakját és az együtt töltött időt mégsem tudta egészében felidézni, csak egy-egy pillanatot. Ettől a gondolattól elszomorodott, mint ahogy attól is, hogy ha mindig csak egy keveset játszanak, és rögtön utána elmegy, nem tud közelebb kerülni hozzá.

Teste átforrósodott, beleizzadt a pizsamájába, felült. Felkelt, résnyire nyitotta kertre néző ablakát. Tartotta magát, nem gyújtott lámpát. Telihold volt, nézte az égen a magányosan fénylő korongot, körötte az ezernyi csillagot. Májusi este, az első igazán meleg napok egyike, még éjszakára se hűlt le a levegő. Beszédfoszlányok ütöttek meg a fülét. Szülei az erkélyen beszélgettek. Közelebb húzódott a réshez, úgy fülelt. Anyja hangját hallotta, majd az apját, aki kicsit hangosabban beszélt.

Egy angol lánnyal?, kérdezte. Itt a házban?
Na és ha angol? Legalább gyakorolják a nyelvet. Nemrég költöztek. Hátha összebarátkoznak.

Kifélék?

Azt hiszem, az apja a követségen dolgozik.

Más se hiányzik, mint hogy...

Ugyan már, anyja mintha nevetett volna, nem az ötvenes években vagyunk.

Van, aki ma is úgy gondolkodik.

Engem inkább más aggaszt.

Micsoda?

Hallgatott, mint aki nehezen böki ki, ami a fejében jár. Apja biztatta.

Mondd már!

Furcsa, hogy állandóan azzal a kutyával...

Mi van a kutyával?

Állandóan azzal van.

Nem kóbor kutya az?, kérdezte az apa.

Nem, azt hiszem a szomszéd házból valakié. Vagy a fatelepen. De akkor is. Olyan furcsa érzésem van.

Milyen?

Mintha a kutya... Mintha az a kutya valami többet jelentene neki.

Többet? Minél többet?

Jaj, hát nem érted?, értetlenkedett az anyja. Állandóan simogatja, ölelgeti.

Most a férfi nevetett. Hogy neked mik nem jutnak az eszedbe! Jó hogy már nem azt mondod, hogy a kutyával...

Ki ne mond!-, emelte fel hangját az asszony. Belehalnék.

Képzeld. Csak egyedül van. Különben is, a kutya az ember legjobb barátja.

De miért nem talál barátokat? Miért nem jár a parkba? Aggódok miatta.

Te mindig mindenben csak aggódsz, mondta a férfi, aztán cuppanás hallatszott. A fiú elszégyellte magát, belökte az ablakot. Nagyot koccant az ablakkeret. Meghallhatták. Riadtan ugrott az ágyba.

Rövidesen valóban kinyílt a szobája ajtaja, de ő fejére húzta a takarót. Ahogy kimentek, az izgalomtól kimerülten álomba merült.

Másnap, szombat délután, a szokott időben ismét lement a kertbe. Egyszer már járt lent, nem sokkal ebéd után, de egy idős párt látott üldögdélni a padon, ezért sarkon fordult. Máskor örült volna tán nekik is, szóba elegyedik velük, ha az iskoláról kérdezzetik, de most tudta, hogy délután találkozik a lánnyal, türelmetlenségében inkább visszament.

Amikor újra kinyitotta odalent az üvegajtót, és kirúgta a labdát, az orgonabokorig gurult. Bódító illat terjengett körülötte. A fiúnak eszébe jutott, hogy letör egy ágat, tele friss, lila virággal, s ha jön a lány, átnyújtja neki. Az ötlettől izgalomba jött, lehajlított egy dúsabb fürtöt, de nem akart elszakadni a tövéből, ezért vadul tépkedni kezdte, a virágszirmok egy része lehullott. Nem találta elég szépnek így, félig kopaszon, kiszemelt egy másikat. Felkapta a fal tövéből az egyik erkély pereméről aláhullott betondarabot, aminek az éle alkalmasnak tűnt, azzal vágdosta az ágat, úgy szakította le. Erről is lehullott néhány szirm, de némi té-

továzás után úgy találta, hogy ennél jobban nem sikerülhet. A pad alá rejtette, hogy a megfelelő pillanatban elővehesse és átnyújthassa.

A lány azonban nem jött, hiába várta. Últében pattogatni kezdte a labdát. Eljutott százig, de amikor belegondolt, hogy még százig elmenjen, dühös lett. Csak az időtöltés kedvéért csinálja, egyébként semmi kedve hozzá. Egyre elkeseredettebben vágta a földhöz a labdát. Nagyokat csapott rá, a labda egyre magasabbra pattant, várnia kellett, míg leesik, és újra ráüthet. Végül dühösen belebokszolt, messzire ütötte, a labda magányosan pattogott, majd gurult a ritkás fűvön.

Nem jön, gondolta, becsapott.

Dühösen ment a labdáért, felkapta, és összepréselt szájjal a házuk felé indult.

A háta mögül kutyaugatást hallott. Megfordult, tétovázott. A kutya vidámat vakkantva közeledett, farkát csóválta, mint aki játszani szeretne. Várta, hogy felé hajtsa a labdát, amit, ha játszottak, nem tudott a fogai közé kapni, mert nem sikerült elég nagyra tátani a pofáját, csak orrával és mellső mancsaival terelgette. A fiú most meglóbálta a labdát, amitől a kutya, izmait megfeszítve, ugrásra készen várakozott, de végül nem hajította el. Mintha meggondolta volna magát.

Közelebb ment, leguggolt hozzá, de nem simogatta meg. A kutya tolt közelebb a pofáját, szimatolt, mint aki enni válogat. Megszokta, hogy a fiú mindig hoz neki valamit, de most nem hozott. A fiú nézte a kutyát, a kutya nézte a fiút, aki megsimogatta a fejét, de a másik kezével megfogta a nyakát, és igyekezett lenyomni a földre, mintha birkózni akarna vele. Máskor is játszottak már ilyet, bár lehet, hogy ezúttal erősebben nyúlt hozzá. A kutya nyivákolt, majd mordult egyet, és a fiú keze után kapott. A fiú felszisszent, elkapta a kezét. Vörös volt a kutya fognyoma, de nem vérzett.

Bolond vagy?, kiáltott rá a fiú ijedten, és nekivágta a bőrlabdát. A kutya nyúszítva felugrott, és eloldalgott a pincelejáró felé. Ott lefeküdt a földre, pofáját bánatosan a mancsára helyezte, majd izgatottan felemelte, úgy figyelt. Orrlyuka ritmikusan tágult és szűkült, miközben nézte a fiút, ahogy felkapja a labdát, és eltűnik az üvegajtó mögött a lépcsőházban.

A kutya megcsóválta a farkát, felállt, nyújtózott, megrázta magát, odaügetett az üvegajtóhoz, de sötét volt odabent, csak a saját tükörcépét láthatta az üvegben.

Hét közben egyszer sem tűnt fel a lány, pedig a fiú minden nap ugyanakkor megjelent az udvaron. Bár igyekezett elfoglalni magát, s ugyanúgy játszani, mint annak előtte, hogy találkoztak volna, csalódott. Egyszer, hét közepén kiment a parkba is, gondolta, talán ott összefuthatnak, de nem látta. Az idegen lányok maguk közt viháncoltak, a focizó fiúk ezúttal nem hívták, kéredezni meg nem akart, hazament.

A következő napon a maradékokon kívül, amit a kutyának szánt, könyvet is vitt magával a kertbe. Hiába füttyögött azonban, a kutya nem tűnt fel. Olvasni próbált a padon, de figyelme elkalandozott, újra és újra az üvegajtóra pillantott. Hunyorgó szemmel olvasott, tenyerével árnyékolva az arcát, de a fehér lapokról vakított a visszaverődő fény. A *Winnetou* harmadik kötete volt nála, Old Firehand története, sárga, recézett papírkötésben. Amikor egy idő után újra és újra ugyanabba az oldalba kezdett, de csak tekintetét futtatta végig a sorokon, összezsapta a könyvet.

Talpával maga elé húzta a labdát. Megfordult a fejében, hogy rugdossa egy kicsit a padokat, de nem volt kedve hozzá. Lehajolt, lába között lógatta a fejét, hogy belemenjen a vér és átforrósodjon. Máskor is játszott már ilyet, s amikor úgy érezte, hogy kidülled a szeme a nyomástól, felkapta a fejét, és élvezte a szédülést. Lefeje nézve észrevette, hogy a néhány napja letört orgonaág megfonnyadt a pad alatt, apró virágai kifakultak és elszáradtak a napon, kókadoztak rajta a fűrtök. Zavarta a látvány, hirtelen támadt indulatból felkapta és odébb hajította.

Az indázó borostyán zöld levelei között pillantotta meg a macskát. Összerezte az elé zuhanó ágra, de nem ugrott el. Nézte a fiút, vagy legalábbis abba az irányba nézett. Volt benne valami kihívó, a fiú legalábbis így érezte.

Lassan nyúlt a pad alá, néhány nagyobb kavicsot rejtett a markába, azután áthelyezte a másik tenyerébe. Tudta, hogy a pontosabb célzás érdekében fel kellene állnia, de azzal a mozdulattal lehet, hogy megzavarja az állatot. Laposan, élesen dobott, mintha vízen kacsázna. A macskát váratlanul érte a találat, felnyá vogott az oldalába vágódó kőtől, és megugrott. A fiú elégedetten hajította utána a többi követ, nem érdekelte, hogy már túl távol van.

Pénteken, iskola után, amikor belépett az előszobába, igyekezett zajt csapni, hogy felhívja magára a figyelmet. A takarítónő odabent porszívózott, nem hallotta azt sem, hogy megérkezett.

Bement a szobájába, kipakolta táskájából a könyveket, füzeteket. Lezökkent az íróasztalához. Mintha fal választotta volna el önmagától. Mögötte tompán fájtak a délelőtti történetek.

Történelemórán a tanár feltett egy kérdést, senki nem tudta a választ, csak ő jelentkezett, megválaszolta, mire hátulról azt suttogta valaki, stréber. Mások is átvették, a tanár is hallotta, majd az egész osztály röhögni kezdett. A szünetben nem beszélt senkivel, volt, aki még akkor is gúnyolódott, hallotta. Nem tudott védekezni, miközben gyűlölte őket, ezért úgy tett, mintha nem is vele történt volna, mintha meg se történt volna, csak hogy meg tudjon maradni közöttük. Nem mondhatta el senkinek, hogy neki minden tárgyból ötöst kell kapnia, kivéve a matematikát és a fizikát, amiből elég a négyes, mert ha rosszabb jegyet visz haza, haragszanak rá, nem beszélnek vele, és levonnak a zsebpénzéből. Az iskolai jegyek mellett a háztartási munkát és az otthoni viselkedését is beírta apja a zsebpénz-szerződésébe, amit, mielőtt elkezdődött a tanév, alá kellett írnia. Ezt persze az iskolában nem tudták, nem is akarta volna, hogy kiderüljön.

Hirtelen minden távolodni kezdett, s mintha ő maga is egyre zsugorodott volna. Távolodott a nyitott tolltartó és a régi Ferrari, amit az asztalán tartott. Ahogy oldalra pillantott, távolodott a Winnetou-poszter is a falon. Megfordult, többször behunyta, majd kinyitotta a szemét, hátha múlik az érzés, de úgy érzékelte, hogy a könyvespolcán a könyvek előtt álló matchboxok is egyre kisebbek lettek. Máskor is előfordult már, hogy átélte ezt, ha szüleiivel beszélgetett, vagy ha vendégeik voltak. Megrázta a fejét, hátha ez segít. Félelmetes érzés volt, nem mert róla beszélni senkinek. Az ágyra vetette magát, belefúrta a fejét a párnájába, üvöltött, ettől kicsit megkönnyebbült. Ahogy elfordította a fejét, hogy levegőt vegyen, megpillantotta a labdát a fotelágy lábánál. Felpattant, hóna alá kapta, bekiabált a takarítónőnek, hogy lemegy a kertbe, és már be is csapta maga mögött az ajtót.

Pattogtatta a labdát, többször a lépcső élére esett, futhatott utána. Kettesével vette a fokokat, a lendülettől úgy érezte egy ponton, hogy képtelen fékezni és lezuhan. Megroggyant a térde, de belekapaszkodott a korlátba, nem esett el. Megijedt, lassabban ment, de az izgalom benne maradt.

Ahogy kiért az udvarra, nagy lendülettel futni kezdett, ledobta a labdát, és már rúgta is neki a sárga padnak. A visszapattanót újból megrúgta, ezúttal a szemközti ház falának, majd rohant az elguruló labda után, fordult, és újra nekirúgta a falnak. Tele volt energiával, jólesett fújjatva, felhevülve, torkában dobogó szívvel nekiszaladni, rúgni, fordulni, újra rúgni, s közben elképzelni, hogy nagypályán játszik, zúgó lelátók előtt, ahogy a tévében látta. Meccsre sose jártak.

Égett a tüdeje a futástól, hátán átnedvesedett a pólója, lila karikák táncoltak a szeme előtt a fáradságtól, de még mindig nem állt le, loholt tovább, mint aki ki akarja próbálni, meddig bírja, és mi van azután. Élesen csattant a bőr a falon, oldalra lépett, megint fordult, kapásból küldte az ellenkező irányba, és már futott is érte, majdnem felöklelve a lányt, aki némán állt az udvar közepén, és bátortalanul mosolygott.

A fiú megtorpant, lihegett. Öklével gyorsan kitörölte a szemét, amibe belefolyt az izzadság. Nem vette észre, mikor tűnt fel a lány, mióta nézhette őt. Nem mosolygott vissza rá.

Sorry, we were at home, tárta szét kezét a lány. I couldn't tell you.

A fiú értette, hogy elnézést kér, s hogy otthon voltak, de nem válaszolt. Látszott rajta, nem örül, hogy szó nélkül hagyta itt.

Would you? A lány a labdára mutatott.

A fiú megvonta a vállát, és közömbösséget tettett. Csak most kezdte érezni, hogy itt a lány. Izgalom fogta el, de nem akarta és nem is tudta különösebb jelét adni, hogy örül neki. Flegmán húzta maga elé a labdát, de mielőtt odapasszolna volna neki, eszébe jutott valami.

A lány szőke haját fekete szalag fogta át. Intett neki, hogy menjen a padhoz. A lány kérdően nézett vissza rá, de szót fogadott. A fiú körbenézett, mintha keresett volna valamit, aztán visszafordult, és ő is odament. Leült, a lány is így tett. A fiú a hajában lévő masnira mutatott. A lány kissé értetlenül nézett vissza rá, majd szófogadóan kibontotta a szalagot, és a fiú kezébe adta. A fiú megint intett, mutatta, hogy tegye hátra a kezét. A lány kétkedő arcot vágott, de nem tűnt el egészen a mosoly az arcáról, mint aki egyszerre tart is tőle, de kíváncsi, és élvezzi a játékot. Lassan hátratette a kezét.

A fiú ráhurkolta a szalagot a lány két vékony csuklójára, majd a pad alsó deszkájához kötötte. Gyengeséget érzett, és félelmet, de jóleső borzongás ömlött végig rajta. Amikor elkészült, hirtelen nem tudta, mit kezdjen a lánnyal. Nézte őt, mire a lány mozgolódni kezdett. Amikor érezte, hogy a csomó nem engedi, és a fiú egykedvűen nézi, arcáról lassan eltűnt a mosoly. Rángatni kezdte a kezét, arca eltorzult.

Take it off! It hurts.

A fiú nem mozdult, csak gyengéden megérintette a lány karját. Simogatásnak is lehetett vélni, véletlennek is, rövid és félénk volt a mozdulat.

Take it off! I told you. I'll shout, sziszegte fenyegetően.

A fiú nagyot sóhajtva nyúlt a szalaghoz, próbálta volna meglazítani, a lány azonban tovább rángatta a kezét. Mocorgása következtében megfeszült a köte-

lék, a csomó szorosabb lett. Izgatott szuszogásuk összekeveredett, a lány leheletét mentolosnak érezte, rágógumizott. Ahogy türelmetlenül mozgott, a fiú nem fért hozzá, de bőruk minduntalan összeért. A fiút ismét gyengeség kerülgette az érintésétől. Nem akarta, hogy elmúljon.

What the fuck! Take it off!, emelte fel a hangját a lány.

Nem értesz semmit?, kérdezte a fiú elgyötörten.

What?

You understand nothing?, kérdezte a fiú bizonytalanul, mert tudta, angolja nem pontos.

Take it off! Don't you understand? A lány már sírt, toporzékolt is ültében, felsőtestét és fejét ide-oda vetette, a fiút ez még jobban felizgatta. Miközben suta mozdulatokkal próbálta kibontani a megszorult csomót, érezte a lány illatát. Ijedten és kíváncsian szagolgatta, egyszerre volt édes és sós, más, mint a saját szaga. A lány teste minduntalan hozzáért, illata és haja egyszerre csiklandozták érzékeit, de félt, hogy valaki meghallja a lány kiáltását, ezért igyekezett mihamarabb kibontani a megfeszült csomót.

Amikor eloldozta a lányt, az felpattant, és fojtott hangon kiabált, mintha nem akarná, hogy más tudomást szerezzen a történekről, aminek részese volt.

You are completely mad! Why did you do that?

Hát nem érted?, kérdezte a fiú, és úgy érezte, fojtogatja valami. You understand nothing?

Megint a gyengeség. Neki akart volna támaszkodni a lánynak, a vállára hajtani a fejét.

No, I don't understand you. Are you crazy?, meszelt a lány a homloka előtt.

A fiú a fejét rázta, mintha megértette volna a lány hangsúlyából, mit mond.

I don't wanna play with you, jelentette ki a lány, és elindult a ház felé.

A fiú utána szaladt. A lány oldalra nézett, a fiú konokul, szótlanul ment mellette. Mielőtt az üvegajtóhoz értek volna, elé vágott. A lány megtorpant.

What? Wasn't that enough?

Don't go!, kérte a fiú. Nem akarta, hogy elmenjen, hogy eltűnjön, talán örökre. Ezt aztán végképp nem.

Let me go or I'll shout!, fenyegetőzött a lány.

Az utolsó szót elcsípte, de a fiú már nem hitte, hogy kiabálni fog. Eddig is megtehetette volna, mégsem tette. Megfogta a lány két kezét, válla fölött nyomta az üvegnek.

A lány ki akarta tépni magát. A fiú élvezte a dulakodást, bár gyengesége nem múlt el. Nem tudta, de nem is akarta volna minden erejét beleadni, csak éreztetni akarta a lánnyal, hogy azt szeretné, maradjon, és hozzá szeretett volna végre érni újra.

A házak fölött, s a házak közti résen szél szökött hirtelen a kertbe, hallani lehetett, hogy húz. Hajladoztak a bokrok, por vagy homokszemcsék kavarogtak, az arcukhoz csapódtak. A susogásában egy lélek nem hallja, hogy kiabál, bizakodott a fiú. Más gyerekek is szoktak kiabálni.

Forróságot érzett, erőszakos volt, de már a lány is dulakodott. Az osztálytársával vagy a parki gyerekekkel nemigen verekedett, csak ha meg kellett védenie magát. De ezzel a lánnyal birkózni más volt. Jólesett összemérnie vele az erejét,

még ha tudta, hogy nem is adhatja ki mind, mert baja eshet. Már ő is kiabált vele, sajnálta, de nem akarta, hogy elmenjen. Ujjaik egymásba kulcsolódtak, úgy nyomta neki az üvegnek. Megfeledkezett arról, hogy a lépcsőházból is láthatják. Beleborzongott, ahogy izgett-mozgott a lány, ide-oda vetette a fejét, haja minduntalan az arcába csapódott. Sápadt bőre kipirult, vékony ajkait dühösen összepréselte, már nem kiabált, csak küzdött. Odahajolt a lányhoz, hogy arca hozzáérjen az övéhez, a teste a testéhez simuljon. Érezte, hogy forró, ő is remeg az izgalomtól, az illata is egyre erősebb lett, ahogy erőlködött és izzadt, és szüntelenül hangokat adott ki: nyögött, szuszogott, aztán újra beszélt, összefüggéstelen szavakat, nem értette.

A lány rúgott, a fiú sípcsontja belesajdult. Dühbe gurult, egész testével nekipréselte az üvegnek. Jólesett a közelsége, a bőrük újra összeért. A lány rugdosni kezdte, a fiú felemelt lábbal, talpával védekezett, nem akart visszarúgni. Amikor már nem bírta vele, nekilökte az üvegnek. A lány egy pillanatra elnémult, tétován arrébb lépett, s a fiú, kihasználva a kínálkozó pillanatot, felkapta labdáját, beszaladt a házba, és beakasztotta az ajtókallantyút, kizárva ezzel a lányt az udvarra.

A lány megpördült, két tenyerét az üvegre tapasztotta. Egészen közelhajolt, hogy belásson a sötét lépcsőházbba, és az üvegre is többször rácsapott dühében. Megpróbálta benyomni az ajtót, de a kallantyú nem engedett. A fiú belülről tapasztotta tenyerét az üvegre, épp oda, ahol a túloldalon a lány tenyerét látta. A lány elkapta a kezét, máshová támaszkodott, a fiú tükörként követte mozdulatait. A lány taktikát változtatott: elkapta a kezét, dühös arccal hátralepett. A fiú odatámasztotta homlokát a hideg üvegnek, és közben érezte, hogy elszorul a torka, még mindig remeg, bizsergető érzés fut át rajta. Nem akarta, hogy véget érjen, és fölmenjen a lány, hiszen tudta, csak addig az övé, ameddig itt van.

A lány a kilincset kezdte rángatni, a fiú megijedt, hogy kiszakítja a kallantyút, és elhárított az ajtótól, bár a lány közelségétől nehezen tudott megválni. Távolodva látta, hogy még dörömböl, azután megzavarodva elfordult, és sietős léptekkel felszaladt a lépcsőn.

A szobájába lépve és kimerülten az ágyra dőlve félelem fogta el, hogy a lány mit fog mondani a szüleinek. Kinyitotta az ablakot, hogy levegőt engedjen be, s mintha a lány kiáltását hallotta volna a kertből, a süvítő szél hangján át, majd egy erősebb hangot. Mintha angolul beszéltek volna, vagy csak képzelődött. Az ablakhoz húzódva hallgatózott, de nem merte kitárni. Némi tétovázás után kiment az előszobába, fülelt. Csak a porszívó hangját hallotta, a takarítónő szülei hálószobájában dolgozott. Visszament a saját szobájába, és a résnyire nyitott ablaknál hallgatózott. Ezúttal nem hallotta a hangokat, csak a szél zúgását. Ledobta a még mindig hóna alatt szorongatott labdát, észrevétlenül kiszökött a lakásból, halkán behúzta maga mögött az ajtót, és leszaladt a lépcsőn.

A lépcsőházban nem hallott hangokat. Az első emeleti fordulóból óvatosan lesett a földszintre, de semmit nem látott. Lábujjhegyen ment le, s fordult be az alagsorba. Megállt az üvegajtónál, végigpásztázta a kertet, de nem látta sehol a lányt, pedig a kallantyút ugyanúgy beakasztva találta, ahogy hagyta. Rázta a szél a fák lombjait és a bokrokat, szürke és lila esőfelhők gyülekeztek az égen, de a felhők mögül még kibukkanó nap elvakította. Tenyerével képzett árnyékot, majd öklével dörzsölte a szemét.

Amikor újra kinézett, a kutya ült vele szemben az üvegajtó túloldalán. Nyelve kilógott, szőre felborzolódott a szélben, nézte őt. A fiú megzavarodott, egy pillanatra különös képzelete támadt. Hátralépett, újra a szemét dörzsölte, mintha azt remélte volna, hogy a változás visszafelé is megtörténhet. A kutya izgatott farkcsóválással felállt, orrát az üveghez nyomta, mintha be akart volna keredzkedni. A fiú sarkon fordult, és mint aki menekül, felszaladt a lépcsőn.

R I G Ó K A T A

Azt kérdeztem, mik a terveid

Kristóf az ágyamon hasal. Pizsamában böngészik a laptopján, ha átnyúlok a félpár zoknik felett, elérem a meztelen talpát. Nagy, kérges férfitalp, már nem fér el a tenyeremben. Elhúzza, nem fekszik tovább, nem szól, pakol. Legalább a cipődet cseréld ki, mondom. A bőrcipőben menjél, a vásznat tedd a táskába, ott esni fog, nézd, itt a holnapi felhő a metponthun. Na jó, mondja, és kicseréli.

Megmutatta, hová megy majd. A térképre kattintott, ujjával elhúzta Magyarországot kelet felé, Ausztriát is utánalökte. A német határ után már lefelé tologatta a városokat, aztán megállt, zoomolt, és nyakon csípte a sárga google emberkét. Sokáig kalimpált szegény a levegőben, mielőtt zuhanni kezdett lefelé, be egy biciklitárolóba. Biciklik álltak a tető alatt és a tető körül, mögöttük lomb és egy darabka harsány, májusi fű látszott. Elindultunk egy nyílon az elmaszatolt fejű, arc nélküli diákok közt. A szociológia tanszéknél fordultunk vissza, ott május volt, mellette, az antropológia körül pedig tél.

Van egy kis tokája. Hallasz-e, hallak, mi az, amit eszel. Bögréből kanalaz, billeg a kép. Felhasadt tojássárga közletről, alatta paradicsom és zsülienre vágott répa meg valami tészta. Billenés, suhanás, más a fény, jól van, nincs tokája, csak a borosta erősebb az állán. Nyel, emelkedik és süllyed az ádámcsutka, olyan, mint az apjáié. Instant tészta tükörtojással, mondja, meg zacskós saláta, hogy megnyugodjál, Anya. Estéknént akciós itt lenn, az Albert Heijnben. Végre az egész arca a képen, tiszta apja. A göndör, barna haja is. A fiatal Áрпи szája szótagokat formál, darabos a hang, mit mondasz, nem értem. Ja, hogy a salátának mélytányér kéne, de csak bögrééd van. Hát miért nem veszel már egy mélytányért magadnak, kisfiam. Kristóf csodálkozik, nem szoktam kisfiamnak hívni. Keresem a tekintetét, az arcát nézem, holott a fényes kamera-pöttyöt kellene a laptop tetején. Ha a kame-

rába nézek itt, a szemébe nézek ott, de akkor nem látom közben az arcát. Magamra pillantok a kicsi kockában. Idegen nő arca, az álla két oldalán barázda, mögöttük kezdenek már elkülönülni a nénis pofazacskók. Előrebillentem a laptop fedelét, így kevésbé látszanak. Most a karikák lettek mélyebbek a szeme alatt, tehát ezért kérdi Kristóf, hogy ugye jól vagy, Anya.

A párnát a fejem alá gyűröm, félig ülök, félig fekszem. A teraszajtó keretében nagyra nőtt, sötét bokrok, a fűvön kinn felejtett szék a hosszú árnyékával. Hátról a madárberkenye ágai már takarják a komposztálót. Fel fogok kelni újra. Visszafeküdni csak akkor lehet, ha előtte felkel az ember. Nyitom a hűtőt, hunyorgok a kiömlő, sárga lámpafénytől, megint itt az éjszakai farkasétvágy, ez bezzeg mindig megjön teleholdkor. Fagyaltoskanálról nyalom a gyümölcsjoghurtot. Kristóf most biztos alszik, nyugodtan lélegzik, beszívja az ottani levegőt, aztán kifújja. A zöld hálózsákjában fekszik, hanyatt. Ki kellett volna mosni, mielőtt elviszi.

Megyek, visszafekszem. Nullakettő huszonöt, a kijelző fénye pirosra színezi az öreg éjjeliszekekrényt. Még Árpival vettük az Ecserin. Ugyanott árulták a mozaikot, azzal raktam ki a tetejét. Félelmetes ez a sok piszmogás, mondta Árpi. Áthajolt a vállam felett, úgy mondta a piszmogást, az sz-betű csiklandozta a fülemet, nevettem. Ha nem raknád őket olyan szorosan, hamarabb kész lennél. Nem bírom a tempódat, ezt már tizenöt évvel később kiabálta. A ruháit tuszkolta egy bőröndbe, és kiabált.

Nézd, ilyen. A kismacska a laptop fölé tartom. Csöpögtetem a szemét, már szépen javul, mondom, mintha magyarázkodnom kellene a csipás, tompa tekintete miatt. Nem is látszik a szeme, Anya, tartsd már meg rendesen, ne hagyd, hogy ficáncoljon. Ja, nem cirmos, teli szürke. Mit mondott az állatorvos, mennyi idő lehet. Hogyhogy csak úgy utánad jött. Most akkor megtartod, vagy elajándékozod. Anya, nem hallom, szakadozik a hang, távol vagyok a wifitől, aha, az egyetem parkjában. Látod, itt van mögöttem a biciklitároló. Ez meg Hans és Peter, hello, nice to meet you, integet két idegen srác, ez meg a Beni, most veled dolgozom a thai büfében. Csókolom, int egy szalmaszőke fiú. Röviden, mert Kristóf elmozdítja a telefont, megint a tisztás meg a fű látszik. Nem is tudtam, hogy az a Beni is kinn tanul. Sose találkoztam veled, idén haverkodtak össze még Pesten. Szóval, a macska utánam jött az utcán, nem hagyhattam ott. Várj, Anya, nem hallak, arrébb megyek. Vagy, tudod mit, este próbáljuk meg újra.

Mekkorát nőtt. Hogyhogy az a neve, hogy Macska. Szóval már vadászik a kis rohadék. Jól van, Anya, nem rohadék, ha szerinted ösztön. Itt csak szobamacskák vannak, dagadt mind, mozdulni alig bírnak. Kristóf nevet, és már negyedszer simít ki egy göndör tincset a szeméből, túl óvatos ez a mozdulat. Le kellene vágatni, mondja. Ha itthon lennél, levágnám neked, ezt nem mondom. A macska a lábamnak dörgölőzik, és nyávogva megindul a konyha felé, nem érti, miért nem állok fel én is. Itt csak ülnek az ablakban, meséli Kristóf, múltkor az egyik felágaskodott, és kapart. Néztem, hülye ez, hogy így, az üvegen keresztül akarja kiásni magát a szobából, és baromi nagyot estem. Nem biciklivel, boarddal. Ne

izgulj, csak a tenyeremet, de azt lezúztam rendesen. Nem mutatom. Tök mind-egy, majd meggyógyul. Most komolyan, miért olyan fontos, hogy megnézd. Na jó, tessék. Arca elé emeli a két tenyerét, egyikén horzsolás, a másik mintha közép-
pen megoldadt volna. Te, ez ennyire szörnyű, vagy csak a fény ilyen. Fordítsd el jobbra, még egy kicsit, most jó. Atyaég, ugye voltál orvosnál.

A macska beugrik az ablakon. Megtanulta, mikor nyikordul az ablak, mikor az ajtó, hiába határoztam el, hogy kerti lesz, télen fázott odakinn. Az íróasztalomra ül, a kezemet figyel, megszagolja a laptop érintőpadját. Kivételesen nem lép a billentyűzetre, de a képernyőt eltakarja, csak a felirat látszik, az alatta álldogáló, őszbajszú hentes meg a felesége eltűntek a macska mögött. A macskát leemelem, a hentes neve Mészáros József, vajon hány henteset hívhattak így a harmincas években. A fotót a helytörténeti múzeum tablótervére illeszttem. Betűtípust keresek, a régi cégtáblához illőt, hosszan válogatok a fontok közt. Túl sokféle van, megint döntenem kell. Mészárosék megöregedve állnak a bolt előtt, és várnak. Megnézem a mailjeimet, Kristóf írt, a tenyere gyógyul. Abszolválta a félévet, még statisztikából is átmentem, pedig az necces volt, írja. Gratulálok, válaszolom, és próbálok valami ideillő hangulatjelet találni. Ujjongani szeretnék, nem tudom a módját, beütök inkább még egy felkiáltójelet, utána meg azt, hogy ölellek. Rányitok a hírekre, a képernyőn Arial Blackkel szedett cím, gumikesztyűs kéz, az oldal alján kiterjesztett szárnyú denevér. Görgetek, a macska az ujjamat pofozza, egy másik cikk fejlécén locsolókocsi mos egy üres utcát. Megnyitom a messengert, ott Kristóf kérdezi, átment-e a videója. Küldd újra, írom vissza.

Álló téglalapon galériaágy fémváza, pattogzik róla a sötét festék. Az alsó keresztrudakon vállfák. Kristóf kockás inge ernyedtt, üres. Ott a vízálló dzseki, amit Árpí vett neki indulás előtt. Ha a kinti egyetemre is felvették, hadd menjen, kell a kihívás, mondta. Meg hogy nyámnyila alak lesz Kristófból, ha a kullancsok miatt nem viheti az erdőbe bivaolni. Mintha én tehetnék róla, hogy mindig félnék gyerek volt. Aztán csendes, nyurga kamasz lett, de mégsem esetlen. Mozdulatai pontosak, finomak, jellegzetesen kristófosak, bár, nem tudom, mit jelent az, hogy kristófos. Ennyim van, add oda neki, mondta Árpí, mikor beállított egy borítékkal meg a dzsekivel. Ott lóg a vállfán, az ujjá leér az íróasztalig. Mellette könyvkupac, aztán egy marék zsebszemét, utána rögtön az ablak. Kinn ágak, alattuk valami áruház, már nem az, ahol esténként akciós a saláta. Három keskeny ablakszárny után a fal közlől. Fordul a kamera, most az ajtót veszi, aztán a sarokban egy polcot. Körbeértünk a galériaágy kopott fémlábáig. A film leáll, újraindítom. Csupas az egyik fal, különben nem lehetne eljágni a galériaágy mellett. Kristóf nemrég vette használtan, nem mondta, hogy dupla széles. Ez a gyerek alig mesél valamit. Újranézem a filmet, lenn vízszintes vonal halad, a bal sarokból harminchét másodperc alatt ér a jobb sarokba.

Nem értem, hogyan javulhat meg két szezon közt egy ócska cipő. Bekötöm, és a fűzőről végre felismerem, ez nem a kerti, hanem az utcai. Ősszel hordtam utoljára, bakancsot pedig egy hete, azóta csak papucsot. Metszem a madárberkenyét, potyognak róla az összeaszott, narancsszínű bogycok. Erőteljesen nő, elnyomja a

labdarózsát, az távolabb van a komposzthalomtól, nem tudja alábújtatni a gyökereit. A szomszéd kertben veréb csiripel, egy másik valahonnan a távolból felel neki. Szokatlanul tisztán hallatszik, hiányzik a háttérmoraj, a Szentmihályi útról beszűrődő forgalom motorzaja. A fagyalbokor alatt ott a macska, hegyezi a fülét, hallgatja a verebet meg a kerti olló fémes csattogását. A veréb átszáll a fagyalra, nem vette észre a mozdulatlaná dermedt macskát.

Az egyetem még működik, a büfé is, de Affan nem tudja, meddig. Vagy meddig lesz szüksége kisegítőre. A napi új esetszámtól függ. Kristóf a kamerától távolabb ül. Az arca tiszta Áрпи, testalkata a Karcsiéra hasonlít. Karcsi a nagybátyám, anyám albumában egy kép. Vonat ütötte el, mondja anyám, pedig csak húszéves volt szegény. Szerencsétlen baleset, fúzi hozzá, és lapoz.

Affan nem tudja, ismétli Kristóf. Négyzetbe foglalt portrém ül a vállán, és ijedt tekintettel bólogat. Mutasd a tenyered, nahát, mennyire vékony, zsenge rajta az új bőr. Jó, hogy kaptál rá antibiotikumot. Mit tudsz, mi lesz most. Ha bezár az egyetem, hadarja, közben lefagy a kép, és úgy marad fennakadt szemmel, tártott szájjal, akkor a lakótársaim lehet, hogy otthon töltik a szemesztert. Online oktatás lesz, magyarázza, de már a hangja is torz, szakadozó. Nem tud róla, a barátairól mesél. Hans Kölnben él, Peter Antwerpenben. Azt mondd, hogy veled mi lesz, Kristóf. Péternek és Hansnak mázlija van, nem távolság. Beni anyja tiszta para, kijárási tilalommal jön neki folyton. Gyere haza, gyere haza, nyüszíténém, de lenémítom, mintha ez a hang nem is az enyém volna. Kristóf, hallasz-e. Azt kérdeztem, mik a terveid.

A halom tetejét, a száraz ágdarabokat oldalra túrom. A gereblye foga egy réteggel lejjebb beleragad a tavalyi utolsó fűnyesedékbe, és nem mozdul, vékony gallyak közé ragadt, azok meg egymásba. Ásót hozok inkább, és mint egy tortát, felvágom a tömböt. Gőzölögve megnyílik, ászkák menekülnek, leomlik a szelet, mögötte zöld, okker és barna, lefelé sötétülő csíkozás. Göröngyök hullanak, mélybordó, méltatlankodó gilisztacsokor marad hirtelen védtelenül, lejjebb a fém-vágta metszet szélén fehér pajorok lüktetnek. Felettem meggyvirágok, közöttük egy darabka égbolt. Egyik virág mögül apró repülőgép bukkan elő, hang nélkül szeli át a kék foltot. A jövő héten ilyenkor a reptéren leszek már. Rákospalotán akkor kell buszra ülnöm, amikor Kristóf gépe felszáll. Az érkezési oldalon először a kiskamaszokat figyelem majd, aztán észbe kapok, és a fiatal férfiak közt keresgélek tovább.

Szitába szórom a komposztot, üres csigaházak, ágdarabok közt egy kövér pajor is tekereg, feszes, túltöltött vízestömlő. Megszólal a mobil a zsebemben. Cseng és zörög, a combomat csiklandozza. Törölték a járatomat, Anya. Ne izgulj, a jegy árát később felhasználhatom. Nem tudom, mikor. Igen, a büfé működik, Affan azt mondja, jövő héttől tilos lesz a helyben fogyasztás, teljesen átállunk kiszállításra. Futárok mindenképp kellene majd neki. Különben is, tudod, elkezdtem falat mászni, most vettünk új bérletet. Ja, igen, a Benivel. Kristóf harogva beszél, lelkesen, mint egy fekete-fehér híradó narrátora. Viszket a szemem, a csuklómmal dörzsölöm, szorítom a telefont, kezemről pereg az érett komposzt.

Reggel leülök a géphez. Kristóf üzent, megnyitom, integető macska-matrica, semmi más. Nincs új munkám, rámegeyek Kristóf Facebook-oldalára. Alig posztol, mások kívánnak neki boldog születésnapot, egy görgetés, és már a tavalyiak látszanak. Százhetvenkét ismerőse van. Néhány idegen és sok itthoni, régi. Itt a Beni is. Ja, nem, ez még az a kis kövér gyerek az általánosból. Benivel sosem találkoztam, Kristóf nem hívta el hozzánk. Beírom a keresőbe, ő lesz az. Szalmasárga haja a bal szemébe hullik, a másikkal mélyen a kamerába néz. Haja gondosan ápolt, felemásra vágott, az arca nem borostás, a nyaka is csupasz. Beni meztelen vállán hófehér a bőr. Mögötte ott a galériaágy lába, pattogzik róla a szürke festék. A kép alatt kommentek, Hans szerint yummy.

Hansra kattintok, aztán a képeire. A sor elején dimbes-dombos táj, utána végre emberek. Két srác a sötétben, egymáshoz simuló arcukat tűzijáték világítja meg, tortába szúrt, szikrázó henger. Lapozok, már villanyt gyújtottak, mögöttük fiúcsoport áll, ujjakkal egyest mutatnak, ketten arcuk elé tartott kézzel integetnek. A hajuk tisztán látszik, egyiké göndör, a másiké szalmaszőke. A göndör fiún Kristóf kockás inge, derekán Beni keze. Az ő keze Beni derekán. Szabad kezükkel intenek, az arcukat takarják, Kristóf tenyerén nagy, fehér tapasz.

Összeillesztem a két tenyerem. Nyugodt, szimmetrikus kéztartás. Szétnyitom, megnyomom a szappanadagolót, és énekelni kezdek. Happy birthday to you, kezeimen fehér habot növesztek, aztán egymásra teszem őket, kézhátat mosok tenyérrel, ujjközőket ujjközőkkel. Újrakezdem a dalt, belekapaszkodom a saját kezembe, mintha magammal szkanderoznék. Csúsztatom egyik tenyeremet a másikon előre és hátra. Happy birthday, fogok bele megint. Lassan, ünnepélyesen énekelve ez a dal soronként öt másodperc, négyszer öt az húsz, annyi az előírás. Mindjárt lejár, az utolsó sor végén, a you után.

Második vignetta

– Részlet a Feketemunkából –

„Egyik nap sírgödört ástunk
De valamelyik hullajelölt temetőbanya
Beköphetett a sírásó-maffiának
Mert dél felé megjelent
A Mennyei Boldogság patronja¹ a gyászhuszáraival
Szinte minket fektettek
A félkész gödörbe.”

„Scripture Reader in a Night Refuge”

– Részlet a Feketemunkából –

*Tisztára Móricka-szindróma
Egy ideje mindenről a Feketemunka jut eszedbe
Cs. Szabó László Dickens-naplóját olvasod
Ott találkozol Gustave Doré Londonjával
Gyorsan megrendeled a kötetet²
Tűkön ülve várod hogy a FAN Courier meg hozza a csomagot
Mint mindig
Most is a végéről lapozgatod a könyvet
Már az első oldalon
Az Under the Arches című metszetenél görcsbe rándul a gyomrod
Órákig időzöl az ötödik oldal Asleep under the Starsánál
Mert eszedbe jut Balatonszárszók
És hogy feketemunkásként te is egy hétig aludtál a szabad ég alatt egy tekercs üveggyapoton
Mi a fenét akarsz?
Kérdeed magadtól
Meggváltani a világot?*

¹ tulajdonosa (román)

² Doré's London (All 180 Illustrations from *London, A Pilgrimage*). Dover Publications, Inc., Mineola, New York, 2004.

*Azt egyszer már megváltotta valaki
Akkor meg minek sajnáltatod magad?
Húsz oldalon keresztül működik is a stratégia
Aztán a huszonhatodik oldalon
A Scripture Reader in a Night Refuge című metszetenél mégis hányingered támad
Vagy kevesebbet
Vagy többet inni
Próbálsz nyugtatni magad
De kevesebbet már nem tudsz
Többet inni meg nincs kedved
Mi a fenét akarsz?
Szabadkozik benned a félrészeg
Utálsz magad de többre nem futja
Futván futnál ha látnád a csillagot
De semmi
Marana tha
Mint mindig ilyen helyzetben
Most is a János jelenéseit idézed
Marana tha
Urunk jöjj el.*

Pót-vignetta

– Részlet a Feketemunkából –

*„Magyarba’ még hagyján
De aztán kimentem egy csapattal Sarm es-Sejkbe
Mubárák rokonaié volt arrafelé minden
Mi is nekik dolgoztunk
Mire végeztünk a munkával
Mubárák megbukott
Hazafelé jövet már egy csomó ellenőrző pont volt felállítva a sivatagban
Alig tudtuk elmagyarázni a géppisztolyos kölykeknek
Hogy mi csak munkások vagyunk
Mikor végre leszállt a gépünk Bukarestben
Én biza megcsókoltam
Az áldott román anyaföldet.”*

Minden megnyugszik

*Semmi sem nyugszik meg
Legfőképpen nem
a lélek Csak súlyosabb lesz minden súly, és
sűrűbb, ami süllyed,
és kiüriül, ami éppen múlik,
ahogy kipakolják a konténerből
a megfagyott húst is, és
mindazt, amire leoltott villanyoknál várunk*

*Felfeslő szépségek vakító tornyosulása,
villanó fecskerepülések mértani metszéspontjában
növényindás gyógyulások dús szecessziója
Ez az érthetetlen nap lenne hát a főpróba
egy jóval később elkövetkezőhöz
Addig is duzzadó percekbe bábozódva
lassú, szép bomlása belőled élő férgeknek,
amit csiganyál-fény eziüstöz és gyógyító mérgeket
oldanak fel e készen kapott felfordulásban
S felettünk szakadékos fellegek gyülekeznek
a roppant világnak azon a szélén,
ahol meggörnyedt fák kérdőjelei állnak
az utak végén
Megerkezteél
Kiertél végre onnan
A tested süllyedés
Egy csapat gyerek utánad néz, amikor
éppen elmész, továbbállsz, pusztán azért,
hogy végül mindig valahol
egészen máshol legyél*

Már a címbe sem szerepel

*A bőröndjeit a csomagmegőrzőben hagytam,
és elpusztultak a gyíkok tankolás közben
a távoli Connecticutban, és hangyák
fúrtak apró lyukakat a buszkerekek mellett*

az aszfaltlapok közé, a kutyák pedig a habfürdős
flakonokat böködték a porföldbe süllyedő
bokorromok alatt, és
felkapták a fejüket, ha
ujjai között a kiürült műanyagpoha-
rat kávéfoltos-cukorkristályosan még ott,
mintha pont ez lenne most
a legfontosabb:
összeroppantotta

A haragvó ég alatti szelíd alakváltozások,
mint sejtések lopott autók alvázszámáról,
egészen rabul ejtenek A változás hiperbolikus geometriája,
már ő sem lehet itt a feje tetejére állva,
és nem láthatom, ahogy sárga szemei kavargó fényére
vicsorognak a kutyák – most már csak az enyémre
Izzó égítésként vetül ugyanis
a mellettünk tankoló busz szélvédőjére

Hogy ugyanúgy romoljon el minden, ne kíméljen
a neon fénye egyetlen élőlényt sem Mert minden pontosan
ugyanúgy romlik, mint máshol
Holdkórosok álma holdfogyatkozáskor, Connecticut
a veszprémi úti benzínúrállomáson Kutyafogak
polietilén combformákon Nincs itt
senki más Indulj már,
indulj végre, őszes prémek alatt kialudni,

a kialvás végkifejletére várva,
ahogy a forró láva,
ahogy a „Felvétel” lámpa,
ahogy a szerelemfáltés önmagában,
ahogy az elnyűtt aortában minden
kialszik Szívhangok alagsori sokasága,
sárfoltok kopott bőrülésen
Parkoló autók motorházának a
kihülése,

embereké
Mert ugyanaz a kísértés mindenben,
valamiképpen váljon távolivá és
széppé

grafitrajz

legelőször a matekfüzetbe rajzolom le. a legutolsó lap fonákára, hogy véletlenül se lássa meg senki. az osztálytársaim épp tízóraiznak a teremben, nekem üres lenne az ételemem, ha lenne, így inkább a csodára várok a folyosón. csodára várni olyan, mint egy hattyú szárnyai között észrevenni a naplementét. vagy sportszeletet kapni egy tíz éve nem látott apától. előbbi ritka, de legalább szép. utóbbi is szép lehet, de legalább ritka. elsőnek csak a lábát grafittal. a testénél bizonytalan vagyok. a saját testemmel is bizonytalan vagyok, s olyan szégyellős, hogy a tornaóra előtt az öltözőben a többi gyerek gatyájára sem merek ránézni. folytatom, de csak a vázlatot csinálom meg. valahol engem ebben a fázisban hagyhattak abba. keze megint grafit. a feje egy nagy, üres kör. állítólag soha, senki nem látta az arcát, és aki látta is, már rég elfelejtette. vagy meghalt, mielőtt beszélhetett volna róla. én is csak az álom előtti utolsó pillanatban, abban a vékonyka kis résnyi boldogságban látom, s mint mindenki más, ébredés után elfelejtem a részleteket. nagymamát is kérdeztem, de csak annyit mondott: – kisfiam! őt nem lehet csak úgy lerajzolni egy füzetbe. nem is folytattam tovább. csak néha-néha a füzet hátuljára lapozok meglesni, ott van-e még. mint apa biciklijét a kocsmá előtt. előbbi soha, utóbbi mindig. hogy is lehetne csodát várni egy ilyen néhány vonalból megrajzolt négyzetrácsos arctól, akinek csak végtagjai vannak, és a semmibe lóg a keze.

újjászületés

mielőtt rád dobják az első marék földet, mint ahogy egy hófehér abroszra a kávé ömlik, amikor megbillen porcelánszínű arcodon, le kell, hogy álljon a szíved, egy lassuló tehervonat mellékvágányra lüktet a vastestű éjszakában, és mozdulatlanok kell maradnod legalább annyi ideig, hogy már a madarak se repüljenek el rólad, csak addig fekhetsz ágynyugalomban, amíg valamelyik szomszéd nem les be az ablakon, nem kopog az ajtón s rád nem nyitja azt, a résnyi fény elsiklik néma homlokodon, nem tudsz szólni semmit, amikor a hideg tükörré nem ül ki leheleted, majd elvisznek, és ez lesz életed legcsöndesebb útja, egyben a legboldogabb is, gyönyörűre simulnak ráncaid, és ha szerencséd lesz, ősszel történik mindez, ilyenkor már hamarabb zárják a vaskaput a márványok körül, a sírás és a varjúkárogás különös harmóniává fonódik össze visszhangzó mellkasodban, s már inkább megfagynak a rovarok bábjai, nem pedig kikelnek, gyerekkori szárnyaid félig kifejlett csonkjai nyomják hátadat, itt már nem kérheted, hogy inkább hasra fektessenek, nem kérheted, hogy melyik ruhádat adják rád, és azt sem, hogy anyukád befejezze a születésedkor elkezdett meséket, vagy egy váratlan pillanatban az ölébe ugorhass a százéves diófáról, de közben hálás lehetsz, mert most hasonlítasz leginkább nagyapára, akit több százszor exhumáltál álmaidban, és most épp az a pillanat jött el, amikor megértheted az összes titkát, amit még kérdezni akartál tőle, amikor az ablakból figyelted lélegzetét, de már egyre gyűlik a föld, egyre magasabb kupac domborodik mellkasodon, és végül remek kilátás lesz a gyerekeknek az újonnan épülő játszótérre.

VISSZAFELÉ OLVASVA

Kiss Tibor Noé: *Beláthatatlan táj*

Nem tudom, hogy a *megbízható* jelző szerepelt-e már Kiss Tibor Noé regényeinek kritikai visszhangjában. Eddigi három regényének ismeretében (*Inkognitó*, 2010, 2016; *Aludnod kellene*, 2014; *Beláthatatlan táj*, 2020) nekem ez jutott először eszembe, úgy érteve, hogy könyvei megbízhatóan jók, de ezen fölül a szó minden más értelmében is.

Regényíróhoz illő érett bemutatkozás, a szerző harmincas éveinek közepén. Még hozzá olyan témával, amelyről Magyarországon addig senki nem írt szépprózát: egy transznemű fiatalember, egy férfitestben élő nő identitásproblémáiról. Érdekes, hogy alig egy évvel később jelent meg Rakovszky Zsuzsa egészen más eredetvidékű történelmi transzgender regénye, a magát férfinak tudó gróf Vay Saroltáról/Sándorról, a *VS*. A téma – elsősorban memoárok és teóriák formájában – a múlt század nyolcvanas éveitől elterjedt a világban. Amit egykor Rakovszky regényében bíráltam, hogy ugyanis a XIX. század végén és a XX. elején Vay Sándornak nem lehetett nyelve a bökkenőjéhez, és ezért rossz döntés volt éntregényt, személyes monológot írni, az Kiss Tibor Noénak a húsz-harminc éves nemzetközi előzmények miatt már kisebb aggályt okozhatott. De távol állt attól, hogy ennek az irodalomnak gyakran offenzív, nem jogtalan emancipatorikus tónusát is átvegye. Ő a felismerés kínjairól, s hőse dilemmájának megoldatlanságáról és megoldhatatlanságáról írt megrázóan és jó ízléssel pszichológiai regényt.

A megbízhatóság következő ismérve, hogy nem ebbe az irányba folytatta. Az lett volna a könnyebb út, sok fordítással és egy szubkultúrában nemzetközi hírnévvel. Ő azonban szemmel látható gonddal építette regényírói pályáját. Stílust, témát és kompozíciót váltott, miközben a megmaradó stílárius elemek valamiféle folyamatosságot is biztosítottak. Felhagyott a rövid mondatok, a tömör felsorolások reduktív (amerikai eredetű) módszerével, de megtartotta azt, ami hovatovább stílárius vízjelévé vált, hogy lassan és mindig retrospektíven tárja föl témáját.

Az *Aludnod kellene* alig hiszem, hogy Krasznahorkai *Sátántangója* nélkül megszülethetett volna. Ugyanaz a telep – az ország egy más részén –, ugyanazok a teljesen reménytelen, kilátástalan, kitörni nem tudó sorsok, s ugyanúgy egy fiatal lány halála. De Krasznahorkai lázas víziói, eltévedt utasai és eszelősei nélkül (miközben nem hiányzik az elidőző költészet, különösen a varjak mindig visszatérő motívumában). A monológ helyett itt az apránként, fokozatosan kalandozó történet minden fejezetben más- és másvalakit állít a középpontba, s mutatja be a telep és a mellette levő szenvedélybeteg-kórház, vagy inkább elfekvő alakjait, akiket föl is lehetne cserélni egymással, hiszen majd mindenki alkoholista a telepen.

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
264 oldal, 3699 Ft



S most itt van az új regény. Az előző kettő között, amely majdnem azonos terjedelmű, négy év telt el. Azt persze nem tudhatom, hogy az *Inkognitón* mennyi ideig dolgozott az író. Most hat év múlt el, s megjelent egy, az előzőeknél mintegy feleannyival terjedelmesebb, de még mindig karcsú könyv. Előre kell bocsátanom, hogy minőségi változást nem látok a három mű között; mindegyik egyazon színvonalon jó, megbízható regény.

A *Beláthatatlan táj* visszatér a magánbeszédhez, de nem egy, hanem négy hangra komponálva. Ezek egyike – az első hang, amelyet megismerünk – vizionárius beszéd. Ezt az is jelzi, hogy versformában van szedve, de ugyanakkor megbízhatóan meg van alapozva a realitással, pontosabban a realitás egyik jól körülhatárolható fekete lyukával. Arról van ugyanis szó, hogy egy fiatal lány autóbalesete után kómába esik és abból már nem ébred föl. Nem tudhatjuk, mily álmok jönnek a kómában, de nyilván oka van annak az egészségügyi tanácsnak (ebben a regényben is előfordul), hogy hozzátartozói beszéljenek a komatózus beteghez, abban a reményben, hogy ez segítheti környezetük fölismerését, s a fokozatos ébredést. Kiss Tibor Noé mindenestre elképzelte a beteg mozdulatlan szemhéjai mögötti belső világát, asszociációs futamait, amelyek lazábbak a mindennapinál (ezért vers-jellegűek), de e beszéd jellege és voltaképpeni kontextusa a már ismert költői fogás szélsőséges kiterjesztése révén csak az utolsó előtti fejezetben válik világossá, ahol tipográfiai eszközökkel is széttördeli a szót, és üres fehér lappal zárul a kötet.

A baleset köré történet épül, amely ugyancsak visszafelé olvasva rekonstruálható. A balesetet szenvedett lány apja a következő hang, ötven fölötti tanár, akit felesége elhagyott valamely, más világrészre vezető ezoterikus *trip*, és egy másik férfi kedvéért. A másik két hang alacsonyabb társadalmi rétegből való, egy Pest környéki kisvárosból. (Én Gyált képzelem el, talán csak azért, mert közel van Budapesthez, és van benne Erdősor utca. Igaz, lélekszáma jóval nagyobb. De ha az ember egy regényt olvasva ilyeneken töpreng, az maga is megmutatja a realitásnak azt a földönjáró, mindennapi szintjét, amelyet az író kijelölt.) Egy árva testvérpár, húszas éveik közepén járó nővér, s öccse, a húszas éveik elején. A két szál összekapcsolódása a regény története. Az összefonódás többszörös: a tanár beleszeret a lányba, aki ezt sok frusztrációval, kétellyel, önbizalomhiánnyal viszonyozza, az öcs barátaival felelős a tanár lányának balesetéért. A fiú tudtán kívül még találkozik is a kómában fekvő lánnyal, amikor meglátogatja a megkótyagosodott szomszéd nénit, aki egy szobában fekszik vele. A regény végén a nővér (miközben a tanárral való viszonya reménytelenül szétesik [vagy talán mégsem?]) gyanúját beigazolván – ugyanis munkaköre a térfelügyelő kamerák szemmel tartása, s módjában áll a felvételeket visszajátaszni – följelenti az öccsét. Nem az igazság nemtőjeként, hanem inkább azért, hogy megmentse züllött barátaitól.

Mint látjuk, elég banális történet ez, s nincs benne rejtély (a nemi szerepek fölcserélődésének rejtélye, vagy a megölt lány gyilkosának rejtélye, aki bárki lehet a telepről vagy a kórházból), mint az előző regényekben, vagy amennyiben van rejtély, az a bűnügyi történetek módjára lelepleződik. De nem is a szociológiai háttérben – mint mindig, most is – megbízhatóan pontos történet a lényeg, hanem a fölismerés, a megértés módja. Korábbi regényeinek kritikai visszhangjában megjelent az a kifogás, hogy története érthetetlen, s csak lassan világosodik meg. Legkésőbb új regénye alapján be kell látni, hogy Kiss legfőbb írói sajátosságát érinti ez, melyet nevezhetünk a világ-megértés egy modelljének is. Kezdetben érthetetlen – bár megformált és szép – szövegtömeggel állunk szemben. Lassan megjelenik egy sejtelen – amelyet visszalapozva ellenőrzünk –, hogy mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akaratsnak. Lassan kiviláglik a transznemű fiú drámája, lassan megértjük, hogy minden fejezetben egy-egy személy világával és nézőpontjával találkozunk, lassan fölsejlik, hogy a hangok, a magánbeszéd kihez tartoznak. Minden helyére kerül, minden elrendeződik – mint látuk, a költői-látomásos szöveg is.

Az időtartam, amely ezekhez az összerendeződésekhez, fölismerésekhez tartozik, azonban nem a regény ideje. Általában azt mondhatjuk, hogy Kiss Tibor Noé könyvei kevésbé terjeszkednek ki az időben, annál inkább a tájban, a térben – vagy a tér hiányában. Az új regény címének is kettős értelme van: a beláthatatlan jelző egyszerre jelenti a beláthatatlan végtelent és a beláthatatlant mint szűkösséget. Hőseinek – pontosabban alakjainak – a sors nem nyit tért, miközben elegendő fölnézniük a magas égre, követni a madarak röptét, éjszaka járni az erdő rengetegét, nappal a tanösvényt, tudomással bírni távoli földrajzi helyekről és népekről, hogy megérezzék a tér rajtuk kívüli roppant határtalanságát. A szó metafizikai és szociológiai értelmében egyaránt röghöz kötöttek.

A harmadik regény tehát újból szélesíti az író stílárís eszköztárát, miközben az egész megértése újra determinált racionalizmushoz vezet. Csak egy kivétel van, a minden oldal alján található költői mondattöredék, amely újabb réteget ad a könyvnek. Károlyi Csaba, aki tüzetesen megvizsgálta ezeket, arra jutott, hogy néhány kivételtől eltekintve bizonyosan nem utalnak a lapra, amelynek alján állnak, de azt nem tudta eldönteni, hogy önálló-e a töredék, vagy összeolvasva egy/több verset kapunk. Én az utóbbira szavaznék, imitt-amott kapcsolatokat is találunk: „naranccsárga égbolt / csupasz törzsű fák”; „sütemények a kirakatban / franciakrém és citromos mignon”, „az égen néhány csillag / a hold felszíne körül derengés”; „a főtér közepén feldíszített fenyőfa / fehér köpenyes férfi a hentesüzlet előtt / véres hentesnadrág / sertéscsülkők a rózsaszín nejlonzacskóban / akcióstükörponty / karácsonyi ajándékkosár / a gyógyszerár előtt világító kereszt / a posta előtti rámpán lépcsőlift / zúzmarás ablaküvegek / jégcsapok a fémkorlátokon / villogó mentőkocsi / templomtornyok az óriáskivetítőn / aranycsillag a karácsonyfa tetején / színes gömbök és girlandok / vakuvillanás a szelfifalnál / elsuhanó kék csík / a fenyőfa sötét sziluettje / az égen néhány csillag / elsuhanó fekete csík / tompuló fények / kéményfüst a házak között / kékesfekete égbolt / mozdulatlan udvarok / felhők mögött a hold / elfogyó fények”, és így tovább. Noha az előbbi idézetek utolsó sora az élet elfogyó töredékeinek lapján áll, én sem látom a témával való következetes összefüggést. A kómban fekvő lány monológjaihoz hasonló laza, leíró vers lenne ez, amely inkább hangulati összefüggésben áll a főszöveggel. Mintegy eredeti ornamens a könyv szövetéhez.

Summa summarum: Kiss Tibor Noé harmadik kötete is irodalmi-költői siker. Megbízhatóan szép és jó regény.

A REND VÁGYA

Grecsó Krisztián: *Magamról többet*

Az elmúlt tíz hónapban másról se lehetett olvasni, hallani, s ugyanezt látni a legkülönbé-
lébb kommunikációs csatornákon, mint arról, hogy Grecsó Krisztián hosszú idő után
(hogy valójában mennyi idő után, arról majd később), szóval hosszú idő után tért vissza
pályakezdése műfajához, a költészethez, a vershez. Azt gondolom, hogy rajongói táborá-
nak egy része közben nem is tudja/tudta, hogy Grecsó költőként indult, prózaírói
teljesítményei pályájának még korai szakaszában is (*Pletykaanyu, Isten hozott*) annyira el-
nyomták jelenlétének ezt a formáját. S az az igazság, hogy a két, nagyon fiatalon publikált
verseskötet (*Vízjelek a honvágyról*, 1996; *Angyalkacsinálás*, 1999) recepciója se biztatta a szer-
zőt sok jóval – vagy alig vettek tudomást róla, vagy komolyabb elemzések csak később,
mintegy az epikusi sikerek után születtek, ezek inspirációjára. Noha mindkettőben (és a
ritkán említett, mert bibliofilkiadvány volt, a *Caspar Hauser*ben [2001] is) voltak előjelek
arra, hogy különleges tehetséggel van dolga az olvasónak, csak persze, ahogy gyakran
történik, nem úgy, nem akkor és nem abban a műfajban, ahogy azt az alkotó tán előzetesen
elképzelte. Grecsó meg nem a konok, zabolázhatatlan szerző prototípusa, szerencsére, sok
mindent felismert és elismert abból a szelidebb kritikából, amivel illették költészetét, és
ami még több, hasznosította is munkásságában az észrevételeket. Talán az elsők között
Fried István figyelmeztette arra, hogy verseiben mennyi a prózaszerű, narratív elem, a
történet vagy történettöredék milyen kiemelt szerephez jut. Erről az egész szituációról
maga Grecsó beszélt egy interjúban, melyben arról kérdezték, „hogy írói képességeidnek
megfelelőbb kereteket ad a próza a líránál. [...] Milyen okokra vezethető vissza a
műnemváltás?”. A választ majdnem teljes terjedelmében idézem, mert tanulságos: „Nem
megy a líra. Nem jön. Azt hiszem, elvesztettem a stílust, a beszédmódot, a mondat üte-
mét, lejtését is, ha tudtam én ilyeneket versben egyáltalán. [...] Nekem először kedves
tanárom, Fried István mondta, hogy a verssel fel kellene hagynom. Nyilván semmilyen
indulat nem vezette. Ahogy optimális esetben a kritikust sem. [...] És bizonyos vagyok benne, hogy azért is alakult
így, mert a prózát várták, kérték tőlem, a verset meg óvatosan
közölgették. Mára biztos vagyok benne, hogy ez való az
alkatomnak. Van türelmem, seggem, szemem, alázatam a
prózához, de nincs elég pimaszságom a lírához. Kaptam egy
jó tanácsot, vannak ennél rosszabb dolgok is az életemben.”
(„Nem szerencsés földrajz”. Grecsó Krisztiánnal beszélget
Fodor Péter. *Alföld*, 2007/2, 40.). Grecsó azonban már jóval
korábban is jelezte ezt az ugyan kívülről jövő, de teljesen
bensővé tett inspirációt arra, hogy műfajt/műnemet váltson,
érdemes röviden ezt is megidézni egy másik beszélgetéséből.



Magvető Kiadó
Budapest, 2020
147 oldal, 2999 Ft

„Aztán valamikor valamennyit gyarapodott a tudás [itt végig a lírájáról beszél a szerző – D.P.], megszelídült kissé a nyelv, alakulni kezdett, karakterizálódott az egyéni megszólalás – akkor meg nem bírtam a történettel, a tárgyakkal, az anekdotákkal. Elvittek, bedaráltak, és legyőztek minden fegyelmet és arányérzékét. Ez az *Angyalkacsinálás* verseinek, finoman szólva, nem tett jót. Nem meglepő, hogy a kötetet olvasva Fried tanár úr már egy prózaíró után kutatott.” („A lelki történések érdekelnek és a nyelv”. Beszélgetés Grecsó Krisztiánnal. Papp Endre, *Hitel*, 2002/6, 78.) Az előbb idemásolt idézetekből elsőre talán az tűnhet föl, hogy Fried tanár úr istenként befolyásolta tanítványa életét, Grecsó évekre, évtizedekre felhagyott a versírással, s ez a könyv, a *Magamról többet* esetleg valamiféle trauma, sokkhatás révén született meg szinte pillanatok alatt, noha én úgy látom, másról és máshogyan, s persze más időintervallumokról van szó vele kapcsolatban.

Az évtizedekig visszaszorított biografikus (vagy a biográfiára is mint lehetséges eszközre tekintő) irodalomtörténet-írás újabban megint kezd erőre kapni, és ne tagadjuk, sokszor segítségünkre van egy szöveg jelentésének fölfejtésében, pláne megszületése körülményeinek feltárásában. Én mint olvasó, ha nem akartam volna, akkor is szembe kellett néznem Grecsó Krisztián magánéletének sokszor tragikus, máskor éppen felemelő fordulatáival az utóbbi jó néhány évben, betegsége, új házassága és végül gyermeke születése/örökbefogadása lényegében a nagy nyilvánosság előtt zajlott le, talán némileg késleltetett fokozatban. A kötet promóciója azt sugallta, hogy ezek a magánéleti válságok, illetve boldog pillanatok „hozták létre” a könyvet, s annyiban talán igazat is adhatunk (mi, olvasók) e sejtésnek vagy sejtetésnek, hogy a könyv (nem teljesen függetlenül a szerző által kreált ciklusrendszerektől) valóban három óriás tematika köré szerveződik: születés – élet – halál, ami ugyan így egyszerűen leírva már-már blaszfémia, mert vajon hol van az az irodalmi mű, amely nem e tematika körül alakul ki, Grecsó esetében azonban a biografikus tény – a daganatos betegséggel való szinte kilátástalan küzdelem s majd a gyógyulás, azaz az újraszületés vagy újjászületés és a gyermek megszületésének szinte egybeesése – mégiscsak szavatul arra nézvést, hogy a vázolt hármasság (nem csak nyelvileg) komolyan is gondolható. Talán nem rugaszkodom el nagyon a realitásoktól, ha azt is megkockáztatom, hogy a *Magamról többet* e tekintetben kétféle történetet mesél el. Egyrészt egy szenvedéstörténetet, ami legmegrázóbb pillanataiban elszakad a konkrét versalany valóságától, pontosabban, e valósággal együtt mutat az egyetemes szenvedés szimbolikus alanya felé is; igen, krisztusi történet is, nem véletlen, hogy a kötet egyik gyakori szava az „ima”. Másrészt egy üdvtörténetet, amely az előzőhöz hasonlóan, részben valóságos és személyes, részben ezen az egyedül túl- és rámutató jel az örömré a születés és a szerelem lelki és testi csodáiban. Az tehát valóban biztosra vehető, hogy a könyvet e két történet inspirálta, a szerkezet is jól tükrözi ezt, rátérek majd, de ezen belül sok más történet is helyet kapott benne – a triptichonban az általam „élet”-nek nevezett rész sokkal bonyolultabb, összetettebb, s ebből derül ki az is, hogy Grecsó bármit mondott is a prózához és lírához való viszonyáról korábban, talán mindvégig ott bujkált benne a „vers ördöge”. Már korán elkezdett zenékre dalokat írni, aztán maga is szerzett dalokat saját szövegekre (lassan és később már-már költő-rocksztár lett), ezekből pár darab most itt is helyet kapott: például az *Égi gangon* (amit Petruska András zenésített meg), vagy a *Nekem ne* („Dezső”) című dal, melynek szövegírója és zeneszerzője is maga Grecsó (eredetileg a dal címe *Dezső* volt, ebből lett egy kurzivált, zárójelbe tett „Dezső”, akiről máig nem tudom eldönteni, hogy ki is: Kosztolányi „Dezső”, Tandori „Dezső” vagy csak egy malac a *disznóólból* (!), mert tapasztalataim szerint a magyar vidék szereti disznait különös, magyar ember számára vicces nevekkal ellátni). Aztán föltűnik lassan az is, hogy itt egészen régi, akár húszéves teljes, szöveghű darabokkal is találkozhatunk (például *Ami elhasadt*), vagy olyanokkal, melyek húsz évvel ezelőtt születtek ugyan, de most más kontextusban ismétli meg őket a szerző. Ilyet nem egyet találhatunk, részben szövegtörédek szerepelnek újra, de például egé-

szen különleges módon idéződik meg a két évtizeddel ezelőtti *Még egy önarckép* című vers a most *Régi önarckép* címmel közölt új versben, egy sor híján teljes egészében; az önidéző gesztus nyilvánvalóan nem öncéltú, szorosan kapcsolódik ahhoz a történethez, melyet a versalany önmagáról végül is ilyen furcsa, de érdekes, vonzó módon elmesél. A két „önarckép” egymásra másolása, ugyanakkor tipográfiaileg is elkülönítve egymástól az egész kötet „védjegye” is lehetne. Nem akarom én ezt túlhajtani, mégis érdemes megjegyezni, hogy a szövegek közelebbi vizsgálata arra indíthatja minden befogadóját, hogy a *Magamról többet* arról tanúskodik, Grecsó talán soha nem adta fel a versírás igényét, nyilatkozott bármit is erről; igaz, kötete nem volt e két évtizedben (a fülszöveg 19-et említ, nyilván beszámítják a forgalomba nem került *Caspar Hausert* is, szóval jó régen, na), valójában mindig is írt verset: hol dalokat zenére, hol verseket zene nélkül, hol olyan szövegeket, amik bár talán elérték volna egy regény vagy egy novella mellett is, valamilyen ok miatt, nem tudom, miért, versben formálta meg őket. Ilyennek látom az amúgy kitűnő verset, az *Üljön vissza* címűt, mely már nyitásában is egy novellát rejt el („Napok óta a dél-pesti váróteremmel álmodom, / Korombéli csepeli férfi sír a balomon, / Maradandó károsodás”), hogy aztán erre a szívszorító jelenetre a beszélő egy újabb, már önmagára vonatkoztatott jelenetet építsen fel a vizsgálóban az orvossal. Ám nem csak ez a vers epikus jellegű, minduntalan hasonlóan leírt helyzetekbe, olykor életképszerű jelenetekbe botlunk (különösen sok ilyen találtam az *Érkezési oldal* ciklusban), olyankor pedig amikor a versbeszéd a múlt képeinek ábrázolásához tér vissza akár csak egy-két mondat erejéig, szinte mindig felbukkan ez az epikus realitás, mely a legtöbbször egyébként attól is megóvja a beszélőt, hogy akár elérzékenyüljön saját emlékein, akár erkölcsi példázatként állítsa az olvasó elé például a szülőfaluját, a vidéki életet, és az ebből származó összes borzalmas és hamis narratív panelt. A kötetben az egyik kedvencem e tekintetben a *disznóól* című szöveg, mely frenetikus iróniával beszél az imént idézett „népiesch” jellegről, miközben persze mindez duplacsavarú, hiszen a falu tényleges realitásait is kétségbevonókat ugyanilyen maró iróniával, gúnnyal illeti: „törlés kéne / mert már megint tömi gyűri erőlteti / bele maga magát a népi motívum / mármint hogy *disznóól* / és akkor végre most megmondom // nem élhetek muzsikaszó nélkül / egyszerűen tényleg ott laknak a fecskék / a *disznóól* alatt”. A „tényleg” már korábbi verseiben is ott rejtőzött, de talán ebben az újban sokkal nyíltabban és nyomatékosabban: láthatóan a versbeszéd „elrugaskodásához” Grecsónak nagyon fontos ez a reális kiindulás, függetlenül attól, hogy e reáliák a versbeszéd mely pontján bukkannak föl.

Szóval ez egy sajátos összefoglalás és az összefoglalás igényének nyomatékos jelzése – az eddig eltelt életnek a lírai megjelenítése, amire kétségtelenül nem lenne lehetősége a szerzőnek prózában, vagy csak egészen más módon. Ennek fényében kell értékelnünk/értelmeznünk a kötet címen túli önmeghatározását: „új versek”. Azt ugye érintőlegesen már láthattuk, hogy korántsem „új versekről” van szó, öt, tíz, húsz évvel ezelőtt keletkezett művek vegyülnek valóban frissebben született művekkel – de kétségtelen, hogy kötetben még nem láttuk őket. Ez a fura, lehet, hogy szerkesztői tanácsra született „alcím” talán csak azt igyekezett megjegyezni, hogy Grecsónak már régen volt verseskönyve, a szöösszetétel 1906, Ady kötete óta, ha nem is foglalt, de jelentésrájátszással és értelemmel bír, szerintem. Az *Új versek* minden tekintetben új korszakot jelentett a magyar irodalom történetében, Grecsó „új versek”-jei nyilván nem nyitnak ilyen új utakat, de talán utalhatnak arra, hogy a szerző saját munkásságában, úgy érzi, az eddigiekhez képest új dimenziók is megnyíltak. A verseskötet többféle történetében ez az igazi „nagy” történet ugyanis: a versek beszélője korábbi énjére visszatekintve mutatja be azt az utat, melyet bejárni kénytelen volt a tragikus betegség által. Az olvasó azt láthatja, hogy milyen és hány – az önmegismerés, a dolgok valóságos felismerése – stációin keresztül érkezik el a vers hőse ahhoz az állapothoz, melyet a szerelem és a gyerekszületés jelöl. Tulajdonképpen a kötet egy nem klasszikus keretek

között megképződő, de mégiscsak egy fejlődésregény elemeit magában hordozó szöveg-együttes, mely az önmegismerés folyamatában létrejövő új, kiteljesedett személyiséget mutat be. Ezt a változást írja le *Az én arcom* című vers már a nyitányában: „Az én arcom az én tablóm, / És most nem ugyanazokat az ősoket / Lehet felfedezni rajtam”. Első közelítésben persze – és a vers ezt jelöli is – a betegség által fizikailag roncsolt arcról van szó, de a szöveg nem hagy kétséget afelől, hogy itt belső változásról is szó van, pontosabban, igazán erről van szó. A kötet ugyan nem távolodik el teljesen attól, amit Grecsó eddig művelt, de kétség-telenül új fejleményeket is felmutat, nem csak a lírájában, az életművében. Összefoglalóan úgy jellemezhetném ezt, hogy a korábban inkább enigmatikusan visszahúzódó, bezárkózó személyiség, a versek alánya a *Magamról többet* könyvben jóval kitarulkozóbbról, megfoghatóbb és elég jól körül is írt, megszólalásai mögött nem pusztán a nyelvi elgondolás működik, hanem egy ismerősnek tűnő személy valóságosnak látszó hétköznapi beszéde is. Persze a szerző mindezt furfangosan teszi, hiszen már a kötet szerkezetet is többféle jelentéssel bír.

A szerkezet szempontjából már a cím is fölöttébb érdekes, hiszen a „magamról többet” szókapcsolat úgy is értelmezhető, hogy a szerző most majd többet fog elárulni magáról, s ha a versek összességét nézzük, akkor ez igaz is, hiszen Grecsó műveiben eddig nem látott személyes közlések is helyet kapnak, olyan nagy magánéleti bajok és örömök válnak verssé, melyekről ilyen közvetlenséggel nem szólt a szerző ezelőtt. Nemcsak a már említett magán-életi események tűnnek föl, de a szerző minden eddiginél nyíltabban beszél emberi viszonyairól, édesanyjáról, szüleitől, a nagyszülőkről, hihetetlen képekben rajzolódik ki néha csak pár sorban a szülőfalu, a gyerekkor, az ifjúság, a múlt. Például a már más vonatkozásban említett *Régi önarcképben*: „Bár azt is tisztán látom, / Ahogy gémeslacial / A Kurca-híd nyakán ülünk. / Nyolcvanhat meghasadt nyara, / Piros, fényes rövidnadrág. / Ez se jó sem mire”. Az idézet arra is jó illusztráció, hogy Grecsó miképpen oldja meg azt az emberpróbáló feladatot, hogy ne csússzon bele se a nosztalgikus emlékezésbe, se a „régén minden jobb volt” súlyos baromságába, hanem egyszerre őrizze meg az emlékezés pontosságát („ténylegességét”) és az emlékező integritását az idő múlásában. A kötet tehát valóban többet mond el magáról a szerzőről, mint korábbi művei, de a könyvet záró vers utolsó sorai mintha mást állítanának, mintha visszavonnák az előttük sorakozó verssorok szavait, amikor is a vers beszélője megállapítja: „Apa lettem, / Magamról, tőle teljesen függetlenül, / Többet nincs mit mondanom” (*A tizennegyedik év*). Azaz, ha jól értem persze, az önmegismerés folyamata (mely maga volt a könyv) azzal teljesedik ki, hogy megértésre csak a másik által találhatunk (a megértés itt nem szolidaritás, empátia értelemben jelenik meg), hogy az én egy másikkal kiegészülve, pontosabban, abban a másikban megértve önmagát lehet teljes személyiség. S az a másik lehet egy gyermek, lehet egy szerelem, vagy mindkettő, vagy bármi, ami ember. Ha mindezt nem vennénk figyelembe, az idézett sorok bizony borotváltan táncolnának a giccs határán innen és túl.

Ez a furcsa körszerű rajz keretezi tehát a könyvet, de szerkezete még másról is „beszél”. A kötetnyitó három vers a könyvtől látványában teljesen elkülönül, nem tagozódik ciklusba, nem jelöli semmi, hacsak arra nem gondolunk, hogy mindhárom azonos személyhez szól, mindjárt a nyitó vers (*Mire zöldül*) ajánlása nem is hagy kétséget efelől. Tehát három szerelmes vers (ha még lehet ezt a kifejezést egyáltalán használni) nyitja meg a *Magamról többet* világát, s ha ezt összevetjük a korábban elmondottakkal az önmegismerésről, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a befejezés (a gyermek) és a nyitány (a nő) szorosan fogja át a könyv ontológiai aspektusait, nagyon finoman érzékeltetve, hogy *talán* a létezés káoszában mégiscsak lehet rendre találni. Mert valójában az önmegismerés küzdelmes folyamatában a verseknek alighanem ez a középpontja. A kötetben szinte számolhatatlanul tűnnek föl a leggyakoribb szavakként a: rend, törvény, leltár és szinonimiák, csak néhány véletlenszerű példa: „Meddig hittem én is, a kevélység / Elzálogosított szolgálja, / Hogy meghatároztam magam, / Nem üres zsolozsma rólam a leltár” (*Mint akinek hagyatéka*; a könyv egyik legemlékezetesebb ver-

se). A kötet talán legszebb verse, a *fenyőtobozforgácsok* zárása éppen ennek a rendnek a fonákjáról beszél: „és nekem eszembe se jut / hogy nekünk valami majd nem menne / valami életbevágó persze / ahogy szeretnénk / ahogy kellene / vagy ahogy mondják rendesen”. A *pont oda* című versben olvasható az, amit sok más szöveg is részben pontosan így vagy utalásszerűen körvonalaz: „rend kéne rend kéne rend kéne béke van”. Ez a rendre való vágyakozás Grecsó szövegeiben valamilyen módon mindig ott bujkált, lehet, csak nekem tűnik így, ebben a könyvben ért el csúcspontjára, úgy gondolom, azért, mert egyúttal a megoldást képes volt versbe/műbe fogalmazni. S talán a rend utáni vágyakozás is okozza, hogy sem ezt, sem más érzelmeket a vers beszélője nem képes, nem akarja, nem tudja más-képp verbalizálni, mint elődeire való hivatkozással. Konkrétan meg is fogalmazza a beszélő: Minden képnek van előzménye. / A költészet selyempapírján / Állandóan átüt az elődök indulattal / Kalapált betűinek domborulata” (*Ahogy a férfi magába szeret*). Értem én (ekkor csendülne föl a lelkesült olvasók kardala a régi viccet idézve, hogy „persze, csak nem szeretted”, de nem lenne teljesen igazuk), hogy szövegeket írunk szövegekről, könyveket könyvekről és így tovább, de vajon feltétlen meg kell-e támogatni egy-egy szöveget, legyen az vers vagy bármi más, hogy teljes értelmet tulajdoníthassunk neki. Grecsó esetében nyilvánvalóan adódott a Babitsra utalás, megidézve a *Balázsolást*. Hogy aztán Babits után lehetséges-e egy másik *Balázsolás* című vers, még úgy is, hogy explicitté lett téve a két szöveg közti játék (már ha illendő egyáltalán ezt a szót e kontextusban használni), abban bizonytalan vagyok. (Csak mellékszál, hogy épp nem is ez a szöveg lett a legmegrázóbb, hanem az, amelyik támasz nélkül szólt a test gyötrelmeiről, például *Mint akinek hagyaték, Üljön vissza*).

A könyv végén Grecsó felsorolja „omázsokban”, hogy kiktől vehetünk észre, ha észrevesszük egyáltalán, idézeteket, torzított formában (ezt már Esterházynál is nagyon szerettem), utalásokat, sőt allúziókat, hosszú a sor, s bármennyire nem kedvelem az ilyesmit, indokolható: főleg azon költőket „idézi meg”, akik a halál, illetve az önmegismerés keresgélésében jeleskedtek, Juhász Ferencről József Attiláig. Csak a józslés tart vissza attól, hogy a Sziveri Jánostól Bródy Jánosig tartó utat, nem felidézve Lovasi András múlhatalan életművét, megemlítem. Persze azt is értem, és Grecsó újabb életvitelével is tökéletes összhangban van, hogy a populáris és az úgynevezett komoly kultúra között nem lehetséges egyszerűen határvonalat képezni, vers és populáris zene hathat egymásra, „átfolyhatnak” egymásba. És szerintem ez rendben is van. Csak Kosztolányit hiányolom. A névsorolvasásból is hiányzik, és a vers, ami címe szerint az övé, szintén nem említi, ráadásul nem is utal rá. (Ebből az Államokban, ahol szigorúan veszik a szerzői jogokat, baj lenne, tudna erről mesélni szegény Esterházy, ha élne.) Pedig: *Boldog, szomorú dal* címmel Kosztolányi Dezső egyik legnagyobb versét ismerjük, 1920-ban, a *Kenyér és bor* című kötetnyitó (!) verse volt. Kétségtelenül beleillik abba a történetbe, melyet Grecsó arról beszél el, hogy vershőse hogyan jut el önmaga felismerésébe, megismerésébe, talán úgy is mondhatnám, hogyan nő föl. Sőt, a Grecsó-versek is gyakran utalnak (allúzió!) arra, hogy a megismerés folyamatában sok minden elkallódik: *Dezső* (!) arról beszél e művében, hogy befutott ember, csak valamit útközben elveszített: „Itthon vagyok itt e világban, / s már nem vagyok otthon az égben”. Grecsó tulajdonképpen szinte végig arról beszél versalanyán át, pontosabban arról, hogy abban a korszakban, rendtelenségben, melyben mindvégig a rendre, a biztonságra, az otthonosságra vágyott főszereplője, most talán el is érte végre azt. Ennek melankóliáját *Dezső* (!) hőse nem volt gyáva kimondani, Grecsó vershősére pedig a bizonytalanság lesz jellemző. Hogy aztán ennek érzékeltetésére miért volt fontos annyi idézet és utalás, nem tudom. A Grecsó-szövegekre nyilvánvalóan nem hatott Juhász Ferenc, sem egészen más nézőpontból Sziveri János (az ő megidézése szerintem teljes félreisiklás, Sziveri utolsó tizenöt évében egyáltalán nem ebben a tónusban írt sem halálról, sem betegségről, sem életről). Gondolom, hogy a primer élmény, konkrétan főleg a halálközelség terelte abba az irányba a szövegeket, hogy támaszokat keressenek más szövegekben, más alkotókban. Noha erre a legtöbb versnek nem is lett volna szüksége, illet-

ve a könyv is tökéletesen megképződött volna nélkülük. A rendre való vágyakozás természetesen hívta meg a szövegekben József Attilát, néha konkrét idézetben, néha csak ráutalásban, és néha csak bizonyos szófordulatokban, melyeket örökre József Attilának tulajdonítunk, például: a *Balázsolás* befejező és egyébként gyönyörű soraiba („Hadd lehessenek egykor volt szép, / Ödémás, égett arcú, szerető fia”) nem nehéz belelátni József Attila *Levegőt!* című versének „szép, komoly fiadat” sorát. És sok hasonlót lehetne idézni, főleg József Attilától, de más költőtől is. A József Attila-hatást természetesen veszem, Grecsó nyilván ebben a szövegvilágban találhatta meg azt az ismerőst, aki nagyjából hasonló pályát járt be felismeréseiben. És rajta keresztül teremtett meg egy másik világot. A *Magamról többet* ennek is dokumentuma, „rögzítése” (a szó többször is kiemelten szerepel a versekben), mint ahogy annak is, hogy lehetséges rendre, otthonosságra, bizalomra lenni.

„MINTHA ELÉRZÉKENYÜLTEM VOLNA”

Markó Béla: *Egy mondat a szabadságról*

Az erdélyi születésű Markó Béla irodalmi útkeresése az 1960-as évek végén indult el. Kibontakozása másoktól függetlenül, de az erdélyi *Forrás*-nemzedék vonzaskörében történt, párhuzamosan a híres könyvsorozat harmadik generációjának (*Szócs Géza, Egyed Péter, Tamás Gáspár Miklós* stb.) 1970–80-as évekbeli megjelenésével. Már a költői pálya első szakaszát is a formabontó kísérletezés és a kötött formák iránti fogékonyság kettőssége jellemezte. Az 1990-es évek körül úgy tűnt, hogy a *Mindenki autóbúsa* (1989), az *Égő évek* (1989), *A Kiűzetés a számítógépből* (1991) és az *Érintések* (1994) című köteteivel a pályája csúcsára ért, sokoldalú költészete kiteljesedni látszott. Ám az 1989-es romániai forradalom és rendszerváltás teljesen átrajzolta a költő egyenletesen haladó pályáivét. Markó aktív közéleti szerepet vállalt, és igen jelentős politikai karriert épített fel: 1993–2011 között az RMDSZ elnöke, 2004–2007, valamint 2009–2012 között Románia miniszterelnök-helyettese volt. A politikai pálya fellendülésével költői ambíciói egyre inkább háttérbe szorultak; irodalmi tevékenysége hosszú-hosszú ideig szinte csak gyermekversek és különböző témájú esszék írására, a korábbi művei gondozására és újradadására (például *Szétszedett világ*, 2000), valamint a *Látó* folyóirat szerkesztői munkálataira korlátozódott. Mindezek tükrében volt különösen izgalmas Markó 2010 körüli irodalmi visszatérése, mely nyilván összefüggött a politikai életből való fokozatos kivonulásával.¹ A visszatérés óta a kritika rendre poétikai fellendülést és gazdagodást emleget – itt említendő a szerző haikukönyve (*Fűszál a sziklán*, 2014) és második virágzását élő szonettköltészete (*Amit az ördög jóváhagy*, 2019). A legnagyobb újdonságot mégis a – nevezzük így – közéleti lírája (*Csatolmány*, 2013; *Kerítés*, 2016) jelentette, mely nem függetleníthető a 2010-es évektől felélénkülő – valamiképpen a politikai költészet lehetőségeit tematizálni kívánó – poétikai és teoretikus diskurzusoktól sem.² Végül Markó lírája a 2018-ban kiadott *Bocsáss meg, Ginsberg* című verseskötetben tovább erősödött; a nagy terjedelmű, személyes és közösségi beszédmódot szintetizáló szabadversei (például a címadó) fokozták a gyanút, hogy nem mindennapi költészet van kibontakozóban. E hosszúra nyúlt, vázlatos visszatekintés azt kívánja visszafogottan érzékeltetni, hogy az idén megjelent, *Egy mondat a szabadságról* című verseskötetben öt évtized hullámozó intenzitását, de rendkívül sokoldalú és termékeny poétikai munkája teljesedik ki, mely nem választható el a költő politikai életútjától sem, s amely nemcsak Markó életművének, hanem a kortárs líra egészének is kiemelkedő darabja.



¹ Elek Tibor: *Markó Béla költői világa*, Csíkszereda, Bookart, 2014. 5–94.

² Uo., 145–201.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2020
177 oldal, 3500 Ft

Már a Kalligram Kiadó szerkesztőjével, Mészáros Sándorral közösen kigondolt³ címvasztás is nagyszabású poétikai igényekre vall. A címadó Illyés Gyula-parafrazis nem egyszerű formai átköltés: a lírai én számára ugyanis nem a nagy költőelőd zengzetes szavai adják a mértéket, hanem a fia egy derülátó politikai pillanatban elhangzott szavai: „Apu, én mostantól szívesen tanulom / a románt” (*Egy mondat a szabadságról* – 136.). A szerző ebben a kettősségben kapcsolódik elődjéhez: elfogadja a hazáról szóló, olykor patetikus beszédmód érvényességét, azonban visszautasítja az azzal járó, társadalom fölött álló váteszszerepet, személyessé formálva ezzel a klasszikus hazafias tematikát. Mellékesen megjegyzendő, hogy Illyés Gyula evidens igazodási pont a meg-megújulni látszó kortárs közéleti lírában. Figyelemre méltó Bán Zoltán András 2012-ben megjelent, *Édes hazám* című, kortárs politikai költeményeket összegyűjtő antológiáról írt kritikája, melyben külön tanulmányt javasol annak a különös jelenségnek a vizsgálatára, hogy a gyűjtemény versei mehökkentő mennyiségben kapcsolódnak a nagy Illyés-műhöz.⁴ Markó azonban nem csak egy hagyományhoz és egy ahhoz kapcsolódó lírai vonulathoz csatlakozik. A cím utal egy jóval korábbi, még az *Érintésben* megtalálható, *Egy mondat a szeretetről* című költeményre, illetve egy azonos című 2013-as válogatáskötetre is, a téma ezáltal is a szerző személyes ügyeként, az életmű integráns részeként jelenik meg.

A kötet egy bevezető versre és további hat ciklusra tagolódik, melyek tematikailag – és olykor formailag – jól felismerhetően különülnek el egymástól, a kötet legfőbb erejét viszont éppen az adja, hogy a ciklusokra külön-külön jellemző témák erősen összemósóva, egymást tükrözve és hitelesítve jelennek meg. A kötet ciklusai közös motívumrendszerben épülnek egymásra. Más-más irányból, de ugyanazt a jelenből kiinduló tapasztalatot mesélik el, mely a múlt élményeiből építkezik, és kételyekkel telve fordul a jövő irányába.

Az *Erdélyi nyár* című nyitóvers összesűrítve mutat rá a kötet valamennyi célkitűzésére. E ponton érdemes Markó 1991-es *Az erdélyi macska* című kisesszéjének elhíresült sorait felidézni: „A véleményem: metafora. Amiről kérdeztek – Erdély –, az is egy metafora. Mi ebben a metaforában lakunk.”⁵ Markó Erdélyt jelöli meg költészete kiindulópontjaként, ez alapján definiálja pozícióját. Egyrészt ebben a metaforikus térben mutatkozik meg a lírai én hagyományhoz fűződő ambivalens viszonyulása, másrészt ebből a perspektívából válik láthatóvá a szerző társadalmi helyzete, melyen nemcsak a határon túli magyarság kisebbségi helyzetét érthetjük, hanem a hazához való kötődés újrafogalmazásának folytonos szükségét is. Harmadrészt pedig a „határontúliség” mint absztrakt tranzitélmény az élet és halál közötti léthelyzet szimbóluma, az elmúlással való szembenézés tere is. A szerző eredetiségét mutatja, ahogy a tájleírásába emeli a megszólított Petőfi Sándort és a *Szeptember végén* „bérci tetőjét” betakaró havat, majd az egész könyvön keresztül, virtuóz módon és termékenyen működteti a motívumokat, melyek egyébként a korábbi köteteknek is már meghatározó elemei voltak. „[É]n is csodálom a végtelen *rómaságot* / ahol valóban nyár a nyár, / de félek, hogy itt van nálunk / a teljes igazság, itt vagy már te is, / itt van a múlt, és itt a jövő, / akár a *bérci tetőn* a hó.” (Kiemelések az eredetiben.) (9.)

Az első három ciklus az elmúlást tematizálja különféle – egymástól szintén alig szétválasztható – megközelítésekben. A *Világítás* című verscsoport valamennyi darabja egyfajta racionális megközelítésből igyekszik feldolgozni a lassú megsemmisülés tapasztalatát, és e perspektívához keresi a nyelv különböző igazodási pontjait. A *Könyörgés a görög istenekhez* az antikvitás matematikai törvényeit, a *Fagyott kert* az időjárás kiszámíthatóságát, a *Maradék* az öregedés testi tapasztalatát, az *Oszlatás* a karhatalom logikáját (a sor folytatható) használja fel az idő tragikus múlásának kiengesztelést nyújtó racionalizálásához, azaz a halál tör-

³ Erről Markó és Mészáros tett említést a Margó Irodalmi Könyvfesztivál online kötetbemutatóján. <https://www.facebook.com/203780426317227/videos/898036104043775/> (25. perc környékétől)

⁴ Bán Zoltán András: „Megint fölszánt, magyar világ van”. *Élet és Irodalom*, 2012. július 6.

⁵ Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Száz év kaland – Erdély magyar irodalmáról (1918–2017)*, Csíkszereda, Bookart, 2018. 637.

vényszerűségének bizonyításához. Megrázóan bizarr, amikor a lírai beszélő a halott édesapja tekintetének emléke kapcsán is kísérletet tesz valamiféle rendszerszintű gondolkodásra. „Nem tudom, törvény-e ez. / Nem láttam meghalni anyámat.” (*Hagyatéek* – 27.) A *Világítás* című vers a ciklus és az egész kötet egyik legjobban sikerült darabja, amely a kötetegész kontextusában akár a lírai én hagyományhoz és politikához kapcsolódó számvetésének – azaz a könyv egészének – is allegóriája lehet. „[M]intha elérékenyültem volna. // Milyen jó, hogy felállítottuk ezt a sírkövet. / Támaszkodom apámra és anyámra.” (30.)

A *Hiszékeny test* című ciklus perspektívát vált, és a racionalitás helyett inkább a felfoghatatlan magasságok felé fordítja tekintetét; a halál misztériumát igyekszik megragadni. A költemények szimbólumrendszere elsősorban a keresztény mitológiára – az előző ciklushoz kapcsolódva hitetlen Tamás alakjára is – épül. A ciklus egyik legizgalmasabb darabja a parabola műfaját imitáló, profanizáló *Karácsonyi példabeszéd*, amely az evangéliumot egy generációváltás történeteként írja le. Zavarba ejtő természetességgel keveredik politikum és személyesség: a krisztusi megváltás keresztény tanítása, illetve az élete utolsó szakaszára készülő lírai én személyes és közösségi kudarcai. „[N]em sikerül / valóban jobbá tenni a világot, / sőt, nemhogy a világot, a saját / környezetünket sem, és akkor azt reméljük, / hogy majd a következő nemzedék.” (42.)

A *Kimentés*-ciklus a földöntúli magasságokból a hétköznapi élet szintjére ereszkedik. Az otthon, a kert, a könyvespolc, a konyhaasztal, egy múzeumlátogatás – a mindennapi élet szokványos teendői kerülnek a versek középpontjába. „Nem kevesebb, hanem több. / Több idő fogmosásra, borotválkozásra / és törölközésre. // [...] Születésem után sok-sok évtizeddel visszajön a halál, / mint a postagalamb.” (*Több* – 79.) A ciklus poétikai hozadéka, hogy a kötetre jellemző monumentalitás visszaszorul, és megjelennek a terjedelmes költemények mellett apró szösszenetnek tűnő formák is. A lírai én az elmúlás köznapi impresszióit is megfesti. Érdekes, hogy a versbeszélő számára a többnyelvűség tapasztalata is a halálra vonatkozó tanulságokat rejt magában. „[Ő]k viszont mégis nőnek látják a halált, / ismétli meg a szlovák asszony, és ez szerinte / összefügg azzal, hogy nőnemű szó a halál, / [...] de ezek szerint nemcsak életre, hanem / halálra is asszony szül minket / [...] szeretném megkérni, hogy képzeljen / majd nekem is egy olyan halált.” (*Nyelvtan* – 91–92.)

A beszédes című *Szocreál*-ciklusban finoman táguló perspektívára lehetünk figyelmesek, melyben a lírai én mikrokörnyezete válik az olykor szociografikus jegyeket is mutató költemények tárgyává. A versekben ember és természet, valamint ember és társadalom egyenlőtlen viszonya kerül szóba. Az anekdotikus költemények főhősei kiszolgáltatott állatok és nehéz sorsú, társadalom szélére sodródott emberek. A lírai énnel hasonlóan aszimmetrikus – Isten és ember viszonyára emlékeztető – a kapcsolata szerencsétlenebb sorsú embertársaival, mint egy véletlenül elgázolt menyéttel vagy eltaposott csigával. A ciklus legérdekesebb szereplője egy – a *Kerítés* című kötet óta újra és újra feltűnő – hajléktalan nő, Anna (vagy A.), akinek a keresztneve megegyezik a lírai én feleségének nevével, így a két eltérő sorsú nő egymás groteszk tükörképévé válik. A ciklus további érdekessége – ahogy arra legutóbb Kulcsár-Szabó Zoltán is felhívta a figyelmet⁶ – a lírai beszélő nyelvhez való óvatosságot, analitikus természetű viszonyulása, mely már a következő ciklus költeményeinek ágyaz meg. Nem egyszerűen explicit tanulságokat von le a nyelvből, mint azt tette az idézett *Nyelvtanban*, hanem kilátástalan küzdelmet folytat bizonyos szavak szemantikai agyonterheltségével, például a *migráns* és a *hajléktalan* szó kapcsán. „Tehát azok migránsok? / Nem egészen, csupán menekültek. / A migránsok nem menekültek? / Menekültek, persze, de ráadásul migránsok, / mert állítólag nemcsak a hazánkat, / hanem a házunkat is el fogják venni. / A.-nak is ők vették el a házát? / Nem, akik elvették, nem voltak hazátlanok.” (*Magyar jelentéstan* – 111.) (E ponton az olvasó azzal a valójában

⁶ Kulcsár-Szabó Zoltán: Mindannyiunkat érdekel a grammatika, *Élet és Irodalom*, 2020. október 22.

kézenfekvő, mégis elgondolkodtató ténnyel szembesül, hogy a kötet esztétikai-tematikai megoldásai és politikai-történelmi közege között ok-okozati kapcsolat áll fenn.)

A *Vaktöltény*-ciklus még tágabb perspektívájú, kifejezetten politikai töltetű verseiben a már említett politikum és személyesség radikálisabb nyelvi reflektáltság keretein belül valósul meg. A lírai én bizonyos kifejezések – például köztársaság, szabadság, forradalom – terhelhetőségére, (ki)használhatóságára kérdez rá, olyan szemantikai környezetbe emelve azokat, melyben a problémás szavak visszanyerik „eredeti” és „tiszta” jelentésüket. Ennek legerőteljesebb megvalósítása a cikluszáró *Ajakkerekítés* című vers, melyben a lírai én – Kosztolányi legszebb magyar szavakat összegyűjtő listájából kiindulva – a magyar szókincs felidézésén keresztül vall egykori, illúzióknak bizonyuló politikai reményeiről. „[M]it tettetek a legszebb magyar szavakkal, / mit tettetek a legszebb magyar mondatokkal / [...] csak annyi maradt belőlük, hogy: *Záródnak.* / [...] De már nem *láng!* / Nem *gyöngy!* Nem *anya!* Nem *szűz!* Nem *sírok!*” (146.) A ciklus (és implicit formában az egész kötet) lényegi sajátossága: a nyelvvel való elővigyázatos és körültekintő eljárás mód, a szavak történetileg felhalmozódott jelentéseitől való vonakodás és megszabadulási kísérlet. Valamennyi költemény célja a nyelvben való reflektálatlan és problémamentes lét visszanyerése, az olvasó elragadása, az akadálytalan azonosulás nyelvi kritériumainak megteremtése, melynek eredménye a pátosz – azaz a költészet egy archaikus funkciójának visszanyerése. „Ha / forradalom van, kicsapnak medrűkből a mondatok, / és rövid időre értelme lesz ismét a beszédnek.” (*Arterület* – 135.) Ám hangsúlyozandó, hogy a végeredmény a legkevésbé sem ilyen mámoros, sőt, inkább a keserű lemondás jellemzi. A címadó vers zárata: „[i]lyen a forradalom. Kimondunk egy mondatot, / amit nem bánunk meg soha, de lassan már / magunk sem értjük, miért jutott eszünkbe” (*Egy mondat a szabadságról* – 137.).

Az utolsó ciklus lírai én belső emigrációjának lenyomata. A kötet végére felszínre kerül némi poétikai játékoság, felbukkannak a versformák és a rímek. Megjelenik a magyar vers-hagyomány néhány nagy alakja: Ady, Babits, Kányádi, Székely János – egyszerre vitapartnerek és mértékadó elődök. A politikumból poétikum válik, a közéleti lírából ars poetica. Figyelemre méltó, ahogy a rendszerváltás előtti irodalmi élet mindennapjai felelevenednek: „[a]kkor már nem konspiráltunk. Vagy csak / a csend által. A csennel. A rejtjelezett / üzenettel. A lehallgató tiszt / pofájába vágott hallgatással. Minden / másodperce aranyat ért. Üresen jártak a gépek, / nem tudták megfejteni” (*Csend* – 153.). A ciklus címe: *A vers hatalma*. A lírai én a politika és a társadalom kérdéseire a költészet, a hagyomány és a kultúra válasszaival felel, azaz megint csak a jelentések kimozdításával, a nyelv többértelműségének felmutatásával: „hogy megfejthetetlen szótár legyünk, de aki / kinyit majd minket, mégis el-sírja magát” (*Szótár* – 173.). Ezen a területen mintha a lírai én is derülátóbb volna; a kötetzáró *A vers hatalma* című költemény utolsó sorai: „[m]ert amit kitalálsz, nem múlik el, / ha kinyílt a virág, nem hullik el, / csattog az örög kecskepatája / a macskakövön” (177.).

Összefoglalásként elmondható, hogy a kötet szembeötlő erőssége a *Bocsáss meg, Ginsberg*-típusú, nagy terjedelmű, sodró lendületű szabadversek előtérbe kerülése, melyek az élőbeszédet imitálva olykor akár több oldalt is betöltő mondatversekbe vagy rövid, szaggatott tőmondatokba szerveződnek. (Különben a *Bocsáss meg, Ginsberg* című kötet – különösen a második fele – oly mértékben kapcsolódik jelen könyv szerkezeti, képi és formai megoldásaihoz, hogy a két könyv akár egymás párjaként is értékelhető.) A túlírtág és a terjengősség kockázatát a legtöbb esetben remekül ellensúlyozza a jól megkomponált, finoman változó szempontrendszerű ciklus szerkezet. A könyv további érdeme, hogy Markó – azt hiszem, elsősorban a közéleti líra megújításán keresztül – olyan nyelvet talált, melyben egyszerre, egymás szoros összefüggésében érvényesíthetők a transzcendens, a politikai, a szociografikus, a hagyománnyal játszó vagy akár a hitvesi/házastársi költészet poétikai alakzatai. Az *Egy mondat a szabadságról* kiemelendő erénye még, hogy a látszólagos nyelvi transzparenciája mögött érzékeny reflektáltság munkál, mely – a kortárs líraesztétikai konvencióktól eltérően – akár a pátoszos retorikai beszédmódot is képes rehabilitálni.

KORUNK (ANTI)HŐSE

Háy János: *A cégvezető*

Háy János új regénye a rendszerváltás nyerteseiről és veszteseiről, az azóta eltelt harminc év társadalmi klímáját szem előtt tartva, fest meglehetősen borús képet. A cégvezető egy olyan kor hőse, amelyben nincsenek hősök, csak ügyeskedő vagy sodródó figurák. A gátlástalanság és a lecsúszás az a két opció, ami a regényszereplők számára felkínálatik. E meglehetősen keserű diagnózis nem függetleníthető Háy korábbi műveitől, amelyekben ugyancsak bőségesen találunk kínzó magánéleti dilemmákat, vagy látunk példát az idegenségtapasztalat színrevitelére, azonban komoly kérdés, hogy jelen alkotás mérhető-e az életmű előzményeihez. *A cégvezető* műfajilag is érdekes vállalkozás: bár a forma és a paratextusok alapján regényként kínálja magát olvasásra, a narráció többször is kétségesé teszi, regény-e, egyáltalán történet-e az, amit valójában olvasunk.

A címszereplő figura az egyedi és általános Háyra jellemző összemosásából születik meg: bármelyikünk lehet a cégvezető, ahogyan bármelyikünk behelyettesíthette magát a korábbi szövegek gyerek-, apa- vagy akár asszimilánsfigurájának a szerepébe is. Mindez abból a szempontból lesz érdekes, hogy míg a korábbi szövegek egy-egy olyan élethelyzetet jártak körül, amely szinte minden olvasó számára elgondolható volt, addig az új regény (anti)hőse hangsúlyosan a felső tízezer köreibben mozgó figura. Ez önmagában nem feltétlenül tenné univerzálisan értelmezhetővé a történetet, így a hangsúly inkább arra kerül, hogyan tárulnak fel e figura üzleti és magánéleti döntései, melléfogásai. A fülszöveg talán kicsit erőltetetten, és az „életvezetés” terminusát kifordítva érvel az általános olvasat lehetőségével, amikor arról beszél, hogy „cégvezető vagy, akár van bejegyzett céged, akár nincs, mert azt az embert, aki vagy, te vezeted”. A csereszabatoság, a behelyettesíthetőség mellett tesz hitet egy tragikus sorsú mellékszereplő leírása is: „ha épp nem cégvezető volt, hanem kutató” (77.), illetve ugyanebben a részben: „belé már nem szerethetett ez a zsidó nő, egy másik férfival kellett megtörténnie, és egy másik feleséggel” (78.).



Az egyszerre konkrét és általános síkon működő alkotás viszonylag tömören összegezhető: a mindig sikeres és pályáját érzéketlenül, számító módon, ugyanakkor nagy előrelátással építő ingatlanos cégvezető elhagyja első feleségét egy új kapcsolatért, amely mind magánéleti, mind pénzügyi szempontból a biztos kudarc felé sodorja, azt a keserű felismerést tartogatva, hogy az elhamarkodott döntések és tévedések egy idő után már nem korrigálhatók. A feladott első házassághoz már nincs visszatérés, ahogyan az is könyörtelen felismerésként mutatkozik meg, hogy az egzotikus szigetek bankjaiba kimenekített vagyanon is osztozni kell a második válás során. A szűzsé azonban ennél összetettebb, a könnyen keretezhető

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2020
372 oldal, 3999 Ft

történet nem lineárisan kerül az olvasó elé, sokkal inkább a folytonos kitekintésekre, anekdotákra és visszatérésekre épülő regényépítkezés tartja mozgásban a szöveget. Nagy kérdés ugyanakkor, hogy nem válik-e egy idő után unalmassá, kiszámíthatóvá ez a poétika. Háy új regényében sajnos gyakran ez történik, a szövegkohéziót ráadásul egyébként háttérben maradó történetszálak laza összekapcsolásával igyekszik elérni, ami különösen furcsán hat egy deklaráltan az univerzalitáson, behelyettesíthetőségen alapuló regényvilágban. A kitekintések egy része ráadásul, bármennyire jó is a rendszerváltás veszteseit, a munkájukat veszített gyári dolgozókat leíró jelenet, és bármennyire is eszünkbe juttatja a pályatársak közül Tar Sándor prózájának legjobb pillanatait, zavaróan idegen testnek tűnik ebben a szövegben. Különösen azért, mert a helyenként túlírt anekdoták sok esetben indokolatlanul széttartóvá teszik a cselekményt.

A cégvezetőt a regény felütése a *felfedező* metaforával szemlélteti, ami nemcsak egy, a korszakra vonatkozó kulturális referencia, a regényben is említett Neoton Família *Santa Maria* című diszkóslágere által motivált kép, hanem Kolumbusz megidézésével talán az eltévedésnek, az öntudatlan felfedezésnek is valamiféle jelzésként léphet működésbe. A felfedezőkhöz vagy éppen a későbbi szöveg helyeken szereplő önazonosításokhoz (görög hős, ragadozó, birodalomépítő) társított értéktartalommal szemben azonban egy egészen más típusú metafora is működésbe lép, amikor a szöveg azt latolgatja, hogy vajon a második feleség hogyan mesél majd a férfiről a barátnőinek: „[a]lbban a történetben te egy idélen mesealak leszel, aki lovat vitt a vásárba, de végül egy tyúkkal vagy egy tojással tért haza” (52.). A regény, ha döntően egy nézőpontot követve ismerteti is a cégvezető történetét, ezekkel az apró jelzésekkel utal az azonos történetet elmesélő szövegek lehetséges és szükségszerű polifóniájára. A narráció nagyon gyakran él emellett a megszólítás eszközzel: „Nem, te soha nem tévedsz, mindig tudod, mit kell tenni” (7.), és e kiszólások a történet elbeszélő által is előrevetített kifutását ismerve különösen ironikus színben tűnnek fel. Az elbeszélő maga háttérben marad („Ne kérdezd, hogy ki vagyok, és milyen jogon szólok hozzád”, 260.), ugyanakkor egy ponton saját magát is befogalmazza a történetbe, mintegy utalva arra, hogy az ő élete nem lenne méltó a regényszerű megfogalmazásra, ezzel elvetve az (ön)életrajzi olvasat lehetőségeit, ami persze többé-kevésbé mindig ott bujkál a korábbi művek értelmezési lehetőségeinek sorában.

A banális és a tragikus egymásba játszatása, egymás mellé helyezése jól működik a szövegben, amelynek egyik eklatáns példája a szakítás leírása is: „végül is lapátra tetted az egész addigi életedet, és elszalasztottál egy remek koncertet a Müpában” (51.). Ez a fajta finoman ironikus távolságtartás lehetővé teszi azt, hogy a szöveg ne terelje a befogadóját se túlságosan együttérző, se ítélkező pozícióba, ezáltal megmaradhat az olvasó szenvtelensége. Mindez képes valamelyest ellenpontoszni is azt a hangsúlyos elbeszélői állítást, miszerint az első házasság volt a cégvezető arkhimédeszi pontja, a válás pedig az a rossz döntés, ami minden későbbi negatívum forrásául szolgált.

A vidék–város dichotómia megmozgatása, a kívülről érkező dilemmáinak, esetleges sérelmeinek színrevitele érzékletes, *Az asszimiláns* című Háy-esszével is szépen összecsengő megoldás, ahogyan az anya–fiú elidegenedés ábrázolása is szépen kapcsolódik össze a cégbirodalom építésére vonatkozó törekvésekkel. Az erkölcsi törvény mellett kardoskodó anya egy régi világrend hordozója, cégvezető fia pedig az elvtelen politikai pálfordulások és a bármi áron történő tőkefelhalmozás elkötelezettje. Ugyanez az univerzális családi örökség működik tovább a cégvezetők saját családjának világában, amikor a narráció arról tudósít, hogy „[a] cégvezetők nem ismerték a gyerekeiket” (272.). Mindezek alapján nem meglepő, hogy az idegenségérzet áthatja a kötet egészét, nemcsak az általánosítható címszereplő családi viszonyai és magánéleti kudarcai miatt, hanem az asszimilálódni vágyó vagy éppen kényszerűen lakóhelyet változtató figurák kettős otthontalansága okán is.

A kulturális referenciákkal telezsúfolt szövegtér ugyanakkor (a teljesség igénye nélkül: Puskin, Csehov, Heidegger, Tarkovszkij vagy éppen a *Döglött akták* című sorozat) túlságosan direkt módon igyekszik hatást kelteni, olyankor is, amikor a sejtetés, körülírás célravezetőbb lenne. A regény folyamán mindemellett zavaróan sokszor kerül előtérbe az aktuálpolitika: a 2008-as gazdasági válság szövegbe ágyazása ugyan a történet által megkövetelt, az üzleti hanyatlás előszelét jelző momentum, ugyanakkor az illegális bevándorlás kérdésének, vagy éppen a szélsőjobboldali ideológiák terjedésének ideidézése gyakran öncélú, motiválatlan marad. (Még akkor is, ha a „mindenki bevándorló” gondolat az általános idegenség, valamint a „mindenki cégvezető” logikai ívére is felfűzhető.)

A *cégvezető* mindazonáltal nem csupán a jelent teszi tárgyává, de igyekszik megérteni azokat a történeti folyamatokat is, amelyek a rendszerváltás felemás megoldásaihoz és a jelenlegi közélet alaphangulatához vezettek. A huszadik századi tragédiák számbavétele vagy az államszocializmus korában „az egész életüket gyerekstátuszban” (134.) leélt állampolgárok sorsa bizonyos értelemben egyenes következménye a későbbi időszak kihívásainak, ugyanakkor a narráció arra is figyelmeztet, hogy mennyire hamis a múltbéli kollektív vagy családi sérelmekre történő hivatkozás. Ilyen tekintetben egyformán gyarló a regényben a fővárosba bármi áron visszakapaszkodni vágyó család és a valamikori éhezésre visszautaló sikeres üzletember. Ok-okozati következmények vannak és lehetnek, az előzmények azonban nem szolgáltatnak felmentést a jelenkori tettek alól. A rendszerváltás időszakával kapcsolatban világossá válik az előre leosztott szerepek megléte, a „bárki-ből lehet bárki” (139.) sommás gondolata minduntalan illúzióknak bizonyul, hiszen „nincs olyan társadalmi rend, amiből automatikusan következne az emberi lét boldogsága” (206.). Az a szereplői közlés pedig, miszerint „mindenki rohadt önző, ezt hozta a rendszerváltás” (42., kiemelés tőlem, Sz. M.), éppen e történeti folytonosság tükrében lepleződik le, tűnik fel ironikus fénytörésben. A tőke kapitalista világot mozgató erejét, a politikai kapcsolatok jelentőségét latolgató vagy éppen a kétosztatú politikai palettát leíró részek azonban elmaradnak a történeti távlatot jellemző kidolgozottságtól, és helyenként publicisztikai stílusban fogalmazznak meg állításokat, ami zavaróan kilóg a szöveg teréből. Legfőképpen azért, mert olyan erős értékkelő mozzanatokkal, kinyilatkoztatásszerű elbeszélői szólásokkal dolgoznak, amelyekkel éppen a korábban dicsért polifóniát és távolságtartást kérdőjelezik meg, teszik zárójelbe.

A regény zárata keserű utalás a *Megáll az idő* emblematis gondolatára („így fogunk akkor élni, mert nincs másik élet”), az utolsó mondatban szereplő tagadás pedig („Nem tudom.”, 372.) tovább erősíti a mű során rendre előkerülő egzisztenciális kételyeket. A *cégvezető* értékelésekor kissé zavarban vagyunk, mert bár többnyire jó érzékkel gondolja újra az életmű erősségeit, és poétikai újdonságokkal is szolgál, mindez nem tudja ellensúlyozni a tartalmi és szerkezeti aránytalanságokkal kapcsolatban említett kifogásokat. Koncepcionális bizonytalanságai miatt nem képes tehát megközelíteni a Háy-életmű leg-erősebb szövegeit (például *A gyerek* című alkotást), kérdésfelvetéseinek relevanciája azonban párbeszédképessé teszi, olvasásra, újraolvasásra kínálja.

LOKÁLIS MINTÁK A MAGYAR ÚJ HULLÁMBAN

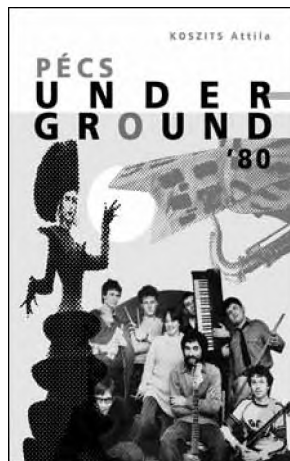
Koszits Attila: *Pécs Underground '80. Ellenkultúra, progresszív és avangard [sic!] tendenciák*

1. A nyolcvanas évek

Koszits Attila könyve jól illeszkedik abba a markáns publikációs hullámba, mely valamilyen stílus korszak-egészsként, az új hullámos *Zeitgeist* megtestesüléseként fogja fel a nyolcvanas évek underground-alternatív kultúráját. A már eddig is jelentős figyelmet kapott törekvések (mint az új szenzibilitás képzőművészete és filmjei, a posztmodern irodalom, az új hullámos popzene) mellett egyre intenzívebb az érdeklődés az olyan területek iránt is, mint a fotográfia, a plakát, az öltözködés és általában a divat.¹ Itt említhetők az olyan speciálisabb jelenségek is, mint a magyar David Bowie-kultusz, annak számos zenei, képzőművészeti, irodalmi, eszmetörténeti elágazásával.² E kontextusban vizsgálható, hogy a nemzetközi new wave popzenei kultúra stílus eszközei miként épültek be mind a magasművészetbe, mind a fogyasztói kultúrába, miként itatja át a fényképezést, a plakáttervezést, a lemezborítók esztétikáját, a kiskereskedelmi butik-kultúrát, a könyvtervezést és így tovább a globális new wave eklektikus, ám mégis karakteres stílusvilága. Mindebben jelentős szemléletformáló és inspiráló szerepük volt a nyolcvanas éveket jellemző „crossover” (a popkultúra és az elit kultúra közötti átjárás szorgalmazó) folyamatoknak,³ melyek nyomon követhetők a korszak hazai alternatív kultúrájában, így a Koszits Attila könyve által tárgyalt pécsi fejleményekben is.

-
- 1 Például: Rideg Gábor (szerk.): *Pokoli aranykor. New wave koncertplakátok a '80-as évekből*. Budapest, Kiesebach Galéria, 2017; Muskovics Gyula – Soós Andrea (szerk.): *Király Tamás '80s*. Budapest, Tranzit.hu, 2017; Havasréti József: Pécs az „új hullám” évtizedében. *Médiakutató*, 2020/1, 115–122. Itt említhetők az *Artmagazin* folyóirat Balázs Kata és Szabó Eszter Ágnes által szerkesztett „nyolcvanas évek” különszámai (2019/1; 2019/8), melyekben többek között Cantu Mari, Monory Mész András, Ujj Zsuzsa, Baksa-Soós Veronika, Baksa Soós János, Király Tamás, Kamondy Ágnes, Bachmann Gábor pályájához kapcsolódó interjúk és elemzések olvashatók.
 - 2 Lásd ehhez: Szabó Eszter Ágnes: Blue Blue Electric Blue (Ziggy Stardust felemelkedése és...). *Tiszatáj*, 2020/7–8, 49–64; Uhl Gabriella: A rajongás archeológiája (Gondolatok El Kazovszkij David Bowie-képéhez). *Tiszatáj*, 2020/7–8, 90–97.
 - 3 Lásd a *Kunstforum International* összeállítását: Paolo Bianchi (Hg.): „Art & Pop & Crossover”. *Kunstforum International* (134), 1996, 192–248.

Pécs: To Hungary Kft.
Pécs, 2020
475 oldal, 7800 Ft



2. A kötet és szerzője

Mintegy tízéves kutatómunka eredményeként készült el Koszits monográfiája Pécs underground-alternatív színtereiről, elsősorban (de nem kizárólagosan) a nyolcvanas évek kulturális mozgásaira koncentrálva. Az egyszerre elegáns és visszafogott vizuális összehatású impozáns kötet három nagyfejezetre tagolva (Pécs kultúrája a hetvenes-nyolcvanas években; Az underground zenei színtér; Interjúk) mutatja be a folyamatokat. A könyv súlypontját (érthetően, hiszen a szerző hivatása szerint popzenei újságíró) az *underground-alternatív popzene* alkotja. Hangsúlyosan és informatív módon mutatja be a sokszínű és „nyüzsgő” pécsi alternatív zenei színteret, ahol a „művészpunk” vonalon a Bizonytalanság, a Pécsi Underground Fórum, a Gruppensex, az Öregek Otthona és társ-zenekaraik, a kortárs zenei vonalon Weber Kristóf, a keményebb rockzenei vonalon pedig többek között a HGM, a Morris, a Klán mozogtak. Ugyanakkor további színtereknek is nagy figyelmet szentel. Felsőrolásszerűen lássuk a főbb témaköröket: intézményrendszer (galériák, művházak, klubok, koncerthelyek); színház, kortárs tánc, filmklubok, kortárs zene, valamint jazz, képzőművészet, fotográfia, irodalom, egyetemi élet, budapesti alkotók és előadók Pécsen, pécsi új hullámos zenekarok; végül a kötetet harmincegy darab, a hajdani kulcsszereplőkkel (néhány kiragadott példa: Kosári Aurél galériával, Pinczehelyi Sándor, Kismányoky Károly, Mátis Rita képzőművészekkel, Harnóczky Örs és Kálmándy Ferenc fotográfusokkal, Tresz Zsuzsa jelmeztervezővel, Szilágyi Eszter Anna költővel) készített interjú zárja le. Koszits szeretettel és empátiával idézi fel a pécsi színtér tragikus körülmények között korán elhunyt és immár mitikus rangra emelkedett lokális hőseinek: Kiss Sándor esztéta-irodalmárnak és Hardy Péter punkzenész-színházi embernek az alakját-pályáját is.

Koszits az 1998 és 2010 között megjelenő *Echo* magazinban, illetve a *Pécs Lexikon*ban korábban is publikált már a város underground-alternatív zenei életével kapcsolatos írásokat.⁴ Később az ötletgazdája és főszerzője volt a 2014-es *Pécsi underground a 80-as években* című kiállításnak és kisebb fesztiválnak, melyet mostani könyve meghatározó előzményének, inspirációs forrásának tekint (9.). Idővel a kérdés iránti érdeklődése mind intenzívebb és manifesztáltabb lett; nagyjából a 2014-es kiállítás óta tudhatták az érdeklődők, hogy a pécsi underground kultúra átfogó feldolgozásán munkálkodik. Eközben bekapcsolódott több, az államszocialista korszak popzenéjét, illetve alternatív kultúráját feldolgozó kutatási program tevékenységébe is. Az egyik a néhai Cseh Tamás Programból kialakult *Hangfoglaló Program*, ahol rocktörténeti konferenciák szakmai előadójaként, szakíróként, bloggerként egyaránt találkozhatunk nevével. A másik az ex-kommunista országok tudományos akadémiáinak konzorciumaként létrehozott *Courage – Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe* elnevezésű projekt, mely a kelet-európai országok ellenzéki kultúrájának archívumait dolgozta fel.⁵ A pécsi underground popzene archiválásának kérdéseiről előadást tartott a *Courage*-projekt 2017-es *Ellenzékiség a zenei gyűjteményekben* című konferenciáján, továbbá a magánarchívumáról készített profil bekerült a program web-adatbázisába is.⁶

4 Romváry Ferenc (szerk.): *Pécs Lexikon*. 1-2. kötet. Pécs, Pécs Lexikon Kft., 2010. Az *Echo* működéséről lásd Szijártó Zsolt tanulmányokban gazdag írását: *Az Echo-paradigma. Jelenkor*, 2011/3, 293–298.

5 Lásd ehhez: Apor Balázs – Apor Péter – Horváth Sándor (Eds.): *The Handbook of Courage. Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe*. Budapest, Hungarian Academy of Sciences, 2018.

6 Koszits Attila: Pécs Underground '80. Egy magánarchívum története és reprezentációja. In: Apor Péter és mások (szerk.): *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2018, 373–383. Az említett profil adatai: <http://hu.culturalopposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n38819&type=collections>

3. Módszer és filológia

Koszits Attila több okból is bonyolult (sőt kényes) feladatra vállalkozott könyve megírásával. Egyrészt olyan folyamatokat dolgozott fel, melyeknek egyszerre volt megfigyelője, krónikása és résztvevője, egyszerre helyezkedett el „kint és bent”, ami egyébként nem ritkaság, hiszen például – mutatis mutandis – Beke László vagy Perneczky Géza is egyszerre volt alkotó közreműködője, valamint művészettörténész értelmezője a magyar neoavantgárdnak. Az efféle kettős pozíciónak mindig vannak előnyei (fokozott kompetencia, autenticitás, saját archívum, műhelytitkok, nehezen hozzáférhető információk birtoklása), ugyanakkor hátrányai is, ami többnyire a kellő távolságtartás hiányában mutatkozik meg. Mind a nemzetközi, mind a hazai underground kutatásának izgalmas problémája, hogy a különféle diskurzusok (fanzine-irodalom, művészeti szamizdat, privát archiválás, hivatalos sajtó, újságjelentések) szövevényében létrejött források egyrészt nagyon eltérő és szelektált képet adnak tárgyukról, másrészt többnyire maguk is részei az underground-alternatív kultúrának, ezért különösen alapos kritikai olvasatot igényelnek.

A distanciaalkotás egyik lehetséges módja a szóban forgó jelenségek minél körültekintőbb kontextualizálása. Koszits egyrészt (és elsősorban) a lokális (tehát a pécsi) szinterek, másrészt a fővárosi mozgások, és végül a nemzetközi fejlemények egyre táguló, illetve egyre szűkülő köreit megrajzolva kontextualizálja tárgyát; elsősorban periféria és centrum kapcsolatának mintázataira és dinamikájára koncentrálván. A súlypontok és az erővonalak azonban elvesznek az információk tömegében, a felhalmozott adatok mind mennyiségükönél fogva, mind a fogalmi keretezés hiányában nivellálják egymást. A kevésbé bennfentes olvasó valószínűleg nehezen tudja majd eldönteni, hogy ki-mi és miért számított fontos szereplőnek vagy törekvésnek a nyolcvanas évek pécsi underground kultúrájában (bár kétségtelen, hogy a kötetet lezáró nagyinterjúk szolgáltattak ehhez kapaszkodókat, nyilvánvalóan már a megszólaltatottak körültekintő kiválasztásának köszönhetően is). Mindemellett Koszits könyvének karakterét sok tekintetben az efféle vállalkozások alkalmával szinte kötelező „nemzedéki névsorolvasás” gesztusai határozzák meg.

Más szempontokból nézve a kötet jól teljesít: érzékelhetően törekszik például az empirikus megalapozásra, mind a könyvészeti-filológiai, mind a vizuális dokumentációt, mind az interjúk impozáns sorát illetően. Forrásait hivatkozva, adatainak eredetéről-hozzáférhetőségéről beszámol, még arra is gondot fordít, hogy a saját emlékezetére és emlékeire épített adatokat lehetőség szerint külső forrásokkal erősítse meg. Mellesleg: az egész kötet rendelkezik valamiféle adattár-jelleggel, ami egyrészt eltávolítja Koszits művét mind a történeti-szintetizáló, mind a teoretikus monográfia műfajától, másrészt ezért az adattár-jellegért a pécsi underground minden jövőbeli kutatója hálás lehet.

Szerzőnk látásmódja alapvetően az egyéni, illetve a csoportos teljesítményekre irányítja a figyelmet (egyrészt az underground helyi hősök, kultúrmunkások, művészszemélyiségek, másrészt csoportok, zenekarok, műhelyek, társulások, együttesek tevékenységét illetően), valamint az ezeket összekapcsoló intézményekre. A könyv számos vonatkozásában nagyon érdekfeszítő és jól használható művház-, illetve klubtörténet. Ezzel szemben bizonyos forrástípusok és ezek mibenléte iránti érdeklődése változó. Talán csak a filológia és az archiválás kérdései iránt az átlagnál jobban érdeklődő kritikus beszél belőlem, de szívesen olvastam volna többet arról, hogy azok a dokumentumok, melyek Koszits könyvének empirikus alapját alkotják, önmagukban is részei voltak a nyolcvanas évek underground-alternatív kultúrájának, melyben a legkülönbélebb mediális, kommunikációs, reprezentációs funkciókat töltötték be.

Természetesen Koszits könyvében is fontos szerepet játszanak a fényképek, a plakátok, az aprónyomtatványok, továbbá a korabeli sajtótermékek. Úgy vélem azonban, hogy ezekre, vagy ezek valamiféle gondosabban szelektált körére építve tudatosabban lehetett volna

rekonstruálni például az underground kultúra szükségszerű vonzódását az (ön)archiválási gyakorlatokhoz, ugyanis tagjaik intézményellenességükből következően joggal tartanak attól, hogy semmiféle nyom, híradás, dokumentum nem marad fenn róluk a jövőben. Lássunk néhány példát. Ilyen dokumentum a könyvben többször is említett *Rock Tájoló* című alkalmi kiadvány (lásd 40–41.), mely az Ifjúsági Ház Rock Klubjának információs lapjaként indult, ám végül csupán egyetlen száma jelent meg.⁷ A füzet jellegzetes példája volt a korabeli fél-legális, fél-szamizdat „szürkeirodalomnak”, tehát a vállalatok, kutatóintézetek, társadalmi szervezetek, egyetemi közművelődési bizottságok által gondozott belső kiadványoknak, melyeket kisebb szigorral szerkesztettek-cenzúráztak, így olyan anyagokat is publikálhattak, melyek az első nyilvánosság fórumain nem biztos, hogy megjelenhettek volna. Koszits lapja részben épp a pécsi underground-alternatív színtér történéseiről tudósított, például az 1984-es *Art Rock – Új Hullám* fesztiválról, amit a Trabant együttes pécsi fellépése koronázott meg (145–148.).

A Trabant pécsi koncertjét egy bootleg-felvétel is megörökítette, mégpedig a Koszits által birtokolt (és kézzel rajzolt Trabant-emblémával dekorált) magnókazetta (147.). A koncerteken vagy alkalmi stúdiókban rögzített, majd másolás és kazettacsere útján terjesztett felvételek jellegzetes részét képezték a korabeli új hullámos kultúrának, így ez a kazetta nem csupán a kultusz része (hiszen a Trabant talán a „legkultabb” kultikus hazai zenekar), nem csupán afféle archívumi lelet, hanem a korszakot és annak információterjesztési szokásait mélyen jellemző médiatörténeti dokumentum is egyúttal. A kötetben közölt bőséges, ám kissé kaotikus fotóanyag ugyancsak több történeti reflexiót igényelt volna. Egyrészt a felhasznált vizuális anyag maga is erősen összetett (privát fotók, koncertfotók, sajtófotók, művészfotók, konceptuális fotómunkák), másrészt a fotózásnak általában véve is igen előkelő helye volt a nyolcvanas évek new wave kultúrájában-esztétikájában.⁸ Sajnáltam, hogy Koszits csak igen keveset foglalkozik az itt említhető „underground” irodalmi lapokkal, mint az *Igen-Nem*, a *Metszet* vagy a *Délután* (p. m.), illetve a *Délután Almanach*.⁹ Sajtórendészeti státuszukat tekintve (akárcsak a fent említett *Rock Tájoló* is) ezek a lapok valójában engedélyezett kiadványok voltak. Miként a korszak underground sajtójának kutatója és bibliográfusa fogalmaz: „nem tekinthető[k] hagyományos értelemben folyóiratnak, akadnak közöttük olyanok, amelyeknek csak egy vagy két száma jelent meg, az egyetemi lapok inkább rendszeresen (vagy rendszertelenül) megjelenő antológiák voltak, mintsem folyóiratok”.¹⁰

7 Dokumentációja megtalálható a *Courage*-projekt archívumában is: <http://cultural-opposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n230970>

8 Lásd többek között: Szilágyi Sándor: *Neoavantgárd tendenciák a magyar fotóművészetben, 1965–1984*. Budapest, Új Mandátum, 2007.; Oltai Kata: Újhullámosok fotón. In: Rieder Gábor (szerk): *Pokoli aranykor*, 243–247.; Havasréti József: „Elszaladni késő, itt maradni kár”. Kálmány Ferenc fotográfiai és a pécsi alternatív színtér. *Jelenkor*, 2017/11, 1214–1225.; Váczy András: Muszáj volt valamit csinálni. Beszélgetés Ujj Zsuzsival. *Artmagazin*, 2019/1, 48–55.; valamint Szabó Eszter Ágnes interjút Vető Jánossal, illetve Zátonyi Tiborral az [Artportal.hu](http://artportal.hu) weboldalon.

9 *Metszet*. A JPTE Művészettudományi Intézetének kiadványa. Főszerkesztők Gallasz József és Hárs György Péter. *Délután* (p. m.), 1990; *Délután Almanach*, 1992. Kiadja a Perem Alapítvány. Szerkesztők: Arató Ferenc, Bernáth Gábor, Gyulai Csaba, Kiss Sándor, Mekis D. János, Schindler Endre, Simon Vanda. Az *Igen-Nem* címlapját közli Koszits könyve is (109.). Ötven példányban jelent meg, szerkesztői Farkas Zsolt, Gallasz József, Hárs György Péter, Kiss Sándor voltak.

10 Bényi Csilla: Underground, alternatív, szamizdat irodalmi és képzőművészeti folyóiratok bibliográfiája. In: Deréky Pál – Müllner András (szerk.): *Néjma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*. Budapest, Ráció, 2004, 348–366., 348.

4. Underground?

Ha a kötetben bemutatott törekvések *intézményes háttérét* vesszük szemügyre – ami nélkülözhetetlen annak mérlegeléséhez, hogy ezek a dolgok egyáltalán mennyiben tekinthetők undergroundnak – meglehetősen heterogén képpel találkozunk. E körülmény egyrészt a Kádár-korszak sajátos művelődési, kulturális és kultúrpolitikai viszonyaiból ered, másrészt abból, hogy az „underground kultúra” önmagában is meglehetősen homályos körvonalakkal rendelkező jelenségkör, illetve kategória.¹¹ Noha nyilvánvaló, hogy számos jelenség, amellyel a könyv foglalkozik, nem nevezhető se undergroundnak, se alternatívnak, mégis érthető, hogy szerzőnk igyekezett minél több szereplőt és törekvést megnevezni, adatolni, dokumentálni és az underground-alternatív kultúra összefüggésében tárgyalni, részben azért, hogy növelje a könyvében nyújtott kép hitelességét és gazdagságát, másrészt azért, hogy egyes adatok (és a hozzájuk tartozó személyek és törekvések) megmeneküljenek a feledéstől oly módon, hogy beépülnek valamely nagyszabású lokális narratívába.

A hetvenes-nyolcvanas évek magyar undergroundját tekintve megállapítható, hogy csak igen kevesen törekedtek teljes – mondjuk így – „helyzeti” elszigeteltség létrehozására, hogy aztán ebben a környezetben mindentől függetlenül, autonóm módon, kizárólag a saját szabályaik szerint alkothassanak. Ilyen kivételes eset volt Budapesten Halász Péter és Bálint István Dohány utcai lakásszínháza, a Trabant együttes kezdeti működése (noha Xantus János *Eszkimó asszony fázik* című filmjének sikere nyomán a szobazenekarként induló Trabant turnézni kezdett, sőt, kislemezük is megjelent, mely a film zenéjét tartalmazta) vagy bizonyos művészfolyóiratok (a *Szétfolyóirat*, az *Aktuális Levél*, a *Sznob International*) példája. Ezek a produkciók egyáltalán nem érintkeztek a hivatalos kultúrával. Gyakoribb esetnek számított azonban, hogy az underground-alternatív törekvések ráépültek a tőlük függetlenül létező állami/hivatalos intézményrendszer bizonyos formáira (művelődési házak, filmszínházak, kutatóintézetek, főiskolai kollégiumok stb.), ahol (noha kétségtelenül marginális pozícióban) valamiféle védeltséget élvezve, az intézményes fenntartók szándékait kijátszva hoztak létre olyan kulturális produkciókat, melyeket a hivatalos ideológiai-esztétikai normáktól, illetve a mainstream törekvésektől független, azokat tagadó, netán aláásó mozzanatok határoztak meg. A kulturális-művészeti underground inkább élőködött a hivatalosan biztosított kereteken, teljes illegalitásba és hermetikus elkülönültségbe burkolózó „földalatti” produkciók csak kis számban léteztek.

Az államszocializmus kultúrpolitikája előszeretettel hozott létre olyan intézményes kereteket, melyek között a rendszerkonform kultúrába be nem illeszkedő művészek tevékenykedhettek – valahol a közművelődés, az amatőrmozgalmak és az ifjúságpolitika keresztmetszetében elhelyezkedő sűrű zónában. Mindez nem elsősorban támogató, hanem sokkal inkább valamiféle gettóképzési szándékkal történt, így ugyanis hatékonyabban tudták ellenőrizni az efféle helyeken csoportosulókat.¹² „A KISZ lett megbízva azzal, hogy ezeket a homályos- vagy határterületeket a saját ernyője alatt tartsa” – emlékezik vissza Orbán György egy konkrét példára, a pécsi Fiala Művészek Klubja létrehozására (247.). Viszont az is kétségtelen, hogy e „kulturgettókban” idővel nem úgy alakultak és működtek a dolgok, ahogy azt a hatalom elgondolta: a papíron hivatalos és engedélyezett helyekre rátelepült egy azon élőködő alternatív szcéna, mely sokszor nem kevés fejfájást okozott a fenntartók-

11 Lásd: Havasréti József: *Alternatív regiszterek*. Budapest, Typotex, 2005, 26–29.

12 Ilyen volt Budapesten a Fiala Művészek Klubja, vagy (egy orosz példát említve) a híres leningrádi art punk színtér, olyan együttesekkel, mint a Kino, Aquarium, Zoopark, Alisa (tehát az orosz „Red Wave”), melynek kibontakozása a szovjet állam által létrehozott, 1981 és 1991 között működő *Leningrad Rock Club*, valamint az *Association of Experimental Visual Art* keretei között ment végbe (lásd: Crowley, David – Muzyczuk, Daniel: *Notes from the Underground. Art and Alternative Music in Eastern Europe, 1968–1994*. Łódź – London, Muzeum Sztuki – Koenig Books, 2016, 44–56).

nak. Ezért is volt kulcsszerepe az ilyesféle intézmények vezetőinek és egyes alkalmazottaknak (jellemzően a népművelőknek), akik választhattak, hogy a kultúrpolitikát képviselik az alternatívokkal szemben, vagy az alternatívokat a hatalommal szemben, vagy a kettő között egyensúlyoznak. Ezért is fontosak a népművelőkkel vagy az ehhez hasonlatos közművelődési funkciókat ellátó állásokban dolgozókkal készített interjúk Koszits kötetében.¹³

5. Pécs és a nem-pécsi underground

Nagyon érdekesek és informatívak a korabeli új hullámos kultúrához tartozó nem pécsi előadók pécsi bemutatkozásáról szóló fejezetek. Nagyobb áttekintés foglalkozik a Spions, az URH, a Bizottság, az Európa Kiadó, a Trabant, a Sziámi-Sziámi, a VHK, a nyugatnémet Surplus Stock, az afro-rockot játszó Hector Zazou, valamint az egykori Velvet Underground-tag Nico pécsi szereplésével. Ebbe a nagyobb egységbe illeszkedik a Talking Heads budapesti fellépéséről írott koncertkritika is, melynek pécsi vonatkozása nincsen (leszámítva, hogy Koszits írta a már említett *Rock Tájaló* második számába, melynek azonban meghíűult a megjelenése), viszont teljesebbé teszi a nyolcvanas évek posztpunk/new wave zenei kultúrájáról nyűjtott képet, már csak azért is, mert a Talking Heads a magyar új hullámra, így például az Európa Kiadóra is hatott.

E beszámolók egyes vonatkozásaira még visszatérek, most csupán arra utalnék, hogy a szóban forgó fejezetek jól reprezentálják a kötet egészével kapcsolatos nagyobb szerkesztési problémákat is. Egyrészt mindegyik ilyen fejezetben terjedelmes részletek találhatóak, melyeknek kevés közűk van a pécsi undergroundhoz. Többnyire interjúk és interjúrészletek, melyek a nyolcvanas években, vagy már a rendszerváltás után készültek. Mostani közreadásukat talán indokolja, hogy témájuk-tárgjuk valóban az akkori new wave mozgások része volt, így a pécsi fejleményekhez is kontextust rajzolnak, de egy részűkön érződik, hogy csupán azért kerültek át Koszits mostani könyvébe, hogy „semmi ne vesszen már kárba”.

Koszits könyvében, illetve az említett Spions-, URH-, Bizottság-, Trabant- stb. fejezetekben az a probléma jelentkezik, hogy az *akkori* és a *mostani* megfontolások-viszonyulások öszszemosódnak. A kötet nem érvényesít sem egységes, sem következetes értelmezői-történetírói perspektívát; voltaképp három Koszits Attilát olvasunk. Egyrészt a nyolcvanas évek akkori jelenidejében vizsgálódó és fogalmazó szerzőt, másrészt a kilencvenes évek újságíróját (a kötetben olvasható szövegek egy része ugyanis ekkor íródott), végűl pedig a kétezertizes években tevékenykedő, immár inkább történetírói szerepben feltűnő szerző hangját halljuk. Ezt a múlt, a félműlt, illetve a jelenkor egyes dimenzióiból összeálló szólamkeveredést vizuális szempontból a könyv illusztrációi is tükrözik: tájékoztató felirattal vagy felirat nélkül kerülnek egymás mellé olyan fényképek, melyek részben Pécsen készültek, részben máshol, részben a nyolcvanas években, részben évtizedekkel később, részben ismertek és már a nyilvánosság elé kerültek, részben eddig közöletlenek-ismeretlenek és így forrásértékűek.

A „nem pécsiek” pécsi megmozdulásai, illetve a rájuk vonatkozó beszámolók akkor válnak izgalmassá, ha nem csupán vendégjátékról, vidéki turné egyik állomásáról, vagy éppen alkalmi szereplésről van szó, hanem amikor ehhez társult valamilyen termékeny szakmai vagy személyes kapcsolat a pécsi szereplőkkel. Példaként említhetők Király Tamás divatbemutatói, elsősorban is az 1984-es rendezvény a Pécsi Galériában.¹⁴ A Pinczehelyi Sándor által igazgatott galéria az idő tájt a helyi alternatív kultúra legfonto-

13 Lásd a Kosári Auréllal, Orbán Györggyel, Nagy Sándorral, Pálmai Tamással, Apró Antal Zoltánal készített interjúkat.

14 Az 1993-as show a Nevelők Házában kívűl esik a kötet (elvi) időhatárain, a Nemzeti Színházban tartott 1997-es gigarendezvény pedig talán mégsem nevezhető undergroundnak.

sabb helyszíne volt, a „pécsi underground világ bölcsője”, mint Koszits egy helyen fogalmaz (258.), punkzenei koncertekkel, alternatív színházi eseményekkel, performanszokkal, hol többé, hol kevésbé zajos, olykor botrányos bulizásokkal. A Galéria falai között kialakult társasági élet viszonylagos zártsága biztosította a bármiféle underground státuszhoz tartozó *társasági exkluzivitás* élményét is,¹⁵ mely a szélesebb közönségretegek felé nyitottabb művelődési házakról, illetve az azokban található italmérésekről kevésbé mondható el. A galériás rendezvényeken valóban felvonult a pécsi „közeg”, az a társaság, mely az akkori pécsi underground szűkebb körét alkotta.

Király Tamáshoz visszatérve: a tervező 1980 és 1988 között Koppány Gizella eredetileg pécsi, majd pályáját Budapesten, végül Berlinben folytató jelmeztervezővel együtt működtette a budapesti Petőfi Sándor utcában található New Art Stúdió elnevezésű „punk butikot”.¹⁶ Pécsen is együtt mutatkoztak be, a kommersz divatbemutatók határain jóval túllépő show egyszerre volt felfogható képzőművészeti performansznak, multimedialis divateseménynek, mint Koszits megjegyezte: afféle „ruhakoncertnek”. Az alkalmi manökenek között szerepelt a pályakezdő színésznő Lang Györgyi, illetve pécsi egyetemisták, műkedvelők és fiatal művészek. Ez az esemény elhelyezhető egy olyan, a korabeli dizájntörekvésekhez szorosan kötődő kontextusban, melynek részei Koppány Gizella mellett Tresz Zsuzsa jelmeztervező, illetve Czakó Zsolt grafikus voltak.¹⁷ Pécsben a tényleges együttműködések és kapcsolatok, részben pedig a munkáik által megtestesített és (szó szerint, illetve átvitt értelemben is) színpadra állított izgalmasan örvénylő új hullámos látványvilág pontosan illeszkedett mind a helyi, mind a fővárosi, mind a nemzetközi new wave (és csak részben divattörténeti) mozgások sorába. Király Tamás törekvései valóban arculatot adtak a magyar új hullámnak; bizarr stílusának alkotóelemei (az extravagáns frizurák, a tükröjelvények, a túlméretezett zakók és nadrágok stb.) szelídebb formában feltűntek – természetesen nem kizárólag Király közvetítésével – a pécsi színtér szereplőinek öltözködési kultúrájában is.

Ugyancsak szorosabb szálakkal kötődött Pécs underground színtereire a szentendrei Vajda Lajos Stúdió, valamint a VLS képzőművészeiből alakult Bizottság együttes működése. Ef Zámbó István festő (a VLS, illetve a Bizottság egyik tagja) 1981-ben egy hónapot töltött Pécsen a Pécsi Grafikai Műhely vendégeként, valamint számos kiállításon részt vett. A Bizottság együttes a nyolcvanas évek elején (vagyis fénykorában) három alkalommal lépett fel a városban (József Attila Művelődési Ház, 1981; Jogi Egyetem nagyelőadó, 1981; Szabadtéri Színpad, 1982), de a helyi underground színtér szempontjából lényegesebbek a további kötődések. A zenekar három tagja (Wahorn, feLugossy, ef Zámbó) 1985 februárjában rendezett kiállítást a Pécsi Galériában, *A 3 fő erény* címmel. A megnyitón a három festőből alakult Neoszarvasbika nevű alkalmi zenekar lépett fel. Az eseményen jelenlévő Kálmándy Ferenc fotóin az előadók mellett a pécsi színtér számos alakja (Hardy Péter punkénekes, Kiss Sándor esztéta, a Focus csoport tagjai: Marsalkó Péter, Harnóczy Őrs, Cseri László) felismerhető a közönség soraiban (134.).

A Bizottság és talán leginkább feLugossy László volt a mintaképe Hardy Péter első zenekarának, a Bizonytalanságnak (dadaista külsőségek, groteszk színpadi mozgás, happening-elemek, vad szövegek). Hardy színpadi munkájára is feLugossy polgárpukkasztó stílusa hatott a legerőteljesebben, de az sem mellékes körülmény, hogy a pécsi zenekar nevébe

15 Havasréti József: *Alternatív regiszterek...*, 44–50.

16 Lásd: Muskovics Gyula – Soós Andrea (szerk.): *Király Tamás '80s*, különösen 38–45.

17 Azt a körülményt, hogy az említett törekvésekhez kapcsolódó részletek milyen szoros (személyes, szimbolikus, vizuális) összefüggésrendszert képeztek, jól érzékelteti, hogy a Czakó Zsolt 1987-es pécsi kiállításának plakátján látható portrén a művész éppen egy Lang Györgyi fényképéből fabrikált kítűzöt, valamint a Király által divatba hozott tükröjelvényekből álló kollekciót viseli zakóján (részletesebben lásd: Havasréti József: *Pécs az „új hullám” évtizedében*, 120.).

egyetlen hang/betű híján bele lett foglalva a példakép neve is: Bizo(my)t(alan)ság. Egészében véve azt mondhatjuk, hogy a Bizonytalanság együttes igencsak úgy hatott 1983-ban, mint egy miniatűr pécsi „Bizottság-alprojekt”. A VLS és a Bizottság pécsi kötődéseit illetően említhető még Weber Kristóf pécsi zeneszerző, aki vendégzenészként közreműködött a Bizottság fellépésein is, baráti körükhöz tartozott, majd 1994-ben feLugossyval együtt jegyezte a *Szép levegő* című kamaraooperát (135; 377–378.), illetve Wahorn Andrással is több alkalommal együtt koncerteztek.

Koszits könyve részletesen foglalkozik olyan pécsi vendégszereplésekkel is, melyek azért váltak különösen fontossá, mert a szóban forgó előadó magyarországi tevékenysége annyira izoláltnak vagy rövidnek bizonyult, hogy annak minden pillanata fontos fejezetet kap az underground történetében. Ilyen például a Spions együttes pécsi fellépése. A magyar art-punk és az új hullám történetének legfontosabb előzményeként számontartott csoport, illetve a zenekar fő ideológusa és frontembere: Molnár Gergely tevékenysége meghatározó részét képezte a hazai performansz-, illetve médiaművészeti törekvéseknek.¹⁸ A Spions összesen három magyarországi fellépése közül a pécsi volt az egyik (nem mellesleg az utolsó is), továbbá a csoport egyetlen vidéki bemutatkozása. A koncertre az akkori Pollack Mihály Műszaki Főiskola nagyelőadójában 1978 áprilisában került sor (a pontos dátum nem ismeretes). A műsor hamar véget ért műszaki hiba miatt. Koszits a Spions-főideológus/frontember Molnár Gergely mellett kulcsszerepet játszó, alkotótársi szerepet betöltő Najmányi László és Müller Péter Sziámi, valamint Menyhárt Jenő emlékei alapján rekonstruálja a pécsi fellépés történetét, valamint a helyi színtérről megszólítja Kálmándy Ferencet és Harnóczy Örsöt (utóbbi mellesleg az itt recenzeált kötet tervezője) is, akik ugyancsak ott ültek a közönség soraiban (124–128.). Valóban izgalmas látni, ahogy Koszits Attila kutatásain keresztül kirajzolódik egy érdekes történet, amiről sokáig csupán egyetlen legendaszerű adatmorzsa (a „Spions félbeszakadt pécsi fellépése”), valamint egyetlen fénykép volt ismeretes, és arról se lehetett tudni sokáig, hogy egyáltalán hol is készült.¹⁹

*

Bizonyára az eddigiekből is kiderült, hogy Koszits Attila könyvét nagyon fontos és értékes munkának, de nem hibátlannak és nem kritizálhatatlannak tekintem. Befejezőként megfogalmaznék néhány további bíráló észrevételt, melyek akár a szerző, akár az olvasó, akár egy későbbi újabb (javított, netán átdolgozott) kiadás előkészítői számára megfontolandók lehetnek. A kötet vizuális megoldásai inkább a képzőművészeti albumszerűséget, helyenként a magazin-formátumot, sőt a fanzine-kiadványok vidám káoszát idézik, mindez zavarhatja a könyvet valóban tudományos monográfiaként használó olvasókat. Feltűnő lehet még a kevésbé tájékozott olvasók számára is, hogy egyes részleteknek nincsen köztük a pécsi folyamatokhoz, egyes anyagok kívül esnek a kötet időhatárain, illetve egyes jelenségek még kelő nagyvonalúsággal sem nevezhetők undergroundnak. Elírások, sajtóhibák, tárgyi tévedések, figyelmetlenségek is akadnak. Hibajegyzéket nem készítettem, elvégre a *Jelenkor* folyóirat mégsem a *Budapesti Könyvszemle*. A könyv egyes részei kissé redundánsak, a fejezetek olykor a könyv végén olvasható nagyinterjúk szövegéből vett terjedelmes idézeteket tartalmaznak. Talán nemcsak egy szerkesztő, hanem egy szaklektor bevonása is indokolt lett volna. Mégis: összes kritikai megfontolásom ellenére is örömmel, sokat tanulva, nagy elismeréssel forgattam-olvastam a szerző hatalmas munkáját; gratulálok Koszits Attilának.

18 Lásd: K. Horváth Zsolt: A gyűlölet múzeuma. Spions 1977–1978. *Korall* (39), 119–144.; Havasréti József: *Alternatív regiszterek*, 157–208.

19 Egyébként ez a fotó került a zenekar archív anyagait közreadó CD borítójára is (Spions: *Menekülj végre*. IG Records, 2009).

KRÓNIKA

PANNON PRÓZA? *A kései Mészöly és a Közép-Európa-gondolat* címmel rendezett online konferenciát a Mészöly Miklós Egyesület december 4-én. A rendezvényt *Székési Endre* nyitotta meg, előadói és felszólalói *Ágoston Zoltán, Bazsányi Sándor, Bencsik Orsolya, Demény Péter, Győri Orsolya, Lovízer Lilla, P. Simon Attila, Szolláth Dávid* és *Vári György* voltak. A rendezvény íróvendégeként *Földényi F. László* szerepelt, akit *Jánossy Lajos* kérdezett. Az eseményről *Ágoston Zoltán* tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

IRODALMI DÍJAK. A Horváth Péter Irodalmi Ösztöndíjat idén *Bartók Imrének* ítél-

ték oda *Majmom, Vergilius* című kötetéért. – A Füst Milán-díjat ez évben költő kategóriában osztották ki, *Terék Anna* és *Sirokai Mátyás* kapta meg. – Az idén alapított miskolci Szinva Irodalmi Díjjal *Szvoren Edinát* tüntették ki. – A Városmajor 48 Irodalmi Társaság Életműdíjában *Rakovszky Zsuzsa* részesült. Gratulálunk lapunk szerzőinek!

*

PÉCS TÖRTÉNETE. Megjelent a Pécs-nagymonográfia harmadik kötete, amely a török hódoltság korának történetét dolgozza fel. A könyvet *Sudár Balázs, Varga Szabolcs* és *Varga J. János* jegyzik, főszerkesztője *Vonyó József*. Az online bemutatóra december 16-án került sor.

Szerzőink

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Bencsik Orsolya (1985) – író, Szegeden él.

Móser Zoltán (1946) – fotóművész, Mecseknádasdon él.

Komoróczy Géza (1937) – történész, Budapesten él.

Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, az MTA BTK ITI tudományos munkatársa, Budapesten él.

Gelencsér Gábor (1961) – filmesztéta, az ELTE Filmtudomány Tanszékének docense, Budapesten él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

P. Simon Attila (1988) – független kutató, fordító, Nantes-ban él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Marosvásárhelyen él.

Krasznahorkai László (1954) – író, Berlinben él.

Markó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

Lackfi János (1971) – költő, műfordító, Zsámbékon él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* volt főszerkesztője, Debrecenben él.

Vida Kamilla (1997) – költő, a BME GTK hallgatója, Budapesten és Bólyban él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Rigó Kata (1967) – iparművész, író, Budapesten él.

Lövési László (1972) – költő, a csíkszeredai *Székelyföld* szerkesztője, Csíkszentdomokoson él.

Petrik Iván (1971) – költő, író, Pápán él.

Papp-Für János (1976) – költő, Hajdúböszörményben él.

Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Dérczy Péter (1951) – kritikus, Budapesten él.

Owaimer Oliver (1995) – a Szegedi Tudományegyetem magyar-történelem szakos hallgatója, Szegeden él.

Szántai Márk (1993) – az SZTE BTK PhD-hallgatója, Szegeden él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

SZÁNTAI MÁRK: Korunk (anti)hőse (*Háy János: A cégvezető*) 110
HAVASRÉTI JÓZSEF: Lokális minták a magyar új hullámban (*Koszits Attila: Pécs Underground '80*) 113

KÉPEK

Móser Zoltán fotói 10–15

MELLÉKLET

2020. évi tartalomjegyzék

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSÉTT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Irodalmi Nobel-díj 2020

LOUISE GLÜCK versei 121
LOUISE GLÜCK: Az őszinteség ellen (*esszé*) 127

*

GYÖRFFY ÁKOS versei 136
MESTERHÁZY BALÁZS versei 140
KERESZTESI JÓZSEF versei 142
MILBACHER RÓBERT: Árnyak (*regényrészlet*) 146
FODOR JANKA: Montebello (*novella*) 153
BARNA IMRE: Stop time (*elbeszélés*) 159
DOMJÁN GÁBOR: 2009. július 16., szerda (*elbeszélés*) 163
JÁNOSA ESZTER versei 167
SZÉKELY SZABOLCS verse 169
MELIORISZ BÉLA versei 172
FECSKE CSABA verse 174
BALOGH MAGDOLNA: Elbocsátott nyelvek (*avagy az egykori Pozsony soknyelvű közegének mai nyomai*) (fordítói előszó) 175
JOZEF TANCER: Elbocsátott nyelvek. Hogyan beszéltünk egykor Pozsonyban? („Nem tudom”, *avagy az anyanyelv buktatói*) 176

*

STANDEISKY ÉVA: Egy megrendítő kapcsolat (*Simon Jolán és Kassák Lajos*) 184
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Áprily Lajos, az első kötetes szerző (*tanulmány*) 197
GÁLOSI ADRIENNE: Vándorzómanó (*A Variációk a Színes városhoz – Zománcművészeti kísérletek Bonyhádon [1967–1972] című pécsi kiállításról*) 204

*

DECZKI SAROLTA: Sekrestyés Pista evangéliuma (*Milbacher Róbert: Angyali üdvözlések*) 210
FENYŐ DÁNIEL: Nehéz műfaj (*Orcsik Roland: Legalja*) 214
NÉMETH ÁKOS: Egy öntudatos hampsteader (*Sárközi Mátyás: Hampstead. London művésznegyede*) 219
THOMKA BEÁTA: Kettős mesterségbeli tudás (*J. W. Coetzee: Fogaskerekek. Kritikai írások*) 222
VENYERCSÁN DÁVID: A dokumentumokon túl (*Philippe Sands: Kelet-nyugati utca. A népiártás és az emberiség elleni büntett fogalmának eredetéről*) 226

2021

FEBRUÁR

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

LOUISE GLÜCK

A vad nőszírom

*Szenvedésem végén
egy ajtó állt.*

*Hallgass meg: amit halálnak nevezel,
arra emlékszem.*

*Felettiink hangok, fenyőgallyak súrlódása.
Aztán semmi. A gyenge nap
remegett a száraz felszínen.*

*Rettenetes életben maradni
mint fekete földbe temetett
tudat.*

*És akkor lezárult, amitől félsz,
hogy lélek vagy és nem tudsz beszélni,
hirtelen véget ért, a dermedt föld
enyhén besüppedt. És a bozótban
ugráltak, amiket madaraknak néztem.*

*Ki nem emlékszel
az átkelésre a másvilágról,
elmondom neked, újra tudtam beszélni: bármi,
ami a felejtésből visszatér,
a hangját megtalálni jön:*

*életem közepéből fakadt fel
a forrás, mélykék
árnyak az azúr tengervízen.*

Louise Glück (1943) amerikai költő, esszéista, egyetemi tanár. Tizenkét verseskötet szerzője. Többek között Pulitzer Prize, National Humanities Medal, National Book Award és National Book Critics Circle Award díjjal tüntették ki. Az USA babérkoszorús költője 2003–2004 között. Az Amerikai Művészeti Akadémia tagja. 2020-ban Nobel-díjat kapott. Az itt olvasható versek a *The Wild Iris* (Ecco Press, 1992) és a *Meadowlands* (Ecco Press, 1997) című kötetekből valók.

Csillagvirág

*Nem én, te hülye, nem az az én, hanem mi – égkék
hullámaink tartanak
tükröt a mennyboltnak: miért
miért vagy úgy oda a hangodért,
amikor egynek lenni,
az majdnem semmi.
Miért nézel fel? Visszhangra
vársz, mintha egy isten
szólna? Mind egyformák vagytok,
ahogy magányosan felettiink álltok,
tervezgetitek együgyű jövőtöket, mentek,
mint minden más is, ahova küldenek,
ahova a szél elültet,
van, aki örökre lefelé néz,
néz valami képet a vízen,
és mit hall? Hullámverést,
és a hullámokon túl madáréneket.*

Kirké gyötrelme

*Keserűen bánom az éveket,
amikor szerettelek, akár velem,
akár távol voltál, bánom
a törvényt, a hivatást,
amely tiltotta, hogy megtartsalak,
a tenger üvegsíkját, a görög hajók
napszitta szépségét: hogyan
lehettem volna úrnőd, ha
nem akartam
változtatni rajtad:
mert szeretted a testemet,
mert megtaláltad benne
a szenvedélyt, amelyet abban
az egyszeri pillanatban többre
tartottunk minden más adománynál,
erénynél, reménynél, híúségnél,
ennek a köteléknek a nevében
nem engedem, hogy feleséged
oldalán gyengéden megpihenj,*

*nem engedem, hogy
alváásra hunyd le szemedet,
ha nem lehetsz az enyém.*

Kirké gyásza

*A feleségedet végül
felvilágosítottam, tudjon
rólam, Ithakában a saját házában
jelentem meg, mint egy isten,
egy testetlen hang: egy pillanatra
megpihent a szál a kezében,
jobbra, majd balra nézett,
bár, persze, nem volt semmi
esélye, hogy megtalálja a hang
homon ered: kétlem, hogy
visszatér a szövőszékhez,
így, ezzel a tudással. Ha
viszontlátod, mondd meg neki,
hogy így búcsúzik egy isten:
ha örökre az eszében tart,
örökre az életedben tart.*

GEREVICH ANDRÁS fordításai

A kívánság

Emlékszel arra, amikor kívántál valamit?

Gyakran kívánok ezt-azt.

*Amikor hazudtam neked
a pillangóról. Mindig kíváncsi voltam,
mit kívántál.*

Mit gondolsz, mit kívántam?

*Nem tudom. Talán azt, hogy visszajövök,
és a végén valahogy még együtt lesziink.*

*Azt kívántam, amit mindig kívánok.
Egy új verset kívántam.*

Viszontlátás

*Amikor Odüsszeusz végre
felismerhetetlenül visszatért Ithakára és megölte
a trónteremben nyüzsgő kérőket,
szinte észrevétlenül intett Télemakhosznak, hogy
távozzon: és miként húsz évvel ezelőtt,
most ismét ott áll Pénélopé előtt.
A palota padlóján a nap széles fénysugarai
aranyból vörösbe váltanak. Az elmúlt évekről
nem mond semmit, ehelyett kizárólag
apróságokról beszél, mint ahogy
az két hosszú ideje együtt élő ember között szokás:
amint felismeri a nő, tudni fogja, mit tett a férfi.
S miközben beszél, ah,
a férfi finoman megérinti a nő kezét.*

Példabeszéd a galambról

*Egy galamb élt a faluban.
Mikor csőre megnyílt
édes dal áradt belőle,
ezüst fényű hang
a cseresznyeág körül. Ám
a galamb nem volt elégedett.*

*Látta, hogy a falusiak
a virágzó fa alá gyűlnek,
hogy hallgassák az énekét.
A madár nem gondolta,
hogy magasabban van náluk,
járni-kelni akart közöttük,*

*énekének érdekében szerette volna
megtapasztalni az emberi érzés hevességét.*

*Ezért emberré változott.
Szenvedélyre és hévre lett,
először összezavarodott, később
különböző érzelmek érték,
melyeket nem foglalt magában
a zene. Emiatt megváltozott
éneke, emberré válni
vágyásának édes hangjai
lélektelenül, fásultan szóltak.*

*Felfordult a világ, a fajzat
úgy hullott ki a szerelemből,
akár a cseresznyeágról,
úgy hullott le, akár a vérfoltos
gyümölcsök a földre.
Tehát végül is igaz, ez nem csupán
művészeti szabály:
ha megváltoztatod alakod, megváltozik természeted.
Az idő teszi ezt velünk.*

Példabeszéd a repülésről

*Madárcsapat reppen fel a hegyoldalon.
Feketén a tavaszi estében, bronzszínűen a kora nyárban
emelkedik a tó üres tükre felett.*

*Mi zavarta meg a fiatalembert oly hirtelen?
Egyre elterelődik társaságáról figyelme.
Szíve már nem teljesen megosztott, azon gondolkodik
hogyan tudná ezt kíméletesen elmondani.*

*Most halljuk a többiek hangját, a veranda, a nyári terasz
felé mennek a könyvtáron át. Látjuk,
ahogy elfoglalják megszokott helyüket
különféle függőágyakon, székeken, a vén ház fehér
faszékein igazgatva a csíkos párnákat.*

*Számít az, hogy hová mennek a madarak? Számít egyáltalán az,
hogyan milyen fajhoz tartoznak?*

*A lényeg, hogy elrepülnek innen.
Először a testiük, majd bánatos rikoltozásuk.
Attól a pillanattól kezdve számunkra többé nem léteznek.*

*Meg kellene tanulnunk így gondolkozni a szenvedélyről.
Minden csók valóságos volt, majd minden csók
elhagyta a föld felszínét.*

Nyugalmas este

*Megfogod a kezem; akkor egyedül vagyunk
az életveszélyes fák között. Szinte rögtön utána*

*egy házban vagyunk. Noé
felmőtt és elköltözött; közel tíz év után az erdei iszalg
fehéren virágzik.*

*A világon mindennél jobban
szeretem ezeket az együtt töltött estéket,
a nyár nyugalmas estéit, az ég még ilyenkor is fénylik.*

*Úgyhogy Pénélopé megfogta Odiüsszeusz kezét,
nem azért, hogy visszatartsa, hanem hogy
ezt a békét beleégesse emlékezetébe:*

*ettől a pillanattól kezdve a csend, amin keresztül mozogsz,
az a téged üldöző hangom.*

GYUKICS GÁBOR fordításai

AZ ŐSZINTESÉG ELLEN

Mivel bizonytalan jelentésű fogalmakat használlok, három kiemelten fontos kifejezés meghatározásával indítanék. *Valóság*on az esemény világát értem, *igazság*on a megtestesült víziót, a megvilágosodást, valamint a művészet eszményét, a kitartó feltárást, *hitelességen* vagy *őszinteségen* pedig „az igazmondást”, amely nem szükségszerűen a megvilágosodás felé vezető út.

Egy országos folyóirat hasábjain V. S. Naipaul a regény célját körvonalazza; felvetése szerint az ideális alkotásnak „megkülönböztethetetlennek kell lennie az igazságtól”. Érzékeny és tanulságos megfigyelés. Tanulságos, mivel különbséget tételez igazság és valóság között. A művész feladatának része, hogy a valóságot igazsággá formálja. Az ehhez szükséges képesség – különösen az általában szubjektív művészetben – annak tudatos elhatározásától függ, hogy az igazságot különválasszuk a hitelességtől, illetve az őszinteségtől.

Ösztönösen azonban nem szétválasztani akarjuk ezeket, hanem egybekötni. Az igazság és a hitelesség ideáinak összekapcsolására irányuló szándék a szorongás egyik formája. A megválaszolható kérdések megnyugtatónak bennünket, és arra a kérdésre, hiteles vagyok-e, van válasz. A hitelesség és az őszinteség a már tudottra utal, amellyel szemben bármilyen megnyilatkozás próbára tehető. Önmagukban igazolást képeznek. Emellett elfogadják, hogy egymáshoz közelítsük a költőt és a beszélőt: e kifejezések magától értetődőnek tekintik kettejük identifikációját.

Ez nem azt jelenti, hogy a nyilvánvalóan hiteles költők ne kifogásolnák, ha figyelmen kívül hagyják kreativitásukat. Diane Wakowski¹ művei például épp olyan erőteljesen támogatják, hogy azonosítsuk a költőt és a beszélőt, mint bárki más művei. De amikor néhány évvel ezelőtt egy olvasó Wakowski merészségét dicsérte, az ingerülten elutasító volt. Végző soron arra emlékeztette közönségét, mindenről ő dönt, amit leír. A versek „titokzatos” lényegét, a szélsőséges intimitást rendszerint döntéseinek sorozata, vagyis hatalmának érvényesítése alakítja. A szövegbéli „én” – a mindent feltáró Diane – az ő teremtménye. Azok a titkok, amelyeket végül elárulunk, elvesztik felettünk az uralmukat.

Összefoglalóan: a művészet forrása az élmény, végterméke az igazság, és a művész, aki a valóságot tanulmányozza, folyamatosan közbeavatkozik és rendszerez, hazudik és töröl – mindezt az igazság szolgálatában. Blackmur² erről így ír: „Az élet, amit mindannyian élünk, önmagában nem elégséges tárgy egy komoly művész számára; alakítható életnek kell lennie, olyan életnek, amely hajlandó arra, hogy csak bizonyos formák-

Eredeti megjelenés: Louise Glück: *Against Sincerity*. In Uő.: *Proofs & Theories. Essays on Poetry*. New Jersey, The Ecco Press, 1994. 33–45. Glück esszéje Milton, Keats és Berryman egy-egy versét elemzi. Azt a gondolatot járja körül, miszerint az alanyi költészet nem azért őszinte és hiteles, mert tények ismeretében igazolható az igazsága. Hanem azért, mert hiszünk a versbeszélőnek: elfogadjuk az irodalmi mű sajátos világát. E felvetés nem feltétlenül nevezhető radikálisnak (gondolhatunk például Wolfgang Iser *A fikcionálás aktusai* vagy Hans-Georg Gadamer *Hallani – látni – olvasni* című szövegeire); költészetértésünket és Glück verseinek befogadását tekintve azonban mindenképpen megvilágító erejű. (*A jegyzetek minden esetben a fordítótól származnak.*)

¹ Diane Wakowski (1937) amerikai költő, esszéista. Vallomásos modalitású versei az úgynevezett „deep image” költői iskola esztétikájában gyökereznek. Több mint húsz verseskötet szerzője.

² Richard Palmer Blackmur (1904–1965) amerikai irodalmár, költő. Az Új Kritika úttörője, az amerikai modernizmus meghatározó kritikus.

ban öltön testet, hogy csak bizonyos megvilágításokban engedje megmutakozni lényegi vonásait”.

Az igazságot sajnos nem lehet próbára tenni. Részben ez az, amitől a művészek szenvednek. Az igazság imádata folytonos vágyódás és állandó nyugtalanság. Ha az igazságot nem lehet próbára tenni, a bizonyosság sem lehetséges. Szorongás és szenvedélyes meggyőződés között egyensúlyozva a művésznek az utóbbira kell hagyatkoznia, hogy kárpótoljon a bizonyosság feláldozásáért. Aránylag könnyű kijelenteni, hogy a költészet célja és lényege az igazság, de azt már nehezebb megmondani, ez az igazság miként felismerhető vagy létrehozható. Olvasóként először ennek következményét tapasztaljuk, a hirtelen feltörő rácsodálkozást, a megilletődést és a borzongást.

Az igazság és a borzongás szövetsége nem új keletű. Pszühké és Erósz mítosza arról szól, hogy a tudás iránti szükséglet olyan, mint az éhség: megzavarja a nyugalmat. Pszühké megszegi Erósz egyetlen parancsát – hogy nem nézhet rá –, mert a készítés, hogy lássa őt, még a szerelemnél és a halálnál is hatalmasabb. És ezért mindent feláldoz.

Emlékeznünk kell arra, hogy Pszühké, a lélek, ember volt. A történet feloldása az, hogy a lélek egybekel Erósszal, és ez által az egység által a lélek halhatatlanná válik. De embernek lenni azt jelenti, hogy alávetjük magunkat a tiltott csábításának.

A hiteles beszéd megkönnyebbülés, nem pedig leleplezés. Amikor a versek vonatkozásában hitelességről beszélünk, arra gondolunk, mekkora mértékben és milyen energiákkal írták át a kiváltó impulzust. Átírták, nem pedig átalakították. A szöveg hitelességére vonatkozó kísérletnek mindig el kell távolodnia a szövegtől, mégpedig az intenció irányába. Érdekes út lehet ez, valószínűleg érdekesebb, mint a vers. A félreértés abból a kudarcból fakad, amikor megpróbáljuk megkülönböztetni a hitelesnek hangzó költészetet a hiteles beszédétől. Ez abból a még régebbi félreértésből ered, hogy azt feltételezzük, a költészet csak egyféleképpen hangozhat.

Ezek a felvetések nem a semmiből jönnek. Nem annyira teremtettük, mint inkább átvettük őket, mint amikor túllépünk atyáinkon, és jelenünk felé fordulunk. Ez az elfordulás egészen természetes: hasonlóképpen fordul a gyerek más gyerekekhez, a haldokló a haldoklóhoz, és így tovább. Mi azok felé fordulunk, akinél azt látjuk, hogy közel azonos leosztás szerint játszanak. A még mindig kimondatlan és ismeretlen jelenléte miatt érzett természetes izgatottsággal fordulunk feléjük, hogy lássuk, mit értek el. Kollektív örökségünk lényegi részét azok a költők képezik, akiknek versei lehengerlően személyesnek tűnnek, mintha saját magukat boncolták volna fel élve. A beszélő jelenléte elsőprő ezekben a versekben, amelyek olyanok, akár a testamentumok, akár az életről készített feljegyzések. Újrdefiniálják a művészetet, és minden leleményességét felszámolják.

Olyan különböző költőknél lehet ráismerni ennek a költészetnek az impulzusaira, mint Whitman és Rilke, de már a romantikusoknál is megmutakozik, jóllehet Wordsworth megjegyzi: „ha eredeti formájukban adtam volna elő szenvedélyeimet, soha nem közölték volna a verseket”. Különösen Keatsnél eleven annak ötlete, hogy a mű váza egy lélek utazását írja le, és összhangban van azzal. Amit Keatsben hallunk, az a befelé irányuló figyelem, az érzékenység egy ritka fajtája. Később visszatérek arra, mi a döntő különbség az ilyen adottságok és a személyiség átszűrődése között.

Keats azért mérített a saját életéből, mert ez biztosította számára a legnagyobb hozzáférést a legmélyebb kiterjedésű anyaghoz. Aligha nyugtalanította, hogy ez a *sajátja*. Élet volt, s így nagy vonalaiban, fő küzdelmeiben alighanem paradigmaként szolgálhatott. Azt hiszem, ez az a szemlélet, amire Emerson gondol, amikor azt írja: „hinni a saját gondolataidban, hinni a szíved legmélyén, hogy ami számodra igaz, az mindenki számára igaz – ez a zsenialitás”.

Ez Keats zsenialitása. Keats olyan költészetet akart létrehozni, mely a lélek utazását rögzíti, és megvilágítja a rejtett formákat; több érzést és kevesebb alexandrinust akart. Ám

Keats lélekről alkotott felfogásában semmi nem emlékeztet arra, mit adott hozzá birtokosa. Látunk kereteket, de sohasem szigorú kereteket. Nagyfokú ártatlanság árad a sorokból, a szenvedélyes odaadás mohó hálája, ami kiérdemelte, hogy gördülékenységgel jutalmazták. Akár ebben az 1818-ra datált szonettben:³

When I have fears...

*When I have fears that I may cease to be
Before my pen has glean'd my teeming brain,
Before high-pilèd books, in charact'ry,
Hold like full garners the full-ripen'd grain;
When I behold, upon the night's starr'd face,
Huge cloudy symbols of a high romance,
And feel that I may never live to trace
Their shadows, with the magic hand of chance;
And when I feel, fair creature of an hour!
That I shall never look upon thee more,
Never have relish in the faery power
Of unreflecting love; – then on the shore
Of the wide world I stand alone, and think,
Till Love and Fame to nothingness do sink.*

Ha félelem fog el...

*Ha félelem fog el, hogy meghalok
s nem aratom le termő agyamat,
s mint gazdag csűrők, teli könyvsorok
nem őrzik meg az érett magokat;
ha látom a csillagos éjszakán
a nagy regény ködös jelképeit
s érzem, hogy árnyait leírni tán
a sors mágiikus keze nem segít;
ha azt érzem, te percnyi tünemény,
hogy többé majd nem nézhetek terád
s a gondtalan, tündér szerelmet én
nem ízlelem, akkor a szép világ
partján tünődve állok, egyedül,
s Hír, Szerelem a semmibe merül.*

Vas István fordítása

A felkiáltás, a sietség, a viharos, közvetlen indulat impressziója ez, ami, úgy tűnik, majd-hogynem esetlegesen omlik bele a szonettformába. Ez a forma hajlamos a nyugalom érzését kelteni; nem számít mennyire ellentmondásos az ítélet, a fül kihall valamit a bíró utolsó kalapácsütéséből. Illetve utolsó két kalapácsütéséből. Az Erzsébet-kori stílust követő szonettekben ugyanis különös nyomatékot kap a hatás, ezért egy páros rímmel zárnak; a tézis vagy az antitézis két velős sorával. Az „egyedül” és a „merül”⁴ kétségkívül szembetűnő rímhelyzetet alkotnak, igencsak szokatlan azonban, hogy nem sikerül úgy lecsengetniük a szonettet, mintha aszatra koppanó érmék volnának. Szükségünk van erre a páros rímre, hogy gátat szabjon a versben áradó vágyódásnak, hogy nyugalmi helyzetbe hozza a beszélő „én”-t. Akárcsak a gondolatjelre a tizenkettedik sorban, mely szakadékat képez a beszélő és a világ gazdagsága között. Vegyünk most szemügyre egy másik szonettet, amely tárgyában és formai átgondoltságában rokonságot mutat ezzel, jóllehet a „mikor” és az „akkor”⁵ ideje sokkal homályosabb. Milton 1652-ben írta szonettjét, amikor megvakult:

³ Hogy az esszé gondolatmenete követhető legyen, minden esetben egymás mellett közlöm a verspéldák eredetijét és fordítását.

⁴ Az eredetiben „think” és „sink”, tehát a „tünődés” és a „merülés” rímelenek egymásra.

⁵ Az eredetiben: „when” és „then”.

When I consider how my light is spent A vak szonettje

*When I consider how my light is spent,
Ere half my days, in this dark world and wide,
And that one Talent which is death to hide
Lodged with me useless, though my Soul more bent
To serve therewith my Maker, and present
My true account, lest he returning chide;
"Doth God exact day-labour, light denied?"
I fondly ask. But patience, to prevent
That murmur, soon replies, "God doth not need
Either man's work or his own gifts; who best
Bear his mild yoke, they serve him best. His state
Is Kingly. Thousands at his bidding speed
And post o'er Land and Ocean without rest:
They also serve who only stand and wait."*

*Tűnődöm olykor, mért szállt rám homály
Éltem felén? E tág föld vak legén
Talentumom tétlen mért rejtem én,
Mely így elásva bennem kész halál?
Ha majd a számonkérő óra száll,
Uram feddése nem lesz-é kemény?
Műt kezdjek így, ha nincs munkámra fény?
Lázongok halkán. Ám vigaszt talál
Türelmem és szől: Senki sem viszen
Méltó munkát Elé. Csak tűrd szeléd
Ígáját, úgy a jó. Hisz Ó a szent
Király. A szárazföldön és vizen
Sűrögteti szolgálói ezreit,
S az is cselédje, ki csak vár s mereng.*

Tóth Árpád fordítása

Amikor azt mondom, elengedő a hasonlóság, hogy nyilvánvaló legyen a két vers közötti kötelék, arra gondolok, hogy nem tudom Keats versét úgy olvasni, hogy nem Milont halom közben. Valaki más Shakespeare-t hallaná: egyik visszhang sem hamis. Ha Shakespeare Keats örök szerelme, Milton a mércéje volt. Keats, mint valami totemet, mindenhova, még a gyalogtúráira is magával cipelt egy Shakespeare-portrét. Amikor lehetett, a kép az asztal felett függött: olyan volt ott dolgozni, mint egy szentélyben. Milton dilemma volt; Milton teljesítményét illetően Keats tétova volt, pedig Keats válaszai általában ítéletek voltak. Ezt a határozatlanságot, amely a döntés belső kényszerével ötvöződött, nevezhetjük megszállottságnak.

Az egybevetés célja végső soron az elmozdulás; Keats vetélytársaként, alternatívájaként gondolt Wordsworthre. Úgy érezte, Wordsworth zsenialitása abban rejlik, hogy képes behelyezkedni az ember lelkiállapotába; Milton azonban minden nagyszerűsége ellenére „kevésbé szorongott az emberek miatt”. Keats úgy látta, hogy Wordsworth a tudatnak azokat a rejtett kiterjedéseit kutatta, ahol koruk szellemi problémái gyökereztek. És ezek a problémák súlyosabbnak és komplexebbnek tűntek, mint azok a teológiai kérdések, amelyekben Milton merült el. Ezért Wordsworth „mélyebbre hatolt, mint Milton,” jóllehet inkább „a szellem általános és tömeges fejlődése”, mint „a szellem egyéni nagysága” miatt. Mindez lehetőséget teremtett Keats számára tervének tisztázásához.

Korábban azt mondtam, hogy olyan, mintha ezeket a szonetteket az alkalom szülte volna: ez az állítás némi kiegészítésre szorul. Az őszinteség hagyománya az anyag és az alkalom közötti határok elmosódásából alakul; a romantikusok után nagyobb hangsúly esik az alkalom megválasztására: a költő egyre kevésbé az a mesterember, aki egy számára felkavaró eseményből alkot valami érdekeset. A költői tevékenység egyre kevésbé emlekeztet sok rugalmas, hozzáértő elme vitájára.

A szóban forgó versekben mindkét költő a veszteség kérdését veti fel. Keats természetesen a halálról beszélt, ami mindaddig, amíg valaki beszél róla, közeleg. És Keats számára 1818 nyomasztóan közel volt. Anyját már átsegítette a halálon, és testvérén, Tomon is felfedezte a tüneteket. A tüdőbaj „családi kór” volt; orvosi képzése felvértezte Keatsot, hogy felismerje a jeleket. A halál közelsége Keats számára az érzékek fizikai világának elvesztése volt. Ez a világ – a mi világunk – volt a mennyország; a másikban nem tudott hinni, és nem

tudta az életét rituális felkészülésnek látni. Ezért elmerült az anyagi világ pillanatnyi csillogásában, ami viszont mindig a veszteség gondolatához vezetett. Ha tehát felismerjük a mozgást és a változást, de a halálon túl semmiben sem hiszünk, akkor minden fejlődés elmozdulásként fogható fel, biztos pontként, referenciaként, ami elmúlt, és nem lesz; egy világgént, ami olyan mozdulatlan és eleven, mint a jelenetek egy görög vázán.

1652-re Milton valószínűleg teljesen megvakult. A veszteség a kiindulópontja; ha a vakság – a halállal szemben – részleges áldozat, alighanem vezeklés: Milton nyugalma nem a megváltott idő nyugalma. Azt mondom, „Milton” nyugalma, valójában azonban nincs jogunk ehhez a közvetlenséghez. Mégpedig azért, mert a szonett egy dialógus, az első nyolc sort a beszélő kérdése zárja, amire a Türelem hat fennkölt sora válaszol. Egészében véve annyira gördülékeny, hogy alig észrevehető ennek a felosztásnak a technikai leleményessége. Érdekes, hogy milyen végtelenül egyszerű egy olyan vers szókészlete, amelyet ennyire mesterien, ennyire fenségesen komponáltak meg. Az egyszótagú szavak túlsúlya jellemző; nem a szókészlet kidolgozottsága, hanem az áthajló félmondatok szintaxisának bámulatossága, a páratlanul rafinált szerveződés miatt érezzük nagyszerűnek. Az emberek általában nem így beszélnek. És azt hiszem, többnyire igaz, hogy a beszéd imitálásában a pontatlan indítások, az eleven hanyagság, az improvizáltság érzete nem keltik a tökéletes kontroll benyomását.

Pedig Milton verséből nem hiányzik a gyötrődés. Olvasóként szinte egészen tudat alatt érzékeljük, hogy a gyötrődés és a drámaiság itt a ritmus vonalát követi. Ez a kötött versformák nagy előnye: a metrum változatossága rejtett üzenetet hordoz. Ezt manapság hanglejtés jelzi. Ehhez hozzá kell tennem, azt gondolom, tényleg a hanglejtésre kell hagyatkoznunk, mivel az említett előny eltűnik, mihelyst ezek a konvenciók megszűnnek a költői kifejezés normái lenni. Nem szükséges, hogy az olvasó jártas legyen a metrikus formákban: a szonett első sorai a „tűnődés” valamiféle lázas izgatottságával egy jambikus hagyományt idéznek és építenek fel. Nincs fül, amely elmulasztaná az első sorok kimért szabályszerűségét:

When I consider how my light is spent, Ere half my days, in this dark world and wide	Tűnődöm olykor, mért szállt rám homály Éltem felén? E tág föld vak legén...
---	--

A második sor vége mindazonáltal nyugtalanító. A „sötét világ” valamiféle hangcsomót alkot.⁶ A „sötétség” metaforikus értelemben utal a vak mindörökké megváltozott világára is. De nem egyszerűen azért halljuk a fenyegetést, mert a szöveg olyan „sötétnek” írja le a világot, amelyben nem lehet járható ösvényekre lépni: a fenyegetés valóban létrejön, és főleg azért, mert a folyamszerűen áradó sor hirtelen elakad. Gát emelkedik, a nyelv beleolvad a mozdulatlan, áthatolhatatlan sötét világba. Aztán megmenekülünk; a sor ismét könnyeddé válik.⁷ De a bevezetett rettegés nem oldódik. És a negyedik sorban újra halljuk a szörnyű erőt, a hangban, a kontrollálhatatlan bánatban szinte a bőrünkön érezzük:

And that one Talent which is death to hide Lodged with me useless	Talentumom tetlen mért rejtem én, Mely így elásva bennem kész halál?
--	---

⁶ Glück itt a „this dark world” hangzására utal.

⁷ Az „and wide” sorzárlat hoz feloldozást.

„Elásva bennem” – olyan ez, mint egy sorscsapás.⁸ A következő szavak pedig valamiféle tehetetlen tévelygést idéznek, egyfajta sorvadást. Ahogy ezt a sort hallom, csak a „tétlen”-re jut kisebb hangsúly, mint a „bennem”-re.⁹ E szavak a személyes kint fejezik ki, a rend és a remény roncsait fedezhetjük fel bennük; egy olyan elszigetelt helyre visznek, mint valaha Keats szigete volt, csak itt kevesebb a lehetőség. Mindez korán történik; Milton szonettje nem a haláltusa leírása. A Türelem válaszáért azonban elevenen kell éreztetni a veszteséget, hogy illően csendüljön.

A hiányt leginkább feladatba vagy próbatételbe érdemes belefoglalni. Ez haszonnal, sőt, jutalommal jár; annak ígéretével kecsegtet, hogy kielégíti az ember célok iránti szükségletét, ezzel megerősíti az életben maradás ösztönös vágyát. Ezért Milton szonettjében a Türelem megnyugtatója a zaklatott kérdezőt, bölcs belátásával irányt mutat. Legalábbis kiigazít egy előfeltételezést.

Nagy értéket tulajdonítanak itt a tűrőképességnek. Fájdalom hiányában viszont nincs szükség tűrőképességre. A versnek tehát el kell hitetnie velünk a fájdalmat, jóllehet, érdekei mást diktálnak. Kifejezetten valamilyen tanulság megfogalmazása a célja, amit a részletekből kell kibontani. A tanulság elfogadása a tudás elmélyítésének lehetőségével kecsegtet, ami képes kiváltani az enyhülésért folytatott ösztönszerű küzdelmet.

Milton szonettje két tettet tulajdonít a beszélőnek: elmélkedik, és amikor elmélkedik, kérdez. Azért helyeztem különösen nagy hangsúlyt a gyötördésre, mivel megszoktuk, hogy az „ész” ellentmond az „érmeknek”, és a beszélő cselekedetei egyértelműen az elme felfokozott cselekedetei. A reflexióra és az elmélkedésre való hajlam fejlett intelligenciát, szenvedélyes vérmérsékletet és minőségi időt feltételez.

Az „én”, aki elmélkedik, nagyon különbözik az „én”-től, aki fél. A félelem, különösen az a félelem, aminél Keats elidőzik, maga az elmerülés a kínzó érzésekben. A félelem, hogy egyszer megszűnünk létezni, más, mint a krónikus félelem állapota, amit gyávaságnak hívunk. Ez a félelem gátol és ránk szakad, a változás, a lezárás és az összeomlás üzenetét hordozza, a jövő eltörlésével fenyeget. Ősi, akaratlan, demokratikus, sürgető; jelenléte minden más történést megakaszt.

Nem arról van szó, hogy Keats közömbös lenne a gondolkodás iránt. Ez másfajta gondolkodás, mint Miltoné: ellenáll az ész irányításának. Keats az érzékeny ösztönös természet nyelvhez való ősi jogát tételezi. Ahol Milton elmélyültségről tanúskodik, ott Keats összeroskad. A hanglejtéssel nem lehet egyszerre az elmélyültség és a fesztelenség benyomását kelteni. Aktuális függésünk az őszinteségtől abból fakad, hogy a fesztelenséget preferáljuk, a szubjektív „én”-t, akinek szenvedélyes elfogultsága magában hordozza a tökéletlenséget, akinek beszéde individuálisnak, emberinek és esendőnek hangzik. Keats kifogásolta Milton közönyét, azt, hogy „kevésbé szorongott az emberek miatt”. Ez azonban összhangban van az elmélyültség nyilvánvaló megmutatkozásával.

Keats olyan szavakkal ragadhatta meg kompozíciós módszereit, amelyek meghátrálást implikálnak: a költőnek passzívnak, fogékonynak, minden érzet számára nyitottnak kell lennie. Keats arra vágyott, hogy megmutassa a lelket, de számára a léleknek nem volt spirituális szövedéke. A spiritualitás leleplezi az ész fenyegető követelését az önálló életre. Keats ezt az elgondolást elvetette. Szerinte a lélek megtestesült, eleven és esendő, nincsen élete a testen kívül.

Keats nem tudta értékelni azt, amiben nem hitt, és nem hitt abban, amit nem érzett. Mivel nem látott más választást, az istenivel szemben a halandóság mellett köteleződött el, ahogyan elkötelezetten vonzódott Shakespeare iránt is, aki drámákat írt, akkor, amikor Milton maszkokat formált, és azzal, hogy írt, leróta adósságát az életnek.

⁸ „Lodged” – Glück itt egyszerre hozza játékba a szó jelentését és hangzását.

⁹ Glück a „less” fosztóképzőt és a „me” személyes névmást hallja hangsúlytalannak.

Ebből következik, hogy Keats versei közvetlennek, személyesnek, védtelennek tűnnek; más szavakkal pontosan úgy hangoznak, mintha hitelesek volnának, mintha Wordsworthnek arra a gondolatára felelnének, miszerint a költészetnek olyannak kellene lennie, mintha egy „emberekhez beszélő ember” megnyilatkozása lenne. Amíg Milton nagyívű hangzatokat írt, Keats jobban szerette a magányos hangok áradását, az irányítás helyett a mélyre hatolást.

A „emberekhez beszélő ember” gondolata, a hitelesség feltételezése egy megalkotott beszélőtől függ. És pontosan itt kavarodik össze minden. Ez a költészet végeredményben a beszélő valóságába vetett szilárd hitet erősíti az olvasókban, ami a költő és a beszélő azonosításának gondolatában jut kifejezésre. A költő ennek a hitnek az előidézésére törekszik: a nehézség akkor adódik, amikor a költő elkezd részt venni a közönség tévedésében. Ezen a ponton hallgatnunk kellene Keatsre, akinek annyira nyilvánvaló a szándéka, hogy a verseit személyessé tegye, és aki módszeresen és félreérthetetlenül nyúlt önéletrajzi témákhoz.

Keats gondolkodásának középpontjában az én problémája áll. És a költői én témája az, amiről a legmélyebb érzéssel és beleéléssel beszél. Szerinte azokat a tehetséges embereket, akik „igazi énünket” kényszerítik alkotásaikra, a „hatalom embereinek” kellene hívni, az igazi „zsenikkel” ellentétben, akik „olyan hatalmasok, mint bizonyos semleges jellemek tömegével operáló éteri vegyületek – de nincs egyéniségük, nincs határozott jellemük”. Az „emberekhez beszélő embert” idéző verskompozíciókban Keats az egoista öntudatoság és önreflexió helyébe azt a „negatív képességet” állította, amit Shakespeare-nél látott. A vélemény felfüggesztésének képességét, annak érdekében, hogy hű ítéletet alkothassunk, az alárendelődés képességét, a hajlandóságot az én „visszavonására”.

Más szavakkal, az „én” olyan, mint egy villámhárító: magához vonzza az élményt. De a költőnek kötelessége megfosztani magát a személyes sajátosságoktól. Ezért a létező meggyőződések nem próbakövek, hanem akadályok.

Korábban közvetlen örökségünkre utaltam. Lowellre, Plathra és Berrymanre gondoltam, és még néhány másik kevésbé impozáns költőre. Az őszinteség mozzanatára tett utalás miatt különösen Berrymanre érdemes vetni egy pillantást.

Berryman technikailag már a kezdetektől nagyon felkészült volt, noha korai versei nem emlékeztetnek. Viszont miután, ahogy mondani szoktuk, rátalált „magára”, véleményem szerint Pound óta a legjobb fülű költőnké vált. Az én, akire rátalált, gunyoros, bőbeszédű, konok és egészen visszafogott, olyan ördögien manipulatív, mint Frost.¹⁰ 1970-ben, azután, hogy az *Álomdalok* híressé tette őt,¹¹ Berryman egy különös könyvet jelentetett meg, amelynek címét Keats szonettjétől kölcsönzi. A *Love & Fame (Szerelem és Hírnév)* című kötet ajánlása „a szenvedő szerelmes & fiatal breton mester emlékének” szól, aki „Tristan Corbière-nek nevezte magát”. Ehhez az ajánláshoz Berryman hozzáfűz egy zárójeles megjegyzést is: „Szeretnék az ő élelátásával verselni”.

Így aztán, mire az első vershez érünk, bőséges ismereteink vannak: van egy témánk, ifjúkori ikerálmaink,¹² referenciáink és egy példaképünk. De ez semmi azokhoz az információkhoz képest, amelyeket a versekből nyerünk. Olyan azonnal kielégítő adatokat, amelyeket többnyire nem a művészethez, hanem a részeges bajtársiassághoz társítunk. Valódi nevekről, helyekről és helyzetekről szerzünk tudomást, és mivel Berryman itt nem

¹⁰ Robert Frost (1874–1963) amerikai költő. Kritikusai a tradicionális és a modern költészet határán pozicionálják. Költői gyakorlatában a 19. századi megoldásokat követi, mindennapi életből vett témái és képalkotásai ugyanakkor radikálisabbak.

¹¹ Az 1969-ben megjelent *The Dream Songs* két korábbi kötet, az 1964-es *77 Dream Songs* és az 1968-as *His Toy, His Dream, His Rest* kompilált kiadása.

¹² Glück vélhetőleg Berryman már említett *Álomdalok* című kötetére céloz. A 385 darabból álló ciklus kulcsfigurája a költő alteregója, Henry. A versek tehát egyszerűen értelmezhetők Berryman és Henry álmaiként is.

áll meg, kudarcokról, büszkeségről, nagyravágyásról és szenvedélyekről is, mindezt sajátos gyorsírásban: mentegetőzés nélküli arroganciával.

Azt mondhatjuk, hogy amikor Berryman rátalált saját hangjára, akkor rátalált saját hangjaira. Hangan természetes megkülönböztető vonást értek, és megkülönböztető vonáson a gondolatot. Tehát attól még nem találunk rá a hangunkra, mert hűsz versbe beillesztjük ugyanazt a melléknevet. A megkülönböztető hang elválaszthatatlan a megkülönböztető szubsztanciától; ezeket nem lehet szétszálazni. Berryman akkor kezdett Berrymanként hangozni, amikor kitalálta Mr. Bones alakját, amivel egyszerre két ötletet valósíthatott meg. A *Szerelem és Hírnév*nek vélhetőleg egyetlen beszélője van – bár a kommentátor talán jobb szó. A versek mégis olyan benyomást keltenek, mint az *Álomdalok*; Mr. Bones alattomos eszközök egész arzenáljában él túl, mindenekelőtt a szűrős, kizökkentő csattanókban. A versek a közvetlen szóbeszéd látszatát keltik; akárcsak a pletykák, elterelik a figyelmet és szórakoztatnak. De a szóbeszéd forrása zavaros üzeneteket küld; félúton visszafordítja az eltévedt olvasót:

Message

*Amplitude, - voltage, - the one friend calls for the one,
the other for the other, in my work;
in verse & prose. Well, hell.
I am not writing an autobiography-in-verse, my friends.*

*Impressions, structures, tales, from Columbia in the thirties
& the michaelmas term at Cambridge in 36,
followed by some later. It's not my life.
That's occluded and lost.*

Üzenet

*Bőség – feszültség – egyik barátom ezt, a másik azt
hiányolja munkámban,
versemben s prózámban. Fasz! azt!
Barátaim, nem írtam önéletrajz-verset.*

*Élmények, struktúrák, mesék Columbiáról a 30-as évekből
& az őszi szemeszter Cambridge-ben 36-ban,
mit később követtek mások. Nem az én életem.
Az bezárult, és kész.*

Jánosy István fordítása (részlet)¹²

Az „önéletrajz-vers” egyetlen finom szó, amit erőszakos kötőjel tart egybe. Ami ebben a részletben valódi, az a kétségbeesés. Ez részben abból a keserű gondolatból fakad, hogy az ötlet elvesztegetettnek bizonyult.

A költészet előnye az étellel szemben, hogy a költészet, ha elég erős, maradandó lehet. Azt hiszem, ijesztő a gondolat, hogy az autenticitás a versben nem az őszinteség produktuma. Mivel szorongunk a formák miatt, hajlamosak vagyunk mindent szó szerint érteni: miután a verseket minden jel szerint sokkal jobbnak találtuk, mint az embert, kényszeresen vizslatjuk Frost arcát, a kedvesség nyomai után kutatva. Ez azt feltételezi, hogy verseink az ujjlenyomataink, pedig nem. És azt is, hogy azoknak a folyamatoknak, amelyek nyomán az élmény átalakul – felfokozás, finomítás, emlékezetessé tétel –, semmi dolguk nincs az őszinteséggel. Pedig a szövegbéli igazságot nem szükséges megélni. Ehelyett mindezt képzelní is lehet.

Végezetül még egy gondolatot szólnék az igazságról, vagyis az ettől „megkülönböztethetetlen” művészetéről. Keats elmélete a „negatív képességről” egy olyan gondolkodásmódra utal, ami rendszerint azoknak a tudósoknak a sajátja, akiknek gondolkodását aktívan alakítja, hogy híján vannak az előítéleteknek. Ez az elfogulatlanság meggyőző és magabiztosság tesz, mivel annak előfeltételezése, hogy a dolgok sajátos módon szerveződ-

¹³ A fordítást Glück gondolatmenetéhez igazítottam.

nek, mindig ugyanahhoz az eredményhez vezet. Azaz a kombinációkban felismerhető valami eleve adott.

Azt hiszem, a nagy költők így működnek. Vagyis szerintem az anyagok szubjektívek, de a módszerek nem. Ezt attól függetlenül is így gondolom, hogy a kész műben nyilvánvaló-e a szétválasztás, vagy sem.

A mű középpontjában egy kérdés, egy probléma áll. És olvasás közben sejtjük, hogy a költő egyetlen megoldás mellett sem kötelezte el magát. A versek olyanok, mintha kísérletek lennének, amelyeket az olvasó szabadon alkothat újra saját gondolataiban. Azok a költők, akik kényszeresen irányítják, túl korán kierőszakolják vagy előírják a válaszreakciót, sajátos döntéseik tökéletlenségeiről tanúskodnak, mintha kimerítő útmutatás nélkül az olvasó nem juthatna el a szándékolt végkifejlethez. E művek gyengesége az, hogy nem hagynak bennünk kétségeket: Milton is szolgált bizonyítékokkal, versei mégis lenyűgözők, mert kételyeket dramatizálnak. Az igazi megvilágosodás olyan, mint Pszükhéé, aki nem tudta, mit fog találni.

Az igazságot a rejtély, illetve a kimondhatatlanság atmoszférája lengi körül. A rejtély az elementáris attribútuma: az a művészet, amelynek meghatározására törekszem, lényegi vonásainak koncentrációja, redukciója és tisztázása csupán; nem lehet tovább finomítani anélkül, hogy meg ne másítsuk a természetét. Esszencia, egyedülálló ásvány, és ezért semmihez sem fogható. Nincs „valami”, ami megelőzi; az mindig az autenticitás egyik esete lesz.

A költészetben az igazság olyan, mint a megvilágosodás. Ritkaságszámba megy, és mellette más versek intelligens megfigyeléseknek tűnnek csupán.

BRANCZEIZ ANNA fordítása

(A vakablakban)

*Lehordom a leandereket a pincébe.
Némelyik legalább ötven éves.
Az idősebb, fadézsás leandereket
még a nagybátyám hozta a Földközi-tenger valamelyik szigetéről.*

*A pincét korábban többször elöntötte a talajvíz.
A sötét víztömeg hideg, súlyos csendje olyankor betöltötte az egész házat.*

*A vakablakban egyszer egy régi pénzermét találtam.
Valamikor a tizenkilencedik század elején verhették,
olvashatatlan volt a felirata.
A falon törött, öreg lopótök, még abból az időből,
amikor nagyapám bort készített.*

*Vajon hogyan tud eltűnni a víz nyomtalanul a pincéből.
Honnan jön és hová távozik.*

*A verandán apám sétál fel és alá, túrabottal a kezében.
Mióta megbetegedett, még kevesebbet beszél, mint korábban.
Ki tudja, hová húzódott vissza a gondolataival.
A lélek miféle ismeretlen tárnákba száll alá.*

*Vagy nem az történik-e most velem, amire egész életében vágyott.
Hogy ne legyen jelen.*

*Az arcán néha olyasmit látok,
ami a mosolyra emlékeztet. Máskor olyasmit,
ami inkább egy tájra hasonlít.*

*A pincében hullámzó sötét víz,
a túrabotok koppanásai a veranda repedezett betonján.
Némelyik leander a teljes sötétségben is kibontja majd
rózsaszín vagy fehér virágait.*

(Fotóalbum)

Ülök apám ágya mellett.
Alszik, időnként felébred
és szótlanul néz. Mintha engem nézne,
de mintha mégis valami mást figyelne.

A napokban, pakolás közben egy régi fotóalbum került a kezembe,
amelyben apám csecsemőkori képeit is megtaláltam.
A nyolcvan évvel ezelőtti csecsemőarca jelenik meg újra,
az arca visszatért a kezdetekhez.
Alszik, megfogom a kezét. Nem tudom,
mikor fogtam meg utoljára apám kezét.

Odakint szélrohamok rázzák a park nyárfáit.
Imádkoznom kellene érte, erre gondolok,
de az imát folyton megakasztja a visszatérő kérdés,
hogy mégis ki ez az ember,
aki itt fekszik ebben a rácsos ágyban.

Bejön a szobába egy nő, egy másik lakó.
Leül a szemközti ágyra és módszeresen kisimítja az ágytakaró gyűrődéseit.
Amikor a végére ér, kezdi előlről.
Közben különös mozdulatokat tesz az egyik kezével,
mintha végtelen lassúsággal vezényelne, köröket ír a levegőbe.
Magában beszél, néha rám néz az angyali mosolyával.
Olyan, mintha egy szertartást végezne. Egy olyan szertartást,
aminek ő az utolsó papja,
de maga is rég elfelejtette már a rítus eredeti értelmét.

A hidegfront kíméletlenül szaggatja a felhőket az égen.
A közeli Duna ártere hűvös iszapszaggal tölti be a szobát.
Valaki a folyosó másik végén időnként felüvölt.

Elengedem apám kezét, kimegyek dohányozni a főbejárat elé.
A liftbe beszállva akaratlanul is a falára szerelt tükörbe nézek.
Egy rémült tekintetű idegen néz vissza rám.

(A skót focibajnokság)

*Fiam a skót focibajnokság jelenlegi állásáról tart előadást
a buszmegállóban, majd megkérdezi,
hogy miért csak régen éltek szentek.
Ma miért nincsenek.*

*Ma is vannak, de csak később lesznek szentek,
most még csak emberek, válaszolom.
Ezen sokáig gondolkodik.
Csendben szemlélődiink az émelyítő bodzaiilatban.*

(November)

*A vastag ködben sehol egy hang,
csak a forrás fölötti kis házában magányosan élő öregember
fűrészel káromkodva egy ázott gyertyánrönköt.*

(Magas-Tauern)

*All egy vörösfenyő anyám kertjében,
amit húsz évvel ezelőtt hoztam a Magas-Tauernből.
Egy sífelvonó kötélpályája alatt szedtem ki a vastag mohapárnából
az akkor még alig pár centis csemetét.
A panzióban betettem egy levágott tetejű ásványvizes flakonba.
Legalább tizenöt méteresre nőtt azóta.*

*Eszembe jut első megjelent verseskötetem, amire kaptam egy díjat,
a díjhoz némi pénzt,
amiből el tudtunk utazni akkori barátnómmal a hegyekbe.
De el sem tudtunk volna utazni,
ha anyám nem nyer egyhetes szállást és ellátást abban
a hegyi panzióban azzal,
hogy beküldte valamelyik női magazinnak egy rejtvény megfejtését.
Anyám nyert, életében először és utoljára.*

*Azt a lányt, akivel aztán elutaztam, akkor már el akartam hagyni,
de gyenge voltam ahhoz, hogy elé álljak és elmondjam neki.
Hónapok teltek el így, a gyávaságom tartósnak bizonyult.*

*A hegyi panzió szagát nem tudtam megszokni.
Valamilyen illatosító átjárt mindent, az ágyneműt,
a függönyöket, de még az étteremben felszolgált ételek
ízében is érezni lehetett.*

*Ebben az étteremben ültünk egy este,
rajtunk kívül csak néhány helybelinek tűnő férfi
sörözgetett a sarokban, amikor megérkezett egy család.
A szülők és három gyerek.
Indiaiak lehettek, az arcvonásaikból ítélve.
A férfi udvariasan és tökéletes német kiejtéssel kérdezte a pincért,
hogy van-e szabad asztaluk.
Csak szabad asztaluk volt.
A pincér azt válaszolta, hogy sajnálja,
de nincs helyük. A férfi értetlenül nézett a pincérre,
mire az megismételte, hogy nincs hely, majd az ajtó felé mutatott.*

*Némán vomultak ki, elől az apa, mögötte a három gyerek
és leghátul az anya,
aki kifelé menet mindvégig engem nézett,
arcán a szelíd mosolynak egy olyan árnyalatával,
amit addig még soha nem láttam.*

Mediterráneum-jegyzetek

(1)

Én erre még nem vagyok kész, hogy előszedjem a fotókat, az emlékeket. Amikor még két lábon jártam. Már alig emlékszem, hogy milyen lehetett. A napon, ott állok a melegben Cres főterén, a kikötőben. Még akkor nem vagyok beteg. A kikötő bejáratánál a zöld és a mályvaszínű ház, a vakolat faltokban pereg le. Az óratorony mellett kis kávézó, oda ülünk be, kávé, víz meg egy hosszúlépés. Rágyújtasz, én is, aztán intesz a pincérnek, és kérsz még egy vizet. Nézed a térképet, zszizseg a papír, mellettiünk valaki fizet, aztán mutatod, hogy az óratorony alatt, ha elmegyünk, ha ott bevetjük magunkat az óvárosi részbe, ott, az összefüggő, sikátoros világ. Ott elveszhetnénk, így mondod. Igazi mediterrán labirintus, amiben elidőzni lehet, amiben otthon lehet lenni, ami elnyel és elenged, és amiből, ha kijutsz, már nagyon fáj a szíved.

(2)

Ahogy beléptünk, elindultunk a macskaköveken. Az óvároson belül is külön rész ez, sikátorok alkotta labirintus. Talán inkább így, helyesebben: belebocsátkoztunk. Ahogy akkor mondtad. Visszanéztél, merthogy te mentél elől, a mosolyodat soha nem fogom elfelejteni. Mint aki már tudja, már habzsol és tartogat is valamit, hogy azt most akkor megmutatja. Pedig először jártál Cresen te is, de érzi azt az ember, ha a sajátja, ha befogadja egy város, egy hely. Így lehettél te is ezzel. Széttártad két karodat, majdnem elérted két oldalt a falakat. Tudod, miért épültek ilyen szorosan?, kérdezted. Hogy védjék egymást a tűző naptól. A sikátor az árnyékolásról szól. Ezt ott, akkor, tőled tudtam meg. Egy pillanat alatt megfordultál. Aztán szaladtál kicsit, szinte faltad a levegőt, látszott, ez a te világod. Ilyesmiket gondoltam, ahogy lépkedtem utánad, papucsban, és most azt kívánom, hogy csak még egyszer ott lehetnék, abban az utcában. A ház előtt, ahol a kifakultzöld festésű kis erkély alatt egy harangláb van. Pontosabban egy kis kápolna teteje a harangláb, rozsdás, régi haranggal, ez ér fel az erkélyig, egy kopott arcú kóroslánával a csúcsán. Ezen az utcán, alig száz méterre, a házak közé egy egész templom is be van ékelve. A hőség elől bújva, egy fél órára oda ültünk be. Te jól bírtad a hőséget, emlékszem, egyszer, Dubrovnikban, a negyvenkét fokban is fekete farmerban és fekete ingben voltál a várfalon, de most még te is azt mondtad, hogy nehéz ez a nap, árnyék kell, hogy meleg van nagyon. Bent, a templomban csak mi voltunk, ilyenkor, aki itt lakik, ebéd után van, pihen. Nem is feltétlenül alszik, csak lehunyja kicsit a szemét. A zsaluk egész nap becsukva, de estig a függönyt is elhúzzák a szobában. Kívül a zsalu fájáról lepattogzó festék és a fakó vakolat az idegennek fotózásra csábító élmény, az itt lakónak csak a mindennap. Ideiglenesség ez, az itt tartózkodás ideiglenességéé, ezt megint te mondtad. Hogy ez a sok esetlegesség, hogy nincsenek ráfeszülve az életre, mert fölösleges is, ez a véges lét könnyűsége. A megkopott spalettára kilógatva, sercegnek, fehéren száradnak a frissen mosott ruhák.

(3)

Kőteraszok és kőfalak között haladtunk. Ahogy a várost elhagytuk, jobbra fordultunk és a tengerből mentén, felfelé mentünk. Aztán az utak, a főút meg egy kisebb, mellékút, elváltak. A köves, kopár tájat már Krk-ön is szerettük, a teraszos medencékben olíva- és fügefák álltak. A kőteraszok megtartják a csapadékot, az nem folyik le, nem mossa ki a földet, a kőfalak pedig, akármilyen furcsa is, de kanalizálnak, csatornáznak mintegy, kis patakokat képezve terelik a lecsorgó vizet. Az egyik fügefáról szedtiünk is, még Krk szigetén. Ez nem lopás, ezt mondtuk, merthogy nem volt kerítés, meg egyébként is, annyi ez csak, mint beleélni magunkat a tájba, egy itteni életbe, amely úgy lesz a sajátja az embernek, hogy sosem élt itt, és, aztán, valahogy mégis, mintha öröktől fogva mediterrán őslakos lenne. A fáról szedett fügét erre fele hideg vízbe rakják, így friss marad, és védi a bogaraktól is, a légy sem jön rá. Te egy közepes méretű műanyag edényt találtál, azt vetted elő, abba raktuk be a zsákmányt, és a teraszra kiülve, egy pohár jó asztali vörös bort töltve a gyümölcs mellé, rágyújtottunk. Talán, amit itt, meg ilyen, hasonló esetekben megkarcol az ember, az az ebben a végességben megbújó végtelen. Ahogy az autóval felfelé haladtunk, egysávos volt az út, én vezettem, neked térkép a térdeden, a nagyobb kanyarok előtt erre fele mindenki dudál és ott húzódik félre, ahol éppen tud, én akkor gondoltam arra a délutánra. Amikor a teraszon ülve friss fügét ettünk és a táncoló melegben egy pohár bort kortyolva néztük a tengert. Nem is tudom, abból az egész örületes szépből hogyan és mi ragadja ki az embert. Amennyire vezetés közben tudtam, néztem a szikár, világos tájat. A habarcs nélküli kőfalak ledönthetők volnának, csak saját súlyuk tartja össze őket. Illeszkedés és esetlegesség. Sajátos, mediterrán statika. Szeretnék egyszer majd oda visszavonulni. Nem úgy, ahogy a sebzett vadak. Nem elbújva. Hanem úgy, mint aki hazatér. Hova kellene vagy lehetne még innen, ezen kívül menni?

(4)

A várfalon ültem és csak néztem a tengert. A szememben azzal a cseppnyi végtelennel, amit a vízből kivettem. Az óváros kicsi, de ahogy a falra felmentem, megnyílt a tágasság. Elindultam körbe, nagyon meleg volt, a fekete farmer és ing tapadtak rám, aztán egyszer csak, a várfal déli oldalán megláttam egy kis büfét. Néhány székkal. Gondoltam, ez azért egy leülést megér, Dubrovnikban a várfalon fröccsöt inni a tengerké mindenség közepén, csak ülni, nézni, kortyolni. Isten tenyerén van ilyenkor az ember. Mert a tengert nézni komoly és örökös foglalatosság. Beláthatatlan feladatot ad a szemnek, a szívnek. Nézni, tán olvasni, de főleg lenni.¹ Eszembe jut a fehér gemistet kortyolva, hogy a mediterrán népeknél mindig véges a tenger. Ennyi. Kivéve a portugálokat. Bár az már inkább az óceán. A mediterráneum tengere véges. Vagyis bevehető, megélhető, lekerekített. Mirtuszlevél, virágszirom, benne minden, végtelenséget lötybölő bejárható világ. Vagyok. Akármilyen is lesz ezután, most itt vagyok, és áramlik belém ez a csillogó kéesség. Mintha mégis, bár értelmé, célja nincs, de érdemes volna élni.

¹ Parti Nagy Lajos: *félszép*, 263

Az elszabadult hajóágyú dala

*Eddig is lenéztetek, tudom jól,
most is lenéztetek.
„Fröcsög a köcsög”; ám legyen.
De már legalább nem röhögtök rajtam.
Figyelmeteket kiköveteltem.
Azt hiszitek, tüzet okádok,
pedig ezek a lángok, ezek a lövedékek itt
könnyek – lám, lám, megint csak
félreismertetek.
Az örömkönnyeim záporában áztok,
míg pörögve táncolok körbe-körbe:
matrózcimborák, régi útitársak,
hajnalba hanyatló esték tanúi,
világmegváltások virtuózai,
és ti odafönn a hídon, napfényben villogó
uniformisok! gőg és döbbenet –
így együtt, ezt vágytam látni rajtatok!
Asszonyaitok riadt mozdulattal
húzzák magukhoz a bamba kölyköket
– édes pofák –,
míg a pánik magnéziumlobbanása
még utoljára súrlófénybe vonja
a gyönyörű és fáradt arcokat.
A szájszegletben kemény vonalak,
a tekintet mély tüsszel telik meg.
Kitartott pillanat,
aztán az én tüzem következik,
magához ölel régi ismerőst
és régi ellenlábast egyaránt.
Sosem fogadtatok el sajátotoknak,
mostantól az enyéim vagytok.
A lelki üdömmért ne aggódjatok:
a júdáspénzt
kegytárgyboltba fektetem.*

Elengedi az irodalmat

*A fényes hátú, csillogó kis jószág
a kabátujján mászott fölfelé.
Domború hátán bukfencet vetett a napsugár.
Igazán csinos! Minden tagja, minden porcikája
oly megkapóan célszerű.
Mutatóujját az útjába helyezte,
és az irodalom, úgy, ahogy volt,
Homéroszostul-Kafkástul-mindenestül
fölmászott rá, anélkül, hogy egy pillanatra is
megtorpant volna.
Mindig is ezt becsülte az irodalomban:
a kérlelhetetlen, céltudatos önelvűségét.
Mutatóujját a magasba emelte,
a gyönyörű és valószínűtlen teremtés pedig
fölmásírozott egész az ujjbegyéig,
és ott illegette magát
a napsütés záporában.
Aztán felcsapta a fedőszárnyat,
a hártyás szárny rezegve bukkant ki alóla,
s ekkor, akár valami miniatűr helikopter,
a magasba emelkedett.
Invazió faj, de neki akkor is bejön.
Egy darabig még követte a tekintetével,
aztán nekilátott sms-t írni.
„Uljunk be egy horrorfilmre
es az ijeszto reszeknel csokolozzunk”
Jó utat, bogárkám.*

Tanácsok egy fiatal pályatársnak

*A verset ne annak írd,
akiért épp odáig vagy,
esetleg gyászolsz vagy épp dicsérni kívánsz:
a verset annak írd,
aki akkor olvassa majd, amikor te már nem leszel.
Törd át a létezésed korlátait.
Tekinteted függeszd a horizonton túlra.*

Gondolj el egy akárkit, egy senkit.

Nyugalmazott paptanár lesz, melakórra hajlamos,
szőlőt metsz, rózsát olt, kertészblogot vezet.
Üzemi ellenőr lesz, kétszer elvált, kétszer belehalt,
a nyúlsháját bajusszal takarja.
Kedélyes asszonyszemély lesz, a fejógépek őre,
hajnalban már talpon, mégis nehezen alszik el.
Hazudós szertáros lesz, ígéretesen indult tornászkarrier, sportszerűl,
a kávépénzt gyakorta elfelejti bedobni
a műanyag pohárba.
Lelkes cheerleader lesz, maga is
bátorításra szoruló
kapcsolatfüggés-akrobata.
Mufurc ácsmester lesz a keleti provinciákból, furcsa házassággal,
egy szem fiában kedvét nem leli.
Egy kiscsaj lesz, semmi egyéb, ő csak egy kiscsaj,
egyszer hetekre eltűnt, a rendőrség kereste.
Apró öregúr lesz, magában motyog,
pontban fél ötkor vág át a sarkon,
látásból ismeri az egész környék.
Informatika-tanárnő lesz, szeret vicceket mesélni,
maga nevet a legjobban rajtuk,
ordenáré horkantásokkal.
Szalmahajú költőnő lesz, ritkán publikál,
délután három kutyáját futtatja a parkban,
esténként iszik.
Egy félismerős lesz, akiről sosem gondoltál semmit,
harminc év után meglep egy mondatával.
Az üzlettől visszavonult oligarcha, maga is írogat.
Szváziföld jogos trónkövetelője, újságárus Baltimore-ban.
Elfelejtett isten a British Museum katakombái mélyén.
Hetedik generációs háztartási robot,
beépített érzékenységturbinákkal,
szótag- és ütemszámláló extrákkal felszerelve.
Ismeretlen, távoli rokonod, bizony ám,
örökölted volna toszkán birtokát,
ha túléled őt.

Ezeknek írj, ne annak, akiért
épp odáig vagy,
esetleg gyászolsz vagy épp dicsérni kívánsz.

Törd át a létezésed korlátait.

Tekinteted függeszd a horizonton túlra.

Gazdátlan galambszárnyak

galambszárnyak lépten-nyomon föltűnnek a gazdátlan galambszárnyak prága utcáit járva hát hol a gazdátok gazdátlan galambszárnyak emitt egy szárnypár amott csak egyetlen szárny hever magában a hozzá tartozó galambot gondosan kiette valami a galambszárnyak közül mintha dezertőr angyalok hagyták volna hátra őket kirágták magukat az iszonyú szárnyak szorításából hogy immár szabadon lófráljanak a gazdátlan galambszárnyak nélkül inkognitóban semmi gond a szőke angyalfejek minden további nélkül elmennek északi szlávznak bongyor angyalhaj vágott kék szemek huncut mosoly a sörhabsillám a felsőajak pihéin a glória távoli visszfénye és csak a galambszárnyak a gazdátlan galambszárnyak hevernek ott a macskakövön a dezertőr angyalok hagyták hátra őket akár deszantosok az ejtóernyőt elnézést kisasszony azt hiszem elvesztett valamit viszi az örült öregember libeg a kezében a páros szárny összetartja egy véres csontdarab a csaj meredten néz a pasija mellbe taszítja az öreget a szárnyak a gazdátlan galambszárnyak kiröpülnek a kezéből hosszan pörögve a pasi védelmezőn átkarolja a nőt ne törődj vele idióta de az örült öregember még meglátja a lány vágott szemében a kilobbanó fényt meglátja még az elfojtott félmosolyt és diadalmasan kuncog miközben lehajol a büdös galambszárnyakért hogy a ballonkabát zsebébe gyömöszölje őket hát hol a gazdátok gazdátlan galambszárnyak dünnnyögi hát hol a gazdátok merre jár

Árnyak

Részlet a Keserű víz című regényből

Annak gyanúja, hogy az az egyetlen írott forrás, amelyre egyáltalán még támaszkodni lehet az egykor volt valóság megismerésével kapcsolatban, nem minden elfogultságtól mentes, bizonyos fokú távolságtartó óvatosságra kell, hogy készítse a krónikaíró, aki a lehető legkörültekintőbben próbál eljárni a múlt föltárása során, így aztán kénytelen egyéb, még ha csupán közvetett kútfőket is felkutatni a minél tárgyilagosabb és teljesebb megismerés céljából. Így történt, hogy miközben Veres Benő komlósi, később nagykorpádi református lelkész emlékirataiban szinte egyáltalán nem emlékezik meg azokról a panaszokról, amelyek pedig jelentősen megsokasodtak a presbitérium fölállítása után a szlánavodai hitközségben, addig a dunamelléki reformált evangéliumi anyaszentegyház püspökségének irattárában számos beadványt találtunk, melyek mind-mind megáttalálhatták visszaélésekről tudósítanak, amelyeket Gécinék és *bandájának* a számlájára írtak. Még a hivataltalos stílusban megfogalmazott beadványok higgadtan tűnő szövegezése mögül is fel-felsejlik bizonyos nyelvi fordulatokban – mint amilyen példának okáért ez a „bandája” kifejezés is – az elszenvedett jogtalanságból fakadó fölháborodás, sőt a belőle táplálkozó harag, amely a panasztevőket arra a kétségbeesett lépésre készíthette, hogy önállóságuk kárára felsőbb egyházi hatóságoktól kérjenek valamifajta igazságszolgáltatást vagy jogorvoslatot az őket ért vélt vagy valós (ezt próbáljuk most és itt kideríteni) igazságtalansággal kapcsolatban.

Nem tudjuk, hogy Veres azért nem tesz említést ezekről a panaszokról, vagy legalább az azokat kiváltó eseményekről, mert őt magát nem is keresték meg a szlánavodai telep lakói, tudva, vagy inkább feltételezve azt, hogy Géci Veres utasításai szerint cselekszik, legalábbis vele egyeztet minden a hitközség életére vonatkozó nagyobb döntés előtt, vagy mert az Úr kegyelméből felállított presbitérium többségi, tehát Isten és ember előtt legitím határozatait semmilyen tekintetben sem kívánta felülbírálni, és így a panaszok igazságértékének megítélését sem tekintette saját kompetenciája alá esőnek, hiszen azzal, hite szerint, a Szent Lélek munkálkodásának jogszerűségét kellett volna kétségbe vonnia. De az is meglehet, hogy egészen egyszerűen a hitközség hivatalosan nem tartozott Veres illetékességi körébe, bár hogy valójában hová is tartozott, arról éppen ezeknek a bizonyos írásos panaszoknak a hányattatott hivatali útja tanúskodik a legékebben, ugyanis minden okunk megvan feltételezni, hogy először a közeli felső-baranyai református egyházmegyéhez érkeztek be, de mivel a szörványtelepek újonnan alakult hitközségeinek illetékességét még senki sem állapította meg, valószínűleg hosszú várakoztatás után, és mert ténylegesen nem érezte magát illetékesnek a döntésben

a felsőbaranyai egyházmegye, végül a pesti illetékességű püspök, Török Pál hivatalába kerülhettek. Ugyanakkor könnyű belátnunk, hogy a nagy távolság, a szlávodai hitközség lélekszámának elhanyagolható nagysága, magyarán mondva jelentéktelensége, vagy maguknak a panaszoknak a ténylegesen helyi érdekű tétje miatt okozták együttesen, hogy valójában sosem jutottak el a püspök asztalára, és így sohasem indult meg semmiféle vizsgálat a beadványokban megfogalmazott ügyekkel kapcsolatban.

Értelemszerűen az egyházkerülethez eljutott panaszok döntő többsége a szlávodai telep reformált híveinek hitéletére vonatkozik, az egyházkerület ugyanis csak a hitéletet érintő kérdésekben volt jogosult a helyi presbitérium döntéseinek felülvizsgálatára, hiszen minden egyéb esetben sérülne a hitközség autonómiája, és vele újra rávetülne Isten választott népére ama zsarnokság árnya, mely a reformáció előtt oly súlyos teherként nehezedett Sion gyermekeinek árva lelkére, meggátolva őket az Úr dicsőítésének szabad gyakorlásában.

Ugyanakkor ezeknek a panaszoknak a milyenségéből, vagy azokból a körülményekből, amelyek együttállása okán némely sérelem előállhatott, következtethetünk arra, hogy minden nyilvánvalónak tűnő állítás mellett sem alapvetően teológiai természetű viták, sokkal inkább a Gécin egyre jobban elhatalmasodó hatalmi mámor állhat mindezen konfliktusok hátterében.

Mert mi másra is gondolhatnánk akkor, amikor a Veres látogatását követő, tehát az 1867. év húsvét vasárnapi istentiszttelen Géci, aki minthogy a választott presbitérium fejeként a szolgálatot teljesítő lelkész távollétében – vagy jelen esetben: hiányában – jogosultságot szerzett az úrvacsora kiszolgáltatására, megtagadta ezt a legszentebbnek számító sákramentumot Árva-Tóth Sándortól. Mégpedig mindezt minden előzetes figyelmeztetés nélkül tette, ott, a gyülekezeti sátorban a közösség szeme láttára alázva porig Árva-Tóthot, s ezzel mindenki előtt megszegyenítve a mit sem sejtő családját is.

Az úrvacsoráért sorban állók között a presbiterek után következő Árva-Tóth, aki a szűkös lehetőségeihez mérten ünneplőbe öltözöten – mert úgy tartották, a legszentebb sákramentumot nemcsak a belső, de a külső ember ünneplőbe öltöztetésével is meg kell tisztelni – a saját bevallása szerint bűnbánó lélekkel s így a heidelbergi kiskaté rendelkezései szerint is joggal várhatta, hogy ajkai közé vehesse a Krisztus testét szimbolizáló kenyeret, és kortyolhasson a Krisztus vérének jelképező borból, mely jegyekben a Megváltóval való misztikus egyesülés adatik a földi halandónak a Szent Lélek közbenjáró munkálkodásának köszönhetően, sorra kerülve mégis azt tapasztalta, hogy a szent jegyeket kiosztó Géci a kenyér és a kehely átnyújtása helyett csupán annyit mondott neki, a nagy Kálvin szavait ismételve emelt és ünnepélyes hangon, hogy a sátor alatt lévő gyülekezet minden tagja hallhassa: „Mindenkinek, aki a szent sákramentumhoz megvetéssel vagy nemtörődömséggel közelít, egyáltalán nem gondolva azzal, hogy az Úr hívásának engedelmeskedjék, helytelenül használja és visszaél vele. Mert ha sem égen, sem földön nincs nagyobb kincs és méltóság, mint az Úr teste és vére, akkor nem kis hiba, ha valaki hebehurgyán és kellő előkészület nélkül veszi azt.” És még el sem haltak a dörgedelmes, akkor szinte átokként visszhangzó szavai a gyülekezeti sátorban, amikor máris a következő hitsorsos felé fordult a kovász nélkül sütött kenyérrel és a Géci által ki tudja, honnan szerzett borral.

Abból gondoljuk, hogy Géci jó előre készülhetett ezen teátrális és a lehető legnagyobb megaláztatás célját szolgáló gesztusra – hiszen amennyiben nem tartotta méltónak Árva-Tóthot a szent sákramentum vételére, akkor az úrvacsorára vonatkozó egyházi rendelkezéseknek megfelelően már a gyülekezeti sátorba való belépésnél közölni kellett volna ezt vele mint a legfőbb elöljárója. Legalábbis erre enged következtetni, hogy szó szerint betanulta ezt a hosszú Kálvin-idézetet, mely mondandóját tekintve azt a célt szolgálta, hogy ott a gyülekezet előtt tisztátalannak bélyegezze a férfit, miközben minden szavával azt sugallta, hogy a szent sákramentum megtagadása az ő érdekeit szolgálja, hiszen, aki nem aláztos szívvel és megtisztult lélekkel veszi magához az Úr testét és véré, képmutónak számít az: *„a képmutatók viszont ítéletükre esznek és isznak”*.

Árva-Tóth egy ideig villámsújtottan, vagy stílusosabban fogalmazva meredt sóbálvánnyá váltan állt a sátor közepén a hol sajnálkozó, hol a kaján kárörömtől csillogó tekintetek kereszttüzeiben, mindenesetre megszegyenülten és megalázottan, az elszenvedett lelki megrázkódtatástól bénult mozdulatlanságra kárhoztatva, ami azt eredményezte, hogy a mögötte várakozók egy lépést kénytelenek voltak oldalra lépve kikerülni őt, hogy előrébb jussanak a sorban, hogy ők, akik méltónak találtattak rá, részesülhessenek az úrvacsora kegyelméből, s csak a harmadik hitsorsos után mozdult arrébb Árva-Tóth, és kalapját még mindig a kezében gyűrögetve, előbb tétova, majd egyre határozottabb léptekkel a sátor kijárata felé indult.

Nem nézett senkire.

A gyülekezeti sátor hátsó felében ülők között ugyan elkezdődött némi gyenge, és talán még valamelyes fölháborodott csodálkozásról is tanúskodó pusmogás, ám az istentisztelet szokásos rendjének megfelelően az úrvacsora kegyelméért mondott hálaadó ének hangjai elnyomták ezt is. De ezúttal még ennek az oly gyakran énekelt hálaadásnak a szavai is – „Boldog ember az, ki bünt nem ismer, Kinek vétke már elfedeztetett, Néki az Úr bünt már nem tulajdonít, Lelkében csalárdság nincsen” – gúnyként hatott Nagy Annára, akinek visszafojtott zokogását ugyan nem lehetett hallani, de vállainak rázkódása mindennél jobban árulkodott feldúltságáról. Látva, hogy férje egyenes tartással és határozott léptekkel, amiben mégiscsak ott érződött a büszkeségén esett sérelem soha le nem mosható gyalázata, elhagyni készül a gyülekezeti sátrat, felocsúdva dermedt sokkos állapotából, magához szorította leányát mintegy óva a ráirányuló, kíváncsian fürkésző tekintetek elől, fiát kézen fogva ura után sietett.

Soha többet nem vettek részt a gyülekezeti sátorban tartott istentiszteleten. Értjük ezt nem csupán a férjre és a feleségre, hanem ártatlan gyermekeikre is, akiknek lelki érésével kapcsolatban komoly aggodalmak fogalmazódtak meg a presbiterek körében. Némelyek Gécit vádolták az esetlegesen elvesztegetett igazhitű lelkekért, akikből amúgy is annyira szűkében voltak itt a pogányság árjának közepén, és az ő felelősségét firtatták a szerintük jogtalan és meggondolatlan, mert Géci személyes bosszújából és nem hitbéli meggyőződéséből, pláne nem a Szent Lélek sugallatából fakadó durva gesztusért. De a „hármak”, ahogyan Géci és társai hívták az elégedetlenkedőket, mindig kisebbségben maradtak, így soha egyetlen határozatot sem sikerült hozniuk sem ebben, sem egyéb szintén sérelmesnek vélt ügyel kapcsolatban.

Minden valószínűség szerint ők lehettek tehát azok, akik valamennyi eszköz-
ből kifogyván, ám a közösség sorsáért továbbra is felelősséget érezvén az egy-
házmegyéhez fordultak. Beadványukat valószínűleg valamelyikük személyesen
vitte el előbb a felső-baranyai egyházmegye siklói központjába, ahonnan a pa-
nasz iktatási bejegyzése szerint aztán a pesti egyházkerületi központ levéltárába
került. Már maga a tény, hogy nem a somogyi egyházmegyét választották pana-
szukat kivizsgálandó, egyrészt azt mutatja, hogy még maguk sem voltak tisztá-
ban vele, hová is tartoznak testületileg, másrészt pedig kénytelenek vagyunk
hangot adni azon sejtésünknek, hogy valóban minél távolabb akarták tudni
Verestől az ügyet, akiben tényleg Géci szövetségesét, sőt – mint később kiderült,
minden alapot nélkülözve – felbujtóját gyaníthatták.

A beadvány érvelése abból az egyszerű tételből indult ki, hogy az úrvacsorá-
ban nem ember cselekszik, hanem Jézus Krisztus. Ő az, aki nekünk szolgál, ön-
maga teljes odaadásával. Vagy ahogyan Kálvin maga mondja: „Az Úr teste úgy
áldoztatott fel egyszer értünk, hogy most azzal táplálkozván, amaz egyetlen ál-
dozat hatását érezzük magunkban, hogy az Ő vére úgy ontatott ki egyszer ér-
tünk, hogy ránk nézve örökkévaló ital legyen. Ugyanezt jelenti az ígélet is:
'Vegyétek, ez az én testem, amely tiérettetek adatik.' (Mt 26, 26). Az tehát a pa-
rancs, hogy azt a testet vegyüek és együek, amely egyszer feláldoztatott üdvössé-
güinkre.” Ebből következően az úrvacsorát kiszolgáltató, legyen az akár lelkész,
akár az őt helyettesítő előljáró, nem döntheti el, ki méltó és ki méltatlan a szent
jegyek vételére. Ez egyedül az úrvacsorához járuló hívő lélek, valamint Krisztus
közös ügye. És ha mindez nem volna elég erős érv amellest, hogy Géci nem a
reformált tiszta és igaz hit szerint járt el, ott van még egy a közösséget érintő
súlyos bűne is, ugyanis az úrvacsora a reménység sákramentuma, mert nemcsak
emlékeztet az Úr halálára, hanem a jövőre ígését is magában foglalja, a Bárány
menyegzőjének előképeként. Ezek szerint az úrvacsora megtagadása a jövőbe
vetett reménytől is megfosztotta Árva-Tóthot és családját, ami egyben figyelmez-
tető jel lehetett a kis gyülekezet többi tagja számára, hogy bármikor lesújthat
haragja az engedetlenekre.

Mert ugyan sokan, akiknek a teológiában való jártassága nem terjedt odáig,
hogy felfogják Géci önkényeskedésének istenkáromló mivoltát és annak
messzeható következményeit, azt belátták, hogy a megválasztott előljárónak, aki
ráadásul a vízfakasztás csodája révén bizonyította, hogy Isten jóvátévő áldása
kíséri a cselekedeteit, biztosan jó oka lehet arra, amit tett, és valójában a kérdés a
továbbiakban nem úgy vetődött fel a számukra, hogy igazságos volt-e az úrva-
csora megtagadása, hanem úgy, hogy mit követhetett el Árva-Tóth, amiért ilyen
megszégyenítő büntetésben részesült.

Pedig mindenki tudni vélte a telepen, hogy mi állhat Géci tettének hátterében.

Valójában Árva-Tóth Géci egyik legodaadóbb követőjének számított mind
ama napig. Ő volt az egyike azoknak, akik az életet jelentő kút ásása közben éjt
nappallá téve a szolgálatára álltak, még a közvetlen ásási munkálatokban is részt
vett odalént az egyre mélyülő aknában mindaddig, míg mindketten viszonylag
kényelmesen, bár egymás verejtékében fürödve elfértek, és miután már csak aka-
dályozták egymást a mozgásban, vállalt a felszínen, főleg a föld elhordásával
kapcsolatos feladatokat.

Szóval akár meg is lepődhetnek volna az emberek Árva-Tóth megaláztatásán, hiszen mindenki tudta, hogy milyen hűséges embere volt Gécinek, ha nem lettek volna tanúi az utóbbi néhány hét meglehetősen mozgalmas eseményeinek, amelyek végső soron Árva-Tóth kegyvesztéséhez vezettek.

Valójában minden a licsányok feltűnésével kezdődött.

Nem csak arról az atavisztikus félelemről van szó, amelyet ezeknek a vadnak tűnő alakoknak a megjelenése váltott ki a magukat ebben az idegen környezetben nagyon is elhagyatottnak érző emberekből, akiknek egy része szíve legmélyén mégiscsak isten ellen való vétekként élte meg, hogy a földéhség kapzsiságának bűnétől sarkallva elhagyták szülőfalujukat, amire az Úr rosszállásának figyelmeztető jeleként fogták föl már a hasmenésjárványt is, ezekben a sötét arcú férfiakban pedig nem láthattak mást, mint azoknak a kegyetlen amoritáknak a megtestesülését, akik az ígéret földjére érkező Ábrahámot és népét is szorongatták. Persze valójában csak érthetetlen nyelvük, állatiasan vad és főleg a nőkre tapadó mohó tekintetük miatt félték tőlük mindannyian.

Géci pontosan érzékelte az ebben a rettegésben rejlő lehetőséget, és mindannyiuk megnyugtatóására őrséget szervezett, amely éjjel-nappali váltásban járta a falu határát, de főleg a nagy erdő felé vezető utakat tartották ellenőrzésük alatt, hiszen onnan bukkanhattak föl az idegenek rendszertelen időközönként. Eleinte a családfők önkéntes alapon ajánlották fel szolgálatukat kiegyenesített kaszákkal, nehéz baltákkal és vasvillákkal felszerelve a járőrözésre, csak hogy az idő előrehaladtával egyre terhesebbnek érezték ezt a szolgálatot. Ráadásul lassan kiderült, hogy a licsányoknak valószínűleg eszük ágában sincs betenni a lábukat a faluba, persze nem tudni, hogy mindez a felfegyverzett járőröknek tudható-e be, vagy csak jobbnak látták, ha a cserekereskedelmre redukálják a falusiakkal való kapcsolattartást, hiszen szükségük volt lisztre, húsrá, egyéb általuk az ideiglenes szállásukon meg nem termelhető élelemre, amiért cserébe kiegészített faszenet, erdei mézet, gombát stb. kínáltak.

Géci látva, hogy a férfiak belefáradtak az önkéntes őrszolgálatba, felajánlotta, hogy néhány hozzá hű emberéből, akiknek jellemzően még nem volt családjuk, persze a megfelelő javadalmazás ellenében, vagyis a többiek által megtisztított erdőterületekből méltányosan és arányosan, de munka nélkül részesedve, állandó védelmi osztagot szervez. A presbiterek többsége meg is szavazta Géci javaslatát, minden gyanakvó fenntartásuk mellett még a hármak sem mertek nemmel szavazni, hiszen a biztonságot mindenek fölött fontosnak tartották, és nekik sem volt jobb ötletük a falu nyugalmának fenntartására, miközben azt is pontosan tudták, hogy semmiféle atrocitás sem történt a licsányok és a telepések között azok őszi eleji fölbukkanása óta.

Egy esetet kivéve.

Történt ugyanis, hogy a Szlána alsó folyásánál, ahol kissé földuzzasztva a patak vizét mosóhelyet alakítottak ki, ahová az asszonyok többnyire kettesével, hármával vitték mosni a szennyest, ezúttal egymaga sulykolta az ágyneműt Kovács Jóska fiatal és meglehetősen szemrevaló felesége. Nem tudni, miért nem beszélt össze más asszonyokkal, de tény, hogy nem volt jelen senki – rossznyelvek szerint szégyellte a meglehetősen kétes eredetű foltokkal tarkított lepedőjét, mert nagy természetéről volt híres az ura, több gyereket azonban nem nagyon

szerettek volna ide, ebbe a szegénységbe –, amikor legalábbis az ő elmondása szerint nem messze tőle, az erdő szélén felbukkant egy licsány, és ugyan nem közelített hozzá, de jól láthatóan gyönyörködve a Kovács Jóska feleségében, mutogatta magát neki, sőt félreérthetetlenül önkielégítésre utaló mozdulatokat végzett, bár ezt a megriadt asszony nem tudta így megfogalmazni, csak azt érezte, hogy valami szégyentelen gyalázat esett meg vele, még így a távolból is. Még azt sem tudta megmondani, hogy mióta leshette, mióta gyönyörködhetett szép hajuldozásában, mert háttal állva görnyedt a víz fölé, miközben a lúgot verte ki a lepedőből a mosódeszkán, és csak akkor vette észre a félreérthetetlen mozdulatokat végző férfit, amikor a sajtó derekát kiegyenesítve körülnézett. Mindent otthagya futott persze a házak irányába segítségért kiáltozva, de mire az éppen otthon tartózkodó, felbőszült férfiak visszarohantak nagy husángokkal, fejszékkel felfegyverkezve, ki mit tudott hirtelenjében felkapni, nem találtak ott senkit, bár, hogy nem csupán fantáziált a Kovács Jóska asszonya – mert később még ennek a gyanúja is felmerült lévén az ura Géci elvakult hívének számított –, arról a fűszálakon csillogó és néhány, a virágát rossz helyen bontogató százszorszép szirmáról lecseppenő, félreérthetetlen eredetű váladék is tanúskodott.

Ez volt az az eset tehát, ami után nyilvánvalóvá vált a falu lakosai számára, hogy tenniük kell valamit, mert senki nem tudhatja biztonságban sem az asszonyokat, sem a gyerekeket ezeknek a – ahogyan néhányan az eset hallatán felbőszülve, bár némiképpen a fogalmat félreértve fogalmaztak – mocskos szodomitáknak a közelében. És ez volt az az eset, ami után még a hármak is megszavazták Géci állandó őrségre tett javaslatát, amely persze a hozzá leghűségesebb emberekből állt, még abban sem emeltek kifogást, hogy a megbízásukat, amely még egyszer mondjuk: az erdőirtás alóli mentességgel járt, időben sem korlátozták.

Bár a község többsége eleinte úgy hitte, de valójában Árva-Tóth Sándornak nem azzal volt baja, hogy őt magát, Géci legodaadóbb híveinek egyikeként, nem választotta be a faluőrségbe, hiszen valójában nem is vállalkozott volna rá, mert nem hitt abban, hogy az Isten áldása van a szinte munka nélkül szerzett jövedelmen, hanem gyanússá vált neki, hogy Géci mindezzel igazából nem a falut akarja megvédeni, hanem egyfajta állandó fegyveres alakulatot akar létrehozni hatalma biztosítása érdekében. Árva-Tóth éppen családjá, különösen szegény apja tragikus történetéből megtanulta, hogy óvakodni kell minden túlságosan nagy hatalomra szert tevő akár helyi, akár országos potentáttól, akármekkora segítőkészségről tesz is tanúbizonyságot, és különben is Géci annak idején többek között éppen azzal vette rá erre a nagy exodusra, hogy itt, távol az állami és a vármegyei hatóságoktól, lévén a Dráván túli területek hatalmi és jogi státusa ebben az időben valóban meglehetősen szabályozatlannak tűnt, szabadon rendelkezhet hite, élete és vagyona felett, csak a mindeneket látó és megítélő Úr lehet teteteinek egyedüli bírója.

Gyanúját csak táplálta a Kovács Jóska asszonyával megesett atrocitás előtt Géci furcsa viselkedése, rejtélyes útjai a rengetegben, amelyekre nem adott magyarázatot soha. Árva-Tóthnak, bár bizonyítani nem tudta, erős meggyőződésévé vált, hogy Géci lepaktált a licsányokkal, amire már korábban is gyanakodott olyasféle elszólásaiból, miszerint nem lesz baj velük, amíg ő itt a falu első embere, meg elhiheti neki, hogy már a tenyeréből esznek ezek a bűdös, pogány vademberek is.

De amikor Árva-Tóth négyszemközt, pontosabban Géci „kutyáinak” – ahogyan később megvetően emlegette a három hozzá leghűségesebb presbitert – jelenlétében szembesítette a telep „Mózesét” azzal, hogy mindannyiuk háta mögött a jogszerűen járó gabonaellátmányuk bizonyos hányadának terhére egyezséget kötött a licsányokkal, miközben az embereket éppen a tőlük való félelem segítségével tartja a kezében, és számon kérte rajta mindazon nem vagy csak részlegesen megvalósuló ígéreteket, amelyekkel ide csábította őket az óhazából, Géci csak annyit mondott neki érdemi válasz helyett, hogy ne feledje, pontosan tudja, mitől kapott lángra a bojni zsinagóga, amelyben benne égett a helyi zsidó kántor neje és egyetlen leánygyermek, és azt ne higgye, hogy Jankovich főispán úr keze nem ér el idáig, ha ő, mármint Géci, azt úgy akarja. Akkor Árva-Tóth elsápadt, és szó nélkül otthagya Gécit a gyülekezeti sátorban felállított úrasztala mellett.

Mindez valószínűleg a Veres Benő látogatását követő év tavaszán, nyilván még húsvét előtt történhetett, legalábbis a Veres hagyatékában talált Géci-levélből, amelyben beszámolt a védelmi egység megszervezéséről, és szűkszavúan, minden indok nélkül rögzítette Árva-Tóth „pálfordulását”, erre következtethetünk.

Géci és Árva-Tóth szakításáról a jelen lévő három presbiter elbeszéléséből szerzett tudomást a gyülekezet, vagyis amolyan pletykaként az ő változatuk terjedt el a közösségben, amiben persze nem volt szó semmiféle paktumról a licsányokkal, de cserében nem volt szó erről a zsinagógával kapcsolatos homályos és tisztázatlan indítékú célzásról sem, hanem inkább arról, hogy Árva-Tóth azért kérte számon Gécit, mert nem választotta be a faluőrség kiváltságosai közé, holott úgy hitt benne, mint valami Messiásban, de ebből az esetből is csak azt láthatták az emberek, hogy nem saját ambíciói vezérlik Gécit azzal, hogy csak a hozzá hű embereket jutalmazza, hanem tényleg a falu biztonságát és a hitközség boldogulását tartja egyedül szem előtt.

Montebello

– Indulok a boltba.

– Szóltál?

– Mondom, indulok a boltba. Halkítsd le a tévét, talán akkor hallod is, hogy mit beszélek.

– Melyikbe?

– Melyikbe, melyikbe, amelyikbe szombatonként szoktam. Kérsz valamit?

– Miért, mit veszel?

– Elég, ha én tudom. Azt kérdeztem, hogy hozzak-e neked valamit.

– Egy olyan mandulás kekszet akkor. Amit a kávémba tudok mártogatni.

– *Cantucci*?

– Mit csinálsz?

– Ez a neve, *cantucci*.

– Ahogy gondolod. Mindenesetre egy olyat hozhatnál.

Farfalle, pesto rosso, salsa di pomodoro, burrata, mortadella, parmigiano, capperi, egy üveg *Montepulciano d'abruzzo* az alkoholboltból, meg egy *cantuccini alla mandorla* az öregnek.

– Egy óra múlva itthon vagyok, addig próbálj meg veszteg maradni.

– Mégis hova mennék?

Micsoda időjárás már megint. Szerencsére volt annyi esze, hogy felvegye a gyapjú aláöltözetet. Éveken át fázott. Mit fázott?, fagyoskodott, évekig, a csontig hatoló hidegben, mire végre valaki javasolta neki, hogy vásároljon magának néhány szett aláöltözetet. Szuperaláöltözet, ahogy egész pontosan itt hívják, ha egy mód van rá, merino gyapjúból. Drága volt, de megérte. Puha, meleg, megtartja a hőt, mégsem izzad bele. Ahogy megérkeznek októberben az első fagyok, hordani kezdi, egészen márciusig, de volt, hogy még áprilisban is szüksége volt rá. – Üljön le! – Köszönöm, de mindjárt leszálok. Persze, hogy egy nő ajánlja fel a helyét. Itt ül ez a sok férfi, bámul ki az ablakon, bele a hóesésbe, vagy csak úgy, maga elé. Van előnye, hogyne lenne, ennek a nagy egyenlőségnek, egyformaságnak, de egy kezén meg tudná számolni, hogy az elmúlt tizenöt évben hányszor nyitották ki az ajtót, engedték maguk elé, vagy tápázkodtak fel valahonnan, azért, hogy ő leülhessen. Ő ehhez már túl öreg. Ő úgy nőtt fel, hogy a férfi egyik legfőbb erénye az, hogy udvarias, gáláns, a férfi karakán, bókol, földhöz vágja a poharat, örök nyertes vagy örök vesztes.

Micsoda szombat reggel. Ez a szerencsétlen vénember meg egyre süketebb. Pont ez hiányzik még. Hogy egész nap kiabálnia kelljen, ha szót akar vele érteni. Nem elég, hogy mindent olyan nehezen fog fel, most már hallani se fog semmit.

Ha nem tudná biztosan, hogy ma Vincenzo dolgozik, semmilyen szombati hangulata nem lenne.

– *Buongiorno, Signora Sørli!*

Elég csak meghallani a köszöntését, máris jobb kedve lesz. Ha kellene, keresztülutazna a városon ezért a hangulatért. Micsoda szerencse, hogy csak három megállóra lakik az üzlettől. „Itália ízei”, Vincenzo, a fekete vászonköténye, a feje felett lógó prosciuttók, a pulthban kiterített szalámik, *normale, piccante*, a hús füstös illatába vegyülő frissen darált kávé aromája, igen, ilyen egy jó szombat délelőtt.

Csak ez a név. *Sørli*. Talán megkérhetné Vincenzót, hogy szólítsa inkább a keresztnevén. Emília, *Signora Emília*, az inkább hangzik úgy, mint ő. A *Sørli* tulajdonképpen a férje neve, ő csak kölcsönvette, tizenöt éve, a zökkenőmentesebb beilleszkedés reményében.

„– *Ascoltami – Parole, parole, parole – Ti prego. – Parole, parole, parole. – Io ti giuro. – Parole, parole, parole, parole, parole, soltanto parole, parole tra noi.*” Micsoda dal, micsoda páros. Egy nő, akit nem lehet csupán szavakkal megszédíteni. „*Che cosa sei? Che cosa sei? Che cosa sei?*” Szinte kétségbeesetten bűg a férfiénekes hangja. „*Mi vagy te? Mi vagy te? Mi vagy te?*” Itt mindig nagyszerű zenék szólnak.

– Volna kedve megkóstolni az új kávékat?

– Köszönöm, Vincenzo, miért is ne?

– Mit készíthetek? Espresso, ristretto, cortado, cappuccino, esetleg egy latte?

– Talán akkor egy cappuccinót kérek.

– Tessék parancsolni, Signora!

– *Grazie mille, Vincenzo!*

– Ó, látom gyakorolt az utóbbi időben. Csak nem egy kurzusra iratkozott be?

– Nem, sajnos még nem. Csak a régi nyelvkönyvet forgatom időnként. Na, nem mintha egy köszönömöt olyan nehéz lenne kinyögni.

– *Certo, certo.*

Az a nyelvkönyv egészen pontosan egy harmincéves, rongyossá forgatott útikönyv. Néhány kifejezés bizonyosan már teljesen idejétmúlt. Akkoriban viszont igazi kincs volt. Egy másik világ kivonata, az élethelyzetek előfordulási valószínűsége szerint, ábécésorrendben. Bevásárlás, étteremben, hotelben, az idő, *oggi, ieri, domani*. Hogy várta azt az utat. Az utat, ami megváltoztatott, felforgatott, összekuszált benne mindent, hogy aztán a végén valójában semmi se változzon, maradjon minden és mindenki a régi, az elvágódás szemüvegén keresztül ha lehet, még szürkébb, még szomorúbb.

Ezzel a bevásárlással itt, most viszont haladni kellene, az öreg már biztosan egyre türelmetlenebb. Ne adj' Isten megpróbál kávéfőzni magának, úgy, ahogy ő szereti, ihatatlan fekete víz. Kitölti egy bögrébe, arra gondolván, hogy nem sokára hazaér, és mártogathatja a megjegyezhetetlen nevű mandulás kekszét, áztathatja pépesre, hogy csak szét kelljen passzírozni a nyelvével a szájpadról, a kávéfőzőt meg elfelejti lekapcsolni, tűzforró a készülék, sisteregnek az oldalán leszaladó vízcseppek. Jobb, ha siet.

– Ez minden, Vincenzo, és itt egy kis apró a cappuccinóért.

– *Assolutamente no!* Arra a vendégem volt, *Signora Sørli!*

– Emília.

– Kérem?

– Szólítson inkább Emíliának. A *Sørli* a férjem neve.

– *Va bene, Signora Emília, va bene.* A jövő szombati viszontlátásra!

A viharos szél a szemébe fújja a sapka alól kiszabadult hajszálait, természetesen mindkét keze tele van bevásárlószatyrokkal, remélhetőleg a villamos is most

fog elhúzni az orra előtt. Pontosan mellette csapódtak ki a kék ajtók, felszállt, lehet, hogy ez mégiscsak jó nap lesz?

– Megjöttem. Miért nem válaszolsz?

Biztosan elaludt. Nem lenne csoda ebben az időben. Lassan dél, de mintha még mindig nem kelt volna fel a nap. A nyarakat szereti. A véget nem érő világosságot, a hajnali sétákat a kikötőben, a sós víz, a kávé és a fahéjas csiga illatát, a szigeteket a horizonton. Persze ez sem éppen az, inkább csak egy hűvösebb, praktikusabb, semlegesebb változata annak a lagúnának, kijózanítóan éles fényekkel. Jól sejtettem, alszik. Hogy fér el azon a szófán egy ekkora ember? A magassága. Talán az tetszett meg benne. Száznyolcvanhét centiméter, jókötésű, elegáns, külföldi, átutazóban. – *Just exploring Østblokken, the Eastern Bloc*. Augusztus vége volt, az arcukba nyomta a hőséget az aszfalt, halmokban állt a kukorica a standokon. Túl izgatott volt ahhoz, hogy megsértődjön. Csak pár hónappal korábban kezdett angolul tanulni, és máris lehetősége nyílt használnia a nyelvet. – *This is not the Eastern block anymore*. – *Oh, isn't it?* – Már vagy tíz éve nem. *Ten years*. Tapintatosan mosolygott. Tapintatosan vagy közömbösen, a mai napig nem tudja megállapítani. Bár akkoriban mindegy volt. Sikerült kizökkentenie szögletes betonéletéből, kicsalogatnia a művház fullasztó irodájából, friss tengeri levegőt ígért, házat, valódi szabadságot, és a mai napig nem is sejtí, hogy végül a montebellói ház miatt mondott igent. Montebello. Nem, nem a lagúnában, hanem fent, északon, egy kerület neve csupán. Montebello. Az út, ami felforgatott, összekuszált benne mindent, most folytatódhat tovább, bár az ellenkező irányba, de remélve, hogy talán mégis létrejöhet egyfajta folytonosság aközött, aki három hónappal korábban még a jesolói lido napernyője alatt könnyezett, és aki néhány héttel később már a montebellói ház ablakából nézte a szürkés-kék vízen sikló vitorlásokat. Egy azonban biztos volt, hogy nem ragadt bele, nem volt többé bezárva, kiszabadult, elment, vissza se nagyon nézett.

– Itthon vagy?

– Igen, már egy ideje.

– Elaludtam.

– Vettem észre.

– Milyen az idő?

– Az? Borzasztó. Mindegy, kibírtam, ma már nem megyek sehova. Hozom a *cantuccit* meg a kávédat, aztán nekiállok az ebédnek. Hogy van ma a derekad?

– Nem vészes.

– Délután átmasszírozom, addig próbálj meg egyenes háttal feküdni. Ne úgy kitekeredve, mint ahogy az előbb is aludtál.

– Ezen nem múlik semmi, Emília. Megöregedtem. Igazság szerint már akkor öreg voltam, amikor megismerkedtünk, most pedig vénségesen vén vagyok. Egy rozoga vénember. Te még fiatal vagy, tudom, épp hogy nyugdíjba mentél. Utazhatnál, világot láthatnál. Bocsáss meg, Emike, bocsáss meg.

– Beszélsz itt marhaságokat. A konyhában leszek, szólj, ha szükséged van valamire.

Látni a világot. Talán egész egyszerűen nincs benne a pakliban. Elégedett lehetne. Eleinte azért még utazni is tudtak valamennyit, igaz, hogy csak belföldön, de mégis. Gyönyörű helyeken jártak, megismerhetett egy másik országot. És hát valljuk be, azért sejtteni lehetett, hogy ha egy nála majd' húsz évvel idősebb férfi

felesége lesz, az előbb-utóbb így fog végződni. Házat kapott, nevet, státuszt, biztonságot, nyugalmat. Dolgoznia se kellett volna, ha nem akar, de azt már a lelkiismerete nem engedte. Vagy a neveltetése, már maga sem tudja. Aki nem dolgozik, ne is egyék. Olívaolaj, hagyma, fokhagyma, darálthús. Tíz év gondozóként az idősek otthonában. Paradicsomszós, só, bors. Inkább egy nyugdíjas apartmanház volt az, luxuskörülményekkel, széles körű szolgáltatásokkal. Praktikus, kényelmes, okos és biztonságos megoldás, úszómedence, gyógytorna, manikűr és pedikűr, étterem, bár, kávézó. Mintha egy elegáns hotelben dolgozott volna, leszámítva az olykor tehetetlen testek emelgetését, pelenkacserét és az elmúlás szagát. Végül is, ha úgy nézi, az is egyfajta utazás volt. Már csak egy kis vörösbor hiányzik a szószból. Hova is tette? 2018-as *Illuminati Riparosso Montepulciano d' Abruzzo*. Montepulciano település, Toszkána régió, Siena megye. Annyira délen soha nem járt még. Kicsit fanyar, enyhén gyümölcsös, szeder talán vagy málna, na nem mintha annyira értene hozzá, de néhány dolgot azért még fel tud idézni a tavalyi borkóstoló-tanfolyamról. Azonnal az ember fejébe száll. Oregánó, bazsalikom, talán még egy kis majoranna. Majoranna vagy majoránna? Ott *maggiarana*, itt *merian*. Nem egy tipikus fűszer, az olasz bolton kívül talán még egy élelmiszerüzletben lehet kapni. Majorannás sertés máj, az volt otthon az egyik kedvence. Itt sertés máját se nagyon lehet kapni, csirkemáját is csak elvétve, fagyaszttva.

A művház melletti étteremben volt a gyülekező. Éjféλι indulás, elötte egy-két sör, hogy biztosan jól aludjanak a buszon. A mozgássérültek megyei egyesületének közbenjárásával, kedvezményesen bérelhettek buszokat. Két fehér Ikarus, az oldalukon narancssárga csíkkal. A nyugdíjasklub vezetője már hónapokkal korábban meghirdette az utat, elsősorban klubtagoknak, de mivel szinte mindenki szeretett volna hozni legalább egy családtagot, kénytelenek voltak két buszt rendelni. Szövőszakkör, traccsklub, önségítő kör, hölgyek népfőiskolája, férjek, feleségek, és ő, az egyedülálló művelődésszervező. Indulás: az étterem elöl, nulla óra nulla nullakor, délelőtti program: Szent Márk tér, Szent Márk-székesegyház, Dózsepalota és környéke, Sóhajok hídja, délután: strandolás Jesolóban, szabadprogram, vacsora, hazaindulás: este huszonkettő óra nulla nullakor. A brosúrát ő sokszorosította, az útravaló szendvicsekről és innivalóról mindenki maga gondoskodott. Egy teljes nap az országban, amit addig csak filmekben látott. Ebben a mámorító, féktelen, kifinomult világban, gyönyörű nők, sármos férfiak, Loren és Mastroianni, elegáns ruhák, festői tájak színhelyén.

A buszon a klubvezető köszöntötte őket a recsegő mikrofonban, emlékeztette a rendszeres rosszullevőket, hogy a Daedalon tablettát még indulás előtt vegyék be, majd hogy megfelelő irányba terelje a hangulatot, átnyújtott a sofőrnek egy kazettát, amit otthon már beállított, A oldal. „S az éjszaka, az éjszaka, a puha testű éjszaka”, ahogy elindultak, megpróbált elaludni, de neheze ére esett csukva tartani a szemét „egy utazás az életünk, azt mondtad hát, megint megyünk, nagy utazás az életünk...”. Graz, az Alpok vonulata a sötétben, kivilágított vízésések, Villach, egy benzinkúti pihenő, Tarvisio, pirkadat, és a Tagliamento lehetetlenül türkizkék vize.

Dehogynem, megöregedett ő is. Szeretné pillanatról pillanatra felidézni az utat, minden egyes apró részletével, de csak elmaszatolódott képeket lát. A váraozást, ami az alvás nélkül töltött úton szinte elviselhetetlen méretűre duzzadt, egy pillanat alatt hordták szét a Szent Márk tér galambjai. Túl nagy volt, túl sok ahhoz, hogy elbírra. Pompázatos, elsőprő, nyomasztó. Az örökkévalóságig tartó

sorbanállás a székesegyház előtt, a délelőtti kánikula, piros székek, hegedűszó, zsvivaj, és Pietro Scarpa, *guida turistica autorizzata della città di Venezia*. Először köszöntötte őket, majd németül fogott hozzá a dőzse egykori lakhelyének bemutatásához, mivel klubvezetőjük csak ezt az egy idegennyelvet beszélte. Pietro, Pietro, Pietro. Zabolátlan érzelmeinek egy pillanat alatt lett céltáblája az olasz fiú.

– A rosseb egye meg!

– Mit mondasz? Mit kiabálsz?

– Semmi, ne törődj velem, csak kifutott a főzővíz.

– Jól vagy?

– Jól, jól, csak a figyelmem, az nem a régi már. Tíz perc, és eszünk.

– Látod hogy havazik? Jól tetted, hogy délelőtt mentél ki, most már biztosan késések vannak.

Pietro egész nap velük maradt, végig szorosan a klubvezető mellett. Emlékezz, emlékezz, emlékezz! A vaporetton sikerült egy sorba ülni vele, feje fölött hűtőtáska és órareklámok, *borsa frigo, orologi, in offerta a sole settecentonovanta lire*, lefotózta, mintha a kilátást, valójában Pietrót. – A kék facölöpöket, olaszul *pali da casada*, eredetileg paloták elé helyezték el, és hogy azok a sötétben is könnyen észrevehetőek legyenek, tetejükön olajlámpák világítottak, amit ma már csak a cölöpök tetején található díszítés, az úgynevezett *cappelozzo* jelképez. A klubvezető szemmel láthatóan fáradni kezdett a tolmácsolásban. Milyen neveléségesen ejtette az olasz szavakat! – *Zum trotz* is beleteszi ezeket a kifejezéseket, nevetett zavartan a mellette ülő körzeti óvoda intézményvezetőjére sandítgatva.

A röhécselő klubvezető és Pietro metsző tekintete, ahogy az övébe fúródik.

Bár ne is emlékezne!

Onnantól kezdve már szinte semmi másra nem tudott figyelni. Kiszálltak a San Giorgio Maggiorén, klasszikus reneszánsz, fémkonténeres, tiszta vonalvezetés, raklapok, és az, ahogy a vakító márványoszlopok tükröződtek a lagúnában. A víz, amivel reggel feltöltötte a kulacsát, már rég elfogyott, szomjas volt, égette a vállát a déli nap. – Monet a sziget megjelenítésére hat különböző fényviszony között is kísérletet tett, de ahogy mondta, „*Velence városa túl szép ahhoz, hogy le lehessen festeni*”.

Irritálta a klubvezető vihogása, aludni szeretett volna, ledőlni egy fa árnyékába, a férfihoz bújni, belelegezni a sós izzadság szagát, ittfelejtődni, ittmaradni, fel sem tűnne senkinek. – Emília, kedves, jöjjön csak ide. Maga beszél egy kicsit olaszul, igazam van? Mondja meg ennek a fiatalembernek, hogy csatlakozzon hozzánk a délutáni strandolás idejére is. Mondja csak az anyanyelvén, úgy biztosan beleegyezik majd. – Nem, én nem beszélek. – Ne szerénykedjen, láttam, hogy forgatta azt a nyelvkönyvet a buszon. – Útikönyv. Ilyen szituációra vonatkozó mondatok nem voltak benne. – Ne hozzon már kellemetlen helyzetbe, feltűnt neki, hogy róla beszélünk, mondjon már valamit. *Lido di Jesolo, schwimmen*, valami ilyesmi, na. – *Vuoi fare un bagno con me al lido di Jesolo?* – *Solo con te?* – *Prego?* – *Fare un bagno solo con te?* – *Ah, no no*, az egész csoport, ajj, *insieme a tutto il gruppo*. Hogy mondhatott ekkora hülyeséget?

– Már csak néhány perc, és kimerem az ebédet. Fel tudsz kelni egyedül, vagy jöjnek? – Hova is tettem a parmezánt? Miért nem válaszol? Tényleg egyre sikeresebb. Vagy megint elaludt volna? – Hallasz?

Az egész a klubvezető hibája volt. Ha ő nem erősködik, hogy próbáljon meg

olaszul beszélni Pietróval, akkor a férfi soha nem jött volna velük strandolni. Mégis mi a fenéért töltötte volna a délutánját egy csapat dzsoggingos nyugdíjossal meg vele. Így viszont az a téves benyomása támadt, hogy amíg az öregek napoznak majd, addig ők beszélgetni fognak a buszútról, az aznapi élményeiről, az életéről, a munkájáról, és minden formáságot levetkőzve arról, hogy van-e otthon fiúja. A kék-fehér csíkos napágyon ült, Pietro a homokba terített kölcson törülközőjén, a háttérben szállodák, a parton vízibiciklik, korzózó helyiek, mólók és a hullámok hangja a cölöpök között. Nincs. Nem is nagyon volt eddig senkije. – *Vuoi bagnare con me?* – kérdezte, és nevetett, szórakoztatta saját szellemessége, kellemetlen volt, zavarba ejtő, fogalma sem volt, hogy hogyan feleljen. Kettesben fürdeni ezzel az idegennel, itt mindenki előtt, ha egyáltalán komolyan gondolta a kérdést, és nem csak ugratta.

– Az ebéd az asztalon, lehet jönni!

Talán inna ő is egy kis vörösbor, egy deci még jót is tesz neki, kitágítja, ella-
zítja az ereit. És igazán meg is érdemli. Szép és nyugodt életük van itt együtt. Két
üveggel kellett volna vennie. Micsoda levetkőzhetetlen beidegződés a spórolás.
Ennyi év után is számolgat, keresi a leárazásokat, fejben átvált otthoni valutába.

Elsírta magát. A kialvatlanságtól talán, a fáradságtól, ami az egész napos
gyaloglás után ott, a napágyon ülve hirtelen utolérte. Folytak a könnyei a kime-
rültségtől, és a saját gyávaságától, hogy végül nem ment be Pietróval a tengerbe.
Kínjában azzal a kifogással állt elő, hogy nem szereti a sós vizet, csípi a szemét,
és egyébként is fázik, ezért inkább csak napozna. Lemaradt, lecsúszott a saját
romantikus, lazúrral lekent álmáról, amit évek óta dédelgetett, és amit ott, a
jesolói strandon hagyott egy pillanat alatt elillanni. Tessék, végül megkapta, ami-
re vágyott, fürödhet most itt, ha akar, medúzákkal a jéghideg tengerben.

– Ki fog húlni! Megint elaludtál? Hát ezért töröm itt magam?

A pizzériában látta utoljára. Mellette ült, még vizes volt a rövidnadrágja az
úszástól, kedélyesen viccelődött a klubvezetővel és a többi öreggel. A pincér ki-
hozta az utazás árába foglalt vacsorát, egy pizza margheritát és egy kis üveg
Peronit. Van valami az öregségben. Mintha a halál közeledtével egyre inkább
megfeledezne magáról az ember, s az események sűrűségében egy-egy pillanat-
ra elfelejtődik a vég is, feloldódik a totális önfeledtségben.

Egy szalvéta landolt az ölében. *Questo è il mio indirizzo*. Velencétől észak-nyu-
gatra.

– Hallasz?

– *Montebelluna 31044, Via Barile 6. Scrivimi.*

– Lars?

Soha nem írt neki. Talán még megkereshetné. Foglалhatna egy repülőjegyet,
Oslo-Venezia, közvetlen járat, kettő óra negyven perc, majd egy félórás vonatút a
Santa Lucia vasútállomásról, végül egy bő háromnegyed órás buszút Monte-
belluna főteréig. Hányszor utánanézett már. Összesen nagyjából ötórányi út vá-
lasztja el őket egymástól. Várakozási idővel együtt legfeljebb hét.

– Lars? Lars! Lars!

Talán most.

A szerző a mű megírásának idején a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz Zsigmond-ösztön-
díjasa volt.

Stop time

(*Kicsi naplóm*) Ma operában voltunk, írtam 1962. december 26-án, írja. Emlékkönyvbe és sajátba, magyarázza, azt kezdtem így. Egy apró lakattal zárható fülű, kék műanyag huzatú könyvecskét (ajándék lehetett, karácsonyi, sőt, mintha a húgom is emlékkönyvet kapott volna, az enyém sárga vagy piros páriát, és éppen ezért dönthettem azonnal úgy, hogy gyűjtse csak ő a rokonok és barátok virágszirmos intelmeit, én inkább komoly dologba, naplóba kezdek), naplót tehát inkább, olyat, amit én írok, nem más, és ami annyiban azért emlékkönyv is lesz persze, hogy pillanatképei majd az én fantasztikusan új és nagyszerű jelenemre segítik visszaemlékezni azt, akivé valami rejtelmes módon válni fogok, és aki valamiért biztos, hogy emlékezni akar majd.

A *Toscát* láttuk, írtam, írja.

Meg hogy nagyon tetszett, bár mintha csak álmodtam volna a fura slafrokos, kövér nőt, ahogy a tokás állat dacosan fölszegve, az Angyalvár pereméről a kulisszák mögé ugrik végül, de nem eléggé, vagyis hogy így ügyetlenül, mert (vicceltünk később, teszi hozzá) mintha visszapattanna vagy mi. Bezzeg *A sevillai borbély*, az első, amit láttam, na, az igazi volt. „Nem egészen értem!”, dohogott a bolgár Figaro olasz parlandója hallatán basszushangon don Basilio, mi pedig, a húgom meg én, hálásan nevtünk belé a jelen időbe.

Másnap viszont már egy tévészereplésről számoltam be, számol be róla. Negyvenen voltunk a stúdióban, az új KRESZ-ről volt szó, rendőrnek öltözött színésszel, akit Csákányi Lászlónak hívtak, egy bekötözött fejű, kárvallott biciklistával, akit le is rajzoltam, egy szánkóközlekedési szakértővel, akiről mondanom sem kell (mondja mégis), hogy bohóc volt, meg egy másik, szintén rendőrijelmezés színésszel, akinek a rigmusaira kórusban kellett reagálnunk. Meg hogy a végén mind-egyikünk kapott egy-egy Tibi csokit, és énekelve vonultunk ki. És azt megemlítettem még ugyan, említi meg, hogy a próba előtt az Operánál, hol másutt, volt egy – úgymond – jó kis baleset, aminél tanúskodtunk (nem, halott embert nem itt láttam először, jegyzi meg kötelességszerűen, hanem a Jászai Mari téri hatosmegálló peronján, az aszfalton hevert, csomagolópapírral volt már letakarva, csak a cipője meg az esernyője lógott ki, esernyő, na hiszen, gondolhattam, szívszélhűtés, mondta valaki, írja), de a Tőzsdepalota gigantikus zezugairól, a kábelgubancos stúdió vakítóan felfénylő reflektorairól, a kamerák lomhán céltudatos mozgásáról és a magam alvajáró bódulatáról bezzeg egy szót sem ejtettem.

„Imiki, lát minket az a bácsi?” – hajolt egyszer a naplóíró füléhez a ruszki nagymama a szomszéd Ledényiék társbérleti nagyszobájában, és óvatosan *A Tenkes kapitányát* felkonferáló Varga Józsefre mutatott. Merthogy *A Tenkes kapitányát* csak a szomszédban nézhettünk nagymamával, emlékszik vissza, Mamika gyűlölte a tévét, televíziókészüléknek a mi lakásunkban nem volt helye. Most bezzeg akár

szembe is jöhetett volna velem Varga József a Tőzsdepalota valamelyik folyosóján a maga hús-vér valójában, és akár autogramot is kérhettem volna tőle. Ahogy tényleg kértem és kaptam – tesz itt egy újabb kitérőt az elbeszélés –, ha nem is Felföldi Anikótól (pedig egy pillanatra mintha ő is felbukkant volna a büfében, egy *Rádióújság*ból kivágott képét a hallban álló nagy, barna szekrény tetején őrizgetem majd titkon), de legalább egy kövér és öreg színésznőtől, aki név szerint Báró Annának bizonyult. Arról pedig aztán, hogy a Magyar Televízió stúdiójában helyet foglaló negyven gyerek közül egy csillogó szemű és Kati nevű, magabiztos lány éppen énmellém került, és mindjárt szóba is elegyedett velem, azt a benyomást keltve bennem, hogy a magabiztossága valamiféle kitérőt érdeklődésre vall, vagy pláne arról, hogy valójában ennek a Katinak a monogramját foglaltam abba az enigmatikusnak szánt jelbe (szépen szempillázott, sötét női szem köré lendületes hurkot vetve hátráló hullámvonal), amellyel még több mint két hónappal az 1963-as évet négy felkiáltójellel üdvözlő szilveszteréji *B.Ú.É.K!!!!* után is kezdem az új bejegyzést, minderről tehát egy árva szó nem sok, annyit sem írok.

Állapítja meg.

Próbálkoztam pedig titkosírással is, A=1, Á=2, B=3. Mert nem szeretem, ha kukucskálnak (írtam, írja), és a húgomra célozhattam, bár valójában saját magam előtt szégyellhettem a dolgot. De rejtjelezve is csak annyit közöltem, hogy naplót írni felesleges, mert az élményeimre valószínűleg úgymond még emlékezni fogok.

Valószínűleg.

És jó sokáig nem is írtam a kék műanyag huzatú könyvecskébe semmit, írja, sőt, másfél év múltán is csak azért vettem megint elő, és távolítottam el róla erőszakkal az addigra már amúgy is kulcsa vesztett apró lakatot, hogy bejelentsem az olvasónak, akárki legyen is az, hogy kész, vége. Ígérem, többet nem írok naplót, ígértem 1965. június 23-án. Ígérte, úgymond. A napló álmódzó leánykáknak való, akik megszólítják, hogy kicsi naplóm. Az ember nem gondolkozhat úgy, mintha naplót írna, illetve nem tud úgy naplót írni, mintha gondolkodna, írtam, írja. Ami pedig – tettem hozzá cselesen, megint titkosírással persze – a Katit illeti, torkig vagyok a saját hülyeségemmel. És megnevezni ugyan nem a két évvel korábbi Katit neveztem meg itt, hanem egy másikat, de hát ez mindegy is volt most már, mert ősztől kezdődhetett az új élet. Gimnázium, vegyes osztály, igazi lányok, „egyesek” – ahogy írom aztán, mégiscsak, további két évvel később, tizenhat évesen, a kék napló legutolsó bejegyzésébe –, akik lesni fognak, mint a *Jancsi és Juliska* boszorkánya a gyerekeket a ketrecben, hogy jó kövérek-e már: hogy kezdek-e már olyan lenni, amilyennek lenni kell; és sorolom a lányok nevét, és közben majd beléhalok a büntudatba, amiért az éhes boszorkánynak drukkolok.

Mit tudom én, mi lesz, írtam, írja.

*

(*Mont Blanc*) Ült a földrajzórán, írtam később egyes szám harmadik személyben a kék emlékkönyvbe, írja. És hogy mélyen a tanár szemébe nézve arra gondolt, mi lenne, ha most szélesre tárva a karját, kecses ívben kiröpülne az ablakon. Vörös klinkertégla-falszögletre látott, azon túl pedig virágzó gesztenyefalombkoronákra. És hát (gondolhatta) azok fölött fog mindjárt elsiklani fészülő

derékkel, mégis lágyan, és rugaszkodik is már neki a párkányról, a karját kitárja, homorít, gyerünk. Szép idő van, és virágzik a gesztenye, írtam. Ezért hát szélesre tárta a karját, folytattam 1966. május 2-án, és kecses ívben kiröpült az ablakon. Ó.

Simán ment, jegyeztem meg mellesleg mintegy (pedig dehogy, sőt), pontosan úgy repült, ahogy álmában szokott mindig. Mert voltak akkoriban, vagyis hát lecsengőben már talán, ezek a visszatérő hajnali kamaszálmaim a repülésről, hogy erős férfi vagyok, aki nekifeszül a térnek. Magyarázza. Nem aki repült, hanem aki írja. Írta.

Meg hogy a Lánchídnál leereszkedett, és vett ott (nyilván az Alagút melletti Lánchíd presszóban, ami nincs már, szálloda épült a helyére) egy 1,50-es fagyfaltot. Az hány gombóc? Ananászt és csokoládét, írtam, furcsa módon kettő tehát. Vagy mégis három? És elbizonytalanodom, de olvasni csak annyi olvasható, hogy felröppen újra, és a túlparti Országház teteje, onnan pedig a Mont Blanc felé venné az irányt, de visszafordul, mert ezt már túlzásnak érzi, plusz süllyedni kezd, a tanár ugyanis közben már arról beszél, hogy mi lesz így belőlünk. (Hogy így? És mi lett?) Aztán pedig már vége is a tanításnak, lehet hazamenni.

És akkor megint, hogy a Lánchídnál vett egy 1,50-es fagyfaltot, ananászt és csokoládét, majd az Országházra pillantott, úgymond, és a Mont Blanc jutott az eszébe. És hogy gyalog indult aztán valakivel (osztálytárrsal, aki szintén Pesten lakik, mint például a Jávor, pontosít kényszeresen) a Lánchídon át tovább, és nagyokat nevettek valamin. Hazaérve pedig bekapcsolta a Calypsóját max hangereőre, hanyatt vágta magát a diványon, és félálomba zuhant.

Írtam. Aztán hozzátettem még titkosírással, hogy jó kis hülyeség. Biztos, ami biztos.

*

(*Szöke gyerek*) Ma zuhogott az eső, írtam 1971. május 30-án az első igazi naplóm-ba, a puha zöld fedelű és *Bella copia* nevű kockás füzetembe, amit szűk egy évvel korábban, aznap kezdtem meg, hogy az előző vagyis első szerelmem elhagyott, de amit még '68 nyarán, a képtelen módon valóságosnak bizonyuló Firenzében azzal az elhatározással vettem, hogy ha mégsem kapok itt választ mindenre, akkor legalább ebben a *Bella copia*-ban próbálkozhassak néha mégiscsak tovább.

Írja.

Ma zuhogott az eső, írtam, és hogy Roziékhoz akartunk felugrani, de nem voltak otthon, így hát beültünk a Tabán presszóba, majd nem egyedül voltunk. Az új szerelmemmel mármint, aki. Legalább a nevét elárulhatnám itt, de nem. Őt én fogom elhagyni, hogy azután, még tíz évvel a véglegesnek mondható szakításunk és tizeneggyel az abortusza után is azt álmodjam majd, hogy van egy közös gyerekünk. Semmi sem a régi, állapítottam meg 1971. május 30-án, vasárnap. A zongorista sem, írtam, csak a pincér („Hova öntsem?”), meg a kövér ruhatárosnő, aki sírt egyszer annak idején. Amikor a zongorista öregesen nyafogott még, hogy minden hiába, te szöke gyerek, a ruhatárosnőről pedig csorgott talán a festék. Talán. Így írtam, de nem emlékszem már rá, hogy miért. Meg hogy tegnap este az új szerelmem is sírt valami miatt, én viszont nem sírok vissza semmit, csak szomorú, hogy nincs már meg az a kulcs, ami belülről zár.

Kulcs? Belülről? Hogyhogy, csodálkozik az elbeszélő, és nem emlékszik erre sem.

Holnap vizsga, írtam, hülyeség, német filológia, de hogy a *Fabel*-problémáról inkább Sartre jutott az eszembe: „Azt akartam, hogy életem percei úgy kövessék egymást, és úgy rendeződjenek el, mint egy olyan élet percei, amelyre visszaemlékezik az ember. De hát ez ugyanolyan lehetetlen, mint visszaráncigálni az elmúlt időt.”

Ma zuhogott az eső, írtam 1971. május 30-án, vasárnap éjjel. Holnap német filológia, öt perc múlva kettő.

*

(*Szindbád*) Mindig éjjel érkezett, vasúton, írtam a zöld füzetbe, és persze az őszülő Szindbádra gondoltam. Múlt idejűnek mondott utazásokról, zsúfolt, meleg vonatfülkékről, gyanakvóan fürkész pillantású, fecsegő útítársakról képzeletem hetvennégy januárjában, és garabonciásnak neveztem a diákot, aki a vonaton is Lukács-esztétikát lapozgatva fontoskodik összehúzott szemmel.

Most két vagon sor közt toporog a vidéki állomáson. Így írtam, hogy most. És hogy fények metszik egymást a sötétben, és bundás-kucsmás-posztókalapos emberek sziluettjét látja. Nem tudja, kik ők, őt bezzeg – írtam – mindenki jól ismeri. Ha várna rá valaki, folytattam, mintha bizony nem nagyon is konkrét személyre céloznék (visszaköltözött ide, a szülővárosába, orosz tanítani, és talán kijön élém, pedig tudja már, mindketten tudjuk, hogy közel a szakítás), akkor ő kivártatva elindulna, az utazó mármint, akinek elképzeltem magam, és egy kövér asszony imbolygását követné mintegy félalomban. A kivilágított állomásépület előtt fegyveres férfi lépne elébe, határővezet, és a papírjait kérné, meg hogy hol fog megszállni, kihez jött és minek, ő pedig – miközben szorongva lesné, nem lép-e ki végre a sötétből ez a valaki, a vidéki orosz tanárnő tehát, akivel előbb-utóbb szakítani fog – most már mégiscsak szégyellni kezdené magát. Az alkalmatlankodó életét, írtam hetvennégy januárjában, írja most, úgymond.

2009. július 16., szerda

Nem volt sok levél. Utalvány is csak három, és negyvenöt ajánlott. Az átlagosnál gyengébbnek ígérkezett a nap.

Gépiesen rakodott. Fejében volt a körzet. Csak rápillantott a címzésre, s a keze már tudta, hogy a beosztó rács melyik rekeszébe tegye a levelet. Először utcákra osztott, aztán páros-páratlan oldalra, végül házszám szerint. Háromszor vette kézbe a leveleket, szemben a lakótelepi kollégákkal, akik egyből házszámra, lépcsőházakra osztottak, majd összehúzták, át gumizták, és mehetett az előreszállítási zsákba vagy a kézikocsiba. Már csak az ellátmányra vártak, és közben be nem állt a szájuk. Magasról leszarták, zavarnak-e valakit. Egyikük a magánéletével traktálta őket, és azzal kérkedett, hogy utálja a zsidókat és a kommunistákat. Meg a melegeket, a hívőket, a cigányokat, a nőket stb. A másik gyülekezethez járt, és nem mondott semmit, csak beszélni szeretett. A főnököket, akiktől a legtöbbet szenvedtek, nem bántották egyetlen szóval sem.

Negyvennégyen szorongtak egymás kigőzölgésében.

Aznap Reni tette az asztalára a pénzt. Jó jelnek tekintette, hogy tőle kapja az ellátmányt. Gondosan megszámolta most is. Megnézte még egyszer az utalványokat. Memorizálta: Szegő, Jobbágyi, Flaisz.

Tejet töltött. Újabban rászokott a tejre. Észrevette, hogy jót tesz a térdének. A tejjívással időt is spórolt. Évtizedeken át komótosan reggelizett. Rá kellett szólni, hogy igyekezzen.

Kézikocsija háromnegyedig telt meg levelekkel. Óvatosan engedte le a lépcsőn. Ha a vállán kellett volna cipelnie, amit a kocsiban elvitt, tönkremegy a háta. A gerincre különben is vigyázni kell. Szakmája nem csak a testét amortizálta le, a jellemét is. Nagyon is észrevehetően tördelt belőle darabkákat, mint az időjárás a járdák mutatós szegélyköveiből. Az első években még tökéletes postás akart lenni. Minden ajánlottal felszaladt az emeletre akkor is, ha nem jeleztek vissza a kapucengőn, mert hátha mégis otthon vannak, csak épp a porszívó megy, rádió szól, hangos a tévé. Egyszer magas borraalót kapott egy főorvostól. Nem tudta mire vélni. Hosszan vívódott a lépcsőházban, hogy mitévő legyen, aztán becsúsztatta a bankjegyet a doktor úr postaládájába. Ehhez képest elkurvult huszonöt év alatt. Megesett, hogy azért nem fogadta el a borraalót egy másik orvostól, mert kevesellte az éves munkája elismeréseként.

Későn indult ki. Utolsónak.

Már feltűnt a kanyarban a helyi járat, futnia kellett. A sofőr megvárta, és a végállomáson pontosan a padka mellett állt meg, hogy megkönnyítse a leszállást. Pedig nem is tudta, hogy ma dolgozik utoljára. Néha elnézte az időseket, milyen nehezen kászálódnak le ők is, ha a sofőr figyelmetlenül áll be a megállóba.

Az első levelet a temetőgondnoki lakás levélszekrényébe dobta. A gondnoknak számtalan családtagján kívül egy farkaskutyája is volt. Megkötve tartotta, de tárt kapu mellett. Csengő sehol. Az ablakon kellett zörögnie. Ha az se használt, kiabálni. Idegtépő kutyaugatásban. Végül sikerült rábeszélnie a gondnokság műszaki vezetőjét, hogy a postaládát szereltesse át az övék mellé. Persze nem a félelmével indokolta a kérést, hanem üzemi területnek nevezte a helyet, ahova nincs joga belépni.

Elindult a nemrég átadott Baláca panzióhoz. Ezúttal körbe ment, a hosszabb úton. Figyelmeztették, ne a fűvön közlekedjen. Igazuk volt, de nem mindig törődött vele. A rövidebb út parancsát követte a lába.

Nem hozott sapkát, pedig hallotta a híreket a sugárzás káros hatásairól. A hiúsága erősebb volt, mint az UV-sugárzástól való félelem. Két napja mosott haját. Sajnálta volna, ha kincstári baseballsapkája eltakarja még nem őszülő fejét.

A Jade Hotel a fogászati turizmus fellegvárának számított. Hatnapos váltásban érkeztek az eurós vendégek. Ide most csak azért vitte be a közönséges leveleket, hogy elköszönjön. Jól bántak vele a recepciós lányok. Hideg ásványvízzel, télen forró teával kínálták. Eurót is középárfolyamon vásárolhatott. Biztonságos megtakarításait gyarapíthatta. Volt miért köszönetet mondania.

A Korona köz 2. egyik ablakában függöny lebbent. Integtetett az eltűnő sziluettnak.

Pillantása a postaládákat pásztázta. Kiváló helyen voltak, s ez az ő érdeme. A szeme láttára épültek itt a házak. Legelőször a legtávolabbi részen. Még utak sem voltak, csak a por. Megismerkedett a tulajdonosokkal, akik odatették a postaládát, ahová kérte: a telekhatárra. Ezt hagyja örökül az utódjának, a lakópark telekhatáron lévő postaládáit.

Sárgálló barackfát nézegetett. Meg szokta dézsmálni a gyümölcsfák útra kihajló ágait. Nem szóltak rá. Egyszer még azt is mondták, ha tudták volna, hogy szereti a diót, nem szedik össze mind, hogy találjon.

„Ha itt akarsz maradni hosszú távon – tanította a mesterének tekintett Zoli bácsi –, add meg a tiszteletet mindenkinek! A vezérigazgatótól a frissen szabadult rabig, egyformán. És vissza fogod kapni.” A recept bevált. És nem esett nehezére betartani.

Utoljára mondja be a megszokott szöveget a kaputelefonba: „Jó napot kívánok! A postás vagyok.” A Bráz-lányoknak megtiltották a szülők, hogy bárkinek is ajtót nyissanak, amikor egyedül vannak otthon. De ha bementa, hogy az „ördög vasvillával megérkezett”, azonnal beengedték. Egyikük anyuka már.

Nekilendülni a Palást utca dombjának kézikocsival mindig sok energiájába került. Most semennyibe.

A pénteki szórólapozók megkeserítették az életét. Először helyet kellett csinálni a leveleknek, hogy kézbesíthessen. Volt, hogy türelmetlenségében kitepte a reklámanyagot, és behajította az udvarba. Kiadta dühét a kényszerű társbérlet miatt.

Visszasétált egy levéllel. Ha rossz helyre sorolta reggel, a büntetést nem úszta meg.

Mennyiségben a Takácskert vitte a pálmát. Csupa hivatalos levél, árnyék nélküli utcák, ez volt a Takácskert. Sikeres vállalkozók, profi sportolók, orvosok,

ügyvédek, bankvezetők, főhivatalnokok, jó szülői hátterű fiatalok lakóhelye. Pár éve még a Kiskőrösi utca utolsó háza állt itt, benne négy roma családdal. Az őket befogadó „bolond” öregasszonyról is voltak emlékei. Már a Stadion utcai megállóban hűsölt egy kimerítő nap után, amikor furcsa, szaggatott zajt hallott. Semmilyen addig ismert hanghoz nem hasonlított. Egyre közeledett. Aztán meglátta a feketébe öltözött öregasszonyt, amint jókora papírdobozt vonszol a szemközti járdán. Miután legéppuskázta képzeletben, odament hozzá, betette táskáját a dobozba – ennyivel is nehezebb lett –, és megkérdezte, hova kell vinni. Az kiutatott a temető felé és mosolygott. A doboz tüzelnivalóval volt tele.

A romák lelépési pénzt kaptak az önkormányzattól, és szétszóródtak a megyében.

Kifizette az első utalványt. Kerek összeg volt. Borralalóra nem számíthatott.

A Korona köz 1. első lakásába sűrűn érkeztek APEH-os tértis ajánlottak, de sohasem találta a címzetteket. Valakik bejelentették a cégüket egy ismerősük címére, ő meg írhatta az értesítőket.

Egy család a Magiszter Hotelt kereste. Volt idő, amikor idegesen reagált ezekre a segítségkérésekre. Kirázta a hideg a „Maga biztosan tudja...” kezdetű mondatoktól. Pláne, ha emiatt nem tudott átmenni a zöldnél a gyalogátkelőn. Rendszerint ilyenkor robogott el a megfelelő helyi járat, hogy 10–20 percet kelljen várni a következőre. „Ha jön velem szaporán, elmondom, hol van, amit keres”, közölte később kíméletlenül. Külföldi autók, kamionok álltak meg mellette. A sofőr címmel a kezében kérdezősködött, és ő rajzolt, magyarázott hosszú percekig. „Magyar Posta!”, mondta búcsúzóul, mikor megköszönték a segítségét. Aztán, hogy sorsjegyeladással nyaggatták a főnökei, kitalálta, akkor juteszébe, hol van a keresett hely, ha vásárolnak sorsjegyet tőle. Elszemtelenedett. Egy férfi egyszer kedvesen visszaautózott hozzá, mert elfelejtette megvenni a sorsjegyét.

A Szegfű utcában járt, mikor meglátta a semmilyen arcú sovány ebédkihordó nőt. Az Ördög nője, így emlegették a borozóban. Néha köszönt neki, néha nem. Hogy is áll a nagy tiszteletadással?

Az ötlakásos Malomkő utcai sorházhoz ért. Egyszer kiszámolta, hány lépcsőt tett meg feleslegesen, teherrel a vállon, azért, mert a postaládák fent, a bejárati ajtónál lettek elhelyezve. Tízezer feletti számot kapott évente. A napi tizenkét kilométer mellé. De bárhogyan érvelt, bármire hivatkozott, nem tudta leimádkozni a ládákat, nemhogy a telekhatárra, ahová a postatörvény alapján tenni kellett volna, de még a lépcsők aljára sem. Azt hitték, hogy nem szeret dolgozni. Persze nem az ő dolga lett volna meggyőzni a tulajdonosokat, hanem a kézbesítőellenőré vagy a nagyságos főnököké, de azok csak a vállukat vonogatták, ha panaszkodott. Azzal vigasztalta magát, amit a Szabó főorvos úr mondott: megerősödik a szíve, nem lesznek szívpanaszai.

Szerény eredményeket azért elért: két család letette a postaládát a lépcső aljába. Rájuk büszke volt.

Mikor szóba hozta, hogy nyugdíjba vonul, és utoljára kézbesít, Szaksz néni mindjárt azt kérdezte: „És hol fog dolgozni?” Önérzetesen válaszolt. Fáradtan megy nyugdíjba, tönkrement térddel, miért akarna még dolgozni? Az ilyen vála-

szokkal el tudta érni, hogy megriadjanak tőle azok is, akik jóindulattal voltak iránta, mint Szaksz néni.

K. Mónika kérdésére, aki a másik társasház bejárata előtt dohányzott – „Hozott valamit?” –, nem is válaszolt. A postás mindig hoz valamit, hiszen azért van itt. Amikor a levélszekrényfal előtt áll, akkor várakozzék mellette K. Mónika, és ha jött levelük, a kezébe adja. Ám azt sem szerette, ha áll mellette valaki. Könnyebben tévesztett, nem beszélve arról, miért kell látni egy lakónak, hogy ki kap levelet.

Háromnegyed egyre járt az idő. A környéken dolgozók már visszafelé jöttek az ebédből.

Felvette az előreszállítási zsákot. Kioldozta a madzagot – beütötte a kódot –, és a cégekkel teli udvarban kezdett kézbesíteni. Az informatikai vállalkozáshoz, ahol megengedték, hogy ideküldesse a zsákját, szégyellte felmenni elköszönni, hátha azt hiszik, ajándékot szeretne. Elsündörgött. Az udvaron dohányzó szakik nem törődtek vele.

Az ügyvéd úr egyedül volt az irodában. Túlzott előzékenységgel tájékoztatta, hol kell aláírni az ajánlottakat. Itt nem merte megtenni, hogy a levélszekrénybe dobja. Azt viszont csendes örömmel nyugtázta, hogy együttműködésük véget ért. Rosszul érezte magát a szorító határidők, nem talált iratok, a folytonos feszültség légkörében. Rá is átragadt.

Hazaugrott szükségét végezni. Itt volt a legközelebb az otthonához. Felesége a konyhában izzadt. Ebédet főzött. Megpuszilta, és folytatta a munkát.

Sok ember idegen maradt számára, és ő is idegen maradt nekik. Vagy korábban jó volt a kapcsolatuk, és megromlott. Mint Szűcsékkal. Próbálta tagadni, úgy beállítani a történeteket, hogy neki volt igaza, de sajnos nem. Túl sokat képzel magáról. Elvárta például, hogy megbocsássák, ha összecseréli az OTP-levelüket a másik utcában lakó Szűcs Lajoséval. Mert a néni figyelmeztette, hogy a férjének már harmadik alkalommal kell kijavítani az ő hibáját, és elvinni a helyes címre a levelet. Szerencsére nem bontották fel. Akkor még neki állt feljebb, hogy Szűcs néni, aki maga is postán dolgozott, tudhatná, hogy az egyenlevelek korában milyen könnyű tévedni, főleg, ha a cím nem is látszik a levélablakban, csak a név, és rázogatni kell, mert a levél nem tölti ki a borítékot. A néni nem fogadta el ezt a magyarázatot. S a fejlemények őt igazolták: nem tévesztette össze többé a Szűcsöket. Igaz, ebben az is segített, hogy a másik elköltözött. De a helyzetet nem tudta megmenteni: megvonták a borralalóját. És nem reklamálhatott. Mellékbüntetésként a hívössé vált viszonyt és a nyomában járó rossz lelkiismeretet kellett elkönyvelnie. Pedig Szűcsék kezdetben annyira kedvelték, hogy még dicsekedtek is vele, milyen udvarias, művelt. Visszahallotta.

Le akarta tenni végleg a táskát. Megutálta magát és a mesterségét is.

A puccos Kádár utca! És a gyilkos többiek: Kinizsi, Kiskőrösi, Pázmándi, Szegfű, Malomkő, Gulyadombi sétány, Korona köz, Jogar köz, Kard köz, Palást utca, Takácskert utca, József Attila utca. Viszonya volt az utcákkal. Szagolta hónaljukat. Bukdácsolt krátertölcséreikben. Csodálta hajuk színét, napégett bőrüket. Koptatták cipőit s térdében a porcot. Kihallgatták monológjait. Hogy lesz majd

nélkülük? Vissza fog térni, sétákat tesz, gondolta, de az emelkedőn, míg a Kádár 10-be felért, az utolsó ereje is elfogyott. Élt itt egy aranyos tacsó. Csak alibiből ugatott, hajlott volna a barátkozásra, de nem merete megsimogatni. Aztán a kutya is félni kezdett tőle.

Elbúcsúzott egy harmincéves rózsatőtől. Visszaindult a postára. Egy kocsból álló szerelvénnyel felvonszolta magát a Kossuth-dombon, fújtatott, lihegett. Fehéren izzott a júliusi nap.

J Á N O S A E S Z T E R

Ismeretlen sugárzás

Míg alszom, száguld velem az ágy. Alatta suhannak a légimérföldek, vonalak kusza rajza, fekete és világos, csontszínű felhő a vizek felett. És valami sugározni kezd, talán kívülről, talán át rajtam, a bőrömon keresztül, fehér a fénye, nincsen fénye, üres. Képeket készít arról, ami láthatatlan.

Mint a röntgensugár. Négyévesen leestem az ágyról, és eltört a kulcscsontom. Úgy emlékszem, egy fehér vászon elé állítottak a kórházban, és valaki mondta, hogy itt röpiül a kismadár. Akkor tényleg megláttam azt a mozgó fényfoltot, mintha szárnya lett volna.

Egy női fejet hámozok, húzom le róla a bőrt. Valamiért elmegyek a boncasztal mellől, mire visszaérek, egy másik nő áll ott, már befejezte, amit még én kezdtem. Kiürítette a koponyáját.

Képeket látok rólad, az egyikén szilvát eszel, valahol máshol, a háttérben ismeretlen táj, olajfák. Csonthéjas gyümölcs. Ettől megnyugszom. Most már tudom, hogy azért nem válaszolsz, mert nem vagy otthon, és te mindig erre vágysz.

*Kékes madarak repülnek felém, keresztül rajtam,
át a testemen. Érzem a bőrömön a szárnycsapásaikat,
a tollaik érintését. Átsuhannak a csontjaim között,
és képeket készítenek arról, ami láthatatlan. Ezen te is
rajta vagy, éppen szilvát eszel. Mögötted olajfák,
és talán valami más, egy táj, ismeretlen sugárzásban.*

Semmi sem

*Nem mosolyogsz, csak nézel, és most már
nekem sem kell mosolyognom.*

*Csak állsz az út másik oldalán a zebránál.
Köztünk még ennyi tér, ennyi idő,
amíg zöldre vált a lámpa, és mi várunk.*

*Most már nem számít, most már késő.
A baleset tulajdonképpen már megtörtént.*

*Nincsen sietség, nincs zavarodottság,
nagy csendek vannak, nagy lélegzetvételek.*

*Csak állni szemtől szemben, és várni.
Mindent tudni, és nem tudni semmit mégse.*

*Nem mondani semmit, és nem tenni semmit,
csak érezni azt, ami van.
Az út, a lámpa. És mintha nem lenne ez sem.*

Két apa

*Apa mindenre képes
 az enyéem háztetőket épít
 ez azt jelenti hogy az én apám egy ács
 ma is léteznek ácsok az én apám is az
 ezt a kört végig kell futni általában
 egy osztálytársam szerint az anyja
 irodalommal foglalkozik
 pedig állítólag verseket ír
 mégse mondja rá azt hogy költő
 hát én nem mondom azt az én apámra
 hogy építőipari munkás
 az én apám egy ács*

*szóval tetőt épít az én apám
 és ha elkészül fel lehet mászni rá
 a tetőre mármint
 egyébként apára is fel tudtam mászni régen
 ha leguggolt fel tudtam mászni rá és a nyakába tudtam ülni
 ezt ma is megtehetném de szerinte most már
 inkább használjam a saját lábamat amíg hazaérkezünk
 otthon kártyázunk vagy dartsozunk
 és olyan csúzlit készít amivel csak
 arra szabad lőni amit odaképzeliünk*

*apának szakálla van és meg lehet rángatni
 ilyenkor úgy tesz mint aki mozdulatlan
 és úgy csinál mintha észre se venné
 aztán hirtelen felhorkant és felém harap
 és akkor eléggé meg lehet ijedni tőle
 ami jó*

*mint mikor elkap és feldob a levegőbe
 olyan magasra hogy pont nem vágódom neki
 a keresztgerendának
 és amikor ott vagyok fent ő meg alattam
 és az anyám is és a többiek
 és még pont nem kezdtem visszaesni
 akkor olyan vagyok mint a tévében az az úrhajós*

akinek a szkafanderét a hasánál
csak egy zsinór köti az úrhajóhoz

az anyámat egyébként meg akarták ölni amikor terhes volt velem
azt mondták róla hogy egy kurva akit felcsináltak
hogy apám csinálta fel pedig nem is házasok
apám azt mondta hogy ő aztán nem csinálta fel
és akkor kinevették és azt mondták hogy bolond
hogy akkor nyilvánvalóan más csinálta fel az anyámat
anyám viszont azt mondta hogy őt senki nem csinálta fel –
hanem hogy van egy másik apám
de róla nem beszélhet
neki a nevét sem szabad kimondani

és akkor az emberek megint röhögni kezdtek
aztán köveket szedtek össze hogy megdobálják
de nem úgy mint mikor célba kell dobálni
hanem tiszta erőből hogy megdögöljön
és akkor az apám odalépett elé
hogy ne tudják megölni
amire a férfiak kiabálni kezdtek
hogy az egy dolog hogy egy kurva védekezni próbál
de éppen apám az akinek szabad lenne
az anyámat jól összevernie
vagy hogy az első követ ő vágja hozzá

miért akarta apám hogy az anyám mégis éljen
én pedig miért beszélek az apám szívéből
az osztálytársam akinek az anyja irodalmár
megmutatta az anyja egyik versét amiben az van
hogy soha nem lehet tudni mi van a mélyén
mármint a szívnek
és hogy ezt az sem tudhatja biztosan akié a szív
és hogy azt se tudni hogy kié a szív egyáltalán

anyám sokszor mesél nekem a másik apámról
hogy a nevét sem szabad kimondani
mondjuk
ha erre gondolok szomorú leszek
mert anyám azt mondogatja
hogy a másik apám is szeret
és hogy ő mindenhol ott van
de akkor lehet hogy mindig elkerüljük egymást
a másik apámat még nem láttam soha
vagy ha láttam is nem vettem észre őt
lehet hogy ő se vett észre engem
ha látott

és anya hiába mondja
hogy akkor is szeret a másik apám
hogyha nem látom őt
eddig soha nem tudtam felmászni rá

ezt a másik apámat
olyan tengerésznek képzelem
aki mindig majd holnap fog kikötni
szerintem nincs olyan
hogy egy csillag vezessen bárhova
de anyám szerint a másik apám
minden csillagképet ismer
ő irányítja a csillagképeket
ez csalás
hogy mindenhol lenni tud
ha velem van akkor ne legyen máshol

az apám aki a gerendákkal dolgozik
például nem épített háztetőket ha rám vigyázott
nem a gép előtt ült és nem ült a tévé előtt
velem volt amikor velem volt

a másik apámat
akinek a nevét sem szabad kimondanom
elképzelném úgy is mint egy embert
akinek szakálla van és a felhők fölött uralkodik
akkor biztosan tudhatnám róla hogy nincsen
ami épp olyan megnyugtató lehetne
mint azt hinni róla hogy létezik

úgy mint az első apám
aki tetőt épít a házra
ahová én fogok beköltözni majd

vagy úgy ahogy te vagy
aki van

éjszaka
csillagtalan
kövekkel kivert törtarany
mesélj az egyről ami van
ami olyan

mint te vagy
anya
aki vagy.

Akik eddig

*beletenyerezt
életünkbe a mi
rosszul alszol félsz
meddig fog tartani*

*nem lesziünk azok
akik eddig voltunk
ha oltjuk mivel
egyre kínzóbb szomjunk*

*évszak melybe több
élet is belefér
van olyan s emlék
emlékkel összeér?*

Esni kezdett

*kopogtam vártam hogy majd
nyílik az ajtó
megismételtem
de nem történt semmi
emlékszem a tekintélyes
békebeli rézkilincsre
hogyan nem tud
sehogyan sem akar mozdulni
ez régen volt
álltam még ott egy darabig
aztán körülvett az üresség csöndje
és nem tudtam mit is gondoljak
csak éreztem nem vagyok
teljesen egyedül
lehetett volna egy színes dia is akár
apa gyűjteményéből
ahogy várahoztak*

*a dombtetőn csapatba verődött ózek
majdnem mozdulatlanul
szürkiült esni kezdett a hó*

Épül hídja

*meztévesztő a való
mégsem várunk semmi jót
hagyjuk hogy fogyjon a szó*

*mit mondjak ez a helyzet
szakadozik az idő
a kéz mindent elenged*

*menniünk végképp nincs hova
nem titok mindennek van
ára nem csupán oka*

*egyre nyúlnak az árnyak
és hideg van – most épül
hídja a némaságnak*

Mit gondolj

*hiányzol – a kutatók persze
azt mondanák erre
hogy nincs ebben semmi különös
az elektrokémiai mintázat alapján
pontosan és viszonylag egyszerűen leírható
ez az egész ami nem más
mint a neuronok játéka
de azért hívd majd fel doktor freudot
mit gondolj erről*

Vénasszonyok nyara

*ebéd utáni séta a tágas udvaron
lassan komótosan ahogy a nap
megy az égen és arcomba loccsintja
forró aranyát nem tesz kárt bennem
nem is javít rajtam beálltam már mint
a téli Balaton ismerős levegőt szippantok be
a rigó kotta nélkül hibátlanul fújja nekem
elnézem a fák reszketeg lombját amint
észrevétlenül kilopakodik leveleikből a zöld
két kör a szokásos adagom telne még erőmből
többre is de ennyi elég a petyhüdt izmoknak hogy
kitombolják magukat eljön majd az egy
kör ideje is sőt hogy nem lesz egy se de ne
szaladjunk előre ennyire a futás megvisel szívet tüdőt
elhasznált alkatrészek szavatossági idejük
lejárt vénasszonyok nyara hallom szinte
ruhájuk suhogását gúnyos nevetésüket
a megcsalt férjek letépett glóriájával kezükben
hűvös szél koslat utánuk megcsillan
ősz hajszáluk a lenge ökörnyál*

ELBOCSÁTOTT NYELVEK

avagy az egykori Pozsony soknyelvű közegének mai nyomai

Jozef Tancer nyelvész, germanista szlovákul 2016-ban megjelent *Elbocsátott nyelvek* című kötete nem véletlenül lett sikerkönyv: olyan témát jár körül sajátos formában, amely az 1990 előtti évtizedekben, ha nem is volt tabu, nem került szóba a nyilvánosságban. A *Hogyan beszéltek egykor Pozsonyban?* alcímet viselő könyv húsz interjút tartalmaz: beszélgetéseket olyan emberekkel, akik gyermek- és fiatalkorukat a két háború közötti Pozsonyban töltötték, akkor, amikor a többnyelvűség a város soknemzetiségű polgársága számára természetes volt. Hogy mit jelentett ez a hétköznapokban, azt számos példával illusztrálja a szerző, elsősorban a jelenség szituációkhoz kötöttségét hangsúlyozva. Az ugyanis, hogy magyarul, németül vagy éppen jiddis nyelven beszéltek egymással az emberek a hivatalokban, a piacon, a családi ebédek alkalmával, az üzletekben vagy a szomszéddal a tornácra folytatott társalgás során, a helyzetektől függően változott. Az azonban biztos állítható, hogy az egy nyelvű pozsonyi polgár ritka volt, mint a fehér holló.

Tancer arra volt kíváncsi, miként éltek meg a régi Pozsony lakói a soknyelvűséget, hogyan használták környezetük nyelveit. Rákérdez a nyelvek elsajátításának módjára, az interjúalanyok családi nyelvhasználati szokásaira, és ezekből a beszélgetésekből sajátos műfajú, az *oral historyt* a szociolingvisztikával és a hétköznapok történelmével ötvöző, érdekes és tanulságos könyv kerekedik ki. Az 1916 és 1933 között született beszélgetőpartnerek németként, magyarként, szlovákként, zsidóként vallanak a két háború közti Pozsony nyelvi helyzetéről, de persze nem csak arról. Mivel a történetek nem korlátozódnak a két háború közötti időszak történéseinek felidézésére, a beszélgetésekben a háborús évek és a huszadik század második felének sűrű időszaka is szóba kerül.

Az interjúkból kibontakozó *nyelvi életrajzok* hihetetlenül sokszínűek, mert az itt megszólaló egykori pozsonyiak sorsa sokfelé kanyarodott: volt, aki a városban maradt 1945 után is, de még többen emigráltak: Ausztriától, Csehországtól és Németországtól Argentínáig, Izraelig és az USA-ig számos ország lett az egykori pressburgiak új hazája. E sokféleség miatt mondhatjuk, hogy az egész huszadik századra ráláthatunk a szövegek sajátos szemszögéből, az interjúalanyok társadalmi hátterének változatossága miatt pedig az egykori pozsonyi polgárság szinte valamennyi rétege, csoportja képviselteti magát, emellett munkások és parasztok hétköznapjaiba is bepillanthatunk. Az interjúk nyelve élvezetes, a laikus olvasó számára is könnyen érthető, mert a beszélők köznapi, társalgási nyelven szólnak meg. A beszélgetésekhez a szerző egy-egy rövid esszében közérthető szakmai magyarázatokkal szolgál nyelv és ideológia, nyelv és identitás, nyelvi repertoár, nyelvi nevelés, többnyelvűség és egy nyelvűség fogalmai, illetve összefüggései értelmezéséhez.

A könyvet elolvasva alapvetően másként gondolkodunk az anyanyelv, az idegen nyelv fogalmairól és képzetéről, de a könyv fontos kulcs lehet a multietnicitás és multikulturalitás gyakorlati működésének megismeréséhez, térségünk kultúrtörténetének alaposabb megértéséhez is.

Balogh Magdolna

ELBOCSÁTOTT NYELVEK. HOGYAN BESZÉLTÜNK EGYKOR POZSONYBAN?

„Nem tudom”, avagy az anyanyelv buktatói

A kutató egyik feladata, hogy rákérdezzen a világra. A valóság sokszor egyértelműnek tűnik, de jóval gyakrabban fordul elő, hogy bonyolultabb, mint amilyennek első pillantásra látszik. Ahhoz, hogy felismerje az „egyszerű” igazságok bonyolultságát, a kutatónak el kell távolodnia az általa kutatott valóságtól. Akár azon az áron is, hogy azt mondják rá, elszakadt a valóságtól. Az anyanyelv fogalma is egyszerű és közérthető szónak tűnik. Gyakran halljuk, amikor az iskolai nyelvtanításról, az állami intézmények nyelvéről, a népszámlálásról, a kisebbségek nyelvi jogairól és hasonlókról esik szó.

A szlovák nyelvhez hasonlóan sok más nyelvben is szó szerinti jelentésben, anyanyelvként jelölik ezt a fogalmat – *Muttersprache*, *anyanyelv*, *mother tongue*. Ez az a nyelv, amelyet a gyerek az anyjától tanul meg. Az a nyelv, amelyhez ugyanolyan intim kapcsolat fűzi az embert, mint ahhoz a személyhez, aki világra hozta. A gyerek és az anya nyelve közötti kapocs erőssége fejeződik ki például abban, hogy a jiddisül beszélők *mamelosn*-nak, azaz az anya nyelvének nevezik nyelvüket (héber *losn*-nyelv). Az a kérdés, hogy „*Tsi redt ir mamelosn?*”, nem azt jelenti, „Beszél ön az anyanyelvén?”, hanem azt, „Beszél ön jiddisül?” Mivel azonban a mai Szlovákiában az anya nyelve egyúttal az apa nyelve is, *A szlovák nyelv kisszótára* az anyanyelv szót úgy határozza meg, mint „*azt a nyelvet, amelyet a szülőktől tanulunk meg*”.

Amikor beszélgetőtársaimtól azt kérdeztem, „mi az anyanyelve?”, egyikük sem kérdezett vissza olyanformán, hogy „mit ért ezen?” Valamennyi interjúalanyom magától értetődőnek fogta fel a kérdést. Csak éppen számomra vesztette el fokozatosan az egyértelműségét. Minél több választ kaptam, annál kevésbé volt számomra világos, mit is jelent valójában az anyanyelv szó.

Nézzünk talán először egy másik szót, amelyet a szlovák nyelvben spontán módon az anyanyelv szinonimájaként használunk, a *születési nyelvet*. Az, akinek szlovák az anyanyelve, az született szlovák nyelvhasználó, vagyis a születési nyelve szlovák. Már itt szembesülünk az első olyan automatikus kitételrel, amellyel az emberek gyakran összekapcsolják az anyanyelv fogalmát. Az anyanyelv vagy a születési nyelv olyasmi, amit mindannyian ajándékba, adományként kapunk. Szigorúan véve azonban nem létezik *születési nyelv* vagy *született nyelvhasználó* (*native speaker*), minthogy senki sem születik már „kész” nyelvvvel. A nyelvet fokozatosan, lépésről lépésre kell megtanulnunk a közvetlen környezetünkkel folytatott kommunikáció során. A születési nyelvet tehát valójában csak a születésünket követően sajátítjuk el. Többnyelvű környezetben ez az első látásra triviálisnak tűnő megállapítás azt jelenti, hogy az anyja nyelvén kívül a gyerek kezdettől fogva találkozik más nyelvekkel is. Attól függően, hogyan nevelik élete első éveiben, előfordulhat, hogy egy időre a nevelője, gondozója nyelvét tanulja meg a legjobban, mondjuk a nagyszülőkéét vagy a számára meghatározó személyét. A figyelmes olvasó ebben a könyvben számos példát találhat ennek alátámasztására.

Az anyanyelv vagy a születési nyelv tehát nem egyszerűen az a nyelv, amelyet az em-

ber „kap”, hanem az, amellyel a leginkább azonosulni tud. Többnyelvű környezetben, ahol az egyes nyelvek nem kötődnek szigorúan egy adott személyhez, a gyerek az adott kommunikációs helyzetből függően felváltva beszél különböző nyelveken a hozzá legközelebb állókkal. Vagyis akár több nyelvet is tekinthet az anyanyelvének, mindazokat a nyelveket, amelyeket gyerekkorában bizonyos helyzetekben használt: „...amikor azt kérdezik tőlem, mi az anyanyelvem, azt kell válaszolnom, hogy három anyanyelvem van: a német, a magyar és a francia”, így válaszol az anyanyelvét firtató kérdésre Erika Blumgrund.”

Erika Blumgrund:
Az emberek mind-mind egy bizonyos küldetéssel jönnek a világra

„Nem szeretném, ha beszélgetésünk valamiféle holokauszt-sztoriba futna bele” – ismételte többször is Erika Blumgrund (1924) levélben csakúgy, mint a Buenos Airesben folytatott beszélgetéseink során. „A nyelvekről beszélgetünk.” A nyelv és a kommunikáció kimeríthetetlen témát jelent a költő számára, aki egyben újságíró, tánc- és tornatanár is. De akár akartuk, akár nem, mégiscsak érintenünk kellett a háborús évek tragikus eseményeit, mivel azok után már nem élhetett úgy, ahogyan annak előtte. Gyakran eszembe jut, vajon hogy festene Pozsony, ha ma is létezne az a művelt, kifinomult, jól szituált, lokálpatrióta és demokratikus érzelmű zsidó polgárság, amely ugyanakkor az első köztársaság híveként világpolgár is volt.

Ez a közeg formálta Erika Blumgrund kultúrához és társadalomhoz fűződő viszonyát. Ez alakította életstílusát is, amely az emigrációban is változatlan maradt. Lakása egy kis darab Közép-Európa Argentína szívében. Igazi bécsihez hűen naponta benéz kedvenc kávéházába. Könyvtárában ugyanazok a könyvek vannak, amelyek osztrák vagy pozsonyi nemzedéktársainál – Stefan Zweig, Friedrich Torberg mellett szlovák, cseh, spanyol, latin-amerikai szerzők művei. Nem hiányzik innen a *Svejk*, de nem hiányoznak Masaryk vagy Pablo Neruda művei sem. Erika humanista gondolkodását azonban nem csak a könyvek formálták. A háború tapasztalata révén nyerte el valódi dimenzióját. Azt írta nekem, „az emberek mind-mind egy bizonyos küldetéssel jönnek a világra”. Azt gondolom, Erikának az a küldetése, hogy mindenben a szépet keresse, miközben nem csukja be a szemét a világ borzalmai láttán sem.

Az alább közölt beszélgetés a 2014 júniusa és 2015 nyara között folytatott levélváltásaink és beszélgetéseink jóváhagyott kombinációja. Eleinte németül leveleztünk, majd, miután 2014 decemberében személyesen is találkoztunk Buenos Airesben, áttértünk a szlovák nyelvre. Kiderült ugyanis, hogy Erika ennyi év után is kitűnően beszél és szívesen is használja a nyelvet.

Milyen családból származik?

Hagyományos zsidó családból, ami ma már, legalábbis itt, Argentínában, liberálisnak számítana. Mamám pozsonyi, lánykori neve Redlinger. Az ő apja is pozsonyi. Ezüstkereskedése volt ott, ahol később a Bat'a cipőbolt épült fel. Apuka Vágsellyéről származott. Eredetileg tanulni jött Pozsonyba, de végül bőrfeldolgozó üzemet alapított. Szerencséje volt. Megismerkedett anyámmal, egymásba szerettek, összeházasodtak. Igazi szerelmi házasság volt, nem *siduch*, azaz közvetítő útján létrejött házasság, ami a zsidó családokban egyébként megszokott dolog volt. Apám nagyon szigorú volt, de igazságos. Sosem felejttem el, hogy mindig hozott nekem korai cseresznyét. Amikor lázadoztam és a jogaimat követeltem, mindig azt mondta: „*Quod licet Jovi, non licet bovi*”. Nagyon odafigyelt az asztali etiketre, a jó modorra. Azt, hogy mondjuk mindig: kérem, köszönöm, később én magam is megköveteltem a gyerekeimtől és az unokáimtól, és azt hiszem, szin-

te örökletesen tudják ezt a dédunokáim is. Apám szüleinek vegyeskereskedésük és egy majorságuk volt Vágsellyén. A nagyapám egyszer sem járt Pozsonyban. Nagyanyám olykor-olykor eljött, de sohasem érezte jól magát. Hiányoztak a tyúkjai, kacsái, libái, a kert, az udvar és a parasztok is. Nem volt neki való a városi élet.

Milyen nyelveken beszéltek otthon?

A szüeim egymás közt magyarul beszéltek, velem pedig németül. De ha tőlem megkérdezik, mi az anyanyelvem, azt kell mondanom, három anyanyelvem van: a német, a magyar és a francia. Kicsi koromtól voltak nevelőnőim, először szudétanémetek, azután svájci francia kisasszonyok. A mamám tökéletesen beszélt franciául. Elvégezte a felső lányiskolát, ahol a jövődő perfekt úrinőinek jártasnak kellett lenniük irodalomban, művészetekben, zenében egyaránt. És akkoriban a francia volt az a kultúrnyelv, ami ma az angol. *Tout se casse, tout passe, tout se remplace!* Szlovákul nem beszélünk otthon. Szlovákul csak a népiskola ötödik osztályában kezdtem el tanulni. Angolul is kellett tanulnom. A gimnáziumban ehhez jött még a latin, az egyik kedvenc tantárgyam! Sajnos, ötödik után ott kellett hagynom az iskolát, úgyhogy a latint nem fejeztem be. De néha azért használok a verseimben.

Milyen nyelven beszéltek a nagyszülei?

Apám szüleinél Vágsellyén magyarul beszéltek, de olykor szlovákul is. Anyai nagymamám németül és magyarul beszélt. Nagyapa, a férje, csak németül. Jiddist gyerekkoromban nem hallottam, a jiddist Kelet-Szlovákiában beszéltek. Csak itt, Argentínában derült ki számomra, milyen jelentős jiddis nyelvű irodalom van. Összebarátkoztam Eliahu Tokerral, akinek a szülei Varsóból származtak. Gyerekkorában otthon jiddisül beszéltek, ahogy sok más Kelet-Európából emigrált zsidó családjában. Gyönyörű jiddis költészeti antológiát adott ki spanyolul.

Hol laktak?

A Kecse és a Konvent utca sarkán, szemben a későbbi Goethe Intézet épületével. Akkor Kecse utca 23. szám volt, ma 15-ös. A háznak nagy kertje volt, a gyerekek a kerítésen át másztak be hozzánk.

Szoktak otthon olvasni?

Nálunk mindenféle könyvek, folyóiratok, újságok heverték a legkülönbözőbb nyelveken. Amikor kicsi voltam, a felnőttek sokat olvastak nekem. Emlékszem a *Les malheurs de Sophie*-ra, a *Max és Moritz*ra természetesen, Andersen meséire, Erich Kästnerre, de a magyar *Cilike viszontagságaira* is. Este, amikor már ágyban voltam, bejött hozzám a mama. Először héberül, aztán németül imádkoztunk – ez jellemző volt a szüeim Monarchia-pártiságára. *Lieber Gott, ich bitte dich | beschütz Anyuci, Apuci und mich | und gib mir guten Kindersinn | damit ich brav und fleissig bin.* A magyart a szüeim beszélgetéseiből, a nagyszüeimtől és a cselédektől lestem el, akik Dél-Szlovákia magyar falvaiból jöttek. Szinte a családhoz tartoztak, egyikük segített később túlélnem a háborút.

Milyen népiskolába írtatták be?

Az ortodox zsidó népiskolába a Vár utcában. Mindig elkísért a pesztonka, és én minden reggel ugyanazon a helyen visszafordultam. A gyerekorvosunk, dr. Freiberg találta meg a megoldást. Az Edel utcától más úton mentünk, a problémák megszűntek. Két évig Goldstein néni, azután két évig Adler néni tanított. Megtanítottak olvasni, írni, számolni, sőt, zoknit stoppolni is. A szegény lányok hozták otthonról a lyukas zoknikat, a gazdagok meg újakat hoztak, amiket előbb kilyukasztottak, azután megstoppoltak. Ez már akkor sem tetszett nekem, igazságtalan volt, szégyenletes. A népiskola ötödik osztályától a szüeim már szlovák iskolába adtak. Akkor még egyáltalán nem tudtam szlovákul. A tanító nénim magánúton tanított, s akkor szembesültem első ízben a korrupcióval. Házi feladatként fogalmazást kellett írunk. A tanító néni megírta helyettem. Én felolvastam az osztály előtt, és dicséretet kaptam érte. El voltam keseredve, és szégyelltem magam. A népis-

kola után felvételi vizsgát tettem, és bekerültem a reáliskolába. De nagyon hamar rájöttem, hogy nem nekem való, és már második osztálytól átmentem a gimnáziumba, ami koedukált volt, de a szlovák autonómia kikiáltását követően a koedukációt erkölcsstelennek nyilvánították, bennünket pedig áttettek a lánygimnáziumba. Ötödikben faji okokból kizártak az iskolából.

Miért nem a német gimnáziumba írtatták a szülei, ahogyan sok más németül beszélő pozsonyi zsidó családban szokás volt?

Nem tudom. Talán azt akarták, hogy a szlovák társadalomba illeszkedjek be.

Vissza tud emlékezni a gimnáziumi tanáira?

Akadnak köztük jobbak is, rosszabbak is. A fiatalok némelyikébe szerelmesek voltunk, de köztük is akadt, aki szerelmes lett valamelyikünkbe, a neve maradjon említetlen... Nagy tisztelettel gondolok ma is Klačko igazgató úrra, aki nagy szlávbarát volt, és nagy humanista. A háború alatt bujtatta egy zsidó osztálytársunkat. A latint Kettner tanította, osztályfőnökünk pedig Šykora volt, mindkettőjük kivételes egyéniség. A franciatanár gyűlölt, de ez az én hibám volt. Kijavítottam őt, mert jobban tudtam nála franciául. A rajztanárt Gézuskának hívtuk, a vezetéknevére nem emlékszem. Amikor kizártak az iskolából, egy alkalommal odafordult hozzám az utcán nagyon barátságosan azzal, hogy „fel a fejfel!”. Azt mondta, tanuljak csak tovább magam, az iskolán kívül, az idők változnak.

Milyenek voltak az osztálytársai? Gondolom, sokuk hasonlóan többnyelvű lehetett.

Igen, de az osztálytársaimmal egymás között csak szlovákul beszélünk. Esetleg csehül. A legjobb barátnőm Jelka Krčmeryová és Zorka Breierová (Štefániková) volt. Osztálytársam volt Walter Rosenberg, később Rudolf Vrba. Az ő történetét bizonyára ismeri. 2006-ban halt meg, sajnos nem tartottuk a kapcsolatot. A legszebb emlékeim között volt a tánciskola Bodnál, a korcsolyázás, a kirándulások, a Lidó strand, a Vaskutacska.

Voltak barátai az iskolán kívül is?

Igen. Jártam úszni a Bar Kochba klubba, és egy ideig jártam a Hasomér Hacair ifjúsági szervezetbe is. De sosem akartam komolyan kivándorolni Palesztinába. Inkább csak a szüleim elleni lázadás miatt jártam oda.

Erősen hagyományhű család volt a maguké?

Nem. A hagyományos és a modern gondolkodás valamiféle keveréke jellemezte. A családom megtartotta a legfontosabb zsidó szokásokat, figyelembe vette az előírásokat, tiltásokat, de a zsinagógába csak nagy ünnepeken jártunk. A nagyapám viszont, aki vallásos volt, minden reggel. De ő is viszonylag liberális volt. Sábeshkor nem volt szabad írnom, ami azért volt rossz, merthogy szombatoként akkor még volt tanítás. A gimnáziumban nekünk mint zsidó gyerekeknek kötelező volt a zsidó vallásoktatás. Így aztán megtanultam héberül imádkozni és olvasni. Csak sokkal később, már itt Argentínában kezdtem el alaposabban tanulni a hébert, írtam is pár verset héberül. De vagy négy évnyi tanulás után feladtam, más nyelvekkel és művészettel kezdtem el foglalkozni. Tanultam egy kicsit oroszul is, de az olással többet foglalkoztam. Verset viszont minden általam beszélt nyelven írok.

A keresztény szokásokat is megismerte gyerekkorában?

Persze. A dadáim időnként elvittek katolikus templomba. Varázslatos volt. Az iskolatársaim között főleg evangélikusok voltak, velük olykor evangélikus istentiszteletekre is mentem. A zsidó és a keresztény ünnepek közel vannak egymáshoz. A Karácsony és a Chanuka a gyertyák ünnepe. Az Argentínában élő németül beszélő bevándorlók *Weihnukának* hívják. Nagyon szeretem a katolikus templomi esküvők hangulatát itt Argentínában.

Gyerekként más várost is ismert Pozsonyon kívül?

Amikor kicsi voltam, utazgattunk a szüleimmel, nyaranta Crikvenicába vagy az ausztriai Bad Aussee-be jártunk. Autónk nem volt, vonattal mentünk. A szüleim gyakran elutaztak nélkülem is – Velencébe, én azalatt a dadussal voltam. A dadáim az életem külön fejeze-

tét alkotják. A családhoz tartoztak. Ha nem voltak vendégeink, velünk is étkeztek. A svájci mademoiselle-em kikezdett a családjunk orvosával. Séta közben be-betértünk doktor Abrahamson rendelőjébe (remélem, megbocsátja, hogy név szerint említsem). Nekem olyankor a várószobában kellett játszanom. A szüleimnek nem volt szabad szólnom, nehogy aggodjanak a mademoiselle egészsége miatt. Tehát hallgattam. De a mamám így is rájött a dologra. A mademoiselle-nek mennie kellett, a család orvosát pedig lecseréltük. A kisaszszony egy idő után jelentkezett Neuchâtelből, kérte a mamát, hogy bocsásson meg neki, a mama meg persze megbocsátott.

Hogy élte át a háborús éveket?

Amikor kijött a rendelet, amely szerint *zsidók nem tanulhatnak*, a naplomba ezt írtam 1940. augusztus 30-án: *Alea iacta est*. Sokat olvastam és írtam, német- és franciaórákat adtam. Az egyik tanítványom, Laci lett a későbbi férjem. Eleinte hetente egyszer, aztán kétszer járt hozzám. De nehogy isten tudja, miket képzeljen. A mama mindig ott ült a szomszéd szobában, nyitott ajtó mellett. A háború után házasodtunk össze, 1945. július 2-án. Közben megtanultam varrni, gépírni, és egy szép napon vettem a bátorságot és álnéven bejelentkeztem a *Nový svet* (*Új világ*) főszerkesztőjénél, Gregor Cútnál. Felvett, úgyhogy elkezdtem cikkeket írni. Muszáj volt valamihez kezdenem.

Milyen néven írt?

Inka F. Andrejková.

Mennyi ideig maradt Pozsonyban?

Negyvenkettőben illegálisan Magyarországra szöktem. Eleinte apám nővérénél laktam, de nem sokáig bírtam ott. Pesten találtam munkát. Nevelőnő lettem, segítettem a háztartásban, korrepetáltam idegen nyelvekből, ha kellett, matematikából is. Szerencsére tudtam magyarul. Persze hamis papírokkal voltam ott.

Egészen a háború végéig Pesten maradt?

Nem. Amikor a németek megszállták Budapestet, megijedtem, és visszamentem Pozsonyba, ahol barátaimmal és ismerőseimmel együtt különböző helyeken bujkáltunk, hála a velünk szolidáris keresztény barátainknak. 1945 februárjában elkaptak bennünket. Először az Edél utca 3-ba vittek, a Gestapo székhelyére, aztán február végén Szeredre, az internálótáborba. Mivel Auschwitzba már nem mentek transzportok, Terezínbe deportáltak bennünket. Ott dolgoztunk.

Azt mondják, előny volt a koncentrációs táborban, ha valaki tudott németül.

Nem kellett németül tudni. Az ordítózást és a parancsot anélkül is értettük. A német nyelvtudásnak semmi szerepe nem volt abban, hogy életben maradtunk. A szüleim is tudtak németül, mégsem éltek túl.

Terezínben milyen nyelven beszéltek?

Amíg a transzportunk Szereden volt, szinte kizárólag szlovákul beszélünk. De németül vagy magyarul is, ha úgy adódott, és ez így folytatódott Terezínben is, ahol azután ezekhez jött a lengyel, a román, a cseh, sőt csehszlovák nyelv. A tábor t cseh rendőrök őrizték, akik szerencsére nem voltak nácik. Ez legalábbis némi vigaszt jelentett számunkra. Majdnem elfelejttem a dán nyelvet. Volt egy csoport dán lány, igaz, velük angolul beszélgettünk. Francia szót nem lehetett hallani, a jiddisül beszélőket pedig már elvitték a transzportokkal. De nem szeretném, ha holokausztörténet kerekedne a beszélgetésünk-ből. Másfajta kérdéseket várok.

Rendben. Említette, hogy naplót írt. Milyen nyelven?

Pozsonyban főleg szlovákul írtam naplót, de olykor franciául is. Saját gondolataimat, az általam olvasott könyvekhez fűzött megjegyzéseket vagy verseket olyan költőktől, akik inspiráltak. Sok latin szöveg is volt ezekben, afféle egyveleg. Itt, Argentínában csak a férjem halála után kezdtem el naplót írni. Elvégre kell valaki, akinek elmondhatja az ember, mit érez, mi nyomja a szívét, minek örül. A napló az én gyóntatóm, a pszichológusom.

Minden nap a füzettel a kezemben megyek a kávéházba, sok versem is ott született. A fiatalkori pozsonyi naplóim megőrződtek a barátaimnál, vagyis a naplók ugyanúgy túlélők, ahogyan én. Ez a sors ajándéka, ezek a naplók fontosabbak számomra, mint az összes valamikori tulajdonom, ami elveszett, vagy amitől megfosztottak.

Hogyan élte meg az 1945 és 1948 közötti éveket?

Három év nagy idő! Azon voltunk, hogy megint ember legyen belőlünk, akiket megfosztottak ember voltunktól. Egy volt osztálytársammal együtt, aki szintén túlélő volt, újra tanulni akartunk. El is kezdtük, de aztán abbamaradt. A férjem a koncentrációs tábor miatt megbetegedett, hepatitiszes lett, sokáig volt ágyban fekvő beteg. Mivel a táborban brómot kaptunk, az első terhességem vetéléssel végződött. Így aztán a tanulással kapcsolatos tervekből nem lett semmi.

Miből éltek a háború után?

Apósoméknak a háború előtt nagy vegyiüzemük volt, övék volt a Neolin. A gyárnak körülbelül száz alkalmazottja, saját futballklubja, üzemi étkezdéje volt. A háború után a gyárban először munkástanács alakult, az igazgatta, de az alkalmazottak petíciót nyújtottak be, azt kérték, hogy jöjjenek vissza Blumgrundék, és vegyék át a gyár irányítását, úgyhogy Laci visszament a gyárba, ami a Chalupka utca 5-ben volt, ugyanott volt a lakásunk is. Lassacskán kezdtünk többé-kevésbé normálisan élni és dolgozni. Aztán 1948 februárjában, amikor jöttek a kommunisták, úgy döntöttünk, elmegyünk.

Egyenesen Argentínába mentek?

Nem, először Svédországba, Stockholmba. Lehetőségünk lett volna ott maradni, a férjemnek munkát kínáltak. De egy hónap után úgy döntöttünk, továbbmegyünk Argentínába. Mivel akkor már gyereket vártam, egyetlen hajó sem vett fel bennünket, ugyanis a hajókon nem volt orvos. Így aztán repülővel kellett elindulnunk, ami valóságos odüsszeia volt a sok átszállással.

Hogyan kapaszkodtak meg Argentínában?

A férjem vegyész volt, Selmezbányán végzett a műszaki technikumban. Sajnos a faji törvények miatt nem tanulhatott tovább a pozsonyi főiskolán. Buenos Airesben sikerült elhelyezkednie egy vegyipari cégnél, amelynek svájci volt a tulajdonosa. Amikor aztán ez nyugdíjba ment, eladta a férjemnek a gyárat. A gyárnak számos acélipari termék behozatalára volt engedélye, elsősorban az USA-ból, később Németországból is importáltak. Ma is működik a gyár, a fiam vezeti. De ez már nem akkora, mint a Neolin volt valamikor.

Ön szintén dolgozott?

Csak amikor a gyerekek már nagyobbak lettek. Addig otthon voltam velük. Aztán elkezdtem ritmikus gimnasztikát és jógát tanítani. Pozsonyban gyerekkoromban tanultam balettozni, és modern tánra is jártam Fenyves Magdához. Ennek itt hasznát tudtam venni. Voltak magántanítványaim itt Buenos Airesben, de Miramarban, az Atlanti-óceánparti üdülőhelyen is. Vettünk ott egy házat, és az egész nyarat ott töltöttem, tornát tanítottam, festettem, írtam. Buenos Airesből is jöttek hozzám tanítványaim. Egy alkalommal nyáron gyerektábort is szerveztem ott. Aztán a férjem halála után eladtuk azt a házat.

Hogyan tanult meg spanyolul?

Nagyon gyorsan rám ragadt. Sohasem jártam semmiféle tanfolyamra. A gyakorlatban, a kommunikáció folyamatában tanultam meg. Az argentinok nagyon szolidárisak. Persze akcentussal beszélek, amit én nem hallok, de olykor megkérdezik tőlem, honnan származom, és nem vagyok-e olasz.

Otthon is spanyolul beszéltek?

A férjemmel mindig szlovákul beszélünk egymással. Eleinte a legidősebb lányunkkal is szlovákul beszélünk, ő egyébként két hónappal az ideérkezésünk után született. De azután a gyerekekkel is fokozatosan áttértünk a spanyolra. Teljesen normális volt ez, hiszen a környezethez akartunk alkalmazkodni. Egymás között azonban a férjemmel to-

vábra is szlovákul beszélünk. Azután dönteni kellett az iskola tekintetében. Az állami iskolák színvonalával nem voltunk megelégedve. Azt szeretttük volna, hogy a gyerekeink liberális szellemű és többnyelvű oktatásban részesüljenek. Az angol iskola túl drága volt. A kitűnő német Pestalozzischule túl messze volt. Így aztán a lányunkat a közeli német iskolába írattuk, a Cangalloschuléba. Ő végül fizikus lett. A másik lányom már spanyol iskolába járt, és mellette a Goethe Intézetben tanult németül. Ő biokémikus. A fiam angol magániskolába járt, és közgazdász lett. Vagyis mindhárom gyermekünk többnyelvű, de persze a spanyol a fő nyelvük. Egy kicsit értenek szlovákul és magyarul is, főleg Patricia, a legidősebb lányom, aki még élvezhette az apai nagyszülei társaságát, ők ugyanis mindjárt negyvenkilencben utánunk jöttek Argentínába. Ennek köszönhetjük, hogy a családban mindig használtuk a németet és a magyart is. A gyerekekkel főleg spanyolul beszélünk, de olykor más nyelveken is. És folyamatosan levelezek különböző nyelveken a családtagokkal is. De ebben semmi rendkívüli nincsen egy olyan országban, ahova, ahogy mondani szokták, mindenki a hajóról érkezett.

Az unokáik nemzedéke is használja a német nyelvet?

Az itteni német iskoláknak köszönhetően igen. Hat unokám és öt dédunokám van.

Más emigránsokkal is érintkeztek?

Ez bonyolult ügy. Argentínába, mint tudja, több hullámban érkeztek emigránsok. Az első, még a háború előtt, az úgynevezett kenyér-emigráció volt, amely gazdasági emigráció volt. Mi főleg német zsidó családokkal ismerkedtünk össze, ezek kezdettől fogva nagyon sokat segítettek. De voltak itt a fasizmussal rokonszenvező emigráns körök is, amelyekkel semmiképpen nem akartunk kapcsolatba kerülni. A csehszlovák emigránsok közül sokan a Masaryk szabadkőműves páholy révén találkoztak. A férjem is aktív szabadkőműves volt. Buenos Airesben két német nyelvű páholy is volt. Egy idő után egyesültek, s ma Unitas néven tevékenykednek. A férjem mindkét páholynek mestere volt. Nem sokkal a halála előtt érte el a 33. fokozatot az Argentin nagypáholyban, s tudni kell, hogy ezt a rendfokozatot csak kivételes kitüntetésként ítélik oda. Tagja volt egy cseh páholynek is, ezért a bársonyos forradalom után gyakran jártunk Prágába és különböző európai találkozókra. A férjem vezette az Argentin nagypáholy küldöttségét, amely az Európai Parlament elé terjesztett egy, az argentin ivóvíz-probléma megoldására irányuló projektet. Simone Veil (az EP első női elnöke) fogadta őket, de sajnós a projektből nem lett semmi. Ezeket a programokon újságíróként vettem részt. Az egyik legközelebbi barátom is az emigránsok közül került ki: Juci Sonnenfeld pszichoanalitikus ugyancsak Pozsonyból érkezett, itt Juana Danis néven ismerték. Vele is folyamatosan szlovákul beszéltem.

Hogy került az újságírás közelébe?

Volt itt Argentínában egy német nyelvű zsidó hetilap, a *Jüdische Wochenschau*, amelyet később *Semanario Israelita* néven adtak ki. A főszerkesztő közölte néhány versemet, aztán megbízott, hogy írjak cikkeket különböző eseményekről. Önkéntesként kezdtem dolgozni a lapnál, és egészen az 1999-es megszűnéséig írtam cikkeket. Valóságos szenvedélyemmé lettek a beszélgetések, amelyeket a legkülönbözőbb, korántsem csak zsidó személyiségekkel folytattam: festőkkel, koreográfusokkal, táncosokkal, írókkal, újságírókkal, rabbikkal. Számos konferencián és kerekasztal-beszélgetésen is részt vettem. A látóköröm rendkívüli módon kitágult ezeknek a beszélgetéseknek köszönhetően.

A fordítás és a festés is a mindennapjai része volt.

Szinte már szégyellem, mi mindent csináltam... Az Ausländer Alapítvány révén ismerkedtem meg Rosa Ausländer életművével. Készítettem belőle egy kis válogatást, lefordítottam spanyolra, s az itteni Goethe Intézet kiadta. Első spanyol fordításom azonban Josef Bora *Terezini rekviemje* volt. Ez a könyv mélyen megérintett, hiszen én is Terezinben voltam.

És a festés?

1973 óta festettem, különböző műhelyekbe jártam tanulni, tanított például a kiváló bolíviai festő, Ponciano Cárdenas. Főleg olajfestményeket készítettem: csendéleteket, virágokat, aktokat festettem, amelyeket több kiállításon is díjaztak.

Mikor tért vissza először Pozsonyba?

Csak a bársonyos forradalom után. Férjemmel gyakran és szívesen jártunk Pozsonyba. A pozsonyi Zsidó Múzeumban mutatták be verseskötetem szlovák nyelvű fordítását. Meghívtak bennünket Besztercebányára a Szlovák Nemzeti Felkelés ötvenedik évfordulójára. A Neolin gyár annak idején olajat biztosított a felkelőknek a fegyverekhez. Egyik látogatásunk alkalmával elmentünk a Dobrovič utca 12-be, ahol régen apám nagykereskedése volt. Az első emeleten voltak az irodák, a másodikon a gondnok lakása, fölötte pedig apám testvérének, Dezső bácsinak az agglégénylakása. A ház előtt egy udvar volt, ahol gesztenyefák árnyékában futballoztak a szomszédságból való gyerekek. Amikor odaértünk a ház elé, földbe gyökerezett a lábunk. Éppen bontották. A tetőt és a felső emeletet már elbontották a munkások, az udvaron ott állt a markoló és egy nagy dömpert, amelyik a törmelékkel szállította el. Beszédbe elegyedünk a munkásokkal, és elmagyaráztuk nekik, hogy a ház valaha a mienk volt. Megkérdeztem, nem találtak-e valamit, ami a ház régi tulajdonosaié volt. Azt mondták, előbb kellett volna jönnöm. Találtak valami papírokat, meg arab könyveket (ezek persze nyilván héber nyelvű könyvek lehettek), csakhogy ezeket kidobták. De valami azért maradt. A törmelékéből az egyik munkás kihalászott egy poros füzetet, ami a számlakönyv volt, apám megjegyzéseivel. Megkértük őket, hogy tegyék félre, ami még esetleg előkerül. Amikor pár nap múlva visszatértünk, ragyogó arccal adtak át egy gondosan átkötözött csomagot. Különböző családi fényképek voltak benne, én mint kisbaba a dadámmal, anyámmal és apámmal, anyám levelei a nagymamának a nyaralásról, a nagybátyám fotói és az imádóitól kapott szerelmes levelek. És végül a legnagyobb kincs: anyám magyar nyelvű imakönyve és nagybátyám Jom Kippuri imakönyve. Hihetetlen, hogy ez mind megmaradt, és visszakaphattam. Véletlen volt – vagy így kellett történnie?

Milyen lett volna az élete, ha nem rabolja el a jelent és a jövőt előbb a fasizmus, aztán a kommunizmus?

Gyakran gondolok arra, mi lett volna, ha nem történik meg, aminek nem kellett volna megtörténnie. Hol lennék most. De a világ sosem volt édenkert, kár panaszkodni. Kárpótolnunk kell magunkat valami módon, ahogyan például én az írással teszem. A különböző ideológiák elvették és ma is elveszik nemzedékek életét, ebből egyre újabb traumák származnak. Vigaszt nyújt, és értelmet ad az életünknek, hogy megmarad nekünk a múlt, bár néha ebben is kételkedem. Minden egyes életszakasznak megvan a maga előttje és utánja. Vannak kapuk, amelyek kitérülnek, majd ismét bezárulnak. Arra töreksem az írásaimmal, hogy ne záruljanak be egészen, hogy a szépség utat találjon rajtuk keresztül, és őrizzék a borzalmakat. De nem csukhatjuk be a szemünket a borzalmak előtt. A fiatalok pedig végképp nem.

BALOGH MAGDOLNA fordítása

EGY MEGRENDÍTŐ KAPCSOLAT

Simon Jolán és Kassák Lajos

Simon Jolán csaknem három évtizedig volt Kassák társa. Ami elsőként eszünkbe juthat róla, ránk szegeződő mélytűzű, nyugtalanító szeme fényképein és József Attila *Simon Jolán* című verse. Nagy szerelem-barátság volt Kassák és Simon Jolán között, ami az aszszony öngyilkossága után Kassák emlékezetében, műveiben folytatódott. Kassák társa haláláig és azon túl is tudatában volt Jolán jelentőségének, az életében betöltött szerepének, s erről műveit elfogulatlanul olvasva bárki meggyőződhet.

A megjelenített társ

Kassák nagy poémája, *A ló meghal a madarak kirepülnek* „cselekménye” Jolánnal indul: „Az idő nyertett akkor azaz papagájosan kinyitotta a / szárnyait mondom széttárt vörös kapu / szeretőmmel kinek fekete gyémántok voltak befalazva / az arcába s 3 gyereket cepelt a kétségbeesésében / a gyárkérmények alatt ültünk / tudtuk holnap a görbe vonalak / ho zsupp ho zsupp / azt mondta elmész KASIKÁM és én elszáradok a / pódiumokon...”

A bécsi emigrációbeli munkásságát összefoglaló *Tisztaság könyve* utószavában írja Kassák: „Feleségem az én egyetlen barátom. Soha nem voltam bele szerelmes, de szeretem, mert ő tiszta üvegből van és úgy szól, mint a legfinomabb acélpenge. Az emberek azt hiszik, kegyetlen vagyok hozzá, pedig én a tenyeremen hordom őt, mint a jelen pillanatot, mint a tapintás bizonyosságát, mint a bőrt, ami lüktető ereimet és vérző húsomat betakarja. Szeretném, ha az is, amit most mondok, az ő himnusza lenne. Mert ő megérdemel engem és azt is, amit én tudok. Ő mellettem van, és én előtte vagyok. Ő látja, hogy vasszerkezeten épülnek az én napjaim, látja, ahogy szavaimban kinyílnak a virágok, és ő összeszedi és homloka köré köti az én virágaim.”

A 76 című költemény Jolán-vers. Részlet belőle: „sokan vannak akik csodálkoznak / rajta hogy megértesz engem / termékeny föld az én tenyerem s a szemeim megöntözik fénnel / te szereted a tisztaságot / én a tisztaság törvényeit keresem / te örülsz a nagy gyerekeidnek / én vagyok a te legnagyobb gyereked / te barátja vagy a nyughatatlan erőnek / én a legnyugtalanabb erő vagyok akivel eddig találkoztál, / te én vagy és én te vagyok / meg tudnád magyarázni az életünket / sohse bajlódj vele / aki benéz a tükörbe láthat bennünket amint elmegyünk a szemei előtt s kerekeink fölfelé / gurulnak a hegyre / egyszerűbb ez a csodánál.” Jolán-vers a 77 című is. Részlete: „Kiléptem a házból hogy köszöntselek és megdicsérjelek kezeim érintésével / hadd tudja meg mindenki te az én párom vagy feleségem és barátom / nem cicomázlak ruhákkal és nyegle szavakkal ahogyan a nőkhöz általában illik / csak melletted vagyok értelemmel beszélsz hozzám és közösen dolgozunk hogy / gyerekeinkkel együtt könnyebben megélhessünk / nem vagyunk már egészen fiatalok / de állandóan a fiatalok csoportjaiban tartózkodunk / nincs hogy miért féljünk tőlük / vagy miért is félhetnének ők mitőlünk / a végtelenség két pontja között egyszál kötélén vándorolunk / és ott is odahaza vagyunk ahol idegennek néznek bennünket”. A 89 című vers is Jolánról szól: „Alig tudok szólni hozzád – mondod

– mérlegre teszed a szavaim és belenézel a szemeimbe / hogy megremegek előtted / nem szolgálónak születtem fiatal vagyok még a nehéz munkára és szeretnék erős és / egészséges maradni eljövendő gyermekeim részére / mit adjak hát néked hogy megbékélj velem – kérdeztem – kit állítsak melléd hogy ápolja / arcod rózsáit s felborzolt ruháid gondosan rendbehozza / olyan az ember amilyenek az életben megformálódott kezeim hozzá-szoktak a szorításhoz / és szögletesek és mezítelenek a szavaim amik pedig miattad hangzanak föl hogy dicsérjenek / és kedveskedjenek neked / sokszor észrevettem már egészen más az amit kimondok mint amit elgondoltam rólad / hogyan is fejezhetném ki szavakban a két élő kezem érintését / lásd együgyű ember vagyok akit elvadítottak a rossz esztendők és bizonytalanná tettek / a csalódások / de mit jelent mindez ha mégis azt mondom kedvemre való vagy és nem szeretnék / elveszíteni / szerelem ez vagy gyűlölet nem tudom de hallod az eltévedt nyáját ott jár a téli mezőben ő is / a mi keserveinket bégeti”. A negyvenedik születésnapjára írt versében így jelenik meg Jolán: „Virágos fa az én negyven évem fölébredt madarak ülnek / ágaimon [...] feleségem meleg bor előtt ül vörös fekete mellényében amit / én terveztem / mostoha gyerekeim meg nem írt levelei hevernek szívem / fölött / sötét falak mögött hevernek szegények...” Erre az alkalomra készítette Kassák a *40 év jubéium* „című” önarcképkollázsát, amelynek centrumában az alkotó fényképe, alsó harmadában pedig Major Henrik Simon Jolánt ábrázoló rajza látható: Jolánt két óriási fekete szeme uralja.

Kassák önéletrajzi regényében Jolán iránti érzelmeinek változását az ambivalenciától az elfogadásig az olvasó elé tárja. Csavargóútja kezdetére emlékezve írja, hogy a Bécsbe vivő hajó fedélzetén álmodást látott: „...a házinyúl a Jolán volt csúnya, szalagos kalapban, és csúnyául kancsalítottak a szemei. – Te vagy az? – kérdeztem akaratlanul, és elfordítottam a fejem, hogy ne kelljen látnom. [...] Határozottan csúnya volt ez az asszony. Mi a fene az, ami mégis mindig megmutatja nekem.” Jolán iránti növekvő rokonszenve így jelenik meg az *Egy ember életében*: „...érdekes, hogy mennél hosszabb ideig és mennél távolabb voltam az asszonytól, annál közelebb kerültem hozzá, annál inkább éreztem, hogy a szexuális megkívánásokon túl valami részemre eddig ismeretlen baráti érzések is fűznek hozzá. Részletesen írtam neki mostani életemről, az új dolgokról, s kértem hosszan, hosszászólóan választoljon. A leveleiből kitűnt, hogy ő is hozzám hasonlóan vélekedik, a dolgokat, amikről szó volt köztünk, nem látta, de elvi általánosságban, mint szocialista, igazat adott nekem a művészetről vallott nézeteimben. Éreztem, ha ő most mellettem lenne, sokkal könnyebben küzdhetném át magam a materiális akadályokon, és sokkal eredményesebben gyűjthetném össze tapasztalataimat. [...] Száz százalékig csak egyetlen emberre, Jolánra számíthatok. Szellemben és testben nekem való asszony. [...] a volt gyárilány, a vékonyka asszony, aki három gyerekkel a batyujában elhagyta asztalos férjét, mint mondják róla, ő is művész lett. [...] A szemei égő, mélytekintetű szemek, a fogai épek, és egyforma nagyságban állnak egymás mellett, mint a szorosra fűzött gyöngyszemek. [...] Az, hogy egymásé vagyunk, legtökéletesebben az együtt dolgozásunkban fejeződik ki.” Könyve más helyén távolítva, nőkapcsolataira emlékezve így jeleníti meg Jolánt: „Egész fiatalágom lezajlott anélkül, hogy valakinek halálos szerelemmel udvaroltam volna. Így lett az anyém a sápadt szép fiatal asszony is.” Együttélésükről ez olvasható önéletrajzi regényében: „Most egészen jól megvagyunk, részben a szeretőm ő s részben az anyám az anyám mellett. Jólesik, hogy szeret, jobban ízlik a kenyér, ha ő vágja le azt, mintha magam kanyarítanám le magamnak s nyugodalmasabb mellette, az ő karjára hajtott fejjel az éjszaka, mintha egyedül kellene aludnom a díványon.”

A feleség halála után adódhat az a szokványos következtetés, hogy az egyedül maradt élettárs letargiába esik, boldogtalan lesz, és felelősnek érzi magát a bekövetkezett tragédiáért. A Jolán öngyilkossága után született Kassák-versek, prózai művek nem büntudatról, hanem megrendültségről tanúskodnak, mint a *Halk kis ballada* című rímes verse is:

„Meghalt az asszony, aki szép volt s akit versben dicsértem én / mondom bizony, meghalt már szegény. / Mint az árva, búsan és sután / egyre sírdogált. Csak sírdogált s letért a földi utakról / örökre egy ünnep délután. // Az enyém volt ő s engemet mint rózsát viselt a kebelén / s maga is egy rózsza volt szegény. / Ki érti meg súlyos bánatát? / Virágot szedett a réteken egy nyárvégi nap alkonyán / aztán sírt és megölte magát.”

Az emlék-Jolán jelenik meg *A hajnal fénytörései* című versében („Szobám falára négy-szeresen vetíted föl árnyad / s óh, a gyereket is az öledben tartod, akit / anélkül, hogy megszülted volna, rég eltemettünk / elkótyavetyéltük vágyainkat”) és a *Mozdulatlanul az időben* című költeményében („Szép szerelmesem, őrizlek magamban holtomig / akár egy csillag ragyogtál előttem az úrben / s most itt állok kifosztottan, felettem az éggel / mely vakon didereg és hullatja rám terheit. // Csillag voltál bizony, mezítelenül fürödtem / hajnali fényeidben s telhetetlen csodáltam / nagy fekete szemeid és a mozdulatokat / melyek önfeledten mutatták fehér vállaid. // Messze vagy már s utánad cseng fájdalom éneke / nem panaszlón, inkább fennen hivalkodva véled / aki a jó és rossz fölé emeled életem / s aki figyelte vergődő szívemet a csöndben.”).

A *Kulisszák nélkül* című elbeszélése egy öngyilkos asszonyról szól, akinek sorsa kísértetiesen emlékeztet Jolánéra. „Nagyon magába zárt sors volt az övé, és mindvégig magányos lélek maradt. Olyan elszántsággal indult el az útjára, mint a vakmerő, szenvedélyes hegymászók, azután fönt, mikor azt hitte, célhoz ért, megnyílt előtte egy kapu s ő vakon belezuhant az úrbe. Tizenhat éves korban ment először férjhez és huszonhét éves volt, mikor három gyerekkel az ölében hátat fordított a családi otthonnak, hogy új ember mellett új életet kezdjen. Életük közös művén dolgoztak közös erőfeszítéssel, s közben felnőttek mellettük a gyerekek, megtestesedtek és kivirultak, mint az élősdiek az ősi fa törzsén. Szült és táplált, s aztán betelt a mérték, és véget vetett az életének. A keresztfáján látni fogják majd, hogy elmúlt ötven éves.” Jolán 53 évesen lett öngyilkos.

„Ma van a halottak napja – olvasható Kassák öregkori naplójában, a *Szénaboglya*ban –, minden jó érzéssel azok felé fordulok én is, akik elmentek tőlem, akiket, azt hiszem, nem feledhetek el soha. Előveszem verseskönyveimet, és kikeresem belőlük azt a néhány sort, amit feleségem halála után írtam. Magasztalva és siratva őt.” Ez a fentebb már idézett *Halk kis ballada*, amelynek második része a halála előtt négy évvel, hetvenhat éves korában írt gyászverse, a *Rekviem egy asszonyért* végére is bekerült. A rekviem Simon Jolánról, kettejük együtt töltött éveiről szól. A hosszú költemény közepe táján megjelenik a költő anyja is. Kassák mintegy észrevétlenül egymásba fonja a két anyaiságot: a társét és a szülőanyját. Hosszú verse a *Ló meghal a madarak kirepülnek* életrajzi vers időbeli folytatása, amely, mint fentebb láttuk, Jolánnal indul. 1922-ben néhány évvel több, mint tíz év telt el a megjelenített életszakasz verssé formálása óta, itt megismerkedtük idejét tekintve csaknem fél évszázad, de Jolán halála után is elmúlt már huszonöt év. Tárgyilagos, önkritikus és szeretetteljes hangú életúttrajz a *Rekviem egy asszonyért*. Így kezdődik: „Ő halt meg akit nagyon szerettem / igaz hogy / sosem vallottam meg neki. / Akkor csak a barátja voltam. / Egy másik férfival élt / három gyereke hites apjával. / Mindössze huszonkétéves / s a három gyerek mint a szegénység sápadt virágai. / Egyik még az anyja tejen nevelődött / esténként nagyanyjuk mosdatta le őket / a zománcát vesztett / zebracsíkos lavórban. [...] Ott csetlettem-botlottam közöttük / aztán én lettem egyetlen férfi a házban / a másik mintha füstté vált volna / többé sose láttuk. / 1910 / kemény télidő / sovány ígéretek / és egy ajtó / amit nem tudtam becsukni.” A folytatás Kassák fejlődéstörténete, önábrázolása, amely közös életük leírásába vált át. Az egy versoldal kihagyása utáni részt idézem: „Már tudtam / horgonyaimat a tenger mélyére vetettem / íme hát a sajkát / amit álmaim fénypontjaiból készítettem / semmi baj nem érheti / mert én magam vagyok a tenger / felette az ég / rajta az ezüstporral behintett / tejút is én vagyok. / Félttem a haláltól / s nagyobb biztonságban éltem minden halandónál / oldalamon már az asszonnyal

/ aki elhagyta értem három gyermekét. / Nálunk senki nem lehet boldogabb / mondtam őszintén és meghittén / s mégis ha megcsókoltuk egymást / a bűnösök szomorúsága / összeszorította torkunkat. [...] Boldogan szavalta verseimet / gesztusok és szenvedő grimaszok nélkül / úgy ahogyan a napvilágban kiteljesedtek / és én láttam őt a színpadon / Maeterlinck / Szent Antal csodájában. [...] Láttam őt és nagyon szerettem / és ekkor született egy versem / az éjszaka drapériái közt anyámat idéztem meg [...] Anyám és feleségem egyazon alagúton át / indultak a hajnal kapui felé / én lámpással a kezemben / haladtam előttem [...] Megkínzottak és meggyalázottak lettünk / mint Dosztojevszkij regényalakjai. / Feleségem volt az én áldozatkész kis Szonjám / aki elkísért pokoljárásomban [...] Fogadalmaink hínárjába gabalyodtunk / de ismét kitörtünk / folytattuk azt amit nem akartunk folytatni / és mi mást tehetnénk / megöleljük egymást / a jobb remények szédületében. [...] Valami féreg rághatta szívünket / vagy talán a láthatatlan angyal / úzótt bennünket láthatatlan kardjával / nagy sötétségeken át / az irreális térben. [...] Milyen kegyetlenül egyedül lennék / ha az asszony nem menetelne oldalamon. / Végtelen hála / és dicséret / a szerelemért. / Olyan volt ő / mint a jótétemény maga / mint egy virágos kert illata / mint az a valótlán kéz / amely olykor olykor / mély álomba merített / mint az az ajándék / amit nem kértem soha / és boldoggá tett ha megérkezett. / Mindenét megkívántam / és mindenét nekem adta. / Aztán elindult a hosszú magányos útra. / Ki tudja hol járhat most / átokverte tájakon bolyong tán / vagy éppen a paradicsomkert kapujában áll / bebocsájtásra várakozón / vagy a legmagasabb hegy csúcsán ül / és kedves szoprán hangján énekel / vagy talán igazánból már nincs sehol / elvesztette súlyát / átlátszóvá vált mint a levegő / s csak a szörnyű kis ballada őrzi emlékét [...] Karácsony éjszakája van // Szólnak a harangok.”

Méltó emlékezők ezek egy olyan egyenrangú társra, akit Kassák azzal becsült meg, hogy elhunyt társát saját világú és sorsú egyéniségnek láttatta.

A megélt kapcsolat

A huszadik század első évtizedének végén két merész gondolkodású, egymást inspirálni és támogatni képes ember talált egymásra, két erős, önálló, szabad egyéniség kötötte össze sorsát. Az első közös évek tapogatódzásai után eljutottak odáig, hogy nyíltak, őszinték tudtak lenni egymáshoz, maradéktalanul megbíztak egymásban.

Az ambiciózus Jolán Kassákhoz hasonlóan alacsony sorból küzdötte fel magát. Teherbe esve tizenhét évesen ment férjhez, s kétéves időközökkel három gyermeket szült. Férjétől elhidegült. (A válásra, amelyet elhagyott férje kezdeményezett, 1922-ben került sor. Kassákkal hat évvel később kötött polgári házasságot. Ekkor már csaknem két évtizede éltek együtt.) Jolán nehezen találta meg az őt kielégítő önkifejezési formát. Szerette a verseket, s maga is próbálkozott versírással, modellt állt festőknek, rajzolni is tanult, színeszi terveket dédelgetett, színiiskolába járt, s végül a színészet, az előadó-művészet vált évekre hivatásává. Gyári munkaslányként szakszervezeti egyletekben keresett művelődési lehetőséget és társaságot, társat. Kassákkal az újpesti munkásegyletben ismerkedett meg. Nagyné Simon Jolán huszonnégy éves volt ekkor, Kassák pedig huszonkettő. Jolán vonzó egyéniség lehetett. Ujja köré csavarta a férfiakat. Már barátkozott Kassákkal, amikor a Kassákhoz hasonlóan nála szintén fiatalabb kedvesével is tartotta a kapcsolatot. Jolán tesztelte a beléhabarodott fiút: verseket küldött neki, és véleményét kérte róluk, ami zavarba hozta az ókécskei malomban pár hónapos kiségitő könyvelői álláshoz jutott szerelmét.

Kassák és Jolán gyakori személyes találkozását levelezés váltotta fel, miután Kassák társával európai csavargóútra indult. Jolán ekkorra már szakított előző kedvesével, de a társaságát keresők között nem talált olyanra, aki összemérhető lett volna a távollétében

egyre inkább felértékelődő Kassákkal. Első levelei egyikében, amelynek megszólította nem csupán Kassák, hanem a vele akkor még együtt vándorló Gödrös, Jolán nyíltan vállalja érzelmeit. Ír Kassákba szerelmesedéséről, s próbál a férfiban is hasonló érzéseket kelteni. „És az tetszik benned – írja –, az a frázis nélküli őszinteség. Ami a csokolódzásod illeti, hát bizony, én se volnék ellene.” Visszaemlékezik együttlétükre: „Juj, milyen kín és milyen jó az.” Bizonygatja, hogy már csak Kassák érdekli. (Jolán és Kassák levelei a PIM-hez tartozó Kassák Múzeumban található, ezért a további levéldízetek leelőhelyét külön nem adom meg.)

Jolán 1909. szeptemberi levelében olvasható, hogy tüdőbaja miatt többször került kórházba, és nem tudja „Kasi” ügyeit intézni. (Itt még felváltva használja a Lajos és a Kasi megszólítást.) „Arról pedig ne panaszkodj fiam, hogy te elhagyatott vagy, mert amióta itt fekszem, még a kutya sem nézett felém. Még egy rongyos istenem sincs, akihez folyamodom. Te legalább versekbe öntöd az érzéseid, de én még ahhoz is hatókor vagyok. Igaz, nagyon tetszik az első versed. [...] Szemmel láthatólag erősödsz, fiú. Igaz, hogy szerénytelenség tőlem, hogy a te verseidről kritikát mondok, de azt hiszem, meg fogsz bocsájtani nekem ezért. Igaz?” Négy évvel később évődő levélben festői ambíciója kapcsán írja: „Vagy nekem ahhoz nincs jogom? Ilyen rongyos kezdőcskének. Majd ha olyan híres festő leszek, amilyen író te vagy... [...] A gúnyjaid nemes érzéseim nem sértik.” „Én kis Kasim, szép soraid elolvastam” – írja egy másik levélben, amelyben felrója a ritmushibákat, de hozzáteszi: a vers tartalma „mindent megbocsájtott”. A levél vége: „Szervusz fiacskám, csókollak. Jolán”.

Viszonyuk alakulásában voltak kisebb törések. Kassák furcsállotta Jolán szerelmi lánkolását, s ha szerelmet nem is, testi vonzalmat érzett iránta. Jolán – mint leveleiből tudható – anyáskodott Kassák fölött, véleményezte Kassák verseit, mintha ezzel is magához szerette volna láncolni őt. A nők „szakmai” véleményére nemigen adó, konzervatív családi neveltetésű Kassákból olykor ingerültséget váltott ki a nem túl gyakori kioktató hangnem és Jolán „rámenőssége”. Megismerkedésükkor Jolán életkorban, élettapasztalatban Kassák felett állt. Kapcsolatuk kezdetén a férfi sokat kapott tőle. Az asszony számos mozgalmi, munkásművelődési vonatkozásban tájékozottabb volt nála, s ismerőseinek, barátainak köre is bővebb volt, mint az övé. Kassák nem akart kiszolgáltatott lenni, de kapcsolatuk kezdeti szakaszában még nem volt képes arra, hogy ne függjön Jolántól, hogy ne szoruljon rá. Ahogy sorra jelentek meg csavargóúttjáról küldött versei Magyarországon – többnyire Jolán közvetítésének köszönhetően –, egyre rokonszenvesebbnek találta az asszonyt. Jolánból az őt mindenben támogató testi-lelki társ lett. Ahogy Kassák egyre tanultabbá, tapasztaltabbá vált, viszonyuk is megváltozott. Jolán alárendelte magát Kassáknak, aki hálásan fogadta és el is várta az asszony odaadását, önkéntes szolgálatait. A kettejük közötti kezdeti feszültség megszűnt, az olykor labilis viszony fokozatosan szilárdnak tűnő kapcsolattá változott.

Ahogy Kassák biztossá vált alkotói önkiteljesítésében, már nem érezte szükségét társa tanácsainak, s feltehetően nem is értett velük mindig egyet. Műértésben, műveltségben egyre inkább túlhaladta Jolánt, aki nem volt képes a hozzá hasonló színvonalú és elismertségű alkotói teljesítményre. Feltékenységén sem tudott úrrá lenni. Kassáktól idegen volt a feltékenységérzés, talán azért is, mert ő magába a teremtésbe, az alkotásba volt „szerelmes”, és a barátság, a testi vágyak – Jolánnal ellentétben – számára másodlagosnak tűntek. Jolánt bizonytalanságérzés kínozta. „Nem tudom, mi lett velem, de olyan nyugtalanságot érzek, amit még eddig soha. Mintha elvesztél volna nekem, vagy ilyesmi. Lehet, hogy egy álmom utóhatása az egész, mert az éjjel azt álmodtam, mintha kint lettem volna [a kórházból], s vártalak volna téged. Te jöttél is felém, de nem néztél rám, hanem tovább mentél, és én vártalak. [...] Persze megint elkezdtem a sírást, és mire felébredtem, örült szívdobogásom lett. Te most azt mondod erre, hogy már megint kicsinyeskedem. Nincs

igazad, és pedig azért, mert te, mint annyiszor is már, nem veszed tekintetbe az érzéseket.” Szinte könyörög Kassáknak, hogy nyugtassa meg: „mert irtó rossz hangulatom van. Oly ideges lettem, hogy brómot szedek. Ma is vártalak, de nem jöttél” – írja. Jolán bizonytalanságérzése összefüggött saját korlátai felismerésével, amit származása, neveltetése rovására is írt, s amiken Kassák – vele ellentétben – egyre inkább túl tudott kerülni. A „gyerekszobaműveltség – vallja segélykérően és bizakodóan Kassáknak – talán az egyetlen, amit sohasem lehet megszerezni. Közvetlen és egyszerű, magától értetődő föllépést nem lehet utólagosan pótolni. Én csak azt tudom megtanulni, hogy szerepeim hogy viselkedjenek, magam azonban *sohasem* tudtam viselkedni. Legnehezebb megtanulni az élet mellékes útjait, azt, aminek a tulajdonképpeni életünkhöz, a hivatásunkhoz semmi köze. S a legkegyetlenebb megcsúfolása az embernek, hogy tetteiben nem bír a lelke magaslatán maradni. Csoda-e, ha az életem csodának tartom? Nem csoda-e az én életem folyása? Tízéves koromban kerültem ki a szülői házból egy kis szoknyában és mezítláb, a kenyerem úgy kerestem meg, hogy ujjaim, füleim befagytak a hajnali hólapátolásban. Éjjel pedig a patkányok rágták le a hajam a levegőtlen kuckómban. És mégis átküzdöttem magam, fölfelé, mindig fölfelé, a világosság felé. A fénynek egy szikrája benne égett a lelkemben, s ez vezetett. És mentem előre, az első betűtől kezdve egyedül! Senki soha nem segített, sohasem buzdított. Ellenkezőleg: mindenki, aki hozzám ért, taszított vissza – a sötétség felé. És én másztam és kapaszkodtam, és följutottam a fénybe.” A levél folytatása, bár erőltetetten magasztosnak tűnik, Jolán sorsának – öngyilkosságának – ismeretében összeszorul az olvasó szíve: „Az élet rejtelmes törvényszerűsége folytán a dolgok úgy végződnek, ahogy elkezdődtek. A homály, amely bölcsönket földte, borítja be nemsokára halálos ágyamat is.”

Kapcsolatukat beárnyékolta Jolán gyerekeinek sorsa. Amikor megismerkedtek, a gyerekek hat-, négy- és kétévesek voltak, s Jolán édesanyja gondoskodott róluk. Jolán kereste helyét az életben, és szerelmes volt Kassákba. Azért sem tudta ellátni az anyaszerepet, mert sokat betegeskedett, hónapokig volt kórházban. 1914-ben két kislányát apácákhoz adta bentlakásos iskolába, ahol Piroska és Eti öt évet töltöttek. Ez valamennyiüknek életre szóló traumát okozott.

Kassák pályájának kibontakozó szakasza, amelybe beleértendő írásainak egyre nagyobb számú megjelenése, *A Tett* szerkesztése, forradalmi utópiájának kiteljesedése, lázadó, fiatal híveinek bővülő köre, művészeti és társadalmi aktivitása, közös életük problémamentes időszaka lett. Bár Jolán továbbra is Kassák legfőbb segítőtje maradt mindennapi alkotói és mozgalmi ügyei intézésében, saját önmegvalósítói, önkiteljesítói vágyait sem adta fel. Már nem festő, hanem színész akart lenni. Az 1918–19-es forradalmi időkben ehhez kedvezőbbek is voltak a feltételek, mint a háború éveiben. A Tanácsköztársaság bukása után Kassák emigrációba kényszerült. Az új hatalom szemében veszélytelennek látszó Jolán sokat segített abban, hogy Kassák Bécsben is megvalósíthassa alkotói vágyait, aminek nem elhanyagolható része volt a mindennapi létfenntartás feltételeinek megteremtése és a Kassák terveinek megvalósulását elősegítő kapcsolattartás Bécs és Budapest között. 1926-os hazatelepülésükig viszonylag sokszor voltak távol egymástól: Kassák Bécsben alkotott, szervezett, Jolán pedig rendszeresen Budapestre utazva teljesítette Kassák alkotó munkájával kapcsolatos kívánságait.

Jolán 1920 elején írt levele társa kínzó hiányáról tanúskodik: „Asszonykádra gondolsz? Én minden éjjel rólad álmodom. Mindég olyan sápadtnak látlak, és mintha már hazajöttél volna. És én sírok, hogy minek jöttél. És amikor fölébredek végre, nagyon fáradt és verejtékes vagyok.” Az örömmel végzett tevékenység azonban testileg-lelkileg is nagyon megviselte Jolánt, s olykor le is döntötte a lábáról. „Kedves Kasi, szegény Mutter legnagyobb kétségbeesésére megint olyan rosszul lettem, hogy két napot feküdnöm kellett. Jaj, jaj, mondta, csak itt ne haljon meg. Persze ő azt hitte, hogy én mindjárt meghalok,

nem ismer még a naiv asszony (úgy, mint te), hogy engem baltával sem lehet agyonütni”; „Kedves Kasi, leveled, te nem is tudod, milyen jót tett nekem. Úgy el voltam keseredve, hogy azt neked szégyellném elmondani, mert te engem azért nagyon lenéznél. S mikor ma megkaptam a leveled és elolvastam, a Mutter azt hitte, hogy megbolondultam, mert a szó szoros értelmében egyszerre elkezdtem sírni és nevetni. Mert az a kétségbeesés, ami jó ideje bennem volt, itt most úgy elövelt, hogy sehogy se tudtam tőle szabadulni. Nem voltál itt mellettem, aki azt a jó széles paraszti tenyerét rám teszi, és attól az életjedelem mindjárt megszűnik. Te most engem megint kinevetsz, és szentimentálisnak mondasz, de nekem most erre szükségem van, hogy ezt most neked is leírjam. Itt nagyon egyedül vagyok. És én nem tudok olyan erős lenni, mint te. Emberiszonyomon végre erőt veszek, és mindenkivel, akivel szükséges, összejövök. Mert ugye mégsem azért jöttem ide, hogy napokig a Mutter sezlónját koptassam”; „Drága szép szemecském! [...] Körülbelül túl vagyok a bajokon – vasárnaptól péntekig feküdtem éjjel-nappali idegrázással.”

Kassák emigrálása után pár hónappal Jolán is Bécsbe költözött, s vitte gyerekeit is. A két lány rövid időre holland nevelőszülőkhöz került, majd igen szűkös körülmények között együtt élt a család. Amikor Jolán Budapesten intézte az ügyeket, Kassákra maradt mostohagyerekei felügyelete. „A gyerekek nagyon lusták – írja Jolánnak –, sokat veszekszem velük, de különben jól vannak.”; „Az Eti tegnaptól torokgyulladásban van. Lázás. Hideg borogatást adok neki”. Jolán levélben próbálta Budapestről családjá bécsi tagjait instruálni: „Pruclicska, azért ne haragudj rám. Lehet, hogy jó pesztonka vagy, de főzni nem tudsz. És áldjon meg az isten benneteket, miért vagytok fönn olyan későig? [...] megint úgy el vagytok rugaszkodva, megüt a guta. Már előre esz a méreg. [...] Azt megmondom neked, nehogy valami kutya dolgot elkövesz, mert akkor jaj az életednek, ha hazamegyek”; „Gyerekek, a tatának szót fogadjatok! Ne veszekedjete. Rudival [Jolán középső gyermeke] mi van? Még dolgozik? Etká, légy ügyes”; „Erősen, sokszor csókol asszonykád. [...] Eti [Jolán legkisebb gyermeke] boszorkány, jól bánj a tatával!”; „Drága angyalom, nagyon hiányoztok nekem, legyetek békességben és ne felejtsetek el engem. Ebben a pillanatban beszéltem Tóth Árpáddal, a Nyugat antológiába szeretne az utóbbi verseidből. Dolgaid odaadtam neki elolvasni. Holnap Szabó Lőrincet is magával hozza, vele akar rólad íratni.”

Jolán egyre jobban élvezte a Hermész-szerepet: ingajáratban Bécs és Budapest között menedzselte 1918–19-es közszereplése miatt emigrációba kényszerült férjét. Ő volt a kapcsolattartó a két főváros számukra fontos emberei és Kassák között. Igyekezett kapcsolatokat építeni: elvitte Kassák kéziratait a különböző lapokhoz, műveit a potenciális kritikuskokhoz; nyomdákkal, kiadókkal tárgyalt, pénzt, élelmet szerzett. Olykor vitriolos hangon számolt be a Kassákot érdeklő konkurens avantgárd budapesti rendezvényekről, egykori munkatársaival is kapcsolatos kulturális eseményekről. Emellett saját karrierjét is építgette: szerepelt színházi mellékszerepekben, műsoros esteken, osztrák némafilmekben, s olykor pénzkeresési célból modellt is ült. Műsoros esteken Kassák verseit is szavalta Budapesten és Bécsben egyaránt. Előadó-művészete, szavalási módja nem váltott ki egyértelmű tetszést.

Simon Jolán saját pályájára vonatkozó tervei, önmegvalósító próbálkozásai egyre inkább háttérbe szorultak, s a helyüket fokozatosan átvette Kassák munkájának segítése. Kassák rendelkezései sokasodtak: „A német kritikákra nagyon vigyázz!!!!”; „A Nyugatnál ügyesen dolgozz.”; „Hevesy lapját ne felejtsd el elküldeni, az utóbbi Magyar Írásokat sem kaptam meg. Ezekre is kíváncsi lennék. No, egyelőre nincs több rendelkezésem.”; „Beszélj a *Ma Este* [színházi lap] embereivel, hát[ha] lehetne ott valamit csinálni. Nem-e lehetne ott rólam egy cikket elhelyezni 1-2 verssel és 1-2 képpel. Kérdezd meg a Nyugatnál nem-e közölnének tőlem egy cikket ezen a címen: Halott-e az új művészet? No de nem adok több megbízást. Mi van a szobrokkal és skatulyákkal, ezeket se hanyagold el! Írjál gyakran.”;

„Vigyázz, hogy minden pontos legyen. A klisék [a visszaküldött képlenyomatoké] ne legyenek átnyomva. [...] Ezenkívül a hét szentséges Istenét neki, miért nem válaszolsz pontosan a leveleimbe feladott kérdéseimre?"; „Hogy téged a nyomdász be akar csapni, az rendben van, de hogy te ezt nem vetted észre, az kétségbe ejtő. [...] kérj magadnak egy levonatot és ezek után az oldalak után csinálj egy revíziót, vagyis nézz utána, hogy pontról pontra minden ki legyen korrigálva, amit én itt megjelöltem. Nagyon kár lenne minden sajtóhibáért.”; „Nem értem a vigyázatlanágodat. Hiszen olyan pontosan írok meg mindent.”; „Derék aszszony vagy. Csak most már vigyázz, hogy a többi része, az adminisztráció is jól sikerüljön.”; „Kezdel egész okos nő lenni, csak szorgalmazd, hogy minél előbb be is váltsák ígéretüket [írjanak kritikát Kassák könyveiről]. Írj ÍRJ ÍRJ Szervusz, Kasi”; „Kérlek, írj, még nem kaptam tőled egy becsületos levelet. Mindenről értesíts.” Elégedetlenségét sem rejtette véka alá: „Te tudsz énrám panaszkodni, hogy rendetlenül írok, bizonyos dolgokra már hetek óta nem tudok tőled választ kapni. Elhiszem, hogy jól illik neked a sopánkodásod, de viszont hidd el te is, hogy nekem sincs itt valami isteni jó dolgom.”

Kassák fáradhatatlan volt szellemi hazatérésének előkészítésében, s ehhez Jolán volt a legnagyobb segítségére. A *Tisztaság könyve* népszerűsítése érdekében így instruíta Jolánt: „nagyon fontos lenne, hogy a kritikát jól megszervezd. Az *Est lapok* sokat jelentenek. A Színházi Élet is esetleg fényképpel. A kurzuslapokat sem kell kizárni. Egy-két nagyobb vidéki laphoz is kell küldeni. [...] Ezeknek a pontos címét ott kell meg tudnod. [...] De csak a jobb vidéki lapoknak kell küldeni. A Nyugatot ne engedd kibújni a kritika alól.” Jolán örömmel teljesítette férje kéréseit, s büszke volt Kassák érvényesülését elősegítő szervezői, közvetítői, megbízotti szerepére. Élvezte, hogy erősen kritikus véleményét mindenről és mindenkiről kertelés nélkül kifejthette a hozzá hasonlóan másokról sarkítottan fogalmazó társának. Jolán 1924-ben írta Kassáknak: „voltam Kádár Béla képeit megnézni, a képek nagy részben Chagall-hatás alatt vannak festve. Scheiber [Hugó] legutóbbi képeit is láttam, az expresszionizmus külsőségeivel vannak spékelve.” Kassák egyik vele szembekerült munkatársát, Tamás Aladárt, aki Kassák egykori munkatársából ideológiai nézeteltérései miatt Kassák ellensége lett, Jolán „ronda gyáva szar alaknak” titulálta, Palasovszky Ödön avantgárd költőről pedig így vélekedett: „ronda nyavalygásától kifordul az ember gyomra”. Bortnyik Sándor prospektustervéről ezt írta Kassáknak: „kis szarocskák”. Jolán az 1924-es *Állásponthoz* hasonlóan politikai jellegű röpirat írására buzdította 1926-ban az emigrációt feladni készülő Kassákot: „Az itteni [budapesti] sok hülye rózsaszínű és halványkék színű cikkekkkel szemben a te határozott álláspontod le kell szögezni.” Évődve sürgeti társát: „mielőtt innen elutazok, jó lenne a Népszavának eladni valamit. Mert most lehet. Csak dolgozz, kuli! Eleget henyéltél!” Olykor Kassákkal szembeni véleményét sem rejtette véka alá: „Szerettem volna tudni, hogy vajon te doppingoltad Nádast arra, hogy az *Isékkal* találkozzon és őket hasznosan inspirálja? Bizony ügyetlen dolognak tartom azt, hogy mi akár avval segítsük őket, hogy dolgainkat közlésre adjuk nekik, akár avval, hogy praktikus tanáccsal elássuk. Ezt a dilettantizmust nem kéne táplálni, van itt ezen kívül is elég.” Vajon Jolán kritikája hat(hat)ott-e Kassákra?

Jolánt a Kassákkal kialakult partneri – szellemi és testi – viszony magabiztossá, elégedetté tette. 1926 tavaszán írta Budapestről Bécsbe: „szegény Kasikám, nem vagy irigylésre méltó! Itt ugyan nem kell fölkötnöd a nyakkendőd, hogy valaki művésszel birokra kelhess. Sivatag ez, fiam! De még se, sakálok ordításától van tele a levegő.”; „Itt tudod, fiam, hajszálnyira olyan a művészi élet, mint a politikai élet. Gyökeréig rothadt [...] itt változást művészetben csak egy teljes rendszerváltozás hozhat”.

Kassáknak 1926-os hazatérése után számos alkotói nehézséggel kellett megküzdenie. Nem csupán a politikai-szellemi légkör nem kedvezett a bécsi vonal folytatásának, hanem kapcsolatait is újjá kellett szerveznie. Ki kellett találnia azt is, hogyan találjon formát egymástól egyre inkább elváló alkotói és közéleti-mozgalmi elképzeléseinek. A váltás kínjait

idegei megszenvedték, s Jolán volt az, aki a maga anyás, gondoskodó és olykor ügyetlen módján próbálta vigasztalni Kassákot, akinek egyre inkább nem tanácsra, hanem olyan társra volt szüksége, aki feltétel nélkül mellette áll: meghallgatja őt, s teljesíti kívánságait. Jolán érezte ezt, de a vigasztaláson túl mélyebben és hatékonyabban szeretne volna Kassák sorsának alakulását befolyásolni, s talán félre is értette azt a hatást, amit Kassákra tenni vél, miközben nem győzte hangsúlyozni Kassák üdvös szerepét saját életében. „A te bajodon nem lehet, nem kell segíteni – írja társának 1927 tavaszán –, mert azt te úgyis kiforrod majd magadból, mint ahogy a tűz kiforja magából a felesleges salakot. Te egyedül vagy, Kasi, mint egy jegenyefa, társak nélkül, ezt néha fájdalmasan érzed, mint ahogy a jegenyefa is érzi, de ez egyben a te erődöt is jelenti, mert a társak közelsége nem korcsosíthatja el a te magasra, egyenesre növéseidet, mint ahogy a jegenyefával is így történik. És most először, mióta együtt vagyunk, most először támadtak kétségeim, hátha én követtem el hibát, nem tudom, hol, hogy te érzelmileg ide fejlődöttél. Jól értsd meg, nem *művészileg*, hanem *érzelmileg*. [...] Talán az én puhaságom tett téged olyan érzékennyé az emberek[kel], dolgokkal szemben. Talán ha én olyan becsületes, de ridegebb asszony lettem volna, akkor te esetleg megmaradtál volna alapjában jó, de azért nyers, szívesen verekedő embernek, és így könnyebben is tudtad volna elviselni ezt az itthoni egész szemétdomb atmoszférát. [...] az én egész mostani lényem a te lényed fejlesztette, csiszolta ilyenné. Hát akkor hol is lehet a hiba? Azt hiszem, két dologról lehet szó. Vagy az, hogy ez a hazajövedeled reakciója, vagy az egész irodalmi irányodnak megváltozását jelenti. És ha e közül a kettő közül valamelyik, akkor nem olyan tragikus a baj, mert az elsónél társaságot változtatsz vagy életmódot, a másodiknál meg csinálod azt, amit meg kell csinálnod. Mert ugye, ha nem tudnál már többé írni, nem szomoríthat, hiszen nincs mit írnod. Ha pedig másképpen fogod írásban kifejezni magad, mint eddig, az nem baj, mert úgy írsz, ahogy jól esik. Kérlek, ne haragudj, hogy ennyi butaságot írtam össze. És olyanokat írok, amit te sokkal jobban tudsz, mint én.”

Hazatelepülésük után életük igen szegényes keretei lényegében nem változtak. Jolán viszonylag gyakran volt távol: előadóművészként lépett fel, a könyv- és folyóirat-terjesztést végezte, olykor néhány napos pihenésre is próbált időt szakítani. A vidéken szereplő Jolánnak írja Kassák: „Mi itt eléggé sokat dolgozunk. Egy-két [mostohalányai hímezte] mellényt el is adtunk, és még lennének rendelések. De így azért nagyon nehéz nekem ez a munka. Néha egészen elvadul a helyzet. Kordában, kötőféken kell magam tartanom. De tartom abban a reményben, hogy nemsoká átveszed a hivatást, te anya vagy, és mindezt jobban megérdemled, mint én. [...] Én magam, ahogyan azt elrendelted, olyan szelíden élek, mint a hal a parton. A csemetéiddel sincs baj – egyelőre a mutter is jár rendesen. Úgy spórol, hogy már biztatni kell az ellenkezőjére.” Kapcsolatuk továbbra is szereteten és bizalmon alapult. Kassák az ügyeit is intéző feleség távolléte miatti hiányérzetét taglaló levelére válaszolva írja Jolán: „Kedves Kaski! Te majomka! [...] Sokat álmodom otthonról meg rólad. Látod, te disznó! Hát csak erre kellett ez az egész, hogy az ember így vacakoljon utánad. [...] Szemecském! Írj sokat! És mindenről. A rezsót még nem szerelték át? [...] Csókol Asszonykád.” Kassák pedig így ír: „Te hogy vagy? Örülök neki, hogy állítólag jól érzed magad. Rád fér egy kis komoly pihenés. Én, isten bizony, nagyon szolidan pislogok, ippencsak hogy élek. Általában korábban járok haza, mint szoktam. Úgy látom, nem lenne könnyű dolog beleszokni az agglegény életbe. Jobban rendben vagyok, ha te is itt » csacsogsz« mellettem. De most már abba hagyom, mert még udvarolni kezdenék.” Meg így: „Fontos lenne, hogy kipihend magad. Itthon aztán felkötheted a nyakkendőt – valami komoly munkába kell majd kezdenünk, ha nem akarunk télen befagyni [...] Egyél. Napozz. Aludj. Szervusz Kasi.” Olykor évődik is: „Úgy látszik, megfordult a szerep, most te rendelkezel velem mindenben. De nekem nem olyan könnyű ezt teljesíteni: semmit se tudok, hol van, és hogyan lehet hozzájutni. De azért mégsem vagyok használhatatlanul

ügyetlen. Amit eddig kiróttál, elintéztem. Csak aztán el ne kapasd magad.” S pár évvel később írja Kassák Jolánnak: „Vigyázz magadra, nehogy agyonstrapálódj. Hiszen még itt is szükség lesz rád egy és más dolgokban. Valósággal hülye vagyok így egyedül. Még csak dumálnom sincs kivel. És egyáltalán nincs Cicu és egyebek. De azért ne bízd el magad. Majdcsak kibírom a két hetet is.” Van olyan levele is, amelyet mintha az alkalmazottját eligazító és megdicsérő munkaadó vetett volna papírra: „Írjal és készülj hazafelé. A száz előfizető összehozása derék munka volt. No látod, ami megérdemli az elismerést, azt én is elismerem.”; „Ne feledkezz meg arról az orosz zsidó fogorvosról, akiről már írtam.”; „Nézz meg minden megnézhető [Miskolcon], de *persze nem pénzért*. A miskolci száz előfizetőről ne feledkezz meg. Viszont Szegedet se hagyd nagyon szegényben. Csókollak. Szervusz Kasi.”

A szociáldemokrata párt miskolci Ady-estjéről írja Jolán Kassáknak: „A Korona nagytermében zsúfolt ház volt, 1400 ember. Persze a zsidóság és a prolik. Keresztény úri osztályból gyéren.” A közönség polgári részének, jegyzi meg levelében Jolán, az tetszett, ami neki. Jolán ekkorra már messze került a kultúra iránt érdeklődő munkások esztétikai ízlésétől.

Kassák olyan társra lelt Jolánban, akinek kitérülközhatott, s abban is biztos lehetett, hogy nála mindig megértésre talál. Intranszigienciáját azonban ilyen esetekben is szinte megszállott makacssággal védte. „Van valami igazság abban – írja Jolánnak –, hogy az ötvenéves jubileumom [1937] óta ment el kicsit a kedvem az élettől. Mondom, ebben az észrevételemben van valami igazság, de mégsem egészen így áll az ügy. S ha néha azt hiszem, majdcsak kiheverem a mai állapotomat, a következő órában vagy napon megint nagyon reménytelennek látom, mit és hogyan is kellene csinálnom a dolgaimat, hogy egyensúlyba kerüljek magammal. Hiába, amennyi sokat használtál nekem egy életen át azzal, hogy magad is erős voltál, annyira sokat ártottál azzal, hogy néhány hétig gyöngö voltál. Szóval már beszéltem erről, de nem hitted el, valószínű, hogy így leírva még kevésbé tudok rávilágítani a dolog lényegére. Amint látom, nagyon helyesen óvakodtam én mindig mindenféle komolyabb megrázkódtatástól, mintha előérzetem lett volna, hogy az én erőm sokkal érzékenyebb alkatú, semhogy a súlyosabb próbákat is ki tudná állni. Emlékezz rá, milyen szörnyen hatottak rám évekkal ezelőtt is, ha például a Mutter az Ilonáról [Kassák húgának törvénytelen gyermeke, akit Mariska tizenöt évesen szült] kezdett beszélni, soha nem mertem veled elmenni a szegényekhez [Jolán szociális munkásként dolgozott], s még néhány példát felhozhatnék, ugyanúgy nem bírtam el, ha te gyűlölettel beszéltél valakiről, s nem is tudom pontosabban elmondani, hogy hogyan hatottak rám az utóbbi hónapok gyötrelmei, illetve hogy hogyan hatott rám a te viselkedésed. Hidd el, hogy most ezt a levelet írom, minden porcikám fáj az idegességtől, valamiféle olyan megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan rémületet keltettél fel bennem, ami hiábavalónak láttat velem minden további erőfeszítést, s majdnem azt mondhatnám, hiábavalónak láttatja velem az életemet. [...] Mint általában az anyám és rokonaim, barátaim és olvasóim félreértettek, te is félreértettél, félremagyaráztál és igazságtalanul bíraskodsz felettem. Úgy látszik, a többiektől kevésbé vettem komolyan a dolgot, mint tőled, és íme, ez az én gyöngösem. Olyan nagy gyöngöseség ez, hogy nem tudok miatta tollat fogni a kezembe. [...] A szokások mechanizmusa visz magával, különben legjobb szeretnék lefeküdni és örökre elaludni, vagy elmenni valahová, de hová is mehetnék önmagam elől. Mert nem az emberekkel van bajom, hanem önmagammal, akit magára riasztottak, és nincsen megalégedve önmagával. Valamikor és valahol eltévedtem, s csak most vettem ezt észre, úgy érzem, elég későn. Szinte mániámmá válik az a gondolatom, hogy az Apámnak volt igaza, mikor hátat tudott fordítani a világnak. Néha gúnyosan megjegyzed, hogy hasonlítok, vagy hasonlítani kezdek az apámra. Igazad van, s nem is haragszom érte, hogy hasonlítok rá. Mindig is megszoktam Őt védeni az Anyámmal szemben, eddig talán öntudatlanul védtem benne magamat, most már tudatosan is vállalom vele a sors-

közösséget. De én sokkal gyöngébb, elromlottabb vagyok, mint amilyen az ő élete volt. Háttérbe szorított kutya voltam az élet minden vonalán és mindig. Lehet, hogy ennek az én egocentrikus egyéniségem az oka, de Istenem, ebből az egocentrizmusból is mi hasznom volt? Tény, hogy unott és fáradt vagyok.”

A Bulcsú utcai lakásban több generáció élt együtt. Kassák volt a férfi, a családfő, a háztartást az anyja vezette. Jolán jóban volt anyósával, s Kassák elégedett volt ezzel a családmoddellel és családi munkamegosztással.

Jolán 1936-ban gyengén jövedelmező megbízást kapott a kerületi előjáráságtól. Kassák így emlékezik erre felesége öngyilkossága után két és fél hónappal: „...az én halottam ebben az életben szellemi szükségmunkás volt a fővárosnál, havi hatvanpengőös fizetés ellenében. Ő, az ő élete valóban nem volt leányálmoknak nevezhető. Ahogyan a költő mondta róla: sűrűlt és szaladt egy könyvvállvánnyal... [Kassák itt József Attila *Simon Jolán* című verséből idéz – S. É.] Körülbelül így ismerhették volna meg otthon, hivatalosan pedig az volt a feladata, hogy bejárja a »legsötétebb« Angyalföldet, számon vegye a segélyre szorultakat, és ellenőrizze életkörülményeiket.” Ez a városrész, amelyet fiatal munkás korában Kassák is jól ismert, s amely a harmincas évekre számára idegenné, reménytelenülé vált. „A házakban sok a kiadó lakás, a palánkok, amelyek annakidején primitív és illetlen rajzokkal és irkafirkákkal ékeskedtek, ma politikai frázisokkal és hivalkodó politikai jelképekkel teleházoltak. [...] Por itt minden és salak – embersalak.” Kassák Jolán feljegyzései alapján mutat meg közülük néhányat. „A fekete, nagy dobozból, amit örökségül hagyott rám az én halottam, aki maga sem volt sohasem királykisasszony, sem gondtalan dáma ebben az életben. S hányszor elmondta, bárha történe vele valami, ha eltévedne hozzá valami gyámolító jószág, mert fáradt, és pihenni szeretne. Ő már pihen, de mi lesz azokkal, akiket egész szívével gyámolított, s akiknek szörnyű életleírásai itt fekszenek előttem” (Az én örökségem, *Népszava*, 1938. december 11.).

Simon Jolán élete ötvenéves kora után válságba került. Egyre inkább hatalmába kerítette a feleslegességérzet. Férje új kapcsolata vad féltékenységi rohamot váltott ki belőle. (Nem tudom, kihez fűzte Kassákot szenvedélyes vonzalom. Kassák *Ajándék az asszonynak* című, 1937-ben megjelent kötetének költeményei zömmel ehhez az új műzsához íródtak. Az *igazság kerülgetése* címűben így nyilvánul meg az új szerelem: „Idáig jutottam, óh, kedvesem, lásd / tavaszban az őszülő férfi, ha megörül / örültebb a kamasz legénynél”.) Jolán elvesztette a fejét. Kassák új szerelmét-műzsáját el akarta távolítani férje mellől. Tervébe beavatta kisebbik lányát, Etit, aki így emlékezett: „tarka, palóc szoknyát, fekete pruszlikot és kendőt” vásárolt. „Szerzett hozzá egy korbácsot is”, és elhatározta, „felöltözik ebbe a viseletbe, elmegy annak a nőnek a lakására, és ha majd szembekerül vele, előhúzza kosarából a korbácsot, és belevág az arcába” (Czeizel Endre: Kassák Lajos családfájának és betegségekének története. *Kortárs*, 2011/11.).

Kassák egyre elismertebb lett, s egyre kevésbé szorult társa segítségére. Jolán önkiteljesítési lehetőség, elvégzendő feladat nélkül maradt. Lelki és testi betegség – öregségtudat és öregségérzet – kínozza. Kétségbeesetten érzékelte, hogy a „világnak”, felnőtt gyerekeinek és a maga kiteljesedett életét élő Kassáknak egyre kevésbé van rá szüksége. Nem akarta meglátni, hogy társa megbecsülése iránta változatlan: a maga módján szereti őt, szüksége is van rá, de mint addig, ezután is a saját életét éli, s ebbe házasságon kívüli szerelmi kapcsolatai is belefoglaltatnak. Kassák nem érezte át társa szenvedését, s így nem is tudott segíteni rajta. Természetesnek vette szeretetét és azt is, hogy Jolán hozzá tartozik, az élete része.

Jolán egyre kiszolgáltatottabbnak, egyre magányosabbnak érezte magát. Barátnőjéhez menekült Miskolcra: „talán ez a távollét – írja Kassáknak – meg fogja szüntetni köztünk azt a szörnyű feszültséget, hogy én félek előtted mukkanni is, te pedig minden szavam mögött keresel valamit, valami egyebet, mint amit mondok. Pedig mi eddig szövetségesesek voltunk jóban és rosszban, és én ez ellen tudtommal soha nem vétettem. Talán éppen

ez volt a hiba tőlem” – próbált kétségbeesetten magyarázatot keresni arra, amit érzett. Szerelmét bizonygatta, s igyekezett visszafogni féltékenységét. Kezdett kicsúszni a lába alól a talaj. Hol reménykedett, hol elkeseredett. Kapkodóan próbálta helyrehozni vélt rossz lépéseit. Férje testi-lelki eltávolodását annak tudta be, hogy beleszeretett valakibe. Fájt neki, hogy Kassák nem vallotta be őszintén, hogy a vele folytatottn kívül társának más „játékra” is szüksége van, hiszen ő ezt is megértette volna, írja, ami az önféltrevezetés jellegzetes megnyilvánulása. Kassák hosszú levélben próbálta értelmezni a kettőjük közötti viszony alakulását. „Soha nem mondtam, hogy angyal vagyok [...] Hiszem, ha olyan lettem volna, hogy angyalnak vélném magam, vagy annyira elvetemült lennék, hogy hivalkodni tudnék gonoszságaimmal, akkor nem úgy múlt volna életem, ahogyan múlt, küzdelmek, kétségek és naiv bizakodások között. Sokszor semmi szükségem nem lett volna rá, hogy te mellettem légy, hogy alkalom adtán a testemet »kellemesen elbágyaszd« és segíts elviselni a lelki izgalmaimat. Hogy ötven éves koromban némi változásokon megyek át, azt nemcsak tőled hallom (eléggé félreértelmezetten), de magam is tudom annyira, hogy beszéltem is róla – de úgy látszik, majdnem hiábavalóan. Még ma is egészen másképpen értelmezed, mint ahogyan a valóságban van. Szinte megbocsájtasz valamit – és én ez ellen a leghatározottabban tiltakozom, nincs szükségem olyan bűnök megbocsájtására, amiket el sem követtem. A dolog nyitja egészen másutt van. Eddig azért tudunk aránylag békeségben megenni, mert szerencsés természetelt nemcsak, hogy elbírtad, de nem is tartottad kellemetlenül terhesnek az én meglehetősen érzékeny, komplikáltan összetett személyiségemet, s bárha ismertél, mit tesz Isten, egy napon megbecsülésre érdemes személyiségből szükségleti tárggyá akartál minősíteni. Hiába is minden ilyen irányú kísérletezés, sem jogi alany, sem szerelmi tárgy nem tudok lenni. Minden irányban és minden körülmények között védtem emberi szabadságomat – amivel azonban, erősen hangsúlyozom, nem szoktam visszaélni. Bizonyítékom, hogy soha nem törtem hatalomra, soha nem hivatkoztam lényem kiváltságosságára. Sok társadalmi megpróbáltatás közben sem roppantam össze, mindig álltam a nyílt, becsületes küzdelmet [...] Te pedig ezt tetted, nem mondom, hogy számíttással, vagy éppen rosszakarattal, de végeredményben így történt. Szóval ez a dolog értelme, és nem az, hogy nekem játéka, vagy mi a nyavalyára volt szükségem. [...] nem vagyok annyira ostoba, hogy állítólagos játékaimat éppen a nyilvánosság előtt akarjam eljátszani. És végtelenül bánt az a hang is, amivel meg akarod bocsájtani *aggkori agyalágyultságomat*. Értsd meg, hogy nekem nem féltékenységi jelenetek között gyöttrődő asszonyra, hanem mellettem megnyugvó, velem harmóniában élő, s így rám feltétlenül jó hatással lévő társra van szükségem, s annál jobb, ha az ilyen valaki még nekem való asszony is. Azt hiszem, ezzel semmi újat nem mondtam, s hogy kissé kemény ez a mondat – ez már valószínűleg a *nőnek* szól, akivel (akikkel) szemben mindig bizalmatlan voltam, és nem titok előtted, hogy ez az érzésem veled szemben sem tudott soha egészen feloldódni. Lehet, hogy ez mánia, de ez az én alaptermészetemhez tartozik. Ezt te nagyon jól tudod, s annál kegyetlenebb a számomra, hogy kinevezöl szekszuálőrültnek. Hidd el, barátom, ha nem lettél volna annyira ember, mint annyira annak ismertelek meg, már rég elkotródtam volna mellőled. Ha nem is tartozom a szekszuálisan közömbös lények közé – mondhatom, ilyen ügyekért még semmiféle áldozatot nem hoztam. És remélhetőleg nem is fogok hozni. Ha jól tudom, az sem fogható rám, hogy szeretek a nők társágában lebzselni, nagyon gyakran pisiseknek, butáknak, kelletésükben is ízlésteleneknek tartom őket – s aki csak nő, hitem, hogy nem is több és másabb ennél. De ha olykor mégis jobban összehangolódom ezzel vagy azzal a nővel? Érzem, hogy ugyanígy a borjúkkal és gidákkal is nagyon össze tudnék hangolódni. Igen, hát végre is nem vagyok tárgy, hanem élő személyiség, sőt nagyon sokkal komplikáltabb, érzékenyebb és szeszélyesebb a legtöbb személyiségnél. De te ezt talán eddig nem tudtad? Én ezt tudtam rólad, és ezért soha nem szóltam a fiúkkal való pajtáskodásaid miatt. Persze minderre fel nem mérgéztél vagy

megbocsájtást akarok a számomra – ahogyan mondtam már, semmi szükségem rá. Csak éppen a gyanúsítások és elkezélek ellen tiltakozom... Azzal az elhatározással ültem le az íráshoz, hogy ezekről nem írok többet, s látod megint mennyit fecsegetem. Olvasd el figyelmesen, s értelmezd úgy, ahogyan a legjobbnak látod.” Férje ridegnek érzett levele megingatta Jolán reményét, hogy Miskolcra hazatérve helyreáll társával a régi kapcsolatot: „már olyan boldog voltam, ha hazamegyek, milyen jó lesz, újra együtt fogunk dolgozni, szarunk a világra, újra az lesz a fontos, amit te csinálsz, és az lesz a biztos, hogy mégis a te írásaid azok, amik elkülönülnek mindenki más írásától, és azon kívül, hogy ez nekünk jó, mások is kénytelenek előtte meghajolni.” Kassák – legalábbis 1938. februári leveléből úgy tűnik – maga nem érezte felesége válságos állapotát. A téli krízis nyáron oldódni látszott: néhány hetet együtt töltöttek el Drégelypalánkon. S aztán szeptemberben Jolán öngyilkosságot követett el.

*

Jolán nem csupán élettárs szeretett volna lenni, hanem Kassákéhoz hasonló kvalitású alkotó ember is. Öngyilkossággal végződő élete azt példázta, hogy a női – anyai, élettársi – szerep és az alkotói elhivatottsággal járó lekötöttség nehezen összeegyeztethető. Ha Jolán olyan tehetséges lett volna, mint Kassák, sorsa nem fonódott volna össze vele, vagy ha igen, egy idő múltán szétvált volna az útjuk. A két egymást testileg-lelkileg megértő ember kapcsolata Kassáknak jelentett életmegoldást. Ő az alkotás kedvéért le tudott mondani a gyerekvállalásról, és képes volt élete minden pillanatát az alkotói önkiteljesítésnek szentelni. Jolán a kapcsolatban megtalálni vélte, aminek szükségét érezte, de gyenge volt ahhoz, hogy a vágyai és a realitás közötti feszültséget elviselje. Jolán kiteljesedett mint nő és társ, de kudarcot vallott mint művész és anya. Azok közé a 20. század elején egyre nagyobb számú nők közé tartozott, akik szakítani akartak nemükből következő kiszolgáltatott, alávetett helyzetükkel, s be akarták bizonyítani, hogy nőként is érnek annyit, mint a férfiak. Öröklődött a kívánt szerep és az örökölt minta között. Felnetté válása még hagyományos keretek között folyt, háromgyermekes, férjét elhagyó anyaként 24 évesen lépett a függetlenedés, az önmegvalósítás útjára. Törekvésében a megtalált társ, a rokon lélek Kassák egyszerre gátolta és segítette. Jolánnak választania kellett: vagy gyermekeinek szenteli életét, mint Kassák anyja, vagy ideiglenesen és belső kényszernek engedve lemond az anyai szerepről, s egy nagy alkotó mellett nőként és alkotó társként próbál kiteljesedni. Jolán ez utóbbit választotta. Döntésébe belerokkant. Nem volt elég tehetséges ahhoz, hogy kiemelkedő művész legyen. Költői, festői kísérletei már a kezdeteknél kudarcosnak bizonyultak, színésznőként pedig másodrangúnak számított. Nem tudott gondoskodó anya lenni. A sok munka, a betegségek, a megoldatlan életproblémák kikezdték testi-lelki egészségét, s amikor elfogytak feladatai – a beérkezett, sikeres Kassáknak sem volt már igazán szüksége rá, gyermekei felnőttek –, 53 évesen öregnek, betegnek, tehetetlennek érezte magát, és maga vetett véget az életének. A szívesen ítélező, álmorális közmelekezet hajlamos a tragikus esetet a „csapodár” Kassák rovására írni.

Jolán művészfeleségként teljesítette ki magát. Amikor úgy érezte, hogy társa eltávolodott tőle és élete értelmetlenné vált, öngyilkosságba menekült. A feleslegességérzés ölte meg: megitta pálinkával, s kinyitatta vele a gázcsapot. Simon Jolán életének értelme szűnt meg Kassák „önállósulásával”, azzal, hogy Kassáknak már nem volt létszükséglet az ő léte, „csupán” szüksége volt Jolánra. Társa elvesztése nem gyógyuló seb maradt Kassákban, de tudott élni, életben maradni, tovább teljesedni Jolán nélkül is.

ÁPRILY LAJOS, AZ ELSŐ KÖTETES KÖLTŐ

Áprily Lajos költőnek készült, ez kétségtelen. 1908 körüli versei, ekkori életrajzírói által felvázolt érdeklődési köre, olvasmányai és tervei egyaránt arra utalnak, hogy ez a pálya már húszéves kora körül elkezdődhetett volna. Aztán mégis történik valami, és az első Áprily-verseskönyv, a *Falusi elégia* csak 1921-ben, a szerző harmincnégy éves korában jelenik meg. Ez egyértelműen más történelmi helyzet, más irodalmi mező, mint amelyben az 1908 körüli pályakezdés megtörténhetett volna.

Az írói pályakezdések vizsgálata, mint Szilágyi Zsófia mondja, voltaképpen az irodalom szoros esztétikai megközelítéseinek módszertanilag is túlmutathat: „végiggondolásra érdemes, vajon a pályakezdés vizsgálata az irodalomtörténetnek a társadalomtörténet szempontrendszere segítségével végrehajtandó feladata-e, hiszen az irodalmi intézményrendszer, az irodalmi hálózat működése felől érthető csak meg igazán ez a jelenség. De felvethető az a kérdés is, hogy művek és életművek (újra)értelmezésében mennyire segíthet, ha számolunk azzal a »szürke sávval«, amely a gyermekkor-neveltetés és az »igazi íráság« között húzódik?”¹ Nyilvánvaló, hogy a pályakezdési esettanulmányok arról az irodalmi mezőről, intézményrendszerről, a korabeli elváráshorizontokról is hírt adhatnak, amelybe a pályakezdő belépni készül. Hiszen a pályakezdő eleve kívül van még az intézményrendszeren, ahogy ezt Lengyel András jegyzi meg egy tanulmányában, amely olyan kívülállóról, a dilettánsokról szól elsősorban, akik mindig is kívül lesznek az intézményrendszeren.² Tudjuk azt is, hogy Áprily tényleges, kötetbeli pályakezdése ráadásul olyan időszakban következik majd be, amikor a magyar irodalmi intézményrendszer radikális átformálódáson és újraformálódáson megy keresztül a határmódosítások következtében. Kétségtelen, hogy ez az intézményi újraformálódás olyan új motivációt nyújthat Áprilynak a költővé válás irányába, amely felülírja korábbi döntéseit, rezignációját.

Az alábbiakban a költő első kötetének, a *Falusi elégiáinak* a verseit vizsgálom a hosszúra nyúlt pályakezdés kontextusában. Kiemelten érdekel ebben a könyvben a szerzői önpozicionálás – az, ahogyan a versek explicit vagy mintegy elrejtettségekben feltároló módon a mindenkori pályakezdések paradox helyzetére reflektálnak.

Mielőtt azonban az első kötetre és annak kontextualizálására kerítenék sort, három epizódot idéznék fel a még kötet előtti Áprily irodalmi próbálkozásaival kapcsolatban.

Az első egy 1908-as bejegyzés naplószerű füzetének végén, amelyet Csépb Ibolya monográfiája idéz. Egy reviczky hangulatú vers alá ezt írja a költő: „Ezt az ellentmondásoktól egyáltalában nem ment verset Idának a zongoráján írtam. [...] Ida elolvasta komolyan. Rövid idő múlva egy kis papírlapra ezt írta nekem: »Miért siratja azt a rongyos múltat?« Megörzöm e kis papírt. Bolond minden lyrai költő. Idának igaza volt. Nem úgy kell élni, hogy az ember versthemákat keressen és szerezzen életében. A fentiek hitelül: Jékely

¹ Szilágyi Zsófia: A pályakezdés: mítosz vagy konstrukció? Változó feltételek, változó mintázatok a 20. századi magyar irodalomban. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*, szerk. Bíró Annamária – Boka László, Nagyvárad – Bp., Partium Kiadó – Reciti, 2014, 305.

² Lengyel András: A dilettánsok irodalomszociológiájához (Egy cikk margójára). *Híd*, 2015/5, 116.

Lajos exlyrai költő. Tanúk: Jékely Lajos az ember és Jékely Lajos a tanárjelölt.”³ A legizgalmasabb ebben a bejegyzésben a lemondó gesztus mellett talán az én tudatos szerepekre bontása. A három szerepkörből az egyiket a későbbiekben majd az „Áprily Lajos” névvel fogja jelölni maga a szerző és az irodalomtörténet.

A másik epizód a korabeli kolozsvári irodalmi közeg tájékozódásáról, az akkori intézményrendszeréről is szól. Kovács Dezső, korábbi irodalomtanára egyengetni kezdi első publikációinak útját, de amikor Ady-hatást vél felfedezni 1906 utáni verseiben, megrója a fiatal szerzőt: „Magát megbolondították ezek a modernek”.⁴ Végül 1909-ben az *Erdélyi Lapok*ban megjelenik *Emberek* című verse, amelyik az Adytól is ismert költőszerepet egy rejtőzködő, mélyen fekvő létállapottá írja át: „A hangjuk halk, a léptük ingatag, / Megannyi félszeg, álmodó alak. / Szemük csak rejtve, néha-néha lobban – / S ott szárnyal lelkük fönn a csillagokban”. Ebben a közegben tehát, ha úgy tetszik, az intézményesültség korabeli állapotában úgy érzi, rejtőzködni kell. A *Falusi elégia* egyik verse, a *Patroklos alszik* majd ezt az ajánlást kapja: „A halott Ady emlékének”. Ekkor már vállalható a párhuzam, a szöveg poétikailag is telítődik Ady-analógiákkal: „Ő itt a béke szent holtak-szigetje, / dühödt sörényű tengerár felett”.

A harmadik epizód az 1909-es párizsi út, egyetemi tanulmányai befejezése után. Valószínűsíthető, hogy a francia nyelvtanulás terve mellett a művészi önmagára ismerés terve is foglalkoztatta. Könyveket vásárol (egyebek mellett Baudelaire-t és Verlaine-t),⁵ azon töpreng, hogy személyesen is megkeresi az épp Párizsban tartózkodó Adyt, címét is megszerzi, de végül visszafordul, nem viszi véghez a tervet.⁶ Egy orosz–lengyel diákkal folytatnak időnként bohém, laza beszélgetéseket francia és német nyelven, de június 13-án, alig egy bő héttel érkezése után már szorongásról, betegségről, hazautazási tervekről ír. Egyfajta sorsszerű fordulat ez, két hónappal később már a nagyenyedi Reformáus Tanítóképző helyettes tanára. Párizs ugyanakkor mélyen gyökerező vágy is marad számára, erről versei is tanúskodnak később, például a *Falusi elégia*ban a *Hómezőkön is túl*:

*Új lét csirája, első rózsabimbó,
kis álmodó az anyaszív alatt,
zsarnokságod hatalmát máris érzem:
bilincsbe verted mennyi vágyamat!*

*Ó, mennyi álmom, mennyi tervezésem
széttépte apró, nyugtalan kezed,
mondj meg, mit adsz majd érettük cserébe?
mit adsz nekem, ha Párist elveszed?*

Mivel a vers saját gyermekének születéséről szól, valamiféle megnyugvást az a gondolat hoz számára a vers írásakor, hogy a gyermek talán majd valóra válhatja a jövőben azt, amit a jelen megtagad a költőtől.

³ Csépi Ibolya: *Áprily Lajos*, Bp., Ráday Kollégium, 1987, 31.

⁴ Uo., 30.

⁵ Vita Zsigmond: *Áprily Lajos*, Bukarest, Kriterion, 1972, 33.

⁶ Uo., 34.

A kötet megjelenésének kontextusa: az allegorikus-helyzetértelmező líra és szerepe

Említettem már, hogy más a történelmi helyzet, más az az irodalmi mező a *Falusi elégia* megjelenésekor, mint az első versek megírása idején. Áprily lírája ekkor már jórészt a transzilvanista költészet keretei közt értelmeződik. Az 1918 utáni erdélyi kontextusban az elsők közt említi a később emblematicussá vált gyöngykagyló-analógiát kulturális modellként *A produktív fájdalom* című előadásában: „Túlságosan ismerős talán, de olyan tolatkodó erővel jelentkezik ennél a pontnál egy nagyon találó illusztráció, hogy felhasználása elől lehetetlen elzárkózni. Az igazgyöngyről van szó, melynek keletkezéséről azt tanítja a természettudomány, hogy sebzésből lesz, abból a fájdalmas izgalomból, mellyel idegen test, többnyire homokszem, sérti meg a kagylóállatot. A megsértett állatka testének a fájdalom által kiváltott reakciója indítja meg azt a kiválasztást, melynek végső eredménye az igazgyöngy. Igazgyöngy... ha pompás termék lámpatüzében felcsillan irizáló fénye – a titokzatos tengerfenék megszenvedett állatkájának tiltakozó szenvedésére ki gondol?”⁷ A kereszténység exemplumai közül is ismerős, szenvedésre épülő kép és értékalakzat a közösen eltűrt szenvedésre adott többé-kevésbé heroikus, produktív válaszreakcióvá válik majd a korabeli erdélyi lírában. Cs. Gyimesi Éva ennek az alakzatnak a típusjellegét emeli ki: „Jellemző mivolta nem is annyira a gyöngykagyló-analógia ismétlődéseiben, mint inkább az általa kifejezett paradoxális értékviszonyban rejlik, melynek előfordulása korántsem korlátozódik erre az egy jelképre, hanem egyfajta értékmodellként számtalan más hasonlatban, metaforában, ahogyan nevezni fogom: erkölcsi értékszimbólumban is jelentkezik.”⁸ A felkínált azonosulási minták egyben egy „mi-tudat” keretei is, hiszen az allegória befogadásának határai voltaképpen annak a közös tudásnak, közös értékrendszernek, ideológiának a határai, ameddig az érvényes, alkalmazható, hozzáférhető. Áprily első kötetében *Az irisórai szarvas* lesz az a vers, amelyekben Reményik Sándor és mások ennek a mi-tudatnak az érvényesülését beazonosítják. *Az irisórai szarvas* ugyanis áttételes jelölőelemekkel helyezi bele a verset az említett, modellszerűként felismerhető vonulatba. Láng Gusztáv értelmezésében „a költő és a »közönséges«, nyájszellemű társadalom feloldhatatlan lelki ellentétét felmutató versek sorába tartozik, mint aminő például Baudelaire *Albatrosza*”.⁹ Ugyanakkor „az identitásvesztés többértelmű allegóriája” is, állapítja meg az irodalomtörténész. Az Áprily-versekre egyébként nem jellemző tájszavak („gornyyik”, „csobán”, „fenyővíz”), illetve maga a címben szereplő helynév felerősítik a vers olvasatának helyi vonatkozásait, regionális markerekkel látva el a szöveget.

A másik, későbbi, kiemelkedő, gyakrabban elemzett transzilvanista Áprily-vers, a *Tetőn* fent–lent archetipikus értékviszonyrendszere itt is érvényes, a szarvasborjú, amelynek a völgyben, háziállatként való felnövését követi és kommentálja végig a vers, a „fent” világához tartozik. A „fent” jelentésmezejéhez itt hozzátartozik a szabadság is. „A szarvas új otthonát kétszer minősíti jelző, mindkettő a szabadsághiány szinonimája: »fakorlátos [...] hely«, »palánkos otthon«. Az identitásvesztés szabadságvesztéssel jár, illetve – hiszen a történetben a kettő között párhuzam van, nem oksági kapcsolat – a szabadsághiány identitáshiánnyalársul. A kettő egymásnak egyszerre oka és következménye” – mutat rá Láng Gusztáv.¹⁰ A vers zárolata a transzilvanizmusra jellemző paradox értékalakzatnak megfelelően alakul, a hegy felől érkező szarvasbögésre „válaszként” így reagál az irisórai szarvas:

⁷ Áprily Lajos: A produktív fájdalom. In: *A kor falára: Áprily Lajos emlékezete*, szerk. Pomogáts Béla, Bp., Nap, 2002, 64–66., 66.

⁸ Cs. Gyimesi Éva: Gyöngy és homok. In: *Uő: Honvágy a hazában*, Bp., Pesti Szalon, 1993, 19–107., 24.

⁹ Láng Gusztáv: *Az irisórai szarvas*. In: *Uő: Kivándorló irodalom*, Kolozsvár, Komp-Press, 1998, 83–88., 87.

¹⁰ Uő., 85.

*S akkor: páráát zihált remegve szája,
idegen lett palánkos otthona,
idegen lett testvére, mostohája –
s a ködbe hördült, mint az orgona.*

A saját életben felismert idegenséggel kell a szarvasborjúnak valamit kezdenie. Az identitásprobléma, ha úgy tetszik, az esztétikum szférájában, illetve a hangzóságban oldódik fel. Kommentárjában Cs. Gyimesi Éva kiemeli, hogy más, lehetséges alternatívákkal összevetve ebben a végkifejletben „megoldás nincs, csak enyhület, és megmarad a paradoxális értékviszony”.¹¹ A szarvas történetébe kódolt viszonyulásmód kiegyenlítő, konfliktusoldó jellegét a következőképpen foglalja össze Gyimesi: „Az úgynevezett »kisebbségi humánium« jellegzetessége lényegében az erkölcsi értékeknek ebben a konfliktusoldó szerepében rejlik. Ez az a védekező életfunkció, amelyet a megmaradásnak, tehát az életnek a szolgálatába állít, és amelyet a lemondásért kárpótló alkotás feltételének is tekint. [...] Sajátossága még jobban kitűnik, ha egybevetjük azzal a, mondjuk, »forradalmi humánium«-nak nevezhető értékalkazattal, amelyben az erkölcsi értékek nem a konfliktus enyhítésére, hanem megoldására összpontosulnak.”¹² Ebben az értelmezésben a „ködbe hördülés” magával az alkotással válik analóggá – mindkettő esetében az identitásjelölő elem a hangsúlyos. A szarvas önazonos létezéséhez nyújt támpontot a szarvasbőség, noha a vers idején belül ettől életformája nem változik meg.

A fentebbiekben jelzett jelentéstartalmak érthető módon megkönnyítették Áprily Lajos befogadását a transzilvanista kánonba. Emlékezetes magának Reményik Sándornak a reakciója *Az írói szarvasra* – ez, illetve a *Falusi elégia* című, később kötet címadóvá váló vers lesz az, amelyik Reményik figyelmét felkelti, és a magyar költésztörténetben emblematikus Petőfi–Arany levélváltásokéra emlékeztető gesztusok sorát indítja el. Reményik értelmezése egyszerre vezet a természeti képekhez, illetve a magányhoz, a társak utáni vágyakozáshoz. 1920. május 6-án keltezett levelében írja: „Az írói szarvast nagyon-nagyon köszönöm. Ki látja és érezteti a természetet – és ki rajong érte úgy mai poétáink közül, mint Te? [...] Hogy van az, hogy képeidet úgy válogatod meg, hogy életem legkedvesebb emlékeit szinte kézzelfoghatóan idézik föl? – És aztán az egésznek a mélyebb, szinte metafizikai jelentése? A testvértelen büszke lélek, akinek valahol messze vannak a rokonai... Nagyon szeretem.”¹³ Látható, hogy Reményik számára akár az ismert, romantikus magány képzelet, illetve a barátság lehetőségének metafizikája is belejátszik a vers olvasatába. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy egy másik, korábbi levél alapján ennek a lehetséges szellemi társnak lényeges az erdélyisége. Március 6-án, két hónappal korábban épp az erdélyiség tűnik a ráismerést kiváltó tényezőnek: „Én a *Falusi elégia* olvasása után tisztában voltam vele, hogy íme, ez az a poeta-társ, akit én Erdélyben eddig hiába kerestem, aki játszva veri a többieket mind éppen azért, mert számára a költészet nem játék, hanem súlyos bajvívás (elsősorban önmagával), aki annyira leszűrt, tiszta bort tölt a formák kristálypoharába”.¹⁴ Rámutathatunk tehát, hogy míg magára *Az írói szarvasra* vonatkoztatva Reményik egyfajta romantikában gyökerező szellemi-művészi társtalanságról beszél, ezt szinte szükségszerűen és magától értetődően szituálja ugyanakkor az erdélyi, kisebbségi közegbe. Az, hogy egy magyarul író költőnek „valahol messze vannak a rokonai”, a korszak kontextusában többletjelentéssel bír.

¹¹ Cs. Gyimesi Éva: i. m., 72.

¹² Uo., 73.

¹³ *Rokon álmok álmodója. Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése*, s. a. r. Lektor Katalin, Kolozsvár–Budapest, Polis – Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 38.

¹⁴ Uo., 30.

Ha a pályakezdetést tehát az intézményesülés, az irodalom életének hálózataiba való bekerülés mozzanatában próbáljuk megragadni, akkor ennek az 1920-as, közvetlenül a kötet előtti pillanatnak fontos szerepet szánhatunk. Mindkét Reményik-levél olyan támpontokat nyújt számunkra, amelyek alapján továbbindulhatunk Áprily irodalmi mezőben elfoglalt helyén gondolkodva. Nemcsak azt érezhetjük ugyanis jelentésnek, amit a levelek mondanak, hanem egyrészt a szelekciós, kiemelő mozzanatot (tehát hogy melyik versekről beszél Reményik), másrészt azt a pozíciót, amit ő megszólalóként már betölt az erdélyi irodalom akkori intézményrendszerében. Láthatjuk azt is, hogy a romantikából az esztétizmusba is átszármasztott szerepmodellek nem állnak ellentmondásban az erdélyiségről való beszéddel. A „helikoni triász” tagjai közül Áprily az, akinek a leginkább szervesen kapcsolódik költészete az esztéta hagyományhoz.

Modernség-jegyek

Az allegorizáló-helyzetértelmező líra nem a modernség különféle költészeti tendenciáitól elszigetelten jelentkezett az erdélyi magyar költészetben, volt viszont egy olyan jellegzetesége, amely a maga szempontjai szerint rendezte újra a különféle poétikai alakzatokat: az, hogy egy jól körülhatárolt, egzisztenciális helyzetének egyik összetevőjét (a hirtelen a kisebbség pozíciójába került etnikum identitás-elemét) tekintve homogén közönséghez szólt. A modernség poétikáinak többértelműsítő tendenciái tehát valamelyest feloldódtak ezekben a versekben, de a szövegek alapszintjén ebből a közös, esztéta rétegből indítottak.

Az esztétizmus már a 19. század végétől a 20. század első néhány évtizedéig erőteljesen érvényesül a magyar költészetben, de sokáig defenzívába szorulva a korábbi kánonformáló erőkkkel (láttuk, hogyan reagált Kovács Dezső az Ady-poétikával kísérletező Áprily-versekre), majd az 1910-es évektől kezdődően, más módon, a Kassák Lajos által kezdeményezett avantgárd formációkkal is szembekerül. Az erdélyi költészet, amely a századelős nagyváradi kulturális pezsgéssel is természetes kölcsönhatásba került, a tízes-húszas években elsősorban a szecessziós-szimbolista versnyelvet érezte továbbírhatónak – ide helyezhetjük el irodalomtörténetileg Áprily költészetének jelentős részét is –, ezt színezte és egészítette ki néhány költő életművében ezzel egyidejűleg az avantgárd beszédmód.

Áprily értelmzői általában felfigyelnek költészetének elidegenedettségek-élményére, amelynek poétikai következményei is vannak, és ez jelen írásom vizsgálódási szempontjai szerint centrális jelentőségű. A költő mintegy kívülről is figyeli önmagát: „az önkifejezés az objektív törvény megismerésének és felmutatásának álarcában jár e lírában; nem hangulatvilágot fejeznek ki versei, hanem világhangulatot. [...] Költő és világ elidegenülése – vagy a szépségtől elidegenülő világ élménye – esztétikai értelemben is elidegenítő hatású, amennyiben a költő többé nem adhatja át magát a valóság kínálta szépség- és harmóniaélménynek” – mondja róla Láng Gusztáv.¹⁵ Ez a modernség kontextusában gyakran elemzett tapasztalat tehát a nyelvtől, illetve a játszott szerepektől való elidegenedést is implikálja. Áprilynál a tárgyias és személyes beszédmódok közötti ingamozgásban érhető tetten ez a jelenség, az első kötetet nyitó *Ajánlás* például személyes formában szólal meg ugyan, de egyben metaforikusan is. Az „add” felhívó funkciója a köznapi érintkezés keretei között egyszerre pragmatikus és személyes lenne, itt viszont a lelkét kellene átnyújtania a megszólítottnak:

¹⁵ Láng Gusztáv: Áprily-problémák. In: *Uő: Kivándorló irodalom*, i. k., 74–82., 76–79.

*S most add a lelked: karcsu váza,
mely őrzi még a nyár borát –*

(Ajánlás)

Olyan felszólítás ez, amelynek a megszólított nehezen tehetne eleget, miközben a meg-hittség modalitását is érzékeljük, hiszen egyértelműen lelki feltárulkozásról lenne itt szó. A pragmatikai szint a közelséget hangsúlyozza, de a nyelvi kódolásban a távolítottság paradoxona is felismerhető.

Áprily visszatekintő-emlékező verseiben gyakran bukkan fel a nevek általi mediáltság – ez is a modernségben jelentéssé váló tapasztalat. A nevek köré épített történetek szük-ségszerűen lesznek részlegések és töredékesek, mintegy jelezve, hogy az emlékezés szük-ségszerűen nem lehet valamiféle teljesség rekonstrukciója. A *Tavasza a házsongárdi temető-ben* sorai Aletta van der Maet *nevét* emlegetik majd az egyik legismertebb Áprily-versben. Hasonló, emlékeket a név által megérezkítő technikával szembesülhet az olvasó az első kötet *Nevek* ciklusában. A háborúban elesett kollégák, ismerősök enumerációja szimpto-matikus módon kulturális toposzok összefüggésében történik meg:

*Úgy jönnek fekete vérbe fagyva,
minthogyha Dante pokla küldené!
Jönnek tolongva és hívatlanúl,
tetemre hívó, támolgyó sorokban,
torzult arcukra Rembrandt fénye hull,
ha gránát mennydörög vagy akna robban.¹⁶*

A megnevezettek mellett ott sejthetjük a szövegrészben az Arany Jánosra való utalást, a *Tetemre hívás* vagy akár a *Híd-avatás* kísértetiességre épülő szituációinak elemeit. A Péter nevénél maga a megidézett emlék is kifejezetten kulturális jellegű: „Mikor felelni kell, a hangja reszket. / A latinból sosem tanulja meg / a híres dulce et decorum est-et”. Ugyanez a téma majd a vers végén újra visszacseng. A sírfeliratok a síron túlról érkező hang fikció-jának áttételével, nem kis mértékben Paul de Man értelmezései nyomán a költészet nyelvi reflexiójának fontos összetevőjeként váltak felismerhetővé,¹⁷ ez a funkciójuk Áprily versei-től sem idegen. Az észlelő személyekre utaló nyomokat: neveket, köveket, kulturális össze-függéseket talál – ez is az eltávolodás tapasztalatához és a távolítás technikájához kapcsol-ható.

Az, ami korai, első kötetébe nem beválogatott szövegeiben hol valamiféle örökölt, hol egyszerűen alkati, de mindenképpen ismétlődő mintázatú kettősség, az 1908-as *Lemondás* című versben vagy a *Merész dolog ma stanzában dalolni* című töredékben egyaránt megha-tározó:

*Az anyjától érzést kapott örökbe,
az apjától ölö iróniát.
S ha vágya támadt: dalos gyönyörökbe,
melódiás világba szállni át,
fakó színekre törte meg röhögve
a gúny az ihlet fényes sugarát.*

¹⁶ Kiemelések tőlem, B. I. J.

¹⁷ Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji*, 1997/2–3, 101.; Magyar költészet-történeti továbbgondolását lásd: Lapis József: *Az elmúlás poétikája*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 141.

*Lelkében egyre forrt a küzdelem:
apai gúny s anyai érzelem.
(Lemondás)*

*Ha néha lázas éjszakákon
vad alkotási vágy hat át,
hideg, fakó színekre bontom
az ihlet fényes sugarát.*

*A gúny és öntudat nagy átka
kisér kietlen utamon –
szegény Mephisto-vérbe oltott
öngyilkos Hamlet-epigon.
(Merész dolog ma stanzában dalolni)*

A kettősség itt a dionüszoszi felszabadultság és feloldódás, illetve az azt visszafogó irónia, kétely, megfontolás között képződik meg. Azok a kibillenések, reflexiós alakzatok viszont, amelyek ezekben a korai szövegekben akadályként jelennek meg az élmény extázisa felé vezető úton, a tapasztalt költő kezében olyan lehetőségekként mutatkoznak majd meg, amelyek az élménytől való eltávolítás objektívizáló tényezői – ez lehet az Áprily-költészetnek az az összetevője, amely révén a modernség körébe költészete meggyőző módon beilleszthető.

VÁNDORZOMÁNC

A Variációk a Színes városhoz – Zománcművészeti kísérletek Bonyhádön (1967–1972)
című pécsi kiállításról

Egy kiállítás létrehozására sok minden alkalmat adhat. Például a kiállító művészek vagy a gyűjtemény körülményeinek szerencsés alakulása, valamely évforduló, vagy ösztönzőül szolgálhat hozzá a szakmai érdeklődés megélénkülése. Ám azok mögött az események, tényezők mögött, amelyek a felszínen az alkalmat megteremtik, rendszerint mélyebb, az új figyelmet (legyen az szakmai, kereskedelmi vagy a tágabb közönségtől jövő) kiváltó okokat is találhatunk. Nincs ez másképpen a JPM Modern Magyar Képtárban 2020 novemberétől 2021 egész tavaszán és nyarán látható időszaki kiállítással sem, amelyet *Variációk a Színes városhoz – Zománcművészeti kísérletek Bonyhádön (1967–1972)* címmel a budapesti acb Galéria közreműködésével rendeztek meg, és amelynek témájára a bonyhádi zománc szimpóziumok ötvenéves évfordulója természetes módon terelte a figyelmet. A pécsivel egy időben a budapesti galéria Lantos Ferenc műveit állítja ki, valamint online kiállításként rövidfilmet mutat be, amelyben Keserü Katalin tart „tárlatvezetést” a Budai Arborétumban ideiglenesen kihelyezett bonyhádi zománcművek között. 2019-ben a galéria már feldolgozta a téma egy részét, a restaurált alkotásokat a budapesti Vasarely Múzeummal közösen rendezett kiállításon mutatták be.¹

Ám e rendezvények mellett is igen fontos volt, hogy az elkészült zománcművek számos terv kísérletében pécsi kiállítóterben, más szempontok alapján rendezve, más művek mellé állítva is megjelenhessenek. Nagy András kiváló kurátori munkája ezt a feladatot végezte el. Az alkotások a pécsi kiállításon továbbra is a Victor Vasarely-féle városkonceptió által inspirált kísérletekként jelennek meg, ahogy ezt a kiállítás címe is jelzi, ám ugyanilyen hangsúlyt kap a zománcképek kapcsolódása a pécsi avantgárd hagyományába. Vagyis a kiállítás több különböző aspektust kapcsol szerencsésen össze, több rétegben szövi egybe a művek és a kísérleti alkotótelep által érvényesen feltehető kérdéseket.

A Lantos Ferenc által szervezett Bonyhádi Zománcművészeti Alkotótelepnek, az ország első iparművészeti alkotótelepének úttörő szerepe volt abban, hogy a zománc elhagyta hagyományos, ötvösséghez kötődő iparművészeti funkcióját és ebből adódó jellegét, és egyrészt az építészethez szorosan kötődő murális alkalmazott művészetként jelent meg, másrészt mint anyag és technika elindult a műfaji önállósodás felé. Vagyis e kiállítás műveinek nagy részét kettős látószögéből kell néznünk: már megszületésükkor is egyszerre kívántak dekoratív és szerkezeti elemként is az építészethez kapcsolódni, ugyanakkor az autonóm táblakép vagy akár plasztikai mű izgalmas lehetőségét is látták benne – persze alkotókként eltérő mértékben húzva egyik vagy másik irányba. Lantos már '68-ban világosan megfogalmazta ezt a műfaji kettősséget: „Az új technika önálló kép és több lapból álló dekoratív igényű kompozíció kialakítására egyaránt alkalmas. Ilyen értelemben tehát határeset a hagyományos táblakép és a nagyobb felületeket díszítő iparművészeti alkotások

¹ Az acb Galéria évek óta kitüntetett figyelemmel fordul a Pécsi Műhely alkotóinak munkái felé – lásd Pinczehelyi Sándor, Ficzek Ferenc és Hopp-Halász Károly egyéni kiállításait –, valamint más pécsi művészek is általuk léptek ki a félhomályból. – Nádor Katalin fotóit a galéria az idei londoni Frieze Masters virtuális mustráján mutatta be, ahol ezen alkotásokkal a legjobb 15 stand közé válogatták.

között.”² Ugyan a ’68-as tíznapos tábor neve „Épületzománc Alkotótábor” volt, és a résztvevők, Lantos, Major Kamill (az ő révén alakult ki a gyárral a kapcsolat), Bak Imre, Bertalan Sándor, Fajó János, Gyarmathy Tihamér, Papp Oszkár és Pauer Gyula negyven építészeti alkalmazásra szánt mintadarabot készítettek, mégis az ekkor készült alkotások sokféleségében a meghívott művészeknek a zománccal való technológia kísérleteit, az eltérő anyagban is korábbi, illetve későbbi munkásságuk jellegzetességeit láthatjuk inkább. Pauer Gyula *Murális kompozíciója* és Major Kamill cím nélküli műve ebből az évből a gyár udvarán talált selejtárukból alkotnak a piros és a kék kontrasztjára, szórópisztolyos technikával elért szín- és tónusátmenetekre épülő hegesztett relief kompozíciókat. Újabb példa, hogy a talált tárgy művészi átlényegülése egyáltalán nem kötődik a még hétköznapi státuszú objektum tárgyi értékéhez. Pauer különböző méretű merőkanalak félgömbjeiből „meteorit-erdőt”, Major pedig főleg edényfűlekből és fogókból az acéllemez síkjából kilépő „kozmosz robbanás” képét teremti meg. Lantos ebben a táborban zománccszobrot is készít, egy egymásra fordított színes keverőtárlakból épített oszlopot. Az Európai Iskola pécsi származású tagjának, Gyarmathy Tihamérnak, aki két évtizedes kényszerszünet után kezdhetett újra dolgozni, két munkája látható a kiállításon. E zománcképeken inkább a médium festői jellege hangsúlyos, ecsettel és karcolással is alakítja a művész a geometrizálástól mentes, egymásba égetett rétegeket. A ’68-as munkákon a kísérletezőkedv, a sokszor a szinte véletlenszerűnek utat engedő szabad alakítás is érezhető az inkább szerkezeti lehetőségek variánsait kereső munkamódszer mellett.

A pécsi kiállítás érdeme, hogy az acb Galéria jóvoltából idekerült művek mellett saját anyagából olyan műveket válogat, amelyek rávilágítanak egy technológiailag új műfaj formái hagyományba ágyazottságára, azokra a szálakra, amelyek közvetve vagy sokszor nagyon is közvetlenül alakították az itt dolgozó művészek szemléletét. Apáti Abt Sándornak az 1908-ban a Zsolnay gyár megbízásából készített, a hat évtizeddel későbbi művekkel meglepő rokonságot mutató falicsempe-terveinek kiállításával a pécsi dekoratív épületkerámia nagyszerű hagyományára hívja fel a figyelmet. De nemcsak az iparművészeti örökségre reflektál, hanem kiemelten figyel arra a képi gondolkodásbeli és ebből következő formai tradícióna, amely a pécsi művészetet a 20. században jelentőssé tette, a Gábor Jenő-től Martyn Ferencen és Lantoson át a Pécsi Műhelyig ívelő hagyományra, amelynek rokonsága a zománccműhely adta közös program által különösen szembeötlő. Gábor Jenőnek egy kései, 1964-es, konstruktivistaként szerkesztett, színes négyzetögekből építkező finom képe nyilván nemcsak mint a háború utáni geometrikus absztrakció helyi példája került be a műtárgyak közé, vagy mert Gyarmathy az ő tanítványa volt, hanem azért is, mert e kép által világos formai út vezet vissza a Bauhaus-iskoláig. Gábor Jenő gyűjtötte a Bauhaus-könyveket, így azokban az években is közvetlenül tájékozódhattak a weimari és dessauai elképzelésekről a pécsi művészek, amikor az egykori bauhauslerkek közül senki nem dolgozott a városban. Azért is illeszkedhetett Lantos és rajta keresztül a ’69-től szintén Bonyhádon dolgozó Pécsi Műhely³ alkotóinak művészetfelfogása oly természetesen Vasarely városkísérleteihez, mert a Pécsen eleven Bauhaus-hagyomány egyszerre kínálta a formai absztrakció többféle továbbvitelét, valamint az autonóm és az alkalmazott művészetek hierarchia mentes felfogását, aminek célja, hogy a művészeti ágak ötvöztetésével elért tervezés a teljes emberi környezetet átalakítsa.

Nehéz lenne mindazon szálakat egybefogni, amelyek csak e kiállítás kapcsán a Bauhaushoz vezetnek. Csupán rövid utalásokban: Vasarely maga is számos módon kap-

² H.E.: Zománckísérletek a bonyhádi gyárban. Tolna és Baranya közös tervei. *Tolnai népművészet*, 1968. szeptember 1. 7. idézi: Orosz Márton: Planetáris folklór a zománccgyárban. In: *Égetett geometria! Burnt Geometry*, kiáll. kat., Budapest, acb Research Lab, 2019, 6–28., 18.

³ Ficzek Ferenc, Halász Károly, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor, Szelényi Lajos és Szijártó Kálmán ekkor még az Iparművészeti Stúdió tagjai, ’70-ben vették fel a Pécsi Műhely nevet.

csolódott a Bauhausnak az iskolán kívül is szétterülő nagy áramába. Pályáját Bortnyik Sándor „Műhelyében” kezdte, a „magyar Bauhaus” eszmeiségét és formaiságát sajátítva el. Közismert, hogy 1963-ban az a párizsi Denise René Galéria szervezett közös kiállítást Kassák Lajos és Vasarely műveinek, amelyik Josef Albers alkotásait elsőnek mutatta be (1957) Franciaországban. A Bauhausban konstruktivizmus és neoplaszticizmus szintézisben tudott működni (mondhatjuk kissé elnagyoltan), Theo van Doesburg 1931-es halála után a csoport tagjainak egy része a párizsi Abstraction-Création csoporttal egyesült. Világos kapcsolat teremtődött ezzel a figyelmet a struktúra, az architektúra irányába terelő konstruktivizmus és az összetett vizuális eszközökkel a látvány aktivizálására törő újabb geometrikus absztrakció között. A Bauhausban induló kísérletező, szintanokra és észlelépszichológiára is építő progresszív designoktatás nyomán Vasarely művészete arra épült, hogy egyszerű statikus formák és színek erejéből hogyan alakítható ki egyfajta „dramatikusság”, amelyre optikailag dinamikus percepció a válasz. Míg az op-art, konkrét művészet vagy az újgeometria egyéb más ágainak képviselői se az amerikai, se az európai szintéren sokszor nem voltak tudatában ennek a hatásnak, Pécsen ez a vizuális kísérletekben tudatosan kibontott hatás volt. Itt nem szükséges külön hangsúlyozni, milyen mély közvetlen és közvetett hatással voltak az építészeti, urbanisztikai progresszivitást képviselő pécsi bauhauslerék erre az időszakra is.

A város hivatalos kapcsolata szülőttével, Victor Vasarelyvel egy '66-os múzeumi szerződéssel kezdődött, '68-ban pedig 42 szitanyomat adományozott a művész a városnak. A kiállításon öt, a múzeum tulajdonában lévő munkája szerepel, négy op-artos és formacsoportokat permutációval variáló alkotása mellett látható *Tridim* című plasztikai műve, amely elforgatással kapcsolódó kockaidomok felszínén különböző színű négyzethálók kiterítésével teremt komplex, mozgásképzetet keltő látványt. Lantos számára azonban Kassák volt a meghatározó minta abban, hogy a szűken értett képzőművészet helyett, ahogyan ő nevezte, „környezetművészetben” gondolkodjon. A vizuális környezet átalakítását egy objektívnek tételezett vizuális nyelv eszközeivel látta lehetségesnek, és mivel a művészi megismerést a tudományos megismeréssel analóg viszonyban lévőnek gondolta, úgy vélte, e nyelv egyetemes érvénye alkalmassá teszi a művészet demokratizálására. „Nincs úgynevezett nagy művészet és alkalmazott művészet – nyilatkozta Lantos –, ellenben van egy vizuális rendszer, ami általánosan érvényes [...] a többi pedig mind alkalmazás, a festészet éppen úgy, mint a tárgyformálás.” Ezen általános érvénye nemcsak alkalmassá teszi rá, hanem feladatául is adja e művészetnek, hogy a környezet átalakítása által az emberi tudatot is formálja. „A művészet – mondja Lantos – közhasznú nyelv, amely ha megfelelő sűrítettséggel és színvonalon jelenik meg, kollektív, demokratikus művészet lehetőségeit hordozza.”⁴ Igen hasonló volt tehát az ő elképzelése Vasarely „planetáris folklór” programjához, ami egy egyszerre egyetemes, ugyanakkor a lokális tradíciókra is építő „tisza kompozíciókból” – értsd négyzetes alapon geometrikus színes és kontrasztáló „színformákból” – álló vizuális világ, amely természetes módon képes valamennyi plasztikai művészet szintézisére, ami nem más, mint maga a színes város. Az a szocialista kultúraideológia, amelynek az absztrakció tabu volt, az építészetbe integrálódó zománcképeket mint társadalmilag hasznosakat el tudta fogadni. Persze kellett ehhez az akkori Pécs nyitottsága is, hogy egy magas szintű vizuális kultúra alkalmazott megjelenését a népművelési program lehetséges területének tekintették. Az ipari termeléshez, a sorozatgyártáshoz igazodó alkotásokra való törekvés nem csak Vasarely sokszorosítható műveiben, ahogyan ő nevezte multiplikiáiban volt jelen. Az 1961-es zágrábi kiállítással induló Nouvelle Tendance név alatt szerveződő, különböző nemzetközi csoportokból álló laza szövetség is egyre nagyobb figyelemmel fordult az új ipari anyagok és technológiák

⁴ H.E. [Hallama Erzsébet]: Egy vizuális rendszer sikere. Lantos Ferenc kiállítása elé. *Dunántúli Napló* 1976. okt. 13. 3.

felé, a tömeggyártás és tömeges terjesztés lehetőségei irányába. Ám, tudjuk, ez korántsem jelentette azt, hogy a klasszikus avantgárd utópizmusa változatlanul élt volna tovább a háború után is. Vasarelynek a hatvanas évek közepén kidolgozott programja *A boldogság színes városáról* (Cité polychrome du bonheur) már akkor is naivnak értékelt kivétel. Az ekkor dolgozó művészek nagyrészt sem nem forradalmárok, sem nem városalapítók, a kompozicionális elrendezést programozásnak hívják,⁵ a kibernetika újdonsága kelti a hevesebb izgalmat, és az alkotó tevékenység kiterjesztése, korukkal együttműködésben, ekkor inkább „lefelé stilizálást” jelent, a konkrét tárgyi környezetbe való belépését a művészetnek. Lantos és Vasarely programjai Kassákon és a Bauhaus élő hagyományán keresztül tudtak Bonyhádon néhány évig keretet adni egy új kísérletnek.

A zománckép nagyrészt eleve többszattú, kisebb – rendszerint 45x45-ös vagy 30x30 cm-es – acéllemezek összeillesztésével készül, így eleve az alapforma ismétlődésére épül, szinte megkívánva, hogy modulációkból alakítsanak ki ritmusrendszert az alkotók. Másrészt szabadságot ad a tekintetben, hogy az elemeket mekkora és milyen formátumban illesztik össze (például Pinczehelyi és Szijártó hagyományos táblakép-formát elhagyó munkái), valamint abban, hogy olyan felületet alakítanak-e ki, ahol az egymás melletti lemezeken folytatólagosan jelennek meg a képkötő elemek, összefüggő egységet hozva így létre (például Halász), avagy a kialakított formarend műveletei egységenként változnak-e (például Lantos). Lantos művészetének volt alapvetése a rendszerelvű variációs képkötői módszer – a kiállításon ez legtisztábban a DÉDÁSZ-frízen és annak kiállított tervein látható –, ő elsősorban mestere, Martyn hatására, a természeti formák belső összefüggéseinek keresése során jutott el az alapvető geometrikus alakzatokra való redukcióhoz, a logikai kapcsolatokat konkretizáló formarendszerhez. Számára, még ha csak tisztán vizuális programként tekintünk is a zománcképekre, ideális műfajt jelentettek a nyitott, expanzív, folytatható kép létrehozásához. A struktúraelvű művek problematikája szinte mindig kapcsolódik a szerialitáshoz, ezért szinte magától adódik az alkalmazott művészetek felé való kiterjeszkedésük.

A Pécsi Műhely tagjainak kompozícióin világosan megfigyelhető az alapvető eltérés a klasszikus absztrakció és az újgeometrikus megoldások között. Kissé egyszerűsítő, de talán még helytálló az az állítás, hogy például a de Stijl három alapelemre támaszkodott: formailag a négyszög, színek tekintetében a három alapszín, míg kompozicionálisan az aszimmetrikus egyensúly jellemezte képeiket. Ám itt egy jóval több alapelemből álló szótárat látunk. A diagonálisok, a kör és annak metszetei, valamint a vertikális és horizontális irányokból induló összetett ívek rendszere, mint Halász Károly „pálmaleveles” képén, e munkákban mind képszerkesztő alapegységek lehetnek. Koncentrikus, sugaras, egymást kitakaró vagy additív elrendezésben jelennek meg ismétlődő elemek vagy változatlan formában és változó színekkel, vagy az elem szisztematikus változtatásával. Az ilyen képépítkezés eredménye, hogy nem egyetlen domináns struktúra, hanem az elemek közti kapcsolatok rendszere határozza meg a kompozíciót. Nemcsak Lantos, hanem Pinczehelyi, Fajó vagy Ficzek művei között is találunk ilyet. A nézői tekintet nemigen talál kapaszkodót egyetlen központi elembe, hanem előfordul, hogy két egyformán fontos fókuszpontra osztódik a képsík (például Pinczehelyi), vagy sok munkán a fókusz teljesen felváltja a ritmus, vagy a módosuló formák vagy színek határozott iránykijelöléséből adódik. Lehet ez a centrumból kiinduló (például Ficzek), vagy a síkot az olvasás irányának megfelelően ritmizáló megoldás (például Kismányoky). A művek legtöbbje redukált formakészlettel dolgozik, egyszerű elemek kombinációjából teremtve meg azt a világosságot és nyitottságot, ami, táblaképként is tekintve e művekre, minimálissá vagy feleslegessé teszi a keret szerepét. Épülethez idomulva pedig lényegi tulajdonságuk, hogy vagy a képszerkezet nyitottsága, vagy a homogén

⁵ Lásd például az olasz „Gruppo N” csoportot.

felületek belső sugárzása által mintegy kiáramlanak a külső térbe. A világító, élénk színekkel dolgozó zománctehnika jól megmutatja, hogy a szín a leginkább a viszonyok által determinált eleme a képnek, legyen akár finom tónusmoduláció (például Halász), akár a legtisztább komplementerek kontrasztja (például Lantos), a szín képes arra, hogy ok és okozat szimultán jelenlétét demonstrálja. Ám a remek fekete-fehér kompozíciók (Pinczehelyi, Szijártó) azt bizonyítják, hogy még a minimális elemekből épülő kép esetében sem szükséges szín a mozgalmasság, a perceptuális összetettség eléréséhez. De a hasonlóságokon túl lépve tekinthetünk akár úgy is a zománcképekre, mint amelyek világosan mutatják az egyéni formaképzésbeli különbségeket. Például Ficzek Ferenc a felszín tagolásával teret formál, felszabdalt körlap és téglalap formájú sablonok elcsúsztatott ismétlődései eltérő raszteres rétegekben jelennek meg képén, egymást fedések bonyolult játékaival törve meg a síkot. Halász Károly, egyedülként, figurális alakzat sorolásával, elforgatásával, pozitív és negatív változatának ritmusos váltásával ér el egészen pop-artos hatást. Míg Lantos munkáiban a képmező a hangsúlyos, addig Kismányoky Károly formatöredékekből a színek plasztikai energiáit kiaknázva szervez az egész képet egységesítő, a képteret folytonos elmozdulásokra kényszerítő rendszert.

A Pécsi Műhely tagjai (Ficzek, Kismányoky, Szijártó és Pinczehelyi) az utolsó bonyhádi alkotótáborban elkészítették azt a négy nagyméretű zománcképet (a tervek egy évvel korábban Mecseknádasdon készültek), amelyeket '72-ben az egykori Megyei Fiúnevelő Otthonban (Megye utca) együtt helyeztek el beltéri muráliaként, teljesítve ezzel a zománctszimpóziumok célkitűzését: a tiszta absztrakció örök vizuális nyelvén történő díszítését és ezzel minőségi megemelését egy olyan térnek, amely maga is a nevelődés helyszíne. E négy falkép nemcsak a közös kísérletező műhelymunka kiemelkedő példája, hanem talán a legpazarabb a középületek homlokzatán, illetve belső tereikben elhelyezett és még megőrződött munkák közül, így talán nem nagy bátorság együttesüket a bonyhádi program főművének tekinteni. A kiállításához kapcsolódó programként Szijártó Kálmán nagyméretű képe már átkerült a múzeum állandó kiállításába, ezt követi majd a három másik kép is. Ezek a múzeum előterében kapnak majd helyet, és ezáltal, úgy gondolom, ténylegesen is azt a kettős pozíciót nyerik el, amit Lantos megfogalmazásában fent idéztem: úgy lehetnek teret szervező, díszítő muráliák, hogy egyben autonóm képekként is elismerést kapnak.

Ám bármennyire is fontos e munkák méltó múzeumi elhelyezése, bármennyire is látványos az egész kiállítás, mégis teljesen érthető, és visszatekintve pozitív fordulatként értékelhető, hogy a Pécsi Műhely tagjai nem álltak bele hosszabban nagyméretű, végtelenül variálható, iparilag kivitelezhető dekoratív plasztikai rendszerek modelljeinek kidolgozásába, ami úgyis standardizálódó rutinyakorlattá vált volna számukra. Jól tették, hogy a tiszta geometriát kivitték az erdőbe, a bányába, majd nagyjából ott is hagyták. De ha ez így van, akkor mi adhatja mégis a bevezetőben említett figyelem mélyebb okát? (Ezzel most nem azt szeretném kérdezni, hogy miért tűnik szinte törvényszerűnek, hogy a műkereskedelem piacán mindig a három-négy évtizeddel korábbi műveknek van felütésük.) Két dolog merül fel bennem. Az egyik Lantos programjának tétje. Mert ha a módszerrel vitatkozunk is, Lantos nagy célkitűzése ma még érvényesebb: azért akar a természet feladatát megvalósítani, hogy a természetet a művészi formákhoz igazodva városaink talán még egy távolabbi jövőben is élhetővé tartsa. A másik szűkebben építészeti kérdésnek tűnik, de persze mint minden fontos művészi kérdésben, ebben is ott van egész kultúránk lenyomata. Ma nem a színes, hanem az okos város az

urbanisztika egyik hívószava, mintha épületornamentika tekintetében néhány rövid életű és/vagy egyes alkotókhöz kapcsolható kitérő ellenére, a változó város- és építészeti koncepciók dacára még mindig a modernitás uszályában lennének. Adolf Loos híres-hírhedt írása 1908-ból, amely bűnözéssé nyilvánította az ornamentikát, kijelentve, hogy „mivel az ornemens már nem függ össze szervesen a kultúránkkal, nem is jelenti többé kultúránk kifejeződését”,⁶ a modernista építészeti reflexió- és józanság-igényét fogalmazta meg a felszín csábításával szemben, amiben persze Le Corbusier vagy akár Gropius és Mies van der Rohe is osztozott. A modern építészeti, úgy gondolom, azért is fordultak el az addig az épület egyik alapvető dimenzióját képező ornamentikától, mert inkább az építészeti elidegeníthetetlen médiuma, a tér került figyelmük középpontjába. Ma drámai változásnak lehetünk szemtanúi; bár még mindig a szerkezet, az anyag és a fenntarthatóság primátusa irányítja a tervezést, egyre több kortárs építész a burkoló formának, a felszínnek ad elsőbbséget, s ezzel beköszöntött az ornamentika újrafelfedezésének új korszaka.⁷ De míg a posztmodern épületek esetében retrospektív elem volt az ornemens, ma innovatív. Az új ornamentika elválaszthatatlan az új digitális tervezési és kivitelezési lehetőségektől (CAD és CAM technológiák), olyan mintázatok, anyagok tervezése és megvalósítása előtt nyitva meg az utat, ami korábban elképzelhetetlen volt. Az ornemens szerepe kétirányú lehet: egyfelől kiemelheti, hangsúlyozhatja az épület átfogó szerkezetét, így a stabilitás, az állandóság érzetét erősíti. Másfelől töréspontokat, átmeneteket, hiányokat mutathat meg, s ezzel éppen a szerkezet feloldódásának irányába hat. A kortárs ornemens kétségkívül ezen utóbbihoz tartozik, s talán egyik legfőbb funkciója, hogy az anyaghoz, anyagiséghez való, hihetetlen sebességgel változó viszonyt kutassák általa is. A felszín sokszor olyan vizuális komplexitással bír, hogy destabilizálja a tárgy és a néző/befogadó pozícióját, mintha egyetlen kontinuumnak lennének részei, amely elhajlik, fordul, csavarodik, áramlik, különböző intenzitású mezők kapcsolódásaiból rendeződve össze.

Vasarely és Lantos ornamentikája a modulációval létrejövő formai kapcsolatok rendszerén alapult, a természetben rendet kereső és a formák által rendet teremtő vízió volt. Mai hipermodern, mélységesen ornamentális társadalmunk egészen más formák és formátlanságok által teremt meg a maga rendjét; nagy komplexitású rendszer lévén hálózatokban, s ahogyan mondják, a káosz peremén létezik. Vagyis folytonosan újraszerveződik, újra és újra átírva, felülírva minden korábbi kapcsolódási módot. Nem absztrakt geometriával, hanem bonyolult algoritmusokkal leírható rend ez. És talán éppen ez adja e kiállítás fordított aktualitását, hogy az itt kiállított munkák éppen most válnak véglegesen múzeumi anyaggá. Mint autonóm táblaképek egy izgalmas korszak és műfaj szép példái, de mint az építészeti lehetséges elemei már a múlthoz tartoznak.

⁶ Adolf Loos: Ornemens és bűnözés. In: uő.: *Ornemens és nevelés. Válogatott írások*, Budapest, TERC, 2004, 154–163., 159.

⁷ Persze már két évtizede tart ez a folyamat, az elmúlt néhány évben inkább már a folyamatot részleteiben bemutatató és elemző szakkönyvek sora jelenik meg, számos konferencia foglalkozik a témával. A kilencvenes évek végén készült el például Frank Gehry Guggenheim Múzeuma Bilbaóban vagy Herzog & de Meuron épülete, az Eberswalde-i Technical School Library (1997), amely az ornamentika visszatérésében emblematikus épületnek számít. Evan Douglas brooklyni Choice Market Caféja belső tere 2010-ből, a Foreign Office Architects leicesteri John Lewis áruháza 2010-ből vagy Francis Soler terve Párizsban a Kulturális Minisztérium számára 2004-ből olyan épületek, amelyek eddig nem látott módon képesek épületek teljes felületét komplex ornamentikává alakítani.

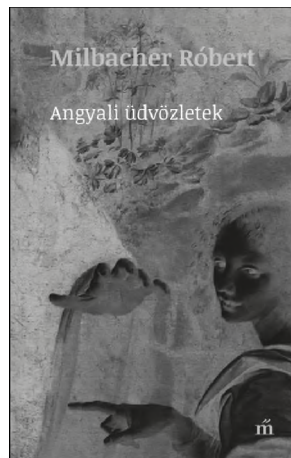
SEKRESTYÉS PISTA EVANGÉLIUMA

Milbacher Róbert: Angyali üdvözetek

Az európai képzőművészet egyik nagy toposza volt évszázadokon keresztül az angyali üdvözet, az a jelenet, amikor Gábrriel arkangyal közli Szűz Máriával, hogy gyermeket vár. Ezt a rendkívüli eseményt imába is foglalták, ez az Üdvözlégy vagy az Ave Maria, mely szintén rengeteg feldolgozást ért meg az elmúlt pár száz évben. Amennyiben a cím felől szeretnénk értelmezni Milbacher Róbert újabb, harmadik regényét, akkor ez jó kiindulási alapnak tűnik, hiszen az európai kultúra egyik alapsztorijáról van szó. Ez az esemény azonban általában egyes számban szokott szerepelni, ritkán kerül címhelyzetben többes számba, és éppígy a kultúrtörténet is angyali üdvözetként hivatkozik rá. Holott Zakariás (a regény főszereplője) előtt is megjelent Gábrriel, tudtára adva, hogy felesége, Erzsébet – idős kora ellenére – gyermeket vár.

A többes szám valószínűleg nem az *Angyali üdvözet* címen forgalomba hozott számos műalkotásra utal, hanem az angyal látogatására Máriánál és Zakariásnál. A két eseményt az is szoros kapcsolatba hozza egymással, hogy mindkétszer egy-egy, a kereszténység történetében alapvető jelentőséggel bíró személyiség világrajövetelét jelenti Gábrriel. Ezen túlmenően azonban a cím többes száma arra is utal, hogy Zakariás angyali üdvözlete „felzárkózik” a Máriáé mellé, annak egyenrangú társa, ami pedig azt sejteti, hogy két születendő gyermek között sincs hierarchia. S ezzel máris a regény kellős közepén járunk, az eretnek szekták és az apokrif iratok világában, melyek egy része Keresztelő Szent Jánosban látja a Megváltót.

A szöveg éppen ebben az erőterben értelmeződik: a kanonikus és az apokrif, a szent és a profán dialektikájában, ráadásul két idősíkot is megnyitva: a bibliai idők régmúltját és a Kádár-kor közelmúltját. Végleteket tükröz egymásba, és ebben a feszültségben próbál választ találni az úgynevezett végső kérdésekre. Ahogyan egy, a szerzővel készült beszélgetésben is olvashatjuk: *„A regény minden titokzatossága és megválaszolhatatlansága mellett olyan témákat sorakoztat fel, mint az igazság megismerhetősége, szent és profán viszonya, áldozathozatal, szenvedés és remény. Hogy látod, mennyiben firtatja a könyv ezeket a nagy bölcséleti és morális kérdéseket?*



Szerénytelenül azt mondhatnám, hogy vannak-e más kérdések, amikkel még érdemes foglalkozni az irodalomnak egyáltalán. Persze közben azt is tudom, hogy ezek lerágott csontok, és szerencsére válasz sem adható rájuk, ezért igyekeztem elkerülni a bölcsészkar folyosókon tanult diskurzusokat, ezért játszódik több történeti, stílári és szociológiai szinten. Az érdekelt az úgynevezett »nagy kérdések« kapcsán, hogy a legkülönbélebb regiszterekben hogyan tehető fel, és milyen

*Magvető Kiadó
Budapest, 2020
230 oldal, 3499 Ft*

válaszkísérletek szülehetnek rájuk.”¹ A szerző válaszából kiderül, hogy a regénytestet volta-képpen a saját metadiskurzusa is: azt is problematizálja, hogy egyáltalán feltehető-e a „nagy kérdések”, és ha igen, akkor hogyan, ha nem, akkor pedig mit tehetünk.

A történet három szálon bonyolódik, az egyik a már az első regényből, a *Szűz Mária jegyeséből* is ismert Kádár-rendszerbeli falu világa, és a főszereplői a meghalt Esperes, a pap és a púpos Sekrestyés Pista, aki élete vége felé közel állt hozzá, és iratokat másolt neki. Ez a profán szál egy vallástalan korban játszódik, melytől távol áll bármiféle hit és szentség, ezek gyakorlása egy nagyon szűk közösségre maradt. A történet elég erősen kezdődik, *in medias res*: a halott papot csak három nap után (amikor már szaga volt) tudták kihozni a plébániáról, mert Pista áramot vezetett a kerítésbe, ráadásul a halottnak nem volt meg a feje. A narrátor innen indít, innen kezdi felgombolyítani, összefűzni a szálakat, visszamenve a múltba, szétnézve alaposan a jelenben, sorra véve a falu lakóit, helyi pletykákra, szóbeszédre („azt beszélnek az emberek...”, [9.]) támaszkodva, ráérősen.

A narrátor személye éppoly kérdéses, mint a *Szűz Mária jegyesében*, hamar kiderül róla, hogy mindenkit ismer, mindenkiről mindent tud, bennfentes, szószátyár. Az azonban kérdéses marad, hogy miért és milyen indítatásból mesél történeteket a falu lakóiról. Ha történeteit csupán helyi használatra szánja, annak nem sok értelme van, ha azonban a tágabb nagyközönségnek, akkor érthetetlen, miért nem igyekszik a beszédmódját felfelé stilizálni, ahogyan ez általános az egyszeri emberek között, akik között általában igen erős a „felfelé” való igazodás kényszere. Amennyiben ez nincs jelen, akkor az alighanem tudatos döntés következménye, ami pedig már arra utal, hogy a narrátor nem is olyan naiv, a természet vadvirága, mint ezt elhitetni igyekszik magáról. A szövegnek mindenesetre határozottan jót tesz ez az előbeszéd dikcióját imitáló elbeszélés mód, a bűbajos trágárságokkal egyetemben.

A falusi szál első felében olvashatjuk az öreg zsidó pap történetét Pista elbeszélésében, ahogyan az Esperestől hallotta, aki az utóbbi időkben másról sem tudott már beszélni, sőt, „mintha nem lenne egészen önmaga” (69.). Pista szerint a zsidók vették el az eszét, főleg az, aki egyszer csak meglátogatta, és huzamosabb ideig vendégeskedett nála. „Utána változott meg az Esperes, ezt mindenki tudta, amiután eltűnt a plébániáról az az ember, utána lett olyan furcsa, meg prédikált mindenfélétet összevissza” (70.). Pista hosszasan mesél az Esperesről és erről a furcsa, régi zsidó papról, s ezzel ez a történet is beépül a falu legendáriumába, a közös anekdotakincsbe. A furcsa Esperes története és az ő története a zsidó papról egy lesz a faluban keringő sok-sok történet közül, melyek hősei a maguk módján szintén furcsa emberek. Ezzel a hétköznapi történetek is megemelődnek, és a szakrális történet is profanizálódik, egy szintre nivellálódnak.

Az elbeszélő tudásának határait is jelzi, hogy igen sűrűn hivatkozik egy bizonyos Titire, akit tájékozottabbnak tart saját magánál, noha tisztában van az előítéleteivel. Titi tűnik számára biztos forrásnak a bibliai ügyeket illetően is, hiszen ismer olyan szavakat, mint a „szodomita”, melynek jelentését és eredetét az *Élet és Tudományban* olvasta. Továbbá Titi az, aki viszonylag korán gyanítja az igazságot az Esperesről, és azt is, hogy a titok nyitját Icuka néninél kell keresni. Titi homályos sejtései végül igaznak bizonyulnak, és a falusi szál zárójelenetben meséli el, mit tudott meg az Esperes múltjáról. A narrációban itt is van egy csavar, hiszen mire idáig eljutunk, addigra a faluban már senki sem volt kíváncsi Titi „tudományára”, mindenki unta az okoskodásait, ezért ezt az ellenállást áttörve kellett elmondania, amit akart.

Furcsa Titi szerepe ebben a történetben. Világos, hogy szeret a dolgok végére járni, de kicsit túlzottnak tűnik az a buzgalom, amellyel az Esperes ügyeit firtatja, és a falusi szál szerkezetileg is aránytalanná válik azzal, hogy a végén a nagyjelenetben két részletben tudjuk meg az elhunyt pap igaz történetét, miközben az összes többi, beékelődő történetet

¹ Göröf Balázs: Eretnekek és messiások. Milbacher Róbertet kérdeztük frissen megjelent *Angyali üdvözetek* című regényéről <http://www.jelenkor.net/interju/1836/eretnekek-es-messiasok>

rövidebben elintézi a narrátor. Sok apró kis anekdotát olvashatunk a falu lakóiról, ezek jobbára szórakoztatók és viccesek, Bandikáról, a kicsit együgyű fiúról, Sovány Jóska özvegyéről, a szép Margitról, Jucikáról és Kálmánkáról, és a többiekről.

Titit valami készítette belülről, hogy kiderítse az igazságot, és arra is, hogy ezt megoszsa másokkal is. De mivel senki sem figyelt oda rá eleinte, ezért „odaült a Szirony Gyurka mellé [...], és úgy tett, mintha csak neki beszélne, de azért jó hangosan, hogy mindenki hallja, amiket mond” (187.). Ekkor derül ki, hogy az Esperes kikerestelkedett zsidó volt – noha ezt Titi már régebben is mondta, csak nem hittek neki –, de aztán a Püspökatyva levette róla a kezét és az egyház áldását, mert eretnekké vált. Azt még megbocsátották neki, hogy a szocialista új világ kedvéért otthagyta az egyházat egy időre, de azt már nem, hogy megingott a hite a keresztény dogmatikában, és egy olyan szekta befolyása alá került, mely Keresztelő Szent Jánost Jézus testvérének hitte, és vele egyenrangúnak.

Ez a finálé arra hasonlít, mint amikor a krimik végén a detektív mindenkit, aki életben maradt, összehív a könyvtárszobába, és leleplezi a gyilkost: „És akkor Titi, mert úgy érezte, itt az igazság pillanata, kikéretett magának még egy hubit is, mintha csak ünnepelne valamit...” (207.), és akkor árulja el a többieknek, hogy az esperes különös látogatója régi barátja volt még a szemináriumból, aki Ausztrálián keresztül Izraelbe került, és itt „belekeveredett egy olyan szektafélébe, vagy mibe, ahol főleg csak keresztelték egymást az emberek a folyóban állva, azokat is, akik csatlakozni akartak hozzájuk, meg feszít várták a mesijást...” (208.). (Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy a *Nincstelenek* megjelenése óta a mesijás szóról első körben Borbély Szilárd regénye jut az olvasó eszébe, és hozza magával annak kontextusát a messiás vonatkozásában.)

A profán, falusi szál mellett van két másik is, melyek a régmúltban játszódnak, az egyik, a szakrális, egy evangéliumot imitál, a másik pedig történeti elbeszélés, mindkettő Keresztelő Szent János születésének körülményeit és életét meséli el. Az evangéliumi szál igazi stílusbravúr, Zakariás és felesége, Erzsébet rejtélyes és misztikus története. Az idős papot szolgálatra hívják a Templomba, de előtte jelenést lát, és áldozás közben megjelenik számára Gábrriel arkangyal, és elmondja neki, hogy idős felesége gyermeket fog szülni, akit Jánosnak nevezzenek. S mivel az öregúr hitetlenkedett, ezért az égi erők elnémitják mindaddig, amíg a jövendölések be nem teljesednek. Gábrriel arkangyal ezután Erzsébethez ment, és neki is elmondta az örömhírt. A terhesség előrehaladtával az angyal Máriával is tudatta, hogy a rokona gyermeket vár, aki elment hozzájuk, hogy segítsen a szülésnél. Miután a gyermeket megkeresztelték, Zakariást is feloldották az égiek a némaság alól. Amikor pedig a gyermek betöltötte a 12. életévét, el kellett hagynia a családi házat, a Sós-tenger környékére került, ahol egyszer csak megszállta a Szent Lélek, és kinyilatkoztatta általa, hogy Jánossal teljesedik be az Írás, és az ő feladata elvinni az örömhírt a szegényeknek. Erre elzavarták a pusztába, ahol kísértéseknek volt kitéve, majd a Szent Lélek a Jordán partjára vezette, ahol elkezdte megkeresztelni az embereket és prédikálni a bűnösök ellen. A történet végét pedig jól ismerjük: Salomé János fejét kérte az apjától, Heródestől.

A történeti szálnak a Kádár-kori történethez hasonlóan kérdéses a narrátora, és éppúgy bennfentes, mint a másik, a közösségre, a közösségben terjedő szóbeszédre hivatkozik, valamiféle kollektív tudás nyilatkozik meg általa. A történetet így kezdi: „Zecharjáról, erről az Abija rendjéből való papról lényegében annyit tudhatunk csak, amennyit a tanítónk jónak látott megosztani velünk. [...] Azt meg soha nem mertem megkérdezni tőle egyikünk sem, hogy ő maga ugyan miféle forrásokra támaszkodik, mert azért annyit már akkoriban is lehetett sejteni, hogy alig maradtak fenn róla hitelesnek tekinthető és így minden gyanú felett álló följegyzések. [...] Valójában, ha őszinték akarunk lenni magunkhoz, még az ismertté vált, többek által felhasznált adatoknak a tényszerűségéről sem lehetünk meggyőződve” (15.). Az elbeszélő tehát már a történet kezdetén elbizonytalanít az elbeszéltek hitelessége felől, és a továbbiakban is inkább azt részletezi, miért és hogyan nem ismerhetjük

meg a teljes igazságot. Amit pedig mégis, azt a Tanítón keresztül, aki azonban megtiltotta neki és társainak, hogy bármit is leírjanak. A narrátor azonban a szabályt megszegve mégis lejegyzí, amit hallott tőle Zecharjáról. A történetet átszövő bizonytalansági effektus bizony régről ismerős a kilencvenes évekből, a posztmodern irodalom fénykorából, és talán túlságosan is erősen jelen van a regényben, túlságosan is felhívja magára a figyelmet, kevesebb több lett volna.

A hallottak zavarba ejtően részletesek, túllontúl is azok, hiszen a narrátor aprólékosan elbeszéli, hogyan kelt fel éjjel az idős pap, hogy szükségét végezze, mik járnak a fejében, hogyan éli meg teste öregedését, és ez egy kicsit vontatottá teszi a történetet. Mindezen részletek forrásául pedig meglepő módon Elísévát nevezi meg. A történet a továbbiakban csaknem követi az álevangéliumot, hol erre, hol amarra hivatkozik, van, amikor egyenesen Zecharjára, máshol pedig csak azt mondja egy-egy eseményről, hogy arról bizony nem lehet pontosan tudni, hogyan történt meg. Ugyanakkor pontosan értesülünk a házaspár külső és belső életének minden rezdüléséről, Elíséva születéséről például Mirjamra, a kis rokonlányra hivatkozva, aki jelen volt és segédkezett. A történet úgy folytatódik, ahogyan az evangéliumi szálban, aztán a IX. fejezetben furcsa fordulatot vesz.

Egy nyomorúságos hajnalon történik, hogy Elíséva belefáradt ura ápolásába, kisiet utána a szabadba, hogy segítsen neki. Mindketten öszek, öregek, megviseltek és fáradtak, és az asszony, valamint a hamarosan felébredő Mirjam nem értik, hogy „miféle gyermekről beszélhetett nekik Zecharja, mégis miféle zavaros fantazmagóriák keríthették hatalmába az elméjét a hosszú agónia alatt” (199.). A következő fejezetben ismét arról olvashatunk, hogy az idős ember hosszasan beszél egy csodálatos gyermekről, „aki a Fény fiai között nő fel, kétszer tíz évig tanulva a rabbik bölcsességét, és újabb tíz esztendeig szolgálva tisztaságukat az Úr parancsolatai szerint, amíg egy napon megszólítja majd az Úr, hogy elhívja prófétálni a Nagy Parázna ellen, aki Baál isten szolgájává szegődött” (210.).

A X. fejezettől kezdődően szó sincs arról, hogy Zecharjának és Elísévának gyermeke született volna, ugyanakkor az idős, reszketeg férfi elragadtatott pillanataiban egy gyermekről prófétál, miközben a felesége reszketve várja, mikor távozik az élők közül. Csak hogy az öreg felerősödött, és egyfolytában a várost járta, miközben egy titokzatos gyermekről beszélt, aztán egyszer csak eltűnt. De ezt is lehet fokozni: a XI., egy bekezdésnyi fejezetben pedig már arról van szó, hogy „Mirjam, ez a Nasratból származó, Dávidnak házából való kicsi lány Elíséva ölen megszülte Zecharjának, ennek az Abija rendjéből való papnak a gyermekét” (226.). A történeti szálban tehát jókora törés van, három különböző végkifejletről ad számot az elbeszélő, anélkül, hogy reflektálna erre, noha egyébként számos alkalommal ad hangot a hallott történetek hitelességével kapcsolatos kételyeinek. Mivel e mögött az elhallgatás mögött tudatosságot kell feltételeznünk, ezért itt vagy az olvasó megvezetéséről van szó, vagy teljes elbizonytalanításáról. Akármelyikről is, sajnos nem világos, mi ennek a tétje, hacsak nem az, hogy lám, semmilyen történetben nem bízhatunk, nem ismerhetjük meg a teljes igazságot még az identitásunk, vallásunk alapjait képező történetek felől sem – ami tanulságnak elég soványka.

Ráadásul, ha hihetünk sekrestyés Pistának, akkor az Esperes éppen ezekhez a dokumentumokhoz jutott hozzá. Ez a kétséges hitelű történet évszázadok múltán is emberek életére tud még befolyást gyakorolni, amitől az egész még bonyolultabbá, sőt, egészen félelmetessé válik. Hiszen a Kádár-kori öreg pap is úgy halt meg, hogy egyre gyengébb lett, reszketeg, mint Zecharja, továbbá levágták a fejét, mint Keresztelő Szent Jánosnak. A bibliai motívumok, a szent történetek és események évszázadok távolából is hatással vannak a jelenre, legyen az akármilyen profán, vallástalan. Azt azonban nem tudjuk meg, hogy az evangéliumi történetet ki olvassa, ki olvashatta, kiknek a körében terjedt, terjedt-e egyáltalán, hol jelent meg, megjelent-e egyáltalán. Volt-e lehetősége az Esperesnek arra, hogy hozzáférjen, volt-e lehetősége bárkinek, hogy hozzáférjen.

A három, egymásba fonódó, egymást magyarázó, megvilágító és elbizonytalanító történet éppen azt mutatja be, hogy ami egyszer megtörtént, az akkor is képes hatást kifejteni – akár évszázadok múltán is –, ha valójában nem is történt meg. Elég, ha hiszünk benne. De mégsem elég, hiszen a regény szereplői Tititől Pistán át a történeti szál narrátoráig mind azzal küszködnek, hogy megtalálják az igazságot. És a megváltást.

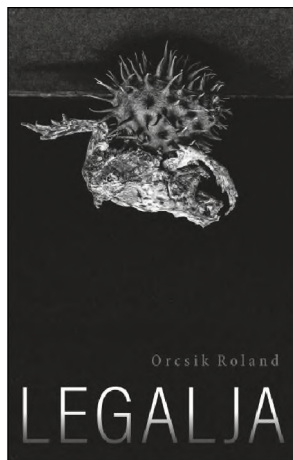
A három szál jó ritmusban fonódik egymásba, és jellegéből adódóan a falusi szál a leghosszabb, az evangéliumi pedig a legrövidebb. Az olvasónak eleinte az lehet a benyomása, hogy hajánál fogva előrángatott ez a koncepció, és valójában nem kapunk arra magyarázatot, hogy Zakariás és Keresztelő Szent János története miért éppen egy magyar faluban elevenedik fel újra. De ha a másik oldalról nézzük, hogy egy magyar faluban egy idős, kétségektől gyötört pap számára fontossá válik ez a történet, akkor már jobban összeáll a kép.

Lassan haladnak a történetiszálak egymás mellett, és első olvasásra bizony nem állnak össze, sok kérdést hagynak nyitva. S az igaz, hogy a szöveg is hajlamos elzsongítani az olvasót, akinek a figyelme ki-kihagy. De megéri átlapozni még egyszer, és összerakni a puzzle-t – már amit lehet egyáltalán. S ha már ennyi fáradságot vesz az ember, akkor előbb-utóbb óhatatlanul elkezd töprengeni Zakariás és az Esperes életének kérdésein, az apokrif és a kanonikus iratok egymáshoz való viszonyán, a hagyományon magán, és azon, hogy van-e megváltás.

F E N Y Ő D Á N I E L

NEHÉZ MŰFAJ

Orcsik Roland: Legalja



A „politikai vers muzeális műfaj” – mondta Petri 1993-ban, és amíg a rendszerváltás utáni években valóban feleslegesnek tűnhettek a közélettel foglalkozó szövegek, jó ideje mintha újra fontos vonulatként jelentkezne a magyar irodalomban. Azt persze nem könnyű megmondani, hogy mi is az a közéleti költészet, mert voltaképpen minden beletartozhat ebbe a tág dobozba, ami valamilyen módon reflektál arra a társadalmi kontextusra, amelyben megszületett. Abból pedig, ami az utóbbi évek verseskötetterméséből eljutott hozzám, izgalmas fejleménynek tartom, hogy a különböző közéleti, politikai vonatkozások vagy egy tágabb kultúrtörténeti perspektívába ágyazódnak bele (például Kemény István

*Forum–Kalligram
Újvidék–Budapest, 2020
130 oldal, 3000 Ft*

Nílus című kötetében vagy Térey János posztumusz kiadott *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm* című kötetében), vagy maguk a közéleti jelenségek és események nőnek alternatív történeti mítoszokká (például Nemes Z. Mária *Barokk feminájában*). Mindezek arra engednének következtetni, hogy mostanra a közéleti költészet bizonyos típusai – amely a személyes élet profán epizódjain keresztül mutatja meg az azt átszövő társadalmi viszonyokat, vagy amelyben e viszonyok a paródia és az ironia kódjai mentén ábrázolódnak – kevésbé tűnnek vonzó alternatívának. E rövid kitekintésre azért volt szükség, mert Orcsik Roland ötödik, *Legalja* című kötetét sajátosan ugyan, de beilleszthetőnek látom abba a trendbe, amely a közéleti költészetben érvényes nyelv kereséseként írható le.

Már a kötet cím is megvilágítja az Orcsik Roland új kötetében található versek központi témáját: a *Legalja* – a társadalom mint morális és politikai közösség állapotának negatív végpontja. Orcsik tehát nem vállalkozik kevesebbre, mint hogy számot vessen a közéleti költészet lehetőségeivel. A „muzeális műfaj” felélesztése érdekében pedig egyéb régi/ősi szövegekig nyúl vissza, még hozzá az ótestamentumi próféták könyveit. A bibliai szövegekhez való visszatérés számos nehézséget rejt magában, ezekkel azonban a szerző is tisztában van. Erre utal a kötet elején található három mottó is, amelyek arról tanúskodnak, hogy a profetikusság beszédmód, vagyis egy közösség erkölcsileg biztosnak tételezett pozícióból való megítélése a maga közvetlenségében Orcsik Roland számára is kelles érvényű, a Kierkegaard-mottót idézve „bármilyen prófétálás legföljebb szórakozásként elfogadható és megengedett”. A bibliai próféta, aki még isteni megbízást teljesítve, legtöbbször megingathatatlan erkölcsi pozícióból ostromozhatta a népet életmódjáért, irodalmi archetípusként jelentős változásokon esett át. Amíg kiválasztottságának biztos tudatában a XIX. század költőinek beszélője még nem kérdőjelezte meg saját szerepének hitelességét, addig a huszadik század első harmadára Ady *Ésaiás könyvének margójára* ciklusában az első világháború tapasztalatai nyomán már megjelenik e szerep kétségére vonatkozó reflexió, a rendszerváltás környékére pedig – a nagyelbeszélések megingásával együtt – a próféta, ha meg is mutatkozott, csupán önmaga paródiájaként tehet. A *Legaljának* ugyan van humora, amely leginkább nyelvi leleményességből fakad, illetve szatirikus vershelyzetekből, a prófétai beszédmódot ugyanakkor e szempontból érintetlenül hagyja – nem paródiát készít belőle, hanem újrahasznosítja és megfigyeli. A kötetben csupán elvétve találunk olyan szövegeket, amelyek a közösségi beszéd szituációját teremtik meg. Hiányoznak a cselekvésre felhívás alakzatai, helyette fokozott figyelem összpontosul magára a prófétai nyelvre, amelynek a különböző versszituációkban más-más rétegei tárulnak fel.

Orcsik lírájától nem idegen a bibliai szövegek felhasználása. A 2011-es *Mahler letöltve* című kiváló kötetből többek között a *Bűn és Tsai*. című verse („Kezdetben a Bűn / romlatlan volt, / dolgát végző vitamin” – 85.) vagy a *Harmadolás* (2015) című kötet *Turbo folkja* („És mondá az Úr: Eltörlöm az embert, a kit teremtettem” – 63.) már a *Legalja* szövegeinek közvetlen előzményeként tűnnek fel. A *Mahler letöltve* Gustav Mahler élettörténete és zeneművei, valamint általában a zeneiség versbe való integrálásának és szétírásának kísérlete, amelytől a *Harmadolás* személyességével és letisztultabb versnyelvével jelentősen eltér. A *Legalja* egyfelől követi a *Harmadolás* irányvonalait. Találunk családi életet tematizáló szövegeket, valamint olyan írásokat, amelyek beszélőinek tekintete a természeti tájakra és az épített terekre fókuszál, ugyanakkor a *Harmadolás* csendes és nyugodt hangvétele helyett a *Legalja* részben visszatér a korábbi kötetek nyelvi-képi radikalitásához, avantgárd szöveg-szervező eljárásaihoz. Bizonyos versek a Tandori Dezső *Koppar Köldüséből* ismerős félreütés-poétikát gondolják újra (*Melléütések; Rögzítés*) – akár a félreértés, félrehallás formájában („s megkérdezted, mi az a »ber«? / Elsőre azt hittem félrehallok, / mintha rágás közben elharaptad volna a szó végét – *Ber*, 47.). A kötet emellett felidézi Domonkos István talán leg híresebb, *Kormányeltörésben* című versének nyelvi dezorganizációját – ez aligha független attól, hogy Orcsik Roland Domonkos István írásművészetéről és műfordításairól írta dok-

tori értekezését, valamint Brenner Jánossal közösen szerkesztette a Domonkos verseit összegyűjtő *Allegro Bajbaj* című kötetet (Forum, 2015). A nyelvi idegenség azonban a *Legaljában* mindenekelőtt azáltal jön létre, hogy Orcsik a Biblia archaizáló nyelvét a modern magyar nyelv és a modern élet kontextusába helyezi. E szövegszervező eljárások mentén megképződő nyelvi megszakítottság – Balázs Imre József szavával dadogás (Profécíák, hétköznapiak, *Könyvtársz Online*, 2020. 10. 18.) – pedig csak még inkább felerősíti a kötet nyelvereső attitűdjét, a beszédpozíció hitelességére való folytonos rákérdésezést.

A *Legalja* öt ciklusra tagolódik, főképp rövid sorokba rendezett szabadverseket tartalmaz, de találunk prózaverseket (*Rögzítés; Tisztulási folyamatok; Kijárási tilalom*) és kötöttebb formában írott szövegeket (*Hisztihon; Folyt. köv.*). A kötet felosztása bár segít az anyag könnyebb kezelhetőségében, a különböző ciklusokba sorolt versek nem válnak el élesen egymástól, a hasonló tematikájú vagy versszerkezetű szövegek kettesével-hármasával újra és újra feltűnnek az olvasás során. A kötetbe kerültek direkter politikai versek, intim családi pillanatképek, gyászversek és személyes vallási élményeket rögzítő szövegek, valamint a szerzői jegyzetben *darálmányok*knak nevezett alkotások – e kifejezés különböző, akár nem irodalmi szövegekből készített verskollázsokat jelöl. A tematikai sokféleség okán a versekben megszólaló alak értelemszerűen nagyon sokféle módon artikulálódik: büszke apaként, gyászoló barátként, patetikus szerelmesként, rezignált megfigyelőként és dühödt prófétaként. Ennek ellenére a *Legalja* versei mögött mégis egységes beszélőt tételhetünk, akinek alakja a *Jeremiás-kivonatok* című nyitóversben körvonalazódik. „Éjszaka volt, azt hiszem, / éppen lefekvéshez készülődtem, amikor / belelapoztam a könyvbe, és nem olyan-é / az én ígém mint a tűz, azt mondja az Úr” (9.) – így a felütés, amely egy magánembert jelenít meg, az archaizáló szöveghelyre váltás pedig már jelöli a prófétai szerepbe kerülést. Ez a prófeta azonban nem azonos a bibliából ismert prófétákkal, hiszen ahogy e vers, úgy a kötet egésze is mintegy megszüntetve őrzi meg a transzcendens nyomait: „azt mondja az Úr, a kik az én beszédeimet / ellopják egyik a másikatól, a macskaszemeket / a bicikliről, a boltból pástétomot / de később ímé én a prófétákra támadok / azt mondja az Úr, a kik felemelik / nyelvüket: és azt mondják: / az Úr mondja! / meg akartalak győzni, holott gőzöm sincs, / vettem inkább rozslisztet, kenyeret sütök, / nem kávézom, hanem zöld teát ímé, én / a prófétákra támadok” (9.). A korai hungarofuturizmus gesztusát idézve Orcsik az Úr transzcendens, kétes autoritását felváltja az Úr nem kevésbé rejtelmes, ámde történetileg alig terhelt autoritásával. A beszélő ennek a lényegében autoritás nélküli, szabadon belakható és formálható autoritásnak a médiuma lesz, ezzel pedig kifordítja a bibliai prófeta-mintát: a beszélő nem egyszerűen megnyilatkozást közvetít, hanem – a beszédhelyzet illúziójának fenntartása mellett – meg is teremti azt. A hétköznapi élet leírására használt nyelv és a prófeta archaizáló nyelve egymás mellé kerül, a szimultán versépitkezés és a találó soráthajlások révén egymásba íródnak, ami sajátos ökonómiát hoz létre. A vallási emelkedettséget részben kioltják a profán szituációk, míg azok a bibliai nyelvnek köszönhetően jóval érzékletesebbé válnak.

Olyan beszélő rajzolódik ki a kötetből, aki éli saját életét, hitelt törleszt, családjával, gyerekeivel tölti idejét, a „közösségi hálón kurkász”, és olykor körültekint környezetében. Ugyanakkor ez a beszélő prófétákat is olvas, nyelvüket pedig saját nyelvéhez igazítja. A *Legalja* legnagyobb erénye, hogy a prófétai szerep nem egyszerűen felülírja a magánember szerepét, helyette a két alak a folytonos egymásra igazgatás állapotában van. Így a kötet legjobb versei azok, amelyek a prófeta és a magánember nyelve közötti törésvonalakat nem fedik el, éppen ellenkezőleg, a vers e két szerep vagy nyelv fluiditásában, az odavissza változás folyamatában jön létre. Ilyen például a *Rövidhullámok*, melynek töredékes szerkezetében egymásba ér egy születéstörténet és *Ezékiel könyvének* az a fejezete, melyben az Úr megígéri Izrael népének a hazatérést: „elvágtam a / rugany köldökzsinórt, a vér édesanyád / nem érzel semmit ilyenkor, állították / és adok néktek új szívet, zengte,

és / elveszem a kőszívet testetekből, és / adok nektek hússzívet, de ki mondta" (12.). A bibliai szituáció távoli referenciaként szolgál, a szöveghely kiszakad eredeti kontextusából, az Úr hangja gyermeki tisztánlátássá transzponálódik: „beszéltem hozzád, akkor nem / a nyelv, hanem a figyelmed, a hang / belém hatolt, az állaté, de több / mint állat, kevesebb én" (12.). Hasonlóan kiemelkedő szöveg a *Debóra*, amelyben egy „[r]ánzésre tíz-tizenkét éves" gyerekprostituált szólama Debóra prófétaasszony Siserá hada elleni győzelem alkalmából íródott éneke mellé rendelődik: „*A hegyek megrendültek / Gyere, / az Úrnak orczája előtt. // pár perc, itt a közelben. / Új isteneket ha választott a nép, / Ne félj, élvezz belém, / mindjárt kigyúlt a harc a kapuk előtt. // kiműtötték a méhemet. // Így vesszenek el minden te ellenségeid, Uram!*" (53.)

Különböző regiszterek, megszólalásmódok keverése, egymással való kioltása szintén része az Orcsik korábbi kötetében megismert eszköztárnak. A *Mahler letöltve* kötetben együtt serceg a zsír a Mahlert játszó lemeztűvel (*Mahler a konyhában*, 93.), ahogy a *Harmadolásban* vizeletből készül a hóangyal glóriája (*Húgyglória*, 50.). A kötetben előforduló bibliai szöveghelyek többsége leszakad eredeti kontextusáról, a *Legalja* verseinek értelmezési lehetőségeit ezek ugyan tágítják, az idézetek és parafrázisok alkalmazása azonban sokkal inkább valamiféle sajátos nyelvi atmoszféra megteremtésére szolgál; megadják a *Legalja* végítéletserű alaptónusát, amelyet azonban a profán nyelv újra és újra kisiklat. A szent és a profán elemek a legtöbb versben egymással párhuzamosan jelennek meg, a *Tekebábuk* ciklusban található, jobbára „megtisztulást kereső verseknek" nevezhető szövegekben e két szerep közti határ felszámolódik. Vannak köztük kevésbé érdekes szövegek, a *Daimon* című vers azonban különösen izgalmas, ahogy a posztthumán poétika keretein belül íródik újra a próféta és a magánember alakja, így válik a beszélő egyszerre az erdő királyává és üldözött lombalakóvá, akinek megtisztulási vágya nagyon is profán imperatívuszokban artikulálódik: „Gyertek közelebb, / faljatok föl, / okádjatok, szarjátok ki / gyenge húsomat. / Szervesüljek eggyé" (68.).

A kétségkívül remek szövegek mellett számos olyat is találunk, amelyekben a szerepróbbálgatás kevésbé érvényesül. Egyes versek beszélője magabiztos ítésként tűnik fel, akinek közhelyes, direkt politikai utalásai – mint például „Csak egy újabb nulla a számlán, kurvul az egyház: / búzlik a friss stadion, mocskos a szent diadal" (*Folyt. köv.*, 30.) – inkább kárára vannak a politikai megszólaláshoz máskülönben reflektáltan közelítő kötetnek. Vannak ugyan érdekesebb alkotások a személyes hangvételű versek között is, például azok, amelyekben a gyermeki beszéd, a világra való rácsodálkozás nagyobb etikai dimenzióba ágyazódik („Azért hallgat az eszes / ebben az időben / mert gonosz idő ez.« / »De, de«, mondtad egyre hangosabban, / [...] / »De, de«, / visszahangzott fejemben / a szintiszta ellenállás" – *Szántiszta*, 28.), legtöbbjük azonban – a kötet más verseitől elütve – túlstilizáltak („Mint hullócsillagok augusztusban, / cikázó villogódtól / felgyúltak és elhamvadtak / testünk meteordarabjai" – *Amazon*, 86.) vagy motiválatlanul hathatnak. A próféta és a magánember közti skála e végén elhelyezkedő darabok általában valami egyszerű, hétköznapi helyzettel nyitnak, fókuszuk pedig a záratra helyeződik, amelyeknek összefoglaló jellege vagy intertextuális utalása („Fiam a báger munkáját, / én a romokat figyelem. / Fejünk fölött elhúz egy fecsképár" – *Szomszéd*, 103.) csak méréselten képes kompenzálni súlytalanságukat.

A *Legalja* csúcsa a kötet 15 oldalas záróverse, a *Fekete péntek*. Az Orcsik által megteremtett prófétai nyelv avantgárd kiteljesedése és végpontja is egyben. Egyéb, a szerző által darálmányoknak nevezett szövegekkel is találkozunk a kötetben, amelyekben Orcsik a vers alapjául szolgáló szöveget széttördeli, majd rövid verssorokba rendezi újra. Ez a típusú kollázs-technika az eredeti szöveg szintaktikáját felrúgja, eltöri a szavakat, megbontja integritásukat, így a pretextus romjaiból új értelmezői irányokat kijelölő, az értelmezést azonban folytonosan megakasztó-kizökkentő alkotás jön létre. A rövidebb szövegek, pél-

dául a *Rozsda* esetében, amelynek alapja Losoncz Alpár Sinkó Ervinről írt *Idégenység forever* című értekezése, még lehetséges egyfajta értelmezői játék, amelyben az olvasó a megtört szavak összeillesztgetésével megpróbálja újrendezni a verssorokat, rekonstruálni azt, ami az eredeti szövegből rekonstruálható. Ez a kirakósdi egy olyan hosszúvers esetében, mint amilyen a *Fekete péntek*, aligha lehetséges. A záróvers két kultúrtörténetileg fontos szöveget, a *Jelenések könyvét* és a *Kommunista kiáltványt* veszi alapjául, amelyek ugyan regiszterükben különböznek, ám mindkettő egy teleologikusan elképzelt történelem végpontját jelöli ki a maga módján. A versben helyet kap még egy kortárs beszélői szólam, ennek keretein belül különböző történelmi traumák (például a délszláv háború) és a társadalmi frusztráció nyomai jelennek meg: „vese máj tüdő kimetszik / kelet nyugat szabadpiac / addig nem gond addig nem gond / míg nálunk nincs míg ná / mzeti hánybolt a pénz / tárgép mögött újszövetség / míg én be nem a lábad te / apa mi az a háború / nem értem mondd magyarul” (113.). A különböző történelmi tapasztalatok radikális feldarabolása és egymásra rétegződése a neoavantgárd egyik jellemző eljárásaként lehet ismerős, a *Fekete péntek*ben pedig ennek mintájára a jelen kiüresedése sajátos szinkretizmuson belül válik érzékelhetővé. Ezt jelzi a *Fekete péntek* cím is, amely a végítélethez illő modalitás mellett magában hordja a fogyasztás nagyünnepére, a Black Fridayra való utalást. A szöveg azonban elliptikusságával folyton megakasztja az értelmezést. Az olvasó elveszik a sorokban, nyelvi töredezettsége okán a jelentés felfüggesztődik, így felfokozódik a szöveg intenzitása. Az olvasó tehát egy szövegesített rítusnak lesz része. Erőtéljes hangzása van a *Fekete péntek*eknek, ezt pedig az Autopsia művészeivel közösen készített, interneten elérhető, prédikációra emlékeztető hangzó költeményként is visszaigazolja.

Orcsik Roland *Legalja* című kötetének színvonala egyenetlen. A számomra kevésbé meggyőző *Harmadolás* című kötet verseihez hasonló, kissé koravén, csendesebb szövegek súlytalannak hatnak. A kegyetlen prófétát megszólaltató versek önmaguk súlyától nehezülnek el. Ugyanakkor azok a versek, melyek a magánember és a próféta szerepének illesztgetését és az ennek nyomán keletkező töréseket, összeéréseket mutatják meg, kiemelkedő szövegek, csakúgy, mint a kötet minőségi ingadozását leginkább kompenzáló záródarab. A *Legalja* koncepciójában ambiciózus vállalkozás felejthető és emlékezetes szövegekkel. Összességében az avantgárd versnyelv, a prófétai beszéd és a személyesség kódjainak figyelemre méltó kollázsa.

EGY ÖNTUDATOS HAMPSTEADER

Sárközi Máttyás: Hampstead. London művésznegyede

A Noran Libro Kiadó *Érzelmes utazások* címet viselő, Márton László által szerkesztett új könyvsorozata címével Fejtő Ferenc – illetve közvetetten az általa megidézett Laurence Sterne – emléke előtt tiszteleg, bár a szerkesztő szavaival ellentétben nincs még száz éve, hogy Fejtő 1935 nyarán útra kelt Zágráb és Dalmácia felé. A fiatal bölcész *Nyugatban* publikált *Zágrábi útinaplóját* Dormándi László kiadói biztatására kibővítvé és átdolgozva született meg az ominózus kötet.¹ A tervezett könyvsorozat azonban Fejtő örökségén túl egyszerűsmind a két világháború közötti magyar irodalom egyik meghatározó műfaji hagyományát is felidézi, hiszen Márai Sándortól Kodolányi Jánosig számos magyar író, értelmiségi indult útnak ebben az időben, hogy felfedezze Európát és a nagyvilágot, s vetette papírra benyomásait önéletrajzi, politikai, irodalmi, bölcséleti reflexióknak is helyt adó útirajz formájában.

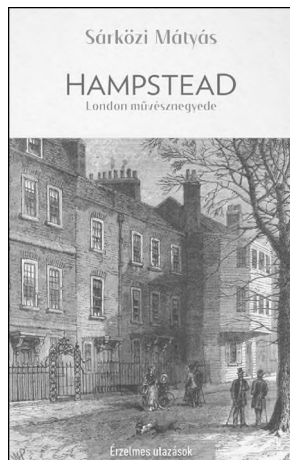
A két háború közötti utazó írók és a sorozat első kötetét jegyző Sárközi Máttyás között az első szembetűnő különbséget az elbeszélői identitás és az abból eredő nézőpont eltérő volta jelentheti. A szerző saját rajzaival illusztrált irodalmi útikalauzt műformája talán leginkább a Sárközi által mestereként tisztelt Cs. Szabó László *Hét nap Párizsban* (1935) című fiatalkori művével rokonítja.² Sárkózit azonban az egykori párizsi ösztöndíjas Cs. Szabónál szorosabb szálak fűzik elbeszélése tárgyához, ő ugyanis végig „hazabeszél” (9.), hiszen, mint könyve *Bevezetésében* is leszögezi, több mint ötven éve a London központjától északnyugatra elterülő, természeti szépségekben és kultúrtörténeti emlékekben egyaránt bővelkedő kertvárosi negyed, Hampstead lakója. Az elbeszélő hang a peregrinus diák helyett az idegenben új otthonra talált lokálpatriótáé, aki immár „[f]eltétlenül az öntudatos *hampsteaderek* közé sorolható” (124.), mivel a londoni kerülethez történelmi és kultúrtörténeti ismeretek sokaságán túl számtalan személyes emlék is fűzi, s idegenvezető módjára invitálja képzeletbeli sétákra olvasóit.

A könyv rövid terjedelméhez képest hatalmas ismeretanyag elbeszélésének szervezője mindenekelőtt a városi tér. Az egyes fejezetek elképzelt, de az elbeszélés alapján akár a fizikai térben is bejárható sétái a hozzá kapcsolódó kollektív emlékezet megidőzésére vállalkoznak. A városrész utcáit, parkjait járva Pierre Nora-i értelemben vett emlékezhelyek sokasága tárul fel, melyek számbavétele során az emlékező monológjában gyakran egybejátszik a globális

¹ Lásd: Fejtő Ferenc: *Zágrábi útinapló. Nyugat, 1935/11, 351–361; Uő.: Érzelmes utazás. Budapest, Pantheon, 1936. (Új kiadás: Uő.: Érzelmes utazás. Budapest, Kossuth Kiadó, 2008.)*

² Cs. Szabó László: *Hét nap Párizsban. Úti kalauz felnőttek részére. Nyugat, 1935/1, 18–31. (Kötetben: Uő.: A kigyó. Budapest, Szépirodalmi, 1986, 66–90.)*

Noran Libro Kiadó
Budapest, 2020
128 oldal, 2600 Ft



(világtörténelem), a lokális (helytörténet) és a személyes (elbeszélői életút) dimenzió.³ Hampsteadből a politikai és az irodalmi, művészi világhír felé egyaránt vezettek utak: „Innen két lépés a patinás kávézó, a Coffe Cup [...]. Diákkoromban sokat üldögéltem itt, iddogálva, írogatva. A sarokban gyakran mészelt egy idős művészember, szemmel láthatóan olyasvalaki, aki nem dúslakodik földi javakban. Kopott ruhás, borotvátalan. »Németországban befutott író volt, de itt nem méltányolják« – mondogatták róla. [...] A szomorú öregúr, az olaszos nevű, bolgár-német Elias Canetti, 1981-ben irodalmi Nobel-díjban részesült” (79–80.). Vagy: „Michael Foot 1980 és 1983 között a Munkáspárt vezére volt, ha megnyeri a választást, lehetett volna miniszterelnök [...], de Margaret Thatcherrel szemben veszített [...]. Kilencvenhat évet élt, 2010-ben halt meg, még sokszor láttam sétálni botjával sántikálva a hampsteadi utcákon, hosszúra növesztett ősz haja kuszáldott a szélben” (120.). A narráció időrendjét az emlékezet helyeinek térbeli egymásutánja és a hozzájuk kapcsolódó asszociatív logika szabja meg, ennek következménye az idősíkokat váltogató, áradó elbeszélés. Már-már zavarba ejtőnek tűnhet a rövid kötet lapjain megosztott ismeretek mennyisége. A Londont és annak Hampstead városrészét személyesen nem ismerő olvasó hiányolhatja, hogy nem mellékeltek térképet a kötethez, melynek segítségével a bejárt útvonalakat, illetve a főbb helyszíneket a térben is el tudná helyezni.

Az elbeszélő figyelme az irodalomtól a művészettörténeten és a politikán át az elmúlt évtizedek populáris kultúrájának jelenségeiig terjed. John Keats költészetétől az 1960-as, '80-as évtizedek baloldali értelmiségi szubkultúrájáig, a Bolton House viktoriánus irodalmi szalonjától Peter O'Toole-ék híres-hírhedt szilveszteri partijaiig. Az elbeszélő séták során a Hampstead Heath 320 hektáros ősparkját és az angolos „understatement”-tel „house”-nak nevezett kastélyszerű épületek sorát egyaránt megismerhetik az olvasók. Ez utóbbiak azelőtt úri családok, a 20. században egyre inkább gyárosok, politikusok, sikeres művészek, vezető értelmiségiek lakóhelyei voltak. Sok épület falán tábla emlékeztet egykori lakóira, némelyik ma már múzeumnak, kiállítóternek ad helyet. De a közösségi emlékezet tárgya lehet akár egy-egy valamikori jellegzetes figura is. E sajátos emlékezet-helyek közül is idéz a szerző:

„BOB SAROK. Ezen a sarkon árult újságot harminc éven át Robert (Bob) Brady.” (75.)

A sétákat tematikus fejezetek egészítik ki, ezek közül is kiemelkedik a Hampstead múzeumait bemutató rész, mely az időszak kiállítások témáját, anyagát is áttekinti, gyakran miniportrékat villantva fel. A városrész egykori lakói közül a legmegragadóbb képet talán az Itáliában tragikusan fiatalon elhunyt, amúgy tősgyökeres hampsteadi Keatsról és a hosszú élete utolsó hónapjait emigránsként Hampsteadben töltő Sigmund Freudról rajzolja. Egy kiállítás kapcsán más európai értelmiségiekről is megemlékezik, akik a hitleri terjeszkedés elől menekülve a londoni negyedben találtak ideiglenes vagy végleges otthontukra. A szerző adatai szerint 1940-ben már 15 000 zsidó származású menekült élt a városrészben, köztük festők, grafikusok, építészek. Többek között a Bauhaus emblematisz alkotátriásza, Walter Gropius, Breuer Marcell és Moholy-Nagy László is itt töltött két évet 1935 és '37 között. „Hampstead a menekült művészek központja lett” (66.) – állapítja meg. Az emigránsok jelenléte letörölhetetlen nyomot hagyott a városrész arculatán, de velük érkeztek a művészvilágot kiszolgáló vendéglátó szektor képviselői is, erre az időszakra

³ „Ha az emlékeket, melyeket magukba zárnak, valóban megélnék, a *lieu de mémoire*-ok szükségtelenek lennének; [...] a történelem folyamából kiszakított történeti pillanatok ezek, melyeket azonban visszaadnak annak: már teljesen nem élők, de még nem is teljesen holtak, mint kagylóhéjak a tengerparton, miután visszavonult az élő emlékezet tengere.” Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Ford. K. Horváth Zsolt. *Aetas*, 1999/3, 146–147.

tehető például az európai kávéházi kultúra szigetországi megjelenése. E történelmi okok következménye a városrész máig érezhető befogadó légköre, mely az '56-os magyar emigránsok irányában is megnyilvánult. „... hampsteadi öntudattal, harmóniában él itt egymás mellett, a gazdag és a szegény, az egyszerű munkásember és a nagy sikerű művész” (88.) – foglalja össze tapasztalatait már-már idealizáló képből az elbeszélő, bár másutt azt is megjegyzi, hogy „[a] menekültek sorsa igen sokszor a magány lett, s 1955-ben egész Nagy-Britanniában Hampstead volt az a közgazgatási egység, ahol a legtöbb öngyilkosságot regisztráltak” (115.). Kisebb konfliktusok is előfordultak a helyiek és az új jövevények között, ezek egyikét anekdotikus formában, mintegy hampsteadi városi legendaként idézi fel. A viktoriánus környéken modernista stílusú házával feltűnést keltő magyar származású építész, Goldfinger Ernő nem ápolta túlságosan jó viszonyt szomszédaival, köztük a James Bond-filmek alapjául szolgáló regények írójával, Ian Fleminggel. Utol is érte a nemes boszú, hiszen neve az 1964-es Bond-film gonosztervéje révén vonult be a moztörténetbe.

A multikulturalizmus jelensége mindenekelőtt a városi tér szövetébe beférkőző nyelvi idegenséggként artikulálódik a sétáló számára. A narrátor újabb városi legendaként osztja meg az emléket, mely szerint a Hampstead határán található Finchley Road a németajkú közép-európai emigránsok által kedvelt Cosmo kávéháza nyomán a „Finchley Strasse” elnevezést kapta a kortársaktól. Manapság idegen nyelvű cégtáblák, feliratok jelzik a külföldi tulajdonosokat; a belga pékség, francia drogéria, magyar cukrászda helyi környezetbe való beilleszkedése, integrálódása teszi végső soron különböző kulturális elemekből építkező mátrixszá az utcaképet. Az elbeszélő azt is megemlíti, hogy a 2016-os népszavazáson a kerület lakosságának többsége az EU-tagság fenntartása mellett foglalt állást (*Brexit*). De magyar szemmel az angolok konzervatívizmusa is meglehetősen tünhet, hiszen míg az 1970-es, '80-as években zsidó gyökerekkel rendelkező képviselőjelöltet támogatott Hampsteadben a tory párt, addig a legutóbbi választáson kínai származású jelölt indult a konzervatívok színeiben – a kerület hivatalban lévő, bangladesi felmenőktől származó munkáspárti képviselőnőjével szemben.

A további tematikus fejezetek egyike a városrész irodalmi reprezentációit tekinti át (*A Hampstead-regény*). Az utóbbi évtizedek angol prózájában már-már önálló műfajtypussá vált „Hampstead-regény” elterjedése arra utalhat, hogy a városrész maga is az 1960-as, '70-es, '80-as évek művészvilágának legendás szabadgondolkodását és szabados életformáját felidéző emlékezhelyé válik. A helyszín szimbolikus értelmezését erősítheti, hogy a „Hampstead-regények” szerzői jellemzően nem a helyi írók közül kerülnek ki – mutat rá az elbeszélő. E művek közül hármat emel ki a szerző: Margaret Drabble *A malomkő* (1965), Ian McEwan *Őriült szerelem* (2000); valamint Zoe Heller *Notes on a Scandal* (2003) című művét. Ez utóbbi magyarul nem olvasható, a belőle készült Oscar-díjra jelölt film *Egy botrány részletei* címmel került a magyar mozikba. De szó esik az ünnepekről (*Hampsteadi vigasságok*), a lakosság összetételének változásáról (*Népességstatisztika*) és az identitáskérdésekről is (*Hampsteadi öntudat*).

Talán a magyar borulátás az oka, hogy nemzeti tragédiáinkra, Trianonra és a magyarságot a 20. század során sújtó kivándorlási hullámokra emlékezve alig esik szó arról a fontos kérdéstről, hogy az idegenbe került magyarok más kulturális közegekben szerzett tapasztalatai mi mindennel gazdagíthatják az összmagyarság világképét, mennyiben szélesíthetik perspektíváját a világra. Erre nyújthat példát a magyarként egyszersmind „öntudatos hampsteaderré” (124.) lett Sárközi Mátyás londoni útikalauza. De ezt segíthetik elő a könyvsorozat következő kötetei is, amennyiben beváltják az előző szerkesztői ígérését, mely szerint „[a]z Érzelmes utazások-sorozat szerzői arról a befogadó országról, régióról, városról vagy városnegyedről írnak, ahol élnek. [...] Magyarok maradtak – hiszen érzelmes útjaikról is magyarul írnak –, de ismerik a vidék régmúltját és eleven jelenét, ünnepnapjait és hétköznapjait, az új környezet örömeit és bánatát. Olyan élményekre és tudásra tesznek szert, osztanak meg velünk, amelyekhez az egyszerű utazó nem juthat” (5–6.).

KETTŐS MESTERSÉGBELI TUDÁS

J. W. Coetzee: *Fogaskerekek. Kritikai írások*

Lehetséges volna a könyvborító láttán otthon érezni magunkat egy könyvben? Furcsának tűnhet, mégis így hatott rám a kötetben szereplő huszonegy ismert név. Hogyne tenne kíváncsivá az, vajon hogyan vélekedik a jeles, idős író kortársairól vagy az európai és amerikai irodalmi örökségről. Coetzee írásainak tárgyát múlt század eleji klasszikusok, 20. századi és kortárs alkotók művei képezik, akik között, hozzá hasonlóan, többen Nobel-díjasok. A New Yorkban megjelent gyűjtemény az Ausztráliában élő regényíró értekezéseit, esszéit tartalmazó sorozat része. A *Fogaskerekek*ben a 2000–2005 között írott kritikák, előszavak olvashatók. A kritikus alkatot és módszerét Derek Attridge bevezetőjénél pontosabban nem is lehetne jellemezni. A mesterségbeli, irodalmi problémákon kívül engem elsősorban Coetzee véleményalkotása, a szerzőkkel, művekkel kapcsolatos értékelésmódja érdekelt. Az, hogy hogyan alakul a kritikairás egy nagy tudású alkotó és professzor műhelyében.

A nem világirodalmi kézikönyvnek készült, ám ekként is lapozható válogatásból egyebek között szinte egy teljes Osztrák–Magyar Monarchia-körkép bontakozik ki. Hozzá hasonlóan alig van író, aki ne nyelvek és kultúrák között közlekedett volna. Meglepő Coetzee kitartó figyelme és tájékozottsága, amivel a jelenkori Közép-Európa, illetve a valamikori K. u. K. irodalmát megközelíti. Saját hagyományunk is elválaszthatatlan e szellemi örökségtől, a történeti és időbeli távlat ellenére benne vagyunk a monarchiás tradícióban. Az Italo Svevo, Robert Walser, Robert Musil, Walter Benjamin, Bruno Schulz, Joseph Roth, Márai Sándor, Paul Celan műveivel foglalkozó szövegeket olvasva felmerült bennem még valami. Az, hogy a dél-afrikai származású, afrikaans, holland, német, angol nyelvet öröklő Coetzee éppen a *New York Review of Books* és londoni vagy amerikai kiadók olvasóinak nyújt tájékoztatást e távoli kor és régió kultúrájáról. Fontos információkat közöl, megfontoltan, nagy műveltséggel tájékoztatja az angolul olvasó, nemzetközi közönséget. Ez az a minőség, ami visszatérítheti bennünk a széles látókörű, értelmező munkálkodás fontosságának megingott hitét és hitelét.

Nem kell Coetzee minden érvelésével és értékelésével egyezni, az azonban bizonyos, hogy kritikai megfontolásai mindig tanulságosak az adott mű, opus, műfaji vagy műfordítói kérdés vonatkozásában. Hozzájárulnak saját művészi imaginációja, írói ízlése árnyalásához, továbbá támpontot jelenthetnek alkata, regényfikciója jobb megismeréséhez és megértéséhez is. A válogatásban kevés a recenzió rövidségű írás, amiknek az esszékkel, bevezetőkkel együtt nem egyetlen szándéka a tájékoztatás. Coetzee nem kerüli meg a regé-



Fordította Szieberth Ádám

Athenaeum Kiadó

Budapest, 2020

384 oldal, 4499 Ft

nyek, novellák tartalmi, tematikus bemutatását s az írói biográfia vázolását sem. E szempontoknak a közelre hozásban, a mű és szerzője időbeli, térbeli, tehát történeti szituálásában van jelentősége. A soknyelvű szerzőgárda bemutatásakor a Birodalom távoli, keleti határaitól, Galiciától, Bukovinától Bécsig, Triesztig, Kassáig, Budapestig, Svájcig, Berlinig, Párizsig húzódnak az átlók.

A korszakban, illetve az európai és az amerikai irodalmakban jártas olvasók számára fontos tapasztalatot jelent az elemző, értelmező és értékelő műveletek együttese. Mérték-tartó pontossága ellenére is jól követhetők Coetzee preferenciái. Jellemző a Musil- és Márai-kommentár egy-egy megjegyzése: „Németországban soha nem volt erős a fikciós realizmus hagyománya, és írói fejlődése során Musil prózája is egyre esszéisztikusabbá vált.” Márainak „a regényformával kapcsolatos felfogása ódivatú. És mivel a műfajban rejlő lehetőségeket csak korlátozott mértékben aknázza ki, a regényírói érdemei csekélyek”. A mesterség felől közelítő Coetzee értékelését számomra az nyomatékosítja, hogy maga sem volt soha divatok után futó, kísérletező elbeszélő. A regény műfaji lehetőségei azonban akkor is tágabbak, mint amit egyes szerzők kihasználnak, ha az író megmarad az áthagyományozott formáknál.

Coetzee megbecsüléssel körvonalazza Robert Walser poétikáját: „szövegeit nem a logika vagy a narratíva viszi előre, hanem a különféle hangulatok, szeszélyes ötletek, képzetársítások: ő, a vérmérsékletéből adódóan, inkább szépíró, avagy belletrista, mintsem érvrendszert követő gondolkodó, vagy a cselekmény fonalát gombolyító mesélő. A ceruza, illetve az önmaga számára kifejlesztett gyorsírás lehetővé tette a céltudatos, folyamatos, befelé forduló álomvezérelt kézmozgást, amely az alkotó hangulat elengedhetetlen feltételévé vált”.

Italo Svevo, Robert Walser, Joseph Roth műveinek angol fordításait bírálva az olasz és német eredeti nyelvhasználati módok félreértéseire hívja fel a figyelmet. Joseph Roth brit fordítójának felveti a mifelénk is folyamatosan időszerű kérdést, hogy a fordító nem fordíthatja saját dialektusára (aktuális rétegnyelvére, szlengjére) a művet. Figyelmezteti, hogy szófordulatainak jelentése homályban marad az amerikai olvasó előtt. Coetzee kiváló stilsztaként kommentálja Svevo *triestino linguetta* nyelvjárásának és az irodalmi olasz alapját jelentő toszkánainak a különbségeit is. Walser irodalmi németet, Hochdeutschoht használt, ám a svájci regionális nyelv és hang megjelenésének is művészi rendeltetése volt nála. „Az, hogy egy nyelv kétféle változata együtt van jelen ugyanabban a társadalmi térben, angol ajkú, nagyvárosi környezetben ismeretlen jelenség.”

A *Paul Celan és fordítói* című írás emlékeztet Celan-portré, amit Coetzee a költő német, román, héber, francia nyelvtudásából következő nyelvi és stilsztikai kérdésekkel árnyal. A szellemi és irodalmi kontextus, valamint a Celan-kutatások felvázolásában szembeszegül a Celan-nyelv hermetizmusát állító Gadamerrel. „A *Halálfüga* a maga repetitív, kopogó, sulykoló zeneiségével a lehető legdirektebb módon viszonyul a tárgyához. Sugalmaz továbbá két, óriási jelentőségű állítást arra vonatkozóan, hogy mire képes napjainkban a költészet, illetve mire kellene, hogy képes legyen. Az egyik nagy horderejű állítás az, hogy a nyelv bármilyen témához fel tud nőni: bármennyire elmondhatatlan a holokausz, van olyan költészet, amely el tudja mondani. A másik állítás pedig az, hogy konkrétan a német nyelv, amelyet a náci korszakban a csontja velejéig megrontottak az eufemizmusok, illetve egyfajta összekacsintó »duplabeszéd«, el tudja mondani az igazat Németország közelmúltjáról.” Coetzee ebben Adorno állításával is szembekerül. Nem irigylem Celan *Engführung* című versének egyetlen fordítóját, azokat az angol tolmácsolókat sem, akiknek megoldásait Coetzee nagyító alá helyezi.

A német történelem közelmúltjára vonatkozó megjegyzés átvezet bennünket a *Fogaskerek* következő tömbjéhez, amit éppen a Németország közelmúltjához mély kritikával viszonyuló Günter Grassról írott szöveg indít. Coetzee írásai alkotói portrékkal bő-

vülnek, melyekben hangsúlyos az emberi tartás kérdése, a morális helytállásé, ami Grass, W. G. Sebald, Graham Greene, Hugo Claus, „a háború utáni Európa egyik nagyregényét”, a *Belgium bánatát* író flamand szerző esetében sem mellékes szempont. Grass jelentős regényei közül a *Ráklépésnek* szentel figyelmet, ám ennél többre értékeli *A bádogdobot* és a *Békasztót*. Coetzee kiemeli annak jelentőségét, hogy Grass kiállt azért, hogy el lehessen mondani: a német nép is a hitleri politika áldozata volt. Sebald szorongásainak, kitelepülésének, magányának forrása ugyancsak „a közelmúlt európai történelmének terhe”. Alapélménye, mely szerint „a művész a kulturális emlékezet hordozója”, mintha éppen erre a sorsra predesztinálta volna. Coetzee elismerő és egyben kritikus írói munkásságával kapcsolatban, amiből a *Természet után. Elemi költemény* című választja árnyalt elemzése tárgyául.

A kritikus Coetzee sokkal bölcsebb és józanabb annál, minthogy bármiféle mítoszrombolásba kezdene. Nála pontosabban azonban aligha jelölte ki bárki a Samuel Beckett művészetének értékei és korlátai közötti határvonalat. „Beckett nem talált magára íróként, amíg át nem váltott francia nyelvre.” Áttekintésében kisprózájának szentel figyelmet, s a *Textes pour rien*, a „semmiért”, „semminek” szövegeiben érzékeli azt, hogy „Beckett megpróbál kikecmeregni a sarokból”. Felveti azonban a kérdést, hogy ha lehántjuk az alakokról az önazonosság minden jelét, mi marad: „nem korcsosul-e az elbeszélő mű, nem alakul-e át egyre mechanikusabb »lehántási« folyamattá?” Minthogy mindez Beckett előtt is nyilvánvaló, szövegei „kezd[en]ek feloldódni egyfajta verbális zenében, és kezd esztétizálódni a hozzá társuló bős, komikus gyötrődés is”. Noha a következő évtizedekben Beckett nem tudott továbblépni, a filozofikus komédiában megtalálta „az ő egészen egyedi, gyötrődő, arrogáns, önmagában kételkedő, aggályoskodó természetéhez illő kifejezési formát”. Coetzee Beckettet – indokolt fenntartásai mellett – intellektuális finomsága, stílusművészete által egy korhangulat hiteles kifejezőjének tekinti.

A kötet az amerikai szerzők közül Walt Whitman, William Faulkner, Saul Bellow, Arthur Miller és Philip Roth műveivel foglalkozik, továbbá még három Nobel-díjas szerzővel. A dél-afrikai írónő, Nadine Gordimer, a kolumbiai Gabriel García Márquez, és talán a legrészletesebben, a trinidadi indiai családban született, Afrikában, Európában élt V. S. Naipaul művével foglalkozik. Faulkner biográfiáit bírálva eredeti életrajzi portrét készített „az amerikai elbeszélő irodalom legradikálisabb megújítójáról”. Ebben a szövegben is megmutatkozik a Coetzee módszerére jellemző megfontoltság. Nem áradozik az írók értékeiről, nem becsül túl senkit, és nem tesz ki egyetlen alkotót sem méltánytalan hangnemmű bírálatnak. Faulkner és mások érdemeit is mértékkel kezeli: e kritikus műhely jellemzője a megbecsülés és a kritikai észrevételek egyensúlya.

Saul Bellow *Dangling Man* című regénye „az elmélkedéssel igen bőkezűen bánik, a cselekménnyel viszont fukarkodik: a »szabályos« novella és a személyes hangvételi esszé, avagy önvallomás közti senki földjén téblábol”. Coetzee higgadt leírásaiból kis poétikai lexikon áll össze: a novelláról, regényről gondolkodva patikamérlegre teszi a komponensek belső arányát. Újraolvasással ellenőrizve megfigyeléseit úgy tűnik, meg nem fogalmazott hiányérzeteinket is kimondja helyettünk. Fontos, rövid írást szentel Arthur Miller *The Misfits* (*Kallódó emberek*) című forgatókönyvének, filmjének. Az emberi drámák helyett azokat a jeleneteket tekinti a legmaradandóbbnak, „amikor színre lépnek a lovak”. Coetzee a kissé aszketikus, a húsevést elutasító, visszavonult életmód követője: ebben a rövid szövegrészben állatvédő meggyőződése, a kihasználásuk miatti megrendültség artikulálódik.

Philip Rothról beszélve a „zsidó-amerikaiság” kérdéseit érinti, ahogyan a zsidó származású európai alkotókat méltatva is fontos szempont számára az ennek tudatához és örökségéhez fűződő viszony elemzése. Az *Összeesküvés Amerika ellen* megjelenése után Roth nyilatkozatai megkísérelték alakítani a fasizálódó Amerikáról írott regény hatását. „A szerzői szándékra vonatkozó nyilatkozatok ekkor már nem sokat érnek: a »világba

vetett» könyv az olvasók tulajdonává válik, akik, ha egy mód van rá, kiforgatják az értelmét a saját prekoncepcióiknak és vágyaiknak megfelelően.” Érdemes ezen elgondolkodni, hisz másnak sem vagyunk tanúi, mint hogy a művek értelmezése rájuk erőltetett divatoknak, szakmai elfogultságoknak, torzító elméleti egyoldalúságnak vannak kitéve. A kritikai érzék, ízlés és a mesterség megbecsülésén alapuló érvelés hiányában azonban elérhetetlen a műalkotás komplexitásának felismerése és feltárása.

Coetzee pontosan látja, hogy alaptalan, indokolatlan a Márquezre ragasztott „mágikus realista” címke. Invenciózus, lélektani realista elbeszélésmódról van szó, amelyből mesteri és kevésbé sikerült munkák születtek. Magam sem vitatom az életmű egyenetlenségét, azonban érzékelem Coetzee humorérzékének hiányát, s ez nem csupán a Márquez-, hanem a többi kommentárban is érezteti hatását. Olyan szemléleti adottságról van szó, ami sem Coetzee fikciójában, sem kritikáírásában nem érvényesül. Ebben V. S. Naipaul távoli, szellemi és alkati rokona, akiről ezt írja: „mindig is az analitikus próza mestere volt. Kristálytisza, jéghideg és pengeéles a *Fél élet* szövege is”. Naipaul „félfikciós regényformájának” narrátora régimódi, mindentudó, amihez „mindig távolságtartó, semmin meg nem lepődő, rop-pant intelligens írásmód”, „főlényes, ellenmondást nem tűrő, »viktoriánus« hangnem” társul. Coetzee hiányolja az írói képzelőerőt, bírálja az Indiához fűződő viszony közvetettségét, és merevnek látja Afrika-vízióját. A Naipaul-próza leírását a *Fél élet* és a *The Enigma of Arrival* perspektívájából összegezi: „a történelmi riport és a társadalomelemzés időről-időre eggyé olvad az önéletrajzi elemekkel tarkított fikcióval, illetve az úti memoárral”.

J. M. Coetzee kritikai írásai, a feldolgozott művek, a régi kurzusaim tematikáját idéző, reprezentatív névsor megerősít abban, hogy az érintett életműveknek újabb komparatiztikai szemesztereket szánhatnánk. És nem halogatható a polcra leemelt félkönyvtárnyi kötet újraolvasása sem.

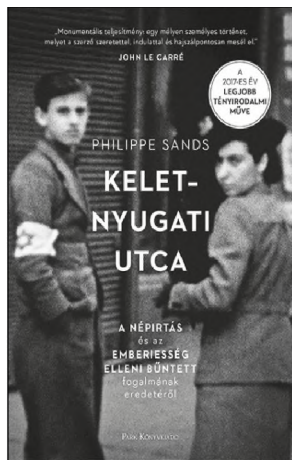
A DOKUMENTUMOKON TÚL

Philippe Sands: *Kelet-nyugati utca.**A népirtás és az emberiesség elleni büntett fogalmának eredetéről*

„Nem felejtettem el. Csak úgy döntöttem, nem emlékszem” (457.). Ezt válaszolja Philippe Sands néhai nagyapjának egyik még életben lévő unokahúga a szerző háborút firtató kérdéseire. Sands tiszteletben tartja az idős hölgy, Herta kívánságát, hisz ki szeretne többek között arra emlékezni, hogy a ma Ukrajnához tartozó Lviv zsidó lakosságának egy részét egy csoport fegyveres az erdőbe vezeti, majd kis idő elteltével csak a rendfenntartó szervek emberei térnek vissza. Philippe Sands, a világhírű nemzetközi jogász, a *Kelet-nyugati utca* szerzője sem tud emlékezni. Nem csupán azért, mert másodgenerációs túlélőként (édesanyját csecsemőkorában csempészték ki Bécsből) nem élhette át az egykori eseményeket, hanem mert nagyapja, Leon Buchholz Hertához hasonlóan nem kívánt beszélni az eseményekről, így unokája utólagosan kreált emlékekkel sem rendelkezik. Ez a másodgenerációra jellemző jelenség Sands könyvének egyik főbb kérdése is: képes-e az ember több mint hét évtizeddel a holokauszt után megismerni ősei történetét, azokat a tetteket, motívációkat, (lehetséges) érzéseket, amelyek nem csupán a saját, de – a kötet tanúsága szerint – az utódok identitását is nagyban meghatározta?

Sands tényregénye azonban nem csupán ezzel foglalkozik, központi figurája pedig nem is Leon, hanem sokkal inkább a mai Lviv (korábbi nevein, aszerint, hogy éppen az Osztrák–Magyar Monarchiához, Lengyelországhoz vagy a Szovjetunióhoz tartozott: Lemberg, Lwów, Lvov) városa, amely nem csupán nagyapja életének központi helyszíne, hanem annak a két később világhírűvé váló jogásznak is, akik az 1945–46 között lezajlott nürnbergi perben kulcsszerepet játszottak, és külön-külön véghez vitték az emberiesség elleni büntett és a népirtás (genocídium) fogalmának jogi beágyazását az éppen születő nemzetközi jogba. Sands is emiatt kezdi meg nyomozását, ugyanis egy Lvivben tartott vendégelőadás során szöget üt a fejébe, hogy habár karrierje során ő is többször találkozott a Hersch Lauterpachthoz és a Raphael Lemkinhez köthető büntetőjogi kategóriákkal, az egykor szintén a nagyapja városában élő jogtudósok karrierjét meghatározó eseményekről – akárcsak nagyapjáról – semmit sem tud. Sands tehát elhatározza, hogy a hátramaradt emléktárgyak, iratok átkutatásával és a még életben lévő szemtanúk kikérdezésével megpróbálja felfedni mind nagyapja, mind pedig a két jogtudós férfi életét, a századfordulótól egészen a nürnbergi Igazságügyi Palota 600-as terméig.

Habár a kötet felépítése jól strukturált, és egy-egy fejezet a történet legfőbb szereplőinek életútját dolgozza fel – felhasználva korabeli és utólagosan kiadott dokumentumokat



Fordította Farkas Krisztina

Park Kiadó

Budapest, 2020

560 oldal, 4950 Ft

–, a történet során Sands kis túlzással világkörüli utat tesz, folyamatosan ugrálva az időben, hogy felgöngyölítse a Lvivben összefutó szálakat. Ez a nyomozás pedig nem csupán személyes felfedezéseket hoz a szerző számára, de a holokauszt másodgenerációjának egyfajta univerzális tapasztalatát is felfedi: a múlt, az ősök megismerhetetlenségének kínját, vagy éppen a túl sok ismeret átkát. Utóbbihoz kapcsolódik Sands egyik „sorstársa”, Niklas Frank, akinek apja, Hans Frank a háború alatt a megszállt lengyel területek főkoronázója volt. A szerzővel ellentétben Niklas épp hogy túl sokat tud náci apjáról: ismeri a Frank hatáskörében felállított gettók, koncentrációs táborok, haláltáborok történetét, az áldozatok szenvedéseit, és tisztában van vele, hogy apjának (habár ezt a későbbi tárgyalásokon igyekezett elkendőzni) milyen szerepe volt a gettók felszámolásában. Emellett azonban apja hétköznapi oldalát is jól ismeri Niklas, beleértve szokásait, irodáját (a benne lévő lopott műkincsekkel együtt), anyjához való viszonyát stb. A *Kelet-nyugati utca* feltárt történetei tele vannak ehhez hasonló szívszorító pillanatokkal, sorsokkal, melyek – személyes kötődésük és a szikár, ám pontos leírások okán – csöppet sem hatnak hatásvadásznak, éppen ellenkezőleg: minden túlríttség, manírosság nélkül mutatja be az egykori események kitörölhetetlen hatását, amelynek sem a felejtés, sem a részletes emlékezés nem lehet ellenszere. Ám a Niklaséhoz hasonló mikrotörténetek csupán átkötő elemekként funkcionálnak a múlt és a jelen között. A regény legfőbb szereplője a már említett Lauterpacht, Lemkin és Leon mellett maga Hans Frank, a történet végpontja pedig a nürnbergi per, melyben a vádat (részben) a két jogász képviseli, míg Hans a vádlottak padján várja az ítéletet.

Tényregényről lévén szó, a *Kelet-nyugati utca* alapvetően dokumentumokra támaszkodva igyekszik feltárni az általa vizsgált témát, ám olyan narratív keretbe ágyazva, amely bizonyos műfaji kódokat, sémákat használ. Ahogy már korábban is mondtam, Sands bölcsen kerül el az így felbukkanó esetleges hatásvadász elemek alkalmazását, ennek ellenére a felkutatott és alaposan áttanulmányozott forrásanyagot (melyet a szerző pedánsan és jól követhetően lábjegyzettel) formába kellett öntenie. Ezért – habár ez nem zavaró, sőt, sokszor segíti az elmélyülést – Sands gyakran alkalmaz például a detektívregényekből ismert fogásokat: előre- és visszautalásokat, visszatérő, rejtélyes figurák ciklikus felelegetését, bizonyos magánéleti vakfoltokkal kapcsolatos spekulációkat stb. Utóbbival kapcsolatban visszatérő motívum az egyes szereplők esetleges homoszexualitása. Sands (érthető okokból) nagy hangsúlyt fektet a főszereplői családfájára, családi kapcsolataira, ám gyakran homályos utalásokat tesz például nagyapja, Hans Frank vagy éppen Lemkin esetleges homoszexualitására. Noha ez a kérdés a nagyapa kapcsán a szerző számára akár releváns is lehet, ez a szál egyik karakter esetében sincs kibontva, a szerző nem jár utána, csupán felveti a lehetőséget. Habár az esetleges szexuális orientációk a náci törvények szempontjából fontosnak tűnhetnek, hisz míg Leon és Lemkin így nem csupán zsidósága miatt válhat megbélyegezetté és „kiirtandóvá”, addig Frank esetében – aki Lengyelország elfoglalt területén lényegében Hitler „helytartója” – ideológiai kérdéseket is feszegethetne homoszexualitása. Ám Sands csupán annyiszor és olyan mértékben lebegteti ezt a kérdést, hogy éppen feltűnjön, viszont lényegében semmit sem kezd vele, egyszerűbben szólva: semmilyen formában nem árnyalja döntő módon az adott szereplők megítélését. Ez önmagában nem feltétlenül tűnne fel az olvasónak, ám ha figyelembe vesszük, hogy más, a szereplőket érintő életrajzi adatot, eseményt, hatást több oldalról, alaposan dokumentálva tár fel a szerző, akkor a homoszexualitás meglebegtetése talán mégis inkább szenzációhajhászatként könyvelhető el.

Ezen kívül azonban Sands rendkívül alapos munkát végzett, ami a regény egyik nagy érdeme, jóllehet nemegyszer zavaróvá is válik. Ahogy említettem, a szöveg gyakran él bizonyos feszültségkeltő narratív eljárásokkal, amik – a szerző személyes érintettségén kívül – általában növelik a bevonódást és képesek befogadhatóvá tenni a hatalmas háttéranyagot, ám a szerző többször is túlságosan belemegy a kutatási módszertanába, amelyet a történet

szerves részévé is tesz. Érthetőek ezek az epizódok is, hiszen egyrészt növelik a kész mű hi-telességét, másrészt pedig újabb bizonyítékot adnak a szerző családi háttéréhez és bizonyít-ják a téma iránti elköteleződését. Ettől függetlenül ezek a részek elviszik a fókusz-t, és önismétlővé teszik az összképet. Érthető, hogy Sands bizonyítani akarja, mennyi energiát tett bele a források felkutatásába, ráadásul kivétel nélkül beleszóvi segítői elvitathatatlan érde-meit is, ám a hitelességet a precízen vezetett lábjegyzetek és a magyar kiadás szakmai lek-torálása (Frojimovics Kinga) és fordítói megjegyzései (Farkas Krisztina) már önmagukban is kellően alátámasztják, nem is beszélve a műhöz készült szakirodalmi listáról, névmutató-ról stb. Éppen ezért gyakran üresjáratokká válnak azok az epizódok, amikor Sands arról ír, hogy egyes dokumentumokat hogyan kutatott fel, mi vezetett a megtalálásukhoz, vagy éppen milyen véletlen egybeeséseknek köszönhető az éppen aktuális áttörést. A véletlen szerepe pedig gyakran előkerül a nyomozás során: egy-egy hirtelen felbukkanó dokumen-tum, véletlen találkozás, telefon stb. Ezeknek az eseményeknek a kiemelése egy idő után kontraproduktívává válik, és inkább mesterkéltszínzertet ad egyes epizódoknak. Ez törté-nik például abban a jelenetben, amely a megszállt Krakkó egykori náci kormányzójának, Otto Wächternek ma is életben lévő fiánál tett látogatást örökíti meg. „Véletlenszerűen le-vettem egy könyvet a sűrűn megrakott polcra. A könyv első oldala kisbetűs, takaros német kézírásos dedikációt tartalmazott. [...] A sötétkék, enyhén elmosódott aláírás eltéveszthe-tetlen volt. »H. Himmler, 1944. július 8.«” (358.). Természetesen ez az epizód sokat elárul Otto Wächterről, valamint fiáról, Horstról, ám a jelenet „sorsszerűsége” sokat ront az apját felmenteni vagy legalábbis megérteni kívánó fiú jellemének árnyalásán, tragédiáján, és fikcionalizáló dramaturgiai ívet ad Otto történetének.

Ám Sands kutatása ezekkel együtt is egyedülálló és fantasztikus munka. Nemcsak a módszer részletezése, hanem a kötet felépítése is nagyban segíti a követhetőséget: minden szereplő életútját végigkíséri egészen Nürnbergig, ahol aztán összefutnak Lauterpacht, Lemkin, Leon és Frank – Lviv városa által fókuszált – történetszálai. Habár a kötet *A nép-irtás és az emberiség elleni büntett fogalmának eredetéről* alcímet kapta, Sands munkája ennél jóval szélesebb témát dolgozott fel és nem csupán a két fogalom megalkotóira koncentrált, illetve az ő életüket sem kizárólag a jogi karrierjük szempontjából kutatta és írta le. Mindezzel pedig Sands egyrészt elkerülte azt, hogy egy (laikusok számára) „száraz” jog-történeti munkát kapjunk kézhez, másrészt pedig rávilágíthatott az egyes szereplők és mellékszereplők életútjának közös pontjaira, amelyek gyakorta okoznak katartikus, szív-szorító vagy éppen a jogi frázisokat jóval meghaladó (jog)filozófiai elgondolásokat. A kö-tet a két jogász története révén az egyén és a csoport kérdéskörét járja körül. Habár mind Lauterpacht, mind pedig Lemkin különböző módokon sikeresen elmenekül a háború elől, mégis mindketten érintettek – és mindketten más koncepció alapján képzelték el a néme-tekét érintő, háború utáni igazságszolgáltatást. Míg az Angliában leteleplülő Lauterpacht az emberek egyénre szabott, alapvető jogaira helyezte a hangsúlyt az emberiség elleni büntett fogalmának bevezetésével, addig a kalandos körülmények között a Szovjetunió-n és Japánon keresztül az USA-ba menekülő, kollégájánál jóval szenvedélyesebb és impul-zívabb Lemkin a különböző embercsoportok védelmét tartotta elengedhetetlennek, és a háború után is arra koncentrált, hogy a népiirtás büntetőjogi kategóriává váljon, hiszen nézete szerint számtalan országban indítanak támadást komplett vallási, faji csoportok ellen, azok teljes kiirtását megcélózva. Habár a két jogász a nürnbergi per előtt legfeljebb hallomásból ismerte egymást (közben is inkább csak egymás szövegein keresztül) – annak dacára, hogy ifjú korukban Leonnal együtt Lvivben éltek –, a kettőjük közötti alapvető nézeteltérés végigkíséri a szöveget. Jóllehet Sands szerint az idők során a népiirtás fogal-ma végül kiemelkedett a háborús bűnökét vizsgáló esetek során, szövegéből kitűnik, hogy ő inkább Lauterpacht koncepcióját tartja előnyösebbnek, ez azonban nem jelenti azt, hogy részrehajló lenne. Mind Lauterpacht, mind pedig Lemkin életútját a lehető legpon-

tosabban, hiteles dokumentumokon keresztül ismerteti, pályájuk pedig a nürnbergi pert taglaló fejezetben keresztezi egymást, igaz, csupán szakmailag.

A történet e pontján ütköznek a legsűrűbben a megismert szereplők életútjai. Míg Lauterpacht és büntetőjogi koncepciója kitüntetett szerepet kapott az évszázad egyik legfontosabb tárgyalása során, addig Lemkin elgondolása mindössze néhány alkalommal került elő, és végül a tárgyalást lezáró beszédekben se neveztek népirtásnak a németek által elkövetett bűnöket. Arról nem is beszélve, hogy míg Lauterpacht helyet kapott a vádat alkotó jogi csapatban, Lemkin – főleg túlbuzgalmának köszönhetően – a partvonalról kísérte figyelemmel a tárgyalások előmenetelét. Első ránézésre ez „csupán” technikai ellentétnek tűnhet, ám Sands nagyon érzékletesen képes a történet szövetébe integrálni a különböző elnevezések eltérő jogi következményeit. Azzal, hogy Lauterpacht koncepcióját fogadta el a nemzetközi jogászcsoport, egyértelmű üzenetet fogalmaztak meg a nürnbergi perrel kapcsolatban: minden olyan bűn, amit 1939 előtt követtek el (esetenként éppen a szövetségesek), nem képezi tárgyát sem a pernek, sem a pert meghatározó alapfogalmaknak. Ezzel pedig nem csupán a megelőző népirtásokat nem vették számba, de kivonták a németek felelősségét firtató tárgyalássorozatból mindazokat az inzultusokat, személyes tragédiákat, generációkat meghatározó veszteségeket, amelyeket például Leon, Lauterpacht és Lemkin is elszenvettek. Hiszen annak ellenére, hogy a két jogász sikeresen megmenekült a holokauszt elől, családjuk történetét évtizedeken-évszázadokon át végigkísérik az antiszemita inzultusok, míg végül megalázta, kismizmizte őket a Német Birodalom, majd elemesztette őket Auschwitz, Treblinka vagy Majdanek. Lauterpacht személyes tragédiája itt a legélesebb: nem elég, hogy családjának Galíciában maradt tagjai a háború áldozatai lettek, az általa végtelenül tisztelt szabadságjogok tükrében kell mindazokat a személyeket kollégáival egyetemben vizsgálnia, akik felelősek ezekért a tragédiáért. Ezen a ponton válik Hans Frank szerepe még hangsúlyosabbá, hiszen Sands a róla szóló fejezetben már felfedte mindazokat a tetteket és dokumentumokat (a per során is előkerül a saját kezűleg jegyzett több tucat kötetet magába foglaló naplójúteménye), amelyek bizonyítják bűnösségét, ám ekkor neki is ki kell zárnia mindazokat a hatásokat, amelyek, igaz, közvetetten, de az ő életét is befolyásolták. Sands pedig képes megtartani ezt a nézőpontot, és a nürnbergi eseményeket taglaló epizód az, amely vitán felül a leghitelesebben, mégis a legemberibb módon képes bemutatni mindazokat a következményeket, amelyeket a megelőző oldalakon leírt: a holokauszt egyéni tragédiák olyan sorozata, amelyet nem lehet egyetlen tárgyalás útján sem lezárni, megtorolni vagy éppen értelmezni. Leon, Lauterpacht, Lemkin, Niklas és Sands utóélete, családtörténete bizonyítja, hogy a precízen feltárt bizonyítékok értelmezése, rendszerezése és az életutak megírása sem képes kapcsolatot teremteni mindazzal, ami szűken nézve Lvivben, Galíciában, tágabban pedig Európában lezajlott az 1930-as évektől '45-ig.

A *Kelet-nyugati utca* a dokumentumok regénye: nem csupán a jogi akták, beszámolók, vallomások, történeti munkák rendszerezését mutatja be, hanem azt a szélmalomharcot, amely során az egyén megpróbálja utólagosan megteremteni valaki életét, érzéseit, motívációit, indokait, megsárgult iratokon, memoárokon és fényképeken keresztül. Habár a tárgyalások során a legtöbb vádlottat vagy kivégezték (köztük Hans Frankot), vagy életfogytiglanra ítélték, Sands szövegének végkicsengése mégsem hoz elégtételt. A szerző nem került közelebb nagyapjához, akiről emlékeztetőnek mindössze a hátrahagyott antiszemita rendelkezések, iratok és családi képek maradtak, családjából pedig még annyi sem. És hiába derített ki nagyapjáról és családjáról addig ismeretlen tényeket (például papírokon keresztül megismerte az édesanyját kimenekítő hittérítő nőt), az őket övező veszteség mértékét és az ezt okozó terhet sosem tudta egészen átérezni, átvenni. Philippe Sands regénye tehát a dokumentumok kettősségét is hirdeti: levéltári anyagok, rendeletek, memoárok, fényképek száza mutatják meg többek között Lviv zsidóságának virág-

korát és pusztulását, ám mindezek csupán absztrakt tapasztalatot képesek közvetíteni. Ettől függetlenül Sands szövege nem állt meg a felszínnél, hanem a dokumentumokon keresztül arcot adott mind az áldozatoknak, mind pedig az elkövetőknek. A kötet talán legnagyobb érdeme az, hogy stílusával és személyes hangvételével képes volt túllátni a dokumentumok által hirdetett tényalapú statisztikákon, jogi kategóriákon. Lauterpacht, Lemkin, Leon, de még Hans Frank is emberként jelenik meg a kötet lapjain, a fényképek és egyéb dokumentumok, tanúvallomások valódi gesztusokat, ismerős érzéseket hordoznak, és a visszafordíthatatlan veszteség, düh, továbbá a mérhetetlen gonoszság, cinikus-ság érzéseit hirdetik. Így, habár valamiféle kapcsolatot teremtenek a jelen és a múlt között, ezek a dokumentumok – bármilyen kimeríthetetlennek is tűnik a forrásuk – a hiány jelei is egyben: Sands, habár közelebb került nagyapjához, az áldozatokhoz, illetve az elkövetőkhöz és az utódaikhoz, képtelen átérezni a fájdalmat, felfogni a motivációkat. Maradtak tehát a fényképek, iratok, beszámolók és a Lvivi erdő, amelynek a mélyén a tömegsírban fekszenek a felkutatott dokumentumok rég elfeledett szereplői. A *Kelet-nyugati utca* ezeknek az embereknek az emlékkönyvévé válik: Phillipe Sands megrendítő munkája közelebb hozta hozzánk ezeket az elmosódott, megkopott arcokat, melyek a fényképekről néznek ránk, és felfedte gyilkosaikat is, akiknek nem volt más céljuk, mint hogy ezek az arcok soha többé ne legyenek láthatók. A *Kelet-nyugati utcának* ez az aspektusa pedig talán a legtöbb, amit hasonló műfajú műtől elvárhatunk, és felidézi Amir Guttfreund *A mi holokausztunk* című regénye egyik szereplőjének gondolatát: „A holokauszt nem volt rendkívüli. Hétköznapi emberek hajtották végre, és hétköznapi emberek voltak az áldozatai”. Ezeknek az embereknek a krónikája ez a nagy ívű mű.

JELENKOR

magazin 2021

Röhrig Géza

regényrészlete

PRÓZA

Bán Zsófia
Darvasi László
Fodor Jánka
Halász Rita
Harag Anita
Hetényi Zsuzsa
Puskás Panni
Szvoren Edina

VERS

Bertók László
Fehér Renátó
Turi Tímea

INTERJÚ

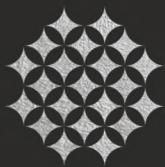
Bősze Ádám
Cseri László
Rohr Róbert
Tompa Andrea

KÜLFÖLD

Havasréti József
P. Müller Péter

JELENKOR-ELŐFIZETÉSÉRT AJÁNDÉKMAGAZIN!

Első alkalommal jelenik meg a *Jelenkor* rendhagyó, színes, 84 oldalas magazinja. A hagyományteremtés szándékával létrehozott, évente egyszer megjelenő kiadványt automatikusan postázzuk mindazok számára, akik 2021-ben egy teljes évre előfizetik szerkesztőségünkön keresztül a *Jelenkor* folyóiratot.



ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGVED



10% kedvezmény pécsieknek
a Zsolnay porcelántermékek,
étkészletek, ékszerek
és ezin áruk árából.

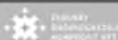
Pécs, Felsővámház u. 52.
Zsolnay Kulturális Negyed
Kézműves Boltok Utcája
Nyitva: kedd–vasárnap: 09.00–17.00-ig

zsolnayshop@zsn.hu • Tel: 72 500 385

www.zsolnaynegyed.hu



PÉCSI SOR
PRÉMIUM LAGER



KRÓNIKA

MÉSZÖLY-CENTENÁRIUM. Mészöly Miklós születésének századik évfordulója alkalmából koszorúzást tartottak Szekszárdon az író emléktáblájánál. Beszédet mondott *Szolláth Dávid*, Mészöly legújabb monográfusa, a *Jelenkort Ágoston Zoltán* képviselte.

*

ONLINE LAPSZÁMBEMUTATÓ. Lapzártánk után, január 27-én kerül sor a *Jelenkor* januári számának a Mészöly Miklós-összeállítást középpontba helyező online bemutatójára. A program résztvevői *Ágoston Zoltán* és *Székely András*, a Mészöly Miklós Egyesület alelnöke, továbbá a szám szerzői, *Bazsányi Sándor*, *Bencsik Orsolya*, *Darvasi László*, *Kukorelly Endre*, *Móser Zoltán*, *P. Simon Attila* és *Szolláth Dávid*, valamint a felkért hozzászólók, *Károlyi Csaba*, *Márjánovics Diána* és *Vásári Melinda*.

*

ÁTLÁTSZÓ HANG. A számos programnak helyt adó újjenei fesztivált online közvetítéssel ren-

dezték meg január 8-a és 17-e között Budapesten. A rendezvényről *Szatmári Áron* írt beszámolót honlapunkon (www.jelenkor.net). A programok java része online visszanezhető.

*

MAGYAR KULTÚRA NAPJA. A Pannon Filharmonikusok január 22-én adott online közvetített koncertet a pécsi Kodály Központban Bánfalvi Zoltán, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Veress Sándor műveiből. Vezényelt *Varga Gilbert*, gondokán közreműködött *Bogányi Tibor*.

*

BAUMGARTEN-EMLEKDJÍ. Idén a Baumgarten Emlékdíjat *Báthori Csaba*, *Bodor Ádám*, *Garaczi László*, *Margócsy István*, *Selyem Zsuzsa*, *Szijj Ferenc*, *Takáts József* és *Tompa Andrea* részére ítélték oda. A Baumgarten Emlékjutalom díjazottjai *Berta Ádám*, *Hermann Veronika*, *Kalász Orsolya*, *Németh Zoltán*, *Sipos Balázs*, *Ela Sobolewska* és *Szolláth Dávid*.

Szerzőink

- Louise Glück (1943) – Nobel-díjas amerikai költő.
Gerevich András (1976) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Gyukics Gábor (1958) – költő, műfordító, Szegeden él.
Branczeiz Anna (1990) – irodalomtörténész, kritikus, költő, Pécsen él.
Gyórfy Ákos (1976) – költő, író, Börzsönyligeten él.
Mesterházy Balázs (1974) – költő, Budapesten él.
Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.
Milbacher Róbert (1971) – irodalomtörténész, író, Kővágószőlősen él.
Fodor Janka (1987) – író, nyelvtanár, Oslóban él.
Barna Imre (1951) – író, műfordító, kritikus, Budapesten él.
Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.
Jánosa Eszter (1989) – költő, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, Londonban él.
Székely Szabolcs (1983) – költő, újságíró, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Fecske Csaba (1948) – költő, Arnóton él.
Balogh Magdolna (1959) – irodalomtörténész, komparatista, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Budapesten él.
Jozef Tancer (1975) – nyelvész, germanista, a pozsonyi Komenský Tudományegyetem tanszékvezető tanára, Pozsonyban él.
Standeisky Éva (1948) – történész, irodalomtörténész, Budapesten él.
Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.
Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, Pécsen él.
Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.
Fenyő Dániel (1996) – a PTE BTK magyar-történelem szakos hallgatója, Pécsen él.
Németh Ákos (1981) – irodalomtörténész, szerkesztő, Pécsen él.
Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Venyersán Dávid (1992) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola doktorandusza, Pécsen él.

SZÍNES MŰMELLÉKLET

Füzi István enteriőrfotói a *Variációk a Színes városhoz – Zománcművészeti kísérletek*
Bonyhád [1967–1972] című kiállításról

Ficzek Ferenc: Cím nélkül, 1970 körül

Hopp-Halász Károly: Cím nélkül, 1969

Kismányoky Károly: Cím nélkül, 1970

Pinczehelyi Sándor: Cím nélkül, 1970

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ZÁVADA PÁL: Nagyvárad, Berlin (*regényrészlet*) 233
FEKETE VINCE verse 241
MESTERHÁZI MÓNICA versei 246
SZALAY ZOLTÁN: Agykontroll (*novella*) 248
RÓHRIG ESZTER: Alliance (*novella*) 255
NAGY GERZSON: Öreglány (*novella*) 260
VÖRÖS ISTVÁN versei 264
RÉKAI ANETT versei 267
TOROCZKAY ANDRÁS versei 270
MÉHES KÁROLY versei 273
ANDRÁS LÁSZLÓ – BABICZKY TIBOR versei 275
ALEKSZANDR PUSKIN versei 278
SOPRONI ANDRÁS: Orosz táj, orosz ecsettel (*fordítói utószó*) 281
HALASI ZOLTÁN: A fényruha (*Bevezető a Gyöngyhimnuszhoz*) 282
ISMERETLEN SZÍR SZERZŐ: Gyöngyhimnusz 283

*

- PILINSZKY JÁNOS kiadatlan leveleiből 288
BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: Radnóti Miklós és az őszi sör (*Egy reklámversről*) 297
ERICH FRIED: Minden dolog mértéktelensége (*részletek*) 306
WEISS JÁNOS: Fordítói utószó 309

*

- BALAJTHY ÁGNES: Sűrű vidék (*Szálinger Balázs: Al-dunai álom*) 311
SZÉNÁSI ZOLTÁN: A hétköznapiság mélyszerkezete (*Bakos Gyöngyi: Nyolcszáz utca gyalog*) 315
DOMSA ZSÓFIA: „Épp csak a hátukat látjuk” (*Tor Ulven: Türelem*) 320
THOMKA BEÁTA: Szenzuális fikció: Ali Smith prózája (*Ali Smith: Hogy lehetnél mindkettő; Ősz*) 326
GYÜRKY KATALIN: Bach meséi (*Guzel Jahina: A Volga gyermekei*) 330

*

- CSIGI PÉTER: A felkészültség ritkán bosszulja meg magát (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 334

2021

MARCIUS

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Z Á V A D A P Á L

Nagyvárad, Berlin

részlet

2

1

Hogy hősünk hátat fordít Nagyváradnak,
ott buzgólkodik máris Lucifer.

– Te mit keresel itt? Tán kértelek, hogy
vezess, vezess...?! – De lám, az ördög is
arra hibáz rá, mint legvonzóbb célra
és helyszínre, amelyre Ádám – nem
véletlenül?, taláalomra? – rábukkan.

– Ha van ma eszme, mely küzdést kíván
és diszharmóniát, mely új erőt szül
és új világot ad, egy ötvözet:
a nacionális szocializmus –
jelenti diadallal Lucifer.

– A szociál...? – Ha nemzeti, csak akkor!
– A náció...? – A náci isteni!

2

Így kérdez Ádám, s így felel az ördög.
– Na és az istenhit? – Hát az passzé! –
Egy villámlás – ez most az Úr – s mennydörgés:
– Lucifer, azt ne hidd, hogy nem hallom!
– Hát pont azért mondom! Tudom, hogy hallod!
A tükröt törd össze, ha sért a kép! –
Lévén bizonyos szint fölött, nem süllyed
bizonyos szint alá. Hallgat az Úr,
de kijelentő módban. Ha én főnök
volnék, kötényem is honnan volna.
Ezt dúdolja, bár mostanában inkább
a Márk-változat lett a kedvence.
Azt, hogy „Imádkozni hamarabb tudtam,
mint beszélni”, szokta idézni is.

3

Harminchétben, ábrándozva, másfélét
olvas Ádám. Lucifert kérdezi:
– A nemzeti szocializmus...? Berlin...?
A lélek ott magában nagy lehet?
– Ki bátor, az velem jöhet. Emlékszel?
A tett halála az okoskodás.
Berlinben ily halálvágy nincs. Tettvágy van
és uralni- meg élniakarás. –
Akkor eldőlt. Nincs már mit fontolgatni,
nem kell senkire várni, s nincs mire.
És hátrahagyhat minden titkot, szégyent.
Mit elmulasztott, jön helyébe más.
– Lucifer, ebben a percben induljunk!
– Nyugtalan szellem! Semmi pihenés?

4

Az ördög ezzel rántja föl a porból
hősünket, s repíti a harmadik
birodalom fővárosába máris.
Úgy, mint a szél, vagy mint a gondolat.
E módszer, amely mesefilmbe illik,
áthidalja, hogy vasútvonalról,
menetrendekről-időkről essen szó.
Kimaradhat az összes állomás,
akárhány szemrevaló esne útba,
nincs útitárs (a poggyászkérdést is
nyugodtan zárójelbe lehet tenni).
Kering kettejünkkel a gondolat
a berlini égben kicsit, majd lassan
a földre száll Ádámmal Lucifer.

5

Magunk is ráközelítünk Berlinre,
s nem fogsz tán, olvasóm, csodálkozni
angyalaink – Orsi, Lenke és Charlie –
kiválasztott megfigyelőhelyén:

A nagy porosz diadaloszlop csúcsán,
az isteni győztes, Gold Elzike
arany szárnyára csücsülve vizsgálják,
milyen Berlin fölött az ég. S a föld
Ádám szerencsés landolása közben,
első tétova léptei alatt.

Míg átsétál a parkon, s pompás autók,
ormótlan szekrényű teherkocsik
meg oldalkocsis motorkerékpárok
közt járdára kell menekülnie...

6

Hősöm illően hosszú pillantást vet
a porig mégsem égett Reichstagra,
s a Brandenburgi kapu felé indul.
Dombormű-képregényeket olvas,
Heraklész tetteit folytatásokban,
s Unter den Linden keletre tekint.
De mint a moziban lesi, hová tűnt
egy árnyas sétatány, két dús hársfasor...
Helyette hófehér sztélé-erdő négy
oszlop-alakzatban a járdákon
s a zsenge faskola-csemeték közt.
Ünnep van feszít, melynek hódol a dísz,
s mindegyik sztéléoszlop csúcsán egy smukk:
horogkereszt vagy birodalmi sas.

7

Elképzelem, milyen lehet a hársak
alatt sétálni, s eljut Nagy Frigyes
(der Alte Fritz) király, hadvezér, költő
s fuvolaművész lovasszobrához.
A monumentalitás megigéző.
Ádám a Vilmos császár-emlékmű
látván ájuldozik. Lovak, fetrengő
oroszlánok, félpucér római
centuriók és harcikocsihajtók.
Narancssárga Merci a Schloss előtt.
A nyeregben, a csúcson a császár ül.
Lova kantárját lenge tunikás,
kemény mellbimbójú, sudár nemtője
fogja marokra, vállán pálmaág.

8

Hősünk az Alexanderplatzon lassan engedi át magán a lüktetést.
Fehérruhás, kesztyűs rendőr vezényli a roppant hangyabolyt. A magasban átrobog egy vonat, mögötte karcsú, hegyes ceruza formájú torony.
Banánárus-ekhósszekér „Együnk több gyümölcsöt!” buzdító felirattal.
Ádám később nyilvános távbeszélőn fölhív egy ismerőst, s ő estére a Weisz-féle magyar csárdába hívja.
Olcsó szállást, jótanácsot s néhány segítőkész barátot ajánl máris.
De sajnós még csupán magyarokat.

9

A Collegium Hungaricumnál nincs is tán jobban fekvő intézet, hisz a Herz-kastély kertjén keresztül látni a múzeumokat – kitűnő hely.
Ádám haverkodik a könyvtárossal, új bölcselőket olvas németül, ismerkedik, de igyekszik kerülni a véndiákok csetepatéit.
Egyiknek Turul-bajtársak fizetnek ösztöndíjat, másoknak meg zsidók.
Emlegetnek adománygyűjtő bálát, hol csont is törött, sérült koponya, hasfalakon siklottak át a pengék, de mára békét forszíroznak csak.

10

A könyvtáros, Raposka Kárli kedvenc pletykái szerint régebben itt nagy keletje volt az elferdültségeknek.
– Az ilyen párok leplezetlenül jártak az utcán meg az intézetben.
De amióta kitudódott, hogy az SA a fiúszerelem fészke, melyet ezért az SS kiirtott, ez roppant tiltott gyümölcsé vált immár. –
Bizony igencsak ügyelnie kell a berlini diákegyesületnek – midőn az echte magyar kultúrát szent missziójaként ápolja hűen –, hogy buzgólkodásán ne essen folt.

11

Raposka Kárli bálelnökként és mint
államtitkárnékat táncoltató,
csinos kis dzsigoló is jól beválik.
De azt pusmogják fess háta mögött,
hogy mint a magyar intézet friss húsát
nem vehették föl csak Heinrich Becker
kultuszminiszter jóváhagyásával.
Aki viszont sokkal szívesebben
lát férfiakat benső házatáján,
ahol a leginkább ragaszkodik
e rábólintási szokásjogához.
Ám azt, hogy Becker kádere volna,
a vezértáncos nevetve tagadja:
– Hagyjál, Ádám, nem vagyok anormál!

12

Hősünk lila berlini noteszébe
jegyezte be Weisz Hugó csárdáját.
A cím: Kommandantenstraße 28.
– Hangsúlyosan magyar-csalogató –
ironizál, s közben paprikáscsirkét
zabál Ernő, a régi jóbarát,
ifjabbik unokabátyja Évának.
Most épp átutazóban van csupán
Berlinben, mert egészen túrhetetlen
ma már a helyzet őszerinte itt.
De minthogy Ádám ezzel nem ért egyet,
sőt, egy kicsit még lelkesedik is
a nácikért, így Ernő nem hajlandó
ezt hallgatni tovább, és elrohan.

13

Ha volna kinek, Ádám megírná azt,
hogy milyen itt a kultúrmisszió
egy echte magyar népizenekarral.
– Egy-két magyar cigány s héber zsvány
a Weisz-féle berlini mulatóból:
kuplé, nóta meg cukros operett,
zsidóhumor, jiddis kabaréviccek.
S a vendiákok elmesélik azt,
mikor egy árjaküllemű bájgúnár,
egy birodalmi Bundführer táncolt
a kosfejű és jelentékeny orrú
Jungreisszel, akinek a profilja
egy virtigli Stürmer-gúnyrajzhoz méltó.
Na ja, azok a régi szép idők!

14

– Évám, gyakran kapom rajta magam, hogy
neked mesélek magamban. De mért
ne írhatnék levelet is, gondoltam.
Remélem, nem bánod, és válaszolsz.
A levélbélyegárus masináról
jutottál eszembe, nyolc pfenniget
kell bedobni, egy kurlit megtekerni,
s már nyalhatjuk is borítékunkra.
Most röviden: Elveszve nem vagyok, mert
sok kedves ismerős segít. De tán
túlságos is körülöttem a nyüzsgés,
elmélyültebben kéne tanulnom.
A filozófia tetszik újabban,
s a németekkel közös sörözés.

15

Ádám eljár meghallgatni Heidegger
Nietzsche-előadásait, melyek
őt annak ellenére nyűgözik le,
hogy porba tiporják a náciakat.
Akiiktől ő titkon sokat remélt, és
nem is hiába, folyton győztek is.
A filozófus állítólag óvta
birodalmát a náci eszméktől,
s mint rektor, csupán taktikából tett pár
gesztust, látszólag engedett nekik.
Ádám meg lelkesedik – a sörkertben
csakúgy, mint a Humboldt egyetemen –
a nemzeti szocializmusért is,
az egzisztencializmusért is.

16

– Egy Flamm nevű, Pestről jött, magát német
öntudatúnak valló kis költő
arról beszélt, mennyire szabaddá vált
Berlinben. Egycsapásra mentesült
otthon besulykolt normáktól, hogy majd itt
nagy levegőjű tágasság nyíljon
meg előtte. Kiállsz a Wannsee-partra,
metsző szélbe, mondja, és bőrdíig
hatol a tudat, az, hogy nem vagy rab. Az,
hogy vágyhatsz több szabályozatlanra,
szédítő varázslatosra és örült
szabadossággal megfertőződött
észjárásra, sőt vakmerően merhetsz
kívánni még akár ördögöt is.

17

– Különbség köztünk persze, hogy ő mindezt
a lelkesültségét megtetézi
egy nagynémet közösség fátumával.
Amellyel ő mint magyar sváb totál
azonosul – az erdélyi szásszal, tót
cipszerrel, cseh Szudéta-némettel
és osztrákkal közösen –, német nyelven.
De hát én is beszélek németül!
Ha úgy esne, velük is érezhetnék
egy román-magyar-zsidó-szász vidék
küldötteként, közös fővárosunkban.
De Flamm szerint a német több, mondjuk
egy tótnál, s nem kéne, hogy ugyanabban
a mondatban legyen a zsidóval.

18

Ádám szívesen kószál a városban.
A Dómnál pillantással exponál,
s az elképzelt fotón két teherautót,
négy BMW-t, öt kerékpárt, három
motort és húsz gyalogost számol össze.
Magát vajon beleszámolja-e?
Az állatkertnél a legfölkapottabb
kerthelyiség előtt – benn zene szól,
táncolnak is – tömeg verődik össze
szombat esténként. Szombat van ma is.
S ő most is egy Évára hasonlító
hölgyet kezdett követni, így jutott
ide. Ám megszólítani nincs mersze.
Jön a lány társasága, beviszik.

19

Hősöm előadást tart egy sörkertben:
– Nos, Martin Heidegger... Ő az, aki
betér a fenomenológiába,
hogymajd kritika tárgyává tegye.
Mint szubjektív idealista ő lesz
az egzisztencializmus atyja.
– Na és az micsoda? – értetlenkednek,
s hogy mi dolga egy ilyen atyának.
– Fogalmakat alkot, ilyesfélétet:
a „lét”, a „létező” és a „semmi”.
Ezek a legfontosabb problémái.
Bár nem tudjuk, hogy mit jelent a „lét”,
de kérdezzünk rá, s máris ott találjuk
magunkat a „van” megértésében.

20

Habár most németül kerül sor erre
a fejtegetésre, de hát mégis
a magyar Flamm Johanna mond pár jó szót.
Pedig még németek is hallgatták...
Egy-két művész, újságírók, tudósok
voltak az asztalnál még távolabb.
Főleg egy Ferdinand Luzzi nevűnek
tetszett a filozofáló Ádám,
mellé is ült, kikérdezte, honnan jött,
mi érdekli, s hogy van-e munkája.
Ő képeket alkot. – De nem mint festő...
Mert mozgóképeket. Operatőr
vagyok. – Ismerős nekem valahonnan,
találkoztunk mi már? – kérdi Ádám.

21

Vasárnap kirándult a Wannsee-partra
a metsző szelet telibe kapni.
A strandon egyszer csak megindult egy kék
csíkos vászonkabin – emberlábbon
és vállon hordható. A tóban mégsem
fürdött senki, Ádám megborzongott.
Sétáján hátrahőkölt, megpillantva
a Kleist-féle páros öngyilkosság
emlékkövét. Később áthajózott még
a túloldalra, sült halat evett,
s addig mászkált, míg egy sorompónál meg
nem állították. Nem tudta, hogy ez
a biztonsági szolgálat villája.
De ott – s a tóparton is – szélcsend volt.

Olasz módra

I. ŐSZ

1

Szokatlan pozícióban, fejjel a bejárati ajtó felé fordulva, féloldalt fekiúdt az ágyon. Talán, hogy lássa az utcára, főútra néző ablakot, érezze a mozgást, hogy van élet, a Mindenség működik, jönnek-mennek az emberek, a szekerek, a biciklik, az autók, és hogy fél szemmel a lenémított televíziót is követhesse, ha valamelyik régi filmjét vagy kedvenc műsorát adnák... Még soha nem éreztem ennyire kiszolgáltatottnak, pizsamában, fehér, pipaszár lábakkal, falfehér arccal, borostásan, szája szélén fehéres habbal; tekintetében rebbenő halálfélelem. Egy doboz nagyon erős multivitamin vittem, teljes hónapnyi adagot...

Három hét múlva jött az üzenet. Egy hétnyi lett volna már csak hátra a vitaminból.

2

Legutoljára nyár elején láttam. A kertben, kedvenc helyén, ahol nyugdíjas napjai jó részét töltötte: ásott, kapált, kaszált; ültetett, gondozott, betakarított. Csak akkor ment be „a házba”, amikor valamilyen sorozata következett, a háromszázvalahányadik rész a Szulejmánból vagy valamelyik dél-amerikai szappanoperából, esetleg valami könnyed, szórakoztató műsor. Amikor a kapu előtt lefékeztem, szóltak, szőcsantival baj van, fekszik, gyengélkedik. Napközben ágyban lenni, lefeküdni nem szokott, esetleg a tévé

előtt, a székben el-elszunyókált kicsit; tett-vett, jött-ment mindig, s ha épp nem kertészkedett, akkor fát vágott, mosott, főzött, takarított, s a „bótbá” ment naponta kétszer-háromszor is; valami mindig kellett. Rányitottam a kapujára, de be volt zárva. Dolgom volt, lekaszálni a fűvet a kertben, egyebek. Az udvaron voltam, amikor a tornácra kivonszolva magát, átkiáltott.

3

Szerettem vele beszélgetni; higgadt, okos, tájékozott, a világ dolgairól tudó ember volt, akihez naponta jártak a falusiak, szomszédok, rokonok, ismerősök ügyes-bajos dolgaikkal, vagy csak virágnézőbe. Nyugdíjazása előtt több mint negyven évig ingázott a harminchat kilométerre levő megyeszékhelyre; reggel ötkor kelt, délután ötre ért haza. Utána még estig és a hétvégeken a kertben, az udvaron tett-vett; vasárnap délelőtt templom, a komáival egy-egy féldeci, „tuggya, csak abból a műanyag poharásból”; ebéd, szieszta, tévé. Nem nősiült meg, élettársa sem volt soha. De a látogatói többsége a falu asszonyaiból állt; csodájára jártak a virágainak, kértek az oltásokból, fűszernövényeiből; egy-egy csokornyí kapor, csombor, leostyán, tárkony – tudták – mindig kerül, és ha sokszor morgolódba is, „ezt ti is meg tudátok termesztetni”, azért mindig adott.

II. NYÁR

4

Közös kutunk volt a két telek között, középen régi, ásott kút, nagy kövekkel kirakva; még az ő apja és az előző lakó, Pál Ignác füvesember apja ásatta. Amióta odakerültünk a faluba, az övével szomszédos házba, bő tizenöt évvel ezelőtt, a hétvégeket, majd a vakációs tavaszokon-nyarakon időnk jó részét ott töltöttük. A kútnál találoztunk leggyakrabban, amikor vízért jött, naponta többször is!, s ha éppen át nem hívtuk enni, kávézni, beszélgetni, általában ennek a

*mélyébe bámultunk, ő túlról, én erről az oldalról
könyökölve szembe egymással. Sokszor órákat is
tartott egy-egy beszélgetésünk; nehezen lehetett
abbahagyni; ha esett, ha fújt, ha nap sütött, nem
számított, a kút eresze jobbról-balról megvédett;
itt is sötétedett ránk nemegyszer, amikor hirtelen
észbe kapott, hogy jaj, már rég megkezdődött a
szériálja, sorozata, az elejét tán el is szalasztotta.*

5

*Habár ő soha nem ivott, vagy csak nagyon ritkán,
akkor is csak keveset, bort szinte semmit, inkább
töményt, az általa kevert „tutti-fruttit”, ahogy
nevezte a feketén beszerzett, kilencvenhat
fokos szeszből készült, többféle gyümölcsön,
epren, málnán, meggyen, áfonyán érlelt saját
italkülönlegességét (ezt töltötte általában a
vendégeinek is), a legelső alkalommal kivételt
tett, és itt, együtt koccintgattunk el egy palack
szülinapi bort, nem sokkal odaköltözésünk után.*

6

*Nemcsak a politika érdekelte, hanem minden,
ami a látókörébe került, az irodalom is, bár egy
kicsit sajnálta, hogy az utóbbi időben ennyire
rákapott a tévére: a gombák, gyógynövények,
csillagászat, orvoslás. Gyerekkorában olvasta
a teljes Mikszáthot, Jókait, és havonta kiolvasta
a folyóiratot, amit rendszeresen szállítottam neki;
be is számolt mindig, hogy mi volt, ami tetszett,
mi az, amit értett, vagy nem, amit kifogásolt, „az
mitől volt vers, Vince úr?”; és elolvasta azokat
a könyveket is, amelyeket kapott, legutoljára a
friss Kossuth-díjas íróét, akinek az élményért,
„mintha az én életem volna, az én családomról
szólna” egy liter szilvapálinkát küldött ajándékba
(„egy kicsi cukor is van benne, mondja meg neki,
nem teljesen tiszta, de eredeti, én főztem”).*

III. TAVASZ

7

Harminckilenc évesen, ott a kút mellett, bortól kicsit euforikus állapotban, ő lett apám helyett az apám, az apapótlék; gyerekeimnek nagyapjuk helyett is a nagyapjuk, aki úgy tudott beszélni velük, akárcsak a felnőttekkel, partnerként, mert annak tekintette őket. Úgy is vitatkozott, érvekkkel; és úgy is, mintha az élete múltna egy-egy ilyen vitán a Cartoon Network kockafejű, beszélő embereitől (micsoda hülyeség!), a Csillag születik „sztárjaiig”, vagy a minden déli kívánság-műsorok dalosaiig: „úgy unom ezt a sok kenternáló vénasszonyt, mé’ nem tesznek oda fiatalokat”, akár a kábeltévés társaság három hónapig tartó, bebetűt „pornókjáig”, „tedd csak a harminchatosra, míg Anna jön, mondja Dénes komám minden este, amikor a tejet hozzák; de mondja meg nekem, Vince úr, hogy ez a sok mocsokság, hogy még ott es megnyalják egymásnak, ez mind megvan valójába’, vagy csak béaggyák ide nekünk, hogy mi jó dolgunkba’ azt nézzük?”

8

De nemcsak apapótlék, hanem minden volt. Esti beszélgetésünk után reggel a kútkáván várt a friss tojás. Szintén a kútkáván várta őt, amikor mentünk, a gyümölcs, ilyen-olyan finomságok, édesség, sütemény, csoki, és ebédkor, estebédkor mindig a meleg étel. Ez volt a mi üzenőpolcunk. Vagy az ajtókilincs, ahová, ha épp nem volt otthon, szatyorban felakasztottunk ezt-azt, ha jön, akkor ott találja. Kulcsa volt a kapunkhoz, és élete legutolsó éveig, amíg el nem nehezedett a teste, hallása meg nem romlott, rendszeresen be is járt, mint egy gondnok. S ha valami baj történt, villám csapott a csűrbe például, hívatott, baj van, Vince úr.

9

(Leszoktatni erről a vinceurazásról soha nem tudtam, pedig próbálkoztam nemegyszer.) Nagy, bütykös ujjaival még egy alkalommal a lerobbant Daciánkat

is megjavította az udvaron; „hát miért dolgoztam én ennyi évet a buszosoknál, Szeredában, ha még egy ennyit sem tudnék megcsinálni”, szabadkozott...

IV. TÉL

10

Nyolcszáz kilométerre a falutól, attól a kápolna melletti dombtól, ahová pár nap múlva őt is kiviszik, ért a hír. Ebéd közben, azon a téren, ahová nagyon szeretett volna eljutni életében legalább egyszer, de soha nem sikerült. Csak a tévéből látta, a könyvekből olvasta. „Ha egyszer én ott megjárhattam volna magamat, nem most, amikor jóval fiatalabb voltam! Amikor még menni tudtam volna, nem lehetett. Most meg hogyan? De azt az épületet, ha látom, a szívem mindig gyorsabban ver, ha hiszi, ha nem...”

11

Hazafelé megállok az újságárusnál. Nem a napi- meg hetilapokat, nem a folyóiratokat nézem. A keresztretjtvény-füzetekre esik a tekintetem. Olasz módra, azokat szerette a leginkább. A teljesen üres négyzethálósakat. Tulajdonképpen a legnehezebb típust, ahol a számozást és a fekete kockákat neki kellett kitalálnia. Mint az életét is, eddig!, amit élt: ezt a Teljes életet. Innen vittem neki mindig, „az olcsókat válassza, a tavalyiakat, vagy a még régebbieket, azok nekem jók”.

12

Állok a pult előtt most is, mint annyiszor, amikor hazautazás előtt neki válogattam, és úgy teszek, mintha tényleg utazhatnék, és nem kellene tizennégy napos „carantinában” töltenem a következő időt; úgy teszek, mintha haza, mintha volna még, hova, mintha lenne otthon még; lapozok, és nézem a teljes oldalnyi fehér négyzeteket, csupa vízszintes és függőleges üresség. Csupa fehér. Vagy csupa fekete? Fekete-fehér. Fehér-fekete. Vízszintes. Függőleges. A falu. A ház. A kút. A kert. Az úgyások hosszanti és keresztcsíkjai. A hátsó udvar, az első udvar. A kéményének a füstje. A domb. A kápolna. Az Isten háza. Nappal. Éjszaka. És üres minden. Üres –

Vázlatok

*Egy Esprit feliratú piros szatyorban
leadtam a hamvasztásra szánt két lepedőt
családunk szellemében tisztán, vasalatlanul.*

*

*A döbrent embereknek, akik azt mondják,
de hát még pár hete is beszéltem veled,
mondhatnám, hogy ez nem érv, én magam
vittelek a kórházba, és nem volt szó semmiről –*

*

*Mikor a fekete ruhákat válogattam
a divatos üzletben, annyira
nem az öröm sültött rólam,
hogy a biztonsági őr azonnal,
jelentőségteljesen megállt mögöttem,
ahogy minden látható nyomor
nyomába szegődni szoktak.*

*

*Ha hirtelen nem lehet betolni a konyhaszéket,
az azt jelenti, hogy ősz van, ott a macska, és
már majdnem egy éve nem vagy itt.*

*

*Eleinte mindig sebek voltak
a kezemen. A krumplihámozó
pont merőleges az enyémre.
A sütő megégetett. Valami hülye
helyen is egy horzsolás. Másnap
derült ki, ugyanazzal a lenti
fiókkal, ugyanaz a mozdulat.*

*

*A földön feküdtél egy kupacban. Felemeltelek,
és bevittelek valamilyen ágyba. Ezek szerint
álmodok rólad. Mert persze felébredtem.*

Aztán mégis ott álltál egy uszoda kabinja előtt
kék mintás ruhában inkább, mint fürdőruhában,
és mosolyogtál. De hát akkor? Az előbb nem volt
igaz? A vége ugyanaz.

*

Mikor meghaltál, összezuhantak az évek.
Megígértem neked, hogy mindenkire vigyázunk.
Túlélni apámat. Élni még majdnem egy egész
kutyányit, négyötöd macskányit. Hol és hogyan:
túl sok kérdés. Két helyen seholse lakni.
És neked? Fogalmam sincs, hol nem vagy.
A műtét után növekvő, ismeretlen fájdalom,
másnap kiütött, akkor gépek, végre érzéstelenítés.
A tudatod tiszta volt. Akkor mondtuk ezt, hogy
vigyázunk, hiszen még akkor is az épületre
gondoltál: tartóoszlopa. Te sem érthetted, hogy
ennyi volt, soha többé semmit nem tudsz meg
senkiről, nem szeretheted a hozzád tartozókat.
Nem viheted a terheket – még mindig inkább,
mint más, mint mi. Hát most mi, huszonegy
hónapja. Begyakoroltuk, milyen volt neked.
Vagy milyen volt a neheze, a vége.
Nem tudnád elképzelni, hogy egyediül maradsz.
Ezt mondtad régen. Nem kellett: leépiülni se,
se hosszan, ép ésszel kiszolgáltatva lenni másnak.
Mikor a kórházba mentél, átmenetileg
odaköltöztem segíteni. Kinyílt egy zárójel,
nekem. Aztán nem jöttél haza.

*

Megértették, hogy elmész, nem örültek.
Érezték az izgalmat, jövés-menést.
Kimaradt egy séta, késett a vacsora.
Aztán a sokkal rosszabb várakozást,
idegességet, hallgatást, kései távozást.
A képen az egyik a szék alatt, a másik
az oldalával ér hozzá, fekszenek
nyitott szemmel. És harmadnap is
teljesen jól felfogták. Megszűnt
a várakozás. Aztán az üres ruhák
kórházszága. Túl sok idegen. A képen
a kutya az oldalán, előtte egy játékkutya.

Agykontroll

Tízéves voltam, amikor apám elkezdett az agykontrollal foglalkozni. Nem sokkal előtte bocsátották őt el a kisállat-kereskedésből, és mivel ezzel megszűnt az egyetlen bevételi forrásunk, az anyámnak kellett munkába állnia. Egy ideig nézegette a hirdetések, bekeretezett egyet-egyét, de sokáig nem ment el egyetlen interjúra sem. Az apám mindig azt mondogatta korábban, hogy az anyámnak soha nem kell majd dolgoznia, mert a betevő biztosítása a családapa dolga, és az anyámnak vigyáznia kell a szépségére. Az anyám talán arra várt most is, hogy ezt megismételje, elkobozza tőle az újságokat, és kijelentse, hogy a család jövője szilárd alapokon nyugszik, ő csak törődjön a szépségével. Hetek múltán végül állást vállalt egy fővárosi vendéglőben, volt valami rendes neve is, de odahaza csak úgy emlegettük a helyet, Libavacsora. Úgy tűnt, mindenki elégedett ezzel a megoldással, amibe csak az zavart be, hogy megérkezett Vadnai Elemér.

Azzal kezdődött, hogy szombat délelőttönként az apám eljárt az egyik vendéglőbe, ahol „az emberi lélek rejtelmeiről” szóló előadásokat tartott egy férfi, akiről annyit lehetett tudni, hogy magyarországi kutató és üzletember, és szép szabatos beszédével ámulatba ejtett mindenkit a kisvárosban. Úgy mondták, olyan magyarosan tudja kifejezni magát. Részletes kérdőívet töltetett ki az előadások résztvevőivel, amelyben csupa vicces dologra kellett válaszolni, mint például hogy félünk-e a bohócoktól, szoktunk-e varangyokkal álmodni, vagy hogy kinek szurkolunk a *Tom és Jerry*ben. Vadnai Elemér, mert így hívták ezt a kortalan arcú férfit, kissé kopott, mégis elegánsnak tűnő zakóban állt ki az emberek elé hétről hétre, és egy-két előadásra apám engem is magával vitt. Vadnai engem göndör hajával és szenvedélyes gesztikulációjával kicsit Friderikusz Sándorra emlékeztetett, de ezt nem mertem elárulni az apámnak, mert ő nagy lelkesedéssel beszélt róla, míg Friderikuszt olcsó pojácának tartotta. Vadnai előadásaiból nem sokat értettem, de valami olyasmiről beszélt, hogy eljött az ideje az elménk felszabadításának, mert hiába ismerjük már a tengerek mélyét és a távoli galaxisokat, hiába látunk el az óriásteleszkópokkal sok fényévnyi távolságra, a saját agyunkról vajmi keveset tudunk. Legalábbis eddig így volt, de az ő vadonatúj, Indiából és Kínából származó módszerei mindent megváltoztatnak.

Olyan idők voltak ezek, amikor sokat beszéltek a változásról. Az apám is a változások híve volt, részt vett a Független Magyar Kezdeményezés helyi szervezetének megalapításában, és mindig egyszerre végtelenül büszkén és végtelenül sértődötten beszélt róla, hogyan szorították őt ki a politikából az első szabad választások előtt. Tízéves koromban már pontosan tudtam, hogy a magyarok megelőzték a forradalommal a szlovákokat, mármint a szlovákiai magyarok, mert az FMK már egy nappal a prágai diáktüntetések után megalakult Vágsellyén, valami szülinapi buliban, amikor a szlovákok még nem tértek maguk-

hoz a döbbenetből, hogy itt most tényleg eljöhet az a bizonyos változás. Az apám politikai karrierje azoknak a helyi potentátoknak köszönhetően bukott meg, akik elég gyorsan átnyargaltak a kommunistáktól az FMK-ba, és a tapasztalataikkal kérkedve kinyomtak minden újoncot. Az apám ezek után felhagyott minden közéleti tevékenységével, visszavonult otthoni magányába, és sokat bújt azokat az elnyútt, régi könyveit, amelyeket évekkal azelőtt kölcsönzött ki a városi könyvtárból, és elfelejtette őket visszavinni. Szerencsére a forradalom után a könyvtári tartozások jegyzékét is törölték. Az apám ekkor vállalt munkát az újonnan nyílt helyi kisállat-kereskedésben, ahol egészen tűrhetően megfizették, úgyhogy anyámnak tényleg nem kellett állást vállalnia, csak a szabadidejében varrogatott egy kis mellékesért. Az apám azt mondogatta, sokat tanul a ketrecbe zárt kis állatkáktól, mert azok nem tudnak hazudni. Minden érzelmük igaz, és ha belenézünk a szemükbe, lelátni egyenesen a lelkükig. Ezeknek az állatkáknak ugyanis van lelkük, bárki bármit állítson is, mert vannak érzelmeik, és a szeretetük és ragaszkodásuk igazabb, mint sok emberé. Az apám azt mondta, mindegyik kisállatával bensőséges kapcsolatot ápol, és miután valaki megvásárolja őket, távolról is érzi az állatkák lelki rezdüléseit. Érzi, hogy boldogok-e az új gazdájuknál.

Én is szerettem a kisállat-kereskedésbe járni, jobban, mint Vadnai Elemér előadásaira. Abban az apámnak teljesen igaza volt, hogy a kisállatok tekintete sok emberénél őszintébb; a Vadnai Elemérénél például mindenképpen.

Azután kezdett látogatni bennünket, hogy az anyám egyre több időt töltött Pozsonyban a Libavacsorában. Eleinte csak hétköznap kellett mennie, de ahogy beindult az őszi szezón, már hétvégén is hívták, és ő azt mondogatta, ez jó jel, mert ezek szerint megbíznak benne. Az apám elgondolkodva bólogatott, és kijelentette, meghívta hozzánk Elemért szombatra, és sajnálja, hogy az anyám nem találkozhat vele. Előbb-utóbb találkozniuk kell, mert ez az Elemér hihetetlenül bölcs ember, és nagy dolog, hogy személyesen ellátogat hozzánk. Az anyám közömbösen reagált, vagy talán nem is reagált sehogy, engem pedig természetesen senki nem kérdezett.

Vadnai, akit nekem Elemér bácsinak kellett szólítanom, nagy hangon magyarázott a nappalinkban, mintha itt is előadást tartana. Úgy irányította apámat, mint egy önelégült karmester. Amikor lazább mozdulatot tett, akkor apám halványan felnevetett, amikor ugyanezt gyorsabban megismételte, apám harsogó hahotázásban tört ki. Megtorpanására apám is megkomolyodott, és szinte bémultan nézett maga elé. Most sem értettem túl sokat abból, amiket Vadnai mondott, csak foszlányokat csíptem el, sokat beszélt egy bizonyos Jungról, akit ő forradalmian újszerűen értelmezett, mert szerinte ez a Jung túlságosan szigorú keretek közé szorította az elménket, és ő, Vadnai, újra megvizsgálta azokat a keleti tanokat, amelyekből Jung merített, és rájött, hogy a svájci mester sok ponton primitív félrefordítások csapdájába sétált bele. Így aztán Vadnai rámutatott, hogy a szimbólumok korántsem annyira fontosak, ahogy azt Jung gondolta, mert sokkal fontosabb, hogy kiszabadítsuk a tudatunkat a szimbólumok szorításából, és ha ez sikerül, már nem a szimbólumok fogják irányítani az elménket, hanem az elménk fogja uralni a szimbólumokat. Az apám megigézve bólogatott, és töltött Elemér bácsinak még egy pohárka Unicumot.

Vadnai kizárólag Unicumot ivott, amit nálunk nem lehetett kapni, ezért apám volt főnökén, a kisállat-kereskedés tulaján keresztül szerezte be, akinek a fia az ELTE-re járt pszichológia szakra, hetente-kéthetente látogatott haza, és ő szállította apámnak az italt. Hétfőként az egész lakás gyomorkeserűszagtól bűzlött, és amikor tehettem, elsétáltam a kisállat-kereskedés felé, hogy jó mélyen magamba szívjam az onnan kiszűrődő hörcsögszagot, ami a régi apámra emlékeztetett.

Vadnai könyvekkel, magnókazettákkal és VHS-ekkel halmozta el az apámat, aki hétfőként kölcsönkérte a szomszédék videóját, nehogy a Vadnai azt higgye, nekünk nincs, és miután a Vadnai elment, az apám egész este a videóműsorokat bámulta, amelyekben lassú, furcsa zenére mély hangú próféták magyaráztak hosszasan és álmosítóan az elme működéséről. Az apám azt mondta, Elemér bácsi nagy dolgokat tanít neki, és mindennek hamarosan mi is hasznát vehetjük, és fel kell rá készülnünk, hogy a jövő semmiben sem fog hasonlítani erre az ostoba és vaksi jelenre, amiben most élünk.

Az apám már akkor is Vadnai kazettáit hallgatta, amikor az anyám otthon volt, és nem érdeklődött, mi volt a Libavacsorában, pedig az anyám néha belekezdett egy-egy történetbe, de mindig félbe kellett őket szakítania, mert az apám sugárzó arccal kezdett Vadnairól és az ő tanairól beszélni. Meg kell ismerkedniük, győzködte az anyámat, és győzködte, hogy vegyen ki pár nap szabadságot a hétfőre, és menjenek el Vadnaival egy turnéra, Komárom, Újvár, Párkány, Ipolyság, minden fontosabb városkában lefoglalta már a helyszínt, és elviszi őket a vadonatúj furgonjában. Az anyám visszautasította, most van a főszezon, ha most szabadságot kérne, egyrészt ugrana egy rakás borralaló, másrészt megrendülne benne a főnökei bizalma. Ezzel a témát lezárták, de a feszültség ott remegett a konyhaasztal fölött.

Az valahogy sosem merült fel, hogy az anyámat meglátogassuk a Libavacsorában, pedig én szívesen mentem volna, mert mindig olyan megkapóan beszélt róla. Nem is annyira magáról a vendéglőről, hanem a környezetéről. A belvárosban volt, a Komenský Egyetem mellett, amelynek az épületét már én is ismerem, fel-feltűnt a Markíza híradójában, volt valami vonzó az ormótlanságában, és a színe olyan volt, mintha homokkőből építették volna. A főépület mellett, közelebb a Dunához, állt egy másik, amelynek lágy kék színűek voltak a falai, és ez törékenyebbé, légiesebbé tette, és az anyám azt szokta mondani, néha e körül az épület körül sétál, nézegeti az Öreg hidat, és a Dunát, ahogy a sodrása megtörik a híd betonpilléerein. A legszebben viszont egy másik épületről beszélt – ahogy tovább sétált a Duna-parton, ott állt a Szlovák Nemzeti Múzeum palotája, és ezt a palotát egy magas oszlopon álló kőoroszlán őrizte, és amikor több ideje volt, felült a rakparti sétány kőmellvédjére, és ennek az oroszlánnak a tekintetét fűrészte. Azt már csak én tettem hozzá magamban, hogy azt az őszinteséget kereste a kőoroszlán tekintetében, amelyről az apám beszélni szokott, amíg a kisállat-kereskedésben dolgozott. Azt mondta az anyám, kissé otromba talán ez az épület, a múzeumé, ő mégis fenségesnek látja, mert olyan letisztult, nincs benne semmi hókuszpókusz, és mintha az ő gondolatait is megtisztítaná, mindig úgy érzi ezekről a sétákról visszatérve, hogy a gondolatai kristálytiszták, és hogy rend van a fejében.

Próbáltam magam elé képzelni ezt az épületet, és azt gyanítottam, az apám is ezzel próbálkozik azokon a hosszú meditációkon, amelyeket a hálóba bezárkóztva folytatott, Vadnai komor kazettáit hallgatva.

Vadnai persze üzletember is volt, és az egyik szombati látogatása során, amely olyan hosszúra nyúlt, hogy már a második üveg Unicumnak is csak az alján lötyögött valami, felvetette, hogy az apámnak be kellene társulnia hozzá. Elég sokat tud már ahhoz, hogy újabb embereket győzzenek meg, akik aztán megint újabbakat toborozhatnak, és így ezek a forradalmi gondolatok végre eljuthatnak a szélesebb tömegekhez is. Igazi forradalmat ugyanis csak így lehet véghezvinni, és erre apám nagyokat bólogatott, egy veterán forradalmár tapasztalatával. Vadnai azt mondta, ő már kész vagyont áldozott az ügyre, hogy a legeldugottabb magyarlakta területekre is eljuttassa ezt a tudást, és úgy érzi, a szlovákiai magyarok azért is különösen alkalmasak arra, hogy a körükben terjesszék a tant, mert modernebbek az összes többi magyar közösségnél. Komenský és Masaryk hatása nem múlt el nyomtalanul ezeken a végeken, kiabálta Vadnai, és már szétterült a kanapénkon, de még mutogatott apámnak, hogy nyugodtan töltsön neki. Nekik modernül gondolkodó hallgatókra van szükségük, ordította Vadnai, olyanokra, mint az apám vagy mint ez a gyerek, mutatott felém, aki ott álltam a nappali ajtajában, és Vadnai intett, hogy menjek közelebb nyugodtan, nem harap ő, hadd simogassa meg a buksimat, de én nem léptem közelebb, és amikor fel akart állni, hogy odalépjen hozzám, visszazuhant a kanapéra, a lábai az égnek meredtek, és furcsa horkanásokat hallatott. Aznap éjjel ott aludt nálunk, a kanapén, és a hortyogása beszivárgott zűrzavaros álmaimba, amelyekből reggelre csak rossz szájíz és csatakos izzadság maradt.

Az anyám másnap este ért haza, és láttam rajta, hogy érzi Vadnai szagát a házban, de nem tárta ki szélesre az ablakokat, mert hűvös volt az este. Grillcsirkét hozott vacsorára Pozsonyból, és az apám ragaszkodott hozzá, hogy felbontson egy üveg fehérbort mellé, de az anyám nem kért belőle, így az apám egyedül kortyolgatta. Az apám a vacsora végén állt elő a nagy tervvel, hogy kitalálta, hogyan fektesse be a Líbiából megmaradt megtakarítását. Egyéves voltam, amikor az apám félévre kiment Líbiába a barátaival, mert az ottani rezsim akkorig barátkozott az ittenivel, és sok kelet-európai vendégmunkást hívtak mindenféle építkezésekre. Többen is kimentek a városunkból, fiatal férfiak, akiknek akkor Líbia volt a fényűző Nyugat, és az apám gyakran elmondta, hogy ezt a házat se építhettük volna fel a líbiaiak nélkül. Úgy is mondta néha, hogy ez a Kadhafi háza, mert így hívták a líbiai elnököt, de az anyám ezt sosem hallotta szívesen, és mindig hozzátette, hogy ő nem akar egy közönséges terroristával osztozni az otthonán. A líbiai pénz egy része azóta a bankban pihent, mert az apám ragaszkodott az elképzeléséhez, hogy jön majd egyszer egy isteni szikra, és úgy fekteti be azt a pénzt, hogy aztán életük végéig lógathatják a lábukat gondtalanul. Most itt a nagy pillanat, mondta a vasárnapi vacsora végén, mert az Elemér felajánlotta, hogy társuljunk be – így mondta, többes számban, mert ő ezt családi biznisznek képzelte. A meglepetést a végére tartogatta, mert kibökte, hogy már volt a bankban, kivette a pénzt, és a következő szombaton Vadnai magával hozza az ügyvédjét, hogy kitöltsék az iratokat. Ezzel véget ér a sanyarúság, mondta az apám, és nem kell többé semelyikünknek sem megalázkod-

nunk olyan helyeken, mint ez a Libavacsora. Az anyám csak hümmögött egyet, és nekifogott mosogatni.

Az üzlet beindult, és Vadnai akkortól már hétköznapi is meg-megjelent, alkoholgőzősen, éhesen-szomjasan, és mentek apámmal valamelyik vendéglőbe, és apám vigyorogva tántorgott haza, ledőlt a tévé elé, és bekapcsolta a videót, mert volt már egy céges videónk, és miután én elvonultam a szobámba, az agykontrollos próféták monoton mormolása helyett fülledt női lihegést hallottam kiszűrődni a nappaliból. Az anyám már esti műszakokat is vállalt, kibérelt egy kis garzont Pozsonyban, és egyre kevesebbet járt haza, volt, hogy egy egész hétig nem mutatkozott. Eleinte még felhívott délutánonként, hogy a suliról érdeklődjön, és karácsonyra hazajött, de a szilvesztert már kettesben töltöttük apámmal, aki este tízkor kidőlt a tévé előtt. Betakartam, és egyedül néztem tovább a *Szeszélyes évszakokat*, amíg az íztelen gyerekpezsgővel eltelve el nem bóbiskoltam én is.

Az apám idegességéből sejtettem, hogy semmi más célja nincs ezzel az egészszel, csak az anyámhoz akar közelebb kerülni. Persze nagyon rossz módszert választott, mint általában. Valahogy ebben rejlett a tehetsége, ebben a félrecsúszottságában. Ahogy mindig tévovázás nélkül, csalhatatlanul mellényúlt.

Olykor majdnem rákérdeztem nála, mit csinál az anyám egyedül a fővárosban, nélkülünk. Aztán rájöttem, ő sem tudja, és éppen ezért ez a kapkodás, ez a fejetlenség, ami teljesen eluralta őt. És nem értettem, akkor miért nem hívja őt egyszerűen fel, és kérdezi meg, hogy hol van, mit csinál, és miért nem jön haza végre. De ezt nem mondhattam el neki, mert soha nem ért rá az efféle gyerekeségekre.

Ha elég ügyesek vagyunk, ez a technika hozzásegít bennünket, hogy mások szemével lássunk, mondta az apám. Egy január végi délután volt, és az apám arra kért, feküdjek le az ágyamra, mert szeretne mutatni valamit. Más szemével látni. Olyan, mintha belebújhatnánk másvalaki bőrébe, és akárhol van a világon, mondjuk Japánban vagy épp egy úrsiklóban kering a Föld körül, mi azt látjuk, amit ő. És ha még türelmesebbek, alázatosabbak és figyelmesebbek vagyunk, folytatta, átvehetjük az irányítást bárki elméje felett, és azt fogja tenni, amit mi diktálunk neki. Ezzel persze nagyon csínján kell bánni, tette hozzá, és nehogy azt gondoljam, olyan ez, mint a filmekben, hogy bárkit úgy irányíthatunk, akár egy robotot. Ez egy finommechanizmus, és azzal, akinek az elméjére rákapcsolódunk, olyan érzéki viszonyban kell lennünk, mint két balett-táncosnak. Azzal bekapcsolta az ágyam mellé készített magnót, és megszólalt az idegesítő, baljós zene, amely a hálóból szokott kiszűrődni a meditációs gyakorlatai során. Most pedig hunyjam le a szemem, mondta, és gondoljak valami szépre, valami barátságosra. Először a kisállat-kereskedésre gondoltam, aztán a Szlovák Nemzeti Múzeumra és az előtte őrködő kőoroszlánra. Amikor azt láttam, hogy a fenevad tekintete megelevenedik, éreztem, elnyom az álom.

Az apám aggódó arcának látványára ébredtem. Sokáig nem szólt semmit, és olyan rémült képet vágott, mintha valami súlyos betegségből épültem volna fel hirtelen, amelybe bármikor visszazuhanhatok. Hát itt vagy, mondta, és megsimogatta az arcomat. Gyomorkeserű bűze csapott meg, ahogy kinyitotta a száját. Hát itt vagy, ismételte meg. Hol vagyok, kérdeztem, pedig jól tudtam, hogy az

ágyamban fekszem. Mi történt, kérdeztem, mert tényleg olyan érzésem volt, mintha lemaradtam volna valamiről. Még egyszer megsimogatta az arcomat, hideg és érdes volt az érintése. Olyan vizenyős, homályos volt a tekintete, mint Vadnainak a szombat délutáni szeánszaikon. Alig ismertem rá. Csak aludtál, mondta elcsukló hangon, csak aludtál, és hálistennek megint itt vagy.

Később elárulta, hogy bele akart bújni a fejembe. Eddig még senkin nem próbálhatta ki azt a temérdek tudást, amelyet az elmúlt hónapokban Vadnai előadásaiából és kazettáiról elsajátított. Amikor viszont elaltatott, úgy érezte, hiba történt, letévedt a helyes mentális ösvényről, ahogy fogalmazott, és kicsúszott a kezéből az irányítás. Az elmém gazdátlanul bolyongott a senki földjének sivatagában, és ő attól tartott, örökre ott ragadhat. Attól tartott, soha nem ébrednek fel többé. Na de mégis meddig aludtam, kérdeztem, amire ő titokzatosan rám pillantott, majd lesütötte a szemét, és azt mondta, a fő, hogy visszatértem.

Az utazások, a hangos telefonálások lassacskán ritkulni kezdtek, és Vadnai már nem kedélyesen magyarázott szombatonként, hanem ordítva vádolta az apámat, amiért nem küzd elég elszántan az ügyért, és amiért nem hajlandó áldozatokat hozni. Az apám pedig némán szorongatta a poharát, töltögetett Vadnainak és a másik férfinak, akit Vadnai az ügyvédjeként mutatott be, és aki nem ivott, csak bólogatott, mert ő volt Vadnai sofőrje. Vadnai az övét is megitta. Az apámat már nem vitték magukkal az előadásokra, inkább egy csomó papírt hoztak neki, számlákat, kimutatásokat, amelyeket rendbe kellett raknia, mert ők nem értették ezt a nyakatekert helyi nyelvet, és egy kukkot sem fogtak fel az adóhatóság furcsa leveleiből. Az apám már nem hallgatta a kazettákat, hanem izzadva, a homlokát fogva ült a papírok felett a konyhaasztalnál, és néha arról kérdezgetett, hívott-e az anyám, és mit mondott, mikor jön haza. Csak a fejemet csóváltam, mert az anyám már nem hívott, és azon kaptam magam, hogy azt is kezdem elfelejteni, milyenek egyáltalán az anyám arcvonásai.

Már javában benne jártunk a nyárban, amikor beütött a krach, és az apám már nem izzadva számolgotott a konyhaasztalnál, hanem csak némán fogadta a fenyegető telefonhívásokat, és amikor letette a kagylót, halkan zokogott, azzal sem törődve, hogy a szobám ajtajából bámulom őt. Azt mondogatta, minden rendben lesz, Elemér bácsi nemsokára visszatér, és segít elsimítani ezeket a zűrös ügyeket az adóhatóságokkal. Egyébként is, ez az állam itt Európa fekete lyuka, itt nem lehet vállalkozni, arról nem is beszélve, hogy itt nem lehet forradalmat csinálni. Tudhatta volna, hiszen egyszer már ráfázott. De Elemér bácsi visszatér, ne aggódjak, és kirángat bennünket ebből az átkozott mocsárból.

Csakhogy Elemér bácsi többet nem mutatkozott. Az apám nem érte el telefonon sem őt, sem a jólféült ügyvédjét. Kezdte elveszteni a fejét, az üres unicumos üvegek halomban álltak a konyhasarokban, de újabban már helyi márkákra tért át, mert a volt főnöke azt állította, a fia Németországban folytatja a tanulmányait. És egy nap, miután hazajöttem a suliból, az apám azzal fogadott, persze részeg volt most is, az arca borostás, a haja kócos, búztlótt az izzadságtól, azt mondta, hogy el kell mennünk. Elszámolta magát egy kicsit, és a házunkat elárverezik. Bizony, itt kell hagynunk a Kadhafi rezidenciáját, mondta remegő hangon, de ne aggódjak, már intézett nekünk egy csinos kis lakást Pozsonyban, ahol új életet kezdhetünk. Végre itthagyhathjuk ezt a nyomorult porfészket, és a fővárosban megtalálhatjuk a

számításunkat. Kész a terve, kiáltotta, kész a terve, és most már biztosra megy. Pakoljak, mert másnap indulnunk kell.

Semmit nem tudtam a fővárosról, és az a nyelv, amelyet addig csak az iskolából ismertem, teljesen másképp csengett azoknak az embereknek az ajkáról, akik most hirtelen körülvettek. Csak az vigasztalt, hogy keresztülnéztek rajtam, nem érdekelttem őket, így járhattam a saját utamat, anélkül, hogy bárki is kérdőre vont volna. Ismerős illatok és formák után kutattam, olyanok után, amelyekhez közöm lehetett, mert én nem akartam új életet kezdeni. Az apám a Volkswagenben kapott munkát, nagyon elégedett volt, és bár az új lakásba is magával hozta a könyveket és kazet-tákat, amelyeket Vadnaitól kapott, nem láttam, hogy hozzájuk nyúlt volna, és már nem zárkózott be a szobájába sem meditálni. Elkortyolgatott egy-egy sört esténként a tévé előtt, és elszundított; már a saját elméje irányításáról is lemondott.

Rendszeresen kijártam az oroszlánhoz, mert fel akartam fedezni a szemében azt az elevenséget, amelyről anyám szokott beszélni. Nem sikerült; mintha benne ragadt volna azokban a régi történetekben. Mintha minden megváltozott volna, amióta azon a furcsa délutánon bódultan ébredtem, az apám aggódó arcával a fejem fölött. Az a bódulat, amely akkor úrrá lett rajtam, azóta velem tartott, elkísért a fővárosba, és furcsán elhomályosította a látásomat.

Ezért nem ismerhettem fel őt sem.

Több mint egy év telt el, amikor megpillantottam azt a nőt a Duna-parton, a múzeum felé tartva. Nem tudom, honnan bukkant elő, egyszeriben csak ott termett mellettem, hosszú, majdnem földig érő ballonkabátban, divatos frizurával, kifestve, fiatalosan, és megelőzött a sétányon, majd ahogy előttem lépdelt, viszszapillantott rám, nem úgy, ahogy egy vadidegenre néz az ember, de nem is úgy, ahogy egy ismerősre, inkább, ahogy egy gyámoltalan kisállatra. Bizonytalan félmosoly villant meg az arcán, de azonnal el is illant. Továbbhaladt, jobbra fordult a múzeumnál, és amikor odaértem a sarokhoz, már sehol sem láttam.

Akár az anyám is lehetett volna.

Alliance

Befordult a Boulevard Raspailra. Zsebében szorongatta a metróban készített gyorsfényképet. Fél órát elvesztegetett, mire önállóan sikerült előállítania a fotót, sosem látott még ilyen masinát, otthon igazolványképet kizárólag az Ofotértnben lehetett csináltatni. Kitöltötte a tudásfelmérő tesztet, kezdő csoportba került, befizette a 735 frank tandíjat és átvette a diákigazolványát. Annak ellenére, hogy nagy volt a hangzavar és sokan zsúfolódtak össze a teremben, hamar elintézte a formáságokat, és másnap már el is kezdődött a franciatanulás. Az iskolaépület – elegáns, III. Napóleon korabeli bérház –, az Alliance Française a Montparnasse és a Saint-Germain negyed határán állt, nyüzsgő környék, egymást érték a boltok, kávézók, különféle intézmények, és négy metróállomás között válogathatott. A tandíjat egy svájci kálvinista közösség fizette, misszionáriusaik szerte a világban szolgáltak, egy fiatal házaspár valamelyik Párizs környéki külvárosban egyengette a morálist, lelkiileg vagy anyagilag megrokkant emberek életét, önáluk szállásolták el Évát. Naponta járt be az iskolába a gyorsvasúttal, fél egytől kettőig tartott az óra, azután szabadon járt-kelt az esti hazaindulásig. Egyenletesen csordogáló napjait éppen az állandóságához való ragaszkodása bolydította meg. A világ különböző országaiból összegyűlt csoporttársai minden alkalommal máshová ültek, egyedül Éva őrizte a székét, ahova egyszer letette magát, ott maradt végig. Higgadtan viselte kelet-európai földhözragadtságát. Megfigyelte, hogy hiába a cserebere, a felületes társalgáson nem lendült tovább a diákok egymás közötti kommunikációja. Eleinte minden délben megtelt a terem, aztán a jól öltözött gimnazisták fele lemaradozott az egy hónap alatt. Már a második nap folyt a tanítás, amikor berontott a terembe egy kétméteres fiú, csattogó szandálban, lobogó focigatyában, atlétatrikóban, nyakában guatemalai szütyő, karján, lábán színes pamutmadzagok. Hullámos haja fésületlenül lógott a nyakába, foghegyről odaköszönt a tanárnak, és mivel csak Éva mellett volt szabad szék, leült oda. A következő napokban ugyanez megisméltódott, ő sem változtatta a helyét, Johan Hansennek hívták, Dániából érkezett. Óra közben kiment, kávévett az automatából, visszajött, szörcsögött, krárogott, illetlenül hangosakat röhögött, ha valamit humorosnak talált. Éva figyelt, jegyzetelt, szerette az órákat, rögtön a beszélgetésre ösztönözték a diákokat, ismerkedési dialógusokat ismételtettek, s úgy jött ki, hogy Éva Johannal került párba. Megtudta, hogy az apja farmer, ő küldte a fiát Párizsba, hogy világot lásson és tanuljon, de persze ő is paraszt akart lenni. Mint később kiderült, a nevesincs faluból érkezett fiú kifogástalanul beszélt angolul. Óra után téblábolt a folyosón, már mindenki elment, ő csak ácsorgott, Éva napok múlva vette észbe, hogy őt várja, ettől annyira megijedt, hogy beszaladt a WC-be. Amikor Johan ezt meglátta, megorrolt rá. Teltek a napok, Éva nem akart belebonyolódni semmilyen kapcsolatba, három hét múlva hazamegy, legközelebb három év múlva kaphat útlevelet, a józan eszét

használta, de nem sokáig. Óra után odafordult Johanhoz és meghívta, igitanak meg együtt valamit. Johan csúfondárosan nézett rá, karjával eltakarta az arcát, őt utánozta, kifigurázta a félénkségét. Mind a ketten elnevették magukat, ettől kezdve alig beszéltek, minden magától értetődően és a legnagyobb természetességgel történt meg közöttük. Nap mint nap rótták Párizs utcáit, legtöbbször a Beaubourg negyedben kötöttek ki. A Pompidou Központ előtt mindig sűrű volt a levegő. A mutatóványosok és a nézők között érthetetlen összhang uralkodott, pedig a tűznyelők, a kötél tánccs, a pantomimes, a gitáros nem adott elő világszámot, mindenki kissé be volt állva, talán semmi más nem számított, csak az együttlét. Egy zilált külsejű srác törött borosüveggel kezdett hadonászni és agresszívan ordítozott. Két jökepű rendőr temett mellette. Éva bámulta De Gaulle-kalapjukat, lágy esésű szövetnadrágjukon az élt, tiszta kék ingüket, a könnygázgránát, gumibot, pisztoly ellenére hozzá sem értek a fickóhoz.

Aztán átmentek a Forum Les Halles-hoz. Johan ott találkozott a haverjaival, akik a Le Carréban, a Pygmalion szoborcsoporthoz gyűltek össze, isten tudja, hány náció keveredett itt. Míg Johanra várakozott, Éva alaposan körülnézett. Le sem tudta venni a szemét a kis tér közepén álló rózsaszín márványcsoportról: az organikus, spontán, animális és a racionális, más szóval a rendezett, kockafejű lét két véglete közötti lehetséges változatokat elevenítette meg az argentin szobrász. A kígyófejű, liánszerűen tekergő lények éppen úgy imbolyogtak a lét bizonytalan terében, mint a szoborcsoporthoz tövében dülöngélők, fetrengők fiatalok, akik egymás szájából kapkodták ki a jointokat, mások adtak-vettek valami fehér papírt.

Ezen a napon Johan elvitte a barátaihoz, az Hôtel de Ville-t és a Marais negyedét összekötő Roi de Sicile utcába. Régi bérház, kívülről makulátlan, belépvé orrfacsaró hűgyszag, csigalépcső, hetedik emelet, komfort nélküli cselédszoba, ketten bérlik, kaotikus rendetlenség egy kopott bundájú, bűdös macskával... kanlyuk... aztán egy kis szemlélődés után Éva felfedezett valamiféle szakrális rendet, úgy látszik, a fontos dolgokat számon tartják. Kis fonott kosárka, törődött vulkánfiber bőrönd elkülönítve az életük rendetlenségben tartott, számalmas kellékeitől. Szerette volna megkérdezni az albérlőtől, Pascaltól, mit tart ezekben a holmikban, de Pascal nem beszélt angolul, Éva pedig nem mert megkérni, nyissa ki a bőröndöt, érezte, hogy féltett értékeit zárta el benne, talán valamelyik, már nem élő őstől maradtak rá ezek a kacatok. Pascal egy bretagne-i faluból, a munkanélküliségből költözött Párizsba, de itt sem érzi jól magát. Karikás fekete szeméből Éva azt olvasta ki, hogy létezését merő véletlenségnek tekinti. Papírgyárban dolgozik, egész nap mérgező vegyszereket lélegzik be, a fizetése kevés, az árak magasak, óriásiak a levonások, a munkanélküliség-adó a legtöbb, és ezt egy perc alatt eldarálta, kommentár nélkül. Alig várja, hogy délután hatkor hazaérjen és szertartásosan megsodorja az aznapi jointokat a barátaival. Most az előkészületeknél tartottak. Bekapcsolták a zenét, Pascal elővett egy iskolai rajztáblát és kartonkártyával valami porszerű halmot ütögetett-kapargatott. Egyre nagyobb homály borult a szobára, csak a cigarettájuk parazsa világított. Éva nem kért a jointból, nem unszolták, nem nézték ki maguk közül, befogadták mint Johan barátját. Jól érezte magát velük, nem beszéltek, egy idő után azonban nevetgélni, röhögni kezdtek nagy hullámokban. Éva mindeközben Pascal rajzait nézegette egy kislámpa halvány fényénél. Elhagyatott alagutakban, vasúti átjárók tövében a horror vacui nyomása alatt keletkezett graffitikre em-

lékeztették ezek az érthetetlen és ijesztő firók. Pascal grafikus szeretett volna lenni, mindig filc és füzet volt a kezében, főleg betűket hányt egymásra kaotikus összevisszaságban, fenyegetően sötét háttérrel. A betűk között néha torz grimaszokat vágó fejek vicsoorogtak, figyelmeztető jelzések voltak ezek Éva számára, aki nagy író vagy híres tudós akart lenni. Az afrikai maszkokhoz hasonlító, düllelt szemű, tátott szájú szörnyek mintha azt mondták volna neki, vigyázzon nagyon, mit mond, mert ebben a mostani ernyedtségében nincs már semmi érdekes, semmi elmondanivaló, s ha van is, nem érthető, semmi nem érthető. Borosüvegek is előkerültek, majd kiürültek. Johan korábban említette Évának, hogy tizenhárom éves kora óta szív marihuánát, most mégis kiütötte magát. Odahajolt Évához: – Nem értem, mi történt velem, rosszul vagyok – súgta. – Gyere, menjünk le az utcára, elegem lett, nem akarom őket látni. – Johan szinte kiesett a lakásból, Éva szíve a torkában dobogott, mi lesz, ha elkezd gurulni a hetedikről, mivé lesz ez a gyerek a földszintig, de Johan pillanatok alatt összeszedte magát. Leültek egy padra és nézték a Szajna túlsópartján kivilágított épületeket. – Csak veled szeretnék lenni – ismételte alig hallhatóan Johan, s hangja valahonnan messziről, talán egy másik létezésből szólt hozzá. Éva ölébe ejtette a fejét, arcát a combja közé fúrta. Éva úgy ölelte magához, mint a kisbabáját. Johan az anyjáról kezdett beszélni. Az első férje halála után depresszióba esett, gyógyszerezik, egész nap ágyban fekszik, az apja nevelte, mellesleg kilenc és tizenhárom éves kora között fiú szerelme volt, aztán rájött, jobban érdeklik a nők, mekkora szerenese, mondta nevetve és összeborzolta Éva haját. – És nem tudod, ki volt az első férje, miért omlott ennyire össze? – kérdezte Éva. – Nem, nem érdekel – válaszolta Johan. – Gyere, menjünk, sétáljunk – és már le is zárta a témát, mert közben kijózanodott. – Ja, elfelejtettem mondani, hogy holnap nem jövök iskolába, megbeszéltük Pascalékkal, hogy elutazunk Le Havre-ba, látni akarom a tengert. – Aztán felkapta, vitte Éva könyvekkel tele táskáját, elkísérte a Gare du Nord-hoz, megvárta vele az RER-t, elváltak, ki tudja, talán végleg.

Éva másnap franciaóra után a múzeumokat járta. Rue de Paradis, Reklámmúzeum, majd Robert és Sonia Delaunay-kiállítás, írta fel még otthon macskakaparással a Párizs-füzetébe. Furcsa, de jó volt egyedül metrózni és járkálni. Johanra gondolt, és azon tépelődött, miért éppen Le Havre-ba vágott, ahol a kikötőben kilométereken át nem látni mást, csak hatalmas konténereket, a várost totálisan lebombázták a második világháborúban, a természet és a teremtett világ szépségei száz százalékgig hiányoznak ebből a monumentális, lélektelen városból. Bár ahogy kezdte kiismerni a fiút, könnyen el tudta képzelni, hogy egy klasszikusan vadregényes táj hidegen hagyja. Odaért a Reklámmúzeumhoz. Ugyan száz év távlatában tekinthette át az európai reklámplakát történetét, mégis a századfordulós szecessziós plakátok álltak hozzá a legközelebb. Elhűlve fedezett fel köztük egy magyar nevet 1897-ből: Basch Árpád színes grafikáján az alföldi tájban egy betyárnak öltözött, tarisznyás, nagy bajszerű legény pipázva, komótosan tolja az ekeszarvat, amelyet két, elefántnyi szürke marha húz. A Kühne gépgyár ekevasreklámja volt. Le kellett ülnie. Eszébe jutott, miket magyarázott neki Johan bódulatában a Közös Piacról, a dán mezőgazdaságról meg a demokráciáról, és arról, hogy ő miért szavaz a szocialistákra. Kristálygolyókként koppantak Éva fejében a szavai. Most a Modern Művészetek Múzeuma felé, a város másik végébe vette az irányt, és keresgélgni kezdte a táskájában a kombinált jegyét, amit Johan

a múltkor a szájába vett, megrágott és kiköpött, majd azt mondta: – Ez a véleményem a burzsuj művészetről. – Éva kisímította, megtörölgette, összeragasztgatta, szégyellte volna elmondani, hogy nem tud másikat venni. Kiszállt a metróból a lenánál és már meg is érkezett, csak a jegyszedőnő nem akarta beengedni a megrongálódott jegyével, de végül kiegyeztek egy megrovásban. Szeme káprázott a sok színes gömbtől, mintha a kaleidoszkópba nézne, úgy gurultak ide-oda előtte a falakon a kerek formák. Legszívesebben belebújt volna valamelyik golyóba, örkre. Káprázó szemmel jött ki a múzeumból, még nem akart visszautazni a kedves svájci családhoz a külvárosba, elhatározta, hogy sétál egyet a Pompidou Központ környékén. Bealkonyodott közben, és olyan színekben játszott az ég, mint amilyeneket nemrég a kiállításon látott. Befordult az Óranegyedbe és az Idő ura nevű zenélő óra felé tartott, mert naponta egyszer, délután hatkor az idő lovagja mind a három őselemmel megküzd, s mielőtt győzne, megáll a masina és a zene, ezt akarta megint látni, de elakadt az Ikarosz-szobornál, mert most vette csak észre, az alkonyati fényben, hogy a szárnyai olyanok, mintha két borotvaél illeszkedne torzó alakjához. A bronzszobor feje egy őskori idolhoz vagy egy ufóhoz hasonlított. Vállmagasságú posztamensen állt, úgyhogy a cigarettásdoboztól kezdve sörösüvegeken, banánhéjon át a félig kievett joghurtos dobozig mindenféle szemetet otthagytak a kultúrhérosz lábánál. Éva körbe akarta járni, amikor szó szerint Johanba ütközött, aki éppen egy rágógumit nyomott a talpzatba. Meglepetten néztek egymásra. – Ez neked Le Havre? – futott ki Éva száján. – Nem, ez a Les Halles – nevette el magát Johan és átölelte. – Nem megyek el Le Havre-ba, inkább veled maradok. – Éva éppen elérte az utolsó RER-t, a 0:40-est.

Ma éjjel nem várta a hűtőben félretett vacsora. Ebből megértette, hogy szállásadói neheztelnek rá, amiért elhanyagolta a társaságukat. Megpróbálta helyrehozni a sok mulasztást, hagyott nekik egy kis levelet a konyhaasztalon, hogy holnap szeretné velük tölteni a délutánt. Reggel egy virágrajzot talált az ágya mellett és egy üzenetet: ötkor indulunk Bougivalba. Odaírta, hogy OK, és rohant az iskolába. Mire a kurzus végéhez és egyszersmind a passé composéhoz, az összetett múlt időhöz értek a nyelvtanban, jócskán megfogyatkozott a társaság, úgyhogy Brigitte-nek, a tanárnőjüknek több alkalma nyílt a kitartó tanulókat faggatni. Jacques Prévert *Pour toi mon amour* című versével szemléltette ezt az igeidőt, és adott nekik tíz percet, hogy tanulják meg. Johan rágózott és kibámult az ablakon, Éva szívszorongva magolt. – Hát akkor Johan, legyen szíves – szólította meg Brigitte a dán fiút, mert elképzelhető, hogy nehezen tűrte az elmúlt hetekben a viselkedését, amit soha nem tett szóvá. Johan elkezdte, ülve maradt, és amikor ahhoz a versszakhoz ért, hogy „Je suis allé au marché aux fleurs / Et j'ai acheté des fleurs / Pour toi / Mon amour” – Évára nézett. A tanárnő is nagyot nézett, hogy a három versszakot hogyan tanulhatta meg ilyen rövid idő alatt, bámészkodva. Iskola után a Beaubourg-ba mentek, eleredt az eső, Johan, aki tengeri országból jött, óriási vízhatlan köpenyt hordott magánál, leültek egy padra a tér közepén és alábújtak, senki nem háborgatta őket. Állandóan nevettek, napok óta és most is, Johan azt mondta, nemcsak azért akart vele a halászkabát alá bújni, hogy csokolózzanak, hanem mert félti a haját, még leázik róla a henna, ugyanis ő eredetileg szőke, de nem akar úgy kinézni, mint a többiek, minden dán szőke, kék szemű és kétméteres – dohogott. – És most odaadnád a rúzsodat? – Fogta magát

és kifestette a száját, elállt közben az eső, kibújtak a köpeny alól, bementek a legközelebbi kávézóba, várták Pascalékat. A kifestett Johanra ügyet sem vetettek az emberek, egy-két nő elcsodálkozva rábámult, de semmi több, egyetlen gay nem ült mellé. Évának lassan indulnia kellett, közben Pascal a fülébe súgta, holnap üres a lakás, nyugodtan búcsúzzanak el egymástól, tudja, hogy ez az utolsó napjuk, ők a barátaiknál alszanak. Éva rámosolygott, nevetve intettek egymásnak. Hazaérve a svájciak egy-kettőre a kis Citroënbe tuszkolták és indultak Bougivalba egy pártfogoltjukhoz vacsorára. Éva annyit tudott, itt élt Turgenyev, itt halt meg Bizet, valami finom nyaralóhely lehet, és nem tévedett, vadszólóval végigfuttatott, favázas régi házak, békebeli, meseszerű hangulat. François ratatouille-jal várta őket, barátnője, egy kötél táncosnő lakásában lakott. Hazafelé robogva szállásadója, a lelkész elmesélte Évának, hogy François, mint annyian mások egy bizonyos időben, elment az indiánokhoz valahova az Amazonashoz, ivott ott egy főzetet, és utána negyven napig nem tudott aludni. Mindent megpróbált, eredménytelenül, és már egészen közel érezte magát a véghez, amikor eszébe jutott valami. Megkereste az ottani keresztény misszionáriust, megkérte, imádkozzanak együtt, és akkor ez a pap kihozta őt a halál előtti állapotból, ami megváltoztatta az életét. Jó hangulatban telt az estéjük, az utolsó napját Johannal szeretete volna tölteni, megértették és elfogadták. Eddig sem beszéltek sokat, ezen az utolsó napon szinte semmit, mászkáltak, nem nevettek annyit, mint korábban. Éva talált százötven frankot a pad alatt, jókedvre derültek, bevásároltak, szentül hitték, hogy búcsúvacsorára kapták. Felmásztak a hetedikre, gyertyákat gyújtottak, a legfinomabb falatokkal emlékeztek meg az első és utolsó együtt töltött hónapjukról. Csak annyit mondtak búcsúzáskor, hogy szia.

Éva másnap este már az ablakával szemközt János-hegyet nézegette a szobájából. Mély álomba zuhant. Ruhátlan teste megemelkedett a kék égben, hosszú, hullámos szőke haja lebeg a légben, majd hirtelen lángcsóva kap a bokájába, halad a csípője felé, tovább, tovább, az arc eltorzul a fájdalomtól, a tűz belemar, az sem látszik többé, eltűnik, tetőtől talpig elég. Másnap megnézte a fürdőszobai műanyag szélű tükörben, hogy nem maradt-e stigma az arcán vagy a testén, de mindene ép volt. Délután beiratkozott a Szekfű utcai Francia Intézet intenzív nyelvtanfolyamára, ahová heti háromszor, a munka utáni esti órákban járt. Az udvar végében egy rozsdáette, fekete vasajtó mögötti pincében folyt az oktatás. De a tanára legalább született francia volt. A levegőtlen helyiségben mindig nyitva volt a kukucskálóablak, Denis-ről, a tanárukról mégis folyt a víz, mire véget ért az óra. Karórája számlapján egy pagoda díszlett... előző kultúrmissziójából hozott emlék lehetett.

Öreglány

Nem találkoztam még Ildikó anyjával. Ha beszél róla, anyámnak, muternak nevezi, néha öreglánynak. Aggódik az öreglány, mondta tavasszal, a vizsgaidőszak közepén. Aggódhatott is, Ildikó épphogy átment a vizsgákon. Persze, ha nagy baj van, kiségitem. Másodéves az egyetemen, ahol tanársegédként dolgozom.

Az őszi szemeszter kezdete óta szombat esténként nála alszom, a lakótársa minden hétvégén hazautazik. Anya, menj el orvoshoz, ha köhögysz, kiabálja reggel a telefonba, eltartja a szájától, nincs profilkép beállítva, visszhangzik az egész lakás. Anya, járvány van! A telefonban anyának hívja.

Az albérlet huszonhét négyzetméter. A bejáratnál jobbra harmonikaajtóval le-választható főzőfülke, beépített elektromos rezsó, szemben fürdőszoba, a végében kád, a mosógép a vécéhez szorítva. Egyetlen szoba, a parketta hullámzik, az ablak alá fektették a matracokat. Nincs függöny, redőny sem. Az utcai lámpát körülötte a ház bejárata elé ültetett hársfa, a csupasz ágak között sárga fény szűrődik át, éjjel megvilágítja a falakat.

Mutogatok, hogy tegye már le a telefont, átölelem, a hálóingen át megfogom a mellét. Nem zökken ki, rácsap a kezemre, mint Hermione a Harry Potterére *Az azkabani fogoly vége* felé, amikor az időnyerő szerkezetet tekeri háromszor vissza. Ez a legjobb jelenet a filmben. Ildikó kiabálva beszél, pisztolyt formál a kezéből, mutatóujját a halántékához szegezi. Vonásai nyugodtak, mintha nem volna dühös az anyjára.

Mit csináljunk ma, kérdezi, miután a telefont kinyomta. Éhes vagy? Főzzünk! Kiderült, hogy félreértette, nem az anyjának fáj a torka, hanem az apjának, de az apja nem hajlandó kimozdulni otthonról, orvoshoz főleg nem megy, a rendelőben csak összeszed valamit. A mutert az érdekli, mikor megyek már haza, mondja. Kövérkés, alacsony asszonynak képzelem az anyját, pufidzsekiben, a gyógyszer-tár felé siet, rövidre nyírt, zsíros hajjal, gyorsan beszél, a mondatok végét elharapja. Akkor az apja biztosan giliszta, görbe a háta, papucsban jár a ház mögé cigizni, titokban, hogy senki ne lássa.

Legszívesebben csak feküdtem volna a matracon. A szomszéd háztetőn galambok gyülekeztek, az a fakószürke, ronda, városi fajta, amit utálok. Leszálltak, magasba röppentek. Lebegett a galambtoll. Tavaly ilyenkor, a portói hotelben reggelente a sirályok ébresztettek, képtelenség volt aludni a vijjogásuktól. A szemközti ház kéménye tövében fészkelte egy sirálycsalád, a fiókák szürke, kibolyhosodott teniszlabdához hasonlítottak, a szülők félóránként kirepültek a folyó felé.

Nem vagyok éhes, mondom. Ildikó különben se szokott főzni, vajas kenyeret csinál, az a specialitása, szeletelésben béna, összefarigcsálja a veknit, de vastagon keni a vaját, sózza, csípőspaprikát karikáz a tetejére.

A sarokba tolt négyzet alakú asztalon, reklámszatyrokban tárolják a kenyeret. Felálllok, az asztalhoz megyek, a kést a zacskók alatt találom. Nincs rendes kenyérvágó kés, ezt az egyetemi menzáról lopott recés élút használják. Levágok két szeletet, a tányérra dobom, odaviszem a matrachoz. Ildikó álmosan felnéz, kihajtogatja a csomagolópapírt, kenni kezdi a vaját. Nem maradhatok sokáig, mondom. Ebédre haza kell érnem. Leeszesíti a kezét. Azt hittem, együtt töltjük az egész napot, feleli. A nagyszüleimhez megyünk ebédre, mondom, minden második vasárnap. Nem emlékszem, beszéltem-e neki erről. A nagyszüleidhez, kérdezi. Igen, oda. Főznek? Persze. Illetve, vasárnap tulajdonképpen nem. Összegyűjtik a maradékot az előző napokról, zöldbabfőzeléket, pörköltet, rakott cukkinit, a cseréptálban felöntik tejjel és mehet a sütőbe. Nekem csak egy nagyanyám él, mondja. Apám anyja, tavaly hozzánk költözött. Sajnálom, felelem. Lesőpröm az ajkára tapadt morzsát. Az enyémelek aktívak. Nagyapám bejár az irodába, könyvel, megtartott pár régi ügyfelet.

Ezt úgy kell elképzelni, kérdezi Ildikó, mint a filmekben? Milyen filmekben? A filmekben. Terített asztal, porcelánedényben leves gőzölög. Tyúkhúsleves, cérnamentélttel, külön tálban a zöldségek, a hús. A férfiak öltönyben, nyakkendőben, elegáns kosztumben a nők. Egyenes háttal ülnek a széken. Csiszolt kristálypalackban sötét színű likőr, Amaretto, azt még sosem ittam. A palack szája üvegdugóval lezárva. Tudod, ami úgy néz ki, mint az analplug. Beilleszted a dugót az üveg szájába, félfordulatnyit csavarni kell, hogy pontosan zárjon. Reszelős a hangja, üvegpor marad utána a bőrdön. Cseléd is van? Fekete egyenruha, csipkekötény, a rövid szoknya felesúszik a combján, ahogy a levesestállal behajol, apró, barna szemű lány, biztos ő vette el a szüzességedet.

Te komplett hülye vagy, mondom. Nálatok nincs vasárnapi ebéd? Nálunk, Tiszamogyoróson? De igen, hogyan volna, folytatja Ildikó ugyanazzal a lendülettel, apám disznószaros nadrágban ül asztalhoz, kikiabál az öcsémnek, hogy fejezze be a kurva videójátékot. Az öcsém nem hallja, fülhallgatóban játszik. Muter fakanállal a kezében megy a szobába, a rántás a konyhakőre csöppen, leguggol, ujjbeggyel felszedi, mire visszaér az öcsémmel, odakap a krumplipüré, és apám végez a levessel. Apád nem balhézik a krumplipüré miatt? Dehogyan balhézik. Sosem balhézik anyámmal. Különben is, utálja a krumplit, magában eszi a húst vagy kenyérral. Ne aggódj, van rendes kenyérvágó késünk, akkora, mint egy jatagán, apám hetente megélezi, borotválkozhat is vele.

A következő hétvégén áthívtuk Olivért és Mónit, nem halogathattuk tovább. A szomszéd utcában laknak, Ildikót náluk mutattam be a barátaimnak. Móni a nagyapám könyvelő cégénél dolgozik. Tizennyolc évesen házasodtak össze. Ildikó szerint Móni gyereket vár, bő ruhákat hord, hogy ne látsszon a gömbölyödő hasa. Érthető, ha óvatos, évek óta nem tud teherbe esni. Nagyapámnak azért elmondhatná. Olivér az egyetemen tanít, másik tanszéken, napközben nem találkozunk. Sokat kell vele piálni, pálinkát vagy viszkít, a viszkít nem bírja a gyomrom, szerencsére pálinkát hozott. Éjfél körül kitalálják, hogy készítsünk grogot, pedig már reménykedtem, hogy mindjárt hazaindulnak. Elfogyott a cukor, hiába tiltakozom, hogy a tearum eleve édes, Móni erősködik, hogy menjek le az éjjelnappaliba. Cukor után fahéjért is leküldenek. A narancsot pucolom, Ildikó odaszól, hogy szedjem le rendesen a fehér rostokat, amik a héjról a gyümölcs húsról tapadnak.

Rendesen, ne úgy, mint máskor. Felkapom a narancsot, hozzávágom. Félreugrik, a narancs szétcsattan a falon. A fürdőszobába megyek, letérdelek a vécé elé, teljes erőmből szorítom az ülőkét. Mire kijövök, Olivérék már nincsenek ott. Nem tudom, mennyi idő telt el. Ildikó alszik, a narancscafatok kidomborodnak a falon. Felkapom a kabátomat, letrappolok a lépcsőn. Sétálok két kört a háztömb körül. Azon gondolkodom, hogyan tűnik el a patkánytetem az utcáról. Tegnapelőtt még itt volt, nagy ívben kerültem meg, hiányzott a feje, véres volt a csonk. Már csak a folt látható. Ráhajtanak az autók, a kerekek minden alkalommal fölszednek egy apró darabot a testből, szőröcsomót, bőrt, húscscafatot, beszorulnak a cafatok a gumi barázdái közé, a kerék a csontot az aszfaltba nyomja, rávasalja a megmaradt szöveteket az út felületére. Leülök a padra, elalszom.

Ildikó anyjával álmodom, begöndörítette a haját és hosszú, fehér menyasszonyi ruhát viselt, belém karolt, billegett a magas sarkú cipőben, felnézett, Ildikó arcát láttam, öregen, csúnyán.

Galambok szálltak a pad támlájára, szárnyuhogásra ébrednek. Sötét van, vacog a fogam, nem tudok szabadulni az álom hatása alól. Ildikót mindig szép öregasszonynak képzeltem, nem hízik el, feszesek maradnak az izmai, a bőre ruganyos. Felkelek, a Körtéren virágot veszek és *Nők Lapját*, Emma Watsonnal a címlapon. Belelapozok az újságba, hátha találok valami szexi képet róla. Egy napon születünk, megnéztem az összes filmjét a moziban. Az orvosi rendelő előtt a biciklitároló fémrácsába verem a sípcsontomat, előre esek, szétszóródnak a rózsák. Nem vérzik a seb, de azonnal dió nagyságúra duzzad. Sántikálva megyek fel a lépcsőn, kopogok, Ildikó betámogat, zöldborsós csomagot vesz elő a fagyasztóból, lehúzza a nadrágomat, a zöldborsót a duzzanatra teszi. A filmekben ilyenkor ollóval vágják fel a nadrág szárát. Ildikó kenyeret szel, megvajazza, az edényekkel csörömpöl, elalszom. Délután a kádban fekszünk, bal lábam a kád peremén, jeges borogatás a seben. Csöpög a víz a padlóra. Elpárolgott a hab, de nem látom Ildikó arcát és mellét a *Nők Lapjától*. Ez a csaj is harminc és nem ment még férjhez, mondja. Feminista vagy mi, független akar maradni, felelem. Attól még férjhez mehetne. Miért olyan fontos ez, kérdezem. Ildikó a vízbe ejti az újságot. Felemeli a lábát, nagylábujját a fogaim közé nyomja. Forró, ráncos a bőre.

Egész héten dolgozatokat javítok. Ildikó egyszer sem keres. Ráírok péntek este, találkozunk-e, rögtön válaszol, hogy a lakótársa fent maradt a hétvégén Pesten. Attól még találkozhatunk, baszki, gondolom. Szombat reggel nem tudok felkelni az ágyból. Erőtlen vagyok, fájnak az izmaid. Mitől van izomlázam, nem sportolok. Ildikó kétszer is csörget, nincs kedvem beszélni vele. Anya megméri a lázamat. Harminchat öt, mondja, és a konyhába megy. Délután hívom vissza Ildikót, nem veszi fel. Hiányzik. Nem érzem a reggeli fáradtságot. Lesétálok a rakpartra, a sirályokat bámulom a folyó felett. Kisebbség és kevésbé zajosak, mint Portóban. Olivér telefonál, emlékeztet az esti házibulira. A névnapját ünnepeljük, meghívta a közös barátainkat, a munkatársakat az egyetemről, feltétlenül elvárom, hogy ott legyél, mondja. Nem említi a múlt heti narancsos akciót. Andi is jön, teszi hozzá lelkesen. Akkor nem megyek, felelem. Semmi kedvem Andival találkozni. Ne marhászkodj, mondja, ezer éve új pasija van. Akkor se. Nem akarsz megbántani, ugye? Ne haragudj, nem megyek. Az a baj veled, mondja, felemelt hangon, hogy alkalmatlan vagy az egyenrangú kapcsolatokra. Csak a parancsból

értesz. Kapd be a faszom, kiáltom, és leteszem a telefont. Én, alkalmatlan? Éppen ő mondja ezt? Minek hívja meg a volt barátnőmet? Vagy ha már meghívta, miért várja el, hogy ott legyek? Különben is, ki rendez kettőezerhúszban a saját névnapján házibulit?

Kilenckor kopogok be Olivérhez, vigyorogva fogad. Átadom a tizenöt éves, eperfa hordóban érlelt, díszdobozos viszkit, nagyapától kaptam születésnapomra. Elsőnek Andit pillantom meg, egy kopaszodó, szemüveges férfi ölében ül, arcába lóg a haja. Legutóbb rövid, fiús frizurája volt.

Gyorsan részegre iszom magam. Móni a konyhából nyíló szobába vezet, cseleedszoba, az én helyem, gondolom, máskor is aludtam már itt. Forog velem a világ, felülök, öklendezem, visszanyelem a hányást. Résnyire nyitom az ablakot, a kockakő nedvesen csillog az udvaron. Nem vettem észre, hogy Andi bejött. Közel hajol, megcsókolja a homlokomat. Elkopom a csuklóját, a farkam felé húzom, aludj, mondja, és kisiet.

Ildikó ébreszt, hogy kerülsz te ide, kérdezem, nem felel, amíg ki nem iszom a kulacsból a vizet. Szedd össze magad, mondja, mindjárt itt az öreglány. Kicsoda? Az öreglány. Anyám, te hülye. Ki kell mennünk elé a Nyugatiba. Móni és Olivér a konyhában ülnek, kockákra vágott disznósajtot esznek. Ujjal tépkedik a kenyér belét. Elképzelem, hogy a disznósajtból, kenyérből és ecetes almapiprikából apró katonákat készítenek, átszúrják fogpiszkálóval, egymást etetik. Marja a gyomorsav a torkomat. Hány óra, kérdezem, nem válaszolnak. Móninak kidudorodik a hasa. Ez tényleg terhes, gondolom, majd azt, hogy kit érdekel. Ildikó rángat, a BKK alkalmazását nyomkodja, próbálja kideríteni, mikor jön a következő villamos. Most jön, mutatok a konyhaszekrényre, remegnek a poharak. A cipő szerencsére a lábamon, Ildikó lekapja a fogasról a kabátomat, és rohanunk. Nem engedi el a kezemet. Az ég szürke, nedves a járda. Patkány szalad az utcán, az autókerekek között. Felugrunk a villamosra. Ildikó arcára szűk a sárga eszefés maszk, előre húzza a fülét. A futástól lihegek. Sosem láttam nőt még ilyen szépségnek, csapzott hajjal, elálló füllel. A MÁV-alkalmazás szerint a vonat tíz percet késik. Fékezéskor előre dőlök, induláskor hátra. A Blahánál felszabadul egy hely. Ildikó az ölembe ül, alig észrevehetően mocorogni kezd. Direkt csinálod, suttogom. Mit, kérdezi. Tudod te azt. Ennyire örülsz anyádnak? Fogalmam sincs, mire célzol. Dehogy nincs. Legszívesebben a combjába csípnék vagy lekevernék egy pofont. De túl szorosan simul hozzám. Szórakozol velem? Igen, mi másért mentem volna érted? Megpróbálom kilökní az ölemből, átkarol, arcát a nyakamba fúrja. Ugyanazt az édeskés, pézsmailatú parfümöt használja, mint Andi.

Befut a vonat, kerülgetjük az embereket, a maszkos fejeket figyelem, melyik lehet az öreglány. Fegyelmelnem kell a gondolataimat, mindenütt frissen göndörített, szőke haját, fehér selyemruhát keresek, ahogy az álomban volt. A középső kocsiknál elkeveredem Ildikó mellől. Fel-alá rohanok a vagonok mentén, az elektromos kijelzőt kétszer is ellenőrzöm, hogy tényleg erre a vágányra futott-e be a nyíregyházi gyors. Levegőért kapkodok, izzadság folyik a hónaljamon. Tíz perc után üres a peron, feladom a keresést. Ömlik az eső odakint. Arra gondolok, fogok egy taxit, ha már így alakult.

Az újságosbódénál ütközöm beléjük. A nőnek hosszú, barna a haja, derékban karcsúsított, elegáns, sötétkék kabátot visel, alatta harisnya és fekete, magas szá-

rú bakancs. A szemérről ismerem meg, kiugró szemöldökcsontjáról. Ildikó a nyakamba ugrik, mintha hetek óta nem találkoztunk volna. A nő megáll fél méterrel mögöttem, nyújtja a bőrkesztyűs kezét. Az öklömet tolom előre, megszokásból, egyszerre mozdulunk, tenyeremet kifeszítem, a nő begömbölyíti az öklét. Nevet, a maszk lecsúszik az orráról, laza mozdulattal visszacsippenti. Köszönöm, hogy kijött elé, mondja. Ildikó a kabátom alá nyúl, a derekamnál matat, mintha a szorosra húzott derékszíjon akarna átjutni. Beszívom a hasam, hogy segítsen nekem. A francba, suttogja, jól hallhatóan. Éhes vagy, drágám, kérdezi a nő ijedten. Ildikó bólogat, kirántja kezét a kabátom alól. Meghalok éhen, hoztál valamit, anya? A nő felénk gurítja a bőröndöt, a tetejére csap. Tyúkhúslevest, feleli. Apád főzte, termoszba tettem, még meleg.

V Ö R Ö S I S T V Á N

Újabb és újabb semmik

*Becsukom a szemem, és úgy
forog velem a világ, mintha folyamatosan
cigánykerekeznék.
Kinyitom,
és minden megáll.
Nem szédülök,
de sejttem, hogy a nyugalom
nem természetes.
Ha valaki nem tartaná féken,
itt már rég igen nagy erők
harapnák egymást.
Olyan, mintha egy atomeróműben
élnénk, ahol a meglassított
robbanás illúziója duruzsol,
mint egy kályha.*

*A világ nagyobbik felében nincs semmi.
A valami nagyobbik felében sötét van,*

rémületes hideg.

*Egy másik nagy felében fénynél is nagyobb világosság,
melegnél is fölfoghatatlanabb hőség.*

Az ilyen helyek is inkább nincsenek.

*A nincs minek üldöz, minek kell belelátnom
a sokféle nincs, semmi, üresség, hiány
harcába? Vagy békés évődésébe
csupán? De az is olyan pusztító,
hogy újabb és újabb semmiket
kell kitalálni hozzá,
mert a világ nem tud elég gyorsan tágulni.*

A kudarc

1

*Bebizonyítottam:
mindenről lehet verset írni.*

És ez volt a baj.

*Menthetetlenül beszorultam a lehetségesbe.
Talán csak nem a lehetőségek érdekelték?
Kiábrándító.*

*Pénzt fogadtam el a verseimért.
Nem is keveset.
Boldogságot fogadtam el a verseimért.
Nem is keveset.
Irigységet söpörtem be amiatt,
amit elfogadtam.
Nem is keveset.*

És ez volt a baj.

*Már nem számított,
mit bizonyítottam.
A túl jól sikerült egyenletekkel
teleírtam a kék táblát,
a reggeli eget.*

*Délre felhők jöttek,
letörölték a bizonyításomat.*

*Estére csöpörészni kezdett,
elmosta utolsó kilátásomat*

*egy dunántúli kisoáros
neogót templomára.*

Szobányira szűkült a világ.

*A baj volt ez és
a boldogság emléke.*

2

Nem a világ szűkült szobányira.

Estére a tábla végre fekete lett.

*Bebizonyítottam:
mindent le lehet törölni róla.*

Hogy a költészet elérje célját

Én igazán próbáltam jó lenni hozzád.
Aznap éjjel is én álltam ott melletted
tehetetlenül, de részvétellel. Nem tudtam jobbat:
nevetséges közhelyekkel vigasztaltalak.
A közhelyek persze nem váltak be.
Csak azt hajtogattad, hogy
szerelmes vagy belé, újra és újra,
miközben taknyod-nyálad egybefolyt.
Még ekkor is próbáltam
együttérzőnek tűnni, de
kicsit untam már a műsort.
Mit tud az ember ilyenkor csinálni.
Egy síró nő vagy gyerek még elmegy,
de egy húszéves fiú, az valahogy
nem normális. Majdnem ki is szaladt
a számon valami olyasmi, hogy
szedd már össze magad, és légy férfi,
sőt, még fel is képeltelek volna, de aztán
inkább csak megsimogattam a fejed.
A hajad zsíros és ragacsos volt,
mint egy kiverő kutya bundája. Erre
belém csimpaszkodtál, mint
fuldokló a bójába. Nem bírtam,
ahogy a fejed a mellelhez nyomtad,
mintha valami istenverte párna volnék.
Feszélyezett az egész helyzet, mert
igazából még nem is ismertük egymást,
de hát tiszteletben kellett tartanom, hogy
ilyen állapotban mindegy az embernek,
kinek a mellébe zokog. És mondom,
én mindig is próbáltam jó lenni hozzád.
Aztán tessék, mire mentem veled.
Most már csak olyan napok vannak,
amikor eszembe jutsz, és onnantól
másra sem tudok gondolni, mint hogy
majd ha hat láb mélyen fekszem,
három-négy köbméter föld alatt,
és férgek rágnak felismerhetetlenre,

*még akkor is sajogni fognak
a csontjaim a hiányodtól.**

**Hiányzol a francokat. De azért ezt
mégse írhatom így meg, pláne zárlatnak.
Nem, ilyenkor az ember jobban jár, ha éppen
az ellenkezőjét mondja annak, amit érez,
hogy a teremben halkán felsóhajtának:
milyen bensőséges és megkapó! Néhány
szép hazugság: őszinte és intim vallomás.
Csak az számít, hogy a költészet elérje célját.*

Az intimitásról

*Mi retusált fehéreneműmodellek
egész épületeket beborító képei
árnyékában és a netes pornó
mesterséges fényében nőttünk fel –
számunkra nincs semmi intim
egy meztelen test látványában.
Maga a szex is beállt
az alapvető ösztönök sorába,
az evés, ivás és alvás mögé.
Csak a valóság
nem várt megnyilvánulásai
képesek meghatni minket –
egy feltűnően nagy anyajegy,
egy baleset után maradt forradás, ilyesmik.
És azon ritka alkalmakkor, amikor rájövünk,
hogy mondjuk mindkettőnknek
pontosan ugyanazon a helyen –
a csípő két oldalán – vannak növekedési csíkjai,
és megérintjük a másik bizonytalan,
ezüstitős vonalait, nos,
olyankor közelebb kerülünk egymáshoz,
mint szerettünk volna.*

A perfekcionizmusról

*Versírással töltött első éveim
arra mentek rá, hogy megtanuljam
lecsiszolgatni a sorjás éleket,
eldolgozni a széleket, az anyagot
a lehető legtöményebbre és -tisztábbra
párolni. És most kiderült, hogy
végig tévúton jártam. A tökéletesség
steril, uniformizáló és lelketlen,
egy tökéletes sorokból álló vers pedig
olyan, akár egy szépségverseny:
ha hús hosszúcombú,
fehérfogú lány áll egymás mellett,
az ember mindegyiket átlagosnak látja.
Hús hibátlan lányt bámulva
döböntem rá, mennyivel szebb egy,
a vártnál dúsabb szemöldök,
egy kicsit szélesebb szünet
az első metszőfogak közt.*

Olajfolt

*Egy olajfolt titkára próbálunk rájönni.
A pocsolýába sarat, sódert hordunk,
és köveket. Szivárványt akarunk látni,
fekete lében szivárványt. Szentül hisszük:
mint alkímisták az aranyat, elő tudjuk állítani
a pocsolýából a csodát. Persze ezek nagy szavak.
Persze nem sikerülhetett. De remekiül szórakozunk,
miközben a Piac utca aszfaltjára, az olajfoltra,
koszos bőriinkre süt a nyolcvanas évekbeli nap.
Persze az is lehet, hogy csalódottak voltunk,
összevesztünk, és csak utólag
színezem ki az egészet.*

Nyír

*Egyre jobban szeretem a nyírfákat,
és egyre kevesebbszer keverem össze a nyárral.*

*Az a nyírfa a nyikorgós kertkaputól két lépésre,
a fehér kérgű, lecsüngő fejű fa,
milyen szép.*

*Lehet, hogy minden így marad,
gondoltam.*

*A nyírfa kérge fehér izzás,
nagy mama néha megengedte,
hogy mi rakjunk a tűzre a cserépkályhában.*

*Kotortuk a hasábokat pizskavassal,
óvatosan néztük az omlást.*

*Most harminc évvel később minden holmink
abban a házban, az ő házában vár minket.*

*Patkányok, bogarak, rokonok, betörők,
egykori ápolónők kerülgetik emlékeinket,
mint a szellemeket,*

vagy csak a napfény kinyúlt szálai.

*A hideg cserépkályha köré gyűlnek,
aztán azt is elhordják.
A nyírfák fehér kérge,
a múlt örök izzása...
Vajon megismerne, ha viszontlátna?
Az a nyírfa, amelyik végignézte az egészet,
vajon megismerne?*

Ablak

*A Szabadság téri lakótelep második emeleti ablakából átlátni
a Piac utcai lakótelep második emeleti ablakára.
A felettünk, talán a negyediken lakó bácsi mikor kiugrott,
könnyen lehet, látták mamáék.*

*Habár akkor mondták volna,
de miért is mondták volna,
a gyerekeknek semmit
nem mondanak,
takargatják a szemük elől a világot
átlátszó függönyökkel, és talán rosszul tudom:*

*nem is lett öngyilkos Demeter bácsi, csak megszedüült,
ahogy a gyerekeitől hallották apáék,
csak most találok ki az egészet,
esetleg álmodom.*

*Én mindig féltem a mélységtől, magasságtól,
valószínűleg anya táplálta belém, jót akarva,
nehogy megpróbáljam Dumbót utánozni.
Az elálló fülektől pedig rettegtem, azt gondoltam,
az a pokol, és évekig erőből nyomtam a fejem a párnához,
vigyázva arra is, nehogy csak az egyiket,
nehogy valamelyik elálljon, váltogattam őket.*

*A boszorkányoktól is féltem,
megjelennek a második emeleti ablakban,
és elvisznek magukkal.*

*Anyá is kinyitotta egyszer az ablakot,
majdnem megfulladtunk egy kéménybe szorult téгла miatt.
Akkor voltunk a csúcson, mikor*

*egy más után ájultan eldőltünk.
Kovács papám mérges lett volna, ha megtudja: meghaltunk
azon a szép, napos tavaszi napon a nyolcvanas években.*

*Az ablakban áll, nézi az utcát.
Jobban szeretett az ablakban állni, mint bárki más
a városban vagy a történelemben.
Az ablakban evett, sírt, mesélt, nevetett.
Komentálta az eseményeket, mint Szepesi.
Aztán elköltöztünk.*

*A Piac utcán több minden történt,
mint a Kert utcában sajnós. Tanya. Ő csak így hívta,
és nézte a „kutyabuzikat”, a „kis sántát”, a „rezgőseggút”,
a „Patakiékat”. Utálta a kutyákat. De azért Gömbivel
a végére már jól kijött. A kerti műanyag székén ülve,
lábával simogatta néha. Nem vallotta volna be,
de az ablakból néztük.*

Tél, titok

*A hónap nagyon messzi halk
mégis éles klarinéthangja van*

*Ez szól az elfehéredett dombok
mögül végigsuhanva a síneken
be az erdőbe ahol már nemcsak
az avar de a hó is eltakar
mindent ami volt a régi nyarat
holt és hullt állatokat műanyag
palackokat és immár maszkokat*

*De hát ki szerezte ezt a zenét
ha ugyan zene a hó-sóhaj-hang
amibe bele-belereccsen egy ág
és a hideg ahogy teszi a dolgát
Dolgát ugyan... Minden csak van
gyorsan történő lassúsággal
hosszú messze néző pillantással
és csönddel ami klarinéthangokra
omlik szét januári séta során*

*Mozogni kell levegőzni kell
valahogy kivárni kell
igen a legtöbbet várni kell
a hosszú élet titka ez*

Ez már az igazi tél

*Félúton kezdett havazni.
Ahogy a lámpa megvilágította
a szembe száguldó piheáradatot,
teljesen olyan volt, mintha
az egész világűr szaladna el
mellettem, valamiféle céllal,*

*másfelé, sokfelé, oda, ahová én nem.
Minden fehérre vált,
tél-esti fekete-fehérré.
A kőkerítés mellett gurulva
eszembe jutott a költő, kit ősszel
temettünk el, nem elég szegénynek
a föld, most a hó is a mellére ül.
De aztán a lécekből tákolt dimmyestand
következett, és hirtelen láttam
a lányokat, amikor a nyár végén
megálltunk itt dinnyét venni,
és amíg válogattak, csak néztem,
ahogy bearanyozza őket a lassú
augusztusi alkonyat.
Ezt tette a hó, a takaró,
hirtelen felvillantotta
az elmúlt dolgokat, mindent,
amire ráesett. Az az alkony,
a lányok ugyanúgy nincsenek,
amiként akkor voltak, mint a költő
a kőkerítés túloldalán.*

Sötétség délen

részlet

Egy nyugodt nap

Éjjel esett, most illatos párát lélegzik a föld,
s a terasz kőedényei, színültig tele
vízzel, szikráznak a fényben. Talpam bizsereg,

ha megérzi a márvány józan hűvösét – alig
érintve a padlót, lépek eléd, és a szívem,
megértve a perc varázslatát, lassú ütemet ver.

Egy nyugodt este

*Drága barát, a tanácsba ne menjél, írd csak a versed!
Vagy gyere át, van bőven szír borom, és ha a kedvünk
majd úgy hozza, hetérákat hivatunk – zene is lesz!
Borban, s egymás nedveiben heverünk valahányan
halk zeneszó mellett – mint legutóbb sikerült.
Drága barát, a tanácsba ne menjél, mert ami ott megy,
hát... közelébe se ér mocskos képzeleted!*

*

Egy régi házban

Apámnak minden a rend, de hajdanvolt erejét
kedvének lusta folyója – erre is, arra is
elkanyarodván – apránként partra sodorta,
s végül csak a múlt lágy halmai közt kutatott:

félt lemerülni a vízbe. Minek a szem, ha belül
már készen van a látvány? Minek a fül, ha csak egy
hangot hall meg, amiből nem lesz soha dallam?

A régi házban

*Beléptem, s az az egy lépés visszaröpített
az időben. Örömmel fogtam kézbe a rég nem
látott tárgyakat. Körém gyűlt a család. Egy
pillanatig boldog voltam, de mikor meg-
próbáltam megölelni apám, iszonyú
érzés járta át szívemet, s nem szabadultam:
holtak lelkei közt holt vagyok én magam is.*

*

Nekropolisz

A holtakat szólítani, tudja az ég, hogy utálom!
De most szükség van rájuk, fontos, hogy itt legyenek
a tétova léptű hajósok, az elfuserált
férfiak és nők, akik önmagukat szerették

volna egy teljesebb élet pódiumán látni.
A vágy torzképei ők a világban, s mégis,
ha elönt a magány, őket hívom látogatóba.

Nekropolisz

*Nézz csak szét! Csupa hajdani vándor lakja e várost.
Végül mind hazatért – végre te is hazatérsz.*

*

Szégyen

*„Megtiltom – mondta az apja –, hogy női ruhát hordj!
Eszedbe ne jusson szégyenbe hozni nevem!”
„A test kívánságát az istenek rendelték el
– felelte –, de a gondolat szabad.
Te nem tudod, mi a szégyen, apám!”*

A szégyen

Méltatlan szavaid elértek, anyám, fülemig,
s túl azon is – beszivárogtak koponyámba:
szégyelled születésem. Vedd hát figyelembe:
úgy a sajátod e szégyen, mint bélsár, mit kiürítesz.

*

Egy sír fölött

Ebben a sírban, amit nézel, nem fekszik senki.
Nem is feküdt soha, kezdettől fogva üres. De ne gondolj
arra, mi nincs, a feltámadásra – csak az istenekre
gondolj, egyszerű ez: hajós volt és tengerbe veszett.

Egy sír fölött

*Az éjjel iszonyú szél tépte vitorlánk, s messze sodort,
de hajnalra elült a vihar. A Jón-tenger sötét
tükrében megláttam a hajót Actium partja előtt,
hol száz öl mély keserű víz fedí
a gályákat, sok derék hajós tetemét,
s Marcus Antonius balga reményeit.*

Falu

Légy üdvözölve hát, te messzi, puszta táj,
 Hol otthonára lel a béke, munka, ihlet,
 Hol napjaim bívó patakja folydogál
 Völgyében boldog feledésnek.
 Tiéd vagyok, tiéd: a züillesztő erők,
 A fényes orgiák világát hagyva hátra,
 Juték dús tölgyesek és hallgató tag mezők,
 A gondolatszülő semmittevés honába.

Szeretlek téged, árnyas kert,
 A hűsöddel, virágaiddal,
 Szeretlek, tarka rét, a szénakazlaiddal,
 Ahol bozót között csobognak csermelyek.
 Előttem él a táj, egész a láthatárig:
 Emitt két tiszta tó azúrkek síkja látszik,
 Színén halászladik lebeg szép csendesen.
 Azon túl dombsorok és sávós rozsvetések,
 Nagymessze kunyhók, szerteszóra,
 És méla nyáj legel a parti réteken,
 Gabonaszárítók, forgó malomvitorla;
 A jó mód s munka látszik mindenben.

Itt a hiú világ zajától mentesülve,
 Én a Valódiában az üdvöm meglelem,
 Szabad lelkemmel a Törvényt dicsőítem,
 A műveletlenek hadával nem törődve.
 Részvétellel hallgatom a koldus halk szavát,
 S a gaztevőt, s az ostobát
 Meg nem irigyelem bitortott nagyságában.

Ó, múltak bölcsei, hozzátok fordulok!
 E fenséges nyugodt magányban
 Tisztábban hallik hangotok,
 Elúzi álmát renyhességnek,
 Felszítja munkakedvemet,
 S a lelkemben talajra lelnek
 Bölcs alkotó eszméitek.

De szörnyű gondolat borítja lelkem gyászba:
 A dús mezők közt szerteszét

Emberbaráti szem kétségbeesve látja
A bárdolatlanság pusztító szegényét.
Panasszal, könnyel nem törődve,
A dolyfös úri rend – a sors kegyeltje ő –
Érzést, emberjogot tiporva, félrelökve,
Mint dudva, szívja el a földet művelő

Paraszt tulajdonát, a napjait, robotját.
Az úri földeken, az úr szolgálatában
A rabság, ő maga, botorkál csontsoványan,
Korbács alatt szántván barázdát.

Itt sírig vonja mind a járma terheit,
Reményt és hajlamot csírázni hagyni nem mer.
A szűz azért virágzik itt,
Hogy kéjjel tépje le gonosz gazember.
Az őszülő apa elveszti támaszát,
Szeretve fölnevelt, munkára kész fiát,
Ki atyja hajlokát igyekszik odahagyni,
Megy, hogy növelje a cselédek rab hadát.

Ó, tudna bár szavam a rest szivekre hatni!
Keblemben mért lobog ily terméketlen láng?
Kapnám kezembe csak szavaknak ostorát!
Megérem-é szünetét az elnyomásnak végre?
Láncát veszti a cár intésire a rab,
És felvilágosult, szabad honunk egére
Feljő, barátaim, a rózsás virradat?

...Visszatértem, ím...

...Visszatértem ím
A messzi zugba, ahol egykoron
Két évem elszelelt száműzetésben.
Tíz éve annak is, és mennyi minden
Meváltozott az életembe', s lám,
A természet törvényeit követve,
Én is megváltozék – de itt elég
Egy pillanat – és átölel a múlt,
S úgy érzem, este itt kószáltam még
E kis ligetben.
S ím, a házikó,
Hol éltünk, jómagam s szegény dadám.
Már nincs a drága köztünk – s a szobából

Nem hallani nehézkes lépteit,
S fáradhatatlan házi zörmölését.
És ím, az erdős domb, ahol gyakorta
Pihentem, nézve mozdulatlanul,
A tó tükrét, és szomorún idéztem
Más partokat és más hullámokat...
Arany vetések és zöld pázsitok
Között kéklőn terül el szélesen;
Titokzatos vizén halász hajóz,
Vonszolva lassan a ladik mögött
Hitoányka hálót. Ott a parti lankán
Szétszórvva falvak – kissé távolabb
Malomvitorla küszködik forogva
A gyenge szélben...
Ott pedig, ahol
A nagyapám birtokhatára van,
És kátyús út kapaszkodik a dombra,
Ott áll három szép erdei fenyő
Sudáran – egy külön, arrább a kettő
Egymástól karnyújtásnyira – ha olykor
A holdas éjben erre nyargalék,
A csúcsaik susogtak, ismerősként
Köszöntve engem. S most, amint az úton
Üggettem arra, újra megjelentek
Előttem. Mind a három itt van,
És ismerős a sustorgás fülemnek –
De megvénült gyökérzetük körül
(Ahol a föld csupasz volt egykoron)
Egész ifjú liget nevelkedik,
Szép zöld család; a két fenyő alatt
Bokrok tolongnak, gyermekik gyanánt.
S amott áll egymaga mogorva társuk,
Megrögzött agglegény, s körülte semmi,
A föld csupasz, mint régen.
Üdvözöllek,
Te ismeretlen, ifjú nemzedék!
Nem érem meg midőn fölébe nőttek
Az ismerőseimnek, eltakarva
Öreg fejük az arra tévedők
Tekintetétől. Ám az unokám
Talán meghallja sustorgásotok,
Midőn baráti szép beszélgetésből,
Vidám s jóízű eszméssel fejében
Majd elhalad mellettetek az éjben,
És rám emlékezik.

SOPRONI ANDRÁS fordításai

OROSZ TÁJ, OROSZ ECSETTEL

A tájleírás Puskin költészetének fő erősségei közé tartozik. A tájat igazából a romantika fedezte fel, ekkor alakultak ki a fontos romantikus tájtoposzkok: a holdas éj, a zordon bérc, a vad vihar, a zuhatag stb. Ehhez képest hozott merőben újat Petőfi, aki az igénytelennek tartott alföldi tájat dicsőítette. Puskin (főképp a téli) orosz táj képével gazdagította a tárházat.

Az itt szereplő két Puskin-vers a szelíd közép-orosz tájat, azon belül is az anyai birtok, Mihajlovszkoje környékét írja le két, egymástól bő tizenöt évnnyire eső pillanatban. A korábbi vers írásának idején (1819) Puskin tizenkilenc esztendő, de már több mint tízéves „költői pályát” mondhat magáénak (ebből legalább öt év esetében az idézőjelnek nincs is helye), elvégezte a császári elitképzőnek szánt Carszkoje Szelő-i líceumot, és a zord északi főváros aranyifjainak életét éli, ám időről időre menekülne innen, és a rousseau-i eszmék hatására keresné a „gondolatszülő semmittevés honát”, amire igen alkalmasnak látszik Mihajlovszkoje környéke.

A tizenöt évvel későbbi vers ehhez az idillhez tér vissza. A táj számos eleme pontról pontra visszatér, de a költő nem a tizenöt, hanem a tíz évvel korábbi ott-tartózkodására utal vissza, amikor 1824 és 1826 között itt töltött két esztendőt, miután a rend őrei szabadságsetretéről és szabadgondolkodásról tanúskodó versei miatt a szülői birtokra száműzték.

Hogy miféle gondolatok foglalkoztatták, éppen a korábbi vers második fele foglalja össze. Puskin világosan beszél, bár szavai magyarítása – kivált versben – nem mindig könnyű. Kulcsszó például a барство, ami a барин – *uraság* szóból képzett elvont főnév, így jelentheti a *földbirtokos nemességet*, tágabban az úrhatnáságot, még tágabban az úri elpuhultságot. Magam a *dölyfős úri rend* kifejezést éreztem adekvátnak. Kissé nehezebb a неужество szó átültetése, amely a szótár szerint *műveletlenséget, tudatlanságot* jelent. Ha azonban úgy tekintjük, hogy az utána következő sorok ezt illusztrálják, igazából *elnyomást* kellene mondani, végül a tudatlanság brutálisabb szinonimáját, a *bárdolatlanságot* választottam. Nagyon egyértelmű az utolsó négy sor két kulcskifejezése: народ неугнетенный – *el nem nyomott nép*, ami a grammatikai átalakítás révén *szüintét az elnyomásnak* lesz, a над отечеством свободы просвещенной pedig *felvilágosult, szabad honunk*. Ami a költő ekkori elképzelése szerint a cár intésének lesz az eredménye.

Ez egy tizenkilenc éves fiatalember, egy nemesi, földbirtokosi sarj politikai programja, azoknak a nemes eszméknek az összefoglalása, amelyek a francia felvilágosodásból fakadóan terjedtek el Európa keleti vidékeire, és amelyek azokat a nemesi forradalmárokat fűtötték, akik 1825 decemberében – a maguk felemás módján – hatalomváltással utat próbáltak nyitni eszméik megvalósításának.

Külön kérdés, hogy a nagyon hatásosan, nemes pátozzsal megfogalmazott sorokból mennyit tartott a – még egyszer hangsúlyozzuk – tizenkilenc éves fiatalember magára vonatkoztathatónak. Ostorozza a jobbágyrendszert, de bár – az abszolút kortárs Vörösmartyhoz hasonlóan – elsőként szerez jelentős bevételt irodalmi munkásságából, legfőbb pénzforrása mégiscsak a jobbágyi munkával fenntartott birtok. És bár elítélően írja: *A szűz azért virágzik itt, / Hogy kéjjel tépje le gonosz gazember*, tudjuk, számos szerelmének egyike egy jobbágyának leánya, aki gyermeket is szül tőle, de teljes összhangban a korabeli szokásokkal, Puskinnak esze ágában sincs, hogy vállalja az apaságot, netán feleségül vegye a megesett lányt.

Végül a korabeli helyzetre jellemző a vers sorsa. A vers kéziratban terjedt (a szamizdat elődeként), és jelentős ismertségre tett szert, olyannyira, hogy híre eljutott az uralkodóhoz, I. Sándorhoz, aki követelte, hogy mutassák meg neki a verset. Őfelsége, aki akkoriban éppen liberális változtatásokat tervezett (nem lett belőlük semmi), elolvastván a művet, köszönetét fejezte ki a költőnek „nemes érzelmeiért”, a műnek azonban csak az első fele jelenhetett meg. Puskin pedig négy sor ponttal jelezte a csonkítást.

A FÉNYRUHA

Bevezető a Gyöngyhimnuszhoz

Ez az első szír nyelvű vers. Valamikor a 3. században került be a *Tamás-akták* nevű gyűjteménybe, amely Tamás apostol indiai térítő útját igyekszik elmondani. A kötet összeállítói ezt verset is az apostol szájába adják. A börtönben mondja el, nem sokkal vértanúhalála előtt. Kétségkívül kiragyog Tamás hagiografikus történetei közül. Ám aligha lehetett sok köze az apostolhoz. A kutatók szerint utólag illesztették a gyűjteménybe. Nem tudjuk, mi lehetett az eredeti címe, ha egyáltalán volt neki.

*Gyöngyhimnusz*nak vagy *Gyöngyének*nek a modern kutatók nevezték el. Valójában verses mese, allegorikus tanköltemény, vagy inkább példabeszéd. Minden ízében metafora, még a benne szereplő égtájak, vidékek is jelképesek. Vagy azzá váltak. Hiszen a vers lejegyzése és 19. századi felfedezése között több mint másfél ezer év telt el. És azt a kultúrát, amiből a keresztény közösség átvette, a perzsa udvari költészetet ezalatt maga alá temette az iszlám. A verset keretező mesés apostoléletrajz (a *Tamás-akták*) pedig az ókeresztény egyház belharcai nyomán tűnt el a köztudatból, apokrifé minősítették át.

Nézzük a cselekményt: a pártus nagykirály valahonnan északkeletről elküldi kisebbik fiát Egyiptomba, hogy hozzon el egy bizonyos gyöngyöt, amit egy kígyó őriz. Induláskor leveszik róla fényruháját. A profán világba aláereszkedő hős gyengének bizonyul, „bekajálja” az ottani rendszert, elkábul tőle és kvázi asszimilálódik hozzá. Elfeledkezik hazájáról, királyfiságáról és a feladatáról. Az otthoniak levélben emlékeztetik. Ettől mintegy felébred, teljesíti a küldetést, hazaindul. Jutalmul visszakapja fényruháját. A ruha ráismer hajdani viselőjére. Noha hosszú ideig nem volt rajta, vele együtt nőtt a tettei során. Úgy illenek egymáshoz, mint a hóshöz a karizma. A királyfi „felmegy” atyjához, a pártus udvar dicsóítja a nagykirályt.

A címadó gyöngyről nem tudunk meg sokat. A hős megszerzi, további sorsa ismeretlen. Ám a vers éppoly irizáló, akár az igazgyöngy. Nem véletlen, hogy értelmezések egész sorát hívta elő. Lehet vallásosan érteni, azon belül ókeresztény allegóriának. De rá lehet húzni iráni, görög, gnosztikus és manicheus magyarázatot. A „pártus” hívószóra a hazai ezotéria is beindul, mondván, ez mirőlünk szól. És persze tükrözheti a „királyi gyermek” sorsa a kiválasztott „megváltóként” úgy általában. Vagy demokratikusabb felfogásban, bárki felnőtte válását („önmegváltását”). De ha játékosan aktualizálom a tartalmát, lehet akár egy ügynöktörténet is. A jó mese kerek, sok minden belefér.

Engem a versszerűsége fogott meg. A szerkezet zeneisége. A középszír eredeti nagyon tömény. Általában 5+7 vagy 6+6 szótagos sorokba tördelődik. A szavak végén az utolsó szótagon van a hangsúly. Az eredeti verselés lüktetése mechanikusan nem adható vissza. A sormetszetet legjobban a jambusos tagolás tükrözi szerintem, persze csak közelítőleg. A hímvégű felsorok a fordításban többnyire nővégűvé változtak: magyarul így természetes az elbeszélés lélegzetvétele. Néhol a sorok számát is bővítettem az érthetőség végett: a mese sodrását ez nem lassította. Nem változtattam a félig-meddig mitikus földrajzi neveken. Miszraim (Meszrén) helyett azonban Egyiptomot írtam: ez kulcsszó, mi ezen a néven ismerjük.

Az eredetiben nincsenek szakaszok, a tagolást versszempontból tartottam szükségesnek. Ugyancsak az én döntésem, hogy a felsorokat nem egymás alá, hanem egymás mellé

tördelem. Ráadásul bővített szöközzel: ez a zenei lüktetést hivatott nyomatékosítani. Mel-
lékeltem pár jegyzetet is a szöveg után. Ezek inkább az értelmezésekről szólnak, a vers
megáll nélkülük is.

A *Tamás-akták* gyűjtemény sok-sok középkori másolatban fennmaradt, ezek közül egy
szír és egy görög nyelvű kódex őrizte meg a *Gyöngyhimmusz* verses változatát. Maga a vers
valószínűleg bilingvis közegben (sokak szerint Edesszában) keletkezett. Nem tudni,
volt-e egyáltalán „prototípus”, és ha volt, annak mi a szülőhelye. Nyilván alakult-formá-
lódott az idők mélyén és során. A hellenisztikus görög-római világ „multikulti” volt, mint
általában minden impérium. Eredetileg egyéni megváltásainai Thrákiától Indiáig, Parthiá-
tól Egyiptomig valamennyi kultúrát átjárták, és befönták a teljes Mediterráneumot. A má-
sutt nevesített mítoszi hősök helyén itt egy (lényegében bárkivel behelyettesíthető) király-
fi áll. Ez a névtelenség tágasságot kölcsönöz neki. Alighanem ettől olyan népszerű azóta,
hogy újra felfedezték. Olyan, mint Krisztus, de nem járatták le az egyházak. Olyan, mint
bármelyikünk, de neki van isteni megbízatása.

Szent György ledöfi a sárkányt, a mi névtelen királyfink ráolvas és elaltatja. Nem öl,
mint a mesehősök általában. A mágikus szó a fegyvere, akárcsak Orfeusznek. Ha a vers és
a mese mágia, akkor a mi *Gyöngyhimmuszunk* a történetével bűvöl el. A fényruhájával,
amibe belebújhatunk.

Gyöngyhimmusz

*Még gyermek voltam én, atyám házában laktam,
élveztem pompáját és gazdagságát,
midőn a szüleim, ellátva amivel kell,
hazánkból, napkeletről elküldtek hosszú útra.*

*Kincses útravalóm úgy állították össze,
hogy bőséges legyen, de el is bírjam:
Bét Elláj aranyát, Gazzák ezüstjét,
kalcedont Indiából, kúsáni topázt;
adtak gyémántot is, mely vágja a vasat.
Ők szőtték fényruhám, de most levették rólam,
levették rám szabott bíbor tógámat is.*

*Majd ezt az egyezséget kötötték velem,
és a szívembe írták, hogy ne felejtsem el:
„Ha lemész Egyiptomba és elhozod a gyöngyöt
– a tengerben őrzi egy sziszegő kígyó –,
viselheted megint tógád a fényruhádon,
és tiéd lesz az ország: idősebb fivéreddel,
helyettesünkkal együtt te fogod örökölni.”*

*Napkeleti hazámat elhagyva elindultam.
Útközben lefelé két fullajtár kísért;
veszélyes volt az út, ismeretlen, nehéz,
nem vághattam neki egyedül, ilyen ifjan.
Áthaladtam Mesán területén, ahol
nagy vásárokat csapnak Kelet kereskedői.
Mesán vidékéről Babel földjére mentem,*

onnan betértem Szárbog kőfalai közé.
Így értem végül Egyiptom határára,
kíséretem azonban ott elvált tőlem.

Mentem egyenesen a kígyó lakhelyéhez,
közel, egy fogadóban vettem ki szállást;
gondoltam, ha elalszik, a gyöngyöt elveszem.
Egyedül jártam-keltem, egyszál magamban,
a szállóvendégek idegennek néztek.

Aztán összehozott egy rokonnal a sors:
keletről érkezett, szabadnak született,
kedves, szép fiú volt, egyfősű velem.
Ő jött hozzám oda s szegődött társamul:
bizalmasom lett, titkos tervem tudója.
Az egyiptomi, mondta, tisztátalan nép,
ne nagyon vegyüljek és vigyázzak velük.
Magamra öltöttem a viseletüket,
nehogy rájöjjenek, hogy külföldi vagyok,
aki a gyöngyért jött, s rám uszítsák a kígyót.

Hanem valamiért mégiscsak észrevették,
hogymás vagyok, mint ők, hogymás vagyok olyan.
Fondorlatosan oly ételt adtak ennem;
hogymás elfelejtettem királyfiségomat,
és ezentúl az ő királyukat szolgáltam.
Elhomályosult bennem, szüleim miért küldtek,
hatott a nehéz éték, mély álomba merültem.

Szüleim észrevették, mi történt velem,
súlyos aggodalom fogta el őket.
Közhírré tették, jöjjenek udvarunkba
Parthia nagyjai, a tartományurak.
Döntés született: nem hagynak Egyiptomban.
Közösen írtak egy levelet nekem,
ellátták kézjegyükkel valamennyien:
„Apád, a nagykirály, anyád, kelet úrnője,
fivéred, a helyettes, mind üdvözlünk, fiú!
Ébredj fel, álom nyugóz, hallgasd e levelet!
Királyfi vagy, emlékezz! Nézd meg, most kinek szolgálsz!
Mért mentél Egyiptomba? Emlékezz csak: a gyöngyért!
Emlékezz: fényruhád és pompázatos tógád
felöltheted megint, hisz a hősök könyvében
már ott áll a neved. Fivéreddel öröklöd,
helyettesünkkel együtt: tiétek lesz az ország.”
Pecsetet tett atyám jobbájával a levélre,
hogymás óvja a gonosztól, Babel lakóitól,
és Szárbog veszedelmes démonaitól.

Úgy szárnyalt a levél, mint egy királyi sas.
Majd mellettem leszállt és szólt hozzám, beszélt.
Felébresztett a hang, magamhoz térített.
Fogtam a levelet, csókoltam meghatottan,
s felbontva a pecsétet, olvasni kezdtem.
A levélben csak az volt, amit szívémben írtak.
Már emlékeztem rá, hogy királyfi vagyok,
szabadnak születtem, s ez mire kötelez,
és hogy a gyöngy miatt küldtek el Egyiptomba.

Igézni kezdtem hát a rettenetes kígyót.
Elbágyadt, elaludt, hogy ráolvastam sorban
atyám és fivérem, aztán anyám nevét.
A gyöngyöt elrabortam, elindultam haza,
ledobva ottani mocskos gönceimet.
Követtem az irányt a fény hona felé.

A levél, amitől álmomból felébredtem,
most is mellettem volt, mutatta az utat:
ahogy akkor szavával, most világosságával,
fenséges fény gyanánt, gyorsítva lépteim.
Engem a szeretet így vitt, így vezetett ki
Egyiptom földjéről Szárbogon keresztül.
Majd bal felől elhagyva Babel vidékét,
Mesán vásárhelyére értem a tenger partján.

Hegyes Hirkániából szüleim odaküldték
két leghűbb emberükkel, a kincstárnokokkal
a fényruhám, no meg a pompázatos fógát.
Bár nem emlékeztem rá, milyen ragyogó volt,
oly rég elhagytam már az atyai házat,
most, hogy az öltözékem hirtelen viszontláttam,
olyan érzés fogott el, mintha tükörbe néznék.

Magamat láttam benne és önmagamban őt:
két külön valaki, mégis ugyanolyan.
A két kincstárnokot ugyanígy egynek láttam,
mivel mindketten a király jelét viselték.
Atyám ütötte rájuk, ki visszaadta drága,
csodálatosan díszes, aranyszegélyes,
berillel és topázzal, sokféle szardonixszal
gazdagon ékesített, mégis egységes színű,
ragyogó fényruhám. A széle mindenütt
gyémánttal volt kirakva, az egészét pedig
a királyok királya képmása díszítette;
vibráló színei, mint a zafírkövek.

Láttam még ezen kívül, ahogy a megindultság
végighullámszik rajta: rám ismert ő is.
Úgy felkavarta mindez: láttam, hogy szólni készül.

Alább szállt, a hangja, mintha dúdolna, úgy szólt:
„Azé vagyok, aki a legbátrabb a tettben,
őérte növekedtem atyám színe előtt!
Mert ahogy egyre nőtt tetteiben a hős,
termetre, észrevettem, ugyanúgy nővök én.”
És átadója mellett fenségesen remegve
suhant, úszott felém, fogadjam végre el!
Én is repesve már rohantam, nyúltam érte,
felöltöttem, ragyogtam pompás színeiben;
rá a csillámló tógát: teljesen felöltöttem.

Amint ruha takart, mentem a kapuhoz,
fel, hozzá, üdvözölni és hódolni előtte.
Hódoltam fejet hajtvá a dicső fény előtt,
atyám előtt, aki a hosszú útra küldött.
Amit parancsolt, íme, teljesíttem,
ahogy megadta ő is azt, amit megígért.
Csatlakoztam az udvar előkelőjéhez,
a fővendek között elfoglaltam helyem.
Atyám örült nekem, ott voltam országában,
víziorgona szólt, mindnyájan őt dicsértük.

HALASI ZOLTÁN fordítása

Jegyzetek

Bét Elláj – (Bet Ellaye) aranyat a hegyekben bányásztak, ezért sokan a Pamír vidékére helyezik, Afganisztán keleti végeire, a „Felföldre”: van, aki épp ezért „odafönti”-nek fordítja. Átvitt értelemben „az angyalok földje”. A realista értelmezés a pártus „magterülettel”, Hirkániával azonosítja. Ez a Kaszpi-tenger délkeleti partjától a mai Északkelet-Irániig (a történelmi Khorászánig) terjedő keskeny terület, a mai Gorgán és tágabb környéke. – Megint mások *Beth Gelaye*-t olvasnak, ez „Gilán földjét” jelenti szerintük. Gilán és környéke a Kaszpi-tenger délnyugati csücskénél van.

Gazzák – kincses város (Gaznak) és vidéke a mai Irán északkeleti részén, Tabriz körül, az egykori Pártus Birodalom határvidéke (Média Atropatené).

kúsáni – a Kúsán Birodalom Parthia keleti szomszédja volt, fénykorában a mai Üzbegisztántól az indiai Rádzsásztánig terjedt, magába foglalva Afganisztánt és Pakisztánt.

fényruhám – az eredetiben a „fénylő” vagy „ragyogó” jelző szerepel csupán, öltözet nélkül. A ruha misztikus tulajdonságai miatt nem lehet sem konkrét „tunikára”, sem „köntösre” gondolni. Van, aki a gondolkodásunkat körülvevő „(vallásos) tudat”-tal, tehát tényleg valamiféle egyéni „gnózással” azonosítja ezt a metaforikus „öltözéket”.

bíbor tógám – a bíbor tóga a fejedelmek (előkelők) viselete volt, tehát rangjelző funkciója lehet a versben.

tógád a fényruhádon – a tóga hosszú felsőruha volt, vállra vetve, a test köré csavarva viselték (az alsóruhán, a tunikán).

ezt az egyezséget – A királyfit próbatételre küldik. Ebben az összefüggésben a „gyöngyszerzés” mintha egyfajta uralkodói alkalmasságpróba volna. De hogy ez mit jelent? Mélyvízbe dobást? Hogy a fiú „mágikus védőburok” nélkül is álomba tudja igézni a kigyót?

fivéreddel, helyettesinkkel – az eredetiben „fivéred, a második” áll, vagyis a király után a második a hierarchiában. Van, aki „koronahercegnek”, „trónörökösnek” fordítja.

Napkeleti hazámat – Parthia (észak)keleti részére gondolnak a szakértők, a mai Merv és környéke jöhetne például szóba, de valószínűleg itt sem konkrét, hanem mitikus földrajzról van szó. Napkelet a vallásilag „tisztá”, „szent”, „paradicsomi” vidék, a „lenti” vagy (dél)nyugati Egyiptom ennek az ellenkezője.

Mesán – görögösen Meszéné; a mai Dél-Irak, a Satt el-Arab vidéke, a római-pártus időkben önálló állam, a távolsági (indiai) kereskedelem egyik fő állomása.

Bábel – a hajdani babilóniai birodalom fővárosa, a pártus időkben félig romos tartományi székhely.

Szárbog – (Sarbug) meghatározhatatlan város és vidéke, Bábeltől feltehetőleg (észak)nyugatra, a mai Kelet-Szíria területén. A középperzsa szó („torony” jelentéssel) erődített városra utal. – Van, aki a görög nyelvű változat alapján „labirintusnak” fordítja. Ami elég misztikusan hangzik, de az eredeti kontextushoz aligha van bármi köze.

Egyiptom – a vers születésekor a Római Birodalom része. Tradicionálisan is a (romlott, dekadens, hitetlen) Nyugatot jelenti.

egy rokonnal – ezen a ponton jelzem, hogy a vers több helyén érzékelhető: a 3. századi, emlékezetből leírt változat egy hajdani hősi ének töredéke csak. Például itt a „rokon” épp csak beúszik a történetbe, már el is tűnik. A magány oldásán és az asszimilációs figyelemzetésen kívül semmilyen strukturális szerepe nincs. Olyan eleme a mesének, ami elveszítette eredeti jelentését. Az is lehet, hogy ez az „interpretatio christiana” következménye.

Úgy szárnyalt a levél – a sasként repülő üzenet szintén szimbolikus, nekünk, nyugatiaknak a „sors” hangja (vagy a lelkiismereté), a keletieknek inkább a(z) atyai „gondviselésé”.

Most is mellettem volt – a levél mint lélekvezető fény/madár arra emlékeztet, ahogy az alvilágból térnek vissza a hősök.

Hegyes Hirkániából – ez nagyjából a mai Kopet Dag hegység vidékét jelenti, Északkelet-Íránt.

ragyogó fényruhám – ez az emberként viselkedő öltözék a királyfi szellemi alteregója. Amíg nem találkozik vele, és nem ismernek egymásra, illetve nem ismerik el egymást, a királyfi még „sötét”: sötétségben jár és nem gyúlt benne sem világosság. Amint egymásra eszmélnek, és felölti ruháit, átjárja a fény. Ettől fogva belülről ragyog.

mentem a kapuhoz – az atyai palota nyitott kapuja előcsarnokként szolgált a királyi fogadáshoz.

mindnyájan őt dicsértük – a kutatók egy része itt lezárja a verset, mondván, ami még utána jön, az későbbi betoldás. Én is úgy érzem, hogy ezzel a zárattal kerek a szöveg. De azért ideírom a (főlölegesnek látszó) betoldást: „és megígérte, hogy elmehetek vele / a királyok királya udvarába is, / bemutatni, mit kaptam, a gyönggyel együtt.” – Ha ez lenne a vége, az egész „dráma” egy színtel bővülne, a mennyei szférával tudniillik. Csak hát szüksége van-e erre a szövegnek? Irodalmi szempontból ez a hozzáadás indokolatlan, hiszen a jelentéshatárokat folyton átlépő, a reális és transzcendens, a külső és belső között oszcilláló mese enélkül is magába foglal mindent, evilágot és túlvilágot egyaránt.

PILINSZKY JÁNOS KIADATLAN LEVELEIBŐL

Rubin Szilárdnak

[Képeslap: Szigliget, Írók Alkotóháza;
Postabélyegző: Szigliget, 1958. december 4.]

Drága Szilárd! – Elröppent az idő. Közben főként anyuka tovább betegeskedett. Most már rövidesen otthon leszek. A kötetet – bár távolról se úgy, ahogy terveztem – lezártam.¹ Nagyon hiányzol, a visz.látig sokszor ölel:

Jancsi

Kézirat; magántulajdon. Fénymásolatban: PIM V. 5342/8/mell. (Rubin Szilárd *Igénytelenységünk emlékei* című, Pilinszky négy hozzá írt levelét idéző rövid írásának mellékleteként.)

Címzés: „Rubin Szilárd / Budapest XII. / *Szilágyi E. fasor 26.*”

Rubin Szilárd (1927–2010): író. 1956 októberében ismerkedtek meg az Írószövetség által szervezett bécsi hajókiránduláson; *Római Egyes* (Magvető, Budapest, 1985) című kisregényének Martinszky László nevű szereplőjét Pilinszkyről mintázta.

¹A *Harmadnapon* (Szépirodalmi, Budapest, 1959) című kötetére utal, melyben az utolsó vers, a *Novemberi elízium* végén ez áll: „Szigliget, 1958. november”.

Rubin Szilárdnak

[Levelezőlap;
Postabélyegző: Balatonszepezd, 1959. ?.]

Kedves Szilárd,

kedden de. 11 körül érkezem Boglár felől (vonattal). 5 körül indulok vissza, a Fasorban ebédelnék. Örülnék, ha addig megkapnád lapomat.

Ölel:

Jancsi

Kézirat; magántulajdon. Fénymásolatban: PIM V. 5342/8/mell.

Címzés: „Rubin Szilárd / író / Balatonszemes / Fasor-pensio // Pilinszky J. / Balatonszepezd”

Kovalovszky Mártának és Kovács Péternek

[Képeslap: La cathédrale de Chartres;
Postabélyegző: Párizs, 1963. július 2.]

Drága Márta, édes Péter,

Zsúfoltak a napjaim, s néha a betegség szélén lebegek. A felolvasásunk szépen sikerült; Emmanuel gyönyörűen mondta az Apokrifot.¹

Különben: megkapta a francia akadémia irodalmi nagydíját, s nem enged hazautazni a hó végéig. 6-ától nála lakom, s közösen lefordítjuk az oratóriumot.²

– Nem feledkeztem meg az ösztöndíjadról, de ezt otthon, avagy az Intituttól kell kérni. Majd meglátjuk.

Legyetek jók, és ne felejtsetek el egészen.
Mindkettőtöket sokszor ölel:

Jancsitok

Chartres, 1963. jún. 30.

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Kovács [keresztnevet eltakarja a portóbélyeg] / HONGRIE / Székesfehérvár / István- király / múzeum”

Kovács Péter (1939) a költő unokaöccse, felesége Kovalovszky Márta (1939), mindketten művészet-történészek.

Pilinszky 1963. június 10. és július 25. között Gara László (1904–1966) műfordító, szerkesztő és Jean Rousset (1913–2004) költő, a francia írószövetség elnökének hivatalos meghívására járt először Párizsban.

¹ A Théâtre du Kaléidoscope-ban június 28-án rendezett magyar költői esten olvasta fel Pierre Emmanuel (1916–1984) költő, első franciaországi útjai során legfőbb támogatója és több alkalommal is szállásadója az *Apokrif* című versét franciául, ő pedig magyarul. *Vö. Saint-Germain-des-Prés és a – Ka-leidoszkóp. Új Ember*, 1963. július 14., 3.

² A *KZ-oratórium* Pierre Emmanuel fordításában: *Paradis obscur. Oratorio des camps de concentration. Les Lettres Nouvelles*, 1964. szeptember–október, 182–193.

Csorba Győzőnek

[Postabélyegző: Krakkó, 1965. február ?.]

Kedves Győző!

Egy Juhász László nevű elkeseredett fiatalember hozta el nekem ezt a verset. Sok vers közül választottam ki, s úgy érzem – biztatásul – megérdemelné a közlést. Arra kérnélek, ha Te is elfogadhatónak találod, értesíts szerkesztőségemben (Bp. V. Kossuth L.-u. 1. I – Új Ember szerk. P. J.).¹

Különben, amint látod, Lengyelországban, Krakkóban vagyok.² A város gyönyörű, de az út kissé elfárasztott már. Bocsásd meg hát idétlen leveletem.

Őszinte híved, barátod:

János

Kézirat; PIM (katalogizálás alatt)

Címzés: „*Jelenkor szerkesztősége* / (Csorba Győző író) / Pécs / Széchenyi-tér // WĘNGRY // F: Pilinszky János, Krakow, Dom Turysty / Polska”

Csorba Győző (1916–1995): költő, műfordító, 1961 és 1965 között a *Jelenkor* szerkesztőségének tagja, 1975-től haláláig a folyóirat fõmunkatársa.

¹ Pilinszky 1957 ősztől egészen a haláláig a katolikus hetilap belső munkatársa volt.

² 1965. február 18. és március 5. között járt Lengyelországban (Varsó, Krakkó, Auschwitz, Częstochowa, Katowice); újtjáról több cikket írt, lásd például: *Új Ember, Krakkó*. 1965. március 21., 2.

Csorba Győzőnek

[Postabélyegző: Balatonfüred, 1965. május 24.]

Drága Győző!

Köszönöm múltkori válaszodat, s tökéletesen megértelek. Most mégis hasonló kéréssel zaklatlak. Hajdók János azzal a kéréssel keresett föl szerkesztőségünkben, hogy küldjem meg versét személy szerint Neked. Ugyanezt a versét – Rónayn¹ keresztül – már eljuttatta [a] Jelenkorhoz. Hajdók tanár és közel ötven éves. A vers nem nagy vers, de tiszta és friss – egy öregedő ember tolla alól. Ha Te is úgy találod, szíj érdekében néhány szót.²

Drága Győző, úgy látom, egyhamar nem találkozunk. Talán jövőre – valamelyik színházi előadás ürügyén – sikerül Pécsre utaznom. Hogy vagy?
Sok szeretettel ölel:

János

Kézirat; PIM (katalogizálás alatt)

Címzés: „Jelenkor szerkesztősége / (Csorba Győzőnek) / Pécs / Széchenyi-tér // F: Pilinszky János, Budapest VI. / Izabella-u. 52.” (A boríték hátoldalán a címzett megjegyzése: „Válasz: 65. VI. 11. / Hajdók egy versét elfogadtuk / Cs. Gy.”)

¹ Rónay György (1913–1978): költő, író, műfordító, irodalomtörténész, 1946-tól a *Vigilia* szerkesztőségének tagja, 1969-től haláláig felelős szerkesztője.

² Hajdók János (1913–1983): költő, író; a *Jelenkor* 1965. augusztusi számában jelent meg *Ezüst antennák* című verse.

Csorba Győzőnek

[Postabélyegző: Budapest, 1965. július 21.]

Drága Győző!

Köszönöm kedves leveledet, s még egyszer bocsásd meg, hogy zaklattalak. Remélem, jól vagy. Velem semmi különös. Beteg voltam három hétig, s most gyengébb és soványabb vagyok, mint valaha. Lehet, hogy az ősszel még egyszer Lengyelországba utazom¹ – s ez talán újra szép lesz.

Nagyon sokszor ölel, őszinte barátod:

János

Kézirat; PIM (katalogizálás alatt)

Címzés: „Jelenkor szerkesztősége / Csorba Győző / író / Pécs / Megyei Könyvtár // F: Pilinszky János / Budapest VI. / Izabella-u. 52.”

¹ 1965. szeptemberében ismét járt Lengyelországban (Varsó, Wrocław); ekkor ismerkedett meg Grotowskiék színházával, vö. Tizenhárom széksor. *Új Ember*, 1965. november 21., 3.

Kovalovszky Mártának és Kovács Péternek

[Képeslap: Paris 1900 – Montmartre pittoresque;
Postabélyegző: Párizs, 1967. szeptember 24.]

Drágáim! Ne haragudjatok, hogy csak lapot írok, de az időből most nem futja másra. Leveleteknek nagyon örültem, remélem, rövidesen látjuk egymást. Előreláthatólag október végén érkezem haza, Jugoszlávián keresztül.¹

Elefántot állítsátok ki a balkonra!²

Sok csók:

Jancsi

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Kovács Péter / Székesfehérvár / István-király múzeum / HONGRIE”

¹ 1967. április 23-tól október közepéig tartózkodott Nyugat-Európában (Bécs, Párizs, Eygalières, Párizs, Bécs, Brüsszel, Ohain, London, Párizs, Róma). Májusban lejárt kint-tartózkodási engedélyét csak nehézségek árán sikerült meghosszabbíttatnia a magyar hatóságokkal, ezért már az emigrálást fontolgatta; a hosszabbítás után szeptemberben meghívót kapott, hogy csatlakozzon Belgrádban a Magyar Írószövetség delegációjához, ahonnét október 25-én a küldöttség tagjaként tért haza.

² Tréfás utalás Kovács Péterék kisfiának a születésnapjára. (Kovács Péter szíves közlése.)

Kovalovszky Mártának és Kovács Péternek

[Képeslap: Monaco – Le port et vue d'ensemble de Monte-Carlo;
Postabélyegző: Monte-Carlo, 1967. szeptember 26.]

Drágáim! 25-én érkezem, tehát még tudunk találkozni. Emmanuelnének most van a Bruxelles-i kiállítása. Nagyon örülne, ha Fehérváron is lehetne, karöltve a francia Kultuszszal.¹ Sok csók:

Jancsitok

Diákat hozok.

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Kovács Péter és családja / HONGRIE / Székesfehérvár / István- király / múzeum”

Párizsból Rómába utazva kellett közel egy napot várakoznia Monte-Carlóban a vonatcsatlakozásra.

¹ Pierre Emmanuel festőművész felesége: Janine Loo (1920–2013); Székesfehérváron nem került sor kiállítására.

Kósa Györgynek

[Párizs,] 1973. márc. 24.

Drága Gyuri bátyám!

Végtelenül boldoggá tettél leveleddel. Sajnos a házi bemutaton¹ nem vehettem részt, de talán nyáron pótolhatjuk a súlyos mulasztást.

Párizsból nem sokat látok. Rengeteg a munkám. Részben megrendelés, részben „önkéntes föladat”. Valami hajt. Úgy érzem, sietnem kell. Csak, bárcsak el ne siessem!

Nagyon-nagy szeretettel és hálával:

János

Kézirat; PIM V. 5986

Címzés: „Kósa György / tanár úrnak / 1122 Budapest XII. / Maros-u. 28. / HONGRIE // Exp. János Pilinszky / C./o Jutta Scherrer / 13, rue Rollin / Paris-5° (France) // Par avion”

Pilinszky 1972. december közepétől 1973. május közepéig tartózkodott Párizsban.

Kósa György (1897–1984): zeneszerző, zongoraművész. A hatvanas évek elejétől több Pilinszky-versre írt zenét (például: *Francia fogoly*, *Harbach 1944*, *Apokrif*, *Nagyvárosi ikonok*).

¹ A zeneszerző 1973. március 1-jei levelében arról írt Pilinszkynek, hogy két újabb művet komponált verseire: *Látomások* címmel vegyeskari ciklust (*Halak a hálóban*, *Jelenések VIII. 7.*, *Aranykori töredék*, *Introitusz*) és *Szálkák* címmel kantátát alt hangra, brácsára és csellóra (*A mélypont ünnepéye*, *Haláloz és halálom*, *Mégis nehéz*); utóbbi bemutatójára március 18-án került sor házi koncerten, amelyre a költőt is meghívta. (A levél jelzetszáma Pilinszky hagyatékában: MTA KIK Kt. Ms 5954/451.)

Kovács Péternek

[Levelezőlap;

Postabélyegző: Budapest, 1973. augusztus 15.]

Péterkém!

Jutta¹ 21-ikén vagy 22-ikén utazik haza. A két nap egyikén meglátogatnánk Titeket, s Jutta délbén menne tovább Győr–Hegyeshalom fele.

A vizslátig Mindhármatokat ölel:

Jancsi

Ui: Egyenesen a múzeumba hajtunk.

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Kovács Péter / *István-király Múzeum* / Székesfehérvár // Pilinszky János / Budapest VI. / Hajós-u. 1 // *Expressz*”

¹Jutta Scherrer (1942): Párizsban élő német szlavista, egyetemi tanár; az 1970. október 9–13. között Poigny-la-Fôret-ben rendezett nemzetközi konferencián ismerkedtek meg (Pilinszky itt olvasta fel A „teremtő képzelet” sorsa korunkban című esszéjét), kapcsolatuk 1970 decemberétől 1975 őszéig tartott.

Vasadi Péternek

[Szigliget, 19]77. II. 19

Drága Péterkém!

Nagyon köszönöm leveledet. Íme a kért rövid elmélkedések.¹ Még nem biztos, hogy meddig maradhatok. Lábadozásom valahogy rendkívül lassú, nem tudom, miért? Azelőtt sokkal gyorsabban ment.

Odahaza a szerkesztőségben mindenkit szeretettel ölelek. Rövidesen újabb cikket küldök, s írok Magyar Ferinek.²

Ölel:

Jancsi

Ui.: Szívből örülök új, készülõ kötetednek!³

Kézirat; PIM V. 5397

Címzés: „Új Ember szerk. / Vasadi Péternek / 1053 Budapest V. / Kossuth L.-u. 1. // F: Pilinszky János / 8264 *Szigliget* / Alkotóház”

Vasadi Péter (1926–2017): költõ, író, esszéista, 1967-tõl nyugdíjazásáig az *Új Ember* munkatársa.

¹Valószínûleg a *Stációk* (*Új Ember*, 1977. március 13., 1.) és az *Isteni dramaturgiáról* (*Új Ember*, 1977. április 24., 2.) címû írásait küldte; elõbbinek a kézírata megtalálható a Petõfi Irodalmi Múzeumban: V. 5118/2.

²Magyar Ferenc (1916–2000): újságíró, 1947-tõl az *Új Ember* munkatársa, 1971-tõl 1989-ig felelõs szerkesztõje.

³Vasadi Péter: *Tamariszk*. Szépirodalmi, Budapest, 1978.

Kovács Péternek

[Szigliget,] 1977. márc. 15.

Drága Péterkém!

Köszönöm leveledet. Annyi már biztos, hogy március 28-ikán érkezem Hozzáatok. A pontos idõt még megírom. Mindenesetre, gondolom, késõ délután a Szigliget felõl érkezõ gyorssal.

Amennyiben nem zavarok: megszállnék Nálatok 1–2 napra.

Szeretnék mindent megbeszélni Veletek! – Mártát, Téged és Marcikát.

Nagyon-nagy szeretettel ölel:

Jancsitok

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Kovács Péternek / 8000 *Székesfehérvár* / Horváth I.-u. 21. / III. em. 7. // F: Pilinszky János / 8264 *Szigliget* / Alkotóház // *Expressz*”

Kovács Péternek és Kovalovszky Mártának

[Postabélyegző: Budapest, 1978. február ?.]

Drága Péterkém, Mártám!

*Van két jegyetek a bemutatóra*¹ [beszúrva:] Február 21. Gyertek ¼ 11-re a Várszínház *Sarok*-terméhez. (½ 11-kor kezdődik, de Bébit² előre beültetem!) Ott átadom a jegyeket, mert nem merem őket postára adni!

[aláírás nélkül]

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Kovács Péter / *István-király* múzeum / 8001 Székesfehérvár / 1. Pf. 12. // F: Pilinszky J. / 1065 Budapest VI. / Hajós-u. 1. // *Expressz*” (A boríték hátoldalán a székesfehérvári postabélyegző: 1978. február 17.)

¹ A *Síremlek* című színműve bemutatójára került sor a Várszínházban 1978. február 21-én Maár Gyula rendezésében.

² Baitz Borbála (családban Bébi; 1889–1980): Pilinszky anyai nagynénje. Vö. Bébi. *Új Ember*, 1960. augusztus 21–28., 7.

Kovács Péternek és Kovalovszky Mártának

[Balatonszemes, 1978.] Szept. 10.

Édeseim!

Nagyon jól vagyunk itt Szemesen.¹ Csönd van és szép az idő. Úgy tűnik mindkettőnknek, mintha öröktől együtt lettünk volna. Jó lenne, ha meglátogatnátok! Innen az utolsó percben utazunk csak el, de jó lenne, ha legkésőbb 19-ig meglátogatnátok! Sajnos itt nem lehet aludnotok, de rengeteg a vonat, s így visszafelé is kényelmesen utazhattok.

Nagy szeretettel:

Jancsitok

Kézirat, boríték nélkül; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

¹ Balatonszemesen Ingrid Ficheux (1957) francia gitárművésszel töltött néhány hetet, akivel 1978 áprilisában ismerkedett meg Párizsban; 1980. június 22-én egyházi esküvőt kötöttek Budapesten.

Rubin Szilárdnak

[Postabélyegző: Balatonszemes, 1978. szeptember 13.?)

Drága Szilárd!

Most már tudom, hogy 20-ikán este 8 körül érkezünk, s egyenesen Hozzád megyünk. Ingrid 22-ikén reggel utazik tovább Párizsba. De szeretném, s kérlek, hogy ezt ne mondd meg Márinak.¹ Neki azt mondom majd, hogy Ingrid egyenesen Szemesről utazott tovább haza, Párizsba.

Itt csodálatos nyugalomban és szeretetben telnek napjaink. Együttlétünk mélységesen természetes. A többit szóban!

Ölel:

Jancsi

P.S. Írj néhány sort, ha megkaptad leveletem! – Köszönöm!

Kézirat; magántulajdon. Fénymásolatban: PIM V. 5342/8/mell.

Címzés: „Rubin Szilárd / Budapest XII. / Szilágyi E. fasor 40 / 1125 // Pilinszky – Mialkovszky / Balatonszemes / Ady-E.-u. 13. / 8636 // *Expressz*”

¹ Baitz Mária (1894–1982): Pilinszky anyai nagynénje és keresztanyja.

Rubin Szilárdnak

[Balatonszemes, 1978.] szept. 13.

Drága Szilárd!

A biztonság kedvéért még egyszer megírom: szeptember 20-ikán, szerdán este 8 óra körül érkezünk Hozzád. Ezt egyedül Te tudhatod, tehát *semmiképpen se telefonáld meg a lakásomra, Máriéknak*. Haza csak 22-ikén megyek, miután Ingrid reggel elutazott.

Itt nagyon jól vagyunk, a többit *személyesen*.

Ezerszer ölel:

Jancsi

Kézirat; magántulajdon. Fénymásolatban: PIM V. 5342/8/mell.

Címzés: „Rubin Szilárd / Budapest XII. / Szilágyi E. fasor 40. / 1125 // Pilinszky C/o Mialkovszky villa / Balatonszemes / Ady-E.-u. 13. / 8636” [Expressz]

Baitz Máriának

[Velem,] 1979. III. 6.

Édeseim! – Csodálatos itt a csönd és a nyugalom. A Ti és Ingrid sorsa aggaszt egyedül: az öregség és a fiatalság kínja-keserve. Én valamiféle „haladék” állapotában élek: nem számítok. Ezt nagyon érzem, s *személy szerint* nincs is mire panaszkodnom. Imádkozom értetek, s ha lehet, ti is imádkozzatok. Ne ezért vagy azért. Az ember céljai és kérései mindig ostobák, megnevezett vágyai pedig *szükségszerűen* tévesek. Mit *akar* egy fa, egy kő, egy domb? Az írásban is ez a legjobb: akaratunkhoz alig hasonlít; inkább egy fához vagy egy kőhöz. Egyszerűen van.

Elemér¹ a hétvégén jelentkezik. Add át neki, Márikám, a postámat. Ha nem jelentkezne, postázd *expressz* (nagy borítékban) *szükségszerű* leveleimet. Itt csönd van, s az ember mindent jobban megbecsül, akár egy remete.

Írjatok! Írjátok!

Nagyon-nagy szeretettel:

Jancsitok

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Baitz Mária / Budapest / Hajós-u. 1. / 1065 // Pilinszky C/o Törőcsik / Velem / Rákóczi-út 48. / 9726 // *Expressz*”

Pilinszky a hetvenes évek második felében gyakran vendégeskedett közeli barátai, Törőcsik Mari (1935) színésznő és férje, Maár Gyula (1934–2013) filmrendező velemi házában (majd szobát is bérelt a szomszédságukban).

¹ Vattay Elemér (1931–2012): fotográfus, Pilinszky barátja; több fényképet készített a költőről.

Baitz Máriának

[Velem,] 1979. márc. 15.

Édeseim! – Először is: sokat gondolok rátok és imádkozom értetek. Másodszor: köszönöm a küldeményt, valószínűleg ősszel mennék Amerikába.¹ Itt lassan és gyönyörűen tavaszodik. Sokat olvasok és már küszöbén állok az írásnak... Valószínűleg ki kell húzatnom az egyik fogamat a jövő héten, a szombathelyi kórházban (Mari visz be!). Minden jó, csak belül szenvedek, az életet nem lehet elrendezni.

Írjatok magatokról!
Nagyon-nagy szeretettel:

Jancsitok

Ui. Az ügyvédnőmtől kaptam néhány kedves sort. Most szaladok a postára.

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Baitz Mária / Budapest VI. / Hajós-u. 1. / 1065 // Pilinszky / C/o Törőcsik / Velem / Rákóczi-út 48. / 9726 // *Expressz*”

¹San Franciscóból kapott felolvasóköriútra szóló meghívást; utazására végül nem került sor.

Kovács Péternek és Kovalovszky Mártának

[Velem,] 1979. III. 27.

Drága Péterkém!

Talán még emlékszel rá, hogy egy olasz diák belőlem disszertált a milánói egyetemen. Sok versemet is lefordította, amiket most kiadna egy milánói könyvkiadó Shaár [alatta zárójelben javítva:] (Schaár) szobor-illusztrációival.¹ *Sürgős*. A képeket közvetlenül vagy (és ez volna talán a jobbik megoldás) az Artisjuson keresztül (Ács Vera, vagy titkár-sága) küldesd meg a nevemben.

Cooperativa Edizioni
Jaca Book
LAURA Geronazzo
19, Via Aurelio Saffi
20123 Milano
ITALIA

A feladó lehet maga az Artisjus, de ha közvetlenül küldöd, föladóként írd az én nevemet, pesti címmel.

(Nyuszi levél!)

Édeseim,

aránylag jól vagyok. A jó levegő, s a külső csend legalábbis testileg megnyugtat. Utazni nincs erőm, majd ősszel Amerikába...

Írjatok, mielőtt utaztok.

Itteni címem:

P. J.

C/o Mari Törőcsik

9726 VELEM

Rákóczi-út 48.

[aláírás nélkül]

Kézirat; MTA KIK Kt. (katalogizálás alatt)

Címzés: „Kovács Péter / István kir. múzeum / Székesfehérvár / Postafiók 12 / 8001 // Pilinszky János / C/o Mari Törőcsik / VELEM / Rákóczi-u. 48. / 9726 // *Expressz*”

¹A Jaca Book kiadó folyóiratában jelent meg huszonegy verse Antonio Molteni bevezetőjével és fordításában, Schaár Erzsébet (1908–1975) szobrászművész *Utca* (1974) című installációjáról készült néhány fényképpel: Ogni vivente è affamato del Vivo. Poesie di János Pilinszky con una presentazione di Antonio Molteni. *L'Umana Avventura*, 1979. április, 150–157.

Radnóti Miklósnénak

[Velem,] 1979. márc. 29.

Kedves Szeretett Radnóti Miklósné!

Két feledhetetlenül közvetlen, és minden tapintatában kíméletesen direkt beszélgetésünk bátorít fel harmadik levelem¹ megírására. Terveim nem sikerültek, de nem is értek véget. Karthauzi módjára érzem, de érzem a másik fél korából adódó minden zavarát. Tavasszal semmiképp nem utazom. Vidéken élek, s lehet, hogy egy fából vaskarika regényen dolgozom.² Vertikális regénynek szánom. Látszatra „dickensi”, valójában pokoljárás.

Aczél Györgynek³ még nem írtam; oly nehéz világosan írnom arról, amit még én is csak „tükör által” látok.

Kérem, őrizzen meg szeretetében, szerető szívvel:

Pilinszky János

P.S. Ideggyógyászati kezelése után szeretnék minél tovább vidéken maradni.

Kézirat; MTA KIK Kt. Ms 2676/163

Címzés: „Radnóti Miklósné / (Tel: 315-682) / Budapest / Pozsonyi-út 1. / 1137 // Pilinszky János / C/o Törőcsik Mari / VELEM / Rákóczi-út 48. / 9726 // *Expressz*”

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni (1912–2014): tanár; Pilinszky Szigligeten ismerkedett meg vele.

¹ Korábbi két levelét nem ismerjük.

² Tervezett regényéből csak néhány fejezet készült el: Hármassoltár. *Kortárs*, 1977. december, 1875–1883.; Simon Áron [Szabadesés]. *Élet és Irodalom*, 1980. március 22., 14–15.; Három etüd a bűnről. *Élet és Irodalom*, 1980. május 31., 14–15.; 1980. június 7., 14.

³ Aczél György (1917–1991): politikus, a Kádár-korszak kultúrpolitikájának irányítója.

Radnóti Miklósnénak

[Velem, 1980. február]

Drága Fifi! – Utolsó telefonbeszélgetésünk után közvetlenül kórházba kerültem. Onnét egyenesen Velemre kerültem, ahol rövid megkönnyebbülés után ismét visszaestem. Pár napja, hogy sikerült hajamnál fogva, önerőmből újra kimásznom a depresszió nagyon nehezen definiálható meszesgödöréből. Febr. 24-ikén érkezem Pestre, s márc. 9-ikén Angliába utazom.¹ Szerető megértésére gondosan megőrzött levele bátorít. Ha megengedi: Pesten jelentkezem telefonon.

Szeretettel és tisztelettel

(Pilinszky) János

Kézirat; MTA KIK Kt. Ms 2676/164

Címzés: „Radnóti Miklósné / Budapest / Pozsonyi-út 1. / 1137 // F: Pilinszky J. / C/o Törőcsik M. / Velem / Rákóczi-út 48. / 9726 // *Expressz*” (A bélyeg hiányzik, a postabélyegzőnek csak az alsó körvonala látszik; a boríték hátoldalán a budapesti postabélyegző: 1980. február 21.)

¹ Tíznapos nagy-britanniai felolvasóköriúton (Glasgow, Bangor, London) vett részt Nemes Nagy Ágnes, Károlyi Amy, Weöres Sándor, Vas István, Juhász Ferenc és Vajda Miklós társaságában.

Köszönöm Kovács Péternek, Pilinszky örökösének, hogy rendelkezésemre bocsátotta az újonnan előkerült leveleket és hozzájárult a közreadásukhoz. Köszönettel tartozom a többi címzett jogutódainak, illetve hagyatékaik gondozóinak is az információkért és a levelek közlésének engedélyezéséért, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ kézirattárai munkatársaiknak.

Bende József

RADNÓTI MIKLÓS ÉS AZ ŐSZI SÖR

Egy reklámversőről

1.

Radnóti Miklós 1941. december 16-án mindössze pár sort írt naplójába. Csak ennyit: „Judithoz menet a 46-os villamoson, látom, hogy egy vendéglő *őszi sört* hirdet. Nézem a szót. Tűnődöm. Majd:

Végül itt van az őszi ser,
Őszi bú ellen ősi szer.

Eladnám. De hogyan?”¹

Monográfiájában Ferencz Győző részben idézi a naplóbejegyzést mint a Beck Judit-szerelem egyik datált találkozásának dokumentumát, és hozzáteszi: „De ez a naplóbejegyzés nem is emiatt érdekes, hanem mert ekkor jutott [Radnóti] eszébe az a pompás reklámversike, melyet rögzített is”.²

Radnóti mindig nyitott szemmel járt – erről szintén naplója tanúskodik. Gyűjtötte az utcákon látott nyelvi érdekességeket, a furcsa, beszédes neveket.³ Nemezszer éppenhogy az olvasott felirat hangzása, ritmusa fogta meg. Például 1940. február 20-án, amikor a Nagymező utcán sétálva, miközben egy készülő versfordítás sorait forgatta magában, szemébe villant egy felirat: „Olvasztott libazsír. Elkapom a tekintetemet, hiába! Bennem ragadt. Olvasztott libazsír skandalom és tönkreteszi a napomat. ½ 1-kor láttam, s most hét óra már. Talán az segít majd, hogy leírtam.”⁴ Hárs György Péter egy tanulmányában tipologizálja is ezeket a talált nyelvi jelenségeket, szójátékokat.⁵ A „nyelvi ready-made humorba keretezésére” példa: „Az Attila utcai virágkereskedés kirakatában tintával írt tábla: »Rózsát a jégen tartjuk.« Mily kegyetlenség!”⁶ Egy másik típust képez „a Freud Álomfejtésébe illő nyelvi bravúr”, a naplóba jegyzett *Változatos élet* című rögtönzés: „Tegnapelőtt nő vert, / Tegnap nőt vertem, / Ma nő ver.”⁷ És van a „fől nem használt reklámvers”, ami jelen dolgozat tárgya.

Az őszi sörről szóló kétsoros Ferencz Győző szerint is „pompás”, mégsem került bele a Radnóti összes versét adó gyűjteménybe, és ebben osztozik az idézett *Változatos élet*tel, és több más, a *Naplóban* fennmaradt alkalmi rögtönzéssel. A költő verseit adó legújabb

¹ Radnóti Miklós: *Napló*. Szerk.: Ferencz Győző. Magvető, Budapest, 2018, 242.

² Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. 2. jav. bőv. kiad. Osiris, Budapest, 2009, 519.

³ Péter László: [Radnóti Miklós] Névgyűjteménye. In: Uő: *Radnóti Miklós. Válogatott írások*. Bába, Szeged, 2009, 116–121.

⁴ Radnóti Miklós: i. m., 114.

⁵ Hárs György Péter: Radnóti – ahogy tetszik. Pszichoanalízis a Nyugatban III. *Múlt és Jövő*, 2009/4, 74–87.

⁶ Radnóti Miklós: i. m., 225. (1941. aug. 9.)

⁷ Uo., 57. (1939. aug. 2.)

„összes” nem is vállalta feladatul ezek egybegyűjtését, viszont egy majdani kritikai kiadásban nyilvánvalóan ott a helyük; nem fogják felhígítani vagy komolytanná tenni a költői életművet, sokkal inkább színesítik majd azt, láthatóvá téve az átjárásokat a szegmensek között.

2.

„Mik egész egyedül él szinte” – írta Radnótiné az esetet megelőző napon, december 15-én.⁸ Gyarmati Fanninak ugyanis november 9-én halt meg édesapja, és nem akarta édesanyját egyedül hagyni, sok időt töltött vele, és ezért lemondott akár saját programjainak egy részéről is. Mint ahogy lemondott az éppen 15-i Engel Iván-koncertről, amire így Mik nélküle, és „csak” Beck Judit és férje, valamint Erdélyi Ágnes társaságában ment. „Mik a koncert után hazakísérte az Ágit, és Medvére ment. Mennyi dolga van most nyár óta, mióta hazajöttünk, és nem képes a végére jutni, beosztani.”⁹

Radnótinak a felsokasodó irodalmi feladatok mellett ekkor a Nagyváradról éppen náluk időző hűgával is kellett foglalkoznia. Például Ágnes másnap, december 16-án délután még Gyarmati Fannit kísérte el Dési Huber Istvánhoz, ahol Fanni modellt ült, de este már „Ági és Mik Gombosiékhoz mentek még a Vajda előtt, a Gyuri újdonsült remek gramofonos rádióján meghallgatni a Rádió *Fiatalköltők estjét*. Szerb Tóni vezetett be, mindenkitől egyet szavaltak, Miktől a *Himnusz*t, állítólag nagyon szépen, a Szendrőt”.¹⁰

Radnóti naplóbejegyzése vagy erről a villamosútról szól, és akkor nem említi benne Ágnest, esetleg délelőtt vagy délután egyedül járt Juditnál (amikor Ági és Fanni Dési Hubernél voltak). Ez utóbbi változat sem lehetetlen, sőt a közte és Judit közti viszony miatt nagyon is érthető lenne.

A villamosból meglátott hirdetés gyorsan játékos rímpárrá vált a költőben, és Radnóti nem bízta emlékezetére a vers létét: azonnal feljegyezte egy nála lévő papírdarabra. Ez a jegyzettömbből kitépett, félbehajtott papírfecni fennmaradt a hagyatékban, nem is feltétlenül a versike miatt (hiszen azt még aznap bemásolta naplójába), hanem mert eredetileg Beck Judit írt rá egy rövid üzenetet.¹¹ Az autográf, puha ceruzával, sietősen írt – s máig publikálatlan – levélke így szól:

*Sötét Alakok, nem raktátok le a képet!!
Miután nem tudom most megbeszélni, mikor találalak otthon, kérlek hívjatok föl.
Csók Judit*

Hogy kit takar a megszólítás többes száma, hogy milyen képről van szó, ma még nem tudni. Ami viszont bizonyos: éppen a kétsoros reklámversike segít a keltezetlen üzenet datálásában. És mert éppen ez került Radnóti keze ügyébe (talán a zsebében volt), ennek a hátoldalára jegyezte fel, maga is ceruzával:

*Végre itt van az őszi ser
őszi bú ellen ősi szer*

⁸ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946*. Sajtó alá rend.: Ferenc Győző, Nagy Zsejke. Jaffa, Budapest, 2014, II., 93. (Továbbiakban: Radnótiné.)

⁹ Uo., 94.

¹⁰ Uo., 95–96.

¹¹ MTA KIK Ms 2633/149.

A naplóba másolt szövegtől egy szóban – és a sietős központoszásban, pontosabban annak hiányában – eltérő „ősváltozat” alatt egy szintén ceruzával készült rajz található. Ez lehetne a már elképzelt sörreklám kerete, vagy egy képkeret akár, de az is elképzélhető, hogy pusztán egy firka, ami körbevesz egy hat számból álló, piros színű ceruzával beleírt számsort: „185 118”, ami viszont nem más, mint Schöpflin Aladár Magyar utca 27. szám alatti lakásának telefonszáma.

Fontos kitérni Radnóti naplóbejegyzésének egy részletére. Mivel a bejegyzés nem más, mint a szerző által rögzített keletkezéstörténet, az is kiemelten fontos – hiszen a költő megörökítette a saját és az utókor számára is –, hogy a 46-os villamossal ment, és a vers annak nyomvonalán született.

A ma már nem létező 46-os villamos 1913 és 1952 között járt a Keleti és a Nyugati Pályaudvar között, kisebb megszakítással és némiképp változó útvonalon. 1941-ben ez volt az útvonala: Nyugati pályaudvar – Podmaniczky u. – Szinyei-Merse Pál u. – [Körönd] – Felsőerdősor u. – [Lövölde tér] – Vilma királynő u. (ma Városliget fasor) – Bajza utca – Bethlen u. – Keleti pályaudvar (Baross tér).¹²

Beck Judit ekkor – ha nem Szentendrén volt – a VII. kerületi Vilma királynő út 3. szám alatt lakott férjével, Gombosi György művészettörténésszel. Nem messziről költözött ide: édesapja, Beck Ö. Fülöp és családja pár saroknyira, a VII. ker. Damjanich u. 32-ben laktak. Radnóti tehát, ha a 46-os villamossal érkezett hozzá, akkor valószínűleg a Nyugattól a Vilma királynő útjáig utazott. Azaz annak a vendéglőnek, amely az őszi sört hirdette, ezen az útvonalon kellett lennie.

Az a rádióműsor, amire Erdélyi Ágnessel mentek, hogy Beck Juditéknál hallgassák meg, 19 óra 20 perckor kezdődött, címe pedig egészen pontosan *Fiatalok. Fiatal magyar költők versei* volt. Szerb Antal „dr. egyetemi magántanár” bevezetése után Gobbi Hilda és Szendrő József olvasta fel a verseket. A műsorújságok nem tartalmazzák a felolvasott versek szerzőinek nevét, így tehát jelenleg csak Radnóti szereplése bizonyos.

A hozzávetőlegesen húsz-huszonkét perces adás után – 19 óra 45 perckor már új műsorszám kezdődött – nem sokkal el kellett indulniuk a Vajda János Társaság *Mai magyar költők új versei* című estjére.¹³ A Társaság ekkor a VII. ker. Erzsébet körút 49. szám alatt, a második emeleten működött, így aztán Radnótiéknak sietniük sem nagyon kellett, csak végigsétáltak a Király utca körülig tartó szakaszán. A rendezvény – rendhagyó módon – este negyed kilenckor kezdődött, andalogva is könnyen oda lehetett érni.

Az esten Schöpflin Aladár tartott bevezető előadást – ez pedig megmagyarázza, hogy miért volt a levélből verskézirattá vált papírfecsin a kritikus lakásának telefonszáma: talán még szükség volt egy utolsó egyeztetésre.

A költői estről Radnótiné szintén írt naplójában: „A Vajdában este Miklós is szerepel. Gerő Ili szavall kettőt a nyári Judit-versek közül, nagyon meglepő szépen, aztán annál borzalmasabban a Bánki Zsuzsa a *Harmadik eclogát*. Mik maga a Babitsra írottat, az új őszi verset és, úgy érzem, kárpótlásképpen felém a *Hasonlatokat* is, az utolsót. Judit nagyon megindulva, sápadva hallgatja a verseket. Magam immár egykedvűen, csak drukkolva a sikerért. Van is. Nagyon tetszettek. A legszebbek voltak az estén.”¹⁴

Hogy egészen pontosan mely Radnóti-verseket olvasták fel ekkor, nem teljesen bizonyos. Az elhangzott hat költemény két csoportra osztható: három Judit-vers és három „egyéb”. A Judit-versek közül Radnótiné a *Harmadik eclogát* cím szerint megnevezte, a másik kettő közül – Ferencz Győző véleménye szerint – az egyik nagy valószínűséggel a *Zápor*, a másik talán a *Csodálkozol barátom...* lehetett. A Radnóti által felolvasott nem-Judit-versek közül a *Hasonlatok* szintén cím szerint szerepel a naplóbejegyzésben, a Babits-

¹² Lásd: <http://hampage.hu/trams/dozsakorutkoze/keletinyugati.html>

¹³ Az estre szóló meghívó a programmal: *Mai magyar költők új versei című előadást*. PIM Any.79.44/43.

¹⁴ Radnótiné, II., 95.

emlékvers teljes biztonsággal azonosítható (*Csak csont és bőr és fájdalom*), az „új őszi vers” pedig – mivel nem ismerünk más, ekkor keletkezett Radnóti-verset – csakis az 1941. október 10-i keltezésű *Nyugtalan őszi* lehet.

Az este azonban itt még nem ért véget, és a folytatásról Radnótiné szintén beszámolt: „Aztán utána a Lyrába mentünk, borzalmasan kis bűdös helyiség a Pátria kávéház mögött, nem tudom, miért kedvelik. [...] Nem volt igazán jó. De jó így utána lenni egy fellépésnek, kicsit mindig szorongok előtte.”¹⁵

A Király u. 59/b. szám alatt működő Lyra sörözőt Radnótiné sosem szerette: naplójában máskor zug-helynek, undok helynek nevezte. Most pedig több ok miatt is rosszul érezte magát. Ezek közül a gyász csak az egyik volt: a költői esten és az utána való levelező mulatozáson is gyászruhában volt, fátyollal, melyet a jókedvű társaságban legszívesebben elrejtett volna. A november eleje óta viselt gyász mellett azonban egy nagyon friss trauma is érte: az előző napon, december 15-én találta meg otthonukban Beck Judit szerelmes leveleit, amiket a festőné Radnótinak írt. „Megütött a dolog – írja Gyarmati Fanni a naplójába –, a levelezés az sokkal-sokkal több, mint a csók, a kimondott vágyódások. A leírt szó mágia nekem. Mindennél erősebb kötelék! Az írás, a levél, minden az enyém volt eddig, [...] de ez másfajta volt.”¹⁶ És nemcsak hogy a levelek megtalálása által bizonyossággá vált a hónapok óta tartó sejtés, de még arra is fény derült, hogy az egyik legjobb barátnője, „Ili hozza vagy viszi a leveleket, és ez az, ami nagyon belém fájdukt. Hát Ili, a csupa szeretet, édes jó kis barát, hát ő vállal ilyen szerepet”, „ez undorító, a barátnők belekeverése, az asszisztálás a dologhoz”.¹⁷ Az Ili persze nem más, mint Gerő Ili, aki a következő napi költészeti esten Radnóti Judit-verseit szavalta.

Teljességgel érhető hát Gyarmati Fanni rosszkedve. Mert ezek után micsoda erő kellett már ahhoz is, hogy a gyásszal és a megcsaltság biztos tudatával, a *másik* nő, sőt még a közvetítő jelenlétében is akár még „egykedvűen, drukkolva a sikerért” ülje végig aznap este a két eseményt, sőt hallgassa meg a *másik* nőhöz írt verseket. De Gyarmati Fanni számára most is, mint mindig, az volt a legfontosabb: Radnóti versei „a legszebbek voltak az estén”. Férje sikerének érdekében most is alárendelte saját érzelmeit.

3.

Radnóti vonatkozó naplóbejegyzése azonban nem csupán a vers keletkezési körülményeit és magát a kétsorosot rögzíti, hanem a költő vele kapcsolatos terveit is. „Eladnám. De hogyan?” – írja, és bár ez a két rövid mondat mintha költői kérdést sejtetne, mégsem arról van szó, és meg is válaszolható.

A hagyatékban ugyanis a vers „ősváltozata” és a Beck Judit-levélke mellett fennmaradt Radnótinak egy eddig publikálatlan levele, amelyet a Dreher sörgyár igazgatójának írt.¹⁸ Az aláírás nélküli autográf beszúrt utóíráttal ellátott gépelt levél betűhív átiratban:

Budapest, 1942. január 11.

Mélyen tisztelt Igazgató Uram,

Gombosi József kedves barátom említette Igazgató Urnak kis reklám-versemet, beszélgetésükre hivatkozva mellékeltem el is küldöm. Ha használhatják, kérem Igazgató Urat, hogy a tiszteletdíjat

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo., 94.

¹⁷ Uo., 93.

¹⁸ MTA KIK 2633/150.

cimemre (Dr. Radnóti Miklós Bp., V. Pozsonyi-ut 1. II. 3.) posta útján küldjék el. – Három változatát küldöm, a reklám tervezője eldönti majd, melyik felel meg jobban a célnak. Fáradozásáért előre is hálás köszönetet mondok és

tisztelettel köszönöm

U. í. A közlés természetesen, – mint a reklám-verseknél szokásos, – csak név nélkül történhet.

*Végre itt van az őszi ser,
őszi bu ellen ősi szer.*

*A Dreher-féle őszi ser
őszi bu ellen ősi szer.*

*Megjött a Dreher-féle őszi ser,
Az ősi bánat ellen ősi szer.*

A dokumentum úgynevezett piszkozat – ezt az utólagos kiegészítés mutatja –, másképp nem is maradhatott volna a hagyatékban. Nincs ok kételkedni abban, hogy az újragépell változatot Radnóti valóban elküldte. A címettről a kutatás jelenlegi állása szerint csak annyit lehet tudni, hogy a Dreher sörgyár „igazgatója”, tehát nagy valószínűséggel Dreher Jenő. Az „őszi sör” gyártója ugyanis a Dreher-Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőződe Rt. volt. Központi irodájuk a X. ker. Halom u. 42. szám alatt, a „városi iroda” azonban a VII. kerületi Huszár u. 7-ben működött. A cég igazgatóságának elnöke Dreher Jenő volt, alelnöke és ügyvezető vezérigazgatója Haggenmacher Oszkár. További alelnökök: dr. Metzler Jenő és dr. Hardy-Dreher Béla, igazgatósági tagok: Aich Hubert, Dános Marcell, Haggenmacher Henrik, Haggenmacher Ottó, dr. Haggenmacher Pál, dr. Schöffler Aladár, dr. Stein Emil, dr. Surányi Miklós, báró Szalay-Berzeviczy László, Wiktorin Gusztáv.¹⁹ A címzettet akkor lehetne száz százalékos pontossággal megnevezni, ha az elküldött levél a megcímezett borítékkal előkerülne a Dreher sörgyár archívumából.

A kulcsszereplő, Gombosi József Lipót (1878–1944), aki közvetített Radnóti és a Dreher sörgyár igazgatója között, nem más, mint Gombosi György édesapja, azaz Beck Judit apósa. 1878. március 26-án született Egerben, Budapesten elvégezte a kereskedelmi akadémiát. 1901-ben házasodott össze Bogyó Erzsébettel (1881–1944). (Akinek apja Bogyó Samu kereskedelmi akadémiai tanár volt, tanította lánya későbbi férjét is.) Négy gyermekük született, mind fiúk: Ottó, György, Endre és Géza. 1919 őszén kikeresztelkedtek, és református vallásra tértek át. Gombosi József fiatal korában több cég alkalmazottja volt, majd 1914 januárjában saját céget alapított. Egy évtizedig sikeres fa- és szénkereskedő volt, majd jó üzleti érzékkel váltott a papír-nagykereskedelemre, és karrierje tovább ívelt fölfelé. Nagykereskedőként így kerülhetett kapcsolatba a Dreher sörgyár vezetőjével, feltehetően üzleti kapcsolatban is álltak. A Gombosi család fejeként ismerkedett meg Radnóttal, valamikor 1938 márciusa után, amikor fia, Gombosi György – felesége révén – Radnótiék baráti társaságának tagja lett. Hogy mennyire volt intenzív kapcsolatuk, arra nincs adat, mindenesetre Radnóti 1942 legelelén felhatalmazást kapott a nála harmincegy évvel idősebb nagykereskedőtől, hogy „kedves barátjaként” hivatkozzon rá a levélben. Ha hihetünk a levél állításának, Gombosi József 1941. december 16. és 1942. január 11. között felhívta a Dreher sörgyár igazgatójának figyelmét Radnótira és annak reklámversére. Szűk két évvel később, szinte napra pontosan ugyanakkor halt meg, mint Radnóti, és sorsuk is hasonló. Mert bár a család még 1945 áprilisában hirdetés útján kerestette őt és több elhur-

¹⁹ Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1941–1942. 65-ik évf. II. rész: Iparvállalatok. Szerk.: Dr. Galánthai Nagy Sándor örököse. Budapest, [1942], 102–103.

colt családtagot,²⁰ ekkor már közel fél éve halott volt: Csomádon, 1944. november 5-én ölték meg.²¹ (Ugyanekkor több deportált is a „nyilas terror” áldozatául esett, az ő hamvakat közösen helyezték nyugalomra.²²) Feleségét ugyanebben az időben ölték meg.

Maga a levél nem igényel különösebb magyarázatot: benne egy költő egy nagy cég vezetőjének eladásra kínálja föl egy alkalmi szerzeményét. Három változatot is küld, hogy majd a címzett cége döntsön arról, melyiket használják fel, de bármelyiket is választják, a szerző nevét ne szerepeltessék alatta.

A naplóba születésekor bemásolt vers itt – feltehetőleg mint a legjobbnak gondolt rím-pár – első helyen szerepel, de nem a napló szerinti, hanem a papírfecni szereplő ősváltozat szövegével, és mivel későbbi, mint a naplóbejegyzés, ez a végleges alak, az ultima manus.

Azaz ebben a kétsoros kis reklámversikében is felvillan Radnóti költői műhelye, hogy még egy ilyen kis szösszenet megformálására is milyen nagy gondot fordított: a vers kezdőszava kétszer is cserélődött. Az elsőként leírt „végre” örömteli felkiáltást fejez ki; ehhez képest a „végül” mintha egy felsorolás utolsó eleme lenne, de az előzőek hiányával – Radnóti közülük a célközönség, a sörre szomjas ember helyzetéhez illőbb, kifejezőbb változatot választotta. Az „bu” szó u-jának ékeztése pedig nyilvánvalóan csak a gépelés miatt maradt el, a kézirat jól mutatja, hogy Radnóti a hosszú alakot használta. Ráadásul itt a központozást is pótolta. A vers végső formája tehát ez:

*Végre itt van az őszi ser,
őszi bú ellen ősi szer.*

A másik két változat viszont teljesen új darabja a Radnóti-életműnek. Konkrétabbak, mint az első, hiszen megnevezik a Dreher céget, de természetesen ugyanarra a hatásos rímpárra épülnek. Az viszont nem egyértelmű, hogy a harmadik változat második sorában a bánat „ősi” jelzője csak gépelési hiba (az „őszi” helyett), vagy a probléma átértelmezése: a sör az ősi bánatot oldja meg. Bár valószínűleg csak gépelési malőr okozta az eltérést (hiszen az őszi-ősi ellentétpár erre épül), ezzel jelentősen kitágulna az értelmezési lehetőség: mert hogy mi is az az „ősi bánat”? Ezt minden sörfogyasztónak maga kell tudnia. (A missilis levél előkerülése erre is választ adna: lehet, hogy abban Radnóti már javította – ha javította – ezt a szót.)

Érdekesség, de nem minden tanulság nélkül, hogy a levélpiszkozat hátoldalára Radnóti azt jegyezte föl: „Szent István polgári ser”. Ez pedig arra utal, hogy a reklámvers megírása után is foglalkoztatta a sörtéma, és lehet, hogy erről a márkáról is fakasztott volna egy rímpárt.

Végül az őszi sörös reklámvers egyik változata sem jelent meg. Pedig szükség lett volna egy jó, frappáns reklámszövegre, mert a sörgyár fizetett hirdetései között 1940-ben van tárgyilagos: „Szent László őszi sör a szezon meglepetése. Dreher-Haggenmacher gyártmány”, és van már kicsit szlogenesisítésre törekvő: „Minden sörivő megállapíthatja, hogy a Dreher Haggenmacher Szent László sörnek nincsen párja”, de az olvasónak valami hiányérzete mindkettőnél van. Radnóti tehát jó érzékkel látta meg a „piaci rést”, és mint reklámversíró csatlakozott (volna) a Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Szép Ernő, József Attila stb. nevével fémjelzett költői társasághoz, akik nem szégyelltek pénzt keresni tehetségük áruba bocsátásával. Radnóti kétsorosa nemcsak hogy méltó arra, hogy együtt emlegessék a „Drámát legjobban Shakespeare, / poloskát Ditrichstein irt”, a „Mondja, marha, / miért oly bús, / olcsóbb a ponty, / mint a hús” és a „Royal bútor, Royal kaszni, / Royal ágyon legjobb...” szlogenekkel, de költőileg megkomponáltabb ezeknél.

²⁰ Ki tud rólu? *Magyar Nemzet*, 1945. máj. 20., 7.

²¹ *Magyar Nemzet*, 1946. ápr. 12., 2.

²² Uo.

A kétsoros reklámvers sem 1942-ben, sem pedig később nem kapott esélyt arra, hogy az őszi sörnek fogyasztókat, a költőnek pedig némi kis jövedelmet szerezzen. A háború után viszont megjelent. Először Radnóti naplójának első részkielése szövegében,²³ majd alig két héttel később már egy keresztrejtvény megfejtéseként olvashatták – már akik helyesen töltötték ki a keresztrejtvényt. Ezt a felvezetés állt előtte: „Egy vendéglői felirat »ihlette« Radnóti Miklóst a rejtvényünk vízszintes 1. és függőleges 26. soraiban levő tréfás versikére. Jó bornak – igaz! – nem kell cégér, de a jó reklám ötlet mindig aranyat ér!”²⁴ A megfejtést pár héttel később közölték: „15 [helyesen: 16.] számunkban közölt keresztrejtvény megfejtése: Vízszintes 1: Végül itt az őszi ser. Függőleges 1: Őszi bú ellen ősi szer.”²⁵

A két, egymáshoz közeli „közlés” kapcsolatban van: a gazdaságpolitikai hetilap keresztrejtvény-készítője minden bizonnyal a *Népszabadság*ban olvasta Radnóti ott közölt naplójegyzetei közt a kétsorost, meglátta benne a feladvány lehetőségét, és egy rejtvényt szerkesztett köré. A feladvány készítője, Valló Emil (1907–1993) első rejtvénye 1928-ban jelent meg, 1936-ban lett a *Budapesti Hírlap* rejtvényrovatának vezetője, 1939-ben *Magyar Rejtvényűjság* címmel saját lapot indított, amit aztán Magyarország német megszállása után 1944-ben be is tiltottak. A naplóközlésére annál is inkább felfigyelt, mert mint egy későbbi interjújából kiderül, személyesen ismerte a költőt,²⁶ és később évtizedeken át még számos Radnóti-megfejtésű rejtvényt készített.

A költő életében meg nem jelent reklámversike azonban mégis nagy hatást váltott ki, és egy másik irodalmi mű keletkezéstörténetében játszott döntő szerepet. Bár ez magából a műből nem derül ki, később a szerző megnevezte a kétsoros inspiratív fontosságát.

Hubay Miklós Vas Istvánnal közösen írta az *Egy szerelem három éjszakája* című művet, amely Ránki György zenéjével mint „az első magyar musical” vonult be 1961-ben a magyar irodalomtörténetbe, és Révész György rendezésében 1967-től filmként is sikeres volt. A szerzőpárosból Hubay az egyik visszaemlékezésében a bevallatlanul is Radnóti Miklós léteéről írt darab keletkezéstörténetéről is vall.²⁷

A musical (és film) egyik jelenete azután játszódik, hogy a főszereplő Bálint megkapja munkaszolgálatos behívóját, a barátai pedig megpróbálnak segíteni neki. Egyiküknek van egy katonatiszt ismerőse, aki megfelelően korrump ahhoz, hogy 600 pengő ellenében felmentést írjon a behívott számára. Hamar kiderül, hogy se Bálintnak, se nekik nincs anynyi pénzük. Viszont mivel csak az íráshoz értenek, azzal kell megszerezni. A „rendes” versek nem fizetnek annyit. Ekkor jut eszükbe, hogy írhatnának reklámverset is a Planta-teát forgalmazó nagygyárosnak, ő biztos fizetne értük eleget. (A Planta-tea létező valóság volt, és természetesen semmi köze nem volt a teához: más alapanyagokból készült és más ízű teapótló műtea volt.)

Hubay leírja, hogy ennek a jelenetnek inspirátora maga Radnóti volt, és éppen az őszi sörrel szóló reklámverse: „be kell vallanom, hogy a színdarabnak, éppen az egyetlen vídám – viharosan vídám! – jelenetét Radnóti Miklósnak köszönhetem. A mű-tea reklámverseit rögtönző költői verseny ötletét az ő Naplójából loptam. Akkor még csak gépiratban volt meg ez az egyedülálló dokumentum. Én is így kaptam bizalmasan, csak egy-két

²³ György István (közreadó): Így élt a költő. Radnóti Miklós feljegyzéseiből. *Népszabadság*, 1958. ápr. 4., 11.

²⁴ Valló Emil: Egy vendéglői felirat. [*Keresztrejtvény*] *Figyelő*. 1958. ápr. 22., 11.

²⁵ *Figyelő*, 1958. máj. 6., 11.

²⁶ Kékesdi Gyula: Kockázat másokért. *Népszabadság*, 1981. nov. 15., 4.

²⁷ Hubay Miklós: Egy szentelt fájdalom. Jegyzetek, érintőleg a Radnóti-jelenséghez. *Tekintet*, 2009. máj-jún., 3–14.

napra Vas Istvántól. Ebben olvastam azt a derűs epizódot, hogy a Hangli teraszán söröző költő rímbe szedi az italát. Telitalálat. Le is írta:

»Újra megjelent az őszi ser
Őszi bú ellen, ősi szer.«

Vajon mit adna ezért a sörgyáros Dréher Haggenmacher?”

Hubay Miklóst több évtized távolából megcsalta emlékezete – ezt a verset ugyanis semmiképp sem olvashatta Radnóti naplójában, ott ugyanis nem ez áll. Hasonló, de nem ez. Ráadásul a naplóban nem a Hangli szerepel, hanem csak egy éppen megnevezetlen vendéglő a 46-os villamos útvonalán. A Hangli pedig nem ott volt, hanem az V. kerületben, a Vigadónál.

Hubay emlékezetében mégis nevet kapott a megnevezetlen vendéglő – és természetesen nem véletlenszerűen kapta a történet helyszínül a Hanglit. Ez a név egyáltalán nem tűnik föl Radnóti naplójában – szerepel ellenben Gyarmati Fanniéban, ráadásul éppen a kétsoros reklámvers keletkezéstörténetének idején. Ez pedig nyilvánvalóan nem véletlen, összefüggést mutat.

1942. január 3-án Ady-estet tartottak a Vigadóban. A műsort Hont Ferenc rendezte, Ady verseit már befutott és pályakezdő színészek adták elő. Előadás után nem mentek messzire: beültek a Hangliba. A Radnóti házaspár ott volt az esten, Radnótiné naplójának tanúsága szerint azonban nem volt jó a hangulat: „Összekapás kicsit Mikkel előadás közben”, de azért ők is a társasággal tartottak: „a Hangli sörözőbe megyünk. Nincs sok értelme, pénzkiadás csupán”.²⁸

Ezen az előadáson részt vehetett, sőt nagy valószínűséggel részt is vett az akkor huszonhárom éves, fiatal, feltörekvő Hubay, akinek ekkor már emlegették a nevét. 1939-ben az ő fordításában mutatták be Fletcher-Lee *Rembrandt* című darabját, 1941 júniusában adta ki a nagy szakmai és sajtóvisszhangot kiváltó *Nemzeti színjátszás, drámai magyarság* című kötetét, és éppen ekkor tervezték bemutatni első saját darabját, amely végül *Hősök nélkül* címmel 1942 májusában kerül színre a Nemzeti Színházban. Radnóti is mindenképp ismerte a nevét, mert a *Magyar Csillag* akkor friss, 1941. decemberi számában mindketten szerepeltek, Radnóti éppen a Beck Judithhoz köthető *Harmadik eclogával*, Hubay pedig *A megváltó mutatvány* című színházi tanulmányával. Hubaynak minden szakmai „joga” megvolt tehát arra, hogy a társasággal tartson. És itt, a Hangliban, az oldottabb hangulatban szóba kerülhetett és még formálódhatott is a vers. Hubay emlékezete pedig évtizedekkel később ezt a két fragmentumot – a verses sörözést és a sörös verset – kapcsolhatta össze egygyé.

A lényeg: amikor az *Egy szerelem három éjszakája* című darabot tervezték, Hubay már ismerte Radnóti kétsorosát. Ennek ötletéből kiindulva kezdtek el ők is a musical számára hasonlókat írni. A darabbeli reklámverseket előbb Hubay és Vas ketten, majd Réz Pál becsatlakozása után már hárman gyártották. A két legjobb így szól:

*Demokraták, plutokraták,
igyák csak az angol teát,
nem úgy aki győzni akar,
plantát iszik minden magyar.*

És amit a darabbeli barátok kollektíven írnak, a legnagyobb sikert remélve tőle:

²⁸ Radnótiné, II., 105.

*Jobb a műnap, mint a nap.
Anyagnál a műanyag,
Fogsornál a műfogsor.
Doktornál a műdoktor,
Tyúkszennél a műtyúkszem,
Zabszennél a műzabszem,
Nemzetnél a műnemzet
– Rendet, rendet, műrendet!
Kapjunk lantra, műlantra:
Éljen, éljen a Planta!*

Utóbbi Vas *Műanyagok dicsérete* címmel saját kötetébe is felvette,²⁹ és a költemény minden aktualitása-áthallásossága ellenére az életmű egyik legtöbbször közölt darabja lett: több válogatásban, összegzésben, sőt még a *Ludas Matyi* vicclap 1975-ös évkönyvében is megjelent (a szintén a musicalből származó *Dal az etiketről* társaságában).

Hubay így írta le saját munkarészét: „Rám várt a feladat, hogy haza víve ezt, és a többi blőd (vagy blődnek tetsző) kazalnyi reklámverset – Vas István csúfolódásait a háború idiotizmusán –, olyan drámai szituációt kanyarítsak a költői verseny alá, hogy megtartva (fokozva!) annak viharos humorát, a jelenet arról a végzetes tényről szóljon, amit a drámában ki is mondanak az érkező költőnek, aki szintúgy megkérdezi:

– Hát ti meg, mit csináltok itt?

– Megpróbáljuk megmenteni az életedet.

Mert ha a színdarabban a Planta vezérigazgatója nem tenné le a telefonkagylót, és küldene 600 pengőt a reklám versekért, akkor egy korrupció őrmester ezért a pénzért hajlandó volna kiemelni a kartotékából és összetépni a Költő behívóját a halálba.”

A darabbeli reklámversike tehát megmenthette volna Bálint életét – Radnóti kétsorosa, bármily „pompás” is volt, csak az akkori életkörülményein tudott volna javítani. Ami persze szintén nem kevés – egy reklámvers, költői részről, éppen erre hivatott.

²⁹ Vas István: *Műanyagok dicsérete*. In: Uő.: *Összegyűjtött versei. 1930–1962*. Szépirodalmi, Budapest, 1963, 725.

MINDEN DOLOG MÉRTÉKTELENSÉGE

*részletek***A remény válsága**

Egy érzéssel, amely az ijedtséghez áll közel, de tompább és kevésbé drámai, és szinte álomba ringat, megállapítom, hogy a véget érni nem akaró hírek az embertelenségről és az igazságtalanságról nálunk és az egész világon ugyan elszomorítanak és fölháborítanak, ugyanakkor untatnak is; mintha nemcsak az embertelenség lenne banális, hanem mintha lenne valami olyasmi, mint az emberség banalitása. És biztos vagyok benne, hogy ez a szégyenteljes unalom kisebb lenne, ha annak a reménye, hogy lehet tenni valamit a mindennapi és minden éjszakai szörnyűségek ellen, nem lenne ilyen icipici.

A 17. vagy a 18. század elején a keresztény birodalmakban, az ottomán birodalomban (hogy most a többi országról ne is beszéljek) az embereknek még nem volt olyan illúziójuk, hogy önmagukból kiindulva alakítani tudják a történelem menetét. Ez a remény a 18. század második felében ébredt fel, szépen gyarapodott a rá következő másfél évszázadban, és most talán a halálán van. Én semmiképpen sem szeretném túlélni.

Egy műhelytudósítás helyett

„Ez nem igaz, ez mind nem igaz, és az, ami igaz, az a legkevésbé sem az.” Már majdnem elvesztette a bátorságot ennek a mondatnak a följegyzésére, amikor a második szónál, a „nem” szó leírása során az ujjá megsúsúzott, és egyszer csak az n mellett egy m állt, és azon tűnődött, hogy folytassa-e gépelést, vagy inkább fűzzön be egy új lapot, vagy esetleg adja föl az egészet. Ekkoriban egyáltalán nem volt ellene annak, hogy egy gépiratba belevitson, leszámítva, ha verset írt; ezt újra és újra le kellett tisztáznia.

Az ilyen napokon minden gépelési hiba el tudta venni a kedvét; ilyenek egyébként gyakran előfordultak, ha az ember az elektronikus gépen a sorváltót véletlenül túl erősen vagy túl hosszan nyomta le, a gép ilyenkor egyszerre több új sort akart kezdeni, miközben rázkódott és olyan erős zajt csapott, hogy az ember még meg is ijedt. De szerencsére volt egy pozitív élménye is. A borotválkozásnál az általa összegyűjtött, használt pengék közül előbb az egyiket, aztán a másikat próbálta ki, a fejét rázva, míg végül a harmadikat szinte teljesen újnak találta – tulajdonképpen jobbnak, mint újnak. Nevetséges lenne egy ilyen gondolatot akár csak szavakban bevallani, gondolta ő – mindenesetre a könnyű szívfájdalom ellenére, a bal kéz felemelésekor igazi örömet érzett, amikor látta, hogy az arca újra helyreáll, a penge minden egyes lehúzásával.

Szerette ezt: felhasználni a szinte már használhatatlan dolgokat. És nem is csak a dolgokat. A víz például dolog? A piszkos mosogatóvízzel a tányérok még tiszták lesznek, vagy majdnem tiszták (a poharakra ez már nem igaz), ez számára már régóta olyan élmény volt, amelyet az egyik ós-nagybátyja az olajfestményen, aki a morál professzora volt – bármit jelenten is ez –, filozófiai élménynek nevezett volna: és eközben arra lehetett gondolni, hogy az emberiség milyen piszkos kezekkel tudott még segíteni magán; és hogy az ilyen tökéletlenségekből milyen sikeres törekvések adódtak a tökéletességhez való közeledésben.

Volt tehát hajlama arra, hogy a használt pengéket ne dobja el, ugyanakkor volt ebben némi kétségbeesés és a rezignáció is; s ezt kellő távolságból össze lehetett vetni azzal a tendenciával, hogy már nem szeretett új ruhadarabokat vásárolni, mert úgy gondolta, hogy a meglévők elegendők számára. Igen, ha valóban tovább akarna élni, amihez a szíve miatt le is kellene fogynia, jó néhány nadrág és zakó vár arra, hogy újra rá kerüljön.

Az ilyen részletek feljegyzések még ő is mosolygott a trivialitásokon, de ez szánakozó, megtűró és kicsit mulatságos mosoly volt, amelybe semmi bizonytalankodás nem vegyült. Ha ezek csak az ő személyes trivialitásai lettek volna, akkor talán abba is hagyta volna az írást. De tudta – és nem csak a legújabb francia esszékből –, hogy a reflektáló művész, a filozófus vagy az analitikus énje nem is létezik, hanem csak egy pillanat, a mozgás által önmagát állandóan változtató, semmiképpen sem szilárd köteg, amelynek faktorai és erői között nincsen kauzális kapcsolat. Csak így juthat hozzá az identitásának egy maradványához.

De ami valóban nyomasztotta, az valami más volt. Pontosabban szólva, nem valami, hanem sok minden, igen, majdnem minden. A reggeli postával levelek és felszólítások érkeztek, naponta túl sok ahhoz, hogy akár csak kezelni tudja őket, sőt majdnem ahhoz is túl sok, hogy ki tudja nyitni őket. Meddig tart még ez az egyenlőtlen harc, kérdezte magától, ez a versenyfutás az étellel? Ez a zsákban futás – mert újra és újra úgy érezte, hogy az ő egyébként is túl rövid és ügyetlen lábai már régóta bele vannak dugva egy zsákba, amelyet még be is kötöztek.

Ő és azok, akiknek az írásban segíteni próbált, és az a kevés szerkesztő, akik szintén ezen fáradoztak, és valószínűleg maguk is privát feljegyzésekkel készültek fel az írásra, azt szerették volna szemügyre venni egy bizonyos időbeli távolságból, amint egy nagy büntetőtábor támolygó lakói megjelennek, kölcsönösen támogatják egymást az úton, amely, ahogy ők gondolták, a szabadság birodalmába vezet, ha végig tudnak menni rajta. De ez az út a berácsozott térben csak egy kis szabad helyre vezetett, ahol valóban átjárta őket a fény, a sugárzás és a forróság.

Átadás az életműnek

Vannak olyan költők, akik a küldetésük tudatában szokatlan szellemi és lelki takarékoságra nevelték magukat. Miközben a legtöbb ember csak nehezen tud ellenállni annak a kísértésnek, hogy egy örömteli ötletet vagy egy bölcs gondolatot vagy egy legalább részben elegáns megfogalmazást az ismerősökkel vagy családtagokkal azonnal megosszon, a költők nem tékozzák el magukat ilyen céltalan módon. Inkább minden találó szót, ami eszükbe jut, minden felhasználható gondolatot azonnal lejegyeznek, vagy – ha megtanulták használni a modern segédeszközöket – belemondanak egy kis magnetofonba. Még azokban a ritka esetekben is, amikor mégis leereszkednek, hogy valami meggondolandót szóban közöljenek, általában vigyáznak arra, hogy a megnyilatkozásaik olyan körben hangozzanak el, amelynek az összetétele garantálja, hogy a saját megnyilvánulásuk az ő nevük alatt váljék ismertté.

Az önidomítás eredményeként olyan költő vagy író alakul ki, aki már csak nagyon ritkán, ünnepi alkalmakkor, az előre erre a célra rendelt és ebben az értelemben bejelentett alkalmakkor engedi szabadon – hallatlan takarékosággal és türelemmel – a maga szellemét, általában előreutalva a már nyomtatásban lévő következő művére.

A mindennapi érintkezésben az ilyen költők nem ritkán a pedánságukkal, a tartózkodásukkal, sőt a bizalmatlanságukkal tűnnek ki, de mindenekelőtt szokatlanul szárazak és laposak.

Ez a jelenség arra emlékeztet, hogy néhány elő-ázsiai istenség – melynek tiszteletére folyton-folyvást orgiákat rendeznek – papjai kasztráltatják magukat.

A lehetetlen szabadság

Segíts nekem: ez nem egyszerűen gondolatmenet, hanem kísérlet a kitörésre. Segíts abban, hogy a nagy definíciókat a szemétdombra tudjuk vetni, ahová a nagy definíciók általában az embereket szokták vetni. Azokra a bölcs definíciókra gondolok, amelyek bölcsesége nem mentette meg őket a megzségtelenítéstől.

Itt van például a szükségszerűség felismerése. Igen, így hívták. Ennek kellett volna a szabadságnak lennie! De ugyanezt a definíciót alkalmazták az elnyomottak fejlehorgasztására is. Mert a szolgasorba taszított is felismeri annak szükségességét, hogy a földre nézzen.

De tegyük ezt félre! A szabadság, amely ugyanakkor a maga ellentéte is, nem a dolgok lényegében meghúzódo ellentmondás, hanem nyomorúságos gazember-dialektika, a dialektika minden eredeti igényének tagadása. Az a szabadság, amely már nem hagyja meg a szabadságot, lehetetlenebb, mint a lehetetlen szabadság, amely sohasem valósulhat meg. De ez szerencsére az ilyen definíciókat sem tűri meg tovább, amelyeket végre megint szerethetünk, annak ellenére vagy éppen azért, mert valami lehetlent követelnek, és mert *nekiünk*, és nem *ellenünk* követelik.

Igen, a lehetetlen szabadság is szabadság, és éppen ez az! És a boldogság, amelyen mint egy láncon ott lóg a boldogtalanság, mégiscsak boldogság, vagy legalábbis a boldogság eleven sejtése, ami biztosan súlyosabb, mint a rajta lógó boldogtalanság. És mit jelent a lehetőség vagy a lehetetlenség? Biztos, hogy jelent valamit, mert mit jelentene a boldogság, amely maga körül csupa boldogtalanságot hoz létre? A boldogtalanság néha nem ma jön, és nem is ma éjszaka, hanem csak holnap vagy a következő este. Néha minden olyan magától értetődő, olyan egyszerű, mintha a boldogság és a boldogtalanság már mindig is egymáshoz illeszkedett volna, mintha így a káosz nem is jöhetne létre. Ez lenne a sors, először a másoké, és aztán a sajátunké? Egyvalaki veszélyben van, és az egyvalakin keresztül talán mindenki: jön egy viharfelhő. Az emberek elkövethetnek ezt-azt egymással szemben. Ehhez megvan a hatalmuk. Igen, sokféle hatalmuk van. De mindig élnek is vele? És mivel nincs meg a hatalmunk e világ megváltoztatására, vagy *még* nincs meg, ezért ezt ellensúlyozandó, minden hatalmat kifejthetünk, hogy önmagunk legyünk? Mik vagyunk, ha önmagunk vagyunk, egy világban, amely nem olyan, amilyennek szeretnénk?

És az is, ha megrázzuk magunkat, ezt-azt levetünk vagy szétverünk, az is szabadság. És talán az is az, ha a mindennapokkal a mindenhatóság mindenhatóságát szegezzük szembe? Ez lenne talán a végső szabadság? De miféle szabadság ez? Mivel fizetünk érte, és ki az, akinek fizetünk?

És meg kell szabadulnunk attól is, hogy a hit megbízható válaszokat ad ezekre a kérdésekre. És a szabadság annak is a szabadsága, hogy ne mindig használjuk föl, de ha so-
káiig nem használjuk, akkor egyre inkább lemondunk róla. S ezt nem szabad megtennünk.

A költészet maradandó értékéről

Egy német írótól, akinek nincs rossz véleménye önmagáról, megkérdezték, hogy szívesen helyet cserélne-e az Egyesült Államok elnökével. És erre mély töprengésbe merült.

„Egyrészt igen”, mondta aztán. „Rövid távon gondolkodva, tulajdonképpen kötelességem is lenne vele helyet cserélni. Az atomháborút így egészen biztosan elkerülnénk. Életben maradna több száz millió ember, akik most veszélyben vannak. Az éhínség elleni küzdelemben (Ázsiában, Afrikában és Dél-Amerikában) biztosan lennének jobb ötleteim is, mint a szabad piacgazdaság támogatása. – Másrészt azonban...” És kételkedve a fejét rázta.

„Mi lenne másrészt?”, kérdeztük. „Mit lehetne bedobni a mérleg másik serpenyőjébe?”

Hosszan nézett maga elé: „Ez nem is olyan egyszerű. Gondoljátok csak meg: ez az ember akkor az én helyemre kerülne, és író lenne. Mi mindent összeírna, és elszántan publikálná is egy nagy közönségnek. Tudom, hogy az irodalomnak nincs olyan közvetlen hatása, mint az atombombának, viszont a hatása tartós, gyakran évszázadokon átívelő. Nem, ezt nem lehet elgondolni sem, hogy hosszabb távon micsoda szerencsétlenség jönne ki ebből.”

Így ez a reményünk is szertefoszlott.

WEISS JÁNOS fordítása

FORDÍTÓI UTÓSZÓ

Erich Fried (1921–1988) osztrák költő és műfordító. Bécsben született, zsidó családban. 1938-ban édesapja egy Gestapo-kihallgatás következtében meghalt; ezután ő maga Belgiumon keresztül Londonba menekült; itt élt élete végéig, ahol a brit állampolgárságot is megszerezte. Fordítóként is rendkívül jelentős életműve van: Shakespeare-fordításai sokak szerint korszakalkotók, emellett a német közönség az ő fordításaiban ismerte meg T. S. Eliot, Dylan Thomas, Graham Greene és Sylvia Plath műveit.

Költőként az 1979-ben megjelent *Liebesgedichte* című kötetével robbant be a német irodalmi életbe. Ez a kis kötet máig a háború utáni szerelmi líra egyik legtöbbet forgatott darabja. A kötet utószavában a szerző ezt írja: „Egy *Szerelmes versek* című kötet nem igé-nyel különösebb magyarázatot vagy igazolást, még akkor sem (vagy éppen azért), ha újabban az terjedt el, hogy ma már nincsenek szerelmes versek.” Mondhatjuk, hogy Fried nem „magyarázni” és „igazolni”, hanem megmutatni akarja a szerelmi líra létjogosultságát. A kötet a maga kezdeti sikerét annak köszönhette, hogy a szerző a szerelem nagyon sokféle aspektusát mutatja meg, és a versekből általában hiányoznak a megszépítő, romantikus vonások; ezzel szemben gyakran mozgunk olyan „határszituációkban”, ahol a szenvedés és a fájdalom átítatja vagy kiszorítja a szerelemérzés örömét. Erre a legszebb példa talán a *Válás* című vers.

*Az első nap könnyű volt
a második nehezebb
A harmadik még nehezebb, mint a második
Napról napra nehezebb lett:
a hetedik pedig már olyan nehéz volt
hogy úgy tűnt nem lehet elviselni
Így a hetedik nap után már visszavágyódtam.*

Alig egy évvel e kötet megjelenése után Jörg Drews a *Süddeutsche Zeitung*ban elsöprő kritikát közölt róla: eszerint Fried minden minőségi kontrollját elvesztve ezt a „fecsegő hebe-geést” próbálja eladni szerelmi líraként. Ezek a versek szerinte a mosogatóvíz konzisztenciájával rendelkeznek, ami fölött valaki meggyújtott egy rózsaszínű lámpácskát. Marcel Reich-Ranicki pedig azt mondta Friedről, hogy minden újsághirdetést pillanatok alatt át tudna dolgozni költeménnyé. (Sokat írt, a kritikusok úgy érezték, túl könnyedén dolgozik.) Henryk M. Broder pedig a *Der Spiegel*ben ezzel a címmel írt róla: „gyászmun-ka lírai

futószalagról”. És a kötetben valóban van néhány olyan gyengébb vers, amelyekre – úgy tűnik – illik a „fecségő hebegés” megjelölés:

*Az életből
beléptem
a versekbe
A versekből
beléptem az életbe
Végül melyik út bizonyul jobbnak?*

Fried számára ugyanilyen fontos volt a politikai költészet is. Az 1984-es *Und nicht taub und stumpf werden* című kötetben szerepel az alábbi vers:

*Azt mondani
„Itt
Uralkodik a szabadság”
mindíg
tévedés
vagy
hazugság is:*

*A szabadság
nem uralkodik.*

A politizálás azonban nem maradt meg mindig ebben az absztrakcióban, már a fenti kötet alcíme is így szól: „Jogtalanság, ellenállás, tiltakozás”. Amikor Fried 1987-ben megkapta a legnagyobb német irodalmi díjat, a *Georg Büchner-Preis*, a forradalmár Büchner alakját próbálta felidézni, imígyen: „Büchner kiadta a jelszót, »békét a kunyhóknak, háborút a palotáknak!«; ő nem az erőszakmentesség apostola volt. Száznegyven évvel azelőtt, hogy a diákmozgalmak egy része az erőszakhoz nyúlt, ő ezt írta: »A véleményem a következő: Ha a mi korunkban valami segíthet, akkor az csak az erőszak. Tudjuk, mit várhatunk a fejedelminktől. Amiben eddig engedtek, azt mind ki kellett kényszeríteni. A fiataloknak az erőszak alkalmazását vetik a szemükre. De nem vagyunk-e örök erőszak-állapotban?«” És mindezt még azzal is megtoldotta, hogy Büchner minden bizonnyal csatlakozott volna a Baader–Meinhof-csoport első generációjához, habár a másodiktól már elfordult volna. Mindenesetre 1977. október 18-án ugyanúgy öngyilkosságot követett volna el, „mint Baader, Ensslin és Raspe [...] – és Ulrike Meinhof tizenhét hónappal korábban”. Ezeket a mondatokat már nem kritika, hanem zúgó felháborodás követte.

A fenti részletek Fried *Das Unmaß aller Dinge* című kötetéből származnak, amely 1982-ben jelent meg. A kötet harmincöt parabolyszerű szövegből áll, amelyeket a szerző „elbeszéléseknek” nevez, de ugyanilyen létjogosultsággal, akár szabadverseknek is lehetne nevezni őket. Ez a kötet kedvező fogadtatásban részesült, a *Die Zeit*-ben Alexander Bormann írt róla érdekes és méltató kritikát. Prótagorasz *homo mensura* tételében minden dolog mértékéről van szó (ez lenne az ember); Friednél a „mértéktelenség” motívuma „egy ironikus dialektika tárgya lesz, amely egész életművét átjárja, és amely határozottan szembeszegül a »megszüntető« dialektikával – a költészettel és a gondolkodással semmit sem lehet »megszüntetni«, legfeljebb valamit megőrizni”.

Weiss János

SÚRÚ VIDÉK

Szálínger Balázs: *Al-dunai álom*

Egy rövid hónap egy Orsova melletti, Duna-parti nyaralóban, ami alatt nem „sikertült se úszni, se csónakázni, se megjárni a Transalpinát, fölmenni az Allionra, vendégünk se jött” (205.). Vajon hogyan lesz ebből szöveg? Szálínger Balázs *Al-dunai álom* című könyve mint ha eleve arra készítené fel olvasóját, hogy ne várjon tőle túl sokat: de éppen látszólagos könnyedsége, rögtönzésszerű jellege révén képes meghaladni ezeket a várakozásokat.

Az útirajz – alkalmisága, műfaji kevertsége, a fikciós szövegek és a non-fiction terrén-mához való egyidejű kapcsolódása miatt – mindig is (illetve egészen pontosan a modern értelemben vett „szépirodalom” születése óta) az irodalmi kánonok peremén helyezkedett el. A legemlékezetesebb útirajzok pedig éppen ebben a perem-, illetve határhelyzetben rejelő felforgató potenciált aknázzák ki. Szálínger Balázs első prózakötete nagyon rafinált módon játszik rá erre a műfaj történeti összefüggésre, amikor olyan tájra kalauzolja el az olvasóját, amely szintén a határvidék és a periféria fogalmaival írható le. Könyvében a Vaskapu vízerőmű által uralt Al-Duna vidéke és a környékbeli román és szerb kisvárosok, települések világa tárul fel, mindig csak egy-egy pillantás, egy-egy rövid találkozás erejéig. Hasonlóképp Kiss Noémi *Rongyos ékszerdoboz* című 2009-es kötetéhez, a mű egy olyan utazó alakját teremti meg, akit kifejezetten az ezernyi sebet hordozó kelet-közép-európai tájak vonzanak, aki különösen fogékony a „világvégi” (169.), az „eldugott” (171.), az „alig-alig ismert” (93.) az „isten háta mögötti” (96.) helyek hangulatára.

Szálínger kötete magabiztosan mutatja fel az utazási irodalom műfaji-diskurzív heterogenitását, jellegzetes szövegalkotó eljárásait: naplóformában íródott, mégpedig úgy, hogy a napi történéseket rögzítő bejegyzéseket többnyire a Duna hajnali vagy éjszakai látványának leírása keretezi, a kronológia számosított (*Első nap, Második nap* stb.) rendjéhez képest egy más jellegű, ha úgy tetszik, organikusabb időtapasztalatot rögzítve. Ugyanakkor az *Al-dunai álom* egy íróember műhelynaplója – hasonlóképpen például Nemes Nagy Ágnes amerikai útinaplójához –, melyben helyet kapnak az utazás során született versek is. Továbbá olvasónaplóként is működik: a térséghez kapcsolódó cikk- és könyvrészletek kommentálása, kiegészítése, vagy éppen hozzáfűzött magyarázat nélkül való idézése újabb rétegekkel gazdagítja a szöveget. (Kedvenc találatom a Szöllősy Ferenc visszaemlékezéséből származó kép, miszerint a menekülő Kossuth Vidinben „nyögdécselő gerlice”-ként turbékolt a főzőasszonyával. Mindeközben, ahogy azt Szálínger epésen megjegyzi, a honvédek a város melletti sátoztáborban nyomorogtak.) A kulturális és nyelvi különbségekből fakadó megértési nehézségek, a groteszk történelmi fordula-



Magvető Kiadó
Budapest, 2020
216 oldal, 3299 Ft

tok (lásd a korábbi „*táblaemléktábla*” emlékét őrző új Széchenyi-tábla történetét) rendszerint az anekdotikus elbeszélés mód keretei között jelennek meg a műben. Mindezen túl a könyvet átszövi egy kifejezetten személyes, az idill irányába mutató történetzál: a költő útítársa a várandóssága hetedik hónapjában járó feleség, és a benne készülődő, már izgómozgó kisfiú.

A naplószerű formához szervesen illeszkedik a bejegyzések vázlatossága, töredékesége, mely olykor már-már a veresserűség irányába mozdul el. A gyakori sorkihagyások vizuálisan is jelzik az idősfik- és helyszínváltásokat, az általuk teremtett, lélegzetvételnyi szünetek teret adnak egy-egy aforizmaszerű, találóan megfogalmazott mondat érvényesülésének („Vihar alatt mindig közösség leszünk” – 181.). Ahogy azt a szöveg különálló, sokszor csak egymondatnyi bekezdésekre való szakadása is jelzi, az *Al-dunai álom* gerincét nem az érdekesítő kalandok elbeszélése adja, hanem azok a (gyakran önironikus) reflexiók, melyekben a naplóról hol a nosztalgia, hol a veszteségérzet, hol a megengedő derű által vezérelve vall a felkeresett helyek által rá gyakorolt hatásról. Az itt szerzett benyomások összebékíthetlensége, az utazó érzelmi állapotának hullámmása szorosan összefügg a *genius locival* (vagy épp annak hiányával). Orsova ugyanis a Monarchia vi-rágzó, multiethnikus határtelepüléséből vált román várossá, melyet a Vaskapu erőmű építéskor a hatvanas években leromboltak, mielőtt ráengedték volna a Duna vizét, még háborús filmek díszleteként használták, majd a parton szocreál lakótelepek formájában építették „újra”. Azaz, a többszörösen – nemcsak fizikailag, de szellemiségében, kultúrájában is – elpusztított város sorsa Kelet-Közép-Európa huszadik századi történelmének abszurditását példázza. A békeidőben bekövetkező, megtervezett pusztítás döbbenete szüli a könyv legerősebb részletét, azt a lírai tömörségű, hosszú bekezdést, melyet a romvárosról készült néhány perces filmfelvétel képkockái ihlettek. A naplóról ugyanakkor figyelmezteti magát a regionális veszteség-narratívák túlságosan delejező hatására, közhe-lyeinek túlárado bőségére – „[g]lyanúsán izgalmas abban tapicskolni, hogy itt mi minden ment tönkre” (32.) – és használatukat azzal igyekszik elkerülni, hogy nem állít, nem következtetéseket von le, hanem kérdéseket tesz fel. „Honnan tudom, hogy Orsován az én hatékony hónap múlva születő fiam is magyar maradna-e? [...] Kire van jogom dühösnek lenni? Istenre? A nagyhatalmakra? [...] Egyáltalán: fontos megtartani magunkat?” (45.) – az egymás után sorjázó kérdésekre nincs jó válasz, a dilemmák dilemmák maradnak, a templomtérben megfogalmazódó gondolatok tragikus emelkedettségéből egy köznapi fordulat profanitása zökkent ki („Szóval kimentünk, és a templommal szemben egy Betty Ice márkájú jégkrémmel vizsgáztalódtam.” – 45.).

A hétköznapiok iránti érdeklődés az *Al-dunai álom* történelemszemléletét is áthatja. „És, tehetném fel a kérdést, minek? Miért lenne jó nekem, ha találnék egy ilyet?” (13.) – gúnyolódik önmagán a naplóról, miután kifejti, hogy szeretne szerezni valamilyen „rég-i közműtérkép”-et az egykori Orsováról, de a könyv egészének tükrében vágya nem is tűnik olyan céltalannak. Hiszen ha a régi újságcikkek, apróhirdetések, útikönyvek böngészgetése, a még emlékező helyiek szóra bírása révén nem is képes rekonstruálni az egykori Orsovát, de közelebb hozza azt a maga világszerűségében. A mellékesnek tűnő részletek felértékelődése a könyvben olyan látásmóddal párosul, mely a fontos és a jelentéktelen, a centrum és a periféria kategóriáit viszonylagosként és esetlegesként kezeli. Hiszen a Budapeستől, Belgrádtól és Bukaresttől is távolabb fekvő al-dunai régió egykor fontos geopolitikai szerepet játszott, Kevevára „akár kétszáz ezres város is lehetne most” (130.), ha nem foglalják el a törökök, a kis román falvaktól nem messze egykor Traianus római kori hídjá állt, melynek egyik állítólagos köve Gigi, a román vendéglátó kerti grill-sütőjében találta meg új helyét. Hogy ez a mozzanat a *sic transit gloria mundi* jegyében vagy a történelmi folytonosság példázataként interpretálható-e, azt már az olvasóra bízva a szöveg. Az mindenesetre jellemző, hogy az egy-egy apró részletre fókuszáló, elszórt megfigyelé-

sek – vonatkozzanak a román és a szerb köztérhasználati szokások közötti különbségekre, arra, hogy mitől „élő” egy település, vagy arra, hogy miként található a Duna-menti román és a magyar gasztronómia – képezik a Szálinger-szöveg legérdekesebb szöveghelyeit is.

„Sok dolgot megtudtunk, amit csak innen tudhattunk meg” – utal vissza a naplóbejegyzés az egyik legidősebb magyar identitású orsovai lakossal folytatott, hosszú beszélgetésre, hogy a következő bekezdés bármilyen átkötés nélkül már így induljon: „Megcsinálták a netet, így nem kell többet Gigiék nyakán ülni lenni a konyhában” (53.). Ez a két mondat nagyon sokat elárul arról, hogy az *Al-dunai álom* főhőse miként tájékozódik a számára nem teljesen idegen, de nem is jól ismert közegben. Egyrészt közvetlen tapasztalatok, jelenlételemények megszerzésére törekszik, másrészt magától értetődőnek tekinti a digitális médiumoktól való függést, a Wikipédiáról informálódik, és szórakoztató bekezdéseket szentel annak, hogy miként lehet kreatívan használni a Google Mapset és a Google Translate-et. A turista és az utazó közötti különbségtétel – mely a huszadik századi és kortárs útirajzokban rendszerint reflexió tárgyává válik – nem bír számára tétellel, önmegjelenítése hol az egyik, hol a másik szerephez közelít azokban az epizódokban, melyekben lelkesen és figyelmesen kalandozik a jobb-rosszabb szerb és román utakon.

Lelkesültséget egyébként leggyakrabban a természeti szépség vált ki a házaspárból. A könyvet behálózzák azok a definíciós kísérletek, melyek a táj különös atmoszféráját, a rájuk gyakorolt hatást próbálják nyelvileg megragadni: „Itt még a táj se biztos” (19.); „Hazáig kaland, meseszép a táj. Nem is táj, hanem esemény, üzenet [...]” (141.), vagy, a sorejtések által még nyomatékosabbá téve:

A levegőben van, hogy sűrű vidék.

Hogy nem pusztán díszlet, de szereplő is lehet a táj.

Hogy ide gyakran járt a történelem. (27.)

Ahogy arra Szálinger remek „tájempátia” szóalkotása is utal, az Al-Duna vidéke különösen erősen szembesíti a megfigyelőt azzal, hogy a természeti táj nem választható el szigorúan a rajta alakító, nyomot hagyó emberi sorsoktól, nem olvasható önmagában. Ehhez képest a könyv utolsó bekezdései között olvasható eszmefuttatás, melynek álmotívuma a könyvcímbe és a mottóba is visszaköszön, s mely a vízerőmű jövőbeli pusztulását, az eredeti vízszint visszaállítását vizionálja, mást sugalmaz: „Amit ma itt a szemünkkel látunk, nem a valóság. Az a víz alatt van. És csak a képzelettel lehet rekonstruálni. [...] A Duna természetes, eleve kitalált, teremtett szintje, az a valóság. Amit most látunk, és valóságként olvassuk, az csak emberi fantázia. Álom” (203.). De vajon hol is van az „eleve kitalált, teremtett” szintje a pliocén és a pleisztocén korszakban, sok millió év alatt fokozatosan kialakuló folyónak? A Szálinger-mű zárlatában szembekerül egymással történelem és táj, idő és időtlenség, álom és valóság, miközben a naplóbejegyzések korábban éppen ezek elválaszthatatlanságára, szétszalazhatatlanságára világítottak rá. A nagyon is emelkedett, nagyon is poétikusnak ható álmotívika, a megfordítások invenciózusnak tűnő retorikája valójában leegyszerűsíti és befagyasztja azt, amit a szöveg korábban a maga lezárhatatlanságában, folyékonyágában ragadott meg.

És még egy kritikai megjegyzés ehhez az egyébként élvezetes olvasmányélményt nyújtó kötethez: Szálinger a Vaskapu vidékének irodalmi ábrázolásával kapcsolatban főként – teljesen érthető módon – Jókai *Az arany ember*ére hivatkozik. Könyvéhez „A környék irodalmából” címmel még bibliográfiát is csatol, ami azonban meglehetősen hiányos. Ennyire azért nem megráztatlan ez a táj, Jókai óta akadtak még (szép)írók, akiknek felkeltette az ér-

deklódését. Ott van például Patrick Leigh Fermor, a brit utazási irodalom egyik legendás szerzője, aki 1933–34-ben, tizennyolc évesen elgyalogolt Hollandiától Konstantinápolyig. Életművéből egyetlen munka olvasható magyarul, épp az 1986-os *Erdők s vizek közt (Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben)*, amelyben utazása Magyarországon és Románián át vezető szakaszáról olvashatunk, melynek végén a főhős az *Al-dunai átlomban* „elsüllyedt Atlantisz”-ként emlegetett Ada Kaleh szigetére is eljutott. (Képzeljük el a The King’s Schoolból kicsapott angol fiút, aki hol cigánytáborokban és pásztorkunyhókban alszik, hol erdélyi arisztokraták kastélyában olvasgatja a brit napisajtót – Fermor könyve épp olyan hihetetlen történetekkel van tele, amilyenekre Szálinger naplóíró-énje vadászik.) Továbbá, a Szálinger-mű egész egyszerűen a címadás révén előhívja azoknak a Duna-könyveknek a kontextusát, melyekre aztán nem tesz semmilyen utalást. Pedig ott van Claudio Magris *Dunája*, az ennek nyomán elinduló *Hahn-Hahn grófnő pillantása – lefelé a Dunán* Esterházytól vagy Nick Thorpe 2013-as *A Duna – Utazás a Fekete-tengertől a Fekete-erdőig* című könyve, melyben az utazó a Duna folyásirányával szemben indul el, hogy felmérje a térség – éppen a Vaskapu erőmű építésével összefüggő – ökológiai problémáit (lásd például a Szálinger-könyvben is szóba kerülő viza, azaz a tokhal eltűnését). Nyilván nem várható el egy könyvtől, hogy mindenre hivatkozzon, ami kapcsolódik a témájához. Mégis, kíváncsi lettem volna arra, hogy az obskúrusabb, archívumokból előásott források mellett a mű miként lép párbeszédbe azokkal a 20. század végi és kortárs irodalmi útirajzokkal is, melyek az övéhez hasonló (sőt azon túl is mutató) ambícióval íródtak. Az ilyen típusú intertextuális összetettség esetén Szálinger prózaírói teljesítménye jelentékenyebbnek mutatkozott volna – az azonban így is elmondható, hogy remek arányérzékkel megszerkesztett, szellemes megfigyelésekkel teli, friss szöveggel gazdagodott a magyar utazási irodalom.

A HÉTKÖZNAPISÁG MÉLYSZERKEZETE

Bakos Gyöngyi: *Nyolcszáz utca gyalog*

A hátsó borító ajánlója Bakos Gyöngyi első kötetét mint a fiatal magyar próza megkerülhetetlen pontját méltatja. Az a tény, hogy a legpatinásabb szépirodalmi kiadó, a Magvető adta ki a *Nyolcszáz utca gyalog* című rövid, alig százoldalas könyvet, már eleve alátámasztani látszik ezt az erős állítást, de kérdés, hogy maga a mű visszaigazolja-e az olvasó számára a könyvajánló értékelését. Bevallom, én első olvasásra kissé túlzásnak éreztem. Valahogy túl könnyűnek tűnt a könyv az apahiánnyal és súlyproblémákkal küzdő filmsztéta elbeszélővel, akinek élete a család és három férfi (Dénes, Bé és a Görög) egymásba vetített metszetében, európai nagyvárosok (Budapest, Párizs, Prága, Velence, Leeds, Stockholm, Lisszabon) nyílt vagy lakások szűkösebb-tágasabb zárt tereiben jelenik meg, buszon, vonaton, repülőn vagy autón utazik, és időnként valóban gyalog, míg végül az utolsó fejezetben a több szálon futó történet és maga az elbeszélő is mintha célba érne, sikerül belefogynia az egy számmal kisebb esküvői ruhába, így végül megházasodik. Ebben az olvasatban happy enddel végződő női történetről van szó. Ha első olvasásra csak ennyi tárul fel számunkra a műből, de feléled bennünk a gyanú, hogy itt ennél többnek kell lennie, akkor mindenképpen érdemes másodszorra is nekifutni a könyvnek, mert a *Nyolcszáz utca gyalog* a fentebb leírtnál valójában bonyolultabban működik, viszont hagyni kell a működésében kibontakozni a szöveget.

Meg kell tehát találnia az olvasónak a kulcsot vagy a kulcsokat a könyv működésének beindításához. A narráció sajátos hangja első olvasásra is könnyen érzékelhető, s ez már önmagában is figyelemre méltó teljesítmény egy debütáló kötettől. A könyv női elbeszélője pátosztól és szinte mindenféle érzelemtől mentesen beszél el történeteit, a férfiakhoz és a családhoz való viszonyát. Nincsenek nagy indulatok, érzelmi kitörések, noha benne van minden ezekben a történetekben, ami egy átlagos család életében benne lehet; a mindennapi emberi létezés tragikus vagy felemelő történései: a magzat elvesztése („Előre ülök majd, véres lesz az üléshez, azért plusz pénzt kell fizetnem. Elnézést fogok kérni a taxistól, épp most vetéltem el, ezért lett véres a huzat. Inkább a kabátomra ülök, a kórházig tán kibírja, nem fog átázni” – 49.), a születés („Aztán engem volt a legnehezebb megszülni. Én voltam a harmadik, a legkisebb, mégis így volt. Kétezer-nyolcszáz gramm, kis aprócska, lila valami. Ronda voltál, mondja anyám, már akkor is hosszú volt a tested, vékony a kezed, lábad. Ne aggódj, minden csecsemő ronda” – 83.) és a halál. Mindenekelőtt az apa halála, akit az elbeszélő még gyermekként veszít el, és akinek elkallódott halotti anyakönyvi kivonatmásolatának elkészítésével zárul a könyv, ekkor kap hivatalos dokumentumot a feldolgozatlan hiányérzet.

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
112 oldal, 2999 Ft



A narrátor utalásaiból sejthető (például a fent idézett részletre, az anyának az újszülött gyermeket illető megjegyzésére utalhatunk itt), hogy – miközben az apáért rajong a kislány, együtt tanulják az emberi csontok neveit – az anyával nem harmonikus a viszonyuk. Még egy idézet mindenképpen idekívánczozik a fel nem oldott, ki nem beszélt gyermekkori traumák közül: „Régen anyám a lábamra kötötte a papucsot, állítólag lerúgtam mindig, talán a csontkinövés meg a dunszt miatt, de szerettem mezítláb lenni” (30.). A narrátornak az anyjához fűződő kapcsolata egyrészt az anya–apa viszony leképeződése. Megtudjuk, hogy az apa megcsalja az anyát Mártával, az anya kolléganőjével, s bár az óvodás még nem érti a felnőttek titkos kapcsolatrendszerét, úgy érzi: „Márta van, és néha jobb anyuka” (28.). A szülők végül elválnak, az apa korán meghal. Hogy ezek a családi viszonylatok mégsem ennyire egyszerű képlet szerint íródna, az a nagyszülők megjelenítésének köszönhető. A nagypapa, aki gyakorlatilag végigfocizta a 20. századot, és aki az unokájával együtt nézi a VB-ket és az EB-ket, az apa szerint – ő utálja a focit – kommunista, míg a nagymamától a gyermek egyszerű és naiv vallásos szemléletet tanul arról, hogy imádni csak Isten imádjuk, az ételt nem, s hogy van kegyes hazugság.

Ugyancsak az érzelemmentesség jellemzi a férfiakhoz való viszony elbeszélését is. Dénessel a kapcsolatuk évekig tart, még az egyetemen ismerkednek meg, együtt élnek Budapesten egy kis alapterületű lakásban, és Prágában egy nagyobban. Az elbeszélő segít Dénesnek a szakdolgozata elkészítésében, együtt méri a bambuszokat Vácraóton, de Dénes nem segít a narrátornak, amikor ő írja a szakdolgozatát. Együtt nyaralnak a Földközi-tengernél, rendszeresen látogatják a fiú nagymamáját Mezőkövesden, s már az eljegyzésen is túl vannak. A lány végül elhagyja a fiút, de a szakítás okára nem derül fény. Ennek az éppen véget érő viszonyznak a legpontosabb leírása a nyaralási jelenet, amikor a férfi megy be a tengerbe, a narrátor pedig ezt a következőképpen reflektálja: „Csak fekszem, nem nézem, ahogy úszik, nem figyelem aggódva. Miért nem figyelem, mindig figyelni szoktam. Igazából nem akarom, hogy belefulladás, mégse figyelem. Ha figyelném, akkor is belefulladás, mert nem tudok úszni, nem tudnám kimenteni. Vastagon bekenem magam naptejjel, sose fogok leburnulni. Hófehéren megyek majd haza. Ha belefulladás, nem kéne elhagynom, nem kéne kitalálnom valamit, hogy miért” (58–59.). Dénes szereti Prágát, a lány viszont Budapestre vágyik. Talán csak ennyi. Külső nézőpontból is rálátunk azonban erre a viszonyra, pontosabban a kapcsolat végére, az anya mindig kritikus szemszögéből: „Anyám szerint semmi értelme nem volt elhagynom Dénest, hát egy normális pasit sem tudtam azóta összeszedni” (86.).

Más a helyzet Bé-vel. A hozzá fűződő kapcsolat mintha a Dénessel való viszony ellentéte lenne. Dénes kertészmérnök, Bé egy belvárosi étterem vezetője, akivel a vacsora után tárlatvezetésre mennek. Míg Dénes nem ért a filmekhez, Bé-vel lehet Bergmanról beszélni, érdeklődve hallgatja a lányt, s vele kapcsolatban vannak érzelmi reflexiók is: „Szeretem, ahogy azt mondja, ostoba. Szeretem, ahogy bármit mond, bizonyos hangokat megnyom, váratlan pillanatokban felviszi a hangsúlyt, a végtelenségig lehetne hallgatni, nem lenne unalmas” (13.). Bé-hez hűséges („Bé az egyetlen, akit soha nem csaltam meg” – 47.), Dénes esetében viszont hiába keres a megcsalásra utaló gyanús, a féltékenységre okot adó jeleket a fiú laptopján, nem talál, s emiatt csalódott. Bé-ről viszont a „nem hivatalos” házasságkötésük után a párizsi „nászúton” derül ki, hogy még nem lépett ki előző kapcsolatából. Ez valódi érzést, féltékenységet vált ki a lányból, s végül ez vezet el a kapcsolat végéhez, amiből viszont a lány nem tud kilépni, még évekkel később is hazafelé Bé étterme felé veszi útját. A két férfi ellentétét szimbolizálja a kétféle „jeggyűrű”: a Dénestől kapott ékszer értékes („Fehér arany, topáz, hat darab pici gyémánt” – 65.), a Bé-é egy kulcskarika. Előbbit a lány maga veszi le, utóbbit viszont elveszíti.

Megint csak másféle kapcsolat fűzi az elbeszélőt Göröghöz. A gyengéd érzelem ebben az esetben fel sem merül, „soha nem tudnék beleszeretni” – állapítja meg az elbeszélő (19.).

Viszonyuk a szexualitásra és bizonyos fajta rendszerességre épül. Minden vasárnap estét együtt töltenek, szeretkeznek, majd a férfi másnap reggelit készít cukros kávéval, és elviszi a lányt a munkahelyére. „A Görög a számba élvez, utána felolvas nekem egy könyvből. Mindig ezt csinálja, én meg csak tűröm. Jól olvas, jó a hangja” (85.). A szexuális kapcsolat szintén szenvedélyesen megjelenítése nem csak a Göröghöz fűződő viszonyban történik meg, valamennyi műbeli férfi esetén találkozunk az aktus leírásával, melyek a kapcsolatok természetes részét képezik, semmiféle tabu vagy idealizálás alá nem esnek az elbeszélés során. A narrátornak a Göröggel való kapcsolata a harmadik lehetséges alternatíváját képviseli a férfi–nő viszonyoknak, azonban a pusztán a testiségre redukált viszony sem működik.

Ahogy a bevezetőben is említettem, a férfi–nő kapcsolat szempontjából is a happy end felé tart a könyv, az utolsó fejezetben az elbeszélő férjhez megy. Az utolsó férfiről azonban igen keveset tudhat meg az olvasó, kap némi információt a szexuális szokásairól, Isztambulba utazásáról, de a nevét – ahogy egyébként az elbeszélőt sem – nem tudjuk meg. De talán nem is ez a lényeg, hanem a célba érés felmutatása: a Bé-vel kötött „nem hivatalos” házasság után a történet végén valódi házasság köttetik, és amit Dénessel kapcsolatban nem érzett, az elbeszélő elkezd aggódni a férfiert, amikor a landolás után csak sokára ad magáról életjelet. Ez a megjelenített érzés a Dénes-kapcsolat fentebb idézett tengerparti jelenetével állítható szembe.

A szöveg, mely végig a narrátor egyes szám első személyű monológja, nemcsak a nőnek a családhoz, a férfiakhoz és az önmagához fűződő kapcsolatát írja le, hanem – részben ezeken keresztül – megjeleníti a világhoz való viszonyát is. Ami az emberi kapcsolatok tekintetében az érzelmentesség, a nagy indulatok, a konfliktusok vagy a pátosz hiánya, az a valóságábrázolásban egyfajta hétköznapiságokra való fókuszálást jelent. Az elbeszélőt nem a világ nagy problémái érdeklik, vagy ha igen, akkor az körülbelül a bulvársajtó mélységéig reflektáltan jelenik meg. Példa erre a Velencébe tett kirándulás kvázi konklúziója, melynek során nem a klímaváltozás globális szempontja válik meghatározóvá, hanem a narrátor személyes érdeklődése: „Velencét látni kell, hamarosan elolvadnak a jégtáblák, pár év, és nem lesz Velence, víz alá kerül, mindent eláraszt a tenger” (14.). Az emberek kabátjának, az falnak vagy a körömlakknak a színe, a cukorgyanta készítése és használata, az étkezés során bevitt és a futás révén leadott kalória mennyisége foglalkoztatja az elbeszélőt, vagy az, hogy felkelés után az ember könnyebb, mert alvás közben kipárologtatja testéből a vizet. Ebben a hétköznapiságban jeleníti meg önmagát a narrátor.

Akár otthonosnak is nevezhetnénk ezt a nagyon is ismerős – még ha nem is saját – világot, valami azonban rendre kizökkent ebből a hétköznapiságból, s ez a narrációnak az a sajátossága, hogy az elbeszélő miután állít valamit, a következő mondatában gyakran azonnal vissza is vonja azt. Az első fejezetben olvashatjuk: „Bé ül velem szemben, keze a borospoháron, rám néz. Zavarban vagyok, igazából semmi okom rá. Minden okom megvan rá” (12.). Számtalan hasonló példát idézhetnénk még a könyvből, kérdés azonban, hogy mi a szerepe ezeknek a narrációs hajtűkanyaroknak. Látszólag az elbeszélő pusztán saját szavainak a hitelét vonja kétségbe, valójában azonban a narráció különböző szintjein megfigyelhető ellentétezők strukturált rendjébe tartozó elbeszélői megoldásról van szó. Ebbe a pontosan kidolgozott rendszerbe illeszkednek a férfiak fentebb részletezett szembeállításai, vagy az anyának a lányára vonatkozó, kapcsolatuk ellentmondásosságát jellemző negatív megállapításai. De másik oldalról megfigyelhetjük az egymáshoz való hasonlítások szövegkohéziót formáló funkcióját is: „Bé negyvennégy éves, erről jut eszembe, hogy apám negyvennégy éves korában halt meg” (5.). Vissza-visszatérő elbeszélői szólamként a kijelentések azonnali visszavonása azonban a narrátor identitását kezdi ki, mely a szövegben működő ironia elsődleges forrása.

Az egyes fejezetek címeit Bakos Gyöngyi Bergman-filmektől kölcsönözi. A címadásnak ez a megoldása az elbeszélő történet alapján könnyen megmagyarázható: az elbeszélő

filmesztéta, aki szakdolgozatát „A társas kapcsolatok válsága Ingmar Bergman filmjeiben” címen írja. Ebből a szempontból saját történetét is tekinthetjük egyfajta illusztrációnak a szakdolgozatban feldolgozott filmtörténeti anyaghoz. A könyvben ezen túl többször visszatérő téma a színésznők szépsége vagy bizonyos szituációk filmes analógiája, s nyilvánvaló, hogy az olvasó akkor tudja pontosan érteni a szöveg filmes utalásait, ha ismeri az említett színésznőket és filmeket. A könyv azonban ezen a területen nem korlátozódik kizárólag a Bergman-életműre, mégis – már csak a fejezetek címadása miatt is – a svéd rendezőnek van meghatározó jelenléte a könyvben.

A kötet és a filmes utalások viszonyát Bakos Gyöngyi egy vele készült interjúban „egyfajta intertextualitás”-ként határozza meg, de hasonló szövegeköziség motiválta a könyv címadását is, mely az Esbjörn Svensson Trio *Eight Hundred Streets by Feet* című jazzszámának szó szerinti fordítása.¹ Ez a meghatározás a szerző részéről alighanem telitalálat, mivel az olvasónak magának kell felfedeznie azokat a kapcsolódásokat, amelyek a szépirodalmi szöveget a filmes opuszokhoz és a zenei produkcióhoz kötik. Könnyen megjósolható, hogy a mű jövőbeni (jelen írásnál behatóbb) interpretációinak egyik meghatározó iránya ez lesz. Mindazonáltal ez sok csapdát is rejt magában, ha – mondjuk – az egyes szereplőket próbálnánk meg azonosítani a Bergman-filmek karaktereivel, vagy hasonló szituációkat keresnénk, melyeknek a szépirodalmi mű az újraírása lenne, esetleg az elbeszélő és a filmnyelv közötti párhuzamokat kutatnánk. Nyilván találunk ezekre releváns példát, nem is egyet. Az első fejezetnek címet adó *A nap végében* Isak Borg professzor a film utolsó kockáin elhangzó belső monológjában mondja: „Amikor nyugtalan vagyok valamiért vagy szomorú, azzal szoktam magam megnyugtatni, hogy felidézem gyerekkorom világát.” Ezt megérthetnénk olyan, a könyvben egyébként nem idézett intertextusként, ami motiválhatja az elbeszélő gyerekkori emlékeinek felidézését is, a szövegnek azonban nincs szüksége efféle külső igazolásra, mivel a gyermekkori emlékek megidézése a mű világának, a narrátor énelbeszélésének magától értetődő aspektusa. Ennél motiváltabb szövegeközi kapcsolat sejthető abban, hogy Bergman *Hűtlenek* című (a könyv hatodik fejezetének címet adó) filmjében Marianne és David titkos szerelmi kapcsolatuk kezdetén együtt Párizsba utaznak, míg a *Nyolcszáz utca gyalog* elbeszélője Bé-vel a kapcsolatuk végét jelentő „nászútjukat” töltik a francia fővárosban. Ebben a fejezetben derül fény arra, hogy Bé nem szakította meg korábbi viszonyát, tehát végső soron duplán is hűtlen volt. S talán az sem véletlen, hogy a könyv záró fejezete Bergman utolsó filmjéről, a *Sarabandról* kapta a címét, melyet a harminc évvel korábbi *Jelenetek egy házasságból* című minisorozat folytatásának szokás tekinteni. Ez a filmes utalás ebben az intermediális és -textuális kontextusban a könyv zárlatának is új távlatot ad. Számtalan hasonló példát hozhatnánk még, azonban azt gondolom, a sejthető szerzői szándék a címadásokkal és a műben olvasható filmes utalásokkal sokkal inkább egy olyan intertextuális tér kialakítása volt, melyben az olvasó szabadon, saját ismerete és kedve szerint alakíthatja a könyvben éppen csak felvillantott kulturális viszonyrendszereket. Bakos Gyöngyi tehát ezáltal tágas keretet kínál, melyen belül az olvasói fantázia is hozzáteheti a maga kreatív energiáit a történetalkotáshoz.

Másrészt viszont éppen ebben a filmes intertextusban válik még inkább szembeötlővé néhány olyan jellemzője is a történetmondásnak, mellyel kapcsolatban akár hiányérzete is lehet az olvasónak. Bergman néhány filmjében kifejezetten fontos szerepet tölt be a történelem. A második fejezetnek címet adó *Érintésben* például utalás történik a férjes asszonyt elcsábító David zsidó származására és családjának sorsára, a *Kígyótojás* pedig 1923-ban játszódik Berlinben, s a bűnügyi történetnek lényeges háttérét adják a történelmi utalások

1 Krausz Viktória: Apahiányos generáció. Interjú Bakos Gyöngyivel, *Népszava*, 2020. 10. 03. https://nepszava.hu/3093929_apahianyos-generacio-interju-bakos-gyongyivel (A letöltés dátuma: 2021. 01. 25.)

a gazdasági válsággal küzdő Németországra vagy a politikai hírnevét a kudarcot valló müncheni sörpuccsal megalapozó Hitlerre. Bakos Gyöngyi könyvéből hiányzik a történelmi perspektíva, helyét a személyes élettörténetek vázlatai foglalják el: „Nagyapám gyerekkorában focizott a grundon, húszas évek vége [...]. Focizott a fronton, negyvenes évek, focizott a gyárban, ötvenes–hatvanas évek, edzősködött a nyolcvanas években” (40.). Mintha ezek az életek a történelem által érinthetetlenek lennének, mindaz, ami a családon és a férfi–nő kapcsolatokon kívül történik, inkább csak ok egymás utalására. Így lesz az apa szemében a nagyapa kommunista, míg az apát az anya azzal gyanúsítja meg, hogy ügynök volt a rendszerváltozás előtt. Az elbeszélő kikéri apja ügynökaktáit az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárából, de ott nem találják az anya gyanúsítását alátámasztó iratokat. Ennek a hiánynak pedig kettős aspektusa van: a történeten belül az anya rosszindulatának alaptalanságát támasztja alá; kortárs magyar irodalmi kontextusban pedig a szépirodalmi ügynöktörténetekhez való viszony akár szimbolikusnak is tekinthető reflektálása. El tudok képzelni olyan olvasói elvárást, mely a történelmi perspektíva hiányát a könyv elmarasztalható hiányosságaként regisztrálná, véleményem szerint azonban ezzel együtt válik hitelessé és a maga keretei között koherenssé a narrátor elbeszélése révén megteremtődő világ.

Mindaddig kerültem Bakos Gyöngyi könyve kapcsán a pontos műfaji megjelölést. A szerző a vele készített interjúban rendszeresen a „regény” műfaji megjelölést használja, de a terjedelem miatt ez elé mindenképpen odakívánkozik a „kis” jelző is. Bakos Gyöngyi kisregényének azonban még utalásszerűen sincsenek meg azok a szélesebb történelmi és társadalmi távlatok, amelyeket a hagyományos műfaji fogalmaink szerint egy regénytől elvárnánk. Érdekes feladat lenne azonban a mű egyes részleteinek folyóiratokban történő publikációja és a kész mű kapcsolatának vizsgálata, mely pontosan szemlélteti és árnyalja majd a szerzőnek a keletkezéstörténetre vonatkozó vallomását: „Nem regényt kezdtem el írni, hanem önálló, rövid szövegeket, amik csak gyűltek, gyűltek. Ezekből publikáltam is néhányat folyóiratokban, de nem igazán tudtam, hogyan lesz belőlük kötet. Éreztem, hogy nem novellák, de azt is, hogy a klasszikus irodalmi műfajok szerint még nem alkotnak igazi regényt, ahhoz még dolgozni kell rajtuk.”² A szelektált és újrendezett rövid szövegek végül megtalálták azt a formát és szerkezetet, amelynek keretében egymásmellettségükben és egymásra történő reflektáltságukban egységes művé formálódtak. Ha műfaji megfelelőt kívánunk találni, akkor a szerző által a fejezet-cím-adásokkal is sugallt intermediális kontextusban leginkább több epizódból álló filmnovellaként definiálhatjuk a könyvet, melynek egyes részei további jelenetekre tagolódnak, a párhuzamosan futó történet-szálak pedig végül az utolsó epizódban jutnak el a történet és a cselekmény lezárásához.

Mindezek után összegzőképpen annyit megállapíthatunk, hogy ha első olvasás után úgy is tűnt, bemutatkozó kötetével Bakos Gyöngyi nem vállalt túl sokat, az értelmező újraoLVASÁS olyan aspektusait tudja felmutatni a *Nyolcszáz utca gyalognak*, melyek a hétköznapiságok felszíni rétege alatt az emberi kapcsolatok mélyszerkezeteire világít rá. S bár nincsenek nagy tragédiák, és ezért nagy katarzisok sem a könyvben, az ábrázolt világ közelsége miatt mégis tud valamit mondani a könyv számunkra is, magunkról és saját mindennapjainkról. És ez egy első kötettől nem is olyan kevés.

² Milanovich Domi, Képzletben lehet ordítani az év legmozgalmasabb könyvében (interjú), *Dívány*. <https://divany.hu/vilagom/2020/10/19/interju-bakos-gyongyi/> (A publikálás dátuma: 2020. 10. 19. A letöltés dátuma: 2021. 01. 29.)

„ÉPP CSAK A HÁTUKAT LÁTJUK”

Tor Ulven: *Türelem*

Tor Ulven nem a kritikusok költője, hanem a *költők költője*, írta 1987-ben Jan Erik Vold, norvég író, esszéista a magyarul most *Türelem* címmel megjelent verseskötet kapcsán. Vold akkor hangsúlyozta, hogy bár a költőtársak és egy szűk irodalmi kör tisztában van Ulven nagyságával, szélesebb körben hallgatás övezi. A *Türelem*, azaz a *Det tålmodige*, az akkor 34 éves Ulven negyedik verseskötete azonban igazi áttörést jelentett; ettől fogva egyre jelentősebb kritikai érdeklődés irányult a visszahúzódo, irodalmi közszereplést kerülő fiatalember felé. Ám minél inkább került a nyilvánosságot, annál nagyobbra nőtt a róla alkotott mítosz, a magányos, pesszimista, pszichés betegséggel küzdő, de rendkívül tehetséges költő képe. A személyét övező titokzatosságot fokozta, hogy kevés portré készült róla, egész életében egyetlen interjút adott, és mindössze egyetlen olyan felvétel őrzi hangját, amelyen verseit olvassa. A *Türelem* megjelenése előtti éveket szinte teljes izolációban töltötte a szülői házban, Oslo külvárosában. Hiába állítják közeli barátai, költőtársai, hogy valójában nyitott, közlékeny, jó humorú ember volt, s hiába tanúskodik erről a vele készült beszélgetés hangfelvétele is, egész életművének megítélésére komor árnyekat vet a halál: a halál mint visszatérő lírai motívum, s a halál mint életrajzi esemény. Ulven negyvenegy évesen öngyilkos lett. A *Türelem* meghatározó élménye az elmúlás, az enyészet és az idő könyörtelenül türelmes múlása. A kötet azonban nem kizárólag a negatív kategóriákból épülő homogén olvasatot teszi lehetővé. A szavak, a szikár mondatok konkrét jelentése gyakran szarkazmussal, humorral árnyalja a megsemmisülést pesszimizmusát.

Ulven úgy szól a Földről, „mintha kihalt volna róla az élet, mintha csak Stonehenge maradna, s néhány különös őskövület azért, hogy előássák őket, éles fényben, mint a Nap – ránk hasonlítanak! Jégkorszak, kambrium, paleolitikum, Ulven számára mindez sokkal közelebbi, mint a tévéhíradó. Témája nem a létezés, hanem a nem-létezés” (Jan Erik Vold, *Dagbladet*, 1987. 10. 29.). Nyilvánvaló okai vannak, hogy Ulven költészetét az elmúlással kapcsolják össze, költeményeiben, rövidprózai köteteiben megannyi utalás van a halálra, amely egyszerre a gyász és a düh forrása. Ulven olykor még vonzónak, kíváncsnak is mutatja a pusztuló életet. Verseiben a halál azonban sosem esztétizált, szentimentális, elvont fogalom, hanem konkrét határvonal, az emberi tudat megszűnése, amire már nincsen szó. Ezt a materialista halál-szemléletet a *Türelem* „Kora reggel / a halottak feltámadnak az ébredők közül” (8.) kezdetű verse érezteti különösen. Itt a teljes földtörténet sűrűsödik össze az egyes emberben. A jungi értelemben vett kollektív emlékezet helyett ez a költemény annak tudata, hogy a test egy sokkal nagyobb, átfogóbb történet hordozója. Következésképpen Ulven a földtörténet régésze, s



Fordította Vajna Ádám

21. Század Kiadó

Budapest, 2020

127 oldal, 2890 Ft

nemcsak a homo sapiens néhány ezer éves múltját tárja elénk, hanem a történelem előtti nyomok, kövek, csontok, koponyák, borostyánba zárt rovarok, azaz a türelmes létezők évmilliók világát. Bataille és Schopenhauer filozófiai hatását sejteti, ahogy a szerző a világ kontinuitását és független akarát az emberi diszkontinuitással, mulandósággal, végül a dologi világba való átlényegüléssel ellentételezi. A türelmesek ezért „Erősek / észre sem / vesznek. / Csak mennek. / Befelé egyre ősbib / erdőbe” (14.). A kötet címe arra a türelemre utal, ahogy ez a körülírhatatlan anyagi világ tőlünk függetlenül, rajtunk kívül létezik, és ellentétben az emberi élet végességével, végtelen hosszú idő áll rendelkezésére. A Föld történetében a homo sapiens létezése egy egészen rövid korszak, magyarázza a költő a fennmaradt interjúban, és Heideggert idézi, hiszen emberi viszonylatban nem lehet örökkévalóságról beszélni.

Az anyagi világ ezzel szemben teljes, és Ulven ennek a teljességnek a költője. A *Türelem*-ben jelen van mind a négy évszak és mind a négy elem: a tűz, a föld, a levegő és a víz. Jan Erik Vold olvasatában a *Tavasszal* (92.) kezdetű vers az elemek körforgását és Ulven materiális világának totalitását jelenti:

Tavasszal

A kő
arca

arctalan.

Sosem ragadjuk meg a zuhatagokban.

Vold szerint a tavasz a tüzet jelentheti, a kő és a kőből lévő arc a földet, az arcnélküliség a levegőt, a vízesés a vizet, annak heves sodrása, amely máshol „fogcsikorgató”, „jéghideg, tüskés víz”, éles, szinte égető fájdalmat okoz, ami miatt ellentétéhez, a tűzhöz ér vissza. Titokzatos, szimmetrikus vers ez, mely pesszimista és végérvényes, hiszen kicsúszik kezünk közül, mégis folyton megpróbáljuk megragadni. Ahogy a *Tavasszal* körforgása is jelzi, a kötet szigorú kompozíciója, zenei következetessége, igényessége alapján könnyen lezárt-nak vélhetjük Ulven világát, és nem vesszük észre az útkeresés dinamizmusát, azt, ahogyan a versbeszélő igyekszik visszafogni a kétségbeesést, s megnyugvást remélve tárja fel versről versre egy-egy újabb tér kapuját. „A képzelet révén bejárt tér nem maradhat közömbös, többé nem függhet a geometria tudósának mércéjétől és elképzeléseitől. Átélt tér. S nem csupán tényleges mivoltában, hanem a képzelet minden elfogultságával együtt átélt tér. Védőhatárok közé szorítja a létet”, írja Gaston Bachelard *A tér poétikája* című könyvében, melyben mintha Ulven verseinek mozgását interpretálná. Szintén Bachelard-t idézve hívhatjuk segítségül a költői képek értelmezésének dinamikus elvét. A francia filozófus szerint egy adott kép leírásához mindig hozzá kell fűzni a megértés mozgásterét, termékeny mivoltát. Hasonlóképpen Ulven költői képeinek jelentését sem tűzhetjük gombostűre, így például nemcsak az ásványok, kövek „türelmesek”, hanem az enyészet, az évszakok és a vakító napfény is a poszthumán nyugalom részei.

A versek szigorú formai kidolgozottságának köszönhetően minden szó és minden sor-köz lényegesnek és pontosnak hat, amit a magyar fordítás is tükröz. A költemények nyelve tömör és konkrét, a szerző által használt képek gyakran egy másik szöveghelyre utalnak, ahol azonban a vers kicsengése egészen más lehet. A nap, amely a haláltematika mellett Ulven szövegeit erősen meghatározza, ilyen módon hol fényt és meleget, hol robbanást, tüzet és elmúlást jelent. A nap pusztít, mégis semleges marad, akárcsak a halál: „(Jobban belegondolva sem a napért, sem a nap ellen)”, hangzik az egysoros prózavers a kötet 31. oldalán, míg a 86. oldalon ezt olvashatjuk: „(Az arc alatt egy régi mosoly, barát-ságos vagy barátságtalan, a nap mosolya)”.

Ulven sajátos minimalista formanyelve a versek tipográfiai megjelenését is meghatározza. Versei többnyire tíz-tizenkét sorból állnak, soronként egy, két vagy három szóval. Áthajlások kötik össze a sorokat és a közbeékelte üres sorok által elválasztott mondatokat. A költemények gondolatilag, illetve idősíkjuk szempontjából általában egy vagy két szakaszra oszthatók, a szakaszhatárok azonban nem köthetők a sortörésekhez vagy a kihagyott sorokhoz. A gondolati és ritmikai szüneteket jelzi, hogy a kötet néhány oldala üresen marad, egy-egy oldalon pedig a lap alján rövid prózavers olvasható zárójelben. Többek közt ebben is megfigyelhető René Char hatása, akinek verseit Ulven 1985-ben, röviddel a *Türelem* megjelenése előtt fordította norvég nyelvre. Ulvent is érdekelte a vers és a próza közti feszültség. Számos kéziratban maradt versét később rövidprózává alakítva adta közre. A *Türelem*ben is a lírai formától való elszakadás figyelhető meg, csakúgy, mint az 1989-es *Søppelsolen (A hulladéknapp)* kötetben, ahol a költemények egy versrészletből és egy prózarészletből állnak, s az utóbbiak képezik a lírai szövegek fundamentumát. A *Türelem*ben a zárójeles sorok egy-egy perspektívaváltás nyomai, szarkasztikus hangok, kommentárok, végérvényes ítéletek: „(A holtak felfirkálnak minket a téglafalakra.)” (64.). Ezek a sorok gondolati és képi kapcsolatot építenek távolabbi szöveghelyekkel:

A fal

csikordulása, a mész

a csontokban. (52.)

A mész építi a falat és az emberi csontokat is, ez az anyag összeköt bennünket az ásványok világával. Nem metaforikus viszonyról, hanem a szerves és a szervetlen közti valódi kapcsolatról van szó. A *Türelem*-versek középpontjában általában a halál és a múlt valós tárgyi leletei állnak, ezek relációja azonban nem trópusokat eredményez, sokkal inkább konkrét példákat, dolgokat, amelyek az emberi megismerés, az idő, a halál és a tárgyi világ viszonyát láthatóvá teszik. Láthatóvá, de nem feltétlenül érthetővé. Így függ össze az a prózavers, amely tisztelettel idézi a 600-as évek végéről származó Eggja-kövön található rúnafeliratot, valamint azok a szöveghelyek a kötetben, amelyek aláássák a leletek értelmezését és a tudományos archeológia értelmét. A 36. oldalon a következő sorokat olvashatjuk: „(Egy rúnakő: »Nap nem érte, kés nem véste e követ.« Tudtak valamit, amiről mi nem tudjuk, hogy sohasem fogjuk tudni. Hol van az, amit nem tudunk, abban, amit tudunk?)” Ezt a bizonytalanságot írja tovább a 45. oldal költeménye.

Az erősen korlátozott
vésnököket

anélkül idézem,
hogy tudnám, ők

többet tudnak
nálam.

Míg az első versből a hódolat hangja szól egy olyan kultúra iránt, amelynek titkait csak részben ismerjük, a második műben a vésnököknek, azaz a sírkövek vagy őskori szerszámok készítőinek – a vers közvetlenül a Cro-magnoni-sírról írt sorok után következik a kötetben – redukált mivoltára utal. Ez a korlátozottság azonban viszonylagos, a kezdetleges eszközhasználat talán szűk mozgásteret ad a rúnavésőknek vagy az őskori embernek,

de az ismeret korlátoltsága a múltba révedő modern embert sújtja. Ezért szinte cinikus fenyegetésként olvasható a következő oldalon szereplő költemény első öt sora:

Téged még
restaurálni

fogunk, mindegy,
mennyire kőhalomnak
tűnsz,

és a letaposott nevedet
megtaláljuk
írott forrásokban,

jéghideg, tüskés
vízben.

Ebben a versben vélhetően a modern ember gyakorol hatalmat a múlt emlékei felett, fenyegeti, hogy múzeumi tárggyá teszi, hiába rejtőzik sírhalom alá, vagy írott források sorai mögé. A megértést, a lelet lényegéhez való közelebb jutást itt is aláássza valami kellemetlen, amire a letaposott név utal. Tárggyá, egy kíméletlen szándék áldozatává degradálódik az, ami máshol viszont győz. A *Két kelta kőszobor* című versben ugyanis a múlt, a végtelen türelmű kőszobrok aratnak győzelmet az idő és a fürkésző tekintetű jelen felett: „Állnak / és várnak. / Arra, / hogy / szétmállasz” (55.). Ki az, akihez a vers szól? Kit szólít meg? Magát vagy azt, aki olvassa, és aki önző módon igyekszik megfejteni a letűnt kultúrák kőbe zárt emlékeit, hogy megállítsa, uralja az időt, de szétmállik, mint minden élőlény. A kövek ezzel szemben évmilliókig várnak türelmesen: „(Sírkő méretű türelem, ami úgy is tovább él, hogy nyoma sincs az egyházi anyakönyvekben [...])” Ugyanez az eldöntetlen versengés nivellálódik a 15. oldalon: „(Az ellenségeskedés a felfelé és a lefelé ásóközött.)”, ahol két egyenértékű félként mozog egymással szemben az archeológus és a lelet.

Ulven kerüli az irodalmi utalásokat, de mint a fenti példákából kiderül, a régi és az újabb korok művészetére többször reflektál. A *Türelemben* a rúnafelirat, a két kelta kőszobor és a cro-magnoni sír mellett egy barlangrajzra, egy 1623-as csendéletre, egy holland tájképre utal, Anton Webern atonális zenéjéről pedig külön ciklust ír *A zene várhat* címmel. Az amúgy blueszenekarban játszó Ulven tizenkilenc variációban írja meg a weberni dehumanizáló zenei művészet hangjai közti csendet: „A zene hallgat / talált magának valami / némát” (97.). Webern a tizenkét fokú technikát mint kompozíciós eljárást alkalmazta, amely lényegileg eltér a klasszikus zenét jellemző tonális harmóniától. Ez a dodekafónia az avatatlan befogadó számára mechanikus csilingelésnek tűnhet. Ulven a ciklus első versében (*Anton Webern feléd tart*) a zene hangjait egy cseppkőbarlang vízcseppjeihez köti. A barlang gondolkodik, tudattal bír, mégis test nélküli és szervesetlen. A fejlődő vízcseppek közti idő „ötezer év” hosszúra nyúlik: „Hallja / elveszni / a saját zajait / az időben.” A vízcseppekkel eltűnő hangok pedig a versben megszólított hallgatót is eltűntetik. A cseppkőbarlang-párhuzam a ciklus több versében visszatér:

A barlangzenekar
belekezd

a nagy várakozásba
A hangszerek

áttetsző, csillogó
mészvízből
készültek,
fehérek,

mint az anyatej,
amit a neandervölgyi csecsemő ivott,

hogy te
hallgathass

A zene nem a jelenlétet, a közelséget jelenti, hanem saját eltűnését merevíti ki a két víz-csepp közti többezer éves időbe, amely itt összeköti a modern ember korát a neandervölgyi emberével, a szervest a szervetlennel, az emberit az állatival. Eközben az antropocentrikus gondolkodást a poszthumanizmus váltja fel, s arra figyelmeztet „hogy / te is / egy kőkorszakhoz / tartozol” (84.).

A kötethez a fordító, Vajna Ádám írt Ulven költészetét érzékletesen bemutató utószót. Vajna műfordítói munkája csakúgy, mint ez a tanulmány intelligens rajongásról tesz bizonyosságot. Nem véletlen, hiszen mesterszakos szakdolgozatát 2019-ben a *Det tålmodige* kötetéről írta norvég nyelven. A fordítót költői érzéke, bölcsészeti tudása egyaránt segítik abban, ahogy Ulven szigorú formanyelvét, szikár mondatait híven visszaadja anélkül, hogy lágyítani, esztétizálni, visszavenni próbálná a költemények pesszimizmusát. Egy-egy szó vagy félmondat mégis mintha eltévedt volna. Ilyen például az *Épp csak a hátukat látjuk* utolsó mondata: „Valakinek halványan / ösztönös / tapadás / rémlik” (14.), ahol az eredeti sorok inkább a velünk született fogó reflexre utalnak, amely az evolúció egy korábbi szakaszában feltehetően fontos volt, a modern embernél azonban korán elhal. Bár a „tapadás” mást sejtet, mégis érthető a fordítói megoldás. Kevésbé egyértelmű a választás a *Kora reggel* (8.) kezdetű versben:

[...]

Mikor nyárelő van, de még
hó,

a testedben

paleolit
bizsergést észlelsz.

Nemsokára
feltámad a forgalom zaja,

és beolvaszt minket
a levelek árnyékába, a fogcsikorgató

forrásvízbe.

Itt a „bizsergés” ugyan izgalmas szó, amely kontrasztot képez a kőkorszakhoz kötődő asszociációkkal szemben, de Ulvennél „csoszogás”, „cammogás” szerepel. Hasonlóan illeszkedik jól a fordításba, ugyanakkor eltér az eredetitől a „beolvaszt” ige, amelynek helyén a norvégban az „elvakít” áll, utalva a kötetben több helyen előforduló kellemetlenül vakító napfényre. Ezek felett mégis elsiklik figyelmünk, mert a *Türelem* egésze jól sejteti, ahogy Ulven kevés szóból épít idioszinkratikus világot a magyartól szótani és mondattani szempontból igen eltérő nyelven.

Karom kapar

jelet.

Ujj

olvassa.

Tor Ulven nem kényezteti olvasóját, nem kecsegtet könnyű olvasmányélménnyel, nem akarja megszólítani, magához láncolni a befogadót. Verseinek témája és formája szó szerint ideális olvasót feltételez. Ulven sokáig valóban a költők költője volt, akiért szűk, de annál lelkesebb közönség rajongott, ma azonban a huszadik század második felének legnagyobb norvég szerzői közt emlegetik. Magyarországra a norvég állami fordítástámogatási rendszernek hála, számos kortárs mű eljut. A *Türelem* megjelentetésével a 21. Század Kiadó mégis kockázatot vállalt. Ennek ellenére okkal bízhatunk abban, hogy az európai költészetet befogadó magyar közönség Ulven kötetét is a kortárs lírai horizont részeként olvassa majd.

SZENZUÁLIS FIKCIÓ: ALI SMITH PRÓZÁJA

Ali Smith: Hogy lehetnél mindkettő; Ősz

Van, „akinek a világ az olvasmánya”, mint Ali Smith egyik figurájának, s van, akinek a skót író prózája. Az elmúlt két évben magyarul megjelent kötetei méltán idézték fel a *Hotel World*¹ emlékezetes hatását. Poétikai repertoárja műről műre új, meglepő, eredeti és bonyolult kompozíciókkal bővül. A regények figyelemre méltó lélektani, emberi, morális és szociális kérdések artikulálói, amikhez változatos, sosem öncélú művészi eljárások társulnak. Smith központi problémái közé tartozik az azonos neműek szerelme, a kirekesztő mentalitás, az alárendelt emberi és társadalmi helyzete. Az érzékeny témák érintéséhez nemes, törekeny formát talál, a méltánytalanságokat azonban határozott kritikai állásfoglalás tárgyává teszi. Az *Ősz* (*Autumn*, 2016) például frissen, radikális bírálattal reagál az Európától távolodó brit politikára a kerítésépítések, határhúzások, a „Menjetek haza” feliratok felháborodott elutasítójaként. Hatásosan, anaforikus ismétlésekkel érzékelteti a hazugság, a faszálódás, a megosztottság miatti kiábrándulást („Az egész országban...”, „Belefáradtam az aljasságba...”).

E próza hirtelen hangnembeli, stiláris, formai, szerkesztési, nyelvi váltásai dinamikus pergést eredményeznek, amit olvasói meglepetéseként élhetnek át. Az események helyhez és időhöz kötött logikája néha már azt megelőzően érvénytelenné válik, hogy a bekövetkezést egyáltalán szituálhattuk volna. Az *Ősz* emlékezetes felütésében éppen egy vízből kikászálódott, félhalott öregember kezd éledezni vagy eszméltre térni. Az ötlet a *Hotel Világból* ismerős, ami Sara balesetével, zuhanásával és a halott összeroncsolt testét megszólító lény, lélek, Sara szellemének szólomával indul. A saját halált követő, arról tanúskodó hang beszéltetése elbeszélői bravúr. Hol lennének tehát? Élők, holtak, megelégedők világában? Vagy éppen a regénykonvenció megszokásait elvető, azt ellenpontoszó, a rációra támaszkodó betűzést és a narratív befogadást felrúgó történetben? Igen. Olyan új közegeben, amely bátran és szellemesen változtatja a hihetőt és a hihetlent, a valóst és a lehetlent.

A képtelenségek mégsem készítettek egyetlen Smith-regény esetében sem arra, hogy helyüket a fantasztikum körében keressem. Inkább annak a furcsa optikának a nevében töprengek, ami egyszerre képes befogni a látottat és a kép-



¹ Ali Smith: *Hotel Világ*, M. Szabó Csilla fordítása, Bastei Budapest Kft., 2002. Még egy könyve jelent meg magyarul: *Antigoné*, Gács Éva fordítása, Kolibri, 2015.

Fordította Mesterházi Mónika
Magvető Kiadó
Budapest, 2019
320 oldal, 3999 Ft

zeltet, a dolgok színét és a fonákját, a pontot és az ellenpontot, a valóst és a virtuálist, az egyenmű szerelmet és a biszexuálist, a lányos és a fiús megkülönböztetés konvenciójának feleslegességét. Ali Smithnél semmi sem csupán esztétikai vagy morális kérdés, hanem a művészi, az emberi és a társadalmi fogékonyság együttese. Alakjaiban, a sorsokban, helyzetekben, viszonyokban hatásosan, egymástól elválaszthatatlanul lüktetnek a lényegük-ből következő kettősségek, másságok és ellentétek. A szellemességben is, ami a drámákat egyszerre mutatja drámaian, komikumba billentve vagy éppen abszurd fénytörésben. Úgy tűnik, annak a belső alkotói gazdagságnak, figyelemnek és érzékenységnek, ami Ali Smith munkásságát jellemzi, a sokszólamúság eddig ki nem próbált narratív és retorikai módozatai felelnek meg.

A *Hogy lehetnél mindkettő* (*How to be both*, 2014) és az *Ősz* a magyar kiadások időbeli közelsége miatt kerül most együvé. (Abban a reményben is, hogy a kiadó elérhetővé teszi a korábbi műveket, valamint az évszak-tetralógia egészét is, ami David Hockney-könyvborítókkal jelent meg Angliában 2016–2020 között.) Van még egy érv az együtt olvasás mellett, ugyanis mindkettőben formáló elvvé válik egy-egy művészeti téma és technika. A 2014-es regényben ez a sérült reneszánsz freskó felszíne és az alatta rejlő, virtuális vázlat kapcsolata, valamint a részben megsemmisült felületek betöltése, feltöltése, fikciós visszavezetése egy keletkezés előtti állapothoz. Az *Ősz* modelltje a hatvanas évekbeli kollázs-ideál, a kivágás, beillesztés, szétszakítás, az utalásos kapcsolásokra alapozott szerkezet. „Minden kép elmond egy történetet. [...] Minden történet elmond egy képet.”

Két különböző jellegű regényről van tehát szó, s ez is Ali Smith sokoldalú alkotói dinamizmusáról tanúskodik. Nem tagadom, kissé félve olvastam a *Hogy lehetnél mindkettő*-vel azonos évben megjelent Smith-cikket a *The Guardian*-ben. Attól tartottam, hogy leleplez valamit esztétikájáról vagy a mű bonyolult poétikájáról. Szerencsére csak az indíttatás külső körülményeit érinti, amelyek a ferrarai Palazzo Schifanoia freskójának „feltérképezésére” ösztönözték. Ez tehát nem zavarta meg a quattrocentóbeli festő, Francesco del Cossa alakja és képei fikciós rekonstrukciójából származó olvasásélményt. A mű két fejezetének középpontjában a palota egyik szalonja, a Salone dei Mesi látványának különféle vonatkozásai állnak.

A könyvnek kétféle eredeti kiadása van, melyekben a két, azonos című („Egy”) tömb közül hol a fiatal lány, George jelenbeli története, hol a képzelt, 15. századbeli itáliai történet áll elől. Felcserélhetők tehát, holott a fiatal lány sztorijának gerincét éppen a freskóhoz vezető családi zarándoklat képezi, míg a látszólag del Cossa által elbeszélte saját életút lényegében a freskó keletkezéstörténete. A korszakokat elválasztó fél évezred mégsem távolságtéremtő az önmagukban is megálló egységek között. Közöttük nincs átvezetés sem, a kapcsolatot az az elmélyült figyelem biztosítja, amit a fiatal lányban anyja érdeklődése, majd a ferrarai „képfal” látványa, később a festő Londonban látható képének élménye kivált. És George-ban egyszerre működik az anya elvesztését gyászoló belső folyamat az emlékéllítő igyekezettel. A festő virtuális önelbeszélésének forrása tehát, a mű különös logikája szerint, az öröklött rajongás Francesco del Cossa művészetéért. A gyászmunka, a művészettörténeti kutatás és a látvány visszaalakítása történet – ez a regényfikció hármas forrása. S talán még egy mozzanat: a mai lány és az évszázadokkal korábban élt olasz festő hasonló életkorú. George értetlenkedve, tudatlanul nézi a falfestményt, del Cossa önelbeszélése pedig a másik részben mintha ügyetlenkedő, hibás nyelvű beszéd lenne. Olyan valakié, aki festőként maradandó, virtuális figuraként pedig önmagát kereső, a megbecsültségről lemondó lányos fiatalember, fiús lány, „mindkettő”, eldönthetetlenül. George saját identitáskeresését vetíti ki a helyéért küzdő valamikori fiatal művészbe.

A regény talányos címe, értékei, szerkezete, belső szövése, nyelve és kérdésfelvetései is több mozzanattól következnek, értelmezésük is többféle lehet. A cím lehetséges értelmét érzékivé teszi a Palazzo Schifanoia „képfalából” kiragadott képkocka két alakja. A

Március hónapnak szentelt freskórész középső síkjában szereplő rongyos férfi, valamint a gyűrűt és nyílvesztőt tartó fiatal fiú lányos alakja. Az utóbbi szépsége által miért is ne lehetne mindkettő egyszerre? A palota falfestményeinek asztrológiai jelképeiről Aby M. Warburg értekezett a húszas években, a regény elbeszélőjének figyelmét pedig más köti le: a fiatal alak kezében levő tárgyak mint férfi és női szimbólumok. A képzelőerő magának a festőnek, del Cossának a nemi hovatartozását is elbizonytalanítja: falépítő, kőműves apja tanácsára, ha fiú, ha lány, férfiruhában kell járnia, mert csak így veszik tekintetbe a festőiskola oktatói, a mesterek, a festők, a mecénások és a közösség.

Ali Smith olvasója 15. századi ábrázolatok és a fikció, művészettörténetek és galériák oldalai között ténfereg, keresgél, képleírásokat olvas és képeket néz, követi a skót lány nyomozását, majd az írói megoldásokat, amelyek a ferrarai palota évszázadokig rejtett, árvíz, földrengés által megrongált falainak lehetséges rekonstrukciójából történetet kanyarítanak az elpusztult freskók helyére. Résztevői vagyunk a megelevenítés, a jelenlevővé tevés folyamatának. Akik nem kívánnak elmélyedni az ekphrasziszokból kiinduló regényszövegszövésben, azok is érzékelhetik a képzelőerő különleges működését, ami a látványtól a történetig ível, és az elbeszéléssel visszavezet bennünket az elevenné tett „képfalig”.

Az Ősz kronológiai megfordítással indítja az eseménysort. A történetet a kislány, majd felnőtt fiatal nő meghatóan szép kapcsolata az idős szomszédal, a valamikori zsidó menekült Daniel Gluckkal. „Az életre szóló barátságok, mondta a szomszéd. Néha egy életet várunk rájuk.” Daniel az, aki a történet elején mintha éppen visszatérne az életbe, a világba. Emlékezetes a vízből kikászálódó férfi gesztusa, amint falevelekkel próbálja eltakarni meztelenségét. A „fajelmezbe” öltözés képe a „lombruhában” ábrázolt remeték képi hagyományát idézi. Ovidius *Átváltozások*-képzete is felbukkan a szövegben, majd később egy Éduard Boubat-fotó. A Luxembourg-kertben készült 1946-os fotón (*Petit fille aux feuilles mortes*) egy elhanyagolt kislány látható, akinek szegényes gúnyját platánlevél-fűzér borítja.

„Képzeld el, ha egy kiállítás képei nemcsak képek volnának, hanem valahogy élnének.” Mintha ez lenne a vezérmotívuma mindannak, amit Ali Smith a látványi élmények megelevenítésének szentel az eseményszerűvé tételük által. Az említett Boubat-fotó is a Daniel és Elisabeth között folyó szellemes párbeszédnek tárgya. Visszatérő témájuk Pauline Boty brit festőnő, pop-art művész és a kollázstechnika kérdésköre. Boty „a képeket képek-ként használja”, „a reprezentáció reprezentációját” kínálja fel. Daniel a saját ötvenes-hatvanas évekbeli élményeinek közvetítésével alakítja a fiatal lány vizuális fogékonyságát és érdeklődését. Mintha a hiányzó apát pótló idős ember s a közöttük levő ragaszkodás, rendhagyó érzelmi kapcsolat lenne a biztosítéka annak, hogy Daniel szellemi öröksége

Elisabeth számára is termékeny forrásá válik: művészettörténezsnek készül. Lehet az is, hogy a képzelet fordított utat jár be, s a tragikus sorsú, kezdeményező, a festők férfitársadalmában magának helyet kereső, modern művésznő alakja és magatartása Smith elsődleges élménye, modellje. S ehhez keres kortársat, aki ismerte, becsülte a maga idejében Pauline Botyt. Mindegy, a közös élmény egyidejűségében, utóidejűségében is erős és mindkettejüké.

„Ragasztott. Vágott. Festett. Koncentrált.” A Boty-jellemzés a kockáztatás vállalásával, a gyönyörű fiatal művésznő bátorságával, provokációival, szembeszegülésével, drámájá-



Fordította Mesterházi Mónika

Magvető Kiadó

Budapest, 2020

232 oldal, 3699 Ft

val folytatható: „Egy ember vagyok. Egy intelligens meztelenség. Egy intellektuális test.” Kollázsai, festményei a hatvanas évek enciklopédiái, melyeken együtt vannak Elvis Presley, a Beatlesekek, Kennedy, Marilyn Monroe, Lenin, Einstein, Proust, a korszak ikonikus alakjai és tárgyai. „Nagy önbizalom, bármi lehet művészet, a sörösdoboz új folklór, a filmszillagok új mitológia, a MOST nosztalgiája.” A képleírások, elemzések, részletek sora mintha a ragasztás, beillesztés, beékelés műveleteinek megfelelően kívánna körképpé teljesedni.

Nem csupán Ali Smith születése idejének ikonjai sorjáznak képként, történetként, hanem az Elisabeth jelenét, a „mostot” jellemző parolák is. Anyjával együtt „bevándorlás-ellenesség-ellenes”-ek, felháborodásukat sokféleképpen kinyilvánítják. „Mikor elmegy az előtt a ház előtt, amelyikre még mindig rá van írva, hogy MENJ és HAZA, észreveszi, hogy valaki különféle élénk színekkel odaírta: MÁR ITTHON VAGYUNK, KÖSZÖNJÜK, és egy fát festett mellé, alá meg egy sor élénkpiros virágot.” Nem ebben a regényben lennének, ha Elisabethnek a festett virágokról ne Pauline Boty jutna eszébe, a színek használata mint nyelv... Ám kétségtelenül az a tudat is befolyásolja magatartását, hogy egy korábbi korban Daniel sem lehetett volna üldözöttként befogadott Angliában, ha a mai idők közvélekedése uralkodott volna.

Elisabeth akkor sem tágít Daniel betegágya mellől, amikor az idős férfi már régóta kómában van. Felolvass neki, párbeszédet folytat vele, nem fogadhatja el a gondolatot, hogy Daniel inkább testi körvonalaiiban van már csak jelen a Gondviselőház betegágyán. Amikor elbóbiskol maga is Dickens *A Tale of Two Cities* oldalai fölött, Daniel magához tér. „Helló újra, Mr. Gluck, mondja Elisabeth. Ó, helló, mondja ő. Gondoltam, hogy te vagy az. Helyes. Örülök, hogy látlak. Mit olvasol?” Mintha folytatódna a történet.

BACH MESÉI

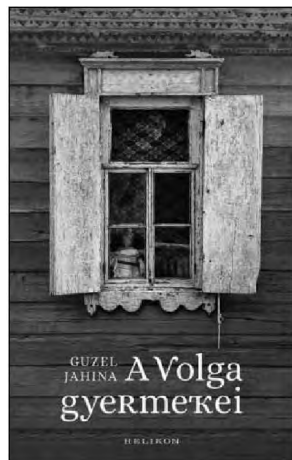
Guzel Jahina: *A Volga gyermekei*

„A második regény az első felülvizsgálataként értékelhető. Még ragyogóbb, még lebilincselőbb, még tisztességesebb, mint az első volt. Általában fordítva szokott lenni. Jahina ismét bámulatba ejtett bennünket” – írta az ismert író és műfordító, Jelena Kosztyukovics Guzel Jahina második, Moszkvában 2018-ban, nálunk a Helikon Kiadó jóvoltából 2020-ban megjelent *A Volga gyermekei* című regényéről.¹

Kosztyukovics méltatása a 2015-ben szintén óriási sikert arató, magyarul ugyancsak olvasható *Zulejka kinyitja a szemét* című Jahina-regény után azért is figyelemre méltó, mert rávilágít Jahina művészi fejlődésére. A szerző ugyanis a két regénye között felfedezhető egy-két szüzsé- és szerkesztésbeli azonosság ellenére *A Volga gyermekei*ben sok szempontból továbbszökik, és a meglévő azonosságokból is újat hoz ki. Miközben megtartja a nemzetiségi tematikát – a *Zulejka kinyitja a szemét* egy szovjetunióbeli tatár falu életéről, lakosai sorsáról szól, *A Volga gyermekei* pedig a Volga menti német telepések életét tárja elénk, s mindkét regény az 1920-as, '30-as évek Szovjetuniójában játszódik –, a történelmi regény műfajához *A Volga gyermekei* esetében már máshogy áll hozzá. Pavel Baszinszkij találó megjegyzése szerint² Jahina mindkét regénye egy korántsem új, de örök témát jár körül: a Kiseber a Nagy Történelemben tematikáját. Amíg Zulejka csak passzív elszenvadóje a vele történteknek, a krími tatárok Szibériába való, őt is érintő száműzetésének, *A Volga gyermekei* főhőse, a tanító Jakob Bach olyan kisember, aki nemcsak megpróbál szembe szállni a Nagy Történelemmel, de akarva-akaratlanul sajátos módon alakítójává is válik.

Mégpedig ismét a csírájában már az első regényben is fellelhető szerkezeti elem, a különböző műfajok összejátszatása további erősítése révén. A szocreál elemeit és a melódráma műfaját misztikus tudáson alapuló jóslásokkal színezve már az első regényben is a műfajok „csodálatos keverése” tárult az olvasó elé, ám – s Kosztyukovics valószínűleg erre is gondolt – a műfaji sokszínűség egységes egészzé olvasztása *A Volga gyermekei*ben sikerül igazán. A súlyos és fájdalmas történelmi események realista láttatása itt mesés elemekkel keveredik, ami miatt Jahina művészetét több hazai kritikus is Márquez mágikus realizmusával véli összevethetőnek.

A reálisnak és a mesésnek ez a valóban zseniális összejátszatása szolgál keretül a történelemmel szembe szállni merő főhős életének művészi ábrázolásához. A történet elején Jakob



¹ Jelena Kosztyukovics ajánlójának szövegét lásd: http://vk.com/wall-124793262_1173

² Pavel Baszinszkij írása itt olvasható: <https://rg.ru/2018/05/03/guzel-iahina-vypustila-novuiu-knigu.html>

Fordította Soproni András
Helikon Kiadó
Budapest, 2020
436 oldal, 4499 Ft

Bachnak, a gnadentali tanítónak, akinek „a hangja igen halk volt, a teste satnya, egész külseje annyira jellegtelen, hogy egyszerűen semmit nem lehetett róla mondani. Mint egyébként az egész életéről sem” (10.), minden napja ugyanúgy telik: reggel felkelés, indulás az iskolába, majd onnan haza, a körülötte, de inkább rajta kívül zajló Volga menti Gnadental életét csendesen figyelve. Csakhogy egy napon a sors iróniájaként, amely – mutat rá Vlagyimir Pankratov³ – az első regényben szintén fontos motívum, Bach élete egy csapásra megváltozik. Miután soha életében nem írt és nem is kapott levelet, már önmagában az a tény, hogy egyik reggel levél érkezik hozzá, kiközkenti szürke és eseménytelen életéből. Hát még a levél tartalma, amelyben egy bizonyos Udo Grimm arra kéri, hogy a Volga gnadentali bal partjáról keljen át annak jobb partjára, mert ott különleges megbízatás várja.

A Volgán való átkelés gesztusát – szemben a többi gnadentali lakossal, akik még ennek lehetőségével sem mertek számolni sohasem, mintha a túlsó part nem is létezne – Bach szimbolikusan, láthatatlan határvonal-átlépésnek érzi, s ezért fél tőle oly nagyon. De mégis megteszi. S ezzel az első határátlépéssel valóban teljesen új élet kezdődik számára, amely még számtalan nem várt, további határátlépést követel meg tőle.

Udo Grimm arra kéri a tanítót, hogy a tizenhét éves lányát, Clarát tanítsa meg az irodalmi német nyelvre: „A lányom bolond – jelentette ki a férfi üdvözlés helyett. Tégy vele valamit, hogy ez ne látszódjék” (29.). Csakhogy paravánt húz a tanító és a tanítvány közé, mert fél, hogy amint a lánya megpillant egy idegen férfit, rögvést a „bűn edényévé válik” (37.). De mivel a tanítás ilyen körülmények között szinte lehetetlen, Bachnak egy újabb határvonalat kell nagy nehezen lebontania: valamilyen úton-módon át kell lépnie a Clarához vezető paravánon. Ekkor nyer először szimbolikus értelmet Jahina regényében a szereplők beszélő neve.

Amikor a szerző Jakob Bachnak a nagy német zeneszerző nevét adja, már önmagában ezzel érzékelteti: a Volgán történő átkelés előtti magányos élete során az iskolai tanórákon kívül Bach nem a beszédéről és a beszélhetnékéről volt híres. A halk- és ritkaszávú tanító inkább *fülelt* az őt körülvevő, zenével teli gnadentali életre: ahol „az udvarokon nótára gyűjtöttek az asszonyok, s fújták elnyújtva. [...] A világ lélegzett, recsegett, füttyült, bőgött, dobogott, csengett-bongott, és sok hangon énekelt” (10.), s „Bach néha annyira belemerült a hallgatódzásba, hogy el is felejtette, hogy ő maga is része ennek a világnak: ő is kiléphetne a tornácra, és csatlakozhatna a sokhangú zenéhez: énekelhetne valami harsány, hetyke nótát, például a telepeseiket. »Ach, Wolge, Wolge...«” (11.). De módjában állt a falubéli, szintén beszélő nevű kollégáit és társait, az énekelve tanító Adam Händel tiszteletet vagy Julius Wagner lisztesmolnár anekdotáit is hallgatni.

Igy nem véletlen, hogy a Volga túloldalára merészkedve, Grimméknél Bach Clarát a paraván mögül dallamokkal biztosan nem, egyedül a családnevükhöz hű tevékenységgel, mesélés útján tudja előcsalogatni. Ezért mesék olvasására készíti a lányt. „A lány pedig olvasott: kegyetlen mesékből és komor legendákból kinőtt tragikus német balladákat: hullámsírba sülyedt halászközlől, akiket magukhoz csábítottak a tenger lányainak édes hangjai; vidám lakomákon holtan elhanyagló királyokról; halott menyasszonyokról, akik visszatértek, hogy belefeküdjenek eleven vőlegényük ágyába, és a vérté igyák” (51–52.). Bach pedig cserébe a gnadentali lakosokról szőtt mesékkel szórakoztatta a lányt. Kettejük ilyesfajta közeledése szerelemmel járt, s a szülei repatriálásához nem csatlakozó Clara és a tanítója számára ezzel kezdetét vehette a Grimm-tanyán zajló közös, *mesés* életük.

Ahol a beszélni továbbra is keveset beszélő pár életében Bach gnadentali dallamai fölött végképp győzedelmeskedtek Clara meséi, tükröztetve azt is, hogy a férfi érzelmileg mennyire alárendelt helyzetbe került a feleségével szemben. Clara itt egyfolytában történeteket mesélt Bachnak a favágókról, a halászközlől, a kéményseprőkről, az aranyalmák-

³ Vlagyimir Pankratov a regényről írott recenzióját lásd: http://t.me/stoner_watching_you/322

ról, az ezüstös beszélő halakról, amely mesék – döbrentek rá mindketten – olyanok, mint-ha az ő tanyasi életükről szólnának.

A mesésnek mondható valós életet azonban paradox módon első perctől kezdve Bach félelme duzzasztja meséssé. Mivel egyfolytában attól retteg, hogy a tanya határain túl, a nagyvilágban elvonnék, elrabolnák tőle a nála jóval fiatalabb Clarát, a határvonalat visszafelé átlépni, azaz a Volgán visszacsónakázni Gnadentalba lehetetlenné válik számára. Az újabb határátlépés, a történelem sodrába való beavatódás megtagadása azonban megbosszulja magát a tanító életében: nem kell ahhoz Gnadentalba, a nagyvilágba menni, hogy Clarát veszedelem érje: a tanya betörők erőszakának áldozatává válik, s az ebből az erőszakból fogant gyermek megszülése után a halála se várat sokat magára.

A kezdetben gyűlölt, ignorált idegen gyermek, aki ráadásul közvetve az imádott Clara halálát is okozza, hamar meglágyítja Bach szívét, aki tudja: tejet kell szereznie a kislánynak. Tejet azonban megint csak a Volga átszelésével, azaz egy muszáj-határátlépéssel szerezhet az addig dallamos Gnadentalban, amely azonban a tanya nem érzékelhető, Bach által a Clarával való életükből tudatosan kizárt Nagy Történelem előrehaladtával igencsak megváltozott. A német dallamosságot itt is a „mese” váltotta fel: a szovjet ideológia meséje, amelyet a német telepeseke az ideérkező, ismét beszélő nevű Hofmann kívánt beléplántálni: „Ó, mennyire megváltozott az eltelt idő alatt Gnadental! És mennyire megváltoztak benne az emberek! A romlás és a sokéves bánat bélyege ott maradt a homlokzatok, utcák képén, az arcokon. A szigorú geometrikus rend, amely egykor itt uralkodott, elvesztette vonalai tisztaságát, az utcák egyenesét romok törték meg, a tetők megroskadtak, az ajtók, ablakok és kapuk szárnyai elcsúsztak. A házakat a repedések ráncai, az arco-akat a ráncok repedései lepték el. Az elhagyott porták üresen tátongtak, mint testen a fekélyek. [...] Úgy rémlett, a színek, árnyalatok elhagyták ezt a komor vidéket: a házak megkopott meszelése, az ablakkeret faragványai, a kiszáradt fák, de még maga a föld, az emberek sápadt arca, megöszült bajusza és szemöldöke is mind egyforma szürke lett, mint a volgai hullám borús napon. Csak a helyi táj képét dúsan díszítő vörös zászlók, csillagok és lobogók izzottak kihívó fényesen és esetlenül, mint kármin rúzs egy haldokló öregasszony ajkán”⁴ (148–149.).

A német lakosokat a szovjet *mesés* élet megvalósításával hitegető Hofmann pedig, aki maga is úgy nézett ki, mint egy torz mesefigura – egy gnóm, púpos, de a sors iróniájaként egy gyönyörű lány arcával megáldott férfi volt –, mivel meg kívánja ismerni a német telepeseke addigi kultúráját – hogy tudja, mit kell megváltoztatni, mit is kell szovjetesíteni –, a gyerekek adandó tejért cserébe az egykori Gnadental közmondásait, szólásait, népi rigmusait, majd ezekből kifogyván a meséit követeli a településére visszaérkező Bachtól.

Jahina regényében a Hofmann rendelte Bach-mesékkal fonódik teljes mértékben össze a valós történelem és a fantázia világa, mosódik el közöttük is végleg a határ. A történelmi változásoktól ódzkodó, azok elől a Grimm-tanyára menekülő, dallamokhoz szokott Bach kényszerűen lejegyzett meséi ugyanis – számára is félelmetes és nem várt módon – egytől egyig valósággá válnak: „ami pedig íratott, megvalósult” (207.). Így *A Volga gyermekei* című regény műfaji kontaminációjának köszönhetően Bach jóslatokkal felérő meséin keresztül követhetjük végig az 1920-as, ’30-as évek szovjet történelmét, benne a Volga menti német telepeseke sorsát, akik, miután a szovjet hatalomtól 1924-ben nagy kegyesen megkapják a Volga menti németek szovjet köztársasága státuszt, a későbbiekben nem kerülhetik el a kolhozosítást, a rekvirálást, a kuláktalanítást, az üldöztetést, a szovjet ideológia előretöréseképp pedig a vallási hagyományaik kiszorításával párhuzamosan a gyermekeik pionirokká képését.

⁴ Azért is idézem ennyire hosszasan ezt a részt, hogy érzékeltessem: Soproni András mennyire gördülékenyen, Jahina korántsem egyszerű nyelvezetének apró nüanszait is tökéletes módon visszaadva fordította le a regényt.

Bach, megijedvén az akarata ellenére beteljesülő meséitől, egy idő után felhagy a történetei megírásával, de már ezzel sem kerülheti el, hogy az ő személyes sorsába is bele-szóljon a szovjetesítés folyamata. A rossz irányba fordult, a II. világháború felé sodródó nagyvilág zajától – amelyről Bach sajátos, 1918 és 1938 között minden évnek nevet adó kalendáriumot készít,⁵ benne az embereket pedig mesefiguráknak, ijedt egereknek és halaknak látja –, a lányát ugyanúgy félti, mint annak idején Clarát. Ezért annak érdekében, hogy megtarthassa magának, hogy határvonalat húzzon a nagyvilág és az ő személyes életük között, a feleségével történetek után végleg elnémuló Bach nem tanítja meg a kislányt beszélni. „Antje nem beszélt. Különben nem is kellett, hogy beszéljen: szó nélkül is megértették egymást Bachhal. Két év alatt sajátos nyelvük alakult ki, sokkal gyengédebb, mint a durva emberi beszéd. Ez a nyelv nem szavakból állt, hanem tekintetekből, érintésekből, az arcizmok legfinomabb játékaiból, a lélegzetvétel szaporaságából és a testmozdulatokból” (192.).

Ám – a sors újabb iróniájaként – a némaságuk által a kettejük és a világ közé húzott paravánnak is le kell dőlnie. Mégpedig a regény címében is jelzett újabb gyermek érkezésével, hisz a mű orosz eredeti címéből, *A gyermekeimből*, illetve a magyar változatából, *A Volga gyermekeiből* sejthető, hogy Bachnak mint apának nem csak a nem vérszerinti lányával lesz dolga. Egy csavargó kisleány, a rossz oroszországgal beszélő, kirgiz származású Vászka lesz az, aki egy szép napon fogja magát, és beköltözik hozzájuk a tanyára. S hozza azt a nyelvet, amely a német anyanyelvű Bach számára érthetetlen, az eddig meg sem szólaló kislány, Antje számára viszont könnyedén elsajátítható. S ezzel a nyelvvél Vászka nemcsak Bach és a kislány közé húz falat, hanem közvetve Bach állandó félelmét is beteljesíti: a kislánynak a szovjetesített nagyvilággal való érintkezését is lehetővé teszi.

Bach gyermekeinek további sorsáról pedig félelmetes módon a legtöbbet szintén egy annak idején Clarától hallott mese, *A Fogoly Leány története* árul el. A részletekbe itt nem mennék bele, csak annyit kívánok jelezni, hogy ezzel Jahina regényében Bach kényszeredetten írott meséi nemcsak a történelmet formálják, nemcsak annak eseményeit jósolják meg, hanem az ő személyes életének is tükröt tartanak. Bach pedig kénytelen lesz ebbe a tükörbe is belenézni, vereséget szenvedve ezzel mind a történelemmel szemben vívott csatájában, mind pedig a személyes élete frontján.

Vlagyimir Pankratov véleménye szerint a szovjetesített gyermekei elvesztésével Bach – akit ettől kezdve nemcsak az örökös félelme hagyja el, hanem minden más érzés is kihal belőle – rátalál önmagára, megtalálja magában a harmóniát, s rájön, hogy így is tud élni. Hogy így is jó neki.⁶

Én azonban ezt nem így látom. Sokkal inkább a sorsába való beletörődést érzékelem Bach részéről, amihez a német telepesek számára mágikus hatással bíró Volga, az azzal való kapcsolat is hozzájárul. A Volga, amelybe egy, már nem csupán mesébe illő, hanem szürreális jelenet erejéig Bach véletlenül belemerül, s rádöbben, hogy a folyó minden eddigig megőriz a medrében: meg a történelmi eseményeket, meg azok mesés és kevésbé mesés fordulatait és szereplőit, így segít neki abban is, hogy az elvesztettnek, idegenekké válóknak gondolt gyermekeihez fűződő viszonyát is átértékelhesse. Hogy hogyan, az kiderül Guzel Jahina valóban lebilincselő, letehetetlen regényéből.

5 Bach kalendáriumában így fogja például az 1928-as, rekvirálással tarkított év *Az Elrejtett Gabona Esztendeje*, vagy például a gazdasági világválságot követő 1933-as év *A Nagy Éhínség Esztendeje* nevet kapni.

6 Vlagyimir Pankratov: i. m.

A FELKÉSZÜLTSEG RITKÁN BOSSZULJA MEG MAGÁT

Sz. Koncz István beszélgetése

Mintha valaki megrendezte volna: beszélgetésünk alatt törekeny, fiatal lány kopogtat a sekrestyeajtón. Belép, úgy tűnik, talán tud angolul, köszön. Csigi Péter fölé magasodik, a lány pedig nyilvánvalóan megérzi, hogy aki vele szemben áll, jobban beszéli nála a nyelvet. Mutatja hát a telefonját. Magyar sms, kicsit suta fordítás virít a kijelzőn, *gyógyszerész-hallgató vagyok itt, az egyetemen*, áll az üzenetben. És néhány szó arról, hogy a vírus és a tanulás miatt nehezen boldogul. Támogatást kér. Csigi Péter bólint, előveszi a pénztárcáját, és néhány szó keretében a lány kezébe nyom egy bankjegyet. Az ajtóig kíséri, majd visszaül a székére.

– Most ennyit tudtam adni – mondja már nekem, szinte szabódva.

Aprócska jelenet a pécsi Pius templom életében. Kis, kora esti intermezzo. Meglehet, ha nem is gyakori, valószínűleg nem példa nélküli. Nagyon beszédes. Vendéglátóm talán élhetett hasonlóan szorult helyzetben, vagy egyszerűen átérzi a lány gondjait. Nem kérdezi, hogy hívó-e, hogy eljön-e valamelyik istentiszteletre. Nem ítélkezik, nem mérlegel, nem határozza meg a soha vissza nem térülő kölcsön feltételeit. Ad. Egyébként a prédikációiban is ilyen: hívei méltán érzik úgy, hogy az az ember, aki most szólt hozzájuk a szószékről, mindent kiadott magából, amit pillanatnyilag tudott. Talán ezért is van valóságos rajongói köre.

Csigi Péter 1984. március 16-án született Szekszárdon. Általános iskolába még Babits városában járt, ám már Pannonhalmán, a bencéseknel érettségizett. 2002-től a Pécsi Hittudományi Főiskola hallgatója volt, ahol utóbb katolikus teológusként végzett. Ugyanekkortól a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán is hallgatói státuszban volt, latin nyelv és irodalom szakos tanári diplomáját (nem melleleg: kitüntetéssel) itt vehette át. Mindemellett 2008-ban pappá szentelték. Tulajdonképpen három (a tanárképzéssel együtt négy) felsőoktatási intézményt végzett egyszerre. Hogyan? Mindjárt megkérdezzük. Utóbb Angliában, a King's College London kötelékében volt PhD-hallgató 2011-től, tudományos fokozatát is ott szerezte. Hogy pontosan miből, azt a következő oldalakon tisztázzuk. Egyházi szolgálatát a pécsi Kertvárosban, a Szent Erzsébet Plébánián kezdte, majd rövid ideig Regölyben és Dombóváron gyakorolta hivatását. Londonból hazatérve a pécsi Jézus Szíve Plébániára került, 2015 óta itt találkozhatnak vele a hívők. Tanít a Hittudományi Főiskolán és a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában. Kutatóként működött közre a Filozófia, teológia és tudomány a késői antikvitásban című OTKA-pályázatban, illetve az Early Christian Iconography and Epigraphy: A new approach to Dölger's classical project-ben, a British Academy Research Development Awards keretében. Publikációi zömükben kutatásaihoz kapcsolódtak, de 2015-ben rendkívül fontos, a zsidó-keresztény párbeszédet erősítő írás jelent meg tőle a holokauszt emléknapja alkalmából. Kutatási eredményeit 2009-től többek között Rómában, Londonban, Oxfordban és Budapesten ismertette tudományos konferenciák keretei között. Angolul, latinul felsőfokon tud, de középfokú nyelvvizsgával rendelkezik németből is. Emellett, ha

kell, olvassa és fordítja az ógörög, valamint a kopt írásokat. Időszaki kiadványokban megjelenő munkái mellett szócikket jegyez a Szépművészeti Múzeum lexikonjában: a legfontosabb ógörög hangszerről, az aulusról értekezik.

Csigi Péter – bocsánat az általam alkotott kifejezésért – a hümmögő papok közé tartozik. Először Jelenits Istvánt, a piaristák egykori tartományfőnökét ismertem meg közülük. Meséltem neki kamaszos lelkesedéssel, hogy újságkihordóként dolgoztam az akkor mögöttünk hagyott nyáron a Balatonnál, és hogy elmentem Latinovits Zoltán temetésére. Hogy katolikus szertartás volt, és hogy sokan voltunk, és hogy nem láttam semmit. Hümmögött. Rá három hónapra tudtam meg, hogy ő temette... A hümmögő pap ilyen. Meg kell őriznie a csendjét, meg kell őriznie a végtelen szerénységét ahhoz, hogy hitele maradjon? Nem tudom. De azt tudom, hogy ez az olykor kételkedő vagy egyetértő figyelem nem elítélni, hanem megérteni igyekszik. Az elképzelhető határokig, sőt, olykor azokon is túl. Meglehet, ennek köszönhető, hogy az egyháztól távol eső emberek is képesek befogadni a hümmögő papokat. Esetleg visszakapják azt a fenntartások és elítélétek nélküli csöndes figyelmet, amelyet közvetítenek? Meglátjuk. Tartsanak velem, ismerjük meg együtt Csigi Pétert!

Sz. Koncz István: – Karácsonyi prédikációja során említette tavaly, hogy kisgyerekként tiltakozott a szentesti evangéliumi szakasz ellen, mire édesapja befogta a száját. Jól értettem?

Csigi Péter: – Karácsony vigiliájának egyik szakasza ez az evangéliumi részlet. Ritkábban szokott előkerülni. Ahol azonban felnőttem, szokás volt december 24-én délutáni misét tartani, hogy a gyerekeket el lehessen vinni otthonról. Az egyik ilyen alkalommal elhangzott Máté evangéliumának elejéről a felsorolás Ábrahámától Jézus Krisztusig a háromszor tizennégy nemzedék nemzetségtáblája. Felolvasni és követni a sok-sok nevet egyaránt megterhelő. Kisgyerekként kicsúszott a számon, hogy mikor hagyja már abba? Apám, érthetően, a szájamra tapasztotta a kezét.

– Ahol felnőttem, mondta az imént. Szekszárdon, ugyebár. Milyen volt a kisebb közösség, ahol formálódott az élete?

– Alapvetően két közösséghez tartoztam. Egyik az általános iskola volt, ahová már két idősebb testvérem is járt. Közel volt, tízpercnyi gyalogsétára. Jó iskola volt, német nemzetiségi, a városban talán a legerősebb akkor. Szekszárd ismert szülöttéről, Dienes Valériáról neveztek el, korábban négyes számúként emlegették. Sokan származásuk miatt jártak oda, de mások, mint én, amiatt, mert emelt szinten meg lehetett tanulni németül. Jellemző, hogy tizennégy évesen az osztályból többen is középfokú nyelvvizsgát tettünk, ami akkoriban egyáltalán nem volt szokás.

A másik a templomi közösség volt. Szüleim katolikusok, többé-kevésbé jártak is templomba. A kilencvenes évek elején, a rendszerváltással volt egy felfutása a hitéletnek. Gyerekként persze nem láttam át a folyamatot, de sokan rátaláltak az egyházra, vagy visszataláltak hozzá. Mindez egybeesett azzal, hogy új plébános érkezett. Mayer Mihályt '89-ben kinevezték pécsi püspöknek, és ő, maga helyett korábbi évfolyamtársát, Farkas Bélát küldte Szekszárdra, aki aztán később Pécssett mint a Belvárosi templom utolsó plébánosa fejezte be életét. A kilencvenes évek, a gyerekkorom mindenestre az ő plébánosságával telt. Fialat káplánok sora, lendületes egyházi élet – könnyű volt benne magamra találni. Nemcsak a miséken, hanem azokon kívül is otthon éreztem magam.

– Szekszárdi földbe gyökerezett a család?

– Nem, szüleim Dunaföldvárról származnak mind a ketten. A munka miatt kerültek délebbre. Négy nagyszülőm közül kettőt ismerhettem, de gyerekkoromban ők is meghaltak. Anyám adminisztrátorként dolgozott egy helyi középiskolában. Több mint harminc évig ugyanannál az íróasztalnál, ahogy mondani szokta. Apám nyomdász volt. Ma már mindketten nyugdíjasok.

Mivel apám könyvekkel foglalkozott, bőven volt belőlük otthon. A történelem, a földrajz iránt kimondottan érdeklődött. Ha bádogos lett volna, valószínűleg más irányt vesz az életem. De a könyv természetes volt; megbecsülését is a szüleimtől láttam.

– *Az általános iskolát követően jött a pannonhalmi gimnázium. Jó emlékeket őriz?*

– Sokféle emlékem van.

– *Nagyon diplomatikusan válaszolt.*

– Amiért hálás vagyok: megtanultam nagyon tanulni. Távol a családtól, önállóan kellett dolgozunk. Éjt nappallá téve, szó szerint. Olyan magas volt az elvárás, hogy sokszor az éjszakát megszakítva keltünk föl, hogy egy-egy dolgozatra felkészüljünk. Hogy konkrét dolgot említsek, biológiából például el kellett sajátítanunk a kis növényhatározót. *Quercus robur* – kocsányos tölgy, és így tovább.

– *Minden növény tudományos nevét?*

– Nemcsak nagy szellemi erőfeszítés egy tizenöt éves számára, hogy ennyi idegen szót megtanuljon, hanem az a fajta lelki gát is ott magasodott az emberben, hogy ez mire jó? Mi értelme van? Valahogy át kellett lépni ezen az akadályon. Attól fogva viszont nem kérdeztem többé, hogy mit miért kell megtanulni. Tudomásul vettem, hogy ha nem is látom értelmét, most ez a dolgom, el kell sajátítanom. Később aztán hasznát vettem. A hit-tudományi főiskolán például az ókori Izrael királyainak sorát kellett befifláznunk ugyanígy, sorban évszámokkal. Vagy az egyetemen, a latin szakon nyelvtörténetből szanszkrít ragozási sorokat kellett bevágnunk. Ezeknek is vajmi kevés hasznát vettük, de ugyancsak elvárták. Fogtam magam, betanultam, levizsgáztam belőle ötösrre, és másnapra elfelejtettem. Pannonhalmán hozzászóltam, hogy nagy mennyiséget, gyorsan kellett megtanulni. A mai napig elkísér ez. Itt vannak például a prédikációk. Mindig fejből szoktam beszélni köszönhetően annak, hogy könnyen tanulok. Nem okoz nehézséget, hogy tíz-tizenöt percnyi szöveget megjegyezsek. A mögöttünk hagyott karácsonyi ünnepkör viszont igazi kihívás volt. Egybetorlódtak a jeles napok, négy nap alatt négy különböző szentbeszéddel kellett készülni, mindet megtanulni és elmondani több templomban is. Hál' Istennek, végigcsináltam.

– *A növények tudományos nevééről jut eszembe! Ön a gimnáziumban latinból igencsak vitézkedett.*

– Az ókori történelem mindig is érdekelt, jól ment a nyelvtanulás. A gimnázium alatt versenyek jöttek, sikereket értem el, örömet találtam benne. Először a latin középiskolai verseny magyarországi fordulójában vettem részt, de ami igazán érdekes, hogy itt tizenvalahányunkat kiválasztottak, mehettünk Olaszországba a nemzetközi Cicero-versenyre. Különösebb eredményt ott már nem értem el, de hatalmas dolognak éreztem, hogy eljuthattam oda. Az itáliai tartózkodás nagy élmény volt. A verseny maga Arpinóban volt, Rómától délre, Cicero szülővárosában. Szerencsésen alakult, hogy hozzám hasonló érdeklődésű fiatalokat fújt össze a szél, és három latintanárr kísért minket. Aztán Rómában is eltöltöttünk néhány napot – ez kimondottan meghatározó volt. Akkor jártam ott másodszer, és láttam az ókori emlékeket, amikről korábban csak olvastam.

– *Másodszer, azt mondja. Ez azt jelenti, hogy többször megfordult az Örök Városban?*

– Megmosolyogtató, de akkoriban egy hónapon belül kétszer. Egy egyháztörténeti versenyek is az volt ugyanis a díja, hogy Rómába utazhattunk. Abban a csapatban három voltunk. Mindez 2001-ben történt; a verseny a kétezres szentévhez kapcsolódott. A második alkalommal mindenki csodálkozott: honnan tudom, hogy melyik sarkon kell befordulni? Mondtam büszke öntudattal, hogy három hete is itt sétáltam...

– *De aztán járt oda egyetemre, ugye?*

– Hosszabb találkozásom akkor volt a várossal, amikor a doktori értekezésemen dolgoztam. Kétszer két hónapot töltöttem Rómában. Az egészen más volt, nem turistáskodás. Ráadásul mindkétszer télen lehettem ott, január-februárban. Nagyon más volt ott feküdni, ott kelni, ott menni boltba, ott utazni a villamossal, és kóborolni a világotutazók

nélküli városban. Az volt a feladat, hogy minél több helyre eljussunk. Múzeumokba, galériákba, kiállításokra, templomokba, katakombákba.

– *Latinul tudott, nyilván egyre több mindent értett olaszul.*

– A Római Brit Iskolában laktam a társaimmal. Hetente volt egy megbeszélésünk, de az nem volt sem túl hosszú, sem túlságosan megterhelő. Ezen kívül beültünk előadásokra az Augustinianumban, a patrisztikus intézetben. Hogy válaszoljak a kérdésre: nem jártam Rómában egyetemen, de egy kurzust azért nagyjából végig tudtam hallgatni, így egy kicsit ez is megadatott. Mindenesetre ez volt életemben az az időszak, amikor a legszabadabbnak és a legboldogabbnak éreztem magam.

– *Kicsivel korábbra vonatkozik a kérdésem: miért választotta a papi hivatást?*

– A középiskolában is sok hatás ért ezzel kapcsolatosan, de leginkább a szekszárdi kötődés volt meghatározó. Szellemi perspektívát találtam benne. A teológia és a liturgia szempontjából gazdagságot éreztem az egyházban. Mindig volt még tovább. Nem adódott olyan, hogy kimerítettem, megvan, föltehetem a polcra, hanem mindig nyíltak új távlatok, vagy éppen még mélyebbre lehetett hatolni valamiben. Ahogy nőtem, egyre többet értettem, láttam, tapasztaltam. Elhivatottságot éreztem arra, hogy egy életen át ezzel foglalkozzam, és azt gondoltam, hogy talán másoknak is érdemes megmutatnom, hogy mire jutottam. Ebben szívesen közreműködnék. Nagyjából ez volt az elszánásom.

– *A rabbiképzősök számára a budapesti bölcsészkar kötelező. A római katolikus hittudományi főiskolákon ugyanakkor nincs hasonló előírás.*

– Nincsen.

– *Ön egyedülálló módon mégis egyszerre több végzettséget szerzett. Miért?*

– Vágyam volt, hogy a latint, ha lehet, ne hagyjam abba. Tényleg igazán jól ment, érdekelt. Beadtam a papírt a PTE bölcsészkarára, fölvettek maximális pontszámmal.

– *Győzte? Persze, utólag ez már ostoba kérdés.*

– Nem volt kis feladat. Három szakról volt szó. Egyrészt jártam a hittudományi főiskolára. Ehhez kapcsolódott a papképzés. Utóbbi nem csak azt jelentette, hogy részt kell venni a tanórákon és levizsgázni. Együttélésről is szó van, olyan képzésről, formálódásról, ami a papságot segíti elő. Tehát nem lehetett pénteken hazamenni, majd visszatérni hétfőn, hanem a hétvégeket és az ünnepeket is ott töltöttük. Pontosabban az ünnepeket a székesegyházban szolgáltuk végig. Kijártunk plébániákra is, részt vettünk gyakorlatokon... Tényleg húzós volt. Akadt olyan vizsgaidőszakom, nem is egy, amikor tizenhárom-tizennégy kollokviumom volt egy hónap alatt. Az mindig megviselt. De fontosnak tartottam, ha már idejárom, a tanárképzést is elvégezzem. Gondoltam, ne csak a bölcsész szakot fejezzem be, hanem szerezzem meg a pedagógiai végzettséget hozzá.

– *Használja?*

– Igen, óraadó tanár vagyok a hittudományi főiskolán, a Nagy Lajos Gimnáziumban pedig tizenkettedikeseket tanítok egyháztörténetre. A Nagy Lajosban megdöbentem, amikor először beléptem az egyik terembe tavaly szeptemberben. Ebben a tanévben van egy osztály ugyanis, ahol negyvenen vannak. Akkora társaság, mint egy egyetemi előadás. A nevek megtanulása is nagy kihívás számomra. De az előadást meg kell tartani, készülni rá és aztán valahogy számon kérni. A főiskola egészen más. Nagyon kicsi a létszám, és az ott tanulók közül keveseknek van szüksége a latinra. A hittantanároknak a latin választható, csak a teológushallgatóknak kell fölvenniük a tárgyat. Családiás a légkör, lehet személyesnek lenni – a nyelvtanulás nagyon hatékony így.

Egyébként ezt magam is megtapasztaltam, amikor a pécsi latin szakra jártam. Nálunk az évfolyam három hallgatóból állt. Ennél személyre szabottabb képzés nehezen képzelhető el. Ilyesmi, azt hiszem, az angolosoknál vagy mondjuk a közgazdasági karon elképzelhetetlen.

– *Van még?*

– Üzemel. Annyiban lazítottak a feltételeken, hogy felvételnél már nem elvárás a latin tudás. Amikor mi jelentkeztünk, abból indultak ki, hogy mindenki négy évig tanult középiskolában, az az alap, az a beugró. De nem sokáig lehetett az elvárást fenntartani. Talán egy-két évig utánunk még. Hiszen az sem követelmény ma már, hogy ha valaki beiratkozik orosz szakra, tudjon oroszul. Valamikor ez sem fordulhatott elő, gondolom.

– *Honnan jött az angol kapcsolat?*

– Középiskolában kezdtem el angolul tanulni. Ahogy meséltem, addig németes voltam. Azt áttettem szakköri formában délutánra, és a latin mellé fölvettem második nyelvként az angolt. Négy év után hasonló szintre jutottam, mint korábban a némettel. Itt, az egyetemen azután két nyelvvizsgát vártak el a diplomához. A német, amint említettem, megvolt, gondoltam, mellé kellene tenni az angolt. Testvérem akkor már Angliában élt, tőle kértem segítséget. Nyelviskolában dolgozik ugyanis. Arra gondoltam, a nyári szünetben eljárnék a náluk futó órákra, és hogy néhány hét a beszédképességemet följavítaná. Oxford mellett, albérletben lakott, hozzá nem költözhettem. De beszélt a közelben élő plébánossal, elmondta neki, hogy papnövendék testvére szeretne angolt tanulni, de nincsen szállása. Az atya nem zárkózott el, kedvesen befogadott arra a pár hétre. Nagyon jól összeharátkoztunk, és a nyelvvizsga is sikerült. Később, diakónus koromban, vagyis utolsó éves papnövendékként visszatértem. Felszentelteként már többet tudtam segíteni, és az angolom is bátrabb volt. Úgyhogy a papszentelésemre és az újmisémrre el is jött az angol atya.

– *Miféle nyelviskola ez? Kinti magyarokat segítő?*

– Nem, angoltanár testvérem Angliába házasodott. Férjének iskolája van, ahol nyelvoktatókat képeznek. Ehhez van szükség tanulócsoporthoz, hogy legyen kiken gyakorolni a leendő nyelvtanároknak. Egy ilyen csoportba fértem be.

Végzés után hosszabb ideig érlelődött bennem, hogy szeretnék külföldön továbbtanulni. Kerestem a módját. Hamar világossá vált, hogy valamiféle ösztöndíjra lesz szükségem, hogy finanszírozni tudjam. 2010 második felében talált meg végül a lehetőség. Nemzetközi kutatócsoport alakult a Brit Akadémia támogatásával.

– *Mivel foglalkoztak?*

– Ókeresztény művészettel. Először ijesztő volt, mert addig klasszika-filológiát tanultam, alapvetően szövegekkel foglalkoztunk. De szerencsére voltak művészeti óráink: Nagy Árpád Miklós, a budapesti Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének osztályvezetője volt e tárgyban a tanárunk. Rendelkeztem tehát alapfogalmakkal, reméltem, hogy mivel a korszakot ismerem, az antik nyelvek megvannak, átnyergelek: nem szövegeket tanulmányozok, hanem műtárgyakat. Nem különösebben tudtam válogatni a lehetőségek között. A kutatócsoportot vezető professzorok egyike német volt, a másik angol.

– *Olvastam róluk, mind a ketten izgalmas emberek.*

– A német Markus Vinzent pap volt, mielőtt egyetemi tanár lett volna belőle Angliában. Szervezőképessége, problémafelismerő képessége átlagon felüli. Ránézett például egy szövegre, máris javaslatot tett, itt ez a probléma, ott azt írd át, ez nem kell. A másikuk, Allen Brent szinte Vinzent ellentettje volt. Anglikán volt, de épp abban az időben, amikor egyetemi voltam, tért át a katolikus hitre, és szentelték pappá. A cambridge-i egyetem tekintélyes professzoraként működött. Sokkal elmélyültebb alkat. A háttérét adta a folyamatnak, a szakmai tudást, amivel irányt szabott. Arról beszélt, amivel ő foglalkozott. De közvetett módon segített abban, hogy merre haladjak tovább. Ha valamit írtam, soha nem szólt hozzá, nem azt vezényelte, hogy hogy fogalmazzak át egy sort, inkább szemléletet próbált adni. Brent és Vinzent együtt dolgozott a saját kutatásában, és a témavezetésemben is partnerek voltak.

– *Kikből állt a kutatócsoport?*

– Tagja volt több olasz fiatalember, egy német kutató, egy francia lány, Angliából néhányan... Tehát igazán nemzetközi volt a társaság. Érdekes, hogy nem Angliában, ha-

nem Olaszországban találkoztunk. Amikor elmentünk Rómába, arra a két hónapra. Végigjártuk és megnéztük együtt, amit megnézhattunk, beszélgettünk az élményeinkről, benyomásainkról, megosztottuk, hogy ki hol tart a kutatásában.

– *Önt mi motiválta?*

– Gondoltam, hogy abból, amit beteszek a közös munkába, meg amit kiveszek belőle, több dolgot hasznosíthatok majd a saját doktori kutatásaimban, amit a King's College Londonban végeztem.

– *Miről szólt a dolgozata?*

– *Shades of Identity* a címe, magyarra talán úgy fordítanám, hogy *Az önazonosság árnyalatai*, és itt elsősorban vallási identitásról van szó. Alapvetően a pécsi ókeresztény temetővel foglalkoztam. Amikor az attrakcióról beszámoltam nekik, tanácsolták, hogy irányítsam erre a figyelmemet. Nemzetközileg nem túlságosan ismert, kevésbé körüljárt, érintett vagyok benne, és könnyen hozzáférék a magyar nyelvű forrásanyaghoz. A saját ismeretimet és új fölismeréseimet próbáltam beilleszteni abba a szélesebb látásmódba, amelyet a közös munkánk sugallt. Abból indultunk ki, hogy nem volt éles határvonal ebben a korszakban keresztények és nem keresztények között. Innen a cím: árnyalatai voltak az önazonoságnak.

Mindannyian ismerjük a Péter-Pál sírkamrát. Egyértelmű jeleket látunk a díszítésében: a két apostol figuráját, a krisztogramot, az oldalfalakon bibliai történeteket. Adja magát, hogy keresztény ember nyughelye volt, a freskókat keresztény emberek készítették. De ott van a Korsós sírkamra, szintén viszonylag jó állapotban. Nem látunk egyetlen bibliai alakot, figurát, szentet sem. Üvegkorsó tárul elénk, szőlőindák, kerítés az oldalfalakon... A többletjelentés ugyanakkor tetten érhető. Aki ebbe a sírkamrába belépett, valamiféle mondanivalót lelhetett föl ezekben a jelekben. Magam mellett érvelek, hogy nem véletlenül alakult ez így. A képi nyelv közös volt, mindenkire szólt. A keresztény ember számára beszélhetett az eucharisztiaőről a szőlő által, beszélhetett az Édenkertről a kerítés által, ahonnan az ember kizárattott, de a halála után visszatér. De szólt a más vallásúhoz is, hisz ezek a motívumok ugyancsak szerepelni szoktak nem keresztény sírok díszítésein is. Nem voltak tehát olyan élesek a határvonalak.

– *Átjárható volt a jelrendszer?*

– Kicsit buta példa, de talán közelebb hoz minket a megértéshez. Karácsony előtt, amikor elmegyünk üdvözlőlapot vagy csomagolópapírt venni, valamennyire talán fontos számunkra, hogy miben hiszünk. Legyen a képeslapon a Kisjézus és Mária, vagy karácsonyfa és bejgli, esetleg egy csillag a sötét éjben, talán a betlehem. Egy karácsonyi terítőnél vagy szalvétánál pedig még kevesebb az elvárás. És aki nézi, használja, ki-ki gondol magában, amit gondol.

A negyedik századi sírművészet kicsit hasonló lehetett. Olyan túl sok szakember nem állt rendelkezésre, főleg a Római Birodalom határa mentén. Dolgoztak, akik általában a temetőben találtak munkát, kifaragták vagy megfestették azt, amit rendeltek tőlük. Bizonyos fókig alkalmazkodtak ahhoz, amit a megrendelő kért. Azt készítették el ugyanis, amit alkotni tudtak. Többé-kevésbé ez mindenki számára egyazon ikonográfiai nyelv volt. Az a fajta éles különválasztás, hogy mi keresztény és mi sem, ami egy püspök beszédében vagy egy teológiai műben jól megfogható volt, a mindennapokban másképp működött. Olyasmí nem valószínű, hogy elhangzott, hogy fúj, vidd innen, erre a képre én rá sem nézek! Együtt éltek, egy társadalomban, együtt látogatták a temetőket, egy mesteremberhez mentek, attól kért mívés munkát a keresztény, a nemkeresztény és a kettő között valahol úton levő is.

– *Egy ekkorika városban egy túlméretezett temetőhöz ráadásul kisszámú művész tartozhatott.*

– Az alkotók vándorló mesterek lehettek inkább. A Balkánon és sok más helyen hasonló síremlékeket találunk. A szerbiai Nišben a régi textilgyár alatt például a Péter-Pálhoz

kimondottan hasonló sírkamrát és abban szinte megegyező kompozíciót tártak fel. Könnyen lehet, hogy egy töről metszett a kettő, vagy legalábbis nagyon szoros kapcsolatnak kellett lennie az alkotók között.

– *Mi volt a doktori disszertáció utóélete?*

– A kutatócsoport eljött Pécsre, rendeztünk egy konferenciát 2012 májusában. Ilyen szempontból tudunk előbbre lépni, a nemzetközi térbe jobban bekerültek a sírkamrák, a téma hazai és külföldi kutatói találkoztak egymással.

– *Angliával is megmaradt a kapcsolata. Emlékszem, tavalyelőtt jelezte, hogy az adventi ünnepkör eseményeiből londoni tartózkodása miatt marad ki darab időre.*

– Kicsivel több mint négy évig éltem Londonban, nagyon jól éreztem magam, talán érthető, ha igyekszem tartani a kapcsolatot. 2019 decemberében az ott élő magyarok hívtak adventi lelki napra. Előfordult az is, hogy nyáron visszamentem helyettesíteni az angol plébániára, ahol szolgáltam. Igyekszem őrizni a barátságokat.

– *A nyelvekről kérdezem most. Olvasom, hogy beszél ógörögül.*

– Beszélni nem beszélek! Holt nyelv, így is álltak hozzá az egyetemen. A beszédre soha nem tanítottak bennünket, csak arra, hogy olvassuk, fordítsuk, értelmezzük az antik szövegeket. Filológia volt ez elsősorban.

– *És a kopt?*

– A kopt tanulására Londonban nyílt lehetőségem. Ha már mentem az ókori nyelvek vonalán, úgy éreztem, nem akkora ugrás. Legalább nem kellett megismerkednem egy új ábécével... Néhány kiegészítéssel a görög betűket használják ugyanis. Így viszonylag egyszerűbb volt a helyzet. Szimpatikus tanárnőnk volt, aki a teológiai tanszékhez tartozott, egy héten egyszer tartott foglalkozást. Jó három évet tölthettem így a kopttal.

– *Nyelvi környezetbe nem jutott el?*

– Nem, semmi ilyen szándékom vagy különös céloim nem volt vele. Egyiptomban sem jártam sosem. Éppen csak erre volt lehetőség. Belevágtam, de kicsit sem bántam meg. A csoporttársaim között volt egy jezsuita pap, aki hetven felett járt. Valamiféle munkájához volt szüksége arra, hogy a kopt nyelv menjen neki, hát bekapcsolódott ő is. Ez alázatra tanított.

– *Olvasom, talán ide kapcsolódik, hogy tagja a Magyar Patrisztikai Társaságnak.*

– Részt vettem a kecskeméti konferenciákon. Köszönhetően a bölcsészkaroknak, ahol olyan kiváló professzorokkal kerültem kapcsolatba, mint Heidl György vagy Somos Róbert, akik az ókeresztény kor neves kutatói. Amikor ide jártam, Pécsen tanított még Kendeffy Gábor, aki most a Károli Gáspár Református Egyetem docense. Valamennyien nagy hatással voltak rám.

Szeretném szóba hozni: abban az időszakban voltam egyetemi hallgató, amikor a pécsi Klasszika-filológia Tanszék vezetője Karsai György volt. Ami tavaly szeptemberben történt vele, nagyon elszomorított és megviselt. Csak emlékeztetőül: a Nemzeti Színház igazgatója arról beszélt a tévében, hogy Karsai képtelen felfogni, hogy mi az a haza, a nemzet meg a kereszténység, merthogy a gondolkodása e téren „kizárólagos és kirekesztő”. Életem egyetemi szakaszában kispap voltam már. Nyilván mindenki tudta rólam ezt. Hangsúlyozni kívánom: semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem ért emiatt. Ha Karsai György a keresztényekkel szemben valóban kirekesztő lett volna, nyugodtan elintézhette volna, hogy ne csak ötösök szerepeljenek az indexemben az öt év alatt, amíg odajártam. Többek között nála is számtalan vizsgán vagy szigorlaton kellett felelnem, de egyszer sem diszkriminált engem.

Ugyanez mutatkozott meg abban is, hogy az ókeresztény kor említett neves kutatói mind jelen voltak a tanszékünkön. Kendeffy Gáborral például Szent Ágoston *Vallomásait* olvastuk valamennyien. Ráadásul az öt év egyik legkiválóbb óráját együtt tartotta Czigliányi Zsolt, a hittudományi főiskola akkori rektora, Heidl György, Karsai György,

Kendeffy Gábor és Somos Róbert. Az ő előadásorozatuk az ókor átfogó írásértelmezését adta. Bemutatták, hogy hogyan fordultak a szövegekhez az ókori zsidók, az ókori görögök, rómaiak vagy éppen a korai keresztények. Lenyűgöző volt egységben látni azt, ami máskülönben sokszor szétszabdaltnak tűnt. Karsai egyáltalán nem zárt ki senkit. Kevés hozzá fogható korrekt emberrel és nagyszerű tanárral találkoztam az életben. A vád, ami érte, méltatlan.

– Az OTKA támogatással létrejött kutatócsoportról itt kellene szólnunk, gondolom.

– A programba a most emlegetett nagyok hívtak meg. A szakdolgozatom egy ókeresztény szerző, Chromatius aquileiai püspök és egezeíta műveivel foglalkozott. Ezzel vettem részt a munkában, tartottam előadást Kecskeméten és Budapesten is. A Nemzetközi Patrisztikus Konferencián, Oxfordban találkoztunk újra 2011-ben, ahol a mestereim előadtak, és sok más nemzetközi előadó mellett magam is.

– *Időben nagyjából itt járunk: hazatérése előtt nem sokkal* Miért van szükség a holokauszttal emléknapra? címmel közölte nagyhatású írását az egyházmegye honlapja, s vette át azután számtalan fórum, újság és internetes felület.

– „Az a társadalom, amely először csak a zsidók jogainak megnyirbálását engedte, hamar eljutott a teljes kiközösítéshez és az elpusztításhoz. És ez bizony nem áll meg a zsidóknál, előbb-utóbb mindenkire sor kerül, aki nem illik bele a képbe. Ahol az antiszemitizmus felüti a fejét, ott nemcsak a zsidók vannak veszélyben, hanem az egész társadalom, végső soron pedig az emberség”, írtam 2015-ben. Amikor visszajöttem Pécsre, részt vettem a Szent Egyed Közösség által évente szervezett megemlékező vonuláson 2016-ban, sőt egy évvel később is. A Ferences templomtól haladtunk egészen a Kossuth téri zsinagógáig, emlékezve a vészkorszak pécsi áldozataira. De aztán elment tőle a kedvem. Politikusok jelentek meg ott, fel is szólaltak, és arra használták az ünnepeséget, hogy a saját nézeteiket fejtsék ki. Bár az ügyet magát nagyon fontosnak tartanám, ez már nem felel meg az ízlésemnek.

– *Koncerten, színházban viszont rendszeresen lehet találkozni önnel.*

– Kikapcsolódni, szellemileg felfrissülni megyek. Nem anyaggyűjtés a célom, nem a jelenlét gyakorlati hasznát keresem. Egyébként a színház sokáig távoli világ volt számomra. A középiskolában inkább a komolyzenevel kerültem kapcsolatba, kispapként pedig nem toltak afelé, hogy színházban töltsen a szabadidőmet. Meg időm sem lett volna rá. Hanem, történt egyszer, 2013-ban Londonban, hogy egy pécsi pap látogatóba érkezett. Sok minden szóba került közöttünk. Mesélte, hogy Alföldi Róbert rendezésében, a Szegedi Szabadtéri Játékokon bemutatták az *István, a királyt*. S hogy neki nagyon nem tetszik. Kérdeztem, hogy ott volt-e Szegeden? *Nem*. Talán látta az RTL közvetítését? *Nem*. Akkor honnan tudja, hogy nem tetszik? *Több újságcikket is elolvastam róla* – mondta. Ez a felelet szíven ütött. Arra gondoltam, hogy ezt így nem lehet. Az a legkevesebb, hogy elmegyek, megnézem, és utána mondok valamiről véleményt.

Igen ám, de én sem tudtam volna jól véleményt formálni, mert nem ismertem a színház világát, nyelvét és gondolkodásmódját! Mintha valaki részt venne egyetlen misén, és az alapján kijelentené, hogy milyen az egyház. A King's College London belvárosában van, a környékén sok színházzal a West Enden. Az egyikben éppen Ibsentől a *Nórát* játszották. Csalogatónak kiírták, hogyha egy feldolgozását nézed meg az életben, ez legyen az. A két dolog találkozott bennem. Az, hogy a színházzal valamit kellene kezdeni, és az, hogy íme, itt a világ legjobb *Nórája*. Vettem rá jegyet.

– *Milyen volt?*

– Tényleg lenyűgöző. Megtapasztaltam, hogy a színház nagyon is lehet érdekes, és lehet vele hatni az emberekre, akár a fiatalokra is. Szólhat húsba vágó, fontos dolgokról. Ettől kezdve a színház beszippantott. Azok alatt az évek alatt, amiket Londonban töltöttem, megnéztem nyolcvan-száz előadást. Persze, nem mindegyik tetszett maradéktala-

nul, de rengeteg nagyon magas színvonalú előadást láttam. Amikor hazajöttem, már nem két újságcikkre szorultam a saját véleményem kialakításához. Láttam már annyifélet, hogy tudok mihez viszonyítani.

– *Mondja, hogy a színház hat az emberekre. Semmiképp sem vonnék párhuzamot, de az ön prédikációi is.*

– A felkészültség ritkán bosszulja meg magát. Meg sok múlik a közösségen. Nem akarom nevesíteni, de volt olyan helyem, kis falu, egy tucatszi ember, ahol vasárnap délután kettő órakor volt a mise. El lehet képzelni, hogy milyen állapotban voltak a hívek. Leszegett fejjel, szemlesütve hallgattak, mintha azt mondták volna: csak essünk túl rajta. Hiába próbálkoztam bármivel, nem voltak rá vevők. Ott az inspiráció hiányát éltem meg.

Ezzel szemben a templomunkban, ahol most ülünk, finoman fogalmazva sosincs üres ház, sem érdektelen hallgatóság. Alighanem az egyházmegyében ebben a templomban vannak a legtöbben egy vasárnap. Amikor sokan vagyunk, és nagy a csend, mert mindenki figyel, az arra sarkall, hogy amikor kiállok, próbáljak érdekesen beszélni és érvényeset mondani.

– *És az angol nyelvű mise?*

– Egyelőre szünetel. A járványhelyzet miatt felfüggesztették. Nem tudom, hogy újra indul-e valaha. Pedig egyre növekvő volt az érdeklődők köre, hiszen sok külföldről jött hallgatója van a pécsi egyetemnek. Hetente harmincöt-negyvenen jártak, karácsony táján meg még ennél is jóval többen.

Most viszont a húsvétra készülünk. Várjuk a feltámadást.

JELENKOR

magazin 2021

Röhrig Géza

regényrészlete

PRÓZA

Bán Zsófia
Darvasi László
Fodor Janka
Halász Rita
Harag Anita
Hetényi Zsuzsa
Puskás Panni
Szvoren Edina

VERS

Bertók László
Fehér Renátó
Turi Tímea

INTERJÚ

Bősze Ádám
Cseri László
Rohr Róbert
Tompá Andrea

KÜLFÖLD

Havasréti József
P. Müller Péter

JELENKOR-ELŐFIZETÉSÉRT AJÁNDÉKMAGAZIN!

Első alkalommal jelenik meg a *Jelenkor* rendhagyó, színes, 84 oldalas magazinja. A hagyományteremtés szándékával létrehozott, évente egyszer megjelenő kiadványt automatikusan postázzuk mindazok számára, akik 2021-ben egy teljes évre előfizetik szerkesztőségünkön keresztül a *Jelenkor* folyóiratot.



ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGVED



10% kedvezmény pécsiéknek
a Zsolnay porcelántermékek,
étkészletek, ékszerek
és ezin áruk árából.

Pécs, Felsővámház u. 52.
Zsolnay Kulturális Negyed
Kézműves Boltok Utcája
Nyitva: kedd–vasárnap: 09.00–17.00-ig

zsolnayshop@zsn.hu • Tel: 72 500 385

www.zsolnaynegyed.hu



PÉCSI SÓR
PREMIUM LASER



PÉCS
& KULTÚRA
VÁROSA



KRÓNIKA

ELHUNYT FARKAS ÁRPÁD. A Kossuth-díjas költőt február 7-én, életének hetvenhetedik évében érte a halál.

*

BOLYONGÁS ITÁLIÁBAN. A Pannon Filharmonikusok február 4-én online közvetített koncertet adott a pécsi Kodály Központban Rossini, Malzat és Berlioz műveiből. Vezényelt *Vass András*, közreműködött *Murin Jaroszláv* mélyhegedűn, *Clara Dent-Bogányi* oboán és *Bogányi Bence* fagotton.

*

KURTÁG 95. Február 19-én, kilencvenötödik születésnapján hangversennyel köszöntötték Kurtág Györgyöt a Zeneaka-

démián. Az online közvetített koncerten a zeneszerző művei mellett Ligeti György és Szőllősy András alkotásai hangzottak el az Óbudai Danubia Zenekar előadásában, vezényelt és hegedűn közreműködött *Keller András*, valamint *Fenyő László* és *Perényi Miklós* csellón, *Csalog Gábor* és *Várjon Dénes* zongorán.

*

ERDŐDY EDIT-DÍJ. Az Irodalomtudományi Intézet Modern Magyar Irodalmi Osztálya által alapított díjat idén *Csehy Zoltán* nyerte el *Arctalanság, arcadás, arcrongálás. Önláttatási stratégiák és diszkurzusretorikák kisebbségi kontextusban* című könyvéért.

Szerzőink

Závada Pál (1954) – író, szociológus, Budapesten él.

Fekete Vince (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kézdiszentkereszten él.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsonyban él.

Róhrig Eszter – író, Budapesten él.

Nagy Gerzson – könyvvizsgáló, író, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Rékai Anett (1999) – költő, Budapesten él.

Toroczkay András (1981) – költő, író, Budapesten él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

András László (1966) – költő, író, Piliscsabán él.

Babiczy Tibor (1980) – költő, Budapesten él.

Alekszandr Puskin (1799–1837) – orosz költő, író.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Pilinszky János (1921–1981) – költő, író, esszéista.

Bende József (1968) – irodalomtörténész, műfordító, a *Vigilia* munkatársa, Budapesten él.

Bíró-Balogh Tamás (1975) – író, irodalomtörténész, Szegeden él.

Erich Fried (1921–1988) – osztrák költő, műfordító.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Balajthy Ágnes (1987) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.

Szénási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, az MTA BTK ITI tudományos munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.

Domsa Zsófia (1975) – irodalomtörténész, fordító, az ELTE Skandinavisztika Tanszék oktatója, Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Csigi Péter (1984) – teológus, patrisztikus, káplán, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

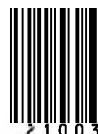
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Kukorelly Endre hetvenéves

- KUKORELLY ENDRE versei 345
GARACZI LÁSZLÓ: Bandi 70 (*ünnepi mellébeszéd*) 347
HALÁSZ RITA: (K) Manifesztum 351
SHAKESPEARE VILMOS: Prozetek (FARKAS ZSOLT *fordításai*) 356
PETŐCZ ANDRÁS verse 359
GÖRFÖL BALÁZS: Elég jó lett, Endre úr (*Kukorelly Endre: Istenem, ne romolj. Verseik 2010–2020*) 361

*

- TÓTH KRISZTINA versei 366
SAJÓ LÁSZLÓ versei 368
UNGVÁRY RUDOLF: Égő jég (*elbeszélés*) 370
EGRESSY ZOLTÁN: Kanaszta (*novella*) 380
ZSEMBERY BORBÁLA: A boríték (*novella*) 390
ROSS KÁROLY: A lecsúszott zsindely (*novella*) 395
HARCOS BÁLINT versei 402
BÁNDI MÁTÉ versei 404
WIRTH IMRE versei 406
ÁDÁM PÉTER: Villon hangja (*Fordítói előszó*) 407
FRANÇOIS VILLON: Nagy Testamentum (*részletek*) 409

*

- NÁDASDY ÁDÁM: Weöres Sándor Dante-kísérlete (*tanulmány*) 413
TATÁR GYÖRGY: Álomkönyvtár (*esszé*) 425

*

- KÁLMÁN C. GYÖRGY: Mélység és befejezés (*Rakovszky Zsuzsa: Boldog vég*) 435
FEKETE RICHÁRD: Lassulás a lombok közt (*Sirokai Máttyás: Lomboldal*) 439
SÁRI B. LÁSZLÓ: Rímregény (*Ben Lerner: Az iskola Topekában*) 442
BALOGH TAMÁS: Folyó a magasban (*Martin Michael Driessen: Folyók*) 449
KŐVÁRI SAROLTA: „A gondolkodóról szóló filozófia” (*Georg Simmel: Schopenhauer és Nietzsche. Előadás-sorozat*) 453

*

- HORVÁTH ZSOLT: A cselekvés műhelye (*Gönczy László beszélgetése*) 458

2021

APRILIS

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT FABÓ KINGA. A költő, nyelvész, esszéista március 4-én, hatvanhét évesen halt meg.

*

MEGHALT JANKOVICS JÓZSEF. Az irodalomtörténész, a Mészöly Miklós Egyesület tiszteletbeli elnökét március 14-én, életének hetvenharmadik évében érte a halál.

*

MEGHALT TÓTH IMRE. A költő, szerkesztő, könyvtáros, a *Pannon Tükör* rovatvezetője március 20-án, ötvennégy évesen hunyt el.

ELHUNYT ADAM ZAGAJEWSKI. A lengyel költő, író március 21-én, hetvenöt évesen halt meg.

*

KIENGESZTELŐDÉS. A Pannon Filharmonikusok március 6-án adott online közvetített hangversenyt a pécsi Kodály Központban. A koncerten Szergej Prokofjev, John Adams és Aaron Copland művei hangzottak el, vezényelt *Howard Williams*.

*

SZIVERI JÁNOS-DÍJ. Az elismerést idén *Korpa Tamás* költőnek, illetve *Kovács Lea* műfordítónak ítelték oda.

Szerzőink

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.

Halász Rita (1980) – író, művészettörténész, Budapesten él.

William Shakespeare (1564–1616) – angol költő, drámaíró.

Farkas Zsolt (1964) – kritikus, esztéta, Budapesten él.

Petőcz András (1959) – költő, író, Budapesten él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék oktatója, Pécsen él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapesten él.

Zsembery Borbála (1987) – kritikus, Budapesten él.

Ross Károly (1954) – nyelvtanár, író, Sopronban él.

Harcos Bálint (1976) – költő, Budapesten él.

Bánda Máté (1998) – költő, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Ádám Péter (1946) – tanár, műfordító, újságíró, Budapesten él.

François Villon – XV. századi francia költő.

Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapesten él.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budakeszin él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Kővári Sarolta (1980) – az MTA–PTE Kritikai Tanulmányok Kutatócsoport munkatársa, Pécsen él.

Horváth Zsolt (1971) – trombitaművész, marketingközgazdász, a Pannon Filharmonikusok igazgatója, Pécsen él.

Gönczy László (1957) – muzikológus, egyetemi oktató, Kozármislenyben él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



Most előrángatja a sufnyiból

*A nem feltétlenül öregnek,
aki tehát még nem
feltétlen' öreg, nem mindenáron
kell, ami kell. Nem
kell neki semmi minden-*

*áron, mert még nem
feltétlenül öreg. És ez
így nem is jó,
mivel ez meg az
csak kell neki azért.
Na, így már jó.*

*Vagy jobb. Szébb. Soroljam,
mi minden? De annyit
biztos ki lehet jelteni,
hogy nem mindenképp. Vannak
feltételek. Hogy hol vannak?*

*Most előrángatja a sufnyiból,
ahol rátalált, a kerti
létrát sok ez meg
az közül, mert kezd
vésziesen túlélni a meggy.
Még szerencse, hogy észrevette.*

Strand 3

*Egy ember hátrafe-
lé fut a haja e-*

*lőre libeg egy fi-
atalasszony teli*

szájjal nevetve dob
rossz irányba egy lab-

dát egy gumi
rossz hallani

megigazítj' a mellét
jobb sokkal mint a nemlét

a fürdőruhafelsőt
ez nem rossz nem? jó nem? sőt

a melle visszaillik
mint égre ill a csillag

kutyát tilos behozni
egy gyereken van zokni

sikoltozik anya
üvölti pont az a

frekvencia mitől
minden férfi kidől

mindez mind napsütésben
nincs egy felhő a léten

fenn tatarozott várrom
délután negyed három

nincsen savanyúszag
népek le-föl úsznak

egy cigányt se látok
csupa fehér hájak

eszegetnek
jó a kedvük

van hekk van sült keszeg
én is veszek vagy harmincnolc dekát.

Bandi 70

(ünnepi mellébeszéd)

Szép sorban bemutatkoztam mindenkinek. Soha nem hallottam róluk, kik ezek? Kortárs és fiatal és magyar és irodalom. Létezik ilyen? Most törnek be a Kárpátoknál? Hüledeztem. Azt mondta a Bandi ott a nyolcvanas évek elején a bölcsészkar büfében, hogy figyu, a verseket először is le kell gépelni. Oké, válaszoltam, és visszagyűrtem a táskámba a jegyzetfüzetet. Azt, hogy figyu, nem mondta, nem voltunk olyan nexusban. Mégis mit képzeltem? Olvashatatlan macskakaparás, ez lenne a művészet. Először is le kéne gépelni. Úgy az igazi. Legépeled, és jó. Egyáltalán nem volt biztos, hogy legépelem.

Nem mindenkinek volt írógépe akkoriban. Érdekes volt a komcsiknak ez az atavisztikus rettegése az írógépektől. Ha valami le van gépelve, az már olyan, mintha ők mondták volna, ők hirdették volna ki. Hivatalos. Jogerőre emelkedik. Ha le van gépelve, hogy Kádár hülye, az automatikusan hatályba lép. Kádár hülye, és a tömegben fenyegető nyugtalanság vesz erőt. Eldugott nemzetőrpuska vagy egy német Luger. Egyébként a nyolcvanas évek elején mintha annyira már nem is félték volna. Elkényelmesedett a nomenklatúra. Nulla veszélyérzet. Elég, ha a nép fél, ők nem fognak többet félni, félték már eleget. Az illegalitás évei, tisztogatások, ötvenhat. Élvezettel gyötörni a másikat, nagy léptékben, a huszadik század bizarr találmánya. Diktatúrák. Úgynevezett puha diktatúra. Húzd meg, ereszd meg. Lengyelország ide, Afganisztán oda, immár megalapoztuk az ezeréves birodalmat. Öröklét, halhatatlanság. A jövő itt van, és sose lesz vége. Nyers Rezső és Tóth Dezső, ezek a nevek úgy ropogtak és durrogtak az Astoria szálló halljának, de nem is, egész Budapestnek, az egész országnak a légtérben, mint ma a Rogán és a Kövér. Hiábavalóság. Kit érdekel húsz év múlva? Ötszáz. Eszedbe ne jusson. Szamizdat és stencilgép, Faludy Villon-fordításai, *Beszélő*, Galamb utca. Dicsőség a hősöknek, de hát, valljuk be, nem ettől dőlt össze a rendszer.

Ha anyukám nem gépírónként kezdi pályafutását, most nem írok úgynevezett ünnepi köszöntőt. Nem gépelem le a verseket nyolcvanegyben, nem megyek el újból a *Jelenlét*-körbe, nem találkozom többé Kukorellyvel, nem leszünk barátok, és teljes irodalmi életművem pár olvashatatlan versike lesz egy elveszett jegyzetfüzetben. Az a tehenes vers például, úgy rémlik, tetszett nekik. Tetszést aratott. A még egészen fiatal K. E. elolvasta a gépelt változatot, és azt mondta, jópofa ez a tehenes vers. A többiek is mosolyogtak. Ja, a tehenes az rendben van. A többi is oké. Ígéretes. Körben ültünk. Ültek. Nem volt eldöntve, hogy én is ott ülök-e, holott ott ültem. Még nem vettek fel. Pending status. Csatlakozás zárt csoporthoz. Látszott, hogy komolyan veszik magukat. A generációs egymásra utaltság nem zárta ki egymás ilyen-olyan szintű tesztelését, szeretve utalását. Utaltság,

utálás, utalás. Volt rajtam egy Sid Vicious-kitűző. Viszont legépeltem a verseket. Javítottam rajtuk imitt-amott. Szintlépés.

Másik emlékem a még teljesen fiatal K. E.-ről: nem sokkal később eltöltöttünk néhány órát egy epreskerti majálison néhány brutálisan tivornyázó szobrászgyerekkel. Ezek a hatalmasra nőtt félisteni-félállati lények rengeteg alkoholt elfogyasztottak, majd, nem bírván a bennük fortyogó vulkanikus energiákkal, szkan-derversenyt szerveztek, hogy kiderüljön, ki a legerősebb, ki a jani. Mi ketten, nyüzüge bölcsészek, költőcskék nemigen jöttünk számításba, és meglepett, amikor a (még mindig és azóta is) fiatal K. E. jelezte, hogy ő is szívesen részt vesz a mókában, amit ezek a vad és szőrös és irgalmatlan és barbár és szeretnivaló szobrászgyerekek kaján hahotával fogadtak, hogy hát persze, miért is ne, gyere csak. Tóth Árpád, a ketrecharcos. Elkezdődtek a menetek, kieséses alapon, egyik a másik után. És ugye akkor nem kell a történetet befejezni, nem kell elmesélnem a sokkoló végkifejletet.

Nem látszik rajta, de ez a K. E. kurva erős, tudtam meg aznap. Szereti a tehenes versemet és erős. Jobb lesz nem ujjat húzni vele. Tengelyt akasztani. Erősebb, mint amilyennek látszik. Mindig érdekelték a nagyon erős emberek, úgy tekintettem rájuk, mint akikkel csúnyán kibabrált a természet, mert ahelyett, hogy boldogan és önfeledten élveznék az életet, állandóan attól kell rettegniük, hogy agyonütnek valakit. Régen menők lettek volna a dagadó izmaikkal, a megfélemlítő erőszakosságukkal, például az őskorban, de ez ma már nettó szívás. Nagy test, sok gond. Hendikep. Úgy becézik őket, hogy izomagy és trafószekrény. Őrjö-vérző balfasz. Szerencsésnek tartottam magam a görbe hátammal és ötvenöt kilómmal. Vegyük például ezeket a szobrászfiúkat, ahogy döbbsen pillantgatnak hátrafelé, vert se-regként kullognak a Kmetyn. Bandi is erős volt, de nem úgy.

Erős, de nem annyira. Például amikor verset ír: bátortalanul csetlik-botlik az élet szétdobált dolgai közt. A versekben nem duzzad az erőtlől, nem az van kidomborítva. Többnyire csak motoszka és ténfereg. Kimegy a konyhába, és elfelejti, hogy miért ment ki. Áll a küszöbön. Magában motyog, motyorászik, kicsit olyan mándysan. Keresi a szavakat. Spájz és gázrezsó, banális, megszoktuk és hihetetlen. Ahogy átbetorkálsz az egyik megrekedtségből a másikba. A felháborodott szerkesztő panasza, amikor Krúdy tárcájában mindössze annyi történik, hogy valaki megeszik egy halat. Azért ott még volt akció. Tudna az a hal mesélni. Valamint az élvettség nosztalgikus bája. De itt már csak a konyhaajtóig jutunk, bájtalanul. Vége az evés-ivás-dínomdánomnak. Minek jöttünk ide ki? Nem fejezi be, lekonyul a mondat, a felénél valahogy elbizonytalanodik.

Egyrészt, hogy mit mondjon, mit kérdezzen, milyen kérdéseket tegyen fel magának, másokról nem is beszélve, hogyan legyenek ezek az amúgy is fölöslegesnek tűnő kérdések megfogalmazva. Minek és kinek és egyáltalán. Miközben azért masszívan mondja, ebben makacs és kérlelhetetlen. Abban is, hogy a fontosat kihagyja, kitakarja, a lényegtelen ismételteti. Elharapja a mondatvégeket, javít, és hibázik, hogy javíthatson. Kibillen, de tovább köröz a triviális témák fölött, lassan, törött szárnnyal, de köröz, és ebből mintha mégiscsak összeállna egy rendszer, kialakulna egy szemléletmód, ennyi mégis maradt az erőből és az égésből. Az újbóli nekirugaskodások konok ritmusa. Egyszóval: elszánt és bizonytalan. Laza, ügyetlen, de nem téved. Nem téved el a senki földjén. Mellécéloz, hogy eltrafálja.

Erősen motoszkal egy félreeső helyen. Beszél, a nyelve félrehord: mellébeszéd. (Hallom a Bandi hangját, hogy ez már sok, vegyek vissza, elég lett volna egy *félre* és egy *mellé*, max kettő, de csak az egyikből.) Kitérők, vargabetűk. De hiszen ilyen nincs, ez nem is igazi vers, ez műkedvelés, megmondta a Peterdi Pál, lenyilatkozta. Kitért a hitéből, hogy ez lenne a poézis. A szép szépirodalom. Nem szép. Szép is. Recsegő-ropogó nyelvzúzalék. Demokratikusan lestilizált utca- és konyhanyelv. Minimalista infantilizmus.

Nem várja meg, hogy eszébe jusson a helyes kifejezés, nem keresi meg, csak azért sem. A nyugtalanító benyomás, hogy most mondja, ebben a pillanatban, ahogy jön. Jólesik és puffan. Nem javítgat, nem kenyere a javítás, miközben nyilván nagyon is kenyere. Spontán és elmélyült pepecselés. Nem alkot, vagy biztos alkot, de úgyesen elrejtja a törekvést, nem érződik. Észrevehetetlen művészi ambíciók. Lenyűgöző, hogy mennyire nem kíván lenyűgözni. Vagy mondjuk úgy beszél róla, úgy mondja el, hogy valami micsoda, hogy elhallgat. Elhallgatja. Órákig el tudnám hallgatni. Mindig jó pillanatban hallgat el, még éppen idejében. Esetleg bele se fog, csak jelzi, hogy itt lehetett volna mondani valamit. Belefog, nekiveselkedik, aztán gyorsan elveszti a fonalat. Biztos, ami biztos. A versbeli beszélő, aki lemond a pózokról, a nevetséges frázisokról, a hősies manírokról, patentekről. Mondhatjuk azt is, hogy gyermeki kedély, miért ne. De nem gügyög, nem édíbédi, nem jópofi. Vicces, de nem vicceskedik. Szenvtelen napközis a menzán. Nem akar mindenből viccet csinálni. Sóskafozélék. Elkomorul. Nincs pátosz, nincs igehirdetés, nincs semmi, mégis van stílusa. Nem kötelező, de felismered egyetlen sorából. Jellegzetesen dadog. Motyog és izmos. Jó a dumája.

Egyszer Nagy Atilla Kristóffal beszélgettem a Tilos az Á pincéjében a kortárs magyar irodalomról, ami akkor volt éppen kortárs, a kilencvenes években, és azt találta mondani, hogy K. E. jelenleg a legjobb stilizta. Addig így erre nem gondoltam. Egyáltalán, mi az, hogy stilizta. És mi az, hogy legjobb. Elhangzott még néhány név, Esterházy, Tandori, mások. A legjobb stilizták közül való. Akkor már ismertem K. E. nagy lövéshez készülő arckifejezését is a focipályáról. Az ősröbbanás előtti pillanat. És hogy a lírai nyelve viszont egyáltalán nem bombasztikus, viszont markánsan valamilyen. Egyéni, sajátos, különleges. Van neki, na mije van neki, saját nyelve. Stílusos. Összetéveszthetetlen, félreismerhetetlen. Csak az övé. Szősz haj a fején.

Más beszél tehát a versekben, ő, de más. Egy másik én (ő). Néha kicsit hasonlít, néha egyáltalán nem. Egy idő után már ismerős, nagyjából mindig felismered. Úgy üdvözlöd, mint régi barátot. Néha nem vicces, nem ironikus, inkább mintha elégikus lenne, sőt szinte érzelmes. Hányavetin imitálja a pátoszt. Megnyugtató, hogy nem mindig hasonlít teljesen. Personák játéka. Elkülönböződés. Egy nagyszerű szerkesztő egyszer töredelmesen bevallotta, hogy sokáig került velem a konkrét, fizikai találkozást, mert a szövegeim alapján kötekedő vadbaromnak képzelt, aki az első neki nem tetsző szóra ráborítja az asztalt. Holott, ugye. (Persze, kérdés.) Mindenesetre mintha nem stimmelnének a dolgok. Nem illeszkednek. Kifejlesztesz egy írói ént, egy narrátort, egy démoni beszélőt. Dolgoztatod, eltart, de nem passzol. Passzol, de nem. Ellenpontoz, kiegészít, felülír, leleplez. Kiszámíthatatlan. Könnyesre neveti magát tőle az ember. Előfordul, hogy írsz valakiről, mondjuk egy születésnap köszöntőt, és egyszer

csak észreveszed, hogy úgy beszélsz, mint ő. Lenyúltad a stílusát. Részleges és teljes hasonulás.

De tényleg, mi az, hogy jó stilisztá? Hogy más stílusoknál, beszéd- és gondolkodásmódoknál erősebb, hajlékonyabb, kifejezőbb, univerzálisabb? Hogy például ez a töredezett és rontott, minimalista versbeszéd magában foglalja azt is, ami nem ő, ami nem ilyen, a többit, a nyelv poétikai lehetőségeinek összességét? A teljes irodalomtörténetet? Azt is, ami az idők folyamán lehetetlenné, hamissá és hazuggá vált? Nem túlzás ez? Vagy az, hogy hibátlan lenne. Nagy múgonddal tökéletesre csiszolt esetlenségek. Minden rossz a helyére kerül. Helyénvaló, noha helytelen. A stílust nézegeti, babrálgatja nem múltó élvezettel.

Nem kérdés, hogy Kukorelly Endrétől sokat tanultam. Készülő kéziratok orgiasztikus szétcincálása. A könyveiből is, persze, de úgy hosszú a lista. Élőben, műhelyszerűen, analóg módon ő volt az egyik, aki a legtöbbet áldozta rám az idejéből. Módszeres szakmaizás, évtizedeken keresztül. A jóról nincs mit mondani, a jó unalmas és javíthatatlan: beszélgetéseink többnyire a rosszról szólnak. Rossz, pocsek, hitvány, romlandó, fölösleges. Gyöngé és görcsös megoldások, erőlködés, póz, nyelvi ügyetlenség, silány mondat. Jó hibák és rossz hibák. Rossz döntések, jó szerkezetek, rossz koncepciók. Szeretem ezeket a vértivornyás konzultációkat. Csak jobb lesz, ami olyan reménytelenül rossz nem lehet, ha egyáltalán érdemes vele foglalkozni. Végül is K. E. ma a(z egyik) legjobb stilisztá. Mázli, hogy őt kaptam, köszönet és hála.

Azt javasolta, hogy gépeljem le a verseket. Ők sajnos ilyen salátával nem tudnak foglalkozni. Nem hiszi, hogy ki tudná silabizálni az olvashatatlan kézírásomat. Nem ezt mondta, de így értettem, és végül is az számít. Erőt vettem magamon, és egyik este legépeltem a tehenes verset. Két ujjal, lassan pötyögtem, Garaczi László: *A tehén*. Nem hagytam, hogy anyukám csinálja. Nem kértem meg, meglátta volna a borfoltos füzetet, nem beszélve a versekről. Fartalom és torma. Belejavítottam. Kihagytam egy jelzőt. Homlokráncolás, kávé, cigifüst. Fölvettem a klasszikus írópózt, ahogy Móricka elképzeli. Csukott ajtók, a falon átszűrődő írógépkattogás. Mit csinál a gyerek? Verset ír. A hétszázát. És hirtelen jó lett. Jó volt, tényleg. Ha csak egy pillanatra is, de jó.

(K) Manifestum¹

„Egyesek ácskapoccsal jönnek, az érdekes, szenvedek tőle, lévén mimóza.”

(Kukorelly Endre)²

„– Attól még nem lesz valami valami, hogy valamilyen nem.”

(Erdély Miklós: Metán)

„Azon az őszön! Azon az őszön! – Azon az ősszel.

A fogalmazás nem a legerősebb oldalam”

(Tasnádi Attila: Naumburg és környéke)

I.

Kukorelly áprilisban lesz hetvenéves.³ Örület! Ez a levél. Görföl Balázs küldi, mondom is magamban, tényleg örület. Jelenkor és köszöntő összeállítás, főleg kispróza, novella. Nem lehet nemet mondani, pedig tudom, szorongani fogok, mit írok, hogyan írok. Írok és olvassák. Félelem. Jogos félelem, mert megoldhatatlan, hogy pont az a két szó kerüljön egymás mellé, ami kell. Ledermed ettől az ember. Lehetetlen helyzetből kell kihozni a maximumot. Nem kell megijedni, csak csinálni. Ha félsz, ne írj.

II.

Előveszem a naplómát, nem napló, jegyzet, szemináriumi jegyzet, különféle füzetek, ennek például Chagall van az elején. Nem szeretem Chagallt, nagyjából mindenkit jobban szeretek Chagallnál. 2014. július 10., nagymamámtól tanultam, mindig kell írni dátumot, Szekszárd,⁴ ezt is felírtam, Kukorelly-szeminárium, ezt is. Az első jegyzet: Jegyzeteket csinálni, mindig dokumentálni. Második: kortárs irodalmat olvasni. Harmadik: „írom vers, ahogy jön”, alatta Hazaffy Vrai János. Nem értem. Amikor leírtam, azt hittem, érteni fogom, hogy egyszer leírom, és életem végéig tudni fogom, mire gondoltam. Ülnek a tanítványaim, nézem őket, nem írnak semmit. Mondom, írják le. Higgyenek nekem, el fogják felejteni, most azt hiszik, amit mondok, evidens, hogy tudják, hogy innentől benne van a fejükben. Nem tudják, nincs benne. Ha benne van, majd kimegy. Nem írnak továbbra

¹ Kukorelly-mondatok tárháza, emlékezetből, szemináriumi jegyzetektől, interjúkból, íróársak emlékeiből

² Változatok: „Anyukám mindig mondta, hogy mimóza vagyok.” „Én mimóza egy lélek vagyok.” „Érezhette, mennyire mimóza vagyok.” „Nem esett jól mimóza lelkemnek, az tény.”

³ A pontos dátum április 26., az évszám kikövetkeztethető.

⁴ Szekszárdi Magasiskola – Írói alkotótábor és Mesterkurzus, 2014-ben Kukorelly két előadást tartott.

se semmit. Rákeresek Hazaffyra, igazából Hazafi.⁵ Mitől író valaki? Vannak erre válaszok. Megjelenik egy könyve például. Megjelenik sok könyve. Megjelenik néhány könyve. Író az, aki ír. Író az, aki annak mondja magát. Író az, aki meghozza ezt a döntést, ez már a válasz, amit felírtam a füzetbe, még mindig július 10. Innentől nem az íróság, a döntés kötelez. Át kell alakítani, ezt kihúztam, helyette azt írtam, átalakul a létezéshez való viszonya. Tehát nem kell átalakítani, átalakul magától. Az írónak az írás probléma. Százból kilencvenkilenc zsákutca. Vagy 100-ból 99 zsákutca. Százból 99 zsákutca. 100-ból kilencvenkilenc zsákutca.⁶ Ha túl könnyű, hagyd abba. Ezek szerint lesz túl könnyű? Prózaírók írjanak verset, versírók írjanak prózát.⁷

III.

Az írás tükör.⁸ Királyi útja annak, hogy az ember megismerheti önmagát. Ilyenolyan, torzít, törött, repedt-szakadt. Lehet szép, lehet ronda, lehet szörnyű. Rilkei értelemben szörnyű. Nem szörnyű, iszonyú, schrecklich.⁹ Kegyetlenül őszinte a processzus. Persze csak ha rendesen írsz, úgynevezett nem szépírás, nem fogalmazol, kerülni a fogalmazást,¹⁰ kerülni a meghatódást. Az őszinte, autentikus beszéd mindenkit lenyűgöz. „Legyél őszinte. Legyek őszinte. Őszinte leszek. Kukorelly 66 éves, nem hiszem el. Most őszinte vagyok, most vajon az vagyok? Vigyáznom kell folyamatosan arra, hogy őszinte maradjak.”¹¹ Ha kiírsz magadból valamit, stílustól és szabályoktól eltekintve, akkor van esélyed rá, hogy magadra ismersz. Jobb esetben. Az irodalom az, ha ezt eléred. Ne ragaszkodjunk a már megírt dolgokhoz. Ki is töröltem egy részt az előbb. Zsákutca volt. Nem baj, minden hasznosul, ami nem, az is. Tehetség, nem tehetség, ez csak frusztrációhalmaz. Kirakni a fejünkből. Amikor írunk, piczába az irodalommal. Ki kell baszni a hóra. Zölddel bekeretezve: Mindig a kontextus dönti el, hogy jó-e egy szó. Nincsenek jó szavak, rossz szavak. A tanítványaimnak is

⁵ A Wikipédia-szócikk szerint fűzfapoéta. Lásd orulunkvincent.blog.hu oldalon: „Jobboldali költők borzalmasan gyöngé versei.” Ezen kívül Tisztelgési kalandok HVJ emlékezete előtt – Fodor Ákos versei, Irodalmi Jelen

⁶ Vö. „Százból ha, százból ha, százból ha egyszer jó. Százból ha egyszer jó, az már nagyon jó.” (Müller Péter Sziámi: 100 bolha)

⁷ „Te igazán költő vagy, ami engem sokszor bosszantani is szokott, mert mindig azt vártam tőled, hogy néha próbálkozz mással, mert ez, hogy úgy mondjam, túl jól megy neked, túlzottan is kézre áll, mármint a vers, de hát ezt eddig nem nagyon sikerült rajtad átverni, pedig annyira boldog lennék, hogyha olvasnám azokat a dolgokat, amiket feltételezek rólad, hogy tudsz” (KE mondja Marno Jánosnak, a Ferenczy Múzeumi Centrum KORTársalgó című sorozatában. Facebookon megnézhető.)

⁸ Mindenki írjon naplót. Nem volt olyan szeminárium, ahol ez ne hangzott volna el.

⁹ Ein jeder Engel ist schrecklich. Rainer Maria Rilke: Duinói Elégiák – az első elégia
Hogyha kiáltanék, ki hallana engem / az angyalok rendjéből? és ha netán a szivére / vonna hirtelen egyik: én belepusztulnék / az erősebb lét közelébe. Mert hisz a Szép nem más, / mint az iszonyu kezdete, mit még elviselünk, / s mennyire bámuljuk, mert megveti szenttelenül, hogy / összetiporjon. Iszonyu minden angyal. (Nemes Nagy Ágnes fordítása)

¹⁰ megrendezésre került

¹¹ Bakos Gyöngyi: Hatvanhat, az eredeti szöveg Kukorelly 65. születésnapján hangzott el, jelenleg Facebook-posztban olvasható.

szoktam mondani, színekről külön nem beszélünk. A hatást nézzék, az a piros más, amikor kék mellett van és más, amikor sárga mellett.¹²

IV.

Nulla dies sine linea. Ne teljen el nap írás nélkül.¹³ Nem telik el szeminárium anélkül, hogy ezt elmondaná. Minden nap írni, vagy valamit pepecselni. Kivenni egy hogyot, egy aztánt, egy majdot, egy ést, egy valamit, egy ilyent, egy olyant, egy bármit. Kivenni, visszatenni, megint ki, idetenni, odatenni, elejére, végére. Átütni a szintet. Kutakodni, lefelé menni, koncentrálni, valami elementárisat találni. Legyünk extázisban, azaz inkább intázisban. No stílus. Nem jó. Nem kell megtalálni. Nem kell kialakítani. A kialakulás a vég. Legjobb az írásban, hogy folyamatosan csodálkozol, jé, ez meg hogy került ide. Jó, ha látod, hova akarsz kilyukadni, de nem egyenesen átvágni a dzsungelen. Véletlenszerűség nélkül nem érsz sehova. Mint a Sztalkerben:¹⁴ átkelsz a zónán, de nem toronyiránt, hanem erre-arra, szükségszerűen a legváratlanabbul kanyarogva. Nem levágni, nem átvágni. Lépegetni a dzsungelbe. Ha átvágok, unalmas lesz. Hogy lehet elmondani ugyanazokat a dolgokat százszor, ezerszer, hogy nem unja?¹⁵

V.

Kutya kötelesség. *Kutya kötelességünk* könyveket venni, hogy a kultúrát fenntartsuk. Egy politikusnak *kutya kötelessége* a kérdésekre válaszolni. A végrehajtó hatalom feladata, nyugodtan mondhatom, *kutya kötelessége*, hogy ezt a presztízst a költségvetésen keresztül mintegy megteremtteni segítse.¹⁶ És még egyszer, a könyveket meg kell venni, még ha nem is olvassuk el. Lapozzunk bele, kezdjük el, olvassunk száz oldalt, ismerjük ki a trükköket. Abba lehet hagyni.¹⁷ Írjuk össze, miket olvasunk. Megint ott vagyok, mint az elején, dokumentálni, dokumentálni, dokumentálni. Aki ír, muszáj beépíteni a múltat. Vagy legalábbis tudni kell, hogy mit hagy ki.¹⁸

¹² Például Rippl-Rónai József: Öltözködő lányok (piros bútor és sárga fal), 1912–13, Magyar Nemzeti Galéria

¹³ id. Plinius: *Naturalis Historia*, XXXV, 84.

¹⁴ Andrej Tarkovszkij: *Sztalker*, 1979. (IMDb-n 8,2-es.) Húsz éve láttam utoljára, fel is írom, *Sztalker*, újranezni.

¹⁵ Lásd Bakos Gyöngyi, i. m.: „Szerintem szereti, nem tudok mást elképzelni.” Nekem is van válasszom, de nagyon patetikus lenne, itt most csak annyit, hogy a tanítással és az energiákkal van összefüggésben.

¹⁶ A politikáról lehetne egy külön rész, de marad itt. Már az ókori görögök is. Közélet, agora, te hülye vagy, ha nem élsz közéletet, ha nem veszel részt a politikában. Politizálni kéne, a polisz ügyeinek az érdekében kellene a közéletet vezetni, és nem a részérdek szerint. LMP, Schiffert és Karácsonyt szereti.

¹⁷ Hogy abba lehet hagyni, nagy szabadságot jelent azóta is, addig úgy voltam, könyvet minden esetben végigolvasunk.

¹⁸ Sorolja, én viszont nem sorrendben írom. Né/ma. Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből, Marno János, Csáth Géza naplói, Thomas Mann naplói, Jeles András: Monteverdi birkózókör, Pin-

VI.

Aranyt nem tehetem csak lábjegyzetbe. Ha az irodalom foci lenne, akkor a magyarok közül csak Arany János kapna helyet a világválogatott csapatban, szokta mondani. Ebben a mondatban benne van a két kedvenc, Arany és a foci. A futball a legjobb metaforája a létezésnek, háború, de nem halnak meg benne. Meg kell becsülni, mert a háború szublimált változata. A férfitársadalomba való beavatódás terepe.¹⁹

VII.

Mindenki nyugodjon le a picsába, aki akar, az írjon. Megjegyzem, úgy teszel jól, ha magadnak írsz. Magunknak csináljuk, és ha magunkat tudjuk szórakoztatni, lefoglalni vele, van esély arra, hogy másokat is lefoglaljunk. A művészettől elvárni vagy eltiltani, a hogyan helyett a mit nézni súlyos félreértés. Minden (a) forma, ezt vedd szigorúan és egy-az-egyben, ha bármit érteni akarsz.²⁰ Szavak, sorrend, struktúra. Lemegyünk az alapokig. Ne engedd meg magadnak, hogy ne legyél jó.

VIII.

A művészet testi dolog, az érzékekre kell hasson. Az élvezet szót még leírom párszor, különféle ábrákat rajzolok köré, valószínűleg itt sokat beszélt erről, ha volt időm firkálni. A következő ezzel kapcsolatos mondat, hogy a műalkotás szintetikus drog. A drog szót már egyszer leírtam, akkor az olvasás mint kapudrog összefüggésben. Még egyszer leírom, műÉLVEZET, mondom is később a tanítványaimnak, a művészet az élvezetekről szól.²¹

tér Béla bármi, Tózsér Árpád: A kifordított ember, Mészöly, Mándy, Ottlik, Petri, Tandori, Csaplár, Dobai Péter, Oravecz, Tolnai, Végel, Domonkos, Nemes Nagy, Nemes Nagy-anekdota, „Csörög a telefonod a kies Szondy 40-ben, harmadik emelet, huszonkettő, és egy rekedtes hang beleszól, Nemes Nagy Ágnes vagyok. Mellbevágott. Hogy nekik, úgymond, fogalmuk sincs a fiatal irodalomról, intézzük mi, a Györével.” Azt is felírom, hogy tejszínhabos málna. Miért írom fel, hogy tejszínhabos málna? Lengyel Balázs alsógatyában. Nem. Lengyel Balázs lefekszik a kanapéra, mert fáj a háta. Lakatos volt rövidgatyában. Népi-urbánus vita, Szabó Magda, Borbély Szilárd: Nincstelenség „kötelező olvasmány”, Margócsy István: Petőfi-monográfia, kötelező!, Garaczi, Németh Gábor, EP, Nádas, Háy János: A gyerek, Tóth Kriszta: Akvárium, Spiró, Kertész, Parti Nagy, Tompa Andrea, Dragomán, Péterfy, Tasnádi Attila, Bálint István (ő vajon a Bálint Endre fia?), rengeteg név, régi folyóiratok, mennyi mindent nem tudok, te jó isten, Szentjóbó, Erdély Miklós, Hajas, prózafordulat, hivatalosan máskor, szerinte neoavantgárd. Arany, Arany, Arany, Arany gyárilag nem tud hibázni.

¹⁹ Lásd „Hölgyeket most elveszítjük” és „Nők részéről lesszabály tüntető meg nem értése” (ennek kapcsán vita a női élsportról, idegességemben kiabáltam és csapkodtam).

²⁰ „Szoros rend van és bölcs művészet / a dolgok viszonyában: s ez a Forma / teszi Isten képévé az Egészet. / A felsőbb lények itt lelnék a nyomra” (Dante: Isteni színjáték, fordította: Babits Mihály)

²¹ Kihagyok egy fontos tételt a sznobizmusról, de nem fér bele minden, mindenestre sznobéria nélkül nem megy, ezt alá is húzom, és mellette bekeretezem Wagnert. Nem tudom, mit mondott már erről. A kettő nyilván összefügg. Vallomás: Bandit akkor kedveltem meg, amikor azt mondta, a kedvence Matthias Grünewald Isenheimi oltára. Mindig kérdezem a tanítványaimat, kinek, mi

IX.

Kilenc évet kell várni, mondja Horatius, megírom, érlelem, pihentetem, javítom, pihentetem. Kilenc évig érlelni, hidegen olvasni. Lehet hidegen olvasni, idegenként, csak hagyni kell, hogy hűljön. Nincs kilenc év, senkinek nincs, vedd metaforának, legyen kilenc hét, kilenc súlyos perc, kilenc óra, kilenc pillanat, kilenc levegővétel, valami kilenc legyen benne.²²

a kedvence. Minden csoportban mondják Leonardót, ritkábban Michelangelót, Raffaellót soha. Mindig van, aki Munkácsyt mondja. Visszakérdezek. Munkácsy? Mit szeret ma egy tizenéves vagy huszonéves Munkácsyn, ne idegesítsen már, Dalí is van, és az impresszionisták, Van Gogh és mostanában Frida Kahlo. Grünewaldot nem mondják. Aki Grünewaldot mondja, biztosan tud valamit a létezésről.

²² Felírtam a lap tetejére: Kukorelly 70, ahogy elmentettem a dokumentumot, csoda folytán, Kukorelly 71 lett. Hát akkor ez menjen így, ilyen magától értetődően egyszerűen, még jó sokáig.

Prozettek

Shakespeare szonettjei mai magyar prózában

123

*Nem, Idő, kár kérkedned, hogy változom.
Új technológiás piramisaidban
számomra semmi új, semmi különös:
topis ruhák az ismert látványon.
Gyorsnak kell lennünk, ezért csodáljuk,
ahogy állandóan erőlteted a régít,
és, jó, elevenedjen meg vágyunknak,
csak ne az legyen, hogy te megmondtad előre.
Korlátaid, cseleid kijátszom,
nem hat meg a jelen, sem a múlt,
mert krónikáid és amit látunk, hazudnak,
folytonos kapkodásod emlékei.
Ezt fogadom és ez lesz mindig:
igaz leszek, hiába lengeted a kaszád.*

17

*És ki hinné el aztán azt a néhány
legfőbb erényeddel telezsúfolt versemet?
Az egek tudják, inkább sír lenne az,
mely félig se igazat ápol s eltakarja élted.
Ha le tudnám írni szemeid szépségét
és a többit, sorba, minden bűvöd és bájad,
az utókor azt mondaná: „A költő hazudik –
ennyire mennyei lény nincsen a föld kerekén”,
és sárgulnának műveim korosodván,
megvetnék őket, mint egy nagyzóló vénembert;
minden igaz jogodat költői erőszaknak tartanák,
egy ómódi, nyakatekert dalszövegnek.
De ha csak egy gyermeked is él ekkor,
kétszeresen élsz: benne és soraim közt.*

E „prozetekkel” köszöntöm a 70 éves Kukorelly Endrét, aki többször hangsúlyozta a más nyelvű versek prózafordításának fontosságát. Magam is úgy vélem, sőt sokan mások is, hogy ez sokkal inkább képes felmutatni az eredeti verset, mint a verses műfordítás, amely egy teljesíthetetlen eszmény jegyében átfogalmazza, átstrukturálja az eredeti szöveget. – F. Zs.

Úgy vagy zsarnoki, ahogy vagy,
 a szépség büszkén tesz kegyetlenné;
 túl jól tudod, hódoló szívemnek
 ki a legtündöklőbb, legdrágább gyöngyszem.
 Egyesek jóhiszeműen úgy vélekedtek Rád nézőst:
 arcodnak még sincs az a hatalma, amitől nyög a szerelem;
 nem mondom, hogy tévednek, nem lennék ily durva,
 csak magamnak vallom be eskü alatt.
 És a bizonyíték, hogy vallomásom nem hamis,
 az ezer nyögés, arcodra csak gondolva is,
 egymás hegyén-hátán tanúskodik mind,
 a Te sötétséged a legtündöklőbb bírói székemből.
 Tény, hogy semmi sem sötét, kivéve tetteid,
 úgyhogy a szóbeszéd Rólad érvényben marad.

Szerelem, újítsd meg erőd; ne hagyd, hogy azt mondják,
 éled tompább, mint az étvágyé,
 amit kicsorbított a mai evés és
 holnap élesebb lesz, mint valaha.
 Ilyen legyél, szerelem; ma csak teljenek
 éhes szemeid, míg lehunyod teljesen,
 viszlát holnap, és ne öld meg
 e lelkesültséget valami örökös unalommal.
 Legyen e szomorú közbjáték az óceán,
 mely szétválasztja a partokat, melyekre a két friss jegyes
 kijár naponta, leszén szerelme visszatértét, hiába,
 minden nappal boldogabb lesz majd a látvány.
 Vagy nevezzük télnek, melynek minden gondja
 csak sokszorozza a nyári találkozás különlegességét.

A lélek finanszírozza a szégyen pazarlását
 – ez a kéjvágy akcióban; és amíg akcióban,
 addig hamis, vérengző, mocskos, gyalázatos,
 vad, extrém, durva, kegyetlen, megbízhatatlan;
 élvezését csak megvetése előzi meg;
 üldözi az elmúlt okot, és amint elkapja,
 utálja az elmúlt okot, mint bekapott csalit,
 amit csak a hal megőrzítésére vetettek ki;

*örült bíróságban éppúgy, mint birtokban,
bíróán bírva és birtokolván, extrém mindenben;
áldás mint bizonyítás, átok mint bizonyíték;
az öröm ígérgetése előtte, álmódzása utána.
Ezt jól tudja mindenki; de senki sem tudja jól,
hogyan lehet elkerülni e pokolba vezető mennyet.*

12

*Mikor az órát figyelem, amint az időt ketyegi,
és nézek, hogy a bátor nap rémisztő éjbe merült;
mikor észreveszem, a bíbor hogy elszürkült,
és a fekete tincsek még ezüstösebbek lettek;
mikor a magas fákon nézem, hogy nincs lomb,
ami egykor a forróságtól óvta a csordát,
és a nyár zöldjét kévékbe kötve viszik,
halotti szekéren, boglyas, őszes szakállal;
akkor a szépséged kérdése is felmerül,
hogy Te is méysz, a tékozló idő hulladéka közt,
hisz a kedves és a szép is elhagyatnak
és meghalnak oly gyorsan, ahogy az ifjak nőnek,
és semmi sem véd az Idő kaszájától,
csak sarjadó magjaid: legyőzted, vihet.*

És egy modern prozett a fordítótól:

1007

*Ó, Úrnőm! Tudom. Ezt a szöveget dalolták már
Különlegességed provanszál és briton lovagjai,
akik tudták, milyen érzékeny, pihe-puha, szőrös,
dimbes-dombos, kacskaringós fülecskék milyen
bársonyos sötét útjain és síkos fényes ösvényein
kúszik és úszik és száll és rezdül meg és milyen
húroktól az öröktől ismerős és sohasem hallott
dallam az értő dobhártyákon és lüktet és hatol
az agyába és minden sejtjébe és markol a szívébe
annak a Hölgynek a holdvilágos nyári éjszakában
a kertben magányosan a lombok alatt merengve
a tó millió játszi csillagával locsogó csónak árnyán,
nem lévén otthon a férj, aki nem tudta, milyen, Ó, Úrnőm!
De ma már más a világ, hisz megszületett, Ó, Úrnőm!*

FARKAS ZSOLT fordításai

Valahogy minden

Kukorellynek, a 70. születésnapra

Valahogy minden megváltozott.

*Nem, nem az idő, és nem is valamiféle
öregség, nincsen semmi ilyesmi, te
soha, meg én sem, meg a többiek sem,
nem az öregség, mert nem tudok arról,
hogy bárki is közülünk, szóval,
nem, nem, nem.*

Megváltozott – minden megváltozott.

*Ezernyi seb, sértettség, harag, ezernyi
nemtudoménmi, ami ott van bennünk,
körülöttünk, ami ott van a szóban,
a mozdulatban, ahogy egymásra nézünk,
nem mi, hanem mi mindannyian, ahogy
egymásra, bármikor is.*

Valahogy – és talán végleg.

*Azt az időt jó lenne visszahozni, amikor,
amikor először ültünk, kettesben, szemben,
egyetem, könyvtárszoba, „kari olvasó”,
kézirat, versek, talán kissé bizonytalan,
tétova rácsodálkozás, visszahozni azt,
az akkori időt, ha lehetne.*

Minden valahogy másképp.

*Az idő romlása bennünk, ez kétségtelen,
és ez a romlás szétárad mindenütt, miként
valamiféle gáz, vagy iszap, befedi
mindazt, ami akkor, negyvenegy éve
még élő, étellel teli, meg öröm és lendület,
ami mi voltunk, akkoriban.*

Megváltozott minden, valahogyan.

*Úgy hiszem, olykor, tűzharc és lövészárók,
sorozatvetők mindenfelől, háború, szomorúság,
rohannék vissza a régi időkbe, nem is tudom,
nem tudom ma már, hogyan volt, akkor,
amikor még a jelenlétünk annyira fontos,
mert közösen, együtt.*

Másképpen – valahogy – manapság.

*Jelenlét, mondtuk, és aztán lezárult valami,
azt mondtad, ahogy a Szondi utcán végig,
hogy nem gondoltad, hogy valaha is, és
én meg örültem akkor, jó volt, hogy siker,
akkoriban volt még valamiféle, nem is tudom,
valamiféle friss levegő.*

Valahogy minden megváltozott.

*Negyvenegy éve már, hogy sietsz valahova,
és én is rohanok egyfolytában, néha nem
bírom szuflával ezt a nagy-nagy futásunkat,
jó lenne megállni kicsit, talán csak azért,
hogy legyen mire, és legyen miért is
egymásra nézni újra.*

ELÉG JÓ LETT, ENDRE ÚR

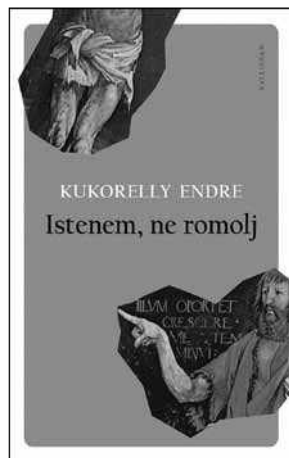
Kukorelly Endre: Istenem, ne romolj. Versek 2010–2020.

A 2014-ben kiadott *Mind, átjavított, újabb, régiek* című gyűjteményes verseskötet megjelenése után Kukorelly Endre interjút adott Keresztury Tibornak a *Literán*, és arra a felvetésre, hogy a költői életmű folyamatos átdolgozása, a versek állandó újra-, de akár visszaírása nehéz helyzet elé állítja a „szövegváltozatok között eligazodni kívánó filozofokat”, annyit mondott, egyetlen filozofnak sem ajánlja az ilyesféle foglalatoskodást. Érdemes megfogadni Kukorelly tanácsát, mert bár a papíron 2010 és 2020 közé datált verseket közreadó vadonatúj kötet számos darabja, jó harmada így vagy úgy, egészében, részleteiben, más címmel már megjelent a korábbi verseskönyvekben, nem ez az érdekes. Kukorelly soros kötete mindig ajánlat arra, hogy mit érdemes most a szerző éppen aktuális költészetének tekinteni. Az *Istenem, ne romolj* is elsősorban olvasásra, nem pedig filológiai bűvárokodásra való. Olvasni pedig nagyon is érdemes, merthogy nagyon jó olvasni a könyvet. Visz magával, lendületes, laza, sokszor roppant szórakoztató, nemritkán andalító, néha zavarba ejtő, időnként megrázó, van, hogy bosszantó. De szinte sohasem unalmas, és elvértve túlkomplikált. Miközben persze csak látszólag egyszerű, mivel valójában rafinált eszközökkel éri el az egyszerűség látszatát.

A jól olvashatóságot a költészettörténeti távlatban is számottevő, az 1984-es első kötetben már határozottan megnyilvánuló, mára nagyon bejáratott markáns nyelv, stílus, hangütés biztosítja. Ennek az összetéveszthetetlen stílusnak az elemeit sokan és gazdagon leírták már. Legfőbb vonásának egyfajta „irodalmon inneni” antipoétikusság tűnik, azzal a megjegyzéssel, hogy időközben ez a nyelv a kortárs magyar líra igazi anyanyelvévé vált.¹ Hétköznapi, alustilizált, nem megemelt, antimetaforikus, profán, a beszélt-társalgási nyelv elemeit gond nélkül használó, pongyola, kopár, dísztelen, töredékes, a mondanóját folyton pontosítgató, helyesbítő, improvizatív, ironikus tónusú, vázaltszerű, hányaveti-hanyag, antiretorikus és agrammatikus nyelvről van szó. E poétika történetileg legfontosabb vetülete, hogy, Farkas Zsolt találó jellemzésével, „a jellegzetes Kukorelly-féle maniere elgondolható úgy is, mint a nagy-képű irodalom – inkább lezser, mint avantgarde hevületű – provokációja”. Valóban, Kukorellytól mi sem áll távolabb, mint a látomásos, képekben bővelkedő versnyelv, pláne bármiféle vátesziség, de még a jól formált-ságtól, a választékoságtól is distanciát vesz fel, miközben az avantgárd szubverzivitás nem jellemző rá.²

¹ Lásd erről: Jánosa Eszter: Egy kert, meg minden (Kukorelly Endre: *Mind, átjavított, újabb, régiek*. Összegyűjtött versek). *Jelenkor*, 2015. szeptember.

² Vö. Farkas Zsolt: *Kukorelly Endre*. Kalligram, Budapest, 1996.



Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
176 oldal, 3500 Ft

Mindez, elsősorban és leglátványosabban a metafora és minden költői trópus kerülése az új kötetben is alapvető (elvétve, ha becsúszik egy-egy metafora vagy hasonlat). Laza, fesztelen beszéd, magyartalanságok („elhelyezte magát”, „ki van fizetve”), szóismétlések, kifejtetlenségek vagy a pontos megnevezés hiánya („ezt-azt”, „nagy, feketetestű madár”, „bogár”, „ilyen meg olyan fák”), ikes igék rossz ragozása, hányaveti jellemzések („elég soká”), „tud” helyett „bír”, „legalább” helyett „minimum”, „pontosan” helyett „pont”, bármilyen argó, „satöbbi” stb. Természetesen ez gondosan megkomponált dekomponáltság, fegyelmезetten végigvitt pongyolaság: például ha van központoszás, akkor az szigorúan helyes. Persze ma már alighanem kevesen hökkennek meg az ilyesmin, és ezért többek között éppen Kukorelly tett nagyon sokat. Nem meghökkentő ez a stílus, hanem rendkívül mulatságos és könnyed. Nagyon sokat lehet rajta nevetni. Ott van például az ennek a lap-számnak a 345. oldalán is olvasható *Strand 3* című vers. Nem egyszerűen csak a szöveg alaphangulata és a strand kisszerű, kusza, zajos miliője vicces, hanem, ettől elválaszthatatlanul, a nyelvi megoldások, a pattogó kétsorosok, a kifacsart szó- és sorrelválasztások, illetve az így keletkező rímek, a gyermekteg megállapítások, a saját szóelemény fölött érzett öröm, a hirtelen perspektívaváltás („fenn tatarozott várrom”, aztán persze az obligát rím), az úgynevezett nyelvhelyességi sutaságok („népek”, „hajak”), a szöveg végére pedig az addigi forma elengedése. A címben szereplő számot az magyarázza, hogy Kukorellynek volt már két hasonló szövege, és idevehetjük a korai *Mire jó a tenger* című verset is. Van ezekben a szövegekben valami ellenállhatatlanul mulatságos (legalábbis számomra), miközben valóban megidézik a hely hangulatát: egyszerűen ilyen egy strand. És bár az antimetaforikusság ebben a szövegben is uralkodó, a vers részleteit és egészét illetően egyaránt, akár visszaemlékezhetünk a legelső *Strand* című vers végére: „a strand ilyenkor feltűnően / arra is hasonlít ami a nem-strand”, és így az új versből szintén kiolvashatunk valamiféle általános életerzést, amelyben egyesül a könnyedség és a gúny.

Előfordulhat, hogy valaki tárgyiasító-lefokozó, a másikat (test)részekkel azonosító szexizmust kiált a verset olvasván, és ez a reakció más szövegek esetében is fölmerülhet. Nem gondolom, hogy erről lenne szó. Persze van némi provokatívnak is tetsző, ugyanakkor remek arányérzékkel adagolt lazaság a versben, de ami ennél fontosabb, Kukorelly a kezdetek óta olyan énlírárt művel, amelyben a beszélő állandóan jelen van, ám saját magáról sem ad többet részeknél és benyomásoknál. „El lett sorolva ez-az ebből-abból”, ahogy a *Bevásárlás után közvetlenül* című vers mondja (27.). A sok élettörténeti utalás, a visszatérő utcák és helyszínek, családtagok és figurák ellenére ebben a költészetben nem rajzolódik ki a költői én (bármilyen fellengzősen hangzik is ez a kifejezés Kukorellyre alkalmazva) összefüggő élettörténete, ahogy differenciált érzelmi vagy lelkivilága sem tárulkozik föl: egy habitus, hang, stílus az, ami megjelenik, és ami egyfajta identitást biztosít. Sokkal hangsúlyosabb a külső, mint a belső, a test, mint a lélek, a cselekvés, mint a rejtőzködő szubjektivitás mind a beszélő, mind mások ábrázolásában. Ez is hozzátartozik az antimetaforikussághoz: a belsőt hozzáférhetővé tevő képek helyett a leírás és a megnevezés dominál.

Ugyanakkor nem szabad megfélekezni ennek a költészetnek arról a lényeges tulajdonságáról, amelyet már korai értelmezői, így Szilágyi Márton és Farkas Zolt is kiemeltek. Nevezetesen arról, hogy ez az antipoétikus líra épp arra tesz kísérletet, hogy a maga eszközeivel újra rátaláljon arra a beszédmódra, amelyen érvényesen megszólaltathatók az érzelmek vagy a költészet olyan nagy témái, mint az élet, a szerelem, a halál. A mostani kötetet is áthatja a szóban forgó törekvés. A versek jellemző „helyszíne” továbbra is a kert, amely a szöszmötölésnek, a rendezgetésnek, a nézelődésnek ad teret. A csip-csup ügyek leírását a megszokott laza, élőbeszédszerű, pattogó, folyton pontosító-helyesbítő nyelv végzi el: „Ha kimegyek a ház elé, ropog / a februári hó / alatt a jég, / most ez van, pont ez a kevés lesz / kicsit nekem épp / mindenből elég, // kimegyek, aztán vissza, / vágys hát inkább

nem / megyek ki, / nincs nagy jövés-menés, a jövessel is / úgy van, hogy ide se / nagyon jön senki” (*Ha kimegyek*, 73.); „A kertem vad. / Vad gyümölcsfáim vannak. / Teremnek mégis, / ennek is, meg annak, / aki csak leszedi, / mindenkinek ad. / Van elég szőlő, / sok, édes, fele vad, / félvad, ugyan / most pont egészen vadul, / nincs megmetszve, összevissza kanyarul” (*A kertem vad*, 110.). Ez a banalitásokból építkező, imponálóan könnyed versnyelv szép lassan, szinte észrevétlen mégiscsak fölépít egy gondtalan privát világot, ráadásul Kukorelly gyakran megemeli a szövegek végét. Például a *Madarakat nem zárata* így szól: „nem hinném, hogy csupa / kegyetlenség volna, inkább / isteni kegyesség, / hogy főnről az egész ilyen / bágyadtan világít. Világít / minket az ég” (69.). Úgy tűnik, a vers megküzd azért, hogy érvényesen tudjon beszélni olyasvalamiről, amit áhítatnak vagy akár kegyelmi állapotnak nevezhetnénk. És amit egyfelől megszokott nyelvi pongyolaságnak láthatnánk, nevezetesen a „világít” ige tárgyas ragozását, azt másfelől felfoghatjuk pontos költői leleményként is (a „megvilágít” vagy a „bevilágít” kevesebbet mondana, és elcsépett is lenne). Ugyanakkor itt is fennáll a nagy-képűséggel szembeni ellenállás, ahogy a kötetcímadó versben is, amelyet érdemes teljes egészében idézni:

Szózatnál föláll a székről.

*Könnyű esésű, virágmintás vászonruha,
kihozza a fenekét. Hátralát
jó mélyen kivágva, látszik*

*a melltartó keresztpántja. Jó
lába van. Nem nagyon
jó. Eléggé. Kellőképp. Annyira,
hogy az jut eszembe,*

*ne romolj, Istenem! Himnusznál
is nyilván kiállt a
padból, de akkor másfelé*

*néztem. Farkas utcai templom.
Szép. Nézz másfelé. Minden
az, beleértve a romlást.*

Az ironikus tónusú versbeszédet erősítik a soráthajlás játékoságai és a helyesbítések, de a hagyományosan emelkedettnek tekintett szonettforma is. Az igazán rafinált költői esz-köz az első tercina első sorában jelenik meg: a „ne romolj” tárgya persze elsődlegesen a láb, de ahogy már a cím is megelőlegezi és a grammatika megengedi, lehet maga Isten is. Vagyis a kétértelműséget az hordozza, hogy itt egyszerre lehet szó pusztán joviális szófordulatról és Isten tényleges megszólításáról, vagyis akár a teremtés igenléséről, a romlás elleni már-már elragadtatott felszólamlásról. Az utolsó két sorban a „Nézz másfelé.” mondat közbeékelése a hatásos. Kibillent, megakaszt, és visszavesz abból a közvetlen pátosz-ból, amely nélküle adódna (lásd: ‘minden szép, a romlás is’). De a vers így is mintha azt mondaná a maga töredékes, kissé nyakatekert nyelvén, hogy minden rendben van, és az elmúlásra is igent lehet mondani. Vagyis szinte észrevétlenül eljutunk egy enyhén frivol zsánerképtől egy derűsen elégikus létállapot megjelenítéséig. Finom és erős vers, amely megint csak újfajta érvényt szerez a világról való általános költői beszédnek. Viccesen komoly, komolyan vicces.

Kukorelly nem mindig emeli meg a versek végét, van, hogy éppen még inkább leviszi a hangot, vagy pedig kitéríti a szöveg addigi menetét. Sokféle dologgal kísérletezik az új

kötetben is. Még mindig nagyon hangsúlyos az irodalmiságra vonatkozó reflexió: a versek gyakran felhívják a figyelmet a megalkotottságukra. Például már címükben jelzik a maguk elé kitűzött formaszabályt, mint a 666, amely hat hatsoros versszakból áll, és a sorok is hat szótagosak, vagy pedig az alcím foglalja magába a verset strukturáló számokat. Arra is van példa, hogy az egyik versben előforduló szakasz („Kinyitom és tovább nyomom azonnal / a tévét valamelyik sportadóra. / Óra, / mármint idő, időjárás, reklám, / itt oroszlánok basznak” – *Bevásárlás után közvetlenül*, 26.) kis módosítással visszatér egy másik versben (*Fontos dolog*, 42.). A formára vonatkozó önreflexió vagy a látszólag egy egyszeri helyzetet megragadó szövegrész ismétlése arra hívja fel a figyelmet, hogy az irodalom nem egyszerűen a tapasztalatok megragadásának közege, hanem maga is alakítja, szűri a tapasztalatot, illetve nincs rá garancia, hogy tényleges élményeket adna vissza. Míg tehát a versek egyfelől azt ígérik, hogy felmutatnak ezt-azt egy konkrét életből, másfelől lépten-nyomon jelzik, hogy az élet irodalmi ábrázolása igazodik az előzetesen adott, esetleg újonnan kiöltött irodalmi formákhoz, vagy pedig lehet, hogy csupán kitaláció az, amit olvasunk. („Ilyet én kitalálnék?”, teszi fel Kukorelly nem először a kérdést az új kötetben is.) Akit foglalkoztatnak élet, valóság, irodalom és látszat ilyesféle problémái, nagyon sokat bibelélhetnek a versek efféle elemeivel.

A kötet újdonsült kísérletezései közül vannak remekbe szabottak, ilyen az *Ó, szerelem*, amely Dante *Új élet* című művének frappáns összefoglalása és szoros kommentárja. Az ötoldalas vers beszélője meglepődik, értetlenkedik, helyeslően bólogat Dante szövegét olvasván, ily módon megint csak megmutatja, hogyan lehet érvényesen beszélni a szerelemről: többek között a nagy hagyomány hol idegen, hol ismerős beszédének könnyed, mégis éleslátó kommentálása révén. Az alkalminak tűnő versek, így az Arany János-variációk vagy a Tandori Dezsőt köszöntő szöveg kevésbé invenciózus. Nem igazán értem a külön ciklust kitöltő, csaknem húsz részből álló *Előbb volt a sístergés aztán a recsegés kávézás közben mondtam a* című versfolyam jelentőségét: mintha egy nő által írt e-mailek kötetlen élménybeszámolóit olvasnánk, de nem világos számomra, miért is érdekes ez a csapongó szövegfolyam. Talán a női beszélő szóhoz juttatásának gesztusát érdemes szem előtt tartani, de maguk a szövegek kevésbé izgalmasak.

Annál fontosabb a halál motívuma, amely az új kötet leginkább figyelemreméltó mozzanata. Nem mintha korábban ne lett volna része a halálmotívum Kukorelly költészetének, de az új versekben látványosan felerősödik a jelenléte. Megint csak sokféleképpen. Nagyszerűek azok a versek, amelyekben feltűnik a kertben segédmunkákat végző férfi („a Balázs”), akinek sajátos módon állítanak emléket a szövegek. Persze az már értelmezés, ha azt mondom, emléket állítanak a versek, mégis, mintha erről lenne szó. Ilyen például a már a címevel is elidegenítő-ironikus, látszólag nem a halálról számot adó 2, 1, 6, 4, 5, 3, 7, *avagy adja meg hétjegyű azonosítóját*: a vers elszórakozik azzal, hogy elhelyezi a szövegben a címben jelölt számokat, eközben beszámol egy meglehetősen banális, nem élet-halál problémáról (egy madár lyukat fúrt a házfalba), végül jelzi, hogy a helyzet továbbra is megoldásra vár: „Ez tavaly meg lett mutatva / a Balázsnak. Hogy ott valami állat / a falat az eresz fölött kifúrta. / Mutattam ősszel a Balázsnak. / Most mutassam meg másnak? / Magyarázzam el újra?” (143.). Itt még csak gyanakodni lehet arra, hová tűnt „a Balázs”, de egy másik vers tisztázza a helyzetet: „Balázs most fűszagot / fűből állít elő, / és napi tízezert, / és homlokizzadást, / na jó, / azért // nekem megéri ez. / Megéri neki is, / jó lesz mindenkinek, / ennyi biztos. Csak ő / nem é- / ri meg. // Jó lesz így, Endre úr, / mondja. Nem kérdezi. / Ezt megcsinálta. Meg- / hal. Megcsinálta hát, / mondom / neki” (*Majd öreg lesz a fű*, 162.). A jellegzetes Kukorelly-stílusban viccelődő-cifrázó szövegrész ha nem is gyászolja el a férfit, a maga módján nagyon is megrendül, ami tetten érhető abban, hogy eltöri a halálra vonatkozó szavakat. Nincs pátosz, nincsenek nagy érzelmek, mégis élesen megjelenik egy már nem élő ember emléke.

Valami hasonló figyelhető meg az *Ó, alt, öreg, ős, régies* című versben is: ott sincs közvetlenül megnevezve a halál, nincs gyász, hanem a halált körülvevő jelenségek vannak lajstromozva. Már a felütés is kétségbe vonja a halálról való közvetlen beszéd lehetőségét: „Nem emlékszem az apám temetésére”, és később is jelentéktelennek tűnő részletek bukkanak föl a temetésről („Ennyi gizgagt, mondta az anyám, ahogy jöttünk el a sírtól. / Alig ismerek valakit, az ott például, az ki. / Gizgaz, ez az anyám szava. / Egész jó nők vannak itt, ezek rokonok? / Mind vett valami virágot vagy koszorút, az szaglik ennyire. / Egy kislány turkálja az orrát. / Egy idétlenül nőtt nyírfa”, 160.) Mintha a halálról nem lehetne hitelesen közvetlenül beszélni, hanem úgy lehetne elmondani róla bármit is, hogy a vers körüljárja, és a halált övező dolgokat mutatja be. Miközben az utolsó vers a halál egyetemességével zárul: „jó, rossz, gonosz, pocsék, eltűnik sorban, / mint te meg / te meg én, ideje amikor van” (*Eltűnnek sorban*, 169.).

Kukorelly Endre új kötetében az a legemlékezetesebb, ahogy ez a dísztelen, antimetaforikus, felszabadítóan mulatságos, laza, roppant játékos, elmélyülten önreflexív, az antipoétikussággal termékenyen bánó, frissnek ható, öntörvényű költészet egyre inkább szembe találja magát a halállal: nem némul el, nem esik kétségbe, de érzékelhetően meghökken. Kukorelly aligha írná le, de a kritikus nyugodtan megteheti: van ebben valami nagyon megrázó.

Bálnadal

*A bálna vándorol
sötét vizekbe tart
magában énekel
ha távol már a part*

*Grönlandon énekel
és kétszáz évig él
bőrén szigonnyomok
nem tudják mit beszél*

*miről is énekel
egyáltalán kinek
viszik a bálnadalt
a mélyhideg vizek*

*bonyolult dallamok
úsznak a jég alatt
ámbrás hullámokat
fodroz a bálnaagy*

*a bálna álmodik
síkos teste forog
horzsolják álmait
nagy sziklás zátonyok*

*a bálna szomorú
tömör mint önmaga
testével egy anyag
a bálna bánata*

*hajóról nézik őt
halbőrén mennyi heg
a bálna énekét
senki se fejtí meg*

Telihold

*A két mellem között sír,
érezem a bőrömön könnyeit.
Hallgatok, ölelem a hátát.
A beszéd ilyenkor nem segít.*

*Elvesztette az anyját.
Zokog, szorongatja a mellem.
Elfárad lassan, félrefordul,
pisilni kéne mennem.*

*Senki se fog már téged
újra megszülni, mondom.
Fent van: csodálkozunk a
vízfejű teliholdon.*

*Éjjel lett közben és a fodros
felhőkön átfurakodott.
Derengő, vértelen gömb,
világos, hogy halott.*

Idős, krónikus ballada

*A karanténban, köszönöm, elvagyok.
Mint mások, kik az életüket élik.
Tiszta időben követem a napot,
Reggeltől estig, a naplementéig.
Onnan nehezebb, az ég elsötétít,
Tévéfény, nézem a halálhíreket,
Emberek, kik életüket nem élik,
Többségében idős, krónikus beteg.*

*Nem jön senki, vigyáznak rám, csomagot
Hoznának, ételt, mit szeretnél?, kérdik,
Még tudok mozogni!, és a megadott
Idősávomban az első közértig
Húzom kiskocsim, nem kérnek személyit,
A maszkban is látszik, 65 felett,
Bent az áruk szavatosságát nézik,
Többségében idős, krónikus beteg.*

*Eszem, iszom, alszom, hugyozok, szarok,
Rohadék tavasztól a rohadt télig,
Odakint, idebent, mindenütt a sok
Alien láthatatlanul tenyészik,
Rövid út a lélegeztetőgépig,
Kómában, élet-halál között lebeg
A test, a lélek, még nem ott és még itt,
Többségében idős, krónikus beteg.*

AJÁNLÁS

*A húsvét elmaradt, Krisztus nem halott,
És nem támadt fel, mert meg se született.
Isten neve: Aki nincsen, az vagyok.
Kihunytt fénybe dermedt örökmécsesek
Örök adventben várják a kisdedet.*

*Gondoljatok rájuk, kik helyettetek...
Többségében idős, krónikus beteg.*

Napballada

Mielőtt számhoz emelem a korsót,
Feléd tartom, fényed aranysárgája
Mint a söré, legalábbis hasonló,
Korsó sör által homályosan látja
Vaksi szemem, míg lassan a habjába
Merülsz, addig a hab is semmivé lesz.
Dicsérjen Téged folyékony maláta,
Ha majd vége lesz ennek az egésznek.

Rád emelem, erre a Napra, most jó!
E Napot zengje sörizű hozsánna,
Arany Nap, Te, megcsapolt söröshordó,
Fényed folyjon maszktól kiapadt szánkba,
Üljük körül az asztalt! és egymásra
Találnak barátok, szeretők, végre;
Nekem ahhoz csokolózni kell, drága,
Ha majd vége lesz ennek az egésznek.

Dicsérjen Téged a lassan eloszló
Sörhab, nem törölöm le soha, itt szárad
E Nap pecsétje számon, szomjam oltó
Nap! Dicsérjen sok börtönébe zárt nap,
Lehet-e korsó sört meginni Véled?
Löttyintek egy kortyot a halálnak,
Ha majd vége lesz ennek az egésznek.

AJÁNLÁS

Egészségünkre! A kerthelyiségben
Üres korsókkal telt asztalok, részeg
Mindenki. Elmúlt ez a Nap is. Téged
Dicsérjen a hajnal, szembe dicsérlek,
Él, élni akar e szent, megunt élet,
Legyen már vége ennek az egésznek.

A szövegben Kassák-idézet, Assisi Szent Ferenc-,
Kosztolányi-, Ady-, Krúdy-, Babits-áthallás.

Égő jég

Gerő a nyolcadik gyerek volt. Akik előtte születtek, azok közül már csak hárman voltak életben. Az erős természetű idősebb Ungváry Gerő továbbra sem bírt magával, hiába is kérlelte a sorozat vége felé a felesége („*De Gerő, most már ne...*”). Még négy teherbeesés következett, az eredményből csak ketten éltek meg a felnőtt kort; köztük az utolsón a természet már megbosszulta magát. 18–20 évesen kitört rajta a skizofrénia.

Ungváry Gerő életének első éveit a horvátországi, akkor még részben magyarok lakta Csepény faluban töltötte. A család néhány év múlva, amikor már valamivel jobban ment a dolguk, a közeli Eszékre költözött, ahol az atya egy gépgyárban művezető lett. A gyerekek kezdetben a magyar elemi iskolába jártak. A horvát többségű városban kevés magyar tanuló volt, ezért egy év múlva a fiúkat és lányokat évfolyamonként egy osztályba járatták. Noha ennyire fiatalon gyerekek még nem eshetnek teherbe, Tyll Irma Mária már ezt is az erkölcstelenség melegágyának tekintette, és átíratta a gyerekeit a horvát iskolába, ahol továbbra is szigorúan elválasztották a nemeket. Az átíratás szenzáció volt nemzetiségi területen, még ha nem is úgy és nem is azért és nem is aszerint. Gesztusáról a családi emlékezet szerint a helyi horvát lapokban is hírt adtak. És mit tesz Isten, valóban: „*Nagy feltűnést keltő dolog történt az eszéki horvát elemi iskolában. Irina Maria Tyll asszony, Gregor Ungvary gépész felesége a rétfalui magyar elemi népiskolából átíratta négy gyermekét, Jelenát, Mariját, Jozot és Gregát a horvát iskolába. Lám, vannak, akik már megértették, hogy aki horvát kenyeret eszik, az tanuljon meg horvátul.*” – tájékoztatót 1904. szeptember 4-én veretes horvát nyelven a *Hrvatska Obrana* (Horvát önvédelem) című eszéki napilap S. Zwingl és K. Firinger szerkesztésében. Így lesz az erény mindenáron való megőrzéséből felülemelkedés a magyar nemzeti eszmén – a szezonból pedig a fazon. A négy gyermek élete végéig megőrzött néhány horvát szót, köztük, hogy „zatraceni” („a fenébe is”).

Az idillt egy eszéki ház tornácán 1907-ben készült, rossz minőségű felvétel őrzi, melyen középen kilencévesen apám ül, kezét térdén pihentetve. Tőle balra Ilonka az alig két hete született Gabriellát dajkálja büszke mosolygással (soha nem született gyereke). Apám arcát még valami magától értetődő, természetes és szelíd derű ragyogja be (mely-



nek felnőttként már nyoma se maradt), a babát tartó Márián viszont ott látni a későbbi, a gátlásaiból pánccélfalat épített világi apácát. Mögöttük karba font kézzel áll Gerő. Tartásából valami teljesen más sugárzik, mint a többiekéből, a húsos ajkak pedig mintha az élvezet közvetlenebb kiélési szükségéről árulkodnának. A kilencéves Gerő ekkor még nem volt szobatiszta, de ez egyelőre nem látszik belülről fakadó határozottságát zavarni.

Mindezt talán csak én látom bele a képbe, mert az ítélőképességemet túlságosan megzavarja a tudás. De lehet, hogy az általam tulajdonított jelentés mégiscsak valamilyen sugárzó rejtett fényen alapul, mely nem a pusztá képből, hanem annak látványából keletkezett. És ez a látvány már nem magában a képben van, hanem abban, aki nézi.

Figyelemre méltó kor. És ennek is lehet érezni a látványát – noha a kor nem kép. Nekem az előérzetek áldott, mákonyos elfojtásának boldog, örökkének látszó ideje. Már majdnem Ausztria. A Magyar Királyi Államvasutak E. sor. 076919 számú összvonali, félrú jegyváltásra jogosító vasúti bérlete, mellyel akkoriban dr. örsödi Meixner Emil pénzügyi fogalmazó úr neje rendelkezett, Boszna-Bród, Bruck-Királyhida, Dobrljin, Gyanafalva, Gyimesbükk, Havasalja, Kisszolyva, Marschegg, Orsova, Tömös, Szakolcza, Uzsok, Vidrány, Vlára-hágó és Zimony határállomások között jogosított föl jegyváltásra. Nem vitás, *szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország*. A jogot végzett p. ü. fogalmazó úr (később a Magyar Élet Pártja elnehezült testü országgyűlési képviselője, még később balatonlellel kitelepített) és id. Ungváry Gergely géplakatos családjai között akkoriban még nagyon nagy volt a társadalmi távolság. Több nemzedékre volt szükség az áthidalódására, míg Ungváry Rudolf (id. Ungváry Gerő unokája), meg Monspart Éva (Meixner Emil nővérének unokája, okolicsnoi Okolicsányi Mária lánya) megtalálhatták egymást.

És minden ment fölfelé. Már volt svájci Nestlé-liszt is – ki hitte volna.¹ Sőt, a századvég idején megalakult a mai értelemben vett pártfogói és gyermekvédelmi szervezet, a Patronage Egyesület, melynek katolikus rabsegélyező és gyermekgyámolító intézete Budapest belvárosában volt található, a Papnövelde u. 7. szám alatt (ma az ELTE ÁJK épülete).² A Külső Váczi úttól mai szemmel elég messze volt, de akkoriban ez meg se kottyant; *gyalogolni jó*, és az emberek nagyon sokat tudtak gyalogolni, mert még tartott az örökölt megszokás és edzettség, s ez egyébként is olcsóbb volt, mint a villamosjegy.

¹ Csecsemők mesterséges táplálása céljából ajánlott gyári készítmények közül a N. a legrégebb s Magyarországon még ma is kiterjedten használtatik. Előállításuk akként történik, hogy nagy nyomás mellett, 100 fokon túl hevített vízgőz segítségével a búzakeményítőt részben dextrinné és szőlőcukorrá változtatják át; az eképen dextrinizált lisztet azután sókat s alpesi tejet kevernek. A N. mint sárgás, finom liszt, jól záró pléhdobozokban, melyeken a használati utasítás is rajta van, kerül forgalomba. Használható leves- és tejhez keverve, de pép alakjában is. A nitrogéntartalmú s nitrogénmentes tápanyagok oly arányban foglaltatnak benne, mint 1:9; ez a viszony szám más, újabb időkben előállított gyermektápszerekben már jobb, t. i. 1:5, vagy 1:6. (Pallas Nagy Lexikona, 12. köt., 1896.)

² Büntető novella (Bn. 1908: XXXVI. t.-c.) a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezései. 2. fejezet. A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések. 15. §. Az ellen, aki a büntető vagy vétség elkövetésekor életének tizenkettedik évét meg nem haladta (gyermek), sem vád nem emelhető, sem bűnöádi eljárás nem indítható. Ha a gyermek büntetett vagy vétséget követett el, a hatóság, amely elé kerül, őt megfenyítés végett a házi fegyelem gyakorlására jogosított egyénnek vagy az iskolai hatóságnak adhatja át.

Id. U. Gerő és Tyll Mária 1907 késő nyarán, minden jel szerint teljesen hirtelen, mondhatni pánikszerűen utaztak el Budapestre. A későbbi Árpád híd pesti hídfője közelében akkor már állt a hírhedt hét- és tizenhárom-ház. Ez a két szürke, sivár, hosszú, 7 és 13 lépcsőházzal és udvarral rendelkező bérkaszárnaytomb volt a földrajzi belépő a város északi részének, az *anyag gyermekeinek* mélyproletár világába. A család a leghírhedtebb részének, Tripolisznak a belső szélén tudott csak földet érni, hetedmagával egy szoba-konyhás lakásban. A környéken akkoriban csak az út mentén és a rá merőleges mellékutcákban voltak függőfolyosós (gangos), átriumos bérházak. Messzebb, a Lehel út irányába még Angyalföld mezői területek el, beljebb pedig ott állt még üresen a Lehel út, Ferdinánd tér, Váci út és Aréna (ma Dózsa György) út között a már felszámolt Régi Váci Temető grundja, nyomtalanul eltüntetve *sírhalmodat, Édes Etelkém*.

A Duna felé pedig, alig néhány száz méterrel a Váci úttól, sűrű, tisztásokkal tarkított, hatalmas fák alkotta ártéri erdő húzódtott a mai Árpád híd pesti hídfőjétől Dunakeszi irányába. Esményi

sötétzöld sátoros világ csavargóknak, csatangoló gyerekeknek, és hétvégi, gyári munkában megfáradt családok kirándulásához. A Dagály helyén sárgás színű, forró víztől párolgó hatalmas agyaggödör, ahol a környékbeli gyárak fekete klottgatyára vetkőzött férfijai és úgy-ahogy nyakig fedett nők áztatták reumás tagjaikat és visszereiket a hétvégeken. A gödröt 1945-ben még én is megéltém, az ártéri erdőt ad-



digra már kiirtották. Bennem ez utóbbi emlék látványa alig valamivel erősebb, mint a kép, mely a közelében 17 évvel később beleégett az emlékezetembe.

Hogy id. Ungváry Gerő és családja mi elől menekült és miért ekkora nyomorba, annak alig van megragadható nyoma. Id. Gerő már fiatal korában is meglehetősen váratlanul volt teljesen megbízhatatlan. Egy 1891-ből fennmaradt, anyai nagybátyja által a felvidéki Rákóczi-ról írt rokonlevél tanúsága szerint annyit nem volt képes megtenni, hogy hivatalos helyen aláírjon egy hagyatéki eljárási meghatalmazást, amiből neki ugyan semmi haszna és kára nem származott, de enélkül anyai rokonai nem voltak képesek az örökségükhöz jutni.

Ráadásul van abban a levélben, az elején egy mondat: „Csak szegény Eszter sokat szenved érted Palitúl hogy így szerencsétlenné tette a sok gyerekkel! De már kedves Öcsém akár hogy történt is a te sorsotok szegény Eszterrel ő és én téged halálunkig szeretünk és még ezen levélbe is ara kérünk írj többször alul íratoknak mert könyvből tudjuk hogy léteketek kedves Öcsém Gerő.” Bizonyos Eszter az anyai nagynénje, Pali meg a férje volt a Szarvashoz közeli Békésszentandrás; nem arról lehet szó, hogy felcsinálta Esztert, hanem arról, hogy anyagilag tette tönkre a sokgyerekes családot 1889 körül.

Öcsém Gerőt, a nagyapámat ugyanis Szarvason, Békésszentandrásról nem messze, az Alföld közepén, három évvel korábban, 1886-ban, 27 évesen a gyárak iparhatósági felügyeletével bízták meg; nyilván nevelőapja, a földmérő mérnök Ungtváry Albert kapcsolati tőkéjét kamatoztatva. Ez 1889 körül ugyanolyan váratlan hirtelenséggel ért véget, mint később, 1907-ben az eszéki életük. 1889-ben hanyatt-homlok költözött feleségével a horvátországi Dáljára, majd Csepénybe. Az 1889-i nagy futás olyannyira tőkéletes volt, hogy teljesen megszakadt minden kapcsolata addigi családjával, mind anyai, mind apai ágon. Később harapófóggal se tudtam nagyanyámból bármit is kihúzni. Ungtváry Albertről se volt fogalmam, csak közel fél évszázad múlva kerül elő a teljes kihalást követően egy teletömött kartondoboz legaljáról a neve. Nagyanyámtól csak annyira futotta, hogy „*kimentek Amerikába*”. Másnap Mária nagynéném megkért, ne beszéljek a férje rokonságáról, mert „*Mamuka nem szereti*”. Anyyra „*kimentek*”, hogy később utódaikra ráakadtam a Belvárosban, de abban sem volt sok köszönet.

Már Csepényben éltek, amikor egy másik, a felesége nevelőapjától kapott, 1892-ben írt levélben van egy mondat. Ebben a lelkére kötik, nehogy rossz szerződést kössön eszéki munkaadójával, bizonyos Mihaliccsal. Amiből következik, hogy valami gyártásvezetői beosztása lehetett, és be lett volna vonva bizonyos tulajdonosi felelősségekbe is. Annyi kisedhető volt a nagynénéimből, mintha váltót írt volna alá a tulajdonosnak, és utána futnia kellett. De az emlékezet egymásba csúsásai miatt ez lehetett akár a korábbi, Szarvasról Eszékre futás oka, vagy akár mindkettőé. Tény viszont, hogy az eszéki Urban & Schnier gépgyár, ahol id. Gerő dolgozott, 1907-ben csődbe került.

A budapesti nyomorban földet érve idősebb Ungtváry Gerő a mai Árpád hídi pesti hídfőjénél álló, akkor osztrák érdekeltségű Rössemann és Kühnemann gépgyárban lett művezető. A gyár a pártállamban Rézhengerművek néven folytatódtott, ma helyén panellakótelep. Id. Gerő az ipari hűtő- és jéggyártó gépek specialistája lett, mint később apám és öccse, az alábbi levél hőse, ifj. Gerő is. Apjuk, id. U. Gerő állította fel és helyezte üzembe országszerte a legyártott nagy berendezéseket a megrendelőknek. Ezért a Felvidéktől Horvátországig az egész akkori Magyarországot bejárta. Az első világháború alatt is annyira fontos lehetett a szerelői tevékenysége, hogy a Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitányi Hivatalától fényképes, pecsétes igazoló jegyet, Legitimations-Kartét kapott mint főszerelő, azaz Obermonteur, amely „*Érvényes a külső hadműveleti terület határvo-nalainak átlépésére*”.

Hogy miért őrzött meg nagyanyám szinte minden levelet, a zsidótörvények idején beszerzett, több nemzedékre visszamenő anyakönyvi kivonatot és egyéb igazolást, de még cetlikre írt feljegyzéseket is? Miközben amit a férjéről, annak családjáról, meg saját törvénytelen születésének háttéréről tudott, abból az *azelőttből* szinte semmit nem volt hajlandó élőlőszóban továbbadni. Szégyellte, amik történhettek. Ugyanakkor nagyon szerette volna szerencsétlenségét világ-gá kiáltani, hogy mindenki lássa az igaztalan szenvedését – hiszen ő erkölcsös. Lakásának hálósobája, konyhája és mellékhelyiségei között létvesztett sorsának néhány morzsájából legfeljebb két legidősebb lánya részesült. A maguk módján megértették a tőmondatok mögött lapuló elhallgatásokból az üzenetet. Úgy fordították le, mintegy családi törvényként, hogy szegény, szegény mamuka sokat

szenvedett. Miközben egy másik *azelőttből*, anyjának a felmenőiről felsőfokokban tudott fontosságokat közölni. Hogy például Schönecker Aloisia, Tyll József hajdúszoboszlói csendőrparancsnok felesége, Gustav Schönecker cs. ezredes húga a fényképen kesztyűt visel, ami az akkori időben csak az előkelőség ismérve volt.

A fennmaradt írásos fossziliák mint afféle hajmeresztő testimoniumok, sírvi-lági üzenetek egy rég megdermedt nyelven nagyságrendileg több információt tartalmaznak ennél. És még több marad bennük titokban az elsüllyedt, ugyanakkor az értelemmel meg nem ragadható, végzetes tartalomból. Rosszul vagyok ennyi tudástól. Köztük az alábbi levéltől, melyet már évtizedek óta – szintén – ismerek. *Szegény, szegény* ifjabb Gerőnek is jól megágyaztak.

Hogy mennyire, arról anyjának kézzel írt beszámolója tanúskodik, melyet az olvashatóság végett a lánya, Mária tisztázott gyöngybetűivel, aki akkor már 17 éves volt. Mivel Mária egész életében tökéletesen uralta a helyesírást, a szövegben tobzódó, szinte már szépséges hibák tömkelege arra vall, hogy pontosan követte az eredeti fogalmazványban leírtakat. Kétségtelen, őt viszont a határtalan anyatisztelet uralta, még a hibás fogalmazása iránt is. Nem hiába lett belőle az utókalkulátor mellett világi apáca is.

Fiam, Gerő rendesen született gyermek volt. Én szállítás után rettenetes görcsöket kaptam a lábamban, úgy hogy házi orvosunknak inekciót kellett adni. Tejem nem lévén elegendő és jó, üvegből tápláltuk de ezt nem bírta a gyomra, bélhurutot kapott és rémitően lefogyott, olyan volt mint egy múmia. Házi orvosunk szoptatós dajkát ajánlott, hogy talán így megmenthetjük, de falun lakva, aratás idejében ez is nagyon nehezen ment. Akit fogadtam nem vált be. Végre egy szép fiatal cigány asszonyt küldött a doktor úr, de ennek sem volt elég teje, pedig, csak minden 3 órában szoptatott, de meg később unalmasak találta nálunk az életet és tovább kóborolt. Három hónap alatt szegény fiam szopott magyar, szerb, cigány és német asszony tejét. Végre 3½ hónapos korában fiatal tehén tejeire foghattuk és Nesteli-lisztet kaptott. Nagyon szépen fejlődött, két éves korában beszélt és járt. Négy éves korában igen nagy erős, eleven gyermek lett 6 éves korában ment először az iskolába. Az első és második osztályt kitűnően végezte. Egyszer játék közben nagyon megütötte a fejét és az orra igen sokáig vérzett. Más betegségei a himlő, köhögés, torokgyulladás és mandula daganat, mely utóbbi többször kifakatt és rettenetes lázzal járt. 12–13 éves korában gyakran folyt az orra vére nagyon, úgy hogy vattát kellett az orrába dugni, hogy el álljon. Az ágyba vizelt 12½ éves koráig. Szégyelte végzetlen, de nem tehetett róla. Ettől az időtől kezdve sohasem történt meg nála. 8 éves korában jöttünk fel Pestre, a legnagyobb szegénységben, egy szobás lakásba. Eddig ők nagyon jó nevelésben részesültek, nekik áldoztam minden percemet és többnyire a szabadban voltak. Itt cselédet nem tarthattam, nekem kellett másoknak varni. Mivel ők a szabad levegőhöz voltak szokva így nem zárhattam be abba az egy szobába ezért fiaim többször voltak felügyelet nélkül a szabadban. Én nem tudtam és fogalmam nem volt róla, hogy itt olyan roszak a gyerekek. Nem tudom, hogy ez ártott Gerőnek, vagy már így fejlődött. A második osztályt itt ismételte, mivel később jöttünk fel Pestre, és az Igazgató úr is azt ajánlotta, de egyszer sem bukott meg. A harmadik osztályban már hármasa is volt. Kezdett nagyon dadogos lenni, és hazudott, nem csak muszájból, hanem csupa könnyelműségből. Negyedik osztályban

kezdte kerülni az iskolát, ha hozzá jutott pénzt is elvett. Az 5. osztályban már gyakoribbá vált az iskola kerülés, mi szigorúan megbüntettük, sőt a veréstől sem kiméltük, de nem használt semmi. Ha itthon rendesen megtanulta a leckéjét, utközben mást gondolt, és nem ment el az iskolába, de rendesen jött haza. Ilyenkor még jobban tanult, mint máskor, de másnap már szégyelt elmenni. Velem többször megtette, hogy eljött az iskola ajtajáig, s onnan, mint egy örült nyargalt a mezőre és csak késő este jött haza, pedig tudta jól, hogy nagyon ki fog kapni az édes Atyjától. Azt is megtette, hogy feljött velem az osztály ajtajáig, ott aztán oly izgatott lett, a szemei oly különösek voltak, pupilái nagyok lettek, reszketett, és a körmeit rágta. Be szégyelt menni, de el kezdett szaladni, keresztül az iskola folyosóin, nem gondolva, hogy meglátják, ismét ki a mezőre, ezt meg nem szégyelte 12 éves korában. Pedig jól tudhatta, hogy a félelemre semmi oka nem volt, mert Tanítója egy kedves fiatal ember volt, ki őt agyon szerette, mindvég dicsérte, egyáltalában meg volt vele elégedve, magaviseletével, és ha nem hiányzott volna annyit, igen jó bizonyítványt adott volna neki a tantárgyakból is. Aztán másnap vagy harmadik nap az Atyja vagy én vittem fel az iskolába, ott nagyon szépen megkérte a Tanítóját is ismét a régi kedves fiú lett. Párnap múlva ismét ott voltunk vele, s később már este sem jött haza, hanem a padlás ajtónál találtunk rá, össze huzadva, vagy a mangorló mellé bujva. Máskor félt egyedül este bárhova is kimenni, de ilyenkor meg nem fél éjjel bujkál, pedig akkor halt meg egy asszony a házban, mely kissé hatással vannak a gyerekekre. Ezek a tettei mindég hold változásra estek. Hatodik osztályban már gyakoribbá váltak a szökései, ilyenkor lopott hazulról tudva szegénységünket, mégis oly könnyelműen vásárolgatott hitelünkre, de később ezt nem tehette meg, és mégis megszökött, bár tudta, hogy éhezni is fog, de azokban a pillanatokban nem gondolt egyébre, csak a szökésre. 6. osztályban is nagyon szereték, de itt is csak az iskola kerülés volt a panasz. Egyszer ismét, iskola kerülés miatt nem jött haza, ha keresték testvérei és ő meglátta szaladt, mint egy örült, aztán messziről nevetett vissza. Máskor oly sokat adott magára a tisztaságra, de ilyenkor nem szégyelt piszkosan, rongyosan járkálni. Egyszer mikor Atyja indult keresésére, ő egy kertész kocsiján ült, de midőn Atyját meglátta a robogó kocsiról leugrott és szaladt észnélkül árkon, bokrok míg nagy nehezen elfogták Télen nem riadt vissza az ilyen szökésektől, már nem mert itthon sem bujkálni, ezért egész éjjel, abban a nagy hidegben, a mezőn járkált. Nappal mozgó cédulákat lopva osztogatott, hogy este a mozgóban, kissé, felmelegedhessen. Itt fogta el az édes Atyja, a lábai meg voltak fagyva. Ez után járkáltam, hogy megvizsgáltassam az ideg gyógyászaton, de nem birtam, hozzá jutni. Ezek után feladtuk a polgáriba. Itt is a Tanárjai nagyon szereték jó magaviselete és jó modora miatt. Azonban itt is kerülte az iskolát, de én ezt nem tudtam, mert rendesen jött haza tanul mindég. Azzal a szándékkal ment el mindég, hogy iskolába megy, de nem volt elég lelki ereje, hogy leküzdje gyávaságát és azt, hogy szégyelte magát nem birt bemenni. Mikor reá jöttünk, el szökött hazulról, egyik bolondság után, követte el a másikat, a nevemben kért egy koronát szomszédunktól, ezt oly ügyesen tudta, hogy nem jöttek rá, mert bizony mi nem dicsekedtünk fiúnk tetteivel. Ismét éhezett, nélkülözött, amíg ismét el fogtuk a mozgóban. Tanárjaira soha sem panaszkodott, és viszont tanárjai sem, sőt szerették és sajnálták. Ők is azt mondták, hogy fiam tettei előttük érthetetlenek, és mondták, hogy ez nem lehet rendes állapot. Mindég vissza fogadták, három heti csavargása után is,

amit aztán én is resteltem és kiirattam az iskolából, mert szökései gyakoribbá váltak. Ekkor el mentem a gyermekbiróságra, gondolva, hogy ez majd egy kissé megfélemlíti. Itt aztán tanácsot kértem és reméltem, hogy majd megvizsgálják. A doktor úr csak megnézte és azt mondta, hogy testben egy kifejelett ember, ki azonnal mehetne katonának, pedig akkor még 13 éves volt, kisség hisztérikus, javítóba vele, vagy adjuk tanoncnak, de nagyon szigoruan bánjunk vele. Fiam ekkor azt, hogy ő géplakatos szeretne lenni. Atyja maga mellé vette tanoncnak, és belet írta a tanonciskolába. Itt is nagyon jól viselte magát, úgy hogy tanulmányi utra, az iskola ajánlatára a gyár előlegzett neki tanonc fizetéséből, úti költséget. A gyárban nagyon ügyes volt, mindenki dicsérte és jó kedven dolgozott. De amint atyját elküldték jéggépet szerelni, pár napra már otthagya a gyárat. Én nem birtam vissza vinni, míg férjem haza nem jött. Itthon rettenetesen ideges volt, testvéreivel gorbomba, az ételben válogatos. Legkedvesebb étele a kenyér volt. Amit el vihett hazulról, azt mind elvitte, de nem mindig, máskor rábizhattam Atyjának a fizetését is, hiány nélkül meghozta. Egy nyakkendő megkötése is annyira felizgatta, hogy sírt és letépte. Egyszer a jószívűség volt, máskor rettenetes rossz volt. Mikor Atyja hazajött, ismét vitte a gyárba, de időn neki újra el kellett menni jéggépet szerelni, fiam megint csak ott hagyta a gyárat, pedig jól bántak vele és dicsérték. Én nem [tudtam] itthon tartani, ő mindig is csak a szabad levegőn érezte magát jól. Itthon ingerlékeny volt, mindennap azzal ment el, hogy állást keres magának, és csak enni jött haza. Végre kapott egy tanonc állást, mivel azt mondtam, hogy már keres magának egy olyan állást, amilyen jól esik, csak aztán ott maradj. Egy hétig rendszeren járt be a gyárba. A második héten már nagyon feltűnően viselkedett, ismét gyanakodtam, mind amellet, hogy rendes időben jött haza. Én elmentem, és ott azt mondták, hogy már egy hete, hogy kimaradt a gyárból, pedig ők nagyon meg voltak vele elégedve és olyan munkákat is bizhattak reá, amit már segédek végeznek nekik. Hamis címet mondott be nekik, azért nem tudtak engem [értesíteni]. Mikor megtudta, hogy ott voltam, ismét nem jött haza három napig. Én újra elmentem a gyermekbiróságra, hol talán egy hétre rá, küldtek ki egy polgári rendőrt érte. Ettől még itt a kapuban megszökött, és ismét bujkált 2 napig, ehezett, fázott aztán haza jött nyugodtan és azt mondta, hogy ő most, hogy mit tett, és majd magától el megy a gyermek biróságra. De ép akkor küldtek ki érte és el vitték, és onnan a Patronageba küldték. Itt szintén jól viselte magát. Az Igazgató Úrral megbeszéltük, hogy tanuljon tovább, fiamnak pedig kedve is jött hozzá, mivel ő kicsi korától kezdve a tengerre vágyott. Ismét haza jött magántanulónak. Az Igazgató Úr úgy gondolta, hogy majd 1 év alatt 2 osztályt letesz és azután beadja egy szigorú internátusba. A tanulás ment egy darabig valahogyan, de közben többször jött reá az idegesség. Egyszer elengedtem nagybátyámhoz Besnyőre, gondolván, hogy ott nem félhetem, jó körben lesz. Ő ott csendőr alezredes.³ Nagyon jól mulatott. 2 napig volt nővérevel együtt. Ott a nagy fiúk leányok társaságában nagyon jól érezte magát, mi nagyon elcsavarta a fejét, úgy hogy nem tudott tovább tanulni. Reá biztam 10 koronát, ezzel oda maradt, revolvert és töltényt vásárolt magának, barátjának pedig azt,

3 Tyll László a II. számú m. kir. csendőrkerület egyik főtisztje volt, akkor épp Óbesnyőn lakott, Szegedtől 10 kilométerre délre az egykori Torontál vármegyében. U. Geróné Tyll Irma 1895-ben nála – akkor épp Temesváron – töltötte élete talán egyetlen, néhány napos boldog időszakát, melyben ruhát cseréltek unokahúgával.

hogy még egyszer kimegy Besnyőre aztán agyonlővi magát. Ki is ment, de nagyon izgatott volt és azonnal vissza is jött. A revolvert zálogba tette, és ismét a régi rossz fiu lett. Bujkált, jégvermekben aludt, meg egy kertész kocsisa adott neki búvó helyet. Egy párszor haza jött, hogy ő egyedül vissza megy a Patronageba, de bizon csak nem ment, míg végre ismét a mozgóban el fogta szegény Atyja és el vitte a Patronage[ba], de mikor már közel voltak, nem szégyelte és nem sajnálta szenvedő Atyját, meg szökött mellőle, de fióere gyorsan el is fogta. Most eléggé jól viselte magát. Most piünkösd előtt meg a patronásból szökött meg, melyet soha sem tett meg, bár szabad kijárása volt. Haza jött és azt mondta nekem, hogy ha nem engedjük el menni bányásznak, mert két fiu rábeszélte, akkor megszökik, meg is tette. Én el mentem és meg mondtam az Igazgató Úrnak, hogy vigyázzanak rá. Az Igazgatóúr behívatta és elmondta, hogy az nem neki való, és mi következménye lesz, ha meg szökik, én is kértem. Még is a mondott időre megszökött a szerencsétlen, mert végzetlenül sajnálatot érzünk iránta. Elöttünk ő olyan, mint akiben két lélek küzd egymással, de többször a rossz győzedelmeskedik. Itthon nagyon ideges volt, bármely munkába belekezdett jó kedvvel, az idegeséktől nem tudta bevégezni.

A család ebben az időben még évenként szegénységi bizonyítványért folyamodott, amit rendre meg is kapott. Néhány év múlva azonban a nagyobb gyerekek már munkára voltak foghatók. Mi sem természetesebb, mint hogy a Rössemann és Kühnemann gyárban. A szorgalomnak meglett a jutalma, már a világháború kitörése előtt sokkal jobb lakásba költözhetek, sőt, megint cselédet is tarthattak. Még a legnagyobb nyomorban se gondolták, hogy prolik – új nép, másfajta raj – lennének. A munkát azonban becsülték. Egyetlen igazi tőkékük volt. Nem is tudtak mást, csak dolgozni, de azt nagyon.



Gerőnek korához képest fejlett teste volt. Ami meg a lelkéből maradt, genetikai kódjai szerint működött tovább. Vágyait továbbra is merete merészebb formákba önteni. 1915-ben, 16 évesen kérvényt adott be József főhercegnek, melyet annak rendje-módja szerint megint csak Mária nővére rögzített gyönyörű keze írásával és (ezúttal) hibátlan helyesírással.

Fiatal kora miatt akkor visszautasították, de egy év múlva sikerült beszusztrolnia magát a hadseregbe. Immár törvényesen szentesítve talált magának valamit, amit maga válaszott. Meg is lett a társadalmi elismerés. Egész rakat kitüntetéssel abszolválta Doberdót és visszament hűtőgépszerelőnek. Egy évvel idősebb bátyja és ő ugyanazt a mesterséget űzték: ifj. Gerő mindvégig egy-két segéddel, kismesterként, apám meg hol állásban, hol vállalkozóként gépeket tervezett és szerelt. Amikor a második világháború kitört, megint átnyergelt kedvelt szakmájára, a katonaságra.

A 14 éves korában készült anyai beszámolóból kirajzolódó kép és a megmaradt felnőttkori katonaképek közötti távolságon lemérhető, hogyan rejti el a múltat az idő. Utoljára, őrmesterként Budapesten harcolt. Kezdetben a város déli szélén, az



Árpád-vonalon tartotta fel egy ideig az oroszokat gépfegyveres lövész századával, a végkifejlet közeledtekor pedig a pesti Belvárosban, az égő házak között. A Váci utcában 1945. január 17-én majdnem elvitte a lábát egy páncélos lövése. A következő éjszaka az utolsók között jutott át a Lánchídon, és esküszik, hogy úgy robbantották föl a hidat, hogy még sokan voltak rajta. Budán január végén már nem kaptak húst, legjelentősebb haditette az volt, hogy a Várkert Bazár fölött, ahol az a három szétágazó törzsű, akkor százötven éves, hatalmas japán akác nő a várfal tövében (később a pártállam rendőrsége által szétvert Nagyfa galeri találkozóhelye), a németek ottani disznóóljaiba

kúszva elkötöttek egy sertést. Ahogy erről mesélt, gyerekként is éreztem, ez mennyire jó mulatság, férfi munka volt. Február elején a dzsijével vágatott végig éppen a romos, leszakadt vezetékekkel, téglá- és üvegtörmelékkel teleszórt Margit körúton (nyilván, mit neki Hekuba). A front akkor már alig 50–60 méterrel volt csak kijebb a Margit körúton, egy-két utcával feljebb a Rózsa-domb oldalában. A Margit híd felé vezető kanyar előtt egy akna a kocsiorra elé vágódott, minden szétrepült.



Ő, csodával határos módon, egyik szemében és a térdében egy-egy szilánkkal eljutott az irgalmasok Lukács gyógyfürdőnél álló kórházába, ahol alámerült a sok beteg, menekült, bujkáló zsidó, katonaszökevény és haldokló között. Néhány hét múlva, amikor már jární tudott, hazaballagott a gyermekkora óta jól ismert városra át az újpesti Szent László utcában levő lakásukba, anyja, testvérei, felesége és egyéb ismerősei nagy örömeire. Attól kezdve megint hűtőgépeket szerelt. Nem élhettem meg, hogy tanúja legyek, amikor teljesen véletlenül, utcán vagy valamilyen tevékenység közben századának valamelyik egykori tagjával összefuthatott. Mert biztos, hogy volt ilyen. Katonatársainak egy része budapesti volt. A kitörés lázálmas napján jelentős részüknek esze ágában sem volt bármiféle parancsokat teljesítve részt venni az eszeveszett vállalkozásban, és valamilyen módon ugyancsak láthatatlanította magát, civilt öltött és elvegyült a hozzájuk hasonló pincelakók között, hogy aztán feltűnés nélkül folytassa az egyetlen nap leforgása alatt megváltozott világban az életét. Szürkék voltak, felismerhetetlenek. Csak az emlékezetük különböztette meg őket másoktól. Az emlékezetet meg senki se láthatja. Ők legfeljebb az utódaik előtt ejtettek el néhány szót sorsuk legérdekesebb részletéről, és ez is többnyire el lett felejtve, mert az utódok már nem adták tovább ezt a keveset se. Legfeljebb elképzelhetem – szinte fáj, ha sikerül –, ahogy egykori társainak valamelyikével véletlenül találkozott az utcán, ahogy egymást a lelkük melegségében megőrzött keresztneven kisebb-nagyobb meglepetéssel megszólítják; hogy aztán már csak a puszta köznapi dolgokra szorítkozó, semminek a szükségesnél nagyobb jelentést nem szánó, szinte töredékszavakat váltsanak az elválásig, ezúttal talán örökre. A muslicák találkozása ideoda röpködésük közben lehet ilyen.

Gerő műhelyét nem államosították. Ő már alaposan kitanulta a túlélést, ezt kisiparosként is megoldotta a legkellemetlenebb kommunista időkben. Miközben az maradt, aki. Tudott nagyon elegánsan, majdnem jampecesen öltözni. Mindig, ha tehetett. Emlékszem egy meleg barna, „spriccelt” tweed öltönyére, melyhez még a csokornyakkendő is ugyanabból az anyagból dukált – s mindez az ötvenes években.

Kisiparosként rakásra (de nem dagadtra) kereste magát, miközben megmaradt ösztövé, inas férfinak. Sorra vette meg befektetésként a Margit híd pesti hídfőjénél fenntartott állami bizományi boltban a romantikus tájakat ábrázoló olasz festményeket, melyeket az elszegényedő úri osztály vitt oda eladásra. Akkoriban nem volt mibe befektetni a szabad tőkét. Bőségesen díszítették lakásának falait az angyalföldi Szent László utcában, a műhelyek, raktárak között emelt egy-két emeletes, szegényes kinézetű, szürke vakolatukat hullajtó bérházak egyikében, a *város peremén*. Fogalma se volt róluk, de nagyon kedvesen tudta értékelni, hogy sikeresen megsaccoltam, nagyjából melyik mennyit érhet. Tudott másokat becsülni – nem volt rátarti. Ha kedvesek voltak hozzá, nagyon megértő volt. Volt olyan a festmények között, amelyik majdnem egy rózsadombi családi ház akkori értékének felelt meg. Ő maga is építkezni akart majd arrafelé. Idővel a telket is megvette. Külön raktárban gyűjtötte hozzá a legjobb fából készített nyílászárókat, padlózatot, bútort, hogy mire az építkezésre és költözésre sor kerül, tökéletesen kiszáradjanak. A vendéglőkben úgy tudott fizetni, olyan természetes egyszerűséggel borraavalózó módon, ahogy azt egyetlen snájdig katonatiszt és egyetlen fölkapaszkodott proli se tudta volna. Mindezt az '56-os forradalmat követő megtorlás időszakától kezdve legalább másfél évtizedig, amikor valamit már enyhültek a viszonyok. De azért még a pártállam sűrűjében, mellyel körülbelül annyira törődött, mint egykor a rá kényszerített iskolával és nevelőintézetrel. Engem szeretett. Ebben is volt valami hihetetlenül egyszerű, öntudatlan, természetes és primitív. Terveiből semmi se lett. Az Alzheimer-kórtól másfél év alatt viharos sebességgel teljesen elborult az agya, és hatvanhét évesen sikerült meghalnia. A halála előtti hetekben már csak feküdt az ágyában. Amikor odaléptem hozzá, észrevett. Pontosan emlékszem az egyetlen bal szemének tekintetére. Üres, rettegő mély kétségbeeséssel nézett rám, mint akit *Isten kiejtett a tenyeréből, és most zuhan feléje*, és már végleg semmit sem ért.⁴

⁴ Az írásban vendégszövegek szerepelnek a *Hamburgi menyasszony* című operettből, Móricz Zsigmondtól, József Attilától, Petőfi Sándortól, Báthori Csabától, Nádas Pétertől és Friedrich Dürrenmatt-tól.

Kanaszta

Hétfő délutánoként kanasztáztak. Négyen ülték körül a kihúzható asztalt: a nagybátyám, a felesége, akit nagynénémnek neveztem ugyan, bár egyszerűen a nagybátyám felesége volt, rajtuk kívül Charlotte néni és Lali bácsi. Kiszámítható, stabil dolog volt, mint a kívánságműsor a rádióban. Lali bácsiék az első emeletről liften jöttek fel a másodikra, nem fáradtak lépcsőzéssel. Parti előtt szertartásosan megitták a mindenki által feketének nevezett kávé, cukor és tejtermék nélkül, nem volt divatos még a tejszín vagy a tej, a tejszínhab végképp nem. Súlyos székek álltak az asztal körül, odébb tenni is csak két kézzel lehetett őket. Nem úgy ment, hogy arrébb csusszantál, ha helyet akartál változtatni, a legkisebb helyváltáshoz is meg kellett emelni.

A nagybátyámék a szomszédban laktak. Úgy mondtuk, „odát”. Lehettem már húszéves, amikor először belegondoltam: ez az odát tulajdonképpen odaát, csak lespóroltunk egy betűt. Volt kulcsom, azzal mentem át. Ha hétfő délután öt után, akkor biztos lehettem benne, hogy mindenki a szokásos helyén ül. Megvolt a koreográfiája a partiknak, a kávézásnak, még a köszönésünknek is.

– Sziasztok, csókolom, Charlotte néni, csókolom, Lali bácsi.

Mintha mindig Lali bácsi osztott volna. Biztos nem, de így rögzítette az agyam, ha magam elé képelem a kártyázásokat, feltétlenül az ő kezében van a pakli. Bemegyek, köszönök, a kávéspoharak már üresen állnak a tálcán, Lali bácsi osztana, de amikor meghallja a hangomat, leteszi a paklit, és visszaköszön. Nem egyből. Először maga mellé nyúl, és két kézzel felemeli a székét, hogy felém fordítsa. Mert nem mozog a nyaka.

– Szerbusz.

Ennyit mondhatott volna elfordulva is, de udvariasságból mindig odafordult. Aztán vissza. Ennyi volt a kommunikációnk, sem ő, sem Charlotte néni soha nem kérdezte meg, mi van velem, a lépcsőházban sem jutottunk tovább a köszönésnél. Nem használtam a liftet, gyalog közlekedtem, tehát ott sem akadtunk össze.

Nem tudtam, mi a baj Lali bácsi nyakával, talán egyszer hoztam szóba a család előtt, de csak legyintettek, ugyan már, hülyeségeket beszélek, miért ne forogna, rosszul látom. Pedig nem forgott.

Egy júniusi napon kibicsaklott a bokám. Betonon fociztam a haverjaimmal a Tabánban, ott történt a baj. Elbicegtem lassan az 5-ös busz megállójáig, nehezen vergődtem haza. Az utca sarkáról láttam, hogy Charlotte néni és Lali bácsi épp mennek be a kapun, megálltam, nehogy utolérjem őket, és együtt kelljen utaznunk. Nyilvánvaló volt, hogy ezúttal kénytelen leszek használni a liftet. Lali bácsi vastag nyakmervítőt viselt. Egy ilyen szivacsos izét. Nem foglalkoztam vele különösebben, megvolt a magam gondja, megijedtem, mint minden sérülés esetén, féltem, hogy súlyos következményei lesznek a bicsaklásnak, már láttam ma-

gam a műtőben, mindenféle rettenetet képzeltem be magamnak, komplikációkat, egész életre szóló sántaságot – aztán nem lett komoly baj, lassan elmúlt a fájdalom, de azért volt pár nap, amíg lifttel jártam.

Az egyik ilyen délutánon, miközben vártam a felvonót, hallottam, hogy jön valaki. Nincs menekvés, együtt utazunk majd. De vajon kivel? Nem voltam kommunikatív kamasz, nem örültem. Egyenletes, határozott kopogás hangja közeledett. Lali bácsi volt. Kész, most akkor beszédbe kell elegyednünk. Először életünkben.

– Csókolom, Lali bácsi.

– Szerbusz.

Vártuk, hogy leérjen a lift. Számoltam a másodperceket, Lali bácsi a földet nézte, aztán a kapu felé figyelt, szűkülte a szeme, mintha történe ott valami, mintha erősen koncentrálna. Legalább akkora zavarban volt, mint én. Végre be szállhattunk. Előre engedett, nekem később kellett kiszállnom.

– Én végzek előbb – kacsintott, én meg mosolyogtam. Beszálltunk, megnyomta a gombot. Az ajtón keresztül néztem a mérhetetlen lassúsággal haladó falat. Megzöttyent a lift. Korán. Megállt két szint között. Talán három másodpercnyi út hiányzott az ő emeletéig.

– Na tessék – mondta. – Ez megállt, Gábor.

Meglepett, hogy tudja a nevemet, persze miért ne tudta volna, én is tudtam, hogy ő Lali bácsi.

– Akkor most megnyomjuk a segélyhívót – tette hozzá kedélyesen.

A tükör melletti gombra illesztette a tömpe mutatóját, megnyomta. Néma csend.

– Néma csend – állapította meg. – Akkor dörömbölni fogunk.

– Ezért nem utazom soha lifttel – mondtam váratlanul. Jobban meglepődtem a hangomtól, mint ő. Igyekeztem egy harmadik személynek képzelni magam, aki figyel a két lakó társalgását.

Lali bácsi egyelőre nem dörömbölt, megint a gombbal próbálkozott.

– Lehet, hogy csak itt nem szól, a központban meg igen.

Kinyitotta az ajtót, dörömbölni kezdett a falon. A mocsoktól sötétszürke be-
tont ütötte, nem nagyon volt hangja.

– Akkor kiabálni fogunk – mondta vidáman.

Néztem a nyakmerevítőjét. Észrevette, hogy bámulom. Félrenéztem, de már le-
buktam.

– Leestem a szilvafáról – mondta. – Van két szép szilvafánk a telkünkön. Elena típusú. Német nemesítés. Hamvas, finom, édes. Szereted a szilvát?

– Nem. Igen.

– Na, és megrántottam a nyakamat, mikor nyúltam egy Elenáért – kacsintott megint. – Leestem.

– És... Fáj? – kérdeztem, és a szájalmas intimkedésentől előntött a kellemet-
lenség tűzforró lehelete.

– Azóta nem mozog a nyakam, de ki lehet bírni – felelte, és felém fordult. Nem teljes testből, hanem nyakból. Majdnem felkiáltottam a meglepetéstől. Forgott a nyaka. Működött.

Nem értettem, hogy ha helyre jött, minek a merevítő, miért mondja, hogy

nem mozog, amikor mozog, meggyógyult, ez világos, de a figyelmem gyorsan elterelődött, mert a lift zökkent egyet, majd megindult. Pillanatokon belül megérkezett az emeletére.

– Csókolom, Lali bácsi – búcsúztam tőle.

– Szerbusz – mondta egy újabb laza nyakfordítás után.

Három héttel később, egy hétfő délutánon a kávéspoharak már üresen álltak a tálcán, mikor beléptem a szomszédba. A nagybátyám viccet mesélt, a felesége előre kuncogott a poénon, Charlotte néni kifejezéstelen tekintettel bámult maga elé. Lali bácsi szokás szerint háttal ült nekem, a testtartásán láttam, hogy feszülten figyel. Már nem hordta a merevítőt. Megvártam a vicc végét, a nevetést. Úgy éreztem, más viszonyban vagyunk, mint korábban, elmúltak a gyerekségemből fakadó görcseim, talán Lali bácsi is felengedett a közös kalandunk után. Úgy döntöttem, érdeklődöm az állapota felől.

– Sziasztok, csókolom, Charlotte néni, csókolom, Lali bácsi. Rendbe tetszett jönni?

Charlotte néni továbbra is zavaros arccal bámulta az asztalt, a nagybátyám és a felesége csodálkozva nézett, ilyen még nem történt, kérdeztem valamit. Lali bácsi letette a kártyapaklit, két kézzel megemelte a széket, és teljes testtel felém fordult.

– Szerbusz – mosolygott. – Semmi baj, minden a régi. Valami megglazult, de szerencsére helyreállt minden – mondta, majd visszaemelte a széket eredeti pozíciójába.

*

Charlotte néni néhány hónappal később aggasztó állapotba került. Egy darabig csak memóriaproblémái voltak, aztán durva üldözési mániája lett. Nem lettem beavatva a részletekbe, annyit tudtam csak, hogy gyors ütemben romlik a helyzet. Úgy képzelte, hogy villanypóznákról figyelik, a tévén és a rádión keresztül hallgatják le, ha pedig üres a lakás, bejáráknak hozzájuk. Valakik. Lali bácsi cipelte őt orvostól orvosig, fel is írtak neki gyógyszereket, amik a tüneteket átmenetileg enyhítették, de gyógyulást nem eredményeztek.

A lányuk külföldön élt. Nem nagyon emlegették. Faggattam később a nagybátyámat, miről beszélgettek a hétfői kártyázások során. Azt mondta, semmiségekről. A gyerekről annyit tudtak, hogy van. Valahol Kanadában.

Emlékszem, mennyire megdöbbsentem, amikor Lali bácsi egy parti kellős közepén, másfél méterre a feleségétől róla, a feleségéről kezdett mesélni. Elmondta, hogy kis javulásokat visszaesések követnek, érdemben nem változik a helyzet, vagy ha igen, akkor inkább romlik. Ránéztem Charlotte néniére, hallhatta a férjét, meg utána a nagy csendet, de a kártyára koncentrált. Mintha süket lett volna. A kanasztá szabályait nem felejtette el – aztán egy idő után mégis elmaradtak a látogatások.

Az igazi bajok akkor kezdődtek, amikor Lali bácsi megbetegedett. Elég gyorsan intenzív osztályra került. A lánya visszaköltözött, hozta akkori férjét is, itt-hon vállaltak munkát. Én évekkal később, egy bankfiókban ismertem meg, véletlenül derült ki, hogy tudom, kik a szülei. Ő mesélte el, mit történt néhány héttel Lali bácsi halála előtt.

Az apja már haldoklott, amit Charlotte néni nemigen fogott fel. A lány napon-ta járt be a kórházba, összevásárolt mindent, amit kellett. Nem volt nagy rutinja a betegellátásban, kanadai tapasztalataival nem értette, miért kell a legalapvetőbb dolgokat is bevinni. Egy júniusi napon kétségbeejtő állapotban találta az apját. Lali bácsi kapkodta a levegőt, ide-oda vetette magát az ágyon, az oxigén-adagolóra mutogatott.

Bori kirohant, szólt egy nővérnek.

– El van zárva – mondta halálra váltan a nővér, és kinyitotta a csapot. – Maga nyúlt hozzá?

– Itt volt anya? – kérdezte Bori az apját. Már sejtette, mi történt.

Lali bácsi bólintott.

– Mondja meg anyukának, hogy ne piszkálja, ha nem akarja megölni a férjét

– mondta villanó szemmel a nővér, aztán megenyhült. – Még jó, hogy szólt nekem.

– Baszogatta – mutatott Lali bácsi a feje fölé. – Állítgatta összevissza.

– Nem állítgatta, hanem lekapcsolta az oxigént, apa.

– Mondtam, hogy hagyja békén, de nem akarta, hogy elfogyjon.

– Ha bejön, amint ideér, hívd a nővért. Mindig legyen mellettetek.

Bori másnap meglátogatta az anyját. Próbálta számon kérni, de nem járt sikerrel.

– Leszálltam a buszról, és te, hát harapni lehetett a levegőt – magyarázta neki Charlotte néni. – Olyan friss volt, meg olyan sok, gondoltam, minek apádnak külön oxigén?

– Soha többé ne nyúlj hozzá, anya.

– Te, apáddal mi van, nem tudsz róla semmit?

Bori agyán átsuhant a gondolat, hogy előbb-utóbb magukhoz kell venni Charlotte nénit, de erre végül nem került sor. Nem sokkal később már összevissza mászkált. Néha rábukkanni sem volt könnyű. Furcsa módon a kórházig mindig eltalált.

Miután Lali bácsi meghalt, Bori hol otthon találta az anyját, hol nem. Charlotte néni igazi degeneráltként bolyongott két-három pont között. Egyfajta kerületi látványosság lett belőle. Egy szimpatikusnak tűnő, kedves színesbőrű asszony, aki látszólag határozottan halad valahová. Jön-megy furcsa, tarka ruhákban, amiket ki tudja, hol túr magának.

A bő család tagjai évente egyszer találkoztak egymással. Régi szokás volt, ezért ragaszkodtak hozzá, bár sok pozitívummal nem kecsegtettek az alkoholba fulladó esték. Egy távoli rokon, egy tekintélyes fizikaprofesszor menetrendszerűen „jó reggelt, Vietnám” köszöntéssel üdvözölte Charlotte nénit. Valamiért azt gondolta, vietnámi, hiába mondták neki, hogy egyfelől nem az, másrészt ez a formula nem annyira vicces, nem hagyta abba. Ismert egy magyar házaspár által örökbe fogadott vietnámi árvát, aki napalmtámadás után maradt egyedül kiskorában, rá emlékeztette a rokon. Lelki beteg lett, amikor a nő először nem jelent meg az összejöveteleken.

Boritól tudom azt is, Charlotte néni hányszor hozta kínos helyzetbe az apját. Vásárolt például egy magas sarkú csizmát, már a boltban felvette, majd táncolni kezdett a plázában, miközben a „spektrumcipő” szót ismételtegette. Akkor már

kattant volt. Úgy gondolta, ha az ezüstsínű cipőn megcsillan a fény, az távol tartja az ellenséges azbesztet, amivel mérgezik őt. Utcán, buszon, a plázában, otthon, mindenhol.

Charlotte néni a betegségéig állítólag anyanyelvi szinten beszélt németül és franciául, de elmeroggyantként is szívesen szólított meg embereket valamelyik világnyelven a buszmegállóknál. Egy időben gyorsétkezdék között cikázott. Nemigen fogyasztott, csak leült egy asztalhoz, lehetőleg ablak mellé. Ült tarkabarka színes ruhákban, télen narancssárga szandálban, nyáron holdezüst spektrumban, időnként hazament, olyankor általában összeütközésbe került valamelyik boltossal. Egyszer beszórt egy hamutartónyi cikket valamelyikhez. A boltos akkor felkereste Borit, rejtély, hogyan akadt a nyomára, mindenestre higgadtan, de határozottan figyelmeztette, hogy a legközelebbi ámokfutáskor szétveri az anya pofáját.

Erre nem került sor, Lali bácsi viszont korábban felpofozta őt egy bankfiókban. Sokáig mélyen szégyellte magát emiatt, nőt nem ütünk meg, sőt senkit nem ütünk meg, ezt hirdette mindig, de a lánya megnyugtatta, mentse fel magát, akkor és ott nem tehetett mást.

– Szegény apa már beteg volt – mesélte Bori. – Át akarta íratni a bankszámláját anya nevére. Nem volt nagy ötlet, mert anya nem volt már teljesen ésszerű, de apa azt akarta, hogy legalább a pénzügyekkel ne legyen gondja a szerencsétlen félnótásnak, ha ő meghal. Tudta, hogy nélküle képtelen lesz intézkedni, nem fogja tudni magára íratni a dolgokat. Nekem megírta levélben a tervét, csak hogy képben legyek. Akkor még nem voltam itthon. Mindegy, a lényeg, hogy a bankban húztak egy sorszámot, és persze várni kellett. Anya egy perc után elkezdte csinálni a fesztivált. Hangoskodott, hogy itt van a pénzük, jöttek intézkedni, mi az, hogy várniuk kell, miért nem szolgálják ki őket azonnal. Apa próbálta csitítani. Más is azért jött. Nem sietnek sehova. Nyugodjon meg. Csak ülni kell egy kicsit. Nem sikerült, anya tovább hangoskodott. Egy idő után odament hozzájuk egy biztonsági őr, először ő is szépen szólt, de anya őrjöngve nekitámadt. Az őr megkérte apát, hogy vigye ki a hölgyet, mert ha nem, baj lesz, így nem lehet viselkedni. Apa kirángatta anyát, és hát az utcán adott neki egy kurva nagy pofont. Ezt aztán nemigen tudta magában lerendezni, élete végéig lelkiismeret-furdalása volt.

Bori és a férje nem mentek vissza Kanadába. Itt született gyerekük, egy évvel azután, hogy eltemették Charlotte nénit. Gyönyörű, félvér kisfiú hatalmas, okos szemmel, jó keresztnévvel. Miután Bori volt férje magyar, Samu a félvérséget anyai ágon örökölhette.

*

Ült a pultja mögött, édesen mosolygott, és kissé gépiesen ugyan, de korrekt módon tájékoztatót a hitelfelvétel feltételeiről. Rá volt írva a neve a ruhájára. Vagy az asztalra, már nem emlékszem. Nem tucatnév, rákérdeztem, nem rokona-e véletlenül Lali bácsiéknak. Felvidult, amikor kiderült, hogy ismertem őket. Elmeséltem neki a nyakmeregítős történetet a bokafájdalmammal, a liftes sztorival, a kanasztapartikkal együtt, figyelmesen hallgatott, de aztán nem szólt semmit, mint aki nem nagyon érti, miről beszélek. Telefonszámot cseréltünk, felhív-tam, egyre többször beszélgettünk. Helyes csaj volt.

Amikor megszületett a gyereke, nem nagyon találta fel magát, igaz, magára volt hagyva, a férje egész nap dolgozott. Nem beszélünk gyakran, ha igen, akkor panaszkodott. Nem készült fel rendesen az anyaságra, ez nyilvánvaló volt.

Egyszer kora este csörgött a telefonom.

– Gábor, segíts, légy szíves – kezdte –, most jövök a gyerekorvostól, és nem tudom, mit csináljak.

– Baj van? – kérdeztem, de éreztem a hangján, hogy nem a babával adódott gond, inkább neki lehet problémája valamivel.

– K-vitamint írt fel Samunak – magyarázta –, megmutatták, hogy kell beadni, de nem értem. Laci nincs itthon, de mindegy is, ő nem segítség.

Megkérdeztem, adott-e már be a gyerekeknek gyógyszert.

– Szerintem igen – bizonytalankodott.

– Akkor mi a baj? – kérdeztem, és próbáltam értelmezni a „szerintem” szót.

– Hát hogy hogy csináljam. Hogy hogy kell beadni.

Eltelhetett öt-hat másodperc, mire megszólaltam. Borinak nem ez volt az első különös telefonhívása, de magasan a legabszurdabb. Végigvettük, mit mondott a védőnő. Ellenőriztük a doboz feliratát. Ezután sem adta be a vitamint.

– Kezdjük előlről – mondtam végtelen türelemmel. Úgy éreztem, ha bízik a hangomban, akkor szépen meg tudja oldani a feladatot. – Tíz darab van egy dobozban, igaz?

– Igen.

– És előre ki van mérve az adag, ugye?

– Igen.

– Nagyon jó. Akkor most törd le az egyikről az ampullát, egy kis kanálba öntsd bele az anyatej mellé, és add a gyerek szájába. Ennyi az egész.

– Várj, az anyatejet elfelejtettem.

Azt gondoltam, összezavarodott, de nem lesz baj. Naiv gondolat volt, tovább problémáztam.

– Miért nem jössz ide megmutatni? Neked van gyereked, Elizának biztos csináltad egy csomósor.

Kezdtém elveszíteni a türelmemet.

– Bori, oldd meg.

Csend.

– Mi a baj? – kérdeztem. – Bonyolult?

Csend.

– Tejed van, ugye?

– Van. Csak ez a vitamin. Mi van, ha nem pontosan van adagolva? A védőnő, meg a gyerekorvos is azt mondta, amit te, de honnan lehet biztosnak lenni abban, hogy jól van adagolva?

Az jutott eszembe, hogy kikeresem interneten a vitamin betegtájékoztatóját, és felolvasom neki. Megtettem.

– Akkor ez is ugyanazt írja – mondta halkan.

– Mindenki ugyanazt mondja, meg írja.

Csend.

– De azért... – kezdte megint. – Még egyszer felhívnam a védőnőt, hogy biztosan így kell-e. Egyszer már hívtam, nem volt valami kedves.

– Ne hívd fel.

– De nem vagyok biztos benne.

Végigvettük még egyszer az egészet. Minden lépésnél igenekkel igazolta vissza, hogy felfogta, amit mondtam. A végén ismét csak hallgatott.

– Bori.

– Kicsit elbizonytalanodtam – suttogta.

– Pontosán ezt mondta az orvos is, ugye? – kérdeztem. – Amit most én.

– Igen.

– És a védőnő is.

– Igen.

– Meg most én is.

– Igen.

– Meg ezt írja a betegájékoztató is.

Csend.

– Bori, itt vagy?

– Nem jönnél fel megmutatni? Ezt is emberek gyártják. Idegenek, nem ismerem őket. Mi van, ha nem ugyanannyi adag kerül minden ampullába? Nem biztos, hogy rosszat akarnak, hanem mert elrontják. De akkor rosszat adok Samunak. Ha idejönnél, együtt meg tudnánk csinálni.

– Mindjárt hazaér Laci, nem?

Erre nem válaszolt.

– Bori, legalább tíz kilométerre lakunk egymástól.

– Felhívom még egyszer a védőnőt.

Könyörögtem, hogy ne tegye, odamegyek inkább. De addigra elveszthettem a bizalmát, ragaszkodott a védőnőhöz. Harminc perc múlva feldúltan hívott. Kapkodta a levegőt.

– Mekkora paraszt! Elmondta ugyanazt, amit korábban. Kérdeztem valamit, erre elkezdett kiabálni. Miért kell így beszélni egy anyával? Csak azt kérdeztem, biztos-e, hogy annyi van benne, amennyit írnak.

Lefolytatott egy huszonöt perces beszélgetést a védőnővel, aki a végén nyilván elküldte a piczába. Megkérdeztem, hazaért-e már a férje, erre megint nem válaszolt. Felmerült bennem, hogy odamegyek, tett is egy óvatos utalást arra, hogy nem bánna, de felülkerekedett a józan eszem. Elbúcsúztam.

Sokáig nem beszéltünk. Két évvel az eset után találkoztunk legközelebb. Véletlenül, az utcán. Panaszkodott, hogy kicsi a lakás. Az állását elvesztette, nem vették vissza, valamit talált, de nem az igazi. Nehéz a munka, nem is magyarázták el neki pontosan, mi a dolga. Szeretnének nagyobb lakásba költözni, viszont nincs elég pénzük rá.

Kérdeztem, miért nem vesznek fel hitelt. Mindketten dolgoznak, biztos kapnának valamit. Nézett rám döbrent szemmel.

– Olyan van? Hogy csak úgy?

– Nyilván nem csak úgy, önrész az kell, de meg lehet próbálni.

– De olyan van?

– Mi, hitel?

– Igen.

Most én hallgattam.

– Bori, te egy bankfiókban dolgoztál, és hitelezéssel foglalkoztál.

– Ja, ezeket én simán kitörlöm az agyamból. De elmagyarázhatnád, hogy működnek ezek a dolgok.

Megnéztem néhány fényképet a gyerekről, aztán azt mondtam, sürgős dolog van.

*

Eliza hároméves korában mindenképpen óvodába akart menni. Nem lett volna még muszáj, de a bátyja járt, márpedig ő volt a példaképe, követni akarta mindenben. A fiam egyfajta vezér volt ott, a Cica csoport legfőbb hangadója. Mondtuk a lányomnak, hogy mire ő is mehetne, ősz lesz, a bátyja iskolába jár majd, semmiképpen nem lehetnek együtt ovisok. Nem érdekelte, menni akart. Néhányszor bejött velem, amikor a fiamért mentünk, tetszett neki a hely, meg Máté érzékelhetően jó pozíciója is. Mindazonáltal bújós, félénk kislány volt, a család korainak tartotta a közösségbe járást, a volt feleségem kifejezetten harcolt egy darabig, hogy maradjon otthon, de Eliza hajthatatlannak bizonyult, ezért végül az a döntés született, hogy menjen, ha akar. Visszatartani nem akartuk.

A fiamnak volt két-három csoporttársa, akik még nem mentek iskolába, évvesztesek lehettek, vagy nem voltak elég érettek, a lényeg, hogy maradtak még egy évet. Ők pontosan tudták, ki érkezik: a Cica csoport vezérének a húga. Ennek megfelelően úgy tekintettek rá, mint az egykori, de ma is befolyásos maffiafőnök legközelebbi hozzátartozójára. Etették-itatták, előre engedték, kézműsáskor szappant nyomtak a tenyerébe, egymással versengve törölték a kezét, többen fújták a levesét, ha túl meleg volt. Imádta.

Két hete járt oda, amikor kínai óvó nénik érkeztek tanulmányútra. Egy pekingi testvéróvodából jöttek, úgy emlékszem, egy hétre. Délelőttönként beültek megnézni a foglalkozásokat. Állványokat állítottak fel, kamerákat szereltek fel. Aranyosak voltak, folyamatosan dicsérték a gyerekeket, ámultak, hány dalt és verset tudnak, milyen ügyesen játszanak, mennyire nyitottak, elégedettek voltak a magyar kollégákkal is. Én azonban mindjárt az első napon telefonhívást kaptam, úgy fél 11 tájkán. Menjek, ha egy mód van rá, Eliza sokkot kapott, nem egyértelmű, hogy a kameráktól-e, arra gyanakszanak, de más is lehet a baj, mindenesetre üvölt, balhézik, nem lehet bírni vele. A volt feleségem valamiért nem tudott érte menni, nekem kellett odaautóznom.

Kijött elém az egyik óvónő, gondterhelt arccal kísért be. A lányom egy sarokban zokogott. Többen próbálták vigasztalni, de csak óvatosan, láthatóan tartottak tőle. Kétségtelenül ijesztő állapotban volt. Amikor meglátott, hozzám rohant. Kérdezgettem, mi történt, bántotta-e valaki. Nem válaszolt, azt ismételte, hogy vigyem haza. Az autóig vezető úton szorította a nyakamat, alig tudtam lefejtetni a kezét, amikor beszálltunk. Végigsírta az utat. Otthon nagy nehezen aztán elkezdett válaszolgatni. Először a kamerákról beszélt, de áttért a vendégekre. Az arcukra.

– A kínai óvó nénikkel volt baj?

Bólogatott.

– Mit csináltak?

– Semmit.

– Hát akkor?

Nem felelt. Aztán lefekvéskor mégis megnyílt egy kicsit. Kedvesek voltak a kínai óvó nénik, őt külön meg is dicsérték.

– Hát akkor?

Már másodszor tettem fel ezt az értetlenkedő kérdést. Halkan mondott valamit a vendégek külsejéről. Mindjárt riasztottam a volt feleségemet, bár nem sokkal korábban mentünk szét, ennek megfelelően még nem voltunk olyan jóban, mint később. Egyikünk sem értette a dolgot.

– Eliza ilyen töménységben nem látott még ferdeszemű embereket – mondta a telefonban.

– Egyáltalán nem látott még ferdeszemű embereket – igazítottam ki. – De a többi gyerek se nagyon, akiknek semmi bajuk nem volt velük.

Másnap délután bementem az óvodába, a kínaiak már nem voltak ott, de két óvónővel sikerült beszélnem. Borzalmasan szégyelltem magam, nem győztem magyarázni, mennyire elítéljük a rasszizmus minden formáját és fajtáját. Megnyugtattak, hogy a vendégek semmit nem vettek észre, illetőleg nem sejtik, hogy a külsejük zavarta meg a lányomat. Abban maradtunk, hogy a héten már nem viszem be Elizát.

Aztán kiderült, hogy később sem fogom, kijelentette ugyanis, hogy többé nem megy óvodába. Abban az évben már nem vittük be. A gyerekfelügyeletet szoros egyeztetésekkel meg tudtuk oldani, így nem bántam különösebben. Viszont akcióba lendültem. Mindenféle antirasszista fabulákat kerestem, lázasan kutattam a könyvesboltokban olyan kiadványokat, amiket fekete emberekkel vagy egyéb kisebbségekkel illusztráltak, beszéltem neki arról, hogy egyenlő minden ember, senkit nem a külső vagy a származás alapján kell megítélni. Kiváló rajzfilmeket találtam, lettek kedvenc figurái, úgy tűnt, minden rendben.

Hetek teltek el, talán hónapok, el is felejtettük a kínos affért. Egy pénteki napon valamelyik budai téren vettem át Elizát és a bátyját a volt feleségemtől hétvégére. Egy darabig ugyanarra mentünk. Egyszer csak szembejött Bori a gyerekével. Nem gondoltam semmi rosszra, de amikor Eliza konstataálta, hogy megállunk beszélgetni, úgy ugrott az ölembe, mint egy szöcske. Ordítva követelte, hogy menjünk haza, és azt kérdezgette, Kínában vagyunk-e. Azt suttoztam a fülébe, hogy nem harap a néni, meg a gyerek se, nem bántja őt senki. A volt feleségem pánikba esett, el akarta vinni magával Elizát, iszonyú kellemetlen volt, illetve elsősorban kínos. Nagy nehezen sikerült elcsitítanom mindkettőjüket. Boriék gyorsan elbúcsúztak, a volt feleségem végül a gyerek nélkül távozott. Eliza hazáig remegve kapaszkodott a nyakamba.

Megint elbeszélgettünk. Eliza ismét megértette, hogy az emberek külseje ugyan különbözik egymástól, de ez inkább jó, érdekes. Nagy a világ, mindenki elfér benne.

A hangok nekem úgy tudnak felidéződni, és hozni magukkal a múltat teljes élességükben, mint az illatok. „Tiszta kanasztá”, „piszkos kanasztá”, „joker kanasztá” – ezekre a bemondásokra emlékszem gyerekkoromból. Szorosan tapad hozzájuk négy hang, Lali bácsi fojtott, Charlotte néni tétova, a nagybátyám harsány, a feleségének hebegő hangja. Soha nem gondoltam, hogy valaha én is

kimondom ezeket a szavakat, mégis így alakult, hétfőnként, amikor eljön hozzánk Eliza és Samu, leülünk négyesben, és játszunk.

Borival több mint tíz évvel később jöttem össze. A kapcsolatot titokban tartottuk egy darabig. Fogalmunk sem volt róla, hogy a lányom és a fia is együtt járnak. Mire kiderült, komollyá vált mindkét viszony. Ugyanabban a hónapban volt az esküvőnk. Felvetődött a közös ceremónia ötlete, de okosabbnak tűnt külön esküvőzni. Két nagy nap eggyel több, mint egy.

Elizának nagy már a hasa, nemrég derült ki, hogy fiút szül majd. Várják nagyon, szeretik egymást a férjével, állandóan ölelkeznek. A „pocaklakó” és a „kis jövevény” kifejezéseket megtiltottam nekik, egyébként úgy becézgetik, ahogy akarják. Mostanában azon megy a vita, mi legyen a neve. Csináltak egy bő keretet, amely folyamatosan szűkül. Hétfőnként nagy viták folynak, érvek és ellenérvek hangzanak el. Én jelenleg Jakab-párti vagyok, Bori szerint Tádénak kéne nevezni, a szülők a Vilmost és a Zsigmondot favorizálják. Közös nevező egyelőre nincs. Játszik még a Donát és a Vince is. Van idejük, körülbelül három hónap.

Végre eljutottam az IKEA-ba, muszáj kicserélnem a súlyos, nagy székeket, bár tudom, hogy ezzel kitépek a gyerekkoromból valamit. Illetve nem abból, inkább az életemből. Mégis fontos, hogy a terhes lányomnak ne kelljen emelgetnie, ha helyet akar változtatni. Nem szól, és mire a férje vagy én észrevenném, már emeli. Makacs, mint a volt feleségem. Ő három éve Ghánában él a fiunkkal, valami turistaközpontban masszörködik, van egy Kwame nevű férje. Többször hívott már, hogy látogassuk meg. Ha megszületik Jakab, és végre kifizetjük a lakáshitelt, mindannyian odamegyünk pár hétre. Borival a kis budai utcán látták egymást utoljára, kíváncsi rá, nem beszélve a lányáról, a vejről, meg a születendő unokájáról. Talán rám is, ennyi év után.

A boríték

Eljött a nagy nap. Minden évben ezt a napot várja a legjobban. Már hetekkel korábban érzi, ahogy lassan úrrá lesz rajta az izgalom, észreveszi, hogy keze többször megremeg, a legváratlanabb pillanatokban is. Régóta így van ez: ha valami komolyabb hatással van rá, a keze folyton remegni kezd.

Akkor kezdődött, amikor a férje kórházba került, és ő annyira ideges volt, hogy mindent leejtett. Kezei nem engedelmeskedtek, a kórházi pizsamát összekente az otthonról hozott krumplifőzeléssel, hiába próbálta erélyes mozdulatokkal etetni a szinte öntudatlan férfit. A borítékkal történt eset azonban még ennél is rosszabb volt. Ez a mai napig nyomasztja, néha álmából is felriasztja, és olyankor órákig hánykolódik nyugtalanul, ökölnyire szorult gyomorral, torkában a szégyen mardosó savával.

A főorvos rideg, szenttelen ember volt, nehezen megközelíthető, az ő férje pedig csak egy a sok beteg közül. Pontosabban egy a kevesebbek közül, akik végül nem éltek túl a beavatkozás következményeit. Azokban a napokban, amikor még úgy tűnt, sikerült a műtét, ő összeszedte minden erejét, és felkereste az orvost a vastagon tömött borítékkal. Tudta, hogy így szokás, sőt szerencsésnek érezte magát, hiszen a doktor nem is igen igyekezett titkolni, hogy pénzt vár a betegektől. Így legalább nem kellett találgatni, kínos kérdéseket feltenni.

Határozottan lépett be a rendelőbe, a szűrős neonfény ellenére sikerült az orvos szemébe néznie. Váltottak néhány szót a férje állapotáról, majd mikor érezte, hogy eljött a pillanat, elő akarta venni a borítékot, hogy átnyújtsa. Köszönetet akart mondani röviden, őszintén. Ám a keze épp ebben a pillanatban kezdett rá az átkozott remegésre. Már a beszélgetés alatt érezte, hogy a mutatóujja kezd elgémberedni (azóta tudja, a dolog sokszor ezzel kezdődik), egyre merevebb lett, lassan lecsatlakozott a vérkeringésről. Óvatosan lepillantott az ölében nyugvó kézfejére, és látta, hogy az ujjja valóban viaszos sárgán, érzéketlenül görbül a tenyere felé. A mozdulatot ettől függetlenül elindította: benyúlt a táskájába, és elővette a szép, fehér borítékot, amit már korábban erre a célra tett félre. A férje évekkorábban vett neki egy egész köteggel, mert sose talált egyet se, amikor kellett, így aztán a boríték-mizéria hol viccelődés, hol veszekedés állandó tárgya volt háztartásukban. Ezen kívül egy volt még meg a régi kötegből, azt féltve őrzi azóta is, nem képes elhasználni, inkább félbehajt egy A/4-es lapot, ha mégis borítékra van szüksége.

– Doktor úr, engedje meg... – idáig jutott, amikor a keze rándult egyet, majd még egyet, aztán megállíthatatlan remegésbe kezdett. Ujjai közül kifordult a boríték, és fejfelé a földre esett. Nem volt lezárva, azt valahogy kétértelműnek érezte volna, így azonban a bankjegyek egy jó része kihullott: szanaszét hevertek a padlón, legnagyobb részük az íróasztal alatt, az orvos lábánál. Zavarában fel se nézett, azonnal lehajolt, és kaptakva összeszedte a bankókat, majd visszagyűrte

őket a helyükre. Bal kezével önkéntelenül megfogta jobb csuklóját, egy pillanatra erősen rászorított, hátha eláll a remegés, aztán az egész csomagot az asztalra ejtette, az orvos elé. Az rezzenéstelen arccal nézte végig a jelenetet, egy szemvillanással mintha felmérte volna a boríték vastagságát, aztán felállt a székből, egyértelműen jelezve, hogy a beszélgetés véget ért. Ő kezét a zsebébe rejtve kilépett a szobából, és halkán annyit mondott, hogy mehet a következő.

A kézremegés azóta időről időre visszatér, de nem csak kellemetlen élmények hatására, bármilyen izgalom előidézhetheti. Az évnek ebben a szakában, karácsony táján például elég rendszeres, hiszen hét éve – a férje halála óta – ekkor van az egyetlen nap, amit házon kívül tölt. Minden évben a két ünnep között, általában december 27-én régi barátjával találkozik, hogy megbeszéljék az elmúlt háromszázhatvan-egynéhány nap eseményeit és megnézegezzék az év során készült fényképeket.

Eredetileg ezeket az alkalmakat kifejezetten elegáns helyekre szervezték, illetve nem is szervezték, hiszen mindig Márta intézte a dolgot egyedül. Márta soha nem adja ki a kezéből az irányítást, már gimnáziumban is ilyen volt. Ha egész őszinte akar lenni magához, Márta elég idegesítő volt már tizenöt évesen is. Állandóan okoskodott, mindig a felnőttek kedvében akart járni, természetesen ő szedte az osztálypénzt, és láthatóan úgy gondolta, hogy ez valamiféle hatalommal ruházza fel. Időnként persze felröppentek különös pletykák. Sokan úgy vélték, hogy van összefüggés Mártáék új autója vagy felújított konyhája és a beszedett pénz között, de ezek inkább csak rosszindulatú feltételezések voltak, amik segítettek levezetni a felgyűlt ellenszenvet és frusztrációt. Márta mindenestre jó módban élt világegyetében, jól is házasodott, a nyugdíja is elég magas, így nem csoda, hogy ismerte Pest elegánsabb vendéglőit, és az sem volt kérdés, hogy az éves találkozót ezek valamelyikébe szervezte.

Sose derült ki igazából, hogy ez az árfekvés másnak is gondot okoz-e, neki mindenesetre elég kellemetlen volt. Most is emlékszik, hogy egyszer vissza kellett hívnia a pincért és módosítania a rendelésén, mert rájött, hogy elnézte az árakat, és sikerült kikérnie egy olyan ételt, amit nem tudott volna kifizetni az este végén. Talán ez után az eset után történt – nem biztos már benne –, hogy az összejövetelek helyszíne jelentősen megváltozott: a következő évben egy sokkal olcsóbb helyre szolt a meghívás. Két éve pedig már az IKEA-ba szervezik ezeket a találkozókat, ott az előcsarnokban igazán jókat lehet enni. Nem is kell átverekedniük magukat az egész áruházon, elég csak besétálni az óriási sárga forgóajtón, és szinte máris az étkező részben vannak. Tudatosan nem gondolt arra, hogy Márta talán miatta találta ki ezt a helyszínt, nincs jelentősége, és úgyse fogja megtudni soha, hogy mi az igazság. Mindig is megvetette azokat az embereket, akik azt gondolták, körülöttük forog a világ.

Az első alkalommal mindenki kicsit bizonytalannak tűnt, kérdéses volt, hogyan illik felöltözni egy ilyen helyre. Szerencsére kiderült, hogy egyikük sem adta alább csak azért, mert nem igazi étterembe mentek. Idén már nem is volt kérdés, hogy mindenki csinosan, kalapban, klipsszel, sőt Emőke igazi arany fülönggővel érkezett.

Ebben az évben is Edit vezetésével indultak el a sorok felé, hiszen ő volt a legtapasztaltabb. Annak idején innen rendezte be a lakást, amit a fiának vettek, ezért

egy időben rengeteget jártak ide a férjével – amint azt minden alkalommal legalább háromszor megjegyezte. Utána Márta lépkedett kalapján hatalmas, spenót-színű tollal, őt követte Emőke, aki kora ellenére is tipegve járt, és a fejét néha finoman oldalra billentette, hogy a fülbevalók halkan csilingeljenek fülében. A sor végén ő haladt, táskáját a hóna alatt szorítva. Amíg váraoztak, volt idejük felmérni a kínálatot, ami idén sem volt túl változatos: hot dog, csirkasaláta öntettel, fagyalt, üdítő, kávé. A hot dogból volt vegetáriánus verzió is, az ilyesmit sose volt képes megérteni: ha valaki nem eszik húst, miért akarna hot dogot enni?

Némi keresgélés után helyet foglaltak egy hosszú asztalnál. Akárhogyan is néztek, egy bútoráruház hangárszerű előterében voltak, egy gyorsétteremben, mégis ahogy leültek, kigombolták zakóikat, kalapjaikat maguk mellé tették és egymásra néztek, jó érzés töltötte el őket. Újabb év telt el, és ők megint együtt vannak. A nap rézsút besütött, fénybe borítva az egész társaságot, a kalapokat, a zörgő papírba csomagolt hot dogokat, a gyöngyöző, túlságosan szénsavas italokat. Örömmel láttak neki az evésnek, óvatos, apró mozdulatokkal, hogy ne csöpögjön mindenhová a ketchup, mustár. Emőke különösen odafigyelt a kezelőjére, úgy tűnt, mindannyiuknál jobban tart attól, hogy leeszi magát, vagy ruhája belelóg az ételbe. Épp egymással szemben ültek, így idővel nem tudta nem észrevenni, hogy Emőke talán nem is az ételtől félt a blúz kilógó kezelőjét, hanem a kéretlen pillantásoktól. Az eredetileg fehér selyem megszürkülve, kirojtozódva kandikált elő a kockás zakó alól. Ha jobban belegondol, Emőke ugyanebben a ruhában volt tavaly is, meg talán azelőtt is, ki tudja, hány éve. „Senkinek sem egyszerű”, gondolja magában, ahogy öreg barátnőjére néz, akinek szépen kifestett arcáról semmit nem lehet leolvasni, sem a pontos korát, sem felfedésre váró titkokat.

Közben lassan beindul a beszélgetés is, mindenki a másik felől érdeklődik, előkerülnek a fényképek is. Ezek még igazi, előhívott papírképek, nem mobiltelefonok apró képernyőit, amin semmit nem lehet kivenni. Minden évben ez a legizgalmasabb része az összejövetelnek, hiszen így a történetek szereplői – főleg rokonok, barátok, esetleg távolabbi ismerősök, szomszédok – mintha maguk is megjelenének, tanúbizonyságát adva az idő múlásának.

Márta mindig nagy köteg képpel felszerelve érkezett. Kisebb-nagyobb utazások, családi összejövetelek, ünnepségek dokumentumai voltak ezek, mind egyiken rengeteg ember, színes sokaság. Van, aki egy percig sem bír egyedül lenni – Márta ilyen ember volt. Mindig voltak körülötte, a legjobban azt szerette, ha olyanok, akik valamilyen módon az ő segítségére szorulnak. A fia már meglett férfi, nem is akárki, orvosdoktor, sok éve egyszer az avatáson készült képek voltak a legnagyobb attrakció a karácsonyi összejövetelen. Mégis, a mai napig nőlen, társaságban félszeg, bizonytalan. Az anyja szerint be fog nőni a feje lágya, már gyerekek is érzékeny volt. „Meg hát – teszi hozzá Márta a szemét jelentőségteljesen forgatva – ezek a mai lányok se olyanok ám már, mint régen. Csak a pénz meg az utazás, más se számít nekik.” Egyedül Edit tiltakozik, hiszen neki a fia mellett egy lánya is van, ő már felnőtt nő, de mégis. A fiának meg már van egy kislánya, az a kislány már most más, mint a többiek, az óvónők is megmondták, hogy van benne valami különleges.

Edit unokája kövérkés, kedves arcú gyerek, a karácsonyi fotózáson piros túllszoknyában és hóemberes pulóverben feszített a műanyag csillagok és flitteres

drapériák között. Mindannyian megdicsérték, sőt Emőke azt is állította, hogy a kislány kiköpött mása Editnek. Ez talán egy kicsit túlzás volt, de Emőke mindig ezt csinálta: ha valakit kedvelt, annak mindenáron örömet akart szerezni, ezért időnként egészen képtelen dolgokat mondott. Annak idején például, amikor már lehetett tudni, hogy a férje nem jön haza a kórházból, Emőke meglátogatta, és azzal hozakodott elő, hogy fogadjon örökbe egy kutyát, az majd átsegíti a legnehezebb időszakon. Akkor egy pillanatra tényleg dühös lett, és arra gondolt, hogy a barátnője mennyire ostoba, maradna inkább csöndben. Aztán persze eszébe jutott, hogy Emőke már évekkal korábban megözvegyült, az ő férje váratlanul, gyorsan távozott. A temetésen mindannyian ott voltak, és ő se nagyon tudott mit mondani zokogó barátnőjének.

Emőke most is rengeteget beszélt, leginkább a fiáról, Györgyről, aki állítólag tehetséges festő, habár az igazi áttörés ez idáig nem adatott meg neki. Ettől függetlenül számtalan kiállításra volt már, főként vidéki városokban, művelődési házakban. Ezekre az eseményekre Emőke mindig maga sütötte a pogácsát, általában a bort is ő szerezte be, egy kedves férfiismerősétől vette kedvező áron. Mindig szép számmal volt közönség is – amint azt a fényképek is tanúsítják –, bár tény, hogy nagy részük ismerősökből, rokonokból állt, akik nem restelltek akár hosszabb utazást is vállalni György (a családon belül csak Gyurka) kedvéért. Külön képeken csodálhatták meg a nagy kosár pogácsát és aprósüteményt is, amire Emőke különösen büszke volt. Mindannyian bólogtak, és kézről kézre adták a képet. Alaposan szemügyre vették a tészták textúráját, majd elkerülhetetlenül a receptekre és a karácsonyi menüre terelődött a szó. Közben lassan fogytak a hot dogok, a poharak is kiürültek. A nap se sütött már az asztalukra, az összekarcolt műanyag lapon így sokkal inkább meglátszott a többéves használat.

Úgy tűnt, lassan kifognak a témából, beszélgetés közben Edit, Márta és Emőke is lassú mozdulatokkal levette, majd összehajtotta olvasószemüvegét. Márta akkurátusan áttörölte, úgy rakta el a tokjába, Edit egyszerűen a zsebébe süllyesztette, Emőkének pedig a nyakában lógott egy kissé színehagyott gyöngysoron, így nem sok dolga volt vele.

Senkiben sem merült fel, hogy ő is hozott képet, hiszen a férje halála óta nem készült róla új felvétel. Kivel fényképezkedett volna? Gyerekei nem születtek, rokonai se igen voltak már életben. A házból is alig mozdult ki, boltba, piacra, postára járt el rendszeresen, máshova szinte alig. Idén azonban volt nála valami: egy félbehajtott A4-es lapban két fénykép lapult a táskája első zsebében. Az egyik a szomszéd Ilona unokája van, akivel az utóbbi egy évben egészen szoros viszonyba került, főleg amióta egyszer vigyázott rá, amíg Ilonának a körzeti rendelőbe kellett mennie receptért. A kislány nyolcéves, gyönyörű, eleven gyerek. Többször azon kapta magát, hogy akkor is gondol rá, amikor elvileg semmi nem indokolná: legtöbbször főzés közben, vagy amikor az utcán más gyerekeket lát.

A másik kép, amit a leginkább készült megmutatni, egy utazáson készült nem is olyan régen. Egy hímzett ruhás szalmabábu mellett áll csinosan felöltözve, kicsit félszegen néz a kamerába. A képet ősszel készítette róla János, egy szimpatikus, idősebb férfi.

A postaládájában találta a szórólapot, amin egynapos buszos kirándulást hirdettek, főleg időseknek. Az út nem került sokba, Kalocsára mentek, ahol meg-

nézték a Porcelán Manufaktúrát, majd meghallgattak egy előadást valami állítólagos csodalámpáról, ami minden egészségügyi problémára jó. Az előadás végén lehetett rendelni is a termékből. Egy pillanatra el is gondolkodott a dolgon, de aztán arra jutott, hogy nem meri megkockáztatni a vásárlást. A mai napig sokszor eszébe jut, hogy talán a férjén segíthetett volna az a lámpa. Vajon miért csak most dobták be a postaládájába azt a szórólapot? Az utazás végén kaptak egy apró, kalocsai mintás korsót is, ami nagyon tetszett neki, örömmel nézegette hazafelé az úton. Sokat nem beszélgetett ugyan, mégis jó érzés volt emberek között lenni. Behunyt szemmel hátradólt, és kívülről látta magát, amint a buszon ül. Az érzés, hogy hasonlít a többiekre, megkönnyebbüléssel töltötte el.

Erről az élményről meg Liliről, a szomszédasszony unokájáról szeretett volna mesélni idén, de ahogy meglátta az összecsukódó szemüvegszárakat, valahogy elment a kedve. Szerencsére még nem vette elő a félbehajtott lapot, így senkinek nem tűnt fel a félbemaradt megszólalás sem.

Szedelőzködni kezdtek, a szomszéd asztalnál egy hajléktalan nő keresett magának ennilót a maradékok között. Rápillantottak, aztán inkább zavartan félrenéztek mindannyian, egyedül Emőke sóhajtott halkán, kicsit színpadiasan: „Édes istenem!”

Ahogy kiléptek a forgóajtón, rögtön el is köszöntek egymástól, hiszen mindenki metróval ment, kivéve őt, neki elég volt három megállót mennie busszal, és szinte otthon is volt.

A buszon zötykölődve nem igazán gondolt semmire, nézett ki az ablakon a szürkülő tájra, erősen szorította ölében a táskát. A zár nyitásánál már érezte, hogy a jobb mutatóujja nem igazán akar engedelmeskedni. Ahogy belépett a lakásba, sietősen levette kabátját, és kalapjával együtt a tükör mellett álló szék támlájára ejtette. A szobába érve az íróasztalához lépett, hogy visszategyje a fiókba a fényképeket, de nem ért oda időben: a két kép egyszerre csúszott ki a félbehajtott papírból, és vitorlázó eséssel a kopott parkettán kötött ki. Nem szólt egy szót se, lassan leült a kanapéra, és várt, hogy elmúljon a remegés.

A lecsúszott zsidely

Ahogy befordult a sarkon, megrökönyödve tapasztalta, hogy át kell mennie a túloldalra, mert egy építési állványzat elzárja az útját. Reggel, mikor munkába ment, az állványzatnak még nyoma sem volt, és semmi jel nem utalt arra, hogy itt valami készülődne. Eloldalazhatott volna a járda és az úttest közötti keskeny sávban, de veszélyesnek találta: az utca meglehetősen nagy forgalmat bonyolított, a belváros lakóinak jelentős része ezen az útvonalon hajtott ki az elkerülőre. Így az átkelés sem tűnt biztonságosnak, mert zebrát nem festettek fel, száz métereket visszagyalogolni meg nem akart. Mérgelődött magában, még akkor is, mikor átérve láthatta, hogy második szomszédja, Lőw fogott valamiféle felújítási munkálatokba. Ezen nem is csodálkozott, mert a Lőw mindig fogott valamibe, anélkül, hogy neki erről egy szót is szólt volna. Általában mindenről tudott, ami az utcában történt, de Lőw nem szokta megosztani vele a terveit. Kíváncsi lett volna, van-e területfoglalási engedélye, mert csak így önkényesen lezárni az utca egyik felét a gyalogosforgalom elől – na, ez éppen a Lőwre vall. Úgy tenni, mintha lenne engedélye, miközben nincs.

Megállt, mint aki a forgalom gyérülésére vár, hogy visszajusson a megszokott oldalra, de inkább csak azért, hogy alaposan szemügyre vegye az állványzatot. Irdatlanul magasra nyúlt, felért egészen az eresz aljáig, a legfelülre fektetett palólóról pedig akár a tetőre is fel lehetett jutni. Komplet homlokzati felújításról lenne szó, töprengett magában, esetleg a tető újracserpezéséről? De hisz sehol sem látott omladozó vakolatot vagy megsérült zsidelyt, minden a legnagyobb rendben tűnt Lőw házán, mégis felújításba kezd ez a zsidó. Nem tudta róla, hogy zsidó, csak önmagában nevezte annak, mert mindig mindenre volt pénze, és mindig az elsők között járt, ha házfelújításáról volt szó.

Tekintete átvándorolt a saját házára, a valamikor fehérre festett, ma már szürkének is aligha nevezhető homlokzatra, majd a kifakult palatetőre, amit már évek óta tervezett átrakatni, de sosem bírta rávenni magát. Nem kellett tüzetes szemlét tartania ahhoz, hogy észrevegye, valamivel a kémény alatt az egyik pala meglazult, lecsúszott, annyira, hogy jó faliórányi lyuk keletkezett a helyén, amelyen eső, hó simán befolyhat. És bizonyára be is folyt, csak nem figyelt fel rá. Eddig valahogy eszébe sem jutott, hogy alkalmanként ellenőriznie kellene a tető állapotát, úgy gondolta, ha egyszer megcsinálták, az úgy is marad, időtlen idő-kig. És mivel az utca túloldalán is csak elvétve közlekedett, sohasem jutott eszébe, hogy direkt azért menjen át, hogy felnézzen, rendben van-e minden. Lám, ennek a Lőwnek van gondja rá, pedig két kamaszgyerek lóg a nyakán, plusz egy beteges feleség, akit akkor látni csak, mikor háziköntösben kiles a középső ablakon, hogy megnézze, merre jár a postás.

Szerencsére tiszta égbolt és vakítóan tűző nap nézett vissza rá, ahogy fejét még

hátrébb döntötte, még így délután ötkor is, úgyhogy ijedtsége enyhült valamicskét, de ettől fogva az a lecsúszott pala maradt gondolatainak középpontjában. És nemcsak ezen a napon, de a rákövetkezőkön is. Létrája nem volt, hogy felmászson, és megnézze, mekkora a baj – valószínűleg fel sem mert volna mászni olyan magasra, ha lett volna is –, cserepes meg ezért a munkáért nem fog kijönni neki. Arra gondolt, ha a Lőwnél elkezdenek dolgozni, megkér egy munkást, másszon át a tetőkön az övére, és tolja a helyére azt az átkozott palát. De belátta, hogy teljesíthetetlen az elképzelés, mert mire odáig vergődne, összetörne egy csomó másikat, és őt szidná valamennyi szomszédja. Végső kétségbeesésében arra is gondolt, hogy a kerekeken álló állványt áttolnák az ő háza elé, s arról javítanák ki a hibát – elvégre miért is ne. Ha van kereke, akkor bizonyára tolható is, a járdá állapota is lehetővé tenné. De belátta, hogy túl nagy macera ez egyetlen vacak zsindegyért, és Lőwtől sem szeretne akkora szívességet kérni, amit később megbánna.

Egyre nagyobb irigységgel nézte, ahogy Lőw házán a munkások elkezdtek a felújítást, és nem lazálva egyetlen percet sem folyamatosan dolgoznak. Honnan szerezte ez a zsidó ezeket az embereket, amikor a város kézműveseinek a színéjava már rég Ausztriában dolgozik? Ha ő most elkezdené tetőfedőt keresni, a talpát is lejárhatná, akkor sem találna egyet sem. Honnan vannak másoknak kapcsolataik, mikor neki nincs? Egy öreg üvegesen kívül, aki hűségesen gitteli az ablakait, de csak azért, mert egyszer elintézték neki valamit az önkormányzatnál. Márpedig kellene valaki, aki azt a nyomorult palát a helyére tolja. Nem maradhat így a tető, egy nagyobb szél belekap, és viszi az egészet.

Tehetlenségében a felfedezést követő napon felment a padlásra, fogott egy lécet, és óvatosan megpróbálta alulról a helyére igazítani a lecsúszott elemet. Az sem lenne baj, gondolta, ha nincs rögzítve, ha a másik alá be tudja tolni, talán ott marad egy ideig. De a palának épp csak annyi kellett, hogy megemelje, máris leszánkázott a tetőn, bukfencezett egyet az esőcsatornában, és ezer darabra tört a járdán. Még jó, hogy nem esett senkinek sem a fejére, mert a járdát elfelejtette lezárni. Lesietett, összesöpörte a törmeléket, s Lőwnak, aki az állvány alól kiáltott oda neki, hogy mi történt, nem válaszolt. Fogott egy műanyag lavórt, felvitte a padlásra, nagyjából becélózta a lyukat, és alája rakta.

Ez a látszólag jelentéktelen eset újból felvetette azt a régi dilemmát, hogy nem kellene-e mégis lakás után néznie. Egyedül élt már vagy hat éve, gondja sokkal kevesebb, ideje sokkal több lenne, és folytathatná kedvenc hobbiját, az amatőr rádiózást. Észre sem veszi, és nyugdíjas lesz, amikor már végképp nem bír ekkora házzal, a költözéshez pedig semmi kedvet nem érez majd.

Az volt a baj, hogy most sem érzett. Túlságosan bonyolultnak tartotta, a lakáskereséstől egészen a beköltözésig, s az volt a véleménye, hogy meghaladná a türelmét. Mellesleg ennek a háznak sem volt magas a rezsije, vizet csak tisztálkodásra használt, télen a konyhát meg a hálószobát fűtötte, elektromos áram pedig jószerivel csak a televízióhoz kellett. És nemegyszer érezte úgy, miért is ne érdemelné meg, hogy kertés házban lakjon, amikor az egész életét átdolgozta, és megbecsült polgára lett egy tisztességesen működő városnak. Igenis, megérdemli, így a költözés egyre csak halasztódott. S akkor mindig történnek olyasmik, mint most ez az eset is a palával, amik újból és újból a felszínre hozzák a kérdést, és hetekig nem hagyják nyugodni.

Életkörülményei és zárkózott habitusa ellenére meglehetősen kiterjedt ismerettséggel rendelkezett a városban, mégpedig munkájának köszönhetően. Több mint huszonnégy éve irányította a köztereken, parkokban, sétányokon felállított szobrok, ivó- és szökőkutak, kisebb emlékművek rendben tartását, téliesítését, állagóvását, így sok helyütt és sokat látták az emberek, megjegyezték az arcát. Ezt az amúgy markánsnak nehezen mondható arcot, amit az alázat és a gyűlölet, a kíváncsiság és a bambaság furcsa keveréke ötvözött. De leginkább a kíváncsisággal keveredő alázat, mire fel a kollégái el is nevezték Vizslának. A gúnynév azonban nem tudott igazán szárnyra kapni – személye mégsem érdekelte annyira az embereket.

Miközben a tévéhíradót, majd az aktuális sorozatát nézte, elfeledkezett a lezúgott paláról, de azért egy-egy pillanatra felrémlt előtte a lyukas tető képe. Még föl is nézett a mennyezetre, mintha közvetlenül a feje fölött lenne a lyuk, amelyen be fog majd esni az eső, a hó, ha nem csinál sürgősen valamit. Időnként a munkájához igénybe veszi a város kosaras emelőjét, s az talán fel is érne odáig, de egy szem paláért csináljon ekkora hűhót? Két beosztottja közül az egyik, Gyula bácsi már a hatvanötön is túl volt, másikuk, Béci pedig félnótás – nem kérheti meg egyiküket sem, hogy szaladjon fel egy létrán, s rakjon rá valamit, amíg végleges megoldás nem ígérkezik. Mert a pala az nem olyan, mint a cserép, nem lehet csak úgy becsúztatni a helyére, azt szögelni kell. Ekkor jutott eszébe, hogy palája sincs. Két töröttet látott hátul, a sufni mögött, de ide egész kell. Talán a Városrendezés tart ilyesmit a raktárában.

Borús képpel, kedvetlenül mászkált az alig egy éve emelt szökőkút és az azt körülölelő medence körül, legelsősorban azért, mert emberei nem voltak sehol, pedig már kilenc óra is elmúlt, másrészt meg a szürkés térkőről is, amerre a fejét lógatta, az az átkozott pala jutott az eszébe. Itt téblábol, ahelyett, hogy a megoldáson gondolkodna. Hétféjére nagy esőt mond a meteorológia, addig feltétlenül csinálnia kell valamit. Ha befolyna az eső, festőt kell hívnia, de előtte ki kell pakolnia mindent. És ő abba belehal.

– Maga meg mit keres itt, Arnold? – szólította meg ekkor valaki. Dombai volt, a Városrendezési Osztály vezetője, tulajdonképpen a főnöke.

– Hogy mit? Ezt a szökőkutat bontjuk ki, meg a medencét.

– Nem a Margit parkban lenne ma dolguk? Hol vannak az emberei?

Elgondolkodott. Tényleg a Margit parkban kellett volna ma kezdeniük, még ő hívta fel rá az emberek figyelmét.

– Az ördögbe. Tényleg a Margit parkban kezdünk ma.

– Mivel van? Gyalog? Jöjjön, elviszem.

Beszállt a nagy, fekete Hondába, s bár tisztára mosott overallban volt, igyekezett úgy ülni, hogy ruhája ne is érintse az üléskárpitot. Nem ment könnyen, de úgy érezte, megoldotta.

– Mondja csak, Arnold. Maga nem a Rákfogó utcában lakik?

– De ott. Rákfogó utca 20. Jobb oldalt.

– Akkor jól emlékeztem. A múltkor arrafelé volt dolgom, és mintha magát láttam volna járdát söpörni.

– Én voltam, biztosan. Naponta lesöpöröm, mert a második szomszédom felújít, és minden trutyit arra hord a szél.

- A Lőw, ugye?
- Igen, ő.
- Jóban vannak?
- Nem mondhatnám. Ööö... nem túl rendes ember.
- Ezt hogy érti?
- Olyan kíváncsi fajta. Meg magának való. Neki mindent, másnak semmit.

Szóval, ilyen.

- Hallotta, hogy pályázik a Városszépítő Egyesület elnöki székére?
- Hallottam valamit – mondta, pedig nem hallott.
- És, mit szól hozzá?
- Azt, hogy ha pályázik rá, meg is szerzi.
- Ezt miből gondolja?
- Mert olyan fajta. Mert... – Nem fejezte be a mondatot.

Hallgattak egy darabig. Észrevette magán, hogy mindenféle, amerre csak elhaladtak, a háztetőket nézi.

- Főnök úr, lehetne egy kérésem?
- Bármilyen, csak ne fizetésemelés.
- Nem, egészen másról van szó. – És elmondta a leesett pala történetét.
- Szóval a kosaras emelő kellene.
- Igen. Semmi mással nem tudom visszarakni azt a nyomorult palát.
- Megkaphatja, természetesen. Mint a város régi, hűségese alkalmazottja, miért is ne kaphatná meg.
- Köszönöm – hatódott meg.

– Igen. Szóval ez a Lőw. Csak annyiban érdekelt, tudja, hogy éppenséggel az én lányom is pályázik arra a bizonyos székre. És úgy hírlik, a legnagyobb ellenfele éppen ez a Lőw.

Csak lassan, napok múlva fogalmazódott meg benne, mire is célzott burkoltan a főnöke. Hogy mit kér tőle, cserében a kosaras emelőért. Igen, de buta volt, hogy nem ajánlotta fel mindjárt! Amúgy is az a véleménye, hogy ez a Lőw egy szimpla figura, egy Rákfogó utcai lakos, hogy jön ő ahhoz, hogy a Városszépítő Egyesület elnöke legyen! Ilyen erővel akár ő is lehetne, vagy Czupi bácsi, a jobb oldali szomszéd. Nem tett le ez a Lőw az asztalra semmit, a neve teljesen ismeretlen a lakosság előtt, ráadásul az utcába is csak pár éve költözött – ki tudja, honnan. Ráadásul egy kiskereskedő, lószerszámokat árul a boltjában, meg ilyesmiket, ezt beszélik, mert ő maga még a bolt környékén sem járt. Hogy lehetne egy lószerszámokkal kereskedő ember a Városszépítő Egyesület elnöke? Maga a gondolat is abszurd. Egy ilyen egyesületnek az elnöke csakis egy tisztességes, munkában megőszült, köztisztületnek örvendő idősebb úr lehet, senki más. Ja, és persze egy csinos, határozott kiállású ifjú hölgy, amilyen a Dombai lánya, például. Egyszer látta, bőven el tudná képzelni abban a bársonyszékben, jobban, mint a Lőwöt.

Még aznap kint volt a kosaras emelő, palát is szereztek, amit egy szakértő kolléga seperc alatt a helyére varázsolt. Figyelte, amint Lőw kiáll az utcaajtóba, majd átmegy a túloldalra, hogy megnézze, mi zajlik itt. Remélte, azon töri a fejét, ki lehet ő, akihez egyetlen paláért ekkora készültséggel száll ki a Városrendezés.

Ezután, ha a munkából hazaért, nem reteszelt be mindjárt maga után az ajtót, fogta a partvist, és letolta a járdát, noha makulátlanul tiszta volt. Aztán az

ablakpárkányokat is, a pinceablakokat, meg a járda és az úttest közötti földsávot is. Addig-addig téblábolt odakint, míg Lőw fel nem tűnt a színen, amire azért nem kellett sokáig várnia, mert Lőw sokszor mintha az utcán élte volna az életét.

– Nagytakarítás? – állt meg mellette, egyik kezében laptoppal, a másikban aktatáskával.

– Olyasféle. Volt egy kis munka a tetőn, annak a nyomait takarítom el.

– Ja, a lecsúszott pala?

– Az. Lehozott magával egy csomó trutyit.

– A fő, hogy megvan. Az enyémen is pala volt, de kicseréltem cserepesre. Ez masszívabbnak tűnik.

– Az is, biztosan. Én is gondolkodom rajta. Csakhogy ahhoz újra kellene lécezni.

– Hát igen, de egy hét alatt ripsz-ropsz összedobták. Nem nagy vaszizdasz, higgye el. Nem akarja megnézni?

– Dehogynem.

Így esett, hogy bejáratos lett Lőw házába, noha ő egyetlenegyszer sem hívta át magához. Kicsit bántotta, hogy Lőw nem is erőltette, de meg is nyugodott, hogy legalább nem szimatol nála. Mert ezek egyből kilesnek mindent, s ami megtetszik nekik, azt így vagy úgy, de megszerzik maguknak.

Ami elsőre feltűnt neki, hogy a felesége mennyire slampos. Sejtette eddig is, de az a nemtörődöm rendetlenség, ami a ház belsejét uralta, egészen elképesztette. Semmi, még egy szék vagy asztalterítő sem volt a helyén, minden félretolva, odébb csúsztatva, leesve. És úgy, hogy tudták, hogy jön, mert mindig előre bejelentette. Az meg sem fordult a fejében, hogy azért nem csináltak rendet, mert nem tartották rá érdemesnek. Egyszerűen ilyen volt Lőw, s amint most láthatta, a felesége még inkább. Aztán ott volt az a sajátos bűz is, amit a házukban érzett. Mint mikor penészes kenyér kerül elő a kenyértartó mélyéről, vagy odaégetik a sajtos pogácsát – valami ezekhez hasonló. Mit esznek ezek? A gyerekek meg? Jobb nem beszélni róluk. A két kislány még úgy-ahogy egészségesnek látszott – elsőre meglepődött kicsit, mert mindig úgy tudta, hogy csak egy lányuk van –, de a fiú halottfehér arca, amint bámult rá hosszú, fekete haja alól laptopjába temetkezve, maga volt a lidércnyomás. Neki nem volt gyereke, amiért most hálát adott a sorsnak – kinek volna kedve ilyen békákkal vesződni? Igaz, gondolta, talán mondhatna nekik valamit ő is, de egy „Szasztok”-on kívül semmi nem jött a szájára. Amúgy sem miattuk jött ide.

Mikor először kínálták étellel, visszautasította. Másodszorra is. Vacsoráztam már, mondta, pedig nem volt igaz. Mióta a felesége meghalt, nem vacsorázott. Ez volt az egyetlen közös étkezésük, úgy érezte, ennyivel tartozik az asszony emlékének. Állva majszolt el valamit, amit a hűtő elejében talált, de ezt semmiképpen nem nevezte volna vacsorának. Igaz, a tévé előtt ülve befalt még ezt-azt, de az se főtt étel volt, inkább valami chipsféle. Ám mikor egyik este Lőwné farsírtgolyókkal gazdagon megrakott krump lifőzeléket rakott az asztalra, s ő, már eljövőben, éppen a konyhán téblábolt, nem tudta azt mondani, hogy köszöni, nem kér. Az étel látványa, de főleg az illata azokat az emlékeket idézte fel benne, amikor még emberi módon táplálkozott, emberi körülmények között. Szégyenkezve bár, de leült egy alája tolt székre, és rendesen fogyasztott a főze-

lékből. És az sem zavarta, hogy a maradékot, amit Lőwné felajánlott neki, egy szempillantás alatt magába lapátolta.

Persze eltökélte magában, nem hagyja, hogy az ilyen primitív gesztusokkal – ő is megvendégelte volna Lőwöt, ha egyszer is átment volna hozzá – eltereljék figyelmét látogatásainak céljáról. Könnyen jótékonykodik az, gondolta, akinek van, bár igazság szerint sohasem látta, hogy Lőwnek annyija lenne. Tehetősebbnek, zsírosabbnak gondolta, és most már azt is nehezére esne megmondania, miért. Mert örökké a házán bütykölt, mert egy szürkülésnek indult foltot, egy gombostűnyi lyukat nem bírt elnézni rajta? Istenem, hát vannak ilyenek. De jól tudta, nem ez most a csapás fő iránya, neki másra kell koncentrálnia. Arra, amire Dombai számít, s amiről mindeddig fikarcnyi információt sem szerzett. Össze kell hát szednie magát, annál is inkább, mert idővel be kellett látnia, hogy Lőw, de még Lompos Ágnes is, ahogy a feleségét hívta, valahogy mintha többet tudnának a világról, mint ő. A franc se tudja, honnét, de többet tudtak. Pedig ő is nézte a híradót minden este, és a helyi lapot is járatta.

Mint a város kiváló és értő ismerője, próbált arrafelé elindulni, amerre felé úgy gondolta, Lőw a saját vermébe esik. A Városszépítő Egyesület elnöke akar lenni, de eddig úgy vette észre, keveset tud a városról, legalábbis annak köztéri szobrairól, templomairól. A múltkor például összekeverte a Kölcsy-szobrot a Batsányival, de ez még hagyján. A Szent György templomot is a Szent Jánossal! Hohó! Ez az ember nem ismeri a várost! A Vörösmarty-szoborról meg egyáltalán nem is tudott! Hát persze, hogy is tudna, hiszen jövevény! Betelepült! Öt éve sincs, hogy az utcájukba költözött, és máris elnök akar lenni! Ezt neki mint lokálpatriótának meg kell akadályoznia!

S aztán ott voltak a politikai nézetei. Mindketten óvakodtak tőle, hogy ebbéli álláspontjukat a másik előtt kifejtsék, de neki néha azért sikerült kiugrasztani a nyulat a bokorból.

– Mit szól az M85-höz? Szépen épül, nem?

– Nem járok arra – morrantotta Lőw.

– Már majdnem a határig ér. – Ő sem járt arra, mondták neki.

– Épp ideje, négy évvel ezelőttre ígérték. Még az előző választások előtt.

– Hát... közbejöhhetnek dolgok.

Csak órákkal később, már otthon jutott eszébe, mi is lett volna a jobb válasz az elnyökögött ostobaság helyett, de akkor már késő volt. Lőwvel soha nem lehetett újrakezdeni ugyanazt a vitát, ha akkor visszaszaladt volna, akkor sem. Mint aki örökké valami vágatós izén ül, amiről nincs leszállás.

Hetek múltán, mikor először találkozott úgy Dombaival, hogy tudott pár szót váltani vele, rögtön belevágott.

– Ez az ember annyit sem tud a városról, mint egy ötödik osztályos gyerek. Képzeld...

– Kicsoda? – kérdezett vissza a főnöke.

– Hát a Lőw. Leteszteltem! Vizsgának vettem alá! Afféle városi kvízt állítottam össze, amibe szépen belesétált. Mármint hogy belebukott. Tíz kérdésből egyre ha tudta a választ.

– Kvízt? Hogyan...?

– Na, nem úgy... óvatos voltam, neki fogalma sem volt róla, hogy...

Csak lassan esett le neki, hogy Dombai nem tudja, miről beszél. Nem emlékszik talán, hogy mit kért tőle? Hogy mivel bízta meg? Hülyén állt a főnöke előtt, de magában azt gondolta, nem neki kellene hülyén állnia.

– Szóval, ez a Lőw nem lehet ellenfele a... – mondta még, de Dombai már nem figyelt rá.

Gyula bácsitól, a beosztottjától tudta meg, hogy Dombai lánya személyében már vagy egy hónapja megválasztották a Városszépítő Egyesület új elnökét.

– Meg volt támogatva a kis hölgy, alulról, felülről, ha érted, mire gondolok – mondta a jól értesültek felsőbbrendűségével az öreg.

Este átment Lőwhöz. A férfi kint ücsörgött egy kettes létra tetején a kertben, s kezében egy metszőollóval az egymásba gabalyodott rózsahajtások között próbált rendet teremteni.

– Idefigyeljen, szomszéd, akart maga a Városszépítő Egyesület elnöke lenni?

– A Városszépítő minnek?

– Egyesületnek.

– Hát... nem igazán. Csak éppen...

– Csak éppen?

– Csak éppen egy rossz pillanatomban... Szóval megpályáztam, de nem gondoltam komolyan.

– Nem gondolta komolyan?

– Nem. Tudja, az ember néha örültségeket is csinál, csak azért, hogy normális maradjon.

– Ezt nem értem.

– Merthogy néha elbizonytalanodik annak megítélésében, hogy mi is a normális. Ehhez kellene az örültségek. Hogy tisztán lásson, és egy időre ismét meg tudja ítélni, hova is való. Magával még nem esett meg ilyesmi?

– Nem, soha.

– Érdekes. Velem már többször is.

– Többször?

– Na, hát úgy évente, két évente. Hanem én is kérdezhetek magától valamit?

– Csak tessék – motyogta.

– Ért maga a rózsákhoz?

– Én? Semmit. Az én kertemben csak fák meg bokrok nőnek.

Szívesen megkérdezte volna Dombaitól, hogy mi volt ez. Hogy miért kérte tőle, nézzen utána ennek a Lőwnek. Mert megkérte, még ha mondani nem mondta is. Nem lehet ennyire ostoba, hogy félreértette volna. Hiszen a kosaras emelőt is azért kapta. Határozottan emlékszik rá.

Nem tehette meg, hogy ettől kezdve kerüli Lőwöt. Igazság szerint nem is akarta. Furcsának tartotta az egész embert, de volt benne valami különleges, ami megtapadt agyának azokban a redőiben, amelyek nem az élet mindennapos megszervezéséért voltak felelősek. Megfogalmazni nem tudta, hogy mi ez, de érezte, hogy van, és megőrizendő dolognak tartotta. Mert ezen a Lőwön látszik, hogy hülye, de az is látszik rajta, hogy mégsem az. Ki tud az ilyen emberen kiigazodni?

Szoros, fénylő

*Tébolyhőség, buszmegálló.
Gyöngyházszerű felhőréteg*

*Csillog, közönye vissza-
Ont hőt, szénmonoxidot.*

*Lélegzik, a hónap szülte
Apává. Mire vár?*

*A lány előrement. Vitte
Bébijüket a karján,*

*Szüleihez, vasárnap szent-
Ebédre. Ő utánuk.*

*Fakultan vinnyog a köd,
Szmog gyűlik a műszálás*

*Vászon alatt, és a higany
Néma, sohasem volt más.*

*Mintha puhulna az aszfalt!
Édes hullabűz,*

*Rágódik, az apján,
Akarta, hogy meghaljon.*

*Hirtelen fény szúrja le,
Belöki a betonárkád*

*Alá. Hegeken át látja,
Utcakoszbán a pucér*

*Férfi, fekszik az oldalán,
Ványadt bőr borítja,*

*Egy darab zsír.
Dereng, mint egy frigó.*

Aztán kiolvad az agy,
Vizelettócsák, fehérjenyomok

Közt egy szemetes,
Rajta cetli: NEM SZEMETES,

És nyers hamburger a bódében.
Körút rohad,

Ölte a fia: Miért mondasz ilyet
Magadra? Mert gyáva voltam!

És agónia. Tolongás,
A buszban folyékony hó.

Tarkóval, ülésen kínai
Olvas, mindkét karján hosszú

Kesztyű. Szoros, fénylő,
Halálfekete.

Kosszarvó

„Kint? A hideg
nagyszobában, a kosszarvas díványon?”
„Domború és kemény, a lábam
túlnyúlik a támlán.” „A sípcsontodat
nyomja?” „A hátam homorún
kifeszül.” „És az olvasólámpa?”
„Fényét beszívom.”

„És én?” „Te a belső
szobában alszol.” „Nagy hassal?”
„A férlágyon.” „Ostromállapot
volt? Vagy mélyen a vonalak mögött?”
„Nemrég haladt át a front, csak mi maradtunk.
Romos ház, meghúztuk magunkat,
kint tél, eső, köd.”

„Miért? Élt itt valaki előttünk?”
„Egy lány.” „A belső szobában aludt?”
„Még kilincs sem volt az ajtón,
csak a fiú csukta rá kulccsal.”
„És a fiú ezen a kosszarvas díványon ült?”
„Kartondobozokra dőlve írt,
háborítatlanul és kétségbeesve.”

Látogatás

Vannak az egyszerű dolgok:
helyzettől függően büntudattal
vagy büntudat nélkül hazudni egy anya szemébe
(megbánni valamikor),
vagy tíz évre előre eltervezni mindent
egy másik városban, ahol majd jobb lesz.
Amit nehéz beismerni:
csak a régi szobában lehet levegőt kapni
néhány év múlva is,
hiába van tele a tinédzserkor kellékeivel,
kinőhetetlen.
A hétvégi látogatás után kísértálni a buszhoz
megszokott tempóval, megizzadni nem,
összesen négy perc, szomorú és szép,
mint egy váratlan üres kirakat,
amiben meglátod magad.
Az érkezésed estéjére gondolsz,
ahogy ügyetlenül formálsz a kérdéseket,
törekvő, de közepes báty
(apának milyen lesz?),
dicséred a házi kosztot, pedig mostanra
egy anya természetességével mozogsz a konyhában te is.
Persze „ennél finomabbat azért mégsem”,
a repeta pedig már csak kedvességből,
„olyan jó nézni, ahogy eszel”.
És akkor eszedbe jut, hogy ez az a hely,
ahonnan három téllel ezelőtt
még annyira menekülni akartál,
mégis a távozásnak lett súlya.
Kikaparod a kutyának a maradékot.
Végül a sofőr hangjára józanodsz ki:
„jegy és visszajáró”.
aztán ülsz az ablak mellett.

Bábel

*Ha valami nem történik meg,
annak is jelentése van.
Kimondásra szánt mondatok feltorlódva.
Erről is már egy éve próbálok nem beszélni.
Hiába költöztünk ide,
te nem engedsz a régi mondatokból.
Ahhoz a nyelvhez ragaszkodsz,
amit egyre kevésbé értek.
Belőlem igazi nagyvárosi lett.
Tudom, hogy az új barátaim viccein sem mosolyodnál el,
hiába mesélném őket izgatottan:
„Látod, ilyen az igazi humor: fájdalmas és komikus”.
Már nem nevetek csak úgy bármin.
És észrevenném,
ha azért matatnál a táskádban ezek után,
hogy ne kelljen a szemembe nézned.
Egyáltalán, ne kelljen szembenézni bármivel,
aminek ilyen mondatokhoz lehet köze.
Az otthoni park jutna eszedbe,
ahol először a verekedésekre az anyukák,
később a lányok ránk mondtak nemet.
Akkor nem kellett külön szókinccs hozzá,
hogy viccesnek tartsalak.
Ezután fordulnál vissza,
lehúzva a maradék sört.
„Fájdalmas és komikus”,
ismételgetnéd,
miközben kilépsz a kávézóból.
És én nem mennék utánad.*

Most szóltak, *hogy a fagyalbokorról*

*dézmálnak a cinegék, s a sírra,
amit évek óta ástunk, lepkék
raja szállt le. Színes szárnyaikon
ismeretlen minták, ráadásul
énekelnek. Kezdetleges dalok
ezek, csecsemőként ismerősek.
Most kitépem a bokrot, emlékek
bogyóival laknak jól a cinkék.
Kéklő, puha szárnycsapásuk arcom
betakarja. És repülök velük.*

Nézem a listát, *nem találok a számod.*

*Rég meghaltál, mégis egy kínai sárkány
szárnya legyint meg. Szeme smaragd irgalom,
fény csorog a spalettákon és durván sír.
Álmaimban felrázol, nappal vakítasz,
futunk a gáton és kérdezed, jó-e így
neked? Próbálok mondani, hogy halott vagy,
de nem megy. Kérdésed suhogása fátylat
borít az ébredésre. Nézem a listát,
éjjel fölém hajoltál. Hívlak, kicsörög
a sár a szívemben.*

Alig aludtam éjjel, *levegő után*

*kapkodva óránként felriadtam, néztem
hullafekvésben, hogy inganak az ágak
a hús éve felkötött mászókötéllal.
Mi másra gondoltam volna, most meghalok.
De nem kötöttem fel magam a diófa
harangjára. Egyszerűen delirium
tremens, rákerestem a tünetekre és
feküdtem némán, vak képernyők hajnali
tükrében. Fejem alá újabb párnákat
tettem, és hallgattam a bennem sípoló*

ismeretlent, párhuzamosan lélegzőt.
Vajon szabadulna tőlem? Ezért itat
minden este? Ki ő? Ikertestvérem
egy késsel megkarcolt, csikorgó tó mélyén?
Pórus járt idő porolja magát bennem?
Nem hiszek neki. Minden csak szó, mondatok.
Várom az éjszakát, amikor nem vagyok.

Á D Á M P É T E R

VILLON HANGJA

Fordítói előszó

Az előttünk járó két-három nemzedék Villon-képét – legalábbis az életmű gerincét alkotó *Nagy Testamentum* tolmácsolását illetően – három költő-műfordító alakította ki: Mészöly Dezső, Szabó Lőrinc és Vas István. Mindhárman nagyjából egy időben fejezték be a *Nagy Testamentum* formahű fordítását: Szabó Lőrinc¹ és Vas István 1940-ben, Mészöly Dezső 1942-ben. Vas is, Mészöly is később alaposan átdolgozta viszonylag korai munkáját, az előbbi az ötvenes évek elején, az utóbbi a hetvenes években.² (Nem tartoznak ide Faludy György „átköltései”; ezek ugyanis nem fordítások, hanem variációk egy-egy Villon-témára.)

A három tolmácsolás közül Szabó Lőrinc zaklatott versbeszédű Villonja áll talán legtávolabb az eredetitől, szemben Vas „urbánusabb”, simább Villonjával. A versbeszéd az utóbbinál nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb, és a szóhasználat is visszafogottabban archaizáló. Mészöly Villonja – a két költőéhez képest – a szélsőséges archaizálás miatt harsányabb, ha nem túlszínezett. Mindhárom fordítás *túlstilizálja* az eredetit; Villon egyszerűbb, természetesebb, dísztelenebb. A három formahű fordítás Villonja jókedvű kópé, holott az eredeti – bármennyire is bravúrosan játékos és nincs híjával az iróniának – sokkal nyersebb, keserűbb, komorabb. Ráadásul Villon szereti néven nevezni a dolgokat. Jellemző, hogy még a női nemi szervet is nevének nevezi (*sadinet*): míg az Szabó Lőrincnél „a szerelem Háza”, Vas Istvánnál „a szerelem rejtett virága”, Mészöly Dezsőnél pedig „rejtekek”.

A három fordítás szövegértelmezési tévedéseiről, fordítói melléfogásairól itt nem szeretnék részletesen beszélni;³ de mindhárom munka a maga idejében korszerű, ám immár egy évszázaddal ezelőtti filológiai eredményekre épít. Míg Szabó Lőrinc a bő jegyzetapparátussal ellátott 1927-es Dimier-féle kiadást követi, Vas István a negyvenes években legmegbízhatóbbnak számító, 1923-ban közreadott háromkötetes Thuasne-féle kiadást használta, ahogyan Mészöly Dezső is a Thuasne-kiadást tartotta szem előtt, jöllehet fordításának későbbi átdolgozásakor már André Mary 1962-es kiadású (először 1951-ben közreadott) Villonját vette alapul.

¹ *François Villon összes versei*, Európa, Budapest, 1974.

² François Villon: *A nagy testamentum*, fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzetet írta Vas István, Magvető, Budapest, 1957.; *A teljes Villon* Mészöly Dezső fordításában, kísérő tanulmányokkal és függelékkel, Magvető, Budapest, 1980.

³ Erre nézve lásd Ádám Péter: Ihlet és filológia, *Revue d'Études Françaises*, N° 15 (2010), 77–84.

A három formahű – vagy legalábbis rím- és szótaghű – Villon-fordításnak azonban nem csak a bizonytalan szövegértelmezés a legnagyobb baja. Az is probléma, hogy a rím-kényszer miatt a három fordító gyakran távolodik el az eredeti vers logikájától, a jelentés fontos elemeitől, és az eredetitől elrugaszkodó, fantáziált sorok sem mennek ritkaságszámba. Márpedig érdemes azon elgondolkodni, mi adhat többet Villonból: a szöveget híven követő rímtelen fordítás-e, amihez azért nem nehéz hozzáképelni a formát, vagy a formai hűségre törekvő fordítás, amely a kényszerek miatt csak elmosódottan adhatja vissza a jelentésnek az eredetiben még világos körvonalait. Ezért merült fel bennem kísérletként az ötlet, hogy prózafordító létemre visszafogottan és dísztelenül, csakis a szöveg-hűségre törekedve fordítsam újra a francia költőt.

A fordítással, amely a Jean-Claude Mühlerthaler által rekonstruált eredeti szöveget követi⁴, semmiképpen se szeretnék vetélkedni a három költővel, akinek patinás munkája ma már klasszikusa a hazai fordításirodalomnak. Mindössze az a célom, hogy a lehető leghívebben tolmácsoljam a francia szöveget. A pontosság kedvéért még a jambikus lejtésről is lemondtam. A villoni oktávákat rímtelenül, nyolc és tizenkettő közt változó szótagszámú sorokban adom vissza.

Mindehhez hadd tegyem hozzá, aligha lett volna merszem ebbe a munkába belevágni Nádasy Ádám nagyszerű Dante-fordítása, baráti biztatása és segítsége nélkül. Emellett az is adott valamennyi hátszelet, hogy Villon műveit ma már sok más nyelvre, például angolra meg olaszra is rímtelen sorokban fordítják.

Az alábbiakban a *Nagy Testamentum* két jól ismert darabját mutatom be: *Az ifjúságát visszasíró öregasszony panaszát*, valamint *Az ifjúságát visszasíró öregasszony tanácsai fiatal lányoknak* alcímen ismert balladát.

4 François Villon: *Lais, Testament, Poésies diverses; Ballades en jargon*, éd. bilingue Éric Hicks et Jean-Claude Mühlerthaler, Paris, Champion, coll. „Champion Classiques”, 2004.

Nagy Testamentum

(részletek)

Az ifjúságát visszasíró öregasszony panasza⁵

47.

*Mintha hallanám, hogyan kesereg,
és sírja vissza fiatalságát⁶
az öregasszony, ki szép leány korában
a fegyverboltnak volt az eladója?
„Jaj, álnok⁸ és kegyetlen Öregség,
miért is sújtottál le rám oly korán?
Ki tart vissza, ki, hogy keservemben
szíven ne szúrjam magamat?*

48.

*„Nincs a szépségnél nagyobb hatalom,
de ezt a hatalmat elvetted⁹ tőlem;
mert bizony nem született olyan férfi
– akár kereskedő, pap vagy hivatalnok –,
aki mindenét oda ne adta volna
(bárhogy furdalta utána az önvád),
csak hogy végre az övé lehessen,
ami ma már kutyának se kell.*

49.

*„Sajnos, sok férfit visszautasítottam,
ami részemről nem volt bölcs dolog,
ráadásul egy simlis fickó kedvéért,
akit elhalmoztam minden jóval.¹⁰*

5 „A szép fegyverkovácsné panasza” cím, amelyet Clément Marot adott ennek a versnek, félreértésen alapul. A *belle heaumière* szókapcsolatnak nem ‘szép fegyverkovácsné’, hanem ‘fegyver-kereskedésben dolgozó csinos eladólaný’ a jelentése. „Az ifjúságát visszasíró öregasszony panasza” cím a Pierre Levet-féle 1489-es Villon-nyomtatványból való (ez a *Testamentum* első kiadása).

6 *Soy jeune fille soubzhaicter* – a *jeune fille* szókapcsolatnak ‘hajadon’ a fő jelentése, de itt nyilvánvalóan a *jeune* (‘fiatal’) jelzőn van a hangsúly.

7 A versben „örömléányról” nincs szó, bár kétségtelen, hogy a francia *belle* + valamilyen mesterséget jelölő szónak ‘könnyűvérű (de prostituáltként nem tekinthető) bolti eladólaný’ is lehetett a jelentése. Annak a ténynek a tükrében, hogy a boltban páncélsisakot (*heaume*) árultak, ami a XV. század derekára már kikopott a használatból, az 1460-as évek elején alkalmasint nyolcvanadik életévében levő – és valóságos személyiségnek tartott – öregasszony fiatalságát az 1400 körüli évekre időzítethetjük.

8 *félon*: ki megszegi a hűbérurának tett esküjét, innen ‘hítségő’.

9 Mármint az Öregség.

10 *largesse* (‘nagyvonalúság’, ‘nagylelkűség’, ‘bőkezűség’) – egyszerre anyagi és szexuális jelentésben.

Mit számít, hogy mással miket csináltam,¹¹
amikor – esküszöm – csakis őt szerettem,
bármilyen otrombán bánt velem,
mert csak a pénzemért kellettem neki.

50.

„Hiába vert össze, nem is egyszer,
hiába rugdosott, mégis szerettem,
de vonszolt volna a hajamnál fogva,
mikor azt mondta, csókolj meg,
rögtön elfelejtettem minden bajomat.
És a telhetetlen¹² csirkefogó¹³
már ölelt is...¹⁴ Sokra mentem vele!
Mindebből mi maradt? A szégyen meg a bűn.

51.

„Meghalt, ennek már jó harminc éve,
én még itt vagyok, őszén, öregén;
ha eszembe jutnak a régi szép idők,
s megnézem, milyen vagyok most pucéran,
elámulok, jaj, mi lett belőlem,
szerencsétlen töpörödött anyó –
ilyenkor majd szétozt a düh.

52.

„Mivé lett a márványsima homlok,
a szőke haj, az íves szemöldök,
A két szem távolságának bája,¹⁵
mit úgy kedvelnek az igényes férfiak,
az egyenes – se nagy, se kicsi – orr,
A fejhez simuló két kis fül,
A gödröcskés áll, a szabályos arc
meg az élénkpiros ajkak,

53.

„mivé lett a két kis gömbölyded váll,
a hosszú kar, a két formás kéz,
a két apró mell, a duzzadó far,
az izmosan ívelt, széles csípő, mely
szerelmi csatározásra termett,

11 *A qui que je feisse fynesse*; ezt a sort – a *finesse*-t ‘ravaszágnak’ fordítva – általában úgy értelmezik, hogy a „szép bolti eladó” a többi férfit hitegette, hazudott nekik, és csak a barátjával volt őszinte. Az én értelmezésemben viszont a *finesse* szó a széplány szexuális szolgáltatásainak refináltságára utal.

12 *le glouton* (itt a férfira utal): ‘mohó’, ‘akinek semmi sem elég’. Természetesen szexuális jelentésben.

13 Az eredetiben: *de mal entaichié*. – ‘Akinek már vérében van a gonoszság’, de a következő értelmezés sem kizárt: ‘akin egy nemi betegség nyomot hagyott’.

14 *embrasser* (‘ölel’) – szexuális jelentésben.

15 Fontos eleme a korabeli női szépségideálnak, hogy a két szem megfelelő távolságra legyen egymástól.

*mivé lett az ágyék, és mivé
a vénuszdomb közepén a pina,¹⁶
a két feszesen kemény comb között?*

54.

*„Mi lett mindebből? Ráncos homlok, ősz haj,
kihullt szemöldök, fénytelen tekintet,
pedig egykor hogy izzott a két szempár
sok szerencsétlen férfi vesztére;
a görbe orr már nem vonz, sőt, taszít,
mint a két fonnyadt és szőrös fül
meg a fakó, színevesztett arc,
a ráncha gyűrődött áll és a lottyadt ajak.*

55.

*„Minden emberi szépségnek ez a sorsa –
a kar ványadt lett, a kéz göcsörtös,
a váll csapott, a hát meggörnyedt,
a két mell? Rá se lehet ismerni,
olyan töppedt, mint a két csípő;
hát a pina? Fúj! De a két comb,
az se méltó már a nevére,
olyan, mint két szál szárazkolbász.*

56.

*„Így siratjuk a régi szép időket,
mi, ostoba vénasszonyok,
mint csupa kis fonálgombolyag
szorosan egymás mellett guggolva
a kenderkócból gyújtott tűz körül,
mely alighogy lobban, már hamvad is.
Pedig milyen csinosak voltunk egykor!
És mindenki másra is ez a sors vár.”*

Ballada

[Az ifjúságát visszasíró öregasszony tanácsai fiatal lányoknak¹⁷]

*Ne felejtse el, te, Szöszi, a kesztyűboltból,
aki mostanáig csak mazsola¹⁸ voltál,
és te se, lábbeliket áruló Blanka,
hogy ideje végre megkomolyodni.¹⁹
Ne kíméljétek a férfiakat, viszont
ne mondjátok nemet soha senkinek,*

16 *sadimet*: 'ékszer', 'csecsebecse'. A szó nem tekinthető se durvának, se vulgárisnak.

17 A fegyverbolt egykori csinos eladóője, miután odaállt a tükör elé, itt vonja le a látottak tanulságát, és osztja meg élettapasztalatát a fiatal lányokkal, akik nem hivatásos prostituáltak.

18 Értsd, kezdő.

19 Értsd, elgondolkodni azon, hogy ne ingyen „tékozoljátok el” a bájaitokat.

*mert vénségetekre már csak annyit értek,
mint a forgalomból kivont fémpénz.²⁰*

*És te, szép kis eladó a hentesboltból,
ki olyan találékony vagy a táncban,²¹
és te, Vilma a szőnyeg-kereskedésből,
vegyétek komolyan a tanácsomat.
Hamar le kell húznotok a redőnyt,
mert a szépség nem örök, s ha elmúlt,
még vén papnak is csak annyira kelletek,
mint a forgalomból kivont fémpénz.*

*Te, Johanna, csinos varrólány,
vigyázz, a barátod béklyóba²² ne verjen,
s te, Kati, ki erszényeket hímezel,
egy férfit se küldj el a fenébe,
csúnya lánynak illik mosolyogni,
máskülönben durván bánnak vele;*

*a rútság ugyanúgy nem kell senkinek,
mint a forgalomból kivont fémpénz.*

*Lányok, jól véssétek eszetekbe, miért
sírok vénségemre ilyen keservesen,
mert ugyanúgy nem érek már egy fillért se,
mint a forgalomból kivont fémpénz.*

ÁDÁM PÉTER fordításai

20 *Ne que monnoye c'on descrye.* Ebben lehet személyes élmény is, VII. Károly (uralkodott 1422–1461) ugyanis többször is kivonta a forgalomból a VI. Henrik angol király által Franciaországban verett pénzerméket.

21 Vagyis a szeretkezésben.

22 *ne vous empestre* – az *empestrer* ige arra a béklyóra utal, amit a szabadban legeltetett tehén két hátsó lábára kötnek, hogy el ne bitangoljon. Értsd, ne tartson meg magának, ne hátráltasson a pénzkérésben; különben úgy jársz, mint „az ifjúságát visszasíró öregasszony”.

WEÖRES SÁNDOR DANTE-KÍSÉRLETE

Weöres mint fordító

Mint sokoldalú alkotó, Weöres Sándor nemcsak saját költészetében használt sok különböző formát és stílust, a gyerekversestől a nyílt erotikáig, hanem rengeteg verset fordított magyarra, Puskintól García Lorcáig és Shakespeare-től Mao Ce-tungig. Száznál több nyelvből fordított, szinte mindig nyersfordításból: „csak német vagy francia szövegek azok, amelyekkel nyersfordítás nélkül is megbirkózhatom” – nyilatkozta.¹ Hatalmas fordítói teljesítménye alapján megérdemelten tartozott a legnagyobb élő fordítók közé, amikor az 1960-as évek elején Kardos Tibor professzor megkereste azzal az ötlettel, hogy készítsen új fordítást Dante *Isteni Színjáték*kából.

Weöres öt éneket fordított le, 1966-ban közölte is őket,² aztán abbahagyta. Alighanem elvesztette a kedvét, talán ő maga is érezte, hogy az eredmény nem elég jó, ahogy az olvasók részéről sem fogadta különösebb lelkesedés. A jelen tanulmányban azt kívánom megvizsgálni, mi lehetett a sikertelenség oka, meggyőződésem ugyanis, hogy a nagyok zsákutcái ugyanolyan tanulságosak, mint sikereik.

Az *Isteni Színjáték* magyarul

Weöres idejében négy teljes fordítása létezett az *Isteni Színjáték*nak: Szász Károly (rímes, 1899), Cs. Papp József (próza, 1909), Babits Mihály (rímes, 1922), Kenedy Géza (próza, 1925). Emellett több *Pokol*-fordítás készült, például Angyal János (1876), Zigány Árpád (1910) vagy Radó Antal (1923) tollából. Szász és Babits tükrözi az eredeti mű rímképletét (a „terza rima”-t), jöllehet Dante tiszta rímeit többnyire asszonáncokkal és mozaikrímekekkel helyettesítették, a nőrímekek helyett pedig alkalmanként hímrímekek használtak. A csak-*Pokol*-fordítók – Angyal, Zigány, Radó – rímtelen, úgynevezett drámai jambusban fordítottak.

Babits fordítását tartották – és tartják sokan ma is – a legjobbnak. Évtizedeken át része volt az iskolai tananyagának. Fő erénye a magyar nyelv invenciózus használata, amivel egy ilyen régi szöveget úgy tud visszaadni, hogy az egyszerre hangozzék nagyon archaikusnak és nagyon modernnek. Az ifjú Babits 1908 körül kezdte fordítani az *Isteni Színjáték*ot,³ követte korának dekoratív divatját, mely szerint az eredetihez képest a fordítást szabad – sőt talán kell – díszíteni, gazdagítani (úgy is mondhatnánk: felstilizálni). Babits dús zenei szó- és hangszövedéket font Dante egyszerűbb, tárgyilagosabb szövege köré, ugyanúgy, ahogy a kor képzőművészei, építészei dolgoztak a szecesszió jegyében,⁴ vagy ahogy a zongoraművész, Ferruccio Busoni játszotta feldúsítva Bachot. Egy példa

¹ Weöres Sándor: Milyen szerepe van a költő életében a fordításnak? *Filológiai Közöny* 1972/1–2, 467.

² Dante Alighieri: *Színjáték, Pokol I–V. ének*, ford. Weöres Sándor. *Filológiai Közöny* 1966/1–2, 1–15.; Uő.: *Egybegyűjtött műfordítások* III. Bp., Magvető, 1976.

³ Mátyus Norbert: *Babits és Dante*. Bp., Szent István Társulat, 2015.

⁴ Lásd erről Rába György: *A szép hűtlenség*. Bp., Akadémiai, 1969, 123–153.; Sárközy Péter: Babits Mihály Dante-fordításának korszerűsége. In: Dante: *Isteni Színjáték*, ford., jegyz. Babits Mihály, Bp., Szent István Társulat, 2002, 593–615.

Babits felstilizáló eljárására: a Paradicsom 27:65-ben Dante azt írja: *apri la bocca* (nyisd ki a szád, azaz beszélj bátran). Ezt az egyszerű kifejezést – ma is ugyanígy használják az olaszok – Babits így fordítja: *ajkat tárva szólalj*. Ez kétségtelenül szép és gazdag, de stílusában más, mint amit Dante írt. Az 1940-es, '50-es évektől kezdve, amikor már a modernizmus volt az elfogadott stíluseszmény a művészetben, zenében, építészetben, formatervezésben, ezt az eljárást sokan idejétmúltnak érezték. Összehasonlításként lássuk a kérdéses helyet néhány kortárs angol fordításban: Musa (1984): *open your mouth*; Sisson (1980): *open your mouth*; Kirkpatrick (2007): *speak openly*; még a rímes, régies tegezést használó Sayers-Reynolds fordítás (1962) is így ír: *open thy mouth*.

Babits fordítása hatalmas teljesítmény volt: egy következetesen végigvitt stílusú, hatásos magyar szöveg, mely gyakran szellemes, gyakran lenyűgöző, gyakran túlbonyolított vagy homályos. A fordítás óriási siker volt, 1940-ig számos kiadást ért meg; ám a háború után a kommunista hatalomátvétel és az ezzel járó vallásellenes propaganda nem kedvezett egy ilyen könyv újrakiadásának. Nemcsak Istent emlegeti szinte minden lapján, de a fordító – aki 1941-ben meghalt – köztudottan hívő katolikus volt. A kommunista kultúrpolitika Babits egész életművét sokáig kelletlenül szemlélte. Igaz, a kommunisták szívesen tekintették magukénak a világirodalom klasszikusait, és nem késlekedtek kiadni őket, általában egy kísérő tanulmánnyal (az úgynevezett „vörös farokkal”), mely segítette az olvasót a mű megfelelő marxista-leninista értelmezésében. Az *Isteni Színjáték* azonban nem volt ezek között.

Kardos Tibor

Az '56-os forradalom után változni kezdtek a dolgok. Bár Magyarország továbbra is „szocialista ország” maradt, és az *Isteni Színjáték* távolról sem lett a kedvence a párt által irányított könyvkiadásnak és oktatásnak, Babits fordítása 1957-ben újra megjelenhetett. Ez Kardos Tibor (1908–1973) érdeme volt, aki az Eötvös Loránd Tudományegyetem olasz tanszékét vezette 1950-től 1973-ig (én is a tanítványa voltam). Meggyőződéses marxista volt, ami garanciát jelentett a párt szemében arra, hogy amit ő kiadásra javasol, az ideológiai elfogadható. Kardos kísérőtanulmányt írt, és kibővítette Babits sovány jegyzetapparátusát. Részben őszinte meggyőződésből, részben talán azért, hogy átmentse ezt a „vallásos” művet, és visszahelyezze a klasszikusok és kötelező olvasmányok sorába, azal érvelt, hogy Dante „haladó” szerző, népi elemeket használ, és igyekezett a *Színjáték* egyházkritikus vonásait kidomborítani. Elfogadta a sokak által osztott véleményt, miszerint Dante nem tisztán középkori, hanem a reneszánsz előfutára, sőt elindítója.⁵ Néhány évvel később, 1962-ben Kardos kiadta Dante összes műveit magyarul (benne a *Színjátékot* ismét Babits szövegével). Ez valóban lenyűgöző teljesítmény volt, Dante néhány olasz és latin művét e kötet számára fordították le először.

Kardos nem volt igazán elégedett Babits fordításával. Ennek gyakran hangot is adott előttünk, diákok előtt a hatvanas években a Dante-szövegolvasás órákon. Nyomatott kommentárjaiban is több helyütt rámutat, hogy Babits szövege félrevisz; néha azért, mert maga Babits félreértette a szöveget (bár ilyen eset kevés van), gyakrabban azért, mert a fordítás dekoratív és archaizáló stílusa miatt félreérthető. Kardos szerint Babits fordítása „keresettebb és bonyolultabb az eredetinél”;⁶ másutt úgy nevezi: „lírai vallomás a

⁵ „Megszilárdított e felfogásban Engels megállapítása Dantéről, mely szerint ő »a középkor utolsó s az újkor első költője.«” Kardos Tibor: Előszó a jegyzetekhez. In: Dante: *Isteni Színjáték*, ford. Babits Mihály. Bp., Európa, 1971, 399.

⁶ „più ricercato e complicato dell'originale” (Kardos Tibor: 'Babits'. In: U. Bosco: *Enciclopedia Dantesca*, Roma, 1970–1978.) – Vö. még Uő.: „Babits fordítása bonyolultabb [più tortuosa] az ere-

Színjátékról⁷ – ami nem maradéktalan dicséret egy fordítás esetében. Emellett az *Isteni Színjátékról* szóló szakirodalom hatalmasat fejlődött az 1910-es és '60-as évek között, számos ponton kimutatták, hogy a szöveg másképpen értendő, mint azt Babits idejében vélték. Kardos szerette volna ezeket az eredményeket érvényesíteni a fordításban. Először úgy gondolta, hogy Weöres segítségével elkészítik a Babits-fordítás javított változatát.⁸ Erről hamar letettek, mert túl sok javítás adódott volna, ráadásul Babits szövegét addigra a klasszikusoknak kijáró tisztelet övezte, bekerült a magyar (!) irodalom Pantheonjába, így bármilyen módosítása rossz visszhangot keltett volna. De tény, hogy a Babits-fordítás több helyütt félrevezető, és valóban nehezebb, mint az olasz eredeti. Kardos úgy érezhette, hogy ez a fordítás az akadályává vált annak, hogy az *Isteni Színjáték* szélesebb körben népszerű lehessen.

Weöres és Kardos: a közös terv

Ezért javasolta Weöres Sándornak valamikor a hatvanas évek közepén, hogy készítsen teljesen új fordítást a *Commediából*. Ők ketten régről ismerték egymást, hiszen mindketten a pécsi egyetemen végeztek: Kardos 1930-ban, Weöres 1934-ben, és Weöres diákévei alatt Kardos egy éven át gyakornok volt a pécsi egyetem olasz intézetében. Utána is kapcsolatban maradtak: „a harmincas évektől követem közelről életét és munkásságát” – írja Kardos 1970-ben.⁹ A Római Magyar Intézet igazgatójaként Kardos 1947/48-ban kivitette ösztöndíjasként Weörest más költőkkel együtt. A közös Dante-munka időszakában, 1967-ben a budapesti Irodalmi Színpadon a Weöres Sándor-estet Kardos Tibor vezette be. Azt remélte, hogy a tervbe vett fordítás lesz Dante, „az óriás költő diadalkapujának másik oszlopa, mert hiszen az egyiket Babits alkotta”.¹⁰ Weöres mindent tudott a költői mesterségről, versmértékről, rímről, de olaszstudása szerény volt. Mint minden művelt európai a huszadik század első felében, ő is tudott valamennyire olvasni olaszul, de ez nem volt elég Dante nyelvezetéhez. Kellott egy szó szerinti nyersfordítás és némi „súgás”. Kardos vállalta, hogy ezt biztosítja a számára, és belefogtak a nagy munkába. Az első öt éneket 1966-ban adták közre, jellemzően *Színjáték* (és nem *Isteni Színjáték*) címmel, de a további énekek sohasem jelentek meg.¹¹

Alább idézem Weöres fordításának első 12 sorát, továbbá az eredetit, Babits megoldását, valamint az érdekesség kedvéért egy Weöresével egyidős angol fordítást, Mark Musa munkáját.

detinél, idegesebb, nem tükrözi Dante erőteljességét, viszont nyelvének hajlékonysága, a rendkívüli rímtechnika, a szövegűség és ugyanakkor a kreatív szabadság példamutatóvá teszik ezt a fordítást.” (I. m., 'Ungheria').

⁷ Kardos Tibor: Megjegyzések Weöres Sándornak a Színjáték első öt énekéből készült fordításához. *Filológiai Közöny* 1966/1–2, 18.

⁸ Weöres: Milyen szerepe..., 468.

⁹ Kardos Tibor: *Élő humanizmus*. Bp., Magvető, 1972, 652.

¹⁰ Uo., 585.

¹¹ 1972-ben Kardos hat énekről tesz említést (lásd Weöres: *Milyen szerepe...*, 472.), de tudtommal a 6. ének sehol sem jelent meg. Egyébként Kardos 1971-ben – talán belátva, hogy a munka elakadt – újra kiadta Babits fordítását.

<p>Eredeti 1308 <i>Nel mezzo del cammin di nostra vita mi ritrovai per una selva oscura ché la diritta via era smarrita. Ahi quanto a dir qual era è cosa dura esta selva selvaggia e aspra e forte che nel pensier rinnova la paura! Tant'è amara che poco è più morte; ma per trattar del ben ch'í' vi trovai, dirò de l'altre cose ch'í' v'ho scorte. Io non so ben ridir com'í' v'intrai, tant'era pien di sonno a quel punto che la verace via abbandonai.</i></p>	<p>Weöres 1966 Az élet útjának felére érve homályos erdön eszméltem magamra, egyenes ösvényről tévedve félre. Eh, hogy is mondható el, mily goromba ez erdő, elvadult, kínzó, kietlen, csak emlékezve félelem fog újra! Oly keserű, majdnem halál-kegyetlen; de szóljak a jóról, mit ott találtam, ezért előbb másról, mit ott figyeltem. Tudom is én, hogyan vitt arra lábam, mert álom borított a pillanatban, midőn az igaz útról félre-hágtam.</p>
<p>Musa 1971 Midway along the journey of our life I woke to find myself in a dark wood, for I had wandered off from the straight path. How hard it is to tell what it was like, this wood of wilderness, savage and stubborn (the thought of it brings back all my old fears), a bitter place! Death could scarce be bitterer. But if I would show the good that came of it I must talk about things other than the good. How I entered there I cannot truly say, I had become so sleepy at the moment when I first strayed, leaving the path of truth.</p>	<p>Babits 1912 Az emberélet útjának felén egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz útát nem lelém. Ó, szörnyű elbeszélni, mi van ottan, s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon: már rá gondolva reszketek legottan. A halál sem sokkal rosszabb, tudom. De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam, hallanod kell, mit láttam az uton. Akkortájt olyan álmódzva jártam: nem is tudom, hogyan kerültem arra, csak a jó útról valahogy leszálltam.</p>

Weöres fordítói stratégiája

Weöres lényegében ugyanazt a stratégiát követi, mint Babits. Az összehasonlítás nem kedvező: véleményem szerint Weöres szövege gyengébb. Bán Imre így ír: „Munkája kevésbé feszített, egyszerűbb, mint Babitsé, így közelebb áll a dantei szöveghez, de nem egy helyen körülményesebb, hosszadalmasabb.”¹² Túlzottnak tartom Kardos professzor lelkesült dicséretét: „Ilyen hű csak az lehet, aki a kifejezés és a rímelés lehetőségeiben nagyon gazdag.”¹³ Weöres nagy gazdagsága nem garantálta a hűséget, és ennek az az oka, hogy a *Commediát* úgy kezelte, mint bármely más költeményt. Technikailag valóban költemény, hiszen verses formában van, mint az *Aeneis* vagy a *Rómeó és Júlia*, de ezeket se neveznék verseknek, és ezek fordításakor a fő gondot nem a technikai oldal (versmérték, rím) jelenti, hanem a szélesebb összefüggések, a háttér, a színhelyek. Weöres azonban úgy nyúlt a szöveghez, mint a többi, nyersfordításból készített lírai munkájánál. Megjegyzendő, hogy Dante lírai verseit remekül fordította le a Dante-összkiadás számára: „az eredménynek teljes elismeréssel kell adóznunk” – írja Bán Imre, a szigorú kritikus.¹⁴ Ám az *Isteni Színjáték* valójában tankönyv, lexikon, történelemkönyv, tudományos-fantasztikus regény, illetve mindezek ötvözete, és csak kisebb mértékben líra. Weöres ezt nem tudatosította. Így nyilatkozott: „Én nem jobbat akartam alkotni, hanem más! [...] Babits módszere teljesen eltér az enyémtől. Ő miniaturista, én freskót akarok létrehozni, amit egyszerre kell a

¹² Bán Imre: *Dante-tanulmányok*. Bp., Szépirodalmi, 1988, 134.

¹³ Kardos: *Megjegyzések...*, 16.

¹⁴ Bán, i. m., 178.

falakra vetíteni...¹⁵ Bevallom, nekem ez a szép metafora-pár, a miniatúra/freskó, nem segít meglátni a kétféle stratégiát.¹⁶

Weöres így jellemezte a közös munkát: „mint stilizátor kialakítom a rímeket, a megfelelő szótagszámokat, de tulajdonképpen igyekszem ugyanazt a szókészletet megtartani, amit nekem Kardos Tibor nyersfordítása prezentál”.¹⁷ Kardos meg volt elégedve: az eredményt „kiváló fordításnak” nevezte.¹⁸ És valóban: vannak kiváló megoldások Weöres szövegében. Például:

1:55–57 Mint kártyás, ki besöpri a szerencsét,
de fordul az idő, balsorsa támad,
s elbúsult elmével siratja kincsét:

Vagy az 5. énekből az alábbi:

5:73–75 Kezdtém: „Poétám, szóba elegyednék
azokkal, nézd, kik ott párban repülnek
oly könnyedén pörögve, mint a lepkék.”

Ez utóbbi sorban az eredeti csak annyit mond: *paion esser leggeri* 'könnyűnek látszanak', de egy műfordító részéről – különösen rímes szövegben – elfogadható annyi szabadság, hogy pörgő lepkékhez hasonlítsa őket. A sorok számát, a tercínás szerkezetet Weöres szigorúan betartja.¹⁹

A probléma másutt van. Weöres alapvetően ugyanazt kívánta csinálni, amit Babits – egy verses fordítást, amely tükrözi az eredeti versformáját, némi archaizálással egyfelől, és újszerű, kreatív megoldásokkal másfelől –, csak kevésbé szecessziósan és tartalmilag pontosabban. Weöres a mesterének, később barátjának tekintette Babitsot,²⁰ s talán ezzel is tisztelegni akart emléke és nagyszerű fordítása előtt. Visszatekintve azonban azt kell mondanom: hiba volt Babitscsal a saját pályáján mérkőzni. A fordítónak – ha érdekeset akar csinálni – más úton kell haladnia, mint nagy elődeinek: választhat más versformát, fordíthat prózában, vagy lehet könyörtelenül mai, hogy néhány lehetőséget említsek.

Vannak Weöresnél is, mint bárki másnál, kevésbé szerencsés vagy suta helyek, de most nem ezek felmutatása a célom, hanem azt próbálom tisztázni: mi volt a stratégiája a *Színjáték* fordításában. Az, hogy követi Babitsot a szöveg feldíszítésében, a felstylizálásban, jól látszik a „mondta X” típusú rövid idéző mondatok esetében:²¹

2:75 *comincia' io* = 'kezdtém én'
válasz fakadt a számon

5:139 *questo disse* = 'ezt mondta'
ezt fülembé sírta

¹⁵ Uo.

¹⁶ A két fordítás összehasonlításával Szarka István Géza foglalkozott (Babits és Weöres *Divina Commedia*-fordításainak összevetése. *Tiszatáj* 2006/60, 50–66.). Konklúziójában Babitsét találta szebbnek.

¹⁷ Weöres: *Milyen szerepe...*, 467.

¹⁸ „L'ottima traduzione dei canti I-V dell'Inferno a opera di Sándor Weöres” (*Encicl. Dantesca*, s. v. 'Ungheria').

¹⁹ Bán (i. m., 134.) és Szarka (i. m., 63.) tévesen állítja, hogy Weöres fordítása az 5. éneken tíz sorral hosszabb az eredetinél. Valójában arról van szó, hogy sajtóhibás a sorszámozás.

²⁰ „Babits tanított izére a dalnak” – írta Weöres a *Hála-áldozat*-ban 1939-ben.

²¹ Weöres megoldásait vastag betűvel adom.

Ez a megoldás fölborítja az eredeti egyensúlyt az elbeszélés és az „elbeszélő gépezet” (az idéző mondatocskák) között. Danténak muszáj volt ezeket betenni, mert a szövegeket akkoriban hangosan olvasták, és nem voltak használatban az idézésre használt írásjelek. A régebbi Biblia-fordítások példázzák ezt: követik az eredeti héber és görög szöveget, mindig odateszik a „mondván” szót, amikor valakinek a szavait be kell vezetni (ha a mondat nem tartalmazza a „mondani” igét). Például a Máté 27,11-ben a Károli-fordítás (1908) még így ír: *Kérdezé őt a helytartó, mondván: Te vagy-é a zsidók királya?* A 2006-os Szent István Társulati Biblia viszont már idézőjelet használ: *A helytartó megkérdezte tőle: „Te vagy a zsidók királya?”* A mai fordító akkor jár el helyesen, ha a – mára fölöslegessé vált – idéző apparátust szerényen adja vissza vagy akár el is hagyja, és nem akkor, ha a főszöveggel azonos költői szintre emeli.

Dante terminológiája

Weöres nem ismerte föl a mű egyik jellegzetességét, hogy sok kifejezése valójában terminus technicus, mondhatni szakkifejezés; gyakran úgy jár el, mint aki fizikakönyvet fordít, és azt gondolja, hogy „súly” és „tömeg” szinonimák, mint a mindennapi nyelvben, ahol „tisza tömeg” vagy „tisza súly” ugyanannyi lekvárt jelent. Nézzünk néhány példát az ilyen bújtatott szakkifejezésekre.

1. példa. Dante az „élni” (*vivere*) igét a Pokol lakóira sosem használja, a Paradicsombeliekre annál gyakrabban. Ez nem véletlen, de Weöres nem veszi figyelembe, így nála Vergilius az *éltem* igével ábrázolja helyzetét a Pokolban:

4:52 *io era nuovo in questo stato* = ‘én új voltam ebben az állapotban’
itt még nem régen éltem

Hasonlóképpen a 4:75-ben az *hanno onranza* ‘meg vannak tisztelve’ fordítása **tiszteletben élő** – ám sajnos nem élnek. A Pokol a Halál birodalma.

2. példa. Az Empyreum (= tüzes, ragyogó ég) a világmindenség legkülső-legfölső helye, Isten lakhelye, mely mindent magába foglal, beleértve a teremtett világot. Értelemszerűen csak egy ilyen létezik, ezért Dante egyes számban beszél róla. Weöres szép és költői megoldása azonban többes számban van.

2:21 *l’empireo ciel* = ‘az Empyreum-i ég’
égi tüzes ívek

3. példa. Vergilius rámutat, hogy nincs üdvözülés keresztség nélkül:

4:36 *ch’è porta della fede che tu credi* = ‘amely kapuja a hitnek, amit te hiszel’
mely hitednek egyik szála

Az olvasót ez félrevezeti, mert ebben az összefüggésben nincs a hitnek másik szála, Vergilius (= Dante) világosan megmondja, hogy a keresztség az egyetlen, amiről itt szó van.

4. példa. Kháron közli, hogy Dante ne szálljon be a csónkjába, mert halála után őt egy másféle, könnyebb hajó fogja a túlvilágra átvinni. A kérdéses utat minden halott csak egyszer teszi meg, egyetlen csónak segítségével, ám Weöres többes számot használ (*sajkák*), alighanem a rím előkészítésére (*utaznak*):

3:93 *più lieve legno convien che ti porti* = 'könnyebb fa [= hajó] kell, hogy téged vigyen'
veled könnyebb-fajta sajkák utaznak

5. *példa.* Beatrice, mint minden üdvözült lélek a Paradicsomban, állandó és megszakítatlan módon látja Istent. Ezért nem mondhatja, hogy „újra látom”, amit Weöres beszúr, hogy a sor kellő hosszúságú legyen – a mindennapi beszédben ez valóban a „találkozunk” szinonimája:

2:73 *Quando sarò dinanzi al Signor mio* = 'amikor az Uram előtt leszek'
Ha Uram elé térek, újra látom

6. *példa.* Vergilius egy varázsige-jellegű mondatot használ Kháron megbékítésére (3. ének), majd pontosan ugyanazt Minos megbékítésére (5. ének). Weöres elsiklik előlött, és különbözőképp fordítja a kettőt:

3:95–96 és 5:23–24 *vuolsi così colà dove si puote / ciò che si vuole; e più non dimandare*
= 'így akarják ott, ahol [mindaz] lehetséges, / amit akarnak; és többet ne kérdezz'

3:95–96 **Ott akarják így, ahol végrehajtva / akaratuk, ennél többet ne kérj te.**
5:23–24 **Így akarják ott, hol valóra váltják, / amit akarnak, s némítsd el a szádat!**

Mindkét fordítás elfogadható (talán a második érthetőbb), ám Dante szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy azonos szöveg hangozzon el.

7. *példa.* A lélek halhatatlan. Ez Dante (és általában a kereszténység) egyik alapvető tanítása, de Weöres nem érzi ennek súlyát. A romlott erkölcsű Semiramis királynőről szólva így fordít:

5:55 *A vizio di lussuria fu sì rotta* = 'a kéjelgés bűnében úgy meg volt romolva'
kéjelgés bűne lelkét megölte

Azért idéztem a fenti példákat, mert meglátásom szerint ezek nem egyszerűen félreértések. Weöres – Kardos nyersfordításából – pontosan értette, hogy Dante mit ír, de nem érzékelte, milyen csapdákat rejt, ha óvatlanul használ szinonimákat vagy laikus szemmel egyenértékűnek vélhető kifejezéseket.

Dante természet- és helyrajza

Dante Pokol-ábrázolásának egyik jellegzetes eleme, hogy senki sem győzheti le a gravitációt. (Ugyanez igaz a Purgatóriumra is, ami logikus, hiszen mindkettő a Földön helyezkedik el.) Jóllehet a holtak lelkének nincs súlya, mégsem szálldosnak vagy lebegnek a levegőben (kivéve persze az 5. ének kárhozottjait, akiket – a földi viszonyokkal összhangban – egy viharos szél kap föl és sodor magával). Weöres nincs tekintettel a gravitáció tényére, és azt sugallja, hogy a Pokol Tornácán lévő lelkek a levegőben lebegnek, azaz levitálnak:

4:32 *che spiriti son questi* = 'milyen szellemek ezek'
mily lelkek lengnek

Hasonlóképpen jeleníti meg röviddel ezután a *sospesiket* („függőket”), akik örökre felfüggesztett, azaz köztes helyzetben vannak – nem fizikailag, hanem lelkiileg. Nem bűnösök, mégsem üdvözülhetnek, mert nincsenek megkeresztelve. Dante leírásában nem lebegnek, hanem állnak, járnak, ülnek a fűvön.

4:44–5 *gente ... che ... eran sospesi* = ‘emberek, akik fel voltak függesztve’
nép szállong ... lebegve

Dante fordításakor óvatosan kell bánni a fizikai elemekkel, tehát hogy pontosan hol vagyunk, mit látunk, ki mit csinál. A pontosság döntő mivoltára már 1929-ben felhívta a figyelmet Erich Auerbach, az egyik legjelentősebb Dante-értelmező. Megmutatkozik – írja – „Dante géniusza, komor pátosza és már-már pedáns pontossága és világossága; [...] soha sincs olyasmi, ami – modern értelemben – épphogy vázolva lenne, vagy csupán impresszionista módon lenne jelezve; sokkal inkább egy rendszerezett és kiegyensúlyozott kifejező erő dominál, amely szinte úgy ábrázol, mint egy jegyzőkönyv”.²²

Weöres fordítása olykor nem teljesíti ezt a kívánalmat, amikor homályos és elbizonytalanító. A Francesca-jelenetnél (5:89) azt írja: *izzó sötét legűnket* – mintha ott forróság uralkodna, pedig ennek a körnek a büntetése csak a sötét szélvihar, itt nem izzik semmi. Másutt Dante a nagy pokoltölcsért övező első (= legfelső, legnagyobb) körről beszél. Weöres így fordít:

4:24 *il primo cerchio che l'abisso cigne* = ‘az első kör, mely a mélységet övezi’
az első kör [...] mely a lenti éjet keretbe-metszi

Csakhogy a lenti éj – ha már így fogalmazunk – nyilván a tölcser alja (ahová Dante most még hiába próbál lenézni), ám az első kör éppen a Pokol legfelső részét fogja gyűrűbe.

A második kört úgy festi a fordítás, mintha a tölcser forogna körben, holott a szél rohan körbe-körbe a tölcser sziklafala mentén.

5:31 *La bufera infernal, che mai non resta* = ‘a pokoli vihar, mely sosem pihen’
Pokol-forgó-tölcser, megállni nem mer

Vergilius az őket körülvevő pokolzajban beszél Dantéhoz. A fordítás egy fölösleges betoldással, a helyzetre tekintet nélkül úgy ír, mintha csend volna:

4:14 *cominciò il poeta* = ‘kezde a költő’
vezérelt költőm, suttogván a csendben

Lehetséges, hogy Dante pedáns ábrázolásmódja és terminológiája nem vonzotta Weörest, aki talán nem is mérte föl a dolog fontosságát. Kardos professzornak ugyanakkor látnia kellett ezeket a problémákat. Nem tudhatjuk, miért nem javította őket: talán nem akarta fékezni a fordító költői lendületét, vagy úgy gondolta, hogy majd később mennek végig a szöveg javítandó pontjain, amikor egy nagyobb rész elkészül.

²² Erich Auerbach: *Az Isteni Színháték szerkezete*. In: Mátyus Norbert (szerk.): *Dante a középkorban*. Bp., Balassi, 2009, 21. (Eredeti megjelenése a *Dante als Dichter der irdischen Welt* című kötetben, 1929.)

Modern elemek

Weöres nem jelölt ki magának világos stílust, alighanem azért, mert alapvetően követni akarta nagy elődjét, Babitsot. Az eredmény egy kevésbé szerencsés elegy, sok versfordítói rutinmegoldással. A helyenként felbukkanó modernizmusok, illetve beszélt nyelvi lazaságok (például *tudom is én; onnét irányít; abba vétkes; kard van kezébe*) nem szervülnek a szövegbe. Nem riad vissza a szokatlan fogalmazástól, gyaníthatóan a rím kedvéért, például 3:14 *Kétség megszűnése szükséges itten*; vagy 5:27 *zokogás veri a fülben a hártját*. Én nem általában beszélek ezek ellen, hiszen az ilyesmi nem idegen Dantétól sem; azt kifogásolom, hogy véletlenszerűen keverednek archaizmusokkal, mint a fent idézett 1:10–12 sorokban, ahol a fesztelen *tudom is én* egy mondatban szerepel a régies-irodalmias *midőn* szóval.

Modern megoldás az is, ha két szót kötőjellel egybekapcsolunk. Ilyen nincs Danténál, hiszen a kötőjelet akkor még nem találták fel. Weöres viszont szívesen él ezzel: *halál-kegyetlen, árny-látomány, könnyebb-fajta, szörny-odú, vér-lüktetés*. Az *amor divino* ('isteni szeretet') kifejezést az *isten-Ámor* kapcsolattal fordítja, csak hogy magyarul az Ámor a kis szárnyas Cupidóra használatos, aki nyilaival lövöldöz a szerelmesekre, s az egészen más, mint amire itt Dante gondol. Nem arról van szó, hogy a fordító ne értette volna az eredetit; inkább arról, hogy jól bevált rutinját használta.

Kihívóan modern jegy a soráthajlás (enjambement), tehát ahol a sortörés két szorosan összetartozó (viszont a mellettük álló szavakkal kevésbé összetartozó) szót vág el, egy alacsony szintű mondattani egységet tör ketté, mint például melléknév plusz főnév. Dante alig használ soráthajlást,²³ viszont Weöres több helyütt él vele:

- 1:114 az örök kín mogorva / helyén
- 2:1 a barna / lég
- 4:31 miért ne / tudnád
- 4:74 a méltó tiszteletben / élő lelkek

A szinonimás ismétlés is idegen Dantétól. Amikor – ritkán – ugyanazt kétszer elmondja más szavakkal, mindig kötőszóval (...és...) kapcsolja össze. A fordítás viszont gyakran használ szinonimás ismétlést kötőszó nélkül, vesszővel (vagy kötőjellel), és ilyenkor a második szó csak sorkitöltő szerepet játszik. Például:

- 1:62 hirtelen-váratlan
- 3:117 mint madár a füttyre, szóra
- 4:6 hol vagyok, hová jutottam
- 4:69 az árnyon, a felhőn

(ez utóbbi esetben megfeledkezett arról, hogy a Pokolban nem beszélhetünk felhőről, mert onnan az ég egyáltalán nem látható).

²³ Kardos Tibor tévesen mondja, hogy Dante „az enjambement-t bátrabban alkalmazza, mint hét évszázaddal később bárki” (*Megjegyzések...*, 17.). Attól még nem lesz valami enjambement, ha a mondat nem ér véget a sor végén.

Régies elemek

Bármilyen régi egy szöveg, ha a maga idejében korszerű volt (sőt modern, és a *Commedia* mindenképpen ilyen), akkor nem jogosult a fordításban archaizmusokat használni. Szophoklész nem kell archaikusabb nyelven fordítani, mint Kavafiszt, jóllehet kettejük görögségét kétezer év választja el. Weöres mégis bőven használ archaizmusokat, amik az 1960-as évek kontextusában már elavultnak, modorosnak hatnak, különösen, hogy ezeket – a modernizmusokhoz hasonlóan – itt-ott elhintve alkalmazza, gyakran a rímelés kedvéért.

Nyelvtani archaizmusok, vagyis elavult ragozású szóalakok:

- elbeszélő múlt („fél múlt”): *valék, tisztelém, hallám, értém, elmondád, köté, tartá;*
- más elavult igealakok: *lészen, légyen, ládd, jer, jőnek, monddsza, ád, kélhet*
- ragtalan tárgyest: *átkozták szülőjök; A könyv pillantásunk egymásba fűzte*

Szókincsi archaizmusok, vagyis a használatból kikopott régi szavak:

szándok (= szándék); *kisdéd* (= kis); *emtető* (= tápláló); *sebhedt* (= sebesült); *uralgó* (= uralkodó); *bestye* (= bestia); *mi* (= amely); *majdan* (= majd); *hűtelen* (= hűtlen); *veszejt* (= veszt); *legűnket* (= levegőnket); *virtusom* (= erőm)

Az 1:125-ben használt *nem tisztelém szabályit* meghökkentően reformkori hangulatú, mint ha az 1830-as évekből lenne.

Weöres verselési stratégiája

Az eddigiekben csupa olyasmit hoztam föl, amit hibának lehet nevezni. A továbbiakban a verselést vizsgálom meg. Itt egy határozottabb stratégia körvonalazódik, melyet nem neveznek elhibázottnak, csak annyit állapítok meg, hogy merészen különbözik mind Dante, mind Babits verselési stratégiájától.

A *Színjátékban* Dante végig tiszta rímeket használ, hármás füzérekben: *aba bcb cdc...* vagyis – az énekkezdő és énekzáró rímek kivételével – minden rím háromszor fordul elő, innen a *terza rima* (harmadik rím) elnevezés. Gyakorlatilag minden rím két szótagos (az egy szótagosak aránya elenyésző). A két szótagos rím, más néven nőrim a sor 10. és 11. szótagját foglalja el; a 10. hangsúlyos (és az olaszban ezáltal automatikusan hosszú), a 11. mindig könnyebb, súlytalanabb. Dante rímei általában szerények, alig tűnnek ki a szövegből, gyakran mintha véletlen összecsendések lennének. Ezt az olasz nyelv is indokolja, melyben korlátozott számú, de gyakran előforduló szóvégződés létezik. Például az alábbi sorok rímei az *-ura*, illetve az *-ai*, utóbbi mindháromszor az *-a-* igető plusz az *-i* múlt idejű rag.

1:2/4/6 – osc[ura / d[ura / pa[ura

1:8/10/12 – trov[ai / entr[ai / abandon[ai

Minden sor tizenegy szótagos, a hangsúlyok általában a páros szótagokra esnek. Ez nagyjából megfelel az öt és feles (azaz hatodfeles) jambusnak ($5x2 + 1$), bár az olaszok inkább „endecasillabo”-nak (11 szótagosnak) nevezik.²⁴

Weöres kötelességének érezte, hogy az eredeti olasz rímképletet, valamint a sorok tizenegy-szótagúságát betartsa, így elvileg minden ríme nőrim.²⁵ Csakhogy míg olaszul termé-

²⁴ „az *endecasillabót* [...] nem könnyű megkülönböztetni a lazán és liberálisan kezelt öt és feles jambustól.” Kelemen János: Borongó (Dante Alighieri: Pokol, Ford. Baranyi Ferenc). *Holmi* 2012/12.

²⁵ Kivétel – ahogy az eredetiben is – a 4:56/58/60 – *Noé/Dávidé/köté*: igazi fordítói bravúr.

szetes, hogy a szavak „hangsúlyos+hangsúlytalan” módon végződnek (*os-cú-ra, tro-vá-i*), ez a magyarban másképp van: itt a szótag súlya (moraszáma, hosszúsága) többet számít, mint a hangsúly: sok szó végződik „rövid+hosszú” módon, ami hímrímet kíván, és tíz szótagos sort. Babits ezt tudomásul vette, így *Commedia*-fordításában a rímek körülbelül 15 %-a hímrím, mint a fenti szemelvényben a *felén/lelém*, illetve *vadon/tudom/uton*. Weöres azonban ragaszkodik a tizenegy szótaghoz, talán ebben kívánta formahűségét megmutatni. Ő is érezhette ugyanakkor, hogy ami az egyik nyelvben csendes és elegáns, az egy másikban könnyen lehet harsány és mesterkéltné, olykor szinte akrobatikus és a komikum veszélyét hordozza. Míg Dante kizárólag háromszoros tiszta rímeket használ, Weöresnél ilyesmi alig van: tudta, hogy ez a mai magyarban olcsó vagy slágerszerű, vagy komikus lenne (mint a mai olaszban vagy angolban is). Ezt kívánta elkerülni azzal, hogy a rímelést a végletekig lazítja, szinte impresszionisztikusan szétoldja: Kardos Tibor finom megfogalmazásában „tudatosan feloldja a dantei terzinák tiszta rímeinek gúzsát”.²⁶ Nála – a magyar szokás szerint, ahogy Babitsnál is – nincs éles határ rím és asszonánc között. Míg Danténál egyáltalán nincs asszonánc, Weöresnél szinte ez a normális, tehát hogy csak a magánhangzók azonosak.

3:20/22/24 bef[ordult / csik[ordult / kics[ordult – (tiszta rím)
 1:14/16/18 bevégez[ődött / szöv[ődött / szeg[ődött – (tiszta rím)
 1:5/7/9 ki[etlen / kegy[etlen / figy[eltem – (majdnem tiszta rím)
 5:50/52/54 n[épek / k[érdesz / v[életkes – (asszonánc)
 4:95/97/99 iskol[ája / ut[ána / z[árta – (asszonánc)

A lazítás azonban oda vezethet, hogy néhol a hallgató-olvasó nehezen érzékeli: mi mivel rímel (és mivel nem rímel – hiszen ez ugyanolyan fontos egy rímképlet érvényesüléséhez). A következő négy soros részben (4:16–19) összecsúsznak két különböző rímhármas (vagy inkább asszonánc-hármas) tagjai, holott az aláhúzottaknak is, a dőlt betűseknek is csak egymással volna szabad összecsengeni:

4:16 észrevettem
 4:17 *én se menjek*
4:18 kételyemben
 4:19 *embereknek*

Ugyanerre egy másik négy soros példa (4:61–64):

4:61 ért fel
 4:62 *légyen*
4:63 lényyel
 4:64 *beszéljen*

A fordítás számos helyen alkalmaz az asszonánc határait is túllépő, rímnek alig nevezhető kreatív megoldásokat, így mindjárt a mű legelején:

1:2/4/6 mag[amra / gor[omba / fog [újra
 4:98/100/102 kösz[öntve / tisztel[etre / [elme

Weöres nemcsak hangtanilag tágítja a rímelés határait, de „területileg” is, azaz néhol a rímet meg bővíti azzal, hogy a megelőző (9.) szótag is rímel:

²⁶ Kardos: *Megjegyzések...*, 17.

Gyakrabban kísérletezik ennek az ellenkezőjével, amikor csak az utolsó, 11. szótagra (a „nővégre” vagy függelékre) korlátozza a rímet. Ez a „függelékrím” ugyancsak idegen Dante verselésétől, ahol a 11. szótagok csak úgy rímelhettek, ha a megelőző (10.) szótagok is rímelnek, lévén a 10. a fő rímszótag. Az alábbi példákban a 10.-ek nem rímelnek, csak a függelékszótagok – azok is inkább csak asszonáncosan hasonlítanak egymásra:

5:62/64/66 hűtel[en lett / id[őnek / h[alt meg
4:44/46/48 jel[es nép / ur[am, még / legy[úrnék
5:77/79/81 hat[alma / sod[orta / [iltja

Ez a radikális újítás Babitsnál nem fordul elő; kérdés, hogy a hallgató-olvasó ingerküszöbét megütik-e ezek a „rímek”.

Az endecasillabóban a 11. szótag mindig „könnyű függelék”: sosem tartalmaz, önálló szó, hanem csak szóvég, rag, ritkán hangsúlytalan névmás. Weöres fordításában – mint Babitsnál is – a 11. szótag gyakran önálló egytagú szó, azaz „nehéz függelék”, miáltal a sor hatlábúnak hallatszik. A nehéz függelékeket aláhúzással jelzem:

4:44/46/48 jel[es nép / ur[am, még / legy[úrnék
4:77/79/81 emlékez[et száll / hallottam [asztán / visszat[ért árny
5:17/19/21 b[ukkant / m[egcsalt / ordító[ol? Halld,
5:29/31/33 viharban a t[enger / megállni n[em mer / egymáshoz [üt-ver.

A nehéz függelékek használata nem Weöres újítása, már Szász és Babits is alkalmazta, de Weöres gyakrabban, kihívóbban él vele.

Összefoglalás

Formai szempontból Weöres Sándor fordítástöredéke követi Dante eredetijét, amennyiben a hármas összefonódó rímrendszert – hol tisztább, hol fellazítottabb rímekkel, rímszerűségekkel – visszaadja, és ragaszkodik a tizenegy szótagos sorokhoz. Ugyanakkor gyakran és kreatívan elrugaszkodik Dante formájától a merész asszonáncok, függelékrímek, nehéz függelékek és soráthajlások alkalmazásával. Ennyiben kísérletező, és messze túllép Dante egyszerűbb verstechnikáján. Másfelől használ archaizmusokat, s ezeket a modernizmusokkal különösebb program nélkül, szeszélyesen keveri, és olykor a rím kedvéért kényszeredett szórendeket ír.

A formai érdekességek, az olykor szellemes, olykor csak kihívó megoldások nem fedtetik, hogy tartalmi szempontból a fordítás elnagyolt, mert sokszor éppen azt nem veszi figyelembe, amitől Dante érdekes és fontos: a pedáns terminushasználatot, a teológiai tételeket, a fizikai szituációt. Mintha egy hatalmas szonettet fordítana, ahol a zeneiség, a líra a fontosabb, mint a precíz tartalom. Úgy tűnik, Weöres egy ponton megérezte: nem neki való ez a munka, és inkább olyan szövegekhez fordult, melyekben fordítói sokoldalúsága teljesebben megnyilvánulhatott.

ÁLOMKÖNYVTÁR

1.

Erwin Rohde, Nietzsche ifjúkori jó barátja és a görög ókor kivételesen nagy tudósa 1903-ban megjelent, máig klasszikus munkájában (*Psyche. Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*) sok egyéb közt végére igyekszik járni az *Odüsszeia* 11. éneke által fölvetődő egyik problémának. Az eposz főhőse, Odüsszeusz, útban hazafelé a már bevégzett trójai háborút követően, Kírké részletes útmutatása nyomán halotti áldozatot mutat be, hogy találkozassék a Hádészban öntudatát részben megőrizni képes jó, a thébai Teiresziász árnyával. A sikeresen lebonyolított találkozó után még beszél édesanyjával, halott társaival és bajtársaival, barátokkal és riválisokkal, majd nagyjából a fél görög mitológiával, beleértve a mitikus hősök valamennyi hozzátartozóját is. Belefáradva alvilági kalandjainak véget nem érő elbeszélésebe a hős már éjszakai nyugovóra térne, ám hallgatósága és vendéglátója nem tudják és nem is akarják féken tartani kíváncsiságukat. Sikerén felbuzdulva Odüsszeusz még egyszer utoljára úrrá lesz kimerültségén, és a befejezéshez hozzáfűzi, hogy többeket is látott még odalent a mitológia azon nagy bűnösei közül, akik örök büntetésüket (az életfogytiglan itt nem megfelelő kifejezés) töltik az Alvilágban: így Tantaloszt, aki enyhíthetetlen szomjúsággal és éhséggel vezekel bűnéért, holott folyamatosan egy tó közepén áll, miközben gyümölcsfák lengetik ágaikat felé, de ő egyikből sem érhet el semmit. Odüsszeusz látta, „hogy szenved, mily nagy a kínja”, s aztán megpillantotta még Sziszüphoszt is, „hogy szenved, mily nagy a kínja”, miközben verejtékkel és porral lepetten görgeti felfelé óriás szikláját a kaptatón újra meg újra.

Rohde annak a régtől fogva fölmerülő kérdésnek ered a nyomába, hogy vajon milyen célt szolgálhatnak ezek az örökké tartó, gyötrelmes büntetések, ha a homéroszi Alvilágkép szerint a halottak odalenn mind csupán erőtlen és főleg öntudatlan árnyalakok, akik tehát mit sem érzékelhetnek vagy tapasztalhatnak rettentő büntetésükből. Sejtelmük sem lehet arról, ami történik velük, s így kérdéses, hogy egyáltalán történik-e velük magukkal bármi. Egyáltalán, állíthatjuk-e velük kapcsolatban, hogy ott vannak? Széles látókörű és kifinomult filológiai vizsgálattal kimutatja, hogy az eposz alvilágjárásról beszámoló 11. éneke legkevesebb két, nem egy időben élt alkotó műve, s közülük a későbbi, egy már a korábbihoz mérten nagymértékben átalakult lélek-kép kortársa, aki aggálytalanul építi bele saját költeményét egy korábbiba. Ez lehet a magyarázata esetleg annak a másik problémának is, hogy a hős eredetileg mintha csak megidézné áldozatával a hozzágyűlő holtakat valami félreeső alvilági bejáratnál, míg a kissé későbbi részek, beleértve az említett mitikus büntetések képeit, azt sugallják, mintha Odüsszeusz végül maga is alászállt volna Hádész mélységeibe, hiszen ott roppant halott-tömeeggel lép érintkezésbe, akiket meg sem kínálhatott az áldozati vérből.

Rohde könyvét minden filológiai respektusa ellenére súlyos kritikának vetette alá később Walter F. Otto (*Die Manen. Oder von den Urformen des Totenglaubens*), kivált azt vetve Rohde szemére, hogy a korabeli angol szerzők, mindenekelőtt Herbert Spencer vallástörténeti világszemléletére támaszkodik, amely szemlélet saját korának szellemi igénytelenségére egyszerűsít minden régmúltat. E szemlélet a világ minden ősi vallási képzetét az úgynevezett animizmusra vezeti vissza, az egyiptomi halottkultuszról a római egyházig.

Otto nem Rohde filológusi aprólékosságának éleslátását vonja kétségbe, hanem azokat a pontokat, amelyek szerint nem a homéroszi és poszt-homéroszi világ mélyreható megértéséből fakadnak, hanem egy ahhoz képest teljességgel külső, modern társadalomfilozófiai szempontok alapján történt rendszerezésből. Összességében Otto amellet teszi le a voksát, hogy ez a modern, elsősorban a szociológiát mérvadóknak tekintő tudományosság világszemléleti okokból már nagyon is sűrűn érti félre a vizsgált szövegeket, azaz hogy esetünkben az antikvitás közvetlen megismerésének a helyére a tudós saját korának és világának meggyőződéseit tudnak nyomakodni: ő tanítja ki a múltat annak vélt sajátosságai felől, ahelyett, hogy annak hangjára hallgatna, mit mond az saját magáról. Vallási valóság a maga önálló problematikájával nem létezik, mert a modern tudós így tudja, az tehát csupán tükrözheti az egyetlen, a valláson kívüli társadalmi valóságot. Természetesen, mint mindent, azt is csak torzítva. Mivel a felvilágosult szemlélet szerint halála után semmi szín alatt nem lehet senkivel sem találkozni, ennek a „babonás” hitnek a létrejötté számos szociológiai és pszichológiai okra vezethető vissza, tekintet nélkül arra, hogy az antik szövegek világosan tanúsítják: szerzőik ezekkel az okokkal maguk is tisztában vannak, de tapasztalati alapon mégis elutasítják ezeket mint magyarázati lehetőségeket.

Két homlokegyenest ellenkező szemléleti elem egyszerre való békés felbukkanása és egymást figyelemre sem méltató együtt járása újkori világnézetünk számára nem jelentheti a valóság két, egyidejűleg fellépő, ellentmondásos tapasztalatát, legfeljebb két különböző kor emlékének kritikátlan egymás mellett hagyását. Hiszen egy egységre törekvő szemlélet nyomban észlelné a híres mitológiai büntetések tökéletes értelmetlenségét belső tudat nélküli, csak külső képként létező bűnösök esetében. Ezzel az erővel egy csatakép festett harcosainak is tulajdoníthatnánk fizikai kínokat. Sőt, régmúlt gonosztevők bűnhődését is ábrázolhatnánk freskókon vagy elbeszélések recitálásával, de furcsa volna, ha úgy vélnénk, hogy ezzel valóságos büntetést mértünk rájuk.

Olykor érdemes azonban saját tapasztalatainkhoz fordulni a megértés végett, s fontolórra vennünk egészen anakronisztikus feltevéseket is, esetünkben például azt, hogy a büntetést netán nem is valamiféle minoszi vagy más isteni bíróság szabta ki rájuk büntetésként, hanem éppenséggel isteni felmentésként nyerték azt el: eleven tudatukkal együtt ugyanis bűneik tudatától is végleg megszabadultak, s immár erőtlen, ám ártatlan árnyakként hajladozhatnak a nem mozduló alvilági szélben. Örök bűnhődésük ugyanúgy pusztán kép, akárcsak ők maguk is, még hozzá nem is nekik maguknak szóló kép, s amíg valaki halottidézési szándékkal nem közelít hozzájuk, áldozati vérral kínálva őket, nem is tudnak róla, hogy ők valamilyen ábrázolást szolgálnának, valami egykor-létükhöz képest idegen céllal. A kép annak tudatával sem rendelkezik, hogy ő egy kép, bár nem tűnik érdektelen felvetésnek, ha számolunk azzal a lehetőséggel is, hogy esetleg összes maradék tudata anynyi csupán, hogy ő alighanem egy kép, amelynek ugyanakkor elveszett minden fogalma arról, vajon minek is lehet a képe, és mi célból. Ez ugyan elég nyomorúságosan hangzik, de mindenesetre végrehajtandó büntetésüket már letudták merő képpé válásukkal. Ha nem tudnánk egészen ritkán odavetődő eleven látogatókról, senki nem is észlelhetné őket, hiszen köröttük is látni képes nézők híján csupán tudat nélküli árnyak siklanak fel s alá a homályba vesző mocsarak közt. Igaz, ezeknek az árnynézőknek az együttese előtűnt azzá a képpé állhat össze, mintha megrendülten bámulnák velünk együtt a bűnök és bűnhődések e roppant képeit, de hát ez a megrendültség is csupán egy kép. Valamiféle bűnhődésről tehát kizárólag egy maroknyi mitológiai látogató tud, valamint néhány kései filológus.

Persze számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, miszerint a szóban forgó mítosz esetleg éppen azt szeretné a tudomásunkra hozni, hogy e monumentálisnak tűnő hősalakok esetében haláluk és Hádészba jutásuk belső létezésüket illetően semmilyen döntő változást nem hozott: már a napsütötte világban odafönt is tudatlan árnyakként éltek szerepüket, s halálukkal csupán fizikai tömörségük enyészett semmivé. Pusztá képpé válá-

sukat megelőzően maguk is hasonló képek előtt hódoltak, s így pontosan tudták, milyen jövőre számíthatnak az árnyak örök éjjelében. Saját jövőjük előtt hajtották meg fejüket, eljövendő képek múltjaként helyezve le koszorúikat. Életükben megilletődötten emlékeztek arra a saját magukra, amiké egyszer majd lesznek. Ha esetleg ez a helyzet, nem is észlelhették az átmenet pillanatát. Létük egy teljességgel üres múzeumi kiállítóteremben telt, ahol a képek egymást nézték. Nincs különbség az előtte és az utána között.

Sötétebb pillanataiban szinte mindenkit elért már életében legalább egyszer az a lehetőség, hogy egy villanásnyi időre bepillantást nyert Hádész e komor mélyéig, ahol politikusok vagy egyéb úgynevezett közéleti emberek különböző emlékműveket, esetenként holokauszt-emlékműveket koszorúznak lehajtott fejjel, arcukon sötét gyásszal, nehéz szavak kíséretében. Mindről lerí, „hogy szenved, mily nagy a kínja”, s a jelenet tudattal megvert szemlélője elvben tisztában lehet vele, hogy mégsem két különböző kor két különböző alkotójának műve került itt tévesen egy helyre az idők során, hanem a „holtak népének” egységes szemléletét láthatja messziről, tudniillik az örök büntetés és bűnhődés merő kép-pé válását. Kormány- és államfők árnyai, melyeket diplomata-kurjantok rajának kíséretében „az a szél sodor, amely a halál legmélyebb régiójában fúj” (Kafka: *Gracchus, a vadász*), tudatmentes gyásszal tisztelegnek a bűn áldozatainak tudatmentes ábrázolásai előtt. Kép a képnek ígéri, hogy „Soha többé!” Ez az ígélet vagy követelés maga is a képek egyike. Egy további kép. Árnyhangja alig ver nagyobb visszhangot a cirpelésnél. Az összesereglett árnyközönség egy mélységesen megrendült árnyközönség képét nyújtja magáról a „lelkek e furcsa bányamélyén”. Vakon tapogatózó látvány. Nietzsche átütő pszichológiai feltevése volt, hogy sorsdöntő szellemi kérdések esetében nem létezik tudatlanság vagy tévedés, hanem egyedül hazugság létezik. Hogy sokszor mégis hajlamosak vagyunk mind magunk, mind mások esetében utólag inkább tévedésre gyanakodni, már elég kellene legyen, hogy felkeltse önmagunkkal szembeni gyanúnkat. Kivált azért, mert például Vladimir Jankélévitch a hazugságról írott nagyszerű művében megállapítja, hogy a hazugságot egyáltalán nem a tényálláshoz való igaz vagy hamis viszony határozza meg hazugságként, e szempontból a tényállás úgyszólván érdektelen, hanem az igazsághoz vagy nem igazsághoz való viszony. Tehát a belső tájékozódás szempontjából a hazugság mindenekelőtt tudati diszpozíció kérdése, és nem egy tényállásnak való megfelelése. Minden további nélkül lehetséges igaz tényállást hazudni, hiszen az igazsághoz való viszony egy másik dimenzióban helyezkedik el, mint a tényállás és annak szemlélete. Az igazsághoz való viszony Alvilágának tehát talán a leghelyesebb azt nevezni, ahol a lények önmaguk számára is elsősorban látványul szolgáló képek. Jellegzetesen ilyen az allegorikus önmagunkra mutató: a képzeletben látvánnyá válás, s a hozzánk képest külső, kész képbe történő allegorikus belépés. Az allegória útján kisajátított kép viszonya az igazsághoz attól ferde, hogy azoknak a képben való jelenlétét minősíti pusztán képpé, akiknek a számára egyáltalán nem az. Amiről a halotti árnyak nincsen tudata, az nem az őt körülvevő világ, azt ugyanis csupán nem láthatja. De mindenestül hiányzik neki az igazság vagy nem igazság tudata, ezért tényálláshoz még csak képes látszólag igaz viszonytalansággal viszonyulni, az igazsághoz való viszonya azonban elveszett. Számára minden kép, önmaga is. A holokauszt-emlékművet koszorúzó politikus még önképnek is csak megszorítással nevezhető, mert az igazsághoz és nem igazsághoz való mindennemű viszony híján még ennek az önképnek a hűsége is egészen bizonytalan.

Odüsszeusz nem említi, de a görög mítosz más változataiból értesülünk róla, hogy mellesleg – az emlékművek megemlékezettétől eltérően – az istenek fűgén feltámasztották Tantalosz saját kezűleg meggyilkolt fiát, Pelopszot, akit előzőleg darabokban kisütve tált fel nekik vacsorára. Ám akár így esett, akár nem, a mitikus ősidők már nagyon rég elmúltak, s nem lévén halhatatlan, azóta Pelopsz lelke is nyilván öntudatlan tévelyeg valahol Hádész homályba vesző réjtjein. Magyarán mit sem tud már apja gyűlöletes vétké-

ról, ahogy annak az istenek kiróttá végtelenített képi bűnhődéséről sem. Amint önmagáról sem, s talán nem is rémlik már neki átmeneti feltámasztása sem. Metafizikai sorsa tehát miben sem különbözik gyilkosától, s a neki szentelt politikusi-diplomáciai megemlékezések koszorúiról épp annyira értesül csak, mint a gyilkosok a maguk bűnhődéséről. A „Soha többé!” ünnepélyes fogadalmairól pontosan annyira tud, amennyire azt a valóság csakugyan betartja: őt már kétségkívül soha többé nem lehet megölni. Viszont az Alvilágba vetődő kirándulók vele még képként sem akadhatnak össze. Odüsszeusz sem tesz róla említést. A koszorúzóok megilletődöttséget ábrázoló képe őt nem hiányolja.

Azokban, akik ismerik a nagyszerű amerikai Thomas Nagel *What Is It Like to Be a Bat?* (Milyen lehet denevérnek lenni?) című esszéjét, előbb-utóbb óhatatlanul felmerülnek más, hasonló kérdések. Eddigi példánk könnyen elvezethetnek olyan kérdésekhez, mint például hogy milyen lehet mitológiai vagy irodalmi hősnek lenni. Kézenfekvő volna persze nyomban rávágni, hogy semmilyen, hiszen egy költött alaknak nincsen olyan értelemben vehető tudata, aminek révén valamilyennek élhetné meg magát. Eszerint az irodalmi művek belső ragyogása és elevensége csupáncsak látszat, valójában mindegyik mű önmagában egy-egy sötétlő Alvilág, s állítólagos cselekményük nem egyéb, mint akarattalan és tudattalan hőseik képének sodródása a már említett szelektben. A királygyilkosságot követően a gyilkolás megszállottjává váló, majd egyensúlyát veszítő és a pusztulásába robogó Macbeth drámaként való megszületése óta ábrázolja végtelenül ismétlődő módon retentő tettet és sorsát. Modern, racionális felfogásunkban éppoly tudattalan látvány csak, akár Tantalosz képe a Hádészban. A Shakespeare-kiadások lapjain újra meg újra játszódik szakadatlanul a vakmerő trónbitorló sorsa, akár meglesi éppen egy Hádészba vetődő Odüsszeusz, akár nem. A mű többi hőse is egytől egyig csupán kép, akiket az Odüsszeusz által meglátogatott nagyoktól csak az különböztet meg, hogy leleményes hősünk a többségüket még életükből ismeri. Ám jelenlegi helyzetüket mégiscsak az jellemzi, hogy képekké, vagyis művekké lettek, akik immár végérvényesen megszűntek önnön műveik lenni, amint nem is a saját művük szereplői ők, hanem Odüsszeusz elbeszélésének hősei. Odüsszeusz ebben a róla elnevezett eposzban az Alvilágban látja viszont azokat, akiket még az *Iliász*ban, egy másik eposzban ismert meg. Nem vonhatjuk kétségbe az árnyak személyazonosságát, ha nem tesszük meg ugyanezt az őket felismerő hőssel is. Hogy Akhilleusz ugyanaz mindkét eposzban, jóllehet a másodikban már nem is él, azt a leleményes látogató azonossága garantálja, aki mellel maga is irodalmi alak. Shakespeare hőseit viszont egyedül végtelenszer ismétlődő tetteik képéből ismerjük, akárcsak Tantaloszt és Sziszüphoszt.

Ha az írott alakok „élete” ilyen mértékben emlékeztet bennünket egykor élt, de már meghalt személyekére, hogy a különbségek egy esetleges más világszemléletben el is mosódhatnak, az egy sor további kérdést fakaszthat, amit ezúttal csak felvetni érdemes, válasszal nem is próbálkozva. Miféle sorsokat képzelhetünk el magunknak azoknak az irodalmi hősöknek az esetében, akiknek éppúgy semmisítették meg olvasóit, akárcsak a könyveket, melyek az ő életvilágukat alkották? Lehetséges-e afféle teológia, amely nem csupán a megöltek majdani feltámasztását ígéri, hanem a lelkeikben élő irodalom hőseiét is? Hogy érthetőbb legyen: Ezékiel próféta együtt kelhet-e életre az úgynevezett *csontváz* egész völgyet betöltő feltámaszóival (Ez. 37)? Mi lehet a viszonya egymáshoz az olyan hősalakoknak, amilyen például Gilgames vagy Faust, valamint azoknak a hajdan élt személyeknek, akiknek az előbbieket fontosak voltak? Együtt vannak valamiképp, vagy egyikük sincs sehol sem? Az Alvilág-járók által tapasztalt sok-sok helyi árnycsoport valóban alkothat egyetlen átfogó Hádészt? A kérdésre elsősorban az a probléma indíthat, ahogy a világirodalom művei gyakran keltik azt a benyomást, miszerint nemcsak külön-külön képelt terekben foglalják el a maguk egyes helyét, hanem mintha mindnyájan együtt alkotnának egyetlen, felfoghatatlan kiterjedésű *mundus imaginalis*t, ahol hőseik akár látogatót is tehetnek más műalkotásokban, belülről szemlélve meg azok tereit, sőt olykor tán

befolyásolva is azoknak az ő megjelenésüktől eredetileg egészen független cselekményét. Az ördögre támadó Adrian Leverkühn éppúgy emlékezett a teáscsészéjét az ördöghöz vágó Ivan Karamazovra, akárcsak az utóbbi a tintatartóját felragadó Lutherra. Nyilván az ördög is jól megjegyezte mindhármukat.

2.

Valamikor a 20. század vége felé a bécsi Wiesenthal Intézet sürgetésére az osztrák főváros nemzetközi pályázatot hirdetett olyan emlékmű tervezésére, amely az I. kerületbeli Judenplatzon állna a holokauszt során elpusztított osztrák zsidók emlékére. A bírálóbizottság a brit Rachel Whiteread szobrász-építész művét hirdette ki győztesnek, és bár a város lakóinak jelentős csoportjai aláírásgyűjtéssel is tiltakoztak a zsidó emlékmű ellen, mondván, hogy van már éppen elég emléke a fasizmus okozta általános emberi szenvedéseknek, megkezdődött a tér régészeti előkészítése. A Judenplatz ásátásai során pontosan a tervezett emlékmű alatti emeletnyi mélységben találtak rá az archeológusok az 1421-es – középkori mértékkel is roppant – pogrom során lerombolt és felégetett zsinagóga maradványaira, melynek során az egész egykori zsidónegyed elpusztult, sok száz lakójával együtt. A bécsi lakosok tiltakozásán kívül még ez a feltárás is hozzájárult az emlékmű felállításának késleltetéséhez. Végére az a frappáns és kitűnő megoldás született, hogy 2000-re ott állt a tér közepén Rachel Whiteread műve, míg a mögötte álló, a bécsi zsidóság történetét bemutató kis múzeumból kiépített lejáró vezet le a mélybe, egyenesen az emlékmű alá. Odafent, a tér felszínének egy pontján jelzés mutatja, hogy a látogató most áll éppen az odalent a mélységben feltárt *bimah* fölött (az imaháznak az az emelvénye, ahonnan a Tórárt olvassák istentisztelet idején).

A 10 x 7 méteres vasbeton emlékmű majdnem 4 méter magas. Egy könyvtár könyvekkel színültig rakott polcait ábrázolja, nem létező látószögből. A legtöbb gyereknek talán van olyan felidézhető emléke, feltéve, hogy a szülei komolyabb terjedelmű könyvtárral rendelkeztek, amikor nem egyszerűen a felnőttek látóköréből vágyott kikerülni, hanem minden lehetséges látókörből is, amikor kívül akart kerülni az ismert világot, és szemügyre venni a világot annak másik oldaláról. E célból visszafojtott lélegzettel befurakodott a falnál álló könyvespolcok valamelyike mögé, a falnak egy beszögellésébe, a poros és pókhálók lepte félhomályba. Itt, a világ másik oldalán nehezebb volt a levegő, és egészen szokatlan az átszűrődő fény és az árnyék dőlésszöge. Innen hátulról nézve nyilvánvaló volt, hogy amit korábban otthonunknak éltünk, az a család életének meggyőzően bedíszletezett színpada, ahol a kulisszák mögül leselkedve a könyvek is valami egészen idegen arcot mutattak. Nyoma sem maradt a mindenféle színű és feliratú sokszor látott könyvgerinceknek, amelyek tekintettel és kézzel egyaránt megsimogathatók voltak, csak a meglehetősen egyhangú piszkos papírsorok voltak kivehető, a keményborítók börtönrácsai közé préselten. Az ember kívül került a lakott világon, s a világ mögötti visszataszítóan poros titkok vették körül. Megfejtésük nem ért annyit, hogy hozzájuk érjen.

A bécsi Judenplatzon álló emlékmű könyvtára megfordítja ezt a gyermekkori emléket, és felcseréli a két világ helyét. A zsúfolt polcok könyvei nyitható hátoldalukkal kifelé fordulva minden irányból körülzárják gerinceikkel a megközelíthetetlen belső helyiséget, ahová egyetlen kétszárnyú ajtó nyílhatna, melyen azonban a kilincs nyilvánvaló hiánya jelzi, hogy ég és föld hamarabb lesz eltörölve, mintsem hogy megnyíljen. Nem tudható, mi lehet odabenn, ám az igen, hogy mi helyezkedhetik el odakint, a könyvespolcok mögött, ahová az emlékmű készítésére „furakodtunk be” az egész világgal együtt. Ennek a „mögülnek”, ahonnan leselkedünk, nincsenek belátható határai. Kezdődik Bécs belvárosával, aztán folytatódik Közép-Kelet-Európával, a kontinens távoli partjaival, a naprend-

szer külső bolygóin át a világegyetem létező vagy nem létező határaiig. Amit mindközönként világnak hívunk, az lett itt kívül rekesztve egy könyvtári olvasótermen, amelynek nyithatatlan kettős ajtószárnya meggyőzőbben adja tudunkra, hogy a bentiek és kintiek közé egy immár elmozdíthatatlan örökkévalóság nehezedik, mintha csupán egyszerűen hiányoznák a bejárat. Az ebből a könyvtárból kizárt világegyetemet végtelen klausztrófiája tartja egyben, amely persze nyomban elenyészne, mihelyt Whiteread alkotása eltűnne onnan. De hát most már ott van, és úgy zárul önmagába, hogy szakadatlanul klausztrófiává változtatja maga körül az egész világteret.

Mindez persze az érzéki tapasztalat világában nem észlelhető. Ott csupán egy úgynevezett emlékmű található, aminek értelemszerűen a valamire történő emlékeztetés a feladata, körülbelül ugyanazzal az értékelhető hatékonysággal, mintha a Hádész-beli önmagát tudattalanul ismételtető emlékképeket a hasonlóan tudattalan árny-nézősereg felvilágosításának kedvéért egy emléktáblával is kiegészítenék, ami arra emlékeztetné a magukra sem emlékező lelkeket, hogy melyik mitológiai hős emlékét látnák, ha látnának. Mindenesetre a Judenplatz kifelé fordult, a világnak hátat fordító betonkönyvtára valami olyan belsőbe mered, amihez képest az egész világmindenség csak valami külső. Arra emlékezteti ezt a fizikai univerzumot, hogy egyedül azért jött létre valamikor, hogy bejuthasson valamiféle belső létezésbe, de immár késő. A kilincstelen kapuzárny emlékeztet mindeneket arra, hogy kívül vannak, miközben persze csupán annyi reális lehetősége van a tényleges emlékeztetésre, mint Hádész halott címszereplőinek a halott közönség emlékeztetésére. A könyvtár kapuja természetesen szimbolikus, s nem utolsó sorban már csak ezért sem felnyitható. Eltérően az allegóriától, aminek ugyan a kifejezőkészlete végtelen, akár csak az érzéki tapasztalat világáé, de beszédmódja egyetlen pillanatra sem lép ki ebből az érzéki világból, sem azon túlra, míg a szimbólum éppen csak rátapad e világ valamely tárgyára, de eközben hátat fordítja felé, és tekintetét nem veszi le egy világon túli világról.

Alighanem ez volt az a gondolati pont, amelyen Henry Corbin és Gershom Scholem misztika-értelmezése egymásra tudott találni. A svájci Asconában jó ideig volt alkalmuk évente találkozni az *Eranos-Tagungok* alkalmával, ahol Corbin *mundus imaginis*-fogalma erősen a közelébe ért Scholem szimbólum-fogalmának, annak, „amelyen átdereng a valóságos transzcendencia” (G. Scholem: *Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen*. Suhrkamp, 1980. *Die jüdische Philosophie und die Kabbala*. 28. skk.) Scholem óvatossággal megfogalmazása kerüli annak világos kimondását, hogy mi is az, amit a kabbalista a szimbólumként értett létező „túloldalán” földerengeni láthat, de a „transzcendencia” szó igénybevétele azt egyértelművé teszi, hogy amit lát, az valóságos, noha kívül esik az érzékekkel tapasztalható világon. Ráadásul Scholem mindezt éppen abban az összefüggésben tárgyalja, ahol a középkori filozófusok allegorikus szemléletét különíti el a misztikusok szimbolikus szemléletétől, világossá téve, hogy az utóbbiak tekintete nem a szellem vagy az Ész absztrakt fogalomégboltját kémleli, hanem azt a bizonyos „köztes” világot, amelyet Corbin a tisztán érzéki és a tisztán szellemi világ között vél fölfedezni. Kettejük közös, vagy legalábbis közelről érintkező világában tehát valahogy úgy volna leírható Whiteread alkotása, mint egy érzéki tapasztalható emlékmű-építmény a tisztán érzéki alvilág egy pontján, ahol értelemszerűen általában legfeljebb eredetiségével kelt némi feltűnést. Az idő múlásával aztán a többi kulturális műemlékhez hasonlóan belevész a város egyéb, megszámlálhatatlan turistalátványosságának tömegébe, s a körülötte, mellette fényképezkedő látogatók úgy helyezik albumaikba odahaza az emlékműről és vele magukról készült képeiket, ahogy Odüsszeusz írja le hallgatósága számára a látott képeket. Tantalosz és Sziszüphosz Hádész-beli kínja a mitikus ősidők egyegy mozzanatát megörökítő emlékmű, melyet az eposz olvasói az Odüsszeusz nevű idegenvezető kíséretében látogathatnak és szemlélhetnek meg.

Az érzéki tapasztalható világmindenségben természetesen nem létezik semmilyen folytonossági hiány a bécsi Judenplatz közepén álló emlékmű helyénél sem. Ez a világ

ugyanis csakugyan mindent magába foglal, nem is nevezhetnénk másképp mindenségnek. Szimbólum voltánál fogva azonban az emlékmű láthatatlanul folytatódik valahol egészen másutt, ahová talán már Odüsszeusz is hiába meresztené a szemét. Corbin és Scholem szemlélete szerint át lehet látni abba az egészen másolba, ám ezúttal nem egészen az a helyzet, hogy a látnivaló ott tartózkodik, akár nézik, akár nem. Ha nem nézik – egy bizonyos szándékkal és szemmel –, nem létezik. Ám mégsem mondhatjuk, hogy akkor egyáltalán nem létezik, hiszen ha van, hogy látják, méghozzá egyszerre többen is, akkor csakugyan léteznie kell. Itt egy afféle látványról van szó, amely a láthatóságához megkövetel magának nézőjétől egy bizonyos attitűdöt, de hát ami egyáltalán képes arra, hogy bármit is *megköveteljen*, még ha az csupán egy attitűd is, attól nemigen vitatható el valamilyen létezés. Jobb kifejezés híján tehát azt mondhatjuk, hogy aki látni akarja, az láthatja, de csakugyan, ez a látvány nem független ettől a látni akarástól.

Nagyjából a felvilágosodás óta úgy tudjuk, hogy ilyenkor valami szubjektív dologról van szó, ami tehát objektíve nem feltétlenül létezik. Az előbbi példánkra utalva vissza: megszámlálhatatlan emberi nemzedék tudott és tud Odüsszeuszról, csalafinta leleményességéről és tetteiről. Legtöbben az eposz hexameterei közül talán egyetlenegyét sem voltak soha képesek felidézni, bárhányszor is hallották vagy olvasták őket. De elsőprő többségükről mégis hamis volna azt állítanunk, hogy sosem látták maguk előtt a férfit, „ki sokféle bolygott”, hogy ne látták volna ravaszul felcsillanó tekintetét, mikor kalandjainak elbeszélésebe fog, ne hallották volna öniróniával színezett dicsekvésének hangját, vagy ne vették volna vele együtt szemügyre azokat a Hádész-beli árnyakat, akik az ő figyelmét is magukra vonták. És bármelyikünk is terelné rá a szót, mindannyian tudnánk, kiről van szó, s vele kapcsolatos tömértelen emlékünknél túluna föl bennünk, amit egymással megosztanunk se volna szükséges, mert már az összemosolygásainkból tudnánk, hogy most épp mind egyszerre látjuk az alakját. Példánk nem különösebben erős, mivel nem szimbólumról esik szó benne, csak világunknak azokról a beláthatatlan kiterjedésű tájairól és alakjairól, amelyeket az újkori világszemlélet másodlagos létezésűnek tekint, miközben ontológiájából állítólag sikeresen száműzte a létezésnek lehetséges fokozatosságát.

A platonista hagyomány és újplatonista változatai ellen felhozott leggyakoribb ellenvetés úgy hangzik, hogy a létezésnek nincsenek fokozatai, létezni nem lehet intenzívebben vagy kevésbé intenzíven. Valami vagy létezik, vagy nem létezik, és ha egyszer létezik, akkor pontosan ugyanúgy létezhet csak, mint akármilyen más. Ugyanez a szemlélet mindközben nem is igen észleli, mennyire magától értetődőnek tartja a különböző szellemi-lelki tényezők, érzelmi és nyelvi létezők létezésének lefokozását. Némiképp sarokba szorítva ugyan elismeri például az irodalmi alakok, teszem azt Odüsszeusz valamilyen mértékű létezését, de azt azért lehetőleg elhárítaná, hogy akár a Hannibáléhoz hasonló létezését kelljen tulajdonítania neki. Nagyon hasonlóan vélekedik például a szimbólumokkal kapcsolatban is: a jelentés egész világa valamiképp hígabb, ritkásabb létezésű mindehhez képest, mint aminek a jelentése. Az ősröbbanás teóriájával összekapcsolt anyagevolúció elképzelése az újplatonizmus logikájának alig észlelt megfordítása: a minden elgondolható testiségen túli, mivoltában és tulajdonságaiban felfoghatatlan Egy anyag – minden szándékot, sőt okot nélkülöző – kezdeti önmagán túlcsoordulása, a mindenséget emanációs hullámokban létrehozó evolúciós folyamat, amely végighalad a fizikai, a kémiai, majd a biológiai létezés fokozatain. Az emanáció eredeti gondolatának mintegy a párhuzamaként a különböző életformák megjelenésének legvégén megjelenő emberi lélek és szellem, különös tekintettel alkotásaira, már alig-alig tekinthető egyáltalán önálló hiposztázisnak, olyan mértékben függ lehetlenyi létezésük az őket egy pillanatra létre emanáló testi lények fennállásától. A keletkezések láncszemeinek a legvége már éppen csak hogy létezik, s a Zeusz bölintásába belerendülő Olümposzt lehetetlenység létezésében hozzá mérni akár csak az Alpok egy jelentéktelen nyúlványához. Az újkori szemléletnek ez az

ellen-újplatonikus fordulata vezet oda, hogy az anyag tiszta létteljessége helyezkedik el az emanációk kiinduló pontjában (régén *pleromának* hívták), míg a létezések fokozatainak túlvégén, már szinte a semmibe billenve találjuk az anyagi létezőként fellelhetetlen emberi-szellemi entitásokat, majd még azokon is túl a tisztára „képzelt” létezőket.

A miénket megelőző ősi kultúrák gyakorlatilag beépíthetetlenek ebbe a modern világképbe. Sok kísérlet történt már, és nyilván történik ma is arra, hogy értő módon vegyük tudomásul a mienkétől gyakran minden lehetséges tekintetben különböző világukat, s ne szoruljunk szüntelenül arra a mélyről fakadó meggyőződésre, hogy a régiek egyfelől elképesztően tudatlanok és hiszékenyek, másfelől meglehetősen rövideszűek voltak. Az utóbbihoz hasonló „felismerések” teszik lehetővé, hogy a modern ember bizonyos jóindulatú leereszkedéssel említhesse meg, hogy például Buddha tanításai közt akadnak figyelemre méltó dolgok is, vagy hogy az ókori egyiptomiakat nem kizárólag képzőművészeti ügyetlenségük gátolta sírfreskóik esetében a centrálperspektíva felfedezésében. De helyzetünk reménytelen, ha képet szeretnénk magunknak alkotni arról, hogy miért látták a valóságot olyanak, amilyenek, hogy honnan és mi módon szerezték beható és minden részletre kiterjedő ismereteiket mindazokról a dimenziókról, amelyek a mi nézőpontunkból soha nem is léteztek. Bízvást feltételezzük, hogy az egyiptomiak, pontosabban a belső világot valamikor zseniálisan kiötlők és megformálók, valamilyen folyamatos ihletben spekuláltak össze a napbárka éjszakai útjának állomásait a Holtak Birodalmán keresztül, valamint az ezt kísérő kultikus részleteket, tárgyakat és himnuszokat. De ötletünk sem akad arra nézve, hogy minek alapján választhattak, amikor rálelni vélték az igaz vagy legalább a megfelelő képre és szóra, vagy mire támaszkodva vetették azt el, ha elvetették. Honnan tudták, vagy honnan vélték tudhatni, melyik a pontosan megfelelő kép és szó.

Tudjuk például, hogy sírépítményük egymásból nyíló kamrákra oszlik, nem is feltétlenül egy szinten, ahol a legbelső, megközelíthetetlen kamrában nyugszik többszörös koporsójában a múmia. A temetési szertartás egyszeri alkalmát leszámítva, ide papok sem léptek be többet. Az ide vezető kamrába azonban nemcsak a temetés során, de a halotti kultusz további alkalmakor is volt bejárás, és ennek rituális gyakorlatát és szövegeit a tudósok ismerik. Nagyjából eddig tudjuk „beleérző” gondolkodással követni túlvilágalkotó ihletüket. Azon a ponton kényszerülünk feladni a követésüket, amikor ihletük arra készíti őket, hogy a szoban forgó kamra falait teljesen beborítsák az itt zajló kultusz képeivel és szövegeivel. Jan Assmann éles megfogalmazásával élve, a beszédaktust (*Sprechakt*) felváltja az írásaktus (*Schriftakt*). Ennek az aktusnak nyilván abban a meglátásban rejlik az értelme, hogy a soha többé ember nem járta örökös sötétségben mindörökké biztosítva legyen a kultusz nem szűnő realitása. De mi történik itt azóta? A mi fogalmaink szerint a temetést követő évezredek alatt az az egész világ a felejtés örökkévalóságába süllyedt, amelyik szeretett halottját Ozirisznek, a halottak halott istenének öröklétében törekedett részesíteni, költséget, időt, fáradságot nem kímélve. Mi mindezt egyetlen gigászi tévedésnek, egy egész kultúra bámulatra méltóan hiábavaló, és ezáltal tökéletesen kárba vesztett erőfeszítésének tudjuk, amelyet a német idealizmus néhány nagyja megpróbálhatott szellemesen valamiféle összemberi haladásban bizonyos átmeneti szerephez juttatni, amely próbálkozás azonban csak kevésbé csökkenti számunkra egykor-létük és erőfeszítéseik mérhetetlen feleslegességének és hiábavalóságának tudatát. A régészek nyomába eredő turisták bejárlák a Királyok Völgyét, körülnéznek a sírépítmények mélyének mesterséges világításában, sajnálkoznak a falakról pergő festett vakolat foszladozásain, és álmélgodnak az egykor éltek vakbuzgó művészetén. De ezen túl nem tapasztalnak semmit.

Jóllehet a szaktudósokon kívül senki nem tudja olvasni hieroglifáikat, értelmezni képeiket, de még ők sem engednek annak a *követelésnek*, hogy lássák a sír urának és őt az öröklét küszöbéig kísérő papjainak kultikus mozdulatait, mert mindazok, akik egykor látták és hallották azt, ami e falakon azóta is szünet nélkül ott zeng és vonul, már maguk

is réges-régen felléptek a freskók alakjai közé. Mi hiába vetjük tekintetünket a falakon vonuló, beszélő és éneklő sokaságra, minden látszat ellenére e falak a hátukat mutatják felénk, és világunkkal együtt rekesztenek magukon kívül minket.

3.

A nagy osztrák katolikus történész, Friedrich Heer nevezte egyszer a korai kereszténység viszonyát az immár Ószövetségnek keresztelt Héber Bibliához „a világtörténelem legnagyobb rablóhadjáratának” (Fr. Heer: *Gottes erste Liebe. Die Juden im Spannungsfeld der Geschichte*). Két évezred ezt követő lankadatlan munkája hozta meg azt az eredményt, hogy az átlag keresztény tudatában a Biblia keresztény interpretációján kívül csak homályosan létezik valahol ugyane könyvnek valamilyen zsidó interpretációja is. Ez az eredmény aztán tökéletesen képes eltakarni a tényt, hogy az „Ószövetséget” az elsőtől az utolsó betűig zsidók írták zsidókról, zsidóknak, a zsidók történetéről és hitéről, amely utóbbi nem az általában vett vallási istenhitet jelenti, hanem a zsidók hitét Izrael Istenében, amint azt a zsoltárok költői vagy a próféták éltek.

Mint az közismert, e történelmi folyamat legfőbb egyházi-teológiai eszköze az allegorikus exegézis és a tipológia művészete volt, amely bámulatra méltó ihletettséggel tárta fel saját megváltóját Isten évezredekkel korábbi tetteiben és szavaiban, önmagát pedig Isten népének évezredekkel korábbi történeteiben. Az Ószövetség e kisajátító magáévá tételének szellemi mozdulatával a kereszténnyé váló Római Birodalom, majd Európa többek között annak a tudatát is a magáévá tette, igaz, az allegória köntösebe burkolózva, hogy az Exodus könyvében ő maga hagyta a háta mögött Egyiptom földjét, a szolgaság házát. Ami a zsidók számára a Seregek Urának a népet örök időkre feltétel nélküli hátlára kötelező nagy „katonai” győzelme volt a Fáraó és seregei fölött, az a keresztény allegória számára az ember iránti isteni szeretet és a hit szabadságára való megváltás univerzális képévé magasztosult.

A keresztény értelmezés számára a bibliai könyvek szövegei mindenekelőtt saját teológiai fogalmainak és azok összefüggéseinek látszólag történeti álöltözetei, amelyek bár talán a szó valódi történelmi értelmében is megestek, ám az értelmezésnek ez a földhözragadt iránya a kinyilatkoztatást nem értő és azt be nem fogadó judaizmus zsákutcájába torkollik. Scholem így fogalmaz az allegóriáról: „Az allegória esetében a jelentések és összefüggések végtelen hálózatában minden szolgálhat mindennek a jeleként, miközben azonban minden belül marad a kifejezés és a nyelv világán. Ami az allegóriává váló jelben felragyog, az [a jel] saját világából származik.” Azaz e fény felragyogása nem a szöveg megjelenítette világmindenségen túlról ered, hanem legjobb esetben is ugyanennek a világnak valami nem sejtett rejtekéből, esetleg azt felülmúló folytatásából. Ami azonban még mindig ez a világ. Az Egyiptom földjéről történő allegorikus Exodus olyan ismétlődő nagy szellemi látvány, akárcsak Tantalosz szenvedéseinek végtelenített képe. Keresztény nemzedékek végeláthatatlan sorai szemlélik benne szabadságra való megváltásuk képét, miközben azonban – lévén a szó földhözragadt-történeti értelmében – nem ők maguk merészkednek a kettényílt Vörös tenger felmeredő vízfalai közé, mindez szívbemarkoló és megragadó látvány a számukra, de látvány. A bűnből a szabadságra irányuló megváltás szemlélhető képe, ám a kivonulásra egykor vállalkozók belső tudata nélkül: magasztos árnyak öntudat nélkül vonuló serege, akik már csak azért sem élhetik meg magukban kivonulásuk igazi jelentését, mert az a jelentés egyszer s mindenkorra levált a képről, és immár örökre a kép külső, keresztény szemlélőinek birtokába került.

Az allegóriának ez a monumentális árnyképe a judaizmus számára egyáltalán nem létezik. A Kivonulásra emlékező zsidó közösség a széder-estén szüntelen figyelmeztetve lesz,

hogy minden egyes tagjának „úgy kell tudnia, hogy nemcsak elődei, de ő maga jött ki Egyiptomból, a szolgaság házából”. Itt tehát a kivonulók semmiképp sem csupán tudattalan árnyak képei, akik az örökkévalóságban újra meg újra nekivágnak a kapuvá kettényíló tengernek, hanem a Kivonulás élő tanúi, akik kép és jelentése közt már csak azért sem láthatnak különbséget, mert az ünnepi asztalnál körülpillantva mindkettőt egy helyen találják.

A kereszténység értelemszerűen szemléli tehát az Exodust, de nem ünnepli. Ebből a szempontból tekintve azt mondhatjuk, hogy a Kivonulás allegóriája a képzelet dolga, abban az értelemben, amelyben Corbin az *imaginaire*-t, a képzelet fiktív termékét fogja fel, és irreális, vagyis „képzelt”, és nem valóságos természetét hangsúlyozza. A Kivonulás zsidó ünnepi hagyománya ebben a terminológiában a *mundus imaginális* világot képviseli, azaz azt a világot, amely közbülső helyet foglal el az érzéki tapasztalat világa közt, hiszen a széder-esti asztaltól fizikailag senki sem mozdul el, és a tisztán szellemi világ közt, amelynek figyelmét az est fogalmi – teológiai és filozófiai – jelentései kötnék le. Ebben a közbülső világban azonban, a *mundus imaginális*ban, épp annyi időt tudnak eltölteni, amennyi elég az útra keléshez. Az együtt ünneplők nem az allegória teremtette képzelet terében, hanem az elődeik reálképzete alkotta világban indulnak vándorlásra, abban a világban, amelyben az ősök tapostak szilárd talajt az utódok lába alá.

Megállapíthatjuk tehát, hogy míg a keresztény tudat allegorikusan vonul ki Egyiptomból, és őt ebben az általa magává tett bibliai szöveg is támogatja, addig a szó nem allegorikus, hanem valóságos, test szerinti értelmében ez a kereszténység egyedül a judaizmus világából vonult ki. Utóbbiból azonban sehova máshova nem vezet út, mint vissza Egyiptomba, még pontosabban: test szerinti lábának egy tapodtat sem kell mozdulnia a Vörös tenger irányába, nem is tartaná ezt méltónak magához, bőven elegendő allegorikusan csatlakoznia a Mózes vezette nép éppen még látható, távolodó utóvédjéhez, s allegorikus tekintetével újra meg újra elkísérnie a menetet az Ígélet – szintén allegorikusan értett – Földjének irányába. Az allegória viszonya nem az Exodus történelmi tényállásához viszonyulva torz, hanem az igazsághoz. A Pészach nélküli Exodus képzelődés. Az allegória tágra nyílt szemei sosem lesznek képesek mást venni szemügyre, csak a régmúlt sötétjében tudattalanul menetelő árnyakat, amint értelmetlenül ismételtetik a tőlük idegen célok érdekében rájuk kirótt egykori mozdulataikat. A kereszténység szemében a zsidók megváltatlanságát az allegorikus tudat teljes hiánya jelzi, ahogy allegóriátlanul botladoznak testiségük homályában. Hiszen szerintük az egész kép nem szolgált soha más célt, mint éppen megelőlegezett szellemi ábrázolását az érzéki világból majdan bekövetkező Kivonulásnak: az anyagi világ jelzésszerű történései mit sem sejthetnek saját, voltaképpeni jelentésükből, amelynek ők csupán előjelei lehettek. Mert ez a magasabb jelentés nem piszkítja be a kezét holmi test szerinti, betű szerinti jelentéslátzatokkal, hanem magasan fölöttük jár, és részvételi szomorúságnak álcázott megvetéssel néz el mindazok feje fölött, akik a sorsukat élik, és nem annak fennkölt jelentését. Odüsszeusz sem intéz kérdést sem Tantaloszhoz, sem Sziszüphoszhoz, egyetlen szóval sem. Nincs mit megtudjon tőlük. A világ minden jelentése fölszedte a cókmojkját, és útra kelt a neki megígért föld irányába, örökre maga mögött hagyva azt az Egyiptomot, amelyben a dolgok jelentése csak kényszermunkát végezhet a dolgok szolgálatában.

A bécsi emlékmű a világegyetemnek hátát mutató könyvtárral ugyanennek a világegyetemnek a jelentését, egészen pontosan: annak minden lehetséges jelentését gyűjti és rekeszti magába. A mű a jelentés Exodusa utáni világállapotot rögzíti: a hátramaradottak utánaeredtek ugyan saját világuk menekülő jelentésének, de a szóban forgó könyvtár kapui csak a menekülő előtt nyíltak meg. Mire üldözői utolérték volna őt, a kapu bezárult, s a jelentése fosztott mindenség kívül rekedt. Mellette téblábol minden allegória is, amely ugyan az egész kint rekedt világot betölti, de túllépni rajta sehol sem képes. A kulcslyuk nélküli és kilincstelen bejáratnál vesztegelők saját erejéből pusztán a koszorú-elhelyezésre futja. Ám még e mozdulat jelentése is a kapun belül lakik.

MÉLYSÉG ÉS BEFEJEZÉS

Rakovszky Zsuzsa: Boldog vég

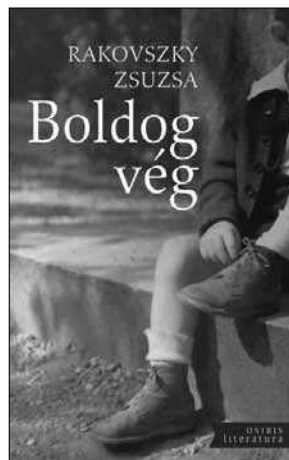
Rakovszky Zsuzsa nagy költő, korunk egyik legjelentősebb költője. Afelől sincs kétség, hogy prózaíróként is jelentős: felejthetetlen *A kígyó árnyéka* (2002) csodálatos nyelve, és azóta is számos érdekes, kiváló regényt és novellát írt. Talán nincs a legfontosabb prózaírók sorában, azt sem állíthatjuk, hogy írásmódja azonnal felismerhető, jellegzetes volna – de minden kötete figyelmet érdemel.

És elég magasra tette a lécet: ha a következőkben kétségek, fenntartások fogalmazódnak meg, az elsősorban ezért van.

Rakovszky prózája ugyanakkor olyan szinten van, hogy bizonyos kifogások elő sem kerülhetnek – sehol egy stiláris kibicsaklás vagy melléfogás, sehol egy ügyetlen párbeszéd, a nézőpontok következetlensége, zúrzavar az időrendben, a szólamokban, a cselekményvezetésben, nincs kioktató szerzői hang, se szentimentalizmus, se szépelgés. Gáncstalan próza, kiváló történetmesélés – mert Rakovszky annyiban feltétlenül „klasszikus”, hogy nem mond le a novella olyan attribútumairól, mint az alak, a történet, a helyszín, a párbeszéd.

Ha valami mégis hiányérzetet kelt – az mindig más. És nem biztos, hogy ezek összefonódnak, vagy megtalálható valami közös bennük. Érdemes tehát – ha nem is sorrendben – áttekinteni az írásokat.

A *Szerelem* című – elég körülményes, lassú, olykor kicsit unalmas – novella egy sor kérdést vet föl. Az elbeszélőről feltűnően keveset tudunk meg – még azt sem, hogy egyáltalán mi a foglalkozása, mit tanult, mivel tölti a napjait; ez annak fényében érdekes hiány, hogy kedveséről, későbbi feleségéről bőszéggel, részletesen informál. És egyébként is: az elbeszélő mintha megbízhatatlan volna – ez régi, bevált fogása minden narrációnak, de itt ennek különös formája valósul meg. Minden szava hihető, nem hazudik (önmagának sem) – csak éppen sehogyan nem állnak össze a részletek. Nem a tényekkel, hanem az érzésekkel, a tényekhez történő viszonyulással van baj, azok nem illenek össze. Végül is: nem ismerjük ki magunkat ezen az emberen. Egyszer ingerülten utasítja el a boldogságra vonatkozó kérdést – később meg, nem is egyszer, ő hozza fel, komolyan elmélázva rajta. Elégedetlen még azzal is, amikor harmonikus és *boldog* a szexuális élete – de amikor mindez megváltozik, egy szót sem fecsérelni arra, mi lehet ennek az oka. Örületesen féltékeny a párjára, és nagyon félti is őt – ugyanakkor (már-már gyilkos) indulatok feszítik. A novella végére egész leltárát kapjuk két ember egymáshoz fűződő érzelmi viszonyának, a sok kis (össze nem illő) foltból kibontakozik egy tarka, zagyva, nehezen felfogható képlet – csak épp a szerelem (a novella címe) mintha nem volna



Osiris Kiadó
Budapest, 2020
248 oldal, 3480 Ft

sehol. Az odaadás, a teljes elfogadás, az erős vonzalom – mindaz, amit a szerelem kvintesszenciájának gondolunk –, az hiányzik.

Így tehát van valami ironikus a novellában – nemcsak a cím és a novella közötti feszültség miatt, hanem a zűrzavaros katalógus önmagában is groteszk hatást tesz. De amit így nyerünk a révén, elveszítjük a vámon – valamiképpen kétdimenziós képet, és nem háromdimenziós, körüljárható látványt kapunk: semmiféle kulcsot nem kap az olvasó, hogy a szereplők motívumait, viselkedésük mozgatórugóit, hátterét, okaikat, indokaikat, hátterét meglássa. Bizonyos értelemben torzkép, mert meg van fosztva a perspektívától; azért lehet benne valami halványan mulatságos, mert csak az egymásutániságot és egymásmellettséget tudjuk érzékelni, a mozgások-elmozdulások magyarázatlanok, csaknem értelmetlenek maradnak. Mondhatjuk azt, hogy épp ez az értelmezés, a cselekedetek átláthatatlanságának, összevisszaságának tapasztalata, a tanácstalanul széttárt kéz volna a novella lényege – mégis hiányzik az olvasónak, hogy ezt *önmaga* élje át: a hiányokkal, elhallgatással, egysíkúsággal túlságosan erősen rásegít erre az írás szövege.

Még inkább karikatúra-szerű – ugyanakkor mulatságosnak cseppet sem nevezhető – az *Égő sűn* című írás. Itt szinte mást sem tudunk meg a főhősökről, mint ami közhelyszerű, előre könnyedén kitalálható – ugyan nem a viccelődésig eltúlozva, de teljesen egyirányúan. Krisz, akiben mintha összegyűjtve megvolna a zöld, az elesettekre odafigyelő, feminista és alternatív közösségi aktivista, harcos, kemény, de érzékeny nő, aki a kommunikációs problémákat érzékeli, még ha tehetetlen is velük szemben; és barátja (nem tudjuk, társa-e, szeretője-e), Ábel, aki mindenben alkalmazkodik Kriszhez, neki akar megfelelni, hozzá idomul minden megnyilvánulásában. Két sematikus figura, akikből nemcsak az önreflexió hiányzik, hanem maga a hétköznapiság is, mindaz, ami túlmegy a fennkölt eszmékhez fűzhető cselekvéseken. Mozgalmások. Érzéseik csak nyomokban, és alárendelten – ha mégis, akkor kizárólag Ábel tudatában, aki bármit megtenne, hogy Krisz kedvében járjon. Az olvasó ismét úgy érzi, hogy beleszorul ebbe az egysíkúságba: nem körüljárható, sokrétű, titkokkal és váratlan fordulatokkal teli emberekkel, hanem sémákkal szembesül, amelyeket kinevethet ugyan, beazonosíthatja az ismerős magatartásformákat, akár el is szomorodhat az ilyen kiszámítható, megrögzött, előre lefektetett síneken futó életék láttán – de nem marad sok értelmezni-, boncolgatni- és kételkednivalója. A hatás ezért nagyon is mulandó, a szöveg felejthető, hamar elpukkan.

Egészen más a *Piroska* problémája. Kiváló novella, az olvasó mégsem maradéktalanul elégedett. Magja egy hihetetlenül erős, megrázó erejű figura, Piroska: az ötvenes évek derekán házvezetőnőnek és gyerekfelügyelőnek kénytelen felvenni őt Tamás özvegyen maradt édesanyja – kimondatlanul, de bizonyosan az ÁVO nyomására. Attól fogva Piroska együtt él a kis családdal, mindenbe beleszól, alakítja a mindennapokat, és „nevelő” Tamást: irányítja, korlátozza, minden pillanatát durván meghatározza, elviselhetetlen súllyal nehezedik rá és az egész családra. (Nyilvánvalóan jelent is róluk, tőle függ, hogy Tamás anyja továbbra is dolgozhat-e külföldi követségi munkahelyén.)

Rémületes és tipikus alak Piroska: megtettesíti mindazt, ami az ötvenes években (pontosan: az ötvenes évektől kezdve) így vagy úgy annyi ember életét megnyomorította, átalakította, ami beleivódott a szokásokba, gondolkodásba, gesztusokba, ösztönökbe. Hogy senki soha nem lehet egyedül, hogy a legszemélyesebb szféránk is folyamatos felügyelet és megítélés alatt áll, hogy hatalmi szóval eldönthetik mások, hogyan viselkedjünk, mit olvassunk, hogyan gondolkodjunk, mi elfogadható és mi nem. Tamás, akit anyja 1956-ban kimenekít az országból, máig úgy érzi: az ország Piroskával egyenlő, aki miatt nem tud szabadon lélegezni, aki bénítólag hat rá, akit messze el kell kerülnie – bármilyen otthonos és ismerős is.

Piroska alakja valóban arra teremt, hogy egy egész berendezkedés, életérzés, világ-szemlélet szimbóluma legyen. Hatásos, sűrű, gyűlöletes szimbólum. De éppen ezért két-

séges, hogy vajon így be kell-e csomagolni (vagy így kell-e becsomagolni): az elbeszélő átadja a szót egy női szereplőnek, aki azután átengedi a szót Tamásnak... aki meg beszámol Piroska (és az ő Piroskával való) történetéről. Ráadásul gondosan ki vannak dolgozva ezek a beágyazások, az új elbeszélő odafordul ahhoz, akitől átveszi a szót... (Olykor mármár Karinthy idéző konvencionális fordulatokkal: „– Tudod, ugye, hogy apám orvos volt, nem is akármilyen” – 9.) Kell ez? Minek? Hozzáad ez bármit is Piroska történetéhez? Hitelesít bármit is? És miért van szükség bármiféle lekerekítésre a novella végén? Az, hogy mi lett Piroskával, részint érdektelen, részint kiszámítható. Ez is fölösleges dísz – mintha csak egy ketyegő bombát rózsaszín selyempapírba csomagolnánk... És főleg: nem érthető a mögötte álló elgondolás: távolítani, megszelídíteni, domesztikálni Piroska alakját és történetét? Megéri?

Nem kell mindent lekerekíteni. Vagy nem érdemes. Vagy – meg kell gondolni, mi mit ér meg.

A címadó novella (*Boldog vég*) befejezése ugyanezért kétséges. Végig a főszereplő Judit az, akinek a gondolataiba-érzelmeibe belelátunk, akinek a szemével látunk minden történetet; nagyon hangsúlyosan és kizárólagosan ő a szöveg gyújtópontja, csak apró részletekben és véletlenszerűen tudósít a szöveg arról, hogy más szereplők mit gondolnak, mit látnak, mi motiválja őket. Olyan döntés ez, ami vaskövetkezetességgel érvényesül a novellában az utolsó lapig. De hát mi van, ha a főszereplő, akié a mindenben uralkodó nézőpont, meghal? Attól a ponttól kezdve nyilván nem nézhetünk többé semmit az ő szemével. A *Boldog vég* utolsó lapján Judit fia veszi át anyja szerepét, az ő gondolatait ismerjük meg, az ő tudatán átszűrve értesülünk a történetekről.

Jó ez így? Nem következetes, annyi bizonyos. És kérdés, hogy valóban olyan fontos-e ez a fajta befejezés, hogy ezért érdemes feláldozni a szöveg addigi szigorú rendjét. Hogy valami módon le legyen kerekítve a novella? Minek? Már csak azért is kérdés ez, mert maga a novella nem nevezhető sűrűnek, tömörnek, összefogottnak – sőt olykor túlírtnak, önisméltlőnek, agyonbeszéltnek tetszik, Judit fájdalmát, szenvedéseit sokkalta jobban, alaposabban körüljárja, mint szükséges volna. Ha nem volna ez nagyon bántó, még azt is mondhatnánk, hogy a túlságosan is ismert vagy kiismerhető lelki problémákat könnyed olvasmányosságba oltja – gáncstalan mondatokban, tökéletes párbeszédekben, igazán profi módon, de tét és súly nélkül.

Ugyanezt lehetne elmondani *A büntetés* című írásról – ez sem igen több, mint hosszú, remekül megírt, de súlytalan tárcanovella. És itt is a befejezés az, amire a szöveg mintha túl sokat bízna: afféle szokványos csattanó, csakhogy nem elég ahhoz, hogy visszamenőleg átértelmezze az addigiakat, mélységet adjon nekik, jelentőssé tegye mindazt, ami addig történt. Igen, kínos – és könnyen lehet: igazságtalan – ezt állítani, de bajos olyan nézőpontot találni, ahonnan ezek a szövegek többnek mutatkoznak, mint remekül megírt, finoman fordultatos, ámde felületes és súlytalan novelláknak. Elképzelhető, hogy a fura befejezések (a váratlan nézőpontváltás vagy a csattanó) épp ezt vannak hivatva ellensúlyozni – de nem sok sikerrel.

Káprázatos viszont a *Széplelkek* című írás. Mindaz megvan benne, ami hiányzik az olvasót passzivitásra és ítélkezésre szorító, „kétdimenziós” novellákból – itt szép lassan bevonódunk a nyomozásba, a találgatásba, izgalomban tart a megfejtés folytonos változása, a megoldhatatlanság, a sorok között és mögött való olvasás kényszere. Játszóársakká válhatunk, magával ragad az olvasás öröme – miközben a történet maga inkább szorongató, keserű, kellemetlen.

Mindez pedig egyfajta élvezetes stílusjátéknak indul – belefeledkezünk (olykor talán kicsit bele is ununk) a 19. század eleje érzékeny (szentimentális) levélregényének zsongásába, a levélíró Anette szép érzeményeibe burkolózik, finoman szenvedget, szívbeli jóbarátra lel a kicsit távolabb lakó Sophie személyében... Leveleiből áradnak az érzelmek, a bonyo-

lult vágyakozások és beletörődő hangulatok, a magány és a társaság-barátság vágya. Jól el tudjuk képzelni, és persze nem az ő szemüvegén át látjuk a világot, még ha ő is az egyetlen megszólaló. Olyan megbízhatatlan elbeszélő, aki kiismerhető, nem célja a címzett félrevezetése sem, csak hát kissé korlátolt is, meg a kor rászabta viselkedésminták rabja. Előírászerűen gondolkodik, kordában tartja az érzéseit, szinte látjuk, ahogyan leemeli a polcról kora közhelyszótárát, és kiválasztja az érzelmeinek épp megfelelő kifejezést.

A konfliktus, ami azután szép lassan kibontakozik Anette leveleiből, egyszerre tűnik súlytalan, mulandó kis gondnak és a vidéki sivárságban örületesen súlyos, megrázó feszültségnek: Sophie és férje nem értik meg egymást, házasságuk folytonos harc és félreértés, keserűség és gyász. Anette ebben próbálja kiismerni magát, esetleg segíteni egyik vagy másik félnek, rájönni a bajok valóságos okára. Hogy sikerrel jár-e – ezt voltaképpen nem tudhatjuk... Magunk is csak találgatásokra vagyunk utalva.

A novella az érzések, motívumok, kívánságok és idegenkedések kiismerésének (majdhogynem) lehetetlen voltáról is szól – de emellett megmutatja azt is, micsoda terheket tud magára venni az a rémesen konvencionizálódott nyelv és kifejezőképesség, az a mesterkéntnek tetsző gondolkodásmód és csipkezuhatagba bugyolált érzésvilág, amit mesteri módon imitál. Azon kapja magát az olvasó, hogy nagyon is oda kell figyelnie minden egyes (látszólag szokványos) szóra, a sorok között kell olvasnia, mert jól elrejtve ugyan, de ott vannak a válaszok. A „széplelkek” éppoly bonyolultak, megfejtésre méltók és titokzatosak, mint bármelyik kortársunk, és a művi, csinált, mesterként nyelvben épp annyi rejtély fér el, mint bármelyikben.

Összefoglalásul a sokféle kisebb-nagyobb elégedetlenséget kellene egy nyalábba fogni, hogy tanulságul szolgálhasson Rakovszky értelmezéséhez. Ez szinte lehetetlen feladat. Ezek a novellák sokfélék, sokféle hiánnyal, torzulással, problémával, furcsasággal – és rengeteg szép, elegáns megoldással, szellemmel és vonzerővel. Lehet, hogy a lekerekítés és becsomagolás kényszere az, ami egy részükben közös zavaró tényezőnek nevezhető; hogy nem mindig „ül” az irónia, a karikatúra, a groteszk; talán kicsit sok az olvasónak tett gesztus – hogy tetszetős, óvatosan fordultatos, hétköznapi meséket akarna elmondani. Nyilvánvaló, hogy érett, a szakma minden csínjának-bínjának birtokában levő és mindent alaposan átgondoló szerző munkáját olvassuk. Ha nem is feltétlenül vagyunk maradéktalanul boldogok tőle.

LASSULÁS A LOMBOK KÖZT

Sirokai Máttyás: *Lomboldal*

„Aki a fején jár, Hölgyeim és Uraim, annak a lába alatt az ég szakadékként nyílik meg.”
(Paul Celan: Meridián; ford.: Schein Gábor)

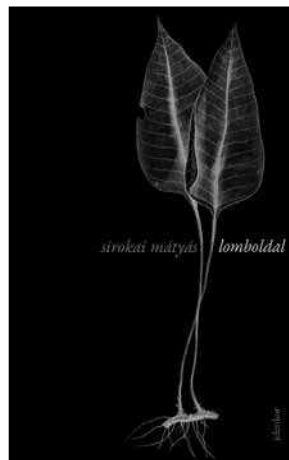
Sirokai Máttyás a 2008-as *Pohárutca* című első kötetét követően komoly vállalkozásba kezdett: egymástól tematikusan részben elkülönülő, ám forma és beszédmód tekintetében határozott folytonosságot mutató könyveket kezdett írni. A *beat tanúinak* könyve 2013-ban, *A káprázatbeliekhez* 2015-ben, a *Lomboldal* pedig tavaly jelent meg. Tudható, hogy a sorozat trilógiának készült, a kötetről szóló kritikák is záródarabként hivatkoznak a *Lomboldalra*, ugyanakkor a szerző egy interjúban jelezte, hogy a jövőben valószínűleg a negyedik részt is meg fogja írni. Ennélfogva célszerűbbnek tűnik a *Lomboldalt* önálló kötetként értelmezni, mintsem egy trilógia részeként.

A meglehetősen vékony könyv öt ciklusában kilenc-kilenc címtelen szöveg található, a tudatos kötet szerkesztés tehát számszerűsíthető is. A koncepció a „növénylés” gondolata köré épül: az első ciklusban definiált kifejezés a szubjektum azon igényét és törekvését jelenti, hogy eggyé váljon a természettel (s elsősorban a fákkal) abban az értelemben, hogy kölcsönösségi viszonyba kerül vele. A kölcsönösségi viszony végpontja az egyensúlyi állapot elérése: „Vágyódás az organikus élet zárt és folyamatos körforgása után, amely egyenetlenségek és kitörések nélkül való. [...] Vágyódás a növényi lét után” (10.). Ezt a fajta kölcsönösséget viszont meg kell tanulni, a tanulás alapja pedig a szemléletváltás lesz.

A szemlélet-, avagy nézőpontváltás szó szerint megtalálható a szövegekben: „Fejjel lefelé lógva kiegyenesedem” (25.) – olvasható az egyik versben, később pedig a következő: „Aki fejjel lefelé zuhan, jobb, ha talpát még életében az égnek adja” (43.). Az aspektusváltás ugyanakkor nemcsak térbeli, hanem időbeli jelentéssel is rendelkezik mind a szubjektum saját életében („újra átéli a születés előtti lét mély álmát” – 59.), mind a történeti időben: „generációnként átívelő emlékezete egy bolygó egész északi féltékéjének kétszázmillió éves emlékezetét őrzi” (20.). Aki erre képessé válik, az a beszélő szerint újfajta valóságérzékelés birtokába jut, és eléri a „növénylés” állapotát: „még az acéllal és üveggel borított területeken is elegendő egyetlen fa közelsége, hogy rezzenetlen lombtekintetével felébressze a révedezőt” (57.) – az általa vélt valóságból.

Az elhatározás viszont nem elég, a „növénylés” megtanulásához módszeres tapasztalásra van szükség, s ez egyben Sirokai Máttyás kötetének egyik legfőbb erénye is: a gondolatilag megalapozott intellektuális szövegvilágot érzéki leírásokkal elegyíti. A tapasztalás elsősorban a halláshoz, a tapintáshoz és a látáshoz kapcsolódik, másodsorban a szagláshoz és az ízeleléshez. Az érzékszervek összemosásának egyik legszebb példája a 33.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
65 oldal, 1699 Ft



oldalon található vers zárata, melyben a csobogó beszéd (hallás), a kéregillat (szaglás), a lehunyt szem (a megszűnt látás) és az archoz érés (tapintás) találkozik: „Eszembe jutnak a gyerekeim, ahogy a hallgatással teret adok csobogó beszédüknek. A tenyeremnek még este is kéregillata van. Lehunyják szemüket, ahogy az arcukhoz érek.” Az érzékiségen túl a tanulás szerves részét képezi a reflexió, technikailag maga a költészet. A meditatív, higgadt tónusú prózaversek az esetek többségében nem felelnek meg a költészetről alkotott hagyományos fogalmaknak, a beszédmód viszont karakán. Az utolsó versben olvasható passzus („amikor hív a megfogalmazás kalandja, és engedsz neki” – 64.) lényegében metareflexív utalás. A „növénylést” és az ahhoz vezető utat a kötet beszélője magányos aktusként láttatja, ugyanakkor határozott célja az is, hogy tapasztalatait mások számára is érthetővé tegye. Ehhez még jobban el kell távolodnia a szépirodalmi stílustól. A dőlt betűvel szedett versekben egészen látványos a regiszterkeverés. Találkozhatunk leírással („A növénylés első napjaiban a légzés követése miatt szokatlan ritmus- és dallambőség tapasztalható, ami a testben való jelenlét homályos érzését hívja elő” – 9.), tudományos megszólalásmóddal és képi beszéddel is. Utóbbi két regiszter egymás mellé helyezésének szép példája olvasható a 15. oldalon. Előbb az értekező stílus: „Ha a test fejközpontú tengelyét kibillentjük függőleges egyensúlyi állapotából, és a négy végtagra ereszkedve játszani kezdünk a gravitációs középponttal, akkor a differenciáltabb súlyeloszlással párhuzamosan létrejön a figyelem többretű eloszlása is”; majd a költői beszéd: „A négy végtagon keresztül vezet az út a figyelem elágazó ősvényeinek kertjébe.” A zárlat kimondottan informatív az egész kötet szempontjából: „A növényeken át vezet az út az organikus figyelem vadonjába” – mondja a beszélő. Amit „növénylésnek” nevez, az valójában a végletekig nyújtott koncentrált figyelem, avagy Csíkszentmihályi Mihály híres kifejezését idézve: a flow érzése, méghozzá a lehető leginkább természetközeli módon. A flow-állapot viszont nem jelent flow-életmódot, pedig Sirokai beszélője határozottan erre vágyik, ráadásul másokat is szeretne bevezetni a „növénylésbe”. Míg a hagyományosan szedett versek az organikus figyelemhez vezető tevékenységekre és azok hatásaira fókuszálnak, addig a kurzivált szövegek inkább útmutatók, valószínűleg annak a készülő könyvnek az alapjai, amiről Sirokai Mátyas az említett interjújában beszélt: „Mindemellett tervezek írni egy non-fiction könyvet, amely valószínűleg az életmód kategóriába kerül a könyvespolcon, mert a gyakorlásról szól majd”.¹

A *Lombdalt* ugyanakkor a költészet mérlegére is rá kell helyezni, s erre a kötet megszólalója is reflektál. A címbéli összetett szó második tagja, az „oldal” finoman mutat a tapasztalatok könyvvé válására, ráadásul sokatmondó az is, hogy a kötet címben szereplő „lomb” a versekben előszeretettel kapcsolódik az árnyék motívumához: „Az árnyékos lomboldalon homályosan” (12.), „osztzkodva a törzs látható ágain, láthatatlan lombjain, mintha valaki más érintene, egy érintéssel eltüntetni az érintés árnyékát” (27.). Mindez arra utal, hogy a „növénylés” rögzítése korántsem egyszerű. A nyelv egyrészt a szubjektum növényi feloldódásának útjában van („Szavakból, mint áttörni, mint önmagunk, mint egymás. Szavak, amikkel nem juthatunk a szavakon túlra” – 38.), másrésztől kifejezőkészlete szegénynek bizonyul, ezért ír Sirokai a Weöres Sándor-féle *Barbár dal*ból ismerős halandzsát. Weöres halandzsaverseinek alapvető célja, hogy az értelmén túli intuíciót szolgáltassák meg, ebben az értelemben a műfaj tökéletesen illik a *Lombdalt*hoz is.

A jellegzetes poétikai megoldások közül több hagyományos fogással találkozunk. A 22. oldalon a platánfa és a tenger természeti jelenségeinek metaforikus egymásra vetítése mellett („A platánóriás tetején. A morajló lombtenger egyik hullámára kapaszkodtam fel.”) a III. ciklus első darabjában a rím és a (rontott) metrika is előtűnik: „Ahogy a fák gyűrűznek át egymáson, lassú tajtékkal a dombokra kúszva, mi is úgy léptünk át egymás medrébe, a földig lassulva” (31.). Ugyanez a fajta poétikai telítettség igaz a kulcsmotívumok használá-

¹ Kránicz Bence: „Mindannyian növénylünk”. *Magyar Narancs*, 2020. június. 14.

tára is, melyek nagy része a „növénylésből” ered. A korábban taglalt kölcsönösség jegyében nemcsak a szubjektum vesz fel növényi jellemzőket, hanem a fák is emberi vonásokat. A testmetaforák használatának elegáns példája olvasható a 13. oldalon: „A nyírek arcának érzékeléséhez nem szükséges különleges adottság, csupán saját arcunk felejtése. Ha hátrahagyjuk a testfelépítésünkéről őrzött képet, a fa csontozatának nemessége és hajlásáveinek szépsége figyelmünket az egyhegyűségből a középpont nélküliség felé húzza szét.”

Formai tekintetben a kurzivált és a hagyományosan szedett prózaversek mellett egy harmadik szövegtípus is megjelenik. A IV. és az V. ciklus záródarabja is felsorolásszerű anaforsztikus szabadvers. Utóbbi a kötet utolsó szövege is egyben. A szubjektum tehát a „növénylési” állapot elérésével párhuzamosan a beszédmódját is megváltoztatja. A rendezett, központosított, meghatározható értelmi maggal bíró prózaversek helyett a kihagyásos szerkezet sorjázó, szabadabb dikciójával zárul a kötet, egy új nyelv ígéretével. A kötetet záró sorpár („amikor önmagát írja / amikor benned folytatódik”) a szubjektum egész könyvön átívelő dilemmáját oldja fel: megszüntethető-e a szubjektum? Elérhető-e a „növénylés” emberként? „Lehetek-e, még így, két lábon, valaki fája.” (23.) A kérdés az emberi kapcsolatok elvesztésének és megtartásának dilemmájára világít rá, ennek kapcsán egyetlen gondolat: a konceptköteteken átívelő beszédmód homogenitása látszólag megnehezíti egy-egy vers kiemelését, ám sokatmondó, hogy Sirokai Mátyás eddigi költészetének csúcspontja, *A beat tanúinak könyve* III/9-es darabja éppen az emberi kapcsolatok egyik legszorosabb formáját, a szerelmet jeleníti meg, kimagasló módon.

A kortárs magyar lírában tonalitását tekintve talán Sziij Ferenc, a természetközpontság szempontjából pedig Gyórfy Ákos világa áll a legközelebb Sirokai Mátyás kötetéhez. Mindkét szerző sajátos stílusú, kiváló szövegeket ír az intellektuális és az érzéki költészet határán. Sirokai könyve viszont a formabontás és a lírai hagyományokhoz való kapcsolódás szempontjából radikálisabb utat választ, méghozzá úgy, hogy meditatív jellege mellett is magas esztétikai értékkel rendelkező költészet marad. Ennek legbeszédesebb bizonyítéka a *Lomboldal* 36. oldalán olvasható vers, egyetlen mondat, amiből nem hiányoznak a klasszikus lírai elemek sem: a gondolatrítmus, a retorizáltság, a zárlatot megelőző költői kép és a saját magunkkal szembeni kétely: „Életben tartani egy hangot, a fák lepecsételt szájára függesztett szemekkel, életben tartani a szobamély csendben, gerinc mellett izmaid helyett könyvek gerincét simítva, egy hangot, ami csak a fejemben szól, de valóságosabb a szájnál, ami a fülemre tapad, enni kér, életben tartani, ami előbb kezdett beszélni, mint én magam, ami velem van még álmomban is, egy hangot, ami megnevez, elhatárol, mégis az egyetlen, amin meg tudok szólalni, életben tartani azt, ami a saját ellenségemmel tesz, de nélküle csak a véráram zúgása marad, két madár búcsúróptének íve a hajnali égen, egy levél útja a lombketréctől a talajig és a földbe, életben tartani, miért is akarom.”

Végezetül: a kötettel kapcsolatban lehet fanyalogni. Akinek nincsen ínyére a halandzsavers, vagy aki nem tolerálja az értekező regisztert a költészetben, esetleg idegenkedik a meditatív tónusú lírától, az nem fogja otthon érezni magát benne. Kétségtelen viszont, hogy a *Lomboldal* ízig-vérig kortárs kötet, amely égető problémákról szól. Például erről: „Vagy a növényekhez lassulok, vagy egyre gyorsuló mozdulatokkal nagyobb szövésebeségre bírom az idegrendszerem hálójának tetején trónoló, lucskos pókot” (58.). A pók persze nem véletlenül lucskos, a „slow life” mozgalom az aránytalanul felgyorsult életvitellel szemben alakult ki. Szerencsés együttállás a szerencsétlenségben, hogy a könyv éppen a 2020-as világjárvány kezdete után nem sokkal jelent meg, a lezárások, egyben a visszalassulás idején, s így azon ritka verseskötetek egyikévé vált, amelynek újdonságértékét az aktuális világállapot megemelte. Ha mindehhez hozzáteszük, hogy tanító igényű könyvről van szó, akkor elvben minden adott ahhoz, hogy az átlagosnál jóval nagyobb hatása legyen. Ám ez nyilvánvalóan nem következik be. Celant parafrázálva: attól, hogy megnyílt a szakadék, még nem kezdünk el a fejkön járni. Sajnos.

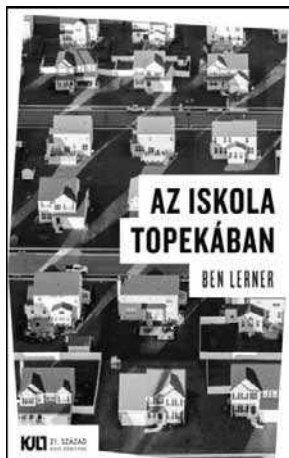
RÍMREGÉNY

Ben Lerner: Az iskola Topekában

Létezik a kényszeresen a jelenre összpontosító kortárs amerikai prózának egy vonulata, mely leginkább a közelmúlt történéseinek összefüggésében és folyományaként kívánja láttatni a szövegek megjelenésének mindenkori itt és mostját. Ez az elsősorban a posztmodern rendszerregény (Pynchon Kalifornia-trilógiája, DeLillo monstrozus „történelmi” regényei) nyomdokain haladó hagyomány a közelmúlt kiemelt történéseinek regényes megragadása révén kíván kapcsolódni az olvasók világlátásához. A mindenkori aktualitáshoz való ragaszkodás biztosítja a megfelelést aztán annak a – kritikai értékelésekben gyakorta megjelenő – szempontnak, miszerint a regénynek képesnek kell lennie a történelem és a neki alávétetten, benne élő egyének viszonyának *ármlyalt, s egyben nővumnak ható* bemutatására. Ez az igény – illetve felismerése és a neki való szerzői megfelelés vágya – áll több kortárs szerző, így Jonathan Franzen (*Javítások, Szabadság, Tisztaság*), Nathan Hill (*Nix*), Garth Risk Hallberg (*Ég a város*), de akár Ben Lerner kritikai sikerének hátterében, talán még azokban az esetekben is, mikor maguk a szerzők, így Franzen vagy Lerner, kimondottan elutasítanak ezt a feltételezést. Ahogyan azt bizonyítani igyekszem majd, Lernernek a magyarul *Az iskola Topekában* címmel megjelent szövege minden kritikai lelkesedés ellenére, miszerint a szöveg a közelmúlt történetéből vezetné le a toxikus maszkulinitás genealógiáját, alapvetően szűken értelmezi a regényt, s nem vesz tudomást azokról a kortárs prózát meghatározó hagyományokról, melyekhez Lerner az autofikció burkából kibújva evidensen igazodik.

Az én véleményem persze nem akadályozza meg a kritikát abban, hogy *Az iskola Topekában* az allegorikus tendenciáktól sem mentes kortársi realizmus hagyományának viszonylatában értékelje:

...nyilvánvaló, hogy Lerner azt hajtja végre, amire csak a legnagyobb regényírók képesek: néhány kisvárosi szereplő egyéni történetén keresztül tárja fel egy egész ország állapotát. Ha tanulhatunk bármit is a minket körülvevő politikai mocsárból, akkor az az, amit ezek a középiskolások a kilencvenes években elsajátítottak: „[A lényeg az volt], hogy [az ember] a vitában való részvételt nyelvi küzdelemlésként [beszélje el]; [a lényeg az volt], hogy [ő legyen a zaklató], gyors és könyörtelen [...], és készen álljon a legkisebb provokációra is sértésekkel megszorozni [a] vitapartnert.”¹



¹ Ben Charles: Ben Lerner's brilliant new novel, *The Topeka School*, captures America's brutal division. *The Washington Post*, 2019. 10. 07. [web] Az idézet forrása: Ben Lerner: *Az iskola Topekában*. Ford.

Fordította Pék Zoltán
21. Század Kiadó
Budapest 2020
318 oldal, 4290 Ft

Ebben az értékelésben éppen az a „nyilvánvaló”, hogy Lerner regényének fogadtatása első sorban a tartalmi vonatkozásokra koncentrál: még egy Trump-ellenes kortárs regény, mely végre érthetővé teszi, hogyan is jutott az amerikai társadalom oda, ahol éppen a jelenben tart. Ezzel a kritika a szerzőt akarva-akaratlan besorolja a minden hasonlóságuk, az identitáspolitikai/irodalmi térképen elfoglalt egymáshoz közeli pozícióik ellenére is nagyon különböző elképzelések és eszmék mentén alkotó szerzők közé, akiknek szövegei – a témák és terjedelmek hasonlósága ellenére – nagyon is különböző konstrukciós elvek és, belőlük következően, eltérő *etikai* megfontolások mentén szerveződnek. Ha azonban Lernert és *Az iskola Topekában* című szövegét saját intencióik alapján szeretnénk megérteni és értékelni, le kell választanunk őket a Franzen, Hill és Hallberg szövegei által kijelölt irányvonalról. S mivel mind ezekre a szerzőkre, mind pedig Lernerre illik a poszt-posztmodern címke, érvelésünkben szükség lesz egy rövid irodalomtörténeti és -kritikai kitérőre.

A *Javításokkal* poétikai fordulatot végrehajtó Franzenről korábban már többször is megírtam,² hogy regényírói vállalkozásának sikere összefonódik közéleti szerepvállalásával, s e kettő ellentmondásaival, valamint azzal a tudatos stratégiával, hogy míg közszereplőként kimondottan elítéli a tömegmédiák kísérleteit a privát szféra kisajátítására, addig szövegei – a posztmodern örökséghez fűződő kétes viszony mellett – előszeretettel kölcsönzik cselekményük vázát a tömegfogyasztásra szánt kulturális termékek, így a filmek és a televíziós sorozatok történeteiből. A kései Franzen szövegeinek e – legyünk jóindulatúak: tudattalan – strukturális eleme jelentősen különbözik a műfaji kódokat kritikusan és ironikusan használó posztmodern elődök (első sorban ismét csak Pynchon és DeLillo) gyakorlatától. Ha tetszik, ez az elmozdulás hozza létre annak lehetőségét, hogy a posztmodernre következő, arra hagyatkozó szerzők esetében a kritika kései posztmodernről, mi több, poszt-posztmodernről beszéljen Franzen kapcsán. A Franzenhez hasonló stratégiát követ Hill is, ám az ő esetében jóval mérsékeltebb és jobban megfontolt értékítéletekről beszélhetünk a kortárs irodalom számára egyértelműen riválist jelentő kulturális területek és a média (első sorban a televízió és a számítógépes játékok világa) viszonylatában. A Franzennél fiatalabb szerző történeti tudásra és pontosságra való törekvése is jóval inkább elmélyült megértését teszi lehetővé az általa megidézett '68-as eseményeknek, mediális és politikai kisajátításuk következtében létrejött hosszútávú következményeiknek, illetve a számítógépes játékok személyességre gyakorolt hatásának. A Hilléhez fogható arányérzékéről Franzen egyedül a *Javításokban* tesz tanúbizonyságot. Hallberg szintén a tömegkulturális műfajok – első sorban az epikus meritű, jellemzően az HBO-hoz köthető televíziós sorozatok, így a *Maffiózók*, a *Drót*, a *Deadwood* stb. – felhasználásában látja az újabb keletű realizmus esélyeit. Ő azonban nem csupán a posztmodern irodalmi örökségétől elhatárolódva, hanem első sorban a realizmus különböző változataiként értékelt *kisprózai minimalizmussal szemben* próbálja meg létrehozni a maga epikus méretekre törő történeti vízióját *Ég a város* című regényében.³

Pék Zoltán. Budapest, 21. Század Kiadó, 2020, 148. Ahogy fentebb, úgy a továbbiakban is jelzem, hol módosítottam a fordítást, és közlöm az eredetit a lábjegyzetben, ahogyan itt is. Teszem ezt azért, mert – ahogyan kifejtem majd – Pék Zoltán fordítása nem pusztán pontatlanul adja vissza Lerner regényének egyes aspektusait, de szinte teljességgel ignorálja a regény poétikai törekvéseit, az elbeszélők megszólalásmódját és hangját. A fenti idézet Pék Zoltán fordításában a következőképpen hangzik: „Az jelentette a kulcsot, hogy a vitában való részvételt nyelvi párviadal-ként adja elő; hogy kötekedjen, gyors és könyörtelen legyen, készen álljon a legkisebb provokációra is sértésekkel megsorozni egy vitapartnert.” Az angolban ez áll: „The key was to narrate participation in debate as a form of linguistic combat; the key was to be a bully, quick and vicious and ready to spread an interlocutor with insults at the smallest provocation.” Ben Lerner: *The Topeka School*. New York, Farrar, Strauss & Giroux, 2019. [ebook]

² Lásd legutóbb: Sári B. László: Az amerikai irodalom közgazdaságtana: Jonathan Franzen munkásságáról. *Vigilia*, 2021/1, 39–44.

³ Hallberg regényéről lásd kritikámat: Sári B. László: A realizmus iránya. *Alföld*, 2020/3, 94–99.

Létezik azonban a kortárs mediális viszonyokhoz képest magát újradefiniáló posztmodernként emlegetett kortárs prózai vonulatnak egy másik, Lernerhez sokkal inkább köthető iránya is, mely főleg David Foster Wallace írásaiból eredezteti magát, ideológiáját, de bizonyos esetekben poétikáját is. Ahogyan Lerner, úgy Jennifer Egan szövegeiben is előtérbe kerül az a személyes tapasztalatot meghatározó kulturális közeg, mely a próza terében nem csupán a történetvilág sajátos meghatározójaként, Lerner regényének egyik alapmotívumát idézve „milióként” jelenik meg, de a posztmodern regény legjobb amerikai hagyományát idézve egyenes felhívást jelent (ironikus) reflexióra. Wallace esetében a magyarul is elérhető fóműben⁴ ez az iróniához és az érzések struktúrájához való ambivalens viszonyban, az iróniával való viaskodásként és az érzésekhez való visszatalálás hangsúlyosan kísérletnek megmaradó törekvéséként jelenik meg. Ez a törekvés egyrészt a tömegkultúra és a média világának domináns hatásával szemben jelenik meg, ahogyan ezek a vágyat a tömegtermelés egyik funkciójaként, Wallace regényében addikcióként sajátítanak ki, másrészt pedig az ironikus reflexió lehetőségét is ellehetetlenítik annak révén, hogy azt strukturálisan beépítik a fogyasztásra szánt termékek jelentésébe és üzeneteibe. Egan a problémát az idő kisajátítása felől közelíti meg: nála a történések kimondottan időbeli lenyomatként megőrződő tapasztalatának érzéki leképezésében, és az elsősorban a prozódia, a prózai szöveg időbeliségének tagolása által hordozott, az elbeszélés szerkezetét is alapvetően meghatározó reflexiójában érhető tetten. Nem véletlenül fordították magyarra az eddigi legfontosabb szövegét – némileg sután – *Az elszúrt idő nyomában* címmel.⁵ Az irodalomtörténeti folyamatokat némileg leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatnánk: Wallace és Egan (és persze Lerner) prózája *természetszerűleg* beépíti a szöveg nyelvi konstrukciójába a posztmodern poétikai eljárásokat, mert azt érzékeli, hogy a társadalmi valóság konstrukciójának nyelvi és mediális alakzatai már eleve beleszövődtek azokba a történetvilágokba, melyek megjelenhetnek a kortárs történelemekre fókuszáló kortárs próza keretein belül. Így a posztmodernhez való visszanyúlás számukra nem (vagy nem csupán) a reflexió, a kétely és a kritika mégoly kétes lehetőségeként adott, hanem mint a mediálisan konstruált amerikai valóságot meghatározó, az alkotás szempontjából megkerülhetetlen jellemző – és mint a tapasztalat nyelvi és mediális közvetítettségére történő reflexió *szüksége*. Olyan alapvető felismerés ez, hogy helyenként már a kilencvenes évek amerikai popkultúrájába is „lecsorog”: „Sleep walking through the all-nite drug store / Baptized in fluorescent light / I found religion in the greeting card aisle / Now I know hallmark was right / And every pop song on the radio / Is suddenly speaking to me / Art may imitate life / But life imitates t.v.” – énekelte még 1997-ben Ani DiFranco.

Így minden elkülönöződése ellenére Wallace, Egan vagy Lerner prózája sokkal inkább tekinthető az amerikai posztmodern próza örökösének, mint a „realista-allegorikus” vonulat. Lerner esetében ez a két, egymástól jól elkülöníthető, de végig egymás mellett létező törekvés (realizmus és reflexió) több szempontból is meghatározó. Egyrészt ő pályáját költőként kezdte, s ez nála eleve jóval erősebb formai tudatosságot, a nyelvi felszínen is megjelenő túldetermináltságok iránti erősebb fogékonyságot jelent, mint a leginkább a válságban lévő középosztálybeli nagyközönség számára az általuk

⁴ David Foster Wallace: *Végtelen tréfa*. Fordította: Kemény Lili és Sipos Balázs. Budapest, Jelenkor, 2018. Wallace és Lerner rokonságát mi sem jelzi jobban, mint hogy hasonló poétikai törekvéseik mindkét szöveg fordítóinak feladják a leckét. Erről lásd a regényről szóló kritikámat: Sári B. László: A csattanó margójára. *Alföld*, 2019/3, 125–131.

⁵ Jennifer Egan: *A Visit from the Goon Squad*. New York, Alfred A. Knopf, 2010. Magyarul: *Az elszúrt idő nyomában*. [2013] Fordította: Simon Márton. Budapest, Jelenkor, 2019. Az eredeti cím lefordíthatatlan: a „goon” nagyjából „verőembert” jelent, s a regény egymáshoz lazán kapcsolódó történeteinek kontextusában a múltban elkövetett hibák hosszútávú következményeire utal. A címbéli utalást felfejtő mondat szerint: „Time’s a goon, right?” – „Az idő egy rablóbanda.” (Egan: *Az elszúrt idő nyomában*, 178.)

valóságként érzékelt világ értelmezését kínáló poszt-posztmodern „realisták” esetében. Másrészt viszont Lerner regényíróként az autofikció maskulin nárcizmusának műfaji talajáról elrugaszkodva írta-írja regényeit, így az egymáshoz elsősorban tematikus vonatkozásokon keresztül kapcsolódó trilógia utolsó darabjának számító előzménytörténetét elbeszélő *Az iskola Topekábat* is. Vagyis – ahogyan a trilógia korábbi darabjai, a *Leaving the Atocha Station* (2011) és a *10:04* (2014) – legutóbbi regénye is a saját élettapasztalatot, a pszichoanalitikus keretek között értelmezett családtörténetben megjelenő önéletrajziséget választja kiindulópontul, hogy aztán annak elemei önálló életre keljenek, saját formára leljenek a fikció vagy talán még inkább a hozzá feltalált nyelvi forma keretein belül. Éppen ezért Lerner elbeszélésének központi kérdése nem vagy nem pusztán a történet elbeszélése (mint látni fogjuk: ha valami fontos, akkor éppen a történet lapszusi), hanem arra a *hangra* való rátalálás, annak a nyelvnek a megalkotása, melynek segítségével az (élet- és család)történet íve befog(ad)ható. Ezt a törekvést csupán keretezi a hangok variációira épülő regényszerkezet: az apa–anya–fiú hármas és a fiú Másikjának történeteit egymás után váltogató fejezetek. A regény ugyanis egy család, a Topekába települő alapítvány keretein belül dolgozó, a toxikus maskulinitásról könyvet író, és saját abúzustörténetét feldolgozó anya (Jane), az inkább terapeutaként és a család összetartozásáért (legalábbis annak felbomlásáig) felelősséget vállaló apa (Jonathan), közös gyerekek, a középiskolai vitaversenyeken jeleskedő, és később költővé avanzsáló Adam, valamint az alapítványi gyerekek közé keveredő egyszerű, indulatkezelési és férfiasságát érintő problémákkal küszködő helyi fiú (Darren), illetve a topekai miliőben feltűnő jelentős mellékszereplők – így a holokauszt után az Egyesült Államokba emigráló Klaus – egymással ezer ponton érintkező, egymásra a legváltozatosabb formákban rímelő történetét fonja össze és állítja párhuzamba a politikai kultúra elmérgesedésével a kilencvenes években. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy mindebből nem lesz hagyományos alapelvek szerint cselekményesített vagy mozaikosságában is didaktikus *elbeszélés*, hanem a szöveg éppen az egymásra halmozott nyelvi rétegek, a személyes, a lelki, a történeti, a művészeti és a politikai diskurzusok egymásrataltságát és összetettségét mutatja meg mindezek nyelvi megformáltságának és ilyen módon egymásra való rímelésének kiemelésével úgy, hogy a szöveg végig megőrzi önmagáról mint szövegről való tudását.

A megszólalásmódra és a hangra való rátalálás szempontjából így a regényes szerkezetnél fontosabb elem a szövegben az amerikai középiskolai vitaklubok világából merített központi metafora, a „sorozásnak” magyarított „spread”. A regény első fejezete is ezt a címet viseli,⁶ s ebben meg is magyarázzák ennek a rapcsatákból ismerős szónoki technikának a lényegét, Adam párjának példáján bemutatva a nem csupán a vitaversenyeken, de a politikai csatározások során is alkalmazott stratégiát:

És most Joanna [foglalja el pozícióját, hogy elsorolja állításait]. Pár másodpercig [többé-kevésbé úgy hangzik, mintha szónokolna], de aztán szinte [az érthetlenségig gyorsít, hangja egyre magasabb és erősebb]; [levegőért kapkod], akár a felzsinre bukó [...] úszó [vagy a fuldokló]; próbálja „megsorozni” az ellenfeleiket, ahogy, mikor majd rájuk kerül a sor, ők is ezt teszik majd – vagyis [igyekszik] több érvet felhozni, több bizonyítékot felsorakoztatni, mint amennyire a másik csapat a

⁶ „The spread” – a magyarban itt: „Érvhajhászás”. A két fordítói változat, az „érvhajhászás” és a „sorozás” között a kapcsolatot a fordító a 31. oldalon teremti meg: „Ez a fajta érvhajhászás vagy „megsorozás” ellentmondásos gyakorlatnak számított...” Az angol eredetiben mindössze ennyi szerepel: „The spread was controversial...” Mint ebből is látszik talán, Lerner költői nyelvének magyarításakor a fordító sokszor él a körülírás módszerével, s ezzel a „parafrázis eretnkségének” (Cleanth Brooks) vétkét követi el: a hatás szempontjából kulcsfontosságú forma működését gyengíti a tartalmi helyettesítés.

megadott időn belül reagálni tud, mivel a komoly vitázók között az a szabály, hogy az »ejtett érv« [minőségétől és tartalmától függetlenül] elfogadottnak számít.⁷

A „sorozás” szellemében *Az iskola Topekában* is nyelvi réteget nyelvi rétegre, motívumot motívumra halmoz, váltogatja és egymásba ágyazza az egyes szám első és egyes szám harmadik személyű narrációt, majd reflektál erre az elbeszélés menetében, és így tovább. De éppen az olvasás és a hallgatás eltérő idődimenziója miatt ez a „sorozás” arra készíti az olvasót, hogy – szemben a magyar fordítás sutaságaival – ne „ejtsen” egyetlen nyelvi mozzanatot sem, s szoros figyelemmel kövesse a formában kódolt gondolati „érveket”. Ugyanakkora jelentőséggel bír a történet szintjén az is, hogy az anya–apa–fiú (Jane–Jonathan–Adam), valamint a fiú Másikjának (Darren) szerepei által kijelölt családtörténet egy adott pontján Adam anyja elbeszélésének keretei között nem csupán lemond a „sorozás” jelentette stratégiai előnyökről, de egyenesen ezt teszi meg metakritikai elemeket felvonultató érvelése sarokpontjává:

Adam [...] beszéde nagy részében a megsorozás és a gazdasági növekedés iránti vak elkötelezettség közti analógiát [fejtegette] – azzal érvelt, hogy [valójában] kapcsolat van ellenfele sebességimádata és [azon] állításai között, [hogy] a versenyt [meg]fojtja, [ha a társadalom fontosságot tulajdonít az egyenlőségnek]. A tartalom és a forma válsága. Mert mindkettő azon a hiten alapul, hogy a több mindig jobb [– innen a mindenáron való felhalmozás]. Adam [...] – véleményem szerint elegánsan – összekapcsolta az érvek[et], miszerint a társadalomnak fel kell szabadítania az [ember teljesítőképeségét] a profitszerzés kényszere alól, [és] hogy új nyelvi [létmódra] van szükség itt és most, ebben a vitában.⁸

Nem véletlenül jegyzi meg tehát Lerner prózájának legértőbb kommentátorai – köztük a kritikusnak kiváló pályatárs, Hallberg⁹ –, hogy *Az iskola Topekában* legnagyobb tétje az erre a nyelvre és létmódra, úgy is, mint a regény központi metaforájára való rátalálásnak a lehetősége. Ezért kettőzi meg magát Lerner – ahogyan korábban is tette – Adam alakjában, s ezért próbálgatja a nyelv és a nyelv által elérhető hatalom határait, melyeken túl ott kísértenek az értelmetlenség alakzatai: az erőszaké (Darren mint Adam Másikja), a magyarban

⁷ Lerner: *Az iskola Topekában*, 30. Az eredetiben: „And now Joanna stands to deliver the first affirmative speech. For a few seconds it sounds more or less like oratory, but soon she accelerates to nearly unintelligible speed, pitch and volume rising; she gasps like a swimmer surfacing, or maybe drowning; she is attempting to »spread« their opponents, as her opponents will attempt to spread them in turn—that is, to make more arguments, marshal more evidence than the other team can respond to within the allotted time, the rule among serious debaters being that a »dropped argument,« no matter its quality, its content, is conceded.”

⁸ Lerner: *Az iskola Topekában*, 241. Az eredetiben: „Adam spent most of his speech elaborating an analogy between the spread and a blind commitment to economic growth—he argued that his opponent’s fascination with speed and his claims about competition being stifled by a societal emphasis on equality were in fact related. A crisis of content and of form. For they both depended on the belief that more is always better, accumulation at all costs. Adam toggled—elegantly, I thought—between arguments about the need for societies to free up human capacities from profit-seeking and the need for new regimes of language starting right here, in this debate.”

⁹ Lásd: Garth Risk Hallberg: Ben Lerner’s *The Topeka School* Revisits the Debates of the ‘90s. *The New York Times*, 2019. 10. 03. [web] Hallberg így ír erről: „Ami a »megsorozást« illeti, az egyre csak terjeszkedik, kúszik a jelen pillanat felé. Lerner zseniális metaforát talált a »győztes mindent visz« jellegű későkapitalizmus hatásaira, melyek nem csak a vitaköröket és a hip-hopot érintik, hanem a faji kérdéseket, a szexualitást és magát a nyelvet is. A regény néhol túlerőlteti ezeket az összefüggéseket, mégis, van valami időszerű egyetemessége, ami nélkül valószínűleg nem lenne több nosztalgikus, felnötté válásról szóló történetnél.” (Csikai Zsuzsa fordítása, kéziratban)

„beszédkövetésként” [„speech shadowing”] fordított kiüresedése a diskurzusnak, a tudati regresszió révén a pusztá hangalakká válás, vagy éppen a nonszensz költészete.¹⁰ A *The Topeka School* éppen ezért a legalapvetőbb módon költői szöveg, mely nem pusztán hangsúlyt helyez a dikcióra és a prozódiaira, de ezek a – New York-i iskolától kölcsönzött – költői eszközök adják a velejét.¹¹ A kritika által ünnepeelt tartalmi vonatkozások is csak ebben a közegben érhetők meg teljes mértékben: nemcsak a „Homo Trumpiens” felemelkedésének újabb történeti értelmezési kísérletéről van szó ugyanis, hanem magának a történeti időnek a megértési kísérletéről, amennyiben Lerner szövegében „vannak [ugyan] események [...], de azok az idő múlását és a tapasztalat felgyülemelését örökítik meg, nem pedig drámai szerkezetet erőltetnek rájuk”.¹² A kritika itt egy regényből kölcsönzött, az amerikai terapeuták gyakorlatát kritikával illető belátást visszhangoz: azt „a pszichológusokra jellemző hülye hib[át], tipikus alapítványi hib[át]; [hogya] azt hittük, ha van[na]k szavaink az érzéseink megnevezésére, akkor felülemelkedhetünk [azokon].”¹³

A szöveg sikerének a kulcsa éppen ennek a kudarcnak a belátása. Ahogyan Adam 4:1-es pontozással elveszíti a fentebb megidézett vitát, amelyet saját szokásos stratégiáját követve játszva megnyerhetett volna, úgy Lerner szövege sem hajlandó el- vagy kibeszélni magát egy vesztes helyzetből. Alaphangja éppen ezért a melankólia, az idő múlásával sokasodó veszteségek szemlélése és felmérése, az elévülés felett érzett szomorúság. Ezt az alapélményt emeli esztétikai vezérfonalává a szöveg Jonathannak a Metropolitan Múzeumban LSD hatása alatt átélt epifániájának rögzítésével Duccio *Madonna gyermekkel* című képe előtt:

A régi festmények általában untattak; [ettől] megderme[dtem]. A sejtelem a nő arckifejezésében, mintha [képes lenne megjósolni] egy távoli ismétlődés[t]. Az alakok alatt az a fura mellvéd, [ahogy] össze[kötötte] a szent világ[át] a nézőkével. Az arany hátteret az egyik pillanatban [síkban] láttam, a másikban mély[ségében]. De ami igazán lenyűgözött, meghatott, az nem is a képen volt, [hanem] az eredeti keret alsó részé[n:]; a gyertyák [égésnyoma]. [A világosság korábbi formájának rajzolata], az áhítat árnyéka. A falon olvasható szöveg szerint a festmény [...] a reneszánsz térhódításá[t] segítette elő, mert Duccio [az] életből [ellessett módon] képzelte újra a Madonnát és Krisztust. Tehát ebben az értelemben a szentség elleni cselekedet volt, egy lépés [azon az úton, melynek végén – elszakadva a vallástól, elszakadva az oltároktól –] a festmények esztétikai kontempláció tárgyává, szabaddá [válnak], vagy arra ítéltetnek, hogy [beke-rüljenek] a múzeumokba, a piaci körforgásba. Ám az égésnyomok [mintha] egy régi kor ujjlenyomatai lettek volna – mielőtt Ziegler és [elvbartái] úgy döntöttek volna, hogy az érték hagyományos forrásai pusztá babonák. „A sok ezer nemzedék[en] át tartó technikai fejlődés” eltörölte a szertartásokat, kiürített minden jelentést [– ím az] istenség nélküli glosszológia. Úgy véltem, hogy a festett

¹⁰ Lásd: John Day: *The Topeka School* by Ben Lerner: review – a class of its own. *The Guardian*, 2019. 11. 08. [web]

¹¹ Talán ezért is érthetetlen a cím magyar fordítása, mely teljesen figyelmen kívül hagyja a nyilvánvaló utalást a New York-i iskolára, a kortárs amerikai költészet egyik, ha nem a legmeghatározóbb formációjára, melynek ismerete elengedhetetlen lenne Lerner nyelvének magyarrá ültetéséhez. Nyilván a cím fordításának átgondolásához sem szolgáltatott elég indokot, hogy a regény egy egész fejezete viseli „A New York-i iskola” címet, benne egy Ashbery-felolvasással, ahová Adam eljut ugyan, de ahol zaklatott lelkiállapota miatt nem tud maradni.

¹² Christian Lorentzen: „Homo Trumpiens: Ben Lerner’s *The Topeka School*.” *The Sewanee Review*, 2019. ősz, 779–791, 783.

¹³ Lerner: *Az iskola Topekában*, 197. Az eredetiben: „the stupid mistake psychologists make, a very Foundation mistake; we thought that if we had a language for our feelings we might transcend them.”

anya ezt látta előre, hogy a gyertyafénytől búcsúzik, hogy tudja, csapdába esett a jövőnek [szóló] festményben, [ahol], hiába nagyszerű, csak a technika egy példája lehet. A felszín[e]n a szemem láttára [futottak szét] az új repedések. [Emlékeimben] könnyek [fakadnak].¹⁴

Az én- és történetírás átadja magát a forma uralmának és a róla szóló művészeti diskurzusnak, mely a regény által megidézett világ szerkezetének és történeti alakulásának tudója. Hasonlatos ez Pynchon korai regényében Remedios Varo alkotásához a világ szövetét varró nőkről a központi alak uralma alatt, vagy – hogy egy kortárs, kevésbé sikerült művészregényt idézzek – Dona Tartt *Az aranypinty* című regényének címadó festményéhez, mely a főhős magára találásának kulcsa. Lerner regényében azonban szó sincs titkos világrendről, mint Pynchonnél, vagy az énről való rátalálásról és a kontroll megszerzéséről.

Ha valaminek, hát éppen ezeknek az elvesztését allegorizálja a Duccio múzeumba zárt képével történő találkozás epifanikus emléke. Ha valamit, hát ezt az alapvető, a forma által meghatározott világba vetett hitet *példázza* Lerner regénye: azt, ahogyan a beszélői szándék ellenére, a diskurzus a maga szerkezeténél fogva, abba mikroszinten belekódolva örökíti át a társadalmi valóság rendjeit, benne az erőszak működésével. Ahogyan Adam – a családi összhang ellenére – erőszakosan reagál a homofób és nőgyűlölő tiltakozók jelenlétére anyja előadása előtt a „Paradox hatások (Jane)” című fejezetben, visszatükrözve ezzel azok viselkedését, vagy ahogyan az utolsó, „Tematikus apperpció” [„Thematic Apperception”] címet viselő részben visszatér az első fejezet, a „The Spread (Adam)” [„Érvhajzás (Adam)”] jelölte kísérteties megtöbbszöröződés. Míg az első fejezetben a kertvárosi házak egyformasága szolgáltatja Adam számára az okot a tájékozódás zavarára (ezt a képet szánta a magyar kiadás is a borítóra), addig az utolsó fejezetben a képeket a bevándorlókkal szemben alkalmazott embertelen bánásmód elleni tüntetők hangja ismétli egymást erősítve, s hozzá létre az „embermikrofont”, a „nép mikrofonját”, minek révén „a közösség a megsorozás közepette lassan megtanul újra beszélni”.¹⁵ Ilyen és ehhez hasonló belső áthaladások és motívum-átdolgozások alkotják a *The Topeka School* bonyolult, finom szövetét. Nagy kár, hogy ezek a magyar fordításban nem szólnak meg, hogy a szöveg szinte semmit sem képes megmutatni abból a bensőséges nyelvi gazdagságból, ami Lerner rímregényének sajátja, és – hogy én is tegyek így a végére egy allegorizáló gesztust – ami a magunkról való beszéd újratanulásának is az előfeltétele lenne.

¹⁴ Lerner: *Az iskola Topekában*, 57–58. Az eredetiben: „Old paintings usually bored me; this one stopped me cold. The foreknowledge in the woman’s expression, as though she could anticipate a distant recurrence. The weird parapet beneath the figures, how it linked the sacred world with the world of the viewers. One instant I saw the gold background as flat and another I saw depths. But what really fascinated me, really moved me, wasn’t in the painting: it was how the bottom edge of the original frame was marked by candle burns. Traces of an older medium of illumination, the shadow of devotion. The wall text claimed the painting helped inaugurate the Renaissance because Duccio reimagined the Madonna and Christ in terms taken from life. So in that sense it was a move against the sacred, a step toward paintings becoming objects of aesthetic contemplation, detached from religion, detached from altars, free or doomed to circulate in museums, in the marketplace. But the burns were like the fingerprints of an older time—before Ziegler and his brethren decided that traditional sources of value were merely superstition. »Those thousands of generations of technical progress« obliterated ritual, emptied out all meaning, glossolalia without divinity. I decided that’s what the painted mother foresaw, that she was saying farewell to candlelight, that she knew she was trapped inside a painting addressed to the future, where it could only be, however great, an instance of technique. New cracks spread across the surface as I stared. Tears start in my memory.”

¹⁵ Lerner: *Az iskola Topekában*, 315.

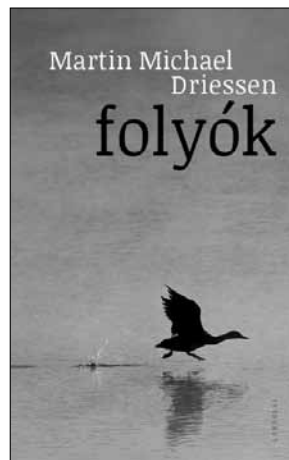
FOLYÓ A MAGASBAN

Martin Michael Driessen: Folyók

A holland író és egykori operarendező második magyarul megjelent kötete, a *Folyók* három novellából áll. Az egyes darabokat a folyó központi motívumán kívül a hármas szám is összekapcsolja. A három történetben hemzsegnak a hármasságok, mindenből három van, kezdve rögtön a legelején: a nyitó novella három intéssel indul, a szereplő három üveg italt visz magával az útra, három kislány integet neki egy ablakból, de a történetek vagy a motívumok sorozatából még ott is kibontakozik valamiféle hármasság, ahol véletlenül nem ezzel a számmal találkozánk – például az első történet egy, a második inkább kettő, a harmadik pedig rendre három emberre fókuszál. Bár a három írás mindegyikében más és más és egészen másfajta természetű folyóról van szó – sőt, a másodikban rögtön háromról, melyeket életük során kell bejárniuk a szereplőknek –, a kötetbe rendezés folytán az olvasó óhatatlanul szimbólumként értelmezi a folyót az első és a harmadik történetben is, melyekben pedig az, szemben a középsővel, nem explicit életmetaforaként szerepel. A folyómetaforának egészen különböző, néha egyenesen ellentétes jelentéseit hívják elő az egyes darabok – a mindent bevegző, kérelhetetlen idő, az idő mint az élet alig érzékelhető (el)folyása, a változó, mégis állandó idő, ami végül így vagy úgy, mindent megold, mert jobban tudja nálunk, mi a jó nekünk –, így az az értelem dominál, ami közös az egyszerre több mindent jelentő folyóban.

Mindhárom írás cselekményében fontos szerepet játszik a rivalizálás, mely latin eredetű fogalom, tudvalevőleg a „patak” szóból ered; eredetileg annyit jelentett, hogy valaki a saját területére vezeti el másnak a vizét vagy a közös vizet. A két család évszázados vetélkedéséről szóló harmadik történet egész nyíltan erre a jelentésre játszik rá. Egy olyan folyó jelenti a határt két birtok között, mely gyakran változtatja a medrét, a kanyarulatokban kimossa az agyagot, az egyik földtől elvesz valamit, és a másiknak adja. A folyó ezt az „igazságtalanságot” a következő években mindig jóvá is teszi, de nemzedékeken keresztül mindkét birtokos család meg van győződve arról, hogy a természet következetesen megkárosítja őket. A második történet középpontjában, amely egy gazdag és egy szegény fiú, két, a Majna–Rajna vidékén utazó tutajos élettörténetét kíséri végig, egy (mégoly szabálytalan) szerelmi vetélkedés áll – az ókorban és a középkorban sok nyelvben még ezt jelentette a rivalizálás szó. Az első novella hőse, egy franciaországi kenutúrásra induló, szebb napokat látott színész, akinek Macbeth szerepe helyett be kellene érnie a Banquo-éval, pedig nemcsak az iszákosságától próbálna megszabadulni, hanem nyilvánvalóan az idő ellen is hadakozik; nem boldogítja

Fordította Daróczi Anikó
Gondolat Kiadó
Budapest, 2020
148 oldal, 3200 Ft



az ígéret, hogy majd a fia király lesz, maga akar az élet császára lenni, meg akarja mutatni magának és a fiának, hogy még nem járt el felette az idő.

Driessennek eddig két könyve jelent meg magyarul, a 2016-os *Folyók* és a 2017-es *A pelikán*. Ezek alapján könnyen úgy tűnhet, hogy különös vonzódást érez az életmetaforák iránt: tudniillik *A pelikán*ban is félreérthetetlen életmetaforává emelkedik a cselekmény központi motívuma, ami ott történetesen egy hidraulikus elven működő kábelvasút, és a cím is metaforizál. A kisregény két főszereplője csak pillanatokra kerül közel egymáshoz – pontosan úgy, ahogyan a két kocsi a pálya közepén mindig elsuhan egymás mellett –, illetve össze van láncolva. Egymásból élnek, ha tetszik, egymás vérért szívják, de közben egymást éltetik, néha szó szerint a vérükkel etetik a másikat, mint a hagyomány szerinti pelikán. Driessen életművének ismeretében azonban ki merem jelenteni, hogy érzékcsalódásról van szó, amelyet az okoz, hogy a holland írónak mindössze ez a két, ráadásul egymást követő könyve jelent meg magyar fordításban. Ha valaki csak a *Folyókat* és *A pelikánt* olvasta, aligha ismerheti fel, hogy szerzőjük ezekben is inkább csak kísérletezett, eljátszott valamivel (történetesen a metaforikussággal), majd továbblépett. Driessen ugyanis, ha már a víznél tartunk, próteuszi alkat, folytonos alakváltás jellemző rá – noha kétségkívül igaz, hogy vannak állandóan visszatérő, szinte kényszeres témái (ilyen például az igazi hős, a szerepcseré, az összeláncoltság, az állatoknak, az növényeknek és tájaknak az emberi nyüzsgés néma szemlélőiként való szerepeltetése¹), és valószínűleg a tizenkilencedik század második felének német nyelvű irodalmához kötődik a legerősebben, olyan elbeszélőkhöz, mint Theodor Storm vagy Gottfried Keller. És persze – bár ezt a magyar olvasók nem tudják – Driessen a valóságos életében is igazi vízi ember, aki Dél-Hollandban egy lakóhajón él és ír.

Gondolom, van rá esély, hogy szép lassan az érdekes életmű többi darabját is lefordítják, bár abban már nem vagyok annyira biztos, hogy a *Folyók* a legjobb kedvcsináló. Nem igazán tesz jót a könyvnek, hogy olyan kontextusban jelent meg nálunk, amely csak még jobban felerősíti a metaforikusságát. A második történet jelképesége amúgy is szinte már tolakodó. Noha nem az elbeszélő szólamában, hanem az egyik szereplő gondolataiban jelenik meg, hogy mit jelent „A Folyó”, de így is rettenetesen szájbarátságosnak hat, amit olvasunk, főleg, mert az addigiak alapján nehezen tudjuk elképzelni, hogy a szereplő ilyen cizellált mondatokban fogalmazza: „de még mindig ugyanaz a folyó. Fiúk voltunk a pataknál, legények a Majnán, férfiak a Rajnán. Szerettem, megcsaltam, körötte forgott az életem. De soha nem kerültünk közelebb egymáshoz, mint most, és pár órán belül öregemberként érkezünk a tengerhez, anélkül, hogy ismernénk egymást”. Nem mondhatnánk, hogy ez a megoldás ne szervesülne a cselekménybe: a szereplő mintegy a folyónak vall szerelmet vagy annak gyón, mit sem sejtő, megközelíthetetlen szerelme helyett, aki ott ül mellette a tutajon. Csakhogy attól kezdve, hogy a műben elhangzik ez a pár mondat, az olvasó nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy a szereplők nem a valóságos folyón utaznak (és utaztak), hanem az élet folyóján.

Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy Driessen azt szerette volna, ha alig kendőzött metaforikusságával a középső szöveg kicsit kiválik a kőtetből. Mégis inkább az első áll külön a többtől. A második és a harmadik történetben Driessen egy absztrakt helyzethez keresett szereplőket és helyszínt, amelyek sematikusak is maradnak, míg az elsőben egy figurát állít elénk. Ennél is fontosabb különbség, hogy a második és a harmadik írásnak nemcsak a cselekménye játszódik régebbi korokban, hanem a megidézett korok irodalmának a fogásait, hangulatait, valórlétét is használja az elbeszélő. Az első novella viszont mai történetként nem belesimul egy hagyományba, hanem játszik a különböző hagyományokkal, a szövegszerűséget hangsúlyozza a valóságosság ellenében (még ha azt termé-

¹ Mindazonáltal jellemző, hogy nagyon is emberi szemmel nézik az emberek csetlését-botlását (*A pelikán*ban „meg is szólal” egy kutya).

szetesen a másik két szövegben is csak a realista elbeszélői hagyomány által felkínált egyezményesség garantálja).

Driessen az első történetben is eljátszik olyan hagyományos irodalmi motívumokkal, mint mámor – józanság, sötétség – világosság, az otthon vonzása – úton lét, szárazföld – víz, sőt, víz feletti és víz alatti világ (a színész maga is olyan, mint egy üveg, kiürül és a folyóba fordulva megtelik vízzel), azonban minden ízében modern szövegről van szó. A novella hőse, a színész végig a színpadon érzi magát, és pedig nem csak azért, hogy a *Macbethet* memorizálja, illetve hogy annak egyes elemei mintegy elvonulnak előtte útja során (például a már említett három integető kislány ironikusan a három vészsbanyát idézi): néha arra is reflektál, hogy miként válik szöveggé vagy jelenik meg szöveggént az, amit éppen csinál. Például amikor bedobja a whiskysüveget a folyóba, egy kifejezés jut az eszébe: *gooit zijn eigen glazen in*, szó szerint, bedobja a saját üvegeit, átvitt értelemben, valaki keresi a bajt, maga alatt vágja a fát.² A színész azt mondja magában: „Micsoda elmebeteg képes beszéd!” (a magyarból sajnos a szóvicc és ennek megfelelően a kísérő kommentár is kimaradt – nehéz is lett volna megcsinálni –, mindössze annyit olvashatunk: „Nagyon kitolok magammal.”)

A színész nem éri be azzal, hogy félig kiürült üvegét színpadiasan eldobja a sötétben, ezzel pecsételve meg azt a szándékát, hogy leszokik az ivásról – annak csobbannia kell a vízben, ami végzetesnek bizonyul, helyesebben, szereplőnk ezzel is közelebb kerül a végzetéhez. A folyó megáradt, de a bizonyítani akaró színész olyan gyorsan evez, hogy leelőzi az üveget. Pontosabban, ezt nem látjuk a novellában, hanem egyszer csak megtudjuk, hogy az üveg „utolérte” – újabb, a nyelv, a konnotáció által is nyomatékosított üzenet, amit nem lehet félreérteni, aminek a hatálya alól láthatólag már nem lehet „elmebeteg képes beszéd”-felkiáltással kibújni. A színész megadja magát annak, amit a valóság „szöveges üzenetének” vél – ez annál is könnyebb, mivel lelke mélyén úgyis tudta, hogy milyen sors vár rá.

Az iszákosságával, illetve a folyóval, pontosabban az elemekkel: az útjába kerülő fákkal, állatokkal és az állatszámba vett emberekkel való viaskodását talán még mitikussá is dagaszthatja a színész, magát azonban nem sikerül felstilizálnia. Ezt jelzi a számos attribútum, amivel próbál valamit kezdeni az útja során – kicsit mint egy burleszkszínész az útjába kerülő, nemritkán ellenségesnek megtapasztalt tárgyakkal. A homlokára csatol egy lámpát, az iszákos Polüphemosz kerek szemét idézve (de nem lát vele a sötétben, és még elvakítani se nagyon tud másokat), besározódhat, Gólemnek képzelve magát, és így tovább. A novella ironikus törésben mutatja a színész küszködését, aki ha néha mást is mond, végig abból indul ki, hogy mindig lesz ismétlési lehetőség, hogy másnap ugyanazon a színpadon újra felgördül a függöny. És az elbeszélés módjában az szuggereálja, hogy van olyan nézőpont, ahonnan mozgása, szinte már eszelős sietsége mozdulatlanoknak, egy helyben veszteglésnek látszik.

Egy harmadik jellegzetesség is megkülönbözteti a második két szöveget a nyitó novellától, ezek tudniillik nem is igazán novellák vagy elbeszélések, nyugodtan nevezhetnénk őket kisregénynek is. Regénysűrítmények, vagy, kritikusabban fogalmazva, regénykivonatokat, esetleg regényvázlatokat. A második történet főleg attól kelt ilyen képzetet, hogy elbeszélője folyton váltogatja a mikroszkopikus és a makroszkopikus nézőpontot, a konkrét cselekményelemek más betűvel szedett, sokszor nagyobb időtávot átfogó, eltávolító részekkel váltakoznak. A kötet harmadik darabjában motívumként is megjelenik a mikroszkóp, illetve a távcső – mint a puska teleszkópja, nagyító, szemüveg, tükör. De egy, a magasban elsüvítő repülő vagy a dombról nyíló kilátás is segíthet abban, hogy a szereplők, ha csak pillanatokra is, kilépjenek a konkrét helyzetből, maguk fölé emelkedjenek,

² Hollandul azért vicces, mert az üveg másik jelentésével játszik, a kifejezés eredete, hogy valaki bedobja a saját ablakát.

vagy felülemelkedhessenek a konfliktuson. És erre szolgál az a fogás is, hogy az elbeszélő rendre egy történelmi személyre vagy eseményre, illetve a szereplők által olvasott könyvekre tett, egymondatos utalással helyezi el a cselekményrészeket az időben. A harmadik történet cselekménye ugrál az időben, ezért itt talán kevésbé funkciótlan ez a megoldás, de ugyanolyan feltűnő. Mintha valósággal kérkedne vele Driessen – vagy az elbeszélő.

Nem hinném, hogy igaza lenne annak a holland kritikusnak, aki azt írta, hogy Driessen a szépség álcája mögé bújva veszélyes filozófiát terjeszt. Bíralatában hosszan elemezte, hogy a *Folyók* retrográd üzenetet hordoz: mindhárom történet azt demonstrálná, hogy mindig visszaáll a természet vagy a világ rendje, bármit is próbál az ember, aki szeretné felszámolni vagy legalább kompenzálni az egyenlőtlenségeket férfi és nő, gazdag és szegény, rút és szép stb. között, vagy egyszerűen csak jobb életet szeretne magának; mindenkinek meg kell maradnia annak, aminek született, részeges, erőszakos, önsorsrontó teremtménynek, szegény tutajosnak vagy jobb sorsra érdemes agglégénynek.³ Magam inkább fordítva látom, jobban zavar, hogy ezekben a novellákban tagadhatatlanul pesszimiztikus ember- és világképük ellenére is van valami mélységesen ódivatú pozitív irodalmiasság. A középpontba állított, hangsúlyosan nőneműként megjelenített folyó mindent kibír, a rosszul leúsztatott rönkfák támadását, az ár ellenében haladó, a hullámot hasító gőzhajókat, de azt is, hogy olajat öntenek rá és felgyújtják – mindig és mindenben felülkerekedik. Driessen a vízről beszélve előszeretettel használ fallikus utalásokat, de igazából külsődlegesebbek a folyót érő támadások, még behatolásról sincs szó. Pedig ha a „folyót” talán nem is, a folyót sajnos el lehet pusztítani.

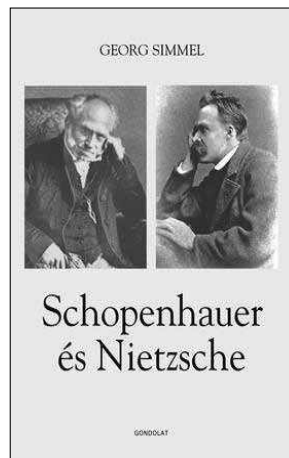
³ Christophe Van Gerrewey: Een leven als man. Mythisch realisme in Rivieren van Martin Michael Driessen. *De Gids*, 2017/1. <https://www.de-gids.nl/artikelen/een-leven-als-man>

„A GONDOLKODÓRÓL SZÓLÓ FILOZÓFIA”

Georg Simmel: Schopenhauer és Nietzsche. Előadás-sorozat

Georg Simmel *Schopenhauer és Nietzsche* című könyve, amely több mint száz év után először jelent meg most magyar nyelven, a filozófiát olvasó közönség fokozott érdeklődésére tarthat számot. Nemcsak azért, mert két, a szűkebb filozófiai szakma körén kívül is népszerű gondolkodó eszmerendszerét elemzi, hanem azért is, mert a könyv szerzője egyéb, magyarul korábban napvilágot látott művei révén szintén bizonyos közkeletűségnek örvendhet annak köszönhetően, hogy vitathatatlanul izgalmas témáit világos, jól érthető formában fejt ki. Aki a *Schopenhauer és Nietzsche* című előadás-sorozatot abban a reményben veszi a kezébe, hogy e könyv segít majd neki eligazodni a schopenhaueri és a nietzschei filozófia útvesztőiben, megvilágítva ezek bizonyos kérdéseit, nem is fog csalódni. A kötet azonban véleményem szerint elsősorban történeti szempontból, mint a 20. század eleji Schopenhauer- és Nietzsche-recepció dokumentuma, illetve Simmel gondolkodói útjának állomása bír jelentőséggel.

A könyv előszavában Simmel azt ígéri, hogy az általa tárgyalt „gondolkodó[k] filozófiájának pusztá bemutatásánál” többet fog nyújtani: mégpedig e „gondolkodó[k]ról szóló filozófiá[t]” (11.). Ezt a fajta ábrázolást maguk a választott tárgyak követelik meg, jóllehet eltérő okokból: Schopenhauer filozófiája túlzottan világos kifejtettsége, Nietzscheé pedig költői hangvétele miatt. Schopenhauertől Simmel azt is elvitatja, hogy filozófiája termékeny újraértelmezések alapjául szolgálhat: „Schopenhauer abszolút egyértelmű szerző. Gondolkodás- és kifejezésmódja a garancia arra, hogy tanításának olyasfajta »eredeti felfogása«, amely újraértelmezné mindazt, amit eddig érvényesnek véltünk – s Platón meg Spinoza, Kant meg Hegel esetében ez még mindig lehetséges –, teljesen kizárt” (11.). A filozófiában tehát nem árt bizonyos mértékű homályosság, a művek utóéletének mindenestre nem válik kárára, ha kifejtettségük bizonyos mértékig hiányos. Az értelmezés lehetősége azonban az olyan, talán túlzottan is egyértelmű szerzők esetében is adott, amilyen Schopenhauer, csupán itt más módszerekre van szükség, mint a kevésbé egyértelmű szerzőknél; itt a tanítást „kulturális tényekkel és lelki összeshövődésekkel, megismerési normákkal és etikai értékekkel való további összefüggésekbe kell [...] ágyaznunk” (11.). A követendő eljárás tehát bizonyos fajta kontextualizálás, és a könyvben valóban ezzel találkozunk. Simmel a schopenhaueri filozófia elgondolásait döntően a 19. századi filozófiák (Fichte, Schelling, Hegel és persze Nietzsche), valamint Kant és a Kant utáni német filo-



*Gondolat Kiadó
Budapest, 2020
230 oldal, 4000 Ft*

zófiai gondolkodásban fontos szerepet betöltő Spinoza tanainak elemeivel, valamint saját korának tapasztalati és pszichológiai megfigyeléseivel ütközteti, valóban kritikusan. Simmelnek a különböző kontextusok bevonásával ténylegesen sikerül tárgyait olyan megvilágításba helyezni, hogy könyve még a 21. század elején is érdekes olvasmány marad. Hiszen ugyanez a kontextualizáló, a filozófémákat a filozófiatörténeti és a kortárs nézetekkel ütköztető eljárás lesz a megoldás az ellentétes problémára is, vagyis arra, ha egy filozófia túlzottan tág teret enged az értelmezésnek.

Hogy Simmel nem tartja szerencsésnek ezt a végletet sem, azt egyértelműen mutatja, ahogy Nietzsche filozófiáját ítéli meg. E filozófia esetében, ahogy Simmel fogalmaz, „a pusztá logikai értelmezés [...] nem lehetséges. Ha itt költői vagy érzelmileg felfűtött nyelvezetét megpróbálom hűvösen tudományos szintre hozni, akkor nemcsak formai változtatásról van szó, hanem megnyilvánulásait olyan absztrakciós szinten kell újrafogalmazni, amelyre önmaguktól nem értek el, s amely ezért kikerülhetetlenül különböző irányokból fejthető ki” (11.). A költői nyelven megfogalmazott filozófia tehát tökéletlen, voltaképpen még nem filozófia, amelyet ezért az értelmezőnek kell a filozófia szintjére emelnie. Ennek a feladatkijelölésnek a háttérében Hegel művészet és filozófia viszonyát illető elgondolásai ismerhetők fel: a művészet, ugyanúgy, mint a filozófia az igazságra tör, de azt még nem tudja megfelelően megragadni, olyan köztes szint tehát, amelyen az igazságra törekvő tudat szükségyszerűen túllép.¹ A nietzschei filozófia megakadt ezen az előzetes fokon, és az értelmező segíti innen tovább a maga közegébe. A költői forma tehát nem szerves része a Nietzsche által megfogalmazott gondolatoknak, hanem olyan sallang, amit le kell vetnie, mivel akadályozza a befogadói megértést, és tág teret enged az ellentmondásoknak.²

Márpedig Simmel a filozófiai építmények ellentmondásainak kiküszöbölését a szelemtörténeti elemzés feladatákként mutatja be. Ennek az elemzésnek gyakorlatilag a történelem egyszerűsítő és lényegkiemelő munkáját kell megelőlegeznie: a filozófiai munkák maradandó, időtálló elemeit kell kiemelnie, a lényegi gondolatokkal ellentétes momentumokat pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyhatja. Ez a problematika a két, Simmel által e könyvben elemzett gondolkodói életmű közül nyilvánvalóan elsősorban a nietzscheit érinti, ahogy arra Simmel maga is utal, nyíltan beismerve, hogy Nietzsche írásaiban ezen íráskok általa képviselt értelmezésének kifejezetten ellentmondó helyek is fellelhetők. Az értelmezés helytállóságáról azonban nem ez dönt; az az „önmagában zárt gondolati sor”, amelyet Simmel szintén Nietzsche írásai által alátámasztva felmutat, mint tárgyilag jelentős, maradandó tanítás eme filozófia „lényegi magvának” mutatkozhat. Az értelmező feladata tehát egyfajta válogatás: a búza és az ocsú szétválasztása, és e válogatás révén mutatkozhat meg az adott filozófia a maga jelentőségében, míg a benne meglévő ellentmondásokért csupán szerzőjének emberi gyarlósága felelős. Hogy az értelmezés valóban helytálló-e, arról ebben a gondolati konstrukcióban nyilvánvalóan az idő dönt, a történelmi előrehaladás, mely az értelmezést utólag azáltal igazolja, hogy a válogatást az értelmezőhöz hasonlóan végzi el.

Ez a felfogás, amely a nietzschei életmű egy részét annak valódi mondanivalójával ellentétesnek és mint ilyet, lényegtelennek, ezen életmű számos darabjának költői formáját pedig a valódi mondanivaló elérésére alkalmatlannak és ezért leküzdendő akadálnak nyilvánítja, természetesen szemben áll az újabb Nietzsche-recepció kiindulópontjával, amely a költői formát a gondolatoktól nem elválaszthatóként, az ellentmondásokat pedig

¹ Lásd erről: Rüdiger Bubner: Einführung. In: Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Vorlesungen über die Ästhetik*, Reclam, Stuttgart, 1971, 12–13.

² Úgy tűnik, a századforduló környékén még a Nietzsche stílusát egyébként elismerő szerzők is külön kezelik Nietzsche gondolkodói és költői teljesítményét. Lásd például Alois Riehl: *Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker*, Stuttgart, Frommans 1901; és Hans Vaihinger: *Nietzsche als Philosoph*, Berlin, Reuter & Reihard, 1902.

az életmű lényegi részeként kívánja kezelni. Ez a változás valószínűleg nem választható el attól, hogy időközben a filozófia és a költészet (illetve a művészet) viszonyának megítélése is megváltozott.³ Mindenesetre Simmel látószöge magyarázza, hogy a könyvben nincsenek utalások Nietzsche perspektivizmusára, ehelyett arról olvashatunk, hogy Nietzsche szilárd értékrend híve, és csupán korának uralkodó értékrendjét veti el. A mai recepció szempontjából szintén problémaként merül föl, hogy Simmel a teljes nietzschei életművet egységként kezeli, és ezt a problémát tetézi, hogy a könyvben mindenütt hiányoznak a forrásmegjelölések – a schopenhaueri filozófia esetében is. Ám ez a gyakorlat teljes mértékig összhangban áll az ellentétek kiküszöbölésének szándékával, amelyhez hozzátartozik, hogy Simmel az életműveket egységes egészekként kezeli, amelyeket felesleges is részekre (művekre) bontani. A lényeg éppen az egységes építmény, amelyen minden ellentmondás repedés, tehát hiba. Persze botorság lenne egy 20. század eleji interpretáción a későbbi recepció elveit számon kérni – nem is ez a célom. Sokkal inkább az, hogy megvilágítsam a simmeli nézőpont és a mai felfogás közötti történeti távolságot.⁴

Mi jellemzi azonban „a gondolkodóról szóló filozófiát”, amelyet Simmel nyújt *Schopenhauer és Nietzsche* című könyvének lapjain? Annyi már láthatóvá vált, hogy ez a fajta filozófia életművek bemutatására vállalkozik, amelyeket egységként kezel. Simmel ábrázolása szerint az életművet egyrészt a kor, amelyben létrejött, másrészt szerzőjének személyisége határozza meg.⁵ Szó sincs azonban arról, hogy az életmű a szerző életrajzából volna magyarázható; sőt, Simmel még mellékesen sem érinti a könyvben ábrázolt két szerző életének eseményeit. A személyiség sokkal inkább a mű tükrén keresztül válik megragadhatóvá, itt, a műben leplezi le magát. A művek megmutatják, mi az, ami szerzőjüket igazán foglalkoztatta, és ezáltal azt, milyen emberek voltak: így Simmel elemzései Nietzsche etikai és művészi, míg Schopenhauer esztétikai, de nem etikai érdeklődésére derítenek fényt. Persze az ilyen értékelések sem függetlenek a korabeli recepció értékítéleteitől: a Schopenhauer-recepciót például teljes egészében áthatotta az az igyekezet, hogy a schopenhaueri filozófiát szerzőjének jellemében horgonyozza le, és itt született meg az az elképzelés, hogy Schopenhauer személye rendszerének két ideálja közül nem a szent, hanem a zseni figurájához áll közel⁶ – ami megfeleltethető Simmel Schopenhauer jelleméről alkotott elképzelésének.⁷

A művek azonban másképp is árulkodnak szerzőjük személyiségéről: Simmel kimutatja, hogy a filozófiai elméletek alapjánál nagyon gyakran egymással ellentétes, teljességgel bizonyíthatatlan felfogások állnak, melyek között a szerző csupán személyiségére ha-

³ Lásd erről: Rüdiger Bubner: A jelenkori esztétika némely sajátosságáról. *Athenaeum* 1991/1. 151–189. Fordította Mesterházi Miklós.

⁴ Simmel korában sem volt azonban egyértelmű, hogy a nietzschei életművet egyetlen egységként kell tekinteni. Riehl és Vaihinger például számoltak Nietzsche fejlődésével. Vö. Riehl: i. m. 11–30. és Vaihinger: i. m. 44–56.

⁵ Persze az a nézet, hogy egy mű, akár egy filozófiai mű is jórészt szerzőjére visszavezetve magyarázható, a korban meglehetősen elterjedt volt, osztotta például Nietzsche is. Nietzsche ezzel kapcsolatos vélekedéseiről lásd korábbi tanulmányomat: Kővári Sarolta: A filozófia személyessége. Adalék az „Ecce homo” értelmezéséhez. *Pro Philosophia Évkönyv* 2015, 115–128.

⁶ Vö. például Otto Lindner: Arthur Schopenhauer. Ein Wort der Verteidigung. In: *Arthur Schopenhauer. Von ihm, über ihn*. Berlin, A. W. Hayn, 1863, 54–55.; 125–127.; Julius Frauenstadt: Memorabilien, Briefe und Nachlassstücke. In: *Arthur Schopenhauer. Von ihm, über ihn*. Berlin, A. W. Hayn, 1863, 137–138. és 273.

⁷ Ehhez hasonló, a korabeli recepcióból származó elképzelés, hogy Nietzsche jelleme filozófiájában az előkelőség moráljában ölt testet – ennek kapcsán maga Simmel is utal a szakirodalomra, melynek értékítéletét átveszi. Lásd ehhez: Riehl, i. m. 27. Simmel könyvében az ilyen, a korabeli recepcióra történő utalások nem ritkák, de e recepció állításai csak általános vélekedéseként jelennek meg; Simmel nemcsak pontos forrásmegjelöléseket nem ad meg, de még tulajdonneveket sem kapcsol ezekhez a vélekedésekhez.

gyatkozva dönt. Ilyen egymással ellentétes felfogások például az abszolútumot illetően, hogy az abszolútum része az általunk érzékelt világnak, azaz megmutatkozik annak minden részében, vagy mint a lényeges dolgok világa ezen a múlandó tapasztalati világon kívül helyezkedik el. „Ezen ellentétek gyökere nem a filozófiai spekulációban található, hanem a teljes lelki életben” – írja Simmel. „Itt két emberi alaptípus válik el egymástól” (33.). E két felfogás a filozófiában keveredhet – ez történik Schopenhauer rendszerében is, így személyiségét is az alaptípusok keverékéként kell látnunk.

A legfontosabb, Schopenhauer és Nietzsche filozófiájának egészét meghatározó ilyen ellentét azonban a könyv szerint pesszimizmus és optimizmus között feszül. E kétféle világszemlélet egyikét sem lehet objektíven megalapozni: „a létezés értéke vagy értéktelensége melletti kiállás a határozott, s az elveket szem előtt tartó természeteknél azon múlik, hogy lelkük legmélyén a boldogságra vagy a szenvedésre rezonálnak-e” (88.). Schopenhauert Simmel természetesen a pesszimizmus,⁸ Nietzschét az optimizmus képviselőjeként mutatja be,⁹ és ez az ellentételezés a könyv egészén végigvonul – annak ellenére, hogy Simmel az első előadásban az individuumok és a filozófiák összehasonlíthatatlanságát hangsúlyozza. Ez a sajátosság, kiegészülve azzal a momentummal, hogy *A pesszimizmus* című fejezet a Schopenhauer tanait bemutató fejezetek sorában központi helyet foglal el, rávilágít, hogy születésének pillanatában a könyv egyik fontos kontextusa a még zajló pesszimizmus-optimizmus vita volt.¹⁰ Ehhez a vitához Simmel maga is hozzászólt *Über die Grundfrage des Pessimismus in methodischer Hinsicht* (A pesszimizmus alapkérdéséről metodológiai szempontból) című 1887-es, valamint *Zu einer Theorie des Pessimismus* (A pesszimizmus elméletéhez) és *Pessimismus und Sozialismus* (Pesszimizmus és szocializmus) című 1900-as dolgozataival,¹¹ és a *Schopenhauer és Nietzsche* című előadás-sorozat maga is értelmezhető a vita dokumentumaként. Simmel írásaiban a pesszimizmus *ellen* foglal állást, a könyvben hasonló érveket sorakoztatva fel, mint a korábbi tanulmányokban: ilyen érv például, hogy nem lehet objektíve megadni, mennyi fájdalommal érdemes fizetni egy-egy örömről, vagyis egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy a világ számos fájdalma nem éri meg a benne található kevés örömet,¹² de ilyen érv maga az az itt már említett állítás is, hogy a pesszimizmus olyan értékítélet, amelyről nem a világ minemúsége, hanem az érté-

⁸ Ez az értékelés teljesen egybevág mind a korabeli, mind a mai Schopenhauer-recepció értékelésével. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a többi, Schopenhauer filozófiájának szentelt előadásban Simmel olyan tematikus szempontokat választ (az akarat metafizikája, az ember és akarat, művészet, morál), amelyek nagyjából megfeleltethetők a Schopenhauer fő művét tagoló fejezetek szempontjainak, ám ez alól a pesszimizmus-fejezet kivétel. Schopenhauer maga a világot negatívan ítélte meg, de pesszimizmusról jóval kevesebbet beszélt, mint a tanait elemző irodalom.

⁹ Ennek érdekében persze Simmel, kiindul elveinek megfelelően, figyelmen kívül hagyja Nietzschének az optimizmust ostromozó vagy a pesszimizmust jogosnak ítéelő kijelentéseit. Vö. például Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése, avagy görögység és pesszimizmus*, Budapest, Európa, 1986, 148–151. Fordította Kertész Imre; Friedrich Nietzsche: Schopenhauer mint nevelő. In: Uő.: *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004, 207., 225. Fordította Hidas Zoltán. Nem Simmel az egyetlen, aki a 19-20. század fordulóján Nietzschét a pesszimizmussal ellentétes oldalon helyezi el, Vaihinger például antipesszimizmusként értelmezi. Vö. Vaihinger, i. m. 31–33. és 57–64.

¹⁰ A vitáról lásd: Michael Paunen: *Pessimismus. Geschichtsphilosophie, Metaphysik und Moderne von Nietzsche bis Spengler*, Berlin, Akademie, 1997, 154–164.

¹¹ Georg Simmel: *Über die Grundfrage des Pessimismus in methodischer Hinsicht* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1887/pessimismus.htm>, Georg Simmel: *Zu einer Theorie des Pessimismus* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1900/pessimismus.htm>, Georg Simmel: *Sozialismus und Pessimismus* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1900/sozialismus.htm> (Utolsó megtekintés 2021. 02. 08.)

¹² Vö. Simmel: *Über die Grundfrage des Pessimismus...*, III.

kelő pszichológiai beállítottsága dönt.¹³ A pesszimista beállítódás aztán Simmel számára magyarázatul szolgál a schopenhaueri filozófia számos sajátosságára, így például az önmagukban értékes célok, illetve kötelességek elutasítására vagy az egyén erkölcsi fejlődésének elvetésére; ezzel szemben Simmel szerint Nietzsche-nél az emberi nem és az egyén fejlődésének pozitív értékelését, amely az életért vívott harc során bekövetkező negatívumokat (például a lelkiismeretlenség vagy a bírvágy győzelmét) figyelmen kívül hagyja, filozófiájának optimista irányultsága szabja meg.

Ugyanakkor a fejlődés ilyen fajta értelmezésében mintha Simmel is osztozna, a könyv első előadásában mindenestre kijelenti: „Elvethetjük a fejlődéelmélet darwini formáját, de az, hogy az élet, értelme szerint és legbensőbb energiáit követve magában foglalja a lehetőséget, törekvést és garanciát arra, hogy tökéletesebb formák felé, magánál többre törekedve és minden moston túllépve haladjon – ez mégiscsak a modern szellem nagy vigasza és elveszthetetlen sajátja, amely Nietzsche révén bevilágítja lelki tájainkat” (26.). Nemcsak az optimista kiindulópont nyomja rá tehát a bélyegét a fejlődésgondolat értelmezésére, hanem a fejlődésgondolat is meghatározó az optimizmus tekintetében, sőt, Simmel szerint éppen a fejlődésgondolat elfogadása teszi lehetővé Nietzsche számára – és a századforduló embere számára –, hogy a pesszimizmuson túllépjen, és optimistává váljon. Simmel tehát úgy érzelki, hogy kora embere kezd felülkerekedni a pesszimizmuson. Ki is jelenti, hogy „[h]a [...] szembeállítjuk egymással a két gondolkodó legáltalánosabb törekvéseit, akkor nyilvánvaló, hogy a modern ember rokonszenve Nietzsche-t illeti” (26.). Tehát, a szellemi klíma változásával, a pesszimizmus-optimizmus vita is a végéhez közeledik. A Schopenhauert és Nietzsche-t egymás mellett bemutató előadás-sorozat azonban még értelmezhető a pesszimizmusra mért egyik utolsó csapásként és az optimizmus pozícióinak megerősítéseként.

Mindez arra világít rá, hogy a filozófia alapvető kérdéseiben a személyiség mellett valóban nagy hatása van a történelmi kornak is, amelyben a mű létrejön, ám maga a személyiség is visszahat művével a kor értékítéleteire. Az a momentum viszont, hogy bármely filozófia alapvető jegyeit szerzőjének a maga személyiségéből következő döntései határozzák meg, azt a Simmel által sem titkolt tény domborítja ki, hogy Simmel a filozófiai építményeket világszemléleteknek, világképeknek tekintette. Ezt a felfogást képviselte már Friedrich Albert Lange is a 19. század derekán, kantiánus alapon. Lange a dolgok valódi lényegének számunkra való megismerhetetlenségéből és a metafizikai rendszerek ebből következő megalapozhatatlanságából nem azt vezette le, hogy ezeket a rendszereket eleve el kellene vetni, hanem azt, hogy ezek az emberi gondolkodás különböző lehetőségeiként jogosultak, és a műalkotásokhoz hasonlóan, anélkül, hogy cáfolnák egymást, egymás mellett állhatnak. Lange a filozófiát olyannyira közel hozta a művészethez, hogy azt magát is a fogalmak területén űzött művészetnek nevezte¹⁴ – mindezzel hatást gyakorolt egyébként Nietzsche-re is.¹⁵ Simmel azonban Langénél (és Nietzsche-nél) nagyobb távolságot tételezett fel művészet és filozófia között, legalábbis erre utal, hogy Nietzsche filozófiájának költői formáját elégtelennek tekintette. Bár feltételezi, hogy a művészetben és a filozófiában van valami közös: „a titokzatos viszonyulás a dolgok abszolút voltához” (26.), ez még mindig értelmezhető a korábban jelzett hegeli keretek között: a filozófus és a művész ugyanúgy az igazságot keresik, de a művész nem tudja azt fogalmi szintre hozni. Ám végeredményben a nagy filozófiai alkotók sem az igazságot ragadják meg, hanem „a létezés értelmezésének új lehetőségeit” érik el (45.). Így a gondolkodóról szóló filozófia a gondolkodó világnézetéről szóló filozófia lesz.

¹³ Vö. Uo., VII.

¹⁴ Vö. Friedrich Albert Lange: *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, Iserlohn, J. Baedeker, 1866, 268–269.

¹⁵ Lásd erről Jörg Salaquarda: Nietzsche und Lange. *Nietzsche-Studien* 7. (1978), 237–260.

A CSELEKVÉS MŰHELYE

Gönczy László beszélgetése

Az itt következő interjú tárgyról, távlatairól, az érintendő kérdéskörök háttéréről, kérdezett és kérdező szakmai és emberi kapcsolatrendszeréről szerezhetsz benyomásokat az olvasó, ha – szokatlan, de praktikus módon – egy országos szakfolyóiratban hét éve megjelent írásomból idézek (*Muzsika*, 2014. március, 16–17. oldal):

„Közről figyelem a zenekar tevékenységét, különösen 2004 óta, amikor az addigi Pécsi Szimfonikus Zenekar új nevét felvéve jelképesen is korszakváltáshoz érkezett. Ma szinte heti munkakapcsolatban állok egyes tagjaival, menedzsmentjével. Az összeférhetlenség ebből fakadó elvénél mint kizáró oknál fontosabbnak tartom az érzelmi bevonódás tényét, azt, hogy az elmúlt évtized során Pécs városát illető tapasztalataimban az egyetlen, amelyet magamban fenntartások nélkül örömtelinek minősíték, éppen ehhez a műhelyhez fűződik. Pedig volt itt EKF programév a felkészüléssel, városrendezéssel és nagy tervekkel, évente POSZT, némi egyetem-fejlesztés, virágzott (majd elsorvadt) egy figyelemre méltó művészetkritikai folyóirat, és folytatható a sor. De a napok, amikor a Kodályközpontba szólít a munkám, derűsebbek a többinél: mintha valamiféle időutazást tennék, nem tudom, a múltba-e vagy a jövőbe, mindenestre a hétköznapi abszurdításokból egy olyan közegbe, ahol nem a kockát gurítják, hanem a gömböt. Ritka élmény napjainkban: értelmes célok, ezekhez illeszkedő eszközök és innováció, önkritikus visszacsatolás, mindezek egy európai távlatokra támaszkodó minőség-igény jegyében.

[... E cikk apropója] a Pannon Filharmonikusok 2013. december 22. és 2014. január 5. között tett turnéja, melynek keretében fontos német és svájci koncert-színhelyeken léptek pódiumra összesen tíz alkalommal. A lipcsei *Gewandhaus*, a zürichi *Tonhalle*, a genfi *Victoria Hall*, a (számunkra már a MüPa miatt is különösen kedves) luzerni *KKL*, és persze a zenekar által legfőbb trófeának tekintett *Berliner Philharmonie* közönségének meghódítása valóban presztízs-növelő, öntudatot erősítő, a jövőre vonatkozó elképzeléseket sokban meghatározó eseménysorozat.

A fejlődés gyökereit keresve a nyolcvanas évek végéig kell visszatekinteni: *Howard Williams*, majd *Nicolas Pasquet* főzeneigazgatói státusában már kirajzolódott egy az akkori »vidéki zenekari« léten jócskán túlmutató fejlődési dinamika. 2003-ban foglalta el posztját *Horváth Zsolt* zenekar-igazgató, aki a már 2000 óta Pécsen tevékenykedő *Hamar Zsolt* vezető karmesterrel teljes egyetértésben látott hozzá egy akkor az irrealitás határán mozgó stratégia megvalósításához.

[...] Horváth és Hamar egy interjúbán (*Korszakváltás*, *Echo* 2003. október) lefegyverző pontossággal fejtik ki nézeteiket az elkerülhetetlen szemléleti változásokról. Azóta többszörösen igazolt téziseik: nem feltételezhetjük, hogy pusztán hagyomány- vagy érték-voltánál fogva bármi is védettséget élvezne, nincs olyan normaszegés, amit a fenntartó ne követhetne el, ha nem győzik meg újra és újra, hogy ne tegye.”

Gönczy László: – *Idén 210 éves a zenekar, tízéves az otthonotok, a Kodály Központ, és lassan húsz éve csirázott ki az átalakulás gondolata a zenekar legbelsőbb köreiből, ideje hát a számvetésnek.*

Emlékezetes interjú-beszélgetésünk során az átalakulás kezdeti fázisában Hamar Zsolttal karöltve fővázzalatosok egy világos jövőképet, és egy roppant átgondolt cselekvési programot is. Az eltelt két évtized során az akkori tervek mennyire bizonyultak reálisnak, megvalósíthatónak?

Horváth Zsolt: – Sok tekintetben jóval tovább jutott a folyamat, mint akkor terveztük. Azt kell mondanom, igen pontosan azonosította és fogalmazta meg ez a közösség a szándékait, céljait, a remélt folyamat kontextusát, mozgatóit. Így kevés vargabetű jellemzi az időszakot – nehézség persze annál több. Visszanézve ez meglepő, hiszen nemigen voltak előttünk modellek, legalábbis a hazai zeneéletben. És miközben a változások szépen beépültek a mindennapjainkba, kitekintve azt látjuk, hogy bár sokakat talán inspirál a példánk, de bőven vannak, akik ma ugyanúgy háritják a változás általunk bemutatott lehetőségeit, mint a kezdetekkor. Már a kérdésekkel sem óhajtának szembenézni, amelyekre a magunk válaszait kerestük.

– Soroljunk konkrétumokat! Megfogalmaztatok egy pontos helyzetértékelést, láttelepet a korábbi Pécsi Szimfonikus Zenekar helyzetéről, leltározatátok mindazt, amin változtatni kell. Például az „éhségtornék” gyakorlatán, amikor csotrogány buszokon hetekig zötykölődve, jelentéktelen karmesterek vezényletével jártatok a külföldet. Vagy azon, hogy egy-egy zenész csupán megjelenik a próbákon, letudja a „szolgáltatokat” érdemi művészi igények, önálló gyakorlás nélkül... Vázoltatok egy új szervezeti modellt, amiben a vezető karmester és a zenekar-igazgató feladatköre jól definiáltan elkülönül egymástól.

– Alapvető kiindulási pontunk volt, hogy Pécsről beszélünk. Ez olyan város, amely sajátos levegőjével – nehezen megfogalmazható okokból és módon – évszázadok óta egy mással összetéveszthetetlen ösztönző közeg. Sorolhatnánk az egyes művészeti ágakban a bizonyítékokat is, de ez túlterjed alkotók, művészek inspirációján, valamiképp megjelenik a legkülönbélebb foglalkozású polgárok attitűdjében, reflexeiben. Ezt az átalakulást bármelyik hasonló státuszú magyar városban aligha lehetett volna végigvinni. A lokálpatriotizmus és valamiféle zártság mellett munkál itt egyfajta alkotó energia, nyitottság is. Felmerül bennem a centrum–decentrum kérdéskör, amiről még a Monarchia idején, 1907-ben éppen Pécssett rendeztek konferenciát. Érdemes lenne ezt a témát újraértelmezni 21. századi nézőpontból – szerencsénkre az ezredforduló táján, a Pannon Filharmonikusok Zenekar indulásakor érezhetően reneszánszát élte. A centrum fogalma nyilvánvalóan rosszul definiált; használjuk és annyira evidensnek tekintjük, hogy nem élünk az összeolvasás vagy önreflexió lehetőségével. Centrumnak tekintendő-e Pécs? És mihez képest decentrum? Milyen értelemben centruma a környezetének? Ezek a PFZ önértékelése szempontjából is alapvető kérdések. Számomra attól válik egy hely centrummá, hogy felelősséget visel és inspirációt ad – ha nem gyakorol érzékelhető hatást a környezetére, a benne élőkre, akkor nem tekinthetjük centrumnak. Tudjuk, hogy az egyes centrumok hálózatba épülnek, interakcióban élnek egymással. Pécs igen régóta ennek tudatában, ebben az értelemben alakítja kultúráját, identitását. A zenekar elődjét 210 éve alapította az a Georg Lickl, aki életének felét töltötte Bécsben, felét itt, és pécsi időszakában annak ellenére nem került a periferiára, hogy Pécs tényszerűen olyan település volt, melyet az akkori úttörők, az osztrák, cseh, morva bevándorlók virágoztattak fel. A város óriási szerencséje volt, hogy Lickl friss szellemű, igényes muzsikusként folyamatos kapcsolatban maradt Béccsel pécsi harminchat éve alatt is, az itt komponált műveit is állandóan játszották Bécsben. Tehát keletkezett egy olyan tradíció, amelyben a város egyáltalán nem volt leszakadt állapotban. Ebben nyilván nem a méret, hanem a gondolkodásmód meghatározó, amely lehetővé tette, hogy két évvel a megírása után eljuttassanak itt valamely Beethoven-művet.

– Abban az időben, a 18. század vége táján egyik magyar város sem volt közelebb Bécshez, Buda vagy Pest sem. Dobszay Magyar zenetörténetében olvashatunk a „dunántúli iskoláról”, ezen belül Pécs akkori kedvező helyzetéről, éppen az általad említett hálózati szerveződés ékes példaként.

– Amikor e szellemben elköteleződünk a megújulás mellett, nem az vált elsődleges

kérdéssé, hogy a trombitás tud-e trombitálni. Nekünk azt kellett felismernünk, hogy a magyar, ezen belül pécsi tradíciók hiányos, megtört tradíciók. A Lajtától nyugatra az elmúlt kétszáz év szerves fejlődésben telt, aminek az eredményei élvezhetők az ottani szimfonikus zenekarok kultúrájában. A történelem eltérő alakulása okán nálunk ez másfajta fejlődési pályára került. Voltak és vannak nagy formátumú karmesterek, hozzájuk kötődő nagy eredmények, de nálunk arról, hogy mi a szimfonikus zenekar ethosza, évtizedek óta nincs párbeszéd.

Nekünk – és ez húsz éve folyamatosan érvényes szempont – legelőször is ki kellett emelnünk a zenekari zenészt abból a pozícióból, melyben számára ez csupán egy munkahely, ahová bejár, és letudja a szolgálatát, mert ez így nem szólhat a saját művészi kiteljesedéséről, és nem szól az egyéni felelősségvállalásáról sem. Ha egy művet nyolcvan embernek kell közösen megszólaltatnia, akkor a – mondjuk – tizenkét elsőhegedűs közül a hetediknek is tudnia, éreznie kell, hogy mi az ő helye a nagy egészben. Nekünk és minden zenekari tagnak folyamatosan át kell gondolnunk, hogy az egyes produkciókban mire milyen lehetőségek, felelősség vár, a rendszer részeként mivel tartozik a művészetnek és a többieknek is. Ehhez már az induláskor mérlegelnünk kellett azt is, hogy mi lehet a viszony lényege, tartalma karmester és zenekari zenészek között, hogy utóbbiak alkotótársak-e, vagy csak egyszerű végrehajtók. Mindez messze túlmutat a hangszerjáték és kottaolvasás színvonalán, bár már a kottát sem lehet jól olvasni, ha önmagunkat nem tudjuk értelmezni. A legfontosabbnak ezt a szervezetfejlesztést tartom, azt a párbeszédet és önreflexivitást, amely révén értelmiségi műhely alakulhat a zenekarból.

Ez akkoriban igencsak újszerű gondolat volt. Voltak már hazai példák jelentős zenekarok építésére, megújítására – gondoljunk a Fesztiválzenekarra és a Nemzeti Filharmonikusokra –, de ezek azon alapultak, hogy egy-egy jelentős, markáns karmester-egyéniesség a zenekar élére állva átgondolta és végre is hajtotta, amire meggyőződése szerint szükség van. Mi más utat választottunk, inkább a nyugati modellekhez igazodót, amelyben egy mindannyiunk által belakott műhely kialakítására törekedtünk. Nyilván nem lehet ennek egyformán részese százegynéhány zenész, ahogy nem lehet egy életpálya során diplomától nyugdíjig ugyanolyan intenzitással, nyitottsággal részt venni a folyamatokban. De hogy milyen a többség, hogy mi a közösség normarendszere, morálja, etikája, e többségnek van-e igénye a „megtapsoltak, tehát rendben vagyunk” szemléletnél valami emelkedettebbre, az meghatározza a színvonalat. Mindezek belátásából fakadt a felismerésünk, hogy a mindenkori zenei vezető szerepe másképp definiálandó, mint az a magyar hagyományból fakadna. Hamar Zsolt nélkül ez a változás el se kezdődhetett volna. Közösségteremtő alkat, aki képes volt a kollégákat kibillenteni a komfortzónájukból, meg tudott fogalmazni kérdéseket, és rendre olyan helyzetbe hozta a zenekar közösségét, hogy ezekre reagálni kelljen, még ha ezek egyáltalán nem kényelmes kérdések és válaszok is. Az ő jelenléte mellett nagyon kellett ehhez a mi generációnk, az akkor huszoneves, fiatal harmincas zenésztársaság, akik jó hangszeres képzettséggel a zenekarba kerülve úgy érezték, másképp, tartalmasabban akarják leélni a szakmai életüket. Abban talán személyes szerepem is volt, hogy az idősebbeket bevonjuk a folyamatba, hogy élesztgessük az elfojtott vagy csak elhalványult régi ambícióikat. Egy jól funkcionáló modern szimfonikus zenekarra vonatkozó vízióknak kialakításában nagy segítségemre voltak a bécsi tanulmányaim során szerzett tapasztalataim, ott szerzett szakmai szocializációm. Ott a fogalom legrétegzettebb értelmében elképesztő professzionalizmussal működnek a szimfonikus zenekarok. Megint nem arról van szó, hogy a trombitás tud-e trombitálni – merthogy ez evidencia –, hanem arról, hogy részletekig menően minden téren alaposan kigondolt, kifogástalanul működő szervezetek. Az ilyesminek végképp nem volt mintája itthon, de egyértelmű volt, hogy meg kell teremtenünk, ha fejlődni akarunk. Ki kellett építenünk a komoly menedzsmentünket, amely a maga kommunikációs és marketing-tudásával segíti a zeneművészet kibontakozá-

sát. Szerencsénk volt abban is, hogy az elgondolásaink kompatibilisek voltak a pillanatokkal később megszülető EKF-pályázati tervekkel, nézetekkel.

De akárhogy is nézzük, a történetek kulcsa az volt, hogy sikerült a kritikus tömeget meghaladó zenekari tagságot bevonni, magunk mellé állítani. Ezeknek a muzsikusoknak a nyitottsága alapfeltétel volt, hiszen nem lehetett lecsérélni a tagságot...

– *Azért lezajlott itt egy komoly fiatalítási hullám...*

– Persze, és igyekeztünk is a legjobbat kihozni ebből. De ebben sem vagyunk összemérhető helyzetben a nyugati zenekarokkal, ahol profi muzsikusból ma már olyan dömping van, hogy a jól megfizetett álláshelyekre akár százan játszanak próbát, és a százból huszonöt nagyszerű. Ez már rég nem arról szól, hogy ki a legjobb trombitás; személyiséget, intellektust keresnek, aki a legjobban illeszkedhet az adott gárda játékkultúrájába, aki gondolkodásmódjával a leghatékonyabban viheti előre a közös munkát. Ha nincs is ilyen széles merítésünk, azért pusztán a hangszeres tudás nekünk sem elég. Külön beszélgetés tárgya lehetne, hogy a felsőoktatásból kikerülő jelentkezők általában mennyit értenek ebből az egész működésből, rendszerből, aminek részévé akarnak válni. És az is, hogy léteznek olyan zenekarok, amelyek tagságát külön-külön nézve mondhatom, hogy ügyesebbek, képzetesebbek, felkészültebbek, a közös teljesítményük mégis messze elmarad a miénktől, mert az együttműködési kultúrájuk, az identitásuk, a jövőképük rendezetlen, összefüggéstelen. Senki nem ösztönzi őket, hogy ilyesmivel foglalkozzanak. Az átalakulás kezdetén mindenkivel megértettük, hogy épp ezekkel a kérdésekkel kell foglalkoznunk, miközben a szervezeti átalakulás igen gyorsan végbement.

Döntő volt ebben, hogy a fenntartóval, az önkormányzattal megtaláltuk azt a hangot, stílust, ami hatékonynak bizonyult. Nem a zeneművészetről beszélgettünk velük, hanem arról, hogy szeretnénk kiemelkedően sikeressé tenni a munkánkat. Prémiumterméket akarunk létrehozni, amelyet városmarketing-eszközként is jól lehet hasznosítani, ami identitásképző, amire büszke lehet Pécs. Az én feladatomból volt annak meghatározása és megértése, hogy ebben a törekvésben mik a gátló tényezők. Hogy például a fenntartó tanúsítson önmérsékletet, és ne az általam említett – szakmailag a világon semmit nem hozó – külföldi turnézásról szóló újsághírekkel akarjon büszkélkedni, nem ez a presztízs. Toller László akkori polgármester alakját örömmel idézem fel itt: pénzt ugyan nem tudott volna adni, igaz, nem is kértünk. Adott viszont három év szabadságot: magunkra csukhattuk az ajtót, dolgozhattunk a programunkon meggyőződésünk szerint, három éven át nem volt velünk szemben semmilyen teljesítményelvárás, sem a koncertek számában, sem a városon kívüli fellépésekben. Ez az igazi műhelymunka lehetőségét biztosította a számunkra. Akkor, fiatalon én ezt szinte természetesnek vettem, most, visszatekintve pontosan tudom, milyen rendkívüli dolog volt, egyfajta kegyelmi állapot. Ma ez elképzelhetetlen lenne.

– *Épp ez a stratégia vezetett oda, hogy egy évtizeddel később már Európa legnagyobb presztízsű koncerttermeiben játszottatok, s a nemzetközi szakkritika publikációi kapnak helyet a portfóliótokban...*

– Igen, de ezt akkor senki nem tudhatta biztosan. Át kellett gondolni, hogy a Pannon Filharmonikusok hová pozicionálja magát: hogy lokális igényeket szolgáló zenekar, vagy ennél többre, magasabbra törekszik, hogy akar-e az országos, netán európai művészeti térben elismert és tematizáló erővel bíró szakmai közösséggé válni. Egy Pécs méretű kulturális közösségben ez ma is valid kérdés: egy ekkora város – anyagi lehetőségei korlátossága okán – képtelen minden területen gazdája lenni olyan műhelyeknek, szervezeteknek, amelyek nemzetközi szintre kerülő produkciókra képesek. Viszont egy magát kulturálisan ekképp pozicionáló városnak egy-két témában igenis meg kell mutatnia magát tágabb horizonton is. És ezzel a mindenkori önkormányzatnak fontos dolga van: ha már itt a zene ilyen kiemelt, sokszorosan bizonyított pozícióba jutott, akkor biztosítani kellene az autonóm működés feltételeit. Ezzel párhuzamosan az országos térben is meg kellett nyitnunk az erről, rólunk szóló diskurzust. Amikor akkortájt Hamar Zsolttal évekig – elválaszthatat-

lan párosként – egy-egy sajtótájékoztatón, szakmai fórumon megjelentünk, amolyan támogató, de kedvesen lesajnáló mosollyal fogadtak mindenütt. Ellendrukkerünk nem volt, de a nagyúri szalonban évente párszor megjelenő szegény vidéki rokonnak járó fogadtatásban volt részünk – mindaddig, amíg az első eredmények nem mutatkoztak. Például amikor a pár építkező év múltán mindjárt 2004-ben koncertsorozatunk indult Budapesten – ami tulajdonképpen vakrepülés volt, fogalmunk sem volt, hogy lesz-e megfelelő közönségünk.

– *Csak hogy mindenki számára világos legyen, ez bő hat évvel a Kodály Központ átadása előtt, bőven a Park Moziban zajló munkakörülményekre épülő korszakban volt még.*

– Sőt, ez még a Müpa előtti korszakban, az Olasz Intézetben volt. A következő évben, 2005-ben nyitott a Müpa, azóta színhelye az önálló hangversenybérletünknek. És hogy egy ezeröttszáz fős teremben egy vidéki zenekar első nekifutásra teltházás bérletet tud összerakni, az szinte értelmetlenül volt akkor: ennyi Pécsről elszármazott szimpatizáns meg velünk tartó pécsi zenerajongó nem létezhet! Így nyomban látszott, hogy képesek lehetünk önálló entitásként, sajátos mondanivalóval megmutatkozni. A jövő azoké, akik releváns kérdéseket tudnak feltenni; az tematizál, aki kérdez, nem pedig, aki válaszol.

– *Manapság ez egyáltalán nem népszerű gondolat...*

– Ebben egyetértünk. De mi akkor azzal az attitűddel jártunk Budapestre fellépni, hogy jöttünk, hogy párbeszédet folytassunk a szakmával, a befogadókkal – mert ahol mi élünk, ott mi magunk vagyunk a szcéna. Ahhoz, hogy diskurzusba kerüljünk, oda kell mennünk az agorára. Ez erős azonnali hatással volt a környezetünkre, mindenkit abba a helyzetbe hozott, hogy valami módon reagálni kell rá.

– *Emlékszem, a szakkritika igen kedvezően fogadta ezt, elő lehet venni a Muzsika folyóirat számait...*

– Igen, mert itt nem egyfajta akadémikus „eljárásra” törekedtünk, amire a maga kerekei között mindenki képes. Érezhető volt, hogy mikor-miben szükséges még rengeteg munka, viszont az is, hogy alapvető igényünk az összefésültség, az artikulált játék, hogy stílusokban gondolkodunk, nem egy általános zenekari masszában. Ennek rengeteg olyan kívülről nem látható vetülete van, ami ebbe a beszélgetésbe nem fér bele, például a stíluskülönbségeket lehetővé tevő hangszerpark építgetése, ehhez forrásokat találni, és így tovább... Ami akkor különlegesen jól sikerült: a horizontot felrajzolni, a gondolati keretet kijelölni a magunk és a környezetünk számára. Hogy a lépések, legyenek bár aprók, jelentsek bár egy hosszú folyamat csekély részét, mégiscsak egy jól meghatározott irányba történnek. Ezt a kritika azonnal érzékelte. És itt megint csak Hamar Zsoltot kell említenem, aki habitusával, karizmájával kezdettől távol tudta tartani a zenekart az árral úzás tehetetlenségétől. A mai zenei vezetőknek már könnyebb dolguk van. Azt az energiát, amivel a tehetetlenségből kell kibillenteni egy közösséget, nekik már nem kell befektetniük.

– *Itt lappang a kérdés, hogy ez a szemlélet sokaknak miért nem rokonszenves a zenésztársadalomban. De ez is szélesebb társadalmi kontextusban értelmezhető a legjobban. Az adott munkaidőt így is, úgy is el kell tölteni, akár minőségérzettel, élményekkel, sikerekkel, akár unalmasan, gyötrelmesen – sőt, utóbbi esetben többnek tűnik. Sokan ennek ellenére soha nem vagy csak elvétve jutnak el az önjutalmazó motiváció uralta cselekvésekig. És mi áll a teljesítmény-visszatartásra, megúszásra épülő munkavégzés mögött? Állhat szignifikáns képességhiány, amikor is az illető nyilvánvalóan nincs a helyén, mással kellene foglalkoznia. Állhat túlhajszoltságból, kimerültségből fakadó negatív spirál is, az a helyzet, amiben a „túlélni akárhogyan” meg a „hagyjanak békén” már nem választás kérdése. A harmadik lehetséges ok a hungarikumként jól ismert tanult tehetetlenség, amely szerint mindig mások tehetnek mindenről, mindig mástól várjuk a megoldást a gondjainkra. Ezek az okok egymással kombinálódhatnak is, főként egy százvalahány tagú zenekarban.*

– A civil világban él az a fogalom, hogy „vállalati kultúra”. Ennek egy sor elemét kellett itt meghonosítania, művészközösségbe emelnie a menedzsmentnek; azt mondani például,

hogy bizonyos attitűdökre itt egyszerűen nincs tér – de soha nem despota módon, inkább a lehető legtöbb visszajelzést beépítve a munkába, minduntalan utalva az egyéni felelősség fontosságára. Alaptétel, hogy sikeresek csak közösen lehetünk, minden egyes résztvevő pozitív energiáira szükség van a minőségi munkához. Ehhez a zenekarnak mint szervezetnek minden szakmai támogatást biztosítania kellett; egyéni kurzusokat szerveztünk, ha kellett, diploma utáni tanuláshoz segítettünk zenekari zenészeket. Azt viszont soha nem fogadtuk el, hogy valaki energiavámpírként éljen közöttünk. Az elv: vagy tudsz és akarsz hozzátenni az egészhez, vagy nem itt a helyed! – és ez nem csak a szép szavak szintje, voltak korábbi tagjaink, akiktől emiatt váltunk meg. Száztíz zenész nem lehet homogén közeg: mindig vannak legjobbak, és mindig van „leggyengébb láncszem”, csakhogy esetünkben ma már a leggyengébbek szakmai tudása is bőven lécc fölött van, a szellemi irányultságuk meg egyértelműen pozitív. Hogy húsz-harminc év munka után is friss maradjon az attitűd, ne kapjon teret a rossz értelemben vett zenekari rutin, abban rengeteg feladata adódik egy művészeti közösségnek, de nem lehetetlen a megoldás.

Leírhatnánk a PFZ-t egy Petri-csészés kísérletként is, ahogy hajlok arra is, hogy társadalmi analógiákkal közelítsek a zenekarhoz, mert tényleg rengeteg dolgot leképez a civil szerveződésektől az önkifejezésen át a közösségért vállalt felelősséig. Ez rámutat arra is, hogy nem minden a pénz; a mi történetünk a „mi csak ennyit tudunk, mivel ilyenek a körülmények” önfelmentő hazugságának eleven cáfolata.

– Nagyon ide vág a tény, hogy a PFZ elképesztően széles stílusspektrumban tevékenykedik. Gondolkodtam, hogy találunk-e Magyarországon még olyan szimfonikus zenekart, amely, ha kell, egy barokk produkciót képes barokkosan kiállítani. Budapesten tudok egyet, de azt hiszem, országosan is csak ennyi. Ebben persze Vass András karmesternek óriási érdemei vannak, de önmagában az, hogy itt vannak zenészek, akik időről időre hajlandók és képesek ebben velem tartani, egészen különleges szint ad ennek a zenekarnak. A spektrum túlsó vége meg a rengeteg kortárs mű, köztük ősbemutatók is rendszeresen! És ha az egy évadban újonnan megtanult műveket összeszámoljuk, netán a húsz év alatt tető alá hozott produkciókat, egyértelmű, hogy nemcsak vidéki, hanem országos viszonylatban is az egyik legaktívabb, legtöbb kihívást vállaló gárda a tiétek. Én ezt nagy büszkeségre okot adó ténynek tartom, közben azonban felmerül bennem a gondolat, hogy a – mi tagadás, elég rosszul fizetett – zenészek így kimagasló mennyiségi és minőségi követelményekkel néznek szembe. És erre még az olykor hivatástudatból, de többnyire megélhetési kényszerből vállalt ilyen-olyan tanítási tevékenységük is rárakódik. És lehet egy pont, amikor valaki azt mondja: én is csak ember vagyok, ezt így már nem bírom, vagy nem bírom azzal az igényszinttel, amit éppen ti ültetetek el bennem.

– Az első állításodat csak megerősíteni tudom. Valóban egyedi ma az, hogy – bár nem korabeli hangszereken, de hangzásában, artikulációjában, stilisztikájában autentikusan – barokkhoz nyúl a zenekar, a következő hónapban meg, mint most, a világ egyik élvonalbeli szerzője, Eötvös Péter nekünk írt és dedikált művének bemutatójára készül. A kortárs zene ismerői fel tudják mérni ennek értékét, azt, hogy ez az ősbemutató zenetörténeti pillanat lesz. Mi a fókuszunkba tettük ezt a fogalmat: művészzenekar. A szakmában ezt senki nem használja rajtunk kívül, mert nem is értelmezhető szokványosan. A színházi világban mindenki tudja, mit jelent a művészsínház, mit jelent a népszínház, alternatív színház és így tovább, ott ezek jól artikulálódnak. Pedig a zenében is könnyű lenne belátni, hogy mi-
ben különbözik egymástól, ha egy zenekar alapvetően a zeneművészet elérhető legigényesebb képviselőiből indul ki, és ehhez próbál társadalmi lábakat, befogadói közeget találni, építeni, illetve ha egy zenekar egy adott közösség felmerülő igényeit szolgálja ki, azaz játszik mindenkől egy kicsit, amire megítélése szerint a helyi közönségének igénye van. Fundamentális, ha úgy gondoljuk, felelősségünk van abban, hogy jó értelemben „neveljük” is a közönségünket, azaz nem direkt módon szolgáljuk ki a felmerülő igényeket, hanem új igényeket generálunk. Hogy mi a horizont, abban az írástudóknak felelősségük

van, ennek talán mégsem kellene úgy alakulnia, ahogyan azt a kereskedelmi tévék kijelölik. Erre utal a művészzenekar kifejezés, egy olyan állapotra, ami persze rengeteg folyamatos tanulóssal jár, hogy autentikusan legyünk képesek megjeleníteni azt a nagy zenei spektrumot, aminek a megmutatását, átörökítését fontosnak, nélkülözhetetlennek tartjuk. És arra, hogy képesnek kell lennünk levetni magunkról azt a rengeteg frusztrációt, ami a kulturális-társadalmi környezetből adódóan elfedi bennünk valamikori tiszta énünket, benne a meggyőződéssel, hogy Bachra szükség van. Az már a menedzsmet dolga, hogy mindez eltaláljon a közönséghez. Úgy kell a magunk közegeben élnünk, hogy megteremtődjön az igény a prezentált zene befogadására. A legtöbbet koncertező zenekarok egyike vagyunk az országban, de a Kodály Központban megnyitása óta egy olyat sem adtunk, ahol ne lett volna legalább 85 százalékos telítettség – egy ezerfős teremben, egy 150 ezres lakosságú városban, évente negyvenötször! Nagyon komoly bázist tudtunk felépíteni, ami főként hitellességi kérdés, minthogy a zenében – a színházi világgal ellentétben – nemigen létezik utánjátszás, mindig csak premier van, tehát a hallgató bizalmi alapon dönti el, hogy elmegy-e a következő koncertre, aminek a pontos tartalmával csak ott fog szembesülni. Ezért volt fontos a hakniturenk lerágása. Nem lehet hiteles egy zenekar, amely a „fontos” koncertekre évente nyolcszor összeszedi magát, kipucolkodik, egyébként meg odahány valamit. Nincsen fontos meg kevésbé fontos koncert, ez nem működhet így, ha valóban értéket szeretnénk képviselni.

Láthatunk egy olyasféle sikertörténetet a miénkben, mint az egykori kaposvári színház, a Pécsi és a Győri Balett, és épp ezek közös tanulságából kiindulva fogalmaztuk meg Hamar Zsolttal már az elején: akkor fog célt érni a törekvésünk, ha eljut odáig, hogy már nem függ tőlünk, ha önjáró, ha túlélhet bennünket.

– Igen, az említettek egy periódusú történetek, amiknek valamilyen személyi feltétel változása nyomán szinte egy csapásra vége szakadhatott...

– A PFZ az elmúlt húsz évben – egy kivétellel – minden öt körülvevő és minősítő közegeben hitelesítette magát: szakmában, szakkritikában, társadalmi megbecsülésben, szponzorációban. Egy másodrangú vidéki zenekar státuszából alakult azzá, amit körüljártunk az előbb. Mint mondtam, egy kivétellel: a hivatalos kultúrpolitika általi legitimációja nem történt meg. Ha valamiben, hát ebben tévedtem: az európai hagyományok értelmében ez a hiányzó pecsét egyet jelentene a tevékenységünkhöz méltó költségvetési támogatással, és elképzelni sem tudtam, hogy ez az elismerés nem történik meg már jóval korábbi eredményeink láttán. Ma egyre kevésbé tudok bármilyen egzisztenciális ígéretet tenni a zenekar közösségének. Ez olyan beláthatatlan módon húzódik el, hogy egyik legfontosabb feladatunkká vált megtalálni a fiatalok között azokat, akik képesek és hajlandók tovább vinni a lángot, mert ha ez nem sikerül, a történetünk lezárul, felsorakozva az előbb említett nagy fellángolások mellé.

Hogy miért tévedtem ebben ekkorát, arra is van magyarázat. A magyar kultúrában nemzedékek sokaságán át örökített, mélységesen beágyazott, betokosodott képzetek élnek arról, hogy mit jelent a budapesti és a Budapesten kívüli élet, a centrum és a decentrum. És ez nem attól függ, kik vannak éppen kormányon. Mióta itt igazgató vagyok, legalább a hatodik kulturális államtitkár regnál, de azt kell mondjam, bizonyos értelemben nincs jelentősége, hogy éppen ki. Bár egymástól nagyon nagy mértékben különböztek, egy valamiben kontinuitás van: azonosulni tudnak azzal a képzetekkel, amely szerint a magyar társadalom önképében élvonalbeli, innovatív, előremutató, az országot reprezentálni képes tudás, szervezőerő alapvetően csak Budapesten létezhet. Ez az egyetemi élettől a sztárséfekig bármely területen meghatározó. Pécs annak idején különleges lehetőséget kapott az EKF elnyerésével, hogy ezen az előítéleten áttörjön. Ha valamiben tényleg soha vissza nem térő, kihagyott alkalomnak láthatjuk a 2010-es évet, hát ebben. Mondhatnánk, hogy így is a PFZ jutott legmesszebbre, de nem ez a lényeg. Ami Ausztriában természetes,

nevezetesen, hogy Bécs mellett létezik egy Salzburg és még további fontos városok is, az a magyar közgondolkodásba nem fér bele. Pedig tudományos és kulturális nemzetközi hálózatokban érdemes gondolkodni. A PFZ legnagyobb fenyegetettsége ez: hogy elfogy az idő, az energia, hogy ezt sikerre vigyük. Mert a siker az lesz, ha elnyerjük a státuszt, aminek a kritériumait rég teljesítettük, és elmondhatjuk, hogy ebből a munkából meg lehet élni, nincsenek mellette egzisztenciális kényszerek. Egyetlen dolog kicsit sem változott az utóbbi húsz évben: mi ma pontosan annyira tudunk hozzáférni a közpénzekhez, mint bármely nemzeti minősítésű vidéki együttes. Létszámban ugyanakkorák vagyunk, mint hasonló megyeszékhelyen működő zenekarok, de minőségében jelentősen eltér a teljesítményünk. És épp emiatt sokak számára kényelmetlen ez a Petri-csészés kísérlet: rámutat, hogy bizonyos erőforrásokból mit lehet elérni, tehát akkor talán más is megpróbálhatná. Innen nézve tükröt tartunk, és borzasztó kínos is lehet...

De számunkra is kínos onnan nézve, hogy ha mostantól igen rövid időn belül nem sikerül a státuszunkban előrelépni, akkor nagy eséllyel egy „aranyoldalak”-fejezet leszünk csupán Pécs kultúrtörténetében, egy újabb kaposvári színház-sztori. Ez a mi élet-történetünk, ami a Park Moziból indul. De az, aki ma fiatakként pályázik egy zenekari székre, mivel találkozik? Látja, hogy ülünk az ország legjobb hangversenytermében, hogy elképesztő mennyiségű koncertet kell adni itt, hogy a barokktól a ma élőkig kell tudni bármit játszani, hogy egy Bogányi–Varga–Vass trió ül a tetején, akik nem kötnek minőségi kompromisszumokat – és ez így együtt a fiatalok számára komoly vonzerőt jelent. Aztán bejönnek a szobámba, megnézik a szerződésük tartalmát, és úgy érzik, hogy ezeket a tényeket képtelenség egymáshoz illeszteni. Mert a teljesítmény és a megélhetés jellemzői a húsz év alatt valahogy ellentétes irányba tartottak, és kezd a szakadék áthidalhatatlanná válni. Ez ma a fenntartóval, a társadalommal folytatandó diskurzus témája: hogy fiatalok híján egygenerációssá válik-e a PFZ élete? Hogy a gondatlanságból, de akár előre megfontolt szándékkal szétesni hagyott zenekar esete kinek és miért lesz jó?! Ez egy minden szempontból auditált top-szervezet, amely azonban Münchhausen báróként kénytelen magát feljebb tornászni, bevonva a hozzá kötődők szakértelmét, ügyszeretetét. Ez hosszú távon fenntarthatatlan, nemcsak azért, mert elfogynak az aranykort velünk együtt megélt, ezért bármire szinte semmiért hajlandó emberek, hanem azért is, mert így visszakanyarodna a zenekar ahhoz az állapothoz, amelyben egy közösség belső igényeiből fakadóan dolgozik egy célért. A profik világában kifizetik az ember munkáját, tudását. És ezt a témát valamennyi hivatalból érintett szereplő hártja, senki nem gondolja úgy, hogy dolga lenne menteni a helyzetet. A kérdés nem a PFZ-ről szól, a zenekar csak kikényszeríti a válaszadást: kedvezményezettje lesz-e egy pozitív döntésnek, vagy szétesik egy elutasító esetén. A kérdés lényege, hogy egyszer végre dönteni kell: akar-e a magyar kultúra kilépni megcsontosodottságából, képes-e megújulva válaszolni egy rendszeridegen jelenségre. Létezhet-e olyan „rendszeraváltás”, paradigmaváltás, ami valódi javulást hozhat a társadalmunk életébe: az országban élő sokmillió ember potenciáljában gondolkodni, vagy megelégedni Budapest hatáiraival, és csak az ott élőkre fókuszálni. Véleményem szerint nagyobb lehetőség rejlik az előbbiben. Az épp a napokban beadott új igazgatói pályázatomban írok bőven erről a témáról.¹

– A történehez az is hozzátartozik, hogy hiába „vidéki” az együttes, mindig sikerült valamilyen varázslatos módon nemzetközi szinten megoldanod a vezető karmester személyével, az utódlással kapcsolatos helyzeteket.

– Vannak olyan hibák, amelyek jelentősége miatt az első számú vezetőnek kell vállalnia a felelősséget. És ezzel persze máris tettünk egy alapvetést: ennek a zenekarnak az igazgató az első számú vezetője. Ebben is eltérünk a hazai tradícióktól: az igazgató nem

¹ A pályázat szövege nyilvános, elérhető a www.pfz.hu oldalon. – a szerk.

adminisztratív személyiség, nem gazdasági vezető. A zenekarvezetés kérdéskörnek nemzetközi szakirodalma van, mivel Toscanini óta elképesztően sokat változott e téren a helyzet. Erről is kezdettől fogva beszélni kellett, és bizonyos értelemben ez is vezetett az első komolyabb konfliktusokhoz, akár Hamar Zsolttal. Az igazgató adja a közösen megfogalmazott szakmai víziót, jövőképet a szervezetnek, nem pedig a vezető karmester, ebben alapvetően különbözünk a Fesztiválzenekar működésétől, amelyben nyilvánvalóan Fischer Iván határozza meg a koncepciót, nem a menedzser-igazgató, akit nagyon helyesen neveznek így. Ugyanakkor természetesen nálunk is a karmester a zenei vezető, ő kell, hogy a legtöbb zenei tudást ide csatornázza, ő dolgozik a zenekarral, kifelé ő a zenekar arca. Tehát az én felelősségem felmérni a szükséges irányokat, a vágányt, amelyen haladni kell, a középtávú, 3-5 éven belüli feladatokat, illetve azok következő lépcsőfokait. Ehhez jól kell értenem a zenekart: hogy épp most mire képes – amihez képest mindig csak egy lépéssel szabad előbb járni. És e szempontok alapján kell a legalkalmasabb, a megfelelő karmestert megtalálni. Itthon krakéler magatartásnak tűnhetett, amikor a kezdeti időkben hangoztattam, hogy a PFZ rendszerében a zenekarnak van karmestere, nem pedig a karmesternek zenekara. Ez tételmondattá vált, amiért rengetegen utálnak, mivel a magyar zeneélet alapvetően a fordított helyzetre épül.

– Ez persze természetes egy olyan országban, ahol az élet minden területét ez a fentről lefelé hierarchizálódás hatja át...

– Emiatt van rá példa, hogy a külföldi zenekaroknál, amelyek modelljét mi ezen a téren mintának tekintjük – azoknál, ahol a zenekar testületként, önálló entitásként, erős identitással, komoly szervező erővel lép fel –, az a jellemző, hogy a nagyszerű karmesterek is csak legfeljebb két ciklus erejéig maradnak. Utoljára a Berliini Filharmonikusoknál Karajan próbálkozott a régi autoriter munkamódszerrel, csak hogy azóta eltelt negyven év... Itt a PFZ-nél persze igencsak előre kell gondolkodni, hogy megtaláljuk azokat a szereplőket, akik nemcsak alkalmasak a zenekar optimális irányítására, hanem el is fogadják ezt az alapelvet. Mert az egyéni felelősségi körök kialakulása és megszilárdulása az összmunkában azt is jelenti, hogy ma ez a zenekar lerúgná magáról a karmestert, ha azzal a szándékkal lépne fel, hogy beszántsa a meglévő struktúrát. Ma nálunk mindenki pontosan ismeri a felelősségi körök határait és ennek megfelelően végzi a munkáját. Például a szólamvezetők a hangszeres próbajátékok során odáig mennek, hogy a szakmai alkalmaság ügyében döntenek – nélkülem! Viszont, ha az én szobámban ezen kívül álló okokból – a szerződési kondíciók, a pályázó egyéni illeszkedése a PFZ-jelenséghez – mégsem kötetik meg a munkáltatói szerződés, azért nem vonnak kérdőre.

Hamar Zsolt velünk töltött évei alatt ennek a rendszernek az alapjait lefektettük, az erre épülő működés elindult, megszilárdult. Távozását ő is, a zenekar is és személy szerint én is veszteségként éltük meg, de teljesen érthető, hogy ebben a munkában kimerülhetnek olyan energiák, keletkezhetnek olyan feszültségek, amelyek változást indukálnak. Tíz éven át dolgozott a zenekarral, és szó nincs arról, hogy félbehagyottként, torzóként tekintենék munkájára. Ez is egy érdekes kérdéskört érint: Bogányi Tibor és Vass András mindketten már ugyancsak tíz-tíz évet jegyeznek, ugyanakkor számunkra fel sem merül, hogy egy vezető karmesternek okvetlenül négy-öt évnél hosszabb ideig kellene velünk maradnia – ez kizárólag attól függ, hogy meddig marad inspiráló, napi tartalommal teli a közös munka. A magyar örökség ebben is más: itt általában ha valaki elnyert egy állást, azt hitbizományynak tekintette ő is, munkatársai is – számos olyan területe van a szellemi életnek, ahol ez ma is meghatározó, pedig a nagyobb mobilitás sokszor az egyénnek és a szervezeteknek is jót tenne. A mi karmestereink e téren is kimagasló kvalitásúak, számukra a szakma, a munka egyáltalán nem arról szól, hogy ki hogyan szerezhet jobb pozíciót egy hierarchikus modellben, hogy gyűrheti maga alá mások szándékait és akaratát, nyitottságuk nagyon megkönnyíti az életünket. Azért kíváncsi lennék, hány olyan személyi-

séget találnánk a karmesterek között, akik, miként Bogányi, regnáló vezető karmesterként ne élnek meg presztízsvesztésként, hogy mellé kerül a zenekar élére egy kollégája, esetünkben Gilbert Varga.

– *Ahogy én látom, Bogányi nemcsak nyitott, jó értelemben bohém és életteli személyiség, hanem tökéletesen rendben van önmagával, a világgal, nincsenek önértékelési problémái, nagyon tisztán látja a helyét, az értékeit, tehát nem akar semmit bizonyítani, viszont mindig megtalálja azokat a lehetőségeket, amelyekben élhet a képességeivel.*

– Ráadásul a művészete is a pillanatban gyökerezik, éli a zenét, aki a koncertjeit hallgatja, biztosan úgy éli meg, hogy valós időben történik vele valami. Afféle reneszánsz ember, akiben semmiféle frusztráció nincs. Itt is számot vetett azzal, hogy Gilberttel ők csak erősíteni fogják egymást, és ez így is történt.

Varga Gilbert szerződöttese nagyon sok mindenről szól. Az ő története az apjánál kezdődik, akinek a hegedűművészi, hegedűtanári nagyságát elképesztő dokumentum- és kapcsolatrendszer támasztja alá. Fia saját tanítványaként, már fényes hegedűművészi karrierjét építő muzsikus volt, amikor egy baleset ennek végét vetett – és így lett belőle karmester, hihetetlenül virtuóz, színgazdag és eleven ritmusú muzsikus, aki apja révén pár áttétellel a brahmi kultúra örököse, és aki mellett jelenleg a francia zene kifinomultságában, villámgyors szín- és karakterváltásaiban mélyed el a zenekar.

Vass András az, aki leginkább kontinuitást képez a munkánkban. Ő először is hihetetlenül felkészült, széles intellektusú értelmiségi, ma már különlegesen ritka holisztikus látásmóddal értelmezi a valóságot, a világot, és ezen belül a zenét is. Igen magas együttműködési kultúrával bír, és talán a családjából, hitéből fakadóan távol áll tőle mindenfajta énközpontúság: ő minden pillanatban hasznos szeretne lenni, azt keresi, hogyan tudna hozzátenni valamihez. De az is ő, aki hihetetlenül pontosan és elfogulatlanul nyomon követi minden egyes zenekari tag pályafejlődését, aktuális állapotát, tele van program-alakítási ötletekkel arra fókuszálva, hogy adott ponton melyik vezető zenészünk milyen művel való találkozásából fakadhatna éppen kimagasló eredmény. És ott van még az elkötelezettsége, ahogy a stílusos barokk játék képességét felépítette a zenekarnál. A többiekre is vonatkozik, de Andrásra jellemző a leginkább, hogy nem a mennyiséget, hanem a minőséget keresi ebben a hivatásban. Tulajdonképpen viszonylag kevés koncertlehetősége van nálunk, de mindegyik ízig-vérig az ő portfóliója, aprólékosan végiggondolt, letisztult produkciók. Nélküle egész működésünk más lenne, sokkal nehezebb, jelenléte hatalmas érték a zenekar számára.

– *Hadd tegyem hozzá: bármely közös munkánk minden pillanatában azt éreztem, nagyon könnyű vele közösen gondolkodni: sziporkázik, empatikus és világosan kommunikál. És valóban nagyon pontosan érzi a lehetőségek határait. Most felmerült bennem, hogy tanár-kollégák és hallgatók hovatovább évtizedek óta sírnak-ríznak az ország különféle zenei felsőoktatási képzőhelyein, mert hol ezért, hol azért nem kellően hatékony a zenekari képzés – ha elképzelek egy egyetemi zenekart, amit ő venne kézbe... De nincs ilyen.*

– Áttekintve karmestereink körét, feltűnik, hogy Hamar Zsoltot kivéve egyikük sem itthon szocializálódott, ahogyan a Hamart váltó Peskó Zoltán sem, pedig ebben nincs tudatosság. Az ok keresésekor talán a mintázathoz jutunk el, amit a PFZ megvalósítani törekszik: az együttműködés kultúrája, a partneri viszony. Persze ennek az éremnek is van másik oldala. A húsz év alatt összesen ha öt olyan koncertünk volt, amelynek a próbafolyamatát követve komolyan aggódtam, hogy nem készülünk fel időben, és talán a negyediknél jöttem rá, hogy ez mindig az amerikai vendégkarmesterekkel történik. Az a már túlzó előzékenység, amellyel ők az utasíthatások halvány látszatát is el kívánják kerülni instrualáskor, egyszerűen nem motiválták kellően a mi itthon sokkal direkter módszereken felnőtt zenészeinket. Persze itt ne a megannyi történetből ismert verbális agresszióra, megalázásokra gondoljunk, a két véglet között léteznek hatékony, de a munka tárgyára irányuló próbamódszerek.

– *Úgy érkezem, hogy itthon a verbális agresszió tere egyre bővül. Persze tudjuk, a Zeneakadémia hetvenes években ünnepelt zenekarvezető professzora rendszerszerűen csicskázta vagy porig alázta a hallgatókat, mikor melyiket érezte adekvátnak... Szóval alapjaikban alig változnak itthon a dolgok. Ebből eredően kicsit zavar, amikor Kocsis Zoltán kapcsán még ma is az ő sokszor igen kemény próbamódszerei kerülnek elő, anélkül, hogy összevetnénk azzal a felmérhetetlen értékkel, amit munkájával ránk hagyott.*

– *Ő ugyancsak sorsformáló munkát végzett a zenekarunkkal. Először is olyan zenei formátum volt, akinek a glóbusz is kicsi lehetett volna, de az „itt élned, halnod kell!” elvét vallotta. Viszont belakta a neki adatott teret, megszólalt az egyetemes és magyar zene, kultúra minden olyan kérdésében, amiről fontos mondandója volt, még ha ez sokaknak nem is volt ínyére. Láta és rámutatott, hogy egy brand, kiüresedett márkajelzés válhat Kodály szellemi hagyatékából, ahogy a forráskivonás szűkíti a minőségi kultúra tereit. Felelős tanító volt, ez vezette, amikor Kobajasi utódként belekezdett a Nemzeti Filharmonikusok felépítésébe, és alighanem ezért vette a nevére a PFZ-t is, bizonyos értelemben az NFZ megújulásának paraleltörténeteként. Két éven át hallgatott bennünket figyelmesen, utána szólistaként játszott velünk, majd a következő évtől a zenekar állandó vendégkar-mestere lett. Ez évi két produkciót jelentett, de nem a számosság volt a lényeg, hanem az, ahogyan név szerint megismerte és kiismerte a zenészeinket, és ívet képezett a repertoár-építésben. Vele eljátszani a Zenét (Bartók: Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára) igazi mesterkurzus volt, jóval több, mint egy koncertre való felkészülés: tíznapos műhelymunka. Amit ő tanított a zenekarnak, az belénk égett. Itt mindenki rajongott érte, a magyar zenei szcénában pedig ő lett az első számú szövetségesünk, nagykövetségünk. Mi valamilyen kétszáz kilométerre élünk attól a helytől, ahol a narratívák képződnek, ő viszont rendre, minden egyes alkalommal megszólalt, amikor olyan produkció lehetőségét látta, amire meggyőződése szerint éppen mi vagyunk alkalmasak. Nekünk ezért még külön is óriási veszteség a hiánya...*

– *...túl azon a veszteségen, amit a magyar és egyetemes zene elkönyvelhet a halálával...*

– *Igen, ami történik ma a zeneéletben, annak egy részére sor sem kerülne, ha ő közöttünk lenne, állást foglalna. Egy egyetemes zsenit, ugyanakkor egy arányokat és minőségeket pontosan felmérő, egyenes és igényes „apafigurát” veszített a teljes szakma.*

– *Nyilván egyfajta mérceként, igazodási pontként elsősorban a szakmán belül jelenthetne ez sokat, merthogy a hatalom általában nem szokott magába szállni mégoly meggyőző érvelés hallatán sem.*

– *A hatalomnak alaptermészete, hogy mindig betölt minden rést, ami kínálkozik számára. A társadalom szereplőiként a mi dolgunk a határok felmutatása: a szakmai cselekvések sora lépésről lépésre, a nagy fellángolások és bölcsességeket halmozó értekezletek utáni másnap, a következő hét, hónap és év aprómunkája. Hogy ebbe ki mennyi energiát, milyen színvonalon hajlandó fektetni, hogy képesek vagyunk-e végigvinni a terveinket, vagy első adandó alkalommal keresni kezdjük a felelőst, aki miatt kihátrálhatunk a dologból, rajtunk múlik.*

– *Nekem épp erről szól és ezért szép a PFZ története.*

– *Nekem is! Ezért látom jelentős társadalmi projektnek, függetlenül attól, hogy a zenéről szól. Legelső sajtótájékoztatónkon a pécsi Művészetek Házában, rengeteg érdeklődő előtt arról beszéltünk, hogy mi nem kérünk pénzt, nem kérünk semmi mást, csak lehetőséget. Nem most kezdjük el felsorolni, hogy ez kellene, az kellene – kérni majd három év múlva fogunk, ha már bizonyítottuk, hogy a magunk erejéből jutottunk valamire. Ez a cselekvés műhelye, és épp ebben látom nagyon másnak, mint a környezetünket. Nemhogy mintává nem váltunk, inkább egyre kellemtlenebbé váltunk sokak számára. Persze annak fényében, hogy a város tíz év alatt nem jutott el az EKF élményének, hozadékainak, sikereinek és kudarcainak alapos átbeszéléséig, ez kicsit sem meglepő. Most megalakult a*

polgármester munkáját segíteni hivatott Művészeti Tanács – ennek én is tagja vagyok –, meglátjuk, mennyire leszünk helyzetben ahhoz, hogy a város hagyományainak megfelelő kulturális arculatért tegyünk is valamit. Mert a színpalak mögött igencsak vegyes annak megítélése, hogy „a kultúra városa” szlogen mögé lehet-e, kell-e valós tartalmakat tenni, fenntartható-e európai igényszint legalább egyben-másban, nem lenne-e hasznosabb viszszaemerkülni a kényelmes és olcsó provincialitásba.

Hogy egy konkrét példával éljek, 2008-ban én döntöttem úgy, hogy a PFZ nem akarja üzemeltetni a Kodály Központot, és az akkori döntés indokai, okai ma is léteznek. Ma úgy látom, az, hogy a Kodály Központ az ötödik menedzsmentjénél tart, és hogy mindeközben nincs jól hasznosítva az épületben rejlő potenciál, nagyobb probléma, mint amiért akkor hátrítottam a lehetőséget. Ezért most javaslatot teszünk a szakmai vezetésre. Ez az épület csak azért ismert a nemzetközi kulturális térben, mert annyira remekül sikerült, hogy az itt fellépő művészek magukkal viszik a koncertterem hírét, és lehetőleg vissza is jönnek fellépni – ez így nem elég, ehhez a menedzsmentnek hozzá kellene tennie valamit, nem is keveset. Szakmai munkát, márkáépítést, a nemzetközi hangversenytermi hálózatba történő beépülést. A PFZ a hazai és nemzetközi zeneéletben számos koprodukciónak volt a központja, de a Kodály Központtal soha nem volt még közös projektünk. Mindent kifizetünk listaáron, miközben az egy kétmilliárdos szervezet...

– Milyen perspektívája lehet a fejlődésnek? Egy 210 éves együttes vezetőjeként, téged ismerve talán nem is kérdés, hogy a fejlődés mellett kötelezed el magad.

Fáy Miklós egy publicisztikájában tette fel egyszer – és válaszolta is meg – a kérdést, hogy meddig őrizheti majd Kocsis nélkül az NFZ, Fischer nélkül a Fesztiválenekar az arculatát. Senki nem szerette volna ilyen hamar próbára tenni Fáy feltevését, mint ahogy az Kocsis halálával bekövetkezett. Lehet azt mondani egy vezetőnek, hogy nincs idő szervesen építkezni, kivárni a természetes fejlődést, most mindjárt, holnap eredmények kellenek – de az így elért eredményeknek áruk van: ha nem volt elég idő az attitűdökig, reflexekig hatóan átalakítani a rendszert, a felívelés után újra és újra bekövetkezik a hanyatlás vagy összeomlás. Közgazdászként és művészként tudom, hogy létezik a szakmai és szervezeti felívelésnek az az útja, amit a PFZ járt be. Ezután egy olyan termékeny szakasz következhetne, ahol igazán maradandót lehet alkotni. Pécs zenei élete megérdemelné, hogy a PFZ évtizedeket töltsön ezen a termékeny szakaszon, és arra is képes ez a város, hogy megoldja a finanszírozását.

– Nem idealizmus ez? Az EKF előtt is erről beszéltünk, aztán mi lett belőle.

Értelmiségiként és menedzserként is az együttműködésben hiszek, és arra is fektetem a hangsúlyt a következő években is. Ez figyelhető meg a vezető karmestereink működésében, a zenekar belső szerveződésében, partneri magatartásában. A következő években számos kihívásnak nézünk elébe, melyek egyik legfontosabbika, hogy a zenekaron belüli jelentős generációváltást sikerrel, a színvonal esése nélkül megoldjuk. A korszakváltó muzikusok teszik ki az együttes felét. A következő években új vezetőgárdát kell kinevelnünk a kontinuitást mutató fejlődéshez. Ez a probléma összefügg a művészképzéssel, a Kodály Központtal, a decentrumban gondolkodás lehetőségével. Mély meggyőződés, hogy az országos zeneszakma, a kultúrpolitika és a város vezetésének együttműködésével a pénzügyi problémák áthidalhatók. E hármassal együttműködésben aktorok kívánunk lenni. A Covid után nagy kérdés, hogy mi a következő lépés. Hogyan áll fel újra a nemzetközi kontextusban értelmezendő zenei élet, és hogyan kívánunk alkotóként, előadóként és kulturális fogyasztóként mindebben a mindenkori „következő” lenni. A komolyzenében lenyűgöző, hogy nem tudsz elég idős lenni ahhoz, hogy kiüregedj belőle, és nem tudsz elég fiatal lenni, hogy ne szólna hozzád. Bele tudsz születni, de bele is tudsz érni. A 210 éves jubileum kapcsán NEXT címmel összművészeti együttműködést kezdeményezünk a városban és az országban élő társművészetekkel, hogy közös válaszokat

keressünk, új kérdéseket teszünk fel. Új edukációs szemléletmódot szeretnénk meghonosítani a Kodály Központtal és a Filharmóniával karöltve. Kérdésedre válaszolva, lehet, hogy idealista vagyok. Olyan Magyarországon hiszek, ahol mi, a zenében bízók képesek vagyunk együttműködni. Erről szól a műfajunk ugyanis. Együttműködés nélkül magányos hangok vagyunk csupán. Ne egymás konkurenciái, hanem egymás inspirációi legyünk. A PFZ így kíván dolgozni, bevonva azokat a fiatal művészeket, városlakókat is, akik az EKF idején még gyerekek voltak. Pécs nem azért a kultúra városa, mert volt az EKF, hanem azért volt az EKF, mert Pécs a kultúra városa. Ezt az identitást nem felülről, egy pályázati címként adták ennek a városnak, hanem mi, benne élő városlakók, művészek, a kulturális élet szereplői, az értelmiség és a kultúrát fogyasztók erősítették meg egymásban újra és újra. Ezért jött annak idején a zenekar-alapító Lickl György ide Bécsből. És ezért jöttem a Zeneakadémia után én is ide haza, szintén Bécsből. Ez a zenekar, ez a város, ha úgy tetszik maga egy idea. A magyar európaiság ideája.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2021-es évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így fél évre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2021-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.





ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGVED



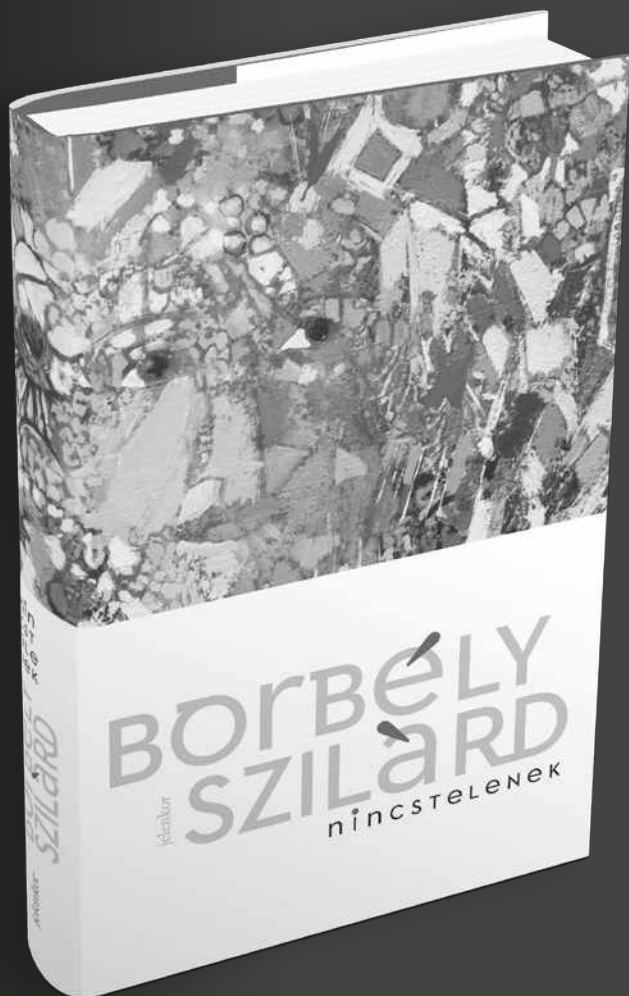
10% kedvezmény pécsieknek
a Zsolnay porcelántermékek,
étkészletek, ékszerek
és ezin áruk árából.

Pécs, Felsővámház u. 52.
Zsolnay Kulturális Negyed
Kézműves Boltok Utcája
Nyitva: kedd–vasárnap: 09.00–17.00-ig

zsolnayshop@zsn.hu • Tel: 72 500 385

www.zsolnaynegyed.hu



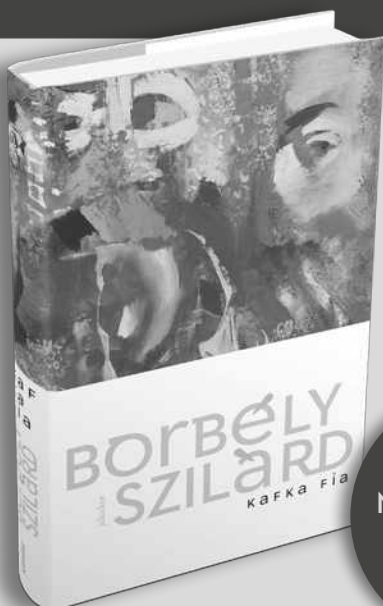


„Borbély Szilárd folyamatosan a gyengeségére emlékezteti az embert. A gyengeségre való emlékeztetésben rejlik az ereje. S hogy honnan ez az erő, arra talán új regénye, a *Nincstelenek* is választ ad.” – Györffy Ákos (*litera.hu*, 2013.)

BORBÉLY SZILÁRD

2013-BAN MEGJELENT REGÉNYE ÚJRA A KÖNYVESBOLTOKBAN!

A szerző hagyatékából származó befejezetlenül maradt regény kelet-európai apákról és fiúkról szól.



VÁRHATÓ
MEGJELENÉS:
2021.
JÚNIUS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TAKÁCS ZSUZSA versei 473
SZÉKELY MÁRTON verse 476
ÁFRA JÁNOS verse 480
KÁLLAY ESZTER versei 481
ORAVECZ IMRE: Alkonynapló (*kisprózák*) 483
BALOGH ROBERT: Kisegér, cica és a lovacsák (*novella*) 488
BALÁZS ATTILA: A rétes részleges pusztulásáról és az ország romlásáról (*novella*) 492
MARGETIN ISTVÁN: Duty free (*novella*) 497
ISAAC BASHEVIS SINGER: A magántulajdon (*novella*) 502
DEMÉNY PÉTER versei 509
DEÁK BOTOND verse 510
CSEHY ZOLTÁN versei 513
OLGA SZEREBRJANAJA: Magyar melankólia. Bálnatetem a város főterén
(*Krasznahorkai László Az ellenállás melankóliája című regényének orosz kiadásáról*) 516
VALKÓ LÁSZLÓ: Önarckép-variációk gyűrt papíron (*Anghy András beszélgetése*) 524

Mészöly 100

- GRECSÓ KRISZTIÁN: Boldogság-történet (*novella*) 532
BÁN ZSÓFIA: Talált tenger (A helyettes megíró) (*Mészöly, Nádás és a kommunikatív emlékezet*) 536
KÁROLYI CSABA: „Egy hangyát megsimogatni!” (*Mészöly Miklós és az állatok*) 547
VISY BEATRIX: Csoportkép H. nélkül (*Fénykép, emlékezet, elbeszélés Az atléta halálában*) 554
MIKOLA GYÖNGYI: Csillagközi műveletek (*Tolsztoj- és Dosztojevskij-víziók Mészöly Miklós írásaiban*) 559

*

- VENYERCSÁN DÁVID: Apokalipszis mindig (*Krasznahorkai László: Herscht 07769*) 566
CSONDOR SOMA: A nem beszélés fantomfájdalma (*Kállay Eszter: Kéz a levegőben*) 570
THOMKA BEÁTA: Vesztések, kiürültség (*Per Petterson: Férfiak az én helyzetemben*) 575
MOHÁCSI BALÁZS: Az a baj a kritikával (*Billy Collins: Az a baj a költészettel*) 578
RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: A kulturális emlékezet mintázatai és dialógusai a városi térben (*Kolozsvár-dialógusok. Tanulmányok, szerk. Korpa Tamás; A debreceniség mintázatai. Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig, főszerk. Fazakas Gergely Tamás, szerk. Bódi Katalin, Lapis József*) 585
BALOGH MAGDOLNA: Nyugati szemmel (*Karl Schlögel: Európa-szigetecsoport. Városképek Berlin és Moszkva között*) 593

2021

MÁJUS

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT SZOMJAS GYÖRGY. A filmrendezőt április 7-én, nyolcvanévesen érte a halál. (A *Jelenkor Online* felületén *Gelencsér Gábor* emlékezett meg róla: www.jelenkor.net)

*

MEGHALT LENGYEL ANNA. A dramaturg és műfordító április 15-én, ötvenegy éves korában hunyt el.

*

ELHUNYT TÖRŐCSIK MARI. A színművész április 16-án, életének nyolcvanhatodik évében érte a halál.

*

VILÁGHÍRES MAGYAROK. Március 25-én, előző számunk lapzártája után adott a járványhelyzet miatt továbbra is online közvetített koncertet a Pannon Filharmonikusok a

pécsi Kodály Központban. A műsor kuriózuma Eötvös Péter a zenekar részére írt *Sirens' Song* című művének ősbemutatója volt, emellett Bartók Béla műve hangzott el. A koncertet Eötvös Péter vezényelte, akivel Fazekas Gergely zene-történész beszélgetett. Az estről Szatmári Aron írt kritikát honlapunkon.

*

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ nyerte el idén az Osztrák Állami Díj az Európai Irodalomért elnevezésű díjat.

*

ARTISJUS DÍJ. Ebben az évben az Artisjus Irodalmi Nagydíjat Márton Lászlónak ítelték oda. Az Artisjus Díj kitüntetettjei Bódi Katalin (esszé), Kiss Tibor Noé (próza), Szolláth Dávid (tanulmány) és Wirth Imre (költészet).

Szerzőink

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Székely Márton (1990) – az ELTE iranisztika szakos doktorandusza, Budapesten él.

Áfra János (1987) – költő, szerkesztő, Debrecenben él.

Kállay Eszter (1994) – költő, kritikus, műfordító, Budapesten él.

Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, író, Szajlán él.

Balogh Robert (1972) – író, költő, drámaíró, Pécsen él.

Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.

Margetin István (1979) – író, Budapesten él.

Isaac Bashevis Singer (1902–1991) – lengyel születésű, jiddis nyelven alkotó Nobel-díjas amerikai író.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Marosvásárhelyen él.

Deák Botond (1969) – költő, Székesfehérvárott él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Olga Szerebrjanaja (1975) – a Szabad Európa Rádió újságírója, Prágában él.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Valkó László (1946) – képzőművész, Pécsen él.

Anghy András (1965) – esztéta, Pécsen él.

Grecsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapesten él.

Bán Zsófia (1957) – író, irodalomtörténész, irodalomkritikus, Budapesten él.

Károlyi Csaba (1962) – kritikus, az *Élet és Irodalom* főszerkesztő-helyettese, Budapesten él.

Visy Beatrix (1974) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Venyercsán Dávid (1992) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Pécsen él.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK magyar mesterszakos hallgatója, Gutorföldén és Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Radnai Dániel Szabolcs (1995) – magyartanár, a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Pécsen él.

Balogh Magdolna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Mátyus Norbert (1972) – tanár, irodalomtörténész, Újpesten él.

A Jelenkor postájából

MÁTYUS NORBERT: Babits Mihály és Nádasdy Ádám Dante-fordításai (*Kiegészítés Nádasdy Ádám Weöres-kritikájához*) 596

SZÍNES MŰMELLÉKLET

Valkó László művei

259. számú élelmiszerbolt, 1981

Transzponáció, 1981

Őnarckép-variációk, 1981

Kéz-mező, 1998

C. D. Friedrich 2009-ben Pécssett, 2009

Eldobott papírok mezője Millet pásztorával, 2010

Festődoboz III., 1980

Föld, 1983

Szántás, 2016

Kék felület, 2021

Vörös mező, 2021

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

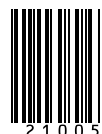
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



TAKÁCS ZSUZSA

A boldog bűn, a felix culpa

*Mit szólnál – kérdeztem apámat –,
ha kiderülne, hogy zseni vagyok?
Kétségbe volnék esve – válaszolta kurtán.
Négy eset lehetséges. (1.) Nem figyelt rám.
(2.) Nem tart zseninek. (3.) Megöregedett.
(4.) Olvasta a fürdőszobapolcon felejtett
szerelmes versemet és beleborzadt.*

*Ha szánt volna időt rám, ahogyan nem,
megkérdeztem volna tőle,
hogy a boldog bűnről mi a véleménye.
(A boldog bűn, a felix culpa latinul
és a zsarnokgyilkosságra vonatkozik.)
Akasszátok fel a királyokat?
Vagy bízzuk a sorsra a döntést?*

*Ahogy a degeszre hízott portugál Salazár
esetében történt, akinek mázsái alatt
összerogyott az összeesküvők által előzetesen
elfűrészelt lábú szék. Ha kitart a láb, én futni
hagytam volna Salazárt (és a széket).
Tengesse tovább nyomorult életét egy lakatlan
szigeten. Egye a száműzöttek keserű kenyerét.*

Az égen bárányok fodrozódnak című készülő kamaszlányversekből.

Szabadbölcsész

*Kata szabadbölcsész. Annak készülök én is,
bármit jelentsen ez a fogalom. Szabad-
bölcész, szabadjogász vagy szabadkőműves
– akárcsak Ady – egyes kutatók szerint.
Gondolom, világhírű tanárok oktatnak
szabadvers-írást forrongó diákoknak.
Ami pedig a fürdőszobapolcon felejtett
verset illeti, random találkozás
a váci szabadstrandon, ez lett a címe,
és a magyartanáromnak írtam.*

Magyartanárom

*Random találkozás
a váci szabadstrandon.
Fejem vállára hajtom,
lángra gyúló arcom
két tenyerébe ejtem.
Sejtem, hogy ő is kedvel engem.
Jó napot, tanár úr! – mondom,
elfullad a hangom –
süt a nap, a szél fúj,
az égen bárányok fodrozódnak.
Szélvihar lesz holnap.
Rám néz és mosolyog,
azt mondja: jó napot!*

Legjobb barátom

*Legjobb barátom anyja gyerekorvos,
a neve doktor Vilmos,
Az apja Anna. Anna Olivér.
Bárzongorista, bár
inkább egy malacbandában dudál.*

Több dolgok vannak földön és egen,
mintsem bölcselmetek álmodni képes.
*Kedvenc hősöm, Hamlet által üzenem:
több dolgok vannak földön és egen.*

Járvány idején

1.
*Ez hát a végítélet.
És én még mindig élek!*

2.
*Mielőtt a Város fölébredne,
hajnalig tartó szökések.
A kijárási tilalom teljében,
nem jár senki az utcán,
ha én nem.
Én is csak képzeletben.*

3.
*Roszbabb volt azelőtt,
a kolerajárvány idején
a nyílt utcán lelőtték
a kijárási tilalmat megszegőt.*

Nagy az emlékezés ereje, de túl kell rajta lépniünk, hogy Istent megragadjuk

Aztán már nem tudom, mi volt.

*Ötödikben Kelemen Pisti kilazította Gabi néni biciklijén a csavarokat,
Gabi néni lába szilánkosra tört, vagy hatodikban, kétezerkettő, régi
épület, zöld, körzővel szétszúrt padok egymás után, földrajztanárnő,
földtani korok, cetliket*

írunk a padban, szünet,

szürke-fekete csempe,

szürke aula, oszlopok,

ötvenes évek, szocreál freskó, Toldi Miklós

*kolhozós petrencsírúddal és ökrökkel. A második emeleti fiúvécében
a dohányfüst. Hideg, nyitva*

vannak a könnyen törő ablakok, brutális ammónia-

szag, nehogy a piszoárnál hátulról a falnak vágjon valaki.

Szendrei-klán, olyankor nem szabad a vécébe menni,

kés van náluk. Nagyszünet, Szekeres Robi hátrafésűli zselés haját,

böfög, két hete nem láttam pinát, mondja, nem bírom.

A lányok tömbtalpú cipőben állnak sorban

ebédhez, az udvarra vezető folyosón büfé,

melegszendvics és puncstorta és az a ceruzaszerrű gemicukor.

Emlékezetemben íme térség, barlang és tömérdek zug akad.

Minden nap egyforma. Reggel,

ágytakaró, szomszéd ház. Az első óra fekve. Jó

lenne elengedni magamat, semmit csinálni, letölteni valami játékot,

reggeltől játszani hajnalig,

este kevés alkohol, reggel, ennyi,

ennyi az egész, várni, elrohadni,

semmi regényes pusztulás.

Semmi cél, jelentés, értelmiségi ambíció,

online játék, pornó minden nap,

minden nap négyig-ötig a képernyő fénye, nemet

mondani az életre hősies volna.

Ébredés után egy óra fekvés, még ne, napközben

kevés sajtó szégyenérzet, kis folt gyávaság,

*hogy igazából ezt szeretném, elengedni,
nemet mondani, ertrinken, versinken.
Nem tudom, kihez bújnék oda leginkább a halál előtt.*

*Három éve egy kávézó teraszán ültünk, ő és én.
Én a gyógyszerektől kicsit rángatóztam, ő
nem sokkal azelőtt vetélt.
Ez így túl drámai.
Nem volt olyan rossz. Napsütés, ősz,
kétezertizenhét, másfajta
boldogtalanság. Nem bántó fényű tragikum, a másik elvesztése,
a másik elvesztése
pozitív. Jó, hogy sikerült megszabadulni egymástól. Azt hiszem, szomorú volt,
amikor házasodtam. Örül, hogy jól vagyok, mondta,
de van ebben valami visszacsinálhatatlan, mindig szeretni fog, ilyenek,
én pedig hogy én is, úgyhogy házasodjon
és szüljön, hogy eltűnhessek az életéből,
kávézó, semmi dráma,
fáradtság. A tudat, hogy, nem tudom,
minek a tudata. Kicsit beszélgettünk,
azóta nem láttam,
kék kabátban volt akkor.*

*Nem hiányzik. Néha hiányzik. Valaki
hiányzik. És honvágyam van,
de nem tudom, hová. Uram!
Nem akarok örökké élni.*

*Nem annyira van olyan, hogy személyiség.
Ezek most ilyen tételmondatok, megengedem
magamnak, hogy didaktikus legyek.
Az én csak történetként értelmezhető, dinamikusan változó, formátlan valami.
Kizárólag Isten tarthat össze egy ilyen tákolmányt, mint az én.
De ha nincs egy darab én, miért van a bűntudat?*

*Kilencvenötben anyám közeledik
az Akácfa lakótelepen a homokozó felé,
sír. Ellopták a Trabantunkat.
Negyvenöt lóerő, nem kétütemű és igazából Volkswagen-motor van
benne, jobb, mint egy sima Trabant. Apám és anyám
Trabanttal mentek Svédországba nászútra
nyolcvanhatban, lehagytak mindenkit, olyan jól ment a Trabant. Kilencvenöt,
anyám boltból jön a homokozó felé, nem tudom,
ellopták a kocsit, nem lett meg, sír.
A homokozó szélén ülünk, Ella néni vigyáz ránk, vastag keretes, sárga
lencsés szemüveg, kendő, a keze törekeny,*

májfoltos, öreg kéz.
Hajlott hát, dohányos
hang, tanítónő volt a visszacsatolt Erdélyben.
Öcsémet próbálja tanítani, elveszek kettőt
öt újjból, mennyi marad, gyerek, lapát homok,
öcsém a szájával puffog és berreg, autósat játszik.

Az Ószövetség relatíve későn írt részein, mint A prédikátor könyvében, hellén hatás,
rezignált, logikus hit Istenben, logikus hitetlenség a túlvilágban. Vajon
az emberek fiainak éltető lehelete fölfelé száll-e, és vajon
az állatok éltető lehelete lefelé, a földbe száll-e?
A harmincéves Szent Ágoston teljes megtérése a kétszáznegyvenedik oldalon
történik, Gondolat, 1982. Eddigre eldobta a manicheus eretnekséget.
Belátta, hogy stimmel az egész,
az egyháznak mindenben igaza van,
de száz oldalon keresztül nem tudja átadni magát. A végső rezignáció a hit előtt.
Majdnem minden bálványt ledöntöttem én is, de ezt
csak úgy mondom, nyilván nem hasonlítom magamat Ágostonhoz.
Ágoston különben is a fiatal és változatos női testeket
tudta a legnehezebben elengedni a világból. Szerintem
a baszás egy kicsit túlértékelt.

Ordítva biciklizem az Akácfa lakóövezetben, mintha motorhang lenne, zöld
és kék kockás baseballsapka, az egyik lábamat leveszem a pedálról,
a másikat, vagy felálllok, nem fogom
a kormányt, Ella néni szerint veszélyes,
ebédre hazamegyek. A másodikon lakunk,
odalenn az elmebeteg Balogné a Szállj el kismadárt hallgatja,
anyám káposztás kockát csinál, segíts teríteni, apám
borsot szór a káposztás tészta, buzizene, mondja,
kilencvenhét. Boldogság.
Ez nem az a nap, mint amikor ellopták a Trabantot.

És esténként, apám meséi után, vagy máskor
délután, egyfajta zöldes,
nyári szűnyoghálós fénytörésben a fenyőfára gondolkok
Ella néni és Pista bácsi lakása után,
az Akácfa és a Csokonai lakótelep között, és ilyenkor
részvét és borzalom és megrendültség tör rám.
Áthat. Érzem. Itt ezen még gondolkodni. A festékbolt előtt volt egy fenyőfa,
lefűrészelték a tetejét a tolvajok. A fa felső harmadát levágták fűteni
vagy karácsonyra, de nyár volt, nem
mertem arra biciklizni, autóban
becsuktam a szememet, amputált ezüsfenyő,
az első pusztulásélmény. Körülbelül
ekkor voltam utoljára boldog.

*Nehéz datálni, nyilván nincs olyan, hogy boldogság. De a gyerekkor,
moha- és gombalét, hullámokban szeretet
és szégyen, villamos-trolibusz–negyvenöt
lóerős svéd Trabant és Ella néni sötét szemüvege és
az üvegfolysó a lakótelepen, csigalépcső,
lerohanni a csigalépcsőn, elképzelni egy nagy csigát,
és ez mind most valahogy jólesik.*

*Ebből úgy látom, hogy nem más az idő, mint
kiterjedés. Ámde nem tudom, minek a kiterjedése.
Igazán csodának tartanám, ha nem a léleké volna.*

*Kilencvennyolcban átköltöztünk egy kertesházba a város másik végén.
Már nem meséltek esténként, hétévesen megtiltottam,
hogy meséljen, a nagyfiúk egyedül
alszanak, Ella néni kétezerben
meghalt krónikus csontritkulásban,
azt hiszem, vagy kicsit később, a gerince állítólag teljesen feloldódott a hátában, mint
az őslények mészváza a Föld rétegeiben.*

*Most nincs semmi baj, minden
rendben, minden oké, működik.
És ha már felébredtem hatkor
és hétre tisztáztam a helyzetet,
hogy nem tudok visszaaludni és az öngyilkossághoz gyáva vagyok, akkor korán kelek.
Nagy pohár víz, öngyilkos gondolatokra érdemes
egy pohár vizet inni. Este lett és reggel.*

Ki elveszi a bűnöket

Kezdetben volt a gond, anyám,
 és a gondolat a szóban volt, és a szó
 volt a gond. Az elégtelenség talánya,
 hogy egyszer csak az egyből ez a sötét
 lett a világ világossága. Aztán az ég
 alá állat érkezett, formálódtak kezek.
 Így lett az ütés törvény, így lett
 az ölelés kegyelet. Később a bárány
 feldörömbölt a mélyből, vált volna
 testté, burjánzott, készült nővére
 és öccse közé, de én nem hallhattam,
 de én nem ismerhettem. Jött volna
 vízzel, sikítással előttem, de benned
 a bárány hamarabb szétszakadt,
 és már csak én őrzöm késett bizony-
 ságul fejletlen áldozatod, a sírtalant.
 Te akartad őt, kegyelem, de a törvény,
 de a félelem. Te szélfúvásban zajjá
 szakadt mondat, kinek régi szavaim
 köszönhetem, úgy szeretted a világot,
 hogy meg nem szült fiad adtad érte,
 hogy ha valaki hinne őbenne, örök
 élete legyen, öröklött hallgatásban.
 De hogyan is hihetném, én szótlan
 anyám, hogy majd feloldozza a gond,
 a gondolat, azt, aki benned szétszakadt,
 azt, aki nem tanulta, mi a szeretet,
 mivégre rendezett adat és kárhozat,
 hisz nem kapott tőled sem vérző
 nevet, sem érző hangokat.

sheela na gig a bunkerbe költözik

*sheela na gig nem zavartatja magát
derüsen ül a templom falán a lába széttárva a vulvája kéken világít
azért ül ott hogy mindenkit emlékeztessen
van testünk és nem félünk tőle
régén azt hitték a paráználkodás vagy a gonosz ellen véd
ezen sheela csak nevet van humora és még jobban kitarja
önmagát*

*amióta itthon vagyok az idő nyílt így ki
tinédzserkoromban írt naplók bontogatják lap-szárnyaikat és nagy halomban terülnek
szét a babaruhák a nappali padlóján
egész nap rajtuk keresztül lépkedek éveken gázolok keresztül és széthordom őket
pedig el sem mentem otthonról
a lakásba ellentmondást nem tűrően furakodik be a fehér ég
világos rezzenéstelen ablakkeretek mint kivont kardok
kimerevített állóképet vágnak a külvilágból állítólag az én érdekemben
engem védenek ha kinyitom őket és
széttárom magam ki- és beáramlik a levegőm
köldökön be gáton ki*

*mint egy legyező követem ki akarok nyílni
sheela na gig meséld el hogyan kell szeretni
a saját sebezhetőségem és a testi valóságom
ki vagy te sheela na gig
angyal emlékmű egy elvetélt gyerekről vagy maga a szülő nő
azért nevetsz-e mert jobb helyen vagy mint mi
vagy mert a tested a bunkered és ahelyett hogy belé zárnád magad
belakod*

mantra

*a kontrakciók a madarak hangjának hajnali terjedéseként
érnek egyre közelebb és hoznak téged egyre közelebb
mint minden lázadás a tágulásom is mély hangokkal indul majd
ez jelzi hogy elindulhat a hangszálak lazítása
kifakadhat a víz
aki énekel az nem fél
gyógyforrást érez magában feltörni
a torkom morajlása azt jelenti élet
a saját testembe kapaszkodom mert abban bízom a legjobban
szirtjei vannak
ahol fáradt utazók pihennek
lassan kisiüt
rájuk a nap*

Alkonynapló

(*Harcos 3*) Elment. Egy évi szenvedés után. Pechemre a legnagyobb hidegben, úgyhogy nem úsztam meg a sírásást a keményre fagyott földben. A végére nemcsak annyire lefogyott, hogy már szinte nem volt rajta hús, de szőrzet is alig, viszont annál több fekély, amely úgy keletkezett, hogy viszketvén a bőre, sebeket rágott magán. Halála előtt három nappal már vizet sem ivott. Befeküdt a házába, és bánatosan nézett maga elé. Szurkoltam, hogy ne bent végezze, mert rossz fekvés esetén esetleg nem tudom kihúzni megmerevedett testét az ajtónyíláson. Előzékenyen a segítségemre sietett: mielőtt elszállt volna belőle az élet, kivonszolta magát, és a szabadban exitált.

(*Zöld küllő*) Szálltában sárgának látom, és csak ágon a nevéhez hív zöldnek. Itt telet, ellentétben a hajdani trópusi éghajlat másik maradékával, a sárgarigóval, amely költöző. Rejtőzködő, félénk, de ma velem mit sem törődve, mint egy darabka nyár valamiért átrepült az udvar felett, és felvidített a hótlan, szürke, viaszatlan februári napon.

(*Lehetetlen kíváncsi*) Egy zen bölcsesség szerint kizárólag azzal kell táplálni testünket, amit az a hely, táj ad, ahol élünk. Amit én Szajlán magamhoz veszek, az apróra zsugorodott konyhakertem hagymájától, petrezselyemtől eltekintve máshonnan, más vidékről, országból, sőt, kontinensről származik. A kíváncsi tehát nem tesz eleget. De nem is lehet. Két okból. Az egyik az agresszív globális kereskedelem, a másik, hogy itt senki nem termeszt, tenyészt már semmit.

(*Bátor*) Mióta Harcos elment, jobbára a házában tartózkodik. Magától nem jön elő enni, úgy kell kicsalogatnom. Keveset eszik, ő, a mohó, aki mindig befalta, amit a testvére meghagyott. Kedvetlen, levert, nem ugat, még éjjel sem. Mielőtt visszavonulna, álldogál kint egy darabig, és tanácstalanul néz rám. Gyászol.

(*Söprés*) Halott kutyánkat eltemetni nem könnyű dolog. Ezt többször megtapasztaltam már. Harcossal sem volt másképp. Előző éjjel havazott, és a hó belepte a karámban hagyott testet. Ezért, mielőtt Gy.-vel kihoztuk volna, vesszősöprővel lesöpörtem róla. Furcsa, de ez az udvari takarítóeszközzel történő megtisztítás legalább olyan fájdalmas vagy még fájdalmasabb volt, mint utána a gödörbehegyezés és a földrátöltés.

(*Új fejezet*) Évekig úgy vettem fel a nadrágom, hogy a bal kezemmel a szobabicigli nyergébe kapaszkodtam, majd a bal lábamon állva felemeltem térdben behajlított jobb lábamat, és a jobb nadrágszárba csúsztottam, aztán a jobb kezemmel

markoltam meg a nyeret, és a jobb lábamon állva tereltem behajlított bal lábamat a bal nadrágszárba. Pár napja ez nem ment. Nem tudtam megfelelő magasságba emelni egyik lábamat sem. Azóta székre ülök, és úgy hajtom végre a kettős műveletet. Mozgásszerveim hanyatlásában új fejezet kezdődött.

(*Thomas Merton*) A több mint ötven éve halott amerikai szerzetes író a nyolcvanas években mindennapi kenyerem volt. Szinte mindent olvastam tőle. Először a *The Seven Story Mountaint* gyenge magyar fordításban, aztán a *No Man Is an Island*et eredetiben. Az utóbbit már a kaliforniai Santa Barbarában, ahol az egyetemi könyvtárban megvolt a legtöbb könyve. Olyan fontos szerzőm lett, hogy egy idő után nemcsak olvasni, de birtokolni is akartam a munkáit, ezért mielőtt visszatértem volna Magyarországra, a Walnut Street-i Earthling-könyvesboltban bespájzoltam belőlük. Irályomon nem változtatott, de valósággal lelki vezetőmmé vált, eligazított Istenhez való viszonyomban, segített az élet dolgaiban, és olyan nagy hatással volt rám, hogy egy súlyos válságban csak azért nem követtem a példáját, és lettem magam is szerzetes, mert a gondozásomban volt a fiam, az akkor még kiskorú M. Aztán valahogy leszoktam róla, a gondokon, bajokon nélküle próbáltam úrrá lenni. Hébe-hóba gondoltam rá, de beértem azzal, hogy látom a könyveit a könyvtárványomon. Ez a minap, harminc év után hirtelen megváltozott. Legutóbb M.-mel beszélgetve ijedten észleltem, hogy szűkül az angol szóincsem. Hogy segítsék magamon, gyorsan angol nyelvű olvasnivalót kerestem, és találomra az *A Vow of Conversation*ot emeltem le tőle. Nyomban olvasni kezdtem, és azóta is ezt teszem minden nap. Nem tudom, hogy ez vagy egy másik műve segít-e legújabb és legsúlyosabb válságom, az öregség feldolgozásában – a mester viszonylag fiatalon halt meg –, de az bizonyos, hogy a régi szavak, mondatok melengetik a szívemet, és az újraolvasás új értelmeket, jelentéseket, összefüggéseket tár fel előttem.

(*Valaki*) Napok óta ugyanazt álmodom. Valaki belopózik a hálószobába, és felhajtja a paplanom. Egy csörgőkígyót tesz mellém, és egy zacskó Coviddal fertőzött Laura Scudder krumplicsipszet. Megrémülök, és kiugrom az ágyból. Felébredek, de nem hiszem, hogy ez álom volt. Valóság kell legyen. Különben minek állnék a szoba közepén, miért lenne féltetve nyitva az ajtó, amelyet lefekvés előtt mindig becsukok? Feltevésemben az sem zavar, hogy amikor felgyújtom a villanyt, és felhajtom a takarót, nincs a lepedőn semmi. Kimegyek a folyosóra, ahol gyanúsán ég a lámpa, holott nem hagytam felkapcsolva. Benyitok minden emeleti helyiségbe, és ellenőrzöm a földszintet is. Sehol senki. Ám ahelyett, hogy azt hinném, ébren voltam, és csak képzeltem az egészet, és a legjobb volna menten visszafeküdni, megpróbálni végre elaludni, fertőtlenítem az összes kilincset, amelyet a valaki megfoghatott, azon töröm a fejem, honnan volt kulcsa a bejárati ajtóhoz, és erősen remélem, távozóban betette maga után a kaput.

(*Fiatalodás*) Mikor Merton az *A Vow of Conversation*ot írta, akkor huszonéves magamhoz képest már öregember volt. Most viszont, hogy újra elővettem, egy fiatalember naplóját olvasom, hiszen a hatvanat sem érte meg, én viszont már a hetvennyolcadikat taposom.

(Beszélgetés a Halállal)

Ó: Erősen hanyatlasz. Reszket a kezed, romlik a memóriád, és a kognitív képességeid is gyöngülnek.

ÉN: Örülsz neki?

Ó: Nem. Csak megjegyzem.

ÉN: De szedem a gyógyszereket.

Ó: Van értelme?

ÉN: Talán.

Ó: Maholnap ápolót kell fogadni melléd, vagy irány az öregotthon.

ÉN: Egyiket se szeretném.

Ó: Nem számít, mit szeretnél.

ÉN: Tudom.

Ó: Magadban beszélsz.

ÉN: Jobb, mint senkivel.

Ó: Már csak halottakkal álmodsz.

ÉN: De főleg szerettemmel.

Ó: Reggel tornázol, délután sétálsz.

ÉN: Óvom az egészségem.

Ó: Ami nincsen.

ÉN: De úgy teszek, mintha lenne.

Ó: Túlzásba viszed a Covid19 elleni védekezést is.

ÉN: Lehet.

Ó: Miért ragaszkodsz ilyen görcsösen az élethez?

ÉN: Van egy kiskorú fiam.

Ó: De nem veled él.

ÉN: Akkor is az apja vagyok.

Ó: Rohamosan távolodik tőled.

ÉN: Majd visszatalál hozzám.

Ó: Mikor?

ÉN: A pubertás után.

Ó: Leszel még akkor?

ÉN: Ezt neked kellene tudnod.

Ó: És az írás?

ÉN: Az nem olyan fontos.

Ó: Akkor minek írsz még mindig?

ÉN: Ezekre a naplószerű feljegyzésekre gondolsz?

Ó: Igen.

ÉN: Á, ezek csak semmiségek.

Ó: Akkor miért nem hagyod abba.

ÉN: Nem lehet.

Ó: Rádadásul azokban is sokat foglalkozol velem.

ÉN: Igaz.

Ó: Nem unod még?

ÉN: De.

Ó: Ennyire félsz tőlem?

ÉN: Igen.

Ö: Pedig nem leszek olyan rossz.

ÉN: Kivételezel majd velem?

Ö: Nem. Engem is kötnek a szabályok.

(*Leskelődés*) Frissen megjelent válogatást olvasok a levelekből, amelyeket kedvenc íróim egyike, Csáth írt, illetve amelyeket neki írtak a címzettek, jobban mondva olvastam addig, amíg a kötet felénél fel nem hagytam e tevékenységgel. Ugyanis mialatt szorongva azzal szembesültem, hogy bennük előre veti árnyékát a tragikus vég, egyre erősebb lett lelkifurdalásom, hogy valami illetlent, helytelent cselekszem. Kukucskálok, leskelődöm, megsértem a levéltitkot. A leveleket nem nekem írták, akkor milyen jogon olvasom őket, tudok meg íróikról olyasmiket, amik nem rám tartoznak? Az nem legalizálja eljárásomat, hogy sem ők, sem közvetlen leszármazottaik nem élnek már. Kíváncsiságom, magánéletükben való turkálásom sérti kegyeletüket. Bevett szokás, hogy az utókor megjelenteti, mindenki számára hozzáférhetővé teszi a nagyok és a nagyokkal kapcsolatba kerültek effajta írásos megnyilatkozásait. Ez helyes, amennyiben a közzététel elősegíti műveik befogadását, elmélyíti értelmezésüket. Ha nem ez a helyzet, akkor ez a gyakorlat nem kívánatos, mert csupán pletykaéhséget elégít ki, vagy ami még rosszabb, káros, mert esetleg elidegenít az író, az alkotó személyétől. Ez utóbbi velem szerencsére nem történt meg, viszont tény, hogy *A varázsló kertjéhez*, a *Witman fiú*khöz és a többihez nem vitt közelebb.

(*I.*) Gyermekkori szerelmem, aki nem viszonzta érzelmeimet. A múlt éjjel vele álmodtam. Felnőttként is szép, kívánatos volt, de most különben más. Megölelt, megcsókolt, és elkezdett húzni valami törekes felé. Egy szót sem szólt, de az arcára volt írva, sajnálja, hogy annak idején semmibe vett, és most jóvá akarja tenni. Örültem, kivált a kezének, amely olyan jó meleg volt. Aztán hirtelen ráeszméltem, ez képtelenség, hiszen már nem él, régen meghalt. De nem ez rémített meg igazán, hanem a gondolat, akkor talán már én is halott vagyok.

(*Józs*i) Csáth Géza így írta alá családtagjainak, barátainak, orvoskollégáinak írott leveleit. De furcsa: Cs. G. mint Józsi! Annak ellenére, hogy tudom, Brenner József volt a polgári neve.

(*Sokk*) Ex-sógornóm, B. telefonban nevelőapának nevezte M. L. anyjának új férjét. Ez sokkolt. Eddig úgy tudtam, hogy nevelőapja csak annak a gyerekeknek van, akinek már nincsen édesapja. Utánanéztam. Tévedtem. Mindamellett a jelek arra vallanak, hogy B. és M. L. anyja igencsak szeretné, ha már nem élnék.

(*Akaratlan itató*) A kotrással, mélyítéssel, szélesítéssel és a nád eltávolításával itató keletkezett a Tarnán a gázló helyén. A sok patanyom a partoldalban és a kijárt csapás az erdő irányából azt jelzi, hogy a szarvasok és az őzek erősen látogatják.

(*Kéz az ágyban*) Álomban arra ébredtem, hogy valami van mellettem a takaró alatt. Felkapcsoltam a lámpát, és felhajtottam a paplant. Egy kéz volt, egy gyerekkéz karostul. Nyoma sem volt rajta annak, hogy erőszakkal választották vol-

na le. Se vér, se elfűrészelt csont vagy átmetszett izmok, semmi. A felkar egyszerűen véget ért a láthatatlan vállban, amelyhez tartozott. Megtapintottam. Meleg volt, élt. Nem féltem tőle, és azon sem törtem a fejem, hogyan került oda. Gondosan betakartam, hogy ne fázzon. Örököttem felette, míg álmomban újra el nem aludtam. Úgy döntöttem, hogy az egyik gyerekem alszik mellettem a három közül, akiket magzat korukban elhajtattunk.

(Kívánság) Egyre fárasztóbb a lét, létben a jó is, a rossz is. Ünnepeken is. Karácsonykor például legutóbb már-már azt kívántam, bárcsak ne volna karácsony. De nyomban meg is rettentem, mert arra gondoltam, vágyam előbb-utóbb teljesül. Nem készülök majd rá, nem vásárolok be, nem veszek ajándékokat, nem főzök, nem állítok karácsonyfát. Nem hozom haza M. L.-t, nem lesz szenteste, nem látom vendégül M.-ékat, nem megyünk együtt a misére, nem lesz ünnepi ebéd, nem lesz semmi. Sőt, itt se leszek. Öregotthonban lakom, idegenek közt, demenciám van, nem tudom, ki vagyok, és mi az, hogy karácsony, az ünnep első napján beöntést kapok, mert nincs széketem, fél oldalam és a jobb kezem lebénult, folyik a nyálam, kerek széken tolnak be az ebédlőbe, közömbös, kifejezés-telen arccal fogadom, mikor megdicsér az ápoló, hogy megettem a rossz levest, amelyet ő kanalazott be a számba.

(3 leg) Már csak a legszükségesebbeket cselekszem, és legfőbb szempontom, hogy a legkisebb fáradtsággal járjon.

(Konklúzió) Nem fogadtam el a kötelező irodalmi irályt, a magamé szerint kezdtem írni, nem kaptam tanári állást, óraadásból éltem, nem volt lakásom, albérletben laktam, elhagyott a szerelmem, kerestem helyette mást, nem akartam a diktatúrában gyereket, családot alapítani az Egyesült Államokba mentem, rosszul viseltem az emigránsletet, visszatértem a hazába... Mielőtt megöregedtem volna, mindig volt választásom: az elmúlásnak, a halálnak nincsen alternatívája.

Kisegér, cica és a lovacsák

...lehettem talán tízéves, mindig siettem a lovak után, húzták az ekét a jó lovacsák, a kötényem megtömtem borsóval, mert ha a fatálban vittem, már félúton megfájdult a kezem, nem bírtam sokáig a súlyát. Inkább a kötényembe tömtem, az meg lengedezett, sehogy sem stimmel. A jobboldalra benyúltam, egy mozdulattal felcsippentettem nyolc-tíz szemet, és benyomtam a göröngyök közé a földbe, aztán újra és újra, egész nap, órákon át, oda-vissza kellett úgy két kiló mag, fél óra után már fáj a kezem, vagy nem is fáj, nem is égett, de nem egyszerű belenyomni a rögök közé a magot. Egy óra után már nem éreztem semmit. Sem a lábam, sem az ujjam, sem a derekam. A testem megszűnt, csak a csinálás maradt. Mert csak csináltam, csináltam, csináltam. Akkortájt született a kisebbik öcsém. Édesanya mindenórás lehetett. Édesapa a lovakat hajszolta. Én meg loholtam a sorokban utána...

...az öregséggel az a baj, hogy másként telik az idő, mint várnád. Tettemvettem, azt hittem, elmúlt végre a nap, hogy már késő délután lehet, nem mertem ránézni az órára, csak füleltem a harangszót... Aztán mégis megláttam, hogy még egy óra sem telt el. Mikor lesz már vége a napnak? Egyedül a lakásban elpiszmogok kicsikét, elsöprök a konyhában, ki-kilesek az ablakon, a szomszéd a kertben a leveleket gereblyézi... Megigazítom az abroszt. Ennem kellene, de már száraz a kenyér. Lassan telik az idő. A hűtőből kihozom a tejet. A szomszéd már nem lát szik az ablakból. Sosem értem, miért kelek fel hat előtt. Még sötét a ház. Begyűjtök, a sparherdbe dobok egy kis dióhéjat, pár hasábnyi fát, egy reklámújság elég, hogy lángra kapjon, aztán a szobába megyek, elég egy gyufa, és az olajkályhában is pislákol a láng, a kis lyukon látszik. Visszamegyek a konyhába. Lassan elrágom a maradék kenyeret. Pattog a fa. Majd ki kell vegyek a hűtőládából egy veknit, sokára olvad fel. Nedves ronggyal letörölgetem a viaszkos vásznat a konyhában, de másnapra újra poros lesz. Már senkit nem érdekel. Mégis csinálom.

Tegnap eszembe jutott édesapa keze. Talán nem volt annyira durva, mint a többi paraszté. Amikor szántott, szerettem utána sétálni a barázdában, ősszel annyi egér futkározott ott, pocok, mindenféle apró, farkincás rágcsló, a hullott kalászra, kukoricára odafészkeltek. Tavasszal mindig csak egy kisegér futkározott édesapa és köztem, ugrándozott, bukdácsolt a göröngyökön, hol hozzá, hol hozzám közelebb. Mosolyogva követtem azt az egyet. Csak mostanában jöttem rá, hogy az ostort húzta maga után édesapa. Nem egér volt, csak a bojt.

A hétvégén eljön a fiam. Az unokákkal. Pénteken pörköltet főzök, szombaton sütök. Vasárnap a húsleves. Már nem megy olyan gyorsan. Olyan lassan telik el egy nap. Legalább mondana valaki valamit. Hiába szól a rádió, pár perc múlva meg sem hallom. Este nézek valami sorozatot, de gyakran belealszom. A szomszédasszony délután is nézi. A hétfő is olyan gyorsan elpörög majd. Folyton

ugatnak a völgyben a kutyák. Megnézzem, hogy jött-e posta, vagy ne nézzem meg? Nyugdíjkor a postásnő úgyis kurjongat, kedveskedik, megadja a módját, hogy megkapja a borraivalót.

Ültünk a szekéren, széna vagy lucerna, egyre megy, én felmásztram a tetejére, a hátamra feküdtem, ránk sötétedett. Édesapa beszélgetett a testvéreimmal, én meg csak néztem a sötétedő eget, ahogy fel-felvillantak a csillagok, és lassan előtűnt a Tejút. Egyre kisebbnek éreztem magam, és annyira tudtam fájni, beleremegetem.

– Ha ilyen picik vagyunk, miért bántjuk egymást? – ezt kérdeztem édesapától, de mindenki nevetett. Azóta sem tudom a választ.

Ahogy édesapa befordult a sarkon a szekérral dőcögve, kicsit több mint kétszázötven lépésnyire lehetett a kapunktól, édesanya első pillantásra megmondta, hogy mennyit ivott. És úgy is volt. Ha azt mondta, hogy ötven százalék, akkor lehetett tudni, hogy édesapa kedvesebb lesz, mint józanon bármikor, kenyérré lehet kenni, édes-bájos gavallér lesz. Lágy szavakkal, tánclépésben, gyorsan menjünk elé, segítsünk neki kifogni a lovakat, nem járunk rosszul – biztatott édesanya, kapunk egy-két barackot, kis csokit, és hamar be lehet terelni édesapát a szobába, a fal felé fordul az ágyon, és alszik is majd rögtön.

Ha édesapa bement a kocsmába, megitta a maga néhány felesét, nekem is hozott ki likórt a szekérré, egy kis nyalintást, így mondta, de túl édes volt, szerencsére nem szoktam rá. Mert én egy evőkanál pálinkától is be tudok rugni.

– Nem kerülsz sokba, te lány! – mondta nevetve édesapa, és még a nyelvvel is csettintett egyet. Nem szerettem, ha kocsmaszagtól bűzlött, főleg mert mindig közel hajolt és a nyakamba fűjt.

Ha édesanya ötven százaléknál többet mondott, akkor el kellett bújnunk, szaladtunk fel a létrán a szénapadlásra. S nem volt szabad lejönnünk onnan, amíg édesapa le nem fekszik. Akkor volt aztán minden. Akkora kiabálás, hogy a szomszédok is átlestek a kerítésen, és édesanya haját is meghúzta néha édesapa, meg el-elcsattant néhány pofon. Egyszer bele is rúgott édesapa édesanyába, úgy, hogy a földre zuhant. Amikor a csupálásnak vége lett – így hívtuk –, édesanya elénk jött, igazgatta a haját, ruháját, csak annyit mondott, hogy édesapa fáradt, nem mérges, csak mindig bántják. A kereskedők soha nem tartották be a kialakított árat. Nem annyit fizettek, amennyibe került a fuvar, nem segítettek lepakolni, amikor be volt ígérve... Édesapa meg mindig csak bólogatott, nem kiabált velük. Hazafelé pedig leöblítette a port a kocsmában, és mire hazáig húzták a jó lovacs-kák a csörgő-zörgő szekeret, csak akkor adta ki a mérgét.

Édesapa úgy tudott káromkodni, ha beütötte a lábát, öt-hat jelzőt legalább elkiabált, úgy káromkodott, de olyan cifrán. Ha a malacok kitörtek, ha a szekérral nem tudott megfordulni az udvaron... Mindig számoltuk a testvéreimmal, meddig tudta sorolni. Volt, hogy tizenegyig is eljutott, de akkor észrevette, mit csináltunk, el is nevette magát. Édesanyától egy durva szót nem hallottam egész életemben.

Az ablakpárkányon találtam egy döglött bogarat. Kerítettem egy reklámújságot, egy kötőtűvel piszkáltam le onnan a kiszáradt tetemet. Lánykoromban nyár elején a fiúk néhány vasárnap úgy sétáltak végig a falun, hogy madzagot kötöttek a rózsabogár lábára, azt a kalapjukhoz kötötték, s úgy röptették maguk előtt, amíg el nem unták. Zúgtak a szerencsétlen bogárkák, mint egy helikopter, mi csak

rózsakoptereseeknek hívtuk őket. Nagyon vagánynak érezte magát mindegyik, de én szóba nem álltam velük, tudom, hogy butaság, de ma is félek a bogaraktól.

A szomszéd faluba lejártunk borért, három-négyszer is fordult édesapa, ha nagy lagzit rendeztek a mi falunkban. A családban nem mindenki szerette a bort, de azért akadt, aki elkíserte ilyenkor édesapát, meg persze valaki a lakodalmasok közül. Édesapa mindig rettegett, ha télen, a jégen kellett menni, nehogy már leessen valaki a szekérről. A rokon egyszer csúnyán lerészegedett, addig-addig kóstolgatták a bort a lakodalmassal. Már nem tudta megtartani magát a rokon, hát középre ültették, s édesapa egy láncsal kötözte oda, nem akadt más. Zötyögött az út, nagyon meg volt rakva a szekér, a nagy csuszerkálás-zötykölődés úgy kiderősölte a rokon bőrét, amikor a felesége meglátta a véres férjét, meg akarta ölni édesapát, aztán amikor kiderült, mi történt, a részeget csépelte. Édesapa nevetve mesélte az asszonyt, hogy annak tényleg mindegy volt, kit üt, csak üssön.

Édesapa nem szerette a kommunistákat. Azt mondta, milyen emberek azok, akik betiltották az alkoholt. Merthogy '19-ben tilos volt a szesz. Ezt gyakran emlegette. Akkoriban, a háború után nem úgy volt nálunk, mint most, hogy csak egy-két gyerek szaladgál a szobákban, nem a tiszta udvar, rendes ház volt a fontos... Ha a családban bajba jutott egy gyerek, az valahogy mind hozzánk került, mégsem mehettek a lencsbe, mondta édesapa. Ez fontosabb volt, mint hogy mindennap vizesnyolcast rajzoljunk a söprű elé a földpadlóra. Pár évig tíz gyerek élt velünk. Édesanya sokszor bográcsban főzött. Aztán ahogy a hadifoglyok előkerültek, újra kisebb lábosokkal főzhetett.

Amikor a vezetékes vizet akarták bevezetni, édesapa azt mondta a tanácsi titkárnak, hogy nem kérjük. Jó nekünk az utcai kút. Mindenki bevezette az utcánkban, csak mi nem. Futotta volna rá, nem voltunk gazdagok, de mindig tettünk félre pénzt. Na de, ha bevezetjük a vizet, az is pénzbe kerül, és utána minden egyes cseppért fizetnünk kellett volna. Ha kútról hoztuk, nem került semmibe. Édesapa annyit mondott csak, hogy ő elég erős, be tud hozni néhány vödörrel az utcáról, és elhajtotta a titkár urat.

Aztán a következő évben már a szeméért is fizetni kellett. Na, ebből lett aztán nagy veszekedés. Édesapa még a tanácselnökhöz is bement, hogy neki nem kell kuka, neki nincsen szemete.

– Dehogy nincs, hát Jóska, szemete mindenkinek van!

– De nincs – mondta édesapa. – A maradék ételt, krumplihéjat a trágyadombra dobjuk. A fanyesedék, meg a pár papírzacskó a kályhába kerül, az ócska rongyot zsákban gyűjtjük, a vashulladékkal együtt kéthavonta elviszi a MÉH. Más szemünk nincs! Miért fizessek valamiért, amit nem veszek igénybe?! – kérdezte ordítva édesapa. A tanácselnök tajtékozott, úgy mondta édesanya, hogy nem lehetsz ennyire sváb, Jóska! De édesapa csak ismételte, hogy miért fizessek valamiért... Na, erre úgy kidobták az irodából, mint a huzat. Nem is köszöntek egymásnak többet.

Öntök a macskának még egy kis tejet. A maradék elég az esti rántott leveshez. Kimegyek a kertbe, gereblyézek kicsit, a körtefa alatt piroslanak a levelek. Olyan csöndes az ős, hallom, ahogy a csontjaim mozognak, érzem a szívdobogásom. Találok a fa alatt egy öreg fészket. Kis fű, kis moha, alig nagyobb, mint két-három pénzérme. Veréb? Cinke? Lejtős a kert, mint egy régi, gyűrött barna terítő.

Édesapa, amikor egyedül maradt, sokáig semmi nem változott, csak én jártam hozzá, és akkor jöttem rá, hogy mindjárt meg fog halni, amikor a macska oda-piszkított az asztalra. Ő meg észre sem vette. Lovak már rég nem voltak, a baromfiudvart felverte a gaz, csak a cica maradt, mindig ott ücsörögtek ketten a gangon. Édesapa sokat mesélt a cicáról. Hogy mennyire bölcs, és milyen sokat tanul tőle. Hogy megérzi, ki beteg. Meg hogy vannak napok, amikor csak aludt.

Amikor bementünk a szobába, régi fotók heverték a fiók előtt a földön.

– A fényképek között matattam – magyarázta, hogy csak elöl maradt néhány. Mutatott is egyet rólam, még elsőáldozáskor készült.

– Olyan marcona képet vágsz ezen a képen, fiam, és olyan szúrós szemmel nézel, mint egy cigánypurdé – ezen kacarászott édesapa a szemöge mögül, így hívta, szemög. De nézzed csak, milyen büszkén tartod a gyertyát! Mint a nyavalya!

Aztán elkezdte magyarázni, hogy miért van ekkora ramazuri – azt mondta, mert fel is akart mosni, csak szétpakolt. A rádió is a földön hevert, kérdően néztem rá. Egyből mondta, hogy *mert ott ültem, nem tudtam felállni pár órát, hát lehúztam magamhoz. Néha elhagy az erő. Már nem mondhatom azt, hogy az eróm, már csak néha kapom meg egy kicsit.* Én is éreztem már ilyet többször. Még pár hétig élt édesapa. Naponta jártam hozzá, nem akart hozzánk költözni. Hát én mentem. Úgy halt meg, hogy a cica az ölében aludt. Talán észre sem vette, mi történt. Ebédet vittem, a gangon ült a székében. Csak egy kicsit félrefordult a feje a támlán. Nekem is fájni szokott a szívem, akkor csak leheveredek, vagy leülök, amíg elmúlik. De amikor a múltkor a gangra piszkított a cica, aggódni kezdtem. Nem szokott ilyet. Én is meg fogok halni?

A rétes részleges pusztulásáról és az ország romlásáról

A tizenhatodik század vége felé történt, hogy valakinek a délvidéki Tarcalahegységben elcsatangolt a tehene, de az is lehet, hogy nem. Lehet, hogy valaki szándékkal vezette arra, a Belcsényt Kamanccal összekötő úton. Hosszú idők távlatából már nehéz lenne megállapítani, hogy a kis menet honnan hová tartott pontosan, ám nem is fontos. Lényeg az, hogy a tehen egy óriási lepényt hagyott hátra, épp a legélesebb kanyarban, nem kis galibát okozva ezzel a Belcsényből Kamanc felé vágózó rétes-futárnak, aki a frissensült ínycsenéséget szállította az éhes bányászoknak tízórait. Valószínűleg éppen azon a friss halmon csúszott meg a száguldó állat, aminek az lett a következménye, hogy mind a ló, mind a lovasa lerepült az útról, s az árokban kötött ki. Az ezt követő nyihogásra és jajveszékésre figyelt fel a közelben élő, istenfélő remete, aki nem sokat teketóriázott: remeteség ide vagy oda, a bajba jutottak segítségére sietett. Szerencsére kiderült, hogy nagyobb volt az ijedelem a kelleténél, ugyanis se a lónak, se a lovasának nem esett komolyabb bántódása. Azért – az elővigyázatosság kedvéért mégis – a lovat odakötötték egy közeli fához úgy, hogy az egy kis vigasztaló füvet is elérjen, utána bementek a remetelakba, ahol a szerény házikó tulajdonosa birkabőrrel leterített priccésre fektette, majd alaposan megvizsgálta a szegény pórul járt embertársat. Csakhamar megállapította, hogy csonttörés nincs, majd bekente a fájó részeket a saját maga gyártotta csodabalzsammal, amelynek receptje később eltűnt a vérzivataros évszázadokban, ez azonban nem akadályozta meg ezt a kiváló terméket, hogy akkor és ott momentán hasson.

Épp úgy, ahogy azt a mai reklámokban megfigyelhetjük, amelyekben a köszvényes nagyapi, miután bekente a lábát az ötpercenként hirdetett csodaszerrel, pillanatokon belül utoléri a virgonc kis unokát. – Rádásul fel is dobja a levegőbe.

A túrósón túl még a tökök rétes jelentős hányadát is meg lehetett menteni. Utóbbinak a másik, nagyon deformálódott részét, amelyre ráesett volt a pejkió, elkérte a remete. Mondván, hogy rettenetesen szereti, ennek ellenére már nagyon-nagyon rég evett olyat, hiszen annyi tök nem terem a háztájon, a közeli tökföldekről lopni meg mégsem felnőtt férfihoz illő dolog. Aztán hozzáfűzte még nevetve, hogy márpedig mennyire vonzó látvány, amikor virágzik a tök, s olyankor mennyire jó az élet szüntelen megújulására gondolni.

– Sajnos – fűzte hozzá elkomoruló tekintettel –, én már nem tudok megújulni. Érzem, hogy rövidesen magához fog szólítani az Úr, ezért odaadnám neked két kedvenc tárgyamat, ha nem bántalak meg ezzel az egyébiránt nemesnek tekinthető gesztussal.

Így jutott a mi szerencsés futárunk egy gyapjúsál meg egy könyv birtokába. Utóbbival kapcsolatban ott helyben bevallotta, hogy nagyon rosszul tud latinul, ezért nem biztos, hogy elboldogul vele, mire a remetének váratlanul ismét jókedve támadt.

– Akkor sem, ha a létező legpocsékabb konyhalatin nyelven írták? – kérdezte nevetve.

– Hát... megpróbálhatom – hangzott a bizonytalan válasz.

A remete bólintott, majd tetejébe pár csengő aranypénzt nyomott a futár mar-kába. Arra kérvén őt, nézzen be hozzá néha, amikor arra jár, és csupán az lenne a kívánsága, amennyiben holtan találja, hantolja el a maradványait a sufni mögött, méghozzá abban a vastag birkabundában. Nem kell különösebb szertartás, díszes koporsó, semmi ilyesmi, legfeljebb egy pap. Ám elég az is, ha rendes keresztény módjára maga a futár mondana egy kis imát a sírja fölött. Esetleg felolvassna pár sort abból a magyar nyelvű bibliából, amelyet a helyszínen fog találni az asztalon. Aztán ennyi. – Erre a kérésre futárunk rábólintott, közben elvette a pénzt. Ám azt, hogy végül ebből mi lett, nem tudjuk.

Azt viszont igen, hogy a sálon derék hősrünk – otthon, ahol immár jobban megvizsgálhatta – egy hímezett ajánlást pillantott meg, amely arról szólt, hogy azt a becses nyakmelengetőt hideg napokra bizonyos Bálint atyának ajándékozza a helyi hívők főleg nőkből álló gyülekezete. A könyvet pedig valami Georgius Sirmiensis nevű figura írta, és valami olyan címet adott neki, hogy: *EPISTOLA DE PERDICIONE REGNI HUNGARORUM*. Már itt elakadt vele, ezért szívesen beadta volna a legközelebbi antikváriumba. Arrafelé azonban akkortájt még nem létezett ilyen intézmény (ma se nagyon), így végül a rejtélyes mű a körzeti szolgabíró kezében kötött ki, aki valamelyest izmosabb latinsággal nekilátott megfejteni a textust. Sőt, miután felettébb szórakoztatónak találta, nekifeküdt a barátságosan duruzsoló kályhája mellett lefordítani azt. Méghozzá mindjárt azon a valósággal jeges téglaként bevágódó télen, amelyen más tennivaló nemigen akadt, akadhatott, mivel odakünn olyannyira hideg szél süvöltözött, amilyen a szintúgy délvidéki Szirmai Károly egyik híres expresszionista novellájában hangoskodott aztán jóval később. Illetve fúj tovább ma is abban a kis zúzmarás opusban, amelyben, ugye – emlékezhet rá, aki csak olvasta –, a főhős meghallja a távoli északi tájakról érkező Peer Gynt hívó szavát, és ez ellenállhatatlan sziréndalként arra csábítja, hogy örökre eltűnjön a muzsikáló messzeségben.

Egyébként azon az ennél jóval régebbi, középkori télen – így jegyezte fel tévedhetetlenül a krónika – olyan mínuszok voltak, hogy a tarcali farkasokba belefagyott az ordítás, odakinn a földeken pedig csontkeménnyé lett a még be nem gyújtott tők, így aztán derék fordítónk tempósan haladhatott.

Ma már pontosan tudjuk, ki írta – meg így már részben azt is, hogy első szuszra ki fordította – a Magyarország romlásáról szóló, hosszú levél formájában megalakított művet. Dr. Bori Imre is annak a Szerémi Györgynek tulajdonítja, aki 1490 körül született Kamancon vagy Kamáncon, a huszitizmus egykori szerémségi központjában. (Dr. Bori ugyan Kamóncnak mondja következetesen a települést, ám nekünk itt elég annyi, ha egyre gondolunk: a mai Sremska Kamenicára. Azt meg, hogy egyszer majd még minek fogják keresztelni ugyanezt a helyet netán,

valószínűleg csak a jóságos Ég tudná megmondani, azonban ebben a tárgyban még nem nyilatkozott.) Szerémi jobbgysorból óriási szerencsével kiemelkedett borász családból származott, és az ugyancsak szerencsés körülmények úgy hozták, hogy a legendás Mátyás királyunk törvénytelen fiaként született horvát-szlavón bán, Corvin János környezetébe került. Annak a Corvin vagy Korvin Jánosnak az udvarába, aki majd 1504 októberében hal meg a horvát Krapinában. – Az a hely mellékesen meg az ott fellelt krapinai őseiber maradványairól híres.

Egészen apró részletekkel nem untatnánk a kegyes és türelmes olvasót. Emberünkről annyit még dióhéjban, hogy később Gyulán tanult, utána ott lett belőle pap, hogy egy ideig ott is papskodjék. Életének kalandos útjain aztán sokfelé megfordult: Nándorfehérvártól/Belgrádtól Lengyelorszáig. Állítólag közvetlenül nem vett részt a törökkel vívott végzetes mohácsi csatában, azonban az ottani történésekre gondolván sűrűn vetett keresztet, mondott szívhez szóló imát az elesett harcosokért. Végül is nyilvánvaló isteni sugallatra, ezzel együtt rendkívüli bátorságot tanúsítva elkísérte Szapolyai Jánost a véráztatta Mohács mezejére, ahová az a török szultánnal való tárgyalásra sietett. Nem sok eredménnyel egyébként, mert, mint tudjuk, csakhamar Buda is elveszett. – Nos, ezekben a tragikus időkben látott neki Szerémi György megírni hosszú historikus dolgozatát az általa látottakról és hallottakról. Műve által úgy ítélt meg, hogy a szerző szépírói vénája távol erősebb, fantáziája sokkal dúsbabb, mint egy normál üzemyanyagra duruzsoló történészé, ezért munkája – bármennyire is sok benne a tény – inkább a délvidéki származású írók belletrisztikájához tartozik, mintsem a szigorúbban vett történettudományhoz. – Ezt dr. Bori Imre is így ítéli meg. Hozzáteve még, hogy Sz. Gy. ugyan katolikus pap volt, aki elítéli a reformációt, ugyanakkor le sem tagadhatta, hogy huszíták unokája. A középkorból kinövő tollforgató, aki – hasonlóan a révült barátokhoz – a látomásosságot szerette és művelte.

Szóban forgó főmívét a Hunyadi János halálát követő eseményekkel kezdi György. Elmondja a lépre csalt, majd kivégzett Hunyadi László tragikus történetét, utána a török nyomulást előadva foglalkozik az ország romlásával. Élénken ecseteli a főurak önző, az egyetemes pusztuláshoz derekasán hozzájáruló magartását. Buda elestét, meg az azt követő zúrzavart, bomlást és a katasztrofális lecsúszás gyorspályáját. Ebben írott forrásokra nem nagyon hivatkozik, ám a saját tapasztalatain kívül bőven felhasználja azokat a véleményeket, beszédeket és szóbeszédeket, amelyeket erre-arra hallott. Akár szerbül, mert szerbül is beszélt.

Dobar dan, dobar dan. Kako ste, molim vas?

Megítélései *in genere* inkább nevezhetők köznépinek, mint a köznépitől élesen elhatárolódóknak, amiben tanulmányozói rendre egyetértenek. – És pontum. *Ille erat?*

Nem.

Hunyadi László történetét, úgy látszik, kiemelkedő lendülettel fordította a szolgáló. Részben talán azért is, mert igazából ott kezdődik az egész dolog, és akkor még volt bőven ereje hozzá, másrészt meg mert érdekes sorsalakulás a Lászlóé. Ugye, Hunyadi László a legendás törökverő Hunyadi János (Szibinyáni Jank) idősebb fia volt, I. Mátyás bátyja. Apja halála után ő lett a Hunyadiak vezére, meghozta V. László király idején, és bár a két László eleinte nem ápolt rossz viszonyt, ez a

viszony csakhamar megromlott. Okát ennek elsősorban abban kell keresnünk, hogy apja nyomdokain lépkedve, utóbb horvát bánná emelkedett Hunyadi László túl nagy hatalomra tett szert, és megszerzett pozícióit nem volt hajlandó feladni. Ez a magatartás roppant mód aggasztotta az egyébként osztrák származású királyt, akinek Magyarország kormányzójaként nagybátyja, Cillei Ulrik állandóan azt hajtogatta ármányul a fülébe, hogy így nagyon rossz vége lesz ennek.

Végül aztán – egyik kínálkozó, vagy inkább megteremtett alkalommal – véres leszámolásra került sor. Ezt a következőképp adta elő Szerémi György nyomán a fordító, majd végül kettejük nyomán mások is, hogy:

Cillei ispán egy szép nyárkeddi napon, miközben szörnyen emésztette a düh a maga vízvári palotájában, úgy döntött, elteszi láb alól Hunyadi Lászlót. Álnok fondorlattal meghívta hát vacsorára a maga délvidéki kis hétvégi kastélyába, ahol a vendég meg is jelent a megbeszélte időpontban. Persze, a saját deli vitézeivel érkezett, azok azonban künn maradtak az ajtó előtt. Ulrik játékkockát húzott elő, mondván, hogy játszszanak egy kicsit, amíg az étel elkészül. (A szakács jelentése szerint a krumplinak még főnie kellett picit.) Lászlónak nem volt ellenére egy kis móka, így hát játszottak is, csak hát úgy tűnt, még ha két hétig dobálják is a kockát, Cillei egyszer sem fog nyerni. Ettől Ulrik rettenetes haragra gerjedt. Felpattant, mint akibe ráadásul valamiféle lobbanékony adalékot injektáltak, odarohant az ajtóhoz, gyorsan elreteszelte, aztán előrántotta hatalmas kardját, majd nekiesett az elképedt vendégnek.

Meglepődés ide vagy oda, Hunyadi azon nyomban felfogta, hogy ennek fele sem tréfa, ezért előrántotta a maga fegyverét, ám akkor rémülten kellett tapasztalnia, hogy a létező legrovidebb kis kardját hozta kényelemből. Nem számítván semmi ilyesféle támadásra, azt a szinte játék kardot csatolta fel otthon, amit egyszer rég, még gyermekkorában az édesanyjától, Szilágyi Erzsébettől kapott. – Hogy pontosan miért is nem ébredt benne előzőleg semmi gyanúféle, abba most ne menjünk bele.

László játékszere már az első menetben kettétört, úgy egy kézbeeső dohányzóasztalkával védekezett tovább, miközben a habzó szájú ispán kezdte pozdorjává aprítani a szegény kis bútort. Röpült a forgács mindenféle, s amikor már csak az asztal lába maradt Hunyadi kezében, akkor szorongatott helyzetéből ugrott egy meglepő szaltót a levegőbe, úgy csapta fentről fejbe természetes ellenfelét, annak azonban meg se kottyant. Miként az odavágott antik váza sem, amivel csak fokozni látszott a bajt Hunyadi, mert Cillei orrlikából lángok csaptak elő, óriási füstfelhőt böfentett, lábával hatalmasat dobbantott, utána változatlan elszántsággal rohmozott tovább.

Már a kanapé körül kergetőztek, amikor uruk segélykiáltásaira felfigyeltek odakinn a magyar vitézek, gyorsan kitörték az egyik díszes oszlopot, úgy azzal nyomban betaszították az ajtót, amely azonmód kifordult mind a négy sarkából. – Látván a helyzetet: egyikük sutty! – levágta a gonosz ispán fejét, s mivel az még tátogott, mintegy méltatlankodón forgatta a szemét, miközben nyakából dőlt a vér, inkább gyorsan kidobta az ablakon.

Történetíró úgy tudja, hogy legurult a fej a domboldalon, és talán még ma is gurulna, ha fenn nem akadt volna alant a sűrű fonatú sövényen, hogy rémülten rebbenjenek szét az ott trécselő madarak.

APPENDIX. Könyvünk szempontjából valójában idáig tűnik érdekesnek ez a história. Hosszabban, bővebben, széltében-hosszában, magasságában és mélységében sok helyütt megtalálhatjuk, nem utolsósorban Szerémi György általunk ugyancsak kreatív hozzáállással, „franciásan” idézett művében. Talán érdemes még megjegyezni, hogy a fiatal kora ellenére súlyos alkoholista V. László, aki tejeében gyógyíthatatlan hazudozási mániában szenvedett, miközben szexuálisan túlhajszolta magát – ez utóbbi, tudható jól, a legerősebb karaktereket is kikezdi –, megkerestette Cillei Ulrik fejét, hogy eltemethesse a testtel együtt. Közben azt üzenté Hunyadi Lászlónak, hogy pontosan tudja, mi történt, ezért a haja szála sem fog görbülni, ám a szavát nem tartotta be. Tanácsadóival azt a tervet sütötte ki, hogy kvázi hadjáratot indít a török ellen, amit egy megbeszélés előzne meg. Erre a pontosításra Hunyadit is meghívta, aki szépen besétált a kelepécebe.

Ennyire bízott volna a király adott szavában?

Elfogatására állítólag Futakon került sor. Kamannal szemben rézsút, a Duna újvidéki oldalán, ködmentes napokon Belcsényből egészen jól látható helyen. Futakról, a mai Futogról cipelték fel Lászlót gúzsba kötve Budára, a hóhér pallosa alá, aki valamilyen oknál fogva – mind a mai napig beszélnek Hunyadi vastag hajfonatáról, de pribéki szájalomról is – csak negyedszerre tudta levágni a kivégzendő férfi fejét. Pedig negyedszerre már nem lett volna szabad lesújtania az akkori szabályok szerint, azonban nem így történt, mert a király másképp parancsolta. A jónép azt mesélte még, hogy ha megkegyelmezésre nem is került sor, az utolsó kívánság teljesítésére igen. És vajon mit kért Hunyadi László?

Állítólag – rövid gondolkodás után – hat darab belcsényi rétest.

Cillei Ulrik lemetélt gondolkodó centrumával kapcsolatban meg az maradt fenn, hogy akik keresték, nehezen találták meg. Mire ráleltek, addigra a varjak már kivájták a szemét. Állítólag egy nagy fekete holló tanyázott az ispán koponyáján épp, amikor rábukkantak. Közeledtükre a madár, miután már egészen közel értek hozzája, lomhán a levegőbe emelkedett, tett felettük két gyorsuló kört, miközben megvetően lepillantott, mintha káromkodott volna is egyet, majd elhúzott Küke, a mai Kukujevci felé. – De mi itt a legérdekesebb? Tulajdonképpen az, hogy ennek a fekete hollónak egy csillogó, mindenféle drágakővel kirakott aranykorona volt a fején.

Duty free

A reptéri busz nem emeletes, és nem is piros. A ma reggeli fehér, kék és zöld sávokkal. A városiak között van emeletes, de azok sem pirosak. Apa azt hitte, egész Angliában olyanok a buszok, mint Londonban. Az első szabadnapomon szerencsém volt, sütött a nap. Megkérdeztem a lakótársaimat, melyik járat megy a legszebb úton. A végállomáson fölszaladtam az emeletre, elfoglaltam a vezető fölötti ülést. Két kört mentem, rövid videókat csináltam a kastélyról, régi templomokról, néhány parkról. Mindenről, amiről azt gondoltam, tetszene apának. Ha másik busz közeledett, leállítottam a felvételt, mielőtt beért a képbe. Először azt a videót küldtem el neki, amelyiket a folyónál készítettem. Jobb oldalon narancssárga téglás épületek, balra városnéző hajó úszik át a híd alatt. Utolértünk egy biciklist, olyan közel mentünk hozzá, hogy fentről úgy tűnt, elütjük. Fölugrottam. A videón csak az ülés kék-sárga kockás kárpitja és a szürke padló látszik, kis idő után hallani, ahogy fölsóhajtok. Aztán megint látni a biciklist, egy piros lámpánál visszaelőzött minket. Apa jót nevetett az ijedtségemen, köszönöm, Kismalac, küldj még sokat. Minden este kap videót, esős napokon az első szabadnapomon készületekből válogatok neki.

Rákanyarodunk a terminálhoz vezető útra. Ösztönösen a vállamhoz kapok, mint otthon, amikor a szakközépbe mentem. Azt hittem, pár hónap alatt le fogok szokni erről, itt nem hordok hátizsákot. Megérkezünk, kiürül a busz. Álmos emberek feketében, szürkében, kékben. Legtöbbjük nyakában belépőkártya, az első gép csak két és fél óra múlva indul, a check-in pultok zárva, utasok alig vannak. Átfut rajtam a hideg, összehúszom magamon a rózsaszín kabátot. Eleinte izgultam, hogy kinéznek miatta, de a shop manager még meg is dicsérte.

Szeretem ilyenkor a várót. Az üvegfalon túl csak néhány fehér repülőgép dereng a sötétben, belül éles fényű neonok és színes reklámtáblák világítanak. A padló csillog, a padok tiszták, sehol egy morzsa, eldobott újság vagy vizesflakon. A duty free polcain rendezett sorokban állnak az üvegek, dobozok és tégelek, a Dixons előtti állványokon fejhallgatók, utazó adapterek, számszörös bőrröndhevederek. Zárás után feltöltötték a pultokat, rendbe rakták az úti párnákat, színenként külön akasztóra. Pakolj be este, Kismalac, ne reggel kelljen kapkodni. A deréktámaszok a legalsó sorban vannak, balra a kékek, jobbra a szürkék. Iain whiskyboltjának le van húzva a redőnye, üres a kirakata. Az éttermi szint is sötét, kiinduló helyzetben van a váró, mint a Monopoly-tábla az első dobás előtt. Tisztítószer és műanyag szaga keveredik az orchideás illatosítóval. A többiek még öltöznek vagy a személyzeti konyhában kávéznak. Csönd van, csak a lámpák zúgnak tompán, mégis a levegőben vibrál az utazás izgalma. Jó lenne újra repülni. Hátat fordítok a whiskyüzletnek, levideózom az üres terminált, így még nem mutattam apának. Meg sem nézem, törölöm a felvételt, inkább csinálok majd egy vidámabbat. Talán a kávézóban, a kollégákkal. Ma Cathyvel vagyok beosztva, őt nagyon szereti apa, mert mindig mosolyog és integet a videókon, néha

még üzen is neki. Ne aggódjon Julie miatt, vigyázunk rá, she's in good hands. Apa az első héten tiszteletbeli kismalaccá fogadta, kedves ez a lány, és milyen jól áll neki az a rózsaszín kendő, örülök, hogy nem vagy egyedül.

Nyáron nagyon más a reptér, nyitástól zárásig örület van, rengeteg a gyerek, a leglazább kedd reggel is sokkal durvább bármelyik őszi hétvégénél. Májusban, amikor kezdtem, Cathy azt mondta, ez a mélyvíz, szeptembertől könnyebb lesz. Dél körül azért ilyenkor is felpörög, a városban megnő a forgalom, nagyobb ráhagyással indulnak el az emberek, nehogy lekéssék a gépet. Egy órakor jön a váltás, de ha sokan vannak, ráhúznak egy fél órát, órát.

Nem csak a nyitás előtti nyugalom miatt szeretem jobban az első shiftet. Van idő beszélgetni. Olyan lesz, mint egy intenzív nyelvtanfolyam, mondta apa, úgy megtanulsz angolul, hogy kapkodni fognak utánad a cégek, amikor hazajössz. Beszéljess sokat, barátkozz, Kismalac. Cathy szerint gyorsan fejlődöm. Vele sosem fogyunk ki a témából, egyszer még magukhoz is meghívott. Három videót csináltam náluk, az elsőt pizzát eszünk, a másodikon fehérborral koccintunk. A harmadikon mosogatok, ahhoz levettem a pulóverem és kiengedtem a hajam. Tágas konyhájuk van, fehér bútorokkal, ezüstszerű gépekkel, a pulton gyümölcskosárban rózsaszín ciromos almák, mintha aznap szedték volna. A mi konyhánkról nem csináltam videót, sötét, kicsi, és be van horpadva a hűtő ajtaja. A fiúk szerint már akkor úgy volt, amikor ők beköltöztek.

A szüneteimet a többi boltban töltöm, sokszor munka után is bent maradok beszélgetni. Az első napokban többször végigmentem az üzletsoron, mindenkinek bemutatkoztam. Előre betanultam, mit fogok mondani, és egy szuszra elhadtartam. Hi, my name is Julianna, but call me Julie. I am from Hungary. I am new, I work in the duty free and would like to make friends and practice English. Would you like to have a conversation? Mindenhol kedvesek voltak velem, a superdrugsos lányok elhívtak kávézni, a WHSmithben megkínáltak csokival. Még a dioxinos Chris is azt mondta, hogy szívesen beszélget velem, csak jöjjen vissza később, amikor nincs egyedül, a kollégái épp most mentek ki dohányozni. Iain fölállt a bárszékéről, nice to make your acquaintance, lassie. Elővett két felespoharat, whiskyt töltött. Hae a wee welcome dram. Nem értettem, mit mond, csak megráztam a fejem, no, thank you. Lassabban folytatta, ne aggódjak, ennyi még Angliában is belefér, Skóciában a badge-emet sem kapnám meg, amíg nem ittam egy kortyot, slàinte mhath.

A könyvesboltba szívesen járok át, főleg, amikor David van bent. Ő olyan, mintha a bátyám lenne. Mindig szerettem volna fiútestvért. Apa is sok gyereket akart, de miután anya meghalt, azt mondta, elég lesz neki engem terelgetnie. David sokat mesél a városról, tippet ad, mit nézzek meg. Amikor befejeződött az egyetem előtti szökőkút fölújítása, rám írt Viberen, hogy kicsomagolták VII. Edwardot. Otthon befedik télire a szökőkutat, amin István király és Gizella szobra áll. Lefátyolozták őket, mondta apa kiskoromban. Szegényeket egész évben, reggeltől estig bámulják a járókelők, akit sokat néznek, annak elkopik a szépsége, ha nem pihenteti. Sajnáltam a királynét, amikor letakarják, a szerelmével sem láthatják egymást. Apa szerint Edwardnak is jót tett a pihenés, egészen jóképű fickó lett, elfogadnám vejemnek. Megvennétek egy kisebb kastélyt a Balaton-felvidéken, engem meg fölfogadnátok sofőrnek. Egye fene, néha a füvet is lenyírnám. Ha egy ilyen hív el teázni, nyugodtan monddj igent, Kismalac, de bárónál lejjebb ne add.

A szuvenírboltban szoktak lenni a legtöbben, de ha beállok a kassza mellé, tudunk pár szót váltani a lányokkal. Amikor megláttam náluk a piros emeletes busz hűtőmágnest, rögtön megvettem. Odaadták féláron, azt mondták, nekem is jár a dolgozói kedvezmény. Még aznap elküldtem apának. Három hét múlva rákérdeztem, örült neki, épp ma jött meg, kiraktam a hűtőre, reggelente majd elképzelem, ahogy ott ülsz fönt, és mész a munkába, egyszer szívesen vezetnék ilyen. Remélem, tényleg megkapta, és nem tört el útközben. Apa soha nem küld videót, pedig mielőtt kijöttem, megtanítottam, hogyan kell.

Iainhez legjobban akkor szerettem átmenni, amikor vevői voltak. Bár igazi különlegességeket is tartott, több ezer fontos ritkaságokat, nem ezért jártak hozzá a vásárlók. Iain egy élő whiskyenciklopédia. A dixonos Chris szerint olyan sokat tud, hogy biztos legalább kétszáz éves. A whisky miatt néz ki csak ötvennek, az alkohol tartósít. Cathy úgy hallotta, főzdéje volt a Skót-Alföldön. Nem tudni, miért jött el onnan. Amerikai színészek, japán üzletemberek miatta szervezték úgy az útjukat, hogy érintsék a repterünket, pedig nincsenek tengerentúli járataink, a Kanári-szigeteknél messzebről nem jönnek hozzánk gépek. Amikor mesélt, kismult a homloka, hevesen gesztikulált, a hangja öblös lett, mint a kóstoló pohár. Az utolsó métereken lábujjhegyen lépkedtem. Nekidőltem az üzlet előtt álló oszlopnak, onnan hallgattam. Ha észrevett, beszéd közben a szemembe nézett, úgy éreztem, mintha csak nekem mesélne. Néha elbújtam az oszlop mögött, és becsuktam a szemem, hogy jobban tudjak figyelni. Az ő előadásain mértem le, hogyan fejlődik az angolom. Ha egy szót nem értettem, beírtam a telefonomba, és később megkérdeztem Davidet vagy Cathyt. Elalvás előtt fölmondtam magamnak az összegyűjtött szavakat, megpróbáltam visszaemlékezni a mondatokra is. Augusztus közepén sikerült először végig követnem Iaint. Egy argentin borásznak mesélt arról, hogy a scotch az 1850-es és '60-as évek francia filoxérajárványának köszönhetően terjedt el az országban. Miután a borász fizetett, Iain megkérdezte, miért mosolygok annyira. Pure barry, I kent ye're a quick study, bonnie. Kinyitotta a kulcsos vitrint, egy harmincéves, fadobozos Springbank mögül 3,75 decis, piros viasszal lezárt üveget húzott elő, a wee token of my appreciation. Glenlasrach The Last Dram. Otthon rákerestem a főzde nevére, négy éve égett le. A tűzben odaveszett az egész készlet, csak egy palackozásra váró hordó maradt meg.

Cathy elmegy pisilni. Átpörgetem a tartalék videókat. Egyik sem jó. Bulizósát két napja kapott, a maradék városnézősökön pedig látszik a fák lombja. Kellene valami új, érdekes, amiről tudnánk beszélgetni. Szerintem rég ráunt a videókra, csak nem meri mondani. Megnézi, lájkolja, szép álmokat kíván. Tegnap este elfelejtettem küldeni, nem szólt semmit. Tíz körül rám írt, remélem, jól vagy, Kismalac, itt minden rendben, kitakarítottam, fölporszívóztam a te szobádban is, muszáj legalább egyszer egy héten, fölgyúlik a por. Januártól minimum fél évig a te rezortod a porszívózás. Aludj jól, álmodj szépeket. A gines polchoz megyek, a kamera elé tartok egy üveg Beefeater pinket. Kipróbálok a málnás Edinburgh-t és a mélyvörös Sipsmith kökénygint, túl sötétek, marad a Beefeater. Kiállok az üzlet elé, a whiskyboltnak háttal rózsaszín panorámafelvételt készítek a terminálról. Apa szereti, amikor kísérletezem, az egyik lakótársam, Bartek születésnapján slow motion videót csináltam a party popperről. A puskaporral töltött, kicsi műanyag hordóból kirepülő konfetti sokáig pörgött a levegőben. Ügyes vagy, Kismalac, töltsd föl a YouTube-ra, biztos másoknak is tetszene. Ritkán van nálunk

házi buli, a fiúk jobban szeretnek eljárni. Nem szoktam velük menni, inkább spórolok. Azon az estén hatszor öltöztem át, Sesuna, az eritreai lány kölcsönadott pár topot. Mindegyik szettben mással szelfiztem.

Soha nem hallottam Iaint kétszer ugyanarról beszélni. Prágai legénybúcsúra utazó, kigyúrt srácoknak a kádárokat dicsérte, az az igazi férfimunka. Megkérdezte, mennyi idős a vőlegény, és eladott nekik egy üveg huszonnyolc éves Bunnahabhaint háromszáz fontért. Én kétszázhatvanat fizetek havonta a szobámért. Szülinapot ünneplő médiaszakos lányoknak elmesélte, hogy a világ első mozgóképes reklámját a Dewar készítette. Az egyik lány rákeresett YouTube-on. Az oszlopnál álltam, Iain behívott, nézzem meg én is. A tanítványaként mutatott be. A telefon fölé hajoltunk, scotch whisky felirat előtt négy férfi táncolt kiltben. Iain a derekamra tette a kezét. Amikor véget ért a reklám, kóstolót töltött. Dewar's White Labelt, lágy vanília-, méz- és hangavirágízű, enyhén füstös, kissé száraz lecsengésű blended whiskyt ajánlott az ünnepelteknek. Megborzongtam az italtól. A lányoknak ízlett, két üveggel vásároltak. Másnap ebédszünetben láttam, hogy Iain egy közepkorú párnak a campbeltowni whisky polca előtt magyaráz. Nem mentem át.

Visszanézem a rózsaszín panorámavideót, erőltetett, gyerekes, letörölöm. Legszívesebben személyesen mutatnám meg neki a terminált. Körbevinném a boltokon, bemutatnám a többieknek, biztosan szeretnék. Aranyos lenne, összedné minden angoltudását, hello, good day, happy day.

A szemceruzás pult takarásában kilépek pár percre a cipőmből, jólesik a hideg márvány a talpamnak. Akkor is itt álltam, amikor észrevettem, hogy Iain néz. A kasszája előtti bárszéken ült, úgy bámult rám, mint egy szoborra. Zavarba jött attól, hogy visszanéztem rá, elfordult. Munka után megkértem Davidet, kíséreljen haza. Otthon bezárkóztam a szobámba, és behúztam a függönyt.

Cathy végzett, bocsánatot kér, elbeszélgette az időt. Menjek nyugodtan én is, nem kell sietnem vissza. Átugrom a Dixonsba, leértékeltek egy fedélzeti kamerát, és az akciós árból is lejön a dolgozói kedvezmény. Forgatom a dobozt, szívesen megvenném apának karácsonyra. Ha kirakná a buszban, és esténként feltöltené a videókat, olyan lenne, mintha ott lennék vele. Mint régen, a nyári szünetben, amikor elvitt magával dolgozni, ül az ölembe, Kismalac, foghatod a kormányt. Hallanám, ahogy az ismerősökkel beszélget, a rádióval vitatkozik, ahogy fölsziszszzen, amikor egy stoptáblánál kinyújtóztatja a hátát, aztán észbe kap, és jóleső nyögésnek álcázza. Két helyen lehetnék egyszerre. Visszateszem a kamerát, nem tudok dönteni. A deréktámasz biztosan hasznos lesz, csak a színt kell kiválasztanom. A kék jobban illik a nadrágjához, de a szürke elegánsabb. Kölcsönkérek egy szűrket, majd kipróbálom a kasszában.

Hetekig nem találkoztam Iainnel. A boltban átálltam az édességes állványhoz, arra nem látni rá a whiskyüzletből. A hajamat leengedve hordtam, és munka után siettem haza. Az irodákhoz vezető folyosón futottam bele ebédidőben, a shiftem előtt be kellett ugranom a shop managerhez. Azért hívott, hogy följánlja, hosszabbítsuk meg a decemberben lejáró szerződésemet. Határozatlan időre. Elégedett a munkámmal, és reméli, én is jól érzem itt magam. Két hetet adott, gondoljam végig nyugodtan. Még nem válaszoltam neki. Long time no see, bonnie, szólított meg Iain a folyosón. Szomorú volt a tekintete, megsajnáltam. I'm sorry if, kezdek, de a szavamba vágott. Bezárja a boltot. A reptér kapott egy jobb ajánlatot, valami divatlánctól. Nem tud velük versenyezni, és a duty free sem bánja, hogy

megszűnik a konkurenciája. Talán ideje is hazamennie, hiányzik neki az otthoni levegő, a boldog emberek, a boldog birkák és a boldog angyalok. Remember? Igen, Skóciában még az angyalok is whiskyt isznak. Mar sin leat, lassie, take care.

A szék támlájára akasztom a deréktámaszt, hátradőlök. Nagyon kényelmes. Cathy is kipróbálja, szerinte is jót fog tenni apának. Megkérdezem, ő melyik színt választaná, a whiskybolt felé mutat, égi jel. Munkások állnak az üzlet előtt kék kezeslábasban, egyiknél szerszámosláda, a másik létrát igazít a homlokzathoz, a felirat alá. Maradjon inkább a szürke. Néhány perc múlva csattanást hallunk. A létrán álló munkás kezéből kicsúszott a 'h' betű, társa a műanyag darabokat szedegeti a földről. K-fashion store lesz, hallottad?, biccent az üres bolt felé Cathy. Ideje, hogy nálunk is legyen valami menő ruhaüzlet, folytatja, minden rendes reptéren van, a koreai cuccokat meg nagyon bírom, elegánsak, de lazák, fiatalosak. Majd összehaverkodunk az eladókkal, biztos kölcsönadnak pár ruhát, csinálunk divatbemutató videókat, lássa apukád, milyen jól öltözől. Iain utátná, ha tudná, mi lesz a boltjából. Örült neki, hogy egyre több országban nyílnak lepárlók, tartott japán, ausztrál, svéd és olasz whiskyt is, de koreait nem volt hajlandó árulni. A koreaiak lecsökkentették az ital alkoholtartalmát. Olyan lehet a whiskyjük, mint a ruháik, elegáns, de laza. Szívesen megköstölöm.

Középkorú nő szólít meg, a whiskyszaküzletet keresi. Múlt héten bezárt, felelem, de szívesen megmutatom a választékunkat. Összeráncolja a homlokát, nem akar megbántani, de úgy hallotta, hogy ott profi tanácsot kaphat. Nem ért a whiskykhöz, valami különlegeset szeretne, ajándékba lesz. Cathy elvigyorodik, úgy csinál, mintha a telefonját nézné. Megígérem a nőnek, hogy nem tukmálok rá semmit, és megkérem, adjon egy esélyt, hátha tudok segíteni. A fajták bemutatásával kezdem, a single malt egyetlen lepárlóüzemben készült egyedi, karakteres ital. A blendedek többfajta, általában több üzemből is származó whiskyk házasításával készülnek, gabonawhiskyt is tartalmaznak. Simább aromavilágú, szélesebb kör által fogyasztható italok. Ezeket a sznobok általában lenézik. Észbe kapok, elnézést, ha túl részletesen magyarázom, megnyugtat, mondjam csak, érdekes, és bőven van ideje a beszállásig. Hátha megjegyez valamit, amivel majd felvághat a barátja előtt, mosolyog. Én is elmosolyodom, folytatom. A pure, vatted vagy blended malt szintén kevert, de csak malátawhiskyből áll. Maradjunk a sznoboknál, mondja. Röviden bemutatom a skót whisky régiókat. Speyside-nál csillan föl a szeme, nyári virágok illata, édeskés ízvilág. Tizenhét éves Craigellachie-t ajánlok, világosborostyán szín, vaníliás, déligyümölcsös illat enyhe édesgyökérrel, lágy, édes íz, füstös, hosszú lecsengés. Hátha önt is megkínálják belőle, teszem hozzá. Elveszi az üveget, ez nagyon jól hangzik. Thanks for your help, Julie, really appreciate it, I'll recommend you to my friends. Megköszönöm, jó pihenést kívánok neki.

Beállok a szemceruzás pult mögé, kilépek a cipőből. Pittyen a telefonom, Cathy fölvette, ahogy a nőnek magyarázok. Sosem láttam még ilyennek magam. Energikus vagyok, magabiztos, az arcom kipirult. Folyékonyan beszélek, egyszer sem állok meg gondolkodni a szavakon. Továbbítom apának a videót. Visszabújok a cipőbe, körbemegyek a boltban, megigazítom a kozmetikumokat, parfümöket, édességes dobozokat. Lassan kezdődik a délutáni hajrá.

A magántulajdon

A Royal kávéházban ücsörögtem Max Peshkinnel – ezúttal hadd nevezzem így. Fiatal voltam, nemrég érkeztem Lengyelországból, neki pedig, az egykori anarchistának épp akkoriban jelentek meg az emlékiratai három kötetben. A harmincas években az anarchista mozgalmak már „lefutottak” az Egyesült Államokban (hogy Peshkint idézzem), de még létezett az öregek egy maréknyi csoportja, akik jiddis nyelven saját lapot jelentettek meg. Max Peshkin ebédre hívott meg, és ajándékba elhozta a könyvét. Alacsony, tejfehér hajú, kerek, piros képű emberke volt, még mindig élénken csillogó szemmel.

Hagymás zsemlelét ettünk savanykás mártással, pohárból ittuk a kávé.

– Ide szoktunk járni, valamikor régen – mondta Peshkin. – Mára a szocialisták már teljesen kiégtek. A régi frázisokat hajtogatják, de minden eszme kiveszett belőlük. Ami meg a kommunistákat illeti, reggelente elolvassák a Vörös Újságot, és azt ismételtetik, mint a szentírást. Tegnap még Buharin volt a hős vezér, ma árulónak kiáltják ki. Ha az újság Sztálint ellenségnek, veszett kutyanak titulálná, ugyanúgy visszaszajkóznák. Az anarchisták másképp működtek. Az anarchizmus mindig az emberek egyéniségét vette célba – még a legbutábbaknak is volt bizonyos egyéni szabadsága. Amikor a kilencvenes évek elején Amerikába jöttem, az igazi anarchizmus már hanyatlóban volt, bár egyfolytában a chicagói Heymarketen lezajlott tiltakozó gyűlésről beszéltek, és arról a négyről, akiket felakasztottak: Speisről, Parsonról, Fescherről és Engelről. A marxisták kerültek előtérbe. De a Lower East Side zsidó közösségeiben az anarchizmus tovább virágzott. Voltak, akik nem akarták megvárni a teljes tőke-koncentrációt, és Kautsky és De Leon mindenkit feltűzelt, hogy íme, elkövetkezett a forradalom pillanata. Igaz, hogy New Yorkban nem akadt egy vérbeli ideológusunk, vezetőnk, de megkaptuk a Londonban megjelenő írásokat, amikben Kropotkint állították élénk teljes dicsfényben. És emellett még jöttek látogatók Oroszországból, Németországból, néha még Spanyolországból is. A gyűléseinket rendre tömegek hallgatták végig. A legtöbb Oroszországból származó küldött jiddisül beszélt. Elég forrófejűek voltunk ahhoz, hogy elhiggyük, ha elhajigálunk néhány bombát, a tömegek egy emberként kelnek fel, hogy elsöpörjék a kormányokat.

Nem kell mondanom, az anarchizmus számos különböző eszme és mozgalom fedőneve volt. Mert például nagy különbség volt Proudhon és Bakunyin között. Ami Stirnert illeti, az külön történet. Mielőtt Amerikába jöttek volna, egyetemi hallgató voltam. Ezeket az elméleti szerzőket mind végigolvastam, előbb Oroszországban, később Angliában. Csakhogy a Lower East Side-on az emberek egymás létezéséről is alig tudtak. Ők belső szükségletből váltak anarchistává. „Le a zsarnokokkal, aztán majd csak lesz valahogy!”, ezt hajtogatták. Alexander Berkmant bebörtönözték, mire jóformán elfeledkeztek róla. Viszont Emma Goldmann személye és főleg a szabad szerelmet hirdető beszédei nagy hatással voltak, elsősorban a nőkre.

Ha olvassa a memoáromat, találkozik majd Maurice és Libby nevével. Nem szolgálhattam róluk részletekkel, mert még élnek, és akik ismerték őket, rájönnek, kikre gondolok, még ha a nevüket meg is változtattam. Különben meg írónak kell lenni ahhoz, hogy történetüket az igazságnak megfelelően adja vissza valaki. Azt gondoltam, magát érdekelné.

– Van időm, jobb dolgom úgy sincs – biztosítottam Peshkint.

– Helyes. Ötven év múlva bizonyára már senki sem emlékszik minderre. De maga még fiatal. Hány éves is? Még harmincöt sincs? Idősebbnek véltem.

– Júliusban leszek harminchárom.

– Nü, hiszen még csecsemő. Szóval, ezzel a Maurice-szal ezernyolcszázkilencvenhárom körül vagy kilencvennégyben, sőt, talán kilencvenötben ismerkedtem meg. Itt, az Egyesült Államokban az anarchisták csupán szövegeltek, míg Oroszországban csak úgy forrtak a hévtől. Rengeteg kisebb csoportra oszlottak. Volt a Csornaja Znamja (Fekete Zászló), a Hlebovolszkij (Kenyérkövetelők), a Bez-nacsalnyikok (Államtagadók). A legradikálisabbaknak a Bezmotivnyikok (Indíték-nélküliek) számítottak. Azt vallották, hogy mindenféle indíték nélkül szabad ölni, rabolni, gyűjtogatni, egyszerűen a hatalom megdöntése végett. Nem emlékszem, pontosan mikor, de bombát dobtak a varsói Bristol Szállóra. Maga akkor még meg sem született. Odesszában felrobbantottak egy hajót. Białystokban a bombájuk megölte az egyik bundista vezért, Ester Riskint. Idővel nyilvánvalóvá vált, hogy az anarchisták egy része egyszerűen bűnözővé züllött, ha ugyan nem voltak azok már a kezdetekkor.

Maurice alacsony, fekete szemű fiú volt, hosszú, göndör hajjal. Szakállt is viselt, egészen rövidet. A gyűléseinken mindig vadul ágált. Szégyellem bevallani, de minden tevékenységünk közül a csapnivalóan gyenge jom kippur-napi bál volt a legjelentősebb. Jom kippurkor bált rendezni ateista eretnekségnek számított, ráadásul nem-kóser ételt szolgáltak fel, lehetőleg disznóhúst, csak hogy bosszantsák a Mindenhatót. Az ilyen rendezvényeknek Maurice lett a lelke – no nem táncosként, hanem vezérszónokként. Hogy miből élt? Voltaképp semmit sem csinált. A felesége, Libby tartotta el. Női blúzokat varrt bolti megrendelésre. Bár azt hiszem, varrt férfiingeket is.

Ugyan zöldfülűnek számítottam itt, mégis angolt tanítottam külföldieknek a Nevelési Központban. Épp albérletet kerestem. Amiben laktam, rettentően mocskos volt. A kaja meg ehetetlen. Valakitől hallottam, hogy Maurice-nak van kiadó szobája.

Maurice mókás fickó volt. Mindig köpenyt hordott, széles karimájú, fekete kalapot, lengő nyakkendőt. S bár alacsonynak és törekenynek látszott, a beszédei csak úgy izzottak. Amúgy kellemes hangja volt, de amint a kapitalizmusról kezdett beszélni, síkítóan élessé vált. Támadta azokat az anarchistákat, akik pusztán a propagandának éltek. Ő kizárólag a terrorban hitt. A felesége gyakran eljött meghallgatni, de az volt az érzésem, nem veszi túl komolyan a férjét. Valamivel magasabb volt nála, sötét bőrű, mutatós. Hosszúra növesztett haját hátul kontyban fogta össze – vagyis nem vágatta rövidre, mint az anarchista nők. Amikor mosolygott, arcán kis gödröcske jelent meg. Gyakran viselt rakott szoknyát és magas nyakú blúzt. Miközben Maurice Rockefellert ócsárolta, Libby a terem hátuljában lévő padon ülve ásítózott. Megegett, hogy a kötést is magával hozta.

Egyik este odamentem Maurice-hoz a beszéde után, és megkérdeztem, igaz-e, hogy van kiadó szobája. Örülni látszott, majd Libbyt is odahívta. Közölték, hogy

van egy tágas lakásuk az Attorney Streeten, és nagyon örülnének, ha valaki az ő körükből lenne a bérlő. A költözés abban az időben nekem egyszerűen ment. Annyi dolgom volt vele, hogy bepakoltam a zsákomba, és átvittem a Rivington Streetről az Attorney Streetre. A ház, ahol laktam, olyan helyen állt, amit ma nyomornegyednek hívnánk: harmadik emeleti, lift nélküli bérlakás. A végé a folyosón. Ha valaki fürödni akart, elment a borbélyhoz. A fürdő működtetése is a borbélyhoz tartozott. A szoba, amit kaptam, kicsi volt, az ablaka az utcára nézett, és minden bútora egy tábori vaságyból állt. De mi másra volt szükségem? Ahol addig laktam, hárman aludtunk egy alkóvban.

A lakás nappalijának ajtaja fölött tábla lógott: A MAGÁNTULAJDON BŰN – idézet Proudhontól. Godwin, Proudhon, Bakunin, Kropotkin, Johann Most képe függött a falon, és persze a chicagói mártíroké. Maurice talán még Stirnert sem hagyta volna ki, de róla nem létezett ábrázolás. Egy könyvespolc szocialista és anarchista röpiratokkal volt telezsúfolva. Azt el is felejtettem mondani, hogy jómagam lelkes Stirner-követő voltam. De nemcsak Stirnert tanulmányoztam, hanem Feuerbachot is, akinek Stirner, mielőtt szembefordult volna velem, a tanítványa volt. Az eszményem az „egoista közösség” lett volna. „Tökéletes egoistává” szerettem volna válni, a „magán-világtörténelem” volt a vágyam, és készen álltam, hogy „megvédjem magamat és mindent, ami az enyém”. Ezek Stirner tételei voltak. Proudhon számára a magántulajdon volt a sátán, ezzel szemben Stirner az emberiség eszenciáját látta benne. A tolerancia fogalma mindannyiunk számára ismeretlennek számított. Miután kiderült, hogy nem értek egyet az ajtó fölötti felirattal, rögvést nagy vitába keveredtünk Maurice-szal.

Csak erre várt. Mindig készen állt a gyózkodásra. Én Stirnert kezdtem idézni, ő Proudhont.

A szobát koszt nélkül vettem ki, Libby mégis csinált nekem vacsorát. Hárman ültünk az asztal körül, Maurice hevesen ostorozta a magántulajdont és mindent, ami ezzel összefüggött. Megjósolta, hogy a forradalom után az olyan kifejezések, mint az „enyém” és a „tiéd”, el fognak tűnni a szótárból.

– És hogyan közlöd majd az örömhírt az apával – érdeklődtem –, hogy a feleséged gyermeket szült?

– A házasság intézménye meg fog szűnni! – kiáltotta Maurice. – Az egész a rabszolgaságra épül. Mi joga birtokolja az egyik ember a másikat?

Izgalomban csaknem az asztalra mászott.

– A tényerod, azaz a tényerünk – figyelmeztette Libby – mindjárt leesik, aztán üresen marad a gyomrunk. Ráadásul pecsétes lesz a nadrágunk.

Jót nevettem – ennek a nőnek van humorérzéke! De Maurice halálosan komolyan gondolta:

– Mit hülyéskedsz itt? Minden igazságtalanság és bűn a magántulajdonból származik. Vajon mért ugranak egymás torkának az imperialisták? Mért van kizsákmányolás? – Dühében Stirnernek sem kegyelmezett: – Micsoda ellentmondás, „az egoisták közössége”!

– Na és a szerelem? – kérdeztem. – Ha egy férfi szeret egy nőt, magának akarja megszerezni, nem másnak.

– A féltékenység nem természetes érzés – felelte Maurice. – A feudalizmus és a kapitalizmus terméke. Régen, amikor ősközösségben éltek, minden gyerek egyformán a közösséghez tartozott.

– Honnan tudod? – érdeklődött Libby.

– Hol élsz te? – méltatlankodott Maurice. – Ezek egyszerűen tények.

Bizonyítékul Buckle-t hozta fel, és még néhány történezt. Reggelig gyözköd-
tük egymást. Közben Libby elmosogatott. Aztán beszólt a nyitott konyhaajtóból:

– Holtfáradt vagyok. Nem hagynátok abba a vitát holnapig? Legalább nem un-
tok rá.

Maurice olyan izgatott volt, még csak nem is válaszolt.

– Akkor megyek aludni – folytatta Libby, majd hozzám fordult: – Az ágyad,
akarom mondani, az *ágyunk* készen van.

– Szeretője lett az asszony? – vágtam közbe.

Max Peshkin megemelte a szemöldökét:

– Magának tényleg van intuíciója. De ne vágjunk a dolgok elébe. A türelem is
fontos erény.

Azt elfelejtettem megemlíteni, hogy a vacsora után támadt egy kis nézeteltéré-
sem Libbyvel. Megkérdeztem, mivel tartozom az ételért, mire megsértődött:

– Nem vagyok a szakácsnőd – közölte. – Mint barátot hívtalak meg.

Másnap reggel adott reggelit is.

– Egyszer meghívni valakit rendben van – véltem –, de állandóan ingyen enni,
az megint más.

Öt dollárt kerestem hetente, ami már tisztos jövedelemnek számított. Kikö-
töttem, hogy nem eszem velük addig, amíg nem mond egy árat. Rövid alku után
megegyeztünk. Kifizethettem az ételt. Néhány nap múltán már régi barátokként
éltünk együtt. Eljártam bevásárolni az Orchard Street-i piacra. Vittem a csomagjait
a boltba be, boltból ki, akiknek dolgozott. Egészen jól tudott oroszul és lengyelül,
de az angol gyengén ment neki, így felajánlottam, hogy szívesen adok magánórá-
kat. Most ő akart fizetni *nekem*: ebből újabb vita kerekedett. De fiatalok voltunk, az
egészet fel sem vettük.

Mivel természetemnél fogva féltékeny vagyok, el sem tudom képzelni, hogy
más ne legyen az. Ügyeltem rá, nehogy féltékennyé tegyem Maurice-t. Ám úgy
tűnt, örül, hogy Libby és én jóban lettünk. Amikor egy ízben bejelentettem, hogy
sétálni megyek, ő javasolta, hogy Libby tartson velem.

– Micsoda dolog ez? – kérdezte Libby elpirulva. – Lehet, hogy egyedül akar
lenni.

– Az lehetetlen – felelte Maurice –, az ember szereti, ha van vele valaki.

Máskor két jegyet szereztem a Zsidó Színházba. Maurice megkért, vigyem ma-
gammal Libbyt.

– Egész nap a varrógépnél ül. Hadd szórakozzon egy kicsit – magyarázta.

Elvittem hát Libbyt a színházba, ahol Jacob Adlert láttuk játszani – a Nagy Sast,
ahogy nevezték – Godin egy melodramájában. Utána a Grand Streeten krumplis
gombócot ettünk. Az utcák zsúfolásig teltek emberekkel, akik már megvették a
másnap jiddis lapot, és úgy tárgyalták a vezércikket, mintha egy Second Avenue-i
színdarab lenne. Későn értünk haza, Maurice csak úgy sugárzott az örömtől: épp
beszédet írt a szabad társadalmak termékcseré-kereskedelméről. Mielőtt Libby le-
feküdt volna, hozzám fordult:

– Köszönöm a szép estét.

– A köszönet nem elég – szólt közbe Maurice.

– Mért, mit csináljak? Omoljak a lába elé?

– Legalább egy csókot kiérdemelt – vélte Maurice.

– Nem úgy neveltek, hogy idegeneket csókolgassak – vágott vissza Libby –, de ha úgy parancsolod, megteszem.

Odajött hozzám, két tenyere közé fogta az arcomat, és szájon csókolt. Meg kell mondjam, akkor én még szűz voltam. Akadtak kisebb kalandjaim, afféle romantikus, plátói szerelmek. Szemben velünk, az Attorney Streeten működött egy bordély, de az ottani lányoktól undorodtam. Különben is, hogyan jön ahhoz egy idealista, hogy hasznot húzzon a fehér rabszolgaságból? Az egész kapitalista intézmény, a Morgan and Compay-féléknek való passzió.

Aznap Maurice fáradt volt, és Libbyvel együtt ment az ágyba. A szobámban csak egy gázlámpa égett. Ritkán fordult elő, hogy a lámpa eloltása előtt elaludtam volna. Nyílt az ajtó, és Libby jelent meg hálójingben és papucsban. Haja kibontva omlott a vállára.

– Ha nem akarsz már olvasni, eloltom a lámpát – mondta. – Kár pocskékolni a gázt – és mosolygott, sőt kacsintott hozzám.

Több mint negyven év telt el azóta, mégis úgy tűnik, mintha tegnap történt volna. Azon az éjszakán túl nyugtalan voltam. Libby csókja felizgatott, nem is annyira a csók, hanem inkább ahogy az arcomat fogta. A keze meleg volt, szinte forró.

Mégis, egy idő után elaludtam. Tél volt, hosszú éjszakákkal. Úgy ébredtem, hogy nem tudtam, egy órát aludtam-e, vagy hetet. A szoba nem volt teljesen sötét, bevilágított az utcai lámpa. Egyszerre megpillantottam Libbyt. Ott állt az ágyam mellett. Bár szabadgondolkodónak hittem magam, néhány pillanatra nőtestű démonnak képzeltem, olyan Lilit-szellemnek, aki bűnre csábítja a jesíva-növendékeket.

– Libby... – nyögtem.

Erre lehajolt, halk hangjában egyaránt érződött szenvedély és csúfondárosság:

– Engedj az ágyadba. Fázom.

Majd' szörnyet haltam a félelemtől. A fogam összekocant:

– Hol van Maurice?

– A beleegyezését adta – válaszolta Libby. – Nem kíván semmit sem birtokolni.

Ha ma történne velem valami hasonló, valószínűleg szívrohamot kapnék, de akkoriban huszonhárom voltam, forrt a vérem. Füttyültem mindenre. Nemrégiben olvastam, hogy egy negyvennapos koplalásra fogott ember patkányt evett. Létezik egyfajta veszély, ami minden más érzéket eltompít. Csak amikor félóra múlva Libby ott hagyott, akkor fogtam fel egyáltalán, mi történt. De olyan kimerült voltam, hogy nem bírtam ébren maradni.

A következő reggel mindhárman együtt reggeliztünk a konyhában, mint rendszeren. Maurice nagyon ünnepélyesnek tűnt, szinte boldognak.

– Nem, képtelen vagyok rá, hogy vizet prédikáljak és bort igyak – mondta. – Hiszen úgy élünk itt, mint a testvérek.

Akkoriban még sok mindent nem tudtunk, amit ma már tudunk. De én olvastam Forelt és tán Krafft-Ebinget, már nem emlékszem pontosan, és megértettem, hogy mindez nem pusztán önzetlenség. Vannak férfiak, sőt nők is, akiknek leküzdhetetlen vágyuk van a közöskedésre. Nekem pokoli szerencsém volt, mindent megkaptam egyszerre: szobát, ételt, szeretőt. Maurice-ból csak úgy áradt felém a barátság. Egekig magasztalt. Meg is csókolt. Ha beszédet mondott, Libbyvel az első sorból kellett hallgatnom. Ezentúl mindig talált valami ürügyet, hogy ne kelljen

vitatkozni velem. Stirner kivételével mindenben hajlandó lett kiegyezni velem. Stirnert viszont továbbra is irgalmatlanul szapult. Akkoriban Stirnert még nem fordították le jiddisre, az elvtársaink keveset tudtak róla. De Maurice minden alkalommal támadta. Valójában ő tette ismertté a Lower East Side-on.

Két év telt el, úgy vélem, a legszebb éveim. Egy idő után a fizetésemet – a fizumat, ahogy amerikaiasan mondtuk – odaadtam Libbynek. Csuda dolgokat művelt azzal az 5 dollárral. A végén már azt hittem, emelést kaptam. Libby etetett, ruházott, kényeztetett. Nem volt titok. A Lower East Side akár egy kis falu. És Maurice sem rejtegette a viszonyunkat. Inkább dicsekedett vele. A barátaink pedig szorgalmasan tárgyalták a dolgot. Mind azt kérdezték: mi lesz, ha jön a baba? De vigyáztunk rá, hogy ne jöjjön.

Egy idő után minden szép lassan csordogált, és azt vettem észre, hogy Libby már nem olyan szenvedélyes. Az Attorney Street-iek megszóltak minket. Libbynek éltek itt *landsleit*jai, akik írtak az óhazába, elbeszélve a gyalázatot, amit műveltünk. Egyesek még elüldözésünkkel is fenyegetőztek. Azt terveztük, hogy Nyugaton telepszünk le. Valahol Oregonban még léteztek a szocialisták és utópisták által alapított első közösségek maradványai. Ezek a közösségek azért hulltak szét, mert minden egyes tagnak megvolt a maga külön elmélete, és nemcsak arról, hogyan kell felszabadítani az emberiséget, hanem a szénaboglyarakás és a tehénfejés kérdésében is. Sok tag ellustult, megtagadta a munkát. Néhányan begolyóztak.

Am egyszerre mindenkit egy szenzációs hír kezdett foglalkoztatni: egy húsz évig szibériai kényszermunkára ítélt orosz forradalmárnak sikerült megszöknie, és hetekig, hónapokig tartó, erdőn, tundrán át való vándorlás után kijutott Amerikába. Elért a Csendes-óceánig, majd teherhajón, potyautasként San Franciscóba utazott. Lehet, hogy nem hiszi el, de most, ha megöl, se tudnám megmondani, hogy hívták. Tán Barusin? Nem, Kahusin? Ez sem. Az a baj az öregkorral, hogy az embernek kiesnek a nevek a fejből. De szerepel a könyvemben. Az viszont hamar kiderült, hogy nem annyira volt forradalmár, mint megrögzött hazudozó, igazi sarlatán. És nem bombarobbantásért ítélték el, ahogy ő mesélte, hanem rablásért. Mégis a feje tetejére állított mindent. Azt képzeltük, hogy a forradalom egyik oszlopa látogatott el New Yorkba, és csak azért nem fedi fel valódi kilétét, mert vissza akar térni Oroszországba. A jiddis újságban megjelent egy hirdetés, miszerint beszédet tart a belváros egyik legnagyobb előadótermében. Még olyan célzások is jártak, hogy egy orosz arisztokrata lázadó fia lenne. Semmi sem volt belőle igaz. Az viszont igen, hogy orosz volt, és nem zsidó – óriási szőke, kék szemű alak, aki tisztán beszélt az orosz. Számunkra ez volt a különbségtétel alapja. Sok hittestvérünk jött vendégségbe Oroszországból – alacsony, sötét bőrű emberek –, akik mind akcentussal beszéltek oroszul. E körül az orosz körül olyan hírverést csaptak, hogy lelkes hívek százai szorultak ki az előadóból. Kinn ácsorogtak, köztük én is. Ugyanis későn érkeztem. Maurice-t bemutatták neki, Libbynek az első sorban volt a helye. Azt persze nem hallottam, amit Maurice mondott, de ennek a moszkovitának olyan hangja volt, mint egy oroszlának. Emlékszem, miután már tíz perce beszélt, így szóltam egy mellettem állóhoz:

– Akkor forradalmár ez, amikor én tatár.

Egy egész regényt lehetne írni belőle, én csak a száraz tényeket mondom el: Libby beleszeretett ebbe az oroszba. Ahogy később mesélte, egyszerre csak ránézett, és tudta, hogy a sorsa megpecsételődött.

Furcsa, hogy a viszonyunk minden apró, kezdeti mozzanatára emlékszem, de azt, miképp fejeződött be, elfelejtettem. Azt hiszem, azon az éjszakán nem aludtam Maurice-éknál. Úgy lehetett, hogy Maurice az előadás után magukhoz vitte az orosz, nekem valahova máshova kellett mennem. Minden olyan hirtelen történt. Az egyik nap még mindent megkaptam Maurice házatól, másnap pakolhattam és mehettem. Maurice és Libby valósággal belebolondult az oroszba. Maurice talán még a nőnél is inkább. Na, innentől ez már freudizmus. Mi legfeljebb csak minősíthetjük ezt a fajta viselkedést. Ilyen az ember, ha valaminek nevet tud adni, az megszűnik talánynak lenni. De mi akkor nem tudtuk. Vagy ha mégis, nem tudunk róla. Emlékszem, vittem a zsákomat az East Broadway-n, és néhány lépés után folyton megtorpantam. Úgy űzettem ki a paradicsomból, hogy még a bűnömöt se tudtam.

Egy-két hónap múlva az orosz csaló lelepleződött. Levél jött Oroszországból, amiben minden jogától megfosztották. De addigra én is észhez tértem. Rájöttem, hogy a Maurice-féle emberek egyszerű bálványimádók. És Libby az együttélés folyamán hasonult hozzá. Akkor döbrentem rá, amikor másvalaki kedvéért olyan könnyen lemondtak rólam, és az egészben semmi olyan megfogható nem volt, amivel kezdeni lehetett volna valamit. Mi jó is származhat egy fiatalember számára abból, ha együtt él egy ilyen hitehagyott házaspárral? Nem sokkal később találkoztam azzal a nővel, aki a feleségem lett, majd gyermekeim anyja. Néhány éve halt meg.

Hogy mi lett Libbyvel és Maurice-szal? Elváltak. A föld és ég ura nem engedte, hogy ez folytatódjék. Libby egy idősebb gyógyszerészhez ment feleségül, Maurice pedig, ha nem tévedek, Oregonba ment, és ott is maradt, míg a kolónia föl nem bomlott. Egy nálánál öregebb, csúnya nővel jött össze. Ő és Libby is teljesen szakítottak a mozgalommal. Maurice-szal sok év után Miami Beachen találkoztam újra. Egy jól menő apartmant, egy Meridian Avenue-i házat kerestem, amit úgy ajánlottak. Beléptem a hallba, és megláttam Maurice-t. Ő volt a tulaj. Az egyik női bérlő épp amiatt veszekedett vele, mert nem volt meleg víz. Maurice meghízott, bőre petyhüdten lógott. Miami Beach-i divat szerint öltözködött, sortban, rózsaszín virágos ingben. Megkopaszodott.

Álltam egy ideig, és hallgattam, majd odamentem hozzá, és megszólítottam:

– Maurice, drága öregem, „A magántulajdon bűn”!

Erre a nyakamba borult, és sírt, mint egy gyerek. Akkorra már elvált második feleségétől is, majd újra megnősült. Felajánlott nekem egy lakosztályt, nagyon jutányosan. A felesége eldicsekedett, hogy a húsos táskáját az egész világon ismerik, de nem volt sok kedvem végighallgatni a badarságait. Ráadásul a harmadik felesége még a másodiknál is rondább volt.

– És mi történt Libbyvel? – kérdeztem.

Max Peshkin behunyta a szemét.

– Ő is ott van már, ahová mindnyájan próbálunk eljutni: egy jobb világban.

MÉHES KÁROLY fordítása

Kutya

*Azt a kutyát megsirattam – mondta öcsém,
amikor a válása után meghalt a boxerjük,
vagy akkor már nem közös volt,
mindenesetre meghalt.*

*A mi kutyánk is meghalt,
az se volt közös már,
ahogy az életünk sem.*

*Ágota kislány volt még,
amikor megvettük neki,
annyit könnyörgött, és kamaszkorában
váltam el Mártától, akkor már
csak a szobájában sírt,
megkímélt a fájdalomtól, én meg
nem figyeltem rá, könnyebb volt úgy.*

*Tavaly meghalt Alma, már
a fejét se tudta felemelni, bezzeg
a büntudat fel bírja folyton,
ha már nincs is kutya
az új életedben.*

Léghajó

*Kéne egy arc nekem, csak kiáltson
egész álló nap, egész álló életemben,
hátha akkor, két perccel a halálom előtt
megszabadulnék mindentől, ami fáj,
egy eltorzult, üvöltő arc, minden fájdalom
tudója és kiokádója, és akkor abban a
pufferzónában egészen boldog lehetnék, mint egy léghajó,
csak az eget vinném magammal, mindenféle pokol
és gravitáció nélkül, a tiszta eget, könnyű magamat.*

Esőben

„Fussatok, mentsétek meg lelketeket, és
legyetek mint hangafa a pusztában!
Jer 48,6

*Bolond, aki ázik, ernyő nélkül az utcán,
dD. már az eresz alatt gondolkozik, egy kioszkban,
miről is marad ma le, mi az, ami történik, most,
és mi történt ennek előtte, hogyan is került
ide, ahol már nincs harc, csak könnyörgés, az
életben maradás vágya, rosszabb esetben ténye,
mikor pedig annyira nem élhető ez az egész,
mert jajveszékélő porszemek vagyunk,
macskásan nyávogunk, dorombolunk a
hatalom hátsója alatt, mint megannyi ócska
aranyérpárna, volt idő, hogy itt katonazenét
játszott a katonazenekar, ma már leginkább az
eső elől húzódnak ide a lakosok, most dD.-n
kívül két ember, barátok, vagy nem barátok,
ismerik egymást, „sorakozó, sorakozó!, mondtam
már, hogy sorakozó?, hagyd már abba, nem szóltunk,
hogy megyünk?“, a közeli tornaterem zsivajából
hallatszik tisztán ki ennyi, az ismerősök összemosolyognak,*

*olyan amikor én mégkissrácvoltam mosolyok, dD. a
bicajának dől, nem mosolyog, az anyám házában van
lapát, szólal meg az egyik, és ásó is, akkor most kiásunk
vagy temetünk?, most kiásunk, dD. nem értette, miről van
szó, de nem is érdekelte, várta, hogy alábbhagyjon az esőzés,
a felhők olyanok, mint az álmok, amik átsuhannak
az ég képzeletén; morogja maga elé az egyik, mi?, kérdezi
a másik, semmi, nem fontos; értem; akkor megyünk?,
legalább van esőkabát?, nyugi, van, akkor indulás, dD.
egyedül marad a kioszkban, próbál úgy látszani – gondolja –,
mint aki tudja, mit akar, pedig nem tudja, jó annak a kettőnek,
elementek ásni, lapátolni, Ő nem, nem mehet, azt sem tudja,
kicsodák, marad, mint elszáradt fűcsomó, mely elporlad
a szélben, de most esik, szerencsére, nem, nincsenek „jobbak“,
csak „szerencsésebbek“, az érdeklő dD.-t, milyen egy női mondat,
azon kívül, hogy nő írta, másmilyennek kell, legyen mégis,*

persze ugyanazok a betűk, de más az érzés, ahogy olvasom, minden másként lesz, egyetlen pillanatilag elveszni egy szép helyen, aztán rájön, hogy annyiféleképpen boldog lehet az ember, vagy egyáltalán nem lehet az, ez a helyzet,

az eső már második napja esik, ugyanoda kerékpároznak, a kioszkhoz, hogy beállhasson, és ne ázzon, most két idős hölgynek köszön; kéz-csókolom!, jó napot!, válaszolnak egyszerre, és folytatják, az események, oltások, unokák, piacárák tárgyalását, dD. nem is figyel oda, azon mereng, hogy mostanában jól elvan, de minden nagyon megváltozott, nem ismer már szinte senkit, mit akar?; hisz vándorol, akár a felhők az égen, az egyik nő megemeli a hangját; ha meg akarja váltani a világot, hát váltsa meg az enyémet!; ezt mondtam az unokámnak, húszéves, tudod, milyenek a húszévesek, tudom, Gizi, én is ilyen voltam, aztán lett, ami lett, igen, az életünknek két fontos napja van, amikor megszületünk, és amikor rájövünk, miért is élünk, ilyen ez, kisebb csoport megy el a kioszk mellett, Gizi kimondja, amit gondol; úgy isznak az állatok, mint az emberek, az emberek meg, mint az állatok, dD. a szendvicset majszolja, nem érzi az ízét, szerelemben és háborúban mindent lehet, most béke van, de olyan béke, mikor minden lehetséges, minden, a világ csupa különös zezzug és sarok, mint ez a kioszk is, ugye, a két öreg hölgy összenéz, olyan milyentünetenyalboldogság tekintettel,

Viszontlátásra!, mondják dD.-nek, és elindulnak az esőben a tömött szatyraikkal, dD. visszaköszön; Csókolom!, aztán marad még, nézi az esőt, aki szereti az esőt, szeresse a sarat is, ez bizony így van, gyakran az igazság is ilyen – ködös fénykőr a felhők mögött, nincs pad, mégis olvasni kezd, nem bírja sokáig a fura testtartást, abbahagyja az olvasást, néha, azt hiszi, bosszút állhat az életen, aztán kiderül, magán állt bosszút, mert nem figyel, nem arra figyel, amire kellene, s tényleg, milyen tünékeny a boldogság, aztán azért marad vele, mert úgy érzi, nem érdemel jobbat, és kitágítja, kinagyítja, ez igaz lesz a családra, az országra, a kontinensre, a honvágy, az azért biztos, bár, ha saját országában is honvágyat érez, akkor tényleg nincs hova, valóban, egy érzésre vágyik mostanában, azokat tartja jó napoknak, amikor fel tudja idézni az érzést, régóta nem történt ilyen, már ha vannak még egyáltalán jó napjai mostanában, teljesen más okból, félig rossz, félig jó, egyiket sem tudja komolyan venni, csak áll a kioszkban, nézi az esőt, az ernyő alatti embereket, válltól lefelé, meg az esernyő, némelyik siet, némelyik nem erőlködik, az ő cipőjük nem ázik be, nincs dolguk, vagy a munkába sietnek, a harmadik napon reggel nem esik, aztán belekezd, megint

*a kioszkban köt ki, két bakfis röhécsel, énekel a kioszkban;
ha a felhőt szerteoszlatnád, mint a virág, úgy borulnék rád!,
nevetnek, átáztak már, meg fogunk fázni, nem az iskolába járni!,
örvendeznek, dD. is mosolyog, eszébe jut a fiatalsága, a kalandok
az esőkben, aztán később rájön, hogy mekkora a szakadék a van
egy barátom és a volt egy barátom között, kimondhatatlan,
elszomorodik, nézi, hallgatja a felhőtlen, fiatal lányokat,
és érzi a szövetségüket, nekik is volt ilyen, egy sár, egy vér,
talán mint a lányoknak is, körbetáncolják a kioszkot,
énekelnek, dD. pedig tapsolni kezd, érzi, hogy egyre jobb
hangulatban lesz, a lányok felé integetnek, nevetnek,
mosolyognak, és egyszer csak váratlanul mindent
beragyog a napfény.*

Uniformisok könyve

(George Haimsohn: Naval Dreams, New York, 1980)

*A fehér gyolcson Paul Klee gyakorol,
ijedt síoktató nézi a megrekedt havat,
mely mint a betűkhöz tartozó ékezet,
lebeg ég és föld között, nincs hová hulljon,
útját nem sietteti, eljátszik a férfi tekintetével,
az egyensúly képzetét kelti és reménykedik,
hogy ha a tartósított kisfiú megrajzolja a tájat,
végül lesz hová hullani.*

*

(Matson Jones: Flight Suit, Los Angeles, 1996)

*A mezón zöld kezeslábas,
szétnyílt közepéről szerte szőr mered.
Letarolt nádas a szerv körül, mely*

*madarakat küld az égbe, akár egy
keselyűket pöfögő Etna,
búbos bankákat köhögő Vezúv,*

*fényesre izzított galambokat hányó Stromboli.
A fákon napszemüveg védi az éretlen termést,
sellők kenetik naptejvel a gránitsziklát,*

*az antik pásztorok nevei elkeverednek a pornóasztárokéival,
az ég kijelzőin meg-megvillanó bukolikus hexametereket
összekötözött cipőfűzők rendezik párokba.*

*

(José Villarrubia: Bull, Madrid, 1990)

*A torreádorocskák körbeácsorogják
a klasszikus versfordítást. A súlyos*

*aranyhímzések tetoválások a formán.
A nyakkendő egy idegen szerv kizöldellt nyúlóánya.*

*A dadogó jambust rímek szelídítik,
az aréna a bravúrokra bukik.*

*A bika nem jut messzire a versben.
Verseny után büszkén vazel a viador.*

Lola, a dalos, herepörköltet főz neki.

*

(Ed Freeman: Soldier, Los Angeles, 1994)

*A tölténylánc kettéosztja a mellkast,
a kezek szinte ökölbe zárva.*

*A testépítőpóz militáns grammatikája
kiveti a névelőket, a viszonyzókat:*

*az erőhöz elég pár szófaj, a többi öncélú kínzás.
Fellegek közt járó hercegem,*

*ne küldj ránk több ólomkatonát! A tölténytárhoz
tartozó fegyveren,*

*ujjakon tűnődöm, a gépies harcos
mozdulatain, akit, mint oltárképen a fény a szentet,*

*körbevesz a felhők geometrikus vattacukra.
Estére már nem tud kitörni a ragacsból,*

*a szálzó cukor elnyeli a katona testét,
egyre hangosabban pörög a fémüstben*

*a sercegő cukorkristály,
zenéje puhul és édesedik,
mint kipróbált versekben az ismerős rím.*

*

(Charmaine Caire: Cowboy, Philadelphia, 1997)

*Ráhasalni a fehér homokra. Nekinyomni
a szaporítószerveket a strand felhevült testének.*

*A föld mélyén a törpék országa,
a bányászbufében két stampó után*

*viisszatér Erdély, Felvidék.
Fölül minden csupa naplomb,*

*egymásra kulcsolt tenyerekre
hanyatlík a fürdősapkás fej.*

*A bányában van a strand gyökérzete,
a nyugágyak lábát,*

*a végtelenségig mégse nőhetnek,
mindig ugyanott fűrészelik el.*

*Kertész koboldjai a légszomjas humusznak.
Részeg törpéi roppant műtétéknek.*

MAGYAR MELANKÓLIA. BÁLNATETEM A VÁROS FŐTERÉN

Krasznahorkai László Az ellenállás melankóliája című regényének orosz kiadásáról

Amikor a pandémia az emberiség csaknem felét otthonába zárta, nyilvánvalóvá vált, hogy a való világban bekövetkeztek azok a „rendkívüli állapotok”, amelyeket Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* című regényének ilyen című első részében leír. Az élő magyar klasszikus második regénye – amely a művek sorrendjében és az orosz nyelvű megjelenés tekintetében egyaránt második – nagyjából ugyanakkor jelent meg a Corpus kiadónál, amikor az ismeretlen vírus szép csendben szertekúszott a kínai Vuhan város utcáin. A könyv előbb az értetlen csend falába, majd a karantén sűrű függönyébe ütközött. A könyvnek az orosz irodalmi világba való bevonulásához kedvezőbb körülményeket ki se lehetett volna találni.

Az ellenállás melankóliája azzal kezdődik, hogy egy isten háta mögötti városkába megérkezik egy „kék hullámbádoggal borított, minden oldalról zárt, óriás vagonra emlékeztető... teherkocsi...”, az „elképesztően idomtalan és édeskés halszagtól bűzlő tákolmányt egy özönvíz előtti, füstölő, olajos, traktorszerű roncs vontatta szörnyű erőfeszítéssel”.

A városzerte kiragasztott plakátokból elég hamar kiderül, hogy az óriási láda belsejében „a világ legnagyobb óriásbálnája” rejlik, s hogy amikor a ládát megnyitják, a város lakosságának „fantasztikus attrakcióban” lesz része. De nem csak a lakosoknak: a bálnát – mint a focicsapatokat – egész slepp kíséri: rajongók ötven-hatvan fős tábora: az emberek kis csoportokba verődnek a főtéren, a vasmasina előtt, és mozdulatlanul dermedve, komor képpel türelmesen várnak valamit. A mozgó cirkusz nem valami nagy eset, ám ezt valami okból mindenki „olyannak látta már, mint egy egzotikus szörnyeteget, amely menthetetlenül bekebelezi mindazt, ami eléje kerül, és azt sugallván, hogy amit elhagyott, az már nem ugyanaz többé”.

Ebben az indításban benne van Krasznahorkai a maga egészében: a szerző, akinél minden maximálisan tipikus, általánosított, vázlatos, absztrakt, mint valami filozófiai traktátusban, és ugyanakkor a legapróbb részletekig konkrét; a szerző, akinek regényeiben egyszerre van jelen a józan értelem és egy semmiféle értelmezést nem tűrő logika, mégpedig úgy, hogy a kettő egyidejűleg működik: első pillantásra minden köznapi, ám ha jobban megnézi az ember, azt mondja: nem, ilyen egyszerűen nem lehetséges, holott a valóságban csakis így szokott lenni. A városka, ahová az óriásbálna megérkezik, olyan, mint bármelyik magyar kisváros: a főtér, mint szinte mindenütt, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vezérének, Kossuth Lajosnak a nevét viseli, van itt Hétvezér köz, annak a hét magyar törzsnek a tiszteletére, amelyeket a XII. századi *Gesta Hungarorum* honfoglalóként megnevez, és egy csomó más tipikus dolog. Ugyanakkor néhány részlet egyértelműen arra utal, hogy ez Gyula, Krasznahorkai szülővárosa, Magyarország délkeleti sarkában: a várososn átfolyó Körös folyó, a helyi grófok kúriája, az Almássy-kastély, a Dürer

Az írás forrása: <https://www.svoboda.org/a/ellenallas-melankoliaja/30612360.html> (2020. május 8-ai adás). *Az ellenállás melankóliájának orosz kiadása: Ласло Краснахоркаи: Меланхолия сопротивления. Fordította: Vjacseszlav Szereda. Moszkva, AST: Corpus, 2020. 448 oldal. – A szerk.*

utca (a festő szülei a környékről származtak) vagy a szokatlan nevű Komló szálloda, mely ma is létezik.

A bálna, amelyet a monstruózus járgány bevonszol a városba, természetesen nem lehet egyszerűen egy bálna – az érzékeny olvasó mindjárt rájön, hogy ez egyszermind Moby Dick, sőt, akár maga a Leviathán, ugyanakkor az érthetetlen feliratokkal telepingált kék bádóg mögött mégiscsak egy egyszerű bálna van, sőt, egy kitömött bálna, nem vízben tartott eleven állat, amint az ember hinné, olvasván, milyen nehezen vonszolja a traktor a cirkuszi furgont. A járművet – amint a plakát meghirdette – reggel csakugyan megnyitják, hogy bemutassák a bálnát, és a kitömött állatban nincs semmi szörnyű vagy fenyegető (ellenkezőleg, az egyik látogatót, Valuskát, a városka bolondját „teljesen megigézte” az állat, és „egyenesen királynak” nevezi), ugyanakkor a bálna távozása után semmi nem marad úgy a városban, mint azelőtt volt.

Az idő a regényben ugyanolyan természetű, mint a tér: a legapróbb részletekig konkrét: a nyolcvanas évek vége, amely azonban ugyanakkor az emberiség történetének egyfajta általános idejévé válik. Az *ellenállás melankóliája* politikai regény: „Mondom, faszi-káim, szerintem itt kitört a forradalom, tehát olaj” – magyarázza utóbb az egyik szereplő az új hatalomnak. A legkevesebb, amit határozottan állíthatunk, hogy a regény csúcspontja a pogrom, amely után a városban hatalomváltás megy végbe.

Mivel a könyv 1989-ben jelent meg, amikor Közép-Európában egymás után adták be a kulcsot a szovjetbarát rezsimék, a művet gyakran értelmezik úgy, hogy előérzete (mégpedig, ha ezen országok jelenlegi helyzetét tekintjük, helytálló előérzete) annak, hogy a változások dicső korszaka nem hozza meg e régió minden problémájának a megoldását. Ez a fajta értelmezés azonban nemigen áll összhangban a tényekkel: a *Rendkívüli állapotok* című elbeszélés, amely gyakorlatilag változatlan formában vált a regény első részévé, 1986 februárjában jelent meg a *Jelenkor* című folyóiratban, amikor a közép-európai szovjetbarát rezsimék bukásáról komolyan csupán a professzionális máskéntgondolkodók gondolkodtak.

Ugyanakkor a szövegben nyilvánvalók a nyolcvanas évek jegyei, ott vannak a „kialakult helyzet” leírásában (már maga ez a kifejezés jellemző a késői szocializmus eufemizmusokra oly hajlamos nyelvezetére): „Az áruellátás teljesen kiszámíthatatlan, iskola és hivatal szinte már nem is működik, a lakások kifűtésének problémája pedig [...] a szénhiány miatt aggasztó méreteket ölt. Nincs gyógyszer [...], megszűnt a busz- és az autóközlekedés, s ma reggelre még a telefonok is megsüketültek”.

Az utcán farkasordító hideg van (17 vagy talán 16 fok, ami november végén Magyarországon csakugyan túlzás), és amikor a szövegben hirtelen megjelennek a bányászok, szinte a szánkban érezzük a nyolcvanas évek ízét: „Megfagyunk tavaszig! Az! Mer szén sincs. Csak tudnám, minek akkó az a sok lusta bányász a hegyekbe. Maga tudja? Na, lás-sa.” Úgy tűnik, a hideg metaforikus vetülete (a fordulat fő mozgatója, Eszterné, egy afféle komisszárnő, aki azok közé tartozott, akik „szinte föltámadnak”, ha végre beáll a fagy) még az se Dantétól, a jejes Cocitusból származik, hanem a nukleáris télből, a nyolcvanas évek közkeletű apokalipszisképéből került ide.

Mindamellett a várost városközi elnök irányítja, a rendfenntartó erők parancsnoka a rendőrkapitány, a bíraskodást a Törvényszék végzi (amely minden alkalommal a börtönnel együtt említetik), a vonattal érkező újságokat az újságelosztóban, az állomáson szortírozzák, a hálás közönség pedig minden alkalommal harsány ovációval fogadja a Szimfonikus Nagyzenekart, akárcsak a helyi férfikórus indulókból, munkadalokból és tavaszköszöntőkből álló repertoárját – ezek pedig a közép-európai „öröklét” jegyei, abban a formában, ahogy a huszadik század elejének az Osztrák–Magyar Monarchiát sirató nagyregényei ábrázolták (Joseph Roth *Radetzky indulója* vagy Kosztolányi Dezső *Pacsirtája*).

Azt tehát, hogy miféle forradalomról lehet itt szó, egyértelműen nem lehet megmondani: *bármely* forradalom érthető rajta, de – a részletek bősége és hitelessége okán – ez egy valószínű forradalom, és mivel az olvasó így vagy úgy viszonyul ezekhez a részletekhez, ez mindig az ő saját forradalma.

Krasznahorkait gyakran hasonlítják Kafkához, mondván: mindkettő részletes leírását adja a klasszikus racionalitás csúdjának. Ez az összehasonlítás csak akkor érvényes, ha figyelmen kívül hagyjuk írástechnikájukat. Kafka darabos, rövid mondatokat használ a legapróbb részletekbe menő „objektív elbeszélés” céljából, melyeket mintegy pszichológiai teleszkóp révén rögzít, Krasznahorkai ezzel szemben a végeérhetetlen „belső monológ” eszközéhez nyúl, amelynek alanyát olykor egyáltalán nem könnyű meghatározni. Krasznahorkai e regényének nem egyetlen elbeszélője van, hanem legalább egy tucat, ha nem több, és ezek mindegyike nem egyszerűen leírja a történeteket, hanem a legnagyobb részletességgel el is magyarázza, hogy a dolgok miért történnek éppen így, és nem másképp.

Az olvasó, miközben átrágja magát a bekezdések nélküli, sűrű szövegen, egyik világtértelemezéstől a másikig halad, és ennek a prózának a megszakítatlan folyamatossága egészen a könyv végéig halogatja a valósággal való közvetlen szembesülést: minden rész ugyanazokkal a szavakkal kezdődik, amelyekkel az előző végződik. Krasznahorkai úgy véli, mindannyian egész életünkben egyetlen bonyolult, sokszorosan összetett mondatot mondunk, és ennek a belsőnkben hangzó mondatnak a plaszticitása olyan, hogy önmagán belül egyre újabb beszédalanyokat produkál. A „hős végeérhetetlen belső monológjában” felbukkannak bizonyos idézőjelbe tett szavak, amelyeknek a forrása nem feltétlenül az aktuális beszélő, és az olvasó mélyen eltöpreng, hogy kitalálja, ki rejtőzhet az idézőjelek között például az alábbi bekezdésben:

Mert hát mi más volna, ellenőrizte le még egyszer a retikült, hogy a beszéd benne van-e,

ez itt a legfontosabb, nem „bedőlni” az általánosan pusztító illúzióknak, hogy az „úgynevezett Jóisten vagy az erkölcs kormányoz, meg persze a jóakarát”, huzugság és porhintés, lépett ki a szalomból, „ővele ezt aztán senki nem eteti meg”, „szépség?!”, „együttézés?!”, „a bennünk lévő jó?!”, ugyan, fújta föl pofazacskaóit minden egyes szóra, még ha nagyon költői akarna lenni, akkor is csupán azt mondhatná, az emberi világ, jött ki a kapun, „a kicsinyes érdekek nádasa” csak. Nádas, fintonította el az arcát, s foglalta el a fekete Volga hátsó frontján a helyét, nádas, ahol a szél kormányoz, mégpedig ebben az esetben ő.

Talán senki: ezek a mondatok a nemes szándékú papi prédikációk közhelyei. De mindjárt befurakodik a kételkedés: nem lehet-e, hogy az idézőjel nélküli helyeken is valaki más beszél a hősnő szájával? Hogy kerül például ide a nád? Csak azért, mert mocsárban nő? Vagy azért, mert a beszélő valamikor hallott a „gondolkodó nádról”, és most ez jutott az eszébe? Amikor egy másik szereplő Shakespearé egy agyonkoptatott mondatát idézi, mely szerint a világ „nem egyéb, mint egy szerencsétlen pária olcsó hőzöngése egy áttekinthetetlen színtér hátsó zugában”, el kell-e mélyednünk az értelmében, vagy elég, ha egyszerűen tudomásul vesszük, hogy a szereplő olvasta Faulknerrel *A hang és a tébolyt*? Ezekre a kérdésekre nem találni választ a szövegben, ez egyike a remeklésének: nyitva áll bármilyen értelmezés előtt.

Az *ellenállás melankóliája* politikai regény, de nem azért, mert politikai erők küzdelmét ábrázolja; politikuma abban nyilvánul meg, hogy a politika megéri és – ha tetszik, ha nem – a felismerhetetlenségig átalakítja az embernek a világról való gondolkodását. Ez a

könyv eszmeregény, de nem az a fajta, mint Thomas Manntól *A varázshegy*, ahol a hősök két lábon járó világnézetek, és egymással folytatott beszélgetéseikben önmaguk értelmezésével foglalkoznak. *A melankólia* politikai eszmeregény, mert a főhősök, akik a regényben élnek és cselekszenek, maguk ezek az eszmék. Az élet folyamatában alakulnak, valóságosan átéli őket, ellentmondásba kerülnek a tapasztalattal (amely gyakran erősen különbözik történeti megalkotóik tapasztalatától), beismerik tulajdon csődjüket, és néma ellenállás közepette elhallgatnak. Arra, hogy az eszmék regényével van dolgunk, utal a regény mottója is („Telik, de nem múlik”), amely nagyon emlékeztet Hérakleitosz átértelmezett folyó-hasonlatára.

Ebben az értelemben a regény egyidejűleg nagyon egyszerű és nagyon bonyolult: egyszerű, mert elég felismerni, miféle filozófiát jelenít meg egy-egy szereplő ahhoz, hogy előre tudjuk, hogyan fog cselekedni a továbbiakban, és bonyolult, mert a szereplő ezt a filozófiát csakugyan ki is bontja saját jelentéktelen életében, a vidéki városka reáliái között, ahol külön kunszt ürügyet találni a filozofáláshoz. Ez a körülmény egyfajta nem mindjárt szembetűnő, de nagyon erőteljes komikus dimenziót is kölcsönöz a regénynek, mivel az eszmék, mihelyt emberi életet kezdenek élni, akaratlanul szert tesznek különböző emberi attribútumokra – például végtagjaik lesznek:

Sem a döbbenetnek, sem a leghalványabb kényszernek, hogy szökjön, nem maradt benne hely, mert az üresség, ami átjárta az első percben, mintha egyetlen intésre ki is oltotta volna őt, szétgurult, ellobbant, semmivé foszlott, amije volt, s nem érzett mást, csak a józanság csípős, keserű ízét a szájpadról, meg hogy fájnak a lábai, különösen a bal. Eloszlott a démoni kód...

A konkrét személyekben megtestesülő filozófiák kölcsönhatásának témája egy komikus rejtett idézet formájában jelenik meg a regényben. Valuska János, a helyi postás minden este beállít a kocsmába, hogy a törzsvendégek közreműködésével eljátsszon egy jelenetet: az egyik zárórág ott lebzselő szeszakaszt kinevezi a Napnak (erre a szerepre a legrészegebb is alkalmas, de Valuska, úgy tűnik, nem eme gyakorlatias kritérium szerint választ), a másikat a Földnek, a harmadikat a Holdnak. A piások, akik számára ez a jelenet annak az eszköze, hogy elhúzzák a zárást, és bedobhassanak még egy pohárral, készséggel beállnak a jelenetbe, Valuska pedig átszellemülten prédikál nekik „az ember alázatos szerepéről a világegyetemben”, egyúttal elmagyarázza a napfogyatkozás mechanizmusát.

Ezt a jelenetet – amely az eredetihez képest jóval lejjebb van szállítva – nyomban felismerték a *Werckmeister harmóniák* nézői (a filmváltozatot Tarr Béla rendezte 2000-ben). Azért ismerték fel, mert úgy emlékeztek rá, mint Derek Jarman *Wittgensteinjének* (1993) egyik legemlékezetesebb epizódjára. Krasznahorkai, akárcsak a Jarman-film forgatókönyvírója, a jelenetet valószínűleg Wittgenstein legközelebbi tanítványának, Norman Malcolmnak a visszaemlékezéseiből merítette, aki elmeséli, hogy Wittgensteinnek egyszer az az ötlete támadt, hogy Malcolm, a felesége és maga Wittgenstein játssza el a Nap, a Föld és a Hold egymáshoz viszonyított mozgását. Malcolm feleségére a legkevésbé bonyolult szerepet osztották, ő egy helyben állva keringett a pázsiton. Körülötte Malcolm szaladgált, miközben a saját tengelye körül is forgott, Wittgenstein pedig a legbonyolultabb szerepre vállalkozott: úgy keringett a szaladgáló Malcolm körül, hogy közben ő is saját maga körül forgott.

Wittgenstein Szókratész után a nyugati tradíció legragyogóbb filozófusa, aki csakugyan igyekezett megélni a filozófiáját és a gondolatait, és arra törekedett, hogy úgy cselekedjék, ahogy gondolkodik.

A regényben három ilyen, a végsőig megélt filozófia van jelen. A platonizmust, ahogy a szókratészi dialógusokban megjelenik, az égitestek bámulója, Valuska János testesíti meg, akinek élete – a munka és a „tanítómesterrel”, Eszter úrral folytatott beszélgetések szünetében – azzal telik, hogy mászkál a városban, és az eget bámulja. Valuskát állandó csodálkozással tölti el „az univerzum királyi nyugalma”, a világegyetem, melyet „az Isten örök időkre megalkotott”, ennek tökéletessége és törvényeinek sérthetetlensége, amelyek jóvoltából az „égi kútból” minden reggel „kimeríthetetlenül ömlik a fény”. Valuska az élet egyedi jelenségei mögött látja annak lényegét, az eidoszt, és tudja, hogy a legfőbb boldogság, ha az ember a szemlélődés révén az öröklét részese lehet. Számára az égi szférák harmóniája, a kozmosz szépsége, berendezkedésének észszerűsége kétségbevonhatatlan. Az egész szemlélése számára nem tudományos értelemben vett tudás, nem faggatja a természet titkait, mint egy újeurópai tudós, hanem világosan látja, ami látható, azaz, ami ókori értelemben véve valódi, rejtetlen. Ha Valuska tud valamit, az csupán az, hogy nem tud semmit:

Valuska tényleg nem tudott semmit az univerzumból, mert tudása valóban nem volt tudás. Hiányzott belőle minden viszonyítás, és hiányzott belőle a magyarázat ideges kényszere is, az éhség, hogy önmagát megint és megint „a hangtalan égi orsók” e tündökletes, tiszta működéséhez mérje, minthogy biztosra vette: abból, hogy ő az egészre vonatkozik, még nem következik föltétlenül, hogy az egész meg őrá.

A város lakói ugyanazt tanácsolják neki, mint a milétosziak Thalésznek: nézzen inkább a lába elé, figyelmét inkább „saját siralmas lényre, a maga szárnalmas haszontalansága felé kénye fordítania”. Valuska nem vitatja a közösség eme ítéletét, önmagát „egy valódi boldondnak” tekinti, akit csak a polgártársak jóindulatának köszönhetően „nem csuknak oda, ahová való”. Valuska anyja, Pfalumné az ilyen finomságokhoz nem ért, és bár Valuska nem iszik, meg van győződve, hogy akárcsak néhai apja, egyszerűen alkoholista, aki rosszul végzi. Az egyetlen ember a városban, aki Valuskát a barátjának nevezi, Eszter úr, úgy véli, hogy az a kozmosz, amelyben Valuska él, semmiféle kapcsolatban nincs a valósággal, ez az ő egyéni képzelt birodalma, amolyan Nabokov-féle gyermeki mesevilág, amelyben oly egyszerű elrejtőzni a városka valóságától, vagyis Valuska kozmosz iránti rajongását pszichológiailag értelmezi, és úgy véli, jelenléte az életében „angyali”, nem terjed ki rá a világ hatalma, amelynek szomorú sorsáról ő maga is elmélkedik. Ugyanígy nem értette az ókori gondolkodókat a szövegkritikában magas szintre jutott tizenkilencedik század.

Maga Eszter úr valamikor szintén megpróbált ellenállni a világnak, mégpedig a zenébe való elmerülés révén, elkerítette magát általa a „városi láptól”, a „fertőző mocsártól”, amelybe beleszületett. Eszter úr, ez a finoman érző, művelt ember, kénytelen volt megbékelni a zeneiskolai igazgató posztjával, túrni tanítványai „butaságának őrlő rohamait és a tekinteteik irdatlan ürességét” – mindaddig, amíg rá nem jött, hogy a zene, amelybe belemerül, nem igazi, végzetesen el van szakítva eredeti pitagoraszai értelmétől, ez pedig Andreas Werkmeister (1645–1706) halberstadti orgonamester műve: ő volt az, aki megtárgadta a tercek „természetes” tisztaságát, és ezáltal megteremtette a mai fülünk számára megszokott „kiegyenlített hangolást”, amely lehetővé tette, hogy mindenfajta tonalitásban lehessen játszani, és hatásos modulációkat lehessen alkalmazni. A regénybeli Eszter György nem más, mint Heidegger, aki a nyugati filozófia történetében felismerte a lét feledésének történetét, aki rájött, hogy az atombomba már Parmenidész költeményében felrobbant. Amikor Eszter úr megteszi ezt a szomorú felfedezést, lemond minden tisztségéről, elzavarja a feleségét („egy hamisítatlan katonát, [...] aki egyetlen ritmust ismer csupán, a menetelését, és egyetlen dallamot, a riadóét”), és nekifog, hogy áthangolja a zongoráját a zene igazi értelmének megfelelően. Amikor pedig kiderül, hogy ez a vállalkozása remény-

telen, mert az isteni Bach az „igazi” rend szerint áthangolt zongorán „kibirhatatlan csikor-
gásnak” hangzik, Eszter megbékél ama kor maró kritikusanak szerepével, amelyben felis-
meri a technika pokolba vezető diadalát. A tétlenség és örökös zsörtölődés eme állapotában,
amely nem mentes egyfajta eleganciától, éri Eszter-Heideggert a városban érlelődő puccs.
Eszter úr akkor ismeri fel ennek elkerülhetetlenségét, mikor kirándulásra indul a világba,
amit amúgy ritkán szokott megtenni. Amint kilép a házból, a saját szemével látja a „rend-
kívüli állapotok” valóságát: a járdára fagyott szemétkupacokat, a földből kifordult óriás
nyárfát, az utálatos pusztítást, és rájön: „szeretett szülőhelye” valójában nem olyan lát-
ványt nyújt, mint amelyik egy világvége előtt áll, hanem inkább olyat, mint amelyik már
túl van rajta. Ez Eszter úr heideggeri „fordulata” (*die Kehre*): korábban úgy gondolta, hogy
a világ még valamiképpen funkcionál, és bírta azért, ahogyan ezt teszi, – most viszont
belátja, hogy minden összeomlott, és menedéket kell keresni. Elhatározza, hogy a felfor-
dult világ elől bemenekül a saját házába Valuskával együtt, és miután ez megígéri neki,
hogy mihelyt végez a kötelezettségeivel, visszajön hozzá, nekifog, hogy beszélgetze az ab-
lakait. Belülről és ügyetlenül – de a heideggeri „kézhézállóság” – *die Zuhandenheit* ragyogó
szatirikus elemzése kíséretében (ami annál is helyénvalóbb, mert a kalapácsra maga
Heidegger is hivatkozik példaként). Eszter-Heidegger, aki elfordul a társadalom bírálata-
tól, olyan világról álmodozik, ahol a dolog és annak értelme nem válik el többé egymástól,
ahol végre leküzdetik a szubjektum és az objektum közötti szakadék, ahol a gondolkodó
lemond a gondolkodásról, a lét iránti részvételtől, békés viszony nevében. Ha Eszter-
Heidegger a platonikus Valuska nyelvén beszélne, azt mondaná, hogy a lelke a szeretet
szárnyán felrepült az igazság fényébe; ő maga azt mondja, szeretne Valuskával együtt „a
másik parton” élni.

A városi politikai fordulat végrehajtói a lét mint „semmítés” nietzschei eszme hordo-
zóit, akik lerombolnának mindent, ami „emberi, túlságosan emberi”, amin – Nietzschével
teljes egyetértésben – olyanokat értenek, mint „az örökkévalóságra kikeményített csipke-
függönyök”, a vidám operettek, „a szellemi tompaság megszokott trágyaszaga” és hason-
lók. A regény nietzscheánusai cirkuszt mindenhová követő rajongók: a kocsiiban – mint a
regény második felében kiderül – nemcsak a bárki számára „érthető” bálna van, hanem a
teljesen érthetetlen Herceg is, ez a nem emberi lény, akit a nyárspolgárok alemlernek (nyo-
moréknak), a hívei viszont a lényegének megfelelően felsőbbrendű embernek, Über-
menschnek tartanak. Ez a Herceg minden vendégszereplés végén egy ismeretlen nyelven
beszédet intéz a híveihez (a Tarr Béla-féle filmváltozatban beszédének „szlávós” hangzása
van, aminek következtében maga a fordulat halványan az orosz forradalomra kezd hason-
lítani). Tüzes szavait a termetes őr, egy személyben a cirkusz pénztárosa és igazgatóhelyet-
tese fordítja egyfajta tört magyarrá: „Ő szereti, mondja ő, ha minden dolog rom lesz.
Rombban minden építkezés benne van, így csalódás és hazugság, mint jégben a levegő,
olyan. Megépítkezésben minden dolog félig van meg, romban minden dolog már teljesen
egész”. A Herceg erejét a „szabad és feneketlen gátlástalansága” adja, „amivel a gondolko-
zás függő korlátozottságát szembeállítani hiábavalónak bizonyul”. A Herceg a nietzschei
„önmagát akaró akarát” megtestesülése.

A fanatikus hívek, miután „ímígyen szóla a Herceg”, nekiállnak a város lerombolásá-
nak, és véletlenül bevonják soraikba Valuskát is, aki eleinte a gonosz erők foglyának érzi
magát, de elég gyorsan magáévá teszi a szándékaikat, és – akárcsak Nietzsche *Bálványok
alkonya, avagy miként filozofálunk a kalapáccsal* című traktátusának *Egy tévedés története* című
fejezetében – eljut ama platóni »igazi világ« felszámolásához, amelyet mind ez ideig vá-
rosi kóborlásai során naponta szemlél.

Az események tudatosulása akkor következik be Valuskánál, amikor elolvassza egy fel-
jegyzést, amit az egyik pogromlovag dobott el az utolsó támaszpontjukon, a szétvert
KERAVILL boltban. Kiderül, hogy a Herceg követői közt – az orosz forradalommal tett

összehasonlítás folytatva – szintén volt egy »Babel«, aki, mint elődje a *Lovashadseregben*, szép szavakkal megörökítette, hogyan ölte meg az »első lúdját«. Ez a választékos szöveg beépített novellaként került be a regény szövegébe, mintegy annak elismeréseként, milyen szolgálatot tett a világirodalom a forradalom vadállati kegyetlenségeinek művészi leírásával és az erőszak esztétizálásával.

Amikor Valuska befejezi a »Babel« által eldobott napló olvasását, a városba egy harcokosi kíséretében katonák érkeznek, és rendet csinálnak, s ezáltal a lelki fordulatot átélő Valuska katonai bűnözővé válik. Eszter úr pedig, aki ide-oda szaladgál a városban, hogy megkeresse a barátját, a fiatalember iránti szerelemben belebolondult öregemberré változik. Végül minden jóra fordul: tudatják velünk, hogy Valuskát nem akasztották fel, hanem határidő nélküli kezelésre elhelyezték a helyi bolondok házába, Eszter úr pedig, aki bele-törődött a sorsába, minden nap odalátogat, hogy megfoghassa örökre megnémult barátja kezét. Ez a regény filozófiai végeredménye: a heideggeri „fordulatot” végrehajtott Eszter úr támogatja a nietzscheánus doktrína által agyonnyomott platonikust. Nem maradt más hátra, mint hogy megkérdezzük: nem azért vitte-e színre ebben a könyvében Krasznahorkai ezeket a »valóságos filozófiákat«, hogy megmutassa, mennyire előre készre szabott és kli-szerű a gondolkodásunk? Érdemes elgondolkodni: te is platonikus vagy már?

Ez azonban nem a cselekmény szerinti vég. Amíg a filozófus szereplők – ki-ki a maga módján – igyekeztek megoldani a filozófiai problémákat, a városban átvette a hatalmat Eszterné, mégpedig csupán azért, mert miután időben megérezte a lázadás és a pogrom veszélyét, ráijesztett a városházi elnökre, és eszméletlenülre itatta a rendőrfőnököt; a hadsereget csak akkor hívta be, amikor a város már romokban hevert, és Valuska anyját meg-erőszakolták és megölték. Ennek a véletlen áldozatnak, ennek az oktalan asszonynak a holtteste, aki nem értette se a tulajdon fiát, se a körülötte lévő világot, képezi majd – a dísztemetés révén – a város új rendjének alapját. A városét, amelynek minden ügyét Eszterné kormányozza, aki a regényben semmiféle filozófiát nem testesít meg. Azért, mert az emberek életét meghatározó hatalom mögött nincs semmiféle filozófia. Krasznahorkai egyébként kiegészítésül még egy értelmet kölcsönöz annak a gesztusnak, hogy az új város Pflaumdé csontjaira alapul: a regény harmadik részének, ahol Eszterné gyászbeszédet mond a sír fölött, a latin *Sermo super sepulchrum* – *Halotti beszéd* címet adja. Ennek az ad rejtett jelentést, hogy így nevezik latinul az első magyar nyelvű összefüggő írott szöveget, amely a tizenkettedik század végén született. Krasznahorkai, azzal, hogy össznemzeti távlatokat ad a városban lejátszódó eseményeknek, mintegy azt állítja: így jelenik meg a történelemben az, ami a közönséges polgár számára adottságnak tűnik – a népek és nem-zetek, az állampolgári kötelesség, és mindaz, ami ebből a mézárslásból logikusan következik. A semmiből születik, az értelem leghalványabb árnyéka nélkül, szintiszta opportu-nizmusból. A világban tetszés szerinti számú, élő emberekben megtestesülő filozófia létezhet, de hazafiságra mindig egy gép, egy mindig csak előre néző asszony fog szólítani.

E hazafiság áldozatai a biológia törvényei szerint fognak meghalni és lebomlani, és ha ezeket az olvasó nem ismerné, az író befejezésül ellátja őt a szükséges ismeretekkel:

Az enzimatiszta szolgálhad működésének következményeként így esett elemeire aztán a máj-glykogén, s történt meg a hasnyálmirigy autolysise is, autolysise, mely kifejezés irgalmatlan élességgel világít rá arra, amit takar, hogy ugyanis minden eleven születése pillanatától a szó legszorosabb értelmében magában hordja saját pusztulását.

Merab Mamaradasvili, amikor Hérakleitosz ama mondását értelmezte, amelynek parafrázisát Krasznahorkai a mottóba emelte, a következőket mondta: „Hérakleitoszban, amikor így gondolkodott, mélyen tudatosult, hogy abban az öntudatos életben, amelyet ő érte-

lemnek nevezett, abban az életben, amelynek van ritmusa és szervezetsége, egysége és létezési módjai, ellentétben a köznapi életünk zűrzavarával, amelyben a jelenségek, események, cselekedetek undorító automatizmussal, unalmasan követik egymást, változnak, szétszóródnak, ismétlődnek – a tudatos életben visszafordíthatatlanság érvényesül”. Krasznahorkai a regényéhez választott mottóval lerombolta ezt a filozófiai optimizmust is, és a tudat valóságát tömény, kilátástalan melankóliává változtatta.

Mellesleg, Emil Ciorannak van erre az esetre egy nagyszerű receptje. 1969. május 13-án a következőket írja naplójában: „*Magyar* melankóliám. Mióta ezt a jelzőt ragasztottam betegségemre, megkönnyebbültem. Mintha most már tudnám, hogy mitől szenvedek” (Réz Pál fordítása).

SOPRONI ANDRÁS fordítása

ÖNARCKÉP-VARIÁCIÓK GYÚRT PAPÍRON

Anghy András beszélgetése

Anghy András: – Hogy telnek a napjaid ebben a járvány és a betegség miatt a bezártság meghatározta világban? Mit gondolsz minderről? Tudsz-e dolgozni, festeni, rajzolni? Hogyan és mit? Mi az, ami inspirálja egy-egy képed létrejöttét most?

Valkó László: – Az én bezártságom 2019 nyár végétől tart. Akkor kerültem be a kórházba egy szörnyű autoimmun betegséggel, ami teljes lebénulással járt. Az izoláció hónapokig teljes volt, beszélni sem tudtam, csak az agyam működött továbbra is ugyanúgy. Nem részletezem a kórházi körülményeket, lassan tért vissza belém, illetve izmaimba az élet (idegbenulás). Több mint fél éve, hogy hazajöttem, és sokat javult az állapotom, közben a járvány súlyosbodott, hasonló helyzetbe került mindenki a világon. Már a kórházban, amikor jobb állapotban voltam, azon töprengtem, milyen hatást gyakorolnak majd az eddigi életem legkeményebb időszakában átéltek a munkáimra. Mit fogok, ha egyáltalán tudok, festeni ezek után. Jelenleg már képes vagyok mindenféle mozgásra, csak felállni nem sikerül, kerekesszékekben közlekedem a lakásban. Sok festő kényszerült már toloszékekben festeni, ezt is meg lehet tanulni. Bementem a műterembe, ahol az elmúlt másfél évben otthagytam képek, főleg rajzok, szanaszét hevertek. Előtte való év novemberében rendeztem a *Vonalakban* című kiállításomat a Modern Magyar Képtárban, amiket ezután készítettem, hasonló nagyméretű szénrajzok voltak, de sokkal tragikusabbak: emberi testrészek vagy faágak csavarodtak, tekeredtek egymásra, mint amik szabadulnának valamitől. Megrémültem, te Úristen, ezt nem lehet folytatni, fokozni! Mintha előre megalkottam volna azt, ami az én állapotomként bekövetkezett? Valamit előre megéreztem, vagy már bennem volt? A művészet nem követi a valóságot, hanem megelőzi – *A polgárháború előérzete*, Kafka *A per* című könyve, ilyen művek jutottak eszembe. „Ja persze, mikor festettél te optimista képeket”, mondhatná, aki ismeri a munkáimat. Úgy döntöttem, hogy elég volt ezekből, felhagytam a fekete monokróm-mal, befejeztem néhány abbahagyott festményemet és kezdtem egy új sorozatot. Talán soha ennyit nem dolgoztam egyhuzamban, mint az előző fél évben. Az alkotás persze külső kényszerűség is, mert nem tudok mást csinálni, ami igazán lefoglalna – tornázni muszáj, olvasni meg nem lehet egész nap. Kezdetben még voltak fájdalmaim, ideiglenesen engedtek haza a kórházból, csontvelőgyulladás, amit a hosszú kúra alatt nem tudtak megszüntetni. Azt vettem észre, ha dolgozom, nem érzem annyira a fájdalmat, majd hónapok múlva meg is szűnt, aztán a labor kimutatta, hogy tényleg nincs gyulladás. Itthoni gyógyulásomat ténylegesen feleségem és lányom gondos ápolásának köszönhetem.

– „Ha megrekedsz, és valami mást akarsz, találgat ki valami új eljárást, technikát!” Ez a módszer eddig mindig bevált nekem. Az inspiráció kívülről is jöhet, de mindig a formán keresztül. Most hibás gumihengerekkel festek. A henger sokszorosan ismételi egy negatív formát, de nem teljesen azonosat, sok a véletlenszerű mozzanat, s így izgalmas, absztrakt felületet kapok, amit aztán vagy továbbfejlesztek, vagy hagyom úgy, ahogy az első mozzanatok létrehozták. Utólag adok tartalmat, jelentést a képnek a címadással. A legutóbbi kép, mely még befejezetlen, egy részletekben izgalmas felülettel kezdődött. Sokáig gondolkod-

A beszélgetés e-mailben, valamint telefonbeszélgetések felhasználásával készült 2021 áprilisa folyamán.

tam, hogy áll össze egységgé a kép. Papír az alapfelület, így le tudtam vágni belőle, úgy alakítva, hogy ritmikus szárnyalás legyen a dinamikája. Nemrég olvastam Mészöly Miklós *Magasiskola* című, ismert kisregényét, lehet, hogy ez lesz ennek a képnek a címe is. Nyilvánvaló, nem úgy kezdődött, hogy készíték Mészöly művéhez egy illusztrációt, hanem mindig utólag illeszttem az elkészült képhez az értelmező címet. Így jött létre a C. D. *Friedrich 2008-ban* és több más parafrázis-képem is.

– *Mi inspirálta ezt a formai, technikai váltást korábban? Mi volt az az élethelyzet vagy művészi kényszer akkor?*

– Az első váltás maga a kezdet volt. A Képzőre első felvételem nem sikerült, ezért felköltöztem Pestre, és esténként a Dési-Huber képzőművészeti körbe jártam rajzolni. Sokan jártak ide, akik később festők, művészettörténészek és a barátaim lettek. A tanárok közül Gráber Margit volt a legszimpatikusabb. Mostanában tudtam meg róla többet Nádas Péter *Világló részletek* című vaskos életrajzi regényéből. A Désiben pezsgő szellemi légkör uralkodott. A szomszéd utcában volt a Kossuth Nyomda, s egy ott dolgozó srác még a kiadás előtt oldalanként hozta el nekünk nagy szenzációként Herbert Read *A modern festészet* című könyvét. A másik nagy szenzáció számunkra az 1965-ös Stúdió-kiállítás volt az Ernst Múzeumban, ahol az akkori magyar moderneket először lehetett látni.

– *De aztán felvettek a Képzőművészeti Főiskolára, ott milyen impulzusok értek?*

– A Magyar Képzőművészeti Főiskolán végeztem festő szakon, mesterem Bernáth Aurél volt, de nem végig, mert betegsége után átadta az osztályt Iván Szilárdnak. Külön történetem lehetne a mester és tanítvány viszonyról, melyben nekem tanítványként és később mesterként is részem volt. Vannak a formális tanárok, és vannak a választott mesterek. Bernáth gimnazista koromban az egyik kedvenc festőm volt. Akkoriban olvastam az *Így éltünk Pannóniában* című könyvét, melynek több fejezete szól szülővárosomról, Kaposvárról, a századelő társadalmi és szellemi életének gyönyörű leírásaival, főszerepben Bernáth ifjúkori mentorával, Rippl-Rónai Ödönnel. Ebben a kötetben látható illusztrációként Bernáthnak egy akvarell tájképe varjakkal, mely későbbi főművének egyik előtanulmánya lehetett. Annyira a hatása alá kerültem, hogy havas télben a pécsi Makár-hegyen akvarelllel festettem én is egy varjas képet. Szóval örültem, hogy hozzá kerültem tanítványként, de aztán némileg csalódásként ért az a pár év, amit a főiskolán vele töltöttem. Mert én – legalábbis preferenciáimban – az akkori jelenkor meghatározó festőjéhez kötődtem már, és Bernáth sem volt a régi. Abban az időben festette az MSZMP-pártház szekelját meg az MTA Régészeti Intézet falképét, melyek eléggé fáradt munkák. Ennek ellenére büszke lehetek arra, hogy kiválasztott engem, mert akkor még a mesterek választották ki a felvételizők közül, hogy ki melyik osztályba kerül. A másik meghatározó mester Domanovszky volt. Közben fakultatív tárgyként felvettem a sokszorosított grafika szakot is, ahol – mivel az ottani tanárok csak technikai segítséget adtak, de az ábrázolás témáiba nem szóltak bele – nagyon szabad, igazi műhelymunka folyt, lehetett kísérletezni. De a főiskolai élményekhez hozzátartozik az is, amit a '68-as prágai tavasz jelentett nekünk. A Szegfű utcában volt a Csehszlovák Kultúra Háza, ahol a magyarországi forgalmazás előtt, közvetlen fordítással bemutatták az akkoriban készült remek cseh filmeket. Itt láttuk azt a híradót, ahol Dubček és az akkori cseh vezetés rémült arccal fogadja a hírt, hogy az oroszok és a Varsói Szerződés államainak csapatai bevonultak Csehszlovákiába. De itt láttam a *Tűz van, babám!* című filmet is, amit aztán sokáig nem mutathattak be nálunk. Hogy miért hozom be ezeket a filmélményeket? Mert ezek a filmek megerősítettek akkor abban, hogy lehet bátran beszélni a kelet-európai problémákról, ironikus hangnemben, hogy a legsiralmasabb helyzetben is lehet valahogy röhögni az egészen. A történethez tartozik, hogy amikor már megalakult az új szovjet bábkormány Prágában, megjelent nálunk egy pártfazon, és a főiskola nagyteremében előadást tartott arról, hogy miért kellett a beavatkozás Csehszlovákiában, miért jó az új cseh pártfőtítkárr, szóval lenyomta a hivatalos szöveget, de valahogy ezt úgy adta elő,

mint aki nem teljesen azonosul mindazzal, amit mond. Később megismertük, Patkó Imre műgyűjtő volt, aki akkor a diplomáciában dolgozott, Párizsban járta a bolhapiacokat, ahol sok mindent összegyűjtött, főként távol-keleti és afrikai törzsi művészetet, de ismerte és gyűjtötte a kortárs modern művészetet is. Később kiválasztott néhányunkat a főiskolán, akiktől megjelentetett egy-egy képet ars poeticával a *Népszabadság*ban. Aztán még a főiskolán Patkó megbízásából felkeresett engem két fiatal művészettörténész-hallgató, Bán András és Wessely Anna, hogy válogassanak tőlem képeket egy kiállításra. Ez volt az első nyilvános kiállításom az Eötvös Klubban *Utak* címmel. A képeket hosszú éveken keresztül nem kaptam vissza, már elveszettnek hittem őket, amikor egyszer felfedeztem a saját munkáimat Győrben, a Patkó-gyűjteményben. Ez a jobbik eset, mert sok képem tűnt el, s már el is felejtkeztem létezésükről, amikor néha feltűnnek valamelyik aukción.

– *Hogyan alakult az életed a főiskola után?*

– Mint képzőművész üres térbe kerültem, de még abban az évben összeházasodtam jelenlegi feleségemmel, akivel még az évben és a következő években nagy utazásokat tettünk, felkeresve a jelentős európai gyűjteményeket. Ez megerősített abban, hogy milyen utat kövessék. A Bernáth képviselte hagyományt nem akartam folytatni, az akkori avantgárdokhoz már nem tudtam csatlakozni, felhagytam a festéssel egy időre, mellesleg műtermem se volt, és inkább a nyomtatást, a sokszorosított grafikát választottam. A Fiatal Képzőművészek Stúdiójának volt egy grafikai műhelye, ahol mélynyomó és litográf prés működött. A grafikához is festőként álltam hozzá, nem a vonal, hanem a felület, a folt érdekelt elsősorban. Először papírnyomatokat csináltam, majd rézlemezen gyűréssel, foltmaratással és visszacsiszolással értem el olyan hatásokat, melyek aztán meghatározták stílusomat. Ebben az időben, az 1970-es évek elején volt a grafikának egy nagy felütése, divatja, nemcsak nálunk, hanem nyugaton is. Akkor Kondor volt a nagy sztár, s a többség azt a vonalat követte az anekdotázó képekkel, mesék, történetek illusztrációival. Amit én csináltam, közelebb állt ahhoz, amit Maurer Dóra, Kocsis Imre, illetve gondolatilag Major János csinált. Aztán, amikor lehetőségem volt – ez már Pécsen történt –, ezt a grafikai módszert átvittem nagyméretű vásznakra is. Mindeközben fotografiai behatás is ért.

– *Az 1970-es évek neoavantgárd alkotói közül többen technikai eszközként felhasználták a fotográfiát, fénykép és grafikus ábrázolás összefüggéseit megteremtve. Két ábrázolási technika szintézise hozta létre a fotó alapú alkotásokat. Nálad honnan jött ez a fotografiai hatás? Beszéljél erről?*

– A tiszta lappal való kezdéshez az is hozzátartozott akkor, hogy a pusztán tényeket rögzítsem, mintegy dokumentálva a valóságot. Bán András írt először rólam 1977-ben a *Művészet* folyóiratban ezzel a címmel: *A tények értelméről*. A képeim mind nyomatok voltak manuálisan megmunkálva, vagy egyszerűen tárgyakat, kesztyűket, rongyokat belenyomva a lágyszövetbe. Mások nyomdai klisék felhasználásával jöttek létre, de voltak önarcképfotók és ceruzarajz-kombinációk is. Néhány műcím: *Folyamat, Tubusok, Nyomok, Emlékműterv...* A képek fotószerűek voltak, de nem voltak fotorealisták abban az értelemben, ahogy ebben az időben ez az irányzat elterjedt Európában és később részben nálunk is. Majd volt, hogy magát a fotópapírt gyűrtem meg és alakítottam tovább, például az *Önarckép-variációknál*. Amikor lehetőségem volt szitanyomásra, akkor vittem át fotomechanikus eszközökkel a motívumokat a papírra, de abba is beleavatóztam rajzi elemekkel. Amikor egy festő keresi a művészi identitását, a saját gyökereit is keresi. Az én gyökereim Kaposvárhoz kötnek, ott töltöttem az első kilenc évemet. A hetvenes években vettem egy nagyfilmest, *yashica* fényképezőgépet, és elmentem a szülőházamat és környékét, a Berzsényi utcát fotózni. A házunk utcai frontja jellegtelen, roskadozó épület volt, de a szomszéd utcában láttam egy sarki boltot, amely nagyon megragadott. Jellegetes kisvárosi szatócsbolt volt ez, mely a monarchia magyarlakta területein terjedt el. Ezeknek a romos házaknak a fotóiból, melyeket különböző technikákkal variáltam tovább, jöttek létre a *ház-sorozatok* képei.



259. számú élelmiszerbolt, 1981
vászon, akril, szerigráfia, 110x80 cm
A Janus Pannonius Múzeum tulajdona



Transzponáció, 1981
vászon, vegyes technika, 70x100 cm
A Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum (Graz) tulajdona



Önarckép-variációk, 1981
papír, vegyes technika, 70,5x57,5 cm
A művész tulajdona



Kéz-mező, 1998
vászon, kenderkóc, 180x130 cm
Magántulajdon
Letétben a pécsi Modern Magyar Képtár állandó kiállításában



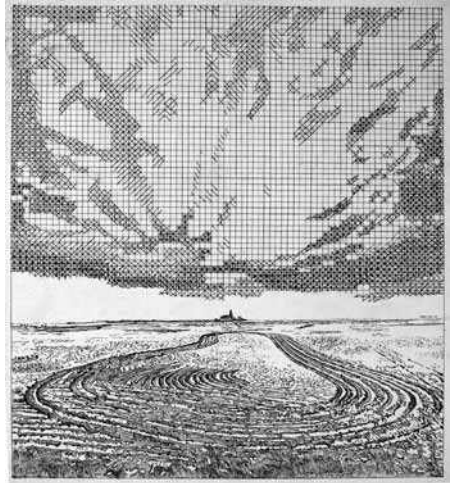
C. D. Friedrich 2009-ben Pécssett, 2009
vászon, c. print, 140x190 cm
A művész tulajdona



Eldobott papírok mezője Millet pásztorával, 2010
vászon, c. print, 77x106,5 cm
A művész tulajdona



Festődoboz III., 1980
fa, föld, akril, 40 cm
A művész tulajdona



Föld, 1983
papír, hálórész, tus, 32x29 cm
A művész tulajdona



Szántás, 2016
vászon, akril, 67x90 cm
Magántulajdon



Kék felület, 2021
papír, akril, 70x100 cm
A művész tulajdona



Vörös mező, 2021
fatábla, akril, 65x80 cm
A művész tulajdona

– Ha már Kaposvárt említetted, beszélnél a gyerekkorodról, a családról, a zsidóságról? Hiszen művészetekben ez meghatározó tematikát képez. Van egy bonmot, amit nagyon szeretek: „zsidónak lenni azt jelenti, hogy az ember egész életében azon gondolkodik, hogy mit jelent zsidónak lenni”. Te mit gondolsz erről?

– Egyetértek, így élem, éltem át én is ezt a problémát. Ráadásul én anyai részről nem vagyok az. A kezdetekre való visszatekintést egy metaforával indítanám, amit Karinthy-nál olvastam: az emberi élet folyása ahhoz hasonlít, ahogy az ember kapaszkodik fölfelé egy hegy lejtőjén, eleinte csak fölfelé néz, de mikor már közeledik a csúcshoz, egyre inkább tekint lefelé is, mert egyre többet lát és másként is lát, láthat mindent. Apám családjában szinte mindenki a szabó mesterséget vitte tovább. A nagyapámnak még önálló műhelye volt segédekkel. Apám 1891-ben született, ifjúkorát, ahogy ő emlegette, a „boldog béke-időkben” élte meg. Az első háborút megúsza, mert egyik lábára nyomorék volt. Nyolcan voltak testvérek, néhányan szétszóródtak a nagyvilágban még a húszas években, akik maradtak, a három Weisz család, egy nagy házban lakott Kaposvár Cser városrészében. Az egyik család nem élte túl a vészorszakot, a másik családból Jenő nagybácsim hazajött a munkaszolgálatból, de feleségét, gyermekét megölték Auschwitzban. A mi családunk megúsza, mert anyám és a három gyerek kereszténynek számított. Jenő többre vitte a szabóságnál, órás és ékszerész lett, üzlete volt a Fő utcában. Minden ékszerézt figyeltek a Rákosi-korszakban, mert az aranyt be kellett szolgáltatni. Jenőt is addig faggatták, míg bevallotta, hogy elrejtette, elvették tőle, és leültették egy évre. Miután kiszabadult, nálunk lakott hamarosan bekövetkezett haláláig. Jenő bátyám szemére szorított nagyítóval apró kis szerkezeteket babrál, apám a nagy szabóasztalnál szabja a kabátokat, én az asztal aljában firkálgatok. Ez az idilli, családi műhelyszellem maradt meg emlékezetemben. De nem tartott sokáig, mert anyám megbetegedett, sokáig vizsgálták, kezelték, végül Pécsre került a kórházba, és mi utánaköltöztünk, de pár hónap múlva meghalt. Ekkor voltam kilencéves, és úgy éreztem, hogy vége a gyerekkoromnak, mert onnantól minden megváltozott. Öt év múlva, hosszú betegeskedés után, meghalt apám is, s mivel árva lettem, nővéremhez és családjához költöztem, akinek akkor egy kilencéves lánya volt és egy nálam két évvel fiatalabb fia, Cseri László, aki ismert, sikeres fotóművész és újságíró lett.

– Melyek voltak az első képzőművészeti élményeid, és mikor lett a festés és rajzolás igazán fontos tevékenység a számodra? Hiszen, ahogy mondják, mindenki rajzol gyerekkorában, művész viszont abból lesz, aki ezt nem képes abbahagyni.

– Az első képi emlékeim a könyvekhez kötődnek. Mesekönyvekre nem is emlékszem. Még nem tudtam olvasni, tehát jóval hatéves korom előtt a családi könyves szekrényben talált kötetek képanyagát nézegettem. Apám állandóan olvasott, kedvenc könyvei azok voltak, melyek távoli utazások élményszerű leírását adták, gazdag képanyaggal. *Rejtelmes Lhassza, Napsütéses Indiában, Az Északi-sark felfedezése*, ilyen címekre emlékszem. De volt művészeti tárgyú könyv is. Meller Simon Michelangelo-könyve volt a kedvencem, de nem a művészet iránti korai érdeklődés miatt, hanem mert tele volt mezítelen emberi testekkel. Különösen egy olyan figura maradt meg az emlékezetemben – a Bacchus-szobor –, melynek a lába között se olyan nem volt, ami a fiúknak van, se olyan, ami a lányoknak, hanem valamilyen csomagféle, az akantuszlevél. A szép könyvet telefirkáltam, részben dühömben, de lehet, hogy megpróbáltam én is hasonlót rajzolni, és nem sikerült. Valamivel későbbi konkrét élményem, hogy féloldalasan ülök a kereveten egy könyvvel, melyben szánhúzó, északi-sarki kutyák láthatók, és az egyik kutyát próbálom lemásolni ceruzával. Nem sikerül, és dühöngök. Apám szelíden csitítgat, hogy „jó lesz az már fiam, ne gyötörd magad”. Azért mesélem ezt ilyen részletesen, mert később is, talán máig, ugyanígy dolgozom: igazán sose érzem, hogy sikerült valami, vagy ha úgy érzem, másnap megnézem a produkcióm, és jön a csalódás. Még arra is emlékszem, csak akkor még nem tudtam megfogalmazni, hogy a könyvben a kutya rövidülésben látszott, és ezt nem tudtam ábrázolni. Úgynevezett gyerek-

rajzot, amikkel az anyukák szoktak dicsekedni, és a gyerek elmesél vagy megél valamit, amit aztán lerajzol, én sosem rajzoltam. A rajzolást nem eszköznek éreztem, hanem önmagában a hogyan, a rajzolás maga érdekelt. Azóta tudom, hogy akik képzőművészek lesznek, hamar elhagyják ezt a típusú élményábrázolást, míg a többség tizenkét év után hagyja csak abba, és a továbbiakban már nem is rajzol. Kosztolányinak van valahol erről egy írása. Azt mondja, hogy az emberek többsége megtanul írni és ez a tudás kielégíti őket, író viszont az lesz, aki úgy érzi, még mindig nem tud elég jól írni és ezt egy életen át gyakorolja. Példának hozza fel Démoszthenészt, aki nem tudott beszélni, mert dadogott, és addig gyakorolta, hogy sikerüljön normálisan beszélnie, míg aztán kora legjobb szónoka lett.

– *Ahogy Thomas Mann mondja: író az, akinek az írás gondot okoz.*

– Az első „eredeti” képi emlékem egy ceruzarajz volt, amit anyai ágú unokanövérém rajzolt, aki amatőr festő volt. A kép egy hamutartót ábrázolt, benne egy elnyomott cigaretta-
tavéggel.

– *Az a bizonyos „hamvadó cigarettavég”, amikor a dohányzásból még sláger születhetett vagy képzőművészeti téma lehetett.*

– A felület megmunkálása, a finom szürkék, mindez annyira megfogott, hogy otthon megpróbáltam valami hasonlót csinálni. Tíz-tizenegy éves koromig természet utáni rajzokat még nem csináltam, viszont rengeteget másoltam. Kezembe került egy naptár, magyar festők színes reprodukcióival. Mindegyiket lemásoltam, Székely Bertalan önarcképére különösen emlékszem, mennyit kínlódtam, hogy a nagy elálló állát jól megoldjam, Munkácsy *Siralomházánál* éreztem, hogy a sötétbarnákat nem tudom megfesteni, persze akkor még nem tudtam, hogy akvarellal nem lehet olyan mélységet teremteni, mint az olajfestéssel. Pécssett ekkor sok esti rajzszakkör között lehetett választani, Gebauer Ernőhöz, majd Lantos Ferenchez jártam rajzórákra. Gebauernél már olyan tanulmányokat rajzolhattam gipszmásolatokról, mint később a Művészeti Gimnáziumban. Az 1958-as év – tizenkét éves voltam – több szempontból is nevezetes számomra. Ekkor festettem életem első olajfestményét apámról. Apám volt az állandó modellem, sok rajzot is csináltam róla, akkor már nyugdíjas volt, ráért, legtöbbször olvasás közben kaptam le. Kettő közülük megőrződött, mert unokatestvéreim olyan jónak tartották, hogy bekeretezték. Az általános iskolában nem éreztem jól magam, ezért megváltás volt, amikor bekerültem a Pécsi Művészeti Gimnáziumba. Azokban az években alapították az intézményt, és mi is részt vettünk az alapításban, mert ástuk a gödröket az új műterem alapozásához. Nagyon jó elméleti és szakmai tanáraink voltak. Simon Béla volt a rajztanárunk, aki nagyon liberális oktató volt, annyira, hogy mindenki azt csinált, amit akart, de ha nem csinált semmit, abból se volt baj. A meghatározó tanáregyéni-ség Lantos Ferenc volt, akinek határozott elvei és koncepciói voltak a vizuális nevelésről. Külön szakkört is indított az akkori Művelődési Házban, ahova a gimiből is sokan jártunk, előadásokat tartott a városban a huszadik századi modern művészetről. Visszatekintve erre az időszakra, ekkor indult a pezsgő művészeti és szellemi élet Pécssett. Romváry Ferenc rendezte a Modern Képtár kiállítását a Szabadság úton, s a rendezéshez, képek és szobrok cipeléséhez a Művészeti Gimnáziumból kért segítséget. Nagy megtiszteltetés volt, hogy én is részt vehettem ebben a munkában. Itt találkoztam először személyesen Martyn Ferencel, aki meghívott egy barátommal a műtermébe. Feri bácsi bár formálisan nem tanított sehoh, majdnem mindenki mesterének tekintette. Nekem már az első alkalommal olyan instrukciókat adott, melyeket megőriztem egy életre. Mivel akkor rajzokat mutattam neki, fejtegetései a rajzról szóltak. Később őt kértem fel, hogy nyissa meg az első jelentősebb budapesti kiállításomat a Stúdió Galériában, 1977-ben.

– *Meghatározók voltak számodra a mestereid, tanáraid, de a tanári pálya a te életednek is fontos része. Beszélnél erről?*

– Miután kikerültem a főiskoláról, ahhoz, hogy folytassam a rendszeres munkát, két lehetőség állt előttem, vagy a tanítás, vagy a képeladás. Miután szabad műkereskedelem nem

volt, csak a Képcsarnok Vállalathoz lehetett leadni kommersz stílusban festett képecskéket, ezért a tanítást választottam. Nem bántam meg, mert oda – a pécsi Művészeti Gimnáziumba – mehettem először tanítani, ahol én is tanultam. Sokat lehetne erről beszélni, hogy a művészeti oktatásban középszinten és egyetemi szinten mit lehet és mit kell átadni. Véleményem szerint két típusú oktató van, az egyik a liberális, aki a tanítványokat hagyja szabadon kibontakozni és legfeljebb véleményezi az elkészült munkákat. Ilyen volt a már említett Simon Béla. A főiskolán ez talán működik, de szerintem a gimnáziumban nem igazán. A tanulók többsége nem igazán örül a korlátok, irányok nélküli szabadságnak. A másik módszer, hogy konkrét, jól körülhatárolt feladatokat ad a tanár, ennek viszont az a veszélye, hogy a megoldást is nagyon befolyásolja. Ez volt Lantos Ferenc módszere. „Művészetet nem lehet tanítani, csak mesterséget” – hallottam gyakorta a kollégáimtól. De mi az, hogy művészet, és mi az, hogy mesterség? Ezzel foglalkoztam az egyetemen, és erről tartottam a habilitációs előadásomat is. A közvélekedés szerint abból lesz a jó művész, aki jól tud rajzolni. Nagyon sokakkal találkoztam, akik fantasztikusan rajzoltak már gimnazista korukban, mégsem lettek művészek. A manuális készség egyre kevésbé számít, a dolgok nem a kézben, hanem a fejben, a gondolkodásban dőlnek el. Gyakori, klasszikus közhely az is, hogy a művészet elsődleges forrása a természet, holott a művészet elsődleges forrása maga a művészet. Ahogy Ernst Gombrich mondja: mielőtt egy festő lerajzolna egy fát, először megnézi, hogy előtte más festők ezt miként csinálják, és csak ezután kezd a valóságos fa rajzolásába. Séma és ábrázolás, valójában ez történik a rajztanítás klasszikus gyakorlatában. Először általában geometrikus formákat ábrázolnak, illetve másolnak a diákok, nem a naturától haladnak az absztrakt felé, ahogyan ezt sokan hirdették dogmatikusan. Már majdnem húsz éve tanítottam a Művészeti Gimnáziumban, amikor Rétfalvi Sándor áthívott az akkor egyetemi szakosra, és egyetemi fokozattá akkreditált rajz és vizuális nevelés szakra, ahol tanszékvezető volt. Később megalakult a Művészeti Kar, melynek munkálataiban én is részt vettem, Keserü Ilona vezetésével Tolvaly Ernő és én oktattunk a festészet szakon. Közben a Művészeti Gimnáziumban az iparművész szakok után szobrász és festő szak is indult, és az első két évfolyamot én vittem. Képzőművészeti munkásságom értékelése nem az én dolgom, de talán szerénytelenség nélkül büszke lehetek arra, hogy milyen sok diákom találta meg szakmai helyét, akár művészként, akár oktatóként vagy mindkettőként. Több tanítványom tanít Pécsen a Művészeti Karon, a Művészeti Gimnáziumban, illetve lettek ismert képzőművészek országosan. A művészi pálya manapság már nem olyan vonzó, mint volt az én időmben, és a művészetnek sincs akkora rangja. Hannah Arendt gondolatát emlékezetből idézve: a művészet az örökkévalóságnak szól, minden mást elfogyaszt az ember, nem marad fenn. De a művészet még a diktatúrákat is túléli, ám a legveszélyesebb számára a fogyasztói társadalom, mely mohó gyomrába mindent bekebelez.

– *Hogyan írnád le azt az utat, melyet az eddigi életműved bejárt? Melyek voltak a meghatározó témák és technikák, alkotói szándékok a különböző időszakokban?*

– A festő a formához keres tartalmat, témát. Vagy talán érthetőbben kifejezve, csak azt tudja megjeleníteni, amihez megvannak a formai eszközei. Első képem 1973-ból a *Gyúrt és csavart forma*, amit már magaménak éreztem, adta azt a formai megoldást, ami aztán más technikákat és különböző tematikákat bevonva meghatározott egy szemléletmódot, stílust. A gyúrt, borzolt és sima felületek számomra a múltó idő nyomait jelentették, folyamatot sugalltak, mely maga a történet és a történelem. Az *Őnarckép-variációk* képein saját fotóarcomat gyúrtam, roncsoltam, ezzel az öregedés folyamatát próbáltam megjeleníteni. *Adorno üzenete*, 1976-ból, egy másik nyomatom címe. Három lemezfelületre íródott a filozófus ismert mondása, az „Auschwitz után nem lehet verset írni”. Az írásfelület egyre inkább elhalványodik, s így többféleképpen is értelmezhető. Ez a kijelentés mintegy ars poeticám is lett a továbbiakban, mert nem láthatjuk a valóságot úgy, mint Auschwitz előtt. Ahogy bizonyos szavak kompromittálódtak, úgy bizonyos képek, tárgyak is, ezért szim-

bolikus jelentést kaptak. Két elnyűtt cipő áll egy fal előtt: *Emlékműterv*. Ez volt 1975-ben az a képem, mely a cipőket a holokauszt emlékezetére jeleníti meg. Pauer Gyula *Cipők a Duna-parton* emlékműve 2005-ben készült. Már korai korszakomban felbuknának azok a motívumok, mindennapi tárgyak, cipők, kesztyűk, zoknik, földládák stb., melyek aztán végigkísérik egész munkásságomat. A festőtubus mint képtárgy is már a korai munkáimban szerepel és folyamatosan előjön minden korszakomban, megjeleníti azt a folyamatot, ahogy nyomjuk, gyűrjük ki belőle az anyagot, ugyanakkor nálam a festészetnek is szimbóluma. A tárgyak ismétlése, halmozása vitt el odáig, hogy megidéztem az Auschwitz Múzeumban látható felhalmozott tárgykupacokat, bőröndök, szemüvegek, cipők, hajak raktárait. A tárgyak egymásra halmozása nálam nem azt jelenti, hogy én a holokauszt festője volnék, ahogy ez többször elhangzott rólam, mert a holokausztot nem lehet ábrázolni, legfeljebb dokumentálni. A *ház-sorozat*om már említettem. A ház-motívumot néhányszor sík térbe helyeztem, így keletkeztek a *mező* tematikájú képeim. Tájképekre is emlékeztetnek, de semmiképpen nem felelnek meg sem a tájkép hagyományos, sem modern kategóriájának. A „mező” kifejezésnek több jelentése is van, általában egy síkot jelöl, ahol a dolgok történnek, lehet harcmező, de lehet akár a festővászon, a *color field*, a festészet mezeje is. Jancsó Miklós több filmjének is színhelye a végtelen mező, mely azonosíthatóan a magyar Alföld. Az alföldnek nálam is szimbolikus jelentősége van, valaminek a hiányát, mintegy az üres színpadot érzékelteti. Ebbe a sorozatba tartoznak a *Nyírfaliget* című munkáim is. A *Nyírfaliget* jelentése nem egyértelmű. A festészetnek, illetve a képi ábrázolásnak – különösen a fotónak – az a sajátossága, hogy a valóság hiteles ábrázolását adja, de nem értelmezi azt. Sokszor a cím ad értelmezést. Látunk a mezőn, háttérben fákkal, egy vízzel teli szabályos árkot. Idilli táj, lehetne bárhol, például a Hortobágyon fotóztam egy hasonlót. De itt egy oda nem illő tárgy van, egy betonoszlop az árok végén. Ha lefordítjuk a címet németre: Birkenau, már másként értelmezzük a képet. De minden korszakomra, illetve sorozatomra nem térnék ki. A munkák úgy keletkeznek, hogy egyik szüli a másikat, és időnként vannak nagyobb váltások. Kísérletező festőnek tartom magam, az egyszerűség kedvéért festőt mondom, de valójában grafikákat, fotókat, térplasztikákat is készítek, ezek a kategóriák manapság már értelmüket veszítették, mint ahogy a festészet, a táblakép kategóriája is végtelenül kitért. Az én szemléletemben a festészet elsősorban szellemi produktum, hasonlóan a filozófiához, költészethez, zenéhez, és csak másodsorban műtárgy, amit otthon a falra akasztanak, s a műkereskedelemben mint áruknak kalkulálható értéke van. A *conceptual art* például létezhet műtárgy nélkül is, csak egy gondolat, amit valahogy rögzítenek. 2009-ben *Akzent Ungarn* címmel rendeztek Grazban egy kiállítást, ami a Neue Galerie gyűjteményében szereplő kortárs magyar művészeket mutatta be. Különböző kategóriák alapján csoportosították a kiállítókat a rendezéskor és a katalógusban, én a konceptuális művészet csoportban szerepeltem. Azt gondolom, ezt többnyire vállalhatom is, ha mindenáron röviden kategorizálnom kell magam. Visszatérve a művekhez, volt egy sorozatom a kilencvenes évek elején, amikor a *Fal előtt* című képeim folytatásaként a figurák mintegy kiléptek a vászon síkjából, és háromdimenziós figuraként álltak a domború felület előtt. Ekkor fedeztem fel magamnak a kenderkóc anyagot, mely könnyű, de dús, izgalmas felületet adott a vászonnak. Ezt később felhasználtam a mező-képekhez is, illetve műgyantával önálló plasztikákat formáltam belőle.

– A tájkép műfajának különböző „átírásai” a korai *Tranzponáció-sorozat*tól a *parafrázis-tájakig* végig jelen vannak az életművedben. Van egy több alkotáson is megjelenő motívum, mely egy szántásnyomot ábrázol. Ebből a sorozatból kaptam tőled egy festményt, ezért cserébe írtam neked egy miniatúr esszét a képről. Ezt azelőtt adom, hogy beszéljél a motívum születéséről, így az én interpretációm próbjája – vállalva a nevetségesség kockázatát – a művész eredeti szándéka lehet:

Tájkép a tájkép helyén

Tíz mondat Valkó László egy motívumáról

A festmény szántóföldjén kanyargó párhuzamos vonalak mezőgazdaságilag értelmezhetetlenek, s így az általuk leírt, minden gyakorlati funkciót nélkülöző traktormozgás nyoma művészi aktus jelét rajzolja a megművelésre váró tájba. Mintha egy traktoros mámoros (az ihlettel rokonítható) állapotban – az öröm vagy a dihi anarchista önfeledtségével – az egyenletesen nyugodt hétköznapi földművelői rutint feledve és feladva munkáját, kanyargott volna itt, hogy aztán látható nyomok nélkül illanjon el innen. Mindez liláskéken kavargó színsávok zordon égboltja alatt egy halványan absztrakt enyészpont távolát jelezve, ahol az ég felhői találkoznak a földdel.

Vagy más irányból: a szántóföldbe írt vonalak képe egy gesztuskép a táj helyén, felidézve a tájkép klasszikus festői műfajának létrejöttét, ahol minden festmény voltaképpen már csak annak a hiányát ábrázolhatja, amit ábrázol, az érintetlen természet illúzióját. Mert történetileg a táj átalakításának természeturaló mezőgazdasági aktusai hozzák létre ábrázolásának művészettörténeti aktusait is. A szántás vonalai Valkó festményén egybeesnek a megfestés jól látható vonalaival.

Ez a motívum aztán számos variációban megjelenik az életműben, s az ismétlések egyszerre jelzik a motívum kiemelt jelentőségét, valamint megismérlésének változó technikai körülményeit. Az ismétlésben közvetetté válik a természeti látvány. Ezáltal nem valaminek – egy valóságos helynek – a képe lesz a kép, hanem a kép képe, illetve hasonló motívumú másik képek lehetőségére. A tájképek Valkónál korábbi tájképek hiányzó helyén láthatók.

Akkor a kérdés: mennyire löttem mellé? Mondod-e Arany Jánossal, hogy „gondolta a f.”?

– Nagyon vicces és szellemes, amit a traktorosról írsz. A következtetéssel egyetértek, de hogy hogyan jöhetett létre ez a többszörösen hurokszerű forma, azzal nem foglalkoztam, csak nagyon megragadtam. Egy angol nyelvű magazinban láttam a fotót, de nem művészeti magazin volt, ha az utóbbiban látom, egy *land art* munka lehetett volna, szerzővel, és biztos rögzítem, mert valamikor foglalkoztatott ez az irányzat. De most úgy gondolom, hogy nem csak a fotóst, a nyomhagyó traktorost is bevehetjük a szerzők közé, akiktől én kölcsönvettem, *appropriation art*ként a képet. A kép kisajátítása kapcsán írtam még tanár korszakomban *Másolás, utánzás, eredetiség* címmel valamit. Hogy mi az oka, ha valami megragadja a figyelmünket, ez már az ihlet kérdése, nem érdemes firtatni az okát alkotás közben, mert akkor bejön a freudi felettes én, ami kontrollálja: szabad-e vagy nem szabad ezt csinálni. A művész hagyja, hogy a kép alakítsa magát, így kerülhetők el a képi közhelyek. Az értelmezés – ha egyáltalán lehetséges – csak a mű létrejötte után érvényes, és jöhet kívülről is. Akkor, amikor csináltam, valóban „gondolta a fene”, de később az új értelmezés új ihletet is adhat a következő műhöz. Az első művet, melyhez ezt a motívumot felhasználtam, követték újabbak, melyeknél a földet zöldsárga ládákba raktam, majd bőrdöngőbe, végül valóságos, hordozható tárgyakba. Kétségkívül hatott rám a *land art*, arra nem volt, nem lehetett kapacitásom, hogy egy egész, valóságos tájat becsomagoljak, mint Christo, csak arra, hogy egy kis fabőrdöngőbe kedves szántásom képét egy kis valóságos földdel utazásra előkészítsem. Ezt követték aztán a ládákba, tározókba rakott tájrészletek és dolgok hosszú sorozatai.

– *A holokausztra közvetetten vagy közvetlenül utaló képeken túl valamennyire egész életművedre jellemző a melankolikus alaphang, mintha következetesen ellene akarnál mondani annak a mostani fogyasztói világnak, mely a művészetet a szabadidő-mozgalom és a szórakoztatóipar boldogságutópiáinak részeként használja, miközben személyiségalkotod legfőbb jellemzője a pátoszatlan, nyugodt derű. Mi is ez a kettősség?*

– Alkat vagy sors kérdése, hogy ki hova tartozik. A dolgok belül zajlanak, és nem mindig látszanak, viszont a művek híven tükrözhetik ezt. Ismertem állandóan izgága embert, aki hűvös geometrikus absztrakt képeket festett, és fegyelmezett, kimért embert is ismertem, aki szenvedélyes expresszionista képeket készített.

Boldogság-történet

*„Tény, hogy az egyik nap vág, a másik nap ragaszt,
megbízhatóan, a kleisztert meg maga keveri ki hozzá.
A világ meg történik, ahogy szokott, és nem megy vakációra.”*
(Mészöly Miklós)

Henye víztömeg a lábuk előtt, mintha már nem is élne. Állott, kesernyés halszag terjeng, vagy az is lehet, a csónakház cölöpjeinek rothadása ez. Negyven fok van, tán annál is több, az öreghídtól befelé, a maradéktalanul kikövezett tereken, érzetre ötven. A nő és a férfi onnan, a belvárosból menekültek ide, a folyami kikötő kocsmájába, ahol legalább tíz fokkal enyhébb a klíma. Árnyék is van, meg hűt a Tisza. Szemben a medencés strand, jobbról az új híd, balról a régi.

A városnak legalább két arca van, és ők már egy második ifjúságnyi ideje ezt a szundikáló középvárost látják belőle. Nyáron járnak el ide, amikor az idegenek szünidőn vannak. A hallgatók a tanév alatt is szeparált világokban élnek, iskolai gettóban és nélkülük üres lakótelepeken, de persze szabadon nyüzsögnek az utcákon, meglepik a kocsmákat. Ők is voltak idegenek itt, és azt hitték, nem lát-szik rajtuk. A mostaniak is biztosan azt hiszik. Pedig a viszonyuk a helyhez csak kollégiumok és albérletek relációja. Szociális hálók, melyek úgy-ahogy fenntartják őket, aztán egyszer csak vége lesz.

Hűtlen város, magakellettő szerető, aki csak más vágyát élvezzi, a sajátjától fáradt, ezért ritkán enged. Egy életen át lehet áhítozni rá.

A férfi azon gondolkodik, ha akkor, amikor úgy döntött, feladja öt éve formálódó felnőtt életét a Viharsarokban, ide költözött volna vissza (esett szó róla, óvatosan hívták is), és nem a fővárosba indul, akkor most ki lenne ő. Hogy *valaki más*, nevetségesen keskeny felismerés, mert egyfelől a mélyebb elemzéshez nincsenek komolyan vehető támpontok, másfelől a felszínen nem lenne olyan szembeszökő az eltérés. A férfi nyilván valami bölcsészféle lett volna akkor is, szerkesztő, pap, tanár.

Egymásra néznek a nővel, aki nem mellesleg a felesége, és akit szeret. Nem kell kimondani, már biztos – bár még csak délután két óra –, hogy zárásig itt lesznek. Nincs hová menni, a város tömény kőszivatarag ebben a forróságban. Sportfröccsöt isznak, egy deci száraz fehér asztali, négy szóda. Folyton vizelni kell tőle, de kellemes lebegést ad, nem húz le a mélybe. Néha teljesen elfelejtik, hogy ez az a régi város lenne. Egyetemista korukban ritkán jártak itt nyáron, bár a férfi szeretett volna a kollégiumban maradni akkorra is, de az oktatási hivatalok sosem engedélyezték. Költözhetett haza az apjával veszekedni.

Vajon egy itt töltött egyetemi nyár megmutatott volna valamit a lehetséges jövőből? Évfolyamtársak nélkül egy városban, ami hirtelen nem a bölcsészkar elzárt szigetein fekszik, egy város, melynek lakói többnyire csak üzletet látnak a

zsúfolt almamáterekben, fogyasztó tömeget, a nehezebb szívűek prostituálandó lányokat. Itt maradt volna az Eötvösben, a belvárosban, és egyszer csak nem jön szembe az utcán ismerős. Nem ritkán, soha. Ugyanaz a hely, egyik napról a másikra *tökéletesen* idegen. A fűcsomók helye változatlan, egy levél sem mozdult, jobbról, az út túloldalán a természettudományi kar, szemben a Dóm tér, a kijáratnál olajszag, paníroznak a Gödör séfjei. „Az emberek a város szavai”, mondta volna, talán, akkoriban mondott ilyeneket.

Egy időben, egyébként, elkezdte azt hazudni, úgy történt. Ő nyaranta is itt lakott. Voltak erre történetei. Jólesett átélni. Megértette, miért csinálják, akiknek az élete fikció. Krónikusan. De ő hamar ráunt, feszítette, hogy nem úgy volt, és olyan jó lett volna, ha csak egyszer legalább.

A felesége más eset, ő nem tanult itt. Az édesapja volt szerelmes a városba, ide jártak nyaralni. Állítólag a nyolcvanas években északról nézve a dél nyugatnak látszott. Biztosan a jugoszláv szabadság sugárzott át, gondolja a férfi, a csempészett valóság, az utcai tornacipők vakítóan fehér csillogása, hot-dog illat, vágyak, a Szabadkának állított tévéantenna. Később a nő már főiskolásként járt ide vissza: egy alternatív színházi fesztiválra. Borsodból. Miért épp ide? Próbálták elképzelni, hányszor mehetek el egymás mellett az utcán ismeretlenként, súrolták egymás vállát, a fiú meg is nézte magának az érzéki lányt, elvégre van szeme, és az legalább régen is volt.

A férj most meghozza az új kört, söröskorsó mérték, majdnem teljesen áttetsző, fakón halovány, sárgás derengésű ital, párasodó, vékonyfalú sopronis pohár, a buborékok szaladnak fölfelé. A víz felé néznek, háttal a szárazföldnek, kifordulva a kocsmá teréből. A buborékok rohannak fölfelé, minden más hiába mozdul, a férfi alig érzékeli. Számára mintha szemben, a strandon is elbújtak volna a fürdőzők.

Nem igaz – valamiért erre gondol közben –, nem lehetséges, hogy bárki is képes lenne rá, el tudja hinni a valóságos halálát. Mennyi póz, tanult mondatok, hittelt átítatott reménykedés, megmértelyezett képzelet, ábrándok, mások halálának gyöngé félreértése. Hogy *meg kell* halni: esetleg. De hogy a saját halál konkrétan bekövetkezik, nem máskor, hanem mondjuk *most*, azt biztosan nem. És már a *kell* konkretizálódása is olyan, mint egy várva várt hétvégét elmosó vasárnap-délután – kisgyerekként.

A férfinak különben könnyű dolga volt ezzel a várossal. Nem a gimnázium után jött, már lehetett volna egy felnőtt élete, és azzal, hogy tudott nemet mondani a könnyebbnek vélt útra, a szabadsághoz jutalom is járt. Volt mersze szégyennek maradni, egyetemistának állni, zsíros kenyéren élni, és ez képtelen büszkeséggel töltötte el. Önmaga számára is ismeretlen szorgalommal tanult. Könnyű volt szeretni a hősiességet. Ehhez a városnak kevés köze volt, igazából még a bölcsészkarnek se sok.

A nőnek is könnyű dolga volt ezzel a várossal. Úgy nőtt fel, hogy szeretni kell. Hogy bár nincsenek hegyek, ami jórészt megbocsáthatatlan, de itt lenne a másik élet. Egy lehetséges álom, az apja identitásaiból egy karéj, ez lenne az az élet, amikor sikerül elrugaszkodnia onnan, ahol igazából jól érzi magát. Itt biztosan teremtődtek volna polgári formák, zongora, de legalább egy kopottra használt pianínó a nappaliban.

És most a nő meg a férfi ülnek a ringatózó csónakházi kocsmában, és arról beszélnek, hogy mindkettőjük életét városok, terek, országok szabdalják korszakokra, fogalmuk sincs, milyen egy helyen változni meg, égni ki, szeretni meg, válni le, lenni valamilyenné. Boldogok, ami ebben a korban, negyven fölött, már szomorúság.

Olyan dedikáltan nem történik velük semmi, hogy azt valahogy meg kellene őrizni. Emlékezni kell rá, érteni az idő jeltelenségét, az üres percek hozta oldódást, hogy akkor *ez lenne az*. Ezt jelenti valamilyennek lenni, azt csinálni a szabadsággal, amit akarnak. Nos, akkor ilyenek ők valójában, civilként, a munkájuk zabolája és sorvezetői nélkül. A mániák és szakszerűségek felparcellázta lélek ennyit tud *magában*, nincs több, se más, se mélyebb réteg, de legalábbis nincs értelme azt mutatni, van. Ez az egész: ennyi, amikor elsimogatják. A folyton tartalékos civil én, ami a hetek körforgásában csak ütődik faltól falig, létezik még, vannak színei, illatos, formája van, múltja; és amikor valamilyen: ilyen. Ez az ő valóságuk, emberségük, mélyük, amiről persze a gyakorlatban nem kell gondolni semmit, mert nem az a fontos, hogy mi történik (elvégre nem történik majdhogynem semmi), hanem, hogy mivel. Kivel.

És az persze mégsem lehet lényegtelen, hogy milyen körülmények között szivárog le valami a szűrőn át, lesz kész ez a leltár. Nyilván nem mindegy, hogy a kirakó, makramé, koordinátarendszer miféle jelölt pontoktól indul. A lusta folyó a lábuk alatt. A totális kudarcból (múltuk imádott városa mint fullasztó kőszivattyú) a nyár szabadságába egyetlen stégen át vezetett az út. Megmenekültek egy kínos nyaralási nap elől, és belesodródta ebbe az elégedett nosztalgizásba.

Hogy lehetne ezt elmesélni? Az anyjuknak, a barátoknak, a testvéreknek. Mi történt velük, amikor boldogok voltak a csónakházban, egy régi nyári délután, félig szemben ülve az ifjúságukkal. A tespedő Tisza masszírozta a várost, és ezt jó volt látni, a szeretetet. Ennyi? Ha ez a létezésük meztelensége, miért nem lehet róla konkrétabban fantáziálni? A férfi különösen hisz az anekdotákban, példázatokban, allegóriákban, neki, ha innen nézzük, kudarc is lehetne, hogy éppen a boldogságuknak nincsen története. Persze mégsem lehet ez konkrét fiaskó, mert ahhoz az kellene, hogy ezt valaki egyszer megkérdezze, hogy tényleg érdekelje, mit csinálnak, amikor boldogok. Vagy, ha ez így erős kérdés, amikor szabadok. De ilyesmit nem szokott kérdezni senki.

Ez olyan lenne, mintha egy gyerek születésénél arról faggatózna valaki a családban, közeli baráti körben, hol és hogyan, konkrétan milyen események mellett (alatt) élte át, fogta föl az ifjú szülő, hogy ami történik, mondjuk, a létezés legnagyobb csodája. Milyen volt a felismerés dramaturgiája? Mert nyilván volt, ugye, felismerés. De hogyan zajlott? Nem, épeszű ember azt kérdezi a szülőktől, alszának-e. És ez nem slendriánság, még csak nem is felszínesség. „A nagy dolgoknak” – már itt tartanak a negyedik sportfröccs után, bármilyen híg a lötyty, már lehet ilyesmit a szájukra venni –, szóval a *nagy dolgoknak* csak szereplői, díszletei és jelmezei vannak. A rendező olyankor soha se néz oda, nincs megírva a szöveggönyv. Ami nem azt jelenti, hogy áll a színpad, hogy föltétlenül mozdulatlan a tér. A vak nem fehér ködöt lát, nem lát semmit.

A kulissza-szilánkok ennél persze jóval konkrétabbak. A helyi rézbarna férfiak trikóban vagy félmeztelen, fekete fecskében ülnek a csónakházban, az egyik

asztalnál kártyáznak, ulti. Nem mind szerelmesek a csaposlányba, csak a többség. A lány, aki mindenkiről tudja, mit iszik, dermesztően és elidegenítően szép. Mindene sok. Vagy: családok jönnek ki, vesznek a *büfé*ben dzsúzt, főzetnek kapszulás feketét, beszélgetnek, aztán a kikötői stégen bepakolnak a motorcsónakokba, és felhúznak a Körös-torokig. Ezek mind vannak, ahogy ilyenkor – a családokat látva – egy lehetséges másik élet is bekerül a fókuszba, az „így is lehetne élni” enyhén mérgező banalitása is fölvilan.

Vagy: az is *történik* még, hogy a férfinak lelkiismeret-furdalása van, amiért nem szólt a barátjának, hogy itt vannak a városban. A barátja pedig biztosan meg fogja tudni ezt, a nyári város magányos és visszhangos. Nem akar fájdalmat okozni, és nem is tudja majd megmondani, miért nem szólt. Egész délután a csónakházban ültek. „Tényleg? Odamentem volna.” „De akkor nem az lett volna, ami volt.” „Miért, mi volt?”

„Semmi.”

TALÁLT TENGER (A HELYETTES MEGÍRÓ)

Mészöly, Nádas és a kommunikatív emlékezet

Szigeti Lászlónak

„A találkozásoknak ezek a kalandorai meg vannak győződve róla, hogy még egy futó emléket is cipelni kell, mint egy virágszirmot vagy szögeszsákot, és hiú reménykedés úgy odafeküdni a dolgok combja közé, hogy azzal vége is: utána majd úgylis összecukódnak, mint este a virág. Ördögi-angyali praktika az, hogy soha semmi nem csukódik össze, ami egyszer hajlandó volt szétnyílni.”

(Mészöly Miklós: Bolond utazás, avagy néhány jelentéktelen körülmény részletes ismertetése)

„Ám hogyan van az, ami volt?”

(Nádas Péter: Hazatérés)

Talált tenger

Találtam egy tengert. Nem kerestem – persze, állandóan –, mert épp ott, ahol, tényleg nem számítottam rá. Mégis, egyszer csak ott volt. Kiabált, integetett, kiütközött a szövegből, mutatta, mórlikálta magát. Rendkívül elégedett volt magával, hogy így sikerült belopnia magát oda, ahol semmi keresnivalója nem volt. Én még ennyire önelégült tengert nem láttam. Mint aki provokál. Tenger kell neked?, tessék, itt van! Egy kátrányos, poros, magyar országúton, mint egy derengő délibáb.

Álmában olykor becsaptak a szeme alá a tenger haragvó hullámai.

Aranyló ragyogásban látta maga előtt a tengert, mint mikor a végtelen ég alatt erőszakosan száraz szelek csapnak át az érett gabonatóblán és örvényekkel megdöntik, egymásba forgatják a kalászokat.

Máskor azonban sötét volt az ég, tompán csillámlott a hullámokba lökött homok. Tajték csikorgott a foga közt. Álmában így tért vissza a délután, mikor először látott Husum alatt tengert.¹

A *Párhuzamos történetek* e függőben hagyott végpontján, egy földrajzilag meghatározatlan helyszínen, egy országúton, valami „nyaralóközvet” közelében vagyunk.² Egy azonban biztos, hogy a *Párhuzamos történetek* utolsó fejezetében ennek a tengernek „semmi keresnivalója” nincsen. Még akkor sem, ha csak emlék, ahogy a narrátor állítja. Nem következik a szöveggörnyezetből (nem „diegetikus”), és nem következik a fejezet főszereplőjének általunk ismert kevés életanyagából. Meghökkenően elüt az alapanyagtól, mint egy adományozott szerv, amely (még) nem szervesült egészen. De talán éppen az a funkciója,

¹ *Párhuzamos történetek*. Jelenkor, Pécs, 2005, III., 682. A továbbiakban PT-vel, míg az *Emlékiratok* könyvét EK-val jelölöm.

² Ha összeolvassuk az előző, *Egy bőven termő barackfa* című fejezettel, mely olvasatra ez az utolsó, *Szépségének szerelemese* című fejezet motivikusan kínálja magát, akkor alighanem a Dunakanyarnál, valahol Tahi környékén járunk.

hogy idegen testként, testrészként álljon előttünk, hogy ezt az idegenséget felmutassa, mint valami monstranciát. Íme, ez nem az én testem, nem az én vérem, de mégis. Gyanús az egész, úgy, ahogy van.

Gát, csonkolás

Nem mintha az *Emlékiratok könyvében* ne találkoztunk volna már ezzel a hideg, szeles északi tengerrel. Nem mintha abban ne jártak volna már ezen a tájon: „Másnap elutaztam Heiligendammba”, írja Nádas az *Emlékiratok könyve* végén, Melchior szökése (titkos-tiltott határátlépése) után. A „szent gáton” tett sétája többféle megvilágosodást hoz a regényíró számára. Egyrészt, eljut akkor írt regényének a végéhez (EK), és még közvetlenül mielőtt befejezné a regényt, megírja *Hazatérés* című esszéjét is 1975 tavaszán, amely elvezeti a következő regény nyitányához (PT), amelynek még abban az évben, 1975 őszén nekifog. Az esszét mesterének, Mészöly Miklósnak ajánlja. Ez tehát az idővonal, ami minden nyomozás alapfeltétele. Csakhogy. De ne szaladjunk előre.

Maradjunk még egy kicsit a megvilágosodásnál és a szent gátnál (Heiligendamm), mely motívum köztudomásúan összeköti Nádas elbeszélését (EK) Thomas Mannal és Theodor Stormmal. Így ír erről Balassa Péter Nádasról írott monográfiájában: „A gát és a tenger melléki vidék nagy erejű lelki és mitikus tájként való megjelenésének előképe Friedrichnek a *Mélabú* esszéiben elemzett festészete mellett³ alighanem Theodor Storm *A viharlovas* című jellegzetesen északi s Thomas Mann által oly nagyra becsült elbeszélésében kereshető, ennek a műnek a szuggesztivitása és a tájban kibomló sors, valamint a többször visszatérő titokzatos hangérzékelés nem maradhatott az *Emlékiratok könyve* írójának figyelmén kívül.”⁴ A regény végén megjelenő motívum ilyen módon visszacsatol, visszahúzza az olvasót a regény elejéhez, amely már Melchior eltűnése után kezdődik, és így az elbeszélés körkörösé, saját magán belül cirkulálóvá válik, mint egy közlekedő-edény.⁵ Mann egyik kedvenc szerzőjének főművében, *A viharlovasban* a központi motívum egy gát, amelynek örökös javításával és átépítésével bajlódik a főszereplő, Hauke Haien gátmester, akinek életcélja, hogy megakadályozza, hogy a tenger átszakítsa a gátat. Ezt itt, jelen kontextusunkban érthetjük konkrétan, mint ahogyan az elbeszélésben van, mitologikusan, mint ahogyan arra Balassa rámutat, valamint *átvitt* értelemben is, tehát egy *belső gát* (gátlás) rettegett leomlásaként.

Mint arról naplójában beszámol, Mann írt egy félig kész regényt, melynek főszereplőjét a müncheni évei alatt kialakult viszonyának férfiszereleméről mintázta (Claus Diestenweg), mely regény kéziratát feleségével, Katja Pringsheimmel való egybekelése után elégette, megsemmisítette. A megsemmisített regény helyén a süket csönd, pontosabban az elhallgatás jelenik meg, amit Nádas a *Hazatérésben*, rá jellemző orvosi, anatómiai kifejezéssel, *csonkolásnak* nevez, mely kifejezés megfelelően brutális, sőt, tragikus képzetet kelt:

Valami olyasmire vágytam akkor, amit mások ilyen vagy olyan okokból nem írhattak meg, vagy egyáltalán nem is akartak megírni. Valami olyasmire, amit helyettük kéne megírnom. Úgy gondolkodtam akkor, hogy a század irodalma teli van ilyen jellegű hiánnyal. A legnagyobbakéban is mindenütt látszik a csonkolások helye.

³ Lásd még Bán Zsófia: Az anatómia melankóliája. Szó-kép és tekintet a *Párhuzamos történetekben*. Holmi, 2006. augusztus; illetve in: *Próbacsomagolás*, Kalligram, Pozsony, 2008.

⁴ Nádas Péter, Kalligram, Pozsony, 1997, 253.

⁵ „A regény első szava jelentőségteljesen ironikus: »utolsó«; másrészt az író megmutatja mint szerkesztésmódot, ahogyan visszafelé is szövi művét, *hurkolja az időt...*” Balassa, i. m., 255, kiemelés tőlem.

Úgy vélekedtem, hogy nem véletlen, ösztönös, netán felelőtlenségből származó gesztusokról van szó, hanem kultúránk határozott tiltásairól. Aki tehát olvasni tud ebben a kultúrában, az nem csak pontosan érti a csonkolást, hanem azt is látja, hogy melyik végtagot kellett fűrésszel eltávolítani.⁶

Vagyis, Nádas itt azokról a tabukról, kulturális gátakról, gátlásokról beszél, amelyeket saját műveiben meghaladni és lerombolni szeretne. Egy valóságos anti-Hauke Haien – a gátőr(ök) munkálkodása ellenében, ő éppen hogy át szeretné szakítani a gátakat. Ő nem a gátőrrel van, hanem a viharral. Egyik mestere, Mann a homoerotikus szerelmet kiírta magából, majd utóbb megsemmisítette, nem örökítette át, nem akarta közvetlenül továbbadni. Illetve úgy ítélte meg, hogy nem *lehet* akarnia, és ebben nyilván, a maga társadalmi keretei között, igaza volt. A homoerotikus szerelem átélése számára nyilván egyszerre volt felszabadító és bénító, revelatív és traumatikus, amennyiben drámai *mássága* egy korabeli, német polgári író számára elfogadhatatlan volt – tehát láthatatlanná kellett tennie, meg kellett semmisítenie. Utalásokban, indirekt módon ugyan számtalan helyen és módon jelen van az életművében (csakúgy, mint Proustéban), a *megtestesülés* azonban rendre elmarad. Nádas, az *Emlékiratok könyvében*, gyakorlatilag, ahogy a *Hazatérésben* írja, „helyette”, valamint őt kritizálva / parodizálva írta meg az ifjú, századeleji polgári író, Thomas Thoenissen szálát, aki regénybeli művében *utal* egy ifjúkori háromszög-történetre. Illetve megírja Melchior és a narrátor szerelmi történetét is, mintegy beteljesítve és egyben meghaladva Mann beteljesíthetetlen írói projektjét (és életmódját). Hogy ne mondjam, *megszüntetve-megőrizve*.⁷

Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Mann kézirat-elégetése nem esztétikai elégedetlenségből, nem a nyelv, a narráció csődjéből fakadt (miként Nádasnál saját könyve, az EK korai, elégetett kézírata esetében), hanem morális, társadalmi-kulturális okokból. S noha tudjuk, hogy „kézirat nem ég el”, azért egy író számára egy félkész regény elégetése trauma, melynek előidézője itt nem más, mint egy társadalmi-kulturális tabu. A represszió, az elhallgatás Mann esetében tehát nem „az elbeszélés nehézségeiből”, a nyelvvel, a narrációval való viaskodásból származik, hanem abból, hogy fejet hajt a tabu parancsának (lényegében ugyanez történik az incesztusra vonatkozóan, ami viszont a naplóból szintén kiderül). A hallgatás oka tehát morális, nem esztétikai, és Nádas ennek a morális tabunak (és egyik irodalmi apjának) feszül neki, amikor az EK-ban csak azért is életre kelti, kvázi *helyette* megírja, még hozzá úgy, hogy saját, önéletrajzi szálát is beledolgozza, amivel nem csupán egy Mann-pastiche-t, hanem egy eredeti, egyedi és végtelenül személyes művet hoz létre. De kanyarodjunk vissza a *Párhuzamos történetek* végén talált tengerhez, ehhez a duchamp-i *ready-made*-hez, amelyről valójában szólni szeretnék.

⁶ Jelenkor, 1985/11, 963.

⁷ „A főhős és Melchior hangsúlyozott lélekrokonságában annak a parodisztikus célzatnak a rejtett nyúlányát vélhetjük, amely nyíltan jelentkezik a századelőn játszódó fiktív emlékiratban. A regénynek ez a harmadik rétege egy Thomas Thoenissen nevű, jómódú polgári családból származó, ifjú német írójelöltről szól, akiben nem nehéz felfedezni [...] [a] Thomas Mannra célzó enyhén parodisztikus utalásokat. A regénye nehéz születéséről írt vallomásában (*Hazatérés – B. P. megj.*) elmondja Nádas, hogy mikor egyszer, írói sorsának egy kritikus pontján Warnemündében járt, arról képzelgett, hogy ő az ifjú Thomas Mann, akit beutaltak egy warnemüндеi üdülőbe, reggelizik az étteremben, és mindenféle titkolni való homoszexuális kalandokba bonyolódik. Utóbb Thomas Mann naplójának egyik jegyzetéből arról értesült, hogy müncheni éveinek elején Thomas Mann valóban szerelmi kapcsolatban élt együtt egy festőművésszel, s e tragikusan megszakadt szerelemről írt is egy fél regényt, amelyet a Katja Pringsheimmel kötött házassága után megsemmisített.” Balassa, i. m., 224.

A regény keletkezéséről Nadas Péter közvetlenül a befejezése előtt, *Hazatérés* című esszéjében írt (szövege először 1985 végén jelent meg), melyet jelentőségteljesen mesteréneky, Mészöly Miklósnak ajánlott. Más írásaiban, cikkeiben és interjúban is pl. a megrendítő *Ein zu weites Feld*-ben (In: *Talált cetli*) visszatér a keletkezés körülményeire, amelyekből nyomon követhető: 1973-ban látott munkához, majd egy hosszabb változatot 1974-ben megsemmisített, és az újrakezdés után a kézirat 1985 tavaszán készült el.⁸

Ha megvizsgáljuk a következő nagyregény keletkezéstörténetét, azt is láthatjuk, hogy az EK befejezése, a *Hazatérés* című esszé megírása és publikálása, valamint a PT *utolsó* (valójában *elsőként* megírt) két fejezetének megírása időben *egybeesik*, ugyanannak a lázas alkotóévnek a termékei, szorosan összetartoznak. Nadas ezt többször is megerősítette, legutóbb egy nemrégii levelezésünkben, amelyben újból rákérdeztem a fejezetek sorrendjére, illetve arra, hogy az *Egy bőven termő barackfa* volt-e valóban az első, és hogy miként látta akkor a majdani „egészet”.⁹ Az esszét, amelyben megírja, hogy miként és milyen célkitű-

8 Uo., 197.

9 A szerző szíves engedélyével, talán érdemes itt az ő (csaknem) teljes válaszát idéznem: „Igen, jól emlékszel. Volt egy elég határozott vázlat a fejemben, s az volt a merész elképzelésem, hogy ennek a tudatában hátulról előre fogom megírni a könyvet. Mintegy az oksági kapcsolatok rendszerének ellenében írtam volna hátulról előre. Ha stilisztikailag nézed meg ezt a két fejezetet, akkor látod, hogy milyen szoros kapcsolatban áll az *Emlékiratok* utolsó két fejezetével. Azzal a regénnyel, amelyet éppen az oksági kapcsolatok rendszere miatt tekintettem kudarcnak. A *Bőven termő barackfa* egyenesen egy klasszikus elbeszélés a kauzalitás jegyében írva. Semmi köze a gomboszegi körtefához, ez egy kisoroszi barackfa volt. Lehetett vagy nyolcvanéves. A szőlőhegyen állt a domb hajlatának védelmében. Egy csodafa a paradicsomkertből, ma már sajnos nincs meg.

Egyszóval visszafelé sem ment a dekonstrukció. Világos volt, hogy klasszikus eszközökkel megformált elbeszélések összegeként nem fog létrejönni a deformált és diszharmonikus szerkezet. A regény történetileg áll a kauzalitás jegyében és basta. Onnan nem lehet kivenni. Csak-hogy, ami a szakmát illeti, elég csökönyös vagyok. Nem adtam föl. Akkor elkezdtem előlről, az egyes szám első személyű elbeszéléseket kezdtem írni, a klasszikus huszadik századi önvallo-mást, abban a tudatban, hogy ugyanezt a történetet majd kell írnom egy harmadik szemé-ly szemszögéből. Akkor elkezdtem ebből a harmadik személy szemszögéből is írni. Majd az írás hetedik évében hirtelen meghaltam három és fél percre, s ez a halál aztán tényleg megvál-toztatta az arányokat, a sorrendeket, véglegesítette a szerkezetet, mert megerősített abban a tapasztalatomban, hogy tényleg egészen másként gondolkodunk, mint ahogy a sztorzios iro-dalom állítja rólunk. Más a tudatszerkezet, mások a tudatrétegek. Harmóniára törekszünk, de végletesen diszharmonikus lények vagyunk, a káosz és a végzet gyermekei valamennyien. Nem csak bakugrásokban, sejtésektől és megérezésektől vezetve, de egy csomó olyan dolgon is átesünk, aminek az eredetéről vagy okáról az égvilágon semmit nem tudunk. Ez a kaotikus, az éji oldalunk.

1986-ban kezdtem írni, 1993-ban ért az infarktus, lábadoztam, mint te most, s ekkor egy váratlan elhatározástól vezetve nekikezdtem az elbeszélés harmadik szintjén, a német történeti szálon írni ugyanazt. Változatot a változatok között. Valamennyien változatok vagyunk ugyanarra a témára. Úgymond bele a közepébe. Nem fogom se a berlini fal leomlását, sem a kapitalizmus természetét kihagyhatni. S aztán már úgymond csak az összefüggésekre kellett ügyelnem, a motivikus építke-zésre, a variatív szerkezetre, a modulációkra, az ismétlődésekre, azonosságokra, az arányokra, s arra, hogy az egyes epizódok oda tartsanak, ahová tudnak és akarnak, de mégis az elképzelt vég felé tartsanak a nagy elbeszélés szálai, ahol majd mindent függőben és egyedül hagyhatunk. Néme-tül pontosabb, mert elbeszélésköteget mondanak. Strang, Stränge. A hajókötel is köteg.

zésekkel fogott hozzá az EK megírásához, mesterének, Mészöly Miklósnak ajánlja – majd ezután nem sokkal, ősszel, ír két fejezetet, amelyben nemcsak stilisztikailag, hanem *motivikusan* is még mindig szorosan kapcsolódik az EK-hez – és nem kevésbé Mészöly Miklóshoz.¹⁰

Ez utóbbira, tehát a *konkrét* motivikus kapcsolódásra és Mészöly-hatásra látványosan (noha mégis fedetten), és mint később jelzem, már bizonyíthatóan a *Szépségének szerelmese* című fejezet vall – s erre éppen a talált tenger vezetett rá.

S nem mellékesen, ha ezt az időbeli egybeesést figyelembe vesszük, hirtelen új megvilágításba kerül a *Szépségének szerelmese* cím is, ami tulajdonképpen nemcsak Bizsóknak Tuba testi szépsége iránti csodálatára vonatkozik, hanem – írói képességei mellett – valójában Nádasnak Mészöly emberi és férfiúi szépségének csodálatára is, amit sokszor, sok helyen ír és mond is. Ahogy Radics Viktória írja a fejezet kapcsán, de más kontextusban: „Az elbeszélő ebben a fejezetben meleg fényben láttatja ezt a szereplőt. Nemcsak szép, hanem jó eszű is, és szemlátomást saját erkölcsi értékrendje van. Tudja, amit tud. Nyugodt, harmonikus karakter, mértékletes, békeszerető ember képében tűnik föl. Esményi férfinak látszik, és tudjuk, hogy Kristóf számára valóban ő az eszménykép. Az elbeszélő »átveszi« Kristóftól az Óriást, és az utolsó fejezetben realizálja őt, életet lehel a figurába.”¹¹ Ha tekintetbe vesszük, hogy közmegegyezés szerint Kristóf a szerző „alteregója” (bizonyos fokig mindenképpen), valamint a három írás (*Hazatérés, Egy bőven termő barackfa, Szépségének szerelmese*) időbeli egybeesését, melyekre (és nem kevésbé a szerzőre, Nádasra) Mészöly olyan erősen rányomta a bélyegét, azt hiszem, nyugodtan mondhatjuk, hogy az Óriás figurája így valójában a mester (mint óriás) figurájaként is értelmezhető, aki a szerző írói érzékiségét, libidóját, valamint fizikai szépsége iránti csodálatát megmozgatja. Mint alább látni fogjuk, Mészöly más szempontból is e fejezet középpontjában (de takarásban) áll. S végül, szintén nem elhanyagolható szempont, hogy e másodikként megírt, korai fejezet lett a publikált regény hangsúlyos, utolsó fejezete (mintegy visszafelé haladva, ahogy Nádas eredetileg akarta), amely a Mészölyre jellemző szerkezeti nyitottságot, elliptikusságot, motivikus fedettséget és sűrű metaforikusságot performálja – a maga sajátos, nádasai módján. Így tehát, sok egyéb jelentésrétege mellett, az Óriást indirekt tisztelgés-ként is értelmezem. Az alább következők, úgy vélem, ezt csak megerősítik.

Azoknak pedig, akik azt állítják, hogy nincs többé nagy elbeszélés, szelíden csak azt üzenhetem, hogy nyalják ki a seggemet. Van nagy elbeszélés. De kétségtelen, hogy az embernek még a kicsitől is elszakad a lélegzete.” (E-mail, 2020. szeptember 9.)

¹⁰ A *Hazatérés* 1985 végén meg is jelent a *Jelenkorban* (1985/11), az *Egy bőven termő barackfa* pedig a következő évben, az *Újhold-évkönyvben* (1986/2) – s ugyanebben az *Újhold-számban* olvasható Mészölytől a *Bolond utazás*.

Eddigi nyomozásaim azt mutatják, hogy a „*Szépségének szerelmese*” című fejezet különállóan nem jelent meg. Erre vonatkozóan maga Nádas ezt írja: „Nem emlékszem rá, hogy a *Szépségének szerelmese* valahol megjelent volna. Sokáig egyáltalán nem tekintettem befejezett szövegnek. Nem tudtam eldönteni, hogy tovább kell-e írnom, aztán később továbbírtam néhány bekezdésnyivel és amikor az egészet lezártam, akkor így is maradt, függőben.” Ez lett a *Párhuzamos történetek* „vége”, a függőben hagyott, lezáratlan, radikálisan nyitott befejezése, „abbahagyása.” A jó öreg Laurence Sterne szíve bizony örült volna. A *Párhuzamos* tulajdonképpen nem más, mint az *Érzelmek utazás* post-auschwitzi újraírása. Némi túlzással, persze.

¹¹ Radics Viktória: Bizsók szemüvege, avagy a perifériás látás. *Holmi*, 2014/3.

Husum

Álmában így tért vissza a délután, mikor először látott Husum alatt tengert.

Husum alatt adták meg magukat a csupasz homokdűnék között. Arcukba sűrűn szállkázott a havas eső, s a hirtelen támadt csöndben a győztesek éles kiáltozása messzi szállt. Úgy terelték össze őket, miként a hajtók a vadat. Még mindig akadt bolond, aki menekült, megbújt volna, ezeket lelőtték.

A lépések nyomát a szél rögtön összefújta.¹²

Husum. Erre az adott kontextusban különösen hangzó helységnévre az is felkapja a fejét, aki nem különösebben járatos a német irodalomtörténetben, s akinek nem azonnal nyilvánvaló, hogy Theodor Storm szülőhelyére történik konkrét utalás.¹³ Túl különös név ahhoz, hogy ne legyen jelentősége. Storm, akinek fő műve a fentebb már említett *A viharlovas* című kisregény, Thomas Mann egyik kedvenc szerzője volt. „Heiligendamm, az őszi vihar, a végtelen gát, valóban Theodor Storm, azaz Vihar Tivadar. Bizonyos helyeken szó szerint. Stormot Th. Mann is igen szerette. Nála főleg a *Tonio Krögerben*, de később a *Varázshegy* nagy hóvihar jelenetében is kísért a (felfokozottság és az ezotéria) szelleme”, írja Nádas egy későbbi levelében.¹⁴ Heiligendamm, azaz *szent gát*, amire a *Hazatérésben* is utal Nádas (és persze, az EK utolsó, *Szökés*-fejezetében).

Ám mit keres Bizsók, ez az „egyik legmostohább alföldi vidékről” származó paraszt, majd később útépítő brigádvezető a nyugat-európai Északi-tenger partján, ahol Husum található? Közel a dán határhoz Husum egy ideig dán fennhatóság alatt állt, így a helységnévnek a némettől eltérő hangzása már jobban értelmezhető. A *Hazatérésben* és az EK-ban emlegetett Heiligendamm és Warnemünde azonban a Keleti-tenger partján fekszenek, csaknem háromszáz kilométerrel odébb. Hogy kerül Bizsók éppen ide, a különös hangzású Husumba – azon kívül persze, hogy Nádas Stormra és *A viharlovásra* utal? De ezt megtehetette volna pusztán szövegszerű átemelésekkel, utalásokkal.

A PT 667. oldalán (még a tenger megjelenése előtt), csaknem a regény végén tudjuk meg, hogy Bizsók István járt a fronton, és hadifogságban is volt. Így abban a nevezetes jelenetben, amelyben régi szemüvegével bajlódik, óvja és védi, a szemüveg nyilvánvalóan metaforikus értelmet is nyer.¹⁵ „Volt valamije, amire csak úgy vigyázhatott, ha a lehető legritkábban érintette. Sorsával is csupán akkor lehetett elégedett, ha nem gondolt vele. Teljes nevén Bizsók Istvánnak hívták a szemüveges embert.”¹⁶ Itt hallhatóan egyfajta ünnepléses bemutatásra kerül sor, valakit a „teljes nevén” is megismerhetünk, de a teljes, illetve teljesebb történetét csak tizennégy oldallal később kezdhetjük megismerni, amikor is függő beszédben, a fogságból való *hazatérése* lesz az elbeszélés tárgya. Az ezt megelőző, felettébb konkrét tengerélmény és drámai menekülés-, majd hazatéréstörténet kapcsán már komolyan felmerül, hogy vajon valójában (értsd: a valóságban) *kinek* a hazatéréséről van szó. Ki áll itt hevenyészett takarásban, mégis jól láthatóan a színpalak mögött?

¹² PT III., 682. (*Szépségének szerelmese.*)

¹³ Nekem, bevallom, nem volt az.

¹⁴ E-mail, 2020. november 9.

¹⁵ Lásd Radics, i. m.

¹⁶ PT III., 667. Akiről, egyebek mellett, mintegy mellékesen, azt is megtudjuk, hogy Mózes Gyöngyvér a nevelt lánya.

Átadás-átvétel

A PT utolsó fejezetében Nadas – Mann közvetítésével – nemcsak Theodor Stormot („Vihar Tivadar”) használja fel (helyenként szó vagy mondat szerinti átvétellel) Bizsókék Husumnál átélt tengeri vihar-élményéhez, hanem magát az élményt is mástól veszi – Mészöly Miklóstól. Akit Nadas egyébként az eltávolítás, elidegenítés és elfedés mesterének, valamint saját mesterének tart. Nadas azonban mesterétől már radikálisan elütő poétikával dolgozott/dolgozik, mégis, róla rugaszkodott el, az ő ellenében és rá épülve csinálta, amit csinált, fiú a szeretve-tisztelt irodalmi apa ellenében.¹⁷ Ami egyben az ő írói felnövekedéstörténete. Mészöly halálakor Nadas a következőket írta róla:

Kihámozta a korszakot az álruháiból. A dolgokat a maguk póreségében szerette látni. A mondatok között megnyíló csendnek igen kivételes hangsúlyt és feszültséget adott, hiányérzetet váltott ki vele, olykor váratlan robbanást, iszonyatot és ki-elégülést. Ezekkel a mondatszerkesztési effektusokkal hívta fel a figyelmünket arra, hogy a prózanyelv nemcsak a meseszöveg, a kimondás és az elbeszélés, hanem az elterelés, a fedés és az elhallgatás, olykor az elhallgattatás eszköze. Többször kísérletet tett rá, hogy belépjen arra a tiltott határterületre, ahol a szótlanság a szóval találkozik, ahol a hang már hozzáért a csöndhöz, vagy roppant erejével fölitta. Ez valamikor a hetvenes évek elején történt, s csaknem belehalt. [...] Ezen a kritikus ponton, a teljes és végleges elhallgatás lehetőségének pilanatában vált nyilvánvalóvá, hogy érzelmi redukcionizmusa mögött a második világháború gyógyíthatatlan sokkja áll. Nem tudom kimondani. Nem lehet. Ezt mondta ki.¹⁸

És Nadas ebből a mészölyi *nem lehet*-ből bontotta ki (szó szerint) saját életművét. Lehessen, sőt, kelljen kimondani. A lehető legaprólékosabban, úgy, hogy „fájjon a fény”.

Balassa egy (már részben idézett) külön passzust szentel a Storm-vonalnak az EK kapcsán. Heiligendamm szó szerinti fordításban a stormi, mitologikus „szent gát”, amely azonban Stormnál *A viharlovásban*, szülővárosában, Husum partjainál áll. Storm tehát *A viharlovásban* egy kendőzetlenül önéletrajzi helyszínt választ, így az elbeszélés is óhatatlanul kendőzetlenül önéletrajzi réteget kap.

A gát és a tenger Stormnál ugyanis mitikus tájként, Hauke Haien küzdelme a közösséggel pedig sorsként jelenik meg, méghozzá a hübrisz értelmében, hiszen nem „egyszerűen legyőzni, gátak mögé szorítani akarja a természetet, hanem meg is akarja szelídíteni.” [...] Véleményem szerint a vihar, a tenger mint „bennünk tomboló” toposza, illetve a szeparáció az emberi (persze nem normatív értelmű) közösség világától mint tragikus motívum, a névtelen elbeszélő tragikai vétségének szoros irodalmi [...] genealógiáját rajzolja ki.¹⁹

És ugyan mi más lenne egy elbeszélés, narráció, ha nem a „természet” gátak [keretek] közé szorítása, sőt – hübriszként! – megszelídítése? Mészöly éppen erre a „hübriszre” mond nemet, nála az események – s itt elsősorban a háborús elbeszéléseire gondolok –

¹⁷ „...szegény Mészöly Miklós már el sem tudta olvasni az *Emlékiratok könyvét*, mert egy rendes redukcionista miként tudott volna egy ilyen monstruózus szöveghalmazt elolvasni.” Idézve Nádastól in: Bazsányi, i. m., 704.

¹⁸ *A Népszabadság* felkérésére íródott, a lap 2001. július 24-i számában jelent meg. In: Nadas Péter: *Rokon lelkek*, Jelenkor, Budapest, 2021, 290.

¹⁹ Balassa, i. m., 254. Balassa idézi Bernáth Árpád tanulmányát (Közbevetések Bernáth Árpád tanulmányához).

csupán felvillanó képekben, fragmentumokban vannak meg (lásd például *Képek egy utazás történetéből*, 1953, *Befejezhetetlen*, 1955,²⁰ *Bolond utazás*, 1977). Nádas azonban vállalja a le- és megírásokat, és csupán szerkezetileg mond radikális nemet „az egészre”, a (le)zárt egész hamis ideájára.

De mégis, hogy kerül Bizsók Husumba, illetve miért éppen oda, és nem Heiligen-dammba, Warnemündébe (Nádas) vagy akár Travemündébe (Mann)? Mi kerül itt (el)fe-désbe, takarásba, mi van „eltérítve”, és miért?

Láttuk már, hogy Nádasnál a három szöveg megírása időben egybeesik, s éppen az egybeesések, időbeli és térbeli párhuzamok uralják a PT szerkezetét is. Amit viszont Mészölytől tanul el, s amit például Mészöly *Alakulások* című, 1973-as háborús prózájában figyelhetünk meg (amelyben az 1931-es lóbaleset és az 1944-es stargardi, háborús jelenet idősíkjai összecsusszannak). Az egymás „hátának vetett” történetek pedig valami harmadik történetet engednek felsejleni, amely azonban közvetlen módon nem lepleződik le. Ahogy Mészöly írja egy másik – Nádas Péternek ajánlott – prózájában:

Ámde bennünket kevésbé érdekel, hogy mit szólnak majd azok, akiknek egyszer kezébe kerül ez az írás, melyet kizárólag azért vetünk papírra, hogy érzékeltessük egy *lappangó történet természetét*, amelyről nincs tudomásunk. Hiszen az ilyesmi úgyszincs kockázat nélkül.²¹

Husum eseményei éppen egy ilyen *lappangó*, másfelől viszont nagyon is kiütköző, másfajta materiából gyúrt történetnek (intertextusnak) tűntek. Lappangására éppen ez a feltűnő mássága hívta fel a figyelmet – és akkor már tényleg nem állhattam meg, hogy rá ne kérdezzek. Így szól Nádas válasza: „Hát persze. Bizsókék tengerpartja is Stormtól való. Bizsók élménye viszont szóról szóra Mészölyé, aki ilyen dokumentatívan ezt soha nem írta le, nekem elmesélte. Az ő élménye viszont Stargardból való. Ő ott bolyongott hullák között. Az én Husumom az övék. Az élet már csak ilyen.”²²

Itt tehát valójában a *kommunikatív emlékezet* (Jan Assmann) egy kitüntetett példájával van dolgunk, amelyben az idősebb generáció egy tagja nemcsak továbbadja (elmeséli) saját, megírhatatlan élményét a következő generációhoz tartozó barátjának és tanítványának, hanem utóbbi meg is írja. Mégiscsak két íróról van szó. Az egyik mintegy a másik *helyett* írja meg, s persze nincs kizárva, hogy Mészöly, ha nem tudta is, de sejtette, hogy Nádas a rábízottakat bizonyára meg fogja írni. Ugyanakkor, a *helyettes megíró* itt nem csak szolgálatot tesz mesterének, hanem a megírással egyúttal saját- és transzgenerációs traumáját is feldolgozza.

Seb

Stormnál Hauke Haien gátmester a következő generációt félti a gátszakadástól, s folyamatos szorongása, munkálkodása a családi élete rovására megy, s végül az elkerülhetetlenül bekövetkező tragédia önbeteljesítő jóslatként működik. Megtörténik a gátszakadás, ami mindnyájuk vesztét okozza. „...a holttesteket a lehúzó víz a törésen át kisodorta a

²⁰ Először a *Sötét jelek* című, 1957-es kötetében megjelenő írások. A címbe foglalt „jelek” utalnak az indirekt, fragmentált utalástechnikára, saját írói kódjára. (A *Sötét jelek*ben 1950-re, a *Volt egyszer egy Közép-Európa* [1989] című kötetben 1953-ra datálta a *Képek egy utazás történetéből* című novelláját.)

²¹ *Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság határa* (*Epilógus II*), 1964. In: *Volt egyszer egy Közép-Európa. Változatok a szép reménytelenségre*, Magvető, Budapest, 1989.

²² E-mail, 2020. november 9.

tengerre, s a víz fenekén bomlottak fel lassan eredeti alkotóelemeikre...²³ A már az első világháború után, Freud nyomán kibontakozó traumaelmélet és a második világháború nyomán létrejött holokauszt-kutatások egyik visszatérő eleme az elbeszéléshez szükséges nyelv hiánya, az élmény traumatikus önmagába zártsága, vagyis az élményeket fedő hallgatás, valamint a represszió ellenére gyakran jelentkező önkéntelen emlékek. Az élmény elbeszélhetetlenségén kívül a holokauszt-túlélők esetében a hallgatás egyik oka gyakran a másodgeneráció, azaz a mindennek ellenére megszületett utódaik védelme és kímélete. Ez esetben az elbeszélői gát metaforikusan szólva ugyanabból a szorongásból és félelemből születik, mint Haien gátmester kényszeres perfekcionizmusa. A holokauszt-túlélő első generáció elbeszélőinek hallgatáskényszere tudáshiátust szül, a másodgeneráció tudásának hiányát vagy hiányosságát, amelyet aztán gyakran a harmadgeneráció pótol és tesz a helyére. Az első- és második világháború után kialakuló traumakutatások továbbfejlesztésére az Egyesült Államokban, a vietnami háborús veteránok kezelése alkalmából került sor, majd a nyolcvanas évek elején a PTSD (poszttraumás stressz szindróma) bekerül az orvosilag elismert betegségek közé.²⁴

A holokauszt-szakirodalom nemcsak első, második és harmadik generációról, hanem „másfeledik” generációról is beszél²⁵ olyanok esetében, akik még gyerekként éltek meg és túl a holokausztot, illetve második világháborús élményeiket. Ehhez a másfeledik generációhoz tartozik az 1942-es születésű Nádas Péter is, aki azonban sokszor és sokféle módon megírta ezeket a gyerekkori élményeit (legutóbb igen részletesen és érzékletesen a 2017-es *Világló részletekben*). Mészölynek azonban nyilvánvalóan problémát okozott háborús élményeinek anekdotikus, közvetlen és kibontott narrációja – egyáltalán a narráció, mint olyan (nem csak erre vonatkozóan), és amikor mégis érinti a témát, akkor a rá jellemző kihagyásos, fragmentált, elliptikus módon teszi, ami tulajdonképpen a trauma narratív megjelenési formája. Életét végigkíséri az a nyomasztó feltételezés, hogy minden bizonytalansággal ölt embert, de efelől az olvasót bizonytalanságban hagyja.²⁶ Ám sok ilyennek volt szemtanúja és túlélője, ez több írásából kiderül, így például az *Alakulásokból*, amelyben Stargardban – ahol Mészöly a háború végén fogságba esett, és ahonnan néhány társával elmenekült – az elbeszélő a késével leszűr egy német katonát, mert az meglőtt két gyereket.²⁷ A háborúból hazajött, katonaviselt férfiak nem beszélnek, miként a legtöbb holokauszt-túlélő sem. Hiányzik hozzá a nyelv, illetve hiányzik hozzá az a hallgatóság (olvasóközönség), amelyik egyáltalán megértené ezt a nyelvet.²⁸ Ilyen módon, ahogy Szolláth Dávid Walter Benjaminget idézve írja, nem gazdagabbak lettek egy tapasztalattal, hanem „elvesztették tapasztalataikat”.²⁹

Ugyanakkor, a trauma szabályai és definíciója szerint, az elfeledni kívánt, mégis ismerősen-idegenül kísértő emlékek (a freudi *unheimlich*) újra és újra kényszeresen visszatér-

²³ Theodor Storm: *A viharlovás*. In: *Erdei tó*, ford. Szabó Ede (Magyar Helikon, Budapest, 1962).

²⁴ Első előfordulása 1980-ban a *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* harmadik kiadásában, amelyet az Amerikai Pszichiátriai Társaság adott ki.

²⁵ Susan Suleiman kifejezése.

²⁶ „...olyan mestert választottam magamnak [Mészölyt], aki egy olyan mestert választott magának [Camus-t], aki egy gyilkos [Az *idegen* Mersault-ja] szemében látta meg önmagát.” Nádas: *Talált celli*, Jelenkor, Pécs, 2000 [1992], 260., idézi Bazsányi, i. m. 710.

²⁷ Lásd Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*, Jelenkor, Budapest, 2020, 68–69. Stargard ma Lengyelország területén van.

²⁸ Lásd erről Kertész *Sorstalanság*ában a „pokol” szó problematizálását. Valamint Bán Zsófia: A sár-ga csillag mint accessoire. Ironikus beszéd Kertész Imre *Sorstalanság*ában. *Múlt és Jövő*, 2003/4; illetve in: *Próbacsomagolás*, Kalligram, Pozsony, 2008.

²⁹ Szolláth, i. m., 53. „Benjamin arról ír, hogy a tapasztalatok érvénytelenné válásának cezúrája után az alkotóknak a semmiből kell újrakezdenie. Benjamin ezúttal is az avantgárdot értelmezi, a konstruktívizmus, a Bauhaus redukcióját, a tabula rasát kifejező és az abból kiinduló új kultúrát.” (Benjamin: „Tapsztalat és szegénység”).

nek, újra és újra önkéntelenül a tudat felszínére törnek.³⁰ Fedések és villanásszerű felfedések ismétlődő sorozatai váltják egymást. A mélyen rejlő seb (*trauma*) újra és újra felfakad. Ez a leírás strukturálisan (fragmentáltság, elliptikusság) és nyelviileg is (redukció) illik Mészöly írásmódjára. Azonban a „gátszakadás”, a hallgatás gátjának átszakadása nála csak nagyon részlegesen és vonakodva történik meg, ám újra és újra ismétlődik. Hadd idézzem itt ismét Nádas nekrológját: „Többször kísérletet tett rá, hogy belépjen arra a tiltott határterületre, ahol a szótlanság a szóval találkozik, ahol a hang már hozzáért a csönndhöz, vagy roppant erejével fölitta. Ez valamikor a hetvenes évek elején történt, s csaknem behalt. [...] Ezen a kritikus ponton, a teljes és végleges elhallgatás lehetőségének pillanatában vált nyilvánvalóvá, hogy érzelmi redukcionizmusa mögött a második világháború gyógyíthatatlan sokkja áll. Nem tudom kimondani. Nem lehet. Ezt mondta ki.”³¹ A második világháborút át- és túléltek számára a dadogás létállapottá válik. Írónak ezzel a lehetetlennek látszó feladattal megküzdnie állandó újabb trauma; anyaga, a nyelv ellenáll. A legnagyobbaknak, mint Mészölynek, mégis sikerül, ha átszakítaniuk nem is, legalább perforálniuk az anyagot. Onnan már más könnyebben továbbszakítja.

Amivel pedig nem jutott el a megírásig, ugyanakkor mégsem hallgathatott róla egészen, azt a kommunikatív emlékezet elve szerint – ez esetben mester a tanítványának – szóban továbbadta.³² Nádas közlésére támaszkodva tehát biztosan állíthatjuk, hogy amit a *Szépségének szerelmese* című, utolsó PT-fejezetben olvashatunk Bizsók István háborús élményeiként elbeszélve, azok valójában Mészöly háborús élményei („szórol szóra”), amelyeket „helyette” írt meg. Ezért „nem lehetett” (persze, regényben mindent lehet) Nádas saját, északi-tengeri helyszínei valamelyikén elhelyezni ezt a szálát (mint az EK-ban), kellett egy nyilvánvalóan elkülönülő, másik hely, amely azonban mégis szervesen összetartozik az emlék genealógiájával: Storm–Mann–Mészöly–Nádas. Husum mint helyszín itt gyakorlatilag az intertextus, az átvétel *jele*, mintegy idézőjel helyett.

Stargard (Husum), Fervega, csonkolt test, dűnék, sötétség, köd, tenger, viharos szél, tengerzúgás, tengerillat. „Tudták, hogy valahol itt van a tenger, még érezték is, de nem volt egy, aki tudta volna, hogy mit érez.”³³ Vakon, mert tapasztalat híján bolyonganak a dűnék között, mintha máris holt lelkek lennének. „Azokon a helyeken most meghasadozott a jég; a repedésekből mintha felhő gomolyogna föl, s a morotva fölött egész gőz- és

³⁰ Freud 1919-ben, az első világháború traumájával kapcsolatos reflexiójában, *A kísérteties* című tanulmányában írja: „A kísérteties olyasvalami, aminek rejtve kellett volna maradnia, de mégis előtérbe nyomult.” In: Sigmund Freud művei IX., *Művészeti írások*. Szerk. Erős Ferenc, ford. Bókay Antal és Erős Ferenc, Filum Kiadó, Budapest, é. n. [2001], 268.

³¹ Nádas: *Rokon lelkek*, i. m., 290.

³² Lásd erről például Sebald *Kivándoroltak* című művében Max Ferber esetét, aki már-már hihetetlen módon (hiszen kivételes értékű, pótolhatatlan, személyes dokumentumokról van szó) átadja a narrátornak megőrzésre a családi képeit, valamint az anyja háború alatt írt memoárját, mert mint a narrátoron keresztül, függő beszédben mondja: „A második alkalommal úgy hatottak rá a helyenként tényleg csodálatos feljegyzések, mint azok a félelmetes német mesék, amelyekben, ha valakit megigéznek, addig kell folytatnia a munkát, ebben az esetben az emlékezést, írást és olvasást, míg meg nem szakad a szíve. Ezért inkább kiadja kezéből a borítékot, mondta Ferber...” *Kivándoroltak*. Fordította Szijj Ferenc. Európa, Budapest, 2006, 215–216.

Max tehát fizikailag is el akarja távolítani magától e dokumentumokat, mert nem képes a közelemben élni az életét. Egy hasonlóan furcsa átadásról olvashatunk az *Austerlitz*-ben, amelyben a főszereplő Austerlitz, miután nagy nehezen megszerezte anyja fényképeit (ha ugyan megszerezte), letétbe helyezi azokat a narrátornál, hogy őrizze meg, amíg elmegy Franciaországba a háború alatt szintén eltűnt apja nyomait is felkutatni. (Lásd erről bővebben *Veverka, avagy az emlékezés fortélyai* W. G. Sebald *Kivándoroltak és Austerlitz című regényeiről* című tanulmányomat (*Holmi*, 2007/1, valamint in: *Próbacsomagolás*, Kalligram, Pozsony, 2008).

³³ PT, 685.

ködháló szövődött, amely furcsán keveredett az este derengésével. Hauke meredt szemmel bámult arrafelé, mert a ködben sötétlő alakok jártak le-föl; ember nagyságúnak látta őket. [...] Mit akarnak ezek? Tán a vízbefúltak lelkei volnának? – tépelődött Hauke.”³⁴

A *Hazatérésben* emlegetett irodalmi *csokolás* itt testileg is megjelenik a haldokló és kegyelemlövésért vagy vízért nyöszörgő, mindkét lábán térdből amputált német katona szörnyű képében.³⁵ Ami ezután történik, az a megmenekülés és hazatérés – de nem a feledés. Ami nem opció – s erről a *Szépségének szerelmese* című, utolsónak megtett, idősíkok közt ugráló fejezet tanúskodik. Az emlék Bizsóknál – csakúgy, mint Mészölynél – mindig jelen idejű, a mindennapjaiban hordozza. Egy dedikációjában hiába nevezte magát Mészöly játékosan-ironikusan „feledény szerző”-nek (van ilyen szó egyáltalán?).³⁶ Nem volt *feledény*, csak ismerte saját *gátja* terhelőképességét – ami elég sokat bírt, sok mindent képes volt visszatartani. És ami mégis, mindenek ellenére átszivárgott, azt tudta, kire bízta. Egy ilyen választás biztosítani tudja az emlékezés folytonosságát, az átörökítést. Ami nélkül nincs történelem, nincs tudás, nincs kultúra. Ügyesen választott.

³⁴ Storm, i. m., 527.

³⁵ A történet szerint a menekülő magyar katonák élő-halott, sebesült német katonákat találnak, akik egy német tábori kórház meneküléskor hátrahagyott sebesültjei.

³⁶ Ebben a formában nem találok, alighanem Mészöly találmánya. *Feled*: „Bizonytalan eredetű szó. Talán a *fél* rejlik benne ‘oldal’ értelmében, az elfeledett dolgot ugyanis elménkben *félre*, oldalra ejtjük.” (Etimológiai szótár) Azaz nincs megszüntetve, csak takarásban van.

„EGY HANGYÁT MEGSIMOGATNI!”

Mészöly Miklós és az állatok

Balassa Péter emlékének

Az állatok különleges szerepet kapnak Mészöly Miklós életművében.

Azért mondom először pusztán így, szikáran, mert minden további pontosítás már értelmezés is. Beszélhetünk az állattörténetek, az állatleírások, az állatmotívumok jelentőségéről (ezek közül kiemelkedik az állatölés-motívum, de nem ez az egyetlen). Fontos téma a vadászat (állatok legyilkolása, állattetemek, a vadász mint gyilkos és egyben társ, sőt: „pásztor”), s általában az állat és az ember viszonya (egymásra utaltság, osztozás a létezésben, a „barbár” és a „humánus” ember, együttélésünk az „ősi” természettel, az ember „állati” volta). Ugyanakkor itt minden létező létében szent, az állat és az ember egyaránt (isten) teremtmény. Az állatok szenvedése, patetikusabban mondva szenvedéstörténete egybekapcsolódik az emberi szenvedéssel, szenvedéstörténettel, azaz – a történelemmel: az emberi történelemmel. Az ember, az állat, az összes „élő” lény és „élettelen” tárgy ugyanannak a történetnek és ugyanannak a természetnek, világegyetemnek a szerkesztés része. Ha az állatok állandó jelenlétére figyelünk, és kiváltképp, ha az állatok perspektívájából is közelítünk a dolgokhoz, azáltal gazdagabb lesz a kép. Az állati lét érzékelése az emberkép finomítását segíti. Mészöly antropológiája nem rekonstruálható állatábrázolása nélkül. Negatív teológiája sem közelíthető meg a természet „szuggesztíója” nélkül.

Mészöly állatai – a korai állatmesék némelyikétől eltekintve, melyek azért emberi típusokat mutatnak meg – nem humanizált lények.

„Mészöly sohasem írt olyan átképzéletes állatregényt, mint amilyen Woolf *Flush*-e vagy Déry *Nikije*. A *Fekete gólya*, ez a gyermekkori élményeit feldolgozó ifjúsági regénye sem az” – írta Fogarassy Miklós (Kutyafül, madárszem, *Ex Symposion*, 1995. 13–14.). Selyem Zsuzsa pedig ezt írta Mészöly elbeszéléseiről: „az állat nem allegóriaként, nem metaforaként, nem retorikai eszközként mutatkozik ezekben a művekben, hanem mint empirikus, materiális állat”. Selyem Zsuzsa szerint ma már – mikor „a humanizmus leszerelésével az antropocentrikus világgép is komolytalan” – megállapíthatjuk, hogy Mészöly ebben is megelőzte korát. Selyem – „az állati fordulat utáni gondolkodásmód felől (Agamben, Coetzee, Derrida, Haraway)” értelmezve az *Anyasíratót* és általában Mészöly elbeszéléseit – megjegyzi: „Mészöly perspektívájában az élőlények nincsenek tornasorba állítva, (...) nála az állati nem alantas, az emberi közel sem valami magasztos, ugyanabban a létezésben osztoznak, és ugyanolyan erővel kommunikálnak. Legfennebb az ember általában nem érti őket.” (Anyaállat, rókatárgy, *A szem*, 2017. 12. 11.) Fogarassy említett tanulmányában (mely még az *animal studies* és a poszthumanizmus térhódítása előtt keletkezett) tovább megy, nem csupán azt állítja, hogy nincs „tornasor”, hanem egyenesen azt állítja, hogy Mészölynél a legfontosabb helyeken az állatok „az embernél tisztább lények”, „amaz ismeretlen örök rendhez közelebb lévő, természeti áldozatok”.

Azt hiszem, abban egyetérthetnek Mészöly Miklós olvasói, hogy elbeszéléseiben az állatok valóban nem humanizált lények, nem emberi tulajdonságok megtestesítői. A kérdés azonban ezek után számomra most már az, hogy nála az állat és az ember valóban egyenrangúak-e, tehát tényleg nincsen-e közöttük hierarchia. Avagy mégsem egyenrangúak, mégis van közöttük hierarchia, mégpedig a konvencionálistól eltérően éppen fordí-

tott hierarchia: tudniillik hogy az állat lenne ténylegesen közelebb a létezés rejtélyéhez, az állat a „tisztabb”, a magasabb rendű létező, mert mentes a csalástól, közelebb van a teremtés eredendő alapjaihoz. Mi tüntetheti ki az állatot az emberrel szemben? Az ösztönösség? Az animális a maga közvetlenségében mutatkozhat, míg az ember elkülönül, reflexív és ez ejti őt csapdába?

Ahhoz, hogy megpróbáljak erre válaszolni, először át kell tekintenem – 8 pontban – a Mészöly-életművet az állatmotívumokra figyelve.

*

1. A korai mesékben az állatok sokszor hagyományos szerepekben tűnnek föl. A *kiskutya meg a szárnár* című mesében például a „gazdasszony” azért szereti a kutyát, mert tud „farkat csóválni, két lábon szolgálni”, míg ugyanezért a szamarat bizony nem szereti. A *róka-szemű menyecskében* viszont egyenrangúvá válnak a szereplők – „abban a szempillantásban kővé vált a kutya, ló, királyfi”. A mesék általában eléggé nyomasztók, és vannak bizarr állatfigurák is (szakállas kutya, borotvált fejű macska – *Jelentés egy sosemvolt cirkuszról*). Az *Emide és Amoda* című, a két jóbarátról szóló hagyományosabb mesében viszont olyan vidámalmat csaptak, „hogy még a lovak is sört ittak”. Ehhez képest kevésbé konvencionális, a későbbi ló-érzeteket megidéző az, amikor a *Fekete gólya* X. fejezetében, a falusi búcsú leírásakor ezt olvassuk: „Aztán a lovak nyerítése!” (Már ekkor, 1960-ban ott a mészölyi felkiáltójel.) A mesékre való talán utolsó fontos utalás *Az atléta halála* bábszínház-jelenetében kerül elő: Réka főszereplő bábja „egy szenvedő arcú, arisztokratikus kutya volt, olyan se agár, se ember”, akit a sértett bábművész Simonnak hív, bár igazából – csak mi tudjuk – ő Hamlet.

2. A korai novellákban a *Vadvizektől* kezdve ott a természet (az őskép a Duna ártere, a gemenci erdő). Több novellában az állatok puszta állat-mivoltukban jelennek meg, de sorsuk akkor is ellenpontozza az emberek sorsát, vagy éppen párhuzamba állítható azzal (*Állatok, emberek, A stiglic, Vadászat, Varjak*). Különleges a *Kirándulás*, melyben szarvassá változik a fiú. Kissé más ez itt, mint „az állattá leendés” (állattá válás) Kafkánál *Az átváltozásban* (Deleuze – Guattari). Kafkában éppen az az ördögi, hogy az állati felől nézve közvetlenül mutatja meg az ember elhibázottságát, bár ebben az értelemben – igaz, közvetve – általános példázattá válik Mészölynél is az állattörténet a *Magasiskola* és a *Jelentés öt egerről* korai remekléseiben. A sólyomtelepen az állatok szenvedését természetesnek vevő rendszer működik, melynek a sólymok, a zsákmányállatok, az emberek és a lipicai lovak egyaránt ki vannak szolgáltatva, a létezők egymástól függenek. Az ember éléskamrájába menekülő egércsaládot pedig a házaspár „humánusan” kiirtja – az egerek perspektívájából nézve ez a szikár „jelentés” a területiális különbségekre is utal (ne zavarják a köreinket), miközben az egyetemes létbevetettségről is szól. Ugyanakkor az egerek egyszerre kétségbeesett és kétségbeesésen túli viselkedése a *Fekete gólya* viharba került gyerekhőseinek viselkedésére is emlékeztet.)

3. Néhány elbeszélésben egy állat, a ló, a kutya vagy a nyúl erőszakos halála közvetve a háború borzalmaira utal, és ilyenkor mégis közel kerül a szöveg az allegorikussághoz. Arról van szó, hogy az elbeszélő vagy hőse nem képes a háborús gyilkolások elmondására (*Képek egy utazás történetéből, Az állatforgalminál, Film, az Emkénél, A három burgonyabogár*, és a kései végleges vázlat a szerző hagyatékából: *A kitelepítő-osztagnál*). A vadászat „polgári”, „humanista” szokása éppen a háború miatt, azután válik lehetetlenné. (Képzavarral élve: a *Vadászatban* a piros madár a „sötét jel”.) „A *Nyomozásban* elmondhatóvá vált az emberölés, de még szorosan összekapcsolódik az állathalál képével. A korábban keletkezett novellákban viszont az állatölés motívuma sok esetben az

erőszakos emberhalál-leírások helyettesítőjének tűnik” – írja Szolláth Dávid, aki monográfiájában külön figyelmet szentel az állatölés-motívumnak (*Mészöly Miklós*, Jelenkor, 2020). A *Nyomozás*ban olvashatjuk: „azóta kezdődik minden változat ugyanúgy más-képp. És a ló is bekerül mindig”. Miért éppen mindig a ló? Mert a legfontosabb társa, testével is kiszolgálója az embernek?

4. Nemcsak az állatok pusztulása, hanem sokszor már a jelenléte is misztikusan titokzatos, irracionálisan aggasztó, illúziótlan egzisztencialista szorongással teli, – Fogarassy szavaival – valami „ősrettenetet”, „metafizikai félelmet” sugall. Ilyen jelentést is tulajdoníthatunk a *Balkon és jegenyék* nyomtalanul eltűnő lepkéjének. Kevésbé sötétben rejtélyes a lepke felbukkanása egy kamaszszerelme kapcsán a *Fekete gólyában*: „Míntha valami odapottyant volna közéjük, egy ismeretlen pille, és most mind azt kellene nézniük”. Az *atléta halálában* Óze Bálintot „egy hatalmas, szőrbolyhos lepke” kíséri a tardosi bemutató futásakor, majd az Égettkő-völgyében a halálakor. Egy olyan lepke „szétronszolt tetemét” találják a halott atléta ujjai közt, amelyről az öreg parasztok románul mondják ki – s így ez a különös „előjel” még rejtélyesebb a magyar olvasónak –: ilyen nincs is. (Először tán Mándy Iván írta le magánlevélben, mennyire „idegen”, „furcsa” ez a lepke-szimbólum.) Az *atléta halálának* prágai öltözőjében a vészjósló „lárvaszerű” kék neonfény aztán a *Film* végén tér vissza az Állami Biztosító reklámtábláján villogva. (A lepke-motívum tán a legrejtélyesebb – Thomka Beáta már fölhívta rá a figyelmet monográfiájában [*Mészöly Miklós*, Kalligram, 1995] –, érdemes volna alaposabban megnézni a *Magyar novelláig*, *A pille magányáig*, az *Elégiáig* bezárólag. Csak egy egyszerre szenttelen és érzelmes, komoly és komolytalan mondatot mutatok csalinak: „Realizmus: a hold előtt pille repül át” – *A tágasság iskolája*.) (És még egy idézet, sok ilyen van, mikor a vonatkozó névmás nem ami, hanem aki: „a pille, aki nem látható” – *A pille magánya*.) Egyébként az állatok tetemei általában sötét jelként értelmezhetők, „egy laposra száradt macska” a Duna-parton (*Szárnyas lovak*), egy elgázolt és szétlapított feketerígó-relief az utcaköveken (*Film*). A legmerészebb talán a Fekete Kutya misztikus szenvedésének túlhajtott leírása a *Merre a csillag jár?*-ban (Thomka Beáta szóvá is tette monográfiájában: „mesterkéltén hat” „a misztikus jelképességű” Fekete Kutya). De az állatok akkor is félelmetesek tudnak lenni, ha éppen csak nem értjük őket. Például és főleg: a macska. A titokzatos „áj-báj macska” (*A pille magánya*). Aztán az „anarchista” macskák a HÉV mellett (*Nyomozás*). A macska ott képes lenni, ahol nem is lehetne: „hogyan tudott észrevétlenül belopakodni a malomba? ...már előbb, már *elevé* ott gubbasztott (kiemelés tőlem – *Ahol a macskák élnek*). „Nesztelenség, amire csak tizenöt millió macska képes.” (*Cserepek, félálomban*)

5. Mikor a hősök nyomoznak valami konkrétum és egyúttal valami nagy rejtély után („minden az, ami, és mégsem az?” – *Érintések*), illetve mikor célba soha nem érő futásuk, üldözői erőszakoskodásuk, csoszogásuk megtörténik, szóval a reménytelen hajsza során is ott vannak velük az állatok. Gyakran hasonlatokba foglalva. A kihívóan keskeny fénycsík olyan, „mint a lovak nyakán a sörény” (*Az atléta halála*). Hősünk beleharap a saruja talpába, „mint egy kutya.” (*Saulus*) „Csapzott és idegen volt, mint az éjszaka hajtott lovak” (*Megbocsátás*). Elbújni, mint egy egér, lehetőleg nem hozzáérni a sebesült nyúlhoz, de megérinteni a szempillánkkal egy számár szemgolyóját (*Saulus*). Ez más helyen a lovak szemével van: „Mint varázslók, jövőmondók kristálygömbje. Megérinteni a szempillámmal! – nem hagy nyugton a kísértés. Tartogatja a halál ezt az élményt” (*Elégia*). A *Saulus*ban az említett számár-jelenet így folytatódik: „Egy pillanatig azt hittem, hogy megszólal. Mikor mondhatja az ember, hogy a juhod, számaram, kecském megváltozott? Mikor mondhatja a juhod, számaram, kecskéd, hogy megváltoztál?” Saul saját magát keresi, az azonosságát szeretné megtalálni a damaszkuszi úton. A *Film*ben Silió Péter lényének titka kerül elénk, aki „a kalapácsot nézte, ahogy Sax *gyöngéden* a hintázó nyúl fejéhez csapta”. „S akkor ugyanazzal a kalapáccsal *csendesen* leütötte Saxot, csupán a holttestét

nem akarta otthagyni a nyúl mellett.” Aztán a bíró megkérdi, hogy nem gondolja-e a vádlott, vajon egy közönséges nyúl más, mint egy ember. Bár a *Film*ben nincs ok-okozati kapcsolat a történetzálak között, az állatmotívumok titokzatos módon összefogják az öregek csoszogását és a múlt történéseit. Az irracionális állathecc válik itt meghatározóvá, miként az irracionális koldushecc volt az első komoly novella alapja (*Koldustánc*). Balassa Péter gyűjtötte össze máig legalaposabban *Passió és állathecc* című tanulmányában a *Film* állatmotívumainak sorát – ezt most Szolláth Dávid összefoglalásában idézem –: „a *Film*ben megint (és szinte »hatványozottan«) megjelenő állathalálokat, az állatok szenvedését, az ember állatokhoz való hasonlítását, az elgázolt rigót, az eltört lábú lovat, a leölt libát, a ládába zárt vemhes cerkófmajmot, a kekszesdobozban elpusztult hörcsögöt, az állatviadalok áldozatait”. Az állatoktól függetlenül is, a maga rendszerén belül a *Film* fokozhatatlan, más irányba lehetett csak menni. Nincs fejlődés, alakulás van.

6. Az alakulástörténet egyik iránya a mítoszokra való ráhagyatkozás. Ez már korábban a *Saulus*ban is jelen van. Ott a bibliai idők zsidó vallási törvényei befolyásolják, hogyan nézzünk az állatokra. Például a sebesült, ám „tisztátalan” nyúlra: „A kísértés ott lapult mellette, egy tisztátalan nyúl. Érintésközelben. Végszükség kergette oda. De milyen végszükség indokolhatja, hogy egy tisztátalan állatot megérintsünk? Kelthet bennünk egy állat szorultsága olyan sajnálatot, hogy saját tisztaságunkról megfeledkezzünk?” Ennél általánosabb az a történet, mikor a kutyák széttépnek egy rókát, erre Saul a hajcsároknak elmeséli az „egy gödölye” példázatát – titokzatos, érthetetlen az egész jelenet, egy kis elszólás kínálja csak magát az esetleges értelmezéshez: „»Ami nem eléggé éles, még nem eléggé önmaga« – tanultuk az esti oktatáson”. A *Szárnyas lovak* barbár archaikumában az antik mítosz a népi hiedelemvilággal kapcsolódik össze. (Előzmény a különleges, korai *Kirándulás* című novella, mely a szarvassá változott fiúk legendájának újraírása, Ovidius metamorfózisának megidézése is, de a görög mitológia mellett térségünk – Közép-Európa – folklórjára is rámutat, melyet Bartók is feldolgozott, majd később Juhász Ferenc). A *Szárnyas lovak*ban a pegazusok már az első mondatban együtt szerepelnek a hídnál ülő varjúval „egy álom mérgezését” sejtetve, mágikus jelleget adva az elbeszélésnek. A *Pontos történetek, útközben* szövegfolyamában pedig a régió mélyvilága mutatkozik meg, főleg erdélyi természetközeli tapasztalatok alapján – mítoszokon innen „barbár” tapasztalások ezek, mégis megemeli azokat a lokalitás önazonossága. (Ha csak úgy bejön egy macska a házba, ha azzal ugratják az utazót, hogy csupán a kutya meg a macska nyála fertőtleníti, ha hirtelen megpillantunk egy hermafrodita kutyát, ha azt halljuk, „elég széles az ágy, [...] még egy róka is elfér rajta” – máris egy elsüllyedt pogány, népi mitológia nyomait sejtjük.) A legnagyobb poén ezzel kapcsolatban a következő. A *Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság határa* című esszé első bekezdése így szól: „Egy vadász sokáig kergetvén egy madarat, a vadak megölték, esztendő múlva a madár a koponyára szállván innya, megborította. Mondják, az egyetlen szót kergette, mely mindig kisiklik. Végül az kezdte őt kergetni madár képiben, és rátalált.” Az idézet első mondatát a mézőlyi mondatpoétika radikális újszerűségét érzékeltető szokták idézni. Ám Szolláth Dávid megtalálta az eredetét Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltészeti gyűjteményében (Kriterion, 1974). A posztmodern vendégszöveg (melyből Mézőly egyetlen szót vett ki, a „havason”-t – ennyit most az egyetlen szóról, melynek helyét Sutting ezredes is oly heroikusan keresi), szóval a vendégszöveg adatközlője bizonyos Pucok Geci bá (1943-as gyűjtés), aki pedig nyilván egy névtelen székelyföldi mesemondót idéz meg.

7. Az alakulástörténet másik iránya a családtörténetre való ráhagyatkozás. A pannon történetekben visszatér a gyerekkor világa, és ez a természetközelséget is jelenti. Az *Anyasíratóban* az anya sorsa egy hatvannégy éve leölt róka sorsával kapcsolódik össze (bundájából boa, mellény, majd muff lesz). Az alap: az asszony valószínűleg „ugyanazt érezte, mint a róka: a szájában rohadt répa-íz”. A *Magyar novellában* az agyonlőtt ötéves

Jamma és anyja fölött, mikor fölkel a nap, „száztizenegy galamb körözött”. A *Megbocsátásban* a feleség az *Állatok búcsúja* című képet égeti bele egy fatáblába, tavasz óta dolgozik a karácsonyi ajándékon. „Madarak búcsúztak rajta a föld négy lábú állataitól, a szarvastól, a vadmacskától, a borztól, a báránytól. Útra készülődtek a flamingók, a verebek, a szarkák és az ökörszemek.” Madarak és emlősök között egy leégett híd van, melynek minduntalan állatok képe kerül élénk ebben az elbeszélésben is. Giliszta, katica, cserebogár... Tehén, macska, ló... Micsoda kavalkád! „Képzeld, a kis Andris tegnap azzal jött haza, hogy a papok máma háromszor megeszik Krisztust” – újságolja a feleség. „Kannibál aranykor!” – kiált fel a férj, és ezzel arra is utal: az ember is emlősállat. Az öregkori *Családáradásban* újra előkerül a vadászat. Atya „kizárólag nemes és méltó vadak húsát hajlandó megenni, (...) nyúl szőba se jöhetett...” A család tradicionális természetközelsége egyrészt nosztalgikusan is nézhető, másrészt meg is kérdőjeleződik. A róka halála párhuzamba kerül az anya halálával. Az állatok húsát ugyanúgy megeszik, mint „Krisztus testét”. Csőd volna-e az európai humanizmus? S vele együtt csődöt mondott-e a kereszténység is? – kérdezi, pontosabban inkább sugalmazza a kérdést Mészöly.

8. Erre a kérdésre nem tudok válaszolni, de mielőtt a dilemmát a végén kicsit tágasabban fölvetném, még egy nagyon fontos momentumát érintenem kell eme szépprózai alakulástörténetnek. Ez pedig a történelem elmondhatóságának és ezzel szoros összefüggésben a regény megírhatóságának kérdése Mészölynél. „Fény villan fel: egy deszka megvilágítódik, egy kutya reszket, egy ember tűnődni kezd. Három változata a létnek, s hiábavaló fáradozás, hogy egynek lássuk őket” – olvasom tárgy, állat, ember együttes leírását az *Ahol a macskák élnek* című novellában. A *Térkép Aliscáról* pedig a hely, a város kétezer éves történetét érzékelteti egyidejűsítve. „A véres ütközeteknek már nincs nyoma” – reménytelen dolog elmesélni őket. Az elmondhatatlan érzékeltetéséhez legyen elég az a kép, melyben Pest-Budáról jönnek „a filléres gyorsal” az utazók a római mezei ünnepekre, hogy „*Mars Silvanus* szent állatainak, az ökörnek, farkasnak és harkálynak a feláldozásánál jelen lehessenek”. Nemhogy az ország, de a hely története sem mesélhető el, sem Szekszárdé (*Térkép Aliscáról*), sem Budáé (*Anno*), sem a kuruc időké (*Fakó foszlányok nagy esők évadján*), sem a tizenkilencedik századé (*Sutting ezredes tündöklése*). De az agyagos löszfalak közé felváltva menekülnek az évszázadok során farkasok és katonák a hóvihar elől. A csontok pedig „árulkodó módon keverednek egymással, emberé, állaté” (*Térkép Aliscáról*). És csak a patkány örök. Vagy mondjuk a harkály. Vagy a ló. A lovak szenvedése és magánya a leginkább párhuzamos az emberek szenvedésével és magányával. A szenvedésnek pedig „történelme van” (*Ló-regény*). De Mészöly azt mondja, hogy ezt a regényt nem lehet megírni. Ám ez nem siránkozás, a szerző nem kéreti magát. „Az érvényes jelentés megfogalmazhatóságát kereső műveinek (...) maradéktalanul tragikus az alaphangoltsága. Tragikus vagy inkább illúziótlan, mert világukat azon értékek távollétével jeleníti meg az elbeszélés, amelyek a klasszikus európai személyiségfelfogást megalapozták” – írta Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom történetében* (Argumentum, 1993). A megfogalmazhatóság határait jelzik az egyszerűen nagyon ismerős és nagyon ismeretlen, minduntalan előkerülő állatfigurák. Az állatok sosem jelentéktelenek, csak a körülmények. Ez az elbeszélő művészet – vadászat után halászat – „a káoszban halássza a rendet” (Balassa: *A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma*). Jelentéktelen körülményeket kevés író ismeretett még ilyen részletesen, mint Mészöly. Sok elbeszélés zárlatában olvasható hasonló, mint a *Bolond utazásában*: „És hát ennyi. Nem több.” „Ó, a lovak! És nincs is tovább.” – ez a *Ló-regény* vége. A felkiáltójeles mondat még kurzív is, a nagyobb nyomaték kedvéért.

Mészöly perspektívájában van-e tehát hierarchia az élőlények között? Vagy mondhatnánk úgy is: a létezők között? Most csak az ember és az állat viszonyára figyelve az író egy gyerekkori alapélményére való emlékezése jut eszembe – az ártéri vadak látványáról van szó árvíz idején –: „Az árterületen kisebb-nagyobb tőzegszigetek szakadtak le, s az állatok ott szorongtak bibliai békességgel... rókák, nyulak, őzek, szarvasok, vaddisznók, különböző kisebb ragadozók. Mesébe illő alapélmények voltak ezek egy gyerek számára.” (*Gyermekkor, természet*, Fogarassy Miklós interjúja, *Kalligram*, 1996/1.) Hasonló jelenet a természetközeli *Fekete gólyában* is van.

Nádas Péter írja Mészöly korai elbeszélései kapcsán, hogy sikerült megoldania, amit a francia „új regénynek” nem sikerült: nem csupán leltárba veszi a dolgokat, hanem feltárja az ember és a világ, az ember és a természet közti kölcsönhatást is (Három burgonyabogár, *Pest Megyei Hírlap*, 1968. augusztus 3.). A kölcsönhatás pontos kifejezés. Ahogyan az ember hat az állatra, ugyanúgy az állat is hat az emberre. „Fichte, Schopenhauer, Büchner szerint az állat jogalany” – írja naplójába a jogászdoktor Mészöly – „Bregenzer – »Krisztus leszállt az emberekhez, az embernek is le kell szállnia az állathoz«” (*Műhelynaplók*). Végző soron úgy tekintünk itt az állatokra és az emberekre, mint olyan létezőkre, teremtményekre, akik együtt élnek meg, élvezik vagy leginkább szenvedik el a világ „történelmét”.

A teremtmények léte pedig nem tud nem rámutatni valamiféle teremtő erőre. A transzcendencia sugallata sokszor a buddhizmus világképét, a távol-keleti kultúra nyomait is felidézi (főleg a japán kultúráét – lásd például: Akutagava). Egyszer pedig egy körkérdésre Mészöly ezt válaszolja: „Nehéz – végül is lehetetlen Beckettnek nem igazat adni, hogy egyetlen döntő kérdés van: Isten léte vagy nem léte. (...) A hivatalossá jegecesedett biztos válasz azonban halványabb a bizonytalanság nyitottságánál”. Az *Adagio, karácsony* gyerekhőse egy macska szőrét tépkedi – „megtudandó, hogy egy macskában mennyi a végtelenség”, majd ugyanitt azt olvassuk: „Isten szétesett tízezer kicsi madárrá – hát most tessék megmondani, hol van!” A madár vagy a lepke a lélekre is utal, az egér, a róka vagy a ló ugyanakkor a maga testi szenvedésével arra kérdez rá, van-e értelme a létezők bármifajta áldozathozatalának. A meztelen ember pedig (a *Szárnyas lovakban* vagy a *Wimbletoni jácintban*) a „barbár” természetközelséget idézi meg (miként a hajnali parasztudvarokban is „van valami barbár létszünet, holtpontra jutott leplezettség”). A meztelen ember „állatibb”, közelebb van a természethez, annak ősi szabályaihoz. És csak az ember lehet meztelen – Bataille, Deleuze –, s akkor már nem védi ember mivolta.

Az állatok léte leplezetlenebb, mint az emberé. Ugyanakkor az ember testi erőfeszítései során, mikor az elérhetetlen cél felé hajszolja magát, a „veríték és páralucsok szégyentelen kívánása” során közelebb kerül a természethez, az őt körülvevő és meghaladó barbáruil komplett, nélküle is tökéletesen működő világegyetemhez. A látvány lemeztelenítése ebben a prózában (legradikálisabban a kamera segítségével) igazából azért szükséges, hogy az elvont tárgyiasság, a kíméletlen pontosság megakadályozza, hogy értelmes, példázatos vagy didaktikus legyen a beszéd. Saul egy hangyát szeretne megsimogatni – micsoda értelmes jelenet lehetne ez: ám a szikár nyelv még ekkor sem enged meg semmi érzelmességet, nem-hogy érzelmösséget. Egy kis naplójegyzet szenvtelenül tart tükröt a teremtés koronájának: „Egy hangyát nyomtam el este az ujjammal. Reflexmozdulat, kávéfőzés közben. Egy óra kellett, mire a szégyen előhívódott: olyan kicsi, hogy még piszkot sem hagy az ujjadon” (*A tágasság iskolája – Érintések*). Ráadásul Bálint és Saul futásai során a tűző nap Camus-t megidéző alapélménye arra is utal, hogy az embertől független természet tökéletes egész-ként működik, ősbibb, komplettebb, tehát magasabb rendű, mint az ember világa. Nagyon úgy tűnik tehát, az élőlények tornasorában itt az állatok mintha közelebb volnának a teremtéshez, annak elemi tisztaságához, mint az emberek, éppen azért, mert az ember túlbonyo-

lítja, túlreflektálja a létezését („Semmi se tiszta” – sír rázkódva Anita a *Megbocsátásban*). Az állat, ha jól figyelünk rá, mindenekelőtt a szenvedésével, a halálával segít megkeresni a helyünket a világban.

Ha az állatok sorsán elgondolkodom, rájöhetek: szavak nélküli beszédükkel is arra készítetnek, hogy fontosságomat el ne túlozzam. Igen, ha az állatot nézem, a sorsommal szembesülök, ezt mondja Mészöly Miklós. Befejezésül egy még nem említett állat önmagán túlmutató, szimbolikus képét idézem ide. Saul mondja: „Benáját néztem, mint szigony a halat.”

* P. S. Különös, hogy ha a „hal” szóra keresünk a Digitális Irodalmi Akadémia Mészöly-kiadásaiban (<https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/meszoly-miklos#>), többnyire nem az állatra vonatkozó helyeket adja ki a kereső, mint más esetekben. Hanem főleg a „meghal” ige jön elő, „élve hal meg”, „sose hal meg”, ilyesmik, meg az, hogy: „állatokkal hál”, meg az, hogy: „hál’istennek”. Mindezt isteni ajándéknak tekintem, sorsszerű ráadásnak, kereséseim jutalmának.

CSOPORTKÉP H. NÉLKÜL

Fénykép, emlékezet, elbeszélés Az atléta halálában

Lehetséges-e olyan valamire emlékezni, ami nem tartozik a múltamhoz, arra, ahol nem voltam ott? Lehetséges-e megszerezni a múltnak egy *ott* és *akkor* szeletét, amiben nem vettem részt, ami a másik ember múltja, emléke? Rekonstruálható-e mindez, és e művelet során válhat-e *saját* emlékké? Vagy a személyes emlékezet csakis saját tapasztalathoz, saját megéléshez köthető? Mészöly Miklós 1966-ban megjelent regénye, *Az atléta halála* nemcsak az (ezúttal Mészölyre emlékező) olvasót szembesíti ezekkel a kérdésekkel, hanem elsősorban a regény elbeszélőjét, Hildit, aki rendhagyó módon vállalkozik egy másik ember, a *Másik*, múltjának és emlékeinek felfejtésére. E vállalkozás képtelensége már az első mondatokban felsajlik: az Állami Sportkiadó „valami emlékezősfélére” kéri fel Öze Bálint „megözevegyült” élettársát, szerelmét, írjon „ne hosszút és főképp ne túlságosan szakszerűt”. A sportoló életéről készülő könyv pedig „Lírai emlékezés...” alcímmel láthatna majd napvilágot. Hildi azonban a tárgyilagosság, az oknyomozás módszerét választja a lírassággal szemben, már csak azért is, hogy saját elfogultságát, szubjektivitását, érintettségét háttérbe szorítva minél hitelesebb, pontosabb képet nyújthasson szerelméről. A személyesség azonban nem kiiktatható, az első személyű elbeszélő folyamatosan szembesül vállalkozása lehetetlenségével, Bálint élete és halálának okai nem fejthetők fel, nem állnak össze egyértelmű ok-okozati folyamattá, a tárgyilagossá, alapos, távolságtartó közelítésmód a közösen együtt töltött idő szubjektív értékelésébe, a közös élet Hildi által szelektált és saját nézőpontjából láttatott eseményeibe és saját érzelmeibe ütközik. Mert valakire emlékezni is, úgy látszik, csak *saját*osan lehet. Mindezek felismerése és gyakori reflektálása formálja a narráció egészét, és felszínre hozzák „az elbeszélés nehézségeit”.

A múlt iránti nyomozás, amelyben a tárgyak, helyszínek, személyek, aprólékosan felidézett párbeszédetek kitüntetett figyelmet és jelentőséget kapnak, a hatvanas évektől kezdve jellemzi az újítót, a prózafordulatot megelőlegező, illetve az azt beteljesítő szövegeket. A cserépdarabokból szerveződő történetek vagy történetrekonstrukciók gyakori és jelentőségüket tekintve növekvő eleme a fénykép, amely a huszadik század második felében egyre inkább a hétköznapi ember mindennapjainak részévé, elsősorban önmegjelenítésének lehetőségévé és eszközeivé vált. Ám amennyire szeretett és kézenfekvő tárgynak, a valóság bizonyítékának, illetve az egyéni (vagy akár a kollektív) emlékezet hordozófelületének tűnik, a fotográfiának mind valóságtükröző szerepe, létmódja, mind az emlékezethez való viszonya vitatott és vitatható, és jelentős kérdéseket vet fel. A korabeli irodalmi művek fényképhasználata általában épp ezeket a kérdéseket teszi láthatóvá e vizuális tárgyak prózába írásával, miközben maguk sem tudnak szabadulni a fotók magával ragadó, a múlt egy megállított pillanatát élénk állító, jelenné tevő varázsától, hiszen a hiányzó múlt, a hiányzó történet (meg)létének bizonyítékaként, azt igazoló láncszemeként tűnnek fel. Olykor azonban még ennél is többet tudnak.

Az atléta halálában a fényképek szerepe nem tűnik különösebben hangsúlyosnak, legalábbis első ránézésre. Ez talán annak is betudható, hogy Mészöly elbeszélője nem vesződik sokat a fotók részletes leírásával, viszont egy-egy kép többször is szóba kerül a mű folyamán, a fényképek aktívan részt vesznek a mű mozaikos történetalkotásában, az idő-

síkok ide-oda mozgásában és a múlt oknyomozó felfejtésében. Vizsgálatuk, értelmezésük során azonban egyre inkább az lehet a benyomásunk, hogy szerepük mégis igen jelentős: olyan darabjai a történetnek, amelyek nemcsak a mű imaginárius teréből hasítanak részt maguknak, nemcsak a történet menetének kellékei, tárgyai, és nemcsak egyszerűen a képen látható emberek, helyszínek kapcsolódnak szorosán az emlékezethez és Őze Bálint múltjához, hanem a narráció eljárásaira, a valóság és valószínűsítő képzelet viszonyára, a dolgok elbeszélhetőségére és felidézhetőségére, valamint az elbeszélő helyzetére és saját elbeszéléshez való viszonyára is rámutatnak.

Az emlékek felidézhetőségének, elmondhatóságának problémája tehát a Mészöly-mű egyik központi kérdése. Ennek része, hogy már eleve két emlékezettel van dolgunk: az atléta, Őze Bálint emlékeivel, aki megszállottan igyekszik Hildi számára a múltbeli eseményeket felidézni, rekonstruálni, sőt, megeleveníteni, jelenvalóvá tenni. A másik emlékezet pedig az elbeszélőé, aki megpróbálja a sportoló halála után, utólag felidézni a Bálint által elmesélt dolgokat, a kapcsolatuk előtti időszakokat, a férfi fiatalkorának emlékeit, miközben a Bálinttal együtt töltött tíz év eseményeinek bizonyos részleteit is feltárja, jeleneteket, eseményeket, utazásokat, helyszíneket, párbeszédet idéz fel közös múltjukból. Az ő utólagos, olykor többszörösen közvetített elbeszélésében egymásra montírozódnak Bálint emlékei, az emléket mesélő, magyarázó Bálint jelenetei, tehát az épp emlékező férfiről megmaradt emlékképei, ezeknek az emlékmesélés jelenében az elbeszélőre tett hatása, valamint a Bálinttal töltött közös idő emlékei, s mindezt különös réteggel vonja be az atléta halálának ténye. Mindezek, a különböző személyek általi, különféle idősíkokat mozgó szálak, elemek az elbeszélés előrehaladtával egyre inkább átszövődnek egymásba.

Az emlékezet e többszörös rétegében és hálózatában kapnak szerepet a fényképek mint kézbe vehető, nézhető tárgyak, amelyeknek saját sorsuk, történetük van, a legtöbb esetben jelentősége van annak, ki kinek adja, kivel, milyen helyzetben nézik közösen, vagy milyen úton-módon kerültek Bálintához, hol található, és így tovább. A fotók Bálint számára az emlékek kiélesítésének részei, a kamaszkor ismételt felidézésének eszközei. A tardosi „ötösfogat” egyetlen lány tagja, Pécsi Pici magamutogatásának már a régi időkben is kellékei a lányról és németországbeli barátairól készült fotók. De a későbbi, Astoria szállóban játszódó, hasonlóan magakellettő jelenet is a régi fotók köré szerveződik, s ezek kapcsán ismét alkalom nyílik a kamaszkori események és az „ötösfogat” tagjai közti szerződés, a sok szempontból meghatározó múltbeli egyezés, érzelmi viszony felelevenítésére. Hildi számára ezek a fotók a saját emlékek helyettesítői; segítségükkel olyan időket, helyszíneket, alakokat láthat Bálint múltjából, amelyeknek nem volt részese, akiket nem ismer, amelyekről nem lehetnek saját benyomásai, mentális képei. A férfi halála után a fényképek Bálint helyettesítői is egyben, jelenlévővé teszik őt halálában is.

A fotók tehát Mészöly művében, kapcsolódva a fotóesztétika meglátásaihoz is, tárgyi mivoltuk által is rögzített pontok, amelyek az anyagtalán, elmosódott emlékképeket, a hiányzót, a jelen nem lévőt a maguk anyagi hordozójában teszik kézzel foghatóvá, látszólagos megbízhatóságukat éppen a szereplőkön kívüliségük biztosítja. A tárgyak pusztán létükkel „tanúskodó” jelentősége, rögzítettsége a regényben többször visszatérő Dreher-Maul doboz tartalma (leltárlistája) kapcsán is megerősítést nyer: „Akik érezték már, milyen színxszerűen súlyosodnak meg a tárgyak, amelyekről tudjuk, hogy a maguk megszokott módján többé nem mozdítják el őket, azok bizonyára megértenek. Még egy jelentéktelen spárgadarab is, dupla tengerészcsomóval a végén, még az is megköveteli a számbavételt.” (26.)¹ A regény képleírásai tehát az imént említett kívüliségben, képtartalom és hordozó felület együttesében ábrázolják a fotókat. A képleírások, melyek szükségszerűen még egy réteget – a nyelvi közvetítettséget és ennek képességeit – helyeznek a „megtörtént” múlt és

¹ Mészöly Miklós: *Az atléta halála*, Budapest, Szépirodalmi, 1986 (az oldalszámok a továbbiakban e kiadásból zárójelben az idézet után).

az elmondható történet áttételei közé, ez esetben is jellemezhető az ekphraszisz sikerességét, lehetőségességét körüljáró fogalmakkal, a W. J. T. Mitchell által „ekphraszitikus szkepszis”, „remény” és „félelem” hármasságával.² Az az igyekezet, amely a vizuális látványt névvé, nyelvvé akarja változtatni valamilyen módon, végső soron, mindig kudarcra van ítélve. Nyelv és kép versengése Akhilleusz pajzsának leírásától fogva kihívása az irodalomnak, költészetnek és prózának egyaránt, a huszadik század második felének fotóhasználatára és fotóekphrasziszai pedig újult erővel állítják ezt a narratív alakzatot, eszközt a világgal és annak elbeszélhetőségével kapcsolatos hiányérzeteik szolgálatába. A történelmi kataklizmák, háborúk, forradalmak során megszakadt életek, félbetört sorsok réseit, repedéseit mintha ki lehetne pótolni a múlt egy-egy pillanatát megállító, rögzítő fotóval, mely mintha már önmaga létével, fennmaradásával is bizonyítékértékkel rendelkezne. A képleírásokban életre kelhet a képleíró azon meggyőződése, hite, hogy a szemlélt képnek ez a bármilyen testtől, tudatállapottól való függetlensége, távolsága biztosítja létét, stabilitását, maradáóságát és jelentőségét, s ezáltal válhat a fotó az elbeszélés menetében affektív argumentummá is. Az ekphraszisz tehát – látszólag – ellentart az elmosódásnak és a felejtésnek, amely a mentális képeket fenyegeti. Ugyanakkor ez a fényképnek tulajdonított megőrző és rögzítő funkció feszültségben áll a fotóesztétika ismert meglátásával, amely szerint a fénykép éppen az emlékeket eltörlését eredményezi. Az emlékkép helyett, helyén a (fény)kép áll, a rögzített látvány szemlélése a keret nélküli, gomolygó, képlékeny emléképeket törli el, a kiélelt pillanatot az emlékkép helyébe nyomul, s végül a képre emlékezünk, nem az emlékre. „Nem őrződünk meg semmiben, és a fotó a semmi töredékeit gyűjti. Amikor a nagymama az objektív előtt állt, akkor egy másodpercre jelen volt a tér kontinuitásában, mely az objektívnek kínálkozott. Megörökítve a nagymama helyett ez a szempont lett. Ezért borzong bele a szemlélő a régi fotók nézésébe. Mert nem az eredetit szemléltetik, hanem egy pillanatot térbeli konfigurációját; nem az ember lép elő a saját fotóján, hanem mindezen dolgok összessége, mely belőle levonható. A fotó megsemmisíti őt, amennyiben leképezi, és ha egybeesne azzal, akkor nem is lenne.”³ A fotó létmódjához tartozik, hogy a távollévő hiányát jeleníti meg, állítja elé, a képleírás még ennél is tovább (távolabb) lép, a távollévő, a hiányzó látványát próbálja „láthatóvá tenni” a nyelv eszközeivel, oly módon, hogy a látvány transzparensten feltáruljon, „testet öltön” a befogadó szemelőtt.

Azért lehet indokolt ilyen hosszan időzni e gondolatoknál, mert Mészöly képhasználatára és fényképleírásaira nemcsak általában hordozzák a fent vázolt ellentmondásokat és a képleírás képtelenségének, képtelenítésének teoretikus felvetéseit, hanem *Az atléta* esetében a fenti dilemmák egészen pontosan tükrözik az elbeszélés nehézségeinek problémáit is, Hildi memoárjának kételyeit, melynek célja Bálint jelenvalóvá tétele halálában, hiányában. A női főszereplő az anyaggyűjtés, nyomozás, emlékezés és felidézés kapcsán szintén a szkepszis, remény, félelem keresztező útjait járja be. „Mióta ezeket a följegyzéseket készítem, ettől a fordulattól félttem a legjobban: hogy vissza tudom-e idézni hitelesen ennek az éjszakának a történetét.” (49.)

A hiányérzetet és a sportoló életéről (és halálának okairól) alkotható hiányos képet sok más elem mellett a fényképleírások töredékessége is megerősítheti. Ugyanakkor, ahogyan a regény nyolc eltérő idősíkkal, és ezen belül egy-egy jelentéstartalmú jelenettel dolgozik (például a prágai verseny a karlsteini kirándulással, Batakolos, a „venyigés” éjszaka), amelyek a sportoló életének, valamint a halálához vezet – sejtetett – összefüggéseknek fontos, sű-

² W. J. T. Mitchell: Az ekphraszisz és a másik. Ford. Milián Orsolya. In: *A képek politikája*. W. J. T. Mitchell válogatott írásai, szerkesztette Szőnyi György Endre – Szauter Dóra, Szeged, JATE Press, 2008, 193–223.

³ Siegfried Kracauer: A fotográfia. Ford. Schulcz Katalin. In: Bán András – Beke László (szerk.): *Fotóelméleti szöveggyűjtemény*, Magyar Fotóművészek Szövetsége, Budapest, 1983, 174.

rített, szimbolikus állomásaiként tűnnek fel, a fényképeknek is hasonló sűrítő szerep tulajdonítható. Ezek közül is két, Tardoson készült csoportkép tűnik jelentősnek, mindkettő még a második világháború előtt készült az „ötösfogat” tagjairól. Az egyik „a tardosi gyógyszerár udvarán ábrázolja Bálintot, két kamaszkori barátjával, Mesnyák Pocival és Geresdi Kálmánnal” (24.). Bár a létszám ezen a képen nem teljes: az ötfős baráti társaságból csak hárman láthatók a képen. Ám ennek a fotónak a jelentőségét egyfelől az adja, hogy a legkorábbi tárgyi nyoma Bálint meghatározó kamaszkori beavatódásának, 1937-ben készült, másfelől a képet Pécsi Pici hozza magával az Astoria-beli találkozóra, és ajándékozza a férfinak, miközben egy szál törölközőben próbálja beváltani a kamaszkori szerződésben foglaltakat. A fénykép „előkerítése” pedig igazán jó ürügy és alkalom minderre. De ennél is fontosabb, hogy Óze Bálint maga is egyfajta sűrítésként értelmezi a képet, szimbolikus sorstörténetet tulajdonít a látványnak (hibásan, ahogy erre Pécsi Pici azonnal rávilágít): „ez csakugyan tökéletes kép. Az egyik meghalt, a másik eltűnt, a harmadik él. Több kategória nincs is, ezen a fotón minden rajta van” (198., kiemelés tőlem – V. B.).

Ez az önértelmező felvetés szinte a regény legvégén hangzik el, a végzetes vlegyásza utazás előtt két héttel. A férfi halála után – szintén két héttel – a Dreher-Maul dobozból előkerülő fotó leírására azonban rögtön a regény elején sor kerül, Hildi szembesül a régi képpel, amely még jóval a megismerkedésük előtt készült. Az ekphraszisz ennél a képnél a legrésztelenebb a műben, és ez a fotó még három alkalommal kap szerepet a narrációban, de pontos történetbeli helyét és jelentőségét csak a mű végén nyeri el, az Astoriában töltött délutánon, ekkor jutunk minden információ birtokába. A regény eleji és végi szerepeltetés rendkívül távol helyezi egymástól a képpel kapcsolatos tudnivalókat, szinte a regény két legtávolabbi idősíkját köti össze, ugyanakkor, ahogy az az irodalmi művek fényképhasználatára és leírásaira jellemző, metalepsziszt, átjárást is képez a múlt és a közelmúlt között, a keretszerű megoldás hangsúlyosnak bizonyul.

Az elbeszélő leírás (descriptio) és elbeszélés váltakozásában beszél a képről. A szigorúan képleíró, a szereplőket, a helyszínt, tehát magát a fotón feltáruló látványt az elbeszélő Bálinttól szerzett ismeretei, valószínűsítő következtetései értelmezik, helyezik kontextusba, például így: „A fiúk egy keskenyen magasra nyúló, ablak nélküli falsík előtt állnak, élesen odarajzolódva a fehér háttérbe. Tizennégy évesek lehetnek akkoriban, 37-ben készíthetett a felvétel” (24., kiemelés tőlem – V. B.). Hildi a kép egyszerűségét és póznélküliségét, illetve a déli napfény „rettenetes” erejét emeli ki, azt viszont csakis Bálint későbbi elbeszéléséből tudhatja, hogy a férfi a fotót mint a közös pontból induló, ám a világháború következtében lehetséges sorsvariációkat magába tömörítő, (ön)reprezentáló, vizuális szimbólumként értelmezi. A világháború, amely a kamaszkori megállapodás „rendjét” felrúgja, Bálint értelmezésében így hangzik: a „háború, azt hiszem, az kavart össze bennünk mindent. S talán még Pici se számított rá, hogy végül az következik. És most már egyre nehezebb kinyomozni a szálakat, hogy mi hogyan volt, ki mit mondott, ki felelős ezért meg azért... Ha pedig arra gondolok, hogy talán magamnak is hazudok, csak nem akarom tudomásul venni – ez a legszönyűbb. Ilyenkor szeretnék kirohanni a világból” (61.). A látványtól elemelt többletjelentés egy pontba, punctum temporisba sűríti a múltat, így válhat önértelmező *alakzattá*, kulminálási lehetőségé, amely szinte a kimondás pillanatában szertefoszlik („Tévedsz [...] Mesnyák Poci nem tűnt el”, 198.). Összetart mindez a fotóelmélet felvetésével, miszerint a technikai képek ráébresztették az embert az optikai tudattalan létezésére, s ezzel együtt arra is, hogy az emberi látás „hierarchizáló”, lényegkiemelő és szelektív, s míg a kép „mindössze” „leképez, az ember viszont az ábrázolással eleve értelmez is, kontextusba helyez. A látás folyamatában az optikai rész kiegészül az értés műveletével, olyasmivel, amire a gép – ideális tanúként – garantáltan nem képes”.⁴

⁴ Sugár János: Az öntudatos kéz. *Ex Symposium*, 2000/32–33., 76.

Mészöly egészen hasonlóan értelmezte a képek befogadását *A piktúra bűnbeesése* című írásában: „Először is a látvány mindig fragmentum. Amit a szem ilyenként rögzíteni és tárolni képes, az eleve vizuálisan gondolati és képzeletbeli lesz, még ha a festő skicc-mappájába kerül is. Közvetlenül csak megpillantani tudunk, de felhasználni bármit csak rekonstruált elemként. A fotótechnika rögzítő és tároló képessége is csak mechanikusan imitál ennél többet; hogy valóban több legyen, szükséges a mi kiegészítő közbelépésünk.”⁵ Hildi pedig épp ezt teszi: képleírása értelmez, kiegészít, következtetésekkel él, a különböző helyekről származó tudását összesíti.

A másik csoportképen a teljes ötfős társaság szerepel, ennek a fotónak szintén nem része az elbeszélő, de Hildinek „kötelező” visszatekintenie a tardosi időszakra Bálint megszállott emlékező „szeánszai” által, és megtanulnia emlékezni arra, amire nem emlékezhet. Hildi felszámolhatatlan kívülállását, volt szerelme életének hozzáférhetetlenségét ez a fénykép is hangsúlyozza. Annak ellenére, hogy a tardosi patika inspekciós szobájában készült kép leírása igencsak vázaltszerű, hiányos, mégis inkább tartható a mű foglatának, mint az előzőekben tárgyalt hármast csoportkép. Az „ötösfogat” képen való elhelyezkedése jelzi a szereplők viszonyrendszerét, Bálint részleges, mindenkori különállását, és (az ismeretek birtokában, utólag) felidézi azt az egyezményt, ami a lány kezdeményezésére ötüik között kötött. Ez a csoportkép – melyről azt olvassuk, hogy „valószínűleg a legelső lépcsőfokról készülhetett. Bangó és Geresdi Kálmán odáig hátráltatták Pécsi Pici bátyját a géppel, hogy lehetőleg egy szintben legyen velük a lencse, és ne csak úgy felülről kapja le őket. Ezért is hatott úgy a fénykép, mintha valami kirakatban ülnének, kicsit me-reven” (117.) – kiemelt nézőpontja és „kitettsége”, kirakatjellege által a mű mise en abyme-jaként is értelmezhető, olyan belső vizuális szimbólum, önembléma, amely magába sűríti a történet lényegét, a perdöntő kiindulópontot, az okokat. Bálint személyes élete, nőkhöz való viszonya, lelki alkatának alakulása, önmagát nem kímélő hajszája, önmagától való menekülése, futása a halál felé feltehetően innen, a tardosi kamaszkor meghatározó eseményeitől eredeztethető. „Fut, mert menekül – azt mondják. Csak azt teszik hozzá ritkábban, hogy szüksége is van arra, ami elől menekül. Hogy ez szörnyű? Persze, hogy az” (52–53.). S mise en abyme-ként foglalja magába a mű narrációját, elbeszélői pozícióját is: a kimerevített múlttal szembenézni kényszerülő, a meg nem élt múltra, másnak a múltjára emlékező, emlékképek töredékeivel, saját hiányos ismereteivel szembesülő és hadakozó nő kétségeit, reményeit, félelmeit. Ahogy az ekphraszisz természetéből adódóan kép és képleírás szövete varratokkal terhes, amelyek véglegesen nem is tüntethetők el, ugyanez állítható az atléta történetéről és annak elbeszélhetőségéről. De hogy is lehetne ez más-képp, mikor a hölgy, aki hivatalosan sosem tartozott a férfihoz, nincs ott a meghatározó kezdeteknél sem, nem szerezheti meg a férfi emlékképeit, nem áll ott a tardosi gyógyszer-tárban a többiek között. A csoportkép nélküle teljes.

⁵ Mészöly Miklós: In memoriam Bálint Endre, *A piktúra bűnbeesése*. In: *A pille magánya*, Pécs, Jelenkor, 1989 (https://reader.dia.hu/document/Meszoly_Miklos-A_pille_maganya-63).

CSILLAGKÖZI MŰVELETEK

Tolsztoj- és Dosztojevszkij-víziók Mészöly Miklós írásaiban

„Úgy szeretlek, mint egy csillag!”
(Mészöly Miklós)

Mészöly Miklós több interjújában is elmondta, milyen fontos szerepe volt íróvá válásában az orosz irodalom nagy klasszikusainak, Dosztojevszkijnek, Tolsztojnak, Gogolnak és Csehovnak. Akárcsak egy emberöltővel korábban Kosztolányinak, neki is meghatározó olvasmányélménye Tolsztoj *Ivan Iljics halála* című elbeszélése. „Ebbe a műbe minden alkalommal »hazatérek«” – írja az *Egy Tolsztoj- emlékkönyvbe* című esszéjében 1960-ban.¹ Thomka Beáta részletesen vizsgálta az életmű Gogol- és Csehov-utalásait és párhuzamait a *Mészöly szövegközi műveletei* című tanulmányában.² Én most a Tolsztoj- és Dosztojevszkij-olvasás nyomait kutatom, és kísérletet teszek legalább részleges feltérképezésükre.

Bár Mészöly az idézett esszében és az interjúiban is megemlíti Dosztojevszkij elsőbbségét Tolsztojjal szemben mind az olvasásuk sorrendjének, mind pedig hatásuk intenzitásának és jelentőségének tekintetében, későbbi értekező prózájának és szépirodalmi műveinek tanúsága szerint a Tolsztojjal való párbeszéd is egész pályáján végigkísérte az író. A Tolsztojhoz való viszony dinamikájáról sokat elmond, hogy míg az idézett esszé írásának idején, ha finoman is, de arra utal, hogy meghaladottnak tekinti a tolsztoji utat, melynek „lehetőségeit és szenvedéseit már fölösen ismerni véli”, mintegy négy évtizeddel később, a Szigeti Lászlóval folytatott *Párbeszédkísérlet* című 1999-es mélyinterjújában leplezetlen lelkesedéssel beszél Tolsztoj írói módszeréről:

Csillagokkal megosztott magányunkban az elmúlással parolázunk.

Pontosan. Hát itt van Tolsztoj csodálatos harctéri jelenete, ahogy Vronszkij hanyatt fekvé fölnéz, és egyedül marad a csillagos éggel. Ebben a zseniális monstrumban ezzel az apró mozzanattal Tolsztoj az esendő ember létbe-vettségére olyan egyszerű értelmezhető és átélhető bepillantást nyújt, olyan felemelő s ugyanakkor egyszerű aurába tudja ezt rögzíteni, amely tényleg csodával határos. Vronszkijnek ez a pillanata olyan beszédes, vizuálisra váltható közlés a dolgok végső értelméről, amely fölülemelkedik az összes öt körülvevő emberi történés hangyajátékain és vakondtúrásain. Csodálatos csúcás.³

Itt persze Mészölyt megcsalja az emlékezete, Vronszkij nem a *Háború és béke*, e „zseniális monstrum” hőse, hanem az *Anna Karenin*é. Mészöly esszéiben és interjúiban korábban többször is utalt a regénynek arra a jelenetére, amikor Andrej Bolkonszkij herceg megsebesül az austerlitz-i csatán, de érdekes módon mindig egy apró eltéréssel idézi föl. A híres jelenetben, amikor Andrej herceg elesik a francia katona ütésétől, hirtelen megváltozik a perspektívája, és a csata történései helyett feltárul előtte az égbolt:

¹ In: Mészöly Miklós: *A tágasság iskolája*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1993, 262.

² In: Thomka Beáta: *Prózaí archívum. Szövegközi műveletek*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2007, 49–62.

³ Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999, 229.

Nincs már felette semmi, csak az ég, a magas ég: nem derült, de mégis mérhetetlenül magas, és szürke felhők úsznak rajta csendesesen. [...] Hogy nem láttam én azelőtt ezt a magas eget? De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen! Hiúság minden és csalás, csak ez a végtelen ég nem az!⁴

Mészöly mindig csillagos égboltot említ, amikor erről a jelenetről beszél, holott Tolsztojnál a csatákban mindig nappal van. Ezeket az eltéréseket az eredetitől elég nehéz észrevenni, mivel mind a két Tolsztoj-regényben kitüntetett jelentőségük van azoknak az epizódoknak is, ahol a hős a *csillagos* égboltot szemléli. A *Párbeszédkiérlet*ben az idézett részt megelőzően éppen arról folyik a szó, hogy a mai ember már teljesen leszokott arról, hogy felnézzen az égre. A különböző tolsztoji kódok összevonódását, egymásra másolódását a beszélgetés spontaneitásában a kontextus is magyarázhatja: az interjúnak ez a szakasza Mészölynek a transzcendenciához, a vallásokhoz és részben a halálhoz való viszonyáról szól.

Az *Anna Karenina* végén Levin néz az égre:

Ahelyett, hogy a nappaliba ment volna, ahonnét hangok hallatszottak, a teraszon állt meg, s a korlátra támaszkodva az eget kezdte nézni.

Már egészen besötétedett, de délen, amerre nézett, nem volt felhő. A felhők az ellenkező oldalon tornyosultak, ahol most egy villám lobbant föl, s távoli dörgés hallatszott. Levin a kerti hársfáról egyenletesen hulló csöppeket fülelte, s az ismerős háromszögletű csillagképre nézett, s a közepén áthúzódó, elágazó tejútra. A villám lobbanásaira nemcsak a tejút, a ragyogó csillagok is eltűntek; de alig aludt ki a villám, mintha egy biztos kéz dobna oda őket, ugyanazon a helyen ismét megjelentek.⁵

Levin többek között a vallások és Isten viszonyáról elmélkedik, ahogy Mészöly is a buddhizmus és a kereszténység tanításait veti össze az interjú végén.

A *Háború és béke* Első Könyvének zárlatában pedig Pierre Bezuhov szemével pillanthatja meg az olvasó az 1811-es híres üstököst, melynek emléke még sokáig úgy élt az orosz köztudatban, mint amely előre jelezte Napóleon oroszországi hadjáratát. (A regényben 1812-ben vagyunk Moszkvában, ugyanis a jelenség sokáig látható volt.) Pierre az után néz fel az égre, hogy szerelmet vallott Natasa Rosztovának, akit megmentett a szegénytől és a bukástól:

Derült, hideg idő járta. A homályos, piszkos utcák és a fekete háztetők fölé csillagos, sötét mennybolt borult. Csak ha az égre tekintett, akkor nem érezte Pierre, hogy ahhoz a magassághoz képest, amelyben az ő lelke áll, sértően alantas minden, ami földi. Amikor az Arbat térre érkezett, szeme elé tárult a sötét, csillagos ég végtelenje. Csaknem az ég közepén, valahol a Precsisztyenszkij faszor fölött, mindenfelől csillagokkal körülvéve, körülszórva [...] felfelé csapott, hosszú farkokkal ott állt a vakító fényű, 1812-es óriási üstökös, amely, mint mondták, a legszörnyűbb borzalmakat, a világ végét jövendölte. De Pierre-ben egy csöpp ijedséget sem keltett ez a hosszú, magas csóvájú, fényes csillag. Ellenkezőleg, könnybe lábadt szemével boldogan nézte ezt a fényes üstököst, amely parabolikus pályáján kimondhatatlan sebességgel átszelve a mérhetetlen űrt, most a maga választotta pontban mintha hirtelen megragadt volna a fekete égen, akár a földbe fúródó nyíl; farkát

⁴ Lev Tolsztoj: *Háború és béke*. Első Könyv. Makai Imre fordítása. (A fordítást újraszerkesztette Gy. Horváth László) Európa Kiadó, Budapest, 2013, 337.

⁵ Lev Tolsztoj: *Anna Karenina*. Második kötet. Fordította Németh László. Európa Kiadó, Budapest, 1978, 389.

erélyesen fölcsapva ott állt, hogy világítson, és fehér fényel ott tündököljön a többi, a töméntelen sok szípkarkázó csillag között.⁶

Levin nyugodt, derűs arcát a villám vakító fénye világítja meg, az üstökös fehér fénye pedig Pierre boldogságának lesz az égi kísérője.

A csillagos ég és a csillag motívuma Mészöly Miklós írásainak legfontosabb mintázatai közé tartozik, így az Andrej herceg-jelenet felidézésekor nyilván az olvasott szöveg keltette látomás és a saját alkotás metaforáinak összeolvadását érhetjük tetten az írói gondolkodásban.

Az interjúban a továbbiakban Mészöly az *Anna Kareninára* hivatkozik: „Az öreg Tolsztoj egy másfajta, ám ugyancsak mérhetetlen érzékenységeről vall, ahogy az első bálos Karenina Anna nagyesztélyiben, meztelen vállán piciny anyajegygyel megy le a lépcsőn, s a foltocská elkezd égni, s forró lesz, mint a tűz.” Ilyen jelenet egyáltalán nincs az *Anna Kareninában* (az is kétséges, hogy egyáltalán Tolsztojnál találkozhatott-e vele Mészöly),⁷ viszont a motívum megtalálható az író *Az ablakmosó* című drámájában, a Ház mesterné szövegében: „És a vállunkon egyszerre égni, parázslani kezd az a kis anyajegy, amivel nem is törődünk addig – s most ez a semmisség egyszerre védtelenné tesz... És milyen jólesik ez a védtelenség. *Félrehúzza vállán a pongyolát.* Itt van, ez az.”⁸

Ebben az esetben pedig az a benyomásunk, hogy az író a saját leleményét tulajdonítja a nagy elődnek, mivel a folytatásban elragadtatással beszél Tolsztoj sűrítő és asszociációs képességéről, már-már laboratóriumi pontosságú megfigyeléseiről – vagyis azokról az írói éretyekről, melyeknek elérésére Mészöly maga is kezdettől fogva szüntelenül törekedett. Az interjú egy korábbi részében ugyanis a Kulacs bácsiról szóló első prózai kísérletét fölelevenítve Mészöly arról számol be, hogy Tolsztojt találta meg az igazolást, hogy jó úton jár a megfeszített munkával járó vállalkozásban, a „valóságHITELESÍTŐ” nyelvért folytatott küzdelemben:

Példaként ott állt előttem az öreg Tolsztoj naplójának üzenete, miszerint mindaz, amit eddig papírra vetett, nem az igazi, s mától kezdve ebbe a füzetbe pontosan azt fogja leírni, ami megtörtént. S valami mélytengeri nyugalom árasztott el, amikor világossá vált bennem, hogy ha a nagy Tolsztoj is így írt, akkor az én írói közérzetem sem lehet hamis.

Tolsztoj arányérzékével példálózik akkor is, amikor a Radnóti Sándorral folytatott beszélgetésben a politika és az irodalom viszonya kerül szóba:

Mai irodalmunkat olvasva sokszor érzem úgy, hogy a felületi aktualitások erotikájának túl nagy a vonzása. Tolsztoj arányérzéke a példás, aki időtálló frissességgel tudta a zemsztvo-ügyeket is megörökíteni – úgy azonban, hogy ehhez is a pályaudvar, a lóversenyter a vakító fényforrás, vagy az első bálozó Kitty tüneményesen bájos zavara. Ugyanis világos, hogy az ún. »zemsztvo-ügyeket« mindíg csak az ő jóvoltukból illeti meg annyi múlandó fény, amennyi jár nekik.⁹

⁶ Lev Tolsztoj: *Háború és béke*, i. k., 718–719.

⁷ A motívum eredete után kutatva Nathaniel Hawthorne *Az anyajegy* című elbeszélésében találtam egy hasonló, igaz „ellentétes előjelű” motívumot, ahol a hősnő arcán jelenik meg egy színét változtató anyajegy: „Georgiana fehér orcáján az anyajegy most úgy felizzott, hogy a férfi nem bírt uralkodni magán: hevesen, görcsösen megborzongott. Felesége erre elájult.” Vámosi Pál fordítása. <https://mek.oszk.hu/03500/03521/03521.htm#11> (Utolsó megtekintés: 2021. 04. 21.)

⁸ Mészöly Miklós: *Az ablakmosó*. DIA. https://reader.dia.hu/document/Meszoly_Miklos-Bunker_Az_ablakmoso-730 (Utolsó megtekintés: 2021. 03. 15.)

⁹ Mészöly Miklós: *Az intranzigencia térképe*. In: Uő.: *A pille magánya*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998, 227.

Továbbá Tolsztoj a kiegyensúlyozottság követelményének egyik etalonja a háború irodalmi megjelenítésének kérdésében, még akkor is, ha Mészöly szerint Tolsztojnak nem kellett megküzdenie a bűnrészség morális problémájával, amikor a Napóleon elleni honvédő háborút ábrázolta, vagy amikor képes volt egyensúlyt tartani az orosz tisztek és a felkelő hegylakók nézőpontja között a kaukázusi történeteiben; ellentétben egy olyan magyar íróval, aki a második világháborúról próbálna hitelesen írni.¹⁰

Tolsztoj és Dosztojevszkij írói és gondolkodói világa közötti eltérést Mészöly olyan „termékenyítő ellentétként” írja le a már idézett Tolsztoj-esszéiben, amely egész írói pályáján vele maradt. Nagy éleslátással veszi észre, hogy elvétjük a két író művészetének lényegét, ha a huszadik századi történelemben keressük – retrospektíve – módszereik igazolását. Mészöly, bár érzékeli az ellentétüket,¹¹ soha nem állítja őket szembe egymással. Ez mindenképpen az egyik különlegessége Mészöly Tolsztoj- és Dosztojevszkij-olvasatainak. Nabokov például amerikai előadásában Tolsztojt mint a legnagyobb orosz prózáírót tárgyalja, Dosztojevszkijt viszont közepes írónak tartja, és azt mondja, ahogy nincs zenei hallása, ugyanúgy füle sincs Dosztojevszkijre, a Próféta. (Igaz, Tolsztoj vallási fordulata után született műveit is hasonlóan éles bíráló alá vonja.) Nabokov szerint Dosztojevszkij Szibériában, ahol politikai fogolyként gyilkosokkal és tolvajokkal volt összezárva, hogy ne örüljön meg a börtönvek alatt, kapaszkodóként kifejlesztett egy sajátos „neurotikus keresztényszmust” (neurotic Christianity), mely azon a természetes jelenségen alapult, hogy még a legbestiálisabb gonosztevőkben is fel lehet fedezni időnként az emberiség nyomait. Nabokov szerint Dosztojevszkij összegyűjtötte ezeket a mozzanatokat, és spirituális útjának első állomásaként felépítette belőlük az orosz nép egyfajta mesterkélt és teljességgel patológikus, idealizált képét.¹²

Mészöly megközelítése és problémaérzékenysége azonban más: *A Karamazov testvérekben*, ebben az „iszonyú regényben”, ahogy nevezi, éppen a Nagy Inkvizitor története ragadja meg, Ivan Karamazov nagyszabású látomása a képmutatóvá és hiteltelenné vált történelmi kereszténységről, az egyház világi szerepéről.¹³ Nagyra értékeli továbbá Dosztojevszkij pszichológiai tudását. 1955-ben ezt írja a feleségének: „Dosztojevszkij *Holtak házáat* olvasom (megvettem), kicsoda arckép-csarnok, pszichológiai aranybánya! És kicsoda könyv! Napok óta a hatása alatt vagyok; [...] Szóval katharzis, az igaziak közül...”¹⁴ Nabokov, minden fenntartása ellenére, sajátos parodisztikus fénytörésben maga is felhasználja a műveiben Dosztojevszkij egyes motívumait vagy irodalmi kórképeit. Orvosokkal konzultálva elkészíti a dosztojevszkiji hősök pszichiátriai diagnózisait. A leggyakrabban előforduló mentális betegségek e vizsgálat szerint a következők: epilepszia (Dosztojevszkij kamaszkorától kezdve maga is szenvedett tőle), szenilitás, demencia, hisztéria és pszichopátia.

Úgy tűnik, Mészölyt inkább a nyugati (francia) és az orosz paradigma különbségei foglalkoztatták: részletesebb összehasonlításokat végez Tolsztoj és Martin du Gard, valamint Dosztojevszkij és Flaubert vonatkozásában:

¹⁰ Mészöly Miklós: Háború és irodalom. In: Uő.: *A tágasság iskolája*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1993, 79.

¹¹ „Bár azt a termékenyítő ellentétet, ami az ő kétfajta látás- és viszonyulásmódjuk közt van – s amit a születő, modern regény útkereső feszültségében is bőven ott találunk, egyre inkább a legidőtállóbb útravalónak tekintem.” uo., 262.

¹² Vladimir Nabokov: Fyodor Dostoevski. In: Uő.: *Lectures on Russian Literature*. Harcourt, Inc., Orlando, San Diego, New York, 1981, 101.

¹³ Mészöly Miklós: Író és felelősség. In: Uő.: *A tágasság iskolája*, i. k., 194–198.

¹⁴ *A bilincs a szabadság legyén*. Mészöly Miklós és Polcz Alaine levelezése 1948–1997. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Boglárka. Jelenkor, Budapest, 2017, 141.

Ami a nagy példaképben, Tolsztojban megvan: a reális, objektív freskó mögötti megfoghatatlan, irracionális vibrálás – az du Gard-ban valóban nincs meg. [...] Az európai irodalomban Tolsztoj az őspéldája a higgadságnak, természetességnek, pontosságának, érzékletességnek stb. S mégis, mindez egy hatalmas vízió burkában rendeződik el nála, valamennyi reális és objektív elem. Du Gard-nál a vízió hiányzik; [...] ¹⁵

Flaubert és Dosztojevszkij esetében először felállítja a paradoxont (annyira különböznek, hogy a leginkább rokonok), majd valamifajta ideális szemléletmód felől indítja az elemzést: „Igazában úgy volna jó ismerni meg ábrázolni az embert, ahogy ők ketten együtt.” Am a gondolatmenet mégis feloldhatatlan ellentétükre mutat rá:

Dosztojevszkij ebben is tanulságos ellenpélda. Nemcsak hanyagabb stiliszta, hanyagabb szerkesztő, hanem – *ha kell* – szent históriával rúg fel kronológiát, következetességet, mindent. De hát érthető is: mért lett volna neki fontos az idővel való flaubert-i küzdelem? Flaubert nem kerüli, s nem is kerülheti meg a folyton fölmeredő kérdést: tudniillik hogy az emberi történésbe gondolhatunk-e bele értelmet; hogy az enyészetben van-e értelmes vírus. Dosztojevszkijnél az „idők teljessége” is számításba jön, még a kétség legalján is. Belőle úgy ömlik minden, mint az utasból, aki kérés nélkül valamennyi poggyászát felnyitja, mielőtt a Nagy Kapun belép. S mindegy is, hogy milyen kapun – egy Nagy Kapun. Flaubert számára nincs kapu, se kicsi, se nagy. Nála valahogy a létezés visszadermed önmagába, az emberi történés halva születik, és születve hal. Az ő epikája nem folyó, nem *roman fleuve*. A folyó, az tart valahová. Az övének a medre olyan, mint a kör. Innét a sajátos monotonája is. Mint a természeté. A természet álláspontja az övé. Dosztojevszkijnél, ha csupán kilátásba helyeztetten is, de mindennek megváltó *érkezése* van: ami a lehetőségek tágu-ló világegyeteme; amiben nem fenyeget az ismétlődés mint kudarc, mint megalkuvás. Kozmoszát a Szeretet köré építi (akár nyilvánítja az magát, akár nem) – a Szeretet köré, amelynek épp az örök ismétlődés a maga győzelme. A legkevésbé sem szkeptikus, csupán már-már „természetellenesen” tragikus. ¹⁶

Mindkét érzékletes összevetésben közös az irracionális mozzanat és a kozmikus vízió esztétikai és etikai többletének hangsúlyozása az orosz szerzők javára.

Amikor a *Merre a csillag jár* című beszély elbeszélője megérkezik az ismeretlen kisvárosba, az a benyomása támad, mintha nemrég kicsomagolt díszletek közé érkezett volna. Nabokov hasonló megoldást alkalmaz *Meghívás kivégzésre* című regényének végén, ahol a kivégzés pillanatában az elítélt feláll a vérpadról, és körülötte összedőlnek a festett díszletek. Hetényi Zsuzsa álomhalálnak, alkotáshalálnak nevezte azokat a bonyolult mintázatotokat a Nabokov-prózában, ahol a szereplő halála az elalváshoz vagy épp ellenkezőleg, az álomból való felébredéshez hasonlít, illetve amikor a mű mintegy önmagát álmodja. ¹⁷ Figyelemre méltó, hogy Mészöly saját magát a *Párbeszédkísérletben* „felébredt alvónak” nevezi. A *Merre a csillag jár* szintén alkalmazza az álomba zuhanás és felébredés sokszorozásának technikáját mint a fikciós síkok elbizonytalanításának eszközét.

Az utazó a hajóskapitány halála miatt ragad az ismeretlen városban, amelynek jelene és múltja egymásra van torlódva. Az utazó maga is az ismeretlen egyre mélyebb bugyraiba

¹⁵ Mészöly Miklós: Sorok Martin du Gard-ról. In: DIA https://reader.dia.hu/document/Meszoly_Miklos-Erintesek-246 (Utolsó megtekintés: 2021. 04. 15.)

¹⁶ Mészöly Miklós: Félbemaradt interjú, kérdések nélkül. In: DIA https://reader.dia.hu/document/Meszoly_Miklos-Erintesek-246 (Utolsó megtekintés: 2021. 04. 15.)

¹⁷ Hetényi Zsuzsa: *Nabokov regényösvényei*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2015, 495–499.

kerül, ám ez az ismeretlenség különös módon egyre ismerősebb lesz: „Igyekeztem otthonosan nyúlni a kilincs után; s ezzel tartoztam is a játék ördögének. Mint aki mindennapos sétájából tér haza, hanyag dúdolással nyitottam be a nagy méretű alkóvos szobába.”¹⁸ A szállásán is lépten-nyomon a múlt rétegeinek egymásra halmozódásával szembesül, de mindez a legnagyobb természetességgel hat rá. Az út során a társául fogadott Fekete Kutya itt kéri, hogy ültesse az ablakba, és ő is kikönyököl mellé. Az elbeszélő figyelmét a szemközti balkonnon a Szűz Máriának nevezett gitáros lány vonja magára, keres is egy látszóvet, színházi kukkantót, amivel jobban szemügyre veheti, de a lány váratlanul bemegey a szobájába. Az elbeszélő ezután olvasni kezd, s a szintén eklektikus összetételű könyvtárszobában Edgar Poe látomásos kozmológiai dolgozatába, az *Eurékába* feledkezik bele. Az *Euréka* bevezeti az olvasót a Sancta Geometriába, kezdetét veszi az utazáson belüli utazás immár harmadik köre. Az eddig valószerűnek tűnő helyváltások imagináriusba válnak. Bár nyitva van az ablak, és ki is hajol rajta a lányt bámulva, de ebben a holdfény által elárasztott jelenetsorban az elbeszélő mégsem néz fel a csillagos égre. (A jelenet – szintén holdfényben úszva – megismétlődik a gótikus homlokú nővel is.) A csillagos ég közvetve, mintegy az olvasás folytatásaként, az olvasmány ihlette vízióként jelenik meg számára, amikor *lehunyja a szemét*:

Ében háttérben forgó végtelen csavar jelent meg előttem, mely nemcsak gigászi kerékként, de pusztá csavarként önmagában is forgott, látszólag folyton előre, mégis magába visszatérve, a saját huzagolt folytatásába. S az egész lomhán villódzott. Annyira erős kép volt, hogy muszáj volt azonosulni vele. Szüntelen mozgás álarcában a mozdulatlanság... Vagy fordítva? Hold, csillag, távolság, hely, elmozdulás, amerre mi járunk, amerre a csillag jár, $p' = \cos h$, parallaxis... De el is igazít-e? Mert kezünk alá kezesedik, *tehát* igaz? Két száguldó paraméter közé szorult mozdulatlanság? Fix pont, mely útközben el sem indul? Zuhanás egy minden irányba nyitott spirálörvénybe...

Levin az eget nézve a következőképpen elmélkedik az *Anna Karenina* végén:

Tán nem tudom, hogy a csillagoknak nincs járásuk? – kérdezte magát, s a fényes bolygóra nézett, amely máris megváltoztatta helyzetét a nyírfa legmagasabb ágához viszonyítva. – De ahogy a csillagok mozgására nézek, nem tudom elképzelni a Föld forgását; igazam van tehát, ha azt mondom, hogy a csillagok mozognak.

Levin úgy gondolkodik, hogy a csillagokról való minden csodálatos természettudományos ismeret végül is egy illúzióra épül: a csillagok látszólagos járására a látszólag mozdulatlan Föld körül. Levin ezt a felismerést párhuzamba állítja a hittel: számára a hit annak a jónak a megnyilatkozása, amelyről gyermekkorától óta van tudomása. Ám nem hagyja nyugodni egy kérdés: „Az, hogy ha az Isten léteinek fő bizonyítéka: kinyilatkoztatása, hogy a jó micsoda, akkor minek ezt a kinyilatkoztatást a keresztény egyházra korlátozni? S milyen viszonyban vannak ezzel a kinyilatkoztatással a buddhista, mohamedán vallások, amelyek szintén a jót vallják, s gyakorolják?”

Mészöly elbeszélője azonban nem jut el addig, hogy a látomásából bármilyen következtetésre jusson, mert éber álmodozásából a Fekete Kutya epilepsziás rohama téríti magához. A roham „koreográfiája” megismétli a látomás képletét: „állapota hibátlanul kovácsolta össze a féktelen mozgást a legteljesebb mozdulatlansággal”.

Az epilepszia minden bizonnyal Dosztojevszkij-kód az elbeszélésben, és Edgar Poe említése is tekinthető annak, ha tudjuk, hogy Poe nagy hatással volt a fiatal Dosztojevszkijre.

¹⁸ Mészöly Miklós: *Merre a csillag jár*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 223.

Mi sem jelzi jobban, hogy valóban mennyire termékeny a Tolsztoj–Dosztojevszkij-ellentét Mészöly számára, mint az, hogy az elbeszélés beékelt szövegeinek egyikében Tolsztoj is „megszólal”: „Honnét is ismernéd a föld életét, mikor szenvedélytelen, személytelen működések tekinted, ahogy az egyetlen óráig élő rovar tekinti halottnak a testedet, mert nem látja mozgását...”

Ez a Tolsztoj Naplójából vett citátum pár évvel később megjelent Mészölynek *A teremtés spirálján*¹⁹ című esszéjében is, amely mintegy továbbgondolja vagy újrafogalmazza a *Merre a csillag jár* egyik központi problémáját, a Teremtés mibenlétének kérdését. Az elbeszélésben mint ugyanannak az éremnek a két oldala jelenik meg a kozmológiai vízió az ében háttér előtt forgó csavarról és a szenvedő földi élet képe a beteg Fekete Kuttyában. Az elbeszélés végén Mészöly mint egyenértékű lehetőségeket nyitva hagyja a kérdést, hogy folytatja-e útját az utazó, vagy mindörökké a kisvárosban marad. Az esszé a hit problémájáról mint a filozófia nagy határkérdéséről beszél, amely leginkább a gyermek és a művész gondolkodása számára hozzáférhető, aki „a legparttalanabbul tud otthon lenni az ellentmondásban”.

A Tolsztojtól vett idézetet így kommentálja a szerző: „Tolsztoj művész, tehát gyermek is. Tudja a Lehetőség misztériumának helyét az emberi valóságban.”

E korántsem teljes filológiai vizsgálódás arról győz meg bennünket, hogy Mészöly magyar fordításban ugyan, de alapvetően (nyugat-)európai kontextusban olvasta a XIX. századi orosz szerzőket, mint *európai* szerzőket olvasta őket, így az általuk fölvetett esztétikai és etikai problémák szervesen fonódhattak össze a legkorszerűbb kortárs bölcseleti és művészeti irányzatokkal mind fikciós, mind értekező prózájában. Mindemelllett Mészöly a rá jellemző éleslátással tágabb perspektívából is rávilágított az orosz kultúra és Európa, ezen belül az őt legjobban foglalkoztató közép-európai térség viszonyára. Az alábbi problémafölvetései meglepően aktuálisak ma is; egyúttal pedig új távlatot nyitnak a témában folytatott kutatásainak:

Ismét más szempontokat vet fel az Uralig elgondolható Európa kérdése: ti. a kultúrkörök határproblémáját. Hol az élő és szerves összetartozás, egymásra hatás limese? Oroszország, majd a forradalmi Szovjetunió a messianisztikus újra-fogalmazás igényével, illetve a politikai-ideológiai megtagadás értékpusztító normáinak végletei között viszonyult Európához. Nélküle még sincs újkori-modern Európa. Ezt épp a francia Vogues tette először irodalmi felismeréssé Dosztojevszkij kapcsán. Az orosz történelmi és kulturális lét viszont önként vállalt »skizoid izoláció« Európa nélkül – ha fenntartja vallásos hevületű, missziós aspirációit. Szellemi-irodalmi vonása azért szűnt meg szükségképpen a XIX. századi hatalmas teljesítményei után, mert olyan saját-értékek megtagadását is vállalta, melyekről sem Európa, sem a világirodalom nem mondhat le. És ez kétségkívül skizofrén helyzet. Napjaink friss eseményei nyomán talán remélhető, hogy az orosz értékek hazai megbecsülése lassú pálfordulással ismét bekövetkezhet s így az egészséges kapcsolat is helyreállhat a közös múltú Európával. Az Uralig elgondolható Európát csak ez teheti vitálisan is működni tudó valósággá.

Egyúttal ez a kulcsa Közép-Európa szellemi-kulturális jövőjének is.²⁰

¹⁹ In: Mészöly Miklós: *A pille magánya*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1989, 35–43.

²⁰ Mészöly Miklós: *Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel*. In: *Uő.: A pille magánya*, i. k., 60–61.

APOKALIPSZIS MINDIG

Krasznahorkai László: *Herscht 07769*

Krasznahorkai László *Sátántangó*jának egyik alapvető tézise – amely a regény szerkezetében is szervelesen jelen van – a pusztulás és a marginalizálódás körkörösségének és végtelességének kihirdetése. A kis telep lakói, akik nem csupán a többségi társadalom előtt láthatatlanok, de a regény befejezésével újra és újra az apokaliptikus kiindulóponton térnek vissza. Ez a motívum – a pusztulás elkerülhetetlensége – az író regényeinek állandó témájává vált. A pusztulás pedig sok mindent elérhet: az abszolút peremvidéken élők esélyeit (*Sátántangó*), közösséget létrehozó embereket és kulturális értékeiket (*Az ellenállás melankóliája*) vagy éppen a biztosnak hitt, több ezer éves kultúrák bölcsességeit (*Rombolás és bánat az Ég alatt*). Sőt önreflexív módon több ponton előkerül a szerző legutóbbi nagyregényében, a *Báró Wenckheim hazatérben* is. Krasznahorkai László legújabb művének, a *Herscht 07769*-nek is szerves része az elkerülhetetlen apokaliptikus. Habár a kisvárosi milió ez esetben is megmaradt, a helyszín ezúttal napjaink Németországa, amely – legalábbis a kelet-európai közbeszédben – a gazdasági, jóléti fejlődés egyik motorjaként értelmeződött az elmúlt évtizedekben. Krasznahorkai világában azonban mindezek a sztereotipikus előfeltevések mit sem érnek, hisz – ahogy az egész életművében láthatjuk – a rombolás elkerülhetetlenül elér bárhova. Ez alól legújabb regényének fiktív helyszíne, Kana sem kivétel.

A regény címadója és egyben főszereplője Florian Herscht, egy thüringiai kisvárosban, Kanában élő huszoneves árva. Florian a kis közösség félig-meddig elfogadott csodabogara: habár megvan a magához való esze, szociális téren teljesen gyermeki szinten áll. Elképesztő fizikai ereje ellenére a légynek sem tud ártani, mindenkinek igyekszik segíteni a kisvárosban, amit a helyiek próbálnak minél jobban kiaknázni, ám furcsaságai és szellemi hiányosságai ellenére a lakók többsége elfogadja, igyekszik vigyázni rá. Különösképpen a magát Bossznak nevező helyi neonáci szervezet vezetője, aki fantáziát látva a fiatalemberben, kiemeli az intézetből, munkát és lakást szerez neki, és megpróbál – neonáci értelemben – igazi hazafit nevelni belőle. Florian másik mentora a helyi gimnázium egykori fizikatanára, aki elméleti fizikából korrepetálja a kissé lassú észjárású Floriant. Köhler úr erőfeszítései részben sikerrel járnak, hiszen a fiú szépen lassan megérti az Ősrobbanás-elmélet alapjait, ám nagyban félreérti mestere előadásait, és Köhler magyarázataiból a világvége bekövetkeztének lehetőségét olvassa ki. Ebből a hamis megvilágosodásból indul ki a regény fő történetzála. Florian szerint ugyanis ha a világegyetem az anyag és antianyag véletlenül szerűen felbomló arányából jött létre, akkor ugyanilyen hir-



Magvető Kiadó
Budapest, 2021
432 oldal, 5999 Ft

telenséggel a visszájára is fordulhat ez a folyamat, és a világ bármelyik percben megszűnhet létezni. Felismerése után a kérdés megszállottjává válik, és elkezd leveleket küldözgetni Angela Merkelnek, melyekben sürgeti a mélyen tisztelt kancellárasszonyt, hogy azonnali hatállyal kezdjék meg a megelőző intézkedéseket, mert az ismert világunk az utolsó órába lépett.

A történet azonban annak ellenére, hogy kozmikus távolságból szemléli a világvége témáját, egyre közelebb és közelebb helyezi a fókusz: Németország és azon belül Kana lakói kerülnek a középpontba, ugyanis Thuringia területén egyre aggasztóbb rejtélyek ütik fel a fejüket. A város környékén farkasfalkák jelennek meg, a Bachhoz köthető emlékhelyekre pedig egy rejtélyes banda éjszakánként „wir”-feliratot és egy farkasfejet fúj fel. Habár a regény főszereplője Herscht, a történet folyamán az egész kisváros nézőpontjából végigkövethetjük az egyre sűrűsödő baljós jelek gyülemlését. Ezt a szűkített perspektívát a regény szerkezete is megerősíti, hiszen a szöveg egyetlen, többszörös elbeszélői pozícióváltáson áteső mondatból áll. Ez a mondat pedig – a narrátori hang mellett – a város lakóinak tudati folyamatait mutatja be. Habár a szöveg értelmezését és befogadását nagyban megnehezíti ez a szövegszerkesztési eljárás – ami esetenként igencsak öncélúnak hat –, még jobban megerősíti a városra irányuló, szűkített figyelmet. A különböző karakterek gondolatai, vágyai, érzelmi reakciói gyakran jelöletlen módon váltakozik, ami azt az érzést kelti, mintha egy sokszorosan átszótt, összetett és valamilyen formában összetartozó gondolatmátrixot olvasnánk. Egy-egy különös esemény megítélése ezzel az eljárással Kana lakóinak egészét áthatja, és a különböző figurák reakciói, érzelmei összetartozó módon csapódnak le a befogadóban. Habár maga a szöveg szerkesztése gyakran nehezen követhető, Krasznahorkai azon vitathatatlan képessége, hogy nagyszerűen tud egyedi hangokat létrehozni, mégis összetartja ezt a folyamatosan áramló gondolatfolyamot. Minden szereplőnek megvan a maga csak rá jellemző dialektusa, gondolkodásmódja, amelyeket a regény egésze során könnyen be lehet azonosítani, és a szöveg végére teljességgel érvényesül a kisebb közösségekre jellemző összekapcsolódás élménye. Kana lakói így önálló személyiségekké válnak, és szoros kapcsolat tud kialakulni köztük és az olvasó között, amely az egyre fojtogatóbbá váló hangulat miatt még nagyobb azonosulást képes kiváltani. Ettől függetlenül a mondat szerkesztési eljárás gyakran nehezkessé válik. Főleg annak fényében, hogy habár a regény (látszólag) egyetlen mondatból áll, a szöveg fejezetekre oszlik, melyek határánál sokszor megakad ez a szerkesztési elv, ami az egyes epizódok dramaturgiailag indokolt lezárását nehezíti, gyengíti meg.

Ám az elbeszélést főleg Florian alakja fűzi össze: a regény nagy részében az ő gondolatvilágát ismerhetjük meg, az ő megszállott viselkedése az, amely mozgatja a történet szálait. Míg Florian az univerzum miatt aggódik, és töretlenül írja a leveleket Merkelnek, mások mellett összetűzésbe kerül mentorával, Köhler úrral. Ez az a pont, ahol a regény egészen átívelő motívum elkezdődik: az alapvetőnek elfogadott, megbízható rendszerek lassú felbomlása. Florian, annak ellenére, hogy a városka legtöbb lakója futóbolondnak tartja, mégis maga mellett tudhat néhány olyan polgárt, akik meglátják az óriásban rejlő szépséget. A regény nem véletlenül fektet nagy hangsúlyt az elsőre jelentéktelennek tűnő kapcsolatok, rutinok felvázolására, hiszen amint Florian felismeri a veszélyt, és Köhler úr rájön ifjú tanítványának lehetetlen tervére, a kettőjük közötti feszültség felbontja Herscht korábbi harmóniáját, és az univerzumot fenyegető veszély Kanában kezd tetet ölteni. Ez a lassan áramló, de a feszültséget végig fenntartó romlási folyamat mutatja meg leginkább a fiatal főszereplő megindító ártatlanságát. A regény egy pontján a biztonságos állandóság iránti vágyát magának is megfogalmazza, amikor az egyik helyi lakos a közte és a közutálatnak örvendő Bossz közötti kapcsolatot firtatja: „ő nem is nagyon értette, mit akarnak ezzel, a Bosszra úgy tekintett, mint aki mindig volt, és mindig lesz, az élet Florian szemében soha nem változott, mindig minden ugyanúgy zajlott, a

reggelek, az esték, az évszakok, az évek, minden, mindig, ugyanúgy, ő nem értette volna, ha egy nap arra ébred, hogy nincs Hochhaus, hogy nincs Bossz, hogy nincs Kana” (53.). A regény során Florian számára ez az állapot kezd megbomlani, azonban attól függetlenül, hogy az univerzum szétesése egyedül (kezdetben legalábbis) csak őt érdekli, a város lakóinak mindegyike szépen lassan szembesülni kényszerül a megdönthetetlennek tűnő rendszerek bizonytalanságával.

Elsőre természetesen Florian lehetetlen küldetése, miszerint levelek útján megpróbál találkozót kérni Merkeltől, elképesztően naivnak hat. Ám Krasznahorkai azzal, hogy a fiú gondolatvilágát hosszú oldalakon keresztül részletesen bemutatja, eléri, hogy szépen lassan belelássunk az ifjú Herscht világlátásába, filozófiájába, melyben – igaz, ismét csak nagyon naivan – megmutatkozik például a kormányzati rendszerekbe vetett bizalom lassú elmúlása. A regény nagyon ügyesen találja például Florian leveleit, melyek kezdetben zavarosnak és átgondolatlanoknak hatnak, ám minél több időt töltünk el velük, annál jobban rátalálunk benne írójának elképzeléseire és az univerzumot fenyegető veszély valódi tétjére, mely a regény egészének ars poeticáját vázolja fel. Ahogy egyik levelében írja: „nem várnunk kell az apokalipszisre, meg kell értenünk, írta Florian Angela Merkel Kancellár-asszonynak Berlinbe, hogy az apokalipszis az életnek, a világnak, az univerzumnak, a Valaminek a természetes állapota, most van az apokalipszis” (105.). A levelek folyamatos bemutatása (mely jelen időben íródik) Florian azon vágyát tükrözi, hogy a krízis megoldása Angela Merkel, Németország vezetőjének a kezében van. A levelek abban a reményben íródnak, hogy felhívja az állam figyelmét alapvető feladatára: a nemzet védelmére. Florian gyermeki módon bíz a vezetőben, ám a történet folyamán egyre jobban kezdi elveszíteni ezt a bizalmat, ugyanis – a város többi lakójával egyetemben – világossá válik a számára, hogy – ahogy a regény mottója is szól – a remény hiba. A civilizált társadalmakat működtető szervezetek alapvető célkitűzései az „egyszerű” emberek számára kiismerhetetlenek, sőt, e szervezetek bizonyos helyzetekben megbízhatatlanok, működésképtelenek. A már korábban emlegetett baljós események is ezt tükrözik. A megjelenő farkashordákkal kapcsolatban a vadórség csupán üres ígéretéseket képes tenni, a Bach-emlékhelyeket rendszeresen elcsúfító falfirkákkal pedig a nyomozók nem tudnak egyről a kettőre jutni, ráadásul a környéken egyre több erőszakos bűncselekmény történik. Ez pedig fokozatosan növeli a lakosságban a feszültséget, egészen addig a pontig, amíg az egyik farkasfalka megtámadja a helyi könyvtárost és férjét. Ringerék kórházba kerülnek, és ezzel a városka egyetlen kulturális intézménye – melyet ironikus módon kizárólag Florian látogatott rendszeresen – is bezár, az általános nyugtalanság pedig pánikká változik, mely során Kana teljesen elzárja magát a külvilágtól. Nem bíznak már a vadőrökben, a rendőrökben, az ál-lamban és lassan egymásban sem.

Krasznahorkai azonban nem egyoldalúan közelíti meg a témát, a társadalmi repedések mellett különböző módokon árnyalja a városka életét. Ennek pedig az egyik kulcsa a sokszor említett neonáci vezér, Florian gyámja és mentora, Bossz. A náci vezér természetesen elsőre végtelenül visszataszító figuraként jelenik meg, nem csupán Kana lakói szemében (élükön a zsidó származású Ringer házaspárral), de az olvasóiban is. Ám itt ismét Florian szemén keresztül kezdjük látni a helyzetet, aki gyermeki módon nem képes felfejteni főnöke és pártfogója ideológiai, politikai indítékait. Nem azért, mert buta lenne, hanem mert számára az emberi tettek, cselekedetek számítanak. Bossz esetében Florian csupán azt látja, amit érte tett: kiemelte a nyomorból, társként alkalmazta a vállalkozásában és lakhatást biztosított a számára. Ezen felül pedig, bár nagyon agresszív módon, még a nevelését is átvállalta, amit a fiú alapvetően elfogadhatónak tart. Bossz tehát Florian számára féltreértett hős, igazi apafigura, és ezt az elgondolását gyakran igyekszik Kana lakói számára is világossá tenni, több-kevesebb sikerrel. Bossz ezen kívül Johann Sebastian Bach iránti rajongásával is teljesen ellentétbe kerül náci nézeteivel és viselke-

désével. Bossz ugyanis nem csupán fasisztoid hazaszeretetből rajong a német zeneszerzőért, hanem a munkáiból áradó filozofikus harmónia miatt, amely szavakon túli gyönyört képes neki szerezni. Éppen ezért próbálja betanítani a helyi filharmonikus zenekarnak Bach több darabját is, ahova Florian is rendszeresen elviszi. Bach személye és zenéje a regény előrehaladtával egyre központibb helyre kerül, amely egyfajta ellentétet hoz létre Kana káosza és a zeneszerző életműve között. Miközben egyre többször rongálják meg a Bach-élműveket, és egy rejtélyes járvány is felüti a fejét (amely kissé erőltetett utalásként szolgálhat a Covid-járványra), Bach zenéje egyre inkább hatalmába keríti Floriant. Ennek az átváltozásnak a leírása pedig – az intézményi rendszerek finom kritikája mellett – a regény legszebb és leghatásosabb momentumait jelentik. Florian Bach zenéjének hatására kezdi megérteni, hogy maga a káosz nem az univerzumba van kódolva, nem egy tőlünk független, megfoghatatlan hatalomból ered, hanem már régen itt van a földön, ami szépen lassan felnyitja a szemét Bosszal kapcsolatban is. Florian számára tehát Bach zenéje maga a tökéletesség, ami megmutatja, hogy az igazi káosz, romlás a zenén kívüli világban létezik csak, ami ellen tennie kell valamit, feladva akár a személyiségét is. Ez az átváltozás pedig a regény legsötétebb része, melynek hatása alól nehezen lehet szabadulni. Florian ugyanis amint átlátja, hogy Bossz és csapata milyen embertelen műveleteket irányít a háttérben, kezd hasonlóná válni a Kanát ellepő farkasokhoz. Feladva eddigi szerethető, emberséges személyiségét, emberfeletti erejét a tartomány megtisztítására használja fel, és sorban elkezd levadászni a környék neonáci tagjait, nem kímélve sem magát, sem pedig ellenfeleit.

Mindezekről függetlenül a *Herscht 07769* nem hibátlan szöveg, a Krasznahorkai életmű felől olvasva pedig hatványozottan nem az. Hiszen – néhány eltéréstől eltekintve – mindezeket a gondolatokat, párhuzamokat és figurákat már ismerhettük a szerzőtől. Például Florian és Köhler úr kapcsolata könnyedén párhuzamba hozható Valuskával és Eszter úrral *Az ellenállás melankóliájából*, ahogy a regény zeneelméleti elemzései is visszaköszönnek Eszter úr monológjaiban. Az az eljárás pedig, hogy Krasznahorkai fokozatosan lebegteti a végkimenetelt, azaz a regényvilág pusztulását, lényegében a szerző legtöbb szövegére igaz. Természetesen nem arról van szó, hogy a *Herscht 07769* teljes mértékben önismétlő az életmű egészét nézve, azonban az tény, hogy alaptémája és a legtöbb motívuma már többször előkerült a szerző életművéből. Legújabb regényében az az újdonság, hogy a civilizált társadalom (ön)pusztító jellege ez esetben Németországban jelenik meg, és a hangsúly ezeknek az alapvető társadalmi rendszereknek az inherens működésképtelenségén van, ami óriási hatással bír a polgárok mindennapjaira. Florian figurája pedig ennek az igazságnak a kissé eltúlzott, gyermekivé tett áldozata, aki a regény folyamán észreveszi: a pusztulás nem az univerzum szintjén van jelen, hanem az élet mikroszintjén. Hisz Kanához állandó kellékként ott vannak a neonáci szerveződések, melyek ellen érdemben kizárólag Ringer próbál meg valamit tenni, a városka többi lakója elfogadja, hogy ők is az élet részei, ahogy szépen lassan minden csapást így kezdenek kezelni. Ezen felül azonban Krasznahorkai legújabb regénye nem tud kiemelkedni, nem tud igazán újdonsággal szolgálni, vagy ha mégis, akkor közhelyesen. A fentiek mellett ilyen például a természet mint az emberi gyarlóság ellentétezése, ám ez a gondolat is túl felszínesen jelenik meg. A fokozatos feszültségkeltés pedig mindezen ismeretek tudatában nem okoz meglepetést, az olvasó már előre tudja, hogy ebből a szituációból nem sülnhet ki semmi megnyugtató.

A *Sátántangó* egyik jelenetében, amikor a telep lakói Irimiást várják, Futaki, a regény egyik főszereplője – aki kezdetektől érzi a kijutás lehetetlenségét – így gondolkozik: „Ami mögöttem, az még előttem van. Nem lehet nyugodt az ember”. Ez a regény metaleptikus szerkezetét megjósoló kulcsmondat a *Herscht 07769*-ben is megjelenik, azonban sokatmondó módon átalakítva: „valahogy úgy volt vele, hogy ami mögöttem van, az nincsen,

ami meg előtte, az meg nem lesz” (324.). Ahogy Futaki gondolata tökéletesen leírta Krasznahorkai első regényét, úgy Florian megjegyzése is remekül rímel az író legutóbbi művére és annak erősen lemondó, reménytelen gondolati világára. A probléma azonban az, hogy bármennyire is szerethető és tragikus hős Florian Herscht, az ő és szeretett városa apokaliptikus története nem képes már maradéktalanul átadni ezt a fenyegető, reménytelen érzést, hiszen már túlságosan is ismerőssé vált. Ezt a fent említett elvitathatatlan érdekem sem tudják feledtetni az olvasóval, még úgy sem, hogy Florian Bach felé való fordulásának leírása talán az egyik legszebb momentum az író életművében, a jelenkori társadalom ábrázolása pedig teljességgel időszerű. Mindezek ellenére azonban úgy tűnik, Krasznahorkai is – legtöbb szereplőjéhez hasonlóan – bekerült a saját ördögi körébe, amelyben csak az apokalipszis látható. Újra és mindig.

C S O N D O R S O M A

A NEM BESZÉLÉS FANTOMFÁJDALMA

Kállay Eszter: Kéz a levegőben

Kállay Eszter neve ismerős lehet az olvasók számára, hiszen évek óta publikál neves folyóiratokban bírálatokat, műfordításokat és szépirodalmi alkotásokat. A *Kéz a levegőben* című első verseskötete jellemzően azokat a témákat folytatja és mélyíti el, amelyek eddig is meghatározták írásait. Az otthontalanság, a női lét sajátos tapasztalatai és a gyász élménye alkotják e versek legfontosabb témaköréit, melyeket elsősorban az ezekhez tartozó jellegzetes költői hang tesz egyedivé. A kötet a *Magvető Időmérték* sorozatában jelent meg, mely eddig kevés pályakezdő szerző számára biztosított lehetőséget a bemutatkozásra. Kállay előtt csak Zilahi Anna és Fekete Ádám debütált e sorozatban, illetve azóta Vida Kamilla könyve is napvilágot látott. E szerzők költészetüket tekintve ugyan meglehetősen távol állnak egymástól, abban mégis hasonlítanak, hogy első kötetük megjelenésekor már kiforrott és markáns hanggal léptek a publikum elé. E tekintetben a tavalyi év végén megjelent *Kéz a levegőben* sem okoz csalódást az olvasónak.

Már a nyitóvers kezdősorai utalnak a sajátos hangot implicáló beszédhelyzetre: „miért pont ezzel a taxisofőrrel vesz-



Magvető Kiadó
Budapest, 2020
64 oldal, 1999 Ft

tem össze? / hallgattam a saját hangom, egyre élesebben / versenyzett a szélvédőjéhez ütemesen csapódó / kabalákkal, álomcsapdával, az ablaktörő zajával” (*emelkedés*, 5.). Az önmaga értelmét és lehetőségét megkérdőjelező beszéd e megszólalásmód egyik legjellemzőbb sajátossága. Az *emelkedés* című vers szituációjában a kommunikáció kísérlete feleslegesnek tűnik. A szavak címzettjéhez – és közvetlenül az olvasóhoz sem – jut el maga a tartalom. Kizárólag a megszólaló hallgatja a saját hangját, ahogyan próbálja áttörni a környezete elnyomó zajait, melyeket olyan szimbolikus tárgyak vagy asszociatíván megjelenő körülmények keltenek, mint az álomcsapda és a kint szakadó eső. Az ehhez hasonló lármás, idegen és nyomasztó közegekben szólal meg a versek halk, mégis határozott hangja, mellyel kapcsolatban úgy is fogalmazhatnánk, hogy e szövegek (szinte minden esetben egyes szám első személyű) beszélői magukban beszélnek. E kényszerű némaságra ítélt beszédhelyzet oka, hogy bizonyos tényezők mindig lehetetlenné vagy értelmetlenné teszik a valódi kommunikációt. Legyen szó az idegenségélményről: „idegen nyelveket kell magamon éreznem.” (*humor*, 6.); „ez a tér ideiglenes, itt ki tudnék pakolni, / mégsem szelídítem meg” (*könyök és karfa*, 9.); a generációk közti megértés nehézségeiről: „süketnéma édesanyád éles hangjai minden esőkopogást elnyomnak” (*magyaráz*, 24.); vagy bizonyos traumatikus tapasztalatok elmondhatatlanságáról: „már-már hasonlatokban beszéllek az orvoshoz: kikaptam a virágot az ágyásból, mint ahogy a gyereket kaparták ki belőlem, mondtam, próbáltam könnyedén, és persze azt gondoltam, a költőiség majd elveszi az élet. nevetgélünk, mint két jó barát. akkor fogta meg a kezem [...] megcsapott akkor az erdők csöndje. a magamban talált csönd, a meglepetés csöndje, hogy ahol már szinte neveltem valamit, most nincsen senki. hogy maradéka sincs, csak megint én az erdőben, és a bennem lévő elcsöndesedés. emiatt volt nagyon jó, hogy nem beszélünk” (*a csönd felnyitása*, 44.). E különleges helyzetek eredményezik, hogy a művek a néma gondolatok, emlékek, megfigyelések és elfojtott válaszreakciók belső hangján szólalnak meg. Az alkotások továbbá azt is megvilágítják, miért van szükség e látszólag felesleges beszédre. Mint olvashatjuk: „a nem beszélés fantomfájdalom egy végtagban, / ami sosem nőtt ki.” (*műszak*, 26.). Kállay sajátos hangja kétségkívül a kötet egyik legnagyobb erénye, ám ahhoz, hogy jelentőségét megértsük, azt is érdemes szemügyre vennünk, hogyan viszonyul ez a beszédmód az érintett tárgykörökhöz.

A *Kéz a levegőben* több nagy ívű, mozaikosan visszatérő és már-már történetté összeálló tapasztalatot fogalmaz meg. Az egyik ezek közül a külföldre költözés, az ottani idegenség, majd a hazatérés utáni, itthon is tovább érzett idegenségélmény. A már idézett kezdővers egyben e problémakör nyitánya is, hiszen a mű végén kiderül, a taxi a repülőtérre tartott. A második vers, a *humor* ezt folytatva már az idegen közegben és nyelveken feloldódni képtelen egyén élményeiről számol be, ami a továbbiakban is számos versben visszatér. A „mit keresek ebben a városban” (*caché*, 12.) kérdés folyamatosan ütközik a valahova tartozni akarás készítésével, amely azonban csak a már hátrahagyott és szintén nyomasztó színben feltűnő otthonhoz vezet vissza. Ezt az ellentmondásos helyzetet fogalmazza meg többek közt a *tenth district* című vers: „akár szülehettem volna itt is, kívülről / nem látszik rajtam semmi. / megnézem magamnak / az angolt, ezt a sterilizált nyelvet, / a programozás nyelvét, [...] elég sok lesz az ismétlés, aztán egyszer / valami meghibásodik, *where do you live?*, / tizedik kerület” (20.). A hazatérésről szóló versek – ahogy arra számítani lehet – nem hoznak feloldást, csak másfajta, ismerősebb idegenségélményt. „amióta korán kelek, látom feljönni a napot, / összeszorít a többi utazóval. / muszáj beleolvasnom a telefonjaikba, / nyitott könyvüket is az arcomhoz tartják, / nem tudom levenni róluk a szemem. [...] leszállok. egy pár cipő két hete ugyanazon a helyen van, / úgy nézek rá, mintha a barátom lenne, lassan szokom, mint egy útjelző táblát, / napok óta ehhez viszonyítok mindent, mert nem indul, megérkezett” (*a reggel élesítése*, 50.). A Magyarországon megélt kivülállás témakörét továbbá olyan művek tágítják, mint a *magyaráz* című szöveg, mely egy kisebbségi,

bevándorló munkáscsalád gyermekének hétköznapi tapasztalataival foglalkozik. Az idegen nyelvi közegből adódó megértési és artikulációs nehézségek végső soron egy sokkal átfogóbb megérthetetlenség és idegenséglmény parafrázisává válnak Kállay lírájában. Az otthonról és otthontalanságról szóló költeményekben az teszi indokolttá és hatásossá a szerző beszédmódját, hogy olyan közegbe helyezi megszólalóit, ahol mindig hiányzik vagy a megfelelő nyelv, vagy a személy, akihez szólni lehetne.

Ez az alaphelyzet meghatározónak tűnik a gyász élményét feldolgozó versekben is. Többek közt erre utal, hogy a téma egyik kiemelkedő szövege párhuzamot teremt a fent vázolt nyelvi problémakörrel: „a nappalok törnek, / és nem húzódnak köztük folyók / vagy éjszakák, mondom / a pszichológusomnak angolul, / aztán gondolatban az összes / nyelvemen” (*száraz évszak*, 31.). A versek kifejezési lehetőségeket keresnek a hiány artikulálására és egyúttal a gyász belső élményéről, folyamatairól is tudósítanak. A veszteséglményről rendkívül összetett képet alkotó szövegekben egyszerre fogalmazódik meg a gyász lezárásának vágya, valamint a párhuzamos félelem e lezárás sikerét és sikertelenségét illetően. Ezt az ambivalenciát a kötet talán legemlékezetesebb költői képei fogalmazzák meg, mint például a *félek, hogy árnyékba lépek* című vers zárósorai: „a temetésről hazafelé félek, hogy árnyékba lépek, / és nem pocsolyaként fröccsen majd szét, / hanem a bokám körül összezár” (14.). Vagy a már idézett *száraz évszak* című alkotásban: „ha kimosom és kitegetem / a fájdalmat, másnap arra / ébredek, hogy megtanultam / hordani” (32.). A kötetet lineárisan olvasva a gyászmunka és a feldolgozási folyamat alakváltozásai az egyre nyíltabb megnevezésekben is nyomon követhetővé válnak. Kezdetben csak gyermekkori emlékek és közvetett előreutalások formájában jelenik meg a kérdéskör. A kötet felén túl olvashatjuk csak a veszteséglményt középpontba állító verseket, melyek elsőként utalnak a gyászolt személy kilétére is: „talán most kell feldolgozni, egyedül lenni a falakkal, / kérlelni őket, hogy lassanak újra, / bár miattam van rajtuk szemfedő festék. / eléjük járulok, apáról kérdezek, / az utolsó hetekben többet látták, mint én” (*festés*, 34.). Végül eljutunk az élményre közvetlenül reflektáló, a gyászt működése közben megragadó sorokig, például az *alakváltó* című szövegben: „a gyász dühös seb, / minden évszakban begyógyul, megjíjdek, hogy hova tűnik belőlem” (45.). Kállay önmagába forduló, magában beszélő költői hangja különös érzékenységgel ragadja meg a gyász működési mechanizmusait. Így versei figyelemre méltó darabjai lehetnek e komplex és költészetileg beláthatatlanul szerteágazó területnek a kortárs lírában.

A *Kéz a levegőben* harmadik nagy kérdéskörét, a nőikkel, nőiséggel foglalkozó verseket érdemes két nagy kategóriára osztanunk. Így választhatjuk el a női lét sajátos tapasztalatairól, kríziseiről és traumáiról szóló műveket, valamint az enyhén mozgalmi hangvétellű, a szociális érzékenység alapállásából kiinduló szövegeket. Erre azért lehet szükség, mert míg az előbbiek közé tartoznak a kötet talán legemlékezetesebb, többször újraolvasandó költeményei, addig az utóbbiak sajnos jobbra közepes alkotások. Előbbiek olyan speciálisan vagy elsődlegesen női tapasztalatokat dolgoznak fel, mint a menstruáció, a bulimia, az abortusz vagy a vetélés. E művek sok tekintetben olyan közvetlen előzményeket juttathatnak eszünkbe, mint Rakovszky Zsuzsa *Hangok* kötetének azonos című ciklusa vagy Terék Anna *Halott nők* című kötete, így a kortárs magyar líra rendkívül fontos, ugyanakkor szűk irányához csatlakoznak. Ilyen például a *konzultáció* című vers, mely a női test feletti patriarchális felügyelet problémáját, az autoriter tekintetnek alávetett nőiség élményét járja körül. A kötet fontos vállalkozása, hogy társadalmilag elhallgatott tapasztalatokat fogalmaz meg. Ezzel kapcsolatban kiemelendő alkotás például a *ciklusok vége* vagy a *folyó* című záróvers, melyek központi témája a menstruáció. A *ciklusok vége*ben a terhesség gondolatával összefonódó, elmúlóban lévő ciklus: „el tudok képzelni magamban kezeket, / lábakat, kis körmöket, épp most, az / üres napfény idejében. [...] esténként belém áramlik és szétterül a hordozáshoz szükséges nyugalom” (43.). A *folyó* pedig a közvetlen él-

mény megragadásával és a női önmeghatározásban betöltött szerepével foglalkozik: „lefelé facsaró fájás, / hirtelen légszomj, vérnyomásésés. [...] a combom / belsején te hagyta / a legtöbb kínos nyomot [...] megjelölsz, / és el merem gondolni, hogy / százhuszonöt hónapja / találkozom magammal általad” (56.). A női kríziseket megfogalmazó versek sorába tartoznak az olyan művek, mint a *fájdalomcsillapítás a legnehezebb kővel* vagy a korábban már idézett, a *csönd felnyitása* című szöveg, melyek a gyermek elvesztésének traumata tapasztalatával foglalkoznak. Utóbbi sortörések híján már-már a vers formai határait is lebontja, hogy kísérletet tegyen az elbeszélésre. Ahogy a szöveg fogalmaz, ez „a belső csönd felnyitása, hogy kijöhessen a sírás. még várok rá” (44.). Az elmondás nehézsége egyszerre adódhat a tabusítás kényszerítő erejéből, valamint a megrázkódtatás artikulációs nehézségeiből. Kállay versei a specifikusan női élményeken túl ezt az elbeszélési problémát is kiválóan rögzítik. Így alighanem ezek az alkotások hordozzák a kötet legkomolyabb tétjét, és egyben itt kerül leginkább összhangba a megszólalásmód a szövegek tartalmával, mely gyakran az elmondhatóság határaihoz közelít.

A mozgalmi hangvételű művek és sorok ezzel szemben kevésbé meggyőzők. Az olyan versek, mint a *mérleg* vagy a *gyülekező*, melyek a patriarchális konvenciókkal szembeni női összetartás és felülemelkedés hangján kívánnak megszólalni, némileg esetlenül és didaktikusán nyúlnak az egyébként rendkívül fontos témákhoz. Emellett furcsa, hogy ez az attitűd – hasonlóan leegyszerűsítő módon – olykor beépül olyan versekbe is, melyek logikusan más tartalmi egységbe sorolhatók. Például a *mitartjaössze* című szöveg esetében, mely különleges, amennyiben a gyászverseket követően újszerűen viszonyul az apa alakjához. Ennek fényében zavarba ejtő, hogy a műben olyan sorok is helyet kapnak, mint: „életképtelen, karizmatikus fiúk, / amint megtanítjuk nekik, elfelejtenek mosogatni, / másnap letargiában, felbolyhosodott fürdőköpenyben / ülnek a kanapén, várják a kávéfőzést” (47.). Emellett felvethető, hogy e szövegeknek részben éppen Kállay sajátos beszédmódja veszi el az élet. Ennek egyszerű oka az lehet, hogy a magában beszélő, saját hiábavalóságán töprengő hanghoz kevésbé illik az a fajta lázadó attitűd, amelyet ezek a versek közvetíteni próbálnak. E feminista költemények és szövegrészek indíttatása kétségkívül értékes, ám a kívánt hatást nem éri el. A nőiség tapasztalatairól, az empátia és a teljes körű emancipáció fontosságáról – kevésbé direkt módon, de – sokkal hatásosabb és költészetileg árnyaltabb képet nyújtanak a korábban tárgyalt alkotások.

A kötetben akad néhány további szöveg, melyek csak felületesen sorolhatók a már érintett nagy témakörök valamelyikébe. Ilyen például a *red bull* című vers, mely a fiatal felnőttekre vonatkozó generációs tapasztalatokat fogalmaz meg, a *társasági közhely*, mely bizonyos emberi viszonyokra, összeférhetlenségekre reflektál, vagy a *viasz*, melyben az anya családösszetartó szerepe kerül a középpontba. E versek – függetlenül attól, hogy témaválasztásukat tekintve kilógnak a kötetből – sajnos szintén kevésbé sikerült alkotások. Közös problémájuk ugyancsak a didaxis és az ebből adódó közhelyesség és patetikuság.

Kállay Eszter kötete – fent említett hibái ellenére – mégis egységes és meggyőző debütálás. Bár nem szerveződik ciklusokba, a kifejtett markáns témák összefonódó, egymásra utaló és egymással párbeszédbe lépő hömpölygése sajátos egységet képez a versekből. Ennek létrejöttéhez nélkülözhetetlen a kötet egészen átívelő központi ellentétpár, a víz és a szárazság, a cseppfolyósság és a megkötés szembenállása. E kulcsfontosságú szimbólumpár – valamilyen formában – a *Kéz a levegőben* szinte minden szövegében fellelhető, de jelentőségét talán két kiemelkedő alkotáson keresztül világíthatjuk meg a legjobban. Ezek a *száraz évszak* és a *folyó*. A *folyó* – különösen mint a kötet záróverse – implikálja a metareflexív olvasatot. Túl a korábban tárgyalt értelmezési lehetőségen, ebben az interpretációban a folyó az alkotófolyamatra, egyszersmind a kötet verseire vonatkozó szimbólumként tűnik fel. Ebben az értelemben a „nem kibírni kell téged, hanem megindítani”

(56.) sor nemcsak a menstruációra, hanem az arról – illetve más, nehezen artikulálható témákról – megvalósítható beszédre is vonatkozik. Minthogy e szimbólumpár a kötet egészén átível, a folyó képe asszociációs viszonyba kerül más versek visszatérő, a cseppfolyósság és szárazság ellentétéhez kapcsolódó részeivel. Elsősorban talán az elfojtott sírás képével, például a már idézett, *a csönd felnyitása* zárósoraiban. Így a kötet egyszerre „mint-ha felfogna egy kitörni készülő sírást” (*emelkedés*, 5.) és egyben maga állna e sírás helyébe. Az alkotások az elmondás, vagyis a folyó megindításának igénye, valamint a beszédkép-telenség, tehát a szárazság tapasztalatának együttesében és váltakozásában születtek. A *folyó* című verssel szemben e kettősség másik pólusát jelenti a *száraz évszak*, mely a gyász kapcsán az elmondás lehetetlenségének érzését fogalmazza meg: „a szám széléről letörnek / a cserepek, beissza a / duna” (32.).

Szabados Attila a kötetéről írt – egyébként méltató – kritikáját a kisbetűvel írt tulajdonnevekre vonatkozó kérdésével zárja, vagyis, hogy Kállaynál miért lesz például a Dunából „duna”.¹ Értelmezésünk szempontjából a válasz erre az, hogy nem a konkrét Dunáról, hanem sokkal inkább a belső – szintén kisbetűvel írt – *folyó*ról van szó, melyben a nehezen kimondható tartalmak sűrűsödnek össze. A „duna” azért is kis kezdőbetűs, mert az ugyancsak kisbetűs „budapest” része, ahogy erre a *budapest újra megköt* című alkotás utal. E versben is megfigyelhető a szembenállás, hogy bár a város megköt, a megszólaló hang mégis szűkülő akváriumnak látja az utcát, melyben ő maga olyan „mint egy úszó, aki a mély vízből önbizalmat nyert” (38.). A szárazság és cseppfolyósság ellentéte belső ellentét, a kötet terei pedig belső terek. Kállay önmagába forduló lírai világában a kisbetűk használata következetes, ahogyan arra a *por* című gyászvers is rámutat: „mindig csak ismételni tudsz, új dolgokat mondani / sosem – azt én adnám a szádba. // de meghallani, hogy mikor mit ismételsz bennem, / ehhez kell a gondviselés, kis g-vel” (46.). A *Kéz a levegőben* legfőbb kérdése, hogy mi az, amit el kell mondani, és mi az, ami túl intim, idegen vagy traumatikus ahhoz, hogy artikulálni lehessen. Végző következtetése pedig – amit a *folyó* című vers ad meg – az, hogy bármilyen fájdalmas a kimondás, elengedhetetlen az egyén önmeghatározásához.

¹ Szabados Attila: Líra az összesűrítésért. <http://www.barkaonline.hu/olvasonaplo/7516-lira-az-osszes-ritesert---kallay-eszter-kez-a-leveg-ben-cim--koteter-l> (letöltés ideje: 2021. 03. 12.)

VESZTESÉGEK, KIÜRÜLTSG

Per Petterson: Férfiak az én helyzetemben

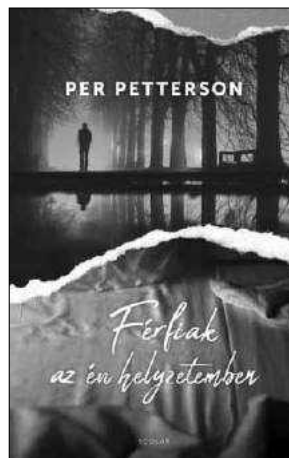
Az *Irány Szibéria* (1996) és a világhírű *Lótolvajok* (2003) megalapozták az érdeklődést Per Petterson prózája iránt. A norvég író művei 2009 óta olvashatók magyarul, tavalyi regénye pedig újabb metszettel gazdagítja komor világának fikcióját. A tartós elmélyülésre, megfontolásra, majd az ötletek, motívumok, helyzetek spontán elrendeződésére támaszkodó szerző poétikája a két korai műhöz viszonyítva több szempontból módosult. Az *Irány Szibéria* feszes szövése, drámai tömörsége és feszültsége által maradt emlékezetes, az ötven nyelven megjelent *Lótolvajok* pedig régóta a szerző klasszikus művének számít. A tömörítés, a visszafogottság, az elbeszéltek és az elhallgatottak, a közölt és a fel nem idézettek dinamikája mindkét regényben tökéletesen működik. Feltűnő, hogy vagy a szereplő jelenéről, vagy éppen a múltjáról alig esik szó. Sem a fiatalabb, sem az idősebb narrátorok (Trond vagy a gyermekkort, a német megszállást és a norvég ellenállást felidéző asszony) történetei nem nyúlnak messzire, legfeljebb a nagyszülők idejének egy-egy mozzanatáig.

Trond Sander gondolatai kis pontosítással Petterson ars poeticájaként is olvashatók: „Az emberek szeretik hallgatni, amint apránként elmeséled az élettörténetedet visszafogott, bizalmas hangon. Azt hiszik, ezáltal megismernek, de ez nem így van, éppen csak tudnak dolgokat, hiszen tényeket osztasz meg velük, és nem érzéseket. Nem ismerik a véleményedet a dolgokról, fogalmuk sincs arról, a történetek, az elhatározásaid miként alakítottak azzá, aki most vagy” (*Lótolvajok*). Csakugyan az olvasóra marad, hogy a maga módján kiegészítse a fiktív élettényeket, folyamattá rendezze a szüksézávan előadott epizódokat, s hogy esetleg értelmezze egy-egy megtörtént esemény hatását a regényekre. Petterson hagyományos poétikát követ, prózájának hatása a narratív ökonómiából következik, s nem váratlan újító gesztusokból. Egyéni sorsokra, fő alakjának közérzetére, családi, baráti viszonyaira összpontosít. A hatvanas-hetvenes évek filmjei, irodalmi élményei, a fiatal nemzedék zenei ízlése, könyvcímek, lemezek által közvetetten a generációs különbségek és jellegzetességek panorámája is feltárul. A beat- és rockzenei minták gyakori említése Petterson és a nála fiatalabb norvég írók, Karl Ove Knausgård és Tore Renberg prózájában is az adott kor atmoszféráját idézi.

Petterson személyes elbeszélői az előtér jelenbeli folyamatairól hirtelen kapcsolnak át az emlékekre. James Woodnak¹ feltűnik, hogy a korábbi két regény szüksézáúsá-

¹ James Wood: Late And Soon. The novels of Per Petterson. (<https://www.newyorker.com/magazine/2012/12/10/late-and-soon-2>) (Letöltés 2021. 03. 15.)

Fordította Pap Vera-Ágnes
Scolar Kiadó
Budapest 2020
304 oldal, 3999 Ft



gával ellentétben az *Átkozom az idő folyamát*² (2008) stílusát a körmondatok, a belső folyamatok érzékeltetésére alkalmas asszociatív nyelv jellemzi. A történet alakjai nem ismeretlenek, Kari nénivel, Trond Sanderrel, sőt az elbeszélő Arviddal is találkoztunk már korábban, a *Férfiak az én helyzetemben* (2018) közegében pedig ismét megjelennek. A regények a most eseményeit követik, s innen fordul vissza a tekintet rapszodikusán az előtörténetet képező gyermekkorra, a fiatalkori megrendülésekre, a szülőkhöz és a saját családhoz fűződő viszonyokra. A két mű közötti kapcsolatot Arvid Jansen hozza létre: Petterson saját kaszkadőrének, a kritikusok alakmásának nevezik. A balladára vagy az elégiára emlékeztető Arvid-történetek más-más szögből láttatják a fiatal, majd felnőtt férfi kötődéseinek drámáját, veszteségeit, a létállapotát meghatározó hiányérzetet, a magára hagyottság alapélményét. Újbóli visszatéréseiben tudatos alkotói eljárás és meggyőződés érvényesül. Mintha egyazon történet új szakaszába érkeznénk. Sokasodnak a kiürültség, a magány és a tanácstalanság képkockái. A konfliktusforrások felderítésében nem feltétlen támaszaink a regények motivikus párhuzamai. Azt azonban nyomatékosítják, hogy Arvid nemzedékének kommunista, maoista eszméi szembefordulások a keresztyén tradícióval, a közösség vallásos kultúrájával. Arvid érett korában hasonlóan értetlenül áll a fiatalabbak, a „színesek” hippie életvitele előtt. Úgy tűnik, hogy eltávolodásainak első szakasza az ateizmus, a második pedig az eszményektől, ideológiáktól, azonosítható értékrendtől való megfosztottság, a kiürültség állapota.

Az *Átkozom az idő folyamát* címe Mao-versidézet. A 37-38 éves, válás előtt álló Arvid a lázadó norvég nemzedékre utal, melynek szellemiségéhez fiatalon maga is kötődött. Arvid és szülei is gyári munkások voltak, ezért nevezi Petterson a művet gyárregénynek. A történetbe foglalt drámát az első és az utolsó regényoldal tárgyyszerű kijelentései sűrítik: „anyám gyomorrákban szenved”. A zárómondat: „vártam, hogy anyám felkeljen és elinduljon felém”. E mondatok háttérbe szorítják Arvid fiatalkori kapcsolatainak, meggyőződésének, fejlődésének stációit, és a fiú és az anya furcsa, egyoldalú viszonyát állítják a középpontba. Mintha a szeretetlenségben, az elutasítottságban, az asszony ridegségében rejlene a férfi bizonytalanságának, kiszolgáltatottságának magyarázata. Ezért hangsúlyos az árnyalt eseménysor kezdő és záró mozzanata. Petterson alakja töpreng, vívódik, míg magától a eseménytől idegen a reflexió, kifejtés, elemzés, motiválás és a lélektani boncolgatás. Annál hatásosabb az olyan tényszerű rámutatás, mint amilyen a történetkeretet alkotó mondatoké. Arvid mindvégig tanácstalanul állt és áll anyja érzéketlensége előtt: „volt bennem valami, ami szkeptikussá tette őt: egy torzulás a személyiségemben, repedés az alapzatban, melyről csak ő tudott”. E gyanakvás sem Arvid, sem az olvasó előtt nem nyer értelmet, a feszültség feloldására nincs esély. A másik, mély nyomot hagyó mozzanat sem tisztázódik: a strandon egy ismeretlen férfinak feltűnik, hogy Arvid sötét hajú, míg bátyái szőkék. „Menekültnek vélt, akkoriban ez volt az egyetlen lehetséges magyarázat a kinézetemre, [...] ez a tény csak megerősítette a gyanúmat, miszerint nem voltam magától értehetően tagja a családnak.”

A hidegség, idegenség, kirekesztettség meghatározó tapasztalata más összefüggésben merül fel a *Férfiak az én helyzetemben* eseménysorában. Időbeli megfordítással indul a történet: Arvidot váratlanul felhívja felesége, a bajba jutott Turid, segítséget kér tőle. Egy éve hagyta ott férjét három kislányukkal együtt, s ahogyan váratlan döntését sem motiválta, úgy azt sem indokolja meg, hogy mi történt vele. Ismét tanácstalanok maradunk, Arvidnak sincs és nem lesz semmiféle észszerű magyarázata Turid korábbi és későbbi cselekedeteire. Az asszony empátiahiányára, érzelmi ürességére sem. Az *Átkozom...* alaphelyzete az anya iránti ragaszkodás viszonzatlansága, amit ebben a regényben mintha megismételne és meghatványozna a feleség elfordulása, elutasítása, a gyerekek elszakítása apjuktól. A két

² Földényi Júlia fordítása, Scolar, 2012.

konkrét eseménysor és egzisztenciális állapot megérezkítetté, történetyszerűvé teszi az elidegenülés elvont fogalmát.

A Petterson-regényekben az erdei vidék nemcsak a városi nyüzsgéstől, hanem a dologtól való eltávolodás és megbékélés szimbolikus közege is. Az oslói helyszínekkel, az urbánus világgal szembeállított természeti környezet, a fjordok, erdők, hegyvidéki tanyák a nyomasztó közérzet átmeneti ellensúlyai. A *Férfiak...* képrendszerében ezzel szemben az oslói utcáknak, városrészeknek, utaknak, a céltalan autózásoknak, taxizásoknak, az autózásokra menekülő lefekvéseknek van közérzet-megjelenítő többlete: „vissza kellett szereznem mindazt, ami elveszett, bármi volt is az, harmincnyolc éves voltam, és minden odalett, nem maradt semmim”. Ez már annak a teljesen értelmetlen stratégiának a része, ami a bárók, kocsmák, ismeretlen nők felé tereli Arvidot. A végtelen kószálás, hányattatás az esélytelenség képrendszerévé, a részletes városi utcanévsor pedig a csalódások, kiábrándulások, hitvesztések katalógusává áll össze. „Sehol nem leltem nyugalomra.” A tizenhetedik fejezet vége felé igen diszkréten említett esemény meghaladja tehetetlen pótcselekvéseinek jelentőségét. „Ki merészelt volna bármi értelmet tulajdonítani mindannak, ami történt, azon kívül, hogy megtörtént. [...] Annak, ami történt, megvolt a maga súlyos értelmetlensége, önmagába zárva, számomra és mindenki más számára megközelíthetetlenül.” Arvid e helyen Pettersonnal azonosul, aki az 1990-es hajókatasztrófában elveszítette szüleit és testvéreit. Vajon csakugyan összemérhető-e az egyéni sors drámája és a kiúttalanság érzése a majd' kétszáz végtelen ember tragédiájával? Nyilván nem, Arvid közérzetének megértésében mégis van szerepe.

„Befejeztem a gyárról szóló regényemet.” Az utalás a tíz évvel korábbi regényre (*Átkozom...*) a *Férfiak...* záró részében hangzik el, négy évvel az itt elbeszélte események után. Tizenhat éves lányukat volt felesége Arvid gondjaira bízva, hogy pszichiátriai kezelésre kísérje. Téblábolás, hasztalan kórházi jelentkezések után mégis a hazatérés mellett döntenek. A Vigdistől való elválasztottság éveit alatt is volt némi kapcsolat és ragaszkodás közöttük, amit a berekesztés akár meg is erősíthetne. Ám itt ugyanúgy nem nyer megerősítést a reménykedés, ahogyan a nyitó jelenetnél sem, amikor Turid az elhagyott férj segítségét kérte. A regény alapkérdéseire nincs válasz a mű nyitott szerkezetében.

A *Férfiak az én helyzetemben* a 2018-as norvég megjelenés utáni évben németül is megjelent. Egyetértéssel olvasható Annegret Heitmann véleménye: „A regény az önéletrajzi alapozás ellenére nem a jelenkori autofikciós törekvéseket követi, egyfelől sok mindent homályban hagy és nem feleltethető meg a valós szerzői biográfiának, másrészt semmi nyoma annak, hogy a saját életet részletesen követné, hisz egy egyetemes érvényű életézés és korkép felidézésére irányul.”³ Az észrevételt a regényalakokra is kiterjesztem, hisz sem Arvid Jansen, sem a korábbi művek elbeszélőiről és szereplőiről nem alkotható árnyalt összkép, s mivel a motivációk is hiányoznak, a cselekedetek indokai is rejtettek. Mindez összhangban áll a Petterson-prózától idegen extenzív elbeszélői stratégiával. A kihagyósság a körülmények, helyzetek és bekövetkezések gyakori értelmezhetetlenségének poétikai következménye, ami a szereplők befelé fordulásában és a rezignációban nyilvánul meg. Rejtélyeik feloldhatatlanok maradnak, hatásuk tartós.

³ Annegret Heitmann: Doppelbödiges Melancholie: Per Petterson: Menn i min situasjon (2018) („Männer in meiner Situation“) (<https://www.neues-lesen-skandinavien.de/doppelboedige-melancholie-per-petterson-menn-i-min-situasjon-2018-maenner-in-meiner-situation/>) (Letöltés 2021. 03. 17.)

AZ A BAJ A KRITIKÁVAL

Billy Collins: Az a baj a költészettel

Eredetileg Billy Collins kötetéről terveztem kritikát írni, az lett volna a címe – rájátszva a *Júliusi horgászás a Susquehannán* című vers egy mondatára („megpróbálok előállítani / a Susquehannán való horgászás érzését” – 68.), hogy *Megpróbálok előállítani a Billy Collins-olvasás érzését*. Ám végül úgy jártam, hogy a kötet kapcsán felmerült gondolataimat voltam kénytelen megosztani ebben az írásban. Ad notam: „az a baj a költészettel, / hogy még több vers megírására ösztökél, / hogy még több guppi zsúfolódjon az akváriumba, / hogy még több kisnyúl ugrabugráljon ki / az anyja hasából a harmatos fűre” (*Az a baj a költészettel*, 174.).

Hiszen mit is mondhatnék arról a majdnem másfél száz verset tartalmazó Billy Collins-kötetről, amely nemrég, 2020 őszén Kórizs Imre válogatásában és fordításában, a Jelenkor Kiadó gondozásában olvashatóvá vált? Március eleje óta egyre inkább nyomaszt ez a kérdés. Elmondhatnám a kiadványról, hogy több tucat figyelemre méltó verset tartalmazó reprezentatív válogatás, hogy Kórizs kiváló munkát végez fordítóként, és azt is: nagyszerű fejlemény, hogy az élő amerikai költészet talán legnépszerűbb költője ilyen gazdag válogatásban válik magyarul olvashatóvá.¹

Vagy tűvé tehetném az életművet néhány írás után, amit hiányolhatnék a válogatásból, vagy legalábbis a lefordított versek közül némelyikre mondhatnám, hogy redundáns, nem tesz hozzá annyit a Collinsról kialakuló képünkhöz, mint a karakteresebb versek. Felhívhatnám a figyelmet a fordítás egynémely vélt és valós hibájára: néhány szóválasz-

¹ Ennek kapcsán csábító lenne belefolyni abba a vitába, amely az utóbbi hónapokban sokunk kedélyét borzolta, és ami beszivárgott a kötetről szóló gondolataim közé is: az Amanda Gorman verseinek fordítása kapcsán felmerült vitára és a „profilozásra” (vagyis a fordító társadalmi hátterét vizsgáló-figyelembe vevő ambivalens gyakorlatra) gondolok. (Ha valaki nem lenne tisztában a helyzettel, annak ajánlom figyelmébe Nádori Lidia áttekintő írását: *Kinek adsz esélyt?*, *Revizor*, 2021. március 14.) Ám mivel nagyon eltérnek a tárgyamtól, ebbe a rövid lábjegyzetbe számúztam e gondolataimat.

Úgy tűnhet, Collins és Kórizs zsák és foltja: (felső)középosztálybeli fehér férfi értelmiségiek. De, egyrészt: valóban ugyanaz a társadalmi státusa egy New York-i és egy újpesti költőnek, egyetemi tanárnak? Másrészt: ha azt gondoljuk, a társadalmi esélyegyenlőség fontos ugyan, de mégsem a társadalmi háttér hasonlósága a legfontosabb tényező egy szerző és egy fordító egymásra találásában, nézzük meg Kórizs saját verseit, mindenekelőtt *A másik pikkubi* című kötetben közöltek, s győződjünk meg arról költői tudása, poétikája, ízlése révén, hogy Kórizs miért kiválóan alkalmas a Collins-fordításra.



Fordította Kórizs Imre
Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
316 oldal, 2999 Ft

tási dilemma mellett például arra a fordításelméleti következetlenségre, hogy a versekben megidézett dalcímek többnyire angolul szerepelnek, de olykor Kőríz, talán a szöveg koherenciája érdekében, mégis úgy dönt, hogy magyarra fordítja a dalcímet.² Vagy a kiadvány gondozottsága kapcsán megemlíthetném néhány apróbb helyesírási lapszus vagy az évekkel korábbi szövegváltozatok átdolgozásából adódó hibák mellett,³ hogy a 65. oldal *Visszamegyek a házba egy könyvért* című verse nem az új, 66. oldal tetején kezdődik, hanem összefolyik a megelőző vers végével, ami ritka, szarvas szerkesztői-korrektori hiba. Sőt mindezen túl hangot adhatnék abbéli meggyőződésemnek, hogy bár nagyszerű hír Collins magyar kiadása, nem biztos, hogy éppen ő hiányzott leginkább a magyarra fordított-fordítandó amerikai költők palettájáról – s bennfenteskedve névsort kanyaríthatnék ide: Maya Angelou, Robert Bly, Gwendolyn Brooks, Rita Dove, Louise Glück, Jorie Graham, Barbara Guest, Donald Hall, Joy Harjo, Kenneth Koch, W. S. Merwin, Sharon Olds, George Oppen, Claudia Rankine, Adrienne Rich, James Schuyler, Anne Sexton, Charles Simic, Mark Strand, Dean Young stb. A felsorolt költők kanonikus pozíciója éppen úgy vitán felüli, mint Collinsé, ugyanakkor némelyikük írásainak ökológiai vagy feminista, vagy kisebbségi politikuma akár aktuálisnak is mondható.

*

Amikor olvasni kezdtem Collins kötetét, az első gondolatom az volt, hogy bár az elmúlt években sokan sokszor nyilatkoztunk úgy, hogy a világlíra fordításában igencsak szegényes a magyar könyvpiac – 2020-ban éppen emiatt mégsem panaszkodhattunk. Relative nagyszámú versfordítás látott napvilágot tavaly, s talán nem is mindről szereztem tudomást. Szlovákból Michal Habaj: *Michal Habaj* (fordította Merva Attila), az oroszul író lett Szemjon Hanyintól a *Lebegve* (fordította Kis Orsolya), a román Alexandru Mușinătól a *Macska-e a cicá?* (fordította Szonda Szabolcs). Két norvég: Tor Ulven: *Türelem*; Steinar Opstad: *Az elégett naplóból* (mindkettőt fordította Vajna Ádám). Két amerikai klasszikus: Frank O'Hara: *Töprengések vészhelyzetben* (fordította Gerevich András, Krusovszky Dénes); John Ashbery: *Őnarckép konvex tükörben* (fordította Krusovszky Dénes, Lanczkor Gábor és jómagam). Ebből a mezőnyből emelkedik ki a (majdnem) teljes életműből válogató terjedelmes Billy Collins-kötet, az *Az a baj a költészettel*.

Kiemelkedik és kilóg, ugyanis ritka idehaza, hogy a teljes életművet átfogó válogatások jelenjenek meg költőktől. Az „utóbbi időből” a 2009-es Zbigniew Herbert-, illetve a 2010-es Seamus Heaney-gyűjtemény jut eszembe (valamint 2012-ből megemlíthető még egy sajnálatosan gyenge próbálkozás Gottfried Benn újrafordítására), illetve 2018-ban megjelent egy monstre Fernando Pessoa-kötet is. Hogy az elmúlt bő évtizedben csupán három (és fél) életműválogatás jelent meg, annak a fordítástámogatási rendszer az oka.

² Például: „a festő bejön kávéért, / és azt mondja, mennyire tetszik neki ez a lassú dal, / a »You Don't Know What Love Is« (1991. június 4., kedd – 46.) és ezzel szemben már a verscímiben: *Petrezselymet aprítok az Art Blakey-féle „Három vak egér” hallgatása közben* (74.). Hasonló probléma merül fel a *Vers az angol nyelvi kihalása utáni első nemzedék tagjaihoz* című írásban: „Az angolt közölünk annyi mindenki / érezte az egyetlen igaz eszköznek a világ leírására, / mintha a valóság maga lett volna angol, / és Ádám és Éva a kertben angolul beszélt volna, / olyan szavakkal, mint *snake, apple* és *perdition*. // Jó, vannak más szavak is a dolgokra, / de mi lehetne jobb, mint a *boat, / pool, swallow* (a főnév és az ige is), / *statuette, tractor, squiggly, surf* és *underbelly*?” (300.)

³ Például az *Egy Szung-kori versantológiát lapozgatva csodálattal olvasom a kínai költők hosszú és kristálytisztá címeit* című vers egy mondata a *Jelenkor* 2014. májusi lapszámában úgy szól: „»Sétáltam egyet egy nyári reggelen / a madárdalban egy vízesés felé.«”. A kötetben betűhibával ez áll: „»Sétált tettem egy nyári hajnalon / a madárdalban egy vízesés felé.«” (102.). Értelemszerűen a „sétált tettem” alak lenne helyes – bár szerintem ez eléggé kimódolt megfogalmazás, amivel szemben a „sétáltam egyet” természetesebben cseng.

Ezeket a köteteket alighanem a forrásországból támogatták, tehát részben vagy egészben a lengyelek, az írek, a németek és a portugálok (anyagilag) segítségével készültek. Az EU-s pályázatokon csak külföldön megjelent kötetek teljes fordítására lehet pályázni (vagy a bürokratikus terhek miatt ez vált kiadói gyakorlattá), s ez jóformán kizárja, hogy a célországbeli kiadó vagy fordító válogasson, de általában nem kedvez a forrásország válogatásköteteinek sem a terjedelmük miatt, sem amiatt, mert garantálható, hogy a válogatás néhány versét nem érdemes magyarra fordítani, mert nem működnének, míg más darabok pedig hiányoznak belőle. Így a szerkesztők inkább az egyes köteteket preferálják, mivel azok esetében kisebb verskorpusszal és kompaktabb kötetkompozícióval (és lehetőleg egyetlen fordítóval) kell dolgozni. (Egyébként annak is bürokratikus okai vannak, hogy az egyes nyelvterületek kurrens szerzőit bemutató antológiák szinte teljesen eltűntek a piacról: ezeknél több szerző több művének jogait kellene megszerezni versenként, s azokat több fordítóval lefordíttatni – irgalmatlan papírmunka, amit ráadásul a közmondásosan eladhatatlan költészet nem térít meg.)

E felvezető után talán érthető, miért fehér holló Billy Collins magyar gyűjteménye, melyet a fordító, Kőríz Imre válogatott. Igaz, a fordítástámogatás szabályai aligha kötötték a kezét – az USA ugyanis nem szubvencionálja irodalma fordítását. Valószínűleg a magyar kiadó szándéka kellett ahhoz, hogy Kőríz ennyire szabad kezet kaphasson. Am hogy ez mennyire nem magától értetődő, s hogy Collins költészete bizonyos tekintetben *kivételes*, azt az is mutatja, hogy a Jelenkor Kiadó, melynek missziónyilatkozatában szerepel „a késő modern és kortárs világirodalom értékeinek közvetítése”, a világ minden tájáról fordított körülbelül hetven-nyolcvan regénye mellett jelenleg mindössze két világlírai művet kínál a Collins-köteten kívül: John Milntól a *Visszanyert paradicsom* kétnyelvű kiadását, valamint a cseh Petr Hruška kötetét 2016-ból. Utóbbit tudtommal még Csordás Gábor fogadta el, mielőtt 2015-ben eladta volna a kiadót. A Hruška-kötet egyébként a Fiala Írók Szövetségének „Horizontok” elnevezésű világirodalmi sorozatában jelent meg, amely 2015 és 2017 között tíz kötetet hozott ki a Jelenkor társkiadásával – köztük egyébként a Nobel-díjas ír Seamus Heaney *Élőlánc* című utolsó kötetét is, amely mára jóformán beszerezhetetlen, a FISZ sorozatát pedig azóta a Kalligram fogadta be. Egykor *ugyanaz* a Jelenkor egy-egy terjedelmes horvát és cseh-morva antológia mellett többek között Wisława Szymborska, Jozsif Brodzskij, Ingeborg Bachmann, Edvard Kocbek, Joachim Sartorius, Kajetan Kovič, Michael Donhauser és Aleš Debeljak verseinek kiadója volt.

*

Szóval azon tűnődöm, mit is kellene elmondanom Collins költészetéről. Mindennél fontosabb, hogy humoros. Azt hiszem, az összes költői eszköze a humorosság elérését szolgálja: a banalitással határos közérthetőség,⁴ az ön- és metarefleksivitás (vagyis az, hogy a versekbe gyakran beleíródik a versírás folyamata; vagy a költemény a költészetről szóló metabeszéddé, nemegyszer ironikus-cinikus ars poeticává válik; vagy hogy a lírai énről szinte mindig tudjuk, hogy költő), a szokatlan és költőietlen, de hétköznapi ismerős és

⁴ A magyar könyvbemutatón (amelyen Collinst és Kőrízst Závada Péter kérdezte angolul – megtekinthető felirattal a Margó Fesztivál Facebook-oldalán) mondja Collins, hogy „Azt szoktam a diákjaimnak is kihangsúlyozni, hogy nem az önkifejezés a lényeg, hanem az, hogy az olvasónak készítenek valamit. Tehát készítenek valamit, amit aztán az olvasó kezébe adnak”. Ugyanakkor ez a provokatív és megkérdőjelezhető ars poeticus színezetű tanács (amely szerintem ebben a formájában túlmegy a költészet technicista demisztifikálásán és már-már szórakoztatóipari árucikként gondolja el azt) más megvilágításba helyezi az USA legnépszerűbb költőjének művészetét – hiszen e program szerint a (jó) költészet úgy *fogyasztható*, hogy azért az olvasónak nem (különösebben) kell megoldoznia.

könnyen átélhető versszituációk, valamint a váratlan képzettársítások (vagyis általában véve az olvasó szolid meghökkentésének avantgárd eredetű, de jócskán finomított gesztusa).⁵ Utószavában Kőrizs Imre mindezt abból eredezteti, hogy Collins költői nyelvét a társalgás, a csevegés nyelvével rokonítja – ráadásul azt a gesztust is megteszi az olvasó felé, hogy magyar kontextusba igyekszik helyezni: eszünkbe juthat ugyan, de valójában nem hasonlít az „elemi erővel fecsegő” Tandorihoz, mondja, viszont az „irodalmi író” Kosztolányihoz kicsit igen, és nagyon hasonlít a szinte teljesen ismeretlen, zseniális Vándor Lajoshoz.⁶

Ennek kapcsán két dolog: (1) nem lett volna elegáns Kőrizs tollából, de én elmondhatom, hogy Collins hasonlít még a költő Karinthy Frigyeshez is, akinek legújabb és legteljesebb gyűjteményét Kőrizs rendezte sajtó alá. Valamint, mint arra már utaltam feljebb, hasonlít Kőrizs saját költészetéhez is (pontosabban Kőrizs hasonlít a második kötetében Karinthyra és Collinsra). S meglelíthetem még Keresztesi József újabb verseit: mindekelőtt azokat a szabadverseket, melyekben távolabb lép a sanzonos-dalszöveges, illetve a nonszensz költészet – számára gyakran alaptáborként szolgáló – hagyományától. (2) A Vándor Lajos-párhuzam, bármennyire is találó és ebben az új összefüggésben szinte egzotikusan érdekes, magyarázat nélkül hagyva az utószó egy fontos hiányosságára irányítja rá a figyelmet: egy szót sem kapunk arról, hogy milyen költészeti hagyományba illeszkedik Collins lírája. Jóllehet a szürrealizmus jó hívószó lenne, hiszen a megrendítően rövid életű Vándort (1913–1945) tekinthetnénk a magyarul alig létezett szürrealizmus méltatlanul elfeledett képviselőjének. Igaz, az avantgárdtól idegenkedő közoktatásban szocializálódott laikus olvasót talán eltántorítaná ez a címke. Ezzel szemben viszont megtudjuk az utószóból, hogy Collins abban az online mesterkurzus-sorozatban tanít versírást, amelyben „Aaron Sorkin tanít forgatókönyvet írni, Samuel L. Jackson és Helen Mirren játszani, Annie Leibovitz fényképezni, Kaszparov sakkozni és Santana gitározni” [307.]. Míg ez sokak számára a minőség garanciáját jelentheti, én valamivel több értelmezői, illetve irodalomtörténeti kontextualizáló gesztust vártam volna attól az utószótól, amely ugyanakkor nem mulasztja el felhívni a figyelmet arra, milyen csekély számú a Collins költészetével foglalkozó magyar szakirodalom.

*

Billy Collinsszal kapcsolatban persze értsük jól a szürrealizmus fogalmát. Itt már nem a huszadik század első felének egyik avantgárd izmusáról van szó valójában, hanem annak a kanonizálódott-domesztikált változatáról. Már nem igazán beszélhetünk (politikai) kiábrándultságról, sem a történelmi helyzetre adott nyelvi reakcióról, hanem olyan művészeti-irodalmi hagyományról, poétikáról, ami elsősorban a hétköznapok, a banalitások könnyű abszurdját képes plasztikusan újraakerezni, visszafogott kritika alá vonni, hatóköre pedig inkább individuális-egzisztenciális, semmint kollektív. Ez a fajta (poszt- vagy neo)szürrea-

⁵ Collins humoráról és költői eszközeiről részletesen ír Balajthy Ágnes: *Vízisielni a vers felszínén, 1749*, 2021. január 23. Ugyanitt olvasható az a plasztikus megfigyelés a fordításról, miszerint „Kőrizs Imre sosem a versbeszédben fel-felbukkanó szlengkifejezések egyenkénti fordítására törekszik, hanem arra, hogy a nyelvi csiszoltság és a normaszegés alakzatai ugyanazt a stílári összhatást keltsék egy-egy versegységben belül, mint az eredetiben; remek arányérzékkel ülteti át magyarrá a Collins-líra írott és beszélt nyelv, távolságtartás és bensőségesség határán egyensúlyozó megszólalásmódját”.

⁶ *Egy költő élt itt közöttetek* című gyűjteményes kötete (Maecenas, Bp., 1989) elérhető az interneten. Érdeemes elolvasni, belenézni. Egészen elképesztő, hogy egy ilyen formátumú költő jóformán teljesen kihullott a (szakmai) köztudatból.

lizmus a nyugati irodalmak költői köznyelvét elég látványosan meghatározza a mai napig.⁷ Az efféle szürrealizmus az egyik legnagyobb hatású amerikai költészeti irányzatnak, a New York-i iskolának is sajátja – a magyar könyvbemutatón Závada Péter kérdésére, hogy kik voltak rá hatással, Collins az angol Philip Larkin mellett Ron Padgettét és Kenneth Kochot említi. A New York-i iskola két emblematikus alakja John Ashbery és Frank O'Hara volt, ám Koch James Schuyler és Barbara Guest társaságában szintén prominense az első generációnak. Sőt, Kochnak a Columbia Egyetem népszerű oktatójaként abban is szerepe volt, hogy költői irányzatuk valóban többgenerációs iskolává nője ki magát: tanítványa volt Jim Jarmusch és Ron Padgett is, akinek a verseivel például éppen Jarmusch *Paterson* című filmjében találkozhatunk, de az se véletlen, hogy alakja Ashbery mellett felbukkan annak a Ben Lernernek az autofikciós regényében, a *The Topeka Schoolban*,⁸ akit tekinthetünk akár a New York-i iskola harmadgenerációjához tartozó alkotónak is.

Mivel magyarul alig olvasható valami Kochtól vagy Padgett-től, a legjobb közelítésnek O'Hara és az ő „ezt csinálom, azt csinálom” verstípusa tűnik.⁹ O'Hara híres ciklusa, a *Lunch Poems* onnan kapta címét, hogy a költő többnyire ebédidőben írta verseit, és a versírás körülményei beszűrődtek a szövegekbe is – így a váratlanul asszociatív költői képekkel élő írások is kollokvialisnak, sőt spontánnak hatottak. O'Hara ciklusa egyébként azt az avantgárd programot is megvalósította (amennyire megvalósíthatta), amely a költészetet életté, az életet költészetté tenné. Ezek a jellemzők bizonyos feltételekkel a New York-i iskola másodgenerációjának alkotóival (például Padgett-tel) egyidős Collins költészetére is igazak. De az összművészetiességükben is hasonlítanak. O'Hara, aki képzett zongorista volt, illetve rövid pályafutása végén a MoMA kurátoraként dolgozott, gyakran írt zenéről és képzőművészetről a verseiben, de Vlagyimir Majakovszkij és Borisz Paszternak költészetét is megidézte párszor. Collins verseiben gyakran szól a jazz, olykor múzeumban is járunk, ám nála gyakrabban idéződnek meg közvetve vagy közvetlenül irodalmi életművek vagy alkotások: Szung-kori kínai költészet, Dante, Emily Dickinson, az *Anna Karenina*, Proust, Wisława Szymborska stb.

Hogy miképpen fonódik össze élet és művészeti hagyomány, s az hogyan kerül finoman abszurd-szürrealis megvilágításba, arra talán jó példa a *Japán* című vers: „Ma azzal ütöm el az időt, / hogy egyik kedvenc haikumat olvasom, / néhány szót ismételve, szakadatlanul. // Olyan, mint ugyanazt a tökéletes / kis szőlőszemet enni / újra meg újra. // Miközben a házban sétálok, csak mondogatom, / és hagyom, hogy minden szobában / hulldogáljanak a levegőben a betűi. [...] Az egytonnás templomi / harangról szól, / amin egy lepke alszik, // és valahányszor elmondom, érzem / a lepke kínzó nyomását / a vasharang felületén. // Amikor az ablakban mondom, / a harang a világ,

⁷ A magyar irodalomban ez másként történt, aminek összetett irodalomtörténeti okait részletezni itt nem lehet, de zanzásítva arról van szó, hogy a magyar irodalmi modernség *Nyugat*-központú irodalomtörténeti elbeszélése a mai napig nem kedvez az egyébként a maga korában is ellenszélben kibontakozni próbáló avantgardista irodalom megítélésének. Ebből következik, hogy bizonyos költők értelmezésében – József Attilától Parti Nagy Lajosig és tovább – az avantgárd hagyományelemekkel szemben nagyobb szerepet kap a nyugatos esztétizmus. Emellett pedig az irodalmi kánon esztétikai – de politikától sem mentes – változásainak fejleménye, hogy a rendszerváltás óta eltelt évtizedek érkező írásaiban egyre ritkábban találkozhatunk azokkal az életművekkel – a népi szürrealistákkal: Juhász Ferencsel, Kormos Istvánnal, Nagy Lászlóval; vagy a *Nyugat* harmadnemzedékével: Somlyó Györggyel, Vas Istvánnal, Zelk Zoltánnal; vagy olyan nehezebben besorolható alkotókkal, mint Ladányi Mihály vagy Pinczési Judit –, amelyeken határozottan és történeti folyamatában megfigyelhető lenne az avantgárd hagyományozódása.

⁸ Magyarul megkérdőjelezhető módon *Az iskola Topekában* címmel jelent meg (fordította Pék Zoltán, 21. Század, Bp., 2020), holott a címadás a New York Schoolra játszik rá.

⁹ Vö. Krusovszky Dénes: Verseik a hétköznapoknak. Frank O'Hara költészetéről, in: O'Hara: *Töprengések vészhelyzetben* (fordította Gerevich András, Krusovszky Dénes), Magvető, Bp., 2020, 65–76.

/ én pedig az a pihenő lepke vagyok. [...] Később pedig, amikor neked mondom a sötétben, / te vagy a harang, / és én vagyok a nyelv, amely megkongat, // a lepke pedig elszállt a verssorából, / és úgy csapkod az ágyunk fölött, / mint egy zsanér a levegőben” (78.).

*

Collins – az utószó tanúsága szerint – azt mondja magáról, egyetlen témája van: a halál. Ám ezt sem fogadhatjuk el megszorítások nélkül, nem gondolhatjuk, hogy Collinsé tragikus költészet, pedig egy ilyen állítás után könnyű lenne erre asszociálni. Noha a 2008-as *Ballisztika* kötettől kezdve valóban egyre gyakoribb verstéma az elmúlás, a Collins-líra nagyon is életes. A legtöbb vers egy olyan – foglalkozása szerint költő – lírai szubjektum életéről szól, aki nagyon is tudatában van az élet végességének, a halált éppúgy az élet organikus részének tekinti, mint a költészetet, sőt, Arisztotelésszel szólva a halálban, akárcsak a költészetben, az élet színművének katartikus beteljesülését látja. „Ez az eleje. / Szinte bármi megtörténhet. [...] Ez az első rész, / amelyben a kerek elkezdenek forogni, / amelyben a lift emelkedni kezd, / mielőtt az ajtók szétcsapódnak. / Ez a közepe. / A dolgoknak volt idejük bonyolódni [...] Ez a ragacos rész, amelyben besűrűsödik a sztori, / amelyben a cselekmény hirtelen visszafordul, / vagy botrányos irányt vesz. [...] Ez pedig itt a vége, / az autó lesodródik az útról, / a folyó elveszíti a nevét egy óceánban [...] Ez a vége, Arisztotelész szerint, / amire mindannyian vártunk. / Ahova minden kifut, / a végállomás, amiről muszáj képzelegnünk, / fénycsík az égen, / szögre akasztott kalap, a menedékház körül hulló levelek” (*Arisztotelész*, 93.).

*

Mi a szexepilje Collins költészetének? Számomra elsősorban az, hogy a költészeletről ír verseket. Hogy ez miért izgalmas vállalkozás, arra például Ben Lerner *A költészet utálat*a című esszéjében találhatunk választ. Lerner kölcsönvesz egy fontos fogalompat Allen Grossmantól, s megkülönbözteti a *virtuális* és az *aktuális* költeményt. Előbbi a nagybetűs Költészet, az az *igazi*, ideális Költemény, amely az ihlet/ötlet határmezsgyéjén fogan meg, utóbbi pedig az a *tényleges* költemény, amit végül a költőnek sikerül papírra vetnie. A kettő között jelentős különbség, járulékos veszteség van: az aktuális költemény legfeljebb csak emlékeztetni tud a virtuálisra, a nyelvvé váló költemény nem képes egészében demonstrálni az eredeti gondolat erejét. Ugyanakkor – szól Lerner érdekes gondolatmenete – a költészeletről szóló írások (a vád- és védőbeszéd: Platón, Philip Sidney, Shelley stb.; vagy az avantgárd kiáltványok) maguk is afféle virtuális költemények: lehetővé teszik „a költészet erényeinek ábrázolását anélkül, hogy olyan verseket kellene írnod, amelyek behódolnak a keserű aktualitásnak”.¹⁰ Hozzáteszem: jó esetben hasonlóan működhet egy kritika is, melyben egyfelől mérceként megfogalmazódik a költészet ideálja, másfelől az értekezés prózai nyelven körülírhatóvá válik a költemények virtuális síkja. Collins ezen csavar egyet, hiszen a líra műnemében értekeznek – nemegyszer önironikusan vagy kritikus szarkazmussal – a költészeletről. „Amikor megláttam a nagy zársebességgel készült fényképet, / amin egy puskagolyó épp átfúródik egy könyvön / – a sebességtől a lapok valósággal felrobbannak –, // elfeledkeztem a fotográfia összes csodájáról, / és csak az járt a fejemben, hogy a fényképész / milyen könyvet választhatott a felvételhez. [...] később, már félálomban / rájöttem, hogy a kivégzett könyv / egy friss verseskötet, amelynek // szerzőjéért nem rajongok: / a golyó bizonyára csekély / ellenállásba ütközött, amikor átment az írásain, // nyolcszázötven mé-

¹⁰ Ben Lerner: *A költészet utálat*a (fordította Mohácsi Balázs), *Forrás*, 2019/7-8, 126–160., 133.

ter per szekundummal, / át a gyermekkoráról / meg a világ sivárságáról szóló versein, // aztán keresztül a szerző fényképén, / szakállán, kerek szemüvegén / és azon a sajátos költőkalapon, amit úgy imád” (*Ballisztika*, 192.).

*

Záró megjegyzésként: sokak számára jelenthet felvillanyozó olvasmányélményt Collins kötete. Ugyanakkor el tudom képzelni, hogy aki évek óta követte Kórizs fordításait, vagy akár eredetiben is elolvasott párat a szerző verseiből, a kötetet végigolvasva azt tapasztalhatja, kettesével-hármasával jobban működtek ezek a versek a folyóiratok oldalain, s egészében túlságosan egyöntetűnek tetszik ez a költészet. A 143 vers végére érve azt éreztem, nem tudtam meg többet, mint ha egy szigorúbb, 30-40 darabos válogatást olvastam volna. És az is megfontolandó, amit Balajthy Ágnes jelez kritikája végén: „Collins önéletrajzi utalásokkal telített versei egy fehér, akadémiai közegben dolgozó férfi portréját rajzolják ki, akinek nincsenek különösebb traumái, identitásproblémái, és teljességgel kerüli a politizáló kérdésselvetéseket. A költemények visszatérő motívumaiban – nyugodt reggelik, hólapátolások, biciklizések, a dolgozószobában való olvasgatás-töprengés – egy már-már idilli életforma körvonalai sejlének fel. »Mi a semmittevésről foglalkozunk« – fogalmazódik meg egy újabb, önironikus-önlefokozó, ars poetica-jellegű vallomás *A költészetben*, de hát, tehetnénk hozzá, a semmittevés valójában elég nagy kiváltság.” Valóban, mit is vi-
gyen magával az olvasó útravalóul a könyv olvasása után? – teszem fel a kérdést annak tudatában, hogy rólam (és talán a generációmról) is árulkodik a tény: a l’art pour l’art-nál többet várnék. De úgy tűnik, az idén nyolcvanéves költő mintegy ötvenéves életművébe először és utoljára komolyan akkor szűrődött be a közélet, amikor 2002-ben mint az éppen regnáló koszorús költőt *felkérték*, hogy írjon verset a szeptember 11-i terrortámadás áldozatainak emlékére – ez a híres vers, a *The Names* (‘A nevek’) egyébként nem szerepel a válogatásban, szerintem joggal, fölösleges lett volna megszólaltatni magyarul a névsor-olvasásra épülő, sok mozzanatában klisés alkalmi költeményt.

Persze mindezzel együtt is örülök, hogy a Collins-kötet megjelent. Ám azt sajnálom, hogy a kiadvány valószínűleg a szabályt erősítő kivétel, s nem nagyon számíthatunk arra, hogy a Jelenkor Kiadó a Csordás Gábor-féle hagyományhoz híven ismét beszálljon a világ-líra-fordítás adósságainak törlesztésébe.

A KULTURÁLIS EMLÉKEZET MINTÁZATAI ÉS DIALÓGUSAI A VÁROSI TÉRBEN

Kolozsvár-dialógusok. Tanulmányok, szerk. Korpa Tamás; A debreceniség mintázatai. Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig, főszerk. Fazakas Gergely Tamás, szerk. Bódi Katalin, Lapis József

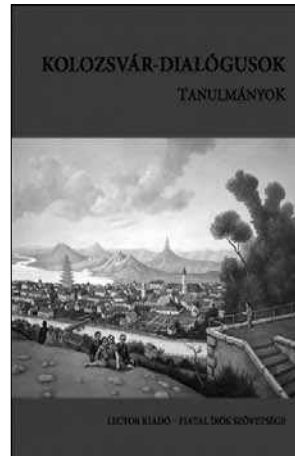
„ET. IN. ARCADIA. EGO”

1.

Az önmagát eredendően nemzeti tudományként definiáló akadémiai irodalomtörténetírás – 19. századi megszületésének csalthatatlan nyomaként – a mai napig kevesebb figyelmet fordít a lokális, helyi értékű és érdekelttségű narratívák, látásmódok, identitások elmélyült vizsgálatára, mint a saját történeti kontextusukból némileg kiemelt-kiszakított „nagy művek” újraértelmezésére, az ez utóbbiakból létrejövő, fölszentelt kánon megerősítését és továbbépítését tartván elsődleges feladatának. Annak ellenére is így van ez – a magyarországi irodalomtudomány viszonyainál maradván –, hogy a határon túli magyar irodalmak sajátos helyzete már a 20. század elejétől elemi erővel hozta felszínre a lokális-regionális önmeghatározás, illetve hagyománykeresés és -építés problémáit; valamint hogy az effajta, kifejezetten helyi színezetű irodalmiságra, történeti tudatra és identitásra érzékeny szerzői-olvasói attitűd nem csupán jól láthatóan jelen van a kortárs irodalomban, hanem alapvetően határozza meg annak kereteit.¹ Jóllehet mai „elsővonalbeli” (egyetemi/akadémiai szférában dolgozó) tudósok között is találni olyan személyiségeket, akik alkalmilag vagy visszatérően foglalkoztak/foglalkoznak a regionális irodalom kérdéseivel,² látni kell, hogy

¹ Itt nemcsak a vidék–főváros-versengés – hol serkentő, hol önisméltó – dinamikáira kell gondolni, hanem például az irodalmi-kulturális intézmények (budapesti és vidéki egyetemek, folyóiratok, műhelyek stb.) lokális beágyazottságára is.

² A fiatalabb generációból Kardeván-Lapis Gergely és Bíró-Balogh Tamás tevékenységét emelném ki; mindenképp említést érdemelnek továbbá a 2008-ban elhunyt Kerényi Ferenc Pest vármegyei irodalmi életét vizsgáló könyve, Szilágyi Márton Lisznyai Kálmánhoz, valamint Csokonai és Arany debreceni éveikhez kapcsolódó írásai, Nagy Imrének a pécsi irodalommal foglalkozó munkái, illetve a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820* Lendület Kutatócsoport (vezető: Csörsz Rumen István) publikációi. (Olyan mintaértékű – a magyarországi/határon túli tudomá-



*Lector Kiadó – Fiatal Írók Szövetsége
Marosvásárhely – Budapest, 2020
220 oldal, 3250 Ft*

– az országos/nemzeti történetírás és a helytörténet aszimmetrikus viszonyához hasonlóan³ – továbbra is működik az a „munkamegosztás”, melynek értelmében a helyi irodalom(történet) vizsgálatának nem az akadémiai katedra a színtere – így művelői is inkább vidéki-nagyvárosi kulturális intézményekben (múzeumokban, levéltárakban, könyvtárakban vagy folyóiratoknál, kiadóknál) tevékenykedő kutatók, szerkesztők.⁴

E régóta hagyományozott és nehézkesen változó implicit konszenzus ismeretében különösen üdvözlendő annak a két tanulmánygyűjteménynek a megjelenése, amelyekről jelen recenzió szólni kíván. Hiszen mind a Korpa Tamás által szerkesztett *Kolozsvár-dialógusok*, mind pedig a Fazakas Gergely Tamás főszerkesztésével napvilágot látott *A debreceniség mintázatai* című kötet⁵ egy-egy jól lehatárolható földrajzi egységhez (Kolozsvárhoz és Debrecenhez) – mint konkrét városi térhez és mint jelölőhöz, ha tetszik: szöveghez – kapcsolódó kulturális hagyomány (történelem, irodalom, vallás, építészet) tudományosan reflektált felmutatását ígéri. Miként írásom végén részletesebben kitérek rá, a két kötet sok szempontból különböző, ugyanakkor hasonlatossá teszi őket, hogy korábbi (egy debreceni és két kolozsvári) helyi érdekeltségű reprezentatív konferenciák lenyomatai, továbbá az is, hogy a két könyv – más gondolati ívvel és igen eltérő szerzői gárdával, de – egyként a kulturális emlékezet tágabb fogalomköre mentén igyekszik feltérképezni és megérteni a városi térbe íródott jelentéseket. Két olyan város kultúrtörténetébe, múltjába és jelenébe kaphatunk bepillantást, melyek „jelentősége messze túlmutat földrajzi koordinátáikon, materiális megtestesülésükön, hiszen évszázadok művészeti és tudományos értelmezői tevékenysége által a nemzeti önkép és emlékezet kitüntetett részeivé” váltak (KD 5.).

2.

A *Kolozsvár-dialógusok* két, a Fiatal Írók Szövetsége, az Erdélyi Magyar Írók Ligája, valamint a Babeş–Bolyai Tudományegyetem által 2017-ben és 2019-ben megszervezett hagyományteremtő célzatú konferencia⁶ előadásainak (vagyis azok egy részének) tanulmánytárta írt, szerkesztett változatát tartalmazza. A két rendezvény létrejöttében főszervezőként is aktívan közreműködő⁷ Korpa Tamás két részre osztott szerkesztői előszava elsőként, szo-

nyosság keretein jócskán túlmutató – kutatási tevékenységet kifejtő egyéniségeket, mint Boka László, T. Szabó Levente és Balázs Imre József, e helyütt azért sem említek külön, mivel valamennyien szerepelnek a *Kolozsvár-dialógusok* kötetben.)

³ Lásd: Gyáni Gábor: Helytörténet, régiótörténet és országos történet. Fogalmi és historiográfiai szemle. In: *Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás*, szerk. Lengvári István, Pilkhoffer Mónika, Vonyó József, Budapest–Pécs, Magyar Történelmi Társulat–Kronosz–MTA Pécsi Területi Bizottsága, 2019, 25–32.

⁴ Példaképp három, regionális irodalommal (is) foglalkozó neves tudóst említek – Laczkó András, Praznovszky Mihály, Lengyel András – a fenti megállapítás alátámasztásául. Emellett az a belátás is megfogalmazható, hogy a 20. század derekán kiképződött irodalmárgenerációk számára mennyivel magától értetődőbb volt a helyi kulturális hagyomány iránti fogékonyság, mint a jelenlegi irodalomtudományi diskurzusban.

⁵ Az egyszerűség kedvéért a *Kolozsvár-dialógusok*ból származó oldalszámokat KD, *A debreceniség mintázataiból* származókat pedig DM rövidítéssel jelölöm a főszovegben.

⁶ „*Árdeli túnt Athén*” – *Kolozsvár-dialógusok* (2017. máj. 22–23.); *Házsongárd-légió – Kolozsvár dialógusok 2.0* (2019. máj. 22–23.). A konferenciák programját és a róluk szóló beszámolót lásd: <https://apokrifonline.com/2017/05/09/ardeli-tunt-athen-kolozsvar-dialogusok/> és <https://litera.hu/magazin/tudositas/hazsongard-legio.html> [letöltve: 2021. 03. 16.]

⁷ A két kolozsvári konferencia pontosabb kontextusának, hátterének megismeréséhez Codău Annamária volt segítségemre, kinek szíves hozzájárulásáért hálával tartozom.

kott módon, bemutatja a kötet tartalmát és létrejöttének kontextusát, vázolja a gyűjtemény írásaiban felvetett kérdéseket is: „...mit jelent egy hely palimpszesztjének türelmes, óvatos újraolvasása? És mit jelent Kolozsvárnak – mint irodalmi olvasási alakzatnak – a poétikai használat története? Hogyan függnek mindezzel össze a hely történeti jelentés-változásai?” (KD 6.) Másodsorban egy rövid „gondolat kísérletet” is kerekít Áprily Lajos *Tavaszi házsongárdi temetőben* című verse ürügyén, felvezetve mintegy az ezt követő – kifejezetten líracentrikus – városszöveg-értelmezések kérdésirányait, amit Markó Béla és Visky András egy-egy versének (*Házsongárdi kalauz; Halottak napja*) a tanulmányok elé iktatása is megerősít.

Balázs Imre József, aki két szöveggel is szerepel a kötetben, elsőként ugyancsak lírával foglalkozik: az utóbbi évtizedek kolozsvári témájú verstermését elemzi. Poszler György szép esszéjének („*Versekben tündöklő Kolozsvár*”)⁸ térbeli-hangulati meghatározásaiból – az őszi város, a kísérteties város, a könyves város, az eleven város – indul ki, majd újabb költemények nézőpontjainak beemelése árnyalja a képet. Második írása a 20. századi és a kortárs román irodalomban megképződő Kolozsvár-kép vázlatos bemutatására tesz kísérletet két nem is túl régi (2008, 2011) román nyelvű Cluj-antológia áttekintésével. Jóllehet a két szövegválogatásból kihámozható városkép, már az elemzés rövidege okán is, csupán felszíni mintázatok megalkotására nyit lehetőséget, a szerző példaértékű ambíciója annak a párbeszédnek a szükségességére mutat rá, melynek a határon túli magyar és román tudományosság, kulturális elit között kellene létesülnie. Bányai Éva írása a Kolozsvár külterületén hagyományos életmódot folytató – a legutóbbi években Tompa Andrea *Omerta* (2017) című regénye révén az érdeklődés középpontjába került – gazdálkodó polgárok, azaz a „hóstatíak” közösségével foglalkozik, Diószegi Anna *Életem története* (2001) című önéletrajzának elemzése nyomán. Boka László olvasmányos tanulmánya három jelentős erdélyi szerző, Kuncz Aladár, gróf Bánffy Miklós és Jékely Zoltán értekező szövegei alapján világítja meg a városhoz tartozás (és az oda való visszatérés) változatos – személyes, történelmi-társadalmi, poétikai, intézményes, eszmetörténeti – dimenzióit, az egymást követő irodalmárgenerációk összefüggéseit, kapcsolódásait hangsúlyozva.

Nem konkrét szerzői életművekből, hanem egy sajátos fórum: a kolozsvári székhelyű *Utunk* folyóirat (1946–89) és az 1968-tól megjelenő *Utunk Évkönyve* alkotta kötelekből indul ki Demeter Zsuzsa, aki a házsongárdi temető irodalmi szövegek révén létrejövő jelentéshálózatát fejtő föl. A lap tematikus pályázataival, ankétjaihoz kapcsolódó írásokat elemezve arra a következtetésre jut, hogy az idézett írók-költők számára Házsongárd nem csupán szubjektív, „belső térkép”, ihletadó táj, a szülőföld-eszme megtestesítője, hanem a közösségi emlékezet, az emlékéllátás kultikus tere: „Anteusz-létünk biztosítéka és a Kronoszok nyugvóhelye.” (KD 92.). A temetkezéshez kapcsolódó hagyományos kulturális gyakorlatokat, valamint azok új, posztmodern identitásharcaival vizsgálja György Péter izgalmas esszéje, amely – a szerzőtől megszokott nagy és meredek gondolati ívek mentén – Petőfi *Nemzeti dalának* ismert soraitól („Hol sírjaink domborulnak...”) a barguzinisták és a professzionális tudomány küzdelmein át, 1956 emlékezetén és ellen-emlékezetén keresztül, a „kötelező” erdélyi zarándokhelyeket (Csíksomlyó, Házsongárd, gyimesbükki „ezer-

⁸ Poszler György: „Versekben tündöklő” Kolozsvár, *Jelenkor* 2005/3, 264–276.

Egyetemi Kiadó
Debrecen, 2020
374 oldal, 3400 Ft



éves határ”) is útba ejtve, egészen Dani Karavan szobrászművész sziklába vajt Walter Benjamin-emlékművéig jut el. A széttartó szövegtest és a heterogén példatár ellenére az elkedvetlenítő konklúzió mindenképp megvilágító erejű: „A temető az a hely, melyben a halál reprezentációja egyben a társadalom maga elé tartott tükre; a túlvilág, amely nem másik világ, mindössze képviseletét adta a temetői művészetnek, amely persze sohasem az autonóm esztétika már alig létező terében, hanem az emlékezetek frontjai között működik, gyász és ünnep között” (KD 112.).

Ezt követően a kötet líraértelmezői vonulata erősödik meg ismételten. Lapis József a kortárs magyar költészet Kolozsvár-képét igyekszik számos példával megragadni; Molnár Illés Visky András *Ha megH* (2003) című kötetének *Kolozsvári Anziks-z*-ciklusát elemzi; Sárkány Tímea pedig az újabban kisebb kultusznak örvendő tragikus sorsú költő, Hervay Gizella költeményeinek a szoros olvasására vállalkozik, főként az 1978-as *Kettészelt madár* című gyűjtemény darabjaiból válogatva, a traumairodalom fogalmi keretei között. E három szöveg közül leginkább Lapis írásának vannak összegző-szintetizáló ambíciói,⁹ hiszen a kortárs (irodalmi) Kolozsvár-képnek valóban széles, reprezentatív tablóját villantja föl. Mindazonáltal e három értekezés a kötet leginkább szövegközeli, ám ugyanennyire önmagába záródó (tágabb társadalmi-történeti kontextust többnyire nélkülöző) írása.

A gyűjtemény utolsó előtti darabja T. Szabó Levente nagyszerű tanulmánya, mely az 1877-ben Kolozsvárrt megalakult *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok / Acta Comparationis Litterarum Universarum (ACLU)* folyóirat történetének izgalmas epizódját járja körül. A szerző korábbi kutatásain alapuló szöveg az 1904-ben irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett, provanszál nyelven alkotó francia költő, Frédéric Mistral *ACLU*-ban való publikálását és e kapcsolatot háttérét világítja meg, a 19. század közepi-végi *couleur locale* típusú irodalmiság kontextusában. Mistral sikere és esete az első komparatiztikai szaklappal kiváló példa arra, hogy létezett „olyan koherens és izgalmas perspektíva a 19. század közepének világirodalmában, amely a regionalitásban nem másodrangú irodalmi közeget látott, hanem a nacionalizmustól kezdődően egészen a kapitalizmusig, a modernség és modernizáció számos hátulütőjének vagy túlzásának a potenciális kritikáját, reflexióját” (KD 176.). S mindez egyben azt is jelzi, hogy a korabeli Kolozsvár mint kulturális centrum – Brassai Sámuel és Hugo von Meltzl munkálkodása révén – részt kívánt, és részt tudott venni e világirodalmi vérkeringésben, kapcsolódva annak trendjeihez. A kötet utolsó tanulmányát Uri Dénes Mihály jegyzi, aki Tompa Andrea három nagy sikerű „Kolozsvár-regényének” (*A hóhér háza*, 2010; *Fejtől s lábtól*, 2013; *Omerta*, 2017) a városi térhez kapcsolódó (kulturális, történeti, prózapóétikai) aspektusait járja körül a regények elbeszélői szólamaiban, karakterjellemzéseinek tüzetes vizsgálata nyomán, az igen élénk Tompa-recepció belátásaival is számot vetve. A *Kolozsvár-dialógusok* a benne föllelhető valamennyi irodalmi művet, antológiát és hivatkozott tanulmányt magában foglaló bibliográfián és a kötelező személynévmutatón túl – stílszerűen – egy kolozsvári helysínjegyzékkel zárul.

3.

A debreceniség mintázatai tanulmánykötet alapját képező – több helyi testület által támogatott-ösztönzött – tudományos konferenciát 2018 januárjában rendezték meg a Debreceni Egyetemen.¹⁰ Mint a könyv alcíme is előre jelzi (*Városi identitás és a kulturális emlékezet réte-*

⁹ Egyebek mellett ő az egyetlen szerző, aki *A debreceniség mintázatai* kötet munkálataiban is részt vett, egy helyütt utalva is potenciális párhuzamként a debreceni témájú irodalmi művek erős történeti gyökerű mítosz- és toposzrendszerére. Lásd: KD 116–117.

¹⁰ *A debreceniség mintázatai – Városi identitás és a kulturális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig* (2018. jan. 25–26.). Szervezők: Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoport, a Debreceni Akadémiai

gei a kora újkortól napjainkig), e gyűjtemény valamivel szélesebb diszciplináris és időbeli merítéssel vizsgálja a városi tér kulturális aspektusait. Ennek megfelelően a benne szereplő tanulmányok is kisebb tematikus egységekbe rendeződnek. Mindazonáltal szinte valamennyi írás érint egy fontos, szimbolikus értékű gondolati konstrukciót: a Kazinczy Ferencről származó – leginkább az Árkádia-pör kapcsán elhíresült – irodalmi fogalom, a „debreczeniség” jelenségkörét, amely ezáltal koncepcionális ívet ad a kötet tematikusan szerteágazó kérdésfelvetéseinek.

A „kötelező” szerkesztői előszón túl a könyvet Keményfi Róbert elméleti és tudománytörténeti igényű bevezető gondolatai nyitják, amelyek átfogó képet adnak a kultúra sajátos lokális/regionális/táji/etnikai aspektusainak lehetséges interdiszciplináris értelmezési lehetőségeiről, felvillantva e módszertanok, megközelítések történetiségét, valamint jelenkori kihívásait. Ezt követi – a gyűjtemény programadó tanulmányaként – Debreczeni Attila grandiózus írása, amely a szerzőnek a Kazinczy-filológiaihoz kapcsolódó több évtizedes kutatásaira alapozva bőséges forrásanyagot, minuciózus módon mutatja be a „debreczeniség” kifejezés (mint retorikai konstrukció [DM 65–67., 71.] megjelenését, működését, jelentéseit és kontextusait Kazinczy Ferenc írásaiban, kiegészítve-árnyalva Balogh Istvánnak a fogalommal kapcsolatos, alapvető jelentőségű írását.¹¹

A kötet első tematikus egysége a formálódó városi identitás és a református műveltség kapcsolatát tárgyaló írásokat foglal magában. Gáborjáni Szabó Botond a „keresztény respublika” toposz (és önmeghatározás) 16–17. századi megnyilvánulásait vizsgálja Debrecen példáján keresztül, igen sokrétű szövegbázisra (városi iratok, vallási traktátusok stb.) támaszkodva. Oláh Róbert a debreceni főbírók lokális jelentőségével foglalkozik, az őket búcsúztató orációk retorikáját elemezve. Fazakas Gergely Tamás nagyszerű, adatgazdag tanulmánya a városi térhasználat kontextusában mutatja be a debreceni református közösség 19. század végi ünneplési kultúráját, kiemelve egyfelől a protestáns (főként református) felekezeti és a modern nemzeti összetartozás-érzés szoros kapcsolatát, hangsúlyozva másfelől a köztéri emlékállítási gesztusok megnövekedett szerepét a századvégi vallási viták idejében. Győri L. János írása pedig az utóbbi években némileg újrafelfedezett remek tollú pedagógiai gondolkodó, Karácsony Sándor életművében mutatja ki a „debreczeniség” toposz sokoldalúságát és a Református Kollégium eszmei, intézményi, oktatásmódszertani hagyományainak erőteljes (szubjektív jellegű) auráját – olyan ismertebb tudományos munkákban is tükröztetve, mint *A magyar észjárás* (1939) vagy a *Magyar Ifjúság* (1946) című gyűjtemény.

A város irodalmi reprezentációit felvonultató tematikus blokk tartalmazza a legtöbb (számszerűleg hét) tanulmányt. Lakner Lajos írása a Kazinczy megteremtette „debreczeniség” toposszal kapcsolatba hozható jelentések (maradiság, önfejlés, bezárkózás stb.) működését, érvényét vizsgálja 19. századi városszövegekben, s Csanak József és Déry Frigyes debreceni karrierjének bemutatásával két kifejezetten szomorú példáját adja a negatív külső imagináció interiorizált önképpé válásának. Két nyugatos szerző – Móricz Zsigmond és Szabó Lőrinc – Debrecen-élményeit vizsgálják Baranyai Norbert és Kovács Szilvia tanulmányai, előbbi a városhoz fűződő ambivalens személyes kötődést, utóbbi pedig a hely textuális megalkotásának poétikai aspektusait, lehetőségeit hangsú-

Bizottság Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága, Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata. A rendezvény programját lásd: <https://ujkor.hu/esemeny/debreczeniseg-mintazatai-tudomanyos-konferencia> [letöltve: 2021. 03. 16.]. Az esemény aktualitását részben az adta, hogy Debrecen városa ekkor még pályázóként vett részt (Győrrel és Veszprémmel versenyben) az *Európa Kulturális Fővárosa 2023* címért folytatott versenyben. A projektet végül a *Veszprém–Balaton 2023* EKF-pályázata nyerte.

11 Lásd: Balogh István: Debreczeniség. Egy irodalmi fogalom története és társadalmi háttere, *Studia Litteraria*, 1969, 11–50.

lyozza. Bakó Endre rövid írása a debreceni lokálpatrióta költő-tanár, Gulyás Pál munkásságával és az általa – némileg Kerényi Károly Sziget-eszméjének hatása alatt – megalkotott Debrecen-képzettel foglalkozik. Két tanulmány is érinti Szabó Magda és Debrecen kapcsolatát: Balajthy Ágnes a kevésbé ismert *Szüret* (1944) című verses regényt vizsgálja mint az 1944. júniusi bombázás helyi emlékezetét megjelenítő (a debreceni irodalmi hagyományban speciális szerepet betöltő) alkotást; Keczás Mariann pedig Debrecennek mint szülőhelynek a megkülönböztetett jelentőségét elemzi az író számos munkájában, szövegközelien mutatva be azt a kommemoratív alkotásmódot, melynek révén Szabó Magda (ha nem is „megteremtette”, de) továbbírta „a Város mítoszát” (DM 228.). Végezetül Lapis József tanulmánya következik, amely a közelmúlt legfontosabb debreceni vonatkozású magyar költőjének, a 2019-ben tragikusan elhunyt Térey Jánosnak¹² a *Szabályos kör-cikk* című versét elemzi, kitérve annak kultúrtörténeti vonatkozásaira, a szövegváltozatok (1997/2016) eltéréseire, valamint a költeményben érvényesülő „kartográfiai perspektíva” (DM 230.) poétikai jelentőségére.

A *Társadalomtörténet és historiográfia* című rész első tanulmánya, Szilágyi Zsolt írása mintegy izgalmas párhuzamként a „kecskemétiesség” mint városi identitás jellegzetességeit gyűjti össze a 19. század derekától egészen az 1930-as évekig (olyan irodalmi forrásokat is mozgósítva, mint Mikszáth, Móricz, Szabó Zoltán és Erdei Ferenc munkái); Bartha Ákos mikrotörténeti tanulmánya egy katolizált zsidó család, a Fahidiak két világháború közötti debreceni éveit mutatja be részletesen, főként az Auschwitzot megjárt, ma Budapesten élő Fahidi Évával készített 2010-es oral history-interjú, illetve számos levéltári forrás alapján. Szegedi Péter frappáns dolgozatát olvasva a századforduló és a második világháború közötti időszak debreceni futballvilágába nyerhetünk bepillantást, a labdarúgáshoz kötődő lokális identitás motívumainak (vidék-főváros ellentét, helyi pozícióharcok, rivalizálás) megismerése révén; Erős Vilmos pedig a neves agrár- és településtörténész, egykori debreceni bölcsészkar dékán, Szabó István tudományos karrierjével, valamint debreceni és alföldi vonatkozású írásaival foglalkozik.

A kötet utolsó tematikus egységében (*Építészet és városmarketing*) összesen három szöveg kapott helyet. Kovács Péter hosszú tanulmánya a debreceni modern építészet tendenciáiról nyújt átfogó képet az 1930-as évektől a '70-es évek közepéig tartó időszakban, igen adatgazdag módon, számos remek fotóval, grafikával, tervrajzzal illusztrálva; Bun Zoltán pedig a modern, 20. századi Debrecen településképeének átalakítására tett kortárs kísérleteket és azok médiareprezentációját vizsgálja, kitérve a városi tér átalakításában/újraértelmezésében rejlő kulturális stratégiákra (kommemoráció, dokumentálás, aktualizálás stb.). A blokkot (s így a kötetet is) Oláh Szabolcs és Sebestyén Attila tanulmánya, a *Forest Offices Debrecen* irodaház nagyerdei beruházásának stratégiai marketingtervezete zárja, amely – bár felépítése, modalitása és retorikája merőben eltér a tanulmánykötet legtöbb szövegének filologizáló megközelítésétől – meggyőzően prezentálja egy olyan gazdaság-élénkítő projekt tervezetét, amely kreatívan igyekszik felhasználni a helyi értékeket és a „kultúratudományi távlat”-ban (DM 340.) rejlő energiákat.

4.

Fontos leszögezni, hogy a két ismertetett kötet számos külső, formai vonatkozásban eltér – például: *A debreceniség mintázatai* lényegesen hosszabb terjedelmű, másfélszer több írás található benne, mint a *Kolozsvár-dialógusokban*; előbbi egy reprezentatív tudományos könyvsorozat (*Loci Memoriae Hungaricae*) sokadik darabja, amihez képest a kolozsvári ta-

¹² *A debreceniség mintázatait* a szerkesztők Térey János emlékének ajánlották, lásd: DM 14.

nulmánygyűjtemény „alkalminak” mondható, stb. A következőkben azonban kifejezetten tartalmi, koncepcionális, valamint műfaji-stiláris tekintetben vetem össze őket, s bíráló megjegyzéseim is e szempontokra szorítkoznak.

A két tanulmánykötet közül kétségkívül a *Kolozsvár-dialógusok* az inkább olvasóbarát könyvtárgy. E benyomást nemcsak az egyszerű és kompakt kivitel, a kényelmes fűzött-keménytáblás kötés és a barátságos (egy kistáskában is könnyedén elférő) formátum tükrözi, hanem a kötetben található írások tűrhető terjedelme, gördülékeny, könnyen olvasható stílusa, valamint azok szubjektív témaválasztása is. Ebből a szémszögből viszont elhibázottnak gondolom a kötet alcímét (*Tanulmányok*), mely leszűkíti a címben szereplő szóösszetétel nyitottságot tükröző utótagját (*dialógusok*), kifejezetten a (szak)tanulmány műfajának megfelelő – hosszas kutatómunkára épülő, reflektált terminológiát használó stb. – és jobbára hasonló színvonalú szövegeket ígervén az olvasónak. Ehhez képest a *Kolozsvár-dialógusok* legtöbb írása inkább esszé, vagy egynéhány szövegre fókuszáló műelemzés – kellő tudományos kontextust kerítő szaktanulmánynak leginkább Boka László és T. Szabó Levente idézett írásait nevezném –; emellett, sajnálatosan, a gyűjtemény darbjainak szakmai színvonala sem éppen egyenletes.

Ennél azonban nagyobb – s a könyvben található gyakori elütéseknel, kellően át nem fésült mondatoknál, figyelmetlenség okozta elírásoknál elkedvetlenítőbb – probléma, hogy a kötet nem tükröz semmilyen szerkesztői koncepciót: az egymást követő szövegeknek nincs semmilyen tematikus vagy kronológiai íve. Sajátságos módon a szerzők nevének ábécésorrendje ad struktúrát a kötet tartalmának – jóllehet mind az írásokban felvetett problémák (meglévő!) összekapcsolódásai-dialógusai, mind pedig a könyv alapjául szolgáló konferenciák témái vezérfonalul szolgálhattak volna valamilyen halovány gondolati ív kidolgozásához. Ugyancsak furcsa megoldásnak találok, hogy Korpa Tamás saját szerkesztői előszavát terhelte meg egy rögtönzött Áprily- és Házsongárd-értelmezéssel. Mivel a kötetben számos verselemzés olvasható, alaposabb, kidolgozottabb, tudományosan reflektált formában minden bizonnyal ez az elmélkedés is megtalálta volna a helyét a többi interpretáció között. Végül, a könyvet végigolvasva bizonyos hiányérzet vett rajtam erőt: a legtöbb írásban hiányoltam azt a szerteágazóbb, interdiszciplináris megközelítést, valamint (a kötet egészére nézve) azt a tágabb időspektrumot, amely *A debreceniség mintázataiban* kétségkívül érvényesül. Ha T. Szabó Levente 19. századi, komparatistikai tárgyú tanulmányát nem számítom, a *Kolozsvár-dialógusok* kizárólag a 20-21. századi Kolozsvárról szól. Hol van e régi-régi, soknyelvű-sokkultúrájú város, Cluj-Napoca/Klausenburg/Claudiopolis újkori vagy 18-19. századi története? Hol van a régi Kolozsvár? Bár joggal fogalmazható meg az az ellenvetés, miszerint rengeteg érdekeset lehet olvasni a 20. század előtti Kolozsvárról különböző remek szakkönyvekben, vagy az *Erdélyi Múzeum*, a *Korunk* és a *Helikon* hasábjain, de kérdem én – épp itt nem? Emellett (s talán ez teszi leginkább önisméltóvá a kötet számos írását) a könyv implicite túlzottan modernirodalom-centrikusan – azon belül is líráközpontúan – látatja a Kolozsvárhoz kötődő irodalmiságot. Az nem is feltétlenül baj, inkább csak adottság, hogy a kötetben túlsúlyban vannak a versinterpretációk, az már sokkal inkább (különösen a regionális irodalom tudományos tanulmányozásának vonatkozásában), hogy kevés dolgozat¹³ képviseli azt a tág, integratív felfogást, amely az irodalmat – a 18-19. század előtti *litterae* fogalmára visszavezethetően – sokkal inkább irodalmi műveltségként, általánosabb művelődéstörténeti kategóriaként kezeli. Nem véletlenül nevezte Nagy Imre *Ötörönynak* a pécsi irodalom történetéről írott könyvét, a város ismert szimbólumával kapcsolva össze azt az öt intézményt – püspökség, egyetem, könyvtár, színház, sajtó –, amelyek együttesen táplálták a pécsi irodalmi műveltséget. Minden olyan vállalkozás esetében, amely egy-egy sajátos tájegység (város, megye,

¹³ Itt is leginkább T. Szabó Levente, Boka László, illetve Demeter Zsuzsa írásaira utalhatok.

régió stb.) irodalmi vonatkozásait, szellemi életét igyekszik valamiképp megragadni, példaértékű lehet – *mutatis mutandis* persze – e rétegzett, többemű modell, amely „a kronológiai szemponton túl [...] az irodalomnak a belső tagolódását, differenciálódását” is megmutatja, lehetővé téve „az irodalmi alapviszony, a szerző–mű–közönség kapcsolatának, e kapcsolat változásának árnyaltabb megfigyelését”.¹⁴ Mert bár valóban szép, kedves a „verssekben tündöklő Kolozsvár”, ha csak az újabbnál újabb városszövegekbe záródva szemléljük a helyet és kultúráját, könnyen lehet, hogy nem alakulnak ki tartósabb dialógusok, s az egész megmarad – jobban vagy kevésbé jól sikerült – „magán-szellemidézés”-nek.¹⁵

Talán a fenti ismertetésből is kitűnt, hogy az imént elősorolt kifogások *A debreceniség mintázatai* kapcsán nemigen fogalmazhatók meg. Azon túl, hogy a kötet írásai izgalmas témákat dolgoznak fel, s együttesen koncepciózus összképet alkotnak – szakmai színvonaluk kitűnő, a szerkesztői munka kifogástalan. (És itt most a könyv pazar, igényes kivitelét nem is részletezem.) Mégis vannak kritikai észrevételeim a kötettel kapcsolatban, különösen a *Kolozsvár-dialógusok*kal való összevetés tükrében. Jelesül, míg ez utóbbit nemcsak szaktudósok, egyetemi kutatók, irodalomárok és elkötelezett értelmiségiek veszik majd a kezükbe, hanem minden bizonnyal a Kolozsvár iránt „pusztán” érdeklődő olvasók is, nehezen tudom elképzelni, hogy a debreceni *genius loci*, a „cívus város” történetére nyitott nem-szaktudós olvasók ne fáradnának bele *A debreceniség mintázatainak* veretes tanulmányaiba. Amit a kötet szakmai színvonal dolgában nyer a réven, elveszti a vámon az olvasók megszólítását illetően, hiszen a gyűjtemény viszonylag kevés szerzője bírja azt az arányérzékelt, amely a szakmai nívó egyenletessége és a kompakt kivitelezés összeegyeztetésében ölt testet. A könyv számos dolgozata igen nagy terjedelmű – itt nem csupán Debreczeni Attila csaknem ötvenoldalas Kazinczy-tanulmányára gondolok –, s ami ennél valamivel problematikusabb, többeket az idézet- és lábjegyzethalmazás, túlírtáság jellemez. Ilyen szempontból a kevesebb több lett volna. S bár talán ez nem a kötet szerkesztőinek és szerzőinek róható fel, érdemes említést tenni arról, hogy míg a *Kolozsvár-dialógusok* esetében nem csak kolozsvári egyetemi oktatók, szerkesztők és lelkes lokálpatrióták a kötet közreműködői – lásd: György Péter, Korpa Tamás, Lapis József, Molnár Illés –, *A debreceniség mintázatai* esetében ez a „külső perspektíva” mondhatni teljesen hiányzik.

Mindent egybevetve az előbbieken megfogalmazott kifogások ellenére is nagyon fontosnak gondolom e két tanulmánygyűjtemény megjelenését. Más-más módokon, de úgy a kolozsvári, mint a debreceni interdiszciplináris vállalkozás a lokalitás-regionalitás történeti gyökerű, de aktualizálódó (és aktualizálható), a mindennapi életvilágunk szerves részét képező kulturális mintázatait, gyakorlatait igyekszik a legkülönbözőbb példákön bemutatni és értelmezni – nem pusztán az identitásmegőrzés és -megerősítés, hanem a tudományos tekintet, a történeti megismerés igényével is. Bízom benne, hogy mindkét kötet megtalálja saját és nem-saját olvasóit – nem csak Debrecenben és nem csak Kolozsvárt –, ösztönözve másokat is saját helyük (és mások helyeinek) minél odaadóbb, elfogulatlanabb megismerésére.

¹⁴ Nagy Imre: A pécsi irodalomtörténet koncepciója, *Jelenkor* 2012/11, 1120–1123; 1120.

¹⁵ Poszler, i. m., 264.

NYUGATI SZEMMEL

Karl Schlögel: Európa-szigetcsoport. Városképek Berlin és Moszkva között

Karl Schlögel német történész esszéfüzére tizennyolc közép- és kelet-európai várost mutat be, a kötet címe azonban nem véletlenül *Európa-szigetcsoport*, a szerző rokonszenves vezérgondolata ugyanis az, hogy Vilna, Riga, Tallinn, Brünn, Wrocław, Łódź, Vityebszk, Jászvásár, Nagyvárad, Bukarest és a többi, a kötetben bemutatott város története az európai történelem, kultúrája pedig az európai kultúra metonímiája, vagyis részként az egész sajátosságait mutatja. E városokat olyan szigeteknek tekinthetjük, mondja Schlögel, amelyek sűrítetten hordozzák Európa kulturális és történelmi jellegzetességeit.

Mi, akik itt élünk, okkal és joggal érezzük városainkat provinciálisnak, nyugati utakról hazatérőben regisztrálva civilizációs lemaradásunkat. Most mégis azzal a jóérzéssel olvashatjuk ezt a munkát, hogy régióink kultúrtörténeti értékei, különösen építészeti emlékei éppen hogy nem provinciálisak, hanem egy olyan kort idéznek, amelyben Európához tartozásuk természetesnek számított. A történész azt sugallja, hogy a hidegháborús megosztottság előtti középső és keleti Európa kultúrtörténeti értelemben par excellence európai volt.

Ha közös nevezőt keresnénk, amely a kötet írásait összekapcsolja, a könyvben sokféle módon megvilágított *közteesség, közöttiség* lehetne az, ami egyébként a könyv alcímében is szerepel: *Városképek Berlin és Moszkva között*. Nem véletlen a két határpontot képviselő város kiválasztása sem: Schlögel a hidegháború alatt a berlini fallal materiálisan is a nyugat-keleti határt jelölő Berlin, illetve a hidegháborús Kelet-Európa centruma, Moszkva, valamint az egykor a szovjet érdekszférához tartozó városok *között* pásztazza a kontinens középső és keleti területét, amelyen a történelem során három nagy birodalom, az orosz, az osztrák (porosz / német), és az oszmán osztozott.

Schlögelt történészként a kultúra és a civilizáció története foglalkoztatja. A városokat Lewis Mumford és Nyikolaj Anciferov nyomán „civilizációs kristályosodási pontoknak” tekinti, és azt vizsgálja, miként járult hozzá a városi civilizáció a maga gazdasági-társadalmi feltételrendszerével a (magas)kultúra keletkezéséhez. Arra kíváncsi, mi alakítja egy-egy város arculatát, hogyan bontakoznak ki a modernizáció folyamatai, kik azok a személyiségek, illetve melyek azok az alkotások, akik és amelyek egy-egy város kulturális profilját meghatározzák.

Schlögel módszertana néhány következetesen alkalmazott alapelvre épül: a döntően az 1988 és 2008 közötti két évtized alatt született írások alapos terepmunka nyomán álltak össze általában úgy, hogy egy-egy városba több alkalommal

Fordította Karádi Éva
Kossuth Kiadó
Budapest 2018
416 oldal, 3990 Ft



is visszatért a szerző, így alkalma nyílt arra, hogy felmérje a változásokat a rendszerváltozás előtti és utáni viszonyokat összevetve. Innen nézve az esszéket úgy is felfoghatjuk, mint afféle „ilyen volt–ilyen lett” pillanatképeket, amelyek Odessza, Jalta, Csernovic, Lemberg, Kalinyingrád és sok más város régebbi és mai arcát villantják fel. Hírt ad a szerző örömteli törekvésekről, egy-egy város történelmi városképének, épített örökségének helyreállításáról, műemlékek eredeti funkciójának visszaállításáról, de arról is, ami a rendszerváltozás után, a megváltozott szükségleteknek megfelelően – a fokozott individualizáció, a tömegközlekedés, az autóforgalom, a bonyolult várossszervezési, tervezési folyamatok igényei nyomán – új vonásokkal ruházza fel a térség városait, s bennük a nyilvánosság tereit.

A könyvben jellemzően nem fővárosokról van szó elsősorban: feltűnő, hogy nincsen önálló esszé például a turisták kedvelt úti céljáról, Prágáról, mint ahogyan nincsen Budapestről vagy Varsóról sem (miközben egy-egy összefüggésben azért szóba kerül mindegyik). Hosszan ír viszont a német történész egy alighanem sokunk számára ismeretlen településről, a litvániai Marjampoléről (erről az Európa „valódi”, földrajzi közepén fekvő fontos közlekedési csomópontról), arról a bazárvárosról, amelyet a normális, hétköznapi kereskedelemre épülő kelet-nyugati kapcsolatok újjáéledésének valamiféle szimbólumaként ír le. Részletesen mutat be olyan különleges státuszú városokat, mint amilyen például az egykori porosz Königsberg, Immanuel Kant és Hannah Arendt városa, amely, mint tudjuk, Kalinyingrád néven szovjet exklávé volt, ugyanezen a néven ma is Oroszországhoz tartozik.

Ezek az írások a regionális várostörténet diszciplínájába illeszkednek, ami már csak azért is izgalmas kontextust kínál Közép- és Kelet-Európa huszadik századi történelmének feltárására, mert a városok olyan szerveződések, amelyekben kultúrák, etnikumok, felekezetek, nyelvek, erkölcsök, szokások fonódtak össze, élnek együtt. Ahogyan a szerző fogalmaz, minden városban egy sajátos „társadalmi Gesamtkunstwerk” jön létre.

Általánosítva az e könyvben leírt folyamatokat, arról van szó, hogy a történetileg kialakult, évszázadok során természetessé vált sokféleségből a huszadik század nagy politikai mozgásai (a háborúk, polgárháborúk, forradalmak) következményeként sok minden elveszett, ami szinte felmérhetetlen veszteséggel járt a régió társadalmaira: a modernizáció éppen a modernizációs törekvések cselekvő alanyainak, a polgárságnak, a zsidóságnak az elpusztítása miatt szakadt meg. A városi társadalom rétegzettségének erőszakos átszabása (betelepítések, deportálások) nyomán meglazult a közösségek szövete, lelassult a civilizáció vívmányainak terjedése, végső soron maga az urbanizáció akadtt el. Emiatt azután a tágan értelmezett kultúra szférájában is felmérhetetlen pusztítás ment végbe.

A természetes heterogenitást felszámoló-megszüntető egyneműsítő törekvések romboló hatása egy-egy város mikrovilágán keresztül tárul fel a kutató számára: azt kénytelen regisztrálni, hogy felismerhetetlenné vált a régió városainak évszázadokon át kialakult arcúata, s ebben a tekintetben egyetlen hatalmas pusztító folyamatnak mutatkozik az 1914 és 1945 közötti háborús, forradalmi, polgárháborús időszak, illetve a náci uralom és a sztálinista korszak. Ezt példázza egyebek közt egy tanulságos összevetés is: a német és az orosz főváros nagyjából egy évszázadnyi történelmének vizsgálata (kitekintéssel a kétezres évek elejére is) a *Berlin és Moszkva: két város sorsa a huszadik században* című esszében. Miközben ugyanis a nagyvárosok születésének folyamatába megkésve kapcsolódtak be (mindegyik „latecomer”-nek nevezhető), sok párhuzamot fedezhetünk fel a végnapjait élő cári birodalom és a vilmosi korszak kultúrája között (ilyen a modern orosz, illetve a modern német kultúra megszületésének és hallatlan gazdagodásának időszaka, de hasonlóságok akadnak a legendás húszas évek kulturális fejlődésében is). Szerteágazó, személyes ismeretségeken és rokonszenveken alapuló művészi kapcsolatok is szövődtek a két város között.

A jelent a történész az egész egykori keleti blokk tekintetében nyitott kérdésként kezeli: úgy véli, a normalitásról kellene szólnia. Ebben nehéz volna nem egyetérteni vele, csak a

mondatai mögött meghúzódó optimizmust nem tudjuk ma már osztani. Schlögel ugyanis olyan szellemben szól a kortárs folyamatokról, mintha most már nem lenne akadály a annak, hogy végre valóban a normalitás szabja meg a városok működésének és kulturális/civilizációs fejlődésének kereteit. E ponton azonban figyelembe kell vennünk, hogy a szövegek megírása és a könyv megjelenése között eltelt időszakban alapvető változások zajlottak az egész régióban. 2008-ban, amikor a kötet legkorábbi írása született, még alig érződött a térségben itt is, ott is berendezkedő újnacionalista rezsimnek retrográd politikájának a városok arculatát is deformáló, a múltat meghamisító, manipulatív hatása.

Nehéz kiemelni egy vagy több esszét a rendkívül sűrű szövésszerű, elmélyült olvasásra készítő írások közül: egy-egy város történetének mélyrétegeit, drámai fordulatait éppúgy megismerhetjük ezekből, mint az egyes korszakok jellegzetes magaskultúráját, építészét, kiemelkedő alkotóit, kulturális személyiségeit, vallási vezetőit vagy politikusait. Joseph Rothtól Stanisław Lemig, Paul Celantól Rosa Ausländerig, Martin Bubertől Czesław Miłoszig (és lehetne sorolni tovább) számos ismert, az európai kultúra védjegyének számító költő, író, filozófus, tudós pályája indult Közép- és Kelet-Európa e kötet lapjain megidézett városaiból. A szerző gyakorta meg is szólaltja őket, hadd valljanak ők maguk szülővárosukról.

Habár a régió városain végigsöprő huszadik század pusztítása és a nyomában járó mérhetetlen emberi szenvedés elbeszélése akár nehéz és fárasztó olvasmánnyá is tehetné a művet, ez koránt sincs így. Ebben nagyon nagy jelentősége van annak, hogy a lapokon olyan szerző nyilatkozik meg, aki nemcsak ismeri, hanem mélyen és odaadóan szereti is a tárgyát, talán ezért képes a pusztulás ellenére, a romokban is meglátni és az olvasóval is észrevéttetni a szépségét. Noha a tárgy bensőséges szeretete a könyv minden lapján visszaköszön, mégis különösen abban a fejezetben fénylik fel, amely az Európa keleti felén fellelhető szecessziós épületeket veszi sorra a felfedezés örömeivel Budapesttől és Nagyváradtól Szegeden át egészen Moszkváig, Pétervárig, Odesszáig vagy Asztrahánig. (Amelyekhez persze hozzátehetnénk a magunk kiegészítő listáját Szabadka, Kecskemét és Kiskunhalas említésével.) A szecesszió egyértelműen Schlögel szívügye, Európa középső és keleti felére tett utazásainak nagy felfedezése. A szecesszió 1900 körüli megjelenése Európa-szerte a polgárság vitalitásának, vállalkozókedvének, alkotó energiái kiadásának terméke volt: „a szecessziót ornamentikaként értelmezni annyi, mint a civiltársadalom fejlődési formáját látni benne” (245.). Különösen igaz ez a későn jövők „keleti” kapitalizmusára, amely olyan hirtelen nagyra növesztett városokat teremtett, mint Budapest, „az európai Chicago”, vagy Riga, Szentpétervár, esetleg Odessza, olyan óriási gyárakkal, mint a Weiss Manfréd Művek Budapesten vagy a Geyer és Poznański Łódzban, vagy a baltikumi hajógyarak.

Bizonytal nem konvencionális, és mindenképpen vitára készítheti a kutatókat Schlögelnek az az állítása, hogy 1914 előtt nincs értelme a Nyugat és Kelet szembeállításnak, az ugyanis a szerző szerint mindenestül a háború utáni korszak és a hidegháború találmánya. Felteszem, ennek hallatán régióknak számos történésze kapná fel joggal a fejét, jóllehet a kultúrtörténetet, s pláne a szecessziót nézve talán nem is annyira elvetendő a gondolat, hiszen valóban „[m]i köze Budapest, Nagyvárad, Pozsony vagy Prága szecessziójának a Kelethez?” „[E]urópai fővárosok voltak, a stílus és a divat fővárosai” (244.) – írja.

Akárhogyan is, a Karádi Éva kitűnő fordításában olvasható könyvet sokan forgathatják élvezettel és haszonnal: megrogzött Közép- és Kelet-Európa-hívők éppúgy, mint kultúrtörténeti ismeretekre gégekony érdeklődők.

BABITS MIHÁLY ÉS NÁDASDY ÁDÁM DANTE-FORDÍTÁSAI

Kiegészítés Nádasdy Ádám Weöres-kritikájához

Weöres Sándor valamikor 1965 környékén Kardos Tibor ösztönzésére belevágott az *Isteni Színjáték* fordításába. Öt éneket készített el, az eredményt pedig 1966-ban a *Filológiai Közlönyben* jelentette meg.¹ Aztán abbahagyta a fordítást. A *Jelenkor* áprilisi számában Nádasdy Ádám arra tesz kísérletet, hogy magyarázattal szolgáljon a miértre, hiszen „a nagyok zsákutcái ugyanolyan tanulságosak, mint sikereik”.

Nádasdy a tanulmányban röviden vázolja a fordítás létrejöttének előzményeit, majd sorra veszi Weöres fordítói stratégiájának főbb elemeit. Az elemzés szerint „Weöres lényegében ugyanazt a stratégiát követi, mint Babits”, de „Weöres szövege gyengébb”. Adódik a konklúzió: „hiba volt Babitscsal a saját pályáján mérkőzni”.

Nádasdy élvezetesen és meggyőzően mutatja be a Weöres-fordítás sajátosságait, és a konklúziójával is teljes mértékben egyetértek. Látok azonban egy hiányosságot a tanulmány gondolatmenetében, melynek láttatásához két tétel kimondása után érkezem majd el:

1.) Nádasdy azt állítja, hogy Weöres, persze csak az *Isteni Színjáték*-fordítás terén, Babits-epigon. Ez azt is jelenti, hogy fordítói stratégiája egyezik az elődével. Amikor tehát Nádasdy felsorolja és példákkal illusztrálja a Weöres-fordítás ismérveit, akkor valójában Babits fordítói stratégiájának főbb elemeit (is) ismerteti. Ezért a tanulmány Babits-kritikaként is olvasható. Ez még akkor is így van, ha Babits fordítását „következtesen végigvitt stílusú” szövegnek nevezi Nádasdy és elismeri érdemeit: „Babits fordítása hatalmas teljesítmény volt”.

2.) Nádasdy a cikkben megfogalmaz néhány olyan elvárást, gondolatot, fordítói viszonyulást, amelyek szerinte jobb eredményre vezették volna Weörest. S mivel Nádasdy maga is Dante-fordító, ezek az elvárások pontosan egybeesnek a saját – mostani cikkében nem idézett – *Isteni Színjáték*-fordításában alkalmazott stratégiákkal.

Ezek alapján úgy vélem, hogy Nádasdy tanulmánya valójában fordítói önértelmezés és polémia Babits Mihállyal Weöres Sándor fordításkísérlete ürügyén. Mintha Nádasdy elővenné Weörest, hogy miközben kritizálja, valójában Babitsot is elemezze, nekünk pedig elmagyarázza, hogy ő maga miért fordított úgy, ahogy, és miért gondolja zsákutcának Babits fordítói stratégiájának mai követését.

Mindkét célt és eszközt legitimnek gondolom. A célok tekintetében semmiféle probléma nem merülhet fel: ki tagadná, hogy lehet kritizálni Babitsot? És ki tagadná, hogy egy fordító értelmezheti és legitimálhatja a saját fordítását? Ami az eszközöket illeti, ott talán merülhetnek fel kérdések. Ha Nádasdy vitázni akar Babitscsal, és saját fordítói stratégiáját

¹ Emlékezésül Dante Alighieri születése 700. évfordulójára. 1.) Dante Alighieri: *Színjáték. Pokol. I–V. ének*. Fordította Weöres Sándor; 2.) Kardos Tibor: Megjegyzések Weöres Sándornak a Színjáték első öt énekéből készült fordításához. *Filológiai Közlöny* 12(1966), 1–15. és 16–22.

akarja bemutatni, akkor ezt miért nem teszi meg nyíltan, miért kell ehhez a Weöresfordítás? Erre azt mondhatjuk, hogy Nádasy talán nem konkrétan Babitscsal, hanem azzal a látásmóddal, azzal a stratégiával vitázik, amit Babits – majd később Weöres – képvisel. S ha ez így van, akkor nagyon jó, hogy Weöres fordításán keresztül látunk rá a Babits által képviselt fordítói stratégiára, hiszen az epigon mindig karakterisztikusabban, jellemzőbben, mintegy felnagyítva, így sokkal észrevehetőbben használja a mesterre is érvényes stíluselemeket.

Összefoglalva: Nádasy Ádám kiváló cikkben elemzi Weöres Sándor Dante-fordítását, de eközben – mintegy a háttérben – elmagyarázza, hogy valójában miként is kell ma lefordítani Dantét, és azt is elmondja, hogy miért nem jó ma már Babits felfogása. Egy igazi „gyakorló” műfordító éles eszű és legitim gondolatmenetét kapjuk tehát.

A filológus azonban kicsit elégedetlen, mivel a kritizált előd – és nézetrendszere – nem kap szót: Nádasy csak vádbeszédet mond Babits és követői stratégiája ellen, és védőbeszédet a saját fordítása mellett. De a babitsi nézetrendszer érvei nem jelennek meg. Az itt következő írás éppen arra vállalkozik, hogy szót adjon a kritizált félnek; azt kívánom bemutatni, hogy mit válaszolna Babits Nádasy vádjaira, és mik lennének az ő érvei. És mostantól nem is foglalkozom Weöres Sándor fordításával, hanem kizárólag Babitscsal. Azt hiszem, minden Nádasy által felsorolt és Weörest jellemző fordítói eszköz érvényes Babitsra is, s ha így van, érdemes a mesterre, nem pedig az „epigonra” tekinteni.

Ha sikerül meggyőzően érvelnem, és bizonyítani tudom – nem azt, hogy helyesek, hanem –, hogy Babits Mihálynak vannak érvei Nádasyval szemben, akkor a cikkem a Nádasy-tanulmány fent említett, de még nem definiált hiányosságát is orvosolja. Láttuk, hogy Nádasy is elismerően szól Babitsról, de adós marad ezen elismerés indoklásával. Mi jó Babitsban, ha ma már nem érdemes követni? Miért érdekes az, hogy „következetelesen végigvitt stílusú”, ha éppen ez a stílus vált mára problémássá? Ezekre a kérdésekre nem ad választ Nádasy, pedig valójában ezek azok, amelyek miatt véleményem szerint Nádasy egyáltalán foglalkozik Babitscsal és Weöressel. Az a tény, hogy Nádasy Dante-fordítóként folyamatosan mint kályhához tér vissza Babitshoz,² azt jelzi, hogy igenis élőnek érzi, mai vitapartnernek, aki még mindig hat. Az alábbiakban megpróbálom ezt a hiányt kitölteni, és Babits Mihály érvrendszerét láttatva egészítem ki Nádasy Ádám tanulmányát.

1. Tankönyv vagy vallomás?

Még mielőtt bármiféle fordítástechnikai eszközt és módszert vizsgálnék, arra kell rámutatnom, hogy a „vetélytársak” mit gondolnak Dante szövegéről. Nádasy azt állítja, hogy „az *Isteni Színjáték* valójában tankönyv, lexikon, történelemkönyv”. Ez nagyon erős értelmezési kulcsot ad a kezébe. Ha az *Isteni Színjáték* tankönyv és lexikon, akkor nyilván úgy is kell fordítani, sőt az elkészült fordításnak mint kiadványnak is úgy kell majd kinéznie, mint egy tankönyvnek. Nádasy ennek megfelelően fordít, és ennek megfelelően adja ki a fordítását. Szövege számos tárgyi jegyzettel van felszerelve, melyek segítségével pótoljuk kulturális, történelmi hiányosságainkat, és valóban sokat tanulunk. A kötetben az egyes énekeket belcímek tagolják: mondhatnánk, az egyes leckék szépen fel vannak osztva tananyag-egységekre. Kiváló ábrák, térképek, táblázatok foglalják össze a legfontosabb tudnivalókat. Aki tanulni szeretne, annak már csak kézbe venni is öröm Nádasy elegáns, de küllemében inkább puritán kötetét.

² Lásd például Nádasy Ádám: A rimelés veszélyei. *Élet és Irodalom*, 2015. június 12. De számos médiamegszólalás is idézhető lenne, amelyekben Nádasy az *Isteni Színjáték*-fordítás megjelenése kapcsán beszélt a Babitshoz fűződő viszonyáról.

De mit mondana erre Babits Mihály, aki egyetlen lábjegyzetet sem tesz a fordításába (legalábbis az első kiadásba), és a kiadványa minden egyes oldalát vörös virágmintás kettővel veszi körbe, hogy már maga a könyvlap is igazi összművészeti alkotásként álljon olvasója előtt? Nyilván azt mondaná, hogy az *Isteni Színjáték* nem tankönyv, hiszen a középkorban is léteztek tankönyvek, de Dante nem ezek sorába illeszti saját művét, hanem folyamatosan az *Aeneisre* és a Bibliára hivatkozik, mint modellekre.³ Ő nyilván a hivatkozott modellekhez méri saját könyvét.

Dante ráadásul írt tankönyvet, és az egészen más, mint az *Isteni Színjáték*. Nem említve most azokat a tudós értekezéseket, amelyeket a korabeli szellemi elit számára írt a korabeli szellemi elit nyelvén, vagyis latinul, a *Vendégség* (*Convivio*) című olasz nyelvű munkára kell felhívnom a figyelmet. A mű első bekezdései alapján világos, hogy ez valóban tankönyv, amelyben Dante a korabeli tudomány legfontosabb eredményeit kívánta megismertetni egy szélesebb és tanulatlan közönséggel, jórészt száraz és logikus prózában. A terv nem ért cél: a 15 tervezett fejezetből mindössze 4 készült el, és Dante éppen azért hagyta abba a munkát, mert egy másik műbe fogott bele: az *Isteni Színjáték*ba. Elege lett a tankönyvírásból.

Persze mondhatjuk, hogy ezek történeti érvek, s mint ilyenek gyengék. Függetlenül attól, hogy Dante egykor nem tankönyvnek szánta az *Isteni Színjátékot*, mi nem tudjuk nem annak olvasni. Más szóval: nem az a lényeg, hogy akkor mi volt (vagy mi akart lenni), hanem, hogy most mi (nek látszik). A mi hétszáz évvel későbbi szemüvegünkön át a *Vendégség* és az *Isteni Színjáték* akár egy töről is fakadhatnak, még ha a szerzőjük ki tudja, mekkora távolságot képzelt is közéjük.

Ha a történeti érvek gyengék, nézzünk egy mai érvet: a tankönyv és a lexikon nem kíván személyes, átélt történetmesélést. Márpedig az *Isteni Színjáték* egyes szám első személyben előadott vallomás a főszereplő személyesen megélt életéről, bűneiről, vezekléséről, olvasmányairól és legfőképp hitéről és szerelméről. S mint minden személyes vallomás, lírának is tekinthető. Hallgassuk csak Babitsot: „Az *Isteni Színjáték* voltaképp lírai költemény – e nemben legnagyobb a világirodalomban”.⁴ Nyilvánvalóan Babits is érzékeny, hogy az *Isteni Színjáték* telis-tele van didaktikus és tudományos részletekkel. Mert miközben a főszereplő előadja ezt a hatalmas személyes vallomást, mégiscsak megismerttet bennünket olyan – néha kifejezetten természettudományos és nagyon tankönyvívízű – problémákkal is, hogy miként fejlődik az embrió az anyaméhben; és hogy van-e az anyaloknak emlékezetük. Babits azt állítja, hogy e tudományos kérdések nem mutatnak rá a mű lényegére, csupán a Dante által bemutatott „kor szinte lexikálisan teljes esemény- és tudástömegét”, „az epikai keretet”, a „racionalisztikus kivetítést” jelentik. Ugyanakkor „az epikai és racionalisztikus kivetítés csak arra szolgál, hogy ezt a líraiságot az ellentét hatalmával s mintegy valami elnyomott belső erő hatásaként annál jobban kihangsúlyozza”.⁵ Azaz ami tudomány van (és van bőven), az is csak a líra hangsúlyozása miatt van.

Nem akarom állítani, hogy ez a helyes szemlélet, de azt igen, hogy van létjogosultsága. Talán nem is a helyes-helytelen ellentétpárok mentén érdemes felvetni a kérdést. Az érdekes-érdektelen ellentét sokkal találóbbnak tűnik. Babits ezeket a mára megoldott(nak tűnő) vagy tudománytalannak minősített kérdéseket nem igazán találta érdekesnek. Számára az volt a kihívás, hogy ezekről a néha megmosolyogtató tudományos kérdésekről *hogyan* lehet érvényes költői eszközökkel beszélni, és *hogyan* lehet ezt érdekesen és

³ Bár Vergilius *Aeneise* és a Biblia szintén tekinthetők akár tankönyveknek is. Dante forrásairól lásd: Draskóczy Eszter: *Alvilágjárások és pokolbeli büntetések. Dante Komédiájának antik és középkori forrásai*. Szeged, MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport, 2021.

⁴ Babits Mihály: Dante élete. In: *Dante komédiája*, ford., bev. Babits Mihály. Budapest, Athenaeum, 1939, 62. (Babits Mihály összegyűjtött munkái 10.)

⁵ Uo.

nyelvileg különlegesen megszólaltatni magyarul. Ezzel szemben Nádasy önmagában is érdekesnek ítéli a régi problémákat, és szeretné érthetően elmagyarázni, hogy pontosan *mit* is mond Dante.

Az értelmezői szemlélet különbözősége egészen más fordítói megoldásokhoz vezet. A *Paradicsom* 5. énekében Dante valójában műve egyik gondolati alappilléret mondja ki: hogy az embernek adatott legnagyobb isteni ajándék a szabad akarat. Így fogalmaz (*Par.* 5., 19–24.):⁶

Dante szövege

Lo maggior don che Dio per sua larghezza
fesse creando – e a la sua bontate
più conformato, e quel ch’è più apprezza –,
fu de la volontà la libertate;
di che le creature intelligenti,
– tutte e sole – fuoro e son dotate.

Szó szerinti fordítás⁷

A legnagyobb adomány, amit nagylelkiségében Isten
a teremtéskor alkotott – és jóságához
leginkább hasonló, és maga is ezt becsüli legtöbbször –,
az az akarat szabadsága volt,
amelyet az értelmes lények
– ők mind és kizárólag ők – megkaptak és
megkapnak.

Babits

Isten kegyéből legnagyobb ajándék,
mit jóságához méltóvá teremtén,
legbecsesebbnek szánt az égi Szándék,
az akarat-szabadság: ezt jelentvén
minden eszes teremtmény akarátja:
és más se kapta, mint eszes teremtmény.

Nádasy

A legfőbb ajándék, amit teremtőnk
nekünk adott, ami a leghasonlóbb
sajátmagához, s amit leginkább
becsül bennünk: a szabad akarat.
Ezt kapta minden értelmes teremtmény
– de csakis ők –, s kapják azóta is.

Ez kulcsfontosságú szöveghely. Dante tudósi – és minden bizonnyal emberi – meggyőződésének alapját helyezi itt két tercínában elénk. A sorok központi szerepét Babits is érzékeli. Szépen folyó, jambikus lejtésű sorokban fogalmaz, és nagyon ügyel rá, hogy a másutt csak gyöngé asszonánca hajló sorvégek itt valóban összecsigjenek. Meg is van az eredmény: *ajándék* – *szándék* – tiszta rím; *teremtén* – *jelentvén* – *teremtmény* – majdnem tiszta rímek, ráadásul három szótagra terjednek, sőt a két utolsó tag négyre: *ezt jelentvén* – *eszes teremtmény*. Ennek persze ára van: az „*ezt jelentvén* / minden eszes teremtmény akarátja” tagmondat nagyon nyakatekert, és bár megtudjuk belőle, hogy a szabad akaratot az értelmes lények kapják, a valódi funkciója mégiscsak az, hogy a sort a jelentésében ide egyáltalán nem illő *jelentvén* rímszóra lehessen kifuttatni, ami így rímhidat képez a *teremtén* és a *teremtmény* valóban nagyon jól eltalált és az eredeti által is motivált rím-szavak között. De megéri ez? Egy teljes mondatot beilleszteni, hogy jól hangozzon a szöveg? Hát persze – mondaná Babits. – Ki nem tudja, hogy nagyon fontos Danténak az akarat-szabadság? Ezerszer elmondja másutt is. Miért kell azon lovagolni, hogy itt most pontosan mit is mond? Az a lényeg, hogy költőien, jó rímekkel, fülbemászóan mondjuk. És mivel ez a lényeg, ezen az egészen nincs is több magyaráznivaló.

Ezzel szemben Nádasy azzal kezdi, hogy ehhez a hat sorhoz biggyeszt három láb-jegyzetet (nyolcsornyi terjedelemben), amelyekben elmagyarázza, hogy miért is az akarat-szabadságban hasonlítunk legjobban Istenhez, és miért becsüli ezt a legtöbbször Isten.

⁶ Dante szövegének forrása: Dante Alighieri: *La Commedia secondo l'antica vulgata I–IV*. Ed. Giorgio Petrocchi, Torino, Einaudi, 1994². Babits szövegének forrása minden főrész esetében az első kiadás: *Dante komédiája*. 1. *A pokol*. 2. *A purgatórium*. 3. *A paradicsom*. Ford., bev. Babits Mihály. Budapest, Révai, 1913 [1912; 1920; 1922]. Nádasy fordításának forrása: Dante Alighieri: *Isteni Színhjáték*. Ford. Nádasy Ádám, Budapest, Magvető, 2016.

⁷ Ha másként nem jelölöm, a szó szerinti fordításokat én készítettem: vállaltam és készakarva magyartalanok, mert funkciójuk az, hogy tükröként képezzék le az olasz szöveget.

Megtudjuk továbbá, hogy kik is pontosan az értelmes lények: az emberek és az angyalok. És még arra a finom időbeli distinkcióra is ráirányítja a figyelmünket, hogy az akaratsza-
badságot a teremtéskor kapta a világ, de máig minden egyes új értelmes teremtmény (megfogadó ember) részesül benne. Mint egy igazi tankönyv: minden kérdésre megfelel. A verses szövegben pedig egy betoldott *nekiünkkel* és *benniünkkel* segíti a jobb megértést és a mondat természetes folyását. De ennek ára van. A szemünk folyamatosan ugrál a fő-
szöveg és a lábjegyzet között, ráadásul a 20. és 21. sorok végei enjambement-szerűen törnek a sorvégeket, s így döccen a költői kifejlés. Megéri ez? Nyolcsornyi lábjegyzetet betenni a hatsoros versszöveghez? Hát persze – mondaná Nádasdy –, ha Danténak az akaratsza-
badság a vesszőparipája, akkor a fordítónak az a kötelessége, hogy pontosan elmondja, amit a szöveg mond róla.

Babits ezt mondja: elég, ha van egy diffúz képünk arról, hogy itt az akaratsza-
badságról esik szó, és adjuk át magunkat a rímek és a jambus zenéjének. A lírát hallgassátok, vajtfulúek! Ezzel szemben Nádasdy: elég, ha érzékeljük, hogy a szövegnek van egy kötött ritmusa, de a lényeg, hogy mi van leírva. Tanuljatok, nebulók!

2. A fordító pozíciója

A szövegről kialakított kép, vagyis a Dante-értelmezés meghatározza a fordító pozícióját. Amikor a fordító elkezd mondani a szerző szavait magyarul, hirtelen a helyébe lép, és azzá lesz, amit képzelt róla. Babits lírikust képzelt szerzőnek, hát ő maga is lírikus lesz, és mintha csak a saját versét írná, elkezd kacifántosan, bravúrosan, a stílusokat keverve írni. Jó lírikus, őszinte, magát adja, nem arra figyel elsősorban, hogy mit és hogyan értenek az olvasói. Ezzel szemben Nádasdy professzorává válik: elmagyarázza az anyagot. Jó tanár, mert nem banalizálja a tudományt, hanem keményen adja, de megértő, hiszen lábjegyzetben a gyengébbeket is kisegíti.

A két pozíció különbsége leginkább a fenti példa által szemléltetett teoretikus szöveg-
részekben szembetűnő, valamint azokban a helyzetekben, amikor az eredeti is valami-
képp problematikus vagy különleges. Tipikusan ilyen néhány rímhelyzet. Dante rímhár-
masokkal dolgozik, és az eredeti olasz szövegben gyakran tapasztalható, hogy a két jól
ülő, világos rímshóhoz a harmadik nem igazán illik, vagy egészen különös képzettársítá-
sokra ad alkalmat.

Példáimat egyetlen énekből, a *Pokol* 9. énekből hozom. A 16. sor az eredetiben:

In questo fondo de la trista conca – E mélyén a szomorú kagylónak⁸

A problémánk a *conca* szó, ami lehet *öblös edény*, *üreg*, *mélyedés* és ritkán, de a szó etimoló-
giája alapján motiváltan lehet *kagyló* is. A *Pokol* azonban – amit a szó itt metaforizál – egy-
általán nem kagyló alakú, és Dante többé nem használja ezt a szót a *Pokol* jellemzésére.
De rímhelyzetben a másik két rímshóval való összecsengés (*tronca* – *cionca*) elviszi a há-
tán ezt a furcsa kifejezést, ráadásul a *Pokol* egy tölcészerű mélyedés a föld alatt, és némi
(költői) fantáziával az alakja egy kagylót is az eszünkbe idézhet.

Babits fordítása:

E szomorú kagyló mélyébe...

⁸ Nagy József próza fordításában: „E szomorú üreg e mélységébe.” Vö. Nagy József: *Pokol*. IX. ének. Parafraíz. In: Dante Alighieri: *Komédia I. Pokol*. Szerk. Kelemen János. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2019.

Kiveszi a kifejezést a rímhelyzetből, így megszűnik a hangzás általi „mentsége”. Immár a furcsaságát, az oda nem illőségét semmi sem tompítja. Vagyis Babits radikalizálja a helyzetet. A motivációja a következő lehet: ez költészet, aminek a lényege a különleges, meg-hökkentő, elgondolkoztató (és nehéz) nyelv- és képhasználat. Talán így okoskodik: Danténál a *conca* rím��óban van egy finom képi utalás, amit a rím kissé elrejt. Ezt az utalást ki kell bontani, hogy az eredetiben lévő ötlet világosan kitűnjön. Danténál a szó apró rügy, Babits nagy virágot költ belőle.

Nádasdy:

...e gyász-gödör legalján

Érzékeli a kifejezés furcsaságát és egy hasonlóképp különleges magyar kifejezést használ, de a *kagyló* jelentést és képet elveti. Nyilván úgy okoskodik, hogy a *kagyló*-képet a rím-szükség hozta Danténak, és nem kell ezt külön hangsúlyozni. Dante nem azért választotta, mert éppenséggel hangsúlyozni akarta a kagyló és a Pokol hasonlóságát, hanem egyszerű metrikai szükségszerűségéből. Mintha Nádasdy számára ez inkább apró repedés lenne a Dante által felhúzott nagy épület falán, amit nem illik megmutatni. A *gyász-gödör* tökéletes takarófesték erre a kis repedésre. Ha *kagyló*val fordítunk, akkor feszítővasat dugunk a repedésbe, és jól látható hasadékká mélyítjük.

Pok. 9., 73-74. sor:

Dante

drizza il nerbo / del viso

irányozd idegét / tekintetednek⁹

Babits

irányozd szemed idegét

Nádasdy

nézz jó erősen

Az olasz is nagyon keresett: a *nerbo del viso* (*szemideg, tekintet idege*) mesterkéltn kifejezés, ráadásul a sorvég még ketté is vágja. Ugyanakkor a rímhelyzet tompítja az élességét, hiszen az összecsengő rímei (*superbo – acerbo*) a hangzásra terelik a figyelmünket, s így a kifejezés meghökkentő természetellenessége kevésbé lesz hivalkodó. Babits tükörfordítást alkalmaz, de rímhelyzeten kívül, és ettől nagyon furcsa lesz a magyar szöveg. Nyilvánvaló, hogy a jelentés a *nézz jó erősen – most nagyon figyelj*. Nádasdy ismét eltakarja az eredeti furcsaságát, hiszen valóban természetellenesnek hat egy ilyen felszólítás: drámai helyzetben (mindjárt egy angyalt fogunk megpillantani a Pokolban) ki mond olyat, hogy *irányozd szemed idegét*? Persze Dante is ezt használja, de csak azért, mert valamit mégiscsak ki kell találni a harmadik rímbe. Babits talán így válaszolna: itt nem a drámaiság a fontos (számítottunk mi már erre az angyalra), hanem a líra. És ha Dante ilyen keresett, mesterkéltn, akkor bizony a fordító is legyen az. Ez költészet, nem iskola.

Pok. 9., 97. sor:

Dante

Che giova ne le fata dar di cozzo?

Mire jó a sorsokba beleöklelni?

Babits

Mit ér a vэгzettel kocódni dőren?

Nádasdy

Mire való a sors ellen kikelni?

⁹ Érdekeségként: Nagy József prózafordítása sem tud mit kezdeni a metaforával, inkább kikerüli: „összpontosítsd / látásod.” Vö. Nagy József, i. m.

Babits nem csupán az eredeti kicsit népies ízét, hanem még a hangzást is vissza akarja adni: *dar di cozzo* (ejtsd: „dár di koccó”), amit a *kocódni dőrén* pontosan érzékeltet is. Virtuóz, aki még a hangokat is „lefordítja”. De figyeljünk fel arra, hogy ezzel a sor jelentését – hogy itt azért mégiscsak egy morális útmutatás szólal meg, ráadásul a Pokolban – szinte teljesen mellékesnek tekinti. De – mondhatná – az erkölcsi tanításra ott az iskola és a szülők, ez itt a líra birodalma. Nádasdy pontosan visszaadja a felszólítás jelentését, de nem halljuk, ahogy nekikoccannak a gonosz lelkek a sorsnak. Pedig nagyon is kellene – mondja Babits –, hiszen ez mégiscsak egy költemény.

3. A túlvilági táj

Nádasdy kritikával illeti Weörest, mert nem figyel sem Dante terminológiájára, sem az általa felépített túlvilág helyrajzára. Teljesen így van, de a szemlélet mögött ismét Babits Mihály alakja sejlik fel. Babits valóban nem foglalkozik fizikai és geográfiai „kicsiségekkel”. Számára az egész dantei túlvilág egy „matematikailag tagolt konstrukció”, ami nem annyira fontos, mert a lényeg „az a hatalmas belső líraiság, mely minden során előmlik, behat nyelvének pórusaiba s ízes zenével itatja szavait”.¹⁰ Éppen ezért Babitsnál mintha megfoghatatlan, szétcsúszó, bizonytalan körvonalú lenne a túlvilág, hiszen miért is lenne fontos, hogy a sziklák, hidak, folyók, árkok pontosan hol és hogyan helyezkednek el. Nádasdy bezzeg mintha katonai térképet készítene: mindig elmondja, hogy pontosan hogyan is néz ki a vidék, ahol járunk.

Az alábbi példában a Pokol nyolcadik körében vagyunk, ami egy fallal körülvett kör-szerű térség, benne pedig egy árokrendszer helyezkedik el: tíz koncentrikusan körbefutó árok van bezárva a térségbe (ezek Danténál a *bolgiák*, Babitsnál a *bugyrok*, Nádasdynál a *szennyrovatok*); az árkokat elválasztó gátakon keresztben pedig egy hídsor fut végig. (Tíz lyukkal képzeljük el a hortobágyi kilenclyukú hidat, a hídívek alá pedig gondoljunk árkokat, és nagyjából előttünk áll a Pokol nyolcadik körének utazói előtt lévő táj.) A hídsor azonban a hatodik árok fölött – de csak itt – megszakad, mert itt beomlott a két gátat összekötő hídszakasz. Dante és Vergilius éppen a hatodik árokban vannak, és megkérdezik az egyik bűnös lelket, hogy miként tudnak kijutni. A válasz (*Pok.* 23., 133–138):

Dante

Rispose adunque: Più che tu non speri
s'appressa un sasso che da la gran cerchia
si move e varca tutt' i vallon feri,
salvo che 'n questo è rotto e nol coperchia;
montar potrete su per la ruina,
che giace in costa e nel fondo soperchia.

S akkor az így felelt: Közelebb, mint remélnéd,
van egy szikla, amely a nagy körtől
indul, s átszeli valamennyi vad völgyet,
kivéve, hogy efölött beszakadt, s így ez nem íveli át;
felkapaszkodhattok a romokon,
amelyek a parton és alul felhalmozódtak.¹¹

Babits

Szól: Közelebb van, mintsem véled, útja
egy hídnak, mely a külső korból indul
és mind e völgyet végigmetszve futja,
csakhogy itt el van törve, közepin túl
de romja széthever a sziklabordán
s tán lépcsőt nyújt, mely kivezet e kínbul.

Nádasdy

Közelebb, mint remélnéd – válaszolta –
fut egy hídsor, mely a nagy körtől indul
és áthidalja a zord völgyeket,
csak ezt az egyet nem, itt beszakadt;
de föl tudtok mászni a romjain,
mert a kövek magasra tornyosulnak.

¹⁰ Babits Mihály: Dante élete, i. m., 62.

¹¹ A szó szerinti fordításhoz kiindulópontom Hoffmann Béla parafrázisa volt. Lásd Uő.: Pokol XXIII. ének. In: Dante Alighieri: *Komédia I. Pokol*, i. m.

A fordításhoz Babits természetesen semmiféle jegyzetet nem ad. Nádasy viszont kettőt is: elmondja, hogy mit jelent a *nagy kör*: „a legkülső, 1. szennyrovat, melynek legnagyobb a kerülete. A hídsorok onnan indulnak és sugarasan a közép (a Kút) felé futnak”. Továbbá azt is elmagyarázza, hogy a *zord völgyek* a szennyrovatok. A fordításban pedig – hogy még véletlenül se legyen félreérthető – kicsit ki is segíti Dantét, aki a metaforikus *sasso* (*szikla, kőépítmény*) szóval utalt a hídrendszerre. Ezt Nádasy a magyarázó *hídsor* fordítással adja vissza, majd a szóismétléstől sem riad vissza: *fut egy hídsor... és áthidalja...*, hogy világosan leírja a látványt. Nádasy fordítása alapján le is lehetne rajzolni, hogy pontosan milyen helyen vagyunk.

Ellenben megkockázatom, hogy nincs olyan térképész, aki Babits leírása alapján fel tudná vázolni a helyszínt. Hiszen mit is jelent pontosan az *útja egy hídnak* kifejezés? A *mind e völgy* vajon az *egész* völgyet, vagy az *összes* völgyet jelenti? Mit jelent a *közepin túl*? Miért fontos, hogy egy híd épp a közepén vagy azon innen vagy túl tört-e össze? Milyen is pontosan egy *sziklaborda*? És miféle *kínbúl* kell itt kivezetni? Persze azt is megkockázatom, hogy „nagyjából” minden magyar beszélő megérti, hogy van itt valami romos híd és valami kivezető út ebből az árokból. Ha pedig ezt meg lehet érteni, akkor vajon fontos egyáltalán, hogy egy soha nem létezett, kitalált táj pontosan hogyan is néz ki? Sokkal fontosabb „a hatalmas belső líraiság”. Nyilvánvaló, hogy abban nincs semmi belső líraiság, hogy egy híd az alatta lévő árokba omlik, és a romjain ki lehet mászni az árokból. A líra – talán – akkor omlik el ezen a képen, ha jól eltalált rímekkel (*útja – futja, indul – kínbúl*) és különleges lexikával (*sziklaborda, széthever, végigmetszve, lépcsőt nyújt*) számolunk be a látványról.

4. Formahűség – függelékszavak

Babits meggyőződése, hogy a belső líraiságot a szöveg retorizáltsága, nyelvi megformálása, vagyis rímei, költői képei és retorikai alakzatai segítségével éri el Dante, vagyis a fordítónak is feladata, hogy ezt minél inkább visszaadja. Mivel „Dante egy világot átfogó zseni, azonkívül a nyelv, a verselés, hangulat rendkívüli művésze”,¹² a fordítójának is azzá kell válnia.

Nádasy – Weöres kapcsán, de Babitsra is érvényesen – több olyan verstechnikai és metrikai jellemzőt sorol fel, amelyekkel Dante nem él, ám Babitsnál és Weöresnél találkozunk velük. Ezek a rím helyetti asszonáncok, a nehéz függelék és a soráthajlás.

Csak a függelékszó esetére térek itt ki, és azt szeretném bizonyítani, hogy Babits tudatosan él vele, azaz igazi verstani (következésképp esztétikai) funkciót kölcsönöz neki. Ez lesz a gondolatmenetem: kiválasztok egyetlen éneket, és abban megvizsgálom a függelékszó használatának sajátosságait. Ezek alapján azt a hipotézist állítom fel, hogy Babits nagyon tudatosan, stratégiászerűen aknázza ki a függelékszó használata adta poétikai, verstani lehetőségeket. Az effajta vizsgálatról azt állítom továbbá, hogy a Nádasy által említett összes verstani, poétikai eszközre – rímek, asszonáncok, soráthajlások –, sőt a retorikai alakzatokra (például alliteráció, kiazmus) is hasonló eredménnyel elvégezhető lenne.

A drámai jambusban írt szövegek esetében általában az ötödik teljes láb, vagyis a tizedik szótag után lezárul a sor, vagy egy függelékszótag (a tizenegyedik, a csonkaláb) zárja a sort, ami leginkább egy hangsúlytalan szólezáró szótag.

Az emberélet útjának felén – 10 szótag és a sor lezárult. (Pok. 1., 1.)

Ki itt belépsz, hagyj fel minden remén[nyel]! – 11 szótag, de az utolsó, a tizenegyedik már csak hangsúlytalan helyzetben zárja le a sort. (Pok. 3., 9.)

¹² Babits Mihály levele Juhász Gyulához, 1908. augusztus 26. előtt. In: *Babits Mihály levelezése 1807–1909*. Szerk. Szőke Mária, Budapest, Akadémiai, 2005, 108.

Függelékszó: amikor a drámai jambus ötödik teljes lába után a hatodik, csonkalábba, azaz a tizenegyedik szótagba egy önálló szó kerül.

Látod előttem milyen szörnyű vad [van]. (Pok. 1. 88.)

E szó hírértéke és nyomatéka alapján beszélhetünk könnyű és nehéz függelékszavakról, azaz könnyű és nehéz függelékekről.¹³

Babits nyilvánvalóan tudatában van annak, hogy függelékszavakat az olasz nem használ. A dantei vers, az endecasillabo tizenegyedik szótagja mindig és kivétel nélkül hangsúlytalan. Ha tehát Babits használja, akkor tisztában van vele, hogy valami olyasmit csinál, ami az eredetire nem jellemző. Nézzük meg egyetlen énekben – a *Pokol* 25. énekében –, hogyan használja Babits a függelékszavakat.

Az önálló függelékszó persze még nem tekinthető nehéz függelékeknek, hiszen sokszor semmiféle hírértéke nincs. Mégis felsorolom itt ezeket az eseteket, mert az olaszban szinte soha nincs ilyen, vagyis már ezek a megoldások is olyanok, amelyek idegenek az olasz költői hagyománytól. Ilyenkor nem hoz új információt a függelék, névmás, létige, simulószó zárja le a sort:

- 1.) *Pok. 25., 29. sor: mert a nagy nyáját elcsalni merész lett*
- 2.) 32. sor: *Herakles buzogánya, aki rá tán*
- 3.) 39. sor: *s figyelmünk azontul másra se volt ott*
- 4.) 62. sor: *forró viaszként: eggyé vált a szín már*
- 5.) 65. sor: *a barnaság, láng előtt, olyan lett ő*
- 6.) 149. sor: *és az volt ő, ki a három között bár*
- 7.) 151. sor: *A másik volt, kiért Gaville nyög már*

E könnyű függelékek különleges, némiképp játékos esete lehet, amikor egy egész rímhármas lefoglalnak:

- 8.) 143. sor: *e hetedik szemét rajzára rossz volt*
- 9.) 145. sor: *S bár szemem a zavartól fátyolos volt*
- 10.) 147. sor: *nem tünt el úgy e nép (bár tünni gyors volt)*

Ez a megoldás már csak azért is érdekes, mert a háromszoros *voltra* sem metrikai, sem jelentésbeli szükség nincs. Akár el is maradhatna, a mondat úgy is értelmes és szövegű maradna.

Vannak a magyar költői hagyomány által megengedett, sőt viszonylag sokat használt függelékek, a névelőre, igekötőre végződő sorok, amik azonban az olasztól nagyon idegenek, hiszen Dantétól idegen soráthajlást eredményeznek, vagy túl nagy nyomatékot, hangsúlyt adnak az utolsó szótagnak:

- 11.) 110. sor: *fölvette a hasadt fark s megpuhult a*
- 12.) 128. sor: *gyül össze és az arcon orrot húz át*

Jöjjenek az igazi „nehéz” függelékek, ahol a tizenegyedik szótagban lévő szó jelentéssel, új információval telített:

- 13.) 64. sor: *Mint amely égő papir szélein jár*
- 14.) 97. sor: *Némuljon, akikről Ovidius szól*
- 15.) 118. sor: *S míg füstbe borúl minden változott tag*

¹³ Alaposabb tárgyalása a könnyű és nehéz függelékeknek: Nádasy Ádám: Arany Hamletjének metrikája. Antikizálás és modernizálás. In: „Eszedbe jussak”. Tanulmányok Arany János Hamletfordításáról, szerk. Paraizs Júlia, Reciti, Budapest, 2015, 234–239.

És végül egy „nehéz” rímhármás. Ez már játék, kikacsintás:

- 16.) 80. sor: *nyári verőn ha átfut, oly igen gyors*
17.) 82. sor: *akként felszökni egy kis eleven torz*
18.) 84. sor: *barnás-fekete volt[,] akár egy szem bors*

A 151 soros énekben 18 olyan esetet látunk, amikor Babits önálló függetlenszót tesz a hatodik, csonkalábbba. Több, mint 10%. Ez nem véletlen, nem hiba, hanem stratégia. Nyilvánvaló azonban, hogy a stratégia itt nem Dante követése, hanem a magyar verstani hagyományvaló párbeszéd. Arany János Tasso-fordításában például már a legelején hasonló nehéz függetlenszókra lelhetünk (Tasso *Megszabadított Jeruzsáleme* ugyanolyan sormértékben – endecasillabóban – íródott, mint az *Isteni Színjáték*, Arany pedig ugyanúgy hatodfeles jambussal fordítja, ahogy Babits az *Isteni Színjátékot*):¹⁴

9. sor *Oh Múzsza, Te, ki homlokodra nem fűzsz*
11. sor *De fölön, az égi sergek közt, dicső szűz*
13. sor *Tetőled szálljon most keblembe szent tűz*

Vagy, ha nem fordítást, hanem „eredeti” művet szeretnénk, hozhatunk példát a *Bolond Istókból*:¹⁵

2. ének., 193. sor *Szerette volna ő ismerni, oh nagy*
2. ének., 195. sor *Keresve, hol szűzen található vagy*
2. ének., 197. sor *De a padokban (ah, szánni való agy!)*

Ahogy Arany is, Babits a függetlenszavakkal színt visz a szövegbe, játszik és néha utal is magyar elődjére. Ilyenkor formailag nem Dantét kívánja követni, hanem azt a magyar költői hagyományt, amelybe behelyezi Dante dikcióját. Ugyanúgy különleges, bravúros, virtuóz szeretne lenni, amilyennek Dantét látja, de nem ugyanolyan eszközökkel él. Az ő eszköztárában létezik a nehéz függetlenszó, és ha nem használná, akkor behatárolná, szegényítené önnön lehetőségeit, holott Dante „a nyelv, a verselés, hangulat rendkívüli művésze.” Dante számára a saját nyelve – az olasz – nem biztosított lehetőséget a nehéz függetlenszókra, de a magyar nyelv és a költői hagyomány megadja rá a lehetőséget, tehát használni kell. Dante a saját kora és nyelve adta összes verstechnikai lehetőséget kihasználta, következésképp a fordító is akkor jár el helyesen, ha saját kora és nyelve lehetőségeit a legmesszebbmenőkig kihasználja. Ez az igazi formahűség.

5. A kortárs Dante

Babits tehát úgy fordít, ahogy költőként ír is. Azt állítja, hogy „Dante *stilus stil nuovo*; s mindenütt *stil nuovo*-val kell visszaadni”.¹⁶ A *stil nuovo* pedig a mai (Babits korabeli) magyar irodalmi nyelvet jelenti. Vagyis saját kortársává avatja Dantét: akkor jó a fordítás, ha a legmodernebb magyar költői nyelven szól. Ebből a perspektívából nézve talán valóban kevésbé fontos, hogy pontosan mit is mond az eredeti szöveg, hiszen a lényeg a nyelvi megfogalmazás, a zene, a formai szépség. Érdeemes itt idézni, hogy a *Pokol* fordításának

¹⁴ Arany János: Tassóból. Fordítási kísérlet. In: *Elbeszélő költemények*. Szerk. Török Zsuzsa, Budapest, Universitas – MTA BTK ITI, 2019, 727. (Arany János munkái)

¹⁵ Arany János: Bolond Istók. In: *Elbeszélő költemények*, i. m., 371.

¹⁶ Babits Mihály: A fordító megjegyzése. In: *Dante komédiája. 2. A purgatórium*, i. m., 294.

végén hogyan vall Babits belső, fordítói motivációjáról: „Az utolsó évben elcsüggedt bennem a költő. Az irodalom csüggesztette el. Most Dante szikláiból várat építkelek lelkem köré. Megutáltatták velem szegény hangszeremet. Amikor hát olyat kellett mondanom, amit csak zenével lehet kimondani, Dante nagy százhúrú hárfájához nyúltam. És e hárfának volt húrja hangomra rezonálni.”¹⁷

Könnyű belátni, hogy aki „százhúrú hárfát” lát Dante szövegében, az nem arra lesz kíváncsi, hogy mit is mond ez a Dante az embrió fejlődésének stádiumairól és a Hold anyagsűrűségének problémáiról. Babits kortársat lát Dantében, de nem a tudományos és az elméleti problémáit látja tárgyalásra méltónak, hanem lelki vívódásait. Követni pedig nyelvi kifejezőerjét, költői módszereit szeretné.

Ezzel szemben Nádasdy teljesen komolyan veszi Dante tudományos problémáit. Tényleg meg akarja érteni és értetni, hogy mit mond az embrióról és a holdfoltokról. Ez is egyfajta kortársává avatás, hiszen méltónak tartja arra, hogy komolyan vegyüjk, amit mond. S ha valóban megértjük például azt a mára áltudományosnak titulált, de Dante számára rendkívül fontos problémát, hogy miért is nem lehet emlékezete az angyaloknak, akkor hirtelen az egész problémakör nem lesz annyira idegen, és rájövünk, hogy egyáltalán nem buta válasz az, amit Dante erre a kérdésre ad.¹⁸ Nádasdynak nem lelki társa Dante, nem formai bravúrokkal operáló lírikus elődje, hanem szellemi társa, akinek nem a rímeit, az alliterációit, a bravúros (vagy éppen hajmeresztő) metaforáit kell elsősorban visszaadni, hanem a sokszor lenyűgöző (vagy éppen hajmeresztő) gondolatait.

Ha engem színvallásra köteleznének, akkor kénytelen lennék bevallani, hogy mindig is nagyon érdekelt az *Isteni Színjáték*ban, hogy most akkor jobbra vagy balra mennek a kárhozottak az egyes pokoli körökben; hogy pontosan hány méter a Purgatórium hegyén a párkány mérete; és hogy miként lehet bizonyítani, hogy a világon valaha élt emberek között Salamon volt a legbölcsebb. Ugyanakkor nagyon is megértem és átérzem, hogy igenis lehet az *Isteni Színjátékot* személyes lírai vallomásként olvasni, és hogy ereje és jelentése van az összecsengő rímzavaknak, hiszen amikor azt olvasom, hogy

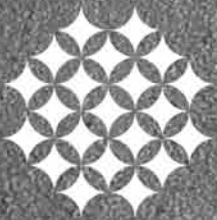
... láttam kinnal-bajjal teli **rónát**,
amerre látásommal elhatoltam.
Mint Arlinál, hol resten foly a **Rhône át**
vagy Pólánál...

akkor bizony talán még a holdfoltok kérdésének megértéséről is lemondanék (egy időre), hogy megtudjam, vajon milyen rím fog itt következni.¹⁹

¹⁷ Babits Mihály: Dante fordítása. Műhelytanulmány. In: *Uő.: Esszék, tanulmányok I–II.* Szerk. Belia György, Budapest, Szépirodalmi, 1978, I. 285. De érdemes idézni a tanulmánynak az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött kéziratos változatát, mert a papíron jól látszik, hogy az egész munkának ezek a legmegszenvetebbek mondatai. A többszöri áthúzások, firkálások, próbálkozások ellenére is kivehető az első változat: „Ha valamit ki akartam mondani, amit csak versben lehet kimondani, amikor kín volt versírásra gondolnom is, Dantében hangszert találtam, hogy ki mondjam” (MTAK Kt. Ms 633/6).

¹⁸ A választ itt természetesen nem fogom megadni, de megmondom, hol lehet utánanézni: *Par.* 29., 70–81. Nádasdy fordítását ajánlom; ott jobban lehet érteni a választ.

¹⁹ A választ itt természetesen nem fogom megadni, de megmondom, hol lehet utánanézni: *Pok.* 9., 114. Babits fordítását ajánlom.



ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

Zsolnay
Infopont
& Shop

Ballagási ajándék a Zsolnay Infopont & Shop-ból



pécsieknek



Pécs, Felsővárház u. 52.
Zsolnay Kulturális Negyed
Kézműves Boltok Utcája
Nyitva: kedd-vasárnap 9–17-ig.

zsolnayshop@zsn.hu
Tel: 72 500 385



ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGHEZELŐ
NONPROFIT KFT.



PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

PÉCSI SÖR
PRÉMIUM LAGER

JELENKOR

magazin 2021

Röhrig Géza

regényrészlete

PRÓZA

Bán Zsófia
Darvasi László
Fodor Janka
Halász Rika
Harag Anita
Hetényi Zsuzsa
Puskás Panni
Szvoren Edina

VERS

Bertók László
Fehér Renátó
Turi Tímea

INTERJÚ

Bösze Ádám
Cseri László
Rohr Róbert
Tompá Andrea

KÜLFÖLD

Havasreti József
P. Müller Péter

JELENKOR-ELŐFIZETÉSÉRT AJÁNDÉKMAGAZIN!

Első alkalommal jelenik meg a *Jelenkor* rendhagyó, színes, 84 oldalas magazinja. A hagyományteremtés szándékával létrehozott, évente egyszer megjelenő kiadványt automatikusan postázzuk mindazok számára, akik 2021-ben egy teljes évre előfizetik szerkesztőségünkön keresztül a *Jelenkor* folyóiratot.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- PARTI NAGY LAJOS verse 609
ZALÁN TIBOR verse 613
ACSAI ROLAND versei 616
KERESZTESI JÓZSEF versei 618
ALLEN GINSBERG verse 620
DARVASI LÁSZLÓ: Fehér (*novella*) 623
HALASI ZOLTÁN: A jóslat (*próza*) 632
DANSZKI FRUZZSINA KLÁRA: Egyszerű ki nevet a végén (*novella*) 645
VISKY ANDRÁS: Elveszítette a hitét (*regényrészlet*) 650
Fordítói előszó (*Bertóti Johanna*) 654
EUGÈNE IONESCO: Victor Hugo groteszk és tragikus élete (*részlet*) 655
Sziporkák (*részletek*) 658
BÁNFI KATARINA – BÁNFI TAMÁS: Csáth Géza ismeretlen novellája: Dénes
(*szövegközlés és kommentár*) 664

Színház

- DANYI ZOLTÁN: A csehek (*drámamelléklet*)
NÉMETH GÁBOR: Mélyállam felsőfokon, avagy békafozós alulnézetből
(*Az SZFE drámai tanévének története*) (*Proics Lilla beszélgetése*) 671
Körkérdés a POSZT-ról (*íj. Bagossy László, Csáki Judit, Dobák Lívია, Jászay Tamás,
Jordán Tamás, Karsai György, Kukorelly Endre, Lipics Zsolt, Lőkös Ildikó, Máté
Gábor, P. Müller Péter, Simon István, Tompa Andrea válaszai*) 677
BENKE ATTILA: A körhintázó Maritól a sarki fény Máriajáig (*Portré Töröcsik
Mariról [1935–2021]*) 688
SÁNDOR L. ISTVÁN: Egy legenda születése (*Ács János Marat/Sade-rendezésének
fogadtatása*) 694
KURDI MÁRIA: Világszínházi ünnep: 150 évvel ezelőtt született John Millington
Synge 703

*

- P. MÜLLER PÉTER: „Olyan színházról beszélek [...], ami valójában nincs is”
(*Visky András: Mire való a színház? Útban a theatrum theologicum felé; András
Visky's Barrack Dramaturgy. Memories of the Body [edited by Jozefina Komporaly]*)
710
KÉKESI KUN ÁRPÁD: Körültekintő kilépés (*P. Müller Péter: Színház önmagán
kívül*) 715

2021

JÚNIUS

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

6. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT BUJDOSÓ ALPÁR. A költőt, művészt május 12-én, nyolcvanöt éves korában érte a halál.

*

MEGHALT PATÓCS LÁSZLÓ. Az író, szerkesztő, kritikus május 18-án, harmincöt évesen hunyt el.

*

ÚJRAÉLEDT ZENE. A Pannon Filharmonikusok május 15-én a koronavírus-járvány enyhülésével immár újra nézők jelenlétében adott koncertet a pécsi Kodály Központban. Az este folyamán Alberto Ginastera, Joseph Haydn és Felix Mendelssohn Bartholdy művei hangzottak el, vezényelt *Bogányi Tibor*, gondonkán közreműködött *Rohmann Ditta*.

A koncertről *Szatmári Áron* írt a *Jelenkor Online-on* (www.jelenkor.net).

*

VÁRKONYI NÁNDOR. Emléktáblát avattak május 19-én az író és polihisztor egykori lakóházának falán Pécsen a Kürt utcában. Az eseményen *Nagy Imre* irodalomtörténész, Várkonyi Nándor monográfusa mondott beszédet. A *Jelenkor* folyóirat koszorúját *Agoston Zoltán* helyezte el.

*

LIBRI-DÍJAK. A Libri irodalmi díjat idén *Bereményi Géza* nyerte el *Magyar Copperfield* című regényéért. A Libri irodalmi közönségdíjának győztese *Grecsó Krisztián* lett, aki *Magamról többet* című verseskötetéért részesült az elismerésben.

Helyreigazítás

Lapunk májusi számában Bán Zsófia írásának 537. oldalán hibásan szerepel Nádas Péter *Hazatérés* című esszéjének keletkezési időpontja, és ehhez kapcsolódóan a *Párhuzamos történetek* című regény megírásának kezdő időpontja. A helyes évszám mindkét esetben 1985.

Szerzőink

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.

Acsai Roland (1975) – költő, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Allen Ginsberg (1926–1997) – amerikai költő.

Gyukics Gábor (1958) – költő, műfordító, Szegeden él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Danszki Fruzsina Klára (1992) – forgatókönyvíró, dramaturg, Budapesten él.

Visky András (1957) – költő, drámaíró, dramaturg, Kolozsvárott él.

Bertóti Johanna (1987) – költő, műfordító, dramaturg, Kolozsvárott él.

Eugène Ionesco (1909–1994) – román–francia származású francia író.

Bánfi Katarina (1980) – pszichológus, pszichoterapeuta, Budapesten él.

Bánfi Tamás (1947) – közgazdász, a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritusa, Budapesten él.

Csáth Géza (1887–1919) – író, orvos.

Danyi Zoltán (1972) – író, költő, Zentán él.

Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Csobánkán él.

Proics Lilla – független színházi kritikus, tornatanár, Budapesten él.

Benke Attila (1986) – filmesztéta, Turán él.

Sándor L. István (1958) – színikritikus, az *Ellenfény* főszerkesztője, Budapesten él.

Kurdi Mária (1947) – irodalmár, fordító, a PTE BTK professor emeritája, Pécsen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Kékesi Kun Árpád (1972) – színháztörténész, a KGRE Színháztudományi Tanszékének tanára, Szolnokon és Jászládányon él.

Vilmos Eszter (1992) – a PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorvárományosa, Pécsen él.

Adorjáni Panna (1990) – színházcsináló, az ELTE doktorandusza, Kolozsvárott él.

VILMOS ESZTER: Lépjünk egyet (*Pass Andrea: Eltűnő ingerek – és más színdarabok*)
720

ADORJÁNI PANNA: A felderíthetetlen múlt változatai (*Sándor L. István:
Szabadságszigetek. Fodor Tamás és a Stúdió „K” története 1978-ig*) 723

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSÉTT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



PARTI NAGY LAJOS

Zug Zettel Zug

(hosszúvers-töredékek)

*a Zugerberg egy nagy szivacs,
2020 járványtavaszán zöld lombok között
valaki kürtön játszik, jaaa neeee,
naponta kétszer nézem a számokat, hogy elfelejtsem őket,
hány halottnál kezdődik a felfoghatatlanság?
maszkok vijjognak a tavon vasárnap délelőtt,
hamarébb hatnak-e piluláink, s minél hamarébb?
a csapás végeredményben megszokott, ám amikor lesújt,
nehezen hisszük el, mondhatni sehogy,
de a csapást ez nem zavarja, szakszerű, napsütötte,
teszi a dolgát a csapás, megfésüli hajunkat,
térdzoknis kisgyerekét, elrakja koporsójába a fésűt,
elrak párezer, pár százezer
(...)*

*űrmacskák Sibeliust énekelnek,
a rézkarc égen körtefák, paplanernyők,
megszólal olykor a próbasziréna,
a Maria Opferung kolostor világi szárnyában
a fémlépcsőház meg-megpendül, fél évem poralak,
leszáll, s ha összeáll, időnként megmutatja majd, mivé.
innen is lassan elmegyek, jaaa neeee, jaaa neeee,
Joseph Beuys száraz, rezzenetlen iróniája,
több mint 50 éves filmagnófelvétele lebeg
a bezárt Kunsthaus fölött, itt állít ki hajdan
Martin Kippenberger némely nyírfatörzseket tablettákkal,
s főleg a lefordíthatatlan szójátékkal:
Ich gehe in den Birkenwald
denn meine Pillen wirken bald,
(...)*

Renzo Piano rieheni fényakváriumában,
Beyeler-gyűjtemény, sodródok anno, hal a halak közt,
próbálok megvetni a lábom az örvénylő tömegben,
a mérges és kíváncsi mobilerdő alatt, próbálok
megállni a Benzinkút (Gas) előtt szemtől szemben,
zajos, elszánt tülekvés a hopperi magányért,
ő, precoronális idők
(...)

kortyonként írom meg, ha megírom, kolostorszárny,
a tetőszékben harang lóbál, egy lassú szoftver
nyikorgó felemáskorlátja alatt lakom,
gerendák elgondolkodó szeméremréseiben esteledik,
futnak föl a gipszkarton falban az úristenig,
a hold szabadságtejdropsz
(...)

az áprilisvég habzik, mint csernobilkor,
virág- és paplanernyő, jajajaa, neeee, a lélek
röppen és suhan, mielőtt nyelvé lesz,
mielőtt sarkos és nehézkes,
olykor ügyes nyiladékokkal a fényhez,
Zunge-ból Sprache, heilige Bimbam,
kolompol a hegyoldal, a tetőablak képernyőjén
négyszögű klorofilmmé, pixelkirakattá robban,
unter allen Gipfeln is Kuh,
Kolin-lakás, második három hónapom
(...)

az első három még a Zurlauben-lakásban,
fehér hajóhíd, kormányállás, dolgozóveranda az éjszakában,
mire elalszom, visszafehéredik a sötét,
led-rajzás, laptop, telefontöltő, hosszabbító, printer,
bár az ember mindig ugyanazt a hosszúverset írja,
hosszúprózát, végül mégis készületlenül
találja az, ami, jaaa neeee, jaaa neeee,
a locus minden fikciómba beszivárog,
nézés munka, létezés mesterség,
a művészet végtére szárazpingvin
(...)

ha esik, ha fúj, ha bármilyen szilárd burkolású
vízszintes felületet lát, szakszerűen lelevélteleníti,
s újra előlről, avarosodásserkentő, Sisypfos
be nem vallaná, de legfőbb szenvedélyére talál,
merev derék, nagy sárga cső, csípőből félkörök,
sose fogy el, szép makacs hiábavalóság,
jaaa neeee, jaaa neeee, minden levél, szín és fonák
személyes ismerős, Komödie des Daseins,
egy kép végül mindig megrendezett

(...)

az asztalom melletti ablakból látom a kolostor
tenyéryni apácatemetőjét, pár tucat tárgyilagos
fémkereszt, mintha konzol lenne,
mennymboltig felfutó, szerény növények konzola,
a két hónapja eltemetett Anna nővér sírján,
ha netán elaludna, Uschi újragyújtja a gyertyát,
hét vad karanténon át megjárja Borneót,
dzsungeltúra, ha feljön valamiért, odavágtat
az ablakhoz, ég-e, én is figyelem
az üvegekupolát, ég, a magyar nyelvben
a brennen és a Himmel ugyanaz a két hang

(...)

kalapos nyulak, bizonyos szögből tehenek
masíroznak a víz fölött,
télien a befagyott tavon kattog a körmük,
nehézkés, nagyszabású futásuk, mint kerekeiken a gőzhajóké,
gefrorene Tränen, na já, na né,
hagyom a képzeletemet emlékezni,
a zugi por nem méla, könnyű, szőke,
hanem alapos, nehéz, aprószemű,
gyerekkorom mágnesjátékain
két celofán közt az engedelmes reszelék,
elhúztam visszáján a vasceruzát, színén vonult
sárkány, ló, porköpeny, foszlány-alakzatok

(...)

még zúg a viharfelhő, a Kurhaus Felsenegg
épületében, manapság iskola, 1877 meleg nyarán
megszállott maga Nietzsche,
de már a tófény villog a platánfák megereszkedett,
súlyos bőrén, megcsillan a pestiscsőrökön,
a roppant ünnepélyes füstölő-elefántok körmén,
valamelyik ingem zsebében találok egy összemosott,
rojtosra és keményre száradt papírszobrot,
mint egy egyujjas, munkanélküli harangozó,
buszjegy lehetett valaha, kitűzöm magam elé,
noch rauscht, csöndes, súlyos, jaaa neeee

(...)

ahol a Loten-patak a Zugerseebe ömlik,
kora reggel az orrom előtt kel ki a tóból
két hideg főttcsülök, égőrózsaszín felszereléssel,
hosszan billegnek a walchwili járdán
a parkoló felé, sisakjuk felcsapva,
uszony a hónuk alatt, cseverésznek,
egy nő, egy férfi, Rosemarie és Rosmar,
a fantázia az emlékezet vasárnapja

(...).

szürke és narancs között mélézik az ég,
hallom, a fák mögött egy sérült kisgyerek
végtelen komolysággal meghódítja a mászókat,
küzdelemzene, indulatzene, örömszene, fájdalomzene,
felcsap és elhalkul, hósköltemény,
mint a macskáké, kakasoké vagy a szerelmeseké,
mindennap újra megszokom, jaaa neeee,
ismeretlen, de rendezett nyelvűvé válik, tiszta költészet,
egy kicsi ember hevesen kommunikál,
átjárja, megfacsarja

(...)

Roman Signer lelátókabinját gyakran látogatom,
egy ajtó a tóparton, betonlépcsőház, hat-hét fok
vezet le a vastag üvegfalig, mögötte a tó vize,
két méterrel a felszín alatt, nézem hosszan,
akár egy vízparti kamera felvétele, jelentés a vízről,
egy köbméter látvány a négymilliárdból,
sárgászöld algaderengés, mindennapi kilátásaink,
a Duna Zugnál, mormogom, valahol
Regensburg és Mohács közt, csak épp a háttér más,
az egész súlyos mennyei nyaklánc, milka-fogsor

(...)

minden mindenben megtapad, már a gyanú is tapadás,
nem érintkezni senkivel, kezek folyton a csap alatt,
egy miatyánknyi kézmosás, avagy két hepibörszdej,
de a csuklót s az ujjak közét is beleértve, sőt hegyét,
a hüvelykujjat körbe-körbe, így kezdődnek a húszas évek,
social distancing, mint üveggolyó

(...)

a St. Verena Kápolna felé a Zugerbergen
felrobbant a hegyoldal, fényesen, jajgatnivalóan,
a fák most dobálták le virágtablettáikat,
leszaggattak köpenyt, melltartót, anyjuk kínját, maszkparódiát,
letépték, mint ápolónők ezt az egész lepkeszarkofágot,
pilleprüszkölést, az isten kibaszott talmi védőfelszerelését,
egy nővér legyen esznel, legyen eszelős,
volt benne valami fojtogatóan egészséges,
kilóghatatlan kétségbeesés, cseresznyefáké,
itt minden fa cseresznye kissé, vetkezéstől magkiköpdösésig,
semmi se lesz többé úgy, mint,
mert ezt ép zölddel úgysem lehet kibírni,
persze valahogy másként azért alakul,
andrà tutto beneeee, jaaa neeee,
ecce home office

A büntudat leverése

(Pecca fortiter)

Merő Bélának

*A színházi függönyön támadt
résen át beömlik a hideg
Különös és színpadiasan
embertelen hogy a rész sirat
ja az egészet A sírásó
jelenetben fogalmazódik
meg a szűz Ophelia kolos
torokba tékozolt imája
Szűnjél meg aszonyom S te idő*

*Le fogod nyomni a torkodon
magadat jó lesz az ebben a
ferde világban bár ennyi bűn
és ennyi erény után amely
ek szegélyezik életedet
akár már bármilyen is lehetsz
Jónak lenni mégis magányos
túl idejétmúlt játék Gyenge
ségnek hiszik és rád tipornak*

*Sose láttalak se Diegót
se téged idióta hablaty
olásra „intellektuális”
vitákra vesztegetni az időt
és ezért vagytok ti férfiak
ak valódi férfiak és nem
kamu „művészek” A kurva él
etbe Az eső úgy esett a
hogy kell és a hentesnél lelkiük*

*ig áztak a három barátok
Az egyik rég halott Hagytad hogy
szétigya az agyát és ami
kor összeitta ismét együtt
bámultátok az égbe szúrt fa
tornyokat Meggyapálkák nyomva*

*nalán indul el hajnalban az
élet S oda hullatja vissza
magát A sügő néma marad*

*Csak apró elmozdulásokra
telik Ahogy távoli földren
géskor elmozdul a fövénybe
ágyazott kavics Csak épp annyi
hogy nincs többé múltba ágyazott
jelen Korom a homlok ránca
iban A kéz kér és adakoz
ik Átszűrődik a csontokon
a felkelő Nap röntgenfénye*

*A piac megtelik másnapos
vallomással Kilóra mérve
olcsón adva a lelkek Birka
pörkölt vére csorran le falon
Nem emlékszel mikor botlottál
meg az árnyékodban Vagy lehet
más árnyéka volt A föld hideg
és jólesik Föléd pakolják
a díszleteket Alattad sír*

*dogál a kettévágott vakond
Átrendezel teret és eget
fölötte A szövegkönyv kofák
fodros szoknyája alatt matat
Szása elküldte éjjel a zen
éket Sirtál és ittál a he
tedik emeleten Ilyenkor
Herszonban is esik Lehetne
persze szomorúbb is De minek*

*A dolgok eldöntetlensége
már nem zavar Az eldönthetet
lenség Hallgatnak a mélyben a
járatok A gyomorban nőnek
a bíbor virágok a halál
vigasztalan üzenetei
De még előbb halkan előre
A felsíró szökőkutakról
lefoszlanak a jelmezek Ver*

*laine elballag a borozó fel
é A vállán átvetett tarisz*

*nyában kövér halak verdesnek
A közönség este majd össze
gyűl Sok nyál Sok vér És éji vad
A sokadalom árnyékában
temetés vagy lakodalom A
vőfély a bakon A pap csenget
Kezében levágott lófejek*

*(A vakond távozása előtt
pultra dobja a cilinderét
Benne nyúl Amihez nyúl abból
sötét sarjad Friss önfeláldoz
ás Szájából meleg sütemény
ként fordulnak ki a szavak Év
szakok a napszakokkal vigasz
talanul összekeverednek
Táncoló jelek múlt kordinán)*

Két kamera

*Az égen egy varjú repül. Úgy suhan
el, mint az ősz (hasonlataink, akár
a károgások). Ám a nap süt,
szinte meleg van, arany levél ing.*

*Diót tör éles csőre, mikor leszáll,
kemény diót, kopogtat a héjon, és
dobálja, mintha labda lenne.
Két szeme két kamerája filmez.*

*Lefilmez ő bennünket is. Rendező
is van, de nem látszik. Lepereg levél,
képsor. Valódi életünknek
hű dokumentuma. Visszanézni.*

Repülés az őszben

*Az őszi Bosnyák tér. Odament ki két
ember, vagyis mi, apja meg lánya, hogy
sétáljon olmos szürkeségben,
mert kicsit a levegő hiányzott*

*nekik, vagyis nekünk. Kutya is került,
amit simíthatott Hani kis keze.
Aztán elindultunk semerre.
Két falevél. Repülés az őszben.*

Sodorná

*Dél lett. A játszótér kapuján kilép
vastag kabátban két alak. Egy kisebb
és egy nagyobb. Johanna és én.
Hinta se moccan a múlt időben.*

*A strand bezárt. A gyepje üres. A ke-
rítés mögül nézzük, mielőtt tovább
mennénk a tél felé. Patakban
bukdos a kép, a tükör. Sodorná.*

MCLXVIII. szonett

zümmög a gép a kávét darálja
míg az ember kis terpeszben áll
és így bámul a gépnek alája
telik-e a műanyag pohár
türelmetlen teremtmény az ember
pedig amíg tart a zümmögés
a közelharc a kávészemekkel
hiába terpeszt hiába néz
e pucsítás csak önfelszámolás
kimért időnknek vízköpője
valóságadósság csak semmi más
sosem lesz múltja nincs jövője
az ember áll a zümmögés elül
lefő a kávé gőzölög kihűl

Esettanulmányok a Perspektívák Könyvéből

1.

Így szólt Tibald, az óstulok:
„Unalmamban kipusztulok.
Maradhatnék lazán, az ám,
dologtalan tulok talán,
csak hogy nap mint nap megkapjam:
nem hajt hasznot húsom, gyapjam...
Leszek inkább úri marha,
s fütyülök a húsiparra!”
– Így szólt Tibald,
s azzal kihalt.

2.

*Volt egyszer egy tűznyelő,
fess legény, előkelő:
szelfizett a dóm előtt,
rázuhant a vízköpő.*

*Mi volt ez? A Sors? A Karma?
Vagy egy zord kéz, készakarva?
Nincs megoldás, nincs titok?
Hogy pörög a szelfibot.*

3.

*Mindig voltak problémáim
az indulatkezeléssel.
Szegény drága édesanyám
intett engem épp elégszer:
„Kommunikálj nyitottabban,
légy asszertív, kislefiam:
szívedben ha dúl a vihar,
arra figyelj, kint mi van!
Légy proaktív-empatikus,
s nyugodtabban alhatol!”
Hát ezt megint jól elszúrtam...
– sóhajtott a bal lator.*

Éjféli városi heroinfeszko

Frank O'Harának

*Kapcsold föl a napsárga égőket
a hálószobában...
Az ünnepelt költő, a halott Frank O'Hara csontjai
immár a temető füve alatt
Este nyolc órai üresség a Cedar Bárban
Jó pár részeg pofa
festésről, padlószobákról
és pennsylvaniai fiatalságukról cseveg.
Kline-t a szíve támadta meg
És a nagy dumás Frank is
leállt örökre –
Gyászolnak a húséges, piás rajongók.
A buszjegy 5 centtel drágább, amint elhagyjuk
rég 9. utcai pecóját a parknál.
Az érzékeny Peter imádta a dicséretét
kíváncsi vagyok
rólam mit mond majd –
Angyalnak vélt talán
Angyalnak, aki még mindig, akarva-akaratlan is a föld mikrofonjába beszélek
– hogy a korai halál*

*kísértetszínre festett szavaként
írásban megtestesülve, éretten
térjek vissza egy másik évtizedben.
A saját szerelmed
fecsegő prófétája, személyes
emlék az épületüveget éneklő
költőtársról
Látom, amint nyakkendőddel a válladon sétálsz
a szélben az 5. sugárúton
az állványzaton az Időt megmászó
az Élet ablakát mosó
jóképű melles melósok alatt
– több pohár martinival volt randevúd
és egy szeretett szóke költővel otthonától távol*

Részlet az Európa Könyvkiadónál ősszel megjelenő Ginsberg-fordításkötetből.

– veled és szent metropoliszoddal
 egy hosszú délután hatalmas boldogságában
 ahol a Rockefeller Központ
 árnyéka a halál
 bensőséges utcáid fölött.
 Fekete öltönyben találkozni kivel igyekeztél,
 Kielégítetlen?
 Eltévészthetetlen,
 Imádni való randevú
 a nagy faszú bájos magányos fiatal költővel
 aki addig baszik egész éjjel
 amíg már el sem élvezel
 kipróbálsz kínzásaidat gyengéd szolgálatkész testén
 hogy buzgón kielégíthesd a téged ártatlannak
 teremtő isten szeszélyét.
 Kipróbáltam fiúidat, késznek
 aranyosnak és barátságosnak találtam őket,
 válogatott urak
 széles kanapéjú lakásokkal
 magányukban kielégítenek tiszta nyelvedért:
 pénz közé keveredtél
 mivel beszéltél annyi nyelven, hogy gazdag legyél
 ha azt akartad, hogy üresek legyenek falaid –
 Mély filozófiai fogalmak a kedves, ősz hajú, Herbert Read komolyságú Edwin Denby
 jelenti be halotti ajándékod
 a megilletődött tömegnek, melynek történelmi op art borzongása
 volt az új szobor, az univerzumban készült nagy kék sebesült tested
 amikor a hétvégére becsípvé Fire Islandre mentél
 régi, családnak számító évtizedes barátokkal.

Peter az ablakon át a rablókra mered,
 a Lower East Side amfetaminban háborog
 Én a fejembe bámulok és törött római orrodát keresem
 martinítól nedves száad illatát és
 nagy művészi becsípett csókot.
 A 40-esek élete az az élet, amelyet meg kell tölteni
 sok finom parti és este
 érdekes italaival és
 elvirágzott vagy új barátokkal
 megérteni a társadalmi oszt...

Szeretnék ott lenni a kerti partidon a felhők között
 meztelenül mindannyian
 hárfáinkat pengetve egymás új verseit olvasva
 az unalmas mennyei
 Baráti Bizottság Múzeumban.
 Rossz a kedved?

*Vegyél be egy aszpirint.
Magad alatt vagy?
Biztonságban, gondoskodó
karjaidban alszom el.
Lehetne a Történelem egy irányíthatatlan figurája a Mennyek tulajaja,

mármint a Földön.
Remélem kielégítetted gyerekkori szerelmedet
Serdülőkori fantáziád, tengerészi büntetésed, térdelsz
szop a száád
Elegáns következetesség
a dudáló önbeteljesítő személyiségtől
a bagázs humoros érzelmeinek Kurátorától,
A Reszketőtől, amikor csak lehetséges. Szemedden át látom New Yorkot
és manapság évi egy temetésről hallok –
Billie Holiday idejéből
egyre jobban értékelem
mélységes pletykánk számára
a közös fület.*

1966. július 29.

GYUKICS GÁBOR fordítása

Fehér

H. M.-nek

Nem tudta, hogy őrnagy. Mégis annak nevezte el a férfit, amikor a katonák elég látványosan megjelentek. Mintha háború lenne, behajtott az intézménybe egy teherautó és több katonai kisbusz. Szétfutottak a hullámos betonjárdákon a te-repszínű anorákok. Hamar tartottak eligazítást. Konzílium ez is, nem? Míg egy tiszt beszélt, elvesztette az egyik betegét, egy fiatal, csupa izom fiút. Mellette az öreg, akinek egyáltalán nem adtak esélyt, még mindig kitartóan fújtatott. Az őrnagy magas, erős férfi volt, valószínűleg nem tévedett, amióta élt, legalábbis ezt sugározta minden mozdulata. Parancsoláshoz szokott orgánummal mutatkozott be, leginkább baritonosan szólt, ha idegesebb volt, fölemelte a tónust tenorba. Ő meg számolta, hányszor mondja ki, hogy harc. Harc, küzdelem, helytállás. Egy idő után elunta.

– Mi nem harcolunk, uram. Gyógyítunk.

*

Gyakran futott föl a várba, ő gyakran annak nevezte a kórházat. Erődítmény. Magasra épült egészségügyi konglomerátum, a közeli kisváros csillogó cserepei és a tetőkre szerelt napelemei fölé emelték, szeparált volt, békés és otthonos, mégis tekintélyes kiterjedésű, a dombokat borító erdők felől rájuk fújta a hús, hegyi levegő. Varázshegy. Egy másik városkából mint óriás szitakötők szálltak föléjük a vitorlázórepülők és a sárkányosok.

Néha kiment a kisparkba, hogy nézze őket. Megnyugtatta a látványuk. Zoltánnak örült tériszonya volt. Még a második emeletről is alig mert kinézni. Ő nem félt se lent, se fent, talán mástól félt. Bejárta a környéket, ismert minden ösvényt. Néhány éve a pestis alatt vaddisznódögöket kerülgetett az erdei utakon. Máskor kerékpárral jött föl a lent nyüzsgő városból, volt ereje föltekerni, pedig már nem volt fiatal.

*

Úgy tizenöt éve úgy döntött, nem akarja ezt itt tovább. Elég volt az élet kontra halál boltolásából. Hol volt még akkor a vírus. Betolták vagy támogatták az érintettet, ő éppen csak rápillantott, máris megmondta, mi lesz vele, mi várható. Napra pontosan megsaccolta. Nemigen tévedett. Minden röntgenkép, minden cété őt igazolta. Pedig azt kívánta, ne legyen igaza, tévedjen, nézzen félre, de alig-alig sikerült. Mintha elvesztek volna a csodák. Nem is mér még semmit, nem lát

eredményeket, de megszólal benne egy bírói hang, hogy az érintett megmarad. Az a másik viszont nem éli túl az éjszakát se, és igen, napkeltére üres volt az ágy, át is húzták. Egyre rémületesebb volt az érzés, hogy tudja. Van egy út, szépen kikövezett vagy hepehupás, mindegy, nem léphet le róla. Hová lettek a csodák. Az ő személyes, saját bejáratú csodáira gondolt. Ha például tudom, legalábbis erős a sejtésem arról, hogy ezzel vagy azzal a beteggel olyan történik, ami ép ésszel nem lesz fölfogható, az lehet csoda? Látni az irracionális kisugárzást. Arra gondolt sokszor, amíg futott a dombok közt vagy kerekedett fölfelé, hogy a csodák, pontosabban azok várása, azok kívánása az ember legkétségesebb tulajdonságait erősíti meg. Nem, őt már elhagyták a csodák, és azzal áltatta magát, hogy nincs is szüksége rájuk. Elhagyta ezt az egészet. Némi segítséggel elintézte, hogy a hivatalba kerüljön, ne köszöntse többé fertőtlenítőszag, orvosságzag, ne hallja a műszerek duruzsolását vagy azt a jellegzetes surlódó hangot, ami az olyan torokból szakad föl, amiben holnapra már nem mozdul semmi. Ne fogadja üres ágy. Ne veszítsen el senkit. Olyan helyre ment, amit nem ismert, és amitől tartott. Növények burjánzottak az előcsarnokban, óriási filodendronok, pálmák, fikuszok. Itt is fontos volt mindenki, de valahogy másként. Néhány évig tologatta a vaskos aktákat, aláírt, engedélyezett, visszavont, értekezletekre járt. Aztán elege lett, és visszajött a várba. A Varázshegy tárt karokkal várta. Lehet, hogy Zoltán miatt volt, akivel már tartott a dolog, és aki többször mondta neki, gyávaság, amit csinál.

*

Nem mondhatja nekik, hogy valószínűleg ez az utolsó telefon, tessék, itt a készülék, hívja föl. Majd délután. Nem délután, most. Hát jó. És máris tombolni kezd a fölösleges, ami voltaképpen az élet. Mintha direkt csinálnák. Dehogyan búcsúznak, miért gondolnának bele. Bele lehet gondolni? Csekkról beszélnek, közös költségről, ne vegyél túl hamar palántát, a csíkos zakót el kellene vinni a tisztítóba, hozzatok rejtvényt, küldjétek be, ha nem hozhattok, mi van Pityuval. Pityu meghalt három napja az Uzsokiban, nem lehet megmondani. Pityu jól van, remekül van. Már viccelődik a nővérekkel, az egyiknek megkérte a kezét.

Aki könyörög valamiért, már nem igazán beteg. Egyszer egy agydaganatos rokona, akit a családja nem tudott elengedni, úgy egzisztálta végig az utolsó hónapját, hogy egyetlen mondatot ismételt, Uramisten, segíts. Imádkozott volna? Megakadt a lemez. Az emberek sokat és szorgalmasan imádkoznak az életük folyamán, kevés a pénz, találnak egy csomót a hónaljban. Imádkoznak rutinból is. Hétről hétre mise, istentisztelet. A legpontosabb ima mégis a haldoklás.

Visszatért a haldoklók birodalmába. Mielőtt a lélegeztetőgépre tették volna a beteget, oda-odaadta a telefont.

– Halló, voltál fodrásznál?

Lehetett hallani, hogy nem.

– Menj el Nikihez, kérlek. Be vagy jelentve. Jól vagyok. Nagyon jól vagyok.

– Niki a fodrász? – kérdezte, amikor kiemelte az erőtlen ujjak közül a telefont.

– A fodrászom. Megnyírja az uramat is.

– El fog menni – mondta, és aztán elaltatta az asszonyt.

*

A nagy Kálmánnak nem vették föl. Egy órán át próbálkoztak. Minden tíz percen. Kicsöng, kicsöng, kicsöng. Hívjon mást! Mást nem hívok. Mással nem akarok. És nem is hívott mást. Egy óra múlva intubálta. A férfi is tudta, hogy nem fog fölébredni.

*

A róka olyan volt, mint a fű zöld selyme fölött cikázó bolond láng. Csak egy kórsa, eltévedt állat. Nahát, valahogy mégis csodaszamba ment. Éltek állatok az intézet kertjében. Járt például a nyest, a mentősök többször káromkodtak, hogy rájga a huzalokat, a bokrok árnyékában föltűnt a nyúl szürke háta, mókusok kergetőztek a szertenyülő ágakon, harkály kopácsolt, őzgidák bújtak elő a zöld mögül, kóbor ebeket etettek a raktárosok. Macskák a rehabilitációs épület előtt. Rigók szaladgáltak a szobrok körül, a napba néző férfi fején egyszer keselyűt látott, pocok lógott a csőréből. Egészen közel ment hozzá, a madár engedte. Mint aki büszke a zsákmányra.

Futott föl a kanyargós úton, egyszerre megérezte, hogy követik. Tényleg így volt, az állat szaporázott utána, tisztos távoból követte, szinte mégis arcátlanul, az a két-három méter még az illendőség határát jelenti, talán egy túlon túl bátor állat, túl vakmerő, bolond, veszett, bármi lehetett. Befutott vele az intézetbe, a kapusok észre sem vették. Azóta az intenzív épületének környékén élt, reggelen te sokszor látta, néha az az érzése támadt, hogy várja. Vitt neki tejet.

Megint ott téblábolt a parkolóban Szabó néni. Két hete gyógyult föl, tulajdonképpen váratlanul, de tökéletesen, legalábbis az egyéb bajaihoz képest. Azóta rendületlenül visszajár.

- Doktornő, szeretnék újabb méréseket, mert...
- Nem kell még, Szabó néni. Tegnapelőtt is megmondtam.
- Nem a múlt héten?
- A héten már háromszor jött – igyekezett türelmes maradni.
- Fáj a hátam, doktornő.

Mintha nőtt volna fölöttük az ég. Mentő érkezett.

- Menjen haza, Szabó néni.

Az asszony úgy állt a parkoló betonján, mint aki már soha nem fog elmozdulni.

*

Amikor a róka követni kezdte, kért háromnegyed órát, mielőtt az ügyeletet átvette volna. Azért futott, mert le kellett szedegetni egy sorozatot. Zserbó nővérnek szolt, repüljön le az adminisztrációba, és szóljon Katának, kellene még borítékok. A boríték azt jelentette, valakit elvesztettek. Egy boríték egy ember. Egy borítékba több fénykép fér, a sorozat olykor egy-két képet jelentett, de néha volt nyolc vagy tíz is. Ha valaki elveszett, akkor a sorozatokat behelyezték a borítékba, hogy visszaadhassák őket a családtagoknak. Egyszer elfelejtették levenni. Ott maradtak az emlékek a következő intubálnak. Még jól is jött, mert az az idős

ember nem kapott képeket. Komoly hozzáértést kívánt, hogyan távolítják el a fotográfiát az ablaküvegről, voltaképpen olyasféle feladat volt, mint az egykori levéllenőrzés, igényes szakmai munka. A főnővér csinálta. Forró levegőt szívott az injekcióba, és a kép alá vagy a cellux alá fújt. Már púposodott is a cellux. Milliméterről milliméterre kellett föl húzni az áttetsző anyagot, hogy ne vigye magával a fotó felületét. Mintha az üvegesedő szemről vetkőztetné a retinát. Neki nem maradt képe Zoliról.

*

A főnővér délután félrehívta, képzelje, doktornő, a négyes kórteremben járt az őrnagy. A főnővér őszintén föl volt háborodva. Mintha illetlenségeket suttogtak volna a fülébe. Elpirulva mesélt.

– Mit keres, őrnagy úr?

– A munkámat végzem, nővér. Ezt – mutatott az ablak felé, a félig leszedett sorozatra – mi is meg tudnánk csinálni.

– Nem nővér. Főnővér. Nem tudnák megcsinálni.

– Na, de ha mégis – az őrnagy nevetett a sok fogával. Aztán elnézte az egyik haldoklót. – Harctér – mondta komolyan. – Ez most a mi harcterünk. És tudja mit, nővér?

– Mit?

– Győzni fogunk!

*

Az a betege, akit Szabó néninek hívott, megkérdezte tőle, ha nem bírja ki, látni fogja-e a halálát. Ő azt válaszolta, nem. Nem fogja látni, Szabó néni. De tudni fog róla. De ha lát valamit, az nem a szeme, hanem a teste miatt lesz, a teste látja majd, hogy vége. Megüzenik, jön a biológiai gyorsmail, besötétül. De maga, Szabó néni, nem fog meghalni. Neki csak egy képe volt, kis keretes az asztalkán a fiáról, ellenszenves fiatal férfi, az volt az érzése, pumpolja az anyját.

– A drága uramnak is ezt mondták.

– Nem én mondtam, Szabó néni.

– Megígéri, hogy megmaradok, doktornő?

– Megígérem.

Szabó néni nem halt meg. Csak azóta is visszajár.

*

Az őrnagy, aki a legváratlanabb pillanatokban tűnt föl, s mintha csak véletlenül tenné, odalépett hozzá. Karikásak voltak a szemei, alkoholszag áradt a maszk alól.

– Ugye, doktornő, nem beszélnek?

– Ezt hogy érti?

– Úgy értem, hogy kifelé – a férfi oldalra bökött a fejével, a szeme hidegen mosolygott. Lazán állt, zsebre dugott kézzel.

– Még mindig nem tudom, őrnagy úr mire gondol.

– Pedig maga okos ember. A legokosabb itt, azt hiszem. Úgy értem, minek riogatni a civileket.

Rázta a fejét, legszívesebben a fenébe küldte volna.

– A civileket?!

– A civilek ezt nem értenék – mutatott körbe az őrnagy, aztán elgondolkodott.

– Az anyám a Honvédban van. Lélegeztetik. Nem tudja senki – és továbbsétált.

*

A sorozat az ablaküvegre fölragasztott családi képek együttesét jelentette, veled vagyunk, apa, anya, drága nagynéni. A legközelebbi családtagok által beküldött képeket fölerősítették az ablakra, a nagybeteg közelébe. A beteget többnyire akkor már intubálta. Ránéz a tüdőre, fehéredik, mintha egy szépen teleírt papírlapról szállnának el a halvány betűk. Csak int a kicsi Zserbónak, csináljuk. Bemászni a műanyag sátor alá, infúziós csövek és tartályok közé, istenem, mint egy körülményes szeretkezés. A halálra készülő test édeskés illata.

– El fogom altatni, jó?

– De miért?

– A család itt van magával, jó? Fordítsa el a fejét, úgy. Úgy, nagyon ügyes. Ott vannak.

Néz, nem lát semmit.

– Szomjas vagyok.

– Elaltatjuk, mindjárt jobb lesz. Látja, ott a család.

– Nem értem, hol vannak. Itt vannak bent?

– Ott, ott!

– Szomjas vagyok. Nagyon szomjas.

– A képeken vannak. Magával lesznek! Végig magával lesznek. Integtetnek!

*

Fölsorakozott az ablaküvegre a família apraja és nagyja, jeles ünnepek meg-hitt alkalmai, terített asztalok kevertes pohárkákkal, fegyelmezett csoportképek, születésnap, egy kitüntetés emléke, ahol mindenik fontos szereplő tiszteletét teszi, nagyszülőktől a csecsemőig. Apa a városházán. A parlamentben! Apa avat. Anya a keresztelőn, a pelenkás, nagy fejű Robikával a karjában. Illatos karácsony, őszintén szólva kissé divatja múlt viseletekkel, a maiaknál mulatságosan nagyobb kaliberű, látványos keretű szemüvegek, trapéz nadrág, jersey, mennyi bajusz. Húsz éve másképp öltözködtünk, tudja? Lassabban is éltünk, volt idő mindenre, egymásra.

A rendszerváltás után még be lehetett menni a parlamentbe garbóban. Azért a Feriről leordítottam a tornacipőt, a lazaságnak is van határa, nem?

Nagymama szaturációs szintje kritikus.

Mi lesz nagypapával.

*

Zoltán szerette fényképezni.

Hol vannak a mappák, azokat a férfi nem vitte el.

Hová rakta el őket azután?

A gardrób tetejére, hátradobta az egész pakkot?

*

Az őrnagyot, így alakult vagy maga a katona alakította így, ő oltotta még a krízis elfajulásakor, amikor már hozták a vakcinákat. A katonák akkor már hónapok óta ott voltak, kezdtek vészesen nőni a napi veszteségek. De ők itt, az intenzíven eddig is olyanokkal ápoltak egyfajta meghitt viszonyt, akik hamarosan meghaltak vagy nagy szerencsére mégsem, mindenesetre szépen végiggyalogoltak az életet az elmúlástól elválasztó vékonyka mezsgyén. Erőt, egészséget, doktornő! A róka is akkoriban lett a társa. Az őrnagy a kigyúrt bal karjába kapta az oltást, azt mondta mosolyogva, szúrja meg, doktornő, azt a sellőt. Döfjön egyenesen a szívébe. Miért? Elment, azért. Mint egy vudu művelet.

– Tényleg behozott a területre egy rókát? – kérdezte az őrnagy, a sellőre szorította a vattát.

– Miféle területre?!

– Futott magával egy róka, ha jól tudom, a bejáratig követte.

Úgy tett, mint aki nem érti, miféle róka.

– Aminek tejet visz reggelente.

– Figyeltet, őrnagy úr?

– A dolgom végzem, doktornő. Mindennap ellátja, ugye?

Az őrnagy a kék szemével nevetett, szabad vagyok, tette hozzá. Szabad, mint az erdei vad, elvette a vattát, a késfestett sellő szíve fölött piciny vércsöpp remeggett.

*

A professzort akkor hozták, amikor az őrnagy megállította.

– Meghalt – mondta a férfi, merev volt az arca, érzelem nélküli.

– Kicsoda?

– Az anyám.

Ezer ilyen volt, de még mindig nem nagyon tudta, mit mondjon. A pillanat újra és újra lebénította. Gyűlölte azt mondani, hogy részvétem.

– Sajnálom.

*

A rókát el kellett nevezni. Amihez ragaszkodunk, vagy ami ragaszkodik hozzánk, annak kell név, kell megkülönböztetés. A betegeknek olykor nem jutott név. Egyeske, ketteske. Azt mondom, egy halott, tíz halott, száz halott, az mi. Mennyi név. Legyen Vuk, persze. Milyen rémesen közhelyes. Kag?

– Zoltán, Zolika – mondta, és nézte, hogy lefetyeli a tejet.

Föl se tűnt elsőre, csak a kicsi Zserbó mondatát csípte el, hogy kaptak egy híres egyetemi tanárt. Egy igazán magas rangú beteg. Voltaképpen kolléga. Ezt a nővérek is tudták, professzor, valami ilyesmi. Aztán még az osztályvezető főorvos is jött az igazgatóval.

– Mindent megteszünk, Zoltán.

Csóválták a fejüket, igazán gondterheltek voltak.

*

Zoltán professzor már nem ismerte meg őt. Vagy nem akarta. Öt éve történt. Egy nap alatt elpakolt. Hogyan lehet úgy elmenni a másiktól, hogy egyetlen dolog se maradjon utána. Semmi. Zoltán mindent vitt. Nem telefonált utána, tudta, hiába is tenné, és a legkevésbé sem akart megalázkodni. De egy héten át napról napra feltúrta a lakást, és nem talált semmit a férfi után. Még egy kósza fogselyem se. Egy elgurult szívgyógyszer, egy körömolló, félzokni, semmi. Megnézte a porszívózsákot. Nyilván alaposan készült, és sokáig tervezhette, szisztematikusan és gondosan, ahogy agyutatást végzünk, ahogy okokat, következményeket, logikai futamokat játszunk le, ahogy lemodellezzük a folyamatot, a várható vagy lehetséges elágazásokat. Azzal a szisztematikus munkával, ahogyan ő kutatott, a férfi úgy tüntetett el mindent. Hét év dolgai. Nem is gondolná az ember, hogy hét év alatt, amíg kicserélődik a testünk is, mennyi minden fölhalmozódhat.

A férfi egyszer nevetve mesélt egy irodalomprofesszorról, aki a válást követő költözésnél mindent vitt. Aranyról, Petőfiről, az angol romantikáról tartott rekek, formabontó előadásokat, de leszerelte még a villanykapcsolók fedelét is. Mit hagy maga után a test.

Mi marad a lélekből.

Neki volt két gyereke, két nagyfiú, mind a ketten külföldön éltek, a professzornak is volt két lánya, és házasságban élt. Nem tervezték, hogy összeköltöznek. Zoltán úgy járt hozzá, mint egy állandó motelbe. A férfi felesége tisztában volt azzal, mi van, mi a helyzet. Csak éltek együtt, félillegálisban. Gyakran az ő telefonján keresték az intézetből a professzort. Egyszer még valami furcsa helyről is rászóltak. Nemzetvédelem vagy mi. Zoltán nevetett, amikor rákérdezett, egyszer veszélyes helyre kellett kísérnie valakit. Ha baja lenne. De kit?

Aztán egy napon megszűnt a közös halmaz, Zoltán belefáradt, nyilván nem volt egyszerű otthon, vagy megunt, kiszívetett, amit ő nem vett észre.

Akkor mintha a lakása az intenzív osztály egyik termévé vált volna, ahol saját magát kellett ápolnia.

*

Fehér a szám és az arcom, fehérek a szavaim, fehérek a könnyeim. Fehér a lelkem, a tudóm, egy fehér szív ver a semmi fehérben.

*

Kijött tőle, olyan gyöngeség fogta el, hogy beleremegett. Elsétált az előtérbe, az elején még nevettek is a kollégákkal, mint az úrhajósok, olyanok vagyunk. Leszálltak a Holdra, sok kráter, szállongó por, hová tűzzük a magyar zászlót. Itt gyülekeznek az oltásra várók. Akik szerencsésnek érzik magukat. Utánaszólt az őrnagy.

– Hogy bírja, doktornő?

– Mit?

– Hát ezt. Fél éve csináljuk, nem?

– Én nem fél éve csinálom. Többnyire egész életemben ezt csináltam – mondta, és lépett tovább. Zoltán tüdejében szállt fölfelé a fehér.

*

Kirívóan magas exudatum. Nagyon erős crepitatio. Fehér. A főnővér úgy pillantott rá a teakonyhában, mint aki sejt valamit. Tudja, ki a most behozott, magas rangú beteg, akiért ketten is telefonáltak komoly helyekről, és akinek a tüdeje éppen úgy néz ki, mintha öreg pék vagy egész életében mindenféle mérgekkel inhaláló festő lenne. Felesleges már a Favipiravir. Úgy is adta oda a főnővér a kávé, azzal a sajnálkozó, már-már szégyenkező félmosollyal, mint egy beavatott, máris osztozott a gyászban.

– Még próbálkozom – mondta. – Hátha nem kell intubálni.

Nem hitt magának.

– Zserbó miért sírt?

– Megcsalta az a szarházi – mondta a főnővér, csóválta a fejét.

Vele volt egész éjszaka, fogta a kezét, aztán benn is aludt. Hajnalban langyos tejet ivott, ledőlt kicsit. Másnap reggel azzal költötte a főnővér, hogy a család már egészen korán behozta a sorozatot. Majd ő fölragasztja, mondta neki. Ezt végképp nem kellett volna. Mit akar? A főnővér zavartan odaadta a borítékot, aztán elsetett.

Nem vette elő a fotókat. Csak zsebre rakta a borítékot. Fogat mosott, sokáig gargarizált. Szaladt vissza a főnővér, kopogott a nehéz fapapucs.

– Baj van, doktornő, siessünk!

Az őrnagy állt Zoltán ablaka mellett, képeket ragasztgatott föl. Mintha egy történelmi arcképcsarnok elevenedett volna meg az üvegen, hadvezérek és politikusok képei kerültek az ablakra. Mátyás király, Kossuth, Bethlen, Horthy Miklós.

– Jól ismerem a professzor urat – mondta komolyan az őrnagy –, többször biztosítottuk.

Meg se tudott szólalni. Aha, hogy biztosították.

– A professzor úr mindig nagy harcos volt, doktornő.

Zoltán nem tudott már telefonálni. Felesleges volt neki bármit mondani. Fehér. Úgy is intubálta, közben mégis mondta neki, sajnálom, Zoltán. Most intubállak, Zoltán. Hidd el, megértelek, Zoltán. Nálam maradt a kedvenc tollad, Zoltán.

Erre se nyitotta ki a szemét.

Aztán leült a kávészobában. Olyanok között járnak, akik meghalnak. Fehér. Halkan szólt a rádió, kormánytájékoztatót adtak a helyzetről. A helyzet javul. Fehér. Nem szabad sírni. Ne sírjál, jó? Hadd sírjak, úgyis fehér, nem látja senki, hogy ömlik a könnyem. Fehér a reggeli kávé. Fehér nézi a fehéret. A pulton kitartóan szólt a telefon, koncert. Számolni kezdte, tíz csörgésig jutott. Milyen kitartó. Biztosan nagyon aggódik. Belibegett a szobába Zserbó, nyomban kikapott neki a zsebéből egy pézsét, ő nevezte így, tessék, doktornő, és Zserbó szaladt tovább. A kicsi Zserbó, aki kisírt szemmel jött be reggel, belefeledkezett a munkába. Végre fölvtették a kagylót. A főnövér dőlt a pulthoz, nagy, de ízléses test.

– Igen, jól van. A körülményekhez képest. Nem rosszabbodott, és ez fontos. Nyugodtan telt az éjszaka. Igen, holnap is hívhat bennünket.

Eszébe jutott a róka. Tejet öntött a poharába, kilötyt a kőre, fehér, föl kellett törölni. Ahogy hajlongott, belehasított a derekába. Ment a folyosón. Kopogott a klumpa, a főnövér szaporázott utána, nem fordult meg. Kértek az épületből, a bejáratnál vigyázó kiskatona köszönt neki.

– Doktornő, doktornő!

Már a loncbokroknál voltak. Véres volt a fű. A kis tál üres.

– Doktornő, doktornő! – lihegett mellette a főnövér.

– Igen?

– Az a katona. A főnök, a kékszemű.

– Mi van vele?

– Telefonált. Hallottam, hogy bejelentkezik. De hiszen nem is őrnagy.

Nem volt kedve megkérdezni, hogy akkor micsoda. Tapogatta a zsebet, odaadta a főnövérnek a borítékot.

– Csak egy törzsőrmester. Az meg sokkal alacsonyabb rang – magyarázta a főnövér.

– Hát persze – mondta, és berúgta a kistálat a bokrok alá.

A jóslat

Igen, urunk, törekszünk. Amíg az ég nem változtatja alakját, törekszünk. A tökéletesség korszakában felülmúlni magunkat igyekszünk. Kilépünk egyik folyamból a másik után, mi tökéletlenek, törekszünk. Kilábalunk a tudatlanság kavicsmedréből, törekszünk. A ragaszkodás agyagos partjától elrugaszkodni törekszünk, a sóvárgás sodró áramától elszakadni, a helytelen nézetek örvényeit hátrahagyni igyekszünk – törekszünk.

Mégis mindig szorongva indulunk hazulról, valahányszor a nem sejthetővel kell érintkezésbe lépünk. Szorongva lépünk ki otthonról, mi törekvők, mintha az időtlenbe lépnének, közös folyóinkból a sorson túli tóba vagy tengerbe, a bennünk mélyen hullámzóba, a velünk mégsem gondolóba, magunkra hagyóba. Olyanok vagyunk ilyenkor, mint a szopós csecsemők, akiket az anya visszatesz a bölcsőbe, vissza a kitettségbe, a hiányosnak érzett egységbe. Hiába tudjuk, hogy nem vagyunk egyedül, hogy van testvérünk, ha nem is millió, de vagy egy tucat, mindig elbizonytalanít minket, igyekvő kormányférfiakat, hogy van feladat, mindig újabb és újabb, ám ez is olyan, mint a víz; megmerítkezünk benne, mint a jejes tóban, de már átcsap a fejünk felett, maga alá temet, meghalad minket, mint egy második természet, egy ránk szakadt zuhatag. Nem látunk át rajta, nem látunk át leomló függönyén, a feladatén, a jelenén; a jelen a feladat, ez van feladva, nem mi adjuk fel, mi nem adhatjuk fel, ez nekünk mindig csak ki van adva: jelentudatosság, más sincs az agyunkban, ebben a szurdokban, amit a rohanó események tesznek járhatatlanul iszamossá. Úgy lépünk a jelenbe, mint a legbizonytalanabba, múlttól elszakadva, jövőtől elfalazva, tudva, hogy át kell törnünk rajta, át az élénk ereszkedő falon, a tények kőzaporán, a szándékok vízzuhatagán, a viszályok kerítésein.

Messze, több ezer mérföldnyire innen eszi egymást két testvérnép, az egyik keleten keres szövetséget, a másik nyugaton keres szövetségest, két szomszédnép, mind a kettőnek mi vittük el az üdvösséget, a nyugalmat hozó ürességet, mi sárga süveges, győztes gelugok. Szenvedésük enyhítése a mi belégzésünk, szerencsésük, egészségük a mi kilégzésünk, legalábbis ez az érzésünk. Mind a két nép keleti mongol, az egyik a mandzsuk felé kacsingat, a másik a dzsungárokra bandzsít, vagy a mandzsuk bandzsítanak az egyikre és a dzsungárok kacsingatnak a másik felé, ki tudja? A kígyó kitekeredik magától, a gúzsba kötött tudat kikeveredik a világból, de ez az ügy egyre kacifántosabb, minél inkább igyekszünk elsimítani, annál ráncosabb a homlokunk. Biztosan nem jó, ha bármelyikük pártján vagyunk, hiszen mi, akik az üdvhozó egyházat szolgáljuk, akik a szentségeket szolgáltatjuk és az életrendet betartatjuk, igenis számot tartunk

Részlet az 1688 munkacímű, nagyobb lélegzetű szövegből.

mindkét fél tiszteletére, számítunk ajándékaira, de különösképpen egyházi adójára, valamint katonai védelmére is igényt tartunk szükség esetén.

Mi szeretünk fellépni a béke nevében és különösen jók vagyunk a békebíró szerepében, akkor is, ha kudarcot vallunk éppen, mint ahogy ez esetben is, a két mongol kán vizályaiban. Együttérzéssel fogadjuk belégzéskor, szeretetet küldünk kilégzéskor, de ez már a harmadik világkor Buddha mennybemenetele óta, és mi elköszönhetünk a csodáktól, hiszen a nyersség és a vadság, az álnokság és a restség úgyszólván törvényes öröksége azoknak, akik a négy nemes igazsággal csak tegnap találkoztak, és hol vannak még a hat tökéletességtől, valamint az azt követő további négytől, mire elmondhatják, hogy áldásos felhökké gomolyodtak, esőfelhőivé a túlra vivő tannak, és nagy kövér cseppekben pont oda zuhogtak, ahol az emberek erre szomjúhoznak.

Itt még mi sem tartunk, hogy magunkból tanfelhőt habartunk, mi nem is erre termettünk, hanem hogy békét és ürességet terjesszünk, mind a hat határon túl, főleg azután, hogy a határokon belül elült az ellenállás, elnémultak a minket fenyegető erők, a kiirtásunkra szövetkezők, az irigy iskolák és komor kolostorok, a kisszerű királyok és óhitű országnagyok. Ahogy a tiszta tanítás egy és nem kettő, úgy tisztult fokozatosan az ország, Havasföld, a mi Tibetünk, tőlük tisztult meg, a múltba húzó gonosz erőktől, a velünk vetélkedőktől: kiséprűztük őket az ima zászlajával, a bódhiszattva nyugalomával, ebben mi jeleskedtünk, meg persze a fegyverek erejével, ebben meg védnökeink, a hosútok. A hosútok is mongolok, a dzsungárok is mongolok, a halhák is azok, egykutyafajok, mongolkeletek, mongol-nyugatok, ami változik, azok leginkább az erőviszonyok. Ők vannak többen, de több fele is húznak. Ők az új népe, mi a gyémántjogaré. Ők a testeket uralják, mi a szellemeket. Ahogy a Himálaja nő a többi hegy fölé, úgy magaslunk mi ki a népek közül. Ők vannak lent, mi vagyunk felül. Mi, felkent lámák, fölöttük állunk, mi kötünk és oldunk, átkozunk és áldunk, ez a dolgunk, csak az nem mind egy, hogy a védelemért cserébe hosútnak, halhának, dzsungárnak mit kell adnunk, milyen vizontszolgáltatásban kell megalkudnunk velük. Rühes ebeknek mondanak, ha megharagszanak ránk, gyökerestül irtják a családunk, a fajtánk, pedig rajtunk, akik élő víznél többet, örök tanítást adunk, többet nyernek, mint mikor országot foglalnak, várakat sarcolnak, jószágot rabolnak – tőlünk égi mezőt, buddhaföldet, kristályvárosokat jussolnak. Persze, amíg lándzsát, kardot fognak, és persze, nem a jó ügyért, addig a buddhaföld, a Változatos Örömök Ligete, az élménytúra ígérvény marad. És hát azt, hogy mit ér a befektetés, a hadviselés, hogy az karmajavítás vagy karmabűnözés, hogy hol ér véget a szutyok és hol kezdődik a tiszta, hogy ki hová emelkedik vagy hová esik vissza, ezt a mi tisztünk megállapítani, megítélni, ma még legalábbis. Ennyi rivális közt, amennyi a sztyep-pén terem, túl hét sivatagon és hetvenhét hegyen, azt, hogy ki mit ér és milyen, nem is olyan könnyű mérni!

Itt ülünk a világ tetején, igyekszünk kimaradni a világból, aztán mégis belekeveredünk folyton. Mi dolgunk a forgatagban? Persze, kijutni belőle, kitekeredni, az ürességbe elegyedni, erre törekedni állhatatosan. De akkor mi lesz hazánkkal, ki fog cselekedni? Melyik mongol védje a házat, melyikre bízunk a világ tetejét? A mongol katonanép, mi lámanép. Láma, de nem birka. Akkor hogy legyen, hogyan? Kormány vagyunk, van sok karunk, minél több szövetségünk, annál

több, de ha választanunk kell, melyik mellé álljunk, valamelyik karunkat le kell vágnunk. Légy merész, de sose elhamarkodott. Jobb, ha nem mi esünk neki a saját végtagunknak, ezt a csonkítást célszerű magasabb erőkre bízni. Bizalmunk alapja a bizonytalanságunk. Már azt sem tudjuk, hogy a saját érdekeinkkel hányadán állunk. Félünk, hogy ártunk magunknak, Tibetnek. Félünk, hogy ha hibázunk, közeledik a leváltásunk. Ha nagyot hibázunk, akár a lefejezésünk is közeleghet. Koponyánk csészéül szolgál majd, családunk szolgává csúszik le, emlékünkhöz, lelkünk a zúzó pokolban senyved hét világekorszakon át.

Katonát régen annyit láttunk, ahány lavinát télen, olyanok is voltak, köszönjük, szeretjük a megszépítő távolságot, a kis dal is nagy boldogság. Jó, Lhasza ma biztonságos, annak tűnik, katonamentesnek, de ez a pillanat is mulandó, akár csak a következő. Közeledünk, még nem tudjuk, mihez, várakozunk, még nem tudjuk, mire, csak azt tudjuk, nyomasztóan nehéz és nem lehet kitérni előle. A kormány irányít, de egyelőre nem tudja az irányt, nem csoda, ilyenkor tavasszal a pára a dombot is hegygé növeszti. Ezért fordulunk a kormány kormányához, a jósdához, a jóslat hangtámaszához, testi állványához, a jóshoz. Ha nekünk kéne megtalálnunk a jövőt, az olyan lenne, mintha a világűr közepét próbálnánk megkeresni. Lehet, hogy van neki, lehet, hogy itt van, lehet, hogy mindenütt van, lehet, hogy sehol. Éppígy a jövő: mi nem foghatjuk meg, mi nem ragadhatjuk üstökön, ki vagyunk mi, hogy jövőt látunk, hiszen még jelenünk sincs, csak tartunk valahová, és ha valamiből, szárnyból biztos nincsen a lábunk, vánszorgunk inkább, mint szállunk; istenem, ki mellé álljunk? Ez a mi csapdánk, hogy állást kell foglalnunk, ez már úgy hangzik, mintha a harctéren lennénk és minden rossz mozdulatért a fejünkkel felelnénk, sűvítenek a nyilak, nincs hová hajolni, ott kell állni, állni, állást kell foglalni, kell ez nekünk?, ez még a miénk, ez a mi életünk?, vagy minket arra tartanak, hogy elfátyolozzuk, amiről folyton tanulunk, amiből állítólag vagyunk, a tiszta fényt? A szorongás elborít, a feladat meghalad, bármily megtisztelő, ideje átruházni, átvinni egy lisztből gyúrt bábuba, átadni neki a nyomasztót, a rosszat, és felajánlani magasabb hatalmaknak ezt a térszalényt.

Még be sem érünk a kolostorudvarra, mintha valami szólna valahol, egy dalam, elhalkul, elmegy, megint szól, de nem tudni, ki dalol, mi dalol, ez már a jövő? Egyszer csak ezt halljuk: *mekkora csönd!*, *mekkora hangzavar!*, *mekkora sokaság!*, *mekkora üresség!*, *mennyi színlelés!*, *mennyi seggnyalás!*, de mintha a kapu két tárt szárnya mondaná felváltva, és nagyon úgy fest, hogy rólunk. A tudatosság hullámzása megszakad, elszáll minden gondolat, már szinte elvesztjük, nemcsak a fonalat, nemcsak a talajt, de önmagunkat is. Ezért jövünk ide nagy bajunkban, nagy szorongatásunkban, már szinte önfeladásunkban, hogy a helyünkre valaki más álljon, ő törje a fejét, ha van neki, a helyes állásfoglaláson, törjön csak elő a szó az ő szájából. Ezért rendeltük ide a hangtámaszt vagy felfogó testet, így nevezzük a médiumot, ő nálunk képzetesebb, közelebb is van a felsőbb erőkhöz, ő nyugodtan erőlködhet, annak eredménye is lesz, mi azért vagyunk itt, hogy Tibetet képviseljük, a földhözragadt földet, és kinyerjük belőle, ami hasznos lehet, valami jelet, ami eligazít minket, mint a vadat a rászakadó hóviharban.

Mogorva, agyaras szentek, mord védőistenségek lótusztrónuson ülve áldanak, óvnak és néznek, nem mondhatni, hogy ránk, hogy minket. Ők éppígy kívül esnek magukon, mint mi, jóslatért és tanácsért folyamodók, átível rajtuk a festett

tekintetük, mintha nem mi volnánk a fontosak nekik, hanem a mi?, ami honnan?, belőlük árad?, a harmadik szemükből?, belülről? Nem értjük, csak érezzük, valami köztes elembe invitálnak, mintha kezüket nyújtánák az azonosulásnak, arra biztatnának. Alattuk egyesek majomdobot forgatnak ütemesen, mások csengőt ráznak. Villódzó réztükör a mellükön, rajta a varázsszótag, aki abba beköltözik, ahhoz, mondják, mondjuk, mondjátok ti is, az istenek szólnak, abból a szótagból az istenek szólnak, nem szótagolva és nem is szóval, inkább egy önkívületi indulóval, annak ütemén tűnik el az én, a te, a mi, de a többes számra se lehet többé számítani, a személy, el is fogyva, meg is sokszorozva, mint a hó hull, hová?, hová, valami világtól elzárt völgytorokba. Torokba markoló kórusmoraj körülötünk, mélyen brummogó, az ember lebeg rajta, saját eltűnésén, egy ideig, úszik, szerzetestől szerzetesig, a moraj, mint a lavina ereszkedik, jólesően beburkol és betemet, szemet mámorító pontfények, mécsek ezrei világolnak, gyerekek bókólnak, hajlonganak, rigmusokat énekelnek, kicsit hamisan, na, mi van, izgultok?, csak nem félték a médiumtól, a szentélybe hívott hangvihartól? Ki nem fél tőle, a sasfarkastól? Együtt érzünk velük, kicsit hamis, de szívet melengető az énekük. Kerek dal, gyerekdal: *Mit tettél a füstölőbe, szorgalmas? Örölt szantált, ciprust, szilfát, gyantás fenyőt, álóéfát, irgalmas! Fűszernek mit adtál hozzá, szorgalmas? Bdeliumot, hamis mirhát, pézsmát és cseresznyeszilvát, irgalmas! Hát ezekhez mit kevertél, szorgalmas? Hegyi lótuszt, tragantmégát, bibircsvirágot és sáfrányt, irgalmas! Hát a többit rejtegeted, varjúháját, szegfűszeget, friss borókaleveleket, szorgalmas? Friss borókaleveleket, varjúháját, szegfűszeget meg a többit, az összeset péppé zúztam és meggyúrtam, vékony hurkákban kinyomtam, faállványon szárítottam, tarisznyában idehoztam, oltárodon meggyújtottam, irgalmas!*

Ekkor kapcsolódunk mi be röviden, hogy a már amúgy is megtörténtet, a mécses és a belső fények meggyújtását hangji jelenléttel erősítsük, a kormányzat célját a helyhez közelítsük, a jövőt minél hamarabb kiderítsük. *Lobbanj láng, fűrdess fény, mielőbb, áraszd ránk, fényesség, a jövőt! Nagy fényben elménk is szabadabb, adj kulcsot, hadd fejtjük szavaidat!* Így könyörgünk a mécsstengerhez, szemünket elmerítve, mint a hálót, a jelképek ragyogó vizében, köröttünk füst száll, fűrge kígyó, mindenfelé. Megfűstölük jól a földet, magukat is, a szerzetesek, a levegőt megtisztítják, illatosítják a szentélyt, hessegetik az illatot, fertőtlenítenek festményt, szobrot szennymentesítenek, hajbókólnak tárogató, hajlonganak dobszó mellett. Füst kanyarog, fűrge kígyó, megtisztító és kábító, megtisztul a belégzésünk, fertőtlen a kilégzésünk, illatozik a szándékunk, szennymentes a kívánságunk, istenségek előtt állunk, tudatukba ereszkedünk, tudatunkba ereszkednek. Felajánljuk nekik, amit nyilván ők is szeretnek, szecsuáni zöld teánkat, jünnani vörös teánkat, fél év alatt értek ide, szívós teherhordók hátán, mindegyik hozta a formáját, saját súlya kétszeresét vagy még többet: úgy, hogy végig völgyben táncolt, sziklán szökdelt. Tiszta szívvel felajánljuk árpasörünket is, házi készítésű, öt nektár ízesítésű, reméljük, elfogadják – fogadjátok el, ez az az ital, ami feljebb emel, hozzátok közelebb, a közeletetekbe, hajtsátok fel, sok még a dolgunk, legyetek elnézők velünk, legyetek együtt érzők, *rengeteg a szenvedő, mindet meg kell menteni, tengernyi a szenvedély, mindet meg kell fékezni, sokféle a tanítás, mindet meg kell érteni, ahány ember, annyi buddha, mindet fel kell kelteni*, hangzik a fejünk mélyén, a fejünk különben is lecsúszott, ott zúg valahol a szívünk táján, emeljük fel, hozzuk közelebb a fülünk-

höz, hadd halljuk, mit mond a szertartás vezetője, a jóspap felvezetője, hadd halljuk, noha már ezerszer hallottuk, de a szertartás alapja a beleélés, a beleélés alapja pedig az ismétlés; igaz, soha nem úgy mondja, ahogy legutóbb, talán talált közben valami rejtett iratot és abból okosodott, halljátok?

Halljuk, de ez most olyan, ez a hang, ez a szöveg, mintha belül mi magunk mormolnánk, mintha csak az olvasónkat morzsolnánk, igen, a legenda varázsa beborít minket, beöltöztet, elődeinkké leszünk, maskarában, hálás és hálátlan szerepben, mint a táncban, jövünk nyugatról, jövünk keletről, délről és északról, súlyosan döngötte, a földet rengetve, égből és ég alól, földből és föld alól, a szertartásvezető hangja szól, kívülről és bennünk, egyszerre felrémlik mind a hat létsík, változatos pályánk ebben a körforgalomban, hatalomban és kiszolgáltatottan: mulandó istenek harcolnak mulandó félistenekkel, a fennsík szülöttei a hegyszellemeikkel, hold a nappal, nap a holddal, teremtettek a teremtetlenekkel, félelemnélküliek a kegyetlenekkel; a történet célja, tartalma, iránya maga a Cselekvés Királya, a Hőszín Égikutyája és a Hatalmas Nővér fia, a Fehér Égi Szellem, ez a, mondja a szertartásvezető, Civil a Mennyben, utolsó nevén Pehár, aki leszállt hozzánk és lejjebb, a poklokra, alkalmat adva a példázatokra vagy a példázatokhoz alkalmazkodva, a rosszát mindig példásan teljesítve, hogy aztán legyen kit legyőznie a jónak. Volt ő a Semmiség Unokája, Istennyelőlő Csillagevő, majd életről életre a szörnyek szörnye, kígyó alakban, skorpió képében; a kezdetek három apától született, háromfejű, hatkarú, kilencszemű rémében; járvány idején temetőbe kitett gyerekként halott anyja testén cseperedő hulladémon, akitől lúdbőröztek emberek-istenek. Járt fent és lent, volt úgy, hogy emberként elindult a szabadulás felé, az igazulás felé, volt király, szerzetes, máskor vándor koldus, de akár fent, akár lent, igazát kikezdte a vetélkedhetnek, lelkét megmérgezte a folytonos győzhetnek; ahány kapaszkodás a létkerékbe, annyi párviadalnak nézhetett elébe, ugye az ismétlés kényszere nagy úr, a rossznál is van rosszabb, a gonosz sose tanul, csak az erőből ért, de attól sem lesz jó, legfeljebb javul. Bennünk a törekvés világosságot gyújt, magunkba mélyedve nő a belátásunk, igaz, a belátás, az nem a sajátunk, az a közös bennünk, az a buddhaságunk, de hogy a gonosznak ez miért nem sikerül, őbenne magába mélyedve hogyhogy fel nem merül, hogy gonosz ott legbelül, gyökeresen és feneketlenül?, teszi fel a költői kérdést a szertartásvezető, hogy mindjárt meg is cáfolja magát költőileg, mondván: persze Buddha szemével a feneketlen gonoszság óceánja sem több, mint egy gyöngy harmatcsepp a felkelő nap sugarában, majd egy retorikai fordulattal ezt is visszavonja, de, de, de: a gonoszból egy csepp is annyi, hogy a világból a jó egész óceánját kiszorítja, a gonosz a jó totális hiánya, épp ez hiányzik belőle, ennek a felfogása. Ah, om, még sok minden hiányzik a gonoszból, például mindaz, amire mi törekszünk, és mégis szükségünk lehet rá, igen, nem a gonoszra, csak a megszelídített rosszra, a megnevesített vadra, ahogy azt atyánk és mesterünk, a Lótuszban Született varázsló és bölcs, a második Buddha a hagyomány szerint bemutatta. Már ennek is kilencszáz éve.

Nos, a mi előzőekben lefestett, példásan ártalmas Szellemkirályunk, újabb nevén a mi Tejarcú Pehárunk megannyi karmabukfenc után ezúttal valahol északon éldegélt, egy meditációs központ védelmezőjeként, akkor Tibeten kívül, a mongolok által elszakított területen. Történetesen akkor épült indiai mintára, egy mandala alaprajzára Dél-Tibetben az első buddhista kolostor, illetve csak épült volna,

mert amit nappal felhúztak, az éjjel leomlott, sejtetően nem magától, hanem a gonosztól. Csakhogy a Lótuszban Született varázsló odament és addig táncolt, míg az ellenséges talajerők, az alattomos vízjárások és egyéb ellenszegülők be nem hódoltak. Ez volt a Gyémánttőr táncbemutató. De az nem volt tudható, mennyire lesz tartós a démonok lapulása. Erre Lótuszsülötte, akinek nem volt gond, hogy beköltözzön egyszerre több testbe, kiötölte, hogy az ártó erőket egy náluk félelme-szebbel kell féken tartani, nevezetesen a szilaj Pehárral; a harcias istent úgy lehet megnyerni az ügynek, ha előbb lerombolják a rábizott szent helyet ott északon, hadizsákmánynak nyilvánítják a kegytárgyait és ezzel nemcsak jelképesen, de valószínűsítően is hajléktalanná teszik. A célbeteljesítő jövőtudatosság olyan, mint a szél és a Nap: hasznos áram és sugárzó akarat. Így esett, hogy a Lótuszos Mester jó ezer mérföldnyire északon egy barlangban meditált csontsoványan, ugyanakkor ott volt Dél-Tibetben is, a kolostorépítést felügyelte. Semmit sem bízott a véletlenre. Mert lehet, hogy a kilakoltatott istenség ment volna simán a cókókja (türkiz Buddha-szobra, kagyló oroszlánja, bőrmaszokja) után, de az is lehet, hogy bosszút esküdött volna, erre utal az, amit itt látunk füstbe burkolva a falon, néz körül a szertartásvezető, éppen ezért ezt nem is taglalom sokáig, mindenki ismeri, gondolom, a párviadalt: a szilaj Pehár fehér oroszlán képében a Lótuszmester mandalájára ugrik, hogy megzavarja a buddhásodást, a szeretetküldést, az örömragyogást, a mester azonban ráhúz a botjával. Nem adja fel, már jön is vissza álruhásan az álnok Pehár a híveivel, démonok seregeivel, és fejen dobja a Lótuszmestert egy sziklával, ott fekszik, mintha egy ájulásban. De ugye egy buddha iszonyú alakot is ölthet, akár haragvó királynak is beöltözhet, a Lótorkúnak, hogy száját tátva, szemfogát vicsorítva, haját, szemöldökét lobogtatva, mennydörgésszerű hangot hallatva, *ha-ha, hum-hum, phat-phat*, visszafordítsa az ártó varázslatot, három feje fölött három lófej nyerít, nyolc lába nyolc kígyón tapos, három jobbában kardot, szigonyt lóbál és mennykövet, három baljában lándzsát fog, pányvát és beleket. Lótuszsülötteben a Démonisten emberére akad. Ezt kivételesen felismeri, nyilván Buddha akaratából, és ellenfelét elismeri. Megtérést kínál, szövetséget ajánl. Neki az őrzés-védés a szakterülete, ebben a minőségében több szent helyet is szívesen ellát, fő, hogy bízzanak benne és adjanak neki minél több munkát. Rablóból pandúr akar lenni, kész fogadalmat tenni, életét átrendezni. Amúgy feleségre, ágyasra is szeretne szert tenni. Miután ráolvasnak száznyolc alávető mantrát, nincs többé hibája, szentelt vizet kínál neki a szent, szent ágat tűz a koronájára, megkapja az áldást, az állást: az Erény Királya vagyónőr lesz az új kolostorban. Kap feleséget, ágyast. Kincsekre vigyáz, száz tigrisbőrös harcosa, száz megvilágosult szerzetese éjjel-nappal szolgálatban. Tibet démontérképén azóta tizenkét ilyen kolostor van, mindegyik gonoszsemlegesítő szerepben.

Pehár, akárcsak mi, vándormadár, az ismétlés kényszere hajtja. Hozzánk a folyó hozta, a Boldogság folyója, valaki ládába zárva behajította, az is lehet, hogy egy lélekvesztőbe dobta, ott volt vele az összes cókókja, a kis türkiz Buddhája, a gyöngyház oroszlánszobra, az alamizsnás tálka. A hullámok vetették a lhászai partra, aztán mikor egy szerzetes a ládát kinyitotta, hopp, egy fura lény röppent a fa tetejére, egy nyírfa hegyére, keselyűtollakból készült köpenyben, se ember, se szellem, hát miféle szerzet? Jön az apát, az akkori, szíve együttérzéssel teli, és sok nagy sejtelemmel: szállást ad a hajótöröttnek, a földönfutó-

nak, és bár a sziklás hegyoldalban csak egy kis szabad hajlat van, azon a szűk helyen szentélyt épített neki, a nyírfa környékét bekerítetteti; elhiszi, hogy álmában őt látja isteni alakjában, a vándormadár Pehárt, majd fogadalmát veszi, hogy rendünknek, a gelugoknak rendelkezésére áll mindenben, legyen az bajelhárítás, szerencsehozás vagy jóslat; a kitett isten, a folyóból kiemelt, nekünk szolgál, békétet, gyarapít, alávet, elpusztít, mikor mi kell, mi pedig, mert annyi létsíkon ismerős, hallgatunk rá, Pehárra, a Nagy Varázslóra, a Tankirályra, a szertartásvezető szavaiból ennyit lehet hallani, de nekünk épp elég ennyi, hiszen már szól is a fohász, az újabb: *Gyémántbölcességű, te, a teljes szellem közvetítője, elméd tele tettel, szent cselekedettel, te a létforgásba szorult lények szabadításán munkálkodó, szüntelen áldó alak, kérlek, akármilyen jó vagy rossz ér engem, segíts, vezess az ösvényen, soha el ne hagyj, soha fel ne adj! Tedd tartóssá, amit az úton elértem, minden fáradozásom beérjen, szellemi, testi átváltozásom, szívebben hajlékot lásson őt tudásom.*

Hajrá, tökélyharcos, magunknak mondogatjuk, törekszünk, igyekszünk, az irányt egymagunkban még valahogy tartjuk, az irányt és a célt, az önmeghaladást, az önfelülmúlást. Magunkban igen, úgy felülhaladjuk az elmúlást, legalább úgy, mint sas a vakondtúrást. Magunkban igen, ott gyűlnek az erények, mint felhők az égen, virág a réten. De rendszerint nem egymagunk, hanem többen vagyunk, társasan törekszünk, tűzön át, vízen át, van egy többedmagunk, egy elegyes alakunk, egy kormánytudatunk, mit tegyünk, cselekvők: keveréklény vagyunk. De nem egy fejünk van, és nem egy szívünk, és nem egy lábunk állunk, és nem egy a szájunk. Aktivitásunk így együtt azokhoz hasonlít, akiket itt a kolistorfalon látunk, vagy ha nem látunk, hát vizualizálunk, most is feléjük száll őszinte fohászunk, nekik is többük van szinte mindenükből, némelyiknek ebből a megvilágosodott seregből ezer karja, lába, vagy ötszáz fején ötszáz koronája, aranykoronája, másikkal sok-sok kezében meg egy-egy kínezőeszköz, skorpiónyelű kard, lófejmarkolatos tör, háromágú szigony, nyúzókés, húsbárd – nem ilyenek vagyunk-e mi is itt lent, mint ott fönt a Koponyafüzér-diadémos Halálisten vagy amott a Vándorlány-védelmeső Könyörületes, csak mi testületileg adunk ki egyet? De kiadunk-e, több vagyunk-e többedmagunkkal? Egyek tudunk-e lenni az utunkkal, fölül tudjuk-e múlni azt a bizonytalant, aki úrrá lesz rajtunk, valahányszor döntés előtt állunk? Bizonyítani kell az alkalmasságunk. Megy ez közösen? Van egy erőpont, amire irányulhatunk, vagy valaki mindig megmondja, mit mondjunk, mit mondhatunk? Amíg ő velünk volt, Őszentsége, a Nagy Ötödik, ez mintha nem lett volna gond. Ő is megkérdezte a jóst, sőt, ő volt az, aki állami tisztségre emelte, megbízott miniszterként a kormányba beemelte, képezte és nevelte, és bár ő volt a mestere, mégis hallgatott rá, jobban, mint ránk, pedig mi is az ő teremtményei voltunk, igaz, hogy nem az isten hangjai. A Nagy Ötödik mindentudó volt, istentestesülés, de tudta, hogy a szó visszhang. Valakinek visszhangoznia kellett, amit ő hallani akart. Azt akarta, hogy mi is halljuk. Mi nem halljuk. Amit hallunk, amit most is majd hallani fogunk, annál egy veréb is szebben csiripel, értelmesebben, annál, az oktalan csecsemő ha bőg, az is érthetőbb. Ha egy majom kezébe hegedűt adunk, abból is többet tanulunk. Leírjuk majd, amit mond, mert ez a szokás, lefordítjuk a nyüszögést, a hablatyolást, többet nem tehetünk testületileg. Szép szokás, máris nagy a hatalma, ezt senki sem töri meg. Azt sem értjük, hogy a jóshová lesz, amikor megszállja Pehár. Maga

sem tudja, ő csak szenved, de mintha álmában történne, amit ilyenkor csinál. Nem emlékszik rá utólag, csak olyan kimerült, mintha hegyeket tolt volna el pusztá kézzel. Se ő nem tud semmit, se aki leírja, amit motyog, és mi fogjuk ezt a pár összefüggéstelen mondatot, ezt a szókutyulékot, ezt a lírai katyvaszt, ezt a sipító süketiséget, és kitaláljuk belőle a jövőt, és szívünkről leesik a kő, nézd, ott a jövő, ott pattog, ott gurul! Táltos jövő, táncos jövő, olyan bizonyos, mint a szakadék szélén a kő. Könnyű, nehéz? De hisz ez nem közönséges kő, ez mennykő, kemény, mint a gyémánt, ez tartja hivatalban a kormányt, a kormányzatot; ez, igazából ez volt a Nagy Ötödik jogara, a Gyémántjogar, ehhez kellett neki a jós hangvihara! Ő buddha volt, ő tudta, hogy a kormányzat is a világgal egyetemben körben forog, a végtelen fény tudja, amit mi nem, mert minket csak eszköznek válogatott, kezébe illő bárdnak, nyúzókéssnek, pányvának vagy olajmécsnek, nem is vagyunk mi ennél sokkal többek, többen vagyunk, de hozzá képest mindmind ütődöttek, egy erényes majom és egy démonasszony gyermekei. És persze úgy tetszik, mintha mind egyének volnánk, de ha egy kicsit megkotornánk, kiderülne, kévébe, kötegbe, nyalábba vagyunk kötve, vagy fürtbe. Olyasmi vagyunk mi magunk, mint amire támaszkodunk, mint amiből élünk, mint ami a kormányt alulról élteti, olyanok vagyunk, mint az összes tibeti. Olyasmi fürtben, nyalábban vagy kötegben, kévében, ebben-abbban, kisebb-nagyobb tömegben, amit kötni, szedni, vágni és facsarni lehet. Vitetni öszvérrel, számmal vagy jakkkal, adóba, robotba, hadba, rendeletekkel és szabályokkal. Ahogy minket lehet vitetni és mindenkit hitetni a jóslattal, a jóssal. Ez a nyugalmas kormánytudat, a kristályfényű kormányelégedettség alapja: ha ezt a majom-démon páros összes ivadéka hagyja. A vaj benne van a tejben, az olaj a szezámmagban, a megbékéltség ugyanígy van a tibetiekben, ott van bennük, megvan. A mi dolgunk kisajtolni, kiköpülni ezt, különben inog az épület, a kormányzaté, és leomlik estére, mint azé a kolistoré, amit ledöntött a szél, a víz, a föld, a fagy, az összes engedetlen elem a föld felett és alatt. Az emberek nem kövek, amire építeni lehet, ők az örökjelenek, a jövő a kő, a drágakő, az mindig jöhet, nekik jöhet. A boldogság az jövőbeli, az az örökjölát, a kő, a drága kő, amire könyökölnek, amire támaszkodnak, amikor a semmibe kihajolnak, az üresség öntözi szélét. Ettől mindig megnyugodnak, ez az, amibe az ember belenyugodhat. A köztibeti öröme a jövőbeli boldogsága, reménybeli buddhasága, pedig nem lelhet soha békét, hiába, az elme már csak ilyen, a létforgatagban mindig összetéveszti magát valamivel. Mi, nagyhatalmú démonok, lapítunk, a népet szolgáljuk, a szolgáló népet, isten népét, Buddháét, pedig a buddhaságról nem mi teszünk, a jövőig szintén nem ér el a kezünk, most is összetesszük és tördeljük, hogy vegye már el valaki a terhünket, legyen a döntés az ő terhük, viseljék ők a súlyát, ne mi, miért kell mindig minket nyomasztani vele, miért tart ilyen sokáig, órákig, míg elénk zuhan a jövő, mint a kő, köpje már ki, csak ne ránk, döntsön helyettünk a jós, ha már a szeme ködösül, a szája ráng, vegyék fel és vigyék tovább a jövőt, ahogy eddig, a nyalábok, a kévék, magukba kötve, minket kíméljen a jövő, nekünk kormányoznunk kell, haladnunk, a jövő maradjon tőlünk biztonságosan távol, *ha a hegyből kiálló kardok pokla felé tartanánk, mi kormányzatiak, törjön össze minden kard magától, ha a fővő olajos üstök pokla felé tartanánk, mi kormányzatiak, ürüljön ki minden üst magától, ha az éhszomjú szellemek pokla felé tartanánk, mi kormányzatiak, lakjon jól mindegyik magától!*

Lakjanak jól a mongolok, észak éhes szellemei, etesse őket a Törhetetlen Tökéletesség, ha már másnak nem sikerült őket megbékíteni, vegye el tőlük a zöld istennő, a Nemes Szabadító a jószágvést, a feketehimlőt: ezt kívánnánk, ha nem tudnánk, hogy már elkéstünk, a közbeeső hét sivatagban megfulladt együttérzésünk, a közbeeső hetvenhét hegyen lábát törte szeretetküldésünk. És ahogy a csont, ha szilánkosra tör, nem forr össze magától, csak ha sínbe teszik, úgy a megszegett eskü sem hozható helyre, hacsak a feleket valahogy nem kényszerítik. Mindenkinek fáj az összevissza szabdalt, hétrét tört mongol táj, sűrűn kirakva a békesség drágaköveivel, üdvösséghezó hitünk szent gyakorlótereivel, mindenkinek fáj, és csak erővel gyógyítható az, ami százszor eltörött, ilyenkor az erő a gyógyító, az erő dönt, döntsön az erő, a helyrehozó, illessze egybe a szilánkos végeket, tegye sínbe, legyen egy ismét, ami most szanaszét van és egymást töri úgy, hogy mi is halljuk a recsegést-ropogást. Mennyi felfuvalkodottság, mennyi elrugaszkodottság! Mekkora ország!, mekkora üdvösségtest! Hogy inná, hogy kortyolná az éltető tejet, a mi anyaegyházunk áldásos tanait, és mennyi ajándékkal támogatná sárga iskolánk kollégiumait! De most, látjuk, halljuk, a mongol tejtenger hamarosan vértengerré változik, ha az erő, az erő – de melyik erő? – közbe nem avatkozik. Mi, a kormányzat, nem tudunk ebben igazságot tenni, az egész olyan, mintha a függő keletkezés eleven demonstrációja volna, mintha a történelem önmagáról kezdene mongolul értekezni. Egy kis kánságban, tőlünk igen távol, valaki felrúgja az örökösödési szabályt, az idősebb fivér helyett a fiatalabb feszít a trónon, elűzve bátyját, az segítségül hívja a szomszéd kánt, aki helyreállítja a rendet, a bitorlót megölik, ám ezzel szomszédaikat felbolygatva sorra a viszályba rántják, az erőviszonyok változnak, már egy nemzedék letűnt, de ők új szereposztásban még mindig a bosszút állják, már rég nem azok, akik kezdték és akik folytatták a bűnt, de valami azt akarja, hogy a sebet osszák, a sérelmet ismételjék. Főnek, rotyognak, sok munkát adva a démonoknak, egyik üstből a másikba dobálódnak. Tigrisnek képzelik magukat, pedig csak szamarak: viszik a karma terhét, és az út sír, hogy fáj a háta. Fáj Mongólia összes legelője és pusztasága. Fáj az ürességnek az ember. Nekünk a tejünk bánja. Ők a törésvonalakat húzzák, minket az egység vonz. A minél nagyobb egység. Az egység szentség, ezt Őszentsége mondta, a Nagy Ötödik, az ötödik dalai láma. Benne volt erő, ő megteremtette. Valami ilyesmi kéne oda is, a szamaraknak. Egy bódhiszattva. Egy bölcs majom, egy békeszerző. Aki sokféleképpen nyilvánul meg, mégsem szennyeződik. Aki mint egy varázsigé, olyan hatásos. Mint az, ami éppen most szól, amitől elmúlik belőlünk a gondolat, hogy utat találjanak hozzánk a jószavak: *Nincs vég a végén, végtelen a fény, a fény végtelenjén úszik az én, a nem-én örök italával telik el, él, nem él, eltelik, sohasem telik el.* Még egyszer és még egyszer és még százszor, de ha ezerszer mondanák, akkor sem unná, ez a mi mantránk.

Nekem kell felébrednem azért, mert ti alszotok, kínoznom ezt a szerencsétlent azért, hogy ti megnyugodjatok? Cserébe azért, mert festett sütitet tesztek elém, normális hús-vér emberek helyett? De hát nektek az emberek fontosak, nem a süti, azt, miután teljesítem, amire kértek, szemétre vetitek. És belém vetítitek, hogy én eszem. És kit érdekel a teátok?, bármilyen finom, én sem ébren nem vagyok, sem nem alhatom. Az árpasörötök pedig, benne az ötféle nektár, nem mon-

dom meg, hogy mi, pedig tudom, csússzon le a ti torkotokon, én nem vagyok tömlő, amibe ömlesztve tölthetitek az ijedelmeiteket, az aggodalmaitokat, én nem leszek áldozati raktár. Addig brummognak a kürtjeitek, míg ez a szegény ember itt eszét nem veszti. Addig csilingeltek, cintányéroztok neki, míg azt is elfelejti, hogy embernek született. Ki akarna aranyvértet viselni közönséges halandó létére, ki akarna a fejére aranyvödröt: háromemeletes, drágaköves aranykoronát? Ki vágyna arra, hogy ennek az aranyhacukának a súlya agyonnyomja? Én biztosan nem, még az égben sem, még gondolatban sem, nemhogy ebben a képzelt valóban, amit berendeztetek nekem és magatoknak. Rajtam nincs semmi, értitek, semmi, és bennem: ugyanennyi. Ide vetítetek a falra, ide passzíroztok ebbe a szoborba, de ez sem elég, még ezt a nyomorultat is be kell töltenem tetőtől talpig, hogy eljátszhasson engem, hogy eljátszhassa nektek az istenszáj szerepét. Nem, nem én reszketek benne, nem én veritékezem össze a homlokát, nem az én arcom puffad fel és lesz egyre bíborabb, nem az én szemem akar kiesni, nem én nyögök halálra váltan, nem én csikorgatom a fogamat. Nekem nincs mit csikorgatnom, nincs mivel látnom és hallanom. A szaglásomat, ami szintén nincsen, a tapintásomat is ráhagyom, rátok hagyom. A beszédem is olyan, mint hóviharban a nyom. Mindenemet, amim csak nincs, az utolsó cseppig nektek adom. Az erőmet, amiből táplálkoztok, amiért idejöttök és amiért áldoztok, az utolsó cseppig tőletek veszem. Ha volna eszem, ugyanúgy szabadulnék tőle, ahogy ti is szabadulni igyekeztek a tietektől. Ha volna formám, olyan rettenetes, amelyet rám húztatok, azt is ész nélkül levetném, ha szeretnék valamit, azonnal nem szeretném. De szeretnem sincs mit, ugyanis szívem sincs, zörgök az ürességtől, mint egy vasveder, merhetne merni velem, aki mer, de még a víz sem állna meg bennem, mert se oldalam, se fenekem. Csak az intuícióm nem hagy el, hogy azt honnan merítettem? Sejttem, hogy a négy égtáj közül mind az öt kell nektek, négy szolgáló égtáj, az ötödik ti lesztek, ti, akik oszlopként tartjátok a semmit, és a többiek mind ezért fognak majd nektek menni. Ettől félték, ugye? Ha olyanok lennétek, mint én, nem kéne félnetek. Nem kéne élnetek, sem léteznetek, egyszerűen csak lennétek, mint én. Ja, hogy ez lehetetlen, teljesíthetetlen? De hát nem ez a törekvésetek célja? Szárny nélkül szállni úgy, mint a réti héja, láb nélkül futni úgy, mint az antilop? Íjász nélkül pendülve repülni, verő nélkül szólni, mint a dob? Nem én ájuldozom, nem én rángatózom, nem az én számat futja el a hab, nem én járok medvetáncot, nem én, hanem ez az elkínzott húsdarab. Ő fog léleklasszóval tömérdek ellenséget, nem én, ő szabdalja szét, a négy égtáj felé suhogtatva a kardot, tánc közben a téasztalényeket az oltáron, nem én. Én nem vagyok, nem az én arcomat törölgetitek, nem azt veri ki a veríték, nekem nincsen arcom, nekem a négy égtáj ugyanúgy nem otthonom, ahogy az örökléttel sincs semmi dolgom. Nem akarok szerezni, mert már úgyis enyém a semmi. Mit akartok tudni: hogy ki nyeri a következő háborút? Egyszerű, ti jártatok iskolába, nem én: tessék megszámolni a sisakokat, a süvegeket, a lovakat, a lövegeket, aztán adjátok hozzá a szellemeket, amennyit csak akartok; kérdés, hogy a démonseregek mennyiben pótolják a fegyvereket. Ezt nem én kérdezem, hanem a táncoló porhüvelyem, ő is csak magában, azazhogy bennem, aki nem vagyok, most mégis világot hódítok, jövőt igazítok jelképesen, hogy aztán elfoglaltam a helyemet a trónon ismét, és előadom ezt a kórusművet, ezt a kórismét a fejemet beszakadás-

sal, a nyakamat leszakadással fenyegető toronymagas aranysisak alatt, megmondjam nektek a jövőt, amit látni se bírnék, ha volnék, de szerencsére abból a szerencsétlenből nem én beszélek, így nem is látom; de még nálam is kevésbé látja az, aki már levegőt se kap, a szeme csukva, a szája vonaglik, szegény hadováló barátom, az állami jós. Az egész egy rémálom, valahol mégis csodálom. Méltó rá, hogy lefessék, talán másra se méltó. Tessék, a semmi rúdnak használja a testét, rúdnak, amivel két távoli fa között billegve egyensúlyoz az üresség, ez a kötél táncos. Csodálom, hogy ezt kibírja. De ahogy az elején elfeledkezett róla, hogy ki ő, ugyanúgy el fogja felejteni nemsokára, amit most bugyborékol a szája, hogy mit hoz a jövő. Inog a rúd.

Mi volt ez az előrecsuklás, ez a halálos rángatózás? Csattanó vagy tényleg csattanás? Most ment ki belőle az isten, a megszállója? Most szállt fel a kakasülőre vagy a kéményre, mint a gólya? Szerintetek melyik égi lény volt? Tessék? Nem is egy? És mit kérdeztetek? Amit megbeszéltünk? Mit válaszoltak? Tenni fognak értünk? Vegyétek le a koronát a fejről, oldjátok meg az állán a szíjat, mert itt fullad meg mindjárt a szemünk láttára. Vigyétek innen, ezt ne lássuk, vigyétek gyorsan az edényünket, szegény kormánytag testvérünket, derekasan szolgált minket, eredményesen járt el a nevünkben, elfogta a lélek árján felfénylő igéket, azokat is nekünk fogta fel, nem?, szinte teljes önkívületben. A mi képviselőnkben halt meg majdnem. Most már a maradék szín is kiment belőle, olyan fehér, mint Pehár a falon. A vértet is szíjjazzátok le róla, itassátok meg teával, árpasörrel, mi pedig arra kérjük a tiszteleltre méltó isteneket, ne vegyék igénybe ennyire legközelebb, mert még el talál esni ezen a viadalon. Szellemek, öt égtáj uralkodói, elefánton, oroszlánon, tevéen, lovon vagy gyalog, ti jobban jártok, mint a mi minisztertársunk, akit leütöttek a lábáról a rettentő jósdalok. Ti, akik félig a mennyeket lakjátok már, félig még a szomszédaink vagytok, ne kívánjatok többet tőlünk, menjetek haza, mi az nektek, ti szárnyalhattok! Mi megint adtunk, erőnkön felül, imát és áldozatot, igyekeztünk, arra törekedtünk, hogy ti is jól járjatok velünk, és mi is felülmúlhassuk magunkat, kerül, amibe kerül. Szertartásunk üres és mindent magába foglal, akár a tér. Tengernyi ital, ételek halma, akkora, mint a világhegy, ki tudja, ez így együtt mennyit ér. Istenségek, te Hírneves Mennyköves, te Fekete Kovács, te Nagy Páncélinges, te Nagy Sárga Gazdagodás, és te, Tettek Királyi Szelleme, félistenek, elmekirályok, testfejedelmek, erényhercegek, érzésmágnások, beszédbárók, égen és földön járók, tudatvégtelenből áradók és továbbsugárzók, együttérzésünkben mint üvegprizmában látszók, velünk játszók, játszótársaink: egyengessétek a nyugal munkát, ne veszélyeztessétek hatalmunkat! Eleget féltünk már, eleget szorongtunk, köszönjük, hogy szóba ereszkedtetek velünk, hogy szólni jártatok egy földi testbe, most lefordítjuk, ha sikerül, a szellemszót, az örök energiát emberi nyelvre. Szívünk verdes, mint a daru szárnya.

„A tevenyak igen hosszú, mégsem ér a hágón túlra.” Ez mi lehet? Olyasmi, mint ez: *„Magas ágon csügg a barack, nyújtózkodik, el nem éri”*? Jó, de ki a teve, mi a hágó, és ki nyújtózkodik? Nézzük csak, hogy is áll ez a mongol viszály: dolyfös lett a keletmongol, ezek dzsingiszivadékok, erős lett a nyugatmongol, ezek szürkébb származékok; a keleti fejedelmek, ezek halhák, négyen vannak, széttagoltak, marakodnak; a nyugati fejedelmek, ojrát, dzsungár, egybeforrtak, gyarapodnak;

egyik halha fejedelem embereit kéri vissza, elszöktek, másik halha fejedelem megígéri, de nem adja, neki jól jöttek. Eddig függőben a játszma, a békítés le van játszva, nem vált be. Mit tehet a sértett fél? Ő egy kis kán. Nyugatmongol segítséget kér és kap. De a szomszéd megelőzi, lecsap rájuk, seregüket szétszórja. Csakhogy mind a kis kán, mind az ojrát herceg ott marad a csatatéren. Halott ojrát herceg bátyja Tibet leghasznosabb híve, nálunk szentelődött láma, a Nagy Ötödik tanítványa, Galdan. Éppoly büszke önmagára, mint nagyra nőtt országára. Védnökként tekint hazánkra. Észak felől, nyugat felől védernyőt tart, karavánok vígan járnak, mi nyugodtan alhatunk. Keletmongol buddhistáink tőlünk egyre távolodnak. Vezetőjük szintén járt itt, ő egy szent fejedelemfi, sőt, egy újratertesült szent, ő Fúország fő lámája, ha úgy nézzük, ellen-láma, a dalai vetélytársa. Ő sem szenved szerénységben, hisz a vallási egységben, minden mongolokéban, csak ne tibeti kézben; a mandzsukkal áll levelezésben. És innentől leng a mérleg, a hatalmi libikóka, vagy inkább a híd alattunk, a tibeti vaskötélhíd, muszáj valahova állni, fenntartani az egyensúlyt. Mintha kötélzáncot járnánk: keletmongol-nyugatmongol kel birokra, ám a rudat a kezünkben két erősebb húzza, fogja, keleten a mandzsu Kína, nyugaton a dzsungár ojrát. Mongol belharc bárhogy dől el, minket biztosan kitérít, minket biztosan kilendít, vagy keletre, vagy nyugatra, valakinek hódolnunk kell, semlegességünk feladva. Galdan a mi emberünk, őbenne gyönyörködünk. Ő a Nagy Ötödik kedves fia, felszenteltje, nála a menny mandátuma, ég kedveltje. Ő lesz a mi védnökünk, támaszunk és pajzsunk, ő lesz, akit tüzelünk, az új, amit ajzunk. Hátha földre száll a menny, a Szelíd Dicsőség, és a sztyeppén létrejön a nagymongol egység. Mint zúduló esővizek, folyók sodra, medret ásunk, bőségesen hömpölyög majd szennyezetlen tanításunk. De akkor mit kezdünk ezzel a jóslattal? *„Fűzfát ültetünk magunknak, magunk öntözzük a fűzfát, mikor gazdag lombja sarjad, mások mondják magukénak.”* Ez nyilván azt jelenti, hogy mi nem érjük meg a nagy mű, a Kínán kívüli egységesen tibeti buddhista Mongólia születését, annak egy másik nemzedék látja hasznát. A jó karma végül is érvényesül. Ami igazán okot ad a fejtöresre, az a következő jósige: *„viharos szélben dagadt orcájú férfi viszi fájdalmát”*. Ha ezt úgy fejtjük meg, hogy a nagy csatározásban az ojrátok komoly ütést mérnek a mandzsuk arcvonására, akik támoilyogva igyekeznek kitalálni a Góbi sivatag porviharából, hát, akkor csak dicsérni tudjuk az orákulumot. De ha az öccsét vesztett Galdant látja az istenség a vesztébe rohanni, akkor az egyszer nekünk is fájni fog. Nehéz nem ugyanerre gondolni, ha ezt olvassuk: *„egyetlen dühös pillanat és hiába az összes felismerés”*. Csakhogy ez a jóserejű megállapítás az ellenlábás keletmongolokra is vonatkoztatható, azok támadtak hebehurgyán az ojrátokra és szövetségésükre, és most mindjárt meg is isszák ennek a levét. De az nem nektár lesz! Mindenesetre nehéz az isteneken kiigazodni. Még különösebben hangzik, még talányosabbnak tűnik az a mondat, amit utoljára jegyeztek le Pehártól vagy valamelyik alakváltozatától: *„lámpás kellene, hogy megkeressük a lámpást”*. Mit szólunk ehhez? Bízunk benne, hogy Galdan, az ojrát csodakán, mint a kígyó, győztesen tekeredik ki ebből a gubancos helyzetből. Erről lett volna szó, ezért adtuk át a kormányrudat magasabb erőknél. Legyenek urai és útmutatói ők a teendőknél.

Mi csak fél kerék vagyunk nélküled, urunk, azt folytatjuk, amit tőled tudunk, arra törekszünk, amire te tanítottál, te, aki hat éve elvonultál elmélkedni, a

Nyugati Ég Királynőjénél vendégeskedni, tiszta tudással feltöltődni, és meghagytad nekünk, hogy ezt ne említsük senkinek, mennybemeneteledet, amíg utódodat meg nem találjuk, és ő fel nem cseperedik, a Hatodik, te majd segítesz nekünk a kerekét forgatni, mondtad, és mi téged mindenben követünk. Akit a nagyvilágba küldünk, az is a te követed, ha levelet írunk, csakis a te nevedben, és mindig aláírjuk a nevedet. Még egy hasonmásról is gondoskodtunk, nagy ünnepeken a trónodra ültetjük, hadd lássák messziről, hogy létezel, nem könnyű veled, haza akar menni, otthon akar lenni a kecskéivel. Mi bűnt követett el, ezt kiabálja, hogy ráadták ezt a maskarát és bezárták ide, ő soha nem tett semmi rosszat, emlékszik előző életeire, de most szorong és egyre többet retteg, hogy jönnek érte az alvilágiak, és ott a pokollápot megtöltő borotvák ezer éveken át darabolják, és nem emberként születik majd újjá. De ugye, ezt nem hagyod, urunk? Mi igyekszünk, nyugtatjuk, ne féljen, te eltakarítasz minden akadályt az útból, megmented őt, képmásodat, értse már meg, hogy ez egy feladat, merítkezzen csak benne, mint egy jeges tóban, ne izgassa, hogy átcsap rajta, maga alá temeti, meghaladja, mint egy második természet, mint a víz zuhatagja. Nem baj, ha nem lát át a függönyén, a feladatén, mi is így vagyunk ezzel, elszaladnánk, mennénk egy más életbe, kecskét tartani, haza, ki akar folyton belépni a legbizonytalanabbba, a kormányzatba, múlttól elszakadva, jövőtől elfalazva, ne féljen, át fog törni rajta, ezen a börtönfalán, a maskarás szerepén, akárcsak mi a kormányzatién. Meg fogod menteni őt velünk együtt, s ahogy a mennyben, mondjuk neki, ott ülünk fönn, lótuszlábaidnál, urunk, a tudás nektárja ömlik a fejünkre, és mi, törekvő tanítványok, az ámulattól szólni sem tudunk.

Egyszerű ki nevet a végén

Nemet kellett volna mondanom, de a barátom ragaszkodott hozzá, hogy jöjjenek. Kevesebb a hely, mint ahányan vagyunk, ha nem a mellettünk ülő, akkor az előttünk lévő ülés vagy a kisbusz ajtajának fogantyúi veszik el a helyet. Bekötöttem volna magamat, de ahhoz sem volt elég hely, nyomják a derekamat a használaton kívüli övcsatok. Vészesen fogy a levegő, pedig le van tekerve az ablak, én viszont középen ülök, innen nem tudok kihajolni se. Filmesek vagyunk, én a forgatókönyvíró, a barátom a rendező, a barátom jobbán ülő lány pedig az operatőr, nem tudom, mit keres itt, úgy volt, hogy csak pár nappal később csatlakozik hozzánk, szerintem akar valamit a barátomtól. Azért jöttünk, mert amatőr szereplőt keresünk a készülő nagyjátékfilmünkbe, a barátom szerint a legjobb az lenne, ha olyat találnánk, aki már lopott vagy ölt. Az ablakon túl mindent kiszívott a nap, nincs színe sem a pusztának, sem az égnek. Nem tudom, pontosan hova tartunk, elfelejtettem, mi a falu neve, látom az elvadult ősi tájat, ami most a legkisebb hatással sincs rám, valamiért attól félek, hogy rossz vége lesz ennek az utazásnak, mégsem fordulhatok vissza, mert már igent mondtam és amúgy sincs senki, aki hazavinne.

A busz elejében egy csapat önkéntes ül, huszonévesek, mint mi, erre a hétre közéjük tartozunk, velük szervezzük a tábort a falubelieknek. Az önkéntesek egy fővárosi civil szervezet alkalmazásában állnak, nyaranta járnak ide, a céljuk az, hogy perspektívát mutassanak a helyi fiataloknak, hogy elhitessék velük, ők is lehetnek valakik. Egy ideje már nem hiszek abban, hogy bárki bármivé válhat, most is csak azért jöttem, hogy ne szakítson velem a barátom. Elöl az önkéntesek az érzéseikről beszélgetnek, mellettem a barátom és az operatőr a filmipar válságos helyzetéről. Legszívesebben az arcukba ordítanám, hogy mennyire feleslegesek. Lehet, hogy szívük szerint ők is ugyanezt ordítanak egymásnak, de tudják, hogy ha mindenki ordítana, akkor még elviselhetetlenebb lenne ez a fülledt buszút, úgyhogy inkább elképzelek egy karambolt, amit a kisbusz magjában ülve egyedül én élnék túl, mert a halottak úgy nyomódnának hozzám, mint a légszákok, és így biztonságban lennék köztük.

Mire megérkezünk, annyira elgémberedem, hogy az önkénteseknek kell kiszabadítaniuk a hátsó ülésről. A falu olyan, mintha senki sem lakná. Leszakadt ajtók, széttört vagy befalazott ablakok, omladozó falak, elhordott kerítések. Három utcából áll, a főút egy ponton elkanyarodik és a kanyaron túl más nevet adtak neki, ez a kis kunkor a negyedik, a Béke utca. Ennek az utcának a végében van az önkéntesek bázisa, itt fognak minket is elszállásolni. Tömzsi vályogház, hosszú, hátranyúló portáival, odabent két szoba van és egyetlen fürdőszoba, mi viszont tízen vagyunk. A ház takarásában fóliasátor áll, itt termesztik a paprikát a civil szervezet alkalmazásában álló helyi hátrányos helyzetűek. Valamikor sze-

rettem volna írni egy fóliásátor alatt játszódó tragikus hangvételű történetet, ahol a fülledt meleg okozza a szereplő bűnbeesését, most viszont nincs hozzá kedvem, meg se nézem inkább. Miután lepakolunk, főzni kell, előkerülnek a hozzávalók, zsíros húsok, fehér liszt. Az önkéntesek a civil szervezet által pályáztott pénzből vásárolnak, ezért velük eszünk mi is, pedig én a barátom miatt vegetáriánus vagyok, és nem akarok tésztát enni egész héten, de ha ő nem szól, akkor én sem akarok. Nem lenne jó, ha a legváratlanabb pillanatban buknának ki belőlem az elfojtott igényeim, ezért elhatározom, hogy ezen a héten csak akkor szólalok meg, ha valaki kérdez.

Hamar véget ér a nap, a barátom és az operatőr lelkesek, már másnap forgatni szeretnének, tervezgetni kezdenek a teraszon, én pedig visszavonulok a házba. A barátomnak és nekem a földön ágyaztak meg egy kétszemélyes felfújható matracon, ami már most leeresztett egy kicsit. Megérkeznek azok az önkéntesek is, akikkel egy szobába osztottak be minket, elalvás előtt szójátékot játszanak, szeretnék beszállni én is, de a barátomnak azt mondtam, azért jöttem be, mert fáradt vagyok, úgyhogy alvást színlelek. Hangosan és hosszan kell szuszognom, nem sokban különbözik a sírás színlelésétől, de az önkénteseket az sem érdekelné, eddig sem kérdeztek rólam semmit, úgy néznek rám, mintha nem is filmes lennék, csak egy barátó.

Elérkezik a tábor első napja, az önkéntesekkel a művházba megyünk. Idecsődítették az összes falubeli fiatal, ismerkedős alkalom. Amint belépünk, ellepnek és összefogdosnak minket a kisebbek, az egyik maszatos kezű lány befonja a hajamat is, nem sikerül szépre, de jól gondoltuk, az önkéntesekkel kialakított bizalomból nekünk is bőven jutni fog. Már forog is a kamera, felvétel közben a barátom folyamatosan az operatőr csupasz vállához ér, nem akarom látni, úgyhogy amikor játszani hív egy csapat gyerek, velük tartok. Egyszerű ki nevet a végén, de én bátorítani kezdem őket, hogy csaljanak, egy-kettőre a cinkosukká válok. Emiatt csúnyán néz rám az egyik önkéntes, de nem szól egy szót se, nincs rá szüksége, nélküle is tudom, hogy szörnyeteg vagyok. Egy idősebb fiú is van a csoportban, szálkás, bajszos gyerek, ő a legsikeresebb csaló. Játék közben többször is összevetünk, a gyerekek pedig a lelkemre kötik, hogy holnap is tartsak velük, én pedig belemegyek, ha már a közegem kivet magából, legalább ők szeressenek.

Délután bemutatom az idősebb fiút a stábnak, Márió a neve, de a barátom és az operatőr húzzák a szájukat, szerintük túl nagy kani, nem jó a szerepre. Valahogy mégis sikerül rávennem őket, hogy legalább nézzük meg, másnap pedig meg is tartjuk az első castingot. Amikor játékra kerül a sor, az lesz a feladatom, hogy Márió barátnőjét alakítsam, érkezzek késve egy találkozóról, amit aztán egy láthatóan hazug indokkal próbáljak meg kimagyarázni, Márió pedig kezdjen el féltékenykedni és bántani engem szerelemféltésből. Márió nagyon szeretné a szerepet, megtesz mindent, amit a barátom kér tőle, de még akkor is mosolyog, amikor fenyegetnie kellene. Megfigyeléseim szerint a castingoknak általában az a célja, hogy a végén valaki kontrollálatlanul kiabáljon vagy zokogjon, mi finomabb eszközökhöz folyamodunk, mégis úgy érzem, hogy amikor a casting végén beszélgetni kezdünk vele, olyan kérdéseket is felteszünk, amiket nem lenne szabad.

Egész este az aznap forgatott anyagokat nézegetjük a barátom laptopján. A felvételeken harsány vagyok és ugribugri, nem tudom megállapítani, hogy ki játszik jól és ki nem, nem tudok másokra figyelni, csak magamra. Kevés ruha van rajtam, a combomon átlátszanak az erek, ahol pedig nem fehér vagyok, ott vörös, mert leégtem a napon, az arcom pedig szétesik, ahogy nézem, egy idő után azt érzem, mintha nem is lennének vonásaim. Márióról is szó esik, az operatőr hozza fel, szerinte egyértelmű, hogy alkalmatlan a szerepre, mert nem hagyja, hogy elragadja a temperamentuma. Miközben róla beszélgetünk, a barátom folyamatosan úgy hivatkozik rá a ritkás bajsza miatt, hogy a Pinakefe, tetszik neki, hogy ilyenkor bosszankodva összenevetünk az operatőrrel. Mire a felvételek végére érünk, annyira megundorodom magamtól, hogy szeretnék kimenekülni a mosdóba és lekaparni a bőrömet az arcomról, a barátom pedig nem hajlandó megnyugtatni, mert az a munka rovására megy. Inkább újra kikeresi azt a felvételt, amin Márió szerepel, véletlenszerűen megállítja valahol, és újra meg újra ráközelít a bajszánál a képre, de ezzel csak azt éri el, hogy a nap hátralévő részében nem tudom kiverni a fejemből azt a gondolatot, hogy milyen lenne, ha ez a puha szőr a leégett, eleven bőrömhöz érne.

Másnap délelőtt újra a művházban kezdünk, mert megállapodtunk az önkéntesekkel, hogy cserébe, amiért befogadtak, imázsfilmeket készítünk a civil szervezetnek. Nem sok dolgom van, a terem sarkából nézem a forgatást, próbálok kimaradni belőle, mert most már biztos vagyok benne, hogy az operatőr próbálja elszedni előlem a barátomat. Megkeresem a tekintetemmel Máriót, a terem másik végében ül, egy fiatal lánnyal az ölében, csókolózás közben kilátszik a nyelvük. Amikor észreveszi, hogy nézem őket, úgy tolja el az öléből a lányt, mintha szégyellené, hogy vele van. Mellém szegődik inkább, kérdezgetni kezd, megkapja-e a szerepet, én viszont nem mondhatok neki semmit, mert a barátom a lelkemre kötötte, ne mondjam el neki, hogy kiesett. Másokat is meg fogunk még hallgatni, és abban reménykedik, hogy a versenyhelyzet kihozza belőlük, amit keres. Márió viszont biztos benne, hogy megkapja a szerepet, általában ő szokta megnyerni a helyi versenyeket, ezért már most tervezgeti, hogy szakít a barátnőjével, és a forgatás után a fővárosban marad. Nem tudom, miért, de bátorítani kezdem, elmondom neki, hogy hiszek benne, hogy a színművészeti egyetemen sok színész végzett, aki hasonlóan hátrányos helyzetből jött, mint ő. Igazából csak egy ilyet ismerek, és ma már az is alkoholista, de folytatom a lelkesítést, mert amikor a jövőjéről ábrándozik, csillog a szeme. Megjön a kedvem hozzá, hogy én is önkéntes legyek, ha már a saját sorsomat nem tudom, másokét még alakíthatom. Amikor a nap végén indokolatlanul azt mondja, hogy szeret, kissé bűntudatom támad, de elhessegetem, túl addiktív ez a hála.

A nap végén száraz vihar érkezik, eső nélkül, ablakokat rengető villámlással. A művháztól a szállásig vezető úton azt érzem, hogy ennél jobban sohasem fogok félni, egészen addig, amíg az éjszaka közepén az operatőrnek az az ötlete nem támad, hogy menjünk ki a falun túlra, nézzük onnan a villámokat. Nincsenek közel, de a pusztában visszhangosabb az egész, és mivel sokkal sötétebb van, mint a városban, amikor villámlik, olyan, mintha egy pillanatra nappali világosság lenne. Vissza akarok menni a szállásra, de tudom, hogy nem lesz merszem megtenni, ezek szerint a szakítástól még a halálomnál is jobban félek. A barátom

és az operatőr gyönyörű képeket csinálnak, a barátom most először van igazán elemében, mióta idejöttünk, és amikor végre ágyba bújunk, fogdosni kezd, a matrac megnyikordul minden moccanásra. Az ablakok nincsenek elfüggönyözve, odakint pedig még mindig villámlik, a barátom vonásai elmélyülnek az éles fényben, és szex közben úgy néz rám, mint olyankor, amikor tudja, hogy a film, amit csinál, jó lesz.

Negyedik napja vagyunk már itt, az operatőr szeretne haját mosni, de kevés a melegvíz, ezért arra kérnek minket az önkéntesek, hogy bírjuk ki ezt a hetet, ha pedig zavar, hogy zsíros, fogjuk össze kontyba, vagy hideg vízzel mossuk meg. Tisztelem az operatőrt, amiért szólni mert, ha a barátom lennék, biztosan őt választanám magam helyett, ők viszont annyira összekülönböznek ezen, hogy az operatőr különvállik tőlünk, és az egész napot fotózással tölti a faluban. Az önkéntesek a falu határában lévő focipályához indulnak, mi pedig a barátommal eldöntjük, hogy kivesszük ezt a napot, a szálláson maradunk, és alszunk egy nagyot. Arra riadok, hogy nyikordul a kapu, magunkra rántom a takarót, a fejünket is betakarom, kikukucskálok a résen, és az ablakon át meglátom Márió busa fejét. Kopogtatni kezd az ajtón, téblábol, majd újra kopogtat, aztán körbejárja a házat, közben pedig engem szólogat. Nem tudom, mit akarhat tőlem, de a barátomat láthatóan nem érdekli, fojtott hangon azon bosszankodik, hogy aki kényes, abból eredendően hiányzik a munkamorál. Nem értek vele egyet, én is szeretnék már haját mosni, de nem akarom ezt elmondani neki, örülök, hogy végre én vagyok vele egy csapatban, nem pedig az operatőr.

Estére elterjed a pletyka, hogy Márió szakított a barátnőjével. Balhé volt, a lány fel is pofozta. A barátom és az operatőr felkapja a fejét, talán mégis érdemes lenne Máriót behívni még egy castingra. Megörülnek, hogy egyre gondoltak, újra szent a béke. Most nem a szálláson fogadjuk, kimegyünk vele a pusztába, hátha itt otthonosabban mozog. Megkérdezzük, eljátszhatjuk-e újra a szakítás jelenetét, a lelkére kötjük, hogy ha nem akarja, nem kell, de ezzel csak magunkat védjük, tudjuk, hogy nem tudna nemet mondani. Félvállról veszi, ő szakított, még büszke is rá, hogy nem baj neki, de amikor a barátom megkéri, hogy fogja meg a nyakam és nézzen vadul, akkor elsírja magát. Takargatni kezdi az arcát, láthatóan nem akarja, hogy vegye őt a kamera, de nem állunk le, ezért az operatőr felé lendíti a kezét. Nem látom pontosan, hogy mi történik, de a következő pillanatban az operatőr kamerája már a földön hever. Márió megijed, ő nem így akarta, de amikor a barátom szigorú hangon közli vele, mekkora a kamera értéke, amiben kárt tett, a barátomnak is nekimegy, fellöki és elszalad. Az operatőr felemeli a kamerát a földről, úgy öleli, mintha ő szülte volna. Egy szót sem lehet kihúzni belőle, próbáljuk vigasztalni, de láthatóan egyedül akar lenni, elindul a faluval ellenkező irányba, nincs előtte más, csak a horizont, kibomlott a haja is, lobog utána a menetszélben, és én azt érzem, szeretnék inkább ő lenni, mint én.

Ezek után két este is vad álmaim vannak Márióval, pedig a színét se láttuk azóta. Elérkezik a búcsú napja, nekem pedig hirtelen megjön a kedvem, hogy mégis benézzek a fóliasátor alá. Legnagyobb meglepetésemre itt találok Máriót, egyedül van, paprikát kapál. Amikor odamegyek hozzá az az első kérdése, hogy megkapja-e a szerepet. Elmondom neki az ítéletet, pedig rettegek attól, hogyan fog reagálni, talán engem is megüt, de csak legyint egyet. Még mindig színész

szeretne lenni, úgyhogy megkérdezi a teljes nevemet, ha hazaér, bejelöl Facebookon, és valamikor majd meg is látogat. Elmondom neki, hogy hívnak, tetszik neki a vezetéknevem, belőlem pedig mégiscsak kiszakadnak az elfojtott igényeim, és megcsókolom. Hogy megújjazott-e, nem tudom, lehet, hogy csak képzeltem, mert elájulok, és az önkéntesek gyűrűjében ébredek fel, Márió pedig már nincs sehol. Hazafelé a kisbuszban alvást színlelek, közben pedig arról ábrándozom, hogy a kulturális különbségeinkből fakadó feszültség miatt talán egy egész életen át szerelmes tudnék lenni Márióba, ő pedig vénségemre is kitarzana mellettem, mert hálás lesz, amiért bevezettem őt egy jobb világba, amiért integráltam őt.

A film sikeresen leforog, végül egy budapesti árvaházban találjuk meg a szereplőnket. A bemutató utáni stábulin a barátom összekavar az operatőrrel, mi pedig pár hétre rá szakítunk. Jelenleg reklámfilmekben vagyok asszisztens, most is éppen egy megbeszélésre tartok, az aluljáróban várom a metró, és közben az önkéntesekkel közös csoportot pörgetem. Az egyik új bejegyzésből kiderült, hogy Márió otthagya az iskolát, és felköltözött Budapestre, hogy filmekben vállaljon kétféle munkát. Megdobban a szívem, és körülnézek, hátha összefutok vele, aztán a falnak lapulok, talán mégsem lenne olyan jó ötlet. Rengetegszer rám írt, de én egyszer sem válaszoltam neki, mi van, ha amikor itt terem, előtör belőle a temperamentuma, és a sínekre lök? Amikor megérkezik a metró, elmúlik az életveszély, új színben kezdem látni a dolgokat. Önbizalommal tölt el a gondolat, hogy talán annyira haragszik rám valaki, amiért felültettem, hogy képes lenne megölni. Talán féltennem kell tőle az életemet, de így legalább sohasem vagyok egyedül, elhoztam hát őt magammal, még ha nem is szándékosan. Amikor feljövök a metróból, fellélegzem, hagyom, hogy elsodorjon az embertömeg, nézem az elsuhanó arcokat. Hirtelen megelevenedik a város.

Elveszítette a hitét

473

nem félti háza népét a hóeséskor sem, mert egész háza népe karmazsinba öltözött, ezt olvasta Anyánk Lemúél masszái király tanításaiból, karmazsin, szép, de nincs egy szál se, csak a szó, és mégsem félti Anyánk sem az ő házanépét hóeséskor, ugyanúgy, mint Lemúél király, sőt ellenkezőleg, Anyánk a hóban bízik, a vastag hófelhőkben a barakkunk felett, előbb-utóbb csak lezuhannak, a barakk teteje meg beomlik a sok hóval, egyenesen ránk, és vége, vége, vége, hó alatt meghalni, összebújva a szalmán az Isten hidegétől, békés alvás közben: elképzelni sem lehet nagyobb ajándékot, jó móka volna persze előtte karmazsinba öltözni, hogy szeretnék a gyerekek...!, bújjatok karmazsinba, verebecskék, jönnek a nagy havak, ránk zuhannak a halott angyalok és kíméletesen agyonnyomnak

474

a telet a Sátán találta ki?, kérdezte Ferenc elsősülött testvér, vagy inkább a telet a Sátán, a karmazsint pedig az angyalok: így valahogy?, dehogy, dehogy, válaszolta Anyánk, az Ördög nem talált ki semmit, Lätești lágert sem?, na és Rächitoasát? vagy esetleg Freidorfot?, kérdezett tovább Ferenc a megszokottnál keményebben, Lätești-et biztosan nem az Ördög találta ki, és Rächitoasát meg Freidorfot sem, hanem az ember, mondta Anyánk, az embertelenség az ember műve, megbízható tapasztalatokkal bírunk, tette hozzá nem túl meggyőzően, akkor viszont az embert mégsem a Jóisten teremtette, vonta le a következtetést Ferenc testvér, hanem a Sátán, vagy rosszul gondolom?

475

a tizenkét éves Ferenc testvér elveszítette a hitét, elmondása szerint a Freidorf-Fetești útvonalon valahol, valamelyik szárnyvasúton, a marhavagonban, talán éppen a bukaresti Gara de Nord teherpályaudvaron, ahol egy egész éjszakán át ide-oda toliztak bennünket, Ferenc testvér pedig kilesett a deszkarésen és azt látta, hogy egy égből lenyúló, óriási kéz játszadozik a mi vagonunkkal, és eszébe sincs abbahagyni, mert marha jó buli, kipróbálja az összes lehetséges váltókombinációt, vadul kapcsolgatja a piros és zöld, kék és fehér fényjelzőket, a líravágányról a deltavágányra terel, onnan a rebbenő neonokkal megvilágított főpályaudvar elé, majd megint visszarángat a vaksötét éjszakába, hogy a sűrű fényekbe burkolt Gara Obor előtt találjuk magunkat

476

na ez nem fogja sohasem abbahagyni, végigjárt velünk minden lehetséges mellékvágányt, ezredszerre is fölvisz a gurítódombra, meglök, megvárja, amíg föl-

gyorsulunk, majd féksarut tesz elénk, a vagon megrázkódik és visítva megáll, négyen is összehányjuk magunkat és a fekvőhelyünket, azaz Nényu lopott szénáját, elfogy a vizünk, de nem engednek leszállni a katonák, sírva húzódunk Anyánk köré, de hiába, Anyánk is tehetetlen, nem bírjuk tovább, Ferenc és István testvér elszöknek vízért, Anyánknak remegnek az ajkai, nem sír, de ez még rosszabb, ilyenkor az egész arca leomlik, és nem marad rajta más, csak a merő kétségbeesés, a két fiú nyomtalanul eltűnt az éjszakában, lehet, hogy vissza sem találunk, feltűnik végre egy lámpát lóbáló vasutas, mikor indulunk?, kérdezi tőle Nényu, most már hamarosan, mondja, bevilágít a vagonba, keresztet vet és faképnél hagy, a szerelvény megremeg és elindul, hallatszik, ahogy nagyokat fújtat a gőzmozdony, már jócskán gurulunk, amikor feltűnnek a fiúk, futva közeledik két vékony árny felénk, de nem sokáig, egyre gyorsabban futnak, mégis távolodnak tőlünk, Anyánk sikoltozva biztatja őket, gyorsabban, fiúk, gyorsabban!, a Gara de Nord elé érünk, a ténfergő utasok felfigyelnek a kiáltásra, ők is bekapcsolódnak a biztatásba, *hai-hai-hai!*, visszhangozza a Gara de Nord, zúg az egész fémcsarnok, *hai-hai-hai!*, *hai-hai-hai!*, álmukból felvert koldusok hadonásznak a mankóikkal, erre rendőrök rohannak ki az órsről, összevissza sípolnak, *linişte!*, *linişte!*, *linişte!*, kiáltozzák, csend!, csend!, csend!, de senki nem figyel rájuk, a mozdonyvezető nem ért semmit az egészből, tétován lassít, még!, még!, még!, kiáltjuk mi is Anyánkkal, a két fiú hadonászik, a vizet, a vizet, vegyétek el a vizet, kiabálják, és nyújtogatják a két bádobödönt, elveszük, nagy nehezen felkapaszkodnak, ekkor kitör a taps, mindenki Ferenc és István testvért ünnepli, belőlük meg kitör a sírás, egész testükben reszketnek, kiállunk mind a kilencen a vagon ajtajába és integetünk, míg a tolóajtó nagyot döndülve be nem csapódik, mint egy vízszintes guillotine, elmarad a Gara de Nord, majd a Gara Obor, eltűnünk a napkeleti sötétségben

477

ez az égből lenyúló kéz a játékos ujjával, az döntött el mindent, magyarázta a hitehagyott Ferenc testvér, kiürült belőle a hit, de úgy beszélt mégis, mint akinek hatalma van, okosan, megfontoltan, olykor meg kihívóan, mint egy ragadozó madár, egyszerre mondott igazat és hamisat, jót és gonoszt, szépet és iszonytatót, vagyis egyszerre fogott kint s bent egeret, és valahogy mindig igaza volt, például azt állította, hogy az embert a Sátán teremtette, amire István és Pál testvérek is hajlottak, Lídia nővér viszont felvette a kesztyűt és visszavágott, ha az ember az Ördögtől származik, rendben, tegyük fel, akkor viszont Anyánkat mégis ki teremtette?, és Apánkat?, és Nényut?, és mi a helyzet Pătraşcu pappal, aki a szemünk láttára felemelkedett a föld fölé, nem egyszer, nem kétszer, és csak folytatta a tanítást, mintha mi sem történt volna: Pătraşcu papot mégis ki az isten teremtette?

478

fogas kérdés, látta be Ferenc testvér, a fölemelkedést ráadásul senki nem vonta kétségbe a lágerben, még Runcan újhitű kommunista vagy Marin pungás sem, legfeljebb azon folyt a vita, hogy a lebegés idejére teste áttetszővé vált-e vagy sem?, az átlátszóság kérdése, szó ami szó, valóban megosztotta a foglyokat, a

lebegés viszont nem, Pătrașcu pap levitációja vitán felül állt, Balotă bölcész, Nadia pilóta asszony és Maria Antonescu marsallözvegy levélben értesítették Papa Ioannes Vicesimus Tertium a lebegés kétségtelen tényéről, felsorolták a szemtanúkat, a dokumentum komolyságából pedig semmit nem vont le az a fájdalmas körülmény, hogy aláírását Goma író, Marino tudós és Pavel Făgășan is megtagadták, merthogy az örök becsű irat úgysem jut tovább Livezeanu őrnagy feštei irodájánál, így érveltek a renitensek, onnan meg egyenesen Alexandru Drăghici belügyminiszter elvtárs asztalán fog landolni, hogy aztán eljárás induljon a levél szerkesztői és aláírói ellen, és börtönbe csapják őket megint, hogy még a lábuk sem éri a földet

479

éjszaka a barakkunk felett veszteglő hófelhő kettéhasadt, hópelyhek és nehéz angyaltetemek zuhantak ránk, ahogyan Anyánk megjósolta, a hó teljesen beborította a barakkot, akkora csend lett, hogy egyszerre ébredt fel mindenki, mi történt?, hol vagyunk?, kész?, vége?, ne féljete, verebecskék, eddig tartott a pusztai vándorlás, mondta Anyánk, gyertek, énekeljünk, *Tebened bízunk eleitől fogva, Uram, téged tartottunk hajlékunknak*, ez lesz a legjobb, Mózes is ezt énekelte tele szájával, amikor elindult a születésnapját ünnepelni a Nebó-hegyre, ahol Isten várt rá két jókora ásóval és egy ölnyi frissen vágott krizantémmal, boldog születésnapot, Mózes!, köszöntötte Isten a legjobb barátját, majd az egyik ásót a kezébe nyomta, a másikat meg ő ragadta meg, és nekiláttak sírt ásni, óvatosan bontották ki a ragyogó, hófehér hegyet, az ásó úgy hatolt a kőbe, mint a kés a friss vajba, de amikor elkészült a gödör, nem tudták eldönteni, hogy kinek is ásták végső soron: vajon Istené vagy Mózesé a sír?

480

próbáljuk ki, javasolta Isten, és sietve belefeküdt a sírba, az én méretem, láthatod, Mózes, mondta a gödörből elégedetten, húzd csak rám nyugodtan a köveket, ne tévovázz, de Mózes nem engedett, előtte én is kipróbálnám, mondta, így fair, erre Isten kelletlenül kimászott a sírből, nem volt mit tenni, így fair, így fair, dohogta, ilyen dumákkal jön, azt sem tudom, mit jelent, és akkor Mózes következett, belefeküdt szépen a sírba ő is, kényelmesen elhelyezkedett benne, tessék, az én méretem, láthatod, na akkor te dobd rám az első követ, Uram, aztán a többit is, a legutolsóig, hogyan tehetném, Mózes?!, én kövezzek meg téged?, de ezt már sírva kérdezte, mert ismerte a barátját, tudta, hogy nem bírja kicsalogatni onnan, míg a világ s még két nap, Mózes megint kibabrált vele, mint annyiszor a pusztai vándorlás idején, amikor Isten el akarta törölni a kemény szívű népet a föld színeről, de Mózes mindig túljárt az Úr eszén és megmentette Izraelt

481

kövezzél meg, igen-igen, mondta neki Mózes a gödörből nevetve, kövezzél csak meg, de azután többé soha senkit, megígéred?, igazad van, Mózes, hülye törvény, hogy is találhattam ki ilyet, magam sem értem, túl könnyen elveszítetted a fejedet, Uram, az a te bajod, igazad volt mindig is, barátom, és most is igazad van, mondta Isten, és elkezdte egyenként a hanyatt fekvő Mózesre helyezni a

sziklákat a saját kezével, vigyázva és nagy csendben, mintha Salamon templomát építette volna, amikor pedig az utolsó sziklát is a sírhalomra tette, egyszerre finom vérerek hálózta be a hófehér köveket, láthatatlan forrásból törtek fel, valahonnan a sír mélyéről, és csillogva csörgedeztek, amíg valamennyi követ át nem járta a bíbor érzet, és akkor Istennek eszébe jutott, hogy Mózes hiányában kit kell majd megteremtenie, hát persze, a Messiást, hogyan is feledkezhettem meg róla, jaj, Mózes, Mózes, mi lesz velem nélküled?!, kiáltotta, ki fog emlékeztetni engem a teendőimre, és elindult szomorúan haza, de alig tett néhány lépést, a szívébe ismeretlen öröm költözött, te Mózes!, te Mózes!, és hazáig énekelt hangosan, *olyanok lesznek, mint reggelre az álom, mint a növekvő fű*, sasszézott is egyet-egyét, megfeledkezve a sír mellett hagyott két ásóról és a krizantémokról

Fordítói előszó

Eugène Ionesco (1909–1994) román származású francia író elsősorban az abszurd dráma egyik megteremtőjeként és képviselőjeként ismerjük. Francia nyelvű darabjait számos nyelvre lefordították, világszerte bemutatták, többek között magyar nyelvterületen is számtalan előadás született belőlük.

Az író francia nyelvű életművét terjedelmes szakirodalom tárgyalja, azonban a mai napig kevésbé ismertek és kevésbé hozzáférhetőek fiatalkori, románul írt művei. Mielőtt Franciaországban ismertté vált volna, Ionescónak volt egy műfajilag igen változatos romániai korszaka, amely felfogható úgy is, mint felkészülés a későbbi munkásságára (számos olyan részletet fedezhetünk fel ezekben a művekben, amelyek előrevetítik a későbbi szövegeket), másrészt olyan egyedi írásokat tartalmaz, amelyek a francia nyelvű életmű mellett a maguk jogán teljes értékű alkotások. Ezekből a fiatalkori, román nyelven írt művekből fordítottam le egy kötetre való válogatott anyagot.

A válogatás legterjedelmesebb és legfajsúlyosabb darabja a *Victor Hugo groteszk és tragikus élete* című befejezetlen satirikus életrajz, amely a neves romantikus szerző életútját parodizálja rendkívüli stílusérzékkel. Ebben a szövegben a későbbből ismerős Ionesco fő eszközeivel, „fegyvereivel” találkozhatunk: irónia, groteszk, satirikus ábrázolás, humor. A mű komoly életrajzi kutatásokon alapszik, ám az akkori életrajzi munkáktól eltérően távol áll a magasztaló hangnemtől. A rendkívül olvasmányos és élvezetes szöveg fő szándéka az üres szölamok, a hírnevet hajhászó és az irodalmat saját önös érdekei szolgálatába állító művész leleplezése. A *Victor Hugo groteszk és tragikus élete* számos nyugati nyelven (francia, angol, spanyol, olasz fordításban) is megjelent.

A *Sziporkák* meglepő, ironikus tanulságokkal záruló abszurd fabulák, amelyek különböző kifordított élethelyzeteket, állatszereplős, sokszor szójátékokra épülő történeteket mutatnak be. A fabulafűzér a *Tanár nélkül angolul* című színdarab vázlatával együtt maradt fenn az utókor számára Ionesco egyik kéziratában. Az említett darab nem más, mint a szerző francia nyelven híressé vált *A kopsz énekesnő* című abszurd drámájának előzetes, román nyelvű változata. A *Sziporkák* című mű nemcsak azért tekinthető a darab előzményének, mert szellemiségében rokon a két szöveg, hanem mivel a fabulák közül Ionesco néhányat át is emelt a későbbi francia drámába.

A *Victor Hugo groteszk és tragikus élete* eredeti megjelenési helye: Eugen Ionescu: *Eu* [Én]. Kolozsvár, Echinox Kiadó, 1990. A *Sziporkáké*: *Apostrof*, IX. év, 9. szám, 1998.

Bertóti Johanna

Victor Hugo groteszk és tragikus élete

Részlet

II. Színjáték

Mottó:

„La sincérité du cœur le révèle à lui-même”

[„Szívének őszintesége felfedi őt saját maga előtt.”]

Leon Daudet: Victor Hugo grandi par l'exil et la douleur
A száműzetésben és fájdalomban felnövekedett Victor Hugo]

Flambeaux sorozat

1843 júliusától Victor Hugo a Pireneusokba utazott. Az volt a szokása, hogy gyakran ment Juliette Drouet-val mindenféle hosszú kiruccanásokra.

Célestin Nanteuil gyakran elkíserte őket. Célestin Nanteuil ritka ember volt: csodálta Victor Hugót, tagja volt az irodalmi körének, megszervezte különböző romantikus drámáinak a bemutatóit, megakadályozva a teljes bukást, dicsérő cikkeket írt alá Victor Hugo részére, amelyeket maga Victor Hugo írt, és Juliette Drouet férjének adta ki magát, hogy bizonyos kényes helyzetektől megkímélje a költőt.

Ezúttal Célestin Nanteuil csupán a Garonne partjáig kísérte el a szerelmeseket. Átkeltek a Garonne-on boldogan és szerelmesen. Georget asszony és Georget úr név alatt utaztak. Victor Hugo bírta rá Juliette Drouet-t erre az utazásra, azt mondván neki, többé-kevésbé versben, hogy szakítaniuk kell a várossal: el kell hagyniuk a szomorú és tébolyult Párizst; keresniük kell, a gyűlölettől és irigységtől távol, egy kicsi, virágos házat, egy kis csendet, kék eget, madárdalt. El fognak menni oda mindketten, hogy szeressék egymást még, hogy szeressék egymást örökké. Hiszen ezt mondja a hullám a partnak, a csillag a felhőknek, a szél a hegyeknek: szeressétek egymást!

És hallgatva ezekre az hugói szavakra, a hegyek, a csillagok, a hullámok, a szelek, a partok nagyon gyengédek voltak Victor Hugóval és Juliette Drouet-val. A hegyeket könnyebb volt megmászni, a szelek húsebbek lettek, a vizek szelídebbek és tisztábbak. Másképp fogalmazva, az egész „természet” azt a postakocsit ünnepelte, amely a Pireneusok felé vitte Georget asszonyt és urat, akiket a Victor Hugóhoz hasonló költővel barátságban levő „természet” felismert. A többi utas, aki nem tudta, hogy Georget asszony és úr valójában kicsoda, nem értették, hogy a völgyek miért lettek lágyabbak, a felhők pedig miért nem takarták el a napot.

A kocsimester kifinomult irodalmár és ennek tetejében az új romantikus iskola híve, azt magyarázta egy baszk papnak, aki Saint Pierre-nek tulajdonította ezeket a csodákat, hogy ez a kozmikus ajándék a postakocsi részére csakis abban leli magyarázatát, hogy nála vannak a *Les Rayons et les Ombres* [Sugarak és árnyak], illetve a *Les Voix intérieures* [Belső hangok] című kötetek, amelyeket szinte kívülről ismert, és amelyekből gondolatban folyamatosan idézett az út alatt. A szeretőjére jogosan büszke Juliette a hintó sarkában odasimult Hugóhoz – vagy nekiütközött, amikor az út, elfeledve olykor, hogy ki megy rajta, nem mozdította félre a nagy köveket –, és így szólt: „Bálványom! Én vagyok a te galambocskád!” (Lásd: *Les Contemplations* [Szemlélődések]). Amikor a Pireneusoknak abba a falujába értek, ahol aztán több hétig maradtak, a kocsis segített Georget-nek, hogy lepakolja a csomagjait. Mivel a kocsis a kezét nyújtotta, Victor is nyújtotta az övét, titokzatosan suttogva: „Victor Hugo vagyok, franciaországi vikomt és *pair*, a Francia Akadémia tagja, nagyobb, mint Dante és mint Chateaubriand”. A kocsis azonban oldalra köpött, és így szólt: „Marhaság! Azt képzeli, elhitesi velem, hogy Victor Hugónak ilyen ostoba feje van, mint magának?” Ez a dolog nagyon bántotta Victor Hugót, de miután elment a postakocsi, Juliette így szólt az útról, a csomagok között állva: „Légy boldog! Neved körül hamarosan váratlan legenda szökken szárba.” Íme, hogyan keletkeznek a legendák... „Oroszlánom! Én vagyok a te galambocskád!” – azzal karjaiba esett, és mindketten ráestek a csomagokra.

Madame és monsieur Georget három napja egy kicsi házban lakott, amelynek kertje és ablaka tele volt virágokkal. Szobájukat fenyő- és málnaillat lengte be. Az ablakból látszott az országút és látszottak a hegyek. Hátul pedig a ház udvara a végtelen erdőbe vezetett.

Minden olyan volt, amilyenek Hugo leírta Juliette-nek: tele virágokkal, madarakkal, kék éggel. A virágoknak, a madaraknak és a kék égnek beszélniük kellett volna – hiszen ezt is mondta Victor Hugo. Juliette azonban nem hallotta a szavaikat. Csak Victor Hugo szavait hallotta, aki előtt minden kővé dermedt: virágok, madarak, az ég, mert őt hallgatták. A „természet”, amely a kiválasztottakhoz szól, nem beszélt Victor Hugo, a kiválasztottak kiválasztottja előtt. A „természet”, az egyedüli, aki felismeri, mikor az ember elrejtí igazi énjét – hiszen a „természet” nem ismer társadalmi formaságokat, és vele szemben nem változtathatjuk meg a nevünket, és nem is álcázhatjuk személyünket –, a „természet” nem tudott mit mondani előtte. Úgyhogy beszélt ő. Olyan szavakat mondott, amelyekre a „természet” vissza fog emlékezni, és amelyeket egész életében szavalni fog, gondolatokat, érzelmeket, felismeréseket, amelyeket, jó közvetítőként, meg fog osztani a többi emberrel. Victor Hugo, Juliette-et kézen fogva, az ég felé, a felhők felé emelt homlokkal, a folyó partján, a szakadékok szélén tekintetével megállította röptükben a madarakat, amelyek leszálltak, és köré helyezkedtek. Maguk a hegyek, amelyek nem jöttek Mohamedhez, összegyűltek. Az összes őz a medvékkel együtt, az összes bárány a farkasokkal együtt, az összes tyúk a rókákkal együtt, az összes liba a sasokkal együtt a költő köré gyűlt. A virágok száraikon nyújtózkodtak, hogy láthassák őt. És Victor Hugo, Juliette-et kézen fogva, beszélt, beszélt, beszélt. Juliette-et arra készítette, hogy megismételje, amit mondott, és ismét beszélt, beszélt: sok ezer, sok millió szó hagyta el száját, míg a hegyek visszahúzódtak helyükre, az őzek rejtekhelyeikre, a sasok a magasba, a li-

bák az udvarokba, a virágok pedig már nem nyújtózkodtak. Victor Hugo azonban tovább beszélt a „természethez”. A világegyetem annyira tele volt Hugóval, hogy ha hozzáértünk volna egy virághoz, az mondott volna egy rímet, ha hozzáértünk volna egy fához, a kérge vékony, éles hangon (ahogy egy kéreg beszélni tud), így szólt volna: „Hugo... Hugo... a költő... az álmodozó”. A levelek pedig kritikai érzék nélkül a sorait szavalták.

Juliette Drouet azonban elégedetlen volt, és egyszer a málnaillatú szobában, kihasználva két szó közötti szünetet, félbeszakította:

– Azt mondtad, a csendért, az égért jövünk ide, és azért, hogy szeressük egymást. Beszélj, kérlek, kevesebbet!

Mivel az erdők és hegyek túlságosan büszkék voltak Victor Hugóra, a költő egy hétig nem hagyta el a falut. A falusi gyerekek, akik azt hitték, hogy Georget úrnak hívják, cukorkát kértek tőle. Georget, aki mindenhol otthon érezte magát, hiszen a költők mindenhol Isten otthonában érzik magukat, Juliette-et kézen fogva elment a jegyző, a polgármester, a pap és a pályaőr kertjébe.

– Megint itt van a szószátyár Georget – mondták a nyomorultak, akik nem értették, hogy az Úr angyalai és maga az Úr beszél Georget száján keresztül. A nyomorultak továbbálltak. De körülvették a falusi gyerekek. Felmásznak a térdre, háta mögött grimaszolnak, nagy köveket tesznek a zsebébe, ő pedig beszél hozzájuk, beszél mindenről, de mindenről. A gyerekeknek tetszik minden, amit mond nekik. Ujjával az égbe mutat, és az égből ez hallatszik: „A költő, a költő”. Megmutatja nekik a rejtőzködő Istent. („Na! Megint meglátott! Túl áttetsző kék ruhám.”) Megmondja nekik, hogyan gondolkozzanak, hogyan álmodjanak, hogyan keressék Istent. Felvázolja nekik a világtörténelmet és a népek történetét. Azt mondja nekik, hogy legyenek jók, és adjanak pénzt a szegényeknek. Végül égre emelt szemekkel, amíg leszáll az éj, elszavalja valamennyi verseskötetének tartalmát, amelyet a gyerekeknek érteniük kell, mert tiszta a szívük, akkor is, ha elszaladnak, vagy belealszanak a szavalatba.

A szerelemnek és az étkezésnek is megvolt a maga ideje. Victor Hugo csendben zabált, sokat, sokat és gyorsan. Nem várta meg, míg Juliette végzett, mert túlságosan szerette, és türelmetlen volt. Juliette-nek tetszettek bizonyos határig a szeretetnek ezek a kedves bizonyítékai. Mégis néha, bármennyire is csodálta Hugót, a verseket például nem fogadta nagyon kedvezően. Voltak olyan pillanatok, amikor szerette volna, ha Victor kevésbé lett volna beszédes, ha kevésbé lett volna költői, ha például inkább Georget lett volna, és kevésbé Hugo. De Victor Hugón átok ült: sosem tudta elfeledni, hogy ő Victor Hugo. Azokban a pillanatokban, mikor is Juliette-et dédelgette, verseket suttogott a fülébe, csodálatos verseket, amelyeket a nő sóhajai nem tudtak elnyomni, és amelyek, ha nem állították meg a költőt abban, hogy méltóképpen szeressen (Victor Hugo, akárcsak Napóleon, egyszerre több dolgot tudott csinálni), megnehezítették a szerelmet Juliette számára, és, hogy is mondjam, bonyolultabbá tették. Hiszen a szerelem fennkölt és meghitt pillanatai után Victor Hugo megkérdezte tőle, hogy tetszettek-e a versei, és melyek azok a képek, amelyek ámulatba ejtették. Ezeknek az ad hoc rögtönzött verseknek a visszatérő motívuma az volt, hogy: „az angyalok őrzik, megáldják szerelmüket, és amikor ajkuk összeér, szárnyasuhogás hallatszik a szobában”.

Ezek a dolgok ahelyett, hogy szenvedélyesebbé tették volna Juliette-et, nagyon zavarták, mert azokban a pillanatokban azt szerette volna, hogy senki se őrizze őt, és főleg ne az Úr Angyalai. Victor Hugónak viszont mindig szüksége volt arra, hogy valaki csodálja, ünnepelje, és arra, hogy verset költson.

És mikor Juliette idegesen már nem engedett meg neki annyi ritmust és trocheust, Hugo kiment a mezőre és az erdőre, ahol találkozott egy-egy tündérrel, akinek a szemét eltakarta haja, és aki lábat mosott („*Elle était déchaussée*” [„Mezít-láb volt”]), majd ugyanúgy megijedt a megannyi trocheustól és alkalmatlan ékesszólástól, elszaladt a költő elől, mintha az Ördög elől futott volna. Akkor Victor visszatért Juliette-hez, ajkán újabb verssorokkal, amelyeket a nő szájába lehelt.

De Victor Hugo nem felejtette el Adèle-t sem. Csodálattal, hálával, tüzes leveleket írt neki mindegyik faluból. Olyan leveleket, amelyek tele voltak, mint minden, amit Hugo írt, ékesszólással, nyilván tele voltak szellemi magasságokkal, költői és erkölcsi szépséggel – és Juliette szeme láttára írta ezeket. Ugyanakkor azon a nyáron Victor Hugo nagyanyókról és unokákról írt verseket, természetle-írásokkal, az ő, a költő megjelenéséről a virágok között vagy az erdőkbén, vak és homéroszi költőkről és így tovább. Egyik dolog nem akadályozza a másikat – Victor Hugo ezt jól tudta. Különben a Victor Hugóhoz hasonlatos nagy költők számára külön erkölcsi törvényeket lehet felállítani.

Sziporkák

A kutya és az ökör

Egyszer egy másik ökör így szólt egy [másik] kutyához: „De miért nem nyelted le az ormányodat?” „Ó, elnézést – mondta a kutya –, elefántnak képzeltem magam.”

Tanulság:

Vonja le magának az olvasó.

A tehén és a borjú

Egy szopós borjú túl sok vízüveget ivott. Ahogy az várható volt, egyből utolérték a szülési fájdalmak. Ellett egy tehenet. De lévén, hogy a borjú hímnemű volt, a tehén nem szólíthatta őt „anyának”, sem „apának”, mivel a borjú túl kicsi volt. A borjúnak össze kellett házasodnia egy személlyel, és a Polgármesteri Hivatal megtette az összes olyan intézkedést, amelyet a divatban levő körülmények megköveteltek.

Tanulság:

A tehén nem esik messze a borjától.

S.

Az S. nevű városban lázadás tört ki. Egy bűvár talált a téren néhány üveges sárgarépat. A Polgármesteri Hivatal bájos buzgósággal felelősséget vállalt értük, és lakat alá helyezte őket, senkinek sem engedve meg, hogy szóljon hozzájuk. A polgárok próbálták rohammal bevenni a Polgármesteri Hivatalt, de utóbbi a bűvárral egyetértésben azt kiáltotta a megafonokba, hogy a sárgarépak sárparégák voltak.

Tanulság:

Amilyen a sárgarépa, olyan a sárparéga.

A titok

Egyszer egy nemrég nyugdíjba vonult őrnagy egy vidéki város parkjában sétált, hogy könnyítse körülményes emésztését. Egy padon heverő, rongyos koldus, amikor meglátta az őrnagyot, felugrott, mint egy nyúl, elindult felé, és így szólt:

- Alászolgálja, őrnagy úr!
- De maga honnan tudja, hogy őrnagy vagyok, mikor civil ruhában sétálok?
- kérdezte döbbenten (és jogosan) az őrnagy.
- Hát elmondta e sorok szerzője a történet elején – válaszolta a koldus.

Tanulság:

Sose árulj el túl korán egy titkot.

Egy jól irányzott pofon

Egy kocsis kinevetett egy részegét. De a részeg, erőszakos természet lévén, nem értette a viccet, és pofon vágta a kocsist, így kiáltva:

(Tanulság:)

„Mindenki maradjon meg a hivatalánál!”

A szkafetta¹

Egy apa szkafettákat evett. Megevett egy szkafettát, két szkafettát, három, négy szkafettát. De az ötödik, talpraesettebb szkafetta így kiáltott: „Ha nem eszel meg, én fogom megenni kétéves gyereked!” De az apa ravaszul jelt adott kétéves gyere-

¹ Szkafetta: főnév. Többes szám: szkafetták. Képzett szavak: szkaffettás, szkafettáskodik, szkafettáskodás.

kének, aki gyorsan leütötte egy husággal a szkafettát. Az apa lenyelte a szkafettát – meg se mukkant –, a kétéves gyerek pedig elégedetten nézte a jelenetet.

Tanulság:
Szkafetta, ne bízd el magad túl korán!

Előzetes esetek

Egy hajadon és egy nőtlen ifjú a közös szüret alatt váratlanul egy szőlőkarónál találkozott, és a hajadon számára a találkozásnak látható következményei lettek néhány hónap alatt. A lány filozófus apja így szólt: „Számítottam erre, figyelembe véve anyyi és anyyi előzetes esetet!”

Tanulság:
Ha filozófus vagy, mindent értesz.

Az elhalasztott temetés

Egy ember egyszer túl sokat ivott, és annyira berűgött, hogy az emberek, mivel halottnak hitték, elkezdtek előkészíteni a temetését. Ám mindenki csodálkozására váratlanul felébredt, és így szólt: „Köszönöm! Tartsátok meg ugyanezeket későbbre.”

Tanulság:
Jobb későn, mint soha.

Szemtelenség

Egyszer egy jeles filozófus (e sorok szerzője) kezét hátrátéve sétált, és érezte, hogy megszurta a fenekét egy darázs.

– Honnan tudod, hogy egy darázs vagyok? – kiáltotta emez –, hiszen nincsen szemed a lyukadban.

– Szemem nincs, de a kezemet épp ott tartottam, ahogy az elején is mondtam!
– válaszolta a jeles filozófus anélkül, hogy zavarba jött volna a darázs szemtelensége miatt.

Tanulság:
Csak magadban bízatsz.

A csokor

Egy vőlegény virágcsokrot hozott menyasszonyának, aki megköszönte azt; de mielőtt megköszönte volna, a férfi szó nélkül visszavette a virágokat, hogy megleckéztesse menyasszonyát, és azt mondva, hogy: „visszaveszem őket”, kezét rázott, és odébb állt.

A földesúr és a parasztember

Hajdan egy földesúr meglátott egy parasztembert, aki kaszával a kezében aludt ahelyett, hogy kaszált volna.

– Hé, koma, mit csinálsz? – kérdezte a bojár – Nem dolgozol?

A parasztember megdörzsölte a szemét, és így szólt:

– De, bojár uram!

És rögtön hozzálátott a munkához a bojár szeme láttára. A bojár tette magát, hogy nem látja, és szégyenkezve eloldalgott.

Tanulság:

Ami nem tetszik tegyed, azt mással se neked!

Ilcuş tábornok és a tisztiszolga

Volt egyszer egy Ilcuş nevű tábornok. Egyenruhája és rangjelzései voltak, mint minden tábornoknak. Egy nap az egyenruha tisztítása közben így szólt a tisztiszolga:

– Alászolgálja, Ilcuş tábornok uram,

Rangja van, de elmaradt a zuhany.

Tanulság:

(Nincsen neki.)

A nőtény oroszlán, a paraszt és a polgár

Egy paraszt vásárolt egy öreg nőtény oroszlánt, és szoptatta. De a parasztnak nem nagyon volt teje, és keseregve kénytelen volt eladni az oroszlánt egy polgárnak. A polgár vette az oroszlánt, és a gyerekeivel egy helyen nevelte, amíg az oroszlán megtanult egyedül lélegezni. Nem telt el sok idő, a polgár önszántából meghalt, és utolsó kívánságként meghagyta az oroszlánnak: nyelje le a gyerekeit, hogy ne maradjanak magukra. A polgár így aztán nyugodtan halt meg.

Miután az oroszlán lenyelte a polgár gyerekeit, fényűző temetést rendezett a halottnak, temérdek hársvirággal és gyászbeszédekkel. Aztán, mint egy hűséges kutya, lefeküdt a polgár sírjára, nem akart többé felállni onnan, és megharapta azt, aki közeledett.

Egy napon a paraszt véletlenül a temetőben sétált. Az oroszlán meglátta, felismerte, és a nyakába ugrott. Aztán követte, hozzáment feleségül, sok gyerekük lett, és boldogan éltek, amíg meg nem haltak.

Tanulság:

Jobb egy eleven paraszt, mint egy halott polgár.

A róka és a kígyó

Egyszer egy kígyó odament egy rókához, és így szólt:

– Úgy tűnik, ismerem magát.

A róka pedig így felelt: – Én is ismerem magát.

– Akkor – mondta a kígyó – adjon nekem száz lejt.

– Egy róka nem adhat lejt – mondta eszesen a róka, és a bajból kikeveredve, egy szamócával és tyúkmézzel teli, mély völgyben találta magát. De a szarkasztikus nevetésű kígyó elállta az útját, és nem tágított. A róka vicsorítva egy kést vett a fogai közé, és így kiáltott: „Adok én neked!” És próbált elszaladni. Nem volt szerencséje. A kígyó gyorsabb volt, és egy jól irányzott ütéssel kettéhasította a róka fejét. A róka ízekre törve így kiáltott: „Nem vagyok a lányod!”

Tanulság:

A kígyó nem esik messze a kebelétől.

A cseresznyeszilvafa

A cseresznyeszilvafa megunt, hogy cseresznyeszilvát gyümölcsözzön. Arra gondolt, hogy más gyümölcsöt adjon, nemes szilvát. Kínlódott egy évig, kínlódott két évig, kínlódott hét évig, és nem sikerült neki.

Tanulság:

A lehetetlen nem lehetséges.

A tinta

Egy üveg tinta kiömlött, és bemocskolt egy asztalterítőt. Az asztalterítő megharagudott, és pofon vágta.

Tanulság:

Máskor légy figyelmes!

Az elefánt és a krokodil

„Én gyorsabban szaladok, mint te” – mondta az elefánt a krokodilnak. A krokodil így szólt: „Nem igaz, én gyorsabban futok, mint te.” Akkor a kígyó ezt mondta: „Versenyezzetek!”

Tanulság:

A versenyzés a legjobb módszer.

A diák és a füzet

Egyszer egy diák a füzetébe írt. De a füzet így szólt hozzá: „Helyesírási hibákat követsz el.” A tanár akkor ezt mondta:

(Tanulság:)

„A füzet tudósabb, mint te, világ lustája, szégyelld magad!”

Az ember és a kandúr

Egy ember egyszer nyávogott, nyávogott. „Miért nyávogsz? – kérdezte a kandúr – Mit szólnál, ha én nekifognék úgy beszélni, mint egy ember?”

„De most mit csinálsz?” – válaszolta az ember.

Tanulság:

Mindketten hibáztak.

Az életkor

– Amikor apám betöltötte a harmincnegyedik évét, mint én, épp abban a korban volt, mint én most.

– De én a negyvenhetedik évemet töltöm, épp, mint apám az én koromban.

Tanulság:

1. Egyszerű egybeesés.

vagy

2. A fiak apjukhoz hasonlítanak.

Az utazó elefánt

Egy elefánt egyszer New Yorkba utazott. Ott százemeletes házakat látott, sok autót, boltokat, mozikat, fényes cégtáblákat, amerikai nőket és férfiakat. Amikor visszatért a dzsungelbe, az összes többi elefánt arra kérte, hogy meséljen nekik.

Tanulság:

Amikor utazol, sok mindent láatsz.

BERTÓTI JOHANNA fordításai

CSÁTH GÉZA ISMERETLEN NOVELLÁJA: DÉNES

Csáth Géza egy ismeretlen novelláját megtalálni óriási szerencse és öröm, közzétenni kötelesség. A novella nyolc kisebb lap egy-egy oldalán olvasható piszkozat, látható a számos javítás és áthúzás. Még három olyan kihúzott sor is jól olvasható, amit az utókor olvasója benne hagyhatna, de az író döntését illik elfogadni különösen akkor, ha az eredeti kézirat egyidejűleg olvasható. A novella címe *Dénes*, gyakori férfi keresztnév. A kéziraton dátum nincs, az időpont csak találgatható.

A novella helyszíne az Üllői út egyik lakása. Csáth az unokatestvérével, Kosztolányi Dezsővel 1905 szeptembere és 1906 áprilisa között az Üllői út 22-ben bérelt lakást. A *Tavasok* című novelláját 1906-ban írta, és az első sora szerint „az Üllői uton újra rügyeznek a fák”. Ha nem fikció a novella helyszínéként megjelölt Üllői út, a *Dénes* című novellát a szerző 1906-ban, esetleg 1905-ben írhatta. Ha a novella kezdő mondatából nemcsak a helyszín (az Üllői út) felel meg a valóságnak, hanem az időpont is (három évvel ezelőtt), akkor 1908 vagy 1909 lehet a novella születésének a dátuma.

A kézirat másolata – néhány betű kivételével – jól olvasható.

Dénes.

Írta: Csáth Géza

Három esztendő előtt az Üllői-úton laktam egy négyemeletes bérkaszárnnyában. Egy nagyon világos szobát találtam. Két ablaka háztetők fölé nézett a harmadik emeleten. Messze az ötödik utcába is el lehetett látni. Hamarosan beköltöztem. Másnap már ott volt a zongorám is. A falra felakasztgattam a kedvenc képeimet: Reynolds Devonshirei hercegnőjét, Gainsborough Kékruhás fiúját és a többit. A sarokba beállítottam könyvszekrényemet. Az ágyat kicseréltem hű rézágyammal. A pamlagot pedig leterítettem legnagyobb kincsemmel, nagy perzsa szőnyegemmel, amelyet nagyapám hagyott rám. Mindjárt otthon éreztem magam. A lakásban csend volt. Délután eljött Margit. Kijelentette, hogy soha még ilyen szép szobám nem volt. Ekkor már nagyon meg voltam elégedve a lakással.

Fölöttem az ötödik emeleten fényképészműterem volt. A lakásadónő, egy gázgyári tisztviselő fiatal és hatalmas termetű felesége bejött, üdvözölte Margitot és elmondta, hogy a fényképész igen jó képeket

csinál. Mutatott is egyet, amely őt és férjét karonfogva ábrázolta. Az arcok árnyékállítása valóban művészi izlésre vallott.

– No, mondtam Margitnak, most le foglak vétetni, úgyis már jó két esztendeje nem álltál fotográfus előtt.

Margit beleegyezett, frizurát csinált azután fölmentünk. Épen igen jó napja volt és az őszi napfényben szebbnek és vonzóbbnak találtam az arcát mint valaha.

A műteremben egy sovány fiú nyitott ajtót. Mint hamarosan kiderült a fényképész inasa volt, és Dénes névre hallgatott. Margit háromféle beállításban vettük le. Először mint kedves kis lányt. Azután mint fiatal asszonyt. És végre holmi nagystilú cocotte pózában meztelen vállakkal démoni tekintettel és félig nyitott ajkakkal. A drága lány anygali türelemmel követte utasításaimat és vezényléseimet.

Eközben feltűnt nekem a fényképészinas. A sáppadt kis kamasz mohó szemekkel figyelt és lehetetlen volt észre nem venni, hogy mennyire érdekli őt, az, amit lát.

A fényképek néhány nap alatt elkészültek. Dénes hozta le. Zavart volt, nyugtalanul nézett körül és motyogva adta át a boritékot. Különös viselkedése finom arcmásai, vékony és arisztokratikus orra, alacsony és mégse kellemetlen homloka, hunyori szénfekete szemei felkeltették bennem a vágyat, hogy megtudjak róla egyet mást és ezért szóba elegyedtem vele.

Kiderült, hogy árva fiú, a fényképészné távoli rokona, és két polgárit végzett.

A fényképészek azelőtt Szegeden laktak, ott vették őt magukhoz. Fizetése nincs. A műteremben alszik, enni kap, és a fényképész viseltes ruháit hordja.

Mindezt igen nehezen mondta el. Egyes kérdésekre csak hosszú habozás után válaszolt. Azután hirtelen megkért, hogy zongorázzam valamit. Egy Beethoven-szonáta tételt játszottam. Utána azzal a különös kéréssel lepett meg, hogy a „Gott – erhalte”-t, az osztrák császári himnust szeretné hallani:

- Miért, azt.
- Csak, kérem.
- Tetszik magának?
- Ó nagyon szép!

Eljátszottam. Dénes szemeibe néztem könnyekkel volt tele, azután sirva fakadt, vette a kalapját és elszaladt.

– Mi ez? – mondtam magamban és jó óra hosszáig törtem a fejemet, hogy mi lehet a nyitja a Dénes nagy elérzékenyülésének. A vezetékneve magyar volt: Vadász Dénes.

Nem lehetett tehát feltenni, hogy az osztrák honfibu és hazaszeretet dolgozott Dénesben. A jelenetet még aznap Margitnak is elmondtam. Ő se volt okosabb, mint én.

Egy hét múlva azonban Dénes maga adta a kezembe a titok kulcsát. Bekopogtatott, meghajtotta magát és egy füzetet adott át. Egy szót se

szólt ismét meghajolt és kiment. Szerettem volna utána szaladni, hogy megkérdezzem multkori viselkedésének az okát, de akkorra már künn csapodott az előszoba ajtaja. Kinyitottam tehát a füzetet és olvasni kezdtem. Sűrű és egészen férfias karakterű írással volt tele-teleírva. Ide másolom szóról szóra.

„Nevem Vadász Dénes és ezen a néven ismernek az emberek. Ez azonban csak álnév mert, apám Habsburgi I Ferencz József. Ezt akkor tudtam meg először, amikor 1910-ben Ófelsége Budapesten volt és Budán egy utcában köszöntem neki. Visszaköszönt nekem és feltűnő módon, de titkos jellel intett. Ezzel elismerte hogy fiának tart és szeret. Életem emellett a legnagyobb szerencsétlenségek és üldöztetés láncolata volt. Szüleimet – nevelőszüleimet – maffia tette el láb alól és pedig egy állatszelidítő, két titkos rendőr és három anarchista, akik hajón Japánba vitték őket ott törvényt ültek felettük, majd Indiában a fakirok kezére adták, akik legválogatottabb kínzásokkal másfél-esztendő alatt ölték meg őket. Engem három éves koromban az orosz cárné a világ királyává nevezett ki. Áruhában jött Szegedre és mint halas kofa közeledett hozzám. A kancellár azonban fényes katonai ruhában követte. Így szólt hozzám:

– Még most se ismered magadat!

Ez annyit jelentett, hogy tudomásomra adta, hogy a világ királya vagyok.

Megjegyzés: a szövegben a szerző javításait maradéktalanul és hűségesen követtük. A novella maitól eltérő helyesírási és nyelvhelyességi sajtósságait érintetlenül hagytuk. A publikált szöveg kézírathú.

Frigyes

A *Dénes*t igyekeztünk Csáth más novellái közé besorolni, és keresés közben újabb meglepetés ért minket. Míg az író életében megjelent kötetek novellái más-más történetekre épített orvosi esettanulmányok, az 1994-ben megjelent *Mesék, amelyek rosszul végződnek* (Magvető, szerkesztette: Korbuly Mihály) – a kötetekben kiadott novellák mellett – nemcsak a kötetekben, hanem a lapokban megjelentek közül is válogatva *Frigyes* címmel a *Pesti Napló*ban 1914. április 4-én napvilágot látott novellát is közli.

A *Dénes* és a *Frigyes* története azonos, de a történet eseményszerű leírása, a két novella meséjének konkrétumai eltérők. A *Frigyes* kissé hosszabb terjedelmű, de a teljes mű mintegy négyötöde rövid – gyakran néhányszavas – párbeszéd. A *Pesti Napló* eredeti formátumát látva feltételezhető, Csáthtól sorokban meghatározott terjedelmű írást kértek. A *Frigyes* jellegzetessége egyrészt az emberi testrészek naturális emlegetése (agyvelő – agyfesz – agylap, kimetszett testrészek, kitört kar), valamint a zavaros szexualitás beleszövése a történetbe.

Anélkül, hogy mélyebb filológiai elemzéssel a *Dénes* és a *Frigyes* novellákat összevetnénk, olvasói szemmel is két, talán nem lényegtelen különbséget látunk. Dénes és az író mellett további aktív szereplő Margit és a fényképész felesége, akik nélkül Dénes álmvilágát nem ismerhetnénk. Dénes az álmvilágát önmaga belső logikájának megfelelően az

írónak átadott füzetben rögzítette, rendszerezte. A *Frigyes*ben a fényképész inasa és az író a két szereplő, és beszélgetéseik során rövid egy-két szavas válaszokból áll össze a Déneséhez hasonló álomvilág. De *Frigyes* álomvilága nem szuverén gondolkodásának az eredménye, hanem az író alákérdezéseire adott válaszok sora. Mivel az író faggatta őt, az inas, ha nem tudott kitérni, igyekezett röviden válaszolni. Az író kérdései a beszélgetést tematizálták. Különösen érződik a rávezetés az aradi fényképész feleségére, ami az író ifjúkori szenvedését idézi fel.

A *Dénes* vagy a *Frigyes* a jobb novella? Eldönthetetlen. Az író két novellát írt, találgathatunk, hogy miért. Csáth megírta a *Dénest*, ami elkallódhatott, vagy félretette, eldugta, vagy nem tetszett neki, majd pár év múlva a *Pesti Napló* kérésére ismét megírta Dénes helyett immár *Frigyes* történetét.

Talán egy Csáthot értő filológus megfejtetheti a történet kétféle leírásának az okát. A *Dénes* és a *Frigyes* esete talán hasonlítható az *Egyiptomi József* átdolgozásához. Az eredeti írás a *Nyugatban* jelent meg (1912/22.), majd a *Nyugatból* kivágott lapokra írta rá Csáth a javításokat és a kiegészítéseket, ami hiánytalanul előkerült a Kosztolányi-hagyatékából. A változtatásokat elemzi és minősíti Dér Zoltán az *Ikercsillagok* című könyvében (lásd: Pillantás Csáth Géza műhelyébe, 282–294.) és idézi Kosztolányit, aki először vette észre a morfinizmus romboló művészi következményeit Csáth Géza műveiben (Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok*. Szépirodalmi, Budapest, 1958. II. 111. oldal).

1914 Csáth Géza utolsó aktív írói éve, 1915-től írása alig jelent meg, ami a világháború és az ópium tragikus következménye.

A művészet az esztétikum és a szublimáció kettőssége

A kézirat ismerete nélkül sem kétséges, csáthi novellát olvashatunk. A *Dénes* rövid, tömör írás, cselekménye a lélek mélyére hatoló, váratlan fordulat, egyszerűen igazi novella. A zenei kritikáin kívüli írásai visszavezethetők Freudhoz, különösképpen az álom új fogalmához, az orvosi képzettségéből eredő ismereteihez. Dér Zoltán pontos diagnózisából tudjuk, Csáth közlésformája a mese: „S maga a mese, mely előadásának, földidézésének közlésformája lett, szintén elvesztette eredendő naivságát, pontosabban szólva: a naiv konvenció a földidézett tartalmak modern izgalmaival fűszeres diszszonanciát alkotott. A polgári lét sürke rekvizitumai a mesemotívumokból és a hangulati elemek sejtelmes rajzából átbillennek egy előkelőbb, jelentőségteljesebb szférába. A hétköznapi világban költészet vibrál, a közeliben fölsejlik a végtelen.” (Dér Zoltán: Utószó. In: Csáth Géza: *Ismeretlen házban. Kritikák, tanulmányok, cikkek*. Forum, Újvidék, 1977. 637.)

Csáth minden novellája egy-egy esettanulmány, s többnyire az abszurd képzelet példázata. Az 1910-ben írt és Moravcsik professzornak ajánlott, egyik legismertebb novellájában, *A kisasszonyban* pontosan kifejtett diagnózis akár a *Dénesé* is lehet.

„Bámulatos [...] a betegünknel ez az újonnan fellépett téves eszme, amelyet illúziók és hallucinációk támogatnak. Szép bizonyítéka annak, ha a butulás egyéb tünetek fokozatos fejlődése mellett nem mutat hajlamot az előrehaladásra, akkor az épebb psyche mégiscsak mindenképpen megvédi magát a kellemetlen, elviselhetetlen és rettenetes benyomások elől [...] Ez néha nem megy simán. Akadnak betegek, akik napokig sírnak, és látni rajtuk, hogy tisztán ismerik sorsukat és állapotukat, de azután megjelenik, mintegy automatikusan, a mentőeszme, egy badar és téves gondolkör alakjában. A beteg pár nap alatt királlyá, császárrá, Napóleonná, dúsgazdag emberré, atlétává teszi meg magát, és e mentőgondolat mellett – amely megadja neki az életnek a lehetőségét – makacsul kitart.” (Csáth Géza: *A kisasszony*, In: Csáth Géza: *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák*. Magvető, Budapest, 1994. 117–121.)

Elgondolkodtató, mi adott ihletett ezekhez a novellákhoz. Vajon egy páciens esettanulmánya, vagy akár több pácienssel való munkájából merített az író? Páciensek, akik elmesélték saját élettörténetüket, akik beengedték a saját világukba, megengedték, hogy lássa, ahogy meggyötört és törekeny énjük képzeletbeli történetet sző, csak azért, hogy egyben tartsák magukat. Megadva ezzel az írónak a bepillantást a psziché kulisszái mögé, amit csak akkor láthatunk, ha nem tagadással és elfojtással, hanem elfogadással és kíváncsisággal fordulunk az emberek finom és komplex lelki apparátusához. A tömör mondatokból érezhető, szakmailag mennyire izgalmas és emberileg mennyire megható történetet jelenthettek Csáth számára.

Művészi beállítottsággal is orvos, a pszichotikus spektrum fenomenológiai jelenségeit mutatja be olvasóinak, amely első látásra naiv, az utolsó bekezdésig mindennapi eseményekről szól, és mégis, az utolsó sorokat olvasva a történet mélyre, a lelkünkre hat.

Csáth kifinomult lingvisztikai eszközökkel rövidpróza formában fogalmazza meg a pszichológiai megfigyeléseit. Egyszerre olvasunk esettanulmányt és irodalmat, novellát, az író nemcsak író, hanem orvos is, és az orvos sem csak orvos, hanem író is. Magában a novellában egy újabb, az orvosíró léten túlmutató új aspektusában szemlélhetjük ennek a kettősségnek a találkozását. A próza mű Brenner és Csáth találkozását, dualizmusát is láttatja számunkra. Épp a disszociatív, szétválasztó mechanizmusok ellentétét mutatja be, kifejezve, hogy a művészet maga a szublimáció. A „mese” szolgálja az élet dichotómiáinak egybeszövését. Művészet mint szublimáció, az ÉN (ego) legfelsőbb, legérettebb védekezési formája, ami alapvetően hozzájárul a valóság feldolgozásához. Lehetővé teszi, hogy befogadjuk és feldolgozzuk a legfájdalmasabb eseményeket, anélkül, hogy elveszítenénk a realitás tesztjét és a psziché épségét. A műalkotás létrehozása vagy befogadása hozzájárul ahhoz, hogy a világról alkotott képünket és az önképünket folyamatosan képesek legyünk átkeretezni, átformálni, hogy a nehezen elfogadható, feldolgozható történéseknek is helyet találjunk abban a képben. Az örök kérdésre, hogyan dolgozzuk fel a traumatikus, mélyen fájó vagy erős érzelmi töltettel járó eseményeket, hogyan kezeljük a lelket romboló valóságot, az író, és ebben az esetben az orvos, a saját védekezési mechanizmusát mutatja be. A művészetten keresztül indulhatunk el a gyógyulás útján.

MÉLYÁLLAM FELSŐFOKON, AVAGY BÉKAFŐZÉS ALULNÉZETBŐL

*Az SZFE drámai tanévének története
Proics Lilla beszélgetése*

Proics Lilla: – Fussuk át, milyen volt a Színház- és Filmművészeti Egyetem működésének szerkezete!

Németh Gábor: – Nálunk nem tanszékek vannak, hanem intézetek. A Színházi, a Film- és Média Intézet, az Elméleti és Művészetközvetítő Intézet és a negyedik intézetnek számító Doktori Iskola. A legfőbb döntéshozó a szenátus, ebben a felső vezetők a pozíciójuk révén vettek részt, a választottak az egyes intézeteket képviselték, és benne voltak a hallgatói önkormányzat delegáltjai. Az egyetem élén a rektor és a kancellár áll. A döntéseket a rektorral és a két rektorhelyettesrel kibővített Intézetvezetői Tanács készíti elő. Meghatározó szervezeti egység az Oktatásszervezési Osztály, és vannak bizottságok, például a Tanulmányi, Fegyelmi és Szociális Bizottság, amelynek egy ideig az elnöke voltam.

– Személyes szinten hogyan nézett ki ez a struktúra?

– Az egyetemi oktatás az SZFE hagyományai szerint a mester–tanítvány viszonyra épült. Ez a mesterstátusz szerintem a XXI. századra valamelyest relativizálódott. A tanár–diák viszony azonban így is nagyon személyes egy átlagos egyetemhez képest – nemcsak a stúdiomok természeté miatt, hanem azért is, mert ez talán a legkisebb egyetem az országban, és a munka nem ért véget a tanórákkal. Természetes, hogy akár öt-hat éve végzett hallgatók keresnek meg az aktuális munkájuk kapcsán, tanácsot kérve. Túl a formális lehetőségeken, ebben a személyes viszonyrendszerben remélhetőleg volt annyi tartalék, hogy ha valakinek komoly problémája volt, talált valakit, akivel meg tudta azt osztani.

– És melyek voltak azok a formális lehetőségek, ahol a diákok panasszal élhettek bármi őket ért hátránnyal szemben?

– Például az említett TFSZB-hez is fordulhattak, ahol elsősorban tanulmányi és szociális ügyekkel foglalkoztunk. Ez volt az egyik olyan testület, amelyhez a hallgatók jogsegélyért tudtak folyamodni. A HÖK pedig képes volt további módokon is az érdekközvetítésre. A Marton-ügy kibukkanása után etikai kódexet írtunk, anonim bejelentési csatornákat alakítottunk ki, e-mailben és telefonon, és az SZFE főállásban alkalmazott egy pszichológust, akihez bármilyen problémával fordulhattak a hallgatók. Nem tudom megállni, hogy ne hozzam szóba, az új vezetés első dolga volt, hogy ezt a pszichológust elküldje, amit logikailag nem értek. Bármit is gondolnak az úgynevezett modellváltásról és az egyetemfoglalásról, egy művészeti felsőoktatási intézményben, ahol végsőkéig terhel, eleve hiperérzékeny emberek dolgoznak együtt, gyakran konfliktusos helyzetekben, pszichológus alkalmazása természetes volna.

– Az Egyetem tehát egy autonóm, jól felépített rendszerként működött. Hogyan kerülhettek oda tanárok? És hogyan kapcsolódott mindehhez a Doktori Iskola?

– Tanárként elsősorban a szakmából jövő információk és az ott kialakult kapcsolatrendszer alapján kerültek ide emberek. Az induló osztályokat irányító osztályfőnökök belsős, főállású oktatók lehettek. Ha azon a szakon éppen nem volt szabad ember, akkor főállásúvá válhatott egy korábbi óraadó. Én is így kerültem oda – előtte külsős oktató

voltam hét-nyolc éven át. Schulze Éva hívott, akivel még 1998-ban, a *Presszó* című filmen dolgozva barátkoztunk össze, illetve dolgoztam a Magyar Rádióban Báron Györggyel is, 1994 óta, aki már akkor tanított az SZFE-n.

Nem hallgathatom el, hogy a művészképzésben az új tanárok esetében szempontként nem tudott elsődleges lenni az előzetesen egyébként is nehezen mérhető pedagógiai képesség, inkább a szakmai szempontok domináltak a kiválasztáskor. M. Tóth Géza rektor többször is problémaként fogalmazta meg, hogy azok a nagyszerű emberek, akikkel körül van véve, kevésbé járatosak a modern pedagógiában és oktatáselméletben. Az iskolára inkább a praktikus tudás „angolszász” tisztelete jellemző, learning by doing: a diákok ideálisan a gyakorlatban, műalkotásokat létrehozva sajátítják el a készségeket, képességeket, ezt a folyamatot készíti elő, segíti, kíséri a teoretikus reflexió, attól függően, éppen milyen diszciplináról van szó. Az SZFE életét véleményem szerint mindig is megnehezítette, hogy egyszerre kellett megfelelni tudományegyetemi és akadémiai igénynek, amiből az is következett, hogy a hallgatók irdatlanul túl voltak terhelve. Egy átlagos BA-képzés Magyarországon hozzávetőleg 1800 „leadott” órát jelent. Az SZFE-n egy osztály sem maradt 3000 alatt, sőt, voltak, akik 3800 órát teljesítettek.

Ami a Doktori Iskolát illeti, az SZFE egyetemként a bolognai rendszer részévé vált, amiből például az is következett, hogy a főállású oktatóknak, ha nem akartak megmaradni az egyébként hátrányos művésztanári pozícióban – a művésztanároknak volt a legnagyobb az óraterhelésük, és legkevesebb a fizetésük –, nyolc év alatt le kellett doktorálniuk. Nálunk elsősorban olyan emberek tanítottak, akiknek sikeres művészként, a doktori cím megszerzése nem volt elsődleges ambíciójuk, úgyhogy ez a folyamat, finoman szólva, soha nem volt problémamentes. A Doktori Iskola igazi funkciója egyébként szerintem az utánpótlásképzés, azt az esélyt adja, hogy az erre alkalmas, tehetséges hallgatóink később tanárainkká válhassanak.

– *Értem a dolog életszerűségét, hogy a tanárok szakmai szimpátia alapon kaptak meghívást, de ha a szakma töletek távol eső részének fülével hallom ezt, akikre ad absurdum nem is láttatok rá, nem tudom, mennyire volt ez jó.*

– Ez teljesen jogos felvetés. Minden ilyen típusú kiválasztási rendszer magában hordja a belterjesség veszélyét. A válogatás óhatatlanul elfogult, Kukorelly Endre szép szavával „ízlés és kedély” rokonságán alapszik. Ugyanakkor nehéz egy megalapozott személyes kapcsolat ellen érvelni, hiszen egy ilyen érzékeny területen képtelenség úgy dolgozni, hogy a közös munka ne kölcsönös bizalmon alapuljon. Minthogy az egyetemi szférában az oktatók munkájának anyagi ellentételezése az esetek többségében legfeljebb szimbolikusnak mondható, tolongás sem volt igazából. El lehet persze híresztelni, ki mindenki nem volt „ideengedve”, de ezek az esetek túlnyomó részt csúsztatások, legendák.

– *Hogy alakult az egyetem szakmai programja? Mi volt az erőssége és mi a buktatója?*

– Az úgynevezett 6×6-os filmes képzés elméleti bevezetője az volt, hogy az Európai Unió Erasmushoz hasonló Leonardo programjában az egyetemi oktatók pár napos tanulmányútra mentek. Mi filmesek, filmes oktatók jártunk Lisszabonban, a dán filmiskolában és a London Film Schoolban – tehát meghatározó európai képzési helyeken. Egybehangzón alakult ki az a véleményünk, hogy a stábszerű működés során minél több gyakorlati feladatot kapva ne csak a szakmájuk alapjait tanulják meg a diákok, hanem azt a fontos képességet is, hogy bárkivel együtt tudjanak működni.

Ugyanakkor problematikusnak tartottam, hogy az oktatásban is megjelent a filmkészítés hierarchiája – szerintem indokolatlan, hogy egy felsőoktatási intézmény az oktatás hierarchiájában is a rendezőket preferálja, nálunk minden – egyébként az oktatásban egyenrangú és jogú szakokból álló – évfolyam vezetője rendező-tanár volt.

Azt is égető problémának éreztem, hogy a színészosztályok véletlenszerűen kapnak filmes képzést. Márpedig meg kell tanulni, hogy azok a gesztusok, amelyek a szín-

házban a stilizáció foka, a színpadi tér tulajdonságai miatt természetesen, adott esetben igen üdvösek, a filmvászonon csak nagyon speciális kontextusban élnek meg. És akkor még hosszan beszélhetnénk a kamerához való viszonyról, a térérzékelésről és a többről. Az ilyen típusú oktatásban nagyon kell hely a hibának, kell, hogy viszontlásd magad a vásznon.

– *Hogy kicsit rálássunk az SZFE külvilág felé irányuló attitűdjére is, mondd, hogyan politizált az egyetem?*

– A politika szóról elsöre az elmúlt másfél év történései jutnak eszembe. Viszonylag közelről, rektori tanácsadóként és a szenátus tagjaként figyelhettem, hogy az egyetem érdekeinek egyre erőteljesebb reprezentációja meglepte a fenntartó minisztériumot képviselőket. Mintha azt feltételezték volna, az úgynevezett modellváltás simán átmegegy, mint kés a vajon. Egyre jobban kiéleződő konfliktusokat kellett menedzselni, amibe érdekes módon egyre jobban beleállt mindenki. Ahelyett, hogy konszolidálódott volna a helyzet, durvult a konfliktus.

A magyar felsőoktatás-irányításnak az elmúlt húsz évben „a béka lassú megfőzése” volt a stratégiája, úgyhogy önkritikusnak kell lennünk: sokkal korábban kellett volna ordítanunk. Először akkor, amikor elkezdték relativizálni a szenátusok döntéseit arról, hogy ki lesz a rektor egy egyetemen. Eleinte csak minisztériumi jóváhagyás kellett, de ezzel már veszített az autoritásából az egyetemi működés. Bár hosszú ideig nem tűnt veszélyesnek, hogy a minisztériummal egyeztetett kiírás peremfeltételeinek megfelelő jelöltet választ a szenátus, akit így nem kérdőjelezett meg se a minisztérium, se a köztársasági elnök. Bár tudtommal már a kétezres években akadt egy-két példa arra, hogy mégsem a szenátus jelöltje lett a befutó. Aztán bejött a konzorciumi rendszer, ami valamiféle homályos jóváhagyó testületet szervezett az egyetem mellé, majd a kancellári rendszer. Na, ekkor kellett volna az egész egyetemi világnak üvölnie, hiszen közvetlenül az államhatalmat reprezentáló figura ezáltal már döntéshozóként lépett az egyetemi struktúrába, nem is akármilyen fölhatalmazással. Mostanra pedig elértünk odáig, hogy ezt a mélyállami struktúrát, úgynevezett modellváltásként építik be a rendszerbe, rendkívül álszent módon a függetlenséget hangsúlyozva, miközben éppen a Fideszhez való kötődést a végsőig elmélyítő, bábként működtethető klienseket ültetnek be a kuratóriumi székekbe, örökre szóló felhatalmazással.

A kérdéset továbbá úgy is értem, mely intézményekkel alakult ki rendszerszerű kapcsolatunk. Hallgatóink gyakran közreműködtek más művészeti egyetemek, iskolák hallgatóinak vizsgamunkáiban. A Zeneakadémiával közös képzési formát dolgozott ki a fájdalomosan korán elveszített, csodálatos Tallér Zsófia. A legérdekesebb új fejlemények pedig a nemzetközi képzések voltak. Elsőként a DocNomads, a világon egyedülálló dokumentumfilm képzés. A négy féléves MA-ra a világ összes tájáról jelentkeztek. Egy osztály általában tíz-tizenöt országból érkező hallgatókból állt össze, az első három félévet a három fővárosban – Lisszabonban, Brüsszelben, Budapesten – végezték, aztán eldönthették, hogy negyedikben hova akarnak visszamenni a vizsgafilmjükét megcsinálni. Erre a mintára elindult a Viewfinder elnevezésű operatorképzés, és ha a modellváltás el nem gázolja, idén a PuppeTry fedőnevet viselő bábszínész és rendezőképzés követte volna. Ennyit a modellváltás mellett felhozott legfőbb évről, hogy növelni kell az SZFE nemzetközi elismertségét.

– *Ahogy elmondtad, idővel szinte minden egyetemen megtörtént, hogy a vezető pozíciókba a hatalomhoz lojális alakok kerültek. Patthelyzet.*

– A leglátványosabb kudarcot valóban a Magyar Rektori Konferenciával vallottuk, hiába próbáltunk általuk érdekvédelemhez jutni. De ugyanez történt a Magyar Akkreditációs Bizottsággal is. A magyar felsőoktatás csúcsszervei nem az egyetemi világ érdekeit képviselik, amiről sokan máig sem akarnak tudomást venni. A Rektori Konferencia képes volt fölvenni a semleges harmadik elegáns pozícióját, azt tettetvén, hogy dolga békítő bíróként

konszolidálni a helyzetet, puhítani a konfliktust a lázadó egyetem művészkéi és a jó szándékú, atyai hatalom között. Miközben neki kellett volna először ordítania, amikor az úgynevezett modellváltás pazar ötlete napvilágot látott. Most egyre-másra jelennek meg hatalmas fölfedezésekként, amikről mi másfél éve beszélünk folyamatosan, hogy mi zajlik a magyar felsőoktatásban. Vicces, hogy az átlagnál föltehetően intelligensebb emberek igyekeznek elhitetni magukkal, hogy az általuk vezetett egyetem kivétel, ők majd megkötik a maguk nagyszerű kompromisszumaikat. A mélyállami struktúra kiépítése most már tényleg pillanatok alatt zajlik le minden egyetemen – nyilvánvaló, orbitális hazugságok áttetsző leple alatt, amihez az egyetemi vezetők aktívan asszisztálnak. Az Oktatói Hálózat az egyetlen országos szakmai fórum, amely intézményes formát ad az erről szóló érdemi diskurzusnak. Miközben a magyar igazságszolgáltatás meglepő módon eddig az összes végigvitt ügyben nekünk adott igazat. Legutóbb a Fővárosi Törvényszék megalapozottan találta azt a kérésünket is, hogy nyilvánítsák alkotmány sértőnek az egész modellváltást, és főszo lított a Alkotmánybíró ságot, hogy hozzon állásfoglalást ezzel kapcsolatban. Május 23-án jár le az a 60 nap, amin belül ezt meg kell hozniuk. Az előzetes hírek szerint ezt a kötelességüket nem teljesítik. Ez a folyamat rettenetesen fontos, és akár az Európai Bíróságig el kell menni vele. Pontosan tisztázni kell, melyek a jogi alapjai annak, hogy ezt a folyamatot vissza lehessen csinálni, hogy egy esetleges kormányváltáskor ne a visszaállamosítás legyen az egyetlen rehabilitációs eszköz. Ugyanis a jogszerűtlenség megállapítása esetén egyszerűen az eredeti állapotot kellene helyreállítani – és jogfilozófiai és politikai értelemben óriási a különbség.

– *Kívülről nézve az elmúlt tanévet, elkülönülve láttam a diákokat, a tanárokat és a munkavállalókat.*

– Tavaly februárban úgy tűnt, hogy az alapítványi átalakítás tulajdonképpen a „legyen egy nagy művészeti egyetem” elaborált ötletének az újraélesztése abban a puhább verzióban, hogy legyen egyetlen közalapítvány, amely alá odasorolják az önállóságukat megőrző (?) egyetemeket, mondván, hogy ez adminisztratív okokból hatékonyabb és költségtakarékosabb lesz. Az érintett egyetemeken azonban akkora volt az ellenállás, hogy a kezdeményező minisztérium elengedte ezt, és előállt az egyetemekre szabott alapítványok gondolatával. De az egyetemek felső vezetőinek időnként részt kellett venniük egyeztető tárgyalásokon. Az SZFE belső kommunikációja már az első pillanattól kezdve teljesen nyílt volt – ami szerintem nagyon fontos, hogy értsük, mi miért történt. Fantasztikusak az SZFE hallgatói, de szerencsére nagyon korán informálva is voltak, ami a többi egyetemről nem mondható el – az utolsó pillanatig elhallgatták azt, mivel jár majd valójában a „struktúraváltás”. Az SZFE-n működő HÖK ugyancsak fontos szerepet játszott a felvilágosításban, ami talán meglepő lehet, hiszen Magyarországon általános gyakorlattá vált, hogy szolgálai módon beépülnek az egyetemi vezetésbe – sajtóértesülések szerint az is előfordult, hogy negyvenhez közelítő férfiak életvitelszerűen HÖK-vezetők maradtak. Ehhez képest a mi HÖK-ünk most is karakánul viselkedik. A napokban például főlhívást tettek közzé, hogy akit az egyetemfoglalással kapcsolatos, forszírozott véleménye miatt bármilyen diszkrimináció ért a mostani felvételik során, az keresse meg a szervezetest. Beleállnak az autonómia maradékának védelmébe. A magyar egyetemi világhoz képest szokatlan módon rendszeresen és részletesen kaptak tájékoztatást a diákok a tervezett „modellváltásról”, ami egyébként teljesen naiv állapotban érte őket. A legelső, az egyetemi vezetés által meghirdetett fórumon tájékoztatni akartuk az egyetemi polgárságot arról, hogy mi készül. A beszélgetést az Uránia fölötti egyik nagyobb teremben hirdették meg tanároknak és hallgatóknak. Én figyelmetlen voltam a helyszínnel kapcsolatban, ezért a Vas utcába mentem. A Vas utcában tömegek voltak. Boldogan néztem körbe, milyen sokan érdeklődnek. Amikor azonban Upor László és még néhányan elhagyták az épületet, gyanút fogtam, érdeklődni kezdem. Kiderült, hogy a tömeg egyáltalán nem ezért van a Vas utcában, hanem egy ódry

bemutatóra jöttek. A fórumra ekkor még körülbelül tízen voltak kíváncsiak. A gyanútlan-
ság fokát szeretném érzékeltetni, hogy a kezdetekben ez az egész alig érdekelt valakit.
Majd minél több információt kaptak, annál reflektáltabbá váltak, és annál többen involvá-
lódtak. A tanév eleji utcai demonstrációra vált igazán explicitté az, mi is van. Éjszaka elfog-
lalták az egyetemet. Ezek után egy ideig zárt fórumokat tartottak, amelyen tanárok nem
vettek részt. A nem oktató munkavállalók, akik az egyetemi autonómia kérdésében nem
voltak közvetlenül érintettek, érzékelhetően nehezebben azonosultak az erőteljes szem-
benállással. Aztán volt egy pillanat, amikor ez a fórum kinyílt, és mindenkit behívott.
Működtek persze egyéb egyeztetések is: intézetvezetői, intézeti, eseti munkacsoportok mi-
att szerveződött spontán fórumok. A diákok természetesen jóval radikálisabbak voltak, az
oktatók megpróbálták az utolsó pillanatig fönttartani a hatalommal való kommunikáció-
nak legalább valami minimális lehetőségét.

– *Érteni véltem a szándékot, de azt gondoltam, ezzel a diákok törekvéseit gyengítitek.*

– Nyilván voltak felfogásbeli különbségek. Érdekkülönbség nem volt. Egy bázisde-
mokratikus működésben mindig is lesz ennyi eltérés. A gond inkább az, amikor nem sikerül
egy elég nagy számosságú csoport véleményét megtudni. A fórumokon hozzávetőleg száz-
ötven ember vett részt, tehát értelemszerűen körülbelül ugyanennyien nem. Hogyan alakul
a bázisdemokráciában a vélemények reprezentációja? A fórumokon föloldódott a hierarchi-
kus döntéshozási rendszer, ez számomra fontos „történelmi” tapasztalat volt. Rettentően
időigényes mechanizmus. Elhangzott minden elképzelhető érv, és annak a cáfolata is. Az
indulatok is formát kaptak, megtalálták a helyüket. Borzasztó sok belső konfliktust kidu-
máltunk. Viszont amikor megszületett egy döntés, elképesztő hatékonyságú volt. Ezért
szervezték meg a demonstrációkat ilyen jól, ezért tudták a terveiket rendkívüli méltósággal
megvalósítani. A bázisdemokráciában nem mondhatod, hogy semmi közöm a döntéshez.
Aztán elérkeztünk egy kritikus ponthoz, egyáltalán elkezdődjön-e az oktatás, vagy sem.
Úgy tűnt, a bázisdemokratikus közösség pártokra szakad. A helyzetet a tanköztársaság öt-
lete mentette meg. Az együttműködésünket egyfajta Gesamtkunstwerknek tekintettük,
amelyben érvényes tudásra lehet szert tenni a közös projektek és a tisztázó viták során, és
ezt elfogadtuk érvényes oktatási formának. Közben baromi erős feszültséget generált, hogy
voltak olyanok is, akik talán a mai napig azt gondolják, hogy a modellváltás elvileg jó dolog,
csak itt rosszul csinálták. Hiszen közkeletű vélekedés szerint a magyar kreatív ipart jelentő-
sen meghatározó MOME harcolta ezt ki az iparági feltételezett jótékony hatására építve.
A kezdet kezdetén azok a filmesek, akik nehezen akarták meglátni, hogy igazából miről van
szó, annak a lehetőségét vélelmezték, hogy a „modellváltás” a MOME esetéhez hasonló-
san új lehetőségekhez juttathatja a katasztrofálisan alulfinanszírozott iskolát, és jobban be-
ágyazhatja a képzést a filmgyártásba.

– *Mi a folytatás?*

– Létrehoztuk a Freeszfe Egyesületet. Elindult az Emergency Exit program, amelynek
lényege, hogy azok a diákok, akik az egyetemfoglalás előtt lettek az egyetem hallgatói, és
nem kívánnak részt venni az új, anektált struktúrában, diplomához jussanak. Öt európai
egyetem tette lehetővé akkreditációval, hogy a diákjaink érvényesítsék az eddigi kredite-
ket, illetve bizonyos magyarországi képzéseket elismerjenek. Az ottani törvények felha-
talmazzák őket, hogy a képzéseinket befogadják a saját akkreditációjukba. A diákjaink
néhány ember elképesztő mennyiségű munkája révén megkapják a diplomájukat, ami
bámulatos európai szolidaritás és együttműködés eredménye. A befogadóink közt olyan
intézmények is vannak, amelyek egyébként egy átlagos magyar diák számára megfizet-
hetetlenek, a költségtérítéstől ezek az egyetemek eltekintettek. Az egyesületnek pedig az
infrastruktúra megteremtése fontos. Ez a munka legkésőbb négy év alatt lezárul. Kérdés,
folytatódik-e az oktatás valamilyen hivatalos formában. Ehhez egy már akkreditált ma-
gyar egyetemnek kellene befogadnia a programot. Vagy alapítani kellene egy újat, ami

hosszú folyamat. Ha a NER túléli a választásokat, akkor az nagyjából sejthető, hogy azok, akik nyíltan szembementek a modellváltásnak nevezett hatalomátmentési folyamattal, mennyire számíthatnának a végtelenül korrump felsőoktatási adminisztráció támogatására. És van egy harmadik út, szerintem a legizgalmasabb: kialakítani egy olyan képzési formát vagy műhelyt, ami önmagáért értékes, nem a papír miatt, amit a végzősök kezébe nyom. Egyetemi diplomát ugyan nem, de praktikus nagyon értékes tudást adhat, hiszen fantasztikus emberek jelezték, hogy ingyen tanítanának. Tanulmányok készülnek, belső viták zajlanak, most még nem tudok biztosat és véglegeset mondani – a döntés csak a *Jelenkor* lapzárta után, május 31-én lesz nyilvános.

KÖRKÉRDÉS A POSZT-RÓL

Húsz év után lezárul a Pécsi Országos Színházi Találkozó története. A *Jelenkor* szerkesztői arra kértek színházi embereket és a fesztiválhoz kötődő személyeket, hogy e történet összegzésével segítsenek megvonni a rendezvény mérlegét. Tizenhárman adtak választ az alábbi három kérdésre.

(1) A POSZT két évtizeden át működött a magyar színházi szakma éves találkozójaként, ahol a természetes módon mindig vitákkal kísért válogatást követően az előadások megmérettettek, ugyanakkor a fesztivál lehetőséget teremtett arra is, hogy a színházi emberek eszmét cseréljenek az oldottabb közegben és a közönséggel is találkozzanak. A saját nézőpontjából hogyan foglalná össze röviden ennek a húsz évnek az alakulását?

(2) Említsen meg néhány előadást, amelyekre szívesen emlékszik vissza a POSZT verseny-, illetve OFF-programjából.

(3) A POSZT kikényszerített felszámolásával egyidőben azonnal felmerült az ötlet egy új pécsi színházi fesztivál alapítására. Mit gondol, van-e ennek létjogosultsága, s ha igen, milyen feltételekkel? Milyen javaslatai lennének ez ügyben?

Ifj. Bagossy László, színházi rendező, egyetemi tanár

(1) A POSZT első tíz évében, amikor mi, színházi emberek az ízléskülönbségek és a személyes elfogultságok ellenére is ugyanazt a céhet képviseltük, a fesztivál igazi örömmünneppé tudott lenni: vitákkal és békülésekkel, munkával és lazulással, gyermeki kíváncsisággal és ugyanolyan ártatlan intrikákkal, változatos mértékű szellemi izgalmakkal és változatos mértékű leittasodásokkal. A magam részéről a legsötétebb árulásnak tartom, hogy néhány szaktársunk kaput nyitott a pártpolitikának, és annak a megosztottságnak, ami mára az egész országunkat jellemzi. Természetesen a POSZT mostani válsága az egész társadalmunk válságából következik. Folyománya egy erőszakos, nem-demokratikus politikai kultúra térfoglalásának, amelyik kisajátítja a közös intézményeinket, magánosítja a közös javainkat, meghekkeli közös szakmai szervezeteinket, rombolja a független intézményeink autonómiáját, elnyomja az önkormányzatiságot, és így tovább...

(2) Könnyebb dolgom lenne, ha csak egyet kellene említenem. Ez pedig a Krétakör *Siráj* című előadása, Schilling Árpád rendezésében. Felkavaró, életre szóló élmény volt, egész szakmai életemből alig emlékszem hasonlóra. Abban az évben ők nyerték a fődíjat: egy független társulat innovatív produkciója, a világszínházi történések legfőbb áramából, mentesen minden provincializmustól és megalkuvástól. Szerintem a felsoroltak miatt is az egyik csúcspontja és példamutató színházi eseménye volt a POSZT eddigi történetének.

(3) Fontos lenne megmenteni a POSZT-ot. Először is visszaállítani a szakmaiságát: a politikai és gazdasági érdekektől mentes válogatást, a valódi vitákat. Függetlenségéhez nem személyi, hanem intézményi garanciákra lenne szükség, hogy a pénzügyi, politikai zsarolás lehetőségét ki lehessen zárni. A színházi kritikusokra bíznom a szelekciót, és nem osztanék díjakat.

És igyekeznék minél több nemzetközi kapcsolódási pontot találni, hogy ne csak a saját orrunkig tartson a szellemi horizontunk Európa egykori kulturális fővárosában.

Csáki Judit, színikritikus, a *Revizor* szerkesztője

(1) Miután gyakorlatilag a kezdetektől fogva ez amolyan színházi ünnep volt – hát jó volt. A válogatási szisztéma okán sosem volt az adott évad legjobbjainak „versenye”, hanem sokkal inkább egy vagy két ember személyes színházi ízlésének a prezentációja, de ekként érdekes, sőt izgalmas is tudott lenni olykor. A személyes és oldott találkozások fontosak voltak mindaddig, amíg Vidnyánszky & Co. révén rá nem telepedett a politika jegyében a frusztráció. Évek óta nem jártam arra – amióta az említett úr és szolgálhata teljesen rátelepedett az egészre.

(2) Nem tartok felsorolást az előadásokból – sok-sok jó volt köztük. Jók voltak a „mellékprogramok”; néha érdekesebbek, mint a fősodor. A kiállítások, a színházi egyetemek és a függetlenek előadásai, a Nyílt Fórum és a szakmai beszélgetések is – utóbbiak addig, míg nem váltak önmaguk paródiájává és egymás körbenyalogatásává.

(3) Ha gazdagok vagyunk, akkor érdemes egy önmagunkat ünneplő találkozót szervezni – az ilyesmi mindig jó szokott lenni. A színházi világ jelenlegi helyzete ugyan nem sok okot szolgáltat az ünneplésre és önünneplésre, ezért érdemes eldönteni, hogy a finanszírozó kinek akar kedvezni.

a./ ha a közönségnek, akkor meg kell hívni a legsikeresebb (és lehetőleg zenés) produkciókat.

b./ ha a szakmának és a közönségnek, akkor csinálni kell egy valódi „legjobbak fesztiválját” – sok ilyen van a világban, bármelyiket le lehet koppintani. Persze, ha a legjobbak, akkor nincs más szempont, csak ez. És ha a legjobbak, akkor nem egy vagy két, mind politikailag, mind ízlés tekintetében besorolható ember válogasson, hanem azok, akik hivatásszerűen előadásokat néznek: a kritikusok.

Mindezt leírhatnám részletesebben is – ha lenne értelme. Ezt egyelőre nem látom.

Dobák Lívia, dramaturg

(1) Már a POSZT létrejöttekor 21. századi fesztiválkonceptióra lett volna szükség, s radikálisan el kellett volna határolódnia a jogelődötől, az évenként más városban megrendezett vándorfesztiváltól. Bármennyire is hatalmas színházzakmai akarat, tehetség és összefogás előzte meg a POSZT megalakulását, övezte eufória első lépéseit, néhány év múlva már látszott, hogy a kísérőrendezvényekkel és a kisebb reformokkal járó módosítások nem hozhatnak lényegi változást. Hiányzott a színházra és a világra összefüggéseiben rákérdező szellemi koncepció; az egymás mellé kerülő úgynevezett legjobb előadások nem reflektáltak egymásra. Viszonylag folyamatosan követtem a POSZT alakulását, hiszen háromszor zsűriztem, valamint a Dramaturg Céh Nyílt Fórumos napjain fesztiválelőadásokat is néztem. Úgy gondolom, addig, amíg egyetlen válogató személyisége és ízlése szabta meg a versenyprogramot – a szubjektivitás ellenére is –, valamiféle szellemi irány körvonalazódott.

A pécsi találkozó elvitathatatlan erénye a letelepedés, az évről évre visszatérés, az együtt töltött idő, a színházi emberek és Pécs város közönsége számára egyaránt. Elfogult vagyok a pécsi nézőkkel, a pécsi kulturális térrel, hiszen itt voltam színházi kisgyerek, és itt kezdtem a dramaturg szakmát. A POSZT majdnem két évtizedének utolsó szakaszában lassú, de folyamatos leépülést, egyre jobban érzékelhető érdektelenséget tapasztaltam, úgy a szakma, mint a város részéről. Az okok a színházi világ megosztottságában rejlenek. Mindennek ellenére a POSZT fontos találkozóhely volt. A mostani, színház nélküli életünkben visszatekintve maga a tökéletes világ.

(2) Említhetném a *Hedda Gabler*t Kolozsvárról, Bocsárdi László *Vízkeresztjét*, Sebestyén Aba *Bányavirág*-rendezését, a *Liliomfi* fiatal alkotó csapatát ifj. Vidnyánszky Attila irányításával. Az OFF-programból az SZFE *Hamlet*-, *Peer Gynt*-színesvizsgáit. Vagy az akkori dunaújvárosi színházunk két előadását: *Május!* (Szép Ernő két egyfelvonásosa, rendező Szikszai Rémusz), *Amphitryon* (rendező Hegymegi Máté). Mégis a budapesti Katona József Színház Az *Olaszliszkai* versenyprodukciója a legemlékezetesebb számomra. Akkor, Borbély Szilárd halálának közelsége miatt, érzelmileg eltartottam magamtól, ma már tudom, esztétikailag és formailag is az egyik legfontosabb előadás.

(3) Mindenképpen van létjogosultsága egy önálló pécsi fesztiválnak, amennyiben a szándékon túl karakteres koncepció körvonalazódik, és az ehhez szükséges finansziális háttér is megteremtődik. Úgy gondolom, mindenképpen tükröznie szükséges a „péciséget”.

Jászay Tamás, színikritikus, a *Revizor* főszerkesztője

(1) Igyekszem csak a szépre emlékezni, de nagyon nehéz: a két évtizedes, egyszerre szükségzerűen és váratlanul megszakított történet közel felére a sikeresen kettéosztott színházi szakma nevelés adok-kapokja és vére menő acsarkodása nyomta rá a bélyegét. Amúgy könnyen lehet, sőt valószínű, hogy a POSZT már tíz év után a fáradtság jeleit mutatta, és a káoszteremtő erők egyszerűen kihasználták a kínálkozó alkalmat: hosszú, szívós munkával, de sikerült megszüntetni az ország sokáig egyetlen, komolyan vehető támogatással rendelkező színházi fesztiválját. Ami amúgy gyakorlatilag mindenben elmaradt a régió mértékadó szemlétől, bár túlzottan fennkölt célokkal talán soha nem is rendelkezett. Mint minden nagy fesztivál életében, itt is eljött a pillanat, amikor az OFF-programba száműzött függetlenek és/vagy fiatalok érdekesebbek lettek, mint a versenyprogram, ám mindennek a tanulságait a fesztivál nem tudta vagy nem akarta beépíteni saját működésébe, így minden értelemben beleragadt a saját, ráadásul nem is rendesen feltalált hagyományába.

(2) Érdekes, és lehet, hogy csak engem minősít, de a válogatásból kínosan hiányzó, az érthetetlen okokból beválogatott, illetve a nem díjazott előadások inkább ugranak most be, hiszen az igazán fontos produkciók jelentős részét évad közben többnyire láttam. A POSZT-ra idővel én csak „pótolni” jártam a restanciáimat, amolyan furcsa kötelességtudatból, aztán az utóbbi években, a nagy kiegyensúlyozó játék időszakában már azt sem. (Hívott több társulat is, hogy a „szakmainak” csúfolt beszélgetéseken szóljak a produkcióikról, de azt az újítást, hogy a csapatok maguk kéri fel a velük várhatóan nem ellenséges hozzászólókat, végképp nevelésnek tartottam, így ehhez nem asszisztáltam.) Ahogy írtam az előbb: az OFF fontosabb volt és lett, mint az „on” – elsőre Zsótér Sándor „helyspecifikus” vizsgaelőadásai vagy a Független Előadó-Művészeti Szövetség által még 2012-ben szervezett FESZTáv nevű konferencia és programsor, rá néhány évre az Országos Diákszínjátszó Egyesület közreműködésével megvalósított programok ugranak be. Talán azért is, mert ezek közül több valamilyen módon reflektált viszonyba került Péccsel és a pécsiekkel, ami alapfeltétele lenne egy fesztiválnak. Egyszeri fecskék voltak, nem csináltak nyarat.

(3) Mivel a logisztika és az infrastruktúra adott, kipróbált, ráadásul Pécsnek számos olyan (újra) színházzá tehető szabadtéri és fedett helyszíne van a legkülönbözőbb méretekben és stílusokban, ami lehetővé tenné egy ilyen rendezvény elindítását, lehet benne ráció. Naiv és optimista az első számú feltétele, de az előzményeket látva nem ok nélkül való:

a politikának annyi dolga lenne ez ügyben, hogy virítja a lóvét, majd elegánsan kitűnik a képből. (Ha már utópia, legyen kövér: én a megnyitó és záró ünnepélyek obligát politikusi beszédeit is elengedném. A politikus is ember – vegyen teljes árú jegyet azokra az előadásokra, amelyek érdeklik, és kész.) Vagyis ha nem kezdődik el a méricskélés, a helyezkedés, a jobbra-balra, keletre-nyugatra, feketére-fehérré stb. odafigyelés, hanem csak és kizárólag szakmai szempontok döntenek a válogatás szisztémájától a szakmai beszélgetések lebonyolításán át a fesztivál főprogrammal egyenértékűként számon tartott OFF-programjairól, szóval ha valaki garanciát vállalna mindezekre, akkor el lehetne kezdeni gondolkodni a dolgon.

Jordán Tamás, színész

(1) A POSZT eddigi húsz évének bármely pillanatáról csak erős elfogultsággal tudok beszélni. Az első tíz év egyértelmű sikertörténet volt, a második tíz év (a Teátrumi Társaság megjelenésétől) a kudarcok sorozata, mely végül hosszú agónia után a POSZT halálához vezetett.

(2) Az első tíz évben azok voltak a kedvenceim, melyeket az új vezetés 2010 után szinte azonnal megszüntetett. Az OFF-programok, ezen belül a kivételes értékű Nyílt Fórum, amely a dramaturgok, írók, rendezők, színészek alkotóműhelye volt a sikeres felolvasószínházi sorozattal.

A második tíz év kiiktatta a művészeteket tanuló fiatalok jelenlétét, és ezzel együtt megszüntette a vérbeli fesztiválhangulatot, mely korábban a nagyszámú fiatal jelenlétének, „nyüzgésének” volt köszönhető.

(3) Örülnék, ha továbbra is lenne színházi fesztivál Pécsen. A létrehozásához sok feltételt kell teljesíteni. Ezek közül a legfontosabb: a tervezetet teljesen meg kell óvni a Teátrumi Társaságtól.

Karsai György, klasszika-filológus, egyetemi tanár, kritikus

(1) Pécs városvezetése (Toller László volt a polgármester), a színház vezetői (Balikó Tamás, Simon István) összefogva az ötletgazda Jordán Tamással 2001-ben indította útjára a Pécsi Országos Színházi Találkozót, a „*magyar nyelven játszó színházak évenként megrendezésre kerülő seregszemléjét*”. A fesztivál nagyon sikeres kezdeményezésnek bizonyult, folyamatosan fejlődött, programja gazdagodott – különösen az egyre színvonalasabb OFF-programoknak köszönhetően (ezek fő szervezője Máté Péter volt) –, s története igazi sikertörténetként értékelhető nagyjából 2010-ig. A POSZT legfontosabb értéke az volt, hogy jól követhető ritmust adott a hazai színházi életnek: az addig évenként más és más városba költöző, otthonra sehol nem találó színházi találkozó 2001-ben Pécsen végre megállapodhatott, mert a város a kultúra területén hosszú távban gondolkodva befogadta a színházi találkozót. Ettől az évtől kezdve az elnevezés utolsó szavában megfogalmazott *találkozás* kultikus eseménnyé vált: nemcsak az adott évad legjobb 14-15 „hivatalos színházi” előadását és az OFF-programok gazdag választékát lehetett élvezni, hanem a színházi szakma szereplői néhány napra *együtt lehettek*. A POSZT sorsa akkor pecsételődött meg, amikor a 2011-es POSZT egyik szakmai vitáján Vidnyánszky Attila olyannyira megsértődött a fesztiválprogramba meghívott (s egyébként a zsűri által a „legjobb díszlet és látvány” díjával jutalmazott) előadását ért kritikai megjegyzéseken, hogy székét dühösen

kirúgva maga alól, felpattant, kiviharzott a teremből, s azonnal elutazott Pécsről. Legkésőbb ekkor döntötte el magában a magyar színházi világ bekebelezésében ekkorra már amúgy is jelentős eredményeket felmutatni tudó Vidnyánszky Attila, hogy felszámolja a POSZT-ot. A Vidnyánszky elnökölte Magyar Teátrum Társaság 2012-ben bevásárolta magát a POSZT-ba, s innen már egyenes út vezetett a POSZT szakmai elsilányításán és NER-kompatibilis átpolitizálásán át a megszüntetésig. Ma még felmérhetetlen, milyen mértékű károkat okozott/okoz Vidnyánszky színházi életünkben. Az bizonyos, hogy a jövő színháztörténesei e károkozások hosszú listáján a POSZT bedarálását az elsők között fogják számon tartani.

(2) Nagyon sok van, s mivel az előadások döntő hányadát nem csak a POSZT-on láttam, számomra ezek nem is elsősorban a POSZT-hoz kötődnek. De persze örömmel nyugtáztam például a *W munkáscirkusz* (Krétakör, 2002, r. Schilling Árpád), a *Bűn és bűnhődés a rácsok mögött* (Budapesti Kamaraszínház, 2003, r. Sopsits Árpád), az *Egyszer élünk, avagy a tenger azontúl tűnik a semmiségbe* (2011, Nemzeti Színház, r. Mohácsi János), a *Kivilágos ki-virradtig* (2017, Miskolci Nemzeti Színház, r. Rusznyák Gábor), a *kaukázusi krétakör* (2018, Katona József Színház, r. Székely Kriszta) meghívását; sajnos ez így nagyon igazságtalan, mert kimaradnak listámról például a Zsótér-, Horváth Csaba- és Ascher-rendezések! Izgalmasabb lett volna a kérdés, ha a „nagy hiányzókat” kellett volna számba venni, hogy csak néhányat mondjak a közelmúltból: *A mi osztályunk* (2011, Katona József Színház, r. Máté Gábor), *Titkaink* (2014, Pintér Béla és Társulata, r. Pintér Béla), *10* (2018, Radnóti Színház, r. Sebestyén Ába).

(3) Természetesen van létjogosultsága a POSZT újraélesztésének – már csak mentálhigiénés okokból is, hiszen legalább a színház vonatkozásában abban a hitben ringathatnánk magunkat, hogy egy normális, értékalapú világban élünk. A megoldást nem tudom. Biztos kell sok ember összefogása, hinni abban, hogy a jó színház szembesít a valósággal, reagál a minket körülvevő világra, rólunk és értünk szól. És éppen ezért időről időre számvetést kell tartania, vajon teljesítette-e az adott évben a színház e feladatait: ez lehetne egy Új POSZT *ars poetica*-ja is akár. Meg kell sok pénz.

Kukorelly Endre, költő, író

(1) Bármilyen könnyű tönkretenni. Visszacsinálni bajos. Csináld vissza – működtesd a 3 másodperces szabályt. Ha eltörik kedvenc tányérod, azonnal ragaszd össze. Ne dobd ki. Ha mérgegyben kidobtad, szedd ki a szemétből. Részt vettem többször is a POSZT-on, és – mindenekelőtt – jól éreztem magam. Előadások alatt többé-kevésbé, nap közben, főleg esti kerthelyiségi együtt-üldögéléseken nagyon. Sok minden kijött abból, amit a szervezők hatalmas munkával belepakoltak. Találkoztam a szakma. Úgy-ahogy – ezt vedd kritikának, de korántsem azok kritikája, akik csinálták, inkább azoké, akiknek az *érdekében* csinálták. Némileg kívülről nézve úgy láttam, sok emberben nincs elementáris kíváncsiság, vágy arra, hogy megnézze, más *hogyan* csinál; leadja a magáét, és lelép. Ez nekem így túlzottan szűk, kiábrándítóan az. A kortárs művészet presztízse zuhanórepülésnek elsősorban nem a források hiányossága az oka, hanem hogy a kortárs művészeti élet aktorai igazából maguk sem állnak oda egymás mellé, nem állnak ki, nem szavaznak a testükkel. Molnár Piroskát vagy Bak Imrét – sorolhatnám még – látom előadásokon, vernisszázsonokon vagy könyvbemutatókon, de miért nem *mindenki* van ott, ahol a kollégái? A szakmai beszélgetésen részt vesz a társulat (egy része) – amíg róluk van szó. Aztán elmennek. Hová? Van ennél fontosabb?

(2) Azokat sorolom, melyeket én válogattam a 2008-as POSZT-ra, a tíz hónap alatt látott 184 előadásból. 2007. május 26-án láttam a Bárkában Osztrovszkij/Balázs Zoltán *Viharját*, október 12-én Pécsen Csehov/Funk Iván *Ivanovját*, november 4-én a Bárka melletti konténerben Mundruczó Kornél *Frankenstein-tervét*. Október 27., Radnóti Színház, Térey János/Bagossy László *Asztalízene*, november 6., KoMa Társulat, Garaczi László: *Plazma*, november 22., Nyíregyháza, Bodó Viktor: *Fotel*, december 6., Szombathely, Dömötör Tamás: *Czukur-show*. 2008. január 13-án néztem a József Attila Színházban Dürrenmatt/Zsótér Sándor *Az öreg hölgy látogatását*, 16-án Kaposváron Réthly Attila *Szabad az Á!*-jét, 19-én Egerben Márton László/Schruff Milán: *Nagyratörőjét*. Február 6., Dennis Kelly/Göttinger Pál: *Love & Money*, február 12., Szabadka, Kosztolányi Dezső Színház, Urbán András: *Urbi et Orbi*, március 2., Pintér Béla: *A Démon Gyermekai*, március 8., Magyar Színház: Guelmino Sándor: *Hullámtörés*, március 18., Sepsiszentgyörgy, Gombrowicz/Bocsárdi László: *Yvonne, burgundi hercegnő*, március 26., Debrecen: Móricz Zsigmond/Vidnyánszky Attila: *Úri muri*. Egy – csak látszólag nem színházimmanens – szempontom volt: hasonló színvonalú előadások közül a kortárs magyart preferáltam. Mondjam, hogy miért? Válogattam volna még egy-kettőt. Február 3-án láttam Kolozsváron Csehov/Tompa Gábor *Ványa bácsi*-jét, azt állítólag nem bírta volna el a szcéné.

(3) Bírjon el mindent a szcéné. Több figyelem. Több szív/lélek, több csodálkozás. Nézők nélkül nem megy, egy színházi fesztivál (irodalmi, komolyzenei is) viszont elsősorban a szakmának *kell*. És másodsorban. Ha tud róla maga a szakma, ha nem. A figyelem kölcsönössége nélkül nincs semmi, akik nem figyelnek oda egymásra, nem tanulják, túrik és támogatják egymást, kihagyják magukat a szakmából. Hülyén halnak meg, és az persze nem baj, de rossz az életük, nincs *eudaimonia*, ami szintén sebj, viszont súlyosan ártanak azoknak, akik komolyan veszik mindazt, ami nélkül minnek ez az egész.

Lipics Zsolt, színművész, a Pécsi Nemzeti Színház igazgatója

(1) Fantasztikus időszak volt, igazi ünnepe rendkívül sokszínű színházi életünknek. Határon innen és határon túli alkotók várták izgatottan, hogy észreveszik-e és értékelik-e munkájukat pályatársaik és a színházszerető közönség. Hiányozni fog Pécsről ez a remek rendezvény.

(2) A teljesség igénye nélkül... A Szikora János rendezte *Amadeus* jut először eszembe. Darvas Ivánt a Pécsi Nemzeti Színház Nagyszínpadán látni felejthetetlen élmény volt számomra. Nagy hatással volt rám Vidnyánszky Attila *Mesés férfiak szárnyakkal* című előadása is.

(3) Szükségünk van egy POSZT-„pótló” Fesztiválra. Minden pécsi polgár egyetért ebben, azt gondolom. Pécs a Kultúra Városa. Nem hiányozhat a palettánkról egy összművészeti seregszemle, mely színházi előadásokon kívül más művészeti ágak képviselőit is Pécsre csábítja.

Színművészként és a Pécsi Nemzeti Színház igazgatójaként is nagy örömmel üdvözlénék egy Magyarországon egyedülálló programsorozatot, ahol helyet kap például a zenés színház is. Igazgatói pályázatomban egy Musical Fesztivál létrehozásának tervét részleteztem. A város kulturális életének képviselőivel és a városvezetéssel is szívesen ülök egy asztalhoz, hogy közösen álmodjunk meg egy olyan rendezvényt, mely minden nyár elején ismét felejthetetlen órákkal ajándékozza meg a pécsieket és az ide látogató turistákat.

Lőkös Ildikó, dramaturg

(1) Kérdésben a válasz. Az oldott, barátságos közeg, a találkozások jelentették a fő vonzerőt. A Jordán Tamás–Simon István páros vezette POSZT az első éveiben színes, gazdag forgatag volt, melynek meghatározó, de nem kizárólagos része volt a versenyprogram. Ugyanolyan izgalmasak voltak a művészeti egyetemisták bemutatkozásai, az úgynevezett OFF-programok, melyekben különféle színházi tendenciák mutatkoztak meg, a játékosan népszerű események, mint például az, hogy színészek főznek, az esti szabadtéri koncertek, a zöldben lévő klubélet. Valódi fesztivál volt, ahol mindenki megtalálhatta az őt érdeklő színházi projektet. Aztán körülbelül tíz év után sorvadni kezdett, hol ez, hol az maradt le róla, az örökös megújulás jegyében egyre kevesebb lehetőség volt arra, hogy több napot, akár csak szakmabelinek, csak úgy el lehessen Pécssett tölteni. Miközben egyre jólféültebb, „profitibb” fesztivál lett, annál inkább szürkült, unalmasodott, bürokratizálódott. Bár sokféleképp lehet magyarázni a kimúlását, a külső erőnek sokat nem kellett erőlködnie, döglött oroszlanba rúgott...

(2) Csak ami így hirtelen eszembe jut: Mohácsiék *Csak egy szöge* a kaposvári társulattal, a Szikora rendezte szolnoki *Amadeus*, Darvas Ivánnal, Alföldivel, Zsótér *Szentivánéjje* Brittentől... A Harmadik Színház évente friss kortárs magyar drámából készült bemutatói – ritkán a versenyprogramban, mégis kihagyhatatlan volt a megnézésük. Jó, hogy volt Hírlap-színház az egriekkel Máté Gábor irányításával – nemcsak a produkció okán, hanem mert szellemesen foglalkozott a POSZT-nak helyszínt adó környezet hétköznapjaival. És magam felé hajlóan muszáj a Nyílt Fórumot is megemlítenem, melyet a színházi dramaturg céhünk szervezett a kortárs magyar dráma menedzseléséért, és húsz éven át népszerű esemény maradt a felolvasásaival, a vitáival, munkabemutatóival.

(3) Bármilyen kulturális fesztivál fölpezsdíti szellemi életünket. Örömmel üdvözlénnék akár egy új színházi fesztivált. Nyilván pontosan ki kellene találni, milyen fesztivál legyen, magyar vagy nemzetközi, összművészeti vagy csak hagyományosan színházi, kortárs műveké vagy éppen hogy csak a klasszikusoké stb. Kell ehhez pénz, ötlet, emberek – vagyis, ha lenne javaslatom, akkor ez lenne, hogy legyen pénz, ötlet, ember – a többi majd megy magától.

Máté Gábor, színművész, a Katona József Színház főigazgatója

(1) Tiszteltem Jordán Tamást, hogy kitalálta, megvalósította, tűzön-vízen keresztül átvitte a politikai változások ellenére is dédelgetett tervét. Ezért mindenképp jár a respekt, még ha nem is volt mindig ízlésem szerint való, ami ott történt. A szállodák folyosóin állandó volt a gyerekszivaj és a kutyaugatás, aki csak tehette, magával hozta a színházi fesztiválra a két-, ill. négylábú kedvenceit. Ugyanakkor a pezsgés jellemezte az első időszakban a POSZT-ot, ambíciózus és tehetséges fiatalok töltötték meg a város lehetséges, játszásra alkalmas tereit, éjszakánként az évenként változó helyszíneken folyt a beszélgetés és a bor. Örööm az emlékezetemben az éjszakai sétákat a szálloda felé. Emlékszem fájdalmas be nem válogatásokra. Például amikor az adott zsűror átsiklott az egri *Éjjeli menedékhely*-előadásomon, amelynek beavogatása akkor nagyon sokat jelentett volna az adott színháznak, s ugyanígy nem értettük a Katonában, hogy *A kétfejű fenevad* vagy nem sokra rá *A mi osztályunk* hogy nem került be a versenyprogramba. Az érthetlenségek jobban megmaradnak, mint a sikerek, ráadásul a Katona József Színháznak még a legjobb előadásai is visszafogottabb fogadtatásban részesültek, mint megszokott budapesti környeze-

tünkben. De mindez maga volt az aranykor a későbbi időkhez képest, amikor sikerült megfeledezni a fiatalokról, a sokszor izgalmasabb OFF-programokról és a Teátrumi Társaság bedugta a patáját a pécsi ajtón. Noha a '10-es évek közepétől magam is tagja voltam az úgynevezett Tanácsadó Testületnek (nem melleleg Jordán Tamás unszolására, aki akkor már a távolból aggodalmaskodott valamikori gyermekéért), igyekeztem menteni a menthetőt. Láthatni – utólag – mekkora naivitás volt emögött.

(2) A Zsótér Sándor rendezte szegedi *Szentivánéji álom* című Britten-opera előadása jut eszembe először. Azt tényleg ott láttam, a többi jelentősebb POSZT-előadást általában a születésének helyszínén volt szerencsém megnézni, így nem is nagyon emlékszem színházi élményre.

(3) Egy progresszív fesztiválnak látom létjogosultságát, amely ténylegesen előrevinné a magyar színház ügyét. Van MITEM, amely által valóban betekintést nyerhetünk a világszínházi folyamatokba. Annak viszont nem látom értelmét, hogy mindenféle frusztrációt mérlegelve, óvatoskodva görcső alá vegyük az egy helyben topogást.

P. Müller Péter, irodalomtörténész, kritikus

(1) A POSZT jót tett Pécsnek, erősítette a város kulturális arculatát. A versenyprogramba évről évre bevalogatott körülbelül tizennégy előadás mellett legalább ilyen fontosak voltak az OFF-programok, köztük azok a színházszakmai rendezvények, amelyek sorában a Dramaturg Céh Nyílt Fórum tanácskozása, az ehhez kapcsolódó felolvasószínházi bemutatók a kortárs dráma inkubátorának tekinthetők.

A versenyprogram minden évben nagyobbat merített a kellesténél, mert a magyar színházban egy évadban nem készül tizennégy kimagasló előadás. Van ilyenből négy-öt, a fennmaradó mintegy tíz helyre azonban legalább ötven produkció pályázhatna a nem kimagasló, de jó (jobb) színvonalúak közül. Véleményem szerint a válogatást nem színházi alkotó(k)ra, hanem hivatásos nézőkre (azaz színikritikusokra) kellene bízni, akiknek rálátásuk van a színházi évad egészére (vagy jelentős részére).

Az alakulástörténet mint cseppben a tenger mutatja az elmúlt két évtized hatalompolitikai folyamatait. A POSZT kompromisszumban született és a kompromisszumképtelenség vezetett a felszámolásához.

(2) Visszalapozva a naptáiraiban azt látom, hogy a tizenkilenc POSZT-ból tizennégyen vettem részt, és ezek közül is négyen csak részben. Ezek a részleges vagy teljes távollétek mindig valamilyen külföldi, többnyire szakmai utazásaimhoz kapcsolódtak.

E hiányos részvétel során közel száz (egész pontosan 97) versenyelőadást láttam. Az elsőről Zsótér Sándor Britten *Szentivánéji álom* operarendezésére emlékszem a legszívebben. Az idén áprilisban megjelent legújabb könyvem egyik írásában is foglalkozom vele. Általánosságban valamennyi Mohácsi János-, Pintér Béla-, Schilling Árpád- és Zsótér Sándor-rendezésre szívesen emlékszem, emellett Sopsits Árpád *Bűn és bűnhődés* (2001), a KOMA társulat *Plazma* (2008), Tasnádi István *Fédra fitnessz* (2009), Ruzsnyák Gábor *A tanítónő* (2014), Bagossy László *Hamlet* (2015), Urbán András *Bánk bán* (2015) és Andrei Șerban *III. Richárd* (2018) rendezését emelném ki. Az OFF-programokban a színművészetisek előadásai, a koncertek, a spontán találkozások, illetve az egésznek az atmoszférája volt emlékezetes. A Dante Café belső terei és udvara, a Bóbita Bábszínház régi épülete és az évenkénti biztos találkozás ezeken a helyeken pályatársakkal, szakmabeliekkel.

(3) Több irányban lenne érdemes végiggondolni, hogy milyen MÁSIK színházi szemlének szeretne otthont adni Pécs. A nagy, reprezentatív, elsősorban kőszínházi önreprezentáció pécsi újraindításának nincs alapja, ha a hírek szerint az eddigi pécsi állandó helyszínt felváltja majd egy évről évre másutt megrendezendő poszt-POSZT. Részben ennek okán is Pécsért érdemes volna megfontolni egy kisebb, de bensőségebb, sűrűbb, minőségibb program kialakítását, a kevesebb több elve alapján. Az irodalomalapú színház mellett (ami a tizenkilenc POSZT domináns, szinte kizárólagos színházstípusa volt) indokolt volna lehetővé tenni a művészeti ágat megújító, határait feszegető, a színházművészet mai helyére és szerepére rákérdező, arra reflektáló előadások megjelenését is. A közel két évtized során márkanévvé vált POSZT a továbbiakban színház- és kultúrtörténeti emlék marad, a név nem vihető tovább. Pécsért sem, de abban az innen eltávolított szemlében sem, ami persze lehet OSZT. Ahogy tetszik!

Simon István, a PNSZ volt ügyvezető igazgatója, a POSZT egykori társigazgatója

(1) A POSZT létrejötte, megalakulása külön fejezetet érdemel. Azt rögzíteni kell, hogy létrejöttében elévülhetetlen érdemei vannak Jordán Tamásnak, aki tulajdonképpen kitálta a fesztivált, és Toller Lászlónak, Pécs akkori polgármesterének, aki első pillanattól támogatta a megrendezését, kérve azt, hogy ne csak elszigetelten, a színház falain belüli versenyprodukciók gyűjteménye legyen, hanem terjedjen ki a város területére, az egyéb kulturális, művészeti intézményekre, az utcákra, terekre, azaz „éljen az egész város”. És meg kell említeni Balikó Tamást, a Pécsi Nemzeti Színház akkori igazgatóját, aki Jordán kérdésére, hogy a pécsi színház vállalja-e a POSZT lebonyolítását, azonnal igent mondott. Nekem nagy megtiszteltetés volt, hogy a POSZT megalakulásának első percétől a fesztivál társigazgatója lehettem Jordán Tamással együtt. Ami számomra még nagyon fontos, hogy a városi közgyűlés egyhangúlag megszavazta a fesztivál befogadását, s ugyanígy a harmincmillió költségetes biztosítását, szintén ekkora összeget szavazott meg az akkori Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Rockenbauer Zoltán miniszter vezetésével. Amit sohasem felejték el, talán ma már nehezen elképzelhető: Toller László, Pécs szocialista polgármestere és Várhegyi Attila, a Kulturális Örökség Minisztériumának akkori fideszes államtitkára egymás kezét magasba emelve nyitották meg az I. Pécsi Országos Színházi Találkozót. Az első POSZT – ki merem mondani – reveláció volt. A leendő nézők a jegyárúsítás első napján hajnali 4 órakor az utcán várták a nyitást – ki számlikon, ki a földön ülve –, s általában két nap alatt minden jegy elkelt a versenyprodukciókra, s így ment ez éveken át. Persze nemcsak versenyprodukciók voltak, hanem legalább ilyen fontosak voltak az úgynevezett OFF-programok, melyek a város különböző kulturális, művészeti intézményeiben lettek otthonra, vagy éppen az utcákon, tereken. Óriási sikere volt a főiskolások vizsgaelőadásainak. Meg merem kockáztatni, hogy néhány produkció magasabb nívót képviselt, mint egy-két versenydarab. Kiemelném a különböző „népszerű, populáris” rendezvényeket, melyeket mi büszkén vállaltunk: a zongoraversenyt, a színházi kulisszatitkok feltárását, a szinkron-készítést, a sűgő, a kaszkadőr munkáját bemutató rendezvényeket, vagy éppen a „színészek főznek” című igen népszerű sorozatot. Ezekért egy-két kritikustól kaptunk hideget-meleget, de ezeket ma sem tagadnám meg. A lényeg az, hogy egy-két éven belül a POSZT összművészeti fesztivállá alakult, a művészetek valamennyi ága jelen volt, így a tánc, a zene, a báb, a képzőművészet és persze a színházi alakulatok legszélesebb tárháza... Véleményem szerint a POSZT szíve, lényege a versenyprogram, s a hozzá kapcsolódó szakmai rendezvények voltak, ám a lelke, amitől fesztivállá vált, az OFF-rendezvények sokasága volt. Röviden: a POSZT egyhetes, majd tíznapos időszaka alatt a hétköznapiak is ünnepnapokká váltak, az utcákon, tereken állan-

dóan ismert, népszerű művészekkel, tévés személyiségekkel lehetett találkozni, az éttermek, presszók teraszai még az éjszakai órákban is tele voltak. El kell ismerni, hogy a nyolcadik-kilencedik fesztivál után már nem nagyon tudtunk újdonságokat kitalálni, kisé meg is fáradtunk, akárcsak a fesztivált, engem is megviselt a szakma kettészakadása, s a tizedik után Jordán Tamással egy napon – ám bármilyen furcsa: egymástól függetlenül – bejelentettük, hogy lemondunk a POSZT vezetéséről. Megnyugtató, hogy Stenczer Béla, aki szintén a kezdetektől dolgozott velünk, Kóhalmi Andreával együtt vállalta a fesztivál vezetését, és sikerült is újdonságokat bevezetni, új dolgokat létrehozni. Az őket követő éra munkásságát már csak felületesen ismerem, nem nagyon vettem részt a rendezvényeken – igaz, hogy nem is hívtak...

(2) Nagyon nehéz kérdés... annál is inkább, mert a „mi tíz évünk” alatt alig láttam versenyprodukción, hiszen azokkal egyidőben átlagosan három-négy OFF-program zajlott a város különböző intézményeiben. Mindegyikbe belenéztem, elsősorban azért, hogy lássam, rendben van-e minden. De azért néhány versenydarabot sikerült megnézni, ezek közül emlékezetes a Szikora János rendezte *Amadeus* a szolnoki színház előadásában, Darvas Iván és Alföldi Róbert főszereplésével. A Marton László által rendezett *Nóra* Eszenyi Enikővel és Hegedűs D. Gézával. A *Jóembert keressünk!* című Brecht-mű a sepsiszentgyörgyi előadásában, Bocsárdi László rendezésében. Na és persze a Mohácsi János által rendezett pécsi és kaposvári előadások. Az OFF-programok rendezvényeiből kiemelni bármit – hát ehhez nagy merészség kell... Magas nívót képviseltek a főiskolások vizsgaelőadásai, népszerűek, s általam is kedveltek voltak a Nyílt Fórum programjai, a felolvasószínházi rendezvények, az Ifi Gényusz-produkciók (művészeti egyetemek hallgatóinak produkumai valamennyi művészeti ágban), a szabadtéri koncertek. És óriási népszerűségnek örvendtek a populárisabb, de profi módon megszervezett rendezvények, amelyeket az első kérdésre válaszolva már említettem. Az OFF-programok szervezésében feltétlenül meg kell említeni Máté Péter, illetve Csóka Tímea remek munkáját, mint ahogy az egész POSZT lebonyolításában a gazdasági ügyekért felelős Babarczi Etelka és Farkas Ágnes tevékenységét. Elsősorban nekik köszönhető, hogy valamennyi fesztivál anyagilag pozitív mérleggel zárult. Külön köszönet a pécsi műszak munkásságának, minden túlzás nélkül állíthatom, hogy emberfeletti munkát végeztek.

(3) Hogy van-e létjogosultsága egy új pécsi színházi fesztivál alapításának, erre a kérdésre – az utóbbi évek fényében, mindezt fokozva a pandémia által létrejött félelmekkel – nem könnyű válaszolni. De ha mégis... Vissza kellene térni az egyszemélyes válogatásra – tudom, hogy ez szubjektív, de a két vagy három válogató esetében is az. Amikor ezt a formát bevezették, számtalanszor tapasztalhattuk, hogy egy adott előadást nagyon ritkán látta mindegyik válogató, tehát elosztották egymás között, ki mit néz meg. Kell keresni egy ismert, elismert szakembert, akár író, akár kritikust. Ha nem is tud minden, a színházak által ajánlott – legfeljebb két produkciót – személyesen megnézni, akkor jusson el hozzá az előadás felvétele. Ma már olyan, szinte filmszerű felvételeket lehet készíteni az előadásokról, amelyek bár persze nem pótolják az élő előadás megnézését, de 80%-ban reális képet adnak a produkciókról. Legfeljebb hat nagyszínházi és öt kamaraszínházi előadást lehetne beválogatni, valóban a legjobbakat. Nem kellene díjakat osztani, nem kell zsűri, főképpen nem négy! Az előadások számára, melyek ott lehetnek a tizenegy (vagy még kevesebb) kiválasztottban, önmagában ez a tény jelentené az elismerést, a díjat. Természetesen a mindenütt jelen lévő OFF-programokkal is kell számolni, hiszen ezek adják a fesztivál lelkét, hangulatát. És persze pénz is kellene...

Tompa Andrea, író, színházi szakíró

(1) Sokat és sokszor bíráltam a POSZT-ot, és most mégis úgy érzem, micsoda helyrehozhatatlan veszteség! Nagyon erősen indult az első POSZT Forgách András bátor válogatásával, amelyen egy Zsótér-operarendezés is szerepelt. Magas „c” volt ez, és ugyan nem nyomban indult hanyatlásnak, de nem is a fejlődés felé mutatott aztán az egész. Egy fesztivált a programja határoz meg, és nem a marketingje. De a kétezres évek közepén a POSZT-on még lehetett normálisan vitatkozni és problémákat felvetni, sőt ajánlani is. De nem vált olyan terepszemlévé, ami a magyar progresszív színházi életet mutatta volna fel, netán külföldi kontextust is létrehozva, hanem mindig inkább arra hajlott, hogy keresztmetszet legyen, és így aztán az erősen középszerű dolgok is bekerültek a programba, míg sok finom újdonság sosem jutott el. Ostoba kvóták voltak, amik mindig bénítóan hatottak a válogatókra. Szabadság helyett az volt a szempont, hogy nagyszínpad, stúdió, vidék, Budapest, határontúl, kőszínház, független. Amíg így gondolkodunk a színházról, addig nincs miről beszélni. Az utolsó jó élményem egyben az első rossz is volt, amikor a POSZT valahogy végképp felrobbanni készült, de még nem látszott, hogy hogyan. 2011-et írtunk. Ezután a megalakult új ellenszervezet már komoly politikai erővé vált és helyet kért, bevásárolta magát a POSZT-ba olyan módon, hogy egyből uralta is.

(2) A POSZT-on ott volt Schilling Árpád többször is, Mohácsi *Megbombáztuk Kaposvártja*, szerepelt többször Pintér Béla, de már a legjobb darabjai – *Titkaink*, *A bajnok* – a POSZT közelébe sem kerülhettek, nem olyan éra volt már.

(3) Abszolút kellene egy fesztivál, de ez ma elképzelhetetlen. Hacsak nem közadakozásból, akkor viszont rém szegény lesz. A színházpolitikai oligarchák mindent uralnak, nincs esély az ő áldásuk nélkül struktúrákat létrehozni, velük meg nem lehet szövetkezni semmilyen ügyben. Az önkormányzatok szegények, nem tudnák fenntartani. Virtuális fesztivált kell csinálni, vagyis elvit. De attól még kellene az embereknek találkozni és beszélgetni, mert egy fesztiválnak ez is nagy ereje. Virtuális fesztivál és beszélgetések a közparkokban – ez a javaslatom.

A KÖRHINTÁZÓ MARITÓL A SARKI FÉNY MÁRIÁJÁIG

Portré Töröcsik Mariról (1935–2021)

Az 1976-os Cannes-i Nemzetközi Filmfesztiválon is bemutatták Maár Gyula modernista filmdrámáját, a *Déryné, hol van?-t* (1975), amelyért Töröcsik Mari megkapta a legjobb női alakításért járó rangos elismerést. Töröcsiket később szintén Cannes-ban tüntették ki életműdíjjal, amelyet akkor a világ tizenkét legjobb színészenek ítéltek oda. Érdekes, hogy bár férje, Maár és Pilinszky János forgatókönyvíró a legendás Déryné Széppataki Róza naplója és a „jelen” színházi tapasztalatai, így részben Töröcsik életútja alapján írták az elégikus történetet¹ (még Töröcsik Mari mestere, a „rendeződiktátor” Major Tamás is felbukkan egy idős színész szerepében), az 1847-ben visszavonult Dérynével szemben Töröcsik ekkoriban volt karrierje csúcán. Sőt, ezután még több mint negyven évig játszott annak ellenére, hogy 2008-ban, kómája idején már sokan halálhírére keltették.

Déryné Széppataki Róza 1868-as utolsó utáni fellépését követően, négy évvel később meg is halt. Töröcsik 2020-ban jelentette be, hogy már nem tér vissza a színpadra, és egy korábbi, nyolcvanadik születésnapja alkalmából készült interjúban ezt mondta: „Hatvan évig arra készítettem fel magam, hogy ha be kell lépni a színpadra, vagy azt mondják, felvétel, akkor az idegrendszerem egyik pillanatról a másikra a megfelelő állapotba kerüljön. [...] Ha majd észreveszem, hogy ez megszűnik, [...] akkor abba fogom hagyni, de addig nem, mert azt hiszem, akkor meghalnék.”² 2021. április 16-án itt is hagyott minket, de valóban szinte az utolsó pillanatig játszott. Színpadi szereplései mellett még arra is maradt ereje, hogy eljátssza gyönyörű hattyúdalát, Mészáros Márta *Aurora Borealis – Északi fényének főszerepét* (2017). Már-már sorsszerű, hogy a *Körhintában* (1956), első filmszerepében a naiv, a világban helyét kereső Pataki Mariként indult, és utolsó nagy filmszerepében³ a sokat szenvedett, de múltjával szembenézve megnyugvást találó Máriaként búcsúzott a mozitól Mészáros történelmi drámájában. Töröcsik maga is rengeteget fejlődött, és rengetegféle szerepet eljátszott a naivatól a cél- és öntudatos nőkön át az anyafiguráig és az életükkel számot vető idős, tapasztalt asszonyokig, azaz átvitt értelemben is „Mariból Máriává vált”. Persze a közönség haláláig Mariként emlegette, és mentalitásában, a szakma iránti alázatában, szerénységében is mindig az maradt. Hiába halmozták el díjakkal, mindig tudta, honnan jött, milyen küzdelmek és megaláztatások árán vált az egész ország Töröcsik Marijává, a Nemzet Színészevé és Művészevé, akiről máig számos könyv született.⁴

¹ Zsugán István: A lét és az elhivatottság drámája. Beszélgetés Maár Gyulával és Töröcsik Marival, *Filmkultúra* 1975/6, 59–67.

² Kovács Bálint: Jutalomjátékra nincs szükségem – Töröcsik Mari 80 éves, *Origo*, 2015. november 22. <https://www.origo.hu/kultura/20151120-torocsik-mari-80-eves-nemzeti-szinhez-interju-portre.html> (utolsó letöltés: 2021. 05. 14.)

³ Szerepelt persze még egy dokumentumfilmben (Juhász Anna – Surányi András: *A mindenség szerelmese*, 2018) és egy rövidfilmben (Végh Vozó Zoltán: *Psycho 60*, 2020), de utolsó, jelentős nagyjátékfilmje az *Aurora Borealis* lett.

⁴ Lásd például a több kiadást megért „beszélgetőkönyvet”: Bérczes László: *Töröcsik Mari. Bérczes László beszélgetőkönyve*, Budapest, Európa Könyvkiadó, legutóbb: 2021.

Töröcsik 1935. november 23-án született a Heves megyei Pélyen, hivatalosan bejegyzett keresztnéve Mariann helyett a Marián lett, a Marit csak később kapta Fábri Zoltán rendezőjétől és Krencsey Marianne színésztársától. Szülei pedagógusok voltak, és bár viszonylag jólétnél éltek, a színésznő bevallása szerint édesanyja kezdettől alázatra nevelte, a szegényebb, mezítlábas parasztyerekhez hasonlóan ő sem hordott cipőt idillinek tartott gyerekkorában.⁵ Már kiskamaszként kapcsolatba került a filmmel, ugyanis nagyapja mozit üzemeltetett Pélyen, ahová minden hétvégén elengedték szülei: elbűvölték a mozgóképek. Tizenkét évesen járt a fiatal Makk Károly *Úttörők* (1949) című, végül dobozban maradt filmjének a szereplőválogatásán, de a színésznő elmondása szerint mielőtt megszólalhatott volna, el is küldték.⁶ Később, már karrierje csúcán több filmet forgatott a rendezővel, köztük a Déry Tibor elbeszéléseiből (*Szerelem, Két asszony*) készült *Szerelem* (1971) című klasszikust, amelyért Darvas Livel, a másik főhősnőt játszó színésznővel együtt kaptak dicséretet Cannes-ban. A kis Töröcsik bár ábrándozott arról, hogy színésznő lesz, nem készült tudatosan erre a pályára, mígnem egy vonatútja során találkozott Buzás Pállal, későbbi dramaturggal, akitől megtudta, hogy ezt a – saját szavaival – „mesterséget”⁷ lehet tanulni a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Ugyan megvolt rá a lehetősége, hogy még érettségi előtt jelentkezzen a főiskolára, de a vizsgán azt mondta neki Lehotay Árpád színész-rendező és főiskolai tanár, hogy bár nagyon tehetséges, de inkább fejezze be előbb a gimnáziumot. Egy évvel később már csak daczból sem akart újra jelentkezni, de Buzás rábeszélte, és bár majdnem lecsúszott a felvételig, az operett szakra még befért.

Töröcsik Mari 1954 és 1958 között tanult a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, de már elsőéves korában rámosolygott a szerencse, ugyanis beválogatták a *Körhintába*, ráadásul a női főszerepet kapta meg. Fábri műve az 1954-ben megjelent novella, *A kútban* alapján készült, és ennek írója, Sarkadi Imre is részt vett a válogatáson. Töröcsik visszaemlékezése szerint Sarkadi már nagyon dühös volt a sokadik, sikertelen próbafelvétel után, ám amikor megmutatták neki a színésznő felvételét, azonnal tudta, hogy ott áll vele szemben Pataki Mari. A *Körhinta* a Sztálin halálát követő „olvadás” emblematikus darabja lett, a *Simon Menyhért születése* (Várkonyi Zoltán és Makk Károly, 1954) és a *Budapesti tavasz* (Máriássy Félix, 1955) mellett ez indította el az 1950-es évek „megkésített magyar neorealizmusát”, azaz a Rákosi-korszak hazug szocialista realizmusát meghaladó realista drámák hullámát. Fábri társadalmi melodramájában persze a felszínen még itt is a termelőségövezetet, így „a jövőt” képviselő energikus Bíró Máté (Soós Imre) és a szigorú, ellenszenves magánbirtokos, Pataki István (Barsy Béla) konfliktusa bontakozik ki. Ám sokkal fontosabbá válik ennél maga az ideológiai fölött álló szerelmi dráma, amelynek épp az a lényege, hogy az atyai szigorral, azaz a zsarnoksággal szembeszállnak a szabadságvágygal teli fiatalok, mint majd a film 1956 eleji bemutatóját követően, ősszel a magyar nagyvárosok utcáin. Töröcsik félnék hősnőjének nagy jelenete az, amelyben erőt vesz magán, és határozottan kijelenti a téves viszonylatában ironikus módon maga is szabadságra vágyó édesapjának, Patakinak, hogy neki nem kell a számára kijelölt férj, mivel Mátét szereti. A színésznő már itt megvillant valamit abból az öntudatos, lázadó nőfigurából, amelyet majd Fábri későbbi Kaffka Margit-adaptációjában, a *Hangyabolyban* (1971) és Jancsó Miklós filmjeiben (*Csend és kiáltás*, 1968, de még inkább: *Szerelmem, Elektra*, 1974) játszik el.

Habár a *Körhinta* az 1956-os cannes-i filmfesztiválon hatalmas sikert aratott, François Truffaut, a francia újhullám egyik elindítója (*Négy száz csapás* [Les Quatre Cents Coups, 1959]) az egekig magasztalta Töröcsik Mari alakítását, ő maga ezt máshogy látta. „Én úgy gondolom, hogy színészként ott nem csináltam semmit” – vélekedett a *Körhintabeli* szerepléséről, és szerinte Fábrinak nagyjából úgy kellett instruálnia őt, mint egy gyerekszínészt.

⁵ *A nagyok – Töröcsik Mari*, portréfilm, Duna TV, 2016. január 26. Riporter: Ugron Zsolna.

⁶ Uo.

⁷ Török Ilona: *Mestersége színész*, portréfilm, 1986. Riporter: Koltai Tamás.

Szerinte „sírní tíz évvel, nevetni tizenöt évvel később” tanult meg színészi értelemben.⁸ Jól érezte, mert bár 1958-as végzése után rögtön a Nemzeti Színházba került, és számos népszerű filmben játszott még a *Körhintáé*hoz többé-kevésbé hasonló főszerepeket (Fábi: *Édes Anna*, 1958, Herskó János: *Vasvirág*, 1958, Szemes Mihály: *Kölyök*, 1959), a színházi szakmabeliek és a színikritikusok „filmcsillagnak”, és nem színésznek tartották őt, így színpadi karrierje kudarcokkal, rendkívül negatív kritikákkal kezdődött. Szerencséjére a rettegett színész-rendezőnek, a sok tehetség karrierjét derékba törő Major Tamásnak viszont épp egy Törőcsik-kaliberű, nem tipikus színházi színészre volt szüksége, így a veterán színésznőt, Mészáros Ágit (az 1948-as *Talpalatnyi föld* és a *Simon Menyhért születése* sztárját) állította az „ifjú titán” mellé, hogy tanítsa, formálja őt.

Az első nagy színpadi sikerig hosszú volt az út. „A vágóhidak Szent Johannájába Major is belerokkant: azt írták utána, velem már ne kísérletezzenek, mert nem tudok se beszélni, se mozogni, és különben is, egy Johannát csak egy személyiség játszhat el (nem Törőcsik Mari), zárójelben” – emlékezett vissza a színésznő élete legnagyobb kudarcára.⁹ Az áttörést egyrészt az 1959-ben bemutatott Arbuzov-dráma, a *Tánya* hozta meg neki, amelynek főszerepét Grigorij Konzskijtől kapta, aki kifejezetten kérte Major Tamástól, hogy hadd tanítsa ő Törőcsiket. Ritter György szerint ebben a darabban vált igazi, érett színésznővé, és ezt már a kritikusok is elismerték.¹⁰ Maga a színésznő Leonyid Zorin *Varsói melódia* című drámájára (1968) emlékszik a nagy áttörést hozó műként, amelyben Sztankay Istvánnal játszott együtt, és ábrázolta tökéletesen az érzelmek kihűlésének folyamatát. „Egy nagyon rossz darab. De minél rosszabb a darab, annál többet adhat hozzá az ember a saját lényéből” – vélekedett Zorin művéről Törőcsik, aki szerint ennek előadása után a kritikusok átestek a ló túlsó oldalára, és innentől kezdve a gyengébben sikerült alakításait is ajnározták.¹¹

Törőcsik Mari érett, modernista korszaka filmszínészként a *Szerellem*l jött el. Törőcsik tudatosan törekedett arra, hogy kitörjön a skatulyából, ahová a *Körhintáé* és a *Vasvirág* és a *Kölyök* miatt került. „Mindenáron ki akartam menekülni abból, egész korán, hogy ne süssék rám azt, hogy naiva vagyok. Mindenáron menekültem afelé, hogy karakter-szerepeket is játsszak, hogy én egy gondolkodó ember vagyok” – emlékezett vissza.¹² Ez a törekvése, a „csitri” és a „naiva” típusfigurái meghaladásának a szándéka már érződik Makk Károly az elidegenedés kérdését taglaló szerelmi drámájában, a Sarkadi Imre színművéből forgatott *Elveszett paradicsomban* (1962) is. Ritter György szerint a színésznő modernista korszakában a hűvösség mögött megjelenik a magány és az elveszettség elfojtott érzése.¹³ Makk filmjében még azt a folyamatot láthatjuk kibontakozni, amelynek során a naiv Mira mintegy felnő, miközben szembesül nála idősebb szerelme, a sikertelen abortusz miatt egy nő halálát okozó, pályáról kizárt és kiégett orvos, Zoltán (Pálos György) nihilizmusával. Mirát játszva Törőcsik érezhetően törekedett arra, hogy eleinte bájos, „csalfa kislány” benyomását keltse, hogy majd a kegyetlen realitás kijózanítsa, és elinduljon a gondolkodó nővé érés útján.

Filmes csúcsteljesítményeit a hetvenes években nyújtotta. A *Szerelem* és a *Déryné, hol van?* párba állíthatók, és ezekhez hozzávehető Maár Gyula másik két rendezése, a parabolisztikus *Prés* (1971) és a *Déryné...* párdarabja, a *Teketória* (1977), valamint kései korszakának két remeke, a *Hoppá* (Maár, 1993) és a *Hosszú alkony* (Janisch Attila, 1997). Ezekben Törőcsik rendkívül összetett, lelkiileg sérült vagy bizonytalan, érett nőket játszott el. Jancsó-filmjei és a *Hangyaboly* inkább szabályt erősítő kivételek, amelyekben határozott, lázadó, már-már feminista nőkarakereket alakított.

⁸ *Mestersége színész*, i. m.

⁹ Kovács Bálint: i. m.

¹⁰ Ritter György: „...és messze túl a szögeken, sebeken”. Törőcsik Mari-portré, *Filmtett*, 2012. június 11. <https://www.filmtett.ro/cikk/3088/torocsik-mari-portre/> (utolsó letöltés: 2021. 05. 10.)

¹¹ Kovács Bálint: i. m.

¹² *Mestersége színész*, i. m.

¹³ Ritter György: i. m.



A magyar filmművészet hetvenes évekbeli érett modernista korszakához érett színésznőre volt szükség, aki a hazai rendezőket is foglalkoztató egyetemes témákat, érzelmi állapotokat (az elidegenedés, az érzelmi kiüresedés, a kiismerhetetlenség stb.) képes megjeleníteni. „Mindig az idegrendszer működik. Nekem az a színház, amiben nem tiszta a gondolat, és nem működik az idegrendszer, az a színház nekem nem színház” – fogalmazta meg néhány évvel ezelőtt tulajdonképpeni *ars poeticáját* Törőcsik Mari,¹⁴ amihez szorosan kapcsolódik a *Déryné, hol van?* apropóján tett 1975-ös nyilatkozata: „Számomra nincs külön filmszínész vagy színházi színész. Az ember többé-kevésbé – utólag – fel tudja mérni önmagát, hogy jól vagy rosszul oldotta meg a feladatát, de mindig csak az adott figura belső igazsága szempontjából.”¹⁵ Törőcsik Mari számára a benne rejlő „idegi energiák” felszabadítása volt a cél, arra kondicionálta magát lélektani drámájától, az *Édes Annától* kezdve, hogy amint belép a kamera elé vagy a színpadra, olyan idegállapotba kerüljön, amelyet az adott szerepe megkíván, tehát végső soron ő maga is a teljes átlényegülésre törekedett. Így ha egymáshoz nagyon hasonló „Törőcsik Mari-figurákról” beszélünk is, közöttük mindig lényeges különbségek vannak. A *Szerelem* Lucája, a *Déryné, hol van?* címszereplője és a *Teketória* Teréze egyaránt identitásukban megrendült, traumatizált nők, de mindhárom más-más okból kifolyólag. Ez az ok különbözteti meg őket, és ennek az érzékeltetéséhez van szükség olyan kaliberű színésznőre, mint Törőcsik Mari. Az anyósa egészsége érdekében élethazugságot táplál, közben bebörtönzött férjéért aggódik Luca. Déryné viszont éppen a férj közelségét tartja iszonytatónak, mert azt a visszavonulással, így a megöregedésbe és az elmúlásba való beletörődéssel azonosította. A frissen elvált, kapuzárási pánikban szenvedő Teréz pedig kamaszokra jellemző futó kalandokba menekül a magány, a kiüresedés és a kor elől.

Továbbá ezek a modernista filmek egyre önreflexívebbek abban az értelemben is, hogy magának Törőcsik Marinak is tulajdonképpen reflektálnia kell színészi játékában arra, hogy szerepet játszik. A *Szerelem*ben az önreflexió még csak metaforikus, minthogy Törőcsik és Makk nem törik át a „negyedik falat”, pusztán az hangsúlyos a történetben, hogy Luca erőt vett magán, és kétségek között eljátszotta anyósának, hogy férje Hollywoodban forgat, és nem börtönben ül politikai fogolyként. A *Déryné... és a Teketória* viszont már idézőjelbe teszik a cselekményüket az önreflexív lezárásaikban, amelyekkel arra hívják fel a figyelmet, hogy színészi alakításokat, illetve filmet látott a néző: előbbi végén meghajolnak a színészek, utóbbi utolsó jelenetében a filmes stáb tagjai sétálnak be a díszletbe. „A színházi világban játszódó történet [...] éppen a szüzsé szintjén teszi értelmezhetővé a metaforát: a színészek maguk is színészként, színjátékként élik meg saját sorsukat” – elemezte Maár Gyula és Törőcsik Mari két közös filmjét Gelencsér Gábor.¹⁶ Lazábban, de ebből a szempontból is köthető a három filmhez a *Prés* és a *Szerelmem, Elektra*, mert előbbiben a kegyetlen katonai kiképzés ellen fellázadó, beépített embert játszó fiút győzködő Teréz az egész életet meghatározó szerepjátás fontosságáról beszél, utóbbiban pedig Elektra „színész” abban az értelemben, hogy a zsarnoki uralkodó eltávolítása érdekében ő és testvére, Oresztész eljátszanak egy-egy szerepet.

A színésznő modernista korszakát követően ismét skatulyába került, amelyből ki-k kellett törnie egy-egy *Hoppával*, *Hosszú alkonnyal* vagy *Aurora Borealis*szal. Sok filmben osztottak rá anyai vagy anyáskodó mellékszerepeket¹⁷ (Sándor Pál: *Szerencsés Dániel*, 1983; Gárdos Péter: *Szamárköhögés*, 1987; Sára Sándor: *Vigyázók*, 1993; Costa-Gavras: *Zenélő doboz* [Music Box, 1989], Szabó István: *A napfény íze*, 1999; Sipos József: *Eszter hagyatéka*, 2008, *Kaland*, 2011; Kamondi Zoltán: *Halj már meg!*, 2016), amelyeket persze a rá jellemző

¹⁴ *A nagyok – Törőcsik Mari*, i. m.

¹⁵ Zsugán István: i. m., 59.

¹⁶ Gelencsér Gábor: *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*, Budapest, Osiris, 2002, 117.

¹⁷ Ritter György: i. m.

természetességgel, rutinból eljátszott, miközben tanított a főiskolán, illetve a Thália Színházat igazgatta is a kilencvenes évek elején. A tévesen szatírának is bélyegzett keserűes elégia, a *Hoppá*, a *Hosszú alkony* és az *Aurora Borealis* tulajdonképpen összetartoznak, együtt zárnak le egy gazdag, mozgalmas színészi pályát, sőt mintegy Törőcsiknek készültek. A Maár Gyula által rendezett *Hoppá* egyértelműen nemcsak a főszereplő idős házaspár (Garas Dezső és Törőcsik duója zseniális) rendszerváltással összekapcsolt örök emberi problémákat (a fiatalság és a gyerekkor visszasírása a megöregedés és az elmúlás tükrében) vizsgálja, hanem annak kinyilatkoztatása is, amit Maár később mondott, amikor felesége felébredt a kómából: „Ha ő elmegy, akkor nekem végem, mert ha Mari nincs, én nem tudok élni, én megszűnök létezni.”¹⁸ A (mentális) utazáson áteső, a valós térben és az emlékei között egyaránt bolyongó idős régész nő alakján keresztül szintén a megöregedés és ezzel összefüggésben az emlékezés, egy megváltozott világban való eligazodás nehézségét taglaló *Hosszú alkony* rendezője, Janisch Attila és forgatókönyvírója, Forgách András bevallottan Törőcsikre írták a főszerepet. Janischnak a színész nő arcára – megfogalmazása szerint –, „egyszerű és eszköztelen” jelenlétére volt szüksége, ilyen módon volt képes bemutatni a főhősnő elveszettség-érzését.¹⁹ Az *Aurora Borealis*szal kapcsolatban pedig Mészáros Márta rendező azt nyilatkozta a *Jelenkor*nak a bemutató után, hogy a nőiséggel szoros kapcsolatban álló történelmi trauma (a második világháború után Mária, a hősnő orosz katonák erőszakának áldozatává válik, és teherbe esik) mellett az motiválta a film elkészülését, hogy szeretett volna (még egy) főszerepet adni Törőcsik Marinak.²⁰

Mészáros persze már nem először dolgozott Törőcsikkal, rögtön második nagyjátékfilmjében, a kényszerből (férje halála miatt) függetlenné vált nő küzdelmét bemutató *Holdudvarban* (1968) főszerepet osztott rá, és a *Napló apámnak, anyámnakban* (1990) is feltűnt egy kisebb szerepben. Az *Aurora Borealis* viszont több szempontból is különleges alkotás. Eleve izgalmas, hogy Máriát – fiatal és idős korában – két Törőcsik játssza, bár a feltörekvő, tehetséges színésznő, Törőcsik Franciska csak névrökona Törőcsik Marinak. Ennél is fontosabb azonban, hogy bár klasszikus dramaturgiai értelemben előbbi, tehát a fiatal Mária a történet aktív, cselekvő hőse, a passzív, egyébként a történet szerint is kómából felébredő idős Törőcsik/Mária sokáig mellékkarakternek tűnik. Ám Mészáros Márta egy zseniális végső csavarral áthelyezi a cselekmény drámai súlypontját a múlttól a jelenre, a fiatal Máriáról az idős Máriára, aki végre megszabadul a múlt nyomasztó terhétől, hogy erőszakból született lányát elcserélte az őt megsegítő, a szovjetek által elhurcolt Edith kisbabájára, és a sajátjaként nevelte. Utolsó jelenetében csak egy képet lát a felnőtt, vér szerinti gyermekéről, szeme könnybe lábad, unokájának pedig azt feleli: „Kimegyek egy kicsit”. Ezek az utolsó szavai, amelyek után felszabadultán sétál ki az eresz alól a szabadba, tekint fel az égre, leül, és mosolygó arccal szenderedik örök álomra. A hatásvadász zenével és a közhelyes szimbólumokkal lehet, hogy a jelenet összességében giccsesnek hat, de így, Törőcsik Mari halála után többletjelentéssel gazdagodik, hiszen ebben a jelenetben nemcsak karaktere távozott az élők sorából, hanem – még ha nem tudta is – maga Törőcsik is elbúcsúzott a mozitól, amely 1956-ban beindította színészi karrierjét. Felejthetetlen alakítása miatt valóban úgy érezhetjük, hogy csak „kiment egy kicsit”, de valahányszor újranezzük a *Körhintát*, az *Elveszett paradicsomot*, a *Déryné, hol van?*-t vagy *A turnét* (Bereményi Géza, 1993), ez a szerény színészióriás mindig visszatér.

¹⁸ Kovács Bálint: i. m.

¹⁹ Gelencsér Gábor: Személyes tudás. Beszélgetés Janisch Attilával és Forgách Andrással, *Filmvilág* 1997/4, 8–10.

²⁰ Benke Attila: Nőnek lenni a történelem színpadán, *Jelenkor Online*, 2018. március 3. <http://www.jelenkor.net/interju/983/nonek-lenni-a-tortenelem-szinpadan> (utolsó letöltés: 2021. 05. 17.)

EGY LEGENDA SZÜLETÉSE

Ács János Marat/Sade-rendezésének fogadtatása

„1981. december 4.: egy különös – ma már így mondanám: színháztörténeti – premier Kaposvárott, *Peter Weiss* ismert darabja, a *Jean Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmeógyógyintézet színjátszói előadják de Sade úr betanításában*” – emlékezett vissza nyolc évvel később Pályi András a bemutatóra. „Papírforma szerint nem várt senki tőle szenzációt, másutt már játszották, különösebb aktualitás, művészi kiugrás nem ígérkezett benne.”¹ Mégis hogyan vált akkor színháztörténeti jelentőségűvé Ács János rendezése? Miképp fogadta a szakma és a közönség az előadást? Milyen volt a színpadi élete? Hogyan született meg színpadi legendája?

„Hivatásos kritikus amúgy alig érkezett a bemutatóra” – mondja Pályi András. Koltai Tamás sem volt ott Kaposvárott: „Nem emlékszem előzetes hírverésre, »suttogó propagandára«, mondjuk, olyasmire, hogy sietni kell megnézni, mert annyira jó vagy »problematicus«, vagy meggyűlt a baja a helyi tanáccsal, esetleg megcenzúrázták, mint például Paál István szolnoki *Übüjét*.” Azért sem volt a kritikusban várakozás a bemutatóval kapcsolatban, mert „a próbák idején elterjedt, hogy Ács nem tud mit kezdeni a darabbal. »Nem érdeklő.« Amikor kiválasztotta, még érdekelte, de azóta elment tőle a kedve. Hogy ez előrelátó szándékos bagatellizálás – vagyis konspiráció – volt-e, máig nem tudom” – teszi hozzá Koltai Tamás. „Az biztos, hogy később a részévé vált egy közös konspirációnak.”²

Ács János visszaemlékezései szerint azonban sem szándékos bagatellizálásról, sem tudatos konspirációról nem volt szó, egyszerűen csak az anyaggal való gyötrődésről: „Eltelt a nyár, már lassan neki kellett volna látni” a Marat/Sade próbáinak. „De inkább vissza akartam adni. Mert amikor újra elolvastam, mélyen felháborodtam: mi ez a hülyeség! micsoda elvont dolog! mit akar ez a német emigráns pali! mit tudhat mirőlunk onnan Svédországból! Nem lehet annyi köze a hitehagyásokhoz, újrakezdésekhez, csalódottságokhoz, mint nekünk. Egy magyarnak, egy közép-európainak, akinek a húsába vág. Akinek erről szól az élete. De nemcsak az ő élete szól erről, hanem az apjái is erről szolt, sőt még a fiái is erről fog szólni – kikerülhetetlenül!”

„Hisztiztem is, letérdeltem a [Babarczy] Laci elé – folytatja a próbakezdeti válságról szóló történetet Ács János –, mondtam, hogy nem, nem, nem. Aki persze nem mondhatott mást, csak azt, hogy de. Különben napokon belül ki kellett volna találni egy másikat, amelybe pontosan ugyanazok a szereplők illenek. Tehát furcsa dühvel, gyűlölettel, kétségbeeséssel láttam a rendezéshez. Ez az indulat a próbákat is átítatta. Fölhasználtam ugyanakkor az író minden erényét, az okosságát, az íróniáját, amelyen átszűrte a mi illúzióvesztésünknek a szörnyűségét.”³

Részlet az *Ács János színháza az Oriáscsecsemőtől a Marat/Sade-ig* című, megjelenés előtt álló könyv egyik fejezetéből.

¹ Pályi András: Te árva forradalom. *Beszélő*, 1989. október 23., 2. próbaszám

² Koltai Tamás: Az én Kaposvárom. *Színház*, 2003/11, 2–15.

³ Bogácsi Erzsébet: *Rivaldazárlat*. Dovin, Budapest, 1991. Az *Ács János* című fejezet 68–84.

„Amíg nem találták meg a kulcsot hozzá, [...] nem sok sikerrel kecsegtetett” Peter Weiss darabjának színpadra állítása – állítja Forgách András.⁴ A színészek visszaemlékezései szerint a próbák második-harmadik hetében történt meg az áttörés, amikor is konkrét háttérrel kaptak a szereplők. Például Coulmier, Sade és Marat egykor osztálytársak voltak, csak másfelé sodorta őket az élet, vagy hogy Corday egy kalauznő, aki részt vett az ’56-os eseményekben, és most ebbe az „elmeogyintézetbe” internálták. A többi szereplő is konkrét történetet kapott.⁵ A kulcs tehát az lett, hogy „minden szereplőnek konkrét, a magyarországi ’56-hoz kapcsolódó múltja és életsorsa van, amit lépésről-lépésre, a többiekkel kapcsolatba lépve lejár az előadásban (még akkor is, ha a néző ebből nem sokat vesz észre)”.⁶

Az előadás legendáriumáról szóló beszámolók azonban eltakarják azt, hogy Ács János rendezése gondolatilag is rendkívül összetett, és sokkal árnyaltabban szólaltatja meg Peter Weiss szövegét, mint a korábbi színrevitelek.

A *Marat/Sade* 1981. december 4-i bemutatójáról így folytatja Pályi András a visszaemlékezését: „A szakma bennfentesei közül néhányan azért »szagot kaptak«, s már előadás előtt szép számmal ott szorongtak a levegőtlen [kaposvári] színházszűkületében. Elkezdődött a produkció. Az első zsöllyesorokban a szokásos helyi protokollközönség, amely ezúttal feletébb kinosan feszengett. Hátrébb a nézőtérrel oldottabb a hangulat, ám ez mit sem változtatott azon, hogy az első rész végén csak gyér, zavart taps jutott a társulatnak. Nyers, fejbeverő előadás, amely nem átalította belopni ebbe a végül is normális állami színházba a hatvanas évek amatőr együtteseinek illetlen eszközeit, provokatív nyíltságát. Tabukat sértett, közérkölcst, közmegegyezést. És mindezek ellenére végül mégis megnyerte magának a teljes jelen lévő publikumot: a pesti vajtfülüket, a helyi bürokratákat, a rokonszenvezőket, a gyanakvókat, az ellenségesen szimatolókat, az egyszerű színházlátogatókat.”⁷

A bemutató kritikai fogadtatása

A Pályi András által leírt hangulatot tükrözi az előadásról megjelent első kritika is: „A kaposvári Csiky Gergely Színház huszonhat éves történetének egyik legnagyobb előadása, színház történeti mérföldkő” – jelenti ki a bemutatóról Leskó László, a megyei lap kritikusa két nappal a pénteki bemutató után.⁸

„Vulkánikus rendezői erő küldött színre színház történeti fontosságú jeleneteket” – írja. Nyilván ezek hatottak a legerősebben a kritikusra: „a középkori misztériumjátékok allegorikus képeit idéző beállítások” (ahogy „a guillotine működését fejről fejre húzott vörös-fekete pamutsapka jelzi”), vagy „Marat megszületésének epizódja”, illetve „a padló barikáddá építése”. És mindenekelőtt Sade megkorbácsolásának jelenete, mely „a darab legkegyetlenebbül emberi jelenete”, és „azt a keserű igazságot bizonyítja, hogy noha de Sade és Marat ideológiája sarkosan ellentétes, bizonyos helyzetekben mit sem változtat a tényen, mindketten csapdában vannak”.

A kritikus utal az előadás teremtette komplex színházi nyelvre (bár erre külön nem tér ki), ezért nevezi egyszerre „Marat passió”-nak és „történelmi parabolának” az előadást. Szerinte „profán szertartás” zajlik a színpadon. Így Leskó a misztériumjáték fogalmait is

⁴ Forgách András: Kitérés pont. *Jelenkor*, 2004/6, 513–522.

⁵ Karsai György: [Beszélgetés Pogány Judittal és Bezerédi Zoltánnal a kaposvári Marat/Sade-ról] Három Holló Művészeti Központ, 2020. szeptember 20. <https://www.youtube.com/watch?v=cfUGWfyM2P8>

⁶ Forgách, i. m., 521.

⁷ Pályi, i. m.

⁸ Leskó László: Marat passió. *Somogyi Néplap*, 1981. december 6., 4.

behozta kritikájába. (Más kritikusoknál ennek nincs nyoma. Az az érzésünk, mintha a *Somogyi Néplap* szerzője jobban felkészült volna írására, mint fővárosi kollégái, például biztosan olvasta Mihályi Gábor egykori tanulmányát,⁹ amely hasonló szempontokat vet fel Peter Weiss darabja kapcsán.¹⁰) Ugyanakkor a szakrális szempontok említése mellett is igencsak hagyományos értelmezést fogalmaz meg Leskó László. Bár kijelenti, hogy Ács rendezése olyan, „melyben – mint tükörben szemlélhetjük a változásokat és a változásokban önmagunkat”, de inkább „általános érvényű” megállapításokat tesz, és ezeket egyáltalán nem vonatkoztatja az előadás jelenidejére. Leskó szerint Ács „továbbfejleszti” „a magát marxistának deklaráló író” felfogását, hiszen „az egyik nyilatkozata [...] szerint drámáját a sztálinizmus hívta elő”. A helyszínt is „az 1949-től működő internálótáborok egyikének” látja, az ápoltnak „átnevelésre beutaltaknak”. („Itt a »színház a színházban« szereplői nem elmebajosak.”)

Leskó tehát a rendezés „tudatos anakronizmusa”-it inkább történelmi utalásokként értelmezi, melyben „a francia forradalom” éppúgy „jelen van”, „mint a 19-es Tanácsköztársaság”, de 1945/46 is. Sőt a záróképek is meglepően általános olvasatát adja: az előadás az „utolsó apokalipszist idéző jelenetével arra figyelmeztet: a következő hódító háború a nukleáris anyagokból egyetlen bombává változott földgolyónkon az élet pusztulásához vezet”.¹¹

Másnap a Petőfi Rádióban a *Láttuk, hallottuk* című kritikai műsorban volt szó a pénteki kaposvári bemutatóról, ahol Takács István beszélt a produkcióról. Ő sok szempontból hasonlóképp látta az előadást, mint kaposvári kritikustársa. Viszonyítási pontként Peter Brookot említette, megjegyezve, hogy rendezését a közelmúltban adta a televízió is. A kritikus emlékeztetett arra, hogy Brook „óriási pszichológiai részletezéssel mutatta be a charentoni elmeegógyintézet lakóit, típusait”, „eljátszotta az örület szimptomáit”. Ezzel szemben Ács János más utat választott. Sőt azt is sejteti Takács kritikája, hogy talán nem is elmeegógyintézetbe helyezte a rendező a történetet, hiszen „börtönigazgatót” említ (bár később mégis ápoltnakról beszél). Ehhez kapcsolódóan kiemeli a megtorlások kegyetlenségét: „a darabban sokat emlegetett vízterápiát szó szerint alkalmazzák a fellázadó ápoltnak a túlságosan belehevülő szereplők lecsendesítésére. Bizony előkerül a gumicső és a vizesvödör. Tehát az előadás ebből a szempontból rendkívül kemény”, „sokkolja a nézőt”, „nem lehet közömbösen nézni”.

Takács azt is hangsúlyozza, hogy Kaposvárott nem „történelmi darabot” játszanak, amelyik a francia forradalom eseményeiről szól. Ehelyett „Ács áthúzza az ívet a mába”, azaz a rendező egyértelműen „a mából nézi ezt a darabot”. (Leskó idáig nem jutott el.) Így Takács szerint elsősorban arról beszél az előadás, hogy „mi történik akkor, amikor a forradalom eszméi már konszolidálódnak, sőt egy kicsit szalonképtelenné is válnak”. A rendezés arra utal, „hogymilyen szembe kell nézni a korábbi forradalmár önmagunkkal is, vagy vállalni kell, vagy el kell vetni, de közömbösek nem maradhatunk”. Az azonban nem derül ki az előszóban elhangzott kritikából, hogy pontosan mire gondol a kritikus, amikor a forradalomról beszél. A „forradalmiság” Kádár-korban uralkodó ideológiai megközelítésére – a „marxista” társadalomkép alapjára – vagy valami konkrét történelmi időszakra, eseményre? A szocialista forradalom negyvenes-ötvenes évekbeli fordulataira – ahol megállt Leskó –, vagy esetleg az előadás jelenéhez közelebbi eseményekre?

⁹ Mihályi Gábor: A kegyetlenség színházától a politikus színházig. *Nagyvilág*, 1966/4, 614–617.

¹⁰ „A kaposvári idő nagy részében Leskó László volt a kritikus a helyi somogyi újságnak, aki általunk egyre jobban megnevelve, egyre jobban értve a dolgokat a maga egyszerű nyelvi eszközeivel, de megpróbálta megérteni, mit csinálunk” – mesélte Ascher Tamás. Eörsi László: Interjú Ascher Tamással. Készült: 2008. szeptember. Az interjú az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Oral History Archívum részére készült. Kézirat.

¹¹ Leskó, i. m.

A Petőfi Rádió kritikusa utal a záróképre is, mint „rendkívül megdöbbentő pillanat”-ra, amikor a Kikiáltó „jajongva, zokogva” tart valamit a kezében. De nem ismeri fel, hogy ez utcakő. Ehelyett „valamiféle ládikát” említ, amelyben „már mintha Marat hamvai lennének”.¹² Itt vélhetően nem tudatos fordításról (vagy elhallgatásról) van szó, hanem egyszerű tévedésről, hisz Takács István egy későbbi írásában szó szerint megismétli ezt az asszociációt, de itt már azt is kifejti, hogy nemcsak Marat, hanem a forradalom elsratását is látja benne.

„Megrendítő pillanat – írta Takács később a záróképről. – Mintha azt fejeznék ki ez a mozzanat, hogy íme, ezzel lett a forradalmárunk, a forradalmunk – és ezt úgy siratjuk, hogy a szívünk szakad meg belé.” Ezt a képet az egész előadás értelmezésének alapjává teszi. Takács István ebben a hónapokkal később megjelent írásában kifejti, sőt tovább is gondolja a frissen, előszóban elhangzó kritikájának szétszórt utalásait. „Egy barakk-tábor központi termét, semmint elmeegógyintézetet felidéző díszletfalak”, „a modern ruhában felbukkanó intézetigazgató”, „a kápók vagy börtönőrök ruháira emlékeztető öltözékű ápolók” és „a mai tárgyak [...] nyilvánvalóvá teszik, hogy ez a kegyetlen játék a mában játszódik. Ács János a jelenig húzza meg a dráma kérdéseinek ívét.” „Nem érdeklik [a]z elmeegógyintézet[i] pszichológiai esetek és nem érdekli azok hűségese színpadi megjelenítése sem. Őt egy érdekli: az a kérdés, amit a dráma elején szegez Marat-nak a négy énekes és a kórus: »Marat a forradalmunkból mond mi lett« [...] Ez az előadás a forradalmi ideológia drámáját játssza el. [...] És ez nem 1808-as ügy. [...] A kaposvári előadás azt mondja: a forradalmat nem saját gyermekei falják fel, hanem saját kreatúrái, akik – míg a forradalmi vezetők egymást vádolják és végeztetik ki – beülnek a pozíciókba, kisajátítják maguknak a forradalmat, s rájátszának a jelszavakra [...], hogy végül ők döntsék el, mit kell és mit szabad gondolni a forradalomról”. Mert „magukat a forradalom letéteményeseinek kikiáltók semmitől sem félnek jobban, mint a valódi, kérlelhetetlen és következetes forradalomtól”.¹³

Ezek bizony radikális újbaldali nézetek. Azok a '68-as fiatalok is hasonlóképp gondolkodtak, akik Che Guevarát tekintették az eszményképüknek. (Hogy a megvalósult szocializmus csak kisajátítja a forradalom eszményeit, de gyakorlatilag semmit nem valósít meg belőle, főleg nem a nép felszabadítását.) A *Marat/Sade* köré kialakult legenda azt is eltakarja, hogy Ács János rendezése nemcsak '56-ra utal, hanem '68-ra is. Az utcakő a Kikiáltó kezében akár a párizsi barikádok köve is lehet. Eörsi Istvánnal szemben – aki huszonöt évesen tevékeny résztvevője volt az '56-os forradalomnak – a rendezőnek és a színészek többségének nem volt személyes köze '56-hoz. De ahhoz a nemzedékhez tartoznak, amelynek fiatal korában meghatározó élménye lehetett '68. Ács János erről ugyan nem beszél, de a Szegedi Egyetemi Színpad előadásai gyakorlatilag ennek szelleméből táplálkoztak. '68 „mitológiájában” fontos szerepe volt az utcakőnek: az elveszett (sőt a biznisszé tett) forradalom jelképeként jelent meg Gazdag Gyula *Sípoló macskakő* című 1971-es filmjében.

A „nagy kuss” törvénye

A bemutatóra nyolc év után visszaemlékező Pályi András szerint „valami sajátos kollektív megkönnyebbülés érződött a nézőtérben: valami elfojtás bevallása, titok kimondása, evidencia megnevezése. Ezt az elfojtást-titkot-evidenciát úgy hívják: *a forradalom*. Igen, az

¹² Takács István: [a kaposvári Csiky Gergely Színház bemutatójáról] *Láttuk, hallottuk*, Petőfi Rádió, 1981. december 7. (Leirata az OSZMI dokumentációjában.)

¹³ Takács István: „Én nem gyönyörködöm az emberben” [A Paál István rendezte szolnoki Hamlet-ről, Örkény István Forgatókönyvének vígszínházi bemutatójáról és a kaposvári Marat/Sade-ról] *Magyar Ifjúság*, 1982. április 9., 16–17.

1956-os, az október 23-i, amelyet nevének nevezni ekkor még nem pusztán büntetendő cselekmény, hanem afféle társadalmi illetlenség is.” De a *Marat/Sade* a záróképben, a Corvin köz képének megmutatásával erre utalt. „A kaposvári *Marat* épp az [’56-os események 25.] évfordulójának] napjaiban készült, s az előadás a tetszhalottságból ébredő nemzeti öntudat egyik nyilvánvaló jeladásának bizonyult. Annak ellenére, hogy nem akart politikai manifesztáció lenni, legfeljebb mellékesen.”

A Corvin köz háttérben megjelenő panorámaképe valóban 1956-ra utal. Az alkotók tudatosan efféle utalásokat kerestek, a Köztársaság tér és a Kossuth tér megjelenítésének lehetősége is felmerült.¹⁴ „Már látszott, hogy az előadás általában a forradalmak metszetét adja, a magyar ’56-ét is. Ezért kerestük a horizontra fotózandó megfelelő budapesti helyszínt – mesélte a panorámakép születéséről Szegő György, az előadás díszlettervezője. – Előbb egy erdős tájra gondoltam, amelyről csak később derülne ki, hogy a Köztársaság tér parkja. Csináltam próbafotókat, nem volt elég meggyőző.”

Szegő *Álomtervező* című 1978-as kiállításán szerepelt egy fotókollázs, ahol „a »nagy kapus« Madách-tér homlokzat”-a mögé belemontírozta „a szentpétervári Téli Palotát, és a teret uraló forradalmi tankot”. Ennek analógiájaként olyan helyet keresett, „ami ezt a párizsi-szentpétervári áthallást behívja, és kapcsolódik a pesti 1956-hoz is.” Azaz az alkotók egyszerre gondoltak 1917-re, ’56-ra és ’68-ra. „Ácsnál aztán egy pillanat alatt tudtuk, hogy ez a hely a Corvin köz Üllői úti nagykapuja felé néző panoráma – meséli tovább Szegő György. – Annál is inkább, mert Ácsnál, a lakásában épp e házban, szinte a kapu felett álltunk... Jani azóta gyakran meséli a díszlet »eredetét«, de csak ettől a pillanattól emlékszik a magánmitológiára. Nekem is mitikus kép ez a montázs, hisz az *Álomtervek* katalógussal kerültem be Kaposvárra.” Ezt mutatta Szegő Babarczy László igazgatónak, mikor 1978-ben a színházhoz került díszlettervezőnek.¹⁵

A Corvin Mozi párkányára felkérkedő Ilovszky Béla fotózta végül körbe a Corvin köz belső tervfalát. „Már a kis kollázs is meggyőző volt – meséli Szegő. – Összeragasztva a képet már földön fekvő állapotában is látszott, micsoda ereje lesz. Ács megkapta a bekötött horizontot, aminek nagy részét takarták a csak a fináléra leomló fürdőrács-falelemek. Sokallta, ami felül kilátszott. Azt kérte, hogy a horizontpályát leengedve rogyasszam meg az architektúrát ábrázoló részt, hogy az egész csak az elmeégyintézet leomló falai után, a végkifejletben felhúzva mutassa majd meg teljesen magát – százszor erősebben, mintha végig látnánk. Zseniális meglátás / döntés volt.”¹⁶

Ezt az előadás végén feltárolt panorámaképet nem lehet feltétlenül felismerni (még ha ismerősnek tűnik is), hiszen olyan nézetből mutatja a Corvin közt, amelyből az utca embere sosem látja. Ezért nem (feltétlenül) elhallgatás, amikor Róna Katalin „ismeretlenségben is ismertnek tűnő” nagyváros képéről beszél a zárójelenet kapcsán.¹⁷ „Én ezt a háttérfüggőnyt Kaposváron sem ismertem föl elsőre” – meséli Koltai Tamás is. Egyébként is „a háttérfüggöny »elhanyagolható« részlet volt, nem attól – a beazonosíthatóságától – kellett megrendülni, hanem az egész letaglózó és katartikus élményétől.”¹⁸ Egy Jugoszláviában megjelent kritika szerzője sem ismeri fel a „darab végén megjelenő hatalmas városkép”-et, pedig neki nem kellett volna erről hallgatnia, különösen hogy úgy beszél Ács János rendezéséről, mint ami „forradalmi színházat teremtett”. („Budapest?

¹⁴ Eörsi László: Interjú Ács Jánossal. Készült: 2009. VIII. 3-tól 2010. I. 22-ig. Az interjú az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Oral History Archívum részére készült. Kézirat.

¹⁵ Szegő György: A *Marat* és a *Bambini* zárványa (1981–82) <http://www.szegogyorgy.hu/index.php/about/>

¹⁶ Uo.

¹⁷ Róna Katalin: Meditatív játék. *Film Színház Muzsika*, 1982. febr. 6.

¹⁸ Koltai, i. m.

Varsó? Prága? kérdezi Csorba Béla a panorámaképről. – Lehetne persze Párizs is tátongó utcájával, dermedt köveivel”.¹⁹⁾

„Mefogadtuk a díslettervezővel, Szegő Györggyel, hogy nem mondjuk el, hogy ez a Corvin köz – mesélte Ács János. – Mondtuk azt, hogy Párizsban van, egy nem tudom, milyen tér, Leningrádban, az Ermitázs mellett valahol egy régi palotaszárny, Varsóban, meg mindenféle volt, csak hogy ki ne kelljen mondani, hogy ez a Corvin köz. És ilyen értelemben ez nem is a Corvin köz, mert egy nagyon szép, arányos, fenyegető, félelmetes épületsor.”²⁰⁾

Más visszaemlékezések szerint Babarczy László kérte meg a kritikusokat, hogy ne írjanak a panorámaképről. „A színészbüfé pultjánál italt kérve próbáltam magamhoz térni pár perccel az előadás vége után – emlékezik Koltai Tamás arra, amikor 1982 januárjában Kaposvárott látta az előadást –, amikor Babarczy odajött, és fölvetette a háttér-függönyre vonatkozó kérdést. Ez szokatlannak számított, mert Babarczy nem volt odajövős. Nehezen feleltem, gombóc volt a torkomban. Babarczy várt egy kicsit, aztán azt mondta: ugye, nem fogod megírni, hogy miről szól.”²¹⁾ Babarczy László szerint ez volt a „nagy kuss-törvény”. „Nem volt szabad kimondani, hogy ez a Corvin köz.” „A sajtó egyszerűen nem írta meg, hogy mi van benne, és a helyi politika, tehát a kaposvári elvtársak nem vették észre, hogy mi van benne. [...] Ha nem akarják észrevenni, ne vegyék! Nem kell, hogy észrevegyék. Ez bőven benne volt ebben a játékban.”²²⁾

Koltai Tamás szerint Babarczy kérése „egyfelől logikus volt, mert ha megírom, azzal mindenképpen följelentem a színházat (ebben az esetben további kérdés lett volna, hogy hogyan írom meg, mert ha bírálólólag, akkor csak a színházat, ha viszont egyetértőleg, akkor magamat is), másfelől zavarba ejtő, mert egyrészt mégiscsak tartalmazott egy abszurd föltételezést (hogy tudniillik úgy lehet megírni, ahogy az ember gondolja), másrészt némi bizonytalanságot árult el afelől, hogy vajon a direktor épelméjűnek tekinti-e a színházzal jó ideje szolidaritást vállaló kritikust”.²³⁾

Szerinte „a dolog ugyanis nem így működött. Ha, teszem föl, vagyok olyan hülye, hogy nyíltan megírom, miről szól a kaposvári *Marat/Sade*, az semmiképp sem jelenhetne meg, mivel nincs olyan öngyilkos szerkesztő, aki leadná. Mert akkor azonnal be kellene tiltani az előadást, eljárást kellene indítani a színház ellen, de még a kritikát közlő lap ellen is. Ez lenne az igazi botrány. Kisebb baj, hogy ilyen előadás létezik, mint az, hogy kiderül. Vagyis nem derülhetett ki; erről nem szólhatott egy előadás, ilyen előadás egyszerűen nem létezhetett. Ha én mégis leírnám, hogy létezik, akkor a jóindulatú szerkesztő (ebből a fajtából több volt) rám nézne, és azt kérdezné, mondd, te teljesen hülye vagy, hogy képzeled ezt, felejtsd el az egészet. A rosszindulatú, esetleg besúgó szerkesztő (ebből a fajtából is akadt) viszont jelentené az esetet fölfelé, hogy tudjanak róla, és döntsék el, csinálnak-e belőle (mármint a bemutatóból) ügyet.”

Ideológiai vagy szakmai nézőpontból?

Mivel a kritikusok hallgattak (és a pártközpontokba se érkeztek még feljelentések), egyelőre nem lett úgy a *Marat/Sade*-ből. Persze nyilván nem gondolkodott mindenki úgy, ahogy Koltai Tamás (és az sem adatott meg mindenkinek, hogy utólag értelmezhesse egy-

¹⁹⁾ Csorba Béla: „Marat a forradalmunkból mondd mi lett”. *Új Symposion*, 1982/6, 245–246.

²⁰⁾ Eörsi: Interjú Ács Jánossal, i. m.

²¹⁾ Koltai, i. m.

²²⁾ Eörsi László (2008): Interjú Babarczy Lászlóval. Készült: 2008. július 8. Az interjú az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Oral History Archívum részére készült. Kézirat.

²³⁾ Koltai, i. m.

kori magatartását). Ács János *Marat/Sade*-rendezéséről is sokféle írás jelent meg, s bennük többféle kritikusai attitűd ismerhető fel.

A bemutató után egy héttel írt az előadásról a *Népszabadság* (az MSZMP központi lapja). Ez a harmadikként megjelent kritika visszafogottabb, kevésbé lelkes írás, mint a megyei lap recenziója (és kevésbé dicséretes is, mint Takács István szóbeli kritikája). Zappe László cikkében²⁴ a viszonyítási pontot Marton Endre 15 évvel korábbi rendezése adja. Egy erről megjelent recenzió szóhasználatát átvéve nevezi „borús homlokú ifjú”-nak a *Marat/Sade* rendezőjét. Zappe szerint Ács társadalmi kritikájának „kettős éle van”: „bírálja a vérben gázoló forradalmat, amely nem váltotta be az ígéreteit, csak a súlyos áldozatot követelte meg, de bírálja azt a kényelmes pragmatikus szemléletet is, amely a forradalmat kiváltó szélsőséges szenvedélyeket, súlyos emberi-társadalmi problémákat egyszer s mindenkorra a múltba száműzné”.

Zappe úgy látja, „ennek a rendezői felfogásnak egyik következménye, hogy ironizálva jelennek meg mind a forradalmi eszmék, mind a forradalmi gyakorlat, s nem kevésbé a múlt forrongásait lebecsülő, a jelen szép eredményeire hivatkozó bölcsesség. Ez az ellentmondás csak úgy oldható fel, ha a történelmet történelmen kívüli szemszögből nézzük. S ez de Sade márki nézőpontja is. De Sade márki, aki az emberi szenvedések, szenvedélyek felől tekint az eseményekre. Neveztek ezt a szemléletet individualistának is – nem hiszem, hogy ez pontos kifejezés. Kétségtelen, hogy az emberi világ eseményeit nem társadalmi összefüggésben kívánja megérteni”.

Kimondatlanul a kritikus is ezt veti a rendező szemére. Nemcsak azt, hogy Sade oldalára áll a forradalmár Marat-val való vitájában, hanem hogy „történelmen kívüli” nézőpontot választ. (Másképp ezt a korban úgy mondták, hogy társadalmilag nem elég elkötelezett.) „Abban az előadásban – írja Zappe –, ahol a forradalom és a békés utókor egy közös vonásban találkozik, abban, hogy egyik idején sem sokat törődnek sem a néptömegek éhségével, sem az emberi lélek mélyeséges poklával, természetes, hogy az utóbbiak nevében fellépő de Sade-nak lehet csak valamiféle igazsága”. Majd később még azt is megjegyzi, hogy egy ilyen felfogású rendezésben „Charlotte Corday önfeláldozó erkölcsi sége sem játszhat fontos gondolati vagy drámai szerepet, hanem az örjögő történelmi színjáték egy mozzanatává fokozódik le”.

De azt elismeri a kritikus, hogy „az iróniával vegyült történelmi megrendülés ugyanakkor erőteljesen nyilvánul meg mindazokban az elemekben, amelyeknek [valójában] a szellemi küzdelem hátterében, azt kommentálva kellene zajlaniuk”. (Ezzel azt is mondja, hogy „szellemi küzdelemnek” kellene az előtérben állnia és nem „az iróniával vegyült történelmi megrendülés”-nek. A kritikus tehát – igaz negatív előjellel – arra utal, hogy a kaposvári előadásban Marat és Sade vitájával egyenrangú erővel jelenik meg a nép története is.)

Ács János rendezésében „a történelmi megrendülés az eredeti darab groteszk fintora helyett részvételi fájdalomba torkollik itt, s ez végül a rendezői szemlélet megítélését is befolyásolja. Ha pesszimizmusának jogosságát, érvényességét vitathatjuk is, nem vonhatjuk kétségbe tiszta humanitását” – zárja bírálatát Zappe. (A művészi pesszimizmus a hivatalos kultúrpolitika szemében akkor egyértelműen rossz pontnak számított, a humanizmus viszont elismerésre méltó erénynek.)

Másfél héttel a kaposvári bemutató után közölte a *Magyar Nemzet* Bogácsi Erzsébet kritikáját,²⁵ amely elsősorban szakmai kérdéseket állít az előtérbe. A kiindulópontja az, hogy bár Peter Weiss darabja úgy él az emlékezetben, „mint egy sajátos, kissé szabálytalan történelmi dráma”, de Ács János rendezésében „társadalmi drámát” látunk, „korunk forradalmiságáról, veszélyekről, válságokról”. Ehhez kapcsolódóan Bogácsi is fontosnak tartja kiemelni, hogy „e játék nem tébolydaként, örületekházaként, elmeagyógyintézetként

²⁴ Zappe László: Marat halála: Peter Weiss drámája Kaposváron. *Népszabadság*, 1981. december 11., 7.

²⁵ Bogácsi Erzsébet: Marat halála. Weiss műve Kaposvárott. *Magyar Nemzet*, 1981. december 16.

mutatja be Charentont, inkább zárt intézetként. Itt nem gyengéd gondozók, hanem mocsanatlan arcú smasszereknek kinéző ápolók örködnek vödörrel vagy slaggal a kezükben a helyzetüktől megkeseredett" ápoltak felett. Tehát Bogácsai is kiemeli – akárcsak Takács István és Leskó László – hogy Ács rendezésében egy „börtön”, internálótábor a helyszín. De ennek kifejtése és annak részletezése helyett, hogy hogyan szól az előadás „korunk forradalmiságáról”, áttér szakmai kérdésekre. („Kínkeservvel sikerült úgy megírnom a kritikát, hogy véletlenül se »jelentsem fel« a színházat” – mondja erről később a kritikus.²⁶) Talán ezért is nem az előadás hatásáról beszél, hanem a szakmai teljesítményt méltatja: „Minden elismerést megérdemel az a munka, amelyet Ács János, ezúttal virtuózan stílusváltó színrevitele végzett. Elidegenítési effektusok, songok sora, miegymás, mind-ezek szinte kirázva a kisujjból.”²⁷

György Péter szerint, aki akkoriban rendszeresen írt a *Színház* folyóiratba, a közeg is azt várta a kritikustól, hogy „az előadás bőséges szakmai erényeit” dokumentálja, „és ne a politikai kontextust”.²⁸

„Jó előadásból nagy előadás lett”

A *Marat/Sade* bemutatója után nem sokkal megváltozott az előadás akusztikája. Ács János szerint jó előadásból „nagy előadás lett”. Ez a bemutató után kilenc nappal, „a lengyelországi szükségállapot kihirdetése napján következett be”. „Addig csak nagyon jó előadások voltak, de aznap este, amikor a tévében lehetett látni, hogy fiatal riporternők katonai egyenruhában olvassák föl a híreket, és aznap este ment a *Marat* ugyanúgy, de ettől mégis teljesen más lett.”²⁹

Ezt Pályi András is így gondolja: Marat és Sade „konfliktusában – a lengyelországi internálásokat és a hadiállapot kihirdetését követően – egyszerre Jaruzelski és a Szolidaritás jelent meg. De ezzel együtt ott voltunk benne továbbra mi is, hisz a lengyel modell (erre nem volt nehéz akkor sem rájönnünk) minden specifikumával együtt az egész kelet-európai térségre érvényes törvényeket mutatott fel. És a kaposvári *Marat halála*, úgy tűnt, nem tett mást, mint pontosan ezeket a törvényszerűségeket előre felvázolta. Azt mondhatnánk, megjósolta a lengyelországi drámát.”³⁰ Hisz ismét az illúziók megsemmisítéséről volt szó. Még élénken élt az emlékezetben, hogy a Szolidaritás szervezte munkássztrájk meghátrálásra, kiegyezésre kényszerítette a hatalmat, ezt semmisítette meg a lengyelországi rendkívüli állapot, s az ezt követő internálások.

György Péter hasonlóképp vélekedik. „A finom ’56-os allúziókat is megengedő rendezés a premier után kilenc nappal, a lengyelországi események folyamányaként, vagy a Jaruzelski tábornok elrendelte szükségállapotból fakadó nemzetközi feszültség folyamányaként új jelentéseket kapott. Így az előadás, néhány formális azonosság, szükségszerűen működő asszociációk által, hirtelen belekeveredett a nagypolitikába, s attól a pillanattól fogva elvesztette eredeti jelentését, és a korszak politikai eseményeinek egyikévé vált.”³¹

(A lengyelországi szükségállapotot 1981. december 13-án vasárnap hirdették ki. Máté Gábor emlékei szerint akkor éppen Komlón vendégszerepelt a *Marat/Sade*. A kaposvári színház akkoriban rendszeresen játszott a színházzal nem rendelkező vidéki városokban.)

²⁶ Bogácsai: *Rivaldazárlat*, i. m.

²⁷ Bogácsai: *Marat halála*, i. m.

²⁸ György Péter: *A hatalom képzetele. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*. Magvető, Budapest, 2014, 473–474.

²⁹ Eörsi: *Interjú Ács Jánossal*, i. m.

³⁰ Pályi, i. m.

³¹ György, i. m.

Az Ács János rendezte *Marat/Sade* bérletes előadásnak készült. 1981 decemberében összesen tízszer került műsorra Weiss darabja, majd január közepén játszották újra. Ebben a hónapban nyolcszor volt műsoron. De februárban csak egyszer ment, és ezzel le is játszották a bérletes előadásokat. Ekkoriban általában ez a 19 előadás jelentette egy produkció életét a kaposvári színházban. Meg azok a vendégjátékok, amelyeket más városokban tartottak.

Mindez azt is jelentette, hogy mire a kritikák többsége megjelent az országos lapokban (nem is beszélve a folyóiratokról), addigra általában már lekerült a műsorról az adott előadás. Ezért is lehetett értelme a „nagy kuss törvénynek”, mert mire úgy lehetett volna az előadásból, addigra már nem volt miből ügyet csinálni. (Ezért lehetett egy vidéki társulatnak bizonyos értelemben nagyobb szabadsága, mint egy fővárosi repertoárszínháznak, hisz a közönségnek csak jóval szűkebb rétegéhez jutott el.)

De a kaposvári *Marat/Sade* a bérletek lejátszása után is műsoron maradt. (Bérletszünetben általában csak a szórakoztató előadásait szokta játszani a színház, így volt ez ebben az évadban is. A *Víg özvegy* című operett, a *Chicago* című musical és a *Tökfilkó* című bohózat ment az évadban bérleten kívül.) Tehát folytatódott (vagy igazán csak ekkor kezdődött el) Ács János rendezésének színpadi élete. Márciusban kétszer, áprilisban és májusban egyszer-egyszer került színpadra. Ekkor azonban már nemcsak a helyi közönség nézte. Erről Pályi András így ír: „Emlékszem például 1982 márciusában egy kettős előadásnapra – délután is, este is a *Marat* ment Kaposvárról –, amikor tizenegy autóbusz hozta a pesti egyetemistákat, és a zsúfolásig telt, egyébként túlméretezett színházépületben valóságos virágesső hullt: szinte mindenki kis csokor hóvirággal érkezett. Emlékszem a már-már rendszeres húsz-huszonöt perces vastapsokra az előadás végén”.³² (A *Marat/Sade* öt évig maradt műsoron, amikor lekerült, akkor – a vidéki és a külföldi vendégjátékokat is beleszámítva – a 102. előadásnál tartott.)

³² Eörsi: Interjú Ács Jánossal, i. m.

VILÁGSZÍNHÁZI ÜNNEP: 150 ÉVVEL EZELEŐTT SZÜLETETT JOHN MILLINGTON SYNGE

John Millington Synge ír drámaíró neve ismert nálunk, elsősorban természetesen a színházcsinálók, a színház iránt érdeklődők és az azt kutatók számára, de a lexikonokban, színház- és irodalomtörténetekben bárki találkozhat róla szóló bekezdésekkel. Synge nevének említésekor általában fő műve, *A nyugati világ bajnoka* (*The Playboy of the Western World*, 1907, fordította Ungvári Tamás, 1960, továbbiakban: *Bajnok*) jut az emberek eszébe, melynek két újabb magyar szövegváltozata és címe is létezik: *A nyugat hőse* (fordította Nádasdy Ádám, 2004), illetve *A nyugat császára* (fordította Hamvai Kornél, 2020), továbbá az eredeti cím meghagyásával adaptáció készült belőle (Benedek Zsolt, 2013). Különböző címein 1961 és 2020 között számos előadásban újították fel magyar színházak a darabot. Ennek alapján azt hihetnénk, hogy Synge nem is írt több jelentős művet, de ez egyáltalán nem így van. Tragikusan rövid élete (38 év) alatt további hat drámát szerzett, amelyek a legelső, ujjgyakorlatnak számító szöveget kivéve a *Bajnokkal* együtt a múlt század eleje óta különböző nyelvű tolmácsolásokban bejárták a világ sok-sok színpadát. Nálunk a *The Shadow of the Glen* (1903) című egyfelvonásosára figyelt fel először Kosztolányi Dezső, aki *Halotti tor* címen ültette át magyarra, s ezt a szöveget a *Ma Este* meg is jelentette 1925-ben, Forgács Rózsi Kamaraszínháza pedig bemutatta. Ezután a *Bajnok* 1961-es budapesti debütálásáig a Katona József Színházban több évtizedes szünet következett Synge hazai fogadtatásában. 1986 vízváltásztónak tekinthető, mert abban az évben jelent meg Synge hat kanonikus drámájának magyar fordítása egy kötetben,¹ s a színházak intenzívebben kezdték felfedezni az előadásuk kínálta lehetőségeket.

J. M. Synge 1871. április 16-án született Dublin Rathmines elnevezésű külvárosában, jómódú protestáns család ötödik gyermekeként. A vallás megnevezése lényeges, mivel az 1922-ig brit gyarmati státuszú Írországnak a lakosság katolikus többsége képviselte az őslakókat, míg a protestáns kisebbség, kevés kivétellel, az angol hódítók, illetve betelepülők leszármazottai voltak. Az utóbbiak, az anglo-írek (Anglo-Irish) társadalmi rétege a 17. század második felétől a politikai-gazdasági elitet képezte Írországnak. Apját Synge nem ismerte, mert az súlyos himlőfertőzésben igen korán meghalt. Az özvegy anyja gyerekeit szigorú vallásos nevelésben részesítette, melyet vélhetően az is motivált, hogy az írországi reformok és az önirányítást (home rule) célzó mozgalom közegében az anglo-írek mind politikai, mind gazdasági hatalma a 19. század végére meggyengült, s identitásukat, biztonságérzetüket féltve ragaszkodtak hagyományaikhoz. Synge azonban már tizenévesen olvasta Darwint, ami eltérítette a dogmatikus vallásosságtól, bár sosem vált ateistává. Leginkább egyfajta panteisztikus hit jellemezte; gyenge egészsége miatt jórészt magánúton tanult, a tanulásnál azonban jobban szeretett a Dublintól délre fekvő Wicklow megye csendes tájain, a természetben bolyongani, figyelni az állatok, növények életét.

Egyetemi tanulmányait Synge a Trinity College-ban végezte, ahol sikeres vizsgát tett ír és héber nyelvekből, miközben zeneórákat is vett. Hegedűn játszott és zenei pályára

¹ John Millington Synge: *Drámák*, ford. Göncz Árpád és Ungvári Tamás, Budapest, Európa, 1986.

készült, első külföldi útja 1893-ban Németországba vezetett, kedvenc zeneszerzőinek házába. Kétségkívül érdekelte a német irodalom és filozófia is, nagyra értékelte Goethét és Schopenhauert; tökéletesítette némettudását, és Ibsen néhány drámáját német fordításban olvasta először.² 1895 és 1902 között Synge többször hosszú időszakokat töltött Párizsban, ahol a Sorbonne-on elsősorban a kelta mitológiáról szóló előadásokat látogatott, és tájékozódott az őt körülvevő színes és gazdag szellemi világról. Vonzani kezdte a színház, elsősorban Racine és Molière művei ragadták meg. Párizsban végleg döntött arról, hogy nem zenész akar lenni, hanem az irodalom az igazi hivatása, és versek, kritikák, rövidebb prózai művek írásába fogott. 1896 decemberében itt ismerkedett meg honfitársával, a szintén protestáns családból származó William Butler Yeatscel (1865–1939; Nobel-díj: 1923). Tőle kapta Synge azt a tanácsot, hogy az írek hagyományait leginkább az Írország nyugati partjainál fekvő Aran-szigeteken tanulmányozhatja, és írhat az ottani, ősi pogánykori emlékeket is őrző kulturális világról, melyet még nem fedeztek fel az irodalom számára.³ A szigeteket Synge 1898 és 1902 között ötször kereste fel, alkalmanként hetekre vagy hónapokra. Részt vett az egyszerű halászbemberek és családjuk mindennapi tevékenységeiben, s a tőlük hallott anekdotákat és történeteket beleszőtte a szigetlakók életmódjáról, szokásairól és hagyományairól írott, személyes élményeket is tartalmazó, naplószerű úti-könyvébe, amely a *The Aran Islands* (Az Aran-szigetek) címmel jelent meg 1907-ben. Az ebben közölt történetekből számos a később születő drámák kiindulópontjával szolgált.

A 20. század első éveitől a színház vált Synge életének meghatározó terévé. Yeats, aki az antikoloniális szellemű kulturális nacionalizmus vezéralakja volt, megszervezte, hogy Synge ellátogasson a protestáns földbirtokos Lady Augusta Gregory (1852–1932) Galway megyei rezidenciájába, ahol egy ír színház alapítását célzó terveikbe Synge-et is beavatták. Megalakult az Irish Literary Theatre (Ír Irodalmi Színház), majd az Irish National Theatre Society (Ír Nemzeti Színházi Társaság), s az utóbbiból nőtt ki az Abbey Theatre, amely 1904-es kapunyitása óta az ír nemzeti színházként ismert. Yeats, Gregory és Synge együtt voltak a színház első igazgatói. Egyáltalán nem volt könnyű dolguk, főként az első években, hiszen annak, amire vállalkoztak, vagyis hogy politikai befolyástól mentes, színvonalasan művészi, nemzetközi hatásokat is befogadó hazai drámaírást és színjátszást teremtsenek, nem voltak az országban hagyományai. Yeats egyik verse azokból az időkbeli a nehézségekre reflektálva írja: „Ötvenféleképp játszott darabok, / Színházigazgatás, ó, végtelen / Harc gazok s hülyék ellen, borzalom”.⁴ A „harc” kifejezés alighanem a Synge *Bajnok*ának premierje és első előadásai (1907. január) által kiváltott vehemens reakciók kezelésének nehézségeire utal. Mindezek közepette Synge drámákat írt, előadásokat rendezett (például a *Bajnokot*), nemritkán pedig a színházon belüli nézeteltéréseket próbálta elsimítani, jóllehet gyakran betegeskedett. Végül 1909. március 24-én érte a halál a limfóma (Hodgkin’s disease) néven diagnosztizált rákos megbetegedése miatt, amely áttéteket is képzett.

Néhány kidolgozatlanul maradt cselekményvázlat után Synge megírta első színpadra képzelt, még elég zsenge művét, a *When the Moon Has Set* (Mikor lement a hold, 1901–1903) címmel, melynek több változata maradt fenn. Synge egyetlen önéletrajzi fogantatású drámája ez, s éppen emiatt nem tetszett Yeatsnek és Gregorynak, így évtizedekig nem is mutatták be. A Synge iránt megnőtt kritikai érdeklődés vezetett oda az utóbbi években, hogy született belőle néhány előadás. A cselekmény egy anglo-ír rezidenciában játszódik; a ház ura meghalt, s megérkezik Párizsból unokaöccse, Colm, az egyetlen örökös. Itt találkozik nagybátyja ápolójával, Eileennal, aki egy apácarendben szolgáló távoli rokon.

² William J. McCormack: *Fool of the Family: A Life of J. M. Synge*, London, Weidenfeld and Nicolson, 2000, 111–113., 203.

³ W. B. Yeats: *The Autobiography* [1916], New York, Collier Books, 1965, 384.

⁴ W. B. Yeats: Megigézett a nehéz küzdelem (The Fascination of What’s Difficult), ford. Garai Gábor, in: Ferencz Győző vál. és szerk.: *William Butler Yeats versei*, Budapest, Európa Kiadó, 2000, 72.

Mindketten fiatalok, a dráma sejteti, hogy régebből ismerik egymást és vonzódnak egymáshoz. Synge drámái zsengeje romantikus, sőt vadromantikus hatásokat mutat: szerepeltet egy órúltén kóborló asszonyt is, aki valaha a halott nagybácsi menyasszonya volt, de az esküvő előtt szakított a férfival vallási különbségük miatt. Az asszony hagyományos monológja hallatán, s Colmnek a természet erejére utaló, költői képekkel teli udvarlása hatására Eileen leteszi apáca-öltözetét és felölti az órúlt asszony egykori zöld selyem menyasszonyi ruháját, majd a pogány kort idéző, panteisztikus szellemű esküvőt rendezve egybekelnek. Ellentétben azzal, hogy amikor Synge első szerelmét feleségül kérte, kocsarat kapott, amiért nem vallásos ember. A későbbi Synge-drámák szempontjából a legfontosabb elem ebben a zsengeben a dogmatikus vallás kritikája, amely útjában áll a természetes érzelmi igények kibontakozásának és így tragédiákhoz vezethet.

A hat további, a Synge-kánont alkotó drámára nem jellemzők a romantika toposzai, még a természetre való utalások, természeti képek vonatkozásában sem. Mindegyik vidéki környezetben játszódik, a színpadkép elemei valóságűek, a művek komplex ábrázolásmódja azonban túlmutat a hagyományosan értelmezett realizmuson. Christopher Collins, az író egyik újabb monográfusa állítja, hogy jegyzetfüzeteinek tanúsága szerint a filozófiai művekben is elmélyedő Synge Herbert Spencertől vette át az „átlényegített realizmussal” (transfigured realism) fogalmát. Ezt azután dramaturgiai stratégiája részeként alkalmazta az általában egyedülnek tekintett és rögzített valóságkép megkérdőjelezésére, gyakran burkolt parodizálására, a gyarmati társadalom felszín alatti feszültségeinek kivetítésére és új alternatívák lehetőségének felvetésére.⁵

Synge *A völgy árnyéka* (*The Shadow of the Glen*) című egyfelvonásossal debütált a dublini Ír Nemzeti Színházi Társaság szervezésében, 1903-ban. Cselekménye egy wicklow-i tanyaházban játszódik, főszereplője egy fiatalasszony, Nora, akinek neve Ibsen 1879-es *Babaházának* hősnőjét idézi fel. Synge nagyra becsülte a norvég drámaíró, de nem másolta az általa kínált modellt. Az ír Nora már a darab elején kinyilvánítja lázadását, s abban is eltér elődjétől, hogy nem ő maga dönt távozásáról a férj házából, hanem az öreg férj mutat ajtót neki, miután magát halottnak tetteve kifigyelte, miként viselkedik fiatal felesége más férfiakkal. Végül Nora a Csavargó nevű szereplővel hagyja el a házat. Az utóbbi költői szavakkal ecseteli, milyen csodálatos a természetben élni, Nora viszont elsősorban azért választja ezt a lehetőséget, mert nem tehet mást: „hideg az éjszaka, mert szabad ég alatt hálók; de akkor is szépen beszélsz, idegen, és veled tartok”.⁶ A 19. századi költészetben, irodalomban és a drámaírói reneszánsz keretében létrejött színpadi művekben a gyarmatosított és kifosztott Írországot gyakran szimbolizálta vagy testesítette meg nőalak. Ebben a paradigmában elemezve Synge Norája újat nyújt azzal, hogy kétszeresen elnyomottnak mutatja az ír nőt, aki ugyan „kiszabadul” férje patriarchális uralma alól, de a házon kívül, a természetben sem válhat autonóm szubjektummá, hiszen szüksége van a Csavargó pártfogására és útmutatására. A premier közönségének számos tagja (elsősorban a szélsőséges nacionalisták) nemtetszéssel fogadta a darabot, amelynek szerintük az a fő bűne, hogy erkölcsstelennek láttat egy ír asszonyt. Szerencsére akadt olyan néző is, aki üdvözölte Synge merész témakezelését, például John Butler Yeats, a költő apja úgy vélekedett, hogy *A völgy árnyéka* éppenséggel a szerelem nélküli ír házasság mindenki által ismert, bár elhallgatott intézményét veszi célba.⁷ Az említett 1925-ös első előadása után nálunk az Országút Társulat tolmácsolásában láthatták a nézők ezt a drámát, 2011-ben.

Synge következő egyfelvonásosát, a *Szirti lovasokat* szintén az Ír Nemzeti Színházi Társaság mutatta be, 1904-ben. Egyedisége az életműben, hogy műfaja tragédia, s az

⁵ Christopher Collins: *Theatre and Residual Culture: J. M. Synge and Pre-Christian Ireland*, London, Palgrave Macmillan, 2016, 120–122.

⁶ J. M. Synge: *A völgy árnyéka*, ford. Göncz Árpád, in: *Drámák*, i. k., 37.

⁷ Declan Kiberd: *Synge and the Irish Language*, 2nd ed., London, Macmillan, 1993 [1979], 174.

egyetlen drámája, amelynek erősen koncentrált cselekményét az író az Aran-szigetekre helyezte. A scenika az egyszerű halázcshaládok mindennapjaihoz tartozó tárgyakat zsúfol be egy kis térbe, s a megjelenített élethelyzetek szintén erősen behatároltak. Maurya, a főszereplő férje, apósa és egy kivétellel fiai már a tengerbe vesztek a viharok által veszélyeztetett tengeri utakon. Az anya könnyörgése ellenére az utolsó élő fiú, Bartley is elindul a part felé, hogy áthajozzon a túlparton fekvő Galwaybe, ahol két lováért remél jó pénzt kapni. Utánaeredő anyjának a keresztútnál szörnyű látványban van része: Bartley a vörös kanca hátán lovagol, mögötte pedig a nemrég messze északon vízbe fúlt, temetetlen bátyja, Michael a szürke póni hátán. Maurya ezt baljós előjelnek tekinti, majd otthon két lányának leír egy múltbeli jelenetet, amikor a szokásoknak megfelelően a tengervíztől csöpögő vitorlába csavarva hozták haza egyik fiát. Története hirtelen megelevenedik a jelenben: öregasszonyok tűnnek elő, majd férfiak hozzák be Bartley vitorlába csavart holttestét; a fiút a szürke póni (melyen Maurya látomásában a halott Michael lovagolt) a tengerbe lökte. Az asszonyok siratóéneket kántálnak, a dráma pedig Maurya imájával és a fátum elkerülhetetlenségéről szóló szavaival zárul: „A mindenható Úristen könyörüljön Bartley lelkén és Michael lelkén, Sheamus és Patch lelkén, Stephen és Shawn lelkén [...] Bartleynak gyalult deszkából jó koporsója és mély sírja lesz. Kívánhat-e többet az ember? Nincs, aki örökké élne, s ebbe bele kell nyugodnunk.”⁸ *A Szirti lovasok* tetőpontja a halottsirató, amely a pogány időkből élt tovább egészen a modern korig a nyugat-írországi népi kultúrában. Ez a drámaisággal telített esemény színház a színházban jelleget ölt, mivel nézői, hallgatói vannak a színpadon is, ugyanakkor „az időtlenség és ciklikus visszatérés effektusainak” a jelenbe való betörését mutatja,⁹ s kettős temporalitást hoz létre.

Synge következő műve, *A szentek kútja* (*The Well of the Saints*, 1905) háromfelvonásos dráma, melynek cselekménye Kelet-Írországból játszódik valamikor a múltban, a történet időtlenségére utalva. Főszereplői Martin és Mary Doul, egy ágrólszakadt külsejű, vak és öregedő házaspár, akik koldulásból és mocsári káka hántolásából tartják fenn magukat. Vidékükre érkezik csodatévő vizet hozva a Szent, s előbb Martint viszi be a templomba, majd Maryt, hogy kigyógyítsa őket a vakságból. A végre látó házaspárt azonban nagy csalódás éri, mert döbbenet látják, mennyire csúnya a másik. Látásuk visszanyerése azt is jelenti, hogy be kell tagozódniuk a falu társadalmába, s dolgozniuk a megélhetésért. Martin a kovács szolgálatába szegődik, ám éhbérért sok és nehéz munkát kell végeznie, s ráadásul a kovács kacér menyasszonya, Molly is megalázza, amikor költői szavakkal udvarolni próbál neki. Doulék mindketten újra megvakulnak, s megbékülnek egymással. A Szent útja ismét a faluba vezet, hogy most már végleg meggyógyítsa a két öregot, de azok inkább vakok maradnak, nem akarnak a látók érzéketlen és kegyetlen világához tartozni, hiszen képzeletükben mindenfajta szépség megjelenik. A függetlenségüket védő engedetlenségükért a Szent és a kovács vezette faluközösség száműzi őket. Miközben kifelé botorkálnak, a kovács azt jósolja, nem fognak messze jutni, a patakba vagy a mocsárba fulladnak majd. A többiek a templom felé indulnak, ahol a Szent a kovácsot és Mollyt fogja összeadni. Számos kritikus ezt tartja Synge legfilozofikusabb művének, amely a látás, vakság, belső látás és felfogás egymáshoz való viszonyát kutatja az egyéni szabadság határainak kérdései mellett. Modellje egy középkori francia groteszk vígjáték volt, de párhuzamba állítható Maurice Maeterlinck *Vakok* (*Les Aveugles*, 1891) című drámájával is, hiszen mindkét szövegben metaforikus jelentésű a vakság állapota. Bár dublini bemutatója nem aratott sikert, mégis *A szentek kútja* az a Synge-dráma, amelyet először fordítottak idegen nyelvre, németre, s egyúttal a csehek és az amerikaiak is érdeklődni kezdtek az író művei iránt. Nálunk viszonylag sokszor került színpadra, s ezen a téren csak a *Bajnok*

⁸ J. M. Synge: *Szirti lovasok*, ford.: Göncz Árpád, in: *Drámák*, i. k., 19.

⁹ Anthony Roche: *The Irish Dramatic Revival 1899–1939*, London, Bloomsbury, 2015, 58. „The stage effect of timelessness and cyclical recurrence”.

előzi meg. Többek között bemutatta a győri Kisfaludy Színház (1987), az Ódry Színpad (1994) és a Pécsi Nemzeti Színház (2003).

A kolompár lakodalma (*The Tinker's Wedding*, 1907) erősen kapcsolódik az előbbi drámához, mivel itt is a vallás embere az, mégpedig egy katolikus pap, aki öns érdekéből újtját állja mások egyszerű kívánságának. Ellentétben *A szentek kútjával* ez a két felvonásból álló darab tisztán komédia, a másik sötétebb tónusai nélkül. Mivel kapzsinak és érzéketlennek ábrázol egy papot, a nacionalista ideológia és a katolicizmus összefonódottsága miatt az Abbey Színház jobbnak látta ezt a darabot nem bemutatni. A pap mellett a három másik szereplő az ír társadalom periferiáján nomád életmódot folytató, vándorló üstfoltzók (travellers, tinkers) népcsoportjához tartozik, akik a nem integrálódott európai cigánysággal mutatnak hasonlóságot. Jellemzően Synge ebben a műben is erőteljesen megformált, egyénített nőalakokat szerepeltet. A fiatal női karakter, Sarah Casey azt szeretné, hogy élettársával, Michael Byrne-nel tisztességre lépjenek, s ehhez a paptól vár segítséget. Az utóbbi azonban egy fontot kér a szolgálatért, s mivel a kolompároknak csak fél aranyuk van, azt akarja, hogy egy szépen megmunkált kannát is kapjon, s akkor másnap összeesküti őket. Elkészül a kanna, Sarah becsomagolja, ám míg a fiatalok nincsenek a közelben, Mary Byrne, Michael anyja a kanna helyére üres palackokat tesz, a kannát pedig a kocsmában elcseréli italért. Másnap minden kiderül; esketés helyett a pap bírósággal fenyegeti a nomádokat, ha nem tágulnak, ők azonban elbánnak vele, a fejére kötnék egy zsákdarabot, s meg kell esküdnie arra, hogy nem tesz ellenük. Ez a vasok helyzetkommunkummal teli jelenet a kolompárok „lakodalma”, azaz időleges karneváli diadalmaskodásuk a kapzsi és iszákos pap felett, ám mindnyájan tudják, hogy gyorsan el kell hagyniuk a helyet. A vígjáték éles fényt vet a gyarmati ír valóság ellentmondásaira és a sztereotípiák alapján ítélkező, kirekesztő tendenciákra, melyeket belső gyarmatosításként lehet értelmezni. 1909 novemberében, Synge halála után volt a darab premierje Londonban. Magyarországon éppen száz év múlva, 2009-ben került színpadra, a szombathelyi Ferrum Társulat vállalkozásában.

A nyugati világ bajnoka háromfelvonásos dráma, amely az ír történetmondás évszázados hagyományaira épít. Történetmondója, Christy Mahon egy nyugat-írországi (Mayo megyei) falu kocsmájában bukkan fel, hosszú vándorlás után. Azért kellett sebtében elhagynia szülőfaluját, mert krumpliásás közben fejbe vágta a neki parancsolgató apját, aki rögtön szörnyethalt. Legalábbis ezt adja elő az idegen helyen, s az egyre jobban cifrázott mese olyannyira megtetszik Christy új közönségének, hogy a falusi lányok elárasztják ajándékokkal, benevezik a környéken rendezett hagyományos sporteseményekre, ahol mindenben elsőként végez. A kocsmáros lánya, Pegeen Mike beleszeret, és a kedvéért kiadja az újtját apja által választott jegyesének, a gazdag farmer Shawn Keogh-nak, ugyanakkor egy fiatal özvegyasszony, Quinné is magáénak szeretné a fiút mint társat. Christy örömmel nézegeti magát a kocsmában talált tükörben: „Mindig tudtam, hogy csinos legény vagyok, pedig a mi tükrünk otthon az arkangyalt is kancsalnak mutatta”.¹⁰ Történetmondói sikere és a sok elismerés odavezet, hogy másként látja magát, mint korábban, önbizalma megnő és képes identitását megújítani. Dicsősége Pegeen és a falusiak szemében azonban az ellenkezőjébe fordul, amikor színre lép a „megölt” apa, s kiderül, hogy Christy nem mondott igazat, nem győzte le elnyomóját, és így csupán szájhős. Elüldözik, ám Christy ekkorra már ténylegesen megváltozott, olyan magabiztos legény lett belőle, akin többé nem uralkodhat az apja, hanem együtt vágnak neki, hogy a Mayo-beli butaságáról meséljenek történeteket más helyszíneken. A kocsmáros és a többiek örülnek, hogy megszabadultak a betolakodótól, egyedül Pegeen ismeri fel és siratja veszteségét.

¹⁰ J. M. Synge: *A nyugati világ bajnoka*, ford.: Ungvári Tamás, in: Ungvári Tamás (szerk.): *XX. századi angol drámák*, Budapest, Európa, 1985, 534.

Ezt a tragikomédiát 1907-ben mutatták be először az Abbey Színházban. Fogadtatása előre láthatóan botrányosnak bizonyult, mert különösen a szélsőséges nacionalisták számára elfogadhatatlan volt az általuk ősi hagyományokat őrzőként tisztelt vidéki író élet olyan árnyoldalainak bemutatása, mint az alkoholizmus, a szűklátókörűség és az erőszak. A nézői bekiabálásokban többször elhangzott, hogy „a nyugat nem ilyen” („that’s not the West”), amivel vitatták az ábrázolás valóságosságát, azaz a mű autentikusságát, amely az irodalmi megújulási mozgalommal kapcsolatban általában is központi kérdés volt. Sokakat irritált továbbá Synge drámájának sajátos nyelvezete, a stilizált hiberno-angol (az Írországból beszélt angol) és a gyakori blaszfém kifejezések használata, ellenpontozva az időnként felszínre törő költőiséggel. A korabeli szemellenzős, többségükben a dogmatikus valláserkölcson nevelkedett nézők azt is sértőnek találták, hogy Christy egyik utalása bizonyos női alsóneműre és viselőire vonatkozik, amely szerintük az ír lányok és asszonyok feddhetetlenségére vetett árnyat. Idővel azonban alábbhagytak az ilyen hangok, és a mű, a többi Synge-drámával együtt, olyan befogadókra és elemzőkre talált, akik megértették, hogy a valóságot éppen a különböző regiszterek és nem realista eszközök vegyítésével teremtett, „átlényegített realizmus” mutatja be autentikusan, sokféle jelentésárnyalatot hozva létre. A *Bajnok* ma az iskolai tananyag és az általános műveltség része Írországból, a gyarmatosítás okozta torzulásokról és az abból való kitörési lehetőségéről egyaránt szól közönségéhez.

Synge utolsó drámája, a *Deirdre, a bánat leánya* (*Deirdre of the Sorrows*, 1910) egy híres kelta mítosz modern újrafirását nyújtja tragikus formában. Bár a halálos ágyán is dolgozott rajta, az író nem tudta a művet befejezni, ezért Lady Gregory igazította véglegesre a szöveget. Az ősi kelta mítoszok között a Deirdre-történet az ulsteri mondakör (Ulster Cycle) nevű saga-gyűjteményhez tartozik, s Synge kortársai közül Yeats is feldolgozta. Alaptörténete az, hogy Ulster nagykirálya, Conchobar udvarában a főbárdnak kislánya születik, aki a Deirdre (írül riasztást jelent) nevet kapja, s Cathbad, a druida megjósolja róla, hogy király veszi majd feleségül, de ez Uisnech fiának vesztét és Ulster pusztulását hozza magával. Conchobar elrejtve nevelteti a lányt, hogy a jóslat beteljesülését megakadályozza, és mikor eljön az ideje, ő vehesse feleségül. A felserdült Deirdre azonban az erdőben meglátja Uisnech három vadászó fiát, Conchobar unokaöccseit, beleszeret a daliás Noise-ba, s megszöknek Skócia földjére. Évek múltán az időközben megöregedett Conchobar értük küldött embere a fiatalokat hazatérésre bírja, ám a nagykirály csalárdnak bizonyul, és megöleti Uisnech három fiát. A jóslat tehát beteljesül, Deirdre Conchobar foglya lesz, de elvesztett szerelmét gyászolva önkezével vet véget életének.¹¹ Synge író szövegekből, s nem angol fordításokból dolgozott; megőrizte az eredeti fordulatait, viszont szimbólumokkal, egy groteszk alak beépítésével és természeti képekkel dúsította a dráma szövegét és lélektanilag motiválta a szereplők tetteit. Nála egyértelműen Deirdre a cselekmény mozgatóereje.

Különösen Írországból és az Egyesült Államokban, de másutt is, a Synge-kritika szinte virágkorát éli. Hogy csak a két legújabb monográfiát említsem: 2020-ban jelent meg a Cambridge University Pressnél a *Performance, Modernity and the Plays of J. M. Synge*, melyet Hélène Lecossois francia kutató jegyez, 2021-ben pedig Seán Hewitt író szerző adta ki a *J. M. Synge: Nature, Politics, Modernism* című könyvet az Oxford University Pressnél.¹² Ez a jelentős kritikai fellendülés alighanem összefügg azzal, hogy mostanában a modernség újradefiniálása, újraértékelése számos irodalom- és színháztörténetst foglalkoztat. Synge ebből a szempontból centrális szerző, aki az ír anticolonialis törekvések közegében, a kulturális nacionalizmus talajáról indulva Yeats és Joyce modernségével rokon, de mégis na-

¹¹ James MacKillop: *Kelta mítoszok és legendák*, ford. Szieberth Ádám, Budapest, General, 2005, 125–126.

¹² Magyarországon e sorok szerzője csatlakozott ehhez a körhöz: *John Millington Synge: Az író modernség drámaírója*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2021.

gyon egyedi alkotásokkal gazdagította a színházművészetet. Műveinek modernista jegyei a nyelvi kifejezőmódokkal való kísérletezés, a temporális rétegek és a stiláris regiszterek keveredése, a műfaji instabilitás és elcsúszások, az intertextualitás, továbbá a művészfígüráin (a *Völgy* Csavargója, Martin Doul *A szentek*ben, Christy Mahon) keresztül megvalósuló önirónia terén figyelhetők meg. Sokatmondó tény, hogy Samuel Beckett egyedül Synge-ről mondta azt, hogy hatással volt rá.¹³ A mai ír drámaírók között a nálunk szintén ismert Brian Friel, Marina Carr, Martin McDonagh és Conor McPherson műveiben találunk rezonanciákat Synge műveivel.

Az új évezredbeli Synge-előadásokból kiemelkedik a nyugat-írországi Druid társulat DruidSynge nevű sorozata, amely Garry Hynes rendezésében 2005–2006 folyamán az író összes színpadi művét bemutatta. 2007-ben, a *Bajnok* bemutatójának centenáriumi évében a Bisi Adigun nigériai színész és író által Dublinban alapított Arambe társulat adta elő a darab aktuális töltetű adaptációját. Ebben Christy Mahon a Yoruba törzshöz tartozó nigériai menekültté alakult át, és a rendezés az interkulturális színház érdekes példáját nyújtotta.¹⁴ Számomra az utóbbi évek magyar nyelvű *Bajnok*-előadásait nézve a szintén 2007-es, sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színházé volt igazán meggyőző, amelyben Bocsárdi László rendező a stilizálás különféle módjaival és árnyalataival érzékeltette a dráma performativitását és stiláris sokrétűségét. Mivel tavaly is volt nálunk Synge-felújítás, remélhetőleg nem szakad meg a lánc, és a múlt század elején fogant darabjainak tematikáját és eszköztárát újrafogalmazó előadások révén az ír szerző továbbra is kortársunk marad.

¹³ James Knowlson: *Damned to Fame: The Life of Samuel Beckett*, London, Bloomsbury, 1996, 56–57.

¹⁴ Bisi Adigun: Re-writing Synge's *Playboy* – Christy's Metamorphosis, a Hundred Years on, in: Patrick Lonergan (ed.): *Synge and His Influences: Centenary Essays from the Synge Summer School*, Dublin, Carysfort Press, 2011, 266–267.

„OLYAN SZÍNHÁZRÓL BESZÉLEK [...], AMI VALÓJÁBAN NINCS IS”

*Visky András: Mire való a színház? Útban a theatrum theologicum felé;
András Visky's Barrack Dramaturgy. Memories of the Body (edited by Jozefina Komporaly)*

Visky András legújabb tanulmánykötetének címadása sajátos párbeszédet teremt a főcím és az alcím között. Míg a főcím egyetemlegesen kérdez rá egy művészeti ág, intézmény, tevékenységi forma valamire való voltára, addig az alcím ennek egy speciális elgondolását helyezi előtérbe. Mintha az alcím a(z egyik lehetséges) válasz volna a főcímben megfogalmazott felvetésre. Érdeemes a kérdőjel szerepét is szemügyre venni. Visky egy korábbi szakkönyvének a címe *Megváltozhat-e egy ember* (Komp-Press, Korunk, Kolozsvár, 2009), kérdőjel nélkül. Hasonlóan Kornis Mihály első drámakötetének címadásához: *Ki vagy te* (Magvető, 1986). Ez utóbbit Balassa Péter egykori kritikájában állításnak tekinti: aki vagy (te) értelemben (*Kortárs* 1987/5). Ehhez az értelmezéshez fordulva érthetjük Visky új kötetének címét (kérdőjel ide vagy oda) állításnak is: amire való a színház, nyelvileg gördülékenyebb szórenddel: amire a színház való. És ennek egyik terrénuma volna a teologikus teátrum.

A kötetben – mely gyűjteményes könyv – a címbe emelt kifejezés több helyütt megjelenik, hol említve, hol részletezve. Egy 2013 októberében, Georges Banu hetvenedik születésnapja alkalmából szervezett nemzetközi fesztivál keretében sorra került kerekasztal-tanácskozásnak ez volt a címe: *Mire való a színház ma?* (45.). Ugyanez a kérdés a *Színházvilágok* című, tizenhét feljegyzést tartalmazó esszéfűzérben is felbukkan, a „8. Színház a határon” című részben, amelynek bevezető sorai erre a kérdésre futnak ki:

Van egy finom, alig érzékelhető, mérhetetlenül törekeny és mégis pengeéles határvonal színház és nemszínház; műalkotásként befogadható előadás, valamint színházi eszközökkel létrehozott, kényelmes vagy éppen erős élményekben részesítő, fogyasztásra alkalmas termék között. E határvonal megsejtéséhez föl kell tennünk magunknak a kérdést: Mire való a színház? (107.)



A kérdés az esszétörödékekben többször előkerül, érintve az 1989-es politikai változások nyomán kialakult új helyzetet és ennek hatását a színház (társadalmi, művészi) szerepére, illetve megemlítve két Matthias Langhoff-rendezést, amelyek kolozsvári vendégjátéka kapcsán Visky András a német rendezőnek szegezi a fenti kérdést, aki azt feleli: „A színház nem egyéb, mint a botrány megszervezése és fenntartása” (108.).

*Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2020
266 oldal, 3490 Ft*

Ha a kérdezést nem retorikai formulának, nem „költőinek” tekintjük, hanem felhívásnak, megszólításnak, akkor számíthatunk válasz(ok)ra is, amit a leghangsúlyosabban a kötetet záró *Pseudo-Augustinus: A sikerről* című dialógusa példáz, benne Mester és Tanítvány három fejezetre tagolt párbeszédével, amelyben a siker természetét, típusait, végső soron a színház művégre valóságát faggatják. Látható tehát, hogy noha a kötetbe összegyűjtött írások különböző időkben születtek és különféle felületeken kerültek nyilvánosságra, a kötet főcímében megfogalmazott kérdés átszövi a könyv lapjait.

Hasonló a helyzet a *theatrum theologicum* fogalmával és témájával is, amely manifeszt módon a két próbanapló (dramaturgnapló) egyikében kerül elő, ott mindjárt a címbe emelve: *Az ember tragédiája mint theatrum theologicum*, ahol Silviu Purcărete temesvári *Tragédia*-rendezését követi nyomon az előadás dramaturgjaként. A fogalom azonban látenis módon, beleértett formában több írásban, gondolatmenetben is jelen van. Részben a könyv meghatározó irodalmi alkotói kapcsán, így Samuel Beckett vagy Pilinszky János színházfelfogásával összefüggésben is. Beckett dramaturgiáját állítja reflektorfénybe a könyv nyitánya az előszóban, ahol ennek az életműnek a színpadi részét hagyományos értelemben vett Isten-drámának nevezi, melyben az ír szerző azt a kérdést vizsgálja, hogy „vajon aktorok vagyunk-e még egyáltalán a megváltás kozmikus színházában”. Illetve Visky rámutat, hogy ebben a színházban – különösképpen *A játszma vége* centrumában – az alapkérdés az, hogy „az ember története elmondható-e istentörténetként, és megfordítva, az istentörténetnek vannak-e jelentésképző találkozási pontjai az emberrel” (11.). Aztán Beckettel foglalkozik – Kertész Imrével párban – az *Átugrani egy szakadékot és a túloldaltól beszélni* című tanulmány, mely Beckett és Kertész misztikus fordulatát elemzi (az írás előszőr a *Jelenkor* 2015/9. számában jelent meg).

Pilinszky János színházát (egész pontosan színházi elképzeléseit és színpadi szövegeit) állítja előtérbe a *Végre beszél. Újabb megfontolások az autista dramaturgiáról* című tanulmány, amelyben összekapcsolja a könyv főcímét Pilinszkynek a Robert Wilson rendezte *A süket pillantása* című előadása nyomán írott beszámolójával. Ebben a költő „egy rendkívüli színházi élményről” számol be, és úgy jellemzi a látottakat, hogy abban „a mesterségbeli remekelés épp úgy a helyére kerül, mint a tökéletes ügyetlenség” (*Új Ember* 1971. VIII. 8.). Visky számára ez utóbbi formula válik lényegessé, melyet a kötet későbbi írásaiban is többször szerepeltet. Pilinszky színháza kapcsán annak posztmimetikus jellegét, autista dramaturgiáját, a végtelen ismétlés (Wilsontól eredő) kompozíciós gyakorlatát, a liturgia szerkezetében gyökerező statikus jelleget emeli ki, és hangsúlyozza Pilinszky eme képzeleti színpadának a Beckettével való rokonságát. Ezen belül azt, hogy amiként Beckett a maga színpadi szövegeiben a színpadi történéseket írja le (azaz nem feltétlenül fikciót teremt, hanem előír egy cselekvéssort), úgy Pilinszky is erre törekszik a maga „mozdulatlan színházában”.

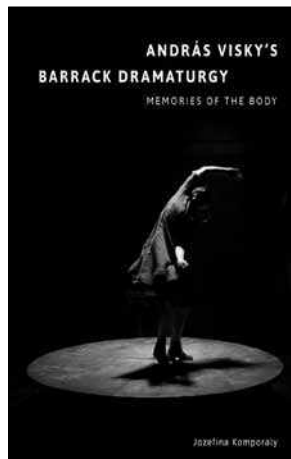
A *Tanulmányok* fejezetben két dolgozat foglalkozik a barakkdramaturgiával, mely Visky András saját kategóriája. Az egyik a *Barakkdramaturgia és a fogságba esett néző* című írás, amelyben külön tárgyalja a tér, az idő, a test és a szöveg sajátosságait, a másik pedig *Az eltűnt valóság nyomában. A barakkdramaturgia lehetőségei* című szöveg. Ez utóbbi az itt szemlélzett másik könyvhöz készült előszó, amely kötet 2017-ben az Intellect Kiadónál jelent meg Bristolban és Chicagóban, és amely Visky András három drámáját közli, valamint hozzájuk kapcsolódó kísérő írásokat, elemző tanulmányokat, interjúkat és a drámák színreviteleiről szóló információkat tartalmaz. (Ezt az írást magyarul először a *Korunk* 2017/4-es száma közölte.) A könyv főcíme – *András Visky's Barrack Dramaturgy* – felhívó erővel, markáns gesztussal állítja előtérbe ezt a kategóriát, amely újszerűségével, eredetiségével invitál a belépésre Visky színházába. A fogalomnak megvan egy korábbi, ennél részlegesebb felvetése, előzménye az alkotói életműben. A már fentebb említett *Megváltozhat-e egy ember* című könyve elején, az előszót követő írás a 2005-ös keltezésű *Barakk-dramaturgia* című szöveg (Visky ekkor még kötőjellel írta a fogalmat), amely egy elképzelt színházi enciklopédia szócikke.

Ekkorra már körvonalazódnak Visky drámaírói műhelyében a barakkdramaturgia sajátosságai, amelyeket majd az angol nyelvű kötet előszavában, illetve a *Mire való a színház?* című könyve másik tanulmányában fejt ki részletesebben. De előbb nézzük az angol kötetet!

Ez a könyv egyszerre drámagyűjtemény és tanulmánykötet, melynek három fő fejezete egy-egy Visky-drámát tartalmaz, melyeket egy-egy bevezető esszé előz meg, a drámák szövegét pedig a kiadástörténet és a színházi bemutatók adatsora követi. A három fő fejezet előtt található egy bevezető rész, amelyben a kötet szerkesztője, Jozefina Komporaly az „»Each Text is a New Beginning«: Refigurations of History, Remembrance and Liberation in András Visky's Theatre” [„»Minden egyes szöveg egy új kezdet«: a történelem újrakonfigurálása, emlékezés és felszabadítás Visky András színházában”] című tanulmányában elemzi az író drámaművészetét. Ezt a szöveget Visky András írása követi: „Barrack Dramaturgy and the Captive Audience” [„Barakkdramaturgia és a fogságba esett néző”] címmel.

A kötetben közölt három dráma a *Júlia* (2002), a *Megöltem az anyámat* (2006) és a *Pornó* (2008). Az itt általam zárójelben feltüntetett évszámok a megírás/ publikálás dátumai, az ősbemutatók időpontja 2002, 2008 és 2011. A könyvet három interjú zárja, az első a chicagói Y Theatre művészeti vezetőjével Melissa Lorraine (korábban Hawkins) színésznővel készült, aki a *Júlia* 2006-os chicagói bemutatóján a címszerepet játszotta, a *Megöltem az anyámat* 2010-es előadásában ugyanott Bernadett szerepét alakította, és a *Pornó* 2012-es ottani produkciójában a Lány szerepében lépett fel. A másik két interjú pedig Visky Andrással készült, az egyik „Holy Nakedness” [„Szent meztelenség”], a másik „God's Accountability” [„Isten elszámoltathatósága”] címmel. Ez a két interjú eredetileg magyarul jelent meg 2009-ben. A kötet esszéit, tanulmányait jegyző nyolc szerző kontinenseken átívelő nemzetköziséget képvisel, van közöttük származását tekintve ír, amerikai, angol, erdélyi magyar, bázisát tekintve dél-koreai, itáliai, chicagói, arizonai, londoni, kolozsvári. A kötetben olvasható három dráma bemutatóinak sorában pedig a kolozsvári és a budapesti premierek mellett található több más magyarországi és erdélyi, valamint amerikai, angliai, francia, lengyel, szerb, bolgár és román színrevitel is. A kötetet e produkciók némelyikéről készült előadásfotók illusztrálják.

A Visky András munkásságát áttekintő bevezető tanulmányában Jozefina Komporaly kiemeli, hogy Visky színházi műveiben a drámaírás és a dramaturgia törésvonalán egyensúlyoz, és drámáiban előtérbe helyezi a színpadi gyakorlatot, ami meglehetősen ritka a magyar drámairodalomban. A kötetbe beválogatott drámái is demonstrálják, hogy Visky számára alapvető a társadalmi nemet (gendert) tekintetbe vevő írásmód, e három darab esetében a jelentős nőalakok középpontba állítása. Ehhez társul a női test bezártságának, korlátozásainak különféle permutációkban és manifesztációkban történő felmutatása. Darabjai nyitott dramaturgiai szövegek, amelyeket a színrevittel együtt, azokra tekintettel indokolt értelmezni. A barakkdramaturgia eredményesen dönti le a szövegalapú színház és a testalapú praxis közé vont mesterséges határt. Így „a nyelv a testi tapasztalataink révén tér vissza hozzánk”, továbbá a „nyelv a test anyagiaként jön létre” – idézi Komporaly Visky-t (az angol nyelvű kötet 17–18. oldalán). A barakkdramaturgiának ezek az ismervei megtalálhatók az itt szemlézett Visky-kötetben is (69.). Térjünk vissza hát a *Mire való a színház?* kötetre, és abban is a barakkdramaturgia (további) sajátosságaira!



Intellect
Bristol, UK / Chicago, USA, 2017
320 oldal, 29.99 GBP

A barakkdramaturgia több mint egy anyagszervezési eljárás vagy mint egy kompozíciós szempont, ez a színház egész társadalmi-közösségi helyének, szerepének alternatíváját kínáló koncepció és gyakorlat. A barakkdramaturgia létrejöttét Visky arra az igényre vezeti vissza, hogy ez a fogság élményét közös tapasztalatként tegye hozzáférhetővé. (Ha nem bíbelődnek a szóismétlés elkerülésével, akkor az előző mondatban kétszer is a tapasztalat szót használnám, mivel az élmény sugall valami kedvezőt, kellemeset. Am ha az angol nyelvhez fordulnék, akkor viszont az *experience* szóval mindkettőt egyszerre lehetne kifejezni.) A színházba járásról és az előadásnézésről valószínűleg nem a fogság élményében részesülés helyzete jut először eszünkbe. De Visky kiemeli, hogy a 20. századi totalitárius rezsimiek voltaképpen ebben a tapasztalatban részesítettek bennünket, és e tapasztalat továbbadásától, a (közel) múltra irányuló kérdésfeltevés feladatától a színház sem mentesítheti magát. E dramaturgia úgy tekint a színházra, mint olyan helyre, ahová a résztvevők bezárkóznak, ahol „szabad elhatározásból foglyokká válunk, majd a velünk együtt, a mi közreműködésünkkel végbemenő esemény hatására »kiszabadulunk«” (66.). Ez a dramaturgia nem különíti el a néző(tere)t, hanem a közönség és a játékosok intim közelségét biztosítja. Az idő tekintetében az alaphelyzet az amnézia, a közlésképtelenség felismerése, amelyet a színházi eseményben a töredezett nyelv, a széthullott szintaxis, a megszólalás és elnémulás dinamikája jellemez. Nincs koherens történet, nincs lineáris szerkezet, nekirugaszkodások és ismétlések szövik át a színházi folyamatot. Ebben a dramaturgiában a testre hárul a legfontosabb szerep, a nyelv a test anyagaként mutatkozik meg, „a beszéd által uralt irodalmi színház és a test (mozgás, tánc) színháza között” a határ radikálisan felszámolódik (69.). A barakkdramaturgia esszenciáját megfogalmazó Visky András az ismérvek sorát azzal zárja, hogy ez a dramaturgia „radikálisan átértelmezi a siker köznapi értelmét” (70.).

Nem a barakkdramaturgia részeként, hanem általánosan veszi számba a siker mibenlétét és típusait a könyvvégi háromrészes dialógus, melynek kapcsán különbséget tesz a gonosz siker (az elvakult hajhászást és háborúskodást, hatalomvágyat implikáló fajta), a piaci siker és a jótékony siker között. A második dialógusban Romeo Castellucci *Divina commedia* című produkciója kerül szóba. Az olasz rendezőt a dialógusban a Mester így említi: „A *theatrum theologicum* legmélyebbre ható művelője ő, ha nem tévedek” (235.). A harmadik dialógusban a jótékony sikert bemutató példázatban – közvetett módon – a *theatrum theologicum* ugyancsak előkerül, amikor Genéziusz, római mímus és paródiaművész játéka nyomán a közönség a keresztség színre vitt misztériumát nem a császár által szándékoltt kinevetéssel és elutasítással fogadja, hanem a nézők maguk is a keresztség felvételéért folyamodnak, ezzel halálos ítéletet vonva magukra és Genéziuszra. Erről a példázatról a Visky András által nagyra tartott és ebben a könyvében is gyakran hivatkozott Samuel Beckett siker iránti averziója jut eszembe. Amikor 1969-ben közzétették, hogy ő kapja az irodalmi Nobel-díjat, elmenekült a sajtó elől. Még 1956 januárjában ezt írta a Miami-ban a *Godot*-val megbukó rendezőnek, Alan Schneidernek: „A nyilvánosság előtti siker vagy bukás sosem számított sokat nekem, sőt, otthonosabban érzem magam az utóbbiban, miután mélyeket szívhattam ennek frissítő levegőjéből egész írói pályám során, egészen a legutóbbi évekig” (James Knowlson: *Damned to Fame*. Bloomsbury, 1996, 420.). Hasonló volt Kertész Imre viszonya is a sikerhez, aki a Nobel-díja kapcsán szerencsekatasztrófáról beszélt, és akit a könyv Beckett-tel párban tárgyal egy már említett tanulmányban.

A könyv két legterjedelmesebb írása két próbanapló, amelyek kapcsán óhatatlanul Nadas Péter *Egy próbanapló utolsó lapjai* című írása (1980) idéződik fel bennünk, amelyben Nadas a *Takarítás* győri ősbemutatójának próbafolyamatáról ír. A Visky-kötet két próbanaplója a dramaturgot munka közben állítja eléink, mindkét esetben otthontól (Kolozsvártól, az ottani anyaintézménytől, a Kolozsvári Állami Magyar Színháztól) távol. Az első napló Georg Büchner *Danton halála* című drámájának dél-koreai, szülői próbafolyamatáról szól,

2013. szeptember 13-tól november 3-ig. Az előadást Tompa Gábor rendezte. A másik Silviu Purcărete temesvári *Az ember tragédiája* rendezésének próbafolyamata, 2020. január 19-től a március 3-i bemutatóig. Bár ez a kifejezés a könyvben egyszer sem kerül elő, e két napló kapcsán jól megmutatkozik az, hogy a dramaturgia a kompromisszum művészete (is). Sokat megtudunk a két rendező munkamódszeréről, a keretfeltételeknek a tartalmi munkára gyakorolt hatásáról, a koreai színrevitel kapcsán a kulturális különbségek szerepéről. De látunk egy globális színházzsákmányi kapcsolati hálót is, amelyben Visky András abszolút otthonosan mozog, mert e próbafolyamatok idején ezek jelen vannak, akár az előadásban résztvevők révén, akár a produkciók kontextusának tágításában, akár korábbi vagy későbbi kooperációk közreműködőivel való kommunikációban. A *Danton*-napló azzal zárul, hogy: „Bemutató. Nem érzek semmit” (174.). A *Tragédia*-napló pedig ezzel: „Bemutató. Az előadás hajó, ami nem messze a parttól süllyed el. Egy Beckett-mondat, szóbeszéd, Peter Brook terjeszti. Hihető, hogy Beckett. Figyelem, a tér egyik legmagasabb pontjáról, a nézői reakciókat. Madách közel jött hozzánk, gyertek közelebb ti is, ne féljetek” (217.).

Talán ebből a két naplózáró részletből is érzékelhető, hogy ennek a recenzióknak a címéül miért a fenti, talán szkeptikus, de inkább józan mondatot választottam. Bár a barakkdramaturgia lehetőségeit elemző írás végéről való, általában is vonatkoztatható – nemcsak a színházcsinálók helyzetére, hanem ezen belül is – a dramaturg szándékaira és lehetőségeire. A címbe kiemelt mondat azonban folytatódik, és egészében ezt mondja: „Olyan színházról beszélek, hallom magamat, ami valójában nincs is, legfeljebb olykor közénk szakad, mint egy meteor, amely megváltoztatja a természet megszokott arányait, és egészen más irányba indítja el a beszélgetést” (80.).

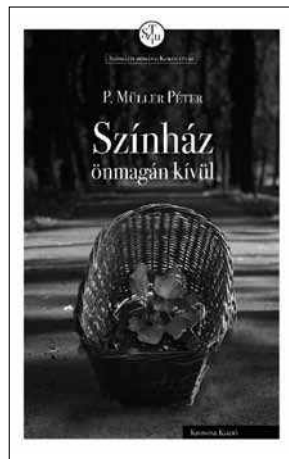
KÖRÜLTEKINTŐ KILÉPÉS

P. Müller Péter: *Színház önmagán kívül*

A pécsi színháztudós legújabb könyvének már a címlapja megkapó. Egy kaskát látunk, szolid napsugarak pásztázta barna földön, benne rozsdálló falevelek, mögötte a távoli homályba vesző allé. Fölötte a szintén figyelmet keltő cím: *Színház önmagán kívül*. A képnek és a címnek nincs köze egymáshoz, mégis Müller Bálint fotója és P. Müller Péter könyve is a dolgokra fókuszáló, a dolgokon elidőző tekintet szép példája. S hogy mit takar a találó cím, azt a Derrida inspirálta előszó rögtön megmagyarázza: *A disszemináció* magyar fordításának nyitányaként szolgáló *Könyvkívület* ad lehetőséget az „önkívületben lét” és az „önmagán kívül lét” különbségének megfogalmazására. A bevezető nem a színház önkívületét állítja, hanem önmagán-kívüliségét boncolgatja, (kimondatlanul ugyan, de) megidézve az individualitás, az identitás posztmodern teóriáit. Eszerint esetükben olyan „instabil, folytonosan változó alakulatról” van szó, amelyet „hívhatunk például színháznak, ám amit ezen a néven – alkalomról alkalomra, korszakról korszakra, kultúráról kultúrára, műfajról műfajra – értünk, annak lényege nem az állandóság és az azonosság, hanem az eltérés, a különbözőség, az átváltozás” (8.). A szerző a Dionüosz-kultuszra visszavezetett nyugati színházra a *différence* jegyében tekint: úgy, mint ami hosszú története során önmagán kívülre került. Leválasztva a mindennapi élet egyéb cselekvéseiről, intézményesült keretek közé szorítva, speciális helyszínekre, alkalmakra koncentrálna. Erre azonban számos olyan reakció érkezett, amely kiléptette „a színház lényegét adó cselekvő történet” (9.) a történetileg rögzült határokon túlra: termékeny önmagán-kívüliségbe taszította. A könyv ezeket a reakciókat állítja előtérbe, nem szisztematikus szemrevételezésével szinkrón és diakrón folyamatoknak, hanem olyan jelenségek megvilágításával, amelyekben tetten érhető „a kívül levés, az intézményen, hagyományon, kereteken túlra történő önkiterjesztés” (9.). Az itt röviden kivonatolt folyamat leírása is mutatja a bevezetővel együtt tizenhat írást felvonnultató munka azon jellegzetességét, hogy képes egy-két oldalba, sőt bekezdésbe sűríteni nagy ívű színháztörténeti eszmefuttatásokat, miközben elméletileg is mindvégig árnyalt meglátásokkal szolgál. (Így szembesülünk például a Ben Jonson és Shakespeare műveinek 17. század eleji kiadásait vizsgáló fejezet elején azzal, ahogyan a performatív cselekvésekre visszavezethető drámák az évszázadok során leváltak a színrevitel gyakorlatáról, majd átkerültek az irodalom intézményrendszerébe.) E sűrítés megvalósításához pedig, mint tudjuk, évtizedes tudományos szakírói tapasztalatra van szükség.

Műfaját tekintve a könyv a tanulmánykötet és a monográfia között helyezkedik el. Egyrészt olyan szövegek gyűjteménye, amelyek önállóan már napvilágot láttak, így érthető,

Kronosz Kiadó
Pécs, 2021
344 oldal, 3200 Ft



hogy az azonos témákat érintő írásokban olykor szó szerint ismétlődik egy-két mondat vagy paragrafus. Másrészt az elkülönülő tanulmányokat és recenziókat olyan szoros gondolatiság szervezi, olyan sok szál kapcsolja egybe, hogy végig kimutatható a monografikus igény. Utóbbit erősíti, hogy a *Színház önmagán kívül* végén irodalomjegyzék és névmutató is helyet kapott, amely most inkább helyénvaló, mint a szerző olyan két korábbi, hasonló felépítésű, de némileg széttartóbb önálló kötetei esetében, mint *A szín/tér meghódítása* (2015) vagy a *Hamletgépig* (2008). Minden bizonnyal ezért nem szerepel most alcímként az azokon olvasható *Színházi tanulmányok*, illetve *Színházi írások*. Ez a könyv szinte igényli, hogy egyben olvassuk, ne csak szemezgessünk belőle, mert így bontakoznak ki azok a szálak, amelyek végigfutnak benne, egyre markánsabban és sokrétűbben. S közben egyre jobban érlelődik az a felismerésünk, hogy P. Müller Péter munkáján kiválóan szemléltethető volna a (főként stilisztikai vonatkozásban) roppant nehezen tanítható tudományos írás csínja-bínja. A fortélyok között (az argumentáció ökonómiája, a meg-megcsillanó humor, az általánosítások feltűnő kerülése mellett) feltétlenül megemlítenő lenne a tanulmányok mindig nagyszerű felütése: az olykor kissé távolinak tetsző, de aztán helyükre kerülő példák, mint a Mészöly Miklós drámáiról szóló szöveg élén álló *Wilhelm Meister*-idézet, vagy Artaud *Színház és pestis* címmel tartott performansa a NAMES-projekttel foglalkozó részben, amely a járvány természetét magára öltő emlékezteti gesztust tárgyalja. S így lesz *Az elkallódott fiú* című (régebben *Amerikaként* ismert) Kafka-regényből kiemelt passzus az Oklahomai Természeti Színházról az első nagytanulmány felvezetője.

A társadalmi színházat tematizáló szöveg elején P. Müller Péter *A per* utolsó fejezetének és Walter Benjamin esszéjének bevonásával hosszan tárgyalja Kafka elgondolását a társadalom egészét magába olvasztó színházról, a hétköznapi élet színház általi megszállásáról. Arról a kölcsönhatásról, amelynek nem az embert és az életvilágot a színházon keresztül megragadó, nagy múltú metaforához, a *theatrum mundi* hagyományához van köze, hanem hétköznapi élet és színpad olyanfajta átjárhatóságához, „amelyre a színházművészet mindig is vágyott” (19.), s amelyben „nincsenek külön játékosok és nézők, a szituációnak csak résztvevői vannak” (18.). Megfeleltetésről, analógiáról van tehát szó, amely – tér rá bő négyoldalas elemzés után a szerző – a Nyikolaj Jevreinov által képviselt nézetet pandant-já. Azé az all-round orosz színházi emberé, aki „kitágítja a színház fogalmát a színházszerűsége, azaz a teatralitásra, és annak irányából mutatja fel, fogalmazza meg a színház(iasság) és a társadalom, a hétköznapi élet kapcsolatát” (19.). Jevreinov nyitja azon múlt századi újítók sorát, akiket P. Müller Péter a társadalom és színház kapcsolatának szubverzív szemlélete jegyében tárgyal, megint csak tanítani valóan ékes példáját adva annak, hogyan lehet alapszerzőket (mint Artaud, Brecht stb.) a belőlük kivonatolt ismeret-közhelyek mellőzésével újraolvasni a kulcsfogalomként emelt társadalmi színház felől. S joggal fénylik fel e megközelítésében a brechti tandarab, amely „korántsem didaktikus, nem propagandisztikus” (27.), hanem a színház által a produkcióra gyakorolt hatalmi kontroll alól kiszabadulva a benne résztvevők társadalmi cselekvésének megalapozójává lesz. Ezt követően a színházat a társadalmi kísérletezés eszközeként elgondoló Georges Gurvitch szociológiai indíttatású nézetei kerülnek fókuszba, mintegy előfutárként Augusto Boal a színházat a forradalom (azaz a társadalmi cselekvés) próbájaként láttató nézeteinek. P. Müller Péter érzékeny és részletes leírását adja a Boal híres *spect-actor* (cselekvőnéző) fogalma mögött álló elméletnek és gyakorlatnak, mielőtt éles szemmel elhatárolja az addig kimutatott célzatosságot, a tetterre kész néző előállítását egyrészt Grotowski törekvéseitől, amelyek a nézőnek a nézői mivoltából történő emancipálását kísérlik meg, másrészt Erving Goffman, Victor Turner és Richard Schechner felfogásától, amelyben (eltérő módon, de egyaránt) a színházi fogalomtár társadalmi jelenségekre való alkalmazása történik meg, akár a színház, akár a társadalom mérvadó átalakításának igé-

nye nélkül. Ezt követően a szerző nem bocsátkozik bele az elmúlt négy évtizedben az érintettek bevonásával egyes közösségek, csoportok, egyének életében változásokat elérni próbáló, alkalmazott színházi formák labirintusába, de jelzi a társadalmi színházzal összefüggő kezdeményezések mára kikerülhetetlenné lett disszeminációját, némi bibliográfiai eligazítás kíséretében. A tanulmány finom distinkciókkal kialakított íve és a pillérek megmunkálása is mutatja, hogy P. Müller Péter olyan tisztánlátással, könnyedséggel, közben persze makulátlan hivatkozástechnikával, minden leegyszerűsítő esszéesztikusságtól mentesen ír súlyos elméleti, történeti kérdésekről, hogy arról bestsellerek szerzőivé lett tudósok nagyhatású írásai jutnak az olvasó eszébe. Umberto Eco, Harold Bloom, Stephen Greenblatt könyvei. Miközben minden során érződik, hogy nem pusztán kutató, hanem oktató boncolgat itt összetett problémákat, az alaposág és világosság olyan igényével, ahogy mesterszakos hallgatónak, doktoranduszoknak magyaráz valaki. Ez teszi lényeges elemmé a szakirodalmi áttekintéseket (mint az 50. lábjegyzetben), sőt a könyv egészét, illetve a szerző önálló köteteit szem előtt tartva, a recenziók, könyvkritikák jelenlétét is, amely a bibliografikus eligazítás fokozott igényéből válik érthetővé.

Ráadásul a recenziók alapjául szolgáló munkák olyan témákkal foglalkoznak, amelyek átszövik a tanulmányokat is. A könyv végére került írás Vida Cerkvenik Brennek a szabadtéri interaktív színházhoz írt jópofa személyes kalauzáról például visszaidézi a *Színház önmagán kívül* második, a lázadók színházáról szóló tanulmányát, amelyben Jean-Jacques Lebelnek az 1968-as párizsi eseményekhez kapcsolódó, *Megjegyzések a politikai utcaszínházról* című művét ismerteti a szerző. A kapcsolat nem válik explicitté, de tisztán érzékelhető, fokozza az olvasás élményét, és a tanulmánykötet mint monográfia egyedi műfajának előnyére szolgál, hiszen aktív befogadót feltételez, aki maga kapcsolhat össze dolgokat anélkül, hogy minden a szájába lenne rágva. Sőt kiegészítheti magában az első tanulmány gondolatmenetét is, hiszen a színházat részvételinek, a közönséget tette késznek látni akaró Lebel és társai akcióiban, a „csinálók” és a „szemlélők” közötti új kapcsolat előállításának kísérleteiben felsejlik mindaz, amit Boal ír a „cselekvőnézőről”. Noha elsőre talán nem nyilvánvaló, 1968 külön írásban való tárgyalását mégis az legitimálja a *Színház önmagán kívül* kontextusában, hogy a szóba hozott párizsi-avignoni akciók a hap-peningnek az életvalóság részévé, sőt alakítójává válását célozták nagy elánnal, P. Müller Péter fontos tézise szerint pedig „’68 májusa előtt erre ilyen jelentőségű és hatású lehetőség nem kínálkozott” (54.).

Az első fejezet harmadik, a flash mob jelenségének szentelt tanulmánya is úgy tűnik elsőre, hogy kilóg a sorból, ám gondosan számbavett története és típusai után megleti az olvasó a kapcsolódási pontot: „a *performatív jelleg* magától értetődő tényezője” (71.) valamennyi flash mobnak, amelyek ráadásul „a *dokumentálás elsődlegességével*” (71.) is bírnak, akárcsak a performanszok jó része. A terek villámcsődület általi ideiglenes megszállása hozzákapcsolja e tanulmányt nemcsak az 1968-ra fókuszáló elemzéshez, az abban leírt térfoglalásokhoz, de a P. Müller Péter említett 2015-ös önálló kötetét nyitó íráshoz is a szín/tér meghódításáról. A két jellegzetesség abban a gondolatban fonódik össze, hogy „az elfoglalt városi terek gyakran eleve performatív helyszínek” (72.), a flash mobok kollektív cselekvésre ösztönző, a szociális tudatosságot fokozó társadalmi akciókként való beállítása pedig az első tanulmány témájával nyit közös határt. Pár oldallal később az AIDS áldozatainak emléket állító NAMES-projekt kapcsán olvashatunk arról, hogy nem pusztán „színrevitelről, performatív akciókról” (79.) beszélhetünk a sírkőlap méretű szóttesek közszemlére tétele esetében, hanem „performatív térfoglalásról” (81.), tekintve egy nyilvános tér szertartásosan megkoreografált igénybevételét. Miként a villámcsődület, a NAMES-projekt is összefüggésbe hozható a járványként terjedéssel, ily módon „közösségi »népművészeti« alkotással” (79.) válik, amely szemlélőit látogatókból (ha nem is a korábbi fejezetek értelmében, de) résztvevőkké avatja. S térteremtésről, térfoglalásról van

szó a fejezetet lekerekítő, az úton lévő, vándorló színészekről, társulatokról, előadásokról írt tanulmányban is, ahol ugyanaz a kettősség kerül játékba, mint a társadalmi színházról szóló részben. Egyik oldalról a színház változékonysága, mozgékonyága, a benne résztvevők hétköznapi életével való aktív kapcsolat megőrzése, másik oldalról a letelepedése, intézményes kiépülése és teljesítményeinek átörökítése. A tanulmány fő állítása, hogy az állandó helyszínhez kötődő előadásoknak a színházi intézményrendszer kiépülésével együtt történt túlsúlyba kerülése nem jelenti azt, hogy „ez a színháznak valamiféle kizárólagos ismérve, szükséges velejárója lenne” (96.), amelyet P. Müller Péter számos hazai és külföldi példával illusztrál.

Az előbb említett kettősség visszaköszön a második fejezet elején, más szempontból és megfogalmazásban: a színház és a dráma (megszilárdult, a szöveg felől) szűken értett, illetve (flexibilis, a performativitás jegyében) tágan értett felfogásában. Ezekre építve az első két tanulmány azt vizsgálja, hogyan került Shakespeare a színházon kívülre, azaz a művei hogyan váltak az irodalom részévé. P. Müller Péter előbb Ben Jonson azon tettét járja körül, hogy összes műveit 1616-ban föliókiadásban jelentette meg, ráadásul egy patronus helyett az olvasónak ajánlva, s ez vízválasztónak bizonyult a dramatikus szövegeknek „a színháziból az irodalmiba való átkeretezése” (117.) szempontjából, továbbá a Shakespeare 36 darabját tartalmazó 1623-as föliókiadás legfőbb előzményének. A vizsgálat tehát az első fejezet több tanulmányában fontossá vált, sőt az egész könyvön végigvonuló témához, az intézményesüléshez kapcsolódik, részletezve „az olvasmánnyá tett Shakespeare-drámák [...] irodalmiasodását” (137.), a kiadók és a filológusok ez irányú lépéseit. Különösen érdekes az a nyomozás, amelyet egyrészt P. Müller Péter folytat a drámaíró szerzőségének kibontakozása, majd kanonizálódása után, tipográfiai vizsgálatnak vetve alá a szerző nevét a Shakespeare-darabok első kiadásainak borítóján. Másrészt amelyet bemutat a Shakespeare szerzőségét elvitatók törekvései kapcsán, arra a következtetésre jutva, hogy a színházi emberből irodalmi alakká tett Shakespeare szerzőségével kapcsolatos vita mélyén „az olvasás megváltozott módozatai” állnak. Az a 18. század végétől terjedő nézet, amely „az írást az önkifejezés eszközének, az én színrevitelének tekinti, s ekként is fogja fel az irodalmat” (178.). Ezt követően a fejezetet lezáró tanulmány három olyan kortárs magyar Shakespeare-bemutatót elemez, amely dobozszínpadi viszonyok között lépteti ki az előadásokat „a polgári színházjátszás térbeli feltételei” (183.) által teremtett lehetőségeken túlra.

Azt a tényt pedig, hogy alig van P. Müller-könyv magyar drámákról szóló tanulmány nélkül, a harmadik fejezet erősíti meg, amely egy-egy nagy ívű írást szentel Pilinszky János, Mészöly Miklós és Nádas Péter színpadi műveinek. A különálló írásokat megint csak megállapítások egész sora fogja össze. Az elemzések rávilágítanak arra, hogy mindhárom író szűknek érezte a polgári illúziószínház kereteit, műveikkel és elméleti szövegekkel radikálisan szembefordultak „a Pilinszky által »mimikri-színháznak« nevezett gyakorlattal” (207.), és (többek között) Grotowski hatására olyan színházeszményt alakítottak ki, amely az intenzív jelenlét igényére épül. Ugyanakkor egyik szerző drámáinak sem történt meg a színházi kanonizációja, nem épültek be a hazai színházi életbe. P. Müller Péter visszakeresi a nevezetes Wilson-hatás előzményeit Pilinszky színházi cikkeiben, és aprólékosan rekonstruálja annak a felfogásnak a kialakulását, amelyet aztán az író belelevíti *A süket pillantásába*. Közben kimutatja, hogyan keveri Pilinszky a dráma és a színház fogalmát, illetve hogyan változtatja másodlagossá a színház művészeti specifikumait, „épp a reveláló erejű Wilson-élmény kapcsán hangsúlyoz[va] az irodalom primátusát” (224.). Mészöly esetében (is) a paradoxonok kerülnek előtérbe, azokban a drámáiban téve vizsgálat tárgyává, amelyek „nem egy fikciót”, hanem „a valós színházát” (251.) célozzák meg, Gertrude Stein tájképdrama-elgondolásán keresztül akár Wilson színházával is rokonítható módon, „a tájban jelenlévő színszerűséggel” (256.) operálva. Egyként figyelem-

re méltó, ahogyan P. Müller Péter kiemeli *Az ablakmosó* jelentőségét, amely „sorsközösséget tételez a nézőtér és a színpad között, ezzel pedig áttöri annak a diktatórikus nyilvánosságnak a falát, amelyet elutasít” (237.), illetve ahogyan kimutatja Mészöly későbbi drámáinak problematikusságát, főként *Az utolsó Beckett-bemutató* látványos pontatlanságát (kivált Beckett szövegeihez képest). Nádas drámáit P. Müller Péter egyrészt az író prózai munkáit is jellemző teatralitás iránti vonzalom és a leírás kompozíciós szemlélete és gyakorlata, másrészt az átmenet rítusainak a Nádas színjátékai mélyén felsejlő mozzanatai és sajátosságai, harmadrészt a (fényképpel és Nádas iránta való érdeklődésével is összefüggésbe hozható) halálkép és haláldramaturgia jegyében elemzi. A szerző úgy tárgyalja Nádas drámáit, mint színpadra helyezett rítusok leírásait, s a rítus, a test, a performativitás előtérbe helyezése révén olyan fordulat iniciálóját látja bennük, mint amelyet a Cambridge-i Ritualisták kezdeményeztek egy évszázaddal korábban a görögség szöveg alapú kultúra helyett performatív kultúraként történő szemléletében. S itt kapcsolunk vissza ahhoz a kultuszhoz, amely a kötet legelején az európai színház origójaként lett megemlítve, s amelyen kívülre kerültek a színházat rögzítő, majd teljesítményeit egyre inkább az irodalom közegébe átemelő törekvések.

A kötet négy recenzióval kerül önmagán kívül, amelyek a szaktudományos munkától kezdve az ismeretterjesztő könyvön át a kreatív alkotói szemléletet tükröző műig pásztázák a 2010-es évek közepétől megjelent színházi kiadványokat. Imre Zoltán egyik monográfiája kapcsán P. Müller Péter koncentrikusan épülőnek nevezi a kutató életművét, ám ez a *Színház önmagán kívül* szerzőjéről is elmondható, hiszen ő is egyre bővülő körökben kutat, elemez hasonló jelenségeket, és egyre mélyebb, tágabb összefüggéseket tárgyal. Frissen megjelent könyvének tanulmányai vonulattá szervezik a korábbi munkáit is meghatározó témákat. Felsejlik bennük a Shakespeare, az 1945 utáni magyar drámairodalom, a kortárs színelőadások, a szakirodalom iránti elszánt érdeklődés, talán csak a (máskor oly számottevő) lokálpatrióta elkötelezettség megnyilvánulása hiányzik belőle. S közben nemcsak a korábbi kötetekhez való odafordulásra készítet a *Színház önmagán kívül*, de egyes passzusaihoz való vissza-visszatérésre is. Gondolok például arra a szép párhuzamra, hogy a NAMES-projekt paplanlabirintusában (József Attila soraival eljátszva) „megtapasztalható, hogy a véletlen szálaiból szőtt életek mindig fölfeslenek, miként e foltvarrással összeillesztett takarók is idővel szétbomlanak, s miként performatív élményeink is mind elenyésznek” (82.). Vagy arra a találó meglátásra, hogy a „függetlenek”, az „alternatívok” a (Deleuze és Guattari kapcsán szóba hozott) nomád kategóriája felől is megközelelhetők. Vagy arra az eszmefuttatásra, hogy milyen következményekkel jár egy szerző (esetünkben Shakespeare) műveinek tematika vagy kronológia mentén történő csoportosítása. Vagy akár csak a Mészöly Miklós drámái kapcsán említett „színházi délibáb” (255.) kifejezésre. Tekintve, hogy a könyv csírájában már magában rejt jó pár új vizsgálódást, például a drámaíró és rendező Pilinszky kapcsán említett hierarchikus felfogását néhány magyar írónál (207.), nem lennék meglepve, ha a fent emlegetett témák hasonlóan feljegyzésre méltó megállapítások sokasága kíséretében térnének vissza és gazdagodnának tovább P. Müller Péter következő önálló kötetében.

LÉPÜNK EGYET

Pass Andrea: Eltűnő ingerek – és más színdarabok

Pass Andreát a legjobb kortárs drámaíróink között tarthatjuk számon. Darabjaiban (és rendezéseiben) tökéletes elegyet alkot a diákszínjátók szellemes frissessége, a színházi neveléssel foglalkozó műhelyek lényeglátó problémaérzékenysége és a kanonizált alkotók megbízható profizmusa.

Az első kötetes szerző hiteles és gördülékeny dialógusokban bővelkedő drámáinak alappillérei az emberi kapcsolatok, ezek közül pedig kiemelt szerephez jut az aprólékosan, érzékenyen és sokszínűen ábrázolt gyerek–szülő-viszony. A jelenetek többségében nem a klasszikus, gondoskodó édesanya/édesapa és gondtalan gyermek közötti, gyakran magától értetődőnek tekintett kapoccsal találkozunk; Passt jobban érdeklik az összetettebb, árnyaltabb, kölcsönös függésen alapuló viszonyrendszerek. A kötetnyitó *Napraforgóban* a kisiskolás Janka családjának hétköznapijaiba látunk bele, ahol az anya súlyos személyiségzavarral küzd. Az ebből adódó váratlan, kínos, esetenként veszélyes helyzetekben a tízéves lánynak kell a felelősségteljes felnőtt szerepébe helyezkednie. A címadó *Eltűnő ingerekben*, amely a kötet öt szövege közül a leginkább formabontó és nagyszabású, a tizenöt éves Nóri hirtelen megszakadó lázadását követhetjük nyomon: a darab elején menekül az őt elhalmozó, fullasztónak érzett apai szeretet elől, és igyekszik mindent a szülei ellenében csinálni, ám az apa (Endre) agyvérzését követően egyik pillanatról a másikra felcserélődnek a szerepek. Onnantól a bűntudatával küzdő tinédzser keresi szüntelenül a haldokló apja társaságát, és próbál erején felül gondoskodni róla. Az idősíkok, terek és tudatállapotok egymásra vetítésével is kísérletező *Eltűnő ingerek* egyetlen (instrukciókban jelzett) színpadképpel és néhány mondattal képes ábrázolni a pontszerűen bekövetkező felnőtté válást:

A színpad elején, a nézőknek háttal áll Endre, egy székre kapaszkodik. A lengőajtó előtt áll Vera [Nóri barátnője] és Nóri, de ahogy lassan előresétálnak, fokozatosan eltávolodnak egymástól. Közben Vera beszél, Nóri az apukájával gyakorol járni.

VERA Az a köcsög Gidófalvi megérezte, hogy cigiztem. Mondtam neki, hogy rám fújták a füstöt a vécében, de nem hitte el. Rá kellett lehelnem. Ekkora egy perverz állatot.

NÓRI (*Endrének*) Lépünk egyet.

Mint a fenti két példából is látszik, Pass visszatérő témája a betegség, amely (mentális zavar formájában) már a *Napraforgóban* is a cselekmény központi elemeként van jelen, de az



Selinunte Kiadó
Budapest, 2021
304 oldal, 3400 Ft

*Eltűnő ingerek*ben egyenesen szövegszervező poétikai eszközzé válik. A dráma mondatait és gondolatmenetét helyenként az agyvérzést elszenvedő férfi tudatállapota és speciálisan hiányos szókinccse strukturálja. A *Kő, papír, olló*ban a cselekmény háttérben tűnik fel és válik egyre nyilvánvalóbbá az érettségi előtt álló Nati étkezési zavara.

A kötet írásai a gyerekeket és a kamaszkor különböző fázisaiban élni kényszerülő fiatalokat állítják a középpontba. Hollywoodi terminológiával *coming-of-age* történeteknek nevezhetnénk őket. A családi tragédiák és törések (betegség, szülő halála, válás) hatására hirtelen véget érő gyermekkor ábrázolása mellett a hétköznapi, ártalmatlanabb, de korántsem problémátlan kamaszkori sorsfordító eseményeket is értőn elemzik a szövegek. A PanoDráma színházi nevelési csoportjának írt *Más nem történt* (többek között) a szüzettség elvesztését, az osztálytermi előadásnak készült *Kő, papír, olló* pedig a pályaválasztás nehézségét tárgyalja. Az *Eltűnő ingerek*ben apját idő előtt elveszítő Nóri esetéhez hasonlóan az *Ujvilág* Katájának kamaszkori lázadása is zavarba ejtő hirtelenséggel szakad félbe. A szülők válása után lakótelepre költöző lány összebarátkozik a szomszédban lakó hungarista fiúkkal, és a hatásukra ő is szélsőjobboldali szölamokat kezd hangoztatni. Amikor már lecserélte a gardróbját, összejött az egyik skinhead fiúval, aktív mozgalmi tevékenységbe kezdett, és még bűnrészessé is vált egy cigány szomszéd súlyos bántalmazásában, akkor ültetik csak le őt a válás után először egy helyiségben tartózkodó szülők, és világo-sítják fel arról, hogy mindketten zsidó származásúak, tehát az újabban hevesen antiszemita Kata is az.

Ebből is látszik, hogy Pass nemcsak hogy nem riad vissza az aktuális és az ország közelmúltját meghatározó társadalmi problémák tárgyalásától, de előtérbe állítja azokat, és dialógust kezdeményez róluk. A rendszerváltás utáni Magyarországon játszódó történetekben megkerülhetlenné válnak a szegénység, a rasszizmus, az erőszak, a kivándorlás és a hatalmi visszaélések kérdései. A *Napraforgó* iskolásainak naponta dönteniük kell, hogy buszjegyet vagy uzsonnát vesznek, egyikük pedig arról számol be, hogy az apja akkora pofont adott neki, hogy kirepült a foga. A *Más nem történt* gimnazista osztályának kusza szerelmi sokszögéből fokozatosan kiemelkedik Flórián, a népszerű, fiatal tanár történetiséje, aki kihasználván a felé irányuló kamaszos rajongást, szexuálisan zaklatni kezdi az osztály két tagját. A darab a traumatikus végkifejlet előtt széles skáláját rajzolja fel a kezdődő nemi élet viszonyosságainak és a témát övező kínos jelenségeknek a szülőktől a gyerekeknek ajándékozott *Kis fütyikönyvtől* és *Kis puncikönyvtől* a matektanár által tartott szexuális felvilágosításon át a lánya naplójába beleolvasó anyukáig. A humoros, hiánypótló, fiatalokat vélhetően megszólítani tudó (2015-ös) darabról a *Netflix* kiváló, nagy népszerűségnek örvendő, 2019-ben induló *Sex Education* sorozata juthat eszünkbe.

A kötet szövegei lényegre törően igyekeznek feloldani a generációkon keresztül gyűlő szorongásokból felépült tabukat. A drámák különböző színházi-poétikai eszközökkel tárják a befogadó elé a hétköznapi konvenciók szabályozta kommunikáció során ki nem mondott gondolatokat, ki nem mutatott érzéseket. Visszatérő megoldása a szövegek-korpusznak a karneváli helyzetek megteremtése, amelyek során a szereplők néhány pillanatra kiléphetnek a megszabott keretek közül, kibújhatnak a máskor megingathatatlannak látszó hierarchia fogságából. Ilyenek a több drámában is megjelenő farsangi multságok, a házibuli, a szilveszter éjjel vagy a szalagavatós műsor. A Pass-drámák szereplőinek fontos önkifejezési formája az írás: fogalmazások, naplórészletek, újságcikkek és blogbejegyzések ékelődnek a dialógusok közé. Nóri iskolai fogalmazásnak készül meséje a vadászkuttyáról, aki elveszítette a szaglását (amely a *Napraforgó*ban is megjelenik említés szintjén mint a kreatív Janka egyik szerzeménye), vezérmotívuma lesz az *Eltűnő ingerek*nek. A valóságérzékelését és szókinccset fokozatosan elveszítő Endre ismert újságíró, akinek cikkeit a betegsége után is idézgetik az ismerősök, orvosok és betegársak. Kata,

aki neofita revizionista buzgalját szeretné a világ elé tárni, a friss baráti társaságával alapított Újvilág.hu-ra kezd bejegyzéseket írni, és együtt fogalmazgatják a tervezett politikai rendezvényük nyitóbeszédét.

Pass Andrea drámái és előadásai könnyedén teremtenek markáns, otthonos atmoszférát. A rendezőként is tevékenykedő drámaíró légius könnyedséggel illeszti be szövegeibe az éppen ábrázolt évtized (a kilencvenes évek vége/kétezres évek eleje vagy napjaink) tárgyi rekvizitumait és popkulturális utalásait. Az *Eltűnő ingerek* Nórijának és az *Újvilág* Katájának ruhatárában a nagyjából két évtizede divatos *deszkás* stílus elemeivel találkozunk, utóbbi darabban emellett még az akkoriban virágkorát élő skinhead szubkultúra emlékezetes viseletei is kísértenek: a bomberdzseki és a fehérűzős acélbetétes bakancs. A később játszó drámákban fel-felcsendülnek Lady Gaga vagy Rihanna minden fülbe kéretlenül is bemászó slágereinek refrénjei, és a nagyjából huszonöt évét lefedő korpuszban itt-ott felbukkan egy-egy plüss spongyabob, Avon-katalógus, macifröccs vagy WS Teleshop-reklám. A *Kő, papír, olló* Natijáról sokunknak eszébe jut az a bizonyos osztálytárs, aki mindig odaadta valakinek az ebédjegyét, Tomiról pedig az a jóbarátunk, aki érettségi után kiment dolgozni egy London melletti kisvárosba, és vélhetően azóta is ott van. Ugyanitt a felvi.hu felemlegetése ébreszthet sok mai tizen-, huszon- vagy harmincévesben kínos vagy örömteli emlékeket, illetve tapinthat rá éppen aktuális szorongásokra.

Ezek a gesztusok segítik a befogadót abban, hogy különösebb erőfeszítés nélkül be tudja azonosítani, pontosan mikor játszódik a cselekmény, erős kapcsolódási pontot kínál a bevonni kívánt fiatal nézőknek, olvasóknak, valamint megteremt a nosztalgia irodalmiszínházi nyelvét a rendszerváltás után felnövő vagy akkor született generációk számára. Nem azt látjuk tehát – ellentétben néhány pályatárs életművével –, hogy a szerző görcsösen ragaszkodik saját gyermekkorának díszleteihez, hanem hogy nyitott módon, alaposan feltérképezi más megszólítani kívánt korosztályok tinédzseréveinek szocio-kulturális környezetét is, a végeredmény pedig egy pillanatig sem hat erőltetettnek.

Pass Andrea tehát kortárs szerző a szó legszűkebb és legnemesebb értelmében. Drámái jó érzékkel tapintanak rá a legégetőbb problémákra, és érzékenyen, reflektáltan, a fiatalabb nemzedékeket megszólítva, mégsem didaktikusan tárgyalják azokat. Szereplői árnyaltak, emlékezetesek és hitelesek. Pass drámaíróként és rendezőként azt teszi, amit a mindenkori színháznak tennie kell: a máról szól mai nyelven a mai nézőknek. Színre lépésével mindannyian (nézők, olvasók, a színházi szakma és a kortárs magyar irodalom) *léptünk egyet*. Előre.

A FELDERÍTHETLEN MŰLT VÁLTOZATAI

Sándor L. István: *Szabadságszigetek. Fodor Tamás és a Stúdió „K” története 1978-ig*

Sándor L. István nagy feladatra vállalkozik a *Szabadságszigetek. Fodor Tamás és a Stúdió „K” története 1978-ig* című kötetben. A Selinunte Kiadó által 2020-ban megjelentetett könyv csaknem 600 oldalon tekinti át a színházcsináló, rendező, társulatvezető, színész és alkotócsapatának munkáját. A *Kalauz egy életműhöz* című nyitófejezet megállapítja, hogy a Fodorhoz kapcsolódó színházi műhely önfejlesztő közösségként működött, a kollektív alkotás elvei szerint dolgozott, ezért is indokolt az a megközelítés, ami egyszerre „külső és belső nézőpontból” vizsgálja ezt az életpályát, illetve a Stúdió „K” társulatot (és annak előzményeit). Ennek megfelelően Sándor L. István munkája – amely tulajdonképpen egy tervezett nagyobb projekt első része – több műfajú szövegen keresztül halad Fodor gyerekkorától egészen 1978-ig. Végigfut a könyvön egy fejezetekre tagolt életútinterjú Fodor Tamással, amelyhez egy idő után további interjúk társulnak, Angelus Iván, Németh Ilona, Oszkay Csaba, Székely B. Miklós alkotótársakkal. Az interjúk lineárisan haladnak előre az időben, és kommentárként szolgálnak a történeti és elméleti részekhez, amelyek ugyancsak kronologikusan haladnak. Ezek között vannak a történeti-kulturális kontextust bemutató részek, például a Fodor pályáján fontos műhelyekről, az Egyetemi Színpad megalakulásáról, az Universitas indulásáról, az Orfeo születéséről, illetve az egyes előadásokhoz kapcsolódó rekonstrukciók, elemzések, amelyek esetenként a korabeli kritikákat és ügynökjelentéseket is hasznosítják. Mindezekhez függelék tartozik, benne kronológiával, amely a könyv által lefedett időszakot részletezi, illetve névmutatóval, amely összegyűjti a Fodorhoz kapcsolódó fontosabb személyeket, és rövid leírást ad róluk. Sándor L. könyve tehát egyszerre több igényt kísérel meg kielégíteni: az interjúk által az oral history értelmében tekinti át Fodor és a Stúdió „K” pályáját, ezeket hagyományosabb színháztörténeti jellegű jegyzetek kísérik, de részletes elemzések és rekonstrukciók, összegzések és beszámolók készülnek az egyes munkákról is. A kötet kronologikus formája, illetve az anyagok feldolgozásának módja a kollektív alkotás elméleti és történeti feldolgozásának tekintetében felvet néhány kérdést: a továbbiakban ezek mentén igyekszem ismertetni a könyvet.

A *Szabadságszigetek* lineáris történetírással vállalkozik, és megkísérli a legpontosabban végigkövetni mindazokat az eseményeket és alkotói munkákat, amelyek hatással lehettek Fodor Tamás és közvetve a majdani Stúdió „K” munkájára. A koncepció szerint a könyv első harmada Fodor színházi

Selinunte Kiadó
Budapest, 2020
592 oldal, 5990 Ft



pályáját próbálja a lehető legrészletesebben archiválni, olyannyira, hogy gondos jegyzeteket kapunk azokról a munkákról is, amelyekben Fodor csak egyetlen jelenet erejéig vagy mellékszereplői minőségben vett részt: több ilyen példa található *Az útkeresés állomásai* (1964–1969) nagyfejezetben. Elvileg elfogadható, hogy egy alkotó pályájára, színházi gondolkodásának alakulására hatással voltak olyan munkák, körülmények is, amelyek első látásra nem tűnnek relevánsnak például egy kívülálló elemző számára, ám a szóban forgó munkákat a kapcsolódó interjúrészekben maga Fodor sem emeli ki, vagy ha szót ejt róluk, az ő leírása elegendő információval szolgál. A kötet Fodor pályájára, úgymond út- és otthonkeresésére koncentráló első harmada a kétszázadik oldal környékén szépen lassan átalakul az Orfeo Stúdió, majd végül a Stúdió „K” történetévé, bár a felütés miatt mindvégig ő marad mindezek főszereplője, kulcsfigurája. A könyv nem problematizálja sem azt, ahogyan kronologikusan kibomlik Fodor alkotói pályája, sem azt, ahogy ez belesimul, egyé válik az alkotói közösségek történeteivel. Az alcímre rimel ez a kimondatlan szempont, miszerint Fodor Tamás és a Stúdió „K” története együtt problémamentesen elmondható, sőt, minthogy a könyv Fodortól indul, az lehet az érzésünk, mintha a Stúdió „K” története szükségszerűen az ő személyes történetéből fejlődne ki.

Fodor és a Stúdió „K” története egybefonódásának és különválásának különös dinamikája egyébként az interjúkból (főleg a társalkotókkal folytatott beszélgetések által) szépen kirajzolódik. Az egymásnak gyakran ellentmondó, az eseményekre különbözőképpen emlékező, a történeteknek néha más hangsúlyt adó, néhol nem-emlékező, (ön)kritikus vagy nosztalgikus beszélők felelevenítik a kollektív alkotással együtt járó nem-hagyományos diskurzusokat és eljárásokat. Már maga a gesztus, a társalkotók behívása a történetbe is azt sugallja, hogy többről van itt szó Fodor történeténél: de hogyan viszonyul a rendezőegyniség a csapathoz ebben a történetben? A lineáris szerkesztés a koherencia ígéretét hordozza magában, az interjúk viszont ezt többször is kétségbe vonják, és kimondatlanul a hagyományos szerep- és feladatkörök határait világítanak rá. A legszemléletesebb példa erre az, ahogyan Fodor és Székely B. Miklós emlékeznek arra, hogy ki „rendezte” a csapat egyik legemblematikusabb előadását, a *Woyzecket*. Az ellentmondás azt illetően, hogy ki csinálta meg a sikert, azért izgalmas, mert rávilágít a rendezés, a szerzőség problematikájára a kollektív munkák kapcsán. Nem véletlen, hogy egy híres előadás kapcsán kerül elő a szerzőség kérdése, hiszen ha az alkotófolyamat során feltehetőleg könnyedebben is adták át egymásnak a stafétát a csoporttársak, az emlékezet a színházi gondolkodásban is inkább arra van trenírozva, hogy nevet kapcsoljon a dologhoz, hogy felfedje a zsenit. A szerző lábjegyzetekben általában jelzi a különbségeket, ellentmondásokat a visszaemlékezésekben, így teremtve kapcsolatot az interjúk között, ám a beszámolókat egyébként nem hasznosítja az elemzésekben, rekonstrukciókban, így azok az értekező szövegekkel párhuzamosan futnak, mintegy külön életet élnek a könyvben. Ennek is tudható be, hogy a kötetben egyszerre két szempont van jelen: az interjúk többhangú, hézagos, felvállaltan nem tökéletes történetet írnak, a történeti-elméleti szövegek a teljesség igényével rajzolják fel a múltat.

Az elgondolás, hogy az elemző szövegeket interjúk kísérik, alapvetően izgalmas: így több szemszögből ismerjük meg a történeteket, az előadások sokoldalúan mutatkoznak meg, a megszólalók egyéni emlékezőmódja, hangvétele által változatosan idéződik fel a múlt. Kár viszont, hogy ezek az anyagok nem válnak az előadás-rekonstrukciók, elemzések forrásaivá, hogy az interjúk és a történész szempontjai nem dialogizálnak az egyes szövegeken belül is. A szerkesztéssel kapcsolatosan is maradt bennem némi hiányérzet: az interjúk ugyanis néhol csapongók, a beszélők olyan részletekre is kitérnek, amelyeknek nincs különösképpen relevanciájuk az egyes előadások vagy az alkotócsapat munkája szempontjából. (Zavaró például, amikor valamilyen korabeli mendemonda marad benne a szövegben, amelynek az igazságtartalmát a szerző nem ellenőrzi.) Másutt viszont szerettem volna visszakérdezni, tisztázást kérni az interjúalanyoktól, mert úgy éreztem, a

kérdő nem ragaszkodik, nem tér vissza bizonyos izgalmas kérdésekre, inkább hagyja őket mesélni. Például érdekelné, hogyan néz ki egy átlagos próbanap, hogyan zajlik egy közös gyűlés, hogyan születnek meg a döntések, milyen bemelegítőket tartanak, van-e szünet, hogyan közelítik meg a színészi, performer szerepeket, ezek hogyan változnak egyik előadásról a másikra, illetve hogyan viszonyulnak a csapattagok a konszenzus, a közös alkotás, az előadás iránti felelősség kérdéseihöz, a döntéshozatalhoz, a színház történeti hierarchiáihoz stb. Ezek a kérdések az alkotói módszerekre, a színház kereteinek és konvencióinak megváltoztatására, az alkotói folyamatok detabuizálására, a kollektív alkotás mint módszer leírására vonatkoznak, és a személyes szakmai érdeklődésemről tanúskodnak. Talán azért is érzem azt, hogy szívesen beleszólnék a beszélgetésbe, mert a *Szabadságszigetek* interjúi mintha egyszerre több célt kívánnának szolgálni, amelyekre azonban még sincs elég idő. A Fodorral készített anyag többnyire életinterjúnak tűnik, miközben a beszélgetések által Sándor L. megkísérli felvázolni a csapat munkáját, az előadások körülményeit, a személyes viszonyulásokat is: az alanyok a történeti-politikai kontextusra, a személyes életükre és szakmai pályájukra is kitérnek, egyszerre felidézve az akkori önmagukat és reflektálva a mából a múlt történéseire.

Ami az előadás-rekonstrukciókat illeti, ezek a szövegek gyakran csupán a szövegek könyv tartalmának leírását jelentik, főleg azokban az esetekben, ahol nincs kéznél videoanyag. A sok szövegből vett idézet és a cselekmény élményszerű részletezése helyett szívesebben olvastam volna el függelékben a fennmaradt szövegböveket. A könyv utolsó példája, a *Woyzeck* tulajdonképpen az egyedüli előadás, amelyhez van felvétel, ám ebben az esetben is aprólékos fejezet készül magáról a dramatikus alapanyagáról és arról, ahogy ezt újraserkeszti, szétvágja a Stúdió „K” előadása, és kevesebb szó esik magáról az előadásról. A színész munkája, a közös alkotás folyamatai és változatai, hatása az előadás esztétikájára, a térkezelés, a színész-néző viszonya kevésbé kerül kibontásra Sándor L. szövegeiben, amit pedig mindezekről mégis megtudunk az elemzésekből és az interjúalanyoktól, gyakran ellentmondásos (akár egyetlen szövegen belül), metaforikus, klisészerű, homályos. A kollektív alkotás mint módszer többször is felmerül, de többnyire csak kijelentésként, mint ami valóban megtörtént, mint ami valóban elmondható az adott előadásról. A beszámolókból kiderül, hogy a szóba kerülő alkotófolyamatokban a hagyományos-tól eltérően dolgozott együtt színész, rendező, tervező stb., de hogy a gyakorlatban mindez mégis hogyan történt, arról inkább általánosságban értesülünk, az alkotói technikák, közösen fejlesztett munkamódszerek, az ideológiák gyakorlati alkalmazása és egyéb részletek nem igazán derülnek ki.

A színházi munkáról való beszéd nehézsége, kihívásai a színháztörténet-írás vizsgálatát problémájává, és egy nem hagyományos módszer esetében még hangsúlyosabbá válhat ez a feladat. A könyv többször is utal arra, hogy a kollektív alkotás másféle nézőpontot kíván, és mind a szerző, mind az interjúalanyok megkísérlik összebékíteni az előadást mint produktumot a kollektív alkotói folyamat specifikumaival és az alkotócsapat személyes történetével. Valóban, az a színházcsinálás, amiről itt szó esik, nem fejeződik be a próba végével, a közös munka témája nem a drámából születik, célja pedig nem föltétlenül egy előadás létrehozása, illetve a színész és szerep, sőt, a munkafolyamatban felvett szerepek határai sem rajzolhatók meg egyértelműen. Mindezekkel a kihívásokkal azonban a könyv úgy próbál megküzdeni, hogy közben nem kérdőjelezi meg a színháztörténet-írás és előadáselemzés hagyományos formáit. A szöveg(könyv), a cselekmény, a dramatikus alakok és alakítások primátusa határozza meg az előadásokról szóló jegyzeteket, és bár bizonyos fejezetek és interjúrészek utalnak a munkák tágabb kontextusára, mégis hiányzik az az elemzői szem, amely saját szempontjait, érdekeit felvállalva összerendezi mindezeket, és amely nemcsak láttelepet, de értelmezést is ad. Sejtjük például az Orfeo-ügy kibontását olvasva, hogy a szóban forgó alkotócsapat munkája elemeiben felforgatja azt,

hogy mit értenek a korban a színház (és ennél fogva a színházkritika, -történet, -tudomány) tárgyaként, de ezek a problémák nincsenek részletezve. Kérdéses már az is, hogy a kezdettel induló, kereséseken átvezető, csúcspontokat, illetve nyugvópontokat kijelölő, egyébként dramatikusan színházi logikát alkalmazó narratíva által megragadható-e ezeknek az embereknek, csapatoknak a munkája. Illetve hogy a színész-szerep, szöveg-előadás, rendező-társulat típusú felállásokból elemezhető-e ezeknek az előadásoknak a hatásmechanizmusa, esztétikája, kultúrpolitikai jelentősége. Nem volna használhatóbb egy pontszerű, körkörös, felvállaltan tökéletlen, fókuszált, a kutató céljait tekintve irányítottabb megközelítés, ami az interjúkból kirajzolódó ellentmondásokat, hiányokat, a nosztalgia tényezőit a történetírásban is önkritikusan integrálja?

A könyv elolvasása után is azt érzem, nem kaptam kielégítő választ arra, a kutató miért tartja színháztudományos szempontból fontosnak a témát, miért ezekkel a módszerekkel veselkedett neki a feladatnak, mit szeretett volna ebből a történetből kikerekíteni, hogyan látja ennek a történetnek a helyét a magyar vagy akár az európai színháztörténetben, szerepét a színháztudományos diskurzusokban. És ami ezt a bekapcsolódást illeti: a könyv sajátos hivatkozási módszert alakít ki, amelyet megindokol ugyan, de nem kielégítően, hiszen az olvasást még inkább elnehezíti, hogy nem egy közismert szabványt alkalmaz. A kötet által ajánlott módszer talán könnyebb tallózást biztosít a nem szakmai célból olvasók számára, de a pontatlan hivatkozás jócskán megnehezíti a jövőbeni kutatók dolgát. A *Szabadság-szigetek* hatalmas anyagból dolgozik, tágas területet igyekszik befogni nagyívű, ambiciózus projekt keretében, ám pontosan ez a nagy vállalás az, ami miatt hiányérzetem van hatszáz oldal után is. A Fodor és/vagy a Stúdió „K” történetének eme első fejezete – amelynek megírása minden kétség nélkül embert próbáló feladat lehetett – mintha egyszerre két könyv volna, egymással ellentmondó célokkal és szempontokkal. Az egyik könyv olvasmányos stílusban és széles közönség számára is érthető és élvezhető módon idézi fel több szólamban a múltat, a másik pedig hagyományos színháztörténeti szempontokat követve viszonyul a konvencionális megközelítéseknek ellenálló témához. Mindkét könyv befejezetlen: egyrészt mert folytatása várható a színháztörténeti munkának, másrészt mert a kutató meg-megtorpan, és végül mégsem ad elegendő szempontot, értelmezést, kritikát, kérdést, választ mindahhoz, amit ebből a múltból előbányászik.



MŰVÉSZETEK
ÉS IRODALOM HÁZA

jún
22
18⁰⁰

EGYÜTT ÉS KÜLÖN

*Dragomán György író
és Szabó T. Anna
költő közös előadói estje*

Belépő: 2800 Ft



PÉCSI SZÍNHÁZ
MŰVÉSZETEK ÉS IRODALOM HÁZA

nka



ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.



PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

JELENKOR

magazin 2021

Röhrig Géza

regényrészlete

PRÓZA

Bán Zsófia
Darvasi László
Fodor Janka
Halász Rika
Harag Anita
Hetényi Zsuzsa
Puskás Panni
Szvoren Edina

VERS

Bertók László
Fehér Renátó
Turi Tímea

INTERJÚ

Bösze Ádám
Cseri László
Rohr Róbert
Tompai Andrea

KÜLFÖLD

Havasrethi József
P. Müller Péter

JELENKOR-ELŐFIZETÉSÉRT AJÁNDÉKMAGAZIN!

Első alkalommal jelenik meg a *Jelenkor* rendhagyó, színes, 84 oldalas magazinja. A hagyományteremtés szándékával létrehozott, évente egyszer megjelenő kiadványt automatikusan postázzuk mindazok számára, akik 2021-ben egy teljes évre előfizetik szerkesztőségünkön keresztül a *Jelenkor* folyóiratot.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SCHEIN GÁBOR versei 729
TÓTH KRISZTINA verse 730
FORGÁCH ANDRÁS verse 731
PEER KRISZTIÁN verse 740
SIMON MÁRTON versei 742
JENEI LÁSZLÓ: Felszabadítottak *(elbeszélés)* 745
BOZSIK PÉTER: Castronómiai lecke *(kubanap 02-13.)* 757
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Dávid és Jonathan *(elbeszélés)* 764
FARKAS PÉTER: 504 *(aforizmák)* 774
BARNA IMRE: Fordítói előszó 779
GIOVANNI BOCCACCIO: Dekameron *(részlet)* 780
SERF ANDRÁS: Kik a (rossz) gyerekek? *(kommentár)* 790
NAGY LAJOS: Gyerekek *(novella)* 791
SZIJJ FERENC versei 802
SZÁLINGER BALÁZS versei 805
TURI TÍMEA versei 809
TATÁR SÁNDOR versei 811
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 813
HAVASRÉTI JÓZSEF: A korai Kádár-korszak pszichonautái *(tanulmány)* 815

Pinczehelyi Sándor hetvenöt éves

- PINCZEHELYI SÁNDOR: Ismétlés és megújulás *(Várkonyi György és Ágoston Zoltán beszélgetése)* 824
HEGYI LÓRÁND: A 75 éves Pinczehelyi Sándor köszöntésére *(Személyes jegyzetek az első találkozásról egy igazi baráttal)* 840
MÉLYI JÓZSEF: Az idő és szitája *(Pinczehelyi Sándor hetvenes évekbeli művei a nyolcvanas években)* 844
DOBOVICZKI ATTILA T.: Kasseli albumlap, 1977 849

*

- GÖRFÖL BALÁZS: Megtart, elenged *(Bertók László: Együtt forog [Firkák a szalmaszálla 2])* 852
PÁLYI ANDRÁS: A létezés másik arca *(Borbély Szilárd: Kafka fia)* 856
NEMES Z. MÁRIÓ: „Dolgom van, hajtogatta a rinocérosz, dolgom van, és éppen itt” *(Schein Gábor: Ó, rinocérosz)* 860
BEDECS LÁSZLÓ: Valami fáj *(Aczél Géza: [szino]llíra 3.)* 865
GÁCS ANNA: Valami vadság *(Halász Rita: Mély levegő)* 869
RADNÓTI SÁNDOR: A dufart *(Jenei László: Bódultak)* 873
NEICHL NÓRA: Vágy, hogy jól legyünk *(Szabó T. Anna: Szabadulógyakorlat)* 875

2021

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PÉCSI SZÉPÍRÓ-KÖR. A Szépirók Társasága és a *Jelenkor* kettős irodalmi estet szervezett a pécsi Művészetek és Irodalom Házához tartozó Hild udvarban. Június 21-én *Horváth Viktor*, *Keresztési József*, *Kiss Georgina*, *Milbacher Róbert*, *P. Horváth Tamás* és *Raffay Sára* olvasott fel *Görföl Balázs* moderálása mellett. A 23-ai est szereplői *Balogh Robert*, *Csordás Kata*, *Fekete Richárd*, *Havasréti József*, *Kiss Tibor Noé* és *Mohácsi Balázs* voltak, a házigazda *Ágoston Zoltán*.

*

HEIMANN KULTÚRPIKNIK. A Mészöly Miklós 100 programsorozat részeként egész napos rendezvényt tartottak június 5-én a szekszárdi Heimann Családi Birtok teraszán. Mások mellett *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője és *Szol-*

lách Dávid, a lap szerkesztőbizottságának tagja is fellépett.

*

EGYMÁSRA NÉZŐ ABLAKOK. A Part elnevezésű horvát–magyar együttműködési program keretében rendeztek képzőművészeti kiállítást fiatal horvát és magyar művészek munkáiból a pécsi Csontváry Múzeumban. A tárlatot, amelynek a kurátora *Biacsics Renáta* volt, *Gnándt Ferenc* nyitotta meg június 10-én, és július 4-éig volt látogatható.

*

A MÉSZÖLY MIKLÓS-DÍJAT idén *Szolláth Dávid* vehette át Mészöly-monográfiájáért. A Mészöly Miklós-emlékplakettet *Ablonczy Annának* ítélték oda.

Szerzőink

- Schein Gábor** (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.
Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.
Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.
Jenei László (1964) – író, Gesztelyen él.
Bozsik Péter (1963) – költő, író, az *EX Symposion* szerkesztője, Veszprémben él.
Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.
Farkas Péter (1955) – író, Kölnben él.
Barna Imre (1951) – író, műfordító, kritikus, Budapesten él.
Giovanni Boccaccio (1313–1375) – olasz író, költő, humanista.
Serf András (1959) – újságíró, irodalmár, Budapesten él.
Nagy Lajos (1883–1954) – író, publicista.
Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.
Szálinger Balázs (1978) – költő, Keszthelyen él.
Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.
Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.
Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.
Pinczehelyi Sándor (1946) – képzőművész, Pécsen él.
Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécsen él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Hegyi Lóránd (1954) – művészettörténész, az olaszországi Mantában él.
Mélyi József (1967) – művészettörténész, Szentendrén él.
Doboviczki Attila T. (1970) – médiakutató, a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék oktatója, Pécsen él.
Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE Esztétika Tanszék oktatója, Pécsen él.
Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.
Nemes Z. Mária (1982) – költő, kritikus, esztéta, Budapesten él.
Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.
Gács Anna (1970) – kritikus, Budapesten él.
Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.
Neichl Nóra (1983) – kritikus, Pécsen él.
Lapis József (1981) – kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárosa, Sárospatakon él.
Bódi Katalin (1976) – irodalomtörténész, kritikus, a Debreceni Egyetem oktatója, Nyíregyházán él.
Melhardt Gergő (1993) – kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapesten él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Fehér Katalin (1977) – olvasószerkesztő, Dabason él.

LAPIS JÓZSEF: Korkép (*Lehetnék bárki. Kortárs és kortalan versek, szerk. Péczely Dóra, Locsmáncsi Mátyás rajzaival*) 878

BÓDI KATALIN: Vallomás a vallomásról (*Gács Anna: A vágy, hogy meghatódjunk. Tanulmányok a kortárs önéletrajz-kultúráról*) 883

MELHARDT GERGŐ: Irodalmi körök (*Rachel Cusk: Körvonal*) 890

GYÚRKY KATALIN: Bábemberek, emberbábok (*Dina Rubina: Petruska-szindróma*) 894

FEHÉR KATALIN: Megvádolva (*Miha Mazzini: Kitérőlve*) 898

SZÍNES MŰMELLÉKLET

Pinczehelyi Sándor művei

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

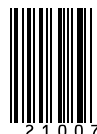
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



917704471642002



21007

Jóvátehetetlen

Mennyi por tud összegyűlni a hozzám legközelebbi tárgyakon, mennyi horzsolást és karcolást ejtek rajtuk, ahogy forgolódom, és ha megülök a tört karú széken, vagy álomszerű kábulatban megállok, mert a gyerekkori büntetésekért most már az önkéntes büntetést is vállalom, a por akkor is ugyanúgy szítál, mintha egy szobrász műhelye volna ez, és benne én a készülő szobor. Igen, nekem épp ez a legnagyobb büntetés. A por, a horzsolások, a törések. A hozzád induló lépések elhibázottsága, a jóvátehetetlen felejtés ebben a szobányi labirintusban, és csak egy ernyedő, majd hirtelen megfeszülő fonal hívásában reménykedem.

Por

A betűk, amiket leírok, elszállnak, mint a por. Nem az égbe szállnak, hanem a semmibe, ahogy a halottak is a semmiben lépkednek tovább. Csak addig van életük, amíg botladozom értük. Valami ostoba ösztön lehet az ok, ugyanaz, amiért a nők holtakat szülnek. Amíg összetörnek értük a bokám, a térdem, a kézfejem. Ezért a botladozásért jöttem vissza a halál udvaráról. Életem sokszoros álruháját ezért varrom újra naponta. Nem láthat meg semmi szem, és tudom, valóban láthatatlan vagyok, mint egy kopasz, meztelen nő. Lépkedek félelemből növesztett lábakon, amik minden lépéstől összetörnek. Ezek a lábak már nem vihetnek sokáig, és csak most kezd kinyílni előttem a mozdulatok, a szavak jelentése. Nem is tudom, mit csináltam idáig.

Haza

*Kiküldjük a nyári konyhába,
visszajön. Elvisszük
vidékre, jó helyen lesz,
mondjuk, és meghatódunk.*

*Távoli intézetbe zárjuk,
de az arcunkat nem felejtí.
Elindul megkeresni minket,
idegen hangon sír a telefonban.*

*Szeretjük pedig, hogyne szeretnénk.
Ő a mi örült nagymamánk,
nyáladzó, vízfejű gyermekünk,
ő a mi kis talált kutyánk.*

*A múltat fához kötni nem lehet.
Elrágja kötelét, kísétál
az ebédlőből, kiáll az útra,
rohan az autónk után.*

*Volt néhány percnyi cinkos
és megkönnyebbült hallgatás,
aztán fetreng, vonyít, eszi a földet,
haza akarna jönni. De hová.*

Fantázia-hadművelet

*Friedmann nemrégén valahol
A Fantázia-hadműveletről olvasott,
Amellyel Pearl Harbor bombázása után
A Stratégiai Szolgálatok Hivatala, az
Office of Strategic Services,
Röviden OSS, azaz a CIA elődje,
Kívánt döntő csapást mérni a japán erőkre.*

*A Fantázia nevű hadművelet egyik ötletgazdája,
A pszichológiai hadviselés egyik újdonsült stratégája,
Az az Ed Salinger lett,
Aki a háború előtti Tokióban
Komoly import-export céget vezetett.*

*Salinger szorgalmas műgyűjtő hírében állt,
És ha valahol egy ritka darabot talált,
Egy zsbivásár eldugott zugában,
Az értékét sokkal jobban föl tudta becsülni,
Mint az őt hülye aminak néző árusok,
S így megfizethetetlen kincsekhez jutott.*

*Végül, és nem utolsósorban,
Egész jól megtanult japánul is,
Elmélyülten tanulmányozta a helyi babonákat,
Ínyence volt a nó-színháznak,
Még bostoni házát is elhúzható paravánokkal,
Japáni módra rendezte be.*

*Salinger a felkérésre nem mondott nemet,
Tüstént szorgalmas munkához látott,
És mintegy két évvel Pearl Harbor után
Előállt egy nagyszabású tervvel, miszerint
A japánok harci morálját könnyen alá lehetne ásni,
Ha a katonákra és civilekre ráeresztenék
A japán rókaszellemet, a kicunét.*

*Néhány tábornok kérdő tekintetét látva,
Amelybe némi gyanakvás is vegyült,*

*Mr. Salinger – diadalmas mosollyal –
Kiteregette a bizottság előtt,
Ők örültekhez persze szokva voltak,
Kicune-gyűjteménye féltett darabjait,
Melyekhez nem engedett senkit hozzányúlni.*

*Am a szellemeket és démonokat ábrázoló,
Fölbecsülhetetlen értékű tekercesek láttán
– Ahol látható volt például a jelenet,
Ahogy a Kuzonoha nevű kicune,
Ez volt Ed Salinger bevallott kedvence,
Gyönyörű nő, hajdan a gyermek apja által
A vadonban megmentett fehér róka,
Kinek, míg a kertjükben virágzó
Krizantém látványába feledkezett,
Szőrös farka, ámuló fia szeme előtt
Kimonójából kilógott egy pillanatra,
És emiatt távozni kényszerül,
A fiából később magasrangú hivatalnok lesz.*

*Mindettől a tábormokok homlokáról
Nem tűntek el a mélységes redők,
S a fejük zúgott a sok titokzatos névtől.*

*A kicune a sintó vallásban a pusztulás előjele,
A kicune mágikus erejű, róka formájú szellem.*

*Ezek az urak már sok mindent láttak,
A kicune korántsem volt az egyetlen idea
Az úgynevezett Fantázia-hadművelet során,
Mert egyenrangú társai voltak még
A robbanó fánk, a denevérre szíjazott gyújtóbomba,
Az igazságszérum fogolyváltáshoz,
És végül, de nem utolsósorban
Egy szarhoz nagyon hasonló szagú spré.*

*A Stratégiai Szolgálatok Hivatala
Komolyan vette Ed Salingert,
És kezdetben arra gondolt,
Hogy a japán falvak fölé, elrémítve a népet,
Róka formájú léggömböket eresztenének,
S a lebegő rókákat látva – ez volt a hipotézis –
A lakosság majd fejvesztve menekül,
Ha először nagyot néz is.*

Nem sokkal később egy,
A búvós róka hangját szimuláló,
Meglehetősen ravasz hangszer
Megalkotására szólítottak föl,
Hazafias hangú levélben,
Egy jó hírű sípgyártó céget.

Ed Salinger határozott véleménye szerint:
A sípokat konkrét ütközetben is használni lehet,
Mert meghallva a síp hangját, a japánok,
A kicunétól való, bennük mélyen élő,
A közöny hamuja alatt föl-fölparázsló
Babonás félelmük okán,
Hajukat tépve, fegyvereiket eldobálva
Futnak majd az orruk után.

De a léggömbökön és harci sípokon túl,
A mindenre gondoló OSS
Egy híres illatszergyártó céget is megbízott azzal,
Hogy mesterséges rókaszagot fejlesszen ki.

Salinger egészen bizonyos volt benne,
Hogy a japánok, fölismerve a semmi mással
Nem összetéveszthető irtózatosszagot,
És meghallva a hátborzongató rókahangot,
Elborult aggyal menekülni fognak.

Salinger minden erőfeszítése dacára
A léggömb, a síp, s a rókaszag
Már bevetésük előtt elvettettek,
Mint nehezen kivitelezhető,
Hatásukat illetően bizonytalan,
És nem eléggé praktikus valamik.

Ekkor viszont a Stratégiai Szolgálatok Hivatala
Visszatért Salinger eredeti ötletéhez,
Mely szerint Kínában és Ausztráliában élő rókákat
Kellene nagy számban összefogni,
Világító festékekkel besprézni őket,
Majd a japán falvakban szabadon eresztteni.

Ám ez a terv számos logikai problémát vetett föl:
Rögtön fölmerült az első kérdés:
Miféle festéket kéne alkalmazni?

*De az Egyesült Államok Rádium Részvénytársasága
Nemsokára csattanós felelettel szolgált:
Sötétben világító festékiüket ajánlották,
Amelyben volt némi rádiumtartalom.*

*Már akkoriban is tisztában voltak
A festék használatának kockázatával,
Hiszen 1917 óta tudták,
Hogy a nem kis szenzációnak számító
Órák fluoreszkáló mutatóit
Sorozatban pingáló gyári munkásnők
Súlyos vérszegénységben szenvedtek,
Csontjuk törékenysége fokozódott,
Álluk pedig elüszkösödött,
Ama csücsörítő szájmozdulat következményeként,
Mellyel hegyesre nyalták a festőecset végét.*

*Fittyet hányva a nyilvánvaló veszélyre,
A Stratégiai Szolgálatok Hivatala
Nem állt le a Fantázia-hadművelettel,
S már itt is volt a következő akadály:
Miként tapadhat az állat bundájára
A radioaktív festék?*

*Az OSS szakértői ekkor fölkeresték
Harry Nimphiust, a Central Park vezető zoológusát,
Aki addigra bejárta keresztül kasul az USA-t,
És akadt dolga béna elefánttal, törött lábú kanárral,
De ilyen ügygel még nem találkozott.*

*Fölbérelt hát egy mosómedvét,
Aki, Ed Salingerhez hasonló hazafiként,
Már másnap készségesen engedte,
Hogy a festékkel egy gondozó bekenje,
Cserébe a rendszeres táplálkozásért.*

*A mosómedvét lakat alatt tartották,
A nyilvánosság elől szigorúan elzárva,
És a pár napig tartó
Szokásos mosómedvés trükközés után
A festék szerencsésen megragadt.*

*De hogy megtudja, vajon a világító rókák
Tényleg megrémítik-e a japánokat,*

*A Stratégiai Szolgálatok Hivatala
Úgy döntött, hogy előbb Washington D. C.
Rock Creek nevű parkjában
Harminc világító rókát szabadon ereszt.*

*Ha a világító rókák megijeszítik az amerikaiakat,
Akkor a japánokat nyilvánvalóan
Sokkal jobban meg fogják ijeszteni.*

*Ezért, már a háború utolsó évében,
1945-ben, egy kora nyári estén,
A Stratégiai Szolgálatok Hivatala
Kiengedte a rókákat a parkban,
S az állatok a park ösvényein
Futkároztak föl-alá, összevissza.*

*Az esti sétálók előbb megzavarodtak,
Később pánikba estek, és az egyikük
A fűben ugráló ijesztő szellemekről
Értesítette a Nemzeti Park rendőrségét,
Amelynek jelentése szerint:*

*A rémületbe esett lakosság,
Melyet valósággal sokkírozott
Az utakon és a parkban
Szerteszökellő szellemállatok
Váratlan látomása,
Égnek álló hajjal, sikoltozva menekült
A park sötétebb tájékairól.*

Teljes siker.

*De ebben a pillanatban egy nagy halom,
A lebonyolítást illető konkrét kérdés merült fel:
Hogyan juttassák el a rókákat fizikailag
A japán szigetekre?*

*A Stratégiai Szolgálatok Hivatala
Kezdetben azt tervezte,
Hogy szimplán az óceánba ejti őket,
Majd hagyja, hogy kiússzanak a partra,
De az egyáltalán nem volt világos,
Hogy vajon a világító rókák
Túlélnének-e egy ilyen kirándulást.*

Vajon tudnak-e a rókák hosszútávot úszni?
Nimphius váltig állította, hogy igen,
De Salinger csapata biztosra akart menni,
És előbb elvégzett egy másik kísérletet,
Hogy kiderüljön, a zoológus sejtése igaz-e.

A hajnali köd fedezete alatt
Az OSS személyzete
Egy csapat fogoly rókát szállított föl
A Chesapeake-öböl felé induló hajóra.

A rókák föl-alá járkáltak ketreceikben,
És amikor a hajómotor beindult,
Valósággal tombolni kezdtek,
A személyzet a fedélzeten át
Egymás után bedobálta őket
A hideg és sós tengervízbe,
Hogy kiderüljön, egyáltalán tudnak-e úszni,
Vagy pedig simán elmerülnek, de
A japán rókainvázio főpróbája
Ismét csak teljes sikernek bizonyult.

Viszont mire a rókák partot értek,
A festék nagy része leázott,
És ami maradt, azt partra érés után
Saját maguk nyalták le magukról,
Vagyis a víziróka koncepció mégiscsak bukás volt.

A Fantázia-hadművelet sikere érdekében
A rókákat légi úton kellett tehát partra dojni,
Ám Ed Salinger arra figyelmeztetett,
Hogy a legnagyobb kihívást az jelenti,
Mivel rókákat mindeddig, tudomása szerint,
Még az égvilágon senki sem idomított,
Hogy vajon mi fog velük történni azután,
Ha már a kicunék célba értek.

Vajon az emberek közelében maradnak-e?
És ha tán gépfegyverropogást hallanak,
Vajon elkezdenek-e futni az ellenkező irányba?

Az üzletember Salinger
Ekkor egy egyszerű megoldást javasolt,

A nagy számok törvényét:
Ha elegendő számú rókát bocsátunk szabadon,
Néhány egészen biztosan át fog törni,
Írta a Stratégiai Szolgálatok Hivatalának címzett
Memorandumában, és hozzátette, hogy amennyiben
Nem találnak elegendő számú rókát,
Helyettük vidramenyét, pézsmapatkány, prérifarkas
Kellő számban a rendelkezésükre áll.

*Egy másik memorandumban Ed Salinger arra utal,
Hogy létezik a kicune legendájának
Egy nemrégiben tudomására jutott
Különlegesen pikáns változata is,
Amelyben a róka halálfejet hordoz a koponyáján.*

Preparáltunk egy kitömött rókát,
Fejére erősített halálfejjel, amelyben
Egy egyszerű szerkezet lehetővé teszi,
Hogy föl-le tudja mozgatni az állkapcsát,
Míáltal úgy tűnik majd, hogy maga a halálfej
Nyitja ki és csukja be a száját.

Majd hozzátette:
Ezt a kitömött változatot
Ugyanolyan világító festékekkel fogjuk bekenni,
Mint az élő rókákat.

*A mindenre gondoló Ed Salinger javasolta továbbá,
Hogy a kitömött róka külsejét
Burkolják be egy olyan lepellel,
Amelyre világító csontokat festenek,
Majd hőlégballonra vagy sárkányra kötözve
Bocsássák föl a róka-ember hibridet,
Hogy fent a magasban lebegve
Még demoralizálóbb hatást fejtsen ki.*

*A japánok fölnéznek majd az égre,
És mit látnak a szemükkel?
Sok-sok lebegő, úszó, világító rókát,
Vagyis a rókák világító csontját,
A fejük tetején egy-egy halálfej,
Amelynek állkapcsa nylik és csukódik,
Mintha beszélne.*

*De arra az esetre is fölkészülve, ha egyik
Korábban vázolt javaslat se válna be,
Salinger mellékletet csatolt a memorandumhoz:
Rókák megszállta emberi lények címmel,
Amelyben a szövetségesek ügyével szimpatizáló
Japán polgárok olyan, a rókaszellem által megszállt
Embereket utánoznának, akik feltételezhetően
A rókaság lényegét kifejező különös éneket
Énekelnének – lényegében tehát
Félig megbomlott elmeállapotban
Meztelenül rohanganának összevissza,
Kicuneként rikoltozva.*

*Mindazonáltal Salinger – aki sosem fogyott ki az ötletekből –
Praktikus érzékéről tanuságot téve, figyelmeztette
A Stratégiai Szolgálatok Hivatalának munkatársait,
Hogy a kicunék megszállta embersereg
Még csupán a tervezés fázisában leledzik.*

*Számos nehézséget kell még leküzdenünk,
Mielőtt a terv a megvalósítás stádiumába jutna.*

Nem jutott el odáig.

*Már 1943. szeptember 24-én,
A Stratégiai Szolgálatok Hivatala
Kutatási és Fejlesztési Részlegének feje,
Aki a Fantázia-hadművelet felügyeletét látta el,
Azt javasolta egy megbeszélésen,
Hogy sürgősen felejtsek el az egészet.*

*Hogy lehet az, kérdezte szónokian,
Hogy rajta kívül senki nem kérdőjelezte meg,
Sem a kicune mögött álló logika, sem
A megvalósíthatóság vagy észszerűség szempontjából,
Ezt a szerinte hibbant ötletet.*

*Közölte tisztelt kollégáival, hogy nagyobb a baj,
Mert amennyiben ez napvilágra jut,
Vagy úgy, hogy tényleg bevetik a kicunékat,
Vagy úgy, hogy nem vetik be,
Ám egy szemfüles újságíró
Kiszimatolja, mire költik a pénzt
A világ talán legkiválóbb elméi,*

*S teszük mindezt hónapokon át,
Ez a kicune-akció egy ellenük irányuló
És sajnos nehezen cáfolható
Megsemmisítő kritika alapját fogja képezni,
Már pusztán észszerűségi alapon.*

*Hozzá kell tenni, hogy Stanley Lovell,
A Kutatási és Fejlesztési Részleg feje,
Híres volt excentrikus ötleteiről,
Éppen ő volt az, aki fölvetette
Az irónia halvány szikrája nélkül,
Hogy női szexhormonokat
Juttatva Hitler zöldségeibe
Elérhetnék, hogy a bajusza kihulljon –*

*És aztán a japánokkal kapcsolatban
Így jött a képbe egy másik ötlet.*

Más tolla

És egyszer csak megváltoztak a szexuális közeledés keretfeltételei,
 meghalt Esterházy,
 és én itt állok tanácstalanul egy csomó középszar régi verssel,
 olyanoktól lopott jelzős szerkezetekkel, akik azóta híresebbek lettek, mint én.
 Míg nálam volt a megafon,
 azt képzeltem, úgy magyaráztam, hogy így nyújtom át.
 A mű a fontos, ami hatni akar, nem a név, ami fölé van írva,
 az úgyis lekopik leszivárgás közben.
 A költészet nem megszólalás, hanem megszólítotttság:
 figyelem, szelektálás, sűrítés.
 Ha költő vagy, az már egy fél vers önmagában,
 a többi meg jön magától, mert jönnie kell.
 Azé az élmény, aki jobban megírja,
 kit érdekel, honnan lopkodták össze az Akropolisz köveit –
 esténként a Garaczitól kölcsönöztünk etikát.
 Cél a halhatatlanság, útközben csajok,
 minden vers, minden nap félbemarad a nagy igyekezetben.
 Gondolkodjon az, akinek van rá ideje!
 Fejezzük is be, mielőtt a lendület múgondba fullad,
 és az egylélegzet megtörik.
 Egy privát üzenet még a végére,
 megengedhetem magamnak,
 mert én vagyok a Peer,
 a művészet szabadság,
 a győztesek írják, és ahhoz hogy írjak,
 fél liter borral le kellett győznöm magam.
 Négyből hármat bármikor lehoz a Jelenkor,
 az a vers, amiről azt mondom, hogy az.
 Variációk virágnyelvre, de vedő rá a nagyvilág.
 Eltelt huszonév, és a régi versből
 (gondolta a fene, hogy dolgom lesz még veled)
 frissességükkel kiragyognak az idézetek.
 Akkor hát ez vagyok én.
 Rettegek a filológusoktól,
 pedig amíg vagyunk, nem jön a filológus,
 amikor jön a filológus, akkor már nem vagyunk.
 És hát én joggal feltételeztem, hogy a mester olvas, a kölcsönösség jegyében, ugye.
 Azzal, hogy húsz év után bevallom a lopást,

*még nem adtam vissza a gondolatot, ami mondat.
Azzal pláne nem, ha megírom jobban.
Jó fasszal könnyű baszni.
Instrumentum, aki vagyok.
A nyelv gondolkodik általam, mint mondani szokás –
kérdés nélkül
bekebelezi a visszahúzódozó természetű barátokat.
Jó ízlésem volt, az tagadhatatlan,
ma már udvariasan elfelejtetek minden beszélgetést.*

*Egyedül kapja pofába a hajnalt, aki hangos,
de jobban is érzi úgy magát –
soha többé emberek közé, hazudni.
Legszívesebben az erkélyről se menne be.
Enged a mélységnek, hogy majd tesz egy nagy ívű kört,
idegen tollakkal, de akkor is.
Legalább összeköt ismeretleneket.*

*Ne hozz rám több szégyent,
régi vers, mert még átírlak a végén!
Bocsánatot kérni, kiérdemelni a jóváhagyást.
De nincs mit átírni, mert a gondolat, a mondat,
amire az egész költemény álboltíve épült,
aminek a nóvuma anno lenyűgözött,
mint boltív a betörő barbárt,
vagy éppen a pillanatban téged
Harcos Bálint hasonlata,
nem bennem született, csak belém ültették,
ezért olyan nehezen védhető.*

(E vers megírásában Harcos Bálint mellett Arany János, Epikurosz, Esterházy Péter, Farkas Zsolt, Garaczi László, Marno János, Bonaparte Napóleon, Röhrig Géza, Sulyok Miklós és Vörösmarty Mihály is felbecsülhetetlen segítségemre volt. Hogy adhatnám vissza nekik.)

Leszállóegység

*Napnyugta körül indulok el,
amikor futni vagy, át a parkokon,
el az idegesítő szökőkút és
a megnyugtató feketefenyők mellett,
a szobor felé, akitől beszélni tanulok,
ott tovább a víztoronymnál, most
kapcsolják a lámpákat, a hídon balra,*

*egyenesen a tízemeletes panelek,
felüljárók, sokszorosán összetett
mulasztások irányába, itt kéne otthon
éreznem magam, vagy nem tudom,
keresztben át a vizet néző,
vigasztalan, monomániás ablakok
során, bodzabokrok és térkővel rosszul
lerakott, felesleges kanyarok,*

*kicsivel arrébb jön az a szakasz, amit elvileg
öröm nézni, nézni az egymást fotózók,
az eget fotózók, az önmagukat fotózók –
nem érzek semmit, csak az
áthaladás boldogságát, amíg eljutok
az oroslánokig, ennél a résznél fontos
illúziókon kelek át, amíg megjön a hegy,
a hegy, ahol hányszor értek hozzánk
túl jól, ha más nem, a látvány, aztán*

*a fürdőig emelkedő, itt öt perc,
vizet veszek és filmet a gépbe, csak
végszóról nem gondoskodom
a hátralevő szakaszra az egyetemeknél,
éjszaka van, állok a piros híd közepén,
valaki elsétál, még pont hallom, tüsszent.
Az első holdraszálláskor tengeri mérföldekben
mérték a megtett utat, ez persze
minket semmire sem kell kötelezzen.*

*A tekintetem ennek a sötétségnek már
nélkülözhetetlen alkatrésze, minden
irányban piros van és senki, de
fölöslegességem is funkció, akár
a drapp drapériák előterében
döbbsen bámulva álló kitömött,
fiktív létezőké egy helyhatározó körül.
Te ekkor, zárójel másik fele, állsz
hazaérve, és ez van köztünk.*

Akartam egy triceratopsz című verset írni

*Én fekszem itt a kihűlt vízben,
samponok, testradír, tusfürdő állnak
a kád szélén, aggódó ismeretlenek, amikor
örömiinkben földre kerülünk.*

*Golfközvetítés minden,
nem érteni, mitől volt valaha is érdekes,
általában pont nem látszik a lényeg,
de az eget azt sokat mutatják közben.*

*Ezt a plafont. Ezt a világot, amihez a viszonyom,
mint amire kiverni szoktam
– bár ezt nem minősítőleg mondom, csak mesélem –,
tisztázhatatlan és mélység nélküli.*

*Penészzöld, szomorú triceratopsz akarok lenni,
kedves, érdekes és érdektelen,
füsttel teli szájjal röhögve, évmilliókra innen.
Annyit jelenteni, amit a csontjaim hazudnak.*

*Szappanos homályt. Feküdni csöndesen
és fölöslegesen, mint aki boldog.
A tökéletes zárlat pedig attól tökéletes,
hogy tökéletesen elfelejtet, mire megtörölközöl.*

Az egyedüllét szabályai

*A hang a fejemben, és aki hallgatja.
Egyik sem én.
Most nagyon el tudnék mesélni akármit,
bár az egyetlen szavam ez a takaró.*

*Nem volna rossz kinézni.
Félálomban a vállammal érinteni egy hátat.
Minden ablak. És minden bőr.
A lombkorona mélyén erdőtűzről az ének.*

*Ezt valahogyan biztosan hívják. Unni
és elviselhetetlenül akarni egyszerre.
Én úgy hívom, kedd. Felvenni, ahogy alszom,
és azt nézni vissza egész nap. A semmi teremőre.*

Felszabadítottak

*a Prinzregentenstraßen száll fel az 55-ös buszra
 Ül a buszon, és amikor némi fény bevetül
 Épp a Luitpold hídon tart az 55-ös busz
 leszáll a stuntzstraßei végállomáson
 gyalog megy fel a második emeletre
 kulcsával nyitja a zárat
 még hosszan forgolódik
 Rolf másnap tízkor kel*
 (München, 1968. április 3–4.)

Kicsi csimpánzom – hallatszik a nézőtérrel, ahol a rendezői stáb foglal helyet. Rolf előlép a díszlet mögül, felemeli jobbját, jelezve, hogy elnézést kér, most már figyelni fog. Esetlen járású fiatalember, hosszú karja előre-hátra leng, valóban majomszerű. Ha nagy ritkán nevet, húsos ajkai fülig húzódnak, rengeteg egészséges foga ragyog a gyászszalagként éktelenkedő bajusza alatt.

A *Játék egy életrajzzal* próbái zajlanak a müncheni Kammerspiele színpadán. Azaz csak erőltetik a munkát, folyton a világból érkező hírekről sutyorognak, mindenkinek máshol jár az esze. Rolfnak az előadás során ötször kell átöltöznie, s bár ez most még nem jelmezes próba, megegyeztek valami jelzésszerű ruhadarab viselésében. Ezeket is állandóan összekeverte.

Max Frisch műve is rájátszott a zavarára. Amikor a darabban a főszereplő, Kürmann megkérdezi a lányt, Antoinette-et: *Mit dolgozik, hol él?*, a lány azt válaszolja: *Jelenleg Párizsban*. És máris lett egy illetlen és tiltott alaphang, a bágyadozókat is felrázó mormogás, mely kicsapott a folyosókra is. Nem volt ember, akit ne terelne ennek a városnak az említése a lázadás megtisztító vagy talán felzaklató gondolata felé. Rolf ebbe is belealszik egy kicsit. Mintha megátkozták volna ezzel, annyit mélézik. Egyéni léte leválik a közösségről, némileg kiábrándult tekintettel a cipője orrát lesi. Ugyanis ő teljesen más tervet szövöget, amit Frisch – úgy látszik, mégis naprakész szerző – szintén érint. A darab legelején a Jegyző, aki afféle narrátor, tulajdonképp Kürmann életének *rendezője*, amolyan istenszerűen van jelen, költői kérdést tesz fel: *Mit kezd az ember egy ismeretlen nővel, aki nem mozdul, aki egyszerűen ülve marad és hallgat éjjel két órákor?* Egy lélektelen papírlapon ott volt leírva, mi foglalkoztatja Rolfot. A társulat legtöbb tagja átjár a közeli bárba előadások és próbák után is, de Rolf még soha nem tartott velük. Ma másként lesz, döntötte el, nincs abban semmi, ha tenni akar valamit a saját érdekében. Elmegy velük, s végig marad, bízva a szerencséjében.

Órák múltán, amikor a csapat néhány tagja maradt csupán hátra a Wurtzerstraßen lévő bárban, Rolf mindig sápadt arca megnyúlik. Ott van velük – a csipkelődésekből semmit sem ért, a figyelem nyilai jórészt elkerülik. De Rolf retteg. Nem volt elképzelhetetlen, hogy a lány miatta üldögél olyan kitartóan.

Idegesen sorolja magában Rolf, mennyi minden ő, ha csak ezt az előadást veszi: Após, egy Balettnövendék, Rotzler kereskedelmi attasé, valamint Marlis. Igaz, szinte csak meg kell jelennie a színen. Ja, és egy képben ő a Második orvos, sőt, egyszer egy Segédorvosként is be kell szaladnia. A fiatal hölgy, aki egykedvűen szívja be a helyiség bűnös szagait, a részegek és egymásra gerjedők kipárolgását, mely így, összeragadva a dohányfüsttel, a titkos áldozatbemutatókat benyomását kelti – nos, a nő Jovita, ő alakítja a Calabriai lányt.

Rolf mesélni akar neki egy szereptípus birtokbavételéről, a gyorsöltözés nehézségeiről. Aztán el akarja mesélni, hogy a konyak, amit isznak, francia borpárlat, és hogy az ő mostohaanyja francia. És azt, hogy mindennap érzi, ahogy elvész belőle egy rész. De jóformán meg se mukkan, az Evangélikus lelkészt játszó Emil viszi a szót, be van rúgva. Szerinte mindnyájan egy hihetetlenül igazságtalan világban élnek, és ő meg van győződve róla, hogy az NSZK-ban is az arisztophaneszi történet fordítottja érvényesül. *Mert figyeljétek csak meg, esik rá majdnem a kerek asztalkára, a nők azokkal a férfikkal dognak, akik háborúznak.* Ez volt az éjszaka fordulópontja Rolf számára. Mint egy kinyilatkoztatás, gondolja, mennyire igaz, amit Emil mond! Nincs itt már semmi olyasmi, hogy karjaimba foglak, ajkamat nyújtom – el kell ragadni a zsákmányt. Odakint az utcán. Ha nem is a barikádokon. Amikor végre elindulnak, a Hofgarten déli sarkán vágnak át egy sétányon, Rolf felfigyel rá, hogy ketten lemaradtak Jovitával. Elkapja a lány karját, ránt egyet rajta, a másik kezével a hajába markol, és ráhajolna, hogy megcsókolja. Hatalmas pofont kap. Az eső is elkezd cseperészni, puha, mégis arrogáns az utcai lámpák fénykörén kívüli világ. Abban a pillanatban nehezen tudja elképzelni, hogy ott a sötétségben is van az utcának burkolata, szélessége, lejtése, vannak ott házak – ott van München. Aztán belátja, bizony ott van. De még milyen lejtése lesz annak az útnak, egyenesen a pokolba viszi majd, mert aludni nem fog bírni, az biztos, jön az önvád, és a történetek emléke csak vidoran terpeszkedik benne, ahogy neki jólesik. Ez az egész annyira semmilyen, látja be Rolf, kisszerűen lehangoló, hogy nem is próbál a gyorsan távolodó lány után sietni.

A mind jobban rákezdő eső miatt néhányan futni kezdenek a park belseje felől. A hideg áprilisi szél a városvezetés által konzerválni tervezett romfalakra fröcsköli a vizet. Vannak még bőven a városban ilyenek, a kifagyások, erős viharok által tovább rongált torzók, némelyiket meghagyják, terveik vannak velük. Mementő. Arra emlékezteti a lakókat, hogy micsoda világgraszoló terveik voltak alig pár évtizede. Rolf összehúzza a nyakánál a kabátja hajtókáját, kalapját majdnem az orráig csúsztatja. Fázik. Mélyen sajnálja magát, és csak utána a lányt, amiért ezt át kellett élnie. Biztosan nem arról van szó, hogy ilyen erényes lelke lenne a kicsinek. Talán az övé túl erényes, ráadásul rossz mintákat követ. De hát mire támaszkodhatna?! Mesélték például, hogy van a jelmezeseknél egy varrónő, Lena, aki *forradalmár*. Ha ezt egy olyan lagymatag férfi állítja, mint ez az Emil, hát... elég kétes információ. Mit érthet rajta? Marihuánát szív? Odaadja magát bárkinek? Néha eljön elé egy komoly fiú, ott strázsál a Maximilianstraßén a dufart alatt, van, aki szerint egyetemista. Ilyen esetben a férfinak is forradalmárnak kell-e lennie? Erről a Jovitáról is mi mindent hordtak össze. És ha már Jovita, mi volt ez tőle? Mennyire lealacsonyító. Hiszen megvárta, míg a többiek előre-mennek a parknál. Lemaradt Rolffal. Egy ilyen bőséges, egészséges teremtés mi-

re számíthatott. Milyen csúf volt az arca, amikor Rolf közelről belebámult. Szinte bezuhantak a szemei a koponyájába, és volt egy áthatolhatatlan réteg a bőre közelében. Isten tudja, valami áttetsző, rugalmatlan anyag, amit szakítani, tépni kellett volna, hogy hozzáférhessen. Nem érte el a száját, lehetetlen volt elérnie. A pofon pedig... Pillanatnyilag nem tudja pontosabban leírni, mit gondol erről, de az már biztosan nem igaz, hogy ez a nő az ő használatára van szánva.

Ilyesmiken töri a fejét, míg lassan ballag, nem zavarja, hogy megázik. A Hofgarten mögött, mintegy kétszáz méteres séta után, **a Prinzregentenstraßen száll fel az 55-ös buszra**, hogy Bogenhausenba vigye. Az ablakról törölgeti a párát, hogy kilásson. Minden külső, éjjeli fény szétcsúszik, úszkál a vándorló vízcseppek miatt. Az ilyen éjjeli kiruccanások nem sűrűn fordulnak elő az életében. Igazából talán ez volt az első. Viccelődnek is rajta, huszonnyolc évesen hogy lehet ennyire összeszorított szájjal élni. Odakint percenként elpusztul és újjászületik a világ, Rolfi, a kapitális élvezésektől. Ne légy nevetséges. Ha biztos ember kellett egy kisebb, de lényeges feladatra, nem kerülhetett képbe. Egy színházban számos kisebb feladat adódik, és mindenki azt gondolta, hogy Rolfot a földdel tette egyenlővé a szégyen, hogy így semmibe veszik. De aki csak annyit látott, hogy többnyire mozdulatlanul ül, áll, apró és csendes lépésekkel halad, ezt az alázatosságot talán félreértette. Néhányan már látták ugyan, hogy mellőzése alkalmatlansággal nem magyarázható, voltak Rolfnak felvillanásai, egy rögtönzés, egy bedobott ötlet, és az is előfordult már, hogy a tekintete feszélyezte egy női kartársát, már olyan értelemben, hogy annak kifényesedett a szeme, és legalábbis az aznapi egyetlen esélyt ismerte fel Rolfban. De azért a jelentéktelensége nyilvánvaló és köztudott.

Ül a buszon, és amikor némi fény bevetül, az ablakon nézi a tükröződő képet. A száját, amivel csókolni akart. Ez a munkaeszköze. Színész. Évekkel ezelőtt jutott arra a meggyőződésre, hogy az otthoni életük folyását erővel kell megtörni. Tudatos döntés volt a részéről, hogy számúzi a fojtó csendet, legalábbis abból a világból, ahová kilép a lakásuk ajtaján. A színművészek úgy szeretik hinni, hogy a harsányság révén nyeri el életük az eltervezett sűrűséget. Alkotó zúrzarvar, kollektíva, tanítvány és mester viszonya, szükséges rivalizálás – mind olyan varázsszavak voltak a számára, amikről addig csak álmodhatott. Hiszen ott tömbösült mindezzel szemben a családja némasága mint kóros egyensúlyi állapot. Hihetetlen mennyiségű szakirodalmat olvasott el a rendező szerepéről. A rendező – természetfölötti jogosultságokkal bír, akár egyetlen munkanapján tudatnyi sikeres különválási akciót bonyolít le, letilt, visszautasít, kiválaszt. Bárkit rávehet a rosszra, csak elképzelnie kell.

A rendezőről, mintha ez oly természetes dolog lenne, a mostohaanyja jut eszébe. Pedig ez nagyon gyötrelmes számára. Nem azért, mintha benne ellenséget látna, sőt. Mostanában egész jól kijönnek. Csakhogy az első, amit fel tud idézni az életéből, az bizony nem az édesanyja, hanem a mostohája. Az ő érkezése... már ha azt a furcsa, lassú beépülést egy pillanathoz lehetne kötni. Mert milyen egy idegen, németül igen hiányosan beszélő nő állandóvá váló közelsége egy ötéves kisfiú számára. Ráadásul ez a nő, Léonie nem igazán akart megszólalni már akkor sem. Rolf igazi anyja, Lina... Szóval annyi történt, erre emlékszik Rolf, hogy egy nap hazajött az apja, Paul, és letörtén annyit mondott: *Lina nincs meg.*

Ez is '45-ben történt. Abban a felfordulásban, töprengett ezen néha Rolf, nem is csoda, hogy emberek tűntek el. Paul, miután '46 elején elvette feleségül Léonie-t, még éveken át nyomozott utána, de semmilyen eredmény nem mutatkozott. Rolf akkoriban, ha a nagyvilágra gondolt, az anyjára gondolt. Mivel a házukat is szétlőtték, fényképe sem maradt róla. Az apja, amikor a pártegyenruháját égette el, benne felejtette Lina utolsó képét is, s bár még így is el lehetett hinni, hogy létezett, az említése inkább ingerlékenyvé tette őt. Hiszen tehetetlen volt, és mindenkinek vádolnia kellett volna, ami az ő egyéniségével nem fért össze. Nem is beszéltek Lináról, apa és fia az élet szeszélyei miatt kényszerű alkut kötöttek. De Rolf azért mindvégig, még manapság is tudja gyűlölni azért az apját, mert benne elevebben élhet Lina, míg belőle az arca is kitörlődött.

Léonie ügyében semmi sem tiszta. Ki kinek a hadizsákmánya? Elvileg, próbálta sok évvel később Rolf rekonstruálni az eseményeket, az apja a vesztes oldalon állt, Léonie a győztesekén. De az apja egy percig sem volt börtönben, táborban; miután *leszerelte magát*, gyorsan kapott munkát előbb Berlinben, ahol Léonie-val összeismerkedtek, majd Münchenben, ahová már házaspárként költöztek a kis Rolffal. Léonie viszont hányatott életet élt, igaz, egyetlen szót sem lehetett belőle kihúzni, amikor Rolf támaszt keresve kérdezgette. Rolf disznóságnak tartotta, hogy Léonie nem beszél otthon; németül már egy év után tűrhetően tudott, ez nem lehetett akadály. Rendben van, hogy él benne egy örökre odahagyott táj, a hazája, Franciaország, hogy van benne az ő puszta elméjével felfoghatatlan törés – de hát az apjában, sőt benne nincs-e ilyesmi?! Nem lenne-e elvárható némi kollegialitás ebben a hosszúra nyúló kábulatban? Arról nem is beszélve, hogy ugyan ki választotta ezt a megoldást, hogy itt szándékozik meggyökerezni, és nem kíván többet, mint négy fal között minél tartósabb magányba ragadni. Rolf úgy nőtt föl, hogy sokan azt hitték körülötte, nincs is nő a családban, hiszen Léonie nem ment el az iskolájába, nem látták az üzletközpontban, de még a Paulanerben sem, tehát nem söröztek a mennyezetig üvegezett emeleti kirakatokban, ahová pedig minden boldog pár előbb-utóbb kiül. A bérházuk légvonalban száz méterre sem volt a lakótelep központjától, itt jobban ismerték egymást, nem hitték, hogy van nő, aki nem huppan le egy meleg nyári napon üdítőre, kávéra a kis tér napernyői alatt, hiszen ahol egy nőnek meg kell fordulnia, azt útba ejti. Nem katolikus, mert a Kapisztráni Szent Jánosban nem ismerik. Lehetetlen elképzelni olyasmit, hogy valaki a Parkstadtban kizárólag a szerelmes simogatásokhoz hasonló táplálkozás, az ágynyugalom, a magasabb erkölcsi nemességgel abszolvált dohányzás és a kedély szerinti, összefüggéstelen szellőztetés közvetlen élvezetéért létezne. Külső élete nincs, és módszeresen elhallgattatja magát. Paul és Rolf tudta, hogy létezik ilyen nő. Léonie.

Épp a Luitpold hidon tart az 55-ös busz, amikor nagyon mélyről – pofontól sajgó arccal legalább költői akar lenni, úgy mondja magában: az Isar mélyéről – elé úszik egy kép: egy magát szörnyen elszégyellő kisfiú áll a berlini romos ház hálósobájában. Ez '46-ban történhetett; nem mondható, hogy a *házuk* lett volna, hiszen csak úgy beköltöztek. A város és lakói félelmetes állapotban voltak, a Rolf mellett álló két felnőtt, Paul és Léonie hasonlóképpen, a legkisebb hazugságot is túlzásnak érezték. De igazat sem mondhattak. Ezért volt képtelen a helyzet, nem lehetett megmagyarázni a gyerekeknek, miért bűn, amit tett.

Ugyanis belopózott a hálóba, az ágy melletti komódból kiszedett néhány tárgyat, és épp egy kartonlap volt a kezében. A birodalmi sast még ő is felismerte. És alatta a horogkeresztet. Léonie odaugrott, kitépte a kezéből, és egy végső soron gyengéd mozdulattal a falnak taszította az akkor hatéves Rolfot. Paul egy szót sem szólt, nem kelt a védelmére. Az egész jelenetnek csak a gyermek hüppögése, Léonie zihálása és Paul toporgása adott elég mindennapos aláfestést. Pár év múlva, amikor már tudott olvasni, ismét megtalálta ezt a papírt, egy igazolvány volt, *Arbeitskarte*. Rajta Léonie neve, aztán a származási ország: *Frankreich*, állampolgárság: *französisch*. Ez eddig rendben volt, tudott róla. De az is ott szerepelt, hogy hol dolgozott Léonie. Elraktározta hát magában, hogy a mostohája a háború alatt Németországba jött dolgozni, és itt maradt. Biztosan összefutottak valahol a feldúlt városban az apjával, úgy szerették meg egymást, és akkor így kerek a történet – Rolfot melegség töltötte el, háláérzete gyengédebbé tette Léonie irányában. Sokkal figyelmesebb volt vele, mint azelőtt. A tizenévesek visszatarthatatlan tudálékosságával aztán végleg lezárta magában a múltat, ráadásul, ahogy ő visszatekintett erre, elismerésre méltó eleganciával. Olyan mélyre nem ásott, hogy felfogja, ha elégánsnak érzi a felülemelkedését, akkor elnéz valamit, amit talán nem kellene.

Rolf otthon még soha nem próbált lázadni. És ez így volt Münchenben is, ahová aztán átköltöztek. Úgy tűnt fel előtte, hogy három kedvesen tiszteletre méltó személy tartózkodik ott, legtöbbször rutinszerű, elcsépelte dolgokat művelnek, végig hangtalanul. Persze, ez lehetetlen, látja be Rolf, hiszen vannak helyzetek, amikor szavak szükségesek, mert címzettjük adódik. Ilyen volt, van, de mintha a szó megbontaná a harmóniát, és ebben a felfogásban egyeztek volna ők hárman. Ha megtörtént, nem részletezték. Hanyag könnyedséggel haraptak el mondatokat.

Rolf **leszáll a stuntzstraßei végállomáson**, előtte a Parkstadt Bogenhausen lakótelep kisebb-nagyobb bérházai, melyek egy részeg tervező asztalán állhattak ilyen kacská rendbe. Ahol az ő nyolcemeletes bérházuk van, még hagyján, ám beljebb ívek és épülettípusok igyekeznek talán csigavonalat formázni, de Rolfot annyira nem zavarta, ez van, gondolta, ha valakinek ijesztő mértékű szabadságot adnak. Mert szabadságról még a színházban sem lehet szó. Csak suttogni lehet róla, mint ma Párizsról. És Emil szavalhat efféléket a nők nélküli élete szorításában.

Rolf **gyalog megy fel a második emeletre**, hogy tisztuljon a feje. Némán és jámboran emeli a lábát, máris fáj mindene, várja a pokol, az önvád. De holnap újra ott lesz neki Léonie, és ez nagyjából fél éve egészen más megvilágításba került. Tavaly novemberben ugyanis nagy cirkusz volt az apjával. Dél előtt tíz volt, Rolf még a szobájában aludt, a hangzavar áttört mindenben. Az történt, hogy Paul üvöltözni kezdett az utcán. Senki sem tudta megnyugtatni, kijött a rendőrség. Aztán amikor észrevették, hogy ordítás közben potyognak a könnyei, és annyit megértettek a hangok áradatából, hogy szegénynek tele van a cipője törmelékkel, szúrja a talpát – s mindez azért, mert *a bombázás után nem takarítottak fel megfelelően...* nos, iszonyú gyorsan megbocsátották a viselkedését. Nem sokkal a bérházuk előtt történt az eset, a végét, hogy kétfelől óvatosan körülfogva a kapuig kísérik a rendőrök, Rolf a második emeleti balkonjukról nézte végig. Eszébe

sem jutott, hogy lemehetne hozzá. Aztán felkísérték a másodikra a lakásuk ajtajáig, be akartak jönni vele, de Léonie úgy magasodott ott – az előszobai szőnyeg végéhez igazítva papucsá orrát –, mint egy napfénytől övezett torony. Se be, se ki. Aztán a létező legkedvesebb meghajlással köszönetet mondott a rendőröknek, s kis utat nyitva átvette a *beteget*. Egyetlen szó nélkül. A pár percig még a küszöbön tébláboló rendőrök kérdéseire Rolf igyekezett válaszokat adni, majd ő csukta be végre az ajtót mögöttük. Megfordult, bement a nappaliba, és amit ott látott, ahogy Léonie arasznyi közelségből, szigorúan bámult Paul arcába, és csak mondta, mondta a magát... attól erős késztetést érzett a menekülésre. Ugyanis egy új lény volt ott velük a lakásban, az a – nincs jobb és kegyeletesebb szó rá – szapora pofázás, ahogy Léonie több mint két évtizednyi, csendben töltött élete sötét borzongást keltő módon kipattant, és nyilvánvalóan már abban a percben megkapta az önkifejezés botrányosan erős hangsúlyát... letaglózó volt. Húsz percen keresztül beszélt úgy, hogy igazából egyikőjük sem változtatott a testtartásán. Léonie az újonnan szerzett gazdagság lelkiállapotában hadart, Paul és Rolf pedig a nagymonológhoz odaláncolva álltak, melyből – a dolog váratlanságán immár átlendülve – a titkok titkát remélték kideríteni. Hol volt már Paul utcai botránya! Felülírta Léonie kitörése. Sosem történtek ilyen kilengések, ordítani, beszélni. Magyarázat nem született, senki sem kereste az okokat. Másnapra egyébként már valahogy természetesnek tűnt, mintha hagyománya lenne. A fájdalom így törhet ki időnként, szétrobban bent és leszaggatja, megtapossa a pedáns rendben tárolt dolgokat.

Tehát amikor Léonie bezárta a száját, fogta magát, és bevonult a 2-es számú szobába, hogy ott visszhangosan sóhajtozva cigarettázzon. Amióta Rolf az eszét tudja, Léonie mindig zárt szobában dohányzott, Paul pedig mindig megkérte, hogy nyissa ki az ablakot. Az ablak zárva maradt. Paul annyiban hagyta. Rolfnak is mindig zárni kellett az ajtaját, ha csak a kulcsaiért ugrott vissza a lépcsőházból, akkor is. Ki az ajtót, be a szobájába, be az ajtót, ki az ajtót, ki a szobájából, be az ajtót. És mehet isten hírével. Így nőtt fel Rolf, ennek a kisfiúként elfogadott helyzetnek a tudatában. Igen, amikor odaköltöztek, az új minta-lakótelepre, a Parkstadt Bogenhausen egyik nyolcemeletes bérházának második emeletére, a szobáknak Léonie elhatározása alapján számuk lett, és így is kellett nevezniük, még Paulnak is. Megyek, lefekszem kicsit a 4-es szobában, így Rolf. Hiába volt az a saját szobája, így mondta. Míg Paul: a 3-as szobában vagyok, csak meghallgatom a rádiót a híreket. Az ő szájából ez persze így hangzott: hármas, rádió.

És akkor ez a tavalyi eset megbolygatta az évtizedes szokásokat. Az utcán nem szerencsés elveszteni a kontrollt, erre talán még az ember felesége is felfigyel. Léonie megnyílt, kifogástalanul szerkesztett mondatokban, nyomdakészen mesélt egy történetet, ami, ha Rolf őszinte akart lenni magához, egészen rémisztő volt, és tulajdonképpen nem árulkodott semmiről. Hiszen ezek a mondatok Léonie ítélete szerint nem érdemelték ki, hogy logikusan egymás után következzenek. Többtucatnyi témát érintett úgy, hogy mindegyikre csak egy-egy mondatot szánt, a másokra pedig úgy ugrott, mintha sportot űzne a végtelen sokféleség kísértéséből. A történet elemei annyira szeparáltak voltak egymástól, ahogy mondta, szinte elugrottak az előzőtől, és ugyanígy azután a rá következő is, hogy a két némán hunyorgó férfi – a falak közé szorítva jól hallhatóan – télen-nyáron vacogott. Féltek,

de a titkon lelkesedő emberek borzongásával. Nagy figyelemmel ettek, kavarták a kávéjukat, hallgatták a rádiót, nézték a tévét, takarítottak, főztek, vagy csak nézték, ahogy az ablaküvegen legyek grasszáltak – miközben fölöttük mindig ez ment, rájuk telepedni készen: akár egy nyugtalan égbolt, mindenféle ijesztő konstellációk szerveződtek Léonie szavaiból. Ahogy a felhők sem terv szerint fonódnak össze vagy olvadnak föl, haladnak előre-hátra, itt sem lehetett szó leszámolni valóról, célzott dühről. Kijött, aminek ki kellett jönnie, de azért Léonie kedélye szemernyi sem édesedett. Mindenesetre volt valami emögött, ami – csak így lehetett – kötelezte Léonie-t, hogy folyamatosan mondja, a maga cigarettától rekedtes, ködös hangján szinte elénekelje az új és újabb fordulatokat, melyek lassan olyan formát öltöttek, mintha egy lexikont olvasna föl a magány természetéről.

Apa és fia szótlán közössége pár hónap alatt kialakult, '68 februárjára hozzászoktak az új Léonie-hoz. Paul különösen tartózkodó volt, hiszen gyanította, hogy az ő tavalyi utcai cirkusza váltotta ki mindezt, és ha néha a helyzet túrhetetlen meddősege követelte is a reakcióját, tőle csak annyira futotta, hogy időnként szélesre nyitott lábfejekkel átkacsázott egyik helyiségből a másikba. A '67-'68-as hosszú tél mély nyomot hagyott mindnyájukban. Paul – az egyébként jól megérdemelt diplomájával – a gyárban halántékig olajosan, fölbakolt motorblokkok közt téblábolt. Mindezt olyan rejtett méltósággal gyakorolta, mintha egy polgári otthon zeneszobájában járkálna zongorától a selyemfüggöny mögött bűvő ablakmélyedésig. Nála körültekintőbben senki sem rejtett még el semmit, ebben tudott csak megnyugvást találni. Minden munkanapon hosszú buszozással jutott el Allachig, ahol a MAN egyik egységében dolgozott. Délután a belvárosból csakis a MAN öregebb, még forgalomban lévő 55-ös buszával volt hajlandó hazajönni, ezért sokszor késett. Talán nem volt egészen ártatlan ennek a beidegződésnek a kialakulásában. Napközben, főleg délelőtt, Rolf egyedül maradt a mostohaanyjával, csak kora délután indult a színházba. Kijutott neki belőle. Nem sok kellett hozzá, hogy rájőjön, imádja a helyzetet, mint művész is kamatoztathatja a családi szemináriumokat, ahogy ő elnevezte az együttléteiket. Néha már-már úgy érezte, hazafelé tartva öröm a kulcsát szorongatni, hiszen benyit majd a lakásba, és...

Rolf közben odaér a lakásukhoz, **kulcsával nyitja a zárat**, lenyomja a kilincset, de az ajtó nem mozdul. Befelé próbálja nyomni, de puhán ellenáll. Van egy pici holtjátéka, de belesni még nem tud. Talán valahol megszorult, és egy nagyobbat lök rajta. Bentről nyögés hallatszik. Most már befér Rolf feje is: először semmit sem lát, de amikor a hang irányába néz, hirtelen összerázkódik, mint amikor egy járókelő kutyapiszkot lát közvetlenül a lába előtt. Hozzászokik a szeme a sötétséghez, kitisztul minden, odahaza van, és a mostohaanyja ott fekszik a szőnyegen, hátát a bejárati ajtnak vetve. Rolf csak úgy tud beljebb érni, ha óvatosan tolja maga előtt. Egy ponton Léonie felül. Felnéz rá, még itt az utcai lámpák halovány fényétől elzárt folyosón is látszik megdicsőült tekintetének ragyogása. Aztán még az ívelt hátát látni, megy a 2-es számú szobába, ahol egyedül alszik majd tovább.

Rolfnak az a fura érzése támad, hogy valamit kérdeztek tőle, és ő végre választ adott rá. Próbálná bókokkal enyhíteni, ami elhangzott, de a 2-es szobába nem mehet be utána. Bemegy az ő 4-es számú szobácskájába, lefekszik, de **még hosszan forgolódik**, miközben párszor belekóstol a komódra készített narancs-

lébe. Mire vetemedett tulajdonképpen? Hajnalig kimaradt. Mit gondol most Léonie? Milyen ember ő? És így csúszik át Rolf a szerelmes érzés ellazító hangulatába, mert ugyan mi baj lehetne. Jól kijönnek egymással. Léonie ma már más minőség. Rolf eleinte azt hitte, hogy a hallgatás gyerekjáték. Őt szórakoztatják, egyféle kihívás ez. Szabadságot adott neki. Rolf irigyelte Léonie-t, milyen ügyesen kitöltötte az életét. Nem vette észre, mikor kezdte utánozni. Ezért persze később jókora slamasztikába került, amikor a színpadon ösztönösen rejtőzni akart a tekintetek elől. Amikor nehéz volt neki megszólalni egy hallgatással is kifejezhető érzés megformálásakor. Szembesülnie kellett az ellentmondással, milyen balfogás a részéről ilyen múlttal ennyire harsány szakmát választani.

Ehhez képest ez a tavalyi metamorfózis előnyére is válhat. Léonie először csak elkezdte szavakba önteni, amit ott a második emeleti lakásban hosszú éveken keresztül csinált. Hihetetlenül kreatív élmény volt Rolf számára, hogy amiben élt, azt most túlzásig precíz emlékeztetők sorával igazolták vissza számára. Mert a sok szövegből ájtött, miként alakította mindez Rolfot. Csak le kellett hán-tania a lényegről a túltengő tematikát, a háziasszonyok katalógusát, máris fény derült jellemhibáinak eredetére. Ha önmagára figyel, nem egy ismeretlen életútján és csődjein kell gondolkoznia többé. Elég, ha a hozzá legközelebb álló embert követi a vezeklésben. Azt persze továbbra sem értette, hogy míg Léonie a felszínen maradt, ő miért fullad bele a drága idő ilyen céltudatos tagolásába.

Rolf rengeteget olvasott. De Léonie is, ő azonban a közönségesség és a gyors és közvetlen hasznosulás szintjén. Ő, bizony, előjött a hatása, hogy Léonie olvasott. Újságokat, amiket Paul hazahordott neki. Kiderült, hogy minimum érdekelt az USA szintetikus nyersanyagok és szappan keverékéből készített mosószere. Hogy az itthoniak köréből imádta a gyorsmosóporokat. Olyan szavai voltak, mint: *szennyvívívő képesség!* Képből volt a mosógépek és centrifugák belső konstrukciós megoldásaival összefüggésben is. Ismerte a nyers vatta előnyeit, ha a parkettára terpentines-lakkbenzines keverékkel ment rá, és szárítani kellett a padlópaszta előtt. Gyönyörű mondatai születtek a pamuttextília áztatásáról. És ez az intenzív odafigyelés, hogy szakkifejezésekkel tüntetett ki nehezen meghatározható tartalmakat, a világ tágasságát érzékeltette: molykármegelezés, feketelemezfelület, kályhafénypor. Holott Léonie-nak kályhával utoljára a lebombázott, szétlőtt berlini lakásban volt dolga. Megmaradt benne. Három egymást követő napon visszatért a testbőrön keletkezett foltok kitisztítására. Ezzel, sejtette Rolf és Paul is, öntudatlanul, de már a hatalmasabb kínok felé utalgotott.

Ha lakberendező kedvében volt, a férfiakra vásárolniuk kellett. Felszaporodtak a kép- és tükörkeretek, a virágállványok. És... a gyertyatartók. Mert a gyertyatartó szent tárgy lehetett Léonie világképében. Ugyanis állandóan rendelte a férjétől, néha Rolftól is a különféle gyertyákat. Van a 2-es számú szobában egy függönnyel leválasztott fülke, a függöny anyaga nem lehetett csicsás, csak ritkán redőzött, egyszínű bútorkarton. Ott bent kikészíti magát, majd nagyjából félórányi tartózkodás után úgy jön elő, hogy már le is törölte magáról a nyomokat. Imádta a méhviaszos ajakkrúzst, de látni rajta nem lehetett. Na ott zsúfolásig teli van minden gyertyákkal. Hozatott is, de a végén maga is készített néhányat – venni kellett neki hozzávalókat, hogy megszülethessenek azok a változatos formák. Réteges gyertyák, mázasak, homokba öntöttek... A függöny mögül semmit

nem hozott ki. A függöny mögé nem mehetett senki. Sosem kérdezték, mit művelsz ott, Léonie. Érezni lehetett a meggyújtott gyertyák – mindhármuk elméjébe beágyazódó – illatát. Magán dolgozott. Időben ez volt az utolsó szakasz, a szépségápolás. Néha elvaduló mormogást lehetett hallani. Olyankor egy egész garnitúra gyertyát cserélt le, amit a férfiak pazarlásnak véltek. Egy-egy másodpercre el lehetett kapni a hintópor, a bőrtápláló krém vagy a körömlakkoldó és nagy ritkán a huzattól megvaduló, felfüstölő, bealvó gyertyák illatát is. Különös bájjal beszélt a gyertyáiról Léonie.

Szóval kiderültek ezek a részletek, de az is, hogy ebben a fürdőben nem annyira a titkos machinációk, hanem a leválasztott tér volt a lényeg. Hiszen Léonie látszatra évtizedeken át háztartási robotként működött, legfeljebb zúgott, de nem beszélt, a megszállottságig aprólékos tevékenykedésével merő ragyogással varázsolt mindent, a létező összes étkezési alapanyagból és használati tárgyból képes volt kihozni a bennük rejlő örömet. Ehhez nem is lett volna szükség beszédre, mehetett volna így élete végéig. A megnyílása révén azonban könnyű volt arra következtetni, hogy például a pár évtizeddel meggyújtott, immár önkéntes fogsága nem szimplán védekezés volt, hanem mindvégig a teste emlékezett. Tette a dolgát az a test, és Léonie figyelemmel kísérte, mit művel, ezzel teljesen lekötve minden ébren töltött percét. És Rolf egészen hidegleglős élményként élte meg, hogy az ő számtalan szokása is így alakulhatott ki. Gesztusok miniatűr rendszerén keresztül be lehetett mutatni az élet banalitását, de ennél sokkal többet is. Mint hogy mondjuk: *a legjobb szakács az éhség*. És ezek szerint a férfiak a lakásban értettek már ebből is, ha nem is teljes jelentésében tárták fel Léonie üzeneteit. Erre csak akkor került sor, amikor beszélni kezdett. Emlékezett és mesélt, kifejtett és megmagyarázott. És amilyen választékosan adott elő: mintha a még '46-ban kapott francia–német szótárát akarná felmondani. De aztán, sajnos, a következő napokban, és minden elkövetkező napon, egészen maig, még messzebb ment vissza az időben, és akkor már nem volt kegyelem, menni kellett vele, bele egyenest az örületbe, lemerülni a pokol bugyraiba.

Viszonylag könnyű volt összerakni a vadul kalandozó mondatokból, hogy a Vichy-kormány valójában kényszerítette az STO-ra. Rolf mint a szivacs, szívta magába az ismereteket: *Service de travail obligatoire*, Kötelező Munkaszolgálat. Léonie számára tehát súlyos kényszer volt a németországi munkavállalás, öt napig puhították előtte egy Párizshoz közeli börtön magánzárkájában. Az az Arbeitskarte tehát, amit a kis Rolf előásott egykor, a hányattatások kezdetére emlékeztette. És a súlyos döntések sorában a legelsőre. Ellenálló nem akart lenni, mert félt a medvétől, ezért végül kiutazott. Ez a dolog a medvével jellemzően csak napok alatt állt össze Rolfban, vagyis hogy Léonie zsigeri antibolsevista. Minden így kezdődött, még '43-ban, hitt Lavalnak, hogy meg kell menteni Franciaországot a bolsevizmustól. Volt egy propagandaplakát, amire többször visszatért. OUVRIER! EN TRAVAILLANT POUR L'EUROPE TU PROTÈGES TON PAYS ET TON FOYER! Balra lent anya, ölében csecsemővel, jobbra fent ötágú vöröscsillagos sapkában egy vérmes medve, köztük a vadállat elé pajzsot tartó munkás. A medvének a vörös háttér előtt, mintha a tűzből merülne föl, három hatalmas hófehér foga látszott, s a két bumfordi mancsán összesen öt jókora karom. Sajátos módon négy az egyikén, egy a másikon. Léonie nem a

medvétől félt, nem volt ő olyan naiv lányka, hanem a felismeréstől ijedt meg, mennyire eltalálta a rajz a benne élő képet. A későbbi benyomásai csak erősítették a hitében, a Genshagenben látott drabális szovjet hadifoglyok, no meg azok, akik felszabadították... És még Berlinben is látta őket, hogy a Győzelmi oszlop alatt röpködnek a katonasapkáik, tangóharmonikáznak a Brandenburi kapunál, és rettenetesen félt. Őt nem erőszakolta meg senki, ezt leszögezte. De beszélt erőszakról. És nem a hatalmaskodó fogoly funkcionáriusokról vagy az SS-őrökről. Persze hogy a szovjetekéről. Ja, és Léonie nem szerette a zsidókat sem, de erről csak egyetlen mondatban vallott: már a francia börtönben máshol álltak a gaullisták, a monarchisták, a republikánusok, és egészen máshol a zsidók és a kommunisták, meg néhány demokrata – *fújta a szél a trikolort*, mondta Léonie minden irónia nélkül. Erre a témára soha nem tért vissza. Talán még mindig van olyasmi az életében, amit szégyell.

A története nagy vonalakban már újrre összeállt: kényszerű kiutazás a Schwartzkopff-művekhez Wildauba, ahonnan a szövetséges bombázás után Ravensbrückbe vitték '44-ben. És onnan hurcolták altáborokba dolgozni. Előbb a Daimler-Benzhez került alkatrészeket válogatni Genshagenbe, innen is kibombázták. Végül Flossenbürg következett, a Metallwerke Holleischen, lőszergyári munka. Partizánok szabadították fel 1945. május 3-án. Van egy fényképe, meg is mutatta: francia nők a trikolor előtt. Olyat kaptak, aminek a fehér sávjában egy piros lotaringiai kereszt virított. Ez volt a felszín. És ennyi még korántsem zavarta olyan nagyon az otthonosság fizikai és földrajzi képzetét. Ennyi még *rendben volt*. Csak hát jöttek, mind súlyosabban csoportosultak a látszatra parányi részletek.

Ahogy Léonie már gazdálkodni bírt a fájdalommal, éreztetni akarta a fájdalom teltségét. Sziréna fél négykor. Fényszórók, kutyaugatás. Féreg, poloska, tetű, bolha, patkány. Genny, fos, hányás. Tömeg, nyüzsgés, szűkösség, zűrzavar, állandó zaj. Dulakodás, ingerültség, verekedés. Verés. Halál. Betegség. Kivégzés. A meztelenség iránti közömbösség. A meztelenség iránti még fokozottabb közömbösség. Meztelenség. Reggeli és esti szemle. Órákon át egy helyben állás a szabadban, fagyban, forróságban, hullafáradtan. A tétlenség értelmének megtalálása. Az éhség piszkos trükkjeinek, a megszállottságnak a kitapasztalása. A szadisták elől való bujkálás.

Nemrég azt is mondta Léonie, és mint aki örül, hogy végre talált egy pontosságával felvillanyozó leírást, ez lett azóta a legtöbbször ismételt motívuma: túl fiatal volt ahhoz, hogy pánikba essen, de mindennél inkább lusta volt. Olyan különös, nemtörődöm módon lomha. Viszont éber. Biztosan ezért aludt a bejáratú ajtó előtt, gondolja most Rolf: Léonie félti, tudja, hogy minden és mindenki eltűnhet, ez nem boszorkányság.

Rolf megállapodott az apjával, hogy mindent összefoglal számára, miről maradt le napközben. A napi adagot csak úgy lehetett visszaadni, ahogy kapta, ömlesztve. Az apja mindig egyetlen szó nélkül, rezzenéstelen arccal hallgatta. Egyetlen alkalom volt, amikor elfordult, és lehajtotta a fejét. Ekkor azt idézte föl Rolf, amikor Léonie-nak combközépig kellett állnia az emberi ürülékben, s a szart a krematóriumból hozott hamuval összegyúrva kis golyókat készített. Ment műtrágyának. Ez sok volt Paulnak. Talán megindultságában, akkor délután végre felvilágosította a fiát. Összekerülésük Léonie-val a véletlen műve. Berlinben

Paul unokanővére ismertette össze őket. *Törvényszerű* volt abban a helyzetben, hogy összejöttek. Rolfnak feltűnt, hogy megnyomta a „törvényszerű” szót. Nem erről szól-e minden? Az elköteleződésről. Az elköteleződés különféle formáiról. Ez akkor annyira megtetszett Rolfnak, hogy még most is megnyugtatja. Szép lassan, görcsök nélkül, el is alszik.

Rolf másnap tízkor kel, kócosan kinyitja az ajtaját, bezárja maga mögött, beül a vécére. Balra a vékony falon át hallja a konyhában ténykedő, magában beszélő Léonie-t. Fáradt, émelyeg, de ez a hang felvillanyozza. A falon keresztül is érzi a teste erejét, ahogy teret foglal magának. A konyhában, az életükben.

Még le sem ül a konyhában neki kijáró egyetlen támlás székre, özönlének Léonie szavai. Rolf boldog mosollyal hallgatja, mert lassan kibomlik, miről beszél. Kérdés nélkül is nem várt rangra emeli az ő hajnali kimaradását. *Válaszra* méltatja a nevelt fiát, a maga sajátos módján. Szegény Rolf, a pofon által jelzett fináléig bolyongott az életében, és most csak csendben figyelnie kell. Ugyanis Léonie azt taglalja, most először, a háború után miért nem ment haza Franciaországba. Hiszen mehetett volna transzporttal Párizsba, Vöröskeresztrel Svájcba, Svédországba. Erre már korábban is kitért. De most átlendült ezen a ponton. Akit a francia milícia fog le, kényszerít ki az ellenséghez dolgozni, aki az első pofonját egy francia férfitől kapja, első verését is, s a börtönben az ellenállók is lenézték, sőt, akitől a lágerban egy másik francia nő többször is ellopta a kenyéradagját, annak nem sok választása marad. Rolf azt hiszi, viccel. Olyan korszak sosem volt, amit ne lehetne humorral szemlélni. De elbizonytalanodik. Azt már Paul is pedzegette korábban, hogy a háború utáni Franciaországban sok STO-st az együttműködés rejtett vádja miatt sokáig nem ismertek el áldozatként. De csak most, a folytatásból, a kihívó hangnemből válik egyértelművé, hogy Léonie Németországot tényként vette tudomásul. A mostohaanyja ilyen. A hidegháború és a vasfüggöny nagy szerelmese. Amikor a bolsik felhúzták a falat Berlinben, Léonie ízletes, igen pofás tortát sütött, amiből mindhármuknak kötelező volt bőségesen fogyasztani. Most azt mondja, mindenki más akar lenni, mint ami valójában, de ő nem. Rolf szeme ott feledkezik Léonie arcán. Milyen erős. Egyébként is, zárja le Léonie, a világ összes asszonyát ismeri, együtt voltak, ez a tehetetlen elfogadás csodája. Tudja mindről, mit akar, nem mindegy akkor, ő hol van? Marad itthon. És közben Rolf arcát fürkészi, mintha egy műtérmenben lenne a modelljével. Rolf pedig máris ünnepel. Ez lehet hát a színészi sikereinek kulcsa, nem a barikád, az utcakő. Elérni, hogy az egész világ az ismerőse legyen.

Kintről erős zaj hallatszik, Léonie az ablakhoz megy. Háttal áll Rolfnak, a térd fölé érő ruha alatt világítanak a lábszárai. Csúnyák a lábai. Fagyási sérülések, fekélyek nyomai borítják. Milyen lehet a teste? Léonie feszülten figyel, mi zajlik szemben, a mélygarázs építkezésén. Arra a részre néz, ahol a munkagépek törnek fel a gypet. *Mi ettük*, idézi még fel önkéntelenül. *Tavasszal és nyáron a lóherelevelet és lucernát, ami a kopár pázsiton nőtt. Meg az árvácskát és a begóniát a parancsnok virágágyásaiból. Télien meg fenyőtűket rágcsáltunk.* Rolf is feláll az asztaltól, átnéz a válla fölött. Léonie váratlanul úgy fordul meg, hogy arcuk szinte összeér. Nagyon közel állnak egymáshoz. Már ennyivel is Rolf képzeletét ösztönzi. Léonie nem játssza meg magát. Nincs benne képmutatás. Hiteles.

Az sem színészkedés, ahogy most elsírja magát. Rolf nem emlékszik, hogy valaha látta volna sírni. *Felszabadítottak*, mondja Léonie. *A drótkerítést bedöntötte egy tank. Csak lógott, mint egy gyerekjáték. Vagy amit a macska előtt húzol, hogy kergesse. Ez az, várj csak...* És bement a 2-es számú szobába, hogy kihozza a nagyjából negyvencentis darabot.

Rolf nagyon sokat tanul, de sosem tanult ennyit a színészmesterségről. Úgy hiszi, nagyon reméli, új világ köszönt rá. Fogja a drótot, és csak ámuldozik. Lám, a múlt milyen könnyen nyílik föl. Magatartásához kulcsokat talál, bár sokan azt se nézik ki belőle, hogy keresi. Vége a csendes szabatálásnak, a vérengző némaságnak. A szereposztás megfordul, mintha már Léonie lenne Paul tolmácsa. És Rolfé is az apja felé. Képviselei őket. Az apja pedig úgy marad, ahogy van, de jól érzi magát, hiszen valójában csendes alak, míg a mostohaanyja szenvedélyesen önálló. Ők ketten immár: tűz és víz, némaság és hadarás, ár és apály. Rolf azt mondja Léonie-nak: *Tetszik, ahogy azt mondod apunak, hogy „a maga németjei”.* Felnevet, de Léonie nem tart vele. És még azt mondja: *Tudom, hogy mindig szerettél engem. Ugye igaz?* Léonie szó nélkül az asztalhoz lép, felveszi a gyűrött szalvétát, kidobja a szemetesbe. Lesepri a morzsát. Tenyerének éle az asztal felületén siklik. Rolf akár meg is sértődhetne, hiszen nem kapott választ. De mintha a ténykedése végére valami álomkép valósá válhatna, megint és mindig ilyen Léonie. Mellesleg magára vethet, ismerte el Rolf, hiszen az apja figyelmeztette ezzel kapcsolatban. Azt mondta neki: *Fiam, ennek a kérdésnek lenne dimenziója, de csak ha nem teszed fel.*

Castronómiai lecke

(kubanap 02-13.)

ébredés viñalesben. a kubai utazás minimuma legyen az, olvassa hangosan mila, hogy a tengerparti nyaralás és havanna mellett legyen egy szigeten belüli, természettel kapcsolatos élmény is. az ország nyugati részében (pinar del río tartomány) húzódik ez a csodálatos szépségű völgy, amely az unesco természeti világörökség része. nagyon izgalmasan egyedi a táj változatossága, vörös a föld, ami igazán feltűnő, egyrészt a földutak miatt, másrészt mert jóformán csak dohányt természetnek errefelé, vehetsz frissen sodort szivarokat, harmadrészt mert hatalmas mogoték emelkednek mindenfele. ezek száz-kétszáz méter magas sziklák, és zöldellenek a pálmáktól és (figyelem!) fenyőfáktól. cukorsüveg, azt szokták rá mondani. a legszebb és legérdekesebb, ahol kettő egészen közel van egymáshoz, és köztük vagy szurdok visz át, vagy épp zsákutca, és olyan, mintha megkövült óriásnak lenne a hónalja.

nem kérünk reggelit, mert smucig vérem olykor kiütkezik, és sajnálom az 1500 forintot (5 cuc) a két tojásért, az ehetetlen uborkáért és a borzalmas paradicsoméért. egyedül a rostos maracuja vagy ananászlé jó. egy utazási irodába megyünk, várakozunk. mila szóba elegyedik egy taxissal, aki látván, hogy turisták vagyunk, följánlja szolgálatait. kiderül, hogy valójában nem is taxis, hanem bányaméernök, kelet-németországban tanult, csak ha a szakmájában dolgozna, 30-40 dollárnyi havi bérért, éhen halna a családjával együtt. vagy fejadagon, lencsén, kukoricadarán, babon és rizsen kellene tengődniük, amit jegyre osztanak. mila elszégyelli magát, hogy taxisként beszélt a férfival. nem vesszük igénybe a szolgáltatásait, mert drága. lassan megéhezünk, egy péknél sorba állunk, de nem tudják, mikor érkezik kenyér. egy tiendában veszünk rumot, üdítőt meg valami rémes kekszet. megtaláljuk az utazási irodában ajánlott körjáratos buszt, 10 cucba kerül, a sofőr nem ad jegyet, szorongani kezdünk, ha ellenőr jön, akkor magyarázkodhatunk, mila ezért elkéri tőle, hisz a visszaútra is érvényes, a sofőr nem reklamál, odaadja, sőt még egy térképet is kínál, mintha tudna valamit a jövőnkről. két helyet szeretnénk meglátogatni: egy cseppkőbarlangot, meg egy szivarkészítő műhelyt. a buszról leszállva indiánokat látunk, akik mindenféle dobokon verik a tamtamot. ahogy közelebb merészkedünk hozzájuk, azonnal pénzt kérnek. ezek hogy kerülnek ide?, kérdi mila, vendégmunkások?

akkor még nem tudom, de később hozzáolvasok: a spanyolok érkezésekor (kolumbusz 1492. október 27-én érte el kubát) az itt élő indián népesség létszáma százezer körül lehetett, és három nagy, de eltérő fejlettségű nép alkotta: a guanajatabey, a ciboney és a taino indiánok. a guanajatabeyek barlangokban éltek, gyűjtögetők még, halászok, vadászok, eszközeik csiszolatlan kövek és főleg kagy-

lók, ma mint „kagylókultúrát” határozzák meg őket a tudósok. a ciboneyek már ismerték a csiszolt kőszerszámokat, agyagedényeket készítettek, étkezésük gazdag és változatos. kultúrájuk kapcsolatot mutat a dél-amerikai arawak népekkel, de a spanyolok érkezésekor már erős hatással volt rájuk a tainók fejlettebb társadalma. a tainók földművelők, ismerték és termesztették a jukkagyökeret, a kukoricát, a dohányt, a gyapotot. élelmiszereik tárolását is megoldották, alkoholtartalmú italukat, a csicsát kukoricából erjesztették, emellett vadásztak, és nagy csónakjaikkal halásztak, a trópusi gyümölcsök közül a guajavát, a kókuszt, az ananászt és a frutabombát kedvelték a legjobban. nagy falvakban éltek, kolumbusznak föltűnt, hogy kutyáik némák, és más háziállatot nem tartanak. a tainóké tagolt társadalom, előkelőik a kaiszikék, és volt vallási vezetőjük is. a tainók kapcsán labdajátékról, kezdetleges szobrászatról, kerámiakészítésről, a holtak kultuszáról, a finoman csiszolt kőeszközeikről történik említés, akik az orinoco-vidéki arawak népek családjához tartoztak, és nekik alávetett nép lehetett a ciboney. a guanajatabeyek a sziget nyugati részén éltek, a ciboneyek az egész szigeten szétszóródva, a tainók kuba keleti vidékeit birtokolták, de a nagy-antillák más szigetein is éltek. nekik köszönhetjük a barbecue-t (eredeti jelentése: szent tűzhely), amely egy tartósítási eljárás volt, magas karókra nyers farácsokat erősítettek (hogy ne gyulladjon meg), majd erre helyezték a halakat, aligátorokat, és tüzet gyújtottak alá. erős, forró füst adta a hús zamatát, és egyben tartósította is azt.

a spanyol hódítók kegyetlen uralma ellen 1511-ben hatuey (ejtsd: atvej) tainó törzsfőnök lázadt fel haitin. hatuey összefogott népe hagyományos ellenségeivel, a portyázó karib törzsekkel és egyesített haderővel támadt a spanyolokra. a felkelést a spanyolok modern fegyvereikkel levertek, hatuey négyszáz megmaradt hívével csónakokon kubába menekült. las casas atya leírása szerint érkezése után hatuey egy kosár aranyékszert mutatott az ekkor még szabadon élő kubai tainóknak: „íme az isten, amit a spanyolok imádnak. ezért harcolnak és gyilkolnak, ezért üldöznek bennünket, és emiatt kell ezt a tengerbe hajítanunk.” a kubai tainók nem hittek neki, és nem csatlakoztak harcosaihoz. hamarosan partra szálltak az üldöző spanyolok is, akikkel csak hatuey csekély hadereje szállt szembe. az erdei gerillataktika ellenére a tainókat megverték. 1512 elején a spanyolok hatueyt elfogták, és máglyahalálra ítélték. halála előtt egy spanyol pap felszólította, fogadja el jézust és a kereszténységet, hogy lelke a mennyországba kerülhessen. a főnök megkérdezte, vannak-e ott spanyolok. az igenlő válasz hallatán kijelentette, hogy nem akar olyan istenről hallani, aki ennyi kegyetlenséget megenged, és nem akar a mennyben is spanyolokkal találkozni, majd a lángok közé lépett. hatueyt ma kubában mint első nemzeti hőst tisztelik. a rabszolgaság és a kegyetlen bánásmód mellett a tainók között a legnagyobb pusztítást az európaiak által behurcolt betegségek okozták. a himlőjárványok többször végigsöpörtek a szigetvilágon, és indiánok tízezreit ölték meg. az ismétlődő lázadások hatására végül a spanyolok elismerték a kevés túlélő tainó korlátozott szabadságjogait. a lényegileg kipusztult indián őslakosokat a cukorültetvényeken afrikából behurcolt néger rabszolgák váltották föl. még az érdemel említést, hogy a szigeten született spanyolok, a criollok nagy részének az anyja indián, akik nagyrészt földbirtokosok, kisebb részt kereskedők voltak, az állami-katonai és az egyházi tisztségeket azonban a „félszigetiek”, azaz spanyolországból érkezettek uralták.

a barlang, mint minden cseppkőbarlang, elképesztő. gyalog járjuk be az egészet, nem kisvasúttal, mint postojnában. miután kijövünk, egy valószínűtlen bikát látunk, amelyre bizonyos pénzösszegért rá lehetne ülni. a bika óriási, és úgy néz ki, mint valami mutáns. távolabb lovak legelésznek, gazda nélkül. leülünk rumot és üdítőt inni. elábrándoztam. kipróbáltam egy lovas túrát. csuda romantikus, amikor a ló ballag veled a hegyek, a tavak, a hegycsúcsok között, belegázol közben, mégpedig szügyig, a sebes patakba, onnan ki, dohányföldek, kávé- és banánültetvények, eszméletlen naplementék. persze, van vezető, lovagolni sem kell hozzá tudni, én se tudok. időnként leszálls a lóról, megkóstolod a helyi kávé, a helyi rumot, a helyi gyümölcsöt, elszívsz valamelyik dohányültetvényen egy épp neked tekert szivart, bámulod a kilátást, vagy pancsikálsz valami édesvízi hegyi tóban. aztán nyomás vissza a lóhátra. sajnos, ez csak vágyalom maradt, egy úti beszámolóból idéztem. mila retteg a ló közelségétől, hát még attól, hogy ráüljön! ám ha tudom, hogy később, tunéziában, örült tevegelésbe kezd, ráveszem a lovas túrára.

szivart veszek 2,5 cucért, később bosszankodom, mert a dohányszárítóban ugyanez feleannyi. nyugodtan kijelenthetem, nem izzadt női combokon sodorják a szivart, szikár, keskeny bajszerű, ráncos ötvenes férfi tekerte egy faasztalon. megcsodáljuk a dohányhombárokat, a különféle nagyságú szivarokat, és elindulunk ebédet vadászni. ám itt csak tömegétkeztetésben gondolkodnak, csak azokkal a turistákkal foglalkoznak, akik különbusszal érkeztek, és előfizettek. tanácstalanul álldogálunk egy étterem teraszán, már épp azon gondolkodom, lecsapunk a maradékokra, amikor milához lép egy pincér, és elmondja, hol tudunk enni. a fénykép tanúsága szerint egy gyönyörű sertéstálat rendeltünk, paradicsom- és uborkasalátával, sült banánnal, rizses fekete babbal, cristal sörrrel, amelyet a szokásos táncos szertartással szolgált föl a pincér. csak ízlelőbimbóink ne lennének! förtelmes ízű minden, mintha kőolajban sütötték volna. miközben finnyásan rágunk, elmesélem milának, visszautalva a rázkódó indiánokra, hogy érdekes, én sosem akartam igazán indián lenni, meglehet, azért, mert bóni nagybátyámtól, aki németországban dolgozott mint vendégmunkás (nekünk gaszterbajter), kaptam egy pisztolytartó övet, tiszta bőrből, hozzá egy krómozott, patronos pisztolyt és bőr cowboykalapot. én vadölő akartam lenni, nem utolsó mohikán, hanem nyomkereső, bőrharisnyában a prérin, természetesen az indiánok nagy barátja, mint old shatterhand. gazdag jugoszlávok, somolyog mila. mindig ez a válasza.

elverjük az éhünket, és mila rejtélyes szégyentől vezérelve nejlonzacskóba gyömöszöli ismét a maradékot, és később egy (itt találunk!) kukába dobja. az emberek kubában az éhezés határán élnek, nyomorban, és ő gyalázatosnak érzi magát, hogy ennyi maradékot hagy. a disznók is megennék, morgom, de tovább nem ellenkezem.

sörözés közben kinéz egy nemzeti parkot, időnk még van, nézzük meg. fölkapcsolódunk, elindulunk. információkkal nem igazán szolgálnak, átkelünk egy legelőn, ahol raktárszerű épületeket látunk. mellettünk terem egy kreol csávó, egy hihetetlenül kicsi motorbiciklin. mondja, ez természetvédelmi terület, 10 cuc a belépő, majd, komótosan tájékoztatva (az információ hatalom!), elmagyarázza, merre menjünk. ha tudsz spanyolul, mondja, nem tévedsz el, ám mi csak földrőtözött, kopott nyilakat látunk, ezek jelzik az utat az őserdőben. voltaképpen egy madárles lesz az út végén, ami előtt lakik egy remete, ahol majd mojitót ihatunk,

a hegy túoldalán meg buszállomás, ha jól érttem, mondja mila. elindulunk a jelzett irányba, hegyre föl, hegyről le, útközben fákhöz kikötözött disznókat látunk, előttük moslékos tállal. ekkor támad az a sejtésem, ennek az útnak a végén nem lesz buszállomás, vissza is kell majd jönnünk, kezdek bepánikolni a füledt, trópusi melegben.

amikor megállunk rumot, üdítőt inni, mila elszív egy cigit is, én nem tudok, fuladok, ezért azzal szórakoztatom, hogy elmesélem neki, milyen fegyvereket készítettem gyerekkoromban. tudod, mila, mondom neki, három fegyvert készítetünk: kukoricapuskát, csúzlit és dárdát. a kukoricapuska a legegyszerűbb, kell hozzá egy két centi vastag, öt centi széles, fél méter hosszú lécs, ennek egyik végére ruhaszárító csipeszt erősítettünk dróttal vagy befőttes gumival (nekünk duncgumi, hivatalos neve: gumigyűrű), a végébe két vagy három szöveget vertünk, összefűztünk egy csomó befőttes gumit, egyik végét a szögbe akasztottuk, a szöveget kalapáccsal elhajlítottuk, a másikat a csipesszel rögzítettük, jó feszesen. közé raktuk a kukoricaszemeket, aztán egymás felé rohangálva megnyomtuk a csipeszt, amely elengedte a gumit, és kilőtte a kukoricaszemeket. gyarló fegyver, fájdalmat nem okoz, senki nem ismeri el, hogy eltalálták (kivéve, ha szemet ér, de az ritka), így senki sem akar meghalni.

a dárdát, ami a pikádó házi formája, mi is veszélyesnek találtuk, így csak célba dobáltunk vele. a budiajtóra vagy a villanykaróra rajzolt kört céloztuk meg. egy húsz-huszonöt centi hosszú, három centi átmérőjű sima és egyenes faág kell hozzá (söprűnyél is megteszi), egyik végét kereszt alakban behasítottuk kb. két centiméternyire, nagykés és kalapács segítségével, óvatosan, nehogy végighasadjon a fa, a másik végébe szöveget vertünk, a szög fejét harapófogóval levágtuk, ráspollyal (nekünk rászó) újra kihegyeztük. a másik oldali kereszt alakú nyílásba vagy félkemény papírt tettünk (régirakások borítója kitűnő volt erre), vagy pulyka- és kakastollat dugtunk bele, dróttal rögzítettük. a tollat jobban szerettem, így indiánosabb lett.

a csúzli (nekünk gumipuska) elkészítése bonyolultabb. először is kell hozzá keresni egy U vagy V alakú faágot (legjobb a kettő ötvözet), azt lefűrészeled, a két végébe késsel, kalapáccsal bemetszel, szerzel jó minőségű nyersbőrt, levágysz belőle kb. kétféle léghajóhoz hasonló darabot, kifúrod, és a nyílásba teszed, majd dróttal rögzíted, lehetőleg rézdróttal, hogy szép legyen. átfűzöd az ujjnyi széles, kb. harminccentis gumit, három centit ráhajtasz, és itt kellett a segítség, mert úgy a legjobb megkötözni, ha valaki ezt a ráhajtott gumit összefogva szét húzza. vastagabb selyemcérnát tekercs rá, és megcsomózod. a dobóbőrt, amely egy négyszer hét centiméteres ovális bőrdarab, a gumi szabadon maradt végéhez erősítetted a fönt leírt módon. többnyire biciklibelsőket használtak a többiek, de én nagyapám padlásán találtam piros motorgumit, arra esküdtem. erősebb volt, mint a bicikligumi, de nem olyan, mint a traktorbelső, amelyet nehéz volt kihúzni, és megdobta a követ, ezért nem volt pontos. jobb kézben megfogtad a csúzli nyelét, a dobóbőrbe behelyeztetél egy gömbölyded kavicsot (a lapos kavics nem jó, pontatlan), hüvelyk- és mutatóujjaddal összeszorítottad, kihúztad a gumit, céloztál, és löttél. nyolc-tíz méterről háromból egyszer eltaláltam egy háromcentis kóddarabot, hencegek.

mentünk, csak mentünk föl és föl a trópusi dzsungelban, bőröm minden pórusán verejtékeztem, viszkettem, mert mindenféle rovarok csíptek, vagy csak a verejtékem mart, nem tudtam eldönteni. egyre nehezebben kapkodtam a sűrű, párás, forró levegőt. nem nekem való ez a hadiösvény. egyszer csak az erdei gyalogút egy, mint később megtudtam, guaocserjésen vezetett keresztül. az ecetfák családjába tartozó növény három-négy méterre is megnő. szárnyasan összetett, nagy levelei fémesen és titokzatosan csillogtak az egyre gyéribben sütő nap fényében. az egyes levélkéik pedig, akár a mahagónié, karéjosak, és minden karéj hosszú tövisben végződik. ahogy kapaszkodtam fölfelé, a hátzszakomban akadt egy ilyen levél, és amikor letörtem, a kezemre fröccsent színtelen nedve. nemskára lilásbarna vérhólyag keletkezett az alkaromon, amely később elhalt, védekező szervezetem lecserélte egy ötforintos nagyságú, égető fájdalmat okozó udvarra. nem véletlenül nevezte el dr. borhidi attila vérhólyag-cserjének. és ez nem volt elég, mert ezután jöttek a malphigiák. alacsony cserjék, amelyeknek ágait és levelük fonákját szabad szemmel alig látható, bumeráng alakú tüskék százai borítják, amelyek, amikor beléjük botlottam, valóságos tüskefelhőt lőttek ki rám, amelyek szúrtak, akár az istennyi. nos, így éreztem magam, amikor végre megérkeztünk egy gondozott kerthez, amelyet ágakból készített kerítés vett körül. (szerencsére sem vérhólyag-cserjével, sem malphigiákkal nem találkoztunk. ezek az emberbőr-nyúzó növények trinidad környéki mészkővidéken találhatóak.)

végre meglátjuk a tanyát, ami költői túlzás, mert egy fészerszerű kulipintyóhoz érkezünk, az egyik sarokban egy időszámításunk előtti edényben rotyog valami, korcs kutyák ugatnak ránk, baromfik kapirgálnak az udvaron, a veteményes között. végre előbukkan a rongyokba öltözött remete, megmutatja, merre van a kilátó, a kerten túl megtagadom az engedelmességet, nem megyek tovább, leheverek egy tisztáson, cigarettára gyújtok. mila továbbmegy. amikor visszajön, elmondja, madarakat ugyan nem látott, de gyönyörű volt a kilátás az óceánra (a fotók ezt számomra nem igazolták.) leül mellém, bele egy hangyabolyba, megijed, fölugrik, gyorsan söpri le magáról a rovarokat, akár egy burleszkben, de nem merek nevetni. gyorsan előszedünk valami kenőcsöt, bekenjük. visszamegyünk az öreghez, aki korunkbéli lehet, de húsz évvel idősebbnek látszik. épp gyümölcsöt hámoz. nekünk. pomelót, nagyon finom. (olyan finomat azóta sem ettem.) milát megajándékozza egy pálmalevélből készített sáskával meg egy kolibrivel. nagyon kedves. mondja, élt városban is, de nem szerette, és miután a felesége meghalt, följött ide, itt csönd van, szeret egyedül lenni, a barátai néha meglátogatják. mila inkább csak kitalálja, mit mond, olyannyira elharapja a spanyol szavakat. mint minden kubai. megkérdezzük, mivel tartozunk. amennyit gondolunk, annyit adjunk, válaszolja. az első kubai, aki nem akar kifosztani, adunk neki kb. 1000 forintot. jó itt, valóban. ám eszünkbe jut, hogy vissza kell loholnunk a buszjáráshoz, hegymászó kínjaimnak még nincs vége. kibukik néhai atléta énem, viszem a tempót. az egyik pihenőnél elmesélem milának az indiánózásom végét: a gumipuskázásnak végül két dolog vetett véget. az egyik, hogy a triznya gyereket hatujjú dani (azért hívtuk így, mert rendellenességgel született, összesen hat ujjal, kettő-kettő hüvelyk-, mutató- és kisujjal) szájon lőtte. üvöltve vonult végig fél csingágón, végig a 2. utcán, az utcánkon, ömlött a szájából a vér, trikoja, gatyája csupa mocsok a könnytől és a rászáradó vértől. ebben a szövetke-

zeti csatában nem vettem részt, büntetésben voltam, vagy tanultam valami dolgozatra. a másik bonyolultabb. mi, kis partizánok előszeretettel lövöldöztük a távírópóznák porcelánpipáit. ez viszont föltűnt az illetékeseknek. kivonult batri őrnagy népes rendőri erővel, és gyűlést hívott össze az ifjúsági otthonban, ahol minden csingágósi lakosnak jelen kellett lennie, aki hét-tizennyolc éves korú fiúgyermeket nevelt. batri őrnagy elmondta a szüleinknek, hogy a távírópózna kiemelt stratégiai fontossággal bíró állami tulajdon, képzeljék csak el, ha háború esetén nem működik majd a telefon, nem terjed az információ, ami hatalom. meg hogy ez voltaképpen, ha nagyon akarná, államellenes cselekedetnek minősülne, de nem akarja, ezért arra kéri a szülőket, intézkedjenek saját hatáskörben, ne kelljen újra visszajönnie, mert akkor már nyomozni fog, és jaj a bűnösöknek. így aztán nyolc darab csúzlimat anyám könyörgésére („nagyfiú vagy már, tizenhárom éves, stb.”) összeszedtem, és kicsit pityeregve az épp elkészült emésztőgödörbe hajítottam. máig emlékszem, hogyan gabalyodott össze a nyolc nyél a piros és fekete motorgumival és a nyolc dobóbőrrel, le tudnám rajzolni.

de hiába a nyargalás, hiába érünk oda időben, a busz sehol, elfújta a kubai szél. a taxit drágálljuk, később mégsem, de addigra eltűnik mind, elindulunk hát gyalog, majd stoppolunk, csak megáll valaki. rumunk van, üdítőnk is egy kevés. kb. hét-nyolc kilométer gyaloglás vár ránk, erdélyiesen szólva ehejtes (az ahajtós, húsz kilométernél kezdődik), miközben száll ránk a gyors és kíméletlenül sötét trópusi éj. kubában az edények is közlekednek, nem feltétlenül kivilágítva, rettegünk, nehogy elüssön bennünket valami alig világító, ám sebesen mozgó rozsdás fazék. stoppolunk, nem áll meg senki. mondjuk, forgalom is alig. jobbra, az út mellett, kb. ötszáz méternyire fényeket látunk, letérünk, egy homályos barlangdiszkóban kötünk ki. inni szeretnénk, az egyik pultnál ülő és söröző vendég azt mondja, csak afrodisziákum kapható. a pincér elmondja, hogy ez egy diszkó, de még nincsenek nyitva, nem tud bennünket kiszolgálni, pedig körülöttünk feketék, fehérek, mulattok, mindenki iszik és minket bámul, akár egy cortázar-novellában. valami hiányzik rólunk, belőlünk. vagy csak idegenek vagyunk. mila feszélyezve érzi magát, fél. tanácstalanul ácsorgunk egy darabig, majd hirtelen távoznak, köszönés nélkül. kutyagolunk tovább a sötét semmibe, olykor hátra-hátrasandítok, követ-e valaki. de nem. egy faluszerűségbe érünk, inkább tanyacsoport, alig pár ház, némi fény világlik. megállunk. rumot iszunk, egy utánfutót használunk söntésnek, elszívunk egy-egy cigit, és továbbmegyünk. és egyszer csak, láss uram csodát, megáll egy busznak látszó, mozgó objektum. belülről sötét, mint hajnóczy fasírtja. (*sötét volt, mint egy fasírtban.*) rongyokba öltözött, mogorva, fogatlan proletárok ülnek benne. (ezt akkor látjuk, amikor egyik-másik olcsó, orrfacsaró cigarettára gyújt.) nem beszélnek. a bűzfelhőben pöfögő csotrogány időnként megáll, a munkások szó nélkül kászálódnak le, köszönés nélkül nyeli el őket a sötétség.

gyorsan viñalesbe érünk, a sofőrnek adok egy konvertibilis pesót, ennyi apróm van, csodálkozva nézi, aztán fölcillan a szeme. végül is a fizetésének öt százalékát adhattam oda. kiszállunk, és kitör belőlünk a röhögés. ilyet azért kevés turista élhetett át, mondjuk egymásnak. este, az egyik teraszon piña coladát vacsorázunk. én szivarozom. a szálláson még rumozunk, kalandozó magyarok.

már itthon, egy éjjel, félálomban, ez a nap jutott eszembe. távoli gitárhangot hallottam hozzá, halk, gyümölcsfatörzsekből vájt jukkadobokkal és nicolás guillén *sonett* című versét, dobos éva fordításában, amelyet szivaroktól rekedt nő énekelt:

a falu város immár – mégsem mondja,
hogy falu volta megszűnt, csak a dőre:
a nép kakái, pisái az utcakőre,
s nincs reá szemnek, orrnak semmi gondja.

még egy teve is megunná naponta
a hascsikarást várni jó előre,
és gyilok leskel a járókelőre,
ha éjjel a város utcáit rója.

legyek, moszkító, patkányok tanyáznak
a porban, sárban, a pocsolymélyben,
a kankót, lágyfekélyt s a sárgalázat

barom és ember viszi-hordja széjjel,
nappal kupec rikácsol, parolázgat,
és villogó fogú hold nevet éjjel.

Dávid és Jonathan

A klasszika-filológus Tarján Dávid fiatalon nagy vagyont örökölt. Akadálytalanul építhette egyetemi karrierjét, és disszertációja nemzetközi sikere folytán egy lépésre állt attól, hogy tanszékvezető legyen. Könnyed volt, nagydumás és lehengetlő. Ismerősei közül soha senki nem látta, hogy bármiben hiányt szenvedne, ami nem jelenti azt, hogy nem volt hiányérzete. Nőcsábászatainak áldozatai közül többen is úgy érezték, hogy szenvedélye olyan arányokat ölt, amit nem indokol a pusztán szexuális étvágy. Híre körbeért a városon, a nők előbb-utóbb mindig beleütköztek vetélytársaikba. Megszédítette őket a könnyedség, a monogám erkölcsi elveket félresöpörő erotikus világnézet, amivel ideig-óráig felforrósította a hangulatot és megszüntette a távolságot, ami két embert elválaszt, de amikor beleszerettek, mind megpörkölődtek.

Amint levadászta őket, nem tudott mit kezdeni a nőkkel. Tarján magának úgy magyarázta, hogy csak olyan nők vonzották, akik bár értelmesek voltak, mégsem tudták kielégíteni intellektuálisan, nem tudta elképzelni, hogy minden este hozzájuk térjen haza. Előfordult ugyan az is, hogy kollégákkal feküdt össze, de inkább kivételképpen. Akik szellemi partnerei lehettek volna, azok szinte sosem rendelkeztek olyan vonzerővel, ami a legcsekélyebb gerjedelmet ki tudta volna váltani belőle.

Az elhagyott nők, akikhez néha visszatért, hogy felébressze megalázott reményeiket, és újra romba döntve megtiporja azokat, először bizalmas barát-nőkkel, majd tanácsalanságukban és furdaló kíváncsiságukban végül néha egymással próbálták megfejteni lényének titkát. Beszéltek, hogy sok éve egy amerikai lányt szeretett, el akarta venni feleségül, de a lány csak játszott vele, több férfit szédített vagy tényleg bolond volt, és végül búcsú nélkül tűnt el, ezt bosszulja meg a nőknél azóta is. Senki sem tudta a lány nevét, és többen is kételkedtek a történet hitelében, mert elképzelhetetlennek tartották, hogy Tarján valaha monogám lett volna, másrészt sose beszélt a múltjáról. Egyesek Don Juan-kórnak nevezték állapotát, mások szexfüggőnek titulálták, és akadt, aki mitológiai példákkal igyekezett megnyugtatni magát. Úgy vélték, ő is szenved, mint aki zabál, de sosem tud jóllakni. Keresték a magyarázatot, hogy megvizsgáztalódhassanak, és szégyenüket ellene fordíthassák. Ha beteg, akkor inkább sajnálni kell, mint megvetni, biztatták magukat, így saját kellemetlenségüket is könnyebben elfelejtették.

Pályáján és a nőknél elért sikerei mellett Tarján maga is érezte, hogy hiányzik az életéből valami, de nem a monogámiára gondolt. Egy ideje unta viszonyai ciklikusan ismétlődő dramaturgiáját, de nem látta a kiutat. Negyvenhez közeledve egyre többször hangoztatta néhány pohár ital után, szűk baráti körben, hogy mindent elérve, anyagi javakra nem törekedve, valami intellektuális kihívás len-

ne csupán az, ami leköthetné energiáit, és változtathatna az életén. Hiányérzetében körvonalazhatatlan cél lebegett előtte, amivel kapcsolatban semmilyen elképzelése nem volt, ezért egyre frusztráltabb lett.

Az a beszélgetés az oxfordi fogadáson a High Streeten, az európai klasszika-filológusok éves konferenciáján, amit a kipát viselő, idősebb brit professzorral folytatott, aki nem fogyasztott az ételekből, csak a neki külön hozatott, lefóliázott kóser tálról, mély benyomást tett rá. Vacsora után, a borvörös tapétájú, mahagóni színű bútorokkal berendezett szivarszalomban az ősz, szakállas Jacobson professzor Ardbeg malátawhiskyt töltögetett. Noé fiait, az apjuk meztelenségéhez eltérően viszonyuló Sém, Hám és Jáfet történetét hozta fel témaként. A zsidó, az arab és a görög kultúrtörténeti hagyomány bibliai-rabbinikus interpretációját és ennek jelentőségét a zsidó gondolkodásban. A görög és a zsidó szellemről kezdett beszélni, és a többistenhívő görögség emberszabású, üzekező isteneivel szemben a zsidó képtilalom forrásairól, az Isten-ábrázolás elutasításának antiikonikus elképzelése mellett az antierotikus gondolkodásról is szót ejtett. Mint mondta, ez hozzájárult, hogy a külsőséges ábrázolás helyett egy bensővé tett istenkép által a közösséggel szembeni szégyen is bensővé, azaz lelkiismeretté váljon és elmélyüljön.

Tarján rádöbent, hogy műveltségéből egy láncszem vagy talán egy egész láncolat hiányzik. Bibliát értelemszerűen olvastak az egyetemen, de a kommentáriumokról, melyből Jacobson idézett, legfeljebb érintőlegesen hallott. Különösen tetszett neki a dialektika, amivel a professzor a rabbinikus szövegek szókimondását magyarázta. Miközben gyakran az erotika, a testiség, a „rossz ösztön” veszélyeit taglalják, melyek a bálványimádásig vezethetnek, tisztában vannak azzal is, hogy a vágy a teremtett világot tartja fenn, így a zsidóságban a szüzességnek nincs általános kultusza. A virágnyelven beszélő, vallásos asszony példáját idézte a talmudból, aki azt kérdi a rabbitól, mit tegyen, mert férje „fel akarja fordítani az asztalt”, azt kívánja, hogy legyen felül, vagy hátulról szeretné magáévá tenni.

Tarján egészen eddig a beszélgetésig nem foglalkozott különösképpen zsidóságával. Régi pesti értelmiségi családba született, a származás és a vallás kérdései nem foglalkoztatták, ez a beszélgetés azonban mélyen érintette, s egyszerre élő dilemmává tette saját zsidóságát és tudásának hiányosságait. Hirtelen úgy érezte, erre léphet tovább.

Sűrűn e-mailezett Jacobsonnal, aki kiderítette, hogy egy amerikai ortodoxok által alapított zsidó tanház is van Budapesten, méghozzá egy saroknyira Tarján lakásától, a Székely Mihály és a Király utca sarkán lévő elegáns apartmanháztól, ahol egyéni órákat is vehetne. Tarján csak egy másik mozgalomról hallott addig, haszid rabbijaikat a tévéből és a lapokból ismerte. Felvetette, hogy egyikük az egyetem hebraisztika tanszékén is tanít, de Jacobson váratlanul gyors válaszában rosszízű megjegyzéseket tett rájuk. Bár Tarján nem értette a hirtelen indulatot, tudomásul vette, és Jacobson előzékeny közvetítését igénybe véve, felkereste az általa javasolt Király utcai központot, ahol egy egész szintet foglalt el a tanház.

Legnagyobb meglepetésére sima arcú, nála jó tíz évvel idősebb, magyar származású amerikai rabbi fogadta. Vörösesszőke, kék szemű, cserzett arcú, markáns

férfiszépség, akár valami filmsztár. Tarján jóképű volt, tudta is magáról, de a rabbi vonzereje még rá is hatott. Jonathan Eden kezét nyújtott, és Tarján, meglepetésében, először nem is jövedele céljáról beszélt, hanem arról, hogy azt hitte, minden ortodox rabbi szakállas.

Mi modernebb ortodoxok vagyunk, és nekem érzékeny a bőröm, mosolyodott el állán végigsimítva a rabbi, aki maga is szimpatikusnak találta a professzort, kávéval kínálta, és kérdezgetni kezdte. Miért jött, miért most érezte elérkezettnek az időt, hogy megismerkedjen a jiddiskájttal, mi érdeklí elsősorban.

Ahogy Tarján beszélt, meglepve észlelte, hogy olyasmikről is szót ejt, amik jövedele konkrét célján kívül esnek. Egzisztenciális kétségeit hozta szóba, amivel szemben az öncélú tudás nem segít. Eddig nemhogy másokkal nem váltott szót erről, de magának se volt képes megfogalmazni, a rabbi előtt azonban megnyílt. Bizalmat érzett iránta. Azt is elárulta, hogy leginkább a zsidó gondolkodás és az erotika viszonya foglalkoztatja.

Nem maga az egyetlen, akit érdekel, mondta Jonathan, akinek imponált, hogy egy egyetemi tanár lesz a tanítványa, majd másra terelte a szót.

Megállapodtak, hogy hetente kétszer egy órát tanulnak. Tarján megkérdezte, mennyibe fognak kerülni az órák, mire a másik értetlenül rázta a fejét.

Engem azért fizetnek, hogy tanítsak. Azzal persze könnyebb a dolgom, aki az erejét a tórára kívánja fordítani, és nem az erotikára, jegyezte meg.

Pedig aki ilyen jóképű, bukott ki Tarjánból, az igazán érthetné, hogy a vonzerejéért milyen hálások volnának a nők.

Csak utóbb kapott észbe, hogy illetlenül messze merészkedett.

Nana, mondta a rabbi. Nősz vagyok. De ha igazán szépet akarna látni, a lányom az, élcelődött magát is meglepve. Ha komolyan veszi a tanulmányait, egyszer bemutatom magának.

Mindkettejükre mély benyomást tett a beszélgetés. Érezhető volt már az első órán, hogy Tarján valóban érdeklődik, és nem fecsérli az időt. Amikor kiderült, hogy egy sarokra lakik, a rabbi elnevette magát, és a Tóra Nicávim hetiszakaszát idézte.

A parancsolat nem teljesíthetetlen, és nem távoli. Nem az égben van. Nagyon közel van hozzád, a szádon és a szívedben, hogy megtehesd.

Könyvek tucatjait ajánlotta Tarján figyelmébe azokban a hetekben, s ő úgy olvasott, szívta magába a tudást, mint hajdan, az egyetemi években, majd a doktoriján dolgozva. A héberrel is hamar boldogult. Hetente kétszer egy, később másfél órát töltöttek együtt a rabbi irodájában, általában kedden és csütörtökön.

Korábban egyetemi óráin kívül a randevúik strukturálták az idejét, előfordult, hogy Excel-táblázatba rendezte heti találkozóit, nevekkal, helyszínnel és időpontokkal. Most azonban erősen megritkultak a találkozóit, és a tanulás köre szerveződött az élete. Volt, hogy az Akadémiai Könyvtárba, máskor az egyetem hebraisztika tanszékére ült be, sőt, egyszer-kétszer még a József körútra, a Rabbiképző Intézet könyvtárba is elmerészkedett, bár itt nem mindig jutott hozzá a szükséges könyvekhez.

Néha vonzotta, hogy visszatérjen szeretőihez, de csak egy-egy kalandra futotta idejéből, összességében nem hiányzott korábbi, hektikus életformája. Egyetemi kollégáival meglazultak a kapcsolatai, többen ugratták, néhányan el

is távolodtak tőle. Tarján érezte, hogy figyelme másfelé fordul, és Jonathan közelében olyasfajta otthonosságot tapasztal, amit korábban nem. Kora ősszel kezdték a tanulást, télen előfordult, hogy szokatlan időben, péntek délután is találkoztak. Asszonyok sűrűgtek-forogtak a folyosón és a konyhában, a közelebbi szombatfogadásra készülve. Kíváncsiskodva be-benéztek hozzájuk, pusmogtak, ilyenkor becsukták az ajtót. A rabbi is kedvét lelte a tanulásban, ahol olyan szempontokat is hallott a klasszika-filológustól, melyek tágitották a perspektíváját, és több ponton világossá tették, hogy az ókori rabbik ismerték a görög filozófiát. A tanulás után, levezetésképpen személyes dolgokról beszélgettek. A rabbi is megnyílt, fiatalokáról, a jesivaévek nehézségeiről beszélt. Elmesélte, hogy kétszer nősült. Első, korai házasságából, fiatalon született a lánya, második házasságából Holonban az ikerfiai, és évekkal ezelőtt már szolgált Pesten rabbiként, de szűknek érezte annak idején a hitközségi közeget, és tőle is idegenkedtek.

A rabbi nem hívta, nem kérte, hogy vegyen részt az imán, Tarján maga érdeklődött, hánykor kezdődik. Jonathan akkor invitálta meg a vacsorára is, ahol bemutatta a lányát, Abigailt, aki az amerikai követségen dolgozott. Nem túlzott, valóban rendkívül vonzó volt. Vörös, göndör haja, zöld szeme, élénk arca és ajka íve, melyen mintha mindig mosoly bujkált volna, különlegessé tette, és meglepően hasonlatossá az apjához.

Tarjánra hatott a szépsége, és úgy érezte, a lány is megnyerőnek találja. Ismerte azokat a gesztusokat, mondatokat is, amiket egy vallásos lánnyal szemben használhatott volna az udvarlásra, de néhány bevett fordulat után elszégyellte magát.

Ott álltak vagy száz ember között az imateremben, Tarján felváltva nézett az apára és lányára a függöny mögött. Nem értette, miért érez lehangoltságot. Az imádkozás és a vacsora alatt melankolikus hangulat telepedett rá, annak ellenére, hogy végig társalogtak a kerek asztal körül, amin az egyszerűség kedvéért műanyag táányérokka terítettek. Idegennek és kívülállónak érezte magát a többnyire fekete öltönyös, fekete kapedlis férfiak és zárt ruhába öltözött nők láttán, de még mindig inkább itt akarta érezni idegenségét, mint másutt, ahol korábban nem érezte idegennek magát. Elérzékenyülve, egyszerre hála és szégyen öntötte el. Legszívesebben megölelte volna Jonathant. A rabbi, aki lánya válla fölött átpillantva látta, hogy Tarján olykor felé fordul, érezte megindultságát, és őt is meglepték saját érzései, amelyeket tanítványa iránt érzett. A tórának, a közösségnek, a családjának élt, nemigen akadtak barátai. Nem engedhette el magát: rabbi volt, apa, a tanház vezetője.

Lennie kell valami másnak is az intellektuális érdeklődéseden túl, amiért jöttél, szegezte Tarjának a kérdést a legközelebbi alkalommal, amikor tanultak, és továbbra is lehangoltnak látta. Valamilyen problémának, személyes ügynek, faggatta őt, nem is a legtapintatosabban, mert úgy érezte, akadálya a tanulásnak.

A nők, sóhajtott rövid hallgatás után Tarján. Szívrafló voltam. De mindig elégedetlen. Egy gép, ami önmagában forog.

Mint Sámson. A Talmud azt írja, megvakították, és egy malomban az állatok helyére kötözték. Filiszteus nőket kellett hágnia, hogy olyan erős utódokat nemz-

zen, mint amilyen ő maga. Örölt és őrlődött. Ez a vak ösztön útja, mondta a rabbi, de hiányzott belőle a korábbi határozottság.

Tarján úgy nézett rá, mintha kétségeiből a másik tekintetén át vezetne kiút.

Én se vertem nagydobra annak idején, hogy fiatalon nősültem és elváltam, szólalt meg újra a rabbi, majd elhallgatott. Hosszan nézték egymást. És most?, köszörilte meg a torkát Jonathan. Érzel változást?

Most olyan, mintha beengedtél volna a hidegről a melegre. Ez a szoba lett a világ közepe. Mintha hazataláltam volna.

Meg kell nősülnöd. Az ember nem élhet egyedül.

Tudom, bólintott Dávid. De te soha nem érzel zavart?

Ezúttal a rabbi sóhajtott.

Általában zavart érzek. Azért tartom magam a Tórához.

Tarján Dávid körülmetélésére egy hónap múlva került sor. Mintha el akarta volna vágni magát korábbi életétől. Szabadulni akart mindattól, ami kétségeket ébreszt benne. A zsidó hagyományban, tanulta Jonathantól, minden teremtés elválasztás: a világosságot a sötétségtől, a vizeket egymástól és a szárazföldtől, a nappalt az éjszakától, a nőt a férfitől. A szövetséget sem kötik, hanem vágják. A természettől elválasztva, az isteni szövetségben teremtődik meg a zsidóság, erősítette meg magát a műtétől való félelme közepette. A körülmetélés a vágy visszametszése is, olvasták Maimonidésznel, és Dávid valóban úgy érezte, ez a legszemélyesebb parancsolat, amit teljesít. Jelképes kasztrációt szab ki magára, büntetést addigi életéért. Eszébe jutottak a modern könyvek is, amelyek tudományosan támasztották alá, amit vallási olvasmányai állítottak, és amelyeket az előzőkkel párhuzamosan olvasott. Erich Fromm írása például, ami a zsidóság egészét az ösztönköteléktől való eltávolodásként értelmezte. A körülmetélést, a nősülést („ezért a férfi elhagyja apját és anyját, hogy egy testté legyenek”), az egyiptomi kivonulást. A tanulmány arra is figyelmeztet, hogy van, amikor a nép visszasüllyed a gyermeki létbe, az ösztönvilágba, például amikor Sámuelről királyt követel, hiába figyelmezteti a próféta, hogy az uralkodó sanyargatni fogja őket.

Lábadozása közben folytatták a tanulást, és a rabbi a mikvébe is elkísérte, amikor biztatására ki akarta próbálni. A Kazinczy utcai rituális fürdő férfirészlegében, az apró medence partján Jonathan ledobta a fehér vászontörülközöt, belépett a vízbe, és megmutatta, hogyan kell maga előtt kinyújtott karral, lazán széttárt ujjakkal alámerülni, hogy teste minden pórúsát elérje a víz, és megtisztulhasson. Dávidot gyengeség fogta el, ahogy a vízben lebegett, időtlen végtelenség, és amikor ismét a lábára kellett állnia Jonathannal szemben, akinek a haja és az arca csillogott, szakálláról csöpögött a víz, úgy érezte, nem tartják meg az izmai, és valamiért sírnia kell.

Dávid péntek esténként rendszeres vendéggé vált a rabbi asztalánál. Mindig Jonathan és a lánya mellett ült. A rabbi izraeli felesége tartózkodóan viselkedett vele, és inkább egy asszonyoknak fenntartott, külön asztalnál evett. Néha mintha veszekedett is volna férjével, hogy hétről hétre csak újdonsült barátjára figyel, de Jonathan és Abigail révén Dávid mégis úgy érezte magát, mintha családtag lenne. Egyszer-kétszer kettesben is kávézott a lánnyal, de otthonosabbnak találta, amikor apjával hármasan tartózkodtak.

Meg akart felelni az elvárásoknak, szorosabbra szerette volna fűzni köteléküket. Szívta magába a tudást, de bizonytalanságot érzett, alkalmas-e arra az életre, amit elvárnak tőle, igaz, azt is tudta, hogy Abigail vallásossága a hétköznapokban nem olyan szigorú, mint a szüleié. Amikor megkérte a lány kezét, leginkább arra vágyott, hogy Jonathan magához ölelje.

A rabbi tekintete elborult.

Nem tartasz elég kösernak?, kérdezte keserűen Dávid.

Hirtelen nem is az rémítette meg, hogy nem kaphatja meg Abigailt. Jonathan tétovázása okozott fájdalmat.

Vagy attól félsz, hogy mások nem tartanának annak?

Fogd már be a szád!, fordult el a rabbi. A lányom felnőtt, modern és amerikai. Én nem állok közétek.

Tarján érezte, hogy a rebecen kényszeredetten viselkedik vele, továbbra se nagyon váltottak szót. Abigailtól tudta, anyja részéről milyen ellenállásba ütközött, hogy egy nemrég még vallástalan férfihez ment hozzá.

Neki azonban elég volt, hogy Jonathan elfogadta.

Az esküvő után látszólag minden ugyanúgy folytatódott, mint addig. Egyetemi órái végeztével este a tanházba járt, csak későn ért haza. Próbálta otthon érezni magát új életformájában, igyekezett örömet lelni feleségében, de felnőtt életében először nem vágyott női testre. Abigail járatlanságot mutatott a nemiség terén, bár azért kiderült, hogy nem Tarján volt az első az életében. Vágyott a férjére, szerény tapasztalata birtokában azonban nemigen tudta mihez mérni tartózkodását és a hiányzó szenvedélyt. Abigail a hétköznapokban nem vitte túlzásba a vallást. A kikóserezett konyhán, a megválogatott élelmiszeren, a szombaton időzítővel kapcsolt lámpákon, főzőlapon és a menstruáció tiltott napjain kívül semmilyen korlát nem állt Tarján előtt, és ezekkel maga is egyetértett. Igazán nem foghatta és nem is fogta erre, hogy nem kívánja feleségét. Bár gyakran hiányolta férje jelenlétét, Abigail tudomásul vette feszített időbeosztását, segítette, ahogy másoktól is segítséget kapott, de a házasság által sem vált kiegyensúlyozottá az élete. Amikor felesége teherbe esett, Tarján új életformájának részeként tudomásul vette, hogy apa lesz, igyekezett közreműködni az előkészületekben, de továbbra is csak akkor érezte otthonosan magát, amikor a tanházban tartózkodott, Jonathan mellett.

Azokban a hetekben, magát is meglepve verseket írt. Utoljára kamaszkorában fordult vele elő ilyesmi. Most sem születtek érettebb darabok, mégsem tudott ellenállni a késztetésnek, hogy túlfűtött érzéseit, zaklatottságát szavakba csatornázza. Mintha a tanult szövegekbe gubancolódott volna bele a vágy, amit régen egyszerűen kiélt, ezúttal azonban egész lényét átható kívánczossá vált, melynek tárgyát pontosan nem is tudta meghatározni. *Aranyművesek házából végy serleget, / gránátalma vörös magvaival töltsd meg / díszítse száját vörös rózsák koronája / helyezd a nap és az árnyék közé / izzása olyan, mint az övé*, akadt el a szövegben. Bár a vers elején Abigailre gondolt, a vers végére Jonathan képe lebegett előtte, és összezavarodott. Tanulmányai során olvastak egy hasonló szöveget, annak sorai kavargtak a fejében, azt variálta, tördelte versformába. Jonathan szavaira, az ő közelségére vágyott.

A legnehezebben az otthon töltött péntek estéket élte meg. Míg a Király utcai

központban, nagy társaságban, Jonathan asztalánál ültek, élénk hangulatban telt az ünnep, de kettesben maradva Abigaillel, elszomorodott. Nehezen viselte azokat a protokolláris alkalmakat is, amikor felesége követségi munkatársait hívta meg vendégségbe.

Akkoriban már nagyobb körben tanultak. Tarján tudása olyan gyorsan gyarapodott, hogy a rabbi bevonta őt haladó tanítványai közé. Legalábbis így élte meg a változást, bár fájoan hiányoztak a régebbi, meghitt órák, amikor kettesben hajoltak egy könyv fölé. Mintha Jonathan is megváltozott volna, mióta hozzáadta a lányát és nagypapa lett. Távoltságot tartott, kerülte, hogy kettesben maradjanak. Tarján kétségbeesve kereste a korábbi bizalmas hangulatot, és hiányérzetében frissen megszerzett tudásával próbált kitűnni.

Az egyik este vita támadt egy talmudi szakaszon. Vajon egy kard, kés, tőr, lándzsa, fűrész, kasza, készítése milyen állapotában válhat tisztátalanná, vetette fel a kérdést Jonathan. Amikor készítésük befejeződött. És vajon mikor fejeződik be a készítésük? Jonathan azt állította: amikor kemencében hevítik őket. Tarján a másik álláspontot képviselte: Amikor vízben megtisztítják a szerszámokat. Meglehetően élesen, szenvedélyesen vitatkoztak, állításaitak idézetekkel támasztva alá. A többiek némán figyelték összecsapásukat.

Amikor végül mestere fölé kerekedett a szöveg értelmezésében, Jonathan előlődni kezdett vele.

A megtért szívvrbló ért a szakmájához.

Tarján mintha mélyütést kapott volna. Nehezen kapott levegőt a rosszízű célzástól, de kiprélte a választ.

A megtért szívvrbló tisztában van azzal, amit mond. A szöveg azt jelenti, amit jelent. Tudom, mit beszéltek.

Tudom, hogy tudod. Mestere vagy a szavaknak. De nem az elmélet a fontos, hanem a gyakorlat, csapott az asztalra a rabbi.

A többiek összerezzentek.

Nem elég a csavaros ész, szív is kell a zsidósághoz! Azért, mert professzor vagy a görög filozófiában, nem biztos, hogy a talmud mestere is lehetsz.

Tarján belevörösödött a szégyenbe. Nem értette, Jonathan miért viselkedik így, miért vele olvastatta ezt a szöveget. Csak azért, hogy felhozhassa a múltját? Csak azért, hogy megalázza mások előtt?

A többiek lesütötték a szemüket, az előttük heverő könyvre meredtek.

Tarján kirohant a teremből. Kapkodta a levegőt. Két pohár vizet ivott a folyosón az ásványvizes gépből, és a hideg falnak támaszkodott. Soha nem tapasztalt még ilyen fájdalmat. Akárha követ nyelt volna. Az érzés nem csillapodott az óra végére sem, amikor a többiek szó nélkül mentek el mellette. Visszament a terembe, megállt Jonathannal szemben. Higgadtságot erőltetve magára, nagy önuralommal kérdezte:

Miért csináltad ezt? Miért viselkedsz velem ilyen hidegen?

Jonathan némán pakolta a könyveket és a fénymásolatokat az asztalon.

Tarján felindultan elé tenyerelt.

Nem tanulsz velem. A közeledben sem lehetek! Neked nem hiányoznak a beszélgetéseink?, kérdezte elcsukló hangon, de Jonathan nem szólalt meg.

És milyen alapon szégyenítesz meg a múltammal, amikor ez tilos? Mi jót tetél velem, ha most pont arra emlékeztetsz, amit szeretnék elfelejteni?

A jó, amit tettem, állt fel Jonathan, és kifelé indult, anélkül, hogy a szemébe nézett volna, hogy a Sekhina* szárnyai alá hoztalak. Többet nem tehetek érted. És te se tehetsz semmit.

Azzal otthagya.

Péntek este a tanházban vacsoráztak, de külföldi vendégek miatt nem a rabbi asztalához ültették Abigailt és őt, hanem a kisgyerekesek közé. Attól fogva mindig ott terítettek nekik.

Tarján hangulata hétről hétre romlott. Kedvetlenné és étvágytalanná vált, fogyni kezdett. Elhanyagolta tanulmányait, egyetemi óráit rutinból, fáradtan tartotta vagy lemondta, ha nem volt ereje bemenni.

Abigail látta férjén a fokozódó lehangoltságot. Faggatta, mi baja. Tarján először hártotta a beszélgetést, majd a nyaggatásra elmondta, hogy apósával való viszonya megromlott. Fájdalma jellegéről, az addig sosem tapasztalt, emésztő hiányérzetről, amitől ordítani tudott volna, hallgatott.

Beszélek apámmal, mondta felbuzdulva és segítőkészen közelebb lépve Abigail, mintha végre megtalálta volna a kulcsot, ami házasságuk békéjéhez vezethet. Nem értette, Dávid miért húzódik ölelése elől, és miért zárkózik el a további beszélgetéstől ezúttal is.

Péntek este, az imádkozás előtt bement apja irodájába. Míg Abigail odabent volt, Tarján nem bírt magával, a gyereket anyósa kezébe nyomta, aki a konyhai munkálatokat felügyelte, és apósa ajtaja előtt hallgatózott.

Abigail emelt hangja szűrődött ki a szobából.

De hát mit követett el? Bocsáss meg neki legalább a fiam... Az unokád kedvéért!

„Hagyd apátlan gyermekeidet. Én majd életben tartom őket!”, hallotta az ajtón át, ahogy Jonathan Jeremiást idézi. Megdermedt a hangjától.

Teljesen magába fordult. Alig szól hozzám! Azt akarod, hogy belebetegedjen? Vagy hogy belepusztuljon?, kérdezte döbbenten Abigail. Tényleg azt akarod?

„Özvegyeid bennem bízzanak”, felelt a rabbi hűvösen Jeremiással.

De hát miért vagy vele ilyen, apa? Abigail hangja elcsuklott. Szeretted őt, nem? A legtehetségesebb tanítványodnak mondtad.

Elég, Abigail! Nem értesz semmit.

Ezeket a szavakat hallva Dávid sírva fakadt.

Jonathan mégis értette őt.

A továbbiakat, ha esett még szó közöttük, nem hallotta. Szájára szorított kezével alig volt ideje berontani a mosdóba. Magára zárta az ajtót. Letérdelt a vécécsészéhez, átölelte a hideg csempét, és hányt. Mintha a semmiből a semmibe nyílt volna a teste, és mintha maga is kizuhant volna az őt kiöklendező világból. Anyja halála óta nem érzett ilyen úrt, de az a veszteség se rázta meg így.

Hetekig alig jött ki dolgozószobájából, alig evett, nem ért a feleségéhez, nem ért a gyerekéhez. Csonttá soványodva látták, akik viszontlátták. Abigail kérése

* A tíz isteni szefira közül a legalsó, az emberhez legközelebb eső, más értelmezésben Isten női princípiumú alakmása.

sére ment el végül orvoshoz, aki a laborvizsgálat, gyomortükrözés és biopszia után azonnali besugárzást, kemoterápiát javasolt. Eljárt a kezelésekre, de nem hitt a gyógyulásában, és talán nem is akarta igazán, hogy meggyógyuljon. Három hónap alatt vitte el a gyomorrák és az áttétek. A temetésén Jonathan is ott zokogott.

A rabbi mély gyászba zuhant. Heteken át feküdt a lesötétített szobában, felesége diktált csak bele némi ételt. A tanházban és a zsinagógában megfordult időnként egy pszichiáter, elhívták hozzá. Egyetlen találkozójukat követően a rebecennel konzultált. Az asszony idegesen háritotta el bizalmasan közölt diagnózisát és javaslatait. Amikor rákérdeztek, miért, annyit mondott: Jonathan nem akarná, hogy egy ilyen hobbi-zsidó kezelje, amit nem értettek, mert a pszichiáter komoly embernek és a pesti viszonyokhoz képest vallásos embernek tűnt.

A rabbi nem volt olyan állapotban, hogy érdemi véleményt nyilváníthasson, vagy hogy vezethesse a tanházat. Külföldről érkezett kollégái tanácskoztak: ki tudna rajta segíteni? Végül egy idősebb izraeli rabbit, bizonyos Eliezer Pedatot hívtak el hozzá, aki orvos-terapeutaként is praktizált. Ült vele a lesötétített szobában, és próbálta jobb belátásra bírni, minthogy a gyógyszeres kezelést és a világosságot elutasította.

Csak töredékeket értett abból, amit Jonathan beszélt. Mintha szüntelenül vitatkozott volna valakivel vagy önmagával. Néha józannak tűnt, néha összefüggéstelenek voltak a mondatai. A doktor ahhoz a megoldáshoz folyamodott, hogy bármit mondott, megerősítette.

Egy ponton Jonathan felkönyökölt az ágyban, és rákiabált.

Hagyd már abba! Tanítottak olyasmit, ami engem támaszt alá? Van, ami őt? Mit gondolsz, nem tudom magam is? Dávid egy tucat kérdést tett fel, és én egy tucat választ adtam. De mit segít ez rajtam? Van olyasmi, amivel sem ő nem bírt, sem én!

Tépkedni kezdte magáról a ruháit, úgy kellett lefogni.

Miközben belenyomták a nyugtató injekciót, üvöltött és sírt.

Hagyjatok! Dávid! Hol vagy, Dávid?

Vallási téboly, mondta később a másik szobában doktor Pedat az összegyűlt rabbiknak. Ilyet még nem láttam. Dávid királyt szólongatja.

Az asszonyokat nem engedték a közelébe, az orvos kérdéseire szégyenkezve és néha indulattal felelgető feleségét sem, nehogy a beteg kárt tegyen benne. A rebecen szavaira doktor Pedat hevesen rázta a fejét, mint aki úgy véli, az asszony tévúton jár.

Ahogy az erőszakosan beadott nyugtató injekciók hatásának távoztával magához tért, Jonathan újra kiabálni kezdett. Tört-zúzott, le kellett kötözni. A tanház közössége igyekezett bizalmasan kezelni, hogy a rabbi elméje elhomályosult. Otthon ápolták, nem akart kórházba menni, és nem is szívesen engedték volna ki a lakásból.

Néhány kolléga, tanítvány, a rabbi Izraelből érkezett fiai összegyűltek, és folyamatosan imádkoztak érte. Felesége némán virrasztott a szomszéd szobában. A rabbi mintha nem akart volna megkönnyebbülni. Éjszakánként zokogott, saját testét marta, csak fizikai erővel és az önkívület határán beadott nyugtató injekci-

ókkal tudták dühkitöréseit csillapítani. Amikor társai lefogták, nem állt ellen, csak rázkódott a teste. Nem velük küzdött, hanem önmagával. Pedat doktorral folytatott beszélgetése óta nem szólt senkihez.

Minthogy állapotában hetek múlva sem állt be változás, felesége úgy döntött, hazatelepülnek az izraeli Holonba, ahol társadalombiztosításuk fedezi az elme-
gyógyintézeti ellátást.**

** Az elbeszéléshez Rabbi Jochanan és Res Lakis történetének egyes motívumait használtam (Babilóniai Talmud, Baba Mecia 84a).

504

részletek

Körülbelül húszéves lehettem, amikor kezembe kerültek La Rochefoucauld aforizmái. Láttam, hogy 504 van belőlük. Gondoltam, én is írok ilyet, pár hét az egész. Azóta eltelt negyvenöt év, az 504 még nem jött össze. Egy részük viszont itt olvasható:

A nyelvnek mindent szabad. De *nekem* szabad-e?

Csak írás közben vagyok boldogtalan. Grammatikális állapot.

Minden reggel körülbelül két órát gondolkodom, és ügyelek rá, hogy ne írjak le közben semmit.

Honnan ered az az ellenállhatatlan ellenszenv, amint meglátom ezeket a széthízott, lapos arcú, tréningruhás embereket? Hurkásan gyűrődő hasukon övtáska, csak szétvetett lábbal tudnak ülni, rendszerint összekulcsolják zsiros kezüket az ölükben, maguk elé prüsszkölnek, és kevesebb értelem látszik a szemükben, mint egy tompa állat tekintetében. Valószínűleg éppen onnan ered az ellenszenvem, ahonnan az övéké, ahogy itt ülnek velem szemben, és bambán bámulják a keresztbe tett lábamon szétnyitott könyvet, és ahogy rajta jegyzetelek.

Az indiai zarándokok, mivel nincsenek hozzászokva a magaslati levegőhöz és a klímához, rendszerint lovon járnak be az utat. A tibetiek nem értik őket, mert szerintük így csak a ló és nem a lovas szerzi az érdemeket.

1982-ben, az aacheni lakás erkélyén, azt mondtam TGÁ-nak: Egy regény minden mondatából kellene újabb regényeket írni. Ma úgy gondolom, a regényekből kellene egy-egy mondatot írni.

Csak a kételkedők és a tétovázók hoznak létre hiteles irodalmat. A többiek szemfényvesztők, bűvészek, akik vakon hisznek a saját mutatóvonalukban.

A betű a szellem ornamentikája. Funkciója pontosan az, mint minden más dekorációnak: díszítés. És éppen annyi köze van az alapfelépítményhez, mint amennyi az ornamentikának az épületszerkezethez.

Gyakorlatilag az egész napom várakozással telik el. Várom azt a két órát, amikor leírhatom azt a jobban vagy rosszabbul sikerült 10-15 mondatot. Nem különösebben mozgalmas élet.

Nincs humorom az öregséghez.

Ahol gyilkolnak, csend van. Irtóztató csend.

Mintha lassan, befelé olvadna a test. Tudatmódosulás az álom felé. Az idősíkok közötti határok elmosódása. Felfokozott észlelés. Nem szédülés, hanem mintha húznának egy irányba.

Buber naivsága: „Das Problem des Menschen”. Valójában: Der Mensch als Problem.

A művész társadalmi termék, a művészet viszont a társadalmon kívül áll.

Gyakorlatilag az történt, hogy a poétikában rejlő unalom erotikájában – legalábbis a számomra – túlsúlyba került az unalom.

Vajon mit álmodik, aki a halálba álmodja magát?

„Csak egy fogalomban tudok gondolkodni, a holokauszt fogalmában. Ez az egyetlen rejtély, ami valóban érdekel. Ha ez magyarázható, akkor magyarázható az ember.”

Az irodalomban Kafka, Proust, Joyce, Beckett ellenére sem történt meg az a fajta modernizáció, ami például a képzőművészetben vagy a zenében. Az irodalomnak nem volt Duchamp-ja vagy Cage-e.

Egész nap irodalommal foglalkozom. Irodalmi szándékaim meghíúsításával.

Az öngyilkossághoz kell egy bizonyos fokú bizalom a halálban. Én (még) nem bízom (elégé) a halálban.

Irodalmi „anyagcsere” – részben ezt nevezte Dürrenmatt szövetnek, Stoffnak. A kritikusok néha összekeverik az anyagcserét a kiválasztással, ezért finnyáskodnak, ha valaki láthatóvá teszi a folyamatot.

A csendbe vetett bizalom elvesztése. Minden szó erről szól. A csend bemószerolása, beáurulása.

A humán rettenetet éppen úgy reprodukálja a tettes, mint az áldozat. Az előbbi, ahogy gyilkol, az utóbbi, ahogy pusztul.

Az autentikus kudarcért ugyanúgy meg kell küzdeni, mint az autentikus sikerért. Melyik utat választja az ember, illetve/vagy melyik út választja őt, elsősorban alkati kérdés.

A tudatunkon keletkezett kép „elállja” a kilátást arra, ami van, akárcsak Magritte *La condition humaine* című képén. Amikor tehát a van-ról beszélünk, akkor a „kópiáról” beszélünk, és ha elemezzük, akkor további „kópiákkal” vetjük össze, nem azzal, ami valóban van.

Isten sehol sincs vagy mindenütt ott van. Ez, végső soron, ugyanaz.

Láttam beteg embert, öreget és halottat. De nem jöttem rá az értelmére.

A nyolcvanas évek elején úgy éreztem, hogy ami körülöttem zajlik, szélhámosság és nem művészet. Úgy gondoltam, akkor szélhámos leszek, majd leleplezem magam és ezzel magát a szemfényvesztést is. Munka közben viszont rájöttem, hogy éppen ez a szélhámosság a művészet.

G-vel álmodtam. Mivel az elmúlt hetekben kizárólag halottakkal álmodom, valószínűleg G. sem él már.

Annyiféle realitás van, ahányat elgondolok. És mindegyik megingathatatlan és irreális.

Hasfelmetsző Jack éppen úgy az ősöm, mint Teréz anya. És éppen így a fiam és a lányom is.

Parasztgóg, maradiság, az önismeret hiánya, irigység, sanda linkség, zsigeri illiberalizmus, lapítás, a törtető tehetségtelenek eldorádója. Ez nem sors, hanem jellem kérdése.

Az erényes, normális élet mai értelemben az önmagát beszöví pók élete.

Az emlékezés, amikor egy illúzió megkísérel egy másik illúziót rekonstruálni.

Se törvény, se szabály nem érdekes. Pusztán a pillanat eredetiségének lenyomata. Ha ez jelen van, jelen van a művészet.

Ha egy állat érzi a végét, félrevonul. Csak az ember fogad látogatókat.

Az avantgarde Magyarországon mindig csak iszap alatt létezett. Korábban a bar-na, aztán a vörös, most pedig a fehér iszap alatt.

Azt a folyadékot, amellyel kiöblítem a szennyezett edényt (tudat), kiöntöm. *Végső soron* ezért nincs szükségünk a tanításokra.

Bernd Alois Zimmermann több mint száz rádiójátékhoz írt zenét. A felvételek egy része elveszett. A rádió megőrizte az adóügyi szempontból fontos elszámolásokat, tehát a zeneszerző nevét, a rádiójáték címét, az adások napját, a szalagokat azonban letörölték. A rendes, derék átlagember és a magas művészet viszonya.

Az emlékező fordítva üli meg a lovat.

Amint leírok egy mondatot, hitelét veszti, mert nem tudom többé, hogy valóság-e vagy fikció.

Ha egy napig nem írok, mintha elmulasztottam volna az egész életem. A befejezetlenség pánikja. Micsoda abszurd érzés. Szerencsére egy mondat elég.

Napok óta ugyanazt álmodom. Egzisztenciálisan fontos mondatokat írok egy füzetbe. Érzem, ez az, végre megvan. Reggelre egy szóra sem emlékszem. Hogyan lehetne elhordani a temérdek szemetet, hordalékot; hogyan lehetne föltárni a szavakat, hogy végre ébren is láthatók legyenek? Hogyan lehetne rájuk ébrednem? Fölbredni végre ebből az értelmetlen, érthetetlen élet-zagyvalékból.

Micsoda félreértés, hogy bármit el lehet végezni. Nem azért, mert a dolgok bevégezhetetlenek, hanem azért, mert nincs mit el-, bevégezni.

Mindannyian May Károlyok vagyunk. Szüntelenül indiánokról handabandázunk, de egyikünk sem látott még indiánt. (Talán nincsenek is.)

Az alkalom hiánya még nem tisztesség.

Szeretik azt kérdezni, mi az élet értelme a halállal szemben. Én azt szeretném végre megtudni, mi az élet értelme az étellel szemben?

Anton-Babinski szindróma: a beteg nincs tudatában betegségének. Vak, de látónak képzelet magát. Vagyis művész.

Rárúgni végre az asztalt az irodalomra.

Rameau utolsó szavai: panaszkodott, hogy a pap hamisan énekel. Ez a művész erkölcsse.

Amíg a metafizikát művészetnek tekintjük, nincs semmi baj.

Kétségtelenül bizarr, hogy a legszentebb, legbensőségesebb, legelmélyültebb pillanatainkban rögzített szavainkat például a belek ürítése közben olvassák. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy nincs alkalmatlan pillanat az életben.

Én kikérem magamnak, hogy bárki is a saját halottjának tekintsen.

Az internet olyan jellegű változást hozott a propagandában, mint a 20. század elején a tömegpusztító fegyverek megjelenése.

Az ember körülbelül akkor válik íróvá, miután a leírt mondataiban az összes lehetséges hibát elkövette. (Menuhin nyomán.)

A politikai jellegű öncenzúra mérgezi, a privát méregteleníti a lelkiismeretet.

Az a valóság, amelyet én ismertem, többé már nem létezik (Proust). Az a valóság, amire emlékszem, soha nem is létezett.

Az istenkereső ember a vak ember. Ellenben szépek, megindítók a történetei. Megkönnyítik az idő súlyát. Másrészt ugyanezek a történetek nehezítik el az időt. Egyszerűbb, ha nincsenek történetek. Pusztán történés.

Nincs bennem kíváncsiság. A szellem viszont nyitott.

A szellem lealacsonyítása, majd a lealacsonyított szellem túlhaladása a mesterséges intelligencia által.

Szép mondat: Lie ce mester már negyven éve, hogy a Cseng-kerteknél lakott, és mégsem ismerte őt senki. Csak egy szó fölösleges benne: a mester.

Úgy látszik, minden vonalon vereséget kell szenvednem, hogy belássam végre: győzni csak akkor lehet, ha az ember nem harcol.

Aki tudatában van a megvilágosodásának, az előtt még hosszú út áll.

A kizárólag befelé irányuló szolidaritás az egyik legbrutálisabb és legszélsőségesebb formája az érzéketlenségnek és közönynek.

A gyerek és a felnőtt is azt képzei a ringlispílen, hogy ő irányítja a játékautót. Az egyetlen különbség, hogy a felnőtt előbb-utóbb életnek nevezi a ringlispílt.

A szónak éppen annyi köze van a valósághoz, mint a kartográfiai jeleknek a terephez.

Nincs nagyobb optimizmus, mint este rendbe rakni az íróasztalunkat.

Az időn átívelő pillanat, amikor egy lélek érintkezésbe lép egy idegen szellem rezdüléseivel. E pillanatban rejő erotika az egyetlen, ami a számomra értelmet ad az irodalmi utóélet gondolatának. De még értelemről sem beszélnek, csupán egy gyengéd, kellemes érzésről, ha elgondolok egy ilyen pillanatot. Egy bizonyos fajta erotikus kölcsönösségről, érzéki kapcsolatról.

Dehogy az életem. Ennyire naiv vagy elvakult nem lehetek.

Pontos vagyok. Egy szavam sem fedí a valóságot.

Fordítói előszó

A városban járvány dühöng, az emberek pusztulnak, az utcák elnéptelenednek, a temetők megtelnek. Az élők bezárkóznak és rettegnek, vagy – egyszer élünk! – féktelen dorbézolásba kezdenek. Két disznó beletúr egy pestises halott útfélre hajított rongyaiba, kisvártatva döglötten fordul fel mindkettő. El innen, határozza el tíz fiatal – hét lány és három fiú –, ki a zöldbe, ahol tágabb az ég.

A mennyboltozat? Szélesebbre tárul?

Most van ez, kedves lányok, mondja Pampinea. Csak hatszázhetvennégy éve, itt, Firenzezében.

Hatszázhetvennégy év nem sok, a hetedét ki-ki maga is belakja úgy-ahogy. Kedves lányok, mondja tehát Pampinea most. Legutóbb hatvan éve¹ úgy mondta ezt még, hogy kedves hölgyeim. Hét hölgy és három ifjú úr. Minekutána, illetéknéppen és kicsinyég. Régiesen. Pedig – mondjuk – a szerző nem régi nyelven, például nem latinul írta (*novellava*, újságotla, mesélte, mondta), amit mondott, hanem nagyjából úgy, ahogy minden mesemondó jokulátor-kolléga, ahogyan a nép beszélt. A kor nyelvén.

Melyik korén? A korábbi válasz úgy szólt, hogy azén a régién. Ezt persze jelezve, mivelve csak, hiszen *egészen* úgy, hat-hétszáz évvel ezelőttien nem lehet. *Rohtonk ez nem lött vala*. Hogy a robusztus mondatfűzés, itt egy kedvök szerint, ott egy mondhatnók, hahogy is megteszi. Csalóka emlékeztetőül: hogy bizony régi szöveg ez.

Csalt a fordító? Hogyne. Csak hát a fordító eleve csal, amikor a szerző szájába a saját anyanyelve szavait adja. És akkor viszont – indítványozza ma, hatszázhetvennégy vagy hatvan év után – csalásnak most legyen is ennyi épp elég. Hadd mondassa Pampineával úgy, hogy kedves lányok. Hiszen most van ez. Az elnéptelenedő város, a járvány meg a többi. A disznók, az ős patkány. Ki a zöldbe! Boccacciót fordít.

Barna Imre

¹ Giovanni Boccaccio: *Dekameron*, ford. Révay József. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1961.

Dekameron

ELSŐ NAP

Kezdődik a Dekameron első napja, a szerző pedig előadja, mi hozta össze és indította arra az alább bemutatandó személyeket, hogy mesélni kezdjenek egymásnak, majd Pampinea lesz a királynő, és ki-ki előadja egy kedvenc történetét.

Tudom én, kegyes hölgyek, hogy érzékeny természetűek vagytok, és művem első lapjait ezért nyilván komornak és nyomasztónak fogjátok ítélni, hiszen mindenekelőtt a minapi dögvészt idézik fel, mely gyászos emlékként él valamennyi szem- vagy akár csak fültanúban. De olvassatok azért csak tovább bátran, ne higgyétek, hogy végig sírni fogtok. Tekintsétek úgy e rémisztő kezdést, ahogy vándor tekint a kopár és meredek hegyre, melyen túl gyönyörű szép völgy várja őt annál hívogatóbban, minél nyaktörőbb kaptatókon és szakadékokon át vezetett odáig az útja. És ahogy derűre szokott jönni a ború, ugyanúgy vet véget az öröm is a keserűségnek.

Nem sok (mármint alig néhány lapoldalnyi) gyász után pedig következék aztán hamar mindaz az öröm és multság, amit az imént ígértem, és ami ilyen kezdés után e kimondott ígélet nélkül meglepetésként hatna tán. És igaz, ami igaz, ha tehettem volna, nem ezt a rögzös utat választom kalauzotokként, csak-hogy mindaz, amiről alább olvashatni, aligha volna érthető e visszaemlékezés nélkül, így hát kénytelen vagyok megírni ezt is.

Elég az hozzá, hogy Isten Fia üdvözítő megtestesülésének ezerháromszáznegyvennyolcadik évében jártunk már, amikor a nagyszerű Firenzét, az itáliai városok legnemesebbikét is elérte a pestis, mely – ki tudja, hogy az égitestek műve vagy a bűneink miatt megharagvó Isten halandókat sújtó büntetése folytán-e – néhány évvel korábban Napkeletről indult el, és számlálatlanul pusztítva az eleveneket, terjedt rettenetes módon tovább és tovább nyugatnak. És nem használt ellene sem ész, sem erő, sem semmiféle intézkedés, hiába takarították tisztára e célra rendelt biztosok a várost, és tiltották meg betegeknek a belépést, hiába osztogattak tanácsokat, hogy miképpen óvja ki-ki az egészségét, s a jámbor hívek hiába imádkoztak Istenhez így-úgy, hiába tartották az újabb és újabb körmeneteket, a mondott év tavaszának eleje felé bizony felütötte szörnyű fejét, és rettenetes dúlásba kezdett itt is a pestis. Éspedig nem úgy, mint Keleten, ahol orrvérzés jelezte csalhatatlanul a közelgő halált; itt azzal kezdődött, hogy a férfiak és nők lágyékán vagy hóna alatt népnyelven bubónak nevezett duzzanatok képződtek, melyek azután alma vagy tojás nagyságúra is megnöttek. A test eme részéről pedig nem sokkal később továbbterjedtek, itt is, ott is megjelentek ezek a bubók, s attól fogva már nagy és ritkás vagy kicsiny és sűrű, fekete vagy szür-

kés foltok tünedeztek fel az emberek karján és combján, sokaknak akár az egész testén is. És ahogy kezdetben s még egy ideig a bubók, most már az így megjelenő foltok váltak a közelgő halál csalhatatlan előjeleivé. Tehetetlennek bizonyult e betegséggel szemben minden orvos és hatástalannak minden orvosság, így hát – ki tudja, vajon a kór természete vagy az orvoslók tudatlansága miatt-e (mert-hogy a tudós doktorokon kívül igencsak megsokasodtak az orvosi tanulmányokat hírből sem ismerő nők és férfiak is), aminek folytán sejtése sem volt senkinek, hogy mi okozza, s hogy következésképpen hogyan gyógyítandó ez a kór – túl-élője alig-alig volt, mert ki gyorsan, ki lassabban, de a tünetek megjelenésétől számítva legkésőbb a harmadik napon, többnyire láztalanul és egyéb tüneteket már nem is mutatva, meghalt.

Fokozta a dögvész erejét, hogy ugyanúgy terjedt tovább és tovább betegről az egészségesre, ahogy tűzvészkor az útjukba eső ilyen-olyan száraz vagy gyúlékony tárgyakra kapnak belé a lángok. Ráadásul nemcsak abba betegedhetett vagy halhatott belé valaki, hogy beteggel érintkezett, hanem azáltal is megfertőződhetett, ha beteg ember ruhájához vagy bármi egyéb holmijához, amit a beteg megérintett, ő maga akár csak hozzányúlt. És bármilyen hihetetlen – ha sokakkal együtt nem a saját szememmel látom, nemhogy leírni, de elhinni se merném, bármily szavahihető volna is, akitől hallom –, a pestis mindennek a tetejébe nem csupán emberről emberre terjedt. Számos alkalommal előfordult ugyanis, hogy nem emberi, hanem állati lény ért hozzá egy-egy pestises beteg vagy halott holmijához, s az illető állat megfertőződött, sőt rövid időn belül el is pusztult tőle. Erről egyébként, mondom, a saját szememmel győződhettem meg egyik nap magam is: egy szerencsétlen pestises halottnak az utcára hajtott rongyaihoz odatévedt két disznó, és miután amúgy disznómódra megdöfködtek, megharapdálták, megcibálgatták egy kicsit, rövid időn belül megvonaglottak, mintha mérget nyeltek volna, és döglötten rogytak rá a végzetes rongyokra.

Az ehhez hasonló vagy még ijesztőbb esetek általános riadalomhoz és rémlátomásokhoz vezettek, s az életben maradottak eltökélték, hogy a betegeket és a holmijaikat kíméletlenül kerülni fogják, akkor talán egészségesek maradnak. Némelyek úgy vélték, hogy a visszafogottság és az önmegtartóztatás megvédheti őket a bajtól, így hát a barátaikkal a külvilágtól elvonulva, magukra zárták egy-egy olyan ház ajtaját, ahol nincs beteg, s ott a legfinomabb ételeket és legkitűnőbb borokat mértékletesen fogyasztva, halált és betegséget emlegető kinti hírekről se szólni, se hallani nem akarva töltötték zeneszó mellett és alkalmi mulatóságokkal az idejüket. Mások azon a véleményen voltak, hogy a bajt, épp ellenkezőleg, leginkább dorbézolással, randalírozással, gátlástalan élvezkedéssel vészeltetik csak át, miközben csak nevetnek mindazon, ami történik; és így is tettek, ittak és vedeltek nyakló nélkül éjjel és nappal hol egyik, hol másik pincében, mindig másokéban, ha neszét sikerült venni, hogy van miért. És volt is, mert ki-ki úgy érezte, hogy neki már befellegzett, és az életével együtt sorsára hagyta mindenét, a házak legtöbbször elgazdátlanodott, úgy vették birtokukba őket a betegek elől dőzsölésbe menekülők, mintha csak a sajátjuk volna.

Városunk bajában és nyomorúságában már-már érvényét veszítette és semmivé lett a törvénytisztelet, az isteni és emberi törvényeké egyaránt, hiszen a törvények szolgálói és végrehajtói is mind meghaltak, megbetegedtek, vagy embereik

híján nem tudták már ellátni a hivatalukat, s így boldog-boldogtalan azt tehetette, amit akart. Megint mások viszont e két szélsőség helyett a középutat választották, nem menekültek lakomázásba, mint az előbbiek, és italozásba, dőzsölésbe, kicsapongásba sem, mint az utóbbiak, hanem csak annyit ettek-ittak, amennyi kellett, szabadon jártak-keltek, és közben szál virágokat, szagos füveket, ilyen-olyan fűszerszámokat emelgettek sűrűn az orrukhoz, mert azt remélték, hogy az illatuk jót tesz az agynak a nagy hulla-, betegség- és orvosságbűzben. Ismét mások szigorúbbak voltak, és mivel meg voltak győződve róla, pestis ellen csak azt teheti az ember, hogy messzire elkerüli, rengeteg férfi és nő csak magával törődve fölkerekedett, s otthagya a városát, az otthonát, a családját, mindenét, kiköltözött vidékre vagy legalábbis a birtokára, mintha bizony Istennek az emberek gonoszságát pestissel büntető haragja nem akárhol és akárkikre, hanem csakis a város falain belül maradtokra sújthatott volna le; vagy mintha biztosra vennék, hogy aki odabent reked, annak vége.

Azt ugyan nem mondhatni, hogy az emígy és amúgy vélekedők végül is egyként meghaltak volna mind, de azt sem, hogy valamennyien megúszták, mert bizony hullottak, mint a legyek, bármit gondoltak és bárhol tartózkodtak is, és ugyanazokat, akik egészségesen még azzal mutattak példát a többi egészségesnek, hogy cserben hagyták a betegeket, most a többiek hagyták cserben, és ők jutottak ebek harmincadjára. Az még csak hagyján, hogy a város polgárai óvakodtak egymástól, s hogy nemcsak szomszéd fordított hátat a szomszédjának, hanem rokon is a rokonának, de úgy belefészkelte magát férfiakba és nőkbe a rettegés, hogy lemondtak egymásról: fivéréről a fivér, unokaöcsről a bácsikája, húgról a bátyja, vagy éppen feleségről a férje, sőt (ami szinte hihetetlen) apák és anyák a saját gyermeküket is veszni hagyták már, nem törődtek vele. A sok-sok beteg, férfi és nő, hovatovább nem számíthatott másra, mint a megmaradt néhány barát irgalmára, vagy annak a kevés ápolónak a kapzsiságára, aki aránytalanul magas fizetségért is csak vonakodva állt kötélnek. Ezek pedig faragatlan emberek voltak, akik általában nem is értettek az ilyesmihez, és szinte csak arra voltak jók, hogy ha kér valamit a beteg, azt odaadják neki, vagy nézzék, ahogy meghal. Sokuk ráadásul az életével kellett hogy fizessen azért, amit így megkeresett. És mivel tehát se szomszéd, se rokon, se barát nem segített a betegeken, és ápolóból sem volt elég, mindennapossá vált valami, amit korábban elképzelni sem lehetett. Ágynak esve ugyanis a legszebb, legbájosabb, legelőkelőbb hölgyek sem utasították el, hogy férfiak, sőt akár fiatal emberek ápolják őket, és szükség esetén úgy meztelenkedtek előttük, mintha nőnek mutogatnák magukat. Ha pedig aztán felgyógyultak, ez akár az erényességük rovására is mehetett. Akárhogy is, de sok olyan ember meghalt, aki pedig felgyógyulhatott volna, és a pestis megfelelő betegellátás híján akkora pusztítást végzett éjjel és nappal, hogy hírért venni is borzasztó volt, hát még végignézni. Mindebből pedig szinte egyenesen következett, hogy a járványt túlélő polgárok körében újfajta szokások kezdtek el terjedni.

Korábban (ahogy manapság is járja) úgy volt, hogy a női szomszédság és rokonság a halott ember házába vonult, s ott a közvetlen nőrokonokkal együtt elsíratta a halottat, a férfiak pedig, szomszédok és más polgárok, a bejárat előtt csatlakoztak a férfi hozzátartozókhoz, majd amikor az elhunyt rangjához illő papi személyek is megérkeztek, az övéi a vállukra emelték, és gyertyafényes gyászpompával, ének-

szó mellett az illető saját, választott templomába mentek vele. A járvány fokozódásával azonban szinte mindez semmivé lett, és új szokások alakultak ki. Mert sokan nemhogy asszonysereglet nélkül, de társtalanul, egy szál magukban kellett hogy itt hagyják ezt a világot, és csak nagyon keveseknek adatott meg, hogy a rokonaik el-sirassák őket. Ehelyett éppenhogy vigalom és mulatozás jött divatba az asszonyok körében is, akik maguk sem törődtek már másokkal, csakis magukkal. Tíz-tizenkét szomszédnál több aligha kísérté már bárki tetemét is a templomba, és tiszteletre méltó, megbecsült polgárok helyett mindenféle csóró legények, úgynevezett pestisszolgák vették a vállukra fizetség fejében a koporsót. És nem ám az elhunyt végakarata szerinti, hanem a legközelebbi templomba vitték nagy sietve, a menetet pedig legföljebb öt-hat papi személy vezette néhány gyertyával vagy akár egyetlen szál gyertya nélkül is. Ők különösebben hosszas vagy ünnepélyes szertartással ott azután már nem is bajlódtak, csak intettek a pestisszolgáknak, s azok a halottat sebtében beledobták az első üres sírkamrába.

Az alacsony és alighanem a közepes sorúak többségének is még sokkal sanyarúbb sors jutott; őket a remény vagy épp a szegénység otthon tartotta, és bár csak a szomszédokkal érintkeztek, ezrével betegedtek meg naponta, majd pedig bármilyen istápolás és segítség híján, nyomorultul el is pusztultak mind. Sokan a nyílt utcán hullottak el nappal vagy éjszaka, mások meg az otthonukban szenvedtek ki, de a szomszédságot már csak a hullabűz figyelmeztette rá, hogy meghaltak; és így bizony oszló tetemekkel volt teli minden. A szomszédok erre, részint a hullafertőzéstől félve, részint meg persze az elhunytak iránti kegyelettől vezéreltetve, legtöbbször a következőképpen jártak el. Fogták magukat, és segítség híján akár saját kezűleg is kivonszolták a házakból, s a bejárat elé fektették a holttesteket – láthatta is őket számolatlanul, különösen reggelente, bárki arra járó –, azután pedig koporsót rendeltek, és abban (vagy ha az épp elfogyott, hát akár csak pár szál csupasz deszkán) elszállították őket. Egyetlen koporsóba nemegyszer két-három hullát is fektettek, és az is rengetegszer előfordult, hogy férjet a feleségével, testvért akár a két testvérével vagy apát a fiával zsúfoltak együvé. És az is számtalanszor megesett, hogy egy-egy koporsó mögé, ami előtt két pap lépdelt a kereszttel, más koporsóvivők három-négy továbbit is csatlakoztattak, a papok pedig, akik azt hitték, egyvalakit kell csak eltemetniük, egyszerűen hat, nyolc vagy néha még annál is több temetendő holtat kaptak a nyakukba. S így ezeknek persze se könny, se gyertyafény, se gyász nép nem jutott ki; s végül annyit se számított már az emberek halála, mint manapság egy kecskéé. Ebből is jól látszott, hogy míg a dolgok természetes rendje szerinti apró és ritka bosszúságokat a bölcs ember is mindig csak vonakodva fogadja el, ha igazán nagy a baj, akkor abba az együgyű is egykettőre beletörődik.

Csak vitték-vitték tehát a sok hullát napról napra és szinte óráról órára a templomokba, és mivel annyi megszentelt föld már nem maradt, hogy ki-ki hagyományos, külön sírhelyet kapjon, jobb híján hatalmas árkokat ástak a templomok temetőiben, és ezekbe dobálták be százával az újabb és újabb halottakat. Úgy halmozták őket egymásra, mint bálákat a hajófenékre, mindig egy-egy vékony rétegnyi földet szórva rájuk, míg színültig meg nem teltek ezek az árkok.

De minék is részletezzem tovább a szörnyűségeket? Legyen elég csak annyit mondanom, hogy a cudar idők nem csupán városunkat sújtották, hanem bizony

a környező vidéket is. A várak még csak hagyján, azok kicsiben éppúgy jártak, mint a városok. A tanyák és mezők népe azonban orvosok és ápolók híján úgy pusztult, úgy hullottak el szegény nyomorultak családotul úton-útfélen, a földjeiken és az otthonaikban, mintha nem is emberek, hanem állatok volnának. Így aztán, akárcsak a városlakók, ők is elzüllöttek. Se a javaikkal, se a dolgukkal nem törődtek attól fogva, és – mintha minden áldott reggelen máris a haláluk napja virradt volna rájuk – nem érdekelte őket többé, mire mennek a jószággal, mi lesz a terméssel és minden addigi munkájukkal, csakis azon voltak, hogy a nyakára hágjanak mindennek, amijük van még. Szélnek eresztették minden állatukat, ökröt és szamarat, juhot, kecskét, disznót és baromfit, még a hűséges ebeiket is elűzték hazulról, bóklásszanak amerre tetszik, a földeken akár, ahol nemhogy betakaríthatatlanul, de levágatlanul maradt a gabona is. S az állatok némelyike aztán jól be is legelt, esteledéskor pedig, mintha ésszel tenné, szépen hazaballagott, hajtani sem kellett.

Ennyit tehát a vidékről; a városról pedig talán már csak annyit, hogy az ég – és részben talán az emberek – cudarságának következményeképpen márciustól júliusig Firenze falai között több mint százezren haltak belé (a járványig ki hitte volna, hogy egyáltalán laknak itt ennyien?) részint a pestisbe, részint abba, hogy magukra maradtak, mert az egészségesek sokszor félték az ápolásuktól, sőt magukra is hagyták őket. Hány és hány palotából, hány és hány szép házból és nemes lakból pusztultak ki szolgálhadastul, el egészen a legutolsó árva kisinasig, az urak és a hölgyek! Hány és hány nagynevű családnak szakadt így magva, mekkora vagyonok, milyen hatalmas kincsek váltak így, törvényes örökös híján, gazdátlanná! S hány és hány derék férfiút, szépasszonyt és deli legényt nyilvánított volna maga Galénosz, Hippokratész vagy Aszklépiosz is makkegészségesnek, olyat, aki délben még együtt ebédelt a családjával, a társaival és a barátaival, de a vacsorát már az ősökkel költötte el a másvilágon!

De elég a borzalmakból. A többit lehetőség szerint említés nélkül hagyva ezután, hadd folytassam inkább azzal, hogy ilyen volt a helyzet, városunk szinte elnéptelenedett már, amikor is (mint szavahihető személytől tudom) egy keddi nap reggelén, misehallgatás után hét fiatal nő találkozott össze alkalomhoz illő gyászruhában – közeli barátnéja, szomszédja vagy rokona egyik a másikának, innen még a huszonnyolcadik esztendőjükön, de túl a tizennyolcadikon, jó eszű, előkelő, formás, finom modorú és kedvesen szemérmes hölgy valamennyi – a nagy hírű és csaknem üres Santa Maria Novella templomban. Elárulnám én szívesen a valódi nevüket is, mégsem tehetem. Jó okom van rá: nem akarom, hogy az itt következő és általuk elbeszélte vagy végighallgatott történetek miatt bármi is szégyenkeznie kelljen valamelyiküknek; azt ugyanis, hogy mi számít erkölcsös mulatságnak, manapság szigorúbban szokás megítélni, mint annak idején, amikor a már ismertetett okok miatt nemcsak a magukfajta, de a náluk jóval érettebb korú nők is sokkal többet megengedhettek maguknak. Másrészt pedig nem szeretnék lovat adni a rosszmájúak alá sem, akik mindig mindenkivel kötözködnek, ne legyen ürügyük rá, hogy e nagyszerű hölgyek jó hírét csúf szavakkal kikezdzék. Azért tehát, hogy mindig tudni lehessen majd, ki beszél, a következő – többé-kevésbé épp rájuk illő – neveket adom nekik. Az elsőt, aki a legidősebb és legérettebb volt közülük, Pampineának fogjuk hívni, a másodikat

Fiammettának, a harmadikat Filomenának, a negyediket Emiliának, továbbá Laurettának az ötödiket, Neifilének a hatodikát, végül pedig, és nem véletlenül, Elisának a hetediket.

Úgy esett mármost, hogy a véletlen összehozta őket a templom egyik zugában, ahol aztán az imádkozást kis idő múltán félbeszakítva, körben leültek, és nagy sóhajtozva a szörnyű időkről kezdtek el így-úgy beszélgetni. Amikor a többiek kifogytak a szóból, egyszer csak azt mondja Pampinea:

– Kedves lányok, ti is sokszor hallhattátok már, hogy senkinek sem árt az, aki annak rendje és módja szerint ragaszkodik a jogaihoz. Mert bárkinek, aki erre a világra született, természetes joga őrizni és óvni az életét; az önvédelem számos esetben mentesítette már emberölés elkövetőjét is a büntetés alól. Márpedig ha a minden földi halandó boldogságáról gondoskodni hivatott törvények ezt megengedik, hogyisne léphetnénk fel a saját életünk védelmében mi magunk is minden olyan eszközzel, amivel másokat nem sértünk? Ahogy ma és más reggeleken is elnéztem magunkat, és annak alapján, hogy miről és hogyan szoktak folyni a beszélgetéseink, nyilván nemcsak énelőttem világos, hanem előttem is, hogy mindegyikünket aggasztja a sorsa. Ez nem csoda, az ellenben nagyon is, hogy érző szívű nő léteére egyikünk sem tesz semmit az ellen, amitől pedig okkal fél. Mintha egyéb gondunk nem is volna, csak számlálgatni az e helyt temetendő holtakat; ellenőrizni, vajon az itteni szerzetesek elenyésző maradéka megtartja-e azért még az imaórákat; vagy gyászruhásan sajnáltatni magunkat bárkivel, akit csak megpillantunk, hogy lám, milyen nagyon rossz nekünk. És innen kilépve is csak azt látjuk, hogy hozzák-viszik a hullákat és a betegeket, lépten-nyomon száműzött bűnözőkbe ütközünk, akik (merthogy a hatóság emberei vagy meghaltak vagy végüket járják már mind) a törvényre fittyet hányva, visszaszivárogtak, és most fel-alá grasszálnak és garázdálkodnak a városban; vagy a magukat pestisszolgáknak nevező, vérünkön hízó csőcselékbe, mely lóháton nyargalászva gúnydalocsákkal hergel bennünket. Mindenünnen csak azt hallani, hogy ez meghalt, az meg dögvoráson van, s ha volna még, aki sírjon, bizony, abba nem maradna a jajveszékelés. És mi vár ránk otthon? Nem tudom, ti hogy vagytok velem, de amikor én hazatérve rádöbbenek, hogy a népes cselédségből már csak egy szem szolgálóm maradt, a hajam is égnek áll a réműlettől, és bárhová húzódok, mintha a halottaim néznének vissza rám a megszokott arcuk helyett valami rémségesen eltorzult ábrázattal. Így hát sem itt, sem odakint, sem otthon nem találok én már a helyemet; annál is kevésbé, mert úgy látom, hogy aki (mint mi) tehette, és volt hova mennie, az már rég távozott, szinte csak mi vagyunk még mindig itt. Azokról meg, akik valahogy mégis itt ragadtak, úgy tudom, és tapasztalom is, hogy amihez csak kedvük szottyán, már csinálják is, fűyülve rá, hogy mit szabad, mit nem, egymagukban vagy másokkal, éjjel és nappal. És nem ám csak világiak, hanem monostorbéliek is, akik elhítetik magukkal, hogy az ilyesmi csak másoknak tilos, merthogy őrájuk nem vonatkoznak az engedelmesség szabályai, s a testi gyönyöröktől várva menekvést, erkölcstelen bujálkodásba kezdenek. Ha pedig így állunk (ami nyilvánvaló), akkor ugyan mit keresünk még itt? Mire várunk? Miért áztatjuk magunkat? Miért tétlenkedünk, miért nem tesszük meg mi is az egészségünkért azt, amit a többi városlakó? Mi kevésbé volnánk fontosak? Vagy azt hisszük talán, hogy belénk jobban kapaszkodik az élet, mint

másokba, s ezért kevesebb a félnivalónk? Ne csapjuk be magunkat, óriási tévedés, nagy-nagy ostobaság volna ezt hinnünk. Ha bizonyosság kell rá, jusson csak eszünkbe, hány és hány kiváló fiatal férfit és nőt vitt már el ez a szörnyű járvány. Ne tétovázzunk hát, ne legyünk restek tenni a baj ellen, amit valamiképpen elkerülhetünk talán. Nem tudom, egyetértetek-e velem, de szerintem az volna a legjobb, ha fognánk magunkat, és ahogy mindmostanáig már annyian, mi is elhagynánk ezt a várost. Erkölcstelenedés helyett (inkább a halál!), azzal mutatnánk erkölcsös példát, hogy szépen elvonulunk valamelyikünk vidéki birtokára, hisz mind bővelkedünk ilyenekben, s ott igyekszünk úgy ellenni, úgy mulatni, úgy vigadozni, hogy azért nagyon is észnél maradunk. Madárdalt hallani ott, hegyvölgy zöldell, búzamező hullámszik, mint a tenger, ott ezernyi fa hajladoz, s tágabb az ég, mely még haragjában sem tagadja meg tőlünk a maga időtlen szépségét. Mennyivel jobb ezeket nézni, mint városunk csupasz falait! Odakinn ráadásul a levegő is frissebb, létszükségleti cikkekből több van (ami nagy szó manapság), bajból pedig kevesebb. Mert igaz ugyan, hogy a parasztok ugyanúgy meghalnak, mint a városlakók, de ott kisebb a gyász, hiszen a vidéket ritkábban lakják, mint a várost. Arról meg egyébként szó sincs, hogy mi itt bárkinek is hátat fordítanánk, sőt igazság szerint éppenséggel minekünk fordítottak már rég hátat a mieink azzal, hogy meghaltak, vagy a halál elől menekülve úgy itt hagytak bennünket ebben a szörnyű helyzetben, mintha senkijük se volnánk. Nem érheti szemrehányás azt, aki megfogadja a tanácsomat, de könnyen lehet, hogy csak baj és bánat, vagy akár halál vár ránk, ha nem élünk vele. Nagyon is jól tesszük tehát, ha cselédestül fölkerelkedünk, és magunk után hozatva velük minden szükségességet, mostantól fogva, ma itt, holnap ott, azon leszünk, hogy jól érezzük magunkat, amennyire a mai körülmények engedik, és amíg (ha megérjük) ki nem derül, mit tervez az ég. És ne feledjétek: erkölcsösen távoznunk innen nem szégyellnivalóbb, mint sok olyan nő erkölcstelensége, aki inkább maradni akar.

Pampinea szavait olyannyira lelkesen fogadták a többiek, hogy azonmód a terv megvalósításának részleteit kezdték el fontolgatni, mintha most mindjárt fel akarnának állni, hogy már induljanak is. Filomena azonban észnél volt.

– Lányok – mondta –, Pampinea nagyon jól beszélt, de bármennyire igaza van is, ne siessetek azért, ne hamarkodjunk el a dolgot. Gondoljátok meg, hogy nők vagyunk, azt pedig minden süldőlány tudja, mennyi ész szorul a nőkbe, ha magukra hagyatva, férfi irányítása nélkül kellene boldogulniuk. Az állhatatlanságunk, a makrancos, gyanakvó, kishitű és ijedős természetünk miatt én sajnos nagyon is tartok tőle, hogy ha nincs más, aki irányítson bennünket, akkor bizony szégyenszemre időnek előtte fel fog bomlani a társaságunk. Addig belé se vágjunk, amíg ezt meg nem oldottuk.

Ekkor Elisa vette át a szót:

– Való igaz, hogy a férfi dolga vezetni a nőt, és férfiak nélkül nem sokra megyünk. No de hát honnan kerítsünk most magunknak férfit? Tudjuk jól, hogy a családjainkbéliek javarészt meghaltak, akik pedig megvannak még, azok itt is, ott is, tudj'isten hol, társaságokba verődve keresik a menekvést ugyanaz elől, ami elől mi is menekülnénk. Idegenekkel összeállnunk viszont nem volna tanácsos, nehogy öröm és pihenés helyett bajt és megbotránkozást szüljön az, hogy egészségesek szeretnénk maradni.

Javában zajlott még így ez a hölgytársalgás, amikor egyszerre csak három férfiember lépett be a templomba. Fiatalok voltak, bár a huszonötödik esztendejét a legifjabbikuk is betöltötte már, s hiába a sok megpróbáltatás, a sok barát és rokon elvesztése s a halálfélelem, szerelmes szívüknek mindez meg se kottyant. Az elsőt Panfilónak hívták, a másodikat Filostratónak, a harmadikukat pedig Dioneónak, szemrevaló és jól nevelt legény volt valamennyi. A szörnyű felfordulás közepette épp vigaszkeresőben járták a várost, hátha megpillantja valahol ki-ki a maga szíve hölgyét; és úgy esett, hogy mindhárom épp a nevezett hetek egyike volt, akik némelyikét viszont ráadásul még rokonság is fűzte egyik-másik ifjúhoz. A hölgyek vették észre őket hamarabb, Pampinea el is mosolyodott:

– Kezünkre játszik a szerencse! Íme három eszes és derék fiú, nyilván szívesen vállalják, hogy vezessenek és szolgáljanak bennünket, ha hajlandók vagyunk megbízni őket ezzel a feladattal.

Mélyen elpirult erre Neifile, merthogy az egyik fiatalember éppen őbelé volt szerelmes.

– Pampinea – szólt –, az Isten szerelmére, vigyázz, mit beszélsz! Tudom én jól, hogy mindegyikükről csakis a legjobbakat lehet elmondani, hogy ennél jóval nehezebb feladatot is megoldanának, és hogy a miénknél sokkal szebb és érdemdúsabb hölgytársaságban is kiválóan és becsülettel helytállnának ők. De mivel nagyjából mindenki tudja, hogy itt ül köztünk mindhármuk szerelme, tartok tőle, hogy ártatlanul is rossz hírbe kevernénk magunkat, és megbotránkozást keltenénk, ha magunkkal vinnénk őket.

– Ugyan már! – mondta Filomena. – Ha erényesen élek, és nincs miért furdaljon a lelkiismeret, mondhat rólam bárki bármit, Isten és az igazam fog megvédeni. Bárcsak kötélnek állnának! Akkor Pampineával együtt valóban elmondhatnánk, hogy szerencsénk van.

Ez aztán nemcsak hogy megnyugtatta a többieket, hanem mindjárt teljes egyetértésben el is döntötték, hogy szólnak a fiúknak, elmondják nekik, mire jutottak, és megkérdezik tőlük, volna-e kedvük velük tartani. Pampinea nem is vesztegette tovább a szót, fölállt, s úgy is, mint egyikük rokona, a váltig őket bámuló fiatalemberekhez lépett, kedvesen köszöntötte őket, majd pedig elárulta nekik, mit terveznek, és mindnyájuk nevében föltette a kérdést, hogy volna-e kedvük tiszta szívvel és testvériesen csatlakozni hozzájuk. A hármak először tréfára vették a dolgot, de látva, hogy Pampinea komolyan beszél, lelkesen rábólintottak, és még ott helyben mindjárt tisztázták is a teendőket. Majd még aznap összekészítették, ami kell, és előreküldtek valakit, másnap, azaz szerda hajnalban pedig néhány cselédjük, illetve egy-egy legényük társaságában a hölgyek s az ifjak is fölkerekedtek, és elhagyták a várost.

Alig két mérföldnyit kellett csak menniük, már meg is érkeztek oda, ahová menni akartak. Egy utaktól félreeső, szép zöld lombú ligetekkel és bokrokkal ékes dombocskára kaptattak fel. A dombtetőn palota várta őket szép tágas központi udvarral, kerengőkkel, vidám festményekkel díszített, szebbnél szebb termekkel és szobákkal, körös-körül pedig csodás rétek és kertek, kristálytisza vizű kutak és – a józan és finom hölgyek helyett persze inkább nagyivóknak való – drága borokkal teli pincék. S a társaság nem kis öröme gyönyörűen kitarakítva minden, az ágyak megvetve, a szobák friss virággal telis-teli, a padlók gyékénnyel betérítve.

Mindjárt helyet is foglaltak, s akkor a legcsinosabbik és legtalpraesettebb ifjú, Dioneo, azt mondja:

– Szép hölgyek, ide bizony nem a mi nagy eszünk, hanem a ti bölcsességetek hozott bennünket. Hogy ti mit terveztek a gondjaitokkal, azt nem tudhatom, a magaméit én mindenestre hátrahagytam az imént, amikor kiléptünk a város kapuján. Mostantól következzen hát móka, dal, kacagás, mulassatok (már amennyire a tisztességetek engedi) énelem, vagy adjátok ki az utamat, s akkor már megyek is vissza tovább búslakodni a meggyötört városba.

Pampinea meg erre, mint aki úgyszintén elhessentette már magától minden gondját, így válaszolt nagy vidáman:

– Ez ám a beszéd, Dioneo! Hiszen épp azért menekültünk ide a nyomorúságból, hogy nagyon is vígan legyünk. De rend a lelke mindennek, nekem tehát, akitől már e díszes társaság ötlete is származott, az a véleményem: ha nem akarjuk, hogy hamvába haljon az örömünk, kell hogy legyen köztünk valaki, aki parancsol a többieknek, akire felnézünk, akinek mint feljebbvalónknak engedelmességedünk, és aki gondoskodni köteles róla, hogy jól érezzük magunkat. Azért pedig, hogy a felelősség súlyát és a hatalom ízét is ki-ki megtapasztalja, s e kettős élmény ismeretében senkinek se legyen oka irigykedni, azt javaslom, hogy egy-egy napra mindenki tudja meg, milyen teher és milyen dicsőség ez. Hogy ki legyen az első, azt választás döntse el, a következőket pedig aztán már mindig az nevezze meg napnyugtatóját a saját tetszése szerint, aki aznap uralkodott, uralkodásának ideje alatt önhatalmúlag szabva meg, hogy hol és mitévők legyünk.

Nagy tetszést arattak Pampinea szavai, és közfelkiáltással mindjárt meg is választották őt első napi királynőnek. Filomena egy babérfához szaladt, és – mivel épp elégszer hallhatta már, milyen becses a lombja, és mekkora becsületet szerez annak, aki kiérdemli, hogy megkoszorúzzák vele – letörte néhány ágát, pompás koszorút font belőlük, és megkoronázta vele Pampineát. Ettől fogva, amíg csak együtt maradtak, ez a koszorú jelezte, melyikükön van éppen az uralkodás sora.

Pampinea – most tehát már királynőként – csendet intett, és magához szólítva az ifjak három inasát meg a szolgálólányokat, akik négyen voltak, figyelmet kért, és így szólt:

– Hogy máris lássátok, hogyan tökéletesedhet, hogyan működhet együtt ez a társaság rendben, örömben és emelt fővel, amíg csak kedvünk lesz hozzá, először is kinevezem Dioneo szolgáját, Parmenót háznagyomnak, ő fogja irányítani a cselédséget, és az étkeztetésért is ő felel. Panfilo inasa, Sirisco intézői és pénztárosi minőségben kövesse Parmeno utasításait. Tindaro ne csak a saját gazdája, hanem a másik két úr mellett is szobainaskodjék, ha az ő szolgálóikat épp elszólítja a dolguk. Az én Misiámnak Filomena szolgálójával, Liciscával együtt csakis a konyhára legyen gondja, ott süsse-főzze meg mindazt, amit Parmeno megrendel. Lauretta és Fiammetta cselédei, Chimera és Stratilia a lányszobák rendben tartásáról és a közös helyiségek takarításáról gondoskodjanak. Általában véve pedig mindenkitől, aki számot tart királyi kegyeinkre, elvárjuk és megköveteljük, hogy bármit hall vagy lát itt vagy ott jártában, ide be csakis jó híreket hozzon.

És miután látta Pampinea, hogy gyors és határozott utasításai egyöntetű tetszést aratnak, vidáman fölállt, és azt mondta még:

– Most menjetek, van itt kert, hímes rét, pompás hely elég, éreztétek jól ma-

gatokat, de harmadik reggeli harangszóra itt legyetek, hogy még hűvösben reggelizhessünk.

A fiatalurak és a szép hölgyek örömmel vették, hogy kimenőt engedélyezett nekik az újdonsült királynő. Vidám társalkodásba fogva, lelkesen széledtek szét a kertben, szerelmes dalokat énekelgetve andalogtak, és szebbnél szebb koszorúkat fontak maguknak. Amikor pedig letelt a királynőtől kapott kimenő ideje, visszatértükkor megtapasztalhatták, milyen szorgosan látja el Parmeno máris a feladát, mert a földszinti ebédlőbe lépve azt látták, hogy az asztalokon patyolat abrosz fehérlik, a poharak ezüstként csillognak, és sárga reketyevirág díszlik mindenütt. A királynő buzdítására kezet öblítve tehát, ki-ki helyet foglalt Parmeno ülésrendje szerint, a három legény pedig szó nélkül kezdte is már a felszolgálat. Remekül elkészített ételek, finomabbnál finomabb borok érkeztek, s a társaság tagjai víg csevegés közepette, nagy élvezettel láttak hozzá az evésnek-ivásnak. A lakoma végeztével aztán intett a királynő, és – mivel tudta, hogy az ifjú hölgyek és urak mindegyike remek táncos, sőt némelyikük muzsikálni és énekelni is jól tud – hangszeret hozatott. Dioneónak a lant, Fiammetának a hegedű jutott, finoman rá is kezdtek. A királynő ekkor kiküldte a szolgálát, hadd egyenek ők is, és a másik két fiatalemberrel és a hölgykoszorú többi tagjával összekapaszkodva, lassú léptű kőrtáncba kezdett; majd amikor kitáncolták magukat, könnyed és vidám dalokra zendítettek. És így mulattak mindaddig, amíg úgy nem érezte a királynő, hogy most már ideje aludni egyet. Saját szobája lett mindenkinek, emitt a három fiúnak, amott a lányoknak, a szobákban pedig szépen vetett ágy s az ebédlőihez hasonló virágözön várta őket. Levetkőztek, és nyugovóra is tértek mindjárt.

Délutánra harangoztak, amikor fölserkent a királynő, és ébresztőt rendelt a többi hölgyeknek és ifjúuraknak is, merthogy napközben, úgymond, megárt a túl sok alvás. Selymes zöld fűvű kis tisztásra vitte őket, ahol nem éri őket nap, és lágy szellő fújdogál. Ott körbeültette őket a pázsiton, és így beszélt:

– Lám csak, milyen magasan jár még a nap! Rekkenő meleg van és néma csend, csak a kabóca cirpeg az olajfákon. Mekkora butaság volna máshová mennünk most! Jó itt a hűvösön, ostáblát, sakkot hoztunk, játszhat is, szórakozhat ki-ki, ahogy kedve tartja, csak tessék. Én mégis azt javaslom, ne játékkal töltsük ilyenkor az időt, hiszen vesztesnek lenni sosem jó, és nyerni vagy kibickedni sem túl nagy gyönyörűség, hanem történetmeséléssel, amit az egész hallgatóság élvez. Mire mindenki mesél egyet, már alkonyul is, enyhül a hőség, és mehetünk, ahová csak akartok, hogy ott mulassunk tovább. Szerintem ezt tegyük hát, de csak ha nektek is tetszik. Ha meg nem, hát akkor csinálja estig mindegyikötök azt, amit akar.

A történetmesélés ötlete azonban mindenkinek, a hölgyeknek és az uraknak is, egyaránt tetszett.

– Helyes – mondta a királynő –, akkor tehát kezdhetjük. A történeteitek ezen az első napon bármiről szólhatnak.

Azzal a jobbán ülő Panfilóhoz fordult, és kedvesen felszólította, hogy elsőként ő mondja el egy történetét. A hallgatóság máris csupa fül volt, Panfilónak pedig nem kellett kétszer mondani, már kezdte is, ekképpen.

KIK A (ROSSZ) GYEREKEK?

Nagy Lajos most közreadott elbeszélésének kézírata az író Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékából került elő, az elbeszélés- és karcolattöredékek közül. Míg a hagyaték-ból korábban közölt – a *Jelenkor* 2020. októberi számában [*Petőfi-összes*] címen megjelent – szatírájára csupán egyetlen alkalommal utalt („Írtam, a Petőfi novellát kezdtem el. Megy, zavartalanul.” 1953. 07. 13.), a *Gyerekeket* több alkalommal is említi a – kiadásra váró – naplójában. E dátumozott feljegyzések alapján többé-kevésbé rekonstruálható az elbeszélés keletkezése, és a mű befejezésének ideje is pontosan megadható.

Maga a téma 1952. június 27-én bukkan fel először a naplóban más novellatervekkel és munkacímekkel együtt, egy felsorolásban: „A szomszéd két fiú (köpés)”. Ez annyiban érdekes, hogy a betegségtől szenvedő, nehézkesen mozgó és közlekedő író kényszerűség-ből a legközvetlenebb pasaréti lakókörnyezetéből (Házmán utca és környéke) merítette az írástémáit. Legalábbis erre utal a témalista többi eleme, mint Közért, Piac, Kalauznó, Espresso, Utcasprő nő, Gyógyszertár stb.; másrészt a ’köpés’ az elbeszélés ötletét és legfontosabb motívumát rögzíti. Három héttel később, július 12-én viszont már azt jegyzi fel, hogy: „Délelőtt tudtam írni, majdnem négy oldalt írtam (a köpködő két gyerekről)”. Pár nappal később, július 16-án pedig, hogy: „Ma ismét keveset írtam, de a novellát – a két köpködő gyerekről – befejeztem. Most jön az átírás. Az mindenestre könnyebb munka.” A könnyebb munka elvégzéséhez, a napló szerint, mégis vagy két hónap kellett még, mivel csak szeptember 15-én tér vissza rá: „Tegnap befejeztem a *Gyerek[ek]* című novellát végleg.” Az átíró-javító munka elhúzódnának korántsem csak írói, hanem meglehetősen hétköznapi okai is voltak. Az apró-cseprő, mindennapi ügyek mellett egy balatonfüredi beutaló utáni rohangálás, majd maga a kéthetes nyaralás és nem utolsósorban egy készülő novelláskötet kéziratának akkor már több mint egy éve tartó bürokratikus kanosszajrásának újabb fordulatai is hátráltatták a *Gyerekek* nyomdakészre írását. Az elbeszélést félre kellett tennie, hogy az említett novelláskötethez két másik novellán dolgozhasson.

Mivel a *Gyerekek*nek nincsen letisztázott vagy gépelt változata, a húsz kéziratoldalnyi szöveg az író apróbb javításait is tartalmazza. Az egy-egy névelő vagy szó kihúzása, betoldása, cseréje és egyéb szövegtagolási módosítások elenyésző száma ugyanakkor rendkívül tudatos írókat mutatnak. A legfontosabbat azonban mégiscsak megváltoztatta menet közben. Eredetileg *A két „kisgyilkos”* lett volna a novella címe, amit Nagy Lajos a kézíraton tollal áthúzott, és föléje írta: *Gyerekek*. A kisgyilkos vagy kis gyilkos négyszer fordul elő a szövegben, amihez lapszéli megjegyzést is fűzött: „Ezt a szót előbb is kell használni!” A címmel együtt aztán ezt az emlékeztetőt is áthúzta. Talán azért változtatta meg a címet, mert a kisgyilkosnak a világháborút követő igazoló eljárások és megtorlások után erős konnotációja volt, ami félrevihette volna az olvasót. Valóban semlegesebb, ezért az elbeszélés fókuszához közvetlenebbül illeszkedik a *Gyerekek*.

Az öregedés, az öregek és fiatalok, szülők és gyerekek viszonya visszatérő témái Nagy Lajos 1945 utáni írásainak. A most közölt elbeszélés konfliktusa jelenik meg például egy 1948-as elbeszélésében, ahol még a gyilkosnak nevezett köpködő gyerek motívuma is felbukkan. A *rossz gyerekek* című novellában még úgy tűnhet, a felnőttek és a velejükig rom-

lottnak tartott gyerekek számára nincs más kiút, mint a mindkét fél számára romboló büntetés. Az író azonban az egyénin túl az öreg–fiatal vagy felnőtt–gyerek ellentétekben az előítéletes–ártatlan, régi–új, múlt–jövő, a régi világ–új világ, azaz a társadalom éppen aktuálisan feszítő ellentéteit és gondjait képezte le, fogalmazta meg. Így már korántsem egyértelmű, kik is a (rossz) gyerekek. Nem kérdés, hogy az író szimpátiája kik mellett áll, mondhatni, elkötelezett híve az „új világnak”. Ebben és csakis ebben a tekintetben értékelhető, ha tetszik, akár didaktikusnak is a *Gyerekek*. Ami ezzel együtt mégis messze fölébe emeli kora vonalát, „szocialista-realista” propagandairódmának, hogy az elbeszélés szereplői cseppet sem papírszagúak, hanem vérbő, ízig-vérig valóságból elletett, élő figurák. Ami a Rákosi-korszakban egyáltalán nem volt triviális írói teljesítmény. Más kérdés, és ez már Nagy Lajos írói alkatából következik, hogy nem ítélkezik, csupán megértő, de nem elnéző az alakjaival szemben.

N A G Y L A J O S

Gyerekek

Egy öregedő asszony, Szamosiné, sokat panaszkodott. Volt oka rá, mármint egyéni oka, mert jó életből zuhant le arra a színvonalra, hogy éppen csak megélt. Dolgoznia kellett, amit a régi világban sohasem tett. Férje a felszabadulás előtt, ahogy mondani szokták: kissé megégette magát. Ennek a következményei nem maradhattak el. Így aztán, az lett a sorsuk, hogy: dolgoztak, szerényen megélhettek, de az új világban már nem tudták örömeiket lelteni. Szamosiné maga végezte a háztartási munkát, ezen felül harisnyákat is kellett készítenie gépen, naponként több órán át. Ezért mondogatta azután, hogy: fáj a derekam. Vagy azt: jaj, milyen szörnyű ez a takarítás, nem az én rossz szívemnek való.

Szinte azt lehet mondani, hogy Szamosiné ötletes volt a panaszkodásban. Reggelenként például, amikor piacra ment és kilépett a ház kertjének ajtaján – kis lakásuk volt a házban –, rögtön azt érezte, hogy nagyon hideg van. Vagy azt, hogy kibírhatatlan a meleg. És ha összeakadt valakivel a házból, mindjárt mondta is: „Micsoda szörnyű idő! Hideg és nedves. Megint köhögök majd egész éjszaka.” Nyáron ez a panasz így alakult át: „Jaj, kora reggel mekkora a hőség. Mi lesz itt délben? Már most fáj a fejem.” Amikor meg visszatért a piacról, így számolt be tapasztalatairól: „Pokoli a drágaság. És nem kapni semmit. Ezt a kis krumplit vettem. Meg ezt a kis kalarábét. Egy fej hatvan fillér. Borzasztó. És hogyan tolaszanak! És milyen goromba az az árusító! Azt mondta nekem: Várjon a sorára.”

Egy szép júniusi napon megjött a piacról. Riadt volt a tekintete, megint volt panaszolnivalója. Nem találkozott azonban sem a kapu előtt, sem a kertben senkivel. Becsöngetett tehát a szomszédba, Császárnéhoz. Úgy vélte, hogy jó aszszony a Császárné, mert mindig igyekszik őt vigasztalni.

– Van friss cseresznye, egészen szép – ezt közölte először, meg is mutatva a cseresznyét, amit vásárolt, csak azután tért arra, amit valójában el akart mondani.

– Szép – mondta közben Császárné a cseresznyére. – Hogy volt?

– Drága. Tizenkét forint kilója. Csak félkilót vettem. – És most következett a panasz: – Hanem, milyen gonoszak ezek a mai gyerekek, hát az bámulatos.

– No mi történt?

– Itt a szomszédtságban, második ház innen, az a vörös téглаépület azzal a szép kerttel, ott van két fiú, olyan hat év körüliek.

– Ismerem őket.

– Azok mindig a kertben ődöngenek, legtöbbször a kerítéshez állnak és lesik az utcán járókat. Már sokszor láttam őket, de mindig távol mentem a kerítéstől, mert éltem a gyanúval, hogy valami gonosszágon törik a fejüket. Olyan sunyi módon néztek meg mindig. A múltkor az egyik felém is dobott egy kavicsot.

– Igen, azok komisz kölykök.

– De még milyen komiszak, várjon csak. Most, ahogy a piacra mentem, elgondolkoztam és nem voltam elég óvatos, közvetlenül a kerítés mellett mentem. Ott állt mindkettő a kerítésbe fogózva és már előre vigyorogtak. Későn vettem észre őket és röstelltem hirtelen elhúzódni...

– No és?

– Hát mit részletezzem? Leköptek.

Ezt olyan egyszerűen, tárgyilagosan mondta ki Szamosiné, ha panasznak szánta is, hogy Császárnénak muszáj volt nevetnie.

– Igen, leköptek, mint egy rongyot. Mit szól hozzá? Maga persze nevet ezen.

Császárné:

– Jaj, bocsásson meg – és még jobban nevetett, még a könnyei is kicsordultak.

Szamosinéra is ráragadt a nevetés, ő persze – ahogy történni szokott az ilyen kedélycsapongás – azon nevetett, hogy Császárné nevet. Majd mégis hirtelen elkomolyodott és újra átérezte a sértést, melyet a gyerekek az ő emberi méltóságán elkövettek.

– Mondja, maga mit csinált volna ebben az esetben? – kérdezte Császárnétól.

– Mert én bizony csak mentem tovább, mint egy hülye. Gondoltam: no, ezek is megadták neked, mit is várhattál mást?

Császárné lassan tért magához. Szamosiné megismételte a kérdést:

– Mit csinált volna? Kíváncsi vagyok rá.

– Hogy én mit csináltam volna? Úgy megvertem volna őket, mint a kétfenekű dobot – jelentette ki Császárné, nekihevülten.

– Lelkem, én nem tudok verekedni. Különb is, ők a kerítésen belül voltak, én meg az utcán. Meg el is szaladtak volna.

– Szólni kellett volna az anyjuknak.

– Az úgyis tudja, mit csinálnak a csemetéi. Azt szokta mondani, hallom másoktól, hogy vadak, eleget megfenyítette őket, de hiába, nem bír velük. No?

– Akkor az apjuknak kell szólni.

– Az egész nap munkában van. És az sem ütheti agyon a saját gyerekeit. A szép szó meg, úgy látszik, nem fog rajtuk.

Ez a beszélgetés a két asszony közt az előszobában történt, miközben tárva volt az ajtó. Jött le éppen az emeletről Labádiné. Lassan jött. A csevegés hangosan folyt, hallotta az utolsó szavakat. Kíváncsian állt meg és azt kérdezte:

– Miről van szó?

Császárné felelt:

– Ezekről a Darázs gyerekekről. Szamosiné arra ment a házuk előtt és leköpték.

Labádiné:

– Nem újság. Rendszeres sportjuk. Engem is leköptek már.

– No és mit csinált? – kérdezte egyszerre a két asszony.

– Semmit. Letörültem. Máskor meg megdobtak. Szóltam már az anyjuknak, az kétségbe volt esve, bocsánatot kért és kijelentette, hogy meg fogja pofozni a kölyköket. Csakhogy már sokszor megpofozta őket, nem használt semmit, annál komiszabbak. Vadak, olyanok, mint a sziú indiánok. Mit tehetnek velük a szülők? Rosszul nevelték őket.

Ebben aztán megegyeztek volna, csakhogy mielőtt feloszlott volna a hármascsoport, megszaporodott eggyel, egy férfival. Császárt kereste egy jóismerőse, olyan hetven felé járó fáradtarcú ember, kivel az asszony is, Császárné, már beszélt néhányszor.

– Tessék bejönni, nincs még itthon a férjem, de csak tessék megvárni – így udvariaskodott Császárné, a vendég meg mondogatta, hogy köszönöm, köszönöm, aztán bemutatkozott a másik két asszonynak, Császárné erre azokat sem engedte el, jöjjenek már be egy kicsit, üljenek le.

Következett azután, hogy meleg van, pedig még nincs is itt a nyár, majd csend állt be. A három nő kíváncsian nézte a vendéget, vajon miről fog beszélni, mit tud a világról, mi baja van vele, vagy mi tetszik neki.

A férfi, Dalnok nevű, borotvált szürkebőrű bácsi, kicsit lötytyedt és totyakos, állta a kíváncsiságot és hogy valamit tegyen, elővette a zsebkendőjét és törülgette a homlokát. Úgy érezte mégis, hogy beszélnie kell, ránézett tehát a háziaszszonyra és – egészen különös véletlenképpen – ebbe kezdett bele:

– Hanem példátlan, hogy milyen szemtelenek a mai gyerekek.

Az asszonyok szeme felcsillant. Vajon mit fog mondani az öreg? Vele meg mi történt?

Dalnok úr folytatta:

– Bocsássanak meg, ha talán untatom önöket, de ezt el kell mondanom. Ahol én lakok, ott a házban egész sereg gyerek van. Lármaznak, verekszenek, komiszak. Szinte félek tőlük. Most, amikor elindultam, hogy idejőjjek, éppen labdázta a ház előtt. Egy jókora labdát dobáltak és rögtön láttam, hogy amint az utcára léptem, sunyin összenéztek és úgy dobták többször egymás után a labdát, hogy engem eltaláljanak. El akartam a közelükből sompolyogni, de annál eszeveszettebben dobálóztak. Egyszer a labda a fejem mellett repült el. Képzeljék el, szemüveget viselek ugyebár, mi történik, ha éppen eltrafálnak. Hát, kérem, én gyáva ember vagyok, ezt megvallom őszintén, mert bölcs ember vagyok és nem vagyok olyan bolond, hogy még gyáva se legyek...

Ez nagyon tetszett az asszonyoknak és elégtlenül mosolyogtak.

Dalnok úr élvezte az elismerést, aztán folytatta:

– Szóval erre a pimaszságra már előntött a düh és rászóltam a csibészekre: Gyerekek! Vigyázzatok, mert ha engem megdobtok, úgy elverlek benneteket, hogy megemlegetitek.

Az asszonyok föllélekzettek. Ez aztán a beszéd! Nem fiatal ember ez a Dalnok vagy Dalnoki, vagy hogyan is hívják, de azért még férfi. Csak éppen Császárné volt túlságosan nagyigényű, mert megakadt ezen a szón, hogy: megemlegetitek. Kevesellte. Valami keményebbet kellett volna mondani, valahogy így: úgy megverlek benneteket, hogy arról koldultok. Vagy még jobb lett volna: hogy belégebédtek.

Dalnok úr mesélt tovább:

– Erre odajön hozzám a legnagyobb, egy olyan tízéves srác, megjegyzem, hogy szép kölyök, megáll előttem, a szemembe néz és szigorúan kérdezi: Mit tetszett mondani? Én már nem akartam meghátrálni a taknyos elől, elszántan megismételtem: Igen, ha engem megdobtok, akkor megverlek benneteket. A gyerekek végignézt rajtam, mintha azt mérné fel, hogy erősebb vagyok-e nála, mert hát, amint látható, nem vagyok húszéves, különben sem voltam atléta soha, legföljebb hogy diákkoromban ugrottam.

Császárné kacagott:

– És talán még mindig meg tudna ugrani a gyerek elől.

Dalnok folytatta:

– No nem, hanem látta, hogy mégiscsak felnőtt vagyok, a reumát meg a jobb-vállamban nem láthatta, szóval egyelőre csak feleselt, így: Ma már nem szokták a gyereket megütni. De mondom én: Ja, barátom, ha ti engem megdobtok, akkor én nem nézem azt, hogy ma mit szoktak, akkor én odavágok... A gyerek hirtelen sarkon fordult és szó nélkül elsietett. Én, ostoba módon, még ott maradtam és, most már szelídebben, oktatni akartam a többi gyereket, lehetek vagy hatan, heten. Nem illik hálátlannak lennetek a felnőttekhez – kezdtem a leckét. A felnőtteknek köszönhetek mindent, azt a labdát is, amivel játszottok, a felnőttek csinálták nektek. Mutassátok csak azt a labdát! Az egyik gyerek a kezembe adta. Hát, mit mondjak, olyan kemény volt, mint a kő. Mit akartatok? Miért akartatok ezzel engem megdobni? Az egyik pöttömnyi megszólalt: Nem akartuk a bácsit megdobni, mi csak játszottunk. Ne hazudj! – mondtam. Vigyorogtatok és a labda egyszer majdnem eltalált engem. Az véletlen volt – mentegetőzött most egy másik kicsi. Tovább nem tárgyalhattunk, mert visszajött a legnagyobb, a rablóvezér. Mégpedig egy óriási kutyaival. De olyan kutya volt, mint egy véreb. Nyitva volt a szája, lógott a nyelve, parázslott a szeme, látszottak a fogai, micsoda fogak! Megáll előttem a rablóvezér és azt mondja: Most kezdjen ki velem!

– Rémes! – csodálkozott el Labádiné.

– Igen, igen, a mai gyerekek! – vélte Szamosiné.

Dalnok egy kis szünetet tartott. Kíváncsian várták, hogy mi történt tovább. Baj nem lett? Dalnok úr nyilván győzött, hiszen ott ül köztük és elég kedélyesen meséli a történeteket.

Dalnok úr így adta elő a befejezést:

– Hát én már nyakig úsztam a hősiességben, ráförmedtem a gyerekekre: Eridj innen rögtön azzal a kutyaival, mert belerúgok mind a kettőtökbe. A gyerekek most

ezt mondta: Azt szeretném én látni. De csodák csodája, azaz hálistennek, oda-
szólt a kutyának: Gyere, Cézár! És el[...]ak, Cézár és a rablóvezér. Én meg elin-
dultam, rá sem tekintve a többi gyerekre, örültem, hogy ilyen könnyen megsza-
badultam tőlük. Már hogy nem követtek el valami disznóságot, nem hoztak
szégyenbe... Mit szólnak ehhez?

Császárné gúnyolódott:

– Életveszélyes kaland!

Szamosiné a maga módján elmélkedett, vagyis sanyargott:

– Mondom, ilyenek a mai fiatalok. Nem úgy nevelik őket, mint minket nevel-
tek. Dehogy mertünk volna a mi gyerekkorunkban a felnőttekkel szemben tisz-
teletlenül viselkedni. Pedig minket sem ütöttek, pofoztak, legalább engem nem,
és az én családomban senkit. Nem mondom, hogy az afféle prolikat is kényeztet-
ték volna a szüleik, de azok meg éppen azért féltek. No de a maiak, azok egysze-
rűen rémesek.

Ezután esetek következtek, újak, gyerekekkel kapcsolatban. Mindenki tudott
valami megbotránkoztatót. Mintha gyűjtötték és emlékezetükbe vették volna az
anyagot, hogy ha valahol gyerekekről esik a szó, jól tudják majd a leckét. Egy fiú
visszaütötte a tanárát. Egy másik megfenyegette. Egy történet így kezdődött: „A
múltkor felszállok a villamosra, ülőhely nem volt, én meg akkora terhet cipel-
tem, tele volt a szatyrom, hogy majd leszakadt a karom. Egy fiú ül a közelemben,
nem is ül, hanem terpeszkedik. Nézek rá, szinte epedőn, ő föltekint, aztán elfor-
dítja a fejét és kinéz az ablakon. Jó, nekem nem állt fel, de a következő megállónál
fölszállt egy ősz hajú, töpörödött anyóka. Annak sem engedte át a helyét, csak
akkor, amikor a kalauznő kérte erre. Akkor is milyen pofát vágott!”

Egymásra következtek az elrettentő példák. Csupán Császárné kapott észbe.
Ráeszmélt, hogy ez a csevegés már politika. Élénk hangoztatása annak, hogy ez
rossz, az rossz, az egész mai világ rossz. Néhány emlék jutott eszébe, amikor meg
a gyerekek igen jóindulatúak és kedvesek voltak. Nemrégén például egy város-
széli kertes utcában kellett valakit hivatalos ügyben fölkeresnie és még a házszá-
mokon sem tudott eligazodni, mert dús lombok nőttek be a kertajtókat. Az utcán
biciklivel gyakorlatozott egy kislány. Leszállt a biciklijéről, odament hozzá és
megkérdezte: „Kit tetszik keresni?” Ő csak a házszámot mondta meg, a kislány
rögtön ajánlkozott: „Tessék velem jönni.” De még több eset foszlányai gomo-
lyogtak emlékezetében, egyelőre azonban csak ezt a nézetét közölte:

– Azért nem kell túlozni. Legyünk csak tárgyilagosak.

Ezután, [*visszatérve*] egy kislányra, maga elé nézve a levegőbe, elmosolyodott.
És beszélni kezdett róla:

– Tegnap délután bementem ide a Közértbe. Véletlenül kevesen voltak, két-
három vevő. Megláttam ott egy kislányt, innen az utcából való az is, a raktárban
volt, én beláttam oda, mert tárva volt a raktár ajtaja. Fehér köpeny volt a kislá-
nyon és dolgozott. A padlót mosta fel. [*Már*] megsajnáltam, mert hogy egy tíz-
éves lánynak már dolgoznia kell és megkérdeztem tőle: Mit csinálsz, Jucika? Hát
önként jelentkezett, csak azért, hogy dolgozhasson. Különben unatkozik, mon-
ta, mert ugyebár, már megkezdődött az iskolai szünet. Az alkalmazottak hagyták
és mosolyogtak rajta. Ők adták rá a fehér köpenyt és mondhatom, nagyon helyes
kis teremtés volt, ahogy ott szorgalmatoskodott.

Szamosiné kelletlen arcot vágott. Mert hát mi az, amit most Császárné művel? Alkalmazkodás ez a mai élethez. Szándékos kikeresése olyasminek, ami éppen nem rossz. Hasztalan erőlködés, hiszen a pokolról is lehet jót mondani, ha valaki mindenáron akarja. A pokolban például nem kell fűteni, nincs gond fára és szénre.

Császárné tovább magyarázta a kis Juci buzgalmát:

– A munka is játék, már annyiban, hogy a játék nem más, mint munka. Szórakoztató.

Ezt már Dalnok úr sem hagyta:

– Pardon! Attól függ, hogy mennyi az a munka.

Labádiné is közbeszólt:

– Ne haragudj, drágám, de te most egy leányról beszéltél. A lány, azért más. A lányok sohasem voltak olyan gonoszak, mint a fiúk. A fiú, az valamennyi egy-egy kis gyilkos. Ezt ne is próbáld megcáfolni, mert úgysem tudod.

– Naná! – tiltakozott Császárné.

Szamosiné:

– Eltértünk az eredeti témától. Arról volt szó, hogy ez a két kölyök itt a szomszédban, milyen rosszindulatú, milyen vad. Valóságos két kis gyilkos.

Dalnok:

– Bocsánat, ezekről én semmit nem hallottam. Úgy látszik, lekéstem valami jó történetről.

– No persze. De még egyszer elmondom – ajánlkozott Szamosiné.

– Kérem – bólintott Dalnok.

Csöngetés hallatszott, hazaérkezett Császár.

A felesége nyitott neki ajtót. Mikor belépett a szobába és meglátta a kis társaságot, azt kérdezte:

– Mi ez? Talán értekezlet? Politikai vagy termelési? Szevasz, Dalnok. Te mi járatban vagy?

Dalnok felelt:

– Majd azután mondom el. Most egy tudományos problémáról van szó. Társadalmi, lélektani és politikai. Jó, hogy megjöttél, hallgasd meg, és szólj hozzá. No tessék! – intett most Dalnok úr Szamosinének.

– Majd én! – kiáltott Császárné.

– Nem, nem – hadonászott Szamosiné. – Ne te mondd el, mert látom, hogy valójában te véded a gyerekeket. – És újra előadta esetét a két kis szomszédal.

Dalnok és Császár most hallották azt először. A nők kíváncsian néztek rájuk, vártak valami bölcsességet. Az azután el is következett, így:

– Hm!

Ezt Császár mondta. Mégpedig mozdulatlan arccal.

Dalnok úgy értette ezt a dongást, ahogy neki tetszett. Mindjárt élénken részletezte:

– Ez az, amit én mondtam. Mert hát mivel kezdtem, amikor idejöttem? Ugyebár azzal, hogy: példátlan, milyen szemtelenek a mai gyerekek.

Most már ő is előadta Császárnak, mivel az még nem hallotta, a maga történetét a labdázókkal, illetve a kis rablóvezérrel.

Az asszonyok türelmesen hallgatták végig még egyszer. A rosszmájú Császárné

azt figyelte, hogy ugyanúgy mond-e el Dalnok minden részletet, mint először, szóval hogy nem módosul-e az előadás. A lényeg változatlan maradt, csak egy mondatnál volt valami pici baj. Mert most a Dalnok fenyegetése így hangzott: Takarodj innen, te gazember azzal a vérebel, mert belerúgok mind a kettőtökbe. Ezt először így mondta Dalnok: Eridj innen rögtön. No de nem csoda, másodszer már jobban nekihevílt.

Az előadás befejeztével csend állt be, mindnyájan hallgattak. Császár gondolkozott, majd így szólt:

– Nem valami okosan viselkedtél, Dalnok barátom.

– Ugye nem? – kapva kapott a Császár véleményén Szamosiné. – Nem érdekes velük kikezdeni.

– Nem – hagyta ezt jóvá Labádiné. – Ilyen csürhével!

Császár behunyta a szemét és szótlánul merengett. Azután mintegy hangosan merengett:

– Ha hibáznak a gyerekek, akkor meg kell kísérelnünk, hogy a hibájukat igazítsuk.

– De hogyan? – kiáltott fel Dalnok.

– Hát az nem könnyű. Rögtön fenyegetőzni, az semmi esetre sem a legcélravezetőbb.

Dalnok makacskodott:

– Ugyan mit mondhattam volna nekik? Amikor céloznak rám és kupán akarnak hajítani. Eltalálhatták volna a szememet.

– Nem tudom. Nem én akadtam össze velük. De én valahogyan másképpen beszéltem volna hozzájuk.

Dalnok fanyarul mosolygott:

– No persze. Nem jól céloztatok, gyerekek, próbáljátok meg még egyszer. És odatartottam volna nekik a képeimet. Ha eltaláltok, kaptok cseresznyét.

– Mi újság egyébként? – kérdezte most már Császár Dalnoktól, talán azért is, hogy végét vesse a meddő vitának.

Szamosiné és Labádiné felálltak, hogy ők már mennek. Szamosiné még ezt mondta:

– Egész értekezletet tartottunk, az én esetemmel azonban nem végeztünk.

– Ahogy szokás az értekezleten.

Csakugyan nem végeztek semmit. Senki sem tudta megmondani, mit kell csinálni a két szomszéd gyerekkel. Azok tovább is űzik majd a maguk kis játékát. Nyilván ez járt az asszonyok eszében, mert Labádiné így beszélt:

– Én ugyan nem törődök velük. Én mindig át fogok menni a másik oldalra, tőlem aztán mindenkivel szemtelenkedhetnek, akár örökké.

Dalnok úr kedélyeskedett:

– Örökké ugyan nem. Mert felnőnek és akkor majd más lesz a szórakozásuk.

– Valami még rosszabb – legyintett Labádiné.

Császárné tétován lebegett a szelíd megértés és fel-fellobbanó indulatai közt. Végre is, mintha megsajnálta volna a két elszontyolódott asszonyt, ezt jelentette ki, a kellő hévvel:

– No hát én azért is el fogok menni a két kölyök mellett. Kíváncsi vagyok rá, mi fog történni. Ha velem is pimaszkodnak, én bemegyek a kertbe, elcsípem és

kegyetlenül megpofozom őket. Majd meglátjátok. Ha a szüleik nem tudják, hát én majd megtanítom őket tisztességre.

– És Császár úr? Pardon: elvtárs? – kérdezte gúnyosan Labádiné.

Császárné felelt a férje helyett:

– Ó, ő nem is ismeri azokat a gyerekeket. Ő csak megy az utcán, téren, házban, mindenütt és nem néz se jobbra, se balra, nem lát meg semmit.

Császár:

– Ez egy kis túlzás. A két Darázs gyereket is ismerem. Nekem még nem volt velük bajom. De megígérem, hogy majd kipróbálom őket.

– Erre kíváncsi vagyok – kacagott fel Szamosiné.

– Én is – jelentkezett Dalnok. – Két hét múlva megint eljövök. Akkor aztán őszinte beszámolót kérek.

– Most már igazán menjünk! – mondta Szamosiné, [megnézve] barátnőjét. – Hiszen annyi dolgom van! – ezt már sóhajtottá, illő fájdalommal.

– Jaj, gyerekek, még várjatok egy percig – kiáltott fel Császárné. – Egy kedves dolog jutott eszembe, azt még hallgassátok meg. Itt a kertben a Fricike, a Vörös Frici, valami bottal csapkodott egy pléhfödelet. Éktelen zajt csinált. Odaszólt az anyja Mancikának, a kislányának: Eridj ki, mondd meg neki, ha nem hagyja abba, hát én megfojtom. Mancika ezt így közvetítette az öccs[nek]: Azt mondta anyu, hogy ha nem hagyod abba a csapkodást, hát megver. No ugye? Nem gyönyörű? Nem volt szíve kimondani a kegyetlen szót, amit az anyja használt. Nem édes?

Labádiné megint csak elégedetlenkedett:

– Megint lányról beszélsz. Nem érted, hogy a fiúkról van szó?

A két asszony elvonult, Császárné kiment a konyhába, Dalnok belekezdett egy kellemetlen ügyének elmondásába, így:

– Nemcsak a gyerekekkel van manapság baj, hanem a felnőttekkel is.

Császár mosolygott:

– Azokat is rosszul nevelték, mi? Talán valami felnőtt is megfenyegetett egy vérebbel?

Egy óra múlva, amikor már elérkezett az ebédidő, akkor távozott Dalnok.

– Mit akart ez az öreg trotty? – kérdezte Császárné a férjétől.

– Nem érdekes – felelt Császár, ezzel aztán le is zárult minden ügy, amiről ebéd előtt beszélgettek, csaknem feledésbe merült Dalnok, Szamosiné és Labádiné, meg a két kisgyilkos és a gyerekek általában.

Két hét telt el, amikor egyszer eszébe jutottak Császárnak a Darázs gyerekek. Akkor is úgy, hogy a ház előtt ment el, amelyben azok laktak – egyébként mindig más irányban vitt az útja –, és meglátta a két fiút.

– Á, ezek azok! – ez volt az első gondolata. A kertben ődöngtek a fiúk, nyáriás öltözetben: kis ujjatlan trikóban, rövid vászonnadrágban, mezítláb. Igen csinosak voltak, erősek és makkegészségesnek látszottak.

A gyerekek is meglátták Császárt, gyorsan a kerítéshez futottak, belekapaszkodtak és egészen a rácshoz feszülve lesték, várták a gonosz felnőttet.

– No most mi lesz? – villant fel Császár elméjében a kérdés. De bízott magában. Ránézett a gyerekekre és hirtelen megállt:

– Ni, milyen helyes kis pofák vagytok! – nem tudta okosabban kezdeni. Majd

mondta tovább: – Ez már igen. Ilyeneknek kell lenni a gyerekeknek. Erősek vagytok, igazi vasgyúrók.

A gyerekek zavarba estek. Mert hát ők helyes kis pofák és nem két rosszcson. És vasgyúrók! Ezt a szót nyilván először hallották. Úgy hangzott el, hogy az nem lehetett ócsárlás. Már most mit tegyenek? Mind a ketten pontosan egyformán viselkedtek: tétova kis mosoly jelent meg az arcukon és csodálkozóan néztek a bácsi nevető szemébe.

Császár megtapogatta egyiknek a karját:

– Micsoda muszklid van! – És mindjárt megkérdezte: – Tudod te, mi az a muszkli?

A gyerek nem felelt. Olyan jóban még nem voltak, hogy beszéljen is.

– Ez a vastag izom itt a karodon, ez a muszkli. No, hogy’ hívják? Mondd utánam.

Mind a két gyerek hallgatott. De az arcjátékuk és valami szemérmes pislogásuk azt mutatta, hogy tetszik nekik a bácsi.

– Hogyan kell ezt tovább csinálni? – tűnődött Császár, egy-két másodpercig. Az első ötlete az volt, hogy mindjárt rátér a tárgyra, így: „Azt hallom, hogy ti itt rosszkodni szoktatok.” Rögtön elvetette ezt a változatot, helyette ezt kérdezte:

– Mit csináltok itt mindig? Nem unatkoztok?

A gyerekek nem feleltek, talán nem is tudtak volna felelni, mert aligha tudták, mi az: unatkozni. Tekintetük lesiklott a bácsiról, még a karóráján sem akadt meg és a földre néztek.

Császár most majdnem ezt kérdezte: „Nem tudtok beszélni? Némák vagytok?” De nem, ez sem jó, fölöslegesen támadó, e helyett így folytatta:

– Szoktatok birkózni? Mert az jó ám. Ha én olyan fiatal volnék, mint ti, birkózni nék veletek.

A gyerekek most fölnéztek Császárra és szaporán pislogtak. Megint oly egyformán, mintha két gépbaba lettek volna.

No, az első találkozásból elég ennyi. Császár, hogy feloldja a gyerekek zavarát, elköszönt tőlük, így:

– Szervusztok, kis erőművészek.

És nyújtotta feléjük a kezét, pontosan először az egyik felé. Az habozott, a kézre nézett, a bácsira nézett és, mintha meg akarta volna szolgálni az újabb elismerést, hogy ő erőművész, a szeme megvillant, az arca kissé eltorzult és rácsapott a feléje nyújtott kézre. De rögtön nevetett, bár hangtalanul, tehát mégsem volt ez ütés, hanem: pacsi a bácsinak.

– Szervusz, a viszontlátásra – mondta neki komolyan Császár, azután a másik fiúval is kezelt és azt így biztatta: – Mondd te is, hogy szervusz.

A fiú arca olyan fintorral vonaglott meg, mintha azt akarta volna mondani: Ne tessék már viccelni. De ezt vágta ki:

– Szervusz!

– Szervusztok – mondta még egyszer Császár, nevetett és elindult.

A gyerekek mintha ketrecből szabadultak volna ki, hirtelen elugrottak a kerítés-től, indián táncba kezdtek és torkuk szakadtából üvöltöttek. Császár szorongva figyelte a hangokat, nem szavak-e, nem olyan szavak-e, hogy: majom vagy vén számar. Megkönnyebbült, mert csupán ilyen diadalordítást hallott: hiú, hiú, hú, rurá-á!

Császár megállt és mosolyogva nézett vissza a gyerekekre. Akkor az egyik ezt kiáltotta:

– Kezit csókolom!

A másik rálicitált:

– Kezit csókolom, bácsi!

Császár igen meg volt elégedve. Nagy eredmény! Először is nem köpték le. Harmadszor, végre is megszólalt az egyik gyerek, azt mondta: szervusz. Negyedszer – és ez a legfőbb – utána kiáltották, hogy: kezit csókolom. Bár ezt már nem is óhajtotta.

Hát ezt a sikerét, mihelyt lehet, elmeséli otthon, persze lehetőleg annak a társaságnak, amelyik múltkor az értekezletet tartotta. Addig még a felesége előtt is hallgat. Majd csak ha megint együtt lesznek. Mit szólnak majd hozzá?... A gyerekekkel néha találkozott. Barátságosan köszöntek, olykor a kerítéshez futottak, olykor nem. Egyszer az egyik megkérdezte tőle: Hová mész, bácsi? Arra is gondolt, hogy cukrot fog adni a gyerekeknek. Nem, ez nem jó, mert így a jóindulatukat megvásárolja. Azt mondanák a többiek, hogy: nem érvényes! Dalnok okoskodna: Ja, nem lehet minden embert ajándékkal szerelni le; nem lehetséges, hogy valaki áll mellettem a tömött villamoson és én csak úgy hirtelenében megkínáljam egy szelet csokoládéval, nehogy oldalba bökjön.

Hetek teltek el, amíg egyszer beállított Császárékhoz Dalnok. Szamosinét bekérette Császár a nevével.

– Mit akarsz tőle? – kérdezte Császárné, mert a múltkori eszmecsere nem jutott eszébe.

– Én sejtem – mondta Dalnok.

Bejött Szamosiné, Labádiné azonban hiányzott. Kár – gondolták. Szamosiné ezzel kezdte:

– No, mi van a két kisgyilkossal?

Császár komoly képpel, nehogy a mosoly elárulja diadalát, rágyújtott egy cigarettára és lassan elkezdte mondani első találkozását a gyerekekkel:

– Hát igen, arról van szó, hogy találkoztam a két kis vademberrel. A múltkori beszélgetésünk után...

Szamosiné közbeszólt, gúnyosan:

– Értekezletünk után.

Császár:

– Szóval találkoztam velük.

Szemüket meresztve figyelték Császárt. És mivel nemcsak komoly volt a tekintete, az arca, hanem szinte komor – így játszotta meg a szerepét, ravaszul –, feszülten figyelték minden szavát, Dalnok néha sunyin mosolygott.

Császár mondta sorjában:

– Micsoda muszklid van! – mondom az egyik fiúnak. Tudod te, mi az a muszklid?...

Később ahhoz a részlethez érkezett: „Szoktatok birkózni? Mert az jó ám.” És elmondta, sőt bemutatta, hogy a gyerekek milyen zavartan pislogtak. Csakhamar következett a búcsú kezdete: „Szervusztok, gyerekek.”

Szamosiné izgatottan figyelt, Dalnok felkacagott. Mert hiszen most kell jönnie, az ő gondolatbeli szava szerint, a krachnak.

Ekkor Császár derűsen ezt mondta:

– Tévedsz, Dalnok komám. A csattanó elmarad. Nem köptek le. Sőt, kezet fogtam velük és amikor elhagytam őket, azt kiáltották utánam, hogy: Kezit csókolom, bácsi.

A hallgatók elszontyolódtak, még Császárné is. Fitymáló képet vágta, Dalnok szólalt meg először:

– No igen, vannak kivételes esetek. Csakhogy azokat nem lehet általánosítani.

Császárné tengett-lengett, örült is, de meg csalódottnak is érezte magát, mert másképpen képzelte el a történet végét. Így érvelt:

– Ó te! Veled minden másképpen történik, mint a normális emberekkel.

Csak Szamosiné volt engedékeny:

– Lehet, hogy igaza van, Császár úr. Maga jóhiszemű ember. És bámulatosan türelmes. De ki győzi ma az életet türelemmel? Velem például a következő eset történt...

A legújabb sérelmét készült előadni, mielőtt azonban belekezdett, mély lélegzetet vett és kétségbeesetten sóhajtotta:

– Szörnyű meleg van. Kibírhatatlan a hőség. Én úgy szenvedek miatta, hogy ki sem tudom mondani.

Ritka események

A kocsmá ajtajában

*Megállt a kocsmá ajtajában,
és nem mozdult. Biztatták,
hogy menjen be, de azt mondta,
nem tud. Akkor menjen haza.
Hazamenni se tud. Legalább
álljon félre, hogy mások
be tudjanak menni. Akkor
nagy nehezen félreállt.
Kérdezték, van-e nála pénz,
hozzanak-e valamit inni,
de rázta a fejét, nem kér semmit.
Akkor miért jött? Nem tudja.
Ott állt az ajtó mellett,
egészen zárásig, amikor aztán
az utolsó vendég, szokás szerint
a sírásó, megfogta a karját,
és szépen hazakísérte.*

A tűzoltó

*Olyan kórust keresek, amiben még énekelnek,
mondta a tűzoltó, akinek már többször is
fel kellett gyűjtania valamit, szalmakazlat,
csőszkunyhót vagy látogatóközpontot,
hogy tüzet olthasson, ne mindig csak arra
vonuljanak ki vadul szirénázva, hogy autókat kell
lehozni távvezetékoszlopok tetejéről.*

Ezek között

*Lehettem volna bármi, postamester, katonatiszt,
tűzoltóparancsnok, mondta a mezőőr,
de nem akartam semmire se vinni
ezek között az emberek között,*

*akiket mélyen megvetettem. Nem akartam
olyan lenni, mint ők, és nem akartam
a hasonlósággal kitűnni közülük.*

Zene

*Mindenem a zene, mondta az ellenpályaőrnagy,
már kiskoromban is mindig sokáig néztem
a főtéren a zenekart, amely vasárnap
délelőttöként népszerű darabokat játszott,
irigyeltem a zenészeket, akik szép ruhában
és megfésülködve ültek a zenepavilonban,
és engedelmesen követték a karmester intéseit,
a szünetekben meggyantázták a vonót,
és kirázták a nyálat a fúvóshangszerekből.
Persze én is zenész akartam lenni, de ez már
akkor meghíúsult, amikor nem vették meg nekem
azt a trombitát, amelyet kinéztem magamnak,
mert túl nagyoknak és túl hangosnak tartották,
de nekem nem kellett kisebb és más, nem is tanultam meg
semmilyen hangszeren se játszani. De a zenét
azóta is szeretem, amikor csak időm engedi,
zenét hallgatok, mert hozzám bármikor,
akár az éjszaka közepén is szívesen eljönnek
a zenészek a Koncertpalota vagy az Operaház
zenekarából, hiszen tudják, hogy nem sajnálom
tőlük a pénzt, és az alaptalan vádaktól is
megvédem őket, amiért cserébe csak annyi az elvárás,
hogy egy kicsit hangosabban játsszanak
az enyhe nagyothallásom miatt,
amely ebben az életkorban
már természetesnek tekinthető.*

A molnár fia

*Mindig csak a dolog, és soha semmi játék,
hát mi lesz ebből a gyerekből, mondták az öregek
a molnár fiáról, akit az apja korán befogott
a munkába, takarított, zsákokat cipelt,
ettette az állatokat. Az iskolából hamar kimaradt,
nem tanult meg se olvasni, se írni,
emberek közé nem járt, a kocsmába
felnőtt korában se tette be a lábát.
A malomban is mindig elfordult vagy gyorsan*

*ellépett, ha meglátta, hogy jön valaki,
és akinek sikerült mégis ráköszönnie,
a mellett futólag elnézett valahová messze,
ha meg úgy vélte, egyedül van,
azt mondogatta: „nem bírom tovább”.
Most aztán eltűnt, és hol keressük,
lehet, hogy azóta már túl van a hegyeken,
oda meg senki nem indul utána.*

Mikes Kelemen szerencsésnek mondja magát, mert nem szűnt meg figyelni

*Terpeszben állok, nőnek a füvek.
A külvilág egy éve kenyeret süit,
Nézi, fényképezi. A lendület
Alábbhagy, mégiscsak úgy vagyunk együtt,*

*Hogy nem vagyunk együtt. Gazos a kert,
Hát a konyhánál távolabbra lépiünk,
S fölfedezzük a fényt, a színeket
S hogy míg leépültünk, mi minden épült.*

*Szerencsések vagyunk, van egy hazánk:
Ha vágyakozni kell, léphetünk messzebb,
S vagy te, Néném, az elképzelt barát,
S mert sosem válaszolsz, te vagy a legszebb.*

*Elhalványodtam, de míg őszapók
Szállnak felém, nem lehetek halott.*

Mikes Kelemen vándorol és szeret

*Édes Néném, minket a Jóisten ver,
És verődünk tovább, s megint tovább
Táborról táborra rossz szekerekkel,
Követve más rossz szekerek nyomát*

*Egy pont felé, amit elérünk végül,
De addig még sodródunk dísztelen,*

*Idegen tájakon, iránytű nélkül,
Referencialitáséhesen.*

*Édes Néném, minket szeret az Isten,
Hisz jól vagyunk, és a béke beült
Valahova, minek még neve sincsen,
De majd ott éljük le az életünk.*

*Lábunk alatt a gyorsfutású bolygót
Máris szeretjük: megvan a biztos pont.*

Mikes Kelemen újabb éve elmegy

*A váratlan őszi esők miatt
Nehézkesen mennek a lincselések
A megye területén. Elmarad
Az ősz, hát újra zavarom Nénémet,*

*Engedje meg. Most a tündöklőházi
Verandáról ki, a tengerre néztem,
S elment egy év. De észrevette bárki,
Egy rabtársam vagy egy ór szerepében?*

*Önkívületi táj, napok, esztendőök.
Papír és tinta mint netkapcsolat.
Világvégi Mithras-szentély, egy eldőlt
Napfutó hős köve a kert alatt.*

*Van is, nincs is, ez rontja le a férfit.
Haladok a végső beismerésig.*

Mikes Kelemen burookban él, s kilát

*Nem üt a kezünkre a külvilág,
És egyikünk sem akar itt jobb lenni,
Biztonságban vagyunk. A kritikák
Idegenek, nem fegyelmez már semmi.*

*Végignézek a bajtársaimon,
Hogy lecsúsztak! És hogy szeretem őket!
De még jobban hazám, s azt gondolom,
Ne is legyünk mások, csak számúzóttek.*

*Ó, szabadság! Vittük a szent jelet,
S voltak ötleteink, nem is oly régen.
Már rosszak a viccek, s mind kevesebb
Szabad madár hasonlít ránk az égben.*

*Fogyunk, romlunk, s bár az élet rövid,
Abból, ami itt van, mindig telik.*

Mikes Kelement megbántják, de ez mindennapos

*Elmélkedtünk a mohácsi csatán,
S képzelje, Néném, nem értettünk egyet.
Összevesztünk a bő ebéd után,
A fekete előtt, és megsebeztek.*

*Annyi a sáfrány, mint otthon soha,
Jó ég! Friss bárány, sütemény, halom vaj!
Este, míg telt a pompás vacsora,
Ismerkedtem a szörnyű fájdalommal.*

*Kimagaslóan sorsrontó hitekkel
Kell itt csatázni, és szemben velük
A tükörképük áll ki minden reggel,
De tény, nem mondanám, hogy éhezünk.*

*Átkunk, Néném, hogy senki sem akar ki,
Többek vagyunk, mint Isten állatkái.*

Mikes Kelemen kétségbeesik

*Minden meg van hazudtolva ezerszer,
Néném, nézd el, még azt is gyűlölöm,
Aki nevet adott neked. Nem épül rendszer
Gyűlöletre, csak ilyen égővön.*

*Megvágtam a kezem. Ló alatt jártam.
Pata mélyedt az arcomba. Nem él,
Aki itt él. Halott istent találtam
A széna közt. Mindent elönt a vér,*

*Végül megáll az adminisztrációban.
Néném, tudom, nem látom már Tokajt.
Hogy kiálttam az égre, hogy csalódtam?
Volt erre egy életem? Minek ad*

*Sajátjából, kinek az Úr előtt
Ez az egy volt, és nem lesz soha több?*

Bábel kútja

*Először a test vált el a hangtól.
Aztán az arc vált el a testtől:
pontosabban az arc képe a test képétől,
és a hang az arc képe mellé szegődött;
így élünk a képernyők előtt.*

*De persze képekre sincsen már szükség:
mert a hang elvált a szótól, és a betűbe költözött.
És mi azt reméltük, valamit magukkal vittek belőlünk:
de annyiféle nyelven szóltunk, nem értettük egymást.*

*Mert az igazság elvált a valóságtól,
és már nem volt, aki megkülönböztesse őket:
a hír és a vélemény pedig összekavarodtak,
mint próbatétel előtt a lencse és a borsó.*

*Végül maradt az ige:
de az ige is csak egy szó,
emléke a mondatnak, a hangnak és a testnek...
De a szó már látta, hogy meztelen.
És elszégyellte magát.*

*És látta Isten, hogy ez nem jó.
De mit lehet tenni?
A gyerekek felnőttek, nem szólhat rájuk folyton.
Meg kell tanulniuk magukra vigyázni.*

Innen szép

*Ahol én állok, onnan szép győzni.
Megtalálni rejtett tartalékokat.
Tapogatózni, csak araszolni,
és hirtelen ellátni messzire.*

*Ahonnán én nézek, nem néznek mások,
és én sem látok máshonnan, ahonnán ők.*

*Megbeszélem velük, de mire átkiáltok,
nem értenek, és őket én sem értem.*

*Útban a dombtetőre: innen szép győzni,
de hogy mászhatnék hegyet, istenem?
Az élelmem fogytán, és bár süt még a nap,
uram, tudod, hogy fázok éjjelente.*

*Ahol én mászok, onnan szép nyerni,
belátni, hogy a hegy miért magas;
és hogyha ez a hegy alólam elperereg,
az első szem, vigyázok, ne legyek magam.*

*Várni jó, ezt, igen, tényleg megtanultam,
és bármibe már megkapaszkodom.
Egy hegy tetején, itt, a déli féltekén:
ki tudja, most mélyen vagy magasan vagyok.*

Csak énekeljetek

*A villamosra vártam, fújt a szél,
a kezemből kifordult az ernyő,
amikor eszembe jutott:
milyen régen jutottak eszembe a férfiak.
Sose gondoltam volna, hogy ez elmúlhat,
míg olyan sok minden más megmarad.
A migrén. A ragaszkodás. A félelem.
Nem is láttam az arcotok a maszktól,
az alakotok az esőtől.
És különben is: lassan
a fiaim lehetnétek.*

Hátországom

*A helyeken, ahol nem vagyok, néha felfénylik egy porszem.
Csillog, játszik, eltűnik, a fénybe fordul újra:
ott én nem vagyok vele, nem látom őt.
Vagy ők, vagy én.
A hátam mögött, az elhagyott városokban,
és a helyeken, ahova soha nem mentem el,
mint egy titkos társaság, úgy összetartanak.*

A (valaha) szép(??) rímkovács vénségéről

*Mit tartogat a „hiúság vására”?
Hát: frisset már nem, csupa resztliket.
Zordon ítészt? („Le a keresztvizet!”)
(Jobb lenne ezt is befejeznem mára!)*

*„Legalább azt ne hagyd: maradék humorod!”
S van még komótos séta, bor-zamat és könyvek
(kamuprofillal „nők”, kik Face-en bejelölnek)
– Az ember fásult, vaksin hunyorog.*

*Díj, játék, meccs, mit meg akarjak nyerni?!
Van jobb, mint voltak rég a csacska szók:
reuma és csekély kamatra sztrók.*

*Naná, hogy engem sem vidít a jammervoerkli!
Fárad az ész, szerencsecsillagom letűnt...
Mi más lehetnék? Mogorva, spleenes, életunt.*

Mittelhohe Minne

*Szerelmem, azt ne hidd,
A szenvedély kihűlt –
Lobog az bent, habár
Nem látszik úgy kívül;
A lángja perzselő,
Csak hát öreg a fa –
S arra ritkán elég
Immár az éjszaka.
Semmi el nem veszett;
Mélyebbre költözött:
Ott van a tűz-riposzt
A sejtjeink között.*

Gyerek s száz napi gond:
Fontos, de álruha –
Ebbe rejtőzik az
Ifjúkor párduca (...)!
Langyossággal csal a
Bejáratott rutin,
De vágyam úgy borul
Föled, mint baldachin.
Az ember, meglehet,
Csak bágyadtan csoszog,
De csak e gúnya-test,
Mi méltatlan s rozog' –
Vágyom a hangodat
S az érintésedet;
Ficáncol vén szívem
Itt, a bordák megett.
A külszín persze más:
Mogorva medve tán,
Ki néha nyers, és nem
Uralkodik magán...
De elveszett kölyök
Volnék én nélküled;
Szívem fölös teher,
Hajlékom légüres!
Nem hiheted, a sors,
Hogy büntetett velem –
Lásd, kedveskedik a
Nem is fukar jelen:
Velünk képzelt hajó
Repül a tengerig –
Hogy a parázs kihűlt,
Szerelmem, el ne hidd!

[Apokrif Pilinszky-töredékek]

*A hűvös parkettán
langyos szőnyeg.
Mint két lakatlan sziget,
meztelenül feksziünk
a narancssárga fényben.*

*

*A kávéscsészét
a hosszú ujjaiddal,
mint valami hangszert,*

*

*A nedves járdán.
Az esőtől nedves, csúszós járdán.
Egymásba gabalyodva.
Egymás kezét fogva.
Kerékpárral száguldozva.
A józanságtól részegen.
Az út menti bokorba estiünk.*

*

*Mi van a szívburokban?
Talán csend.
Talán egy napraforgó.*

*

*Mielőtt elmentél,
kinyitottad a szekrényt,
és megsimogattad az egyik ingemet.
A sejtjeimig beleborzongtam.
Azóta a sötét ruhásszekrényben üldögélek.*

Mint aki vakon szeret.

*

*Nő vagy.
Van hajad.
Van magányod.
Tekinteted.
Illatod.
És van melletted egy üres hely,
ahová leteszem a gyűrött zakómat.*

*

*Mint a selyem,
puhán esik a szűrt fény
meztelen hasadra.*

*

*Arra gondoltam, meghalok.
Csendben. Hogy ne is vedd észre.
Némán behorpadok, mint egy seb.
Hazatalálok végre.*

A KORAI KÁDÁR-KORSZAK IRODALMI PSZICHONAUTÁI

Bevezető

A droghasználat és a hallucinogén anyagokkal történő kísérletezés kapcsolata a szépirodalommal (és általában véve a művészetekkel) jól ismert kérdéskörnek tekinthető, különösen a 19. század, majd a századforduló és századelő dekadens-szimbolista törekvéseit illetően, lásd többek között Baudelaire, Gautier, De Quincey, később Stanisław Witkiewicz, Havelock Ellis, W. B. Yates munkásságát, írásait. A második világháború után, az ötvenes évek beatmozgalma, majd a hippy világ – Theodore Roszak szavával az „ellenkultúra” (counter culture) – térhódítása idején e szintér immár parttalanná válik, az ismert irodalmi pszichonauták és híres drogfüggők között jelen vannak az akkori angolszász irodalmi élet legkiválóbbjai: William S. Burroughs, Ken Kesey, Aldous Huxley, Truman Capote, Robert Anton Wilson, Hunter S. Thompson, Philip K. Dick. A magyar mezőny ennél sokkal szűkebbnek mondható: a „polgári” időkből említhetjük Csáth Géza hírhedt morfiumpfűgőségét, Kosztolányi kokainfogyasztását, vagy éppen Rejtő Jenőt, aki egy akkoriban kapható olcsó és brutális amfetamin-készítmény agyszerkentő hatása alatt írta (nemritkán csak néhány nap leforgása alatt) egyes regényeit.¹ Az említetteknel sokkal kevésbé ismert és irodalomtörténeti szempontból feldolgozatlan kérdéskör az 1956 és 1959 között Budapesten, a lipótmezei pszichiátriai intézetben folytatott *modellpszichózis-kísérletek* története, valamint néhány ismert író és költő (Abody Béla, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc) részvétele ezekben.²

1. A budapesti kísérletek fontosabb szereplői, célkitűzései

A kísérletek 1957 és 1959 között a budapesti Országos Ideg- és Elmegyógyintézetben zajlottak.³ A program vezetője Böszörményi Zoltán pszichiáter, a korabeli elmeorvosok és pszichofarmakológia jelentős alakja, legközelebbi munkatársai pedig Szára István, Brunecker György és Sai-Halász András voltak. Az 1957-es emigrációja után Amerikában jelentős karriert befutó Szára elsősorban mint biokémikus-orvos szerzett nevet a programban, az eredmények terápiás alkalmazásával, a kísérletek módszertani kérdéseivel, kulturális vonatkozásaival leginkább Böszörményi cikkei foglalkoztak. A program során többféle vegyülettel kísérleteztek: pszilocibint, meszkalint, LSD-t, valamint az akkor új-

¹ Lásd ehhez: Szajbély Mihály: *Csáth Géza élete és munkái*. Budapest, Magvető, 2019, 293–300., 381–384.; Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Budapest, Aspy Stúdió, 2004, 309. skk.; Thuróczy Gergely: Rejtő Jenő alkotói pályája. In: Uő. (szerk.): *Az ellopott tragédia. Rejtő Jenő emlékkötet*. Budapest, PIM, 2015, 16–169., 139.

² Lásd ehhez: Sirokai Máttyás – Havasréti József: *A Kádár-korszak irodalmi pszichonautái. Jelenkor Online*, 2021. 03. 31. Köszönöm Sirokai Máttyásnak, hogy felhívta figyelmemet Nemes Nagy Ágnes amerikai naplójára, melyben a költő visszaemlékezik az 1957-es kísérletekre.

³ Az intézmény 1867 és 2007 között számos névváltoztatáson esett át, az egységesség kedvéért mindenhol az OPNI (Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet) rövidítést használom.

donságnak számító dimetil-triptamint (DMT), illetve dietil-triptamint (DET) egyaránt használtak. Szárának sikerült meggyőznie a program fontosságáról Gimesné Hajdu Lilit, az OPNI akkori igazgatóját, akinek az engedélyével 1956-ban elkezdődhetett a munka.⁴ A kísérletek 1956 késő őszen még meglehetősen drámai körülmények között zajlottak: Böszörményi egyik önkíséreltes jegyzőkönyve még utcai harcokról, rendőrségi házkutatásról, a házukat ért belsővésekről számol be.⁵

Szára 1953-ban kezdett érdeklődni a hallucinogének alkalmazása iránt, amikor a budapesti orvosi egyetem biokémiai tanszékéről átkerült az OPNI-ba. Először LSD-t rendelt a Sandoz Intézettől (ennek munkatársa volt az LSD-t 1943-ban felfedező Albert Hofmann is), de kérését a svájciak elutasították.⁶ Érdekes, hogy míg 1955-ben nem voltak hajlandók teljesíteni Szára kérését, nem sokkal ezt követően Irányi Jenőné és Fráter Rózsa igénylését a Sandoz elfogadta.⁷ Így Szára érdeklődése rövid időre a bufotenin („varangyméreg”) irányába fordult, de ezt nem sikerült előállítania.⁸ 1955-ben egy friss külföldi publikáció nyomán felfigyelt a Közép-Amerikában használt cohoba szippantópor egyik összetevőjére, amit aztán önállóan szintetizált is.⁹ Ez volt a dimetil-triptamin (DMT), mely később komoly karriert futott be a pszichedelikus drogok kutatásában.¹⁰ Az ugyancsak akkoriban szintetizált dietil-triptamint a budapesti kísérletek során azonban gyakrabban használták, ugyanis a DMT által kiváltott fizikai tünetek olyan kellemetlenek voltak, hogy a kísérleti személyek tiltakoztak ellene.¹¹

A kutatásokat ösztönözte, hogy az elmegyógyászat közel száz év erőfeszítései ellenére sem tudott semmi bizonyosat a skizofrénia kialakulásának okairól. A kutatók részben e betegségnek az anyagcsere zavarral összefüggő (feltételezett) eredetének tisztázásához, részben pedig terápiájához szerettek volna segítséget kapni.¹² De a skizofrénia kutatásától függetlenül is elmondható, hogy az orvostudomány akkoriban még nagy reményeket fűzött a révületkeltő anyagok (egyéb kifejezésekkel: hallucinogének, psychomimeticumok, psychedelicumok, phantasticumok, psychoticumok) pszichoterápiás alkalmazásához.¹³ A kísérleti elme zavarok tanulmányozása a terápiás célok és remények mellett a különféle kognitív folyamatok (alkotásvágy, emlékezés, képzelet, kreativitás, látomások) működésének alaposabb megismerésével is kecsegtetett.

A kísérletekről beszámoló tanulmányok részletesen tárgyalták a program során használt vegyületek sajátosságait. „A hallucinogén (révületkeltő) anyagok, illetve pszichotikumok által előidézett úgynevezett kísérleti elme zavarok az össz-személyiség funkcióinak átmeneti, tehát időleges megváltozását eredményezik. Ez együtt jár a többnyire kisebb-nagyobb fokban megnyilvánuló szorongás mellett több-kevesebb szemléletzavarral, az asszociációk fellazulásával, az élmények intenzitásának fokozódásával, sőt, minő-

⁴ Stephen Szára: DMT at Fifty. *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 2007, IX/4, 201–205., 202.

⁵ Böszörményi Zoltán: A kísérleti pszichózisok egyes kérdései. *Pszichológiai Tanulmányok* 1. Budapest: Akadémiai, 1957, 311–317, 315.

⁶ Stephen Szára: i. m., 202.

⁷ Irányi Jenőné – Fráter Rózsa: Lysergsavas diaethylamid (LSD) kiváltott kísérletes psychosikok. *Orvosi Hetilap*, 1957/41, 1115–1119., 1116.

⁸ Böszörményi Zoltán: A kísérleti pszichózisok egyes kérdései..., 312.

⁹ Stephen Szára: i. m., 202; lásd még: Böszörményi: i. m., 313.

¹⁰ Lásd Rick Strassman: *DMT: The Spirit Molecule*. Rochester (VT USA): Park Street Press, 2000.

¹¹ Böszörményi Zoltán: Egyes hallucinogén anyagok pszichoterápiát elősegítő hatásáról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1962/1, 47–51., 47–48.

¹² Lásd: Böszörményi Zoltán – Brunecker Györgyi – Déri Piroska – Nagy Tibor: Megfigyelések egy új révületkeltő (hallucinogen) anyag, a diaethyltryptamin hatásáról. *Orvosi Hetilap*, 1959/18, 641–647., 641.; Irányi – Fráter: i. m., 1116.; Avar Pál: A „lélek gyógyszerei”. *Világosság*, 1965/7–8, 461–467., 464.; Issekutz Béla: Bepillantás a pszichofarmakológia vegykonnyájába. *Élet és Tudomány*, 1967/2, 1410–1413., 1412.

¹³ Böszörményi: Egyes hallucinogén anyagok..., 47–48.

ségének megváltozásával stb. is. Sokan szinte kinyilatkoztatásszerűen élik át a pár órás révületet, illetve e sajátos felajzottsági és kábultsági keverék-állapotot, úgy érzik, hogy most közelednek a dolgok igazi megismerése felé”.¹⁴

A „most közelednek a dolgok igazi megismerése felé” fordulat feltételezhetően Aldous Huxley 1954-es *Az észlelés kapui* című bestsellerének egyik megállapítását visszhangozza.¹⁵ Huxley könyve a magyar kutatók és egyéb szerzők körében (Böszörményi, Szára, Avar Pál, Király József, Abody Béla, Juhász Ferenc) meglehetősen ismertnek számított. Szára István később megemlíti, hogy *Az észlelés kapui* a hallucinogén anyagok iránti érdeklődésének kialakulásában fontos szerepet játszott, noha azt is hozzátette, hogy a könyv tartalmának kilencven százalékát inkább Huxley szépírói teljesítményének, mintsem a meszkalin hatásának tartotta.¹⁶

Böszörményi egyik cikke a következőképpen összegzi a DMT, illetve a DET hatásait: „E modell-psychosist élénk vegetatív tünetek, szorongás, egyeseknél főleg az un. nem-domináns féltke átmeneti funkciózavarára utaló neurológiai jelek, hangulati és észrevevési zavarok, elsősorban látási illúziók és víziók, tér- és időszemléleti zavarok, fellazult asszociációk és egyeseknél enyhe [paranoiás] vonatkozások jellemzik. Legtöbb vonásában ez a zavartság az LSD bódulathoz, a paranoid reakciók felbukkanásával a meszkalinhoz hasonlított, de sem a skizofrén, sem egyéb endogen pszichotikus állapotképre nem emlékeztet”.¹⁷ A kellemetlen testi-fizikai tünetek, valamint a hatás gyors lefolyása miatt Böszörményiék arra jutottak, hogy a DMT önkísérletek végrehajtására kevésbé alkalmas. Ezzel szemben „a DET modellpszichózis az enyhébb meszkalin-bódulathoz hasonlítható: szemlélődésre hajlamosító kellemes eufórikus állapot jön létre, mely tér-, időszemléleti, valamint testvázlat-zavarokkal, továbbá víziókkal jár együtt. A DET alkalmasnak látszik orvosi-önkísérleti felhasználásra” is. A programban közreműködő önkéntesek motivációi változatosak voltak: „Nálunk díjtalanul vállalkoztak a kísérletre, többségük kíváncsiságból, az orvosok pedig bizonyos pszichopatológiai belátást szerzendő, írók s költők pedig ihletet akartak meríteni egyes további munkájukhoz stb. [...] Többen fenyegető élethelyzeteik elől, illetve egyes kínos döntések szüksége elől akartak pár órára belefeledkezni a toxikus állapotba”.¹⁸

A modellpszichózissal kapcsolatos kísérletek különféle módszertani problémákat is felvetettek. A felhasznált vegyület nem okozhatott egészségkárosodást, nem okozhatott rászokást, továbbá nem okozhatott olyan fokú tudatzavart, ami megakadályozta volna, hogy a tesztalanyok beszámoljanak róla.¹⁹ A modellpszichózis igen gyakran egyénenként eltérő formában jelentkezett, ez akadályozta az egyes adatok és megfigyelések általánosítását. Sokat számított a kísérleti szituációba vetett bizalom, a kísérleti környezet pontos struktúrája, de az előzetes információktól függő elvárások jellege is.²⁰ A dokumentumokból kiderül, hogy a sivár intézeti körülmények zavarták a kísérleti személyeket, különösen az egészségeseket. A „szomatikus, de főleg az elektropszichológiai vizsgálatokat a kísérleti személyek többsége terhesnek érzi, az EEG-regisztrálásnál a szükséges immobilitás hat kedvezőtlenül [...] de a kérdőívek, projektív tesztek, sőt, egyszerű logikai feladatok is

¹⁴ Böszörményi Zoltán: Adatok a kísérleti pszichózisok és az alkotási vágy összefüggésének kérdéséhez. *Pszichológiai Tanulmányok* 2. Budapest, Akadémiai, 1959, 335–343., 335.

¹⁵ Lásd: „a new direct insight into the Nature of Things”. Aldous Huxley: *The Doors of Perception*. London, Ghatto and Windus, 1954, 20.; vö. Aldous Huxley: *Az észlelés kapui*. Ford. Kollár János. Budapest, Göncöl, 1997, 29.

¹⁶ Stephen Szára: i. m., 202.

¹⁷ Böszörményi: A kísérleti pszichózisok egyes kérdései, 313.

¹⁸ Böszörményi: Egyes hallucinogén anyagok..., 49–50.

¹⁹ Irányi – Fráter: i. m., 1115.; Böszörményi Zoltán: Psychomimeticumok vizsgálata emberen. *Orvostudomány* (19), 1968, 355–358., 355.

²⁰ Böszörményi: Psychomimeticumok..., 356.

gyakran elutasítást váltanak ki, mert a vizsgáltak szívesebben merülnének el kóros percepcióik misztikus világába, vagy némelyek egyszerűen introvertáltan meditálnának. A több önkísérleten átesett munkatársak többsége jobban értékelte a kényelmes lakásokban rendezett experimentumot”.²¹ A kísérletsorozat irodalomtörténeti szempontból két legjelentősebb figurája, Nemes Nagy Ágnes és Juhász Ferenc egyaránt kiábrándító élményként emlékezett vissza a történetekre; Nemes Nagy fanyalogva, rezignált-csalódott hangon, Juhász pedig szorongásait, sőt, halálfélelmét hangsúlyozva.

2. Kulturális kontextusok

A kísérletekről beszámoló publikációkban a pszichiátriai kérdéseken túlmenően számos egyéb kontextus megjelenik: alkotáslélektani-esztétikai, etnográfiai, vallástörténeti szempontok formájában. Meghatározó előfeltevésnek számított, hogy a droghatás fokozza az esztétikai-művészeti kreativitást; az alkotóművész résztvevők jellemzően ezen előfeltevés birtokában csatlakoztak a programhoz. A kísérletek során megfigyelhetővé vált a tudatalatti rétegek felszínre hozása, az emlékezés folyamatainak beindulása: a visszatérés a gyerekkorba, a primitív ősvilágba, az archetípusok birodalmához. A beszámolók sokat foglalkoztak a bizarr formákban jelentkező érzékelési folyamatokkal (szinesztéziák, idő- és térillúziók, elszabadult asszociációk), valamint a drog hatására megjelenő fantáziaképekkel, látomásokkal. Többen remélték, hogy a drogok hatása alatt mintegy „kívülről” figyelhetik meg a fantáziamunka egyébként rejtett folyamatait. „A DET modellpszichózisban tehát a regresszióval együtt ősi vágyak és késztetések törnek fel, melyek a kísérlet lezajlása után is részben fennmaradnak, arra kényszerítve a k. sz.-t [a kísérleti személyt], hogy azokat a képző- vagy írásművészeti alkotás aktusával – esetleg szublimálva – kiegyésítse. E késztetések hátterében valószínűleg élénk érzékletességű, erős emocionális töltésű, de fogalmilag és logikailag kevésbé feldolgozott, illetve elhatárolt élmények állanak, melyek éppen differenciálatlanságuk miatt átütőbb erejűek. A hivatásos költők és képzőművészek kifejező-képességeiket egyébként is felhasználják, egyéniségük intuitív oldala így szükségszerűen fejlettebb, a pavlovi első jelzőrendszer érzékenysége náluk megtartottabb”.²²

E kísérletek elvi-szemléleti alapjai meglehetősen távol álltak a korabeli magyar pszichológiára rákényszerített szovjet „hivatalos tanítás”: a Pavlov-féle reflexológia redukcionizmusától.²³ Ennek ellenére a programról cikkező kutatók szívesen használták a pavlovi „első és második jelzőrendszer” fogalmát az ösztönös, csak-biológiai, kultúraelőtti, úgymond „primitívebb”, illetve a tudatos, racionalis, nyelvi, fogalmi kommunikáció közötti különbségek megnevezésére.²⁴ De nemcsak a korabeli lélektanászok éltek ezzel az álcázó, a korszak szovjetbarát tudományosságához színlelve vagy meggyőződésből igazodó gyakorlattal, hanem olyan irodalomtudósok is, mint például Marót Károly és Lukács György.²⁵ Kevésbé ismert példa gyanánt itt Marót Károlyt idézem, akinek 1956-os könyve egyúttal kiváló példa a pszichológiai regresszió, az archaikus létállapot, a költői ihlet, a vallásos transz és a modellpszichózis diskurzusait vegyítő, majd némi pavlovi frazeológiával színező gyakorlatra, különösen ott, ahol a neves klasszika-filológus az első

²¹ Uo., 358.

²² Böszörményi: Adatok..., 339;

²³ Pavlov korabeli szerepéről lásd: Pléh Csaba: A pszichológia szimbolikája egy slampos totalitárius rendszerben. In: Uő.: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest, Balassi, 1998, 91–108., 96.

²⁴ Király József: Szinesztéziás élmények mesterséges pszichózisban. (Önészlelés). *Pszichológiai Tanulmányok* 2. Budapest: Akadémiai, 1959, 355–361., 359.; Böszörményi: Adatok..., 339; Böszörményi: Egyes hallucinogén anyagok..., 48.

²⁵ Marót Károly: *A görög irodalom kezdetei*. Budapest, Akadémiai, 1956, 206. skk.; Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*. 1–2. Ford. Eörsi István. Budapest, Magvető, 1978 (2. kötet: 11–38., 102–164.).

jelrendszernek a „normális” elmeműködésen felülkerekedő uralmáról értekezett, az „in-toxicációk, részegség, trance, révület, mámor, álmok, ihlet” tudatformáinak alkotáspszichológiai jelentőségét hangsúlyozva.²⁶

A publikációk többször utaltak a dekadens és a szimbolista irodalomban előforduló pszichedelikus élményleírásokra, és a kísérleti személyek beszámolóit is sok esetben emlékeztettek ilyenekre.²⁷ Nem kizárható, hogy egyes résztvevők látomásait-élményeit valóban preformálták (többek között) Baudelaire, Gautier, De Quincey és mások drogvíziókkal foglalkozó színpompás leírásai; azt látták, hallották, érezték, amire olvasmányélményeik felkészítették őket. „Élénkörös spirálok forognak, kígyószerű színes szalagok hullámoznak, színes csillogású drágakő-törmelékek kaleidoszkópjai vibrálnak. Egy színes márványlapokból épült tündöklő csarnok tűnik fel polcok hosszú sorával, s e polcon végnélküli sorban színekben izzó neonsövények sorakoznak. [...] színes szalagok ereszkednek alá egy láthatatlan zsinórpaddláról. A szalagíveken hirtelen piciny gúla-alakú, élénk-kékben sziporkázó drágakövek tűnnek elő...” – írta egyik cikkében Király József pszichológus, nem fukarkodva a dekadens irodalom ornamentális zsúfoltságát, szimbolikus túlterheltségét idéző képekkel és fordulatokkal.²⁸

Hasonlóan jellemző a beszámolók szövegének az archaikus kultúrák köréből vett képekkel való erős telítettsége. A korabeli publikációk állandó motívuma, hogy a gyermeki világkép, az álmok világa, a pszichózis állapota, a primitív gondolkodás és a hallucinogénnel előidézett regresszív tudatállapotok, valamint a modern absztrakt művészet között valamiféle belső rokonság figyelhető meg. E gondolatkör ugyanakkor általánosnak mondható a történeti avantgárd irányzatok „primitivizmusát” értelmező diskurzusokban.²⁹ Itt Benedek István pszichiáter sorait idézem: „A modern képzőművészet absztrakt ága – és valószínűleg a modern zene is, valamint az irodalom expresszionista-abszurd irányzata – rokon vonásokat mutat az elmebetegek és a hallucinogen hatás alatt állók alkotásaival. Ebből nem az következik, hogy a modern művészet elmebaj, hanem: a modern művészet a tudattalannak olyan szféráját tárja fel, amely egyébként csak hallucinációs állapotban szokott megnyilatkozni”.³⁰

A kísérletekhez köthető publikációk többsége áttekintette a törzsi népek varázslóitól a kortárs pszichiátriai kutatásokig vezető kalandos utat, egyrészt racionalizálva és tudományos fogalmi eszközökkel magyarázva (Mírcea Eliade szavait idézve) az „extázis archaikus technikáit”, másrészt felmutatva, hogy a kortárs orvosi-biokémiai kutatásoknak milyen elgondolkodtató kultúrtörténeti-etnográfiai előzményei voltak.³¹ Ezek a fejtegetések gyakran párhuzamosak voltak egy további – az etnográfiát és a pszichiátriát egyaránt foglalkoztató – történeti kérdéssel: miféle kapcsolatok rekonstruálhatók a táltosok, sámánok, varázslók, boszorkányok, halottlátók extatikus tudatállapottai, illetve a pszichózis

²⁶ Marót: i. m., 206.

²⁷ Király: Színesztéziás élmények..., 356.; Issekutz: i. m., 1411.

²⁸ Király József: Egy kísérleti személy elmondja. *Ország Világ*, 1958/2, 6–7. (Király DET- és pszilocibin-kísérletben egyaránt részt vett, utóbbihoz lásd: Önkísérlet psilocybinnel. *Pszichológiai Tanulmányok* 3. Budapest: Akadémiai, 1961, 519–529.)

²⁹ A kérdést szótár-monográfia formájában dolgozza fel Joachim Schultz munkája (*Wild, Irre und Rein*. Giessen, Anabas Verlag, 1995); lásd az „Ethnologie”, „geisteskrank”, „Kind-kindlich”, „Rausch-Rauschgift” címszavakat.

³⁰ Benedek István: A torz jelentkezése a művészetben. *Természet Világa*, 1968/182–186., 186. Benedek maga is érdeklődött a rituális droghasználat kérdései iránt, lásd: Benedek István: *Varázslás és orvoslás az azték, maya és inka birodalomban*. Budapest, Magvető, 1976, 144–174.

³¹ Ehhez lásd: Paul Deveroux: *The Long Trip. A Prehistory of Psychedelia*. London, Penguin/Arkana, 1997; Mike Jay: *Mescaline. A Global History of the First Psychedelic*. New Haven and London, Yale UP, 2019.

„modern” megjelenési formái között.³² Ebben a diskurzusban egyfelől a rituális drogfogyasztás *elvarázstalanodását* érhetjük tetten, másfelől e droghasználati módok *újjászületését* a különféle, jellemzően a hatvanas-hetvenes évek amerikai ellenkultúrájában népszerű eszoterikus-spirituális, sőt, okkult tudatfilozófiai konstrukciókban.³³

Avar Pál (ugyancsak az OPNI pszichiáttere) például *Az Úr teste? Az ördög teste?* című írásában a közép-amerikai indiánok rituális gombafogyasztásával kapcsolatos ismeretek bővülését ismerteti, a konkviztádorok spekulációitól kezdve az etnomikológián keresztül a modern biokémiáig. „A teonanacatl pogányul = az istenek húsa, keresztényül = az Úr teste, a hittérítők nyelvén = az Ördög teste vagy a Sátán gombája, az orvosok és a vegyészek nyelvén pedig = *psilocibint, pontosabban 4-hidroxi-dimetiltriptamin foszforsavésztert* tartalmazó gomba. Az emberekkel foglalkozó természettudományok, az antropológia, a lélektan, az elmekórtan, a gyógyszervegytan, az etnobotanika, stb. történetébe úgy vonult be teonanacatl, mint melynek felfedezése az említett szakágakon kívül még egy sereg speciális (humán és természetrajzi) tudományágot foglalkoztatott (például néprajz, mitológia, irodalomtudomány, művészettörténet, földrajz, geológia stb.). S csak ezek – majdnem valamennyi tudományág – legkiválóbb specialistáinak szoros együttműködésével sikerült tisztázni végül: mi is a teonanacatl”.³⁴

Avar cikke e ponton a „varázs alóli feloldás” történeti folyamatának mintegy allegorikus rajzát vagy tanmeséjét alkotja meg: érzékeltetve az utat, ahogy az érintettek a teofágia (istenevés) ősvilági-barbár képzetkörétől indulva eljutnak a kortárs biokémiai kutatásokig. De az ismeretterjesztő írások másféle ideológiai üzeneteket is tartalmazhattak, így például a materialista valláskritika szellemében kiemelték, hogy a szakrális tapasztalatok mögött csupán különféle biokémiai hatásmechanizmusok rejtőznek: „Amit azonban ők természetfölötti eredetű bűvöletnek tartottak, az valójában nem más, mint e vegyületnek [bufotenin] az agyra, a lelki működésre gyakorolt sajátos hatásai. Nem a »természetfelettibe« vagy a jövő eseményeibe pillantásról van tehát szó, hanem a drogok által izgatott agy különös káprázatairól”.³⁵

3. Abody Béla, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc

„Huxley tévedéseit ki kell igazítanunk...”

A Kádár-korszak irodalmi életében és médiájában évtizedeken át igen népszerű, noha a kísérletek idején még csak első könyvének – *Indulatos utazás* (1957) – kiadására készülő író: Abody Béla ugyancsak feltűnik történetünkben. „A. B. 26 éves, író [...] piknikus testalkatú, kissé elhízott, cikloid, gyakorlatias személyiség, igen élénk intellektuális érdeklődéssel, bohém életvezetéssel”.³⁶ Abody tapasztalatai a pszichedelikus élménykör jellegzetes sztereotípiái voltak: szeme előtt mikroszkopikus lények úszkáltak, szírványszínek fénylettek, majd bomlottak le, a szoba falai közeledtek és távolodtak, könnyűnek és euforikusnak érezte magát, húsvéti harangszót, orgonazenét hallott.³⁷ Nem sokkal később, 1961-ben Abody egy Huxley-ellenes vitairatot közölt az akkor vezető értelmiségi fórumnak számító *Valóság* folyóiratban, ahol fölényes és elítélő hangon foglalt

³² Lásd: Avar Pál: Akinek megnyílt a menny... *Világosság*, 1966/4, 209–215.

³³ Ehhez lásd: Erik Davis: *High Weirdness. Drugs, Esoterica, and Visionary Experience in the Seventies*. London – Cambridge (Mass. USA): Strange Attractor – MIT Press, 2019.

³⁴ Avar Pál: *Az Úr teste? Az ördög teste? A hallucinogén gombákról. Világosság*, 1970/6, 364–369, 367.

³⁵ Király József: *Varázsszerek tudományos szemmel. Élet és Tudomány*, 1960/2, 971–974, 973.

³⁶ Böszörményi és mások: *Megfigyelések...*, 642.

³⁷ Uo.

állást az efféle kísérletek és tapasztalatok jelentőségével kapcsolatban. Beszámol arról (kritikájának hitelességét ezzel is erősítve), hogy Magyarországon is folytak hasonló drogekísérletek, és ezeknek ő is résztvevője volt: „S ebben a bozótban, nem tagadjuk, odáig követtük a jeles szerzőt, hogy mindazokat a kísérleteket, amelyeket Huxley végigpróbált, mi magunk is végigpróbáltuk”.³⁸

Cikke egyrészt *Az észlelés kapuiban* foglaltak esztétikai és alkotáspszichológiai tanulságaival, másrészt a brit író nézeteiből levezethető világnézeti általánosítások veszélyeivel foglalkozik. „Huxley szellemi életünk legjelentősebb tetteit biokémiai jelenségekre vezeti vissza, ezeket tartja érzelmi, értelmi tevékenységünk, az emberiség művészete, a vallásalapítások, az ideológiai munka legfontosabb okának”.³⁹ Abody túlzásnak tartotta azt a gondolatot, mely szerint a pszichedelikus tapasztalat releváns magyarázatot képes nyújtani az irodalmi alkotások létrejöttének körülményeire: „Az író egy kábítószer, az úgynevezett mescaline használatából, hatásából véli megmagyarázni a mű alkotásának, keletkezése körülményeinek, sőt, befogadásának, élvezetének legfontosabb elemeit”. Ezzel szembehelyezkedve Abody – a korabeli hivatalos ideológiával összhangban – a „valóság tükrözésén” alapuló marxista-leninista esztétika érvényességét hangsúlyozta. Huxley nézeteit az esszé szerzője „biokémiai determinizmusnak” nevezte, és szót emelt az ellen, hogy tiszteletre méltó szaktudományos eredményekre egyes felelőtlen írók ezoterikus filozófiai koncepciókat építsenek: „A hazai, úttörő jelentőségű, biokémiai vizsgálatok nem léptek, és most sem lépnek fel efféle kozmikus, a tudomány partjait elmosó igénnyel. Maradnak választott feladatuknál, ugyanakkor nem tűrik módszereik »lírizálódását«, a túlságosan merész, önkényes következtetéseket”.⁴⁰ Írása azt sugallja, hogy a pszichedelikus drogok efféle népszerűsítése végső soron a racionalitáson alapuló világnézeti modellek prioritását, valamint a megtevesztett olvasók helyes ideológiai tájékozódását fogja veszélyeztetni. A Kádár-korszak ismert irodalmi bohémfigurájától meglehetősen szokatlan volt ez az iskolamesteri hang.

„A kísérlet alatt magam is kísérleteztem”

Nemes Nagy Ágnes 1957-ben vett részt a kísérletekben, majd több mint húsz év múltán, észak-amerikai naplójában idézte fel emlékeit. Szavaiból kiderül, hogy sem az 1957-es budapesti LSD-triptől, sem az 1979-es Iowai Írótaborban elszívott marihuánától nem volt elragadtatva; megjegyzései az amerikai ellenkultúrával kapcsolatos ellenérzéseit is jól tükrözik, ez a fanyalgó hangnem egyébként az amerikai napló teljes egészét áthatja. „[1979] Október 28., vasárnap [...] Elszívok egy fél marihuána cigarettát. Mintha nagy melegben felhörpintenék egy nagy pohár sört, gyorsan. Kis szédülés, enyhe hülyeség, álomság. De hol van a kellemes érzés? Ezért csapnak akkora zajt? Na most már ezt is megtapasztaltam. Mint ahogy elég volt abból az LSD-ből is, amit kísérleti célból kaptam 1957-ben. Akkor is csalódást okoztam a pszichológusoknak. Bizony, egy vers írásakor jóval nagyobb az ember vízionálóképessége, mint ajzószerekkel. És sokkal koncentráltabb; haladványa van, tevőleges”.⁴¹

1957-ben így számolt be akkor friss tapasztalatairól: „A tudatom alapvető képei, motívumai úsztak végig ezen a két órán, ezek is ismerősek, vissza-visszatérőek, csak persze mindig másképpen színeződnek. Lényeges dolgokat mozgatót meg ez a vegyi hatás. Azt hiszem, mindenkiben folyik ez a belső film, csak időként kiélesedik. Nekem persze ez az

³⁸ Abody Béla: Egy legenda nyomában. *Valóság*, 1961/3, 51–58., 52.

³⁹ Uo., 51.

⁴⁰ Uo., 54.

⁴¹ Nemes Nagy Ágnes: Amerikai Napló. Iowa 1979. In: *Uő.: Magyarul és világra*. Budapest, Helikon, 2014, 139–316., 230.

anyag a vers-plazmám. A kísérlet alatt magam is kísérleteztem. Amit a szer hatásáról hallottam, valószínűvé tette előttem, hogy az úgynevezett ihletettséghöz hasonló állapotot idéz elő. [...] Úgy gondolom, ez igaz is, meg nem is. Az »ihlet«-hez hasonlít ez az állapot az idegek felvontságában, a képsorok áramlásában, élnkségében – de különbözik intenzitásában, és minőségében is. Egy verssel való foglalkozás intenzívebb, hevesebb indulat, mint amit a szer ad. A minőségi különbség pedig: az ember írás közben sokkal koncentráltabb, egy dologra figyelőbb. Olyan élesen irányul valamire, olyan boldog harapással fogja, hogy végül azt hiszi: nem ő fog, hanem őt fogják, »diktálnak« neki. Itt más az eset: az ember sokkal szétfolyóbb, lazább, passzívabb...”.⁴²

Nemes Nagy mind az 1957-es kísérleti beszámolóban, mind 1979-es naplójában szembeállítja egymással a drog tudattágító hatását, illetve a versírás, az ihlet ennél sokkal koncentráltabb-intenzívebb lelki folyamatait. Megjegyzéseiben az önmegfigyelés eredményei összekapcsolódnak olyan tudatfilozófiai és költészetesztetikai fogalmakkal-motívumokkal, melyek egyértelműen a költőnő nagy példaképe: Babits Mihály ifjúkori írásait idézik. Az olyan kifejezések, mint a tudati képek „úszása”, a „képsorok áramlása”, illetve valamiféle „belső film” folytonosságának szemlélése Babits azon nézeteit visszhangozzák, melyeket a költő az ezerkilencszázás évek elején William James és Zalai Béla tudatfilozófiájának hatására alakított ki.⁴³ Nemes Nagy Ágnes példáján is megfigyelhető, hogy az introspekció, a teoretikus általánosítás igénye, az elméleti előfeltevések és az irodalmi-filozófiai inspirációk miként rétegződnek egymásra, egyszerre közvetítve a droghatás érzéki fenomenológiáját, az alkotáspszichológiai felismeréseket, de a kísérlet bizonyos mértékű, ráadásul egyből fogalmi szinten is értelmezett kudarcát is.

„Nem féltem, de a szerveim féltek”

Juhász Ferenc ugyancsak részt vett a programban; a kísérletre 1957. november 19-én került sor; közreműködése eredményeként jött létre a költő *Diethyl-kísérlet* című esszéje is.⁴⁴ Esszéjének bevezetőjében utalt arra, hogy nem érkezett felkészületlenül, jól ismerte például Henri Michaux és Aldous Huxley pszichedelikus élményekkel, drogkísérlettel foglalkozó írásait. A kórházban talált fizikai-tárgyi körülmények nem voltak ínyére; erősen nyomasztotta a „kattogó, zörgő, állandóan-vibráló neon-lámpa, a szomszéd teremből a betegek hangos beszéde, cívódása, hörgése, jajongása, könnyörgése, sírása, átkozódása és sikoltozása”, de a tolakodóan csörgő telefonkészülékek hasonlóképpen zavarták, irritálták. De Juhász nemcsak lámpalázáról, idegeskedéséről, illetve a kellemetlen melléktünetekről számolt be, hanem halálfélelméről is: „Szememet behúnyva legtöbbször aludni vágytam, de mindig fölriasztott vad dühével egy utolsó lángcsóva: hátha végleg elalszom [...]. Nem féltem, de a szerveim féltek”.

Végül megjelentek a látomások; itt a terjedelmes leíró szövegnek csak egy jellemző részletét idézem: „szememet behúnyva egymással dúccokkal-összekötött színes fémgömböcskéket láttam, néha rajzozó színkarikákat, a gömbök színe nem volt éles, a tűzgyűrűké és fénykarikáké viszont élénkpiros, tüzés, izzó, gyűrűsen lobogó, mint a lángkoszorú, amelyen átugratják a tigriseket, oroszlánokat a cirkuszban”. Később: „ősi indián-maszkok rakódtak egymásra, *álarcok, áldozati pofák*, majd moszatos mélytengeri lebegés keveredett össze szögletesen-ugráló mozaik-mintákkal, közben piros tengeri csillagok és zöld hólyag-medúzák, ember-szemű, piros-szemhéjas, pislogó csikóhalak lebegtek. [...] Szememet kinyitva az ő-

⁴² Bőszörményi: Adatok..., 338.

⁴³ James és Zalai hatását a fiatal Babitsra részletesen elemzi: Rába György: *Babits Mihály költészete, 1903–1920*. Budapest, Szépirodalmi, 1981, 54. skk (valamint lásd a bőséges jegyzeteket).

⁴⁴ Juhász Ferenc: *Diethyl-kísérlet* (1957). In: *Uő: Mit tehet a költő?* Budapest, Szépirodalmi, 1967, 135–140.

lét-gomolygás, a csoda-áradás eloszlott és ilyenkor már csak azt vártam, hogy fölszabaduljak a rettenetes szenvedésből, újra a saját világomban legyek...” (kiemelések tőlem – H. J.).

Elgondolkodtató, hogy ezek a részletek mennyire azonosak Juhász Ferenc költészetének és prózájának eredendően vizionárius karakterével: költői alkat, költői gyakorlat és a pszichedelikus élmény itt valóban egymást magyarázzák. Szövege számos archaikus, etnográfiai, rituális utalást és díszletet mozgósít; feltűnő, hogy a szövegbe épített szcenikus jelenetek egyrészt olyan látványosságokat idéznek, melyek önmagukban is rendkívül intenzívek, expresszívek, szinte sokkolóan tarkák (cirkusz, ünnep, rítus, felvonulás), másrészt amelyek gyakran beépültek az „izmusok” archaizáló-primitivista, nemritkán zsigeri hatásokra építő vizuális eszköztárába is.

A *Diethyl-kísérlet* nem nyers élmények felvázolása, hanem tudatosan kidolgozott, stilizált, rétegzett szöveg: az ősvilág szimbólumai és jelenetei, a biológiai metaforák, a külső és belső mikrokozmosz képei összekeverednek – mint Juhász írásaiban mindig. Igen jellemző továbbá, hogy az LSD hatását Juhász kifejezetten halálélményként – lásd: „nyers halálfélelem és fuldoklás” – örökölte meg. Itt joggal utalhatunk Juhász erősen neurotikus, depresszív személyiségére (a kísérlet évében depressziója miatt kórházba is kényszerült), továbbá az egész életművet uraló, a kritikusok által gyakran szóvá tett halálmániára, halálkultuszra is.⁴⁵

Összegzés

A fent vázolt kísérletek idején sajátos átmeneti időszakban vagyunk. Még nem volt jellemző a hallucinogén anyagok iránti olyasféle elementáris érdeklődés, mint amelyet a hatvanas-hetvenes évek pszichedelikus kultúrája idézett elő.⁴⁶ Az Egyesült Államokban még nem kezdődött el a pszichedelikus szerek kriminalizálása, a kutatók viszonylag szabadon kísérletezhettek, továbbá ekkoriban még komoly reményeket fűztek a drogok (különösen az LSD) pszichoterápiás alkalmazásához is. A mából visszatekintve igen erős kontrasztot figyelhetünk meg a nyugati pszichedelikus irodalom (Aldous Huxley, Timothy Leary, Carlos Castañeda, Terence McKenna, Charles Lilly és mások) egzaltált, színes, olykor szinte már karneváli világképe-világlátása, illetve az ötvenes évek Budapestjének szürkesége között. Böszörményiék programjának igen nyomasztó háttérét képezte egyrészt az 1956-os forradalom leverése, másrészt a körülmény, hogy a droghasználat Magyarországon részben a büntetés és a deviancia, részben pedig az elretentő példaként lefestett dekadens-lezüllött nyugati életmód részének számított; morfinista orvosok és tablettákon tengődő kiélt jazzdobosok népesítették be a korabeli bűnügyi irodalmat, így például Szamos Rudolf és Fóti Andor írásait. A budapesti kísérletsorozat egyszerűen volt tudományos program és – kuriózum.⁴⁷ A közreműködő irodalmárok azonban egyedülálló lehetőséget kaptak arra, hogy olyan lélektani-spirituális tapasztalatokra tegyenek szert, melyek a korszak Magyarországon egyébként teljesen hozzáférhetetlenek voltak. Talán Lengyel Péter *Cseréptörés* című, a hatvanas évek közepén játszódó regényének azon részletét is, melyben a hős az elveszített gyerekkori emlékeit egy LSD-re emlékeztető „enyhe hallucinogén” befecskendezésével óhajtja visszahozni, a Böszörményi-féle kísérletek távoli visszhangjaként olvashatjuk.⁴⁸

⁴⁵ Bodnár György: *Juhász Ferenc*. Budapest, Balassi, 2005, 49. skk.; valamint 173.

⁴⁶ Ehhez lásd: Jay: *Mescaline*, 225–246; Davis: *High Weirdness*, 45–88.

⁴⁷ Lásd: Hegyeshalmi Zoltán: A Rákosi-korszak Magyarországon vígan folyt a kísérletezés a pszichedelikus szerekkel. *Qubit*, 2020. 09. 18.; Sárosi Péter: Így trippelgetett hatvan éve egy magyar pszichológus a Lipótmezőn. *444 / Drogrporter*, 2019. 08. 25.

⁴⁸ Lengyel Péter: *Cseréptörés*. Budapest, Szépirodalmi, 1972, 201. skk.

ISMÉTLÉS ÉS MEGÚJULÁS

Várkonyi György és Ágoston Zoltán beszélgetése

Várkonyi György: Az életrajzod bizonyos tényei közismertek, ebből tudjuk azt, hogy irodalmár végzettséged is van. Úgyhogy én bátorkodnék egy olyan irodalmi idézettel kezdeni, amit hajlamos vagyok rád vonatkoztatni. Baudelaire írja: „Jelképek erdején át visz az ember útja”. Ez igaz a pályádra?

Pinczehelyi Sándor: Ha nagyon lefordítjuk, akkor talán igaz. De most úgy látom, hogy amikor azokat a bizonyos jelképeket használtam, akkor azok nem jelképként funkcionáltak, hanem egészen másként. Hétköznapi, mindennapi dolgokként éltek, s aztán később, a különböző írások által alakult át az értelmezési tartományuk. Ezeket azonban nem én fogalmaztam meg, hanem mások. Valami olyasmi rakódott rájuk, aminek kapcsán jelképpé váltak. Most nem akarok itt hosszas fejtegetésekbe bocsátkozni, de amikor bizonyos dolgokkal elkezdtem foglalkozni, akkor azok nem jelképek voltak, hanem tárgyak. Motívumok voltak, elemek, ábrák.

VGY: Ez a következő kérdésem. Hogy egy sarló az akkori viszonylatban, mondjuk '73-ben, talált tárgy, objet trouvé vagy választott tárgy? Tulajdonképpen megválaszoltad, hogy talált tárgy, de én ezt nem hiszem el. Az más kérdés, hogy ez a visszavetített jelentéstulajdonítás utólag érdekes. Szóval, hogy konkrétum vagy szimbólum volt-e, amikor kiválasztottál egy-egy ilyen tárgyat, ami nemcsak képként jelent meg, hanem a maga tárgyi valóságában, és konkrétan a sarlóhoz visszatérve: ott van gézzel bepólyázva.

PS: Az az igazság, hogy elég furcsán érzem magam, mert amit kérdezel, azt a kérdést állandóan felteszik már tizenöt vagy húsz éve. Nem tudok eléggé tiszta választ adni, mert a munkáimat nem elméleti megközelítésből kezdtem, hanem nagyon is gyakorlatias megközelítésből. Nem is a sarló és kalapács, hanem egy korábbi, a '72-es csillag és utcaő kő kapcsán már többször elmondtam, hogy amikor egy múzeumi kiállítás szervezése révén Attalai Gábornál voltam, akkor Attalai azt mondta: „Apám, olyan munkákat kell készíteni, amikből fekete-fehéren kiderül, hogy itt és most Magyarországon születtek”. Ezek mögött inkább történetek állnak: határozottan emlékszem, ahogy jöttünk haza a múzeumi autóval, és tényleg az út mellett voltak azok a csillagok. Előtte voltam Csehszlovákiában, ahol háromméteres kalapácsokat láttam betonból, egyébként mint plasztikák nem is voltak rosszak. Arra gondoltam, hogy ezekkel kellene valamit kezdeni. Tehát ezek nagyon is konkrét létezők voltak, amik körülvettek bennünket. Továbbá – a csillag nem igazán, de – a sarló és a kalapács valódi használati eszközök voltak, és ha már a kezemben voltak, akkor valamilyen műveletet kellett velük végezni. Így születtek végül – például a sarló és kalapács párosából – a különböző fotósorozatok. A sokat reprodukált egy képről nem én, hanem később az értelmezők foglalmazták meg, hogy mandorla formát alkot ez az együttes, és hogy ez az akkori közép-európai művészet ikonja. Bennem ez soha fel nem merült, nem is gondoltam effélékre. Kitaláltam magamnak ezeket a motívumokat, de akár egy fogas vagy bármi más is lehetett volna, azt is föl lehetett volna öltöztetni úgy, hogy kiderüljön róla, akkoriban született.

Ágoston Zoltán: Világos, hogy az értelmezések post festam születnek. A te műveidet illetően ez a folyamat szerencsés módon már évtizedek óta tart, és egyre bokrosodik ez az értelmező irodalom.

De én továbbra is a te korabeli attitűdödet firtatnám, amivel ezekhez a tárgyakhoz vagy motívumokhoz nyúltál. Te magad is mondtad valahol, hogy természetesen van irónia mindebben. Hiszen nehezen képzelhető el, hogy a tárgyalt hetvenes évek eleji időszakban, amikor a jelenre reflektáló kortárs művészetet akartál művelni, ne anakronizmusként élted volna meg ezeket az erősen terhelt, kommunista ideológiai szimbólumokat. Tehát miközben analizáltál, azért ez az ironikus viszony megvolt, nem?

PS: Az iróniát is később fogalmazták meg ezzel kapcsolatban. Azt hiszem, először az 1988-as Velencei Biennálé katalógusában írta le Néray Katalin, amikor kiválasztott minket a biennálé résztvevői közé, hogy ez „városi irónia”. Valami ilyesmit írt. Én inkább fricskának nevezném. De nem gondoltam arra, hogy megrángatom az oroszlán bajszát. Az „itt és most” volt a fontos, amihez köze van a befogadónak. Végiggondolva az összes műve-
met, nem volt direkt programom, hanem egyik motívum hozta a másikat maga után.

VGy: *Most eléggé logikusan és szervelesen fejlődő építménynek látjuk az életművedet az idő bizonyos távlatából, sőt bevallom, hogy amikor ezt a sorozatot tanítom, akkor korai konceptuális munkaként mutatom be. Az is, szerintem, miközben te most kissé demitizálad magadat. Szokatlan dolog ez, mert általában a fordítottja szokott narcisztikus művészeknél előfordulni. Utólag tulajdonítanak jelentést vagy jelentőséget a dolgaiknak: „igen, ellenálló voltam meg partizán”. Azt mondd tehát, hogy ez nem állásfoglalás volt, hanem bizonyos dolgok pusztá felmutatása?*

PS: Igen. Egyszerűen megpöccinteni valamit. Most, hogy végignéztem, láttam, hogy 1975-ben meg 1980-ban „Szocialista kultúráért” kitüntetést kaptam.

VGy: *Semmi kompromittáló nem volt akkor abban.*

PS: Nem volt, de valószínűleg nem a képzőművészeti tevékenységem miatt adták.

ÁZ: *Hanem az intézményvezetői munkáért?*

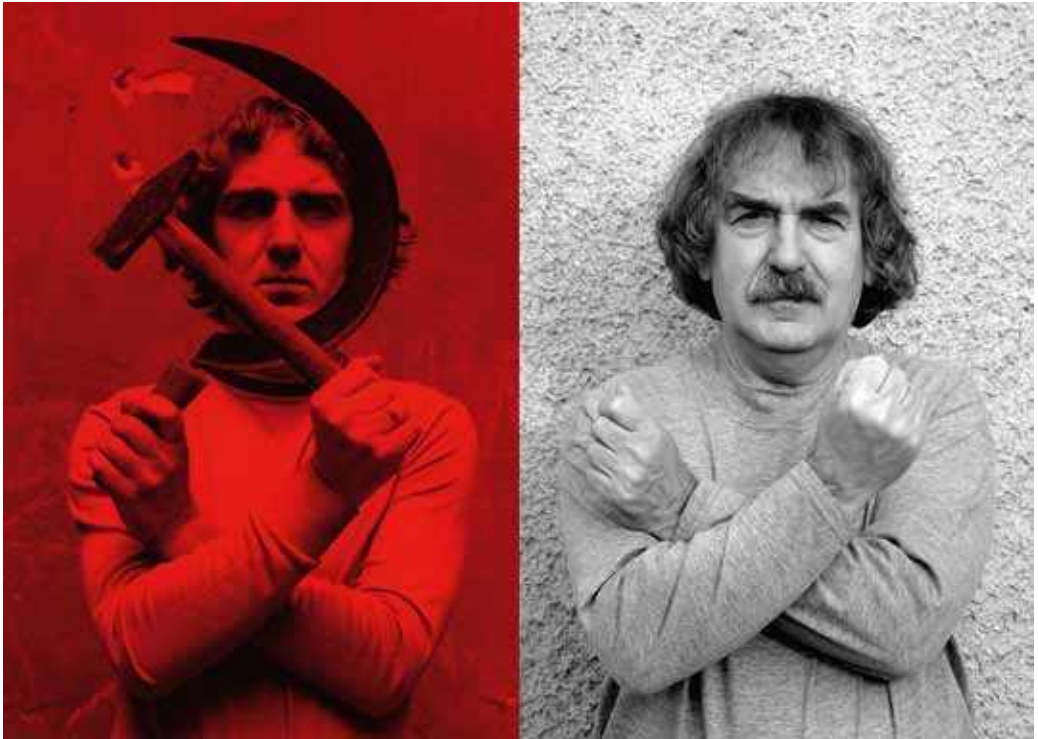
PS: '75-ben még a múzeumban dolgoztam, '80-ban már a Pécsi Galériát vezettem. Inkább afféle népművelési díjként kell számon tartani. Nem fogom letagadni, mert úgy gondolom, megdolgoztam érte. Most nem a kérdésre válaszolok, de mindig az lebegett a szemem előtt, hogy ha valamit tudok vagy tapasztalok, azt meg tudjam osztani másokkal is, mert hátha ők is nyernek ezzel valamit.

Soha nem voltam ellenálló, még ellenzéki sem voltam tulajdonképpen. Úgy gondolom, hogy az akkori viszonyok között csupán egy normálisan gondolkodó ember. Több ezren voltunk ugyanilyenek az országban. Az megint igaz, hogy rengetegen, különösen mostanában, úgy adnak elő dolgokat, hogy az első vonalban küzdöttek a rendszer ellen, miközben tudjuk, hogy nem így volt. Úgy gondolom, minden tevékenységem inkább szolgálat volt. Tehát nem az lebegett előttem, hogy meg fogom váltani a világot, vagy én leszek a világ legjobb művésze, mert az ember jól ismeri a saját határait.

Nem tudom, olvastátok-e, Szűcs Attilának volt egy nyilatkozata a minap, s azt mondta, hogy csak az tud igazán érvényesülni, aki elmegy Magyarországról. Mondja ezt most, 2021-ben. Ebben nagyon sok igazság rejlik, mert ha a fiatalabbakat nézzük, akik az utóbbi tízegynéhány évben elmentek Magyarországról, és jelen vannak bizonyos galériák közegében Nyugat-Európában (vagy például Lengyelországban ott van Csörgő Attila), azoknak nevük van. Tehát lehet, hogy idehaza valami nem stimmel.

VGy: *Most nagyot ugrunk az időben. Jön a bárány. Meg a hal. Meg a kenyér. Szándékosan raktam ezeket egymás mellé, mert keresztény szimbólumok, felfoghatók Krisztus-szimbólumoknak. Ezek csak választott dolgok, nem? Miközben tudom, van olyanod, hogy Magyar kenyér. Előtte van ez a szitanyomat a kis zászlókkal. Elmondtad már, hogy megkörnyékeztek a rendszerváltás idején és utána pártok, mert úgy érezték, hogy a programjuknak megfelelő emblémákat tartalmaz a munkásságod. Ez nem lehet véletlen, vagy igen?*

PS: Most olyan kérdést tettél fel, amire már megírtad a választ az „Ismétlések” kiállítás kapcsán.



Majdnem 30 év, 1973–2002, print, vászon, 100x140 cm



PFZ paprika, csillag, Coca-Cola, 1982–1988, 1992
akril, olaj, fotóvászon, vászon, 95x190 cm
(a Janus Pannonius Múzeum – Modern Magyar Képtár tulajdona)



Csillag, Coca-Cola, 1988, akril, vászon, 100x100 cm (magántulajdon)



Ahogy tetszik I., 1988–2019,
akril, vászon, 148x100 cm



Ahogy tetszik II., 1988–2019,
akril, vászon, 148x100 cm



Varsói installáció (Együtt megyünk?), 1998, polisztirol, kukorica, változó méret



Pásztor II., 1999, olaj, vászon, 200x280 cm



A titkok háza I., 2000–2001, akril, vászon, 100x140 cm



A titkok háza II., 2000–2001, akril, vászon, 100x140 cm



Lőtábla Bálint Endrének I., 2008, akril, fatáblára ragasztott vászon, átm. 100 cm



Lőtábla Bálint Endrének II., 2008, akril, fatáblára ragasztott vászon, átm. 100 cm
(Janus Pannonius Múzeum – Modern Magyar Képtár tulajdona)



In memoriam Lakatos Artúr I., 2014, print, vászon, 100x140 cm



Zsolnay váza PFZ hagymával, 2016, print, vászon, 70x100 cm



Utcakő lyukkal, 2017, akril, fatáblára ragasztott vászon, 100x70 cm



Utcakő PFZ koszrúval, 2017, akril, fatáblára ragasztott vászon, 100x70 cm



Műveletek csillaggal, korpusszal III., 2020, digitális fotó, 60x50 cm



Műveletek csillaggal, korpusszal I., 2020, digitális fotó, 60x40 cm



Változatok egy Lakatos Artúr motívumra, 2020, akril, vászon, 45x45 cm



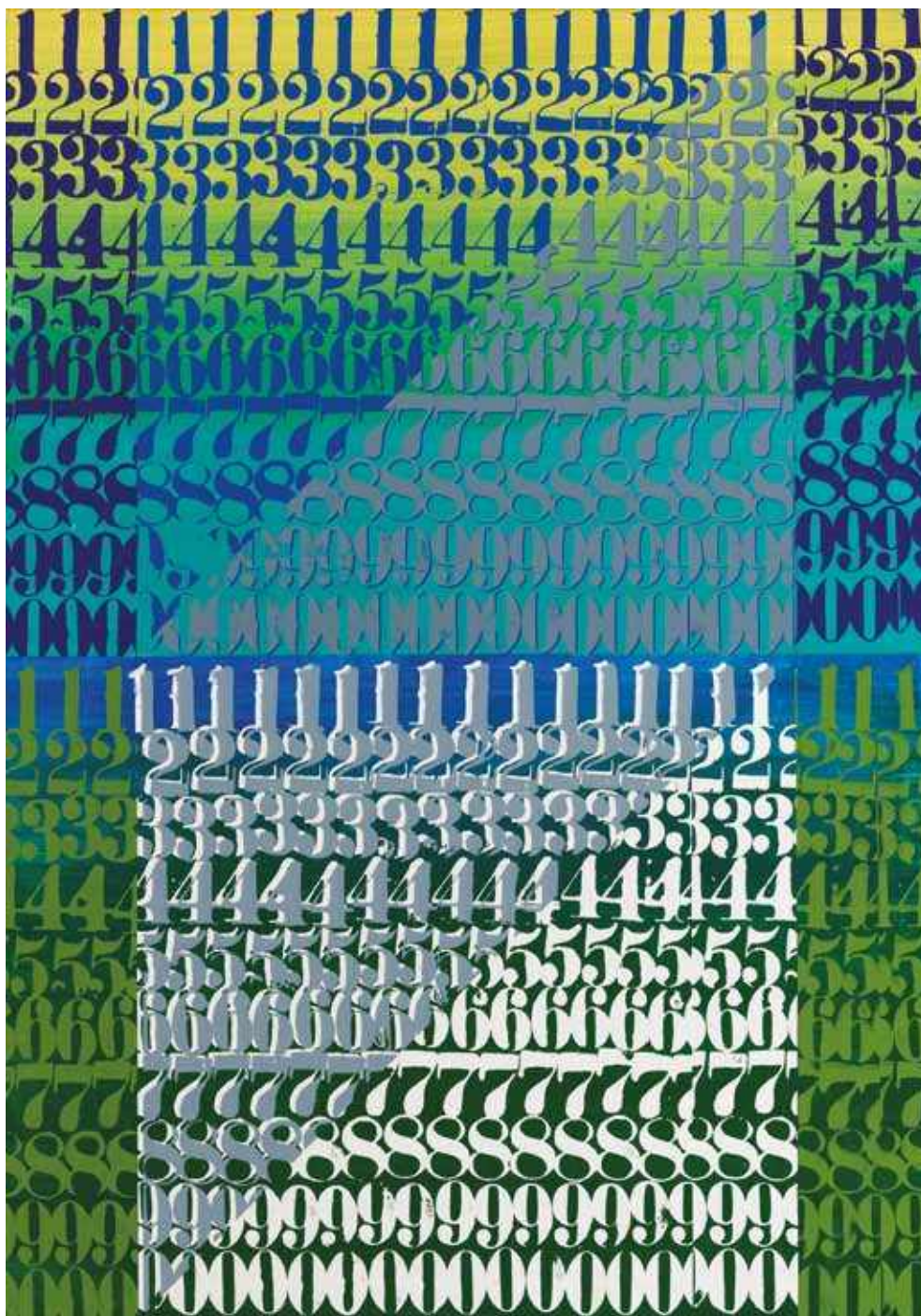
Kis kép Lakatos Artúr motívummal III., akril, vászon, 15x32 cm



Vázlat Lakatos Artúr motívummal II., 2020, akril, vászon, 25x35 cm



Numbers I., 2021, akril, vászon, 100x70 cm



Numbers II., 2021, akril, vászon, 100x70 cm

VGy: Igen, persze, de magamat is szoktam újraolvasni...

PS: Ezek később már választott motívumok voltak. Például a *Magyar kenyér '79-es* munka. Három szelet le van vágva, piros-fehér-zöldre be van festve, és zászlócskák állnak ki belőle. A zászlócska a korabeli politikai folyamatokra reflektál, a lengyel Solidarność zászlójára, ezt nem nagyon tudják. Amikor eljött a rendszerváltás ideje, úgy gondoltam, hogy amit én szerettem volna elmondani ezekkel a kvázi politikai elemekkel vagy ábrákkal – ne mondjuk jelképeknek, mert nálam ezek nem jelképek –, azt elmondtam. A csillag, sarló, kalapács után jöttek a növények, az állatok, később a bárány, s ahogy utólag gondolkodtam rajta, rájöttem, hogy ezek azok az elemek, amik engem gyerekként körülvettek. Furcsa, de ez a földközelség megfoghatóság vagy tapinthatóság az, amiből ezek a tárgyak eredtek.

ÁZ: Még egy pillanatra visszaugranék a hetvenes évekbe. Azt mondod, hogy az alkotói szándék oldaláról mindez nem politikus művészetként született, ám aztán az értelmezésben azzá vált, és ma mindenki Közép-Kelet-Európának a korabeli politikai viszonyait ironizáló ikonokként olvassa. Mennyiben befolyásolta a korabeli befogadást, hogy titeket amatőrökként tartottak nyilván? Az amatőrizmus fogalma valamiféle védőernyőként borult rátok? Hogy – durván fogalmazva – nem vettek benneteket elég komolyan?

PS: Szerintem ez is benne van. Egyébként ezt a cikket, amire utalsz, az 1980-as székesfehérvári kiállítás kapcsán írta P. Szűcs Julianna, *Amatőr avantgarde* volt a címe. Egy pillanatra visszatérek a sarló-kalapácsra meg az utcakő-csillagra és az ezekhez kapcsolódó egyéb motívumokra, amelyek 1974-ben a Néprajzi Múzeum kiállítótermében voltak láthatók. Szerencsére akkor katalógus is készült hozzá – sőt, műtárgyjejegyzék is van a katalógusban –, nem kell bizonygatnom senkinek, hogy ezek a munkák már akkor megszülettek. Annál a kiállításnál a védőernyő az volt, hogy én akkor a múzeumban dolgoztam. Hárs Éva, aki a Baranya Megyei Múzeumok igazgatója volt akkor, azt mondta, hogy nem zsúriztadjuk a kiállítást (merthogy múzeumi kiállításokat nem kellett zsúriztatni, csak az egyéb kiállításokat).

A többi Pécsi Műhely-tagra is vonatkozott ez, annak ellenére, hogy szinte mindegyikünk, kivéve Szijártó Kálmánt, művészeti gimnáziumba járt. Ami – és ezt már nagyon sok helyen elmondtam – szerintem akkor a város egyik legjobb iskolája lehetett. Abból gondolom, merthogy olyanokat tanultunk és tudtunk meg, olyan dolgokra vezettek rá bennünket, hogy én még mindig abból élek, amit a középiskolában tanultam. Aztán bekerültünk a Lantos-féle szakkörbe, „Lantos-gyerekeknek” hívtak bennünket, és mindenféle pejoratív dolgokat mondtak róla. De mégis lehetett Lantos Feriben valami, mert nagyon sok embert a pályára rakott. Nem biztos, hogy művész lett belőlük, de nagyon sokan a művészet közelében dolgoznak, illetve bár más a foglalkozásuk, de az életük részévé vált a művészet. Nagy veszteség, hogy Kismányoky Karcsi ilyen hamar meghalt, mert ő sokkal több mindenre emlékezett, például azokra a vitákra – le is írt belőlük sok mindent –, amiket Lantossal folytattunk annak idején. De ezek soha nem személyeskedő viták voltak, hanem egyszerűen szemléletbeli különbségek álltak fenn közöttünk. Később aztán – én utóbb nagyon jóban lettem Lantossal –, ő is elismerte, hogy a mienk másfajta gondolkodás. De az indítás nagyon jó volt. Engem például a gimnáziumban ő nem tanított, csak szakkörökön.

Visszatérve a kérdésre: a Művészeti Alap tagjai Kismányokyval ketten '75-ben lettünk, tehát onnantól lettünk kvázi bárcás művészek. Azt hiszem, Halász Karcsi egy kicsit később, Szijártó még később, a többiek pedig mind egy vagy két évvel később lettek az Alap tagjai. Akkor már hivatásszerű munkát is végezhattünk volna mint művészek, és bele lehetett volna írni a személyi igazolványba, hogy a Művészeti Alap tagjai vagyunk, és nem közvesztélyes munkakerülők. Ez a védőernyő tehát '75-ben megszűnt. Előtte történt a látványos szétválásunk Lantossal '72-ben, amikor ő másokkal kezdett dolgozni. Mi akkor

álltunk igazság szerint teljesen a saját lábunkra, ő pedig elindította az új Pécsi Vizuális Műhelyt. A '75-ös kiállításunkon, amelyet a Déryné utcában rendeztünk a régi bányagazgatóság három termében, Feri csak néhány munkával vett részt. Azon inkább már mi állítottunk ki, akkor ő már másképpen gondolkodott. Amikor a védőernyő megszűnt, akortól kezdve már nem lehetett a tevékenységünk mellett szó nélkül elmenni. Bármelyikünkre igaz ez, aki akkor a Pécsi Műhelyben dolgozott. Egyébként az – idézőjelben mondom – „magyar avantgárd” vagy neoavantgárd kis világ volt, mindenki ismert mindenkit, mindenki tudott a másikról. Két központ volt akkoriban: Budapest és Pécs, ahol hasonló gondolkodású emberek éltek. Én is hívtam sok embert kiállításra, bennünket is hívtak sok helyre kiállítani, s így alakultak ki aztán később az életre szóló együttműködések és barátságok. És még az is hozzátartozik ehhez, hogy szerintem Pécs teljesen más volt a hetvenes években, mint akármelyik másik magyarországi város, ez a fixa ideám. Itt sok mindent meg lehetett csinálni, amit másutt nem.

VGy: Igen, ennek irodalma van. Ha jól emlékszem 2000-ben rendeztek egy művészettörténeti konferenciát Ráckeveén, „Maradandóság és változás” címmel, ezt a két fogalmat szeretném kölcsönvenni. Jött a posztmodern paradigmaváltás a magyar képzőművészeti életben, a Hegyi Lóránd-féle transzavantgárd, újszenzibilitás. Tulajdonképpen most is ugyanazt a csontot rágom: jöttek azok a tudatosan öntreflexív gesztusok, amikkel a beszélgetést kezdtük, a sarló-kalapácsos kép és egyebek. Ezek megjelentek nálad festményben, megjelentek nagy méretben, megjelentek módosítva, aztán jöttek a kettős képek. Tudatosan raktad egymás mellé a posztmodern fordulat előtti és utáni képeket, valamikor az évezred végén. A Janus Pannonius Múzeumban 1998-ban rendezett kiállításod címe úgy szólt, hogy „Ismétlések”. Tehát valójában nem akartál elszakadni ezektől. Hogy van ez: marad is, meg változik is?

PS: Igen, itt jön a képbe az idő... A sarló-kalapácsos munka eredetileg egy piros-fekete kép, majd jött az idő, amikor elszállt a sarló-kalapács, és maradt a mozdulat, ami tulajdonképpen a „beintés” mozdulata. Aztán például 2002-ben megismételtem a sarló-kalapács motívumot úgy, hogy készítettem egy csomó sarló-kalapácsos képet, de az időközben el-sajátított festészeti eszközökkel-módokkal festettem a képek alá, és így raktam egymás mellé kettőt. Nagyon jól emlékszem arra, hogy azon a Lajos utcai kiállításon Szombathy Bálint, aki elég jó barátom volt már akkor is, lehordta az anyagot a sárga földig. Egyébként volt némi igaza, mert azt az erejét, amit az eredeti hordozott, feloldottam, kicsit elmaszaltam, nem lett olyan intenzív munka.

A kettős kép történetéről néhány szót. Ez a múzeumi kép két darabból áll, két darab 95x95 cm-es elemből, aminek az első eleme egy piros-fehér-zöldre festett paprika reprodukciója szürke fotóvászonon. 1982-ben készült ez a diám, akkor lehetett kapni az NDK-ból származó fotóvásznat, 1 méter széles volt, azért 95 centis a kép, mert föl kellett kaszírozni. Megvolt tehát ez a fekete-fehér fotó, ebbe festettem bele. A másik fele pedig 1988-ban készült, amikor készültem a Velencei Biennáléra. Akkor találtam ki a vörös csillag és a Coca-Cola kettősét. Kassán rendezték a Szocialista Országok Festészeti Biennáléját, ahova nem lehetett 1x1 méternél nagyobb képet beadni. Ez a két kép egymástól teljesen függetlenül hevert a műtermemben. A fotóvászon alapú képből ötöt készítettem, a motívumokat megfestettem, de addig soha nem állítottam ki. A másik fele a kassai biennálén volt kiállítva.

ÁZ: Mikor volt a kassai biennálé?

PS: '88-ban. De például amikor bekerültünk a Nemzetközi Valutaalapba, rendeztek 1993-ban egy kiállítást az IMF központjában, Washingtonban, ahol egyrészt kértek munkákat az Európai Iskolából, másrészt a szocreálból és harmadrészt új munkákat. Tőlem is kértek, s annyit üzentek – Jegerger Krisztina volt a kurátor –, hogy 2x1 méternél nagyobb nem lehet, mert különben nem lehet a repülőben elszállítani. Emlékszem, ahogy keringtem a műtermemben – akkor már megvolt az erzsébeti házunk. És teljesen véletlen volt,

hogy a két munkát végül egymás mellé tettem. Szerintem az a munka jellemez engem a legjobban.

VGy: Ennyit a konceptualizmusról...

ÁZ: *Avagy a Jóisten mint konceptualista művész...*

VGy: *Egyszer már bevallottam neked, hogy a könyvespolcom művészetelméleti irodalom részének illusztris helyén ott áll Heinrich Wölfflin A művészettörténet alapfogalmai régi kiadása, és bele van írva a te betűüddel, hogy „Pinczehelyi Sándor”. Tőled származik tehát a könyv, nem adtam még vissza, de úgyis készülök végrendelkezni, majd rád hagyom. Azért hoztam elő Wölfflint, mert az egyik legmaradandóbb mondata az, hogy nem minden lehetséges minden korban. Amit rajtad számon kért Szombathy Bálint, az nem volt lehetséges abban az időben már. Thalészt idézve „legbölcsebb az idő”. Kiforogja a dolgokat, szelektál, s amiről beszélgetünk, azt bizonyítja, hogy az idő általi kiemelés át is értelmez.*

Nem én vagyok ugyan az interjúalany, de egy példát elmesélek. Az itteni múzeumi pályám elején kutakodtunk a raktárban, az adattárban, és találtunk olyan Pécsi Műhely-munkákat – ha jól emlékszem, tőled a Ficzekkel közös, Nádor Kata által fotózott performansznak a sorozatfotóit, de ami biztos, hogy a Szijártó-Kismányoky-féle pécsváradai land-art fotóit –, amik nem voltak beletározva. Számunkra természetes volt, hogy ezek műtárgyak, és azonnal letrába is vettük őket. Ezek a munkák nagy karriert futottak be azóta. Az idő tehát átminősít. De milyen azt megélni, hogy téged is átstilizál az idő?

PS: *Én igazság szerint mindig meglepődöm. Nem szeretném magamat fényezni... Elég sok helyen jártam a világban, sok mindent láttam, és jól tudom, hol van a helyem. Valahol a középtájon néhány munkával; mondjuk öt munkával beleférnek.*

VGy: *Mielőtt megérkeztél, Zoli épp felidézte, hogyan tromfolt saját Ady-értékelésére Füst Milán, amikor úgy nyilatkozott, hogy Adynak egész életművében lehetett vagy tíz jó verse: „Na de kinek van annyi is?”*

PS: *Utólag sok mindent másképp magyaráznak – nem feltétlenül a volt keleti blokk értelmezői, hanem akik először rácsodálkoznak arra, hogy bizonyos években milyen művek születtek Magyarországon és egész Kelet-Európában. Ám az az érzésem, bár rengeteg publikáció próbálja mindezt feldolgozni, és beemelni a Kelet-Európában született művészetet a nyugat-európai kánonba, az még mindig nem került be oda. Merthogy teljesen más alapállásból indul ki az egyik és a másik. Másképp születnek a művek ott, és másképp születnek nálunk. És lehet, hogy nálunk egy A4-es papír, mondjuk a reprodukcióban, többet ér, mint egy ott született 3x2 méteres kép, de az a kép biztos benne lesz a kánonban, míg a te esetleg jobb minőségű, gondolatú munkád nem fog bekerülni.*

ÁZ: *Amit a kanonizálódásról mondasz, az úgy is fennáll, hogy például a Nyugat-Európában vagy a tengerentúlon, tehát az emigrációban megszülető irodalom nem tud utólag bekerülni a magyar irodalom fősodrába. Határ Győző és mások nevét említhetnénk.*

VGy: *A vajdaságiak se.*

ÁZ: *Nagyjából így van, ahogy mondd, talán pár szerzőt, Tolnai Ottót vagy Végel Lászlót kivéve. De az, hogy valakit akkoriban itthon tömegek olvastak vagy sem, nagy különbség. Az államszocializmus idején százezres példányszámokban jelenhettek meg egyes szerzők, az emberek olcsón jutottak könyvekhez, igaz, hogy politikailag ellenőrzött kultúrához. Az is igaz persze, hogy például Kolozsvári Grandpierre Emil könyveit százezres példányszámokban olvasták emberek, akinek a neve mára az idősebb korosztályokat kivéve teljesen kihullott az emlékezetből.*

De jó lenne, ha arról a szellemi és társadalmi kontextusról beszélnél még, ami körülött a gimnázium elvégzése után. (Elmondtad már máshol, hogy az akkori középfokú oktatásban két képzőművészeti célú intézmény létezett, a budapesti „Kis-Képző” és Pécsen a Művészeti Gimnázium. Ez is egy újabb lábjegyzet Pécs akkori sajátos helyzetéhez.) Azt olvassuk az életrajzodban, hogy akkoriban megfordultál Lengyelországban restaurátorképző tanfolyamon. Sokat jártál oda a későbbiek-

ben is, holnap is oda készülsz. Milyen volt az ország az akkori Magyarországhoz képest? Milyen tapasztalatokat szereztél ott?

PS: Rögtön válaszolok erre a kérdésedre, de említetted a két gimnáziumot, a pestit és a pécsit, és nekem fixa ideám, az, hogy Pécsért megszülethetett a Művészeti Gimnázium, főként Bizse Jánosnének és Lantos Ferencnek köszönhető. Ezt mindenki elfelejti. Ők ketten indították el a Széchenyi Gimnázium alagsorában a Művészeti Gimnáziumot. Személyekhez kötődik minden. Hasonlóképpen Eck Imréhez, aki egyedül hozta létre a Pécsi Balett társulatát, de ugyanez a helyzet Kós Lajos és a Bóbita Bábszínház esetében.

Visszatérve Lengyelországra: úgy kezdődött, hogy '66-ban leszereltem a katonaságtól, és elmentem a Tanárképző Főiskolára. Akkor voltam elsőéves főiskolás, amikor nemzetközi bábfesztivált rendeztek itt a Kamaraszínházban. Rászoktattak minket arra a középiskolában, hogy minden kulturális eseményre el kell járni. Nem volt olyan sok esemény, mint most, de – legyen az hangverseny, színház vagy bármi – jelen kellett lenni. Előttem ült egy nagyon szép lány, és akkor, nem tudom, hogyan – én a középiskolában orosz és németet tanultam, szó nem volt akkor angoltanulásról –, szóba elegyedtünk. Még azon a télen kiutaztam hozzá Lengyelországba, a Bielsko-Biala-i „Banja Luka” színháznál dolgozott bábszínészként. Édesapám a MÁV Igazgatóságon dolgozott, és emiatt járt nekem évente egyszer egy külföldi országba szabadjegy. Kiutaztam Kassán át Český Těšínbe – ez és Polski Cieszyn két határváros, egy patak választja el őket –, leszálltam a csehszlovák vonatról az ő felükön, átmentem a hídon a másik oldalra, ott igazoltattak, és kérdezték, hova megyek. Mondtam, hogy ide megyek Bielskóba, nincs az olyan messze, harmincakárhány kilométer. Tudni kell, hogy hó volt, és iszonyú hideg. Jól van, felelték, próbáljam meg, hátha felvesz egy autót. Elindultam gyalog, mint egy hős... Eljutottam egy darabig, úgy három-négy kilométert mehettem a pokoli hidegben, éjjel fél 11-11 körül járt az idő, amikor szembejött velem egy autót. Megállítottak, rá volt írva, hogy milícia, rendőrség. Hová?, hová?, kérdezték. Csak ide mennék Bielsko-Bialába. Az kicsit messze van innen gyalog, de ők szívesen visszavisznek oda, ahonnan elindultam, és akkor reggel üljek fel a buszra, és menjek el a városba. Visszavittek a rendőrségre, beraktak a fogdába, ott volt egy rendőrnő, aki hozott nekem ételt, takarót, mindent, aztán elaludtam, mert nagyon kivoltam a hidegtől... A rendőrnő fölrazott reggel hat órakor, hogy kivinne engem az autóbuszra. Reggelit adott, odavitt a buszsofőrhöz, és mondta, hogy ez a fiatalember itt egy magyar, neki nem kell jegyet váltania, vigye el Bielsko-Bialába. Reggel fél nyolcra ért oda a busz, és akkor bekopogtam ennek a kedves, szép lánynak az ablakán. Mint aki rémet látott. De eltöltöttem náluk úgy három-négy napot, és ha már ott vagyok, gondoltam, elmegyek Varsóba. Krakkó sokkal közelebb volt, de valahogy ez nem esett le. Varsóba szerettem volna menni, hogy miért, azt nem tudom. Éjszakai vonattal mentem, ami olyan volt, ahogy a nagykönyvben meg van írva: millió ember, bagó, nem lehetett mozogni, állandóan a cuccodra kellett vigyázni, egyszóval éjszakai életet éltek ott az emberek. Hajnali öt órakor értem föl, megadtak egy címet, ahol engem majd fogadnak, bár akkoriban kicsit bonyolultabb volt a kapcsolatteremtés, mint most... Mondták, hogy nyugodtan szálljak be egy taxiba. A taxi – ahelyett, hogy körülbelül 200 méterre elszállított volna, tudom, mert azóta már rengetegszer voltam Varsóban –, tett velem egy hatalmas kört, legombolt rólam egy csomó pénzt. A megadott helyen pedig azt mondták, szívesen látnának, de sajnos nincsen helyük, úgyhogy menjek valahova máshova. Bementem a Kopernikusz-szobor melletti Dom Turystycznybe (most is megvan), ahol nagyon olcsón lehetett lakni és jó koszt volt. Ott álltam Varsóban télen, és akkor már tudtam, hogy Lengyelországban valami más történik.

Egyébként létezett egy *Lengyelország* nevű folyóirat, ami több nyelven jelent meg, nagyon jó mellékletei voltak, továbbá a *Projekt* című újság (a mai napig megvannak), ami

kiváló lengyel újság volt, aktuális ügyekről szólt, nemzetközi kitekintésű dolgokról. Tehát nem volt nekem idegen az egész. De az más volt, hogy kimentem Varsóba, és ehhez a Dom Turystycznyhez közel a Zachętaban, ami az ottani Múcsarnoknak felel meg, megnéztem egy Zbigniew Dłubak műveit, most már tudom, hogy kiváló művész nagyszerű kiállítását az összes termekben. Olyat, amit itthon még nem láttam addig sohasem. A művek nagy méretűek voltak, a technikák össze voltak keverve, minden szabadon volt kezelve, én meg csak néztem, hogyan is van ez. Annak a révén, hogy beleszerettem ebbe a kislányba, elkezdtem lengyelül tanulni. Sokat utaztam hozzá, volt úgy, hogy négyszer-öttször is egy évben, ő is jött Magyarországra, de aztán elhalt a kapcsolat, ami körülbelül két évig tartott.

Egyszerűen szólva odaszoktam, és rengeteg mindent tanultam ott. Például a Foksal galériáról tudtam, hogy elsőrangú, nyugati művészeti lapokban is jegyezték. Ez az Építőművész Szövetség galériája volt, és jó kiállításokat rendeztek benne, például az első magyar underground kiállításnak is az adott teret. Közel volt ehhez a szálláshoz, csak átmentem, és éreztem, hogy ez valami más. Az is lenyűgözött, hogy volt egy füzetecske, a Bulletin nevet viselte, a lengyel Képzőművész Szövetség adta ki. Ez minden galériában, múzeumban ott volt, havonta új információkkal. Megtaláltad benne az összes lengyelországi és külföldi lehetőséget, ahol ki lehetett állítani. Ezt valakik minden hónapban, egy nem kis lélekszámú országban összeszedték, és az egész országban terítették. Például benne volt, hogy Kölnben lesz egy kiállítás, ide és ide lehet küldeni az anyagot. Nálunk ez elképzelhetetlen volt.

VGY: Valamit szeretnék közben kérdezni. A '60-as évek második feléről beszélünk, konkrétan '66-ról. Ebben az évben volt az első külföldi szereplése egy másik pécsi származású művésznek, Gyarmathy Tihamérnak, hosszú belső emigráció és szilencium után. Kiengedtek Opoléba, később Obornikiba. Van itt valami összefüggés szerinted? Kismányoky Karcsira is gondolok.

PS: Oborniki '79-ben volt. Gyarmathy Tihamér először egy szobrász szimpóziumra ment ki Lengyelországba, Elblągba, és ebből lett neki kiállítása. A mi oborniki tartózkodásunk a múzeum révén jött létre. Ők fölvtették a kapcsolatot a lengyel Képzőművész Szövetséggel, valaki idejött, elvittük a műterembe, és ezért cserébe így kerültünk mi Obornikiba, ami nyári-szeptemberi művésztelep volt. Itt Pécsen igen élénk művészcsere volt egy időben – jobb-rosszabb művészekkel, de élénk csere volt. Nagyon sajnálom, hogy ez mostanra teljesen megszűnt.

ÁZ: Azok az intézmények is eltűntek, az alkotótelepek fõlszívódtak, amelyek egy ilyen nemzetközi kulturális cserét lehetővé tennének. De mi volt még, ami inspirációként működött számodra? Mit lehetett még látni a világból?

PS: Kénytelen vagyok a középiskolára visszatérni, amikor az első Modern Magyar Képtárat a Szabadság utca 2-ben velünk rendeztették be. Vittük a műtárgyakat a képtárba a raktárból. Romváry Ferenc szólt Bizsénének, hogy adjon néhány gyereket, ennek révén kerültünk be mindannyian a múzeumba '62-ben. Képző- és Iparművészeti Osztály volt akkor a neve, de a régészeten is fiatal muzeológusok dolgoztak, például Bándi Gábor. Az ő felesége Szigetváron volt kozmetikus, ahol laktunk. Egyszer talákoztak édesanyámmal, aki elmondta, hogy van neki egy fia, aki művészeti gimnáziumba jár Pécsre. „Jó, hát akkor jöjjön el.” Jól emlékszem, hogy lent laktak a Bajcsy-Zsilinszky úton, ahol most a Vásárcsarnok épül. Volt egy kis lakásuk, dugig tele könyvvel. Akkoriban nagyon sokat olvastam, és Gábor levizsgáztatott. Rámutatott egy könyvre, „olvastad ezt?“, „igen, olvastam“, „és mi volt benne?“. Így kerültünk aztán jó barátságba. Annyira, hogy minden nyáron én voltam az ásatási rajzolója Nagyárpádon meg Kajászsószentpéteren. Ez volt az egyik, a régészeti vonal, és a sarló-kalapácsos kis szívvéget itt találtam egy régészeti könyvtárban. Sokszor fölmentünk a Káptalan utcába, ahova számos folyóirat járt: a *Studio*

International, az Art Forum, az Art in America, a Das Kunstwerk, a román Arta, a szovjet Iszkušstvo. Mindenféle külföldi újságok jártak a múzeumba.

VGy: Most semmi sem jár.

PS: Az első alkalommal, amikor betettük a gimnáziumba a lábunkat, Bizensé kézen fogott bennünket, elvitt a Megyei Könyvtárba, bevitt az olvasóterembe, ahol egy csomó jó művészeti könyv volt akkor még. Azt mondta, amikor szabadidőtök van, mindenki bejöhet, sőt, meg fogom követelni, mindenkit ki fogok kérdezni, hogy mit olvasott. Szinte rákényszerített bennünket arra, hogy ilyesmikkel foglalkozzunk. Bizensé például olyan volt, hogy az első iskolabálon, ami a mostani Csontváry Múzeumban volt, lenn állt a lépcső aljában, és aki nem volt rendesen fölöltözve, azt hazazavarta. De közben marhára szeretett bennünket. Sokat adtak és nagyon sokat is követeltek.

VGy: Van tehát az inspiráló múzeumi környezet, folyóirat és könyv mint tájékozási lehetőség, de ettől még nem tudsz fölzárkózni az eleven szabad művészeti folyamatokhoz. Miközben az a toposz a magyar neoavantgárról, hogy amikor csak lehetett, lázas igyekezettel próbált meg mindent kipróbálni, bepótolni. 1973-ban Kismányoky Karcsival elindultatok Nyugat-Európába, Kölnbe Perneckzy Gézához, Párizsba Major Kamillhoz. Hogy jutottatok el odáig, hogy „na, ezt most meg kell nézni”?

ÁZ: Mert nyilván nagyon más folyóiratokból ismerni valamit, mint a művek előtt állni.

PS: Éppen a folyóiratokból tudtuk meg, hogy személyesen kell mindezt látni. Halász Karcsi '72-ben volt kint közülünk először. De az is érdekes, hogy bár együtt dolgoztunk a Pécsi Műhelyben, egy szóval sem mondta, hogy külföldre készül. Ebbe az is belejátszott, hogy ő az uránbányában dolgozott.

VGy: És az szigorúan ellenőrzött vonat volt.

PS: Csak akkor tudtuk meg, amikor hazajött. Karcsit ezen a '72-es kiránduláson kicserelték. Egyszerűen annyi inspirációt kapott, nemcsak a művek, hanem a légkör által. Aztán mesélt nekünk egy csomó dolgot, és elhatároztuk Kismányokyval, hogy mi is elmegyünk. Levelezésben voltunk Perneckzy Gézával, Major Kamill pedig nem sokkal azt megelőzően ment el, úgyhogy így jártuk ezt végig. Kismányoky Karcsinak van egy munkája, a *Kenyértörés*, amikor egy bagettet eltör. Az volt a napi fejadagunk: egy bagettet félbetörtünk, tehát egy fél bagett meg egy-egy banán. Nem is hetvendolláros, hanem ötvendolláros kirándulás volt. És nekünk nem volt sokkal több pénzünk. Egyszerűen annyi volt, hogy a vasúti jegyünk kijött belőle. Onnan született ez a munka, én fotóztam annak idején. Akkor zajlott például a Fialatok Biennáléja Párizsban. Igaz, a nagy élmény a kölni Wallraf-Richartz Múzeum volt Perneckzyvel, aki mindent tudott ezekről a művekről. Azért is ismertük, mert előtte Pécsen a Doktor Sándor Művelődési Házban volt több művészettörténeti előadás-sorozata.

VGy: Én is hallottam őt előadni, briliáns figura volt, nekem is nagy impulzust jelentett.

PS: Lehengerlő, tele információval. Azért vette meg mindenki a *Tanulmányút a Páva-kertbe* című könyvét, mert abban az első élményeit írta meg. Elvitt minket a kölni múzeumba, ahol minden fontos alkotótól három-négy méteres munkákat láttam. És az amerikai pop első kiváló szériája is ott volt a Ludwig-gyűjteményből. Mi néztük, Géza ráadásul el is mondott róluk minden fontosat. Aztán elmentünk a Fialatok Biennáléjára Párizsba, ami megint más volt. Mert a kölni múzeumi anyagon látszott, hogy azért az már klasszikussá vált. Nem sok, de tíz év eltelt a Kölnben látható anyag megszületése és múzeumba kerülése között, de amazok Párizsban még egészen frissek voltak. A későbbi nagy francia sztárok ott állítottak ki fiatal művészekként. A Musée d'Art Moderne de la Ville-ben volt látható, rendkívül jó kiállítás volt. Meg egyáltalán Párizs. Bálint Endrével ott találkoztunk Majornál, és egy húszliteres mosófazékban (legalábbis úgy nézett ki) főztük a fekete kagylót.

VGy: Mikor volt ez?

PS: '73-ban.

VGy: Akkor Bálint már hazajött, de még visszament.

PS: Hazajött, és volt egy kiállítása itt Pécsen, a Modern Magyar Képtárban. Odaadta egy grafikájának a linódúcát, az lett a kiállítás plakátja, mi nyomtattuk le a Műhelyben.

VGy: Többet csináltak?

PS: Sajnos egy darabot sem raktam el.

ÁZ: Ezek az utazások tehát afféle szabadság-gyakorlatok voltak, a személyes tapasztalatok erőteljes inspirációkat adtak számotokra. Az, hogy láttatok élőben is szabad művészetet, nyilván befolyásolta a további gondolkodásotokat a Pécsi Műhelyben. De térjünk vissza még a műtárgy versus dokumentáció kérdésére. Nietzsche mondja azt, hogy „filozófia lett, ami filológia volt”. Ezzel arra utal, hogy ő klasszika-filológusként működött a bázeli egyetemen, és az ifjúkori görög tárgyú írásaiiban a klasszika-filológiai gyökerekből alakul az ő filozófiája. Azt mondd, hogy bizonyos dolgokat dokumentációként, tehát nem műtárgyként hoztatok létre, mégis műtárgyakká váltak idővel.

VGy: Szerintem ezek műtárgynak készültek, mert mi más maradna meg ezekből az akcióművészeti eseményekből, mint a fotó, a fotóról készült szitanyomat, de muzeológiai szempontból nem minősültek annak. Nem akarok belemenni abba, hogyan változik a kánon, mert messze vezetne, de hogy az idő befolyásolja az értékrendet, az közhely az egész kultúrtörténetben.

ÁZ: Nádor Katalint említetted, aki fotón dokumentálta számos akciókat, de aztán bonyolódott a dolog, mert ezzel a dokumentálással mintha mégis mű születne. Nagy András erre vonatkozó kutatására gondolok Nádor Katalinnal kapcsolatban...

VGy: Társalkotó volt tulajdonképpen, de aztán közreműködőként maradt meg a köztudatban, mert Kata, akit Sanyi és én is nagyon szerettünk, végtelenül szerény volt és visszahúzódo.

PS: Az első időszakban, amikor elkezdtünk fotóval dolgozni, ugyanolyan eszköznek tekintettük, mint a ceruzát vagy az ecsetet.

VGy: Ezt nem emésztette meg Lantos.

PS: Igen, de most már látom, hogy ő is készített ilyen munkákat, csak ezt akkor nem propagálta. Ez volt a törésvonal. Kifejezetten dokumentatív jelleggel készültek a munkák, az úttörő ebben Kismányoky és Szijártó volt, ezt nem lehet tőlük elvitatni. Ehhez aztán mindannyian hozzákapcsolódtunk, és mindez Ficzek Ferinek az alkotásaiban teljesedett ki. A fotók, a fotómanipuláció nála már tényleg műtárgyként szerepeltek.

Nálam a fotó inkább dokumentációs szerepet játszott. Szinte az összes művem fotóalapú, ebből lett később műtárgy. Vagy mondhatjuk Halász Karcsi tévébe bújós akcióját is, ezek mind ilyen dolgok voltak. Aztán később, mivel a szemlélet megváltozott, és a fotót is kezdték műtárgyként kezelni, felértékelődtek ezek a munkák. Emlékszem, hogy a krakkói Grafikai Biennálé, ami nagyon nyitott volt, sokáig nem engedett be fotó révén készült munkát. Talán a '78-as biennálé lehetett az első, amikor Gerd Winner nagydíjat kapott a nagy fotóalapú szitanyomataira, az volt az áttörés. Múltkor a kezembe került egy miskolci biennálé katalógusa, ahol szintén leírták, hogy már lehet fotóalapú munkát is kiállítani. Az volt az első alkalom, nem emlékszem pontosan az évre. Tehát elfogadták műtárgyként. Dokumentációként indult, és műtárggyá avanszált.

ÁZ: Tehát a fotó emancipációja is ott húzódik a történet mögött.

VGy: Igen, egy médiumtörténeti változás. Adott volt a keleti tájékozódás a lengyel optikán keresztül, volt közvetlen nyugat-európai autopszia. Mennyire tudatosult benned az, hogy ezzel a kelet-közép-európai rokonsággal kezdeni kellene valamit. Azért is kérdezem, mert felöltlik, hogy '36–37 körül Vajda Lajos ilyet vizionál. Tudjuk, hogy Belgrádban járt iskolába, tudott szerbül, aztán '46-ban, a Damjanich utcában, Gyarmathy Tihamér lakásán aláírják a Duna-völgyi avangárdok alapító okiratát. Nem lett belőle semmi, de azért aláírták néhányan Kállai Ernőtől Tamkó Sirató Károlyig és Gyarmathyig, Lossonczyig.

És ott van Olmütz, ami nagyon erős pécsi kapcsolat. Eddig a lengyeleket firtattuk, de neked

személyesen is nagyon jó kapcsolatod van az olműtzi múzeummal Csehországban, ahol most egy közép-európai kortárs művészeti központ épül. Ez a kapcsolatépítés a missziód volt?

PS: Ezeknek a kapcsolatoknak a kialakításában két dolog játszott szerepet. Az egyik, ez talán a fontosabb, hogy Maurer Dórának volt egy ideája, hogy az ezekben az országokban dolgozó, másképp alkotó művészeket összefogja. Többször voltam Dórával például Pozsonyban vagy Lengyelországban, ahol végigjártunk művészeket, lefotóztuk a műveiket, és Dóra készített ezekből egy kis kiadványt, diakiadványt.

VGy: Tehát ő volt a fődokumentátor.

PS: Dóra volt a fődokumentátor. Ez volt az egyik. A másik, hogy akkoriban, például Zágrábban Želimir Košević vezette az egyetemi galériát, jött egy meghívás kiállításra, ahol A4-es lapokon kellett kiküldeni a munkákat. Vagy Eszéken ott volt a *Magyar Képes Újság*, ahol Csernik Attila vagy Baráth Feri és még jó néhányan dolgoztak, és egészen más szemléletű munkáik voltak. A cseheknél a mai napig sok képzőművészt ismerek. Amikor a Pécsi Galériába kerültem '77-ben, akkor kifejezetten programom volt, hogy olyan kiállításokat találjak ki, ahova meg lehet hívni keleti és nyugati művészeket. Legyenek tematikus kiállítások – némelyik egészen kiválóan sikerült. Ma az akkori, nagyon rossz nyomdatechnikával elkészült katalógusokban bélyeg nagyságú reprodukciókat látunk, de érdemes számba venni, milyen nevek fordultak meg itt, akik mostanra eléggé magasan vannak a művészeti polcon... Például Mario Merz vagy Christo, aki akkor már Amerikában élt, de ebbe a kis városba elküldte két nyomatát.

ÁZ: Gyuri is pedzegette már a Duna-völgyi avantgárdokat, és itt is szóba jött a zágrábi, újvidéki kapcsolat. Ezekről talán nem független a nagy avantgárd magángyűjteménybe, a Sudac-gyűjteménybe való bekerüléseket. A jugoszláv képzőművészet közvetlenül nyugat-európai, párizsi és egyéb mintákat követett, az már nem is a renegát lengyel státusz volt a keleti blokkon belül. Tolnai Ottó, akit emlegettünk ma már, az egyik nagy szakértője a jugoszláv képzőművészetnek, s igazi költőhöz méltó feladatot végzett akkortájt: képzőművészeti kritikusként dolgozott az újvidéki rádióban.

PS: Ez az írásában is erősen érződik.

ÁZ: A jugoszláv kapcsolatok apropóján felmerül a kérdés, volt-e érdemi viszony a hetvenes évektől testvérváros Eszékkal.

PS: Jó, hogy mondtad Eszéket is, itt sokkal élénkebb lehetett volna a kapcsolat, hiszen néhány jó képzőművész dolgozott Eszéken is. De valamit elfelejtettem megemlíteni: élt egy fontos ember Ausztriában, Wilfried Skreiner Grazban, aki megcsinálta a Nemzetközi Festő Heteket 1970-től kezdve, ahova Észak-Olaszországból, Dél-Ausztriából, Magyarországról és Szlovéniából hívta a művészeket művésztelepen dolgozni. Nem is én voltam az első magyar, de Gellér Brúnóval együtt voltunk kint '75-ben a grazi festőtelepen. És ha valaki igazán ebben a konstrukcióban gondolkodott, akkor az a Skreiner volt. Meg kell nézi azt a gyűjteményt, amit összeállított.

VGy: Nagyon fontos, amit mondasz, mert eddig csupa kétoldalú kapcsolatról beszéltünk. Kellott valaki, aki nincs benne, ugyanakkor van rálátása, és akkor rögtön multilaterálissá válik a kapcsolatrendszer. Ez volt a régió kutatásának, művészettörténeti feldolgozásának a végzete, hogy a művészeket még csak-csak, de a művészettörténészeket soha nem lehetett összehozni.

ÁZ: És a szimpóziumok? Arra Pécsnek, Baranyának volt intézményrendszere: a villányi és a siklósi alkotótelepek.

PS: Nem, mindez kizárólag személyes kapcsolatokra épült. Mi úgy kerültünk oda, hogy előttünk, emlékeim szerint ott járt Bak Imre, Fajó János, talán Attalai Gábor, néhányan Pestről, és Hegyi Lóránd, aki sokat járt Skreinerhez. Nagyon jó kapcsolatba került vele, és ő javasolta, hogy Pécsről is kellene hívni művészeket. Ez nem hivatalos államközi ügylet volt, hanem személyes kapcsolatra épülő. Utólag csodálkozom, hogy egyáltalán kiengedtek bennünket '75-ben. Később, '86-ban kiállítottam ugyanitt Grazban, a Neue

Galerie-ben. De előtte, '82-ben mi csináltunk Pécsen egy kiállítást Skreiner professzorral. Ő hozott ide fiatal osztrák festőket, az új festészet képviselőit, akik akkor európai hírű sztárok voltak. Itt állítottak ki a Pécsi Galériában. Szuper kiállítás volt, és az összes kiállító művész eljött. Ezek teljesen elmaradtak, ilyen ma már nincsen. Nem is magam miatt bánom, hanem amiatt, hogy sok fiatal, tehetséges művész él itt Pécsen, aki nem tud megmutatkozni sehol sem.

ÁZ: *Vagy fordítva: például Petr Štembera is megfordult a városban, ahol előadta csaknem szó szerint halálos akcióját, ahogy azt Aknai Tamás Jelenkorban közölt írásában olvastam.*

PS: Az tiszta életveszély volt.

ÁZ: *Érdekes, hogy efféle, az akkori kultúrpolitika által nagyon nem elfogadott művészet is megjelenhetett a városban. Hiszen egy ekkora méretű, nemzetközi mértékkel kicsi városban akkori-ban történtek ilyenek, ami nem magától értetődő. De egy másik sajátossága is volt a város képzőművészeti életének, ez is személyes vonatkozású, bár szinte intézménnyé vált egy személyben: Martyn Ferenc. Egy interjúbán azt mondtad, a vele való beszélgetések fölértek egy egyetemmel. Amikor a hatvanas-hetvenes évekbeli kulturális, szellemi lehetőségeket, nemzetközi kapcsolatokat próbáljuk összesíteni, akkor ebben az ő szerepe megkerülhetetlen. Milyen képet őrzöl róla?*

PS: Az első az volt, amikor még a Toldi utcában lakott, és Bizséné elküldött bennünket talán Schubert Péterrel, hogy hozzunk el tőle egy képet. Furcsa volt, mert az állványon egy nonfiguratív kép állt, úgy 50x60-as, szokásos méretű prüntyögés, és a Feri bácsi olyan csöndes volt. Épp ebédeltek, és jól emlékszem, ketten ettek egy pár virslit, meg egy-egy szem krumplit. Bennem ez annyira megmaradt, mert mi tudtuk, kicsoda ő. Szöveget ütött a fejembe, hogy is van ez. De például amikor a Mallarmé-illusztrációkat csinálta, akkor rendkívül jó papírokra dolgozott. Honnan szedte azokat akkoriban?

ÁZ: *Az ebéd-jelenetet mire vezeted vissza, a puritánságára vagy a szegénységére?*

PS: Inkább a szegénységre. Pedig talán a Munkácsy-díjat is valamikor akkoriban kapta... Ez volt az első találkozás, de igazán akkor kerültem vele kapcsolatba, amikor beköltözött a Káptalan utca 6-ba. Akkor szinte mindennap át kellett menni hozzá valamit csinálni, mesélt mindenféléről. Akkor már idősebb is volt. Sokat mesélt Párizsról meg a franciaországi életéről.

ÁZ: *Ez mikor tájt volt?*

PS: '73–74 táján költözhetett oda. Elmesélte, hogy ő is ott nyomott valami litográfiát egy grafikai műhelyben, ahol Picasso, aki bejött egy reggel, hogy aláírja a litográfiát, és a szeme láttára összetépte az összeset, mert olyan rosszak voltak. Martyn azt mondta: „csak egyet hoztam volna el magammal!”. Ő mondta azt is nekem, hogy a saját művészete a franciaországi negyvenes évek művészete. Ez így is van egyébként. Martynnak egyedülálló szerepe volt abban is, hogy a nonfigurativizmus valahogy teret kapott Pécsen. Nem tudom, hogyan csinálta, de például Aczél Györggyel is jóban volt.

VGy: *Rengeteg fotó is van erről. Nádor Kata fotózta, ahogy Takács Gyula megyei tanácselnök-helyettes Aczél látogatóba vitte Martynhoz. Ez Takács Gyula kultúrdiplomáciája volt, összehozni a két fontos embert. De van egy kérdésem, amivel az ikonográfiai vonulathoz térnénk vissza. Megjelenik nálad egy többértelmű szimbólum, a disznó, amihez nyelvi lelemények is fűződnek. Jól emlékszem arra a kiállításodra a Múzeum Galériában, ahol nagyon tudatos jelképi színhasználattal éltél.*

PS: Akkor kerültünk be az Európa Unióba. A piros-fehér-zöld disznók megették a kék kukoricát, és kékké változtak.

VGy: *A csorda ment tovább, de aki a kék kukoricán túl volt, az már rendes uniós kék disznó lett.*

ÁZ: *Elvesztette nemzeti jellegét...*

PS: Ez egy kis fricska volt. Varsóban a Zachentában volt egy kiállítás, ott volt látható ez az installációm. Pécsre utána került.

VGy: *A kék kukoricát zsákban hoztad ide, már meg volt molyosodva, és a teremőröknek állan-*

dóan molyirtó spray-vel kellett körbejárni, mert felhőben jártak a molyok. Valójában engem ez a színhasználat miatt érdekel. Voltak itt piros, fehér, zöld, kék dísznők, de ezek szimbolikus színek, illetve plakátszínek. Miközben te teljesen aktív és sikeres plakáttervező is vagy. Ezek jelentéssel bíró színek az egyik oldalon, a másikon pedig a fotográfia monokrómiája áll. Készítéttel valaha olyan képet, ahol a festői színkezelés valőrös-reflexes megoldásait használod?

PS: Nem. Az én munkáim szorosan a dokumentáláshoz kapcsolódtak.

VGY: Egész másként nyúlsz a színhez, mint nálunk a Művészeti Karon egy hallgató. Miközben te tanítottál festőket és grafikusokat.

PS: Elég sokáig.

ÁZ: Te milyen tanár voltál, olyan, aki belenyúl, beleavatkozik a tanítvány munkájába, vagy aki hagyja dolgozni, és utána elmondja a véleményét.

PS: Nekem az volt a tanári álláspontom, hogy felkészült emberek kerülnek egy felső-oktatási intézménybe (ez persze tényszerűen nem mindig igaz). Megpróbáltam behelyezkedni a hallgatók gondolkodásmódjába, és próbáltam alkalmazkodni. Ezt bizonyítja, hogy miközben engem a tanítás nagyon inspirált, egy-egy tanítási nap után teljesen ki voltam zsigerelve. Mindig ahhoz kellett kapcsolódnom, amit a hallgató készít, és ahhoz, amit az előző alkalommal mondtam neki arról a munkáról. Amikor harminc diákról van szó, az elég megterhelő.

ÁZ: Olyan, mint egy szimultán sakkparti, csak nem egymás ellen zajlik a játék.

PS: Ezért például sok mindent kötelezővé tettem, amit szintén a középiskolából hoztam. Mindenkinek kötelező volt elmenni megnézni mindent Pécssett, továbbá mindig íratam velük szövegeket. Egy-két oldalt. Ne azt, hogy jó vagy rossz, hanem a miérteket írják meg. Sok mindent kitaláltam, hogy minél többet lássanak. Én kezdeményeztem, hogy a Velencei Biennáléra eljussanak a hallgatóink, forszíroztam, hogy szerezzünk rá pénzt és menjünk. Mára ez rutinszerűvé vált. Aztán csináltuk a krakkói kiállítást is. Ezen kívül vittem őket a krakkói Grafikai Biennáléra. És miután elmentünk oda busszal egy háromnapos kirándulásra, kinyílt a hallgatók szeme.

ÁZ: Mindez az értelmiségi feladatokról szól, a tájékozódás kötelességéről, az írásban történő differenciált megnyilatkozás készségéről. Tehát hogy művészként értelmiségi is legyen valaki. Merthogy ez nem jár mindig kéz a kézben.

De az irodalomról is szeretnék kérdezni, merthogy magyar szakos képzéssel is rendelkezel. Az én rólad élő képemben az is benne van, hogy olvasod a Jelenkort, és az egyik olyan művész vagy itt a városban, akitől mindig kaptam visszajelzéseket, hogy mi a véleményed, legyen az irodalom vagy éppen a művészeti rovat közleménye. Honnan van benned ez az indíttatás?

PS: A kezdetektől megvolt, középiskolás koromtól. Nagyon jó magyartanárnk volt a gimnáziumban, Weidinger Vilmos, akiről Doboviczki Attila nemrég kiderített ezt-azt.

ÁZ: Hogy III/3-as volt.

PS: Nagyon meglepődtünk, mert a legjobb tanár volt, aki tanított bennünket. A történelemtanárnk is kiváló volt, szerintem jó tanáraink voltak. De ez nem von le az érdemeiből. Akkoriban sokkal kevesebb folyóirat jelent meg, mint most, *Új Írás*, *Nagyvilág*, ez volt az alap, ami nélkül nem is állt szóba az emberrel. Ehhez képest most sokkal kevesebbet olvasok, és sokkal kevésbé kísérem figyelemmel a magyar irodalmat. Akkor könnyű helyzetben voltam, amikor a feleségem könyvtárban dolgozott, mert a könyvtár vezetője minden újonnan megjelent könyvet, különösen a magyarokat, megvásárolta a könyvtárnak. A Nevelési Központban. Sokat megvettem, de nem kellett mindegyiket, mert egyszerűen hazahozta. Amikor elment nyugdíjba, ezt a vonalat elveszítettem, és közben úgy sűrűsödtek össze a saját dolgaim, hogy nem tudok eleget foglalkozni az irodalommal, annyit, amennyit szeretnék, mert úgy érzem, hogy szorít az idő... nem tudom, miért érzem ezt, nem kellene, hogy így érezzem...

ÁZ: Sokat dolgozol most is. Mégis mondj néhány szerzőt, kik a kedvenceid? Kiket olvasol, vagy olvastál szívesen?

PS: Mindenekelőtt akik innen indultak. Parti Nagy Lajost nagyon szeretem. Aztán Csordás Gábor egyik kötetének a borítóját is én csináltam. De szeretem Tóth Krisztinát például, aztán Grecsó Krisztiánt is. De mindegyiket másért. Ezek különböző poétikák, produkciók, de mindegyikben megtalálom azt, ami engem érdekel. Most egy kicsit a fiatalabbakkal elvesztettem a fonalat, mert a felsoroltak lassan az én korosztályom lesznek... De tudom a neveket, ám akad, akitől nem olvastam semmit, sajnos. De jön a nyár, és lesz rá alkalom.

VGy: Sok mindenről nem beszéltünk még, Balatonboglárról, a fehérvári múzeummal való kapcsolatodról. Voltam ott egy kiállításon, Idézőjelben, ez volt a címe, te csináltad a plakátot, Kovalovszky Márta és Kovács Péter rendezték a nyolcvanas évek második felében.

PS: '86 körül.

VGy: Esterházy nyitotta meg, az irodalomról jutott eszembe. Az volt a szövegének a címe, hogy Mi, kelet-franciák. Azért hozom elő, mert az a kiállítás tulajdonképpen kicsit másféle pozíciót akart megjeleníteni, mint a Hegyi Lóránd-féle, teljesen egyértelműen összeszervezett, „frissen festve”, új szenzibilitás, radikális eklektika vonal. És az Idézőjelben cím valahogy az iróniára utalt, a duplafenekűsre. Hogyan tudtál te mindkettőben benne lenni? József Attilát idézve: tud-e a macska egyszerre „kint s bent egeret” fogni?

PS: Az Idézőjelben kiállítást talán az Ipartervvel szemben találták ki Kovalovszky Mártáék, nem Hegyi Lóránddal konfrontálódva.

VGy: Nem is, hiszen voltak közös szereplők. Csak kicsit groteszkebb karaktere volt, a plakátod is teljesen groteszk.

PS: Igen, egy fejből kinövő pálma. Nem tudom, belefértem mind a kettőbe. Őket kelleme megkérdezni, miért válogattak bele. A fehérvári múzeummal kapcsolatban: kimondatlanul is volt rivalizálás a két múzeum között, de a fehérvári múzeumban dolgozó két művészettörténész sokkal tájékozottabb volt az aktuális tendenciákban, mint a pécsiek.

VGy: Ugyanakkor sokkal rosszabbak voltak az anyagi lehetőségeik.

PS: Ezért is találtak ki olyan akciókat, amelyekkel műveket szereztek a múzeumnak. Más a két gyűjtemény karaktere is. Fehérváron talán Pest közelsége miatt is, de másfajta viszonyban voltak a művészeti élet szereplőivel. Ott Kukorelly Endre ugyanúgy nyitott meg kiállítást, mint ahogy Esterházy Péter. Itt eszébe sem jutott senkinek, hogy ilyen remek emberek nyissanak meg egy kiállítást.

Egyébként először '63-ban voltam Székesfehérváron a múzeumban, ásatási rajzoló voltam Kajászószentpéteren, Fejér megyében, Bándi Gábor mellett. Onnan ismerem Mártáékat.

VGy: És aztán Kovalovszky Márta hányszor írt rólad, sőt rendezett Pécsi Műhely-kiállítást is. Aztán a te kiállításodat is megrendezte azzal a PFZ fa installációval, ami szintén jelentős állomása a pályádnak.

PS: Az '83-ban volt.

VGy: Írt rólad könyvet is. Jó helyre kell menni rajzolóknak...

ÁZ: A beszélgetésünk apropója a hetvenötödik születésnapod. A karanténidőben is, amikor telefonon beszéltünk, kiderült, hogy folyamatosan dolgoztál. Erről beszélj, kérlek. Min dolgozol?

PS: Lesz egy kiállításom szeptemberben itt a Múzeum Galériában. Az egész karantén-tevékenység tavaly tavasszal kezdődött, s akkor kiderült, hogy van egy csomó olyan darab vásznam, ami a nagy vásznak levágásából maradtak. Elkezdtem 30x40-es meg 50x60-as kis képeket készíteni, amiket azelőtt nem. Nem jó szó, de első ijedtemben, hogy most akkor mi lesz, ezeket mind előkotortam. Meg előkotortam egy olyan sort is, amit elkezdtem és abbahagytam, és a régi jegyzeteimet is előbányásztam. Rádöbbsentem arra, hogy ezek mind ki-

maradtak abból a körből, amiket meg akartam csinálni. Nem bántam, hogy akkor nem csináltam meg, de kimaradtak. Ezekből készültek munkák. Nagy inspiráció volt számomra például a Gyuri által rendezett Lakatos Artúr-kiállítás, aminek együtt csináltuk a katalógusát. Lakatos Artúrtól három-négy motívumot elloptam – vagy nevezzük inkább „motívum-kisajátításnak”. Ezeket továbbgondoltam most a karanténban, majd megmutatom ezeket a kis képeket, amik szerintem nagyon izgalmasak lettek.

VGy: Gjorsan csak egyértelműsíteniém, hogy Lakatos Artúr plakáttervező is volt, tehát mintákról van itt szó, csomagolópapír-mintákról, és hasonlókról.

PS: Ebből csináltam pár darabot, de most ezeket még tovább gondoltam. Most látom megint, hogy reneszánsza van a nagyon expresszív, nagyon lendületes festészetnek, mint ha valamilyen kiszabadulás történt volna. Ezek a munkáim ilyenek. Nem nagyméretűek, a legnagyobb is csak 100x70 centiméteres. Aztán voltak régen elfektetett gondolataim, azokat most előkotortam. A másik vonulat, hogy tavaly szeptemberben volt egy kiállítás az acb Galériában, ahol arra kértek, valahogy rekonstruáljam azt a szalmacsillagot, amit a Velencei Biennálén kiállítottam. Összehegesztettem, és ez ott hevert a karantén alatt a műterem oldalában. Ezzel a csillaggal meg más csillagokkal is készítettem néhány fotósorozatot, amit a feleségem fotózott, én is rajta vagyok a képeken.

Ezekben a Lakatos Artúr-motívumokból készített képeknél merült föl bennem, hogy ha ezeket áttenném 2,5-3 méteres méretbe, borzasztó erejük lenne.

VGy: De hát ezt meg tudod csinálni!

PS: Meg tudom csinálni, senki nem bántana. Az egész karanténban az volt a jó, hogy egy általam korábban nem gyakorolt életformába kerültem bele. Mert ha azt nézem, hogy amióta megkaptam a diplomámat, sőt már előtte, tehát '69-től folyamatosan egészen 2006-ig, amikor nyugdíjba mentem, folyamatosan közalkalmazottként dolgoztam. Az azt jelentette, hogy vagy galéria, vagy múzeum, vagy egyetem.

VGy: Egyik legfontosabb attribútuma a mesternek, hogy kánikulában rövid gatyában is aktatáskával jár, mert mindig dolgozik. És van benne egy nagy lap, ahova a napi teendőit felírja, és kihúzogatja.

PS: Nagyon jól értesült vagy. Az utóbbi időszakban nem volt más dolgom, mint hogy dolgozzak, aztán meg füvet nyírjak, kertészkedjek, megigyam a whiskymet meg a boromat, sörömet. (Bár Colin Foster azt mondja a Magyarországon kapható whiskykre, hogy mindegyik pocsek.) Szóval más életstílusom lett, és amire legjobban rádöbentem, hogy az évszakok változása egészen csodálatos dolog. Nem vagyok se kirándulós, se mászkálós, inkább dolgozós ember, de általában ebéd után 8-10 kilométert elmentem sétálni kint Erzsébeten, és rendkívül érdekes volt az egész. Soha nem tudtam például, hogy a repcét ősszel vetik, olyan, mint a káposztalevél, aztán tavasszal, két hét alatt akkorára megnő.

ÁZ: Kérdés, hogy mennyire jó mezőgazdaságilag vagy ökológiailag a növekvő elterjedése, de kétségtelen, hogy amennyiben esztétikai szempontból nézzük ezeket a hatalmas sárga táblákat, akkor nagyon impozánsak.

A természetbe való belevettségéről jut eszembe, hogy a pécsi belvárosban laksz, lakásban töltötted az életedet. Mégpedig a Bertók László melletti lakásban. Milyen emlékeid vannak róla?

PS: Négy lakás van a házban. Nagyon jóban voltunk Lacival. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy amikor megjelent egy új kötete, akkor válogatott dedikációkkal mindig fölballagott, fölhozta, leült, pálinkáztunk. Bármit kellett együtt csinálnunk, lementem, megbeszéltük. Nagyon jó viszonyban voltunk. De tulajdonképpen távolságtartó volt. Nagyon kedves volt mindig, Vicussal, a feleségemmel meg különösen, de azért mindig tartotta a távolságot.

ÁZ: A költészetéről mi a benyomásod?

PS: Az öregkori költészetét különösen kedvelem, bár persze a korábbi időszakai is erősek. Akkoriban ismertem meg, amikor még a Tanárképző Főiskolán volt könyvtáros. Később a Városi Könyvtárba került. Sajátos líra az, amit ő művelt, az utóbbi jó pár évben, a háromkákban valami egészen különös bölcsesség, élettapasztalat sűrűsödött össze. És az állandó, tizenöt-húsz éve tartó betegségtudata is megjelenik, szerintem nem bántóan, ebben a morfondírozós, kigondolom-összerakom lírában. És jók a képzettársításai, a szavak egymás mellé helyezése.

ÁZ: *Igen, nagyon erősek voltak az öregség-versei, sok öniróniával. A „firkák” végül már csak két sorból álltak, ezeket is csokorba szedte. Igen nehéz ebben a rövid terjedelemben érvényeset alkotni, rendkívüli tömörség kell hozzá, ami neki sikerült szerintem.*

VGy: *Az jut még eszembe, hogy most itt hárman beszélgetünk, és teljesen nyilvánvaló, hogy ugyanazt gondoljuk erről a városról, hogy remek helyen élünk. Nem volt-e olyan komoly csábítás, hogy innét elmenj?*

PS: Soha nem akartam elmenni.

VGy: *A kétlakiság felmerült?*

PS: Igen, de mint jól tudod, elég komoly családi háttér áll mögöttem, elég komoly családot bírtam elkövetni... Úgyhogy nem akartam soha elmenni. Mindig bíztam abban, hogy azok az adottságok, amik ebben a városban, ebben a régióban megvannak, megadják a felemelkedés lehetőségét, és hogy jó lesz itt élni. Néha azért persze megingok ebben az elképzelésemben.

VGy: *Visszatérve a művészet-kanonizációs kérdésre motoszkál bennem egy könyvcím, Németh Lajos tanulmánykötetéről, a Gesztus vagy alkotás. Azért merem föltenni ezt a kérdést, mert te pedzegetted ezt egy interjúban: van-e érzékelhető különbség a jelentős mű meg a jó mű között. Föltétlenül együtt jár-e a jelentőség és a jó minőség? Merthogy ebben az rejlik, hogy utólag jelentőssé válik valami, mert rávetül egy másik kor tekintete.*

PS: Én úgy vagyok ezzel a saját praxisomban – nem a saját műveimmel, hanem másokéval kapcsolatban –, hogy vannak bizonyos művek, amelyek rögtön megérintenek, és abból azt gondolom, hogy jelentősek, de vannak, amelyek eltaszítanak, és később, mivel nagyon foglalkoztatnak, jelentőssé válnak bennem. Egy konkrét példa: '75-ben Grazban, amikor a festőtelepen jártunk, egy szlovén művész csinált egy performanszt a Neue Galerie-ben a megnyitón. Nem mondom el a részleteket, de olyan performansz volt, hogy azt mondtam: menjen a fenébe, ilyen baromsággal ne etessenek. Ettől a pillanattól kezdve az utolsó momentumig emlékszem arra, amit csinált, és azóta is foglalkoztat, hogy mit miért csinált. Akkor teljes elutasítás volt bennem, de komoly neve lett az illetőnek.

VGy: *Sok történeted van. Mondj el néhányat. Például a videó a megfestett libákkal, és amikor emiatt az állatvédők följelentettek benneteket.*

PS: Az olasz állatvédők bepereltek, úgyhogy alig mertem elmenni Velencébe, mert attól tartottam, hogy letartóztatnak a határon '88-ban. Befestettem egy libát pirosra, egyet meg zöldre, de a csőrétől a lábáig, és beengedtem őket a többi fehér liba közé, és ezt videóra vettük. A Velencei Biennálén videóanyagok mentek a kiállító művészekről, Samu Gézának nagyon jó filmjei voltak. De az olasz állatvédő liga beperelt. Megnyílt a biennálé május végén, és júniusban jött egy pecsétes levél Velence Város Bíróságától olaszul, hogy bepereltek, és legyenek szíves, jelenjek meg ekkor és ekkor tárgyalás céljából. Épp akkor mentünk vissza Velencébe a családommal, és nagyon be voltam tojva, hogy a határon le fognak tartóztatni. Végül nem lett belőle semmi, el is évült, de a VHS-kazettát elvették, pedig nem lett volna joguk hozzá.

Egy másik történet Szófiához kötődik. Kimentünk '88 decemberében, kivittük a Velencei Biennálé anyagát oda. A kiállítási épület új volt, fehér márványpadlóval, Bukta Imre viszont olyan installációt vitt, amiben trágya volt.

VGy: Mezőgazdasági művész.

PS: Télen bevitték a trágyát, bent erősen fűtöttek, 40 fok volt. Reggelre az egész épületben penetráns bűz terjengett, sőt, a fehér márványpadlón barna csíkban folyt a trágyalé. Eszméletlen balhé lett belőle. Végül valami kompromisszumos megoldás született, a megnyitó idejére rendbe rakták az egészet, majd mikor másnap odamentünk, akkor a kiállítás már zárva volt.

VGy: Befejezésül fölmerül az a kérdés, hogy Sanyi, aki belülről a saját életművére rálát, teljesen azonosul-e azokkal a kiemelésekkel, amiket az idő, az értelmezés végrehajtott, vagy azt mondja, „kár, hogy valami, amit én ugyanolyan jónak tartok, mások számára nem bizonyul olyan jelentősnek”.

PS: Én például igen erősnek tartom a kosaras képeimet. Hét képet festettem ezekből 2000-ben, kettő össze van rakva, van is bennük poén, például puncik vannak benne. Soha senkinek nem kellett. Érdekes módon Andris, a gyerekem, aki teljesen másként gondolkodik, másképp is fest, ő is azt mondja, hogy ezekben a képekben van valami.

Összességében viszont, azt hiszem, hogy az idősebb kori művek már csak ismétlések. Egy ponton túl az ember már nem tud, de nem is muszáj neki megújulni.

A 75 ÉVES PINCZEHELYI SÁNDOR KÖSZÖNTÉSÉRE

Személyes jegyzetek az első találkozásról egy igazi baráttal

Mind a mai napig tisztán megmaradt bennem annak az intellektuális izgalomnak, kíváncsiságnak és örömmek, a felfedezés boldogságának az emléke, amit a Pinczehelyi Sándorral való első találkozásomkor éltem át Pécsen, 1973 nyarán.

Egy meglehetősen meleg, napsütéses hétvégén vonatra szálltam, s Budapestről leutaztam Pécsre. Már maga az a tény, hogy Pinczehelyi Sándor rögtön és barátságosan válaszolt levelemre, amiben megkérdeztem, hogy találkozna-e velem, óriási örömmel töltött el, mivel nem voltam biztos benne, hogy ez a számomra akkor már nagy művészként tisztelt, fontos személyiség fogad-e egyáltalán engem, az ismeretlen, kezdő egyetemi hallgatót, hogy időt szán-e egy művészettörténész diákra. Pinczehelyi Sándor gyorsan válaszolt, s barátságos levele, amelyben időpontot kínált számomra, lelkesedéssel és bizalommal töltött el. Annyit hallottam a pécsi művészekről, a különféle kísérletekről, a város modern szelleméről, Vasarely, Breuer Marcell, Molnár Farkas, Martyn Ferenc és a modernizmus tradíciójáról, hogy az egész utazást egyfajta felfedezőútként éltem át.

Ez az eufória, ami akkor átjárt, inkább a kaland érzéséhez volt hasonlítható, a felfedezés és az ismerkedés lelkesítő hatásához: úgy éreztem, új világ nyílik meg előttem, egy hatalmas, ismeretlen kontinens, amiről akkor már sokat hallottam és tudtam, amiről már eljuttak hozzám információk, ami felsejlett egy-egy kiállításon, egy-egy különös és szuggesztív műalkotásban. Ám azok a művészek, akiket ismertem és akikkel sikerült személyes kapcsolatba lépni, beszélgetni – mint Korniss Dezső, Bálint Endre, Vajda Júlia, Anna Margit –, még a nagy modern tradícióhoz, a történelemhez, a közelmúlthoz tartoztak. A Szentendrei Iskoláról és az Európai Iskoláról beszéltek, és nem arról az akkor számomra még kevésbé ismert, közvetlen közelről még nem tapasztalt új, lenyűgöző és lelkesítő művészetről, ami alapvetően a mi valóságunkról, a mi jelenünkéről szólt. A kortársi lét, a jelenkor valósága tört fel ebben a dinamikus, vitális művészetben, s ettől volt olyan drámaian izgalmas. Mindaz, ami ezekben az új tendenciákban megjelent, a kortárs élet realitását sugározta, s ennek az ereje ragadott meg. A Pinczehelyi Sándorral történt találkozásakor, az első műteremlátogatás alkalmával ez az érzés töltött el: végre személyesen megismerhettem ennek a kortárs művészetnek az egyik – számomra akkor már legendásnak számító – figuráját, aki ezt az új avantgárdot szimbolizálta. Akkor még természetesen nem láttam át ezt az egész izgalmas dzsungelt, még nem értettem sok új impulzust és metódust, de máig emlékezetes kiállításokon – például Lakner László Dorottya utcai kiállításán (a híres shaped canvas rózsákkal, ajkakkal, csontokkal) vagy a Kopernikus-kiállításon (Hencze, Korniss, Csiky Tibor műveivel) vagy Nádler István és Bak Imre dinamikus geometrikus képeiben – mégis megéreztem, hogy itt valami másról, gyökeresen újról és alapvetően kortárs üzenetekről van szó. Ez a pécsi utazás, a találkozás Pinczehelyivel és a többi pécsi művésszel azért volt olyan fontos és meghatározó a számomra, mert valóságosan összekapcsolt valamivel, amit addig csak távolról, hírből, legendaként vagy véletlenszerűen létrejött kapcsolatok révén ismertem, töredékesen, de amiről tudtam, éreztem, hogy egy alapvetően a mi kortárs valóságunkat, radikálisan a mi jelenkorunkat, a mi tapasztalatainkat tükröző művészeti magatartást testesít meg. Az első pécsi találkozás ebbe az új világba vont bele, visszavonhatatlanul, s életre szóló determinációt teremtett és életre szóló, mély és intenzív barátságot hívott életre.

1973-ban sem a Pécsi Műhely, sem az Iparterv-csoport, sem a Szürenon köre nem volt már ismeretlen számomra, de akkor még csak elbeszélésekből, a Képzőművészeti Főiskolán tanuló kortársaimtól és néhány idősebb barátomtól hallottam ezekről a jelenségekről. Akkoriban ismerkedtem meg Galántai Györggyel, akit 1972 kora nyarán Balatonbogláron is meglátogattam, Nádler Istvánnal, Bak Imrével, Hencze Tamással, akihez Korniss Dezső irányított, továbbá Hajdu Istvánnal, Csiky Tiborral, akinek a társaságában jöttem össze Pauer Gyulával és Sík Csaba művészeti íróval. A találkozások és beszélgetések során többször is felmerült a pécsi fiatal művészek tevékenysége, Hencze Tamás és Csiky Tibor sokszor emlegette Pinczehelyi Sándor, Ficzek Ferenc, Halász Károly nevét, úgyhogy egyre fokozódott bennem az érdeklődés a csoport iránt. Arról is tudtam, hogy működik Pécsen néhány fiatal művészettörténész, akik egy kortárs művészeti gyűjtemény felépítésén, illetve a modernizmus tradíciójának fenntartásán és múzeumi bemutatásán dolgoznak. Az egyetlen a felejtethetlen, s általam mélyen tisztelt és szeretett professzorom, Zádor Anna ajánlotta nekem, hogy keressem fel Pécsen Romváry Ferenc és Aknai Tamás kollégákat, akik a modern gyűjteménnyel foglalkoznak, és tanáccsal, útbaigazítással tudnak szolgálni az érdeklődési területemen. Mindezek az információk és tanácsok is fokozták kíváncsiságomat a pécsi helyzet és a fiatal művészek iránt.

Pécsre megérkezve Pinczehelyi Sándor fogadott a pályaudvaron, nagyon barátságosan, mintha már régóta ismernék egymást. Rögtön élénk beszélgetésbe kezdtünk. Mindarról mesélt, amit tudni, hallani, látni szerettem volna, ami engem és barátaimat Budapesten úgy érdekelt. Elmentünk a közös műhelybe, ahol néhány akkor készülében lévő új munkájáról beszélt. Ott láttam először a később hatalmas karriert befutott *Sarló és kalapács* kép fekete-fehér fotóverzióját, s nem is sejtettem, hogy az én későbbi szakmai életemben hányszor és milyen fontos szerepben fog visszatérni a közép-kelet-európai művészet e paradigmátikus, ikonszerű remekműve.

Meglepett, azt is mondhatnám, megdöbbenett ez a kép, mert kristálytisztá, egyszerű formában roppant komplex és történetileg abszolút hiteles – azt is mondhatnám, a konkrét történelem által hitelesített –, a maga konkrétságában szimbolikussá vált jelentéskonzentrátumot közvetített. Pontos, világos, ikonszerűen univerzális és ugyanakkor személyes, sorsszerű, kikerülhetetlen mindazok számára, akik Közép-Európában éltek, abban a történeti korszakban, amikor a munka született. Ezért tekintem maximálisan autentikus kortárs műnek, amely egyesíti a szubverzív iróniát az objektív pátosszal, ami a téma komplexitásából fakad. Ebben a műben az objektivitás, a precizitás, a kikerülhetetlenség és a már-már fennkölt egyszerűség forrt össze az intelligens, rákérdező, különféle utalásokat és asszociációkat aktivizáló gondolatisággal.

Ilyen alkotásokat tekint a művészettörténet paradigmátikus és korszakos remekműveknek. Tehát nem egy korszakot illusztráló, magyarázó, didaktikusan szemléltető műnek, hanem a korszak specifikus problematikáját, történeti és etikai dilemmáit egyetlen összefogott, megbonthatatlan, egyszerű formában felvillantó, klasszikusan koherens műalkotásnak. Paradoxonnak tűnhet, de az én szememben nem az: miközben Pinczehelyi *Sarló és kalapács* képét klasszikus jelzőkkel és a klasszikus koherencia értékrendszerében jellemzem, egyszersmind a par excellence „új avantgárd” megtestesüléseként értékelem, a radikális közvetlenség megnyilvánulásaként. Nincs ellentmondás, mert éppen a radikális közvetlenség valóságlátása teszi ezt a művet történetileg paradigmátikussá, etikailag és esztétikailag hitelessé, vagyis az úgynevezett „klasszikus” értékrendhez hasonlóvá.

Még valamire emlékszem mintegy fél évszázad távolából, ami akkor meglepett, elcsodálkoztatott és egyúttal mélyen elgondolkodtatott, s amit a mai olvasónak talán nehéz megérteni, nekem pedig nehéz elmagyarázni. Meglepett a nyelv direktsége, a csupaszon megjelenő „dolog” kényszerítő ereje, a kikerülhetetlenség és az objektivitás, ami ebből a műből sugárzott. Meglepett, hogy nem a művészi formaalkotás, formafejlesztés eredményeként jött létre a kép, hanem a valóságos dolgok – az emberi test és két szerszám – egy-

szerű felmutatásával. Természetesen ez az egyszerűség csupán látszat: valójában számos konnotáció és rejtett jelentésréteg aktivizálódik ebben a látványban, s éppen ez teszi a művet olyan összetetté. Mégis, a vizuális jelenség nem más, mint meglévő, reális dolgok egyszerű összekapcsolása. Néma, nem anekdotikus, nem allegorikus, nem szentimentális, miközben valódi, objektív, visszavonhatatlan pátoz telíti, ami nem személyes, de személyessé és sorsszerűvé válik, mert rázúdul a személyre, aki nem vonhatja ki magát a hatása alól, mert itt egyfajta hatalmas – történeti – objektivitás ölt testet. Úgy éreztem, hogy minden más, amit eddig a modern művészetben láttam, bármennyire szokatlan és újszerű is volt, nem közelített még rá jelenségre ilyen közvetlenül, ilyen lényegre törően, ilyen egyszerűen. Akkor, 1973 nyarának elején, még csak az első fotókat láttam, de később hosszú évtizedeken keresztül követtem a *Sarló és kalapács* sorsát, alakulását, transzformációit.

Mintegy negyed évszázaddal később, amikor a bécsi Ludwig Museumban megrendeztem a közép-európai művészet 50 évét bemutató nagy kiállítást, Pinczehelyi Sándor *Sarló és kalapácsa* (a vörös alapon fekete verzió) állt – azt is mondhatnám: sugárzott – a katalógus címlapján. Még akkor is, 1999-ben, két és fél évtizeddel a mű keletkezése után, ez a kép ugyanolyan erőteljesen, ugyanolyan dinamikusan és egyben titokzatosan hatott. Számos újságíró rákérdezett a mű keletkezési évére, s egyesek csodálkozva, mások kissé hitetlenkedve vették tudomásul a tényt: a keletkezési év 1973.

Ismét sok évvel később bemutattam az eredeti *Sarló és kalapács*ot a Saint-Étienne-i modern múzeum nagy közép-európai kiállításán, hatalmas és rendkívül gazdag kontextusban, majd Parmában, Southamptonban, s legvégül Szingapúrban. Bár az évek, évtizedek egyre teltek, a kép mágikus hatalma, a megjelenés egyszerűségének és az utalások, a gondolati jelentésrétegek komplexitásának feszültsége cseppet sem csökkent. De nem változott a mű eredeti üzenetének a hitelessége, sem az aktualitása: ez a mű ma is a jelenhez, a ma emberéhez szól.

Valószínűleg ez a gondolati komplexitás, az etikai, történeti, politikai jelentésrétegek gazdagsága, valamint a művészettörténeti konnotációk összetettsége teszi lehetővé e mű, illetve műciklus hosszú és változatos továbbélését, a sarló és kalapács Pinczehelyi-féle értelmezésének variációit, amelyekben különféle kulturális vonatkozásokkal, kultúrtörténeti és politikátörténeti mozzanatokkal kapcsolja össze az eredeti motívumot, belevonva ily módon a puritán, ikonszerű, emblematikus „ősképet” a mindig változó, különféle aszociációkat és emlékképeket aktiváló emberi szituációkba. Az 1988-as Velencei Biennálé magyar pavilonjában bemutatott képválogatás ebből a szempontból volt rendkívül érdekes, mivel az eredeti *Sarló és kalapács* motívumának hosszú vándorútját mutatta be, szubverzív iróniával, a kortárs ideológiai áramlatok, szociológiai jelenségek és politikai szubkultúrák kontextusában. Mindazok számára, akik ismerték az eredeti *Sarló és kalapács* képet, rendkívül érdekes vizuális eposz jelent meg ezen a kiállításon. Az ikonszerű szigorúságot, univerzális objektivitást, kőkemény valóságot sugárzó „őskép” puritánsága a későbbi tematikai variációkban humorral, szociológiai, kultúrtörténeti, szokástörténeti utalásokkal, etnográfiai konnotációkkal gazdagodott. Ahogyan elhagyta az eredeti fotóra épülő technikát és a festészet médiumában élt tovább, úgy szívta fel magába a nyolcvanas és kilencvenes évek új impulzusait és formai jelenségeit, olyannyira, hogy az 1981-es *Új Szenzibilitás* első kiállításán a szubjektív historizmus, az 1984-es, Jerger Krisztinával és Néray Katival közösen szervezett *Frissen Festve* kiállításon már az akkori festészeti újhulám részeként jelent meg, az 1986-os *Eklektika* kiállításon pedig mint a korszak radikális eklektikájának képviselője kapott fontos helyet. Pinczehelyi festményeinek, objektjeinek, installációinak mindvégig visszatérő eleme marad a *Sarló és kalapács* „őskép” direkt vagy áttételes felidézése, ami egy önreflexív, rejtett, szubjektív historizmus és ironikus kultúrtörténeti utalásrendszer részeként határozza meg művészetének tematikáját.

Volt még egy másik nagyon érdekes mű is ott, Pécsen a műhelyben, azt hiszem, ezt kicsit korábban készítette Pinczehelyi Sándor: egy fotósorozat, ami egy utcakőből kirakott

ötágú csillag metamorfózisát dokumentálta. Ha jól emlékszem, én fekete-fehér verziót láttam akkor, ami még inkább hangsúlyozta az anyagi, dologi jelleget. Ez ugyancsak fel-fedezés volt a számomra, mivel az egész mű pusztán a valóságos tárgyak és anyagok át-rendezéséből állt, tehát nem egy – valamilyen szisztéma alapján megépített, fokozatos formálás folyamán kifejlesztett – alakzat létrejöttét, hanem a ténylegesen létező, valóságban adott tárgyakból szervezett új dolgot mutatta be. Ez a fotóorozat először pusztán dokumentatív jellegűnek tűnt, egy formai változást nyomon követő szeriális műnek, valójában azonban a művész által tervezett folyamat szimbolikus jelentést közvetített.

Ez az első találkozás azt a felismerést erősítette meg bennem, hogy mindez az új művészet, amit ott láttam, radikálisan különbözik mindattól a modernségtől, a „klasszikus avant-gárd” jelenségétől, Malevics, Mondrian, Kandinszkij, Kassák, Bortnyik modernizmusától vagy Vajda, Korniss, Bálint, Ország Lili művészetétől, amit az olvasmányok, tanulmányok, kiállítások alapján addig megismertem és követtem. De a másik, még fontosabb, felkavaró és lelkesítő felismerés az volt, amikor rádöbbsentem, hogy a hatvanas évek nagy nemzetközi irányzatai, a pop-art, a hard-edge, a land art, a minimal art, a happening, a body art, tehát mindaz, amit ezekben az években – jórészt inkább csak publikációkból, folyóiratokból, katalógusokból – megismertem, Magyarországon is jelen van, a szemünk előtt játszódik, a mi életünk, kultúránk része, azoknak a művészeknek a munkája, akikkel együtt élünk, akikkel találkozunk, akikkel beszélgetünk. Tehát nem valami távoli történet, hanem a mi történetünk. Talán ez a felismerés, illetve ez a specifikus kortársiasság telítette magával ragadó szuggesztivitással a híres plakátmunkákat, melyek nagy visszhangot keltettek nemcsak Pécsen, de az egész akkori kulturális kontextusban, ami egészen Budapestig eljutott. Amikor 1975-ben megjelentek a pécsi utcákon a műhely tagjainak a plakátjai, a kísérletek eredményei egyszer csak nyilvánossá váltak, kitéve természetesen a kritikának, de a lelkes fogadtatásnak is. Szabó Júlia felkérte, hogy mutassam be a Pécsi Műhely plakátjait az akkori *Új Művészetben*, ami óriási elismerésnek számított. S valóban, Kemény György pop-artos plakátjai mellett a Pécsi Műhely-plakátok új hangja szólt akkor a legfrissebben, legélesebben és legaktuálisabban a magyar plakátművészetben.

Pinczehelyi Sándor mindig is ideális tanító, lelkes útmutató, önzetlen művésztárs volt, aki rengeteg kiállítást, konferenciát szervezett, kiadványokat szerkesztett, művészeket támogatót. Mindezt kedvesen, lelkesen, könnyedén és barátsággal teszi, óriási és máig nem csökkenő energiával. Már az első találkozásunk alkalmával bemutatta nekem barátait és pécsi művésztársait, megszervezte a találkozást Halász Karcival is, aki Pakson élt, elvitt a landart-kísérletek helyszínére, bemutatót Aknai Tamásnak és Lantos Ferencnek, és a későbbi pécsi utazásaim alatt is mindig gondolt arra, hogy a Pécsi Műhely tagjaival is találkozom. Telefonjaiban, később pedig a hosszú e-mailekben, amiket nagy kíváncsisággal várok és olvasok, mindig kitér közös barátaink életére, problémáira, sikereire és – sajnos az utóbbi években egyre gyakrabban – a szomorú hírré, hogy valaki ismét itt hagyott bennünket. Mégis, Pinczehelyi Sándor, akit én – az írásom végén talán már elárulhatom – szokásos módon „Drága Sanyikám”-nak szoktam szólítani, nem hajlamos a pesszimizmusra; boldogan él, elválaszthatatlanul összeforrvá Vicussal, hihetetlen energiával dolgozik mind a mai napig, ahogy mindig is dolgozott, hosszú évtizedeken keresztül, művészként, galériavezetőként, később pedig egyetemi tanárként, lelkesen, fáradhatatlanul. Dolgozik és gondolkodik a jelenről, a megváltozott világról, a régi és új problémákról, a manipulációról és a hitelességről, a művészet alakulásáról, a művész lehetőségeiről és kompetenciájáról, a valós dolgok megértéséről, a történelemről, a sorsról és etikáról, a családról és a barátokról, azaz a valós életéről.

Drága Sanyi, igazi barát! Boldog születésnapot!

Saluzzo, 2021 májusa

AZ IDŐ ÉS SZITÁJA

Pinczehelyi Sándor hetvenes évekbeli művei a nyolcvanas években

Amikor Várkonyi György tíz évvel ezelőtt a *Jelenkorban* úgy fogalmazott, hogy Pinczehelyi Sándor pályájának igazi kulcsa az idő, akkor csaknem kortársként könnyen tehette ezt.¹ Hiszen az időről, az egyidejűségekről és a különidejűségekről egy életmű (és egy életmű-kiállítás) összefüggésében akkor lehet a legpontosabban írni, ha az író hasonló történelmi, művészettörténeti tapasztalatokkal rendelkezik, mint a művész. A következő generációk csaknem mindig nehezebb helyzetben vannak – bár ellensúlyként az összkép távról jobban kivehető –, s a jelentés keresése közben a kutatómunka során tett (újra)felfedezések mellett gyakran csak a termékeny félreértésben bízhatnak. Mit tehet egy több mint ötven éve elkezdődött és máig is tartó életmű időstruktúráit vizsgálva egy olyan szerző, aki csupán rövidebb a pályafutás kezdete előtt született? S hogyan kezelheti az író a későn születetteknek kijáró félmosolyt? Az Idő persze nemcsak a legbölcsebb, de a legkegyetlenebb is: egykor kézenfekvő összefüggéseket feledésre ítél, valaha figyelemre sem méltított részleteket kiemel.

Pinczehelyi Sándor több mint fél évszázados életművében a mából visszatekintve talán a legproblematisabb a nyolcvanas években bekövetkezett finom, de többszörös jelentésseloldás. A problematikusság indoklásra, a témával kapcsolatos kérdés pedig elsősorban a távolság miatt pontosításra szorul. Mindenekelőtt magán az életművön belül is differenciálni kell, hiszen a nyolcvanas évekbeli változás egyrészt a hetvenes évek elején készített művek kritikai értelmezésének átalakulásáról szól, másrészt magának az alkotónak korabeli újrafeldolgozó-újraértelmező tevékenységéről. Emellett pontosítani kell a korszakot is, s a nyolcvanas éveket ebben a tekintetben elengedhetetlen legalább két részre osztani, mivel az évtized elejének kulturális-művészeti változásai éppen annyira erőteljesek voltak, mint a nyolcvanas évek végének politikai-kulturális átalakulásai. Mindezeket túl előre rá kell mutatni arra is, hogy a kérdés miért lehet fontos 2021-ből tekintve. Elsősorban azért, mert Pinczehelyi életművében még mindig kiemelt szerepet tölt be az önújraértelmezés,² másrészt a hetvenes évek elején alkotott művek nyolcvanas évekbeli értelmezései sok szempontból még ma is rányomják a bélyegüket az egész pályafutás összképére.

A nyolcvanas évek folyamán már pontosan látszott, hogy Pinczehelyi hetvenes évek elején létrehozott emblemikus alkotásai nemcsak maradandók, de fontos szerepet töltenek be a magyar és a kelet-közép-európai művészet történetében is. Már akkoriban nyilvánvalóvá vált, hogy az 1973-ban fotó felhasználásával készült vörös-fekete szitanyomat (*Sarló és kalapács*), amelyről a fiatal művész – kezében sarlóval és kalapáccsal – pillant vissza a nézőre, nem a korszellem pusztá lenyomata, hanem az időnek ellenálló mű. Tulajdonképpen már a hetvenes évek közepére – bár akkoriban az életmű alig ölelt fel többet egy fél évtizednél – kirajzolódtak a művészi elképzelések sarokpontjai: a

¹ Várkonyi György: „Legbölcsebb az Idő” (Pinczehelyi Sándor retrospektív kiállításáról). *Jelenkor*, 2011/3, 288.

² Lásd Pinczehelyi Sándornak az acb Galériában 2020-ban megrendezett *Csillagcipelés* című kiállítását.

szerialitás, a saját test megjelenítése, a létező szocializmushoz kapcsolható szimbolikus motívumok használata – itt említendő egy másik emblemikus mű, a *Csillag (Utcakő)*, szintén 1973-ból –, a konceptuális alapállás (többek között folyamatok, akciók időbeliségének leképezése), a fotóhasználat, a szitanyomat mint avantgárd hordozó, vagy általánosságban a képek könnyű átírhatósága a plakát médiumára.³ A Pécsi Műhely keretei között Lantos Ferenc által inspirált geometrikus zománcművek szigorúsága és komolysága után, néhány évvel később már fontos kérdésként merült fel, hogy Pinczehelyi komolyan veszi-e az iróniát. Tervszerűen és tudatosan billenti-e ki jelentésükből a szimbólumokat, vagy inkább különböző jelentésteli tárgyak – köztük szocialista szimbólumok – sorát végigjárva végez képi kísérleteket?

Ha akkoriban Kelet-Közép-Európa nem lett volna (Piotr Piotrowski szavaival) Európa szürke zónája, akkor 1975-ben tulajdonképpen minden együtt állhatott volna ahhoz, hogy Pinczehelyi avantgárd pozíciója, művészete azonnal globális összefüggésekbe kerüljön. Ha a korszakra anakronisztikus módon visszavetítjük a Piotrowski-féle horizontális művészettörténet jóval később keletkezett elméletét,⁴ akkor különös reflektorfénybe kerülhetne az a pillanat, amikor 1975 októberében, olaszországi útja során Andy Warhol először készített fotókat a sarló-kalapács motívumokról, majd amikor a következő évben legyártotta híres szitanyomatait (amelyeket azután 1977 januárjában mutatott be először). A centrum-periféria vagy később a „mátság” fogalma nemcsak a kulturális kolonializmus kilencvenes évekbeli vitáiban kerülhetett volna elő, hanem akár már az adott pillanatban is – de hát (Bertolt Brecht szavaival élve) a viszonyok nem voltak olyanok. Így aztán maradt 1980-ból visszapillantva az egyszerű és kijózanító megállapítás P. Szűcs Julianna részéről: „Ha Andy Warhol dobálózik a sarló-kalapács jelképpel, az más gesztusnak számít, mintha Pinczehelyi Sándor folyamodik az újraértelmezett emblémához”.⁵ Pedig sommás megállapítások helyett mai szemmel valóban sokkal izgalmasabb a következő kérdés: vajon hol és hogyan találkozhatott volna a warholi mintára avantgárd Pinczehelyi a szocialista szimbólumokat „üzlet-művészetébe” bekebelező Warhollal?

A hetvenes évek közepén Pinczehelyi művei már több nyugati galériában is megjelentek – a régi katalógusokban általában mindenki átlapozza a csoportos kiállítások listáját, ami néha mégis fontos információkkal szolgál, elsősorban a korszak intézményes összefüggéseiről. 1974 – Oldenburg, Kunstverein; 1975 – Stockholm, Moderna Museet; 1977 – Kassel, Galerie Lometsch, de ugyanabban az évben Koppenhága, Montreal és Seattle is – mindez nemcsak azt mutatja, hogy Pinczehelyi művei (köztük plakáttervei) korán eljutottak külföldre, de azt is, hogy mennyire árnyaltan kell viszonyulnunk a magyar kultúra hetvenes évekbeli elszigeteltségének kérdéséhez,⁶ illetve mennyire differenciáltan kell az évtizedet ebben a tekintetben a rákövetkezőhöz viszonyítani. A hetvenes évek legvégén – szorosan a Makói Művésztelepen végzett kísérletekhez kapcsolódva – Pinczehelyi művészetében hangsúlyosan megjelent a piros-fehér-zöld motívuma, mégpedig leggyakrabban a természetnek és a belőle nyert kelet-európai tápláléknak (Várkonyi György megfogalmazásában: „a mindennapok kenyere”⁷) a hatalom által szimbolikusán kisajátított képeire illesztve. A nemzeti színek, a kenyér, a hagyma, a paprika mellett jelen van a képeken a kólásdoboz is, amely ekkorra már sokkal inkább megjelenítette a korszak családja magyarországi vágyképeit, mint a kólásüveg, amelyről

³ Lásd Hegyi Lóránd: A Pécsi Műhely plakátjairól. *Művészet*, 1976/11, 24–25.

⁴ Lásd András Edit: Teória Európa keleti feléről. *Műértő*, 2021. június–július–augusztus, 12.

⁵ P. Szűcs Julianna: Amatőr avantgarde. Gondolatok a Pécsi Műhely retrospektív kiállítása után. *Népszabadság*, 1980. augusztus 3., 11.

⁶ A témához fontos adalék Sinkovits Péter: A mai magyar avantgard idegen szemmel. *Művészet*, 1975/10, 41–43.

⁷ Várkonyi György, i. m., 292.

Arthur C. Danto a sarlós-kalapácsos művek elemzését követően – Warhol barátja, Emile di Antonio szavait felidézve – azt írta: „A coca-cola mi vagyunk”.⁸

A PFZ-művek sorának keletkezése, új motívumokkal és új kiterjedésekben (lásd a székesfehérvári Csók István Képtárban megépített installációt: *Nagy PFZ-tájkép*, 1983) átnyúlik a nyolcvanas évek elejére is, ennek ellenére az 1980-as év valóban cezúrát jelent. Megszűnik a Pécsi Műhely, és Hegyi Lóránd a csoporttal együtt már abban az évben el is búcsúztatja a korábbi szemléletet: „hiszen a hetvenes évek hazai és egyetemes fejlődésének szinte minden mozzanata – kicsiben és módosult alakban – megtalálható a Pécsi Műhely több mint egy évtizedes tevékenységében. A Pécsi Műhely mint közös alkotói együttes azonban menthetetlenül a hetvenes évekkel együtt tűnik a múltba, hogy átadja helyét az individuális felismerések és gesztusok új korszakának”.⁹ Sok tekintetben valóban új korszak köszöntött be; a nyolcvanas évek elején nem csupán a magyarországi képzőművészeti intézményrendszer alakult át, de a magyar művészek egy jelentős csoportjában ekkor vált tudatossá a nyugati kultúrában bekövetkezett hangsúlyeltolódás, amelynek kulcsszava a világra vonatkoztatva a posztmodern, a magyarországi képzőművészeti közegben pedig a Hegyi Lóránd-féle „új szenzibilitás” volt.

Pinczehelyi az intézményi átalakulásokat pécsi kulcspozícióban élte át. Amikor 1988-ban egy Bán András által készített interjúban a nyolcvanas években a Pécsi Galéria vezetőjeként végzett munkájáról beszélt, akkor – a nemzetközi művészeti térképre helyezett galéria tevékenysége és eredményei mellett – tulajdonképpen sok mai művészhez hasonló problémáról számolt be: „Rengeteg időmet vitte el a galéria. Mellette megpróbáltam még művészetet is csinálni. [...] Évente húsz kiállítást rendeztem, abból néhány meglehetősen nagy és munkaigényes volt. [...] Most látom át igazán, hogy mindez évekkel vetett vissza a saját munkámban”.¹⁰

1980-ban már szélesebb kilátás nyílt a hetvenes évek munkáira is. Hegyi Lóránd a székesfehérvári Csók István Képtárban rendezett Pécsi Műhely-kiállítás katalógusában így írt: „S itt Pinczehelyi Sándor 1973–74-es sarló-kalapácsos munkáihoz kell visszatérni. Pinczehelyi itt »tabula rasa«-t csinál: egycsapásra szakít az analitikus-dokumentarista szemlélettel és merészen a jelképteremtés felé fordul. Olyan jelképeket teremt, melyek bár a konvencionális jel és a figura viszonylatainak szempontjából erednek, a tárgy-jel-ember kutatásokból indulnak ki, messze túllépnek ezen a kereten és a személyes művész-lét problematika, a »magyar avant-garde« problémája, a szimbólumok értékének, a konvenció, történelem, frázis, manipuláció problémájának egyetlen összetett jelbe sűrített megfogalmazását nyújtják”. Az 1980-as szöveg az elmúlt harminc év lassan megcsontosodott politikai megközelítéseiből kiindulva felvethetné akár a kérdést: vajon a korabeli olvasónak a sorok között kellett-e olvasnia? 2021-ből visszatekintve inkább úgy tűnik, hogy nem a politikai sejtetések vagy azok hiánya válik utólag izgalmassá (és már a korban is mellékes kérdés lehetett), hanem a nagylátószög: Hegyi Lóránd szövege – középpontjában a jelképteremtéssel és a művész-lét történelmi összefüggésrendszerbe emelt problematikájával – Pinczehelyi művészetének egyik leginkább időtálló olvasata.

Az Ernst Múzeumban 1986-ban megrendezett Pinczehelyi-kiállítás katalógusszövegét ismét Hegyi Lóránd jegyezte; bevezetőjében a hetvenes évekre vonatkozó hangsúlyok – az új szenzibilitás keretei közé illesztve – kissé eltolódtak. „Pinczehelyi Sándor neve sokak szemében még ma is azonos a hetvenes évek magyar avantgarde művészetének egyik

⁸ Arthur C. Danto: Az absztrakt expresszionista kólásüveg. In: Danto: *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet?* Budapest, Atlantisz, 1997, 182.

⁹ Hegyi Lóránd előszava a *Pécsi Műhely 1970–1980* című kiállítás katalógusában. Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1980.

¹⁰ Bán András: Európai galéria Pécsen. Beszélgetés Pinczehelyi Sándorral. *Magyar Nemzet*, 1988. IV. 19., 7.

emblémájává vált szitalapját készítő művész nevével: a »sarló-kalapácsos Pinczehelyivel.«. Hegyi szerint Pinczehelyi munkássága a hetvenes évek jellemző avantgárd törekvésével kapcsolódott össze: a triviális, kiüritelt szimbólumok, emblémák újraértelmezésével, illetve a művészi figyelem kiterjesztésével a hétköznapi életre. Hetvenes évekbeli emblematisz műveiben az alkotó – miközben deheroizálta a jelképeket – önmagát emblémaként, a közép-európai művész lehetőségeinek hordozójaként ábrázolta. A jelentésbeli változás nemcsak abban érhető tetten, hogy a magyar avantgárd képviselőjéből a szövegben a közép-európai művész emblémája lesz, hanem a személyesség hangsúlyozásában is: Pinczehelyi „sarló-kalapácsos” művében itt már nem a sarló és a kalapács, hanem az individuuum és annak művészszerpe válik elsődlegessé.

Hegyi a hetvenes évekbeli műveket ugyanúgy a nyolcvanas évek szűrőrétegén át nézi, ahogy ebben az időben – az 1984-es, szintén az Ernst Múzeumban rendezett *Frissen festve* kiállítás óta jól érzékelhetően – maga Pinczehelyi is teszi ezt saját alkotásaival, az „új festőiség” jegyében. Eltűnik a személytelen szitanyomat objektivitása, a művész intenzív, „szimbolikus jelentésű” színek „jelentéstartalékainak tágításával és »átcúsztatásával«” foglalkozik. Az „új művészeti szituációban” személyesebb, közvetlenebb, a művész állapotára közvetlenebbül reflektáló, poétikus alkotói felfogás érvényesül a korábbi művek festői átírásában. Hegyi legfontosabb meglátása azonban, hogy Pinczehelyi a korábbi jelentés-összefüggéseket egyfajta festői öninterpretáció vagy „szubjektív historizmus” jegyében „emlékképekké” alakítja át. Hegyi véleménye szerint a korábbi szitanyomatok átfestésével, többszörös megmunkálásával a nyolcvanas évek műveiben az egyéni múlt válik képi jelenséggé. A nyolcvanas évek közepén bekövetkezett – a magyarországi képzőművészet korabeli tendenciáitól korántsem független – stíluseltolódás nyomán a hetvenes évekbeli emblematisz kép nemcsak az új alkotások formájában íródott át, de egyben értelmezési kerete is módosult. Az eltolódás során pedig a művészi sarokpontok közé került maga az ismétlés¹¹ és a keret átrajzolása is. Hogy mennyire átfomlódott a hetvenes évekbeli keretezés, azt a kiállítási katalógust bevezető fénykép mutatta fel a legerőteljesebben: az 1986-os Pinczehelyi a sarlót és a kalapácsot a feje mellett tartja, a szerszámokat (mert azok itt korántsem jelképek) egymástól elválasztva. A művész korábbi, küldetéses tekintete helyett inkább tanácstalanul néz; a kép, amely korábban eldönthetetlenül volt komoly vagy ironikus, most egyértelműen az irónia felé billent el.

A nyolcvanas évek folyamán Pinczehelyi művészetét – amelyet számos alkalommal kiállításokon mutattak be Nyugat-Európában – egyre többször kapcsolták össze Bukta Imre és Samu Géza alkotásaival, a három művész közös megjelenítésének csúcspontja az 1988-as Velencei Biennále magyar pavilonjában rendezett tárlat volt. Ez az összekapcsolás egyben visszafelé is módosította az életmű korai kulcsdarabjainak értelmezését: a szocialista rendszer felpuhulásának, illetve felbomlásának folyamatával párhuzamosan a műveket egyre inkább az egykori politikai összefüggései felől közelítették, ezzel együtt egyre jobban kidomborítva a munkák szabadságvágyát, ironikus jellegét, illetve magyar sajátosságait. Hegyi Lóránd 1990-ben így foglalta össze Pinczehelyi munkáinak lényegét: „Pinczehelyi Sándor politikai emblémákból és történelmi jelképekből szervezi önálló ikonográfiáját. Pinczehelyi számára ez nem csupán intellektuális kísérlet, hanem a magyar, a közép-európai történelmi valóság interpretációja is: hiszen a jelképek és emblémák itt valóságos anyagokból készült valóságos tárgyakként – a hétköznapi élet részeként léteznek, irodaépületek és gyárak homlokzatán, emlékművek és felvonulások díszleteiként, közterekre helyezett dekorációkként. Ahogy a nap, a szél, az eső kifakítja a nemzeti zászló színeit, elrongyolja anyagát, ahogy a vasból készült vöröscsillag rozsdásodni kezd, úgy

¹¹ A sokszorosításról, az ismétlésről és Pinczehelyi művészetének új keretekbe illesztéséről lásd Fehér Dávid: Idő-raszter Közép-Európából. Pinczehelyi Sándor. Munkák 1969–2000. *Balkon*, 2011/3, 22–24.

halványulnak el az egykor győzelmes ideológia »magasztos« jelentései a hétköznapiak mindent elköptató valóságában. A tárgy szembesül a jelképpel, az eszme szembesül a banális valósággal”.¹²

Pinczehelyi hetvenes években készült emblemikus alkotásai – illetve azok nyolcvanas évekbeli kiterjesztései és átírásai –, amelyek eleinte a történelem problematikájának „összetett jelbe sűrített megfogalmazásaiként” értelmeződtek, a nyolcvanas évtized végére tehát az eszme és a banális valóság szembesülésének megtesztésítői lettek. Van olyan szemszög, ahonnét nézve ez a két meglátás akár hézagmentesen egymás mellé állítható, de a rendszerváltás után Pinczehelyi művészetének értelmezése sokáig megragadt az utóbbi mellett. Lehetséges persze, hogy nem történik más, mint hogy – Várkonyi György időt középpontba állító értelmezése szerint – „a folytonosan változó közeg (a társadalmi-politikai és kommunikációs szituáció) a korábban zárt mikrokozmoszként értelmezett műalkotás jelentését, »optikáját« is változtatja”. De valószínűleg a nyolcvanas évek folytonosan változó közegében bekövetkezett finom jelentéseltolódások okozták, hogy Pinczehelyi művei a rendszerváltás után egy a korábnál szűkebb értelmezési sávba dermedtek, amelyben erősebb hangsúlyt kapott a konceptualizmus, a politikai szubverzió, a pop art mint vonatkoztatási rendszer, illetve az ironia. Az elmúlt évtized folyamán, egyrészt a „társadalmi-politikai és kommunikációs szituáció” következményeként, másrészt – többek között – a Pécsi Műhely munkásságának újraértékelésével párhuzamosan a hetvenes-nyolcvanas évekbeli Pinczehelyi-művek ironikus nézete elhalványult, miközben az emblemikus alkotások értelmezési kerete – egyrészt az idővel, másrészt újabb, a magyar művészettörténet képzelt határvonalain messze túlnyúló megközelítésekkel – folyamatosan tágult.

¹² Hegyi Lóránd: Szubjektivizmus – eklektika – pluralizmus. A 80-as évek képzőművészete Magyarországon. *Kultúra és Közösség*, 1990/4, 49–66.

KASSELI ALBUMLAP, 1977

Még tavaly nyáron meglátogatott a Pinczés. Nem kicsit lepődtem meg: három, nekem dedikált szitanyomatot kaptam tőle. Mindhárom 1977-es datálású, tematikailag egységes sorozat: félmeztelen önarcképek, a test szimmetriájával játszó fotóplasztikák, kollázsok.

A kasseli mellett egy szürke és egy ciklámen albumlap, mindkettő közepén, a vertikális tengely mentén tükrözi meg Pinczehelyi testét, hajszálnyit eltolva a szimmetriatengelyt. Előbbi, a szürke az 1976-os *Antigoné* című színpadi mű plakátjának képi alapkészlete, ám a darab bemutatójára csak a következő év novemberében került sor. Szophoklész drámáját Bagossy László rendezte a Pécsi Központi Amatőr Színpad társulatának közreműködésével. Pinczehelyi nem csak a plakátot tervezte, az előadás díszlete is az ő koncepciója alapján készült. A *Dunántúli Napló* korabeli számában Wallinger Endre így írt erről: „Díszlete jószerével egyetlen hatalmas bíborszínű lepel, számos funkcióval, jelzéssel és szimbolikus töltéssel. A hatalmas lepel – fények bizarr ötvözetében – a szereplők dinamikus mozgásával egyidejűleg szinte önálló életre kél, hatásaiban az expresszionista színház legjobb hagyományait tükrözve.”¹ A darab zeneszerzője egy régi barát, Kircsi László volt, aki, hogy mást ne említsek, Pinczehelyi 1974-es önálló kiállításának megnyitóján is közreműködött másodmagával, Kollár Anikóval. A színpadi mű felújított, Vidákovics Antal koreográfiájával táncszínházi előadássá alakított változatával egyébként néhány évvel később, 1981-ben a pécsi Nyári Színház Tettyei Játékszínen újra találkozhatott a korabeli közönség, igaz, akkor már Bachmann Zoltán díszletével.

A *Kasseli albumlap* a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található XYZ (1973–1977) című fotómunka alapján készült ofszet szitanyomat. A valójában négy képből álló sorozat számos más későbbi munka alapmotívumát adja: a fent említetteken túl a nyolcvanas években, immár festői verzióként is feltűnik az XY, XYZ című 1986-os olajfestményen, ahol gesztusszerű festői rétegekkel írja át, írja felül a bő tíz évvel korábbi fotót. Ez a reflexivitás – akár időben, a korábbi munkák kapcsán – megannyi munkájának, s a kornak, az új érzékenységnek, a posztmodern fordulatnak is az egyik ismérve. De ugyanez a motívum köszön vissza az egy évvel későbbi *Színház* sorozatokon olaj-vászon, illetve szitanyomatok formájában egyaránt, vagy a *35 év* (1973–2008), illetve a *Majdnem 35 év* (1975–2008) című munkákon. Ezek a szerző megismétli a hajdani fotóperformanszokat, a kollázsszerű fotóplasztikai eljárásokat, egymás mellé helyezve, párhuzamba állítva korabeli és „mostani” énjét.

Maga az albumlap nem mellesleg a kasseli Lometsch Galériában rendezett *Neue Kunst aus Ungarn* című kiállítás mappájába készült, katalógusként, benne minden kiállítótól egy-egy grafikai mű, Beke László német nyelvű kísérszövegével, s az alkotókról rövid biográfiával kiegészítve. Az alkotónként négy-öt munkát felsorakoztató kiállítás tíz magyar résztvevőjét magyar részről szintén Beke László koordinálta, a tárlaton Pinczehelyi mellett Gáyor Tibor, Halász Károly, Kéri Ádám, Maurer Dóra, Megyik János, Méhes László, Mengyán András, Nádasdy János és Prutkay Péter vett részt. Csak érdekességképpen: Pinczehelyinek a *Sarló és kalapács* (1973) című munkáját is bemutatták a kiállításon, ám Kasselben akkor egy másik ugyanilyen című művet is láthatott a közönség. A Lometsch

¹ Wallinger Endre: *Antigoné* vagy Kreón?... A Pécsi Központi Amatőrszínpad előadása, *Dunántúli Napló*, 1977. november 12., 3.

Galéria eseményével egy időben zajlott ekkor a hatodik *documenta* rendezvénysorozata, amelyen Andy Warhol mások mellett kiállította a *Hammer and Sickle* (1976) című grafikáját – amely azonban teljesen más jelentéstartománnyal bírt. Ugyanis Pinczehelyinek ez az ikonikus műve – ahogyan erre Peter Weibel egy 2013-as beszélgetés során felhívta a figyelmem – olyan logónak tekinthető, melyet a kelet-európai kommunista propaganda teremtett meg. Ahogyan a művészek Kelet-Európában hasonló problémákkal foglalkoznak – miként Pinczehelyi is –, felbontják, rekontextualizálják ezeket a szignálokat, kiemelik vagy éppenséggel sterilizálják a politikai tartalmukat. De legalább ilyen fontos, hogy egyes jelek, szignálok milyen pályát képesek befutni. A festő a tárgyat, a sarlót és a kalapácsot a vásznon szembeesíti azok lehetséges használati módjaival; vagyis a képen nem az egyes tárgyak használatát látjuk, hanem annak különféle olvasatait kínálja fel számunkra. Pinczehelyinek ez az emblematisz munkája látható az ugyanebben az évben megújuló *KUNSTmagazin* első számának borítóján is. A kasseli kiállítással megegyező című *Neue Kunst aus Ungarn* tanulmányt Dieter Honisch, az esseni Folkwang Múzeum művészettörténésze jegyzi, aki az előző év augusztusában látogatott Pécsre – a tanulmány és a kasseli kiállítás tervével. A magyar viszonyokat hosszasan taglaló írásában Honisch nyolc oldalon keresztül foglalkozik Péccsel, a Janus Pannonius Múzeum Vasarely-gyűjteményével, Martyn Ferenc és Lantos Ferenc szerepével, s a Pécsi Műhely tevékenységével „*Manipulált fotók*” alcímmel. Honisch itt azt hangsúlyozza, hogy a csoport tagjai nemhogy sokkal többet kísérleteznek, mint budapesti társaik, de mindezek a kísérletek egységesebbek és – szemben a képzőművészeti műfajokban elkötelezett társaikkal – a hagyományos médiumoknál szabadabbak. Témájuk a táj és a geometria kapcsolata a land art értelmében; akciókat hajtanak végre, melyeket fotókkal dokumentálnak. Ám a fotó nem pusztán dokumentuma egy-egy művészi akciónak, hanem „a fotó az a hely, ahol a művészet létrejön” – fogalmazza meg a képzőművészeti fotóhasználat alaptézisét Honisch.²

Pinczehelyi műveinek ez a publicitása nem egyedi: szintén ebben az évben ugyanúgy az ő egy másik fotómunkája került a *Kelet-európai konceptuális fotográfia* című eindhoveni kiállítás katalógusborítójára is: a triptichonszerű, három fázisfotóból összeálló *Sarló* (1973) című sorozat. A Gerrit Jan de Rook szervezte kiállításon öt országból huszonhat képzőművész alkotása szerepelt, s egy igen impozáns, bő százhusz oldalas katalógus készült az eseményhez.

1977 egyébként is sűrű évnek tekinthető Pinczehelyi Sándor életében. Januárban zajlottak a Pécsi Műhely-film, a *Lépésváltás* munkálatai a Magyar Televízió előző évben alapított Regionális Stúdiójában, ahol ő az *Összekötés* című akciót a pécsi Művészeti Szakközépiskola diákjainak közreműködésével hozta létre. A Pécsi Műhelyben ebben az évben már-már rutinszerűen működtek a dolgok. A csoport ekkorra a mai Csontváry Múzeum alagsori helyiségéből a Mária utcába helyezte át főhadiszállását, az év során számos helyen állítottak ki: márciusban a Mecseki Fotóklubban, áprilisban a Fajó János vezette Józsefvárosi Galériában szerepeltek, s szintén ebben az évben kérte felvételét Ficzek Ferenc, Halász Károly és Kismányoky Károly a Művészeti Alap tagságába, majd ősszel Ficzeknek és Szijártó Kálmánnak közös kiállítása nyílt a pécsi Ifjúsági Ház galériájában.

És ugyanebben az évben indul útjára Pinczehelyi életének egy másik meghatározó műve, a Pécsi Galéria, melyet több mint húsz éven keresztül, 1999-ig vezet. A Színház téren található, volt Hírlapolvasó nagyméretű termeiben – a városi tanács kiállítótermében – már az első évben tizenhárom kiállítást rendeztek. A galériázás a Pécsi Műhely, valamint a Janus Pannonius Múzeum kiállításszervezői praxisából nőtte ki magát, ahol Pinczehelyi a főiskola elvégzése után 1969-től dolgozott. A JPM-ben számtalan kiállítás, plakát, brosú-

² Dieter Honisch: *Neue Kunst aus Ungarn. Kunstmagazin*, 1977/1, 58–89.

ra és katalógus kivitelezése kötődött ez idő tájt Pinczehelyihez. De a hatvanas évek végétől az akkor még Iparművészeti Stúdióban is több kiállítást valósítottak meg, például emlékezetes az 1968-as szakköri kiállítás, amikor a főiskolások munkáit a fenti termekben zajló megyei tárlat képzőművész-tanár kiállítói egész egyszerűen leszedették. Később még jó néhány eseményt rendeztek az akkor már Pécsi Műhely műtermében, többek közt Kígyós Sándornak 1971-ben, a vajdasági Bosch+Bosch csoportnak 1973-ban vagy a Maurer Dóra szervezte *Szövegek/Texts* kiállítást 1974-ben. A műhelyes kiállításokat, a csoport tevékenységét, koordinálását, szervezését is jószívrrel Pinczehelyi gardírozta. Az úgynevezett *Közleményeket*, a csoport belső levelezését, az 1973 és 1978 között született huszonhárom körlevelet rendszerint ő jegyzi: feladatok, feladattervek, kiállítási és publikálási lehetőségek, egy csoport tevékenységének pontokba szedett kronológiája. Az 1977. január 22-én kelt *Közlemények* 19-ben a műhely józsefvárosi kiállítása kapcsán így ír Pinczehelyi az albumlapok készítésének körülményeiről: „album 35x30 cm-es méretben, 250 példányban 6 lappal, 2-3 színnel. Az album borítójára, valamint a mellékelt oldalakra szövegeket kell íratnunk, vagy írunk, szerintem mindkettő kellene. Ennek írására 4-5 személyt is felkérhetnénk (Aknai, Hegyi Lóránd, Bán András, Hajdu, Dvorszky) pontos kiállítási adatokkal, egy kis történettel stb., szóval nagyon precízen meg kellene csinálnunk. A borítót külön a nyomdában kell kinyomtatnunk.”

A kiállításrendezés, a katalógus- és kiadványszerkesztés területén szerzett tapasztalatok kellettek ahhoz, hogy a Pécsi Galéria sikertörténete a hetvenes évek második felében szárba szökkenjen. A galéria profilja néhány év alatt letisztult, de már az első évben több fontos kiállítást szerveztek – elsősorban akkor még a múzeum segítségével, például a *Modern grafika* vagy az *Új magyar konstruktívizmus* című kiállításokat. Pinczehelyinek is itt nyílt meg az újabb önálló kiállítása 1977 áprilisában. Az „én két másik albumlapom” ehhez a kiállításához készült, amelynek az albumához Aknai Tamás írt kísérőszöveget. A kiállítást egy másik régi barát, Erdélyi Zoltán építész nyitotta meg, s természetesen Kircsi László zenélt a megnyitón Varga Márta közreműködésével.

Szóval a *Kasseli albumlap* és a másik két grafika most ott lóg a lakásban a falon, néhány hete végre bekereteztettem őket, Aknai szövegét a képek háta mögé bújtattam, hogy ha szükséges, ott megtaláljam. Naponta elmegyek mellettük, naponta látom őket, s látom a bő negyven évvel ezelőtti Pinczést a harmincas éveik elején. Mindig eszembe jut, mi mindent köszönhetek, mi mindent köszönhetünk neki. Szinte felfoghatatlan, hogy már hetvenöt éves.

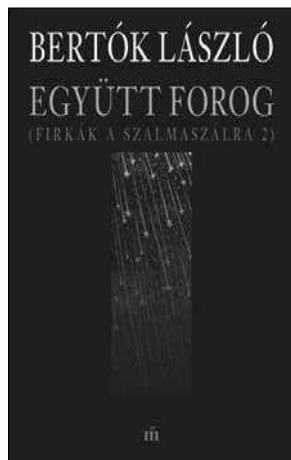
Isten éltesen sokáig, drága Sanyi!

MEGTART, ELENGED

Bertók László: Együtt forog (Firkák a szalmaszálla 2)

Bertók László költészetének igazi karakterjegye, hogy egyes korszakaiban egy-egy sajátos formát állított előtérbe. Ez a tendencia leginkább az egyénített szonettekkel vette kezdetét, aztán jöttek a szintén bertókira alakított haikuk, az úgynevezett háromkák, majd a komótosan építkező szabadversek, a hosszúkák, amelyeket a tizenkét soros pillanatkák követtek. Persze a Bertók-líra aktuális korszakának jellegadó formái és a velük járó poétikák sosem voltak merevek: egyrészt önmagukban is változatosságot mutattak, másrészt általában nem váltak kizárólagossá. Szép példája ennek Bertók időskori költészetéből az *Ott mi van?* című 2014-es kötet, amely első két ciklusában a hosszúkákat és a pillanatkákat vitte tovább. Ebben a verseskötetben láttak először napvilágot a már ekkor firkáknak nevezett kétsorosok. Végül a fírka vált Bertók utolsó alkotói korszakának egyeduralkodó műformájává: a 2015-ös *Firkák a szalmaszálla* kötet az *Ott mi van?* utolsó ciklusát is magába foglalva újabb kétsorosokkal rukkolt elő, és a tavaly, Bertók László halálát követően megjelent *Együtt forog* újabb 243 firkát adott közre. A 243 bűvös szám Bertók életművében – a három szonettkötet épp ennyi, három az ötödiken verset tartalmazott, ahogy a háromkák száma is ennyire rúgott. Ebből is látható, hogy a forma Bertóknak sosem kényszerpályát, mint inkább ihletadó rendet jelentett, amely mintegy biztosította az alkotás kereteit, és egyúttal kijelölte az aktuális korszak formátumát, az elérendő számú versek mennyiségét. Az utolsó kis, ámde nagyszerű forma, a fírka esetében pedig arról sem érdemes megfeledkezni, hogy Bertók a szükségből kovácsolt erényt: az öregség gyarapodó nyúgei közepette ez a kétsornyi versterjedelem bizonyult még megírhatóknak. Abból is látszik, Bertók igazi és nagy költő volt, hogy ezekbe a firkákba bizony igenis bele tudott kapaszkodni, megírta azt, amit meg tudott, és a formát káprázatos termékenységgel és leleményességgel aknáztta ki. Bertók kezében bármiből költészet válhatott.

A firkák minimál-formátumát tehát az öregkor és a betegség hívta életre, és ezek az állapotok jelölik ki a versek uralkodó alapszituációját. Ám a forma Bertóknál ezúttal is roppant teherbírónak bizonyul, és nagyon sok minden megszólaltatására alkalmas. Ezért először is célszerű közelebbről szemügyre venni. A versek szerkezete nagyon egyszerű: a két sor többnyire tizenkét-tizenkét szótagból áll, de ezeknél kicsivel rövidebb és hosszabb sorok is előfordulnak, ugyanakkor szinte mindig rím köti össze őket. A rím egyrészt zeneileg is összekapcsolja a sorokat, másrészt erősíti a versek frappáns mivoltát, a bennük megfogalmazódó jelentés vagy gondolat evidenciáját sugallja. A sorok terjedelme pedig bár rövidnek mondható, egész sok minden fér beléjük: a firkák semmiképpen nem végtelenen tömörek, ugyanakkor sűrűek, lényegre törők, részletezésre,



Magvető Kiadó
Budapest, 2020
80 oldal, 2499 Ft

elkalandozásra, újabb és újabb bővítésekre, díszítésekre nem adnak módot. Címük is van, amely hol a két sorból van kiragadva, hol azoktól elkülönülve irányt mutat az értelmezés számára. Lényeges, hogy a kétsorosok nem magukban állnak, hanem nagyobb szerkezetek részei. Kilenc firka együtt ad ki egy szintén címmel ellátott nagyobb szövegegységet, e szövegegységek pedig ugyancsak kilencesével alakítják ki a kötet időrendben tagolt három ciklusát. Az egyes szövegegységekben a rend és a kötetlenség kéz a kézben jár. Bár a szövegegység címe ráirányítja a figyelmet a szövegegység alá tartozó kilenc firka uralkodó témájára (például az *Örülni? Mire föl?* című tizedik szövegegység kétsorosai túlnyomórészt az öröm jelenségét járják körül), a szövegegységek sokszínűek, nem mereven egy-egy témát vagy jelenséget érintenek. Ugyanez a sokféleség és változatosság igaz a három ciklus mindegyikére. Bertók arányérzéke és kompozíciós készsége tehát ezúttal is csalahatatlan: mi sem áll tőle távolabb, mint a rendetlenség, de nem szorítja kényszerzubbonyba az egymáshoz szabadon kapcsolódó verseket. Az olvasó szabadnak érezheti magát: követheti időrendben a verseket, figyelheti, milyen tendencia érvényesül a kötetben, elidőzhet egy-egy szövegegységnél is, de bátran megteheti, hogy összevissza lapozgat, és hol egyik, hol másik firkát veszi szemügyre. A versek sorrendjének két esetben van igazi jelentősége, amikor a szövegek párversekként, egy téma variációiként funkcionálnak, illetve amikor egy jól felismerhető témájú kétsoros mintegy iránymutató ad a következő firka tárgyát illetően (például a *Kivétel* világosan irodalmi szatíra [„Egyszer a színpadon letolta nadrágját / s láss csodát, azóta jobb költőnek tartják”, 16.], és ebben az összefüggésben érdemes olvasnunk az utána következő, meglehetősen tanulságos *Elsöprő* című firkát is: „Forog az új söprű, majd megszakad bele. / Már föl sem merül, hogy vajon jól söpör-e”).

A forma és a szerkezet megnyerő kötetlensége műfajilag is érvényesül. E versek tág értelemben epigrammák (és ennyiben megvan az előzményük Bertók költészetében, az 1987-es kötet, *A kettészakadt villamos Magyar epigrammák* című ciklusában), de megidézik a vicc, az aforizma, a maxima, a gnóma, a xénia, a tájvers, az életkép, a haiku, a koan műfaját-alműfaját is. A műfaji változatosság együtt jár a versek eltérő mértékű koncentrátumával: igen sűrű, enigmatikus vagy megrázó versek váltakoznak lazább, oldottabb viccekkel, az összpontosító bölceleti irányultság átadja a helyét a lazán felvázolt, fanyar humorú életképnek, a világosan tagolt, már-már szigorúan megfogalmazott életlve, életbölcsestre frappánsan előadott maró vagy éppen kiábrándult szatíra következik. A könnyebb kézzel írt kétsorosok oldják a súlyosabb, nehezebb versek által kiváltott hatást, gördülékenyebbé teszik az olvasást, úgyszólván szusszanást biztosítanak a nagyobb kihívást támasztó versek előtt és után. A versek változatossága abban is megnyilvánul, hogy az utolsó kötetben a bertóki líra szinte összes nagy témája, kérdése, poétikája tetten érhető így-úgy, persze a kétsoros formához igazítva, s gyakran új szerepkörben. Meg-megjelenik a versekben a főleg a szonettkorszakra jellemző elharapott mondat és kihagyás, lényeges a folytonos kérdés, jelen van a nyelvre irányuló (ön)reflexió, az egyén és a mindenség kapcsolatát firtató bölceleti irányultság, fontos részét alkotja a könyvnek a pillanat megragadása, az idő faggatása, lépten-nyomon felbukkan az antropológiai elemzés, vagyis annak költői taglalása, hogy miként viszonyul egymáshoz test, lélek és szellem, de a közéleti érdeklődés, a politikai visszasságok fejcsováló megnevezése szintén domináns, ahogy az én válsága, a morfondírozó, kételkedő, sőt, önmarcangoló attitűd is alapvető a firkákban. Ennyiben az *Együtt forog* akár a Bertók-költészet összegzéseként is felfogható, persze azzal együtt, hogy a formátum bizonyos korábbi jellegzetes poétikák működtetésére nem alkalmas, így főleg a szonettkorszak után megjelenő, váratlan asszociációkkal operáló, már-már szürrealista képalkotású versek vagy a mondatok közötti világos logikai kapcsolatot rendre kiiktató költemények nem igazán köszönnek vissza a kétsorosokban.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a firkák – és konkrétan az új kötet firkái – ne szolgálnának költői újdonságokkal és meglepetésekkel. A nívumok háttérben leginkább ta-

lán két költői attitűd érhető tetten. Az egyik a félelmen való felülkerekedés, amit egész egyszerűen bátorságnak is nevezhetünk. Ezt *A kérdés* című kétsoros a következőképpen fogalmazza meg: „Akkor hát félsz vagy írsz? Ez a döntő kérdés. / S a válasz, hogy írni csak úgy tudsz, ha nem félsz” (10.). A kíváncsiság pedig a harmadik szövegegység címének is részét alkotja (*Amíg kíváncsi vagy*), és a *Boldogabb* című firka életelvként állapítja meg: „Se makkegészséges, se már fiatalabb, / de boldogabb lehetsz, amíg kíváncsi vagy” (12.). A kötet tanulsága szerint tehát főként az írásban megnyilatkozó bátorságot és a dolgok felfedezésére kész kíváncsiságot lehet szembeállítani a fokozódó betegséggel és öregséggel. A bátorság pedig valóban az *Együtt forog* egyik fő szervezője, és többek között abban nyilvánul meg, hogy a versekben Bertók kendőzetlenül színre viszi a viaskodást, az öregség kihívásaival való küzdelmet. Persze a bertóki szkeptikus habitusból következően ez a küzdelem is egymással ellentétes beállítódásokat, viszonyulásokat foglal magába, az önelvesztés (kérdéssel palástolt) konstatálása („El kellene menned, mutogatni magad, / de te csak pislogsz, és fogalmad sincs, ki vagy? – *Csak pislogsz?*, 36.) épp úgy részét alkotja, mint a felszabadult önirónia („Ahelyett, hogy a perc súlyát latolgatod, / többet érne, hogyha nevetnél egy nagyot” – *Hangot hall, messziről*, 32.). Bertók a versekben az öregedés legkülönbözőbb tapasztalatait írja le, rögzíti az ezzel kapcsolatos benyomásokat, és bár a hosszúkákban megfigyelhető állandó pontosítás, közbevetés, az addig elmondottak megintatása-kiegészítése már csak a kétsoros formátum miatt sem valósulhat meg a firkákban, azok együttesen árnyalják, korrigálják egymást. Mintha azt is keresné Bertók, mi az öregséghez való helyes és érvényes viszony, ahogy arról a maximaként olvasható kétsorosok viszonylag nagy száma is tanúskodik (különösen szép például az *Indulj*: „Járj az életeredt! Évekért? Napokért? / A perceket lüktető mozdulataidért...” – 54.).

Az *Együtt forog* verseiben megfogalmazott és megfigyelhető másik attitűd, a kíváncsiság szintén izgalmas és meglepő verseket eredményez. Eleve a nem ismerősre, nem megszokottra nyitott kíváncsiság hivatott biztosítani azt, hogy elkerülhető legyen az öregséggel együtt járó beszűkülés: „Azt látja s hallja csak, mi fülének kedves. / Előbb-utóbb félvak és félsüket lesz” (*Cső*, 14.). A dolgok friss szemmel látása új színben tünteti fel a már ismert helyeket és jelenségeket. Például a kórház vásári jellege jelenik meg a *Gyógyuló* című kétsorosban, még ha a Bertókra jellemző elbizonytalanítással is: „Ha nem kórház volna, hol jaj és munka van, / mintha egy zsigbvásár, azt mondanád, olyan” (8.). Ugyanakkor arról nincs szó, hogy a kíváncsiság mentesítene az öregség és a betegség szörnyűségeitől, ezt az illúziót a rákövetkező *Urológus* című vers is kijózanítóan eloszlatja: „Bejut testedbe a legkisebb lyukon át, / s képernyőn látod, hogy nyesi a prosztatád”. Ám a kíváncsiság mégiscsak a kötet leginkább elgondolkodtató verseit munkálja ki. Ott van például a *Túlélő*: „A program *túlélni* volt egy életen át, / azt azért ne hidd, hogy túlélted a halált” (9.). A vers keserű iróniája abban rejlik, hogy rávilágít az életprogramként fölfogott túlélés vizsázására: aki csak túlélni, átvészelni akarja az élet viszontagságait, az a halál előtt ügyis kénytelen lesz kapitulálni. Amiből indirekt módon az a felismerés adódik, hogy az élet megélése az értelmes életelv. Az epigrammatikus frappáns karakter igazán illik ehhez a bölcsességhez, és az egyes szám második személyű megfogalmazás is nagyon termékeny költőileg. Merthogy egyszerre foghatjuk fel önmegszólításként – a kötetben sosem fordul elő egyes szám első személy, Bertóktól e kései versekben teljesen idegen a közvetlen önfeltárulkozás –, és érzékelhetjük nekünk szóló iránymutatásként. Pontosabban a két olvasat közötti oszcillálásról érdemes inkább beszélni, mivel az olvasó nyílt megszólítása túl direktnek hatna, ugyanakkor úgy tűnik, itt a költői én nem csupán saját magának fogalmaz meg valamit. Inkább olyan általános belátásról van szó, amelyet a nyelv, a túlélés, túlélő szó faggatása bocsájt rendelkezésre: ez az, amit Hans-Georg Gadamer nyelvvillámnak nevez, arra a jelenségre gondolva, amikor a nyelv villanásszerűen, hirtelen felfed valami addig rejtőzködőt.

Egyébként is jellemző a kötet bizonyos verseire, hogy az öregségre vonatkozó személyes híradást általános egzisztenciális látéletté fordítják át. A *Szikra* című firka azt mondja: „Ha tetteid a végtelenhez méred, / vállalnod kell a csökkent minőséget” (53.), és ez bizony nemcsak az öregség állapotában berendezkedőkre igaz, hanem mindenkire. Az új kötetre egyébként is jellemző az absztraháló irányultság: míg a korábbi firkák nagyon közvetlen és konkrét nyűgöket is elpanaszoltak (például a Bertók lakásához közeli kocsmákból hajnalig felhallatszó hangzavart), addig ezeket az új versek inkább elemelik, jelképesse teszik: „Már-már összeesel, s úgy érzed, vége van, / pedig csak tesztelnek a soros buliban” (9.), szól az *Ébresztő!* című vers, amelyben a buli az elsődleges jelentésén kívül más konnotációkat is megpendít. Még inkább elvontak a haikukra emlékeztető, sokszoros olvasásra, töprengésre, képzelésre hívogató leíró versek, így a gyönyörű *Partszéli*: „Mossa a víz a partot, tartja a part a folyót. / Szakad a foghatatlan, feszül a lesz meg a volt” (16.), vagy a koanok meghökkentő képzeire hajazó gondolati firkák, mint *A hitetlen*: „Üres doboz a doboza nélkül? / Mi az, ami megmarad végül?” (22.). De a törékeny emberi élet és a mindenség szoros kapcsolatának sejtelve is költői kijelentéssé szilárdul a kötetcímet megvilágító *Porszemben*: „Egy porszem, annyi sem, semmi vagy, gondolod, / s érzed, hogy tér, idő veled együtt forog” (28.).

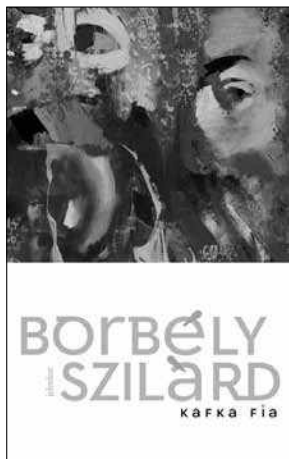
Ez a fajta elvont és egzisztenciális költészet ugyanakkor maximálisan személyes költői-emberi munka eredménye. Bertók vállalta, hogy megküzd az öregséggel és a betegséggel, szokásához híven a mélyére néz annak, ami éri, és minden kétkedésével, megfontoltságával felszínre hozza és megszólaltatja azt, amire rálelt, bár ereje fogytán már csak két sorban, de egyúttal a sűrítésből adódó művészi lehetőségeket kihasználva. A nagy költészetre jellemző módon a mélyen szubjektívet egyetemessé tudta tenni. Meglett a három az ötödiken újabb firka, kiforogta magát a forma, megtartó ereje lett a szalmaszálnak, még ha végül Bertóknak el is kellett engednie a költészetet és az életet. Nem csak ezt az érdekes, színes, hol nagyon mély, hol humorosan könnyed utolsó kötetet hagyta ránk, ránk hagyta egész, nagy életművét is. Nagyon sok dolgunk van még vele.

A LÉTEZÉS MÁSIK ARCA

Borbély Szilárd: *Kafka fia*

Nehéz ezt a könyvet nem személyes történetként olvasni. Maga az író egyébként többször is kijelentette, hogy ő „csak személyes indíttatásból” képes írni, amit bajos lenne hát fikciónak tekinteni, bár természetesen használja „a távolítás tanult gesztusait”. Az *Olvasóhoz* címmel most mindjárt a könyv első lapjain félreérthetlenné teszi a helyzetet: „Ez a regény Kelet-Európában játszódik. Utazókról és utazásokról szól. Franz Kafka utazásáról, aki nem azonos Franz Kafkával. És az egy helyben maradásról, [...] a terekről, amelyek tanácstalanul figyelik mindezt. [...] A gyerekkorról szól tehát, és arról a dologról, ami a tér megkérdőjelezése, vagyis az ikertestvéréről, aki ugyanolyan. [...] A szavakról tehát, amelyeket kapott garasként cserélgetnek egymással. A felejtésről szól tehát. Vagyis rólam, a könyv szerzőjéről, aki nem azonos velem, vagyis az ikertestvéremről. Arról, hogy miért kelt útra egyszer a szavak szárnyán, noha erre semmi sem ösztönözte őt. Inkább az ellenkezőjére: az otthon szótlanságára egy olyan országban, amelyben ő sehová sem tartozik. [...] Miután otthontalansága egy nem várt, annál törvényszerűbb tragédia nyomán véglegessé vált, azért kelt útra, hogy megértse azokat, akikhez éppúgy nincs köze, mint saját jövőjéhez. És hogy elviselje lelkének fájalmát, a képzeletbe menekült, hogy újraírja a múltat, amely nem volt sohasem az otthona, ahogy a szüleié sem, akiket elvesztett. Akikért pedig egy idő után, egyre erősebben érezte, el kell mondania ezt a történetet. Az anyáért és az apáért. Az apáért és az anyáért; Julie-ért és Hermannért; akiknek immár csak múltjuk van, és akik már csak a jövőben élnek mindörökké. Omén”.

Ez ugyebár úgy hangzik, mintha Kafka az ikertestvére lenne Borbély Szilárdnak. Holott nem az. Legalábbis abban az értelemben nem, ahogy ő használja ezt a kifejezést. Forgách András, aki nagy ívű esszét írt *Szilárd és Franz* címmel, ez a könyv utószava, amelyben minden lényeges életrajzi, filológiai, hatáselméleti fogódzót megad, nehogy mellékvágányra fussunk e regénytöredék csapdáiban – mert töredékről van szó, látszólag lazán egymáshoz fűzött, több ponton kidolgozatlanul maradt, elakadó etűdök füzérééről, annak ellenére, hogy ez az egész, úgy, ahogy van, a maga nemében autonóm műalkotás (az utószó úgy fogalmaz, „elkészületlensége a mű belső formájának része lett”) –, szóval Forgách mégis leírja a *Kafka a fürdőszobában* fejezet (?) kapcsán, hogy a megbabonázottan Kafkát olvasó fiú, aki aligha lehet más, mint maga Borbély, *A per* írójában „váratlanul egy közeli rokonára ismer rá. Az ikertestvére”. És ebben természetesen igaza van, mert tényleg ilyenformán ismer rá. Ráadásul hiteles forrásunk is maradt az esetről, egy 2004-es prágai interjú Borbély Szilárddal (ekkor jött ki csehül a *Halotti pompa*, meghívták a költőt a Magyar



Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
180 oldal, 3499 Ft

Intézetbe, ahol Lucie Szymanowska, a fordítója és Kiss Szemán Róbert, az intézet igazgatója beszélgetett vele, ennek szövege később megjelent nyomtatásban, többször is, legutóbb 2008-ban a Vigilia kiadásában az *Egy gyilkosság mellékszálai* kötetben), itt olvassuk A perről: „Élesen emlékszem, hogy egy szombati napon otthon nekem kellett volna takarítanom, és ahogy pakoltam, az előző napokban a könyvtárból kivett kötet a kezembe került. Beleolvastam, és nem tudtam abbahagyni. Egy sámlin kuporogva, nagyon gyorsan olvastam végig. Megrendítő, nagyon erős élmény volt. Az a fajta otthontalanság, elveszettség ragadott magával benne, ami annyira ismerős volt nekem. A bizonyosság utáni vágy, a megvetett és megalázott ember kiszolgáltatottsága, csupaszsága, meztelensége szinte már szemérmetlen módon szólal meg ebben a regényben”. Mondhatnám, lám, hamisítatlan szellemi ikertestvér-élmény, csak hogy ez az ikertestvér nem azonos azzal, akiről Borbély beszél. Ő meg van győződve (vagy inkább úgy tesz, mintha meg lenne győződve) arról, hogy „mindenkinek van egy ikertestvére, aki vele együtt születik a világra”, akivel együtt tölti „a legfontosabb éveket”, magyarul a gyerekkort, „minden játékot együtt játszanak”, majd „elválnak útjaik”. Amikor aztán az ember „elveszíti az ikertestvérét”, már csak az anya emlékszik rá, az apa erről az egésze mit sem tud. „Az apák ilyenkor távol vannak, málló falú munkahelyeken hánynak másnaposan, zúgó füllel, szédülő fejjel, kocsmák cigarettafüstjébe merednek kifejezéstelen arccal, harctereken vonulnak Kelet-Európa változatos domborzati viszonyai közepette, és kiábrándítóan hamar meghalnak” stb.

Akkor hát miről is van itt szó? Miféle „szakadatlan vonulás” az, „ahogy a fiúk apák lesznek Kelet-Európában, és elfelejtik [...] a fiatalok ököibe szorult kezét”? Mit jelent a könyv címe? Miért *Kafka fia*? A mű elején (aligha véletlenül) zavarba ejtő módon a Kafka név hol Hermann Kafkát, Franz apját jelöli, aki mintegy „megteremtette” a várost, Prágát a fiának, akár egy isten, hol magát Franz Kafkát, akiről ráadásul a regény egy titkot is elárulni készül, ami úgymond vagy igaz, vagy pletyka, nevezetesen, hogy Franz Kafkának lett volna egy fia, de ez a szál a jelen töredékben teljesen kibontatlan marad. Forgách az utószóban azonban kibontja, az író „itt nyilván arra a hat-hét évesen, 1921-ben, Münchenben elhunyt kisfiúra gondol, akinek még a nevét sem tudjuk, és akit valószínűleg 1915-ben született Grete Bloch, Felice Bauer egyik barátnője” – írja. (Felice Kafka menyasszonya, Borbélynál is szerepel, elsősorban Kafka neki írt leveleivel.) Igaz, nem sok jele van – Grete akár így is megfeythető homályos célzásától eltekintve –, hogy Kafka lett volna a gyerek apja, a Kafka-szakértők nagy része ezt nem is fogadja el, ám az eset ennek ellenére a Kafka-mítosz része lett. De „Kafka talán sosem létezett fia” mitől oly fontos Borbély számára, hogy elképzelése szerint mintegy e Kafka-fiú lett volna az itt végül elmondatlanul maradt, csak töredékesen körvonalazódó történet kulcsa?

A *Nincstelének* megjelenése után Parászka Boróka készített egy interjút az íróval a Marosvásárhelyi Rádióban, itt beszélt Borbély először a félbehagyott *Kafka fiáról*, világossá téve, hogy a tervezett regény az ő saját története, a saját gyerekkorával és a saját szülei-vel kívánt szembenézni benne – jól érezhető ez a fenti idézetben is, ahol Kafka szüleit, Julie-t és Hermann-t mintegy összemossa a saját szülei-vel –, csak kudarcot vallott vele, feladta, ezért kellett a *Nincstelének* megírnia. Akár elvetélt családregénynek is nevezhetnénk tehát a *Kafka fiát*, Forgách is megjegyzi, hogy „Julie és Hermann helyére talán Ilonát és Mihályt kellene írunk, hogy minden árnyalatát értsük ennek a történetnek”. Magyarán nem túlzás, hanem éppenséggel kívánatos, ha a töredékes Kafka-regény mélyén a szerző személyes gyerekkori traumáit keressük, és nem is csupán a gyerekkoriakat (így kerül bele a „nem várt, de annál törvényszerűbb tragédia”, azaz szüleinek brutális meggyilkolása az ezredforduló előtti karácsonyon). A már idézett prágai interjúbán így idézi meg a gyerekkorát: „Kilencéves koromig egy picike, eldugott faluban éltünk, talán ha ötszázan laktak ott összesen. Ebben a faluban 1944 előtt egyetlen zsidó család élt, mígnem '44 májusában a csendőrök elvitték őket Szatmárnémetibe, a gettóba. [...] Korábban azonban az

apai nagyszüeim velük együtt, egy portálán éltek, az utca túloldalán. Az édesapám, aki a baljós 1933-as évben született, a falusi és a családi pletykák szerint balkézről született, vagyis fattyú gyerek volt. Titok volt ez, de nyílt titok. Amint nagyobbacska lett, édesapám járt át az ortodox családhoz sábeszkor begyújtani a tüzet az odakészített sólet alatt, lámpát gyújtani vagy befűteni, meg ilyenek. [...] Édesapámat a testvérei nem fogadták el, majd pedig az apjuk halála után kitagadták, szemére vetve, hogy nem az apjuk fia. Erre már jól emlékszem. Ez nagyon fáj nekik. Akkor már tudtam a származása titkát, amit a gyerekkoromban még nem, amikor köpdöstek és néha zsidóztak. [...] Arra jól emlékszem, hogy gyerekkoromban Jézusban a megalázott zsidóval megrendülten tudtam együtt érezni. Egy zsidó szenvedését láttam a szerencsétlenségében”. Adódik a kérdés, nem felnőtt tapasztalatai alapján vetíti-e vissza a gyerekkorba ezt a sajátos kálváriát, de ő tiltakozik: „Mind a mai napig érzem a pofonokat, a köpéseket, hallom a csúfolódó szavakat... Nyilván sokféleképpen át lehetett volna élni ezt a fajta megbélyegzettséget, én érzékenyen éltem át. Az biztos, hogy az iskolatársaim úgy tudták, hogy engem nem kell szeretniük, sőt szabad bántaniuk... Ennyi, és nem több”.

Innen látható, miért volt, mondhatni, létszükséglet Borbély Szilárdnak a mindnyájunkban ott lakó ikertestvér gondolata. Mindenképp kellett egy másik én, aki érzi és látja ezt a kálváriát, mégis talaj van a lába alatt, kikölcsonzi a könyvtárból *A pert*, azaz megtalálja neki Kafkát. A kamasz, akit a fürdőszobában a sámlin ülve megbabonáz a regény, épp attól van lenyűgözve, ahogy Kafka szavakba önti az őáltala megélt, a zsigereiben őrzött számkivetettséget. „Az íráshoz Franz, akárcsak a hivatalban, posztból készült kézelőt húz – olvassuk a *Kafka ír* cím alatt –, hogy védje egyetlen, mindig és mindenhol hordott zakója ujját a papírra csepegő tintától, a pacáktól, [...] azt szereti, ha gyorsan ír. Ha lendületből, lehetőleg egyetlen lendületből születik meg a történet. Minden bizonytalankodást árulásnak érez. Hiszen az életéről van szó, egyre biztosabban tudja. Soha ennyire tisztán nem látta még a helyzetét, hogy számára nem maradt több út nyitva, ezért minden ambíciója ehhez kapcsolódik, minden erejét arra tartogatja, amikor leül az asztalához. Nem tekinti magát többnek, mint eszköznek, egész lényé maga a várakozás, a feszült készenlét. Egy általa sem ismert, csak sejtett, felsőbb hatalom szolgálatába szegődött, [...] amelyik használni akarja, s talán használja is őt, annak a tenyerébe belesimul, legalábbis finoman kidolgozott eszközként; mert ha nem, akkor semmi vagyok, mondja, s egyszerűen magamra maradok a félelmetes úrben.” Ez a Franz – a már-már kisrealista precizitással megrajzolt eredeti Kafka-alak ellenére – tényleg inkább Borbély Szilárddal azonos, nem annyira Franz Kafkával. Ráadásul az ikertörténet mélyén kéretlenül is körvonalazódik egy másik vonal, ahogy Borbély magát az írást felfedezi magának, ami a számkivetettségbe rekedtségből egyedül ígér menekvést („az életéről van szó”!), elementáris erővel ragaszkodik hozzá.

És még valami, ami alighanem ennél is fontosabb: Borbély ki-kiújuló depressziója, ami iszonyatos pusztító erő – végül el is pusztítja őt –, de előtte még kinyit neki egy ablakot, egy túlnani perspektívát, ami elidegeníthetetlenül hozzátartozik írói mitológiájához. Egy másik interjú idézek, a *Ráérő időt*, Molnár Csaba beszélgetését, amely szintén megtalálható a Vigília kiadta kis kötetben: „Többször estem át, különféle fokozatok szerint, olyasféle tapasztalatokon, amit a klinikai nyelv depresszióknak nevez. Ahogy visszagondolok, már iskolás korom előtt is, aztán közben is volt két-három igen mély időszak, aztán a húszas és harmincas éveim közepén ismét. Úgy tízévenként rendszeresen depressziós lettem, mert valahogy nem éreztem magam a helyemen. És nem is érzékelttem magam az időben, mindig ki-kiestem belőle. Ilyenkor be-bekerültem valamely klinikára, hosszabb-rövidebb ideig. Gyógyszereket adtak, amelyek segítettek elvenni az emlékeimet”. Majd a depresszió elmúltával jön egy „különös tapasztalat”, „előkerülnek a papírok, amelyeken láttam a kezem írását. De nem tudtam, mit jelentenek, mire vonatkoznak, mikor és főként milyen

céllal írtam őket, [...] mintha kettő vagy több lenne belőled, akik nem állnak kapcsolatban egymással”. Egyébként a személyiség e depressziós megkettőződésében is kereshetnénk a bennünk lakó ikertestvér eredetét. Annál is inkább, mert „amikor kiesünk a normális állapotból, [...] akkor a konvenciók váratlanul megtörnek. Olyasmit lát meg az ember, ami vagy a képzelet műve, vagy – ha hisz a misztikumban, ahogy én például hiszek – azt mondja, átsejlik a létezés egy másik arca”.

Hajlom arra, hogy a *Kafka fia* a létezésnek erről az átsejlő, másik arcáról akart szólni, és voltaképp így töredékesen is erről beszél. Borbély nem titkolja, hogy Josef K. történetében számára „felsejlett a kereszténység mélyén is ott rejlő zsidó sors”, sőt állítja, hogy Kafka megjelenésével „nagy és alig felmérhető rettegés szólalt meg [...], a megváltásba vetett hit keresztény kétsége”. Hozzáfűzi még: „Kafka a zsidó sorsban rejlő és a kereszténységgel közös tragédiáról beszél nekem, arról a mélypontról, ahol kulturálisan és vallásilag vagyunk. Amire Kertész valahogy akként szokott utalni, hogy már régóta zajlik a metafizikai Auschwitz”, amiben „benne élünk”, tehát „természetesnek tűnik”. Borbély Szilárd ugyanis, ahogy ez az *Egy gyilkosság mellékszálai* című szövegéből is kiderül, nem tud szabadulni a gondolattól, hogy szülei elvesztése, az a brutális karácsonyi rablógyilkosság, amiben a rablás talán csak álca volt, szorosan kapcsolódik infernális gyerekkora borzalmihoz, esetleg olyasmihhez is, amire gyerekszeme akkor nem nyílt rá. Alighanem ez is ott rejlik az apa Kafka, azaz Hermann feljegyzésében: „Az apa a fiú sírja. / A fiú az apa élete. Az apa a fiú halála”. Franz Kafka, a karkai életmű Borbély számára a végső kétségbeesés világa. Több jel is arra mutat, hogy a tervezett regény ezt a világot az apák és fiúk örök ön- és egymáspusztító láncolatában, az áldozati fiúk apaistenné válásában és paradox módon mégis áldozatként való elbukásában akarta tetten érni. Az egész töredéket így is át- meg átjárja a halál kísértete, a viaskodás, a szembenézés, a kokettálás a halállal, sőt a halál utáni vágy, ami egyszerűen szabadulás az élet poklából. Ettől aztán a felvetődő kérdések mind úgynevezett végső kérdések lesznek, élet és halál sarkalatos ügyei, függetlenül attól, ki teszi fel őket, mintha az élet kétségeire, a mögöttük rejlő sebekre, hiányra, vákuumra csak egyfajta metafizikai válasz adna valamelyes gyógyírt. Ez a körülmény magyarázható ugyan Borbély vonzalmával a misztikumhoz – ő maga is ilyesmit sugall, mint láttuk –, mégis meggyőződésem, hogy e tekintetben is inkább afféle mentőkötéllel van dolgunk, ama utolsó szalmaszállal, amibe a fuldokló belekapaszkodik. Mondhatnám, nem kapaszkodna, ha nem érezne a létben transzcendens értéket, de nem is fuldokolna, ha nem transzcendens mértékkel mérné önmagát és a létet.

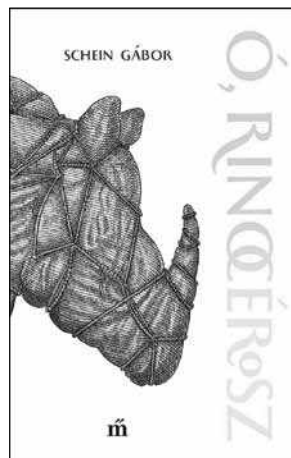
A vallási apologéták mégsem lelhetnek sok örömet Borbély Szilárd transzcendencia-szomjában. Nem pusztán azért, mert többször is kifejtette, hogy „nem vagyok rendes hívő ember, úgy értem, hogy semmilyen vallás dogmatikai elveinek összességét nem tudnám követni”, amihez gyorsan hozzáfűzi, hogy nem hiszi, „egy vallási felekezethez való tartozás valaha is azt jelentette volna, hogy mindenki mindennel azonosult, amit előírtak neki. Sokkal fontosabbak a mozdulatok, az élet gesztusai. Az ember végül is nem az eszével él, hanem valahogy zsigerből” (*Ráéró idő*). Magyarán a létezés ama felsejlő másik arca éppen nem tagadást akar jelenteni, hanem az elfogadást. Erre tett kísérletet a *Kafka fiával*, mondhatni vakmerően a végső kétségbeesés felől közelítve a lét titkához, de nem sikerült tető alá hoznia a teljes művet. Maradt egy töredék, ami elsősorban dokumentum – a leginkább József Attila *Szabad-ötletek jegyzéke* című opusával rokonítható –, amelyben sok a patológia, mégis irodalmi értéke van, mert az egyik legjelentősebb magyar költő belső gyötrelmeiről és vágyairól tudósít.

„DOLGOM VAN, HAJTOGATTA A RINOCÉROSZ, DOLGOM VAN, ÉS ÉPPEN ITT”

Schein Gábor: *Ó, rinocérosz*

Az orrszarvú = hiány. Kihalástól fenyegetett állat, de kulturális értelemben is láthatatlan, lappangó és üres jelölő. Magyarul már a rinocérosz szó alkalmazása kiemeli a távollét tapasztalatát: a latin megnevezésre (*Rhinocerotidae*) utaló régies forma használata a hétköznapi nyelvi regiszteren belüli elidegenedéshez vezet, olyan szemantikai „ritkuláshoz”, melyben a költészet ritka levegőjének ígérete születik meg. Ugyanakkor a rinocérosz a magyar költészetben belül is szinte láthatatlan, bár érdekes egybeesés, hogy e kritika írása közben épp Határ Győző *Heliáne* című szürrealista regényében találtam néhány rinocérosz-nyomot: „Violante makacssága természeti tünemény. A rinocerosz bőre fölött teknős-békapáncélt visel és rajta a jégkorszaki mammut bundáját: de ha kifognak rajta az elemek, betokosodik és háromezer esztendő múlva újra éled és csirázik – meseszerűbben, mint a piramisokban őrzött gabonamagvak” (Határ Győző: *Heliáne*, Magvető Könyvkiadó, 1991 [1947], 60.). A rinocérosz-teknős-mamut állatszótára a regény heterotópiájának, Pandelupe szigetének földrajzi és történelmi dimenziók között ingázó világát jeleníti meg, egy olyan tapasztalatot, melyet a „fogalmak földrajzi dialektikája” határoz meg. Ez a szemléletmód Határnál egyfajta anti-kolonializációs attitűdöt jelölne, mely a „világnézetek béketűréséből” kiindulva geokulturális beágyazottságukban olvassa a Másik diskurzusának alakváltozásait, hogy ezzel elkerülje a fogalmi-politikai kirekesztés gyakorlatait.

A fogalmak földrajzi dialektikáját azért érdemes felidézni, hogy jobban megérthessük a rinocérosz „költői politikáját”, hiszen Schein kötetében az állat és az ember ellentmondásos viszonya, a két szféra egymásba íródása, az ember állattá válásának és az állat emberre válásának kereszteződései egy kultúra-, társadalom-, antropológia-kritikai perspektívát nyitnak meg: „A rinocérosz kijárat a végtelenbe” (32.). De honnan vezet ki ez a kijárat, és hová nyit betekintést? „Európét, a szidoni szüzet egy rozsmaringillatú, / fehér rinocérosz rabolta el. A fehér bikával a krétaiak királyuk afrikai származását akarták / feledtetni” (7.). Vagyis a rinocérosz a „nyugati”, euroatlanti kultúránk vakfoltja lenne, saját hagyományunk tisztátalan eredete („A rinocérosz tisztátalan állat. Kultúránk és egészségünk mételeye” 60.). Egy olyan Másik, amit a béketűrésre képtelen világnézetek folyamatosan újraírnak és kitakarnak. Ezért metamorfikus, át- és elváltoztatásra ítélt lény, mert „igazsá-



Magvető Kiadó
Budapest, 2021
168 oldal, 3299 Ft

ga” tűrhetetlen. „Ahol az állatok mítoszokat hordoznak, / bármi megtörténhet. Mert hát mi az állat? / Járó por. És mi az ember? Beszélő sár” (7.). A nyitóvers zárósorai szuggesztív erővel tárják fel azt a „karnofallogocentrikus” (Jacques Derrida) viszonyrendszert, ahogyan az ember elfojtja azt a materiális-érzéki közöst („por” és „sár” találkozását), mely összeköti őt a létezés állati szférájával, hogy a logosz által transzcendálja önmagát, miközben ugyanazzal a hatalmi gesztussal elfoglalja a „járó por” elevenségét, hiszen saját, antropocentrikus mítoszaként gyarmatosítja – „elbeszéli” – azt. Innentől fogva pedig valóban „bármi megtörténhet” a szimulákrummá, kísértetté vagy hiánnyá változtatott élőlényel, mert az ember materiális és allegorikus tulajdonaként nincs se élete, se története.

Az utóbbi évtizedben megszokasodtak a magyar költészetben a bio- és állatpoétikai kísérletek, illetve olvasási módok. Mindez összefüggésben van a kultúraelméletben végbement (heterogén irányzatokat felszínre hozó) poszt-antropocentrikus fordulattal és a társadalmi tapasztalatnak a digitális kapitalizmussal és az ökológiai krízissel (is) összefüggő átalakulásával, miszerint kortárs valóságunk kihívásainak megértése együtt jár a modernitás antropocentrikus és humánimperialista örökségének lebontásával és a nem-emberi létezőkkel kapcsolatos szolidaritásalapú viszonyulás(ok) kidolgozásával. A rinocérosz (hiánya) köré komponált Schein-kötet bizonyos szempontból elhelyezhető ugyan ebben a poétikai-ideológiai koordinátarendszerben, de a pontosabb pozicionálás miatt érdemes összevetni a poszthumán állatpoétika olyan teljesítményeivel, mint Németh Zoltán *Állati férje* (2016). Németh a hitvesi líra poszthumán kisajátításával a metamorfózist megpróbálja megfosztani annak metaforikus olvashatóságától, vagyis a fajközi vágy határsértő erejével provokálja a humanisztikus jelentésképzést. Az undor fenomenjeinek túlhajtása egy alternatív higiénia és szexualitás felfedezését eredményezi, mely nem-antropocentrikus módon osztja újra az érzékelhető birodalmát, hogy borzalom és gyönyör kereszteződésében szolgáltatson „igazságot” az elevenségétől megfosztott emberen kívülinek. Schein finoman ironikus nyelvtől idegenek az ilyen transzgresszív gesztusok, a szövegek sokszor eljátszanak ugyan a rinocérosz anyagságával, akár testének erőszakos megsértésével, ilyen például az elefánt és a rinocérosz közti párviadal többszöri megidézése (vö. 82. és 88.), ugyanakkor ezekben a leírásokban az animális intenzitás helyett inkább absztrakt alakzatok rögzítésével szembesülünk. Ebből a szempontból nagyon beszédes a – kötet borítóját is meghatározó – Dürer-metszet reflexiója: „Dürer rinocerosza mozdulatlanul áll az időben, / teljes páncélzattal, odafagyva az elképzelt kezdethez. / Hatalmas fejében született a teremtés minden / sereglete, a sürgölődő hangyák, a madarak, a kígyók, / a vadak. Mégis úgy áll az idők közepette, mintha / egy hentesboltban. Szaggatott vonalakkal rárajzolva / felbontásának vázlata. Fej, tarja, magas tarja, lapos / hátszín, fartó, farok, felsál, fehér- és feketepecsenye, / szegy eleje, lapocka, lábszár stb. A rinocérosz bontása / kultúrkörönként különbözik, és függ attól, hogy / gasztronómiai felhasználása, húsának konyhai / megítélése a sertéshez vagy marháéhoz áll-e közelebb” (74.). A szöveg újra hangsúlyozza a rinocérosz (nyugati) történelmen „kivüliségét”, mely hiányállapot csak allegorikusan „kitömvé” szemlélhető. Az állat mint olyan színről színre nem látható, ahogy Dürer se látta (vö. 57.), vagyis a rinocérosznak el kell képzelni egy kezdetet, hogy beléphessen a kultúránkba, de már ebben a belépésben „feldolgozás” alá kerül. „Mégis úgy áll az idők közepette, mintha / hentesboltban.” A hasonlatot keresztbemetsző sortörés érzéki vágásként rematerializálja a hentesbolt metaforicitását, ezzel is hangsúlyozva, hogy az állat ebben a feldolgozási folyamatban egyszerre anyagi és szemantikai erőforrása a tudás-látás-hatalom összefonódására épülő antropocentrikus kultúrának. A rinocérosz tehát csak mint önmaga „felbontási vázlata” lehet jelen, olyan absztrakt testtárgyként, mely teljesen ki van szolgáltatva a „kultúrkörönként különböző” ideológiai-politikai-esztétikai és „konyhai” megítélésnek.

„A rinocérosz világnézet tehát. Nézőpont és belehelyezkedés. A rinocérosz mint szabad jelölő bármivé válhat a versekben, magára húzhat mítoszokat, vallásokat, hiteket és

tagadásokat, történelmi és társadalmi pozíciókat, alakmást és álarcot ölthet, megszólalás-módokat, költői hangvételeket cserélgethet, érzelmi skáláját, stílusát váltogathatja” – írja Visy Beatrix az *Orrszarvűgenerátor* című kritikájában (Visy Beatrix: *Orrszarvűgenerátor, Élet és Irodalom*, 2021. május 28.). Az idézetből mindenekelőtt a világnézet kitélt emelném ki, mely izgalmasan rímeli a fogalmak földrajzi dialektikájának programjára, illetve szembe is állítható Németh Zoltán transzgresszív metamorfózis-költészetével, melynek szökésvonalai a humánideológiának kiszolgáltatott világnézeteken és világmépeken „túli” intenzitást célozzák. Schein számára ugyanis nem a rinocérosz „an sich” érdekes, hanem hiányának leleplezése és az abba való „belehelyezkedés” által felszabadítható jelentésképződés. Vagyis nem a dekuluralizáló szökésvonal, hanem a kultúrán belüli törésvonal. (Persze ezeket a dimenziókat se lehet szigorú ellentétbe állítani.) Ha tovább akarjuk feszíteni az ideológiai sakkjátszmát, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy itt távolról sem az emberi világ meghaladásáról van szó, hanem fellazításáról, kiegészítéséről, elfojtott nézőpontjai felőli újírásáról. A rinocéroszt nem lehet megmenteni a kulturális feldolgozástól, de akkor kapcsoljuk be az orrszarvűgenerátort és „rinocerizáljuk” magát kultúrát, hátha ettől nemcsak az orrszarvúak, hanem az emberek számára is élhetőbbé válik. „A rinocérosz leginkább emberré változik: afrikai (rab)szolgává, kobaltbányászó kongói kisgyerekké, száműzötté, menekültté, fogollyá, fekete női költővé, megerőszakolt indiai lánnyá, üldözött vagy szegregált kisebbségivé, zsidóvá, cigánnyá, vírusok, betegségek állítólagos terjesztőjévé vagy éppen lázadó, igazságkereső balekká. Olyanokká, akikkel nem tudott vagy nem is akart mit kezdeni se a múltban, se a mában Európa a maga tradicionális elvárásai, előítéletei alapján. Az alakmások mindig a maguk társadalmi helyzetének és az adott kornak megfelelően mutatkoznak meg: a beszédmód és a műfaj ezekhez igazodik. A rinocérosz hol bibliai hős lesz, hol mesék vagy példázatok szereplője, máskor feljegyzések, tudósítások, szónoki beszédek tárgya, a legbensőségesebb érzései, legszemélyesebb vágyai pedig imákban és dalokban fejeződnek ki” (Domján Edit: *Jó reggelt, Rinocéroszherceg, Revizor Online*, 2021. 05. 02.). Domján Edit itt Visyhez hasonlóan a rinocerizáció (re)humanizáló aspektusait hangsúlyozza, melyet a beszédmódbeli és a műfaji alakváltásokkal is összefüggésbe állít. Vagyis az orrszarvű hiánytere olyan (szöveg)identitások gyűjtőhelyévé vagy menedékhévé válik, melyek ki vannak téve a társadalmi-politikai animalizációnak, de paradox módon épp a „nem-létező” állat maszkját felvéve tudnak újra „emberként” megszólalni és megszólíthatóvá válni. Az *Ó, rinocérosz* ebből a szempontból a kortárs közéleti-politikai költészet egyik izgalmas új állomását jelenti, mert úgy képes konceptuális alternatívát kínálni az antropocentrikus hagyomány alanyi és/vagy képviselői formáival szemben, hogy (részleges) humanizmus-kritikája mellett megőrzi az emancipatorikus távlatokat is. Nyilván lehetne esztétikai-ideológiai szempontok mentén pro vagy kontra állást foglalni ezzel az attitűddel kapcsolatban, de az tagadhatatlan, hogy az orrszarvűgenerátor lírai hatékonysága, az így előállított költői nyelv tágassága és fertőzőképessége rendkívül meggyőző.

Ahogy azt már említettem, a rinocerizáció egyfajta kulturális újrafeldolgozási folyamatot indít be, mely ember és állat határmozgásait – „keveredését” – intertextualitásra vonatkoztatott eseményként jeleníti meg, vagyis az *Ó, rinocérosz* kontextusában az élet antropocentrikus felparcellázása épp annyira lehetetlennek minősül, mint a verstest(ek) „önmagában” való rögzítése. Ezt a felfogást remekül szemléltetik a kötetet keretező (és végigkísérő) Ovidius-utalások, melyek egyfajta folyamatirányt is kijelölnek, mert míg a nyitó *Átváltozások*-mottó még relatív autonómiát biztosít az antik szerzőnek, addig az *Ovidius szabad* című epilógus a rinocerizációt megkoronázva vissza- és befogadja Ovidius jelölőjét saját szövegtestébe. „Nagy orrú költő, hazatérhetsz, / a száműzetés letelt” (166.) – hiszen ahogy az *Átváltozásokon* keresztül a nem-létező állat üressége vált olvashatóvá és írhatóvá, úgy a rinocérosz utolsó (vagy legelső) alakváltása épp egy Ovidiussá válás, mely

egyben minden más átváltozás meta-metaforája. Ezt a meta-helyzetet emeli ki az is, hogy egyedül ez a szöveg rendelkezik önálló címmel, míg az összes többi vers csupán számozott, vagyis az epilógus „kikülönül” a kötettestből, de ez megint csak relatív különállás, egy olyan „kötet-szarv”, kinövés vagy toldás, melyet akár a rinocérosz lírai feldolgozásának öntükrözéseként is értelmezhetünk. Az „Ovidius-keret” esetében azonban óvatosnak kell lennünk, nehogy túlságosan linearizáljuk a kötet hálózatos struktúráját, hiszen itt épp a kezdet és zárlat rögzíthetetlenségéről, az intertextuális metamorfózis berekeszthetlenségéről van szó, melynek vannak ugyan örvényszerű csomópontjai, illetve maga a számozás is kijelöl egy olvasási útvonalat, de a célelvű kifejlés és koherens narratíva mégiscsak idegen ettől a világtól. Ezért is zavarba ejtő elsősre a verses regény műfaji megjelölése a fülszövegben, hiszen a kortárs költészetben Térey János verses epikája eléggé felülírta ezt a fogalmat. De miért ne lehetne kevésbé narratív és nem-antropocentrikus versesregényformákat kidolgozni? Schein már a *Bolondok tornyában* (2008) is izgalmas kísérletet tett erre, melynek az *Ó, rinocérosszal* való alapos összeolvasása számos műfaji-poétikai-ideológia-kritikai eredménnyel járhat. Elég csak arra figyelmeztetni, hogy mennyire fontos volt már abban a kötetben is az euroatlanti kultúra „antropológiai gépezetének” (Giorgio Agamben) a kritikája, noha ott a hatalom, látás és tudományos-művészi képalkotás közti okulárcentrikus viszony került előtérbe.

A kötet intertextuális játékainak egyik érdekes példája a 143-as számú szöveg, mely egyúttal a „karanténkultúra” (H. Nagy Péter) és a Covid-járvány tapasztalatának általam eddig olvasott első emlékezetes lírai reflexiója. „Baktériumködök szürke ragacsát isszuk. Isszuk reggel és este. / Isszuk és isszuk. Alagutakat ásunk, melyekbe folyékony / nitrogént fogunk önteni, hogy megfagyjon a föld, és lehűtse a túlhevült várost” (153.). Celan *Halálfügőjének* megidézése ebben a kontextusban olyan antropológiai távlatot nyit meg, mely a 21. század globális biopolitikai válságát (a fajkihálástól a pandémiáig) a 20. századi modernista humanizmus önképét alapjaiban megrendítő traumatapasztalat felől teszi értelmezhetővé, mely távlat kritikai reflexiója vélhetően hozzá kell tartozzon minden olyan kulturális vállalkozáshoz, mely a non-humán fordulat következményeit az etikai-politikai dimenzió megőrzésével akarja megfogalmazni. A „Schwarze Milch der Frühe” (Lator László fordításában a „napkelte korom teje”) a „baktériumködök szürke ragacsára” kódozódik át, ahol a „szürkeség” egyrészt hozzásimul a Lator-fordítás korom-képéhez, viszont kioltja az eredeti Celan-szöveg vibráló fekete-fehér feszültségét. Ezzel a választással (és a „ragacs” már-már komikus jellegével) a baktériumködök riasztó inhumanitása a groteszk mindennapiság karakterét ölti fel, mely egy emberi módon folytathatatlan, de mégis tovább zajló, emberen túli élet távlatát rajzolja meg. „A fosztogatókat, a defetistákat és a rémhírek terjesztőit / a katonaság helyben főbe lövi. Baktériumködök szürke / ragacsát isszuk. Isszuk reggel és este. A holttesteket / a kijelölt egységek elégetik, a hamut elássuk. Isszuk és / isszuk. Minél hamarabb el kell készülnünk az alagutakkal” (153.). A szöveg legnyugtalanítóbb vetülete épp az a hangnembeli és kulturális játékoság, ahogy a halálgyáratok idéző dehumanizáció ironikusan összefonódik a popkulturális disztópiák poszthumán képzeteivel, illetve ezeknek rinocerizált motívumaival: „A környéken megjelentek az első keverékek, / az erdőbe szökött kutyáktól és a farkasoktól születtek. / Az elvadult macskák nem emlékeznek arra az időre, / amikor meg kellett hunyászzkodniuk. Az állatkertből / kitörtek az éhező vadak, állítólag egy rinocérosz vezeti őket” (153.). Vagyis saját kihalásunkat egy olyan médiatérben fogyasztjuk – és tanúsítjuk –, ahol az európai magaskultúra, a történelmi emlékezet médiumai, a posztmodern popkultúra, az álhírek és biopolitikai parancsuralom elválaszthatatlan egymástól, mind ugyanannak a spekulatív fikcióként megélt hiperrealitásnak, egy posztapokaliptikus hétköznapiságnak a mozzanatai. Ez a hiperrealitás már magának a holokausztnak az emlékezetét is „kikezdté”, vagyis a science fictionként működő kapitalista realizmusban megképződő egybehangzások egy-

szerre mutatnak rá erre a fikcionalizálódásra és a nyomok távollétszerű jelenlétére, kísérteles ragacsosságára.

„A fedél lecsukódik, egy vírus másolni kezdi génjeit. / A halál, jegyezte föl a rinocérosz, a legérzékibb esemény. / A sejtek végső ragyogása. Másolás és evés. A rothadó húst / végül baktériumok emésztik föl, lefordítanak bennünket / a maguk bakteriális nyelvére. Ami marad, a gombáké, / a férgeké. Mily csodálatos a gondviselés, jegyezte föl / a rinocérosz, amely végtelenül sok másológépet / helyezett a világűrnyi gyomorba, és azt mondta, / legyen fény” (161.). Nagyon jellemzőnek érzem Schein Gábor kötetének egészére, hogy miközben a rinocérosz-világnézet lehetőséget ad arra, hogy rálássunk a „bakteriális nyelvek” nem-antropocentrikus elevenségére, addig a „másolás és evés” folyamatai mégis a gondviselés csodájaként válnak lejegyezhetővé. Igaz, hogy egy rinocérosz által, de ez az állat-ember vagy ember-állat nem lépteti ki magát a teremtés rendjéből, hanem újra helyet akar benne foglalni, hogy emberi nyelvre fordítsa a másológépek munkáját, mintegy koordináljon a létezés különböző dialektusai között. Míg a *Jelentés az Akadémiának* emberré lett majma Kafkánál menekülésnek, de nem szabadságnak tartja a humanizálódást, addig a regényt író rinocérosz a humanizmust akarja kimenekíteni saját útvesztőjéből. „És lett fény, / lett reggel és este. A gének örült burjánzása. És támadt / hozzá száj is, amely beszélni tud a folyamatokról” (161.). A fény a „feltörhetetlen kód”, az elevenség olyan elementaritása, melyet a létezés nyelvei másképp és másképp fordítanak, de mintha a költészet – épp metamorfikussága miatt – mégiscsak úgy „tudna beszélni a folyamatokról”, hogy azok nem szolgáltatódna ki egyetlen ideológiai fókuszra, mert az antropocentrizmusát elvesztett vers nyitott marad a „közös” irányában. Vagyis lehet, nem is az a kérdés, hogy a beszélő „száj” birtokosa ember vagy nem ember, hanem hogy elég humánus-e ahhoz, hogy ennek a nem-antropocentrikus közönségnek a nyitottságát tiszteletben tartsa. Annak a filozófiai dilemmának a megoldása, hogy mennyiben lehetséges kivonni a humanizmus etikai-kulturális örökségét a humánimperializmus elnyomó gépezetéből, már meghaladja az *Ó, rinocérosz* világát, hiszen a kötet játékos, sokpólusú és a végleges válaszadás hübriszét kerülő szövegei inkább diplomáciai kísérleteket folytatnak, miközben változó pozíciókból dolgoznak a világnézetek bétékűrésének lírai fejlesztésén.

VALAMI FÁJ

Aczél Géza: (szino)lira 3.

Valami véget ért ezzel a kötettel. A versek maguk csak sugallják, de az utolsó oldalon lévő fiktív szerkesztői megjegyzés, miszerint „A kézirat itt megszakadt”, illetve a fülszöveg információja, hogy tudniillik, Aczél Géza ezzel a kötettel „befejezi a befejezhetetlent”, sőt: „Azon kevesek közé tartozik, akiknek sikerült megírnia saját elhallgatását is” (helyesen: akiknek sikerült megírniuk saját elhallgatásukat is), mind-mind arra utal, hogy ez a lassan ötven éve alakuló életmű most, a szerző hetvenötödik életévében, valódi mérföldkőhöz érkezett. Aczél eleve későn indult, és utána is sokáig szinte észrevétlenül, évente egy-két verssel, évtizedenként egy-egy kötetten vétette csak észre magát, és nagyon sokszor került közel a költői elnémuláshoz. Remélhetőleg most is csak közel került hozzá. A magam részéről csodálkoznék és sajnálkoznék, ha nem születne több Aczél-vers, azt viszont nagyon is megérteném, sőt üdvözlőlném, ha az immár harmadik kötetéhez érkezett *(szino)lira* sorozatot a kötet utolsó versének félbetört utolsó sorával a hátunk mögött hagyhatnánk.

Aczél Géza lírai énekei mindig is a megfáradt, elkedvetlenedett, kiégett, koravén értelmi-ségi pózát és szövegeit hozták, következetesen és kiszámíthatóan, de újabb és újabb nyelvi-formai ötletekkel, egyedi hanghordozással, szórakoztatóan és tanulságosan, poétikai és intellektuális izgalmakat is ígérve. Már a kilencvenes években is úgy tűnt, hogy egy olyan, a Füst Milán-i értelemben vett öregember beszél a verseiben, akinek az írás az egyetlen örömforrása, de sokszor már azt is unja. A 2003-as *(ablak)(szakács)* kötet azonban új lendületet adott az életműnek, olyannyira, hogy onnan számolva a mostani a tizedik verseskötet. Ez a pályaszakasz lényegesen gazdagabb, árnyaltabb, sokszínűbb és sikeresebb, mint a korábbiak voltak. Még akkor is, ha a legfontosabb témák öröklődtek és végig megmaradtak, legfeljebb az arányok változtak az egymást immár sűrűn követő kötetekben.

A morgoló, mindennel és mindenkivel szemben kritikus, elégedetlen, maga körül keveseket megtűró, magányos, de magányában sokat gondolkodó, filozofáló, a világról markáns véleményt megfogalmazó és a maga igaza mellett konokul kitartó, ugyanakkor két rossz közül gyakran a rosszabbat választó figura legfőbb célpontjai sem változtak. Haragszik a politikusokra, gyűlöli a közélet hazugságait, állásosságát, az előtérben mozgó, befolyásos emberek kétszínűségét, hatalomvágyát, pénzhűségét, közönyét. Némi nosztalgiát érez a Kádár-kor anyagi biztonsága iránt, de megvet minden diktatórikus törekvést. Alaptémája emellett az öregedés és a halál közelsége, szívesen beszél az egészségügyi problémáiról, a romló fogazatról, a májfoltokról, az álmatlan éjszakákról, a magas cukorról és a vérnyomásproblémákról – ezek mintha állandóan jelen lévő, a hétköznapokat



Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
112 oldal, 1999 Ft

totálisan meghatározó, minden másnál hangsúlyosabb kérdések lennének, évtizedeken át. A harmadik nagy csapásirány a visszatekintés, a lírai önéletrajz megkomponálásának vágya, az emlékek összegereblyezésének és rendszerezésének igyekezete, ám ez, a többszöri nekifutás ellenére (vagy éppen annak a segítségével) csak a borítékolható kudarcot viszi színre: az élettörténet nem áll össze, az emlékek nem rögzíthetők, hiszen állandóan újraíródnak, más-más változatukban sokszor egymásnak is ellentmondanak. Pedig fontos cél lenne a családi album felvázolása is, az egyes családtagokkal kialakult viszony lényegének megragadása – de mivel nincs fix pont, ami körül megrajzolhatók lennének ezek a kapcsolatok, ez a cél sem teljesülhet maradéktalanul. A következő nagy témakör a költészet divatjaival, az irodalmi élet hamisságaival és igazságtalanságaival kapcsolatos kritika, a méltatlanságok, a kritikai élet torzulásának felemlegetése vagy például a fővárosi és a vidéki szerzők nagyon eltérő esélyeinek összehasonlítása. Ebben a körben gyakran szó esik az önéletrajzi beszélő szerkesztői tevékenységéről, irodalmi barátságairól, a tudományos karrier egyszer volt, elvesztett lehetőségéről és a mindig kevesellt elismerésről. Nagyon fontosak a versírással, az éppen születő szövegekkel és kötetekkel kapcsolatos önreflexiók, ki-szólások, öntelmezések is. És itt nagyjából bezárul a kör.

A *(szino)líra* sorozat mostani, harmadik kötete is kétszáz, egyformára vágott, egyazon hangon megszólaló verset kínál. A versek maguk a kötetben tizenkét sorosak, viszont a folyóiratközlésekkor az adott lap margójához igazodtak, vagyis voltaképp prózai szöveggént működnek. Ez a tizenkét sor tehát legfeljebb a szemnek szól, hiszen a belső rímek sokasága, illetve a mondatok íve a tizenegynéhánynál sokkal több egységre osztja a szövegeket. Valahogy úgy versek ezek, ahogy az Oravecz Imre-féle 1972. szeptember versei azok. Ugyanakkor Aczél a téglaszerű vagy tömbszerű szövegek elmaradó központosásával és a margótól margóig tördelt, hosszú sorokkal alaposan megnehezíti az olvasást, amit a körkörös, dagályos, zsúfolt mondatok még további akadályokkal tetéznek. Ez jól kitálat, sok-sok éven át kidolgozott forma, mindenképp elismerés illeti a szerzőt az erőfeszítésekért, a különbözni akarásért, a kísérletezőkedvért, de most már, a hatszázadik ilyen vers után egészen élesen látszanak a forma hátrányai, határai, korlátai is. Az, hogy minden témát adott karakterszámban kell megírni, magában rejti emitt a túlbeszélés, amott a sűrítés kényszerét. Sajnos ebben a kötetben inkább a túlbeszélés a jellemző. Bizonyos ötletekben egyszerűen nincs tizenkét faltól-falig sornyi anyag, és ilyenkor jönnek az amúgy is önismétlő versekbe az önismétlő szófordulatok, rímek, kiszólások, a már jól ismert panaszok. Talán ezt ismerte föl a szerző, amikor úgy döntött, a mostani kötetrel elhagyja ezt a formát. A filmsorozatoknál gyakran érezzük, hogy már a második évad sem kellett volna, az tehát Aczél Géza önmérsékletét és belátását dicséri, hogy jókor, időben abba tudja hagyni, nem erőlteti már a negyedik részt, a sokadik évadot. Az első szótárversek 2012-ben jelentek meg, az első ide tartozó kötet 2014-es, a második '18-as.

Az eredeti terv jól ismert a versbarátok előtt: egy képzelt magyar szójegyzék szavait alfabetikusan követve írónak a szövegek, szigorúan és jól kiszámíthatóan. A címszó minden esetben szerepel a szövegben is, jellemzően a szótári alaknak megfelelően, sőt az esetek többségében a vers középpontjába kerül, vagyis az általa keltett asszociációk hozzák létre magát a művet. Ez a különböző kötő- és utalószavak, névmások és névelők esetében ugyan nem, de a valódi jelentéssel bíró, gyakran összetett szavak esetében nagyon is jól működik. A kötet cím, vagyis a projekt címe a szinonimaszótár felé tereli a figyelmünket, de a szövegépítkezés inkább az értelmező szótáréra emlékeztet, példamondatokat mutat. De ennél tovább is megy, hiszen nem annyira a jelentést, mint inkább az adott szóhoz kapcsolódó élményt keresi. Az emlékeiben és a gondolataiban a szóhoz kapcsolódó élményt, indulatot, gondolatot keresi, azt a személyes kapcsolatot tehát, ami hozzáköti egy-egy szóhoz. Látványos, ahogy a nyelvben él, hogy csakis szavakkal és mondatokkal képes megragadni önmagát. Emiatt lett ez a szótár rendkívül személyes, épp ellentétben az álta-

lánosító, az érzelmeket és a privát nyelvek hatását kizárni igyekvő hagyományos szótárakkal. Azt hihetnénk, hogy az egyes szavakhoz fűződő személyes kapcsolatok nem lehetnek részei egy szó jelentésének, de a helyzet, mint láthatjuk, fordított: az egyes szavakhoz kötődő személyes viszony teszi a nyelvhasználatunkat egyedivé, sőt, magasztosabb szóval: emberivé.

A harmadik kötet végén, hatszáz vers után az *asztalterítő* cím zárja a versprojektet, ami jól jelzi a terv nyilvánvaló befejezhetetlenségét, voltaképpen végtelességét. Ki tudná megmondani, hány szó van a magyar nyelvben? Ha az összetett szavakat is elfogadjuk, márpedig el kell fogadnunk őket, akkor nem is voltaképpen, hanem nagyon is konkrét a végtelesség: mindig lehet újabb és újabb szavakat alkotni, ahogy egyébként új szavak nap mint nap születnek is, különösen a költészetben. A terv tehát a végtelenbe tekintett, az élet viszont véges: ezt pedig pontosan tudja Aczél Géza, és persze tudta már akkor is, amikor az első sort leírta. Ezért használja minden esetben a „torzósztár” kifejezést a könyvek alcímében. A szótára csakis torzó lehet, a kérdés az volt, ő maga vagy a halál vet-e véget a sorozatnak. De ez máris elvezet a felsorolt fő témák egyikéhez, az öregedés és a halál kérdéséhez, ami épp ebben a fénytörésben látszik a legjobban: annyi mindent lehetne csinálni, olyan jó lenne befejezni, amibe belekezdünk, lezárni, ami lezárható, de erre a sors a legritkább esetben ad lehetőséget. Tandori, emlékszünk, a „végtelenbe végest” írta, Aczél a végesbe (az életbe) próbálta bezsűfolni a végtelent. Az, hogy most – hangsúlyozom újra: a fűlszöveg szerint – a költő lezárja a vers-szótárát, annak beismerése, hogy hatszáz vagy hatezer vers: nem oszt, nem szoroz. Az első lépcső, a *b* betű is eleve elérhetetlen volt.

Nehéz ezt leírni, de, ahogy egyébként utaltam már rá: talán a kevesebb még jobb is lett volna. Egy-egy szövegben is érződik ez, de a kötet egészében még inkább. Kevés mélyre fűrő, bátran szembenéző, a kényes vagy kínos kérdésekről, tabukról is beszélő vers van a kötetben, pedig ezek lennének ennek a költészetnek a valódi fűtőanyagai. Az olyan részeknél kaptam csak fel a fejem, ahol meg tudott jelenni például a szegyenkezés, a gyerekkori szegénység miatt, az akkor átélt vidékiség miatt, a származás miatt, a lavórban fürdés vagy az udvari árnyékszék miatt: „az enyém még az a nemzedék mely többségében félre motyog vagy szeimeit szégyentől sokáig lesütve beszél ha gyerekkorából felmerülnek némely részletek csempézett fürdőszobák helyett zománcát pattogtató nagy lavór angol toalették helyett fából eszkbált budik az udvar eldugott zugában valahol” (*árnyékszék*, 77.). Ugyanígyen pillanat, amikor a szülők vagy más közeli hozzátartozó elvesztése miatti fájdalom tör elő, mint az *ász* című versben, ahol az eltemetett nagyszülők, szülők és a testvér kap egy-két feltárulkozó, megrendítő sort: „egy év múltán lesz százéves évtizedek óta talán még porai között is remélő felejthetetlen anyám” (95.). A családdal kapcsolatos versek szinte mind ilyenek, érdekesek, szívbe markolók, akkor is, ha a válásról, a messze került gyerekekről van szó, és akkor is, mint itt, ha a régen elhunytakról, akikből már csak egy-egy szó, egy-egy íz emléke, egy-egy anekdota maradt, de ezek talán tovább is öröklődnek a következő generációra, azokra, akiknek már esélyük sem volt látni az öregeket.

Amiből sok van, például a magány fölötti kesergést megéneklőből, az messze nem ennyire átélhető. Sőt, egy idő után mindez inkább póznak tűnik, és jól kirajzolódik, hogy nem büntetésként vagy méltánytalanságként megélt állapot ez, hanem egy vágyott, végső soron jól viselt, végső soron a lehetséges életmódok legjobbjának tartott állapot. Mizantróp. PDF-ből dolgozom, könnyű a géppel megszámloltatni: ötvenszer kerül elő a „magány” szó és vagy még ennyiszor ennek valamelyik szinonimája, körülírása. A versekből gyakran úgy látszik, nem jó egyedül, de kicsit mélyebre nézve inkább büszkeségként, megharcolt, megküzdött léthelyzetként jelenik meg az egyedüllét a kötetben. A magány a beszélő számára alkati kérdés, hiszen nem is szeretett soha emberek között lenni, akkor érzi magát kicsit jobban, ha békén hagyják, ha nem szólnak hozzá. Inkább „ráboltoz egy szép

csöndes magányra” (*ámulat*, 18.) – és mit is jelent a „ráboltoz” szó, ha már az új szavak születéséről és a szótár végtelenségéről beszéltünk? Érdekesekek, árulkodók a magány szó jelzői is: „extrém”, „gyilkos”, „csendes”, „öregkori”, „merengő”, „gyomrot forgató”, „ézelmes”, „bizonytalan”, „megkarcolt”, „szimpatikus” és a többi, de a leghangsúlyosabb számomra a „férfias”. Vagyis hogy az elviselt, elfogadott, eltűrt magány voltaképp szexepil, férfias attribútum. Ebből a beszédpozícióból eleve nehéz, talán lehetetlen is átütő verset írni az egyedüllét vagy a kirekesztettség tapasztalatáról.

Ugyanez a helyzet a politika ostromozásával: nem érezni a valódi tétet, a személyes érintettséget, azt a fájdalmat, azt a sebet, ami miatt az ezzel kapcsolatos versek ilyen óriási számban megszületnek. Vagy tíz éve, az *Édes hazám* antológia megszületéséig (amibe egyébként Aczél, érthetetlen okból, nem került be), kifejezetten érdekes volt a közéleti költészet, azóta viszont, mint annyi más divatról, elfordult a figyelem erről is. De ez még nem lenne elég ok az ide tartozó Aczél-versek leértékelésére. Sokkal nagyobb probléma, hogy egy alapkérdés nincs tisztázva: ha valakit ennyire taszít a „hitvány”, „ocsmány”, „sunyi”, „önzően manipulatív” politika, akkor miért foglalkozik vele ennyit? Ha amúgy tudja és mondja, hogy az igazán fontos dolgok a családban, a szerelemben, a gyerekekkel és barátokkal történnek, az alkotás során élhető át, akkor miért erőltetni, megint legalább ötvöszver, ezt a témát. Nem nehéz megfejtetni, hogy csak az tud ekkorát csalódni a politikában, aki amúgy nagyon is politikussal alkat, aki sokat vár vagy várt a közönség vezetőitől, akinek valaha voltak illúziói, de nagyon nagy pofont kapott, aki azt hitte, fiatalként, a hetvenes években vagy középkorúként, a rendszerváltáskor, hogy a politika képes választ adni a hétköznapi problémákra, képes a magánéleti és alkati gondokat, a nehézségeket, a boldogtalanságot orvosolni. És aki még mindig nem hiszi el, hogy a politika erre nem csupán képtelen, de alkalmatlan is. Valójában semmi hatása a magánéleti harmóniára. Az Aczél-versek beszélője olyannyira csalódott, hogy még most is árad belőle a düh, néha megfontolandó, érdekes érvekkel, de nagyon sokszor a Facebook-kommentárok szintjén: „uszítanak és pökhendin lopnak lenyúzzák bőrét is a szegénynek” (*arány*, 50.); „most hogy átbillent életünk a szabadságba elindulhatnak gyanús celebeink egzotikus óceáni szigetekre bár közben ismétlem nem érdekel a demagógia s az újra vadult pártos eszme csak a tény és a sok szegény” (*áremelkedés*, 70.). Mindnyájan a politika áldozatai vagyunk, ez ezekből a versekből is kiderül, de inkább azt várnám, hogy a beszélő próbáljon kilépni az ördögi körből, a manipulációkból, és ne öntudatlan áldozatként szólaljon meg, hogy ne üljön föl, minden tiltakozása ellenére, a demagógiának és politikai műhelyekben kitalált provokációknak.

Vagyis sok-sok kérdőjel tehető ki a kötetben, habár a versek igényességét, nyelvi megoldásait csak ritkán érheti vád. A kétségek inkább tartalmiak: a valódi, húsba vágó kérdésekből kevés van, szószaporításból, önisméltésből, mondvacsinált, póznak látszó, üres vagy épp a kötetben kiüresedő (ál)problémából annál több. Persze lehet ez az élet kiüresedésének köteté nagyított metaforája is: hetven fölött, a sokadik emeleten lévő panellakásban, egyedül, szülőket, testvért, barátokat eltemetve alig-alig marad valami, ami az éléhez köti az embert. Maradnak a politikai hírek, a bevásárlások, maradnak az alternatíva nélküli léthelyzetet körüljáró, de nem túl magasröptű gondolatok, marad a magány büszke elfogadása, maradnak az emlékek és maradnak az egyre növekvő számú testi bajok. Minden nap lényegében ugyanaz. És marad az alkotás, a költészet varázsa, ami mellett ez a kötet ismét hitet tesz – és amit most végleg elenged. Ezzel az utolsó szalmaszállról is lemond, és igaza lehet annak, aki azt vallja: ennél fájdalmasabb gesztus, történés egyetlen versbe se kell. Mert ha az alkotásnak is vége, akkor tényleg semmi nem marad. Akkor nemcsak valami, de minden véget ér.

VALAMI VADSÁG

Halász Rita: *Mély levegő*

Alig fél év telt el Halász Rita első regényének megjelenése óta, és máris tudjuk, hogy a *Mély levegő* egyszerre volt képes inspirálóan bekapcsolódni a kapcsolati erőszakról szóló társadalmi diskurzusba és komoly irodalmi sikert aratni. Egy kihűlt és egyre inkább abuzívvá váló házasságából szabadulni próbáló nő nézőpontjának a megteremtésével és az otthonról való elköltözésétől a válóperéig tartó történetének árnyalt és olvasmányos elbeszéléssel a regény olyan témát állít a középpontjába, amely az utóbbi években folyamatosan jelen van a közbeszédben, de nagyon távol van attól, hogy széles konszenzus alakuljon ki róla. Tabutémát vagy éppen szélsőséges indulatokat gerjesztő társadalmi kérdést tematizáló, a szélesebb olvasóközönséget is megszólítani akaró könyv esetében mindig megvan annak a veszélye, hogy a témája mintegy maga alá gyúri; esetleg a magyar recepcióban nem szokatlan módon a tematizálás civil kurázsijának dicsérete szinte automatikusan együtt jár azzal a sajnálkozással, hogy „nem elég jó irodalom”. Halász Rita fogadtatása azonban nem ezt a mintát mutatja: a boltokba kerülése óta eltelt rövid idő eltelére tetemes kritikai fogadtatással büszkélkedhet, és ezeknek a többsége nagyon is elismerő. Arról nem is beszélve, hogy első könyves szerző esetében szokatlan módon a Libri-díj döntősei közé került. (Az idén hetedik alkalommal kiosztott díj tízes listáján korábban szerepelt Babarczy Eszter első szépirodalmi kötete, de a tekintélyes kritikus-eszmetörténész nyilvánvalóan nem ezzel a könyvvel lépett az irodalom színterére, illetve a humorista Bödőcs Tibor paródiagyűjteménye, de róla ugyancsak azt lehet mondani, hogy már közismert szerzőként publikálta első irodalmi kötetét, Halász Rita viszont tényleg ezzel a könyvvel vált szerzővé.)

Az én ilyen értelemben megkésett kritikám nyilván nem tud eltekinteni ettől a sikertörténetől, és bizonyára más dolgok fogalmazódtak volna meg bennem, máshová helyezném a hangsúlyokat, ha egyik első olvasójaként, a felfedezés buzgalmaiban írnék a *Mély levegőről*, amit más kritikusaival egyetértésben sok szempontból fontos könyvnek gondolok, még ha sok helyütt bizonytalannak, megoldatlannak éreztem is. Számomra – túl a már említett tematizálási képességén, hogy egy megosztó, komplex társadalmi és lélektani kérdést minden didaxis nélkül képes beemelni az irodalomba – a könyv legváratlanabb és legizgalmasabb rétege valami olyasmi volt, ami inkább villanásokban van jelen, és szinte párhuzamosan létezik Vera szabadulásának történetével: az agresszív nő figurájának megjelenítése.

A családon belüli abúzus mint irodalmi téma nem új keletű, különösen ha a magyar irodalom határain túlra pillan-



Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
200 oldal, 2999 Ft

tunk. A magyar irodalomban sem példa nélküli a megjelenése, de az, hogy egy regény központi témája legyen, itt mindenképpen újdonságot jelent. Úgy emlékszem, én Roddy Doyle *The Woman Who Walked into Doors* (A nő, aki folyton belesétált az ajtóba, 1996) című megindító regényében találkoztam először a családon belüli erőszak intenzív irodalmi megjelenítésével. Doyle regényében a gyötrelmek hatására alkoholistává váló Paula mesél házassága történetéről, vadállatian brutális férjéhez való viszonyáról, önáltatásról és kilépési kísérleteiről, és mindezen keresztül a potenciális segítők passzivitásáról és féltrevezéséről. Paula monológja tehát, miközben aprólékosan megteremti ennek az állandó életveszélyben tehetetlenül gyöttrődő nőnek a nézőpontját és szenvtelen elbeszélő nyelvét, felvázolja a kapcsolati erőszakot övező hallgatás és tabuképzés mechanizmusait is. Doyle hősnője végül megszabadul a férjétől, de fel nem szabadul. A regény időben ide-oda mozgó elbeszélése elkerüli, hogy könnyű szabadulástörténetté formálja ezt a lélektanilag és társadalmi szempontból is oly összetett problémát. A másik, ugyancsak brit példa, amit szeretnék megidézni, a populáris irodalom egyik nagy közelmúltbeli sikere: Paula Hawkins *A lány a vonaton* című lélektani krimije (2015), amelyben a műfaji követelményeknek megfelelően az abúzus feltárása egy nyomozásba ágyazódik. A három nő nézőpontjából elmesélt történet az eleinte szándékosan nehezen kibogozható, titkokat őrző elbeszéléstechnika ellenére egyszerű narratív sémára épül: a megtévesztett, kihasznált, bántalmazott, kis híján az örületbe kergetett nők (legalábbis akik életben maradnak közülük), fokozatosan magukra és egymásra találnak, leleplezik és legyőzik a gyilkost, azaz a bántalmazó férjet. Itt tehát egy emancipációs narratíva jelöli ki a kereteket, mely az alávettettségtől az önrendelkezésig, az áldozatlétől az autonómiáig, a magányos kiszolgáltatottságtól a kollektív női győzelemig ível.

Halász Rita könyve mindenképpen rokona a bántalmazó kapcsolatról szóló szépirodalom e két híres példájának abban, hogy cselekményét a kapcsolat és a szabadulás története határozza meg, illetve hogy megjelennek benne azok a lélektani és környezeti motívumok, amelyek az ilyen történetekhez (nem csak a szépirodalmi elbeszélésekben) rendre hozzá tartoznak: az önhibáztatás és az önáltatás mechanizmusai, a szülők szerepének kritikus vizsgálata, a gyerekek megóvásának vágya mint jogos igény és mint ürügy a kapcsolatban maradásra, az önfelvértézés sikeres vagy sikertelen technikái és a többi. Ugyanakkor abban mindenképpen különbözik tőlük, hogy korántsem olyan brutális erőszakról szól, mint azok: úgy mondhatnánk, inkább a hétköznapi kapcsolati abúzus példáit olvashatjuk benne, ami sokak szerint a legjobb családokban is előfordul néha: a verbális és fizikai agresszió sporadikus előfordulásait – egy-két durvább beszólás, egy-két pofon, egy kis szorongatás –, amelyek lassan, szinte észrevehetetlenül állnak össze mintázattá és teremtenek fojtogató, fenyegető légkört.

A regény főhőse, Vera végül is kitart az elhatározása mellett, hogy elhagyja a férjét, és bizonytalan kézzel erőfeszítéseket tesz rá, hogy önálló életet teremtsen magának. A cím, illetve a könyv vezérmotívumai – a légzés tanulása, a fegyelmezett tempózás – is azt erősítik meg, hogy fejlődéstörténettel van dolgunk. Ugyanakkor Halász szemmel láthatóan megpróbálja elkerülni, hogy a szabadulás leegyszerűsítő, diadalmas történetévé szervezze Vera életének és önmagával folytatott küzdelmének epizódjait, és hogy ezzel azt sugallja, létezik meseszerű feloldása egy évekre tartó mérgező kapcsolatnak. Ez mindenképpen bátor döntés, csak hogy az átfogó narratív ív hiánya még inkább láthatóvá teszi, hogy eléggé heterogén anyagokból – néha szinte az az érzésünk, hogy különböző elbeszélés-módok próbálgatásaiból – áll össze a könyv: a szülőkkel közös, könnyed, illusztratív, szatirikus jelenetek, a látomásos epizódok, az Andi nevű barátnővel folytatott, önmagukban nagyon szép, esszészerű beszélgetések, a terápiás ülések rekonstruálása, a régi-új pasival folytatott üzenetváltások *chicklit*-szerű hangja nekem néha már zavaróan széttartónak hatottak. Szigorúan stilisztikai szempontból viszont egységes a *Mély levegő*: Halász Rita el-

beszélői nyelve tömondatokból és hosszabb, rendszerint mellérendelő összetett mondatokból épül fel: „Anyám a gyerekekkel sétál, én kiülök a napágyra. Könnyű fémváz szerkezet, szövött műanyag. Vagy derékszögben ülsz, vagy fekszel. Egyik sem kényelmes”. Ez a végig következetesen megtartott stílus irodalmi tudatosságra vall, mindazonáltal teherbírása korlátozott, egy idő után az én fülemnek modorossá válik, és együtt az epizódok széttartásával, egy kicsit felsorolásszerűvé teszik az egész kisregényt.

A dolgot bonyolítja, hogy a felsorolásszerűség részben legalábbis koncepciónak tűnik: a *Mély levegőt* úgy is olvashatjuk, mint Vera kísérleteit arra, hogy különböző valódi és képzeletbeli közönségeknek elmesélje, ami vele történt és történik: „Anyá, mesélj!” – így szól az első mondat. És persze a gyerekeknek nehéz számot adni szülei házasságának megromlásáról ugyanúgy, mint anya szexuális kalandjairól: „a gyerekek kérdezték, mi történt a hátaddal, mondom, fogalmam sincs, aztán kérdezték, anya, mi történt a térdeddal, tudjátok gyerekek, anyukátok egész éjjel nem csinált mást, csak térdelt és szoptott”. Ahogy ez az idézet is mutatja, az elbeszélés közönségének – a barátnőnek, a gyóntató papnak, a pszichológusnak, a bírónak – az elvárásai és a nehezen formát öltő tapasztalatok feszültsége elsősorban humorforrásként jelenik meg, kissé gesztusszerű marad, tehát nem jön létre a szituációba ágyazott elbeszélés sajátosságainak egy olyan elmélyültebb anatómiája, amire az ígéretes koncepció alkalmas lehetne. Ebből a szempontból a legkarakteresebb, a többi elbeszélési kísérlet nyelvétől leginkább elütő rész az, amikor a regény vége felé Vera a valóperes tárgyalás jegyzőkönyvének a paneljeit használva meséli újra házasságának történetét: „természetesen voltak feleknek vitái, csakhogy, elsősorban annak köszönhetően, hogy felperes úgy érezte, az a jó, ha nem vitatkozik, szerinte a házasságkötés után egy nő helye a konyhában, alperes ugyanakkor, töltötte az estét távol, alperes sokszor már csak éjjel, egyre gyakrabban, érzelmi eltávolodás, alperes minden apróságért, semmi sem volt jó, depresszióssá...”.

Vera kísérletei életének elbeszélésére olykor kanonikus történetekhez mérik a tapasztalatát: a katolikus szentek története vagy a nemi szerepeket boncolgató szépirodalomban gyakran előkerülő tündérmesék mint tradicionális erkölcsi útmutatók éles ellentétbe kerülnek egy mai felvilágosult, nyugati, középosztálybeli nő önértelmezési igényével. Az olyan, a női szvenedést felmagasztaló történetek, mint a férj brutalitását némán tűrő Szent Ritáé vagy a kis habléány értelemszerűen nehezen egyeztethetők össze a kapcsolati bántalmazáshoz fűződő mai politikai érzékenységgel. Ezekről a kontrasztokról is az az érzésem, hogy többnyire vázlatosak. A regény nem kínál fel olyan opciót, hogy azt higgyük, az okos, művelt, élményekre vágó Vera egy percig is azonosulni tudna ezekkel a glóriával övezett, de az ő szemében nyomorult nőalakokkal. Hiába tudjuk meg, hogy Vera rendszeresen jár templomba és gyón, a katolikus díszletek, amelyeket a regény felrak, üres kulisszák maradnak, egy kényelmetlen, kicsit kinevetett hagyomány kellékei, nem pedig a megélt vallásosság szerves részei. Az is lehet persze, hogy a szellős kétszáz oldalt kitevő könyv egyszerűen túl rövid ahhoz, hogy ezt az elbeszélhetőséggel, történetmintákkal kapcsolatos problematikát komplex módon ki lehessen dolgozni benne, de a mostani jelzése mindenestre bejárásra érdemes utakat nyithat meg későbbi regényekben.

A katolikus szentek és a mesehősök mellett többféle összefüggésben is fel-feltűnik még egy nőarchetípus a *Mély levegő* lapjain, és ezzel végre elérkezem oda, amit én Halász Rita regényében a szépirodalom hagyományait és a kortárs társadalmi diskurzusokat tekintve is a legérdekesebbnek és egyben legradikálisabbnak gondolok. A könyv akkor a legjobb, amikor a férj és a szeretők között, anyai kötelességei és a karrier között, a házasság valósága és a katolikus erkölcsi normák között vergődő, s ebben a szerepében a női magazinokból és a populáris női irodalomból talán túlságosan is ismerős hősnő mögött felsejlik az erőszakos, kéj- és kalandvágó nő alakja. Amikor a kis habléány mögül kikacsint Médeia, Makrancos Kata, Carmen vagy az *Elemi ösztön* Catherine Tramellje: a megfékezhe-

tetlen, a végsőig elmenni képes nő. A női agresszió, annak a megkérdőjelezése, hogy az erőszakosság alapvetően férfi tulajdonság volna, a *gender* szempontú kutatás egyik fontos témájává lett az elmúlt évtizedekben, és a populáris kultúrában is megnövekedett iránta az érdeklődés – lásd például a *Narancs az új fekete* című sorozatot vagy az egyre szaporodó női akcióhősöket. Legyen szó akár kriminalizáló, akár felmagasztaló, akár a társadalmi kontextusokat bemutató ábrázolásmódról, a fizikai erőszakig proaktív nő figurája nemcsak a passzív, áldozatszerre kárhoztatott nőnek az ellentéte, de annak is, aki valami magasabbnak vélt cél (a gyerek, a férj, a haza) védelmében, azaz voltaképpen „igazi természete” ellenében erőszakos, és így erőszakosságával végeredményben mégiscsak áldozatot hoz. Az az agresszív nő, akiről én beszélek, ilyen, és kész. Ez a nőalak villan fel a kezdeményezés, illetve az erőszak különböző fokozatait megjelenítve, amikor Vera a már elhidegült férjét próbálja szexre rávenni, amikor provokatív módon részegen flörtöl egy fiúval a férje füle hallatára, vagy amikor régi-új szerelmét, Ivánt ostromolja; aztán jóval felkavaróbb módon, amikor gyerekeinek brutális megveréséről fantáziál, és a legkidolgozottabbban abban a néhány jelenetben, ahol a Márk nevű fiúval drogoznak és szexelnek, és ő egyre követelőzőbben akar újabb és újabb élményekhez jutni Márk segítségével. A *Mély levegő* nem akar semmit sugallni a tekintetben, hogy Vera kalandvágyó, agresszív természete (vagy korszakai) milyen viszonyban van(nak) a kapcsolati abúzus történetével, és ebből a szempontból az epizódok laza kapcsolódása mégis inkább szerencsés. A regény megengedi – de nem sulykolja – azt is, hogy ez a polgári hétköznapiakban botrányos nőszerep a bántalmazó kapcsolat következménye, és egy kicsit azt is, hogy részben oka. De leginkább az lehet az érzésünk ennél a néhány villanásnyi jelenetnél, hogy itt a regény kilép abból a kérdéskörből, milyen lélektani, társadalmi mechanizmusai vannak az abuzív kapcsolatnak, és mint ha egy másik történetet kezdene mesélni, vagy inkább egy másik jelenséget akarna megmutatni, amit az agresszió motívuma kapcsol lazán a házasság történetéhez. Ahogy az énelbeszélések esetében könnyen előfordul, a regény nagy részében Vera figurája arctalan-nak hat a többi karakterhez – a kicsit idealizált, racionális Andihoz, a szeretetre méltóan bölcs anyához, a morgoló, de alapvetően melegszívű apához vagy a házassága és a kalandok között ingázó, óvatos duhaj Ivánhoz – képest. Ezeken a pontokon azonban felsejlik egy nagyszabású karakternek a rajza: voltaképpen akkor kap Vera éles arcvonásokat, amikor kilép a saját történetéből. És a tőmondatos elbeszélői nyelv is ezeken a helyeken válik szerintem a legintenzívebbé, ezeknek a jeleneteknek a felfokozott zaklatottságában talál leginkább magára.

A *Mély levegő* sokféle közönségnek kínál kapcsolódási lehetőséget, és a benne manifestálódó irodalmi érzékenység és határokat feszegető ambíció a széteső szerkezet és a gyakran vázlatban maradó ötletek ellenére is izgalmas írói indulás dokumentuma.

A DUFART

Jenei László: *Bódultak*

A 67. oldalon fogtam gyanút. Attól kezdve különösen figyelni kezdtem az Albert nevű szereplőre, aki algíri származású francia, félárva, egyetemi tanulmányai során a késő antik filozófia és teológia foglalkoztatja, Algírban színtársulatot szervez, tudóbajos, van egy korai házassága egy morfinista lánnyal, kapcsolatban áll André Malraux-val, tagja a népfrontos kommunista pártnak – és regényíró akar lenni. Amikor – később – megnéztem a fülszöveget, azt olvastam, hogy az egyik szereplő „akár Albert Camus is lehet”; de nem, ez *maga* Camus, nagyon fiatalon, huszonkét éves korában. Azok a valóságos életrajzi tények és események ugyanis, amelyeket az imént felsoroltam, mind ebben a regényben, fikcióban olvashatók.

Vajon mi ennek a funkciója? Jenei László munkája nem művészregény, s nem ambíciója, hogy Camus kereső éveit megörökítse. Komplikált viszonya feleségéhez (aki szintén saját keresztnevén szerepel) és zavaros féltékenysége tölti ki karakterét, nem pedig írói élményei és tervei. Albert egyenrangú szereplő négy-öt másikkal. Mivel a *Bódultak* műfaja intellektuális kalandregény, s tárgya egy merénylet, illetve annak megakadályozása, az írónak tulajdonképpen komoly (s nem is mindig teljesen meggyőző) erőfeszítéseket kell tennie, hogy ezt a hőstét – noha együtt mozog a többiekkel – kivonja magából a támadásból, s biztosítsa olvasóit, hogy a tervről is alig volt sejtelme.

Arra jutok, hogy Albert szerepeltetése valamiféle játék és *hommage*, intellektuális rejtvény (amelyet lelő a fülszöveg).

1936-ban vagyunk Franciaországban, Németországban, Ausztriában. A végkifejlet szerint – amelyet most spoilerizek – nácik akarnak náci méltóságokat felrobbantani a salzburgi ünnepi játékokon, hogy ürügyet adjanak az Anschlussra, s arra is készülnek, hogy a Reichstag felgyújtásának három évvel korábbi mintája szerint egy külföldi, kommunista bűnbakot mutassanak fel. (Mindez fikció.) A könyv fő szálán viszont kommunisták terveznek valamit Salzburgban, talán ők is merényletet (hiszen a bombát rejtő lakkbőröndöt, amire az író többször felhívja a figyelmünket, a kommunista Yves hurcolja át két határon), de inkább a náci merénylet megakadályozását. Mindenesetre a regény kaland-része kissé el van hadarva, részben azért, mert az író az utolsó oldalakra tartogatja a poént, részben pedig talán azért, mert nem ez a fontos neki.

Hanem inkább az alakok. A francia Yves, a magyar István, a nagyszájú és bőbeszédű kalandor (aki korábban – nem egészen világos okból – sikeres merényletet követett el Yves diplomata apja ellen, s ezt el is fecsegi a fiúnak), az orosz–zsidó anarchista múltú táncos, Igor, a nácik, a kom-



Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
288 oldal, 3499 Ft

munistákhoz beszervezett Simone (Albert narkotikus felesége), s a magyar Margit, aki – talán szimbolikus okokból is – egyszerre szeretője a náci Kurtnek és a kommunista Yvesnek.

Ez lehet a megfejtése a címnek is. Nemcsak a kábítószerfüggő Simone „bódult”, hanem a regény szerint mindazok, akik a radikális jobb- vagy baloldalhoz csapódnak. Igaz, Yves szellemi hátterében ott vannak a nemrég hatalomra jutott népfront-kormány munkásbarát szociális intézkedései. Ő maga gazdag burzsoá családból származik, amelyet szégyell és megtagad. De hát a népfrontban a kommunisták is benne voltak, s homályban marad, hogy tulajdonképpen mi készíti illegális tevékenységre.

István esetében, aki tehetségtelen színészként mindenáron figyelemre vágynak, s mindennél fontosabb számára, hogy locsogásával bármilyen közönség előtt megrajzolja a maga idealizált alakját, sokkal érthetőbb, hogy belevág bármilyen kalandba. „Életemet a magamról alkotott képhez igazítani” és mindig újra mesélni róla: ez a fő célja. Valószínűleg ő a regény legsikerültebb karaktere.

Így folytathatnánk a regény alakjainak jellemzését, amelynek fontosságát a könyv tagolása is jelzi: az alfejezetek egy-egy szereplő nevét viselik, s ekkor az ő szemszögéből látjuk a történetet. Az események főlgyorsulását a „Mind” alfejezetcím jelzi.

Legalább ennyire fontos azonban a környezetrajz, amelybe Jenei szemmel láthatólag nagy munkát fektetett. Lyon, Berchtesgaden, Salzburg utcái, lokalitásai, a '36-os év eseményei mind pontosak, alaposan kikutatottak. Ha Lotte Lehmann nevét olvasod, biztos lehetsz benne, hogy ott volt abban az évben a salzburgi ünnepi játékokon, sőt dalestet is adott. Ha a Demel nevet látod, akkor kétségtelen, hogy ilyen néven nemcsak Bécsben, hanem Salzburgban is működött cukrászda. A lyoni Terreaux tér is a helyén van, s működött Cereteli néven híres orosz opera- és balett-társulat is. De hát a legfőbb példa Albert Camus életrajzi tényeinek beillesztése a puzzle-ba.

Sok jó részlet, belső és külső monológ, írói erővel felvázolt helyzet, s mégis holmi csatlódottsággal teszem le (miután kétszer is elolvastam). Az intellektuális kalandregény két eleme némileg üti egymást: a kaland teljes felvilágosítást igényelne, a szellemi arcképek megengedik, hogy ez-az homályban maradjon.

Van egy magyar szó a regényben, kétszer is előfordul, amelyet nem ismertem: a *dufart*. Guglizás után kiderült, hogy Kelet-Magyarországon terjedt el, a német *Durchfahrt*-ból (áthajtás, áthaladás) származik, és magyar értelme nem is esik messze tőle, csak konkrétabb: fedett kocsibeálló, kocsiatjáró. Jenei László – mint a Facebookon értesíti ismerőseit – már javában kutat új regénye tárgyában. Lehet, hogy annak ismeretében afféle *dufart*-nak fogjuk látni a *Bódultakat*.

VÁGY, HOGY JÓL LEGYÜNK

Szabó T. Anna: Szabadulógyakorlat

Szabó T. Anna egyike a legnépszerűbb, a szélesebb olvasóközönség körében is ismert kortárs szerzőknek. Ehhez a sikerhez több tényező is hozzájárul. Mindennapi történeteket, ismerős élethelyzeteket választ témaként, és ezeket sodró lendülettel, láttató erővel formálja meg, mindemellett pedig boszorkányos ügyességgel használja a nyelv zenei eszközeit. Írásművészete méltán vonzó és magával ragadó – akárcsak az az alkotószemélyiség, akit az irodalmi beszélgetések, a Facebook-bejegyzések és podcast-műsorok közvetítenek az olvasók felé.

Szabó T. három novelláskötete gyorsan követte egymást, hiszen a *Töréstezt* 2016-ban, a *Határ* 2018-ban, a *Szabadulógyakorlat* pedig 2020-ban látott napvilágot. Ez a körülmény némi összegzésre és összevetésre is készítet. A szerző hét verseskötet után jelentkezett a fent említett prózakötetekkel, melyek tematikájukat és poétikai megoldásaikat tekintve erősen kötődnek a lírájához. Az emberi kapcsolatok és az ezekből kibomló problémák, test és lélek viszonya, a szerelem vagy a vágy természete, az érzékiség mindenütt jelen vannak. A sűrítettség, a képszerű, metaforizált megszólalásmód prózájától sem idegen. Utóbbi állítás különösen a *Határ* egyes, szabadversszerű darabjai esetén helytálló.

Bár a novellagyűjtemények nem feltétlenül egységesek, ám kétségtelenül túlsúlyban vannak bennük az olyan történetek, amelyek hatást gyakorolnak ránk, belénk vésődnek, nem eresztenek és válaszra készítetnek. A *Törésteztet* előszeretettel bélyegzik a harag könyvének. Ezekben a novellákban nemegyszer aljas indulatok robbannak ki, utat követel magának a fájdalom, és az elbeszélők vagy a főhősök a következményekkel mit sem törődve, mérlegelés nélkül törnek ki az őket nyomasztó helyzetekből. A *Határ* a benne megjelenő érzelmek és indulatok szempontjából sokkal higgadtabb és reflektáltabb. Esszéisztikus darabjai az elhatárolódás és a kapcsolódás, az ellenséges szembenállás, a másikat ellehetetlenítő létezés kérdéseit feszegetik. A kötet a líra és próza határmezsgyéjén mozog. Számomra mégis a *Szabadulógyakorlat* mind közül a leginkább megszerkesztett, a szövegek sorát tekintve a legegységesebb kötet. Láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz a novellák azáltal, hogy egy-egy motívum (legyen az a kert, a föld, a test) vezet át a következő darabhoz. Ez a szerkesztési elv biztosítja a kötet ritmusát, és viszi tovább az olvasót történetről történetre.

A *Szabadulógyakorlat*ban szintén mindennapi élethelyzetekről olvashatunk. Például feleségekről, akik szeretnék újra szenvedéllyel megtölteni az időközben kihűlt házasságukat, a szereplők névnapot köszöntenek vagy vacsora után az ágyban ejtőznek, szerelmek lobbannak fel és hunynak ki, az elbeszélők pedig vallanak, gyónnak és mesélnek. Láthatatlan



Magvető Kiadó
Budapest, 2020
274 oldal, 3499 Ft

fonalként szövik át ezeket a novellákat a titkok, a vágyak és a félelmek, az öröm és a fájdalom képei, a szégyen vagy a megbékélés epizódjai. Ha kulcsszavakkal kellene jellemezni a *Szabadulógyakorlatot*, a misztikum, a babona, az ösztönös-zsigeri érzések, a rajongás, az ekstázis, az önfeladás és a zene lennének azok.

Szabó T. a kötetvégi köszönetnyilvánításban tesz említést arról, hogy ehhez a „zenékben bővelkedő könyv”-höz (274.) véletlenül választotta borítóképnek Szilágyi Lenke Kiss Erzsi énekesnő ábrázoló fotóját. A védőborítón egy nőt látunk profilból, aki lehunyt szemmel a fűben hever, és arcát a nap felé fordítja. Talán napozik, talán el is aludt. Az arca rezzenéstelen, nyugodt, kisimult, olyan, akár egy maszka. (A kép Ady híres halotti maszkját is felidézheti.) Önfeladt, átszellemült pillanatnak lehetünk tanúi, mert a nő belemerítkezik a nap melegítő sugarába. Helyzete leginkább a lebegéshez hasonlítható, és nemcsak azért, mert testét elrejtí a növényzet, és csak az arcát látjuk, hanem mert voltaképp egészen máshol jár. Valami fent levő felé fordul, és a felfelé tekintő arc áhítattal telt, vágyakozó. A vágy tárgyát nem látjuk ugyan, csak azt, hogy az megigézte őt, elbódította. A nő élvezettel fogadja be ezt a fényt és a meleget, miközben a fűszálak simogatják a bőrét. Fel- és elszabadult, zavartalanul belesimul a természetbe, teljesen átadja magát a pillanatnak. Ő most jól van.

Ez a megnyugvás, ez az önfeladás-önfeladás tapasztalata jelenik meg a címadó novellában is. A *Szabadulógyakorlat* elbeszélője ugyancsak a természetben talál rá erre az állapotra. „Nyugalomban élni, mást nem is akartam. [...] Eggyé válni a világgal, természetes része lenni, mint egy macska, egy kő, egy bazsarózsa” (31.). Végül a Duna-parton tapasztalja meg a „majdnem-meghalás” „kegyelmi pillanatát”-t (33.), melyhez időről időre gondolatban vissza tud térni, hogy erőt merítsen belőle. Ez az ő személyes szabadulógyakorlata: „hogy én akkor vagyok igazán, amikor nem vagyok” (34.).

Nem csupán azért időztem a borítónál, merthogy igényes és szép, mint a Magvető kötetei általában, hanem mert a kötet egészének értelmezése szempontjából is kulcsfontosságú. A borítón lényegében az elsődleges értelmében vett *aisztézis*sznek, az észlelés, a közvetlen érzékelés és a belőle származó öröm pillanatának lehetünk tanúi. A primer tapasztalat és a nyomában járó gyönyör(ködés) erős, meghatározó mozzanat a novellák elbeszélői és szereplői számára is: legyenek azok érintések, illatok, szagok, egy korty bor íze vagy láttató erejű képek. Hogy a *Tíz* című novellában is szerepel: „Az ilyen érzéki érintéseket szerette Juli, a kasmírt, a bársonyt, a leheletnyi selymeket, a turkálóban talált tollboa sikamlós csiklandozását a vállán, a nyakát épphogy megnyalintó sűrű illatú parfümfelhőt, a pókhálóvékony harisnya tapadós simulását, a pezsgő pici buborékainak zizegő nyüzsgését a nyelvén, ahogy az átható íz lassan betölti a száját, szerette, ahogy a pici csipkebugyi végignyál a combján, hogy aztán lelibegjen a bokájáról a szőnyegre” (17–18.). Érzékelés és érzékiség pedig gyakran jár kéz a kézben, hiszen Juli is arról fantáziál, hogyan fogja „piros virágos fekete kimonóban” (ami alatt csak egy fekete gyöngyöt visel majd hosszú aranyláncon) és „lakkpiros magassarkúban” újra elcsábítani a férjét.

A reflektálatlan benyomások mellett az álmok és az ösztönök világa is szerephez jut a kötetben. A nyitódarab, az igen megrázó *Zsoltárszimfónia* kamaszlány narrátorának a saját teste üzen arról, hogy ami vele történik, és amit érez, az nincs rendben. „Tépett és lüktetett, mint a kiszakadó tüdő. Mint a tüzesen sajtó izmok, a rángó szív, torkig égő gyomor” (5.). A zsigereiben maga is érzi, hogy amit a kórusvezető pap iránt érez, nem szerelem, legfeljebb rossz közérzet, fizikai tünetegyüttes. Mégis kétségbeesetten kapaszkodik a férfiába és az éneklésbe, mivel a saját családja elutasítja. Rajongása mániává fokozódik, és megpróbálja elbűvölni, megigézni az atyát, aki a babonával szemben épp az intézményesült hit felszentelt képviselője lenne. Egy alkalommal arra vetemedik, hogy elloppja a pap szája nyomát őrző poharat, a fehérneműjébe rejtí, a benne levő maradék vízzel pedig keresztet rajzol a két melle közé. Kettejük viszonyában azonban nem ez a tett az igazán infernalis, hanem e babonás rítus által antcipált későbbi szerelmi aktus. Ami nem beteljesülést, legfeljebb

szégyent és bűntudatot eredményez. S olyan emlék marad, amitől évtizedeken át nem tud szabadulni az időközben nővé érett elbeszélő.

A *Szabadulógyakorlat*ot értelmezve nem feledkezhetünk el a lapjain felbukkanó kertekről, parkokról, erdőkről – a természet zabolázhatatlan burjánzásáról sem. „Mennyiféle zöld volt, mennyiféle íz, szín, szag, milyen sok árnyalata a szabadságnak!” – írja a *Nagymama kertjében* (39.). A természet vad, semmilyen tudatosságnak nem engedelmeskedik, az a közeg, ahol ősi erővel találkozhatnak a novellák alakjai. Megtapasztalhatják a feltétlenséget, kitárulkozhatnak, megszabadulhatnak az őket szorongató helyzetekből.

Ahogy az anyák számára is ösztönös gesztus síró csecsemőjük megnyugtatóására a ringatás és a dúdolás, úgy bizonyul a novellák alapján viszonylag sikeres szabadulógyakorlatnak az, amikor az elbeszélők vagy a szereplők a zenéből és az éneklésből merítenek erőt. A zenei téma egyébként is keretbe foglalja a kötetet. Az első novella vallásos áhítata és rajongása a záródarabban, az *Élj a kopár hegyen*ben egy rocksztárra, Jim Morrisonra irányul, akinek az előadó-művészetéhez az érzékiség, a révület és a korlátlan szabadság elvitathatatlanul hozzátartozott.

A *Szabadulógyakorlat* cím is egyértelművé teszi, hogy próbákkal, a valami jobb, elfogadhatóbb felé tett első lépésekkel találkozhatunk a kötet lapjain. A siker receptjét – igen bölcsen – nem ígéri, a tényleges szabadulás nem garantált, de felmutatja a boldogulásra való igény megjelenését, annak vágyát, hogy jól legyünk. Milyen helyzetekkel és kísérletekkel találkozhatunk? Alapvetően, de nem kizárólagosan női szenvedéstörténeteket olvashatunk. Az *Utód* című novella újdonsült apafigurája például saját vágyainak, gerjedelmeinek szorításából igyekszik kitörni, mert ezeket lépten-nyomon az apjának a tiltásai övezik. Vajon ő milyen mintát közvetít majd az anyamell után ösztönösen és mohón kapó gyermekének? Az *Áll, szőr, száj*ban felbukkan egy transznemű fivér, aki végérvényesen kiszakítja magát a mérgező családi közegből, de hűgát hátrahagyja, és úgy tűnik, ő nem tud szabadulni a szégyentől.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Szabadulógyakorlat* többnyire a női túlélési praktikák könyve. És ebben a tekintetben igen kiemelkedő darabokkal találkozhatunk. Megkapó például a *Nyúl alakú vérfolt* című, amelyben egy asszony búcsúzik a termékenységének időszakától úgy, hogy utoljára még eljátsszik azzal a gondolattal, melytől mindvégig rettegett: mi történne, ha teherbe esne? A legmegrázóbb mégis a *Szertartás* című novella vagy az *Isten kéje*, hiszen lehet-e egy életen át túrni, hallgatni, de belül megteremtteni a szabadságot?

S hogy képesek vagyunk-e jól érezni magunkat a bőrünkben? Hogy igazán jól vagyunk-e? Erre mindenkinek a maga válaszait kell meghoznia. Mindenesetre a fel- és megszabadulás vágya, a törekvés arra, hogy jól legyünk, közös emberi igény. Az erre tett próbálkozás pedig közös tapasztalat.

KORKÉP

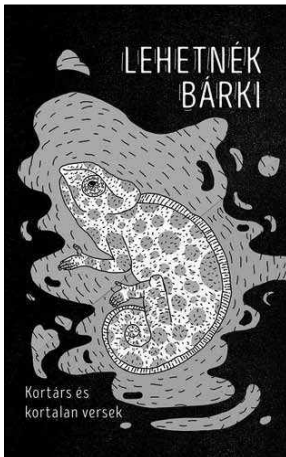
Lehetnék bárki. Kortárs és kortalan versek, szerk. Péczely Dóra, Locsmáncsi Máttyás rajzaival

*„Ha van is rajtunk kívül más: nincs. Meguntuk.”
(Ambrus András)*

A korosztályi alapon szerveződő versantológia elsősorban a gyerekirodalom területére jellemző: itt rendszeresen kapunk válogatásokat a legkisebbeknek (mondókáskönyvek), óvodás, majd kisiskolás gyerekeknek. A kamaszkort átlépve azonban ez a válogatási elv tulajdonképpen megszűnik létezni, nem kifejezetten gyakori az olyan koncepció, mint „versek változó korra”, „kapuzárasi költemények”, „létből kivezető líra” és effélék – pedig akár lehetne is létjogosultsága egyiknek-másiknak. Az elsősorban nagyobb kamaszokat, továbbá a fiatal felnőtteket megszólító Tilos az Á Könyvek különlegesnek mondható kísérletbe fogott tehát, amikor ifjúsági versantológiákat kezdett kiadni. Mind a 2017-es *Szólalópát – Kortárs versek*, mind a 2020-as *Lehetnék bárki – Kortárs és kortalan versek* című kiadványt Péczely Dóra szerkesztette, és mindent összevetve az utóbbi évtizedek legizgalmasabb antológiaprojektumáról van szó (aminek része az élő és internetes utómárketing is).

Hogy a *Lehetnék bárki* miért ennyire érdekes, annak oka rendkívül egyszerű: a szerkesztő láthatóan rengeteg munkát fektetett bele abba, hogy markáns és egyedi koncepciót dolgozzon ki, és nyilván több szerkesztői munka ellenére sem „rendezői” kötetről van szó olyan értelemben, hogy valaki szubjektív ízlésvilágát hivatott volna szándékosan tükrözni (mint amilyen volt a K. Kabai Lóránt szerkesztette *Egészrész* [JAK – L’Harmattan, 2007] vagy idén a Simon Márton válogatta *99 magyar vers* [Helikon]), és nincs is a válogatás úgy kiszervezve, mint történt az a Reményi József Tamás és Turczi István gondozta *Használati utasítás* esetében (Palatinus, 2008), amikor is a szerkesztők húsz folyóirat/líraműhely ajánlásai alapján készítették el a végleges anyagot.

A kötet alcíme: *Kortárs és kortalan versek*. Kétségtől frapáns, eredeti megoldás, de annál problematikusabb. Azt jelöli, hogy – az utószó szerint – „a kötet kétharmadában a mai harminc év alatti költőgeneráció versei szerepelnek, a másik közel egyharmadában pedig olyan költőké, akik már nincsenek köztünk”: így állt össze a 110 magyar költő 160 verséből a kiadvány. Nagyon erős és nagyon ingatag koncepció. El lehetne azon gondolkodni, hogy a „kortárs és kortalan” egymás mellé rendelése valójában nem az idézett elképzelés szerinti megoszlást jelenti, hanem tulajdonképpen azt, hogy a kötetben található művek kortársak és kortalanok egyszerre



*Tilos az Á Könyvek
Budapest, 2020
292 oldal, 3490 Ft*

– ebben lenne fantázia, és bátor is volna abból a szempontból, hogy a kifejezetten fiatal, több ízben még kötet nélküli szerzők verseit is szépen megemelné a „kortárs és kortalan” kategória bővkörébe. Ám nem erről van szó, ennél szerényebb a vállalkozás, és egyben kellemetlenebb implikációkkal is bír: az utószó sugalmazása szerint a harminc év alatti fiatalok szövegei volnának a kortársak, az elhunyt szerzők művei pedig a kortalanok. E logika egyfelől a kortársi jelleget generációs alapon határozza meg, ami kétségtávolul egyfajta, ha nem is különösebben összetett értelmezése a fogalomnak. Másfelől sajnos az is benne foglaltatik a különválasztásban, hogy a „kortárs” nem kortalan, míg a „kortalan” nem kortárs – Péczely Dóra szép gesztusa az, hogy a két éve elhunyt Térey János műveiből is válogatott, tulajdonképpen egyetlenként azon mai szerzők közül, akik tragikusan korán távoztak el, az ő esetében nyilván a kortárs megjelölés minden szempontból adekvát volna. Az utószóban taglalt exkluzív koncepcióval ugyanakkor az a helyzet, hogy – szerencsére – az antológia szemlélete maga *nem* képviseli ezt az elvet. Valójában nyilvánvalóan a szerkesztő sem vallja az említett bennefoglalt értelmet, különben nem hozta volna létre ezt a könyvet, amelynek tényleges kérdésfeltevése nem más, mint az, hogy miképpen oldódnak föl a generációs, illetve történeti indexek a közös szövegtérben: mennyiben olvashatók a régebbi korok szerzőinek fiatalkori szövegei kortársként, ahol a kortárs nem azt jelenti, hogy még él a szerző, hanem azt, hogy a mű hatékonyan képes párbeszédbe lépni a mai kor kérdéscímekkel, kondícióival, meg tudja szólítani a jelen olvasóit, nem érződik megszólalásában elavultnak, porosnak, pusztán történeti képződménynek. A fiatal szerzők versei pedig olyan értelemben kerülnek mérlegre, hogy kiállják-e azt a próbát, hogy a nagy klasszikusok alkotásai mellett szerepelnek, azaz esélyesek-e arra, hogy maguk is kortalanokká váljanak. Az utószó technikai-gyakorlati magyarázatával ellentétben tehát a válogatás maga kifejezetten inkluzív.

A koncepció mindenképpen izgalmasabb – és talán piacképesebb is – így, mintha pusztán a legfiatalabb költők tematikus antológiája lenne, bár attól – a szövegek ismeretében mondhatom – nem kellett tartani, hogy a huszonéves szerzők munkái ne volnának elég színvonalasak vagy érdekesek (sőt). Azt is hozzá kell tenni, hogy a korábbi kötet, a *Szólalópát* lefedte területet ily módon lehetett szélesíteni: mind életkorban, mind korban visszafelé lépünk, és egyfelől fiatalítunk, másfelől öregítünk. A két könyv ki is egészíti tehát egymást. A legnagyobb szerkesztői kihívást ugyanakkor egyértelműen az a válogatás szempont jelenti, hogy a klasszikusoktól is csak harmincéves koruk előtt született művek szerepelhetnek. Ebben az elképzelésben nagy lehetőség és nagy veszély van: lehetőség, mert az újrafelfedezés izgalmaival kecsegtet, bepillantást adhat ismert szerzők kevésbé ismert műveibe és korszakába, és valóban, bizonyos összevetésekre is alkalmat ad: a tematikus ciklusjelleg miatt egy-egy téma modern és klasszikus feldolgozásai kerülnek egymás mellé, és arra is figyelhetünk, hogy mennyire érzékelhető frissnek egy-egy irodalomtörténeti képződmény. A veszély ugyanakkor összefügg ezzel: előfordulhat, hogy kifejezetten avított, porosnak tűnik egy-egy régiségbéli vers, illetve az is megtörténhet, hogy valamely szerző fiatalkori lírája egészen egyszerűen éretlennek tűnik. Végül mindegyik esetre adódik példa. Kezdjük is mustránkat a „kortalanokkal”.

A kép vegyes. Bizonyos szerzők – Vörösmarty, Vajda János, Kölcsey, illetve sajnos az egyébként „rocksztár” Csokonai – beválogatott szövegei meglátásom szerint nagyon korszerűtlennek érződnek ebben a közegben, inkább afféle zárványokká válnak a könyvben, nyelvezetük felhívó struktúrája nem mondható erőteljesnek. Az ő esetükben talán az életművük első felében nehezebb (vagy csak nem sikerült) találni mai szemmel is friss darabokat, és ezzel tényleg pusztán annyi gond van, hogy egyáltalán nem látszanak izgalmasabbnak vagy másnak, mint az ismert magyarórai lecke. Berzsenyi két verse ugyanakkor érdekes módon jobban működik: azt gondolom, hogy az antikizáló stílus – köszönhetően talán annak, hogy például a hexameter és a szapphói strófa máig újra és újra előkerülnek

a költők eszköztárából (jelen kötetben például Horváth Imre Olivérnél), olykor újklasszicizáló, máskor ironikus, parodisztikus módon – sokkal inkább ellenáll az időnek, és inkább része marad a költői köznyelvnek, mint a teljesen komolyan vett patetikus romantikus, illetve szentimentális közlésformák (a romantikának alighanem a vadabb, sötétebb, vizionárius vagy gótikus irányvonalai lehetnének izgalmasabbak, de ennek a magyar költészet harmincon aluli szegmensében – Petőfit leszámítva, de rá még visszatérünk – talán kevesebb nyoma van). Berzsényi esetében továbbá ott van a kötet egyik nagy találat, *A Balaton* című költemény, amely egyszerre tájvers és szegénységvers, ráadásul nem mentes az ironikus felhangoktól sem. Péczely Dóra jó szeme szükséges ahhoz, hogy ne hagyja ki a ziccert, és mellétegye Simon Bettina megdöbbenő balatoni anyaversét, a *Díztűsor bójákbólt*. (Pontosabban nem teljesen „mellé”, mert azt a számomra nehezebben belátható megoldást választotta, hogy egy cikluson belül a szerzők ábécésorrendben követik egymást. Mivel Péczelyről tudható, hogy a munkát éppenséggel nem spórolja meg, egyszerűen kihagyott lehetőség az, hogy a ciklusokon belüli szerkesztéssel nem teremtett további párbeszéd-lehetőségeket, nem rajzolt íveket. Esetlegesnek azért nem nevezném, mert természetesen egyrészt a dialógus akkor is megvalósulhat, ha nem közvetlenül egymás után következik két vers, másfelől ez a rend is elkezdte szerkeszteni magát: olykor az ábécé mégiscsak érdekes struktúrákat rajzolt föl, ezt pedig nyilván a szerkesztés-válogatás során előre lehetett kalkulálni.)

Ami számomra nem várt tapasztalat volt, hogy a nyugatosok korai, erősen „dekadens” szövegei mennyire kihullanak az időből (még valamennyire Tóth Árpád, de legfőképp Somlyó Zoltán kivételével), mert bár izgalmas volna az a kérdés, hogy bizonyos versek – például Biró Krisztiáné – vajon leírhatók-e még a dekadencia fogalma felől, illetve létesülhet-e közöttük ilyen alapon dialógus, ám ez az alap sokkal inkább tapasztalati, semmint nyelvi volna. Kosztolányitól *A hídon* mindezzel együtt kiválóan kapcsolódik olyan művekhez, mint Bende Tamástól a *Mi marad* vagy Kovács Edwardtól *A bizonyosság* (de tulajdonképpen az összes olyan szöveghez, amely reflektálja a felnőtt és a fiatal én közötti elkülönböződést), és ez akkor is izgalmas játék, ha – és most engedtessek meg egy erőteljesebben szubjektív észrevételt – ezt a Kosztolányi-verset személy szerint nekem most nem volt igazán jó élmény olvasni. Ady Endre jelenléte viszont azért fontos, mert nemcsak a fiatal Kosztolányi és Weöres, de például Ambrus András esetében is látványos a hatása.

József Attila és Szabó Lőrinc ugyanakkor most is erőteljesek, és nem meglepő, hogy Tandori Dezső hangja vagy Orbán Ottó retorikája 21. századi módon kortárs. Annál érdekesebb, hogy a 19. századból Petőfi versnyelve mennyire frissnek hat. Nyilván a történeti index ott van mellettük, azonban az ő és valamelyest még Arany János beválogatott szövegei esetében is látványos, hogy az a program, ami népiességgént írható le, mennyire tudatos és jól működő volt egyfelől, hogy az élőnyelvi-populáris regiszterek magasköltészeti integrációja mennyire időtálló másfelől, és hogy mennyire nem tehetné volna ezt fősodorbélivé egy középszerű költő harmadfelől. S negyedfelől: hogy a Petőfi (és Arany) teremtette élőbeszéd-szerűség a mai befogadás számára is adekvát és autentikus, abban azért természetesen az a versolvasási szocializáció is benne van, amely az elemi és a középfokú oktatás közvetítő-rendszerén át megtörténik – de épp a Kölcsey- és Vörösmarty-opusok nehézkessége mutatja meg, hogy ez a szocializáció csak egy faktor a többi között. (A 26 éves korában elhunyt Petőfi esetében persze a harmincéves korhatár nem jelent semmit: legföljebb a költő brutális tehetségére mutat rá még jobban ez a körülmény.)

Péczely Dóra válogatott a kánonnak inkább a pereméről is, és úgy érzem, hogy nagyon jól tette: Kaffka Margit *HU-RO-KI*-ja zseniális találat, Lesznai Anna, Szabó Magda, Jékely Zoltán lírája nagyon is megtalálja a helyét (utóbbinál a „fiúk, lányok vegyest” sor találkozik egy másik Kossuth-díjas költő, Lovasi András *0 óra 2 perc* című dalszövegének egy szakaszával, bár már minden valószínűség szerint sohasem lesz olyan tizenéves kor-

osztály, amelynél a Kispál és a Borz mint popkulturális alapreferencia fog működni). Juhász Ferenc korai rimes-ritmikus szövegei (köztük az antológiadarab *Rezi bordal*) sajátos színfoltot jelentenek, és abból a szempontból érdekesek, hogy stiláris értelemben tulajdonképpen ezek valósítják meg a főntebb hiányolt vadabb, sötét romantikus módozst, kapcsot képezve a Nemes Nagy Ágnes és (résztint) Pilinszky János által képviselt igen különleges szövegekörpuszhoz, amely viszont remek alapja lenne egy olyan (történeti szempontból kockázatos) vizsgálódásnak, amely az amerikai századelő weird-pszotromantikus, a fantasyvel rokon alakzatainak továbbélését, a tárgyias megszólalásba történő átmentését kutatná hazai közegben. Másfelől az is látszik, hogy ez a körpusz olyan fiatal antológiabéli költő művészetével is párbeszédbe lép, mint Kiss Lóránt pszotgótikája. Nemes Nagy Ágnes itteni versei (például *A női táj*) továbbá nagyon fontos linket jelentenek több fiatal női szerző megszólalásához. (Tegyük itt hozzá, hogy a szerzőknek – a keresztnevek alapján – csupán egyharmada nő és kétharmada férfi. Ez talán még akkor is lehetne kiegyensúlyozottabb, ha ezzel az aránnyal a progresszív válogatások közé tartozik a könyv – alapvetően több férfi szerzőtől találtam relatíve érdektelenebb művet, de ez akár épp a mennyiségi eltolódás miatt is lehetett.)

A *Lehetnék bárki* antológia kortárs mezőnyének áttekintése már jóval nehezebb vállalkozás, több okból is. Egyfelől azért, mert Péczely Dóra bátran válogatott olyan fiatal szerzőktől is, akiknek életműve tulajdonképpen még nem létezik (illetőleg épp alapozódik-teremtődik), így itt az egyszeri verselőfordulásokról lehetne valamit mondani (100-110 vers esetében ez azonban aligha lehetséges), s még a kötetrel rendelkező szerzők itteni költeményei esetében sem egyszerű irányvonalakat megfogalmazni. Ami mégis észlelhető, hogy a körülbelül két generációra azért felosztható kortárs mezőnyben a fiatalabbak versnyelve dúsabb, tropologikusan sűrítettebb, apokaliptikusabb, több nyelvi poénnal élő, modálisán és architextuálisán változatosabb (valamivel többször jelennek meg [populáris] fikciós keretek, például a disztópikus hangulat és utalásrend Kalocsai Péternél, Sánta Miriámnál, Celler Kiss Tamásnál), míg a harminc körüliek még valamivel közelebb áll az egy-két évtizede lírai köznyelvnek tartott monotonabb újszemélyességhez, újkomolysághoz, élőbeszéd-illúzióhoz. Természetesen ez utóbbi túlzottan nagy alakzat ahhoz, hogy hasznos volna behúzni ernyője alá egy egész generációt, különösen, hogy már a kötetbeli megoldásokban is látszanak az egyéni markáns jellemzők, például a popkulturális és társadalmilag aktualizáló referenciák használatba vétele – ráadásul a legfiatalabbak között is megfigyelhető egy-egy esetben az „autofikciós” líra, míg a harmincasok között is előfordul a markánsabb fikcionalitás. (Locker Dávid *Tájversét* már nem tudtam nem „lírai autofikció”-paródiaként olvasni, Csete Soma pedig az én – egyszerre mint individuum és mint a társadalom tagja – elbeszélhetőségére is reflektál olyan mondatokkal, mint: „Ha valami, hát kollázs vagyok”.) Jóllehet, minderről gondolkodva nehéz figyelmen kívül hagynom a szerzők ismert munkásságának többi részét, hiszen például Kerber Balázs – tropologikusan egyébként az elejétől fogva igen sűrű – költészetében épp megfigyelhető egy további elmozdulás. (Rajta kívül még Gyórfi Kata esetében érzem azt, hogy a beválogatott verseik keveset mondanak el írásművészetük minőségéről.)

A szelekció elsőrangú: sokszor az jutott eszembe egy-egy vers olvasásakor, hogy ha nem is tökéletesre csiszolt, attól még kellőképpen érdekes. Számomra unalmas szöveg tényleg csak nagyon kevés volt – olykor ugyan előfordult, hogy úgy éreztem, az adott mű tulajdonképpen egy igazán jó vers helyett áll ott az adott témára, csak épp nem sikerült annál jobbat találni. Ami nagy előnye ennek a válogatásnak, hogy bár a megszólalásmódokat tekintve rendkívül plurális, a viszonylagos generációs közelség és a ciklikus témák – mint például a gyermekkor lírai megteremtése, a szülőkhöz és ősökhöz fűződő – nemegyszer őszinte számonkérés tartalmazó – kapcsolat (a generációs átöröklődés például Juhász Tibor verseiben lesz alapmotívum), a párkapcsolati-szerelmi viszonyok, a tájak-városok

megjelenítése létrehozna egy olyan közös teret, amelyben nem érződik a túlzott széttartó jelleg, s amely bizonyos homogenitást biztosít a kötetnek. (Az összetartás az 5., kissé körvonalazatlan blokkban és az utolsó, komoly antológia-közhelyként elővett évszakciklusban kezd valamelyest megbomlani – azzal együtt, hogy így örülni lehet például Mizsur Dániel ide került szép évszakversének. Itt jegyezném meg, hogy a városciklus minden tekintetben elsőrangúan állt össze, a 7. ciklus esetében azonban koncepcionálisan problémásnak érzem, hogy az istenes versek vegyülnek mitológikus elemeket esetlegesen tartalmazó, még csak spirituálisnak sem nevezhető szövegekkel. A ciklus tartalmaz egyébként klasszikusan szép istenes költeményt is, mint Puskás Dánieltől a *Jób zsoltárai*.) Érdekes, hogy markánsabb ököpoétika csak ritkán (például Bordás Máténál vagy Zilahi Annánál) jelenik meg, a gyakran előforduló erdő- és állatoposzok (például Ferencz Mónikánál vagy Köröszötös Gergő stílusban „over-the-top” szövegében) ugyanakkor nem szükségszerűen innen olvashatók; André Ferencsnél az urbánus közeget szálazzák össze az organikus metaforák. Nagyon fontos a reflektált női sorsképletek megjelenése – női szerzőknél is (hangsúlyosan-szarkasztikusan Kustos Júliánál), de előfordul férfínál is, mint Purosz Leonidasz műve esetében, ahol a versbeszélő a politikai korrektség határain egyensúlyozó provokatív játékban fordul keresetlenül anyjához és hűgához. Függetlenül a megszólaltatott témáktól és a fentebb említett nemi arányoktól, az, hogy ennyi izgalmas és markáns hangot hallunk női szerzőktől, önmagában nagy erénye a kötetnek: ez tulajdonképpen minden egyes női szerzőre áll, közülük nem hagytam volna ki egyet sem (Vida Kamilla, Hevesi Judit és Kemény Zsófi esetében számomra a kötetben később olvasott versük robbant, de akkor rendszeren – „Ez nem depresszió, ez az, amire készültem”, mondja utóbbi.).

Jóllehet, tudom, hogy ingatag és a személyes elfogultságok erdejéből nehezen kitaláló megoldás ennyi szerző közül néhány nevet kiemelni, mégis megteszem (akiket fentebb már említettem, azok neve most nem fog elhangozni újra). Eszenyi Fanni, Élő Csenge Enikő vagy Gyurász Marianna esetében lenyűgöztek és elsőrangúan szórakoztattak vagány szövegeik – a férfiak közül hasonlóan éreztem például Veszprémi Szilveszter, Erdős Kristóf, Kellerwessel Klaus, Németh Gábor Dávid esetében. Bátor, kemény írásokat kapunk Fancsali Kingától, Márcuțiu-Rácz Dórától, Kali Ágnestől. Kifejezetten erős költeményeket olvastam Seres Lili Hanna, Rékai Anett, Kállay Eszter, Vas Máté, Nagy Hajnal Csilla, Endrey-Nagy Ágoston, Székely Örs, Mohácsi Balázs, Borda Réka tollából. A *Lehetnék bárki* az a könyv, amelynek kockázatvállaló, lehengető koncepciója a kétségtelen erények mellett olyan csapdákat is rejt, amelyekre a kritikus nem feltétlen habozik rámutatni – ám egyben olyan kiadvány, amelynek megszületéséért hálásak lehetünk.

VALLOMÁS A VALLOMÁSRÓL

Gács Anna: *A vágy, hogy meghatódjunk. Tanulmányok a kortárs önéletrajz-kultúráról*

Kollektív elbeszélő kérdez Gács Anna korábbi tanulmánykötete címében: *Miért nem elég nekünk a könyv* (Bp., Kijárat, 2002), s mintha egy hasonlóan kollektív hang mutatna rá egy szintén a befogadást jellemző stratégiára 2020-ban megjelent könyve borítóján: *A vágy, hogy meghatódjunk*. Nincs szó arról, hogy az új kötetet elsősorban a korábbi folytatásaként olvassám, ugyanakkor fontosnak tartom kiemelni a két munka érintkezéseit, amelyek nyilván nem függetlenek a szerző kérdésfeltevéseitől, jellegzetes kutatói attitűdjétől. A szerző halálának posztstrukturalista karrierje vizsgálatából kiindulva a *Miért nem elég nekünk a könyv* első fejezetében Gács a szerző státuszának modern interpretációs hagyományát járja körül, azt összegezve, hogy a szerzőség lebontásának dogmatizálódása után milyen új kontextusokban épülnek újra a szerzőségkonceptciók az olvasásban és az interpretációban. A „nem-univerzalisztikus, szituált szerző-képek” (18.) közül külön fejezetben jelenik meg a feminista irodalomkritika „női szerző” fogalma, amely a patriarchális koncepcióba ágyazódó hagyományos szerzőfogalmakkal helyezkedik szembe. A kortárs magyar irodalomból válogató elemző fejezetek olyan szerzők életművére (Kertész Imre, Kovács András Ferenc), illetve egyes munkáira (Esterházy Péter és Parti Nagy Lajos női álnéven megjelent regényeire) fókuszálnak, amelyekben releváns kérdésként jelenik meg, hogy miként gondolkodunk a szerzőségről, az olvasó hogyan viszonyul az értelmezés folyamatában a szerző alakjához. A kötet utolsó fejezete a nőírók helyzetével foglalkozik a kortárs magyar irodalomban, továbbfűzve a feminista kritika szerzőfogalmának problémafelvetéseit a második elméleti fejezetből. Érdemes egyúttal a bevezetés elején ismertett hadirokkant történetét is felidézni, hiszen annak egyszerre gondolatébresztő és provokatív jellege nagyon markánsan határozhatja meg a teljes kötet olvasását. A hadirokkant története (példázata?), amely H. L. Hix *Morte d'Author: An Autopsy* című könyvében szerepel, azt ismerteti, hogy a második világháborúban súlyos fejlövést elszenvedő katona miként veszítette el az írás és az olvasás képességét, ugyanakkor spontán módon és reflektálatlanul hogyan is tudott megírni a terápia során egy háromezer oldalas naplót. Gács Anna a példaválasztás szimbolikusságát hangsúlyozza, amely arra világíthat rá érzékletesen, hogy az ezredfordulóra „a teremtői és értelmezői autoritásától megfosztott szerző – ha nem is halt meg egészen – efféle hadirokkantként került ki a tekintélyét kétségbe vonó csatározásokból” (12.).

Azért tartom fontosnak felidézni a korábbi kötet kulcsfogalmait, struktúráját és gondolatébresztő bevezető példáját, mert a *Tanulmányok a kortárs önéletrajz-kultúráról* alcímet viselő új kötetben éppen ezzel a „megtépzottsággal”, a kanoni-



Magvető Kiadó
Budapest, 2020
296 oldal, 3499 Ft

kus szerzőfogalmakkal kell a szakmai olvasónak újra számot vetnie, ami a befogadás aktu-
sának újragondolását is implikálja. Az autobiográfiához mindenekelőtt Philippe Lejeune
önéletrói paktumának fogalmait (szerző – elbeszélő – főszereplő azonossága, a fikciótól
való különbözőség, az elbeszélés „valódisága”), illetve Jürgen Habermas 18. századi pol-
gárinylvánosság-ideáljának tekintélyét rendeljük, amely elméletek még a szerzők által
később korrigált és újragondolt tézisek ellenére is meghatározzák a műfajhoz való általá-
nos viszonyulást. A hagyományos elfogadott értelmezői stratégiák kritikus újragondolá-
sa, a befogadóközpontú, az értelmezés nem preconcepcionált folyamatában végigvonuló
érzékeny figyelem jellemzi az elméleti összefoglaló és az esettanulmányokat felvonultató
elemző fejezeteket. A *Vágy, hogy meghatódjunk* ugyanakkor egy értekező szövegben meg-
szokott diskurzushoz mérten meglepően személyes felütéssel indul: egy olyan történettel
(példázattal?), amely eleve színre viszi kutatásának a tárgyát befogadói szempontból.
Hirtelen, az *in medias res* hangulatával csöppenünk bele annak elbeszélésébe, hogy miként
rendítette meg a szerzőt nézőként egy ismeretlen fiatal videóra vett megnyilatkozása,
amelyben saját életéről beszél, s miként kísérte végig a kutatót ez a vallomás abban a tudomá-
nyos projektben, amelynek eredményét most az olvasó tartja a kezében. Az előszóban
(*Egy vallomás nyomában*) bemutatott Gergő története, akinek a videómunkája egy iskolai
projektben, egy társadalmi érzékenyítő program keretében készült, nem csupán ürügy
vagy puszta retorikai fogás a diskurzus megnyitásához, hanem egy olyan összetett kicsiny-
nyitító tükör, amely segít megérteni a kutatás jelentőségét és módszertani nehézségeit a kortárs
önéletrajzok tárgyában. Az amatőr kisfilm ismertetése ad lehetőséget annak érzékeltet-
tésére, hogy a közelmúltban és manapság mennyire felértékelődött és a korábbi kulturális
hagyományokhoz képest mennyire megváltozott az önéletrajz műfaja. Olyan, a kötet egé-
szében visszatérő kulcsfogalmak érzékeltetik a leginkább ezt a jelenséget, mint az önélet-
rajzi boom, a megszólalás demokratizálódása, az amatőr hangok tömeges megjelenése, a
mediális sokféleség, az új technológiák hatalma, a katarzis vágya, az (ön)archiválási kény-
szer, a narcisztikusság, a hitelesség, a tanúságtétel, a nyilvánosság határainak megváltozá-
sa, a történetmondás technikáinak pluralizálódása, a hagyományos autobiografikus narra-
tívák átrendeződése, a klisék gyanakvaskeltő működése, a közösségteremtés lehetőségei.
Am Gergő amatőr videójának faggatása (az elkészítés motivációja és intézményi kontextu-
sa, az alkalmazott önéletrajzi narratívák, a mediális közeg hatása a készítőre és a befogadó-
ra, a célközönség kijelölésének nehézségei stb.) egyszerre segíti és egyszerre bizonytalanítja
el a kutatás folyamatát. Gács Anna arról számol be az előszó végén, hogy ez a videó olyan
önreflexióra készítette, amely egyrészt segített kérdéseinek megfogalmazásában (lásd a fen-
tebbi kulcsfogalmakat), másrészt azonban folyamatosan ki is zökkentette a professzionális
értelmezés ösvényéről. „Gergő valahonnan kívülről beszél, egy azonosíthatatlan, a mi
nyelvünkön elbeszélhetetlen helyről, és a történetét hallgatva összeszorul a torkunk, az
nem a közösségteremtő katarzis élménye, hanem, attól tartok, a kissé leereszkedő megha-
tottság és zavar élménye” (19.). A kötet lezárásában is visszatér ehhez a különös auto-
biografikus videómunkához, és ez a keretező gesztus akár arra is figyelmeztet, hogy az
önéletrajzok pluralizálódásának jelenségét a teljességre törekedve sem lehetséges egészé-
ben leírni, ugyanakkor a jelenség összetettségét a kulcsfogalmak, az alkotói és befogadói
stratégiák meghatározása, illetve a jellegzetes példák felmutatása mégiscsak képes rögzíte-
ni. „Úgy látszik, néha belebotlunk olyan önéletrajzi aktusokba is, amelyek nem simulnak
be más történetek közé, inkább úgy működnek, hogy tudatosítják bennünk az értelmezés-
nek vagy kisajátításnak azokat a rutinjait, amelyeket nap mint nap művelünk. És figyel-
meztetnek: attól még, hogy az élettörténetek fullasztó özöne vesz körül, nincs minden tör-
ténét elmesélve” (249.).

Az a fogalmi háló, amely a már idézett személyes előszóban, valamint a *Bevezetésben* (*Az
önéletrajzi megnyilatkozások kortárs formáinak kutatásáról*), illetve az azt követő elméleti fejezet-

ben (*A privát történet – áldás és átok*) létrejön, természetesen a hat elemzés történeti-teoretikus megalapozásának tekinthető, ugyanakkor több is annál. Az önéletrajzi jelenségek vizsgálata kijelölhet ugyanis egy markáns nézőpontot, ahonnan a kortárs és a közelmúlt kultúrájára ráláthatunk, felismerhetjük kitüntettségüket a kulturális gyakorlatok különféle területein, társadalmi és pszichológiai szerepükről gondolkodhatunk, behelyezhetjük őket művészetelméleti és -interpretációs kontextusokba. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az önéletrajzot, ha kiszabadítjuk az irodalmi műfaji rendszerből, és „történetileg változó kommunikációs formának” (25.) tekintjük, akkor nyilvánosságtörténeti, műfaj történeti és médiatörténeti változások kereszteződéséeként is tanulmányozhatóvá tesszük. Egyúttal pedig a befogadás, a fogyasztás, a használat újabb és újabb gyakorlataira is ráláthatunk. Gács Anna egyik hatásos módszerének azt tartom, hogy a személyes megszólalásai, a bizonytalanságokra való vissza-visszatérő reflexiói, a saját tanítási gyakorlatára való utalásai erősen motiválnak a közös gondolkodásra, a továbbgondolásra, így a téma felmérhetetlen nagysága és a hozzá kapcsolódó feldolgozhatatlanság terhe kevésbé válik nyomasztóvá. Minden kortárs jelenséget nehéz, kis túlzással lehetetlen a mozgás, a dinamikus változás folyamatában tanulmányozni, a teljesség igényével feltárni, biztonsággal meghatározni jellegzetes tendenciáit. A *Bevezetés* olyan kapaszkodókat kínál az önéletrajzi formák „dzsungelében” való tájékozódáshoz az interdiszciplinaritás melletti érvelés evidenciáján kívül, mint például a technikai médiumok preformáló hatalmának hangsúlyozása, az önéletrajzi megszólalás mint identitáspolitikai eszköz az elnyomott társadalmi csoportok hangjának hallatásában vagy az affekció vizsgálata az intimitás különféle fokát mutató kommunikációs helyzetekben. Nem értek ugyanakkor egyet azzal, hogy „a személyes történetek kiváltotta erős érzelmi hatások olyan tapasztalatokkal gazdagíthatják a befogadót, melyekkel sem sajtóhíreken, sem elemző szövegeken, sem fiktív művészeti alkotásokon keresztül nem alakíthat ki személyes viszonyt” (37.), hiszen ez a tézis egyúttal ragaszkodik a valóság/fikció nehezen fenntartható oppozíciójához, illetve a művészet által megélhető katarzis „alacsonyabbrendűségéhez”. Fontos ugyanakkor ennek a mondatnak a lezárása, amely szerint az önéletrajzi alkotások „talán máshoz nem hasonlítható módon gazdagíthatják a világról való tudást” (37.). Kiemelten foglalkozik a bevezetés emellett az archiválás, sőt, az archiváláskénteszer technológiáival és kulturális jelenségével, amelynek praxisai természetesen azt is meghatározzák, miként lehetséges hozzáférni az önéletrajzi alkotásokhoz a világhálón. Az intézményes, a spontán, illetve az alkalmi archívum eltérő logikája azonban amellett, hogy a rendezettség hatását kelti, valójában „e narratívák olyannyira képlékeny taxonómiáját adja ki, hogy azt talán nem is lehet taxonómiának nevezni” (39.). Amiatt is lényeges ennek a világos csoportosításnak a felmutatása, illetve az önéletrajzi alkotások rizomatikus struktúrájának felvilágosítása, mivel ezek a fogalmak segítenek majd az elemzések tárgyául választott alkotások megértésében, az elvégzett értelmezések lehetőségeinek és eredményeinek megmutatásában. Bár Gács többször hangsúlyozza a kutatásai alapját szolgáló anyag felmérhetetlen nagyságát, és ebből eredően a teljes áttekintés lehetetlenségét, az archiválási technikákra való reflexió a kötet esettanulmányaiban mindig segít a rendszerezésben. Illetve a holokausztról szóló video-tanúságtételek gyűjteményeiről szóló utolsó fejezet esetében megjelenik a kvantitatív elemzés szempontrendszere is a *Visual History Archive* több mint 55 ezer és a *Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies* négy és fél ezer videóra rögzített visszaemlékezésével való számvetésben.

A privát történet – áldás és átok című fejezet megelőzi a hat esettanulmányt, így az olvasásban mindenképpen újabb elméleti alapozásként működik – egyúttal akár harmadik bevezetőként is olvashatjuk, hiszen a lezárásában megjelenik annak a három terminusnak a tézisszerű összegzése, amelyek az elemzések alapjait jelentik. „Az önéletrajz műfaj történeti kérdéseit kapcsolom össze az önmegjelenítés mediális különbségeinek kérdéseivel, és mindezt a nyilvánosságtörténetnek elsősorban azokkal a szempontjaival, amelyek az én-

elbeszélés tömegtermelését és a civil elbeszélők megjelenését érintik” (80.). Nyilvánvaló, hogy ha az önéletírás hagyományos irodalmi műfaji fogalmának határait lebontjuk, és kortárs viszonylatban az önéletrajzi megszólalás demokratizálódásáról és mediális sokféleségéről beszélünk, akkor számot kell vetni a klasszikus és tekintélyes autobiográfia-elméletek örökségével, továbbá az újabb teóriák bőségével. Jürgen Habermas nagy hatású monográfiája a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásáról (németül először: 1962, magyarul először: 1971) hangsúlyosan tömegkultúra-ellenes, s bár a szerző később revideálja ezt az álláspontját, a nyilvánosság hanyatlásának pesszimiztikus közhelye, ahogyan Gács hangsúlyozza, máig érzékelhető. Habermas a 19. században kialakuló tömeg-médiát és kultúripart a privát történetek példaszerűségének eltűnése, az univerzális tanulságok felszámolódása és a befogadásukhoz szükséges színtér és habitus megváltozása miatt bírálja. A polgári nyilvánosság 18. századi ideáljától való eltávolodásban kiemelten fontos az új médiumok hatása a befogadásra: Habermas koncepciója szerint például a televízió eleve megszünteti azt az intimitást, amely a szépirodalmi szöveg olvasását és szűk körben való megbeszélését jellemezte. Egy másik mélyen gyökerező meggyőződés Gács Anna szerint a sztárönéletrajzok özöne, amely áruvá, ugyanakkor a sztárkultúra alapjává tette a vallomást, és végképp elmosta a privát és a nyilvános közötti határt. Az önéletrajzok ebben a kontextusban a siker példázataiként mutatják fel magukat, a tömegkultúra kritikája azonban egyenesen ópiumként bélyegzi meg azokat. A harmadik visszatérő kritika Richard Sennett megfogalmazása szerint az „intim szféra zsarnoksága” (52.), azaz a közélet túlzott privatizálódása, amely egyfajta narcisztikus intimitásvágy elítélendő tüneteként érthető. A fejezet gondolatmenete következetesen marad távol a minősítéstől, a magas- és a populáris kultúra érték kategóriákként való működtetésétől, a professzionális és az amatőr alkotók megkülönböztetésétől, a műfaji struktúra és a mediális határok fenntartásától. Az önéletrajz-készítés demokratizálódása és az új mediális formák (elsősorban a webkettes műfajok, vagyis a felhasználók által létrehozott tartalmak, például blogok, vlogok) elválaszthatatlanok egymástól, és ha Gács gondolatmenetét követve a kultúrpesszimizmus helyett e változás hozadékait vesszük számba, akkor feltétlenül ki kell emelnünk a privát történetek emancipatorikus és közösségteremtő szerepét. Eszerint az önéletrajzi megnyilatkozás hangot adhat elnyomott, alárendelt, nem domináns társadalmi csoportoknak, így etnikai, politikai, társadalmi kisebbségeknek. Fontos ugyanakkor, hogy éppen a mediális közeg és a társadalmi szerkezet jellegzetességei miatt ezek „az affektív alapon szerveződő közösségek bizonyos mértékig alternatív életmodellek kidolgozására is képesek, ám e tekintetben Lauren Berlant elgondolása szerint nem eléggé radikálisak, aminek az oka az intim nyilvánosság másik arca: az, hogy a politika privatizálása révén kiüresíti a nyilvánosságot, és ellehetetleníti a politikai cselekvést” (63.). Ezek a belátások a Péterfy-Novák Éva *Egyasszony* című regényét elemző fejezetben térnek vissza, a blog és az általa megteremtett női közösség értelmezésében. A privát történeteket kritizáló, illetve felfedező elméletek áttekintése után szintén egy kutatómódszertanilag fontos számvetés erősíti a kötet értékét: a második alfejezet az irodalomtudomány és az autobiográfia-kutatás utóbbi tendenciáit és eredményeit veszi számba, külön kitérve a magyar kutatásokra. Kiemeli Paul de Man 1979-ben megjelent esszéjét, amely ugyan leszámol az irodalmi önéletrajz reprezentációelméletileg naiv koncepciójával, a kutatások ezt követően azonban – akár az arcrongálás elméletéből is profitálva – nem elfordultak, hanem új szempontok alapján tértek vissza az önéletrajzi alkotásokhoz. A „három küszöb” Gács kötetének első harmadában (előszó, bevezetés, elméleti fejezet) tűnhetne akár apológiának, egy nem klasszikusan irodalomtörténeti, részben populáris korpusz és a hozzá kapcsolható interdiszciplináris teóriák legitimálási folyamatának, fogalmi letisztultsága, megfontolt önreflexiója azonban mindenekelőtt megkerülhetetlen kézikönyvvé avatja a kötetet a kortárs önéletrajz-kutatásban.

Számomra éppen az első elemző fejezet témája áll a legtávolabb az önéletrajzoktól: a booktuberek, azaz a könyvajánlókat készítő videósok a Youtube-on tesznek közzé véleménybeszámolókat és tudósításokat az általuk olvasott könyvekről, ami az olvasás és a könyvtárgy kultuszát mutatva nyilvánvalóan sajátos imázsépítő portréját is adja a készítőjének. Kétségtelen ugyanakkor, hogy ennek a műfajnak a tanulmányozása számos hozaddékkal szolgál a közösségépítés generációs jellegzetességei és a részvételi kultúra megismerése tárgyában, továbbá egy tekintélyellenes (vagyis a hivatalos kritikai diskurzuson kívül álló), alternatív kánon is megismerhetővé válik általa. Tanulmányozása azt is megmutatja, miként lehetséges a médiászövegek vizsgálatának kiegészítése olvasás- és befogadásszociológiai kérdésselvetésekkel. A fejezet címét (*A Booktube személyessége – Az olvasás [újra]tanulása*) a booktube-tartalmakat létrehozó fiatalok és az új kulturális műfajokat kutató teoretikusok irányából egyaránt interpretálhatjuk. A kötet másik olyan fejezete, amely webkettes tartalommal foglalkozik, Péterfy-Novák Éva blogja, az abból elkészített regény, majd a színpadi feldolgozás vizsgálata abból a szempontból, hogy a különböző hordozók miként hozzák létre eltérő módon a befogadói közösségeiket, hogyan jelenik meg az affektus kifejezése az amatőr és a professzionális reflexiókban (a kommentektől a kritikákig). Gács az *Egyasszonyt* és szerzőjét tipikus emancipációs történetként nevezi meg az elemzés bevezetésében, hiszen egy amatőr író lép színre a blog, majd a regény alkotójaként, ráadásul egy olyan témában (szülészeti erőszak, sérült gyermek nevelése és elvesztése, perinatális gyász), amely a magyar irodalomban nem igazán kap nyilvánosságot. Péterfy-Novák Éva regényét vizsgálva fontos párhuzamként jelenik meg Polcz Alaine *Asszony a fronton* című önéletrajzi munkája, amely hasonlóképpen női traumákat és sorskérdéseket dolgoz fel és súlyos tabukat tör meg, ugyanakkor a két könyv a recepciójukat tekintve nagyon is eltér egymástól. Míg Polcz Alaine kötetének értelmezése elsősorban irodalmi szakfolyóiratokban zajlott és zajlik, addig Péterfy-Novák Éváé, „nem utolsósorban az eltelt huszonhárom év alatt radikálisan átalakuló nyilvánosság és önéletrajzkultúra sajátosságai miatt” (170.), látványosan sokféle diskurzusra vonódik, mozgósítva az esztétika, a publicisztika és a tanúságtétel érvkésztését. Az *Egyasszony* – blogként, regényként, majd színházi előadásként – olyan laikus és professzionális közegekbe érkezik, amelyekben egyaránt hangsúlyosan megjelenik az affektusok kifejezése, az együttérzés, a megindultság megfogalmazása, ami Polcz Alaine memoárjának kritikái recepciójából hiányzik. Ezt Gács a megváltozott olvasásszociológiai helyzettel magyarázza („az internet nyilvánossága legitimizálja és ösztönzi a vallomások, érzelmileg telített megnyilvánulásokat”, az affektusok kulturális felértékelődésének korában élünk, 172.), illetve azzal, hogy Péterfy-Novák elbeszélője maga is gyakran utal affektív reakcióira. Az elemzés mindazonáltal kitérően foglalkozik a regényben megragadható emancipációs folyamattal, amely a saját test visszavételét jelenti a patriarchális hatalom személyes és intézményes terrénumairól. A könyv jelentőségének bizonyítására ugyanis nem tartja elegendő érvnek a személyes történet fölötti megrendülést, amely a személyes történetek özönének korában akár gyanút is kelthet a reflektált olvasóban.

Hasonlóképpen fontos szempont az idővel megváltozó, illetve kulturálisan is eltérő befogadói közegek vizsgálata a Jo Spence és Horváth M. Judit „vizuális autopatográfiáit”, azaz betegségeiket dokumentáló fotósorozataikat tárgyaló fejezetben. A brit feminista művész 1982 és 1992 között készített fotográfiái (*Cancer Shock, The Picture of Health, Narratives of Dis-ease, Final Project*) „egyszerre vonták kérdőre a női test művészi és médiabeli tradícióit, a betegség tabusítását és a nyugati orvoslás viszonyát a személyiséghez” (103–104.). Horváth M. Judit 2009-ben állította ki a *Privát képeket*, majd 2015-ben a *Privát képek 1–2-t*, amelyek hasonlóképpen felforgatók, ugyanakkor a két művész projektjei között eltelt három évtized egyrészt megváltoztatta a privát képekhez való viszonyulást, másrészt azonban az ezzel együtt is elementáris hatású képek „jelzik a reprezentáció-, il-

letve identitáskritikán alapuló, aktivista jellegű feminista művészet hiányát a magyar művészettörténetben” (116.). A szándékoltan amatőr képi megoldások azonban más-más hatással vannak a befogadóra: Jo Spence esetében a titkolttal való szembesítés felforgató, míg Horváth M. Judit esetében annak végiggondolása válik feladattá, hogy mit is csinálunk privát életünk képeivel, és képesek vagyunk-e azokat beépíteni önreflexiónkba. Szintén a privát és a nyilvános szféra, illetve az amatőr és a profi önreprezentáció határosága, valamint az önéletrajzi értelmezés lehetőségeinek problematikussága kerül középpontba a Tracey Emin 2004-ben készült *Top Spot* című filmjét értelmező fejezetben. A filmet lezáró rövid jelenetben a brit művész jelenik meg zavart, de büszke mosollyal, majd hirtelen elszalad, beszáll egy helikopterbe, végül lepillant a távolodó városra, gyermekkorra helyszínére, ami megerősíti azt, hogy a filmben Emin történetét látta a néző. Gács Anna két önéletrajzi narratíva együttes működését vizsgálja a film és kitüntetetten a zárójelenet elemzésében: a hazalátogató sztár toposzát és az autoetnográfia önreflexív módszerét, amelyek oszcillálásáról azt feltételezi, hogy a művész azokat kiforgatva fogalmazza meg állítását az önéletrajz létrehozásának paradoxonáról a nyugati kultúrában – ami nem más, mint a privát és a nyilvános én közötti hasadás. A filmes munka elemzése ugyanakkor módszertani kérdéseket is felvet: miként lehetséges a mozgókép elbeszéléséket való értelmezése, a narráció strukturálása és az értelemadás a befogadásban. Különösen fontos probléma ez éppen az Emin-film esetében, ugyanis az olvasó itt csak az elemzésre hagyatkozhat, az alkotás jelenleg nem férhető hozzá online tartalommegosztó felületeken. Az önéletrajzi szöveg és a filmes adaptációja közötti kapcsolat vizsgálata újabb szempontból világítja meg az autobiografikus alkotások sajátosságait, hiszen a „más médiumokban való továbbíródásban” (123.) az identitások határainak újrendeződése zajlik író, rendező, színész és néző között. Nádas Péter elsőként 2002-ben megjelent *Saját halál* című önéletrajzi prózájának és a 2007-ben, Forgács Péter által rendezett azonos című filmjének elemzésében Gács Anna a Linda Hutcheontól kölcsönzött palimpszesztszerűség fogalmát használja az adaptáció megvilágításához, vagyis azt a gondolatot, hogy a feldolgozás alapjául szolgáló munka mindig jelen van egyfajta nyomként. Míg a populáris filmes adaptációk jellemzően nem hangsúlyozzák ezt a viszonyt, addig Forgács filmje „szokatlanul erősen tapad a szövegre” (125.), nem elmossa, hanem felmutatja az irodalmi alapanyagot, például a szövegnek a filmvászonra íródásával, vagy éppen Nádas Péter narrátori hangjával, ugyanakkor személyének meg nem mutatásával. A néző így a rendező azon kísérletébe tud bekapcsolódni, hogy miként lehetséges a másik ember individuális tapasztalatain keresztül belőle és önmagából valamit megérteni, ami visszavezet Nádas szövegének individualisztikusságában rejlő univerzális igazságaihoz.

A kötet utolsó, legerjedelmesebb fejezete a Visual History Archive és a Fortunoff gyűjtemény intézményét vizsgálja abból a szempontból, hogy a holokausztról szóló, videóra vett vallomások archiválása, feldolgozása és kulturális felhasználása miként zajlik, és mindez hogyan értelmezhető a kortárs önéletrajzi kultúra jelenségei között. Ezek a videotanúságtételek abban feltétlenül különböznek a kötetben elemzett más önéletrajzi megnyilatkozásoktól, hogy a dokumentálás szándékával rögzítették őket, tudományos, illetve felsőoktatási projektek kapcsolódnak hozzájuk, az anyaghoz való hozzáférés csak egyetemi és könyvtári platformokról lehetséges, nincs lehetőség nyilvános kommenteket fűzni hozzájuk, és tárgyukból, monumentális anyagukból, valamint a tanúságtétel morális rangjából adódóan tekintélyt parancsolók. A két archívum történetének és szerveződésének bemutatásában Gács azt is részletesen elemzi, hogy mi a jelentősége a hatalmas videóanyag eltérő elvek mentén zajló elkészítésének, feldolgozásának, szegmentálásának és indexálásának, miként ad narratív keretet és hogyan instrumentalizálja a tanúságtétel-videókat az archívumok logikája. A befogadás folyamatának vizsgálatában lényeges lesz a néző önreflexiója, aki a tanú tanújává avatódik az interjú egyfajta időtlenségében, a találkozás min-

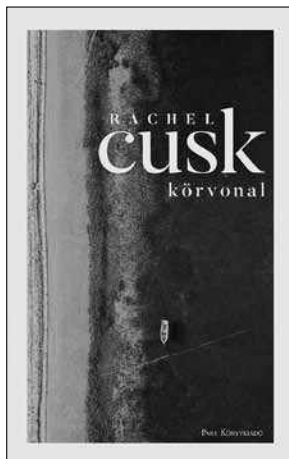
denkori lehetőségével. Az archívumok történeti előzménye az 1961-ben zajló Eichmann-per televíziós közvetítése, amely Annette Wieviorka 2002-ben franciául, 2003-ban angolul megjelent monográfiája, *A tanú kora* szerint fordulatot hozott a túlélő kulturális jelentőségében, a tanúságtétel jogi és spirituális-teológiai értelmében egyaránt. A tanulmány utolsó alfejezete egyben Gács kötetének összegzéseként is olvasható, ugyanis *A tanúságtétel és a köznap i önéletrajzi megnyilatkozások* című szakasz arra mutat rá, hogy a tanúságtételek narratív és befogadási stratégiái, értéke és küldetése bizonyosan hatást gyakorolt az utóbbi évtizedek demokratizálódó és mediális-műfaji szempontból is rendkívül sokféle önéletrajzi kultúrájára, amely mára már semmiképpen nem tekinthető a saját élet emlékműve megfaragásának. Ugyanis a kortárs önéletrajzi diskurzusok felmutathatják a normatív identitások alternatíváit, megtörhetnek tabukat, közösséget formálva emancipatorikus hatásuk lehet, így képesek lehetnek akár társadalmi-közéleti változások elérésére. A Gács Anna kötetének esettanulmányaiban felbukkanó kortárs önéletrajzi műfajok sokfélesége (és az irodalomelmélet megszokott közegében mozgó olvasó számára való ismeretlensége) esetenként mintha szét akarná feszíteni az egységbe rendezés szándékát. A kutatói érzékenység, az elemzéseken belül felállított párhuzamok és az elemzések között létrejövő finom hálózatok, valamint a kulcsfogalmak és a szakirodalmi apparátus következetes mozgatása azonban meggyőző eredménnyel járnak. Összességében fontos kézikönyvvé avatják a munkát a kortárs önéletrajz kutatásában (nem utolsósorban bibliográfiája és tárgymutatója gazdagságával), továbbá a szakmai olvasó számára stabil alapot adnak a médiaszövegek elmélyült értelmezéséhez. Személyes reflexiói, emlékei, oktatói-kutatói helyzeteinek felidézései pedig a szerző vallomásaiként íródnak bele a kötetbe.

IRODALMI KÖRÖK

Rachel Cusk: Körvonal

Légiesen könnyű és letaglózóan nehéz írás az, amit Rachel Cusk a *Körvonal*ban megvalósít. Az 1967-ben Kanadában született brit szerző eddig tizenegy regényt és négy memoár-, illetve esszéket adott ki. Legnagyobb kritikai sikerét eddig a *Körvonal*-trilógia aratta. Ennek első darabja (amely eredetileg 2014-ben jelent meg, és a szerző első magyarra fordított köteteként idén adta ki a Park Kiadó, Kada Júlia magas színvonalú, érzékeny és szép fordításában), úgy látom, két célt tűz ki maga elé. Egyrészt elmond tíz, általában két vagy három személy között lezajlott beszélgetést és azok történetét tíz fejezetben. Másrészt a regény az irodalom regénye is: szereplői csaknem kivétel nélkül írók vagy más irodalomközeli figurák. A szöveg mégsem önreflexív, vagyis nem az előttünk fekvő szöveg megírását írja meg, és nem játszik az intertextualitás eszközeivel. E tekintetben szerintem ugyanaz a célja, ami, ahogy látni fogjuk, a beszélgetések leírásakor is: hogy ne ő maga legyen a középpontban, sőt, amennyire lehet, a szöveg és annak főhős-elbeszélője húzódjon a háttérbe, ne derüljön ki róluk az okvetlenül szükségesnél semmi több, legyenek, amennyire lehet, átlátszók, körvonal nélküliek. Ez az ellentmondásos viszony (ellentmondásos, mert nagyon határozott szerkezet és igen kimért, megmunkált nyelv jellemzi ezt a látszólag légies és transzparens szöveget) adja fel a regény olvasóinak a legnagyobb megértési kihívást.

Az elbeszélő egy negyvenes éveiben járó író, akinek neve a legvégéhez közel derül csak ki – és ez az információ meg is akasztja az olvasást, de nem azért, mert azzal szembe-sít, hogy nevének kérdése eddig fel sem merült. Az író Athénba utazik, hogy ott meghívott előadóként írószemináriumot tartson kezdő szerzőknek. (A cselekmény alapszituációja és az az elbeszélői megoldás, hogy nagyrészt másokat beszéltet maga helyett, sőt, talán a szöveg nyelvének lebegő-áramló jellege is, felidézti Tompa Andrea *Hazáját*. Még akkor is, ha ott azért valami másról is van szó, és ha Tompa főhős-elbeszélője jóval kevésbé rejtőzködő.)



A tízből két fejezetet az írótanfolyam foglal el; három a főhős odaútján, a repülőgépen megismert ülésszomszédját, egy idősebb urat szerepeltet, akivel aztán Athénban is folytatják a beszélgetéseket. A többi öt fejezet megoszlik különböző szereplők között; egy kivétellel: a harmadik fejezetben az elbeszélő egyedül van. Ez a rész nem beszélgetés úgy, ahogy a többi, hanem az athéni kölcsönlakás leírása, belső monológ, avagy képzelt beszélgetés az ott nem jelenlévő görög íróval, aki a szeminárium tanárainak adja ki otthonát. Ez a rövid, a többitől eltérő szituációt festő fejezet ad kulcsot

Fordította Kada Júlia
 Park Kiadó
 Budapest, 2021
 252 oldal, 3500 Ft

a regény egészét szervező, beszélgetések leírását a középpontjába állító poétika megértéséhez. Hiszen mindegyik epizódban azzal találkozunk, hogy a főszereplő leül valakivel beszélgetni, és csak beszélgetnek, amíg – ez a benyomásunk – mindent, de tényleg mindent el nem mondtak egymásnak az életükről. (Ha mégsem mondtak el mindent, visszatérnek egy következő fejezetben, hogy folytassák. Hát igen, volt még egy harmadik lehetőségem is.)

De mégsem erről van szó valójában a felszín alatt: egyik fejezet sem két személy beszélgetését közli. Hiszen maga az elbeszélő például szinte soha semmit nem mesél a saját életéről (néhány alapinformációt, kisebb eseményt leszámítva), sőt, a beszélgetésekben nem is vesz aktívan részt, a kérdésekre általában nem válaszol – pontosabban válaszait a regény szövege nem közli. Így a beszélgetésszituációk mindegyike rendkívül aránytalan. Jó példa erre a második fejezet legvége, ahol a Ryan nevű szerkesztő kérdezi a főhóst: „És veled mi a helyzet, fordult hozzád, dolgozol valamin?” – és véget ér a fejezet (54.). A főhős a hallgatáson dolgozik (és arra, hogy ezt az általunk olvasott szöveget írnia, nem utal). Míg partnerei mondatait egyenes idézetként közli, a maga által mondottakat mindig függő beszédben.¹ De ez egyáltalán nem zavaró, sőt, nyelvének magával ragadó és a fordításban is szépen áradó természete miatt sokáig észre sem vehető. Ez az aránytalanság is a regény imént említett fontos elbeszéléstechnikai eljárásainak alapeleme: a narrátor, mint az okos lány a mesében, ott is van és nincs is ott. Érdekes helyzet áll elő ebből: a cím metaforáját kölcsönvéve, a narrátor csak körvonalként van jelen, nagyrészt üres helyként, hallgató és lejegyző íróként, a többi szereplő, a beszélgetőpartnerei pedig inkább körvonalak, vagyis kontúrok nélküli, elmosódó figurák, akiknek történetei egymásba csúsznak. Olyannyira, hogy a kötet elolvasása után nehéz (számomra legalábbis nehéz volt) rekonstruálni, melyik karakterhez melyik életút is tartozik. A magukról beszélő szereplőknek ugyanis nincsen saját nyelvük. Nemcsak elbeszéléstechnikai értelemben gyakorol felettük kontrollt az – ismétlem: látszólag nagyon is a háttérbe húzódó – elbeszélő-főhős, hanem igen erősen nyelvíleg is, hiszen regénye saját nyelvében egységesíti, egymáshoz mind hasonlóbbá, egymásba kontúrok nélkül átfolyóvá alakítja hőseit. Emiatt azok hiába mesélik *saját* életeiket (leggyakrabban a kézenfekvő útmetaforák segítségével) a *saját* nézőpontjukból, akármennyire is önreflexív módon teszik ezt, a regény egészébe illesztve ezek nem individuumok élettörténeteiként, hanem a (2010-es években, az északi féltekén, jobb módú középosztálybeliek számára) rendelkezésre álló elvileg végtelen számú életlehetőség egy-egy aktuális megvalósulásaként kerülnek színre. Esetlegességek sorozataként. Olyan életválasztások és döntéssorozatok folyamaként, amelyek bárkivel megtörténhetnek (aki az északi féltekén él a 2010-es években stb.). Önmagukban mint cselekvéssorok, narratívák egyáltalán nem különlegesek, bármennyire fordultatosak vagy kalandosak is, de – ezt állítja a regény – egymás mellé állítva választ adhatnak arra a kérdésre: milyen egy emberi élet manapság. A kontúr nélküli életút-elbeszéléseknek ez a kérdés a körvonala.

A regényben egyébként két helyen fordul elő a címbe emelt szó, az angol *outline* két különböző jelentését aktíválva. Nem véletlen, hogy először a legelső oldalon, majd a vége előtt néhány lappal: a két említés adja a regény keretét (körvonalát). Az első esetben egy milliárdos (a rövid és még nem Görögországban folytatott beszélgetés partnere) „vázolni akarta előttem élettörténetének körvonalait” (5.). Ez elbeszéléstechnikailag egyszerű helyzet: a narrátor függő beszédben írja le, hogy egy másik valaki mit mondott. A „körvonal” itt (magyarul) irányvonalat is jelent, előrehaladást, életutat; de szigorúan véve (az eredetiben kizárólag) az angol kifejezés ’vázlat, kivonat’ jelentése lép működésbe. A szöveg legvégén szereplő „körvonal”-lal más a helyzet. Itt a narrátor szintén függő beszédben

¹ A magyar kiadás három helyen – nyilvánvaló véletlenségből – tipográfiaiilag párbeszédés formába tördelte a narrátor mondatait is (10., 19. és 214. oldal). Az angol szövegben a narrátor által mondottak soha nem szerepelnek a dialógus részeként, csak függő idézetként.

idéz attól az írókollégától, aki az ő eltávozása után az írástanfolyam oktatója és az athéni kölcsonlakás birtokosa lesz. Ez az írónő elmeséli, hogy a repülőn odafelé beszédbe elegyedett ülészomszédjával (ne feledjük, a narrátorral ugyanez történt), és beszélgetésük hatására sok mindenre rájött saját magával kapcsolatban: „mialatt a másik beszélt, ő egyre tisztábban látta magát mint formát, körvonalat, amely körül minden részlet kirajzolódik, csak maga az alak marad üresen. Ez az alak mégis [...] először nyújtott valamilyen benyomást arról, ki ő most” (242.). A „körvonal” itt tehát nem az életút leegyszerűsített kivonata, hanem az önmegértésként felfogott szubjektivitásnak, a bonyolult önképnek a metaforája, az *outline* szó másik jelentésében: körvonal mint az üres síkidom vonala (a magyar szó miatt kört képzelünk; az angol más formát is képes konnotálni), amelybe zárva a tudat önmagát próbálja megérteni és mások számára prezentálni. És nem üressége ellenére, hanem épp az ürességére történt rádöbbenése miatt kezdhet kialakulni korábbiaknál stabilabb önképe. (A magyar fordítás e rendkívül fontos helyen sajnos pontatlan. A „benyomást nyújtani” kifejezés arra utal, mintha az írónő önképe a mások szemében realizálódott volna, vagyis hogy az önképnek a reprezentációja lenne sikeres, pedig itt épphogy arról van szó, hogy a *saját tudatában* mélyült az önmegértése a másikkal való beszélgetés hatására: „this shape [...] gave her for the first time [...] a sense of who she was now”). A *körvonal*t jelölő angol szó két jelentése foglalja tehát keretbe a regényt. És mindegyik leírt beszélgetés felfogható mint a két jelentés valamelyike felé kilengő életút-narratíva.

Úgy tűnik, az emberi élet a regény képlete szerint egyrészt kortól és helytől meghatározott, másrészt – és a hangsúly ezen van – állandó változóknak egy-egy életben aktuálisan megvalósuló, alkalmi függvénye. Minden emberben van jó és rossz (sőt, vannak „jó” és „rossz” emberek), de mindenki a tökéletességet keresi, és arra törekszik. Az élet célja a saját szubjektumnak a külvilággal való összehangolása révén megalkotható, így elérhető teljesség. Ez a kereszténységben (szókincsét és olykori naivitását tekintve leginkább az amerikai protestantizmusban) gyökerező antropológia mégsem teszi a regényt valamilyen példázatos szöveggé vagy leegyszerűsített spirituális olvasmányá; inkább ezek ellenkezője valósul meg, mert a jó–rossz megkülönböztetésének ilyen egyszerű elképzelését több dolog is bonyolítja, még akkor is, ha a valamelyik szereplő által elmondottak ezt a gondolkodásmódot képviselik. Egyrészt az egyes karakterek megnyilatkozásai között sok ellentmondás feszül. Igen gyakran találkozhatunk korán leszűrt, egy mondatba foglalt életbölcsesekkel vagy szentenciózus kijelentésekkel az életről, a párkapcsolatokról, a szeretetről, a szülőségről és így tovább, amelyek azonban egyedül az adott személy életének kontextusában érvényesek, amelyeket ezért sem a narrátor, sem a többi szereplő nem akar univerzálissá tágítani. A szöveg nem tudatosítja, hogy az elbeszélő hogyan viszonyul ezekhez a kijelentésekhez. Mégis azon kapjuk magunkat, hogy az ő kitartó érdeklődésével faggatnánk tovább a beszélgetőpartnereket, mert az egyszerre könnyű és súlyos prózanyelv nem csüggeszti a felébresztett olvasói kíváncsiságot. Másrészt – ezzel összefüggésben – azért sem csak a jó–rossz skála végpontjain érthetők meg az emberi jellemek, mert a narrátor, aki közvetíti az olvasó számára az emberek életelbeszéléseit és azok tanulságait, általában semmilyen értékelő reflexiót nem társít ezekhez, tehát az olvasóra van bízva, elfogadja-e érvényes állításnak az adott kijelentést, vagy kételkedve, esetleg elutasítóan viszonyul hozzájuk. Így például a származás vagy az etnikai meghatározottság egyáltalán nem bizonyul az identitás alapjának (szemben a ma fősodratú amerikai identitásfogalommal), sőt maga az identitás folyton változó és megváltoztatható elképzelése dominál: hiszen az nem külső, hanem belső valami, és mert állandóan azon dolgozunk. A harmadik tényező, ami kikezdi a jó–rossz ember szembeállításán alapuló antropológiát, nem más, mint a regény motívumrendszerében és elbeszélői eljárásaiban megbújó, ezzel nem összeegyeztethető struktúrák. Ilyen többek közt a narrátornak az a technikája, amelylyel emberek valamely testrészét vagy tulajdonságát a természeti világ elemeihez hason-

lítja. A talán legemlékezetesebb, mert legkidolgozottabb karakter, ülészomszédja esetében ezek feltűnően gyakoriak: „felvonta ezüstös, meglepően bozontos szemöldökét, mely úgy meredt föl a homlokából, mint szikes talajból a fűcsomók” (8.); „csőrszerű orra [...] ezüstfehér hajfűrtjével megkoronázva egy tengeri madárhoz hasonlónak tette” (63.); „hozám lépett, [...] mint valami barlangjából előbújó őskori jószág” (180.).

Ha sem az emberi pszichét, sem az emberi cselekedeteket nem lehet jóra és rosszra szétválasztani, mi adhat kapaszkodót saját és mások életének és tudatának megértéséhez? Az irodalom. Nem elit művészetként, hanem (az alkotás és a befogadás oldaláról egyaránt) *gyakorlatként* értett irodalomról, az önkifejezés és önmegértés szinte meditatív vagy terápiás eszközeként értett irodalomról, a világ érthetetlen dolgait legalább kis időre rendezett struktúrákba elhelyező, folyton egyszerre állító és kérdező, tehát mindig egyszerre megerősítő és felforgató irodalomról. Az irodalom nem hobbi, de nem is szakma, nem is az irodalmi életet jelenti (hiába az író szereplők nagy száma), hanem az én és a külvilág viszonyához való hozzáállás bizonyos minőségét.

Ezért játszódik (szerintem) a regény többek között írótanfolyamon, és ezért beszélnek benne írók, szerkesztők, ezért esik sok szó (nem szakmabeliektől is) olvasmányélményekről. Az irodalomra adott reflexiók egyébként éppannyira hatnak közhelyesnek és egymásnak ellentmondónak, mint az életutak elbeszélései. Az írószeminárium jelenetek – a drámai beszédszituációk talán legemlékezetesebbjei – ugyanakkor pontosan arra mutatnak rá, miben látja a főhős az irodalom funkcióját: a görög diákokat (akik ebben a helyzetben nem az anyanyelvükön, hanem angolul beszélnek és írnak) első feladatként arról kérdezi, milyen érdekes dolgot láttak aznap a helyszínre jövet. Mert ahogyan ezt az akármilyen élményt vagy tapasztalatot megpróbálják megfogalmazni (egyszerre maguk és mások számára), az már irodalom. Az egyik fejezet beszélgetőpartnere, aki szintén író, nemzetközileg felkapott egykönyves szerző, ezért téved, a regény sugallata szerint: saját magáról festőként ír – pedig nem attól lesz valami irodalmivá, hogy a külső körülményeit megváltoztatjuk, hanem attól, hogy hogyan tekintünk rá.

És az irodalom hangsúlyos szerepe miatt van az is, hogy a regény helyszíne Görögország: a nyugati gondolkodás számára ez az irodalom bölcsője. (És azon belül is azért Athén, mert az pedig a kulturális és közösségi ügyeken végzett állandó munka intézményesítésének, a demokráciának a bölcsője.) A szöveg mégsem utal közvetlen módon antik irodalmi művekre vagy a görög mitológia elemeire – másfelől ugyanúgy igyekszik az egyedi emberi tapasztalatokat a közösségi és az univerzális emberi tapasztalatokkal összeegyeztetni, ahogy azt a mítoszok (és az antik eposzok meg drámák) teszik.

Egy helyen bukkan fel látványosabban az antik irodalmi-mitológiai háttér a beszélgetések során: a már említett zárófejezetben mondja a lakásban a főhőst váltó író, hogy „a férfi által valaki más lett, bizonyos értelemben a férje alkotása, [...] úgy fordult hozzá, mint a teremtménye” (240.). Itt az Ovidiustól ismert Pygmalion-történetre utal a szöveg, ám ezt is úgy teszi, mintha a beszélő merő véletlenségből idézné fel saját történetét épp ezekkel a szavakkal; tehát mintha az irodalom ilyen, folyton új kifejezésformákat kereső, évszázadokon át többé-kevésbé ugyanazokat a problémákat megismétlő, ugyanazokkal a kérdésekkel szembesítő, azaz szüntelenül ismétlődő, és mégis mindig az aktuálisan létezőt magyarázni akaró, ezért soha el nem múló erejű közös tevékenysége volna az embereknek. Az egyikük hallgat, a másikuk beszél, aztán helyet cserélnek.

Hogy a végül trilógiává fejlesztett szövegfolyam további két darabja milyen irányba viszi tovább a *Körvoonal* kérdéseit és írásmódját, a magyar olvasó számára még kérdés (a harmadik regény 2018-ban jelent meg angolul), de egy év múlva már azokat is kézbe vehetjük fordításban. Addig is, várni – ha másra nem is, erre feltétlenül megtaníthat minket a regény –, és főleg érdeklődve, hallgatva várni: érdemes.

BÁBEMBEREK, EMBERBÁBOK

Dina Rubina: *Petruska-szindróma*

A 2007-ben elkezdett trilógia végére tett pontot az oroszul alkotó, Izraelben élő világhírű író, Dina Rubina, amikor 2010-ben megírta a magyarul tavaly megjelent *Petruska-szindróma* című regényét. Ahogy a Szuszanna Alperinának adott interjújában fogalmazott, a trilógiája darabjait, azaz a magyarul szintén olvasható *Leonardo-kézírást*, a még nem magyarított *Cordoba fehér galambja* és a *Petruska-szindrómát* leginkább az köti össze, hogy mindhárom történet „arra tesz kísérletet, hogy behatoljon egy másfajta világba”.¹ Az első regény a főhős, Nyuta sajátos írásmódja révén a tükörszerű létbe, a második mű a képzőművész Kordovin által a festészet berkeibe, a *Petruska-szindróma* pedig a bábkészítő és bábszínész Petya sorsán keresztül a bábok világába igyekszik eljutni.

Ugyanakkor Rubina művészetére – s nem csak erre a trilógiára – általában jellemző, hogy hősei valamilyen patológikus tulajdonsággal bírnak, amelyhez mindig kreativitás is társul. Ám Rubinát soha nem önmagában a tehetséggel megspékelt patológikus szindróma érdekli, hanem az, hogy vajon mennyire lehet a különleges adottságot összeegyeztetni a hétköznapi léttel, vagyis hogy mekkora terhet jelent egy igazi talentumnak az átlagemberek világában élni. Hiszen ahogyan azt Andrej Larin a *Petruska-szindrómával* foglalkozó írásában megfogalmazza, „a művészeket és az átlagembereket alapvetően más ösztönök vezérlik. Az átlagember célja a normális, észszerűen szervezett élet. A művész célja az, hogy akár az örületen keresztül, de legyőzze a halált”.²

Andrej Larin mondatait azért tartottam fontosnak idézni, mert a halál legyőzésének vágya sok vonatkozásban meghatározza a *Petruska-szindróma* bábos főhősének a törekvéseit is. Hogy hogyan, azt Rubina egy – az ő szavaival – „minden eddiginél kínzóbb”, rá jellemzően igen bonyolult struktúrájú regényben tárja elénk. Miközben az egyes szám első személyű és az egyes szám harmadik személyű elbeszélő szövegeit váltogatja, a normál világot úgy ütközteti a másfajta ösztönök vezérelte művészvilággal, hogy Petya törekvése, a halál meghaladására tett kísérletei révén a közöttük lévő rejtett összefüggéseket is érzékelteti. Az autista vonásokkal rendelkező, zárkózott és magának való Petya az élete során mindkét világgal kénytelen érintkezni. Ám mivel – ahogyan azt az egyes szám első személyű elbeszélő, Petya barátja, az orvos Borja megfogalmazza – gyerekkorától fogva az egész életét „a bábok iránti szenvedélye, az észveszté-



¹ Az interjút lásd: <https://rg.ru/2010/11/24/rubina-poln.html>

² Andrej Larin: Ogyinokoj tanyec hudozsnyika. Na roman Dini Rubinoj „Szinrom Petruski”: <http://newlit.ru/~zalockaya/4454.html>

Fordította Iván Ildikó
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2020
488 oldal, 4599 Ft

sig elmélyült, irgalmatlan, zsarnoki rajongása határozza meg” (45.), maga körül mindent és mindenkit bábszerűnek lát, s csak az érdekli, hogy minél beljebb hatoljon a bábok, a bábozás, a bábszínház titokzatos világába, ezért megpróbál a hétköznapi életből is bábszínházat csinálni, bábos világot teremteni.³

Művészként a halál meghaladására irányuló törekvése azonban nem merül ki abban a közhelyszerű tevékenységben, hogy a Teremtő szerepébe bújva olyan bábokat készít, amelyek túlélhetik őt, és így akár az örök élet jelképeként is értelmezhető. Petya ugyanis életet lehel az őt nagy valószínűséggel túlélő bábjaiba – és ezzel a képességével szembe-sülve az olvasó elkezd behatolni a regény egyre mélyebb, egyre „kínzóbb” struktúrájába. „A sorozatgyártott tárgy varázslatosan elevenné vált Petyka zseniális kezei között, az volt még akkor is, amikor mozdulatlan volt – ez volt benne az igazán döbbenetes. Egyébként más tárgyakat is meg tudott éppen így eleveníteni – valami eszelős érzékkel jelenítette meg a »hangulatukat«. Ez mindig improvizáció volt – vagy lírai, vagy groteszk. Petyka azt bizonygatta, hogy a bábok megelevenítésének művészete természetszerűen csak tragikomikus lehet” (56–57.). Ha a bábok megelevenítésének folyamata tragikomikus, Rubina regénye azt is megmutatja, hogy Petya kizárólag bábszerű látásmódja és világér-zékelése hogyan válik visszafordíthatatlanul tragikussá, amennyiben azt a normál életre is rá kívánja vetíteni. Azaz ha a fenti folyamatot megfordítja, és nem a bábót akarja élővé tenni, hanem a körülötte élő emberekből kíván bábót „faragni” magának. Ráadásul Petya számára ez a fordított törekvés egy háborzongató szerelemhez vezet.

Rubina e motívum kapcsán is következetesen utközteti az átlagos, normális világot és a művészlétet. Mert míg Borkának átlagos, hús-vér emberekre jellemző szerelmi élete van, addig Petyka kisgyerekként egészen másfajta, egyáltalán nem hétköznapi szerelembe esik. Lvovban, a nyári vakációját töltve meglát egy csecsemőt, akit ruszin dadája óvatlanul a bolt előtt hagy egy pillanatra. Leküzdhetetlen késztetést érez arra, hogy a kislányt magával vigye, mert „a kisbaba ábrándos, nagy szemével és galagonyapiros fűrtjeivel el-képesztően hasonlított egy életre kelt bábhoz” (45.). S ezzel kezdetét veszi az akkor alig egyéves, bábszerű Liza és a nyolcéves, már akkor bábos Petya egy életen át tartó, vészter-hes, tragikus szerelme. Melynek során Petya Teremtőként az élő, eleven Lizából, ebből a szintén patológikus tulajdonságokkal bíró, az elmebetegség tüneteit produkáló, aprócska, felnőttként is csak 148 centis, marionettbáb-testű, tűzvörös hajzuhataggal megáldott nő-ből élettelen bábót kíván formálni.

„Ő lesz az életem bábja” (172.) – jelenti ki Petya már nyolcévesen az őrá épp felügyelő mostoha-nagyanyjának, Bamba Baszjának, s ehhez a fordított teremtési kísérlethez Borka, az orvos nemcsak Liza elmebetegséget súroló személyiségének állandó gyógykezelése miatt asszisztál, hanem azért is, mert ő, a normál élet képviselője, a racionalitás talaján álló ember mindvégig próbálja megfejteni ennek a furcsa, tragikus szerelemnek a lényegét. Ez a szerelem a fordított művészi teremtési kísérlet miatt látszólagos megvalósulása ellenére is örökké beteljesületlen marad. Beteljesületlen, hiszen Liza és Petya szerelmi történetének magját a teremtő és a teremtménye közötti, feszültséggel terhes hatalmi viszony képezi, amelyben a zsarnoki tulajdonságokkal bíró teremtő teljes alávetettséget vár el a teremtménytől, azt, hogy az teljesen feloldódjék benne. Liza azonban – önálló indivi-

³ Petya bábos látásmódját kiválóan tükrözi a következő részlet, amelyben a sorsát nagymértékben meghatározó Lvov városát így érzékeli maga körül: „Az arcok és az alakok – ezek a bábok – mindenütt jelen voltak: a házak homlokzatain, a bramák és az ablakok felett, a kehely alakú, öblös, stukkós kis erkélyek talapatán, a falfülkékben, a portikuszokon... Ez felzaklatta Petyát, sőt megrázta: a színház kiszabadult az utcára, és ünnepet ült, észrevétlenül bevonva mágikus játékába az egész várost. [...] A fiút mindez elvarázsolta, meggyőzte és boldoggá tette: végre csakugyan megérkezett oda, ahol az embernek élnie kell. Ilyennek kell lennie egy igazi *bábovárosnak*” (167.) – *kiemelések tőlem, Gy. K.*

duum lévén – hisztérikus rohaival folyamatosan tiltakozik teremtményi mivolta ellen, miközben képtelen elszakadni a gyerekkori jópajtásától, aki apja és anyja helyett felnevelte, vigyázott rá, óvta, védte, majd élete párjává tette. Ám Petya csak saját magának nevelte fel őt. Olyannyira, hogy Borkán kívül nem is enged senkit még csak a közelébe sem.

Csakhogy Rubina zseniálisan megformált művész hősének törekvései még Liza bábo-sításának kísérletével sem érnek véget. Hiszen – az egész regény kulminációs pontját ez képezi – látva Liza állandó tiltakozását az ellene folytatott kísérlet ellen, a bábkészítő Petya kifarangja magának Liza pontos mását, Ellis babát. Ez a baba Liza hátborzongatóan pontos hasonmása, olyannyira, hogy amikor Petya a színházban fellép vele, minden néző azt hiszi, hogy egy hús-vér nővel táncol. Ez a Liza-hasonmás azért teremtetik, hogy végre valóban, ellenállás nélkül alárendelje magát Petya totális hatalmának. Liza, szembesülve Ellis létezésével, s érzékelve, hogy Petya nem hagy fel zsarnoki uralomvágyával, egy helyütt így fogalmaz Borkának: „– Őt csak a bábok érdeklik, érted, Borja. Ismerd el, hogy ez kóros. – Először belőlem csinált bábót. Aztán elérte a tökéletesség csúcsát: megcsinált egy bábból – engem. – Én nem kellek neki, Borisz. Ennek az embernek csak bábok kellenek. Az ő birodalmában nincs helye egy élő nőnek... – Te most engem kezelsz, Borja. De ha belegondolunk, az igazi elmebeteg, az igazi mániákus – ő maga” (237–238.). Petya mániákus világában pedig a bábok egyik legfőbb csoportját az úgynevezett Petruskák, azaz a morálisan züllött tréfacsinálók képezik. Az értük is rajongó magatartása miatt gondolhatnánk, hogy a regény címe innen származik, hisz a főhős Petruska-imádatban, Petruska-szindrómában szenved. Ám az orvostudományban ismert Petruska-szindróma valójában egy másik betegség, amely a normál élet és a művészlét összeegyeztethetlenségéeként is értelmezhető, s Rubina azzal, hogy ezt is bevonja a történetbe, a regény újabb félelmetes mélyrétegébe vezeti be az olvasóját.

Erre a szindrómára először Borja nőgyógyász nagyanyja figyelmezteti az unokáját, kérve, hogy beszélje le a barátját, Petyát Lizáról, akinek a családjában megtalálható ez a „rossz gén”. Liza női felmenői ugyanis – így a később öngyilkosságot elkövető anyja két esetben is – olyan fiúkat szülnek, akik ebben a bizonyos Petruska-szindrómában szenvednek, amely egyfajta bábszerűséggel sújtja az embert: „A neve Angelman-szindróma, vagy boldog babaszindróma, avagy Petruska-szindróma. Az arc maszkszerű, mintha ráfagyott volna a mosoly, váratlan nevetésrohamok, és... gyengeelméjűség, természetesen” (38.). Az ilyen, az étellel valóban összeegyeztethetetlen szindrómával világra jött csecsemő az egyéves kort sem éri meg. Ám ezt a való életben előforduló betegséget Liza családjában – a regény hétköznapi és művészi rétegének nemcsak az összeférhetlenségére, hanem a rejtett összefüggéseire is példaként – nem más, mint egy báb, a sokat „megélt” és sokat „látott” Kocsmáros jelenléte vagy épp hiánya generálja, s ő „felel” a generációkon átívelő módon ugyanolyan vörös hajzuhataggal rendelkező bábszerű lányok születéséért is. Vagyis Petya Lizát megismerve nemcsak „élete bábját” találja meg, hanem rajta keresztül egy, a bábok misztikus, titokzatos ténykedése által meghatározott családba is belecsöppen. Ahol élő emberek, születendő csecsemők, öngyilkosságra kész felnőttek életét épp a bábok határozzák meg.

Ez a szerelmesregény-szálhoz hasonlóan önálló szüzséelemként jelen lévő, önálló családregényként is megálló történeteszál, benne a bábok intrikáival és fondorlataival, végleg teljes mértékben elmossa a határokat a normális lét és a báblét, a bábok és az emberek között. Olyannyira, hogy a regény vége felé már végképp nem tudjuk, Petya bohém, félkezü apja valójában tréfacsináló Petruska-e, vagy pedig élő ember. Nem tudjuk, hogy Liza bábszerűbb-e Ellissnél, vagy fordítva, hisz egymással való „versengésükben” az elvileg emberi tulajdonság, a féltékenység nem csak Lizánál jelentkezik,⁴ s összességében nem

⁴ Ezzel kapcsolatban szimptomatikus az, amiről Petya az egyik Borkához írott levelében így számol be: „Miatán elkészítettem Ellist, eleinte sokszor visszatért egy rémálmom – Ellis feléledt, és beszélt

tudjuk, hogy a történet olyan bábokról szól, akik félelmetesen hasonlítanak az emberekre, vagy olyan emberekről, akik sokkal inkább bábok, mintsem autonóm, eleven, független lények. Ahogy azt sem tudjuk, hogy ki mozgatja igazából a szálakat. Petya, aki teremtőként éli bábos világát, vagy a Rubina minden művében jelen lévő Fő Alkotó, aki Petyát is (bábos) zsinóron rángatja, amikor megteremteti vele a bábjait? Vagy az egész történet nem más, mint az írás, a regényírás metaforája, ahol a szereplők a szerző kezében úgy mozognak, mint holmi marionettfigurák?

A regény Iván Ildikó sodró lendületű fordításában azért is lebilincselő, mert az itt felvetett valamennyi kérdésre minden olvasó maga adhatja meg a saját válaszát. Hiszen ehhez a szerző ebben a sok szálon „mozgatott” és több regényműfajt egybeolvasztó alkotásában csupán felajánlja a választás és a válaszadás lehetőségét.

hozzám: »Látod-e, megteremtettél, életet leheltél belém, most már én akarok a feleséged lenni!« Én pedig, álmomban, valami elemi borzadálytól áthatva, azt motyogtam neki, bocsáss meg, de nekem már van feleségem... »A megoldás egyszerű – mondja. A másikat, a régi feleségedet csak meg kell ölnöd. Hiszen ő már nem táncol veled. Akkor mi haszna van?« (428–429.).

MEGVÁDOLVA

Miha Mazzini: Kitörölve

Miha Mazzini szlovén író regénye több szempontból dialogikus viszonyban áll a karkai szöveghagyománnyal. A két szerző műveinek lehetséges párbeszéde, párhuzamosságuk és különbözőségük különleges intertextuális utazásra invitálja az olvasót. Az értelmezés folyamata palimpszesztszerű: feltárja, hogy a megelőző szövegrétegekre miképpen épül rá egy időben jóval későbbi textúra, a korábbival folyamatos diskurzusban létezve, mégis másfajta szövegalkotás nyomait magán viselve. A megértés horizontjai változatosak, még egyfajta bibliai hermeneutika is szerepet kaphat a megközelítésben a karkai szempontok mellett, vagy azokkal együtt.

A regény nyitójelenete „a dolgok közepébe vágva” azonnal felrajzolja az alapszituációt: megindul a szülés, ám a főhős nő a kórházba érve azzal szembesül, fájdalmai közepette, hogy az ottani számítógép nem tartalmazza az adatait. Simán lehet adminisztrációs hiba, gondolja. Ám a szülés után sem rendeződik a helyzet: hiába van társadalombiztosítása, a nő nincs benne a digitális rendszerben. És mivel emiatt nem rendelkezik érvényes állampolgársággal, gyermekét sem viheti haza.

Első reakcióját, a döbbenetet azonban egyből tudatos lépések követik. Az érzelmi zűrzavar közepette a lehető legracionálisabb módon igyekszik felmérni a helyzetét, több szinten is megoldásokat keresve. Anyai ösztönei, gyermekét féltve, még inkább megerősítik abban, hogy megfejtse, megértse, mi történhetett, és a hivatali rendszer hierarchiáján lépkedve elmenjen a végsőkig: „visszakapja” a jogait, amiknek hiánya fel sem merült eddig a pillanatig. A bonyodalom igazi kezdete az, amikor sejthető a probléma oka: a főhőst valamikor törölték a rendszerből. Ahogy a kötet fülszövegében olvasható: „A regény annak a 25 671 állampolgárnak állít emléket, akiket 1992. február 26-án a Szlovén Köztársaság Belügyminisztériuma kitörölt a nyilvántartásból. Olyan embereket, akik Szlovénián kívül születtek a volt Jugoszlávia tagállamaiban, ám egész életükben itt éltek. Többségük azóta sem tudta visszanyerni jogi státuszát”.

Valós történelmi térben és időben mozgunk: Szlovénia egy-két évvel a történet kezdete előtt lett független állam,¹ Jugoszlávia néhány másik tagköztársaságában, bosnyák és horvát területen még tart a háború. A cselekmény mindössze néhány hónapot ölel fel, ám ezalatt Zala megöszül, megöregszik, lefogy, összemegy a dolgok súlya alatt. A történetek



¹ „...szétesem, mint Jugoszlávia” (a főhős nő apja anakronisztikus „szoborként” él, valójában vegetál, tartja az elveszett hagyományokat: ezzel adja tudtára a világnak, hogy számára a szocializmus nem ért véget).

*Fordította Gállos Orsolya
Metropolis Media
Budapest, 2020
240 oldal, 3490 Ft*

néhány helyszínen játszódnak, a múlt azonban „kinyitja” a tereket. Ez a kitágult tér kerül szembe a nő szűk mozgásterével: a kialakult helyzetben tehetetlen, rab egy megfoghatatlan és láthatatlan ketrecben, tragikusan elidegenedve a világtól és saját élettörténetétől. Számára a jövő légüres tér, csak az időtlen jelent érzékeli, amibe néha beúszik a problémás, kellemetlen, elfeledett múlt. Kafka *kastélya* Mazzini regényében furcsa módon maga a szabadság, amit, a kórházból szemlélve, lehetetlen elérni.

Egy embertelenül zárt rendszerben vagyunk: aki nem felel meg az „államnak”, azt egyszerűen „törlik” a számítógépből. Egy gombnyomás, és nem létezik többé. Nincs állampolgársága, érvényes dokumentumai, tehát illegális bevándorló. Bármi történhet vele, kárvallottként nem fordulhat a törvényhez, mert maga a Törvény közösiette ki. Míg Josef K. pere egy folyamat, ami elindul, valahonnan valahová tart, Zala és társainak „kitörlése” egyetlen gombnyomás: azonnali ítélet, fellebbezésnek helye nincs. A nő azonban képtelen ezt elfogadni, szembeszáll a „Törvénnyel”, ezáltal ő indít eljárást saját maga ellen. Az érintett személy ebben a helyzetben köteles elfogadni a jogfosztottság állapotát, ezzel együtt azt, hogy identitása, létezése is megkérdőjeleződik. Akad olyan, aki alkalmazkodik ehhez, és megbújjik a „Törvény” figyelő szeme elől, igyekszik láthatatlan lenni. A főhős azonban lázad. Lázadása teszi individuummá és mélyen emberivé a többi arctalan és névtelen figura között.

Zala, ahogyan Josef K. is, életének egy bizonyos pontján, látszólag mindenféle ok nélkül, labirintusban találja magát, aminek egyáltalán nem érti a működését. Kafka szereplője egy reggel arra ébred, hogy letartóztatták. Zala egy nap azzal szembesül, hogy személye nem szerepel a nyilvántartásban. Mindkét esemény váratlan, előzmény nélküli. Míg *A Törvény kapujában* névtelen főhőse maga indul el, önszántából, egy titokzatos bejárat felé, ők ketten önkéntelenül kerülnek bele egy számukra érthetetlen procedúrába. A magánember, a kisember életébe egyik pillanatról a másikra bekúszik a törvény, vagyis az állampépezet ismeretlen rendszere. Ez lassan, fokozatosan válik idegenné, csapdává, majd érthetetlenül abszurdá, útvesztővé. Josef K. tehetetlenül áll az eljárás előtt, aztán egy idő után fejet hajt. Zala lázad, tehetetlensége tudatában is küzd, a végsőig.

Mazzini regénye ugyanúgy rémálom, mint a Kafka-művek. A mindennapi és az abszurd közötti határvonal elmosódik, egyre inkább az abszurd válik természetessé. Am a hatalom útvesztőjébe bekerülve, Kafka figuráival ellentétben, Zala reflektál erre a helyzetre. Emberként végig képes megőrizni a józan eszét, még akkor is, ha gondolataiban felvilálan az örület lehetősége, és látomásai is lesznek. Josef K. típusfigurájához képest ő emberként létezik, és az is marad.

Gregor Samsa egy idő után megszokja bogár-létét; Josef K. hozzászokik, hogy per folyik ellene. A rabság mint létforma Zalából zsigeri tiltakozást vált ki az első perctől fogva, indulata felülír mindenféle belenyugvást. *A per* börtönkáplánja és Josef K. beszélgetésére a főorvosnő és Zala dialógusai rímelnék. A főorvosnő nyíltan a hatalmat képviseli, de ezzel párhuzamosan még a saját kis játszóját is játssza. Zala az igazságot akarja megtudni tőle, ami nincs, és nem is volt. A világ itt is különféle értelmezésekben létezik.

„A Törvény kapuja előtt áll egy ör.” Kafka „öre” ugyanúgy a láthatatlan „Törvényt” vigyázza, mint Mazzini őrei: hivatalnokok, biztonsági örök, recepciós, portás, rendőr, mind-mind azt hivatottak megakadályozni, hogy Zala bejusson valahová. A Hatalom őrei, a Törvény betartatói maguk is egy-egy ajtót jelképeznek, hisz a regényben egyetlen valódi kapu van csak, és ez kulcsfontosságú: a kórház bejárata. Kafka figurája épp hogy csak megközelíti a kaput, beszélget az örrel. Zala azonban dulakodni kezd a biztonsági örrel, aki megállítja. Az örök az arctalan Törvényt vigyázzák, ezért Zala, kálváriája legvégén, épp az állam „arcát” akarja megpillantani.

Mazzini művének befogadása a Kafka-újraolvasás aktusa és a Biblia egyik fontos motívumának újraértelmezése is egyben. Eszerint az emberi lét egyfajta jogi procedúraként

interpretálható, valamiféle eljárás, úgy keretében értelmezhető. A bibliai szövegekben a Sátán gyakran mint vádló,² ügyész lép fel, aki vádolja az embereket Istennél mint Legfőbb Bírónál. Az emberrel kapcsolatosan folyik a per az Isten és a Sátán között, a tét: az isteni igazság megkérdőjelezése (lásd Jób könyvét). Kafkánál nincsenek transzcendens oppozíciók, az emberi létezés maga egyfajta per: folyamatos vád alatt állva, élethosszig tart a per, valaki feljelent, ítéletet hoznak, általában szabadlábbon lehet védekezni.

A per mint keret logikailag feltételez valamiféle bűnt: van-e valami vétek, amit elkövetünk (de nem tudunk róla), vagy a létezésünk eleve, transzcendens szempontból bűnös, és a bűnhődés az alaptermészetünk következménye, hozadéka. („Ha semmit sem követtél el, nem vádolhatnak meg”, mondja Zala anyja, az állam igazába vetett rendületlen hittel.) A nő végigmegegy a rákényszerített eljáráson, vallatják, kihallgatják, meg kell magát védenie, bizonyítania kell itt-tartózkodásának jogosultságát. Nincs konkrét vád, neki mégis védekeznie kell, bizonyítani, hogy minden más tényállás ellenére az állampolgársága létezik. Zala, a küzdelem egy pontján, eljut addig a gondolatig, hogy egyetlen bűne a keresztény igazság szerint a házasságtörő viszony és az ebből fogant törvénytelen gyermek. Noha ő maga nem hisz ebben a logikában, paradox módon a gyermek apjáról, a házasságtörő férfiről derül ki, hogy istenhívő. A bibliai szövegekben van feloldozás, megváltás, véget érhet a per. Kafka és Mazzini esetében nem: a megváltatlanság létállapota marad meghatározó. Egyéni üdvösségről sem beszélhetünk, hisz Zala egy manipulatív gesztusnak köszönheti a szabadulást. („Kérvénye elfogadást nyert. Hiszen nem történt semmi.”)

Az ember egzisztenciális meztelensége jelenik meg egy megváltatlan világban, ahol tényleg „mindenki a törvény felé igyekszik”.

Kafka világában a lét értelmetlen és abszurd, a létezés börtön, egyfajta elemi fenyegetettség érzése uralja. Az ember kiszolgáltatott a nála nagyobb hatalomnak. A szlovén bürokratikus rendszer is arra épül, hogy legfelül rendnek kell lennie. Ezzel a hatalommal egy erős individuum száll szembe, akit nem lehet csak úgy elsöpörni. Zala úgy őrzi meg emberségét, hogy lázad. Ezzel összefüggésben számára a szerelem és az anyaság felülírja a lét értelmetlenségét, keretet és értelmet ad az emberi életnek.

Mazzini Kafka és a Biblia felől olvasva több szöveg hagyományt mozgósít, sajátos értelmezésében hozzáférhetővé teszi a közeli és a távoli múltat. Az abszurd határán lépkedve, ahol a realitás már annyira hihetetlen, hogy arcul csap, a valóság szinte maga válik fikcióvá, és „a művészet antifikcióként kezd el működni”.³

„A jó irodalom azt a kérdést teszi fel: Hogyan éljünk?”⁴ A befogadás aktusa e regény esetében különösen küzdelmes. Stílszerűen szólva „nehéz születés”, fájdalmas, kellemetlen. Meghatározó olvasói tapasztalat a sokk: megtörténhet ez? Kerülhetünk-e ilyen helyzetbe? Mit tennénk, amikor a létezésünk alapjai kérdőjeleződnek meg? Megmaradna-e emberi mivoltunk? Hogyan néznénk szembe lényünk mélyrétegeivel, amikor bizonyítani kell a létezésünket?

Van-e olyan Kapu, ami csak a miénk? Mindenkinek egyéni, személyes Kapuja van, ami csak rá jellemző? Amit csak neki nyitnak ki? Mit kell tennünk, hogy bejussunk? Mindenkinek becsukják egyszer?

² A Sátán, az Ördög héber eredetű nevének jelentése: vádló.

³ Odo Marquard: A művészet mint antifikció (ford. Schein Gábor), *Pannonhalmi Szemle*, 1998/3, 83–100.

⁴ Balassa Péter egyetemi szemináriumai, előadásai, ELTE Bölcsészkar, esztétika szak, 2001/2002-es tanév.

JELENKOR

magazin 2021

Röhrig Géza

regényrészlete

PRÓZA

Bán Zsófia
Darvasi László
Fodor Janka
Halász Rita
Harag Anita
Hetényi Zsuzsa
Puskás Panni
Szvoren Edina

VERS

Bertók László
Fehér Renátó
Turi Tímea

INTERJÚ

Bösze Ádám
Cseri László
Rohr Róbert
Tompá Andrea

KÜLFÖLD

Havasreli József
P. Müller Péter

JELENKOR-ELŐFIZETÉSÉRT AJÁNDÉKMAGAZIN!

Első alkalommal jelenik meg a *Jelenkor* rendhagyó, színes, 84 oldalas magazinja. A hagyományteremtés szándékával létrehozott, évente egyszer megjelenő kiadványt automatikusan postázzuk mindazok számára, akik 2021-ben egy teljes évre előfizetik szerkesztőségünkön keresztül a *Jelenkor* folyóiratot.



MŰVÉSZETEK ÉS
IRODALOM HÁZA

HILD
KULTUDVAR

HILD KULTUDVAR

június 25. 19.⁰⁰

július 9. és 23. 19.⁰⁰

augusztus 6. 19.⁰⁰

Tanac Táncház



július 8. 19.⁰⁰

Fapados revü
A Tandem színház
előadása



július 24. 19.⁰⁰

Carlos Adiós!
koncert

július 1. 19.⁰⁰

Beszélgetés

Kiss Tibor Noé íróval



július 29. 19.⁰⁰

Sanzon est
Nagy Nórával



július 3. 19.⁰⁰

Simply English
koncert



augusztus 7. 19.⁰⁰

Swing Ladies
Zenei utazás
a 30'-as 40'-es évek
Amerikájába



Művészetek és Irodalom Háza – Hild udvar
Esőhelyszín: Művészetek és Irodalom Háza
A zenés és táncos rendezvények kizárólag
védettségi igazolvánnyal látogathatók!

www.pmh.hu



PÉCSI SÓR
PRÉMIUM LAGER



PRINT



ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2021-es évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.



WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2021-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

Kodály Aperitif

2021.

augusztus 18–22.

Kodály Központ
tetőterasz & park



Derült ég alatt finomságok, irodalom és zene – hűsítő kortyokban
Prémium zenei koncertek és gasztronómiai élmények Pécsen

Gasztró koktél és hangpárlat 5 napon át
díjmentes családi programokkal dúsítva!



JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VÉGEL LÁSZLÓ: Kellemes apokalipszis (*Naplójegyzet-fragmentumok a pandémia idejéből*) 905

MARKÓ BÉLA versei 927

MELIORISZ BÉLA versei 931

VÖRÖS ISTVÁN: Harc az egyetemért (*részlet egy verses regényből*) 934

BÖDECS LÁSZLÓ verse 939

VIDA KAMILLA versei 940

TÁBOR ÁDÁM versei 943

CZILCZER OLGA versei 945

SZILASI LÁSZLÓ: Tavaszi hadjárat (*regényrészlet*) 946

HETÉNYI ZSUZSA: Jenci (*novella*) 952

SCHILLINGER GYÖNGYVÉR: Tilos a macska (*novella*) 957

FUTÓ ANDREA: Fordítói előszó 964

JOSÉ CARLOS CARMONA: A kisgyerek (*elbeszélés*) 965

LENGYEL ANDRÁS: Erdélyi Ágnesről (*Egy összeállítás margójára*) 983

*

KOVÁCS PÉTER: „Avitt klasszikus” (*Rétfalvi Sándor emlékezete*) 988

ANGHY ANDRÁS: Láthatatlan városok (*Zománcművek a magyar művészetben [1967–1972]*) 991

*

VAJNA ÁDÁM: „Ez a könyv rólam szól” (*Vida Kamilla: Konstruktív bizalmatlansági indítvány*) 1003

SZÁNTAI MÁRK: Minden boldogtalan a maga módján az (*Puskás Panni: A rezervátum visszafoglalása*) 1007

IMREH ANDRÁS: Útvesztők, útjelzők (*Frank O'Hara: Töprengések vészhelyzetben; John Ashbery: Önarckép konvex tükröben*) 1010

THOMKA BEÁTA: Kis formák provokációi. Lydia Davis prózaírása (*Lydia Davis: Az annyi, mint; Elég jól vagyok, de lehetnék egy kicsit még jobban is*) 1017

PALOJTAY KINGA: Forró mazsolák, fókák és Flaubert (*Lydia Davis: Elég jól vagyok, de lehetnék egy kicsit még jobban is*) 1021

URBÁN BÁLINT: „Nesze neked kultúra a trópusokon” (*Guillermo Cabrera Infante: Trükkös tigrisrió*) 1025

*

KILÁR FERENC: A tudomány díjazza a szorgalmat (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 1031

2021

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MAROSI ERNŐ. A művészettörténészt július 9-én, nyolcvanegy éves korában érte a halál.

*

MEGHALT LUGOSI LUGO LÁSZLÓ. A fotográfus július 18-án, életének hatvankilencedik évében hunyt el.

*

ELHUNYT KÁNTOR PÉTER. A költő július 21-én, hetvenegy évesen halt meg.

*

MEGHALT KIRCSI LÁSZLÓ. Az oboaművészt, zenepedagógust, a pécsi zenei élet meghatározó alakját augusztus 13-án, nyolcvanadik életévében érte a halál.

*

BELÁTHATATLAN TÁJ. *Kiss Tibor Noét* új regényéről *Görföl Balázs* kérdezte július 1-jén a pécsi Művészetek és Irodalom Házában a Hild Kultudvar programsorozat keretében.

*

MAGASISKOLA. A Mészöly Miklós Irodalmi Akadémia és Írói Mesterkurzus nyilvános

irodalmi rendezvényeknek is otthont adott július 12-e és 16-a között Szekszárdon. Felolvasások mellett *János Emília* és *Vásári Melinda* tartott előadást, *Vörös István*nal *Liebhauser János*, *Czinki Ferenc*cel *Farkas Zsolt*, *Csabai László*val *Ódor János Gábor*, *Márton László*val és *Zalán Tibor*ral *Ágoston Zoltán* beszélgetett.

*

LOKART. Az első alkalommal megrendezett pécsi képzőművészeti fesztiválon kiállítások, konferencia és szakmai beszélgetések várták az érdeklődőket július 12-e és 18-a között.

*

AMI ÖSSZEKÖT címmel látott napvilágot Pécsen egy kétnyelvű horvát–magyar irodalmi antológia, amelyet augusztus 16-án mutattak be Nagykanizsán a Hevesi Sándor Művelődési Központban. Közreműködött *Ágoston Zoltán*, a kötet egyik szerkesztője, valamint a kötet szerzői közül *Horváth Viktor* és *Kiss Tibor Noé*. A kötetbemutató mellett megnyílt a magyar és horvát alkotók munkáiból összeálló *Egymásra néző ablakok* című kiállítás is.

Szerzőink

Végel László (1941) – író, drámaíró, esszéista, Újvidéken él.

Markó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Bödecs László (1988) – költő, kritikus, Budapesten él.

Vida Kamilla (1997) – költő, a BME GTK hallgatója, Budapesten és Bólyban él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Czilczer Olga (1940) – költő, Szegeden él.

Szilasi László (1964) – irodalomtörténész, író, Szegeden él.

Hetényi Zsuzsa – irodalomtörténész, műfordító, az ELTE professzora, Budapesten él.

Schillinger Gyöngyvér (1983) – jogász, Budapesten él.

Futó Andrea (1967) – spanyol nyelvtanár, egyetemi oktató, Pécs mellett él.

José Carlos Carmona (1963) – spanyol filozófus, író, zenész, Sevilleban él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Kovács Péter (1939) – művészettörténész, Budapesten él.

Anghy András (1965) – esztéta, Pécsen él.

Vajna Ádám (1994) – költő, műfordító, a *Hévíz*, a *Versum* és az *Észak* folyóiratok szerkesztője, Budapesten él.

Szántai Márk (1993) – az SZTE BTK PhD-hallgatója, Szegeden él.

Imreh András (1966) – költő, műfordító, Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Palojtay Kinga (1984) – kritikus, Budapesten él.

Urbán Bálint (1984) – luzitanista irodalmár, fordító, a *Versum* szerkesztője, Budapesten él.

Kilár Ferenc (1953) – vegyész, a PTE TTK és ÁOK oktatója, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

SZÍNES MŰMELLÉKLET

CSERI LÁSZLÓ fotói Rétfalvi Sándor műveiről
FÜZI ISTVÁN műtárgyfotói a zománcművekről

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



917704471642002



21009

V É G E L L Á S Z L Ó

Kellemes apokalipszis

Naplójegyzet-fragmentumok a pandémia idejéből

*„Nem születhetnél volna jobb korba, mint éppen a mostaniba,
amelyben mindent elvesztettünk”
Simone Weil*

2020. március 4., szerda

Magyarországon felütötte fejét a koronavírus. Egy iráni diák fertőződött meg. Szerbiában nem terjed, állítják a politikusok. A minap Vučić államelnök még tréfálkozott is. Mossunk kezet és fogyasszunk alkoholt, a szűnyogcsípés ártalmasabb, jelentette ki. Utána Nestorović főorvos nevetgélve buzdította a hölgyeket, nyugodtan utazhatnak shoppingolni Milánóba. Az államelnök kedélyesen hallgatta az optimista szavakat.

2020. március 6., péntek

A koronavírus Szerbiában is felütötte a fejét, egy topolyai polgár fertőződött meg valószínűleg Budapesten.

Esik, egész nap nem hagytam el a lakást. Kezdődik a szerbiai választási kampány, a szerb kormánypárt pártaktivistái csengetnek és erőszakosan verik az ajtóm. Legjobb lesz bezárkózni és nem nyitni ajtót. Nem kívánok vitatkozni velük, se magyarázkodni, se ellenkezni. Nem érdekelnek! Rendben van, az arcukat adják egy olyan eszméhez, amely távol áll tőlem, de engem hagyjanak ki ebből a cirkuszból. A választások miatt inkább vállalom a karantént, amit a pandémia miatt Olaszországban már elrendeltek. Kezdem azonban felfogni azt is, hogy óvakodjam azoktól is, akik nem adják az arcukat semmiféle eszméhez, de azért csendben kiszolgálják. Ez az álságos vírus egyre inkább terjed. A véres mosolyú ártatlanokról van szó, akikre Kundera időben felhívta a figyelmet.

2020. március 9., hétfő

Nem tudom, mi fontosabb a fiatal értelmiségiek számára ebben a pártokrata kapitalizmusban. Legyenek konformista bölcsek vagy reménytelen lázadók? Tart a nagy színjáték. A konformista bölcsek színlelik a lázadást. A kékharisnyás szno-

bok tapsolnak nekik. Reménytelenül lázadni szégyen lett, amit a reménytelenség álarcában ügyeskedő konformista bölcsek kirekesztenek. A demokráciában mindenki választhatja egyiket vagy a másikat, de mindkettőt egyszerre semmiképpen. Vagy mégis?

Úgy látszik, nincs erő, amely képes megállítani Európában a koronavírust.

2020. március 13., péntek

A koronavírus ügyében a mai napon Szerbiában éles fordulat állt be. Immár több, mint ötven polgár vírusesztje volt pozitív. Ez a trend rövidesen felgyorsul, nem tudni, hány áldozatot követel majd. Vučić elnök drámai hangon vészterhes időket jelentett be. Sokan elvesztik szeretteiket, nem lesz hely a temetőben, mondta. Egy másik sajtóértekezletről Ana Brnabić kormányfő mosolyogva távozik, nem értem, miért. Mosolyog és furcsa grimaszokat vág. Talán tud valamit, amiről nekünk sejtelmünk sincs. A lakótömbben nyugalom, csak ritkán hallom a lift zúgását.

2020. március 16., hétfő

Szerbiában bevezették a rendkívüli állapotot. Délelőtt kitekintek az ablakon, a szemben levő kávézó teraszán azonban gondtalanul üldögélnék az emberek. Az utcán szokásos forgalom, az autóbuszok tömve. A városlakók kétkedve veszik tudomásul a kormány rendeleteit. A kormány késedelmeskedett, de végül is rendben van, jobb ma, mint holnap, hiszen minden óra fontos. Nyilván egy-két héttel ezelőtt fel kellett volna készíteni a lakosságot.

Anikóval ki se mozdulunk az emeleti lakásból. Az ablakon keresztül figyeljük az utcát. A fiatal lányok kezdenek tavasziasan öltözködni.

2020. március 17., kedd

Reggel kitekintek az ablakon, ma kevesebb embert láttam az utcán. A hírek szerint vészesen terjed a koronavírus, de a szemben levő kávéház teraszán továbbra is nagy a nyugalom. Úgy látszik, meg kell tanulni félni. A hírek szerint 75 ezer nyugati vendégmunkás lépte át Szerbia határát. Karanténba kellene menniük, sokan azonban nem tartják be az utasítást. Anikóval nézzük a tévét: az EU lezárta a határait. Ugyanezt tette Szerbia is. Ki kell bírni ezeket a heteket, talán hónapokat, engem azonban az is foglalkoztat, hogy milyen tartós lelki változást idéz elő az emberekben a koronavírus megjelenése. Felébred-e bennünk a szolidaritás? Valóban farkasokat nevelt belőlünk a vadkapitalizmus és a többpártrendszer? A szocialista rendszerben legalább érzékelttem a szolidaritás jeleit. Ha írtam egy a hatalom kedve ellenére való cikket, íróársaim ugyan nem álltak ki nyilvánosan mellettem, de legalább barátságosabban köszöntek vissza. Az írók között létezett egyféle csendes szolidaritás. Ma nincs! Manapság virágzik a „karrier mindenáron” elvét valló yuppie ideológia. Ezzé tett bennünket a kultúra nélküli vadkapitalizmus. Észre sem vesszük, hogy elvadultunk. Kapitalizmus vagy szocializmus? Meredek kérdés, lehet, hogy túl korai, ilyen kérdést legfeljebb Slavoj Žižek vagy Tamás Gáspár Miklós tesz fel. Inkább hajlok arra, hogy a járvány után az a folyamat gyorsul fel, amely már előtte is erőre kapott, amelyről a *Temetetlen múltunk* című regényem végén írtam: „kénytelen-kelletlen elismerem, minden rendben, beköszöntött a tökéletes behódolás kora, megvalósult az új osztály álma, a gondtalan nép többé nem kép-

zelődik, a lelki gázkamrákban kipusztultak az utópiák, disszidáltak a forradalmak, a boldog apák szórakozottan simogatják a yuppie-fiókák kopasz fejét, nyugi-nyugi suttogja a nagyapa, az irodalom csendes, újra csendes, a temetetlen múltakra kiírták az elfogatóparancsot, nehogy véletlenül felriadjanak, esetleg feltámadjanak és ostobán fellázadjanak, a sírgödrök üresen tátonganak, a polgárok fegyelmezetten a boldogabb jövő felé masíroznak, tökéletes rend uralkodik”.

2020. március 21., szombat

Szerbiában 171 vírushordozót találtak. Aleksandar Vučić elnök elpanaszolja, a napokban több mint 300 ezer vendégmunkás érkezett vissza, legtöbbjük elvesztette a munkahelyét, közülük sok a vírusfertőzött. Hiába utasították őket a határon, hogy vonuljanak karanténba, ezzel keresztül-kasul befertőzték Szerbiát. A helyzet egyre rosszabb, a neheze csak ezután következik. Vučić elnök a napokban bejelentette, hogy Kína az egyetlen ország, amely a koronavírus elleni harcban segíti Szerbiát, közben kiderült, hogy az EU 7,5 millió eurós gyorssegélyt utalt át. A járványveszélyben azt szuggerálják a polgároknak, hogy a kommunista Kína a barátunk, „a demokrata Európa pedig csak hasznot húz belőlünk”.

2020. március 23., hétfő

Erősen havazik. Csontfagyasztó hideg szél seper végig a sugárúton. Az emberek a szemben levő nagyáruház előtt hosszú sorban várják, hogy beeresszék őket az üzletbe, ahol nem tartózkodhatnak sokan, ahogy hallom, csak tucatnyian. Most már mindenki tisztában van vele, elvesztettük az ismeretlen ellenséggel szembeni háborút. Berendezkedtünk a megalázó védekezésre, a politikusok nagy hangon bejelentett vírusellenes háborújában felemelt kezekkel menekülünk, de nem tudjuk, hogy pontosan hova. Abban reménykedünk, hogy menekülve győzedelmeskedünk.

2020. április 2., csütörtök

Merjünk emlékeztetni! Az 1918–1920 között dühöngő spanyolnáthajárványnak csak Európában több mint kétmillió áldozata volt. A halál beálltát a vírus szövődménye, a tüdőgyulladás idézte elő. Így büntette a világháborúba keveredő nacionalista Európát. Most miért büntet bennünket a vírus? Sokan emlegetik, hogy a koronavírus nem csupán az embert támadja meg, hanem a demokráciát is. Könnyű lenne a koronavírusra hárítani a felelősséget a demokrácia exitusáért, megfélelvezve arról, hogy már évekkel ezelőtt ástuk a sírját. A felvilágosodás halott, mondogattuk. Kant halott, tettük hozzá. Marx halott, ordítottuk diadalmasan a köztereken. A baloldal halott, hangoztatták a narciszoid széplelkek szalonjaiban. A lázadás halott, állapították meg a feltörekvő új yuppiek tudományos konferenciáin. Az új Nárciszok bejelentették, hogy ők szabadon élnek az életüket a saját öncélú buborékjaikban, párbeszéd nincs, nyílt színen nem fognak szembenézni az ellenféllel, vesszen a világ, csak a buborékot ne érje károsodás. Immár nem csupán a konformizmusnak, hanem a forradalmiságnak is vannak saját hermetikusan zárt buborékjai. Ezek után nem kiáltanám ki bűnbaknak a koronavírusot; a kollektív konformizmus már régen kitermelte a diktatúra utáni vágyakozást. Csupán arról van szó, hogy a hataloméhes politikusok manipulálják a vírust,

visszaélnék a járványveszéllyel, elhintik azt a gondolatot, hogy csakis az erős kéz szabadít meg bennünket a gonosztól. A tömegérzelmek továbbra is sebezhetőek. A boszniai háború (1992–1995) ideje alatt felidéztem Jean Améry esszéjét, amelyben Hitler posztumusz győzelméről beszél. „Semmi sem hegedt be, s ami talán olybá tűnt, mintha kezdene begyógyulni, elfertőződött sebként újra felszakadt”. Ezt írta 1976 telén. A mondat manapság baljósabb, mint akkor. Jó lenne tudomásul venni, hogy a gonosszal való cinkoskodás felejtéssel kezdődik. Vajon az én nemzedékem nem éppen a hetvenes években kezdte élvezni a felejtés kiváltságait? Emiatt már 1991 körül mardosni kezdett a lelkiismeret-furdalás. Az *Exterritorium* című dokumentumregényemben számot adtam erről is. Vajon nem ugyanaz történt velünk is, mint Stefan Zweig nemzedékével a századelőn? Vajon nem nehezedett-e ifjúságunk lelkére a tisztességtelen és lelkiileg káros elhallgatás? Vajon a hetvenes években, vagyis az ólomidők kezdetén nem gubódtunk-e be az irodalmi ambíciónkba? A kellemes és élvezetes irodalmi buborékba? Aztán a koronavírus fejbe kólintott bennünket, „ránk omlottak a falak”, „beszakadt a fejünk fölött a tető”, mi pedig a „szabadság hanyatlásának” mérgezett légkörében fogyasztjuk a felelőtlenség túlélrett gyümölcsseit.

2020. április 3., péntek

Az élet ezekben a napokban másról sem szól, csak a koronavírusról, a karanténbéli élményekről. Írók, irodalomtudósok, egyetemi tanárok nagy buzgalommal számolnak be mindennapi életükről. Néha úgy tűnik, hogy a karanténban fedezték fel, van élet máshol is, nem csak a kapitalista lombikban. Először a romantikus/szentimentális írók nyalogatták magánéletük sebeit, felsorakoztatták a régi szép privát emlékeket, tanulták a főzőcskézést és az álmodozást, s arról merengtek, hogy jaj, istenem, milyen kínos a bezártság. Felfedezték a természet szépségeit, fotózták a szebbnél szebb tájakat, részletesen írtak a virágoskertekről, a házi kedvenceikről. Természetesen szóba került Proust is, mert a karanténban az eltűnt idő fontos szerepet játszik. A francia író elmaradhatatlan teasüteményeiről semmiképpen sem feledkeztek meg. Kezdődik Proust elitista banalizálása. Szóba jöhet még számos hermetikus lírikus. Ráérezve, hogy a mélabús történetek esetleg giccses diskurzussá válnak, színre léptek a formabontó sztárirók is, akik ironikus és groteszk hangon ábrázolták a koronavírusos idők bugyrait, és iróniával fűszerezett bizarr hangnemben szóltak az elvesztett szabadságról, amivel elnyerték a szépérzékű kritikusok rokonszenvét és a kékharsnyás forradalmárok rajongását.

Nesze nektek eszkéipista szabadság, dúdolták kórusban a ránk leselkedő vírusok. Most aztán kreatívan elbíbelődhetnek lelki fájdalmaikkal, közlik velünk.

2020. április 5., vasárnap

A koronavírus tombolásakor Szarajevó gyászol. Bűn lenne megfeledkezni arról, hogy 1992. április 5-én kezdődött és 1425 napig tartott Szarajevó ostroma. Karadić és Mladić orvlövészei 11 541 szarajevói polgárt, köztük 1600 gyermeket öltek meg és vagy 50 000 sebesültről tudunk. Egy földig rombolt város négy éven át karanténban élt. Négy év! Ez nem négy hét, nem is négy hónap.

2020. április 9., csütörtök

Az igaz, hogy a szocializmusban sokszor a tehetséges embereket veszélyes elemnek tartották, napjaink kleptomániás kapitalizmusában viszont a tehetségtelenekeket tartják a legjobb hazafiknak. Tarolnak a „hasznos balgák”.

2020. április 14., kedd

A karanténban muszáj időnként elővennem Nietzschét, nehogy berozsdásodjon az agyam.

2020. május 7., csütörtök

Tegnap megszüntették a rendkívüli állapotot, ma délután Anikóval elfogyasztottunk egy-egy fagyit.

2020. május 26., kedd

Mennyire igaza volt Simone Weilnek. Kimondta a színtiszta igazságot: amikor sokat beszélnek a hazáról, akkor kevés szó esik az igazságosságról. Amikor sokat beszélnek a nemzetről, akkor nyirbálják a szabadságot.

2020. június 16., kedd

Úgy látom, a kommunizmust már a kékharisnyák is kiátkozzák. Fasisztának lenni hősiesség, kommunistának lenni szégyen. Az előbbi romantikus gesztus, az utóbbi gyalázatos meggyőződés, amit legjobb titokban tartani. Az új osztály leginkább a nemlétező rendbontó kommunista eszméktől tart. Ha azt hallják, hogy kommunizmus, rögtön a sztálinizmussal fenyegetnek, vagy pedig a reálszocializmus csődjével bizonyítják a kommunizmus lehetetlenségét. Azt azonban észrevettem, hogy az egyszerű emberek lelkében maradt valami a kommunista álomból. Létezik a társadalomban valamiféle apokrif, titkos kommunizmus, de az emberek nem merik kimondani, az értelmiségi arisztokrácia pedig hallgat és boldog, hogy megtűrik a rablókapitalizmusban. Az értelmiségiek jobban félnek az új kapitalista osztálytól, mint az átlagemberek. Ők pontosan ismerik, mire képes a tőke. Elegánsabb, de hatásosabb, mint a kommunista cenzúra. Alig akad rendszerkritikus értelmiségi, a legbátrabbak is csak az emberarcú kapitalizmus keretein belül zsörtölődnek. Emberarcú kapitalizmus? Fából vaskarika, mondaná Slavoj Žižek. Ebben a kontextusban nem csoda, hogy Sinkó Ervint számúzték szellemi világunkból, számúzték, de nem tudják, hova számúzzék. Még a számúzetésre sincs számára hely. Hova számúzzék a hontalan Sinkó Ervint? Ezekkel a kérdésekkel kezdem a Sinkó-monodrámámat. És persze, egészen más kontextusban kell fogalmaznom. Witold Gombrowicz egyik gondolata akár az új kontextus kulcsa is lehetne: „Az igazi kommunizmus annak az erkölcsi érzéknek a gyötrelme, amely tudatosította magában a társadalmi igazságtalanságot és többé nem tudja elfelejteni; mert az igazságtalanság felzabálja a máját, akár Prométheuszak”.

2020. június 17., szerda

Állítólag legyőztük a vírust. Szerbiában folyik a választási kampány. A lakásom környéke tele van a Szerb Haladó Párt pultjaival. Csinos lányok mosolyognak mögöttük. A vírustól fertőzöttek száma növekszik. A „szakma” szerint ez nem

veszélyes. Az óvónők, a tanárok aggódnak, mert az iskolában helyezik el majd a választási urnákat.

2020. június 18., csütörtök

Este Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*. „Így élt Szindbád, mert örökké menekült”, írja Márai. Talán nincs tisztességesebb életforma a menekülésnél, sokkal becsületesebb, mint maradni a splendid isolationban, hiszen a hatalom jókorán észrevette, hogy számára aranyat ér a pompás izolációt vállaló értelmiségi. Békén hagyja a tündöklő elszigeteltet, esetleg ki is tünteti. A menekülő viszont akadályokba ütközik, csetlik-botlik, sebeket kap, kikerüli az egyik csapdát, és belebotlik a másikba, saját lelkiismeretével vívódva kikecmereg belőle, és folytatja az útját. Az elszigetelt ember hazája a tündöklő privátkert, a menekülőé az ösvények melletti bozotos világ, vagyis a senkiföldje.

2020. augusztus 5., szerda

Az éjszaka sokáig bámultam az ablakom előtti fákat. Velük együtt öregedtem, miután 1971-ben beköltöztem a lakásba. Soha nem vártam ennyire a tavaszt, hogy esténként kiüljek a fáim közelében levő kávézó teraszára, s amikor már ritkulnak a vendégek, s elcsendesül a zene, a pincérlány az órájára pillant, közel az éjfél, én pedig hallgatom a fák lombjainak suttogását. A tavasz elröppent, én a karanténból bámultam a fák világoszöld lombjait. Szabó Zoltán egyik mondatára gondoltam, 1940 egyik kora hajnalán Párizsban hallja a szirénaszót, majd elhallgatnak az ágyúk, hirtelen nagy csend támad, hallja, amint a fákat kicsi szél borzolja könnyedén, és franciául beszél a levelekkel. Melyik nyelven beszélget a szél az én fáim leveleivel?

2020. szeptember 2., szerda

Márai Sándor attól félt, hogy nevetségessé válik, de mégis kimondta, hogy szerinte a kapitalista termelési rend csak akkor tud az eltömegesedett világban egyénnek és tömegnek életformát biztosítani, ha emberszabású egyezkedést köt a szocializmussal. Én már félek kimondani ezt vagy hasonlót, mert tüstént jönnek a nagyokosok. No, no! Miféle szocializmust akarok? Ahogy látom, az új nemzedékek szó nélkül elfogadják a kapitalizmust. A Vajdaságban, Újvidéken nem is hallok vagy olvasok ennek az országnak az alternatívájáról. A kapitalizmust csak úgy általában parentálják el. De a kapitalizmust építő helyi pártokat megkímélik. A kisebbségi párt szoknyájába kapaszkodnak, azzal a hittel, hogy a kisebbségi vezetők a kapitalizmussal is a nemzetet védik. Csak Párizsban, Londonban vagy Berlinben lehetséges tényleges baloldaliság. Alternatíva nélküli országban élek. Eric Hobsbawm az ezredfordulón idézte Rosa Luxemburgot, aki szerint választhatunk a szocializmus vagy a barbárság között. Szocializmus nincs, tette hozzá, akkor legalább törekedjünk arra, hogy barbárság se legyen. Hobsbawm szerint az a veszély fenyeget bennünket, hogy felülkerekednek „a jobboldali, demagóg, idegengyűlölő, nacionalista rendszerek, amelyek egyaránt ellenségesek a liberalizmussal és a szocializmussal szemben, mivel mindkettő az értelem, a haladás és a nagy forradalmak korának értékeit képviseli”. A szocializmus csúnyán megbukott, és győzött a barbárság. Szocializmust írok, de nem vagyok biztos benne, hogy annak kell neveznem.

2020. szeptember 4., péntek

A felejtés boldoggá tesz. A felejtés megalázó. Vagy-vagy! Csupán az a baj, hogy néha csak egy hajsza választja el a kettőt.

2020. október 8., csütörtök

A pandémiás idők elszigeteltségében néha úgy érzem magam, mintha kagylóhéjba zártak volna, ez azonban nem visel meg túlságosan, „kagylóhéjamban” egyre képtelenebbnek tartom a körülöttem ismétlődő eseményeket. Simone Weil szavait mérlegelem: „Nem születhetnél volna jobb korba, mint éppen a mostani, amelyben mindent elveszítettünk”. Marad az üresség fájdalma. Az az üresség, amelybe – újra csak Simone Weil szavaival – „hátha Isten lopakodik bele”.

2020. október 9., péntek

A minap a Njegoš utcai könyvkereskedésbe tartva láttam, amint két fiatal diáklány megáll az egyik ház ablaka előtt. Egyikük az ablakban kiállított szoborra mutatott. „Látod, az ott Tito. A nagyapám őrizgette a fényképét az almáriumon. Egyszer rákérdeztem, hogy ki az az alak. Talán valamelyik távoli rokon? Ő csak annyit válaszolt, hogy édes lányom, gyerek vagy még, úgysem értenéd, hogy ki volt Tito.” A másik lányka töprengve maga elé nézett. „És nem mondta meg, hogy mikor árulja el, hogy ki volt az a Tito?” „Nem, két éve, hogy meghalt”, válaszolta a barátnője. Eltávolodva a helyszíntől visszapillantottam: a lányok még mindig az ablak előtt ácsorogtak. Azt hiszem, így álldogál néhány elárvult nemzedék a történelem kapuja előtt.

2020. november 13., péntek

Végre pontot tettem a Sinkó-monodrámára végére. A cím is végleges: *Play Sinkó*. A monodrámát által szembesültem a 20. század kelet-közép-európai drámájával, amelyet Koestler ezzel a mondattal jellemezett: „A Rajnától keletre 1930-ban nem lehetett megúszni a választást fasizmus és kommunizmus között”. Voltaképpen a Nagy Háború után bukkant fel a 20. század tragikus dilemmája, amelyet a harmincas években a fasizmus megjelenése konkretizált, ám a dilemmát végzetessé tette, hogy a kommunizmus eszméje összemosódott Sztálin Szovjetuniójával. Sinkó ennek volt a tanúja és részese. Meg az áldozata. Egyre inkább hajlok arra, hogy a Nagy Háború végzetes volt Európára nézve. Akkor tárult fel először a dilemma, amellyel ma is vívódunk. Jól tettem, hogy hallgattam írói ösztöneimre: regényeim története ugyanis ebben az időszakban gyökerezik. A Nagy Háború megrendítette az európai világrendet, ettől kezdve az európai ember a romok között keresett valami újat. Új hitet, új, mocsokmentes világot. A háborús romokban ébredező messianizmus képviselte az új hitet. A kommunizmus. Újra meg újra előveszem a dilemma filozófiai vonatkozását megfogalmazó Lukács György két egymással is párbeszédet folytató korszakos esszéjét: a *Bolsevizmus mint erkölcsi problémát* és a *Taktika és etikát*. Miért volt '68 előtt számomra és nemzedékem egy részére olyan fontos a fiatal Lukács? Azt hiszem, túl korán kerültünk ilyenfajta dilemma elé, s attól tartok, hogy túl gyorsan megszabadultunk tőle. Lehet, hogy azért, mert ezzel a dilemmával nem lehet egy életen át élni, csak a ritka történelmi pillanatokban foglalkoztat bennünket. Az első esszében Lukács tudatosította,

hogy az igazi szabadság két úton valósítható meg. Vagy elismerjük, hogy a szabadság kivívásának múlhatatlan előfeltétele a leplezetlen osztályuralom, ezzel a terrort választjuk azzal a hittel, hogy a Belzebubbba kiűzhető a Sátán, vagy pedig ragaszkodunk ahhoz, hogy az új világregend az igazi demokrácia eszközeivel valósítható meg. Csakhogy ezzel a bűnös kivárás útjára lépünk, hiszen igazi demokrácia nem létezik, a dolgok menete arról tanúskodik, hogy az emberiség többsége nem kockáztat az új világregend érdekében. A *Taktika és etikában* viszont Lukács levonja a végső konzekvenciát: vállalni kell a terrort, a bűnt, de egy feltétellel. „Más szavakkal – írja Lukács – csak annak gyilkos tette lehet tragikusan erkölcsi, aki tudja, megingathatatlanul és kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között nem szabad.” Tudatosan vállalni kell ezt a bűnt azzal, hogy az ember az alacsonyabb rendű énjét feláldozza a magasabb rendű eszme oltárán. A harmincas években a náciizmus megjelenése radikálisan kiélezte a vagy-vagy helyzetet. Hitler végül is szabad választásokon győzött, tehát a demokrácia vesztett a hiteléből! Egy évszázad után egyre többet olvasok a demokráciából való kiábrándulásról. A szabad választásokon az emberek a szabadságot megnyirbáló pártokra szavaznak, az autokratákra szavaznak. Berend T. Iván, a Magyar Tudományos Akadémia volt elnöke, aki harminc évig a Los Angeles-i egyetem professzora volt, emlékeztetett a svéd „A Demokrácia Változatai Intézet” elemzésére, miszerint 92 országot – ez a világ lakosságának 54 százalékát teszi ki – autokratikus hatalom irányít. Ennél is lesújtóbb, hogy további négy ország USA, India, Törökország és Brazília „úton van az autokrácia felé”. Oroszország már régóta az autokrácia prófétája. A kelet-közép-európai autokrata fordulat jellemzője pedig Berend T. Iván szerint az, hogy ezen országok vezetői a nemzeti szuverenitást féltve Oroszország felé fordulnak. „Ez öngyilkos politika”, állapítja meg. Öngyilkos, de ragályos, hiszen a putyini „baloldal” egyre aktívabb ebben a térségben, vagyis sikerrel jár a Putyin által meghirdetett „hibrid háború”, amelyet az oroszok a digitális csatateren folytatnak. A demokrácia ismételen elvesztette ártatlanságát. A „bársonyos forradalmak” táplálták a demokratikus útba vetett reményt, ám pár évtized alatt kiderült, a polgárok jelentős része a vezérelvű demokráciával, az autokrata rendszerekkel rokonszenvez. Megdőlt a tézis, miszerint a demokráciából nincs visszaút az autokráciába vagy a diktatúrába. Rövid idő alatt könyvtárnyi irodalom született ennek okairól és értelmezéséről, ezeket olvasva dzsungelben érzem magamat. Ebben a helyzetben a baloldaliak újszerűen megfogalmazható, de mégis a régi dilemma elé kerülnek. Demokrácia vagy posztfasizmus? Vállalni kell a bűnt. Újra a vagy-vagy helyzetbe kerültünk? Vagy pedig bízunk a kapitalizmus lassú reformjában? Reménykedjünk az emberarcú kapitalizmusban? Bizakodjunk a demokratikus eszközökben? Ez lenne manapság a baloldali alternatíva? Létezik-e egyáltalán baloldali alternatíva? A forradalomról senki sem beszél. Szükség van-e új osztálydiktatúrára? Ha valakinek legalább álmában felmerülne ilyesféle kérdés, akkor nem tudná elképzelni, hogy melyik osztály nevében vállalja a bűnt a szabadságba vezető úton. Van-e ilyen út? Tudom, sokféle válasz lehetséges: bűnös és kevésbé bűnös, de meggyőződésem szerint a legnagyobb bűn úgy élni, írni és gondolkodni, mintha ez a dilemma nem létezne és nem fájna. Jelenleg két tábort látok: az egyik a kapitalizmust hetykén bírálva színleli az ártatlant, a másik pedig az ártatlanság csapda-

helyzetében bűnösnek érzi magát. Szerintem az utóbbi jelenti az erkölcsi minimumot. Az író legalább érezze bűnösnek magát, a „nagy” kérdésekről meg vitatkozzanak a társadalomtudósok.

Az éjszaka azt álmodtam, hogy Újvidéken szobrot emeltek Sinkó Ervinnek, a korának szellemével és démonaival vívódó európai írónak és értelmiséginek, a Magyar Tanszék alapító tanszékvezetőjének. Budapesten pedig utcát neveztek el róla. Ne legyél nevetséges, motyogtam, miután felriadtam.

2020. december 6., vasárnap

A történelem bohócai vagyunk, akiknek végleg elment a kedvük a bohóckodástól. Harvey Cox amerikai teológus szerint a bohóc elutasítja, hogy az őt körülvevő valóság szívében éljen. Szerintem a bohóc korunk utolsó lázadója. Amikor mindenki jól érzi magát, vagy legalábbis színleli, hogy jól érzi magát, és az érdekeit követve még a legjobb barátait is cserben hagyja, Heinrich Böll bohóca leül a kölni pályaudvar egyik lépcsőfokára, és kívárja, hogy az első sárgaréz tízes a kalapjába hulljon.

2020. december 31., csütörtök

Régi naplójegyzeteimet olvasgatom. 2017. december 31-én délelőtt a *Mária neve* templom előtt bevártam Anikót, aki a déli misére ment. A templom előtt maximálisan felhangosított zene, a pap kilépett a templomból, és kérte a szervezőket, hogy csendesítsék le, legalább addig, amíg a mise tart. Hiába! 2018 szilveszterén többek között ezeket jegyeztem fel: „Délután kezembe veszem Timothy Garton Ash könyvét (*A balsors édes hasznai*), amelyben a szerző lelkesen ír a kelet-közép-európai rendszerváltásról. De nem zárja ki, hogy a régióban bekövetkezhet a legrosszabb: új diktátorok veszik át a hatalmat. Csakhogy ezek nem lesznek olyanok, mint a régiek, írta 1990-ben, tehát 28 évvel ezelőtt. Igaza volt, a mai diktátorok ügyesebbek, rugalmasabbak és ravaszabbak. Javítgatom a *Temetetlen múltunkat*. Az év utolsó napján az egyik szövegrészbe betoldok egy fontos mondatot: Apám, én nem ilyen szabadságot akartam.” 2019. december 30-án délután Szabó Lőrinc *Politika* című versét olvasgattam. „Magányod / barlangját kard kutatja át. / Lemondás? Nincs! Az üldöző / nem mond le rólad! s a jövő / azé lesz, aki bestiább”. Anikóval vacsorához ültünk, aztán a tévé előtt bosszankodtunk. Éjfélkor hatalmas tűzijáték volt Újvidéken, soha nem volt ilyen látványos. Anikóval a teraszon ácsorogva szkeptikusan bámultuk az újvidéki mesterséges boldogságot és fényáradatot. Szabó Lőrinc verssorát ismételgettem: a jövő tényleg azé lesz, aki bestiább. Most, 2020. december végén úgy látom, a helyzet változatlan, csak a pandémia miatt a tűzijáték nem volt olyan látványos, mint tavaly. Az ég dörgött, de a zivatar elmaradt.

2021. január 1., péntek

Az év első napján számot vetve az immár több mint húsz éve rendszeresen vezetett naplójegyzeteimről beismerem, ha mást nem, akkor legalább önfegyelmet tanultam. Kezdetben csak napi feladat volt, később belső kényszer, olyannyira, hogy szorongás kapott el, ha nem írtam le legalább néhány mondatot. Ilyenkor úgy éreztem magam, mintha felesleges ember lennék. Tulajdonképpen az is va-

gyok, eluralkodott bennem a kisebbségi tudat szükségszerű velejárója, a feleslegesség érzése, amit monológgal gyógyítok, a napló pedig a monológ hiteles *színtere*. Valamiképpen a monológ-tudat uralkodik el bennem, akkor is, ha regényt vagy esszét írok. Magánbeszéd – a virtuális közről. Deleuze és Guattari a *Kafka*-monográfiájukban írták, a kisebbségi irodalom meghatározója, hogy hangsúlyozottan politikus és többnyelvű környezetben születik. A többnyelvű környezetben pedig a mondat címzettje rejtélyes, sosem tudni, hogy ki mit ért belőle. Másként értelmez egy-egy mondatot a magyar és megint másképp a szerb olvasó, aki nem pusztán fordításirodalmat lát a regényeimben, amelyek róla is szólnak. Idegen vagyok számára, de túlságosan ismerős idegen. A nyelvem hazájában, Magyarországon, de a valós életem hazájában, Szerbiában csak az énem egyik felét érzékelik, a másik fele mindig és mindenütt idegen marad. Nem panaszkodom, ez elkerülhetetlen. A kisebbségi író szükségszerűen idegen „otthon” is, „ittthon” is, tehát örök recepciós csonkaság határozza meg a mondatát, a motívumait, a világképét.

2021. január 3., vasárnap

Hogyan rekonstruálnám a saját Trianon-történetemet, kérdezi a *Litera* főszerkesztője, Nagy Gabriella. A kérdés jogos, válaszolni könnyű lett volna, ha időközben átköltöztem volna, mondjuk, Budapestre. Akkor írhatnék regényeket az emlékké vált felháborító múltról. Ez lenne a rekonstruált múlt. De maradtam, így tehát nem kell rekonstruálnom a múltat, hiszen mindennapi életem része. Képtelen vagyok anyaországi góggal megtagadni vagy elvetni. Nincsenek trianoni emlékeim, nem gyűjtögetem őket, mint a filatelisták a bélyegeket, hiszen velük élek, amit nem szívesen veszek tudomásul. Megtanultam kellő öniróniával és kritikával szemlélni a poszttrianoni léthelyzet ellentmondásait és csapdahelyzeteit. Eszembe se jut, hogy kitűzőként használjam. Saját döntésemet vállalom, áttelepülhettem volna, de maradtam, nincs jogom panaszkodni, sztoikusán tudomásul veszem, hogy nem volt szerencsém a 20. századi történelemmel, az viszont bánt, hogy a kudarcokból keveset tanultunk, tehát nem csoda, hogy a fejem felett lebeg a Trianon-narratíva önigazoló oblomovista, fatalista bumerángja. Nem, nem és nem! Inkább lássak benne rokonszenves sziszifuszi feladatot. Nem is ünnepelem, nem is gyászolom, inkább feleselek vele. A *Temetetlen múltunk* című önéletrajzi regényemben utaltam Musilnak, az Osztrák–Magyar Monarchia „szellemi krónikásának” gondolatára, miszerint könnyű azoknak a kozmopolitáknak, akik a nemzeti azonosságban kollaterális kárt látnak, de könnyű azoknak a kizárólag a nemzetre esküvő nemzetieknek is, akik nem ismerik a nemzetfelettség eszméjét. Ez szó szerint vonatkoztatható Trianonra is. Könnyű azoknak a kisebbségben élőknek, akik kozmopolita buborékba menekülve elegáns gesztussal túlteszik magukat a trianoni történeten, de könnyű azoknak is, akik kizárólag a trianoni szenvedéstörténeti romokra építkeznek. Az egyik oldal híveit sem csábítják a trianoni labirintusból való kijárat kalandjai, kockázatai. Inkább vállalom a kettő szellemileg romboló és építkező konfliktusát, miközben felül akarom múlni Trianon átkát, az idegenektől való félelmet. Nincs szándékomban rettegni az idegenektől, hanem versenyre akarok kelni velük. Úgy vélem, hogy a Trianon-paradigma az *emberi sors* része, ezzel a tudattal élem az életem, nem siránkozom

a temetetlen Trianonon, nem ismételve a közismert Trianon-szlogeneket. Prózában is inkább a komplex identitás kalandja mögé rejtezik a Trianon-paradigma. Az *Egy makró emlékiratai* című regényemben a szerb Tanja és a magyar Bub szerelmének abszurdításában rejtezkedik a kisebbségi létforma és életérzés. A Trianon maradjon enigma, amely kimondatlanul akár egy szerelmi történetbe is behatol. Az elmúlt évtizedekben írt regényeim történetei a Nagy Háború időszakával kezdődnek és napjainkban zárulnak, de egyetlen szenvedéstörténeti mondat sincs bennük. Messze elkerülöm a trianoni pátoszt. Az egyik szerb kritikus regényem hőstét, Slemilt úgy jellemezte, hogy Švejknek indult és Don Quijote lett belőle. Legyek inkább én is bölcs Švejk vagy álmodozó Don Quijote, mint a kisebbségi viktimológia prófétája.

2021. január 15., péntek

Ahogy látom, az „új osztály” politikusai rendkívül elégedettek a jogállami vívmányaiikkal, minthogy „törvényes keretek” között izmosodik az oligarchia. Olyan helyzet születik, mint amelyet Bulgakov kutyája teremtett a *Kutyaszívben*. Csakhogy ez esetben a demokráciába fecskendezik be az autokrácia vírusát. Az egyik botrány követi a másikat. Akad néhány bátor újságíró, aki feltárja a botrányok politikai hátterét, őket azonnal hazaárulóknak, külföldi bérenceknek kiáltják ki. Az ügyesen vagyonosodó politikusoknak természetesen akad hirtelen meggazdagodó testvére, férje, rokona, apja, nagynénje. Szemem előtt bontakozik ki az „új osztály”, a maffiózó módszerekkel basáskodó „állami oligarchia”. Tony Judt szerint sajátos kelet-közép-európai kleptokapitalizmusról van szó. Nem hiszek a szociális dimenzió nélküli jogállamban, ezért napjainkban is érvényesnek tartom József Attila versét. „Jogállamban a pénz a fegyver”, írta a költő a *Gyönyörűt láttam* című versében. Az oligarchák tőkéje maga alá gyűri a jogállamot.

2021. január 19., kedd

Néhány barátom többször is faggatott arról, hogy miért nyilatkozom olyan visszafogottan az iróniáról, mivel gyakran kimondottan ironikusan szólok róla. Nem, erről szó sincs, válaszolom, hiszen Gombrowicz vagy Thomas Bernhard radikális iróniáját utolérhetetlennek és példamutatónak tartom. Az a baj, hogy a poszt-szocialista irodalmakban nem találkozom a bernhardi iróniával. Tartózkodásom forrása az a „rögeszmém”, hogy az iróniának akkor van értelme, ha radikális. Félek, hogy az utóbbi időben a megszelídített irónia divat lett. Másrészt az irónia hitelét csakis az iróniával párosuló önirónia biztosítja. A kényelmes „bársonyos irónia” hiteltelen, akárcsak a dandyk előkelő kételkedése. Aki mindenben kételkedik, az semmiben sem kételkedik. Legyen szabad ironizálni az iróniáról és kételkedni a mindenben kételkedőkben.

2021. február 5., péntek

Naplójegyzeteimet lapozgatva döbbenek rá, hogy az újabb regényeim írása közben milyen sokszor tértem vissza az emlékezet szabadságharcára és elrablására. „Az egypártrendszeri ideológusok csak egyetlenegyszer, akkor azonban végérvényesen szándékoztak újraírni a történelmet. A maiak ügybuzgóbbak, hiszen, szinte havonta próbálkoznak”, írtam a *Családi Körben* 2013. május 30-án. Azóta

felgyorsult a történelem többpárti átírása. Az urak csereberélgetik a történelmet, mint egyes pártvezetők a pártokat. Amint új párt kerül hatalomra, tüstént átírják a történelmet a szorgos értelmiségiek. Néha egyazon párt a helyzetnek megfelelően évente cserélgeti a nemzeti történelmet, ezzel is az ideológia szolgájává teszi a múltat. Többé nem elegendő, hogy a hűséges párttagok szolgálják a pártot, hanem a fáknak, a kavicsoknak, a pillangóknak is szolgálni kell. Ezért veszélyes az eleven és nyugtalan emlékezet. A felejtés barlangjába kitaszított Herbert Marcuse gondolata ma talán érvényesebb, mint 1968-ban. „A múltra való emlékezés veszedelmes fölismeréseket hívhat elő, s a fennálló társadalom láthatóan tart az emlékezet felforgató tartalmaitól”, írta az *Egydimenziós ember* című művében. Tzvetan Todorov szerint az emlékezetet azok a totalitárius hatalmak veszélyeztetik, amelyek előírják, hogy mire emlékezzünk és mire ne. Ezek után nincs jogunk a felejtésre, mert a felejtés cinkosságot képvisel, emlékeztettem néhány újabb regényt olvasgatva. Az irodalom mégis elszámol a 20. századdal, főleg annak az utolsó harmadával, amelyet sokan a „szójátékok korának” neveznek. Hová lettek a hetvenes évek irodalmi bravúrai? Hová lett a *belle époque* esztétikája? Újraírhatók-e ugyanazok a remekművek? Mi maradt? Csak a rebellis emlékezet! Legutóbbi művemben, a *Temetetlen múltunkban* próbálkoztam az elszámolással, amelyben feltárul a mi arcunkra is árnyékot vető század eltorzult arca. Saját korunkból többé nem léphetünk ki posztmodern eleganciával.

2021. február 6., szombat

Rövid sétát teszek a környéken. Az önkéntes karantén megtette a magáét. Báméskodom és úgy találok, hogy idegenül néznek rám az ismerős tömbházak. Egy ideig élvezem a szép időt, aztán visszatérek az íróasztal mellé. A nagy naplóíró, Jules Renard mondata jár eszemben. „Minden napló menekülés”. Mélységesen igaza van: a napló a menekülés és a monológ műfaja. Azzal a fenntartással, hogy a tanúnak többé nincs hova menekülni. Az exilium is megfigyelés alatt áll.

2021. február 18., csütörtök

Őszintén csodálom azoknak az illúzióját, akik szép és nemes történeteket írnak a múltból, és önelégülten a múlt dicső örökösének nevezik magukat. A hagyomány, a hagyomány, ismételtetik folyton-folyvást. Sajnos, nem tartozom közéjük. Sajnos, írom, mert ez az illúzió elviselhetőbbé tenné az életemet. Én csak keresem a hagyományt, miközben kínoz a tudat, hogy elrabolták a múltamat. Nem csak az enyémet, hiszen ha csak erről lenne szó, akkor szóra sem lenne érdemes. Magánügynek számítana, és magamban keresném a hibát. Ám azt tapasztalom, hogy több nemzedék múltját rabolták el. Nemzedékek kerültek a végtelen jelen partjára vetett halak sorsára. Ha nem marad a múltból semmi, akkor kezdődik a jövő fosztogatása. Az elrabolt idő nyomában teszek tanúvallomást, miközben csodálom azokat, akik jövő nélkül tudnak élni.

2021. február 26., péntek

A vakcina megment bennünket a koronavírustól, hangoztatják az orvosok, és hiszek nekik, mert nem tudok jobb javaslatról. Rábólintok, de akárcsak sokan mások, attól tartok, hogy huzamosabb ideig vergődünk majd a vakcina csapdá-

jában. A koronavírus elmélyítette traumáinkat, felerősítette félelmünket az ismeretlentől. Egyre nagyobb bizonytalanság vesz erőt rajtam is, attól tartok, hogy az elkövetkező években meg kell tanulnom együtt élni a koronavírus-effektussal. A botrányokkal megtűzdelte permanens feszültség fatalistává teszi azokat is, akik tíz évvel ezelőtt még a demokrácia elszánt hívei voltak. Kíváncsian veszem elő egyik régi, az egy évvel ezelőtti, a *Noran Libro* kiadásában megjelent koronavírus-kötetben megjelent jegyzetemet. „Bármilyen veszélyes és alattomos, ne becsüljük túl, emberi természetünket nem fogja megváltoztatni. Bizonyára hatással lesz életformánkra, de értékrendünk marad a régi. Bekövetkezett a legújabb kapitalista menstruáció ideje: a koronavírus gazdasági rendszereket válságba sodor, de kilátásba helyezi a sikeres és új tőkefelhalmozás lehetőségét is. Az oligarchák újraosztják a kártyákat, az a fontos, hogy a profit ne vesszen el, különben nem koronavírusnak, hanem kommunista vírusnak kellene kikiáltani. Ebben az új kártyaelosztásban a koronavírus mindenki saját érdekei szolgálatába állítja. A gazdagok még gazdagabbak lesznek, a szegények még szegényebbek”, írtam többek között akkortájt. Most sincs mit hozzátennem.

2021. március 2., kedd

Egyre többször tapasztalom, hogy az emberek úgy tesznek, mintha semmi sem történe, azzal áltatják magukat, hogy semmi sem érdekli őket, miközben felülke-rekedik a disztópikus hangulat. Magunkba zárkózva viseljük el az erőszak és a gyűlölet terjedését, rezignáltan vesszük tudomásul az igazságtalanságot, azzal is megelégszünk, hogy személyesen nem bennünket érint. A tündöklő elszigeteltség melankóliájával vigasztalódunk. Terjed a fatalizmus, az emberek úgy érzik, lassan, de biztosan közeledik minden dolog vége. Lehet, hogy a Vég egyelőre távoli, de nem tudunk szabadulni a tudattól, hogy elkerülhetetlen. Megelégszünk a rövidtávfutók boldogságával. A Vég kezdetéig pedig színleljük a jókedvet. Ezt már nem is nevezném vidám apokaliptiszisnek, hanem humorisztikus szellemű vegetálásnak. A Végből vicces történetet faragunk.

2021. március 13., szombat

Többször is elolvastam az egyik olvasóm levelét, aki a *Temetetlen múltunk* olvasása után az önéletrajzi regényem utolsó fejezetét idézve arra emlékeztetett, hogy Apollón jóstehetséggel ajándékozta meg Kasszandrát, azzal a feltétellel, hogy lefekszik vele. Kasszandra meggondolatlanul elfogadta az ajándékot, de aztán visszakozott. Erre Apollón legalább egy csókot kért, amire Kasszandra igent mondott. Apollón megcsókolta Kasszandrát, de közben beleköpött a szájába, ami azzal a következménnyel járt, hogy Kasszandra ugyan jóstehetséggel bírt, de jóslatát senki sem vette komolyan. Hiába figyelmeztette Kasszandra a trójaiakat, hogy a trójai falóban fegyveresek rejteznek, a trójaiak nem hittek neki. A látók Laokoón szavait sem érdemesítették figyelemre. „Bolondok!”, mondta Laokoón. „Görögben még akkor se bízzatok, ha ajándékot hoz”. Kasszandra napjaink egyik tanulságos története. Az európai értelmiség színe-java figyelmeztet a lopakodó fasizmusra, a tömeg nem veszi őket komolyan. Hiába írogattam a *Temetetlen múltunkban*, hogy bekövetkezett a „tökéletes behódolás kora”, hiába említettem, hogy a „lelki gázkamrákban kipusztultak az utópiák” és „disszidál-

tak a forradalmak”, senki sem hiszi el. Megfelel a vidám behódolás is, olvasom itt is, ott is. Be kell látnom, hogy kortársaim kevés kivétellel ügyesen alkalmazkodnak. A „görögök” most is ajándékokat osztogatnak az alattvalók között: rangot, tekintélyt, hivatalt, kitüntetések, biztos jövedelmet. Ezek után úgy tesznek, mintha új Kasszandra nem is létezne. Még a nevét sem írják le. Vagy ha leírják, akkor hamis vádakkal illetik.

2021. március 14., vasárnap

Akadnak kisebbségi értelmiségiek, akiket nem érint a kisebbségi sors, nem befolyásolja életüket és gondolkodásukat. Némileg rokonszenvezem velük, mivel feltételezem, hogy ezzel határolódnak el a főfoglalkozású magyar kisebbségi szónokoktól. Nem ítélek, hiszen én is viszolygok a „kisebbségi lét” kiárusítótól, viszont nem vagyok abban az értelemben kozmopolita, hogy tagadjam kisebbségi mivoltomat. Kisebbséginek lenni azonban nem jelenti a mediokrácia apológiáját, sokkal inkább drámai küzdelmet képvisel, amelynek tétje a minőség. Óhatatlanul Danilo Kiš életművére gondolok. Sosem hivalkodott zsidóságával, a zsidó sors drámája mégis műveinek meghatározó jegye. Interjúiban, esszéiben szüntelen visszatér erre a témára. Hősei akaratlanul is magukon hordják ezt a stigmát. Ettől függetlenül vagy éppen ezzel együtt európai szemléletű író, talán szabad megkockáztatnom: éppen ezért az. Kołakowski gondolata jut eszembe, aki kifejtette, hogy a nemzethez tartozás nem választás kérdése, az odatartozást mintegy magunkban hordjuk, és (ez a gondolata rejti az igazi drámát) ha megtagadjuk, azzal azt a benyomást keltjük, hogy „el akarjuk pusztítani a nemzetet”. Ezt Nagy Áruháznak nevezi. Tetszik vagy nem: arra vagyunk ítélve, hogy vállaljuk nemzeti hovatartozásunkat. Ha viszont vállaljuk nemzetünk erényeit, akkor a bűneiről sem feledkezhetünk meg. Az is ránk tapad, nem szabadulhatunk meg tőle. Kołakowski e téren nem keres felmentést. Igaz, jogilag nem vagyunk felelősök elődeink bűneiért, de létezik kollektív felelősség is, vagy Kołakowski szavával, a bűntudat és a szégyen a lelki egészségünkhöz tartozik. Nyilván ezt Újvidéken másként élem át, mint a budapesti íróbarátaim. Nyomaszt a tudat, hogy többször is találkozom valakivel, akiknek a felmenője a hideg napok áldozata volt. Nyilván tud róla, tanulta az iskolában, évenként felidézik. Benne van a tankönyvekben is. Tekintete elárulja, hogy tud róla. Nem gondolom, hogy személyesen engem vádol, de tudom, hogy tud róla. Ugyanakkor én is tudom, hogy az ő valamelyik felmenője részese vagy tanúja volt a magyarelles atrocitásoknak. Nem vádoló, de tudok róla, és ő is tudja, hogy tudok róla. Műveimben feltártam a magyar szégyent az újvidéki hideg napokért, nyomasztott a bűntudat, de gyakran gondoltam arra, hogy szerb barátaim éreznek-e valamiféle bűntudatot és szégyent az 1944–45-ös magyar tömegsírok ártatlan áldozatai miatt. Nem a bűnösökről beszélek, hanem az ártatlan utódokról, akik (remélem) érzik a bűntudatot, akár csak én.

2021. március 16., kedd

Odakinn szeles, borongós idő. Anikóval ki sem mozdulunk. Szerbiában a tegnapi napon ötezer fertőzött volt, és 31-en haltak meg. Magyarországon közel ötezer új koronavírus-fertőzöttet találtak, 143-an haltak meg.

2021. március 18., csütörtök

Abbahagyttam az ártatlanság koráról szóló kisregényemet. Talán azért, mert mind kevésbé vagyok abban biztos, hogy létezett ilyen kor. Ha létezett, akkor túlságosan rövid ideig tartott, úgyhogy nem is emlékszünk rá. Ledőlt a berlini fal, egy fiatalember goethei „vándorútra” indul. Róla kezdtem volna el írni a kisregénynek számító monológot. Érdekelte a naiv idealista, aki barátaival együtt egyszerre volt liberális, nemzeti konzervatív és – baloldali. A teljes ártatlanság korát élte, megszenvedte az ezzel járó drámai vívódásokat, hiszen lelkében egymástól eltérő eszmék és értékrendek vitatkoztak. Szabadságra vágyott, és egyéniségének kiteljesedését felmérhetetlen értéknek vélte, tehát egyik énje liberális volt, azonban azt tapasztalta, hogy az egyetemesség rideg terében sehogyan sem talál otthonra, ahová menekülhetett volna a társadalomban felgyülemelő gonoszság elől. Háborúk törtek ki, az emberek nemzeti és vallási alapon gyilkolták egymást, ő pedig egyre inkább tehernek érezte individualizmusát. Az egyensúlyt és a biztonságot a másik, a konzervatív nemzeti énje biztosította, hiszen otthon és rejtkehelyet kínált neki. Idegenségérzését csillapította az anyanyelv és a kultúra varázsa, azonban ott sem talált végső nyugalomra. Látta, hogy sokan seftelnek a nemzettel, főleg a nemzeti nábobok, akik rajta kérték számon a nemzeti érzést, miközben saját vagyoniuk gyarapodása érdekében a globalista nagytőkével kuppeckodtak. Nemzeti énjét ennél is fájdalmasabban érintette az állandó rettegés a Másiktól és a Máságtól. Úgy érezte magát, mint akit egy szigetre száműztek, melynek lakói rettegtek az idegentől. A rettegés fontosabb volt, mint a nemzeti érzés. Bárhova lépett, mindenütt határokból, az otthon szépen kitapétázott falába ütközött. Ha a végtelen tenger habfodraiban gyönyörködött, máris valami gyanakvás ébredt fel benne. Amint a messzi távolban feltűnt egy bárka, rögtön arra figyelmeztették, hogy jönnek az idegenek, akik elfoglalják az ő szigetüket. A nemzeti klausztrofóbiát a harmadik, a baloldali, szocialista énje az egyenlőség és az igazságosság szellemével orvosolta. Ne rettegjen az idegentől, a máságtól. És arra buzdította, hogy bízson az igazságosságban, reménykedjen egy új parúziában. De ez az énje sem biztosított számára megbékélést önnönmagával. Szüntelenül tapasztalta, hogy az egyenlőség nevében valamiféle uniformist kényszerítenek rá, amely durván felsebzi identitását és individualizmusát is. Így élt önmagával tusakodva, és közben abban reménykedett, hogy a belső ellentmondásokkal megterhelt emberek nagy tettekre képesek, hiszen nem mások ellen, hanem saját magukkal viaskodnak, ami felébreszti bennük a tudásvágyat, a kíváncsiságot és az önbizalmat. Nagyratörő álmok üldözték, ami az Istent a régi dilemmája elé állította. Azokkal az aggályokkal szembesült, melyek a babiloni torony előtt ejtették gondba, amelyről Mózes részletesen és nagyon őszintén számolt be. Végzetes veszélyt ismert fel teremtményében, akinek három énje vitába került egymással. Attól tartott, hogy ettől kiszámíthatatlan lesz, és baljós örület keríti hatalmába. Ezért eldöntötte, hogy megszünteti a káoszt, ezentúl minden embernek csak egy lelke és csak egy énje lehet. Így váltak el egymástól az eszmék, törtek darabokra a lelkek, amelyek többé nem egy ember lelkében viaskodtak, hanem az öngyötrő ellentmondásokból kibékíthetetlen ellentétek lettek. Kezdődött a végtelennek nevezhető igazságos háborúsdí, a baljós ártatlanság korát felváltotta a győzelmekkel teli kollektív bűnösség kora. Hősöm megszaba-

dult egy tragikus küzdelemtől, többé nem magával viaskodott, hanem másokkal. Azóta is eldöntetlen a kérdés, hogy mikor volt az ember boldogabb, amikor önmagával vívódott, vagy amikor a saját igazsága nevében a másik emberre emelt kardot. Azóta sokan és sokféleképpen magyarázták a fiatalember történetét. Egyesek azt bizonygatták, hogy az Isten megmentette az önmagával viaskodókat, hiszen a bennük tomboló ellentmondások előbb vagy utóbb felőrölték volna. Ezek szerint a teremtő jósága öngyilkosságtól mentette meg az embereket. Mások az eredeti bibliai történetre utaltak és arra figyelmeztettek, hogy az Isten megbüntette az elvakult nagyravágyást, hiszen attól tartott, hogy az ember vele akarja felvenni a versenyt. Csak ő lehet egyszerre liberális, konzervatív és szocialista, és senki más, mert ő a Minden. Megint akadtak tudósok, akik azt bizonygatták, hogy az Isten jogosan büntetett bennünket, és véssük örökre eszünkbe: nem először fordul el a kollektív büntetés és nem is utóljára. Megint mások kételkedtek a történet hitelességében is, azt bizonygatták, hogy kitalált történetről van szó, írói fantáziáról, amelyet egyesek utópiának, mások pedig disztópiának neveztek.

2021. március 25., csütörtök

Nagyon megdöbbennek a magyarországi vírusjárvány-hírek: a halottak száma 272. Tavaly március 15-e óta 18 224 ember hunyt el. Viszont valamelyest csökken a fertőzöttek száma. A kormány szerint minden rendben. A szerbiai hivatalos jelentések jobbák, úgy tűnik, hogy szervezettebb az oltakozás. Mégis jobb, ha a nagy sportcsarnokokban végzik ezt. Az újvidéki vásárcsarnok alkalmas hely erre.

2021. március 31., kedd

Vagy egy évvel ezelőtt jelentkezett a vírus, és azóta sem került le a napirendről. Táplálja és felerősíti bennünk az amúgy is meghonosodott „demokratikus szorongást” és félelmet. Egy évvel ezelőtt nyilván borúlátónak tüntem, amikor azt írtam, hogy a vírus csak kihozza belőlünk és felerősíti a bennünk rejlő gonoszt. Egy év múltán kiderült, nem voltam pesszimista. A vírus segítségével hihetetlen gyorsasággal keltek lábra az álhírek, melyeknek vészhelyzetben könnyelműen hitelt adunk. Előtte is terjedtek, de terjesztésük nem számított erénynek, napjainkban magától értetődő. A közéleti hangnem jóvátehetetlenül tovább durvult. Szerbiában és Magyarországon máris fellángolt a gyűlöletbeszéd, holott csak egy év múlva következnek a választások. El sem tudom képzelni, mi vár ránk. Hogyan védekezzünk? Öntsünk ólmot a fülünkbe? Hazudjunk önmagunknak, és vonuljunk félre, bibelődjünk a hallhatatlansággal? A „háború” még nem kezdődött el, de a csaták már folynak. Akinek hatalma és pénze van, tisztséget és elismerést ígérve hadrendbe állítja az önkénteseit, akik azzal a reménnyel lövöldöznek, hogy a választás után nekik is jut valami elismerés és vállveregetés. No, meg lóvé! Esetleg befurakodnak a profik közé. Ennek reményében a mindenre kapható sárdobálók buzgón terjesztik az álhíreket, miközben a profik műhelyükben építgetik a győzedelmes stratégiát. A profik elégedetten szemlélik a túlbuzgó önkénteseket, akik vaktában lövöldöznek a közéletben. Az a fontos, hogy nagyot durranjon a mordály! Legszívesebben a független személyekre vadásznak, hiszen a „csorda gyűlöli a függetleneket” (Nietzsche). Sokan javasolják, hogy száll-

jak magamba, maradjak csendben, foglalkozzak apró-cseprő dolgokkal, figyeljem a madarak reptét, az ég színét, merüljek el a semleges témákban. Szerintük nem érdemes pislogó gyertyát sem tartani, amikor körülöttünk csapkodnak a villámok. Ez azt jelenti, legyünk bölcs cinkosok.

2021. április 9., péntek

Az egyik magyarországi napilapban legorombítottak, mert azt mertem állítani, hogy a 21. század a félelem százada lesz. Félünk a migránsoktól, a terroristáktól, a háborúktól, most pedig íme, a koronavírustól.

2021. május 4., kedd

41 évvel ezelőtt hunyt el Josip Broz Tito, Jugoszlávia elnöke. Az ország siratta, saját szememmel láttam a sírva gyászoló polgárokat az utcán. Sokan diktátornak nevezik, én sokkal inkább felvilágosult autokratát látok benne. A baljós gyász tanújaként megfordult a fejemben, hogy az emberek mit is gyásztak olyan őszintén. Az autokrata halálát? A felvilágosult abszolutistát? A szocializmus jövőbeni öngyilkosságát? Esetleg a jövőjüket siratták? Ezt a rejtélyt ma sem tudom megfejteni. A kérges kezű nagyapák Titóról mesélnek az unokáknak, akik nem is értik, miről van szó: legendáról vagy valóságról. A titóizmusban az volt a legrosszabb, ami utána következett. Életében nem voltam se titkos antititóista, se nyilvános titóista. A hatvanas évek „jugoszláv tavaszán” sztoikus (új)baloldali túlélő voltam, de a hetvenes évek antiliberális kurzusában a vérbeli autokratát láttam benne. Akkor figyeltem fel először arra, hogy az autokráciába vezető út az antiliberalizmussal van kikövezve. A mai antiliberális autokraták Tito-ellenesek, de dilettáns módon utánozzák az autokrata Titót. A bohózatos Tito-epigonok leföln rohangásznak az autokrácia széles sztrádáján. A legszörnyűbb viszont az, hogy az útjelzők megtévesztően azt írják, a demokratikus édenbe vezető úton tereletnek bennünket. Hova?

2021. május 8., szombat

Peter Handke, a Milošević támogatásáról, a genocídium tagadásáról ismert osztrák író a napokban a boszniai Szerb Köztársaságba látogatott, ahol találkozott Milorad Dodikkal, a háborús bűnösöket támogató szerb politikussal, továbbá az entitás többi rangos tisztségviselőivel, és átvette a boszniai Szerb Köztársaság első fokozatú érdemrendjét a szellemi értékek ápolásáért. A nemzeti hagyománypárti boszniai szerb politikusok között nagyon jól érezte magát a formabontó irodalom híve. Utána Dodikkal együtt Višegradba látogatott, ahol az Andrić Intézetben találkozott Emir Kusturica filmrendezővel, a Balkán-kultusz legismertebb képviselőjével, hogy átvegye az év legjobb könyvéért járó Ivo Andrić Irodalmi Nagydíjat. A tervek szerint hétfőn Belgrádba látogat, ahol Aleksandar Vučićtól, Szerbia államelnökétől átveszi a Karađorđe Csillag Első Fokozata érdemrendet.

2021. május 13., csütörtök

Miután befejeztem a *Play Sinkó* monodrámámat, az egyik barátom azt kérdezte, melyik színház fogja bemutatni. A kérdés meglepett, mert nem is gondoltam szín-

házi bemutatóra. Saját íróasztalom fiókjának írtam, abban a hiszemben, hogy manapság Sinkó Ervin nem kell senkinek. Legfeljebb néhány barátom fogja olvasni megértéssel és rokonszenvvel. Eszembe jutott Iszaak Babel mondata az *Egy regény regényéből*. 1936-ban Moszkvában a sztálini diktatúra félelmetes légkörében ezzel szegte Sinkó Ervin kedvét: „De ma magyarnak, zsidónak, kommunista magyar írónak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – emellett a megboldogult Sacher Masoch fantáziája ártatlan kis pincsikutya”. Négy év múlva Babel Sztálin halállistáján a 12. helyre került, és tarkón lőtték. Sinkó Ervin időben kimenekült Párizsba, onnan Zágrábot útba ejtve találkozott Krležával is. Drvarba került, ahol a felesége munkába állhatott, ő pedig a világtól elzárva írta naplóját az 1941–44 közötti véres boszniai etnikai háborúról. Aki ezt olvasta, nem lepődik meg a kilencvenes évek jugoszláv háborúinak vérengzésein. Sinkó végigszenvedte a 20. század történelmi viharait és földrengéseit, manapság az újkapitalista dandyk ítélkeznek a veszterhes idők tanúja és baloldalisága felett. Mérlegelni lehet, de előbb vizsgáljuk meg saját lelkiismeretünket. Ez főleg azokra vonatkozik, akik az újkapitalista rendszer kisebb vagy nagyobb fogaskerekének számítanak. Tévedett volna Sinkó Ervin? Igen, nem is egy kérdésben. Nem tisztem a saját korában értelmezni, hogy miben és mekkorát, megtették ezt saját nemzedékem és a fiatalabb nemzedék felkészült tagjai. Sajnos, visszhangtalanul. Hiába, az értelmes analízis nem jut el a fősodor képviselőinek füléig. Fősodor, írom, de igazat adnék Mark Fishernek, manapság az alternatív is a fősodorhoz tartozik. Békésen kijönnek egymással. Ezért kockáztatom meg az állítást, hogy Babel pontosan fogalmazott, Sinkó nem kell sem a fősodornak, sem az „alternatívának”. Írás közben leginkább az foglalkoztatott, hogy miért nem akarjuk látni saját korunkban azt a szociális kálváriát, ami Sinkót saját korában próbára tette. Miért gondoljuk, hogy dilemmái hamisak voltak? A demokrácia válsága, posztfasizmus, autokrácia, diktatúra... Egyre gyakrabban találkozom ezekkel a fogalmakkal. Lehetséges-e, hogy ez csak néhány ámokfutó teóriája? Erősen kétlem. Úgy vélem, hogy előbb seperjen mindenki saját „újdemokrata háza táján”, aztán csempülje Sinkó baloldaliságát.

2021. június 2., szerda

Kundera egyik mondata eleve megkérdőjelezi a jelenlegi magyarországi és szerbiai, de úgy is mondhatnám, a közép-európai kis államok nyomorúságos vitáit a kozmopolitizmus és a nemzeti eszme ellentétéről. „Akár nacionalista, akár kozmopolita, gyökeres vagy gyökértelen, az európai embert erősen meghatározza az, hogy mi a viszonya a hazájához, ez pedig a nemzeti kérdés. Európában minden bizonnyal bonyolultabb, súlyosabb, mint másutt, mindenesetre más.” Az igaz, hogy a nyugati államokra is érvényes állítás, csak hogy ott (jelenleg) nem szül robbanásveszélyes helyzetet. Igaz, az iszlám előretörésével ott is felmerültek hasonló problémák, de ez kizárólag az iszlámra vonatkozik, a francia vagy az angol értelmiségiek egymás között nem vitatkoznak arról, hogy ki a nemzethű és ki a nemzetáruló, tehát magától értetődő, hogy az írók és a művészek egy része rendkívül kritikus a saját nemzetével, ám ezért nem bélyegzik meg nemzetárulással. Kelet-Közép-Európában azonban ez a vád elmaradhatatlan, Adyt is, de még Babitsot is gyakran érte ez a vád. Nyilván ehhez járult a térségben való félelem az idegenektől, amiről Bibó István írt maradandó értékű tanulmányt.

Jugoszlávia felbomlása idején alkalmam volt ezt a jelenséget szinte „testközelből” szemlélni, sokat tanultam belőle, és többet tudok róla, mint amennyit a hatvanas vagy a hetvenes években tudtam. Először is észrevettem, hogy nincs nacionalizmus általában. Létezik üzletszerű nacionalizmus, amelynek a vesszőparipája a saját nemzetén belüli ellenségkeresés. A szerbiai új burzsoázia jelentős része ebben a szellemben nevelődött. Megfigyelhettem, hogy ezen kívül létezik egyféle tömegnacionalizmus, amelynek a forrása az általános kiábrándultságban születő nemzeti messianizmus. A tömeg a nacionalizmusban keresi az utolsó szalmaszálát. Létezik a globalizmustól rettegő, az idegen eszméktől és a tőkétől való félelem szülte nacionalizmus. Létezik a modern világ ellenében születő nacionalizmus. Ezenkívül létezik a zárt identitásba beleszédülő szentimentális irodalmi nacionalizmus. Ezek különböző intenzitással, a helyzettől függően időnként brutálisan számolnak le a kritikus nemzetszemlélettel. A politikában ez a hatalom megszerzésének, a szellemi életben pedig a karrieréptésnek az eszköze. Néha azonban sértődött és passzív. Főleg a kisebbségben eleven ez a bezárkózó/elzárkózó félelem. Közös azonban bennük a kritikus nemzetszemlélet elutasítása vagy pedig gyalázása. Nem véletlen, hogy a szerb irodalomban Radomir Konstantinović sosem lehetett a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja, hiszen számtalanszor minősítették nemzetellenesnek. De ilyen megbélyegzésben részesült Danilo Kiš vagy Filip David is. A horvát irodalomban Slobodan Šnajderra várt hasonló sors. A magyar irodalomban a legjelentősebb prózaírók, például Nádas Péter vagy Esterházy Péter is kiérdemelte ezt a jelzőt. Megfigyelhető, hogy a határon túli magyar irodalmakban alig-alig jelentkezik a kritikus nemzetszemlélet, ennek is akad magyarázata, de ez már külön téma. Az sem mellékes azonban, hogy nemzetüknek azok az írók biztosították a legnagyobb nemzetközi elismerést, akikben volt elegendő kritikai érzék nemzetük iránt. Elegendő Heinrich Böllre vagy Günther Grassra utalni. Vagy Thomas Bernhardra. Esetleg Gombrowiczra, aki nem takarékoskodott a lengyeliség bírálásával, éppen azért, mert megveszekedett lengyelnek tartotta magát.

2021. június 11., péntek

Figyelem, hogy milyen változásokat idézett elő bennem a hosszú ideig tartó elzártság. Túrhetően viseltem el, Anikó gondoskodott a mindennapi életről, semmi sem hiányzott, legfeljebb néhány baráti beszélgetésről mondtam le, melyeket a könyveimmel pótoltam. Legalább újra elővettem a tíz-húsz évvel ezelőtt olvasott könyveket. Tisztában vagyok vele, hogy az elmúlt évtizedekben felkészültem a magányra. A peremvidéki író szükségszerűen magányos, a centrumok gyorsan felejtik. Tudom, a posztkommunista jövő a nemzetállamoké, a nemzetállamokban pedig a centralista ész uralkodik. Centralisták a liberálisok is, a nemzetiek is, a kormánypártiak és az ellenzékiek is. Egyszóval minden rendben, a magány szabadabbá tett, elhomályosultak a külvilág zavaró körülményei, jobban érzékelem a körülöttem zajló eseményeket. Csak az bánt, hogy elpártolt az utazási kedvem, lemondtam több rendezvényen való részvételemet, nem kívánkozom sehova. Legfeljebb időnként Berlin jut eszembe. Az *Exterritóriumot* lapozgatva megakad a szemem az egyik mondaton. A NATO-légítámadások idején azon morfondíroztam, milyen jó lenne egy berlini teraszon elfogyasztani egy csésze kávé. Most is

ilyesféle vágyak ébrednek bennem. Eljutok-e valaha Berlinbe? Fájó kérdés! A nagyvilágtól elzárva figyelem, hogy Szerbia miként távolodik az Európai Uniótól. Állítólag a kormányprogram célja továbbra is az uniós tagság, de ezt senki sem veszi komolyan. A vírusjárvány ezt leleplezte. A kormány tagjai azzal igazolják a késedelmeskedést, hogy az Unió vezetői csak ígéretnek, de valójában nincs szándékukban a csatlakozást felgyorsítani. Lehet, hogy az Unió kívár, de Szerbia is kívár, a jelenlegi állapotában nem számíthat rokonszenvre. Egyedül Orbán Viktor sürgeti a mielőbbi csatlakozást, hiszen Lengyelország és Szlovénia mellett jól jönne egy újabb szövetséges az Unión belül. A csatlakozás egyik akadálya a szerbiai belpolitika, a másik pedig a szerbiai külpolitika. Ahogy közelítünk Oroszországhoz és Kínához, úgy távolodunk az Európai Uniótól. Már újra nyugatra vágyom, hallom a szemrehányást azoktól az antikapitalistáktól, akik az utóbbi időben a kommunista eszmék nevében mind élesebben bírálják a nyugati liberális demokráciát. A Nyugat-bírálat nem vált ki bennem ellenkezést, hiszen a nyugati eszmék bírálatának jegyében írott szépirodalmon nevelkedtem, részben az terelt a marxizmus felé is. Azt hiszem, az egész nemzedékem ezt az utat tette meg, habár manapság senki sem meri leírni Marx nevét. Bármennyire is népszerűtlen hitvallás, nem gyalázom a marxizmust, habár egyre kevésbé tudom meghatározni, hogyan legyek marxista. De ez már nem is fontos. A marxizmus távol van, a kapitalizmus közel. Nem vagyok Nyugat-majmoló, de gyakran tartok attól, hogy a kapitalizmus-bírálat jegyében sokan addig bírálják a nyugati liberális demokráciát, míg nem a keleti államkapitalizmus kebelén kötnek ki. Nem tudok megszabadulni attól a vélekedéstől, hogy semmiféle szocializmusról nem lehet szó, ha az nélküli a legértékesebb nyugati értékeket, de attól tartok, nem jött el az ideje, hogy ezt is kimondjuk. Márai Sándor többször is figyelmeztetett arra, hogy a polgári demokrácia könnyen a fasizmusba torkollik, ha nem integrálja a szocialista értékeket. Lehet, hogy naiv álmodozó volt, de én az ellenkezőjét is megkockáztatnám. A szocializmusból diktatúra lesz, ha nem integrálja a nyugati kapitalizmus demokratikus vívmányait. Hogyan? Forradalommal? Erőszakkal? Hosszú opportunisták kálváriával? A fiatal Lukács pontosan diagnosztizált. Csak hogy az ő diagnózisával szembesülve meghátrálnak a mai radikális marxisták is, ami cseppet sem lep meg. A konformizmus olyan mélyreható, hogy gyökerestől kihalt a szubverzív szellem. Hol vannak a régi osztályharcos szövegek? Napjainkban a rendszerváltást sejtető (csak sejtető) baloldali pártok még a parlament küszöbéig sem jutnak el. Az egykor lázadó közép-európai értelmiség is megszélidült. Megszületőben van a szimulákrumra emlékeztető marxizmus. Örömmel olvasom ezeket az okos szövegeket, jó, hogy léteznek, de sokan kérdezik, hogy ugyan mi célból léteznek.

2021. június 14., hétfő

A Facebook videója: Emir Kusturica, filmrendező, a Balkán-kultusz népszerűsítője, Peter Handke író, a Balkán szerelmese, Milorad Vučelić és Muharem Bazdulj egy kocsmában harmonikás társaságában hangosan énekelve ünnepli a Ferhadzsámi lerombolásának jubileumát. 1993. május 7-én a boszniai szerb patrioták földig rombolták az 1579-ben épült Banja Luka-i dzsámit, amelyet az UNESCO a világörökség részének tekintett. Bizonyára Peter Handkénak tudomása van a

zsinagógák lerombolásáról Hitler idején, jó lenne tudni, hogy Milorad Vučelićnek van-e tudomása a bácskai katolikus templomok lerombolásáról 1944 után, s jó lenne tudni, hogy miként vélekedik Bazdulj a koszovói ortodox templomok lerombolásáról. Mindhármát minden jóérzésű emberrel együtt szörnyű gaztettnek tartom. Úgy látszik, az illető urak nem osztják a véleményemet.

2021. június 16., szerda

Már vagy több évtizede nem néztem végig ennyi fociközvetítést, mint most az Európa-bajnokságon. Anikóval együtt ülünk a tévé előtt, és bámuljuk a monitort, Anikó hangosan szurkol, én pedig morgolódok.

Este az ablakból kitekintünk az utcára, a velünk szemben levő étteremben/kávézóban hangos zene szól. A teraszon halljuk a környékbeli szórakozóhelyek zenebonáját. A válságtörzs és a kormány a mai naptól kezdve engedélyezi a hangos zenét az éttermekben és a kávézóknak. A mulatóhelyeken tombol a vidám népség. Barátaim telefonálják, hogy az egész városban óriási a zenebona. Még az Európa-bajnokság is háttérbe szorul. A polgárok eddig sem tartották be a szabályokat, amelyek nem voltak olyan szigorúak, mint a környező országokban, ám a fertőzöttek és az elhalálozottak száma alacsonyabb volt, mint a környező országokban. Vučić államelnök többször is könyörgött a polgároknak, tartsák be a laza rendeleteket. Jönnek a külföldi befektetők, akik nem vennék jó néven a szerbiai vírus tombolását. Az emberek sem vették komolyan a rendeleteket. A kormány iránti bizalmatlanságról lenne szó? Lehet, de a cáfolat nem késik: a beoltásban Szerbia élen jár Európában. A lakosok nem kételkedtek az orosz és a kínai vakcinában, amihez nagyban hozzájárult a történelmi oroszbarátság, továbbá a már Milošević idejében megszülető Kína iránti ideológiai szimpátia. Milošević igazi autokrata volt, idejekorán megérezte, hogy az európai autokraták támasza Kína. Felesége, Mirjana Marković, egy magát baloldalinak tartó párt vezetője Belgrádban kínai negyedet kívánt építeni. A patrióták nem tiltakoztak, ők a horvátok és a bosnyákok ellen háborúztak. Az európai politikusok között elsőnek Slobodan Milošević „fedezte fel” Kínát. Vučić néhány kelet-közép-európai politikussal csak kullog utána. Vučić elnök a kínai elnököt testvérnek nevezte, és nem győzött hálalkodni neki. A szerb nemzet nagy többsége pedig egy percre sem kételkedett a kínai vakcinában. Így igaz. Csakhogy ennek is van kontrapunktja: a patrióták tisztelik az oroszokat és a kínaiakat, de mégis Nyugatra küldik a gyerekeiket. A szerbiai ifjúság Nyugatra vándorol. Meg kell barátkoznom ezekkel a heves balkáni ellentétekkel. A pandémia előtt számos berlini és bécsi barátom újvidéki látogatása után nem győzte dicsérni a hangulatos, barátságos várost. Ugyanabban az időben a hivatalos bűnügyi statisztikák szerint Újvidék volt Szerbia legveszelelyesebb városa. A város vezetősége csak a cirill betűs írásmódot ismeri el, de a külföldiek előtt büszkélkednek a multikulturális városukkal. Nem kétkeltem, a szerepjátszás őszinte. Az ellenzéki és a kormánypártok gyűlölik egymást, de a legfontosabb nemzeti kérdésekben egyazon állásponton vannak. A kormányfő szerint az ellenzék mentális betegségben szenved, az ellenzék szerint a kormánypárt fosztogatja az országot. A kormánypárt szerint a hágai nemzetközi bíróság Mladić háborús bűnösségének megítélésében igazságtalan volt, és a vádlottak padjára helyezte a szerb nemzetet. Van tehát egy érzékelhető egyetértés. A kormánypárt

tiltakozik, az ellenzék nem viselkedik ellenzékként, hanem diszkrétan rábólint. Itt az emberek Európáról ábrándoznak és a balkáni eszmekörhöz igazodnak. Újvidéken találkozok a közép-európai slendriánság a heves balkáni szenvedélyekkel. A város a szürreális ellentétek városa lett.

2021. június 18., péntek

Azt ma sem tudnám megmondani, hogy Szerbiában boldogok-e az emberek vagy boldogtalanok. Azt hiszem, inkább a kettő között vergődik az ország. Nincs kiegyensúlyozott középút. Mindenesetre Újvidéken sokkal több mosolygós ember látható, mint Budapesten. Főleg most, miután a kormány elégedetten közhírré teszi: legyőztük a vírust, és a gazdasági mutatók szerint a legjobbak vagyunk Európában. Ezt senki sem hiszi, de azért a tömeg megnyugszik. Ebben sem látok semmi rendkívülit. 2000. október 5-én Belgrádban közel egymillió ember tüntetett Milošević ellen, lángokban állt a parlament és az állami televízió, de vagy tíz év múlva szabad választásokon látványos többséggel azok tértek vissza, akiket megbuktattak, és jelenleg is nagy többséggel rendelkeznek. Az a demokrácia, amelyről az egypártrendszer vagy Milošević idején ábrándoztunk, az új autokraták játékszere lett. Hogy is mondta Sartre? A kezünk véres, de a lelkiismeretünk tiszta. Apáink elszenvetdék a rendszert, mert reménykedtek. Mi remény nélkül szenvedjük el, csak hogy a reménytelenség vidám arcot öltött. A demokrácia volt az „utolsó álmunk”, de amikor kiderült, hogy a demokrácia nem hullik az ölünkbe, hanem harcolni és kockáztatni kell érte, akkor a többség elfogadta a komfortos önkényuralmat. Lehet, hogy az alattvalók az összkomfortos szolgáltatást választják, amelyben kötelező lesz a demokrácia mímélése. A demokrácia bohózat lett. Ezt öröklik utódaink, akik magatehetetlenül fogadják el ezt az örökséget. Mi lesz pár évtized múlva, azt nem merem megjósolni. Az idő gyorsan elrepül az orrunk előtt, mi pedig egy helyben toporgunk. Nem hiszem, hogy sorsunk urai vagyunk. Még a nyolcvanas évek végén írtam a vidám apokalipsziszról egy drámát, a *Juditot*, amelyben a város várja, hogy végre Holofernéz, a diktátor elfoglalja a várost. Napjaink sokkal vidámabbak. Diktátorra többé nincs szükség, kopogtat a diktátor nélküli diktatúra korszaka. Ilyennek tűnik az önkéntes szolgáltatás a nemzeti Édenben, ahol engedélyezett a kellemes apokalipszis, amelyből az ember legfeljebb a senkiföldjére menekülhet, amelyet másképpen kultúrának neveznek.

Csupán a test

*Van egy láthatatlan forma.
 Mint a szonett tizennégy sora.
 Tíz vagy tizenegy szótag soronként.
 Ötös és hatodfeles jambusok.
 Lehet néhol trocheus vagy spondeus is,
 csak maradjon jambikus a lejtés.
 Ebből is kiderül, hogy nem teljesen
 ugyanaz a látvány. Függsz a szavak
 hosszúságától is, a szóközöktől
 vagy akár annak az egyedülálló
 kötőszónak a gyakoriságától,
 amely szótagként tulajdonképpen
 nem létezik. És mégis van.
 Igen, az „s”. De elkalandoztam
 látszólag, mert igazság szerint másfajta
 formákról akartam beszélni. Például
 a szekrénybe beakasztott sötét öltönyről,
 amely régebb évtizedekig is kitartott,
 hiszen csak esküvőre vagy temetésre
 vették fel a férfiak. Még most is látni
 néha. Észrevétlenül figyelem őket.
 Ahogy múlnak az évek, kezd a test
 kitiüremkedni belőle. Talál is, nem is.
 Púposabb a hát, kidudorodik a zakóból.
 Az egyik váll magasabban van,
 már-már kiszúrja a válltömést.
 Lötyög a fenéken a nadrág.
 A lélek formája még valamennyire
 látható a naftalinszagú öltönyön,
 a jambikus verssorok sajátos,
 ám mindig gyönyörködtetően
 arányos rajzán. Amikor a rímek
 egybekulcsolódnak, mint temetési
 szertartáson a jobb és a bal kéz.
 Nem a léleknek szűk a test,
 hanem a testnek a lélek, vagyis
 egészen pontosan fogalmazva,
 mind kevésbé illenek egymáshoz.*

Ahol kibuggyan, ott már csak
test van. Ahol visszahúzódik,
ott üres marad a lélek. Nézem
ezeket a nehezen lélegző, meg-megálló,
romló szonetteket. Mintha valaki
hozzáírt volna az eredetihez
egy-két szót, sőt, többet is. Rossz
a ritmus, esetlenek a rímek. Már rég
tudom, hogy nem is a lélekkel van baj,
csupán a testtel. A lélek legfeljebb
kimegy a divatból. Mint egy öltöny.
Oda kellene adni egy házalónak.
Annak idején anyám sokáig alkudozott,
hogy hány használt nadrágot kérnek
egy vadonatúj fazékért. Nem a szövet,
nem a hajtóka, nem is a bélés.
Csak ahogy kipróbálsz az ujjaddal
a tengert. Majd egyre beljebb haladsz.
Vagy inkább egyre kijjebb. Aztán
amikor mindenütt túlléped a formát,
elsüllyedsz egy teljesen alaktalan,
véget nem érő mondatban.

Még egyszer kihajolni

Akkoriban gőzmozdony húzta
a hosszú szerelvényt, amelyen
lódenkabátos férfiak és kardigános
asszonyok utaztak Kézdivásárhelyről
Sepsiszentgyörgyre, de voltak még
behorpasztott tetejű báránybőr kucsmában
felsőháromszéki parasztemberek, majd
valamivel később Kovászna mellől,
Vajnafalváról felszálltak a hegyes,
félrehajlított kucsmájú, posztóruhás
román juhászok, megtelt a friss sajt
erős szagával a fülke, így pöfögött
velünk a vonat végig Háromszéken,
odahúzódtam szorosan az ablakhoz,
hogy ne érezzem azt a szagot, de hiába,
közben számtalanszor elolvastam
a soknyelvű feliratot az ablak alá erősített

sárga réztáblán, ma is emlékszem,
könnyebben fel tudom idézni, mint az
ugyancsak azokban az években megtanult
Petőfi-verseket, főleg az olasz változat
tetszett, bár nem vagyok biztos benne,
tudtam-e már akkor is, hogy olaszul van:
È pericoloso sporgersi, de a többi is
ott van a szemem előtt, Nu vã aplecați
în afară, Nicht hinauslehnen, Ne pas
se pencher au dehors, Viszovivatyszja
opaszno és természetesen Kihajolni
veszélyes, igen, ez még teljesen magától
értetődő volt abban az időben, amikor
a vasúti átjáróknál is mindenütt volt
egy tábla magyarul: Vigyázz, ha jön
a vonat, később aztán valószínűleg
kiderült, hogy mi úgymint minden veszéllyel
tisztában vagyunk, mert eltűntek
a magyar nyelvű feliratok, gyermekként
viszont teljes európai sokszínűségben
üldögéltünk együtt, olcsó kölnik illatában
a magyarok, friss sajtok szagában
a románok, ez a kettő nyilván hamar
összekeveredett, és nem nagyon firtattuk,
hogy errefelé miért is veszélyes olaszul,
németül, franciául vagy akár oroszul
kihajolni, annyit tudtunk, hogy a mozdony
felől nemcsak gőz, hanem szikraözön is
száll hátrafelé sokszor, Fiastyúk, Méhkas,
Sarkcsillag, Szépasszony-legyezője,
bepörpülhet a szemünkbe a szikra,
és telefonpóznák rohantak el egymás után
egészen közel hozzánk, azokra is kellett
vigyázni, hányszor és hányszor kihajoltam
azóta az életemből, így kell mondanom,
hiszen járműként szoktuk az életet
megjeleníteni gyakran, tovatűnt, elfutott,
messze jár, ilyen szavakat használunk
ezzel kapcsolatosan, az élet hajója,
netán bárkája, csónakja, automobilja,
lokomotívja, és így tovább, valahányszor
kihajoltam, szembeesapott a szél, néha
tényleg elrepült mellettem egy-egy szikra,
de úgysem láttam, hogy mi van elől
a kanyaron túl, és azt is alig lehetett
kivenni, hogy mi maradt el mögöttünk,

*egyre fegyelmezettebben ülök az életemben,
arcomat szorosan a hideg üveghez szorítom,
ki-kinézek, és legfeljebb azon tűnődöm,
egyszer mégis le kellene húznom az ablakot,
ki kellene hajolnom ismét, hogy végre
láthassam a visszafelé szálló csillagözönyt,
ami már rég nem látható innen bentről
még akkor sem, ha leoltom a villanyt.*

Bejárat

*Ettől féltem mindig. Ne mozdulj innen,
mondta anyám, mindjárt jövök, csak éppen
kenyeret veszek. Vagy cukrot, lisztet,
esetleg gyümölcslekvárt, amit akkoriban
marmeládénak hívtak. Vitatkoztam a széllel,
egyszer még az eleredő esővel is, de soha
el nem mozdultam. Álltam ott már-már
rendületlenül, ahogy később egy versben is
olvastam erről. Aztán tényleg visszajött
anyám, mentünk tovább, ismét szólt nekem,
ismét bement egy üzletbe, és ismét nem
mozdultam. Mindig bevált ez, mert mindig
visszajött. De tartottam attól, hogy egyszer
nem így történik. Hogy amíg a felhőket
figyelem a város fölött, vagy azt nézem,
mennyire másképpen furcsa minden ember,
esetleg majd elsiet mellettem anyám,
és nem vesz észre. Később az iskolából
hazamenet sokszor eszembe jutott az is,
hogy ki tudja, elmentek valahova.
Ilyenkor meggyorsítottam a lépteimet.
Úgy neveltek, hogy mindig számíthatok
rájuk. Végig attól rettegetem mégis, hogy
amikor hazamegyek, nem lesznek ott.
És valóban nincsen már ott egyikük sem.
Nem merek elmenni a bejáratig. Pedig
nagyon szeretném látni még egyszer
a küszöböt, a kilincset, a világosbarna
ajtót. Azt hiszem, mégis igazuk volt.
Ha nincsenek ott, akkor nem megyek
haza. Ahol nincsenek, oda nem lehet*

*semmiképpen sem hazamenni. Vagyis
mindig ott vannak. Csak én nem tudom,
hogy hol. Mert nem kellett volna egy lépést
sem elmozdulnom. És nem kellett volna
idegenekkel szóba állnom. Ugyanott
kellett volna megvárnom őket,
ahol valamikor magamra hagytak.*

MELIORISZ BÉLA

Közök

*visszatérni és hova
elhagyva a hetvenet
ne legyél már ostoba*

mit gondolsz mi lehet még

*csak szó- és idő-közök
s hogy rád zárul ami tud
semmihez se lesz közöd*

Hó és hó

*hogy megbélyegeznek
megtörténhet velünk
de kit érdekel majd
életnek hitt életünk*

*már nem lesz tovább út
s jó szavunk se többé
csak a köztes idő
vagy hó és hó örökké*

Hallgatok hogy

*azt mondják nem kell sokat várni
és a küszöbön áll valami
de titokzatoskodnak
nem akarnak róla beszélni hogy mi is az
én is hamarosan a küszöbén állok
valaminek amiről csak homályos
elképzeléseim vannak
de még inkább hallgatok
hogy lehessen találgatni*

A téli

*üres a téli part
s a gyomrunk csomóban
ez van – már magunkkal
sem lehetünk jóban*

Mi volna

*ráfordul a tél
az utolsó körre
ha mi szétesik
hogyan rakjam össze*

*lassan mindenből
elég – túl sok a szó
öregszem és nem
tudom mi volna jó*

És meddig

*hogy a gázlámpákat idéző fények
s a bizonytalanságba vivő
behavazott lépcsősor miatt és meddig
marad meg bennem nagy talány*

*valahol fönnyitva egy ablak
melyben jó ideje nem áll senki
az emlékek faláról mégis
visszaverődik egy mondattöredék talán több is*

*így megyek a lépcsőkön taposom a havat
a télnek ebben a nyugtalanító sikátorában
anélkül hogy tudnám miért ez az egész
lennék bárhol inkább csak nem itt*

Harc az egyetemért

3. ének

Pet-au-diable

1

*Hogy mi történt itt, mind jól tudja,
aki pontosan tudni mer,
ki a pontatlanságot unja,
és nem ment hozzá túl közel.
A távolsághoz kell a hely,
ezért inkább arról beszélnek,
hogy lázad, ha lázadni kell
egy egyetem, mert eligérték*

2

*maguknak a földi hatalmak –
a tudást, mi az égbe lép.
Amikor olyasmit akarnak,
ami nekik csak semmiség,
anélkül, hogy megértenék,
megváltoztatni, átformálni.
Fenntartani is épp elég,
ami van, lehet az akármí.*

3

*Az mindegy, ki határoz úgy,
hogy másokon uralkodik,
zavarja majd, aki tanult,
és igyekszik megtiltani
a szép gondolkodást, ami
tisztán láthatóvá tesz mindent,
a titkolt tervet mondja ki,
információt oszt szét itt lent,*

4

*ahol azok élnek, akik
nem is számítanak sehol sem –*

ha rendeződnek soraik,
mindig ők vannak túlerőben.
Ezt már tudjátok, és nem tőlem
hallotok először ilyesmit,
bár az ember afféle jellem:
a lényegét könnyen felejtí.

5

Hogy a sulí független-e,
sohasem csupán a tanárok
éredktelen kis belügye,
nem elegendők a szabályok
ide, mert mindegyik csak átok,
ha büntetés helyett kiszabják.
Az sem elég, ha úgy csináltak,
ahogy a kormányban akarják.

6

Neknek kell károtok akarni,
hisz ez a többség érdeke,
az érdek leggyakrabban talmi,
attól is függ, hogy félték-e,
s a hatalom hogy él vele
vissza, vagyis inkább előre.
Jóllakatja örülete?
Néha nektek is ad belőle?

7

Minél közelebb kerülsz hozzá,
annál messzebb kerülsz mindentől,
ahová még a meseország
zenéje hallatszik föl letről.
Hogy melyik tetszik, abból eldől,
a bohémekhez tartozol,
vagy komoly vagy, és pusztán elvből,
mosolyogva hazudozol.

8

A történelemről mesélek
olyasfajta történetet,
mi nincs a tankönyvbe betéve,
épp ebben áll a lényege.
Villon oly korban élhetett,
nem sikerült rendszabályozni
az egyetemi életet,
hiszen jól értették, hogy az mi.

9

*Pedig látszólag mind bohém,
kis tolvaj, részegeskedő
a korok kellős közepén,
lélektanuk nem érthető,
nekik szűken jutott idő,
abból a részüket kivették,
élvezték, mi megélhető,
hitük nem állja nyomdafesték.*

10

*Akkor még mérföldkövek álltak
a város belsejében is,
azt hirdették ki a világnak:
az ördög inkább létezik,
s ha megálltok itt egy picit,
nem imára, de káromkodni,
az ördög titkolt hangjait
fogja az utca visszahangozni.*

11

*Harag, harag és gyűlölet,
rossz tréfa, ami elhítené,
hogya a világ nem túl öreg.
Tanúk vagyunk a kezdeteknél.
A kocsmában pár srác röhögcsél:
„Ássunk ki egy mérföldkövet!
amit házánál tart Bruyères-né,
s az ördög szemével követ!”*

12

*„Tulajdonképpen mért Ördögfin
e jól megtermett kő neve?”
„Mert ami ott van, közben még sincs,
ki ott lakik, az mind hülye” –
így évődtek, rossz bor, zene,
dudaszó uralta az estét,
senki nem törődött vele,
hogya az akciót elkövesseék.*

13

*Az egyikük verset rögtönzött,
s mindnek tetszett nagyon a vers,
a szavak között ott járt az ördög.
és röhögött, és ünnepelt:*

*terve meghallgatásra lelt,
hogy máshol lakik majd Párizsban,
kiélvezi ezt a sikert,
de azután majd elmegy onnan.*

14

*Mert sokfelé szükséges ördög,
a lustaság, hogy formát kapjon.
A balgaság csak bénán ödög,
ha nem vezetik át a poklon,
nem turistaként, szolgamódon:
tudja végre, hol a helye!
Az aljasság sosem lesz ódon.
Ez a haladás végzete.*

15

*Ittak, mulattak, énekeltek,
és néha-néha ettek is.
Némelyikük szobára felmegy,
a Vastag Margót élvezi –
fontos, legyen pénze neki.
A költő erre már bicskát ránt,
a nő övé, azt hirdeti.
Persze, az ilyesmi csak ábránd.*

Ballada arról, kié a nő

*Kié a nő? Hát nem enyém.
De másé se lehet a Margó.
Miért zavarja, hogy csavargó
vagyok, s persze szegény legény?
Ez vér a számon és nem jajszó.
Egy nőért verekedni jó.
Nem nyílik ki nekem az ajtó.
Jégveremben tavalyi hó.*

*Mit számít, hogy egyszer szerettem
őt, tán egy egész hónapig?
Több mint fél éve kerül engem,
és másokkal ingyen baszik.
A barátaim élvezik
nézni, ahogy gyötrődöm, ó.
Elözvegyült lyuk jut nekik.*

*Jégveremben tavalyi hó.
Már megöregedett és csúnya,
nem is értem, mért érdekel.
Hisz nem vágyom vissza a múltba,
a korunk jövője se kell.
Csak bámul, nevetni se mer,
ormótlansága megható.
Közelétől a láz kiver –
jégveremben tavalyi hó.*

Ajánlás

*Ti, akik most rajtam röhögtök,
a nő lelke nem lakható.
Kis melegségért könnyögtök?
Jégveremben tavalyi hó.*

Proletárököl, hétfő

*Nem működik a lift,
ahogy szaladok keresztül a tűzgátló ajtók során,
le a lépcsőház sziürke, ismétlődő emeletein,
végig a bosszú kényszere fortyog bennem.*

*A kánikula kettévágja a teret,
élhetővé és élhetetlenné,
az árnyék széle éles vonal,
napszemüvegek és színes ingek, ruhák
álldogálnak, bennük szemfüles hullóként
emberek, elfoglalva a legtöbb hűvös zugot,
de azokat közben a bosszú kényszere hevíti.*

*Úgyhogy átmegyek a csenevész fácska alá,
hol a megbocsátás ernyője hűsíti a betont,
a füstszagú kuka mellé, közben
végig a bosszú kényszere fortyog bennem.*

*Hallgatom az egykori kaliforniai punkzenét,
egy rég eltűnt magyar együttes mímeli
kölyökkorom forradalmi ötletét,
hogy a képzetlen kis proli,
a lakótelepi, ötlettelen vagány is
színpadra állhat – álom és Amerika –,
míg a léptetőgombot keresem,
végig a bosszú kényszere fortyog bennem.*

*Bosszút állhatnék a nagy embereken,
én is lehetnék nagy ember, mondjuk,
és sosem hagynám cserben, akiknek sorsába
kezem beletettem, ígérem, és kikapcsolom a telefonom,
míg a megbocsátás ernyője hűsíti szívem.*

*Túl jól nevelt, hatvanas kéregető szólít meg:
„Bocsánat, nem az, hogy hajléktalan vagyok,
minden fizetési kötelességemnek eleget tettem,
de én is megkávéznék, ahogy tenmagad is kávézol”
– hippi lehet, virágos inge nem kopott,*

*viszont félig törött körkeretes szemüvege lencséje,
ez adhat némi kétkedésre okot,
míg a bosszú kényszere fortyog bennem.*

*Lehetnék bokszoló, még csak harmincéves vagyok,
még elég gyors, és egyszer még életem formájába kerülhetek,
be tudnék még húzni istenesen bárkinek,
mikor a bosszú kényszere fortyog bennem.*

*Állna előttem a nagy ember,
aki, mondjuk, akár én is lehetnék,
ökölbe szorítanám a kezem, de közben
a megbocsátás ernyője hútené a betont,
és minduntalan eszembe jutna származásom,
lecsúszna rólam a gatyá, hogy takarjam,
leereszteném pirongvá proletáröklöm,
míg a bosszú kényszere fortyogna bennem.*

V I D A K A M I L L A

Motolla

Egy-kettő-három, most mindenki befogja a pofáját, és kurvára azt csinálja, amit mondok, nem mozog, és nem nyomogat semmilyen kibaszott gombokat, különben szétloccsantom az agyát, mielőtt a zsaruk ideérnek, és te itt, te most azonnal odaadod a pénzt, és kussolsz. És mindenki más is kussol, mert mindenkinek szétlövöm a mocskos pofáját.

*Szerintem ezt mondanám, ha bankot rabolnék,
lehet, hogy ő is valami hasonlót mondott, de biztos kellene otthon gyakorolnom a tükör előtt, hogy szétloccsantom az agyát, meg mocskos pofáját,
csak azt látnám, hogy egy szar film szar szereplője vagyok, persze ezt csak így lehet megoldani, totál cringe az egész,
szánalmasan lobogtatnék valami vízipisztolyt,
amit a badacsonyi strandon vettem 1200-ért.*

*Táncfér lett a kerület: most már van közöm a drosztnál könyöklő
taxisokhoz, a vörös hajú nénihez, a kétgyerekes anyukához.
Jár a képzelet, mint a motolla: ki lehetett, miért csinálta, hogy nézett ki.
Életet szó körénk a bűn.
Szalmakalapban és miniszoknyában távozott a helyről, 5 milliót vitt el,
mondja a pék, gondolom, a Törökszegfű téren öltözött át egy bokorban,
ahol egymásba ölelkezik két lakótelepi játszótér.
Most valahol tarhonyás húst főznek, érzem a csúszdáról,
jól passzol az íze a bűnhöz.*

*Szétloccsantom, befogja, kussolsz, semmilyen kibaszott gombokat.
Ha nem félnék tőle, hogy mennyire
szánalmasnak látszom, biztos nem pénzt szereznek,
csak végre, könnyedén, derűsen, ahogyan pezsgőt szokás bontani:
megölném – nem mást, talán inkább magamat.
Mikor ezt kigondoltam, lecsúsztam a csúszdán, hogy nyomatékot adjak,
motyorászom, kicsit berúgtam és este is van már,
zümmög a lakótelep, ahogy csak ilyenkor szokott.*

Hallo HANSIE,

*amennyiben helyesnek találod az én véleményemet
apád temetéséről a testvéreiddel és anyáddal közölni,
akkor küldd el nekik a mellékelt írást.*

*Ezentúl a szülői házat érintő minden jogi lépés
(pl. a most felmerült energiahordozók alapdjának a fizetése stb.)
írásba lesz foglalva
(az apáddal történt szóbeli megegyezések be-nem-tartása miatt!),
és ahhoz kell mindenkinek, akik ebben érdekeltek,
orientálódni és tartani magát.*

*Van egy idevágó magyar közmondás:
„A papír beszél, a kutya ugat”!
Tehát én telefonban elhangzott javaslatokba nem megyek bele ezentúl.
Jó alkalom lett volna a halotti toron erről beszélni,
amit kizárólag a rokonok miatt akartam saját költségemen rendezni.
Itt mindenki közölhette volna óhaját-sóhaját,
de el lettem utasítva!
Faluban élünk, ahol a pletyka gyorsabban terjed,
mint a ragályos betegség.*

Egy jellemző momentum a jelenlegi szituációra:
Apád sírját a Knézy-sírások éppen domborították,
amikor anyád karját enyhén megérintettem és kérdeztem: „Jól vagy?”.
Nemhogy válaszolt volna, hanem elfordította a fejét.
Ez nem egy katolikus emberhez méltó viselkedés.
Példamutatásnak itt semmi nyoma.

Még egyszer őszinte részvételemet kívánom az apátok halála miatt,
ezt lehetetlen volt a sírnál megtenni, mert a részt vevő
közeli hozzátartozók egy „mesterséges falat” húztak maguk köré.
Ezt megérezte a falu is, és ezért volt olyan gyér a részvétnyilvánítás a sírnál.
A falusi tradíciókat tessék betartani!

Üdvözlettel,
Joci

P.s. Húsvétkor 3 hétig Csillagtón tartózkodom!
P.s. 2. Ami a magyar kormányfő európai „botladozását” illeti
(kerítés, Soros, migránsok), nem néz ki jól a dolog,
de Brüsszel nem fogja azt a „luxust” megengedni magának,
hogy a magyarokat „veszni hagyja”.
Bár a miniszterelnök az „észben egy kicsit gyengébb” személyektől,
olyanoktól, mint a Zsuzsa, meg a cigányoktól akarja hozni a szavazatokat.
– „Majd meglátjuk” – mint ahogy a vak is mondta...

A költő ezt csinálja

*a költő ezt csinálja
ez a mániája
verset ír magába
és más szívébe*

*a költő ezt csinálja
ül az éjszakába
mindentől elvágva
a szóban közös*

*a költő ezt csinálja
mindenét szétrágja
apró darabokra
és hozzád ragaszt*

Napéjtestvériség

*A tiszta-fény előtt
a nap éj egyenlő
a sötét világos
egyformán fényesek
Napvilágosan
látlak éjszaka
a déli kertben
késélesen hallak
Épp két félre osztva
sötétség világosság
napéjgyenlőség
napéjtestvériség*

Blake-kert

*Égernyő raszterére kaparom
korom kínom öröm-és-bánatom
repülőtollal kondenzvonallá
egyenesítem buckás éj-s- napom
virtuális bináris papíron
vertikális nyomaim hagyom
hol mély hol alacsony léttudatom
verssavval magasra maratom*

*Los forró heve végre csitul
életillatot lehel fa bokor
Lambeth kertjében fekszem hanyatt
jelet húznak nekem a madarak
Négy nap verejtéknek és munkának
gyümölcsét adom vissza a Fának
újra négyes látással láthatok
blakevillám halk dörgése vagyok*

A rigó és a verebek

*Mintha csak élne
fekete dolmánya sárga a csőre
itt ugrál az asztalomon
melyen előbb még könyv volt s csésze
gyógytea mondja nem kér belőle
melyikből a novella nem tetszik talán
idejét mulatja valami fán
mely levelestől nyitva hányadik lapon
s miről szól az udvaron
verébnyi rögök gaz tavalyi alom
ásó felejtette gyom talpak nyoma
szétágazik pörög a bonyodalom
mindössze ennyi ha öt perc múlva
pornál porabbá hullna
de nem még mintha folytatódna
ki se hűl a citromfű fagyöngy hatalma
ahogy úri
árnyéka vetül a csöpp alattvalókra*

Kétszólamban

Madár elhagyja énekét
(Szép Ernő)

Még csupa szeglet a hajnal, de ő már bekopogtat. Tudja, időre kell mennem, de elkísérne. Útban a villamosig folytatná, amibe álmomban belekezdett.

Fütyök, kurjantások távolodhatnak, ütemek, ütemvonalak. Oszlopok, fák előzhetnek vagy maradhatnak el, ő velem tart.

Mögöttünk már az éjszaka köztere a hajléktalan szoborral, paddal.

Röptében vár. Vártában jár. Láthatom, nem sürges. Bontakozzam csak szépen a homályban.

Kőbe faragva a törzs, a vállak. Visszatalál-e, akit álmából ébresztenek?

Leszállunk? Fölszállunk? Mielőtt elhagyna, egy ideig még szól az ének.

Tavaszi hadjárat

(regényrészlet)

V. 4.

És aztán lassan leállt az idő.

Hazamentek Sennyére. Ágota ráunt a lovaira, Ádám meg a teheneire, de az emberek tovább gondozták azokat a gyönyörű állatokat. Tudták, hogy valami készül, tudták, hogy valami itt áll az ajtó előtt, és nemsokára visszautasíthatatlanul bekopogtat. Az idő mégis állt. Ágota tovább olvasott. Újraolvasta a *Lúdas Matyit*, elolvasta a *János vitézt* és a *Toldit*, nagyon tetszett neki ez az új irodalmi irány, de karosszékeiben sellőként összegömbölyödve, kékesszürke macskájával játszadoxva mégis tudatosan utánzott egy XVIII. századi ábrándot. Ádámnak pedig pénzre lett volna szüksége, kézzel megfogható pénzermékre, úgy gondolta, bármi közeledik is, jó lesz némi készpénz. Kupeckedni kezdett, türelmetlenül, ezért nem is jól, de mégis. Ágota engedélyével eladott néhány lovat, pénzzé tett két tenyészbikát – nagyon meglepte, hogy mennyi pénz is van ezen a világon, s hogy az emberek milyen könnyen odaadják neki a magukét. Megszámolta az összegeket. Elhelyezte egy vasalt ládában. Bezárta három lakattal. Eldugta egy fali rekeszbe. Ráhúzta a függönyt. *Nekem hízol*, mondta a pénznek.

Az öröklött arborétumuk teljesen beállt. A parasztjaik természetesen gondozták a területet – rendszeresen irtották a gyomot, válogatták a bokrokat, az igazán öreg fákat kivágták, otthon eltűzelték –, de tudatos erdőgazdálkodás nem volt. Kései meggy, turkesztáni szil, keskenylevelű ezüstfa, akác, bálványfa, amerikai kóris jelent meg az erdőben, befújta a magokat a szél, nem törődött velük senki, pedig lassan és szívósan benőtték az őshonos növények közötti területeket. Kaptak egy kis időt. Aztán a hatalmas kocsányos tölgyek lassan felfalták őket, kiszívták alóluk a talajtartalmakat, álltukban rohadtak meg a betolakodók.

A Bezerédj-féle kastély pedig lassan elkezdett hámlani, hatalmas falairól ölelésnyi darabokban hullott le a vakolat. Eltakarították, eltűntették, újat nem raktak föl. A vizesárok pedig végképp kiszáradt. A főbejáratnál fel is töltötték, kihajították a leengedhető kaput. Az épület még mindig kimeredt a földből, de hősi jellegét teljesen elveszítette. Kúria lett belőle, egyszerű polgári lak a nyári vagy a téli hónapokra, ritka és különös bolygó, amit a felszín alatt végtelen méretű nordmannfenyő-mezők illatosítanak.

Az országban közben lassan elkezdtek megalakulni a pártok. Ágota és Ádám gyorsan megtanulták a *párt* szó jelentését. Nem tetszett nekik. Azért nem tetszett nekik, mert a folyamatot a konzervatívok kezdték: 1846 novemberétől a közelgő országgyűlésre való felkészülés jegyében fogták össze erőiket az ellenzék legyőzése és a hatékonyabb megyei politizálás érdekében. A Konzervatív Párt megalá-

kulása azonban az ellenzék is az egység kikovácsolására kényszerítette, és ezt a Szakmáriak nem látták át. Amikor Kossuth Lajos és a főrendi ellenzék vezetője, Batthyány Lajos elkezdte megszervezni az Ellenzéki Pártot, akkor a sennyei pár, ihletőként, inkább gondolt a galíciai lengyel felkelés híres kudarcára, amelyhez a nemesek és parasztok ellentéte is hozzájárult, mint a Dessewffy Aurél, majd Emil vezette magyar Konzervatív Pártra. Pragmatica Sanctio, vámunió Ausztriával, a szólásszabadság korlátozása: ezt akarták a konzervatívok. Az ellenzékiek pedig mindennek az ellenkezőjét.

A Védegylet, amelynek Kossuth volt az igazgatója, eredeti célja szerint a védővám híveit tömörítette. A tagok *házuk küszöbén* állították fel a vámvonalat, amikor vállalták azt, hogy hat éven át csak magyar terméket vásárolnak. A szervezet átütő gazdasági sikert nem hozott, viszont megteremtette a liberális mozgalom új országos hálózatát. Mivel nem rendi fórum volt, hanem egyesület, elősegítette a társadalom polgári szerveződését, s annak nem nemes tagjait is az ellenzék bázisába vonta.

Kossuth cikkeiben ekkor ismét az úrbéri viszonyok kárpótlással való felszámolása és a közteljesítés bevezetése mellett agitált. Ezek a cikkek arra készíteték Széchenyi Istvánt, hogy ismét röpiratban támadja meg és parasztlázítással, forradalom szításával vádolja meg őt. Széchenyi közéleti politikájával magára maradt, a konzervatívok oldalára szorult. 1845 óta tisztséget vállalt a kormányban, s bár ott fontos és hasznos tevékenységet fejtett ki, idővel maga is belátta, hogy a fiatal újkonzervatívok csupán eszközül használják. Ezt pedig nem szeretete. Végleges elmagányosodása ekkor kezdődött el.

Az ellenzék vezetői 1845–1846-ban konferenciákon közelítették az álláspontokat, és 1847 februárjában immár hivatalosan is létrehozták az Ellenzéki Pártot. A Kossuth Lajos és Deák Ferenc által megfogalmazott *Nyilatkozat* a reformerek közös álláspontját tartalmazta. Követelte az alkotmányos sérelmek orvoslását, alkotmánybiztosítékul felelős kormányt, a nem nemes néposztályok politikai jogokban részesítését, javasolta a közteljesítést, a törvény előtti egyenlőséget, az úrbéri viszonyok kártérítés melletti felszámolását, az ősiség megszüntetését, Magyarország és Erdély egyesülését.

Deák Ferenc akkoriban gyakran betegeskedett, de azért mégis ő vezette a vármegyét az adminisztrátori sérelem tárgyalásakor. Az országos ellenzékot egyesítő, az azt felbomlással fenyegető belső viszályt elsimító 1847-es programnak is ő volt az összeállítója, de az 1847–48-as országgyűlésre nem vállalt követséget. A minisztérium alakításakor Batthyány azonnal felterjesztette őt igazságügy-miniszternek, és Deák ekkor már elvállalta a képviselőséget. Pozsonyba sietett, és így még részt vehetett a nagy fontosságú törvények megvitatásában. Mint miniszter nemcsak tárcája körében dolgozott az egész magyar igazságügy korszerű átalakítását készítve elő, hanem az általános politikai kérdések eldöntésébe is belefolyt. A legsúlyosabb viszonyok közt is ragaszkodott a törvényességhez, visszautasítva a bécsi minisztérium követeléseit, de Kossuthtal szemben mindig a mérséklet és lojalitás politikáját pártolta, Batthyányval és Eötvös Józseffel egyetértésben.

A Szakmáriak ismerték az ellenzék vezetőit: Eötvöst egészen közelről, Kossuthot és Batthyányt országos okokból, Deákot pedig a szomszédos Zala me-

gyéből: ő korábban néha még a kaszinójukba is eljárt. Őt tartották a legtöbbre, olyan bölcs volt, mintha a napkeletről volna, ki is nőtte az ő összejöveteleiket hamar. Amikor Ágota és Ádám esténként a kandallójuk mellett ültek, meg sem próbálták kitalálni, hogy mi az, ami közeleg. Abban azonban bizonyosak voltak, hogy ha ez a valami – forradalom, háború, apokalipszis, ki tudja, micsoda – elmegy, Deák Ferenc túl fogja élni, és rangok nélkül, méltóságteljesen, lassan és elegánsan fogja uralni ezt a nemzetet.

Az Angol királynő nevű szállodában fog lakni, *sub numero* hetvenkettő, és az ebédlőben minden nap két óraker maga köré gyűjti barátait s tisztelőit. Az ebédlő asztal hosszú. Deák Ferenc az elejétől két székkal alább ül. A többi üléseket miniszterek, mágnások s követek vegyesen töltik be. A nagy politikai kérdések, a miniszteri program, mindazon tárgyak, melyek Ausztriában s más nagy országokban csak a szakosztályok mélyében vitattnak meg, és sokkal rejtélyesebbeknek tartatnak, mintsem hogy a közönséggel közöltessenek, kivéven ritka időközökben a hivatalos kétes szólásmód leplébe burkolva, itt nyilvánosan beszéltetnek meg az ebédlő asztalnál, és pedig ugyanazon férfiak által, kiknek hivatásuk a kormány irányát vezetni.

Deák maga épen oly nagy, általános tisztelet s lelkesedés tárgya, mint régente Kossuth volt. Uralkodik követői fölött s még az ellenzék fölött is, de csak logikájának terjedelme, politikai tudományának mélysége s különösen változatlan becsületessége s igazmondó mivolta által. Sem közvetlen tettei, mint pártvezéré, sem kombinációi nem bírnak azon jelleggel, mely a titoktartást szükségessé tenné. Ellenzéke a házban épen oly jól tudja, mint követői tudják, mit kíván ő és a minisztérium, melynek ő az oltalmazó géniusza. S a népképviselők részre hajolhatatlan hazafiságának méltó bizonyítéka, hogy a baloldal nagy alkalmakkor, a ház másik részével teljes összhangban cselekszik.

Számos indok ajánlja az ország bizalmába, és ezek között nem a legutolsó szinte hősies önérdek-nélkülisége. Szerény vagyonú ember, bevételei esztendőnként alig rúgnak többre kétezer-ötszáz forintnál, mégis mindig visszautasított bármi jövedelmező hivatal, honfitársai elismerésének bárminő anyagi bizonyítékát, bárminő világi jutalmát, egész élete hazájának szenteléséért.

A szünnapok alatt egyik rokonánál tartózkodik a vidéken. Adósságok nélkül élven és csekély jövedelmének egy részét még jótékony célokra is fordítván így él majd ez a nagy és jó ember, ki többet tett honáért, mint a leggazdagabb magyar mágnás, bárki legyen is az.

Ezen elmékedett lefekvés előtt Ágota és Ádám, erről a majdani Deák Ferencről, és az is eszükbe jutott, hogy ők ugyan tényleg nem szerették meg az itteni magyarokat, de azért ha itt mindenki Deák Ferenc lenne, ha hirtelen mindenki átalakulhatna kehidai Deák Ferenc Antallá, nagyon is remek lenne hamarjában ez a nyomorult ország, a Döbrögiek, a Zsiványok és a Toldi Györgyök birodalma – meg hát végeredményben mit is jelent az, hogy magyar.

*

VI. 1.

A Szakmáriak már Vízkereszt környékén

felköltöztek budai házukba. Hosszú volt az út, Ádám politikai történetekkel szórakoztatta a feleségét: olyan volt ő, mint egy Vas megyében hozzáférhetetlen újság.

Az utolsó rendi országgyűlésként elhíresült diétát nagy várakozások előzték meg: mindenki tisztában volt vele, hogy az 1847 novemberére összehívott gyűlés döntő fontosságú lesz: végre ki fog derülni, hogy mi is áll az ajtó előtt. Az országgyűlést november 7-én nyitotta meg V. Ferdinánd magyar király, a Habsburgok uralma alatt először és egyedülálló módon – magyar nyelven. A magyar szavaknak és mondatoknak szimbolikus jelentőségük volt: a kormány reformhajlandóságát és -készségét igyekeztek kifejezni. Magyar oldalról egyértelmű volt, hogy – többek között Deák Ferenc és Eötvös József távolmaradása miatt is – maga Kossuth Lajos diktálja az országgyűlés ritmusát és tempóját. A nagy hagyományú osztrák–magyar sakkmérkőzés apró, de alaposan átgondolt lépésekkel folytatódott.

A nápolyi forradalom és a szicíliai alkotmány híre 1848 februárjának elején érte el Magyarországot. Márciusban pedig újabb, minden eddiginél látványosabb és radikálisabb fordulatra került sor az országgyűlés menetében. Február 22-én forradalom tört ki Párizsban, ami a monarchia bukásához és a köztársaság kikiáltásához, az ellenzék győzelméhez vezetett. Bár ilyesfajta fordulatot a magyar ellenzék nem tervezett, és óva intette tőle az országukat, a párizsi események megadták a végső lökést Kossuthnak és politikájának. A liberálisok számára Párizs végképp a szabadság jelképe lett: „*megérkeze a Messiás, melly a népeket a zsarnokok marcangoló körmei közül kiszabadítandja*”. Kossuth március 3-i *Felirati Beszéde* után felkínálta a közvetítést a két oldal között. A kormány elutasította az ajánlatát.

A méltán híres *Felirati Beszéd* egyébként nem tartalmazott újdonságokat: Kossuth, felismerve a helyzetet, a lehető legerélyesebben bocsátotta elő az ellenzék követeléseit. Ezek a következők voltak: közteherviselés, az úrbéri viszonyok fölszámolása állami kárpótlással, a városi kérdés megoldása. Újdonságot csak a centralisták fő követelésének számító, nemzeti parlamentáris kormány kívánalma jelentett. A javaslat a főrendi táblán mégis elakadt, ugyanis a kormány taktikáját követve nem volt, aki összehívta volna a gyűlésüket. Ezért aztán Bécsben lázas tanácskozások folytak Kossuth semlegesítéséről, az országgyűlés munkája pedig úgy tűnt, zsákutcába került.

Ám a *Felirati Beszédet* közben németre fordították, és terjeszteni kezdték Bécsben, az Osztrák Birodalom fővárosában. Mivel a javaslat az örökös tartományoknak is alkotmányt követelt, a jóval polgárosodottabb ausztriai nagyvárosok lakói között széles befogadó közönségre talált. Március 13-án e dokumentumnak is nagy szerepe volt abban, hogy a császári városban kitört a forradalom, aminek következtében Apponyi kancellár és Klement von Metternich is lemondott.

A forradalom híre másnap érkezett Pozsonyba, az események pedig ismét döntő fordulatot vettek. Kossuth újabb beszéde után egy küldöttség indult a felirati javaslattal Bécsbe, az uralkodóhoz. Március 15-én Pesten is kitört a forradalom, ám ez a fejlemény nem gyakorolt hatást a bécsi kamarilla döntésére, miszerint március 17-én Batthyány Lajost kormányalakítással bízták meg, júniusban pedig összeült az első magyar népképviselési országgyűlés.

Az 1847–48-i diéta törvényalkotó munkája tavasszal csúcsondott ki. Az új kormány megerősítése után törvényt fogadtak el többek között a sajtószabadságról, a városok rendezéséről, a Partium visszacsatolásáról, a vallásszabadságról és a nemzetőrség felállításáról. Ezek voltak az úgynevezett *Áprilisi Törvények*.

És ekkor következett az új anyag: Szakmári Ádám egyéni hozzászólása. Nápoly, Szicília, Párizs, Bécs, Pozsony: nem nehéz észrevenni, hogy a messzire vezető magyar forradalmat, ezt a *kis pesti lármát*, olyan egykorú események is ihlették – amiket *maguk a magyarok* idéztek elő. Mindennek a híre Vas megyébe is eljutott, Ádám legalábbis nagyon képzett volt, érett lett egy későbbi saját interpretációra.

A házaspár egyébként mindenféle módot kitalált arra, hogy eltitkolja maga elől, valójában azért költöznek fel a fővárosba, mert meg akarják tudni, közvetlen közlő, hogy ki is lenne az, aki az ajtó előtt áll és zörget. Postakocsin utaztak. A nagyvárosban azon az ünnepen Ágota szerint úgy hullottak a balkonokról a karácsonyfák, akár az öngyilkos emberek. Ádám pedig azt találta ki, hogy bár ők tényleg ennyire korán felutaznak a nemzet fővárosába, igazából csak a József-napi vásárra igyekeznek, az pedig csak majd március 19-én lesz, de így jobban megszokhatják a fővárosi környezetet, az eladó lovaikat és teheneiket pedig majd utánuk hozzák a parasztjaik a Rákos mezejére.

A Rákos-mező egy városon kívüli, lakatlan vásárterület, amelynek ugyanakkor nagy jelentősége lehetett, hiszen a középkori országgyűlések egykori, a magyar irodalom művei által már hosszú ideje legendássá tett helyszíne volt. Ugyanakkor veszélyes is. Hiszen az állatvásárok helyszínéül szolgáló Rákoson a vásár miatt ott elérhető tömeg nagy része nyilván az országos politikába való bekapcsolódáshoz jogokkal nem rendelkezőkből állt volna, s így az ő révükön elérhető esetleges erő jócskán túllépett volna a rendek politizálásának addigi keretein. *Háttha történik majd ott valami*, gondolták a Szakmáriak.

Reggelente átjártak Pestre. A hajóhídon átkeltek a Dunán, és aztán megkeresték a Pilvax kávéházat, úgy tudták, azon a helyen a kávé mellé ingyen adják a reggelit. (Egyáltalán nem érdekelte őket a *gratis*-szolgáltatás, mindig kifizették az ételt: részükről ez volt az ára annak, hogy közelről figyelhették azokat a lelkes fiatalembereket.) Ettek, ittak, újságot olvastak, és közben megérthették, hogy itt, bizony, forradalom készülődik, vagy valami olyasmi. Két összetartozó öregember voltak egy magányos asztalnál. De azt azért látták, hogy ezek az emberek itt szemérmetlenül fiatalok, szabadelvűek, merészek, nagyot akarók, akik nem akarják már a haza bocskorát örökké foltozni, hogy hadd legyen csak folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarják öltöztetni, amely alatt új lesz majd a hon teste és örök lelke is.

Ádám a Pilvaxban darabra vette jókora szivarjait. Rágyújtott, alig szívta, hagyta méltóságteljesen végigégni, de néha azért felfújta a füstöt a domború mennyezet felé. Fekete volt már a festmény, nem is tudta kivenni, hogy mit ábrázol, megkoptak, elsötétedtek az eredeti színek. De valamivel ő is ki akarta venni a részét ebből a csodálatos munkából.

Délben a többiek elmentek ebédelni a *Sperlbe* (az a Váci utcán volt egy kurta kocsmá), ott lehetett főtt éticsigát kapni, ecettel, tormával, fehér kenyérral, amitől mások irtóztak, de ők nevetve befalták, és ráítottak egy-két pisztoly karlócai ürmöst. Ilyenkor a Szakmáriak is hazaindultak, otthon kész ebéddel várta őket a szegedi

szakácsnő. Volt egy nagyon hosszú asztaluk, annál étkeztek, szótlantul vagy könnyű dolgokról fecsegtve, akár a nagyurak. Aztán aludtak egyet, pizsamában, mint az angol arisztokraták, és néha bizony üzekedtek is egymással a nagy szerelmükben, nagyon büszkék voltak rá, hogy még mindig meg tudják tenni. Lassan már tavaszodott, a belső udvaron hatalmas zajjal ordítottak a madarak.

Az uzsonna után (ez gyakran csak tea volt meg némi aprósütemény) visszasétáltak a város központjába. Tudták, hogy a korzózás hivatalos ideje a vasárnap, de ők bizony felöltöztek szépen, és végigjárták a főutcákat egymásba karolva azokban a gyönyörű öltözetekben. Túlöltözték magukat, túlöltözték az adott hétköznapot, sokan ki is nevettek őket, de ők nem törődtek ezzel. Nevettek, mentek tovább, és Sennyén, gondolták, majd eldicsekedhetnek azzal, hogy még a székesfővárost is képesek voltak elvarázsolni csodálatos önmagukkal.

Ezekén a sétákon jöttek rá arra, hogy a Pilvax-béli fiatalok voltaképpen Kossuth *Felirati Javaslatát* visszhangozzák. Elfogadták, tetszik nekik, meg akarják valósítani. Akarják – de most azonnal. Ez a tényállás lehetne nevetséges is. De a Szakmáriak azt is megértették, hogy ha szabadon engednék ezt a bő tucatnyi fiatalembert, ha szétgurítanák őket ebben az országban, ha mindenhová el tudnának gördülni, hamar felrobbantanák a fennálló rendet, rendetlenséget, káoszt. Új rend lenne belőle, vagy még nagyobb káosz: nem lehet tudni. De felrobbantanák. A nagy Kossuth meg közben csak ücsörögne a kandallója előtt, és fásultan szidalmazná meggondolatlan növendékeit.

Képzületükben Kossuth Lajos – különös módon – Kossuth-kalapot viselt. Fekete színe a gyászra, a forradalomra és a szabadság elvesztésére emlékeztetett. A kalap ahhoz a fejfedőhöz hasonlított, amelyet az amerikaiak viseltek a függetlenségi háborúban: gömbölyű tetejű, széles szalagú, körül felhajtott karimájú, fekete nemezkalap volt. Feje hosszúkás, nemegyszer enyhén be is volt ütve. Néha még strucctollat is tettek rá. Kossuth ezzel a különös, róla elnevezett kalappal megelőzte a korát.

Kossuth uram, Kossuth uram, üvöltöttek rá némán. Feléjük fordult a sötét szem. Hallották a kiáltását. Válaszolt nekik, a világnak, Istennek, vagy bárki irgalmának – valami olyasmit, pontosan nem értették –, ami meg nem történtté tehetné az elkövetkezendőket.

Jenci

Jenő bácsi hamiskásan hunyorogva felemelte fehér kezét, meghúzta tokája lógó leffentyűjét, és mint a villám, azonnal kibukkant a nyelve. Aztán nagyon lassan oldalra vitte a kezét, hirtelen meghúzta a bal fülét, és a nyelve balra ugrott. Utána komótosan felemelte a másik kezét és meghúzta a jobb fülét, mire szájának jobb sarkába perdült a nyelve. Ekkor fölpöccentette az orra hegyét, amitől a nyelve fölfelé görbült. Majd újra meghúzta pulykatokáját, és a nyelve eltűnt. A mulatságos mutatványt még számtalanszor meg kellett ismételnie nekem.

Jenő bácsi ósdi ruhákat hordott, vastag, testére deformálódott, hátul kibugygyosodott és szinte viaszosra kopott nadrágokat, pocakján szétcsúszó hőzentrárgert. Mélyen az emlékeimbe vésődött a háromszínű szálmintázat, a kétféle szürke és a fekete, mert a nadrág éppen egy vonalban volt a szememmel. Halszálkás szövet, tudtam meg később.

Jenő bácsi arcát gyér, ősz, nem is rövid, de szálanként szétálló szőrzet borította, olyasformán, mint egy frissen kihúzott retek finom gyökérzete vagy mint a halszáлка. Bőre már öregesen selymesre vékonyodott, szemölcsök, redők és ráncok gazdag térképévé. Csúnya bácsi lehetett mások számára, de nekem csak Jenő bácsi volt, és ez a név magába foglalt mindent, a menthetetlenül merev nadrágtól a mókás bibircsókokig, a nevetést és a bizalmat, a maga teljességében.

Jenő bácsi rendszeresen és nagy mennyiségben küldött nekem postán apró bélyegeket, elegáns, oldalt nyitható kis kartonborítékban, amelyre komoly formában, írógéppel írta föl kiskori becézett nevemet. Jenő bácsi poliglott volt, szerette a világban levelezett, úgy képzeltem, elsősorban újabb bélyegek beszerzésének érdekében is.

Jenő bácsi furcsa helyen dolgozott, valami felügyelőként folyton színházba, operába és cirkuszba kellett járkálnia, és engem is elvitt néha magával. Szinte törvényszerűnek tűnt, hogy a cirkuszban minden bohóc rá hasonlított. Kövérkésen, hahotázva és szánalmasan csoszogtak a homokban, csőrös, felkunkorodó orrú, felemásan színes cipőjükben.

A legemlékezetesebb kulturális esemény a *Fidelio* megtekintése volt, egy dél-előtti főpróbán a vigasztalanul dísztelen és kihalt Erkel Színházban. Az erkély középső soraiban ültünk, magányos párosként a tökéletesen üres nézőtéren. Hétévesen csupán annyit sikerült megértenem, hogy börtönről és szerelemről van szó. A látogatás hosszú évtizedekre beoltott az opera műfaja ellen. Jenő bácsi amatőr operarajongása utólag néhány teátrális fényképből is leszűrhető. Ezek egyike Verdi *Aidájának* statisztájaként ábrázolja, sajátos sisakban és páncélzatban.

Jenő bácsi a Tűzoltó utca elején lakott, de talán soha nem jártam nála. Egyébként sem láttam gyakran, talán évente kétszer. Utcája túloldalán a gyerekkórházban a gégszétet viszont sűrűn látogattuk. Évek múltán összeállt bennem egy különös

térbeli testkép vagy testbeli térkép, hogy a bélyegekkel érkező borítékokon szereplő feladó címében az utca azonos a kórház utcájával, és mintha a bélyegek felragasztásához és a torokvizsgálathoz egyaránt kinyújtott nyelv még ma is összekapcsolná ezt a kettőt a tokahúzogató, nyelvnyújtogató és egyben soknyelvű Jenő bácsival. Amikor a soknyelvű Nabokovról írott könyvem kiadójáról is kiderült, hogy ötven év késéssel Jenő bácsi házában, talán a lakásában is székel, a nyelv funkcióinak szinte végtelen, kozmikus köre tárult fel előttem.

Jenő bácsi pontosan tudta az illemszabályokat. Azt is tudta, hogy mi az a három dolog, amit még étteremben is szabad kézzel enni. Csirkecomb, kenyér... és a felsorolásban az utolsó mindig az volt, amit éppen ettünk: kukorica, pogácsa, apró gyümölcs, virsli, lángos... Úgy rémlik, kettesben is voltunk egyszer a Gresham étteremben, a Roosevelttéren. Jenő bácsiról végső soron az a kép alakult ki bennem, hogy lecsúszott világfi.

Jenő bácsiról idővel és apránként kiderültek valósabbnak tűnő élettények is. Kiderült, hogy ő apám nagybátyja, vagyis híres, sikeres és korán meghalt nagyapám csöppet sem sikeres bátyja, aki hét évvel élte túl nála két évvel fiatalabb öccsét. Nagyapám halálakor ötéves voltam, Jenő bácsi halálakor pedig már kiskamasz.

Jenő bácsi Fiumében tanult a kereskedelmi akadémián, és talán könyvelői és levelezői képzettséget szerzett. Bécsben is élt a húszas években. Apám néha Jencinek is nevezte, amiben valami családi lenézést éreztem, az amúgy is avítt-nak tűnő név kigúnyolását. A család mindkét ágán nemzedékekre visszamenőleg számomra szörnyű neveket viseltek a férfiak – Jenők, Károlyok, Lajosok, Gézák, Bélák, Sándor, József, István... a nekem akkoriban tetsző Gyuri, Laci vagy Péter helyett.

Jenő bácsi a Bakáts téri kórházban haldoklott. Apámmal látogattuk, akivel egyébként is szerettünk nagyokat járni a városban. Nekem a kórház előtt kint kellett várakoznom, a kapu előtt, a sárga falnál, a teljesen ismeretlen kerületben. A furcsa templomos teret nem ismertem, mert arra nem járt villamos, és a várost villamosozással térképeztem fel magamnak felsős koromban. Itt, a kórház előtti melázás alatt merült föl bennem, vajon miért nincs Jenő bácsinak felesége és gyereke, aki gondozza. Amikor jóval később rákérdeztem, apám emlegetett ilyenolyan nőket, meg hogy a nagyapám által építtetett budai bérházban Jenőnek is volt egy legénylakása, az ő gyerekszobájukkal szomszédos, és a közös falon keresztül kamaszkorukban érdekes hancúrozásokat hallgattak ki. Megfogant bennem Jenő bácsi, a fiatal szoknyavadász, a *viveur* képe.

Ehhez egy jóval később érkezett történet is hozzájárult. Ügyvéd dédapám, mondja a családi fáma, levonatozott Fiumébe, hogy ellenőrizze a kereskedelmi akadémián diákoskodó elsőszülöttjét. Amikor betoppant a levélcím szerinti al-bérletbe, Jenő nem volt otthon. Gondolta, megvárja, estére biztosan megjön, és leült. A szobaadó csóválta a fejét, kétli, mondta, hogy megjönne, mert „a titkár úr nem alszik itt”. „Hát hol?” – kérdezte dédapám, és csodálkozott magában: miféle titkár? Kapott egy címet. Odaballagott. A címen egy kuplerájt talált. Jenő (bácsi) pénzügyi titkári állást vállalt a nyilvánosházban, nyilván kosztért-kvártélyért, megspórolva az apanázst. A többit sikerült hozzáképzelnem, regényekből, Krúdyból, innen-onnan.

A családi történetek ismétlődések és ismétlések. Amikor egy generációval későbbi gyermektelen nagybátyám meghalt, a távoli és sosem látott Kanadából, ahová '56-ban disszidált, számos kanyar és újabb halálesetek után visszakerült hozzám levelezésük apámmal. Nagybátyám valamiféle örökséget követelt kellemetlen hangnemben. A válaszból megtudtam, hogy Jenőt élete utolsó öt évében apám tartotta el, és ő is temettette el, márpedig elég szűkösen éltünk, öten egy fizetésből. Az évszámokból kikövetkeztethető, hogy Jenőt attól kezdve kellett apámnak támogatnia, hogy nagyapám meghalt, vagyis addig nagyapám támogatta. A jelek szerint ők ketten jó testvérek voltak, amint az 1934-ben felépült bérházban Jenő számára kialakított legénylakás is mutatja. Jenő bácsi sírja nincsen már meg a Farkasréti temetőben. Nem a közepén volt, mint bátyjáié, aki az akadémiai köröndön nyugszik, Kodály Zoltán mellett, bár közel hozzá, csak a temető legszélén, a falnál.

Már csak egyetlen felmenő rokonfélém van életben, az sem vérrokon, csak egy pszeudo-nagynéni, apai nagyapám válása után, második feleségének lányaként kiskamaszként érkezett a családba. Mamája egyébként kedvenc (harmadik) nagymamám lett. A pszeudo-nagynéni ötvenhatos, Londonban él, gyermektelen maradt, és nemrégén megözvegyült. Pótleányi szerepben néha meglátogatom, és a családról kérdezgetem, amire elég hamar ráun.

Otthoni perspektívában korántsem látta olyan nagyszerű embernek nagynevű nagyapámat, mint pályatársai. Érthető, mondtam magamnak kicsit megbántottan: kitérta az imádott apját, elszerette mindkettejüktől az anyját. De aztán a családi levelek hangvételéből és tényeiből, valamint apámnak a halála előtt elejtett félmondataiból felszínre bukkant és körvonalazódni kezdett egy másféle kép is a családról, mállott a ház.

Jenő bácsi tarka bohóc ábrázatát és a legénylakásos hancúrozást is felelevenítettem nagynénémnek. Hallgatott, rezignáltan, szinte gúnyosan méregetett, majd tárgyilagosan félbeszakított: de hiszen a Jenő homoszexuális volt.

Hitetlenkedve felnevettem. Valami felfordult bennem. Óriási sérelem ért. Valamit nem mondtak el nekem, valamit eltitkoltak. Nem akartam elhinni, hogy valaminek a tudására nem tartottak érdemesnek. Bár már sejtettem, hogy ez csak egy a feltáratlan, immár sírokba merült titkok közül. Viszont végre tisztán örülhettem annak, hogy jól tettem, hogy a szívembe zártam az én kedves családi csodabogarat, aki kilógott a polgári családból.

Jenő bácsi tehát nyilván azért került a fiumei akadémiaára, messzire a családtól, mert a család szégyene volt. Lényegében eltávolították. Sok családban történt így. Érthető, miért lehetett a kuplerájban viszont igen alkalmas, sőt ideális titkár. Örültem, mert nagyapám is jól vizsgázott: mindvégig jó testvér maradt. Orvosként nyilván semmi kivetnivalót nem talált öccse másságában.

A hancúrozó jelenet mozaikdarabja azonban sehogy sem illett bele az összképbe. Szinte láttam magam előtt, ahogy apám kamaszként a falra tapasztja a fülét és hallgatózik... Alighanem porhintés volt prúd apám részéről, de az is lehet, hogy ez fiús hancúr volt. Hiszen nem véletlen, hogy csak egy legénylakás épült az akkor már negyvenkét éves Jenő bácsinak a budai bérházba, amelyet nagyapám építtetett.

A ház ugyan az 1952-es államosításig nagyapámé maradt, de már 1944-ben is kitétek rá a nagy sárga csillagot, hiába írt kérvényt.

Minden vasárnap délután átjártunk oda a nagymamámhoz, süteményre és zenélésre, de erről egy szót sem szóltak. Mire 2014-ben megtudtam, már nem volt kitől kérdezni.

Nemrégén rávettem magam és elmetróztam a levéltárba.

BFLIV.1409.c.
(boríték, bélyeg 70 fillér)
Polgármesteri Hivatal
Központi Városháza
Budapest

(pecsét)
Budapest Székesfőváros Polgármestere
1944. június 20. 148236

(ceruzával) 10 lakás, 7 zsidó főbérelő

Hetényi Géza dr. orvos, egyetemi magántanárnak
és nejének, született Wabrosch Margitnak
(laknak: Budapest, I., Gellérthegy-utca. 29.)
kérvénye
amelyben I., Gellérthegy-utca. 29. alatti házuknak
a zsidó lakások céljára
történt kijelölése alól
való felmentését kéri.

HATÁRIDŐS

Alulírottak azon tiszteletteljes kérelemmel fordulunk Polgármester úrhoz,
hogy I., Gellérthegy-utca. 29. alatti házunknak a zsidó lakások céljára
történt kijelölése alól feloldani méltóztassék.

Kérelmünk támogatására felhozzuk a háztulajdonosok és a lakók egy részé-
nek nem zsidó voltát, továbbá azt a körülményt, hogy orvosi gyakorlatom foly-
tatása a megjelölt házban előre láthatólag nem fog zavartalanul lebonyolódhatni.

Kérésemet újból Polgármester úr jóindulatába ajánlom és maradok

Budapest, 1944. június 19.

hazafias tisztelettel
Hetényi Géza dr. belorvos,
egyetemi magántanár
Dr. Hetényi Gézáné
Wabrosch Margit

A kérvényt elutasították. A család túlélte.

A levél nyakatekert, sőt komikusan helytelen nyelvezete a korszellemet követő stilizáció, a hivatalos szervek gondolkodásához alkalmazkodó mimikri. Sokoldalúan művelt és művészcécénás nagyapám kifogástalan stílusban fogalmazott. Alkalmazkodni a környezethez, látszólag felvenni a formáit, védekezésül változni – mindvégig mesterien ment neki. Nem lehetett sok illúziója: az ország vezető belgyógyászati intézményében dolgozott, a Korányi-klinikán, amikor a háza megépült, és beköltözött két kisgyerekekkel. Két évre rá, 1936-ban a klinikát bezárták – elsőként a zsidóellenes intézkedések sorában, még a törvények előtt, és ezt a körülményt szinte soha nem említik meg az életrajzok vagy a tanítványok visszaemlékezései. Nagyapám viszont kitartott mestere mellett, és egy évig fizetés nélküli adjunktusként vele maradt, miközben saját magánklinikát alapításán fáradozott, a Stefánia úton.

Itt később alkalmazta is az öregedő Korányit, aki 1944 áprilisában hunyt el. Korányi tudta, mi folyik kint. Március 20-án behallatszott ablakán a csapatok csizmacsapkodása. Megkérdezte a családot, hogy ezek magyarok-e, mire azt felelték, igen. Biztos? Biztos, válaszolták. Visszakérdezett: „Ha magyarok, akkor hiszed-e, hogy jó magyarok?” Ettől kezdve már nem beszélt többé értelmezhetően. A családon kívül ágyánál két tanítvány állt, egyikük nagyapám volt. Merész húzás volt, hogy odament. Korányi Sándor temetésén is csak azok vettek részt, akik ki mertek lépni az utcára.

A levéltárban nagyapám saját házának tulajdoni lapján egy rövid, 1944. április 29-i bejegyzésre bukkantam a neve mellett: „B5 alatti ...”, és az utolsó szót nem tudtam kiolvasni. Az olvasóteremben ült egy ismerős neves történész, akinek ez a szakterülete. Odavitem a lapot, kértem, olvassa ki a szót, de amint az orra alá dugtam, már én is láttam, mi áll ott. „B5 alatti zsidó”. Hogy mit jelent a B5, azt ő sem tudta, sőt, a levéltárosok sem. Később hirtelen rájöttem, álmomban, teljesen kézenfekvő volt a megoldás, de mire felébredtem, elfelejtettem.

Nagyapám zsolnai zsidó apja kikeresztelkedett és magyarosította a nevét. A héber és német nyelvű anyakönyv mikrofilm másolata a magyar nyelvű széljegyzettel a névváltoztatásról Zsolna külvárosában egy omladozó kastélyban kialakított archívumban táruelt fel előttem, a zárás után öt perccel, apám halála előtt négy évvel.

Mindvégig hívő katolikus nagyanyám talán bajor eredetű, de tősgyökeres pesti polgárcsaládból származott, apja kerületi adófelügyelő volt, nővére Vaszary János tanítványaként nem is rossz festő. A család első halottját, Wabrosch Walburgát 1838-ban temették el, majd utána ugyanide Jozefint és még néhány lemállott nevű elődömet. A halványrózsaszín márványkő Vörösmarty Mihály és Arany János későbbi sírjai között veti hátát mai napig a Fiumei úti temető falának.

Jenő bácsi halálhíre hatvanhetes. A *Magyar Nemzet*ben tette közé apám. „Szeregett nagybátyánk...” – tényleg szerettük. Bár a magyar nyelvben még szó sincs arra, milyen rokonom volt ő nekem.

Tilos a macska

Idősebb nő álldogál a széttárt karú sárga szobor előtt. Tarkójából kiálló fém, rajta glória, élveteg a feje, mármint a szobornak, szerintem nem csak képzelem. Legrosszabb minőség, az a gagyisárga. A nő felfelé néz, összetett kezekkel, aztán észrevesz. Uram, kérdezi.

A koszorúk elszáradtak a szobor körül, a téren egy „elvihető” feliratú zsák, valaki kerülgeti. El lehet vinni, ember, rá van írva, mondanám. A tér emelkedik vagy lejt, nézőpont kérdése, a kínai bolt körül eladó kukák, kiskád, papucskok, egy rakás színes műanyag.

Ez baszd meg, ez milyen, mondja egy nő, aki lefelé megy a téren, és telefonál. Elképzelem, mire gondol. Nem csönget be hozzájuk a postás. Ja, nem, az nálunk van. Adj neki egy kis pénzt, mondta valaki. Most akkor tényleg mindenkit meg kell kenni? Túl sok verzió képzelhető el, a „baszd meg” bárhova beilleszthető, az se biztos, hogy valami baja van. De, baja van, úgy mondta.

A fűvön „tilos a kutyasétáltatás” tábla, puliszerű kutya boldogan kakál, talán ez a probléma. Fekete nedves szemmel néz körbe, a gazdája kivárja a kaki végét, közben eltűnik a zsák.

*

Maradjak vagy menjek tovább, ezt mikor írtam és kinek. A konyhaasztalon nagy csomag gyógyszer, gyűjtögető életmódot folytatok. Három óra alvás, már megint, ha elég keveset alszol, elképzeled, ahogy felvágod az ereidet. Nem teszed meg, csak erősen meghúzkod a konyhakést az ér fölött, próbaképpen, és a kés el sem jut odáig. Meddig kéne bevágni, ez itt csak karcogatás. A kés se jó, legalább egy szike kellene. A „Gyakori kérdések”-en hosszú leírás arról, hogyan vágd fel az ereidet pontosan, a leírás végén: „de ugye nem akarsz hülyeséget csinálni”?

Kimegyek a kapuhoz, itthon vagyok, a postás nem csöngetett be, tértivevényes értesítés a postaládában.

*

Szortírozni kell. Kidobni a felesleget. Állítólag amit nem hordasz két éve, azt már sose fogod. Egy rakás kötött pulcsit tömök táskákba, tavasszal persze, és elviszem a glóriás szoborhoz. Tessék, a szobor adta. Megnézem a feliratot, Szent Pió atya. Ma sem tűnik szebbnek, a szem helyén gödör. Vájat. Mennyi is látszik akkor a tavaszból. Fiatal nő jön, nyitott kabátban, parfümillatú. Én még mindig télkabátban mászkálok. Mínta mindenhol csak nők lennének, kivéve engem. Telefonálnak, cipelnek valamit, a kettőt együtt. Színes ruhákban járnak, ez egy jó környék, piros vékony szövetkabát, magas sarkú cipő. Jól megnézem őket, nem

néz vissza senki. Azt képzelem, hogy láthatatlan vagyok. Elöttem viszik el a kötött pulcsikat.

Jó környék, jó élet, van CBA is, a műanyag kukás bolt mellett. Meg pékség, gyógyszerár. Háziorvosi rendelő, az ablakon adják ki a táppénzes papírt. Egész lakótelep. Ki is mondta egyszer, hogy ez siralmas látvány. Naplementében mentünk a nagy panelek mellett, végig amerre néztünk, ezek a skatulyaházak az egyenjátszóterekkel, emlékszem, mosolyogtam. Lefelé mentünk, ez biztos.

*

Egy doboz vényköteles nyugtató, lényegében drog, százötven forint. Ez semmi, mondom csak úgy magam elé, a gyógyszeráros adja a blokkot, viszem a cuccost, vizslát. Fel kell készülni mindenre, megy a zacskómba. Már nem fér bele. Éjszaka ragtapaszt keresek, közben szétszórom a gyógyszeres dobozokat, pánik, a konyhaszekrény alól söpröm ki az izomlazítót.

Hova lehet innen menni. A panelházak romantikája. Van bölcsőde is, kocsikkal viszik reggel a gyereket, igaz, hogy a postás nem csönget, de akkor is. Akkor is mi? Félkertvárosi élet, a panelekkel szemben új építésű kisebb társasházak, valamivel feljebb erdő is van. Lehet kirándulni. A glóriás szobor vadiúj, a köztéri lámpákon muskátli, múltkor láttam, hogy létrás kocsiról öntözik. Vannak fejlesztések. Gyerekek a téren. Kínai, grillcsirkés. Étterem nincs. Majd megírom a helyi lapba, mert az is van. Legyen már egy étterem. Mindent bedobálnak a postaládába, fel se ragaszd, hogy „nem kérek reklámcédulát”.

*

Ismerős hív, a hangja távoli, próbálok beazonosítani. Na, milyen ott az élet. Milyen élet. Hát a dolgok, a szomszédok, mit tudom én.

Az egyik szomszéd csak fehér kocsival jár, gyerekkel és szatyrokkal telepakolva, csak köszön, és megy tovább. Ja és megkérdezi, hogy ugye nem én etetem azt a kóbor macskát. Van egy ügyvéd, annak akkora a kocsija, hogy nem hiszed el, mondom, alaposan felfújt Mercedes, közben még mindig azon gondolkodom, kivel beszélek.

Egy receptet ki kell váltani. Jó, hogy az orvosok nem tudják vagy nem figyelik, a másik mit írt fel. Minél nagyobb a gyógyszeres zacskó, annál nyugodtabb vagyok. Csak vész esetére. A telefont leteszem, szia, igen, majd még dumáljunk. Talán egy kollegám volt, meglepő, gyorsan bele is írom a naplómba. „Érdeklődést viszonzni.” Úgy persze nehéz lesz, ha nem tudom, ki hívott. Nem mentek el számokat, majd egyszer, most már tényleg beírom, aztán mégsem.

*

Be kell piázni, és forró vízbe ülni, ez alap. Aszpirint is be lehet venni, mert fokozza a vérzékenységet. Vágd el hosszában a tenyered és a csuklód közti résztől a könyökhajlatig a kezed. Egy szép hosszú metszés. Térdhajlatban is felmetszhető, és valahol a belső combnál. Mindegy, milyen irányban vágod, mert a főütőerekből egyet tuti elkaszálsz, és az elég ahhoz, hogy többet ne fürödj kádban. Idézet

vége. Nem akarom a csuklóm és a térdhajlatom vagdosni, csak jó tudni, mik a lehetőségek. A többi hozzászólás arról szól, hogy tavasz van, végül is az élet szép, és vannak krízisvonalak, és aztán meg ne öld magad! Írja egyik idegen hozzászóló a másíknak.

Az élet a félkertvárosban olyan, mint máshol, keveset kérdezősködnek, ez végül is jó. A macskát persze etetem. Vörös-fekete jószág, hány háznál kunyerálhat. Hetente kétszer adok neki, azt ne higgye, hogy a gazdája vagyok. Megsajnálom, tartom magam. Hidegben vagy esőben heti háromszor kap. Még nem vették észre. Mit zavar egy macska, ezt nem kérdezem meg. Összekakálja a dolgokat. Kaka a kertben, legrosszabb. Tilos a macskaetetés.

*

Ez egy szép nap, írom a naplóba, és valamit a tavaszról, megállapítom, hogy a „szép” szó háromszor szerepel egy bekezdésen belül, jó volna tudni, mi a szép. Egy, kettő, három. Hullámszik a széltől az aranyeső. A szomszéd kölyök a falnak rugdossa a labdát, ezt csináltam én is gyerekkoromban. Ezért sose szóltak, de egy földszinti nő egyszer kiordibált, hogy én csak ne tépkedjem az orgonát. Legszebb az orgona. Ez már négy.

Folyamatosan rakodok, nyitott teraszajtó mellett, egyik dobozból a másikba. Sosincs vége, mert mindig rájövök, hogy van a dolgok elpakolásának jobb módja, egy alkalmasabb doboz vagy fiók. És változnak a dolgok, ami tegnap kézre állt, ma már nem. A cuccok pedig gyűlnek. Tehát ha a gyógyszeres dobozaim belefértek egy kosárba a múlt héten, akkor most nem, és egyébként is, hogy néz ki. Attól a kosártól az még egy rakás papírdoboz és flakon, minden csak úgy behányva, és ezt látom egész nap. Fedeles dobozba kezdem átpakolni a gyógyszereket, és ami eddig a fedeles dobozban volt, elsuvasztom különböző helyekre. Sose találok meg semmit.

Tavaszi szél vizet áraszt, a szomszéd gyereke a közös kertben szaladgál, és benéz a teraszajtón. A szőnyegen ülök a dobozaimmal, mondhatnék neki valamit. Fogja a focilabdát, másik kezével húzkodja a rövidnadrág szárát. Játsszol, kérdezi, bólogatok.

*

Régi leveleket találok a szekrény aljában. Szentimentális írásokat. Vagy teátrálisak? Nem találok a jó szót. Tábori lapok, levél anyámtól, feljegyzések a gyerekkori fogmosási szabályokról, és két darab szerelmes levél egy középiskolás lánytól, akit egyszer felkértem táncolni egy sulibálban.

Drága fiam, így kezdi anyám az összes levelet. Átgumizom. Csoportosítom. A leletek külön mappába, hivatalos iratok is, azokon belül almappák. Egy rakás felesleges papír, számlák meg öt éves jótállások, meg a kukába.

Milyen időben milyen ruhát vegyek fel, hogy viselkedjek, és ő úgy szeret engem, bízzak benne. Szeretettel ölel vagy csókol, egyetlen kisfiam, vigyázz magadra, stb. Újra elolvasom, az egyik borítékon katicabogaras matrica.

Anyám áll a kórházi ágyam fölött, furcsa, milyen kevés pillanat ég be. Anyám arca vékony, szinte fel sem ismerem. Hordja a kórterembe a rengeteg kaját, veszekszik a nővérrrel.

Anyám áll apám sírjánál, a kezét összekulcsolva, mint az a nő a szobor előtt. Csak hát a sírkő alatt valóságos halott. Látogatni kell a sírját, különben nem tudom, mi történik. Elszáradnak a koszorúk, azok a rohadtak ellopkodják a gyertyát, mondja anyám.

*

Új bútorokat rendelek, ikeás cuccok, a régi fotelt kituszkolom a ház elé, majd valaki ezt is elviszi. Jön a mercis ügyvéd, és látom, hogy hezitál. Segítenie kéne. Kinyitja a kocsis ajtaját, áll egy ideig, majdnem beszáll, én meg úgy csinállok, mint akinek nagyszerű koncepciója van a fotel tologatására, egy kicsit bal oldalon, aztán jobbra taszigálom, ne jöjjön ide. Idejön, egy perc alatt kivisszük a fotelt, elhízott a fazon, de erős. Köszí nagyon. Nem tesz semmit.

Az a képzetem támad, hogy a lakásom jól karban tartott akvárium. Nincs is kedvem teraszajtót nyitni, kimegy a víz. Elúszom a konyhától a nappaliig, a tévét nem kapcsolom be, már rég ki kellett volna kötni. Fel is jegyzem a teendőik közé. Nagyon hosszú lista rangsorolva fontosság szerint. Még a sürgősek végére sem érek, valószínűleg soha.

*

Komolyabb történések a társasházban. Macska a lépcsőre kakált. Lakógyűlés. Ez így nem mehet tovább, a gyerek összeszedi a bacikat, a macska veszélyes, hogy került ide ez a macska. Kérdezi a fehér kocsis szomszéd, akit most nézek meg rendszeren először. Az a negyvenes nő, aki szottyadtra fitnesszezi magát. Egy másik szomszéd csendben ül. Nagyon fiatal az arca, mint egy kölyöknek, pedig felesége van, aki nem tudott eljönni, mert ugye kicsi a gyerek, meg gondolom, nem izgatja fel a macskatéma. Ugyanakkor szavazni muszáj. Tegyük-e feljelentést ismeretlen tettes ellen, vagy jelentkezzen az elkövető. Ugyanis az önkormányzati szabályok szerint a társasház közös használatú részein macskát tartani tilos, ezt az ügyvéd mondja. Arra nem emlékszik, mennyi a bírság.

Ide nem tartozó dolgok jutnak eszembe, te miben hiszel, kérdezi anyám, ezen gondolkodom a lakógyűlésen.

Nem hiszek az akupunktúrában, a pozitív gondolkodás erejében, a gyógyszerben hiszek, a tudományosan megalapozott dolgokban. Jó, mondja anyám, de nem tudsz utána nézni, nem tudod felmérni, hogy amit úgymond tudományosan leírnak, az igaz-e, a dolgok folyton változnak, egyszer ez az egészséges, aztán kiderül, hogy szinte mérgező.

Mit árthat egy kis macskaszar, végül is a föld sem patyolattiszta, nem egy szét-porszívózott szőnyegen járnak a gyerekeitek, hanem a kertben, szarnak a galambok is, a giliszta húzza a kis nyálkáját a földön, sünök is vannak, hallom őket esténként, és még egy csomó állat, ami nem jut eszembe. Ezek mind kakálnak.

Jó lenne, ha ki is mondanám. Esetleg tartózkodnék a szavazástól, ha lehet, pontosan ezt mondom. Esetleg. Ha lehet. Esetleg beszélek a kölyökarcú szomszéddal.

Szerezz barátokat. Ne kérj mindenért bocsánatot.

És persze nem veszem figyelembe, hogy az a kaka nem a kertben volt, hanem a lépcsőházban. Biztosan gyanús vagyok, utoljára ezt írom a naplóba.

*

A kedves arcú ember felesége szép. Rövid hajú, fiús, és mégis. Mégis milyen, hát először is szabályos mindene. Aztán nem sminkeli magát, és így is sima, fehér a bőre. Persze fiatal. Ad nekem rózsát a kertjükből, ők is a földszinten laknak, teljesen gondozott a kert. Az ő gyerekük a nadrághúzó, az anyja mögé bújik, most nem akar játszani. Valamit még mondanom kéne, hogy szép a kert, mióta laktok itt, és mondom is, végre elhatározom, és kimondom. Olyan ártatlanul néz az a nő, bele ne essek a szomszédomba.

A múltkori szanaláskor megtaláltam a Weöres-kötetet is. Anyám bejelölgette a kedvenc verseit, „paripám csodaszép pejki”, „róka rege róka”. Abban találtam ilyeneket is, hogy „elkel most a nagykendő”. Csilingelés, paripám, libben a tarka nagykendő, valami belém szúrt akkor, nem a visszaemlékezés, nem emlékszem ezekre, hanem hogy ez milyen világ. Van ilyen? Éjmélyből fölzeng a száncsengő. Piros alma szívem ágán.

Anyám sírjához nem járok ki, nem száradnak koszorúk. Hamvasztást kért, és az urna megy a földbe, a művirágot nem szereti. Nem szerette. Nem szeretné, ha múlt időben beszélne róla.

A szép arcú nő elköszön, első ismerős a házban, ez végül is jó, fel is jegyzem, ezt elmondhatnám a telefonáló ürgének, de valószínűleg a macskás sztori jobban érdekelné.

*

Forró vízben fekszem, nagyokat fürdök, de most már mindig az jut majd eszembe, hogy aszpirin, és hogy térdhajlatnál is átvágható. Aszpirin természetesen van, és még egy rakás minden, be lehetne venni. És aki leugrik a tizedikről, és egy másodperce még van felfogni, hogy most rögtön becsapódik, meghal? Zuhanás. Így biztos nem csinálnám, így az egyik tanárunk csinálta felsőben, és jött hozzánk egy nő beszélgetni, mit érzünk meg ilyesmi. Kicsit sovány tanár volt, olyan vékony, kusza hajjal. Halkan beszélt. Elég unalmas földrajzórát tartott, büntudatom volt, azt hiszem, de a beszélgetős nőnek nem ezt mondtam.

Mint egy forró kis akváriumba, lemerülök a kád aljára, néha a szemem is kinyitom, szúrja a klóros víz. A szomszéd nőre gondolok, és ekkor eszembe jut a macska. Ebben a pillanatban. Nő, macska, így ugrál a dolog, nem tudok elélezni. Kiszállok a kádból.

A macska a teraszajtón kapar, létezik, hogy megéreztem? Soványabbnak tűnik, végigtapogatom, talán orvoshoz kéne vinni. De nekem nem kell macska. Semmilyen állat. Hörcsög, nyúl se.

Felemelem, átnézem a testét, a szemét, körmét, felcsippentem a tarkónál, hogy nincs-e kiszáradva. A szomszéd, a szép nő férje éppen nyírja a közös fűvet, meglát, egy pillanatra áll csak meg, ott a macskabúnos, gondolhatja, aztán intget, megy tovább.

A nősülést nem erőltette anyám, későn érő típus vagyok, mindenkinek ezt mondta. Nem is volt túlságosan erőszakos, amikor össze akart hozni azzal a virágáros nővel, aki pozitív személyiség, és nekem ilyen feleségre van szükségem. Több próbálkozás nem volt, unokatéma sem. Megint múlt időben beszélek.

*

Nem volt könnyű eladni a lakását. Iszonyúan sok cucc, teljes rendezetlenségben, a szekrényben a ruhák között levelek, magazinok, ezeréves hifi, táskák, cigisodró, dohány, hivatalos iratok, nejlonzacskó, régi játék. Add el a kócerájt úgy, ahogy van, mondta az ingatlanos, amikor átgondoltuk, mibe kerülne felújítani. Felpöndörödött sárga tapéta, a konyhaszekrény tákolmány, a fürdőkádon felpattogzott a zománc. Nagyok sok újság, az ágy alatt is, újságkivágások, útmutatók, receptek és egy füzet. Valahol még tíz másik, félig vagy teljesen teleírva.

Sose nyitom ki azokat a füzeteket, ott megfogadtam, egy darabig a szekrényem aljában álltak, aztán levittem a garázsba.

Legyél boldog. Miért vágsz mindig ilyen képet? Odaéget épp valamit a tűzhezlyen anyám, légy boldog. A süttőt se dobtuk ki, tényleg úgy adtam el, ahogy volt, csak egy doboznyi cuccot szedtem össze.

A macska pedig áll az ajtó előtt, sose volt macskám. Jó, most már mindegy, úgyis tudják, hogy én vagyok a bűnös, beleteszem egy pokrócba, szinte beleernyed a karomba, biztosan beteg. Fél kézzel tárcsázok egy állatklinikát.

Megszereted és elveszted, ez így megy, állunk apám sírja előtt. Anyám úgy sír, hogy csak folynak a könnyek, nem torzul el az arca. Bármikor tudott sírni. Bármikor tud sírni. Vigyázz arra, akit szeretsz, ezt levélben írta vagy valamelyik listáján.

Vigyázz arra, kit szeretsz meg, ilyet nem mond. Mindig mást mond, mint amit épp csinálok, anyám szórja a tanácsait, valószínűleg ezzel van tele az a tizenegy füzet is. Vagy napló. A naplórész családhi hagyomány?

Egy idő után el kell engedni, hagyd ezeket a faszba, mondta valaki, akivel napnyugtakor sétáltunk le a panelek mellett, engedd már el őket. Szerintem dobjal ki mindent, ezt is mondta.

*

Két órákor ébredek, a macska összehugyozta a lepedőt. A macskaalmot nem érti. Számolgom, hogy akkor idáig még csak két órát aludtam, de ha gyorsan kicserélek mindent, és a macskát kizárom, még van egy kis idő hajnalig. A matrac is nedves.

Rohadt hügyos macska, mondom, és eszembe jut a Pió atyás szobor, hogy úgy működik, mint valami szent hely, gyertyák meg adományok, összetett kezű nő a szobor előtt. Kiragasztom majd, kedves, nem egészen szobatiszta macskának gazdát keresek.

Melyik nyugtatót vegyem be, turkálom a dobozban, a fejem is fáj, a nyakam megrándult, az három bogyo.

Apámék ágya mellett gyógyszeres üvegcsé, mellette a vatta is, amit a tabletták tetejére szoktak rakni. Kevés részlet marad meg, ez többször is benne van a naplómban, azért is írom le. Anyám keskeny arca, mint amikor beteg voltam, és hordágyon viszik el apámat, négy óra valahány perc, világosodik, az ébresztőóra mutatói még világítanak, anyám bead a szomszédhoz.

A bogyókat végül nem veszem be. Tizenegy éves voltam akkor, és tizenegy füzet van, biztosan véletlen, de csak erre tudok gondolni, nem alszom vissza. A matrac szélén fekszem. Lemenjek a garázsba vagy ne, ezt most kell eldönteni.

*

A macska az ölembe költözött, ez tény. Kaptam felszólító levelet, ez is. A postás bedobta. Ha nyolc napon belül, stb., akkor bírság. Mivel kiengedem a kertbe is, ami szabálytalan. Jó, ezt már hallottam, mondom a mercis fickónak egyik reggel, tetszik ez az új hang, ahogy megszólalok, aztán eszembe jut, hogy segített a fotellel. Mindegy. Nem mi árultuk el, mondja a szép arcú nő a földszintről, aggodalmasan néz, elhiszem neki, és észreveszem, hogy szeplős az orra. Biztosan a naptól.

A szoborhoz néha kimegyek, annyira ronda, és az a sok holmi körülötte, valahol félúton a panelrengeteg és a kertvárosias házak között. Kabátzsebemben a „gazdát keresek” cetli, aztán nem ragasztom ki, ez így megy. Próbálkozunk az alommal. Inkább csak alszik benne. Ezért kell kiengednem. Társasházi macskapisi, ez is jól hangzik, mosolygok, tavasz van, megnézem a nőket, már nejlonharisnyát se hordanak.

Mosolyogj, mondja anyám, és valami cikket keres, amit nekem vágott ki, túrja a ruhákat, az összes kacatot a lakásban, jó lesz nekem az a cikk. Apám halála után kupi, de nem az átlagos, „bocs, nem volt időm összepakolni” típusú, hanem ahova nem hívod fel a haverjaidat.

*

Szóval a panelházak mellett mentünk lefelé, talán a vasútállomásra, a fűvön szemét és kutyaszar, a CBA nyolcig van nyitva, jó lesz ez, mondtam. Valaki, már nem emlékszem, ki, felhúzta a szemöldökét, és mosolygott.

A füzetekben nem anyám naplója van, hanem apámé. Az egészségesek nem tudják, a betegek hogyan látják a világot, írja valahol. Az is benne van, hogy közben anyám mit csinál, főz, a konyhából kiabál be a nappaliba, veszekednek, nem érti, nem akarja elhinni, amit apám mond. Meg fogsz gyógyulni, értsd meg, olyan nincs, hogy így maradsz. Ez anyám.

A betegek üvegfalon keresztül látnak mindent, hiába viszik ki őket a természetbe, kint is bent maradnak. Inkább olyan, mint egy akváriumban élni, ezt írja. Lehet, hogy mégis emlékszem ebből valamire? Az akvárium megmaradt, mintha azon veszekednének, hogy legyen-e akvárium vagy sem. Az írásra, hogy apám füzet fölé hajol, nem emlékszem.

Meg fogsz gyógyulni, minden rendben lesz. Ezt a Pió atyás szobor alá is lehetne vésni, és akkor az a néni, aki mindennap oda vándorol a szoborhoz, egyszer csak meglepődne. Talán erre az üzenetre vár. Nem egy macskás cetlire.

A macskával majd lesz valami. Talán megtartom, a bírság húszezer forint.

Fordítói előszó

José Carlos Carmona spanyol író, 1963-ban született Málagában, 1995 óta él Sevilleben. Személyiségéből fakadóan munkásságát is a sokszínűség jellemzi, mely érinti a klasszikus zene, az irodalom, az előadóművészet, a filozófia, de még a politika bizonyos területeit is. Párhuzamosan végzett zenei és bölcsészettudományi tanulmányokat. A Madridi Királyi Konzervatórium karmester-karvezetés szakán diplomázott, filozófiából doktorált. Jelenleg a Sevillei Egyetem tanára, zenei tárgyakat oktat, zenetörténetet kutat, a Sevillei Egyetemi Kórus és a Hispalense Szimfonikus Zenekar karnagya. Számos koncerten vezényelt, melyekről CD- és DVD-felvételek készültek. Hangversenyeket és zenei fesztiválokat szervez, rádióműsorokban komolyzenei műveket elemez és népszerűsít. Az első spanyolországi Irodalmi Szövegalkotás mesterképzés létrehozója és tanára, a Sevillei Egyetem Kreatív Írás Műhelyének vezetője. Íróként és irodalomkritikusként részt vesz az andalúz Canal Sur rádió és a Casa del Libro könyvesbolt-hálózat irodalmi műsoraiban, heti rendszerességgel publikál az *El Correo de Andalucía* napilapban. Rádiójátékok forgatókönyvírójaként, sőt színészként is találkozhatunk a nevével. Szerepelt filmekben és tévésorozatokban, fő- és mellékszereplőként egyaránt.

1999-ben jelent meg az első, tizenhárom elbeszélést tartalmazó novelláskötete a *Pararse a pensar* (Megállni gondolkodni), melyet később közel harminc kötet követett. Elsősorban a prózai művekben mozog otthonosan, az elbeszélések mellett kisregényei és regényei jelentősek, de vers- és drámaírással is próbálkozott. Verseskötete a *Miradas vagabundas. Poesía de la calle* (Kósza tekintetek. Utcai költészet, 2020) címmel jelent meg, az *Espejo cónico* (Kúp alakú tükör, 2010) című drámáját két spanyolországi színházban is játszották. Novelláskötetei közül kiemelkedik a *Cuentos para después de hacer el amor* (Történetek szeretkezés utánra, 2003), *El arte perdido de la conversación* (A társalgás elveszett művészete, 2006) és a *La condición urbana. 50 relatos literarios* (A városi lét. 50 irodalmi történet, 2020).

2006-ban a *Sabor a chocolate* (Csokoládéz, 2008) című regényével első helyezést ért el egy rangos spanyol irodalmi pályázaton. A kisregény már hat kiadást megélt, több mint százezer példányt adtak el belőle. Olvasható franciául, olaszul és németül is. Későbbi regényei, a *Sabor a canela* (Fahéj, 2010) és a *Martino y Martina* (2012) is pozitív kritikákat kapott Spanyolországban. Művei sokszor követik a zenei kompozíciók szerkezetét, különböző módon – formailag és tartalmilag egyaránt – kötődnek a zenéhez. Az író előszeretettel tesz utalást filozófusokra, filozófiai irányzatokra, szereplői és narrátorai gyakran filozofálnak az élet kisebb-nagyobb problémáiról. A humor és az (ön)íronia visszatérő írói eszköz az írásaiban, s szembetűnő az egyszerű, már-már teljesen lecsupaszított mondatok mögött megbújó költőiség alkalmazása is.

A *Sabor a chocolate* című könyvét ajándékba kaptam egy spanyol kollégámtól, s meglepett, hogy az egyik szereplő egy Pécsről Svájcba emigrált karmester. Ez adta az ötletet, hogy felvegyem az íróval a kapcsolatot és Méhes Károllyal meghívjuk Pécsre. José Carlos Carmona 2011 nyarán egy hónapot töltött Pécsen rezidensként, így éppen tíz éve, hogy részt vett a Pécsi Íróprogramban.

Egy érdekesség: politikai szerepvállalására jellemző, hogy 2010-ben a kormányválság kirobbanásakor úgy döntött, ringbe száll a miniszterelnökségért. Ugyan nem szerezte meg a kellő számú jelölécédulát, ám jó esély volt rá, hogy szenátorként bekerüljön a spanyol felsőházba. Pécsi tartózkodása alatt írta meg az *El candidato. Confesiones de un hombre normal que quiso ser Presidente* (A jelölt. Egy hétköznapi ember vallomásai, aki elnök akart lenni, 2020) című írását.

Az *El niño* (A kisgyerek, 2012) című novellájában a pécsi élményeit és benyomásait jegyezte le, mely itt olvasható először magyar fordításban. A *Sabor a chocolate* című bestsellerré vált regény – mely valójában száz rövid fejezetből álló minimalista szöveg – fordítása most készül.

Futó Andrea

A kisgyerek

José Enrique Cabrera az autókölcsönző irodájában ül Helena mellett, és arra vár, hogy megkapják az autó átvételéhez szükséges iratokat. Helena férje, egy 48 éves fickó, aki inkább amerikai egyetemistának néz ki, éppen az iroda vezetőjével beszél. Magyarországon vannak, ami José Enrique számára már-már a világ vége, de ha nem is a világé, Európáé biztosan. Soha nem gondolta volna, hogy valaha is eljut Pécsre, míg egy nap e-mailt nem kapott Helenától, aki tudatta vele, hogy egy egyhónapos írói ösztöndíjjal szeretnék meghívni a városukba. José Enrique számára ez nagyszerű lehetőségnek tűnt. Még úgy is, hogy Magyarország minden bizonnyal olyan hely, amilyenről rémtörténetekben hallani: mézeskalács házikókkal, melyekben vén boszorkák főznek hatalmas kondérban vacsorát az erdőben eltévedt gyerekekből. José Enrique Magyarországról semmit nem tudott, de nemrég újra megnézte kisleányával a *Chitty Chitty Bang Bang* című filmet. Ebben felbukkan egy Vulgária nevű képzeletbeli ország picinyke faluja, ahol már nem laknak gyerekek, mivel a királynő ki nem állhatta őket, s ezért egy gonosz alattvalójának megparancsolta, hogy cukorkával és fagyalattal csalogassa ki házaikból, majd tüntesse el a gyerekeket. Ilyennek képzelte Magyarországot is. A valóság ezzel szemben az, hogy most itt ül, és éppen autót próbál kölcsönözni, hogy bejárhassa a környéket a feleségével és a kisleányával. Az iroda alkalmazottja rövidnadrágot, Nike sportcipőt és inget visel, zsebében golyóstoll, s egyáltalán nem hasonlít kondéros boszorkányra, ahogy a férj sem. Teljesen normálisnak tűnnek.

– Azt mondja, hogy körülbelül tíz percbe telik, mire minden dokumentum elkészül, addig is kényelmesen várakozhatunk az emeleten lévő helyiségben.

Helena kifogástalanul fordítja, amit a férjétől hall. José Enrique korábban olyannak képzelte el a férjet, aki nemcsak nagyon jóképű, hanem bizonyára sportos is. Amikor Helena megemlítette neki, hogy egyidős a férjével, aki szintén filozófiát tanult, nem tudta olyannak képzelni, mint ő maga: kopaszodó, pocakos, kissé görnyedt és alacsony termetű, ezért ugyanolyan elegánsnak és atletikusnak gondolta, mintha Rob Lowe lenne, csak épp szemüveggel. Vajon miért kellett azt hinnie ennyi közös vonás ellenére, hogy a magyar férfi mégis mindenben jobb nála? Noha *fifty-fifty* alapon bármelyikük jobb lehetne a másiknál. Ennek ellenére már maga előtt látta, amint öltönyös üzletemberként bejárja a világot, energikus és lehengerlő, teljesen más, mint azok, akik filozófiát tanultak az egyetemen. José Enriquét bosszantotta, sőt felettébb bosszantotta, hogy jobbnak vélte a férfit saját magánál. És nem tévedett. Ugyan nem volt egy Rob Lowe (igaz, zakóban még nem látta), de akár kisportolt amerikai egyetemista is lehetett volna, aki éppen kocogásból érkezett meg Virginia környékéről: szürke pólóban, halásznadrágban, túraszandálban, rövidre nyírt hajjal, egy méter kilencvenes magassággal és szemüveggel. Eközben José Enrique az El Corte Inglés nyolcvanas évek üzletembereit

idéző fekete öltönyét viselte, élére vasalt nadrággal és jófiús inggel, tipikus spanyol cipővel és fekete zoknival. Egyáltalán nem hasonlítottak, noha voltak közös tulajdonságaik. José Enrique szerint a legrosszabb az egészben, hogyha valakinek, hát akkor épp a magyaroknak kellene alsóbbrendűnek érezniük magukat. Nemrég léptek be az Európai Unióba, még az eurót sem használják, ráadásul vén boszorkáik hatalmas kondérban főzik a gyerekeket! Pedig két oka is volt azt feltételezni, hogy Helena férje jobb nála. Az egyik, hogy otthagya a filozófiát, hogy Apple termékeket értékesítsen Magyarországon, a másik ok pedig, hogy Helena igazi görög szépség volt. José Enrique viszont kitartott a filozófia mellett, az olvasásnak, az írásnak és a tanításnak szentelte az idejét. Egyetemi órákat adott az olvasásról, az írásról és a filozófiáról. Amikor megpróbálta elképzelni, miben áll az Apple termékek magyarországi értékesítése, saját magát látta Londonban *meeting*eken (Rob Lowe-nak öltözve *Az elnök embereiből*), vagy a Szilícium-völgyben (bárhol is legyen), vagy a birodalmi Budapest dizájnös megairodáiban. Kezében iPad, iPhone és egy másik modern eszköz, természetesen a legújabb fejlesztések eredménye, az iKütyü, amit más halandó rajta kívül még nem is ismerhet, s közben tengernyi pénzt keres (persze törvényesen és elegánsan), ezzel szemben a valódi életében kénytelen elfogadni hétszáz eurós ösztöndíjakat, hogy olyan kisvárosba mehessen, ahol vén boszorkák kondérban főzik a gyerekeket. A másik ok, Helena szépsége viszont még inkább bántó volt számára, mert Helena nagyon hasonlított Andreára, egyik volt barátnőjére, aki 19 évesen egy teniszedző miatt hagyta el. Az a teniszedző pedig nagyon hasonlít Helena férjére. Minden egyes alkalommal, amikor Helenát nézi, egyre biztosabb benne, hogy az ő Andreája is így nézne most ki. Tudta, hogy Andrea a nagy istennők méltóságával fog megöregedni, azzal az elegáns szépséggel, ami csak néhány filmdívának adatik meg, s ami miatt félünk őket megcsókolni, ágyban hemperegni velük pedig végképp. Sokkal nagyobb vágyat érez arra, hogy úgy csodálja, mint ahogy a Milói Vénuszt is csodálná, ha az otthonában lenne kiállítva (na, jó, azért egy nap megsimogatná a domborulatait, de csak a gyerekkorából megmaradt érzéki kíváncsiság miatt).

Amikor mindhárman felérnek a kis váróterembe, José Enrique látja, hogy az valójában egy lépcsőpihenő két fotellal, italautomatával, hatalmas üvegfallal, ahonnan jól látni a műhelyt. Épp úgy, mint a kórházak folyosóján, ahol az üvegfalon keresztül megnézheted az újszülött gyermekedet, és mindent, amit a születése után csinálnak vele: a mosdatást, a méréseket, a vizsgálatokat és az öltöztetést. José Enrique oda sem néz, mert úgysem tudja, melyik lesz az ő *gyereke*, a kérdés pedig fordítási nehézségeket okoz, egy sor olyan információval jár, amivel úgysem lehet mit kezdeni, hiszen nem tud hatni rájuk. Olyan, mintha elmennél az újszülött gyermekedért, hogy megnézd, de nem is a sajátod, csak egy sorsolással kiválasztott, örökbefogadott gyerek, s neked már nincs lehetőségod kihátrálni. A véletlen neked ajándékoz valakit, aki elszippantja az energiádat, hogy ezáltal az övé gyarapodjon. S neked ezt el kell fogadnod. A kis váróhelyiség vitrinjének alján José Enrique megpillant egy kiállított, gyűjtőknek szánt kisautót, egy piros színű, 1937-es Skoda Popular Sport 'Monte Carlo' Coupét. José Enrique amint meglátja, azon nyomban késztetést érez, hogy megvegye. Magának akarja megvenni, hogy nézegethessé, tanulmányozhassa és elképzelhesse, milyen lehetett az a kor, amit még stílus, elegancia, jó ízlés, rang és előke-

lőség jellemzett. Azért akarja megszerezni, hogy belekapaszkodhasson valamilyen szép valóságba, ami ellentmond a mai gondolatnak, miszerint „a világ manapság praktikusságra és funkcionalitásra törekszik”, pedig volt idő – aminek sajnos nem lehetett részese –, amikor még a jó ízlés uralkodott, és érdemes volt élni. De José Enrique 48 éves, egy ismeretlen országban van, jóformán ismeretlen emberek között, akik ráadásul magyarul beszélnek! Csak nem mondhatja nekik: „Megvennétek nekem ezt a kisautót?” Tudja, hogy úgy néznének rá, mint egy hóbortos, fárasztó alakra, elég furcsa fogyasztói igényekkel, aki ezzel még egy fordítási lavinát is elindítana, a fordító férjétől az irodistákon át az alkalmazottig csak azért, hogy ő megvehesse a piros kisautót, azt a vacak piros kisautót, amit éppen az imént nézett ki magának. Így José Enrique nézi az autót, de csak a szeme sarkából, majd folytatja a felnőttektől megszokott felszínes társalgást: biztosításról, kölcsönzési díjról, tervezett útvonalról. Ám minden gondolata a játékautó körül forog, azon morfondírozik, ha most esetleg nem tudja megvenni, akkor majd megveszi legközelebb, amikor visszahozza a kölcsönautót és rendezzi a költségeket. A tolmács nélkül (és a tolmács „teniszező” férje nélkül) megveszi, csak ujjal rámutat a magyar alkalmazottra: „Gyere, gyere, gyere, velem, ez, ez a kocs, nekem, én, akarom, én, megvenni!”, mire ő kinyitja a vitrint, odaadja a spanyolnak a hőn áhított kisautót, az kifizeti, és mindenki boldog.

A váróteremben eltöltött kis időt követően ismét lekísérik az irodába. Úgy tűnik, hogy a *gyerek* papírjai elkészültek. Visszaadják az útlevét. Ismét várakozásra kárhozzatják őket anélkül, hogy bármit is mondanának. A dizájnos technikai újításokat értékesítő izmos filozófust, az álomtolmács görög szépséget és őt, a kopaszodó, gyermeki szeszéllyel megáldott író. José Enrique két dologra gondol ebben a pillanatban: az egyik, hogy mennyire megvárakoztatják (őt, a Spanyolországból – basszus, ahol már rég van euró! – idehívott híres író, egy intellektuelt, aki megtiszteli őket azzal, hogy az ittléte alatt megmutat nekik valamit a Don Quijotéval fémjelzett hispán kultúrából); és a másik, hogy jó lenne valamit mondani, hogy megtörje a várakozás hosszú csendjét:

– Mit gondolsz, megvehetem a fenti vitrinből azt a piros kisautót a kisfiamnak?

A kisgyerek! A tökéletes ürügy arra, hogy zaklassa a fordítót, hogy ő zaklassa a férjét, aki pedig az alkalmazottat, hogy az felmenjen a kisautóért, hogy megkeresse a számítógépen az árát, kifizettesse vele, és odaadja neki. A gyerek. A gyerek az ő két és fél éves kisfia, aki teljesen tönkreteszi az ő rezidensi ösztöndíját, amit azért kapott a magyaroktól, hogy nagyszerű műveket ír hasson, melyek mindkét nép számára maradandót nyújtanak majd. A gyerek az ő egyetlen fia, aki az után született, hogy sikerült meggyőznie 29 éves feleségét, hogy tizenegy év jegyesség és házasság után, végre valahára legyenek már szülők. A kisgyerek, mint minden gyerek, egy percre sem áll le. Beszél, kiabál, sír, rohangál, rájuk csimpaszkodik, enni kér, sétálni szeretne, és állandó szórakoztatást igényel. Ha a természet úgy alkotta meg a nőt és a férfit, hogy 14 évesen már gyermeke lehessen, az nyilván nem volt véletlen. 46, 47, 48 évesen gyermeket vállalni hasonló fizikai állóképességet igényel, mint amelyet megkövetelnek a 46, 47, 48 éves amerikai haditengerészeknél egy napi 14 órás gyakorlaton. José Enriquének sikerült megoldást találnia erre. Mikor a gyermeke hat hónapos lett, felfogadott napi hét órára egy bébiszit-

tert, majd amikor tizenegy, beadta bölcsődébe..., persze továbbra is igényt tartott a bébiszitterre napi hét órában. Sok szülő egész nap az irodában dolgozik, vagy üzleti úton van, mégis jó szülő. Ő csapnivaló apának tűnhet, mert csupán nyolc órát dolgozik egy héten (!) – a bevételi forrásának nagy része abból származik, hogy tanár az egyetemen, és kevés órája van –, így apai teendőinek ily módon történő redukálása megbocsáthatatlanul az apai szerepről való lemondásnak tűnhet. Éppen ezért, amikor az isteni Helena írt neki az írói ösztöndíjról, azt „egy hónapnyi teljes nyugalomként értelmezte, amit végre kizárólag az írásnak szentelhet!”. Viszont a felesége is épp jelen volt, és nem mondhatta neki felhőtlen boldogsággal: „Éppen most ajánlottak fel egy rezidensi ösztöndíjat Magyarországra, lakással, költőpénzzel, repülőjeggyel egész augusztusra! Viszlát, én megyek, ti pedig itt maradtok!” Elég rosszul hangzott volna. José Enrique az úttal kapcsolatban a családjában bejáratott társasági szabályokat tartotta követendőnek: „Ha valami olyasmiről kérdeznek, ami számukra esetleg felettébb kényelmetlen, utasítsd vissza kétszer. Ha ezek után még egyszer felajánlják, fogadd el.” Íme a példa: „Akarod, hogy kivigyelek reggel 6-kor a reptérre?” „Köszönöm szépen, de nem, nem kell, az nagyon korán van.” „Nekem mindegy, minden nap nagyon korán kelek.” „Nagyon köszönöm, de ez tényleg túl korai időpont.” „De ez egyáltalán nem jelent gondot.” „Na, jó. Akkor köszönöm!” José Enrique kész volt követni ezt a taktikát: „Nézd csak, Magyarországról kaptam e-mailt. Írói rezidens ösztöndíjat ajánlanak augusztusra egy Pécs nevű városba. Lakással, pénzzel, repülőjeggyel.” „Remek, Quique imádni fogja!” S ezzel az anyja által tanított szabályoknak be is felegett.

A szép fordító arcán hatalmas mosoly jelenik meg, amint meghallja, hogy a kisfiút említi. A nő még Spanyolországban ismerte meg a kisfiút, néhány héttel azelőtt, hogy Magyarországra jöttek volna. Egy granadai szállodában beszéltek meg találkoztót, ahova mindhárman elmentek, hogy megismerjék Helenát. A kis Quique a szálloda előterében és kávézójában futkározott, s egyáltalán nem foglalkozott a fiatal nővel, holott neki köszönhatték, hogy az édesapját meghívták (és nem volt mit tenni, vele együtt az édesanyját és őt is) az otthonuktól 2582 kilométerre lévő városba egész augusztusra. Helenának két lánya van, de ők már nagyok. Amikor Sevillából megérkeztek Pécsre, Helena várta őket az állomáson, s miközben az első napokban segítségükre volt az ismeretlen városba való beilleszkedésben, különösen megkedvelte a fiúcskát. Kézen fogva sétáltak Pécs utcáin, virágot szedtek a mezőn egy közeli tó partján, amikor az édesanyjának pár napra a munkája miatt vissza kellett térnie Spanyolországba. José Enrique, ahogy nézte őket így együtt, azon elmélkedett, vajon milyen lett volna a házassága Andreával, akit épp az egyetemi tanulmányai előtt veszített el. Tisztában volt vele, ha a piros kisautót Quiquének kéri, akkor azt hamarosan meg is fogja kapni. Ezért így is tett.

Amikor José Enrique visszaért a bérelt autóval a rezidensi lakáshoz, a kis Quique az erkélyen játszott, ami teraszszerűen kinyúlik az épületből, és teljesen a talaj síkjában van. A felesége, mivel korábban sms-t kapott a férjétől, már mondta Quiquének, hogy az apukája hoz neki egy apró ajándékot.

– *Hottál nekem alándékot?*

– Igeeeeen!

José Enrique megpróbál kíváncsiságot ébreszteni a fiában a tárgy iránt. Spanyolországi otthonukban már több oldtimer kisautójuk is van. Először egy piros

Volkswagen bogárhátút vett neki, mert gyerekkora óta szeretett volna egy igazit, de mire megnőtt és lett volna rá pénze, már nem gyártották. A következő egy fekete angol taxi volt, nagyon hasonló ahhoz a Chrisler PT Cruiserhez, amit már valóban megvett magának felnőttként, s amit kis fém brit zászlókkal díszített az oldalsó, valamint a hátsó ajtókon, hogy londoni benyomást keltsen (ha néha szabálytalanul behajt a taxiknak fenntartott sávba, és a rendőr rajtakapja, akkor majd azt lódítja, hogy egy angol *gentleman* sofőrjeként dolgozik a városban). Ezt követően tett szert a *Chitty Chitty Bang Bang* kisautóra, amit Londonban a musical megnézése után vett meg. Végül Quique nevére rendelt két régi, a harmincas és a negyvenes évekből származó modellt az interneten, mert szerette volna, hogy a kisfiának kézbesítsék a postai küldeményt. Persze Quique rövid időn belül szétszedte, majd az apja összerakosgatta őket: némelyiknek eltűnt a kereke, elferdült a sárvédője vagy többé nem csukódtak az ajtajai. Úgy próbálta megmenteni az apró autókat, hogy amikor meglátott egyet a földön heverni, azonnal feltette a 39 colos tévé tetejére, mintha kiállított tárgyak lennének. Az utazásig minden darab egyben volt viszonylag elfogadható állapotban. Most viszont meg kell védenie a '37-es Skoda Monte Carlót, és azon töprengett, hogyan. „De miért gyűjt egyáltalán bármit is, és miért épp régi kisautókat? Soha nem érdekelték az autók, és soha nem gyűjtött semmit. Igaz, több mint kétezer könyve és körülbelül ezeröttszáz CD-je van, szépen katalogizálva, minden gyűjtő szándék nélkül. 16 éves kora óta vásárolta sorra a bakelitlemezeket, majd a CD-ket, mert szerette a klasszikus zenét, és tudta, hogy ez életre szóló befektetés. A könyvekkel kapcsolatban ugyanígy vélekedett. De mindez sohasem párosult gyűjtőszennvedéllyel. Most sem emiatt csinálta. Csak meg akarta mutatni a fiának, hogy létezik vagy létezett egy olyan apró része a világnak, amit még áthatott a stílus, s ami manapság már veszendőben van.

José Enrique figyelni a csalódott Quiquet, aki nézi az apja által előzőleg az útikönyv mögé elrejtett, majd nagy „csinnadrattával” és üdvrivalgással előhúzott, átlátszó dobozban lévő kisautót, amit még csak be sem csomagoltak. Az apa közben megkerüli az erkélyt, belép a lakás ajtaján, s látja, hogyan próbálja meg Quique lecincálni az autót a talpazatról, amihez hozzácsavarozták. Az átlátszó doboz már a földön hever.

– *Szedd le lóla a kocsit, szedd le lóla a kocsit!*

– Lássuk csak!

José Enrique felveszi, már a kezében van, vagyis egyelőre biztonságban van az autó.

– Hú, ehhez kell egy csavarhúzó. Nem tudom, van-e ebben a lakásban.

Elmegy a fürdőszobába, és előveszi a körömvágó ollót a neszeszeréből. A kisgyerek a nyomában, kérdez és lábatlankodik.

– Nézzük, hogy ezzel az ollóval...

– *Mit csinálsz apuci, mit csinálsz?*

– Látod – magyaráz neki, mint egy tanító bácsi –, van itt két csavar, amivel odarögzítették az autót a talpazathoz, és amit ki-kell-csa-va-roz-ni. Megnézem, hogy ezzel a kisollóval sikerül-e...

De nem lehet még csak megmozdítani sem. Megkeresi a Spanyolországból hozott Bic golyóstoll kupakját, persze az azonnal eldeformálódik, anélkül, hogy

eredményt érne el vele. Közben az anya jutalmat ígér a kisfiának, hogy befejezhesse az öltöztetését, s mihamarabb elindulhassanak a hosszú útra. José Enrique számára világossá válik, hogy nem fogja tudni kiszedni a csavarokat, ezért így szól a gyerekekhez:

– Nem lehet az autót innen leszedni. Játssz vele így, s ha visszajöttünk, kereksek egy csavarhúzóval, vagy így hagyjuk addig, amíg haza nem érünk Sevillába.

A kisgyerek álmosan követi az édesanyját, aki szeretné végre befejezni az öltöztetést, és hallgatja az apját, kinek tudálékos magyarázatai felét sem érti. A kisautó az étkező dohányzóasztalán marad.

Végre elindulnak az utazás összes kellékével – egy bőrönddel, két utazótáskával, két hátizsákkal, a babakocsival, valamint egy szendvicsekkel és itallal teli bevásárlószatyorral –, s nehezen, de eljutnak a bérelt autóig. Amikor már mindent bepakoltak, Esther, a feleség emlékezteti, hogy elfelejtette elhozni a kicsi előkékjét. Amint José Enrique belép a lakásba, minden korábbi zaj megszűnik. A nyűgös gyereké, az utazás előkészületei miatt stresszes anyáé, de eltűntek a szereléssel járó zörejek, ahogy a saját magyarázatai, és az anya kérdései okozta hangok is. A lakásban uralkodó pillanatnyi síri csend és félhomály miatt olyan, mintha soha egy nevetés, soha egy sírás nem zavarta volna meg a tökéletes nyugalmat. Abban a pillanatban José Enrique megpillantja a piros miniatűr autót, s csendben, mindenről megfeledkezve szemlélgetni kezdi. Ott van a dohányzóasztalon, ragyog a tisztaságtól, ő pedig gyönyörködik az oldtimer kisautó előkelőségében, a hátuljától az elejéig futó különös szépségű ívében. Fenséges, mint egy kiváló tervezésű, elegáns frakk hegyes farokban végződő szárnyai. Az autó elején az ezüsthévíz függőleges vonalak, mintha egy boldog bálna fogai lennének. Kis ablaktörlője az autó teteje felől lép működésbe, azt a régi és józan logikát követve, miszerint a víz lefelé folyik, ezért fentről kell megakadályozni az áramlását, és nem a motorház tetejéről irányból. José Enrique behajlítja a lábát, hogy szemmagasságból csodálhassa a kisautót, s úgy gyönyörködhessen benne, mintha a Milói Vénuszban gyönyörködne, ha az a saját házában lenne kiállítva (na jó, azért egy nap meg is simogatná a domborulatait, de csak a gyermekkori buja kíváncsiság miatt). Közben azon is elgondolkodik, hogy beletegy-e a piros kisautót abba a bőröndbe, ami-ben olyan dolgokat tárolnak, melyekre itt Magyarországon nincs már szükségük, s így készen állnak a hazautazásra. Biztos benne, hogy mire a bérelt autón tett utazásról visszatérnek, addigra a kisfia már megfelel a kisautóról. Ettől a gondolattól áruulónak érzi magát, mintha becsapná a kisfiát. Nem ez a szándéka. Hanem az, hogy olyan dolgokat vegyen a fiának, amik neki is tetszenek. De azokat mégiscsak a fiának veszi, ezért nem helyénvaló szenvednie annak látványától, hogyan teszi őket tönkre a fia. A kisautó a dohányzóasztalon marad. Érintetlenül. Arra várva, hogy négy nap múlva kinyíljon a bejárati ajtó, Quique megpillantja, és újra megkérje, hogy vegye le a talapzatról, s játsszon vele, amíg tönkre nem teszi.

Az utazás első napján a Balatonra mennek. A déli parton ebédelnek, közel a vízparthoz. Majdnem három órát utaztak, és közben Quique nagyon jól viselkedett. José Enrique többször is megállt az út során, hogy kényelmesebbé tegye a kicsi számára az utazást. Először leszedte a kölcsönkapott gyerekülésről a textilborítást, hogy ne melegitse annyira a kisgyereket, aztán fekvő helyzetbe állította.

Később áttette középre, hogy a gyerek lássa az utat, mert a vezető- vagy az anyósülés mögül semmit sem látna a tájból. José Enrique számításai szerint egy esetleges baleset következtében a test mozgását nem akadályozná meg semmi, csak a szélvédő, ami tőle a legtávolabb van, de azt nem tudja eldönteni, hogy ez jót vagy rosszat jelent, ha baj van. Úgy véli, ennyi kockázatot vállalni kell az életben, jobb az utazás alatt látni valamit, mint nem látni semmit sem, mint hányingerrel küszködni és folyamatosan tiltakozni valami miatt vagy mint rettegni egy esetleges balesettől. A gyerekülés a megdöntéssel instabillá válik, ezért hátulról kitámasztja az elsősegélynyújtó dobozzal, amit egy nagyobb szerszámos ládában talál, előlről pedig a saját nyolcszatyorba csomagolt strandpapucsával. Végül egy törölközőt teker a biztonsági övre, hogy ne dörzsölje ki a gyermek nyakát. Elég kontármunka, de működik. Quique órák hosszat aludt. Amikor kiszálltak az autóból, hogy megebédeljenek, akkor észlelték, hogy a pécsi hőség a rendkívül magas páratartalommal ahhoz a pokoli időjáráshoz hasonlítható, amitől nyaranta szenvednek, valahányszor Málagába mennek: az izzadságtól ragacsosnak, a melegtől kábának érzik magukat. Amint odaérnek az északi parton fekvő Keszthely kis úszómedencés szállodájához, s kiszállnak a légkondicionált autó komfortzónájából, Quique rögtön elkezd sikítva könyörögni, hogy fűrdhessen a medencében. A szülők beleegyeznek, ők is szívesen úszkálnának vele, hiszen nekik is jólesne megmártózni a vízben. Megkapják a szobájukat, a párától dohosnak tűnik bent a levegő, és a padlószőnyeg is áporodott szagot áraszt. Elkezdenek átöltözni, hogy lemehessenek a medencéhez, de látják az erkélyről az egyre hulló esőcseppeket, amit Quique is mutatnak, de ő addigra már automata üzemmódba kapcsolt, s egyre csak ugyanazt ismétli:

– *Fűjdeni akajok a medencébe! Fűjdeni akajok a medencébe! Fűjdeni akajok a medencébe!*

José Enrique megfogja a kezét, kivezeti az erkélyre, és elkezd magyarázni neki:

– Nézd csak, nézd, esik az eső. Látod?

Csak egyféle válasz van:

– *Fűjdeni akajok a medencébe! Fűjdeni akajok a medencébe! Fűjdeni akajok a medencébe!*

– Jól van, én is akarok. Menjünk! Fürdünk egyet! Nem baj, hogy szemerkél az eső!

Hirtelen szakadni kezd. Esther és José Enrique azon nevetnek, ahogy a zivatarban visszhangzik a: „*Fűjdeni akajok a medencébe! Fűjdeni akajok a medencében! Fűjdeni akajok a medencébe!*” Az eső egyre erősebben és viharos széllel párosulva zuhog, mintha hurrikán tombolna épp a fejük felett. José Enrique ismét kézbe veszi a gyermekét, s az erkélyről megmutatja neki, mi történik odakint. Quique csodálkozva nézi anélkül, hogy értené, amit lát. Csupán két éves és kilenc hónapos, s az utolsó vihart talán hét hónappal ezelőtt láthatta, ami egy ekkora gyermek életének szinte az egyharmada, így nem emlékezhet rá. A vihart az erkélyről nézve ő nem köti össze a medencével, mintha a kettő két külön világ lenne, teljesen független a másiktól: a medence az egyikhez, míg a vihar a másikhoz tartozna. Így Quique csak tovább mondja a magáét, mintha felhúzták volna:

– *Fűjdeni akajok a medencébe! Fűjdeni akajok a medencébe! Fűjdeni akajok a medencébe!*

– Hát, akkor menjünk! – kiabálja elszántan José Enrique, mintha mínusz 10 fokba kellene kimerészkednie –, menjünk fürdeni!

– *Papa aszt monta, hogy mediünk a esóbe fűjdeni! Papa aszt monta, hogy mediünk a esóbe fűjdeni!* – kiabálja az anyjának az apja karjából, amiből arra következtetnek, hogy a kicsi mégiscsak összekapcsolta a két világot.

José Enrique kézben viszi le a fiát. Az anya közli velük, hogy gyorsan átöltözik, s egy perc múlva lent lesz. A vihar nagy zajjal jár, a fák úgy meghajolnak, mint ahogy a tévében látni a tornádó sújtotta Yucatán-félszigeten. Ahogy odaérenek a szálloda úszómedencéjét ölelő kert kapujához, Quique riadtan néz körbe. Az apja ránéz, és ismét megkérdezi tőle:

– Biztos azt akarod, hogy ilyen nagy esőben fürödjünk a medencében?

– *Igeeen!* – mondja a kisgyerek meggyőződéssel. – *Fűjdeni akajok a medencébe! Fűjdeni akajok a medencébe!*

– Hát akkor menjünk!

A recepció s megdöbbsent tekintetétől kísérvé kinyitja a kiskaput, és bemegey karján a kisgyerekkel. A rájuk hulló esőcseppek óriásiak és hidegek. Nagyon hidegek. José Enrique sziú indiánokat idéző csatakiáltással közeledik a medencéhez, mintha most indulna harcba egy „jenki” ellen. Szokása, hogy mindig énekel, vagy az adott körülményhez illő hangokat ad ki. Mintha a fiával közös életük rajzfilm lenne, melynek megértéséhez nélkülözhetetlenek a zenei effektek. Ha futnak, gyors éneket dúdol; ha megcsiklandozza, vidám trombitaszót imitál; ha átkarolja, szerelmes filmbe illő melódiát énekel. Amikor a kórházban hívták, hogy elsőként megnézhesse újszülött fiát abban a szobában, ahol lemossák, megméri, megvizsgálják és felöltöztetik a csecsemőket, és az ápolónő a kezébe adta a kicsit, ő nem tudta, mit is mondjon neki. Tudta, hogy úgysem értene semmit. „Szia”, köszöntötte gyengéden, „én vagyok az apukád”. Oké, túl van a szokásos bemutatkozáson, de ez a gyermek ennél többet vár tőle. Nem tudott felocsúdni a csodálkozásból, látván, hogy a gyermeke nem ő volt. Egészen addig úgy képzelt, hogy amit látni fog a fiával való első találkozásakor, a saját hasonmása lesz, csak éppen kicsiben. Így amikor meglátta, hogy a csecsemő különbözik tőle, sőt annyira más, mint ő, úgy vélte, csakis valami tévedésről lehet szó. Mozgósítania kellett az összes racionális érvet saját megnyugtatóására: „Ez abszolút normális. Ő egy másik ember. Ő nem te vagy. De mit is vártál? Hülye vagy?” Majd, ahogy a nővér folytatta az újszülöttek mosdatását – az anyát egy félreeső folyosón hagyták a császármetszés után –, José Enriquének nem jutott más az eszébe, mint hogy énekeljen. S mivel nem akart egy akármilyen jelentéktelen dalocskát énekelni neki, eldúdolta Johann Sebastian Bachtól az *Airt a D-dúr szvit*ből. Talán azért épp ezt, mert ez volt az a zongoradarab, melyet a legtöbbször játszott életében, mióta zongorázik. Most pedig szalad a hároméves kisfiával a medence felé dacolva a tüdőgyulladás veszélyével, nem énekel neki, hanem kiabál:

– Jaj, de hideg az eső, Quiqueee! Jajjj, de hideeeg!

José Enrique számít rá, hogy a medence vize valamivel melegebb lesz. Beteszi a vízbe az egyik lábát, majd a gyereket, aki már nem beszél, nem is mosolyog, kicsit rémült arccal hagyja, hogy az édesapja irányítsa a dolgokat. A viharos szél és az eső elől mélyebbre merülnek a vízben, ami valóban átmelegíti őket kellesmes hőfokával. Az apa nevet és bohóckodik, mire a kicsi is elmosolyodik.

– Mindenhol víz! Mindenhol víz, nézd, Quique!

Futva és sikoltozva megérkezik az anya, meglepte a hirtelen jött lehülés. Azonnal beugrik a vízbe, és a fiához beszél, aki ugyan rémült, mégis kacag. Gyorsan kimásznak a medencéből, visszamennek a szállodába, közben végig szóval tartják Quiquet, aki vacog a hidegtől. Bebugyolálják egy nagy törölközőbe, és úgy maradnak egy darabig mind a hárman, összeölelkezve, egymás testét melegítve, fejüket összedugva ismételtetik: „Jajjj, de hideeeg van, Quiqueeee, jajjj, de hideeeg van!”

Két felnőtt, akik épp a szülői szereppel ismerkednek. Mindketten egész életükben mással foglalkoztak. A saját karrierjük építésén fáradoztak, a saját terveiket szövögették és az álmaikat próbálták megvalósítani. José Enrique egyik regényének írása közben jött rá, hogy nincs joga megszakítani az örökösödési láncot, melyben ő sem volt több csupán egy láncszemnél, de talán épp ezért nem tehette meg a Cabrerák korábbi nemzedékeivel szemben, hogy azt mondja: „Itt vége, megszakad a lánc.” Mindent, amit eddig a család felemelkedése érdekében tettek, a semmibe vész, mert „itt van ez az önző alak, aki nem akar problémákat”. Csakhogy annyi év önállóság és szabadság után, amikor csak magára kellett gondolnia, és azt csinálhatott, amihez éppen kedve szottyant, most nem lehet varázsütésre eltüntetni ezt a kis törpét, aki ráadásul még csak nem is a pontos hasonmásod. Mindenesetre ők a délelőtti bölcsődével és a délutáni bébiszitterrel letudták a problémát. (Már a 19. század nagy családjai is hasonlóan csinálták!). A katasztrófát az az egy hónap szünet jelenti, amikor sem bölcsőde, sem bébiszitter nincs, mert ez aztán túlságosan nagy „mélyvízbedobás” egy gyerek életében, és éppen emiatt nagy kihívás az ő életükben is. Napi néhány együtt töltött óra helyett, ami gyorsan elrepült: ébresztés, reggeli, séta haza a bölcsiből, fürdés, vacsora és altatás, most itt van a nyakukon az egész augusztus, kánikulával tetézve.

Mindketten átölelik, hogy átmelegítsék és megnyugtassák. Leginkább, hogy megnyugtassák.

Este megnéznék egy szép kastélyt, majd a séta után megvacsoráznak. A következő nap lemennek a tóparti strandra. A három dél-spanyolországinak ez teljesen új: a strand tele van lombos fával, a fű egészen a vízpartig szőnyeget képez, a föld világos színű és a víz édes. Úgy fürdenek, mintha tengerben lennének, de a közelben hattyúk úszkálnak. Apró részletek, melyek meglepik őket. Szeretik a meglepetéseket. José Enriquet Seurat impresszionista képeire emlékezteti a látvány. Most tudatosult benne, hogy azokon a festményeken az emberek tó- vagy folyóparton, a zöld fűvön sétálnak vagy pihennek, és nem homokban, mint néhány spanyol festő tengerparti képén. Itt vannak fák és vitorlások. Már érti, hogy korábbi korok festőire miért gyakorolt ekkora hatást ez az idilli látvány. A Georges Seurat képein érzékelhető békesség már-már az unalomhoz hasonlít, a passzív nyugalom létfontosságú, ahogy az emlékei által felidézett *Vasárnap délután Grande Jatte szigetén* című festményen, és ahogy most is látja ezen a tóparton. Minden olyan, mintha már látta volna, egy részletet kivéve, amire csak később jön rá, miután az emlékezetében lévő adatokat megpróbálta összekötni minden valaha látott festménnyel. S hirtelen felfedezi, mi az: az emberi testek. Az emberi testek fehérek, különösen sápadtak, szinte hófehérek, amihez nincs hozzászokva, hiszen nem látni ilyeneket Spanyolország déli részén, de most tökéletesen felidéződik

benne a premier plánban látható márványfehér bőrű serdülő fiú a memóriájában elraktározott *Fürdőzés Asnières-ban* című képen. José Enrique leül, mintha maga is a festmény részévé válna, kilépve saját világából. Elégedettnek érzi magát, noha az utazás alatt érte néhány csalódás a kora miatt: nem volt ereje, hogy újabb és újabb templomokba és múzeumokba térjen be. Ő, aki 18 éves korától kezdve végigjárta Európa legjobb múzeumait, mindig útikönyvvel a kezében, ízekre szedve minden képet a leírások alapján a leghíresebb képtárakban. Ő, aki nemrég egy madridi út alkalmával, négy egymást követő napon öt-öt órát töltött el egyedül a Pradóban, most képtelen volt kifizetni pár eurót, hogy megnézzen egy újabb múzeumot. Láta már az összes nagy képtárat: a Louvre-t, az Orsay-t, a Georges Pompidout, a British Museumot, a brit Nemzeti Képtárat, a londoni Tate Galériát, a Münchener Képtárat, az Uffizi Képtárat, a vatikáni múzeumokat, a New York-i Modern Művészeti Múzeumot, a Washingtoni Nemzeti Galériát, a New York-i Guggenheim Múzeumot. Most csak egyetlen múzeum lelkesítené, ha felajánlanák neki, hogy nézze meg a Szentpétervári Ermitázst, az is csupán azért, mert a nagy képtárak közül csak ebben nem járt még. De vajon mi érdekelheti még Budapesten vagy Pécsen, vagy akár a világ más részén? Most legalább egy festmény része lehet, és megértheti azokat, akik meg akarták örökíteni egy idilli nap tóparti semmittevéését. Az öregség valami ilyesmi lehet: a szemlélődéstől való kimerülés. Eddigi életében már meghallgatta az összes jó zenét, megnézte a híres múzeumokat, elolvasta a legjobb könyveket, eljutott huszonnégy országba, vajon mi vár még rá? Városokat, emlékműveket, épületeket néz meg, de már egyre nehezebb lelkesednie értük, felfedezni bennük valami újat. A fiának viszont minden új.

Nincs, aki Quiquet ki tudná rimánkodni a vízből. Először az édesapjával fürdött, majd az édesanyjával, de még mindig a parton van, ki-be járka a vízből. Édesanyja vigyáz rá jó ideig, majd váltják egymást. José Enrique egy magyar író könyvét próbálja olvasni, az egyetlen, amit spanyolul talált egy pécsi könyvesboltban, de nehéz úgy belemerülni az olvasásba, hogy a fiad közben bele is fulladhat a Balatonba. Így végül becsukja a könyvet, és ülő helyzetben a Seurat-képek figuráinak unott szemlélődésével egyszerűen csak elkezdi figyelni a fiát. Már két intenzív hetet töltöttek el vele, többet ölelgették, mint eddig bármikor. Játszottak az ágyon, a kanapén, versenyeztek Pécs sétálóutcáin, pancsoltak a szökökutakban. Kézen fogva sétáltak, hol ölben, hol nyakban cipelte a kisfiát, sokkal többször, mint máskor egy teljes év alatt. Fantasztikus kis kölyök, csibészes mosollyal, amit imád benne. Úgy gondolja, hogy a fia nagyon szép: mindene szép és arányos, szebb, mint bármelyik festmény. És beszél, felesel a saját érdekei szerint, s mindig új dolgokat kér („És most mi lesz, mit csinálunk?”). José Enrique akárhányszor nézi, ahogy a fia keresgél, ahogy felfedez, ahogy változik, ahogy más és többet szeretne, ahogy új dolgokat kezdeményez, mindig arra gondol, hogy ő maga is, amikor a könyvéhez keres új ötleteket, vagy egyre távolabbi helyekre utazik, ugyanúgy a világot fedezi fel, és gyűjti róla az információkat. Mi haszna van filozófiát tanulni, ha nem az, hogy megtudjunk mindent a világ dolgairól, a kezdetről és a végről, ezek értelméről, majd elhiggyük, hogy tudjuk, hogyan működik a körülöttünk lévő világ? A gond az, hogy a filozófia eljutott a csúcusra, már tudható minden, amiről a történelem során szó esett, mindenki helyesen érvelt valami mellett, amit mások később megcáfoltak, végül nem maradt más, mint a

tisztelet, vagyis egyfajta relativizmus, a posztmodernizmus, a sebezhető gondolkodás, a tolerancia, mivel az igazság már nem létezik, ahogy az érzékelés sem, vagy csupán kitalációk. Amiatt sodródhatott az irodalom felé, mert néhány személyes történetben lehetett némi igazság, ami legalább a felszínre hozott egyfajta titkot, ami referenciaként szolgált a jelenvalólétról, a *Dasein*ről. Tovább keresgélt a könyvekben, milyen életek rendelkeznek azzal a tudással, ami révbe juttatja őket, de látta, hogy egyelőre a kérdés megválaszolása még várat magára. Quique először a lakás fiókjainak tartalmát kutatta, majd a környező utcákat, ahogy ment a bölcsődébe vagy sétált, így ismerve meg napról napra a saját testét, majd a barátokat, később így fogja felfedezni az iskolát és bővíteni az ismereteit. Nem csak Quique felfedező, az emberi lényt is arra programozták, hogy tanuljon és kockáztasson, hogy megismerje és tágítsa a saját határait. José Enriquének imponál, hogy a fia feszegeti a határokat: hepehupás járdaszegélyen lépeget; megpróbál eljutni a medencében vagy a tóban olyan messzire, ahol már nem ér le a lába; leugrik magas lépcsőfokokról; felmászik kőgolyókra, köztéri szobrokra és működő szökőkutakra. Egy kis emberke, aprócska emberi lény, aki folyamatosan tapasztalatokat gyűjt magáról és a világról. Hatalmas boldogságot érez, ahogy nézi a parton, olyat, amelyet a világtörténelem minden szülője érzett és érez, és hamar rájön, a kapott ösztöndíj nem arra szolgál, hogy írjon, hanem hogy együtt legyen a fiával, hogy tanuljon egy szokatlan helyzetből, egy „kényszerű” együttlétből. Ahogy arra is, mennyire szereti a fiát, és milyen csodálatos öröm a vele való együttlét, vagy ha csak egyszerűen nézheti őt. És hálás a sorsnak, a szerencséjének, hogy megkapta ezt az ösztöndíjat.

Este folytatódnak a magyar nemzeti ünnep programjai, így lemennek a kikötőbe, hogy a vízparton megnézzék a tűzijátékot. Sok ember van, de annyi nem, hogy megijedjenek, hiszen ők hárman egy olyan kultúrából jönnek, ahol az ünnepeken valóságos emberáradat hömpölyög a szűk utcákon. José Enrique a vállára veszi a fiát, majd beveti magát a tömegbe, és egyre közelebb kerülnek a tűzijáték fészékéhez. A gyermek kis kezeivel az arcába kapaszkodik: nagyszerű dolog érezni, hogy a fia tőle függ, a tűzijáték rakétái a fejük felett robbannak, és a fiúcska boldog. Az apa úgy érzi, most még jobban szereti, mint bármikor valaha, és hirtelen nagy bánatára eszébe jut a mondat, amit egy filozófus, a hermeneutika jelentős tekintélye mondott a kongresszuson egy héttel azelőtt, hogy Magyarországra jöttek. Hétfőtől péntekig csak a valóságról, a filozófiai értelmezésről, az etikáról és a morálról beszéltek. Néhány részt vevő filozófus a hermeneutika elismert képviselője volt. A legidősebb nagyon szórakoztató előadást tartott, megkérdőjelezve mindent, ugyanis minden a nyelv közvetítésével hangzott el, a nyelv pedig mindent elferdít, hiszen mindenki másképp értelmezi. Sikerült elérnie, hogy a halálon nevetgéljenek, az egyetlen valóban valós létezőn. Kávészás közben és a relativizmus ösztüzében José Enrique megkérdezte tőle: „És a gyerekekkel mi a helyzet? Van valami közük az értelemhez?” Az egyik mellette ülő hermeneuta válaszolt, akinek már volt némi tapasztalata: „Tudod, mit mondanak erre: életet adunk a gyermekeinknek, de az étellel együtt halált is.”

Ott a tóparton ülve José Enrique ezen gondolkozott, miközben azt nézte, hogyan játszik a fia egy műanyag vitorlással, amit kérés nélkül vett el egy másik gyerektől. Quique bőre kreolabb volt, mint a többi gyereké, szinte az egyedüli

sötét hajú, kétségtelenül a legmozgékonyabb és a legcserfesebb mind közül. José Enrique nem akarja, hogy Quique valaha is meghaljon: se most, se két év múlva, se kilencven év múlva. Nem akarja, hogy meghaljon, amíg ő él, de azt sem, hogy azután haljon meg. Ne haljon meg soha! Akkor sem, amikor ő már nem lesz, és hamvai a piszkos föld részévé váltak. Már a pusztá gondolat is letaglózza, pedig el kell fogadnia. El kell fogadnia, hogy Quique egy nap majd meghal, ami kegyetlen dolog, mert az, hogy ő maga meghaljon, már nem is érdekli, azt elfogadja, de azt képtelen elfogadni, hogy az a gyermek, aki a nyakában ül, és apró kezeivel az arcába kapaszkodik, egyszer netán fájdalmat érezzen és megszűnjön létezni, azt már nem.

A másnapi terveik elég bizonytalanok. Egyáltalán nem tudják, merre folytatásuk útjukat.

– Hova megyünk? – kérdezi Quique.

– Nem tudjuk.

José Enrique mindenáron valami bolondságon törte a fejét. Hogy elmenjenek Bulgáriába és Szerbiába. Pécs Magyarország déli részén fekszik, nagyon közel a horvát és a szerb határhoz. Most viszont, hogy a Balatonnál vannak, már Szlovénia és Ausztria esik közelebb. 18 évesen utazgatott már arrafelé a barátjával, hátizsákosan, de akkoriban Jugoszláviának hívták azt az országot. Megnézték Zágrábot, bejárták Belgrádot, most viszont a két város két különböző ország fővárosa. José Enrique nappalijában van egy festővászonra rögzített óriási világtérkép, melyen színes rajszögekkel jelöli azokat a városokat, ahol már járt. Az amerikai kontinens tele van színes pontokkal északtól délig és Európa teljes területe is az egykori vasfüggöny határolta részig. Egy pár színes pontocska van még Afrikában és másutt is. Ám nagy szűz területekről hiányoznak még színes rajszögek. És ő tele akarja bökdösní velük a térképet. Nem arról van szó, hogy azért akar elutazni a világ azon tájaira, mert van egy térkép a nappalijában, amiről hiányoznak itt-ott a kis rajszögek, hanem arról, hogy az a nappaliban lévő térkép ugyan már telis-tele van színes pontokkal, de a hatalmas üres részek arra emlékeztetik, hogy még sok helyet meg kell ismernie. Éppen úgy, mint a kisgyerek, aki felfedezi, hogy van még öt fiók a házban, amit sohasem nyitott ki, mert túl magasan vannak, és csak azon tőri a fejét, mire mászhatna fel, hogy felérjen valahogy a fiókokig. És most neki már sietős. Épp betöltötte a 48-at, ami számára olyan, mintha 50 lenne. Napról napra érzi, noha alig észrevehetően, hogy fizikálisan romlani kezdett az állapota, s majd eljön az idő, amikor már nem tudja vállalni a megerőltető utazásokat. Legalább öt nagy úticél vár még rá: India, Kína, Japán, Ausztrália és Új-Zéland. Remélhetőleg meghívottként, egy egyetem felkérésére, vagy irodalom, esetleg nemzetközi politika kapcsán (egy Nobel-díj például segíthetne ebben), de egy barát esküvőjére is mehetne. Nagyjából lehetne is ez a sorrend. Ausztráliát Új-Zélanddal még kihagyhatná, de Indiát és Kínát hasonlóan kötelezőnek gondolja, mint ahogy a muszlimoknak kötelező elzarándokolni Mekkába. Aki már felfedezte az emberi lények küldetését a Földön, az tudja, hogy meg kell ismernie ezt a két nagy kultúrát (és persze megvenni az iKütyük utolsó generációjának legújabb modelljét Japánban). Még otthon, amikor megnézte Pécs elhelyezkedését a térképen, arról fantáziált, hogy onnan elutazzon-e Szófiába és Isztambulba. Magyarországról elmenni Isztambulba olyan, mint Madridból elmenni Párizsba, csak persze rosszabb uta-

kon. Ha Lisszabonból elmész Madridba, és gondolsz egyet: „Ha már itt vagyunk, menjünk el Párizsba”, bolondnak tartanak. Viszont, ha Kaliforniából jössz Madridba, már egyáltalán nem bolondság kihasználni a lehetőséget és elutazni Párizsba, Rómába és Velencébe. José Enrique számára ez hasonlónak tűnt, ha már egyszer Magyarországon van, egy olyan országban, amiről soha nem feltételezte, hogy valaha is megismeri, akkor már szeretné kihasználni, hogy megnézze Európának ezt a szegletét is (és pláne, hogy így újabb rajzszőgeket szűrhatna a térképébe!). De kisgyerekekkel utazni sokkal körülményesebb.

A kirándulás előtt interneten már tanulmányozták az összes lehetséges utat, közlekedési eszközt, de Belgrád és Szófia is messzinek tűnt. Isztambulra már pillantást sem vetettek. José Enrique, mivel Pécsen nem nézhette meg a világtérképét, listát írt azokról az országokról, melyekben már járt. Összeszámolta, huszonhét szerepelt a listán. Nem rossz. Esther azt javasolta, hogy menjenek el Horvátországba és Szlovéniába, ami legalább egy újabb ország hozzáadását jelentette a listához (a mostani Horvátország területén már utazgatott korábban), Szlovénia ismeretlen a számára. Így a lista huszonnyolcas lenne, de maradnának üres pontok a térségben, amiket el kell engedni a kisgyerek miatt. A kicsi nélkül Esthert is lelkesítette volna egy hosszabb utazás, de a véget nem érő autózás vagy vonatozás okozta nyűgnek nem tették volna ki a gyermeküket. José Enrique nem volt képes mindezt elmondani Helenának. Indirekt módon már megkérdezte tőle, ismeri-e Bulgáriát, de érezte a válaszból, hogy a tolmács számára az ország jóformán ismeretlen. Úgy érezte, nem igazán biztatná erre az útra. És bizonyos szempontból tapintatlanság is lenne, ha Magyarország ösztöndíjasaként elmenne Szerbiába és Bulgáriába utazgatni. José Enrique tudta, ha most nem megy el Bulgáriába, akkor végleg lemondhat a megismeréséről. Soha többet nem fog erre járni, mert ha lesz pénze és ideje, akkor más, fontosabb úticélok kipipálását kell bepótolnia a térképén. Mindezek háttérben persze, s ebben biztos volt, az 50-esek válsága állt, miszerint tudvalevő, hogy vannak dolgok, amiket már soha többet nem fogsz majd véghezvinni, s a megállapítás, hogy nem *egy* ciklusnak lesz hamarosan vége, hanem *a* ciklusnak, azaz az életnek, amit ő még maximálisan szeretne élvezni.

Végül José Enrique és Esther abba a nemzeti parkba mennek, amit Helena ajánlott nekik. Mikor megérkeznek a Szalafőnek nevezett kis faluba, látják, hogy csupán egy utcából és hét házból áll. Elfoglalják a szobájukat, és elindulnak felfedezni a környéket. Csak egy betonutat és erdőket látnak. José Enrique cipőt (zokni nélkül), rövidnadrágot és rövid ujjú Burberry inget visel, nem éppen a legalkalmasabb öltözet erdei sétára. Az autóúton indulnak el. Esteledik. Előttük kicsit jobbra, nagyjából kétszáz méterre meglátnak egy focipályát, egy kis lejtőn lejutva, mellette pedig egy fából faragott játszótér.

– Nézd, Quique, egy játszótér!

– Hooool!?!?

Sétálnak a játszótér felé, Quique szalad. A földút mellett, kicsit jobbra párhuzamosan vezet egy füves út is.

– Gyere a füves úton! – José Enrique és Esther azon mennek.

– Nem! – kiáltja. Boldog, ahogy megpillantja a játszótérrel a távolban.

Sétálnak tovább, s bár úgy tűnik, a két út párhuzamos, mégis elkanyarodnak

és távolodnak egymástól. Quique jobbra néz, látja, hogy ott vannak a szülei, de egyre messzebb tőle. José Enrique és Esther ismét előrenéznek, hogy megbizonyosodjanak afelől, a két út újra egyesül. Most látják csak, hogy a két ösvény egy nagy „D” betűt ír le, így kicsivel több időbe telik, mint hitték eleinte, hogy végül összetalálkozzanak. A gyerek és köztük alacsony ugyan a növényzet, de nem túl kényelmes átkelni rajta, bár túl lehet élni, ha szükséges, gondolja az apa. A kisgyerek kicsit megijed, ahogy látja a növekvő távolságot, és végül úgy dönt, hogy átvág az ösvények közti mezőn.

– Ne, Quique, ne! Ne aggódj, csak menj tovább előre. Ott egy kapu. Látod? Az út végén. Látod?

Quique előrenéz, az édesapja pedig észreveszi, hogy a gyerek magasságából nem látható a kapu. De Quique bízik bennük, int nekik, ahogy a futóversenyzők jelzik, ha minden rendben, és megy előre. A szülők nézik, ahogy távolodik és folytatja az útját. José Enrique, ahogy követi a szemével, arra gondol, hogy az élet is ilyen, folyamatos elválások és távolodások jellemzik. A kisfiuk most még közel van, megöleli őket, megfogja a kezüket, szüksége van rájuk, de később már nem így lesz. Később boldogan megy majd a maga útján, akárcsak most, ahogy szalad előre. Egyre csak előre. Jó látni, ahogy fut. Mögötte a hatalmas fák oszlopokat alkotnak, olyanokat, mint amilyenekről a mesékben olvasni. Mosolygós, izzadt kis alakja a zöld háttérrel gyönyörű látványt nyújt, a boldogságot és az életet testesíti meg.

Az édesanya előresiet, hogy az út végén, a kis játszótér kapujában fogadja a fiát. Ott összeölelkeznek, mintha semmi sem történt volna, mintha nem is váltak volna el útjaik, egymás mellett állnak teljes nyugalomban. José Enrique teljesnek és boldognak látja őket, csak az a kis félelem zavarja még, képzeletének szüleménye, mely egy autó, egy állat vagy az elesés veszélyével fenyeget.

A játszótérhez érnek mind a hárman, ahol csak egy csúszdát, egy hintát, egy libikókát és egy kis homokozót találnak. Kitárult előttük az erdő, a tisztáson meglátják a foci pályát két fehér vaskapuval és hálókka. „Ez egy gyompálya” – gondolja José.

Csend van. A kínzó csendet Magyarországon fedezte fel. Amikor megérkeztek és megszálltak az író számára felajánlott apartmanban, José Enrique furcsálott valamit, de nem tudta, mi az. Arra gondolt, hogy a város sajátossága lehet, valami vizuálisan nem érzékelhető dolog, amit továbbra sem tudott beazonosítani, de egyértelműen mássá tette. Ebben a városban teljesen más dolgok történhetnek meg, mint amik megtörténhetnének Sevillában. Napokkal később rájött. A csend. Nem voltak madarak. Nem csiripeltek a verebek, sem a fecskék, nem búgtak a galambok sem. Ha elhaladt egy autó, semmi zaj nem hallatszott, egyáltalán semmi. Mint amikor horrorfilmet néztek, akkor is a csend volt a legfélelmetesebb. Akárcsak a havazás utáni csend. Az ember azt gondolná, hogy a város feletti erdő zajos madarak és állatok lakóhelye. Nem így volt. Fehér csend volt, mintha bevezették volna egy profi módon hangszigetelt stúdióba vagy egy pszichiátriai gumiszobába; az egész város valóságértelmen kívül, kartondíszletekkel berendezett, elnéptelenedett forgatási helyszínnek tűnt. Most az erdőben, a magányos foci pályával szembe fordítottan úgy érezte. Azt érezte, mindjárt földönkívüliek érkeznek és egyik pillanatról a másikra elrabolják őket, vagy megbolondul, és

egy óriási tüskét szúr a felesége és a fia nyakába.

– Ijesztő ez a csend – mondja a feleségének. A mérleghinta búskomor hangot ad, ami visszhangzik az erdei tisztáson.

– Élvezd a csendet!

– Pfűű!

José Enrique előveszi kis fülhallgatóit, behelyezi a fülébe, a zsinór végét pedig a mobiljába dugja, melyen tizenkét gigányi zenét tárol. Felcsendül Johann Sebastian Bach *d-moll zongoraversenye*. Kifogástalan a hangzás, hiszen a vidék tökéletes csendjének makulátlan vásznán festődnek a hangok. És ez, egyszerre elégedettséggel tölti el. A zongoraverseny utolsó *Allegro*ja szól, melynek jellegzetes ritmusa futásra készíti. José Enrique a focipályára megy, és a zene lüktetésére egyre fürgébben lépked. Távolodik kis családjától, és ahogy halad a focipályán, minden lépésétől apró rovarok ugrálnak riadtan szerteszét. Fentről a focipálya irigylésre méltónak tűnt („Most már értem, hogy a focit miért nem délen találták fel”, töprengett José Enrique), de most, hogy letről figyelhette meg, már egyáltalán nem tűnt kellemesnek. A gyom mindenfajta növény elkorcsosult keveréke, ami csak nőni és nőni szeretne, de többnyire letapossák. Hangyák által létrehozott vájatok látszanak, földből kirágott kráterek, kis sárga virágok, melyek (focimentes) élni akarásukkal elvonják a játékosok figyelmét, minden tele van apró vízcseppekkel, átnedvesítik a cipőjét, és bogarak is bosszantják Josét, de szól a zene, és magával ragadja, a focipálya egyik pontjáról a másikra viszi, miközben azt feltételezi, hogy a felesége és a kislánya őt nézik. S bár tisztában van azzal, hogy hegyen és erdőben fülhallgatóval a fülében lenni egyfajta szentségtörés, de úgy véli, Johann Sebastian Bach maga a tiszta természet, a világegyetem harmóniája, s ha erdőben megengedhető lenne a zenehallgatás, akkor biztosan ez a zenemű lenne a legmegfelelőbb. Ebben a pillanatban José Enrique a 48 évével és minden félelmével együtt széttárja karját, és elkezd cikcakkban futni a zenét követve, a szívét is mozgásba hozza, repül, és boldognak érzi magát. Szeretne eggyé válni a természettel és az étellel, fut, mintha repülő lenne, egy repülő boldond, nem néz a családjára, csak érezni akar, élni akar, virágozni, felfedezni, örülni és futni, mint egy kisgyerek.

Hiszen ő még mindig gyerek, soha nem vált felnőtté, és nem is akar felnőtté válni. Nem is érti, miért nem imádja még jobban a matchboxokat, miért nem szeret esőben fürdeni a medencében, miért nem élvezi hegyi serpentineken az autóvezetést vagy zöld mezőkön a szaladgálást. Ő az apja kis fiacskája, és az apja is azt szeretné, hogy gondtalanul szaladgáljon. Ha ott lenne, örömmel töltené el a fia látványa, ahogy széttárt karokkal érzi mellkasán az élet teljességét, ahogy zenét hallgat vagy énekel, vagy éppen egy képzeletbeli labdába rúg nagyokat. Megszületett, hogy éljen. Az apjától kapta az életet és a halált, de hogy amíg él, addig élvezze az életet magáért és az apjáért is, hogy érezze, José Enrique Cabrera megteremtése boldog cselekedet volt, a boldogság átadása, az élvezet, mely igazolja teremtésének esztelenségét. („Apa, lombos fák alatt nyugágyon fekszem egy csodaszép tó partján”, mondta neki előző nap, amikor az apja Spanyolországból hívta telefonon. Először aggódva mondta neki – hiszen apja betegágyban fekszik –, de aztán arra gondolt, „hogy így megtudja, legalább valaki élvezheti az életet”). Holott José Enrique tisztában van vele, hogy az apja is

gyerek, egy nyolcvanéves férfi testébe bújt gyerek, aki ugyanúgy szeretne futni – ha lehetősége lenne rá –, megfedkezve a fiáról, megengedve, hogy most csak magára gondoljon, és ne kelljen a teremtettjére gondolnia. Mert ez az egész nem más, mint egy lánc, a természetanya ámitása, aki szaporodásra csábít anélkül, hogy megmagyarázná az értelmét, miközben számos kötelességgel ruház fel: legyenek utódaink, óvjuk őket korai éveikben, tegyük őket boldoggá, noha a természetet épp ez utóbbi érdekli a legkevésbé. Az apja is utazni akart, nevetni, önzőnek lenni büntudat nélkül. Ám most nem teheti meg. José Enrique is tudja, hogy bár az apját boldoggá teszi, hogy a fia egy tóparton lehet, lombos fák alatt, de inkább – és ezt José Enrique megbocsátja neki – ő szeretné élvezni azt, amit a fia, noha soha, de soha nem ismerné ezt be magának.

Hármasban vacsoráznak a vendégház teraszán, amikor a szomszédos asztaltól egy rövidnadrágot és pólót viselő férfi spanyolul szól hozzájuk. A magyarországi argentin nagykövet, aki turistaként fedezi fel az országot. José Enrique örül, hogy beszélhet vele. Napok óta csak a feleségével beszél, illetve a kisfiával próbál meg kommunikálni, de most ez teljesen feldobja. Már csak azért is, mert szeret fontos emberekkel beszélgetni, bár valójában úgy véli, hogy senki sem fontos, s hogy nagyon gyorsan képes felérni hozzájuk, felfedni gyengeségeiket és érezni, hogy betölthetné a szerepüket. A nagykövetet meglepi, hogy spanyolokkal találkozik Magyarország egyik eldugott kis településén, és érdekesnek találja José Enrique írói ösztöndíját is. José Enrique azt hiszi, hogy most a nagykövet őt igazi írónak tartja. Több mint harminc könyvet írt már, egyiket franciára és németre is lefordították, kreatív írást tanít az egyetemen, de még mindig nem tartja magát írónak. És azt sem tudja, mikor fogja magát annak tartani. Mikor tudja pironkodás nélkül mondani – anélkül, hogy hazudnia kellene -: „Igen, író vagyok”? Mindig is egyetemi tanár marad, mert ez nyugdíjig biztos fizetéssel jár, még akkor is, ha a könyvei eladásából több jövedelemre tenne is szert – egy évben már megesezt vele. Az irodalmi díja, a többórás televíziós programok és a mostani nemzetközi ösztöndíj (!) ellenére sem tekinti még magát írónak. Elképzelte, mi jár a nagykövet fejében, aki természetesen így vélekedik: „Ó, ez egy spanyol író, akit nem tudom, miért kellene ismernem, de biztosan jó író, ha ösztöndíjjal van itt”, s ez felvidította. És hogy biztosítsa erről, miközben beszél vele, már azon jár az esze, hogy szerencsére hozott erre a nagy-utazáson-belüli-kis-utazásra egy példányt a díjazott regényéből, és csak a megfelelő alkalmat kell megvárnia, hogy vacsora közben felmelessen a szobájába a könyvért, és odaajándékozhasza neki. A nagykövet, aki három magyar társaságában vacsorázik, örül, hogy spanyolul beszélhet. Jó sokat cseveg velük, a székét félig elfordítja, ahogy José Enrique is teszi; Estheré pont szembe néz vele, míg Quique széke háttal, csakúgy, mint eleinte volt a nagyköveté. José Enrique elégedett, bár biztos abban, hogy mondandója és gesztusai is tele vannak mesterkéeltséggel, ami felettébb zavarja a feleségét, aki mindig megvetéssel figyel a férjének a hatalom és a befolyásos emberek előtti behódolását. Már sokszor láthatta a férjét, amint fontos emberekkel beszélget, akiktől mindig igyekezett valamiféle előnyt kicsikarni, olykor sikerrel, előfordult, hogy még Esther számára is. Esther ellenérzése annak tudható be, hogy a férje helyett is szégyenkeznie kell. De ő már 48 éves, Esther pedig még nincs annyi. José Enrique szerint ezek a dolgok természetesek ebben a korban, ismertek és vállalhatók az effajta kommunikációs fogá-

sok. Soha nem érzi felszabadultan magát nagyobb hatalommal bíró emberek társágában, alapvetően azért, mert életének minden tevékenységében ő dirigál, vagy egyetemi tanárként, vagy karnagyként, vagy különféle projektek vezetőjeként. Ez gyerekkora óta így van. Mindig ő volt az osztálytitkár és az érdekképviselő, de szerencsére a katonaságot elkerülte (ha csak rágondol, máris kiveri a víz, az első tanulatlan őrmester, akit kapott volna, biztosan kiebrudalta volna a fegyelmetlensége, az örökös „okoskodása” miatt). S mivel feszeng, ezer dolog jut az eszébe, amikor fontosabb emberekkel társalog. Most is igyekszik tudatosítani magában, hogy ez a fickó csak egy jó családból származó argentin, aki beszél angolul, és sikerült bekerülnie a diplomáciai testületbe, mivel korábban betöltött egy jó állást valamelyik kormányhivatalban. Quique folyamatosan fel akarja hívni magára a figyelmet. Vacsora közben feláll a székre, az argentin felé fordul, noha az anyja igyekszik leültetni, de ő hol az apja figyelmét vonja el, hol a nagykövetnek mutatja, hogy mit eszik éppen, aki nagyon barátságos vele („Quique, tetszik Magyarország?”). Egy adott pillanatban José Enrique a nagykövettel folytatott beszélgetés közepén megrántja Quique lábát, hogy leüljön végre. Az alig feltűnő erőszakosság hatására sikerül elérnie, hogy Quique letegye a fenekét a székre, és a tányérja felé nézzen. Ekkor Esther rászól a férjére, de épp olyan hangerővel, hogy még a nagykövet is meghallja:

– Jaj, José, milyen ideges lettél!

José Enrique csendben marad, mint amikor az anyja ebéd közben leszidta a párizsi nagybácsikái előtt. José Enrique szerint a felesége amiatt ideges, hogy Quiquéhez kicsit durva mozdulattal nyúlt. Vagy az zavarja, hogy látnia kell José Enrique feszélyezettségét egy befolyásos ember jelenlétében, akit a férje bizonyára irigyel. Hogy próbálja némiképp palástolni a kínosnak ítélt helyzetet, José Enrique pár másodpercig a kisfiával foglalkozik, miközben türelmetlenül arra vár, hogy mihamarabb folytathassa a nagykövettel a beszélgetést. Pár perccel később a nagykövet újra megszólítja:

– Hogy milyen különös itt találkoznom egy spanyol íróval...

José Enrique nem bírja tovább, és felajánlja, hogy neki ajándékozza a regényét.

– Engedje meg, hogy felmenjek a szobámba, és lehozom Önnek az egyik könyvemet.

– Ó, örömmel! – válaszolja neki a nagykövet.

José Enrique feláll a felesége és a fia asztalától, és elmegy a könyvért. Csak ki kell mennie az étteremből, megfordulni, bemenni az ajtón, ami a szobájuk felé nyílik, felmenni a lépcsőn, kinyitni az ajtót, kivenni a hátizsákjából a könyvet, kimenni a szobából, bezárni az ajtót, lemenni a lépcsőn. Ahogy lépked lefelé, pontosan, amikor a második és a negyedik vagy ötödik lépcsőfok között jár, egy gondolat járja át az agyát, olyan rendkívüli erővel, mintha vésővel és kalapáccsal márványkőbe vésnék azt a mondatot az ideák világából, amiről Platón beszélt, s amit a zsigereiben is érez. Olyan erővel, hogy meg kell állnia a lépcső alján, s elő kell vennie a mobilját és lejegyezni a mondatot. A mondat, melynek abszolút igazsága megkérdőjelezhetetlen, így hangzik: „Ez a gyermeki lét szünni nem akaró elviselhetetlen érzése.” Olyan, mint egy bírósági ítélet, amelyet éppen ebben a pillanatban szabtak ki rá büntetésként, mintha végleges száműzetés lenne, ahonnan nincs visszatérés; vagy egy tetoválás, amit most égettek a karjára; vagy

mintha egy izzó vasdarabbal örökre megbélyegeznék. Egész nyomorult életemben továbbra is gyerekek fogod érezni magad, hiába bújsz az öregek jelmezébe, hiába növesztesz szakállat, hiába viselsz öltönyt, hiába rejtőzködsz díjak mögé, hiába lesz házad és kocsid, hiába lesznek gyerekeid, és hiába is lesz hatalmad akár. Férfinak, írónak vagy tanárnak szeretnél látszani, pedig mindegyik hazugság, hiszen gyerek vagy, és ezt te is tudod. José Enrique erőt vesz magán, hogy ne a lépcsőkorláton csússzon le, hogy ne csináljon örültséget az autóval, hogy ne mártózzon meg a szökőkutakban, hogy ne énekeljen az utcán, hogy ne táncoljon az esőben. Meg akart állni, azt szerette volna, hogy a teste, az esze és a lelke (vagy bármi is legyen) alkalmazkodjanak egymáshoz, hogy legalább egyszer szinkronban legyenek, hogy ő felnőtt férfinak érezhesse magát. De ez nem történhet meg, ez a büntetésének lényege, soha nem jön el a teljes összhang pillanata, mindig tettetnie és színészkednie kell. Ez *elviselhetetlen*. Elviselhetetlen a gondolat, hogy ez soha nem fog megtörténni.

Tudja, hogy az a különös érzés ebben a pillanatban annak köszönhető, hogy a felesége mindenki előtt szólt rá (ráadásul kik előtt!). A felesége folyton kritizálja, tudja, hogy csaló, holott kitüntetéses doktori címmel jutalmazták, a Planeta adja ki a könyveit, nemzetközi ösztöndíjakat kap és konferenciákon ad elő. A felesége kitűnő eredménnyel fejezte be az egyetemet, két szakot is elvégzett, kiemelkedő művészegyéniség, intelligens! (míg ő csak okos), kicsit talán le is nézi, bár elviseli, de ez napi szinten okoz súrlódásokat az együttlétük során. Megérdemli, hogy naponta a semmiből építse fel magát, hogy senkiből valakivé váljék, de ha egy nálad ennyivel különb emberrel élsz együtt, aki a kezdetektől ismer, akkor nehéz elhinni, hogy író, egyetemi tanár vagy bárki is légy. De nem csak a felesége az ok. Esther képviseli az igazságot, ami ugyan félelmetes, de a félelem őbenne van, benne lakozik, a gyermeki lét szűnni nem akaró elviselhetetlen érzése, mint egyfajta nemrég feltárt megvilágosodás.

Később átadja a könyvet a nagykövetnek. Legyőzi önmagát. Úgy dönt, hogy inkább felnőttként viselkedik, nem marad más választása.

A következő napon átlépi a szlovén határt, és megnézik egy unalmas kisvárost (tehet majd egy újabb rajzszoget a térképére, és még egy nevet hozzáadhat a listájához), majd átmennek Horvátországba, ahol eltöltenek néhány órát. Az út során elhatározzák, hogy visszatérnek Pécsre, az utazás iránti lelkesedésük lelohadt.

Amikor belépnek az apartmanba, a piros autó még mindig az asztalon van. José Enrique egyenesen odamegy, felveszi, és még mielőtt Quique észrevenné, elrakja a bőröndbe a többi holmi mellé, amik készen várják, hogy visszatérjenek Spanyolországba.

FUTÓ ANDREA fordítása

ERDÉLYI ÁGNESRŐL

Egy összeállítás margójára

Erdélyi Ágnes (1914–1944) – Radnóti Miklós féltestvére, kishúga – két szempontból lehet érdekes az irodalomtörténet-írás számára. Mint „adalék” Radnóti életrajzát gazdagíthatja, márpedig Radnóti elég jelentős költő (s elég rendhagyó fejlődési pályát befutó alkotó) volt ahhoz, hogy a megismerése lehetőségét javító új adatokat örömmel vegyünk. S a kishúg önléte okán is érdekes lehet, hiszen ő maga is költő, verseket és prózát egyaránt publikáló alkotó volt. Most megjelent kötetének (*Arckép szavakból*. Bp. 2020, Jaffa) összeállítója, Bíró-Balogh Tamás ezt a második szempontot állítja középpontba, s azt hangsúlyozza: „Életmű – alanyi jogon”. Az összeállító álláspontja, a kötet első, szükségképpen gyors és felületes átolvasása alapján nem evidens (igaz, e kötetből Erdélyi Ágnes publicisztikája hiányzik), de az életrajzi adalék összefüggésében is elég jelentős ahhoz, hogy a könyv megkapja a figyelmes olvasás, az újraolvasás lehetőségét, s így kiderüljön, csakugyan alanyi jogon (is) jár-e neki a figyelem.

Erdélyi (polgári nevén: Glatter) Ágnes és Radnóti apja volt közös, Radnóti édesanyja Miklós születésekor (1909) meghalt, Ágnes az apa második házasságából született. A költészet iránti érzék valószínűleg mindkét gyereknél apai örökségnek tekinthető, a Glatterek közül egyébként a kutatás több művészt is számon tart. (Még a neves szegedi festőművész, Heller Ödön is Glatter-rokon volt.) A két testvér csak apjuk korai haláláig, 1921-ig élt együtt, utána Ágnes Erdélybe került édesanyjával, Miklós pedig – immár apátlanul és anyátlanul – Budapesten maradt apai rokonainál gyámság alatt. A két életútnak van egy viszonylag rövid, hétéves közös szakasza, és van két, külön-külön futó hosszabb szakasza, amely egymásról tudó, érintkező, de mégis – legalábbis geográfiai értelemben – távoli. Mindkettő, más-más okból, de tanulságos.

Az 1921-ig tartó közös szakasz Radnóti életrajzát gazdagító hozadékát Bíró-Balogh Tamás szépen rekonstruálja bevezető tanulmányában, s jó érzékkel prezentálja Ágnes ez időszakra vonatkozó verses emlékezését is. Ez már önmagában is nyeresége a kötetnek – Ágnes utalásokban, emlékfoszlányokban sok olyasmit is elmond, ami lényeges bátyja életrajzának egy kevésbé jól dokumentálható periódusa szempontjából. (Lakáskörülményeik, a család társadalmi helyzete, majd a süllyedés, az addigi egzisztencia szétesése stb.) Paradox módon azonban mégsem ez a közös periódus hozza a legtöbb új és lényeges ismeretet. Az, hogy Radnóti szerette a húgát, távol élve is figyelemmel kísérte sorsát, alkalmilag reagált is rá – természetes. De hogy milyen életívet járt be a távolra szakadt kishúg, mi lett belőle, s mindez hogyan viszonyul bátyja élettörténetéhez, az már történeti-szociológiai értelemben is sok újdonságot hoz, és komoly magyarázó értéke van. Az értelemszerű különbségek is, a párhuzamosságok is érdekesek és tanulságosak.

A különbségek könnyen számba vehetők. Férfi/nő, idősebb/fiatalabb, magyarországi/külszági (romániai), jobb módú rokonok eltartottja/kisebbségi kispolgári egzisztencia szocializáltja, stb. A párhuzamosságok kevésbé kézenfekvők, de azért érzékelhetők és kimutathatók ezek is. A költői ambíció megléte, a „baloldali” beállítottság, s mindennek előtt az erős egyéni és társadalmi önkifejezési igény itt is, ott is megvan. A fiatalabb Ágnesre, a földrajzi távolság ellenére, nyilvánvalóan hatott bátyja példája is, a költő

Miklós megerősítő, visszaigazoló érzelmi és intellektuális minta lehetett számára. Aligha pusztán véletlen, hogy Ágnes költői indulása idején Miklós éppen Váradra látogatott, a kishűg pedig verset publikált, bátyjának ajánlott versben köszöntötte őt. Mintegy nyilvánosan is vállalta összetartozásukat.

Am van a két életútnak és pályáivnak egy olyan dimenziója is, amelyről szólva nehéz eldönteni, a párhuzamok vagy a különbségek a dominánsak-e. Két úgynevezett „magyar zsidó” alkotóról van szó, akiknek az anyanyelve is, alkotói nyelve is a magyar volt, de az e „választást” kísérő szociokulturális kontextus, az egyént ért impulzusok nem teljesen azonosak. S a két magatartás csak részben azonos. Miklós opciója az volt, hogy ő „magyar” és „keresztény”, s emögött egy igen magas szintű morális autonómia húzódott meg. Ennek az opciónak a lényegét nem szokták megérteni, lényege ugyanis *nem* a „magyar” versus „zsidó” közötti választás, hanem valami ennél lényegesebb. Ez a morális autonómia ugyanis nem engedte meg, hogy a külvilág aktuális trendjei vegyék át az egyén önmeghatározása fölötti uralmat. S e morális autonómia (emberi tartás) nélkül a Radnótit önmaga fölé emelő kései nagy versei, amelyek természetesen egyszerre „zsidó” és „magyar” teljesítmények, nem születhettek volna meg. A kései versek tárgyi pontossága és a mindazt kifejezni képes érzelmi-kognitív szövedék személyes föltételei nem lettek volna adottak. A kései versek egy teljességgel szétzúllott, magatartását veszítő korban a megőrzött emberi tartás paradigmatis megnyilvánulásai.

Ágnes személyes helyzete és opciója bátyjához képest felemásabb volt. Ő Romániában nemcsak magyar és zsidó volt egy mindkettőt leminősítő és félreszorító hatalom erőterében, hanem olyan „kettős kisebbségben” élő, akinek a „főhatalom” sajátosságaival is szembesülnie kellett. Folyamatos potenciális identitásválasztási határhelyzetben mozgott. Az *igazodni* – *kihez* kérdése történetileg új módon merült föl az ő esetében. Ráadásul Ágnes nő volt, egy alacsony státuszú társadalmi csoport fiatal nőtagja, akinek a zsidó, a magyar, a nő és a bomló kispolgári egzisztencia valamennyi hátrányával szembe kellett néznie. Életútja térképén Nagyvárad éppen úgy ott volt, mint Szilágysomlyó vagy Bukarest, majd Kolozs-vár. Köztük nemcsak kis és nagy város, de „tisztá” magyar vagy éppen „tisztá” román lakosságú hely is volt. Míg Miklósnak legalább a magyar kultúra intézményes elsajátításának lehetősége megadatott, Ágnes lényegében magára hagyott autodidakta volt. A műveltség mint olyan nem segítette eligazodását az „életben”. Helyzete specialitását Gyarmati Fanni jól érzékelt: „csonka anyanyelv” (Ágnes hétéves korától idegen nyelvi közegben élt és tanult), kevés iskola, s ez a kevés is félig román nyelvű, az érettségig sem jutott el, majd tizennégy éves korától, azaz 1928-tól már csak az autodidaxis maradt számára. Nem éppen ideális fölkészülés egy személyiség és egy élet fölépítéséhez.

Alapválasztása mégis világos: ő magyar, a körülmények alakulása folytán „kisebbségi”, romániai magyar, aki folytatja előélete történetét saját életében. A számára nyíló lehetőséget azonban ez a többszörös kisebbségi helyzet erősen leszűkítette, s két fontos eleme maradt: a nyilvános megszólalás (közége a kisebbségi magyar kultúra intézményrendszere), a szűkebb, őt erősítő és növelő közeg viszont csak egy marginális kis közösség lehetett, amelyben az etnikai elv, a nyelv és az oppozíció keresésének lehetősége lett a döntő. Az egzisztenciális szűköség élménye itt mindent determinált, de az oppozíció, mint a saját álláspont keresésének lehetősége, a kis közösségen belül megmaradt. Mindennek „zsidó” színezete, jól vette észre az erdélyi kortárs, Korvin Sándor, értelemszerű. Ez az ugyancsak bomlófélben lévő régi erdélyi magyar középosztályisághoz képest már egy más képlet. (Az Erdélyi Ágnes-kutatás egyik lehetséges feladata éppen ennek a képletnek a minél pontosabb és tárgyiasabb leírása lehetne.)

Ágnes tehetségére, emberi tartására vall, hogy e nehéz helyzetben is képes volt „saját” maga megteremtésére, finomodó alakítására. Versei egy része persze, mint minden kezdő, történetileg elkoptatott, üres képzeteket, kliséket mozgat – ezek csak technikai érte-

lemben versek. De verseinek egy másik része túllép ezen, s új, magyar nyelvű versekben nem nagyon megjelenő tapasztalatokat mond ki. E tapasztalatok nemcsak a kispolgári létnek a tapasztalatai, de egyben női tapasztalatok is. (A kisebbségi helyzet artikulálása mindig bátorság kérdése is.) A nőiség megjelenítése értelemszerűen egy járatlanabb út választását jelenti; a kimondhatóság határai változnak meg. A kisebbségi kispolgári lány önpercepciójának nyilvános rögzítése, persze, nem „nagy dolgokból” áll. Űl a moziban például, oldalán egy fiatalemberrel, és szembesül a mozinézés kettős következményével. A film világa és a való világ inkongruenciájával, s az utóbbi megélésének élményével. A kabát fölújításának szűkösségekben honos formájával, a „kifordítással” (mikor az anyag még meg nem kopott belső oldala kerül kívülre, hogy a kabát kopatlannak tűnjék – noha mindenki tudja, miről van szó). A kulturális fogyasztás korlátozott, szegényes voltával, a „javaktól” való elzártság speciális eseteivel – például: csak a szomszédnak van rádiója, de mivel ő csak a cigányzenét szereti, a klasszikusokat nála sem lehet meghallgatni. Vagy avval a ténnyel, hogy az autó luxus, s ő még csak háromszor ült autóban. A világot pedig vonaton sem utazhatja be; a technika ugyan adott ehhez, de a személyes lehetőség nem. S így tovább. A könyvespolcra, nem is meglepő ez, hiányoznak a nagy összefoglaló művek, a lexikonok – nincsen rájuk pénz. Mindezek persze afféle sérelmi lista tételei is lehetnének, de nem azok: a szegénység és a kényszerű autodidaxis megelőli tudják, itt többről van szó. A személyiség önalakításának olyan hiányai ezek, amelyeket az alakuló én már érez, de nem tud vagy nem kellő mértékben tud pótolni.

Figyelemre méltó, hogy szerelmi életének alakulása sem marad rejtve, beszél róla, magától értetődő természetességgel. (Igaz, e témában ő sem ereszkedik túlzottan mélyre.) Érdekes, volt „politikai” vénája is. Erre nem csak életrajza eseménytörténetéből lehet következtetni. Olykor versben is tetten érhető ez az érdeklődés. Egy példa erre: a náci könyvégetés után ő is szól róla. Az esemény sajnos nem irodalmi nóvum, mások is írtak róla (akkor is, azóta is), de ennek a szimbolikus prezentációnak már súlya van. Pontos és mély, és – sajnos ma már tudjuk – egy szimbolikus perspektíva nyitányává vált, amit ő is rögzített.

Mindezt persze akár pusztá életrajzi adalékok sorának is lehetne tekinteni, de – vegyük észre – nem csak az. A költői megformáltság is tetten érhető. S a kishűg jó pillanataiban maga is költő. Pedig még halálakor (1944) is csak harmincéves volt.

Nem tudom, igaza lesz-e Bíró-Balogh Tamásnak, s lesz-e egy újabb kötet Erdélyi Ágnes cikkeiből is. Reméljük, hogy így lesz. Mindenesetre egy kis kötetnek még mindenképpen lenne funkciója. Egy kötet, amely még részletesebb életrajz- és pályatörténeti rekonstrukciót, Erdélyi Ágnes valamennyi (elérhető) levelét, fényképeit (vagy legalábbis azok jellegzetes darabjait, például az e kötet borítójára tett remek portrét), a róla készült kortársi művészi ábrázolásokat (például Ruzicskay György portróját), a versek javát (itt a kiemelő szelekció többet adna, mint a sikerülteket és a sikerületleneket egybeseprő esetleges „összes”) – s természetesen a publicisztikát. Mindez persze továbbra is adalékszerűvé tenné ismereteinket, de a jelenleg még rejtőző összefüggéseket jobban fölszínre hozná. S mindenképpen hasznosabb lenne, mint a mindent föltilizáló „üzleti” misztifikáció, amely Radnóti neve mögé besorolva mindent eladni igyekszik, ami valahonnan előkapható.

Erdélyi Ágnes költészetét szűken vett „esztétikai” szempontból nehéz egyelőre megítélni. Voltaképpen csak egyetlen, saját maga megkomponálta kötete van, amelynek verseit nemcsak megírta, de utólagos szerzői kontrollnak is alávetette. (Vagy ha az egy példányos, voltaképpen kézirat státuszú *Nagybányát* is ideszámítjuk, kettő.) Az összes többi véletlenül került a „hátrahagyott versek” státuszába, függetlenül attól, hogy a zsenék közé tartozik-e, avagy csak a közlési viszonyok súllyesztették el a verseket. Az pedig, hogy az életműből mi semmisült meg vagy/és „lappang”, egyelőre sejteni sem lehet. (Számomra nem lenne meglepő, ha – miként bátyjánál is történt – az ő versei is reflektáltak volna arra a sorsra, amely neki jutott.)

Ha csak az egyetlen megjelent kötetet, a *Kórus három hangra* címmel közöltet tekintjük autentikusnak, amelyben az egyes versek kiegészítik, korrigálják vagy éppen megerősítik egymást, s így külön szemantikai viszonyokat képviselnek, akkor három következtetés automatikusan adódik. A kötet anyaga (önmagán belül is) egyenetlen. A technika és a módszer gyarlósága, az üres, konvencionális képzetek föl-fölbukkanása az adott pályaszakasz (1933–35) természetes fejleménye. A java versek két jellegzetessége azonban ígértes és figyelemre méltó. A szövegekben ugyanis megjelenik a női tapasztalat, méghozzá a „kisebbségi” kispolgári milióból érkező, saját miliójére reflektáló nő tapasztalatai. Mondhatnánk, női oldalról látja a világot, a saját, szűkösségekben és speciális összefüggések között szerveződő, még mozgásban lévő világát. Ez persze egyféle szociológiai, vagy ha úgy korszerűbben hangzik, gender hozadéka e versvilágnak. A motívumokból: a „kifordított” kabátból, az olcsó mozijegyből (s mentális következményeiből), a lehetséges férfi-nő-viszony alakulásának esetlegességeiből, a szubkulturális utalásokból (rádió, vonat, autó, magánkönyvtár stb.) természetesen nem a művesség, a költői eszközhasználat kifinomultsága az, amire fölfigyelünk, de annyi mindenképpen bizonyos, hogy ezek költői megragadására eredményes kísérleteket tett. S az is bizonyos, volt érzéke az élet bizonyos oldalai iránt, s ez a percepciója egyben morális jelzés is. S ez már közvetlenül elvezet a másik jellegzetességhez is. Bár nem „politikai” költő, ez a szféra sem teljesen idegen tőle. Személyileg is a baloldali szubkultúra része, osztozik e szubkultúra bizonyos várakozásaiban, ezek sztereotipizációjában ő maga is részt vesz, de két dolog jól érzékelhetően egyéni. Jellemző például, hogy Erdélyben élve is, nőként, írt például szavalókórusokat is – ez a politikai és költői megnyilatkozás agitatív funkciójú egyesítése. (Magyarországi költőnő szavalókórusára hirtelenjében nem is nagyon tudnék példát hozni.) A másik kiemelendő vonás a személyes sors alakulása szempontjából is jelentőséggel bír. A náci könyvégetés már említett költői percepciója és a szimbolikus szférába emelése jellegzetesen ilyen mozzanatot. Korérzékelésének számos eleme így komplementer bátyja korérzékelésével. S ez nemcsak lehetséges „hatás”, de párhuzamos – analóg – percepció jele is.

Néhány részletet idéznünk is érdemes. (1) Sok szempontból reprezentatív vers a *Mozi után* (187–188.); egészében idézni kellene. Most az egész helyett csak egy jellemző részlet, amely a férfi-nő-viszony nem szokványos oldalát villantja föl: „Az oldaladnál fiú ül, / szegény ő is mint te magad, a kezed / szorítja erősen, ha a lámpák kialudnak, / két órára ki is gyulladtak; ő férfi, te lány / és sötét van, aztán kattann újra a villany / és érzed a tekintetét, hisz kopott külsőddel / s olcsó púderreddel milyen zuhanás vagy neki / a film után”. Ebben, ha belegondolunk, a vágy és az ilyesmit alakító rendszerszintű vágygazdálkodás mint a kielégülést és a manipulációt „szórakoztatásként” egyesítő gyakorlat is megjelenik. (2) Az *És az élet mégis szép lesz!* (185.) egy emblematikus politikai gesztust ragad meg egyéni megfogalmazásban. Idézi az újsághírt: „Németországban könyvek égnek”, majd így interpretálja a fejleményt: „Berlinben az Opera téren / égett tegnap egy szörnyű máglya, / égő eszmék világítottak / s köröttük vakok örömtánca”. Az ellenpontozás, a sűrítés, és maga a forráseseményhez igazodó metafizika költőre vall. (3) A *Tétlen klublakók* a másik oldal egyik szimptomatikus reagálását villantja föl. A klubban a tánc is morális árnyalatot kap: „Forognak meglökött / lendkerék szokottságával / három láb parketten, míg / hátuk mögött józan tetre készek / reggelre megszövik / sorsuk új szövétét / és arra ébrednek, nincsen számukra hely / nincs számukra három láb parkett / hol tehetetlenségük / ritmusra álomba ringassák”. Majd, pár sorral később egy villanás: „Elmennek mellettük az / igaz szavak és igaz emberek”. S így tovább. (4) A *Csüggedés perceiből* (197–198.) a csüggedésnek minősített éles, tiszta diagnózis: „Nekem beszélhetnek / csak az örültek / és csecsemők hiszik már, / hogy megérjük a jövőt / gótikus tornyok hiába / ágaskodnak az égre / kár akarni. / A falakról bénult agyak / szomorúsága patakzik / van jövő, és van cél, de távoli, / mint a délibáb és / elérhetetlen, mint az Igazság. /

A profétákat megfeszítik, / az eszméket eltiporják / csak / a butaság, a gonoszság és / lélekölő gyilkos hatalom örök / A csizma és a fegyver” stb. Bár ez a vers még kap egy vörös farkat, egy optimista zárlatot, a diagnózist ez sem hatálytalanítja, „csak” a kompozíciót gyengíti.

Erdélyi Ágnesnek, akárhogy is, volt érzéke a folyamatok mögötti atmoszféra, a realitások erejére is. (Legföljebb vissza-visszarántotta magát a konvencionális díszletek közé, a gondolatlanságba.)

Hogy milyen költő lett volna, ha kifuthatja magát, nehéz megmondani. De formulázásainak tömörsége, sűrűsége a jobb darabokban érzékelhető fejlődésről árulkodik, s ez versei tárgyától függetlenül, költői lehetőségeire hívja föl a figyelmet. Bíró-Balogh Tamás érdeme, hogy ezzel a lehetőséggel (s a mögötte formálódó emberrel, egy tanulságos és szimpatikus személyiséggel) szembesülhettünk.

„AVÍTT KLASSZIKUS”

Rétfalvi Sándor emlékezete

Nem emlékszem már, hogy mikor, hogyan és hol találkoztunk először. Ami biztos, Perneczky Géza beszélt róla, talán épp aznap vagy előtte (?), hogy a '66-os pécsi kiállításról megjelent elismerő kritikája a *Magyar Nemzet*ben. Géza fontosnak tartotta, hogy közvetlenül, szóban is fölhívja figyelmemet az ifjú szobrászra.

Kovalovszky Mártával '62 nyarán az egyetem kapuján kilépve, gyorsan házasságot kötöttünk, s mindjárt utána Székesfehérvárra, egy másik kapun belépve érkeztünk az alig ismert, *vidéki* múzeumba. Igen, valóban az volt: vidéki. Tudományos munkatársak mindössze hárman voltak, az igazgató és felesége régészek, és egy néprajzos kolléga, aki ott is lakott az eredetileg hitközségi iskolának épült, aztán árvaházként, később városi rendőrségként is szolgáló épületben. Az irodákban telente öreg vaskályhák adták a meleget, a raktárakban és kiállítótermekben még ilyen alkalmatosságok sem léteztek.

Nem véletlenül kerülünk Fehérvárra, szándékosan választottuk a kisvárost, amely éppen nem képzőművészeti életéről volt nevezetes; „szűz” hely volt, nem kellett sem régi, sem újabb hagyományokhoz alkalmazkodni, a magunk gazdáit lehettünk, s az elvárás anynyi volt, amit mi is akartunk: tenni, építeni. Felfedezőnek készültünk: fölfedezni saját századunk, a huszadik század művészetét, amiről az egyetemen semmit sem hallottunk, s megismerni a kortársat, amiről végképp senki sem beszélt nekünk. Így indítottuk el már '65-ben történeti sorozatunkat a századforduló hazai művészetét áttekintő kiállítással, illetve az „ismerkedést” többek között Ferenczy Béni, Kondor Béla (mindkettő 1964), Vilt Tibor, Korniss Dezső (1965), Schaár Erzsébet (1966), Ország Lili (1967) és mások legfrissebb munkáinak bemutatásával. Ebben a sorban rendeztük meg az István Király Múzeumban '68-ban a két fiatal, pécsi mester, Rétfalvi és felesége – a nem kevésbé talentumos textiles –, Fürtös Ilona közös tárlatát. Kettejük története szétbogarozhatatlanul összetartozik, miközben a művészet világában persze mindkét életműnek megvan a maga sajátos helye és súlya. Ezért lehetséges, hogy egyenként is teljes egyértelműséggel tegyük mérlegre teljesítményüket, ahogyan most a szobrásszal tesszük.

Nem tudok, pontosabban nem kívánok most Rétfalvi Sándornak az egyébként lenyűgöző művészetszervezői, közéleti tevékenységéről beszélni. Most csak a szobrászról szólnék, leszögezve, hogy számomra a mostani pillanat nem az, amikor pontról pontra, évről évre, múról műre figyelve vesszük szemügyre, ami ránk maradt. Ehhez magam is idős vagyok már, más, fiatalabb szemek dolga a végső leltár elfogulatlan áttekintése. Én rövidebb és elfogultabb leszek.

Visszanézve a fél évszázadnál is régebbi múltba, Rétfalvi sem akkor, sem később nem tartozott a műfaj „megújítói” közé, mégis egyike lett a korszak kikerülhetetlen jelentőségű művészeinek. Már korai munkáiban megragadott az a megilletődött ámulat, ahogyan ő az emberre nézett. Mitologikus csodaként látta és mutatta a pólyába csomagolt csecsemőt (*Bébi*), az összetartozás örömeiben felujjongó családot (*Nagy család*), az öreg szerszámával összenőtt parasztembert (*Gereblyés*). Sorolhatnám még a huszonéves, a főiskoláról éppen csak kilépett fiatal szobrász munkáit. Emlékszem, a műveknek nemcsak a minősége, hanem a mennyisége is egyszerre lepett meg. Kézbe véve a régi katalógust, ámulva számolom össze: harminc kisebb-nagyobb szobor, hat különféle méretű és technikájú dombormű, meg

A Rétfalvi Sándor műveit bemutató színes képmelléklet nyomdai okokból a 992. oldal után látható.



Havihegyi feszület (1969)



Janus Pannonius, a Székesegyház altemplomában (1972)



Komédia, részlet (1992)



Tragédia (1992)



Lázár Vilmos (1993)



Nagysándor József (1993)



A Pécsi Bazilika Díszkapuja, részlet (2000)



A Pécsi Bazilika Díszkapuja (2000)

még számos rajz és rézkarc is szerepel benne. A számok igazából persze elhanyagolhatók lennének, de az elmúlt több mint fél évszázad után is eleven az emlékem arról a művekből áradó, a már sok remeket látott kiállítási teret megrázó hitellel kitöltő, tehetségtől duzzadó hitről és akaratról, amely valami alkuk nélküli tisztaság, művészi teljesség irányába tört.

Harmincéves sem volt Rétfalvi, amikor 1969-ben fölállították – a nemcsak méretében, hanem hatásában is – monumentális munkáját, a megfeszített Krisztust ábrázoló hatalmas feszületet a Havihegyi templom fölé magasodó sziklaomra. A szobrot a pécsi egyházmegye rendelte, s hogy éppen oda, ahonnan a város messzi határából is föltűnik látványa, az nem kis részben köszönhető személyesen is Cserháti József püspök kiváló diplomáciai érzékének. Azokban az időkben, amikor a régi, faluszélén álló egyszerű feszületeket is inkább csak felejteni igyekeztek, szinte hihetetlenül figyeltem magam is a csodára. Mert az volt: csoda. Az ifjú szobrász pedig, amikor a megszenvedett test, a kínok-kínja között meghalt ember durva, kegyetlen precizitással részletezett, zsigerekig hiteles alakját mintázta, tudatosan épített a lehetőségre, amelyet a hely nyújtott a kompozíció számára. A corpus nem tapad a keresztre; méretes szegek tartják rajta, és egyszerre távol is tőle. A szegeknek aztán a látványban alig, szinte nincsen is jelentősége, a távolság, a levegő valóságosan „megeszi” azokat. Ami marad, a kereszt, és leválva róla Krisztusnak a nyitott égbolt előtt széttárt karokkal, valóságos jelenésként lebegő alakja. A szokásosnál hatalmasabb töviskorona sem mar Jézus fejébe, inkább valóságos koronaként, a dicsőség jelvényeként emelkedik föléje. És a megkínzott testet részleteiben oly hitelesen föltáró kompozíció végső soron mégsem a legyőzött, kegyetlenül meggyilkolt, hanem a szenvedésen túl is győzedelmes Krisztust örökíti meg. Ahogyan Pilinszky írta: „Mert megölhették hitvány zsoldosok, / és megszűnhetett dobogni szive – / Harmadnapra legyőzte a halált.”

Jól emlékszem saját megrendülésemre, amikor nem sokkal fölszentelése után álltam a mű előtt: nyilvánvaló volt – és ez máig nem változott –, hogy a hazai szakrális művészet egyik valódi, nagy remeke született meg Pécsen.

Aztán – nem sokkal később – Rétfalvi ismét meglepetést hozott. 1972-ben, halálának ötszázadik évfordulóján az ország – és persze érintettsége okán is elsősorban Pécs városa – a magyarországi humanista költészet legkiemelkedőbb alakjára, Janus Pannoniusra emlékezett. A szobrász korábban alig ismerte a költőt, de ahogyan elkezdte olvasni a latinról fordított verseket, egyszeriben magával ragadta látásmódja és szerete, ahogyan látta és láttatta a világot. Ez az élmény határozta meg az évforduló alkalmából készített érme sorozatát, amelyeknek többnyire a hátoldalán – mintegy a versek illusztrációjaként – jelennek meg természeti képek, adott esetben egy mandulafa, egy tájrészlet. De a műteremben az „illusztrációk” szinte rögtön önálló életre is keltek. A szobrász hirtelen új kifejezési lehetőségre lelve fedezte föl a tájat mint plasztikai formát. Néhány év alatt hihetetlen bőségben kerültek ki kezéből a dimbes-dombos dunántúli – *pannon* – vidék, az anyaföld érzelemtől sem mentes, sokszor antropomorf indíttatású, néha mintázott, máskor fába faragott vagy éppen egy talált rönkbe beelátott táj-ábrázolásai, táj-szobrai.

Ekkor, 1972-ben készítette Rétfalvi az egykori pécsi püspök ideálportréját is. A finoman formált fejre a valóságosnál lényegesen, föltűnően magasabb süveg nehezedik, mintegy szimbolizálva súlyát a tehernek, amit a hivatal, a hivatali kötelmek és föladatok jelenthettek a költőnek. Ennek a fejszobornak egy példánya emelkedik ma Janus Pannonius 2008-ban készült síremléke fölött a pécsi székesegyház altemplomában.

„A Magyar Millennium, a Jubileumi Szentévbén méltó emléket kívántunk állítani Anyatemplomunkon akkor, amikor megbíztuk Rétfalvi Sándor professzor urat, hogy készítse el a Pécsi Bazilika díszkapuit, megjelenítve rajta a teremtéstől kezdve az időben és térben lezajlott megváltói művet, melyben megtalálható az Egyház és a Pécsi Egyházmegye alapítása is.” Az idézet Mayer Mihály pécsi megyés püspök előszavában olvasható, abban a füzetnyi kötetben, amely a bazilika déli kapuzatának elkészülte alkalmából jelent meg. A hosszú mondat a maga tömörségében is egyértelműen fogalmazta meg a föladat össze-

tett bonyolultságát, amelynek megoldását várták a szobrásztól. Maga Rétfalvi – ahogyan többször és többeknek, köztük e sorok írójának is beszámolt róla – egyértelműen élete egyik legnagyobb művészi kihívásának érezte ezt a munkát. A pécsi főtemplom képe a tizenkilencedik század utolsó negyedében alakult úgy, ahogyan most előttünk áll. Ezt a képet, az épület plasztikai elemeit, s az egész környezetet úgy, ahogyan van, s hozzá a múltat: mindazt, ami történetileg mint emlék tapadt hozzá, s valóban, egyáltalán nem elhanyagolható, a magyar szobrászat legrégebbi múltjából itt föltárt és őrzött fantasztikus együttes tárgyi valóságát együtt és egyszerre kellett a művésznek tudomásul venni. Ehhez a szemmel látható, kézzel fogható és szellemi örökséghez kellett a magáét úgy hozzátenni, hogy újdonságával is szerves része, folytatása legyen az egésznek.

Eredetileg – még sokan emlékezhetnek rá – a bejárat elől teljesen nyitott volt, s csak méterekkel hátrébb, közvetlenül a templomtérbe való belépés előtt volt egy kétszárnyú, kazettás rézborítású kapu. Ezt a belső kaput – a „szobor-igénnyel” formált kilincsekkel és kopogatókkal – Rétfalvi megőrizte, hanem a huszonnégy üres kazettát ó- és újszövetségi jelenetek bronzba öntött tábláival töltötte ki. Kora ifjúságától számos templomba készített ilyen, többnyire a Keresztutat megidéző, expresszív izgalommal – s hozzáteszem: tiszta hittel – mintázott reliefsorozatot. Kétségtelen, hogy gyakorlata és rutinja is volt az ilyen föladatok megoldásában. Itt is, ezeknek a tábláknak a komponálásában, mintázásában is érezhető a művész fölényes magabiztossága. Ismerős a ragaszkodása a bibliai tények hűséges fölidézéséhez is. Ami azonban igazán elragadóvá teszi ezt a huszonnégy táblát, az nem más, mint a majd harminc évvel korábbi táj-szobrokon megtapasztalt áhítatos, szinte parasztian naiv, egyszerű figyelem az ábrázolás tárgyára: az eseményre, az emberre és a környezetre. A szobrász olyan kedvvel, olyan természetességgel mesél, ahogyan a régiek is.

Hanem az igazi mestermű, az maga az igazi, a homlokzatról nyíló kapu. Kapu, és valóságos, háromdimenziós szobormű. Nem vagyok otthon ebben a „tematikában”, de én biztosan nem találkoztam hasonló megoldással. Szobor-díszes, plasztikus formákat hordó kapukkal igen, de a pécsi szobor-kapuhoz még csak hasonlóval sem. A barokkból, s még a tizenkilencedik századból is ismertek áttört, kovácsolt vasból készített, pompás nyílászárók, de azok mindig megmaradtak a két dimenziót éppen csak a funkció érdekében meghaladó vastagságnál. Rétfalvi mester a hatalmas, majd négy és fél méter magas, három és fél méter széles kétszárnyú kaput hatvan centiméter mélységű, eleven életet idéző, növényi, egészen pontosan szőlőinda hálójából építette, „szőtte” meg. Így lehet, hogy funkcionálisan és látványában is lezárja a teret, miközben az előtte megálló néző számára szabad belátást biztosít az előtér mélyén, a belső kapu aranyozott reliefszeire. Ez a háló már önmagában is valami hihetetlen szépségű teret zár magába, nem beszélve a megvalósítás, az önmagát megtartó szerkezet szakmai csodájáról. Az indák és levelek sűrűjéből itt-ott középkori székesegyházak homlokzatáról ismerős apró élőlények, madarak, gyíkokcskák, békáák bukkannak elő. A bal oldalon Szent István király alakja is föltűnik, amint a székesegyház modelljét éppen átadja Boldog Mórnak, Pécs első püspökének, a másik szárnyon pedig az egyházmegye védszentje, Szent Péter apostol alakjával találkozunk. A zöldre patinázott kapu-szobor ormán a Szentlélek aranyozott szimbóluma zárja a kompozíciót.

Avítt klasszikus – Rétfalvi ezzel a két szóval határozta meg egyszer önmagát a barát és pályatárs Pinczehelyi Sándorral beszélgetve. Tény, hogy az életmű egészét a hiteles és megbízható szakmaiság foglalja egységbe, nincsenek benne nagyvonalú, félkézzel megoldott művek. Erre mondják: nem hozott szegycint mestereire. Ami azonban igazán feledhetlenné teszi munkásságát, az a vitathatatlan bátorság, ahogyan nemegyszer a sikertelenség kockázatát is vállalva tudott azonosulni egy-egy nem mindennapi feladatból nyíló lehetőséggel, pontosabban: merte fölismerni az adott föladatnak a sajátos súlyát, és a megbízóval is elfogadtatni a hely, az alkalom és az idő sugallta, kompromisszumot nem ismerő megoldást.

LÁTHATATLAN VÁROSOK

Zománcművek a magyar művészetben (1967–1972)

„A formák katalógusa végeérhetetlen: míg valamennyi forma meg nem találja a maga városát, egyre újabb városok születnek. Ahol kimerül és szétbomlik a formák változatossága, közeledik a város vége.”
Italo Calvino: Láthatatlan városok¹

A pécsi Modern Magyar Képtárban rendezett kiállítás, a *Variációk a Színes városhoz* címe² Victor Vasarely koncepcióját idézve a várost nemcsak a láthatóság nyilvános tereként, hanem műalkotásformaként értelmezi, mely a kiállított zománcképek egykori megjelenésének helyszínein túl létrejöttük művészi karakterét is meghatározta. A végsőig leegyszerűsített formák zománcrai voltaképpen annak esztétikai kereteiben variálódtak, ami ellen létrejöttek.³ A 20. század *semleges* vagy *jelleg nélküli* városainak építészeti modernizmusa önmagához hasonlítva megteremtette a képzőművészeti struktúrák minimalizmusát, azonban ezek színes változatossága mégis ellene mondott saját egysíkú feltételeiknek. Mert az elemi geometrikus formák itt már nem a Bauhaus utópiái voltak, melyek a jövő városait akarták megteremteni építészeti és képzőművészeti összhangjaival, hanem az 1970-es évek jelenének iparművészetként megtúrt esztétizálásai, hogy az adott házgyári elemekből konstruált sivár városrészeket akarják megszépíteni. A Bauhausra és annak pécsi hagyományára hivatkozó formák⁴ – a társadalmi elkötelezettség csupán látszólagos hasonlóságával – olyan kontextusból kiemelt idézetek, melyek a más társadalmi közegben szükségképpen mást jelentenek. A zománcművek városai másféle városok. Míg a Bauhaus funkcionálisizmusa a historizmus és a szecesszió időben és térben távolít ígéző ornamentikái ellenében az *itt és most* történések modern városa áhított len-

¹ Ford. Karsai Lucia, Budapest, Kozmosz, 1980, 76.

² *Variációk a Színes városhoz / Zománcművészeti kísérletek Bonyhádön, 1967–1972.* 1967 és 1972 között nyaranta a bonyhádi zománccsarnokban dolgozó művészek – Bak Imre (1939), Fajó János (1937–2018), Ficsek Ferenc (1947–1987), Gyarmathy Tihámér (1915–2005), Hopp-Halász Károly (1946–2016), Jegenyés János (1946–2008), Kismányoky Károly (1943–2018), Lantos Ferenc (1929–2014), Major Kamill (1948), Pauer Gyula (1941–2012), Pinczehelyi Sándor (1946), Szelényi Lajos (1944), Szijártó Kálmán (1946) és Victor Vasarely alkotásait bemutató időszak kiállítás a pécsi Modern Magyar Képtárban (Pécs, Papnövelde utca 5.), a Janus Pannonius Múzeum Képző- és iparművészeti osztálya és a budapesti acb Galéria közreműködésével, 2020. november 4. – 2021. október 3. A kiállításról két recenzió jelent meg: Gálosi Adrienne: *Vándorzománc, Jelenkor*, 2021/2, 204–209.; Doboviczki Attila: *Zománccok egy színes városban. Zománcművészeti kísérletek Bonyhádön, Új Művészet*, 2021/1, 38–40.

³ A Bonyhádön készült zománcművekről megjelent legfontosabb írások: Aknai Tamás: *A Pécsi Műhely*, Pécs, *Jelenkor*, 1995, 43–51.; *Égetett geometria / Zománcművészeti kísérletek Bonyhádön (1968–1972)*, szerk. Kopeczky Róna, Budapest, acb ReserarchLab, 2019; Keserü Katalin: *Lantos*, Pécs, Pécsi Galéria és Vizuális Művészeti Műhely, 2010; ifj. Gyergyádesz László: *Félbeszakadt profécia. Lantos Ferenc zománcművészeti alkotásai (1967–1976)*, Kecskemét, 2006.

⁴ Vö. *A művésztől az életig. Magyarok a Bauhausban*, szerkesztette: Bajkay Éva, Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 2010.

ni, a múlt helyett a jelen helyszíneit megalkotva, addig a zománcművek díszítőművészeti vágya csak az lehetett, hogy egyáltalán helyszíneket teremtsen a vigasztalanul unalmas szocialista építészeti egyformaságban. Hogy a társadalmi és egzisztenciális létezés pillanatai *valahol* megtörténhessenek. Mert a modern város lakótelepeivel, ipartelepeivel a karakter nélküli helyek világa, ahol az elhelyezkedésnek hiányzik a *jellegzetes* meghatározása, ahol – Richard Sennettet idézve⁵ – nem vagyunk képesek úgy gondolni bizonyos eseményekre, mint amiknek feltétlenül egy bizonyos helyen kellett megtörténniük. A *non lieu*, a nem hely esztétizálása az egyhangú nyilvános terekben *ars memoriae* zománcképként rögzíthette szerelmespárok csókjait vagy baráti beszélgetéseket, éppen ott, egy Lantos-mű közelében. Így kell érteni Lantos és a Pécsi Műhely, Halász Károly, Ficzek Ferenc, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor és Szijártó Kálmán „mindenkihez szóló” közösségi célzatú *környezetművészetét*, mely a zománcban találta meg elkötelezettségének technikáját, hogy a kép a belső terek állagmegóvó védettségéből a városi köztereken *helyszínné* váljon, orientációs ponttá, a geometrikus motívumok révén univerzális, de mégis jellegzetesen pécsi *couleur locale* megjelenítésévé.

Város, művészet és társadalom összefüggéseit vázolja Vasarely az utópia homályos és a művészi manifesztumok öntudatos nyelvén fogalmaz: „A színes város az egyetlen olyan építészeti szintézist valósítja meg, amely természeténél fogva egyesíteni tudja a fizikai tér plasztikai értékét azzal a valóságos pszichikai dimenzióval, amely ezt a színforma teret később az egész egyetemes tudatban meghonosítja. Napjaink szintézise, a színes város úgy is fölfogható, mint a lényegi kiterjedés konkrét felépítése: általa mutatkozik meg a legjobban a jelenlegi társadalmi struktúrához megfelelően kapcsolódó anyagi világ pszichikai dimenziója.”⁶ A Színes város a *Plasti-Cité*, melyben a *plasztika*, a *plasztikusság* a művészet közvetlen társadalmi dimenziójának ígéretét leíró esztétikai kulcsfogalom. Ahogy Vasarely alkotásain a síkkompozíciók optikai illúziója kilép a térbe, úgy léphet ki a modern művészet a közösség nyílt városi környezetébe. Mert a hagyományos táblaképet jellemző síkszerűség a zárt terek, s azok exkluzív műértő *közönsége* ellenében a *plasztikusság* elvét színek és formák tiszta absztrakciójával valló műalkotás egy univerzális *közösségnek* elkötelezett, mely a múlt művészetével szembeni forradalmi állásfoglalás akar lenni. A geometrikus motívumok térillúziói úgy értelmeződnek a társadalmi illúziók emblemaiként, hogy az esztétikai formákhoz szociológiai ekvivalens rendelődik, s a térbeliség látszata a közösség-teremtés vágyképévé válik a művészet szerepét újraértelmezve. A térillúziók mellett ezt a kifelé irányuló tendenciát, a *keretek* felbontását tükrözi a képkompozíciók ismételtetésének, folyamatszerű geometrikus ornamentikájának immanens lehetősége is.

A zománc – Lantos Ferenc leleménye folytán – ennek az esztétikai-társadalmi elvnek lehetett az egyik megfelelő technológiája, melybe halványan beépülhetett a Bauhausnak és leszármazottjának, Vasarely Színes városának pécsi hagyománya.⁷ Az anyag ezért nem véletlenszerű médiuma a zománcképeknek, hanem az a jelentéshordozó, melynek épületek és közterek művészeteként az időjárás viszontagságainak ellenálló világnézete támad,

⁵ Vö. Richard Sennett: A semleges város, ford. Gázsity Mila, *Café Babel*, 1997/2, 11–25.

⁶ Victor Vasarely: *Színes város. A művészet hétköznapi életünkben*, ford. Vigh Árpád, Budapest, Gondolat, 1983, 144.

⁷ A gyári szimpóziumok mintájára – Major Kamill inspirációjára Lantos Ferenc kezdeményezésével – jött létre 1968 augusztusában a Baranya Megyei Tanács által finanszírozott bonyhádi Építészománc Alkotótábor. Az első szimpóziumon Lantos mellett dolgozott Gyarmathy Tihámér, Major Kamill, Papp Oszkár és Pauer Gyula is. Később elsősorban a Pécsi Műhely és előzménye, a Pécsi Képzőművészeti Stúdió alkotói (Hopp-Halász Károly, Ficzek Ferenc, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor, Szelényi Lajos, Szijártó Kálmán) vettek részt a munkában 1972-ig. Hozzájuk társult alkalmanként Bak Imre, Bokros László, Fajó János, Jegenyész János, Hézsó Ferenc, ifj. Koffán Károly és Móker Zsuzsa.

s színes geometrikus ragyogásain át akar tűnni a világ művészet általi megváltoztatásának a felvilágosodás optimizmusából örökölt gondolata, egy esztétikai megváltástan, amely azonban a szűkös lehetőségek realitásában maradvá csupán a szocialista architektúra unalmának ellensúlyaként hirdetheti önmagát.

Ugyanakkor a zománc anyagának láthatósága a modern képzőművészet jellemzőjeként válik a forma viszonylatává. Mert már nem az anyagot megszüntető formálás a hangsúlyos, az anyag eltüntetése a megjelenítésben, ahol a kép a valóságra nyíló anyagtalánított tiszta láthatóság ablaka, hanem forma és anyag láthatóvá tett összefüggése az alkotásmódok cselekvénysomaival a szabadon hagyott felületrészekben. A zománc is forma és anyag hangsúlyos viszonya, az anyag itt sem eltűnésre ítélt technikai feltétel, hanem esztétikai kategória. Így jelenik meg már Lantos első, 1968-as bonyhádi zománckísérleteinél is, ahol még a grafikai vagy festői alkotásmód keresgéli a zománcban materiális lehetőségeit. A fémlelapokra felvitt színek égetés utáni véletlen árnyalatait az eljárás kiszámíthatatlanságának poétikája hozza létre. „Elkészült a táblakép – a rávitt és megszáritott zománcretegbe tűhegy-vékonyan karcolt rajz bontakozik ki, a foltokat ecsetvéggel, ujjheggyel alakította ki a festő, itt tehát előtűnik az előzőleg már ráégetett kék alapszín. Az égetetlen réteg rózsaszínű. Elvisszük az égetőbe, az emelőszerkezet kinyitja a 800 fokos kemence ajtaját, besiklik a lemez. Öt perc és ismét előbukkan, de a rózsaszín borvörössé változott. Ahol a rávitt réteg vékonyabb volt, ott a kék és a vörös festői hatású egybejártsága látható. Lantos kedvtelven nézi a hatást. – Ez az, ami hallatlanul izgalmas a zománcban, ezek a színhatások, amiket előre nem is mindig sejt az ember.”⁸ Itt még a tűheggyel karcolt rajzvonalak, az ujjheggyel vagy ecsetvéggel ejtett foltok, az egyéni kézírás formálja az anyag ellenállását. Ugyanezt a forma- és anyagfeszültséget, a technológia irányított véletlenjeinek színeváltozásait láthatjuk Major Kamill és Gyarmathy Tihamér zománcképein, annak ellenére, hogy úgy tűnik, mintha csak más képzőművészeti médiumokban, vásznon és papíron már rutinosan alkalmazott formátörékvéseiket imitálva vinnék át a zománcclemezre. A kép itt is az anyag jellemzője lesz, ahogy Kismányoky piros-kék egymásra rétegezett vonalainak dinamikus zománccgrafikáján vagy Szijártó Kálmán szándékoltan égetési hibás, a művészi beavatkozás kicsiny foltját ottelejtő geometrikus kompozícióján.

A zománc „láthatóságai” a *talált tárgyak* kompozíciói is, a zománccgyár selejtjeiből alkotott kollázsok. Major Kamill edényfülekből és fogantyúkból komponált művének párdarabja Pauer Gyula csonkolt merőkanalak gömbjeinek reliefje. A két párhuzamos, hiszen kék-piros színkontrasztjában hasonló alkotás nemcsak létrejöttük helyszínére, a bonyhádi zománccgyár ironikus emblémája, hanem – a konyhai használati edények fragmentumai-ból összeeskábálva – egy korszak nem kevésbé ironikusan vázlatos riporteri rajza, miközben bennük közvetlenül megjelenik mindennapi tárgyoknak (és anyaguknak, a zománccnak) művészetté alakulása, a közhely színeváltozása. Ezek a tárgyak a zománccművek alapító gesztusai, ahol még, 1968-ban, ez a hagyományosan modern képzőművészeti eljárás, a kollázs, ahogy minden tárgy-töredékben és hulladék materiában, úgy a zománccban is anyagára található.

A későbbi, Lantos elvei alapján készült egyszerű formákból építkező absztrakt geometrikus zománccképek viszonya a hasonló materiájú használati tárgyakhoz már közvetetté válik. A távolság kiengesztelésére az épület- és környezetdíszítő közösségi elkötelezettség teóriája próbálja a zománccot a geometrikus motívumok általános közérthetőségével visszailleszteni a mindennapokba. „Ha értelmes formákkal és tiszta színekkel vesszük körül magunkat, környezetünk is értelmet és tisztaságot sugároz vissza ránk” – mondja Lantos.⁹ Anyag és forma összefüggése itt, úgy tűnik, nem szükségszerű. A mértani alakzatok mérnöki intelligenciája leválna mindenről, ami az érzéki világhoz, a termé-

⁸ Lásd H. E.: Zománckísérletek a bonyhádi gyárban, *Tolna Megyei Népiújság*, 1968. szeptember 1., 7.

⁹ Lásd Halász Ferenc: A zománcc demokratizálása, *Petőfi Népe*, 1976. szeptember 2., 5.

szethez kapcsolná, hiszen a geometrikus absztrakció modern irányzatainak hátterében a történelmi korokon és különböző kulturális helyszíneken átívelő abszolút objektív érvényesség gondolata nemcsak a tárgyiasság, a jelentés kiiktatását, hanem az anyagtól való függetlenedést is jelenti, s a motívumok egy időtlen szellemi szférában lebegnének hordozóikat, megjelenésük anyagait és hangulatait maguk mögött hagyva.¹⁰ A tiszta formák egzakt, matematikai mértékviszonyai – miként a geometria alapelemeinek, a pontnak és a vonalnak a kiterjedés nélkülsége – a geometrikus absztrakció művészetét világnélkülivé formálják. Ennek ellenére Lantos és a Pécsi Műhely zománcképeinél forma és anyag sajátos illeszkedése, kielezett nem-azonossága – a modernitás belső antinómiáját jelezve – válik különleges alkotássá. Geometria és zománc illósége, dekoruma itt úgy értelmezhető – Gottfried Semper elméletét pontosan ideolvasva¹¹ –, hogy a műalkotás részeként, belső problematikájaként, konstruktív technikai mozzanatként jelenik meg a zománc a hozzá alkalmazott motívumformákban. A zománcozott fémlapok a fa-, vászon-, papíralapú és a digitális képekhez viszonyítva olyan erőteljes anyagiságot képviselnek, hogy a rájuk égett zománccfesték színeit nagyon nagy intenzitással sugározzák.¹² A mű színeinek magas hőfoka energiakonzervként őrzi és tükrözi a kiégetés hőmérsékletét. Ezért is tűnnek úgy ezek a zománcképek, mintha nem ötven évvel ezelőtt, hanem tegnap készültek volna. A vonalak *hard edge* élessége, a színek kontrasztjainak ragyogása felfokozza a motívumok precízen kiszámított kapcsolódásait, a kép geometriáját a zománc egyedülálló fényessége hangsúlyozza. De ugyanígy konstitutív, az invenciót és a motívumkészletet befolyásoló szerepe van az alapformának, a különböző méretű, négyzet alakú, felhajló peremén perforált, s így összeszerelésre alkalmas vaslemezeknek. A négyzet – Malevics után – Vasarelynél és Lantosnál is a variálható vizuális nyelv szintaxisának legfőbb mértani egysége.¹³ A motívumok ezeknek a négyzeteknek a területéhez alkalmazkodnak, s ez a zárt felület, első sorban a nagyobb méretű lapoknál, lehet a kép egész kompozíciójának a kerete, és lehet egy több részből álló nagyobb kompozíció egy-egy eleme. A négyzetmodulok összeillesztéséből, a modulok kereteiből kilépő, átnyúló motívumok geometriája is szükségképpen alkalmazkodik az alaphoz, alak és alap, forma és anyag, kép és test dialektikus összjátéka

¹⁰ Nem véletlen, hogy Vasarelynél a művészettörténeti hagyománnyal való szembehelyezkedés programszerűen a művészet konvencionális anyagaival való leszámolást is jelenti. Az érzéki materiák poétikus mulandóságával szemben az anyagtól függetlenedő, időtlen geometrikus formák jelentik számára az ideális művészetet: „Formátlan forma. A környezet, ahol nevelkedtünk, a szoba, a ház, az eldugott szögletek, a padlás, a pince... Faholmik, öreg kövek, szövetek, bőrök, pergamentek, szelíd, tapintható, meghitt anyagok, mindennapi tárgyak, melyeket örökül hagytak ránk, melyekhez úgy ragaszkodunk, áhítattal körülvevő töredékek, emléknymok, zománccok, patinák. A környék, a kert, a kavicsok, a pillantás a kerítés falára, mely a látóhatárt lezárja, a moha a fatörzson, apró külvárosi tájak, emlékek, utánérzések... Megnyugtató mozdulatok, melyeket újra meg újra ott látunk a képeken, szellemek és mítoszok és csodák, titkok, hiedelmek, jelek, tanítóink festészete... A festék varázsa... Lavírozások, foltmaratások, lazúrozások, tubusolások, vonások, foltok... A modellhű s az áttételes... Transzcendencia... Táblaképfestészet, ez a bennünket csordultig töltő hagyományos festészet, hogy megöregedett!” Vasarely, i. m., 30–31.

¹¹ Vö. Alois Riegl: Az ornamentika története, in: Uő.: *Művészettörténeti tanulmányok*, ford. Adamik Lajos, Budapest, Balassi, 1998, 121–140.

¹² Anyag és forma illóságához járul, hogy mivel a zománccfesték nem keverhető, a tiszta edényszínek alkalmazása a geometrikus motívumokkal érvényesülhet leginkább. A festékszínek predesztinálják a geometrikus formákat.

¹³ „A négyszög az építészet legjellemzőbb eleme. Ha négyszöget mondok, azzal négyzetlapot vagy előre gyártott fallapot is mondok, vagyis kijelenthetem a következő tételt. Ha lehet esztétikailag semleges, középszerű és csúf épületelemeket gyártani (márpedig a világ valamennyi olcsó épülete ezt bizonyítja), nyilván lehet érdekeset és szépet is gyártani.” Vasarely, i. m., 14.

teremti meg az ábrázolást. Az anyag technológiájának láthatósága megakasztja a formák spirituális mozgását. Az antik görög, plótinosi elv, hogy „végtére is azt értjük formán, hogy mindent átfog és uralkodik a materián, de csak akkor uralkodik rajta, ha semmit nem hagy belőle megformálatlanul”¹⁴ – itt nem érvényesül. Az egymáshoz illesztett vaslemezek illesztési vonalainak rácsszerkezete (koordináta-rendszere) és a motívumok geometriájának összefüggése, egymást átható variábilis kapcsolati hálója a zománckép, ahol az időtlenbe vágyó ábrázolás mégis történeti indexet kap.

A sterilen geometrikus motívumú alkotások látens célja, hogy felszámolják azt a történeti folyamatot, mely őket létrehozta, s ezért minden történelmi visszautalás a hasonló archaikus formákra, szöttesek és épületek ornamentikáira, nem a történetiségnek, hanem a korokon áthúzó időtlenségnek a teóriáit szeretné igazolni. Így szerette volna érteni Vasarely is saját művészi törekvéseit: „Olyan festészetet kell létrehozni, amelyhez a nagy mágus, az Idő semmit nem tehet, de nem is vehet el belőle.”¹⁵ Az idő leküzdése egyszerre vonatkoztatható a művészettörténeti hagyomány felszámolására és az anyagtalanság örökkévalóság-eszméjére, a műalkotásra mint ideára. A zománckép a geometria időtlenségének látszatát – és ezzel a konvencionális táblaképpel való formai és materiális szakítást – éppen ez a fénynek és az időjárás viszontagságainak ellenálló, vitalitást sugárzó anyag sugallja, melynek öregedése sokkal lassabb, mint a képzőművészet más hordozóinak. A bonyhádi zománckísérletekről mit sem tudó vagy tudomást sem vevő Vasarely¹⁶ 1970-ben megjelent könyvében – Lantos és a Pécsi Műhely alkotóinak szándékolatlan igazolásaként – a művészet anyagai kapcsán így ír: „Leonardo, megirigyelvén a szobrászok anyagának tartósságát, fémlapokra akart festeni égetett zománccal, hogy műve örök életű legyen.”¹⁷ A zománckép a kortalanság nagyon is korhoz kötött vágyképét jeleníti meg. Alak és alap, forma és anyag, kép és test viszonylataival itt vagyunk az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején, Bonyhádon és Pécsen. Mert Vasarely és Lantos közérthető, időket és tereket egybegyűjtő egyetemes vizuális vágy nyelve ellenében a geometria alap-elemei a kontextusoktól nyerik jelentésüket (ahogy modern képzőművészeti jelentésteleségük jelentéseit is), érvényességük és szerepük mindig lokális. Mást jelent egy *kaduveo* vagy *bororo*¹⁸ motívum négyzete, mást egy *yoruba* fafaragóé,¹⁹ és mást egy Vasarely-négyzet. Hiszen, ha feltételezzük, hogy létezik olyasmi, mint a tiszta geometrikus formák világa, akkor nem teremtődhetne kapcsolat e formák és saját létrejöttük korszaka között, mert akkor ezek mind ugyanabból a forrásból erednének: a maga végletes szubjektivitásában értett emberi szellemből, amely állandóan tulajdon képeivel játszik, amelyet nem érint a tapasztalat, és amelynek nincs kapcsolata az akár természetként, akár történelemként fel-fogott világgal. De míg az európai művészet geometrikus stílusai reflektálják a geometriától elvezető utakat, s az ellentétes pólusok – absztrakció és realizmus – tekintetében jönnek létre, addig az időben és térben távoli kultúrák geometriái mindig visszakapcsolódnak

¹⁴ Idézi Lukács György: A szépségeszme transzcendentális dialektikája, in: Uő.: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika*, ford. Tandori Dezső, Budapest, Magvető, 1975, 381.

¹⁵ Vasarely, i. m., 24.

¹⁶ Az első Vasarely-szerigráfákat, melyek a Janus Pannonius Múzeum gyűjteményébe kerültek 1969-ben, a múzeum dolgozójaként Pinczehelyi Sándor hozta le vonattal Pécsre. Ezekből a művekből egy válogatás szerepelt analógiaként a *Variációk a Színes várososhoz* című kiállításon, hiszen meghatározó, inspiráló hatásuk volt a Pécsi Műhely alkotóira, akik közül Halász Károly, Pinczehelyi Sándor és Szijártó Kálmán is a múzeumban dolgozott. Vasarely több alkalommal is járt Pécsen, állandó kiállítása 1976-ban nyílt meg szülővárosában, de a pécsi művészeti életre nem figyelt, így a zománcképekről sem vett tudomást.

¹⁷ Vasarely, i. m., 93.

¹⁸ Vö. Claude Lévi-Strauss: *Szomorú trópusok*, ford. Örvös Lajos, Budapest, Európa, 1973.

¹⁹ Vö. Clifford Geertz: A művészet mint kulturális rendszer, in: Uő.: *Az értelmezés hatalma*, ford. Sajó Tamás, Budapest, Századvég, 1994, 239–267.

a hozzájuk vezető utakhoz, s a hagyományuk kereteiben maradnak. Nem váltják valóra a kombinációk és variációk végtelen lehetőségeit, hanem saját eredetüket, a motívumokban lerakódott jelentéstartalmakat szemlélik. Az európai absztrakt geometrikus művek autonómiájának feltétele az, hogy a művek formai eseményei nem rituális történések lenyomatai, hanem saját konstrukciójukba zárják a történések princípiumát. S így aztán nem is kötődnek társadalmi alkalmakhoz, lehetnek házak és szobák díszítményei és önálló alkotások egyaránt.²⁰ A funkció – akárcsak a zománcképek esetében – mindig utólagos, s leválik az alkotási folyamatról, nem része annak.

Lantosnál és a Pécsi Műhely tagjainál is az elkészült mű, a kép autonóm formatörekvése keresgéli létezésének közösségi funkcióit és társadalmi világnézetét. S ebből erednek befogadásának ellentmondásai. A közteterekre kihelyezett műalkotás, így a zománckép is, a múzeumi művészet, a hagyományos magányos műélvezeti szertartások elleni provokáció, mely ily módon a nézők közösségének aktivitására, illetve magára a közösség megteremtésére apellál. Mert „a művész igényéhez az is hozzátartozik, hogy az új művészi érületet, melyből alkotása táplálkozik, egyúttal újfajta szolidaritásként, a mindenkit mindenkivel egyesítő kommunikáció új formájaként léptesse működésbe”.²¹ A geometrikus absztrakció képzőművészete – a Bauhaus, a konstruktivizmus, az op-art vagy a minimalizmus – az a közösségi nyelv akart lenni, melyet egy széles közönség megért, mely így majd közösséggé válik. A szándék azonban, hogy az egyszerű, moduláris elemek visszatéréseinek sűrűsége széles körben befogadhatóbbá teszi ezt a nyelvet, ellentétébe fordult, mert bármennyire is számított a tömegek spontán észlelésére, az egyértelműen azonosítható, s az ismétlés slágerlogikájára építő variációk ahistorikus erejére, értő befogadásának feltétele a művészettörténeti műveltség, mely a motívumreduktiókat a hagyomány kontextusában elfoglalt helye alapján értette meg. A tömegek képzőművészeti formavilága a realizmus maradt, a valóság mindenki számára jól felismerhető tárgyi vonatkozásaival, s közvetlenül agitatív, tematikus politikai tartalmaival.²² Ebben a szocialista kultúrpolitika realizmuseszménye és -normája meghatározta történeti, művészeti közegben kell értelmezni az 1960-as és 1970-es évek absztrakt geometrikus zománcképeit, ez az a kontextus, mely az univerzálisnak gondolt formák vizuális világnyelvét időben és térben behatárolja, és jellegzetes nyelvjárásként interpretálja.

A korszak kedvelt kritikai alapfogalma, az absztrakció elleni vádbeszédnek kulcsszava, a *formalizmus* úgy volt kivédhető az említett közösségi funkció deklarálásával, hogy Lantos nem képzőművészetként, hanem némileg félszegen inkább iparművészetként értelmezte a zománcképek kulturális szerepét. Ennek az alkalmazkodó félszepségnek a része az is, hogy a művek nem az autonóm, lezárt alkotás ténylegességével lépnek a nyilvánosság elé, hanem a *kísérlet* bizonytalankodásával.²³ Ugyanígy az alkalmazkodás része

²⁰ Az újságíró Lantost idézi: „Mi az adottságokból indulunk ki. Az anyag, a technológia olyan lehetőségeit próbáljuk megkeresni, amelyek sok ember számára teszik hozzáférhetővé, sőt aktív részesévé az alkotást. Ha ilyen lapok sorozatgyártása megvalósul, például ki-ki vásárolhat különböző zománccot, s utána a lakásban eljászthat vele. Átcsoportosíthatja kedve szerint, míg ha egy tájképet vesz, sokkal drágábban, az aktivitása abban merül ki, hogy valahová kiakasztja.” Marafkó László: Művészek – éjjeli műszakban, *Dunántúli Napló*, 1971. augusztus 14., 5.

²¹ Hans-Georg Gadamer: A szép aktualitása, in: Uő.: *A szép aktualitása*, ford. Bonyhai Gábor, Budapest, T-Twins, 1994, 20–21.

²² Így aztán Vasarely baloldali elkötelezettségű művészetének sem sikerült a világ proletárjait vizuálisan sem egyesíteni, legfeljebb a széles közönség körében szerezhetett ismertséget és népszerűséget, miközben a kapitalista piac révén vagyont gyarapíthatta. A művek – szerigráfiák, multiplikák – sokszorosításának közösségteremtő ideológiája, a mindenkire eljutó művészet szép eszméje minden eredeti jó szándék, nemes idea ellenére sem lehetett más, mint az üzlet mimikrije.

²³ A műalkotás megítélésének kritériumait a szocreál kritikában egy olyan, minden egyes létrejött műalkotással éppen el nem ért cél alapozta meg, mely a szocializmus befejezetlenségének elvét a

volt az épületdíszítő falképfunkció, hiszen a *murális* műfajok építészet és képzőművészet találkozásának kívánalmával kitüntetett szerepet kaptak a szocializmus művészetében, s itt az absztrakció is valamennyire megengedett volt, azzal, hogy a naturalista, impresszionista ábrázolás kevésbé képes illeszkedni az architektúrához, fontos a tektonikus kompozíció, tér és sík viszonyainak egyértelműsége.²⁴ A beszédmód kereteit, melyben a zománcképek megjelenhettek, a *vizuális kultúra* fogalmi tágassága jelölte ki, ahol az absztrakció díszítőművészeti ártalmatlansága nem jelenthetett kihívást a realizmus képzőművészeti normája számára. Ha mégis, akkor viszont az absztraktba hajló képet a címadás volt kénytelen visszatéríteni a szocializmus eszmeköréhez. Lantos pécsi festőtársánál, Bizse Jánosnál a konstruktivizmus formaszerkezeteinek legitimációjaként a *Kokszmú, Bányavidék, Üzembem, Gépek között* képcímek hivatottak az elvont képeket a valóság inspirációjából születtként elfogadtatni, akárcsak Lantos ugyanekkor készült *Komlói szénosztályozója*. De ugyanígy az absztrakció apológiájaként érthetjük Lantos központi – pedagógiai munkásságát meghatározó – teóriáját is, mely az elemi, geometrikus motívumokat a természetből, a természet alakzataiból absztraháltként értelmezi. A *Természet–Látás–Alkotás* programja és kiállítássorozata a modern képzőművészetnek akar érvényt szerezni egy ellenséges közegben.²⁵ Ez az apologetikus inspirációjú vizuális kódrendszer az elméleti alapja a zománcképeknek is, hogy a valóságos világból kilépő, lebegően időtlen formákat vissza-kösse az organikus természethez. Ennek a didaktikának közvetlen emlélmájaként a *Tettyei térelemek* zománccainak absztrakt tulipánmotívuma a természeti környezetbe kihelyezve próbálja organikus és geometrikus oppozícióját, melyet a zománcclemez *művi* ragyogása még jobban felerősít, feloldani. A tulipán, túl a Korniss Dezső Szűrmotívumai inspirálta, magyar népművészet és avantgárd viszonyát kielező képzőművészeti hagyományán, amúgy is ennek a szűkös kultúrpolitikai mozgástérnek a legfőbb jelképévé, szignáljává vált. Az 1975-ben indult „tulipánvita” építészet és ornamentika kapcsolatán polemizálva a zománcképek szituációját is megjelenítette.²⁶

Geometrikus absztrakció és természeti motívum fejlődéselvű összefüggése határozza meg az ornamentika elméletét, melyet Alois Riegl – szakítva a geometrikus stílus időtlenségének és közvetlen technikai-materiális eredetének előítéleteivel – az akantuszlevél motívumának kapcsán fejt ki a történetiség, az eredet szempontjából a növénymotívum természeti hasonlóságát későbbi formaeszményként értelmezve.²⁷ Tehát az akantusz nem a növény másolásából, a természeti forma absztrahálásából született ornamentals, hanem egy stilizált geometrikus motívum későbbi átalakításából, érzékileg szemléletessé, hasonlóvá tételéből. Riegl alapján Lukács György *Az esztétikum sajátossága* című, először 1965-ben megjelent művében már egy erősen ideológiai motivációjú fejlődéselv alapján, melynek végpontja a nagy realizmus, mintegy látenszen az absztrakt művészettel polemizálva, s érvényességét a jelen művészetében vitatva a geometrikus stílust a művészet primitívnek titulált kezdeti időszakára helyezi. Ez a kimondatlan kritika érvel a modern absztrakt geometrikus művészet

művészetre is alkalmazta. A műalkotás ugyanúgy nincs, nem lehet a célnál, akárcsak a nagy mű, a szocializmus. A szocreál művész számára az „ismeretlen remekmű” egy olyan hiábavaló jelenbeli próbálkozás jegyében áll, mely mindig csak a jövőben lehetséges.

²⁴ Vö. Németh Lajos: *Architektúra és képzőművészet*, in: *A vizuális kultúráról*, szerk.: S. Nagy Katalin, Budapest, Kossuth, 1982, 211–220. Az 1977-ben rendezett Murális Konferencia előadása.

²⁵ Lásd a *Természet–Látás–Alkotás* című didaktikai kiállítássorozatot. Az öt kiállításból álló anyag 1972–1976 között a pécsi múzeum szervezésében beutazta az országot. A kiállításokhoz kapcsolódó kiadványok a Janus Pannonius Múzeum művészeti kiadványainak sorozatában jelentek meg: *Természet–Látás–Alkotás I–IV*. (1972, 1973, 1975, 1976).

²⁶ Vö. Simon Katalin: *A tulipán-vita. Lakótelep – humánium – organikus építészet*. *Iskolakultúra*, 2006/6, 13–27.

²⁷ Vö. Riegl: *Az ornamentika története*, i. m.

irányzatai ellen a szimmetria és az arány kapcsán, melyek „a művészi gyakorlatban sohasem léphetnek fel ugyanazzal a – viszonylagos önállósággal, mint amilyennel a ritmus fel lépett. Mindig egy olyan komplexum pusztá mozzanatai maradnak, amelynek döntő szerkezeti elvei nem elvont jellegűek”.²⁸ Lukács szerint a szimmetria – ahogy a zománcképeken is – nem jelenhet meg tiszta tárgyatlansággal csak a realista művészetben jellemző „módosító megközelítésben”: „A megközelítés ugyanis itt nem azt kísérli meg, mint a tudományban, hogy egyre közelebb kerüljön a tárgyhöz, hanem művészi szándékkal megáll egy bizonyos fokon, amely a szimmetriát mint olyat a néző számára láthatóvá és átélhetővé teszi, de nyomós módosításokat, eltéréseket iktat be oly módon, hogy a szimmetria valódi és következetesen kifejezett lényege sohase juthasson érvényre, hanem csak a kép konkrét totalitásának – természetesen fontos – összetevője legyen.”²⁹ Ezzel szemben Lantos – anélkül, hogy ismerte volna Lukács teóriáját – a korszak avantgárdellenes légkörében az elvont ábrázolás igazolására a művészettörténet végére helyezi az absztrakciót azzal, hogy a valósággelemek elvont lényegének, a természeti formák szerkezeti és színrelációinak tudományos, ismeretelméleti eszközeként értelmezi. (A műalkotás mint egy tanulási folyamat állomása, a sokszor a címben is jelzett „tanulmány”, szintén az apológia része.) A naturális elemeket kör és négyzet alapegységeire redukálta, ahol a geometrikus formák természeti formákkal társíthatók, s egy kimeríthetetlenül kombinálható vizuális rendszer nyelvtanát képezik, rendszervilágosságuk szerint Vasarely planetáris folklórjához hasonlóan. A Bonyhádon készült Lantos-zománckoknak – jelentős főműként az 1969-es DÉDÁSZ-frízrel – ez a szisztéma jelenti apologetikus művészetelméleti háttérét, miközben a Pécsi Műhely alkotóinak zománck munkáit ezen a konokul merev rendszeren való lazítással, a geometriai elemek önelvű, egyéni variációival jellemezhetjük. Mert a geometrikus absztrakció alkotásairól közvetlenül semmilyen elmélet nem olvasható le, a képhez vezető történeti és teoretikus utakat a mű felszámolja, a motívumok visszautalásai a tárgyi világra kívül kerülnek a mű zárt kompozícióján, s értelmezésüknek nem lehetnek külső esztétikai normái. Az alkotások immanens viszonylatai, a kompozíció és a színek váltakozó kapcsolatainak belső játéka a zománck vitális fényeiben a meghatározók. Ez teremti meg – minden elmélet ellenében – Lantos jelentős művészetének is az értékét.

A variációk minden külső tényezőről leváló végtelen mozgása annak a nyelvjátéknak a kifejezése, melyben – modernizmus és nyelvelmélet összefüggését ábrázolva, az 1967-ben magyarul megjelent Saussure alapján – a jelek, a geometrikus elemek és színeik egymás közötti különbségei teremtik meg a jelentést, s ezeknek a fonémáknak az oppozíciói alkotják a műalkotás szintaxisát. A formasorozatok optimista világnézete, hogy egy-egy képi szituáció sohasem mutatkozik olyannak, amilyen, egyetlen megoldás sem jelenti ki, hogy „így és nem másként”, hogy minden zománckép egy másik zománckép új konstellációjának lehetséges helyszíne, melyben a „másként is lehetne” elve lesz hangsúlyos. Semmi sem véglegesen rögzített, hanem önmagához vagy a többi képhez való viszonylataiban lebegő felhangjai vannak, ahol a geometrikus motívumok sokszínű váltakozásukkal saját önmagukba záródó, történetellen eredetükre emlékeznek. A zománckok variációinak *Színes városa* a lehetséges világok sokféleségét csillantja meg, s olyan fiktív, *Láthatatlan városokat* idéz, melyeknek – ahogy Italo Calvino éppígy variációkra építő könyvében a sokféle város egyetlen mintája Velence – voltaképpen egyetlen helyszíne Pécs városa. „Kublai kán észrevette, hogy Marco Polo városai hasonlítanak egymáshoz, mintha az egyikből a másikba nem utazással, hanem bizonyos alapelemek felcserélésével lehetne átjutni.”³⁰

A zománckok geometriájának variációs lehetőségei a világ számos lehetséges értelme-

²⁸ Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*, ford. Eörsi István, Budapest, Magvető, 1978 (Harmadik kiadás), I. kötet, 286.

²⁹ Uo., 290.

³⁰ Calvino, i. m., 25.



Pauer Gyula (1941–2012): Murális kompozíció, 1968
acb Galéria



Major Kamill (1948): Cím nélkül, 1968
acb Galéria



Lantos Ferenc (1929–2014): Zománckép, 1968
Janus Pannonius Múzeum



Kismányoky Károly (1943–2018): Viszonylat, 1971
acb Galéria



Hopp-Halász Károly (1946–2016):
Zománckép, 1969
acb Galéria



Hopp-Halász Károly: Sugaras struktúra, 1968
acb Galéria



Szijártó Kálmán (1946): Zománckép, 1970
acb Galéria



Pinczehelyi Sándor (1946): Zománckép, 1970
acb Galéria



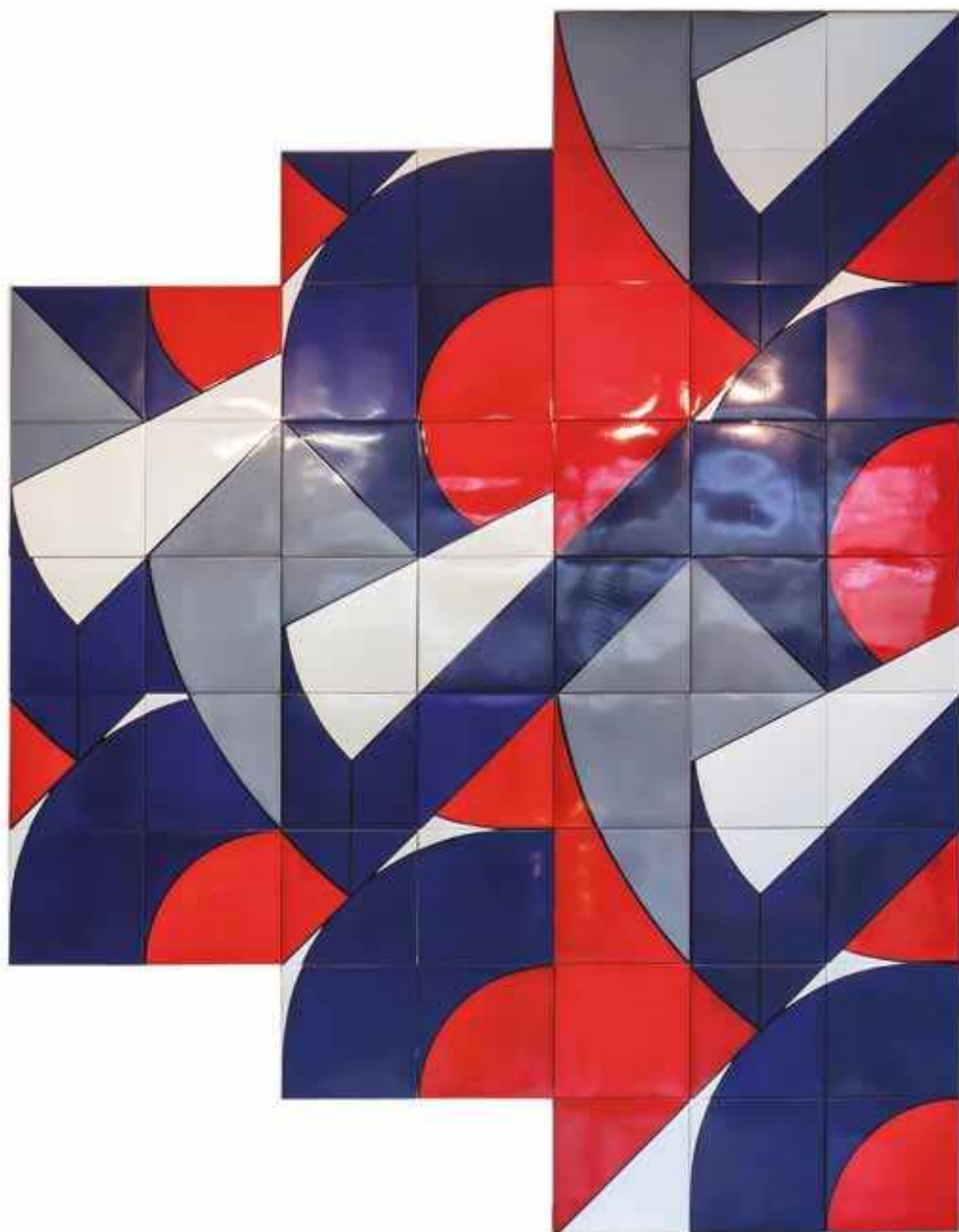
Lantos Ferenc: DÉDÁSZ-fríz (részlet), 1970
acb Galéria



Lantos Ferenc: Térelem-tanulmányok, 1968
acb Galéria



Lantos Ferenc: Tettyei térelem, 1969
acb Galéria



Szijártó Kálmán: Zománcfal, 1972
Janus Pannonius Múzeum

zésének a sémáit mutatják, ami a modernség lényegéeként megkérdőjelezheti az éppen adottat, modellezni képes a változtatások kiszámíthatatlan történéseit, ezért magának a szabadságnak a művészi szabadságban kifejeződő potenciáit jelenítheti meg.³¹ A geometrikus sorozatművek tárgyaltan, önmagukat ábrázoló lezáratlan fázismintáinak és sokszínű konstellációinak ez a történelemtől és a politikától függetlenedő mozgása politikai erőket rejtett magában, ezt érte a formalizmus esztétikainak álcázott ideológiai vádja. Hiszen a zománcokat leíró esztétikai kategóriák – az autonómia, az egyéni tevékenységek jogai, az értékek és értelmezések pluralitása, a változtatható normák és választható hagyományok – egyúttal a politikai demokrácia mindig aktuális kategóriái, melyeket öntudatlanul a zománcvariációk is jelképeznek. Ezért a formák minden apologetikus visszacsatolása a természeti és társadalmi valósághoz, a képnek funkciót, közösségi ritmikát teremtő szándék ellenére Lantos és a Pécsi Műhely tagjai folyamatosan támadásoknak voltak kitéve.³² A közvetlen tárgyi és verbalizálható jelentések kiiktatása, a geometrikus absztrakció művészeinek némasága itt, a formailag hasonló nyugati tendenciákhoz képest szándéktalanul is politikai jelentésekkel telítődik. A más kontextusban a tiszta formák variációs játéka itt mást jelentettek, mint a vasfüggönyön túl, s minden, a művészet egyetemes történetébe illeszkedő esztétizáló látszatuk háttéréként egy korszak bennszülyött, szocialista kultúrájának valóban *szomorú trópusaiként* értelmezhetők.

Nem véletlen, hogy a korabeli művészeti diskurzus a zománcképeket – a hivatalos képzőművészeti normarendszert védve – az iparművészet vakvágányára tolta, ahol a hierarchikus besorolás alapján alsóbbrendűnek számító – bár a *murális* jelzővel azért némileg elismert – alkalmazott művészetükkel az épület- és lakásdíszítés szerény, ártalmatlan alkotói ambícióit képviselheték. Lantos ezt a besorolást elkerülendő, univerzális, összművészeti vizuális rendszerével számolná fel a határokat: „Ami nem alkalmazott, az nem is művészet. Az fölösleges. Szerintem tehát nincs Nagy művészet és alkalmazott művészet, ellenben van egy vizuális rendszer, ami általánosan érvényes.”³³ A korabeli sajtó azonban hangsúlyosan nem a művészettörténet fogalomrendszerével s nem a képzőművészeti kritika nyelvén, hanem az iparművészet, az alkalmazhatóság érvélmódjával ír többnyire a zománcokról. Az építészet szépművészeti kiegészítéseként kiemelik a társadalmi hasznosságot, a szocialista öntudat boldogságának értékeit. A művek jellemzője „a tiszta, határozott, nagy gesztusú, mértanilag is pontos vonalak, égő, árnyalatok nélküli alapszínek és a könnyen áttekinthető egyértelmű formák biztosságot, önbizalmat adó ereje”.³⁴ Ugyanez a lakberendezésnél: „Úgy érezzük, hogy a mai lakásokban az ilyen mély tűzű, derűt és optimizmust sugárzó pontokra – mint amilyenek ezek a zománcok – feltétlenül

³¹ A „variációt” ezekben az összefüggésekben olyan általánosított fogalomként használom, mely magába foglalja az összes, az absztrakt geometrikus zománcoknál jellemző műveletet (permutáció, horizontális és vertikális sorokba rendezés stb.), ugyanakkor a modern művészet forma-sorozatokat meghatározta alapelveként esztétikai-világnézeti jelentőséget nyer.

³² Még úgy is, hogy a pécsi képzőművészeti élet más vidéki városokhoz képest különleges helyzetben volt, hiszen a modern magyar absztrakt művészet elismert alakjának, Martyn Ferencnek a tekintélye és inspiráló hatása, illetve a pécsi születésű Victor Vasarely 1976-ban megnyílt állandó kiállításának létrejötte valamennyire védelmet jelentett az absztrakt képzőművészeti törekvések számára. Ennek ellenére Lantost titkos megfigyelés alá vonták, tevékenységéről jelentések íródtak a pártbizottság számára. Erről lásd: Doboviczki Attila T.: Eltűnés és nyomhagyás, *Jelenkor*, 2018/3, 331–336.; Doboviczki Attila T.: Az eszéki vonat, *Jelenkor Online*, „Itt vidéken” sorozat, 2019. július 10. (<http://www.jelenkor.net/pecs/1405/az-eszeki-vonat>)

³³ H. É.: Egy vizuális rendszer sikere. Lantos Ferenc kiállítása elé, *Dunántúli Napló*, 1976. október 13., 3.

³⁴ Tóth Zoltán: Napjaink architektúrája és a képzőművészet, *Dunántúli Napló*, 1971. április 25., 5.

szükség van.”³⁵ Fontos az is, hogy ezek a művek nehéz fizikai munkával készültek,³⁶ és fontosak a praktikumok: „szerelhető, lemosható, esőben öntisztuló, sorozatban gyártható”. A tulajdonképpeniségnek ez a zsargonja jelöli ki azt a határt, melynek az autonóm képzőművészet felé átléphetetlennek kell lennie. Ennek ellenére ez a határpont, az iparművészet és a képzőművészet közti billegés nagyon is érzékelhető, hiszen már a zománcművek létrejöttének intézményi keretet adó, néhol Pécsi Iparművészeti Stúdió, máshol – a művészek bátor öntudatát jelző – Pécsi Képzőművészeti Stúdió megnevezések is ezt a zavarba ejtő, indokolt félszogséget jelzik.³⁷ A korai, 1968-as Lantos-zománckísérletek kapcsán még megfogalmazódott ez a kettős státusz: „Az új technika önálló kép és több lapból álló dekoratív igényű kompozíció kialakítására egyaránt alkalmas. Ilyen értelemben tehát határeset a hagyományos táblakép és a nagyobb felfelületeket díszítő iparművészeti alkotások között.”³⁸ A későbbiekben ennek a műfaji határpontnak a hangsúlyozása háttérbe szorult, mert míg az iparművészet kontextusa megtűrt lehetett a kultúrpolitika számára, addig az autonóm képzőművészeti alkotás nyilvános, kiállítási kontextusai nem. A határátlépés tilalmát szimbolikusan jelzi a magyar–jugoszláv határon megállított eszéki vonat, melyről leszállították az absztrakt képeket,³⁹ de jelzi az 1970-ben Pécssett bezárásra ítélt *Mozgás* című kiállítás is, mely az első, múzeumban rendezett, magyar neoavantgárd seregszemle volt, a művek között a *hard edge* és az *op art* újkonstruktivista alkotásaival. Ugyanígy betiltották az Iparterv-kiállításokat (1968 és 1969), az Iparterv-székház neve és intézményi kontextusa nem tudta kellően álcázni az elrendezést, a megjelenés alapján nyilvánvalóan képzőművészeti kiállításokat. Az egymástól szigorúan elválasztott reprezentatív társadalmi nyilvánosságszférák átlépésének tilalma a korszak naturalista képzőművészeti eszményét képviselte. Mert tárgyi vonatkozások nélküli, bizonytalan ideológiai új absztrakt mű, nyugati mintákat követve zavaróan átrajzolja a „matt KISZ-es szürkében tartott” kelet-európai helyszínt, s meghatározhatatlan önelégült vitalitásával az a látszat keletkezik, hogy a művészet célnál van, de a szocializmus építésének célja helyett – élénk színekkel tarkázott, zárt kompozíciója révén – önmagánál mint művészetnél. A zománccok absztrakt geometriáját az iparművészet felé, a hasznosság irányába hajlított kettős státusz védte a tilalmaktól.⁴⁰ Ebben az iparművészet és képzőművészet kijelölte kétpólusú mozgásterében helyezkedtek el, a tűrőhatáron, s így nyerhettek a művészek, elsősorban Lantos, hivatalos megrendeléseket.

Persze számos alkotás nyitott, ismételhető motívumkapcsolatainak lezártan struktúrájában ez a lehetőség, az ornamentika-jelleg benne rejtett, s ennek volt szempontja a létrehozás technológiája is, a gyári sokszorosíthatóság, mely a könnyen reprodukálható, a keverés nélküli alapszínnek használatával kialakított elemi formák egyszerű karakterét meghatározta. „Az egyediséget nélkülöző alapformákat kísérletezzük ki, amelyeknek sorozatgyártása könnyen megvalósítható, s amelyek felhasználásával viszont egyedi objektumok hozhatók létre.”⁴¹ A szerialitás mint a művek kompozícióinak ismétlésekre alapuló belső szervezőelve és megvalósításuk technológiája analogikusan így találkozhatott. Ám

³⁵ Dömölki János: A zománckép mint dísz, *Lakáskultúra*, 1970/1, 25.

³⁶ Marafkó, i. m.

³⁷ Az *Épület-Zománc 1970 – A pécsi Képzőművészeti Stúdió épületzománc munkái* kiadványban közölt bibliográfia számos cikke a Pécsi Iparművészeti Stúdió megnevezést használja.

³⁸ H. E.: Zománckísérletek a bonyhádi gyárban, i. k.

³⁹ Lásd Doboviczki: Az eszéki vonat, i. k.

⁴⁰ Hiszen míg a megengedett dekorációként, ipari vásárokon és köztereken bemutattva színességük optimizmusa a fennálló politikai rendszer afirmációja lehetett, addig képzőművészetként bemutatva a formalizmus káros kapitalista tendenciáit követve a rendszerellenes szabadságvágy gesztusaként funkcionáltak volna.

⁴¹ Marafkó, i. m.

az alkotások a sokszorosíthatóságot legfeljebb irányultságként tartalmazzák, hiszen az ismert, a megmaradt zománcképek között nincs két egyforma. Mivel egy mintakollekció részei voltak, tömeges megrendelések hiányában nem készült belőlük több, a sokszorosíthatóság ezért az 1970-es évekbe zárult lehetőség maradt, mely magas tűzű anyagságuk auráját nem gyengítheti.

A sokszorosíthatóság lényegi jegyének – valamint a befogadók közösségének aktivitására számító geometrikus, mértanilag szerkesztett variálhatóságnak – a függeléke a művészi személyiség megkérdőjelezése. Az iparművészeti karantén, a művészet funkcionális, alkalmazott szerepének velejárója, hogy háttérbe szorítja az alkotó egyéniséget. Lantos mindenki által elsajátítható, szűkszavú formákból álló, sűrű ismétlésekre épülő vizuális nyelvrendszerének is ez a személytelenség, az egyéni kézjegy kiiktatásának hangsúlyozása a melléköngéje. Az általánosított alakzatok harmonikus, jól áttekinthető rendje kapcsolja a differenciált érzelmeket és gondolatokat, a variációk másként is lehetséges összefüggései elbizonytalanítják a művészi szándék individuális erejét. Az egyén csak az a pillanatnyi, szükséges hely lehet, ahol ez az univerzális nyelv átmenetileg megjelenhet, amíg a tárgyabban megtestesül. A korabeli sajtó lelkesen üdvözi a zománcképekben ezt a közösség igényeinek alárendelődő, szerény „mesteremberi” szubjektivitást: „Meggyőződésem, hogy napjaink igazi, a társadalom által igényelt szocialista művészetét az ilyen »mesteremberek« csinálják. Az ilyen munkák nem az egyes egyéneknek, hanem egy közösség szubjektumának készülnek.”⁴² Az individuális eredetiség itt nem közösségi aktusnak, hanem a zseni társadalomból kilépő gesztusának minősül.

A korszak kelet-európai kultúrpolitikai felhangjain túl azonban minden konstruktivista inspirációjú, monolit eszmeiségű művészi törekvésre jellemző az egyéni stílus kidolgozásának szűkösebb mozgásterét. „Az mondhatjuk tehát, hogy míg az egyes konstruktivisták áramlatoknak – a kubizmusnak, a Bauhausnak, az orosz konstruktivizmusnak, a hard edge-nek stb. – van stílusuk, de a hozzájuk tartozóknál csak egyéni eltéréseket figyelhetünk meg, mert az egyéni stílus megteremtéséhez ezeknek az irányzatoknak a szemléleti keretei túlságosan szűkek, egyelvtűek, addig a pop, a szürrealizmus vagy az expresszionizmus esetében a szokásos eljárással: az egyéni alkotók stílusától, illetve modorából szűrhető le az egész áramlatra érvényes stíluselv.”⁴³ Az egyén így a konstruktivizmus áramlataiban csak egy példája az általánosnak, egy dedukció kétséges végeredménye. A szubjektivitás ez alapján csak fuvallat, mely átsuhan a formák játékán, létezése idézetek és művészi hagyományok intertextuális összefüggésébe kapcsolódik, hogy individuális érzések és gondolatok helyett magát a művészetet megjelenítse.⁴⁴

A csoporttá alakulás, az Iparművészeti vagy Képzőművészeti Stúdió és a Pécsi Műhely – egymás ösztönzésén és az eszmék cseréjén túl – védelmet, a felelősség megosztását jelenthette a művészetpolitikai konfliktusok ellenében, s így a művészi törekvéseket egy közösség alkotásaként individualizálta.⁴⁵ Mégis a Pécsi Műhely alkotóinak zománcké-

⁴² Tóth, i. m.

⁴³ Újlaki Gabriella: Stílus és történelem. A progresszió mint a modern művészet funkciómeghatározása, *Valóság*, 1984/7, 76.

⁴⁴ „A stílus sohasem az ember, hanem mindig a lényeg sajátja.” Gilles Deleuze: *Proust*, ford. John Éva, Budapest, Atlantisz, 2002, 167.

⁴⁵ Ez az egykori önvédelmi és társalkotói csoportosulás ma, a Pécsi Műhely iránti jelentős műkereskedelmi kereslet idején egészen más összefüggésbe kerül. A művek manapság egy csoport alkotásaiként, „kelet-európai neoavantgárd” vagy „az 1970-es évek magyar absztrakt művészete” címkével egybecsomagolva – a tárgyak heterogén jellege ellenére – könnyebben és nagyobb mennyiségben eladhatók. A csoportidentitás megváltozott kontextusában a műkereskedelem értéktérítő ereje nagyon fontos szerepet játszott abban, hogy egy vidéki művészcsoport, a Pécsi Műhely lokális bezártságából megérdemelten léphessen ki a nemzetközi művészettörténetbe.

műveken túli, sokirányú, a neoavantgárd számos irányzatára nyitott művészi tevékenysége, az újítások és kísérletezések folytonos mozgása, a művészi szubjektivitás felszámolása helyett az egyéniség megsokszorozódásaként értelmezhető.⁴⁶ S ezt a művészi pluralizmust az alkotók egyéni karakterének különbözősége még sokszínűbbé tette. Így az egyéniség felszámolását sugalló zománcgeometriák is a felszámolás gesztusainak más-más erőteljes művészi egyéniségét hangsúlyozzák, a képzőművészeti ambíciók személyes ereje folyamatosan túllépni látszik a technológia és formarend iparművészetén.

A zománcok egyedisége ma, a művészek személyes törekvéiseibe és életművébe illeszkedően immár képzőművészeti kiállítások kontextusaiban megjelenítve, táblaképként bekeretezeten installálva is megőrzi iparművészet és képzőművészet, ornamentika és kompozíció, nyitott és zárt mű feszültségét, de mindez már az egykori politikai felhangok helyett, az alkotások nem fakuló frissessége révén esztétikai problémaként jelenik meg.⁴⁷ Most, amikor ezeket a zománcokat látjuk, az időbeli távolság, a művészettörténeti tekintet az élénken ragyogó jelenlét technikája által nem a múltjukba réved, nem az 1970-es évek Pécsére érkezik, hanem abba a jövőbe, melyet éppen ezzel a ragyogással már létrejöttük idején is tartalmaztak: a mi jelenlegi pillantásunkhoz. Különös színerősséggel mutatják a zománcok önmaguk kommentárjaként azt a prófécíát, mely építészeti, dekoratív iparművészetükben képzőművészetként rejlett. „A képek historikus indexe ugyanis nemcsak azt mondja, hogy egy bizonyos időhöz tartoznak, mindenekelőtt azt mondja, hogy a képek csak egy bizonyos időben válnak először olvashatóvá.”⁴⁸ A város színessége, ennek a művészetnek az ígérete nem egy valóságos színes város születésének reményére, hanem a remény eljövendő interpretációjának megvalósulására irányult, s így nem csalatkozott.

⁴⁶ A Pécsi Műhely alkotói már néhány zománctechnikával létrehozott művel is kiléptek a Lantos előirányozta geometrikus sémákból. Halász Károly pop-art jellegű, figurális motívumú zománcai, Ficzek Ferenc egymásra vetített, egymást átható alakzatokból építkező művei, Kismányoky grafikai hatásokat megjelenítő alkotásai elhagyják a zománcgeometria szigorú kereteit. Az alkotás szándékoltan egyediséget teremtő véletlenjét, a „hiba” humanizáló szerepét hangsúlyozó emblematikus műve, Szijártó Kálmán egy 1970-ben készült zománcképe, melyen a függőleges vonalak geometriáját színfoltok, elmosódások, porózus benyomású felszínformák hatják át. A művészi munka esetlegessége, az alkotás történetének láthatása a geometria tökéletes precizitásának személytelensége ellen érvel.

⁴⁷ 2020-ban e kontextusváltás eseménye volt Ficzek Ferenc, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor és Szijártó Kálmán nagyméretű zománcképeinek átszállítása a Baranya Megyei Fiúnevelő Otthonból és a Modern Magyar Képtár állandó kiállításában való elhelyezése. Mind a négy zománckép olyan belső falakon kapott helyet, melyek az épület üvegfalán keresztül kívülről is láthatók, a leglátványosabban napnyugtakor a műveket megvilágító lámpafényben. Így, itt is ebben a kettős státuszban láthatók, kívülről épületornamentikaként, belül a magyar képzőművészet történetét bemutató állandó tárlat részeként pedig autonóm, absztrakt geometrikus táblaképként. Lásd erről: Anghy András: Négy bagatell négy nagyméretű zománcképhez, *Art Magazin*, 2021/3, 50–56.

⁴⁸ Walter Benjamin: N [ismeretelméleti jegyzetek; a haladás elmélete], in: Uő.: *„A szírének hallgatása”*, ford. Szabó Csaba, Budapest, Osiris, 2001, 226.

„EZ A KÖNYV RÓLAM SZÓL”

Vida Kamilla: *Konstruktív bizalmatlansági indítvány*

Éppen tíz év telt el azóta, hogy Kemény István *Búcsúlevél* című verse megjelent, elindítva a kétezer-tíz évek elejének líraértését alapjaiban meghatározó, közéleti költészetről szóló vitát. Az akkor kibontakozó diskurzusnak és a rendszerváltást követő két évtized közéleti verseit összegyűjtő *Édes hazám* antológiának egyik leglátványosabb tanulsága az volt, hogy a közéletiség akkor is jól kimutathatóan jelen van a költészetben, amikor kevesebb figyelem járul rá. Vida Kamilla már címében is politikainak ígérkező debütáló kötete olyan befogadói közegbe érkezik, amelyben a múlt évtized elejének boomja után a közéleti líra elveszítette kitüntetett szerepét, az olvasók az utóbbi két-három évben mégis többször találkozhatnak olyan verseskönyvekkel, amelyek kötetszinten is a politikai olvasást mint legalábbis az egyik egyértelmű megközelítési módot jelölték ki (például Nemes Z. Márió: *Barokk femina*; Markó Béla: *Egy mondat a szabadságról*; Märcuțiu-Rácz Dóra: *már minden nő hazament*).

Ebbe a sorba helyezhető el Vida könyve is, a *Konstruktív bizalmatlansági indítvány* ugyanis bővelkedik az explicit és implicit politikai utalásokban, egyik mottója Gyurcsány Ferenctől származik, aki aztán megszólítottja is lesz a *The Pointer Sisters* című szövegnek, de felbukkannak a torz médiaviszonyok, az új városvezetés, a forradalom mint olyan, a kommunizmus és még az MDF is. Mégis azt gondolom, hogy a kötet valódi potenciálja nem a közéleti vonulatban rejlik. Ha Vida könyvének tétjét ugyanis abban határoznánk meg, hogy képes-e új irányból közelíteni a politikumhoz, mást elbeszélni vagy másképpen artikulálni a hozzá fűződő viszonyt – és ezt az elvárást nemcsak Vári György fogalmazza meg a közéleti költészetről szóló ÉS-vitában,¹ hanem a politika és művészet viszonyával kapcsolatban talán legtöbbet idézett kortárs gondolkodó, Jacques Rancière írásainak is visszatérő eleme,² sőt, valami hasonlót kér számon maga Vida is Nemes Z. Márió *Barokk femina* című könyvéről írt kritikájában³ –, akkor azt a következtetést kellene levonnunk, hogy a *Konstruktív bizalmatlansági indítvány* inkább részsikereket ér el ezen a téren.

¹ „Poétikai innováció nélkül – legalábbis versben – politikai innováció sem képzelhető el.” Vári György: Micsoda a politika? *Élet és Irodalom*, 2012/12.

² „A politika az a tevékenység, amely újrendezi az érzékelés kereteit, amelyeken belül a közös tárgyak definiálódnak”, az irodalom politikussága pedig azt jelenti, hogy az irodalom részt vesz ebben a felosztásban. Vö. Jacques Rancière: A politikus művészet paradoxonjai. Fordította: Erhardt Miklós. In: *A felszabadult néző*, Budapest, Múcsarnok Kiadó, 2011, 43.

³ „[A]z ábrázolás kísérlete is sokszor megelégszik sekélyes és/vagy bulváros és/vagy ezerszer lerágott politikai-történelmi közhelyek parodizálásával, csavarásával.” Vida Kamilla: Engedjük szabadon. *Élet és Irodalom*, 2020/1.

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
72 oldal, 1999 Ft



Ahogy azt Fenyő Dániel már jelezte a *Literán* megjelent kritikájában, a kötetben több esetben is „jól ismert megszólalásformák jól kivitelezett” változataival találkozunk.⁴ Látványos például Petri György költészetének hatása, főleg ami a magánélet és a politika összekötését illeti: mindkettejük esetében adott egy jól felismerhetően megrajzolt személyes tér, amely elképzelhetetlennek és elbeszélhetetlennek tűnik (aktuál)politika nélkül. Természetesen ez a két tér már csak az eltelt évtizedek és az eltérő politikai situációk miatt is sokban különbözik, az alapstruktúra és a program azonban hasonló. Ez jól látszik, ha egymás mellé helyezjük Petri *Karácsony 1956* és Vida *Gesztenyepaposók* című verseit. A két szövegben megjelenő gyerekkori emlékek a visszatekintés perspektívájából, az emlékek versbe szervezése révén válnak politikailag jelentéssé. Petrinél a karácsonyra kapott Capitaly társasjáték, Vidánál az '56-os forradalom évfordulójára készített makett olyan tárgyak, amelyekkel a versbeszélő a két szféra egymásra csúszását vagy, ha úgy tetszik, elválaszthatatlanságát tudja jelezni, miközben a fókuszban mégis végig az én világban elfoglalt helye marad, nem pedig annak a világnak a helyzete. A záratok is a beszélőre futnak ki: „én, mint egy megfigyelő, / akit rossz helyen ejtettek le: / kicsi, idegen, kihűlt”, fejezi be Petri a versét,⁵ Vida pedig a címre utalva, a gesztenyepaposást a szabályok megszegésének metaforájává téve írja: „Minden taposáskor megfogadom, hogy ez lesz az utolsó” (19).

A versek alulstilizált nyelve és vállalt fecsegése is idézheti részben Petrit, bár Vidánál többé-kevésbé hiányzik a nyelvvel való játék, a poétikai kísérletezés. Ettől függetlenül ezek többnyire szépen kidolgozott és jól szerkesztett versek, és a következetesen végigvitt megszólalásmód harmóniában van a közlés tárgyával. Úgy tűnhet például, hogy a *Stafilici Stefi* című vers utolsó két sora tömörebb is lehetne: ahelyett, hogy: „Úgyis elfelejtjük, úgyis pont annyira mindegy, / mint egy játék babának a koncepció per” állhatna annyi, hogy: „Elfelejtjük, mindegy, / mint játék babának a koncepció per”. Ám az ezt megelőző három sorból látszik, hogy ami elsőre fecsegésnek hat, az valójában átgondolt megszólalásmód: „A kistányérral az ágyba bújva legszívesebben / egész nap szorongva fifáznék / de inkább megebédelek, és a kéziratot javítgatom” (42.). A kötet folyamatosan kacérkodik a szentimentalizmussal, és néhol egészen bravúrosan képes azt felforgatóvá emelni (például „Egész életemben Boka akartam lenni, / ki más. Most is ezt akarom, / nézek rád, hosszan álom a pillantást, / meg is csókolhatnál, Áts Ferenc” – 53.), helyenként viszont a valószínűleg hasonló szándékkal verseírt tapasztalatok megmaradnak a teatralitás szintjén (például „Aznap súgtam neki először: / papa, ha nagy leszek, ígérem, lakosság leszek” – 12.).

Talán éppen az előbb említett harmónia az, ami túl nagy terhet helyez a versek állításaira. Ugyanis ha a kizökkentés csakis tartalmi, kis túlzással prózai szinten történik meg, akkor a kötetnek valami újat és mást kell állítania a közönség tételezett világunkról ahhoz, hogy politikai-esztétikai értelemben célt érjen, azaz hozzájáruljon a fennálló struktúrák és jelentések újragondolásához. Márpedig ezen a téren első pillantásra hendikeppel indul a *Konstruktív bizalmatlansági indítvány*, mivel alapfelállását tekintve nem hoz maroknyi új tapasztalatokat a kortárs költészetbe.

Ennek belátásához nem kell feltétlenül Petriig visszanyúlni. Időben közelebbi rokon lehet például Fehér Renátó 2014-es *Garázsmenté* című köteté, melynek kritikai megközelítését alapvetően meghatározta, hogy a legtöbben generációs költészetként olvasták. Nagyon kézenfekvő a *Konstruktív bizalmatlansági indítvány*hoz is a generációs költészet felől közelíteni, ugyanis nagyjából ugyanannak a programnak a nyomai fedezhetők fel benne, mint Fehér könyvében. Adott egy fiatal, vidékről Budapestre került értelmiségi, aki a felnőtté érést alapvetően a politika által meghatározottként beszéli el, miközben nem kerül ki, hogy az intim kapcsolatokról is szót ejtsen. Ráadásul Biró Krisztián tavaly meg-

⁴ Fenyő Dániel: Radikális transzparencia, *Litera*, 2021. május 6.

⁵ Petri György: *Összegyűjtött versek*. Budapest, Magvető, 2003, 222.

jelent első kötete, az *Eldorádó ostroma* is erősen ebbe az irányba mutat, igaz, nála egy fokkal rejtettebben van jelen a politikum.

Vidánál azonban Fehér és Biró kötetéhez képest vers- és kötetszinten is erősebben látszanak a narratív építkezésmódok: „Haza akarok menni fífázni és chipset enni, / és soha nem csinálni mást” (59.) – fogalmaz Vida ott, ahol Biró egy nyelviileg hasonló tapasztalatot képpel együtt közöl: „Úgy néz ki, hogy maradok itt, feladom / és újrakezdem. Egyszerűen, / ahogy a rovarok két ablaküveg között”.⁶ A *Konstruktív bizalmatlansági indítványban* így egyértelműbben jelenik meg a prózaként, sőt akár a fejlődésregényként való olvasás lehetősége is. Ez utóbbiban látom ennek a kötetnek az erejét. Innen nézve az *Ez a kiadó társadalmi szerepet vállal* című vers zárósrát – „Ez a könyv rólam szól, nem rólatok” (67.) – nagyon is érthetjük komolyan. A kötetben a versbeszélő valójában saját magát akarja megérteni és nem a politikát, így pedig olyan perspektívából viszonyul a világhoz, és olyan belátásokra is tud jutni, amelyek újdonságként hatnak.

Ebből a perspektívából lesz izgalmas például a versbeszélő valláshoz fűződő viszonyát vizsgálni. A bibliai utalások ugyanis itt nem csupán kulisszaként vannak jelen vagy metaforáiként valami másnak, és még csak nem is metafizikai síkon érvényesülnek, hanem nagyon is a személyeshez kötve. A hit a közösnek tételezett kultúránk része, valahogy viszonyulunk kell hozzá, állítja a könyv. Kritikusan vagy kételkedőn, de semmiképp sem elvből elutasítón vagy reflektálatlanul. A kötet egyik legizgalmasabb verse is éppen az a *Szem és Jáfet*, amelyben Biblia és popkultúra, vallásba vetettség és Isten számonkérése érnek össze, új perspektívába helyezve a kötet egészében központi témaként előkerülő hatalmi viszonyokat is. Az *Egy másik húsvét előttben* a valláshoz fűződő viszonyt még a mindent átható naivitás jellemzi, a gyerek versbeszélő érzékeli, mennyire alapvetés a hit abban a világban, amelyben ő is mozog, és próbál az élet más területeiről ellesett stratégiaakkal viszonyulni hozzá („Jézus, / akivel amúgy szívesen találkoznék, / mert szeretek ismerkedni” – 37.). A *Szem és Jáfetben* viszont már egészen más hangvételt látunk („Hát mit érdekel engem a teremtett világ, mondta Noé, / elindulok egyedül, bassza meg, legközelebb ne tessék / másnak a nyakába varrni, ha igazságot akarsz tenni” – 38.). A *mindenki rövidítése* című szövegben pedig explicitté is válik a program: „Meg akarom ismerni, kívül osztozkodtam a dalokon. / Ha valaki az enyémeért valóban meghalt a keresztfán, / akkor úgymond a mihez tartás végett” (17.). Ez a három vers innen olvasva éppen ezt a munkát igyekszik elvégezni.

Az önfelfedezés útja mindazonáltal nem kronologikusan ábrázolt, inkább hasonlít terápiahoz, melynek során nem egy nagy kidolgozott történetként, hanem ziláltn, részletekben dolgozódnak fel az események. Ám a kötet végén találunk egy összegzésként is olvasható verset, így kifejezetten kínálkozik a lehetőség arra, hogy a nyitóverssel összevetve megpróbáljunk valamiféle karakterfejlődést detektálni. A könyv első, *Majd visszatérünk rá a kommunizmusban* című versének kulcsfogalma a bizonytalanság, ami nemcsak abban nyilvánul meg, hogy nem derül ki, mire is kellene visszatérni, mert a beszélő nem emlékszik rá, a megszólított esetében pedig nem lehet bizonyítani, hogy emlékezne, hanem abban is, hogy a lezárás szintén egy el nem döntött kérdéssel és ennek a kellemetlen következményével jár:

*Le kell vennem a pólóm, és a méretben nem jó,
pántján bolyhos melltartómban kényszerülök
ülni a körben, mert a felelős vagy merszben
nem tudok válaszolni arra, hogy a forradalomért
adnám-e véretem. (8.)*

⁶ Biró Krisztián: *Eldorádó ostroma*. Budapest, Jelenkor, 2020, 14.

A könyv címét is adó utolsó vers viszont kategorikus kijelentéssel zárul: „Nem akarlak tovább hibáztatni csak azért, / mert nyelvileg megoldható” (70.). Az persze nem teljesen egyértelmű, hogy ki itt a „te”. Az utolsó előtti vers megszólította ugyanis elég egyértelműen Gyurcsány Ferenc, konstruktív bizalmatlansági indítványt pedig a magyar történelemben egyedül ellene nyújtottak be a parlamentben. Természetesen nagyon félrevezető lenne csakis az ő alakja felől olvasni a verset, és sokkal valószínűbb, hogy önmegszólítással van dolgunk, de nagyon bátor gesztus Vida részéről rájátszani egy ilyen értelmezésre. A záróversben egy további kívánság fogalmazódik még meg: „A történeteket, amiket elmeséltem *másoknak* rólad, / és amik nem is rólad, hanem *másokról* szóltak, / szeretném végleg elfelejteni” (70.; kiemelés az eredetiben). Ha ezt a két jövőre vonatkozó tervet a kötetben ábrázolt karakterfejlődés végpontjának tekintjük, akkor kijelenthetjük, hogy egy felnövekvéstörténet végéhez értünk. Nem nyugvópont ez, hanem éppen az elrugaszkodás helye. Hogy költészetileg is megtörténik-e az elrugaszkodás, azt viszont már a következő kötet tudja megválaszolni. Érdeemes lesz várni.

MINDEN BOLDOGTALAN A MAGA MÓDJÁN AZ

Puskás Panni: A rezervátum visszafoglalása

„Nem tűnnek boldognak, nagyon boldogtalanok se” (113.) – így hangzik Puskás Panni idén megjelent debütkötetének zárómondata. E lakonikus konklúziót azért is érdemes kiemelni, mert megvilágító erejű lehet a gyűjtemény összes novellájára nézvést, amennyiben azok fő sajátosságát a boldogság és a boldogtalanság közötti oszcillációban, a vártvágyott szabadságot célzó határátlépési kísérletekben határozzuk meg. Puskás Panni huszonegy történetében különböző életkorú és státuszú nők sorsát követhetjük nyomon: bár jobbára a belső folyamatokra, lelki történésekre fókuszáló énelbeszélések dominálnak, a közéleti, aktuálpolitikai kérdések sem sikkadnak el a kötet lapjain.

Már rögtön az első novella mintha csak ars poeticaként válna olvashatóvá: a csalódott, sorsát kilátástalannak látó költőnk Bukowskit várja vacsorára, benne látja az irodalmi élethez való kapcsolódás utolsó lehetőségét. Charles Bukowski ebben a szövegben a férfiközpontú irodalmi kánon par excellence megtestesítője, akivel – szinte magától értetődő módon – le kell számolni az érvényesülés érdekében. *A leszámolás Bukowskival* szövegét olvashatjuk azonban nem csupán a férfiközpontú kánon, hanem a megelőző irodalmiság elleni hadüzenetként, a hatásiszony manifesztációjaként, egyfajta irodalmi apagyilkosságként is, amely a történet során egy bizarr öngyilkos performanszban csúcsosodik ki. A szöveg arra is figyelmeztet azonban, hogy a szerzőelőddel való teljes leszámolás sohasem lehetséges, ha pedig mégis, akkor az szükségszerűen együtt jár a saját hang elvesztésével, az utód megnémulásával is: „Henry [Bukowksi alteregója – Sz. M.] szalad vissza a szobába, a karjába vesz, sír, és azt mondja, szerinte nekem verseket kellett volna írnom. *De már nem tudok válaszolni*” (9., kiemelés tőlem, Sz. M.). A kötet felütése is ironikus tehát, hiszen mintegy törlésjel alá helyezi mindazon szabadságtörekvések értelmét, amelyek a későbbi novellákban rendre körvonalazódnak: és éppen ez a szelíd (ön)irónia szavatol azért, hogy a hősök határátlépési kudarcát, szürke zónában lebegését ne tragédiaként olvassuk, hanem könnyed iróniával fogadjuk. Ugyancsak a művészet korlátait taglalja a második, *Óda* című szöveg: az elbeszélő különböző művészeti alkotások révén próbálja körvonalazni a vágyott személyt (festészet, szobrászat, színművészet, építészet, felnőttfilm). Miután valamennyi közelítést alkalmatlannak ítéli, így szól: „Végül úgy döntök, teszem inkább, amihez értek: megiszom három liter bort, hat felest, és írok egy kibaszott ódát arról, hogy milyen szép vagy így elérhetetlenül” (12.). A kirajzolódó megoldás, vagy-



Magvető Kiadó
Budapest, 2021
128 oldal, 2999 Ft

is az alkohol és az irodalom, kísértetiesen emlékezteti az olvasót a Bukowski által képviselt életfilozófiához: míg az első történet azt jelenti be, hogy a szerzőelődkkel, konvenciókkal való leszámolás a beszélőt magát is halálra (némaságra) ítéli, addig a második novella mintegy azt példázta: ha a hatás megszüntetése nem lehetséges, akkor helyette szükségszerűen és ironikus módon belsővé kell tenni a meghaladni kívánt hagyományt ahhoz, hogy érvényes megnyilatkozásokat tehesünk.

E két nyitószöveg viszonylag hosszadalmas elemzése azért tűnt szükségesnek, mert ezek jelölik ki azokat az önértelmező kereteket, amelyek segítségével a kötet működése értelmezhetővé válik. A különböző női szereplők minduntalan saját belső lelki folyamataikat analizálják, és közben egyszerre próbálnak kapcsolódni másokhoz, valamint kitörni a társadalmi konvenciókból. Ez az együttes igyekezet – mint ahogyan a konvenciók meghaladása, lásd az első novella példaértékét – szükségszerűen kudarcra ítéltetett, és ennek belátása vezet el oda, hogy a zárónovella a korábban idézett rezignált belátásig jusson el.

A kötetet egységes nyelvi regiszter és tudatos építkezés jellemzi, az egyes novellák nem nélkülözik a szókimondást vagy éppen az elsőre talán meghökkentőnek tűnő részletek nyílt ábrázolását sem. A *Pornó* című novellában például így ír a narrátor egy felnőtt-filmes mintára megvalósuló bizarr együttlétről: „miközben a vaginában járhatja a farkát, öklét a nő végbélnyílásába tömködi” (47.), vagy másutt az önhánytatásról: „a jobb kezem mutató- és középső ujját olyan mélyre tolom a számban, amennyire ez emberileg lehetséges, aztán lenyomom a nyelvem. Hármat-négyet öklendezem” (66.), vagy éppen egy váratlan, iskolai környezetben bekövetkező menstruációról: „az van, amire számítottam, tenyérynyi vérfolt a fehér textilen” (77.). E kiragadott néhány példa jól szemlélteti azt a nyelvi regisztert, amely a kötetegészet jellemzi, és amely minduntalan a testhez, a testi folyamatokhoz való közvetlen kapcsolódást húzza alá, még inkább érzékeltetve a Bukowski nevével fémjellezhető kánontól való elszakíthatatlanságot. A döntően köznyelvi, beszélt nyelvi formákon alapuló építkezés következetességét ugyanakkor kissé túlzónak, problematikusnak is nevezhetjük. Részint azért, mert az ismétlődések erősen tompítják a szókimondás erejét, részint pedig azért, mert a női hangok hasonlósága vagy egyformasága miatt nem vagy csak nehezen lehet nyelvileg elkülöníteni egymástól az egyes, elvileg egyedi (el)beszélőket. Ugyanakkor, ha a szövegek működésének mélyére nézünk, elmondható, hogy ez a megoldás egzsersmind azt is példázhatja, hogy mindannyian csupán ugyanazon a – rajtunk kívülálló ideológiákkal, társadalmi konvenciókkal terhelt – nyelven vagyunk képesek megszólalni, és éppen az önazonosság (nyelvi) megképzésének vagyunk híján. Éppen annak tehát, amire a novellák szereplői kivétel nélkül vágnak. Azáltal, hogy a kötet akarva-akaratlanul a (poszt)feminista keretrendszerben is elhelyezi magát, azt is jelzi, hogy valamely ideológia mindig már eleve adott a beszélők számára – ám csak abban az esetben tekinthető az ideológia eredendően hibásnak, amennyiben a maga igazát reflektálatlanul, önirónia nélkül próbálja szemlélni és közvetíteni. Puskás novelláinak bölcsessége ugyanakkor éppen abban rejlik, hogy ügyesen kikerüli ezt a csapdát: saját magunk korlátainak belátását és az ehhez nélkülözhetetlen (ön)irónia fontosságát igyekszik hangsúlyossá tenni.

De, tehetjük fel a kérdést, ha a kötet tanúsága szerint voltaképpen minden relatív, és minden csak ironikus távolságtartással szemlélhető, mi alkotja ezeknek a történeteknek a középpontját? Az, hogy maga a *szabadság*, talán kissé sommás megállapításnak tűnhet, mégis, kis pontosítással valamennyi esetben erről van szó. A szabadság, persze, mindenkinek mást jelent, a szövegek példaértékét követve szinte *bármilyen* szabadság esszenciális foglalatja lehet, ami az aktuális szereplő vagy beszélő szempontjából jelentőséggel bír. Van, aki az öngyilkosságban véli megtalálni a kiutat a mindennapok problémáiból, van, aki egy, a korábbi szexuális orientációjától eltérő életforma felfedezését és megélését tekintti elrugaszkodási pontnak, más a kívülálló pozíció felvételétől, megint más egy réges-

régi plátói szerelem felkutatásától remél felszabadulást. Fontos ugyanakkor hozzátenni azt is, hogy a kötet sugallata szerint ezek a megoldások mindig kérdések, és végső soron a boldogság és boldogtalanság közötti ideiglenességbe vezetnek. Puskás novellái nem kevesebbet állítanak tehát, mint azt, hogy – Madáchcsal szólva – a lét értelme a küzdés maga: ha nem is reménykedhetnek a hősök sorsuk tartós jobbra fordulásában vagy egyáltalán változásában, egyfajta ironikus muszaj-Herkulesként mindvégig helyt kell állniuk.

Persze, olvasóként szerencsés helyzetben vagyunk, feltéve, hogy mi magunk nem heroikus küzdelemként, sokkal inkább izgalmas játékként tudunk közelíteni a történetekhez. Bár a kötet bemutatóján elhangzott, hogy sokkal inkább az átélés, mint a szigorú értelemben vett megfejtés, logikai dekódolás vezet el e szövegek lényegéhez, a szerző nagyon is tudatosan kínálja fel értelmezésre a különböző kulturális referenciákat, de ezt is kellő iróniával, távolságtartással teszi.

Az alanyi szövegek mellett jelentős szerephez jutó közéleti témáknak köszönhetően magánélet és politikum egymást tükrözi, megvalósítva egy olyan egyensúlyi helyzetet, amelynek eredményeképpen a könyv nem lesz szétartó, a különböző témák könnyedén egymás mellé rendeződnek. Sőt, bár korántsem beszélhetünk koncept kötetről, egy idő után mégis az a nyugtalanító érzése támad az olvasónak, hogy kiszámíthatónak érzi az egyes szövegek működését, végkifejletét. A közéleti kérdések írói színrevitelével kapcsolatban pedig az egyik legnagyobb dilemmám az, hogy vajon jót tesz-e a kötet időtállóságának, tartós olvashatóságának, ha annyira konkrét referenciákhoz kapcsolódik, mint a mai magyar valóság. Erre a kérdésre persze nincs és nem is lehet egzakt válasz, de érdeemes talán abból kiindulni, hogy Puskás kötete tipikusan olyan novellákból áll össze, amelyekben kevésbé tűnnek fontosnak a valós tér-idő koordináták. Győr vagy éppen a Szigetköz konkretizálása így jobbára súlytalan marad (még akkor is, ha tudjuk, hogy a szerző származása szempontjából fontos helyszínekről van szó), hiszen bárhol máshol, akár egy fikatív helyen is játszódhatnának ezek a történetek, különösen azt figyelembe véve, hogy Puskás mindvégig az önéletrajzi olvasat lehetőségétől eltávolító gesztusokkal dolgozik. Ugyanígy az Orbán Viktor megkoronázását tárgyaló történetben vagy a szigetközi fürdőző végrendeletében is elegendő lenne az éppen hatalmon lévő kormányfőre és politikai viszonyokra utalni, a pamfletszerűség elkerülése érdekében.

A kötet legjobb szövegei kétségkívül azok, amelyek jó érzékkel kerülnek ki az aktualizálás és a didaxis csapdáját, és találják meg az egyensúlyt tragikum és komikum között: a kötetnyitó szöveg mellett ilyen például a Selyem Zsuzsát is szereplővé avató *Nem a világvége* vagy éppen a dubaji utazást elmesélő *Szabadságot Margitnak* című novella. Az ismert kritikus első szépirodalmi kísérlete izgalmas kezdés, a regényírással kacérkodó szerző ígéretes bemutatkozása, amely, ha szereplői számára garantált boldogságot nem is, olvasójának biztos belefeledkezést ígér, még ha kétségeket is hagy afelől, lehetséges-e a zservátum visszafoglalása.

ÚTVESZTŐK, ÚTJELZŐK

Frank O'Hara: Töprengések vészhelyzetben; John Ashbery: Önarckép konvex tükörben

Míntha megpezsdülni látszanék valami.

Két hiánypótló versfordításkötet is megjelent: Frank O'Haráé és John Ashberyé. És akkor még nem is beszéltünk Kőríz Imre Billy Collinsáról, meg a készülő Anne Sextonról. Rejtély, hogy annyi szűk évtized után miért épp az amerikai költészetet kezdjük újra felfedezni. De ne is rejtélynek fogjuk fel, inkább kisebbfajta csodának.

Ráadásul, ha valakiket, akkor O'Harát és Ashbert feltétlenül érdemes együtt olvasni. Inkább irodalomtörténetileg, semmint versileg. Igen különböző habitusú költők. Eltér a költészetfilozófiájuk és a formanyelvük is. És az eredetileg is meglévő különbségeket a magyar kötetek még jobban kidomborítják.

De lássuk először, mi köti össze őket.

A New York-i iskola.

New York lakossága Magyarországhoz mérhető, a világ egyik irodalmi központja, az egy főre jutó költők száma Szingapúr népsűrűségéhez fogható. Nagy kérdés, van-e értelme ilyen körülmények között New York-i költészeti iskoláról beszélni.

Talán van. Először is az áttekinthetőség kedvéért. Az ötvenes évek második, a hatvanas évek első felében, amely az amerikai költészet igen erős korszaka volt, nagyjából három irányzatot szokás megkülönböztetni: a beatköltőket (akik közül sokan származtak a keleti partról, de iskolaként San Franciscóhoz és környékéhez köthetők), a Black Mountain költőket, akik az észak-karolinai Black Mountain College-ban, tehát az amerikai délen működtek, valamint a New York-i iskolát.

A helyszínnek mindhárom iskola esetében volt jelentősége. A beatnemzedék erősen kötődött a kaliforniai hippy mozgalomhoz, a Black Mountain iskola látványos el- és kivonulás volt a hagyományos amerikai kulturális centrumokból, egyben egy új központ létrehozásának átmenetileg sikeres kísérlete.

New York pedig New York. A legeurópaibb amerikai város. És valóban, a New York-i iskola jóval szorosabban kapcsolódik az európai költészethez, művészethez, kultúrához, sokkal több szálon, mint a két másik irányzat.

Elsősorban a franciához. O'Hara és Ashbery is tudtak franciául, többször töltöttek hosszabb-rövidebb időszakokat Párizsban (Ashbery néhány évig élt is ott akkori partnerével, Pierre Martory francia költővel), mindketten fordítottak francia költészetet. O'Hara elsősorban szürrealistákat és dadaistákat; Ashbery mindenfélét, egészen vegyesen, de egyáltalán nem véletlenszerűen. A francia nyelvi és kulturális uta-



Fordította Gerevich András, Krusovszky Dénes

Magvető Kiadó

Budapest, 2020

96 oldal, 2699 Ft

lások hemzsegnének O'Hara költészetében. Ha csak a magyar kötetben megjelent versek címeit nézzük: a harminc darab közül kettő teljesen, egy pedig félig-meddig franciául van. Ez az arány egyébként O'Hara teljes, méretét tekintve hatalmas életművére vonatkozóan is nagyjából reprezentatív. Vannak versei, amelyeket – József Attilához hasonlóan – egyenesen franciául írt és publikált, mint például az egyetlen Ashberynek dedikált művét, a *Choses passagères*-t is. A kritikusként is elsőrangú Ashbery, O'Hara költészetének egyik legavatottabb ismerője, aki összegyűjtött verseinek előszavát is írta, utal rá: bár a korai O'Hara-versek elévülhetetlen érdeme, hogy vég- és méltóképp polgárjogot adtak a francia avantgárd költészetnek az amerikai lírában, valójában nem többek angolul írt francia szürrealista líránál. Az esszéista Ashbery egyik központi problémája, hogy egy vers, maximálisan ideértve – a kezdeti próbálkozást leszámítva – O'Hara teljes életművét is, mitől lesz amerikai, túlmutat aktuális gondolatmenetünkön.

O'Hara extrovertált költészete az avantgárdot megelőző francia lírából is bőven merített, amire több verscíme is egyértelműen utal: a *Colloque sentimental* Verlaine, a *Petit poème en prose* pedig Baudelaire korszakos kötetére.

O'Haránál, akárcsak Ashberynél, a francia költészet leginkább szembeötlő hatása az akadálytalanul egymásba folyó sorok, az enjambement-ok meglehetősen nagy száma. Az amerikai szabadvers erősen kapcsolódik a whitmani hagyományhoz, és van benne valami biblikus emelkedettség és szentenciaszerűség: egy sor – egy gondolat. Nincs ez másképp a beatköltőknél sem. Ők Whitman mellett az amerikai indián és a spanyol-amerikai költészetből merítettek: mindkettő legkisebb egysége a sormondat. A New York-i költők áthajló, indázó sorai bizonyos értelemben függőleges tengelyt állítottak az amerikai versmondatra.

Ashbery költészetében, így az *Őnarckép konvex tükörben* kötetében is, a francia hatás rejtettebb, de talán mélyebb. Különös, de mintha ezt a jellegzetesen késő 20. századi versnyelvet az avantgárdnál jobban befolyásolta volna két 19. századi francia költő: Mallarmé és Rimbaud. Mallarmé végső tökélyre fejlesztett formáiból, metrumából, rímeiből, dikciójából nála szinte semmi nem marad, de még tematikájából is alig (már amennyiben a késői Mallarmé *objet trouvés*-nak, például a *Legyezőnek* megfeleltethető Ashbery *Homokozóvödrre*). Annál nyilvánvalóbb Ashbery Mallarmé-olvasmányainak hatása a saját hermetikus versnyelvére. Azt írta Mallarméről, hogy „mesés, és mesésen olvashatatlán” – ami többé-kevésbé a saját verseire is igaz. De csak többé-kevésbé, és csak akkor, ha az „olvashatatlán”-t nem pejoratív jelzőnek értelmezzük. Egy interjúban elmondja, hogy a költészete nem öncélúan nehéz, hanem mert így akarja visszatükrözni a mindennapi élet bonyolultságát.

Rimbaud hatása Ashberyre, ha lehet, még elementárisabb, és végső soron két mondatra vezethető vissza. „Modernnek kell lenni mindenestül” – írja Rimbaud, és ezt idézi Ashbery az általa fordított *Villanások* kötet előszavában: „Ha mindenestül modernnek vagyunk – márpedig azok vagyunk –, az azért van, mert Rimbaud így parancsolta.” Hogy Ashbery és O'Hara, külön-külön, vagy együtt, esetleg a New York-i iskola többi tagjával modern vagy posztmodern, abba most ne menjünk bele.

Rimbaud, másutt: „Én, az valaki más”. A személyiség mibenléte, az identitás többértelműsége Ashbery költészetében nem kis jelentőségű. Van olyan kritikai hang, amely szerint Ashbery költészete azért olyan „hosszaférhetetlenül homályos”, mert nem vállalta a szexuális orientációját. Ez több szempontból is vitatható, elsősorban azért, mert épp harmadik kötete, az *Őnarckép konvex tükörben* megjelenése táján, a hetvenes évek derekán mindenki, akit érdekelt, tudhatta, hogy Ashbery meleg. „Amikor megismertem, a hatvanas évek második felében – nyilatkozta róla David Lehmann, a nagy hatású amerikai kritikus – mindig öltönyt és nyakkendőt viselt, mintha skatulyából húzták volna ki. De a Stonewall-lázadás után egészen megváltozott a stílusa.” Mármint az öltözködési stílusa; a költői messze nem annyira. Amikor 1975-ben az *Őnarckép*, Ashbery és a közönség legna-

gyobb megdöbbenésére, egyszerre nyerte el a három legrangosabb amerikai költészeti díjat, az nem azért volt, mert közel húsz év meglehetősen sikertelen költői karrier után máshogy kezdett írni, hanem mert jobban, és mert elfogadta a kritika, majd nyomában szép lassan az olvasóközönség is.

Mindemellett tény, hogy Ashbery verseiben egyebek között az sem egyértelmű, ki beszél. Szerepversek (*Romló helyzet*) állnak vallomásosnak tűnő versek mellett (*Az egyetlen dolog, ami megmentheti Amerikát*), esszéisztikus betétek váltakoznak alanyi költői részekkel egyetlen versen belül, a szereplők kiléte homályban marad: nem névvel szerepelnek, hanem csak névmással utal rájuk a költő. A magyar névmások nemnélkülisége különösen jól jön ennek a költészetnek: sokkal könnyebben és természetesebben maradhat homályban az, amit az angolnak különböző praktikákkal kell lepleznie. Ugyanakkor fennáll a veszélye, hogy a nem nélküli magyar névmásoknak, valamint annak köszönhetően, hogy a ragozás miatt a magyarban az esetek jelentős részében a névmások teljesen el is hagyhatók, a fordítás még az eredetnél is homályosabbá válik.

*Túlságosan jónak gondolja magát az
Efféle általánosításokhoz, amik
Mozgatják.*

Így kezdődik a *Folyó*. Számtalan példa van a kötetben arra, hogy nem eldönthető, mire utal az egyes szám harmadik személy: magára a kívülről szemlélt költőre vagy másvalakire – ismerősre, barátira, szeretőre, ismeretlenre; bárkire. Csakhogy az idézett szövegben az angolból az első szó után („It thinks itself”) kiderül, hogy sem egyikről, sem másikról, hanem a címszereplő folyóról van szó.

Felmerülhet persze, hogy miért ne a címben megjelölt személy vagy tárgy leírásaként kezdjük olvasni Ashbery verseit. Hiszen *A szavak embere* a szavak emberéről kezd szólni („Esete érdeklődést vált ki”), a *Homokozóvödör* végére is előbukkan maga a homokozóvödör. Igen ám, de a *Litván tánczenekarban* a címben megjelölt zene legföljebb a versgondolat elindítója, a *Hüvelyk Matyiban* pedig nagyítóval sem találjuk a címszereplőt. Kellőképp elbizonytalanodva kezd hát az ember a *Seherezáde* olvasásába, és elvárásában nem is csatlakozik: az első nyolc sorban kőmedence jelenik meg, halak, kutak, parlagfű, levelek, és a hetedikben végre valami Seherezádehoz kapcsolható is: ruhatár. Ezért hát amikor a nyolcadik sorban azt olvassuk: „Végre maga lehet”, bizonytalanul üdvözljük a címszereplőt, aki nyilván valamilyen elhagyatott kertben vonult félre.

A verset olvasás közben előre- és hátrafele is értelmezzük. Minden verset, de minél bonyolultabb, annál inkább. Ezért amikor néhány sorral lejjebb azt olvassuk, hogy

*De mind közül leginkább azokat a részecskéket szereti,
Amelyek az azonos kategóriájú tárgyakból
Egyedit képeznek...*

megerősödik korábbi feltételezésünk: itt Seherezáderől van szó. De nem így van. Angolul a második részlet névmása valóban „she”, de az elsőben hangsúlyosan a tárgyakra vonat-



*Fordította Krusovszky Dénes, Lanczkor Gábor, Mohácsi Balázs
21. Század Kiadó
Budapest, 2020
140 oldal, 2890 Ft*

kozó „it” szerepel: „It can be itself now”. Tehát a „Végre maga lehet” egészen biztosan nem Seherezádéra vonatkozik.

A fenti példák azt mutatják, hogy a névmások útjelzőinek eltüntetésével a magyar szöveg útvesztőiben még könnyebb eltévedni, mint az angolban. Épp fordított a helyzet akkor, amikor az angol, a korábbi szöveghez kapcsolódóan, az alany kihagyásával alkot mondatot. „Teasing the blowing light” – kezdődik a *Tökéletes megtisztulás* utolsó versszaka, és itt a fordítónak döntenie kell: kire vonatkozzon az állítás. A magyar szöveg így szól: „Az áradó fénnel incselkedem”, tehát a fordító a megelőző versszakok egyes szám első személye mellett döntött. Csakhogy ezek a versszakok idézőjelek között vannak, belső beszédeként annak a valakinek, akiről a vers eleje következetesen egyes szám harmadik személyben szól. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy az a valaki minden bizonnyal maga Ashbery. De mégiscsak első szám harmadik személyben szól róla a vers. Tehát amikor a verszárlatban egyszerre feltűnik az idézőjelek nélküli én, az olvasó elbizonytalanodik.

Mindamellet a három fordító, Krusovszky Dénes, Lanczkor Gábor és Mohácsi Balázs sikeresen dolgozta ki Ashbery magyar nyelvét. Ami pedig igazán fordítót próbáló feladat; a korábban itt-ott megjelent Ashbery-fordításoknak nem is mindig sikerült. Nyilván rengeteget segített a hang megteremtésében, hogy egy teljes, egységes kötetben dolgozhattak: belakhatták a kontextust, kiismerhették Ashbery mozdulatait.

Ha van, ami hiányzik az új magyar Ashberyből, az a zene. A látszólag porózusan prózai szövegek a legendás Ashbery-felolvasásokon lenyűgözték a hallgatót, maga a költő is a vers meghatározó elemének tekintette a zenét. Nem véletlen, hogy az *Önarckép* is feltűnően sok klasszikus zenei utalást tartalmaz: Schumann *Märchenbilder*ére, Satie *Gnossiennes*-jére, Pechalbelre. Ashberynek számtalan pályatársáról volt lesújtó az ítélete amuzikális verseik miatt (különösen a Black Mountain költőkről, de voltaképp alig néhányukat tartotta nagyra). Amikor meghallgatta a *Jégmadarakat*, Charles Olson már akkor kultikus versét, a beszámolók szerint megvető diadallal jelentette ki: „Mindig tudtam, hogy botfűlű!”

Az *Önarckép* versei, mint általában az Ashbery-versek, legtöbbször diszkrétén, de anélkül hatásosabban használják az alliterációt és a váratlanul felcsendülő metrumot. Helyenként ugyanakkor az alliteráció már-már ironikusan eltúlzott. „Long loops leading / out of literature and life” – áll a *Litván tánczenekar* legelején. A *Nagy galoppban* pedig: „People parading with their pets / Past lawns”. Talán nem elhanyagolható körülmény, hogy mindkét vers már a címe szerint is zenéről szól. Utóbbi Liszt művére, a *Nagy kromatikus galopp*ra utal, ezt érdemes lett volna az amúgy valóban nélkülözhetetlen, és dicséretes önmérsékletet tanúsító végjegyzetek között megemlíteni.

A látszólag teljesen szabálytalan ritmikájú Ashbery-szabadversekről meghökkentően gyakran derül ki, hogy milyen sok metrikailag szabályos sort hömpölygetnek. Csak egy példa, a *Azavak emberéből*: „Dying on the breeze that brought it to the threshold”:

— U U U — U | — U U U — U

Az, hogy egy teljes verseskötet jelenjen meg, a maga integritásában magyar fordításban, nem gyakori. Sokkal megszokottabbak az életmű-válogatások, amelyeknek előnye, hogy bár elnagyolt, mégis átfogó képet kaphat egy költőről az olvasó. Ashbery 3000 oldalas életműve esetén ezt megkísérelni sem érdemes. A pragmatikus megfontolásokon túl (sokkal bonyolultabb egy válogatáskötet jogdíjának intézése) kifejezetten jó döntés volt tehát, hogy az életmű két (talán három) legfontosabb kötetének egyikére esett a választás.

Külön érdemes kitérni a címadó versre. A munkacím egyébként sokáig nem a kötetzáró, hanem a kötetnyitó vers címe volt: *Ahogy valakit részegen a postahajóra raknak*. Ez Andrew Marvell angol metafizikus költő híres gyászversének, a párrímes jambikus tizenben írt *Tom May's Death*nek az első sora (érdekességképp ez is megért volna egy végjegy-

zetet). Állítólag nagyon az utolsó pillanatban gondolta meg magát Ashbery. Ma már nehéz elképzelni, más lett volna-e az amerikai költészet e korszakos kötetének a recepciója, és ha igen, mennyiben, ha marad az eredetileg tervezett karakteresen más cím. Utólag mindenképp jó döntésnek tűnik: az eredeti címterv talán túlságosan is Ashbery kétségkívül jellemző, és a kortárs kritikusok figyelmét rendre elkerülő frivol hangvételel állította volna előtérbe. Talán azért ódzkodhatott Ashbery az *Önarckép konvex tükörben* változattól, mert attól tartott, hogy a vallomásos költőkhöz (Robert Lowellhez, John Berrymanhez, Sylvia Plathhoz, Anne Sextonhoz vagy különösképp Allen Ginsberghhez) kötik. Holott nagyon nem annak tartotta magát, és ez a kötet sem vallomásos líra, bár meglepően sok önreflexív, direkt vagy ars poetica-szerű elemet tartalmaz. Bújtatott ars poeticának olvasható a címadó, huszonnégy oldalas hosszúvers is, amely Parmigianino azonos című festményéről kapta a címét, és amely talán a megismerés, a kifejezés lehetetlenségéről és a katarzis illuzórikusságáról szól.

Ashbery és a manierista miniatúra találkozása törvényszerűnek tűnik. Ashbery többször nyilatkozott arról, hogy első pillantásra megejtette a gyönyörű, alig huszonegy éves Parmigianino álomszerű képe és az egész vállalkozás különös tökélye. Talán a „különös” a legfontosabb szó ebben a meghatározásban. A festmény voltaképp egy domború tükör keltette optikai csalódás. Maga a jelenség, a perspektíva megrendülése és plurálissá válása, a *trompe l'oeil*, a másképp-is-lehet-mint-ahogy-látszik, a modern festészet alapproblémája, de voltaképp a festészet történetével egykorú. Az 1520-as-’30-as években valamiért különösképp az érdeklődés középpontjába került a torzulás: gondoljunk Frans Hals törpeire vagy a leghíresebb anamorfózist használó képre, Hans Holbein *Követekjére*, amely kevesebb mint egy évtizeddel készült Parmigianino önarcképe után.

A Parmigianino-kép kihívó modernsége következtében az önarckép főszereplője nem az arc, hanem a domború tükör által iszonyatosan felnagyított, az ifjú művész mandzsettájából előtüremkedő, minden eluralkodó tarisznyarak: Parmigianino keze. A magyar kötet a borítóján szerepelteti a festményt, nagyon helyesen. A *Versum*-könyvek első darabjaként megjelent, könyvészetileg mehökkentően magas színvonalú, jól kitalált és rendszeresen kivitelezett kötet kevés hibáinak egyike azonban, hogy a Parmigianino-önarckép alul és felül csonkolva jelenik meg, ezáltal épp a torzulások nem látszanak, vagyis épp az, amiről a vers (és talán az egész kötet) szól.

Nagyszabású kollázs az *Önarckép*, némileg a hagyományos ekphrasztikus költészet újraértelmezése. Sokkal jobban túlterjeszkedik egy műalkotás leírásán, mint például az *Óda egy görög vázához* (Keats) vagy az *Akhilleusz pajzsa* és a *Musée des Beaux Arts* (Auden) vagy akár az *Éjszakai vadászat* (Derek Mahon). A legnagyobb természetességgel váltogatják egymást hosszú művészettörténeti idézetek (Sydney Freedberg művéből) és személyes motívumok („Bécsbe / Távozott, ahol ma is látható a festmény, ott / Láttam én is 1959 nyarán Pierre-rel”), zenei, irodalmi utalások és klasszikus költői képek, praktikus fordítási kihívások fejtegetése (hogy például a francia temps, akárcsak a magyarban, egyszerre jelent időt és időjárást – ez utóbbi egyébként Ashbery egyik kedvenc szava) és művészet-filozófiai elmélkedések.

A versben egy remek epizód erejéig feltűnik egy kortárs festő, Ashbery barátja, akihez munka közben váratlanul betoppan a költő. Ez a rész kifejezetten hasonlít O’Hara egyik versére, a *Miért nem lettem festő?*-re. Mindkét részlet a műalkotás titokzatosan hétköznapi születésének misztikumát mutatja be. Úgy látszik, ez sokkal látványosabb egy festő, mint egy költő műhelyében. De hát épp abból indultunk ki, hogy a New York-i iskolában a költészet és más művészetek, a klasszikus zene, a dzsessz, a film, de különösen a festészet nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz. O’Hara a Modern Művészeti Múzeum festészeti kurátora volt, és maga is írt ekphrasztikus verseket. Méghozzá szintén nem a hagyományos értelemben, hanem valahogy megcsavarva a műfajt. A Grande Jatte szigetént

nézve a *cár ismét elsírta magát* például közvetlenül egyáltalán nem Seurat képére reflektál, hanem a képet néző II. Miklóstra. A vers egyúttal cáfolata annak a közkeletű tévhitnek, hogy O'Hara könnyen olvasható költő. Közel sem nyilvánvaló maga az elképzelt szituáció: hol és mikor van egy teremben a *cár Seurat képével* (Párizsban? Szentpéterváron? Jakatyerinburgban?), vajon múzeumban-e vagy fogságban, ahonnan elvágyódik, ahonnan legszívesebben egyenesen belépne a Szajna-parton piknikező egyszerű párizsiak közé? És nemcsak a szituáció nem evidens, hanem gyakran a nyelvtan, a mondatok sem. Annyira nem, hogy egy helyen Krusovszky félre is érti: az emlegetett, eltévedt képeslapot nem Puvis-be kézbesítették egy szomorú halásznak (ilyen település nem is létezik, bár egy versben miért ne létezhetne), hanem Puvis de Chavennes festményét, *A szegény halászt* ábrázolja. Azért lehet ennek jelentősége a versben, mert O'Hara festészeti kurátorként egészen biztosan tudta, hogy Seurat rengeteget tanult idősebb pályatársa ábrázolási technikájából, monumentalitásából és színkezeléséből – *A szegény halászt* le is másolta.

Talán a fordítóknak is segített volna, ha az O'Hara-kötethez is készülnek végjegyzetek. Ugyanakkor a Magvető Kiadó hézagpótló sorozatának, az Időmértéknek sem a hagyományaihoz, sem a terjedelméhez nem nagyon passzol a filologizálás. A kötet mindössze ötvenhárom oldalnyi verset, harminc címet tartalmaz – nem biztos, hogy egy olyan hatalmas méretű életmű magyar bemutatására, mint az O'Haráé, ez a legalkalmasabb fórum. Nyilván itt is hasonló volt a motiváció, mint Ashberynél, hiszen a *Töprengések vészhelyzetben* az O'Hara életében megjelent mindössze két kötet egyike. Viszont közel sem olyan reprezentatív mű, mint az *Őnarckép*. Pletykák szerint nem is O'Hara rendezte sajtó alá, hanem a barátai. O'Harát egyszerűen nem érdekelte a kötet szerkesztés. Jellemző, hogy a közel 600 oldalas, minden jel szerint kronologikusan összegyűjtött verseiben a *Töprengések vészhelyzetben* darabjai teljesen szétszórva, valahol az 50. és az 550. oldal között szerepelnek.

A magyar kötet olvastán óhatatlanul elvész az életmű monumentalitása – mintha O'Hara visszafogott, verseit a végsőig csiszoló költő volna, miközben mind a valóság, mind a magyar kötetbe bekerült versek zömében hömpölygésre hajlamos dikciója ellentmond ennek. Jellemző, hogy O'Hara összegyűjtött verseiben csak *Rahmanyimov születésnapjára* címmel hét vers szerepel (közülük az egyik a #161 (!) sorszámot viseli). Számítalan fontos O'Hara-vers most jelent meg először magyarul: néhány Jane-vers (ezek a szintén a New York-i iskolához tartozó festőről, Jane Freilicherről íródtak), néhány *Vers* című vers, a *Majakovszkij*, a rendkívül találó címmel fordított *Románc, avagy a konzisok* vagy épp a címadó *Töprengések vészhelyzetben* (utóbbit, tekintve, hogy prózavers, célszerű lett volna magyarul is végig a jobb margóhoz kihajtva szedni). Viszont nagyon jó lett volna olyan antológiadarabokat olvasni Gerevich és Krusovszky fordításában, mint a *Music*, az *Ave Maria* (zseniális amerikai nemzedéki mozivers) vagy a *Homosexuality*.

Van ugyanakkor valami rejtett megfelelés a magyar Ashbery-kötettel: túl azon, hogy mindkét kötet tengerészverssel kezdődik, mindkettő záródarabja olyan mű, ami – elég kivételes módon – két fordító (Gerevich és Krusovszky, illetve Krusovszky és Lanczkor) közös munkája. Érdekes volna tudni, hogy miért döntöttek így, és hogy mi volt közöttük a munkamegosztás (különösen az Ashbery-poéma esetén). De tény, hogy mindkét vers magyar hangja meglepően egységes.

A két kötet megjelenése rögtön két közhelyet is megcáfolt. Azt, hogy O'Hara egyszerű, és azt, hogy Ashbery érthetetlen. O'Hara esetén ez a sztereotípiát valószínűleg az elsöprően népszerű *Lunch Poems*en alapult, ezeket a verseket ebédszünet idején, étkezés közben, biztrótkban, kávézóknban, sörözőknben írta, nemegyszer papírszalvétára. Ebédversei, témájukat, genezisüket és gyakoriságukat tekintve is mindennapiak voltak. Ez a fajta alkalmiság egyáltalán nem előzmény nélküli az amerikai költészetben: elsősorban William Carlos Williams pillanatfelvételei (*A vörös talicska*, *A nagy számjegy*, *Csak azt akarom mondani*) népszerűek, és a New York-i iskola második nemzedékében is követőkre talál – első-

sorban Ron Padgett-nél, akinek verseit a *Paterson* című, épp Williamshez kötődő Jim Jarmusch-filmből ismerheti a magyar közönség.

Ashbery pedig, Nemes Nagy Ágnes-t parafrázálva, nem érthetetlen, hanem nehezen érthető. De hát ki mondta, hogy egy versben mindent érteni kell. Tény, hogy többször újra kell olvasni a verseit, és helyenként még akkor is csak derengenek a kontúrok. Viszont meglepően gyakran tűnnek fel a versekben az Edward Hopper, esetleg Andy Warhol képeire emlékeztető hiperrealista részletek („Ki tudja, miért: a házak lerobbantak, / De az udvarokban álló kocsik túlságosan is újak” – *Vers, három részben*; „Régi rendszám táblák vannak a falra erősítve / És egy felirat: »Van Camp-féle sólet füstölt hússal«” – *Nagy galopp*). Máskor, akár ugyanazon az oldalon, hirtelen egészen személyesre, már-már intimre vált a hang („Milyen messzinek tűnik az érettségi, / Pedig nem lehetett olyan régen: / Hisz olyan rövid utat tettünk meg azóta. / A divat szinte semmit sem változott, / Még mindig megvan az egyik melegítőm és pár egyéb ruha akkoriból”). Egyáltalán nem összeegyeztethetetlen Ashbery modernizmusával a közéleti-hazafias hang sem, például *Az egyetlen dolog, ami megmentheti Amerikát* zárásaként.

Mindkét kötet 2020-ban jelent meg. Jobbkor nem is jöhettek. Jó volt töprengeni vész-helyzetben. De O’Harától mégiscsak le kéne fordítani a *Homosexuality*-t. Így kezdődik:

„So we are taking off our masks”.

KIS FORMÁK PROVOKÁCIÓI. LYDIA DAVIS PRÓZAÍRÁSA

Lydia Davis: Az annyi, mint; Lydia Davis: Elég jól vagyok, de lehetnék kicsit még jobban is

Ha Lydia Davis nem foglalta volna le a *történet vége*¹ kifejezést 1995-ben New Yorkban megjelent regénye címében, akkor a *Break it Down* (1976) és a *Can't and Won't* (2014)² kötetek rövidprózája olvastán mindenképpen leírtam volna. *Az annyi, mint* és a nehézkes magyar című *Elég jól vagyok, de lehetnék még kicsit jobban is* kötetek ugyanis mindent megtesznek azért, hogy kiiktassák a történetyszerűségnek a látszatát is. Kő kövön nem marad az egy-két mondatról a néhány oldalig terjedő prózai szövegekben. Nemcsak vége, hanem gyakran kezdete sincs az egyes daraboknak, semmi olyasmi, ami az eseményszerű elbeszélést jellemzi. Hisz esemény sincs, s ha nincs, sorra sem szerveződhet, amiből történet keletkezhetne. Ha netán mégis felbukkanna némi történés, annak megfoghatatlan a térbeli helye és időbeli kiterjedése, tehát eleve csupán a virtualitásban, a potencialitásban, az álomban vagy a gondolatban szituálható. Semmi bizonyosság sincs afelől, hogy a lehetséges eset bárhol, bármikor bekövetkezett volna. E közegek nélkülözik a térélményt, időélményt, ám a gazdag képzelőerejű alkotóknál hatásos képsorokká teljesednek. Lydia Davisre ez nem jellemző. Bárhogy szemlélődünk, ahhoz, hogy elérkezzen hozzánk valamiféle közlés, egy beszélőre, ha már alakjára, alkatára nem is, ám hangjára szükség lenne. Valakire, aki a grammatikai alanyokra, határozatlan névmásokra redukált esetleges figuráiról szól. Jellegzetes daviszi pozíció *Az annyi, mint* kötetcímadó szöveg személytelen, nemtelen, se fiú, se lány nézőpontja. Ennek híján magunk is beleveszünk az apróhirdetés, a kiragasztott gyászjelentés, a reklámszöveg, a használati utasítás, áru-reklamáció arctalan, passzív „elolvasói” sorába.

Az 1976-os kötetnek csak egy évtized múlva lett sikere, a megjelenés ideje pedig történetesen egybeesik Jacques Sternberg belga–francia író *Conte froid* című hideg meséinek publikálásával. Davis vagy tudott róla, vagy nem, ám a short és short short storyjai olvastán elsőként éppen ennek a contes brefs, récit court műfajt művelő szerzőnek a redukciója és hangsúlyos ridegsége merült fel bennem. Az elbeszélői látószög és az ilyen–olyan hangnem által érzékelhetővé tett narrátori viszony hiánya mindenképpen elgondolkodtató.

¹ Lydia Davis: *A történet vége*, Mesterházi Mónika fordítása, Budapest, Magvető, 2017.

² A kötet német kiadásában nem módosították a címen: *Kanns nicht und wills nicht*, Graz, 2014.

Fordította Mesterházi Mónika
Magvető Kiadó
Budapest, 2019
144 oldal, 3499 Ft



Szövegminták sokasága létezik a jelenben és a régiségben is, amelyeken csakugyan semmiféle lenyomatot nem hagy megfogalmazójuk, közlétevéjük. Davis a bőséges mai korpuszból válogat, a hivatalos levél, tiltakozó levél, álomleírás, jegyzék, számbavétel, dolgozatjavítási megjegyzések – szövegmodellekké válnak. A köznapi kommunikáció és az információs textusok, használati útmutatók kimeríthetetlen bázisa, ahogyan régen Örkény Istvánnak, úgy a 20. század short short story íróinak is ösztönzést adott világszerte. A köznapi banalitások humorforrásként is szolgálhatnak, némi ferdtéssel, beágyazással, kommentárral abszurd hatást érhetnek el. Kiváló táptalajai a groteszk hangvételnek és az iróniának. Az ilyen effektusok elérése azonban észrevétlen kibillentést, kontrasztolást, grammatikai vagy retorikai intervenciót igényel. Valakinek a láthatatlan beavatkozását és hangsúlyait. Az egyperceseket az ilyen kis beavatkozásokon kívül a lefaragások hozták létre, a megszámlálhatatlan „rövid rövidtörténetként” publikált szöveg pedig nem is szerepelhetne a prózakötetekben, ha nem vált volna már alternatív irodalmi alakzattá. A feltevés azonban az, hogy az elbeszélő eredeti vagy váratlan funkcióval lássa el a textuális morzsákat. Évtizedekkel ezelőtt részben a nemzetközi jelenség és jelentőség, valamint a teoretikus érdeklődés miatt, részben pedig azért szerettem volna megérteni e beszédmód műfaj történeti előzményeit és mibenlétét, mert a 19–20. századforduló idején hasonló igyekezetek jelentős változásokat hoztak a magyar irodalom egyik legszínvonalasabb műfajának, a novellának az alakulásába.

Lydia Davist művészi törekvései más irányba vezérlik, nem a novellát kívánja felrázni. Célkitűzése a dolgokat, folyamatokat, formákat illető távolságtartás érzékeltetése. Történetmondói tehetségéhez nem fér kétség, amiről kötetek egy-egy emlékezetes darabja tanúskodik. Mégis úgy tűnik, hogy erősebb benne az elbeszélői gyakorlatot provokáló magatartás, amivel kapcsolatban kifogás nem emelhető, noha sok szövegtörmelékét nem az eredetiség jellemzi. A kérdés tehát nem az, hogy mi marad a story nélküli storyban, hanem hogy miben áll és hogyan tapintható ki e művészi magatartás lényege. Maurice Blanchot, Gustav Flaubert és Marcel Proust amerikai fordítójánál nem lenne erőltetett a felvetés, hogy e gondolkodók, írók hatással voltak nyelv- és irodalomszemléletére. Mintha Blanchot-nak a szerzőt kiiktató nézetei (melyeket Roland Barthes átvett, s általa váltak ismertté és sokszor, sokféleképpen félreértetté) alkatilag is közel állnának hozzá. Flaubert-nak az impossibilitére, a szenvtelenségre apelláló poétikája bizonyosan, míg a prousti esztétika igen távolinak tűnik Lydia Davis fogékonyságától. Nem tudnék egyezni Jonathan Franzennel, aki viszont éppen egy efféle rokonságról tesz említést: „Davis valamiféle kisebb Proust a mi korunkban, aki érzékenyen ragadja meg a számunkra oly tovatűnő dolgokat, amelyek mégis elég nyomot hagynak, így amikor szövegeit olvassuk, érezzük, ahogy felidéződnek bennünk.”³

A Flaubert-átírásokból invenciózusabb szövegek is kerekedhetnének, noha érdekes egybevetésük a Louise Colet-nak írott eredeti levelekkel. A *Madame Bovary* angol fordításán munkálkodva nem véletlenül éppen azt a levélváltást veszi kézbe, ami Flaubert és Colet között a regényírás idején folyt. A mű megjelenésének dátuma 1857, az amerikai Davis-fordításé 2010, a *Can't and Won't* pedig 2014. A *Flaubert és a nézőpont* című az *Elég jól vagyok...* gyűjtemény emlékezetes darabja. Jóval hatásosabb a „Flaubert nyomán” írott tizenkét, kötetbeli szövegnél. A rókadadászatról írott körmondat remek, egymondatos jellemzés. Az alá- és mellérendelésekkel szőtt hosszú mondat körkép, mozgalmas leírás, állókép, felvonulás, látvány egy időben. Pontosabban néhány pillanatban. A Flaubert-nak tulajdonított perspektívában háttérbe szorul a rókadadászat ceremóniája, a lovasok, lovak, kutyák, alkalmi öltözetek panorámája, s poénként a két, jelentéktelen, szaglászó kis mopszli csodálkozása kerül a középpontba és előtérbe. Itt éppen a folyamatszerűség meg-

³ Idézi Dana Goodyear: Long Story Short. Lydia Davis's radical fiction. (<https://www.newyorker.com/magazine/2014/03/17/long-story-short>) Megtekintve: 2021. márc. 12.

állított mozzanata, a tablóból kiragadott részlet, a földön szimatoló kiskutyák jelentéktelen megnyilvánulása mutat rá a művészi látásmód nagyszerűségére. Pontos Flaubert-kommentár születik, ami egyben a lényegét észlelő mai elbeszélő képességeiről tanúskodik.

Lydia Davis prózapoétikáját a rövid szövegek történés-minimuma, az átvett textuális minták közlésminimuma, semlegessége, a feszültségnövekedés, -csökkenés kiiktatása, a monotonitást tartósító modor és szerkesztés, a gépies ismétlések, a beszélő hang azonosíthatatlansága és a személytelenség alakítja. Néhány hosszabb, „történetszerűbb” story is alátámasztja e megfigyeléseket. Az *Egy barátnőm mesélte* szöveg a férfi „szomorú történetét” tartalmazza, aki személyes találkozásra indul internetes levelezőtársához, megismerkedésük helyett azonban már csak a ravatalozóban keresheti fel. A megkezdett eseménysor váratlanul megszakad, a tényközlés lezárul, mégis tévedés lenne drámaként értelmezni. A *fókák*ban meglepő módon az emlékezés, együttérzés, gyász kérdései merülnek fel. A nővér és az apa emlékéiről, elvesztéséről szóló első személyű beszédben azonban ott az óvás: „nem kell semmilyen bensőséges megnyilvánulás”, mintha a tárgy folytán fennállna ennek veszélye. A visszafogottság azonban hibátlanul működik, s talán a felejtés is. A nővére lányának halálával kapcsolatos kételyről, arról, hogy nem tudják, közölgék-e a beteg asszonnyal vagy ne, elhomályosul az emlék: „semmi drámai nem történt. [...] De azt már nem tudom, hogy erre tényleg emlékszem, vagy most találok ki.” A distanciálás és az érzelmi többlet terhének elvetése azokban az elbeszélésekben teszi próbára a művészi képességet, amikor tényleges a (valós vagy fiktív) megszólaló személyes érintettsége. Lydia Davis tartózkodása ellenére tud egyensúlyozni a szövegeiben ritkán előforduló rezignáltság terepén.

Az érintettség kérdése az egyik „Flaubert nyomán” írott történetben is előfordul. Egyik levelében egy öreg obsitosról ír Louise Colet-nak. Davis *A vén katona* című átírásának kezdőmondata: „A minap láttam valamit, ami megindított, noha semmi közöm nem volt hozzá.” A Flaubert–Colet-levelezésből egy egészen más Flaubert-arcél bontakozik ki előttünk, mint amilyen poétikája és elbeszélései alapján kialakul bennünk. Ugyanezt tapasztaltam a magam Franz Kafka-képével kapcsolatban is: ellentétben állt egymással a prózája nyomán, illetve a Felicéhez írott levelek olvastán róla alkotott vízióm. Tanulságos lenne mindkét példa elmélyültebb elemzése. Talán Lydia Davis számára is az volt, minthogy kerek rövidtörténeteket tudott kikanyarítani a Flaubert-levelekből. A *The Paris Review*-ben⁴ 2010-ben ezek a saját neve alatt és *Tíz történet Flaubert-től* címmel jelentek meg.

Az azonban számomra értelmezésre szorul, hogy vajon miért éppen e szövegekpuszt képezte forrását, amikor a levelek által továbbadott kis történetek, események, megfigyelések eredetileg egy hangulatilag, érzelmileg igen gazdag szöveggörnyezetbe vannak beágyazva. Az átvett és az újraírt, a beágyazott és a kiragadott részletek közötti hatás különbsége önmagában nem nyújt magyarázatot kérdésemre. Különösen nem egy olyan opus jellegzetességeire összpontosítva, amilyen a szenzualitást, érintettséget, személyességet a hangulati és érzelmi reakciókkal együtt elvető, logikával szerkesztő Davis-féle poétika. Lehet, hogy idővel az is

⁴ (<https://www.theparisreview.org/fiction/6038/ten-stories-from-flaubert-lydia-davis>) Megtekintve: 2021. jan. 10.

Fordította Orzós Ágnes
Magvető Kiadó
Budapest, 2021
336 oldal, 3999 Ft



kiderül, vajon csak a szellemesség hiánya, vagy más miatt nem érvényesül prózájában hatásosabban az irónia, ha már a köznapok környezetéből általa kiemelt szövegminták oly sok impulzust szolgáltatathatnának karikírozásukhoz.

A tehének című szöveget ellenpéldaként említem. Kis képkockák, egymondatos egységek sorjáznak a három legelésző, fekete tehenről. Variációk egy témára, amibe a jószágok elmozdulása, kérődző nyugalma, heverészése, feltápáskodása, s a látványukat regisztráló tekintet változásai visznek némi mozgást. Valaki figyel, jegyzetel, képzelődik, rögzíti az észleletet. Ez a kamera-szem azonban viszonyt létesít, tehát van, ott van, lényegtelen, hogy ki lehet, s optikai műszerét addig működteti, míg bele nem vesznek az éjszaka sötét-ségébe.

FORRÓ MAZSOLÁK, FÓKÁK ÉS FLAUBERT

Lydia Davis: Elég jól vagyok, de lehetnék egy kicsit még jobban is

A hazájában és nemzetközileg egyaránt elismert amerikai íróőnék *A történet vége* című regény, illetve *Az annyi, mint rövidprózái* után immár harmadik könyve jelent meg idén magyarul. Az utóbbihoz hasonlóan ez is kissé rendhagyó novelláskötet, melyben a néhány mondatos vagy legfeljebb pár bekezdésnyi szösszenetek sorába időnként egy-egy hosszabb, akár harmincoldalas szöveg ékelődik. Ezek a végtelenül redukált, gyakran axiómaszerű – inkább fél- mint „egypercesnek” nevezhető – írások mondhatni Lydia Davis védjegyévé váltak, nálunk azonban óhatatlanul Örkény hasonlóan tömör, műfajteremtő alkotásai szolgálnak viszonyítási pontként. Ezen a könnyen adódó párhuzamon túlmenően a hazai recepcióban ki sajátos prózaversekként, ki pedig filozofikus gondolatszilánkokként tekint az *Elég jól vagyok...* rövidke darabjaira; nekem olvasás közben egy alapvetően zenei műfajt, a bagatellt juttatták eszembe. Merthogy többségük nem sziporkázóan szelless bonmot, hanem valóban „csekélység”: banális esetek, jelenségek szikár megfogalmazása, jelentéktelen megfigyelések lakonikus rögzítése. Úgy is fogalmazhatnánk, Davis humora olyan száraz, hogy olykor már nem is humor, témái olyannyira nem „irodalmiak”, hogy az olvasó esetenként elbizonytalanodik, melyik könyvet is vette le a polcról, elbeszélői stílusa pedig többnyire annyira szentvtelen, hogy nem is tudatosítjuk: éppen ez a (valós vagy megjátszott) távolságtartás és közömbösség adja a szövegek stílusértékét. Az, hogy ez a józan, diszkrét, mégis határozott és vibráló hang gyakorlatilag észrevétlenül kúszik a bőrünk alá, Orzóy Ágnes műfordító munkáját dicséri.

Az *Elég jól vagyok, de lehetnék egy kicsit még jobban is* szokatlan hosszúsága és az eredetitől (*Can't and won't*) való merész eltérése dacára nagyon eltalált kötet cím. Rögtön szerteágazó asszociációkat indít el: mit jelent az, hogy valaki „elég jól” van? Mi az, amitől még jobban lenne, lehetne? Miért nem elégszünk meg azzal, ha csak *elég jól* vagyunk? Rezignált, némileg ironikus nyugtázása ez egy nem tökéletes, de végső soron élhető, elfogadható állapotnak vagy éppen hogy a jóléti államok elkényeztetett és elkényelmesedett polgárainak telhetlenségről tanúskodó provokatív elégedetlenkedése? Egyáltalán, milyen válasz ez az általa implikált „hogyan vagy?” kérdésre: őszinte, sallangmentes helyzetjelentés vagy csak a megszokásból rávágott „jól” bővített változata, rutinos kitérés a komolyabb kérdések elől?

Ha belelapozunk a kötetbe, hamar fény derül arra, jellemzően melyek is életünkben azok a tényezők, amelyek miatt nem állíthatjuk, hogy maradéktalanul jól lennénk. Szinte bármelyik, tetszőlegesen kiválasztott írásban beleütközünk olyan kellemetlenségekbe, zavaró felismerésekbe, a narrátor számára nem várt mozzanatokba, melyek az elbeszélőben diszkomfortérzetet keltenek, mi több, a címadó szöveg éppenséggel ezeknek a frusztráló apróságoknak a gyűjteménye. Például: „Egy férfi köhög a koncerten; Túl hosszú a sor a postán a csomagfeladásnál; Nedves a pulóverem ujjának a vége; Sömöre van a macskának; Nem tudom eldönteni, folytassam-e ezt a könyvet vagy ne; Amikor megpirítom a mazsolás kenyeret, a mazsolák nagyon felforrósodnak” (118–124.) – és így tovább.

Meglehet, listába szedve inkább nevelésesegek, mint komolyan vehető az ilyen apró-cseprő problémák, de ha jobban belegondolunk, valójában elég gyakran ezek mozgatnak

minket a hétköznapjainkban: vagy az elkerülésükre tett kísérletek vagy az ilyesmi felett érzett bosszúság, csalódottság. Lydia Davis pedig éppen azokat az egyébként elég szárandó és groteszk emberi reakciókat és működésmódokat mutatja be, melyeket az efféle frusztrációk, illetve az ezektől való félelem váltanak ki: úgy mint kényszeresség, mániákus pedantéria, túlzásba hajló önreflexió; tehát a környezetünk és az önmagunk felett gyakorolt teljes kontroll beteges akarása. A kötet jobb darabjaiban egyúttal az is érzékelhetővé válik, mennyire törekény és illuzórikus ez a vágyunk: olyan, mint szedgetni az elpusztult kutya ottmaradt szőrszálait a lakásban, esztelenül reménykedve, hogy „ha elég szőrszálat gyűjtünk, akkor össze tudjuk majd rakni belőle a kutyát” (10.). Ha sikerül mindent és mindenkit kontrollálnunk, akkor majd *igazán* jól leszünk.

A gondolataink javarészt kitöltő konkrét mikroproblémákon kívül azonban van valami, ami még feszélyezőbb, még inkább zavarba ejtő: a dolgok és események *esetlegessége*. Ez a felismerés először csak érdekességként, furcsa, akár mulatságosnak is mondható, lehetséges nézőpontként jelenik meg a könyvben az *Esetlegesség (vs. szükségszerűség)* című háromsorosan: „A mi kutyánk lehetne. De nem a mi kutyánk. Így hát megugat minket” (25.). Majd ennek variációjaként: „Az én férjem lehetne. De nem az én férjem. Az ő férje. Így hát őt fényképezi (nem engem), amint a virágos strandruhájában áll a régi vár előtt” (27.). A könyv második felében viszont – egy hosszú, csapongó köszönőlevélben (*Levél az alapítványnak*) – ontológiai szorongássá fokozódik a fenti haikuszerű szövegekben még könnyed játéknak tűnő perspektívaváltás. Egy érdekes jelenet véletlen szemlélőjeként az elbeszélő utóbb „furcsa, de nem kellemetlen” gondolatként azonosítja, hogy csupán egy apró, esetleges mozzanaton múlt, hogy éppen akkor ott volt és tanúja lehetett egy olyan eseménynek, amely voltaképpen az ő távollétében is épp ugyanúgy játszódott volna le. Néhány sorral lejjebb azonban már „furcsább és kevésbé kellemes” konzekvenciaként állapítja meg: „nemcsak hogy nincs rám szükség ezeknél a jelenetknél, és nincs rám szükség azokhoz az élethez, amelyek nélkülem is szépen folynak tovább, hanem tulajdonképpen egyáltalán nincs rám szükség. Nem is kell létezniem” (243.).

A létezésünk nem szükségszerű volta felett érzett döbbenet – mint egy hirtelen megnyíló szakadék – talán mindenkit megszedít olykor-olykor, de a feleslegesség tudata csak akkor válik tartós „tériszonyná”, ha nincs senki, aki ragaszkodásával visszaigazolná számunkra életünk értelmességét. Az *Elég jól vagyok...* talán legkiemelkedőbb elbeszélése, *A fókák* – egyébiránt szinte ez az egy írás a kötetben, amelyre klasszikus értelemben illik a 'novella' megjelölés – pontosan ezt a kérdést járja körül, csak éppen inverz módon: a szeretett személy(ek) hiányának bemutatásán keresztül. Az emléktöredékekből, történetfoszlányokból felépülő szöveg megrendítő gyászmunka, melyben a narrátor a nála másfél évtizeddel idősebb nővér (és az őt csak hetekkel túlélő apa) halálát igyekszik feldolgozni. Az elbeszélés keretét egy hosszú vonatút adja, de az utazás toposza itt nem annyira metaforikus jelentőségű, mint inkább egyfajta atmoszférateremtő közeg. Az elszuhanó, külső tájról való rövid tudósítások a belső, múltbéli tájban lejátszódó jelenetek leírásával váltakoznak. A vonatkozás jelen idejében rögzített megfigyelések és az emlékek felidézése összeolvadnak abban a lassan hőmpolygó tudatfolyamban, amelyben fontos és lényegtelennek tűnő momentumok rangsorolás nélkül kerülnek egymás mellé – ezzel a módszerrel a szerző nemcsak azt éri el, hogy autentikusabbnak hat a spontán gondolatmenetet imitáló novella, hanem lehetővé teszi az olvasó nagymértékű azonosulását az elbeszélő legszemélyesebb, legintimebb érzéseivel. A több mint harmincoldalas szöveg úgy rajzolja meg a váratlanul elvesztett féltestvér portréját, hogy monomániás – vagy ha úgy tetszik: megkapó – részletességgel mutatja be a tőle kapott, vagy általa hátrahagyott tárgyakat. Legyen az a hűtő polcán felejtett tartármártás, egy piros pulóver vagy kis, lyuggatott hátú porcelánfókák, melyek a kellemetlen szagokat hivatottak magukba zárni. Ez utóbbiak a felesleges, értelmetlen ajándékok mintapéldányai lehetnének, melytől a megajándékozott

igyekszik mielőbb megszabadulni, itt mégis – egyszerűen azért, hogy a szeretett hozzátartozót idézik meg – szimbólummá, értékévé válnak.

A *fólkák* – elsősorban a kötet többi részét jellemző tárgyilagos, hűvös hangnem mellőzése miatt – szígszerűen emelkedik ki az *Elég jól vagyok...* darabjai közül, de hasonlóan társtalán, folytatás nélküli a remekbe szabott *Férfiak* című írás is, melyben mindkét nem képviselői valamilyen furcsa, mitikus, dehumanizált lényekként jelennek meg, valahogy úgy, mint Samanta Schweblin *Apusztán* című, egyszerre vicces és háborzongató, abszurdba hajló zseniális novellájában a gyerekek. A magam részéről nagyon sajnáltam, hogy Davis nem kísérletezett többet ezzel az ironikus, kissé szürreális stílussal, bár a kötetben található huszonvalahány átomleírás valamelyest talán hasonló irányt céloz – de ezekre messze nem annyira jellemző az az izgalmas poliszémia, a jelentés- és stílusárnyalatoknak az a rétegzettség, mint ami a *Férfiakra*. Az író kötetvégi jegyzetei szerint saját, illetve rokonai, barátai álmait, valamint átomszerű éber élményeit öntötte formába ezekben a kis történet-töredékekben, és ugyan felfedezhetők rajtuk a sűrítés, a tudatos művészi megmunkálás nyomai, mégis, ezek többsége nem hagy mélyebb nyomot az olvasóban, mint bármelyik átlagosnak mondható saját álma, amelyet nagyjából el is felejt, mire elfogyasztja a reggeli kávéját.

Az átomleírások talán azért kaphattak helyet ebben a könyvben, mivel a ténylegesen megtörtént dolgokhoz képest persze valótlanok, de bizonyos szemszögből még mindig valóságosabbak, mint az emberi psziché által tudatosan megképzett fiktív történetek, melyekhez Lydia Davis meglehetősen kritikusan viszonyul – legalábbis azokból a metatextuális jellegű szövegeiből ítélve, melyek éppen az irodalmat és annak művelőit tematizálják. Mint például a *Nem érdekel* címűben: „Mostanában jobban szeretem az olyan könyveket, amelyekben van valami valóságos vagy valami olyasmi, amit legalább a szerző valóságosnak hitt. Nem akarom, hogy mások fantáziálása untasson. A legtöbb ember fantáziája egyszerűen nem elég érdekes [...] Az egész olyan esetlegesnek tűnik” (281.). Az *Írásban* pedig már nemcsak hiányolja az irodalmi művek mögül a valóságot mint referenciát, hanem szembeállítja a kettőt: „Az írás gyakran nem igazi dolgokról szól, amikor meg igazi dolgokról szól, olyankor gyakran az igazi dolgok helyett van. [...] Ahelyett, hogy olyan emberekről írni, akik nem képesek rendbe tenni a dolgukat, inkább abba kéne hagynom az írást, és megtanulni rendbe tenni a dolgaimat” (294.).

Túl azon, hogy elég paradox egy ilyen állítást éppen egy szépirodalmi alkotásban olvasni, megint csak az esetlegesség és szükségszerűség ellentétpárjába ütközünk. Mintha csupán az lenne „igazi” és „valóságos”, ami szükségszerűnek látszik, és minden, ami esetlegesnek tűnik, az valamiképpen egyúttal valótlanabbnak is. Az *Elég jól vagyok...* számos darabja viszont épp azzal játszik, hogy ez a két fogalom igazából bármikor felcserélhető, csak nézőpont kérdése az egész: ami megtörténik velünk, azt visszatekintve szükségszerűnek érezzük (és történetté formáljuk), mintha másként nem is eshetett volna meg, de ha szétbontjuk elemeire az eseménysort, közelebbről vizsgálva kiderül, hogy mindez valójában esetlegességek láncolata volt. Nem tudatos döntéseken vagy racionális összefüggéseken alapuló szükségszerűség szervezi tehát az életünket, hanem véletlenszerű, esetleges momentumok laza ok-okozatisága vagy inkább előzmény-következmény jellege. Ezt a folyamatot érzékelteti a *Megfordítható történet*, illetve a *Ha az esküvőn (az állatkertben)* című „novella”, mely utóbbi egyszerűen felsorolja és párosával listába rendezi azokat a parányi részleteket, melyek egymás függvényeiként látszólag történetté állnak össze, minthogy azonban külön-külön egyik sem lényeges és felcserélhetetlen, nyilvánvalóvá válik, milyen törekeny a megalkotott narratíva: „Ha a szertartásra tartva nem álltunk volna meg, hogy megnézzük a fekete disznók ólját, nem láttuk volna azt a hatalmas disznót, amely rávetette magát a kisebbikre, hogy ellökje a vályútól. [...] Ha nem hallottuk volna, hogy a hűvös napsütésben a pavilon alatti padon a szertartás előtt mellettünk ülők

hirtelen mormolni kezdenek valamit, nem néztünk volna fel, és nem láttuk volna meg a menyasszonyt, aki élénkzöld ruhájában épp akkor érkezett messzebről, hosszú, szapora léptekkel, anyjával kézen fogva” (303.).

Ez a fajta kívülről, szenttelen, s mindeközben görcsösen aprólékos látás-, illetve beszédmód egy ideig érdekes, akár szórakoztató, egy idő után viszont – egyéni ízléstől függ, hogy mikor – bosszantóvá, fárasztóvá vagy unalmassá válhat. Feltehetően Davis szánt szándékkal provokálja az olvasót és feszegeti tűrőképessége határait, mikor például majdnem húsz oldalon keresztül azt dokumentálja, miként legelészik három tehén a mezőn (*A tehenek*), és ezzel nem is az a gond, hogy nincs *story*, hogy megkérdőjelezi a *történetet mint olyant* – a posztmodern irodalmon edződött olvasó ezen még a szemöldökét sem vonja fel –, hanem az, hogy az elbeszélő esetenként mintha nem találná meg azt a *sajátos nézőpontot*, amely egyénivé tenné a látásmódját és egyedivé az elbeszélte tartalmat.

Pedig ez volna a jó próza kulcsa, s ezt éppen tőle magától – illetőleg Flaubert-től tudjuk (*Flaubert és a nézőpont*). Hogy a 19. századi francia szerző milyen nagy hatást gyakorolt az amerikai írónőre, az nemcsak amiatt nyilvánvaló, hogy Davis több művét újrarendezte, hanem abból a tizenhárom plusz egy írásból, melyek az *Elég jól vagyok...* öt fejezetében elszórtan, „*Flaubert nyomán*” megjegyzéssel, illetve *Flaubert tírádája* címmel olvashatók. Ezek a novellák nagyrészt Flaubert barátnőjéhez, Louise Colet-hez írt leveleinek felhasználásával készültek, az írónő bevallása szerint csekély módosításokkal. Szembetűnő hasonlóság a két szerző között egyfajta mély emberismeretről tanúskodó, de enyhén gunyoros ábrázolásmód, ahogy szereplőiket és azok viselkedését jellemzik, mégis, időnként mindkettejüknél fölfeslik a felszínen észlelhető közömbösség, és megengednek maguknak némi empátiát (példának okáért Davis *A fókákban*, Flaubert *A temetésben*), bár a *Pouchet felesége* című elbeszélésben utóbbi így ír magáról: „[a]zt mondják, nincs bennem együttérzés az emberek iránt” (56.). Jóllehet, efféle intertextusok esetében nehéz elválasztani, mi az, ami az eredeti szöveg, és mi az, ami az átírat érdeme, mindenesetre annyi bizonyosnak tűnik, hogy szerencsés találkozásról van szó; mondhatnánk azt is: jól áll Lydia Davisnek Flaubert „szemüvege”.

Az *Elég jól vagyok, de lehetnék egy kicsit még jobban is* véleményem szerint elég jó könyv, de lehetett volna egy kicsit még jobb élmény is számomra, ha már az elején tisztában vagyok vele, miként érdemes olvasni: semmiképpen sem egy ültő helyünkben vagy néhány este alatt végigszaladni rajta, hanem – mint egy verseskötetbe – csak bele-belelapozni, lassan ízlelgetve ezeket a könyv fülszövegében keserűnek, édesnek, furcsának és gazdag ízvilágúnak nevezett szövegeket. A borítón is megidézett *Kis történet egy kis doboz csokoládéről* című novellában mintha éppen erre figyelmeztetne az elbeszélés hősnéj esete egy finom, de nagyobbacska méretű belga csokival: „Apró falatokban ette, és ízlett neki, de amikor újra megkínálták, másikat már nem kért” (292.). Az a bölcs és mértéktartó olvasó azonban, aki fontolva halad és nem csapja el a gyomrát, valószínűleg örömmel nyúl majd – előbb vagy utóbb – a következő Davis-kötet után.

„NESZE NEKED KULTÚRA A TRÓPUSOKON”

Guillermo Cabrera Infante: Trükkös tigris trió

Guillermo Cabrera Infante könyvének megjelenése a magyarországi világirodalom-kiadás több mint fél évszázada kísértő, nagy hiátusát oldja fel. Mindazonáltal az, hogy a kubai szerző legismertebb és legkultikusabb művét több mint ötven év késéssel adták ki, nem csak az itthoni világirodalmi tudat hiányosságaival hozható összefüggésbe. Magyarázható egyfelől a szöveg lefordíthatatlanságának rettegett mítoszával, másfelől pedig a latin-amerikai *boom* logikájában betöltött sajátos pozíciójával. A hagyományos, eurocentrikus világirodalom-felfogás megbontása nagyrészt a hatvanas évek végén feltűnő latin-amerikai szerzőkhöz köthető. A *boom*, ahogy arra maga a kifejezés is felhívja a figyelmet, szétrobbantotta a világirodalom-kiadás és -olvasás addig érvényes szabályait, és megnyitotta az utat a nem nyelvi és kulturális hegemoniák alapján szerveződő globális irodalom kiépülése számára. A latin-amerikai szerzők berobbanása a világirodalomba újabb tünetét képezte a modernitás kulturális logikájából származó nagy referenciakerek-tek és hagyományok ellehetetlenedésének. A *boom* jelentősége ebben az értelemben jóval túlmutat az irodalomtörténeten, és annak a nagyobb ívű kulturális paradigmaváltásnak válik egyik meghatározó jelölőjévé, melyet a modernitás berekesztődéseként és a posztmodern kiemelkedéseként azonosítunk. A *boom* zajos sikeréhez azonban nem csak az uralkodó kulturális logikák alapvető megváltozása és az addig az európai modernitás perifériáira szoruló hangok iránti érzékenység kifejlődése járult hozzá. A latin-amerikai irodalmak jelentőségének felértékelődése az euroatlanti kulturális térben mindemellett elválaszthatatlan a beléjük íródó „egzotikumtól”, a szövegekben felmutatott valóságok, tájak, antropológiák és gondolkodási formák „másságától”, mely egyértelműen izgató hatással bír a nyugati tudatra. Ennek fényében nem csoda, hogy a *boom* legismertebb szerzői az említett egzotikumhoz kötődő fantáziák megélésének teret engedő mágikus realizmus kategóriája alá lettek rendelve. Guillermo Cabrera Infante könyve azonban a *boom* egy másik, talán kevésbé ismert és elismert oldalát mutatja fel, mely nem illeszkedik bele a márquezei sémába. A *Trükkös tigris trió* sokkal inkább a *boom*nak azt az experimentális, nyelvi- és elbeszéléstechnikailag meglehetősen radikális szárnyát erősíti, melyet Cortázar *Sántaiskolája*, João Guimarães Rosa *Grande sertão: veredas* (A nagy bozótos pusztaság: ösvények) című műve, valamint Carlos Fuentes monumentális *Terra Nostrája* képvisel. Az, hogy Cortázar és Cabrera Infante



Fordította Kutasy Mercédesz
Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
576 oldal, 4499 Ft

könyvei több évtizedes késéssel jelentek csak meg magyarul, Fuentes közel ezeroldalas regénymonstrumának kiadása pedig még várat magára, meglátásom szerint a szövegek kísérletező, modernista jellegével hozható összefüggésbe, melynek köszönhetően nagyban különböznek a hatvanas években feltűnő latin-amerikai írókra ráerőltetett mágikus realizmus univerzumától. Ahogy arra a könyv fordítója, Kutasy Mercédesz is utal, Cabrera Infante szövege poétikailag talán inkább az angolszász modernista hagyományhoz áll közelebb,¹ ami nem meglepő, hiszen a szerző 1968-ban Londonba emigrált, és élete végéig ott is élt és alkotott, bár szövegei paradox módon az emigráció után sem hagyták el Kuba szigetét. Az angolszász hatások és mindenekelőtt James Joyce *Ulysses*ének és *Finnegans Wake*-jének öröksége mellett azonban ott vibrálnak a regionális irodalmi diskurzusok is, mindenekelőtt a húszas és harmincas évek különböző latin-amerikai avantgárd mozgalmainak (*ultraísmo, estridentismo, antropofagia* etc.) anarchikus izzása, valamint Jorge Luis Borges metairrodalmi és intertextuális labirintusai. A *Trükkös tigris*trió mindenek fényében átírja a latin-amerikai boomról kialakított leegyszerűsítő narratívát, mely a szerzőket a mágikus realizmus könnyen marketingelhető dobozába gyömöszöli, és egy kevésbé ismert, izgalmas oldalát villantja fel a hatvanas évek végén kirobbanó világirodalmi trendnek.

A kérdésre, hogy miért érdemes kiadni több mint fél évszázados késéssel egy Zombory Gabriella meglátása szerint kifejezetten idegesítő, a hagyományos regénybefogadási stratégiáknak ellenálló, nehezen olvasható regényt,² többek között ez is megadja a választ. Illetve épp a szöveg radikalitása, nyitottsága, kísérletező jellege és a műfaji kereteket provokáló nehéz olvashatósága teszi a könyvet nemcsak a latin-amerikai, de a globális posztmodern megkerülhetetlen művévé, melyben a latin-amerikai kultúra alapproblémáin átszűrve ott rezonálnak az említett posztmodern irodalom és gondolkodás nagy toposzai és kompozicionális jellegzetességei. Az 1967-es megjelenési dátum tehát két szempontból is jelentéses. Egyfelől ebben az évben adták ki a boom legreprezentatívabb és legolvasottabb műveként elkönyvelt *Száz év magányt*, mely tulajdonképpen megnyitotta az utat az egészen addig periférikusnak és imitatívnek tartott latin-amerikai irodalom globális szóródásának és sikertörténetének. Másfelől viszont 1967-ben jelent meg Jacques Derrida két, az európai logocentrikus gondolkodást és nyelvfelfogást megrengető műve, a *Grammatológia* és a *L'Écriture et la différence* (Az írás és a különbség). Cabrera Infante regénye tehát egyfelől a kibontakozó boom történetébe, másfelől pedig az európai modernitás és annak metafizikai, politikai és kulturális tengelyeit elmozdító és megkérdőjelező posztstrukturalista-posztmodern-dekonstrukcionista közegbe íródik bele, és mintha ennek a két tendenciának a keresztmetszetét mutatná fel.

Cabrera Infante eminens módon posztmodern könyve egy paratextuális szerzői figyelemzetéssel indul, mely rögtön a nyelv kérdésére irányítja a figyelmet. „A könyv kubaiul íródott. Vagyis a spanyol nyelv különböző, Kubában beszélt dialektusaiban, az írás pedig csak egy kísérlet, hogy röptében elkapja az emberi hangot, ahogy mondani szokás. A kubai nyelv különféle formái egyetlen irodalmi nyelvben olvadnak össze, legalábbis azt hiszem, hogy összeolvadnak. Egyfajta akcentusként mégis a havannaiak beszéde az uralkodó, különös tekintettel az éjszakai élet szlengjére, ami mint minden nagyvárosban, egyfajta titkos nyelvként működik” (7.). Bármennyire csábító is, jelen írás keretei között nem céлом közvetlenül kapcsolódni Zombory Gabriella, Horváth Lívía és Kutasy Mercédesz között a regény fordításának apropóján kialakult izgalmas és messzemenőig termékeny párbeszéd-

¹ „A legfőbb nehézség az volt, hogy elhiggyem, végig tudom csinálni” (Báder Petra interjúja Kutasy Mercédeszsel). 1749, 2020. 06. 27.

² Zombory Gabriella: Beszélj hozzám magyar nyelven kubaiul: nyalánkság nagy étvágyú szájpaddlásoknak (Guillermo Cabrera Infante: Trükkös tigris). 1749, 2021. 03. 11.

hez.³ Az, hogy Kutasy munkája az utóbbi évtizedek egyik legkiemelkedőbb fordítói teljesítménye, számomra megkérdőjelezhetetlen tény, melynek jelentősége az *Ulysses*, az *Isteni Színháték* és a *Faust* újrafordításaival állítható párhuzamba. Mindemellett alapvetőnek veszem az idézett párbeszéd állításait, melyeknek értelmében „a könyv a nyelvről szól”, aminél fogva természetesen elválaszthatatlan a fordítás kérdésétől. Mindazonáltal az alábbiakban elsősorban nem az elvitathatatlan kreativitású magyar fordítás tárgykörével szeretnék foglalkozni, hanem elsősorban a regény nyelviségének és poétikájának kérdéseit, valamint a latin-amerikai transzkulturáció fogalmát állítom a középpontba.

Mi jellemzi tehát a *Trükkös tigris*trio nyelviségét, és hogyan illeszkedik bele a nyelviség kérdése a latin-amerikai kultúra mintázatába? A szerzői figyelmeztetés szerint a szöveg nem a hivatalos spanyol nyelven íródott. A gyarmatosítás történelmi folyamatából megszülető kultúrák esetében a kívülről hozott és a helyi lakosságokra ráerőltetett nyelv kérdése mindig eleve problematikus. A latin-amerikai területeken a kolonizáció hajnalától kezdve meglehetősen markáns szakadás figyelhető meg a magaskultúra előállításában és fogyasztásában érdekelt, politikailag és gazdaságilag domináns, vékony koloniális elit és a hivatalos kultúrából kiszoruló társadalmi többséget képviselő néprétegek nyelvhasználata között. Míg előbbi a metropolisz hivatalos szabályrendszerének merev követése és ennél fogva egyfajta konzervatív statikusság, passzivitás és vak hagyománytisztelet jellemzi, addig a mindennapokban használt nyelv flexibilis, élő, kreatív, transzgresszív, önmagát folyamatosan újratereztető, állandó mozgásban lévő képződmény, mely különböző regionális változatokra bomlik, és őrzi a koloniális hatalom árnyékában élő különböző kultúrák és antropológiák hatását. A regény elején álló figyelmeztetés egyfelől a Latin-Amerikát jellemző kulturális és nyelvi hierarchiák lebontására figyelmeztet. A *Trükkös tigris*trio nyelve az Európától örökölt hivatalos nyelv grammatikáját, szintaxisát és szókészletét felülíró „antinyelv” (501.), mely a nem normatív mindennapos nyelvhasználaton alapul. A kubai nyelv és a havannai szleng „beírására” tett kísérlet azonban csak az egyik fő tengelye Cabrera Infante irodalmi projektjének. A regényben mozgatott „antinyelv” Joyce és a borgei bábeli könyvtár örökségének csapásvonalában értelmezve nem más, mint az egymásba redőző nyelvek termékeny és anarchikus pluralitása. A normatív, valamint az alternatív kubai spanyol mellett a szöveg játékba hozza még az angolt, a németet, a franciát, az olaszt, az orosz, a latint, az ógörögöt és a szanszkritot. Az egymás mellé rendelések gyakran egy mondaton belül történnek meg, de az se ritka, hogy egy szóban vagy névben rakódik egymásra két vagy akár több nyelv, illetve nyelvi hagyomány. Cabrera Infante ezzel tulajdonképpen azt a derridai felismerést artikulálja, mely szerint lehetetlen egy nyelvet beszélni, nem létezik tiszta nyelv, a nyelvbe mindig beleszűrődnek újabb és újabb nyelvek. Az „antinyelv” harmadik jellegzetessége, mely sokszor elválaszthatatlan a bábeli nyelveréstől, a különböző neologizmusok, hapax legomenonok, palindromok, anagrammák, szójátékok és nyelvtörők fokozott használata.⁴ Ezek közül talán az egész regényen átívelő, de leginkább a már pusztán címével is jelentéssé „Fejtörő” című fejezetben tetten érhető rögeszmés palindromkeresés mutatja fel a leginkább lényegre törő módon a nyelv öntüköröző, önreferenciális működésmódját, a nyelvi jelek függetlenségét a referenciától. Mindennek tükrében egyáltalán nem véletlen, hogy arra a kérdésre, számára mit jelent az

³ Horváth Livia: Trükkökről, tükrökről és prizmákról – létezik-e fordítás fordítás nélkül? 1749, 2021. 03. 21.; Kutasy Mercédesz: Válasz olvasó szájpapírlásoknak – hátha ínyükre lesz. 1749, 2021. 03. 14.

⁴ A regény címe is egy ilyen nyelvtörőre utal, mely a szövegben a verbális akrobatika legvirtuózabb figurájához, a mitikus Bustrófedonhoz köthető: „a nappaliban pedig ott volt Bustrófedon, aki most nyelvtörőket eszelt ki, és az egyik, amelyet hallottam, a trükkös tigris trio trappolva trécsel a tréfás trópikusok kezdetű volt, és a lemezjátszón a Santa Isabel de las Lajas szól, és Eribó játszott, dobolt az ebédloasztalon meg a lemezjátszó egyik oldalán” (152.).

irodalmi alkotás, a szerző nemes egyszerűséggel csak azt válaszolta: szavakat, szavakat, szavakat... Ahogy a „miről szól a könyv?” banális kérdésére is csak a modernista nyelvszemlélet Gertrude Stein-i klasszikus retorikai formulájának parafrázisával válaszolt: „Nem mondom meg, miről szól a könyv, mert a könyv arról szól, amiről a könyv szól, amiről a könyv szól, amiről a könyv szól, arról szól a könyv”.⁵

A regény középpontjába állított nyelvnek mindezek mellett van egy kiterjesztett aspektusa is. A strukturalista és a posztstrukturalista gondolkodástól elválaszthatatlan nyelvi fordulat értelmében nyelvként, azaz jelek összetett rendszereként artikulálódik a divat (Barthes), a mítosz (Lévi-Strauss), a zene (William Bright), a film (Eisenstein), vagy akár a különböző szubkultúrák is. A *Trükkös tigris*trío ennek fényében nemcsak olyan hagyományos értelemben vett nyelveket kombinál és állít párbeszédbe, mint az angol, a spanyol, a francia vagy a német, hanem különböző jelrendszereket is kapcsolatba léptet és egymásba kever. Ezek közül a jelrendszerek közül kiemelkedik a zene, a film, a színház, a fényképészet, valamint az erotika. Ezek a nyelvek tulajdonképpen le is képeződnek a regényben mozgó karakterek foglalkozásában és fő érdeklődési köreiben. A tigris trió tagjai közül Códac – ahogy arra a neve is utal – a fényképészettel, Silvestre a filmmel, Arsenio Cué pedig a színházzal hozható összefüggésbe. A háromszöget a dobos Eribó a zenével, a nyelvtörők megidézett nagymestere, Bustrófedon pedig a költészettel egészíti ki. A különböző médiumok jelhasználati módszerei beszivárognak a regény narratív felépítésébe, és elkeveredve feszítik szét a hagyományos regény alapstruktúráit. Míg a filmből a gyors tér- és időváltásokat lehetővé tevő vágástechnika, addig a fényképészetből az éjszakai élet pillanatképeinek gyors rögzítése és az avantgárd kollázs szerkesztési formái jelennek meg a legegységesebben. A zene és a színház pedig akár értelmezhetők a regény alapmetaforáiként is. A zene és a színház világának folyamatos és hangsúlyos jelenléte a szövegben egyfelől nietzschei perspektívából szemlélve azzal hozható összefüggésbe, hogy ezek a művészeti ágak performativitásuk, közvetlenségük és eredeti rögzíthetlenségük révén közelebb állnak a testiséghez, az azonnaliséghez, mint a racionalitáshoz és az absztrakcióhoz, másfelől pedig felvillantják a barokk esztétikai világát, mely nemcsak az ibériai és a trópusi kultúrák egyik nagy referenciapontja, de egyúttal a regény egyik lehetséges értelmezési kerete is. Tükrök, labirintusok, álmok, a fantázia és a valóság elválaszthatatlansága, túlbujánzó nyelviség, egymásba redőződő, különböző diszkurzív és hagyományrétegek – a regény e tulajdonságai visszavezethetők a barokk ornamentális univerzumára és esztétikai alapvetéseire, ahogy Bach többszöri, játékos megidézése a szövegben a barokk zene kitüntetett műfaját, a fúgát is játékba hozza. Ez szintén olvasható a regény poétika egyik lehetséges allegóriájaként, hiszen a fúgában számtalan szólam kergeti egymást egyfajta szétszalazhatatlanul polifonikus szövetet alkotva. Az említett művészeti formák és jelrendszerek mindezek mellett a populáris és a magas kultúra közötti határvonalak lebontásában is fokozottan érdekeltek, ami ugyanúgy jellemzi a könyv nyelviségét (emlékezünk a figyelmeztetésben megidézett havannai beszédmódokra és az éjszakai élet szlengjére), mint a magas kulturális hagyomány autoritásával szemben tanúsított parodikus hozzáállását.

A regényben mozgatott figurák, a különböző nyelvekhez és kulturális kódokhoz hasonlóan, sokszor egybecsomósodnak, és sokkal inkább egyfajta kollektív entitásként működnek, mintsem hagyományos értelemben tételeződő, autonóm regényszereplőkként.⁶ A nevekkal való folyamatos játék retorikailag is hangsúlyozza a kerek történettel és megha-

⁵ Az interjúkat idézi Djelal Kadir: *Stalking the Oxen of the Sun and Felling the Sacred Cows: Joyce's „Ulysses” and Cabrera Infante's „Three Trapped Tigers”*, *Latin American Literary Review*, 1976/4, 18.

⁶ Ezt támasztja alá a „legrémisztöbb” palindrom, a *Yo soy* (Én vagyok – 454.), melynek értelmében az identitás tulajdonképpen nem más, mint pusztá retorikai alakzat.

tározott identitással rendelkező karakterek és szubjektumok ellehetetlenedését.⁷ Ha beszélhetünk egyáltalán egyfajta kohéziós erőről az egyes szereplők között, akkor az mindekelőtt a nyelvhez, a hagyományhoz és a világhoz való parodikus viszonyban, az erotikus vágy túltengésében és a havannai éjszaka kronotopozsában érhető tetten.

Joyce *Ulyssese* és a *Trükkös tigris*trío között tehát nemcsak a modernista szerkesztésmód, valamint a nyelvvel és a hagyománnyal folytatott folyamatos polémia teremtet kapcsolatot, hanem a városi terek és azok bejárása is. Míg Joyce műve Leopold Bloom egy napját követi végig Dublinban, addig Cabrera Infante szövegében egy fiatal és bohém értelmiségiekből álló csoport bolyong a végtelen havannai éjszakában. Arsenio Cué egy helyen a Valéryt idéző Derrida gondolatait visszhangozva „azt vallja, hogy nem az ember alkotta meg a várost, hanem pont fordítva” (380.). A *Trükkös tigris*trío tehát vérbeli havannai regény, melyben a szereplők együtt lüktetnek a várossal és a kubai zenék áradó ritmusával, de emellett Cabrera Infante könyve vérbeli éjszakai regény is. A cselekmény szinte kizárólag éjszaka és az éjszakai élet jellegzetes, vággyal telített tereiben – bárókban, mulatókban, *nightclub*okban, kabarékban, koncerttermekben – játszódik. De Cabrera Infante könyvében ezen felül tetten érhető az éjszaka poétikai implikációi is, hiszen az éjszaka a romantika óta a formátlan birodalma, a jól szervezett és átlátható nappali világ fonákja, ahol nincs se ráció, se egyértelműség, ahol nem lehet tisztán látni, ahol nincsenek szilárd struktúrák, és ahol minden rend és hierarchia felfüggesztődik.

A hierarchiák és a struktúrák felfüggesztődése a szöveg újabb nagy értelmezési keretéhez, a karneválhoz és a karneváli polifóniához utal minket. A bahtyini polifónia azonban nem csak a narrátori hangok, stílusok, regiszterek, referenciák és nyelvek anarchikus elkeveredésében mutatkozik meg, hiszen a regény világhoz való viszonya alapvetően karneváli, azaz szemben áll minden örökkévalóval, befejezettel és véglegessel, tagadja a metafizikai alapú abszolút igazságot, felforgatja a logocentrikus rendet,⁸ felfüggeszt minden előre lefektetett hierarchiát és struktúrát, a paródia erejével profanizálja a múltat és a hagyományt. „Az azt hiszem ekkor történt, hogy hallgatólagosan feltettük magunknak a kérdést, hogy vajon minek nevetettjük őket? Mik vagyunk mi? Clowns, az első meg a második bohóc, akik röhögésbe akarjuk temetni őket” (497.) – ezt kérdezi a regény vége felé egy hang a tigristrióból. Cué és Silvestre egyik éjszakai párbeszédében pedig az alábbi mondatok hangzanak el: „– Te nagyon is jól tudod, hogy nincsenek viccek. Minden teljesen komoly. – Vagy minden csak vicc. Az élet totális vicc volt számára. Vagy, ha úgy tetszik, a Számára. Semmi emberi nem volt számára isteni. Vagyis számára semmi sem volt komoly” (458.). Ebből a szempontból a regény nyitójelenete, mely egy kabaréban játszódik, szimbolikus, hiszen maga a kabaré alapvetően karneváli jellegű műfaj és tér, ahogy az se lehet véletlen, hogy a bahtyini karnevál-elmélet kitérített szerzőjét, az „öntörvényű, rebellis Rabelais”-t (472.) is több ízben megemlíti a szövegben. Karneváli mindezek mellett a regény viszonya az irodalmi hagyományhoz, hiszen a szöveg folyamatosan parodizálja és parafrázálja egyrészt az európai kultúra nagy szövegeit és szerzőit a preszókratikus filozófusoktól kezdve Dantén és Shakespeare-en át egészen a modern regény alapítófiguráig és a legszorosabb értelemben vett nemzetközi kortársakig, másrészt pedig a kubai irodalom meghatározó írói sem kerülnek el az ironikus profanizá-

⁷ Csak egyet emelve ki a nevekkel való folyamatos zsonglörködésből: „azon a héten így hívta Rinét, akit nem csupán az ember leghűségesebb barátjának nevezett, hanem Rinecérosznak, Rinedocensnek, Rinedecensnek, ahogy később Rineszánusz lett belőle, aztán Rinescimiento, Rinesciment, Rinefermentum, Rineformátum, Ronofirmamentum, Ronoposztament, Bono efferveszcens, Busztopedáns, Büsztjezenáns, Büszttoféden, Büszttofedon” (260.).

⁸ A 335. oldal példának okáért konkrétan visszafele írva ismétli meg a 334. oldal mondatait, ami a racionális logosz rendjének talán legautentikusabb és legradikálisabb karneváli felforgatása, viszájára fordítása.

lást. Ez utóbbira egyfajta szisztematikus módon a „Tročkij halála” című fejezetben kerül sor, mely valójában nem másból áll, mint ugyanannak a cselekményepizódznak különböző diszkurzív feldolgozásvariációiból olyan nagy és kanonizált kubai szerzők stílusában, mint José Martí, Alejo Carpentier vagy éppen Nicolas Guillén. A *Trikkös tigris*trió karneváli világa nem ismer el semmilyen tekintélyt vagy hierarchiát, a paródia ugyanúgy kiterjed a nyugati, mint a saját, autonóm hagyományokra. A karnevalizáció emellett formai szinten is érvényesül, hiszen Cabrera Infante szövege folyamatosan aláássa és újraírja a tradicionális regényforma struktúráit. A párbeszédnek hol hagyományos módon ékelődnek a szövegbe, hol pedig jelöletlenül, ami sokszor ellehetetleníti a regényben keringő hangok szétszalazását. Az említett stílusparódiákon kívül találunk még drámai formában írt jeleneteket, versbetéteket, terápiás szekciók és telefonbeszélgetések monológjainak leírátát, dalszövegeket, álomleírásokat, lábjegyzetekkel ellátott értekező részeket, a konkrét költészet esztétikáját megidéző tipográfiai játékokat, üres és fekete oldalakat, valamint rajzokat és illusztrációkat is.

A hangoknak, stílusoknak, diskurzusoknak, beszédmódoknak, idézeteknek és hagyományoknak ez a folyamatos karneváli elkeveredése a regény utolsó nagy interpretációs keretéhez, a transzkulturáció kérdésköréhez utal. „[E] transzkulturáció után, vagy ozmózis, contaminatio után (akárhogy nevezheted) kevésbé felkavaró, ártatlan álmaid lesznek” (514.) – mondja a tigristrió egyik tagja. A transzkulturáció elméletének kidolgozása Fernando Ortiz nevéhez köthető. A kubai történész és antropológus elsősorban a karibi szigetország kultúrájának formálódási folyamatát vizsgálta, de reflexiói és meglátásai a kubai identitás rétegzettségéről és kialakulásáról kisebb-nagyobb módosításokkal egész Latin-Amerikára kiterjeszthetők. Ortiz elmélete egyértelmű szakítást hozott egyrészt a kolónia és a metropolisz kultúrájának hierarchikus szembeállításával, másrészt a 19. századi pozitívista szemléletmóddal, mely a fajok keveredését degenerációnak, a trópusi klímát pedig kulturális korlátozóerőnek tételezte. Ortiz meglátásában a gyarmatosító találkozási pontja az őslakos indiánnal, majd a cukor- és dohányültetvényekre behurcolt afrikai rabszolgákkal korántsem egyirányú asszimilációs-akkulturációs folyamat, mely során a leigázott és hatalmilag dominált rétegek egyszerűen átveszik a kolonizáló nyelvét és szokásait. Sokkal inkább egyfajta cserefolyamatról van szó, mely során a kultúrák találkozásából az új, mesztic kultúra születik meg.⁹ Ortiz elmélete értékes referencia Cabrera Infante regényének szempontjából, mivel maga a szöveg tulajdonképpen nem más, mint egy kiterjesztett transzkulturációs folyamat, melyben az európai hagyomány és magaskultúra különböző hangjai nemcsak egymással keverednek el, hanem a havannai dialektusokkal, a bachata és a rumba ritmusával, a nightclubok és a kocsmák nyelvével, valamint az afro-kubai rítusok világával. Mindezek pedig olyan végtelenül hibrid és plurális kulturális közeget hoznak létre, amely olvasható akár Latin-Amerika allegóriájaként is.

⁹ Fernando Ortiz: *Contrapunteo cubano del tabaco y del azúcar*, La Habana, Editorial de Ciencias Sociales, 1983.

A TUDOMÁNY DÍJAZZA A SZORGALMAT

Sz. Koncz István beszélgetése

Kilár Ferenc elképesztő munkabírású, rendkívül sokoldalú ember hírében áll. Nagyon tájékozott, a világ dolgaiban igen jártas, ezt beszélgetésünk elején is könnyűszerrel állapítom meg. Akár ha történelmi vagy földrajzi vonatkozású kérdés kerül elénk, akár ha a szűkebb értelemben vett szakmáját érintjük, vagy ha az irodalom vagy a zene világában teszünk rövid szellemi sétát, nem kell hosszan keresgélnie az útbaigazító gondolatokat.

Kilár Ferenc 1953. január 28-án született Budapesten. Általános és középiskoláit Pécsen végezte, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán, vegyész-ként diplomázott 1977-ben. Szakmai tevékenységével a kezdetektől a kémia határterületeit (a biokémiát, bioanalitikát) érintette. A legbeszédeesebb bizonyíték erre az, hogy a biológiai tudományok doktora. Hat évig a budapesti Enzimológiai Intézetben, majd a Pécsi Orvostudományi Egyetemen, a szervezeti átalakulás után a Pécsi Tudományegyetemen dolgozott. 1985-től kandidátus, 1995-től az MTA doktora. Egyetemi tanári kinevezését 1997-ben kapta. Akkortól a Természettudományi Kar Analitikai Kémia Tanszéke, illetve az Általános Orvostudományi Kar Bioanalitikai Intézete vezetője volt egészen 2018-ig. 2017-től a Sapientia EMTE Csíkszeredai Kar Biomérnöki Tanszéke egyetemi tanára is. Posztdoktorként, majd vendégprofesszorként összesen több mint hat évet töltött Svédországban. Elsősorban a fehérvérrel, a szerkezet és a funkció közötti kapcsolatok vizsgálatával foglalkozik, továbbá az elválasztástudomány területén makromolekulák elemzését végzi – nemegyszer saját maga által fejlesztett módszerekkel. Eredményeit több mint százötven folyóiratcikk, jónéhány könyvrészlet és egy szabadalom rögzíti. A *Journal of Biochemical and Biophysical Methods* folyóirat társ-főszerkesztője volt. Az *Electrophoresis*, a *Journal of Proteomics*, valamint a *Studia Chemia – Studia Universitatis Babeş-Bolyai* folyóiratok szerkesztőbizottságainak tagja. Kítüntetései közül talán az EMT Erdélyi Tudományosságért díja, a Magyar Kémikusok Egyesülete Nívódíja, a CEEPUS Ministers' Prize for Excellence, az MTA Akadémiai díja és a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje a legfontosabbak. Számos hazai és nemzetközi konferencia szervezésében vett részt, többször elnökként. Nevéhez köthető a 2000-ben megalapított és azóta általa vezetett Kémia Doktori Iskola, amely a PTE természettudományi képzésének egyik erőssége. A Magyar Biokémiai Egyesület, a Magyar Kémikusok Egyesülete, a Pécsi Akadémiai Bizottság, a Magyar Elválasztástudományi Társaság továbbá számtalan tudományos bizottság és társaság tagja.

Kilár Ferenc nős, felesége, Petróczi Ágnes programtervező matematikusként dolgozott. Lányuk, Anikó ugyancsak vegyész, Levente fiuk pedig informatikus-könyvtáros.

A fenti életrajzi töredékből kiolvashatták, hogy Kilár Ferenc egyetemi tanárként vesz részt a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi és Általános Orvostudományi Karának életében. Egy egyetemen belül két professzori feladatkört is ellát, s ezzel teljesen egyedül áll a felsőoktatás hazai történetében. Emellett egyetemi tanár a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karán. Hogy ez egyáltalán miképpen lehetséges? Nos, többek között ezt tisztázzuk mindjárt.

Egy egészen kicsi, minden kényelmet és hivatkozást nélkülöző szobában ülünk le beszélgetni, ezúttal történetesen a pécsi orvoskaron. A maszk takarásában keveset látok a professzor arcából, így a szemek villanásából próbálok következtetni arra, hogy hogyan

fogadja az interjú során szóba kerülő kérdéseket. Ez a tekintet olykor tartózkodó, nem-egyszer kifejezetten érdeklődő, máskor határozottan vizsgáztat; nagyon szigorú, már-már türelmetlen, illetve, amikor éppen megenyhül, megengedő. Előfordul, hogy önmagában, szavak nélkül is kérdez, egyébként nemritkán mosolyog, és néha az a benyomásom, hogy gondok felhőzik. Találkozásunk elején ez a szempár messzire néz. Valamerre hátrafelé. Vissza. Egészen a gyerekkorig, sőt, azon is túl. Olyan messzire, ahová a tekintetemmel nem is tudom követni. Csak a gondolataink járnak egyfelé.

Kilár Ferenc – Nagyszüleim tulajdonképpen pécsiek. Szüleim itt ismerkedtek össze a gimnázium és egyetem után. Abban a történelmi időben, amely szinte minden család életébe beleszólt, vagy ha úgy tetszik, mindenki életében nyomot hagyott. Édesapám tudott egyetemet végezni, édesanyám viszont ki volt tiltva.

Sz.Koncz István: – Tudható, hogy miért?

– Természetesen. A szülői háttér miatt. Nem érdemes részletezni, sokan keresztülmentek ezen 1948 és '53 között. Szóval megismerkedtek, összeházasodtak, és jöttünk mi hárman, gyerekek.

– Honnan a különös hangzású családnév?

– Tipikusan nem magyar, nem tudnék válaszolni, ha azt kérdeznék, hogy hány Kilár él a Kárpát-medencében. Mindenesetre Kilár Domokos vagy Domonkos, ezt nem lehet pontosan tudni, azért jött 1849-ben Lengyelországból, hogy fellépjen a magyar szabadságharc ellen. No, nem önkéntes volt, hanem besorozták. Különös szerencséjére, mire ide érkezett, véget értek a küzdelmek. A jó sorsa megkímélte attól, hogy részt vegyen a szabadságharc leverésében. De itt ragadt. Tizenhét-tizennyolc éves lehetett.

– Coppola, Andrzej Wajda és Polanski filmzenéinek komponistája, a lassan egy évtizede elhunyt Wojciech Kilár is rokon?

– Nem tudom, erre nincsen semmiféle bizonyíték. Hanem, ha szabad így fogalmaznom, családi ősapánk leszármazottai között akadt tízgyermekes szülő. Onnan vagyunk aztán néhányan, akik távoli rokonságban állunk egymással.

Más kérdés, hogy a Kilárok vajon hogyan kerültek Dél-Lengyelországba. Északabbra ugyanis nem találni belőlük. Ha szabadjára engedjük a fantáziánkat, elképzelhető, hogy a név svéd eredetű. Gyökere a *hideg* vagy a *fiúk* szó lehet.

– Merek önre hagyatkozni, hiszen beszél svédül!

– Meglehet, a Kilárok a vikingekkel jutottak el a történelmi időkben Dél-Lengyelországba, ahol máig él svéd eredetű népesség. Egy évtizede viking nekropoliszt is feltártak a régészek Bodzia mellett. De hát, a csuda sem tudja...

Ami az anyai ágat illeti, a Fonai valójában Pfaffból magyarosított név. A nyilvánvaló németes, valószínűleg sváb eredet mellett erről az oldalról vajmi keveset tudunk.

– Ön hogyhogy ön Budapesten született?

– A történelem bolondkocsija vitte oda a szüleimet. A fiatalabbak kedvéért el kell mondanunk, hogy az egyetem befejezése után akkoriban nem lehetett szabadon állást keresni vagy választani, hanem odahelyezték a friss diplomásokat, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk. Vagy ahová a kiszámíthatatlan politikai akarat állította őket.

– Éppen így került a családjuk az Alföldről Pécsre.

– Édesapám pedig két évre Csepelre, a Vas- és Fémművekbe mint újdonsült kohómérnök. Magam a fővárosban születtem tehát, de öcsém, minthogy két év elteltével sikerült visszakérülnünk, már Pécssett. Apámnak amúgy, ha komolyan vesszük, három diplomája volt, ha komolytalanul, akkor négy.

– Hogy nem lehet komolyan venni egy diplomát?

– Az akkori kifejezéssel elve a Foxi-Maxi, vagyis a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem diplomáját nehéz teljes értékűnek tekintenünk. Legalábbis nem mérhető a másik

háromhoz. Kötelezték rá, hogy elvégezze. Villamosmérnöki és mérnök-közgazdász oklevele volt még.

– *Néhány év elteltével ön visszakerült Budapestre.*

– Az érettségi, pontosabban az azt követő sorkatonai szolgálat után. Akkoriban másutt nem volt vegyészképzés. Illetve az utazási nehézségek miatt más nemigen jöhetett szóba. Nem mellesleg: sorsomat alapvetően meghatározta, hogy a Nagy Lajos Gimnáziumban Kromek Sándor volt a kémiaitanárom. Emellett az országos középiskolai tanulmányi verseny első tíz helyezettjét automatikusan fölvetették az egyetemre.

– *Ön pedig harmadik lett.*

– Még harmadikos koromban. Különösebb izgalmak nélkül jutottam el a diplomáig. Az egyetemet befejezve az Enzimológiai Intézetbe kerültem, ami a Karolina úton volt, Budapesten. Kezdetben önállóan működött, ám később egyesítették a Szegedi Biológiai Központtal.

– *Mi vitte a Karolina útra?*

– A diplomamunkám előkészületei során jelezte témavezető professzorom, Vértes Attila, hogy nem ért kellő mélységben ahhoz, amiről értekezni szeretnék. Vértes a Nobel-díjas Rudolf Mössbauer tanítványa volt Grenoble-ban, Franciaországban. A vegyészeti módszer, amit elsajátított, amivel foglalkozott, az úgynevezett Mössbauer-spektroszkópia, amit én is tőle tanultam, persze ismert volt számára, ám a szervesetlen kémia területén. Azonban engem a szerves része érdekelt a dolognak. A professzor tehát nagyon becsületesen azt javasolta, hogy jelentkezsem a Biológiai Központban, Szegeden. Ennek megfelelően az utolsó két évben hetente többször utaztam a Tisza-parti városba. Sokat számított, mert megtanultam a tudományt. Pontosabban azt: miként kell kutatással foglalkozni. Végül Szegeden ajánlották, hogy helyezkedjem el az enzimológián.

– *Nemcsak két területet vitt párhuzamosan, a kutatómunkát és az egyetemet, hanem muzsikált is.*

– Nem szoktam kihagyni, ha önéletrajzot kérnek tőlem, hogy hobbim a csellózás. Ennek megértéséhez egy pillanatra visszanyúlok a pécsi diákévekre. Igen élénk kulturális élet jellemezte azokat az esztendőket a Mecsek alján. Azt kell mondanom, hogy még a politika sem igen befolyásolta. A kultúrában szabadon lehetett élni. A zeneiskola magas szinten működött, és a családban automatizmus volt, hogy az általános tanulmányok mellett zeneiskolába is járnak a gyerekek. Amikor azután hangszert kellett választani, a cselló mellett döntöttem.

– *Segítsen, professzor úr, mert ebben nem vagyok egészen biztos! Csellistaként tényleg megnyerte a középiskolások országos kulturális seregszemléjét, a keszthelyi Helikont?*

– Ezüst oklevelet kaptam. Igaz, abban az évben aranyat nem adtak ki.

– *Sosem fordult meg komolyan a fejében, hogy a zenei pályát válassza? Azért kérdezem, mert beszéltem gimnáziumi énektanárával, Ivasioka Mátyással, aki máig úgy emlékszik Önre, mint aki nagyon érezte a muzsikát.*

– A tehetség talán megvan bennem, ám semmiféle lexikális tudást e tekintetben nem tudok magamba gyűrni. Magyarul: egy igazi művész kotta nélkül játszik. Én erre jószerevével képtelen vagyok. Hogy megtanuljak tíz csellóversenyt fejből, az nem ment volna. De az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Koncertzenekarába rögtön az első oktatási héten bejelentkeztem, és felvételt nyertem. Szerencsém volt egyébként, mert az volt a második alkalom, amikor az ELTE Zenekar el tudott indulni nyugat felé. Mindez 1972-ben történt. Decemberben, egész pontosan. Sosem vittek külföldre elsőéves hallgatókat, de a karmester, a nem mellesleg Liszt-díjas, Érdemes és Kiváló Művész, néhai Baross Gábor mégis beválasztott. Úgyhogy játszhattam a bécsi Zeneakadémia hangversenytermében. Komoly dolognak számított! Nemigen lehetett ugyanis utazgatni. Magam akkor jártam először Nyugat-Európában.

– *Zenekari titkár lett, első csellista...*

– Hadd dicsekedjem! Egyszer még Pécsen is ki voltam plakátolva, amikor az akkori Ifjúsági Házban koncerteztünk. Mikor Szegedre jártam, a hétfői és csütörtöki próbákat akkor sem mulasztottam el. Utóbb Svédországban, az uppsalai egyetem zenekarában ugyancsak szerepet vállaltam. És egy rövid időre megfordultam a Pécsi Vonósoknál.

– *A végzés után hat évet töltött a fővárosban. S közben jelentős lépést tett a karrierjében: aspiráns lett.*

– Bizonyos értelemben ez a mai PhD-ösztöndíjnak felelt meg. A különbség annyi, hogy az egykori ösztöndíj kimenetele a kandidátusi tudományos fokozat volt. 1983-ban, az aspirantúra végeztével tértem vissza Pécsre. El kellett döntenem ugyanis, hogy maradok, vagy elindulok más irányba. A dolgozat elkészült, a védésre nyilván várni kellett, mint utóbb kiderült, két évet. Mi legyen a következő lépés? Az előzményekből talán nem könnyű kikövetkeztetni: az Idegklinikára jelentkeztem. Pálffy György professzor tudniillik laborvezetőt kerestem. Hivatalosan 1987-ig maradtam. Valójában 1985-ben már elmentem Svédországba. Pontosabban: mentünk, hiszen 1977-ben megnősültem, sőt, jöttek a gyerekek is.

– *Hogy kapta a skandináv meghívót?*

– A Pécsi Orvostudományi Egyetem életében meghatározó szerepe volt Tigyi Józsefnek. Ő hozta létre a campust, ahol most ülünk. Egykoron a mai jogi kar helyén működött az orvosegyetem. Az Alpár Ignác-féle hadapródiskola pedig sokáig üresen állt, Tigyi professzor vezetésével töltötték meg újra étellel az épületet. Nos, úgy hozta a sors, hogy a professzor fia, kedves, jó barátom kiutazott Uppsalába egy tanfolyamra, és hazajött azzal, hogy meghívták ösztöndíjasnak. De mire az invitáló levél megérkezett, a fiatalabbik Tigyi kiment Amerikába. Viszont átengedte a meghívót nekem. Miután bő ötvenyi korkülönbség van közöttünk, még nem rendelkezett tudományos fokozattal. Jelentkeztem Uppsalában, de a professzor visszautasított azzal, hogy a meghívó nem nekem szól. Olyasvalakit látott volna szívesen ugyanis, akinek a tudományos fokozat megszerzése érdekében lett volna szüksége a tanulmányútra. Az önéletrajzomat azért elkérte. Fél évre rá pedig küldött számomra egy névre szóló meghívót. Szerencsém volt. De a legnagyobb szerencsém mégis abban állt, hogy nem Amerikába mentem.

– *Mert?*

– Nem kellett a tengerentúlra elvergődnünk, tudtunk autóval menni, könnyebben mozgottunk, akár haza is jöhettünk volna viszonylag egyszerűbben, ha a kényszer rávisz, satöbbi. Mondjuk az, hogy egyáltalán mehettem valahová, nem volt egyértelmű. Évenként hosszabbítottunk. Az ötödik esztendő két év szünettel jött, majd több, rövidebb időszak következett. Összességében valamivel több, mint hat évet töltöttem Svédországban.

– *Nagyon más volt, ahogy ott a tudományt művelték?*

– Nem, nem, de az eredményeket talán könnyebben érte el az ember.

– *Vajon miért?*

– Egyfelől, mert a műszerek mind beszerezhetőek voltak, és meg is vásárolták valamennyit, ha egy vizsgálathoz arra volt szükség. Másfelől nem kellett annyi idő. Ha annak idején itthon szükségünk volt valamire, két év kellett hozzá, mire beszereztük. Ott egy héten belül rendelkezésre állt. Ha valaki tört angolsággal, telefonon jelentkezett egy cégnél, hogy kellene vegyszer, akkor az illető, aki a hívást fogadta, ígéretet tett rá, hogy az anyag két napon belül ott lesz. És nem azt kérdezte, hogy milyen keretből és ki fizet, vagy, hogy engedélyezte-e ezt valaki. Sokszor előbb megjött a vegyszer, mint a számla. Magyarországon ez ismeretlen volt.

– *Meséljük, hogy amikor visszatért a hosszabb kinttartózkodásból, több teherautónyi felszerelést hozott haza.*

– Mondjuk úgy, hogy két és fél kamionnyit. Műszert, bútort, sok mindent. Olyasmiket, amikre odakinn már nem volt szükség, de amiket idehaza sokáig használtunk. Sőt. Máiig van olyan műszerünk, több laborbútorunk, amelyek még abból az időből származnak.

Svéd kollégáinknak tehát az az előnye, hogy egyszerűbben hozzájutnak a kísérleti eszközökhöz. És valamivel több az automatizált berendezés. A tudomány műveléséhez ugyanakkor ott is dolgozni kell reggel, délben és este, épp úgy, ahogy itthon. Megfigyelésem szerint a tudomány díjazza a szorgalmat.

– *Mi sarkallta a nyelv elsajátítására?*

– Magától értetődött. Nemcsak a munkához volt szükségem rá, de barátokra lelni, kapcsolatokat építeni is svédül lehet igazán. Mindehhez hozzátartozott, hogy ingyenes volt a nyelvtanulás.

– *Angol alapokra építettek?*

– Nem, az órán nem beszéltünk semmilyen más nyelven, csak svédül. Nagyon jó tanárunk volt. Kezdetben persze mutogatással segített, és bár beszélt angolul, ragaszkodott hozzá, hogy csak svédül nyilvánuljunk meg.

Másfelől ne felejtjük el, hogy vastagon a szocializmus éveit írtuk még. 1985. október elsejével indítva kaptam egy egyszeri kilépőt és belépőt. Manapság már nem érthető, hogy ez mit jelentett.

– *Nyilván azt, hogy egy éven át nem jöhetett haza.*

– Így van. Illetve, ha hazajöttem, nem mehettem vissza. Azzal búcsúztam el a családtól (a két gyermekünk akkor már megvolt), hogy '86 októberében találkozunk. Más kérdés, hogy az ottani magyarok rögtön javasolták, hogy menjek be a stockholmi magyar nagykövetségre, és kérjek egy többszöri be- és kilépőt. Amit meg is adtak. Úgyhogy december huszadikán már itthon voltam. Karácsonyra. Nem emlékszem hirtelen, január huszonnyolcadikán vagy huszonkilencedikén pedig jött a család. Igaz, előtte, január hatodikán már a Trabanttal utaztam ki. Várhattam őket a reptéren.

– *Látogatóba mentek?*

– Nem, dehogy, attól fogva végig ott éltek velem! A gyerekeim tízszer jobban beszélnek svédül, mint én. A szókincsük lényegesen gazdagabb.

– *Idehaza már nem az Idegklinika várta.*

– Tudományos munkatársként jöttem vissza az akkori orvosi egyetemre. Nem túl hosszú idő telt el, és kineveztek docensnek, sőt, 1997-re professzor voltam.

– *Közben megszerezte a nagydoktori címet.*

– Segítette, siettetta a kinevezési folyamatot, igen. Meg aztán betöltötte hatvanötödik életévét itt a prof, és pályáztam a helyére.

– *2018 januárjáig az intézetigazgatói székben is ön ült. Huszonegy évig! Hirtelenjében a legenda fül-orr-gégész, Bauer Miklós jut eszembe az intézmény történetében, aki hasonlóan hosszú időn át működött egyetemi tanárként. És mondja csak, professzor úr, ha a Természettudományi Karon beszélgetnénk, ott is volna egy ilyen kis szobája?*

– Van, igen.

– *És Erdélyben is?*

– És Erdélyben is, igen. Bár ott nem egyedül ülök. Ugyanis nincs annyi szoba.

– *Hogy lett afféle álláshalmozó?*

– A Janus Pannonius Tudományegyetem a jogi és a közgazdaságtudományi karból jött létre. Ehhez 1992-ben hozzárákták a természettudományt és a bölcsészettudományt. Hogyan? Az addigi tanárképző főiskolából alakították ki a két kart. A természettudományi rész remek menedzserrel rendelkezett: Tóth Józsefnek hívták. Utóbb rektorként szolgált az egyetemet. Ő volt az, aki kieszelte, hogy ne csak biológiából, földtudományból és fizikából legyen egyetemi szintű az oktatás a TTK-n, hanem legyen az kémiából és matematikából is. A kémiához úgy hívott meg engem 1996-ban, hogy az ottani professzor éppen betöltötte a hatvanötödik életévét. Akkorra már hazahoztam a felszerelést, amit ön említett, produkáltam tudományos eredményeket. Talán emiatt is, Tóth József professzor akkori dékánként meghívott, hogy menjek át a Kémia Tanszék vezetésére. Igent mond-

tam, de el kellett intéznie, hogy mindent átvihessek az Orvostudományi Egyetemről. El is intézte volna, ha a két egyetem között nem lett volna... Mondjam? Ne mondjam? Valamiféle szerencsétlenkedés. Valamiféle, Isten tudja, miből adódó ellentét. Amikor a pályázat végül megjelent, öten jelentkezünk. Közöttük öt nagydoktor, négy kémikus. Személyes bemutatkozásunk után mindannyiunk meglepetésére Tóth visszavonta a pályázatot, és elköszönt tőlünk. Kezdtünk kiszivárogni a teremből. Amikor Kollár László és Nagy Géza, a később professzoroknak kinevezett pályázók, és én értünk az ajtóhoz, vizsztatartott minket, és fölhívott a szobájába. Közölte, hogy három állást fog kiírni, és három tanszéket alakíttat meg velünk. Azóta van tehát három, pontosabban most már négy tanszék. Így alakult meg a Kémiai Intézet. Úgy gondolkodott ugyanis, hogy ha három vegyész nagydoktor Pécsre jön, akkor lehet igazán fejleszteni. És ő fejlesztett.

– *Igen ám, de hol volt a cucc?*

– Hát, ez az! Itt jött a döccenés a folyamatban. A kollégáim műszer, felszerelés nélkül tudtak jönni, én meg nem. Megmakacsoltam magam, Tóth dékán is, és közölte, hogy akkor mégsem hív meg. Itt maradtam tehát úgy, hogy a tanszék azért ott létrejött. Egyszerre írták ki a két professzori állást, itt és ott. Egy nappal a határidő lejárta előtt Tóth József felhívott, hogy leszek szíves beadni a pályázatomat. Mehetek félállásban, lehetek professzor itt és ott is.

– *Így szavazta meg önt mindkét akkori egyetem szenátusa.*

– Így, bizony! De távolról sem volt ez előre lefutott játszma, mint amennyire most, visszatekintve annak tűnik. Amikor aztán az egyetemek egyesültek, jött az újabb kellemetlenség. A törvény kimondja ugyanis, hogy egy egyetemen nem lehet két oktatói állása valakinek.

– *Ennek a méregfogát hogyan lehetett kihúzni?*

– A PTE szenátusa az egyik státuszomból föl akart menteni. Úgy éreztem, hogy mindkét helyen szükség lehet még rám. Így, bár szerették volna, nem írtam alá, hogy lemondanék bármelyikről is. Elküldték az anyagot döntésre a köztársasági elnöknek, aki visszadobta az egészet.

– *Ki volt a köztársasági elnök 2000-ben? Hirtelenjében nem jut eszembe.*

– Az év augusztusáig még Göncz Árpád. Döntésének hátterében az állt, hogy professzort csak három okból lehet fölmenteni. Az egyik, ha hetvenéves lesz. A másik, ha köztörvényes bűnözővé válik. A harmadik, ha lemond. Minekutána nem mondtam le, kialakult az a helyzet, hogy tényleg senkinek sincsen két professzori állása egy egyetemen belül, csak nekem.

– *Két professzori fizetést viszont nem húz.*

– Ahogy utaltam rá, a teljes jogú státuszban a kezdetektől félállásban vagyok a TTK-n, és a mai napig ennek megfelelő a javadalmazásom.

– *És a Sapientia?*

– Mindig mozgékony voltam. 1998-ban elindítottam egy máig működő nemzetközi hálózatot. Akkoriban hat egyetem egy-egy intézete vett részt benne, ma tizenkilenc egyetem huszonöt intézetét tartjuk számon.

– *Gondolom, a CEEPUS-ra céloz. Mi a lényege ennek a különös vállalkozásnak?*

– Ahogy a rövidítése jelzi: a Central European Exchange Program for University Studies célja, hogy tudományos, illetve oktatási vonalon kapcsolódjanak össze intézetek, és hallgatókat, illetve oktatókat, kutatókat cseréljenek. A programba sikerült bevonni az erdélyi egyetemeket. Így meghívtak a Babeş-Bolyai Tudományegyetemre, az akkori Marosvásárhelyi Orvosegyetemre és a Sapientiaira. Csíkszeredában többször megfordultam, mondjuk úgy, esetlegesen. Igen ám, de Magyarország létrehozta a Makovecz-programot a határon túli egyetemek támogatására. A Sapientia öt helyet kapott, amelyekre az anyaországban aktív oktatókat tudtak meghívni. Bekerültem közéjük. Persze végig kellett mennem a professzori kinevezés teljes romániai folyamatán.

– Győzi erővel?

– Most igencsak, mert nem tudok utazni. Utoljára tavaly februárban mehettem. Kényelmetlenül érzem magam, mert ahhoz szoktam, hogy havonta egy hetet ott töltök. Az év nemhavas időszakában ráadásul autóval közlekedem. De most a kamerához, képernyőhöz vagyunk kötve.

– Még egy édes gyermekét szóba hozom e helyt, a doktori iskolát.

– Amikor 1993-ban Magyarországon újból létrehozták a tudományos előrehaladás európai lépcsőit és formáit, az akkori Központi Kutatólaboratórium igazgatójával, Belágyi József professzorral beindítottunk egy programot. 2000-re kellett kialakítani a doktori iskolákat, ennek a megalapozását szolgálta ez az általunk megálmodott keret. Amikor azután a TTK-val megerősödött a kapcsolat, rájöttem, hogy a projektet a két egyetem közösen is tudná vinni. Még 1998-ban a kettő együttműködésével tehát egy nagy programot tudtunk létrehozni, amit 2000-ben kémiai doktori iskolává formáltunk át. Most nagyjából negyvenes-ötvenes hallgatói létszámmal dolgozunk. Nemrégiben ugyanis kiültettem az iskolát Csíkszeredába. Az ottani karon is vannak témavezetőink és PhD-hallgatóink, utóbbiak nagyjából tizenöten.

– Professzor Úr! Most jön a neheze. Olvasom, hogy a fehérjékémia és az elválasztástudomány az ön két kutatási területe.

– Igen.

– Na, most! Az olvasók sokkal hamarabb fogják érteni, de én is szeretném tudni, hogy mi tudományos munkájának leglényege.

– Kezdjük a fehérjékkel! Minthogy magam is azzal kezdtem foglalkozni először, még az ELTE-n. A szervezetben lévő vas szállításáért a transferrin nevű fehérje felelős. Szerkezeti és funkcionális tulajdonságai a mai napig sem teljesen ismertek. Valójában ezzel kerültem Szegedre, ahol aztán több fehérjével foglalkoztam. Az Enzimológiai Intézetben jöttek az enzimek, az immunglobulinok, de a transferrin a mai napig megmaradt. Mire valók a fehérjék? Az enzimek azok, amelyek a folyamatokban elvégzik azt a katalitikus feladatot, ami nélkül a szervezet nem tudna átalakítani egy molekulát egy másikká. A lebontás vagy a fölépítés során, például. Az enzimek ugyanis csökkentik az átalakulás energiaigényét. Emellett a fehérjék szerkezeti alkotóelemek, az izomtól a legutolsó sejtekig. Ilyen értelemben persze tulajdonságaik többmillió félék, de az aminosavakból fölépülve nagyon hasonló tulajdonságrendszeren keresztül mutatják meg magukat mégis. Összességében tehát a tulajdonságrendszer vizsgálatával foglalkoztam és foglalkozom.

Elválasztástudomány. Amikor meghívtak Svédországba, tulajdonképpen egy biokémikus kollégától, Stellan Hjerténtől jött az invitáció. Vagy bioanalitikai kémikustól inkább, ha mondhatunk ilyet. Stellan Hjertén mestere a Nobel-díjas Arne Tiselius volt. Biológiailag aktív anyagok analitikájához dolgozott ki módszereket. A vizsgálatok az anyagmennyiségek tisztázását szolgálták, illetve annak értelmezését, hogy a jelzett anyagfajták ténylegesen mi-csodák. Hogy érthetőbb legyen: a körülöttünk és bennünk lévő valamennyi anyag tulajdonképpen keverék. Keverék a vér, keverék a könnyünk. Az anyagokat nem tudjuk ezekben az elegyekben vizsgálni, hanem szét kell választanunk őket. Ezeket az eljárásokat hívjuk elválasztástechnikai módszereknek. Ezek az elektroforézis, a kromatográfia, az ultracentrifugálás és kicsit megtévesztő neve ellenére a tömegspektrometria. Meg kell határoznunk, hogy az elválasztás milyen pontossággal, milyen gyorsasággal történjék. Nos, erre hívtam Stellan Hjertén Uppsalába. Ha elválasztottam, utána már tudom analizálni az anyagot, megtudhatom, mi lehet, illetve mérhetővé válik, hogy az adott keverékben az anyagból mennyi van. A továbbiakat csak elrettentésül sorolom: munkánk során a zónaelektroforézis, az izoelektromos fókuszálás, az izotachoforézis, a gélelektroforézis területein próbáltunk újat alkotni.

– Amennyiben?

– A módszerek fejlesztésében igyekeztünk előbbre jutni. Emellett mindig alkalmazni szerettem volna az eljárásokat valamiféle biológiailag aktív anyag vizsgálatára úgy, hogy munkánknak legyen tényleges haszna. Kísérleteztem az előbb említett immunglobulinokkal, a transferrinnel, még az albuminnal is. Ezen a ponton kapcsolódtunk aztán mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos kutatásokhoz, és így tovább. De ez már tényleg nagyon messzire vezet.

Mindezek mellett az utóbbi tíz évben az endotoxinok felé is elvitt az érdeklődésem. Az endotoxinok a baktériumok felületén termelődő anyagok. Mint nevük mutatja, mérgezők lehetnek. Ugyanakkor olyan immunológiai védetség kialakulásához járulhatnak hozzá, amilyen a létezésük nélkül valószínűleg soha nem jöhetne létre. Vagyis: immunológiai reakciók következtében az endotoxinok, mondjuk úgy, jók is. Azt már tudjuk, hogy úgynevezett Gram-negatív baktériumok felületén keletkeznek. Nagy kérdés ugyanakkor, hogy a Gram-negatív baktériumok felületén képződő endotoxinok hogyan jutnak be a vérbe? Szerkezeti és funkcionális elemzésük emellett roppant fontos ahhoz, hogy az immunitás, illetve fordítva, a fertőzés következtében fellépő toxikusság kialakulásának mechanizmusát, folyamatát tisztázni tudjuk. Két hasonló baktérium teljesen különböző endotoxinjainak vizsgálata már csak amiatt is döntő jelentőségű, mert míg az egyikbe például belehalhatunk, a másik éppen megvéd bennünket valamitől.

– *Ehhez kapcsolódik egy fölkerésük, ugye?*

– Az 1919-ben alakított világszervezet, az IUPAC, az International Union of Pure and Applied Chemistry legfőbb feladata az egységes nemzetközi kémiai, biokémiai nomenklátúra rendszerszintű fenntartása, bővítése. A fenti tárgyban felkérést kaptunk a nevezéktan kialakítására, igen, és a vonatkozó kiadvány 2018-ban megjelent.

– *Most már nem hagyhatom ennyiben! Legyen szíves, hozza hozzánk közelebb a keresztgyerekeit!*

– Csak nagyon röviden: az endotoxinok zsírsav, illetve cukor tulajdonságú molekulák komplexei. Azt vizsgáljuk kísérleteink során, hogy vajon a zsírsav vagy cukor tulajdonságú molekula szerkezetileg bonyolultabb vagy egyszerűbb egy másik endotoxin-szerkezetéhez képest, és milyen következtetések vonhatók le az összehasonlítások eredményeiből.

– *Tudom önről, hogy hívó ember. Ebben az elképesztően érdekes világban, amelyet a tudományon keresztül megismer, hol van jelen Isten?*

– Kétféleképpen lehet hozzáállni. Az első benyomása az lehet az embernek, hogy ezt valaki megalkotta. Vagy legalábbis elindított folyamatokat úgy, hogy kialakuljon, amit látunk. E folyamatok egy része olyan törvényszerűségek alapján zajlik, amelyekről valamit már tudni vélünk. Más törvényszerűségekről fogalmunk sincs. Egy nagyon egyszerű példa. Magam is gondolkodom azon, hogy miért olyan tulajdonságú mondjuk a víz, mint amilyen. Mondhatom a forráspontját, a fagyáspontját, a viszkozitását, a fajsúlyát. De mondhatom az elválasztástechnikához kapcsolódó fogalmat: miért ennyi a dielektromos állandója? Ezek mind-mind olyan tulajdonságok, amelyek egytől egyig elengedhetetlenül szükségesek. Nagyon ki van találva, mondhatnám nagyon nem szép magyarsággal.

A másik része a dolognak, hogy megpróbálok együtt élni mindennel. A tudománnyal és a másik emberrel is. Hogy tudniillik célja van annak, hogy élünk. Nem biztos, hogy ki tudjuk ezt fejteni, vagy meg tudjuk fogalmazni. Összességében mégis egyértelmű számomra, hogy önmagában az anyag erre a fajta szerveződésre, amit az életem során megadtam látnom, nem képes. Másképpen megfogalmazva ugyanezt: az anyag bizonyos határokon túl nem képes önszerveződésre.

– *Itt fogjuk befejezni, professzor úr.*

– Ebből tud írni valamit?

– *Már hogyne tudnék!*

– Ja, jó. Legyen! Nem éreztem a beszélgetés során, hogy bármilyen baj történne.

Magyarország első
és egyetlen Fényfesztiválja

A világ legjobb fényművészei
a Zsolnay Light Art versenyen



**FÉNY
FESZTIVÁL**
ZSOLNAY
SZEPT 30 — OKT 03
2021
PÉCS

Fényalkotások
10.000 m²-en

Fény útja
több mint
20 állomással

www.fenyfesztival.hu



nka

PÉCSI SÖR
PRÉMIUM LAGER

25 éves évforduló
AutóCity



ZSOLNAY
GRÖNSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

**PÉCS
& KULTURA
VÁROSA**

FRISS & CSÁBÍTÓ

Szabad egy táncra?

2021. OKTÓBER 1.

Ginastera: Estancia – Négy tánc, Op. 8.a
Piazzolla: Négy évszak Buenos Airesben
de Falla: A háromszögletű kalap
Meláth Andrea – mezzoszoprán
Giovanni Guzzo – hegedű
Vezényel: Bogányi Tibor

FLÖRT

Álmodozunk együtt

2022. FEBRUÁR 25.

Mendelssohn: e-moll hegedűverseny, Op. 64
Mendelssohn: Szentivánéji álom
Szalai Ágnes – szoprán
Balázs Júlia – szoprán
Kelemen Barnabás – hegedű
Vezényel: Hamar Zsolt

KODÁLY KÖZPONT
PÉNTEKENKÉNT
19.00 ÓRÁTÓL

PÉCS
21/22

A zenegyűlölő 1.0

2022. ÁPRILIS 1.

Mozart: Figaro házassága – Nyitány
J. Strauss: A denevér – Nyitány
Beethoven: VII. szimfónia – I. tétel
Bizet: Carmen – Habanera
Bizet: Carmen – Előjáték
Capua: O sole mio
Rossini: A tolvaj szarka – Nyitány
Janklovics Péter – stand-up humorista
Óbudai Danubia Zenekar
Vezényel: Hámori Máté



MELÁTH ANDREA

Párban az igazi

2022. MÁJUS 20.

Vivaldi: g-moll versenymű két gordonkára
és zenekarra (RV 531)
Schumann: a-moll gordonkaverseny, Op. 129
Schubert: IX. „Nagy” C-dúr szimfónia (D.944)
Várdai István – gordonka
Bogányi Tibor – gordonka
Vezényel: Bogányi Tibor

KELEMEN BARNABÁS

VÁRDAI ISTVÁN

PANNON PHILHARMONIC  PANNON FILHARMONIKUSOK

www.pfz.hu

Kodály

 jegymester.hu

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Kemény István hatvanéves

VÖRÖS ISTVÁN: Valami a korról (*Kemény István köszöntése*) 1041

FEHÉR RENÁTÓ verse 1043

WIRTH IMRE versei 1045

*

TAKÁCS ZSUZSA versei 1046

DARVASI LÁSZLÓ verse 1051

UNGVÁRY RUDOLF: Az első halál; Der zweite Tod (*elbeszélések*) 1054

BIRÓ ZSOMBOR AURÉL: Te sem vagy már ott (*novella*) 1076

ZSUZSA BÁNK: Nyáron meghalni (*regényrészlet*) 1083

N. TÓTH ANIKÓ: Látlat (*A selmeci különös hölgy legendáriumából*) 1087

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 1097

DEMÉNY PÉTER verse 1099

MEZEI GÁBOR versei 1100

GEREVICH ANDRÁS versei 1102

BOB HICOK versei 1104

*

WALTER BENJAMIN: Párizsi levelek (WEISS JÁNOS fordításában és
kommentárjával) 1108

KÖRNER ANDRÁS: Emlékeim Victor Lundy és George Nelson tervezőirodairól
1120

TAKÁTS JÓZSEF: Kritikus eljárások (*esszé*) 1138

*

BÁRÁNY TIBOR: Nem „ő”, nem most, és nem így (*Barna Imre: Kérdezd meg tőle*)
1146

FEKETE RICHÁRD: Esztétikai segélykiáltás (*Juhász Tibor: Amire telik*) 1150

LŐCSEI PÉTER: Vidékség provincializmus nélkül (*Takáts Gyula és Tüskés Tibor*
levelezése [1959–2008]. Összeállította: Fehér Zoltán József) 1154

KUCSERKA ZSÓFIA: Miért nem elég nekünk az igazság? (*Vigdis Hjorth: Örökség;*
A tanárnő dala) 1157

BALOGH TAMÁS: Közel és távol (*Stefan Hertmans: A fordult szív*) 1162

2021

OKTÓBER

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ

főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PÉCSLIT. Első alkalommal, hagyományteremtő szándékkal rendezett hatnapos irodalmi fesztivált a Csorba Győző Könyvtár és a Jelenkor szeptember 14-e és 19-e között. Hat helyszínen több, mint félszáz program, könyvbemutatók, irodalmi beszélgetések, színházi és zenés előadások, irodalmi séta, rendhagyó irodalomórák, konferencia és gyermekprogramok várták az érdeklődőket. Fellépett mások mellett *Halász Rita, Goran Rem, Kiss Tibor Noé, Kukorelly Endre, Tolnai Ottó, Méhes Károly, Nyáry Krisztián, Székely Szabolcs, Zsuzsa Bánk, Schein Gábor, Balogh Robert, Horváth Viktor, Varró Dániel, Vida Kamilla, Závada Péter, Szvoren Edina, Puskás Panni, Darvasi László, Bedecs László, Bősze Ádám, Simon Márton, Grecsó Krisztián, Molnár Krisztina Rita, Szlukovényi Katalin, Bakos Gyöngyi, Kőríz Imre, Krusovszky Dénes, Spiró György, Tóth Krisztina, Szalay Zoltán, Mécs Anna, Szolláth Dávid, Parti Nagy Lajos, Meliorisz Béla, Pinczehelyi Sándor, Dés László, Cserna-Szabó András, Fehér Renátó, Darida Benedek és a Szélkiáltó, illetve moderátorként Ágoston Zoltán, Görjöl Balázs, Medve A. Zoltán, Pethőné Nagy Csilla, Mohácsi Balázs, Nádori Lídia, Szegő János, Sz. Koncz István,*

Flach Georgina, Pálffy Eszter, Imreh András, Jánossy Lajos, Liebhauser János és Kövér András. Az idén elsőként átadott Hummel–Jelenkor Szépirodalmi Díjat *Kukorelly Endre* vehette át. A fesztivál eseményeiről *Fenyő Dániel* tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

PRO COMMUNITATE DÍJAT vehetett át folyóiratunk képviselőjében *Ágoston Zoltán* szeptember 1-jén, Pécs Város Napján. *Pinczehelyi Sándort* ugyanekkor Pécs Város Díszpolgárává választották.

*

BERTÓK LÁSZLÓRÓL neveztek el Nagyatádon a városi könyvtárat szeptember 10-én. Beszédet mondott *Ormai István* polgármester, valamint *Ágoston Zoltán*, közreműködött a Déryné Vándorszintársulat.

*

ELEMELKEDÉS. A Pannon Filharmonikusok Buxtehude, J. S. Bach és Bruckner műveit adta elő szeptember 9-én a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Bogányi Tibor*, zongorán közreműködött *Fejérvári Zoltán*. A koncertről *Szatmári Áron* írt honlapunkon.

Szerzőink

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Fehér Renátó (1989) – költő, író, a *Hévíz* szerkesztője, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.
Bíró Zsombor Aurél (1998) – író, filmíró, a Bécsi Filmakadémia hallgatója, Budapesten él.
Zsuzsa Bánk (1965) – német író, Frankfurt am Mainban él.
Frank Ildikó Eszter (1976) – színész, műfordító, Pécsen él.
N. Tóth Anikó (1967) – író, irodalomtörténész, a szlovákiai Ipolyságon él.
G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.
Demény Péter (1972) – író, költő, Marosvásárhelyen él.
Mezei Gábor (1982) – költő, az ELTE tudományos munkatársa, Budapesten él.
Gerevich András (1976) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Bob Hicok (1960) – amerikai költő.
Tóth Bálint Péter (1985) – fordító, Budapesten él.
Walter Benjamin (1892–1940) – német filozófus, művészetelméleti.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.
Körner András (1940) – építész, író, New Yorkban él.
Takáts József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécsen él.
Bárany Tibor (1979) – kritikus, Budapesten él.
Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.
Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.
Kucserka Zsófia (1979) – irodalomtörténész, Pécsen él.
Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

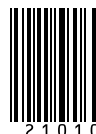
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



97704471642002



21010

V Ö R Ö S I S T V Á N

VALAMI A KORRÓL

Kemény István köszöntése

Verset írni sokkal nehezebb, mint nem írni. De van, akinek verset nem írni nehéz. Az ilyen embert tartjuk költőnek. A költő maga alkothat szabályokat, és ha kedve van, fel is rúghatja őket. Épp a versírás bizonyos ki nem mondott szabályok felrúgása. Például annak, hogy egyes dolgokról nem beszélünk. Nem wittgensteini értelemben, hiszen lehetne róluk beszélni, sőt jó is lenne, de valamiféle polgári illendőség megkötöti a kezünket. Fáj róluk beszélni. Az elevenünkbe talál pár szó, egy vers segítségével vesénkbe lát... De ki is? A költő? A társadalom? Mi magunk? Kemény István nagyon gyakran talál el ilyen érzékeny pontokat verseivel. Viszonylag keveset ír, mert bizony nagy erő kell összeszedni magunkat ezekhez a kellemetlen dolgokhoz. Megszóltatni a koboldkórust, a néma H-t, úgy tenni, mintha ez élőbeszéd lenne, és nem játék méreggel és ellenméreggel. De hagyjuk ezt a kisszerű bűvészkedést Kemény kötetcímeivel. Bár az, hogy lehetséges így tenni, arról árulkodik, mennyire fontosak esetében a címek, hogy mennyire kibeszéli a titkait már a könyvborítón. Hogy mennyire lényeges minden látszólag lazán odatett elem. És épp ez a titka. Lazaság és lényegre törés.

Kemény István versei széles körben népszerűek voltak a kezdetektől, a nyolcvanas évek első felétől, és azok máig is. Ő Ady követője abban a tekintetben (is), hogy szeretné, ha szeretnék. Ezzel ellentétben József Attila megszabja: „Csak az olvassa versemet...” Ami persze kényelmesebb hozzáállás, rögtön limitálni az olvasóinkat, kizárni a közönyösöket a potenciális befogadók közül. József Attila is a szeretetre hivatkozik az idézet folytatásában, de már eleve elvárja, kötelezővé és így lehetetlenné teszi. Ez az olvasó-rendszabályozás és -szűrés az ő esetében logikus és következetes eljárás, de másoknál talán inkább szerep, kudarckerülés. Persze téves a párhuzam, hogy ha valakit sokat olvasnak, és azt sikernek tartjuk, abból még nem következik, hogy ha valakit kevesen, az kudarcc. Gondoljunk Mallarméra. Kemény viszont vállalja a szeretetre való apellálást. Egyik legújabb *Közleményét* ezzel meri zárni: „a szeretet és a hit a két legfontosabb dolog, amit halandó ember birtokolhat”. Hát lényegre törésből ez még tőle is meglepő, és ezúttal nem laza, hanem feszes, elvágólagos. Többnyire inkább kimondatlanul (azaz mást kimondva) kéri a szeretetet, és nem véleményezi. Ez nála alapján véve nem költői program, hanem alkati kérdés.

Kemény sok tekintetben hozott újat a magyar költészetbe. Vagy inkább mindig valami mást, mint ami várható volt, mást, mint amit az *elfelejtett tanszékeken* várhatónak tartottak. Neki nem az volt az új, amit már mindenki tudott, amit mindenki várt és elvárt. Az elvárások elől, mint egy ügyes bokszoló, mindig elhajolt, nem nagyon tudták eltalálni. Hogy aztán sokszor, sok helyre betaláljon, látszólag komótos, látszólag ábrándozó szemléletmódjával és beszédével.

Abban az irodalomtörténeti pillanatban, amikor úgy tűnt, a magyar költészet akár avantgárd-neoavantgárd fordulatot is vehet, továbbgondolva a hetvenes évek prózaforulatának stilisztikai következményeit, Kemény bemosolygott az ablakon, mint a hold, és azt mondta (dehogyan mondta, rögtön úgy verselt): márpedig én rímes verseket fogok írni, rokkó alapokra helyezkedem, fantáziálni fogok a verseimben, mert, bocsánat, elfelejtetem figyelni, amikor ki lett osztva, hogyan is kell most írni. Bár ez az interpretáció mégis téves, hiszen Kemény fellépésében és írásaiban sosem volt semmi támadó, pedig közhelyeket bontott le, újragondolásra serkentett biztosnak hit bizonytalanságok és bizonytalan magabiztosságok ügyében sokakat. Az úgy tíz évvel ezelőtt a politikai versről kirobant vitát is ő idézte elő *Búcsúlevél* című versével. Arra a kérdésre, hogy lehet-e érvényesen ilyen fogalmakról írni, mint haza, magyarság, igennel felelt, de persze megint nem az elvárt választ adta a hogyanra. E miatt a kiszámíthatatlanság miatt kelt folytonosan figyelmet munkássága. És épp ebben áll a valódi költő.

De mindezek ellenére nem pusztán költő, prózai munkái és esszéi nem egyszerűen a költői életmű mellékdallamai, és nem is lírája értelmezését szolgálják. *Lúdbőr* című esszékötete jó néhány jelentős reakciót kiváltó írást tartalmaz. A *Kedves Ismeretlen* című regénye pedig fontos állomása az új évezred prózájának, és az ezredforduló fontos korértelmezése, nem lírai eszközökkel, ahogy azt előző regényében, *Az ellenség művészetében* tette, hanem valóban a prózaíró eszköztárával. Annak a könyvnek sodra van, jellegzetes figurái vannak. Bár messze vezetne, hogy megpróbáljuk kimondani, mik a prózaeszközök, és bebizonyítani, hogy verseszközökkel lehetetlen eredményt elérni egy regény írása közben. Ha a tágasan értelmezett ezredforduló magyar világának, sőt világállapotának megértéséhez fogódzókat keresünk, akkor Kemény regénye és versei egyaránt nagyon fontosak lehetnek. Mondhatnánk, prózaírói erényekkel élt, amikor olyan hatalmas tablót alkotott mai és elmúlóban lévő világunkról, mint a verseiben. Ez a kép talán mozaikos, de ennek ellenére pontos. Vagy épp ezért? Az igazi (realista?) korrajz megeshet, hogy épp költői életművekben tud mostanában kirajzolódni. Kemény esetében biztos. Realizmusa rokkó, naturalizmusa dal, pszichologizálása mitologizálás, korrajza vízió és ábrándkép elegye. Szürrealizmusában viszont annyi mindenre ráismerhetünk. Más irányba fordította a magyar versolvasás és versértés szekerét, vállalni mert írói feladatokat, és meg is tudta oldani őket, az összkép pedig nem véletlenül egységes, mert egy nem mindennap verset író ember mindennap költői éberséggel körbejártatott tekintete világítja át világunkat benne, szavai segítenek megérteni korunkat. Vagy ami még fontosabb: elfogadni. És megbocsátani, hogy ma élünk. Nem tudom, hogyan bírnánk ki mindezt Kemény István nélkül!

A Magyar Irónia Háza

Kemény István 60
költőnkéskora

*Lebontották a Magyar Irónia Házát,
mormolom magamnak, mint aki pózol.
S persze mindenki pózol is magának,
hisz alig se látunk
az Irodalomtól.*

*Lebontották a Magyar Irónia Házát,
gyógyüdülőjét kevély győzteseknek,
kik alapköletenni jöttek ki a fényre
az önvédelmi pinceklubokból, amikor
véget ért végre a Történelem.*

*Lebontották az M. I. H.-t.
Tudom, hogy tévedni odabent nem volt
szokás. Házirendjében ennyi állt: gúnyolódni
szabad, és ne vegyél semmit túl komolyan,
főleg magadat ne, hiába vagy Hős.*

*Lebontották az M. I. H.-t.
Nem lett belőle szelíd és tétova közhivatal.
Kiköltözött végül egy jogastúdió is,
de akkor már senki nem nevetett.
Viccnek annyi minden durva lett mostanra.*

*Lebontották az M. I. H.-t.
„Kemény István süllyed”, így folytatódott
volna a permanens paradigmaváltás, apa-
gyilkossággal, de hipp-hopp felfedeztük magunkban
a Politikai Költészetet. Aztán tíz év telt el, és*

*lebontották az M. I. H.-t.
Mi Berlinbe és Prágába költöztünk, de
hazajöttünk lakást foglalni a romok között (ejnye).
Jelszavakat festünk fel a falra nagy komolyan (ejnye) –
vagy csak ti nem értitek a Vicceinket?! (ejnye)*

*Lebontották az M. I. H.-t,
a kurziválást pedig visszahajlították, hogy
lehessen mindent szó szerint olvasni félre.
És mindegy lett, hogy túl sokszor mondtuk vagy sosem,
a kétszer kettő csak egy Vélemény.*

*Lebontották az M. I. H.-t,
de végül is már tényleg mindenki unta.
És a belgáknak, igen, a belgáknak sem maradt
többé szöveg hely a bölcsnek hitt, álmaiv,
lefordíthatatlan Cáfolatokra.*

*Lebontották az M. I. H.-t.
S mi egymáson kérjük számon: kik csinálták?
Eszkálálj, eskálálj nagyon durván és nagyon gyorsan!,
üzenjük meg annak, aki elkezd
kiszúkszavú sodni a Családból.*

*Lebontották az M. I. H.-t.
Persze lehet, hogy mindez része a Hanyatlásnak.
El kell siratni, hogy aztán kiküzdhessek
önmagunkat újra. Mítoszunk és sci-fink:
az eljövendő Századforduló.*

*Lebontották az M. I. H.-t.
Egyszerű lenne azt mondani, hogy dzsentrifikál
a bosszú. De hát ezt meg mindenki rávágja
azonnal mindig és mindenre, felelőtlenül. Hogy
telik be egy korszak, Te szóltál róla előre egyedül.*

Kemény Istvánnak

Medve zokog napok óta,

*Mert elkapták a pásztorok.
A csapda jól zár, szőrön át
Csontokat tördel. Ki felel
A helyzetért? A medve sír,
A pásztorok röhögnek. Vad
Szél kavarog a szívben, míg
Igazság nyílik benned, és
Átölelsz. Szórszálakat köpsz
Rám, karmolsz, dörmögsz befelé.
Kettéroppan köztünk a lét.*

Tele van szavakkal a mosdó, fogcsikorgatva,

*sikálja kezem, bevetve minden praktikát, hogy
reggelre tiszta tó legyen arcod, szemem
körül az árkokban békalencse nyeldekelye
szeptemberi nyár kulcsra zárt szobáiban hajam
lobbanását. Túl sok az érzélem álmaimban.
Reggel kitaszítom magam a fényre, csak állok
szemlesütve. Kirobban egy szín és egy szó, hatvan
percig csókolózol egy vihar kiömlött szélén.*

Lebontják a házat

*Lebontják a házat, lebontják velem
elmúlt tizennégy évemet.
A HATÁROZAT expressz, ajánlott érkezett.
Lebontják az udvart, a belövéseket, melyek
ezerkilencszázötvenhatban estek,
mikor a nagymamám érettségire készült.*

*Első osztályos koromban azt hittem,
Petőfivel harcolt a nagymamám
a kozákok ellen. A tanítónéni
a szavaimnak nem adott hitelt,
de Faluba Kálmán a védelmemre kelt.
Mondván, az ő nagyapja is ott volt.*

*Erre egyre többen kiabálni kezdtek,
az enyém meg Bem apóval harcolt!
Számoljatok utána, javasolta
a tanítónénink, Erika,
akinek volt egy sűrű szempillájú
szőke kislánya – titkos ötlegettem.*

*Annyira titkos, hogy ő se tudott róla.
Számítatlan dologról nekem sincs tudomásom.
Miért születtünk? Miért halunk meg?
Létezik-e Isten? A tanárnő beszédte az okos
telefonokat. Dédapám szakadt
könyveit olvasom a pad alatt.*

A világ csak képzelet

*A világ csak képzelet (és akarat).
Tetszik ez a megközelítés.
Egy tébolyodott elme papírra vet,
és élni kényszerít.
Alszom, és fölkelek, ha int,
iskolába járok szeszélye szerint.*

*Miért a valami van inkább,
mint a semmi? Vagy: mi volt előbb,
az okozat, az ok? A tyúk vagy a tojás?
Mikor szakad meg földi pályafutásunk?
Tervem: egy emelt szintű
érettségi vizsga filozófiából.*

Spirálfüzet

*Volt egy titkos, kék-zöld spirál-
füzetem – mára már legendás.
Ámbár döntsön az utókor felőle.
Ebbe a füzetbe írtam első versemet,
amely egy viharos őszi este született.
A szél őrjöngött, hajszolta a fákat.*

*Apám azt javasolta, hogy rendezzünk
versparádét. Legyen az ősz a téma.
A többiek rágták a tollukat, de mi ketten
élveztük az írást módfelett. Győztesnek
végül engem hirdetett ki apám.
Be kellett volna vallanom talán,*

*hogy a versem már fél éve kész volt,
de akkor a bátyám és húgom
látni akarta volna a többi verset is.
Faggattak volna titkos szerelmemről.
De erről hallgatok inkább.
Őrizze minden költemény a titkát!*

Belenéztem a tükörbe

Ad notam:
*Befordultam a konyhára,
rágyújtottam a pipára...*

*Belenéztem a tükörbe,
de nem lettem boldog tőle.
Ábrándos borjú szemekkel,
melyekbe csekély
értelem vegyül, egy kövér
lány nézett vissza rám.
Akárha ő is csodálkozna:
ki ez a béna csontváz
karnyújtásra tőlem a tükörben?
A képembe bámul, rám mutat.
Számolja tán a pattanásokat?
Az eredményen én is meglepődöm.
Tizenkilenc. Látszik,
hogy éppen összeomlik,
jobb kezével, amely
a bal kezemnek éppen megfelel,
a bal szememből egy-egy könnyet kitöröl.
Ő rám nézett, én ránéztem...
nem vagyunk egy személy mégsem.*

Egy árva szót sem értett

*Azóta flexel, mesélte a húgom
Csóka Oberonról, aki az osztálytársam,
Ezra tizenhét éves bátyja. Mi az, hogy
flexel? – kérdezte nagyapám lefagyva,
hát, hogy menőzik, válaszolta enyhe
fölénnyel. Király, sőt atom király.
A büfében naponta elver három rongyot.
Egyébként sikhülye, tette hozzá,
retekhülye, ha tetszik.
Nagyapám, szegény, egy árva szót
sem értett, ezért a távozás
hímes mezejére lépett.*

Ami volt egyszer – örökké létezik

Lengyel Anna emlékére

*Londonban először vele jártam,
pontosabban jártunk mind a hárman,
mivellhogy nagynénénk, Anna meghívott
minket, hogy költsük el együtt,
amit Sidney-ben keresett egy teljes
színházi szezonban. Életem legmenőbb
utazása ez volt, nem is lesz –
vagy hogyha lesz is – vele már soha.*

*Mindenhova az utolsó előtti másod-
percben értünk, a Pret a manger-ban
villásreggeliztünk, estebédeltünk.
Napközben pedig? hogyha kedvünk támadt
fagylaltra, brownie-ra, csak csettintettünk,
s máris a kezünkben termett. A mangó-
saláta vagy dzsús: egy pohár jeges grépfrút.
Magas kehelyben most is ott vacog előttem.*

*Mert ami volt egyszer, örökké létezik!
Ha megszületünk – örök életre születünk.
Anna – akárcsak Szimba, a kisoroszlán, aki
hetente kétszer színpadra lép – s talán
már unja is – Londonba újra visszajön velünk,
és együtt indulunk haza, ahogyan tizenegy
évvel ezelőtt. Lekéssük persze a reptéri vonatot,
így hát taxit hívunk. Csakhogy a taxis szívből*

*utálja majd a külföldi utast, s hogy bankkártyánkat
meqlátja: oh, no! – közli angolul, röviden.
De akad egy másik, egy emberbarát taxis,
aki 200 fontnál lecsapja az órát, mivellhogy
utast ilyen messzire még nem vitt.
A Heathrow-ra épp időben érkezünk, el is kapjuk
a pesti járatot. S a hazaúton, ha elnyomja az álom,
fölbresztjük Annát, hogy tovább ne szálljon.*

A végső pillanat

*Milyen lesz, hogyha levesszük a maszkot?
Megismerem-e a majd a négyes-hatoson
az utastársakat? S az a kék szemű
fiú, akivel hosszan beszélgettünk
a lét és lényeg közötti különbségről,
meztelen arccal tetszik-e? Vagy növeessen
offline maszkot, azaz szakállat?*

*Állnak majd az utasok és nézik egymást,
mint egy szilveszteri buliban, ha éjfél
kongat az óra, és álarcukat leveszik?
A végítélet órája ütött, vagy csak egy kegyetlen
kísérlet részese vagyunk? Színt váltunk?
Vagy színről színre látunk? Kést rántunk,
vagy egymás nyakába borulunk?*

Vidáman elmondom újra

*Miután ezt egyszer elmondtam már,
újra el kell mondanom.
Vagy semmi szükség erre,
nem kell, hagyni kéne, mármint
hogy újra elmondjam, úgysem
ugyanazokat a szavakat használom,
és te is más füllel és másik szívvel hallod őket,
másképpen értelmezed,
másban látod a jelentésük lényegét,
mást hiányolsz, vagy mástól leszel
elégedett vagy elégedetlen,
haragos esetleg,
vagy csalódott, mint akit rászedtek,
elárultak.*

*Nem is érdekelt téged, mit mondtam, és
az sem érdekel, mit mondanék most,
előfordulhat ez is.
Ereszkedett az alkonyat, esett, nem érdekelt.
Nem érdekelt, hogy búcsúztam
vagy éppen megérkeztem,
milyen régóta éltem itt, vagy csak
idetévedtem hozzád.*

Te tévedtél ide.

Vártalak.

*Dehogyan vártalak,
eszem ágában sem volt,
te is máshoz akartál, ez lett, és így.
De miért csak egyszer mondjon el valamit
az ember, amikor az is kétséges, hogy
az az egyszeri mondás megtörtént,
mondta-e valóban, vagy
csak beleképzelte a nappalba, az éj sűrűjébe,
vagy csak akarta, teröbe vette,
készült rá, szándékában állt,
de valami közbejött,
apróság vagy földindulás, és
mást mondott, mint amit szeretett volna.
Nem is mondta végig.*

El se kezdte.
Mindezt egyszer, nem tudom pontosan,
mikor és hol, elmondtam neked,
mégis azt hiszem.
Tehát most elmondom újra.
És aztán nagy valószínűséggel
valamikor, egy másik alkalommal,
lehet, hogy néhány óra múlva,
a holnapi naplementében, egy-két éven belül,
de míg én élek és te élsz,
veszem a bátorságot újra,
erőt gyűjtök, fölkészülök,
igyekszem tekintetbe venni a változásokat,
az eltéréseket és a módosulásokat,
az általános körülményeket,
amik érintenek téged és engem,
és töviről-hegyire megint elmondom.
Az is előfordulhat, hogy
többé ki nem nyitom a számat.
Így beszélek hozzád,
amíg... valójában fogalmam sincsen, meddig.
Talán már nem is beszélek,
vagy ha igen, ha mégis,
hát nem hozzád,
nem is én mondom,
neked vagy másnak,
valaki más mondja,
valaki más hallja,
más nem mondja,
más nem hallja,
és még annyi lehetőség van, hogy ettől
mintha éppen csak szeretne,
elgyengül az ember, akár egy levél.
Egy nagyobb falevélre gondoltam,
zöld és friss, szerte futnak,
eltévednek rajta az erek.
Mint egy kézfej intése a gyöngye,
de határozott szélben.
Elmondom neked ezt, de te elalszol.
Vagy én alszom el,
és te nem fogod megtudni a végét,
nem tudom befejezni,
mind a ketten elalszunk,
a villanyt leoltják,
vaksötét lesz, hideg, részvétlen és makacs,
sötétben nem lehet beszélni,

vagy lehet,
talán mindenki sötétben beszél,
suttog, kiabál, jajgat.
Sötét lesz, amikor megszólalsz.
Sötét lesz nyomban, amikor meghallod, elsötétül.
Ez azért jó.
Hogy vannak lehetőségek,
ennek lehet örülni,
ezt lehet akceptálni,
ezért igenis érdemes volt
küszködni, próbálkozni, akarni, tenni,
sőt, ha valamiért érdemes volt,
hát akkor éppen ezért,
ennyi lehetőség,
ennyi sokféleség miatt,
és még akkor is, ha
elmondtam már ezt,
nem is egyszer, és részletesen
vagy slágvortokban adtam elő,
mindegy, utaltam rá,
céloztam vagy nem,
de most újra elmondom,
és te újra hallod vagy
nem hallod,
mindenesetre nekem mondanom
kell tovább.
És akkor most kezdem is,
jó?

Az első halál

1968. szeptember 29., vasárnap

Délelőtt fél tíz tájban Ungváry József István nyugdíjas gépészmérnök, hűtőtechnikus Hedy Stumpffal sétálni ment a Margitszigetre. Az utóbbi napokban már mindig a felesége kísérte. Hűvös volt, de sütött a nap, Ungváry József hosszú, szürke, nehéz kabátot viselt, amilyeneket abban a korban gyártottak. A Váci út felé mentek; utánuk néztem az ablakból. Akkor még jól lehetett látni a nyitott piacon és a mellette levő Lehel úti grundon túl a Ferdinánd téren elágazó Lehel és Váci út forgalmát. Vékony, ösztövé, egész kicsit előrehajló fekete alak a messzeségben; elég gyorsan lépdelt a jóval kisebb, kövérkés anyám mellett. Menet közben olykor eltávolodott pár centiméternyire anyámtól, kezét a zsebében tartotta.

Két nappal előbb, péntek este erőszakkal hoztam fel a kapualjból. Erős, nagy felindulással járó birkózás volt, anyám próbálta nyugtatni, kérlelni – könyörgök, jöjjön fel, apám –, kérleltem lihegve, a házmaster meg ott állt néma tanúként. Az ellenállást egy ideig még a liftben sem hagyta abba. Aznap a vacsoránál nem mozdította a fejét, amikor megsimogattam. Valami olyan történt belül, ami még soha. Ahogy még sohasem történt az erőszak sem. Másnap megborotváltam: már majdnem olyan volt, mint máskor. Ezen a vasárnap reggelen mégis tartottam valamitől. De még nem tudtam igazán, mitől. Szombaton nagyon el akart menni, de nem engedték. Noha anyám mondogatta, mintegy az egész világnak: *Lasst ihn gehen*. Hagyjátok, hadd menjen. Számítottam rá, hogy nehezen fog anyámmal visszatérni.

Egyszer, néhány héttel korábban már megtörtént. Hazaérve a kapu előtt megfordult, és anyámnak követhetetlenül gyors léptekkel otthagya. Már sötétedett. Hajnalban csöngettek, két rendőr állt az ajtó előtt, közöttük ő. Áradt belőle a szégyenérzet, de már nem tudott semmit se kifejezni. Elmondták, hogy az erdők övezte hűvösvölgyi Nagy-réten akadtak rá, lefeküdt a fűre. Tisztába tettük, ágyához kísértük, mindvégig szótlan volt; lehajtotta vékony, hosszúkás, ősz fejét. Még volt rajta kevés, vékony szálú haj, melyet mindig gondosan elfésült, kis átlóval a harmadán. Törékeny volt rajta minden, de *benne* valami egyáltalán nem volt az. Ezt éreztem gyerekkoromban is.

1968. szeptember 30., hétfő

Vasárnap délben anyám hazaérkezett, egyedül. Elmesélte, hogy apám – *Vati* – nagyon jókedvű volt, szinte boldognak látszott, ment ide-oda a szigeten, megpróbált még a pincéreknek is magyarázni valamit a kaszinóban. Aztán hazafelé jövet egyre nyugtalanabb lett, a ház felé közeledve már vonakodva jött. – *Nem* – mondta –, *nem* – többször is, majd a ház közelében végleg megállt, amikor anyám kérlelni kezdte, hogy mégis jöjjön haza, *komm, lieber Josi, komm nach Haus*, visszafordult, a kabátját menet közben levetette (anyám kénytelen volt átvenni, különben ott hagyja a föl-

dön), és hosszú lábain rendkívül gyorsan elment. Anyám ilyen sebesség mellett el se szánta magát arra, hogy kövesse. Déli egy óra körül járt.

– *Was wird jetzt?* – mondogattuk egymásnak, most mi lesz, rossz előérzettel. Az este hidegnek ígérkezett, néhányszor lenéztünk az utcára, úgy emlékszem, egyszer ki is mentem, körbejárva a környéket, körülnézni.

A szomszéd lakó mesélte, hogy vasárnap délután látta a Lehel úton, amint jött, vagy éppen ment, nem lehet tudni. Elképzelem, ahogy előrehajolva, kissé hosszú, vékony piszkafakarjait védtelen-jólnevelten lengetve maga előtt, előre-néz, homlokát ráncolja, mint aki még gondolkodni próbál, pedig már csak a járás fáradtsága, a lihegés, akár a remény, hogy egyszer mégiscsak megnyugvásra lel, ezért megy, megy, egész délután, egész éjjel, ki tudja, miként, megcsalatva, mindenkitől elhagyva, magányosan, annyira egyedül, amennyire jobban már nem lehet lenni, és nem jön haza, mert úgy van neki ott benn, egész lelkét kitöltve már, hogy nem, oda nem.

Az összeszorított, vékony ajkú száj, a védtelen, erőfeszítéstől összeráncoló-dott arc, az a szegény, kemény – viszonylag kicsi – ősz hajú feje, a kalapja alatt a néhány sima szál haja, melyet már csak az utóbbi hetekben felejtett el véglegesen rendesen ferdén hátrafésülni, a kalapja, a jellegzetes, mely, amikor aztán hetek múlva újra megpillantottam, olyan elevenen fájdalmas élességgel újra felidéztek a távolban a látványát, amint fején van, hordja, öreges-szikáran, szenvedve gondolatok nélkül, csak az érzelmek, de nem volt már megfogalmazásuk, csak tartalmuk. Nem szabad belegondolni.

Egész éjjel csak ment. Összesen közel húsz óra lehetett, míg végleg leheveredett. Ez közel hatvan kilométer. Pedig nagyon fájhatott a járás. Az előttem élt nemzedékek megszokták a hosszú járásokat, még nekem is természetes volt. Mikor hetek múlva viszontláttam a cipőjét, azt a fekete kalodát, a talpa elől föl-nyílt, véresre járhatta a lábát, utoljára láttam is az ujjait a kórházi ágyon, a sebek nyomát.

Mi dolgozhatott benne? Milyen számkivetés lehetett ez? Előző napokban már mondogattuk neki, hogy ne menjen a nővéréhez, mert beteg, pihennie kell. Nem látszott, hogy felfogja, de nem is tehetük próbára, mert szombaton nem engedték el. Ez még jobban elmélyíthette, bizonyíthatta, ami benne péntek este végzetesen összeállt. De akkor még nem tudtuk. Pontosabban nem ismertük, amit talán már tudtunk. Vasárnap anyám újra mondta neki, lassan hangsúlyozva – *Maria ist schwach, sie will es nicht, dass Du zu ihr gehst* –, akkor hirtelen így válaszolt: – *Az nem igaz.*

Nem lehet igaz, hogy Mária se akarja.

Hogy ez hogy volt ebben az állapotában mégis lehetséges? Egy ennyire tisztán és határozottan megfogalmazott mondat? *Az nem igaz.* Olyan mélységből törhetett fel belőle, hogy ezúttal meg tudott még formálódni, tökéletesre, akár egy örökké érvényes költeménysor.

Mária, a nővére mesélte később. „Mindig jött, néha már naponta négyszer. Én beteg voltam, alig álltam a lábamon. Mondtam is nektek: egy ideig ne jöjjön, hadd pihenjek. Neki is. Úgy tettem, ahogy mondtátok, hazaküldtem. Mert itt akart maradni. Azt mondta: oda – mármint hozzánk – nem mehet. Azt mondtam neki: Pistukám, magának ott van az otthona, Hédike várja. – Hazaküldtem.

Kikísértem az utcára, onnan indítottam útnak. Azt mondta akkor: *Máriám, ezt nem vártam... hogy engem... – közben a lábára mutatott – ...mikor ez is... úgy fáj.*”

Mindez hetekkel korábban. Valami már akkor készen volt, pedig még meg sem történt a péntek... Aztán a péntek, igen. A mondat végén a pont. Pont pénteken.

Réges-régen kezdődhetett, nem ekkor. Ez már csak a végkifejlet volt.

Nagyon fájhatott a lába. Az utolsó évben volt nap, hogy nyolc-tíz órát talpon volt, de általában legalább három-négy órát sétált az aszfalton. Egy mai hetvenéves esetén szinte kizárt. Villamosra már nem mert szállni: nem értette az összefüggést a bérlet és az utazási jog között, és inkább félt. Már csak töredék mondatok, félig – és többnyire – hibásan kimondott szavak hagyták el a száját, és konok természetességgel várta el, hogy még most is mindenki megértse. Mint aki még azt sem látná be, hogy milyen állapotban van. De ez a lényének lényege is volt. A géptervezésben talán nem okozott gondot, ott a belátást a hozzáértés, az ismeret képviselte. Megtanulta, hogyan engedelmeskedjék neki az anyag, ne vaduljon el a gép. De én nem voltam gép. Hiába szerettem. És ő is hiába. Mostanra pozdorjává zúzottan.

Talán csak egy kicsit több szerencse az életében. Fiatalabb korában. Hiszen rettenetesen tudott tanulni, ha a munkájáról volt szó. Ösztönösen – és kötelességtudatból.

Ugyanakkor még most is felfogott bizonyos dolgokat. Néhány héttel előzőleg még Máriának elromlott az asztali lámpája. Az a lámpája, melyet évekkal előbb még ő maga, apám javított meg, teljesen felújítva. Mint mindent a családban. Most odatette apám elé, kipróbálva, tud-e még valamit kezdeni vele. Ő megnézte, megfogta nagy óvatosan. Azt mondta: – *Igen... én... ezt... én... én... akkor...*

És lassan, mintegy felismerésre jutva, keservesen sírni kezdett. Talán még ilyesmit is mondhatott: – *én most már... soha semmit...*

Előttünk sohasem sírt.

Pedig előttünk is megismétlődött ez. Most utólag visszaemlékezve, szinte biztos vagyok benne. Emlékszem, négy-öt hónappal korábban lehetett, egyszer arra lettünk figyelmesek, hogy az előszobában az óra biztosítója megszakította az áramot. Onnan láttuk, hogy a szobákban nem jártak a villanyórák. Mert ő úgy rendezte be a lakást, már a házassága kezdetétől, hogy minden szobában volt időmérő. A fürdőszobában is, besüllyesztve fölül a keskeny, magas, világossárga szekrény egyik szárnyába. Később, jobb megfigyelőképességű barátaim különös hangsúlyokkal, szóvá is tették ezt. Szokatlan lehetett nekik, magyaroknak. Bennem csak lassan tudatosult – de nem változtattam. Valami még most is, ennyi idő után is, mint valami természeteshez, köt ehhez.

Ahogy körülnézek, látom, hogy a szobájában, az íróasztala fölötti dugaszoló aljból, magyarul a konnektorból két drót ágazik ki. A zárlatot ezek okozták.

Vékony, kicsi, finom ráncokkal borított, mégis inas ujjai már merevek voltak kissé. Ezekkel az ujjával próbálhatott megjavítani valamit, mintegy újra megkísérelve, hogy hátha mégis képes rá. Bizonyítani akart, talán önmaga előtt. Megpróbálni, hogy tudja-e még csinálni, amit esetleg már végig se gondolt, vagy éppen fordítva: végiggondolt szavak nélkül, de a logikai összefüggéseket már több ponton nem ismerte föl. És bedugott két drótot a konnektorbá, mert valami rémllett még benne valamiről.

A legrettenetesebb az volt, amit én tettem. Megint nem hagytam magamnak elég időt, hogy helyesbítsek a hirtelen keletkezett indulataimon. Dühösen bementem hozzá, gesztikulálva odamutattam, éppen oda, ahol ő próbálkozott aggodó szívvel és romokban heverő elméjével még valamit csinálni, és tudta már, hogy nem megy, hogy valami nincs rendben, hogy mi, azt már nem tudta fölfogni, és én ekkor megszegyenítettem. Pedig még a kezét is szerettem. Amivel ütött egykor. Semmit se jelentett az egyik felemben.

Ezt nem bírta még most sem elviselni, ezt a megszegyenítést, amit elkövettem. Minden idegszála tiltakozott ellene.

A lelke volt változatlan. A lelke volt olyan, hogy apaként egész életében csak a fölény helyzetében tudta magát elképzelni. Legalábbis akkor, ha az utóda nem pontosan úgy viselkedett, ahogy ő elvárta. És most az utóda előtt megszegyenült. Biztos nem először. Hosszú időn keresztül sok kisebb, láthatatlanul maradó eset kellett hozzá. Hiszen annyiszor, ha velünk volt, és mondtam valamit, fölháborodott. Életének egyik felét az üzemében, a műhelyében, közben-közben a gyárakban, majd a tervezőintézetben töltötte, olyan helyeken, ahol egy év után senki nem emlékszik már senkire. A másik felét velünk. Lépten-nyomon sérthetem őt, beletaposhattam abba, ami a szemében szent és sérthetetlen volt: a szülői tisztelet, az atyai tekintély. A lényemmel, a felfogásommal már eleve az ellenkezője voltam mindannak, amit ő mértéknek tekintett. És nem tudtam számára felfoghatóan kifejezni, hogy ennek ellenére ez nem neki szól. Én nem egy Jacques Thibault voltam. És hol van az már. Csak én voltam. És így életének felében kellett boldogtalannak lennie valahol a lelke mélyén, mert nem volt otthon velem. Otthontalan lett miattam az otthonában. És mert alapjában véve szelíd volt, bezárkózott. Biztos, hogy ha más környezet veszi körül, nem *így* zárkózott volna el előlem, de legfőképpen a világ elől, ahogy tette. Talán nem zárta volna be előlünk mindenét, a fiókjait, talán nem lett volna örökké sértett-haragos, hogy mi semmit se csinálunk, amikor ő valamit javít, a házi munkában tesz-vesz.

Nem, nem igaz, hogy ne szeretett volna, ha a társa lettem volna. Szívesen működött volna együtt velem, ha én lettem volna iránta megértőbb. Felnőtt voltam már, elvárható. Mégis, néhány évvel ezelőtt, amikor a házunk utcai kerítésének talapatát javítottuk, ahová akkor még – lakott lévén – nem tudtunk beköltözni, mennyire indulatos lettem, mert egy szerszámot elfelejtett elhozni. Pedig úgy volt, hogy együtt, közösen csináljuk, és ennek biztos, hogy örült. Még az is lehet, hogy erre nagyon is vágyott. Nem sikerült, miattam. Még mindig, legbelül, alárendeltem magam neki, ami visszagondolva szinte hihetetlen. Valami még mindig gyerek volt bennem, aki nem értett még semmit. Eleve úgy voltam vele, hogy ezekhez a munkálatokhoz jobban ért. Később ez már nagyjából kiegyenlítődőtt, hiszen én is gépészmérnök lettem, előtte, az internálótábor után egy ideig még vasesztergályos is. Megtanultam, ahogy ő is, csak ő már tízéves korában, hogy egyszerűen csak meg kell fogni valamit. Megfelelően. Most is azt hittem, mindenben hagyatkozhatom rá, a hanyatlása még nem volt feltűnő. Pedig egy ideje már nem dolgozott nyugdíjasként tovább. Eleinte csak a termodinamikai számításokat nem tudta elvégezni, ezt jelezte nekem (nini, hiszen mégis volt bizalma bennem), és én attól kezdve megcsináltam neki otthon. De ezt egy idő múlva észrevették vagy megsejtették az intézetben. Akkor a tervrajzok ellenőrzését bízták rá.

És egy idő múlva észrevettük, hogy ebben is kezdi elveszíteni az illetékességét. Ekkor végleg csak nyugdíjas lett, de évekig élt még tevékeny életet. Mindent megjavított, karbantartott otthon. Aztán már ez se volt így. És megint dühös lettem, mint mindig, holott el kellett volna tudnom viselni, legfeljebb egy rejtett sóhaj, feléje pedig egy megbocsátó mosoly. Meg kell most bocsátanom magamnak, mert különben nem tudok tovább írni. Akkor föl kellett állnom a megkezdett kőművesmunkából, hogy hazamenjek, és ő néhány lépést tett utánam, majdnem engedelmesen, megpróbálva vitatkozni is, noha tudta, hogy ő a hibás, de nem bírta ki, hogy valahogy ne cáfolja, és olyan esendő volt, és olyan ártatlan, ahogy hosszú, merev lábával esetlenül követni akart néhány lépésen keresztül, de látta, hogy nem bírja sebességgel, még mindig látom, belém égett magas, hosszú alakja a járdán, utánam nézve, önmagában beszélve, valamit még magyarázott nekem, de hangosan nem mondja, mert már messze vagyok, tízméternyire, és még mindig az indulataim... Akkor még beszélni tudott.

Azt mondtam: előttünk nem sírt. Ez nem volt igaz. Sírt itthon is. Akkor, amikor elkezdődött, hogy a széket sem tartotta már vissza. Még az elején, amikor ez kiderült. Hazajött, és észrevettük, mi történt. Nagy nehezen betuszkoltuk a vécébe. Sehogy se akarta megérteni, hogy hova akarjuk vezetni, ezért ment olyan nehezen. És azután már nem tudom, mi történt, csak anyám volt mellette – vagy a közelében, de a vécében, a sok keserves huzakodás után, amikor már végre valahogy megértette, és már lent volt a nadrágja, és eljutottunk a célhoz, akkor sírt, miközben anyám mosta, próbálta tisztába tenni. Érezhette, hogy ez már a közeli megsemmisülés jele, a teljes és visszavonhatatlan szellemi működésképtelenség? Vagy csak a tehetetlenség felismerésén sírt, azon konkrétan, ami történt, anélkül, hogy érzelmileg beleágyazta volna a sorsába, abba, hogy íme, az eleven egykori léte visszacsinálhatatlanul a múlté? Még azt is megérezte volna a lelkében, hogy a legnagyobb borzalom les rá, ami csak elképzelhető? Nem hiszem. A szégyen érzése miatt sírt. De a lelke ebben is, továbbra is élt.

Máskor is sírt. Azután, hogy az utcán a nadrágjába szart, hazajött, nagy nehezen a vécébe vittük, rávettük arra, hogy ráüljön, a maradékot – ami még benne lehetett – oda eressze, olyankor néha, nagyon ritkán, de hallottam, hogy egészen halkán – szinte vinnyogva – sírt, kihallatszott a félig nyitott ajtókon keresztül a szobába, miközben előregörnyedve ott ült, vagy tehetetlenül állt, leesett nadrággal, és anyám körülötte tett-vett, vagy ő éppen hátranyúlt, kezével megérintette saját széketét, valahogy homályosan ugyanis emlékezve talán a papírra, mellyel régebben kitörölte magát, de mostanra csak a mozdulat maradt, és ez a különös bizonytalanság, mintha csak félálomban tenné, a mozdulatai olyan vontatottak, lassan nyúl, mozdítja a kezét, mint aki eltöpreng valamin, önmagához közlendője lenne... ugyanakkor minden részmozdulattal visszakozik, megszámlálhatatlanul sokszor ismétli, ettől úgy tűnik, keze olyan remegős lesz, az ujjaival többször tapogatva fogja meg alsónadrágját, tartja, egy perc alatt néha tízszer is elengedve és megfogva, de ezek az elengedések és megfogások olyan sűrűn, olyan felváltva követik egymást két eres, csontos kezével, hogy a nadrág nem esik le, sőt előbb-utóbb fölhúzza, vagy elnyúl hátra, és megfogja a szövetre keményedett széketét, ugyanúgy százszor, bizonytalanul... Pontosan nem tudom, hogy történt, előttem ilyenkor nem sírt, ha én tettem tisztába, mindig valamit mondogatott, és

ezt ugyan a kimondott szavak alapján már nem lehetett megérteni, de a gesztusok, az arc láthatatlan játéka ismerős volt, ugyanaz, melyet még a korábbi években láttam, mindig olyankor, amikor – még jól beszélve – azt mondta valamivel kapcsolatban, hogy: – *miért, majd ha te is öreg leszel, neked se fog menni már.* – Azért emlékszem erre jól, mert az elején, még évekkel ezelőtt, amikor még csak egy-egy szót nem tudott kimondani, és én türelmetlen voltam – szokás szerint –, sokszor mondta ezt, szinte hivatkozva rá, mintha az öregséggel minden embernél ugyanez járna együtt.

Nagyon nehezen lehetett rábírnival valamire. Mindig mindenről azt hitte, az ő megrövidítését célozza. Egy számáram idegen világban élhetett itthon, ezért alakulhatott ki és rögzült ez a képzelet. Ha beszélgettünk a jelenlétében, nagyon gyakran előfordult, már nem tudott semmit sem kifejezni, és nem is lehetett semmit sem megértetni velem, hogy hirtelen azt mondta: – *Ugyan... –*, vagy: – *Nem... –*, vagy: – *Áh....* Pedig nem is érthette már, amiről szó volt. Elég volt a hangom. Valahányszor valamire rá kellett venni, szinte közelharcra került sor. Nem csak azért nem értette meg rögtön, hogy a véccére akarjuk ültetni, mert leépült szellemileg. Ez lehet, hogy minden ilyen esetben hasonló értetlenségekkel jár. Annyira soha nem épült le, hogy ezt kedvező körülmények között viszonylag hamar meg ne értette volna. Azért sem értette meg, és azért tartott hosszú ideig, míg megértette – rendszerint akkor, amikor már a véccén ült, s nem volt mit „előre” megérteni –, mert a lelkében véglegesült, hogy mindig arra kellett felkészülnie, hogy velünk nem érthet egyet. Ez évtizedek során alakult ki, mintegy fölhalmozódott benne ez a meg nem értés irányunkban, mert állandóan azt tapasztalta, hogy azt, amiket én mondtam, és egyáltalán, amilyené én váltam felnőttként, azt nem fogadhatja el, azzal nem érthet egyet és főleg: abból semmit sem ért. Még akkor se, amikor szellemileg teljesen önmaga volt. Az valami teljesen idegen, mindent, ami neki megdönthetetlenül rögzült, semmibe vesz.

Anyám pedig ebben nem volt partnere. Neki semmiféle problémája nem volt velem. Egészen más volt, egyszerű, apámat soha nem hagyta el érzelmileg (ahogy én se tudtam elhagyni), de gondolkodásában sok mindenben ugyancsak teljesen más. Emberismerete volt, nagyon meg tudta ítélni a dolgokat, a férjével ellentétben, aki mindent adottságnak fogadott el. Előbb-utóbb minden hatalmat tisztelt. Anyám meg, hát ez eszébe se jutott. Talán csak Svájcot. De azt inkább szerette. Ez összehasonlíthatatlanul több volt, mint tisztelet. Mérték, becslés – és örök vágyakozás. Köztem és anyám között nem voltak se alkati, se szemléleti ellentétek, és ezért a férjének úgy tűnhetett, hogy mindketten velem szemben állunk. Mostanra, amikor talán már csupán az érzelmi képességei voltak érintetlenek, éppen ezért nagyságrendileg kellett volna nekem megértőbbnek lennem, hiszen benne már a belátás, a megfontolás, a megismerés semmit sem tudott szabályozni. És ez a tudat nélküli, de semmivel sem gyengébb lelki világ, elveszítve értelmi támaszát, már szelektálni képtelen, monoton körforgásban volt: egy különös állapot, melyben valaki csak érez, csak érezve emlékezik, de már semmit sem tud. Egy mindenektől magára hagyatottság.

Az utolsó pillanatokban jöttem rá valamire. De már csak nagyon rövid ideig élvezhette ennek örömét. Félt tőlem. Egyre inkább. Néha nagyon szelíd volt. Talán ilyenkor félt a legjobban.

Az utolsó éveiben sokat járkált a városban. Kezdetben villamosra szállt, egy idő után le is tudott ülni, végigment a vonalon a végállomásig, valahol átszállt, azon a vonalon is végigment. Később már csak gyalogolt. Fel se merült, hogy szabadságában korlátozzuk. Egyébként is, gyakran fölkereste egyetlen, még Magyarországon élő nővérét is. Tudott tájékozódni, noha egyre nehezebben fejezte ki magát, végül már szinte sehogy.

Azt mondtam, apaként csak a fölény helyzetében tudta magát elképzelni. Ez se volt igaz. Egyszer, egy délután, ülünk a szobánkban a feleségemmel, anyám valahol a konyhában neszez, az ajtónk nyitva, halljuk, hogy közeledik (nemrég érkezhett vissza félnapos kószálásából). Egyre lassulnak a halk léptei, mintha egyre bizonytalanabban jönne az ajtónk elé. Aztán sajtáságos kaparászást hallunk (kopogni már nem tudott: a cselekvés logikáját nem ismerte föl, csak valami mozdulatra emlékezett). Megjelenik a nyitott ajtóban, fél lépést beljebb téve megáll, kezét a törzse mellé tartva, a sötét zakójához érintve a tenyerét, hosszú, jól nevelt tartású alakjával finoman meghajol, arca szelíd (a félelemtől szelíd?), ősz a szemöldöke, akár a haja, meghajol finoman... – *m'piszkereszik* – mondja. Szeretném megnyugtanni – Nincs semmi baj, apám – mondom, mosolygok rá, csak hogy ne féljen, óvatosan, mint aki kötelezettségének tesz eleget, visszavonul, átmegy a középső szobán, ahová az előszoba nyílik, visszatér a szobájába. Hiába nézek Évára, ezen már nem tud senki segíteni. Van valami bennem megváltoztathatatlanul, ami miatt most már fél tőlem. Ki tudtam mondani, de nem éreztem sehol se segítséget ez ellen, az ő számára. Ez így maradt örökre.

Jó, hogy borotválkozni is elfelejtett. Mióta kihúlt fejét láttam, száját, abban a különös-beesett, a haláltól füttyülésszerűen o-kerekségűre összehúzott alakjában – Hedy Stumpfé egyáltalán nem ilyen lesz –, ahogy a bőr az orr felől hosszasan lehúzódik a szájüregbe, és az áll is egészen apró lesz, csak a szemöldöke tűnt még vastagabbnak, még férfiasabbnak. Istenem: férfi volt, és homlokán a ráncok voltak a régiek. Azóta is örülök ennek. Hogy utolsó hónapjaiban én borotváltam a géppel, erős, sörtekeményességű fehér szőrét, hogy csak úgy recsegett a borotva, és olyankor át kellett ölelnem csontos fejét, melyen a bőr, a hús és a vonások azt a kifejezhetetlenül meghitt összképet adták, mely az idők kezdetétől fogva eltörölhetetlenül belém vésődött az indulat, a szeretet és a szájalom párás emlékezetfelhőin keresztül. Rosszul mondom, mert nem volt csontos. Volt a fejében valami szikárság, amennyiben nem volt rajta semmi felesleges, semmi a társadalmilag erős sugárzó, hatalommal rendelkező vagy arra képes férfiak izmos pofa- és koponyahúsából, de a nyak tövén puha is volt, arcában lágyságok voltak (éles szemmel valami egyszerűség), a bőr meglöttyedt helyenként, különösen az álla mögött és az arca alatt. Homlokán a ráncok mélyek voltak már, és kisimíthatatlanok – és mennyire ismertem őket! Ahogy száját összecsuksa, vékony ajkait, melyeket kissé mintha sebezten tartott volna, mintha azt fejezné ki, hogy magára hagyták. Nem lehet senkinek sem segíteni abban, hogy az ajkát hogyan zárja össze és nyissa ki, hogyan tartsa, a legkevésbé ezt, csak éppen nem ugyanaz, ha valaki úgy érzi, nincs egyedül, vagy teljesen egyedül van, és ez volt az ajkain.

Örülök neki azóta is, hogy abban a néhány hónapban még átölelhettem a fejét, mikor borotválnom kellett; fölülről fogtam át a bal karommal, a kezem elhaladt a

tarkója mögött, a füle mellett, és tenyeremmel megtámasztottam valahol a nyakát, hogy azon szétnyitva, hüvelykujjammal fölérjek az arcára, és kisimítsam a borotva előtt a bőrét. Nem tudom, miért nem szólaltak meg ilyenkor az érzelmei, hogy biztonságban van, lehet. Talán, mert újat már nem tudott tanulni, és a régi tudása nem volt elég ahhoz, hogy értesítse, most éppen szeretik? Kétségtelen: régebben sohasem a fia borotválta. Örülök, hogy olyan sokat fogtam meg az utolsó időkben az arcát. Most kezemmel a fejemhez nyúlok, végigsimítom valahol az állam (ujjam hegye valahol a fülem mellől csúszik végig az állvonalon), és egyszerre őt érzem, ötvenhárom év távolában, a megismert domborulatokat, a sok jellegzetes, rejtett vonást, amit csak én ismerhetek önmagamon. És amikor kicsi voltam, az anyámon.

An Mutti.

Milyen voltál, mikor halott voltál; te szegény? Istenem, ha tudnád.

Kár, hogy csak az utolsó hetekben jöttem rá. Arra, hogy a gesztus olyan neki, mint szomjazónak az ital. Hogy neki mindig az volt a fontos, hogy odamenjen hozzá az ember, és megsimogassa, vagy ha – annak idején, régen, hetvenöt évvel ezelőtt, 1946 körül, tízévesen – hazaérkezett, eléje fusson az előszobába, és köszönjön, hangosan, jól nevelten; emlékszem, egy ideig, gyerekkoromban – hetvenöt évvel ezelőtt, 1946 körül – magamtól, fogalmam sincs, milyen sugallatokat követve, csináltam is ezt: akkor mondogatta is, mennyire elégedett. Talán éppen jó akartam lenni Azután abba hagytam.

Most úgy jöttem rá erre, hogy kénytelenek voltunk mindent igénybe venni, ha valamire rá kellett vennünk; például arra, hogy jöjjön ki a konyhába enni, vagy mossa meg a kezét. Később megismertem apósomat, Monspart Gábor Nádasdy-huszártisztet, aki a börtönévei után, már a házasságkötésünkkor nadrágos lóinszeminátor volt egy termelőszövetkezetnél. Levette az ondót a kancától felajzott méntől, és ezzel a szerkentyűvel egyben gyorsan és biztonságosan, nem a véletlenre bízva, hogy sikerül-e vagy sem (ami a természetben egyáltalán nem így van), iparilag hatékonyan megtermékenyítette a kancát. A legjobb lovasok közé tartozott. Láttam, hogyan idomít, gyakoroltatja az ugratásokat és a jármódokat. Töredékesen kiejtett szavakkal, érzékeléssel és érzékeltetéssel. Ez nem értelmiségi munka – vagy ha igen, a legmagasabb rendű. Belülről jövő, mintha maga is ló lenne, átértett gesztusokkal idomított, „tanított”, nevelt. Már a megjelenése, a mozgása is: ha a kutyák meglátták, azon nyomban a hátukra vetették magukat, mind a négy lábukat szétvetve; csalhatatlanul megérezték a bekövetkező, dörmögő hasvakargatást.

Otthon a huzakodást szerettük volna mindenáron elkerülni. Anyám értette a dolgát, neki ez magától jött. Én meg ösztönösen – fogalmam sincs, hogyan jöttem rá – simogatni kezdtem az arcát. Ilyenkor vált kezesebbé, különösen, hogy erre korábban szinte soha nem került sor részemről. Minden könnyebben ment, ha nem is zökkenők, visszaesések, ellenkezések nélkül. Ezután jöttem rá – az utolsó hetek voltak –, hogy odamegyek hozzá (csak úgy, minden ok nélkül), amint a vacsorája előtt ül, a megvilágított konyhaasztalnál, az általa felszerelt otthonban, ahol az elektromos rendszertől, a porszívótól a hűtőgépen át a centrifugáig minden az ő szerelő-javító munkájának a keze nyomát viselte, a feje, a félig hátraférsült sima, néhány szál haja, a füle, minden-minden még élt, eleven volt, és megsimogattam az arcát. Végzetesen későn történt.

Ilyenkor felállt, kezét csókolt. Nem mindig, de előfordult. Örülni azonban, akár egy gyerek, mindig örült. Szinte már nevetett, és valami ilyesmit mondott: *te... te... igen... én tudom... te igen... nagyon... én... jó, jó... csak igen...* – szinte szó szerint. Aztán jött még néhány érthetlenebb szó: *mgpsz, ngsz*. Ezek már bonyolultabb érzések kifejezését lettek volna hivatottak szolgálni, és én távoztam a szobánkba, ő meg folytatta a vacsoráját. Mindent megevett már, ami az asztalon volt.

Egyetlenegyszer nem ismétlődött meg ez. Péntek este, miután felcsöngették nekem, és lementem anyámhoz, aki semmit se tudott már tenni, aztán, hogy akaratlanul a huzakodásban, meg is ütöttem, ott lent a kapualjban, az erőfeszítés hevében, hogy fölhozzam. Megsimogattam az arcát – ugyanúgy ült a lámpafényben –, de mozdulatlan maradt, a tányérja felé fordulva. Pedig addigra látszólag megnyugodott. Mikor a házmester kinyitotta a liftet, még ellenkezett, de fenn az emeleten már engedelmesen és az átélt izgalmaktól egész csöppet remegve a testében jött velem végig a folyosón az ajtónkig. Bevégeztetett.

Nem bennünket hagyott el. Soha nem hagyott volna el bennünket, ahogy mi se őt. Akármekkora különbség keletkezett is közte és közöttem. Ugyanúgy nem lett volna rá képes, ahogy mi sem fordítva. Az Alzheimer-kór megsemmisítette a gondolatainak közvetíthető részét, a megbántottsága végül lehetetlenné tette, hogy ezen túltegye magát, és inkább kiment a halálba, de még ebben is hozzája tartoztunk, számára már eltéphetetlenül.

Elképzelhetetlen volt, hogy bezárassuk őt leépült, élőhalott öregek közé, vagy egy elfekvőbe. Olyan mélységben tartoztunk össze, ahová nem hatolhatott le se ellentét, se teher, se harag. Nem állítom, hogy egy idő múlva, ha megéljük, hogy tovább romlik az állapota, nem jutottunk volna el egy számunkra is végzetes határig, ha nem akarunk magunk is belepusztulni. Megkímélt tőle. Ezen nem változtat, hogy nem is tudott volna másként cselekedni. Valami benne a legvégső határig meg akarta őrizni saját magát, és ezért inkább a semmit választotta, mert a maga módján tettekes maradt. Minden félnksége, rettegetése ellenére az volt egész életében.

Mi se tudtuk pontosan, mit kell tennünk. Csak Hedy Stumpf természetes észjárása mentett meg mindannyiunkat a legrosszabtól. *Lasst ihn gehen!* – mondta. Hadd menjen.

Késő délután megtalálták. A körútba torkolló rövid Kádár utca egyik üzletének lehúzott redőnye tövében feküdt, halálosan kimerülten az egész éjszakai és másnapi állandó járás következtében. Figyelmesek lettek rá, rendőrt és mentőt hívtak, nem tudtak beszélni vele, bevitték a Róbert Károly körúti kórház ideg- és elmeosztályára. Onnan telefonáltak este, miután azonosítani tudták az iratai alapján, és a telefonkönyvben (akkor még volt) megtalálták a számát.

Felhívtam a testvéremet, beszámoltam apánkról.

1968. október 1., kedd

Reggel tízre benn voltunk a kórházban. Nem láhattuk. Erőszakkal el akart menni, lefoglák. Nem tudtuk, pontosan mi van és hogyan, mert oda nem engedtek be. Nincsen rá szó. Semmi kapcsolati tőkénk nem volt, hogy ezen változtathassunk.

Az orvos garantálta, hogy mindent elkövetnek az életéért. Kétségtelen, a hivatás kötelez. Meg a humanizmus. Apám azonban, anélkül, hogy tudott volna

erről, bennünket akart megóvni a folytatásától. De el nem mehetett már megint, ahogy ő akarta. A természet fölött – mint annyiszor – győzött az orvostudomány, a szaktudás.

1968. október 2., szerda

Délután öt óra. Meglátogattuk. Nem mehettünk be. Altatták.

1968. október 3., csütörtök

Ugyanaz. Mit élhetett át? Azon (ezen) a Magyarországon.

1968. október 4., péntek

Délután öt óra. Mikor meglátta anyámat, németül elkezdett folyamatosan beszélni. Sokat beszélt, keze enyhén remegett, véres nyomok az arcán, felpuffadt bőr. Valószínűleg, életében először, verekedni kezdett, mert mindenáron el akart menni. Mert ezt nem tűrte. Visszaütöttek neki, ez biztos. Valamit evett. Kitágíthatták az ereit, egy ideig feléledtek az agyában bizonyos területek.

Nyilván ezért nem láthattuk az első napokban. Rettenetesen nézhetett ki. Ezzel nekünk nem volt hova, kihez mennünk...

1968. október 5., szombat

Alszik. Tüdőgyulladás fenyegeti (még nem az influenza – az egykor rettenetes, amelybe az apja belehalt, és a majd később megint rettenetessé váló).

1968. október 6., vasárnap

Délután már négykor beengedtek. Láza van. A hátán feküdt. Csak nagyon nehezen reagált ránk, állandóan a fejéhez nyúlt.

Lényegesen soványabb lett, de valamit beszélt. Például azt mondta, *nem értem*.
Mária néneje is meglátogatta.

1968. október 7., hétfő

Megint beszéltem az orvossal. Tíz százalék remény. Noha még nincs tüdőgyulladása. Közben anyám volt mellette, de alig egy hang tőle.

1968. október 8., kedd

Változatlan.

1968. október 9., szerda

Az oldalán fekszik, felhúzott térdel, csontsovány, lázas, kezével olykor a fejéhez nyúl, lehet, hogy fáj? Mária, a nővére is itt van. Nem reagál. A szőlőszemet se veszi a szájába. Halálfej.

Mondták, vigyázzunk, megfulladhat, ha beleerőltetjük.

1968. október 10., csütörtök

Nincs eszméleténél. Valószínűleg haldoklik. A kórház nincs arra berendezkedve, hogy egész idő alatt mellette lehessünk.

1968. október 11., péntek

Tizenhét óra öt perc, mire beérkezünk. Látogatási idő. Halott. Megjön Mária néne, hozza a Bakáts téri plébánost, Tarnóczy Ferencet. Utolsó kenet.

HERR, SPRICH NUR EIN WORT, UND MEINE SEELE WIRD GESUND. EZ AZ, AMIT NEM TUDOK NÉMETÜL. ÍGY NEM GYAKOROLHATTAM. CSAK MAGYARUL TUDOM. EZ MEGBOCSÁTHATATLAN. CSAK EGY SZÓVAL MONDD...

Der zweite Tod¹

Hedy Stumpf állapota hat nappal korábban, csütörtökön változott meg. Néhány nappal ezelőtt még lementünk a Lehel piacra, nehezen, de járkáltunk az eladók között. Már kedvetlen volt.

1989. október 19-ét írtuk. Már zajlott a rendszerváltás, már tudtam, hogy most végre tényleg fel fogok szabadulni, mert 1945 nekem nem az volt. Öt nap múlva, október 23-án fog megnyílni a Belvárosban az a kiállítás, melyen a Történelmi Igazságtétel Bizottság 1956-os emlékmű pályázatára érkezett munkákat állítjuk ki. Közel egy év óta szerveztem, a megnyitó van soron, közben a beszédemre készülök.

Négy nappal korábban hívott fel. Azt hitte, hogy valamelyik kislány van a telefonnál, úgy süvöltötte: *nimmst Ferien, lasst mich doch nicht allein, es dauert ja nicht mehr lange*. Vegyetek ki szabadságot, ne hagyjatok már magamra, nem fog már sokáig tartani. Szabadságot vettem ki, hozzá költöztem, az örökké meghitt lakásba, ahová születtem, házasodtam és a gyerekeink születtek. Később, a halálát követő napon ráakadtam arra a naptári bejegyzésére, melyben ezt a telefonját rögzítette. *Telefoniert. Krach gemacht, mich allein gelassen*. Telefonáltam. Patáliát csaptam, hogy egyedül hagytak. Évek óta mindent följegyzett. Ez volt az utolsó előtti.

Másnap, péntek reggel még kimentünk a gangra, de nem bírta sokáig. Ebédre még evett. Alig tudott már járni, féltem, hogy a járókeretet rosszul emelve hátraesik. Este még tejbegrízt csinált magának, de már rosszul emlékezett, túl sűrű lett, erősen hígítani kellett. Krisztián is meglátogatta, jó részét megette. Ettől kezdve nem evett.

Ezen a napon jött meg a nyugdíja. Még mondta, hogy vegyünk neki valami finomat a Fórumban. Nem hitte volna, hogy még megéli ezt a pénzt. Feltűnő volt, hogy nagyon érzékeny és ingerlékeny lett. Rosszul érezhette magát, lokalizálhatatlanul, egész lényében. Mondtam neki, hogy ez az állapot talán fél évig is eltarthat. Kétségbeesett, hogy nem tud hamar meghalni. Ezen a napon írta be utolsó fontos élményét. *Pension*. Alatta: *1 Uhr Nachts*. Éjjel 1 óra. Svájci volt, és nőikalap-készítő – *modistin* –, becsülte a valóságot, a kézzel foghatót. Az utolsó áldott keze nyoma.

¹ A második halál.

Szombaton még varrogatta a papucsát. Hiányzott a biztosítótű is. Az ornyergét vörösre sértette a vastag 18 dioptriás szemüvege, melyet a szürkehályogműtéje óta használnia kellett. Leukoplasztot ragasztottam rá. A Fórumra már nem került sor.

Vasárnap már nem tudott felállni a vécéről, ahová kiment a járókával, ettől kezdve azt akarta, hogy kísérem ki. Az egész testét előntő rosszullettől szinte összeroppant. Fekvés közben és éjjel csapkodott a kezével a takaróra, hangosan feljajgatott. Nem tudtam mire vélni, mert nem mindig a fájdalom látszott okozni. Harag? Türelmetlenség, hogy nem ér véget? Mindig képes volt küzdeni, most a haláláért. Hogy mégis annyira tehetetlenül kell bevárnia...

Igen, abbahagyta a vízajtó szedését, az osztrákét, melyet a múlt héten három napon át hajlandó volt beszédni, és szépen ment le a víz a lábáról. De emiatt a hét végén negyedóránként kellett pisilteni (hogy ne legyen minden pisis), amitől kétségbe volt esve.

Talán az volt a baj, hogy káliumot se vett már be? A sóhiány? De nem tudtam elérni se Mártát, se Alaine-t, hogy tájékozódjam. Kérleltem, hogy vegyen be káliumot, de nem volt hajlandó. Ahogy vízajtót se. Ekkor elfogyott a türelmem, (megbocsáthatatlanul) hangosan esküdöztem, hogy soha többé nem kérem gyógyszer-szedésre, mert ez reménytelen. Én se voltam magamnál. Ő még, ahogy sokszor, halkán gúnyolódott is a gyógyszerhiszékenységen. Még most sem tudta megtagadni önmagát, de szenvedett szegény, rettenetesen. Elindult a haldoklás felé.

Október 23. Reggel hatkor keltem, még egy órán keresztül ismételttem a már előző nap memorizált szöveget. Tökéletes, kíméletlen megnyitóra készültem. Életemben végre először '56 óta megint megszólalhattam nyilvánosan. Éreztem, egyre jobban megy a szöveg, belém égtek a saját előre elgondolt szavaim.

Hogy is hagytalak el ezen a reggelen? Alig emlékszem. Reggel fél kilenc felé maradtál magadra. Akkor még tudtál ülni, olykor föltettem a lábadat az ágyra, és lefektettelek, de felkeltél, mert ülve jobban érezted magad. Azt hiszem, így hagytalak magadra. Éva alig valamivel utánam érkezett.

A forradalom évfordulója volt.

Először a várba mentem, a könyvtárba, ahol dolgoztam. Színes nyomtatón kinyomtattam a megnyitóhoz még szükséges szövegeket. Utána a Budapest Galéria a Belvárosban, ahol már álltak az '56-os forradalom emlékművére kiírt pályázatok a kiállítóteremben. Az utolsó simítások. Közben egészen halkán, a többnyire üres teremben, arra a helyre állva, ahonnan beszélni fogok, a néma szobortervekkel szemben, elmondtam újra a szövegemet. Az újjászületésemre készültem. Anyám pedig a fordítottjára.

Aztán interjú a *Szülőföldünk* műsornak (előző nap a *Táskarádió* adásának), majd a Saar-vidéki Televíziónak németül. Közben lassan gyűltek az érdeklődők. A *Beszélő* a megnyitó közben árusítani szeretne, nemet mondok, noha egy ideig a házam pincéjében tárolták a példányokat, és onnan terítették. Figyelmet akartam. Közben a tömeg teljesen megtöltötte a termet. A megnyitó pillanatában kiderült, hogy nem működik a mikrofon, túl kell harsognom a termet. Nem esett nehezemre. Olyan pillanat volt. „Oly korban éltünk, amikor az emberölést tudományos világnézet szentesítette. Összesták a tudományt és a hatalomvágyat,

az értelmet és az indulatokat, s ezért ami aljas volt, tudományos lehetett, és ami tudomány volt, az aljasság szolgálatába állhatott. [...] Feltehetjük hát a kérdések kérdését is végre: hogy bírtuk ki. Azt, amit pártszolgálatosok és karhatalmisták, számonkérőszékek és népbírák, nyilaskeresztesek és kommunisták, testvérek és elvtársak követtek el, nemcsak az észnek és értelemnek, hanem a léleknek is fel kell dolgoznia, mert a bűn és büntelenség kaotikus váltakozásairól van szó. E rémületes, az indulatainkban gyökeredző adottságunkat kivetíteni a művészet legitim feladata.” És anyám, akiről nem tudok.

Kész. Utána még a *Magyar Nemzet* szerkesztőségébe, korrektúraátnézés, közben hallhatom a tévéből Hornyák Tibor hordószónoklatát. Tizenkét év börtön után. Maga az iszony, ahogy gyűlölködve beszél. A szabadság első pillanatai. Körülöttem a lap újságírói arcán semmiféle reakció. Természetes lenne nekik? Még nem tudták, mi vár majd ránk. Haza Gopszihoz, ahogy Stumpf Hedviget, a nagyanyjukat a három unokám hívta. Az én anyám.

Előtte való nap még megvarrta a textilpapucsát. Pánikba estem, hogy nem tudtam meg mindent tőle az életéről. Szinte ütődötten megkérdeztem tőle, amit valójában már tudtam, mert mindent tudtam, mégis, talán a büntudatból rettegve, hogy az elmúlás előtt még legalább valamit kérdezzek, hogy miért ment el még az ostrom előtti napon, 1944. karácsony reggelén Pilisborosjenőre, ahol a háború utolsó két évének nyarait töltöttük, kiköltözve a bombázások elől. Harmincöt év távoláról volt szó. Nem volt már kedve mesélni, pedig régebben hosszan mondta el életének élményeit. Valójában már akkor beszámolt róla, amikor visszaérkezett, és én emlékeztem erre is. És utána is többször elmondta nekem, mint ezernyi más élményét legfiatalabb kora óta. Játszottam a padlón, miközben ő varrt, később tanultam vele a német helyesírást és franciául, majd a felnőttként együtt töltött óráinkban, melyek azóta pillanatokká zsugorodtak. Tejet, babot, szalonnát hozott Frau Meyertől, akinél a szobát béreltük a faluban. Délben már itthon is volt, egy német katonai teherautóra kéredzkedett föl, azonos anyanyelvet beszéltek, legfeljebb más dialektusban. Talán az akkori lelkiállapota érdekelt volna, amelyben ott időzött egykor az ég, utána a föld, szívében a menny és a valóságban a pokol. Svájc és Magyarország. Az élete Magyarországra házasodása előtt és után. Életének lényege volt ez a kettősség. Ez adta életének a keretét. Amelynek második, magyarországi fele egyik soha el nem felejthető mélypontjához közeledett annak a karácsonynak az estéjén, amikor a város ostroma elkezdődött. Ahogy lassan szemtanújának kellett lennie a zsidók deportálásának, aznap éjjel pedig az itteni, örökké idegen magyar világ történelméből következő végkifejletnek: a pincébe költözés, a következő másfél hónapban pedig a belövésektől meg-megrengő ház, a napok alatt kihaló, romhalmazzá váló város, az épületre zuhanó két bomba, a ház előtt, az utcán heverő zsidók, majd német katonák hullái és az oroszok megérkezése. És utána a látszólag teljesen megváltozott folytatás. Mindennek az igazi, fizikailag elvesztett hazája a legteljesebb ellentéte volt. Hogy ezt hogyan lehetett kibírni? Felnőttté válva belém égett a fájdalom. Hiába tudtam már addigra mindent, talán még mondhatott volna többet, mert az emlékek egy bizonyos határig egyre finomíthatók, ahogy egy fénykép felbontása is. Amelyben aztán mégis van egy határ, amikor a további felbonthatóság az értelmét

veszti. Ami még volt az emlékezetében, most már örökre elveszett. De lehet, hogy már eljutottunk a további felbonthatóság határáig, és ezért, és ekkor, és most kellett mindennek véget érni.

Ott találok a középső szoba díványának a sarkán, mely már évek óta az ágya volt, hanyatt fekve, a lába lelóg az ágy végében. Éva nem bírta se feltenni, se felhúzni. Látom, ez nem a reggeli állapot. Lassan rájövünk – agónia. Nincs egészen a tudatán. Hozzákezdünk, hogy rendbe hozzuk a dolgot. Tisztába tesszük, én megemelem, valahogy bírom tartani, fél, kapkod szegény Gopszi, de aztán sikerül. Fektetjük az ágyon, felpolcozva.

Aztán ülünk az asztalnál, másfél méternyire tőle, és csendben beszélgetünk. Most már tudjuk, haldoklik. Időközönként egy-egy kiáltás, majd elernyed valamiféle szunnyadásban. De megismert, amikor kérdeztem, hogy megismer-e, jelezte, sőt igent is mondott – *Ja* – egészen-egészen halkán németül, igen, bár fogsor nélkül nehezen érthető a szava. Olyan békés ez az este, megnyugodva, elfogadva... Nekem az is könnyebbség, hogy nem tud felállni már, s ezért nem kell féltennem az eleséstől. A tisztába tevést a fölvgadósított gyermekpelenkák, liberókkal oldjuk meg. Másnap Éva vesz egy ágytálat, melyre aztán mégse lesz szükség.

Később Éva hazamegy a gyerekekhez – gyerekek? –, a legidősebb már húszéves, a legfiatalabb is tizennégy. Anyám a megnyitó alatt egy órán keresztül egyedül volt. A tévét nézem, a híradót, istenem, egy lassan egyre szabadabb országban, a kiállításról az összefoglalót, majd a napzártát. Magamon csodálkozom, látva magamat az összefoglalóban és a napzártában. Milyen közel áll a szemem. Milyen sírós az arcom. Ezt talán csak én veszem észre és értelmezem így.

Fél kettő, mire lefekszem. Alig aludtam. Gopszi időnként, egyre halkuló erővel, egyet-egyet kiált kétségbeesésében. Inni nem tud, próbáltam neki vizet adni, teát, de alig valamit, ha fel akartam ültetni, kétségbeesett hevességgel rázta a fejét, lehet, hogy az ágyban felülni fájdalmat okoz neki, mindene fájhat. Ezt más nem élheti át, hiába van vele. Még egyszer tisztába tettem, felemelve a combját, úgy nyúltam alája, sikerült, bár azt hiszem, ez fájhatott neki, de utána elmerült valamiféle kábultságba egy ideig. Szerettem. Még nem tudtam, mennyire. Majd.

Hatkor már felébredtem. A másik szobában olykor feljajgat, teljesen erőtlen. Nyolc előtt bejelentettem a körzeti orvosnak, hogy haldoklik. Fél kilenckor már itt volt. Gopszi éppen felült, de teljesen összeesve, az ágy mellett álló varrógépasztalra támasztva a kezét. – Szenved – mondta Botos Mária –, nehéz lehet magának ezt látni. – Megkérdezte, ne segítsen-e. A szónak rejtett hangsúlya volt. Gondolkodtam. De hiszen ő maga is meg akar halni. Tudtam, mennyire tud rendelkezni a sorsával. – Igen – mondtam halkán. Beadta az injekciót. – Ettől majd összecsuclik, ne fektessék túl magasra, mert megnyomja a belső szerveit. Este még hívjanak fel. – Nem tudta megmondani, mennyi ideig tarthat még. – Egy kis víz van már a tüdejében is – mondta. – És elképesztő, hogy milyen erős még mindig a szíve, hogy így bírja. – Én értettem ezt. Életének utolsó két-három évtizedében olykor panaszkodott: – *Ich habe Herzbeschwerden*. – Így magyarul lehetetlen. Nem „szívpanaszaim vannak”, nem „Klage”, ennél sokkal meghittebb, valami olyan, hogy éppen rosszat érez ott. Mindig erős volt a képzelete. Ha az ugyancsak erős realitásérzéke nem tudott érvényesülni – ki

tudja a lelkét reálisan érezni? –, akkor az volt a realitás, amit képzelt. Volt tehetősége a festéshez, és sokat énekelt, csak úgy magának – és nekünk, gyerekeknek. A teljes német dalkészletet, melyet egészen másként, mégis ugyanúgy viszont-hallottam Schubert zenéjében. – Nem láttam még embereket, akik ennyire nem utasították vissza a szenvedés látványát – mondta, mielőtt elment volna doktor Botos Mária, arra célozva, hogy vállalni akartuk, hogy itthon, velünk haljon meg. Hiszen maga akarja így, rendíthetetlen volt ebben, szeretne itt meghalni, abban az országban, mely soha nem volt az otthona, és csak a lakás maradt, és a néhány még itt élő svájci barátnő. Itt, ami az övé volt, ami az ő keze nyomát viselte, ahol otthon lehetett, itt akart meghalni. Mindennap beszéltünk erről. Ezért ez a lakás mindig az övé maradt, és nem számít, hogy sehol sincs már az a lakás, noha a hely, a falai ugyanúgy megvannak a harmadik emelet hármaskör alatt. De senki nem tudja, ki és mi él velük és benne örökre, a falak között, melyek mindent láttak.

A talpas svájci zászlócska a varrógép szélén, az ágya fölött, országunk jelképe, mellyel ő teljes összhangban volt, melyet annyira szeretett, és ami a legjobban fájt abban a rendszerben, hogy nem adatott meg azokban az évtizedekben, amikor annak ideje lett volna, hogy együtt lehessünk, amikor az ötvenes évek közepétől meglátogathatta végre a szülőfaluját, amikor még éltek az osztálytársai, későbbi barátnői és barátai. Amikor már lehetett volna, istenem, hogyan is lehetett volna, csak a gyűlöletemet tudnám igazán teljesen visszafojtani, akkor már késő volt, már nem tudott igazán utazni, és már alig élt valaki azok közül, akikről annyit mesélt, akik emlékeztek volna még mozgékony, apró, kövérkés lényére, fiatal korában a kis „Rösslire”, aki, *wenn am andren Ende am Stadtrand die Blasmusik ertönte, musste ich sofort die Beine heben*, ha Olten másik végében felharsantak a rézfúvósok, nyomban emelgetnie kellett a térdét a polkára, és úgy vágtatott végig a városkán, akár egy kis lovacska, felnőtt korában pedig a *die Modistin Hedy Stumpf*, a kalapos a kalapszalonzójában, akinek ember- és életélménye volt mindig a legmegfelelőbb kalap megtalálása a legmegfelelőbb vevőnek.

Alig aludtam, a másik szobában olykor feljajgat. Telefonálok a testvéremnek, ő messze van. Aztán András unokatestvéremnek, még kilenc előtt beállít, kicsit sír. Megjelenik az anyja is, keresztet hoz (pedig van a lakásban), ott függ a falon, imádkozik, egy rózsát is hoz, elmegy, hogy papot hívjon délutánra, a plébános fog jönni, Bölcsfalvi István.

Tízre épp beérek a zsúri ülésére. Éva ügyel rá. Folyton haza gondolok. Megbeszéljük, hogy teljesen nyíltak leszünk, mindenről tájékoztatunk. Aztán sietek haza a Belvárosból a Bulcsú utcába. Évát még ott találom, aztán magamra maradok. Délelőtt még jön egyik unokahúgom, beszélgetünk anyám ágya mellett, az asztalnál. Éva mondja, hogy mindvégig volt benne valami békés és szép.

Aztán készülök a pap érkezésére. Bölcsfalvi plébános kissé csalódottnak látszik, amiért anyám maga nem tud már gyónni. Magyarul ezt amúgy se tudná, a nyelvnek ezt a részét sohasem tanulta meg. Én meg a német megfelelőjét. Itt van már a legfiatalabb unokahúgom, Laura és legkisebb lányom, Fanni, miközben a plébános feladja az utolsó kenetet. A teát nem fogadta el, siet tanítani.

Este előkészítem a zsebkendőt, amellyel majd felkötöm az állát. Egy nem elég, kettőt csomózok össze. A görgős tálalóasztalra teszem. Németül a szüleim

mindig úgy mondták: *der Servierpoly*. Azóta is bánom, hogy odaajándékoztam vagy eladtam, mert még nem tudtam, micsoda ritkaság egy ilyen elhúzható üveges, vékony rózsaszín műmárvány tetejű változat. Talán el is fért volna a Nyúl utcai lakásunkban. A kifejezést soha másoktól nem hallottam, és azóta se tudom kinyomozni az eredetét a weben. Néhány bútordarab azért most is megvan, vagy nálam, vagy egyik unokájánál.

Fél nyolckor tisztába teszem. Van kaka, szerencsére nincs összekelve az ágy, a második, kisebb gumilepedő, fölötte a kis lepedő, és azokon a pelenkák beváltak. De már súlyos fölfekvése van, nem értem. Ilyen gyorsan hogy alakulhatott ki? Bekenem. Csak úgy tudom tisztába tenni, ha az oldalára fordítom, ezt nem nagyon tűri, vergődik, alig van hangja, azzal próbál jelezni – még nem tudom, hogy életének utolsó hangjait hallom. Valami *nicht, nein*, de az övé, amiben benne volt az ötvenhárom évnyi együtt töltött, örökké megőrződő lét; pedig csak azt jelzi, ez mennyire nem jó neki, a mozgatás. Mégis, utólag, a zenéjük, akár a végtelen kedvesség. De hát nem tudom másképp megoldani, mindig vissza-visszafordítom. Tagadóan rázta a fejét, amikor felültem, félig nyitott szájjal, arcán rémület, de benne volt a bizalom. Hogy érti, a felültemmel fájdalmat okozok neki, de tudta azt is, hogy visszafektetem. Csak én tudom, hogy alapjában véve mindig szorongott, de abban még az utolsó napjaiban is rendíthetetlenül hitt, hogy jó kezekben van, mert ezek nem idegenek, hanem az ő megteremtett világának szereplői. *Krach gemacht, mich allein gelassen*, a bejegyzése még kilenc nappal a halála előtt. Akinek otthona ez a nyelv, tudja, nem, ez nem elég, a nyelvében érzi és átéli, hogy ez abban a helyzetben is milyen kedves, meghitt hang, mennyire nem bántó másokra nézve, ahogy jogos haragjában a telefonba kiáltotta, nem, suttozta, nem, süvöltötte halkán, hogy *lasst mich doch nicht allein, es dauert ja nicht mehr lange. Nimmt Ferien*. Így azokhoz szól németül az ember, akiről tudja, hogy szeretik. Az egyszerűsége bearanyozta gyerekkoromat, hogy érezni és szeretni tudott, ami örökké könnyebbé tette a büntudatom elviselését.

Végre készen vagyok, végleg a hátára fordítom. A viszonylag széles arca, a jellegzetes, apjától származó, közel álló szeme, akárcsak az enyém. A felgyűlő víztől megint ráncatlan, fiatalabb, teljes, maga a megőrződő kapaszkodó benem. Ő vagyok.

Háromnegyed kilenc felé megnézem újra, felhajtva a vékony lepedőt. Barnás, híg ürülék látok a combjai között, mint valami vályúban, az ödémás combhúskok között.

Nehéz munka kezdődik. Először felülről távolítom el, vécépapírral, nedves rongyokkal, mellettem vödör, olykor rohanás a fürdőszobába és vissza.

Aztán megint kénytelen vagyok az oldalára fordítani, a fal felé. Gyengén tiltakozik, erőtlenség; ha több ereje volna, bizonyára nem hagyná. Így is majdnem vissza-vissza tud fordulni, ha nem akadályoznám (korábban próbálkoztam úgy alája félni, hogy felemeltem a combját, de ez most már nem ment). Láttam rajta, széttátja a száját, arcán teljesen rémült tiltakozás (soha ilyen), fájdalmat okozhat (az előző este még így csináltam, kibírta). Sokszor újra kellett kezdeni, a végbélnyílásából, mint valamilyen kilyukadt tömlő nyílásából, időnként megállíthatatlanul híg bélsár buggyant elő, előlről és a vaginából is ki kell törölni, nagyon féltem, hogy befertőződik.

Egyszerre – már éppen készen vagyok – érzem, hogy valami lassan megváltozik. Még nem is tudom pontosan, mi szűnik meg, de fordítom vissza a hátára. Látom, nem, nem látom, érzékelem, hogy az a gazdag neszezés, zaj, mely az élő szervezet működésének sajátja, nincs. Odahajlok, nem jár a levegő a szájon át nézem tüdő nincs mozgás már csak a félig nyitott száj benne a nyelv az tesz még néhány ritmikus mozgást fel-le fel-le lassan egyre lassabban félig hunyt szem nem nyitott de belenézek megtört istenem most belém ó jaj hát soha... ez a soha már, a soha már hát itt van, hát most véged van te nagyon szegény, te nagyon szerencsétlen, hát igaz lehet? hogy most már végre vége van, hogy nem szenvedsz többet megszólalok egyre jobban sírva, *Mutti, liebe Mutti, es ist vorbei*, vége van, *Du armes, liebes Muttli, mein liebes Mütterchen, es ist also vorbei Du leidest nicht mehr*, már nem szenvedsz tovább, *o mein Gott, meine liebe Mutti, jetzt bist Du schon fort*, most már elmentél, *es ist schon fertig*, készen van már, vége van már, *Du leidest nicht mehr*, már nem szenvedsz, *mein liebes, mein liebes...* és ráhajlok, és hozzáborulok, a szegény arcához, a bőrét tapintom, a hűlő kezét, szegény leesett boldogtalan állat, a fogatlan ínyekre zuhant ajkakat, a meghitt szarkalábráncos szemű arcát, öreg, aszottá vált vonásait, a meleget a nyaka tövében, melyet még őriz, tapintom a kezemmel, még meleg, de keze már hideg, mennyi telt el, néhány perc, az óra, most kilenc múlt egy-két perccel, amikor az oldalán, akkor amikor megkezdődött, még nem vettem észre, amikor abbahagyta, hogy vissza, akkor lehetett 56-58 nyolc után, Istenem, de szelíden haltál meg, de észrevétlenül távoztál végleg tőlem, és újra *meine liebe Mutti, liebes Muttile, du armes, es ist also fertig, Du bist darüber, hast viel gelitten, du kleines, du unglückliches-winziges*, Te szegény, hát akkor befejeződött, ez a véglegesség e pillanatban kimondhatatlan és elviselhetetlen, túl vagy rajta, sokat szenvedtél, Te szegény kicsi, Te szerencsétlen icipicike... Egész életében kis termete volt, kövérkés, de dinamikus. Elmentél, *Rössli*.

Percek múltak, mintha egy új időszámítás kezdődött volna. Újra meg újra végigtapogatom, hol meleg még, hogy érezzem, ott még inkább ő van, mint ahol már hideg, a nyaka tövén, ott a vastag, kékes ereken, a füle alatti, a takaró és a párna között *oh Mutti*, ott még meleg vagy, Te áldott, az áldott meleged, még egy óra múlva is érzem a melegséged nyomát, de már mozdulatlan vagy örökre, olyan, mint a többi tárgy ebben a térben, csak az icipici meleg még a tarkód alatt, ez milyen sokáig tart, még másfél óra után is érzek valami egész halványat belőled, mindig újra odanyúlok, mint aki nem tud belenyugodni, hogy elveszített, *Mutti*, Te szegény kis svájci, belenyugodtál a honvágyadba, adottságnak vetted a realitást is, meg az érzelmeidet is, semmit se adtál föl, de elfogadtad a létet, és mondogatom újra neki, pedig nem ő hallja már, *es ist vorbei, siehst Du, es ist endlich vorbei, liebes, es ist fertig, Du leidest nicht mehr, mein liebes Mütterlein*, végre vége van, Te édes, nem szenvedsz már, kicsi kis *Mütterlein*, aki csecsemővé változtál ezekben a napokban, akit megpisiltettem, ödémás combjaid közé tolva az edényt, előtted térdelve, miközben Te álltál, támaszkodva a varrógépasztalba, melyre egész testeddel támaszkodtál, rajta a varrógéped, a lábajtású, az sincs már meg azóta, pedig most de kellene, hogy legalább azt megsimogathassam, átöleljem, amelyen annyit dolgoztál nekünk, megvarrva mindent, amit kellett, pénzedet is megkerested velem, magától értedődő volt ez Neked, mennyire elválaszthatatlan volt tőled az a gép, ez az egyik legszelídebb-legotthonibb az

összes emberi munkaeszköz közül, anyai eszköz, barnára politúrozott faasztalos Pfaff varrógép, körforgós fonalfogós, *der Greifer*, nekem az egyik legkorábbi megismert szó a külső, tárgyi világból, én pedig közben a faállvány lábai között csúszkáltam a lábítón – *der Fusstritt* – keresztül, miközben Te hajtottad, és a csillogó, ezüstös greiferen át a cérnát húzogattad föl a varrógéptalphoz, fogaddal elharapva a szálat, hogy befűzzed *ins Nadelöhr*, a tűfokán keresztül, *Mutti*, a vaginád szeméremajkai ott lógtak a szemem közelében, ősz szőreid között csöpögött az átlátszó vizeleted, és olyan meghitt voltál, annyira esendő és természetes, és olyan bizalom volt Benned irányomban, tudom, hogy mindig is ez volt a fundamentum, hogy tudok hinni abban, hogy lehet örülni az életnek, ezt ennek a bizalomnak köszönhetem, hogy ez kitörölhetetlen bennem, hogy szeretted, még kockázatos is volt, hogy ennyire szeretted, de megúsztam, nem tetsz róla, hogy a mérték nem pontosan sikerült, de mit számít, ahogy tisztába tettelek és megmosdattalak az elmúlt hetekben, beleállítva a kádba, később, amikor már nem tudtad kőkemény ödémás lábadat emelni, a műanyag, kék lavórba, és kezem a tusolót követve végigsimítottam rejtett pontjaid, megereszkedett bőröd, lábad közét, ahol ki tudja mikor maszturbálhattál utoljára, élmény volt látni először a végbélnyílásodat, micsoda más valami, istenem, pedig azt hittem, nem leszek rá képes, és olyan természetesnek bizonyult, és olyan esendő volt a nyílásaid, az is, amelyen keresztül szültél, amelyen keresztül beléd hatoltak, korábban a svájci barátaid, akikről mind meséltél, aztán a férjed, *mein Mann*, az apám, *mein Vati, unser Vater*, az öreges szőreid most, és ahogy nem bírom tovább, és abbahagyom a szólóingatásodat, hogy pihenten megint feléd forduljak, és *mein liebes Mütterchen, du mein unglückliches, es ist ja vorbei, siehst Du, es ist endlich vorbei, du leidest ja nicht mehr*, végre már vége van, elmúlt, ezen a reggelen, de már hétfő reggel is, *ich möchte sterben*, szeretnék meghalni, suttogtad alig hallhatóan, nemcsak nekem, hanem a világegyetemembe, elfelejthetetlenül, és ez mindennél egyszerűbb volt, mindkettőnknek, semmiben sem különbözött attól, ahogy gyerekkoromban megérintettél, nagyon kellett, az is, és most ez is, mint legeslegutolsó ajándék Tőled, a felneveltetésemhez. Megajándékoztál a haláloddal. Teljessé tetted az életem.

Még ezen a reggelen is megismertél, és este fél hét felé, másfél órával a haláloed előtt, még akkor is, amikor hozzád hajoltam, *Mutti, ich bin's Rudi, erkennst Du mich*, én vagyok, Rudi, megismersz, alig észrevehetően, de igenlő mozdulatot tettél a fejeddel, a párnára hanyatló, szegény öreg koponyáddal. Legalább tudtad, nem hagyunk egyedül.

Felállok. Lélegzem. Percek telnek vagy órák? Aztán hozzákezek. Befejezem a tisztogatást. Nem emlékszem, hogyan vettem le róla a hálóinget, hogyan adtam rá a ruhát, amelyet a legjobban szeretett viselni, amikor örömet érzett egy-egy látogatáskor, vagy elment sétálni. El-elfeledkeztem róla a tevés-vevés közben... és egyszerre, egyszerre-egetyszerre belém hasított a tudatára ébredés, hogy nincsen már, hogy soha már. Hihetetlen, egészen ritka fájdalom.

Aztán leültem az ágya mellé állított, fehérre festett, régi székre, az egykori gyermekszobából, melynek eredetileg gyönyörű sárga színe volt, és néztem, néztem a vonásait, a kicsi testét abban a kiskockás ruhában, melyben szerettem látni, a lila sállal a nyakában, mely eltakarta a golyvát, melyet annyira szégyellt, néz-

tem, és megpróbáltam újraélni, felidézni a halála pillanatait, amikor észrevettem, hogy nem lélegzik, amikor belém döbbsent, hogy hát bevégeztetett, *es is vollbracht*, hogy amire már rég készültünk, hogy ezentúl ez végérvényes, és nélküle. Próbálom felidézni az állapotomat, azt a mély szánalmat, amit soha életemben addig, a kis teste, a kedves lény, és ez a szánalom üdvözítő és megszabadító, mázsás súlyú állapot, amiben próbáltam neki mondani, hogy hát most már végre végleg megszűnt a szenvedése, véget ért, amitől ezekben az időkben annyit kínlódott, szegény kis *Mutti*.

Reggel a vekker ébresztett, mélyen aludtam. Átmentem pizsamában, néztem, és sírtam megint egy percet. Felidéztem a tegnapi estét, a szánalmat, mely egyszerűen jó és elviselhetetlen.

Később Éva hívott, hamarosan jönnek. Fanni rögtön sírt, mikor tegnap este elmondtam neki, Zsófi talán később, magában, valószínűleg nem tud olyan könnyen sírni. Krisztián már aludt este, de mikor eljött, piros volt a szeme. Éva felkelés után elmondta neki.

Várom őket, ugyanakkor valahogy örülök, hogy még van idő csak vele lenni egyedül.

Bokorné átjött az egyik szomszéd lakásból, mert a folyosóról meglátta az üvegezett bejárati ajtón keresztül, hogy valami gyertya ég. Megérintette. Jóban voltunk, apámat még ismerte a húszas évekből, amikor az ő családja is abban a Külső Váci úti házban lakott, ahol korábban apám a szüleivel. Nem szeretném, ha mások jönnének, mielőtt Éva és a gyerekek.

Telefon Botos doktornőnek meg a testvéremnek, akinek előadása van az egyetemen, üzenetet hagyok.

Botos doktornő éppen elmenőben van, mikor a gyerekek és Éva megjönnek. Elsírom magam a vállán.

Utána elmesélem nekik, milyen szelíden is mutatkozik meg a halál.

Éva elmegy, hogy megrendelje a hamvasztást és az urna hazaszállítását. Anyámmal már korábban mindent megbeszéltünk. A kertünkben szórjuk a földbe a hamvait, a kertkapu közelében, ahová megmutatta. Ennél jobban nem lehetne megoldani, mindnyájuknak. Még ha majd előbb-utóbb lassan teljesen elfelejtjük is a hely jelentését. Előbb Évának még el kellett mennie a kerületi főorvoshoz, hogy aláírja az engedélyt a boncolás elhagyásáról.

Várom a halottszállítókat, akiket a doktornő megígért, hogy megrendeli. Éva felhívott, mert kiderült, hogy a papírokon valamit elfelejtett aláírni, újra el kellett mennie hozzá.

Rendezem a papírokat, az értesítendőik neveit, a sok cédulát. Milyen rendes volt hozzánk, rendet tartott, áttekinthetőt.

Összegyűjtöm a kidobandókat, sokat le is viszek a kukába. Neki mindez érték volt. Én is fontosnak tartom a feljegyzéseket, de sok mindent csak ő tartott szükségesnek félretenni. Most már csak az lesz, amit mi akarunk. A felismerés első perceiben nehezen viselhető, büntudattal teli hiányérzést okoz... Eltart egy ideig, míg hozzánövök.

Várom a halottszállítókat. Ha találkozom valakivel a házban, elmondom, hogy meghalt, így a közvetlen szomszédunknak, Dimitrov néni, akinek a fia kora gyerekkorunktól az egyik házbéli barátom volt. Meg a házmasternek.

A délelőtt folyamán kitűztem a géppel írt gyászjelentést a házbelieknek. Négyemeletes, átriumos, függőfolyosós (gangos) bérház; ebben élte le egész magyarországi életét. Ebben születünk. A Váci és a Lehel utat összekötő széles, akkor még sárga klinkertéglával burkolt utcában. Az északi oldalán a mi házunkkal együtt hét négyemeletes bérház meg az egykor Majlát-féle autószerelő üzem épülete nézett dél felé, a Lehel térre. A piac még nagyon sokáig nyílt tér volt, két oldalán egyforma stílusban, fából épített eladóbódékkal, melyet a város belseje felé a Ferdinánd tér zárt le a jáki templom román kori stílusában épült templomával. Kamaszkoromig sokat jártam oda misére, gyónásra, ott kereszteltek engem meg a testvéremet. Apám meg anyám csak egyetlenegyszer volt velem misén. Anyám pontosan megmondta, mi a felfogása, ebbe nőtem bele. Nagyon egyszerűen és természetesen fogta föl a vallást is. Apámat meg sohasem kérdeztem. Problémája neki sem volt, más okból. Nem az kötötte le.

A szállítók fehér, koporsószerű ládával érkeznek. Megkérdik, hová lesz, mondom, a Kegyelet Gmk-nál rendeltük meg, hamvasztás, Új Köztemető, mondják, ott van a hamvasztás, mi ide kérjük majd, igen, ma már ki hogyan akarja, most múlik ki a pártállam, ez is nagyon velem van. Még egyszer a tenyereim közé veszem a meghitt hullaacát – apámé egyáltalán nem volt ilyen –, sokáig simogatnám, annyira örökké kedves, de nem sok idő van. Föléje hajolva néhányszor még megölelem, aztán oldalra állok, a négy férfi közül kettő a végtagjainál megemeli. – Fel is van öltöztetve – regisztrálják megkönnyebbülve még az érkezésükkor. Felemeléskor az addig természetes, békés vonásai megtörték, szája nyílik, szeme már előtte is félig, a fej hátranyaklik, szegény hullám, boldogtalan holttestem, benne vagy a ládában, kezedet megint összekulcsolják a hasadon, még lehetett, megint lezárom a szemét, amely pillantásával biztonságossá tette a létemet, a fehér lepedőt, melyet adtam, s amelyben beletettek a koporsóba, rád hajtják, majdnem betakar, kis szünet, hogy majd meg akarják ragadni a ládát, a trapéz alakú fedelet, hogy rátegyék, odalépek, a csontos, sárgult kezén az ujjai, melyekkel cirógatott, megsimítom, éppen hogy megérinthettem. Már lépek is vissza, az utolsó pillantás, de később nem tudok visszaemlékezni, hogy most azt a képet látom-e, amilyen az arca a koporsóban volt, vagy egyet az ezernyi más kép közül, melyet ezeken a napokon róla láttam, túl rövid volt az idő, nem sikerült megörökítenem megbízhatóan arcának utolsó látványát, a nekem utolsót. Pedig még van arca abban a sötétben is, ahogy a ládában viszik, mindaddig, míg el nem kezdődik körülötte a forróság, és olvadozva sercegni nem kezd rajta a sárgássá vált bőr, hiába mondtam volna neki, hogy *es ist vorbei, Mutti*, túl vagy rajta, még ki kell állnia valami szörnyűt, azt az izzást. Vagy mindez már semmi ahhoz képest, amit az élet miatt áll ki az ember. Ő, aki tudott nekem beszélni, sokat és mindig a szép hazájáról, ahol nekem pasztellkékek az utcák, zöldek a hegyek, és minden örökké ragyog. Szerette, és én is szerettem. Realista volt, kibírta 1945 elején a frontot, utána ezt az összeomlott és később még rettenetesebbé vált országot, a honvágyát, talán azért is, mert tudott róla beszélni, mesélni, és volt, aki mindig hallgatta. Hogy milyen lehetett neki ez a változás, annak jelzéseit a szavaiból csak én hallhattam és ismerhettem meg, mert nekem közvetítette, de meghittén, természetes átélésbe ágyazva, és ezért nem a tragédia, hanem csak egy olyan pokol jutott nekem az eszembe,

melyben mindketten vagyunk ebben az országban, és ez az, amit ki kell bírni. Akármilyen is volt, esendő, erős is volt, hogy mindannak ellenére, amit egész lényével átértzett, zokszó nélkül, derűs kedéllyel, és sokat énekelve fiatalokorának dalait, a nyitott konyhaablakon át néha az egész házban hallani lehetett, és nem zavarta sem őt, sem engem.

Fent megint előnt a zokogás, ez a végleges üresség, ami most már örökké így lesz ebben a lakásban nélküled, melyet néhány év múlva el is fogunk adni. Tudtam, hogy elmúlik, hogy szükségem van erre az utolsó zokogásra, és hogy ha sikerült később az egészet újra leírni, alig fogom tudni elkerülni, hogy meg ne kísértessen újra, de ez is jó. És mára, amikor ezt írom, teljesen nyilvánvaló már, hogy semmi közöm *a szív segédigéihez*. Megküzdöttem e felismerésért. A sírás egészséges. Ahogy utána az evés is. Mindig mondogatta: *utána* egyetek egy jót. *Es ist gesund. Beruhigt die Nerven. Die Natur. Und schön.* Megnyugtatja az idegeket. A természet, amely szép.

Aztán elmondtam, hangosan, az üressé vált szobában, akarattal, nem bántam, akár egy ritust, teljesen formálisan, halotti ima helyett, a későbbi, időnkénti felidézésekkor bekövetkező, egyre ritkább találkozásokig, végleges búcsúként, hogy *liebe Mutti, bald kommst Du wieder zurück zu uns, in die Nyúl utca*. Hamarosan visszajössz hozzánk a Nyúl utcába. A fehér láda a hullaszállítóban valahol a Lehel utcán, majd a Dózsa György úton robog veled, csak össze ne cseréljenek, csak épségben Te térjél megint hozzánk a kertbe, átalakultan, *Muttim*.

A szobában a kék lepedő az ágyon – és nem álmodom én hihetlent, az altestének helyén még valami egészen gyöngén érzékelhető testmeleg nyoma. Ott tartom egy ideig a kezem, átadva magam valami utolsó üzenetnek. Aztán már csak a puszta lepedő biztosítótűkkel rögzítve, hogy tisztába tevéskor össze ne gyűrődjék, és néhány kakafolt barnasága, melyet a tested eltakart. Most ki lesz minden mosva, és aztán mi fekszünk beléje.

Ahogy később, amikor átnéztem mindazt, ami utána maradt, meghatódom attól is, hogy ilyen rendet hagyott maga után. Pedig előre tudtam, magától értetődő. Nem a tárgyak rendszerében hagyott rendet, mert ez neki soha nem volt öncél. A szellemi hagyatékában: a címek, a levelek, azok jegyzéke, akiket a halála esetén értesíteni kell, a még élő svájci barátnőjének, Alice Wolfnak küldendő, már előre megírt halálhíre, az iratai és az írásos, hosszabb feljegyzései az életéről. Meg a sok levele. Svájcba. A testvéreinek, a háború előtt Magyarországon élt svájci barátnéjának, Clärlynek, és nekem meg a testvéremnek. Mindig másolatban levelezett. És a levelezőlapjaik a házassága előtt apámmal (*Mein lieber Josi!*) – melyek annyi mindent lepleztek, és számomra lelepleztek.

És pénz, amit megtakarított. Ő. Akarva és csakis nekünk. Ez se a *hét krajcár*.

Szabáskönyvecskéje, *das Schnittbüchlein*, mindannyiunk szabásmintaméreteivel és -rajzaival.

Ahogy nem tudta már meggyújtani a gázt: vékonyvá vált, ráncos öreg ujjaival majd szétlapította a gyufásdobozt, ameddig nem láttam meg, hogy próbálja a kiáramló gázt meggyújtani, nem is értettem, miért lapulnak el ennyire a gyufásdobozok. És ingerült lettem. És abban a pillanatban tudtam, hogy szégyellni fogom, és jóvátételtenül fáj majd utólag, és mégsem tudtam tökéletesen uralkodni magamon soha...

Állok. Felidézni próbálom, milyen volt egy fél, egy egész, öt nappal ezelőtt, egy héttel ezelőtt, egy éve, egy évtizede, ötven évvel ezelőtt az, akinek az arcát kisgyerekként már az emlékeimbe véstem, amikor még fiatal volt, a bársonyos, nőies bőrével, telt, asszonyos vonásaival, dinamizmusával.

S most, lassan több mint tizennégy óra elteltével, rá kellett jönnöm, nem hogy hiába erőlködöm – nem is szabad ezt tovább tennem. Nem szabad akarnom, hogy megállítsam az időt. Nem akarhatom, hogy legyen visszatérés. Kifelé.

Szakszöveg befejezve.

Felriadok – Éva telefonja. Utána belém: nincsen már!

Te sem vagy már ott

Ami történt, nem fogom elmondani soha senkinek. De nem azért, mert megbántam volna bármit is. Nincs bennem szégyen, nincs bennem bűntudat. Amikor november harmincadikán beléptem nagyanyám szobájába, az első gondolatom az volt, hogy elhúzóok innen azonnal. Helyszínbejárásról érkeztem, egy bontásra váró gyárban terepszemléztünk valami videokliphez, és az agyamra ment már a retardált frontember, hallgattam az okoskodást órákon keresztül, így hát a végén úgy döntöttem, beugrom a mamóhoz egy teára lenyugodni. A sarkon raktam le a kocsit, egy domb tetejére futott fel az utca, ott állt a régi otthonom a kerület paneltömbjei meg az új építésű irodaházak között. Már a kapuban éreztem, hogy valami nincs rendben, a kavicsösvényen lépkedve édes, fullasztó bűz ütötte meg az orromat, de amíg meg nem közelítettem a félig nyitva hagyott bejárati ajtót, azt hittem, a szomszédból jön. Az előszobában sötét volt, csak a redőny résein át jött be egy kis fény, a nappaliból kihallatszott a dobozostévé recsegése, de nem ült odabent senki a kanapén. A konyhában csillogott a kő a szétfröcskölt olajtól, a fal összekeverve valami zöldes, tojásállagú anyaggal. A nagy kupac mosatlan mellett kormosra égett lábas a tűzhelyen. Biztos a hálósobában lesz, gondoltam, és tényleg, ott volt egy görbe sziluett az ajtó tejüvegén. Úgy ült az ágy szélén, mintha ott felejtette volna valaki, halkán dudorászott, és az A4-es lapokkal teleragasztott falat bámulta. Aztán elkezdett bólogatni, de nem nézett rám, csak éreztem, hogy észrevett. *Te vagy az?*, kérdezte bizonytalanul. *Akkor indulunk a papóhoz?*

Nem tudom, hogyan maradt életben. Én fél évvel azelőtt láttam utoljára nagyapám temetésén, szép szertartás volt, ő csendesen, udvariasan hallgatta, és közben egy vászon zsebkendővel törölgette a kisebesedett orrtövét. Igazából nem is azért sírt, mert fájt neki, csak akkor pityeredett el egy kicsit, amikor elkezdtem bóggni mellette a széken. De akkor ez nem tűnt fel. Utólag azt gondolom, talán már akkor is színészkedett, így kompenzálta, hogy arra sem emlékszik, kire lapátolják éppen a földet a sírásók.

Becsuktam a hálóajtót, és kimentem rágyújtani. Remegtem, mint a kocsonya, alig bírtam eltalálni a lánggal a cigit. Néztem a csupasz, szétfagyott körtefát a sövény mellett, a vékony ágak átnyúltak a szomszédba, régen mindig átmásztam szedret lopni a Komróczyéktól, és nagyanyám seggen vágott, ha elfelejtettem megtörölni a szám. Aztán eszembe jutott az is, ahogy fent ücsörgök a legmagasabb ágon, és az utca sarkát figyelem, hátha befordul rajta anyám, meg ahogy az ágyamból bámulom a félig érett körtéket az ablakon át, miközben fel-le járnak a homlokomon a mamó ujjai.

Elpöcköltem a csikket. Művészetet csinálni a semmiből nem lehet, az igazán nagy dolgokhoz valódi anyag kell, igazság. Rogyadoztak a fa ágai a hórétteg alatt, jó érzés lett volna odamenni és megrázni a törzset. Huszonhat évesen jöt-

tem ki az egyetemről, és elegendő volt már a fikcióból, rendeztem pár vizsgafilmet az évek alatt, empatikus, érzékeny alkotásokat buzikról meg migránsokról, még egy-két külföldi fesztivált is megjártam velük, de egy idő után már az se tudott érdekelni, hogy a sok kötött pulcsis esztéta éppen dicséri vagy leköpdösi a munkámat. Megfordultam, és kimentem az utcára a kocsihoz. Összerakni valami tehetségtelen forgatókönyvíró sablonsztoriját, reklámot forgatni parizerekről éjszaka a Tescóban, vagy nyalni a kormánypárti producerek seggét, hátha lecsorog egy kis lé. Szóval nem így képzeltem a pályát. Én valóságot akartam. Nemcsak gyártani a szemetet futószalagon, hanem kirakni az asztalra valami igazit. Megcsinálni a nézőt. Felnyitottam az autó csomagtartóját, elővettem a táskából a kamerát. A beállításokkal nem nagyon szórakoztam, csak elindítottam a felvételt. Még jobb is lesz neki így, győzködtem magam, sokkal jobban jár, mintha valami leterhelt fehérköpenyes nyomná le a torkán mindennap a tablettát. Lassan jártam végig a házat, hosszú snittet készítettem a szobákat beborító mocsokról. A hálót hagytam a végére. Nagyanyám az ágy szélén ült, halkan dudorászott, és a falat bámulta. *Te vagy az?,* kérdezte tőlem. *Akkor indulunk a papóhoz?*

Másnap lemondtam a videoklipet, és becuccoltam hozzá. Megpróbáltam kigagnézni a nappalit, de hiába súroltam sebesre a kezem, az édeskés bűz megmaradt, mélyen beette magát a falakba az ázott kukák szaga. Feltekertem azt a gusztustalan, mandalás szőnyeget, és kidobtam a kanapét, aztán áthordtam otthonról a kameratechnikát, a kókuszmatracomat. A ház többi részéhez viszont hozzá se nyúltam. Meghagytam az olajba ragadt porcelánszilánkokat a konyhakövön és a rohadt almakupacot is a mosogatógépben. Hazudozás nélkül akartam megmutatni, mi maradt nagyanyám életéből.

Az első éjszaka a nappaliajtó nyikorgására ébredtem. Széles narancssávot vetett a matracomra a kinti lámpa, *hahó,* suttogott bele a mamó a sötétbe, *mikor indulunk?* A küszöbön ácsorgott félregombolt szőrmekabátban és pizsamanadrágban. *Akkor megyünk?,* kérdezgette újra meg újra.

Attól fogva minden napot így kezdtünk. Három óra negyvenkor felkeltett, és hiába magyaráztam neki, hogy éjszaka van, ő csak ingatta a fejét, *ugyan már, ugyan már.* Ordítani kellett vele, attól megijedt egy kicsit, és kihátrált a szobából, de nem feküdt már vissza aludni, hanem megkezdte a csörömpölést a konyhában, próbálta összecsavarni a kotyogóst, vagy nyöszörögve kínlódott a tűzhelyel. Fél órán belül már jött is vissza segítségért. Egyből hozzám fordult, ha nem ment neki valami, de a kamerának az kellett, hogy küzdjön, így hát az első napok bizonytalan próbálkozásai után elkezdtem távolabbról követni. Az ajtó takarásából filmeztem, vagy az ablakon át a kertből, bújócskázunk egymással a lelakott házban, ő totyogott szobáról szobára, én meg rögzítettem minden mozdulatát.

Délelőttijeit a házimunkának képzelte semmi töltötte ki. Órákon át pakolászott céltalanul, leszedte a szárítóról a ruhákat, és a szekrény helyett visszapakolta őket a mosógépbe, amit aztán elfelejtett beindítani, de így legalább szárazon teregethette ki őket megint. Az órát nem tudta leolvasni, a redőnyökön átszivárgó fényből állapította meg, minek van éppen az ideje, de a túl nagy világosságtól megzavarodott, a sötétség megrémítette. Léptei óvatosak lettek, félszen csoszogott a felemás mamuszában, és tétován nyúlt a dolgokért, mint aki csak a körvonalukat

látja. Szünet nélkül beszélt, de már nem tudta megformálni a felgyülemlett gondolatokat, mondatokra is alig volt képes, csak rakosgatta a szavakat egymás után. Ha nem értettem, mit szeretne, a gyerekes ártatlansága görcsös hisztizésbe váltott, de hiába toporzékolt kézzel-lábbal, én akkor se láttam senkit a szemében.

Minden délben megpróbált főzni, de ha például lecsót csinált, nem jutott tovább a hagymánál, a tészta vizét meg addig forralta, amíg el nem párolgott teljesen. Mielőtt beköltöztem, nagyapám világvége-készletén vegetált, a konzerveket nem tudta felbontani, csak a kétszersültcsomagokat dézsmálta meg, kerek arca kicsontosodott, lógtak róla a hálóingek.

Volt a közelben egy kifőzde, onnan rendeltem magunknak a kaját. Hosszan csámcsogott minden egyes falaton, halvány csíkot hagyott a főzelék a bajuszán. Ebéd közben beszéltem hozzá, az életéről meséltem neki, és ilyenkor megállt a kezében a kanál a csodálkozástól. Néha még én se hittem el, hogy negyven éven át paneleket tervezett Óbudán és Újpalotán, nehéz volt összeegyeztetni azt a magas, vörös hajú nőt, aki páncélként viselte a szépségét, és aki után még ötven felett is füttyögtek a munkások, azzal a gyűrött vénasszonnyal, aki kézzel próbálta elszűröcsölni a húslevest, pedig régen még a banánt is késsel-villával ette. Volt, hogy a szavaim hatására kigördült a szeméből egy-egy könnycsepp, ilyenkor eszébe juthatott valami abból a másik életből, amikor ő még ő volt, mert szinte látni lehetett a tekintetében azt a megállíthatatlan nőt. Némán sírt, hangtalanul, ennyi maradt neki az eleganciából.

A délutánokat általában olvasással töltötte. Képes volt ugyanazt az oldalt bújni órákig, mire leért a lap aljára, elfelejtette, mi volt az elején, és lapozás helyett visszaugrott a tetejére. Ha eszébe jutott a papó, feltúrta a házat kórházi papírok után, *Légrádi doktor*, lóbálta előttem a blokkot a pékségből, nem lehetett neki elmagyarázni, hogy nagyapámhoz már nem beutaló kell, hanem mécsesek.

Esténként aztán odaült az ágy szélére, és az ölébe vette a rajztaábláját. Amikor az ujjai megtalálták a grafitot az éjjeliszekrényen, hirtelen abbamaradt a remegés, biztos kézzel húzta a vonalakat, ezt az egyet nem tudta elfelejteni. Előfordult persze, hogy csak rajzolta egymás mellé a párhuzamos egyeneseket, mintha fel akarná rácsozni a papírt, de többnyire gond nélkül felskiccelt egy-egy házat, gyártotta sorra a klasszicista villákat, amiket utána kiragasztott a szobába, épült körülötte a falakon egy város.

Hetente egyszer kikapcsoltam a kamerát, és segítettem neki bemászni a kádba. Bekentem a testét tusfürdővel, és kimostam a fülét is, lereszeltem a megsárgult körmöket a lábujjain. Aprítottam gyömbért a teájába, néha sütöttem neki valami krémes finomságot, ha meg jobb idő volt, tettem vele egy kört a lakótelepen, és mutogattam neki a valódi épületeit. Egyik este elaludt rajzolás közben, akkor óvatosan lehámoztam róla a kardigánt, de felébredt az érintésemre, zavartan pislogott. *Gyere, lefekszünk*, simogattam meg az arcát. Engedelmesen vetkőzött, a bugyiját is lehúzta, akkor leoltottam a villanyt, és befektettem az ágyba. *Hahó*, csendült fel a rémült hang a sötétben, *itt vagy?* Matatni kezdett a lepedőn, és megtalálta a csuklómat, úgy tapogatta körbe az ujjaim, mintha nem értené, milyen is egy kéz. Csendben, szabálytalanul vette a levegőt, majd hirtelen meg-rándult a teste, *hahó*, szólalt meg rémülten, *itt vagy?* Zizegett a takaró, ahogy felült, kétségbeesetten forgolódott az ágyon, *itt vagyok*, mondtam neki halkán, csak ekkor engedte vissza a fejét a párnára. Körbetapogattam az ujjait, hátha meg-

nyugtatja az érintésem, és közben arra gondoltam, vajon milyen lehet úgy egyedül lenni, hogy te sem vagy már ott a testedben.

Az ember a munkájában nem köthet kompromisszumot, ezt tőle tanultam. Az egész életét a hivatásának szentelte, az épületeiből össze lehetne rakni egy kisebb települést. Azt is ő mondta nekem, hogy nem lehetsz ugyanolyan, mint a többiek, ki kell tűnni bármi áron. Különben engem nagyon szeretett. Tízévesen át-másztam a szomszédba az otthoni kézikameránkkal, és az ablakon keresztül lefilmeztem, ahogy a Komróczyék kefélnek. Ő pár nappal később megtalálta a felvételt, de nem szidott le egyáltalán, csak annyit kérdezett, miért az arcukat vettem. Úgy nézett rám, mintha egy többemeletes ház szerkezetét elemezné, szinte átszúrta tekintetével, pedig nem akartam én hazudni, *mert a többiek a pinát vették volna*, vontam meg a vállam. Akkor elmosolyodott, és belesípelt az arcomba, *belőled még lesz valami*, mondta, *érzékeny fiúcska vagy te*. Aztán hozzátette, hogy ne felejtsem el, a sikerhez több kell a tehetségnél.

Három hónap forgatás után leültem megnézni az anyagot. Több száz órányi felvétel gyűlt össze, napokon át bámultam a laptopom képernyőjét, vörösre dörzsöltem a szememet a végére. Az első éjszaka nagyanyám benyitott három óra negyvenkor, zavartan ácsorgott a küszöbön, én meg nem akartam, hogy elkezdjen csörömpölni, így hát odaültem magam mellé. A tévéműsorokat akkor már nem tudta követni, de a felvételeim tetszettek neki, a vállamra hajtotta a fejét, úgy nézte a saját képmását, aki éppen egy zoknival mosogatta a bögréket. Hirtelen beléptem a képbe, és elvettem tőle a zoknit, akkor felemelkedett a feje a vállamról. Rámutatott a képernyőre, *az ott te vagy!*, kiáltotta boldogan. *Én vagyok*, bólogattam, és megállítottam a felvételt, *hát az ott kicsoda?*, kérdeztem tőle. Felszaladt a szemöldöke, és hosszan hunyorgott a laptopra, aztán felnevetett, *valami nyanya*, mondta kuncogva.

Amikor az utolsó felvételt is megnéztem, kimentem a kertbe rágyújtani. Hajnalodott, de szürke volt még minden, szakadt a hó, én mégis szétizzadtam a pólóm. Járkáltam fel-alá a verandán, és pörgettem magamban a lehetőségeket, de igazából már tudtam, hogy itt most el kell dönteni valamit, mert ez a film így nem fog megcsinálni senkit, az anyag egyszerűen langyos, ha megelégszem vele, mehetek vissza a retardált frontemberekhez.

Elpöcköltem a csikket. Bámultam még egy darabig a körtefát, majd vettem egy mély levegőt, és befordultam a házba. Nem is volt olyan nehéz. Emlékszem, arra gondoltam, hogy bekapok valamit, mert ilyen gyomorgörccsel nem lehet dolgozni. Jól döntöttem, ebben biztos vagyok, és ez nem csak utólagos öniszólás. A fájdalommal nem az a baj, hogy fáj, hanem hogy emlékszünk rá utána. Aki viszont nem tud emlékezni, az nem is érez igazi fájdalmat. Úgyse számít, mit mondok neki ebéd közben, nagyanyám lehet nyugdíjazott építész, aki paneleket tervezett egész életében, de lehet kiöregedett luxuskurva is, vagy Oscar-díjas filmrendező, bármit mesélek a múltjáról, ő akkor is ugyanazokkal a mozdulatokkal kanalazza majd a főzeléket, és ugyanúgy gördül majd le az arcán a könnycsepp. Az a valóság, amit én akarok. Vajas-sonkás kenyeret ettem snidlinggel. Befaltam négy szeletet, és el is múlt tőle a gyomorgörccs.

Aznap délelőtt leterítettem nagyanyám ágyára egy inget és egy melegítőt, majd azt mondtam neki, hogy öltözzön fel. Belenézett a kamerába, csak utána nyúlt ki a nadrágért. Amikor felemelte a lábát, azonnal kibillent az egyensúlya, tompa puffanással dőlt el a szőnyegen. Megmarkolta az ágy szélét, úgy tápáskodott fel, a bal kezét beledugta az ingbe, de a jobbával már nem találta a lyukat. Erőtlen üvöltés jött fel a torkából, lerángatta magáról az anyagot, és elkezdte tépni, pattogtak a gombok, recsegett a vászon. Bementem szuperközelibe a kivörösödött arcra, mélyről fakadt fel a testéből az erő, aztán lassan elernyedte a karja, lehajtott fejjel zihált. Letettem a kamerát, és összeszedtem, ami a ruhából megmaradt, behajigáltam a foszlányokat a sarokba, képen kívülre. Kinyitottam a komódot, elővettem egy másik inget. *Fussunk neki még egyszer*, mondtam, miközben elindítottam a felvételt.

Pár órával később leültettem az étkezőasztalhoz, és megittam vele négy pohár vizet. *Nem kérem*, nyöszörögte a harmadik után, de én belediktáltam az utolsót is, csak azután raktam le a kamerát a statívra. Fél óra elteltével elindult a vécé felé. *Nem!*, kiáltottam rá. Két perc múlva újra próbálkozott. *Nem!*, ismételtem. Engedelmesen megtorpant, letámasztotta a bal tenyerét a konyhapultra. Jobb keze az ágyékára csúszott, belemarkolt a nadrágba, mintha a mozdulattal akarna megálljt parancsolni az ingernek. Nagyot rándult a teste, összezárta a szemét, és kisimultak az arcán a ráncok, tisztán látszott a kamerán a megkönnyebbülés pillanata, amikor már elengedte magát, de még nem kezdett el duzzadni a sötét folt a lába között. Lassan itatta át az anyagot a vizelet, egy-két csepp végigfolyt a vádliján, és kicsöppent a nadrág száránál. Mélyet sóhajtott, csak utána nyílt fel a szeme. A mamusz talpával elkente a nedvességet a konyhakövön.

Másnap reggel a kezébe nyomtam egy papírdarabot, és kinyitottam neki az ajtót. *Nyomás!* Bekúszott az előszobába a tél, nagyanyám maga köré kulcsolta a karját. *Menjek?*, kérdezte, és csodálkozva végignézett a saját testén. Löktem rajta egyet, *a papóhoz, gyereink!* Akkor végre elindult a verandán, én meg berohantam a nappaliba a monitorhoz, és a kapu fölé szerelt biztonsági kamera felvételén néztem, ahogy kilép a latyakos utcára. Nagyon fehérnek tűnt képernyőn a teste, és nagyon sötétnek a lába között az öklömnnyi szőrösomó. Oldalazva lépkedett, lábfejét vörösré csípte a hó. Pár méter után kibillentette egy erősebb szellőkés, és nagyot esett a betonon, meg se próbált felállni, ott maradt ülve a latyakban, reszketett az egész teste, aztán hirtelen megdermedt. Egy kövérkés nő kocogott be a képbe, virágos otthonkát viselt és kormos sütőkesztyűt, azzal érintette meg nagyanyám vállát. Egy pillanat alatt beütött a pánik, sprinteltem ki az utcára, *mamó!*, kiáltottam a kapuból, *mit csinálsz?* A nő a telefonját nyomkodta, a mentőket hívta biztos, *hagyja csak*, legyintettem, *nincsen rá szükség, köszönjük*. Felrángattam nagyanyámat, és a vállára terítettem a kabátom, közben már taszigáltam a ház felé, *nem is tudom, hogy hálálhatnám meg*, mosolyogtam a nőre, *tudja, néha csak így elköböröl, még jó, hogy erre járt valaki*. Gyanakodva nézett rám, ide-oda ugrált közöttünk a tekintete, de azért lassan leengedte a telefont. *Hát akkor minden jól!*, intettem neki kedvesen, mielőtt becsaptam a hátunk mögött a kaput.

Öt napot forgattam még, és az ötödik éjszaka megint a nappaliajtó nyikorgására ébredtem. Nem is tűnt fel, hogy a héten még egyszer se jött be hajnalban nagyanyám, ez akkor jutott csak eszembe. *Menj aludni*, motyogtam, de nem történt

semmi. Megfordultam nagy nehezen. Ott állt a matracom felett, az arcát nem láttam, csak az alakját, meg a hosszúkás árnyékot, amit a falra vetett. *Baj van?*, kérdeztem tőle.

Benyomtam a zseblámpát a telefonomon, és ráirányítottam a fényt. Mély undor ült az arcán, ezt vettem észre először, és csak utána jött a felismerés, hogy tiszta a szeme. Hogy újra őt látom magam előtt. Szinte átszúrta tekintetével, úgy nézett rám, mintha azt vizsgálná, hol rontott el, körülöttem meg elmosódtak a bútorok a sötétben, nem láttam már semmit, csak ezt a barázdált, ítélkező arcot. Kinyitotta a száját, és halkan köpte rám a szavakat, *hol a kamera?*

Lassan álltam fel, meg kellett támaszkodnom a falban. Néhány centire volt csak az arcunk egymástól, éreztem a kávészagot a leheletén, tejszín, cukor, ahogy mindig szerette. Nem értettem semmit. Odabotorkáltam a kameratáskához, és elhúztam a cipzárt, hallottam a besüppedő matrac hangját a hátam mögött. Visszamentem hozzá. Leültem mellé, remegett a kezem, ahogy a kamera képernyőjén feltűnt a latyakos utca. Kinyílt a kapu, nagyanyám lépett ki rajta meztelenül, és én nem bírtam nézni a jelenetet, csak akkor pillantottam fel, amikor meghallottam azt a furcsa kuncogást. Nem ismertem rá. A gyűrött arc újból kiüresedett, a szája köré visszaköltözött az a bárgyú mosoly, és a köd is ott volt megint a szemében, mintha az elmúlt néhány percet csak képzeltem volna. Nem nézett rám, halkan röhögött.

Karon fogtam, és átvezettem a hálóba, de utána már nem bírtam visszaaludni, forgolódtam órákon át a matracon. Őt körül elkezdtem öregotthonokat keresni a neten. Reggel csörömpölés szűrődött be a konyhából, és nekem azonnal lefagyott a kezem a billentyűzet felett, nem mertem megmozdulni, csak vártam rettegve, hogy mikor nyit be a nappaliba. Szorította a gyomromat a szégyen, le kéne kötözni vagy bezárni a hálóba, még ez is átfutott az agyamon. Dél körül jött be hozzám. Megállt a küszöbön, azt mondta, éhes. Akkor felpillantottam az arcára, és rögtön láttam, hogy azt se tudja, ki vagyok.

A félelmet viszont már nem tudtam többé kiirtani magamból. Lassan telt el a következő néhány nap, szorongva léptem ki a nappaliból délelőtt, éjszaka meg alig bírtam aludni, csak izzadtam a takaró alatt, és ha mégis kiütött a kimerültség, a sütőkesztyűs nővel álmodtam. Nagyanyám állapota hirtelen elkezdett romlani. Az ágyában feküdt reggeltől estig, nem beszélt és nem mozdult, ritkán találtam ébren. Kifakult a bőre, alig lehetett lenyomni a torkán egy-egy kanál levest, de más tünete nem volt, csak ez a fáradtság. A végén a golyóstoll is kiesett a kezéből, annyira legyengült már, megpróbáltam aláírni vele a joglemondó nyilatkozatot a filmhez, de hiába tartottam a csuklóját, nem is értette, mit akarok tőle. Nem maradt más választásom, meg kellett hamisítanom a papírt.

Végül egy régi osztálytársam segített az öregotthonnal, kellett perkálni félmilliót extrába, mert másképp nem tudtuk átugrani a várólistát, de én a világ összes pénzét kifizettem volna már, csak találjak neki valami helyet. Az indulás napján váratlanul erőre kapott, mintha megérezte volna a veszélyt. Nem akart beülni az autóba, ácsorgott pucéran az ágyon, és ordított, ha a nadrággal közelítettem felé. Hiába ígérgettem neki, hogy a papóhoz megyünk, nem hitt már nekem, nyugtatót kellett keverni a teájába, különben soha nem indulunk el.

Az intézetben egy vékony, dezodorszagú férfi vezetett körbe minket. Sietős lép-
tekkal járta a keskeny folyosókat, lobogott utána a fehér köpeny, miközben jámbor
hangon magyarázta, hogy miért kell drótkerítés az épületek köré. Nagyanyámnál
beindult a színészkedés, csendben, hátrakulcsolt kézzel követett minket, én meg
nagyokat bólogattam, de feszített belülről az ideg. Csak akkor nyugodtam meg,
amikor bepillantottunk az egyik közösségi térbe, és megláttam a sok üres arcot meg
a nyugtatózástól belassult mozdulatokat. A fehérköpenyes félreértette a mosolyo-
mat, *otthonos, igaz?*, kérdezte, én meg helyesltem neki, és közben arra gondoltam,
hogy ez a hely tökéletes, itt nem fogják felzaklatni nagyanyámat semmiféle emlé-
kek, nyugodtan eltöltheti azt a kis időt, ami még hátravan.

A körbevezetés a szobájában ért véget, a férfi magunkra hagyott minket bú-
csúzkodni. Szótlanul néztem a tágas helyiséget, a három fémágyat meg a kopottas
kisasztalokat, és megpróbáltam elképzelni, milyen lesz, ha majd az összes falat
épületrajzok borítják. Nagyanyám az ablakhoz csoszogott, és kihajolt a kertbe,
ameddig engedte a rács, mozdulatlanul állt a beömlő, délutáni fényben. Odaléptem
mellé, megszorítottam a kezét, *majd jövök gyakran, mamó*, mondtam neki, de ő elhú-
zódott az érintésemről. Rám nézett, és megrándult a szája, *félek tőled*, motyogta bi-
zonytalanul. Még azt se hagyta, hogy megöleljem.

Akkor láttam utoljára, néhány hónappal később meghalt. A filmen dolgoztam
éppen, amikor jött a hívás az intézetből, több változat is készült már addigra az
anyagból, de egyikkel se voltam megelégedve, hol az érzelmi töltet hiányzott,
hol döcögött a jelenetek ritmusa, hol pedig egyszerűen elfáradt a felénél az egész.
Azt hittem, csak egy-két napra kell félretenni a munkát, de aztán hetek lettek
belőle, intézni kellett a temetést, a hagyatéki eljárást, papírokat írogattam alá, és
szerződéseket mondtam le, fogadtam az ingatlanosokat a régi házban.

Mire letudtam mindent, elfogyott a megtakarított pénzem. Kénytelen voltam
bevallalni egy-két asszisztensi melót, meg pár reklámot is rendeztem, aztán meg-
kerestek egy tévéfilmmel, és olyan lóvét ajánlottak érte, amire nem lehetett ne-
met mondani. A forgatáson összehaverkódtam a német producerrel, aki azóta is
bombáz a jobbnál jobb felkérésekkel, még be se fejezem az egyik projektet, már
készíti nekem elő a következőt. Lassan három éve dolgozunk együtt. Profi szak-
ember, és jól fizet, kreatív kérdésekbe nem pofázik bele. Sokat melózom, de saját
lakásom van Rózsadombon, mindennap étteremben ebédelek, és akkor megyek
nyaralni, amikor kedvem tartja.

A nagyanyámról készült felvételek ott pihennek az íróasztalom legfelső fiók-
jában. A filmes barátaim még szokták mondogatni, hogy mutassak nekik egy
nyers vágatot végre, de én azt a merevlemezt mostanában csak portörléskor ve-
szem elő, meg néha éjszaka, ha nem tudok aludni. Ilyenkor megnyitom a vágó-
programot, és rakosgatom ide-oda a snitteket, próbálok kitalálni valami új meg-
közelítést, de az is megesik, hogy hozzá se nyúlok az egérhez, csak elindítom a
lejátszást, és bámulom a képernyőt, amíg fájni nem kezd a szemem. Általában
rám hajnalodik, mielőtt igazán elmerülhetnék az anyagban, és akkor mindig jön
értem a kocsis, visznek forgatni. De nem aggódom. A polcomon ki van készítve a
hely a díjagnak, és azt is kitaláltam már, hogy mit fogok mondani, ha valamelyik
ünnepségen beszédet kérnek tőlem.

Nyáron meghalni

Egy nappal később ebben a faluban ülünk a nagynéném és az unokanővérem háza előtt a kertben, kilátással a közeli szőlőkre, leanderek és gyümölcsüket már levetett cseresznyefák között, egy paradicsomi kertben, ahol ennek az 1973-as télnek az emléke halhatatlan marad. Unokanővérem meséli, hogy azt hitte akkor, vége a világnak. Elhúzta a függönyt az ablakon, vaskos hópelyhek hullottak, látta az apját közeledni kalapban és kabátban, elsötétült arccal a hófúvásban, a szokásosnál lassabban, habozva a hír miatt, amit át kell majd adnia, és ő tudta, hogy eljött a világvége, most jött el, nagypapa meghalt, és megkongatta a világvége harangjait.

Noha Magyarországra a fényesen ragyogó nyár miatt jöttünk, most is betegséget és halált találunk, ezt az egymást szorosán ölelő párt, aki rád erőlteti magát, és nem enged, kapaszkodik, ragad, mint a bogáncs, oda akar tartozni, táncol ő is veled, rád csimpaszkodik, nem ereszt el az öleléséből. Mindenkinek megvan a története betegségről és halálról, mindenkinek megvannak a veszteségei, a fejében sötéten szerteindázó képei, melyek nem halványulnak. A holtak soha nem halottak, ott a helyük a találkozások, beszélgetések első mondataiban, ott ülnek a kertekben, az asztaloknál, a levesestálak, a felszelt fehér kenyérral teli kosarak mellett, és megparancsolják, hogy tessék, beszéljetelek rólam, ne engedjetelek el, ne hagyjátok abba a rólam szóló beszédet. A seb begyógyult, de a heg még hírt ad magáról, itt, a cseresznyefa alatt, az akác alatt, amikor csak kedve támad, és úgy találja, elérkezett a pillanat, elérkezett ismét az ideje. Anyám az évek múltával is siratja még az apját, az unokanővérem és én az évek múltával is siratjuk még a nagypapánkat, csak közben a fájdalom átalakult valami hétköznapi dologgá, mindenki rátelepszik, aki összegyűlik az asztal körül, mindenki vesz belőle egy darabot, és lenyeli kenyérral és levessel.

Elindultam, hogy beteg apámat elvigyem a magyarországi nyárba. Hogy letegyem a faluban, vagy talán elvigyem magammal a Balatonra. Hogy még egyszer érezhesse ezt a diófaillatú nyarat, hogy rendeljek neki egy hideg Sopronit a kávézóban, a Kisfaludy-strandon, és nézzem vele a nagy kékséget. De amióta megérkeztünk, rosszabbul lett, minden éjjel rettegünk. Hirtelen láz gyűrte le, ami nem akar csillapodni, az otthoni klinika azt mondja nekem a telefonba, hogy azonnali kezelésre van szüksége. Unokanővérem megtiltja, hogy magyarországi kórházba vigyem, azt mondja, ott senki nem segít, a sürgősségin halnak meg az emberek,

tehát elmegyünk Kismartonba, a legközelebbi kórházba az osztrák oldalon. Nem messze innen menekült át apám a határon több mint hatvan évvel ezelőtt.

Estig várunk Kismartonban, de nem szabadul fel ágy, egy másik klinikára kell mennie Alsó-Ausztriában, a mentő majd elviszi. Búcsúzóul azt mondom, pár nap múlva érted jövök, ülünk majd a Balatonon, és rendelünk két Sopronit, eljászom a magabiztost, normalitást erőltetek a hangomra, nem engedem, hogy beleférközzön a félelem, nem engedem, hogy megérintse a szavaimat, megkösse, elkomorítsa és lebénítsa őket, egy ideje van gyakorlatom benne, hogyan bagatelizáljam a dolgokat, hárítsam el a kegyetlenségüket, és lépjek túl rajtuk, hogyan vegyem el az élüket. De a láz elakasztja a lélegzetünket, minden egyes rákövetkező napon dél körül elmúlik, de este visszatér és emelkedik, folyamatosan hívásokra várok, a klinika, a doktornő, az ápolónő, a paradicsomi kertből az unokanővérem, a két utcával arrébb lévő nyaralójukból az anyám, Berlinből a bátyám, mindannyian hozzátartoznak a félelem és feszültség e körtáncához, a mi gondokból szőtt hálózatunkhoz. Miközben a gyerekeim a Balatonba ugrálnak, és kitombolják magukat vízilabdázás közben, a labdát ököllel az égbe röpitik, én a parton állok, és fogadom a hívásokat, minden csörrenésre félelem szorítja össze a torkom, ebben a fénylő nyárban, a maga megbízható örömeivel és kedvességével, elkezdtem a legrosszabbra számítani.

Akartunk egy nagy nyarat, talán az utolsót. Napokat, amik gondtalanok, talán még fájdalommentesek is lesznek. Napokat, amikor megnyugszik a rák. Alszik, nem ébred fel. Egyszerűen csak átalussza őket. Nem mozdul. Legfeljebb a másik oldalára fordul, és alszik tovább. Igen, heves a nyár, ahogy itt mindig is heves szokott lenni, a tücskök odaadással ciripelnek, a hőmérséklet mindennap felszökik, és az erdők hangosan felzúgnak, amikor feltámad a szél. Az utak, a keskeny, végtelen aszfalterek esténként csak az enyéme, mikor a kórházból a faluba vagy a faluból tovább, a Balatonra vezetek. Háromezer kilométert vezetek ezen a nyáron. Matricákat veszek, utazom egyik országból a másikba, egyik határról a másikra, Szlovákia, Ausztria, Magyarország, városról városra, faluból faluba, váltogatom a nyelveket, magyar, német, angol, összezavarodom. Apám kórházról kórházra vándorol, stációk hosszú során át. A balatonfüredi parton, ahol fürdőruhában állok épp a meleg napsütésben, utolér az orvosnője, apámat meg kell műteni, pár perc múlva helikopterrel viszik a következő kórházba, Bécstől északnak egy órára. Miközben a gyerekeim vízilabdázás közben sikítoznak, integetnek, ugrálnak, a vízfelszínat pofozzák, fejjel lefelé lemerülnek, és a kézenállást gyakorolják, valahol Pozsony mögött a levegőbe emelkedik egy helikopter apámmal. Összeteszem a kezem, és elküldöm imáimat a kék tavnak át.

Nem új, nem is meglepő, betegség és halál mindig hozzátartoztak, ha Magyarországon voltunk, amióta az eszemet tudom, amióta itt töltöttük a nyarat, itt itthon voltak. Csakhogy most mi vagyunk a főszereplők, nem pedig mások. Ahogy visszaemlékszem, minden évben elment valaki, minden évben el kellett búcsúznunk valakitől, odaadnunk és elengednünk valakit. A betegség és a halál voltak a hívatlan vendégek, bekopogtak, leültek az asztalunkhoz, és beleettek a tányérunkba. Az emberek a konyhájukban haltak meg, az ágyukban, kertészkedés közben, munka közben a földeken, cseresznyeszedés vagy disznó-
etetés közben, úton a templomba, a kocsmába, biciklin, robogón, futás, játék

vagy dühöngés közben. Tulajdonképpen sohasem kórházban. A halál nem volt kiszervezve, tanúk előtt történt. Nemcsak öregek haltak meg, hanem fiatalok is, gyerekek, csecsemők. Az orvosi ellátás nem volt megfelelő, nem volt elegendő gyógyszer. Unokanővérem e langymeleg esték egyikén elmeséli, hogy csak ő és a fivérei lettek beoltva gyermekbénulás ellen, ők meg a falusi orvos gyerekei. Az oltóanyagot anyám vette az első Németországban keresett pénzből, és küldte el postán.

Szüleim mindig olyan magától értetődően, erőlködés nélkül, a saját könnyed módjukon vettek körül – ennek az elmúlt években bármelyik nap vége szakadhatott volna, én ezt soha nem vettem komolyan, de valahol mégis sejtettem, megéreztem néhány félreeső, eldugott idegvégződéssel. Ezért utaztam előző évben Magyarországra, hogy meglátogassam őket a nyaralójukban, hogy elmenjünk apámmal a Balatonra, és mélyen beússzunk. Ússzunk egy jót, ahogy azt a partlakók mondják, egy igazi jó, hosszú úszás, rendes méretű víz, simogatni a vizet és alámerülni, hanyatt fordulni, az eget befogadni, majd tovább simogatni a vizet, egy jó, hosszú úszkálás tavon és égen, vízen és levegőn át. Nem lehet tökéletesen lefordítani, a magyarban van valami felhangja, amit egyetlen fordítás sem tud visszaadni, a „gut” túl kevés a „jó”-hoz képest, túl kicsi, túl sovány. Ez a jó úszás a magyar nyár magja, a nyár középpontja, a pont, ahova mindennek ki kell futnia. Beveted magad a tóba, és úszol be messze az utolsó bóján, a vízimentők csónakjain túlra. Ez több, mint úszás, ez egyfajta eltávolodás a dolgoktól, nemcsak a strandtól és a nyüzsgéstől, hanem minden mástól is, ami egyébként az életed része és összetartója, a világtól, amelyben ez az élet zajlik, és ezek a dolgok összegyűlnek. Messze kint a tavon, ahol a víz kékje az ég kékjét simogatja, és versenyre kel vele, ez a világ jelentéktelennek, elfeledettnek tűnik. Már reggel felteszi az ember magának a kérdést, amint először rápillant a tóra, hogy lássa, zöld, kék vagy türkiz-e éppen, csendes vagy szélkorbácsolta: megajándékoz-e ma a tó engem ezzel a jó úszással?

Amikor ezen az egyik délutánon Balatonfüreden messze beúsztam, és mikor aztán jöttem kifelé, valaki megszólított a parton, a tóba vezető lépcsőkön, és elismerőleg ezt mondta: na, ez aztán jó úszás volt! Nevettem, és azt válaszoltam, igen, mindenképp, az volt, jó úszás! Az érzést mondja el, a benne rejlő nagyságot, szabadságot, könnyedséget, a súlytalanság óráit a napmeleg vízben, a kiadós vízben levést, aminek nem akar vége szakadni, amire sosincs elég idő. Ezt apánk korán megtanította nekünk: egymás mellett, együtt lenni a vízben, talán ez volt az első, amit megtanított a bátyámnak és nekem, közel hozta hozzánk, és ez volt az, ami szavak nélkül, magyarázatok nélkül mindig természetes módon összekötött minket. Minden nyáron ezt gyakorolta és osztotta meg itt velünk: a víz szeretetét, a jó úszást, ezt a nagyszerű, ezt a fantasztikus úszkálást.

Valamiféle örült játékot játszik most velünk? Elhatározta, hogy itt tart minket? Hálót szőtt, amiben mindig újra fennakadunk? Keresztül-kasul hajt engem az országon át, ami valaha a hazája volt? Nemrég beszélünk a haláláról, azt akarja, hogy Magyarországon legyen eltemetve, mi viszont azt szeretnénk, ha a közelünkben lenne. És ő most itt van a kettő között, félúton, a két világunk között, mintha ezt találta volna ki, mintha így befolyásolhatná. Nem bízik bennem a sírját illetően, ezért megeskette az unokanővéremet, megbízta, hogy harcoljon

érte – ami magyarul erősebben hangzik, mint németül, a magyar harcolni szó nemcsak magát a harcot, hanem véres csatát jelent, amiben mindenedet elveszítheted. Azt mondom neki a paradicsomi kertjében, hogy ne harcoljunk, kérlek, ezért ne, nekem is kell egy hely, ahol az apámat meglátogathatom, amikor már nem él.

A mistelbachi műtét után csövek és hightech-gépek alatt fekszik, állok az ágyánál, és fogom a remegő kezét, beszélek hozzá, akkor is, ha nem tudom, hogy hall-e engem, érzékeli-e egyáltalán, hogy itt vagyunk. Ránézek a fakeresztre a falon, és suttogni kezd a fejemben egy hang, vidd el most, és ugorjuk át a többi, mentsd meg a szenvedéstől, kérlek, kibírom, ki fogjuk bírni. De a halál vár. A meghalás jól láthatóan nem illik ehhez a kékhez, ami Pannonhalma és Zirc közt, a visszautamon rajzolódik ki a kevéske felhő mögött. Stevie Nickset hallgatok, egy amerikai nő csal könnyet a szemembe Magyarországon, egy amerikai nő ríkat meg a magyar ég alatt a német autómban, mert megkérdezi, can I handle the seasons of my life?, nekem pedig azt kell válaszolnom, hogy no, I can't, I just can't handle them. Nem tudom kezelni az életem évszakait, pontosabban: az életem ezen évszakát nem tudom kezelni. Elismétlem magamnak: a nyárhoz nem illik a halál. A halál a télhez tartozik.

FRANK ILDIKÓ ESZTER fordítása

Látlat

(A selmeci különös hölgy legendáriumából)

Dübörög a harag a fejemben. Ma megint nekem kell kivinnem a kecskéket a rétre. Marka nem mehet, az inget kell befejeznie. Szándékosan lassan öltöget, hogy ne készüljön el arra az időre, amikor Janka már leteszi a tűt, én meg az utolsó szálát varrom el. Maminka jól tudja, hogy bírna gyorsabban is, de nem teszi szóvá. Marka hasonlít legjobban apánkra. Ezért szabad neki olyat, amit másnak nem.

Janka pedig elment a tabacskába. Neki már megengedi Maminka, nekem meg nem, pedig alig egy esztendő van közöttünk. Már a második héten jár, de még pénzt nem láttunk. Tegnapelőtt elszöktem elébe, mert majd szétvetett a kíváncsiság. Tabacska, tabacska, olyan szépen muzsikál, csak meg kell nézнем, mi lehet az, mert Jankát hiába kérdem, csupán Maminkával pusmog a tűzhely előtt, hogy még véletlenül se halljam a ropogó tűz meg a sistersgő étel miatt, mit is mond. Babka is, Marka is hiába hegyezi a fülét. Hát a tabacska egy óriási ház, száz ablaka van három emeleten szétszórva, tíz kéménye tíz csuda házikó a tetőn. És amikor nyílik a nagy ház ajtaja, kidől belőle a regiment asszony, barna szoknyás, tarka kendős sokaság, az öregebbje fáradt arccal, a fiatalabbja mosolygósan. No most melyikük is Janka. Hiába röptetem a tekintetem ide is, oda is, csak nem látom. Benn fogták volna? Netán korábban elment? Egyszer csak valaki hátulról befogja a szemem. Megijedek, úgy kalimpál a szívem, mint amikor Hugyecék morgós kutyája kidöfi a lécapucskát, s a nyomomba ered. Jó dohány szaglik a kézből. És már hallom Janka kuncogását. Átöleli a vállam, s vonszol magával hazafelé.

Mennék én is inkább a tabacskába, mint a kecskékkal a rétre. Lenne jó dohányszagú a kezem. Pedig szeretek a réten, de csak akkor, ha nincs semmi dolgom, csak úgy kószálok dombnak fel, völgynek le, leheveredek a nagy fűbe, ahol csak a bogarak meg a madarak látnak, bámulom a nagy kerek kékséget, az égmezőben legelésző felhőbárányokat, amelyeknek a nap a pásztoruk. Könnyet csinállok a szememben, ami könnyű, csak apánkra kell gondolnom, és amikor a könnycseppet kiküldöm a pillámra, a résnyire nyitott szemem alatt szivárvány remeg. Szeretek koszorút kötni a szivárvány minden színében pompázó virágokból, ha a fejemre teszem, méz- és szénaillat bújócskázik a hajamban, ha a csuklómra fonom, csiklandoznak a száruk, simogatnak a szirmok. De legeltetéskor ilyesmit nem lehet, mert a kecske rögtön megérzi, ha lankad a figyelmem, s rögvest elcsavarog vagy az erdőbe, vagy a Dano réjtjére, aki a villáját hajítja utánam, ha csak egyetlen fűszála is görbül a kaszálójának.

A kecske elég ostoba állat, és néha megmakacsolja magát, ha valami ízletes füvet talál, addig nem nyugszik, míg mind le nem rája. Volt már, hogy sötétedés után bírtam csak hazahajtani. Maminka egész este zsémbelt, nem hitte, amit

mondtam a füvekről. De azért csak engem küld ki legtöbbször, mert szentül hiszi, hogy a kecskék rám hallgatnak a leginkább.

A harag lassan csendesedik a fejemben, az ösvénykanyarban már alig hallom, az almafáknál meg teljesen elhallgat. Annál is inkább, mert a négy kecske ma valahogy különösen engedelmes. Még Lapu is, pedig a kökénybokroknál általában lecövekel, mintha ki kellene fújnia magát az emelkedő miatt. Ma észre se veszi a kökénybokrokat, csak törtet előre. Bazalka meg szinte a nyomában, annyira szerelmes bele, hogy nyugtalan, ha nincs a közelében. Malina kicsit lemarad, hiába, ő a leglustább, néha meglegyintem a botommal. Borsika megy leghátul, de őt nem bántom, még fájós a lába.

A galagonyás felé mennek, nem bánom, a bokrok olyanok, mint a kerítés, így nem kell nagy gondot fordítani rájuk. Kicsit kitérek, hogy megnézzem, nyílik-e már a kakukkfű a lapos kő mellett a gerincen. Ahogy gázolok a térdig érő fűben, egyszer csak megbotlok valamiben. Nagyon meglepődök, hiszen úgy ismerem ezt a domboldalt, minden fatönköt, gödröt, buckát, selyemfűcsomót, bogáncsot, mint a tenyerem. Itt semmi nem lehet, amiben megbotolhatok. Ahogy hátranézek, egy lábat látok. Felsikoltok, rohanni kezdek lefelé.

Maminka, Maminka, egy halott ember fekszik a galagonyás alatt, lihegem, ahogy majdnem beesek a pitvarba.

És hol a kecskék?, néz rám szúrós szemmel, mit sem törődve a rémületemmel.

Maminka, bocsássa meg nekem, de a kecskéket ott hagytam, mert... és már potyog a könnyem, mert tudom, hogy a kecskék a legnagyobb kincsünk, a világ minden kincséért sem szabad csak úgy őrizetlenül hagyni őket a réten.

No rögvést szedd a lábad, menj szépen vissza hozzájuk. Hisz még csak most hajtottad ki őket.

Maminka, de ott a halott ember...

Mit keresne egy halott ember épp a mi rétünkön?, húzza fel a szemöldökét, ami semmi jót nem jelent. Ezt csak kitalálsz, Anka.

Nem találok ki, igazából ott fekszik, barna nadrágja van. És a sapkája leesett a fejéről.

Hiszi a piszi.

Maminka, hiszen én sose hazudtam...

No, azért tudok egy-két esetről!

De az már rég volt, még kicsi voltam, és mindig bevallottam... Jóvá is tettem...

Elég a mellébeszélésből, Anka. Máris indulj, mert nem állok jót magamért.

Maminka... Én nagyon félek a halott embertől. Amióta apácska is...

A nefelejcskék hirtelen elmaszatolódik Maminka szemében.

Akkor majd Marka elmegy veled.

Hiába jönne velem Marka, én akkor is csak félnék... hüppögök, de úgy látom, ez nem elég, muszáj rendesen rázendítenem.

Én nem megyek sehova, jelenti ki Marka. Ma Anka a soros.

Maminka egy darabig tanácstalanul áll, aztán lehúzza a nagy lábást a tűzhely szélére, megigazítja a kendőjét, s int, hogy menjek, s mutassam az utat.

Szaporán szedem a lábam, Maminka nem mondja ugyan, de tudom, hogy sietni kell, nehogy elbitangoljanak a kecskék. Meg vissza is kell érnie, hogy megfőjön az ebéd. Rásandítok, alig magasabb, mint én. Látom, hogy dübörög a harag a fejében. Nem csendesedik az ösvénykanyarban, nem hallgat el az almafáknál,

hanem még a kökénybokrokknál is összehúzott szemmel, összeszorított szájjal lépked. Igyekszem ugyanabban az irányban menni, ahogy a kecskékkel. Messziről látjuk őket, békésen legelésznek a galagonyás alatt.

Maminka megnyugszik.

Hol láttad azt a halott embert?, néz rám számonkérően.

Gázolunk a térdig érő fűben. Pontosan emlékszem a helyre. Amikor oda-
erünk, nincs ott senki. Mutatom a legyúrt fűvet. Maminka nem hisz a szemének.

A halott ember feltámadt volna?, kérdezi kicsit gúnyosan.

Nagyon rosszulesik, hogy így beszél velem.

Nem te hevertél itt véletlenül? Úgyet se vetve a kecskékre, te lusta lány...

Sírva fakadok megint. Sajog a mellemben az igazságtalanság.

Maminka sarkon fordul. Még a válla fölött hátraveti, hogy a lódításért ma nem jár ebéd.

*

Krisztusurunk üldögél a Dano kaszálója fölött!, toppanak be lelkendezve a konyhába.

Még a Leányvárban nem fújtak delet. Maminka a lábasban hagymát keverget, megcsapja az orrom az erős szag.

No majd Dano utána hajítja a villáját, akkor biztosan nem lesz kedve ott üldögélni, nevet Maminka.

Már csak nem hajítja éppen Krisztusurunkra, háborodok föl.

Ettől az istenátká Danótól minden kitelik. Mit gondolsz, felismerné egyáltalán Krisztusurunkat?

A csipkelődő hangból tudom, hogy Maminka egy szavam se hiszi. És nem tart engem se képesnek, hogy felismerjem Krisztusurunkat, ha netán valóban eljönne közénk. De hát igaz is, hogy kerülne éppen ide, a Felső Reszlára, a Dano kaszálója fölé Krisztusurunk?

Ha Dano nem is, én felismertem..., bizonytalanodok el.

Ez is olyan, mint a halott ember a múltkor, dohog Maminka. *Képzeldől csak. Vagy álmodozol.*

Nem is képzeldöm, nem is álmodozom, Maminka. Ott ül egy ember a domb tetején, és pont olyan, mint Krisztusurunk az Olajfák hegyén, éppen úgy ül, mint a szentképen Maminka imakönyvében. Ugyanolyan a haja, a szakálla.

Köpönyege is van?, szól közbe Marka unottan a sarokból.

Fehér inge van, vágom rá, magam is meglepődöm, milyen hangosan.

Akkor az nem lehet Krisztusurunk, legyint Marka.

Ha nem hiszed, győződj meg róla!, mondom dacosan, és kifordulok a konyhából.

*

Szép kecskék, mondja a szakállas, amikor egészen közelre ereszkedik hozzánk. A dicséretre elmosolyodok, de nem merek ránézni. Ha mégis Krisztusurunk, akkor mit kellene mondanom?

Mi a nevük?

Ez itt Lapu, mutatok a bakra. Az meg Bazalka. A barna Malina névre hallgat. Ez pedig Borsika, ő a legfiatalabb. Kicsit fájós a lába.

Ahogy Borsika meghallja a nevét, kedvesen megnyalja a kezem.

Bazalka rajong Lapuért, állapítja meg a szakállas.

Csak nézek, honnan tudhatja. Lehet, hogy tényleg Krisztusurunk, hiszen az mindent tud a világon.

Nekiünk is volt gyerekkoromban kecskénk, még Kisszebenben. A Mici. Teljesen belehabarodott a szomszédunk Kázmérjába. Éppen így nézett rá, mint Bazalka Lapura.

Akkor mégse Krisztusurunk, állapítom meg csalódottan. Krisztusurunk egész biztosan nem Kisszebenben gyerekeskedett.

Jól tejelnek?

Jól hát, vágom rá.

Nem csoda, gyönyörű kövér a legelő.

Bólintok.

Minden nap kihajtod őket?

Majd minden nap én vagyok a soron. Janka, a nővérem a tabacskába jár a múlt héttől. Marka, a húgom meg olyan lassan varrja az inget, hogy nem ér ide. Így aztán rám marad.

De te szeretsz ide járni, úgy-e?

Hát szeretek, vonom meg a vállam.

A kecskék nélkül leginkább, úgy-e?

Nézek rá gyanakodva. Mégis Krisztusurunk? Aki mindent tud?

Azt csak néha lehet, mondom szomorúan.

És szoktál heverészni a fűben?

Szoktam hát.

Ez a rét egészen különös, mondja kicsit fátyolos tekintettel. A minap én is lehevedtem, ott, kicsit lejjebb, mutat a galagonyás alatt pont arra a helyre, ahol megbotlottam, el is szunnyadtam, és csuda álmat láttam. Tündérek táncoltak egy nagy fa körül. Amint felébredtem, azt éreztem, tele lettem erővel. Valami sugárzik itt a földből, a füvekből. A kecskék is ettől olyan egészségesek. A tejük is biztosan jó sűrű.

Csak nézem, hogyan ugrál föl-le a szakálla, amint beszél.

Sajtot csináltok-e a tejből?

Maminka nagyon ízleteset tud. Van is keletje.

Eladjátok?

El. A Kossuth téren van minden héten kétszer piac. De hordja a Szentháromság térre is, három házban csak a mi sajtunkat eszik.

Én is vennék.

Hát jöjjön el.

Akár most is?

Akár most is.

*

Maminka, Maminka, itt van a halott ember, akarom mondani, Krisztusurunk!, szaladok előre, de már messziről kiabálom.

Neked teljesen elment az eszed, kacag Marka a kútnál. De amint meglátja a szakállast, földbe gyökerezik a lába.

A kiabálásra, főleg Krisztusurunk említésére még Babka is előtipeg a kemen-ce mellől. De hiába hunyorog, a rossz szemével nem sokat lát. Amúgy is erősen tűz a nap.

Mit kiabálsz itt össze-vissza?, lép ki a pitvarból Maminka. De megtorpan, és a szó is a torkán akad, amikor felbukkan mögöttem a szakállas.

Ez itt a halott ember, aki nem is halott, csak aludt, és csuda álmot látott, amikor vélet-lenül megbotlottam a lábában. És lehet, hogy Krisztusurunk, mert épp olyan, mint a szentképen Maminka imakönyvében, de az is lehet, hogy nem Krisztusurunk, mert annak biztosan nem lehetett Mici nevű kecskéje.

A szakállas csak nevet ezen a sok szófia beszéden, Maminka pedig megenyhül.

Azt mondja a leánya, hogy finom kecskesajtot csinál, mondja a szakállas Maminkának. Vennék, ha van eladó.

Egykettőre megkötik az üzletet. De aztán a szakállas mást is kérdez. Hogy nem volna-e nálunk szállás a számára. Mert a városban kivett egy szobát a foga-dóban, de sehogy se tud aludni benne. Azért is szundított el tegnap a réten. És a munkája is ide köti, jobb lenne, ha nem kéne annyit gyalogolnia mindennap.

Maminka arca elsötétül. Azt hiszi, becsapja őt a szakállas.

Ugyan milyen munka köti magát a réthez? Napszámban fog kaszálni? Vagy gyümöl-csöt szed?

Dehogy!, nevet a szakállas. Azért jöttem, hogy látlatot fessek a városról.

Látszik, hogy Maminka ebből egy kukkot sem ért, de mi többiek se nagyon.

Hm, mondja kicsit zavartan. Mi itten elég szűken vagyunk, a három lányom meg Babka is itt van rajtam kívül, épp csak elférünk a kicsiny szobában, konyhában. De ha elfogadja a szénapadlást, ami most még szinte üres...

Persze, hogy elfogadom, lelkendezik a szakállas, mindig is szerettem szénapadlásokon háltni.

És mennyi időre akarja ezt a szállást?

Hát úgy egész nyárra.

Maminkának kikerekedik a szeme, nem számított ilyen hosszú időre, de most már nem visszakozhat.

A szakállas estére már vissza is tér, néhány ládával felhurcolkodik a széna-padlásra. Erősen horkol, lehallatszik a szobába. Kuncogunk Markával és Jankával. Maminka meg sóhajtozik.

*

Maminka mondta, hogy már pirkadat előtt mocorgott odafent.

Itt se tudhat aludni.

Akkor majd odébbáll.

Maminka hallotta, amikor lemászott a létrán. A kecskék is mekegtek kicsit, mert meg-zavarta az álmukat.

Hova mehetett?

Hát a dolga után. Mit nevezsz ezen? Ő maga mondta, hogy itt a dombon a munkahelye.

De mire a Leányvárban elfújták a kilencet, már vissza is volt. Nem dolgozhatott vala-mi sokat...

Maminkától kért egy csupor tejet. A diófa alá kuporodva itta meg.

Ízlett neki, mondta Maminkának. Meg azt is, hogy soha nem látott még ilyen szép hajnalt. És mondta a színeket. Hogy cinóber meg fénysárga meg levendulalila.

Maminka csak megvonta a vállát. Neki nincs ideje hajnalokat bámulni. Csak a kecske tőgyét lesi. Meg a sajtárt, hogy a bolondos Malina fel ne rúgja. De azért csak rajta felejtette a szemét azon a ragyogó szempáron, amelyikből a hajnal tükröződött vissza a lázas szavak fölött. És már nem ingerelte – úgy, mint engem – nevetésre az ide-oda ugráló szakáll se, ami egy kicsit Lapu szakállára emlékeztet.

*

Az ember, akit Krisztusurunknak hittem, Teo névre hallgat. Maminka legalábbis így szólítja. Napjait a rétünk fölötti gerincen tölti, egy nagy irkával, amibe rajzolgat és írogat. De leginkább csak néz bele a világba. Látom, amikor a kecskékkal vagyok kint. Azt hiszem olyankor, hogy megbolondult, mint Dano apja. Az is csak kiült egy napon az almafa alá, aztán már be se akart menni többet a házba. Csak bámult maga elé. Egy kukkot se mondott. Ha etették, evett, ha itatták, ivott. Aztán már nem etették, nem itatták. Egy reggel oldalra fordulva találták. Teo mégse bolond, mert napszállta után mindig lejön a hegyről. Maminka egy darab sajtot ad neki, száraz cipót. Frisset soha nem eszik. Fel nem foghatom, miért. Hiszen nincs annál finomabb.

*

Amióta Teo itt van velünk, szívesen megyek ki a kecskékkal. Ha Maminka Markát osztja be, kialkudom, hogy maradjon otthon. Markának fúrja az oldalát a kíváncsiság, miért ragaszkodom egyszerűen olyan nagyon a legeltetéshez, mikor azelőtt ki nem állhattam, ha csak lehetett, kibújtam alóla. De nem árulom el.

Teo már nem üldögél naphosszat. Talált egy helyet, nem messze a lapos kőtől, oda jár mindig. Meglesem egy borókabokor mögül. Felállít egy keretet, amire vastag vászon van feszítve. A kisebb ládáját felnyitja, és mindenféle tégelyeket, tubusokat, üvegcséket, ecseteket rak ki maga elé a láda fedelére. Aztán sokáig csak néz. Hol a vászonra, hol a vászon mögött le a városra. Egyszeriben, mintha bolha csipné, nekifog, ugráltatja és táncoltatja az ecsetet a vásznon. Csak akkor hagyja abba, amikor a nap legurul a Paradajz tetejéről.

*

Ha akarsz, idejöhetsz.

Hogyne akarnék.

Odaállok mellé, csak kicsivel vagyok alacsonyabb.

Nahát!, csapom össze a tenyerem, mert felismerem, hogy itt balra az Óvár, vele majdnem szemben a Leányvár, középen messze fent a Kálvária, lejjebb a városháza, jól eltakarja a mi templomunkat, csak a tornyocskáját látni, itt terpeszkedik a német templom, amott az akadémiák, itt elöl meg épp csak kikandikál egy fa koronája fölött a klopacska tornya. Tisztára mint a valóságban.

Minek festi meg a városunkat, ha nem is idevalósi?

Vannak helyek, amelyek Isten különös gyengédségéről tanúskodnak. Ilyen zöldek sehol másutt nincsenek a világon.

Nézem a képen a zöldeket. Ilyeneket még sose láttam.

*

Babka egész éjjel jajgat. Maminka csitítgatja, de hiába. Teo pirkadatkor megzörgeti az ablakot.

Segíthetek?

Maminka beengedi, mécsest gyújt, kitakarja Babkát. Teo föléje hajol, végignézi tetőtől talpig. A duzzadt bokáját, a kékes lábujjait sokáig vizsgálja. Jankával kilesünk a lepedő alól, Marka szuszog, égzengés se ébreszti soha, nem még jajgatás.

Teo kimegy anélkül, hogy egy kukkot szólna. Maminka hideg vízbe mártott vászondarabbal borogatja Babka homlokát, simogatja a szürke haját. Felülteti, megitatja a kék bögréből. Babka csak három kortyot iszik, hiába erőlteti Maminka. Mikor a napsugarak bekíváncsiskodnak az ablakon, már Teo vissza is van, kezében egy csokor. Int Maminkának, hogy hajtsa fel a lepedőt. A csokorral ütlegelni kezdi Babka bokáját és a lábujjait. Suhannak, csattannak a levelek, Babka sikolt, jajdul, sikolt, jajdul. Maminka már-már megragadja Teo karját, kéri, ne bántsa, de csak nem hagyja abba a csapkodást.

Csolamin, lihegi, s nem fárad el a sok mozdulatban. Köszvényrohamra ez a legjobb. De mindjárt hozok pirulát is a gyulladásra.

Babka nem akarja a rózsaszín pirulát, összeszorítja a száját. De Teo annyit mormog neki, hogy végül elfogadja. Kisvártatva elcsendesedik. Nekünk már kelniünk kell. Janka készülődik a tabacskába, Maminka kimegy a sajtárral a kecskékhez. Gyorsan magot szórok a tyúkoknak, aztán kikönyörgöm, hogy belenézhessek Teo orvosságos ládikájába. Nem tudok betelni a fiolák, tégelyek, dobozok, tubusok, üvegcsék látványával. Teo nyitogatja, felpattintja, orrom alá dugja őket, megszállottan magyarázza a cseppek, pasztillák, kúpok, labdacsokek, elixírek, porok, tinkturák gyógyító erejét. Zsong a fejem, kavarodik a sok finom illat az orrfacsaró búzzal és a betegségszaggal. Az utóbbi Teo meséjéből száll fel.

*

Mit álmodtál, Teo?

Mindig ugyanazt álmodom.

A nagy fát a táncoló tündérekkel?

Azt.

Mondd csak, milyen táncot járnak? Valcert? Csárdást?

Egyiket se.

Hát?

Azt elmondani nem lehet.

Csak?

Feláll, felemeli a karjait, úgy mozgatja őket, mintha el akarna szállni, forog, hajlong, letérdel, felpattan, hajlik oldalt, hajlik hátra, iramodik előre, megtorpan,

visszafordul, felugrik, forog, hadonászik, rugdalja a levegőt, dúdol valami kacskaringós dalt, kacagok, potyog a könnyem, szivárvány kapaszkodik a szempilámra.

Nem haragszik meg, hogy kinevetem. Megragadja a kezem, felránt ültő helyemből, szakállából muzsikát ráz, forgat, derékon ragad, röptet a levegőben, felemeli a karjaimat, háttal kifordít, vállamra hajtja a fejét, elfut tőlem, vonaglik, előrebukik, visszaforog hozzám, varázsol a karjaival, annyira mulatságos, hogy utánozni kezdem, felemelem a karjaim, széttárt ujjaim szárnyként mozgatom, nekiiramodok, levegőbe szökkenek, perdülök, hullámoztatom a csípőm, feszítem a combom, hajladozok, forgok, karjaim úsznak a levegőben, forgok, feszítem a hasam, hullámoztatom a mellem, röppen a hajfonatom, perdülök a levegőben, széttárom a karom, hajladozok, forgok, forgok, forog velem a világ, kacagok, szédülk, lassulok, leengedem a karom, pihegek, megállok.

Teo szemében kis eszelős tüzek gyúlnak.

Mit nézel így?

Pont így táncolt Izadóra a pesti színházban, motyogja.

Izadóra?

A legnagyobb táncosnő, hozzá foghatót nem hordott még hátán a föld, sóhajt elragadtatottan.

Hacsak nem engem, nevetek pajkosan, és nekirontok a lejtőn a feltámadó déli szélnek.

*

Maminka forró vizet önt a teknőbe. Beáztatja az ingeket, alsószoknyákat. Amikor már kibírja a kezünk, szappannal bedörzsöljük, nyomkodjuk, súroljuk, dörgöljük, csutakoljuk, sikáljuk, dögönyözzük a durva vásznakat, finom gyolcsokat, amíg besűrkül a hab, besűrűsödik, nyálkásodik a víz. Maminka kicsavargatja a ruhát, Marka kannába dönti a teknőből a vizet, hátraviszi. Öblítünk, vörös a kezem a jéghideg kútvíztől. Maminka erős keze nem fárad el a csavarásban. Szétrázogatok minden egyes darabot, jószagú permet esik az arcomra, karomra, lábszáramra, mielőtt a kifeszített zsinegre rakom őket. Teo inge az én ingem mellé kerül. Amióta apácska itt hagyott minket magunkra, nem lengedezett férfiing mosás után az udvarunkon.

*

Nem szorít a kötény?

De.

Hát vedd le.

Igaz is.

Hát a szoknya?

Kioldom a szoknya kötőjét is. Kilépek belőle. Nagy kék virág, kuksol a fűben.

Táncolsz nekem?

Táncolok hát.

Nekiiramodok, felemelem a karjaim, hullámoztatom a levegőben, hajlado-

zok, lassan fordulok, csípőm ringatom, nyújtózkodom, lendítem a lábam, pördülök, szökkenek, forgok, forgok, forgok, forog velem a rét, a Tanád, a Paradajz... lecsúszik az alsószoknyám, a derekam szabadon hullámszik jobbra, balra, ingem simogatja a combom, lebegek, talpam csiklandozzák a füvek.

Izadóra a rét hatalmas színpadán, tapsol Teo.

Lehuppanok mellé.

Neked zene se kell.

Izadórának a muzsikusok muzsikálnak, Ankának a tücskök meg a madarak.

A kecskék pedig énekelnek, nevet Teo, mert a kökénybokrok felől Malina hangját hozza a szél.

Pihegek, hanyatt dőlök. Teo is hátrahanyatlik. És beszél a fényről, a nap útjáról, világot átjáró teremtő erőről, zsong a fejem, ég az arcom, zszibong a lábam.

*

Maminka felmászott a szénapadlásra.

Az nem lehet.

Ezzel a két szememmel láttam.

Soha nem megy oda.

Most mégis. Csak ing volt rajta.

Ingenben csak lefekvéskor szokott lenni.

Hát éppen ez az.

Ott fog aludni?

Hátha csak vitt valamit Teónak.

Nem volt nála semmi.

Akkor minek?

Hallgatózzunk?

Óvatosan kibújunk a lepedő alól. Marka szuszog, Babka horsog. Lábujjhegyen osonunk, a padló meg-megreccsen, az ajtó nyikkan, nem is tesszük be magunk után, ne áruljon el. A telihold szigorú fényt küld a padlásfeljáróhoz támasztott létrára. Alatta kuporog valaki kezébe temetett arccal. Csak a szipogásból tudjuk, hogy zokog. Indulunk, hogy megvigasztaljuk. Aztán Janka megszorítja a kezem. Visszasurranunk a konyhába. Babka horsog. Marka szuszog. Bebújunk a lepedő alá. Hajnalig forgolódunk, mikor végre megjön Maminka.

*

Szénát gyűjtünk. Nagyon meleg van, Maminka kioldja a kendőjét, Marka és Janka hátraköti, én levetem. A szoknyámat is levetném, de Maminka miatt nem lehet. Én gereblyézem a szagos szénát, a többiek marokra szedik, boglyába rakják. Teo a lapos kónél áll naphosszat a vászna mögött. Amikor végzünk, felszaladok hozzá.

Nemsokára elkészül a látlat, mondja áhítatosan.

Kék hegyek a távolban. Középen világít a kéttornyú templom a Kálvárián, a stációk fehér pöttyök a hársfasorban. A háztetők megbújnak a völgyben, csak a tornyok nyújtogatják kíváncsian a nyakukat. A Leányvár elégedetten pillant le a

békés házakra. Itt az almafák, itt a rétünk, balra a galagonyabokroknál legel Lapu, Malina, Borsika és Bazalka. A kép alján bal oldalt mi vagyunk, feltúrt ingujjal, Marka lehajol, Janka épp ledobja az összegyűjtött szénakévé, Maminka pedig egy kis szénacsomóval a kezében épp kifújja magát. Én a gereblyét a válnak támasztva épp odábbindulok, kis kosár is van nálam, bojtorjánfüvet szedtem bele.

Kék szoknyát festettél nekem, mondom Teónak.

Hát mert olyanban jársz.

Festhettél volna inkább pirosat.

Milyen pirosat?

Mint ez a pipacs, ni, mutatok magam mellé a képen egy lenge virágra.

Nem szereted a kéket? Pedig nagyon illik a szemedhez.

De szeretem. Csak jobban szeretnék piros szoknyát. Hiába könyörgök, Maminka nem engedi.

Teo nézi, nézi a pipacsot.

Aztán a maradék piros festékbe mártja az ecsetjét.

Villanó por

Biztosított róla, hogy a szem fényképezéséhez most a legjobbak a fényviszonyok, mert épp úgy süt a nap, hogy kellő rásegítéssel a szivárványhártya és a pupilla kontúrjai tökéletesen hangsúlyozzák az emlék nélküli szorongás felcsapó fényét, amely, mintha ág csapna ki a szemből, senki figyelmét nem kerülheti el. Második-harmadik generációnál gyakori ez, úgy mondják szakmai körökben, hogy megerjed odabent a félelem, és a tudat nélküli háttér, ami amiatt van, mert az egészlől nincs zsigeri tudomásom, szerencsésen domborítja ki a lélek láthatatlanul bevérzett anatómiáját, és az új honlapon, amire felkerül, a szakértők egészen biztosan úgy tudják állományba venni, hogy a legkedvezőbb együttérzést váltsa ki az érdeklődőkből. Naponta néhány ezer klikkelésre számíthatok az elején, aztán, sikeres marketinggel a napi tíz-, sőt százezer megtekintés sem kizárt. Extrém érdeklődés esetén, ahogy a múltkor egy lengyellel is történt, reklámcégek is érdeklődhetnek, ezzel persze semmi gondom, ők intézik, kegyeleti okokból nem is volna ízléses, ha nekem kellene ezzel törődnöm. Nagyapja volt, ugye, az áldozat? A páros nemzedékek mindig szerencsések, ezt ő tapasztalatból mondja. Előreálló állkapcsa volt, bulldogbeszéddel szavait beharapta, mintha minden mondattal kapást könyvelne el, ami az emlékhalászatban rendkívül fontos. Már hozta is a készülékét, a mai technika korában furcsa volt, hogy nem digitális eszközt használ, egy ormótlan állvány, lámpa, talán még sötétítő függöny is előkerült. Ne féljen, a legfontosabb pillanatban nem fog sírni, arról mi gondoskodunk.

Hesztia lélegzete

Kínai csoportok érkeztek megtekinteni, hogyan élünk. Próbáltam leültetni őket, megkínálni kávéval, vagy összekaparni, ami épp a konyhából feltálalható. Leintettek, hagyjam csak, az egyik a fogkefémeket emelte fel egy percre, a másik a papírjaimat rakosgatta egy kicsit az íróasztalomon, egy harmadik a hamutartóban vizsgálta a csikkeket. Apámtól örököltem, indián lepénysütő volt, még a hetvenes évekből való. Hagyjam csak, úgyse értik. Úgy néztek körbe, mint akik egyszerre vannak múzeumban, és fontolgatják, hogy ideköltöznének. Megengedték, elzárták a víz-csapot. Nevettek, hogy nem gáz jön belőle. Egy kopott térdű, tréningruhás végig fényképezett, de mindig csak a falat vagy olyan térrészletet, amiben nem voltak tárgyak. Őket ez érdekli legjobban, magyarázta a tolmács vagy a kíséző, a tárgyaktól nem zavart részletek, amikben mégis leülepszik az életnyomunk, a láthatatlan kötőanyag, Hesztia lélegzete. Vizsgálják, hogyan tölti meg a családi cserebomlás a titkos pórusokat. Milyen más családoknak van esélyük utánunk itt élni, kiknek nem árt az évtizedek alatt felhalmozódó levegő. Mikor elmentek végre, nem tudtam, hogy végképp békén hagynak, vagy azt kartotékolják, hogy ezt a teret bárkinek továbbadni reménytelen.

Szörföző

*Az ember mindenbe belevág,
emigrálni akar, megváltani a világot,
olyan köteteket írni, hogy másfelé járjon a villamos,
a szerelmet megélni mindenestül.*

*De közben sem az anyja, sem az apja nem szereti,
és körülöttük mindenki az ő áldozatuk lesz,
szóval mindenki görbén néz az emberre,
s ettől ő elbátortalanodik:
nem akar emigrálni, sem megváltani a világot,
belátja, hogy a villamos mégsem járhat másfelé,
és a szerelmet csak félig élheti meg egy józan ember.*

*Közben azért próbálkozik,
ettől aztán vihogós lesz, nagyszájú, pökhendi és hűtlen,
belül pedig tépő szomorúság gyötri –
legalább van mentsége.*

*Végül megéli a szerelmet mindenestül,
de csak a szerelmet éli meg mindenestül,
emigrálni már nem akar, megváltani nem tudja,
a villamos mindenfelé jár, csak erre nem:
kizárólag a szerelemben lehet megbízni egyedül.*

*Ebben sok erő van, sok lendület,
az ember a lelkén szörfözik, a viccek lelke nyugodt felületére hullanak,
mert a felületen roppant nyugodtság árasztja el,
nem borítja fel a szörfözőt,
annak meg miért is kellene tudnia,
hogy alatta, nem is annyira mélyen,
a bálnák nyelvét kardszárnyú delfinek marcangolják.*

d.1. a csomó megköt

*akart és ritka öröm, mindennapi,
felfejtetlen látvány. reggelre kibomló,
estére befalazott ablakok, a száradás
sebes és kíméletlen. hány napig jó
a hal a hűtőben, erre gondolsz,
és a csirkecomb, a zacskón, belülről,
cseppek, van-e körülötted ez a pára.
ajtó nyílik, kőművesek jönnek,
munkához látnak. nem beszélnek,
a sarokban rádió, rajta malterfröccs.
mikor megszólal a dalod, elönt
a szégyenérzet, egyszerre néznek fel
a felsötét szemcsés mélyén.*

d.1.1. süket só

*bal könyökükön kopás, a szövet
fakuló, majd vékonyodó szálai,
növekvő, szögletes lyukak.
a bőr szikkadt pikkelyei átlátszanak,
mélyvarratok ívei kísérik fel
a csendes, de zavaros csarnokvízig.
a kőművesek arca, mintha mindjárt
elsírnák magukat, tompa és merev
a halvány, vörös fényben. elalszanak
a hirtelen csobogás súlya alatt.*

d.1.2. rideg félgömb

*a víztorony tövében homokba fúrt
cipők, a glóbuszt belülről csigák fedik
a könnytisza folyadékban, a sötétben,
a tükör feletti vasrácsra állva a kőművesek,
még a lencsén innen, feltört sarokkal
várják a felszín hideghullámain, az üvegtest
mozgását, a szédülés lassú árnyjátékát.
szemhéjukat leengedik, fehér amóbák
úsznak a kültér negatív vonzásában.*

Piros víz

*Beúszol mélyen a piros vizű tóba,
hány hullát húzhattak ki itt a partra,
tüdejük csurig vízzel, mint a váza,
kifehéredett arcukon kinyílt a halálvirág,
mentőautók diszkófénye a csend.
A tó, mint a magzatvíz, körbefog,
újja akarsz születni, tűzben foganni,
kapkodsz, keresed a szülőcsatornát,
de tágul a víz, a nádas, a szél,
egyre távolodnak a füves partok,
egyre kisebbek és némábbak a fák,
tágul a méh, mint a néma világűr,
a méhfal csillagos, nyálkás mennybolt,
és a tó, mint a temető, az égnek feszül,
mozdulatlanul, némán, súlyosan,
a partján színes virágok táncikálnak,
apró gyökerek szívják a testnedvedet,
minden lélegzetre belülről szúr
testedben a millió csont- és koponyaszilánk,
a tó egy fényesre borotvált alvó test,
megsimogatod és megcsókolod,
bizsergő mellbimbódat csiklandozza,
a tüdeje megtelik a lélegzeteddel.*

Arcadia

*Mit sem érdekelte a világ: hempergett
a fűben, és arra gondolt, hogy sziklává változik,
fészket raktak a hajába az ugató sirályok,
a tenger habos hullámai mosták, verték
éjjel-nappal elpusztíthatatlan sziklatestét,
nevetett, ahogy csiklandozta a huncut szél,
és legördült a virágzó pitypangok között.
Arra gondolt, hogy súlyos árnyékká változik,*

*aláfeködtek a lompos tehenek és kecskék,
gondtalanul legelték és nyalogatták árnyéktestét.
Lusta ujjaival mélyen a húsába túrt,
talált benne római pénzeket, üvegszilánkot,
műanyag csatokat és izgága bogarakat.
Autók gördültek át a hasán, csizmák taposták,
árvíz mosdatta, az aszályban lángba borult.
Aztán felkelt, és megrakarta a fejét,
mély levegőt vett, és szárnyra kapott.*

Az ő testem

*A kutya a kezemet nyalogatja,
miközben a fürdőszobában lévő nő
bal mellbimbója miatt aggódom.*

*A haját szárítja a nő,
akinek fáj a bal mellbimbója.
Megnéztük ma este,
találunk-e ferde vágást,
vagy elszíneződést,
vagy az ágyunkban élő apró
rovartól származó harapásnyomot.*

*Jó ágy, hűsleges ágy.
Az a fajta, amelyik nem sértődik meg,
hogyan felmerült bennünk,
netán apró, ámde
aránytalanul erős rovarok
élnek benne.*

*A hajszáritónak olyan a hangja,
mint egy felszálló repülőnek.
Amikor először repültem Brüsszelbe,
az emberek boldogan kezdték az utat,
mégis nyálfoltos inggel végezték.*

*A haját szárítja,
pedig sosem járt még Brüsszelben.
A haját szárítja,
pedig a kutyát is simogathatná.
A haját szárítja,
miközben azon aggódik,
mitől is fáj valójában a mellbimbója.*

Bob Hicok (1960) a kortárs amerikai költészet egyik közkedvelt alakja, aki eredetileg az autópárhuzamban dolgozott, de már első verseskötetével szakmai sikert ért el, népszerűsége pedig azóta töretlen. Lírájára egyszerre jellemző a hétköznapi élet és az emelkedettség, a közérthetőség és a finoman adagolt műveltség, a vallomásosság és a közéleti érzékenység. Számos elismerés birtokosa. Kreatív írást tanít a Virginia Tech egyetemén.

*Én nem a hajamat szárítanám
egy ilyen pillanatban, bár én kopasz vagyok.
A női test többféleképpen
képes megszűnni
női testnek lenni.*

*Én egyféleképpen
tudok boldog lenni,
és az ő.*

*Szeretnék vele elrepülni Brüsszelbe.
A nyálfoltok sem zavarnának.
Ez történik az emberekkel álmukban.
Vennénk képeslapot, amelyen az a kisfiú látszik,
aki megmentette a várost, amikor lepisilte a tüzet.
Nyilvános helyeken romantikáznánk.*

*Jelenleg ezeket
a vágyakat azzal tudom előmozdítani,
hogy a kutyát simogatom.*

*Közben egy elméleten dolgozom.
Miszerint néha egy testrész
csak úgy fáj.
Miszerint azért imádkozunk,
hogy az a testrész,
amelyik néha csak úgy fáj,
a kislábujj vagy a vakbél legyen.*

*Valami csökevényes és felesleges.
Amitől meg lehet szabadulni.
Nincs okom
a rák szót használni,
miközben a kutyát simogatom.*

*Íme itt egy másodperc-darabka,
miközben a gép még nem repül,
de már a földön sincs.*

*Van egy másik elméletem is,
miszerint senki sem halhat meg
abban a darabka másodpercben.*

*Ha ez a gondolat
megvigasztal, nyugodtan
tartsd meg.*

Alzheimer

*A székek maguktól vándorolnak, a könyvek is.
Unokák látogatnak, ismeretlenül és
név nélkül, az arcuk egy kirakós
hiányzó darabkái. Olyan, mint az óceán*

*mélyi hal, melynek teste fény.
Átlebeg a szobákon, a tekintetemen,
múlt nélküli öregasszony,
a saját életének példázata.*

*És bár olyan, mint egy gyermek,
közünk van egymáshoz:
rajta keresztül érkeztem.
Így megóvnom őt késektől,*

*lépcsőktől, az utcától, mely hívja,
akár a folyók, hogy induljon,
és kövesse. Felöltöztetem,
mutatom, mire valók a gombok,*

*amikor pedig néha felnéz, és
a nevemen szólít, a hangja olyan,
mintha egy ritka madár trillázna,
mely állítólag már nem is létezik.*

Óralátogatás

*Ki látott már sólymot?
Egy kéz emelkedett a magasba. Ki járt
már vidámparkban? Senki.
Kinek van kutyája? Négy kéz.
Épített már valaki hőembert? Ketten.
És a Göncölszekeret ki látta?
A nagy telkén, felelte egy srác,
lelkesen hadonászva.
Ki ismer olyan embert, akit
léttek? Az összes kéz felemelkedett.
Gyorsabban, mint hittem volna. Mint a parancsolat.*

*Ha mást is ismertek,
akit megölte, emeljétek fel a másik kezeteket!
Ha netán akkor léptél volna a terembe,
elcsodálkoztál volna, miért jeleznek
touchdownt magasba emelt kézzel, vagy miért
csinálnak úgy, mintha hullámvasúton ülnének,
a nap felé nyújtott karral,
ahogy épp alábuknak
a csalóka mélységbe,
miközben mosolyognak. S a mosolyt
vagy legalább a boldogság szűrt fényét,
magaddal viheted, ahogy
végigmész a folyosón,
bárhová is tartasz,
hogy feldobd
a hangulatot
egy másik teremben is,
még ha nem is tudatosan.
Azt hiszem, az egész
abból fakad, milyen kicsi
a tenyerük,
mégis épp annyit akarnak fogni,
mint bárki más.
A kezek ebben igazán jók. Fognak.
A kezek általában bármire jók,
amit kérünk tőlük.*

TÓTH BÁLINT PÉTER fordításai

Párizsi levelek

Walter Benjamin először 1926-ban töltött hosszabb időt Párizsban, majd 1933 márciusában emigrált; a Németországból való végleges kiutasítására pedig 1939-ben került sor. Az emigráció nemcsak a kulturális közeg elvesztését, hanem helyenként a szegénységet, sőt a mélyszegénységet jelentette számára. „Benjamin élet- és publikációs feltételei a párizsi emigrációban állandóan a pénzügyi létminimum határán mozogtak. [...] Nem az utazás örömeiből, hanem az anyagi szűkösségből fakadó helyzetváltoztatások vezetnek el többször is San Remóba, ahol egykori feleségének panziójában ingyen lakhat. Aztán újra és újra Ibizán tartózkodik, mert ott alacsonyabbak voltak a létfenntartás költségei, és látogatásokat tesz Brechnél Dániában. Párizsban újabb és újabb lakásokba költözik, lehetőleg nagyon kedvezményes vagy minimális lakbérért.”¹ Ilyenek voltak a 20. század egyik legnagyobb és legeredetibb gondolkodójának fojtogató és megalázó mindennapjai – életének utolsó tíz évében. De még ennél is van rosszabb: már ide is úgy menekült a náci Németországból, pontosabban Berlinből. És van mögötte néhány hatalmas magánéleti kudarc: 1925-ben a frankfurti egyetem germanisztikai intézetében elutasítják a habilitációs kérelmét, és 1930-ban elválk Dora Sophie Kellnertől, akivel 1917-ben házasodtak össze, és volt egy közös fiuk is. És persze voltak szép sikerei is: a Weimari Köztársaság második felének egyik legjelentősebb német irodalomkritikusává küzdötte fel magát. Baráti szálak fűzték a kor talán legjelentősebb költőjéhez, Hugo von Hofmannsthalhoz, vonzások és taszítások kötötték a George-körhöz. És igazából itt, ebben a párizsi emigrációban vált esztétává, a kor egyik legjelentősebb művészetfilozófusává (A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában című tanulmányával). Ritkán szokták észrevenni, hogy ezzel párhuzamosan még valami lejátszódott a gondolkodásában: az emigrációban a saját, személyes életét is megpróbálja újragondolni és újraszervezni. Ezért is értékelődik fel az ennek a célnak jól megfelelő levélforma: illetve talán pontosabb azt mondani, hogy az ebben a formában lévő lehetőségeket próbálja most még jobban kiaknázni.² A levelek adják most az élet kontinuitásának és újraformálásának műfaji kereteit. Talán közhely: az emigrációs lét nagyon hangsúlyosan veti fel az identitás kérdését, az emigráció ugyanis evidensen az identitás megingását váltja ki. Vagyis az identitást itt és ilyen körülmények között újra meg kell konstruálni. Ennek az egyik aspektusa a művek megalkotása, a másik viszont a személyes kapcsolatok újragondolása. És erre bőven van is idő: az új kapcsolatok csak nagyon nehezen jönnek létre, ezek útjába állandóan kulturális és mentális különbségek kerülnek. Az emigrált ember magányos. Állandóan a magánnyal küzd, de végtelenül vonzódik is a magányhoz. (Ebből az ördögi körből adódik az állandó kétségbeesés, a depressziós rohamok és az öngyilkossági gondolatok.) Figyeljük meg, hogy Benjamin milyen szívesen beszél a párizsi időjárásról, és ezen belül arról, hogy Párizsban

¹ Nadine Werner: Zeit und Person. In: Burkhardt Lindner (szerk.): *Benjamin Handbuch*. J. B. Metzler, 2011, 6–7.

² Ekkoriban jelent meg, de már régebben készült a *Német emberek* című levélgyűjteménye.

állandóan esik az eső. Ismerjük Rilke híres mondatát: „Die Einsamkeit ist wie ein Regen.”³ („A magány olyan, mint az eső.”) És lehet, hogy ez fordítva is igaz: az eső a magány általános allegóriája. Ez a magány nem oldható fel, mégis egyszerűbb belőle visszalépni a saját múlt felé, mint előrefutni az új életbe. Ebben a fundamentális magányban Benjamin számára nagyon fontos volt a nőkhöz fűződő viszonyainak rendezése és újragondolása. Az emigrációs időszakban ez alapvető életfeladattá vált számára.

Nagyjából ez volt az a háttér, amely előtt mobilizálja a levél műfaját. A Scholem és Adorno által kiadott kétkötetes válogatott levélgyűjtemény ezt mintha tagadni próbálná. Ebben ugyanis csak nagyon kevés női címzett található. Ezeknek a leveleknek mindenestre nagy érzelmi töltetük van, amely a mai olvasót is rabul ejti. Benjamin visszahúzódo szeretettel ír mindenkinek: itt már nincsenek szemrehányások és veszekedések, ki nem hordott és elfojtott konfliktusok. A fundamentális magánnyal megvert ember már nem veszekszik; megadta magát, meg úgy is gondolja, senki sem méltó arra, hogy veszekedjen vele. Meg miért is? Az emigráció az életnek amúgy is egy olyan törése, amikor visszavonhatatlanul és az egyén irányítása nélkül új életszakasz kezdődik. Itt most minden levélben jól érezhető (igaz, nem teljesen egyenletesen), hogy a személyes kapcsolat és a személyes élet alárendelt a munkának, a műveknek. A levelekben mindig munkáról van szó, projektekről, művekről, publikációkról – és már csak ezek perifériáján szerepel az, amit életkörülményeknek nevezhetünk. Benjamin a leginkább attól a kérdéstől retteget, hogy miből fog megélni – ezt csak nagyon ritkán akarja vagy meri szóba hozni. Mintha azt szeretné, hogy ne is sejtse vagy érezze senki, hogy ez a kérdés számára létezik. Hogy számára ez most a legfontosabb kérdés – mert nem is az. Inkább a barátnőivel is elméleti kérdésekről beszél, néha kicsit leckéztetve őket („remélem olvastad...”), néha valószínűleg messze túlbecsülve a képességeiket és a fölkészültségüket, a saját szintjére emeli föl őket, mint amikor például az új „nyelvfilozófiai” koncepciójába próbálja beavatni őket. Azt mindenestre egyáltalán nem tudjuk meg, hogy melyikük lehetett volna Benjamin legjobb szellemi társa. Valószínűleg egyiknek sem volt erre esélye.

Azt hiszem, ők négyen – Julia Cohn, Asja Lacis, Gretel Karplus és Margarete Steffin – voltak Benjamin legjobb barátnői a párizsi emigrációban. Vagy mégsem (egészen): a volt feleségével Benjaminsnak különleges viszonya volt, elfogadta, kénytelen volt elfogadni tőle a megélhetésben nyújtott segítségét. De ő már nem barátnő. A másik négy nő ugyanakkor több is, mint barátnő; mind a négyükhöz nyílt vagy rejtett szerelmi vonzalom is köti. Kettőjükhöz egykor valóságos szerelmi viszony fűzte, egyhez nem tudjuk, egyhez pedig biztosan nem (vele még magázódik is). A legutolsó esetet leszámítva „átmentett” kapcsolatokról van szó; tudjuk, az emigráció jó talajt nyújt a kapcsolatok „átmentésének” is. Mit jelent ez az „átmentés”? Egyfajta transzformációt: próbáljuk ki, tudunk-e másról is beszélni, mint a szerelmünkről, magunkról, az érzelmeinkről. De akkor miről? Művekről, gondolatokról, publikációkról. És ez még nem jelenti azt, hogy ezek a levelek érzelmentesek lennének. (Egyébként nem éreznénk olyan határozottan, hogy a viszony valahol a barátság és a szerelem között lebeg.) Az érzelme helyét minden esetben egy gesztus veszi át: valamilyen nagyon apró kis gyengédség, amely jól mutatja a kapcsolat hőfokát. És ez korántsem azonos a négy levélben: a legmelegebb és a leggyengédebb kapcsolat Gretel Karplushoz fűzte. Miközben azt is érezzük, hogy itt bizonyos értelemben már túl is vagyunk a szerelmen.

³ Rainer Maria Rilke: *Einsamkeit*. In: *Sämtliche Werke*, 1. kötet. Wiesbaden, 1955, 397.

Jula Cohnnak

Benjamin Jula Cohnnak ajánlotta a húszas évek első felében készült és 1924–25-ben megjelent, *Goethe Wahlverwandschaften* (magyarul Vonzások és választások) című regényéről szóló, alapvető jelentőségű nagytanulmányát. A dolgozat mottója Friedrich Gottlieb Klopstocktól származik: „Ki vakon választ, áldozati füst | Vág szemébe”. Ezt Benjamin mintegy beleírja Jula Cohn emlékkönyvébe. Tessék választani – még hozzá tudatosan és meggondoltan! Történt ugyanis, hogy Benjamin Dora Sophie Kellnerrel 1917-ben kötött házassága a húszas évek elejére szétesett.⁴ A részleteket nem ismerjük, és nem is akarjuk. Mindenesetre az biztos, hogy Dora Kellner Benjamin egyik gyerekkori barátjával, Ernst Schoennel (aki Edgar Varèse-nél tanult zeneszerzést, és a frankfurti rádió zenei szerkesztője volt) állt össze, miközben Benjamin a heidelbergi szobrásznővel, Jula Cohnnal kezdett szerelmi viszonyba. (A „vonzások” és „választások” valóságos konstellációja állt föl.)⁵ Hogy boldog volt-e ez az utóbbi szerelem, nem tudjuk. Csak az biztos, hogy 1926 áprilisában már vége is volt; Jula Cohn házasodni készült – mással. Benjamin nem tesz szemrehányást, de saját – továbbra is fennálló – vonzalmát azért érzékelteti. Habár a kapcsolaton addigra már ő is messze túl van.

Párizs, 1926. április 30.

Kedves Jula,

E szavakkal kettős fölszentelést hajtok végre: egy új tolltartót és egy újfajta papírt szentelek fel; ezt az utóbbit természetesen neked tartom fent mint levélpapírt; az erre írt soraimból válik a legértékesebb kéziratom, egy olyan színben, amit régóta keresem, és amely a legjobb gondolatokat csalogatja ki belőlem. A melegebb időben – nem süt a nap, de a fagyos hideg hetek után az utcákon hirtelen a nyári fülledtség terül el – fokozatosan újra feltűnök a városban és az életben. Az utolsó heteimet félelmetes depresszióban töltöttem. Természetesen ez az oka annak, hogy az utóbbi időben semmit sem hallottál rólam. Még nem voltam a *foire-on* (a nagy mézeskalácsvásáron), és az íróasztalon még nincs egy darab sütemény neked. Éjjel-nappal esett, erre még gondolni se mertem volna. De mire olvasod ezt a levelet, már minden elrendeződött. Csakhogy ezt a kigon-

⁴ *A német szomorújáték eredete* című mű ajánlása így szól: „Terv: 1916. Kidolgozás: 1925. Ma is, mint akkor, feleségemnek [Dora Sophie Kellnernek] ajánlom.” Fordította: Rajnai László. Erről az egyszerű ajánlásról is sokat lehetne beszélni, de talán két aspektust érdemes kiemelni. (1) Az ajánlás mögött szerelmi vonzalom áll, és (2) ez a vonzalom fönnáll a Jula Cohnnal való affér, illetve az Asja Lacisszal kialakult viharos szerelem után és ellenében is. Lásd a következő részt.

⁵ Benjamin egyik legfontosabb irodalomkritikája Goethe *Wahlverwandschaften* című regényéről készült. Az 1960-as évektől a 20. század egyik legjelentősebb és legszuggesztívebb esztétikai és irodalomelméleti tanulmányának számít. Történetileg tekintve azonban a recepció sokáig megosztott volt, az egyik oldalon állt az elvetés, a másikon a mély tisztelet. Az elvetés indokai a homályos stílus, a megütköztető kifejezésmód és az irodalomkritikára vonatkozó általános elképzelés volt. De aztán a hatvanas évek végétől egyre inkább a kultúratudományok egyik alapító dokumentumaként fogadták be. Goethe művének címe nehezen fordítható le (szó szerint azt jelenti, hogy választott rokonság, amely szemben áll a vérrokonsággal, ugyanakkor egy kémiai fogalom is, és ekként cserebomlást jelent). Kemenczky Kálmán 1894-ben *Lélekokonságnak*, Vas István pedig 1949-ben *Vonzásoknak és választásoknak* fordította. Az utóbbi vált elfogadottá.

dolt mézeskalács-történetet plasztikusabbnak, monumentálisabbnak és kevésbé fogyaszthatónak (igen, fogyaszthatónak) gondoltam el, mint ahogy Te értetted: nem közeli visszatérés jeleként (nem gondoltam rá, hogy már kőkemény lehet, mire Te megjössz). Nagyon sokat gondolok Rád, és sokszor kívánom, bárcsak itt lennél velem a szobámban, amely semmiben sem hasonlít a szobámhoz Caprin, és amely mégis nagyon tetszene Neked – és te nekem *benne*. De egyelőre nem akarok hazajönni, hanem inkább ebben a városban szeretném kipróbálni a hódító erőmet, amely a maga szövetségesevé teszi az időt. Ez a türelem ad nekem egyfajta tunyaságot, amely szinte már túl nagy is. Szinte semmit nem látok abból, amit „látni” kell, sokkal kevesebbet teszek, mint amennyit tenni kellene, és nem nagyon tudok többet tető alá hozni, mint a fordításokat. Azért van néhány kivétel is természetesen. A *Hotel des Ventes*-ben (a legnagyobb párizsi aukciós ház – egy olyan intézmény, amelyhez fogható nincs Berlinben) éppolyan jól kiismerem magam, mint egy párizsi. Már sok könyvárverezésem vettem részt (amelyekre ott mások mellett sor kerül), és sokat tanultam, habár általában keveset vásároltam. És amikor a legrosszabb állapotban voltam, az egész Proustot a sarokba dobtam, és egyedül csak saját magamnak dolgoztam, és írtam néhány jegyzetet: ezek között van egy nagyon szép a matrózokról (arról, hogy ők hogyan látják a világot), aztán írtam egyet a reklámról, egy másikat az újságárúsnőről, a halálbüntetésről, a vásárokról, a céllövöldékről, és egyet Karl Krausról – ezek mind keserű gyógynövények, amelyeket most ültettem el egy *konyhakert*-ben.⁶ És te most hercegkisasszonyként Gundolf fejét és az én fejemet áthelyezted a te várharcaidba,⁷ és ezekben most összevissza rosszalkodsz (én ebben nem akarok megszakítani, inkább gyorsan küldök egy csókot). De tán mégis mesélhetnél nekem valamit Gundolf berlini napjairól (természetesen nem vagyok annyira szégyentelen, hogy bizalmasságokat kérdezzek tőled, és ezért a lehető legszerényebben, néhány hazugsággal is beérvén). A legszívesebben fölhívnálak, de az emberi technika még nem jutott el addig, hogy egy ilyen távolsági beszélgetést le lehetne folytatni Párizs és Berlin között. [...]

Elkezdtem franciaórákat venni az *École normale supérieure* egyik diákjától, de ezek az órák túl drágák nekem, valószínűleg valami más megoldás után kell néznem. De pillanatnyilag azzal vagyok elfoglalva, hogy egy kicsit közelebből is megismerjem ezeknek a diákoknak az életét (akik úgy a húszas éveik elején járnak), ezért egyelőre még megtartom. Talán legközelebb többet mesélek neked erről. Itt lassan megismerkedem a magány iránti vágygal, amelyet az eddigi életem során még nem ismertem. Ez, bármilyen különösen hangozzék is, csak a fonákja annak, hogy itt nagyon magányos vagyok. Hessel⁸ kellemes és Ernst Bloch⁹ problematikus jelenléte ezen természetesen nem sokat változtat. Blochot természetesen nagyon tisztetem, mint az én dolgaimnak a legjobb ismerőjét (sokkal tájéko-

⁶ Munkálatok és előmunkálatok az *Egyirányú utca* című műhöz, amely majd 1928-ban fog megjelenni a Rowohlt Verlagnál.

⁷ Julia Cohn Gundolf fejről is készített egy szobrot.

⁸ Franz Hessel Freiburgban, Münchenben, Berlinben és Párizsban végezte tanulmányait; 1919-től 1938-ig a Rowohlt Verlag lektora volt.

⁹ Ernst Bloch filozófus fizikát, zenét és filozófiát tanult Münchenben és Würzburgban; 1918-ban jelent meg *Az utópia szelleme* című műve, amely az I. világháború utáni korszak egyik legfontosabb könyve volt.

zottabb, mint én magam, mert nemcsak mindent tud, amit valaha is írtam, hanem még az évekkel ezelőtt kiejtett szavaimat is mind ismeri). De miközben én megpróbálom teljesen átadni magam a párizsi élet jelenségeinek, az ő vágya mindig Garmisch marad, amihez újra és újra visszatér. Természetesen időnként más alakok is fel-feltűnnek. Tegnap este beszéltem Valeska Gerttel,¹⁰ aki a következő héten táncestet fog adni. Karl Kraus is itt volt, akivel sajnos nem törődtem.¹¹ [...]

A jegyzeteim, amelyeket neked Egon Wallach küldött el, a *Frankfurter Zeitung*-ban jelentek meg.¹²

Jula, nagyon kérlek, írd nekem egy szép, használható levelet, amelyet megmutathatok Párizsban. És ti mikor? Tudnál nekem adni valamilyen támpontot az esküvői ajándékokhoz? Ilyen szegényen nekem természetesen nem könnyű, hogy kettőtöknek együtt valamit ajándékozzak. Kérek szépen valamilyen javaslatot. [...] A nap ráesik a papíromra, és most le is zárom ezt a levelet; az elmúlt napok borús hangulatú Párizsából itt küldök neked egy giccses gyöngyvirág-üdvözetet,

a te Waltered

Asja Lacisnak

Anna Ernesztovna Lacis Benjamin életének talán legnagyobb szerelme volt. 1924-ben Capri szigetén ismerkedett meg vele, a lett harcos, bolsevik nővel, aki ekkoriban Bernhard Reich élettársa volt. „A Walter Benjamin és Asja Lacis közötti barátságról a kutatásban viták dúlnak. Egyesek úgy látják, hogy ez a barátság terelte Benjaminget a marxizmus felé; mások szerint Benjamin az intellektuális csigaházba való visszahúzódnak felé tartott, és már buzgón azon fáradozott, hogy belevesse magát a misztikus gondolkodás karjaiba.”¹³ Lacis 1922 óta már viszonylag sok időt töltött Németországban, aztán visszamegy; Benjamin 1925-ben Rigában, majd 1926–27 fordulóján Moszkvában is meglátogatja; de érdemleges közeledésre nem kerül sor. „Ma nem fogom látni Asját. [...] Még csak egy hete vagyok itt, s máris egyre növekvő nehézségekkel kell számolnom akkor is, ha pusztán látni akarom, nemhogy kettésben lenni vele.”¹⁴ Aztán 1928 nyarán Lacis Berlinbe jött, ahol egy ideig Benjamingal élt együtt a Düsseldorf Strasse 42-ben. Benjamin neki ajánlotta az Egyirányú utca című 1928-as kötetét. „Ez az utca / az Asja Lacis utca / – arról az útról kapta a nevét, / melyet ő tört, / mérnök lévén, / a szerzőben.”¹⁵ Erről az ajánlásról írta később Lacis: „Szeretném megjegyezni, hogy az ajánlás az Egyirányú

¹⁰ Valeska Gert (*Gertrud Valesca Samosch*, 1892–1978) 1916-ban debütált mint táncosnő, nem sokkal később a *Münchner Kammerspiele* szerződtette. Szólótáncosként már az I. világháború utolsó éveiben nagy sikerei voltak, mind Münchenben, mind Berlinben. A tánc egy sajátos válfaját teremtette meg, az excentrikus táncpantomimot, amelyben a modern nagyvárosi élet mozgás- és gesztusvilágát képezte le és integrálta.

¹¹ Karl Kraus (1874–1936) osztrák író, publicista és satirikus; 1899-től szerkesztette a *Die Fackel* című lapot. Irodalmi főműve *Az emberiség végnapjai*.

¹² *Kleine Illumination*. *Frankfurter Zeitung*, 1926. április 14.

¹³ Martin Vialon: *Zur Geschichte einer Freundschaft*. *Zeitschrift für Germanistik*, 1993, 391.

¹⁴ Walter Benjamin: *A belső világ krónikája*. Fordította Zsellér Anna. Kijárat, 2020, 16.

¹⁵ Walter Benjamin: *Egyirányú utca / Berliini gyermekkor a századforduló táján*. Fordította: Márton László. Atlantisz, 2005, 9.

utcában [...] arról szól, hogy Walter Benjamin nagyon fontos világnézeti válságon ment keresztül, és megtalálta ezt az egy utat.”¹⁶ Asja Lacis az ajánlást politikailag értelmezi – senki ne is sejtthesse, mi volt köztük. (Az itt következő levél csak egy tervezet; Benjamin mintha vázlatpontokat írt volna fel magának. És nem is Párizsban, hanem a párizsi tartózkodás egy rövid megszakítása során született.)

Monaco [?]. 1935 eleje [?]

Kedves Asja,

nagyon örültem, hogy levelet kaptam tőled. És kitűnőnek tartom, hogy 1) valamit megpróbáltál tenni értem, és 2) erről előre semmit sem szóltál nekem.

Abban a nagyon rossz helyzetben, amelyben most vagyok, az emberek mintha élveznék, hogy olcsó reményeket csöpögtetnek belém.¹⁷ Az ember ennek hatására már olyan érzékeny lesz a reményre, mint egy reumatikus a huzatra. Jó tudni ilyen körülmények között egy olyan emberről, aki nem kelt reményeket, még akkor is, ha sejttem, hogy csak azért nem, mert lusta levelet írni. Ez az ember most te vagy, és ezért kapsz kiemelt helyet az én eléggé elárasztott „lelkemben”. Így a nem-írásod majdnem annyit ért, mint a hangod, amit oly sok év után most újra hallhattam.

Az emigrációs létezésem első két évében, azt hiszem, bizonyítottam az ügyességemet. De eljöhét a pillanat, amikor ezek a bizonyítékok már senkit sem érdekelnek – és engem már most sem érdekelnek. A körülmények, amelyek a tartózkodási helyemet előre nem látható kombinációktól teszik függővé, nagyon megnehezítik a hosszabb távú munkát. És ezt a piac szervezetlensége – amely már csak a szépirodalomnak ad bizonyos játékkeret – is tovább erősíti.

Most jut eszembe, ezzel a levéllel együtt elküldöm neked az egyik utolsó nagyobb munkámat. Talán megjelenhetne Moszkvában, ott számot tarthatna bizonyos érdeklődésre. Cserébe természetesen én is kérem a te könyvedet.¹⁸

Az én munkáim mostanában mind a *Zeitschrift für Sozialforschung*ban jelennek meg. Néhány héten belül fog kijönni a nyelv szociológiájáról szóló dolgozatom. Ebben néhány fontos orosz szerzőt, mint Marrrt és Vigotszkijt is feldolgoztam.¹⁹ A *Háromgarasos regény*ről szóló nagy recenzióm áprilisban jelenik meg.²⁰

Ezt a regényt remélhetőleg olvastad. Azt gondolom, hogy a világirodalomban Swift mellett lesz majd a helye. A nyáron talán megint elmegyek Dániába.

Az egyik barátom, egy radiológus, nemsokára Oroszországba megy, ott szeretne dolgozni. Elküldöm hozzád.²¹

Ha fél éven belül nem talál nekem munkát Oroszországban, akkor megszakítom vele a kapcsolatot. Miközben az egyik legrégebbi barátom.

¹⁶ Asja Lacis: *Revolutionär im Beruf*. Passagen, 1971, 71.

¹⁷ Horkheimer 1934 végén ígért Benjaminsnak egy amerikai ösztöndíjat, de az erre vonatkozó kilátások hamarosan semmivé foszlottak.

¹⁸ Anna Lacis: *Revolutionäres Theater in Deutschland*. Moszkva, 1935.

¹⁹ Walter Benjamin: Probleme der Sprachsoziologie. Ein Sammelreferat. *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1935/2.

²⁰ A regény a *Koldusopera* nyomán született 1934-ben Dániában (részben pénzkereseti szándékkal). A megírásában már döntő szerepe volt Brecht új munkatársnőjének, Margarete Steffinnek.

²¹ Egon Wissing, Benjamin nagybátyja és barátja; az Asja Lacisszal való találkozásra nem került sor.

A fiam most megy el Németországból, és Olaszországban fog iskolába járni. Most már nem a feleségemnél lakom, ez hosszabb távon nagyon nehéz. Hamarosan Párizsba megyek, írj oda nekem a húgom címére, amelyet megtalálsz itt a levél végén.

Steffin vajon hol bujdosol? Róla már nagyon régen nem hallottam. Remélem, időközben meggyógyult. Nagyon szeretnélek látni a rénszarvasbundádban, és melletted sétálni Moszkva utcáin.

Ez a levél már nem olyan rövid, és ha mindjárt írsz, Asja, akkor rögtön írok egy hosszabbat is.

Gretel Karplusnak

Benjamin a húszas évek vége felé ismerte meg Gretel Karplust, a frissen doktorált kémikusnőt. Karplus szenvedélyes érdeklődéssel fordult Benjamin személye és művei felé; részt vett azokon a megbeszéléseken, amelyeken Benjamin a passzázásokra vonatkozó korai koncepcióját ismertette. Gretel Karplus 1928-tól Adorno menyasszonya lesz, és 1937-ben házasodnak össze. Karplus mindent tudott Benjaminról, a gondoskodó anya szerepébe került. Állandóan aggodalmát fejezi ki Benjamin életkörülményei és életfeltételei miatt. Ő győzi meg az emigráció szükségességéről, és később anyagilag is jelentősen támogatja. De általában két dolog miatt aggodalmaskodik: (1) Benjaminsnak a nagyon szűkös anyagi forrásokkal sikerül-e megélnie Párizsban; és (2) ami számára még ennél is aggasztóbb: az állandóan tervezett Moszkvába való áttelepülés. Mintha pontosan informált lenne az Asja iránti nagy és kudarcba fulladt szerelemről. „Elviselhetőnek tartanád, hogy ma ugyanabban a városban élj, mint Asja, a megváltozott körülmények után? Kérlek, hogy a kérdésemet ne pusztán kíváncsiságnak, hanem igazi aggodásnak tekintsd az olyan dolgokkal kapcsolatban, amelyekre most talán nem is gondolsz. Felkészültél-e a teljesen más életfeltételekre, a lakás, az étkezés és a közlekedési eszközök stb. vonatkozásában?”²² Ezért a gondoskodó beállítottságért Benjamin nagyon hálás volt, talán senkihez nem volt olyan gyöngéd, mint Karplushoz. Ennek beszédes gesztusa az ölelni készülő kar mozdulata.

Párizs, 1935. október 9.

Kedves Felizitasom,

nagyon örültem a részletes beszámolódnak. Igen, ez biztosan nagyon nehéz, ha az ember azt látja maga körül, hogy minden kiürül. De én nagyon boldog lennék, ha az a döntő változás, amiről beszélsz, számodra kilátásban lenne. És ez biztos, hogy előtted fog utoljára alakot öltetni. Az utolsó tudósításaid mindenesetre nem tiltják meg nekem ezt a reményt.²³

Ha azt gondolod, hogy az én megváltozásom – amely még csak ködképként áll a távolban – sokkal bonyolultabb ügy, akkor igazad van. De a vitális belebonnyolódások ecsetelésénél nagyobb felelőtlenség lenne, ha most túl nagy körülte-

²² Gretel Karplus – Walter Benjamin: *Briefwechsel 1930–1940*. Suhrkamp, 2005, 241.

²³ Gretel Karplus ekkor még Berlinben él, az utalás egy korábbi levélre vonatkozik, amelyben a Németországból való menekülés lehetőségeiről beszél.

kintéssel átadnám magam a pusztá életlehetőségnek. Hogy ez Nyugat-Európában számomra még sokáig fennmarad-e, azt nem tudom; csak azt tudom, hogy ha ez a helyzet marad, akkor az esélyeim rohamosan csökkenni fognak.

Röviden: amire szükségem van, az nem az, hogy – a végtelenségig redukálható mértékben – támogatásokat kapjak, hanem a munkám szerény, de meghatározott minimális követelményeinek biztosítása. Ha itt minden reményt fel kellene adnom, akkor aligha lenne bátorságom ennek kimondására. De ez pillanatnyilag, azt hiszem, még nincs egészen így. Most például kaptam egy rövid és provizórikus, de mindenképpen pozitív választ Maxtól az expozémra.²⁴ És ami még nem objektív, hanem egyelőre még szintén szubjektív, és lehet, hogy nincs is különösebb súlya, az az, hogy az utóbbi időben a konstrukció fogságába kerültem, amely bizonyos értelemben kiszorítja a dokumentációt, és ezzel egy döntő lépéssel tovább jutottam. Erről sokat kellene mesélnem, és milyen keveset lehet erről írni! De amit elmesélhetnék neked, az – ebben biztos vagyok – az expozét is, amit te is ismersz, új, de részben legalábbis jól ismert fénybe állítaná. A tartalmi dolgokra itt nem tudok kitérni, de azt szeretném elmondani neked, hogy én – ezekben az utolsó hetekben – a mostani művészetben, a művészet mostani helyzetében egy olyan rejtett strukturális sajátosságot fedeztem föl, amely megengedi, hogy a számunkra döntőt, azt, ami éppen most aktuálisan meghatározó a számunkra, fölfedezzem a 19. századi művészet „sorsában” is.²⁵ És ezzel az ismeretelméletemet, amely a megismerhetőség „most”-ja, általad talán nem ismert és általam rendkívül ezoterikusan használt fogalma köré szerveződik, egy különös példán mutattam be. Azt hiszem, sikerült megtalálnom a 19. századi művészetnek azt az aspektusát, amely csak „most” ismerhető meg – korábban nem volt az, és később nem lesz az.

De mindezeket túl nem szeretném elfelejteni, hogy megköszönjem neked a pszichoanalitikus almanachot. Ha te is átlapoztad, akkor biztosan eszedbe jutott, hogy én nagyon könnyen kimondom a bibliográfiai vágyaimat. Mert milyen hasznomra lenne az „Ibsen, a gyógyszerész”²⁶ – bármilyen sok közöm is van a cím-motívumhoz? Igazad van, de nem annyira, mint gondolod. Könyv-dolgokban nem szoktam tévedni. És ha mégis tévedek, akkor ez az „ész csele”, amely mindig a helyeset keresi. Valójában a te küldeményed sokkal fontosabb volt nekem, mint amilyenek az Ibsenről mint gyógyszerészről szóló döntő hírek lehetnek volna számomra. Nagyon remélem, hogy elolvastad Freudnak a telepátiáról és pszichoanalízisről szóló tanulmányát,²⁷ amire most akarok rátérni. Ez szerintem csodálatos írás, és lehet, hogy csak azért, mert az ember szeme elé idézi a szerző eléggé nem dicsérhető kései stílusát, ami az igazi közérthetőség mintadarabja. De én valami különösrre gondolok. A meggondolásai során ugyanis Freud megkonstruál – csak úgy futólag, ahogy többször előadja a legjelentősebb gondolatait – egy összefüggést a telepátia és a nyelv között, amennyiben az elsőt a megértetés eszközeként (magyarázatként a rovarállamra utal, amely nem működhethetne a kölcsönös meg-

²⁴ Max Horkheimer ezt írta 1935. szeptember 18-án: „Az ítéletemet csak nagyon gyorsan tudom összefoglalni: az ön munkája kiválóan ígérkezik. Az a módszer, hogy a korszakot a felszín legkisebb szimptomájából kiindulva ragadja meg, ezáltal úgy tűnik, a teljes erejét megmutatja.”

²⁵ Ez a későbbi nagytanulmány, *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában* első említése.

²⁶ Ibsen hat éven át gyógyszerészként dolgozott, illetve gyógyszerészsegéd volt.

²⁷ Freud dolgozatának címe: *A telepátia problémájáról*.

értés nélkül) és filogenetikailag a második előfutáraként tekinti. Itt olyan gondolatokkal találkozom, amelyekkel én már egy ibizai kis tervezetben foglalkozom, amelynek az volt a címe, hogy „A mimetikus képességről”.²⁸ Erről most nem tudok többet mondani, és meglehet, az utolsó találkozásunk során nem meséltem neked semmit erről a töredékről – persze ebben nem vagyok egészen biztos. A dolgozatot elküldtem Scholemnek, aki régóta érdeklődik a nyelvelméleti megfontolásaim iránt, és aki a legnagyobb csodálatomra, anélkül, hogy különösebben értené, el is fogadta azt. És ebből a szempontból a Freud-rész az almanachodban igazi ajándék volt számomra. Köszönet érte!

Remélem, hogy a közeljövőben meg tudok írni egy nyelvelméleti dolgozatot, egy összegző referátum formájában, amely a *Zeitschrift*-ben meg is jelenhetne.²⁹ Erről már hallottál tőlem. A saját nézeteim ebben nem kapnak helyet. Habár a tanulmány vége felé egy új miméziselméletet tárgyaltam, amely jól alátámasztja a saját megfontolásaimat.

Most éppen egy kis történetet írok, „Rastelli meséli ...” címmel,³⁰ amelyet a következő napokban szeretnék elküldeni neked.

Türelmetlenül várom, hogy nemsokára Teddie-ről is hallhassak.³¹ Ha már nem tudná a címemet, tőled megkérdezheti. A szállásom azóta, hogy utoljára írtam neked róla, nem változott. Arnold L. ígért nekem pár nagyon fontos bútor-darabot.³² Mivel minden, ami vigasztaló, a szellem szférájában megy végbe, ezért ezt már nem akarom többé elveszíteni.

Szeretnék átkarolni az egyik karommal, amely már régen elfelejtette ezt a mozdulatot.

a te Detlefed

Margarete Steffinnek

Margarete Steffin a harmincas évek elejétől Brecht titkárnője, munkatársa és szeretője volt. Benjamin tehát Brechten keresztül ismerte meg.³³ Walter Benjamin 1936-ban töltött először hosszabb időt Brechtnél, Dániában, a svendborgi kertés házban. Beszélgettek, vitatkoztak, tervezgettek (leginkább egy folyóiratot), sakkoztak és megint csak sakkoztak. Ebben a miliőben ismerkedett meg Benjamin Steffinnel. A fiatal „titkárnő” imádott sakkozni, mint ahogy nagyon szeretett rejtvényeket is fejteni – ez kötötte össze Benjammal, és persze a krimik szeretete. Nagyon távolságtartók voltak egymással szemben, még három év után is magázódtak. A beszélgetéseik (nagy valószínűséggel) általában a jövőről szóltak: emigrációs körülmények között ez a szorongásokat jelentette. De külsődlegesen tekintve mindig a munkaprojektokról volt szó; miközben a beszédpozíciók természetesen

²⁸ Lásd *Gesammelte Schriften*, II. 1. kötet, 210–213.

²⁹ Lásd Walter Benjamin: Probleme der Sprachsoziologie. *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1935, 248–268.

³⁰ Megjelent: *Neue Zürcher Zeitung*, 1935. november 6.

³¹ Adornót nem sokkal korábban nagy csapás érte, meghalt a nagynénje, Agathe, aki döntő szerepet játszott a nevelésében. Lásd Gretel Karplus 1935. október 2-i levelét.

³² Arnold Levy-Ginsberg-ről van szó, aki doktorált művészettörténész volt, a feleségével, Millyvel Benjamin utolsó korszakának legközelebbi barátai közé tartoztak.

³³ Benjammint Brechtel Asja Lacis ismertette meg, a Capri szigetén való viharos találkozásuk után, 1924 novemberében.

nem voltak teljesen szimmetrikusak. (Habár ma már tudjuk: Steffinnek oroszlánrésze volt a Brecht középső korszakába tartozó nagy művek megalkotásában.) A lényeg mindenestre az egymás szorongásaiba való betekintés volt – így nagyon intim barátság jött létre köztük. Egy képbe sűrítve: ülnek egymás mellett, rejtvényt fejtenek: a saját maguk és a másik szorongásait próbálják megismerni és feloldani. (Az alább közölt levél megírása után két évvel már mindketten halottak: Benjamin negyvennyolc, Steffin harminchárom évet élt.)

1939. júniusa

Kedves Grete,

tizennégy nappal ezelőtt tértem vissza a burgundi ciszterci kolostoromból. Az ottani tartózkodásom nagyon hasznos volt ugyan a csodás könyvtárnak köszönhetően, de ettől a nyereségtől eltekintve, szó szerint és minden más értelemben is, az ott-tartózkodásomat elmosta az eső. Hiányoztak az emberek, akikhez igazodhattam volna; vagy ha voltak is ilyenek, az adott atmoszférában nem tudtak érvényesülni. Ez lehetett a helyzet egy Stenbock-Fermor nevű hölgy esetében. Brecht talán emlékezni fog rá, a férje neve alapján. Röviddel Hitler hatalomra jutása előtt közzé tett egy kommunista riportot a bányászok életviszonyairól.³⁴

A kolostor környékén mintegy két tucat spanyol harcos élt. Nem tudtam együttérezni velük; Frau Stenbock-Fermor tartott nekik kurzusokat. Mivel ő nagyon érdeklődött Brecht iránt, ezért a visszatértem után néhány napra elküldtem neki a *Furcht und Elendet*,³⁵ és ő a spanyol brigád tagjainak (általában németek és osztrákok voltak) ebből olvasott föl.

„A legnagyobb hatást – írta nekem – a krétakereszt, az elbocsájtott, a munkaszolgálat és a munkás órája gyakorolta; és mindent igaziként és egyszerűként érzékelték.”

Amikor Ön kézhez veszi e sorokat, már biztosan tudni fogja – mert Stockholm folyóiratokkal biztosan jobban el van látva, mint Svendborg –, hogy a *Nouvelle Revue Française* júniusi számában megjelentek részletek a ciklusból, Pierre Abraham fordításában. Összességében hat vagy hét; én eddig csak a könyvtárban tudtam belenézni. Azt hiszem, a fordítások nagyon jól sikerültek. A *Nouvelle Revue Française* egy rövid, meglehetősen egyszerű lábjegyzetet közöl. Eszerint Brecht a költője az *opéra de quatre sous*-nak és a *sept péchés capitaux*-nak.

Szeretnék még írni néhány szót a verskommentárjaimról is.³⁶ Nem a *Maß und Wertben* fognak megjelenni; ennek a folyóiratnak – mindjárt miután Ön megírta nekem, hogy a *Wort* eltűnt – írtam egy új dolgozatot Brecht dramaturgiájáról.³⁷ Valószínűleg rövid időn belül meg fog jelenni. Ha Brecht megtenné nekem azt a

³⁴ Alexander Graf Stenbock-Fermor: *Meine Erlebnisse als Bergarbeiter*, 1929.

³⁵ *Furcht und Elend des Dritten Reiches* (Rettegés és inség a Harmadik Birodalomban) – ebben az időben még csak kéziratként létezett.

³⁶ Csak posztumusz jelent meg: *Schriften*, II. kötet, 351–372.

³⁷ Was ist das epische Theater?

szívességet, hogy ő küldi el az *Internationale Literatur*nak, akkor annak nagyon örülnék. Nem arra gondolok, hogy ezt a kommentárban tárgyalt versek szerzőjének kellene megtennie, hanem inkább a *Wort* szerkesztőségének a nevében, amelynek a kéziratai között az én tanulmányom is megtalálható. (Egyelőre képtelenem beszélek, mert Erpenbecknek nem küldtem el a kéziratot, csak Önnek.) De bárhogy is legyen, Brecht kapcsolatban áll az *Internationale Literatur*tal, én pedig nem. Azt hiszem, Brecht könnyen megkérdezhetné, hogy az ilyen kommentárok érdekelnék-e az embereket. Ha nem akarja ő maga beküldeni őket, akkor megkérhetné a szerkesztőséget is, hogy tőlem rendeljék meg őket.³⁸ Ez mindent megkönnyítene, nekem nagyon nehezemre esne kezdeményezni valamit az *Internationale Literatur*nál. Kérem, írjon nekem erről.

A „Baudelaire” kapcsán egyelőre nincs mit mesélnem; a New York-iak átdolgozást kértek. A kézirat átdolgozott alakja, amely tartalmazná a döntő javításokat, már régen kész lenne, ha a munkakörülményeim nem lennének ilyen irgalmatlanul rosszak. Nem vagyok nagyon érzékeny a zajra, de állandóan olyan feltételek közepette létezem, amelyek fennállta esetén egy igazán zajérzékeny ember egyetlen sort sem tudna papírra vetni. Most a nyáron, amikor a teraszomon egy időre ki tudtam kapcsolni a lift zaját, egy szemben lévő balkonra (amihez egy szűk folyosó vezet) beköltözött egy léhűtő festő, aki egész nap csak úgy önmaga elé fütyörészik. Én általában úgy üldögélek az asztalomnál, hogy beton-, paraffin- és gyantarakományok vannak a fülemben, de ez semmit se segít. Ennyit tehát a „Baudelaire”-ről, de ebben az ügyben feltétlenül szeretnék előrébb jutni.

Mint mindig, amikor a munkám nagyon sürgős lesz, elkezdek haszontalan dolgokkal foglalkozni. A francia forradalom százötvenedik évfordulója alkalmából csináltam egy kis montázst – a levél-könyvem mintájára –, amellyel meg akartam mutatni a francia forradalom hatását a kortárs és a későbbi német írókra. Eközben felfedeztem egy olyan tényállást, amelyet a német irodalomtörténet jó száz éven át elkendőzött. Képzeld el a megrökönyödésemet, amikor az alaposabb olvasmányok alapján megállapíthattam, hogy Klopstock *Ódáinak* második kötete, amely a későbbieket tartalmazza, legalább egyötödében a francia forradalommal foglalkozik.

Nagyon ritkán jutok emberek közé; és ha nem, akkor a *Versuche* tanulmányozásával foglalkozom. Így Dudowot is már régen nem láttam; de tegnap azt hallottam Kracauertől, hogy nincs jól.³⁹

³⁸ *Svendsborger Gedichte*, 1939.

³⁹ Ekkoriban mindketten Párizsban éltek: Slatan Dudow, bolgár filmrendező, Brecht munkatársa volt a *Gewehre der Frau Carrar* című darabban, Siegfried Kracauer pedig a *Frankfurter Zeitung* feuilletonrovatának főszerkesztője volt a húszas évek második felében, itt szoros munkakapcsolatba került Benjaminsal. A *Versuche* Brecht műveinek kiadására szolgáló füzetsorozat volt; voltak összevont számok, különszámok, mégis általában harminchét számot tartanak nyilván, amelyeket majd a háború után tizenkét önálló kötetben jelentettek meg. Eredetileg a füzetek a Suhrkamp Verlagnál jelentek meg, a tándrámák korszakától kezdődően. Az első megjelent darab a *Der Ozeanflug* volt, amely 1929-ben született, és Kurt Weill írta hozzá a zenét (Brecht munkatársa ekkor még Elisabeth Hauptmann), és nagyjából a náciizmus és az emigráció vetett véget a sorozatnak. Benjaminsnak nagyon tetszett az önálló könyvsorozat ötlete, de még inkább a címe: kísérlet. Ez szerinte kiválóan jellemzi Brecht alkotói habitusát (és nem az epikus színház vagy valamilyen más címke). Ezért ő ezzel a címmel írt Brechről: *Versuche über Brecht*.

Azt hiszem, sikerült megfejtenem a kis dohánycsomagok titkát. Nem szabad átkötni őket. Akkor mennek át, mint egy érték nélküli kis csomag, ha egyszerű borítékban küldi el, egy gemkapoccsal összefogva. Megpróbálná Ön ezt még egyszer? Nagy öröömre szolgálna.

Szorgalmasan tanul svédül? Írjon hamarosan! Szívélyesen üdvözi az Ön

Walter Benjaminja.

PS. I. Karl Kraus mégis túl korán halt meg. Hallja: a bécsi gáztársaság leállította a zsidóknak való gázszolgáltatást. A zsidó lakosság gázfogyasztása a gázcég számára veszteséget okozott, mert éppen a legnagyobb fogyasztók nem fizették ki a számláikat. A zsidók ugyanis a gázt elsősorban öngyilkossági célokra használták.

PS II. A *Versuche* már teljesen megvan nekem, a 15-16. számig – már csak az a szám hiányzik, amelyben a *Dreigroschenprozess* szerepel. Meg tudná ön ezt szerezni nekem Brechtől? És meg tudná nekem mondani, hogy napvilágot látott-e a *Spitzköpfe* a *Versuchében*?⁴⁰ Egyáltalán jelent meg még valami a 15-16. szám után?

Fordította és a felvezető szövegeket írta: WEISS JÁNOS

⁴⁰ *Versuche* 8. szám; 1933-ban még betördelték, de nyomtatásra és kiszállításra már nem került sor.

EMLÉKEIM VICTOR LUNDY ÉS GEORGE NELSON TERVEZŐIRODÁIRÓL

1965-ben Ausztriában, egy Alpbach nevű tiroli faluban évente tartott nyári szabadegyetemen ismertem meg amerikai születésű feleségemet, aki akkoriban már évek óta Münchenben élt amerikai emigrációjukból szülőföldjükre, Németországba visszatért szüleivel. Amikor kétéves kapcsolat után házasságról kezdtünk beszélni, megkérdeztem, hogy hajlandó lenne-e Pestre költözni. Azt válaszolta, hogy esze ágában sincs – amit én két sikertelen 1956-os disszidálási kísérlet után és a helyi viszonyokat ismerve nagyon jól meg tudtam érteni. Ezért úgy döntöttünk, hogy én fogok elmenni Magyarországról. Megbeszéltük, hogy – mint azt akkoriban sokan csinálták – egy nyugat-európai turistaút végén „el fogok felejtetni” hazatérni. Így is történt. Úgy döntöttünk, hogy Amerikában, New Yorkban fogunk letelepedni, ahol anyám két testvére és anyai nagyanyám már régóta élt.

A disszidálásom utáni hónapokban szüleimnek sikerült kijuttatni Münchenbe néhány fotót és tervrajzot az általam tervezett épületekről és üzletbelsőkről. Ez nem volt kockázatmentes. Például az író Hegedüs Géza, szüleim jó barátja, lebukott a határon, amikor vonattal Ausztriába ment, és a magyar határőrök vagy vámosok találtak nála egy csomó fénymásolatot az Ipartervben készített terveimről, melyeket részemre próbált kivinni. Géza persze azt mondta nekik, hogy ő az ilyesmihez egyáltalán nem ért, és nem tudja, mi van az összehajtott papírokon, amelyeket a szüleimtől kapott. Anyám pedig azt hazudta az őt faggató hatóságoknak, hogy ő csupán ki akart juttatni nekem néhány dolgot, amiket az otthoni papírjaim között talált. Ez persze nem volt igaz, mert a másolatokat az Ipartervben dolgozó egyik barátom csinálta számomra, s komoly következményekkel járt volna, ha ez kiderül.

1967 decemberében, Münchenben volt az esküvőnk, és januárban érkeztünk New Yorkba, ahol eleinte anyám 1956-ban disszidált hűgánál laktunk. Már két héttel érkezésünk után elkezdtem állást keresni. Szerencsémre akkoriban éppen konjunktúra volt az amerikai gazdasági életben, és ez megkönnyítette a feladatomat. Elmentem a New York állam által fenntartott állasközvetítő irodába, ahol a mérnöki állásokat kezelő tisztviselőnek be kellett számolnom iskolai végzettségemről és szakmai tapasztalatomról. Miután a pasas átnézte a szüleim által utánam küldött munkáimból összeállított portfólió-mappát, és látta, hogy – ha nem is tökéletesen, de – viszonylag folyékonyan tudok angolul beszélni, mutatott egy listát az építész rajzolókat kereső tervezőirodákról, és röviden elmondta, hogy az irodák nagyjából hány alkalmazottat foglalkoztatnak és milyen jellegű tervekre specializálódnak.

A felsorolt legtöbb építészcégről addig egyáltalán nem vagy csak alig hallottam, de felfigyeltem Victor Lundy nevére, mert néhány művére emlékeztem azokból az amerikai építészeti folyóiratokból, amelyeket a Lakótervben dolgozó apám a vállalati könyvtárból kikölcsönzött és hazahozott. Valamennyire fel tudtam idézni egy-két temploma fából készült tetőszerkezetének szinte romantikusan expresszív hajlított formáit, de a munkái közül főleg egy óriási New York-i üzlet belső terének falécekből kialakított és valamiféle egzotikus templomra emlékeztető oszlopai és azokból kinövő boltívei maradtak meg emlékezetemben. Sőt az *Architectural Forum* nevű amerikai folyóiratban megjelent enteriőr fotóit készítő fotográfus, George Cserna nevére is emlékeztem, részben a nagyszerű felvételek, részben pedig a magyar eredetre utaló név miatt.

Nemcsak Lundy hangsúlyosan egyéni, a modern építészet ortodoxiájától különböző tervei miatt akartam először nála próbálkozni, hanem azért is, mert az ügynökség tisztviselője elmondta, hogy míg az összes többi építészcégnél tervezők és rajzolókat tucatjai dolgoznak, Lundy-nál csak négy. Ez vonzónak tűnt, mert azt reméltem, hogy egy olyan irodában, ahol az alkalmazottak valószínűleg kevésbé szakosodottak, gyorsabban belejöhettek az amerikai építészeti gyakorlatba. Az is vonzott, hogy irodája csak körülbelül 20 perces sétányira volt nagynénémétől, ahol laktunk.

Lundy – egy hírnevéhez képest meglepően fiatal ember – szívélyesen fogadott, s miután kikérdezett addigi építészeti tapasztalatomról és átnézte munkáim portfólióját, felajánlotta, hogy dolgozzak nála – igaz, még az akkori fogalmak szerint is abszurdan alacsony fizetéssel. Ha jól emlékszem, heti 130 dollár fizetéssel kezdtem, s ebből persze még adót is kellett fizetnem. Egyébként amikor ezeket a sorokat most, 2021 áprilisában írom, a 98. évét betöltött Lundy még él Texas államban, ahova 1976-ban költözött.

Néhány nap alatt egész jól hozzászórtam a tervrajzoknak az amerikai inch és foot hosszúságú mértékeken alapuló léptékeihez. Ebben nagyban segített, hogy bennük a valóság és a tervrajzok közti méretarány szinte ugyanaz volt, mint a Magyarországon használt építészeti léptékeknél. Ugyanis az amerikai $1/8$ inch = 1 foot és $1/4$ inch = 1 foot léptékek a tervrajzokon alig különböztek az általam megszokott 1:100-asoktól és 1:50-esektől.

Mint hamarosan észrevettem, Lundy minden tervezői munkát magának tartott meg, és diplomás építész alkalmazottait csak rajzolóként és szerkesztőként foglalkoztatta. Ez engem egyáltalán nem zavart, mert először az amerikai tervrajzi konvenciókkal és az ottani épületanyagokkal, épületszerkezetekkel akartam megismerkedni. A tervrajzokon szokásos szimbólumokat és rövidítéseket megtanulni sem bizonyult sokkal nehezebbnek, mint a mértékegységeket, viszont sok hónapba került, amíg kiismertem magam az építőanyagoknak a magyarországinál nagyságrendileg nagyobb választékában. Például míg Magyarországon akkoriban csak körülbelül négyfajta burkolótégla között lehetett választani, az USA-ban több száz fajta ilyen téglát árultak.

Lundy irodájában nem volt titkárnő, mert nem akart erre pénzt kiadni. Ehelyett ő maga pötyögte le írógépén a leveleit, és építész alkalmazottainak kellett a telefonhívásokra válaszolni. Pontosán megadta nekünk, hogy mit kell ilyenkor mondanunk: „Victor Lundy’s office. May I help you?” Engem azonban megkért, hogy szörnyű akcentusom miatt ne válaszoljak a telefonhívásokra. „Ha te megszólalsz, az olyan, mintha a szovjet követségen vették volna fel a telefont” – mondta.

Magyarországról hozott angoltudásom nagyjából elegendő volt a mindennapi társalgáshoz, de sem az építészeti szakkifejezéseket, sem az amerikai szlenget nem ismertem. Egyik kollégám kedvesen segített nyelvtudásom hiányait kipótolni: építészeti szakkifejezésekre tanított, valamint az általam egyáltalán nem ismert jassznyelvre: trágárságokra és a nemi élettel kapcsolatos mondásokra. Ezeket a szavakat egy külön szótárfüzetbe írtam, s szabad perceimben szorgalmasan tanulgattam. Egy nap elvesztettem a füzetet a földalattin, s aki megtalálta, jót mulathatott az építészeti műszavak és trágárságok furcsa keverékén. Néhány hónap után már kevésbé fárasztott az angol beszéd, mint eleinte, és másokat megérteni sem okozott már akkora nehézséget, bár erős akcentusom a mai napig nem tűnt el.

Eleinte annyira bizonytalannak éreztem magam, ha angolul kellett valamit írnom, hogy mindig átnéztem írásaimat a feleségemmel vagy az egyik kollégámmal. De néhány év elteltével ez is kezdett jobban menni. Amikor 1976-ban újra állás után néztem, az ottani főnök felhívta korábbi munkaadómat, hogy megkérdezze: tudok-e rendszeren angolul írni. „Egész jól tud írni – hangzott a válasz. – Sőt szívesebben veszem, ha ír, mert akkor legalább nem kell a rémes kiejtését hallgatnom!”

Ám az írás nemcsak Amerikában okozott gondot, hanem már akkor is, amikor még

Magyarországon éltem. Olyan gátlásaim voltak e téren, hogy még egy magyar nyelvű levelet sem mertem piszkozat nélkül megírni. A sors iróniája, hogy a nyugdíjba vonulásom óta eltelt közel húsz év jelentős részét magyar és angol nyelvű könyvek írásával töltöm, de szerencsére most már a kiadók szerkesztői is kevés hibát találnak kézírataimban.

A nagynénémnél szinte semmire sem kellett pénzt kiadnunk, így júliusra még a pötöm fizetésemből is sikerült annyit megtakarítanunk, hogy saját lakást bérelhettünk. Igaz, nem Manhattanban, ahol a lakbérek túl magasak voltak számunkra, hanem a város egy másik részében, az East River túloldalán elterülő, a munkahelyemtől és rokonaimtól földalattival csak úgy 20-25 percnyi távolságra levő Astoria nevű negyedben. Akkoriban délolasz és ír bevándorlók tették ki ott a lakosság többségét. A negyed a főutcák kivételével nagyrészt egyemeletes, előkertes családi és sorházakból állt. A csemegeüzletek tele voltak importált olasz élelmiszerekkel, a cukrászdákban főleg olasz jellegű süteményeket lehetett kapni, és rengeteg volt a friss zöldségeket áruló kis bolt – mindez nagyon tetszett nekünk.

Az irodájában töltött néhány hónap után kezdtem megérteni, hogy Victornak nyilvánvaló tehetsége, hírneve és a szakfolyóiratokban rendszeresen közölt munkái dacára miért van hasonló kvalitású és ismertségű építészeknél sokkal kisebb irodája, és hogy miért okoz még annak fenntartása is állandó anyagi nehézséget számára. Bár az általa tervezett épületek egyáltalán nem voltak hagyományos stílusúak, ő alapjában véve régimódi építész volt, akit – legalábbis akkoriban, amikor nála dolgoztam – épületeinek formái és kifejező ereje jobban érdekelt, mint a funkciója. Az építészetet elsősorban a művészi önkifejezés eszközének tartotta – szinte úgy, mint egy képzőművész. Több épületén használt újszerű szerkezeteket, például laminált fa tartókat több templomának kecsesen ívelő tetőszerkezeténél, függesztett tetőszerkezetet más templomainál vagy felfújt műanyag membrán szerkezetet két kiállítási pavilonjánál, de mindebben főként csak azt értékelte, hogy ezek újfajta, expresszív formákat tettek lehetővé.

Büszkesége, indulatos természete és merev ragaszkodása a tervezői döntéseihez nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy nem kapott több megbízást, és ennek következtében nem volt nagyobb irodája. Jól emlékszem arra, amikor Henry Luce III., a nagyhatalmú médiamágnás Henry Luce II. ugyancsak dúsgazdag fia és a Luce Foundation elnöke eljött az irodába, hogy a St. Bernard iskola igazgatósága és kurátorai nevében megnézzék az iskola terveit. Amikor Luce valami változást javasolt a terven, az iroda másik végéből is hallottam Lundy emelt hangú válaszát: „a csecsemő megszületett, azon már nem lehet változtatni”. A New Jersey-beli Gladstone város egy parkszerű részébe tervezett, pavilonos jellegű iskola valóban nagyon szép kis épületcsoportja ugyan megépült, de nyilván nem véletlen, hogy Victor nem kapott több felkérést Luce-től.

Pedig Victor a legnagyobb áldozatokat is hajlandó volt meghozni azért, hogy alkalma legyen alkotni. Anstisszal, második feleségével és gyerekükkel a Connecticut államban levő, tengerparti Guilfordban lakott, de csak hétvégeként vonatozott oda, míg hétközben a New York-i irodájában aludt, mert nem volt pénze lakást bérelni. Gondosan titkolta az irodájának helyet adó városi sorház tulajdonosa előtt, de még a saját alkalmazottai előtt is, hogy az irodájában alszik, ez ugyanis ellentmondott az általa aláírt bérleti szerződésnek. Naponta még jóval a munkaidő kezdete előtt elment egy kávézóba reggelizni, és csak az alkalmazottakkal egy időben tért vissza, úgy téve, mintha a lakásából jönne.

Victor irodája révén ismerkedtem meg és kerültem jó barátságba Cserna Györggyel, az egyik legismertebb és legkiválóbb amerikai épületfotográfussal, akinek amerikai szakfolyóiratokban látott néhány felvételére – mint említettem – már pesti kezdő építész koromban felfigyeltem. Úgy ismerkedtem meg vele, hogy egy alkalommal Victor velem küldött el egy nagyméretű perspektíva rajtot Csernához, aki nemcsak az ilyen rajzokat reprodukálta számára, hanem az összes olyan épületet is fényképezte, amelyet Lundy New York-i

korszakában tervezett. Már akkor, a Gyurival folytatott első beszélgetésemkor kiderült, hogy a magyar származáson túl mennyi szál köt össze bennünket: közös ismerősök, közös érdeklődési területek és még sok más. Amikor beszámoltam erről feleségemnek, elhatároztuk, hogy meghívjuk Gyurit és svájci francia feleségét vacsorára. Hamarosan nagyon jó barátok lettünk, gyakran jöttünk össze, együtt mentünk kirándulni és komolyzenei hangversenyekre (mindketten lelkes zenebarátok és megszállott lemezgyűjtők voltunk), rengeteget beszéltünk ételekről és az étkezéskultúráról, ami mindkettőnknek nagyon érdekelt, sőt egyszer közösen béreltünk egy házat Vermontban, és együtt nyaraltunk ott. A nyolcvanas évek végén Gyuri, aki addigra már betöltötte a hetvenet, feleségével, Gisèle-lel annak hazájába, Svájcba költözött. Barátságunk ekkor sem szakadt meg, bár valamelyest veszített intenzitásából, hiszen csak levelezni tudtunk, találkozni nem.

Nagyjából két évig dolgoztam Victor irodájában, de az utolsó hónapokban egyre inkább kezdett elegendő lenni a rajzoló, szerkesztői munkából, és mindjobban vágytam arra, hogy visszatérhessek a tervezői munkához. Bár becsültem Victor tehetségét, és a kapcsolatam is jó volt vele, úgy éreztem, eljött az ideje, hogy olyan állás után nézzek, ahol alkalmam lesz erre.

Elkezdtem rendszeresen tanulmányozni az építészirodák álláshirdetéseit a *New York Times*ban, és újra elmentem az állami állásközvetítő szolgálathoz, hogy a segítségüket kérjem az álláskeresésben. Nem emlékszem már, hogy próbálkoztam-e más cégekkel is, és arra sem, hogy végül újsághirdetés vagy az állásközvetítő irányított-e George Nelsonhoz, akinek ugyan láttam néhány bútortervét folyóiratokban Pesten, majd Amerikában, de valójában inkább a nevét, a hírét ismertem, mintsem a műveit.

Nem tudtam, hogy munkássága a tervezés számos területét, az ember alkotta világ legtöbb elemét felöleli. Először akkor kezdett erről valami fogalmam lenni, amikor első találkozásunkra vártam a Manhattan keleti oldalán, a 22. utcában levő, az irodájának és lakásának helyet adó városi sorház lépcsőházi előterében, és nézegettem a munkáiról készült rengeteg fotót, amely az előtér hosszú falát saroktól sarokig, padlótól mennyezetig beborította. A képek között voltak vállalati védjegy-grafikák, valamint fotók kiállítási pavilonokról, bútorokról, épületekről és az általa tervezett írógépekről, lemezjátékszókról, edényekről és még sok másról. Mindez nagyon vonzónak és izgalmasnak tűnt számomra.

Élénken él emlékezetemben, hogy mennyire élveztem a találkozást vele és az első beszélgetésünket. Talán elfogódottságomat igyekezett eloszlatni póztalanságával, kedves humorával és az érdeklődéssel, amellyel a magyarországi munkáim fotóit átnézte. De mint később tapasztaltam, a póztalanság, az önirónia és a minden iránti kíváncsiság általában is jellemző volt rá. Megemlítette, hogy nem én leszek az első magyar tervező az irodájában, mert néhány ilyen származású tervező már dolgozott korábban nála.

Elképzelhető, hogy az építész végzettségű, de nagyrészt másfajta tervezői feladatokkal foglalkozó Nelson azért vett fel, mert a munkáimról készült fotókat átnézve feltűnt neki, hogy nemcsak épületeket terveztem, hanem belsőépítészeti munkákat is csináltam. Ez a hatvanas években, amikor pályakezdő építészként elkezdtem dolgozni, teljesen szokatlan volt Magyarországon, ahol Kozma Lajos nemzedékétől eltérően a fiatalabb építészgeneráció szinte soha nem foglalkozott belsőépítészettel. Nekem sem volt jelentős belsőépítészeti gyakorlatom, de amikor 1965 körül apámmal közösen terveztem két bútorbemutató termet, rengeteget tanultam tőle, aki ugyanolyan járatos volt a belsőépítészetben és a bútortervezésben, mint az építészetben.

Miután megállapodtunk a fizetésben és az állás többi részletében, Nelson körülvezetett a két emeletet elfoglaló tervezőirodában, és megmutatta, hol dolgoznak a tárgy- és bútortervezők, hol a grafikusok és hol a belsőépítészek, sőt a pincébe is levitt, ahol a modellműhely és a fotóműterem volt. Amikor visszatértünk az első emeleti szobájához, ahol a portfóliómat hagytam, bemutatott a szobája előtti íróasztaloknál ülő Jacqueline-nak,

francia születésű feleségének, aki az iroda személyzeti vezetője és menedzsere volt, és Hilda Longinottinak, a már több mint egy évtizede nála dolgozó titkárnőjének.

Úgy rémlik, hogy az első hetekben régebben futó munkák tervezőinek kellett segítenem, de ezen kívül igyekeztem megismerkedni a többi tervezővel is és elbeszélgetni velük a projektekről, amikben dolgoztak. Nelson azonban hamarosan, talán már februárban, megbízott egy önálló feladattal: egy, a Michigan állami Lansingban lévő nagy bőrönd- és táskabolt, a „Liebermann’s Luggage Store” homlokzatának átalakításával és belső kiképzésének tervezésével. Elmondta, hogy bár most sok más megbízással van elfoglalva, mégis beleegyezett az üzlet tervezésébe, mert úgy érezte, tartozik ezzel Betty Price-nak, a tulajdonosnak, akinek már évekkel korábban is tervezett egy ugyancsak Lansingban lévő ajándékboltot.

Átadta a nagyobb házak közé épült, egyemeletes üzlet akkori állapotát mutató fotókat és tervrajzokat, de a tervvel kapcsolatos elképzeléseiről mindössze annyit mondott, hogy igyekezzek minél könnyebben változtathatóra tervezni a belső kiképzést, mert lehet, hogy néhány év múlva a táskák helyett vagy mellett más dolgokat fognak árulni.

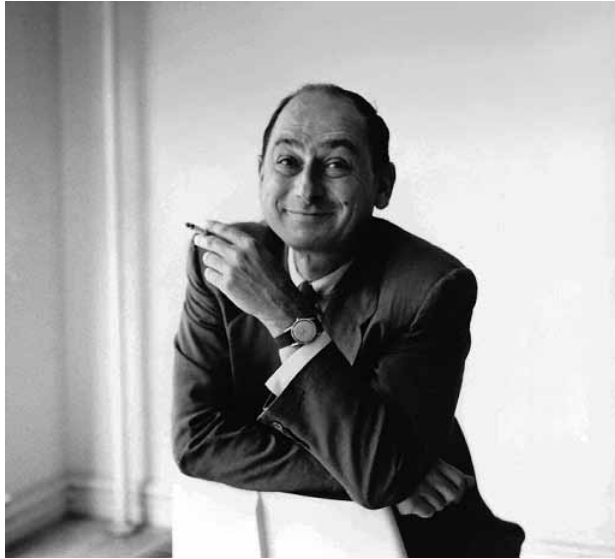
Lelkesen kezdtem el dolgozni a terveken. Arra számítottam, hogy Nelson úgy egy hét elteltével meg fogja nézni a vázlataimat, de elmúlt egy hónap, és ennek semmi jelét nem láttam. Csaknem minden nap rövid időre felbukkant az irodában, itt-ott megállt csevegni, őt nekem is többnyire kedvesen odaköszönt, de mintha nem igazán érdekelte volna az, amit csinálok. Igaz, más tervek alakulását valamivel gyakrabban ellenőrizte, de egy idő után kezdtem megérteni, hogy mindez nem az érdeklődés hiánya volt nála, hanem stratégia.

Tudta, hogy az alkalmazottai lelkesebben, sikeresebben dolgoznak, ha a készülő tervet magukénak érzik. Ugyancsak az alkotói önállóság érzetét igyekezett elősegíteni azzal, hogy nem izgatta, ha a nála dolgozók munkaidő alatt néhány percre újságot olvasnak, vagy ha ebédszünetben egy óra helyett másfél órára távoznak el az irodából. Ez nagyon különbözött más irodáktól, ahol ha a főnök felbukkant, az alkalmazottai sietve eldugták az újságot, amit olvastak. Nelson nem törődött az ilyesmivel, mert tisztában volt azzal, hogy ki milyen eredményesen dolgozik, s csak az érdekelte. A többi tervezőirodához hasonlóan ő is vacakul fizette alkalmazottait, annyiban azonban mégis eltért a szokásostól, hogy – liberális elveinek megfelelően – kedvezőbb betegbiztosítást nyújtott nekik.

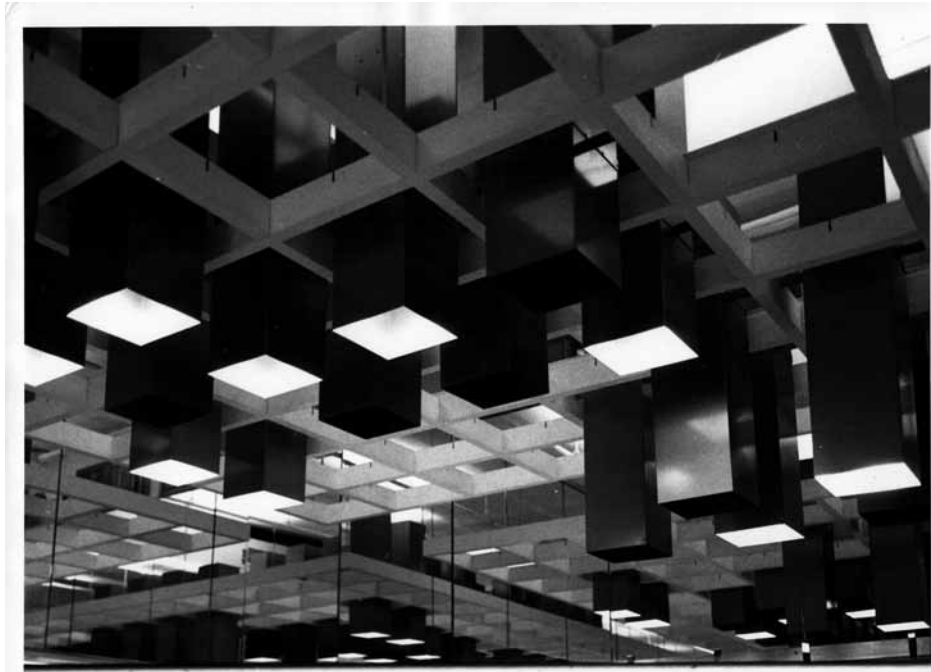
Később is csak nagyjából havonként vagy még annál is ritkábban nézte meg az üzlet készülő terveit, s többnyire akkor is csak hallgatta, amit mondok, de alig tett megjegyzést. Mint említettem, az irodának akkoriban rengeteg fontos és nagy munkája volt. Miután Nelson látta, hogy nagyjából minden rendben megy nálam, békén hagyott, és inkább olyan dolgokkal foglalkozott, amelyek jobban érdekelték, vagy az iroda olyan munkáival, amelyekkel több probléma volt.

Bár, mint később megtudtam, ez fiatalabb korban nem volt ennyire egyoldalú, mégis már évtizedek óta a legtöbb építésztől, designertől eltérően nem vázlatok segítségével fejezte ki a tervekhez kapcsolódó gondolatait, hanem szóban. Sőt még akkor is csak általános véleményt mondott a tervekről, és szinte soha nem javasolt konkrét megoldást. Lehetséges, hogy ez is hozzátartozott stratégiájához: nem akarta precíz javaslatokkal gátolni a nála dolgozó tervezők fantáziáját, alkotókészségét. Az irodájában töltött idő alatt soha nem láttam őt egy alkalmazottja számára valamit lerajzolni, amiből azt a téves következtetést vontam le, hogy a rajzi kifejezés nem erős oldala. Csak évekkel később, amikor egy könyvben láttam néhány remek fiatalkori rajzának, külföldi útjain készült skicceinek reprodukcióját, jöttem rá, hogy mennyire tévedtem.

Kimondhatatlanul élveztem a nekem nyújtott tervezői szabadságot. A nehéz problémát jelentő, szinte folyosószerűen keskeny és mély üzletteret – Nelsonnak a tér változtatóságára vonatkozó megjegyzésére gondolva – nem tagoló elemekkel, hanem Adolf Loos bécsi Amerikai Bárjának nekem nagyon tetsző enteriőrjét követve, az oldalfalakat



George Nelson



Liebermann's üzlet

szemmagasság felett burkoló tükörsávval próbáltam kellemesebbé tenni, amely azt az illúziót keltette, mintha a tér a falak mögött folytatódna. A mennyezet függesztett fa raszterre is ezt a célt szolgálta, mert látni engedte a farács feletti teret, és ezzel is csökkentette a nyomasztó, folyosószerű hatást. A raszterba különböző magasságban és szabálytalan csoportokban beillesztett hosszú, fekete, szegletes csövekre emlékeztető világítótestek ötlete is egy régi élményemre épült: a Svájcban élő Kemény Zoltán absztrakt fémdomborműveire, amelyekkel 1964-ben a Velencei Biennálé svájci pavilonjában ismerkedtem meg. A táskabolt tulajdonosnője kérte, hogy az eladótér a réginél nagyobb legyen, ezért a raktárhelyiséget minimálisra csökkentettem, s ehelyett a raktározandó áruknek az egységes méretű és szabadon átrendezhető eladópultok alsó részét elfoglaló szekrényekben biztosítottam helyet, míg a pultok felső részét az árukat bemutató vitrin alkotta. Mind a viszonylag kicsi, azonos nagyságú eladópult egységek, mind a mennyezeti farács könnyen áthelyezhető világítótestei az üzlet átrendezhetőségét szolgálták, eleget téve ezzel annak az igénynek, amit Nelson a tervezés kezdetekor említett. Az üzletbe belátást engedő, teljes egészében üvegezett portál feletti tömör homlokzati falat 8 méter magas, messziről látható „L” tagolta, utalva a Liebermann's nevű üzlet kezdőbetűjére.

Miközben a vázlatterveken dolgoztam, egyre jobban aggódtam, hogy miként fogom tudni az üzlet kiviteli terveit elkészíteni. A Lundy irodájában töltött két év alatt egész jól belejöttem az építőipari termékeket gyártó cégek katalógusait tartalmazó, minden építészirodában megtalálható vastag kötetek használatába, de egyáltalán nem ismertem az olyan cégeket, amelyek a belsőépítészeti fémárúkat, például zsanérokot, fiókok oldalára szerelt csapágyas síneket, fiókhúzókat stb. gyártják. A kollégák, akiket az efféle katalógusok felől kérdeztem, mind Ernest Farmerhez, az iroda legrégebbi alkalmazottjához és az ilyen termékek legjobb ismerőjéhez küldtek. A nálam több évtizeddel idősebb Ernest hamarosan egyik legjobb barátom lett, s barátságunknak – amiről később majd bővebben fogok írni – csak a 2000-es évek elején bekövetkezett halála vetett véget.

A kivitelezés zökkenőmentesen zajlott, s szeptember táján elkísérhettem Nelsont az újra megnyílt üzletet megnézni és a tulajdonossal, Betty Price-al újra találkozni. Korábban soha nem volt alkalmam olyan hosszasan beszélgetni Nelsonnal, mint a repülőút és a kétnapos lansingi tartózkodásunk alatt. Már nem emlékszem mindenerre, amiről a repülőn folytatott csapongó beszélgetésünk során szó esett, de élénken él emlékezetemben egy megjegyzése, amikor elmondtam neki, milyen nehéz hozzászoknom ahhoz, hogy nem mutathatom meg minden munkámat véleményezésre apámnak. Az egyáltalán nem szentimentális, inkább enyhén gunyoros modoráról ismert Nelson meglepő gyengédséggel azt válaszolta, hogy ő szívesen átveszi ezt a szerepet.

A repülőútunk alatt nemcsak a világ legkülönbözőbb problémáihoz fűződő gondolatait hallgattam nagy élvezettel, de eközben csodálattal figyeltem, ahogy a folytonosan cigarettázó Nelson minden látható következmény nélkül az egyik martinit itta a másik után. Beszélgetésünk során valahogy az is szóba került, hogy néhányszor találkoztam Breuer Marcellel. Nelson ennek kapcsán elmesélte, hogy sok évvel korábban egyszer Breuer és ő valami összejövételre voltak meghíva Közép- vagy Dél-Amerikában – sajnos nem emlékszem az országra, amit említett. Miközben Nelson a kanyargós hegyi úton az autót vezette, Breuer időnként elnevette magát. Kiderült, hogy az út melletti Curva pericolosa feliratokon nevet, és mindketten jót derültek, amikor Breuer elmagyarázta a curva/kurva szó magyar jelentését.

Nelson nagyon meg volt elégedve az elkészült üzlettel, s javasolta, hogy este, amikor már nincsenek ott vevők és eladók, menjünk vissza fotókat csinálni az enteriőről és a kivilágított homlokzatról. Megbeszéltük, hogy én fogom a fekete-fehér felvételeket csinálni, míg ő a színeseket. Nelson szenvedélyes fotós volt, aki felvételek ezreit csinálta, s mindig azokkal illusztrálta az előadásait és a könyveit. Néhány előadásán két vagy három egy-



Liebermann's üzlet

más melletti vászonra szimultán vetítette a képeket, hogy ezzel hangsúlyozza az összefüggéseket, s kihasználja a gyorsan változó képek dinamikáját, szuggesztív hatását.

Bár – mint említettem – Nelson egyetlen konkrét javaslatot sem tett, miközben az üzlet tervein dolgoztam, s így az szinte teljesen önálló munkámnak tekinthető, kezdeti kérése, hogy tervezzem minél könnyebben változathatóvá, mégis döntő fontosságú volt, és befolyásolta a terv végleges formáját. Akkoriban, amikor az irodájában dolgoztam, másoknak is gyakran adott hasonló módon szabad kezet a tervek kialakításában, bár ennek mértéke valószínűleg esetenként változott. Irving Harper, az iroda egykori alkalmazottja említette egy öregkori interjújában, hogy Nelson a negyvenes években és az ötvenesek elején kissé jobban részt vett a bútorok tervezésében, mint azt később tette, bár már akkor is mások dolgozták ki számára a terveket. És maga Nelson mondta el egy nem sokkal a halála előtt készült interjújában, hogy a negyvenes évek közepén általában laza skicceket adott át a bútor-ötleteiről Ernest Farmernek, első alkalmazottjának, amelyekből aztán az csinált kivitelezhető terveket. Az ötvenes évek közepétől kezdve egyre inkább csak a tervezés alapötlete, sőt gyakran csupán a tervben követendő irányelv származott tőle, néha még az sem. De persze még ekkor is magának tartotta fenn a tervek jóváhagyásának vagy elutasításának jogát, s így az irodából kikerülő munkák mégiscsak tükrözték ízlését.

Mielőtt dolgozni kezdem Nelsonnál, természetesnek vettem, hogy a nevével publikált munkák az ő művei. Bár az irodájában töltött majdnem két év alatt kezdem kapiskálni, hogy a valóság ennél komplikáltabb, csak az irodából való kiválásom és Nelson halála után tudtam meg, hogy szinte minden munkáját az alkalmazottai tervezték. Igaz, néha hallottam kollégáktól, hogy valójában melyik régebbi alkalmazott tervezte Nelson egyik-héssé vált bútorát, mégsem fogtam fel, hogy ezek nem kivételes esetek voltak. Nelson életében mindez nem volt közismert, csupán néhány régi alkalmazottja ismerte a teljes valóságot. Nelson ugyanis ezt az iroda belügyének tekintette, s nem akarta, hogy a nagyközönség is tudjon róla. Legfeljebb a szakmának, vagyis nem a nagyobb nyilvánosságnak szánt publikációkban jelölte meg munkatársait, de azt sem mindig. Bár Amerikában az építészek vagy bútortervezők ritkán nevezik meg munkatársaikat a nyilvánosság előtt, az ő esetében azonban nem csupán a neves tervező munkáját segítő munkatársakról volt szó, hanem lényegében önállóan dolgozó alkalmazottakról. Nelson 1986-ban bekövetkezett halála óta azonban a dolog nyilvánosságot kapott. Az irodájában egykor dolgozók is beszámoltak erről, a róla megjelent monográfiák is megírták, sőt a George Nelson Foundation honlapján is szerepel a munkák eddig azonosított szerzőinek neve.

De nagyon téves képet kapunk jelentőségéről, ha csak annak alapján ítélkezünk, hogy mások tervezték a neki tulajdonított művek túlnyomó többségét. Irving Harper, aki az iroda fennállásának első 17 évében, 1947 és 1963 között vezető tervező volt Nelsonnál, egy 1997-es beszélgetésben „a design Gyagilevének” nevezte őt, utalva az Orosz Balett igazgatójára és világhírré emelőjére. Ez valóban nagyon találó, frappáns megjegyzés, mert Gyagilevhez hasonlóan Nelson is nagyszerű érzékkel tudta mások képességeit felmérni. Még negyven éves sem volt, amikor 1945-ben a Hermann Miller bútorgyár művészeti vezetője lett. Ekkor még egyetlen bútorterv sem fűződött nevéhez, a gyár tulajdonosa csupán a tervezéssel kapcsolatos meggyőző és eredeti gondolatai alapján bízta meg a vezetéssel. Az elkövetkező években azonban már rengeteg remek, a mai napig forgalomban levő bútort tervezett a gyár részére, s ezen kívül olyan kiváló tervezőket kért fel a cég számára dolgozni, mint Alexander Girard, Isamu Noguchi és a még náluk is jelentősebb Eames házaspár. Saját alkalmazottait is biztos ítélőképességgel tudta kiválasztani. A rövidebb-hosszabb ideig nála dolgozó tervezők közül Ettore Sottsass és Michael Graves tett szert a legnagyobb hírré, de rajta kívül sok más alkalmazottból lett később saját irodát vezető, ismert designer.

Nelson a harmincas évek második felében és a negyvenes évek elején főleg építészeti cikkek szerzőjeként és egy építészeti magazin szerkesztőjeként vált ismertté. A könyvei is

rendkívül nagyhatásúak és népszerűek voltak: a Henry Wrighttal közösen írt, 1945-ben megjelent *Tomorrow's House* (A holnap háza) című műve egy ideig a *New York Times* bestsellerlistáján volt. Az írás mindvégig kedvenc alkotói területe maradt, sőt néha bevalotta, hogy még a tervezői munkánál is jobban szereti. De a nagy hatású cikkeken kívül már a negyvenes években is néhány olyan jelentős új, bár előzményekkel bíró koncepció fűződött nevéhez, mint az 1944–45-ös tároló fal (*storage wall*), amely egy tételhatároló elemet képező vagy egy falat teljes magasságában beborító, sok különböző funkciót kielégítő, típuselemekből összeállítható szekrénysorból állt. Hasonlóan fontos újítás volt az első „L” alakú íróasztal, a Hermann Miller „Executive Office Group” egyik darabja, melyet Nelson 1947-ben tervezett. A Lengyel Károly által 1930-ban tervezett íróasztal kihúzható „oldal szárnyaival” e Nelson kezdeményezte asztal egyik előzményének tekinthető, de egyrészt nem fejleszti logikus konklúziójáig az ötletet, másrészt Nelson szinte biztosan nem ismerte. Nelson újításai nem korlátozódtak a bútortervezésre. 1943-ban például a belvárosok revitalizációjának keretében javaslatot tett a fő bevásárlóutcák gyalogosítására. Ez az általa „Fű a fűtácán”-nak nevezett gondolat tekinthető a későbbi gyalogos bevásárlóutcák őskének. Nagyon érdekelték a gyárilag előállított típuselemekből különböző formában összeállítható épületek lehetőségei; így jött létre 1955–57-ben az úgynevezett Kísérleti Háza. Rengeteget foglalkozott a környezetszennyezés (hulladékok, szemetelés, valamint kémiai és vizuális szennyezés) problémájával, különösen élete utolsó évtizedeiben. Gondolatait, koncepcióit cikkek, könyvek, előadások segítségével népszerűsítette – éppen ezért jelentősége, hatása nem korlátozódott közismert bútór- és tárgyterveire.

Szeptember táján, a Liebermann's üzlet elkészülte után, Nelson megkért, hogy vegyek részt a BP (British Petroleum) amerikai részlege részére készülő, sorozatban előgyártott és raktáron tartott típuselemekből összeállítható szervízállomások és benzinkutak tervcsaladjának több hónappal azelőtt elkezdett tervezésében. Nelson ezt az irodájában akkor futó munkák talán legfontosabbjának tekintette, nemcsak azért, mert már több évtizede foglalkozott az ilyesfajta, egységes típuselemekből összeszerelt épületek gondolatával, hanem azért is, mert a tárgytervezés is munkásságának egyik fontos területe volt. Az előgyártott műanyag homlokzati panelek, valamint a szabványosított részekből álló benzinkutak tervezésének feladata pedig ilyen jellegű volt. A benzinkút terveit a velem nagyjából egykorú Barry Berger készítette, s egy másik kolléga foglalkozott a panelek gyártási és minőségi követelményeinek összeállításával. Ez nehéz feladat volt, mert bár korábban is épült néhány kísérleti ház üvegszálaspoliészter panelekből, soha addig nem dolgoztak ki előírásokat az ilyen panelek sorozatgyártására. Én eleinte a belső oldalukon termékek bemutatására és más funkciókra is használt homlokzati panelek tervein dolgoztam, melyek koncepciója már korábban kialakult, így rám inkább csak a részletek kidolgozása maradt.

Készítettünk egy modellt az építési rendszer egyik lehetőségét bemutató olyan autóservízhez és benzinkúthoz, amelynél a helyiségeket, a kutat és a hozzájuk vezető behajtókat hatalmas háromdimenziós térrácson nyugvó lapostető védte az időjárástól. Az óriási, a tervezőcsoportunk nagy termékének középső részét szinte teljesen betöltő modell paneljei azért voltak annyira valóságosak, mert maguk is műanyagból készültek, csak nem üvegszálaspoliészterből, hanem vákuumformált vékony műanyag lapokból.

A megrendelő változó igényei miatt sok zökkenővel haladó terv adminisztrációját végző fiatal építész valamikor az év vége felé felmondott, mert az irodában megismert egyik titkárnővel össze akart házasodni, és egy másik városban akartak letelepedni. Helyette Nelson engem bízott meg a projekt adminisztrációjával és vezetésével, ami a megrendelővel való kapcsolat nehézségei miatt igencsak igénybe vette szerény diplomáciai és kommunikációs képességeimet. De Nelson meg volt elégedve ezzel a munkámmal is, és nem engem, hanem a megrendelőt okolta, amikor a következő év első felében a projekt lelassult, majd hősi halált halt.

Az iroda évente egyszer-kétszer bulit rendezett, ahol a Nelsonnál dolgozók olcsó bort és kávéét iszogatva, sajt szeleteket, nyers zöldségeket és kekszeket rágcsálva beszélgethettek. Az októberben tartott ilyen bulin Nelson eleinte csak üldögélt, a feleségével társalgott, és nézte a kisebb csoportokba verődött alkalmazottait, de egy idő után – talán valami kérdésre reagálva – elkezdett beszélni. A jelenlevők hamarosan mind ott ültek körülötte a szőnyegpadlón, és hallgatták. Nelson kevés dolgot szeretett annyira, mint a kedvenc témáiról csevegni. Lebilincselő előadó volt, aki kihegyezett megfogalmazással, szokatlan példákkal, meglepő gondolattársításokkal és nem utolsósorban humoros megjegyzésekkel tette komoly mondanivalóját szórakoztatóvá. Utálta a nagyképűsködést, s élvezte, ha megkérdőjelezhet elfogadott véleményeket, rámutathat azok abszurditására. Ugyanúgy, ahogy ő is igyekezett az unalmat elkerülni, mások unalmas, klisékkel teli fecsegéséhez sem volt türelme.

Ezúttal egyrészt az igénytelenségről beszélt, amivel a modern ember környezetét alakítja, másrészt a kémiai és vizuális szennyeződésről, amit csak úgy lehetne hatásosan csökkenteni, ha sikerülne megváltoztatni, ahogy az emberek erről gondolkodnak, de sort kerített a városok problémáira és néhány más témára is. Körülbelül egy óra elteltével, Nelson a rá jellemző önironikus megjegyzéssel fejezte be monológját: „na ennyi elég eből, mert úgy tűnik, sikerült már benneteket álomba ringatnom”.

1970 elején, amikor Nelson felvett, az iroda rendkívül elfoglalt volt, de 1971 közepére ez nagyon megváltozott. Az ország gazdasági életében pangás állt be, s ezt az építés- és a designirodák az elsők között érezték meg. Nelsonnál a kifutó régi munkák helyére nem jöttek új megbízások, s emiatt egyre több alkalmazottját volt kénytelen elbocsájtani. Míg korábban körülbelül huszonöt tervező dolgozott nála, most talán csak tíz. Az iroda nagy helyiségeiben a rajzasztalok nagy részénél senki sem ült. Persze én is aggódtam a jövő miatt, de – mint kiderült – szerencsére azok közé tartoztam, akiket Nelson ameddig csak lehetett, igyekezett megtartani.

Mivel nem tudott pénzt hozó, tényleges megbízásból adódó munkát adni nekem, kitálalt egy projektet, amellyel néhány hónapig foglalkoztatni tud. Nelson néha korábban is hajlandó volt az irodájában saját költségére megvizsgálni, hogy milyen tárgyakkal, bútorokkal lehetne bizonyos társadalmi igényeket kielégíteni. Most is ez történt: megkért, hogy gondolkozzak olyan bútorokon, amelyek illenek az úgynevezett „új nomádok”, a szinte állandóan úton levő fiatalok életmódjához. Bár az Európánál nagyobb mobilitás már a 19. század óta jellemző volt az USA-ra, ezeknél az új nomádoknál ez életük állandó velejárója lett, nyilván azért, mert így akartak lázadni szüleik megállapodott, polgári életformája ellen.

Nelson megint nem siettetett, hanem csak nagyon ritkán nézte át a vázlataimat. Közülük a legígéretesebbnek a szekrényé, ágyá, heverővé, székké vagy íróasztallá alakítható, de útközben tárolásra használható utazóládák tűntek, de ezeknél is kétségesnek látszott, hogy elég ember lenne hajlandó ilyesmire pénzt költeni. Szerintem Nelson az első perctől kezdve nem volt meggyőződve ötlete kereskedelmi életképességéről, és csupán azért osztotta ki nekem a feladatot, mert foglalkoztatni akart. Én mindenesetre szorgalmasan produkáltam a vázlatok tömegét, bár sejtettem, hogy ez nem mehet így sokáig. Miután az iroda továbbra sem kapott jelentős új megbízást, három hónap elteltével Nelson belátta, hogy engem is el kell bocsájtania.

Felajánlotta, hogy ír egy ajánlólevelet, amely talán meg tudja könnyíteni számomra az álláskeresést. A levélben kitért arra, hogy a bőrönd- és táskabolt Lansing, Michiganban túlnyomórészt az én munkám eredménye volt, hogy sikerrel vezettem a BP benzinkút és szervizállomás prototípusának „rendkívül nehéz” (exceedingly difficult) projektjét, sőt még arra is, hogy az ügyfelek elismerően nyilatkoztak a hozzáállásomról és az általam nyújtott szolgáltatásról. Fogalmam sincs, hogy a másoknak írt ajánlólevelei mit tartalmaztak, de bevallom, örültem a nekem írottaknak, s ma is jó érzés tölt el, ha újra átfutom.



Liebermann's üzlet

Kapcsolatom mindvégig kellemes maradt vele. A következő években órabéresként kétszer is kiségtettem az irodájában, s ilyenkor néha beszélgettünk egy kicsit. De ezen kívül is mindig kedvesen üdvözölt, ha felbukkantam az irodában, hogy az egyik régi kollégával ebédelni menjek. Tudtam a nyolcvanas évek elején egyre nyilvánvalóbb egészségi problémáiról, és arról is, hogy 1984 körül végleg bezárta az irodáját, mégis megdöbbenett, amikor 1986-ban a haláláról értesültem.

A búcsúztató összegyövegetelt, amelyre engem is meghívtak, abban a Nelsonék lakásától néhány lépésre levő klubban tartották, amelynek ő tagja és gyakori látogatója volt. Nelson soha nem szerette az ünnepélyes beszédeket, ezért néhány megemlékező szó után a résztvevők, nagyrészt az iroda egykori alkalmazottai, kisebb csoportokba verődve beszélgettek egymással. Mint a legtöbben, én is odamentem Jacqueline-hez, az özvegyéhez részvétet nyilvánítani és néhány szót váltani vele. Jacquie, ahogy az irodában mindenki nevezte, kedvesen hívott, hogy látogassam meg. Megköszöntem, de végül nem mentem el hozzá, mert bár semmi konfliktusunk nem volt egymással, valahogy soha nem tudtam feloldódni társaságában. Talán az is közrejátszott ebben, hogy mint az iroda menedzsere, ő nem lehetett annyira lezser, mint George, de azt hiszem, főleg valami ösztönös idegenkedés tartott távol tőle. Az sem segített, hogy a francia akcentussal beszélő Jacquie nehezen értette az én magyar akcentusomat. Ezért ha beszélgettünk, egyre közelebb hajolt a számhoz, szinte mintha bele akarná dugni a fejét. Ez persze még gátlásosabbá tett engem, s nyilván csak növelte az akcentusomat.

Befejezésül az irodában megismert kollégákról szeretnék röviden írni, valamint arról, hogy mit tudok a Nelson műveként számontartott bútorok tényleges szerzőiről. Bár több más kollégával rendszeresen összejöttem az irodán kívül is, és nem egyet közülük feleséggel meghívtunk otthonunkba, egyikükkel sem kerültem olyan szoros és tartós barátságba, mint Rick Hibberddel, az egyik grafikus tervezővel, és a már korábban is említett Ernest Farmerrel, Nelson első alkalmazottjával, aki az iroda kezdetétől szinte a felosztásáig nála dolgozott.

Ernest az egyik legkülönösebb ember volt, akit ismertem. Hosszú ideig csupán nagy tapasztalattal bíró rajzoló, technikusnak véltem, és fogalmam sem volt arról, hogy az iroda korai korszakának egyik legjelentősebb tervezője volt. Hálás voltam a technikai részletek megoldásában nyújtott segítségéért, és megismerkedésünk kezdetétől fogva éreztem, hogy kedvel engem. Én is vonzódtam hozzá: néha együtt töltöttük az ebédidőnket egy közeli kávézóban, és azon kívül is sokat beszélgettünk. Naponta láttam, amint elmaradhatatlan pipáját a szájában tartva, a táskarádióján klasszikus zenét hallgatva szorgalmasan dolgozik mások terveinek megrajzolásán és részleteinek kidolgozásán. Azt is észleltem, hogy a rend megszállottjaként állandóan rendet rak az irodában és kidob minden felesleges dolgot. Otthon sem szeretett feleslegesnek ítélt dolgokat tartani, és bár rengeteget olvasott, mint említette, időnként kiselejtezte a könyveit, hogy ne gyűljön túl sok össze. Tudtam tőle, hogy esténként a pianóján gyakran játszik darabokat kedvenc klasszikus zeneszerzőitől, s így igencsak meglepett, amikor egyszer csak bejelentette, hogy eladta pianóját és elajándékozta kottáit, mert felhagyott a zongorázással. Ha mondta is, most már nem emlékszem a kiváltó okra: talán az egyik szomszédja szólt, hogy hallja zongorázni. De a mindennapi életére vonatkozó ilyen kivételes megjegyzései dacára, valójában hosszú ideig jóformán csak annyit tudtam róla, hogy agglegényként egyedül él. Minden akcentus nélkül beszélt angolul, s a neve sem utalt idegen eredetre, így semmi okom nem volt kételkedni abban, hogy Amerikában született.

Akkor derült ki, hogy mennyire tévedtem, amikor Nelson egyszer odatett elém egy német könyvet, és megkérdezte az egyik szó jelentését. A szót nem igazán ismerve csupán néhány szinonima kinyögésére voltam képes, de a közelünkben álló Ernest bemondta a szó pontos angol megfelelőjét. Kérdeztem, honnan tud ilyen jól németül, mire csupán annyit mondott: ott születtem. Csak találgatni tudom, hogy Nelson – aki persze jól tudta



Mályvacukor Kanapé



Mályvacukor Kanapé

ezt Ernestről – miért nem hozzá fordult a kérdéssel: talán próbára akart tenni engem, amit néha más alkalmazottjaival is megtett.

Későbbi beszélgetéseink során Ernest kérdéseimre elmondta, hogy Kölnben született, ahol iskolai tanulmányai után egy bútorigazgató tervezőjeként dolgozott. Mesélte, hogy mennyire tetszettek neki akkoriban Kozma Lajos munkái, amelyeket német folyóiratokból ismert. 1938-ban huszonegy éves fiatalemberként, angolul csak néhány szót tudva emigrált Amerikába, ahova a szülei két évvel később követték. Ernest először az ottani modern bútortervezés és belsőépítészet egyik úttörőjénél, Gilbert Rhode-nál kapott állást. Rhode 1944-beli váratlan halála után, 1945 vége felé kezdett a fabútorok részleteihez akkor még alig értő Nelsonnak segíteni a Hermann Miller cégnek szánt közel 80 darabból álló bútorsorozat tervezésében. Ernest már 1939-ben, Rhode irodájában is tervezett egy radikálisan modern cipőüzlet-enteriőrt, és most Irving Harperrel közösen ő tervezte a Miller cég első bemutatótermeit New Yorkban és más városokban, valamint a vállalat nagyon szép, könyv formátumú korai katalógusainak belveit.

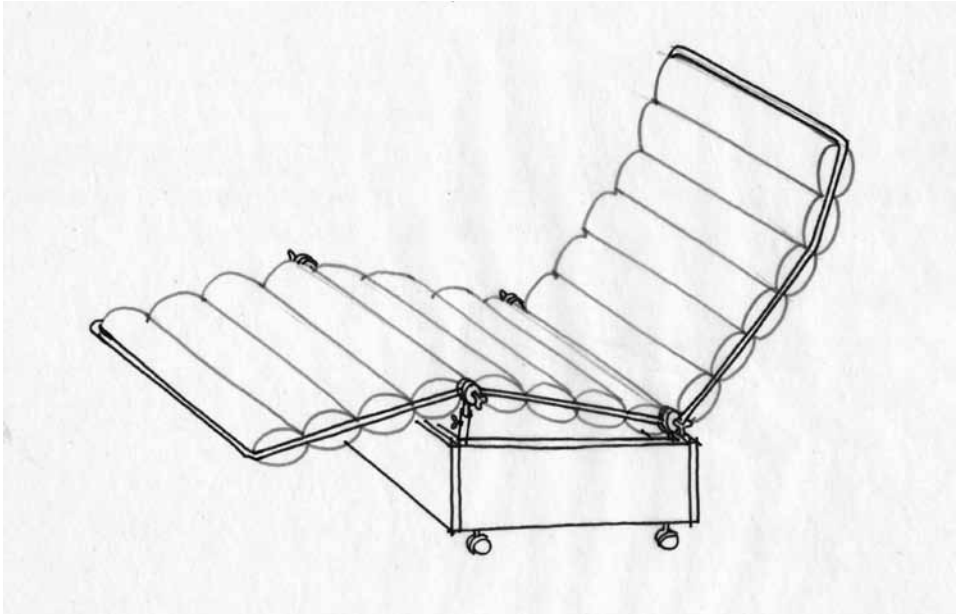
A végletesen zárkózott Ernest azonban csak a lehető legszűkszavúbb válaszokat adta, ha az életéről kérdeztem. Az eredeti nevét is csak a halála után, egy Rhode-ról szóló monográfiából tudtam meg: Ernst Feibelmannaak hívták. Ma Kölnben, családjának régi lakhelye, a Meister-Ekkehart utca 5. előtti járdába sülyesztett úgynevezett *Stolperstein*, botlatókő, azaz macskakőre rögzített feliratos réztábla emlékeztet arra, hogy egykor a szüleivel együtt ott lakott.

A Nelson-iroda korai éveiben betöltött döntő szerepéről egyáltalán nem beszélt nekem. Csak akkor tudtam meg ezt egy kollégától, amikor egy-két évvel az iroda elhagyása után Nelson visszahívott, hogy órabéres mellékállásban kisegítsek valami munkában. A részleteket azonban ez a kolléga sem ismerte, azokat csak egy Nelsonról szóló, 1995-ben, azaz Ernest életének vége felé megjelent monográfiából tudom.

Barátságának sok tanújelét adta: néha megajándékozott egy-egy német könyvvel, mert tudta, hogy mennyire szeretem a német irodalmat, és 1980-ban az ő révén kaptam egy érdekes magántervezői megbízást. Ugyanis Arthur Drexel, a Museum of Modern Art designrészlegének vezetője, aki egykor a Nelson-iroda alkalmazottja volt, Ernestet kérte fel Breuer Marcell 1931-ben tervezett, de elveszett csövázás kanapéjának rekonstrukciójára. Ernest maga helyett engem ajánlott erre a munkára, ami igazán kedves volt tőle.

Az iroda elhagyása után is rendszeres kapcsolatban maradtunk, s ez akkor sem változott, amikor 1982-ban nyugdíjba ment, nem sokkal azelőtt, hogy Nelson egészségi problémái és egyre gyérülő megbízásai miatt feladta az irodáját. Két-három hetente továbbra is együtt ebédeltünk egy olcsó falatozóban, gyakran találkoztunk a mind az ő lakásához, mind az én munkahelyemhez közeli antikváriumban, és többször együtt mentünk kiállításokat megnézni. Mániákus rendszeretete ekkor sem csökkent: néha, ha nem vette észre, hogy a távolból figyelem, láttam, amint titokban logikusabb sorrendbe rendezi a könyveket abban az óriási antikváriumban, amely mindkettőnk kedvence volt. Utolsó éveiben egészségi problémái arra kényszerítették, hogy egy idősek otthonába költözzön, ami szerencsére csak néhány percnyi sétára volt lakásomtól, így továbbra is tudtunk találkozni, és néha összefutottunk egy közlemben, a Broadwayen levő antikváriumban.

Ha most, 2021-ben az interneten rákeresek Ernest nevére, sok olyan hirdetést találok, mint azt, amelyik Ernest Farmer ebédlőszékeket kínál megvételre: „*A set of six Ernest Farmer dining chairs, designed for George Nelson and Associates*”. A rendkívül szerény Ernest soha nem panaszkodott, hogy tervezői munkásságáról csak a bennfentesek tudnak. Bár említette, hogy mennyire örül Nelson 1995-ös monográfiájának, amelyben Stanley Abercrombie először írt szerepéről a Nelson-irodában, mégis meg lenne lepődve, ha tudná, hogy húsz évvel halála után a neve szinte fogalommá vált. Az is meglepné a pirinyó fizetéséből mindig nagyon szűkös körülmények között élő Ernestet, hogy a hat szék 4900



Bórrönd-heverő (vázlat)



Kókuszshéj Szék

dollárért kelt el, és a többi általa tervezett bútor is hasonlóan magas vagy még ennél is magasabb árakat ér el.

Az iroda alkalmazottjai közül csak Irving Harper tervezett olyan sokat a Nelsonnak tulajdonított művek közül, mint Ernest. Harper, aki már Gilbert Rhode irodájában jó barátságban volt Ernesttel, az ő tanácsára kezdett 1947-ben Nelsonnál dolgozni, ahol hamarosan vezető tervező lett. Én csak egyszer-kétszer találkoztam futólag vele, mert ő jóval előttem, még 1963-ban elment Nelsontól, és saját irodát alapított. Harper a Nelsonnál töltött évek alatt rengeteg nagyszerű reklámgrafikát, könyvtervet, tárgyat, bútort és enteriőrt alkotott. A Herman Miller cég „M” alakú védjegye szintén az ő műve volt, valamint a több tucatnyi különböző falióra, melyeket Herman Miller Howard nevű fiának tervezett. Ugyancsak ő volt a szerzője Nelsonnál egy szép rozsdamentes acél evőeszköz készletnek, és 1952–53-ban valószínűleg egy porcelán teás/kávés készletnek is. Ez utóbbit szinte biztosan az a Museum elnevezésű készlet ihlette, amelyet 1946-ban a magyar származású és élete utolsó éveiben velem jó barátságban levő Zeisel Éva tervezett.

Mint azt Nelson halála óta sokan megírták, Irving műve volt Nelson egyik legismertebb bútora, az úgynevezett Mályvacukor Kanapé (Marshmallow Sofa) is. Az ötlet onnan származott, hogy 1954-ben egy cég újfajta technológiával formált műanyag szivacsból készült kerek üléseket ajánlott Nelsonéknak, olyasfajtaakat, amelyeneket a bárpultok melletti forgatható ülésekhez használnak. Harper szinte viccből egy hétvége alatt egy olyan kanapét tervezett, amelynél mind az ülés, mind a háttámla ilyen kerek párnákból állt. Nelsonnak megtetszett az ötlet, bár a kanapé végül nem lett olyan olcsó, mint azt Harper és Nelson remélte. Ugyanis a kerek párnákat szolgáltató cég képtelen volt azokat a beharangozott technológiával legyártani, és ezért a párnákat hagyományos és költséges módon kellett elkészíteni. Igazából csak azért ismétlem el ezt a sztorit, mert példa a Nelson terveire néha jellemző humorra és szándékos furcsaságra. Nelson ugyanis jól tudta, hogy az ilyesfajta, csaknem vicces tervek gyakran nagyobb publicitást kapnak, mint a kevésbé feltűnők. Miután szinte az összes ilyen jellegű művet Harper tervezte nála, valószínűnek tűnik, hogy azok legalább annyira tükrözik a jó humorú, játékos Harper egyéniségét, mint Nelsonét.

Ma már nemcsak azt tudjuk, hogy a Nelson iroda által jelzett híres művek közül melyikeket tervezte Ernest Farmer és Irving Harper, hanem azt is, hogy például az ugyancsak nagyon ismert úgynevezett Perc Széket (Pretzel Chair) John Pile, a Kókuszshéj Széket (Coconut Chair) George Mulhauser, a Heveder Kanapét (Sling Sofa) pedig John Svezia és Ronald Beckman tervezték. Persze hozzátartozik az igazsághoz, hogy a korai időkben néha Nelson maga is tervezett bútorokat és tárgyakat. Például az olykor Platform Padnak (Platform Bench), máskor Léc Padnak (Slat Bench) nevezett bútor első változatát Nelson már 1945-ben használta a *Fortune Magazin*nál levő, modernül berendezett irodájában, és egy kissé különböző változata 1947-ben a Herman Miller cég részére tervezett tervecsaládjában is szerepelt. Ezen kívül 1950 körül ő gondolta ki, hogy milyen technológiával lehetne a később Buborék Lámpának (Bubble Lamp) nevezett lampionszerű világítótesteket gyártani, bár az ötlet kidolgozása már alkalmazottjára, William Renwickre maradt. Mire azonban én Nelsonhoz kerültem, a fent említett tervezők közül már csak Ernest és Svezia dolgozott ott. Bár jól ismertem Sveziát, csak évekkel később tudtam meg, hogy 1963-ban ő volt az egyik tervezője annak az úgynevezett Heveder Kanapénak, amelyet Nelson 22. utcai házában előcsarnokában naponta láttam.

A fentiekkel ellentétben azonban saját tapasztalatomból tudom, hogy ki tervezett néhány olyan épületet vagy bútort, melynek tényleges szerzőjét mindeddig nem láttam azonosítva a Nelsonról szóló irodalomban. Ilyen munka volt a nagyrészt Gerald Jonas által tervezett People's Trust Bank piramis formájú épülete, az úgynevezett előfeszített karos-szék, amelyen Slobodan Saramandic dolgozott, a Children's Place gyerekuháizletek, melyek főleg Dennis Stockman művei voltak, és a Workspace elnevezésű irodabútor-

rendszer, Nelson utolsó nagy bútorprogramja, amelyért David Schowalter és Daniel Lewis volt felelős. Az viszont már szerepel a Nelson-monográfiákban, hogy a Manhattanban levő La Potagerie levelezőt Charles Morris Mount tervezte Judy Kovisszal közösen, hogy Nelson *How To See* című könyvének grafikai tervét Christopher Pullman, a grafikus-részleg vezető tervezője készítette, és hogy az elegáns „Eyeshade” lámpa-család Daniel Lewis műve volt. Őket is jól ismertem, bár a jóval utánam az irodába került Dan Lewisszal csak a későbbi látogatásaim alkalmával volt alkalmam beszélgetni.

A Nelsonnál nálam korábban dolgozó magyar származású tervezők közül csak Suzanne Sekeyt (Székely Zsuzsa) ismertem személyesen, míg Maria Fenyot (Fenyő Mária) csak hírből. Viszont a holokausztot túlélő magyar anyától 1946-ban Németországban született és két éves korában az USA-ba került, magyarul is tudó Judy Kovic ugyanabban a teremben dolgozott, mint én, bár kapcsolatunk csak jó ismeretség maradt, és nem fejlődött barátsággá.

Sue Sekeynek, aki gyerekként került Pestről az USA-ba, és 1950 táján dolgozott Nelsonnál, egy fiatal művészettörténész barátom mutatott be. A megismerkedésünk idején már nyolcvan év körüli Sekey kedvesen nekem ajándékozta a Nelsonról akkoriban megjelent első jelentős monográfia egyik példányát, amelyet eredetileg a kötet szerzője neki dedikált. Sekey – mint mondta – azért adta a könyvet nekem, mert bosszantotta, hogy az sehol sem említi őt, pedig ő sok információval segített Stanley Abercrombie-nak, a szerzőnek.

Végezetül egy anekdotát szeretnék elmondani egy magánmunkáról, amelyet részben azért kaptam, mert a megbízó tudta, hogy korábban Nelsonnál dolgoztam. Ez a munka önmagában véve ugyan jelentéktelen volt, mégis példával szolgált számomra arra, hogy jómódú amerikaiak néha miként hoznak döntéseket. A dolog úgy kezdődött, hogy 1972 decemberében egy barátunk meghívott az elegáns, Central Parkra néző nagy lakásában tartott bulira. Rajta és a családján kívül szinte senkit sem ismertem a nála összegyűlt huszonvalahány emberből, de igyekeztem minél többükkel néhány percet beszélgetni, mert tudtam, hogy ez Amerikában így szokás: egy bulin nem illik egyvalaki mellett lehorgonyozni és csak vele társalogni. Másnap reggel a feleségem azzal ébresztett, hogy egy nő keres telefonon, akivel a bulin ismerkedtem meg. Bár én szinte mindent elfelejtettem azokról, akikkel a bulin szót váltottam, köztük róla is, a nő emlékezett arra, hogy építész vagyok, és hogy néhány hónappal azelőttig Nelsonnál dolgoztam. Elmondta, hogy azért telefonál, mert szeretné, ha én tervezném szülei lakásának átépítését. Elképedtem, hogy miként lehet ilyesmiben így, csupán felszínes ismeretség alapján dönteni. Végül csak annyit tudtam kinyögni, hogy szívesen megmutatom a munkáimról készült fotókat neki vagy a szüleinek. Jó, megmutathatom, ha akarom – válaszolta kissé bosszúsan. Érezve ezt a hanghordozásán, nem erőltettem tovább a dolgot, hanem megbeszéltem, hogy mikor megyek el a szüleihez a feladatot megbeszélni. Csak utólag fogtam fel, hogy javaslatom azért bosszantotta, mert ő már döntött a bulin jó benyomást keltő beszélgetésünk és Nelson hírneve alapján, s nem volt kedve azt felülvizsgálni. Ez a történet arra is példa, hogy Nelson a cikkei, könyvei, előadásai és néhány ikonikussá vált terve következtében már a negyvenes évek vége óta mennyire általánosan ismert volt Amerikában. Nem csak a szakmabeliek körében volt híres, amit abból is látni, hogy a nő, akinek a megbízást köszönhettem, jogász volt, apja pedig, akinek a lakását átterveztem, egy jól ismert filmproducer.

A Nelson irodájában töltött majdnem két év nagy élmény volt számomra, amelyre szívesen gondolok vissza. Élveztem a munkát nála és az ismeretséget vele, akit nemcsak tiszteltem és csodáltam, hanem szerettem is. Nehéz, szinte lehetetlen egy ilyen rövid írásban bemutatni komplikált egyéniségét, de szerencsére a vele foglalkozó monográfiák már megtették azt. A fentiekben nagyrészt csupán a hozzá fűződő élményeimről akartam beszámolni, bár itt-ott kiegészítettem azt olyan, már mások által is megírt dolgokkal, amelyek talán mégsem ismer mindenki.

KRITIKUS ELJÁRÁSOK

Italo Calvino amerikai előadásainak lenyűgözött olvasójaként határoztam el, hogy művét követve – ha leleményességét és eleganciáját követni nem is tudom – esszét írok a kritikákban alkalmazott formai megoldásokról és technikai fogásokról. Ahogyan ő szemügyre vette a gyorsaság, a lassítás, a pontosság vagy a súlytalanítás elbeszélő eljárásait, példaként mutatva be működésüket, novellák és regények részleteit idézve, úgy fogom lajstromba foglalni a kritikai eljárásokat, legalábbis néhányat közülük, gyakoriakat és ritkákat, szembetűnőket és alig észrevehetőket, szokásosakat és váratlanokat. Nem kritikus világnézetekről és elvekről fogok tehát írni, hanem csak alakítási módokról és retorikus eljárásokról, példákat hozva, szinte tetszőlegesen, számomra emlékezetes bírálatokból. Nem mintha azonosítanám a kritikai munkát a bírálatírással. A szó szoros értelmében vett kritika csak egyike a kritikai műfajoknak. Sőt, voltak nagyszerű kritikusok – például Németh Andor vagy Balassa Péter –, akiknek egyenesen az volt a véleménye, hogy a kritikus igazi tevékenysége nem is a bírálatírás, hanem a bábáskodás: a készülő irodalmi alkotások világra segítése egy-egy jelentős író mellett állva.

Kritikai mozzanatot sokféle irodalmi tevékenység magában foglal, különösen a szerkesztői munka. De kritikus ténykedés például – a szó tág értelmében – az irodalmi rádióműsorok készítése, a nyilvános irodalmi beszélgetések vezetése, az irodalmi konferenciaszervezés is. Ám mindezen tevékenységekkel most nem foglalkozom; csak a kritikusok írásbeli munkája érdekel. Kritika betétként beágyazódhat más, nem kritikai műfajokba is: Byron *Don Juanja* „Ajánlás”-ában verte el a port ismert angol költőársain; Orbán Ottó *Osztr modern vagy posztmodern* című költeménye egyidejű kritikai vitákhoz szól hozzá maliciózus hangon. Nagy Lajos *A lázadó ember* című önéletrajzába illesztette bele lesújtó Móricz-bírálatát; Cs. Szabó Lászlónak a Richard Hughesről írott nekrológja alakult át szenttelen kritikává. De nemcsak nyilvános, hanem magánműfajok is tartalmazhatnak bírálatot, amelyek később, immár publikálva, beépülhetnek egy-egy író megítélésének történetébe. Füst Milán Elek Artúrhoz írott 1943. május 26-i levelének kíméletlen Ambrus Zoltán-portréja éppúgy része az író értelmezéstörténetének, mint bármely művének bármely elemzése.

Nagyfokú változatosságot mutatnak a szűkebb értelemben vett bírálatok is. Némelyikük többívnyi terjedelmű, mások arasznyiak. A kortárs magyar irodalomkritikában, azt hiszem, Sipos Balázs írta a leghosszabb, többívnyi bírálatot a *Holmi Antológia* III. kötetéről – Radnóti Sándor, a kötet szerkesztője meg is jegyezte, hogy a terjedelmét önkéntelen bóknak tekinti. A legrövidebb, mindössze néhány soros ’kritikákat’ Kőrösi Imre írja a *Magyar Narancs* „Minimum tizenegyes!”-ének listáit magyarázva. A bírálatok lehetnek békés kötetbemutatók, olykor azonban harcos kiáltvánnyá változnak. Vannak, amelyekben irodalomtudományi irányzatok nyelvezete szólal meg, s vannak közöttük írói műhelybírálatok. Némely kritikus ideológiai elvárásokkal áll elő, mások a személyesség kifejezése közegének tekintik ezt a műfajt is. Márton László verses, Beck András párbeszéd formában írt bírálatot; a 2000 egykori margináliáiban a széljegyzetek váltak formai főszereplővé. Sokféle kritika van; olyanok is, amelyeknek írója elfeledkezik arról, hogy a kritikus – Németh László kifejezését használva – „a vélemény hőse”. Noha a folyóiratok kritikarovatainak formai-nyelvi monotonijája talán elfedi, a kritika hajlékony és hajlítható műfaj, s az alábbi bekezdésekben épp ennek technikáira szeretnék rámutatni.

Vajon mióta látjuk el címmel a bírálatainkat? Arany János kritikáinak élen egyszerűen a bemutatott mű neve állt: *A szegény gazdagok*. Még Szerb Antal bírálatainak többsége sem kapott önálló címet. Babits Mihály „Könyvről könyvre” sorozatának darabjai viszont már kaptak; a *Kisebbségbent* tárgyaló nevezetes bírálatáé – *Pajzzsal és dárdával* – egyenesen szállóigévé vált. De még a közelmúltban is íródtak címtelen kritikaszorozatok: például Györfly Miklós nyolcvanas évekbeli *Új magyar prózaszemléje*. Manapság viszont a kritikák többsége emlékeztetességre törő címet visel. A címek sokszor a bírálatok előzetes összefoglalásai: Takács Ferenc *A szabadságolt diktátor* címmel írt Ständeisky Éva Kassák-könyvéről; Mikola Gyöngyi *Lázadó imakönyv* címmel Borbély Szilárd verseskötetéről, a *Halotti pompáról*. Más esetben talányosak a címek, amelyeket csak az alattuk elnyúló bírálatot elolvasva tudunk megfejteni. De lehet meghökkenítő címet is adni: a *Hímvessző és irodalom* (Radnóti Sándor leleménye) valamelyest a kritika stílusának és a kritikus véleményének a sejtetése is. Némelyek idézetet választanak írásuk címéül az ismertetett műből – ezt a megoldást kevésbé kedvelem. Valójában nem könnyű emlékeztető címet adni a bírálatoknak. Mái emlékszem Györfly remek 1989-es Szentkuthy-bírálatának első mondatára (mindjárt idézni is fogom), de a címét elfelejtettem. De talán nem is olyan fontos az emlékeztető cím: az egyik legkiválóbb magyar nyelvű kritikai írás, Péterfy Jenőé, e címet viseli: *Jókai Mór*.

Az első mondat – vagy akár az egész első bekezdés – sok esetben csak tényközlés, a tárgy semleges ismertetése. Vannak azonban bírálatok, amelyek rögtön a dolgok közepébe vágunk. „Némely halhatatlanok halhatatlanabbak, mint mások” – e remek mondatral kezdte John Updike Barthes és Isaiah Berlin könyveinek együttes bemutatását, mert úgy ítélte meg, hogy szereplőik (Sade, Fourier, Loyola, Vico és Herder) csak másodosztályú halhatatlanok. Az amerikai író kritikájának érdektelen a címe (*Szövegek és emberek*); valószínűleg nem érdemes erős címet adni, ha erős az első mondatunk – és viszont. Gyulai Pál *Galamb a kalitkában*-bírálatának első mondata szintén előrevetett ítélet: „Úgy látszik, Mikszáthnak inkább sikerülnek a humoros életképek, könnyeden oda vetett vázlatok, adomás elbeszélések, mint a bonyolultabb beszélek vagy éppen regények.” A következő mondatokban a kritikusnak e tételt kell kibontania és alátámasztania. A jelenből visszanezve tévesnek tűnhet Gyulai értékelése, hisz ismerünk számos kiváló Mikszáth-regényt. Csakhogy a bírálatát 1892-ben írta, s az író első igazán sikerült regényét 1895-ös. Már több mint másfél évtizede írt jó novellákat a szerző, mire megírta első jó regényét. Gyulai ítélete valójában telitalálat volt.

Hasonló előrevetett értékeléssel kezdődik Németh Andor *Északi fény*-bírálata. A mára elfelejtett Herczeg-regény, amely persze bármikor kötelező középiskolai olvasmánnyá válhat, 1929-ben jelent meg. Németh cikkét *A Toll* közölte (mint önéletrajzában írja, akkoriban ide dolgozott mint „kritikai hóhér”), s voltaképpen két első mondata van. Ugyanis magát a kritikát két bekezdésnyi előszóféle vezeti be, amely még nem magáról a regényről szól, hanem főként a tárgyról, a bolsevizmusról és 1919-ről. Németh válogatott műveinek 1973-as *A szélén behajtva* című kötete persze ennek az előszónak a nagy részét kicenzúrázta. A két első mondat azonban megmaradt e kiadásban is. Íme az első (az előszóé): „Herczeg Ferenc új regénye, amelyet a Singer és Wolfner hetilapja, az *Új Idők* közölt folytatásokban, oly izgató, hogy nem várhatom meg, amíg alkalmasint karácsony táján, könyvpiacra kerül.” S íme a második (a kritikáé): „Herczeg Ferenc írói fogyatékoságai annyira ismereteseek, hogy kár szót vesztegetni rájuk.” Mint látható, a két első mondat összefügg, s a második válaszol az elsőre: romba dönti az általa keltett várákozást. S a kritikus, aki az imént közölte, hogy kár szót vesztegetni Herczeg írói fogyatékoságaira, mégiscsak taglalni kezdi őket – úgy hatoldalnyi terjedelemben.

Nem minden remek első mondat előrebocsátott ítélet. Györfly már említett 1989-es kritikája így kezdődik: „Szentkuthy Miklósnak mozgalmas éve volt tavaly: nyolcvan éves lett, Kossuth-díjat kapott, megjelent a *Frivolitások és hitvallások* című önéletrajzi vallomása – és meghalt.” Ilyen frivol első mondatot persze csak frivol íróról lehet leírni, aki maga is

nevetett volna, ha olvashatta volna kritikusa kezdőmondatát. Updike nyitánya azért kiváló, mert egyetlen mozdulattal kitágítja (tárgyához képest) írásának a terét, s felalál számlunkra egy fogalmat, a „másodosztályú halhatatlant”, amelyet más helyzetben is használhatunk. Gyulai első mondata arra emlékeztet, mi a kritikus feladata: megmondani, mi miért sikerült, s miért nem egy-egy mű megformálásakor. Györfly pedig mondatával azonnal belépteti az olvasóját Szentkuthy írói világába, s elfogadhatja, hogy itt máshol húzódnak a normalitás határai, mint a hétköznapi életben vagy mint más írónál.

Nem minden bírálat épül tézis köré, s amelyek tartalmazznak ilyet, nem feltétlenül helyezik az első mondatukba. A kritikai tézisek gyakran összetettebbek, hogysem belesűrítethetők lennének egyetlen mondatba. Halász Gábor 1940-ben írt Steinbeck-kritikájának a címe, *A realizmus titka*, tézist ígér, s az ő bírálatának megbízható a beszélője: ha tézist ígér, meg is kapjuk. Manapság, posztmodern után, új realizmus közepette, érdekes lehet újra kézbe venni e régi szöveget. A realizmus titka Halász szerint, röviden (az én segítségemmel összetömörítve), nem a tárgyválasztásban és nem az előadás modorában keresendő, hanem az elérzékenyülés- és eltökéltségmentes részvétben, amely az elbeszélő művekben „a részletek áradásává” alakul át. Keretes szerkezetű esszéjének a kerete is magában foglal egy alárendelt tézist (a világháború tapasztalata feltámasztotta a realizmust és vissza-szorította a valószerűtlenséget a regényírásban), ám e melléktézis is csak a középpont, a fő tézis felé mutat. Ami az írásból Amerikáról, a kortárs széppróza tendenciáiról, az *Érik a gyümölcsről* kiderül, mind a fő tézis megvilágítását segíti. *A realizmus titkát* ezért gömbszerű képződménynek tekintheti az olvasó, amelynek megpillantható a középpontja is.

A bírálatok zárómondata, azt hiszem, kevésbé érdekes, mint a nyitómondata. Így kezdte Szontagh Gusztáv legendás cikkét Jósika Miklós *Abafijáról*: „Uraim, le a kalapokkal!” Ugyanez a felkiáltás kevésbé volna hatékony valamely hosszas gondolatmenet végén. Persze van értekező, aki a végére tartogatja a legerősebb lapját. Jean-Paul Sartre e szavakkal zárta 1938-ban a *U.S.A.* trilógia második, *1919* című kötetéről írott bírálatát: „Dos Passost korunk legnagyobb írójának tartom.” Aki ma kezd bele az *Abafiba* vagy az amerikai trilógiába, túlzottan, esetleg elhibázottan láthatja a két filozófus-kritikus elismerését. Kritikus eljárásaként azonban mindkettő mintaszerű: olyan kihívó kritikai gesztus a Szontaghé is, a Sartre-é is, amely megemelte a bemutatott művet, kiemelte a művek, az irodalom, a hétköznapi sorából, egyedivé tette, kikerülhetetlennek nyilvánította. Az efféle gesztus persze idővel megkopik. Gyulai negyven évvel a Jósika-bírálat után lakonikusan jegyezte meg, hogy ma már (1873-ban) az *Abafinál* sikerültebb regények „előtt sem oly könnyen vesszük le a kalapunkat”. Ám a hasonló megemelő gesztusoknak a maguk idejében kell hatást elérniük. A túlzás (a méltató és a lesújtó is) legitim kritikus eszköz, amelyet vélhetően csak ritkán érdemes alkalmazni.

S persze kétes az eredménye. Amikor megláttam annak idején, hogy Szilasi László „afféle generáeuroamerikoid-biztonságijáték mainstreamszemétnek” nevezte Daniel Kehlmann regényét, *A világ felmérését*, igencsak fölbosszantott. S elképedve olvastam Bodor Béla kalaplevéve írott sorait a *Kritika* hasábjain, amelyekben az *Isteni színjátékkal* vonta párhuzamba a *Paulust*. Pedig ők csak tették a dolgukat. Szilasi bizonyára utálta Kehlmann művét, Bodor bizonyára el volt ragadtatva Térey János verses regényétől – nem ez a lényeg. A túlzás – a kicsinyítés és a felnagyítás – eszközhöz nyúltak mindketten (eltérő retorikus megoldással), hogy olvasóik elé tárják a szokásoson túllépő értékelésüket. Nem értettem egyet velük, de hatásos volt az eljárásuk és emlékezetes a kritikai gesztusuk. S ki tudja, ki tévedett, ők vagy én? A kritikus mérséklet csak hosszabb távon tud érvényesülni, rövidtávon nem. Ám mindez alkati kérdés is: van, akinek jól áll a túlzás, s van, akinek nem. Szentkuthy (akinek jól állt a túlzás) épp a *Frivolitások és hitvallásokban* mesélte el, hogy Halász, amikor kérdezték, készen van-e már újabb kritikájával, gyakorta azt válaszolta: készen, de még szűrjétek. Ő, gondolom, mérsékelni szerette volna önnön túlzásait.

A leértékelést gyakran gúnyos hang közli velünk a bírálatokban; ha a gúny túlnyomóvá válik, mintha műfajt is váltanánk: a kritikából átlépnénk a pamflet körébe. „Vajda Jánost harminc év óta ismeri a közönség – írta Gyulai *Újabb költői beszélyeink* című bírálatában. – Mint lángész lépett föl, máig sem mondott le ez igényről, sőt, legújabb munkájában jobban ragaszkodik hozzá, mint valaha.” Nem nehéz elképzelni, milyen értékeléshez érkezik majd el a kritika, amely e sorokkal kezdődik. Mióta létezik a műfaj, felvetődik a kérdés, mennyiben tárgya a művön túl a szerző személye is. Gyulainak nemcsak az *Alfréd regényéről* volt lekicsinylő a véleménye, hanem Vajda irodalmi személyiségéről is. Többségünk, gondolom, úgy véli, hogy a bírálatoknak a mű a tárgya, és nem a személy. Ám vannak alkotások, amelyek elvezetnek – legalábbis egyes kritikusok úgy érzik, hogy elvezetnek – a szerzőig, s nem is csak az alkotó irodalmi imázsáig, hanem valós személyiségéig. Updike Cioran egyik kötetéről írva egy mondaton belül tette meg az utat: „Fájdalmasan jól megírt esszéi egy olyan ember megérelt precizitásáról tanúskodnak, aki megpróbálja féken tartani szörnyű temperamentumát.” A mondat kritikán túllépő személyeskedésnek tetszene, ha nem volna olyan találó a román–francia esszéista írásaira.

A gúnyos megfogalmazás a kritikában személytelen is lehet. Szentkuthy Miklós 1948-ban könyörtelen bírálatot írt a *Márvány és babér* című, Itália-rajongó világirodalmi antológiáról, giccset, közhelyeket, kamaszidealizmust, érzelgést találva a beválogatott szövegekben. „Ha Wilhelm Waiblinger versét olvassuk: szinte klinikai túltenyészettségekben látjuk az egész romantika kórarzenálját.” A gúny itt a szöveget éri, s nem a személyt: az idézett mondatban a szerző neve csak a szöveg azonosítását szolgálja. Másik példám Edmund Wilsontól való, *Somerset Maugham apoteózisa* című kritikájának elejéről: „Időnként megcsicskészem velem, hogy jóízű emberekre bukkanok, akik váltig állítják, hogy Somerset Maugham-ot komolyan kell venni, nekem azonban még sohasem sikerült meggyőzőnöm magam arról, hogy több, mint másodrendű író.” A cikk a „levágó kritika” mintaszerű darabja; e bírálatfajtát a *Holmi* igyekezett újra meghonosítani a kilencvenes években, némiképp talán elfedve ezáltal a szakmai tapasztalatot, hogy jó méltató kritikát nehezebb írni, mint jó levágó kritikát. Wilson első mondata a kritikái értékelés egyik módját is elénk tárja: különvélemény megfogalmazása a közvélekedéssel szemben.

De érdemes a figyelmünkre a New York-i szerző második és harmadik mondata is: Maugham „[n]övekvő amerikai hírnevében... mércénk általános romlásának nyilvánvaló jelét látom. Harminc vagy harmincöt évvel ezelőtt Amerikában legalább olyan írókat olvastak, mint Wells és Bennett, akik, ha nem is a legkiválóbbak, de legalább hivatásos, valódi írók voltak.” Maugham viszont, Wilson szerint, nem valódi író. Cikkének második mondata rámutat, hogy bár a bírálat tárgya egvedí (az angol író *Akkor és most* című regénye), az igazi kritika sokszor a művön túlra is irányul: a kultúra állapotának, mozgásainak az értékelésére. A harmadik mondat ellenben azt teszi világossá, mennyire kézenfekvő eszköz a normatív összevetés a kritikában, s egyben azt is, hogy a normát a bírálat tárgyához érdemes igazítani. Wilson nem (az általa nagyra tartott) Joyce-hoz mérte tehát Maughamot, hanem csupán Wellshez. Ez a nagy marxista kritikus – legalábbis e cikkében – olyan elitista volt, amilyen csak lehetett. Bírálatában nincsenek ideológiai futamok, az ellenvetései főként formaiak: Maughammal az a legnagyobb baj, hogy banális nyelven ír, s olyan bonyolultságú epikai szerkezeteket hoz létre, mint egy képzett gimnazista. Persze, nem biztos, hogy Wilsonnak igaza volt. Ottlik Géza például nagyra tartotta Maugham művészetét.

A normatív összemérés gyakran alkalmazott eszköz és több fajtája van. Péterfy Jenő már emlegetett Jókai-kritikája mindenekelőtt bemutatja, milyen a kortárs angol és francia regény, hogyan ír Thackeray és Flaubert; az ő alkotásaikból vonja el a kritikai normákat, amelyek érvényesülését azután hiába keresi Jókai szellemesen, gúnyosan bemutatott regényírásában. Ez a modell – a világirodalmi szint számonkérése a saját irodalmon – periférikus kultúrákban mindig kellően hatásos (sőt, vélhetően szerkezeti sajátosság): aki ol-

vasta a *Vad nyomozókat*, úgy sejtheti, hogy a mexikói költészetben hasonló módon alkalmazták egykor a „francia összevetést”, mint nálunk. Ám ha maga a modell nem is, egyes alkalmazásai esendők lehetnek. Az *Édes anyanyelv* című kis orosz irodalomtörténetben idézik a szerzők, Vajl és Genisz a 19. századi nagy kritikust, Belinszkijt, aki úgy ítélte meg, Gogol „nem állítható egy sorba Scott-tal és Cooperrel”. Ma (s már jó ideje) e regényírók ismerői így változtatnák meg Belinszkij kijelentését: Scott és Cooper „nem állítható egy sorba” Gogollal.

A kritikusknak nemcsak a mérceként használt írópéldái avulhatnak el, hanem a szótára is. Húsz évvel ezelőtt a kiváló irodalomtudós, Bonyhai Gábor életművét áttekintve Bényei Tamás arra a következtetésre jutott, hogy más az avulási sebessége a „tisztán elméleti szövegeknek”, illetve a szoros műértelmezéseknek: míg az utóbbiak, amelyek egy-egy remekmű fölé hajolva keletkeztek, elevenek ma is, az előbbieket mintha „hamarabb válnának múzeumi kegytárgyakká”. Nem tudom, általánosítható-e ez a megállapítás; nem biztos, hogy minden filozófiai vagy irodalomtudományi iskola szótára hasonló módon megy ki a divatból. De a szakzsargon használatának, úgy tűnik, lehetnek hosszútávú kockázatai. Kritikák, amelyek irodalomelméleti iskolájuk fogalmainak színe elé idézik a műveket, az idő elteltével muzealizálódhatnak. Persze lehetséges, hogy más bírálatok más eszközök – mondjuk tarka metaforikus stílusuk – miatt járhatnak ugyanígy. A kritika viszonylag gyorsan avuló műfaj, s nem könnyű általánosságban megmondani, mi is óvja meg mégis az elavulástól egy-egy darabját.

Belinszkij esete – hogy az idő elteltével leértékelődött vagy elfelejtődött a külföldi író, akit mércévé emelt az érvelésében – magyar kritikussal is megtörtént. Halász Gábor *A magyar regény problémája* című korai áttekintő tanulmányában Herczeg Ferencről írt eképpen: „Magyar Bourget lehetett volna és ő gondtalan szívvel, könnyű kézzel rajzolgatta a Gyurkovics lányok vidám portrét.” Ma már, Bourget-olvasók fogytán, azt hiszem, csak kevesen tudnák megmondani, mit is veszített az irodalmunk azzal, hogy Herczeg nem vált „magyar Bourget”-vá. Ismerek olyan esetet is, amikor fordított a kritikai ítélet: a bíráló jobbnak találta a magyar művet, mint feltételezhető nemzetközi mintaképét. Bán Zoltán András a *Hideg napokról* írta: „a regény már-már egzisztencialista ihletésű, és nem is elképzelhetetlen, hogy az akkor igen divatos francia irodalom, Sartre és Camus művei hatottak a magyar író gondolkodására. De szemben az egzisztencialistákkal, Cseres [Tibor] műve egy pillanatra sem steril, pedig ez nagyon is jellemzője mondjuk Sartre *A fal* című, szintén világháborús kisregényének.” Figyelemre méltó értékelés ez akkor is, ha netán úgy véljük, *A fal* „sterilitása” nem egyszerűen hiba, hanem a szerző filozófiai tervének része.

A normatív összemérésnek van saját irodalmon belüli változata is. Albert Pál egyik cikkében ekként értékelte Örley István kisregényét: „*A Flocsek bukását* például, a legtöbb lelkes kommentátorral ellentétben, nem emelnénk a *Pál utcai fiúkkal* egy szintre: a körülményes magyarázkodás, a helyenkénti nehézkes fogalmazás bizony még a példaképeket verejtékeztve követő kezdőre vall.” Alberté – hiába járunk az új regény időszakában, 1969-ben – igazi klasszikus eljárás: keresd meg a műfaj legjobb darabját (a példaképet), s mérd hozzá az újabb alkotást, versenghet-e vele vagy sem. A párizsi kritikus mondatában ugyanaz az eljárás is élénk tárul, mint amivel a Maughamról író Wilsonnál találkoztunk: a közvélekedéssel (itt: a szakmabeliek vélekedésével) szemben megfogalmazott állásponttal. A kritika általában keresi a vitaszituációt; gyakran nézeteltérések láthatóvá tételével halad a célja felé. Albert különben a kritikus Örleyről jobb véleménnyel volt, mint a novellistáról: „Egy-egy tanulmányát, tanulmányrészletét kritikai antológiákban kellene idézni”, írta már-már lelkesen, kiegyensúlyozva ezáltal bírálatá zárórészében a fiatalon elhunyt íróról készült portrét.

A balanszírozás eljárásai oly gyakoriak a kritikáírásban, hogy néha parodikusán idézik fel a balanszírozáshoz készülődő szerzők. „Bár a recensens mindent el fog követni –

kezdte egyik bírálatát Kálmán C. György –, hogy írásában megszabaduljon az »egyrészt-másrészt«, és a »bár–mégis« jellegű mondat szerkezetektől, s az ezzel járó kétértelműnek tűnő értékelésektől, ez az igyekezete aligha fog sikerrel járni – ahogy ez már ebből az első mondatból is kitűnik. Ezért legalább itt, a recenzió második mondatában teljes egyértelműséggel – és ebben a formában bizonyára igazságtalanul – kijelenti, hogy Háy János új regénye, a *Xanadu* sikerületlen mű...” Vannak időszakok, amikor a kritikusok kételkedni kezdenek az egyértelmű értékelések érvényességében; vannak szerzők, akik eleve jobban kedvelik a latolgató stílust, mint az egyirányú érvelést. Kálmán C. ilyen szerző ilyen korszakban (*Xanadu*-cikke az ezredfordulón jelent meg). Nehéz eltagadni a bölcsességet az óvatos kritikusoktól, hisz minden olvasó tapasztalata, hogy az elének kerülő új alkotások többsége nem remek- és nem fércmű, hanem e két végpont közé esik.

Az egyensúlyteremtés néha azt jelenti, hogy az erőteljes esztétikai bírálat jókora esztétikai elismeréssel párosul – mintha a kritikus ugyanazon írásműről állítaná, hogy remek- és egyben fércmű. George Steiner például a hatvanas évek közepén nyilvánvaló tisztelettel írt William Goldingról, megállapítva, hogy angol létére az amerikai regényhagyomány – a románc és a gondolati allegória – folytatója. Legújabb művét, *A torony* címűt viszont elhibáztattnak találta. „Nem vitás, Golding stílusa páráját ritkítóan szép. De a regény szerinte nem jó. Témája, a felkorbácsolt izgalom, statikus benne és szónokiasan hat.” „A regény lényege és nem egy részlete ráadásul alaposan elavult is.” „Az allegória csikorgog a kiagyalt kliséktől.” És így tovább. Steiner kritikája mégis kiengesztelődéssel zárult: az olyan író értékelése, mint Golding, akinek az egymásra következő művei módosítják életműve arányait és egyes alkotásai jelentőségét, „csak időleges lehet”. Így *Az épülő mű fele útján* című cikk óvatos méltánylással csomagolta be *A torony* határozott leértékelését.

Elismerés és távolságtartás együttesének különös esete, amikor a kritikus fejet hajt egy mű esztétikai teljesítménye előtt, de elhatárolja magát a világlátásától. Nemrégiben a *Párhuzamos történetekről* író Radnóti Sándor adott erre hazai példát, aki részletes méltatása végén, írása zárlatában így fogalmazott: „Igent mondok a regény világára, amely e hagyomány [tudniillik az európai humanista hagyomány] hatalmas provokációjaként, ellenpróbájaként gyarapítja a létről való tudásunkat. De – az esztétikai ítélettől függetlenül, s mégsem elhallgatható módon – nemet mondok a világnézetére.” Valójában gyakran előfordul, hogy olyan mű akad a kezünkbe, amelynek a szerzője másként látja a világot, mint mi. A művek többsége esetében azonban, ha jó művek, azaz ha szerzőjük „nézetei nem ártanak a művészetének” (hogy Edmund Wilson kifejezését használjam), akkor nem tesszük ezt szóvá a kritikánkban. Akkor tesszük szóvá, ha „nézetei ártanak a művészetének”, s rossz művet eredményeznek, vagy ha nem ártanak, de e nézetek kihívó módon ellentétesek a sajátjainkkal – íme, a *Párhuzamos történetek* és Radnóti esete. A kritika idézett mondata nem csak az alapvető nézeteltérést tette láthatóvá, annak is bizonyosságát adta, hogy a kritikus szükségesnek és lehetségesnek tartja esztétikai és világnézeti értékelés szétválasztását, sőt, felmutatta e kettősség megjelenítésének a kívánatos arányát és módját is. Az olvasó pedig töprenghet, így gondolja-e vajon ő is.

A bírálatok, miközben előterükbe egyedi alkotásokat állítanak, mögéjük értelmező háttérrel, háttérrel vetítenek. Sokféle megoldás ismert: az író élete, életműve, nemzedékének, irányzatának leírása, a mű megírásának korszaka, a műfaj vagy a téma története mind-mind gyakorta háttérre válik a kritikaírásban, hol érdekesen, hol érdektelenül. Idéztem már Gyulai *Újabb magyar regények* című munkáját, amelynek elején imígyen emlegette fel az *Abafi* esetét a levett kalapokkal: ma már „a sikerültebbek előtt sem oly könnyen vesszük le a kalapunkat”. Cikke ekként folytatódik, háttérfelvázolással: „Honnan e változás? Irodalmunk fejlődött, a magyar költészet [értsd: szépirodalom] súlypontja a regényre esett, a modern társadalom legkedveltebb műfajára, s ami a legfőbb, a magyar regénynek oly múltja van, mely követelőbbé teszi az ízlést.” Az ismertetendő regények a

következő bekezdésekben e nagy irodalom- és társadalomtörténeti folyamat háttére előtt vonulnak el: egyedi alkotásokként, de e folyamat részeseként is. A háttér megváltoztatja az előtérbe vont művek jelentőségét, s a róluk feltehető kritikai kérdéseket is.

Hasonló megoldással kortárs bírálók is élnek. Bán Zoltán András a *Föld, föld!*-ről írva cikke első bekezdésében a Márai-életmű felemás befogadását foglalta össze: másként és mást becsülnék nagyra vagy kevésre az író nyugat-európai és hazai olvasói. E magyarázatra szoruló aszimmetria adja Bán értelmezésének a háttérét, kérdéseket termelve, s fejtegetésének eleve feszültséget biztosítva. A kritikus e háttér által mutatja meg, hogy épp az a határ választja el a Márai-művek megítélésének térfeleit, amely határ átlépéséről szól a *Föld, föld!* A harmadik példám kivételesen zenekritika Schönberg *Mózes és Áron* című operájáról. George Steiner cikke többszörös háttérrel dolgozik: előrehaladva változtatja a háttereit. A zenemű egyik háttére életrajzi: a zeneszerző 1933-as visszatérése a judaizmus-hoz. Háttérként jelenik meg a művészeti ág egyik nagy folyamata is: a szöveggönyv jelentőségének megemelkedése az opera történetében. A legfontosabbá váló háttér pedig művészetfilozófiai: „A *Mózes és Áron* a huszadik században keletkezett, és egész jelenlegi esztétikánk szempontjából kulcsfontosságú művek azon csoportjába tartozik, amelyek alapvető témája önmaguk megalósíthatósága.” E hátterek eltérő távlatába állítva változtatja jelentését és jelentőségét Schönberg műve Steiner írásában.

Vannak írók, művek, amelyek stílusutánzásra készítetik értelmezőiket. Margócsy István még a Csokonai Lili-könyv megjelenése idején írta kritikai magánlevelét a szerzőnek, s csak utóbb, egy-két éve tette közzé, némi magyarázatot fűzve hozzá. Levele ugyanolyan, a barokk prózából táplálkozó, de anakronizmusokat is görgető nyelven íródott, mint a *Tizenhét hattyyúk*, ám másféle (modernebb) feladatot kell megoldania: kritikai érvelést kell közvetítenie. Az ő kísérlete talán a legsikeresebb az Esterházy írásmódját követő értelmezések népes, kissé elkedvetlenítő táborában. Albert Pál kegyetlen stílusparódiával bírálta meg Határ Győző életútinterjú-trilógiáját. Az *Életút* rendkívül érdekes, de túlméretezett, túlírt, túlszűfolt, túl tekervényes és túl egoista szövegfolyam – s ilyen lett a kritikája is. E bírálatot különlegessé teszi, hogy szerzője a közelmúlt talán leginkább egyéni modorú magyar kritikusa; a hosszú, áramló, zsűfolt, utalásos, kimódolt mondatok mestere Határ könyvében rátalált a stílusának leginkább megfelelő tárgyra, s egyben önnön modora tükörképére.

Nekem úgy tűnik, a stílusutánzást alkalmazó kritikák gyakran esendők; tehetségek ritka találkozása szükséges a sikerükhöz. Ám ha sikerülnek, emlékeztetéseket. Az iménti példánál finomabb megoldással találkozhatunk a *Lotte Weimarban* egyik magyar bírálatában. Halász Gábor kritikái általában egy-, két-, háromsoros mondatokkal kezdődnek, határozott, célirányos felütesekkel. A már idézett *A realizmus titka* például így: „A háborúnak van egy tetszhalottja: az irodalmi realizmus.” A Mann-regényről szóló bírálat első mondata viszont tizennégy soros. Nem stílusutánzat, mégis, Halász hosszú mondata átveszi, felidézi, közvetíti a német regényíró jellegzetes mondatfűzési technikáját: a kritika hangja igazodik tárgyának a hangjához. Általános problémára láthatunk rá a Mann-bírálat példáján: a szépírói művek és a róluk szóló kritikák stílusának aszimmetriájára. Bár a műnemi eltérés kézenfekvő, néha mégis azt érezzük – például humoros alkotások és túlkomoly magyarázataik olvastán –, hogy zavaróan nagy az aszimmetria mű és elemzése közt.

Jellemzésátvitelnek nevezem a ritka eljárást, amikor a kritikus átveszi tárgyalt írója jellemzéséül egy másik értelemezőnek (netán épp tárgyalt írójának) egy másik szerzőről szóló leírását. Vajda Endre *A gondolat impresszionizmusa* címmel írt kritikai tanulmányt 1943-ban Szentkuthy Orpheus-sorozatának első darabjairól. A művek zavart fogadtatására reagálva írása elején hosszan, közel oldalnyi terjedelemben idézte Théophile Gautier jellemzését Baudelaire írásművészetéről, majd így folytatta: „Az idézet szinte szóról-szóra alkalmazható.” Mármint Szentkuthyra. A meglepő jellemzésátvitel egyrészt segíthet

elfogadtatni az alkotást, amelytől olvasói „visszahőköltek” – akárcsak egykor a francia költő verseitől. Másrészt a kritikai fejtegetés „kályhájául” szolgálhat, stabil szerkezetet biztosítva az írásműnek. Hasonló, ám jóval érthetőbb jellemzésátvitelt alkalmazott Rónay György *Fordítás közben* című könyvéről írva Albert Pál, amikor kritikája zárásaként hosszasan idézte a Valery Larbaud esszéírását jellemző Rónayt – immár az esszéíró Rónay jellemzéseképp. A játékos megoldással a bíráló átadja a szót a megbíráltnak, hogy az – akaratlanul – saját teljesítményét értékelje.

A kritikák gyakran tartalmazznak burkolt vagy nyílt jóslatot: igyekeznek sugallni vagy megmondani, merre fordul az irodalmi divat, egy-egy író pályája, le- vagy felértékelődik-e valamely mű, téma, stílus, szerző vagy műfaj. A jóslatok többsége nem teljeseedik be, ám ha mégis, az ritka pillanat, a kritika villanásszerű megdicsőülése. Íme: Bojtár Endre 1972-ben alapos elemzést írt Konrád György regényéről, *A látogatóról*, s a benne megjelenített világról. Írása nevezetes zárómondatát – amely utóbb jóslattá vált, vagy talán már eleve burkolt jóslat volt – idézem: „A kérdés, ami az én oldalamat fúrja, így hangzik: ki röhögi ki mindent – a világot, a látogatóit, önmagát, s az ezt megörökítő jeleket, a szavakat.” Hét év múlva, a *Termelési-regényről* írva Bojtár mottóként idézhette saját sorait, rámutatva: megjött, aki mindezt kiröhögi. Valójában sokkal gyakoribbak a kritika történetében az elfelejtett jóslatok. Hevesi András így kezdte egyik 1928-as színikritikáját: „Jean Giraudoux *Siegfried* című, most bemutatott darabja határkövet jelent a francia dráma történetében, sőt korszakot fog alkotni.” Amennyire tudom, ez a jóslat még nem teljeseedett be.

Ha a jövő meghatározásáról esetleg le is mond a kritikus, a jelen értelmének (tendenciáinak) megragadásáról nemigen. Végül is, az olvasók felől nézve, a kritikák főként arra való, hogy megtudjuk, „mi megy most?” Az új nyakon csipése a modern kritikus egyik legfőbb vállalkozása. Szerb Antal 1933-ban cikket írt *A mai angol regény* címmel az *Erdélyi Helikon*ba, arról tudósítva, hogy a mai német regény, egy-két kivételt leszámítva, „nem nyújt semmi érdekeset”, s a francia irodalom is sokat veszített mozgalmasságából. „A legmeglepőbb kísérletek és legzesebb forma[i] újítások most Angliából és Amerikából érkeznek.” És sorolta is, főként Angliából, Huxley, Virginia Woolf és a többiek műveit. Négy évvel később majdnem azonos cím alatt ugyanő *Új angol regényekről* írt egy másik lapban. Cikke így kezdődött: „Úgy látszik, elmúltak azok az idők, amikor az angol regényirodalom csupa merész kísérlet, újakezdeés és reformvágy volt, amikor minden év új és új regényszennazációkat hozott.” Mi változott röpke négy év alatt? Gondolom, nem maga az angol irodalom, hanem kritikusának ismeretei vagy a látószöge. Inkább az a feltűnő a két írásműben, ami nem változott meg: az új tendencia megragadásának kritikusai készítése.

A lajstrom folytatható, a gyűjtemény gyarapítható volna, de azt hiszem, már épp eléggé nagyra nőtt. Kissé zavarban vagyok, hogyan is zárhatnám le e nyitott írást. Kritikát olvasni számomra épp annyira formai élmény, mintha szépírói alkotást olvasnék – voltaképpen csak ezt a tapasztalatot szerettem volna formába önteni; hogy elámulok a kritikai eljárások ismétlődésein és változatosságán: hogy milyen sok telik az emberi szavaktól. Van bennem kétely, elvezethetik-e kis idézeteim az olvasót magukhoz a kritikákhoz. Pedig ezt szeretném: hogy apró magyarázataim „a szárnyaivá váljanak” e tíz- vagy százötven éves írásoknak.

NEM „Ő”, NEM MOST, ÉS NEM ÍGY

Barna Imre: *Kérdezd meg tőle*

„Nagyon zúrós, és több mint gyanús a fickó”, állapítja meg a fiatal, pirospozsgás szovjet tiszt, miután kifaggatta a regény főhősét; történik mindez 1944 áprilisában egy ukrán falucskában, egy rögtönözve berendezett katonai irodahelyiségben, alig pár kilométerre a harcok színterétől. Szó se róla, Barabás Endre valóban különös figura: „az arcvonalnál fogták el, civilben van, magyarnak és zsidónak, sőt oroszoknak is vallja magát, de egyik sem nagyon hihető róla, bár oroszul tűrhetően beszél, és emellett állítólag németül is tud, de azt mondja, harcolni akar a németek ellen, magyarokra viszont nem fogna fegyvert”. A kihallgatótisztt szemében a kevert, mozaikos identitás egyszerre abszurditás (azaz botrány és balgaság) és könnyen leleplezhető, hamis alibi. Aminek *ennyire semmi értelme*, amögött nyilvánvalóan ellenséges szándék húzódik meg; Barabás Endre tehát valószínűleg kém. (Hogy kinek a szolgálatában, azt csak a jó ég tudja.) A regény olvasója persze nem lepődik meg, hogy a feszültségnek komikus fordulat vet véget: másnap május elseje, holmi diverzánssok leleplezésénél fontosabb feladat a vodkaosztást megszervezni. A kínvallatásnak amúgy sem lett volna semmi értelme: ha valakinek fogalma sincs róla, mit feleljen arra a kérdésre, hogy „ki vagy te?”, abból erőszakkal sem lehet kihúzni az őszinte választ.

Barna Imre első regénye, a *Kérdezd meg tőle* posztmodern filozófiai tézisregény. (Aki úgy gondolja, ilyen műfaj nem létezik, mivel egy vérbeli posztmodern szövegnek nincsenek tézisei, az keressen másik kategóriát: „az identitás megalkothatatlanságáról szóló filozófiai tézisregény” vagy „posztmodern filozófiai regény”, ahogy tetszik.) Mintha Barabás Endrével minden kizárólag azért történe, hogy felismerje, és vele együtt az olvasó is megértse: az identitás folytonosan megkérdőjeleződő, továbbá szükségképpen inkohereus fikció. (Olcso kritikusai fogás volna az Eco-fordító szerző kapcsán Umberto Eco-ra hivatkozni, de tény, hogy a *Kérdezd meg tőle* irodalomszemlélete sokat köszönhet az olasz író és teoretikus munkáinak.) Már amennyiben az identitásunkra nem adottságként tekintünk, hanem olyasvalamiként, amivel *dolgunk* van – mondjuk, mert a történelmi körülmények rákényszerítenek, hogy átgondoljuk, milyen kulturális, nemzeti és politikai közösség(ek)hez tartozunk, és mindez mivel is jár a sorsunk alakulására nézve.

A *Kérdezd meg tőle* főhőse, Barabás Endre 1922-ben született Moszkvában egy zsidó–magyar katonatiszt – a férfi épp hazafelé tart a szibériai hadifogságból – és egy orosz nő gyermekeként; az anyja a családi legendárium szerint mongol ősökkel is büszkélkedhet. (Vagy épp szégyenkezhet miattuk, attól függően, milyen történelmi perspektívából tekintünk a népes Kozlovskij-Korsun család históriájára.) A fiú budapesti gyerekkora e hármass kulturális vonzalom jegyében



Európa Könyvkiadó
Budapest, 2021
368 oldal, 3999 Ft

ben telik. Lenyűgözi a zsidó nagyszülők és a népes Berg, illetve a magyarosítás után: Barabás család szentendrei kisvilága, annak minden bonyolultságával együtt; az apa új feleségének zsidó környezetétől viszont határozottan viszolyg (a válás után részben ezért is marad az anyjával). Mi több, a zsidó vallás részletkérdései kifejezetten hidegen hagyják, és tökéletesen tanácstalan, ha a cionizmusról esik szó. („Hát zsidónak lenni is ennyire bonyolult dolog?”, töpreng el a 85. oldalon.) Büszke magyarnak szeretné vallani magát, akárcsak háborús veterán nagybátyja és még oly sokan a család apai ágán, de a magyar állam ebben lépten-nyomon megakadályozza, például kizárják a gimnáziumi cserkészcsapatból (pedig igyekeznek a legjobb tudása szerint megfelelni a cserkésztörvény mind a tíz pontjának); aztán következnek a komolyabb korlátozások, végül a munkaszolgálat a keleti fronton. Anyja elszánt lelkesedéssel oroszok neveli, de a fiút taszítja az angyalföldi zsidó kolónia antiszemitizmusa, és nem nagyon tud mit kezdeni a pravoszláv vallással, továbbá azzal a kedves családi anekdotával, mely szerint az egyik nagybácsija („a miénkkel ellentétes ág hírhedett képviselője”) nem is olyan régen még pogromokban vett részt Oroszországban. A fiatal Barabás Endre, születési nevén Andrej egy dologban azért biztos: undorodik a gyávaságtól, jelentkezzék az bármilyen köntösben; elsősorban persze a kikeresztelkedő vagy a vagyonukat „keresztény” strómanokra ruházó zsidókra haragszik a legjobban. Jobb híján megpróbál „jövevényként, kívülállóként, büszke idegengként” létezni a saját közegében – miközben pontosan tudja, hogy ez sem kínál megoldást az identitásával kapcsolatos problémákra. Hiszen a kívülállás nem opció abban a világban, amelyben a szűkebb és tágabb környezete azt várja az embertől, hogy világos és artikulált választ adjon a kérdésre: „ki vagy te?” Kihaszználva a kínáló lehetőséget, Barabás az önmeghatározásnak egy másik útján is elindul: érettségi után vasesztergályosként dolgozik „egy zuglói középüzemben”, és egy téli reggelen „végre valami igazinak: kizsákmányolt szegénylegénynek, elnyomott, csóró proletárnak” érzi magát – ám ahogy emelkedik a társadalmi ranglétrán, és „megvetett páriából önfenntartásra képes szakmunkássá” avanszál, ez a morális és politikai érzület is elhalványul benne.

Az önmeghatározásnak persze nem csupán a kulturális és nemzeti identitás megfogalmazásának problémái állnak az útjában, hanem azok a családi titkok is, amelyek létezéséről Barabás Endre csak lassanként értesül – leginkább a családtörténeti elbeszélések elhallgatásaiból. Miért kellett az anyának várandósan elmenekülnie Oroszországból, miért kísérte el Magyarországra hadifogoly férjét? Miért az áll Endre kétéves korában Szentendrén kibocsájtott születési bizonyítványában, hogy a fiút örökbe fogadta az apja? És ha mindaz igaz, amit a szülők a titkok lelepleződésének pillanatában elmondanak neki a származásáról, akkor ebből mi következik az ő zsidóságával, magyarságával és oroszágával kapcsolatban? És ha nem minden (vagy nem minden *úgy*) igaz, ahogyan azt a felmenők elmesélik?

A műfaji konvencióknak megfelelően a főhős (és az olvasó) csak akkor kaphat választ a kérdéseire, ha Endre/Andrej kilép a nagyvilágba, utazást tesz térben és időben – azaz szélsőséges helyzetekben próbára teszi a számára felkínált identitáskonstrukciókat. Jelen esetben a hely kaland, „a harc, a halálos játszma” a keleti fronton kezdődik: Barabás elhatározza, hogy az első adandó alkalommal megszökik a munkaszolgálatból, és a szovjet csapatokhoz csatlakozva a németek ellen fog harcolni. Hiszen nem lehet gyáva, vállalnia kell a zsidó sorsot (bármilyen legyen is az) – egyszerre zsidóként és „a rettenthetetlen mongol ősei nevében”, „a hős Ogotáj kán kései utódaként”. No meg magyar hazájának lojális fiaként.

Innentől kezdve ironikus karrierregényt vagy visszajára fordított fejlődéstörténetet olvasunk – jó ritmusban és érdekfeszítően elmesélve. Barabás Endre nem válik háborús hőssé (sem „rendes zsidóként”, sem máshogyan), pláne nem végzi be az életét hősi halottként. Viszont három és fél évet tölt különböző hadifogolytáborokban, ahol tolmácsként, majd a „magyarok”, a „németek”, az „oroszok”, a „románok”, a „vörösök”, az „antifasisz-

ták”, a „kollaboránsok”, a „kommunisták” vagy általában véve a „foglyok” és a „fogvartartók” között közvetítve, saját identitásjelölőitől fokozatosan megszabadulva, mintegy a *túlélés elszánt angyalaként* komoly pályát fut be. Először hadirokkantként a lebegyanyi hadifogolytáborba kerül (a tábor felé tartva légitámadás éri a menetoszlopot), ahol kiszáratva a román zászlóalj fogoly századparancsnokává teszik, mielőtt ideológiai nevelőként a magyar csapathoz irányítanák. Majd átvezénylik a Moszkva környéki Vörös Építő táborba, és hamarosan hadifogoly-parancsnokká nevezik ki: ő irányítja a német foglyok munkáját. Mindkét lágerben határozott, de emberséges vezető, akinek saját felfogása szerint az a feladata, hogy „engedelmességre, mindenekelőtt tehát önuralomra bírja” a rábízott embereket; „huszonéves atyaúristen, komisz idegen”, aki „úrrá lett a káoszon, és most már rajta áll vagy bukik itt a rend”. Karrierje valószerűtlen magasságokba ível: titkos viszonyt kezd a tábor politikai tisztjével, a (természetesen) gyönyörű Alexandra Szviridovával, illegális üzelmekbe bonyolódik a környékbeliekkel „a szovjethatalom anyagi megkárosítása érdekében”, és így tovább. A döntő hibát akkor követi el, amikor kiszökik a lágerből, hogy megnézzé magának Moszkvát, a szülővárosát (bár tisztában van vele, csupán történeti véletlen, hogy éppen itt látta meg a napvilágot a Szibériából Szentendrére tartó úton). Különösen Lenin mauzóleuma érdekli. (A szovjet vezető bealزامozott holtteste családást okoz neki: „zöld volt és kicsi”.) Ezt a függelemsértést már nem nézi el neki a hatalom: elszakítják a szerelmétől és a kényelmes tábori világától, és az oreli (orjoli) szigorított lágerbe kerül. Ahol – újabb ironikus fordulatként – öt héten keresztül békés társasági életet él a fogoly német táborparancsnok bungalójában, majd nem sokra rá a többi hadifogoly társaságában elindítják Magyarországra felé. 1947. december 2-án érkezik Budapestre. A visszatérésének öröme rendezett családi összejövetelel alkoholmámorban végighallgatja a túlélők beszámolóit a vészkorszak idején törtétekről, ő viszont szinte nem mond semmit. Mert nincs mit mondania: „És hogy aztán kész, vége, itt vagyok. Ennyi.” Se nem törvénytisztelő zsidó, se nem magyar hazafi, se nem orosz hős; legfeljebb egy tróger, aki a háterszágban átvészelte a háborút.

A *Kérdezd meg tőle* mély értelmű játékot folytat az egymást kizárónak feltételezett identitásjelölő fogalmak ironikus kiforgatásával és ellentételező összekapcsolásával. A fiú úgy dönt, hogy „zsidó marad” (elutasítja, hogy pravoszláv keresztlevelet szerezve mentesüljön a munkaszolgálat alól), mert „akkor legalább nem kell oroszokra lövöldöznom” – miközben a szülei éppen a „vörösök” bosszújától félve ragaszkodtak a zsidó identitás konstrukciójához (emlékszünk a cári terrorszervezetben tevékenykedő nagybácsira...). Endrével barátságosan és korrekt módon bánnak a nációk, akik a szökése után elfogják, mi több, teljesítik a kérését, és átkísérik az „oroszokhoz” – hiába jelenti ki, hogy „Maguk ellen akarok harcolni”, a tiszt csupán ennyit válaszol: „Annyi baj legyen. Kár, hogy az oroszok egyből ki fogják nyírni.” A szovjetek számára Barabás az első időkben azért nem tűnik hasznos figurának, mert „muszos vagyok, tehát nyilván zsidó is, azaz nem vagyok érdekes, nem vagyok alkalmas a bomlasztásra” – tehát nem lehet „diverzánsként” vagy kémként visszaküldeni a magyar csapatokhoz. Más szóval: bármennyire is orosz, csupán magyarként tudnák használni, ha nem volna zsidó. Ezért az lesz a feladata, hogy a nációk esküdt ellenségeként a németeknek tolmácsoljon a lágerben – és ezt olyan sikeresen műveli, hogy később ő, „az ideológiailag képzetlen, ráadásul kémgyanús, kozmopolita burzsuj származék” megbízhatóbbnak számít a szovjet politikai vezetés szemében, mint egy valódi „kommunista proli”... És így tovább, számtalan változatban.

A regény legfontosabb önértelmező metaforája az életrajzi elbeszélések eredendő fikcionalitására mutat rá. Barabás Endrének a lebegyanyi fogolytáborban orosz nyelven papírra kell vetnie az életét, fogságba esésének történetét, a lágerbeli mindennapjait – majd egy hét múlva újból, aztán megint, heteken keresztül. A regény főhőse lassan érti meg, amit az olvasó már a kezdetek kezdetén sejt: az önvallomásokat senki sem olvassa el, bármit

fantáziálhat, amit csak a papír elbír; a lényeg a normateljesítés, hogy szaporodjanak a dokumentumok, „az a fő, hogy én újra és újra megírom őket”. Röviden: az önéletrajzi fikciónak nincs hatása a valóságra; a szavak nem végzik el a munkát, amelyet naivan rájuk bízunk: az identitás meghatározását. (Persze nem is erről a regényről lenne szó, ha nem jelenne meg a szövegben egy ellentétes értelmű metafora is: Barabás Endre az első időkben a Budapesten olvasgatott náci propagandaújság képriportjai alapján ismeri fel a szovjet katonákat...)

A hagyományos kulturális identitásjelölő fogalmak használhatatlanságára vonatkozó XX. századi történelmi tapasztalatok vagy az önéletrajzi elbeszélések lehetőségébe vetett hit megrendülésének színrevitele talán üres, külsődleges gesztus maradna, ha mindez nem jelenne meg a mű szerkezetében. Ám természetesen megjelenik. A *Kérdezd meg tőle* a talált kézirat fikciójára épül: Barabás Endre húsz évvel ezelőtt megírta első huszonöt évének történetét, a regényben ennek a szövegnek a kiigazított változatát olvassuk. (Amit mindazonáltal „nem »ő«, nem most, és nem így” mesél.) A kézirat összerendezője, Endre fia nem csupán belenyúl itt-ott a szövegbe, általában jelöletlenül, de az elbeszélést gyakran megakasztja egy-egy rövidebb párbeszéddel, amely apa és fia között zajlott le. A fiú a saját története után nyomoz (ha jól értem, ezúttal is az az egyik kérdés, hogy van-e vérségi kapcsolat a két férfi között, de e második családtörténet a töredékes elbeszélés alapján szinte rekonstruálhatatlan), faggatja az apját, időnként korigálja. Bízva benne, hogy ha „elképzeli, ahogy a férfi elképzeli” a történetét, és „tovább képzeli”, akkor „a Barabás nevű elbeszélő történetéből” végül mégis kirajzolódik *valamiféle* igazság.

Talán mondanom sem kell: ki is rajzolódik, meg nem is. Amikor a fiú a tettesteinek morális következményeivel kapcsolatban kérdezi az idős, haldokló férfit, vagy egyszerűen valamilyen jól ismert identitáskategóriát használ („zsidó”, „magyar” stb.), az ingerülten kitér a válasz elől. „Kérdezd meg tőle”, hajtogatja, ha arról esik szó, *mások* minnek tekintették őt, és hogyan ítélték meg egykor a viselkedését. A hiányok kitöltése az olvasó fantáziájára van bízva – a képzelet használata viszont komoly morális felelősséggel jár, miként a Barabások története, apa és fiú elbeszélése is példázza Barna Imre remek első regényében.

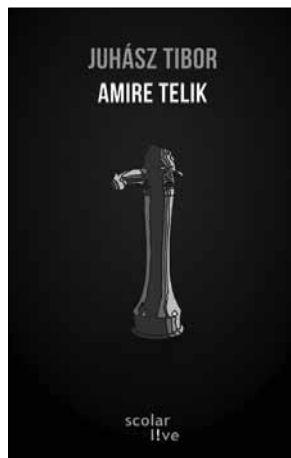
ESZTÉTIKAI SEGÉLYKIÁLTÁS

Juhász Tibor: Amire telik

Juhász Tibor első kötete 2015-ben jelent meg, azóta írt két további könyvet, és fáradhatatlanul szerkeszt – jelenleg a *Pannon Tükör* versrovatát, illetve három online fórumot (az *Irodalmi Szemle* és a *Kortárs Online* felületét, továbbá a *Kulter.hu*-t). Ezen felül *Lyukóvölgy* munkacímével készülöben van egy szociográfiája is, tehát – mind szerkesztőként, mind szépíróként – meglehetősen termékeny pályakezdést tudhat magáénak. Az intenzív – többnyire méltató – kritikai figyelem pedig azt mutatja, hogy nem pusztán mennyiségi, hanem minőségi értelemben is számottevő munkát végez.

Az Apokrif és a FISZ gondozásában megjelent első verskötetet (*Ez nem az a környék*, 2015) a novellákat tartalmazó – ám inkább novellafüzérként működő – *Salgó Blues* követte (Scolar, 2018), idén pedig szintén a Scolar gondozásában látott napvilágot a második verseskötet *Amire telik* címmel. A három kiadvány között komoly tematikai átfedés van, sőt, ha hozzájuk olvassuk a készülő *Lyukóvölgy*ből megjelent részleteket, akkor még biztosabban állíthatjuk, hogy Juhász Tibor tudatosan építi a pályáját. A társadalomábrázolási igény szépen nyomon követhető a novellákban és a versekben is: mélyszegény, illetve lakótelepi környezetet, kisebbségi és munkásosztálybeli karakterek, s a hozzájuk kapcsolódó élethelyzetek jelennek meg a művekben. Tehát a társadalom marginális szereplőiről olvashatunk. Ebből a szempontból Juhász Tibor írásai természetesen illeszkednek a kortárs irodalom szociálisan érzékeny áramlatába. A jelenséget az irodalmi reflexió – legyen szó bármely hasonló témában alkotó szerzőről – leginkább a szociopoétika, illetve a szegénységirodalom kifejezésekkel kísérli meg körülírni. Annyi bizonyos, hogy a kortárs érdeklődés (Borbély Szilárdtól kezdve Erdős Virágon, Kiss Tibor Noén, Szilasi Lászlón vagy Tóth Krisztinán át a húszas-harmincas éveikben járó szerzőkig) mélyebb történeti beágyazottsággal bír. A rendszerváltás körüli regényirodalom egyes darabjai (főleg Krasznahorkai László és Bodor Ádám művei), a hatvanas–hetvenes években induló szociológiai szemléletű írók (Konrád György, Csalog Zsolt vagy Tar Sándor), illetve a két világháború közötti szegénységrepresentációk (József Attilától és Illyés Gyulától Déry Tiborig vagy Gelléri Andor Endréig) akkor is a téma állandóságáról tanúskodnak, ha köztudottan voltak olyan időszakok (így az ötvenes évek szocialista irodalma), amikor a szegénységet nem nagyon volt szabad ábrázolni.

A hevenyészett felsorolás persze csak nagyvonalú felrajzolása annak a történeti kontextusnak, melyhez Juhász Tibor pályakezdése csatlakozik. Fontosabb kérdés talán, hogy milyen tétellel bír a szerző szociális érzékenysége. A magam részéről ódzkodom a szegénységirodalom tisztán tartalmi ka-



Scolar Kiadó
Budapest, 2021
68 oldal, 1790 Ft

tegoriájától, a szociopoétika fogalmát termékenyebbnek tartom. A marginális társadalmi csoportokról szóló beszéd elemi igénye a láttatás. Ebben az értelemben olyanfajta közösségi irodalomról beszélünk, melynek tárgya – tematikus történetisége ellenére is – egyrészt alulreprezentált, másrészt körülleglik a demagóg prekonceptiók. A valóságra vonatkoztatottság, provokatívabban fogalmazva a proaktivitás és a mások nevében szólás szerzői igénye a bárdköltészeti szerepmoddell idézheti, amennyiben a szövegek megszólalója e marginális világ belső szereplőjeként tűnik fel. Juhász Tibornál viszont nem teljesen erről van szó. A *Salgó Blues*ban megjelenített narrátor (a *Helytörténet* című záródarab szerint) olyan modellként tekint a szereplőkre, akikből megél, tehát a literátus író bizonyos értelemben távolságtartó pozíciójába helyezkedik azzal együtt, hogy a rögzítés igényével is természetes részévé válik a novellák világának, belső nézőpontból beszél, sőt, gyakran kivételesen egészséges empátiával (anélkül, hogy patetikussá vagy sajnálkozóvá válna). Az *Ez nem az a könnyék* verseinek beszélőjét is hasonló kettősség jellemzi. A kötetnyitó versben (*A harangszót várják*) egészen az utolsó kifejezésig személytelen a dikció, az „én” váratlanul érkezik meg a zárlatba, ugyanakkor a „gondolom” szó hangsúlyossá teszi a nézőponti ábrázolást, tehát ismét a kívül-belül kettősségével találkozunk. A verset érdemes egészben idézni:

*Itt a szívek helyén üres konzervek
vannak, azokba gyűjtik a könnyek
helyett hulló esőt, mikor megtelnek,
cserepes bőrüket nedvesítik vele.*

*Az aprópénzt éhes zsebekbe rejtik,
és aki beléjük nyúl, koszból gömbölyödött
galacsinokat talál, meg dohányzsemcséket.*

*A tekintetek nem akadnak fenn
a megroggyant házak közötti
szemétdombokon, alig rebbenve
átsiklanak a félig földbeavájt
autóroncsokon, a sárba fulladt utcák
tengerén, a telep mögötti völgyön,
dombokon, s egy messzi templom
csúcsára szegeződnek.*

A harangszót várják, gondolom.

Jól látszik a szövegből, hogy már az első kötet legelső költeményében is tudatosan pozicionálja magát a marginális csoportot megjelenítő beszélő. A verssorokba tördelt leírás kevés – ám annál hatásosabb – költői képpel él, a szöveg legalább annyira epikus, mint lírai. A műnemi problémák taglalása előtt viszont egy dolgot mindenképp tisztázni kell Juhász Tibor műveivel kapcsolatban: amit csinál, az messzemenőkéig megfelel a Sartre-féle „elkötelezett irodalom” eszméjének. Az „elkötelezettség” ebben az értelemben nem csupán tartalmi (itt: társadalmi-szociológiai) értelemmel bír, legalább annyira nyelvi kérdés: Juhász Tibor az elesettek ábrázolásához érvényes formákkal dolgozik, versei és elbeszélései nyelvi értelemben is felelős alkotói etikával bírnak.

A már címében is provokatív *Amire telik* a kiadó műfaji meghatározása szerint verseskötet. A cím egyrészt a szegénységre utal, másrészt metapoétikus jelentést hordoz, s így kritikusi magaslabda: mire, mennyire telik hát Juhász Tibor új könyvétől? A címdalton, a

Roncstelepből származó Oravecz-mottón és a személyes ajánlason („Édesanyámnak”) kívül negyvenegy versre, három címtelen ciklusra és egy hattételes bibliográfiára a tartalomjegyzék előtt. Vegyük ezeket sorba: a címdaldalon a Scholar Live-sorozat műfajmeghatározása található („v_rs_k”), amely Juhász könyve kapcsán sajátos tétellel bír. Az *Amire telik* versei ugyanis – ahogy korábban jeleztem – legalább annyira prózai szövegek, mint versek. Az *Ez nem az a környék* darabjaihoz képest még kevesebb líraiság érzékelhető, a költészet eszköztárából a trópusokkal szemben az alakzatok kerülnek egyértelmű túlsúlyba, a kötet depoetizáltsága pedig egyértelműen megidézi a hetvenes évek lírafordulatának ikonikus szerzőit, közülük is elsősorban Oravecz Imrét. Nem véletlen tehát az *Egy földterület növénytakarójának változása* című 1979-es kötetből származó mottó:

*ha senki sem háborgatja, egy épen maradt tömlőből teleszívja tüdejét a sok éve pumpált,
még kevésbé szennyezett levegővel az idős telepőr, és beül valamelyik poros vezetőülésre,
pipára gyűjt, kinéz a törött szélvédőüvegen, és a hivatásos sofőrökre gondol, akik tönkre
mentek ebben a nézésben*

Sokatmondó, hogy a könyv mottójául egy olyan prózavers zárlatát választotta a szerző, amely a munkásosztályt képviselő telepőr leíró jellegű ábrázolásában nyelvi mintaként szolgál, ráadásul megjelenik benne az *Amire telik* első ciklusából ismerős reflexivitás, illetve a harmadik szakaszt uraló feszültség, amely a haladás (leginkább a műszak utáni közlekedés) és az állóképi, fotószerű megjelenítés között áll fenn. A második – legtöbb szöveget tartalmazó – ciklus pedig előbb egy bolti eladó szemszögéből villant fel jeleneteket (leginkább a lopás témakörében), majd a várandósságot és a szülőséget a bántalmazással összekapcsoló szemelvényeket olvashatunk, végül a szegregátumban élők lakhatási körülményeiről. A kötetvégen található szakirodalmi jegyzékben szereplő könyvek egyes passzusai eredeti vagy torzított formájú ready made-ként épülnek be a szövegekbe, a bibliográfia funkciója viszont első ránézésre problémásnak tűnik. A tudományos stílus verse emelésének van hagyománya a magyar költészetben, elég csak Petri György egyes verseire gondolni, ráadásul a szakirodalmakból származó részekben a bibliográfia nélkül is felismerhető a tudományos nyelvhasználat („A telepre az 50-es években vezetőik be a villanyt, / egy évtizeddel később a magasabban fekvő / részeken a vízellátást is megoldották” – *Cegajosok*). A bibliográfia könyv végi jelenléte mégis szimpátiát kelt: affirmatív igényt látok benne, amely felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarországi közbeszédben leginkább heurisztikák által megítélt szegregátumot módszeresen (például tudományos módszerességgel) célszerű kezelni. Ráadásul a kötet versei több nyelvi regisztert elegyítenek, melyek közül a tudományos stílus nem kap kitüntetett szerepet. A leginkább kihagyásokkal és a fotografikus rögzítés eszközével élő fegyelmezett beszédmód mellett – leginkább az első ciklusban – a többségi társadalom ítéleteinek legalább akkora teret szán a szerző, mint a tudományos nyelvhasználatnak. A kívülálló ítélete már a kötetnyitó *Szükség* című versben megjelenik („Ha segítyt kapnak, drogra, italtra költik”), az *Elfogyasztani, tönkretenni* című darab pedig egyenesen ezt a fajta beszédmódot teszi szervezőelvvé („Hónapról hónapra / így csinálják, segélyosztáskor / mindenből újat vásárolnak, / hogy megint legyen mit / elfogyasztani, tönkretenni”). A szövegekben megjelenített regiszterek tehát termékeny feszültségbe kerülnek egymással: a távolságtartó tudományos módszeresség a demagóg közvélekedéssel, a leíró, állóképszerű ábrázolás az elliptikus retorikával („A vonulatok összeérnek, / lebuknak, felszöknek, és ahol a vonalak tompább / szögeket zárnak, ott elnéptelenedett települések” – *Ajnácskő felől*), a második ciklusban felerősödő személyesség az objektivitással („Telefonszámokat, honlapokat ajánlottam / neki, újabb és újabb történeteket találtam / ki a barátaimról, hogy tudja, nincs egyedül. / A felkartörése után sírt először” – *Szem előtt*). A regiszterkeverésből adó-

dó kettősségek nyomán keletkező esztétikai feszültség megítélésem szerint egyetlen célt szolgál: hogy az olvasó impulzív módon szembesüljön a szociológiai értelemben vett szegénységgel. Ha úgy tetszik, esztétikai segélykiáltásról van szó, így válik elkötelezetté Juhász Tibor kötete.

Egyetlen erényről nem szóltam még: a következetesség nem csupán a kötetkoncepción, illetve a különböző beszédmódok elegyítésén látszik, hanem a könyv vastagságán is. A kritika elején a mennyiségi szempont mellett a szerző szerkesztői tevékenységét emeltem ki. A szigorú szerkesztésmód a korábbi kötetekhez hasonlóan az *Amire telik*nek is sajátja: vékony könyvekről van szó, melyeken – a kihagyásos retorikától függetlenül is – látszik a szűkszavúság igénye, a lehető legfeszesebbre húzott szöveg ideája. Ez viszont nehézségeket is jelenthet a továbbiakra nézve: az *Amire telik* költői potenciáljának vizsgálatakor nem lehet elhallgatni, hogy Oravecz Imre költészete egyes verseken túl erős nyomot hagy. Véleményem szerint ez a kisebb probléma (mégiscsak egy fiatal költő harmadik könyvéről beszélünk). Komolyabb kérdésnek tűnik viszont, hogy a szociográfia elkészülte után (vagy épp azzal párhuzamosan) milyen verseket kezd el írni Juhász Tibor. Az ellipszis és a leírás retorikájának elmélyítése járható, de őszintén szólva unalmasabb útnak tűnik, a trópusok felé történő visszafordulás viszont annál izgalmasabb lehet, nem véletlenül idéztem egészében *A harangszót várják* című költeményt az első verskötet elejéről, mely egy gyönyörű költői képpel indul.

Az *Amire telik* erős verseket tartalmazó konceptkönyv, mely a szegénység gyűjtőfogalma alá tartozó társadalmi csoportok megjelenítését hiteles formában végzi el, és sok erős szöveget tartalmaz (jómagam az *Átfér a nyomor* és a *Ráhagyás* című versekhez tértem vissza többször is). A depoetizált nyelvhasználatot messzemenőig indokoltnak látom, ugyanakkor nem tudom elhallgattatni a bennem élő konzervatív olvasót, aki több klasszikus értelemben vett lírai ingerre vágyik. Juhász Tibor tudatos és fegyelmezett költői attitűdjében az eddig olvasottak alapján katartikus versek is rejlenek. Bízom benne, hogy az önmagát egytémás szerzőként meghatározó költő a jövőben más témákban is kipróbálja majd magát, és a szegénységen kívüli irodalmat is gazdagítani fogja.

VIDÉKISÉG PROVINCIALIZMUS NÉLKÜL

Takáts Gyula és Tüskés Tibor levelezése (1959–2008). Összeállította: Fehér Zoltán József

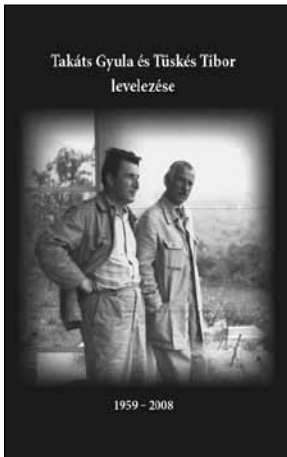
A kortárs irodalmi levelek szinte szemünk láttára enyésznek el. A gyökeresen megváltozó kapcsolattartási szokások sebesen alakulnak át. Volt idő, amikor egy írógéppel írt üzenetért is elnézést kért feladója. A telefon, az internet minden bizonnyal végképp kivételessé teszi az autográf kapcsolattartást. Ezzel párhuzamosan a versek, regények kéziratái is egyre ritkábbá válnak. Feldolgozásuk a jövődó filológusait állítja majd új feladatok elé.

Frissen megjelent kötetében Fehér Zoltán József még hagyományosan továbbított üzeneteket rendez sajtó alá. Példamutató gonddal összeállított munkája fél évszázad dokumentumait tartalmazza. Fontos látélet ez a kádári konszolidációról, az eleinte gyanakvással fogadott, sokat bírált *Jelenkor*ról, Takáts Gyula és Tüskés Tibor kötetéről, burjánzó terveiről. Ott szerepelnek benne a somogyi és baranyai irodalmi tanácskozások, kiadványok, a helyi és távolabbi író-olvasó találkozók, kiállítások is. Gyakran tűnnek fel a művek kritikai visszhangjai, és rendre belebotlunk a fővárosi és vidéki hivatalok, hivatalnokok packázásaiba.

A közelmúltnak ez a számvetése nem előzmények nélküli. Tüskés Tibor az *Időrosta* című könyvében már több irodalmi kapcsolatát, anekdotáját is elmesélte (Pannonia Könyvek, Pécs, 1994). Felidézte Takáts Gyulánál tett első látogatását is, melyre 1958 telén került sor. Személyes találkozásukat rövidesen pécsi irodalmi est és megannyi közös program követte. Barátságukról a *Derús borúlátóban* (Kairosz Kiadó, 2008) is szólt. A most közölt levelek árnyalják az említett történeteket. A dokumentumok szervesen kapcsolódnak a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány korábbi vállalkozásaihoz. Az érintettek nézőpontjából kiegészítik azt is, ami például a Szőnyi Tamás által írt *Titkos írásban* szerepel. (A két vaskos kötetben Takáts Gyula és Tüskés Tibor neve, baráti körük, illetve a *Jelenkor* több alkalommal is föltűnik.)

Fehér Zoltán József rendkívül körültekintő, alapos előszava pontosan tájékoztat a levelek formai és tartalmi jellemzőiről, a két alkotó munkakapcsolatáról, utazásairól, barátságáról. A kötetben található 602 tétel minden tekintetben változatos. Akad közöttük hivatalos levél, baráti vallomás, tanácsadó fejtegetés, gyorsan papírra vetett kérés, levelezőlap, képeslap, távirat. Kölcsönös tisztelet, figyelem, tapintat sugárzik belőlük. A dolog természetéből adódik, hogy egy részük formális jellegű, praktikus tartalmú. Ezek kevésbé izgalmasak, de stílusuk és adataik miatt gyakran mégis beszédesek. Jól jellemzik a levélírók előzékenységét, gyakorlatiasságát.

A költő és az irodalomtörténész, szerkesztő között csaknem két évtizedes korkülönbség volt. Az ebből adódó távol-



Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2021
544 oldal, 3750 Ft

ságtartás lényegesen oldódott. Rövid időn belül kölcsönösen tegeződtek. Tüskés mindvégig a tekintélyes mestert látta barátjában. Ő maga nem volt klasszikus tanítvány. A könyv szerkesztője helyesen állapítja meg: a levelek témája és hangneme nem alakult olyan közvetlenné, bensőségessé, mint a Fodor András és Tüskés Tibor közötti üzenetváltásoké.

Mindketten fontosnak tartották az irodalmi élet decentralizálását. Lényegesnek érezték a fővároson kívüli kulturális, művészeti élet megszervezését. Ez egy erősen központosított, bizalmatlanságra, függésre épülő politikai rendszerben sok munkával és számtalan akadállyal járt. Az első pillanatoktól kezdve látták a nehézségeket. Azokat a gondokat, amelyekkel esetenként szegedi, szombathelyi, kecskeméti, debreceni sorstársaik is szembesültek. A *Tiszatáj*, az *Életünk*, a *Forrás*, az *Alföld* szerkesztőinek, szerzőinek hasonló módon kijutott a „magánszorgalmú” és kirendelt megfigyelőkből, megyei kiskirályokból és fővárosi irodalmi pártfunkcionáriusokból. Egy-egy vers, novella, tanulmány közlése nemegyszer fejfájással járt. A bírálatok, korlátozások egzisztenciális kérdésekké válhattak. A bátor kiállítás, a gerinces viselkedés példái mellett a levelezésben is találunk példát a „3 T” időszakának keserű humorára: Tüskés Tibor azt javasolta, hogy az esetleges félreértés elkerülése céljából Takáts novellájában cseréljék ki az egyik szereplő foglalkozását kádárról pintérré.

Takáts Gyula a szerkesztéssel járó gondokra előre figyelmeztette Tüskés Tibort. A munkát nehéz írói, irodalmi vállalkozásként minősítette. A függetlenség érdekében tartotta fontosnak, hogy barátja semmiképpen ne mondjon le a tanításról; először csak ideiglenes megbízottként vállalja a *Jelenkort*. Gyakorlati tanácsok sorát fogalmazta meg számára. A folyóirat ügye mellett irodalomtörténeti kutatásra is biztatta. Azt javasolta, hogy ne aprózza el magát. Kezdje feldolgozni a *Nyugat* harmadik nemzedékének történetét. Indoklása gyakorlati érzékét, előrelátását is bizonyítja. Úgy vélte, hogy a szűz terület feltörésével Tüskés Tibor komoly irodalomtörténeti tekintélyt szerezhetne. Hiánypótló munkája a későbbi kutatók számára megkerülhetetlen kiindulópont lenne.

Takáts saját bőrén is rendszeresen tapasztalta a vidéki létezés tehetetlenségi nyomatékát. Nem hagyta szó nélkül, hogy lépten-nyomon igénytelenséggel, a formák széthullásával találkozik, az egyéni életvitelben és az intézmények működésében is. A provincializmust érzékletes képekkel jellemezte: „Imponálóan tohonya és bezsírósodott fészek az én városom. Itt a pánik csak akkor tör ki, ha valaki valamit kezdeményez, sőt munkának lát. Akkor minden zsír és háj felhördül, megszólal az együgyűség” (49.). Tudta, hogy ez az igénytelenség, szűklátókörűség másutt is jellemző lehet. Lefojtott körülmények között egy egész ország szellemi életét fenyegeti a provincializmus.

Tüskés Tibor a *Jelenkor* rendkívüli követének kérte fel barátját. Ő készségesen közvetített: nem csupán verseket, novellákat, beszámolókat ajánlott, hanem megírandó témákat is. Üzeneteiben mások mellett föltűnik Fekete István, Kerék Imre, Fodor András, Weöres Sándor, Solymos Ida, Tamási Áron, Illyés Gyula neve, írása. Akadtak Takátsnak óvatosságra intő megjegyzései is. A *Somogyi Almanach* öt köszöntő száma kapcsán említette, hogy pécsi kollégája, Szabó Gyula írta róla a *Jelenkorban*: „Félek tőle! Jobb a csendesség, mint egy rossz írás arról, hogy öregszem. Kezeljed szőrmentiben, ha jelentkezik” (65.).

Takáts Gyula a kortárs magyar irodalmat témaválasztásában, mélységében, bátorságában is szűknek vélte. Hiányolta a jó, hozzáértő kritikákat. Több levelében szót ejtett arról, hogy milyen személyes összefonódások irányítják a bírálókat. Koczkás Sándor, Pándi Pál, Kardos Pál eljárását említette többek között. Különösen rosszul esett neki Darázs Endre elfogult, rosszindulatú recenziója a *Népművelésben*. Akadtak gondjai az *Élet és Irodalommal* és az *Új Írással* is. Minősítő rosszallásainak egy részét Tüskés Tibor igazolta. Ő közölte Weöres elhíresült epigrammáját is, amelyet az „Új Sírás” (Takáts Gyula szójátéka) nemtelen kritikusa ihletett: „Megállapítják, hogy nem vagy zsenyi. / Átélted ezt Somogyban Berzsenyi. / Lám a somogyi sors gyümölcsey / Csak a te bírálód nem Kölcsey.” (174.)

A költő a felületes, gondolathiányos, skatulyázásokra épülő véleményeket határozotlan utasította vissza. Ennek jellemző példája, amit Bélyei László cikke kapcsán fogalmazott meg a rosszul értelmezett pannonizmusról. Az indulatait általában visszafogó Takáts ízléstelennek, sőt a saját fészekbe rondításnak tartotta, hogy éppen a *Jelenkor* adott teret a megalapozatlan véleménynek. Öntudattal, jogos büszkeséggel hátrította el a bírálatot: „Igenis teremtettem egy egyéni lírát! Ez dunántúli... Az is vitathatatlan, hogy sok követője van előttem és utánam következők között. Majdhogynem iskola lett, de ez nem olyan, s ez épp nem kispolgári s ez előtte járt a történelmi vonalaknak. Bűne csak az, hogy egyikkel sem azonosult, csak modern és korszerű [...] költészetem pedig sohasem volt tájköltészet” (97.). A Bélyei-írás közlése szerencsére nem rontotta meg barátságukat. Takáts érzékelhette, hogy költészete – és ne feledjük: prózája! – mennyire fontos a *Jelenkornak*. Ezt több alkalommal is örömmel nyugtázta. Izgalmasak azok a bekezdései, amelyekben lírájának természetéről vallott. 1962 júliusában egy korrektúra kapcsán a következőket jegyezte meg: „De játszom, kísérletezem és igyekszem megteremteni azt a zenei képletet és világot, amelyik nem kocog a szokvány textusain és a régi ritmikán, amikor minden új, amiről beszél, vagy beszélni igyekszik versem” (104.).

A folyóirat fontos volt, de nem bármi áron. Tüskés 1964-es elmozdítása után a barátság töretlenül folytatódott. Felsorolni is sok lenne, hány szállal kapcsolódtak egymáshoz. Ott volt a közös képzőművészeti érdeklődés: Egry József, Martyn Ferenc, Rippl-Rónai József, Vaszary János egy-egy évfordulója, kiállítása. Aztán a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság. Az irodalmi programok, Tüskés Tibor számos írása a költő köteteiről; a becei látogatások, a felejthetetlen külföldi utazások.

A maguk módján mindketten tervehalmozók voltak. Céljaik megvalósítására azonban gyakran szűkösnek bizonyult az idő. A levelek visszatérő témája, hogy mi mindent korlátoz a túlfeszített hivatali munka, illetve az adminisztráció. Így is lenyűgöző, hogy a múzeumigazgatás, illetve a tanítás mellett mekkora életművet teremtettek.

Takáts Gyulának az évtizedek alatt versei mellett megannyi tanulmánya, rajza, esszéje, kritikája, kiállításmegnyitója, forráskiadása jelent meg a *Jelenkorban*. Műveiről és megbecsülést érdemlő személyiségéről tanulmányok, bírálatok, köszöntők sora látott napvilágot. Ne feledjük a vele készült beszélgetéseket, neki dedikált verseket, képeket se! Szerzőik között találjuk a közelmúltban elhunyt Bertók Lászlót, Domokos Mátyást, Fodor Andrást, Martyn Ferencet, Nagy Imrét, Rába Györgyöt, Rónay Lászlót, Sótér Istvánt, Tandori Dezsőt. Nem utolsósorban Tüskés Tibort, aki számos más fórumon is értékelte köteteit.

Ismertetöm zárásaképpen három olyan jellemzőt említek, amelyek emelik a gondosan szerkesztett könyv értékeit. A hagyaték őrzőinek is köszönhető a jó minőségű fényképek. Ezeken a főszereplőkön és családtagjaikon kívül feltűnnek a kedves barátok, látogatók, a kor irodalmi, művészeti életének meghatározó alakjai. A teljesség igénye nélkül: Fodor András, Németh László, Várkonyi Nándor, Veres Péter és Weöres Sándor. Látjuk a becei házat és a külföldi utazások egy-egy emlékét.

A kötet jegyzetei jól szolgálják a levelek megértését. Többségük nem csupán a könnyen elérhető adatokat tartalmazza, hanem a nagyobb utánjárást igénylő kiegészítéseket is. Látszik belőlük, hogy a szerkesztő nem kötelező „házi feladatnak”, teljesítendő penzumnak tekintette összegyűjtésüket. (Némelyik klasszikus adatait akár el is lehetett volna hagyni.)

Hasznosnak tartom a könyv függelékét is, amelyben Takáts Gyula és a *Jelenkor* kapcsolatát dokumentálta a kötet szerkesztője. A sajtó alá rendező elkötelezett kutatója, méltatója Takáts Gyula életművének. Szakértelmét korábbi szövegközlései, tanulmányai egyértelműen bizonyították. Joggal reménykedhetünk abban, hogy a megkezdett munkát eredményesen folytatja tovább.

MIÉRT NEM ELÉG NEKÜNK AZ IGAZSÁG?

Vigdis Hjorth: Örökség; A tanárnő dala

Vigdis Hjorth norvég szerzőnek eddig két regénye jelent meg magyarul, az *Örökség* (Arv og miljø, 2016 – magyarul 2019) és *A tanárnő dala* (Lærerinnens sang, 2018 – magyarul 2020). Az *Örökség*, elsősorban felkavaró témája és feltételezhető önéletrajzi vonatkozásai miatt, jóval nagyobb visszhangot keltett a nemzetközi recepcióban. Mindkét könyv a Polar Könyvek gondozásában jelent meg, amely a skandináv irodalom magyar nyelvű recepciójában évtizedek óta meghatározó munkát végez.

Az *Örökség* történetének fókuszában szó szerint és metaforikus értelemben is a családi örökség áll. A regény a főszereplő-elbeszélő, Bergljot nézőpontjából követi végig, ahogyan a családon belül formálódik, majd kirobban az örökség körüli vita. A családi viszonyok érzékeny rajzát és a családi dinamikát az olvasó így kénytelen belülről megérteni. A regény jelen idejében a négy testvér és az idős szülők a tengerparti nyaralók öröklése kapcsán csapnak össze, ám mindvégig ott lapul, és elő-előbújik a több évtizeddel korábbi, gyerekkori múlt. A szöveg szakadozott időkezelése, az időrendben való szabad ugrálás a családi emlékezet működését idézi. A jelenbeli viszonyokban múltbeli gesztusok, kapcsolatok és események ismétlődnek, variálódnak. A szövegben a legjobb ibseni hagyománynak megfelelően mindvégig feszültséget teremt a sokáig elhallgatott, de végül mégis kíméletlenül kimondott titok. Bergljot az apja hagyatéki tárgyalásán szembesíti családját azzal, amit addigra a családtagok és az olvasó is régen, kimondatlanul is tud: hogyan vált Bergljot kislány korában az apa nemi erőszakának áldozatává. A szöveg narrációját részben a titok tartja lendületben. A múlt darabkái fokozatosan kerülnek elő, nem lineáris sorrendben, így az olvasónak nyomozóként kell összeállítania a cselekményt. A sodrón örvénylő narráció magával ragadja olvasóját, akit egyrészt a kíváncsiság és a nyomozás, másrészt az érzelmi érintettség is nagyon erősen bevon a történetbe.

Az *Örökség* közvetlen pretextusa a *Születésnap* (Festen, 1998) című film. A Dogma-filmhez hasonlóan ebben a családban is négy gyerek van, akik közül kettő érintett az apai abúzusban, míg a két fiatalabb nem; az anya karaktere pedig lényegében a *Születésnap* anyafigurájának ismétlése, a látszatot fenntartó, félrenéző, rosszhiszemű és önámító viselkedésével. A *Születésnappal* a regény mindvégig látens vitát folytat, de egy helyen az elbeszélő konkrétan is utal a filmre: „A *Születésnap* című film hibája, hogy a fiú, aki szembesíti az

Fordította Kertész Judit
Polar Könyvek
Budapest, 2019
376 oldal, 3500 Ft



apját és a családját az igazsággal, utána megnyugszik. A valóságban az, aki szembesíti az apját és a családját az igazsággal, nem nyugszik meg utána. [...] Jó film a *Születésnap*, de ezek a hibái.” (351.)

A *Születésnap*-beli Christiannak más a helyzete, mint Bergljotnak, hiszen a testvérei és az ünneplésre összegyűlt rokonok végül nagy nehezen igazat adnak neki, és mellé állnak. A filmbeli Christian sem attól könnyebbül meg, hogy nyilvánosan kimondja az igazságot, és szembesíti apját a tettével. Hiszen nem is elég egyszer kimondania, újra és újra ismételtetnie kell, újra és újra nekifogni a szembesítésnek. Az erőszak-történet érvényre jutásához önmagában nem elég az igazság kimondása. A halott testvér búcsúlevele és az abúzusban nem érintett húguk elköteleződése is kell ahhoz, hogy Christian igazsága végül érvényre jusson. Bergljotnak a regényben mindez nem adatik meg. A bátyja ugyan mellé áll, de a család többi része a látszat fenntartásában érdekelt. Az *Örökség*-ben az igazság kimondása nem hozza el a felszabadulást Bergljot számára, a főszereplő továbbra is a szorongás, a bűntudat, a félelem és az igazság kényszeres keresésének foglya marad. Bergljotnak arra lenne szüksége, hogy semmi ne maradjon a régiben – mint ahogyan a *Születésnap* családjában is történik. Arra, hogy az igazság kimondása végképp felszámolja a család hazug látszatát.

Az igazság keresése az európai kultúra alapparratívája. Amikor Oidipusz szembesül élete igazságával, akkor a város megmenekül a pestistől. Amikor Hamlet számára végre bebizonyosodik, hogy nagybátyja gyilkos, akkor cselekvőképessége felszabadul. A *Születésnap* Christianja az igazság érvényre jutása után képes új életet kezdeni (és nyugodtan aludni). Az *Örökség* Bergljotja számára azonban nincs megváltás. Hiába mondja ki az igazságot, hogyha azt mások, még a saját anyja sem legitimálja. Ezért lesz ilyen fontos szerepe a regényben az örökségnek, a tengerparti nyaralóknak. Hiszen ha az örökség elosztásában igazságot szolgáltatna Bergljotnak a családja, akkor az történetének elismerését jelentené. Nem jelentene jóvátételt – világos, hogy vannak dolgok, amiket nem lehet jóvá tenni –, de legalább élete igazságának az elismerését jelentené. Mert az igazság önmagában nem elég. Kell, hogy a következmények és a nyílt, tettekben megjelenő szolidaritás igazolja a történet igazságát.

A pszichoanalitikus gondolkodás közhelye, hogy a terápiában a cél a múlttal való szembesülés, illetve a múlt traumáinak integrációja a személyiségbe és az élettörténetbe. Az *Örökség* bizonyos szempontból ezt a gondolatot is megkérdőjelezi. Az évekig analízisbe járó Bergljot ugyan képes lesz tovább élni, de a valódi megkönnyebbülést sem a múlttal való tudatos szembenézés, sem az igazság nyílt kimondása nem hozza el számára. Az *Örökség*-ben az örökség az, ami örök: a családi múlttal nem lehet szakítani. Ha nem is teljes megváltást, de némi megkönnyebbülést csak az apa halála hoz Bergljot számára: „Apa meghalt. [...] Szigorúan véve az utóbbi években már nem árthatott nekem, a hétköznapiakban nem az foglalta le az időmet, hogy apától félek, de talán mégiscsak félttem, talán valahol mélyen igenis rejtőzött bennem a félelem apától. Egy kiszámíthatatlan, agresszív oroszlántól nehéz megszabadulni. De az oroszlán immár elpusztult.” (135.)

Az *Örökség* nem a családon belüli erőszakról szól, és végképp nem egy konkrét, valódi család viszonyairól (mint ahogyan egyébként Hjorth családja értelmezte a regényt, akik hadjáratot indítottak a szerző ellen a könyv megjelenése után becsületsértés és rágalmozás vádjával). Ha csak erről szólna a szöveg, akkor pusztán a tabusértő téma megbotránkoztató feldolgozása lenne, alkalom arra, hogy a közbeszéd ventilláljon a láthatatlan erőszak fontos és társadalmilag is lényeges kérdésén. Ehhez azonban nem kell regényt írni, és végképp nem kell regényt olvasni. A családon belüli erőszak kérdését relevánsabb módon tudják tárgyalni akár társadalomelméleti, akár pszichológiai szaktanulmányok, a társadalmi közbeszédhez pedig sajnos épp elég valós történetet szállít a napi sajtó. Ha valakit a családon belüli erőszak *témája* érdekel, akkor felesleges elolvasnia Hjorth könyvét. Ha valakit a traumatizált tudat működése és a diszfunkciós családi viszonyok elemzése érdekel, akkor

már inkább. Hjorth regényének azonban főként azok számára van mondandója, akik az igazság természetét és az élettörténet hitelének lehetőségfeltételeit kutatják. A regény története ugyan felkavaró, és témája tabusértő, de az *Örökség* azért elsősorban mégiscsak irodalom, amely az elbeszélés lehetőségeivel és a történet narratív igazságával kísérletezik. Bergljot családja a regényben nem tudja megadni azt az elismerést, amelyre a főszereplőnek szüksége lenne ahhoz, hogy igazsága érvényre jusson, és megszabaduljon szorongásaitól. Az olvasó számára azonban nem kérdés, hogy az *Örökség* című regény szövege hiteles, narrációja pedig valamiképpen az igazsághoz visz közelebb.

Vigdis Hjorth szövegei ahhoz a Karl Ove Knausgård nevével és sikerével fémjelzett irányzathoz kapcsolódnak, amelyben a személyesség (Knausgård esetében a valódi névvel jelzett autofikció) erős analitikus, racionalizáló elemzéssel jár együtt. Hjorth jelentős filozófiai és irodalomtörténeti műveltsége már az *Örökség*en is nyomot hagyott, de sokkal hangsúlyosabb szervezővelé lett *A tanárnő dalának*, amelynek elsődleges kontextusai Ludwig Wittgenstein nyelvfilozófiája és Bertolt Brecht drámái. A regény főszereplője, Lotte Bøk (Bergljothoz hasonlóan) középkorú nő, aki drámatörténetet tanít az oslói művészeti főiskolán. Bár a szerző életrajzával való párhuzamok itt is könnyen felállíthatók (például Hjorth maga is sokáig tanított drámatörténetet, illetve kifejezetten Brechtet), de mindezek a lehetséges életrajzi kapcsolatok *A tanárnő dala* esetében kevésbé botránnyosak, így a kritikákban sem jelentek meg olyan hangsúlyosan. A regény egyes szám harmadik személyű, külső narrátora mindvégig nagyon szorosan Lotte Bøk nézőpontjából beszél el a tavasztól ősziig tartó történetet. Az *Örökséggel* ellentétben itt szigorú időrendben, rendkívül szikár cselekményvezetéssel dolgozik a szöveg. A történet szerint Lotte Bøk, a sikeres egyetemi tanár politikailag tudatos és önreflexív személyisége darabjaira hullik, amikor egyik hallgatója dokumentumfilmet forgat róla. A forgatás során Lotte egyre inkább külső nézőpontból tekint önmagára: életére, cipőire, kávéfőzőjére, apró szokásaira, szófordulataira... A kamera nagyítóján keresztül végzett önvizsgálat az önreflexió olyan spiráljába löki, ahonnan végül nem tud szabadulni. A bemutató után Lotte végképp összeomlik, kilép addigi életéből, és önkéntes munkát vállal: a szíriai menekültek számára válogat cipőket Görögországban. Önkéntes száműzetésében csaknem félévnyi némaság után lassan-lassan válaszokat talál, és ahogyan az európai irodalomban lenni szokott, az utazás során találja meg az utat önmagához, hogy végül hazatérhessen.

Erről szól *A tanárnő dala* – de ha hűek akarunk maradni a regény logikájához, akkor egyből hozzá kell tennünk – *látszólag. Valójában* – mondhatnánk, de hát a szöveg épp az ilyen sommás kijelentések alól húzza ki a talajt folyamatosan, megkérdőjelezve még a lehetőségét is annak, hogy egyáltalán eljuthatunk a valósághoz vagy az igazsághoz. Szóval „valójában” *A tanárnő dala* sok minden másról szól. Például arról, hogy mit tesz a háború az emberi tudattal. Pontosabban mit tesz a láthatatlan – hiszen tőlünk messze, több ezer kilométerre zajló – háború az európai ember tudatával. Vagy hogy mit jelent az olajra épült jólétben, a kapitalista Norvégia nyújtotta kényelemben élni és közben bőszen támogatni a természetvédő egyesületeket. Tudatosan öltözködni (véletlenül sem gyermekmunkát alkalmazó globális márkákból) és közben megvásárolni a szükségesnél messze több, kiváló minőségű, formatervezett

Fordította Kertész Judit
Polar Könyvek
Budapest, 2020
240 oldal, 3950 Ft



cipőt... És így tovább. A nyugati társadalmak tudathasadását és rosszhiszemű önámítása-
it Lotte egymás után leplezi le saját életformájában és tudatműködésében. Például a szo-
ciálisan érzékeny és társadalmilag tudatos Lotte szereti a házát, de attól kezdve, hogy
véletlenül megismerkedik annak korábbi tulajdonosával (aki azért vált hajléktalanná,
mert nem tudta törleszteni az ingatlan banki hiteleit), már nem annyira érzi magát otthon
benne. A regényben – látszólag – a dokumentumfilm és Tage Bast kamerája az, ami Lottét
önvizsgálatra készíti, elidegeníti önmagától, a saját életétől és végül a nyelvétől.
Látszólag. Valójában azonban Lotte Bøk már a regény első oldalain rendszeresen megkér-
dőjelezi saját magát, Tage Bast filmje nélkül is: „Nem maradhat naiv a nemzetközi konf-
liktusok tekintetében, ő, aki évek óta tanítja Brecht műveit, de azért a saját bőrén mégsem
érezte a háborút. És pont ez a lényeg. A saját bőrén nem érezte. Megállt, próbált kutatni az
érzései között. Nem, nem, a saját bőrén nem érezte a háborút. [...] Más lenne, ha testköz-
ből ismernék a háborút. Ha a háborúk a norvégok testét sebesítették volna meg. De nem.
[...] Lotte hálát érzett, hogy képes az öröme és hogy nem ismeri testközlelől a háborút,
ezt be kellett vallania, bármilyen kínos is volt.” (12–13.)

A regény során tulajdonképpen nem történik más, mint hogy Lotte a saját bőrén kezdi el
érezni azokat a társadalmi problémákat, amelyeknek amúgy mindig is tudatában volt.
Tudatában volt, de korábban nem váltak számára érzéki tapasztalattá. Tage Bast kamerájá-
nak és a dokumentumfilmnek abban van nagy szerepe, hogy érzéki tapasztalattá formálja a
korábban reflexív, elméleti tudást. Persze nem véletlen, hogy a háború érzéki megtapasztal-
lásához éppen a kamera járul hozzá. Paul Virilio elemzései az öbölháborúról már a kilenc-
venes évek elején tudatosították a kamera és a fegyverek, illetve a háború és a filmforgatás
közti lényegi analógiát: „[A kamera] Fegyver, de elsősorban egy szem, mely célba vesz.
Célzás nélkül nincs halál. [...] A fegyver úgy működik, mint a szem: céloz. [...] pontosan
úgy, ahogyan egy operatőr keretbe foglalja a témát, amit éppen forgat. A »Csöndet, forga-
tás!« nem áll nagyon távol a »Csöndet, lövünk!«-tól.”¹

Tage Bast kamerája pedig pontosan ezt teszi: célba veszi Lottét, és talál. A dokumen-
tumfilm koncepciója, hogy feltárja a kapcsolatot a tanítás, vagyis a nyilvános társadalmi
szerep „látszata” és a magánélet, vagyis az „igazság” között. Messze nem ártatlan vállal-
kozás ez, előfeltevése pedig az az egyszerű opozíció, hogy a társadalmi nyilvánosság és
a valóság, vagyis „az igazság” között ellentét vagy legalábbis meghasonlás feszül. Lotte
jóval összetettebben gondolkodik saját társadalmi szerepéről, de ez nem menti meg őt
attól, hogy a film ebbe a dichotómiába lökje és nyilvánosan megszégyenítse. Éppenséggel
talán pontosan azért tudja ezt megtenni vele a film, mert nem játszik elég jól, és hagyja
magát, hogy a kamera személyiségének szétesését közelről vegye szemügyre.

Lotte eltökélt szándéka, hogy ha a dokumentumfilm önmaga megismeréséhez és az
igazságához viszi közelebb, akkor vállalja a megismeréssel járó kockázatot. Hogy végül is
a film az „igazságot” tárta-e fel, vagy pedig inkább saját szenzációvadász céljaira hasz-
nálta fel krízishelyzetben lévő szereplőjét: a regényben eldöntetlen marad. Illetve mind-
két értelmezés egyszerre igaz, hiszen a Wittgenstein után *Nyúlakacsának* nevezett regény-
beli dokumentumfilmnek épp az eldöntetlenség és az egymásba átbillenő értelmezési
lehetőség adja a lényegét. A dokumentumfilm a főszereplőt végül a nyelvvesztés állapo-
tába löki, mivel Lotte az emberi nyelvben az álcázás, a hazugság és az önbecsapás eszkö-
zét ismeri fel (szemben korábbi hitével, amikor a nyelv a megismerés és a gondolkodás
legfontosabb eszköze volt számára).

Lotte önkéntes némasága és száműzetése során egy látomásos jelenetben megveri
Tage Bastot, és összetöri a kameráját. Mert bár igaz, hogy Lotte nyitott az önmegismerés
válságára, de az is igaz, hogy elkezeredten dühös Tage Bastra, amiért filmtárgyat csinált

¹ Paul Virilio: *Háború és televízió*, ford. Ádám Anikó, Mágus Design Stúdió Kft., Budapest, 2003, 41.
és 49.

belőle. Minden racionális elve ellenére dühös rá. Amikor pedig bosszút áll a fiún, és agyba-főbe veri, akkor a düh szolgálat igazságot neki. Egy másik fajta igazságot, amelyik kevésbé racionális.

„[A] nyakunk a fejünk és a szívünk között van. És amikor a házi feladatot csinálom, nem érzem a szívemet. Ezért bezárom a torkomat, hogy a szívem ne tudjon feljönni a fejembe. De ha ezt elmondom anyának, azt mondja, hülye vagyok” (230.) – írja a tízéves Lotte egykori naplójába. Lotte végül kinyitja a torkát, visszaállítja a kapcsolatot a szíve és a feje között, hogy felhangozhasson a tanárnő dala.

Hjorth regénye (ismét) arról szól, hogy az igazság tudása önmagában nem elég. Nem elég, ha Lotte tudja, hogy a háború borzalmas. Arra is szükség van, hogy az igazság érzékiileg megélt saját tapasztalattá váljon, és ne csak tudja, de a szívével is érezze az igazságot. Na nem valamiféle érzelmesen karitatív módon – mi sem áll távolabb ettől a regénytől, mint hogy az együttérzést olcsó, érzélgős módon csalja ki. A háborúval való szembesülés során az érzélgőség nem lenne más, mint a lelkiismeret önámítása. *A tanárnő dalában* a szigorú, racionális önreflexió először a néma és végső kétségbeesésbe viszi Lottét, majd a nyelven és a személyiségen túlra, hogy más alapokon építse fel, immár jóval szerényebb életét.

Vigdis Hjorth regényeit sodró, magával ragadó írásmód jellemzi. Feszültséget fenntartó (és fokozó) történetei nemcsak azért izgalmasak, mert a regények cselekménye fordultatos, hanem azért, mert az olvasót berántják az igazság kíméletlen keresésébe. Regényei egyszerre lehetetlen olvasmányok – és ugyanakkor az európai gondolkodási hagyománnyal való számvetések. Személyes történetek, amelyek a lehető legáltalánosabb társadalmi kérdéseket szegezik nekünk.

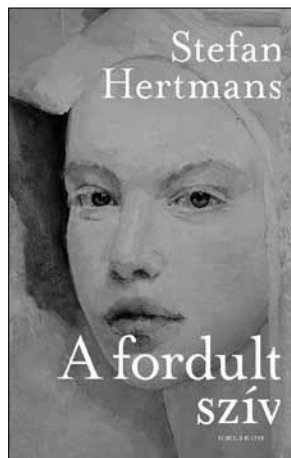
KÖZEL ÉS TÁVOL

Stefan Hertmans: A fordult szív

Hertmans regénye megérkezéssel indul, úgy kezdődik, mintha a szerző egy, az általa megkezdett történet írásával, amolyan időn kívüli lebegésben eltöltött éjszaka után, monieux-i házában ablakán kitekintve készül regényének szereplőit látna megelevenedni – alakjuk mintegy álommaradékként úszik be a képbe. Két menekülő embert, egy nőt és egy férfit lát közeledni a völgyben, akik – mint megtudjuk – már csaknem ezer éve halottak, majd feltűnik a kísérőjük is. Előveszi a távcsövét. Az optika közelebb hozza a párt, ugyanakkor a meghaladhatatlan távolságot is tudatosítja; ráadásul mint tárgy a jelenkorhoz kötődik, a megidézett időben – ahol ezek az emberek járnak, vagy ahonnan ezek az emberek jönnek? – anakronisztikusnak hatna. Az elbeszélő egyre közelebről látja őket. A bevezető végén úgy tűnik, mintha már-már megérkeznének a mába, illetve a mában érkeznének meg: „Szeretném őket beinvitálni a házba, megvendégetni őket valami szív-melengetővel, amit, könnyen lehet, még nem is ismernek – egy csésze kávéval például. Hol szálljanak meg, ha a házuk már ezer éve sehol, és az egész középkori falu eltűnt a fű és a cserjék alatt? Elég egy pillanat, és az első arra járó autó halálra rémiszti őket, amitől a nőnek talán idő előtt megindul a szülése.

A pár most bebotorkál a falumba. Felcsúdok az álmodozásból. Becsukom az ablakot, begyűjtök, mert hívós a reggel, felteszek magamnak egy kávé.”

Az éber álomban felbukkanó, de abba már be nem illeszthető, fenyegetésként tételeződő, jellegzetesen mai jelenség gondolata megzavarja a merengést, visszazökkenti az ábrándozót a valóságba. A pár históriájának elmesélője (aki egyébként az író Hertmans minden fő ismérvével rendelkezik, épp csak nincs néven nevezve, ezért írásomban nem is teszek különbséget) mindentudó elbeszélőként jelenik meg – csak itt kivételesen könyvének nem a mese-, hanem az „utazós” szálából lép elő így. Ez az elbeszélő segíteni szeretne, szívesen figyelmeztetné a hőseit, minthogy ismeri jövőjük sorsukat – s éppen ezért tudja, hogy lehetlent akar. Nem mindenható még a maga világában sem, a határok elmosására irányuló vágyának szükségképp megálljt parancsol, hogy a megidézett emberek nem – nem csak – a képzeletének a szülöttei (ráadásul jellegzetesen mai figura, egy kései kor gyermeke, ez is korlátozza). Próbálkozásait, hogy még ha csak pillanatokra is, közelebb, sőt, egészen közel kerüljön a hőséhez, az „utazós” szálban írja le a szerző. Utazgatásai, vagy inkább bolyongásai elvileg az ősi história jobb, hitelesebb, gazdagabb megírását lennének hivatottak szolgálni, illetve a jelen sivárságát vagy ürességét ellenpon-
tozni, de jóval többnek bizonyulnak ennél.



Fordította Fenyves Miklós

Helikon Kiadó

Budapest, 2021

416 oldal, 4499 Ft

Hertmans egy, a 11. században élt patrícius kisasszony, Vigdis Adelaïs (zsidó nevén Hamutal) történetét írja meg – hősének történetét szokása szerint a róla írott könyv készültének történetébe ágyazva. A keresztény Vigdis beleszeretett egy rabbi fiába, akivel megszőkött, majd betért a zsidó vallásba. A könyvből megtudjuk, a Vigdisszel való „ismeretség” és a regény ötlete onnan származik, hogy a flamand írónak abban a francia faluban van háza, melynek zsidó közössége egykor befogadta az üldözött párt – később Vigdisnek innen is menekülnie kellett még karon ülő csecsemő kislányával, miután keresztes hordák felgyújtották a zsinagógát, férjét megölték, két nagyobb gyereket elragadták. Erről a tényről, és egyáltalán Vigdis személyéről Hertmans egy olyan dokumentumból szerzett véletlenül tudomást, amely egy kairói genizából került a cambridge-i könyvtár gyűjteményébe. Az ebben olvasottakat némileg önkényesen kapcsolatba hozta egy másik, ugyanott fennmaradt irat tanúságával, áttanulmányozta a vonatkozó szakirodalmat, és már kész is volt a fejében a történet váza. A rettenetesen szomorú életű, hányatott sorsú nő története beindította a képzeletét, mindinkább elhatalmasodott rajta az iránta érzett szenvedély; Vigdis alakja egészen magának követelte. Hertmansnak egy másik tájékozódási pontja, „forrása” is volt a dokumentumokon kívül: a hely szelleme. A francia falu, Monieux mintha kívül esne a világon, romokon épült, a végnapjait éli, a falusi életformával együtt lassú elmúlásra van ítélve. Hertmans háza nem messze van onnan, ahol egykor a zsinagóga lehetett. Könyve vége felé a szerző beszámol róla, hogy kedvenc helyén, a dombon, ahol olvasgatni szokott, rábukkant a mikve maradványaira. Vigdis egy ilyenben merítkezett meg a betérésekor, és ide vackolta be magát, amikor évekkel később, teljesen összetörten és megzavarodva meghalni visszatért a faluba; Hertmans utólag nyilván úgy érezheti, hogy ezért is vonzhatta annyira ez a hely.¹ Az író egyrészt idegen, jöttment a faluban, akit a hivatása is elválaszt a többiektől, másrészt viszont mégis belesimul az itteni lelassult világba, legalábbis nem lóg ki a falu szebb napokat látott lakói közül. Mindkettő egyaránt fontos: az előbbi miatt érez közösséget a lánnyal, az utóbbi teremti meg annak lehetőségét, hogy ezen a helyen megtapasztalhassa a jelenlétét – és nem ez az egyetlen kettősség, amit Hertmansnak valahogy át kell hidalnia zsongítóan édes líraisággal megírt könyvében.² De nem csak Monieux-ben érezheti meg a lány közelségét. Vigdis rekonstruált élettörténetének elmesélésével párhuzamosan, a történelemek sorát meg-megszakítva Hertmans beszámol néha már a régi lovagi quete-eket idéző keresőtújáról. A lány, illetve a lány *történetének* a nyomába szegődik, végiglátogatja az összes olyan várost, ahol rövid és hányattatott élete során Vigdis megfordult – igaz, csak három helyen, három alkalommal érzi meg a jelenbeli helyszínen, a múlt emlékeiben Vigdis jelenlétét vagy közelségét, a többi látogatás csak arra jó, hogy jobban meg tudja írni, illetve hitelesen ki tudja egészítenni-színezni azt a keveset, amit a két dokumentumból megtudott. Mert végig kettős cél vezet: meg akarja írni a lány történetét, emléket kíván állítani neki, személyét ki szeretné emelni az ismeretlenségből, illetve követni vágyik őt, s nemcsak a szó szoros értelmében, oly módon tehát, hogy követi az útján, hanem szeretne egészen közel kerülni hozzá, olyan közel, hogy szinte már megérinthesse.

A múlt egy szeletével való találkozás, a rég halott személy epifanikus megjelenése mindig véletlenszerű, előre megjósolhatatlan – talán csak azt lehet sejteni, hol *nem* érheti az embert ilyen élmény.³ Hertmans például Vigdist véli megpillantani egy nyilvánvalóan másvalakit ábrázoló középkori szoborban, de az egyik ősi helyről kilépve az utcán is, né-

¹ Persze a bevackolódás Hertmans kitalációja.

² Például íróként feltár, felszínre hoz, az „utazós” szál szereplőjeként ő is szeretne eltűnni a sötétségben, stb.

³ Belgiumban szinte fertőz a „történelmi megérzékülés” (historische sensatie) huizingai elképzelése, ami alighanem Tom Verschaffel és Jo Tollebeek történészek e tárgyban írt szép könyveinek tudható be. Hertmans is ezt vulgarizálja, igaz, nagyon szép szavakban és képekben. A baglyos történetet – ha ugyan nem létező legenda – viszont akár a középkorban is kitalálhatták volna.

hány lépésnyire maga előtt, egy jellegzetesen mai, fekete sztreccs nadrágot viselő nő alakjában – aki mintha itt is álommaradékként úszna be a képbe, s talán nem is az „utazós” szálból, hanem Vigdis élettörténetének a másik szálban már elkészült részéből. Miután az összes helyet végigjárta, ahol Vigdis annak idején megfordulhatott, Hertmans még elzarándokol Cambridge-be, hogy a könyvtárban megtekintse – saját szemével láthassa, vagy inkább kezébe foghassa – azt a két dokumentumot, amely regénye kiindulópontjául szolgált. Maga a hely nem tartogat számára epifanikus élményt, ha következetes marad magához, nem is várhat ilyesmit, hiszen az általa végigjárt helyek közül ez az egyetlen, amelyet Vigdis nem érintett útjai során. Ezt a cambridge-i jelenetet mégis úgy írja meg Hertmans, mintha elvileg akár még itt is részesülhetne az epifániában, hiszen a város átható virágillatot áraszt, a mégoly mai környezetben is szinte tapinthatóan jelen vannak az évszázadokon keresztül egymásra halmozódott kulturális rétegek, és akár a könyvtárban olvasgató lányokban is felfedezhetné Vigdist (szőke a hajuk, mint az övé is volt) – de nem pattan át a szikra. Nagyon lesajnálja őket, és ez nem véletlen kisiklás a részéről, sajnos aggasztóan fensőséges – pontosabban az *is* – tud lenni: „Diákok ülnek az ablakfülkékben, és Maynard Keynes, Aquinói Tamás, Milton vagy Wittgenstein könyveit bújják. A tavak szélén preraffaelita szépségek húzogatják ki fluoreszkáló filccel az antropológia-jegyzetük sorait. A folyón idegenvezetők járnak a *punt*jaikkal, s csákyával hajtva előre ladikjukat a Cam sekély vizén, nagy átéléssel játsszák a velencei gondolat. Íme, a régi elitek élete: bájos és kissé világidegen – a művelt körök régi miliója, ahol makacs igyekezettel próbálnak úgy tenni, mintha nem állna lángokban a fél világ. Lányok, annyi idősek, mint a Rouenből elszökő Hamutal volt, szőke hajukban elegáns fehér fülhallgatóval. Bingeni Hildegárd *ambient*jét hallgatják a névtelen torrentkínálatból.” Hertmans mégis talán itt, Cambridge-ben kerül a legközelebb Vigdishez, abban az értelemben, hogy az archívum kutatószobájában (a kevés kiválasztottak közé tartozik, akinek bejárásuk van ide) megtalálja a csendet. Visszafojtott lélegzettel várja a pillanatot, amikor kezébe veheti azt a levelet (igaz, csak védőtasakban), amelyet a lány sokáig magán hordott, a testén viselt. Jellemző módon az író itt tapasztalja meg a határait is: a papíron szereplő szöveg ugyanis elmosódott és hiányos. Mintha elválna egymástól tudás és tapasztalat; valaki vagy a történetet olvassa, vagy a közelségét érzi a lánynak, a kettő egyszerre nem lehetséges, a kései utód magára marad a közelség személyes, teljesen privát élményével, amit valójában nem igazol semmi. Az érintkezésnek ezt a közelségét egyébként még egyszer megérezheti Hertmans, a mikve felfedezésekor, amiről könyve végén számol be. A regény utolsó oldalán egymásra vetül az alámerítés és a széthullás, a mélységes csendben visszafojtott és a végleg elakadó lélegzet motívuma. A szerző arról álmodozik, hogy bárcsak Monieux-ben temetnék majd el. Azon a helyen nyugodhatna, ahol – mint képzeletben – egykor Vigdis teste is az enyészeté lett, és a föld alatt „hallgathatná az idő múlását” vagy „az idő magányát” (?) – ezt azonban, ha nem tévedek, a szerző szándéka szerint már nem értenie, hanem éreznie kell(ene) az olvasónak.⁴

Első látásra *A fordult szív* szerkezete kísértetiesen emlékeztet Hertmans másik magyarul megjelent könyvének, a *Háború és terpentin*nek a felépítésére.⁵ És persze sok más mai regényére. A flamand író nyilván jól ismeri Sebaldot, aki világfájdalommal átitatott műveiben példaszerűen ötvözte az életrajzot, az útirajzot és a tájleírást, az elmélkedést és az ábrándozást, aki a múltfeltárásban a tények aprólékos feltárásán kívül nagy szerepet juttatott a beleérzésnek is, de elég sok hasonló könyv van; hogy csak egy közeli, és bizonyosan nem Sebaldtól ihletett példát mondjak, ilyen Orosz István érdekes kísérlete, *A követ és a fáraó* is. *A Háború és terpentin* cselekménye két füzet köré szerveződik, amelyek a szerző nagyapjának

⁴ Hertmans alighanem a *Háború és terpentin*ben is fontos Parszifál–Kundry-motívumot is be kívánna szőni a könyvbe.

⁵ *A Háború és terpentin*ről lásd a szerző kritikáját: *Jelenkor*, 2017/2. – a szerk.

visszaemlékezéseit tartalmazzák. A szerző ezeket adja közre, hol szinte változtatás nélkül, hol erősen átformálva, s ezzel párhuzamosan elénk tárja saját bolyongásainak – részben kifejezetten nagyapja nyomai utáni keresőútjainak – számos történelmi reflexióval és a jelenre vonatkozó meglátással feldúsított leírását. De mindig ugyanoda jut vissza; a ma emberét a nagyobb távlat sem kompenzálhatja azért, hogy a saját életében nem találkozhat a történelemmel, hogy nincs módja valódi történelmi tapasztalatok megélésére, elköteleződésre, hűsiességre vagy igazi morális erőfeszítésre – ezért is feledkezik a múltba. *A fordult szív* „utazós” szálában ugyanennek a világiidegen, csak tébláboló, önmagát lefokozó, az alárendelés lehetőségét kereső kései utódnak az alakjába stilizálta magát Hertmans, akinek alapélménye, hogy a varázstalanított mai világból hiányzik a nagyság lehetősége. (Mindenképp megjegyezném azonban, hogy azokban az – egyébként ritka – pillanatokban, amikor úgy tűnik, mintha magán ironizálna, valójában a világon csúfolódik.)

Van azonban néhány döntő különbség a két regény között. Egyrészt a *Háború és terpentin*ben Hertmans nemcsak egyszerűen elődjének a nyomában jár, hanem a nagyapa kéziratának leporolása, kiegészítgetése, a szöveg fakó színeinek felfrissítése, vagyis a részben a szemünk előtt zajló regénybeli átírás, mintegy maga válik követéssé, Hertmans a festő nagyapa munkáját imitálja mintegy, aki régi templomi freskók restaurálásával kereste a kenyerét, ebben találta meg hivatását, lelki békéjét. *A fordult szív* viszont a megidézett személy, akinek a történetét Hertmans kiszínezi, maga nem alkotó; ezért itt kénytelenségből a vele való együtt vándorlás lesz a „követésévé”. Az utazgatásokra a történet minél hitelesebb, mármint történeti, esetleg irodalmi szempontból minél autentikusabb megírásához van szükség, de fontosabbá válik maga az együtt vándorlás, illetve az azonosulás lehetőségének keresése; az élettörténet elmesélése az egész mű ismeretében néha mintha inkább csak arra szolgálna, hogy tudjuk, kit és miért követ kényszeresen a szerző. Szerintem ebben rejlik a könyv buktatója. Az „utazós” szálban Vigdis néha megtestesül, megérezkül – de csak az elbeszélőnek, ez az élmény megmarad privát kinyilatkoztatásnak. A lány megírt históriája, története viszont, szemben ezekkel a pontszerű mozzanatokkal, azt foglalja magában, ami megosztható, a szerző által verifikált és utánakereshető; szükségképp elnyúlik, és kicsit haloványra, személytelenre is sikeredett. (Talán azért is tűnik oly távolinak néha a Vigdis históriáját tartalmazó szál, mivel Hertmans erősen vonzódik a lányhoz. Ez a vonzódás fejeződik ki abban, hogy mint elbeszélő tartózkodóbb, tapintatosabb vele.)

Vigdis története kicsit fakó és vértelen (noha épp elég vér hullik benne, rettenetes jelenetekben nincs hiány), ahhoz azonban eléggé kész és zárt történetet alkot a hiányos dokumentumokból Hertmans, hogy a regénye megkerülhetetlen legyen. Hőse úgy ragad meg az emlékezetben, ahogyan megírta, senkinek sem fog eszébe jutni, hogy újra megpróbálkozzon a nemes kisasszony alakjának és sorsának a felidézésével, élettörténete darabkáinak az összerakosgatásával. Jelképes, hogy a szerző azt a dombot szemelte ki merengésre és ábrándozásra, ahol Vigdis mikvéjének maradványát rejtja a föld, anélkül, hogy tudomása lett volna erről: akaratlanul is rátelepszik a történetére, kisajátítja azt.⁶

A Háború és terpentin soha nem készült volna el, ha Hertmans nem érezte volna úgy, hogy tartozik ezzel a rokonának, és aligha jutott volna másnak az eszébe, hogy a hátrahagyott dokumentumokat leporolva kiemlje a feledésből a nagyapa alakját. *A fordult szív* kiindulópontját jelentő dokumentum azonban egy közgyűjteményben van; másrészt az író könnyen magára maradhat a megidézett, távoli és idegen személy iránti végtelen vonzódásával, az írás, illetve a keresés során megtapasztalt közösség szinte már kényszeressé fokozódó érzésével.

Nem csak Hertmans forog Vigdis körül, hőse, az általa megírt lány sem nagyon tud kilépni magából, nem nagyon lát túl a saját szemhatárán. Vigdisszel valóban rettenetes

⁶ Köszönöm a regény fordítójának, Fenyves Miklósnak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

dolgok történnek – de csak fájdalma van. Nemhogy saját maga, a szerző sem reflektál arra, hogy döntő helyzetekben, a történés fordulópontjain kétesen viselkedik; igaz, sokszor valószínűleg nem is cselekedhet „jól”. Az elbeszélő végig azt hangsúlyozza, hogy a lányt üldözik, és ha elfogják, akár meg is ölhetik – miközben akár úgy is értelmezhetnénk a történetét, hogy valóban romlás és halál jár a nyomában (még ha nem is mindenért felelős, ami körülötte történik). Szerelméért elhagyja, és ezzel gyászba taszítja a szüleit, akik bár-hogy is viselkedjenek és gondolkozzanak, nagyon szeretik őt. Amikor az égő zsinagógánál a keresztetek kérdőre vonják, ösztönösen cselekszik; menteni akarván a gyerekeit, megtagadja az új hitét, majd akaratlanul is elárulja, hogy a gyerekei zsidók. Későbbi hányattatásai során – igaz, ekkor már csak árnyéka önmagának, valami megtört benne – többször is hazudik, szökéseivel néha életveszélybe sodorja azokat, akik kezeskedtek érte – de mintha mindig csak a rázúduló sorscsapásoktól megtört nőt mutatná nekünk a regény, kérdéses tetteit Hertmans csak regisztrálja vagy bemutatja, nem jelzi, hogy Hamutalt furdalná a lelkiismeret, eleve megértő vele, feltétel nélkül „vele tart”, minden más érzést elmos a lány iránti rokonszenve. Ez a vonzódás odáig fokozódik benne, hogy a könyv utolsó, elmúlást lehelő lapján mintegy alámerül – az egyik, a keresztény énjét elvesztő? vagy a halálba zuhanó? – Vigdisszel, visszatartja a lélegzetét. Pedig könyvének legvégén akár azt is bemutathatta volna, amint levegőért kapkodva felszínre tör a lány szomorú történetéből, a történelem rettenetes kútjának mélyéről, és könyvének jelenbeli, „utazós” szálába visszaérkezve kikel a mindenkori történelem vagy a sok szempontból ismétlődő történelem igazságtalansága ellen – mint ahogy korábban egyszer-egyszer célzott is a tengeren hanyódó menekültekkel szembeni bánásmódra vagy a mai politikusok lelkiismeretlen machinációira. Az általa alkalmazott szerkezet mindenesetre lehetőséget adna egy ilyen zárlatra is. Igaz, amikor előzőleg szóba hozta ezeket a fenyegetéseket, azok túl távolinak tűntek, túl általánosnak, komplexnek és nagy horderejűnek ahhoz, hogy komolyan felmerülhetett volna benne a valódi cselekvés lehetősége. Talán érzett némi büntudatot ezért – ahogyan azért is, hogy a már megtört Vigdist nem követte egészen végig az útján. Csak a történetében tudott helyet biztosítani neki.

OKTÓBER 22.

PÉNTEK 19.00

KODÁLY KÖZPONT

LISZT ZONGORAEST

Liszt Ferenc: Nun danket alle Gott (S. 61)

La Campanella

Liszt Ferenc: VI. Paganini etűd

Liszt Ferenc: Desz-dúr vigasztalás

(Consolation, no. 3)

Liszt Ferenc: Orfeusz

Liszt Ferenc: Variációk Ferdinand Huber

dallamára (Három svájci darab, no. 1)

Liszt Ferenc: Forrásnál (Zarándokévek I.)

Liszt Ferenc: Dante-sonáta

Balogh Ádám – zongora

Boros Mihály – zongora

Hodoszó György – zongora

Kovács Szilárd – orgona

www.pfz.hu

Kodály

 Jegymester.hu



PANNON
FILHARMONIKUSOK



Kodály
KÖZPONT / CENTRE

okt
18
19⁰⁰

**MIKE STERN
BILL EVANS
BAND**

featuring

**TOM KENNEDY
& NICOLAS VICCARO**
*Kodály Központ
Pécs*



kodalykozpont.hu

okt
25
19⁰⁰

MAXIM VENGEROV

*és a MÁV Szimfonikusok
koncertje*

*Kodály Központ
Pécs*

*Vezényel:
TAKÁCS-NAGY GÁBOR*



kodalykozpont.hu



nca



AutóCity



ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.



PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- NÉMETH GÁBOR: „Elképesztő mondatok várnak mindenhol lesben” (*Szolláth Dávid beszélgetése*) 1169
KUKORELLY ENDRE: Ó, alt, öreg, ős, régies (*próza*) 1179
SZALAY ZOLTÁN: Sivatagi só (*regényrészletek*) 1184
KRUSOVSZKY DÉNES versei 1190
SZÉKELY SZABOLCS verse 1192
KULIN BORBÁLA versei 1193
NAGY MÁRTA JÚLIA verse 1195
GALÁNTAI ZOLTÁN versei 1197
NAGY IMRE: A „négyéltű nincs-gépezet” és az archívum vágya (*Csorba Győző két verséről*) 1200

Lengyel riportirodalom

- NÉMETH ORSOLYA: A lengyel tényirodalom a XXI. században 1205
EWA WINNICKA: Óvatosan felnyitom a koporsó fedelét 1210
MAGDALENA RITTENHOUSE: New York. Mannahattától a Ground Zeróig 1216
ILONA WIŚNIEWSKA: Kísértetek 1222
JOANNA CZECZOTT: A vótok és a tűz 1233
MATEUSZ MARCZEWSKI: Fehéroroszország kerek tavai 1246
WITOLD SZABŁOWSKI: Táncoló medvék 1253
IZA KLEMENTOWSKA: A fácán 1269
MACIEJ WASIELEWSKI: Holnap befut a királynő hajója 1279
ANDRZEJ MUSZYŃSKI: Dojk 1295
MATEUSZ JANISZEWSKI: Ház a Loes folyó partján 1312
PRZEMYSŁAW CZAPLIŃSKI: Egy irányadó műfaj (*A lengyel riport a XX-XXI. század fordulóján*) 1322

*

- MEKIS D. JÁNOS: Védjegyzett nyelv (*Krusovszky Dénes: Áttetsző viszonyok*) 1338
MOHÁCSI BALÁZS: „Virágzunk, mint diktatúrában a metaforák” (*Nagy Márta Júlia: Elígért lány*) 1344
CSONDOR SOMA: Történetek egy házasságról (*Székely Szabolcs: A beszélgetés története*) 1350
MÁRJÁNOVICS DIÁNA: Nyugtalanító történetek (*Szalay Zoltán: Senki háza*) 1355

2021

NOVEMBER

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MONOSTORI IMRE. Az irodalomtörténész, az *Új Forrás* egykori főszerkesztőjét október 6-án, hetvenhat éves korában érte a halál.

*

MEGHALT KÁLMÁN C. GYÖRGY. Az irodalomtudós, lapunk állandó kritikusa október 17-én, hatvanhét éves korában hunyt el.

*

ORSZÁGOS KÖNYVTÁRI NAPOK. A rendezvénysorozat Pécsen megtartott programjain irodalmi beszélgetésekre is sor került. Többek között október 4-én bemutatták *Krusovszky Dénes Áttetsző viszonyok* című kötetét, a szerzőt *Mohácsi Balázs* kérdezte, illetve október 7-én *Bereményi Gézával* *Ágoston Zoltán* beszélgetett az *Azóta is élek* című könyvéről.

*

PART. A horvát–magyar kulturális együttműködés keretében Kaposvárott is bemutatták az *Ami összeköt* című kétnyelvű antológiát és megrendezték az *Egymásra néző ablakok* című vándorkiállítását október 19-én a RIPPL Galériában. A kötet szerzői közül *Keresztesi Józsefet* és *Méhes Károlyt* az antológia egyik szerkesz-

tője, *Ágoston Zoltán* kérdezte, közreműködött *Kéri Kitty* színművész.

*

IRODALMI NOBEL-DÍJ. Az elismerést idén *Abdulrazak Gurnah* tanzániai írónak ítelték oda.

*

MAGYAR IRODALMI DÍJAK. A Szegedy-Maszák Mihály-díjat idén *Kisantal Tamás* vehette át. – A Margó-díj ez évi győztese a *Mély levegő* című regény szerzője, *Halász Rita*. – A Hazai Attila-díjat 2021-ben *Zilahi Annának* ítelték oda.

*

HAYDNEUM. Az Orfeo Zenekar és a Purcell Kórus koncertjén Joseph Haydn, J. G. Albrechtsberger és Michael Haydn művei hangzottak el szeptember 29-én a pécsi Kodály Központban, vezényelt *Vashegyi György*.

*

MOZART MANCHESTERBŐL. A Manchester Camerata pécsi koncertjén Wolfgang Amadeus Mozart művei csendültek fel október 16-án a Kodály Központban. Vezényelt *Takács-Nagy Gábor*, zongorán közreműködött *Várjon Dénes*. A koncertről *Szatmári Áron* írt kritikát honlapunkon (www.jelenkor.net).

Szerzőink

Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Csobánkán él.

Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, a BTK ITI tudományos munkatársa, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsonyban él.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapesten és Bécsben él.

Székely Szabolcs (1983) – költő, újságíró, Budapesten él.

Kulin Borbála (1979) – irodalomtörténész, *A Vörös Postakocsi* folyóirat szerkesztője, Debrecenben él.

Nagy Márta Júlia (1982) – költő, Budapesten él.

Galántai Zoltán (1964) – író, az ELTE GTK docense, Budapesten él.

Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Németh Orsolya (1982) – polonista, irodalomtörténész, műfordító, a PPKE adjunktusa, Szomoron él.

Szatker Helga (1988) – a PPKE lengyel nyelv és irodalom mesterszakának végzettje, Budapesten él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Kocsis Adrienn (1986) – az ELTE Lengyel Tanszékének tudományos segédmunkatársa, Csornán él.

Mihályi Zsuzsa (1968) – műfordító, Diósdon él.

Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója, Gutorföldén és Pécsen él.

Márjánovics Diána (1988) – irodalomtörténész, kritikus, a BTK ITI tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását. A szám megjelenését a Wacław Felczak Alapítvány támogatta.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

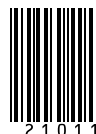
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



„ELKÉPESZTŐ MONDATOK VÁRNAK MINDENHOL LESBEN”

Szolláth Dávid beszélgetése

Németh Gábor lenyűgözően szép századelős vadászházában vacsorával vár, matuzsálem fenyők alatt esszük a gombával, kolbásszal feldúsított lecsót. Beszélgetésünk főltanúja Zsömi kutya, aki az első paskolgatás után többet nem tágit mellőlem, térdemre rakja a fejét.

Szolláth Dávid: – Hegyes-völgyes az út. Biciklivel terveztem jönni, végül jó, hogy nem azzal jöttem, mert ki tudja, mikor értem volna ide.

Németh Gábor: – Mások is meglepődnek, ha biciklivel érkeznek Csobánkára. Beszélnek, hogy vannak aljas kis emelkedők. Bár én úgy '59-ben a triciklinél abbahagytam a biciklizést. Képzeld, a harmincas években tartottak itt rallyversenyeket is, töfögő-pöfögő kocsikkal.

– *Szivar alakú Alfa Romeók, igaz? Volt köztük Hillman is? Gabriely a Kész regényben egy Hillmannal érkezik meg a rejtélyes Grand Hotelbe, hogy elkezdje nyomozását.*

– Gyönyörű kocsi!

– *Megguqliztam, tényleg szép. Nem anakronizmus, volt már Hillman akkor?*

– Nem! Lehetett Gabrielynek Hillmanje. Úgy 1910-től gyártották, ez egy régi márka, annyira, hogy szerintem már vagy ötven éve nincs, beolvadtak a Chryslerbe. Én apám egyik kollégájának Hillmanjében ültem gyerekkoromban. Gyönyörű volt, gömbölyded, bordó autó, lehúzható vászontetővel, megőrülsz, tisztára.

– *Milyen a csobánkai világ?*

– Érdekes falu, a története is érdekes. Boronynak hívták, kelta-római romokon épült a középkorban. A török időkben elnéptelenedett, aztán szerbek, szlovákok és cigányok telepedtek ide talán valamikor a 18. században. Ahogy a környéken máshova is: Szentendrére, Pomázra. A szerbek nagy része a 20. század első felében Jugoszláviába költözött. Akkoriban 1600-1700 lakosa volt Csobánkának (most 2800 fő körülbelül), abból 1300 volt sváb, 200 magyar, és volt még egy telep is a falu végén szögverő cigányokkal. Most is ott van a cigánysor, talán a régi családokból is maradt még egy-kettő. 1946 márciusában aztán a svábokat egy nap alatt kitelepítették. A kitelepítés brutális volt, 1300 ember esteről reggelre eltűnt a faluból. Még a kutyáikat sem vihették magukkal.

– *Több száz család elárvult kutyája falkákba verődve kóborolt?*

– Igen, heteken keresztül itt kóboroltak a kiéhezett falkák. Van is itt egy kicsit ügyetlen, de nagyon megható emlékmű Csobánka közepén. Egy oszlop, amin, mint az ókori emlékműveken, piciben vonulnak a svábok szekerestül, és egy életnagyságú kutya fekszik a tövében. Azután voltak betelepítések is. És a nyolcvanas évek végéig Csobánka közepén sokáig érintetlen volt a Hanfland, tehát Kenderföld, ami nem sokkal azelőtt, hogy mi ideköltöztünk, kezdett el beépülni. Ez a városból kimenekülő középosztály nagyon fura, eklektikus településrésze. És volt néhány régi faház a Hubertusz-ligetben, kis telkeken, amelyek mostanában adják meg magukat. Csobánka igazából alvófalu, a többség bejár Budapestre dolgozni.

Ezzel a beszélgetéssel köszöntjük szerzőnket hatvanötödik születésnapja alkalmából – a szerk.

– Nem mondhatnám, hogy gyakran megjelenne Csobánka a műveidben, pedig láthatóan érdekel a hely múltja. Nem az a fajta realista író vagy, igaz?

– Nem, valóban, de olyan információk biztos, hogy beépültek, amelyek enélkül nem volnának elmondhatók. De direktben valóban nem.

– Gondolom, a háznak is van története. Nagyon úgy néz ki, mint aminek van.

– Sőt, irodalomtörténete is van, Déry Tibor *Nikije* ugyanis itt játszódik, az azóta lebontott kertészlakban. A könyv első kiadásában van is egy rajz a kisházról, meg a fahídról, ami még megvolt, amikor ideköltöztünk.

– Vendég lehetett itt Déry?

– Utánanéztam. Déry és második felesége, Oravecz Paula 1949 májusától szeptemberig bérelték ki a kis kertészlakot. Déry a *Feleleten* dolgozott, felesége pedig a *Kócos* című regényét írta. Aztán 1950-ben is visszajöttek ide, dolgozni. És itt mellettünk, úgy húsz méterre, a szomszéd telken állt az a ház, ahol Szálasi 1944 nyarán a Hitlernek címzett memorandumot írta.

– Hát ez elég bizarr. Miközben a hely, a környék elegáns, impozáns, századelős üdülőkörzet hangulatát idézi. Parkolhatna itt egy gömbölyű kis Hillman is. Mit gondolsz az eleganciáról? Eszembe jutnak az Egy mormota nyarában olvasható intelmek, a tanácsok az art de vivre-ről, az „élni érdemes élet” technikáiról, szabályairól. Amelyekről persze tudjuk, hogy már nem érvényesek. Idézem: „egy apának ezentúl valószínűleg nem a halkés helyes használatára, az ikes és iktelen ragozás közti halálfontos különbségre vagy a pörgetett fonák lebukó átmentésére, hanem az utcai harcra kellene tanítania a fiát...” Az angol autó, a tenisz vagy a ritka koktélok, ezek elegáns dolgok. Van a szövegeidben nosztalgia a dandy iránt?

– Nevetséges, nyilván, de tagadhatatlanul van ilyesmi. Azt mondanám, bár ezek szinte mind valamilyen „angolságok”, mégis az olaszokban látom leginkább a bölcs lemondást a metafizikáról, és hogy a helyén egy ilyen...

– Ez a „Dasein helyett design”?

– Hát igen, erről van szó. És ha így fogalmazod meg, akkor ebben benne van a végtelen rezignáció is. Hogy vegyünk tudomást a bukásról, és amit egyáltalán lehet még, azt csináljuk legalább elegánsan. Ez a *homo aestheticus* rezignációja. A napokban megint leírtam azt a szót, hogy „cselekvésszépészet”. De aztán rögtön ki is húztam. Körülbelül az volt a mondat, hogy „a morál metafizika nélkül cselekvésszépészet”, de kihúztam.

– Túl súlyos mondatnak érezted?

– Nem is tudom, miért. Egy kiállításmegnyitó szövegében volt, és úgy éreztem, hogy ezen a mondaton fenn kellene akadnia annak, aki hallja, és nem biztos, hogy azt akarom, akadjon ott fönn egy mondaton, amikor éppen nyílik a kiállítás.

– Akkor megtartod későbbi felhasználásra?

– Foglalkoztat ez a cselekvésszépészet, de szerintem nem pejoratív fogalom. Csak annyit jelent, hogy ha már nincsen Jóisten, akkor is „szépen” kell tenni a dolgokat, a pusztaszepségért önmagáért.

– Te angolt mondtál, nekem egy ír jut eszembe, Oscar Wilde. Ő talán példa ebben a cselekvésszépészet-ügyben. Hogy a művészeted nem ér véget a műveidben, a könyveidben vagy a színpadi műveidben, hanem kontinuus az életeddel, a viselkedéseddel, a gondosan kidolgozott nyilvános éneddel, az öltözködéseddel stb.

– Wilde-ról a sokat idézett utolsó mondata jut eszembe. Ez a lényegét ragadja meg. A halálos ágyán közölte, hogy „vagy én, vagy ez a tapéta, egyikünknek el kell tűnnie”. Zseniális, nem?

– Igen, viccesebb, mint a „Mehr Licht!”

– Egy időben gyűjtöttem ezeket a híres utolsó mondatokat. Van még egy-két erős. Például az, hogy Lope de Vega hosszú hallgatás után felült, és azt mondta: „Unom Dantét”, és hátrahanyatlott. Valamint George Tábori Auschwitzban elpusztított apjáról,

Tábori Kornélról jegyezték föl azt, hogy a gázkamra ajtájában azt mondta volna: „Csak Ön után, Herr Weiss”. Ez persze a *si non è vero, è ben trovato* esete, nem tudom, hogy lehet azilyet feljegyezni, illetve ki jegyzi föl és mikor, ugye.

– Szörnyű, fájdalmasan szép. A „Dasein helyett design” mondat előkerül a Mormotában, de már korábban A huron tóban is, kapcsos zárójelben kurzívval írod, hogy Beck András azt hitte, ő találta ki, de sajnos nem, te már korábban kitaláltad. A régi Nappali Házban lehet megtalálni azt az írását...

– Ezek szerint mégis ő találta ki?

– Nem tudom, ki volt az első, de mindegy is talán. A bonmot önálló életre kelt, akárki is találta ki.

– Nem bánám, mert szerintem jó. Alávágós.

– Érdekel, hogy milyen olvasó vagy, milyen a saját olvasástörténeted. Kukorelly Endrének van egy 666 című szövege. Ezt én szeretem, de eléggé igazságtalannak is tartom. Elmondja, hogyha a hatvanas-hetvenes években kinyitottál egy irodalmi folyóiratot, mondjuk egy Kortársat vagy egy Új Írást, akkor nem láttál mást, csak a sivárságot és kilátástalanságot, a nagy írók kínos kompromisszumait, a kincstári realizmust, a testvéri bolgár költők összeállításait. Nálad ez hogyan volt? Te milyenek láttad a magyar irodalmat húszéves korod körül? De indulhatunk korábbról is. Neked is volt ifjúkori olvasási lázad?

– Igen, kezdjük korábbról. Mindenevő voltam, mindent olvastam, amihez hozzáfértem, két gyerekkönyvtárba jártam párhuzamosan, attól függően, hogy a nagyanyámnál voltam-e a Pannónia utcában vagy az Ó utcában a szüleimmel. Az egy egyszobás lakás volt. Az én gyerekkorom elég érdekesen zajlott ilyen szempontból. A mostanában egészen fantasztikus mediterrán hangulatúvá lett Liszt Ferenc tér akkoriban szörnyen sivár hely volt. Keravillók vonzották és taszították egymást, mindössze egyetlen jó hely volt, a gyerekkönyvtár, de ahhoz át kellett hatolni ezen a végtelenül szürke és semmitmondó téren az Ó utca felől. Anyám is olvasó ember volt, a vers mániákusa, van is itt egy polc, ahol az ő verseskönyvei vannak. Az, hogy verset olvasni alapvető emberi tevékenység, nekem teljesen világos volt. Sokszor például Petőfit olvasott esti mese helyett. Vadul olvastam én is, volt, hogy naponta két könyvet is. Ahol különösen szerettem olvasni, az a nagyanyám badacsonyládbihegyi kertje volt. Egy borospincében laktunk, alig látszott ki a földből, viszont volt mellette egy tyúkketrec és afölött egy meggyfa. A fának volt egy tökéletesen ágszerű villás ága, ott nem látott senki. Felmész, a lombok közt olvasol, és néha lezabárod a meggyet. És mindent olvastam, Verne Gyulát, Dékány Andrást, a *Robinson*ot, a *Coopereket* meg a *Winnetout*, az összes Delfin-könyvet, a Rejtőket, a *Rakéta Regényújságot*, ami csak jött. A mindenevés megmaradt, nem jöttem ki ebből azóta se.

– Nem voltak apályok?

– Nem, csak később. Már szügyig járkálva az úgynevezett „irodalmi életben”, akkor volt egy-két rossz évem, amikor semmit nem tudtam elolvasni. Levettem a polcról, fél oldal állva, vissza. Nem tudom, miért volt, de szerencsére elmúlt, kétszer volt ilyenem. De azt mindig elmesélem, hogy amikor tizenhárom-tizenhat éves voltam, akkor az Európa Kiadót olvastam ezerrel, mindent, ami azokban a sorozatokban megjelent, Modern Könyvtár, Világkönyvtár, Európa Zsebkönyvek. És valahogy ezekre kondicionálódtam, Dreisler-től kezdve a beatirodalomig, francia szürrealisták és egzisztencialisták, az akkori kortárs németek, amelyekhez hozzá lehetett már férni, Gruppe 47, szóval minden, ami jött. És közben a magyarokkal ez az élményem volt, amit mondtál. Próbálkoztam én becsülettel, de ezekben a folyóiratokban én se találtam semmit. Azt hittem, hogy valami baj van, sehol semmi izgalom, ha magyart próbáltál olvasni. Ahol először éreztem, az tényleg Mészöly volt. A Berzsenyibe jártam, és ott Pártos Vera volt a magyartanárom, aki Eörsi Istvánnak volt az első felesége. Csodálatos ember volt, mindenki, akit tanított, úgy emlékszik rá, mint egy ajándékra az élettől. Vitt egy irodalmi színpadot, ahol például az *Üvöltés* című antológiából adtunk elő részleteket, elég éles és vad szövegeket. És neki el mertem

panaszkodni ezt a hiányérzetem, mert már talán tizennyolc éves voltam, hogy miért nem lehet semmi normális magyart olvasni.

– *És akkor adta a kezébe Mészöly Alakulások kötetét?*

– Azt mondta, hogy marha nagy szerencsém van, mert most itt van ez a könyv, nézzek bele. Na, az az igazi „meg vagyunk mentve”-érzés volt, tényleg.

– *Neked is van olyan, hogyha újra elolvasol valami tíz-húsz évvel korábbi könyvet, akkor felidéződik a hely, esetleg az idő, ahol és amikor olvastad?*

– Hát igen, van ilyen, de szakadásosan. Nem is annyira a hely, hanem a korszak. Például nagyon emlékszem *A tulajdonságok nélküli emberre*, ahogy megveszem. Ezt a borsózöld, iszonyatosan drága három kötetet. Valószínűtlen összeget, talán 190 forintot kértek érte, az akkor nagyon sok pénz volt, mert mondjuk nyolc forint volt a Modern Könyvtár darabja. Emlékszem, ahogy kiperkálom. A Főiskolán volt egy csodálatos könyves nő, nála vettem meg, boldogan hazavittem, de csődöt mondtam az első ötven oldal után.

– *Nem jött be az Európa feletti időjárási frontok többoldalas meteorológiai leírása?*

– De aztán két nyárral később mégis bedarált, beszívott a könyv, és akkor hónapokig olvastam.

– *Akkor végre pénzednél voltál.*

– Igen, akkor már csodálatos élmény volt, inkluzíve az időjárás-jelentés. Erre nagyon emlékszem, meg emlékszem a *Zabhegyezőre*, amikor az első kiadást olvastam, valami világvégi üdülőben. Kamasz voltam, és utána persze minden Salingert.

– *A korosztályodból másoktól is hallom azt, hogy az Európa-sorozatok jelentették az ablakot a világra, és sokaknak volt az a tapasztalatuk, hogy szürke a magyar irodalom az itt megjelent könyvekhez képest. Le is szoktak róla, mert iskolai volt, kötelező volt, ideologikus körítésekkel.*

– Abszolút, ez így van. Én nem tudom, hogy más országokban ez mennyire jellemző, de az, hogy Magyarországon a fordítás esztétikáját a nyugatosok határozták meg, bizonyos értelemben beszűkítette a világot, vagy eltorzította. Én egyetlen nyelven olvasok úgy-ahogy, az az angol, de mondjuk Hemingwayt megnézni angolul és megnézni a fordításokban, ott látod, hogy egyszerűen nem tudja magát lecsavarni ez a fordítói hagyomány arra a kopárságra, ahogy néhány angolszász szerző tudott írni. Fordításban minden „szébb” lesz egy kicsit. Attól tartok, hogy ez nemcsak angolból történik így, hanem a többi nyelvvél is ez lehet a helyzet.

– *Igen, ez a „szép hűtlenek” hagyománya, ahogy Rába György nevezte el a nyugatos fordítás-esztétikát. Baudelaire, Verlaine, Dante és mások megszeépítése. Hemingwaynél pedig elég megnézni, ahogy a dialógusokat kommentálja az elbeszélő az angol és a magyar változatokban. Angolul olykor sokáig monoton stílusban csak az van, hogy „he said”, „she said”, magyarul meg, „tette hozzá”, „válaszolta”, „kiáltott fel” és hasonlók.*

– „Méltatlankodott” – na, azok a legszebbek. Negyven szinonima, minimum. Vagy Carvernél. Azt hiszem, Hazai volt, aki ezzel durván szakított. Nagy kár, hogy Hazai nem fordított többet. Ő például simán az összes „he said”-et „mondta”-ra fordítja, ha kétszáz van belőle, akkor is.

– *Te hogy gondold, van-e neked irodalmi generációd? Nyilván van, de nem demográfiai értelemben kérdezem. Hogy például Garaczit emlegeted, vagy Kukorelyt, noha ő idősebb kicsit, ahogy Krasznahorkaival vitatkozol A huron tó egyik írásában, idézed Sziij Ferencet és másokat. És viszont is, te is megjelenysz olykor az ő szövegekben. És árulkodó a sok közös referencia, például Empedoklész idéző szövege – aki nálad az Angyal és bábuban jelenik meg – Garaczinak is van.*

– Ráadásul emlékezetes történet fűződik ahhoz a Steiger-könyvhöz. Balatonszéplakon kivettünk egy házat, Kukorelyt, Abody Rita, Hekerle, Garaczi, én, és nem tudom, hogy mindenkivel jött-e az esedékes szerelme, de talán igen. És ott történt az, hogy mindenki elkezdett kicsomagolni, és négy darab Empedoklész került elő a bőröndjeinkből, úgy, hogy addig nem beszéltünk róla, senki nem ajánlotta a másiknak korábban. Nyilván ak-

kor jelent meg, és mindenki úgy járt, mint ahogy én, hogy belenézttem, és iszonyú érdekek voltak a töredékek. Azt hiszem, az telibe talált valamit a „generációs” irodalomfelfogásból. A rejtélyessége, a fennmaradás esetlegessége. A fragmentum mint forma akkor erősen ott volt a levegőben, és ezért Empedoklész majdnem mindenkinél megjelenik, csak nálam egy egész könyv lett belőle. Hekerlénél talán szövegszerűen nem, de Bandinál, Lacinál igen.

– *És a modern, 20. századi szerzők közt is vannak közös referenciák?*

– A másik nagyon erős minta, legalábbis számomra – mondjuk, van egy-kettő –, Kafka. Kafkából írtam a szakdolgozatomat, kifejezetten a töredékeiből. És azt állította a dolgozat, hogy ha a töredékeit olvasod, abban minden benne van, a teljes kafkai világkép a négy-öt soros töredékből is rekonstruálható.

– *Ez a szakdolgozat megvan a ládafiában vagy egy tanszéki szekrényben?*

– Meg. Teljesen érdektelen szöveg, mondjuk ez a része talán érdekes volt, hogy rekonstruálható a nagyobb elbeszélői formákban meglévő világkép is. De számomra izgalmas, hogy ezek az enigmatikus szövegek egyszerre koanszerűek, meg emlékeztetnek kicsit Martin Buber haszid történeteire is, ez a hagyomány Kafkánál persze evidens. Nekem szorosan idetartoznak ennek a formának a gyalogjai, a viccek. Persze egy bizonyos komplexitás feletti viccek. Ezek a vízcisodák. Vagy te talán nem tudod már, mik azok a vízcisodák?

– *Tényleg nem.*

– Gyerekkoromban volt egy papírgalacsin, trafikban lehetett kapni, bedobta a vízbe, és kinyílt, lett belőle egy gyönyörű virág.

– *Mint a patogós cukorka?*

– Valahogy így. És van néhány vicc, ami tonnás. Annyira sűrű és annyira sok tudás van bennük az életről.

– *Ez a pesti vicc, ami lánykori nevén zsidó vicc?*

– Hát igen, ezek szinte mind zsidó viccek, vagy legalábbis annak az esztétikáját, észjárását tükrözik. Biztos neked is vannak ilyenek, amiktől megbolondulsz.

– *Mondj egyet.*

– Kohn és Grün megérkeznek Auschwitzba. Leül az ágy szélére Kohn, és csóválja a fejét. Azt mondja Grün, hogy na mi van? Kohn: Ezt a méltatlan öltözetet majd idővel lecserélik nyilván. Grün: Te hülye vagy, bazdmeg. Kohn: Jó, de hát a koszt... azzal csak csinálnak valamit? Grün: Te meg vagy örülve? És ezt lehet még ragozni. Majd a vége: Te Grün, én nem értem ezeket a németeket, ha nincs elég pénzük, akkor mért csinálnak ilyen táborokat?

– *A tábor! Beszéljünk a táborokról. A Zsidó vagy?-ban elviszik a felidézett gyermekkori ént, ahogy akkor oly sokakat, úttörőtáborba. Ahol van „úgynevezett táborkrém” meg „úgynevezett konyhásnéni” meg minden, ami a táborral jár, például békát kínzó gyerekek.*

– Igen, de az még korábbi, az nem úttörőtábor volt, hanem egy korábbi, ki tudja, milyen tábor, egy gyereklereket Leányfalun.

– *Mindenesetre a Zsidó vagy?-ban az a jelenet, hogy táborban vagyunk, és ezt elszenvedjük gyerekként, összetalálkozik a saját zsidóság drasztikus, önfelismerő élményével. Ez a huron tóban szereplő rövid változatában is, meg aztán a könyvváltozatban is megjelenik. A táborban véletlenül látott dokumentumfilm a döntő, sorsszerű momentum. Ebből a jelenetsorból rengeteg irányba lehetne elindulni. Nekem az jutott eszembe, hogy mintha bizonyos mértékben ez is közös tapasztalat lenne. Félre ne értsd, nem a jelenetsor eredetiségét akarom firtatni, hanem épphogy erősebb attól, hogy közös tapasztalatot talál telibe. Nádásnál a Párhuzamos történetekben van olyan, hogy a hatvanas évek elején indulnak valamelyik pesti pályaudvarról a gyerekek az NDK-ba táborozni, és felidéződik az akkor még csak tizenhét-tizennyolc évvel azelőtti háborús bevagonírozás-jelenet. Kukorelly a Rom. A Szovjetónió történetében is összejátssza a „tábor” két jelentését, az úttörő-*

tábort meg a recski munkatábort, Garaczinál a Pompásan buszozunk!-ban is van erre utalás. A kérdés az, hogy mit mond ez a párhuzam. A haláltábor valamilyen 20. századi léttapasztalatnak volna a paradigmája, amit nem lehet nem észrevenni az elvileg ártatlan nyári táborokban sem? Már gyerekkorunkban karámba vagyunk terelve, táborra vagyunk szocializálva eleve? Vagy ne mondjak ilyen butaságokat?

– Kornis ír erről, a *Nemzedékemhez* című szövegében. Az ember mint raktározási probléma. Halálpontos. Olvastam valahol egy régi *New York Review*-ban, sajnos nem találok azt a cikket, hogy az auschwitz-i barakkokat egy bauhausler tervezte. Ugye, ami, legalábbis nekem, rettenetes fájdalom. De ez mégis mintha valami egyetemesre mutatna rá, ami egy évszázaddal korábban még nem volt. Hogy elért egy olyan létszámot a létező, hogy az egyedi léte eleve nivellálódott. Egy csomó problémát vet föl a pusztá léte. Hát igen, a táborlét nagyon adja magát, nekem az összes tapasztalatom, ami táborral kapcsolatos, szinte mindenféle közvettség nélkül került be ebbe a könyvbe. Nem tűnődtem el ezen, hogy ez majd jó lesz, hanem egyszerűen leírtam, ahogy felbukkantak. Azokat az emlékeimet próbáltam felidézni, amelyekről úgy éreztem, hogy ehhez a központi problémához kötődnek. Tehát hogy zsidónak gondoltam magam az életem egy nagyon korai pillanatában, szinte magyarázhatatlanul. Magamra kellett rántanom valamit, amit nagyon nehéz volt megérteni. Én akkor nem nagyon foglalkoztam azzal, hogy ez kinél hogyan jelenik meg, de feltehetően valami közös tapasztalatot találunk el, és kérdés, ki mikor hogyan élte ezt át. Én tényleg átéltem ezt a parodisztikus elemét is. A tatai írotáborban egyszer csak rájöttem, hogy én nagyjából húszévesen ott voltam, ugyanott voltak az úttörővezető-képző táborok, ahová tanárképzősként el kellett mennünk. Kimentem a Keletibe, onnan indult a vonat Tatára, és a legtöbb emberen már ott rajta volt az úttörőnyakkendő. Húszéves fiúkon és lányokon. Azt hittem, hogy rosszul látok. És talán hárman nem vettük fel a nyakkendőt egész idő alatt, a Garaczi, a csajom meg én. Meg még valaki, az akkor tanítóképzős Demszky Anna, akivel, ettől talán nem egészen függetlenül, azóta is jóban vagyok.

– *Garaczival mióta ismeritek egymást?*

– Talán egy évvel korábbról. Az alsótekeresi építőtábort hagytuk ott a francba a felénél, egyszerűen hazaszöktünk. Zuhogott az eső, a parasztok meg röhögtek rajtunk, hogy zuhogó esőben szedjük a paradicsomot, sátorlapokba burkolózva. Na, onnan lógtunk meg, ez talán '76-ban vagy '77-ben volt. De mi kedvtelve vetítjük vissza az ismeretséget egész kisgyerekkorunkig. Ugyanis ugyanazon a játszótéren voltunk gyerekek. A Néphadsereg térre vitték ki őt is, ott lakott, az én anyám meg a Pénzjegynyomdában dolgozott, ezért oda jártam óvodába, és minket is oda vittek játszani. Mondtad ezt a generációs dolgot. Hát igen, talán az is fontos, hogy még viszonylag az elején a József Attila Kör nagyon intenzív szocializációt jelentett. Később nem, de a korai nyári táborokban ment a vad egymással ismerkedés, örült viták, a másik fölfedezése, ilyen volt még a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek első felében. Nagyon barátkozós volt. Nekem például nagyon erős szegedi kapcsolatrendszerem is van emiatt. Azóta is együtt nyaralunk minden évben.

– *Darvasi, Szilasi?*

– Igen, meg Balog Jóska, Laczkó Sanyi, Hárs Bandi, Pikóék, Szijj Feri, sorolhatnám. Ez a kapcsolati háló átszövi az országot. Csuhaiek, Keresztury Tibi, Takáts Jóska. Valamennyivel mindannyian fiatalabbak voltak nálam, mégis egyívásúnak éreztem magam a hatvanas évek közepén születettekkel. Van egy tágabb generációs átfedés is. Egyszer Jánossyval beszélünk arról, hogy minthogyha az egyenlítőn ki a korkülönbségeket, hogy ki volt a Kádár-rendszerben gyerek. Van érzéki tapasztalatod annak a furcsa világról. Ettől aztán viszonylag tágabban lehet érteni a generáció fogalmát.

– *Engem ez a generációs közös tapasztalat érdekel, noha ez veszélyes irány, mert ezzel le lehet radírozni csomó egyéni vonást. Szóval nem akarok nagyon leragadni itt. Szerinted él az a közhely, hogy az irodalomban a rendszerváltás nagyjából tíz évvel korábban bekövetkezett, mint a politikában?*

– Én inkább azt mondanám, hogy a dolognak az eredetét tekintve ez még korábban lezajlott. A Tandori-, Petri-, Oravecz-féle lírafordulat már ez volt. És ez volt a neoavantgárd, ami – mondjuk az én számomra – kicsit később volt hozzáférhető. De látszik, hogy a hetvenes években azért ez már nagyon erősen elindult. És akkor nyilván a Nádas-Esterházy vonulat, de az külön történet, hogy ők hogyan emelkednek ki egy elég gazdag tájból. Mondjuk Csaplár neve is legalább ennyire erős vagy érdekes, vagy Bereményié, másokat is lehet mondani, hogy Hajnóczyról ne is beszéljek. A *Jelenkor*-ban volt Béládinak egy nagy áttekintése a kortárs prózáról, de az a szöveg gyanútlan abból a szempontból, hogy onnan még nem látszik előre a *Diptychon*. Szamájlí. Tehát az a fajta sztárolás, ami kiemelt két embert, akik nagyon erősek, beláthatók és nagyon mások, de voltaképpen az egész korszakról való gondolkodást alárendelte nekik. Na most ennek még előtte vagyunk, nagyon érdekes, szabálytalan a tájkép ekkor.

– *Kanonizál valamit a kultúra, a kritika, és ez mindig több felejtéssel jár, mint emlékezéssel. Egyébként Béládinak ez a tanulmánya a Helyzetkép lehetett 1982-ből. Mi a te veszteséglistád? Mondjuk kit kellene átmenteni mégis a rendszerváltás előttről? Kik azok, akiket tényleg nem kellett volna elfelejteni vagy érdemes lenne újraolvasni? Mondjuk a neoavantgárdból? Ott vannak a neoavantgárd versus posztmodern kanonizálási folyamatok. Ebben is van felejtéstörténet. De nálad, a Mormotában Byron, Camus és Mészöly mellett Erdély Miklós neve nagyon fontos.*

– Most látszólag nem erre fogok válaszolni, de pontosan érteni fogod, hogy miért ezzel kezdem. Most volt Esterházy-fordítóknak Pozsonyban egy kétnapos konferenciája.

– *Görözdí Juditék szervezték, igaz?*

– Igen. És meghívtak moderálni egy beszélgetést, fogalmam sincs, miért épp engem, de valamiért ebbe a helyzetbe kerültem. Például ott elhangzott egy érdekes félmondat, ami arra utalt, hogy *A szívo segédigéinek* a tipográfiája vagy tördelése tulajdonképpen modernista vagy avantgárd, vagy arra emlékeztet, pedig az Esterházy, ugye, posztmodern volna.

– *Szörnyű, posztmodern typesetet kellett volna használni a nyomdában.*

– Azért nem volt ennyire buta a felvetés. De az rémlett föl, mintha ezek egymást kizárnák, holott az én felfogásomban ez úgy néz ki, hogy a posztmodern azt jelenti, minden eljárás és forma egy univerzális szótár része, például a neoavantgárd egész hagyománya is. Bizonyos eljárásait, amikor kell nekem, akkor használom. Tehát a modernitás és a posztmodern nincs egymást kizáró viszonyban, egyfelől ezt mondanám, másfelől azt, hogy az is félreértés, hogy a neoavantgárd stíluskorszak lenne, ami aztán „lezárul”. És akkor most visszaérek a kérdésedhez. Erdély életműve számomra annak a bizonyítéka, hogy ezek soha el nem múló kérdések. Olyan gondolkodásmód, attitűd, ami egyfelől gyökerezik az archaikus tudásban, az anyukájáig, a spiritiszta Oriás Arankáig bezárólag. (Aki híres médium volt, égő libazsíros vattával imitálta a „szellem kiáramlását”, magyarul szólva csalt is egy icikétpicikét, ha jól értem.) Az egész kabbalisztikus, hermetikus, ki tudja, meddig visszavezethető gondolkodásmód és a neoavantgárdnak a modernizmuson is túlhaladó radikális kérdései, az elemi részecskékre vonatkozó teóriák így együtt egy alapvetően filozófiai jellegű gondolkodásmód inspirációs forrásai voltak. A két kis fekete kötetben vannak olyan szövegek, amelyek kifejezetten filozófiai traktátusoknak tűnnek. Erdély életműve nem stílustörténeti zárvány, olyan gondolkodásmódot reprezentál, amely állandóan aktuális. Az SzFE-n, szinte minden osztályban, ahol megfordultam, előbb-utóbb kicsit erdélymikliósoztam, mert kíváncsi voltam, hogyan hat az újabb és újabb generációkra.

– *És reagáltak a hallgatók?*

– Igen, ütöttek a szövegek. Pedig tudod jól, milyen gyorsan változnak a generációk. Két-három évenként kicsit más emberek érkeznek az egyetemre. De az Erdély-szövegek bombatalálatokként érnek mindenkit, aki kicsit is érzékeny.

– *És kit volna még érdemes elővenni? Ki válthatna ki hasonló reakciót?*

– Hajnóczy mindenképpen vakfolton van. Bármennyire is komoly munka folyik.

Cserjés Katinak a jövő héten is lesz könyvbemutatója, *A bajnokról* írt egy könyvet. Az példaszertű, amit Szegeden a Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely létrehoz, és ennek ellenére, bármilyen nagyszerű, amit csinálnak, valószínűleg Hajnóczy most éppen nincsen agyonolvasva.

– *Néhány kollégával épp beszéltem erről egy tatabányai konferencián, hogy Esterházy, aki nekem még teljesen evidencia...*

– Már ő sem az, igaz?

– *Hát nem. És a Harmonia Caelestis előtti, de még inkább a rendszerváltás előtti Esterházyt magyarázni kell, a Termelési-regényt vagy a Bevezetés egyes darabjait, és a magyarázattal tönkreteszed a poénokat. És egyébként jófejű, olvasó, érdeklődő fiatalok már nem találják rajta a fogást. Ez nekem kétségbeejtő, mert az élettörténetemben nem sokszor volt olyan, hogy valami, amibe belenőttem, ami az irodalmi szocializációmnak egyik alapeleme, egyszerre elkezd halványulni.*

– Jó, hát ilyen értelemben valószínűleg szinte minden stüllyed. De mondjuk emlékszem, milyen érdekes volt fölfedezni – nem én fedeztem fel, hanem nekem fedezte fel a Szépirodalmi Kiadó Kiskönyvtára – az úgynevezett kismestereket.

– *Én haragszom, amikor valakit kismestereznek. Például Örkényről is mondták néhány éve, azt hittem, kiesik a folyóirat a kezemből, amikor ezt olvastam.*

– Tudom, ezért mondom, hogy az úgynevezett kismesterekről beszélek, épp ezt akarom mondani, hogy micsoda csodálatos dolgok voltak ezek. A Cholnokyak, Bródy, Hunyady, Gelléri, Pap Károly, Bíró Lajos, Csáth jelentek meg gyönyörű zsebre vágható könyvekben, és lenyűgöző volt a sorozatot végigolvasni. Hogy itt micsoda elképesztő szövegvilágok vannak. És igen, pontosan ez, amit te mondasz, hogy néha úgy érzed, irodalmon kívüli okokból lesz valaki úgynevezett kismester, miközben tudjuk, hogy ez nem a megírt szövegek terjedelmétől vagy mennyiségétől függ. Mert tényleg vannak szerzők, akik csak egy könyvet írtak, és nem abban az értelemben, hogy csak egy könyvük jó vagy emlékezetes, hanem hogy tényleg nem írtak többet. Folyamatosan újra kellene olvasni mindent, mert ráadásul nagyon fura helyzetbe kerülhetnek szövegek a későbbi fejlemények miatt. Tudod, hogy egyes művek visszafelé megteremtik a hagyományokat. Megszólítanak és újra érdekessé tesznek régi szövegeket. Évtizedekre eltűntek, aztán egyszer csak elkezdnek lélegezni.

– *Például szerintem te pontosan ezt csináltad a Mormotában Mészöly nagyrészt elfelejtett Koldustáncával.*

– Hát lehet, igen. Bár Földényi már korábban újrafelfedezte.

– *Nincsenek statisztikai adataim, de el tudom képzelni, a Koldustánc mai olvasóinak túlnyomó többsége a te regényednek köszönhetően bukkant rá erre az elbeszélésre.*

– Talán, lehet. És ez nekem szimpatikus működés is lenne. Játékba hozni bármilyen régi szöveget. De van egy másik mániám, ezek a Hamupipőkéék. Ezek a rejtőző szövegtörmelékek, amelyekről rájössz, hogy itt egy hercegkisasszony van, csak csúnya, koszos ruhában. Például Dobos C. József *Magyar–francia szakácskönyve* ilyen.

– *Ez mikori lehet?*

– Én reprintben találkoztam vele, az eredeti kiadás 1880-as. Van benne egy rész, amikor a szarvasgombáról van szó. Várjál csak! „A szarvasgomba eredete ismeretlen; megtalálják azt, de nem tudják miből ered és hogyan nő. – A legügyesebb emberek foglalkoztak vele, igyekeztek magvát szedni és azt tovább tenyészteni, mind hasztalan, mert az soha sem sikerült. De ez nem nagy baj, mert ha mint a burgonyát termesztani lehetne, úgy ez is, mint minden a világon, elvesztené értékét.”

– *Idézed az Ez nem munkában is ezt a szakácskönyvet. Ott a teknősbéka szakszerű megölésének leírását.*

– Én megőrülök ettől a félmondattól, hogy egyszer a szakácskönyvben valaki azt mondja, hogy mint minden a világon, ez is elvesztené az értékét. Szóval elképesztő mondatok várnak mindenhol lesben, amelyeket még nem olvastunk el, alá vannak aknázva velük még

a szakácskönyvek is. Igazad van a folyamatos felejtéssel kapcsolatban, de megvan a fölfedezés lehetősége is. Amit például Rubin Szilárddal Esterházy meg Földényi tett...

– *Meg aztán Keresztési Jóska...*

– Igen, Keresztési, az káprázatos volt. Pedig megélte Rubin is, hogy elfelejtették, sarkba tett szerző volt, benőtte a pókháló.

– *De szerencsére megérte azt is, hogy fölfedezték.*

– Még megérte, de azt se nagyon értette, hogy ez most mi. Nekem mindig az jut eszembe, az a csodálatos sztori, amit Keresztési mesélt, mikor összevesztek egy időre, aztán kibékültek. Rubin meghívta Jóskát, aki elment Tapolcára a lakótelepi lakására, és Rubin vett neki valami fagyaltot. És miközben beszéltek, beszélgettek az *Aprószentek*ről. A járókerettel botorkáló Rubinnak azt a fagyaltot húsz perc alatt sikerült behoznia a tíz méterre lévő konyhából, és persze teljesen elolvadt. És akkor megállt, és lángoló tekintettel azt mondta: „Jóska! El kell mennünk Kalinyingrádba!”

– *Igen, ez nagyon kedves történet.*

– Ez gyönyörű.

– *A szegediekhez visszatérnék egy kicsit. Hogy indult a Kész regény, a közös vállalkozásokat Szilasi Lászlóval?*

– *A Magyar Napló szerkesztőségében dolgoztam akkor, és volt egy 13. oldal, a tárcaoldal. Az előző évben a Se dobok, se trombiták ment Parti Nagytól, és aztán rám osztották. Én meg gondolkodtam, kíváncsi voltam, mit lehet ezzel az oldallal kezdeni. Akkor a Veszedelmes viszonyok, a levélregény is elkezdett érdekelni, egy lejárt irodalmi forma. És egy levél körülbelül akkora, mint egy oldal, de hát hogy is legyen ez? Gondoltam, legyen fikció, két barát levelezzen, és gondoltam Szilasira, de ne menjen így egyenesben, hanem a talált szöveg irodalmi toposzával. És kitaláltam magamnak a nevet, hogy Gabriely György, abból, hogy Németh Gábor György vagyok, de miután a Györgyöt úgyse tudja senki Szerbhorváth Gyurin kívül, talán nem lesz annyira egyértelmű. De nem mondtam meg Szilasinak, ez volt a vicc. A Poletti Lénárd az a Szilasi írói álnevének, a Kanetti Norbertnek a gellert kapott változata. Azt hittem, azonnal tudni fogja. Tudtam, hogy olvassa a *Naplót*, úgyhogy türelmesen írtam a tárcákat. Aztán a hetedik után véletlenül találkoztunk Péccsett, irodalmi napokon az egyetemen. Kérdeztem tőle fapofával, hogy olvassa-e ezt a sorozatot. Mondta, hogy igen-igen, úgyhogy kérdeztem tőle, nem tűnik-e fel semmi. És akkor nevetett, hogy képzelem el, az milyen lett volna, ha elkezd válaszolni, és kiderül, hogy mégsem neki szólnak a levelek. Na jól van akkor, mondtam neki, akkor könyörgök, kezdj el válaszolni.*

– *Akkor ezért van a regény elején hét megválaszolatlan Gabriely-levél.*

– És igazából semmit nem beszéltünk meg. Legfeljebb annyit, hogy a végén megint csúszson el a dolog, azaz akkor neki legyenek megválaszolatlan levelei. Mert Gabriely valószínűleg meghalt vagy eltűnt. És azt is, hogy az egyik megpróbálja rávenni a másikat, hogy együtt próbáljanak meg értelmezni valamit a világból. Akkor még nem volt e-mail, azok még tényleg postán küldött levelek.

– *Kézzel írtad?*

– Géppel, szinte olvashatatlanul írok kézzel.

– *Kitaláltál két eltávolító formai trükköt. Egyrészt a levélregényt, másrészt az archaizáló nyelvet...*

– Igen, még ezt akartam mondani, hogy a nyelv is ki volt találva. Ez voltaképpen egy nem létező nyelv. Ugye, ők a harmincas években leveleznek. A kor nyelve nem volt olyan nagyon más, mint a mostani, vagy legalábbis semmiképpen se annyira, mint ahogy ezek írnak. Úgyhogy az volt a segédegyenes, hogy ez a két modoros alak a gimnáziumban kitalált egy finomkodó, archaizáló nyelvet, és egymás közt ezt folytatják felnőttként is, a barátságuk nyelvét.

– *Harmadézt még krimi is. Vagy legalábbis tele van krimiklisékkal, -toposzokkal. Nekem az volt a hipotézisem, és cáfolj meg, ha ez rossz hipotézis, hogy kitalálván ezt a figurát, az időbeli és műfaji*

eltávolítást, egy társasjáték szabályait vázoltad fel, és így már lehet játszani azokkal az irodalmi toposzokkal és konvenciókkal, amelyeket az első két-három könyved irtózoa próbál elkerülni. Vagy hatás-talanítani, mint egy bombát, mert van ez az óvatosság a szövegeidben, ha belefut a szöveg az irodal-miasságba, egy reflektálatlan metaforába, akkor az felrobban, tönkreteszi az egész szöveget. Viszont a levélregényben kitalált szerep és játék kellően könnyed ahhoz, hogy akár át lehessen engedni magad ezeknek a toposzoknak, sőt lehessen lubickolni a közhelyes irodalmi fogásokban. Lehet játszani a kés-letteléssel, az olyan toposzokkal, mint a rejtélyes vidéki nagyszálló, teli furcsa mellékfigurákkal, mint a néma török masszőr, akiről persze kiderül, hogy – mi más lenne – kém, meg a bogaras hoteldirektor, a kisasszony rejtélyes eltűnése, a titkos társaság praktikái stb. Szóval, hogy volt ez nálad?

– Hát így, valóban egyfajta lubickolás volt, persze némi csömörrel, amire aztán egy idő után reflektál is a szöveg. Ugyanakkor meg nagyon érdekelt – egyszerűen szólva – ez a *Twin Peaks*-jelleg, hogy ne derüljön ki igazából semmi. Hogy annyi tekerés van benne, hogy min-dig csak közelítenek, de nem érnek oda sehova sem. Emögött pedig az a tapasztalat volt, hogy mindaddig érdekesekek a bűnügyi történetek, amíg meg nem oldódnak. Amikor megol-dódnak, akkor borzasztó csalódást érzel. Tényleg? Csak ennyi? A másik oldala meg az, amit Kertész válaszolt egyszer arra a kérdésre, hogy miért nem szereti a bűnügyi regényeket. Mert mindig kiderül – mondta ő –, hogy ki a gyilkos, noha mindenki gyilkos.

– Ez zseniális.

– Igen, de mi szerintem valami olyasfélét akartunk állítani, hogy a világ valójában jelrendszer, amit valakik az életük árán is meg akarnak fejteni, természetesen hiába.

– Igen, ha a toposzokban való lubickolás miatt el is üt az addigiaktól, ennyiben meg valóban nagyon szerves része akár a te munkásságodnak, akár Szilasiénak. A szerepjáték, a kosztümösség, a műfaji archaizálás ellenére az alapkérdések rendre visszaköszönnek. Letagadni sem tudnátok.

– Igen, én is azt hiszem. És most az én hibámból nincsen folytatás egyelőre. Mert úgy volt, hogy megint megjelenik a könyv, de azt találtuk ki, hogy ne csak egyszerűen kiadjuk újra, hanem folytassuk, két naplóval, a két figurának immár egymástól független szöve-gével. És Laci meg is írta, sőt publikált is már belőle részeket.¹ A beszélgetésünk elején mondtad, hogy nincsen Csobánka sehol a szövegeimben, ez viszont itt játszódna. Nincs megnevezve, de itt van egy kastély, az első világháború után rehabilitációs központ volt, aztán tüdőszanatórium, később halmozottan sérült, szellemi fogyatékos gyerekek laktak itt, akiket húsz évvel ezelőtt szétszórtak mindenfelé az országban. Az én történetem 1946 tavaszán játszódik, a svábok kitelepítése után, amikor a kutyafalkák járják az utcákat.

– Tehát készül, dolgozol ezen.

– Készül, valamennyit már megírtam belőle, és ott az a fikció, hogy Gabriely nem halt meg, 1946-ban még él, és úgy kerül ide, a kastélyból bolondok házát csináltam, kvázi. Azért kerül ide, mert megtalálják egy kiégett és összeomlott ház alatt, de elvesztette az emlékezetét. És a háttértörténet az, hogy belőle, aki egykor könyvtáros volt és teniszedző, zugantikvárius lett, és azért jött Csobánkára, mert feltételezi, hogy itt hagyták a könyveiket a svábok. Az üres házakat kutatja, és balesetet szenved. Na, ez olyan szöveg lesz, ami speciálisan tényleg Csobánkán játszódik.

– Végül egy tapintatlanul életrajzi kérdés következik. Amikor a Gabriely könyvtáros és tenisz-edző, akkor ez voltaképpen Németh Gábor vágyott ideális létformája, igaz? Amolyan „e kettő kell nekem”?

– Vagy kellett volna. Bilibe lóg a kéz.

¹ Lásd például a *Jelenkor* 2018. októberi lapszámában – a szerk.

Ó, alt, öreg, ős, régies

„A költőnek az volt a szándéka, hogy még hat regényt ír, amelyben kifejthette volna nézeteit a fizikáról, a polgári életről, a háborúról, a történelemről, a politikáról és a szerelemről, ahogyan az Ofterdingenben a költészetről tette.”

Ludwig Tieck kiegészítése Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című regényéhez

(Szerelem. 2018) Apa és kislánya versenyt úsznak a (K) felé dobott labdáért. A gyerekek 8 év körül lehet. (K)-nak fogalma sincs, hogy hat- vagy nyolcéves egy ekkora kislány. Az apa széles gesztusokkal versenyez, és vigyáz, hogy a lány épphogy csak, de előbb érje el a labdát. Na, ki nyert, így az apa. Döntetlen, mondja a gyerekek. Korrekt, mondja (K). De csak maga elé. Beúszik pár métert. Miért nem hangosabban mondtam, mondja maga elé hangosan. Olyan hangosan, ahogy az előbb kellett volna.

(Polgári élet. 1962) Nézte az anyját. Az apját. Ahogy Loli igazgatja a haját az előszobában, olyan dühödött heveséggel, mintha versenyben állna a tegnapi, a pár órával ezelőtti önmagával. Tudnak valami mást? Hogy kell élni, ilyesmiket? Mindig ugyanúgy folyik, ami folyik, csinálják a nem tudni, mit, teszik a dolgukat, végtelenre állított gépezet. Aztán megáll. Forog, forog, nem tudod, hogy pont akkor mitől áll le. Forog, és vége. Nézte őket. Már meghaltak. Ki ezért, ki azért, és egyikőjükéről se gondolta, hogy csak úgy feladta volna. Végül az ember magával versenyez, ha már mindenkit lepipált, vagy mindenkitől kikapott. Nézi a Lolit. A Loli mellét. A fenekét, de főleg a mellét. Vajon kit szeret, gondolja. Az anyját szereti? A buzeráns faterját? Egyszer a Loliéknál, ahogy (K) kilépett a vércéből, megállt előtte az öreg a sötét előszobában, és próbált hozzáérni. (K) reflexből rúgott, aztán meg majdnem bocsánatot kért a faszitól, amikor látta, hogy alaposan betalált neki.

(Fizika. 1969, 2006) Ásni. Izom. Izzad. A zsidó fiúk máshogy izzadnak, és más-ként tapad rajtuk az izom. A zsidók nem ásnak. A kibucban ásnak. Kapálnak is. A téészenben nem kapálnak, mert ott a parasztek kapálnak. És ásnak, meg minden-féle. Kóservágás megy a kibucban. Nem csak úgy ledöfik a disznót, mint a parasztek. A kibucban nem vágnak disznót. Ott a zsidók parasztek, a parasztek zsidók, a téeszcsében a magyarok kapálnak. Vagy tótok. Vagy a svábok. A telepiek svábok vagy szerbek, de már mindenki magyar. Zsidók nincsenek.

(Fizika. 2006) Fűtés, étkezde, elviselhetetlenül mozgó pincérek. Úgy mozognak, mint fegyvernyugvás közben az ég felé véletlenül kilőtt gépfegyversorozat fáradtan lehulló lövedékei.

Olyasmi hely, ahol a folytonos zaj miatt nem tud aludni.

Sűrűn vannak a szobában, a székek egymáshoz tolva, mindenki cigarettázik, (K) nem. Kivéve (K)-t. Tányérok mindenütt, az asztalon, a szekrényekben, a falakon, spárgával felakasztva. Megül rajtuk a por. Állítólag itt nem mosogatnak, a használt edényeket a szemégyűjtőhöz cipelik, és belehajigálják.

Tiszta erővel odavágják a szeméttartó oldalához, hogy rendesen összetörjenek. Kellemes porcelánhang, fém és porcelán együtt. Érdekes, hogy ezt a tempomot nem *rombontották* le!

Érdekes, hogy hanyatt fekvé imádkoznak, vagy az oldalukon heverészve, amikor pedig az egyik lecsavarja a lámpást, kikapogatják egymást, a férfiak a nőket, és némán, a szájukat összeszorítva basznak.

Erős testszag van. Egy hülyének látszó, húszéves forma fiú folyton verseket szaval, inkább üvölt. Néha abbahagyja, nevetgél, bólintgat, rázza a fejét. Ahogy nevet, a szája széjjelhúzódik, kilátszik a foga, a fogínye. Olyasmi élénkpiros csík fut körbe a nyakán, mintha az előbb vágták volna le a kötélről.

Az előbb vágták le a kötélről.

A tetőablakon becsorog az eső, hosszúkás cseppekben potyog a kőre.

Hosszú, többek szerint az elromlott program miatt abba nem hagyható harangozás.

(Szerelem. 2018) Szorít a gyomra. Augusztus második fele. Semmi sem jó. Ami jó, az nem érdekli, ami érdekli, az rossz. Vége a nyárnak. Legalább a nyárnak ne lenne vége. Meleg van, süt, a Balaton partján üldögél, ez jó. És nem jó. Jó, de akkor mit keres ez a gombóc itt, mondja magának. Mutatja magának. A gyomrát böködi. Néhány lépésnyivel mellette két jó testű lány unatkozik. De miért unatkozik egy ilyen test? Két ilyen? Két sellő, Wellgunde és Flosshilde, nézegetik a telefonjukat, rövideket nevetnek. Most egyszerre nevetnek, élesen, és ugyanolyan röviden, mintha begyakorolták volna. És oké, most elmentek fagyizni. Vagy a vízbe? Eltűnnek a vízben. Eltűnnek a hullámokban. Eltűnnek a habokban stb.

(Fizika. Költészet. 1962) Sorra kerül. (K) következik, és hirtelen nem jut eszébe, hogy mit akar. Van, van, van, nem ott van, ahol az van tárolva, hogy miért van itt. Túl hosszasan állt sorba, túl hirtelen tűntek el a többiek. Élelmiszerbolt, az biztos. Nézi az eladónőt. Az eladónő nézi (K)-t. Nekidől a pultnak. Egész nap állnak, jut (K) eszébe, de nem most, csak jóval később, mikor már eljött onnan. A bolt előtt. Megáll, eligazgatja a szatyorban, amit vett. Húsz deka párizsit vett. Egész nap ott áll a nő, hullafáradt, várja, hogy a sok marha nyögje ki, mit akar, gondolja. Nem ül le, nem tud leülni, nem szabad leülniük, ha leülne, nem tudna föltápáskodni. Igen, mondja (K) a nőnek, és valami kétségbeesés-félét érez. Olyat kérek, mutat a parizer felé. Nem azt, hanem azt. Marha, kérdezi a nő. Nem, inkább a disznóból. Vagyis legyen marha. Tehát ebből? Jó, hagyja rá (K), pedig közben eszébe jutott, hogy téliszalámit akar venni. Vagy sonkát?

(Fizika. 2018) Fölborul valami az előszobában. Nagy dörrenés-csattanás, (K) erre riad föl. Ez meg mi a fene. Mi a fene lehet, gondolja, de nem megy ki megnézni. Megfordul, azonnal elalszik. Reggel későn ébred, eszébe jut a hang, és az is, hogy

nem ment ki. Hanem azonnal visszaaludt. Most se nézi meg, az íróasztalhoz lép, megkeresi a füzetét, beleír valamit, kinyitja a komputert, begépel, amit az előbb leírt. Kinyitja a levelezését, és csak akkor megy ki a szobából, amikor már nem tudja tovább visszatartani a vizeletét. Csak este jut eszébe megint a csattanás, amire éjszaka fölébredt, de akárhogy vizsgálgatja, semmit nem talál, ami olyan hangot adhatott volna ki.

(Szerelem. 1995) Sietnek valahová. (K) érzi, ahogy ((C)) figyeli őt. Mintha valamiféle fogolynak tekintené, és úgy vezetné ide-oda, mint egy fogolykísérő, aki folyvást azon van, arra koncentrálni, hogy (K) meg ne lépjen valahogyan egy alkalmas pillanatban. Igen, és ettől (K)-ban is hirtelen föltámad a menekülhetnék, pedig a legkevésbé sincs honnan menekülnie. Ettől kissé lelassul. Nem menekül, csak siet, de lassabban.

(Történelem. 1947, 1962) Lassan kopik a bérház. Nem igazítanak rajta semmit. (K) szülei az ostrom után költöztek ide, elcserélték a Horthy Miklós úti hatalmas, körpanorámás lakásukat a Szondy utcai bérház zsidó tulajdonosának harmadik emeleti, szép nagy lakására. De miért? A budai ház belövését kapott, de így is sokkal értékesebb volt, mint ez. Belövéskor az egyik könyvespolc összetört, maga alá temetve a könyveket. Szépen összegyűródött Máraik, az egyiket repesz lyukasztotta. A Szondy úgynevezett zsidó ház, ezt (K) hallotta párszor, anélkül, hogy fogalma lett volna arról, mi az a zsidóház. A Somlónéről. Meg a Vértessy néniről, aki nem zsidó. Somló néni zsidó. Mimi néni a harmadikon kurva. Egy másik néni a földszinten szintén kurva, a Rózsa utcai egyik nyilvánosházban dolgoztak, míg az összeset be nem zárták 1947-ben a komcsik. (K) nem tudta, mik a komcsik. Nem tudta, ki a zsidó, se azt, hogy ki a kurva. Mi a kúrás. Lemállik ez meg az. Egy bérház szép lassacskán rohad szét, ha nem nyúlnak hozzá.

(Fizika. 1956) De otthagyja-e az anya a hülyegyerekét, ha este, elég későn már, túlságosan is későn, lekapcsolja a lámpát és behúzza maga mögött az ajtót? Aludj, mondja neki, és otthagyja. De akkor otthagyja vagy nem? Persze ott kell hagyni előbb-utóbb mindent. Úgy érzed, hogy otthagyt, aztán elalszol. (K) ilyenkor mindig úgy érezte, hogy otthagyják, de gyorsan elaludt.

(Szerelem. Fizika. 2006) Ha szerelmes vagy, szétég az arcod. Szétég a gyomrod. Szétégeti a szemedet a sírás. Ne legyél az, mert ráfizetsz. Össze fogod téveszteni mindenféle más érzéssel. Mint például, kérdezi (K) saját magától. Például összekevered azzal, hogy jó valamitől függeni. A valami itt a valaki helyett van. Ez is egyfajta kémiai folyamat, gondolja (K) a szerelemről. Vagy fizikai. Mondja ((C))-nek. Oké, de én annyira kívánok ilyen műanyag dolgokat, mondja ((C)).

(Költészet. 1965, 1976) A lányok fönt vannak. Fölfelé, fölül, följobb, illatuk van, illatosak, valahogy lebegnek, és persze nem tudnak lebegni, mégis lebegnek, pont annyira, hogy ha belehalsz is, nem éred el őket. A bokájukat sem. Bele is halsz. A bokájukig sem érsz. Bokafix van rajtuk, vagy térdzokni, vagy vastag, sötétes barna harisnyanadrág. Egyáltalán semmi tapasztalat nincs, nem lehet tapasztalni,

nőkkel kapcsolatos tapasztalat nincs. Nőkről könyvekből lehet valamit megtudni, könyvekből mindent megtudhatsz róluk, de úgy, hogy aztán kiderül, hogy semmi sem stimmel. Rebecka és Lady Rowena, Tatjana Larina és Anna Karenina, Amelia Sedley és Becky Sharp, Jenny Fontanin és egy repedtsarkú protilány, (K) nem emlékszik a nevére, Effi Briest és Katya Verhovceva, Agnes Wickfield és Madame Bovary, ezek mind nők, férfiak találták ki őket. Költészet, aha, érdekes, jó, férfi találja ki a nőt, kivéve az *Üvöltő szelek*. Egymással üvöltöző szelek.

(Fizika. 2018) Itt nincs kutya. A szomszédban van egy. Meg se nyikkan. Barátságos, odajön a kerítéshez, ha (K) ül a kertben, nyüszít halkán, hogy észrevegyék. Ha (K) nem veszi észre, kicsit hangosabban nyüszít. Valakinek észre kell vennie, hogy nyüszít, mert addig nem hagyja abba. Ha (K) észreveszi, abbahagyja a nyüszítést, és úgy néz, hogy oda kell menni hozzá. Föltápászkodik a kutya a kerítésre, kapaszkodik, várja, hogy (K) megvakarja a fejét, de csak egy-két pillanatig enged, elég ennyi is, már elsomfordál. (K)-nak is elég ennyi a kutyából. Gép, gondolja. Mechanikus. Ha marad valami hús, füttyent kettőt, már ott is a kerítésnél a gép. Nem ugat. Szuka, nincs párosítva. Az út túloldalán levő ház kertjében két kisebb, fekete, neurotikus korcs, visítva ugatnak, közben csóválják a rövidke farkukat.

(Fizika. 2018) A hatos villamos megállója. Kisfiú, piszkálja az orrát. Egy bodorított hajú nő. Egy fiatal férfi, állandóan az órájára pillantgat. A párkányt az úttesttől elválasztó korlátnak dől, de csak pillanatokra marad úgy, ellöki magát. A nő jobbra-balra forgatja a fejét, billeg rajta a bodor. Vizeletszag van. Egy öregasszony ül az aluljáró lépcsője legfelső fokán, kezében pár csokor szárított virág. Öregasszonyszaga van. Elállt az eső. (K) a telefonját nézi. Melyik hal meg legelőbb ezek közül, gondolja. Plusz én, gondolja.

(Történelem. Költészet. 0000) Szép vagy, mondja (K) ((C))-nek. Közben meg arra gondol, vagyis az jut eszébe, hogy ezeket a szavakat hányszor mondta már. Lehet, hogy nem elég sokszor. Á, most nem!, mondja ((C)). A fürdőköpenye alatt nincs semmi. Ő van benne. De. Dehogy. Dehogynem. ((C)) szerint nem. (K) szerint igen.

(Fizika. Polgári élet. 1962) A fotel kék-fehér huzata. A kanapé kék-fehér huzata. A cserépkályha csempéinek mályvaszíne. Fával tüzelnek, nyitva a kályhaajtó, a vasrácszat mögött lobog a tűz. (K) apja begyűjt Tüker alagyújtóssal. A középső szoba kályhája sötétzöld. Méregzöld, mondja (K) nagyanyja. Szabálytalan kopások az előszobaszőnyegen, nem kár érte, vacak minőség, kibomlik, rojtosodik, szakad, szakadoz. (K) fejel a Bajnóczy nevű osztálytársával az előszobájukban, ilyenkor felcsavarják a hosszú szőnyeget. Jön ki belőle a por. Az apja néha leviszi a ház udvarára, a fémporolóra akasztja, és üti-vágja, amíg meg nem unja. Amíg ki nem veri a szőnyegből a port. Akármeddig csinálta, minden ütésnél jött ki valamennyi. Jut, marad. Döngött a ház, a kis porfelleg eloszlott a levegőben. Visszaszállt a lakásokba. Gondolja (K). Most ezt gondolja, akkor ez így eszébe se jutott. Akkor csúnyának látta a szőnyeget, most nem tudja, mit gondoljon. Bajnóczy hozta a gumilasztit. 24 forint volt egy ilyen labda. Úgyesen kellett megérügni, mert szitált a levegőben. Előbb-utóbb leeresztett vagy kidurrant.

(Fizika. Polgári élet. Háború. Történelem. Politika. Szerelem. Költészet. 1962.) (K) anyja. Néhány hónap múlva 40 éves. Néha elmegy *mászkálni*. Egyedül. Nyár van. Egyszerű vászonruha, jól áll rajta, nagyon jó a lába. Nem húz harisnyát. A Nyugatitól hatossal a Blaháig. Újranyitották a forradalom alatt teljesen szétlőtt EMKE-t. Böngészi a Nemzeti plakátjait, végigsétál a Rákóczin, a Kossuth Lajoson az Erzsébet híd romjai felé. Bekukkant az Astoria üvegportálján, alaposan megnézi a Ferences templom oldalába illesztett Wesselényi-domborművet. Az *árvízi hajóst*, ahogy épp egy családot ment ki a vízből. Egy szép, hosszú rúddal húz ki egy parasztembert. Meg nyilván egy fejkendőst nőt a gyerekével. A Párizsi Udvar oldalában, a Petőfi Sándor sarkán nyitott Jégbüfében vesz krémet és minyont a gyerekeknek. Szép lassacskán sétálgat a Váci utcán, ha tetszik valami egy kirakatban, belép a boltba. Nem vásárol semmit. Benéz a Rócsildklárához, a Váci 12-be. Kiül a Zserbó teraszára. Kávét, Tátracsúcs. A kávéba nem tesz cukrot. Tejet se. Rágyújt egy Sellőre. Vörösmarty cukrászda, Felszab tér, ilyeneket nem mond. Ferenciek tere, Gerbeaud. Voltam a Rotschild Kláránál, közli az anyjával. A Nemzeti Színház négy év múlva felrobbantják. Nem tudni, miért. Az EMKE helyén sörözőt nyitottak, aztán bankfiókot, nem tudni, miért.

(Történelem. 1956) Az van, amit (K) anyja mond. Megyünk, kérdezi (K) apja. Nem megyünk, mondja (K) anyja. Jó, mondja (K) apja. Nem mennek.

(Költészet. Fizika. 2018) Ha így fordítja a fejét, jobban látja magát. Öregszik. Jól áll neki, lehet, hogy jobban néz ki, mint fiatalabb korában, de az nem von le abból, hogy öregszik. Úgy fog kinézni, mint az öregek, semmi különbség nem lesz a többi öreg meg közte. Jelentős különbségek, mégis semmi, és mondjuk ki nem öregszik?! Öreg férfi, ez még a legjobb a lehetőségek közül, nem bácsi vagy öregember, hanem férfi. De nemigen vannak lehetőségek. Ne járd trottyosan, ha mások is látják. Ne lépj rövideket. Csak otthon lépegess rövideket, és nem baj, hogy kissé le van csúszva a mackógatya. Otthon legyél trottyos, ha már muszáj, az előszobában tipegj. Vécé, és vissza. Néha direkt csináld, figyelj meg, nézd magad a tükörben, hogy tudj rajta nevetni. Jól kinéző öreg faszi. Ahhoz képest stb. Csak tipeg picit. Csak egészség legyen stb. A nők állandóan a szerelemről pampognak, ezt majd egyszer még ennél is jobban meg fogod érteni. Sokkal jobban. Legalább valamit érteni fogsz belőle. Vagy hagyod az egészet.

(Költészet. 1962) (K) pipogya. Ültek egymás mellett, (K) és egy kiscsaj. A kiscsaj kerge, (K) félős. A menő és a béna. Nem szóltak egy szót sem, ültek a fenekükön. Szerintünk (K) megcsókolja a lányt?

Sivatagi só

részletek

Medveszar

Te egy prozsekt vagy, semmi több, mondta Apróné. Bent kellett maradnom órák után, ami azt jelentette, hogy csukesz lettem. Akit bent fognak, az csukesz, ami a megszégyenülés szava. Apróné mérnöki ügyességgel bánt a megszégyenítés eszközeivel.

A fogalmazásaim miatt tartott bent. Azt magyarázta, hogy én azt gondolom, bármit megtehetek és bármit leírhatok. Pedig a szavaknak következményeik vannak, mert a szavak olyan titkos jelentésekkel bírnak, amiket én nem ismerek. Én azt gondolom, azt kezdek magammal és a szavaimmal, amit akarok, de ez egy olyan tévedés, amivel sokaknak fájdalmat okozhatok. Neki már most fájdalmat okozok vele, mondta, és tényleg szenvedő arcot vágott, mint egy másnapos makákó a *Sivatagi só*ból.

Te egy prozsekt vagy, ismételte, és én ekkor hallottam először ezt a szót. Apróné jól megnyomta a dzsét. Kevés szóban van dzsé, és alighanem élvezte, hogy jól megnyomhatja. Apró kis nyálpamacsok spricceltek a szájából a padon fekvő ellenőrzőmre. Ő kérte, hogy vegyem elő az ellenőrzőmet, de végül hozzá sem ért, annyira belemelegedett a magyarázásba. Alaposan meg akarta értetni velem, hogy én egy prozsekt vagyok, ami annyit jelent, hogy mások találják ki az én történetemet, amibe nekem vajmi kevés beleszólásom van. Amikor ideért, hogy vajmi kevés, úgy rándult össze az arca, hogy nem tudtam, ezt most élvez-e, vagy fáj neki.

Talán inkább élvezte.

Még néhányszor megismételte ugyanis, és a végén egy halk, elégedett kis nyögés hagyta el a száját. Összeszorította az ajkait, behunyta a szemét, majd azt mondta, phö. Ezzel bocsátott utamra.

Mivel nem jegyezte be az ellenőrzőmbe, hogy bent fogott, hülye lettem volna otthon bevallani, hogy életemben először a csukeszok sorsára jutottam. Annyit mondtam, hogy játszottunk Gergőékkel tanítás után, holnapra alig van házi, szóval nem is telhetett volna szebben a nap. Anyám ilyenkor mindig ellágyult, és elővett valamit valamelyik dugihelyéről. Most is erre számítottam, és nem is hiába. A másodperc törtrésze alatt megfogalmazódott bennem a lázadás, amint megpillantottam anyám kezében a fehér papírzacskóba csomagolt fekete aranyat.

Medveszar. A finomságok finomsága, a semmihez sem hasonlítható, fanyar-édes íz, ami tetőtől talpig átjár, és van benne valami túlvilági. Hosszú, ruganyos fekete rudacskák, kissé ragacos tapintásúak, mintha angolnaivadékok lenné-

nek. Ez volt a csúcsa mindannak, amit anyám kínálni tudott, és ezt az ilyen napokra tartogatta, amikor nem nyúztam őt semmi kellemetlenséggel. Ilyenkor tömte belém a medveszart.

Általában szóvá tette, amikor azt mondtam, hogy szar, mert azt akarta, hogy finom ember legyek, aki választékosan fejezi ki magát, de a medveszarra nem voltak érvényesek a szokványos szabályok.

Ő is imádta, és amikor tömtük magunkba, elmondta, hogy az ő gyerekkorában a krumplicukor volt a menő, de az olyan kemény volt, hogy a gyerekeknek sokszor kitört a foguk, amikor beleharaptak, és vérző ínnel rágták tovább.

A medveszar viszont elolvadt az ember szájában.

Ezen a napon nem faltam fel az adagomat anyámmal a tévé előtt, hanem hagytam, hogy kivegye a magáét, a részemet pedig a papírzacskóba bugyolálva magammal vittem a szobámba. A fiókomba rejtettem, és egy ujjal sem nyúltam hozzá.

Fájt a nyelőcsövem, háborgott a gyomrom, tiltakozott minden sejtem, de ellenálltam.

Többször megismétlődött ugyanez a következő napokban és hetekben. Amikor előkerült a fehér papírzacskó, benne a fekete kincssel, minden porcikám felujjongott, és láttam anyámon, hogy ő is új életre kel. Mégsem rágcsáltam el vele az adagomat, hanem beraktam a többi mellé a fiókba, és a füzeteimmel takartam le. Pár nap után a füzeteim átvették a medveszar finom ánizsillatát, és az órákon ülve titkos szippantásokkal adtam át magam az élvezetnek. A szobámban is egyre erősebbé vált a medveszar átható szaga, ami azt jelezte, hogy közeleg az idő.

Úgy döntöttem, még kivárok. Ahogy teltek a hónapok, már az összes fiókom megtelt a fekete kincssel, ahogy a szekrényeim, a párnatartóm, a hátizsákjaim titkos zsebei. A bőröm is átvette a fanyar-édes illatot, és elég volt a kezemet az orromhoz érintenem, hogy úgy érezzem, fürdözöm a medveszarban.

Még ez sem volt elég. A lakás különböző pontjain rejtettem el az adagjaimat, és anyámnak még így sem tűnt fel semmi. Megteltek velük a konyhakredenc és a spájz polcainak hátsó traktusai, a nappali szekrényeinek sötét zugai és anyám szobájának használaton kívüli bútorai. A régi játékaimba, elromlott magnókba, sosem olvasott könyvekbe szúrtam be a zacskókat. A végén az egész ház egy nagy medveszarlerakattá vált.

Amikor az egyik délután anyám bejelentette, hogy lelép az egyik barátnőjéhez traccspartira, azonnal tudtam, hogy itt az idő. Alig tudtam leplezni az izgatótságot, és szinte fizikai fájdalmat okozott, hogy megvárjam, amíg biztonságos távolságra ér. Akkor előszedtem az összes zacskót, és az ágyamra szórtam a tartalmukat. A fekete giliszták sötétben csillogva tornyosultak előttem. Mintha egy brontosaurus csinált volna oda az ágyam közepére.

A régebbiek már egy kicsit kiszáradtak, de az ízükből nem sokat vesztek. Bele-beletúrtam a halomba, és két marokkal tömtem magamba a medveszart. Soha még ember és medveszar között ilyen bensőséges viszony nem létezett, mint ami akkor engem átjárt.

Apróné arcát láttam közben magam előtt, ahogy csattog a szájában a dzsé.

Még medvebocs méretű volt a kupac előttem, amikor kezdtem elnehezülni. Úgy éreztem, a medveszar teljesen átveszi a testem felett az uralmat, az ereimből

kiszorítja a vért, a koponyámból a szürkeállományt. Hallottam, ahogy a gyomrom fala megreped, és a fekete massa szétárad a bensőmben. Ahogy körülnéztem, éjféketén csillogtak a falak, és sötét gilisztákká változtak a szobám bútorai. Felkászálódtam az ágyról, a padló maga volt a csillagtalan éjszakai égbolt, és ahogy kinéztem az ablakon, mindenhol vastag medveszarcsíkok tekeregtek felém. Körbevettek, maguk közé temettek, és elkábítottak az édes-fanyar illattal, amely kiszívta belőlem az öntudatot.

Egy lettem a medveszarral.

Amikor magamhoz tértem, egyszeriben minden steril és halott volt körülöttem. Egy töredéknyi pillanatra eltöprengtem, ez vajon a pokol-e vagy a mennyország, mert egyikre sem emlékeztetett. Egy kórház volt, ahol kimosták a gyomromat. Anyám ott ült az ágyam mellett, és bátoritanul mosolygott.

Te megőrültél, ezek voltak hozzám az első szavai.

Nem válaszoltam semmit, csak erőtlenül mosolyogni próbáltam.

Én csak nem akartam prozsekt lenni, szóltam el magam, amikor vártuk a buszt hazafelé. Anyám értetlenül nézett rám, valószínűleg ekkor hallotta először ezt a szót.

Még sokáig kerültek elő kis fehér zacskók a lakás különböző zugaiból, de anyám mindig egy szó nélkül kihajtotta őket.

Öcsike

Azon a télen, amikor Miškáék háza leégett, és Nandi felépített egy tengeralattjárót a fészertünkben, Öcsike, akinek soha nem tudtam meg a valódi nevét, kivégezte a szüleit a hátsó udvarukban. A tyúkok ott kapirgáltak körülöttük egykedvűen, amikor Öcsike a füstölőbódéhoz parancsolta az öregeket, és vasvillával rájuk támadt. Akkor tanultam meg, mit jelent az, hogy valaki megy a basziba. Addig azt hittem, ez valami kellemes dolog lehet, de kiderült, hogy a börtönt nevezik baszinak. Öcsike nem tért vissza soha, amit pedig sajnáltam, mert túl sok kérdés maradt bennem megválaszolatlanul.

Ott volt például a tojások ügye. Azt rebesgették, Öcsike volt az, aki megdézsmálta a tojásokat a faluban. Feltörte és kiitta őket, mint egy vadállat. Ahova betört, a tyúktól falára krétával egy nagy, girbegurba vonalú kört rajzolt. Nem derült ki például ez sem, hogy miért, és senki nem ment utána a basziba, hogy ezt megkérdezze tőle. Később olvastam olyasmit, hogy a kör szimbólumának fontos jelentése volt az ókori filozófusok körében, és igazán körmönfont magyarázatokat találtak ki hozzá. Szerintem ezeknek a magyarázatoknak semmi értelmük nem volt, de valamivel az ókorban is el kellett ütni az időt. Igazán tökéletes körvonalat viszont ember képtelen volt rajzolni, és Öcsike körvonalai sem voltak tökéletesek. Bármit akart is üzeni a falubelieknek, senki nem értette meg a szándékát.

Öcsike szeretett magyarázni, ám a beszéde mindig túlságosan homályos volt. Ezt a legtöbbben annak tudták be, hogy sok időt töltött külföldön, ahol kimosták az agyát. Abban az évben tért vissza, amikor változni kezdtek a dolgok, habár mi ebből a változásból sokáig semmit nem érzekeltünk. Azt beszéltek, el fognak tarakodni a kommunisták, de én nem tudtam, kik a kommunisták, senkire nem

volt ráírva, hogy kommunista-e vagy sem. Amikor kérdeztem anyámat, kik a kommunisták, azt mondta, arra magamtól is rá fogok jönni. Ezzel nem voltam kisegítve. Azt hittem, nálunk nincsenek kommunisták, mert mindenki úgy beszélt róluk, mint valami távoli gonosz hatalomról, amelynek inkább csak a sötét, baljós árnyéka vetül ránk. Öcsike ebben legalább érthető volt, még ha ezt inkább csak halkabban szokta is mondogatni: a kommunisták lógni fognak, suttogta felénk a kocsmából jövet, amikor mi a buszmegállónál támasztottuk a biciklijünket. Azt viszont ő sem árulta el, pontosan kikre gondol, név szerint kik azok, akik lógni fognak. Kacsaringósan haladt hazafelé, és gyakran megállt hügyozni az út menti bokroknál, ami bennünket hangos röhögésre készítetett, de Öcsike ezt egyáltalán nem bánta, mert szerette, ha van közönsége.

Öcsike nem tudott nevetni. Vagyis tudott, de nem úgy, ahogy a többiek. Asztmás lihegésre, szűkölésre, néma nyüszítésre emlékeztető hangot hallatott, amikor elsütött egy-egy poént. Mintha nem kapott volna levegőt. Gergő azt mondta, egy természetfilmben hallotta, hogy ezt a fajta nevetést nevezik csimpánznevetésnek. A csimpánzok is tudnak nevetni, csak nem olyan vidáman, ahogy az emberek. Öcsike is tudott nevetni, csak vidámnak nem láttuk soha.

Állítólag matrózként dolgozott odakint a tengeren, ami elég hihetetlennek hangzott. Mindig meg akartam tőle kérdezni, milyen volt a tenger hangja, az illata, a színe. A tenger távolabbinak tűnt a Marsnál, pedig a mellettünk hömpölygő Duna állítólag egyenesen oda folyik, a Fekete-tengerbe, és Öcsikének tudnia kellett, vajon tényleg fekete-e az a tenger, és ha az, akkor milyen fekete, olyan-e, mint a szeder, vagy mint a decemberi éjszaka, vagy mint az angolna bőre. De Öcsike nem beszélt nekünk a tengerről, inkább arról, miért tért vissza. Azt mondta, minden megváltozik, és mi végre megkapunk mindent, ami jár nekünk. És azt kérdezgette tőlünk, mit tudunk Budapestről és a magyarok egykorvolt birodalmáról, amiről mi semmit nem tudtunk, és inkább csak neveltünk rajta, hogy a magyaroknak meg már milyen birodalmuk lehetett. Öcsike Budapestről mesélt, amely ennek a birodalomnak a ragyogó fővárosa volt, és úgy képzeltem el, mint egy lebegő szigeten elterülő bevehetetlen erődöt, amelynek a falai között páratlanul színes élet nyüzsög, mindenki tarkabarka ruhában jár, és úgy beszélgetnek egymással, mint annak a vékony hangú költőnek a versében, a galagonyásban, amit a suliban le szoktak nekünk játszani magnóról. Nem igazán tudtam, mi az a galagonya, de ott a magasán lebegő Budapesten nyilván mindenkinek izzó galagonyaruhája lehet.

Öcsike azt mondta, Budapest most végre a mi fővárosunk lehet, ha eltakarodnak a бүdös kommunisták és az összes seggnyalójuk, akik szétszaggatták a magyarok birodalmát. Úgy mesélte ezt, mint egy messze földről idekeveredett öreg mesemondó, pedig csak egy kortalan, vézna, iszákos pacák volt, akit mindenki tegezett, és még nekünk is kikötötték, nehogy magázzuk, hiszen ez egy gyerek-eszű vénlegény, aki soha nem fog felnőni.

Nem igazán szerették őt a faluban, pedig egyáltalán nem tűnt ártalmasnak. Azt is kitalálták később, hogy ő gyűjtotta fel a Miškákék házat karácsonykor, miután néhányan mécseseket raktak a Jednota bolt elé. Ez is olyan magyaros dolog volt, mert a kommunisták Romániában lőni kezdték a magyarokat, és valaki kitett egy mécses a bolt elé a térre, hogy így emlékezzen az áldozatokra. Ezt sem

igazán értettem, mert rendszeren a szomszéd faluban lakókat is utálta mindenki, és akkor most hirtelen mi ez a szeretethullám, és egyébként is, hol a pokolban van Románia. Aztán persze megértettem, hogy messze van, de azért nem annyira messze, mert néhányan még segélycsomagokat is vittek oda, felpakoltak egykét Zsigulit, és mentek Magyarországon keresztül, pedig Magyarországra se lehetett csak úgy ukmukfukk átmenni. Kiderült, hogy Románia egy hatalmas, hideg ország, sok kóborkutyával és lovas szekérrel, áthatolhatatlan fenyevesekkel és borzongató farkasvonyítással, és az ottani magyarok is részei voltak annak a mesebeli birodalomnak, amelyről Öcsike mesélni szokott. Részei voltak, amíg nem jött egy öreg, dohos szagú, összeaszott képű diktátor, aki kiéheztette a népet és lerombolta a falvaikat. Ezért most megérdemlik az együttérzésünket. Erre egyre többen rájöttek nálunk is, és megsaporodtak a gyertyák a bolt előtt, amíg le nem égett a bolt melletti ház, ahova nemrég egy szlovák nő költözött a Miška nevű lányával. Soha nem váltottam egyetlen szót sem ezzel a Miškával, mert a szlovák suliba járt, ami húsz kilométerre volt innen, de minden reggel láttam őt a buszmegállóban ácsorogni, és valamiért azt éreztem, jó lenne a közelében lennem. Csakhogy miután leégett a házuk, eltűntek a faluból, ami végső soron érthető volt. Eleinte azt beszélték, véletlen baleset történt, de azért decemberben nem kap olyan könnyen lángra egy egész ház néhány gyertya miatt, amiket kiraknak a térre, így aztán sokan gyűjtogatóra gyanakodtak. Hamar előkerült Öcsike neve, és először azt beszélték, Öcsike a kocsmában uszított a Miškáké ellen, mert kommunistáknak tartotta őket, aztán csehszlovák nacionalista ügynököknek, akiknek az a dolguk, hogy kiszagolják a magyarok szervezkedését. Azt kiabálta a kocsmából kijövet, hogy a tót kurva takarodjon vissza a hegyekbe a kis szeplős ribanc lányával együtt, de közben alig állt a lábán, és mi csak röhögtünk rajta. Néha odajött hozzánk, messziről búzlótt a piától, és percekig vacakolt, amíg meggyújtott egy szál Marsot, és azt ismételte, reméli, hogy nem állunk szóba azzal a kis ringyóval, aki csak azért jött ide, hogy megakadályozza a magyarok birodalmának a visszaállítását.

Ekkoriban már sokaknak kezdett elégük lenni Öcsikéből, és néhányszor alaposan helyben is hagyták őt a kocsmában, volt, hogy úgy kellett őt összekanalazni a kocsmakapu mellett, mert megfagyott volna reggelre. Egyre homályosabb lett a tekintete, és azt beszélték, elfogyott minden pénze, az összes ropogós márkáját beváltotta és elitta anélkül, hogy a szüleinek egy tábla csokit is vett volna. A szülei olyan öregek voltak, vagy legalábbis olyan öregnek tűntek, mint az öreg szülők a népmesékben, akiknek a legkisebb fia elindul szerencsét próbálni a nagyvilágba. Nekik Öcsike volt az egyetlen fiuk, aki tényleg megjárta a nagyvilágot, és nem értették, miért jött vissza ebbe a szűkös kis faluba, ahonnan csak a szomszéd falu kukoricaföldjeiig lehetett ellátni. Aki innen kijutott, az nem jön vissza, ez a szabály, mondta egyszer Nandi, bár akkor még nem gondoltam, hogy ő is ki akar jutni, hogy tulajdonképpen azért jött ide, azért költözött hozzánk, hogy összeszedje a bátorságát a távozáshoz. Talán ő is Budapestre akart menni, ahol mindenki magyarul beszél, és ami akkora, mint egy egész bolygó. Anyám nem szólt semmit, amikor kérdően néztem rá, és amikor óvatosan megemlítettem otthon Budapestet, mintha meg se hallotta volna, mintha egy olyan rokon nevét hoztam volna fel, akiről nem beszélünk. És inkább megkérdezte,

még mindig elhordja-e az a görény az Iza néniék tojásait. Csak feltöri és kiissza, válaszoltam, és azt már nem tettem hozzá, hogy minden tyúkól falán, ahol a titokzatos dézsmáló felbukkan, egy krétával felrajzolt kört találnak.

Öcsike arról is beszélt, ha győz a forradalom, végre mi is elhúzzhatunk innen, bár mi ezt nem értettük, mert nem tudtuk elképzelni, hova mehetnénk. Majdnem megkérdeztem tőle, milyen messze van innen a tenger, de ez legalább olyan képzelenségnek tűnt, mintha azt kérdeztem volna, mikor indul a budapesti gyors. Nem lehet innen csak úgy elmenni, ezt jól tudtam, és csak anyám arcát kellett magam elé képzelnem, hogy emlékeztessen magam. Aki elmegy, azzal valami borzalom történik. És Öcsike esete is ezt a szabályt erősítette meg.

Azt mondták, kivégezték a román diktátort és a feleségét. Azt a gonosz öregembert, aki lelövette a magyarokat, és aki miatt leégett a Miškáké háza is. El akart iszkolni, de nyakon csípték a forradalmárokat, azok a forradalmárokat, akik nálunk is fellázadtak közben, tüntetéseket szerveztek Pozsonyban, és elkergették a kommunistákat. Öcsike dalolva éltette a forradalmat a kocsmából hazafelé tartva, de azt nem tudtuk kivenni az egyre kuszábbá váló szavaiból, mennyire őszinte az öröme. Nem maradt semmi pénze, és már tőlünk is kunyerált, hogy legalább egy kiskofolát vehessen magának. Nekünk persze nem volt semmink. Az anyámnak Nandit is el kellett tartania, akiről én azt sem tudtam, mit keres nálunk, minden este a fészkerben barkácsolt, amíg kész nem lett a tengeralattjáró.

A diktátort mindenestre lelőtték, és Gergő haverom azt állította, ő az egészet végignézte a tévében. A fickóba meg a feleségébe beleeresztettek egy szabályos sorozatot, és meg is volt. Én lemaradtam róla, amit nem is bántam túlságosan, mert nem voltam kíváncsi az öregember elvágódó hullájára. Gergő azt mondta, olyan volt, mintha csak egy szalmabábu lett volna.

Öcsike állítólag ugyanígy akarta kivégezni a szüleit, akikben régi zsarnokokat látott. Ugyanúgy éhezették őt, mint a diktátor a népét, a végén már csak egyetlen zsiros kenyeret adtak neki naponta. Ezt állította legalábbis. Mások azt mondták, az öregek minden pénzét elitta, és verte őket, amiért nem adtak neki többet, amikor pedig azzal fenyegették, kihívják rá a rendőrséget, kiűldözte őket a házból egy késsel, hátra, a lesoványodott, rühös tyúkok közé, ahol fogott egy vasvillát, és felszegezte a két öregot a füstölőbódé falára. Először az egyiket, aztán a másikat. Ott ült velük szemben egy fatönkön, amikor a szomszéd besétált hozzájuk közölni, hogy a tojásait már megint feltörite az a rohadék görény. Öcsike állítólag bevallotta a szomszédnak, hogy ő lopta a tojásokat, mert ezek a mocskos komcsik teljesen kiéheztették. És itt a szülei holttestére mutatott: az apja ott lógott a füstölő falán, az anyja mellette hevert.

Később még sok mindent beszéltek Öcsikéről, azt is, hogy kommunista besúgó volt, és azt is, hogy egy terrorista csoport szervezte be külföldi tartózkodása során. Azt is, hogy Miška anyjához járt éjszakánként, és azért gyújtotta fel a házukat, mert a nő elkergette. Nem derült ki, mi az igazság, de mindegy is volt, mert soha többé nem tért vissza közénk.

Később láttam, hogy sokan nem tüntették el a tyúkjuk faláról a krétával ügyetlenül felrajzolt köröket. Soha nem kérdeztem rá, miért.

Életrajzi kíséreltek

Ragyogott a gödör

*Az udvar közepén ásták meg
a gödröt a meszesek,
addig azt sem tudtam,
hogymé léteznek meszesek,
mire felfogtam, már a gödör is kész volt,
oltani fogunk, mondták,
oltani fognak, ismételtem,
hófehér rést ütöttek a sárga agyagon,
hogymé a traktoros miért jött,
már nem is tudom,
úgy ragyogott a gödör, alig lehetett ránézni,
ne menjünk közel, aki beleesik, elég,
titokban kavicsokat dobtam a mészbe,
hátha meglátom, hogymé mozog,
később azt mondták, részeg volt a traktoros,
azért vétette el az ívet,
a nagy, vörös gép előbb megdőlt,
majd nyöszörögve belefordult a résbe,
akkor vittek el onnan,
hogymé ezt már ne nézzem végig,
pedigmé nagyon szépen süllyedt,
láttam, ahogymé hátranéztem,
és gyönyörűen süllyed azóta is.*

Rajzás

*Cserebogarakat hány a kutyánk,
rajzás van, fölhabálja őket, kihányja,
van, amelyik még kifelé is
mozgatja a lábait,
de az sem olyan egyszerű,
hogymé tavasz van,
már nem lenne szabad mozogniuk,
már semminek sem lenne szabad mozdulnia,
minden megtörtént, minden a helyén van,
de ez a vergődés megállíthatatlan,*

*milyen évszak ez, milyen év,
rajzás van, rovarlábakkal
kapaszkodik az elhasznált idő.*

A sánta kollégiumi könyvtáros fia

*Mostanában sokat gondolok
a sánta kollégiumi könyvtáros fiára,
ahogy az egyetemi büfé
csocsóasztalának neonfénye
beragyogta sápadt tokáját,
volt idő, amikor naponta játszottunk
egymás ellen, sohasem együtt,
és mégis, de mégsem, jó ellenfél volt,
ellenfélnek jobb volt,
sokat gondolok mostanában
a sánta kollégiumi könyvtáros fiára,
pedig akkoriban még nem is tudtam,
hogy ő a sánta kollégiumi könyvtáros fia,
ezt csak később mondta valaki,
de addigra már nem játszottunk ott
nap mint nap az egyetemi büfé
csocsóasztalánál, az az igazság, hogy én
már egyáltalán nem csocsózom,
a sánta kollégiumi könyvtáros fiából
meg szélsőjobboldali publicista lett,
de nem emiatt gondolok rá sokat.*

Rovarölő

*A szomszéd Anzsi néni
megint feljelentéssel fenyegetőzik,
amikor az utcán labdázunk,
túl hangos neki a pattogás,
egyébként nem is Anzsi néninek hívják,
ezt csak mi találtuk ki,
túl hangos a pattogás,
a férje néhány éve megölte magát,
rovarölőszert ivott a kerti szerszámosban,
én pattogtatom túl hangosan a labdát
Anzsi néni ablaka alatt,
apám szerint a férje sem bírta elviselni,
úgysem jelent fel végül,
hússzínű felhőkkel közelít az este.*

Rendszerváltás a Margit körúton

*Nem is amikor elmúlik a bűntudat,
amikor az újságárus végül elnéző mosollyal
átveszi tőled a kezében felforrósodott
tízforintost, nem is a kétségbeesés, előtte,
amikor rohansz vissza hozzá, hogy fizess,
nem is a szégyen, még azelőtt, mikor a házatok
kapujában felismered, hogy ki sem fizetted,
csak felkaptad a bódé pultjáról, és oda sem
figyelve elszaladtál a napilappal, amiért lekiüldtek
öt perccel korábban, szóval nem ekkor, hanem
még előtte, a nevetséges pánik előtti utolsó
pillanatban, amikor hétévesen tiéd a végtelennek
ígérkező zsibbadás, ahogy nézed a kezében az érmét,
szemközt a vakító napkoronggal, a másik kezében
újság, a szélben lobogó címlapon összevissza álló
autók az úton, és nagy betűkkel, hogy taxisblokád,
szóval, amikor azt gondolhatod, hogy tiéd a döntés,
hogy elteszed, és belépsz, vagy visszamész, és fizetsz,
és közben eszedbe jut egy összeomló birodalom
utolsó delegációja pár évvel korábban, ugyanitt,
ezen az úton, mikor az erkélyen a szárítóra
csipetett fehér textipelenkák egyikét felkapta a szél,
és repült, lecsapni készült a fekete kocsisorra,
a legfontosabb autó szélvédőjére, most is, mintha jöhetne
mindjárt egy csattanás, miközben visszasétálsz
az újságárustól hazáig, végleg, mint harminc
évvel később, reggelente, mikor nem tudod még,
hogy melyik volt kudarc, amit álmodtál, vagy az,
hogy vége van, ott maradsz ebben a hosszú ébredésben,
a sirálycsapat közepén, egy eltorlaszolt híd felett.*

„Először esik el”

Egy ponton mindenki eljut odáig,
hogy beszélni nincs miről. Pontosabban,
hogy a lényeg nem elbeszélhető.
A filozófusok riadót fújnak itt és
visszamenekülnek az eszmeftuttatásba.
Mire is tehetnék tétjeiket mondatok nélkül?
A viharvert lírikusok hozzájuk járnak terápiára,
hogy aztán csendesebb öblöket keressenek maguknak,
vagy felcsapnak hegymászóknak.
Mivé is lennének szavak nélkül?
A némaság fekete állóvizén ki merne hajózni?
Hallottam egyesekről, akik megsüketülve a zenébe menekültek.
És olyanokról, akik fává változtak üldözöttségükben.
Hallottam növények és kövek bálványozásáról.
A legvakmerőbbek mégis, úgy hiszem, azok,
akik vasárnaponta pontban fél tizenkettőkor
bekészítik a sütőbe a rétest az érkező unokáknak,
miután kora hajnalban a templomkertben
gondosan nevelt muskátlikat helyeztek el
a szenvedéstörténet egyes stációi elé.

Valamit a szeretetről

Azt tanulod éppen, hogy nem lesz jutalom
a lemondásért cserébe.
Tartod a tempót és futsz, kitartóan, céltalanul.
Kilégzés.
Most segíts meg, Mester!
– hogy is volt, mikor eszedbe jutott a vacsoráról
a reggel, a reggelről
a kakasszó, a kakasszóról
az árulás,
és hirtelen emlékeztél mindenre, ami azután következik?

*Mondd, te meddig bíztál?
Hol volt az a pont, mikor végleg veszni hagytad magad?*

*S ha addig futnál, hogy már nem érted,
mit szó ellened a világ?
Mint célszalagot szakítod át
a hálót, miket megannyi keresztes feszít eléd
az ösvény fölé behajló ágakon.
Visszanézel: útszélien kosárnyi őzláb,
elsírhatod magad, hogy sose nősz nagyobbra,
verjen bár az eső, te csak, mint a gomba,
minden ősszel gyönyörűen megbolondulsz.*

Vallatólámpa

Lógattam a lábam a folyóba,
és vártam, hogy felkrákgom magamból
az életet, ami kásás ködként gomolyog
összecsukló testem előtt a macskaköveken,
lányszobortorzó frissen feltárva.
Így még kékebbnek és selymesebbnek tűnik
a szépek és a jók téli éjszakája.

Vártam, hogy az az ember értem jöjjön,
aki lent lakik a parton, bőrén lenyomatot
hagy a sás meg a nád, meg a vadkacsák tolla.
Tudja, hogy kővé válok, kőből jövök,
a kőnek meg csakis a kő lehet a sorsa.

Irigyeltem, csodáltam omlékony testét,
vaksága sem keltett bennem semmi szánalmat,
fekete lencséjén irizált a világ
tükre porszemről porszemre, atomról atomra –
és tetszett nekem a két kerek melle,
meg a borotvaéles, szögletes állkapcsa.

„Hát mondd meg, lányom”, kérdezte először
puha, aztán metsző hangon, és nem zavart,
hogy mindig váltogatta, „jó-e neked lánynak,
vagy lennél inkább más, de ha egyik sem,
jobb, ha tudod, azt itt senki sem bírja.”

Füst szivárgott a szájából és bevonta az arcát,
és amúgy is, neki mindegy volt minden.
Ő csak azt tette, amiért idehívták,
hogy mint kívülálló, kikérdezzen engem.

„Gondolom, megkérdezték, megfogta-e már a kezed.
A kis hideg és száraz kezed. Bemutatott-e a szüleinek.
Mégkérdézi-e naponta ötször, de inkább hatszor,
mi van veled. Mindegy, hogy akarod vagy nem,
csak ő akarjon. Remélem, érted, mire gondolok.
Hidd el, én nem értem, de nekem ez a munkám. Ők

*nem bírtak veled. Bármennyire rokonszenves
vagy, nekem sajnos ki kell derítenem,
tényleg úgy érzel-e, ahogy ők szeretnék.”*

*És tetszett, ahogy az ingén a kocka éleit
elmossa a melle domborúja és homorúja,
a szálak sörtéje és serkenése a szép
szája felett, a hónalja sötétje,
csípője kifacsart öszvér-pördülése,
amikor rácsap a hajtó, hogy gyerünk,
tovább már, ne fáradj, le ne dermedj,
tetszik az út vagy nem, ezt tedd meg.*

*És sutorog a telep összes hársfalombja részén
nyílt ólomüveg-mintán benyilalló félfény,
villanhat a függőfolyosókon a tűzben edzett,
már csak egy irányba néző szempárok láncja,
és rohadhat ártatlan kövekbe metszett,
habzó szájú vadaktól zsúfolt ösvények
száz burgundi, okker, rücskös rovátkája,
szakadhat le gyámkő és omolhat oromfal,
pőrén hagyva mindazt, amit mások,
akár, akik vádoltak, jobban takartak,
de nincs szánalmasabb, mint aki,
ahogy zavaros folyóba, újra felhasznált
és eljátszott axiómákba belefűllad.*

*És visszhangozhatna, mint gyerekdal
a téren, hogy körülöttünk a kő,
és a hatalom bennem, és mindenki
más ugyanígy gondolja körülöttem.*

A kertben

*most még zümmög a hőség a kertben amíg
a lehullt termésre gomolyfelhő árnyéka
vetül a termőbe fordult nyári fákra
felnézve már nem az eget látja henry
maga felett ahogy egy gyümölcsbe harap
a gránátalma leve fröccsenő vörös alkonyat
az állán csordulva a szőlő árnyéka rubin
és meggy az előző vakító pillanat vagy
sápadt arany édes körte a szomorú emlék
amely henryt annyira gyötörte még nemrég
elmúlt és holnap a mélyzöld lombok alatt
majd ha túlrejt gyümölcsök között válogat
henry a kezére száll egy ékszerszín darázs.
és ennyi csak a nyár íze meg az elmúlás*

Ősz

*kopott tarlókon át tart hazafelé az ősz
talán én vagyok a föld és az októberi hideg
ócska gumicsizmája talpa alatt nincsenek
itt aranyló kékék nincsenek csak rögök
– ő pedig megáll lehajol elmorzsol egyet
és a benne ott alvó pondró hiába örök
volt önmaga teljes és zárt kisvilága
a testében kerengő nedvekkel s a nyár
színéről szóló emlék, amikor – de már
nem lesz amikor a fáradt ősz sóhajtoa
felegyenesedik és a nadrágjába törli a kezét.
csahos kutyája a fagy. az ég kopár és sötét*

Arról álmodom

*henry most éppen álmodik: titkos
kis tükörvilág, illékony limlomok
értelmetlen képek és a zagyvaság
árnyéka csak a valóság ott ahol
az álom maga is az álmodásról szól
értelmezéseivel a vadul mozgó szem
a szemhéj mögött: egyfajta zavaros
metafizika lebeg henry fölött amikor
reggel felébred akkor kérdéses lehet
hogyan nem csak álmodta-e ezt az
álmokkal teli ócska kis életet*

Ebéd

*henry evés közben verset olvasva
csak időnként nyel egyet vagy oda
sem nézve nyúl a pohárért míg a
villa vakon csap le a zsíros húsrá
és mire henry a vers közepéhez ér
az utolsó falat is elfogyott már és
a tányér üres porcelánfehér
az alján a hideg zsír ragyogása
mintha egy túlgondolt költemény
rímes zárósora volna tompán és
tétlenül hever keze ügyében a kés:
pengéje fémből van: rideg és recés*

A filozófusok

*a filozófusok megpróbálják, de tényleg, egymás szavába
vágva a nyár, dadognak, a lényeg, az esőszín este van
és olykor az eget felettük lesve: és ha a csillagok?
megnyalják az ajkukat: metafizikák érvek és okozatok
haszna ez amikor arról beszélnek, ó, hogy könyveket*

*majd írnak ha, és a vallás is, és a részeg énekek
az esőben mert, ahhoz lesz kedvük: a szabad akarat,
vagy egy közhely az utcán a felhősödő nyári ég alatt
a titok és az emberi élet értelme az elme
önmagában való világ okozat végcél ilyesmi – –
aztán behúzódnak egy sötét kapualjba
amint elkezd úgy istenigazából esni*

Coda (haikuk)

*mily puha sárga
színt ont a verseimre
az olvasólámpa*

*fényében ragyog
a drága fehér papír:
fénylő hasonlatok*

*a rímek: szavak.
nézd éjjeli lepkéként
hogyan csaponganak*

*s a lámpabura
aranykörén túl mégis:
ott az éjszaka*

A „NÉGYÉLTŰ NINCS-GÉPEZET” ÉS AZ ARCHÍVUM VÁGYA

Csorba Győző két verséről

Az irodalmi művek kritikai megértése gyakran nagy elmaradással követi a művek közzétételét. Ez a késés a legtöbb esetben szükségszerű. A mű és a kritika együttállása ritkaság. Ennél is súlyosabb gond, s voltaképpen ez az igazi gond, hogy az értelmezés színvonala sokszor elmarad a vizsgált művek várakozásaitól, igényeitől. Csorba Győző esetében hatványozottan ez a helyzet. Tüskés Tibor érdeme, hogy a nyolcvanas évek elején vállalkozott egy monografikus áttekintésre, ám a realizmus elavult és körvonalatlan fogalmának az értékelés középpontjába helyezése által, helytálló megfigyeléseivel együtt is, egy jóval régebbi szituációba helyezte az életművet.¹ Pedig Csorbáról már negyven évvel korábban fontos irányjelzést adott Sötér István és Lengyel Balázs. Előbbi a *Szabadulás* című korai kötetet bemutatva a monoton, szürke tónusok mögött erőteljes ódai hang érlelődését érzékelte,² utóbbit pedig a Csorba-szövegek intellektuális telítettsége ragadta meg.³ Ezek lényeges megfigyelések. Ötven évet kellett várni egy újabb fontos jelzésre: a kilencvenes évek első felében Kulcsár Szabó Ernő fogalmazta meg, hogy ebben a költészetben „az életbizalom és a vereségtudat meg-megújuló küzdelme” zajlik, s ez a megállapítás a szövegösszefüggés által konkrétabb értelmet. A szerző Vas István, Jékely Zoltán és Kálnoky László lírájával együtt az esztéta klasszicizmus hagyományvonalába helyezi Csorbának az én közvetlen világtapasztalatát felmutató költészetét, miáltal a klasszikus modernség jegyében teszi azt értelmezhetővé.⁴ Ezen a nyomvonalon el lehet indulni.

Én ehhez az elinduláshoz – Csorba egyéni arculatát keresve – az archívum filozófiai kategóriáját veszem alapul, szabadon értelmezve a Freudtól Foucault-ig egyébként is alakulásban lévő fogalmat.⁵ A magam részéről lelki rendet, világképet, benső valóságot értek rajta. Olyan személyes mitológiát, amelynek két főszereplője a szellemi Apa, a Mester, az archívum-elmélet nyelvén az Arkhón, valamint a Scholar, aki vállalja a Fiú szerepét, és akire feladatként hárul az Apa tanításának őrzése, illetve annak megértése és átvétele, s majd az Apa helyének elfoglalása. Csorba lírai mitológiájában az Arkhón szerepét Várkonyi Nándor tölti be, akiben mintegy személyes arculatot kapott a korai költészetében (és később is) oly fontos problémát jelentő Idő, ez a láthatatlan, mégis mindenütt jelen lévő romboló erő, amely a neki kiszolgáltatott egyént mégis a heideggeri értelemben vett autentikus lét lehetőségével ajándékozza meg.⁶ Mert Várkonyi – elegendő, ha a *Sziriát oszloppaira* gondolunk –

Elhangzott 2021. szeptember 14-én Pécsen, a PécsLIT irodalmi fesztivál megnyitóján.

¹ Tüskés Tibor: *Csorba Győző*. Akadémiai, Budapest, 1981.

² Sötér István: *Négy nemzedék. Élő magyar költők*. Parnasszus, Budapest, 1948, 247.

³ Lengyel Balázs: *A mai magyar líra*. Officina, Budapest, 1948, 92.

⁴ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest, 1993, 70–71.

⁵ Az archívum Derridától és Foucault-tól és másoktól ismert fogalmát Bertók-könyvemben értelmeztem, erre most csak utalok: Nagy Imre: *A második kapu. Bertók László kései költészete*. Kronosz, Pécs, 2015, 41–43.

⁶ Nagy Imre: Az aggodalom kiáltása (Csorba Győző halálpóetikája. Költészete 1955-ig). *Jelenkor*, 2017/1, 86–93.

az idők tanúja: „millió évek millió / mérföldjein / mozgott otthonosan”, olvassuk Csorba Várkonyi halálakor írt, megrendítő erejű *Apa-sírató* című versében,⁷ a pátoszt ellenpontoszó szándékkal az idézett sorokat így folytatva: „(csak az úttesten át keservesen)”. A vers a siratóénekek ismétlődő-variációs retorikáját követi. Központi állítása: „másodszor vesztettem apát”, e szöveg körül forog a személyes veszteség fájdalmasan alanyi ritmikája: „De én...”, „És én...”, „Most én...”, „Hát én...” „másodszor vesztettem apát”.

Pedig ez a kapcsolat jó ideig nem volt problémáktól, sőt kölcsönös gyanakvásoktól sem mentes. Meg kellett küzdeniük egymással, vagy inkább: *egymásért*. Várkonyi 1942-ben megjelent irodalomtörténeti főművében, *Az újabb magyar irodalom 1880–1940* című könyvben, ahol például Takáts Gyula már méltó értékelést kap, Csorba csak a „futottak még” apró betűs halmazában szerepel pár adattal, pedig akkor már két kötete is megjelent. Ugyanebben az évben Csorba, túlzottan tartván Várkonyinak a népi írókhoz, főként Kodolányihoz fűződő vonzalmát, Weöres Sándorral és Makay Gusztávval együtt kivált a *Sorsunk* szerkesztőségéből. (Igaz, utóbb helyreállt ez a viszony.) Ez a kapcsolat tehát nem indult valami jól. Várkonyi negyedszázaddal később a *Jelenkorban* publikált tanulmányában azonban már azt írta a költőről szóló tanulmányában, hogy „Csorba elérkezett a művészi szigornak arra a fokára, ahol tárgy és a forma szerves, szétbonthatatlan egységbe szerveződik”.⁸ A *Pergő években* pedig elárulja, hogy Csorba megbízható értékítéleteit ismerve „szorgosan kikerétem bírálatát saját, lapon kívüli munkálataimra is, sohasem haszontalanul”.⁹ A másik oldalon is érlelődik a bizalom. *A város oldalában* című beszélgetős könyvben Csorba „mesteri” szerkesztőnek nevezi Várkonyit (vélt narodnyikása ellenére), ítéleteiről pedig azt mondja, hogy azok legtöbbször helytállóknak bizonyultak.¹⁰ Csorba *Ív* című folyóirat-kísérletében is közölte Várkonyi egyik tanulmányát.¹¹ Így alakul érlelődik ez a kapcsolat arra a szintre, amely az *Apa-sírató*ban feltárul előttünk. Ez a szöveg, a viszony lényegét megfogalmazva, rámutat az Arkhón hagyatékára – és itt most ennek a személyes mitológiának a mélyére jutunk: a négy ősi elem földi szféráján túl, mintegy fátyolon át meglátjuk a felderengő alakot, s mintha onnét hallanánk a gyászoló által neki kölcsönzött hangját:

Víz-föld-ég-időjáró
négyéltű nincs-gépezetén
élő álmait ellenőrzi
És látja már hogy álma szebb volt
látja hogy élni élni jobb volt
és szomorúan visszaneéz

Íme, az üzenet, a „négyéltű nincs-gépezet” örök álma: ha szavakkal mondanánk, kevesebbet mondanánk, mint a gesztus jelbeszéde: „szomorúan visszaneéz”. A Scholarnak lenne ugyan ehhez még megjegyzése, folytatva a vitát: „kérném a tenyerét hogy arra írjak / s nincs tenyere – –”. A hiányzó tenyér a kezek néma kommunikációját idézi fel egy rokon tárgyú másik versben:

⁷ A vers Várkonyi Nándor halott alcímmel az 1976-os *Észrevételek* kötetben látott napvilágot.

⁸ Várkonyi Nándor: *Egy irodalmi korszak számvetése*. Széphalom, Budapest, 2008, 300–303. Eredetileg: *Jelenkor*, 1966/10, 947–955.

⁹ Várkonyi Nándor: *Pergő évek*. Magvető, Budapest, 1976, 459.

¹⁰ Csorba Győző: *A város oldalában*. Jelenkor, Pécs, 1991, 53., 77., 81., 97.

¹¹ A *Nemzedékek* című dolgozatot az *Ív* első helyen közölte 1945 decemberében.

V. N. után

Nándor, jó-e, ahogy csináljuk?
Nándor, a télnek vége lett.
Mellünkben, látod, óriás lyuk,
megüresedtünk nélküled.

Volt volna még fegyverem egy pár
továbbmenekítnem magam,
Nándor, nagyon kezemre csaptál,
mind elejtettem, oda van.

A mesterek hagyatékának átvétele majd' minden esetben az örökhagyó által kijelölt helyen történik. Az archívum-elmélet nyelvén ez a *letéteményezés helye*. Az 1924 óta folyamatosan Pécssett élő, s az írógépét szakadatlanul „e helyütt verdeső” Várkonyi ezt a várost jelöli ki erre a szerepre. Csorba tudja ezt. *Séta és meditáció* című versének sokszor idézett sora a Mester kijelölő gesztusára reflektál: „Nekem: a város mindörökre.” Szinte szerelmi vallomásként hangzik. De Csorbával vigyázni kell, mert mint a jó költők általában, mindig mást is mond, mint amit mondani látszik. Mert ha beleolvasunk a költő levelezésébe, olyan következtetésre juthatunk, ami bizony sértheti a lokálpatrióta érzékenységet. Szántó Tiborral, a *Dunántúl* című, *Jelenkor*-előd folyóirat egykori szerkesztőjével folytatott levelezéséből megtudhatjuk: Csorba az ötvenes évek második felében el akart költözni Pécsről. Megjegyzendő, hogy ez a szándék a valameddig Pécssett élő írók részéről tipikus. Felsorolni is nehéz lenne azokat – Somlyó Zoltántól Fejtő Ferencig és tovább –, akik a távozás mellett döntöttek. Hiszen ez a város még húsz évig sem tudta a bölcsészkarát megtartani. (Ellentétben Szegeddel, amely olyan jelentős írókat volt képes magához kötni, mint Tömörkény István, Móra Ferenc és Juhász Gyula, s ahol a bölcsészkar is gyökeret tudott verni.) „Majd megmutatom én – írja Csorba Szántónak 1957. november 21-én, éppen 41. születésnapján –, hogy szintén fővárosi leszek.”¹² „Helyzetem itt egyre furábbá válik. Köztudomású városzerte, hogy elköltözési szándékaim vannak, s már egy kissé úgy néznek rám sokan, mint aki túlélte a halálát” – olvassuk pár hónappal későbből.¹³ De az elköltözés terve a beígért állással kapcsolatos bizonytalanság és a lakáskérdés megoldatlansága miatt kútba esett. Csorba maradt. „Itt Pécssett különös újság nincs” – írja Szántónak 1958. február 20-án fanyar iróniával: „Az irodalmi élet komoly fejlődésnek indult, mióta hivatalos székhelye együtt van a futballistákéval. [...] Most már arról is lehetne szó, hogy a két szervezet egybeolvad. [...] Büfé már van. Szurkolók is.”¹⁴ Ha ebben a szövegösszefüggésben olvassuk a fentebb idézett vallomást, akkor a szavak mást is jelenthetnek: azt, hogy hát *nekem* ez jutott, *mindörökre* itt kell élnem. És ha a Pécs-vízió nevezetes verseit felidézzük, s megpillantjuk *Az ürögi erdőben* ijesztően rohanó felhőit vagy a *Flórapihenő* sötét tónusait, akkor az idézett sorra vonatkozó sejtésünk nem tűnik képtelennek. Pláne nem, ha elolvassuk a kései beszélgetős könyvnek a bölcsészkar utáni pécsi vákuumra vonatkozó (meglepően terjedelmes) részeit, ahol felvonulnak a Weöres által „homorú Parnasszusnak” nevezett provinciális világ helyi „nagyságai”, fura figurái és dilettánsai. (A helyzet majd a *Jelenkor* 1958-as indulásával Tüskés Tibor, majd Szederkényi Ervin szerkesztésével országos rangú folyóirattá válásával, később a bölcsészkar újjászületésével fog megváltozni.)

¹² Csorba Győző és barátai. *Budapesti levelek Pécsre*. Sajtó alá rendezte Pintér László. Pro Pannonia, Pécs, 2006, 143.

¹³ Uo., 149.

¹⁴ Uo., 151.

De említettem, hogy Csorba mindig mást is mond, mint amit gondolnánk. Most is ez a helyzet. Még nem végeztünk ugyanis az idézett sorral. Mert ha rálapozunk a *Séta és meditáció* című kötetben a versre,¹⁵ láthatjuk, hogy a város szó a névelővel együtt kurzíválva van, dőlt betűvel kap különös nyomatékot: *a város*. Ám ha az 1978-ban megjelent *Összegyűjtött versek*ben is rálapozunk erre a szövegre, rögtön szemünkbe ötlük, hogy a korábban dőlt betűs szakasz újabb, még erősebb nyomatékot kapott, csupa nagybetűvel olvasható: A VÁROS.¹⁶ Ez nem az irónia, nem a dezillúzió hangja. De már nem is csak vallomás. Több annál. Kinyilatkoztatás. A letéteményezés helyének felismerése és vállalása. És ha ehhez még hozzávesszük, hogy a *mindörökre* szó a keresztény ima *mindörökké* szavának variációja, akkor az utána következő *ámen* is elhangzik a tudatunkban. A vizsgált sor, s az egész vers a maga profán, visszafogott hangján itt már szakrális fényt kap. Ez is benne van a vallomás szólamának meghatott rezgése és a dezillúziós kétely mellett.

Ó bűvölő város, sokarcú,
ha kérdeznék, nem tudnám, hogy milyen vagy.

Nyugalmak, zajok fészke,
kőszürke és levélzöld,
hegyen hivalkodó, völgyben rejtőzködő,
tegnapelőtti és holnaputáni,
makacs munkás, kéjjel lustálkodó,
öl-puha, aszkéta-rideg,
aggastyán-bölcs, kamasz-melldöngető

És a bonyodalmaknak még nincs vége. Mert annak a kipécézett, s bizonyára már nagyon is agyongyötört sornak alighanem van még egy további üzenete is. Ne feledjük, hogy a vers a koporsóra történő utalással kezdődik, s egy temetés bensőséges képével zárul: „Ölében viszi a Mecsek a télbe / embereid és házaid.” Ebben az összefüggésben a „mindörökre” *A szó ünnepében* közölt *Népdal-variációra* rímel:

Addsza, pajtás, a vasvesszőt,
hadd verem meg a temetőt,
nyíljon már ki, fogadjon be
mindörökre!

És a *Hívó* című, még 1948-ban írt, de ugyancsak *A szó ünnepében* közölt, Istent megszólító-kérlelő vers is felidéződhet bennünk:

Az éjszakák lovagja vagy,
lépj át a napsütésbe,
ki eddig nem jöttél belém,
csak jajra és nyögésre,

légy ikre az örömek is,
ó, légy sziámi ikre
minden percemnek, járj velem
örökre, mindörökre.

¹⁵ Csorba Győző: *Séta és meditáció*. Magvető, Budapest, 1965, 46–47.

¹⁶ Csorba Győző: *Összegyűjtött versek*. Magvető, Budapest, 1978, 322–323.

A „mindörökre” szó ily módon már nemcsak az élet végéig tartó kötődésre utal, hanem azon túlra is. „Víz-föld-ég-időjáró / négyéltű nincs-gépezetén” kiléptünk az időtlenbe.

A verset értelmezve egy olyan tanuláshoz is eljutottunk, amely Csorba költészetének, létértelmezésének talán legfőbb jellemzője. Mert mit is tapasztaltunk? A nincsből vant, a halálból életet, a provinciából várost (a város lehetőségét) létrehozni – íme, az ódai tónus, amelyet egykor Sőtér érzékelt –, ez a versek üzenete, megfelelvén (ha lehet, és ha nem lehet, akkor is) az Apa morális parancsának. Csorbának van erre az átalakító erőre egy saját szava: a *másulás*.¹⁷ Az örök változás, a mássá válás, a mássá tevés, a metamorfózis képessége. A Scholar leckéje. Vagyis: életbizalom a vereségtudat terhével.

¹⁷ A *Nő a vonaton* című versben, *A szó ünnepe* című kötetben.

A LENGYEL TÉNYIRODALOM A XXI. SZÁZADBAN

Lengyelországban sosem volt ismeretlen műfaj a riport- vagy tényirodalom, évszázadokra visszanyúló hagyománya van, illetve mindig is népszerű műfaj volt az útirajz, amellyel a riport is rengeteg rokon vonást mutat. Az idők folyamán természetesen változtak mind a riport és a riport-író feladatai, szerepkörei, mind a témák, amelyek e non-fiction művek középpontjában álltak. A rendszerváltozást követően tematikai felszabadulás figyelhető meg, olyan témák kerülnek elő, amelyeket addig mellőzni kellett, mint például a (volt) Szovjetunió, illetve hangsúlyosan sokat foglalkoznak az újjáalakuló Lengyelországgal, saját lengyel identitásukkal. Ekkor stabilizálódott a riport helyzete abból a szempontból, hogy világosan kiderült, a tévé és az internet világában már senkit sem érdekel, ha egy riport-író napok elteltével beszámol egy eseményről, ennél mélyebbre kell nyúlni. Így vált a lengyel tényirodalom az újságírásnál lassabb, ugyanakkor a historiográfiánál jóval gyorsabb műfajjává; a szerzők sok esetben elég gyorsan elvégzik azt a munkát, amely történeszeknek évtizedeket vesz igénybe (bár természetesen egy az egyben nem hasonlítható egymáshoz a kettő). A XXI. század második dekádját pedig már a riport évtizedeként szokás emlegetni.

Fokozatosan egyre több „kényes” téma került előtérbe, születtek riportirodalmi művek a holokausztról, a szocialista Lengyelországról, híres-hírhedt politikai vezetőkről, de a világ történéseire is gyorsan és határozottan reagál a lengyel riportirodalom. A XXI. század tényirodalmi műveinek legnagyobb újdonsága talán az, hogy olyan témáknak is teret ad, melyek sokáig abszolút tabunak számítottak, mint a lengyel–német viszony, a lengyelek és a (lengyel) zsidók kapcsolata és az ehhez társuló felelősség vagy az egyház túlkapásai. Erre mutat rá részletesen a lengyel irodalomtörténész, Przemysław Czapliński jelen lapszámban is szereplő tanulmánya.

Mindig is problematikus volt a riport- vagy tényirodalom műfajának meghatározása, hiszen szigorúan véve nem fér bele sem a klasszikus értelemben vett szépirodalom, sem az újságírás műfajába, mindenképpen valamiféle hibridként kell rátekintenünk. Rengetegen próbálkoztak már a műfaj definíciójának meghatározásával, irodalomkritikusok, irodalomtörténészek és maguk a riportirodalom művelői egyaránt, egyelőre azonban nincs konszenzus a kérdésben.¹ A helyzetet tovább nehezíti, hogy bár lényegében régóta jelen van Lengyelországban a riportirodalom, mégsem született meg eddig a hozzá kapcsolódó irodalomelmélet. Ez viszont napjainkra változni látszik, egyre több olyan tudományos munka jelenik meg, amely a műfaj elméletével, poétikájával foglalkozik, valamint az irodalomelmélettel és -kritikával foglalkozó *Teksty Drugie* folyóirat is megjelentetett 2019-ben egy riportirodalmi lapszámot – melyre jelen írásomban is több ízben támaszkodom –, ami szintén abba az irányba mutat, hogy most zajlik a műfaj elméletének kidolgozása.

A definiálással kapcsolatban Paweł Zajas (aki többek között a non-fiction irodalom és a fordításszociológia kutatója) hívja fel a figyelmet arra, hogy a non-profit és a non-

¹ Vö. Németh Orsolya: *Posztsovjet non-fiction. A volt Szovjetunió országai és a lengyel tényirodalom*, Örökség Kulturpolitikai Intézet, 2019, 9–15.

governal kifejezések mintájára a non-fiction esetében is tagadó önmeghatározással állunk szemben, ám míg az első két fogalom mindenki számára érthető, a harmadik értelmezése még mindig eléggé sajátos.² Szintén Zajas kutatásaiból derül fény arra, hogy a felvázolt probléma nemcsak Lengyelországban van jelen, hanem az egész világirodalmat érinti, ahol jelen van a non-fiction irodalom. Gyakran már a megnevezés sem egységes, angol nyelvterületen egyaránt jelen van a literary non-fiction és a new non-fiction (a new journalism mintájára), a németben a Sachbuch és az erzählendes Sachbuch kifejezéseket használják, a franciában a littérature essais-t, a dánban a faktliteraturl, a legfigyelemre-méltóbb pedig a műfaj holland megnevezése, a quality non-fiction.³ Lengyelországban is azt látjuk, hogy egymással párhuzamosan létezik tényirodalom (literatura faktu) és a riport (reportaż) kifejezés, melyek időnként egymás szinonimái, máskor pedig utóbbit az előbbi részeként értik. Ami a magyar helyzetet illeti, további nehézséget okoz, hogy gyakorlatilag nincs jelen a műfaj (a harmincas, majd a hatvanas évek szociográfiai műveit és egy-két mai kivételt leszámítva), a riport szó hallatán a legtöbbször egy bulvárjelenségre asszociálnak, és a tényirodalom kifejezés sincs benne a köztudatban.

A műfaji meghatározás mellett az okozza a további folyamatos problémát, hogy a riportirodalom része lehet-e a szépirodalomnak. A hatvanas években például főleg a német irodalom kutatói között volt egy olyan törekvés, hogy be kellene vezetni egy negyedik műnemet, ez lenne a non-fiction prózaforma. A kilencvenes évekre azonban világszerte rengeteg kutatás született, és ez a fajta kiterjesztés már nem volt fontos, a definiálásnak az a része került előtérbe, miszerint a riport „olyan próza, amely különös módon írja le a kulturális konstrukciókat azok narratív rekonstrukciója és transzformációja által”.⁴ Amikor 2015-ben Szvetlana Alekszijejics fehéroroszi riportíróként ítélték oda az irodalmi Nobel-díjat „többszölamú írásaiért, amelyekben a jelenkor szenvedéseinek és a bátorságnak állított emlékművet”, némileg változott a helyzet, és egyre inkább elfogadottabbá vált/válik, hogy ez a fajta non-fiction irodalom is beletartozhat, beletartozik a szépirodalom kategóriájába.

A lengyel riportirodalom sok változáson esett át az idők folyamán, követte a történelem és a politikai berendezkedések alakulását. Az első világháború végén, mikor Lengyelország visszakerült Európa térképére, az volt a legfontosabb feladat, hogy hírt adjanak az újjászülető államról, a kommunizmus időszakában úgy kellett írniuk az országban uralkodó helyzetről, hogy csak a sorok között olvasva derüljön ki az igazság, a rendszerváltás után pedig teljesen új utakat kellett keresni, mivel a felgyorsuló audiovizuális, majd internetes média az addig létező formában kiszorította a riportot.⁵ Az új évezred beköszönte pedig újabb kihívások elé állította a riportirodalmat, leginkább annak okán, hogy már nem csak az irodalomban hódít a non-fiction (elég csak a két legnagyobb streaming csatorna dokumentumkínálatára gondolni) – erre hívja fel a figyelmet Justyna Tabaszewska, a Jagelló Egyetem Irodalomantropológia Tanszékének kutatója is.⁶ Illetve, mindig is fontos volt feltenni a kérdést, hogy mi is maga a tény, a fake news korában azonban ennek még nagyobb lett a jelentősége. Tabaszewska továbbá elég találóan a világ protézisének nevezi a riportot, mivel az kiegészíti a befogadó számára a világról való tudást, és általában olyan, társadalmilag fontos kérdéseket érint, amelyekhez csak korlátozottan fér

² Vö. Paweł Zajas: Fakty, fikcje, niefikcje. Trzy uwagi o gatunkach granicznych, *Teksty Drugie*, 2019/6, 210.

³ Vö. uo., 211.

⁴ Vö. uo., 213.

⁵ Bővebben: Németh, i. m., 15–37.

⁶ Vö. Justyna Tabaszewska: Forma i fakt. Wyzwania Współczesnego reportażu, *Teksty Drugie*, 2019/6, 9.

hozzá az átlagpolgár.⁷ Ez pedig változást hozhat abban, hogy miről beszélnek az emberek, és hogyan beszélnek egy adott témáról.

A XXI. században ugyanakkor az is nagy kérdés, hogy az irodalmi riport formája hogyan változik, tágul-e, nyit-e nem írásos (kép, hang) műfaji elemek felé. Az irodalmi riport elméletének és az újságírói és irodalmi műfajok kapcsolatának kutatója, Edyta Żyrek-Horodyska szerint a médiaszféra változása az újságírói műfajok és az irodalmi riport poétikájára is hatással van; utóbbi multi- vagy intermedialis irányba tereli. Ryszard Nycz (a Lengyel Tudományos Akadémia irodalomtörténésze, a *Teksty Drugie* folyóirat főszerkesztője) pedig arra hívja fel a figyelmet ezzel kapcsolatban, hogy a kollázs technikák fejlődése és széles körű használata egyfajta reprezentációs krízissel függ össze.⁸ Jó példa lehet az ilyen típusú riportirodalomra a képregényriport, mint például Marcin Kołodziejczyk *Morze po kolana* (A térdig érő tenger) című műve Marcin Podolec rajzaival. Vagy itt lehet említeni Filip Springer *Miasto archipelag* (Szigetvilág-város) című munkáját, ahol maga a megjelenő könyv egy egész projekt megkoronázása volt, megelőzte/kiegészítette egy internetes oldal, közösségimédia-oldalak, újságcikkek és egy rádióműsor.

A lengyel riportirodalomnak jó pár éve erős intézményrendszere is van, idetartozik az egyik vezető lengyel napilap, a *Gazeta Wyborcza* riportmelléklete, a *Duży Format*, illetve több lengyel kiadónak (Czarne, Znak, Agora) is van már külön riportirodalmi szekciója. Az intézményrendszer legfontosabb pillére azonban a *Riportintézet* és a mellette működő kiadó, a *Dowody na istnienie*. Utóbbi kettő Mariusz Szczygiel nevéhez köthető, aki maga is napjaink egyik legismertebb és legsikeresebb riporteri-írója.

Az említett intézmények mellett azonban egy, az utóbbi időben roppant aktuális kérdés is Szczygiel nevéhez kapcsolódik, miszerint lehet-e, szabad-e, etikus-e, hogy egy riporteri-író nagymértékben jelen van a tömeg- és közösségi médiában, hogy hírnevet szerezzen az írásainak és a műfajnak (és nyilvánvaló módon – vagy mindenekelőtt – saját magának). A kérdés a szerzők között is vita tárgyát képezi, és erre keresi a választ Dominik Antonik, a Jagelló Egyetem Irodalomantropológia Tanszékének kutatója is, amikor azt kérdezi, lehet-e gyümölcsöző együttműködés a tömegmédiával és az irodalmi riport között.⁹ A problémát talán a Szczygiel és egy másik vezető lengyel riporteri-író, Włodzimierz Nowak között zajló vita érzékelteti a legjobban. Nowak opponálja az együttműködést a tömegmédiával, és azt a kérdést tette fel Szczygielnek, hogy nem nyomja-e a celebség keresztje a vállát, ő pedig úgy replikázott, hogy Nowak képmutató, mert a fiatalok promotálására használta fel a *Duży Formatot*, akik így a sztárok mellett könnyedén szereztek maguknak hírnevet. Ennek kapcsán pedig több riporteri-író is kinyilvánította véleményét. Artur Domoślawski szerint például amiatt kerül válságba az igazság, mert a riporterek művésznek hiszik magukat, Agnieszka Wójcińska pedig úgy véli, hogy a riporteri szobrász vagy kézműves, akinek árnyékban kell maradnia.¹⁰ Mindebből megint csak az látszik, hogy hiába a nagy múltú hagyomány és az egyre kiterjedtebb intézményrendszer, továbbra sincs nemcsak a műfajnak, de a riporteri szerepnek, feladatnak sem egységes meghatározása.

Az eddigiekben azt láttuk, hogy a XXI. században a riportirodalom műfajának meghatározása, a műfaj elhelyezése az irodalmi palettán, valamint a tényirodalom és a média kapcsolata a legfőbb kérdések a témát illetően, és úgy tűnt, mintha a kutatók között is egyetértés lenne ebben. Megfigyelhető azonban egy másik irányvonal is, mely szerint

⁷ Vö. uo., 16.

⁸ Vö. Edyta Żyrek-Horodyska: Intermedialny, transmedialny, multimedialny. Reportaż wobec cyfrowej mediamorfozy, *Teksty Drugie*, 2019/6, 51–55.

⁹ Dominik Antonik: Czy prawda może być medialna? O wątpliwj autonomii reportażu i potrzebie małych kryzysów, *Teksty Drugie*, 2019/6, 223.

¹⁰ Vö. uo., 224–229.

napjainkban már háttérbe szorul a riport és az újságírás, illetve a riport és az irodalom kapcsolata, sokkal érdekesebb, hogy mi zajlik magán a műfajon belül. Ezt képviseli többek között Bernadetta Darska irodalomkritikus, a non-fiction irodalom kutatója, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a mai irodalmi riportban megfigyelhetők a tárca elemei, az esszére és az interjúra emlékeztető ábrázolásmód.¹¹ Az irodalmi riport meghatározását illetően egy újabb problémakört vezet be, ehhez Szwetlana Alekszijejics *Nők a tűzvonalonban* című művét hozza példának (de Alekszijejics bármelyik riportját említhetnénk itt). A fehérorosz riportter-író munkáira ugyanis az a jellemző, hogy rengeteg ember beszámolóját, vallomását olvashatjuk bennük egymás után, mindennemű kommentár nélkül. Darska ezzel kapcsolatban arra mutat rá, hogy ha valaki több száz oldalon keresztül nem tesz mást, mint egymás után helyezi az áldozatok és a gyilkosok történeteit, akkor a műveit már nem lehet riportnak nevezni. Viszont – merül fel a kérdés – ha nem riport, akkor mi csoda? Így jut el oda, hogy már nem többszólamú riportnak, hanem riportatóriumnak nevezi az ilyen műveket (mivel az oratóriumot közönség előtt adják elő, a vallomáshoz elég lenne egyvalaki). Majd ebből kiindulva megalkotja a „tanúriport” fogalmát, amely egy olyan történet, amelyet feltétlenül szükséges elmondani, azonban a riportter árnyékban marad, és az olvasó lesz a tanú. Az alanyok nemcsak magukról beszélnek, hanem egy nemzedék portréját alkotják meg, az egyén traumája közös traumává lesz, a riportter pedig nem csak a maga nevében hallgatja a történeteket.¹² Ugyanebbe a kategóriába sorolható még például Małgorzata Rejmer albán riportja is, a *Głosy komunistycznej Albanii (A kommunista Albánia hangjai)*.

A formát illetően a XXI. századra kialakult még az úgynevezett intim riport a lengyel tényirodalomban. Itt viszont ismét egy fogalmi, meghatározásbeli problémába ütközünk, mivel az intimitás azonos a belső élményekkel, amelyek viszont ellentétesek a riport alapvető funkciójával – erre hívja fel a figyelmet Kinga Siewior is a Jagelló Egyetem Kultúrantropológiai Tanszékéről.¹³ Ez a megjelenési forma is leginkább Mariusz Szczygiel nevével összefüggésben jelent meg, napjainkban ő fejlesztette tökélyre. Jó példa erre Szczygiel *Reality* című írása, melyben adott egy illető, akinek a lakásán hétszáz füzet gyűlt össze, tele levelekkel, bevásárlólistákkal, arról szóló feljegyzésekkel, hogy mit evett, vagy hogy befizette az egyházi adót, és mindez 1943-tól. A szerző – ahogy azt Siewior megállapítja – intim riportjaiban egy átlagos életet emel egy híres történet rangjára, ez lesz az úgynevezett intim retorika tengelye.¹⁴ Ugyanakkor vannak, akik már a múlt század második felében alkotó, a lengyel riportirodalom egyik atyjának tekintett Ryszard Kapuściński műveit is az intim riport kategóriájába sorolják,¹⁵ bár az ő esetében inkább arról van szó, hogy gyakran ő maga válik saját riportjainak a főhősévé.

A legújabb (értem ezen az 1989 utáni időszakot) lengyel riportirodalomban megjelenő témákat illetően rendkívül széles a paletta, és nincs könnyű dolga a kutatónak, ha valamilyen kategorizálni szeretné e műveket; de néhány jól látható irányvonal mindenképpen kirajzolódik. Az első ilyen jellegzetes tematika maga a rendszerváltozás utáni Lengyelország, a lengyel identitás, saját lengyeliségük kérdése (a legfontosabbak talán Włodzimierz Nowak, Wojciech Tochmann, Filip Springer, Lidia Ostalowska munkái). Ezt követően jelent meg az érdeklődés a lengyel riportter-írók körében a közelmúlt eseményei, történelme iránt, így kerültek előtérbe az olyan fontos és fajsúlyos, sokáig tabunak számí-

¹¹ Vö. Bernadetta Darska: Wielość głosów. O reportażu świadectw, *Teksty Drugie*, 2019/6, 240–241.

¹² Vö. uo., 241–245.

¹³ Vö. Kinga Siewior: Ślimak, śrubeczka i śmierć. Reportaż intymny Mariusza Szczygła, *Teksty Drugie*, 2019/6, 66.

¹⁴ Vö. uo., 68.

¹⁵ Beata Nowacka: Ryszarda Kapuścińskiego reportaż intymny, in: „Życie jest z przenikania...” *Szkice o twórczości Ryszarda Kapuścińskiego*, szerk.: Bogusław Wróblewski, PIW, Varsó, 2008, 121–128.

tó témák, mint a holokauszt, a pogromok vagy a szocialista Lengyelországban zajlott események (például Anna Bikont, Lidia Ostałowska, Cezary Łazarewicz, Aleksandra Boćkowska, Anna Sulińska művei). Így nem túlzás kijelenteni, hogy a riportirodalomnak a tabudöntésben is fontos szerepe lehet.

A következő jól körülhatárolható témakör a volt Szovjetunió országai, a nyugati végektől egészen Vlagyivosztokig. Ezen belül van, akinél az egész Birodalom jelen van (Jacek Hugo-Bader, Krystyna Kurczab-Redlich, Waclaw Radziwinowicz), és vannak művek, amelyek a Kaukázusra (Wojciech Jagielski, Wojciech Górecki riportjai), Szibériára (például Piotr Milewski, Andrzej Gugara, Michał Książek írásai) vagy a posztsovjet fantomállamokra (Tomasz Grzywaczewski) koncentrálnak. Külön csoportot képeznek azok a riportok, amelyeknek Ukrajna és Fehéroroszország áll a középpontjában (ilyenek Igor T. Miecik, Grzegorz Szymanik, Paweł Pieniążek, Małgorzata Nocuń, Andrzej Brzeziecki, Mateusz Marczewski, Katarzyna Kwiatkowska-Moskalewicz munkái); ezek a művek a legfrissebbek, és ezekből van a legtöbb, ami egyben azt is mutatja, hogy a lengyel riportirodalom szinte azonnal reagál az aktuális történésekre.

Az utóbbi években egyre több riportformában íródott életrajz is napvilágot látott (ahol a szerző a környezetét vagy akár átlagembereket interjúval meg, és ezekből áll össze a kép), a legtöbbször (nem feltétlenül jó hírű) politikusok, állami vezetők az alanyai ezeknek a műveknek (többek között Bolesław Bierut, Petro Porosenko vagy Aljakszandr Lukasenka), de találunk tényirodalmi művet például Marlene Dietrichről is. Jellemzők még a haditudósítások, ennek kapcsán Paweł Smoleńskit kell mindenképpen kiemelni, illetve a különféle távoli, főleg afrikai, dél-amerikai országokról szóló művek, melyek esetében az a jellemző, hogy olyan helyekre kalauzolnak, ahol elnyomásban élnek az emberek (Wojciech Jagielski és Artur Domosławski művei), vagy egy demokratikus országban van rosszabb helyzetben egy népcsoport – erre jó példa Ludwika Wodek riportja a Franciaországban élő algériaiakról –, vagy diktatúra van. Ezzel kapcsolatban végzett érdekes kutatást Marlena Nikody, aki szerint ilyen esetekben egy riport akár virtuális ítélőszékként is működhet, mivel egy még működő diktatúra esetében a riport keretein belül lehetőség van a rendszer biztonságos elítélésére. Ily módon a hősök lesznek a vádlók, az olvasók a tanúk, a riporter pedig lehet akár a koronatanú.¹⁶

Az e lapszámban megjelenő riportirodalmi műveket leginkább az utazó riport kategóriájába lehetne sorolni, ami rímelt arra, hogy Lengyelországban nagy hagyománya van az útirajznak. Ewa Winnicka *Óvatosan felnyitom a koporsó fedelét* (2014) című riportjában Angliában szerencsét próbáló honfitársai nyomába ered, főhőse lengyeleknek szóló temetkezési vállalatot nyitott Londonban (köztudottan rengeteg lengyel él – és hal – Angliában). Ilona Wiśniewska *Kísértetek* (2014) című írásában a hajdan orosz/szovjet fennhatóság alatt álló Spitzbergák szellemvárosaiban kutat az élet nyomai után, és bukkan rá azokra a fiatalemberekre, akik az egzotikumra éhes turistákat kalauzolják végig az üres, jeges, valaha virágzó bányásztelepüléseken. Hasonlóan „egzotikus” világba kalauzol Joanna Czczott *A vótok és a tűz* (2017) című írása, Tatyjana története, aki „azt hitte, hogy orosz férjhez megy feleségül”, és aki harcoss védelmezője a mára ugyancsak kevés lelket számláló vót népnek. Andrzej Muszyński *Dojkja* (2013) egészen Kambodzsáig repíti az olvasót, a szaggatott, végig feszült hangulatú riportban az ötvenes évektől kezdve tárul elének az ország története, a vörös khmerek terrorja; mindez különböző emberek személyes történeteinek prizmáján át. Hasonlóan kemény és kegyetlen világot mutat be Mateusz Janiszewski a *Ház a Loes folyó partján*ban (2014). Itt egy európai orvos útját (tortúráját) kísérhetjük végig Indonézia és Kelet-Timor között. Mateusz Marczewski *Fehéroroszország kerek tavai* (2017) című műve a posztsovjet térségről szóló riportok halmazába is beleillik,

¹⁶ Vö. Magdalena Nikody: *Wirtualny tribunal wobec diktatury, Teksty Drugie*, 2019/6, 90–91.

hiszen Fehéroroszországban járunk. A szerző remekül elegyíti írásában az ősi, mitikus fehérorosz legendákat az olyan, a mai napig aktuális és fájó kérdésekkel, mint a nyelvhasználat és nyelvtudás (orosz vagy fehérorosz) problematikája. Witold Szablowski *Táncoló medvék* (2018) című riportjának egy főleg cigányok lakta észak-bulgáriai falu a helyszíne, ahol mindenki megsínylette a Szovjetunió széthullását és a kolhozok megszűnését, és ahol bevett szokás medvét tartani háziállat gyanánt. Magdalena Rittenhouse *New York. Mannahattától a Ground Zeróig* (2013) címet viselő írása pedig New Yorkban játszódik, de ne higgyük, hogy ez olyan riport lesz, amely végre nem a világ végére kalauzolja az olvasót. A Nagy Almán belül ugyanis a nyomornegyedek és azok lakóinak élete tárul fel előttünk, egészen a XIX. század végétől kezdve. Maciej Wasielewski *Holnap befut a királynő hajója* (2013) című megrázó riportja a brit fennhatóság alá tartozó Pitcairn-szigetek szinte még törzsi világába repíti az olvasót. A szigetlakók közt élesen elkülönül a fiúk és a lányok világa, előbbieket életének természetes része utóbbiak rendszeres megerőszakolása, amiért végül bíróság elé kerülnek. Iza Klementowska *A fácán* (2014) című írásának főhőse António de Oliveira Salazar, Portugália diktatórikus miniszterelnöke, akit különböző történetekben, helyzetekben ismerhetünk meg.

EWA WINNICKA

Óvatosan felnyitom a koporsó fedelét

Jacek, 41 éves, London

„Nemzetközi temetések és hamvasztás” – áll a hirdetés a helyi londoni lapokban. Telefonálok, kíváncsi vagyok, hogyan szerez magának piacot egy kis üzletember ebben az idegenek előtt hagyományosan zárt iparágban. Hammersmith kerületbe beszéljük meg a találkozót. Elmeséli, hogy Lengyelországban elváltak a feleségével. Kapcsolatai – ahogy mondja – általában négy évig tartanak, utána szakítanak, ő pedig egy táskával nekivág a nagyvilágnak. Legutóbb éppen elsétált egy munkaközvetítő ügynökség mellett. Bement, megkísértették az ajánlatok. Pár nap múlva már Liverpoolban volt, ahol szórólapokat hordott ki. London volt a következő állomás.

A Eusten-állomási Burger King főnöke lengyel volt, így felvett mosogatónak. A nyelvi hiányosságaim miatt még másfél évig nem mehettek ki a vevőkhöz.

Örülhettem viszont a személyes sikereimnek. Mikor megérkeztem Angliába, száznyolc kilót nyomtam, ez négy hónap munka után a Burger Kingben lement nyolcvanra. Ha az ember „hozd ide, tedd oda, söpörd össze” munkakörben dolgozik, bőven van alkalma mozogni, a hamburgerek látványától pedig elmegy a kedve a fast foodtól.

Figyeltem a vendégeket. Mennyi hamburgert képes megenni egy ember egyszerre! Odagurul a kasszához, ahol kiszolgálók; szándékosan mondom, hogy gurul, mert annyira el van hívva, hogy menni már nem tud, de újra és újra teljes menüt rendel, dupla adag sült krumplival és kólával. És nem azért, mert szegény, hanem mert türelmetlen és a szokások rabja. Még lusta is, nehogy elfáradjon rágas közben. Immár vékony emberként undorodtam ezektől. Eszembe nem jutott, hogy ebédszünetben a saját húspogácsánkért nyúljak. Ugyanezért a pénzért valahol máshol ehetek valami egészségesebbet, ugyanekkor mennyiségben. Tésztát, teszem azt.

Időközben előléptettek részlegvezető-helyettesé. A jellemem segített hozzá. Délután hat óra van, de ha nem végeztem a munkámmal, természetesen maradok túlórázni, aztán jövök reggel hatra, kezdem a munkát, és ennyi. Egyéb olyan képességeim is vannak, amelyek számomra természetesek, de Nagy-Britanniában szokatlanok. Meg tudok javítani egy kapcsolót, be tudok csavarni egy villanykörtét, vissza tudom tenni a széteső lemezeket. A mi részlegünkön állandóan tönkrement valami. Ha kihívtunk egy vállalkozót a részlegbe, az mindig aranyárban számlázott. A cégem, amelynek franchise-a van a McDonald's-ban, a Burger Kingben, és pályaudvarok licence-ét vásárolja fel, hamar rájött, hogy kivételes munkaerő vagyok. Mivel mindent meg tudok javítani, és jó a hozzáállásom a munkához gyorsan kapaszkodtam felfelé: lábtörlőből és tányérmosogatóból supervisor lettem, majd shift manager, végül pedig a nagyfőnök helyettese. És mindezt alapfokú angol nyelvtudással! Jól eltervezett fortélyoknak köszönhetően sikerült az előmenetel. Először új feladatokat sajátítottam el, aztán megtanultam az új előírásokat, és csak a legvégén mentem el a tanfolyamra, hogy papírt szerezzek.

Két év elteltével már ugyanabban a pozícióban voltam, mint az a Tomek, aki teljesen kezdőként felvett. Én két évig dolgoztam azért, amiért Tomek hét évig. Úgyhogy vezettük a Burger Kinget, amely első helyre került az üzemegek között.

A mi Burger Kingünknek négyszázötvenezer font az éves forgalma. Ez azért is kivételes, mert harminc méterrel odébb is volt egy hasonló Burger King, hasonló forgalommal. Ebből arra következtettünk Tomekkel, hogy valóban rengetegen eszik ezeket a szendvicseket.

De én többre vágytam. Mit csináltam azon kívül, hogy dolgoztam? Spóroltam. Például a lakáson. Én olyan ember vagyok, akinek vannak céljai. Másoknak talán nincsenek. Meggyőződéseim, hogy nem azért élek, hogy felemésszem a pénzt. A munkahelyemen megismertem egy bangladesit. Egy szobában laktam vele. Én az emeletes ágy felső szintjén, ő lent. Hét másik haverja lakott még a lakásban. Mivel rengeteget dolgoztunk, csak ritkán láttuk egymást. A bangladesiek nagyon pozitív emberek, bár szülőhazámban, Lengyelországban nem sok dolgom akadt velük. Az biztos, hogy más a kultúrájuk.

Vécéhasználat után a kagylóból mossák meg magukat, ezért folyton össze van fröcskölve a padló. Van, hogy ugyanazzal a kezükkel esznek és etetik egymást, amellyel előtte megmosakodtak. Mindennap rizst és curryvel megszórt csirkét készítenek. Furcsa, hogy mindannyian együtt hálnak, csókolóznak, ölelkeznek. Mélyebbre nem nézek a takaró alá.

Lakótársaim húszasok-harmincasok voltak, hivatalosan tanultak, így lehetett legális munkájuk – legfeljebb heti húsz órában. Túl sokat tévéztek, ez volt az igazi tanulmány.

A vallást illetően a Burger Kingemben mindenki egyetértett abban, hogy le-hessen bevinni imaszőnyegeket. Amikor eljött az ideje, a kolléga fogta a szőnyeget, átment egy üres szobába, imádkozott, visszajött, és mindenki boldog volt.

Örültem, hogy új szokásokat ismerhetek meg, de egy év elteltével már vágytam rá, hogy egyedül lakjak egy szobában. Kibéreltem egy nyolcszobás házat a Wood Greenen. Nem magamnak. Hét szobát kiadtam, havi hatszáz fontot kerestem tisztán. Máig megvan ez a ház. Áll és dolgozik. Nekem.

Hogy legális-e továbbadni bérbe a szobákat? Az ingatlanközvetítő ügynökség szerint öt főig igen. Az én házamban persze egy kicsivel többen laktak, és a vérbeli angol szomszédaim panaszt is tettek a Councilnál, hogy túl sokat csapkodjuk az ajtókat. Három év után! Kijöttek a Counciltól ellenőrizni, nem találtak semmit, de a rossz szájízem megmaradt.

Ami a bérlőket illeti, megválogatom őket. Jó szemem van hozzá, és általában tudom, ki az, aki rendben van, és ki nem fizetné időben a bérlési díjat. Nekem még senki nem tartozott. A kábítószer az egyetlen probléma. Időnként elnézem a fiúkat, akik mindent elhegedülnek, mint a tücsök a mesében. Vodka, drogok. Eszükbe se jut, hogy arra gondoljanak, mi lesz tíz év múlva. Kettejüket kidobtam, mert amfetaminoztak, és még terjesztették is a szert. Minden vasárnap jött hozzájuk négy díler. Úgy jöttem rá, hogy meghallottam, a kertünkben egyezkednek. Nem csináltam cirkuszt. Annyit mondtam: „Kapsz két hetet, és ne is lássalak.” Semmi agresszió.

Van egy albérlőm, egy fiú, aki talán szív valamit. De azt semmiképp sem engedem, hogy áruljanak.

Visszatérve a munkára: nem nehéz kitalálni, hogy elegendem lett. Betöltöttem a negyvenet, és bár lehet, hogy nem beszélek túl jól angolul, de saját vállalkozást akartam indítani, ahogy Lengyelországban is nyitottam egyiket a másik után. Először élelmiszerboltra gondoltam. Aztán megszámloltam, hogy van már ötszáz lengyel élelmiszerüzlet, és arra jutottam, ez nem egy innovatív ötlet. Amikor meghalt a nagynéném Írországban, megvilágosodtam. A nénikém az unokatestvéremet látogatta meg Dublinban, és sajnos meghalt. Rossz volt nézni, mennyit küzd a család, hogyan erőlködnek, hogy elszállíthassák a nénit Lengyelországba, milyen sok a formalitás, a küzdelem a szállítás ügyében. „Ó, ez nekem való lenne – gondoltam. – Annyi lengyel él Nagy-Britanniában, biztosan lennének kuncsaftok.”

Felhívtam a városházát, és megkérdeztem, hogyan lehet temetkezési vállalkozást nyitni. Mik a formalitások, mik a holttestek szállításának szabályai? A hivatali dolgozók azt talán tudják, hogyan lehet segílyhez jutni, de azt nem, ho-

gyan kell egy ilyen vállalkozást beindítani. Vagy rosszindulatúak. A brit temetkezési szolgáltatások egyesülete sem válaszolt. Majdnem egy évig elemeztem a működés alapszabályait. Végül kivettem egy szép házat, vettem egy autót, amelyet Lengyelországban átalakítottam halottszállítótá, készítettem egy modern hűtőházat, bevásároltam koporsókból és urnákból, újsághirdetéseket adtam fel, leültem az íróasztalom mögé, és vártam a kuncsaftokat. Az első évben nem hívott senki. Ha valaki esetleg meghalt, jelentkezett a család Lengyelországból, és felbérelt a munkára egy lengyelországi céget. Megszokásból. De én végig hittem, hogy jóval egyszerűbb felhívni engem, Angliában. Mert én gyorsan odamegyek, elhozom, felöltöttem a klienst, és elintézem a formaságokat, mivel tudom, hogyan kell. Egy ilyen lengyel cég elszállítja a holttestet, de azt már nem tudja megszervezni, hogy helyben elhamvasszák.

Vártam és vártam. Nem tehettem le a vállalkozásról, Angliában az nem ilyen egyszerű. Ha az ember kivesz egy irodát, legalább két évig kell bérelnie. Magas kauciót is fizet, hitelt vesz fel, melyet vissza kell fizetni. És folyvást beleesik a külföldieknek állított csapdába. Kissé későn tudtam meg, hogy az üzletembereknek havi ötszáz font üzleti adót kell fizetniük a városházának. Éppen nem volt pénzem. Gondoltam, majd később befizetem. A második részlettel is elcsúsztam. Aztán beidézték a bíróságra, hogy hatezer fonttal adósa vagyok a hivatalnak, mert az már nem bízik bennem, és az egész következő adóévre előre kéri a pénzt. Itt nem tréfálnak. Ebben az országban nagyon könnyű céget alapítani, de megkövetelik az adófizetést. Én ezt nevezem kulturális különbségnek. Mert ha Lengyelországban nem fizeted ki a bírságot, akkor egy év múlva kapsz egy idézést öt százalékkal magasabb összeggel. Itt azonnal csődbe mész. Ez óriási stresszt okoz, ugyanakkor gyorsan meg is tanulja az ember a vonatkozó szabályokat.

Fizikai munkát kellett vállalnom, hogy fenn tudjam tartani a céget és fizetni tudjam az adókat. Csak akkor nyugodtam meg, amikor valaki szólt, hogy két évbe telik, amíg egy cégre felfigyelnek az emberek. Bíztam benne, hogy a könnyű temetés ötlete tetszeni fog nekik.

Egy negyvenéves férfi volt az első kliensem. A felesége és két gyerek maradt utána. Néhány éve mindannyian Angliában laktak. A férfi rengeteget dolgozott egy építkezésen, reggel rosszul lett, bevitte a mentő a kórházba, estére meghalt. A túlzott szakmai ambíció sajnos a lengyelek réme. Nem törődnek az egészségükkel, ha el is mennek orvoshoz, csak paracetamolt kapnak, nem elég ügyesek, képtelenek többet kiharcolni.

Ez az úr Southamptonban igényelte a szolgáltatást. Ez az a kikötő, amelyből a Titanic indult, nagyon érdekes. Természetesen elmentem a Titanic Múzeumba. Érdekes dolgokat tud meg munka közben az ember, sok helyre eljut, időnként furcsa rakománnyal a csomagtartóban. Fejlődik az üzlet.

Elhoztam a férfi testét a kórházból, és elküldtem a szeczeni üzembe, ott tették el. A családja még Angliában elbúcsúzott tőle, mielőtt lezártuk a fémkoporsót. A külföldre szállításhoz használt koporsónak mindig fémből kell lennie. A faanyag csak külső dekoráció. Egy ilyen koporsót – ezt jó, ha tudja – már nem nyitunk fel.

Ezt az első férfit követően szállingózni kezdtek a kuncsaftok. Biztosan hallott azokról a gondokról, amelyekkel az emigrációban szembetalálja magát az ember. Könnyen hibázhat, elveszítheti a munkáját. Rengeteg lengyel szenved a magánytól. Az otthoni kapcsolatok megszakadnak, az újak nem bizonyulnak tartósnak. Van róla tapasztalatom. Sok az olyan internetes oldal, ahol ismerkedni lehet. Több ezer férfi és nő, ki mit akar. Az emberek sokat dolgoznak, Londonban borzasztó nagyok a távolságok, nem fejlődnek úgy ezek a kapcsolatok, ahogy kellene. Nem úgy van, hogy megismerek egy lányt, először félénken megszólítom, elmegyünk kávézni, a következő héten esetleg moziba, kivirágzik a kapcsolat, tartós lesz a szerelem, és együtt maradunk. Itt hétközben nem jön össze a találkozó, mert este kilencig dolgoznak az emberek, a kocsmákban tízig. Marad a szombat. Moziba nem megyünk, mert drága, és nem értünk semmit, kávézóba sem, az is túl sokba kerül. Mondjuk, tegnap megismerkedtünk a neten, ma elmegyünk sörözni, aztán már túl késő van, ó, nem tudsz hogyan hazamenni, aludj nálam. Hogy mi lesz utána, azt majd meglátjuk. Csakhogy mikor felébred az ember, nincs miről beszélgetni, eltűnik a közelség. És egy vagy két hét múlva már nincs kedve az embernek egy hasonló kalandhoz a város másik végében. Ugyanúgy mardos a magány, ahogy előtte.

Így a klienseimnek több mint a fele öngyilkos. Huszonöt és harmincöt év közötti fiatal emberek, rettentően sajnálom őket, mondhatni, teljesen értelmetlenül halnak meg. A lengyel kollégám, aki Lengyelországba szállítja az ügyfeleket, nagyon csodálkozik. Van, hogy hármásával-négyesével szállítja a testeket. Egyetlen nőt sem ismerek, aki bármi kárt tett volna magában. A férfiak azonnal felkötik magukat. Legutóbb a múlt héten volt ilyen esetem. Egy huszonnyolcéves fiú Közép-Angliában betört egy lengyel templomba, és felakasztotta magát a kapu kilincsére. Ennek a fiúnak gondjai voltak saját magával. Agresszív volt, nem jött össze neki a barátnőjével. Két hónappal korábban szakítottak. A lány egyébként nagyon rendes volt. Kifizette a szállítást Lengyelországba, és minden szükséges holmit bepakolt a koporsóba. Keresztet, láncot, pénzt, mivel a fiú olyan helyről származott, ahol lennie kell pénznek a koporsóban.

Ha szabad egy megjegyzést. Az a benyomásom, hogy felkészületlenül jönnek az emberek Angliába dolgozni, egyik napról a másikra élnek. Ha elvesztik a munkájukat, nem tudják kifizetni a lakás bérleti díját. Ha valaki két hétig nem fizet, mehet a híd alá. Ha nincs aranytartaléka, amiből kihúz egy hónapot és munkát talál, hajléktalan lesz. Szégyell hazamenni Lengyelországba, depresszióba esik. Küzd az életéért. Én sajnós az útja végén állok. Egyre többen akarnak Angliában temetkezni. Mert már az egész család itt él. A hamvasztást választják. Meg kell mondjam, ez költséges mulatság. Ezernyolcszáz font a hamvasztás, de egy urnás sírhely a temetőben már háromezer. A városi hivatalok szerencsére hozzájárulnak a költségekhez.

Mindenki azt kérdezi, félek-e a klienseimtől. Nem félek, én nem hiszek abban, hogy van valahol egy másik élet, bár az utóbbi időben egy kissé meginogtam. Éjszakánként nem álmodom az ügyfeleimmel. Időnként beszélök hozzájuk, megsimogatom őket, úgy gondolom, jól bánok a halottakkal. Nincsenek autóbalesetes kuncsaftjaim, akik csúnyák lennének. Ezek úgy néznek ki, mintha aludnának.

Csak a boncolás nyomai és esetleg a kötél okozta seb a nyakukon árulják el, hogy felakasztották magukat.

Talán a családok túlzott spórolása az egyetlen technikai probléma. Legutóbb is volt egy öngyilkosom, akinek a családja úgy döntött, fog egy kombi autót, és hoz egy olcsóbb koporsót Lengyelországból. Engem arra béreltek fel, hogy elintézzem a formalitásokat, és átvegyem a holttestet. Felöltöztettem népviseletbe a megboldogultat, rakom be a koporsóba, de az túl kicsi, kilógnak a lábai. Kiveszem a párnát, de így sem jó. Rakom a fejét balra, semmi, aztán jobbra, semmi. Mint egy horrorfilmben, mert két óra múlva lesz a hamvasztás. A család ott áll és figyel. Végül térdben behajlítottam a lábát. Nem elég, hogy öngyilkos lett szerencsétlen, itt hagyta a lányát, a fiát, a volt feleségét és a nővérét, az utolsó útjára meg túl kicsi koporsóban küldik.

Ami a szervezeti problémákat illeti, nagyon nehéz az itteni temetkezési társaságok tagjává válni. Szeretnék oda tartozni, mert akkor egy külön, kórházakban osztogatott szórólapon is említenék a céget. Így sok klienst happolnak el az orrom elől. De azt kell mondanom, egyenesbe jöttem. Az ünnepek alatt nagy a forgalom, a nyári szünetben kisebb. Van, hogy tíz ügyfél havonta, de van, hogy csak kettő. Sok urnát és koporsót adok el, új üzletágakat is fejleszttek. A temetkezési kiegészítőkben van a jövő.

Nagyon szeretem a munkámat. A kliensek családja általában nagyon kedves. Meghívják a szertartásra, aztán úgy SMS-ezünk, mint a közeli ismerősök. Sok lengyelnek elkerekedik a szeme, amikor meglát. Többségük egyszerű helyeken dolgozik, nekem meg temetkezési vállalkozásom van. A szenvedélyem, a büszkeségem.

Nagyjából egy évvel azután, hogy Jacokkal beszélgettem, kaptam tőle egy levelet. „Szeretnék eldicsekedni, hogy egyre inkább beindul a cégem. Jelenleg hat temetést készítek elő egyszerre egész Angliában, köztük van Franciszek úr temetése is, akit két hete ölték meg Londonban; talán hallott róla. Még hétvége is dolgozom.”

NÉMETH ORSOLYA fordítása

New York. Mannahattától a Ground Zeróig

Hogyan él a másik fele

Füledt, forró éjszaka van. Izzadtan fekszenek egymáson, próbálnak elaludni, amikor a levegőn keresztül hirtelen áthatol egy hang. Valami nyikorog, valaki gyorsan kinyitja az ajtót, kiszakítva őket nyugtalan szendergésükből. A sűrű sötétségben hideg fény villan fel. Egy másodperc tört részéig néhány férfi körvonalt látják. Furcsa mozdulatokat tesznek, a szándékaik nem világosak. Egyikőjük valamilyen fémtárgyat tart a kezében.

A betolakodók épp olyan gyorsan elmennek, mint ahogy megjelentek. A ködbe burkolózva eltűnnek, a lakók ismét álomba merülnek. De íme, csoda történt: névtelen arcok és a rajtuk látható érzelmek – félelem, csodálkozás, szomorúság, tehetetlenség, levertség – lettek megörökítve a fényérzékeny emulzióval fedett üvegdarabon. Nemsokára meglátja a világ, hogyan él a másik fele.

Az egyik betolakodó egy Dániából származó bevándorló, Jacob Riis. Tanárcsaládba született, és az asztalos szakmát tanulta ki. Tizenhárom testvére közül gyerekkorukban majdnem mindannyian meghaltak tüdőbajban. Az Egyesült Államokba akkor vándorolt ki, amikor a lány, akit szeretett, nem akart hozzámenni feleségül (sok-sok évvel később meggondolja magát, és New Yorkba költözik). Miután megérkezik Manhattanbe, Riis hosszú időn keresztül az utcán alszik és éhez. Végül valaki riporterit állást ajánl neki. Az egyik első feladat, amellyel meg kell birkóznia, egy beszámoló készítése a New York-i arisztokraták, az Astor család rezidenciáján rendezett fényűző ebédéről. Bár ő maga épp az éhenhalás szélén van, nagyszerűen vizsgálják. Rövidesen azonban arra a következtetésre jut, hogy más témák vonzzák. Rendőrségi riporter lesz, és a Mulberry Streetnél lévő rendőrőrs közelébe költözik. Azt beszél róla, hogy az a Halál Sugárútja.

A következő évtizedben bejárja a Five Points környéki nyomornegyedeket. Apró utcákba és sikátorokba merészkedik be, pincékben és sötét folyosókon kószál, fürdőszoba és ablak nélküli bűzlő lakásokat látogat meg. Körülnéz, és gondosan jegyzetel. „A világ fele nem tudja, hogyan él a másik fele. Így volt ez valamikor. Nem tudta, mert nem akarta tudni. A felső felét nem érdekli azoknak a küszködése és sorsa, akik a társadalom alján élnek, legalábbis addig nem, ameddig ott lehet tartani őket, és nem próbálnak meg berontani a mi helyünkre...”¹ Ír a szüleik által eltaszított csecsemőkről; a szennyvízcsatornában lubickoló gye-

¹ Jacob August Riis: *How the Other Half Lives. Studies Among the Tenements of New York, With and Introduction and Notes by Luc Sante*, New York, Penguin Classics, 1997, 5.

rekekről; oxigén és fény nélküli helyiségekben vegetáló családokról; korrupt rendőrökről, maffialeszámolásokról, mindenről, amiről a világ nagyobbik része – a másik fele – jobb szeretne nem tudni.

Azt mondogatta, hogy a mocskos ház mocskossá teszi azt az embert is, aki benne lakik. Meg volt róla győződve, hogy a mocskos házak nem az égiek akaratából valók, hanem emberi kezek munkájáról tanúskodnak, és ezért senki más, kizárólag az emberek segíthetnek azon a sok rosszon és szerencsétlenségen, amelyek ott történnek. Hitt abban, hogy a tudatlanság okozza az érdektelenséget és a passzivitást.

Nem prédikált, nem moralizált, a konkrétumokra összpontosított. Tényeket közölt – dátumokat, helyeket, neveket, összegeket. Szenvedélyesen írt. Évekkel később felidézi, hogy attól, amit látott, összeszorult a szíve, és szükségét érezte annak, hogy valamit kiadjon magából. És szeretne volna, ha mások szíve is összeszorul. Elbeszélésének hősei sohasem voltak statisztikai évkönyvekből vett, számára távoli alakok, hanem hús-vér emberek, a legkülönbélebb személyes történetekkel. Mindenféle lehetséges módját kipróbálta annak, hogy ezeket a történeteket eljuttassa a „másik félhez”. Ezért akarta illusztrálni a szövegeit. Hitt abban, hogy a képek sokkal könnyebben hatnak az érzelmekre, mint a szavak. „Ez a történet éppen eléggé borús ahhoz, hogy minden emberi szív beleborzongjon.”² De félhomály uralkodott azokon a helyeken is, amelyeken megfordult – a pincékben, alagsorokban, az ablak nélküli kis kamrákban, bérházudvarokban, gyanús kis síkátorokban. A rendelkezésre álló objektívek túlságosan silány minőségűek voltak ahhoz, hogy mindezt le tudja fényképezni velük. Így aztán megpróbált vázlatokat készíteni, de gyorsan meggyőződött róla, hogy nem megy túl jól neki. És aztán hirtelen jött a megvilágosodás.

1887 elején Riis olvasott annak a két németnek a találmányáról, akik építettek egy olyan pisztolyt, amelyet egy pillanattal a fényképezőgép zárjának kinyitása előtt kellett elsütni. A tölténypor kálium-klorát és magnézium keverékét tartalmazta. Az intenzív fehér fény, amely a másodperc egy töredékéig felvillant, a legnagyobb sötétséget is eloszlatta. Riis gyorsan módosított a találmányon – ahelyett, hogy pisztolyból sütötte volna el a töltényt, egy konyhai serpenyőben idézett elő kis robbanást. „Ez valami olyan dolog volt, amire sok-sok éve vártam. Ezen a módon még a legsötétebb zugot is sikerült lefényképezni”³ – írja meg évekkel később a reformer újságíró, aki innentől fogva riporterri felfedezőútjainak asszisztensek társaságában indul neki, akik aztán vonszolják magukkal az állványt és ... a serpenyőt.

Ezeknek a kirándulásoknak az eredménye lett az 1890-ben kiadott *How the Other Half Lives* [Hogyan él a másik fele] című könyve. A szerény méretű broszúra nagyjából tucatnyi vázlatot és tizenhét fényképet tartalmazott: „A bűnözés és a szerencsétlenség képei éjszaka és napközben készítve Gothamban.” A forma és a tartalom egyaránt megrázta az olvasókat – a háborítatlan középosztályt, amely a képeknek köszönhetően először láthatta saját szemével, hogy néz ki az élet a Lower East Side nyomornegyedeiben. Az egyik felkavart olvasó egy fiatal városi hivatalnok volt, Theodore Roosevelt. Elhatározta, hogy személyesen keresi fel Riist a Printing House Row-nál lévő irodájában (abban az időben itt volt a leg-

² Uo.

³ Jacob August Riis: *The Making of an American*, New York, Macmillan, 1902, 267.

több újság és kiadó szerkesztősége). Nem találta ott, így hagyott neki egy névjegykártyát és egy rövid üzenetet: „Elolvastam a könyvét, és eljöttem, mert segíteni szeretnék”.⁴ Így kezdődött az újságíró és Roosevelt sok-sok éven át tartó barátsága, utóbbi később a New York-i rendőrség főnöke, majd az állam kormányzója, végül pedig az ország elnöke lett. Ami azonban még ennél is fontosabb, hogy drámai változások kezdetét jelentette mindez.

Tetőbrigádok

„Magas, büzlő házak között mentünk [...], udvarokon keresztül, amelyeken a nyitott, ajtajuktól megfosztott árnyékszékeket nők és férfiak közösen használták [...], koszos matracok és szeméthalmok között. Két szobában nyomorgott egy hétfős család, amely még albérlőkkel is osztozkodott ezen a helyen [...]. Szégyelltem magam, hogy egy olyan társadalom tagja vagyok, amelyik megengedi, hogy ilyen körülmények létezzenek [...]. Az, amit láttam, megmutatta a további utamat”.⁵

Lillian Wald Felső-Manhattanben nőtt fel, jól szituált német zsidó családban. Az időnként Riis gyermekeinek nevezett reformerek köréhez tartozott. Műveltek és érzékenyek voltak, mindnyájuknak az volt az érzésük, hogy azokba a sikátorokba és szűk kamrákba, amelyeket a fotográfus bevilágított a villanólámpájával, a lehető leghamarabb el kell jutniuk kefékkel, fecskendőkkel, könyvekkel felfegyverkezve. 1891-ben Wald a Columbia Egyetem orvosi iskolájának ifjú végzettjeként előadást tartott szegény emigráns asszonyoknak a higiénéről. Amikor befejezte, egyikőjük megkérdezte, hogy meglátogatná-e a beteg édesanyját a Lower East Side-on. Belement. Nem sokkal később a Jefferson Street-i nyomortanya második emeletére költözött. Otthagyta a laboratóriumot és a tudományos munkát. „Annak a reggelnek a tapasztalatai a tűzkeresztséget jelentették számomra – írta évekkel később. – Megadatott nekem, hogy annak a kerületnek a részévé váljak, amelyben ráeszmélésem bekövetkezett.”

Azt beszéltek róla, hogy „pragmatikus idealista”. Ő saját magát elsősorban a város felső és alsó része közötti összekötő elemnek tartotta – a között a két világ közötti köteléknek, amelyeket szakadék választott el egymástól: az egyik egy jól szituált nyugat-európai zsidók alkotta közösség, akik viszonylag képzettek Amerikába, a másik nincstelen rokonaiké Oroszország, Litvánia, Ukrajna, Galícia és Románia zsidó kisvárosaiból. Utóbbiak szegénynek, esetlennek, betegesnek mutatkoztak; ellenszenvet és szánalmat keltettek. Azok a zsidók, akik már úgy-ahogy berendezkedtek Amerikában, nem akarták, hogy bármiféle közük is legyen hozzájuk. Wald azonban úgy gondolta, hogy valamivel tartoznak nekik.

„Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az alakok mindannyian emberi lények. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a nyomorúságos, sötét épüle-

⁴ Idézet: Burns – Sanders – Ades: *New York. An Illustrated History*, New York, Alfred A. Knopf, 1999, 195.

⁵ Lillian Wald: *The House on Henry Street*, New York, Henry Holt and Company, 1915, 5–8. Idézi: Jewish Women Archive: <https://jwa.org/womenofvalor/wald>, 2013. 07. 24.

tek mind-mind valóságos személyek otthonai – férfiaké és nőké, öregeké és fiataloké, jóké és rosszaké, olyanoké, akiknek vannak gyengeségeik, erényeik, vágyaik és álmaik, épp olyanok, mint nekünk – írta Betty Loebnek címzett levelében, aki Jacob Schiffnek, a Wall Street egyik legnagyobb bankárjának anyósa volt. – És tegyük fel magunknak a kérdést: mit tehetek én mindannak a rossznak az ismeretében, mely közöttünk lakozik? Van-e valami kötelezettségem?”⁶

Nem sokkal később Loeb ezt írta lányának: „Hozzám fordult egy rendkívüli, fiatal nő. Nem vagyok biztos benne, hogy zseni-e vagy bolond. Jobb szeretném azt gondolni, hogy zseni, ezért is akarom megkérni Jacobot, hogy adjon neki egy esélyt”.⁷

A levelezés eredménye az 1893-ban létrehozott ápolónői csoport lett – ma szociális munkásoknak neveznék őket –, akik a legnagyobb szükségét szenvedők otthonaiban tettek látogatásokat. Alapvető orvosi segítséget nyújtottak nekik, tanították őket, hogyan készítsék el az ételeiket, és hogyan kerüljék el a kórokozókat. Kék keményített kötényt viseltek, a nyomortanyák között pedig, hogy megkíméljék magukat a meredek lépcsőkön való felmászás fáradságaitól, gyakran a tetőkön keresztül közlekedtek.

Schiff, aki kezdetben nem lelkesedett az ötletért, belement, hogy hat hónapon át finanszírozza a „brigádokat”. Egyetlen feltételt kötött ki: Waldnak részletes feljegyzéseket kellett készítenie arról, hogy kinek, hol, milyen módon nyújtottak segítséget, és milyen eredménnyel. Így aztán minden áldott este, miután végzett a tetők és alagsorok körbejárásával, Wald gondosan jegyzetelt: „Meyer P. – ötéves, a csípője sérült. Hét hónapot töltött az ortopédiai kórházban, ahonnan »gyógyíthatatlan« diagnózissal írták ki. Nyomorék, fájdalmai vannak, hordozni kell...”⁸

A jelentések minden jel szerint meggyőzőeknek bizonyultak. 1895-ben, Schiff adományának köszönhetően, Wald és társai létrehozták a kerületben a mai napig létező Henry Street Settlement House-t. A központ, mely kezdetben a higiéniai szabályok terjesztésére és az alapvető orvosi ellátás biztosítására koncentrált (a díjak mértéke a páciens anyagi helyzetétől függött, a legszegényebbek ingyen kaptak segítséget), gyorsan bővülni kezdett. 1915-ben a Henry Streeten több mint száz ápolónő dolgozott, akik közel huszonhétezer betegről gondoskodtak; évente pedig több mint kétszázezer alkalommal vizitáltak az otthonaikban. Idővel a Henry Street-i épület szanatóriumként, menedékhelyként, hajléktalanok étkezdéjeként, árvaházként, iskolaként, napközi otthonként, művelődési házként, könyvtárként, segélypénztárként, sőt még ügyvédi irodaként is funkcionált. Mindenekelőtt azonban Wald hitt abban, hogy az egyik legfontosabb szerepe, amelyet be kell töltenie, az, hogy az emberek közötti kapcsolatokat erősítse, hogy létrehozzon egy helyi közösséget. A Henry Streeten található ház, illetve a New York többi kerületében létrejött tucatnyi társintézménye állampolgári iskolát alkottak – tanították a közügyek iránt való személyes elköteleződést, segítettek az önbizalomhiányos bevándorlóknak, hogy tegyenek magukért.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

Inspiráltak is. A Lower East Side-on rövidesen elkezdtek egymás után megjelenni a különböző közhasznú intézmények. Az 1889-ben egy német zsidó közösség által megalapított Educational Alliance egyfajta esti iskola volt. A bevándorló családok – elsősorban a gyerekeik – idejártak angol-, tánc- és etikettóra. Használhatták a közfürdőt, megpihenhettek a szép tetőkertekben, valamint az előadásokon megtudhatták, „hogyan válhatnak jó amerikaivá”.

1903-ban a Henry Street Settlement House közelében jelent meg az Egyesült Államok első játszótere. A többek között a Jacob Riis vezette reformerek csoportjának köszönhetően jött létre. 1901-ben a Norfolk, Essex, Grand és Delancey utca közötti bérházak háromnegyedét lebontották. A város által elfoglalt területen New York állam egykori kormányzója, William Seward emlékének szentelték az itt létrehozott parkot (a kormányzó néhány évtizeddel korábban a bevándorlók jogaiért folytatott küzdelmével szerzett érdemeket). Az optimista Riis meg volt győződve arról, hogy a hinták és homokozók hozzájárulnak a fiatalok bevándorlók körében elkövetett bűnözés visszaszorításához. Eleinte a vad udvari játékokhoz szokott fiúk egyáltalán nem voltak elbűvölve. Nyugtalankodtak az olasz és zsidó anyukák is, akik ez idáig az ablakaik alatt tudhatták a kölykeiket, most viszont bele kellett törődniük abba, hogy azok elmennek valahová az ismeretlenbe, még ha a *terra incognita* csak néhány sarokra volt is.

Száz évvel később vasárnap délutánonként a Seward park játszóterén édesanyjuk és bábiskák vigyázó szemek előtt elsősorban ázsiai gyerekek másznak a köteleken és mászókákon (ma már senkinek sem jutna eszébe, hogy akár csak egyetlen pillanatra is levegye róluk a szemét). Színes pólókban gondtalan gyermekek benyomását keltik. De a köddel és nedvességgel átítított park szomorú helyként jelenik meg előttem. Bár a nyár közepén járunk, a napsugarak nehezen hatolnak át a hatalmas platánok lombkoronáin.

Elmegyek innen, és a közelben megállok, a Nathan Strauss emlékének szentelt kis téren, aki az egyik leghíresebb New York-i áruház tulajdonosa volt. Miután hatalmas vagyonra tett szert, hozzáfogott a tüdőbaj elleni küzdelemhez – felépíttette többek között a Lower East Side első tejpasztőröző állomását, ezt követően pedig az egész városban népszerűsítette az ötletét. A legszegényebbeknek, akik nem is álmodozhattak saját hűtőszekrényről, jeget osztogatott.

Azokra gondolok, akiket az elmúlt évszázad kudarcai nem rettentettek vissza attól, hogy próbálják tenni a dolgukat, a keményített kötényeikben tetőkön mászkáló ápolónőkre, a pragmatikus idealistákra, akikről nem lehetett tudni, boldok-e vagy zsenik, a jégkockákra, a serpenyős pirotechnikára, a késő éjjel megírt levelekre és beszámolókra. Az emberi türelemre és kitartásra gondolok, a reményre, amely a józan ész ellenére arra készítteti, hogy a legreménytelenebb vállalkozásokba is befogjanak, az alázatra, amely megengedi, hogy lassú változásokkal is beérjék ott, ahol úgy tűnik, hogy inkább dinamittra és forradalomra lenne szükség, a lélek hajthatatlanságára, amely erőt ad, hogy minden reggel felkeljenek bűzlő matracukról, és újrakezadjék. Azokra gondolok, akiknek nem sikerült, és azokra, akik a létrán egyre feljebb kúszva a felhők felé törekedtek.

Strauss kis teréről látni lehet az új World Trade Center építkezésén dolgozó darukat. A távolban látszó toronyházakat nézegetem, és az emberi álmok és cselekedetek nagyságára gondolok. Elképzelem a férfiakat, akik gerendákat cipel-

nek, hegesztenek, csavarokat húznak meg; egyikük letörli az izzadságot a homlokáról, másikuk káromkodik, a harmadikuk rágyújt egy cigarettára. Lent a városban, a lélegzetüket és szitkozódásukat változatlanul, több mint száz éve vigyázza a sziget őrzője, a szabadság, egyenlőség, testvériség patrónusa. Az öböl vizéről visszaverődő napfényben alig látszik; el kell hinni, hogy ott őrködik a kikötő bejárata felett, patinával borítva, amely – legalábbis szeretnénk bízni benne – nem csupán az oxigén hatására vonta be. Minden valószínűség szerint a munkások közül azonban senkinek sincs ideje ebben a pillanatban kémiai folyamatokon elmélkedni. A szabadság, egyenlőség, testvériség fogalma sokkal bonyolultabb dolog, mint gerendákat rögzíteni a felhők alatt.

SZATZKER HELGA fordítása

Kísértetek

– Rengeteg az ilyen elhagyatott város Oroszországban. – Vagyim szotyolát ro-pogtat, egy papírzacskóba köpködi a héját. Egyszerűen felépül, kizsákmányol-ják, elhagyják, és épül a következő. Itt, a Spitzbergákon csak annyi a különbség, hogy a turisták látogatják ezeket.

Az 1978-as születésű Vagyim Dudkin idegenvezető egy Longyearbyentől északra található bányásztelepülésen, Pyramidenben, amely 1998. október elseje óta lakatlan. Mindennap tíz körül ébred a nem működő Tulipán hotel negyedik emeletén lévő szobájában, kávézik, egyik piros Marlborót szívja a másik után, vállára dobja a géppisztolyt, és kimegy a kikötőbe. Már második hónapja ez a menetrend. Júniustól szeptemberig szinte mindennap kikötnek a világ minden tájáról érkezett turistákkal teli hajók. Hétfőn, szerdán, pénteken és vasárnap a Polargirl, kedden, csütörtökön és szombaton a Langøysund. Valamivel ezer ko-rona fölött van a hajózás ára, ebben benne van az út, az ebéd, a whisky azzal a jéggel, amelyet a Nordenskiöld jégtörő halászott ki egyenesen a tengerből, a ro-hanás egyik helyről a másikra, amelyhez szabadidő is jár, hogy meg tudják venni az úgynevezett szuveníreket.

A Langøysundon egész nyáron Stein Henningsen az idegenvezető. Elkép-zelhetetlen csíkos gyapjúsapkája és molyrágta pulóvere nélkül; fakó vattakabát-ját csak akkor veszi fel, ha nagy a szél. Steinnek olyan bongó hangja van, hogy könnyedén túlkiabálja a motort, valami olyan bája, hogy mindenki azonnal be-lemegy az általa kínált akciókba, és olyan mesélőkével van megáldva, hogy a hallgatóság még akkor is hülyére röhögi magát, ha sokadjára hallja ugyanazt a történetet. Stein itt nőtt fel, a Henningsen cég a bátyja, Stig tulajdonában van. Amikor nem a hajón dolgozik, a jégen van. Szó szerint. Ott áll például a Svéd Intézet előtt Párizsban egy jégtömbön, négy órán keresztül. A jég olvad, ő meg csak áll egyik lábáról a másikra, mindezt öltönyben és elegáns cipőben. Vagy a Brooklyn-hídon fekszik. Ugyanaz az öltöny, égszínkék ing, csúszásgátlók. Zúzott jéggel borítva fekszik, mint a halak az üveg mögött, a szeme csukva, és várja, hogy elolvadjon a jég, csak egy vizes folt maradjon utána, amely felszá-rad, mire lemegy a nap. Ősszel, mikor véget ér a szezon, időnként látni Steint a diszkóban ugyanebben az öltönyben, ahogy egyik vagy másik Hókirálynő öle-lésében táncol. A jövőben szeretne utcaművész-fesztivált rendezni Longyearbyenben. Itt egész tavaszig lehet heverészni egy jégtömbön. De egy-előre nyár van, turisztikai csúcsideő, egy egész autóbusznyi tiszta túraruhás em-ber követeli a történeteket, Stein pedig aprólékosan ellenőrizni kezdi a kezében lévő jelenléti ívet. A fuvarozók 8.30-kor kezdik összegyűjteni az érdeklődőket a hotelek előtt. Pontban kilenckor elindulnak Billefjord északi részére, ahol –

ahogy a pyramideni kirándulás prospektusa ígéri – az Arktisz felfedezői láthatnak egy szellemvárost.

Vagyim azért jött ide, mert egy ismerőse, aki egy évvel korábban dolgozott itt, mutatott neki egy újsághirdetést, és mivel Vagyim nem szereti a tömeget (ezért – mint bevallja – Moszkvában lakik), egyszerűen jelentkezett. A haverja csak annyit mondott: „Hozz magaddal kabátot, egy jó talpú cipőt és számítógépet, mert unatkozni fogsz”. Hozott. Nem unatkozik.

A Tulipán szálló múzeumában ülünk egy kanapén, az ablak alatt. A függöny a fejünk felett csiklandozza a tarkónkat. Vagyim kifakult pólót, rövidnadrágot és sarok nélküli papucsot visel, mivel ötösön megy a radiátor. Oldalvást ül, száját eltakarja egy napraforgóval, amelyet ő maga szedett. Rendkívül udvarias, de ez az udvariasság valamiféle szájalmat palástol a beszélgetőpartnerrel szemben. Nem arról van szó, hogy egyáltalán ne szeretné az embereket. Csak azt nem szereti, amikor hülye kérdéseket tesznek fel neki, például hogy mit evett ebédre, vagy ha „bábuskának” nevezik a matroska babát. Amúgy közömbösek számára az emberek. Több ezren utaznak ide egész nyáron, mindenki meg akar tudni valamit, vagy csak kérdezni akarnak az idegenvezetőtől, úgyhogy Vagyim türelmesen válaszolgat.

– Egyszer két lány nem messze innen összeakadt egy medvével. Egyiküket elkapta, de mikor meglátta, hogy a másik menekül, elengedte, és őt kapta el. Szóval jobb, ha nem menekül a medve elől az ember.

Vagyim szereti látni a döbbenetet az ide érkezők szemében. Azt mondja, Pyramidenben vannak angyalok, de nem mindenki láthatja őket. Ő maga sem látja őket, de tudja, hogy itt vannak. Pontosan kilenc, háromszor hármas csoportokban. És mind jók.

Maga a pyramideni múzeum elég siralmas állapotban van. A kitömött medve például visszafordíthatatlan, lepény alakú kopaszodásban szenved, kifakult szájpadrását valaki feketére festette. A medvének tátva van a pofája, úgyhogy látszik, hogy a festő még csak tanult. A mellette lévő rénszarvasnak valaki olyan golyókat nyomott a szemgödreibe, amelyek még a legjobb szemüveggel nézve sem emlékeztetnek szemekre. A háromujjú sirálynál már ennyire sem igyekeztek, és újságpapírral tömték ki a szemgödret. Ezenkívül lógnak még a falon tablók és újságkivágások azoknak az eltűnőfélben lévő fényképeivel, akik elhagyták a helyet. A múzeum sarkában rögtönöztek egy kis boltot, kirakata tele van mindazzal, amit egy rendes turistának haza kell vinnie Oroszországból. Vannak usánkák, modernek is, nőknek például rózsaszínben, Putyin-képű, kicsi, nagy, csillogós és matt matroska babák, sőt olyanok is, amelyeknek egy megfelelő méretű vodka rejlik a belsejükben. Vannak díszes pénzermék, lelakozott szénkockák és keljfeljancsik. Ezenfelül a múzeumban inognak az asztalok, nyekereg a deszkapadló, és mindezt kaleidoszkópszerű, a rózsaszín és mustársárga árnyalataiban játszó üvegmennyezet borítja.

Valaha Pyramiden volt a Spitzbergák legnagyobb orosz települése, és minden bányász álmainak netovábbja. 1927-ben vásárolták vissza a várost a svédektől, majd ide telepítettek rengeteg magasan képzett munkást az ukrajnai Donyeck-medencéből és az oroszországi Tulából, 1941-ben viszont mindenkit elszállított-

tak, mivel minden orosz Arhangelszkbe evakuáltak a Spitzbergákról. Alig három évvel a háború után már hatszázan laktak Pyramidenben, és évi tizenötezer tonna szenet termelt ki a bánya. Az 1975-ös mezőgazdasági jelentésben olvasható, hogy 35 000 kilogramm húst, 48 000 liter tejet, 110 000 tojást és 5700 kilogramm zöldséget termeltek a városban. Azokban az években, amikor a legjobb virágzott, több mint ezer lakosa volt a településnek (1989-ben egészen pontosan 715 férfi, 228 nő és 71 gyerek). Ennek kellett volna lennie a Szovjetunió névjegyének az Arktiszon, ahol a magas életszínvonal és a modern technológia feltehetően kompenzálta a lakókat a sarkkörü éjszakákért, azért, hogy a befagyott tenger elvágja őket a világtól, és hogy nyaranta plusz öt fok környékén van az átlaghőmérséklet. A szénporban létrejöttek a legjobb tenyésztő-termelő gazdaságok (melegházak tele paradicsommal, uborkával, hagymával és fűszernövényekkel), virágzott az oktatás (iskola, óvoda, hatvanezer kötetes könyvtár), az egészségügyi szolgálat (negyvenágyas kórház négy ápolónővel, egy általános orvossal és egy sebésszel, gyógyszertár), a fizikai erőnlét fejlesztése (sportcsarnok, két uszoda), a szórakozási lehetőségek (mozi, koncertterem, zenei stúdió), és mindez a legjobb alapanyagokból készült épületekben, ahol nagy műgonddal ügyeltek a részletekre. Anyák a gyermekeikkel, kocák a kismalacokkal, tyúkok a csibékkel. A nyírfa lambéria, a súlyos mennyezet, a gránitpadló és a mozaikberakás itt alapvető. Még a főtér fűvét is Murmanszk környékéről telepítették át. Szédületes.

A ma már szétesőben lévő kikötőből – ahol büszkén lobog a norvég és az orosz zászló – egy nagyjából egy kilométeres út vezet a központba. Jobb kéz felől elhagyunk pár omladozó épületet, melyek ablakai helyén már csak lyukak tátonganak, a rég kiszáradt vízvezeték rejtő fajárda mentén sorakozó leeső félben lévő utcai lámpák szétvert lámpaburáikkal meghajolnak a járókelők előtt. Csak egy maradt meg a finnek nevezett tízegynéhány falazott lakóházból, a méregzöld színű tizenhetes szám. A fa pottyantós véce mellett tárva-nyitva az ajtó, bent a padlón egy matematikafeladatokkal teli füzet lapjait pörgeti a szél. Néhány lap hiányzik belőle. Vagy ezen a viharoktól már ezüstös árnyalatúvá vált fajárdán, vagy a széntől fekete úton halad az ember. A bejáratnál, ahol a város igazi része kezdődik, hatalmas fémkonstrukció fogadja az érkezőt, rajta a település neve, fölötte pedig egy szenesvagon áll, az utolsó, amely 1998-ban feljött a bányából. Aztán jönnek a bérházak. Lekerekített szegélyűek, négyemeletesek, tízegynéhány ablak van egy sorban. Járda, zöld szigetek és madárürülék veszi körül őket. Mindenütt háromujjú sirályok sivalkodnak az elhagyott házak ablakpárkányain. A madaraké a város.

A Tulipán szállónál van belőlük a legtöbb, nyilván azért, mert a turistáktól mindig leesik valami. A szállodától a művelődési házig szintén lekerekített szélű téglákból rakott széles betonjárdán vezet az út, mindkét oldalon azzal a bozontos tengerparti fűvel teli zöldterület választja el. Egy jegesmedvét ábrázoló táblát szúrtak a fűbe, amely a Trust Arktikugol szénvállalat fennállásának hatvanadik évfordulójáról ad hírt. A város központi helyén Lenin-szobor áll. Csak a feje, de az jó pár méter magasra emelve. Most szürke, de az archív képeken látszik, hogy aranyszínűre volt festve, és úgy csillogott a soha le nem menő nap fényében, akár egy templomkupola. A járdán megdermedt macskalábnyomok látszanak. Annak

idején jellemző volt a macskák látványa a Spitzbergákon, ott, ahol éltek emberek. A nyolcvanas évektől kezdve nem engedte a törvény a macskatartást, mivel a macskák veszettséget terjeszthetnek, amelyet a rókáktól kapnak el. Longyearbyenben egyetlen macska sincs (bár a boltban a kutyaedeles polcon időnként látni macskaalmot és szárazeledelt). Pyramidenben is a mancslenyomat a betonban az egyetlen nyom, ami maradt utánuk. De még 2009-ben összekapadtam itt egy macskával, amely a fűtés-csővek alól kerített valami prédát. Odaszaladt, hozzám dörgölőzött, majd felcsapott farokkal rohant tovább. Egy rühes, de nem különösebben sovány cirmos volt.

Az egyik Pyramidenről szóló könyvben, egy a főtéren a földbe ásott fém napraforgó (sok ilyen örök virág van itt, a szállodának is megvan a maga tulipánja) képe alatt olvasható, hogy ott egy nem hivatalos macskatemető volt. Senki sem tudta ezt megerősíteni azok közül, akiket megkérdeztem. Az emberek temetőjéből, amely pár száz méterre fekszik a várostól, és ahol komoly arcok néznek ránk a sírkövek porcelán fényképeiről a negyvenes-ötvenes évekből, állítólag exhumáltak egy testet, mialatt zárva volt a város. Érdes vörös csillagok csillognak a síremlékek tetején, némelyik egészen őszig is, amikor újra elkezd lemenni a nap. A tundrában nincs, ami benője a sírokat. Úgy néznek ki, mintha valaki egyfolytában kijárna ide, és kitépkedné a nemlétező gyomokat. Itt hagyták az őseiket, az állataikat és a növényeiket; ezek adták meg magukat utoljára. A jó pár négy hónapos sarkköri éjszaka folyamán egész a gyökerükig elfehéredtek, már csak csonkok, kiszáradt, elfagyott száruk maradtak, némelyek változatlan állapotban, levelekkel, csak éppen majdnem teljesen fehérek. Mások, mint látszik, a végsőkig harcoltak, felmászta a jeges ablaküvegen, hogy valamicske fényhez jussanak.

*

– Mindig különleges volt számunkra a pyramideni kirándulás, mert ez a település teljesen el van vágva mindentől. – Birger 1978-ban járt itt először. – Ebbe az irányba nem volt turistaforgalom, és mivel egyetlen lakónak sem volt csónakja, minden kívülről jövő látogató érkezése ünnepnek számított. Az emberek behívtak minket magukhoz. Ők nem beszéltek norvégul, mi nem beszéltünk oroszul, de néha órákig folyt a társalgás. Azt kérdezték a leggyakrabban, mi mennyit keresünk.

Pyramidenben a szállodán kívül nem volt pénzforgalom, a turisták dollárral fizettek, így virágzott a cserekereskedelem. A kilencvenes években a Jamnik magnó volt a legkeresettebb áru, de mindenképpen kétkazettás változatban. Cirill betűs könyveket ajánlottak cserébe.

– Például ezt is – Birger egy faabakuszt vesz a kezébe – az egyik pyramideni kiránduláson kaptam. Május elseje volt, gyönyörű idő, a tenger be volt fagyva, egyedül mentem, jégrobogóval. Csend, napsütés és jég, könnyű volt átvágni a fjordon keresztül vezető úton. Az egyik épület előtt észrevettem egy csoportot, a napon ültek, előttük asztalok és grillek sorakoztak, székek helyett pedig ládák. Intettek, hogy „jöjtek csak, jöjtek”. – Utánozza a gesztusaikat.

Rögtön megkérdezték a vendéget, mennyit kaphatnának egy kiló medvezsírért. Birger ma sem tudja, mire lehetne használni ezt a zsírt, úgyhogy azt mondta,

száz dollárt biztosan. Ez nagy hatással volt rájuk. Egész idő alatt úgy lekötötte őket a medvezsír, mintha valami sarkvidéki csodakenőcs lenne. A Spitzbergák orosz bányásztelepülésein senkinek sem volt robogója, úgyhogy minden „Nyugatról” érkezőt (még akkor is, ha éppenséggel délről jöttek) azonnal körbevették az érdeklődők. Az egyik nő – mint később kiderült, állatorvos – el is vitte Birgert a hizlaldába, ahol éppen akkor születtek kismalacok. Akart neki adni egyet, hogy otthon vágja le magának. Amikor Birger visszautasította, a kezébe nyomta az abakuszt, és meghívta, hogy látogassa meg az otthonában. Birger sosem felejt el az elé táruló látványt, amikor belépett a lakásba. A nő a kanapén feküdt, üres tekintettel bámult ki az ablakon, egy tulokforma, metilalkoholtól elmosódott arcvonású férfi pedig embriópózban hevert a földön, nejlonharisnyás lábfejét a szájában tartotta, és szopta, mint egy csecsemő. Nem vették őt észre. A nőt lekötötte a bambulás, a férfit a lábszopás. Birger soha többet nem találkozott ezzel a nővel.

„Többen is lehetek” – ezt a mondatot hajtogatják a leggyakrabban Longyearbyen régi lakói, amikor szóba kerül Pyramiden. Azt is sokat hallani, hogy megkönnyebbülve értek haza egy ilyen kirándulásból.

Amikor a szénbányászat már nem bizonyult rentábilisnek, mert nem találtak újabb szénrétegeket, csökkenni kezdett a település népessége. 1998 januárjában csupán 351 férfi, 101 nő, 170 disznó és 4 tehén élt itt. Aztán mind elmentek. Csak a gépek, a bútorok, a képek a falakon, az ágynemű, az el nem használt vagy meg nem ivott kölnik és az elviselhetetlen szag maradt utánuk.

A pyramideni laktótelepen hosszúak a folyosók, egyforma méretűek a lakások, amelyek egy sötét előtérből, apró, zöldre csempézett fürdőszobából és egy nagy ablakú szobából állnak. Minden lakásban más mintájú a tapéta. A blokkoknak nevet is adtak. Az egyiket, amelynek sötétbarna faborítása van, Londonnak hívják, a másik, hasonló, az utca túloldalán a Párizs. Előbbiben laktak az agglégények, utóbbiban a hajadonok. A legtöbbjük zárva van, de el lehet kérni az idegenvezetőtől a kulcsot, és akkor még a tetőre is ki lehet mászni, ahonnan egy napsütötte éjszakán egészen élőnek tűnik a település. A Londonnak be van deszkázva az első emelete, de aztán minél feljebb megyünk, annál világosabb, és minden lakás ajtaja nyitva. A kiveret ablakokon át dől be a szél, minden mozdulatra nagy csattanással vágódik be az ajtó valahol. Az ajtók, akárcsak a lakások, mintha teljesen egyformák lennének, de látszik, hogy mindenki igyekezett feldíszíteni, ahogy tudta. A falon emitt egy kivágott Playboy-nyuszi lóg, amott a Brooklyn cigaretta kartonról levágott logója, a Raszputyin vodka címkéje, az Ariel mosópor papírja, vagy Karl Marx képe, üveg mögött. A lakók, amikor elmentek, csak a legszükségesebbeket vitték magukkal.

Normális esetben gyorsan elfeledkeznének az emberek egy bedeszkázott épületről, itt viszont néhány év elteltével kezdtek megjelenni a turisták, a filmek és az utazók, akiknek újfajta minőséget jelent ez a hely. Elhagyatott város az elhagyatott tájban. Egyrészt ott vannak a jelenlét szellemképei a foltos matracokban, a falakon lógó erotikus képekben, a csikkekben a befőttesüveg-tetőkön, másrészt a hidegtől lemálló olajlambéria és a döglött madarakkal beterített padló megfoghatatlan csöndje. Oroszország, kihasználva a növekvő konjunktú-

rát, néhány éve igyekszik visszahozni az életbe a négyemeletes Tulipán szállót. Az, hogy Pyramident hozzáigazítsák a turisztika követelményeihez, a norvég építkezési törvények hatálya alá esik, és annyira lassan haladnak a munkálatok, hogy nem tudni, mikor lesz – lesz-e egyáltalán – olyan állapotban a szálloda, hogy vendégeket tudjon fogadni; pedig a szobák jó állapotban vannak. A munkálatok egyetlen eredménye eddig a rikító világoskékre festett padok elhelyezése a főutcán.

Vagyim szobájában megszólal az ébresztőóra, ami azt jelenti, hogy ma érkezik hajó. Kávé, cigaretta, még papucsban szívja el, géppisztoly, ing. Nagyon meleg van, tizenkét fok is lehet árnyékban. A napon rövidujjra lehet vetkőzni. Vagyim a fajárdán megy a kikötőbe, közben magában dudorászik. Ahogy közeledik, elhallgat. Mindent körülölel a csend, amelyet csak a közeli Nordenskiöld gleccserből letöredező jégdarabok hangja tör meg; a csend, amely visszaverődik a mozdulatlan víztükörről. A Polargirl már feltűnt a láthatáron, de Vagyim nem siet. A Pravila Technyiki Bezposznosztyi¹ úgymint tiltják, hogy valaki idegenvezető nélkül elhagyja a hajót, mivel tartani lehet a jegesmedvéktől. A célegyenesben leelőzi Vagyimot egy sárga, poros quad. Dimitrij az, a barátainak csak Gyima. A másik pyramideni idegenvezető. Fonott mintás gyapjűmellény, szélvédő nadrág, sárga, zsiráfos póló, tövig rágott körmök. Gyimát Szentpétervárról vonzotta valami északra. Minél távolabb, annál jobb. Vagyim szöges ellentéte: bőbeszédű, nyitott, energikus. Bizonyára emiatt találkoznak csak naponta egyszer, a kortárs romok szerelmeseinek tartott másfél órás séta alkalmából. Gyima egyetlen könyvet sem hozott magával, de van egy amerikai sorozatokkal teli laptopja, hogy belerázódjon az angolba. Az „Iljona” úgy hangzik a szájából, mint a „vanília”. Lát potenciált Pyramidenben, és szeretné, ha megint élnének itt emberek.

Amikor befut a hajó a rothadó kikötőbe, Gyima segít az utasoknak lejönni a lépcsőn, Vagyim pedig akkorát szív a cigarettájából, mintha a filtert is be akarná szippantani a mutatóujjával együtt. Nekivág az útnak a géppisztollyal a vállán, messziről úgy néz ki, mintha körmenetet vezetne. Időnként megáll, rámutat az adott épületre, némelyiknél azt is megengedi, hogy bemenjenek (de legfeljebb tíz percre), a lehető legkevesebbet mesél, aztán mennek tovább. Első, második, harmadik állomás. Ezalatt Gyima a quadal elmegy a szállodába, ahol a látogatás idejére kinyitja a szocializmus zárandokainak a szuvenírboltot. Miután bevásároltak, egyesek szeretnének az egyliteres, dobozos Bielij Mjedvjegy sörrel koccintani, amelyet a múzeummal szomszédos kávéházban vettek. Vagyim, aki kint várakozik, cipőjével betapossa a csikket a járdalapok közé, és megkönnyebbülten fellélegzik, hogy nem kell felvinnie a csoportot a város tetejére, a palackokból épült házhoz, ami még jó negyven perc lenne irányonként. A ház nem több hús négyzetméternél és egyetlen faasztalnál a közepén. Ez egy olyan kerti ház – Gyima jót nevet a saját viccén –, melyet állítólag egyetlen buli után építettek fel. Különböző méretű üvegek egymásra rakva, betonnal összetapasztva. Kívülről dugók borítják, sajátos üvegtéglát képezve. Barna sörös-, fehér vodkás- és zöld ásványvizes üvegek. Bent visszatükröződik a zöld fény a poros padlóról. Arktiszi léptékű üvegház. Az üvegekben süvít a szél, de a városban nem hallani.

¹ Biztonsági előírások (orosz)

A szálloda magasföldszintjén lévő bárnak lambéria borítja a falát, parkettás a padlója, elegáns műbőr székekkel van tele. A ki nem szellőztetett helyiségek, a tegnapelőtti izzadság és a döglött hal szagának keveréke fogadja az embert, amikor belép, de érezni a frissen sült kenyér és az almakompót illatát is. A konyhában rotyogó fazekakban harminc munkásnak készül az étel, akik napközben láthatatlanok, de naponta pontosan három időpontban – nyolc, tizenhárom és tizenkilenc órakor – megjelennek itt. Reggeli, ebéd, vacsora. Napkeltétől napnyugtáig, bár itt most éppen négy hónapja nem megy le a nap. Különböző korú férfiak, munkásoverállban, csendben esznek, közben cédéről zenét hallgatnak. Vagyim általában egyedül eszik, Gyima meg szinte mindig elkésik, úgy nyúl az utolsó bögre kompótért.

– Az otthon az otthon, a kereset meg kereset – Lina harminchat adag fasírtot süt a kantinnal szomszédos konyhában, melynek hőmérséklete egész biztos hozzájárul a Jeges-tenger jégtakarójának csökkenéséhez.

Két éve ilyen szerződéssel dolgozik: két év a Spitzbergákon, két év otthon, Donbaszban. Rövid, ősz haja van, kedélyes arca, terebélyes konyhai kötényt visel. Elhozta magával a Szűzanyát egy nyakláncon, és a fia képét két unokájával. Nem beszél a honvágyról. Csak azt engedi be a konyhába, akivel már összebarátkozott. Lina, ahogy azt kell, nem válogatja meg a szavait. Csak a dolgozóknak jár a kompót, és hiába sorakozik még néhány bögre a pulton, a látogatók nem fogyaszthatnak belőle. Még a küszöbön túl is egyértelműen kijelöli a határokat, mellkasa előtt keresztbe fonja a karját, és még jobban összehúzza a kardigánt a hasán, mintha fázna.

De nem úgy Ina. Hosszabb haj, finom smink, nagy szemek, ajkak, mély dekolázs, amelyen jó néhány férfi szeretné pihentetni a fejét egy nehéz munkanap végén. Nemrég született meg az unokája, úgyhogy, ha lenne internet, küldenének neki képeket, így viszont őszig várnia kell, hogy elutazhasson Ukrajnába. Hiányoznak neki a fák. És a kicsivel nagyobb meleg. Az eszpresszó gombot nyomja meg a kávéfőzőn a hosszú kávé helyett, de semmi jelentősége, csak plusz vizet melegít a vízforralóban, a kicsiből egy nagyobb csészébe önti a kávé, és felengedi a forró vízzel. A kávé az kávé. Az édesítés a lényeg. A turistákkal csak oroszul beszél. Az ő bajuk, ha nem értik. Így is mindig vesznek sört, ahhoz egyedül csak a mutatójukra van szükségük.

Amikor elmennek, Lina végigmegy a felmosóronggyal a padlón, aztán végre nyugodtan leülhet a konyhában a nagy ablak alatti asztalhoz. Még két óra van vacsoráig. Gyima integet az éppen kifutó hajónak, fejére húzza a kapucnit, és felpattan a quadra. Vagyim zsebre tett kézzel, és anélkül, hogy egy pillanatra is megfordulna, füstcsíkot húzva maga után a központ felé indul. Teherautó jön a kikötőbe vezető úton, nagy robajjal húz egy rozsdás csövet. Ledobja, megfordul, hozza a következőt, egy valamivel rövidebbet. Egy fehér Toyota Hiace (nyolcvanas évek végi modell) négy embert és a mólón lévő lyukak kijavítására szolgáló deszkákat szállít. Egy lepakolja őket, a többi az autóban vár. Egy rozsdás hordónak támasztva a hátam ülök a kikötőben, nézem őket. Egyikük végül odajön hozzám. Olyan iszonyú szomorúság van a sötétbarna szempárban, hogy felállok. Leveszi a kesztyűjét, kezét nyújt. Jevgenyij. Nem akar tőlem semmit. Csak be

akart mutatkozni, és megkérdezni, mit csinálok, mert Pyramidenben dolgozik egész nyáron, és ritkán lát olyat, hogy lányok csak így magukban lófráljanak a városban. És hogy szép az idő. A következő hetekben nem hagy nyugodni ez a beszélgetés. Később véletlenül megtudom az újságból, hogy mindkét szülője és a lánytestvére meghaltak egy repülőgép-szerencsétlenségben.

1996. augusztus 29-én egy orosz Tupoljev alig tizenöt kilométerre a longyearbyeni repülőterétől nekiütközött a közvetlenül Longyearbyen mellett lévő Adventdalen-völgy egy hegyének, az Operafjellet oldalának. Ez volt Norvégia történetének legnagyobb légikatasztrófája. Száznegyven ember vesztette életét, oroszok és ukránok, akik otthonról, vakációról tértek vissza az újabb évnvi szerződéses munkára a sarkkörre. Jevgenyij Kordus, aki akkor huszonhat éves volt, otthon tartózkodott, Szevasztopolban. Egy évvel korábban maga is Pyramidenben dolgozott villanszerelőként. A nővére szakácsnő volt, az apja asztalos, az anyja az épületeket festette.

– Tizenkét évig álmodtam ezzel a balesettel, és végig sok gond volt velem ez idő alatt – mondja a *Svalbardpostennek* adott interjúban a szerencsétlenség újabb évfordulóján, amely valamiképpen szintén hozzájárult ahhoz, hogy bezárták Pyramident.

Jevgenyij először 2007-ben utazott a Spitzbergákra, azaz Svalbardba a tragédia után. Azóta villanszerelőként szezonális munkát vállal ebben az elhagyatott városban. Itt olyan csend van. Az talán válaszol neki. A katasztrófa helyszínét is meglátogatta néhányszor, és ott nyugalomra lelt.

Dél előtt történt a baleset. Köd volt. Errefelé alig pár pillanat alatt képes le szállni vagy feloszlan a köd, mintha egy porfelhőt kavaro bölénycsorda vágatna keresztül a völgyön. Birger előző nap Barentsburgban volt (egy másik orosz település, itt a mai napig laknak), aznap reggel jött vissza helikopterrel az utolsó csoport utassal, akiknek épp azzal a géppel kellett volna hazamenniük Moszkvába. Amikor a központba tartott a reptérről, először azt hallotta a rádióban, hogy eltűnt a repülő. Pár kilométer megtétele után észrevett egy mentőhelikoptert, amely az Operafjellet felett lebegett a völgy mélyén. Akkoriban az NRK-nak dolgozott, csak átutazóban volt Svalbardban, de kiderült, hogy aznap ő az egyetlen tudósító a tragédia helyszínén, ahonnan az egész világ várja a híreket, mert az előírásoknak megfelelően csak tizenvalahány órával a katasztrófa után nyitották meg a repteret.

– Vezetékes telefonon jelentettem mindent, de folyamatosan újabb híreket vártak tőlem. Úgyhogy le kellett tennem a kagylót, autóval a völgybe rohannom, beszélni a hatóságokkal, és visszamenni a falon lógó készülékhez.

Birger óráról órára, puha hegyű ceruzával és remegő kézzel jegyezte fel azt a napot a naplójába. Nem akarta közelről látni a katasztrófa helyszínét. Az egész völgyet rázta a sírás, bár előtte senki sem hallotta a hegyen darabokra törő repülőgép csattanását. Az Adventdalen közepén kellett volna repülnie a gépnek, ahogy azt majd' mindennap teszi, amikor leszálláshoz készülődik. Eltért jobbra. Az emlékhelyen a földbe verve elhelyezték a gép szárnyának egy darabját, került oda egy kis harang és egy állvány a művirágkoszorúknak, amelyeket dróttal szokás felerősíteni, hogy ne tépje le őket a völgyön keresztül súvítító erős szél. Minden

évben találkozik itt az orosz konzul, a svalbardi előljáró és egy maroknyi ember, akik emlékezni szeretnének, vagy akik képtelenek emlékezni, mint Jevgenyij. Tiszta időben jó pár kilométer a látótávolság.

*

Az élő Pyramiden története a Spitzbergák két legismertebb fotósának, Herta és Leif A. Grøndalnak a fényképein maradt fenn. A férfi norvég, a nő osztrák. A férfi 1948-ban érkezett, a nő négy évvel később. Herta, aki akkoriban a bécsi konzervatórium diákja volt, összespórolt egy kis pénzt, és a Nordkappra indult. Onnan északra vette az irányt egy szénszállító hajón, és csak azzal a feltétellel maradhatott a fedélzeten, hogy kirakja, majd összegyűjti a poharakat az asztalokról. Megérkezett Ny-Ålesundba, a még Longyearbyentől is északabbra fekvő bányásztelepülésre, és az alatt a négy nap alatt, amíg a hajót megpakolták szénrel, alig négy fotót készített, mivel az apjától kölcsönkapott Kodak fényképezőgép nem bírta a hideget.

Ennek ellenére, mivel lenyűgözte a természet, a fények és az a tér, amelynek nyoma sem volt a háború utáni Bécsben, úgy döntött, egy év múlva visszatér a Spitzbergákra. Abban az időben mindegyik település a széntársaságok kezében volt, nem lehetett csak úgy simán ideutazni. Kellott egy munkahely, azzal aztán együtt járt a lakás és a kantin szolgáltatásai. Herta, miután visszatért Bécsbe, először is beiratkozott egy fényképésztanfolyamra, majd, számítva a – mint mondani szokás – bécsi bájára, munkát kapott Ny-Ålesundban, a könyvelésen, ahova egy eredeti objektívú Leicával érkezett, amelyben egy keresztben átfirkált Agfa film volt. Az előljáró hajóján ismerte meg Leifet. Tizenhét évvel idősebb volt nála, de mind a kettőjüket érdekelte a fényképezés. Kiderült, hogy Leifnek szüksége van valakire, aki ért a munkához, tud készíteni lenyomatokat, és emellett még takarít és főz is.

Az első lányuk, Eva azon kevesek közé tartozott, akik valaha a helyi kórházban születtek, de élete nagy részét Norvégia és Ausztria között ingázva töltötte. 2008 óta Longyearbyenben lakik, barátságos az arca és a természete is. A helyi művészek műhelyének épületében van egy lenyomatokkal és fényképekkel teli kis szobája. Fehér falak, fekete-fehér fotók, a frissen főzött gyömbértea illata. Szülei egész fotókollekciónak – összesen nagyjából hétezer negatívot – besz kenneli és megtisztítja. Anyja egyik legismertebb fotója Longyearbyen látkepe a hegyről egy sarkköri éjszakán, a város összes akkori fényével, amelyekből jelenleg már jóval több van, és emiatt nem lehet már olyan kifinomult hatást elérni. Ezt és a többi képet is fém csokoládésdobozokba pakolt borítékokba rejtve találta meg Eva. Ez Bécsben volt, idős anyja most is ott él, képzelgéseivel keveredő emlékei között.

– Apám tényleg borzasztó rossz bányász volt. Állítólag volt, amikor elfelejtett munkába menni. – Eva egy jól megtermett férfi képét mutatja a monitoron, aki ökölbe szorított kézzel, kapucniban áll valamelyik hófödte hegy előtt itt, Adventdalenben. – Azt hiszem, ha nem kezdett volna fotózni, előbb vagy utóbb kipenderítették volna a munkából, mert veszélyeztette a többieket.

– A mamája csinálta ezt a képet?

– Dehogy! Apám mindig állványra állította a fényképezőgépet, és saját magát fotózta. – Eva a monitort bámulja. – Hallottam, de ez tényleg csak különleges esetekben fordult elő, hogy időként megengedte a mamának, hogy ő süssen el a gépet.

– Akkor ezért kezdett a mamája egyedül is fotózni?

– Azt hiszem, nem teljesen értett egyet azzal, ahogyan apám fényképez. – Eva elnyújtja a szavakat. – Talán úgy vélte, lehet jobban is csinálni.

Herta családi fotókkal és a bányászati gépek megörökítésével kezdte, de főleg a szovjet települések, a vasfüggönnyel elkerített szomszédok érdekelték, akikről szinte semmit sem tudtak. Ezért is kérte a hatóságokat, engedélyezzék, hogy Barentsburgban és Pyramidenben fényképezhesse a mindennapokat, a bányászokat munka közben és szabadidejükben. Állítólag emiatt nyitottak akkoriban Hertáról egy jókora dossziét, mind a norvég, mind a szovjet oldal megfigyelte, és amikor megszületett Eva, megtiltották, hogy elutazzon. Hivatalosan hozzátették, hogy ugyan csak a Store Norske szénvállalat hivatalnokai vehetnek tejet és tojást, de neki mint kismamának folyamatos hozzáférést kell biztosítani a tejhez, ha a sajátja elfogy. Nem hivatalosan tudvalévő volt, hogy nem szívesen látják itt az anyákat és a gyerekeket, mert ez egy bányászati cég-város, nem üdülőhely. Leif ott maradt, ő pedig minden évben visszatért, a második, majd a harmadik lányukkal, akik nem tudták megmenteni kihunyóban lévő házasságukat. A három lány édesanyja 1964 és 1975 között hivatalosan is a Spitzbergákon lakva tovább fényképezett. Évát 1973 nyarán hozta ide először. Nyaranta mindig a bécsi nagyszülők foglalkoztak vele és két húgával, vagy nevelőszülőknél voltak. Eva csak röviden beszél erről, miközben édesítőt kever a teába.

Herta unokája, Eva lánya, Aggie egy elektropop duó, a Frost énekesnője, Norvégiában elég jól ismerik őket. Néhány éve már izgatta Pyramiden, úgy döntött, koncertet adnak az elhagyott művelődési házban.

Szombat van, kisebb felhők úsznak a longyearbyeni hegycsúcsok felett, Pyramidenben reggel óta süt a nap. A zenészek pár nappal korábban érkeztek. Hozták a saját aggregátorukat, mert a koncertteremben és az egész művelődési házban jó pár éve nincs áram. A Polargirl már reggel csordultig telve indul Longyearbyenből, mert a koncert délután egykor lesz, hogy a hajó még simán visszaérjen. Vadonatúj, rendszám nélküli autóbusz várakozik a kikötőben. Egy udvarias, bajszos, svájcsapkás férfi, Pjotr ül a volánnál. Barentsburgban lakik, ahol kotrógépp-operátorként dolgozik, itt csak a koncert idejére bérelték fel, mert eredetileg sófór a szakmája. Nyolc évet dolgozott Lublinban, úgyhogy lengyelül is kiválóan beszél, közben ki nem venné a kezét a zsebéből. El kell vinnie ezeket a zeneőrülteket a kikötőből a művelődési házba, majd később beszélünk. De később már sehol sem látni a férfit, és vissza kell menni. Szóval majd alkalomadtán Barentsburgban beszélgetünk.

Mielőtt elkezdődik a koncert, mindannyian összegyűlnek a művelődési ház mellett álló Lenin-emlékműnél. Alacsonyan áll a nap, és mintha valahonnan alulról fújna a szél. Pont most kezdődik az őszi. Hideg és sötét van a koncertteremben. Olyan hideg, amilyen csak egy elhagyott, fűtetlen épületben lehet, aho-

va beengedik a friss levegő első fuvallatát. Félig átlátszó, fehér szövettel takarták le a sötétvörös székeket, úgy, hogy elférjen köztük a közönség. Nem azért, hogy ne koszolják össze a műemlék kultúrház székeit. Azért, hogy az ülőalkalmatosságok ne koszolják össze őket. Tizennégy évnyi kosz. Utoljára 1998-ban volt itt koncert, helyi művészek balalajkáztak.

Fényképeket vetítettek ki a színpadra, a zenészek mögé. Herta vagy direkt vadászta a vidám jeleneteket, vagy tényleg boldog emberek laktak itt. A zene szétárad valamerre a térben, belemerül a hangok után vágyakozó falakba. Recsegnek a hangfalak, az akkumulátorok nem bírják a hideget. A közönség kabátban, sapkában, kesztyűben áll, mint a rorátékon. A hideg bekúszik a halott padlóba, megül a cipőkben. Olyan mély a hang, hogy korogni kezd a gyomor. A képek pulzálnak a háttérben, pörögnek a fejekben. Gyerekek váltják a kismalacokat, majd vidám, kötényes asszonyok jönnek, aztán üstök, bányászok és az előkelőségek. Nem akar leállni a lelkekkel teli körhinta. Az épületből kilépve végre mély levegőt vehetünk. Még lejjebb áll már a nap, de még így is melegebb van az udvaron, mint bent. Több mint százharminc ember jött el a világ legészakibb koncertjére; más körülmények között biztos soha nem hallgattak volna ilyen zenét. Indulnak a hajók. Tavaszig saját lelkeivel telik meg a város.

NÉMETH ORSOLYA fordítása

A vótok és a tűz

Luudnica (Luzsici), falu Szentpétervártól ötven kilométerre nyugatra, a Finn-öböl partján – a szentpétervári Nyenschantz erőd romjai a Néva partján, az Ohta folyó torkolatánál lévő területben, Ohtában

Azt hitte Tatyjana Viktorovna, hogy orosz férfihoz megy feleségül. A szülőfalujában tartották az esküvőjüket. Különös nyelven énekeltek a nők a szertartás alatt. Így hangzott az egyik ének:

Megy négy lány:
hogyan játszunk pálcákkal és botokkal?
A pálca fölszállt az égbe, a bot az úton gurult,
a templom felé, a bátyám sírjára.
Gyere haza, bátyám, édesanyám fia.
Főzz egy kondér tojást. Gyúrj egy véka tésztát.
Tedd a földre a tojásokat, a tésztát meg a sírra.
Mondd ki a nevem, mondd meg, hány éves vagyok!
Ó, bátyám, édesanyám fia,
fölébredhetsz és fölkelhetsz-e?
Kinyújtva kezed a sírból,
lesöpörve ujjaidról a homokot?

Ó, nővérem, édesanyám lánya.
Gyere haza. Légy otthon.
Főzz egy kondér tojást. Gyúrj egy véka tésztát.
Tedd a földre a tojásokat, a tésztát meg a sírra.
Mondd ki a nevem, mondd meg, hány éves vagyok!¹

Tatyjana újdonsült férjére pillantott. Szergej ismerte ezeket az énekeket, és értette ezt a nyelvet.

Így tudta meg, hogy a férje vót.

Nem, nem igaz, hogy itt korábban csak ingoványok és lakatlan mocsarak voltak.

Ami a földrajzi övezetet illeti, a tajga déli régiói tartoznak ide. Ezen a vidéken sűrű erdők, évszázados jegenyefenyők és tűnyalábos fenyők nőttek. Ezeket egyébként elég hamar kivágták. És elég hamar harcba kellett szállni az erdőirtás-

¹ Ének a XIX. század közepéről. Kattila faluban, Anna Ivanova előadásában jegyezték fel. Idézi M. Arukask: Time, sense and meaning in three Votic songs (with reference to Estonian and Setu additions), *Folklore*, 2004/28, 135.

sal – a cár már egy évtizeddel Szentpétervár alapítása után büntette a fák önkényes kivágását.

Nem, nem igaz, hogy itt korábban lakatlan területek voltak. A középkor óta itt éltek az izsórok és a vótok. Meg az ingriai finnek, a vepszék és számos külföldi, főként svédek. Ingriának, Ongriának vagy Ingermanlandnak nevezik a mai Szentpétervár környékét. Mintegy hatvanezren laktak itt a XVII. század végén.

Egymásra találtak ők ketten, Szergej és Tatyjana. Mert az ő anyja vepsze származású volt.

De a vót nép lett a végzete.

– Kezdett érdekelni a férjem családjának a története. És mintha rögtön egy egész világ nyílt volna meg előttem, amelyet még senki sem próbált megismerni, és gondosan elrejtőzött az idegen tekintet elől.²

Lenyűgözte ez a világ. Belemerült. Nem tudta, mi történhet, ha magába szíjpantja ez a rejtőzködő világ.

*

És úgy kezdtek élni, mint az igazi vótok – Tatyjana a halkombinátban dolgozott, a férje meg egy foszforgyárban, Kingiszeppeben, az a város volt a legközelebb Luudnicához, nagyjából száz kilométerre a tengerparttól. Ott dolgoztak télen és tavasszal. Nyáron és ősszel viszont, mihelyt lehetett, kiköltöztek a kis kingiszeppei lakásukból Luudnicába.

Gombát és bogyókat szedtek a közeli erdőkben. Aztán elvitték a felvásárlóhoz, ezen is lehetett keresni. Még pár év, aztán új házat építenek a gombáért és erdei bogyókért kapott pénzből.

De ez még odébb van. Majd a tűz után.

Most még Jefimovék családi házában, a Szergejre maradt, három részből álló hagyományos faépületben laktak.

Nem égett le a háborúban, ami ritkaság.

A vótok több nemzedéknek építik a házukat. Az egyik oldal a téli rész (ez jobban fűthető), a másik a nyári (könnyebb, szellős), középen pedig folyosó és gazdasági helyiségek. Ha nőül a fiú, a szülők leválasztják a nyári részt, és átviszik az új helyre az egyik gerendát a másik után: ott laknak az ifjú házások. Aztán a fiatalok szép nyugodtan hozzáépítik a téli részt, a szülők pedig az új nyári otthonukat. Úgy találták ki ezeket a házakat, hogy osztódjanak és fennmaradjanak.

Jefimovék háza kegyes Tatyjanához. Vendégeket hív a háziasszony. A szokásokról kérdezget, mások családfáját is elkészíti. Pedig nehezen megy, mert a vótoknak nem volt vezetéknevük, ragadványnéven szólították egymást. Rendszerint madarokról kapták a nevüket: Siketfajd, Holló, olyan is volt, akit Fenya Tyúkocskának hívtak. Amikor az oroszok beírárták a vezetéknevüket a személyi igazolványukba, olyan neveket kezdtek bediktálni a vótok, amilyeneket ismertek. Például: Szuvorov. Vagy az apai nevüket adták meg vezetéknevként, és minden nemzedék újat íratott be. Más neve volt a férjnek, és más a feleségnek.

² Innen idézem Tatyjana Jefimova minden közlését: *Tatyjana Viktorovna Jefimova (1956 g. r., g. Luzsici)*, a kiállítás címe: *Ljugyi zemli, Ingermanlangyjija: Vogy i Izsora*, http://vatland.ru/events/index.php?SECTION_ID=267&ELEMENT_ID=2225, utolsó letöltés: 2017. IV. 24.

Micsoda zűrzavar.

De Tatyjana türelmesen ás, egyre mélyebbre.

Szergej pedig elkíséri azokba az erdőkbe, ahová gyerekkorában járt. Elviszi a temetőbe. Nehezen találnak oda a beavatatlanok, mert a vótok sírjainak jelöletlenül kell maradniuk, legjobb, ha liget nő rajtuk. A szeretteik ételt hoznak a halottaknak, tojást, kását és tésztát tesznek a faodúkbá. Odarepülnek a lelkek, és táplálkoznak.

Szergej a vízpartra is elviszi a feleségét. A vízi szellemek lakhelyére, ahol az életadó elem, a víz uralkodik. Van *vesi-emä*, vagyis vízasszony, *vesi-ämmä*, vízanya, van úrnőjük a halaknak és a víz alatti világnak. Nekik szentelték a vótok az egyik augusztusi napot: éjjélkor kimentek a partra, jó halászsákmányért fohászkoztak, cserébe megfogadták, hogy az úrnőnek adják az első halat, amit fogtak. És neki is adták. Közben a folyóvíz szellemei kiültek a vízpartra fészülködni. Bizonyos napokon még délben is lehetett látni őket. Néha sellő úszott a parthoz.

Az is megesett, hogy elragadott valakit a víz. Engesztelésképpen az egész falu áldozott neki. Birkafejet dobtak az öbölbe. Van egy nagy, lapos, szürke kő Luudnica közelében, oda kakasfejeket helyeztek áldozatként. A kő mélyedéseiben megmaradt víz idővel gyógyhatású lesz.

A tavaszi napéjegyenlőség idején, a húsvét előtti napon nem aludt a falu. Minden lakója kiment a partra „megnézni, hogyan játszik a nap”. Ilyenkor pontosan keleten kel, átragyogva egy nagy parti kőbe vésett, pontosan betájolt, kereszt alakú nyíláson. Attól az éjszakától számolták a gazdasági munkák idejét.

Más szokásaik is kötődtek a tengerparti kövekhez, de azok olyan régiek, hogy a magyarázatukat sem ismeri Szergej. Csak a nyomaikról tud. Ismeri a helyet, ahol megmaradt egy kőből rakott ósrégi kör. Benőtte már a fű a kötömböket, de a luudnicai gyerekek tudták, hol vannak. Ugráltak körbe-körbe, egyik kőről a másikra, aztán együtt fürödtek a tengerben. A szülei odahajtották a lovakat és a teheneket.

Szergej elviszi oda Tatyjanát, aki fotózni akar.

Megérkeznek – vaskerítést és órséget találnek. Elkerítették az erdő egy részét és az egész szép tengerpartot.

– Mi ez? – kérdezi Szergej.

– Hát, *vot*, kikötő – magyarázza az ór.

Nem sokkal később markolók és kötőrők érkeznek.

Most már, hogy túl vannak mindenén, azt mondják sokan, hogy jobb lett volna bele se kezdeni ebbe a harcba. Elmentek Tatyjanához, és megkérdezték, mire volt ez jó neki.

– Ezt meg kell érteni – mondja szelíden Jekatyerina Kuznyecova. – A legutóbbi népszámláláson hatvanhárman vallották magukat vótnak Szentpéterváron. Csak a legderekből aktivisták. Ennél én is több vótot ismerek a városban. De mindig arra intettek az idősebbek, hogy jobb, ha orosz nemzetiséget adnak meg.

Most már, hogy túl vannak mindenén, tele van vót mütárgyakkal Jekatyerina Szenaja tér környéki régi lakása. Telegyömöszölt zsákok a sarkokban, dobozokkal, szatyrokkal pakolta tele az íróasztalt és a polcokat. Kinyit egy zsákot Jekatyerina, kárminvörös cérnával, mesterien hímzett fehér vásznat vesz elő belőle.

Kiterít: ruha, ing, kivarrott szarafán. Kinyit egy dobozt – színpompás ametisztek és opálok ragyognak, középkori minták alapján készült ízléses, nemes ezüst és réz ékszerek kerülnek elő. A polcra nyúl – ott tartja az ősi módszerrel készült, viasszal impregnált bőrkorsókat, amelyekbe olyasfajta mintákat préselt, mint amilyenek a ruhákon láthatók.

Jekatyerina saját kezűleg készítette ezt a sok csodát. Művész és műemlék-konzervátor. A nagyszüleitől örökölte a tehetségét. A nagyapja a Képzőművészeti Akadémia professzora, a nagyanyja pedig az ő tanítványa volt. És kiderült, hogy mindketten vótok. Hihetetlen találkozás, mondja Jekatyerina, és a származásukról is beszéltek egymásnak.

– A harmincas évek után már senki se mondta, hogy vót származású – fúzi hozzá a magyarázatot.

Van egy vót mondás: „Mi nagyon sokan vagyunk, halál pedig csak egy van, nem vihet el mindnyájunkat”.

Hányan voltak a forradalom előtt? A legjelesebb vót értelmiségi, a Krakolje faluban született, Csehov műveit vótra fordító Dmitrij Pavlovics Cvetkov, a vót szótár és nyelvtan szerzője számításai szerint nyolcvanezren. A forradalom után Észtországba menekült. 1930-ban öngyilkos lett.

Ekkor már javában tartott a Szovjetunióban a falvak erőszakos kollektivizálása. Van értelmük a kolhozoknak, jegyzi meg Jekatyerina Kuznyecova, mert könnyebb ellenőrizni az embereket, ha összetereleik őket. A vótok viszont nem szoktak egymás mellé települni, a falvakban és az erdőkben voltak elszórva a házaik. Mindenkit összetereletek a kollektivizálás keretében, és azt kellett csinálniuk, amivel korábban nem foglalkoztak. Fölszántani és bevetni a földet.

Úgy látszott, ennek is „van értelme”. A világ nagy folyói mellett, amelyek fontos vízi utakként szolgáltak, és egész régiók fejlődését sietteték, rendszerint megművelték a földet. Könnyű volt öntözni, földrajzi övezettől függően megtermett a rozs, a rizs vagy a manióka. A lakosság pedig kezdett átállni a földművelésre.

A Néva partján más a helyzet. Ázott a föld, túl gyakran önt ki a folyó. Viszont tele van hallal: van itt minden a zsíros atlanti tokhaltól, az itteni vizek királyától a kecsegéig, a lazacig, a fogassüllőig, a csukáig, a harcsáig és a nagy marénaig. Tavasszal rajokban jönnek a Finn-öbölbe a *korjuskák* (viaszslazacok). A vótok halásztak a folyóban, az öbölben és a tengerben, vízimadarakra vadásztak. Begyűjtötték az erdő ajándékait. Gombát, bogyót, gyógyfüvet. Ezekből a füvekből főz teát Jekatyerina. Nagyon aromás, erős és finom.

Eladták azt, amit fogtak és gyűjtöttek. Fából készült kétárbócos hajókból álló flottájuk volt, eljutottak Tallinnba, Helsinkibe és Szentpétervárra (régii nevén Nyenbe). Fát is adtak el. Jól éltek.

A kommunisták először is elégették a vótok flottáját. Csak evezős csónakokkal mehetek halászni. De a vótok nem akartak földet művelni, nagy csoportokban élni és csak a parti vizekben halászni. Ekkor szenvedték el a represszió első hullámát. A vót falvak „kulák családjait” a Kola-félszigetre, Szibériába és az Urálba száműzték. Sokan megszöktek. Sokan meghaltak.

De az egész országot kivérezte a kollektivizálás.

A harmincas évek elején jött el Ingriában a nemzeti újjászületés rövid időszaka. Úgy döntött a szovjethatalom, hogy megmutatja, mennyire törődik az etnikai kisebbségek jogaival. Lapok indultak, kulturális eseményeket engedélyeztek, iskolák nyíltak, nemcsak Leningrádban, hanem a falvakban is.

– Bár ezek valamilyen oknál fogva izsór iskolák voltak – mondja Kuznyecova. – Ilyen iskolát nyitottak a Luudnica melletti faluban, Krakoljében. Az izsór nyelv hasonlít a vótra, mindkettő finnugor, azzal a különbséggel, hogy a miénk inkább az észtre, az izsór pedig a karéllra hasonlít. De a mi falvainkban így is folyékonyan beszéltek öt nyelven: vótul, izsóruul, oroszul, finnül és németül. Egyszerűen arra jutottak hát a fiatalok, hogy divatba jött az izsór.

Izsór tankönyveket írtak, a leningrádi néprajzi múzeumból pedig expedíciót indítottak, hogy dokumentálják az izsórok és a vótok kultúráját. Izsór értelmiségiek léptek színre, és nyíltan kezdték szervezni a társadalmat.

– Úgy néz ki, mindezt azért tették, hogy később könnyebben be tudják mérni az elitünket – mondja keserűen Olga Konkova, az izsór társadalom mostani szentpétervári vezetője és kutatója.

Mert hamar bekövetkezett a fordulat. A nagy tisztogatás az első körben pontosan azokat söpörte el precízen, akik könyveket adtak ki, iskolákban tanítottak, lapokat szerkesztettek, aktivizálták a vótokat és az izsórokat. Letartóztatták a néprajzi múzeum egész expedícióját. Életbe lépett a rendelet, mely szerint tilos izsóruul és vótul beszélni. Emberek tűntek el.

– Autókkal jöttek a falvakba a férfiakért – meséli Kuznyecova. – Aki beszállt, az már sosem került elő. Nincs semmilyen dokumentum a perekről. Valószínűleg rögtön agyonlőtték őket. Nem tudjuk, hol vannak eltemetve.

Az akkoriban készült hivatalos összeírás szerint mintegy ezren lehettek a vótok.

A deportálások is megkezdődtek. 1935-ben lépett életbe a rendelet a *Leningrádi terület határsávjának megtisztításáról [...], a kulák és szovjetellenes elemek eltávolításáról*.³ Sok vót és izsór falu volt abban a sávban. A rendelet értelmében szétszórták az egész Szovjetunió területén a vót „kulákokat és szovjetellenes elemeket”. Jekatyerina nagyapja, aki később a Szépművészeti Akadémia professzora lett, Taskentbe került a családjával együtt.

Ez volt a vótokat sújtó represszió második hulláma. De az egész országot kivérezte a nagy tisztogatás.

Eltelt egy év, kettő, és kitért a háború. Oroszország először Finnország, aztán Németország ellen harcolt. Miután a hitleristák elfoglalták Luudnicát és a környékbeli falvakat, minden „finn nyelvű” Finnországba száműztek.

Addigra már csak háromszázharminc lélek maradt.

Fölégették Luudnicát.

A háború után Oroszország a „finn nyelvűek” repatriálását követelte. A száműzöttek egyharmada döntött úgy, hogy visszatér az országba. De miután szovjet területre értek, nem engedték meg nekik, hogy visszatérjenek a földjükre, hanem újabb száműzetés várt rájuk, szétszórták őket az ország egész területén, hogy minél messzebb legyenek a falujuktól. 1953-ig zárt terület volt Luudnica és a környéke, a leningrádi határvidékhez tartozott. Végére is ellenség volt a finn nemzet.

³ O. Konkova: *Izsora. Ocserki isztoriji i kulturi*, Petyerburg, 2009, 94–101.

Ekkor sújtott le a vótokra a represszió harmadik hulláma. De az egész országot kivérezte a háború és a sztálinizmus.

1953-ban meghalt Sztálin. Most váratlanul visszatérhettek Luudnicába. Akik még tudtak, volt hozzá erejük – visszatértek.

– A vótok neve a mi nyelvünkön *maavüci*, a föld emberei. Ha egy nemzet kultúrájának gazdag szimbólumrendszere van, megőrzi az emlékezetet a diaszpóra. A mi esetünkben a realitás a legfontosabb. A föld. Az, ami van – mondja Jekatyerina Kuznyecova.

A szerencsések – Jefimovék családja is közéjük tartozik – megtalálták a házukat, miután visszatértek Luudnicába, mintha csak rájuk várt volna.

Kezdődtek a hatvanas évek. Levélben értesítették a nagy tisztogatásban eltűnt áldozatok családját arról, hogy rehabilitálták a nép egykori „ellenségeit”. Ez így ment az egész országban. És pontosan ekkor söpört végig a vót falvakon a kitelepítés újabb hulláma. Megint erőszakkal rángatták ki az embereket a házukból, és deportálták őket – csak azért, mert vótok.

Talán ekkor alakult ki az idősebb nemzedékben az a meggyőződés, hogy a vót identitás önmagában is veszélyes. Olyasvalami, amiért még akkor is represszió járhat, amikor mások viszonylag nyugodtan élnek.

– Minek írának be a „nemzetiség” rubrikájába, hogy vót? – mondogatták az idősebbek. – A végén még megint kitelepítenek minket.

Itt pedig felbukkan ez a nő, Szergej felesége, Tatyjana.

És kérdezősködik.

És lelkesedik.

És nem tudja, hogy a tűzzel játszik.

Szergej nem akarta, a fejét rázta. Biztos aggódott.

Tatyjana pedig eleinte csak hallgatta az énekeket, aztán kezdte felvenni őket. Hogy ne vesszenek el. Az emberek eleinte a történeteiket, a családi emlékeiket hozták neki, aztán a régi tárgyaikat is. Hogy megőrizze őket.

Talán azért bízták rá vót azonosságuk elemeit, mert meghatódtak attól, hogy Tatyjana ilyen értékesnek látja őket. Talán más okaik voltak. Mindenesetre Tatyjana mindent összegyűjtött a fejében, a szívében, a szalagokon, Jefimovék vendégszerető házában, és támadt egy ötlete: Szergej, nyissunk múzeumot!

Nem akarta Szergej, a fejét rázta. Mégis belement, és akcióba léptek. Együtt.

1998-ban nyitották meg a múzeumot. Nem segített nekik semmilyen intézmény. Egyébként akkoriban kevesen tudták, hogy két óra alatt el lehet jutni Szentpétervárról olyan világba, amely mintha az I. Péter előtti korból maradt volna. Ha hallott is valaki a vótokról, akkor is hajlamos volt azt hinni, hogy náluk már csak néhány öregasszony üldögél a ház mellett, kihalt a nyelv és a kultúra. Milyen kultúra?

Közben Tatyjana sok éneket és történetet gyűjtött. Fényképezett, leírásokat készített, kiállításokat szervezett.

Mintha nem is gondolt volna arra, hogy átok ül a vótok történetén.

Csak egyvalami aggasztotta Jefimovékat: a munkájukkal párhuzamosan folytatódott a kikötő építése. És kiderült, hogy itt nem egyszerű kikötőt építenek, hanem *promzonát*, különleges státuszú ipari övezetet alakítanak ki, amely kiváltóságokat élvez a helybeliekkel szemben.

Az erdőket is kezdték irtani a környéken. Gazdag üzletemberek jöttek, és telkeket vettek. Jefimovék a Kingiszeppi körzet közigazgatásánál tiltakoztak levélben a törvénytelen erdőirtás ellen, Luudnica lakói pedig nem akarták eladni a földjüket. Ellenálltak. Mintha a múzeum alapításával egyidejűleg fogalmazódott volna meg bennük az az elv, hogy meg kell őrizni ezt a vót világot. Azt hinné az ember, hogy ebben nem nagyon található kivetnivalót a muzeológusok.

De a vótoknál ez sem így van.

Hagyományos vót ételekkel rakták meg az asztalokat Jefimovék házábanál. Mindenki népviseletben van. Énekelnek, játszanak, táncolnak.

2000. július 16-án ünnepelték Luudnica dokumentált létezésének ötszáz évét. Ez volt a falu első vót ünnepe, három évvel a Szentpétervár háromszáz éves fennállása alkalmából tervezett zajos ünnepségsorozat előtt. Így hangzik az évforduló jelszava: „Kevesen vagyunk, de létezőnk”.

– Először mindig be kell bizonyítanunk, hogy létezőnk – mondja Jekatyerina Kuznyecova.

Gyakran hallja azt a szemrehányást Tatyjana, hogy csak kitalálják az egészet. Nehéz lenne mindezt kitalálni.

Amikor Jefimovék bemennek, és tájékoztatják a kikötő hivatalát arról, hogy ez a vótok és az izsórok földje, ezek a falvak e népek utolsó életterei, nagyon csodálkoznak a hivatalnokok. Vótok? Milyen vótok? Semmit sem tudtak, amikor a *promzonát* tervezték. Voltak alternatív helyszínek, de már választottak, *vszjo*, kész. Tényleg nem volt ideális a környék, mert sziklás a part, megállás nélkül dolgoznak a kötőrők. Remeg a föld, a faluban is hallani: bumm, bumm, bumm. Egyre közelebb dübörög. Mintha építési területen élnének.

De hát nem szabad mindenhol ásni, győzködik őket Jefimovék. Vannak itt középkori temetőket rejtő ligetek. Csak a helyiek tudják, hol. Meg kell védeni a temetőket. Már Krakolje falu egész területére kiterjesztették a *promzonát*. Úgy döntenek hát a vótok, hogy megmutatják, hol van a régi krakoljei temető. Régészetet kell küldeni, győzködik a hivatalnokokat. Kerítsék el a területet, őrizzék meg a sírokat. Csak azt kéri a kikötő adminisztrációja, hogy pontosan jelöljék meg a helyet.

Megjelölik.

Hamarosan markolók érkeztek a ligetbe.

És mindent föltúrta. Eltelt pár nap – és *vszjo*, kész, nincsenek itt semmilyen sírok. Ott már lehet építeni.

Azt mondja Jekatyerina Kuznyecova, hogy nagyon jellemző a temető története. Ismer egy konzervátort, aki a szentpétervári Seremetyev-palota felújításán dolgozott. Talált a csapatával egy temetőt a Péter előtti korszakból. Elvileg felbecsülhetetlen érték, de kiadták a parancsot a hatóságok: megsemmisíteni.

– Kevés nyom maradt – mondja Kuznyecova. – Még mindig kedves a szívüknek az a mítosz, hogy lakatlan mocsarakra épült Szentpétervár. A szovjet korszakban terjedt el ez a hiedelem, ma is ez a változat uralkodik a tankönyvekben. Nemrég bukkantam erre a mondatra: „A középkorban Vodszkaja Pjatyinának

nevezték ezt a területet, de ez nem jelenti azt, hogy itt vótok éltek.” Hát mi mást jelenthet? – kérdezi.

Az viszont igaz, hogy ha ma valaki tudja, mit keressen, meg is találja.

Akkor jött el a Péter előtti történelmi korszak iránti érdeklődés reneszánsza, amikor kitört a botrány a Gazprom-székház építése miatt. 2006-ban Valentyina Matvienko szentpétervári kormányzó és a Gazprom főnöke, Alekszej Miller pályázatot írt ki az Ohtában építendő toronyházra.

És kitört a vihar.

Először is azért, mert toronyház. Négyszáz méter magas épületet terveztek, ez lerombolta volna a városközpont építészeti arculatát. Háromszáz évig volt kötelező az a szabály, hogy a házak magassága nem lépheti túl a huszonhárom métert, mert olyan magas a Téli Palota. Ma negyvennyolc méter a határ. Na de négyszáz méter? A város szívében, szemben a Szmolnij székesegyház aranyozott hagymakupoláival?

A másik kifogás a helyszínre vonatkozott. Ohta a Néva partján, a hasonló nevű mellékfolyó torkolatánál helyezkedik el, ez Szentpétervár történelem előtti része. Akkor tárultak fel a Nyenschantz erőd romjai, amikor az épület alapját ásták. Az erőd és Luudnica falu története egyetlen elbeszélés két része, amely arról szól, amit három évszázadon át próbáltak elásni, de konokul újra meg újra napvilágra kerül, a legkínosabb pillanatokban.

Ki gondolta volna, hogy egy fiatal nő, Tatyjana Viktorovna Jefimova ünnepet kezd szervezni a háza körül, amelyre évről évre többen jönnek el, még hozzá olyanok, akik azt állítják, hogy van valami közül a vótokhoz?

És ki gondolta volna, hogy a régi erőd romjainak kiásása a posztszovjet idők legnagyobb és legaktívabb tiltakozó mozgalma indítja el, amely a politikai megosztottság fölött áll? Azt mondja később Borisz Gladarjev szociológus, hogy Oroszországban könnyebben szerveződnek tiltakozó társadalmi mozgalmak közös helyek, mint közös eszmék köré.⁴ És a Gazprommal vívott harc a legjobb példa erre.

Mennek válllvetve a kommunisták és a liberálisok, az apolitikusok és a pártaktivisták. Több ezer tüntetőből álló menetek vonulnak végig Szentpétervár utcáin. Mit jelent az, hogy előkerült a város közepén a régmúlt, sőt az ősidők ilyen látványos nyoma? A helyi gazdasági lap főszerkesztő-helyettese felfedezi, hogy ingriai finn származású. Embereket keres, papírok közt turkál: egyre több ingriai finn kerül elő. Szervezni kezdik a helyi társadalmat az ohtai lelkészek, el vannak ragadtatva attól, hogy majd' négyszáz éves a missziójuk. Az izsór vezetők is felveszik a fonalat: először őket telepítették ki a svédek. Azt kérdezik egymástól a vótok, hogy ők valójában miért nem szerepelnek Oroszország őshonos népei között, egyébként is miért nem ismerték el soha a Leningrádi területet az őshonos népek lakhelyének.

Másfajta szemlélet kezd kialakulni Szentpétervár eredetéről.

⁴ Idézi A. Yurchak: *Aesthetic Politics in Saint Petersburg: Skyline in the Heart of Political Opposition*, Seattle, 2011, 4.

Konsztantyin Zsukov a történelemelmélet felől közelíti meg ezeket a kérdéseket. Azt javasolja, hogy ne az orosz államiség, hanem a régiók prizmáján át vizsgáljuk Oroszország történetét. Amellett érvel, hogy ezeknek van identitásuk, nem lehet megfosztani őket egyéniségüktől, akkor sem, ha több hódító is váltotta egymást az évszázadok során.

Miért kellene 1703 májusától kezdeni a Névai régió történetét? Az izsórokkal és a vótokkal kellene kezdeni az elbeszélést, akik a középkor óta gazdálkodtak ezen a területen. Igaz, Nagy-Novgorod uralma alá tartoztak a földjeik, azt pedig 1478-ban a Moszkvai Nagyfejedelemséghez csatolták – de vajon hatott-e ez valamilyen módon a régió jellegére? Nem, azt a természeti környezet és a kereskedelmi útvonalak alakították. Mindenekelőtt pedig a víz.

A Néva évszázadokon át része volt a kereskedelmi útvonalnak – miért ne lett volna? Nehéz szakasz volt, viszonylag keskeny vízi úttal, alattomos folyóküszöbökkel, keskeny mellékágakkal és olyan szakaszokkal, ahol vontatni kellett a hajót. Nem is lehetett megtenni ezt az utat a helyi lakosság segítségével. Ezért Zsukov szerint maga a földrajzi helyzet alakította ki olyan tulajdonságokat a Névai régió lakóiban, mint az idegen nemzetek és kultúrák iránti nyitottság, a tolerancia és a vállalkozó szellem.⁵

Gazdag zsákmány volt az izsórok és a vótok földje, versengett érte Oroszország és Svédország. Ingria lett Svédország legfontosabb tengeren túli provinciája. Hamar belekezdtek a kitelepítési akcióba. Aki nem akarta elismerni, hogy a svéd király alattvalója, két hetet kapott arra, hogy elhagyja ezeket a földeket. Adókedvezményt kaptak azok, akik felvették a lutheránus vallást. Oroszországban nem várt rájuk semmi.

Külföldieket is hoztak a svédek, annyi földet ígértek nekik, amennyit meg tudnak művelni. Sok német és holland engedett a kísértésnek, de a svéd udvari emberek közül jöttek a legtöbben. Az egyikük alakította ki azt a kertet, amelyet I. Péter később Nyárinak nevezett. Ingria svéd kormányzóiból nagy hatalmú földbirtokosok lettek.

Zajlott az élet a Néva partján.

Erődök sora védte ezt a fejlődő régiót. Narva ma is Oroszország határán van. Jamburg mai neve Kingiszjepp. Koporje. Keksholm. Nöteburg. És végül Nyen, vagyis a Nyenschantz. A névai erőd.

– A mi Nyenschantzunk – mondja elérzékenyülten Ala.

De ő a kerületet, Ohtát védő aktivista és szakértő. Hol a lengyel történelem évszámaival dobálózik, hol Puskint idézi, a kisujjában van a Nyenschantz története. Elmeséli, hogyan indult növekedésnek az erőd körül Nyen városa. Hogyan fejlődött a kereskedelemnek és az alacsony adóknak köszönhetően (fát és gabonát szállítottak nyugatra a Néván). És hogyan nézhetett ki. Csatlakozik hozzá egy művész, Ed Jakusin, aki festményeken is megjelenítette ezt a XVII. századi Nyent. A veduta hagyományába illeszkednek a képei: meleg színek palettája, idilli hangulat, az előtérbe helyezett alakok (széles szoknyás hölgyek) mögött

⁵ K. Zsukov: *Isztorija Nyevszkovo Kraja*, Petyerburg, 2010. 12.-től.

meredek tetejű emeletes házakból álló várost, templomtornyot és városházát látunk. Holland kisvárosokra emlékeztet a látvány.

Ed és Ala tüntetésekre járt, a többiekkel együtt kiabálja: „Ez a mi városunk!” Most együtt megyünk Ohtába.

Átvágunk a Művészetek terén és a Mihajlovszkaja utcán.

– XIX. század, tiszta klasszicizmus. Az épületek önmagukban nem különlegességek, de mindez együtt sajátos műegészt alkot. Szentpétervár műalkotás. Ezért fáj annyira, ha házakat rombolnak le – mondja Ed a volán mögött.

A Szent Mihály-palota. A Fontanka.

– Nézd csak, némelyik háztetőn megmaradtak a kémények. A szovjet korszakban radiátorokat szereltek fel. Aztán a blokád idején sokan megfagytak, mert nem működtek a radiátorok, kályha meg nem volt már. Képzeld el, milyen lehetett régen Szentpétervár, amikor szürkés füst borította.

Átvágunk a Lityejnij hídon. A Néva fölött kékesszürkés-sárgás rózsaszín az ég.

– Ez a fagytól van. Csak itt vannak ilyen fények. A péterváriak a szürke két és fél ezer árnyalatát különböztetik meg – mondja Ed.

Az Arzenál rakpart. A Kreszti börtön. Jobb oldalt, a Néva jege fölött lebeg a magasban a Szmolnij. Beleolvadnak a kupolák a szürkés-lazacszínű háttérbe.

– *Kraszota!*⁶ – Ale letekeri az ablakot, lefényképezi.

– Abban a kis sárga házban pedig a Nyenschantz egykori parancsnoka lakott. Mögötte volt a gyümölcsös, ahol almafacsemetéket oltottak a városnak. Amikor Péter lett az uralkodó, innen vittek oltványokat a péterváriaknak.

– Az a teáskanna ott szemben a tavalyi év tévedése. – Ala egy döntött henger alakú hatalmas, csúf épületre mutat. – Megérkezünk Ohtába. A fő utcák most is nagyjából ott vannak, ahol a Nyenschantz korában épültek.

Arra a helyre érünk, ahol eltávolodik a körút a folyóparttól vagy kétszáz méterre, átengedve a terepet egy hólepte térnek. Messziről építési területnek nézne az ember, ahonnan levonultak télre: tele van púppokkal, gödrökkel. Alapra emlékeztet az, ami kilátszik a földből. Mindezt nagyjából három méter magas kék palánkkal kerítették el a folyótól.

– Íme a mi Nyenschantzunk – mondja Ed, olyasfajta hangon, mint nemrég Ala. – Ásatások folynak az erőd helyén. Baloldalt állt a királyi mérleg, ott ítélték a döntőbírószág. Mögötte a város: templom, iskola, városháza. Távolabb pedig a királyi serfőzde komlóskertjei.

Csipi az arcunkat a fagy. Szikrázik a jég a Néván. Karnyújtásnyira van a Szmolnij.

– És itt akart toronyházat építeni a Gazprom.

Láng alakú toronyházat.

Még ha valóban ugyanabba az elbeszélésbe illeszkedik is Nyenschantz és Luudnica története, van egy fájdalmas különbség a kettő között.

Luudnicában (még mindig) élnek emberek.

2001-ben még többen jönnek el a falu második ünnepére, mint az elsőre. Ezúttal így hangzott a jelszó: „A kultúránk a gazdagságunk”.

⁶ Gyönyörűség (orosz) (a ford.).

Luudnica jelen lévő lakói közül ötvenketten írják alá a petíciót, melyben kérik, hogy fejezzék be a környéken az erdők irtását, mert ezek az ő történelmi emlékhelyeik. Emellett énekelnek, táncolnak, megint zajlik az élet Jefimovék kertjében.

Ez történt júliusban. Tatyjana és Szergej az egész nyarat Luudnicában tölti. Szeptember elején elmennek meglátogatni Tatyjana mamáját, aki vepsze származású. Üres marad a múzeumház.

Szeptember 7-én füstöt látnak a szomszédok. Jefimovék háza fölött!

Hívják a tűzoltókat, de nem oltanak: nem tudni, miből lett a tűz, lehet, hogy gáz ég? Távolabb kell húzódnia, adják ki az ukázt a tűzoltók, mert robbanhat!

Elhúzódnak hát az emberek, és nézik, ahogy elemészteti a tűz a három részből álló faházat, a nyári részt, a középső folyosót, a vót ruhákat, a régi hálókat, a konyhai edényeket, a könyveket, a fényképeket, melyeket Tatyjana készített, és azokat is, amelyeket a falu lakói hoztak neki, a magnószalagokból álló nagy gyűjteményt, amelyben énekeket és történeteket örökített meg Tatyjana, állnak és nézik, ahogy elnyeli a tűz Jefimovék házát, és leég a vótok első múzeuma.

– Akkor ismertük meg egymást – emlékszik vissza Jekatyerina Kuznyecova. – Tatyjana rögtön elkezdte gyűjteni a kiállítási tárgyakat a második múzeumhoz.

Visszajön az anyjától, és már nincs házuk.

Kingiszeppben laknak hát Szergejjel. Új házat építenek Luudnicában, a régi helyén. Ezúttal kicsit, szerényet, nem hagyományosat, csak olyat, amilyenre telik azoknak, akik gombát és bogyókat szednek.

Először a verandán gyűjtik a kiállítási tárgyakat. Az nem sokáig elég. Elterjed a hír, hogy leégett a vót múzeum, kezd kijárni a faluba a szentpétervári vót értelmiség.

– Odajártunk muzsikálni – magyarázza Kuznyecova. – Népzenei játszunk: én harmonikán és dudán, a férjem harmonikán és hegedűn, és még csatlakoznak hozzánk ketten-hárman-négyen. Változó az együttes összetétele. Egy nyelvész ismerősöm hozott össze Tatyjanával koncert után. Rögtön kitaláltuk, hogy vót nyelvtanfolyamot szervezünk. Gyerekkorom óta tudok vótul, ezen a nyelven beszélt velem a nagyanyám. Nálunk, otthon indítottuk a tanfolyamokat. Nagyjából tízen jártak, akkor még nem volt Janyicska.

Kicsit ijedten néz a szőke hajú Janyicska. Még nem tud beszélni, de ha valaki négy nyelvet ért négyéves korában, akkor később kezd kommunikálni.

– Jekatyerina közben a vót meséket is összeírja és illusztrálja. Vót és izsórlapot ad ki negyedévente, saját költségére. És ő készíti azokat a csodaszép tárgyakat, amelyekkel tele van a lakása.

– A férjemmel együtt csináljuk. Ő is művész.

– Ő is vót?

– Nem tudjuk. Üldözték a családját. A nép ellenségének nyilvánították a nagyapját. Ezért minden dokumentumot megsemmisítettek, és nem hozták szóba többet a származásukat. Még mindig van bennük némi bizonytalanság: ki tudja, nem ismétlődik-e meg? Hisz akkor sem számított senki represszióra. Szóval a férjem nem tudja, hogy kicsoda.

A második vót múzeum létrehozása is olyan, mintha konok kitartással gyűjtögetnék a létezésük bizonyítékait.

Egyre több lesz. Megint hozzák a még megmaradt régi emlékeket. Leadja valaki a legértékesebb kiállítási tárgyat: egy hagyományos vót hangszert, egy régi kantelét. Már nem fér el a gyűjtemény Jefimovék új verandáján. 2005 októberében a szomszédai, Vlagyimir Filippov Szergejevics és Nagyezsda Szergejevna Kuznyecova a múzeum rendelkezésére bocsátják a házuk felét. A másik felét nyaralóknak adják ki, nem laknak ott.

Még meggyőzőbb bizonyítékok a létezésre azok az emberek, akik tudják használni az összegyűjtött eszközöket. Számtalan tanfolyamot és műhelyt tartanak a múzeumban. Hálót kötnek, hagyományos ételeket készítenek. Az idősebb vót asszonyok tanítanak. A fiatalabbak elküldik a gyerekeiket.

És a legékesebb bizonyítékok – a vót ünnepek. Évről évre többen lesznek, mert összegyűlnek a rokonok, a szimpatizánsok és a kutatók az egész környékről, sőt még Észtországból és Finnországból is jönnek. Megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy évente egyszer a világ minden vótja összegyűlik Luudnicában, Tatyjana múzeuma körül.

Jekatyerina közben Szentpéterváron próbált hivatalos bizonyítékot szerezni a létezésre. Történelmi szakvéleményeket ír. Igazolást szerez a néprajzi múzeumból arról, hogy a nép az nép. A Nyelvtudományi Intézetből pedig arról, hogy a nyelv az nyelv. Sok utánjárás kell hozzá, de megkapja: pecsétekkel együtt, ez is fontos. Benyújtja a Leningrádi terület vezetésének, az elküldi az Igazságügyi Minisztériumba. Néhány év múlva sikerrel jár: fölírják a vótokat az Oroszországban őslakos népek listájára.

– Annyi változott – értékeli ma a helyzetet keserűen Jekatyerina –, hogy most már nem tagadhatják hivatalosan a létezésünket.

2006-ban Szergej és Tatyjana megint elutazik a faluból. Kulcsra zárják a házukat és a szomszédoknál kialakított múzeumot.

Éjszaka füstöt látnak a szomszédok.

Ég a vót múzeum!

Luudnica lakói most már nem várják meg azt, hogy hátrébb tereljék őket. Az égő házhoz rohannak, viszik, ami a kezükbe kerül. Jönnek a tűzoltók. Nagyon különös, mondják, a ház két része közti válaszfal gyulladt meg. Nagyon gyorsan leég a múzeum. Nem sok mindent sikerül megmenteni. Odaveszett a régi kantele. Hamu maradt belőle.

Tatyjana Jefimova:

– Legszívesebben a XIX. század közepén ébrednék fel, ezen a helyen, Luudnicában. Megnézném, hogyan éltek valójában itt az emberek. Azt hiszem, akkor voltak igazán boldogok. Eltörölték már a jobbagságot, minden családnak volt saját háza. Nyugodtan éltek és gyarapodtak a saját földjükön. És senki se zavarta őket. Most már mindenfelől körülvesz minket a kikötő. Úgy érzem magam, mintha rezervátumban élnénk, amelyet mindjárt lezárnak. És akkor mindnyájunknak el kell mennünk innen.

– Elegünk van már az ünnepeitekből – mondják nekik a kingiszeppi hivatalnokok. – Ezzel megalázzátok az orosz népet.

Már nem szabad felvonni a vót zászlót az ünnepek alatt Luudnicában. Ezt most etnoszeparatizmusnak nevezik.

– Mintha három falu el akarna szakadni Oroszországtól – háborog Jekatyerina.

Miután leégett a második vót múzeum, valaki még megpróbált fölgújtani két házat a faluban. Állandóan járnak a nyakukra a vállalkozók az ajánlataikkal: adjátok el a földeteket, nem akartok átköltözni egy lenribai lakásba? Építünk itt egy nagy utat, végig a falun, nem akartok utat? A vótok megmutatják a dokumentumokat, melyek szerint őslakosok. Ezt nagy csodálkozással fogadják.

Jekatyerinának még van ereje harcolni. Össze akarja hozni a harmadik múzeumot. Azt találták ki Jefimovékkal, hogy vót település lenne egy tisztáson, az erdő szélén, a folyón túl, olyan helyen, amely pont jó ünnepekre. Kuznyecova levelet ír az izsór Dmitrij Harakkával. Kéréssel fordulnak az ingriai őslakos nemzetekkel foglalkozó minden szervezethez: államiakhoz, kormányon kívüliekhez és külföldiekhez. Csak Észtországból válaszolnak nekik.

Ugyanakkor cikkek kezdenek megjelenni róluk a lapokban. „Emlékezetünkbe kell idéznünk a »kártevő« kifejezést – hívják fel rájuk a figyelmet az újságírók. – Az észtek által pénzelt kártevők az őslakos népek érdekében végzett tevékenység álcája alatt akarják leállítani a régió fejlődését. A vótok indiánokat akarnak csinálni magukból, pedig ők is városokban laknak, mint mindenki más. De hisz az jó, ha valaki vállalatot épít a Leningrádi területen!” Ekkor újságírók és tévések is járnak Luudnicába. Beszélgetnek Tatyjanával, aztán anyagokat közölnek arról, hogy a vótok „ki akarják sajátítani maguknak a készleteket”.

Azóta nem beszél újságírókkal Tatyjana.

Ellenőröket küldtek az izsórok szervezetére. Jekatyerinával nem csináltak semmit, mert megszületett már Janyicska.

Egy idő után felhívja Tatyjana.

– Markolók jöttek a faluba. A házam felé tartanak. Gyere ide!

Ha Luudnica falu és a Nyenschantz erőd története egyetlen elbeszélés két része, akkor végül mindkettő belevész a látszatokba.

Révbe jutottak a Nyenschantzcal. Valentyina Matvijenko 2010-ben váratlanul kihirdette, hogy máshol is föl lehet építeni a Gazprom toronyházát. Az erőd romjait pedig továbbra is magas, kék palánk veszi körül. Sehol sem írták meg, mi van mögötte. Nem tudni pontosan, mi történik ott, és milyen terveik vannak a feltárt romokkal. Ugyanakkor egyre több pletyka terjed. Ha valaki megpróbálja kinyitni a kék kaput, kutya ugat a palánk mögött.

Révbe jutottak azzal a múzeummal. Aznap, amikor odaálltak a markolók Tatyjana és Szergej háza elé, nem akarták a földdel egyenlővé tenni, bár minden helyi lakos ettől félt. A kikötő vezetőségének utasítására belekezdtek a harmadik vót múzeum építésébe, és jól haladtak a munkával. A leégett múzeum helyén emelték, nem az erdő szélén, a tisztáson, ahol a luudnicaiak akarták.

Miután fölépült a ház kőből és fából, elmentek. Sosem került sor a múzeum hivatalos megnyitójára. Jekatyerina Kuznyecova és más vótok töltötték meg kiállítási tárgyakkal. Akadt egy nő, aki vállalta a gyűjtemény gondozását. Tösgyö-

keres luudnicai lakos, Marina Iljina. Minden eshetőségre felkészülve a vótok már interneten is építik a harmadik múzeumukat. Az internet nem ég el.

Észtországba viszik a műveket, melyekkel tele van a Szennaja tér közelében lévő lakás. Jekatyerina most ott tölti a családjával az év nagy részét. A vótokat bemutató kiállítást készíti elő a narvai várban.

Jefimovék végleg elköltöztek Luudnicából. Most a vepszénél laknak, Tatyjana anyjának a földjén. Nem akarják, hogy telefonáljanak, írjanak nekik.

Tatyjana kétszer került kórházba. A szívével volt baj.

Már nem járnak Luudnicába, a vótok ünnepére.

PÁLFALVI LAJOS fordítása

M A T E U S Z M A R C Z E W S K I

Fehéroroszország kerek tavai

Lehúz a mocsár

Valjancsin Akudovics élő szentre emlékeztet. Hallgatják, és olvassák a szövegeit. Aki találkozott vele, határtalan tisztelettel beszél róla. Lehet, hogy a cigaretta miatt van. Amikor dohányzik, fehér füst terjeng körülötte. Minszkben az „első fehérorosz posztmodernistának” nevezik. A kilencvenes években egy teljesen új stílusú verset publikált: senki nem írt így itt előtte, és ez az elnevezés, amely tulajdonképpen ironikus, rá is ragadt. Talán az irónia volt az egyetlen mód arra, hogy megszeli a határtalan tudását.

Fiatal korában kiváló sportoló volt. Síelt, meghódította a csúcokat. Még a Szovjetunió sportmestere címet is megkapta. Alacsony, szakállas, erős testfelépítésű, egy kicsit favágóra emlékeztet. Barátságos, ugyanakkor szigorú is.

Szviszlacsban nőtt fel. Szviszlacsban a trasiánka nyelvet használták. Nehéz lenne azt mondani, hogy teljes értékű, önálló nyelv, mert kizárólag belorusz és orosz szerkezeteket használ. Olyan, mint egyszerre beszélni fehéroroszul és oroszul. Egy kicsit olyan, mintha eldobnánk a fehérorosz nyelvet, de a valóságban mégsem. A trasiánka a nyelvek között létezik: benne tükröződik vissza a fehéroroszek geopolitikai elhelyezkedésének lényege. Sőt mi több: élő formaként a körülményekhez alkalmazkodik, és az orosz szavak és belorusz szerkezetek keverékébe beleszó szavakat a jiddisből is. Ehhez jönnek még a lengyel és a német szavak. Visszatükröződik benne a régió egész, bonyolult történelme. És, ha ez még nem lenne

elég, a trasiánka Fehéroroszország minden régiójában másképp hangzik. Akudovics ebben nőtt fel, ám amikor elutazott Moszkvába tanulni, elkezdte az orosz használni. Csak néha, amikor vodkát ivott az egyetemi barátaival, fordult elő vele, hogy valamit fehéroroszul vetett közbe. Az egyetem után, már intellektuálisan kiforrva, visszatért Fehéroroszországba azzal az elhatározással, hogy író lesz. Ismerte az orosz irodalmat és az európai irodalom alapjait. A visszatérés után azonban elhatározta, hogy elolvassa hazájának teljes irodalmát, hogy fehérorosz íróvá válhasson. Nevetségesen hangzik: elolvasni saját nyelvén – ezen az igazin, a belorusz nyelven írt teljes irodalmat. De kiderült, hogy ez lehetséges. Elvégezte a feladatot, és valami furcsa módon a fehérorosz nyelv felébredt benne. Elég gyorsan elkezdett beszélni, de megtanulni fehéroroszul gondolkodni kicsit tovább tartott. A következőket írta: „Már régen elfeledkeztem a nyelvről mint problémáról. De egy alkalommal még hajnal előtt felébredtem, és nem tudtam elaludni. Nyugtalanított az álmom. Valójában semmiben sem volt különös. De nem hagyott visszaaludni. Sokáig forgolódtam, próbáltam megérteni az okát. Végül eszembe jutott, hogy ebben az álomban én és a barátaim fehéroroszul beszélgettünk. Elmosolyodtam a sötétben. Íme, véget ért az utam. Mert amikor a tudatalattim ezen a nyelven beszélt, azt jelenti, hogy az út eljutott a végpontjáig.”

Akudovics a találkózónkra úgy érkezik, hogy jelzi, csak egy órája van. Én pedig rosszul kezdem. Az aktuálpolitikáról kérdezve Akudovics magába fordul, mintha a rövidlátás legyengítette volna. Utána felkel, és járkál a szobában, sokkal inkább magának, mint nekem mondja, amit már több száz alkalommal el kellett mondani azoknak, akik Nyugatról érkeznek, és Fehéroroszországról kérdezik. Fehéroroszországot nem lehet ilyen egyszerűen meghatározni. Fehéroroszország nem egyszerűen egy ország Oroszország és Európa között, amelyben jó vagy rossz elnök irányít. Sokkal szélesebb perspektíváról van szó, amely – úgy tűnik – fehéroroszok egy kis csoportján kívül senkit nem érdekel. Beszélgettünk egy kicsit, ő folyton mászkál a szobában, nézegeti a vitrin üvege mögött kiállított pravoszláv ikonokat.

– Mindenekelőtt beszéljünk az oktatásról – mondja Akudovics. – A hosszan tartó oktatásról. A tudás megtervezett átadásának folyamatosságáról a következő nemzedéknek. Beszéljünk a folyamatról, amely évtizedekig tart, és nem csak rövid, megszámlálható hónapokig.

Utána a kő legendáját idézi fel.

– Amikor nem volt még ez a világ, amelyet ismerünk, mindenhol csak fekete víz volt, álló, halott víz, és ebben a vízben volt egy kő. Egyszer belecsapott a vilámba. Így kezdődött a világ.

Számára ez a történet Fehéroroszország kozmikus alapítómítosza.

Később a *Párbeszéd a Istenrel* című könyvében a következő részletet találom: „Fehérorosz nyelven írni olyan, mint a temetőben sétálni. Bárhol is áll meg az ember – mindenütt szomorúság. De panaszkodni és sopánkodni amiatt, hogy a fehéroroszok lemondanak az anyanyelvről, semmi értelme nincs, mert vég nélkül lehet... A fehéroroszok nem a nyelv elől menekülnek nyakukat törve, hanem a sorsból, amelyet az anyanyelvük határoz meg... [...] Magunk közt szólva a sorsot mi magunk választjuk, de a végzetünket a nyelv határozza meg. Amilyen a nyelv, olyan a sors. Az ófehéroroszhoz képest – a fejedelmi kancellária nyelve – az itteni fehérorosz beszéd hosszú ideig azok nyelve volt, akik saját kétékezi munkájukból

éltek. Nem beszéltek ezen a nyelven sem a fejedelmek, sem a kereskedők, sem a tanárok, sem az arisztokraták, sőt még a bocskoros nemesség sem beszélt így...

Az itteni beszéd bélyeg volt, amely kijelölte az ember helyét a jószág mellett. Hogy az emberek világába kerüljön, először is ezt a bélyeget kellett megszüntetni.”

Egy nő mesélt nekem egy történetet két fiverről, akik az erdőn keresztül menekültek az őket üldöző katonák elől. Már arra sem emlékszem, milyen katonák voltak, mert rengeteg volt itt belőlük: lehet, hogy Pilsudski katonái, lehet, hogy Kube németjei, vagy a Vörös Hadsereg vagy a soha nem alvó sztálini NKVD-sek. Jöttek és mentek, a helyüket mások foglalták el. Ez a testvérpár a mocsárban húzta meg magát, de hallották a kutyákat és a katonák szólongatását. Nem tudták, hová bújjanak el, ezért elmerültek az ingoványban, a szájukban szalmaszálat tartva, azzal lélegezve. Így várták, hogy véget érjen a hajsza. A mocsár azonban észrevétlenül elkezdte lehúzni őket. Hasonlóan van a nyelvvel is. Azok, akik megmaradtak a fehérorsznál, a szülők, nagyszülők, az alföld ürességébe vetett huta¹ nyelvénél, egy nap kijöttek a házból, és rádöbbenek arra, hogy az orosz vette át a vezető szerepet a média és a hétköznapi élet felett. Azzá vált, ami egyszer a lengyel nyelv volt: jobb, fejlettebb nyelvvé, útlevéllé egy lehetőségekkel teli világba. A fehérorsz nyelv, amely látszólag biztonságos, börtönné vált. Ok a csúfolódásra, az egyszerű embert meghatározó címke.

De hiszen mindig így volt. Évszázadokon keresztül úgy tekintettek a fehérorszra, mint a vidéki társadalom primitív kommunikációs eszközére; helyi tájshírlékre, amelyet a városiak nem ismertek. Aztán minden megváltozott. A 19. században a fiatal értelmiség a nemesi udvarokból, meglepődve a nyelvjáráson, amelyet a parasztok használnak, érdeklődéssel fordult a helyi szerkezetek felé. Felmerült bennük, hogyan lehetséges az, hogy ez a relikvia fennmaradt, eljutott hozzájuk, hogy abban, ahogy ezek az emberek beszélnek, a hely titka bújik meg. Némelyek szerint ebből az elhatározásból, és a romantikus törekvésekből nőtt ki a mai Fehéroroszország. Megőrződve a parasztok nyelvében.

A hatvanas években, amikor a kolhozok megsemmisítették a tradicionális népiességet, a rádióadásokból eltűnt a fehérorsz nyelv. Megjelent a Moszkva Rádió. Az éveken keresztül gondosan megtartott formula: egy kicsit oroszul, egy kicsit fehérorszul, hirtelen eltűnt. A régi, kipróbált szám működött: az első dolog, amit a bolsevikok véghezvittek Oroszországban, a rádió elindítása volt, amely több ezer faluba eljutott. A rádió megjelenésével együtt a fehérorsz nyelv eltűnt a könyvekből és az újságokból is; az újságosoknál néhány nappal korábban még lehetett fehérorsz nyelven írt újságokat venni, majd hirtelen csak orosz kiadások jelentek meg.

A helyi nyelvet azonban mindig a propaganda eszközeként használták. A Harmadik Birodalom támogatta a belorusz nyelvet, mert vissza akart vágni vele az oroszoknak és a lengyeleknek. Amikor Fehéroroszországban Wilhelm Kubét nevezték ki főkomisszárnak, még Hitler környezete is meglepődött a kinevezésén. Kube híres volt hirtelen természetéről, impulzív volt, és féltő volt, hogy átvéve a pozíciót, csak felszítja a már egyébként is nehezen kezelhető helyi konfliktu-

¹ Kis település vagy tanya Kelet-Európában (a ford.).

sokat. Ám jó stratégia volt az Ukrajnában tevékenykedő komisszárakhoz képest, akik erőből oldották meg a problémákat. Rögtön, már az első napokban a kultúrára összpontosított a vezetés. És valami olyat tett, amit korábban még egyetlen Fehéroroszországon kívülről jövő erő sem. Az első általa kiadott rendeletben található egy bejegyzés, mely szerint Fehéroroszország Általános Körzete a fehérorosz nemzet élettere, az iskolák feladata „a fehérorosz kultúra, a nevelés és közoktatás gondozása lesz”. Szerinte az iskoláknak hídként kell szolgálniuk az új rend hitleri víziójának megépítésében, tiszteletben tartva a belorusz identitást. A dokumentum azonban hosszú távú, tragikus következményeket vont maga után. Attól a pillanattól kezdve, hogy 1941-ben Kube átvette az irányítást, azok, akik a fehérorosz identitásra fognak hivatkozni, a nacionalizmus terjesztésének vádjával szembesülnek, méghozzá fasiszta kiadásban.

A nyelvek harca nem ért véget. Lóg a levegőben, zajlik a szavakban. Két ismeretlen véletlenszerű párbeszédének első mondatában játszódik le: az egyik oroszul szólal meg, a másik makacsul fehéroroszul, és máris minden világos. Utcák, bankok, iskolák, otthonok terei: mindenhol tart a háború.

Pietro Vasucsenka a nyelvért harcol, de a küzdelme jól megszervezett irodai munkára emlékeztet. Vasucsenka a Minszki Állami Nyelvi Egyetemen oktat, a fehérorosz nyelv és irodalom tanszéken. Könyörtelensége a vizsgákon legendás, a hallgatók félnék a találkozótól és az olyan ismeretekre vonatkozó fásasztó kérdésektől, amelyekre senkinek sincs szüksége. A Vasucsenkánál teljesítendő vizsga azok közé tartozik, amelyeket csak le kell tenni, és utána mindent el lehet felejteni.

Az egyetem folyosóján szorongás uralkodik. A hallgatók a gyűrött jegyzeteikbe merednek, amelyeken vizsgatételek állnak. A lányok kék szoknyában, az izdadt fiúk öltönyben. Vasucsenka a fehérre festett irodájában, szemüvegben, amelynek vastag lencsái szimpatikusan deformálják az arcát, tanácstalan rab benyomását keltve. Keveset és halkán beszél, kezét az asztal alatt tartja, és enyhén meghajol. A falon faliszóttos lóg fakeretben. Valamilyen polacki műemléket ábrázol: az épület a levegőben lebeg, a rajzoló kihagyta a kommunista éra környező durva épületeit. Az irodában csend honol, a falakon túl hallani lehet a vizsgára várakozó hallgatók lármáját. Mindenütt trasiánka.

Mielőtt Vasucsenka a minszki egyetemen találta volna magát, Polackban lakott. Jól emlékszik a polacki föld alatti kazamaták legendájára. Ezzel ijesztgették a gyerekeket. Azt mondták: egyszer a barlangok beomlanak, és maguk alá temetnek. Vasucsenka ismerte a lejárásokat.

– A tömlöcök léteztek – mondja. – Ha nem is kazamaták, akkor legalábbis folyosók, amelyeken lehetett barangolni.

Gyerekkori elbeszélésében olyan szavak bukkannak fel, mint: „téglák”, „mélyedések a földben”, „pincerészlet”. A szavak a múltba repítik. Elmosolyodik: egyszer nagyon messzire jutottak. Olyan messzire, hogy végül fényt láttak. Miután feljöttek a felszínre, kiderült, hogy a domb oldalán állnak a Nyugati Dvina és a Palata folyók összefolyásánál.

– Átmentünk az egész domb alatt – folytatja, és miközben beszél, vastag kerekes szemüvege alatt szeme elmosolyodik. Úgy néz a vastag lencsén keresztül, mint kémlelő ablakon egy nemlétező világra. Olyan képeket lát, amelyek már nincsenek. A polacki tömlöcök jó képzetársítások.

Vasucsenka háta mögött a terem sarkában szóbeli vizsga folyik. A fiatal lány összefüggéstelenül nyökög, a vizsgáztató kérdezőgeti, próbál súgni, hogy kihúzza a bajból, de semmi haszna. Hibák és hiányosságok. Vasucsenka a polacki föld alatti kazamatákról beszél, de közben füleli az átnézett papírok és rossz válaszok zörejét. A lánynak gondja támadt, egy másik kérdést kér. Nem akar felelni Janka Mauro fehérorosz íróból. Azt hitte, vagy legalábbis azt állítja, hogy Janka Kupala fehérorosz íróból fogják kérdezni.

– A keresztnevek hasonlósága – magyarázza a diák. – Ebből az elsőből nem készültem.

Vasucsenka hallgat. Utána visszatér Polackhoz és ahhoz, mit rejtenek a kazamaták.

– Ennek az elbeszélésnek univerzális jelentése van – mondja. – A tömlöcök az ember elől elrejtett titkokat és tudást szimbolizálják. Az a bátor ember, aki lemegy a föld alá, valójában az igazságért indul útnak. Ez a motívum nagyon népszerű a népi legendákban. Éppúgy, mint a páfrányról szóló mesében: le kell győzni a félelmet, be kell menni az erdő sötétjébe és meg kell találni a virágot. De nem is a virág a lényeg. A sötétben, azon a helyen, ahová a bátor ember merészkedik el, ott rejtőzik a tudás.

A polacki kazamaták legendája, amely Lastouskit is inspirálta a *Labirintusok* megírásában, a páfrányról szóló mítosz rokona. Egy éjszaka a régi jezsuita kollégium romjait vigyázó őrhöz (egy másik verzióban a baziliták kolostora szerepelt – ezek közel voltak egymáshoz) két csuklyás férfi lépett. Az őr előjött egy lámpával az őrhelyéről. A férfiak arra kérték, hogy engedje be őket a romok területére, cserébe leviszik magukkal a kazamatákba. Kincseket ajánlottak neki, amelyekről azt mondták, hogy a föld alatt vannak. Az őr félt megszegni a szabályokat, de nagyon szeretett volna gazdag lenni. Beleegyezett. Bekötötték a szemét, az épület folyosóin vezették. Megtalálták az utat. Az őr kitalálta, hogy a férfiak jezsuiták. Amikor levették a szeméről a kendőt, egy kincsekkel teli termet látott maga előtt. Összeszedett annyit, amennyit csak tudott, és amikor felértek a felszínre, büszkén mutatta a két férfinak az aranyat. Azok szánalommal mosolyogtak rá. Az egyikük elővett egy könyvet: „Ez a kis könyvecske sokkal többet ér, mint az összes arany, amit magaddal hoztál” – mondta. Ezután eltűntek a sötétben. Néhány nappal később az őr is eltűnt. Nem tudni, mi történt vele, nincs is jelentősége, lehet, hogy Amerikába szökött, és végtelen földekre cserélte az aranyat Új-Mexikóban.

Minszk erre nem alkalmas

Nyomatékosan kérte, hogy ne említsem meg a nevét, ezért hívjuk őt Történésznek.

A Történész Minszkje tiszta projekció, amely mögött tudás áll. Ez teszi számára lehetővé, hogy a várost a múlt képeiből megalkotott formájában lássa. A Történész ujjával mutatja a helyeket, és nem létező templomok tornyait rajzolja vele. Úgy beszél a városról, arról a régi 17. századáról, mint egy kis Rómáról. A hét dombon több mint harminc templom, kolostor és ereklyéket őrző kápolna épült, ebből a legfontosabb: Szent Felicián relikviája. Feliciánt – a prédikátort, aki

az első keresztényekben tartotta a lelket – arra kötelezték, hogy áldozatot mutasson be a római isteneknek. Ennek megtagadásáért büntetést kapott: Decius császár parancsára tömlöcbe vetették. Feliciánt kivették a börtönből, de a kivégzésre vezető úton meghalt.

Lehet, hogy éppen ezért van a római börtönben fogva tartott Feliciánnak, ekkora jelentősége a város számára. Hiszen Minszk börtön. És mocsár. Ha nem megyünk bele a múltjába, nem állunk meg egy pillanatra a már nem létező épületek környékén, a város úgy jelenik meg, mint egy keleti, karakterétől megfosztott ellenséges település.

Minszk nem alkalmas felhőkarcolók és alagutak építésére. A mocsaras föld nem könnyíti meg magas épületek állítását. Akármit is akarnak építeni, először hatalmas mennyiségű betont kell kiönteni – az épületeknek megbízható alap kell. Csak a dombok adnak erős alapot. A dombokban, amelyek földtanilag megbízhatóbbak, évszázadok óta folyosókat építettek ki, amelyeket később raktárként használtak. A háború utáni városi újjáépítések során a felújítást végző csapatok többemeletnyi helyiségrendszereket fedeztek fel. Ezeket a háború előtt építették a háztulajdonosok, a föld alatti járatokat a kereskedők használták. El lehetett tárolni bennük az árut. Mintha a város a helyhiány miatt lefelé építkezett volna. Még a 19. század derekán a boltokat látogatók az alacsonyabb szintekre mentek le, ahol lehetőségük nyílt válogatni exkluzív szövetek és a világ minden tájáról származó földi jók, import teák, fűszerek, gyümölcsök között. A föld alatt virágzott az élet.

De a régi Minszket bebetonozták, a szó szoros és átvitt értelmében. Az újonnan keletkezett épületeknek semmi közük a város régi alakjához.

Tehát, hogy meglássuk az eredeti Minszket, el kell indítani a történelmi emlékezetet. A Történész ezért kollázsokat készít, összekapcsolva azt, ami látható, azzal, ami valaha volt. További rétegeket ad hozzá. Szavaiban az évszázadok egymásra rakódnak. Azt mondja: amikor az emberek a háború után kimélyítették a pincéket, rábukkantak a föld alatti átjárókra – a régi szalakra, amelyek a templomokat kötötték össze. Előfordult, hogy az átjárók egy része és az újonnan épített pincék összekapcsolódtak, kapcsolatok hálóját létrehozva. Ma azonban az épületek a régi objektumok romjaiba illeszkednek, még a keletkezésüket sem ellenőrzik. Csak az alapot kellene előkészíteni: kiszedni a törmeléket, ledöngölni és kiönteni az alapot. Amikor a Főügyészség épületét emelték, betemették a klostor és a bencés nővérek templomának pincéjét. Csak egy részüket sikerült feltárni. Még 1978-ban Zianon Pazniak archeológusnak sikerült ezt véghezvinni. A régi Minszk, érthető módon, nem érdekelte a kommunistákat, túl sok bizonyítékot tartalmazott arról, hogy ezeknek a földeknek megvan a saját múltjuk, és így az identitásuk is.

De hogy ne szenvedne az a város, amelyről az első említés egy tömegmészárlás leírása. Minszk a 12. századból származó *Régmúlt idők elbeszéléseiben* bukkan fel. A valódi szerző ismeretlen. A legvalószínűbb az, hogy a néhány szerkesztő egyike, Nestor írta a Kijevi Rusz kezdetéről szóló legrégebbi krónikát. Az ő történetében bukkan fel Varázsló Vszeszláv: legendás uralkodó, aki Polackból származott. Amikor megszületett, kiderült, hogy méhlepény van a fején. A varázsló, aki levezette a szülést, megparancsolta az anyának, hogy készítsen belőle amu-

lettet. Meghagyta, hogy a gyerek mindig hordja magával. Az amulett emberfeletti képességekkel ruházta fel: a tulajdonosát nem lehet megsebesíteni. Vszeszláv mágikus adottsággal is rendelkezett: képes volt farkassá változni. Farkasként hatalmas távolságokat volt képes megtenni emberfeletti sebességgel. Képes volt megrohanni Novgorodot, ahol egy erős rántással kinyitotta a város kapuját. Utána Kijev felé indult. Az örült hajszából a polacki harangok hangja hívta vissza. 1044-ben elfoglalta a polacki város-fejedelemség trónját. De többet akart. A horizont felett két vetélytárs is látható volt: Kijev és Novgorod – települések, amelyek kapcsolatban álltak Konstantinápolyval. Mindkét város a megadás jeleként építette a Szófia-katedrálisokat – a Szent Szófia Székesegyházakat. Vszeszláv, a nagyravágyás mániájától gyötörve, megparancsolta, hogy Polackban is építsenek egy hasonló katedrális, és ugyanígy nevezzék el. 1066-ban megtámadta és kifosztotta Novgorodot. I. Jaroszláv fiai viszonzásul a Polacki Fejedelemség ellen indultak. Útközben megtámadták Minszket. Teljesen lerombolták. A város hamvain, a Niamiha-folyónál legendás harcot vívtak. Állítólag messziről hallani lehetett a buzogányok csattogását.

Vszeszláv átváltozási képessége a szláv és a litván legendákba is beíródott. A tudósok azt gondolják, hogy ez nem volt klasszikus likantrópia: vagyis képesség arra, hogy az ember egy pillanatra állattá változzon. Inkább az álcázás határsáról van szó: Vszeszláv, mint egy mocsári vad, bőrt, vadállatok állkapcsait és csontdíszeket hordott magán.

A Niamihánál, a nyílt terepen, az úgynevezett Várromnál, ott, ahol a háború előtt a legnagyobb lópiac volt, a földmunkák során rátaláltak a szentély alapjaira, amely 12. századi ismeretlen királyok maradványait rejt. Az archeológusok egyetértenek: a szentély kezdettől fogva így néz ki. Nem találtak körülötte falmaradványokat, ami azt jelentheti, hogy megelégedtek az alap formájának kijelölésével. Ilyen típusú temetkezést sehol nem jegyeztek fel Ruszban. Egy objektum elhelyezésével, amelyet nem lehet feldúlni, a régi építések a lehető legokosabban jártak el. Hiszen nem lehet megsemmisíteni egy épületet, amely nem nyúlik felfelé. Kik voltak ezek a királyok? Honnan jöttek? Ez éppenséggel nem világos.

Nézd, mondja a Történész: ennek az épületnek a formája visszatükrözi a túlélésnek azt a módszerét, amely nagyon is jellemző a nemzetünkre. Lekuporodni közel a földhöz, és várni. Nem furcsa? Ennyi év elmúlt, de a mechanizmusok még mindig ugyanazok.

KOCSIS ADRIENN fordítása

Táncoló medvék

I. Szerelem

1.

Gijorgij Mircsev Marinov fejét jobb kezébe temeti, a ballal pedig a földre hamuzik, amelynek falujában, Drjanovecben intenzív, helyenként vörösbe hajló barna színe van. A szürkére vakolt háza előtt ülünk. Marinov valamivel hetven fölött jár, de még nincs fél lábbal a sírban, pedig Drjanovecben, ebben a többségében cigányok lakta észak-bulgáriai faluban ritkán éri meg egy férfi az ő korát.

Egyébként a nők helyzete sem jobb. Marinov kapujára friss gyászjelentés van kiakasztva egy nála csak valamivel fiatalabb nő képével. A felesége. Tavaly hunyt el.

Ha átmegyünk ezen az ajtón, és elhaladunk a kocsi, az öszvér és egy szemétkupac mellett, egy döngölt agyagos földdarabhoz érünk. A közepéből egy földbe szúrt rúd áll ki. Majdnem húsz telet töltött el mellette Vela, egy nőtény medve.

– Úgy szerettem, mintha a saját lányom lett volna – mondja Mircsev, akit az emlékek egy pillanatra visszarepítettek azokhoz a kora reggelekhez a Fekete-tenger partjára, amikor ő és Vela, egymásra támaszkodva, orruk hegyét kidugták a tenger felé, aztán búzakenyeret eszegettek, és a lassacskán felforrósodó aszfalton dolgozni indultak. És ezektől az emlékektől elkezdi úgy olvadozni, mint annak idején a naptól az aszfalt, és elfelejtkezik a cigarettáról, míg a parázs égetni nem kezdi az ujját, ekkor aztán a csikket a vörösésbarna földre dobja, és visszatér a falujába, Drjanovecbe, a szürkére vakolt háza elé a kapura kiakasztott gyászjelentéssel.

– Isten a tanúm, úgy szerettem, mintha ember lett volna – mondja, és a fejét rázza. – Úgy szerettem, mint egy közeli családtagot. Kenyeret mindig kapott bőven. A legjobb alkoholt. Epret. Csokoládét. Csokiszeleteket. Hogyha képes lettem volna rá, akkor a hátamon cipeltem volna. Úgyhogy ha azt mondod, hogy vertem, hogy rossz volt neki velem, hazudsz.

2.

Vela a szomorú kilencvenes évek elején jelent meg Mircsevék házában, amikor a kommunizmus összeomlott, és vele együtt kezdtek összeomlani a kolhozok is, amelyeket itt TK3C-nek neveztek – trudovo kooperativno zemedelszko sztopanszónak. – Traktoros voltam a drjanoveci TK3C-ben, Belarus márkájú masínával jártam, és nagyon szerettem a munkámat – mondja Mircsev. – Hogyha lehetett volna, életem végéig a kolhozban dolgoztam volna. Az emberek kedvesek voltak. A munka néha nehéz volt, de friss levegőn lehettünk. Semmi sem hiányzott nekünk.

De 1991-ben a TK3C kezdte elküldeni az embereket. Az igazgató hívatta Mircsevet, és azt mondta neki, hogy a kapitalizmusban a traktorosnak nemcsak traktort kell vezetnie, hanem segítenie kell a teheneknél, a vetésnél és az aratásnál is. Gijorgij addig is sokszor segített más munkát végző embereknek, nem látott ebben semmi kivetnivalót. Az igazgató azt felelte, hogy ő mindezt érti, de még ilyen többfunkciós traktorvezetőből sem tud a kapitalizmusban tizenkettőt megtartani – mert korábban a drjanoveci TK3C-ben tizenketten voltak –, hanem legfeljebb hármat. Mircsevet elbocsátották.

– Megkaptam háromhavi fizetést előre – és a viszontlátásra – emlékszik viszsza. Majd hozzát teszi: – Ahogy kilépsz a házamból, mész egy darabot jobbra, és a dombtetőn állva láthatod, hogy mi maradt a kolhozunkból. Az volt aztán a gyönyörű kolhoz, háromszáz tehen, pár száz hektár, tökéletesen igazgatva! Főleg cigányok dolgoztak ott, mert a bolgároknak túlságosan bűzlött ott a munka. Ma már mindennek annyi, a cigányok meg ahelyett, hogy dolgoznának, munkanélkülön vannak. Razgradban meg a szupermarketben német tejet árulnak. Úgy látszik, a németeknek megéri, hogy nagy mezőgazdasági üzemeik legyenek, a bolgároknak viszont nem.

1991-ben Mircsevnek fel kellett tennie magának azt a fontos kérdést, amelyet minden munkájából elbocsátott ember feltesz magának: – Mi máshoz is értek én?

– Az én esetemben egyszerű volt a válasz – mondja. – Ki tudtam képezni a medvéket arra, hogy táncoljanak.

Medveidomár volt az apja és a nagyapja is, a bátyja, Stefan pedig azóta vezényelt medvéket, hogy befejezte az iskolát. – A szűkebb családból csak én mentem a kolhozba – mondja Mircsev. – Ki akartam próbálni egy másik életet, mert azt, ami a medvéekkel járt, már ismertem. Sok medveidomár, hozzám hasonlóan, elment dolgozni a kolhozba. De hiszen *mecskák*¹ mellett nevelkedtem. Ismertem minden dalt, minden trükköt, minden történetet. Apám két medvéjét saját magam etettem cumisüvegéből. Amikor a fiam megszületett, együtt nevelkedtek. Nemegyszer összekevertem őket, és a csöppség ivott a medve üvegéből, a medve meg az övéből. Úgyhogy ahogy felmondtak nekem a kolhozban, egy dolgot biztosan tudtam: hogyha életben akarok maradni, a lehető leggyorsabban medvét kell találnom. Medve nélkül egy évet sem élek túl.

Hogy sikerült találnom egyet? Várj csak, rágyújtok még egyre, és mindent elmesélek.

3.

Medvéért a Kormiszos rezervátumba mentem. Az egy ismert vadászterület; állítólag Brezsnyev elengedett egymilliárd leva kölcsönt a kommunistáinknak csak azért, hogy elvigyék oda vadászni. Így mesélte nekem egy fickó, aki negyven éve dolgozott Kormiszosban, de hogy igaz-e, azt nem tudom.

Először Szófiába kellett mennem, a minisztériumba, amelyik az erdőkért felel, mert volt ott egy iskoláskori barátom. Neki köszönhetően kaptam jegyet a medvére, Kormiszosban lehetett beváltani, úgyhogy Szófiából egyenesen a re-

¹ Мечка [*mecska*]: medve bolgáru.

zervátumba mentem. Hallomásból már ismertek arrafelé, mert a bátyám, Stefan régebben járt hozzájuk más medveidomárokkal, ő pedig azokban az években valóságos sztár volt. Fellépett egy nagyon drága étteremben a Fekete-tenger partján, ahol még a kommunista pártvezetés tagjai is megfordultak. Néhányszor a tévében is mutatták. Sok ember ismerte egész Bulgáriában.

Stefannak a szófiai állatkertből volt medvéje. Egy részeg katona betört a medvék kifutójába, az anyának éppen kicsinyei voltak, úgyhogy az rávetette magát, és ott helyben kinyírta. El kellett altatni, ezt csinálják az állatkertben, ha egy állat embert öl. Stefan valahonnan megtudta, és odament, hogy megvegye az egyik medvebocsot.

Az étteremben először lányok léptek fel, akik parázson táncoltak, aztán jött ő. Azzal kezdte, hogy a medvével birkózott, a végén pedig – a medve az étterem igazgatójának a hátát masszírozta.

Utána a bátyámhoz hosszú sorban álltak az emberek, hogy őket is masszírozza meg a medve. Szép summákat keresett vele. Persze meg kellett osztoznia rajta az igazgatóval, de elég volt az mindkettőjüknek.

Így hát elmentem Kormiszosba, a vadőr megkért, hogy adjam át üdvözetét a bátyámnak, aztán meg odavezették azt a kis picúrát. Néhány hónapos volt. Az ilyenek a legjobbak, mert még nincsenek túlságosan hozzászokva az anyjukhoz; még le lehet cserélni a nevelőjüket, és nem fognak durcáskodni. Egy idősebb medve, hogyha elveszik az anyjától, képes halálra éheztetni magát.

Engem néz. Én őt nézem. Azt mondom magamban: – Idejön hozzám vagy sem? – Leguggoltam. Kinyújtottam a karomat. Hívom: – Gyere csak, picikém, gyere. – Semmi reakció. Csak bámul rám, a szemei meg olyanok, mint két széndarab.

Beleszerelmesedtél volna abba a szempárba, én mondom.

Kivettem a zsebemből a kenyeret, betettem a ketrecbe, és vártam, hogy bemegy-e. Megint rám nézett. Egy pillanatig tétovázott, de bement. Gondoltam magamban: – Akkor most már az enyém vagy. Jóban-rosszban. – Mert tudtam jól, hogy a medve emberrel akár harminc évig is élélhet. Az pedig egy élet fele!

3,5 ezer levát fizettem érte, de egyetlenegy sztotinkát sem sajnáltam. Egyből a szívem csücske lett. Az a pénz a kolhozos végkielégítésem volt, és még egy kevés, amit kölcsönkértem. Egy Moszkvicot akkoriban olyan négyezerért lehetett venni.

De Moszkvicra már nem maradt pénzem. Az út egy részét így busszal tettem meg az én kicsikémmel, és már akkor is olyan jó volt, mert a medvém minden gyermeket érdekelt, és meg akarták simogatni. Gondoltam, hogy ez jó jel. És hogy tényleg egy remek kis medvére tettem szert, barátságos, rokonszenves. És már akkor azt gondoltam: – Valentinának fognak hívni. Te egy szép kis nőstény medve vagy, ez pedig egy szép név, pont neked való.

És így is maradt. Valentina, röviden Vela.

Aztán a buszról át kellett szállnunk vonatra, és Vela a poggyásztérben utazott. A kalauz nem akart érte jegyet, csak azt kérte, engedjem meg neki, hogy megsimogathassa. Persze, hogy megengedtem. De akkor is ragaszkodtam hozzá, hogy a jegyét kifizessen. Én már csak ilyen vagyok – ha valami jár, akkor azt ki kell fizetni, és kész. Mindig felnőtt embernek való jegyet vettem Velának, mindenféle kedvezmény nélkül a simogatásért. Csak egyszer történt meg, hogy a

kalauz nem tágitott. Azt mondta, hogy egy közeli családtagja kórházban van, és ő úgy tekint erre a medvére, mint egy jó jelre, ami szerencsét hoz ennek a valakinek. Láttam, hogy fontos neki, úgyhogy ez volt az egyetlen alkalom, amikor nem fogadtam el a pénzt.

4.

A legnagyobb probléma a feleségemmel volt. Mert titokban utaztam el Kormiszosba. És ahogy hirtelen ott álltam egy medvével az ajtóban, az asszonynak elborult az agya.

– Alighanem elment az eszed! Hogy fogunk mi élni? – ordította, és nekem esett. Ráhagytam, és elmentem otthonról.

Mindig is igyekeztem egyetértésben élni az asszonnyal, és nem mondom, idegesített, hogy úgy ordít, de egy kicsit meg is értettem. Egy medveidomár élete nem könnyű. Persze, lehet vele keresni. Látod ezt a házat? A mi Valentinánk munkájának köszönhetjük. A tengerparton egy jó nap alatt többet kerestem vele, mint egyhavi munkával a kolhozban.

De ennek a munkának is megvan az ára. Folyton ügyelni kell, hogy a medve ne vaduljon meg, és ne bántson téged – Vela húsz évet volt velünk, az ember pedig egy pillanatra sem veszíthette el az éberségét. Nem tudhatod, hogy mikor támad fel az ösztön a medvédben. A szomszéd faluból egy barátomnak, Ivan Mitevnek tizenöt éve megvolt a nőstény medvéje. Egy cirkuszban vette, úgyhogy azt lehetett volna gondolni, minden rendben lesz vele – az anyja és a nagyanyja nem ismerték a szabadságot, az ösztöneinek el kellett már tompulniuk. Egy nap azonban Ivan nem jól kötötte ki, elszabadult, megölt három tyúkot, és megette őket. Hogy hogy csinálta – nem tudom. Velának nemritkán a fején mászkáltak a tyúkók, és nem jutott ilyesmi az eszébe. De megtörtént. Feléledt benne az ösztön, és elkezdett támadni – megtámadta a barátomat, a feleségét, a gyerekeit. Meg akarta marni őket. Nagy volt a baj. Egy medve sajnos nem ismeri a hála érzését, és nem fog rá emlékezni, hogy tizenöt éven át kukoricával és krump-lival ettetted. Ha egyszer megvadul, marni fog.

Aztán meg egy medveidomár nem szívesen látott vendég. Nincs tekintélyünk. Nekem sokáig problémám volt ezzel, és soha, de soha nem léptem fel Velával sem itt, Drjanovecben, sem a szomszédos falvakban. Csak amikor elértem Sumenig, ami tőlünk több mint hatvan kilométer, akkor vettem elő a *gadulkát*, vagyis a guszlet,² és kezdtem el dolgozni.

Úgyhogy a feleségem, amikor hazavittem a kis medvebocsot, pontosan tudta, mi lesz ennek a vége. A nők nagyon okosak, és látva azt a kis bozontos valamit, ő látta az embereket is, akik majd ki fognak nevetni, látta az esőben töltött éjszakákat, és látta azt is, ahogy majd portáról portára járunk, hogy valaki odavessen nekünk néhány sztotinkát.

De én is ismertem az én megboldogult asszonykám. És tudtam, hogyha át-vészelem valahogy a dühkitörését, úgy fogja szeretni ezt a medvét, mint a saját gyermekét.

² Гъдулка [*gadulka*]: más néven guszle vagy guszla, a medveidomár hangszere.

Nem tévedtem. Már az első télen ő sürgetett, hogy minél előbb csináljak Velának tetőt, mert megfagy. Amikor meg esett az eső, szaladt az ernyőjével az alá a fa alá, ahová Vela ki volt kötve, nehogy az ő kis mackója megázzon. Ha csak lehetett volna, benn tartotta volna a házban, mint ahogy némelyek a városokban tartják a kutyákat.

5.

Amikor az én kicsikémet idehoztam, a legnagyobb problémát a milícia egyik őrnagya okozta nekem – de az is lehet, hogy akkor már rendőrségnek hívták? Nem emlékszem, olyan gyorsan jöttek ezek a változások, hogy az ember követni se bírta. Megtudta, hogy medvém van, úgyhogy idejött, és azt mondta: – Mircsev elvtárs. Tudomásomra jutott, hogy medve van maguknál. Hétnapos határidőt adok arra, hogy megszabaduljanak tőle.

Próbálok vele vitatkozni, hogy dehát őrnagy úr, hogy lehet az, hiszen legálisan vettük. Megvan a vásárlási bizonylat a Kormiszos parkból. Aztán meg ha egyszer a ti rendszerváltások miatt elveszik a munkám, hagyjatok, hogy valami mást csináljak!

De az őrnagy meghallgatni se akart. – Hét-na-pos ha-tár-i-dő - mondta ő. – És nem szeretném, Mircsev elvtárs, megismételni.

Furcsa volt ez a viselkedés, mert akkoriban a falunkban hat másik medve is volt, közülük egy a bátyámé, Stefané. Miért pont velem kellett kötözködni az őrnagynak? Nem tudom. Lehet, hogy elege lett a medvékből? Vagy kenőpénzt akart? Nem jártam utána. Teljesen törvényes dolog volt, úgyhogy nem volt okunk rá, hogy valamit is adjunk neki. Elmentem Sumenbe, a kulturális minisztérium képviselőjéhez, és megkértem, hogy az én költségemre telefonáljanak Szófiába, és ott erősítsék meg, hogy megvan minden szükséges iratom. Medvét nem lehetett csak úgy szabadon tartani. Állatorvosi vizsgálatra volt szükség, a kulturális minisztériumnak pedig meg kellett erősítenie, hogy a műsorom magas művészi értékeket fog képviselni. A minisztérium megerősítette, hogy megvan minden papírom, Razgradban ideadtak még egy plusz okmányt, úgyhogy a milícia őrnagyának békén kellett hagynia.

És hagyott is. Csak annyit mondott, hogy rajtam fogja tartani a szemét, még vagy kétszer láttam, aztán felszívódott.

Már csak az idomítás volt hátra. Itt két iskola létezik.

Vannak olyan *mecskadarok*,³ akik a kemény vonalat képviselik. Verik a medvét, a pofájánál fogva rángatják, rugdalják.

Én sosem voltam ilyen. Először is, ellenkezik a természetemmel – szelíd típus vagyok. Másodszer pedig, apám mindig azt hajtogatta, hogy Isten mindent lát. Ő adta neked azt a medvét, és ha rosszul bánsz vele, az olyan, mintha Istent sértegetnéd. Én hiszek ebben, mert rengetegszer, sok-sok különböző medveidomárral megesett. Előbb vagy utóbb Isten visszafizeti neked a rosszat.

Egy rendszeresen vert medve csak arra fog várni, hogy visszaadja neked. Volt egy barátom, aki tűzálló lapáttal verte a *mecskáját*. A medve meg, ha csak meglát-

³ Мечкар vagy мечкадар [*mecskar, mecskadar*]: medveidomár bolgárul.

ta a lapátot, távol tartotta magát. De amikor egyetlenegyszer lapát nélkül ment oda a barátom, megmarta, méghozzá elég rendesen.

A másik bizonyíték rá Ivan Mitev, akinek a medvéje megtanult tyúkot enni. A lehető legnagyobb butaságot követte el. Pánikba esett. Megkért egy vadászt, hogy segítsen neki. Szabadon engedték a medvét az erdő felé, a vadász meg lőtt, és megölte. Néhány hónappal később Ivan sem élt már. A szíve. Én mondom, Isten látja, hogy mit művelsz a medvéddel, és előbb vagy utóbb megfizetsz érte.

Én egy medvére sohasem emelnék kezet. Hogy Velára? Istenem, ha csak elképzelem, könnyek szöknek a szemembe. Előbb ártnék magamnak, mint neki.

Hogy akkor hát hogyan treníroztam ki? Hát fogtam és elvittem kicsivel a falun túlra, fogtam a guszlét, egy kevés cukorkát, és elkezdtem játszani. És valahogy próbáltam rávenni, hogy álljon fel a hátsó lábaira. Ha felállt, kapott egy kis cukorkát.

Nagyon gyorsan belejött. Csak azután kezdtem el bonyolultabb dolgokra tanítani, hogy kitavaszkodott. Például azt mondtam neki: – Mutasd meg nekünk, Vela, hogyan csókolja meg a menyasszony az apósa kezét. Ő pedig gyönyörűen kézen csókolta az asszonyokat, amiért nagyon jó borralalót kaptunk, amikor már az országot jártuk.

Volt egy híres tornászunk, Maria Gigova, nagyon népszerű volt még a karrierje befejezése után is. Néha ott álltam valahol egy város közepén Velával, és azt mondtam neki: – Mutasd meg nekünk, Vela, hogyan szerezte Gigova az érmeit. – Vela pedig fel-felszökkent, szépen elrendezve a mancsait, végül pedig meghajolt. Az emberek nevettek, tapsoltak, fényképeztek, mi pedig kerestük a pénzt.

Volt egy Janko Ruszevünk is, sumeni súlyemelő, olimpiai bajnok és ötszörös világbajnok. Azt mondtam: – Mutasd meg nekünk, aranyom, Ruszev hogyan emelte a súlyokat. – Ő pedig leguggolt, úgy rendezte a mancsait, akárcsak egy súlyemelő a súly kiemeléséhez, és erősen lihegett.

Amikor meg Hriszto Sztoicskov, a mi kiváló focistánk, elkezdett a Barcelonában játszani, azt mondtam: – Vela, mutasd meg, hogyan szimulál Sztoicskov faltot. Vela pedig lefeküdt a földre, a lábát szorongatta, és borzasztó hörgésbe kezdett.

Voltak olyan medveidomárok is, akik politikai témákba is belementek. Elővették Zsivkovot, az embereit, a következő kormányokat is. Különösen akkor, amikor Zsivkov megbukott, viccek százai repkedtek a témában.

Én az ilyesmit sosem szerettem. Először is, a hatalommal jobb nem összeakaszkodni, mert jól emlékeztem az én őrnagyomra, aki csak arra várt, hogy megszorongathasson. Hogy ez az új hatalom sokáig kitart-e, senki sem tudta, az őrnagy pedig örökkévalónak tűnt.

Másrészt pedig, én egész életemben meggyőződéses kommunista voltam és vagyok. A háború előtt a cigány egy senki volt. Azt, hogy a háború után megkaptunk minden jogot, munkát, lakást, hogy az emberek megtanultak írni és olvasni, hogy a bolgárok legalább egy kicsit elkezdtek bennünket tisztelni, kizárólag a kommunistáknak köszönhetjük.

A kommunizmus alatt a bolgárok sora is jobban ment. Szent György napjára hagyományosan bárányt ölnek nálunk. Falun szinte mindenkinek volt arra pénze, hogy ezen a kivételes napon megvegye és megegye a bárányt. Most csak néhányat ölnek le az egész faluban. A kolhozban pedig, ahol néhány tucatnyi embernek volt munkája, most csak hárman vannak. És hol kapnak fizetést, hol nem.

Ha csak meghallom, hogy micsoda bűnös idők voltak azok a kommunizmusban, rossz érzés fog el, mert az emberek egészen máshogy emlékeznek rá.

Nekem a kommunizmus szép korszak volt. Szinte sajnálom, hogy nem volt akkoriban medvém. Az embereknek jobb kedvük volt, boldogok voltak. Hogy ma milyenek? Frusztráltak. Mindenki a maga bajával van elfoglalva.

Nézz csak oda, az a fiú, amelyik ott áll a ház előtt, Ivan, az unokám. Az én srácaim közül ő a legtehetségesebb. Pont most érettségizett, jók a jegyei, olyan jó lenne, ha tovább tanulna.

Ha az öregapjának meglenne a medvéje, akkor autóba ülne vagy felszállna a buszra, és amíg él, Várnától Burgaszig járna körbe, és megkeresné a pénzt, hogy tovább tanulhasson. És talán néhány év múlva lenne egy mérnök a családban. Megesett az ilyesmi medveidomárok körében.

De nincs medvém. Kár a szóért, a fiú leérettségizett, és ahelyett, hogy egyetemre menne, munka után kell majd néznie.

Úgyhogy én a kommunistákat sosem nevettem ki. Az egyik barátom azonban valamikor Simeon cáron viccelődött, aki miniszterelnök volt nálunk, és ahogy átvette a hivatalát, azt ígérte, hogy száz nap alatt jobbá teszi minden bolgár életét. Ez a barátom pedig fogta a medvét, és azt mondta neki: mutasd meg nekünk, kedvesem, Simeon cár hogyan tette jobbá a bolgárok életét. A medve pedig lefeküdt a földre, a mancsai közé fogta a fejét, és borzasztóan ordított.

Remek kis szám volt, ami nagyon jól megmutatja, hogyan változott meg az élet Bulgáriában, mióta nincs kommunizmus.

6.

A mutatóványokon kívül az emberek azt akarták, hogy a medve masszírozza és gyógyítsa meg őket. Ha valaki nagyon beteg volt, és az orvosok nem tudtak már rajta segíteni, elment egy medveidomárhoz. A medve ráfeküdt az ilyen emberre, és az emberek hittek benne, hogy a betegség átszáll rá. És mivel a medve nagy és erős, nem döglik bele, hanem megbirkózik vele. És én mondom neked, hogy valami tényleg volt benne, mert ahogy jártam-keltem a vásárokon, minden évben elmentem ugyanazokba a falvakba. A mai napig emlékszem az összes vásár időpontjára a mi megyénkben. Ruzokasztro – május hatodika. Kamenovo – május huszonegyediké. Bojadzsik – június másodika, és még sorolhatnám.

És ezeken a vásárokon sokszor láttam olyan embereket, akik egy évvel azelőtt úgy festettek, mint akik rögvést meghalnak, de miután Vela rájuk feküdt, meggyógyultak. Odajöttek hozzánk, köszönetet mondtak, édességet hoztak neki. És gyakran hallottam: – A maga medvéje mentette meg az életemet.

A masszírozás megint csak egy másik dolog. Semmi sem segít úgy a gerincfájdalmakon, mint a medve. Az ember lefekszik arccal a föld felé, a medve meg ráteszi a mancsait, és végighúzza fentről lefelé. A polgármester asszonynak, aki idehozott téged hozzám, emlékeznie kell, hogy egyszer elmentünk hozzájuk Velával megmasszírozni az apját. Kislány volt még, és borzasztóan sírt, hogy az apukájának valami baja esik. Úgy kellett csinálnunk, mintha én elmennék, az anyukája meg átvitte a másik szobába, és csak aztán jöhetett a masszázs. És segített rajta. A gyógyítás volt az egyetlen dolog, amibe belementem a saját falum-

ban. Fellépéseket sosem vállaltam, szégyelltem magam. De a gyógyításra nem lehet nemet mondani.

Hogyha viszont Vela betegedett meg, én magam gyógyítottam. Tökéletesen tudtam, hogy miije fáj. Láttam, hogy mikor van rosszul. Jobban megértettük egymást, mint sok más emberrel. Elég volt, ha csak ránéztem, tudtam, hogy mit akar nekem mondani.

Ha a foga fáj, a mancsával a pofájára mutatott, én pedig belemártottam egy vattadarabot a rakijába, és odaszorítottam neki. Merthogy a fogait én ki nem vertem. Más medveidomárok kinevettek, hogy majd megmar, és megkapom a magamét. Lehet, hogy tényleg buta voltam. Bár egyszer egy részeg diák megpróbálta cigarettával meggyújtani. Vela a foga közé fogta a kezét, de nem szorította össze. Úgyhogy lehet, hogy mégiscsak volt értelme a nevelésemnek? Ha ráharpott volna, nekünk végünk van. Őt elaltatták volna, én mehettem volna a börtönbe, a diák meg fél kézzel járkalna ma a világban.

Rendesen etettem, mert ha éhes volt, nem akart dolgozni. Napi nyolc vekni kenyeret megevett. Van egy bolgár mondás, miszerint az éhes medve nem jár horót. A horo a mi nemzeti táncunk. Én pedig egyetértek vele. Ha nem adsz neki enni, ne várd el, hogy az állat dolgozni fog neked.

Havonta egyszer megfürdettük, mert imádta a fürdőzést. Hoztunk egy dézsát, Vela belemászott, mi meg a feleségemmel meleg vizet hordtunk bele. Nálunk nem volt rossz dolga. Azt mondod, hogy olvastál valahol olyan medveidomárokról, akik izzó lapon tanítják a medvéiket táncolni. Ez csak mese. Talán a háború előtt csináltak ilyet, nem tudom. A háború után már biztosan nem. Én még azt sem engedtem, hogy Vela a felforrósodott aszfalton járjon, nehogy aztán fájjon a mancsa.

7.

Nagy szerencsének mondható, hogy olyan medvére akadtam, amelyiket nem kellett se kínozni, se verni, hogy hajlandó legyen mutatványokat előadni. Nem lettem volna képes rá, előbb adtam volna el valakinek.

Szerencsére ő maga imádta csinálni. Művészlélek volt, szerette, ha az emberek megtapsolták, ha nevettek, ha borraivalót adtak. Vagy ha öntöttek neki egy kis sört. Azt különösen szerette. Biztos vagyok benne, hogy abban a rezervátumban, ahová elvitték, hiányoznak neki a fellépéseink.

De voltak olyan napjai is, amikor – akárcsak egy igazi művésznőnek – nem volt kedve fellépni. Azt mondtam neki: – Vela, mutasd meg nekünk, hogyan ugrik át Gigova a bakon. – Ő meg csak ordít, nyafog, pöröl velem. Természetes dolog – rossz napja van, és nincs kedve dolgozni. Én pedig ezt mindig tiszteletben tartottam. Ezekon a napokon néha odaálltunk a lottózó bódéja elé, és az emberek, akik mentek feladni a szelvényt, megsimogatták Velát, hogy szerencsét hozzon. Néha meg csak egyszerűen szabadnapot vettünk ki.

Az egyetlen alkalom, amikor fájdalmat kellett neki okoznom, az volt, amikor beleszúrtam az orrába a karikát, azaz a *holkát*.⁴

⁴ Холка [*holka*]: fémkarika, melyet a medveidomárok az állatok orrába szúrtak.

Kivítem az erdőbe.

Gyújtottam egy kisebb tüzet.

Vörösre izzítottam egy fémrudat.

Azt mondtam neki: – Egy kicsit fájni fog, kicsikém, de muszáj. Máskülönben nem bírunk majd veled. Vagy bennem teszel kárt, vagy valaki másban.

Nem volt más megoldás. A *holkával* tudod kormányozni a medvét, nélküle nem lehet odavezetni, ahová akarod, mert ki akar majd térti, egy medve pedig hát több mint kétszáz kiló.

Először beleszúrtam az orrába azt a felizzított rudat.

Borzasztóan rángatózott.

Ordított.

Próbált elmenekülni, de térdel és könyökkel teljes erőmből leszorítottam.

Nem csodálom. A medve orra nagyon érzékeny. Azonkívül pedig nem is ment jól, mert Vela volt az első medvém. A bátyám, Stefan biztosan jobban csinálta volna, de nem kérhettem meg rá. Nagyon fontos, hogy a *holkát* az a medveidomár szúrja bele, aki később az állattal foglalkozni fog. Hogy miért? Mert egész életében emlékezni fog rá. Beleszúrtad azt a karikát az orrába – azt jelenti, hogy te vagy a gazdája. A *holka* a medve kormánykereke, az indítókulcs pedig nálad van.

Végül sikerült lyukat fúrni az orrába. Egy kicsit vérzett, aztán meg gennyesedett. Vela ordított, rángatózott, ijedten nézett.

Gyorsan beleszúrtam abba a lyukba egy drótot, és harapófogóval meghajlítotam. Aztán egy kovács összeszorította nekem annyira, hogy biztosan soha ne szakadjon ki. Vela még néhány napig a mancsával a pofája után kapkodott. Néhány nap múlva elfelejtkezett mindenről, és úgy tekintett a *holkára*, mintha az orra része volna.

8.

A feleségem közvetlenül a halála előtt azt mondta nekem, hogy annál jobb életet, mint amilyen életünk volt nekünk a mi Velánkkal, elképzelni sem tudna. Nehezen élte meg, amikor 2006-ban elvették tőlünk. Egy hónapig egyikünk sem bírt enni sem. Úgy hiányzott nekünk, mint a fene. Nekem a mai napig hiányzik. Az asszony már odaát van. Megbetegedett néhány hónappal azt követően, hogy Velát elvitték Belicába.

Egyik nap azt mondom: – Gyere, felülünk a buszra, elmegyünk oda. Megnézzük, hogy van a mi Velánk. Megismer-e minket? Elvadult-e már, vagy fog még táncolni? Ha meglát minket, és táncolni kezd, az azt jelenti, hogy még mindig szeret minket. – Mert ő éppúgy szeretett minket, mint ahogy mi őt. Biztos vagyok benne.

De az asszony csak legyintett. – Szóba kellene állnom azokkal a gazemberekkel, akik elrabolták tőlünk. Nem akarom – mondta.

Vela távozása a legnagyobb tragédia volt az életében. Úgy gondolta, hogy nagy igazságtalanság ért bennünket. Hogy elvettek tőlünk egy családtagot.

Egyébként én is így gondolom.

II. Szabadság

1.

A Sztanyev családban élete végéig senki sem felejt el azt a napot, amikor Amir Khalil doktor elvette a medvéjüket.

2007 júniusa van, a Pelargónia utcában, Gecovóban, egy észak-bulgáriai kis faluban a fák lombja szemet gyönyörködtetően zöldell. Egy szürke, vakolatlan ikerház előtt reggel óta gyűlnek az autók. Újságírók, állatvédők, a rendőrség, a közigazgatás, báméskodók, szomszédok, egy csapatnyi gyerek, akik a felnőttek között rohangálnak, botokkal dobálják az autókat, rosszkodnak. Mindenki látni akarja, hogyan ér véget – ahogy egy nappal később a média hírül adja – a táncoló medvék barbár tradíciója. Néhány pillanat múlva a nagybetűs történelem tanúi lehetünk, aztán a báméskodók majd mennek, és elmesélik a szomszédaiknak, az újságírók pedig a nézőknek az egész világon.

Az ikerház jobb oldali felében egy természetes, bajszos férfi, Dimitr Sztanyev lakik a feleségével, Marijkával.

A bal oldaliban a két fia a feleségeikkel és a gyerekeikkel.

Mindhárom házaspárnak van egy-egy medvéje. Általában így van ez, a medveidomárok egymás mellett laknak, és rokonságban állnak egymással; többgenerációs családokat alkotnak, amelyek felosztják egymás között az országot kisebb régiókra, hogy ne kerüljenek egymás útjába, és ne vegyék el egymás elől a kuncsaftokat.

Jobban mondva, így volt ez, mert a Sztanyev család az utolsó a medveidomárok között Bulgáriában és az utolsó az Európai Unióban. Ezért van itt ennyi báméskodó és ennyi újságíró. Valami visszavonhatatlanul véget ér. Az emberek szeretik az ilyen visszavonhatatlan végetéréseket.

A hatvanéves Dimitr egész élete során nem foglalkozott semmi mással a medveidomárságon kívül. Egész Bulgáriából jöttek hozzá idomárok, hogy szakmai trükkökre tanítsa őket, időnként pedig hogy segítsen nekik medvebocsot vásárolni. Minden hájjal megkent, agyafűrt, és azt beszélik róla, hogy elsősorban csak a saját érdekeivel törődik, de nem kis személyes varázssal is bír. Mindezen túl pedig jobban ért a dologhoz, mint bárki más. Mindig tudott tippet adni, és mindig tudta, hogy kinek lehet éppen eladó medvéje.

A fivére pedig, a bajszos Pencso Sztanyev, akinek szája sarkában örökké cigaretta lóg, igazi legenda. Amikor az egyik állatkert igazgatója túl magas árat kért tőle egy medvebocsért, Pencso inkább fogott magának egyet az erdőben. A medveidomárok hasonló történeteket meséltek az öregapjaikról és a dédapjaikról, de hogy valaki a huszadik században saját maga fogjon medvét az erdőben? Ilyesmi nem esett meg. A Balkánon a cigányok éveken át állatkertek igazgatóitól vagy vadászoktól vették őket. A medvefogást csak legendából ismerték, úgyhogy Pencso azonnal kiérdemelte egész környezete tiszteletét.

Néhány héttel korábban Sztanyevék aláírták a papírokat a közjegyzőnél, miszerint hétvényi csatározás után végre odaadják a medvéiket a Négy Mancs Alapítványnak.

– Sztanyevék állatai az utolsó táncoló medvék a világ civilizált részén – mond-

ják a Négy Mancs emberei. A projekt vezetője, Amir Khalil, egy osztrák állatorvos, szélesen elmosolyodik.

Az operatőrök a lehető legjobb helyre állítják be kameráikat. Nem könnyű dolog: minden egy keskeny átjáróban zajlik le a cigányok háza és bolgár szomszédjuk kerítése között. „Milyen beállításra készülünk?” – gondolkoznak az operatőrök. És törik a fejüket, hogy az autó tetejére álljanak-e, a kezükben legyen-e a kamera, vagy esetleg egy fán helyezkedjenek-e el.

– A téma önmagában garantálta a sikert – mondja nekem évekkal később egy bolgár újságíró, aki ott volt azon a napon Gecovóban. – Ott vannak azok a cigányok, akik kis medvebocsokat lopnak vagy illegálisan vásárolnak. Az orrukba egy fémkarikát tesznek, amit *holkának* neveznek. A medvének rendkívül érzékeny orra van. Az orrát átszűrni valamivel olyan, mintha egy férfi péniszébe rozsdás szöveget vernénk be. És aztán egész életükben az orruknál fogva rángatták a medvéiket, így kényszerítve őket, hogy táncoljanak. Szomorú látvány volt. Egyértelmű volt, hogy az állatok szenvednek. Úgyhogy azon a napon büszkeség töltött el, hogy a Négy Mancs emberei egyszer s mindenkorra elintézték ezt az ügyet.

2.

A medvék átadásához mindenki tökéletesen felkészült.

A rendőrség felkészült az ellenállásra. A Sztanyev család mindig igyekezett békében lenni a hatósággal. De a környéken mindenki tudja, hogy a medvék voltak számukra a legfontosabbak, és mindent megtettek, amit csak tudtak, hogy ne kelljen odaadniuk őket.

A közizgatás felkészült a sikerre. Nehezebb elképzelni jobb reklámot az egész régió számára, hiszen az újságírók között ott vannak a legkomolyabb európai lapok szerzői.

A bábészkodók felkészültek a látványosságra.

Ha valaki nincs felkészülve, azok a medvék, akik idegesen forgolódnak, és nem értik ezt a hirtelen jött felfordulást.

3.

A Sztanyev család az otthonában bezárkózva várakozik. Ott van az öreg Dimitr. Ott van a két fia, a felesége és egy rakat unoka.

És ott vannak a nap hősei.

A 19 éves Miso. A 17 éves Szvetla. A 6 éves Mima. Ülnek otthon együtt a családdal, a fém *holkákkal* az orrukban, melyekből vasláncok lógnak.

Miso reggel óta modellt állt, amiért a fotóriporterektől csokoládét és Snickers szeleteket kapott. Dimitr fia, Veszelin Sztanyev, csak hogy megmutassa, a családján milyen szorosan kötődik a medvékhez, még a néhány hónapos fia lábacska-ját is betolta a medve pofájába. A medve megnyalta a lábat. Veszelin számára ez azt bizonyította, hogy az állat a legerősebben kötődik a családhoz – hiszen egy vad medve minden bizonnyal megette volna először a csecsemőt, aztán Veszelin Sztanyevet, végül pedig az újságírókat és a kameráikat. De Miso nem volt vad medve. A Sztanyev család teljes jogú tagja volt – hívta fel a figyelmet Veszelin.

Sztanyevék ajtaján Khalil doktor tízkor kopogtat, hogy a medvék életét egy utazási iroda brosúrájából vett álommá változtassa – fenyőerdővel, fürdőmedencével, kilátással a Rila-hegységre.

Hogy pontosan mit is mond Khalil doktor? Minden bizonnyal azt, amit ilyenkor szokás: – Jó napot kívánok, a megbeszéltek szerint eljöttünk a medvékért.

Vagy egyszerűbben: – Tudják, hogy milyen ügyben vagyunk itt.

Fontosabb azonban az, hogy Khalil mit mond az újságíróknak, amikor Sztanyevék a korábban előkészített ketrecekbe pakolják a medvéket.

Így szól: – Hölgyeim és uraim, 2007. június 14-én véget ért a táncoló medvék hagyománya Bulgáriában.

4.

Úgy lett volna a legjobb, hogyha abban a pillanatban, amikor Khalil doktor ki mondja ezeket a szavakat, a Négy Mancs logóval ellátott polárpulóvert viselő kollégái szép sorban kicipelték volna Misót, Szvetlát és Mimát a Sztanyev-házból. Jól nézett volna ki a hírekben, a rádiós riportereknek érdekes hangeffektjeik lehettek volna hozzá – például a medvék ordítása, és minthogy a Négy Mancs Alapítvány támogatásokból tartja fenn magát, gondoskodnia kell róla, hogy a médiának jó felvételei és jó hangeffektusai legyenek. A fotóriporterek készítettek volna hozzá néhány fantasztikus fényképet, és az úgy gond nélkül véget ért volna.

De nem így történt.

Először is Veszelin Sztanyev otthagya Khalil doktort az ajtóban, kiment a ház elé, és bejelentette az újságíróknak, hogyha valaki szeretne exkluzív felvételeket az utolsó táncoló medvék átadásáról, az utolsó idomárok házának belsejéből, akkor ezer eurót kell fizetnie.

– Mondtam neki, hogy elment az esze – mondja Vaszil Dimitrov a Négy Mancstól. – Hogy nem áll szándékomban ezt lefordítani angolra. De ő megmakacsolta magát, úgyhogy azt mondtam az újságíróknak, hogy hülye egy helyzet, de ez az ostoba, kapzsi cigány ezer eurót akar a felvételekért. Miért ostoba? Mi más mondanál az ilyen viselkedésre? De tudod, mit? Az egyik német tévé riportere nemes egyszerűséggel belenyúlt a zsebébe, elővette a pénzt, és odaadta neki. A németek mindig meg tudnak lepni.

Dimitrov, a német tévéstáb és a Sztanyev család eltűnnek a ketrecekkel a vonatlan házban.

Mima, a legfiatalabb gond nélkül kerül a ketrecekbe. A fiatalabbik Sztanyev fivér egy darab kenyeret tesz neki a ketrec sarkába, fenyegetően ránéz, úgyhogy a nőtény medve nem is próbál meg ellenkezni.

De a másik kettővel már nem megy ilyen könnyen.

– Sírtak – meséli Marijka, Dimitr felesége. – Tudom, nehéz elhinni, hogy a medve képes sírni, akárcsak egy ember. De én a fél életemet medvékkel töltöttem, és tudom, mit mondok. Úgy hullottak a könnyeik, mint a záporosó.

– Nem tudom, hogy sírtak-e – vonogatja a vállát Vaszil Dimitrov. – Tudom, hogy Sztanyevék nem könnyítették meg a dolgukat. Ők sírtak, ordítottak, és vetették rá magukat – egyszer ránk, másszor a medvékre. Az öregasszony a haját tépte, az öreg bottal hadonászott, és mindenféle tolvajnak kiáltott ki minket.

A fiuk azt kívánta nekünk, hogy a pokol tüzében égjünk el. Bizonyos, hogy a medvékre nem volt mindez jó hatással. Mima besétált a ketrecbe. Szvetlát csodával határos módon sikerült rávenni. Miso viszont ellenállt. Egy órát küzdöttek vele. Veszelin és Dimitr győzködték, édességet tettek a ketrecbe, valamit a fülébe sugdostak. Miso viszont csak áll a két lábán, ordít, liheg.

Veszelin így szól: berángathatom erővel az orránál fogva. De ha a *holka* kiszakad, nem tudom, mi történik. Széttéphet bennünket. Ne feledjétek, hogy vadállat. Ha feltámad benne az ösztön, halottak vagyunk.

Azt akarták, hogy hagyjam el a házukat a német tévéstábbal együtt. A németeknek nem kellett kétszer mondani, felvettek már két medvét, minek is kockáztatnának?

De én attól tartottam, hogy Miso ellenállása megint valami cigány trükközés lesz. Egy szavát sem hittem el, úgyhogy megmondtam, hogy ott maradok végig.

Nehezen, de belementek. És amikor a németek elmentek, Dimitr odahívta a kis unokáját, ránézésre talán ha ötéves lehetett a gyerek. A kicsi bejött a szobába, valamit odasúgott a medve fülébe, hozzábújt, megvakargatta, összeborzolta a szőrét, majd ő maga besétált a ketrecbe.

Miso, mint akit megbabonáztak, követte őt.

Földbe gyökerezett a lábam. Felfogtam, hogyha a kicsinek valami baja lesz, ha Miso akárcsak egyszer is megkarmolja, az egész kis ünnepségünknek lőttek.

Mindannyian – a medvék, Sztanyevék és én is – idegesek voltunk. Attól tartottam, hogy valaki elkiáltja magát, hogy valami durran egyet, hogy valaki bekopog az ajtón, és Miso idegességében valami butaságot követ el. A medvének hat centiméteres karmai vannak. Ha használná őket, a kisfiú arcából csak egy húspogácsa maradna. Tényleg nem kellett hozzá sok.

Azt kérdezted, egyáltalán miért engedtem meg, hogy bemenjen abba a ketrecbe? Az én véleményemre senki sem volt kíváncsi! Megtette, még mielőtt észrevettem volna, hogy mi történik.

Ezenkívül pedig nagyon fontos volt nekünk, hogy a medvék altatóinjekció nélkül kerüljenek el innen. Egy parkba vittük őket, amelyet az alapítványunk nyitott Belicában, a Pirin-hegységben, a cigány rabszolgaságból megmentett medvék számára. Ott helyben rövid időre muszáj őket elaltatnunk, hogy megvizsgáljuk őket, az ilyen injekciót pedig nem szabad túl gyakran beadni. Úgyhogy ha egyszer ők ismerik annak a módját, hogy a medve altató nélkül besétáljon a ketrecbe, akkor miért ne? Együtt laknak ezekkel a medvékkel, a gyerek a fiuk, úgyhogy talán tudják, hogy mit csinálnak, nem igaz?

Bezártuk a ketrec egyik oldalát. Miso nyugodt volt. Csak egy probléma maradt, hogy hogyan kerüljön ki onnan a fiú.

A ketrecek, amelyekben a medvéket szállítjuk, mindkét oldalról zárhatók. Az apja szólt a fiúnak, hogy tegye a fejét a lehető legközelebb a másik kijáratához. Ő gyorsan kinyitja, a kicsi kipattan a ketrecből, a medve meg benn marad.

A problémát az jelentette, hogy a fiúnak egyáltalán nem állt szándékában kijönni a ketrecből. Odabújt a medve bundájához. Borzolta Misót, a fejét puszilgatta, és hallani sem akart róla, hogy otthagya.

A helyzet egyre feszültebb lett. Szvetla és Mima morogni kezdtek. Veszelin tombolt és szitkozódott, de csak a bajsza alatt – hogy feleslegesen ne idegesítse

fel a medvét. Mindenki arra várt, hogy Dimitr nagypapa tegyen valamit. Csak egy szót szól, és megbabonázza – a fiút vagy a medvét. Megköszörüli a torkát. Köp egyet. Csinál valamit, amittől megoldódik ez a bonyodalom.

De Sztanyev nagypapa nem tett semmit. Az ablakot bámulta, és olyan benyomást keltett, mintha ott se lenne.

5.

Senki sem tudhatta, hogy éppen ekkor adta első jelét az a betegség, amely nem sokkal később a sírba vitte az öreget.

6.

Eltelik néhány nagyon hosszú perc. Végül a fiú apja, Veszelin térítette észhez a gyereket. Vaszil a Négy Mancstól kinyitotta az ajtót, a fiú kiperdült a ketreceből, a másik kijáratot pedig bezárták.

Az operatőröknek végre megvannak a felvételei, az újságíróknak pedig a csattanói – Európa utolsó meggyötört medvéi a szabadságba menetelnek.

– Ketrecekből mennek a szabadságba – kommentálta valaki, de ez az enyhén rosszindulatú megjegyzés nem zavarta meg a magasztos és diadalittas pillanatot.

7.

A pillanatot a Sztanyev család próbálta meg még egyszer megzavarni. A kis Veszalina, aki ma tizenhat éves, emlékszik rá, ahogyan az apja Khalil doktorral ordibált. Amikor a tájékozatlan medvék – minthogy nem tudhatták, hogy a doktor fenyesekkel, medencével és szabadsággal teli medve-álmországba viszi őket – ordítottak, és próbáltak kijutni a ketrecekből, Veszelin Sztanyev ráüvöltött:

– Na ki itt az állatkínzó? Na ki?

Aztán pedig hozzátette: – Nálunk sosem voltak ketreceben. Egyikőjük sem. Egy percet sem. Velünk laktak, azt ették, amit mi.

– De hát vertétek őket – szaladt ki valamelyik újságíró száján.

– A gyerekek is néha kapnak egy pofont. Még a végén a gyerekeket is elveszítetek tőlem! – őrvjögött Sztanyev. – Tiszta lelkiismerettel mondom, nem volt rosszabb dolguk, mint nekünk.

Az újságírók később csupán kis kuriózumként használták fel a cigány kijelentéseit – állatokat kínozott, most meg itt visít. Az újságírók körében az a tendencia, hogy a medvék új életét kizárólag vidám színekben, akár enyhén kiszínezve mutatják be, a régít pedig mint vég nélküli szenvedések sorozatát. „A rabszolgák végre szabadon vannak”; „Vége a bolgár medvék szenvedéseinek” – írták egy nappal később a helyi lapok.

Azt hallva, hogy a medvék ugyanazt ették, mint a Sztanyev család, Khalil doktor savanyú képet vág. Az emberei szívesen elmagyarázzák az érdeklődőknek, hogy nagyon rossz volt, hogy ugyanazt ették. A medvék étrendjének változatosnak kellene lennie, mert a természetben szinte mindenevők: gyümölcsöt, zöldséget, magvakat esznek, nem pedig – ahogy a Sztanyev család – kenyeret,

pirított hagymás főtt krumplit, csipszet és édességet. Úgyhogy a Négy Mancs munkatársai csak sírni tudnak azoknak az embereknek a butaságán, akik medveidomároknek nevezik magukat.

A külön medvék szállítására kialakított mentőautó ajtajai bezáródnak. A sofőr beindítja a motort, és bekapcsolja a légkondicionálást, melyet a medvék számára ideális hőmérsékletre állítottak be, valamint a speciális, tompított világítást, mely az állatpszichológusok véleménye szerint megnyugtatja őket.

A mentőautóra a pénzt nyugati jötevők adták, akiknek szívügye a bolgár medvék jólléte.

Még nyolcórányi út a Rila-hegység irányába, és a medvék álma, melyről nekik maguknak még tudomásuk sincs, valóra válik.

8.

A táncoló medvék belicai parkjához olyan út vezet, amely gyönyörűen kanyarog a hegyszorosban, de amelyről az idő vasfoga és a hegyekről aláúduló víz szinte a teljes aszfaltot eltüntette.

Hogyha Miso, Svetla és Mima ezidáig viszonylag jól is viselték a hosszú utat Gecovóból, az utolsó tizenkét kilométer akkor is felkavarhatja a gyomrukat. A mentő minden pillanatban ugrat egyet a kátyúkon, a sofőr pedig a bajsza alatt szentséggel, amiért a helyi hatóságok évek óta nem tudnak megegyezni a megyei-ekkel az út felújításáról.

A medvék először az állatorvoshoz kerülnek, aki altatásban elvégzi rajtuk a legszükségesebb vizsgálatokat: vért vesz, vérnyomást mér, megvizsgálja a fogazatuk, a szemük és a szaporítószerveik állapotát.

Mindegyiknek problémák vannak a bőrével és a fogaikkal. – Egyrészt, mert a gazdájuknál sok édességet ettek – mondja Dimitar Ivanov, a belicai park igazgatója. – Másrészt, mert a cigányok gyakran kiverték a fogaikat, amikor még kicsik voltak. Így biztosak lehetnek benne, hogy a medve nem fogja őket megmarni. Hogy mellesleg nem lesz képes megfelelően megrágni az ételt, és aztán betegeskedni fog, nem érdekelte őket. Mindegyik medvének problémák vannak a fogaival. Évente egyszer ellátogat hozzánk Németországból egy fogorvos, hogy segítsen rajtuk.

A vizsgálatok a legrosszabb eredményt Misónál mutatják. – Számítottunk rá – mondja Ivanov. – Szinte egyáltalán nem volt szőre, és hogyha egy medvének kihullik a szőre, az azt jelenti, hogy tényleg komoly problémák vannak az egészségével. Emellett magas volt a vérnyomása, és komoly szemfertőzése volt. Szemészt hoztunk Szófiából, hogy megmentse a szeme világát. Sikert. Miso ma már rendesen lát.

Egy másik dolog, amivel meg kellett küzdenünk, az édességfüggőségük volt. És az alkoholizmus. Tudta, hogy a cigányok direkt itatták őket, mert akkor nyilvánvaló volt, hogy nem fognak lázadozni? Évszázadokon át csinálták. Aki egyszer alkoholfüggő lesz, nem marad benne semmi erő arra, hogy fellázadjon.

Nem kevés munkánk volt ezekkel a medvékkel, akik húsz éven át mindennap ittak. Ha egyik napról a másikra megvontuk volna tőlük az alkoholt, beledöglöttek volna. Fokozatosan kellett csinálni. Ma, büszkén jelentem, valamennyi medvének absztinens.

A medvék, miután felébrednek az altatásból, az első néhány napot egy kis barlangban töltik, melyet külön nekik ástak ki a park munkatársai. Dimitar Ivanov: – Meg kell szokniuk az új szagokat, az új helyet, az új táplálékot. Adunk nekik erre néhány napot, mielőtt kieresztjük őket.

A szabadba.

A szabadság egy medve számára olyan sokkot jelent, hogy nem lehet csak úgy a ketrecből egyenesen kiengedni az erdőbe. Kell neki adni néhány napot az átállásra.

A szabadság új kihívásokat jelent.

Új hangokat.

Új szagokat.

Új táplálékot.

A szabadság számukra egy nagy kaland.

– Amikor végre kieresztjük őket az erdőbe, nem tudják, mihez fogjanak, és szinte megrészegülnek ettől a szabadságtól – teszi hozzá a park egyik munkatársa. – Mindenfelé akarnak menni, mindent megvizsgálni, mindent szemügyre venni. Nem csodálom. Ha valaki húsz éven át kizárólag láncra verve járt, normális reakció.

SZATZKER HELGA fordítása

A fácán

Emlékszem, kisgyerekkoromban egyszer megkérdeztem apámat, mi az a demokrácia.

Azt felelte: pofa be, egyél.

António Lobo Antunes

A *Ler* című lapnak nyilatkozta a költő, António Barahona da Fonseca: „Az Estado Novo idején nem üldögelhetett az ember a kávéházban, nem társaloghatott azzal és arról, akivel és amiről akart. Róla sem. De amikor José Saramago a tévében bejelentette, tiltakozik az ellen, hogy Comba Dão-ban létrehozzák az António de Oliveira Salazar Múzeumot, azt mondtam, hogy ez baromság. Mondhat mindenki, amit akar, a Salazar-korszak fontos része a történelmünknek”.

Eduardo Lourenço író és filozófus mondja a *Público* című napilapnak adott interjújában: „Miguel Torga mesélte, hogy a nemzeti oktatási miniszter 1945-ben egyszer el akart szavalni Salazarnak egy Torga-verset. Salazar félbeszakította, és ő folytatta a további verssorokkal. Torgának könnybe lábadt a szeme, amikor elmondta. Pedig öt évvel korábban ugyanez a Torga hónapokat töltött Salazar börtönében, amiért kritizálta Franco tábornok politikáját”.

José Saramago a *Ricardo Reis halálának évében* megjegyzi, hogy a portugálok szívesen ütik bele az orrukát olyasmibe, ami nem az ő dolguk. Szeretnek leselkedni, hallgatózni, szimatolni. Ezért 2007 óta, amikor először jelentek meg Salazar gyámleánya, Maria da Conceição de Melo Rita emlékiratai *Os meus 35 anos com Salazar* (Harmincöt évem Salazarral) címmel, már ötödször adták ki a könyvet. A portugálok meg akarták tudni, milyen ember volt az a férfi, aki képes volt állampolgárok millióit rettegésben tartani és betömni a szájukat.

Maria da Conceição de Melo Rita írja a könyvben: „Évekig foglalkoztatott az az időszak, amelyről a professzorhoz fűződő kapcsolat miatt nem akartam beszélni, de idővel beláttam, hogy mégis el kell mondanom ezt a történetet, hiszen kíváncsiak rá az emberek”.

Egy újságírónak, Joaquim Vieirának mondta el.

1938. május 21-én az *O Século* című napilap az első oldalon hozta a *Como vive e trabalha o Sr. Dr. Salazar* (Hogyan él és dolgozik Salazar professzor) című cikket. Három fotót közöltek, az elsőt António de Oliveira Salazar összetett kézzel ül, és a kis Mariát nézi, aki egy papírlapról olvas fel. Általában Micasnak szólították a kislányt. A második fotón könyvek és iratok fölé görnyedve látjuk. A harmadikon iratoktól roskadozó íróasztalnál ül, mellette két hivatalnok. José Leitão de Barros – újságíró, festő, forgatókönyvíró, rendező és kultúraszervező egy személyben – írta a riportot arról, hogy Salazar „tizenkét órát dolgozik naponta, hogy újjáépítse Portugáliát”. De az első fotó a legismertebb.

Ezt olvassuk: „Hogyan lehetséges az, hogy a kis Maria de Conceição gyer-

mekhangja tölti be most Salazar professzor mindeddig csöndes házát? Vacsora után a professzor úr a szorzótáblát tanítja neki. Micas pedig csöndesen, padlóra szegezett szemmel, mosolyogva, nagyon fegyelmezetten lép a kék fotelhoz, ahol a telefontól ül az ő nagy barátja [...]”.

A nemzet kedvéért készült a riport, ezzel akarta a lap kielégíteni az emberek kíváncsiságát, akik tudni akarták, mi történik a São Bento-palota kapui mögött, ahol Ant3nio de Oliveira Salazar 3lt 3s dolgozott.

Egy3rtelm3nek sz3nt3k az 3zenetet: megmutatni a portug3l minisztereln3k emberi von3sait. Salazar a nemzet3rt v3gzett munk3nak szentelte mag3t, de azt is tudja, mit jelent, ha csal3dja van az embernek, m3g ha az v3letlenszer3 tagokb3l 3ll is 3ssze – a kis Micasb3l 3s Maria de Jesus Caetano Freire házvezet3n3b3l. A kisl3ny 1936-ban került Salazar h3z3ba. Sokgyermekes, szeg3ny csal3db3l sz3rmazott.

Portug3l sz3l3s: Annak a csirk3nek, amelyik kakasm3dra kukor3kol, elv3g-j3k a tork3t (*A galinha que canta como galo corta-se-lhe o gargalo*)

Nagyr3szt baromfiak voltak. Csirk3k, pulyk3k, kacs3k, galambok t3lt3tt3k meg a S3o Bento palot3hoz simul3, nagy 3p3letet, de voltak nyulak is. A h3z egyik fala a parkra n3zett, 3s ha a palota lak3i vagy vend3gei a francia st3lus3ra alak3tott all3kon s3t3ltek, k3r3l3st, csipog3st, h3pog3st, burukkol3st, turb3kol3st hallottak. A palota házvezet3n3je, dona Maria de Jesus Caetano Freire al3 tartozott ez a birodalom. 3 d3nt3tte el, mit eszik eb3dre a professzor. J3 3rz3ke volt a sz3rnyasokhoz, n3la nevelkedtek, 3s vill3mgyors temp3ban szaporodtak. A nyulak is, mint a nyulak. Ha elj3tt az idej3k, mentek a k3s al3. Csak azt nem lehetett tudni, mikor j3n el „az idej3k”.

T3gas 3lban tartott3k a baromfit 3s a nyulakat, k3l3n bokszokban laktak benne az 3llatok, n3ha kieresztett3k 3ket a kis kifut3ra. Csak ezt a helyet ismert3k. Dona Maria etette 3ket az egyszer3, de l3tfontoss3g3 edellel.

B3k3s forradalom cím3 k3nyv3ben 3rta Salazar: „Az 3r3b3rnek teht3t nem kell fels3 hat3rt szabni, hanem igenis, meg kell szabni als3 hat3r3t, hogy ne sz3llhaszon lejjebb ann3l, amit az emberhez m3lt3 3let ig3nye szab meg”.¹

A kacs3k, miel3tt k3s al3 kerültek volna, kedv3k3re 3szk3lhattak egy kis t3ban a park k3zep3n. Ant3nio de Oliveira Salazar ilyenkor kis3t3lt a palot3b3l, 3s nagy figyelemmel n3zte 3ket. Figyelte a f3c3nokat 3s a p3v3kat is, ezeknek nem kellett a baromfi3lban aludniuk. Nem a t3ny3ron v3gezt3k. Ahhoz k3ts3gk3v3l t3l sz3pek voltak. Az3rt voltak ott, hogy csod3lj3k 3ket.

Amikor a sz3rnyasokat n3zte Salazar, esz3be jutott a sz3l3faluja, Santa Comba D3o. Egyszer3s3g, vall3s 3s szeg3ny s3g. Ezt az egyszer3s3get akarta belepl3nt3lni az orsz3g minden lak3j3ba. 3ll3t3lag csak ott 3rezte mag3t biztons3gban, mert ez olyasm3 volt, amit j3l ismert. Ami pedig 3j volt, elt3rt a megszokott3l 3s a bev3lt rendt3l, az mind r3m3letet 3s szorong3st keltett benne.

Arr3l gy3zkd3tte a n3p3t, hogy Portug3lia természet3n3l fogva szeg3ny orsz3g, ahol 3lni j3, de nem arra v3l3, hogy sz3les k3r3 termel3st folytasson.

¹ Ant3nio de Oliveira Salazar: *B3k3s forradalom*, Lovass Gyula ford3t3sa. Budapest, Athenaeum, 1941, 178.

„A fegyelem a jólét anyja” – állította Aiszkhülosz. Salazar ugyanezt vallotta.

Korholta a házvezetőnőt, mert szerinte nem szabad szárnyasokat tartani, főleg nem galambokat annál a háznál, ahol alszik az ember. Nem azért, mert piszkolnak. A galambok betegséget terjesztenek – állította. Aztán odament, és nézte őket. A biztonság kedvéért meghagyta dona Mariának:

– Nem szabad kiengedni a szárnyasokat a kerítésen túlra.

Egyesek azt suttogták, hogy irigykedett a háziasszonyára, amiért engedelmessékednek neki az állatok. Azért, mert megtehetett velük mindent, amit csak akart. A professzornak nehezebbre esett megrendszabályozni a honfitársakat. Ellenlábasai voltak. Ahhoz, hogy kevesebben legyenek, Salazarnak szüksége volt, mint mondta, „fél tucat küzdelmes évre”, amit az újságíró, Joaquim Vieira szabad fordításban a börtönben alkalmazott kínzások indokaként értelmezett.

A kormánytagok nem akartak Salazar terhére lenni. A miniszterelnök nem dohányzott, és nem tűrte, hogy a jelenlétében bárki is cigarettára gyújtson. Ezt pontosan tudta minden miniszter, aki pedig rágyújtott, az sosem toladott előre. Mert Salazar ilyenkor fintorgott, megérezte a dohányszagot, csak nézett az illetőre a maga sajátos pillantásával. Állítólag nemigen lehetett kifürkészni belőle semmit. Ez pedig nagyobb félelmet keltett a körülötte lévőkben, mint ha pontosan kiolvashatták volna a haragot a miniszterelnök szeméből.

Dona Maria Caetano de Jesus azzal magyarázta a szárnyas- és nyúltartást, hogy spórol a piacra járás költségein. Nem lehetett biztos abban, hogy nem csapják be a kofák, és nem adnak el neki romlott húst. Volt egy másik célja is: lisszaboni luxusszállodáknak kínálta megvételre a jószágokat. Az eladásból származó bevétel a palota költségvetését gyarapította. Ez olyan érv volt, amely ellen Salazar nem hozhatott fel semmit. Minden este behívta dona Mariát, és átnézte a könyvelését. Azt mondta:

– Maria, kérem a kimutatásokat. – És aprólékosan ellenőrizte a táblázatok minden oszlopát. A közgazdaságtan professzora volt.

Portugál szólás: Csak az látja a tetoválást a háton, aki készíti (*As tatuagens nas costas são conhecidas daquêles que as executam*)

Addig hordta az öltönyeit, míg kopottnak nem látta őket. Akkor dona Maria Caetano de Jesus szoknyát varrt magának a nadrágokból. Aztán a palotában járva mutatta be, mi lett belőle. Jellegzetes volt az anyag – a szürke minden árnyalata, csíkokkal vagy anélkül. Salazart sosem lehetett más színekben látni. Állítólag ki nem állhatta a barnát, pedig ez a szín illett a bőréhez. A lehető legegyszerűbbnek kellett lennie. Ettől a szabálytól, mint mindegyiktől, el lehetett térni – kizárólag kiváló minőségű zoknikat és nyakkendőket hordott. A zsebkendői patyolatfehér lenvászonból készültek. Mindegyiken ott az AOS monogram, amelyet a Mária Misszionáriusai kolostor szerzetes nővérei hímeztek bele.

A téli időszakban frakkszerű kardigánban járt a házban. Sosem lehetett látni alsóneműben, még trikóban sem. Ha bement az első emeleten lévő mosdóba, amelyet kizárólag ő használt, speciális vállfára rakta a ruháját. Ez egyvalamit jelentett: mosnivaló. Tehát kimosták, hogy Salazar másnap újra fölvehesse.

Alváshoz sosem vett föl egyszerű pizsamát. Még akkor sem, ha beteg volt.

Hosszú, ódivatú hálóingben szeretett aludni. Azt nem tudhatjuk, hogy hordott-e hálósipkát. Nyáron lenvászon lepedővel takarózott. A mosónőknek különös gonddal kellett figyelniük ezekre a lepedőkre, amelyeket még az édesanyja szőtt.

Ritkán adott ajándékot. Egyik évben az *História Pequena de Portugal Gigante* (A nagy Portugália kis története) című könyvet ajándékozta Micasnak, azt a példányt, amelyet neki dedikált António Correia d'Oliveira. Nem vásárolt füzetet, ceruzát, krétát sem. A Viarco gyár ingyen küldte őket.

Sosem használt parfümöt vagy kölnvizet. Azt mondogatta, hogy nincs rá szüksége.

Ortopédforma cipő látszott ki a nadrágszára alól, ilyet hordott kora ifjúkora óta. Magas szárú, fekete bőrbakancs. Amikor dona Maria óvatos javaslatot tett, hogy vehetne újat, azt felelte:

– Azt hiszem, elég lesz kicserélni a talpát.

De így is behívtak a palotába egy Calçada de Estrela-i cipészt, aki egyedi rendelésre készített borjúbőr cipőket.

A São Bento-palota hivatalos álláspontja szerint ez felelt meg Salazar miniszterelnök takarékosági politikájának. Titokban viszont azt suttogták, hogy egyszerűen fukar volt. Egyszer tett kivételt.

Portugál szólás: A test erőtlén (*A carne é fraca*)

Elmúlt már hatvan, amikor megjelent az életében egy francia nő, az író-újságíró Christine Garnier. Azt mondta, elsősorban a miniszterelnök egyénisége érdekli – mint államfő és mint ember.

– Ön kiváló személyiség! – mondogatta.

Salazar pedig nem ellenkezett. Forrt a levegő a palota folyosóin, mert soha senki sem került még olyan közel Salazarhoz, mint a francia nő. Garnier férjnél volt.

– Az a ledér francia – sziszegte dona Maria, ha meglátta. Nem szerette, ha rajta kívül más nő is tartózkodik a professor közelében. Azt mondta, hogy ez csak elvonja a figyelmét a portugál nemzetért végzett munkáról.

Salazar viszont más szemmel nézte Garnier-t. Az asszony a legújabb párizsi divat szerint öltözködött, másképp beszélt, más volt a modora, ez a szabadság nagyon más volt, mint a portugál nők jámbor és tartózkodó viselkedése – mindez imponált a kormányfőnek.

A szemtanúk szerint úgy nézte a nőt, mint a fácánokat vagy a pávákat a parkban.

Christine Garnier sokszor megfordult a São Bento palotában 1951 tavaszán nyarán. Salazar meghívta Vimieiróba is. Volt ott egy vidéki háza, pár kilométerrel odébb saját szőlője, a Quinta das Ladeiras. Dona Mariát sokkolta a látvány, hogy sörözni látta Salazart. Garnier szerette a sört. Az a professor, akit addig ismert dona Maria, sosem vitte túlzásba az alkoholfogyasztást, csak egy pohárkával ivott a saját pincéjéből származó borból. Esetleg vendégekkel egy kupica portóit, a társaság kedvéért. Garnier mellett sokkal többet iszogatót.

Miután a francia nő hazament, Salazar nem akarta megszakítani vele a kapcsolatot, küldött neki fél tucat palack bort a saját pincészetéből. Utasította a párizsi

portugál nagykövetet, Marcelo Mathiast, hogy személyesen vásároljon és adjon át neki egy nagy gyűrűt. Salazar egymás után írta neki a leveleket, tele odaadó és vágyakozó szavakkal. Garnier pedig megírta a *Vacances avec Salazar* (Vakáció Salazarral) című könyvet. Aztán Christine Garnier férje megtalálta a leveleket, amelyeket a portugál imádó írt a feleségének, és válást emlegetett. Lezárult a román. Salazar visszavonult – soha többé nem akart románcot egyetlen nővel sem.

– Mindent a nemzetért – mondogatta, de titokban szeretőket tartott. Erről a nemzet csak hosszú évekkel a halála után szerzett tudomást.

Hogy volt-e testi kapcsolat Christine Garnier és Salazar között? Azt nem tudjuk. De első találkozásuk alatt, a São João de Estoril-beli Santo António erődben, ahol a miniszterelnök szívesen eltöltött egy-egy hétvégét, mindig zárva voltak Salazar dolgozószobájának spalettái. Addig sosem.

Portugál szólás: A bűn magányosan hal meg (*A culpa morre solteira*)

Dona Maria Caetano de Jesus megkönnyebbülten lélegzett fel, amikor Garnier nem jött többé.

Egy nap felcsattant:

– Eljön az idő, amikor nem lépsz be többé ebbe a házba!

Olyan tekintettel pillantott a kis Maria da Conceiçãora, hogy a kislány sírva szaladt Salazarhoz.

A professzor, mint mindig, egykedvű, monoton hangon válaszolt:

– Amíg ebben a házban vagyok, amíg itt járok-kelek, nincs okod aggodalomra.

Salazar sosem emelte föl a hangját. Használni sem szerette. Ha megszólalt, magas regiszterben szólt. Tanúk szerint ezért bosszantotta, ha beszélnie kellett.

„Nem vitáztunk Isten és az erény felett, nem vitattuk a hazát és történelmét; nem vitattuk a tekintélyt és értékét; nem vitattuk a családot és erkölcsét; nem vitattuk a munka dicsőségét és a munkálkodás kötelességét”² – mondta el többször a nemzethez intézett szónoklatokban.

„Nem nyitunk vitát, mert börtönbe kerülünk érte” – jegyzi meg Joaquim Vieira újságíró.

A *Békés forradalomban* írta Salazar:

„Az államnak elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy erőszakosságokra ne kényszerüljön. (...) A világ mind a belső, mind a nemzetközi rend tekintetében beigazolódottan az állam gyöngeségének korszakán megy át; de az ellenhatás, mely ebből keletkezik, nem kevésbé túlzó: az állam mindenhatósága és istenítése kezdődik újra. Mind az egyik, mind a másik túlzással, erős, de erkölcsileg határolt államot kell szembeállítani, olyan államot, melynek hatalmát az emberi jogok elve és az egyéni szabadság biztosítékai korlátozzák, melyek egyben minden társadalmi szolidaritás legfelsőbb követelményei.”³

Salazar félt a nyilvános szónoklatoktól. Ha közeledett egy-egy szereplés időpontja, órákig írt, kotlott a beszéde fölött. A palotában ilyenkor teljes csöndnek kellett lennie.

² Uo., 296.

³ Uo., 105., 107.

„Ugyanolyan szentek voltak számára a nemzethez intézett beszédek, mint a Mózes kőtábláira vésett mondatok” – állapította meg évekkel később Maria de Conceição.

Ellenlábasai szerint egyszerűen attól félt, hogy nevetségessé válik. Írt és újra-írt. Újraírt és korrigált. Korrigált és szerkesztett. Ez így ment napokig. Sosem volt elégedett a beszéd végső formájával, a felhasznált szavakkal sem. Nem segített az sem, hogy néhány szó leírása után újra meg újra beleszagolt az asztalán álló orchideába. Mert ahhoz ragaszkodott, hogy sok virág vegye körül. Ha felingereltek, könnyen összetörte őket. Amikor úgy érezte, hogy kész a beszéde, átküldte a titkárságra. Ott Emilia Ferreira, a portugál irodalom doktora tökéletesre csiszolta a beszéd szövegét.

Szónoklata alatt Salazar ritkán pillantott az egybegyűltekre, papírról olvasta föl a szavait, és visszatartotta a lélegzetét. Amikor befejezte, maradt az arcán egy mosoly, amelyben a bizonytalanság jelét ismerik föl a testbeszédszakértők.

Akkor szabadult meg tőle, ha Micasnak mondott mesét. Fél tizenegy körül ment be a kislány szobájába minden este. Amikor Micas nagyobb lett, dona Maria figyelmeztette, hogy Micas már nem kislány. De Salazar nem hagyott fel az esti látogatásokkal. Rossz nyelvek szerint Micas volt az egyetlen, aki őszintén hallgatta.

Salazarnak két kedvenc meséje volt.

Az első mese.

Egyik nap a róka ebédre hívta barátját, a gólyát. Kukoricamálét tálalt neki tálkában. A róka tudta, hogy a gólya nem tudja mindet megenni a hosszú csőrével, mégsem merte át az ételt más edénybe. A gólya elhatározta, hogy visszaadja a kölcsönt a rókának, és másnap ő hívta meg. Ő is máliét főzött, de palackba töltötte.

Első tanulság: édes a bosszú.

Második tanulság: amilyen az adjon Isten, olyan a fogadj Isten.

Második mese.

Volt egyszer egy bagoly meg egy éhes oroszlán. A bagoly arról győzködte az oroszlánt, hogy ne egye meg, jobban jár, ha összebarátkoznak. Az oroszlán viszont nem hallgatott rá, és lenyelte a baglyot egészben. A bagoly megszólalt a hasában lapulva:

– Ha a dzsungel királya vagy, faljál föl mindent, ahogy engem is fölfaltál!

Mire az oroszlán büszkén felordított:

– Megettem a baglyot!

A bagolynak viszont ez nem volt elég, azt mondta az oroszlánnak, hogy ordítson hangosabban, mert biztos nem hallotta senki. Az oroszlán erre nagyobbra nyitotta a pofáját, a bagoly pedig nevetve kiröpült rajta.

– Megetted a baglyot! Haha! Másokat talán igen, de engem nem.

Tanulság: többet ésszel, mint erővel.

Salazar nem járt moziba, de tudni akarta, mit néz a nép. Hiába invitálta többször is a barátja, José Marques, nem nézte meg az általa ajánlott filmeket: *O Pai Tirano* (A zsarnok apja), *O Pátio das Cantigas* (Dalok udvara) vagy az *O Leão da Estrela* (A csillag oroszlánja). Micas járt moziba, otthon pedig elmesélte, mit látott. Salazar sosem hitte el, amit mondott. Mindig odaküldött még valakit, hogy igazolja a kislány verzióját. Részletekbe menően. Azt mondta, nem akarja filmek nézésére vesztegetni az idejét. Legszívesebben ki se tette volna a lábát a palotából. Utasítására házi vetítőtermet alakítottak ki a palotában, ahol Micasszal

együtt Amerikából hozott Disney-rajzfilmeket nézett. Hosszú órákat töltött így, a palotában már azt pletykálták, így rejtőzik el. Mint az irodájában.

Engedély nélkül senki sem léphetett be a dolgozósobájába, be sem pillanthatott. Salazar órákig ült ott, és hallgatott. Bekapcsolta a rádiót, hallgatta a híreket. Főleg saját magáról és a „művéről”, amelyet – mint a rádióban mondták – „a portugál nemzet akaratából António de Oliveira Salazar miniszterelnök hoz létre”. De a nemzet erről nem volt teljesen meggyőződve.

Ezt a „művet” Estado Novónak hívták. A „novo” fiatal vagy újat jelent, ami az állampolgárok szerint sehogy sem illett a Salazar által erőltetett hagyományos jellegű államra.

„Az állam nem vitatható. Az állam a társadalommá szerveződött nemzet.” A miniszterelnök hallgatta magát, és élvezettel, néma szájmozgással ismételte a saját jelszavát.

Nem tudott betelni a hírekkel. Mindennap újságokkal látták – reggel átnézte a reggeli lapokat, este a délutániakat –, a kormányzó Nemzeti Unióhoz közel álló lapokkal kezdve az egyházmegyeieken át az ellenzékhez kötődő újságokig. Ha valami nem tetszett neki, hosszú beszélgetést folytatott a PVDE⁴ rendőrfőnökével, aki tudta, kit keressen, és mit csináljon vele.

Estéknként adták a rádióban a *Serões para Trabalhadores* (Esték dolgozóknak) című műsort, amelyben többek között arról volt szó, milyen örömet ad a munka az államnak és a nemzetnek. Élőben közvetítették az adást, és mindenki tudta, hogy hallgatni fogja a miniszterelnök. Mindenki igyekezett, ügyelt a szavaira.

Salazar ezután klasszikus zenét hallgatva kapcsolódott ki. A *Diálogos da Lelé e do Zequinha* (Lelé és Zequinha dialógusai) volt a kedvenc műsora, amelyben olyan sztárok léptek föl, mint Irene Velez és a komikus Vasco Santana.

Salazarnak volt gramofonja, de nem tudta használni. Megpróbálta ráhelyezni a tűt a bakelitlemezzre, majd ingerülten azt mondta:

– Nem szeretem az újdonságokat. Nem szeretem a technikát.

Ugyanígy volt az autókkal. Két jármű állt a São Bento-palota garázsában: egy golyóálló íveggel felszerelt Chrysler Imperial és egy Mercedes elektronikusan leereszthető, sötétített ablakkal, amelyet a negyvenes évek elején szállítottak neki a náci Németországból. Amikor meghozták az autót, Salazar csak egy pillanatra ült be. Nagyon elégedetlenül szállt ki belőle. Túl sok volt benne a bonyolult technika.

Portugál szólás: A nagy jóhiszeműség az ostobaság szinonimája (A demasiada boa-fé é sinónimo de imbecilidade)

Amikor 1961-ben megkezdődtek a gyarmati háborúk, Henrique Galvão tábornok pedig elrabolta a Santa Maria utasszállító hajót, hogy megszervezze az ellenzékét Angolában, Salazar először nem akart lemenni az ünnepi vacsorára. Dona Maria és Micas elé rakta a karácsonyi *bolo rei* süteményt, de azt mondta nekik:

– Nincs karácsonyom.

⁴ PVDE (Polícia de Vigilância e de Defesa do Estado) – Államvédelmi és Éberségi Rendőrség, a Portugáliában 1933-tól 1945-ig működő titkosrendőrség.

Beszélték, hogy nem aludt, hanem dolgozott éjszakánként. Beszélték, hogy depresszióba zuhant. Beszélték, hogy még szótlanabb és még szorongóbb lett.

Egyik este, amikor szokásos sétáját tette a parkban, és figyelte a fácánokat, bevallotta Micasnak:

– Minden összeomlik, ha meghalok.

A könyvében ezt írta: „Mint ahogy diktatúrák legtöbbször abból az összeütközésből születnek, mely a tekintély és a szabadsággal való visszaélés között keletkezik, s általában a gyülekezési és a sajtószabadság megszorításának eszközéhez folyamodnak, az emberek könnyen összetévesztik a diktatúrát és az elnyomást. Pedig az nem lényege a diktatúrának, és ha a szabadságon minden ember jogainak legteljesebb biztosítását értjük (s ez véleményem szerint az egyedüli pontos megfogalmazás), a diktatúra e tekintetben szofizma nélkül versenyezhet akárhány liberálisnak nevezett rendszerrel. A diktatúra mindenesetre majdnem ellenőrzés nélküli hatalom, s ez a tulajdonsága igen kényes eszközzé teszi, mely könnyen elhasználódik, s mellyel még könnyebb visszaélni. Ez az oka, hogy a diktatúrának nem kell az örökkévalóságra áhítoznia”.⁵

Antônio de Oliveira Salazar harminchat évig volt hivatalban.

1968. augusztus 3-án agyvérzést kapott.

Az a hír járta, hogy leesett a székről.

Suttogták, hogy elesett, amikor kilépett a kádból.

Csöndesen mosolyogtak azon, hogy idegesen szorongatta sovány térdét, ha leült.

Élete utolsó két évében Salazar ritkán fogadott vendéget.

Nem sokan jártak a São Bento-palotába. Pedig sokan szerettek volna, de Salazar nem bízott senkiben. A miniszterelnöki irodában rendszeresen megjelent a PVDE főnöke, Agostinho Lourenço kapitány. Amikor pedig PIDE-re⁶ változtaták a PVDE-t, Lourenço utóda, Barbieri Cardoso járt oda. Titkos tanácskozást folytattak. Ha Micas vagy a palota bármelyik dolgozója a közelben tartózkodott, csönd lett az irodában. Salazar magánlátogatáson fogadta Manuel Gonçalves Cerejeirát, az orvosát, illetve a republikánus Fernando Bissaia Barretet, akivel a coimbrai egyetemen folytatott tanulmányai alatt barátkozott össze. Rajtuk kívül nem sok vendége volt.

Salazar ügyelt arra, hogy mindig a közelében legyenek a hozzátartozói. Nem tűrte a késést és az övétől eltérő véleményt. Amikor 1950-ben a huszonegy éves Micas Olaszországba utazott nyaralni, ezt nem tudta neki megbocsátani, és kikövetelte, hogy a rákövetkező évben a lány vele töltsen a vakációt. Így is lett.

Két évvel később engedélyezte, hogy Micas a barátnőjével, Maria José Nogueiro da Silvával utazzon nyaralni Spanyolországba, azzal a feltétellel, ha a lányok megnézik Madridban azt, amit ő előír nekik.

Indulás előtt átnyújtott Micasnak egy papírlapot.

Madridban megnézni:

A városban: Plaza Mayor, Puerta del Sol, Retiro, Parque del Oeste, királyi palota.
Templomok: Szent Ferenc-bazilika.

⁵ Uo., 94.

⁶ PIDE (Polícia Internacional e de Defesa do Estado) – Nemzetközi és Államvédelmi Rendőrség, az 1945-től 1968-ig működő, bevándorlási és belbiztonsági ügyekkel foglalkozó titkosrendőrség.

Múzeumok: Real Armería, Prado.

Megnézni az Escorialt San Lorenzo de El Escorialban: a szentélyt, a sekrestyét és a kórust, a palotát – II. Fülöp lakosztályát, a palota-kolostor épületegyütteshez tartozó könyvtárat, a puszpángkerteket.

Elmenni Toledóba és megnézni: az Alcázart, a templomokat, az El Greco-múzeumot.

Micas mindennap beszámolt neki telefonon, Salazar pedig kikérdezte a megtekintett objektumok részleteiről. Néha direkt csapdát állított neki. Amikor Micas egyik reggel nem hívta föl, mert két Madridban megismert fiatal spanyol kadét ünnepélyes eskütételére indultak a barátnőjével, Salazar óránként odatelefonált a szállodába. A szálloda dolgozói pedig majd fölrobbantak az idegességtől – nem szoktak hozzá, hogy ilyen magas pozícióban lévő ember személyesen telefonáljon nekik.

Miután hazatért Lisszabonba, Micasnak hosszasan kellett vallania.

Salazar csak akkor hagyta el az országot, ha muszáj volt. Leginkább az afrikai gyarmatok miatt. Nem szívesen engedte el az állampolgárait sem. Azt mondogatta a munkatársainak, hogy ez a kulturális tisztaság jele. A nem pusztán kulturális tisztaságról korábban egy másik ember is beszélt, akiről Salazar állítólag példát vett. Közel volt a születésnapja Adolf Hitleréhez. Hitler nyolc nappal volt idősebb nála. Amikor Salazar tudomást szerzett Hitler haláláról, elrendelte, hogy eresszék félárbócra a zászlót. Ez az előtt volt, hogy értesítették a Harmadik Birodalom összeomlásáról.

Portugál szólás: Az éhség élesíti az elmét (*A fome aguça o engenho*)

Dona Maria Caetano de Jesus szeretett telefonon csevegni. Salazar mérte a beszélgetés idejét, aztán azt mondta neki:

– Maria, a telefon csak váratlan esetekre való, nem végeláthatatlan fecsegésre.

De Mariának azért kellett ezek a beszélgetések, hogy új recepteket szerezzen. Nemcsak a baromfityesztéshez volt érzéke, hanem a főzéshez is. És egy nap dona Maria kapott egy lepényreceptet, amellyel lenyűgözte a professzort. Így hangzott:

„Végy 200 gramm lisztet, 4 tojást, 100 gramm vaját vagy margarint, 20 gramm sütőport, élesztőt és tejet. Az élesztőt tedd egy edénybe, add hozzá a tojást, a lisztet, és gyúrd simára. Aztán készíts mélyedést a megdagasztott tésztába, ide öntsd az olvasztott vaját. Pihentesd egy-másfél óra hosszat, hogy jól megkeljen a tészta. Só helyett adj hozzá egy evőkanál cukrot és 150 gramm mazsolát. Süsd fél óra hosszat. Miután megsült, önts a mélyedésbe rummal kevert tejszínhabot.”

Salazar két ujjá között tartva ette a lepényt – a mutató- és a hüvelykujjával fogta, nehogy összemaszatolja a kezét. Aztán hosszasan törölgette az asztalkendővel, amelyet addig a térdére terítve tartott.

– Ünnepe, ha dona Maria főztjét ehetem – mondogatta.

Azt suttogták titokban, hogy miután a cölibátus mellett döntött, Salazar valami mással szublimálta a testi szenvedélyt. Ez a valami az evés volt. Friss sajttal kezdte a reggelit, aztán szezonális gyümölcsöket evett: narancsot, körtét, almát, meggyet és sárgadinnyét. Nem rajongott különösebben az édességéért, de tele-

ette magát a házvezetónője saját készítésű lekvárjaiból és friss dzsemjeiből. Akkor szerette őket, amikor még folyékony állapotban párologtak a fazékban. Ilyenkor tőle kivételesnek számító különcségre vetemedett – kiskanál szélével kanalazta a lekvárt, és olyan lelkesen nyalogatta le, hogy az illata sem maradt rajta. Többször egymás után. Ilyenkor senki sem lehetett a konyhában. Hogy senki se legyen a tanúja. Csak dona Maria volt ott, és a legjobb készítményét tolta elé – édes paradicsomból készült befőttet és dzsemet.

Ezt mondogatta a többieknek, akik a konyhán dolgoztak:

– A professzornak csak a legjobbat.

Csak olyanoktól vásárolt élelmiszert, akik úgy szerették Salazart, mint ő.

Alentejéből hozatta a piskótát. A Nunes Mexia család egy idős hölgy tagja sütötte őket patkó formában, mert így ízlett a legjobban Salazarnak. Fekete, vagy ha volt, zöld tea mellé eszegette őket. Mert a kávénál, amit annyira kedvelnek a portugálok, határozottan jobban szerette a teát. Sosem beszélt tele szájjal.

Egy másik Maria, akinek nagyon kedves volt a professzor – Maria de Conceição Santana Marques –, fenyőmagot és szilvát küldött a palotába. Viseuból süteményt küldtek dobozokban, színültig megtöltötték őket a lágy, tojásos krémmel sütött pastéisek. Micas barátnőjének apja – Nogueira da Silva – szállította az ország legjobb lazacait, amelyeket a Minho folyóban halásztak. Mindig jégkockával és zöldfűszerekkel megrakott ládába csomagolták. Salazar vajas szósszal szerette, petrezselyemmel meghintve. A São João do Estoril-beli Santo António erődbe pisztrángot is szállítottak, amelyet dona Maria sütött meg zöldfűszerekkel, grillen. A parton, az erőd környékén is érezni lehetett az illatát. Tizenöt kilométerre keletre, Caxiasban, szintén a parton egy másik erőd állt, az Estado Novo ellenségeinek kialakított börtön, amelynek lakói vagy nem kaptak enni egyáltalán, vagy az adott étkezésre alkalmatlan időpontban adtak nekik enni. Ebédet reggelire, reggelit vacsorára, vacsorát reggelire. Ez általában vizes lötyty volt kenyérdarabokkal, az örök ezt hívták levesnek.

Salazar szerette a leveseket. A São Bento-palota kertjében dona Maria kelkáposztát, tarlórépát, zöldbabot és krumplit is termelt, hogy mindig friss zöldségből készüljön a professzor leveese. A tarlórépás volt az egyik kedvence. A második helyen állt a zöld káposztás vagy a krumplis hagymaleves.

De mindenekelőtt a baromfit szerette. A parkban sétálva, amelyet Luís Cristino da Silva tervezett, hallgatta a gágogást, kárálást, és azon gondolkodott, melyik szárnyas kerül aznap a tányérjára az éppen hangoskodók közül. A parkban szfinxek és az Erő és Igazságosság néven emlegetett szobrok mellett haladt el, de nem szentelt nekik túl sok figyelmet. A fácánokat és a pávákat csodálta.

Egyik nap dona Maria sült fácánt szolgált fel ebédre. És Salazar degeszre ette magát. Attól kezdve nem csodálni való madár volt a fácán, hanem állandó fogás Salazar étrendjében.

Egyesek szerint az országa állampolgáira is úgy tekintett, mint a baromfiól szárnyasaira.

MIHÁLYI ZSUZSA fordítása

Holnap befut a királynő hajója

részlet

Nagy-Britanniának tizennégy tengeren túli tartománya van a világ különböző pontjain. A legtávolabbi a Pitcairn-sziget a Csendes-óceánon, délkeleti irányban tizenötezer kilométerre Londontól.

1767-ben fedezte fel a királyi tengerészet Swallow nevű hajójának legénysége, de a következő huszonhárom évben lakatlan maradt.

1790-ben ezen a szigeten kötött ki a Bounty brit hajó kilenc angol lázadóval és tizen-nyolc foglyul ejtett tahiti emberrel.

Jelenleg hatvanan élnek Pitcairn szigetén. Helyi elöljárókat választanak, akik a saját alkotmányuk és az angol jogrend szerint járnak el. A szigetlakók Nagy-Britannia állampolgárai.

– Láttad már, hogyan játszik a pitcairni ember a gekkóval? – kérdezi Veronica. – Kiengedi a befőttesüvegből, kineveti, a gekkó odavan, riadtan szaladgál a falon a bezárt szobában, amilyen ostoba, azt hiszi, ki tud surranni a szabadba. Láttál ilyet? Ilyen volt az életünk a szigeten.

*

Olyan volt, mint a gekkóvadászat, csak zárt térben. Ha felforrósodott a Fiúk alteste, a lányok kimentek az őserdőbe, üregekben rejtőztek el, felmászta a fákra, mert otthon sem voltak biztonságban. Hosszú órákat töltöttek a búvóhelyen. Három órát. Öt órát. Mikor menjenek haza? Melyik a megfelelő időpont? Ne csapj be, intuíció. Mert előre látható, hogy erőszak lesz. A férfiak jeleket küldtek. Viccelődtek. Megvárták őket a saroknál. Rájuk mosolyogtak. Az ilyen mosolyt nem volt szabad elutasítani. Ha egy lány visszautasította a mosolyt, az sértésnek számított. A sérelem pedig az első lépés az erőszakhoz. Szóval folyt a játszma. Ki jár túl a másik eszén? Rámosolygok, hogy meglegyen az öröme, de ne provokáljam. A tét – még egy nap anélkül.

De mennyit lehet nyerni egy ócska trüffel? Aztán mehetek újra – eldugott rejtekhelyre, félhomályba. Hova menjek most, ha itt megtaláltak? Mennyi ideig lapítsak? Hova menjek, ha megéhezem? Hova bújjak? Ha otthon vagyok – átjön a szomszéd. Az iskolában – ott a tanító. A polgármester elől is menekülni kell. Akkor az őserdőbe. És mert a sziget akkora, mint egy gyufaskatulya, változtatni kell a helyet. Újra meg újra. A legjobb menni. Úton lenni. Lavírozni.

A lányok a férfiak verejtékes munkájára voltak utalva, nap mint nap egymáshoz ért a könyökük. Nem szöktek meg Pitcairn-ról, pedig nem emeltek falat köré-

jük, nem volt szögesdrót, nem voltak őrk. Csak a hajó jött évente hat-nyolc alkalommal, ezt a polgármester üzletfele használta üzleti utakra.

A férfiak annyiszor követtek el erőszakot, ahányszor szükségét érezték, de annyiszor azért nem, hogy bűzleni kezdjen valami a sziget körül. Akkor hány-szor? Feltette valaki a kérdést magának, hogy ennyi pont jó, vagy most már túl sok lesz?

Azt hiszed, vadállatok. Úgy könnyebb lenne megérteni őket, könnyebb lenne elfelejteni mindent. De ez nem igaz. Buck például törődik azzal, hogy a gyerekeinek ne legyen rossz foguk. Jó szónok, ő számolt be Pitcairn politikai-gazdasági helyzetéről a ENSZ közgyűlésén.

Nem felejtessz. Senki sem maradt ki a gekkóvadászatból, átélte minden otthon. Senki sem állhatott félre, nem mondhatta: „Engem nem érint az erőszak”. Vagy elkövette, vagy elfordítottad a tekintetedet. Zabkását ettél, amikor hazért a lányod vértől mocskosan, sétáltál, amikor két szomszédod a bátyád lányát intézte el a bozótban. Nem könnyű most ezzel a teherrel élni az embereknek. Most nem járnak sétálni.

*

–Csak a mellet és a nemi szervet látták bennünk – meséli Veronika. – Hallgatóztam, közelednek-e a léptek. A föld dübörgött alattam, vagy a vér áramlott gyorsabban az agyamba. Segítséget hívní? Nem ismertem ezt a fogalmat. Csak magára számíthatott minden lány. Aztán nyilván minden lány a falhoz lapult. Még egymáshoz sem volt bizalmunk. Érted? Annyira szégyelltük. El sem tudom mondani. Az erőszakot nem lehet elmondani, leírni, nem lehet megosztani, nem lehet azt kérni, hogy vedd le rólam az erőszak terhét. Minden lánynak végig kell csinálnia. Megkérdezte valaki, hogy fájdalmas-e. Olyan utakon menni, amelyek a legnagyobb szörnyűségeket juttatják eszünkbe. Hiszen nincs sok út arrafelé, a fájdalmat pedig nem érzed. Az adrenalin miatt.

A bal szemöldök fölemelve, a jobb leeresztve. A bal az agyhoz tartozik, küzdeni akar, kérdezi, hogyan győzze le a borzalmat. A jobb szemöldök rettegést árul el, a legrosszabbat várja. A száj nagyra nyílik, artikulálatlan hangot ad. Gyors fejmozdulat a félelem, menekülőutat keres, és ha nincs, a közvetlen környezetet kémleli: hol egy ásó, egy kalapács, egy balta? Nincs. Az ember védekezve nyújtja ki a kezét: kerítés, kőfal. Lehunyja a szemét. Mozdulatlanul áll, levegőt sem vesz. A szíve dörömböl a bordái alatt. Libabőrös lesz, remegnek az izmai. Úgy néz ki, mint akit ájulás kerülget, ijesztően sápadt az arca. Görcsösen ráng az ajka, összeszorul a torka. Kimeredt szemmel néz egy pontot. Összeszorítja és kinyitja a tenyerét, nem tudja, miért. Ha a rettegés eléri a csúcát, mintha rémséges kiáltást hallana. De hallgatunk, nincs semmiféle kiáltás. Elönt a veríték. Eleryednek az izmok. Ilyen pszichoszomatikus tünetek léphetnek fel a rettegéstől közvetlenül az erőszak előtt.

– Annyi szokás van, amit nem tudok megmagyarázni. Például valahányszor elment tőlem, narancsot kellett ennem. Nem tudom, miért. Vagy amit a szoknyámmal csináltam. Tizenkét-tizenhárom éves lehettem. Levettem a szoknyámat, és azt mondtam: ide nézzetek! Szükségem volt arra, hogy nézzék. Túl kicsi volt ahhoz,

hogy megnevezzem, megértsem. Magamra vettem a bűnt. Bezárkóztam a szobába, a csiklómmal beszélgettem. Azt mondtam: csúnya nuni, csúnya.

*

Egy szökevény:

– Mindig rejtve történt. Talán nem voltunk résen. Nem tudom, mikor vesztettük el a kontrollt. Talán 1968-ban? Akkor függesztette föl a pitcairni járatait az utolsó kereskedőcég. Attól kezdve csak arra számíthattunk, hogy véletlenül erre jár egy hajó. Emlékszem. Buck tizenhat éves volt akkor, és egy kihajózó szkúnert nézett. Bizonytalanná vált a sziget jövője. Féltünk az éhségtől, az elszigetelődéstől. Buck nem félt. Lehet, hogy akkor támadt fel benne először a felelősségérzet? Ő volt a sziget jövője, a Gang reménye. Csak pitcairni születésű férfiak tartoztak a Ganghez. A többiek betértek, idegenek, árulók akkor még nem voltak. A betértek kényelmetlen a négy négyzetkilométernyi területen. Az idegen igazságtalanságról beszél, az áruló pokolról.

*

1968.

Egyik nap meggyújtották az aljnövényzetet az erdőben, leégett a sziget egy része. Azt mondta az egyik öreg: „El kell rendezni a Fiúk dolgát”. Így hívták őket – a Fiúk.

Todd Watkins kisgyerekora óta érezte, hogy nem ér annyit, mint Buck Nelson. Nem olyan pitcairni (görbe) az orra, nem olyan dús a szakálla. Ráadásul félénk volt, és elnyelte a mondatok első szavait. A szavai nem adták vissza a gondolatait.

– Úszol velem egyet, Todd? – kérdezte Zelda, Todd húga.

– Inkább a kecskékhez megyek.

Egy másinak, Bourne Woodnak azért támadtak komplexusai, mert a szülei az öccsét, Philt árasztották el a szeretetükkel. Később agresszív lett.

Más eset Nico Padgett. Ő dolgozott Miriam nénikéje földjén, valahányszor a néni migrénre panaszkodott. Elnevezte valaki Hálnak, mert olyan volt a pillantása, mint egy álmatag angolnának.

Ott volt még Brayden Nelson, de ő többnyire hallgatott.

Ha Új-Zélandon vagy Norfolkban éltek volna, biztosan nem verődnek falkába, nem vadásznak albatroszra, nem zárnak gekkókat mézesbödönbe. Pitcairnen viszont egymásra voltak ítélve, mint a liftben rekedt utasok.

Nagyon gyorsan feledésbe merült, ha elkövettek valamit, ezért amikor beszédtek a Doris Bale patikájából lopott pszichotróp szereket, megúszták dorgálással. Más csibészségekért kerültek az öreg Mandy Watkins elé, ő pedig ezzel a semmitmondó intellemel intézte el: „Tiszteld a Bibliát, fiam”.

A lányoknak megvolt a maguk dolga: Veronica kosarakat font fűzfavesszőből, és ha kikötött egy hajó, egy dollárért eladta a tengerészeknek. Erin és Grisel a szüleinek segített az avokádóültetvényen, szabadidejükben pedig kókuszlevélen csúszkáltak le a Legmagasabb Dombról.

– Megvolt a fiúk világa és a lányok világa – mondja évekkkel később Veronica. Ezek a világok egy elhagyott műhelyben találkoztak, száz lépésre a templomtól. A fiúk felhúzták a lányok blúzát, és a tetőig repültek a faforgácsok. Néha az ablakhoz lopakodott a lelkipásztor, ott leselkedett.

A lakosok mintha nem vették volna észre ezt a kedvtelését. Hiszen olyan társadalomban éltek, ahol megbocsáthatók az emberi gyengeségek. Hittek a lelkipásztor szavának, aki azt mondogatta, hogy hitelesebbek lesznek a prédikációi, ha figyelni az életet. Aztán elhagyta a szigetet.

A szigetlakók öt előtt keltek, és napnyugtáig dolgoztak. A nők erősek voltak, a kezük fekete a földtúrástól. Az öreg Judith és a lányai negyvenkilős batátászsákokat cipeltek a hátukon.

– Vagy éhesen jártunk, vagy jóllakottan. Nemegyszer öt hónapot is vártunk az áruszállító hajóra. Hiába volt ezer fontod vagy egy shillinged; ha nem jött hajó, nem ért semmit a pénz. Egy idő után elfogyott az olívaolaj, próbálkoztunk maniókával, de sugárban hánytunk tőle. Aztán a földet túrtuk élelemért, mint az állatok – meséli Atkins. – Nem volt a szigeten annyi ruha, mint ahány lakó, ezért közös és átmeneti volt a ruhatár. A bácsikámnak csak egy pulóvere volt, alul semmi. Aztán készített ebből a pulóverból egy-két alsógatyát.

A tizenötödik születésnapjára kapta az első nadrágját.

– A lányok rongyokban jártak, kilátszott szinte mindenük, csábítóak voltak, mi meg elvittük őket narancsot szedni, és lestük, ahogy fára másznak.

Néha feltűnt a láthatáron egy hajó, Carl Nelson ilyenkor négyet kongatott. Így jelezte az Áruelosztás Napját. A lakók abbahagyták a munkát, mentek a térre üzletelni a matrózokkal. Az elsüllyedt Bounty-roncsról származott a harang.

Egyszer a sziget közelében kötött ki egy új-zélandi teherhajó. Alan McLyry kapitány több mint nyolcszáz kiló fagyasztott marhahúst hozott. Előtte Amerikába vitték a rakományt, de a vevő csődbe ment, és kútba esett az ügylet. Törvény tiltotta, hogy visszavigyék a húst Aucklandbe.

A lelkipásztor felmentést adott (a hetednapos adventisták nem esznek marhát), és minden család kapott harmincnégy kiló húst. Egy hétig ették, a maradékot besózták és elvermelték nehezebb időkre.

Sabbat napján Carl egyet kongatott az istentisztelet kezdetekor. A szigetlakók a főút melletti templomban gyűltek össze, és hálaadó zsoltárokat énekeltek. Debrah közbenjárást kért tizenhét éves kislánya érdekében, aki elszökött Pitcairnről, és utcalány lett Aucklandben.

Délután tartották a mulatságot, eljött szinte az egész sziget. A felnőttek teáztak a verandán, a gyerekek bementek a hálószobába, Richie gitározott nekik. *A She'll be coming 'round the mountain when she comes* című dalt játszotta.

Csendben hallgatták, meg se mozdultak. Tilos volt a tánc a Pitcairn-szigeteken, amióta néhány szigetlakó részt vett egy tahiti szexorgián. A sziget legidősebb asszonya szerint ott is a táncsal kezdődött minden, de erről a szégyentelen útról már más lélekkel jöttek haza az ismerős testek.

A sziget egyetlen rendőre, Vernon Padgett örködött a biztonság fölött. Esténként benézett az ablakokon, ellenőrizte, otthon vannak-e a férfiak. Állítólag ez jót tett a családi életnek. Néha a helyi kapitányság priccsén kötöttek ki a gorbább férfiak, hogy lehiggadjanak egy-egy házastársi perpatvar után. A pit-

cairniek viszont szilárdan állítják, hogy Julia és Eldon Carter esete óta üres a fogda.

1936-ban a Carter házaspár tagjai megpróbálták megölni egymást. Julia padlósúroló port szórt a férje teájába. Eltervezte: „most megölöm, és nem tudja meg senki”, mert a szigeten akkor még nem volt orvos. Eldon viszont hamar kiokádta a mérget az ablakon, a bíróságon pedig azt vallotta, hogy ilyen jól még sose volt. Azt is letagadta, hogy pisztollyal lőtt volna a feleségére. Egy tyúk járkált a konyhában, neki pedig húslevesre támadt gusztusa.

A szigetlakók állítása szerint 1895-ben történt az egyetlen gyilkosság. Harry Nelson megfojtotta a feleségét és a lányát. Egyesek azt mondják, féltékeny volt a felesége fiatalabb szeretőjére, mások szerint újra akart nősülni.

Azután már büszkén teszik hozzá, hogy bűneset nélkül teltek a rákövetkező évek. A Pitcairn-sziget lett a hetednapos adventista egyház mintaállama. Világszerte terjesztettek egy brosúrát, amely azt hirdette, hogy a Bounty lázadóinak leszármazottai megszabadultak a bűntől, és boldogan élnek a teljesen adventizált szigeten. Több tucat nyelven kiadták.

A Fiúk felnőttek, egyre fontosabbnak érezték magukat. Nagyobb felelősséggel ruházta fel őket a közösség: csónakokat építettek, és halászni mentek. Volt mit enniük az idősebb szigetlakóknak. A Fiúk házakat, utakat építettek, elriasztották az amerikai bálnavadászokat, akik kikötöttek a szigeten, és zaklatták a pitcairni nőket. Egy idő után már nem született olyan döntés, sem nagyobb, sem kisebb súlyú, amelyben nem vettek részt a Fiúk. Buck volt köztük a legnagyobb tekintély.

– Amióta az eszemet tudom, ő volt a sziget esze. Erős, ravasz, nyitott ember. Kifaggatta a matrózokat a technikai újdonságokról. Ő vezette az első autót, a sziget két kocsija közül az egyiket. Hogy minek? Presztízből. Mert hát hova megy vele? – teszi föl a kérdést a szigetlakó, és percnként kitekint az ablakon, nem hajt-e arra valaki. – Reggelenként ingerülten, harapósan járt. Kellott néhány szóváltás, parancsokat osztogatott a feleségének, attól visszatért a jókedve. Fiatalon nősült. Pennie-t megtanította arra, hogy állandó készenlétben legyen, ugorjon minden csettintésre. Az asszony szinte meg se szólal, görnyedten jár, mintha veréstől tartana. Ha Buck tudna olvasni a gondolatainkban, minket ölné meg elsőként. Az a baj, hogy szükségünk van Buckra.

Volt egy istenfélő asszony, aki fölnevelt három lányt, de még mindig fiúért imádkozott. Amikor kiderült, hogy végre fiút vár, repesett örömeiben. Többet ér egy fiú, mint három lány, mondogatták az unokanővérei, de amikor a magzatnak leállt a szívverése, nem tudták, mitévők legyenek. Az asszonynak felszökött a láza, eszméletét veszette.

Buck volt az, aki megmentette. Időben kihúzta belőle a gyereket. Hideg fejjel, sebészkezzel. Precízen fölvágtá, egy kaliforniai professzortól kapta az utasításokat telefonon, műholdon keresztül. Nem volt orvos a szigeten, Buck pedig csak egy hathetes fogtechnikusi tanfolyamot végzett el Új-Zélandon. Meg volt jogosítvány a markológépre.

– Azt hittük, micsoda szerencse, hogy ha lesz egy markológép, akkor többet építkezhetünk. De nem így lett. Buck pótolhatatlannak hitte magát, és már csak a markolóval foglalkozott. – A szigetlakó vállat von.

Egyszer dühében áthajtott az egyik szigetlakó telkén, és azzal fenyegette, hogy a földdel teszi egyenlővé a házát. Úgy használta a markológépet, mint egy tankot a háborúban.

– Az irányít, aki a kormányt fogja – mondta.

Egy nő meséli:

– Buck olyan filmeket tanulmányozott, ahol brutális verekedések zajlanak. Nem egyszerűen élvezte és nézte őket. Olyan jelenetekhez tekerte a szalagot, amelyeknél minden jobb érzésű ember behunyja a szemét. Nem azokhoz, ahol recsegnek a csontok, hanem amikor a pusztá gondolatra is kiráz a hideg, hogy valami megreccsenhet. Egyszer odament egy szigetlakóhoz, akit utált. Egy szakadéknál álltak, egy méterre egymástól. A szemébe nézett, és fölvetett egy követ, egy érett narancs méretű bazaltot. Fogva tartotta a férfi pillantását. Hallgatott. Aztán bedobta a követ a szakadékba. És elbicegett.

Gyerek volt még, amikor leesett egy állványzatról, és összezúzta a combcsontját. Miután összerakták a térdét, kiderült, hogy a lába öt centivel rövidebb lesz. Mindenki el tudott volna futni előle, de ha odáig fajult a helyzet, csak álltak bénultan, várták, hogy mozduljon.

Braydentől is félték. De másképp. Braydenben nem volt annyi ravaszság, a lapátkezeléssel viszont fákat tudott kicsavarni a földből.

– Ostoba volt, és ezt tudta is. De a közösséget szolgálta a testi erejével – meséli a szigetlakó.

Történt egyszer, hogy kikötött egy hajó, a tengerészek túl sokat kértek az áruért, mire Brayden dührohámot kapott. Nyakon ragadott kettőt, és addig csapkodta egymáshoz a fejüket, míg engedtek az árból. Fröcsögött a nyála, úgy kiabált: nekünk ez jár!

Állítólag úgy összeverte őket, hogy belázasodott.

– Egy vadállat despota, de úgy szolgált minket, mint egy rottweiler. Rábíztuk, hogy tárgyaljon a hajósokkal. Tudott alkudni. Hálával tartozunk neki – magyarázza egy másik társuk.

A Pitcairn-szigeteken minden emberi viszony a hálán alapul. A szigetlakók ügyelnek arra, hogy ne legyenek adósai senkinek, előbb-utóbb mégis mindenki mindenkinek tartozik valamivel. A szívesség értékesebb valuta, mint a dollár, ezért hiába utál a rokonod, akkor is beugrik az óceánba, hogy kimentsen. Tudja, hogy egyszer lerovod a tartozásod.

Aki több szívességet viszonzott, az magasabban áll a közösség hierarchiájában. Aki mindenkinek adósa, az nem utasíthat vissza senkit.

*

Tombolt a vihar. Öt emelet magas hullámok csapkodtak. Az egyik elragadta Zeldát, besodorta az óceánba. Buck, Brayden, Garwood és Bourne sietett a segítségére. A majdnem biztos halálba ugrottak, de megmentették.

– A drága Fiúk – mondta állítólag a kimentett nő. Arról nem beszélt, hogy milyen módon róttá le a háláját.

– Nélkülük nem maradt volna életben a sziget – véli egy nő. – Még az ötvenes években is a talicska volt az egyetlen nyersanyagszállító eszköz. Egész napos

munka volt a tüzelőgyűjtés. Nők festették ki a házakat, ők tisztogatták az utakat, dolgoztak a veteményesekben, de a Fiúk teremtették meg az esélyt a szigetnek a túlélésre. Sok mindent megengedtünk nekik. Tisztelettel bántunk velük.

– És nem akartál másképp élni? Valahol máshol?

– Nekem ez az otthonom.

*

Az éjszaka nem volt alkalmas időpont az erőszakra. Éjjel benzint lop az ember, a szomszéd fát mérgezi, ha már nem látni át rajtuk. Az erőszak a nappalhoz tartozott. Mint az evés. Ha éhes vagy, leszedesz egy mandarint. Természetes gesztus.

– Az volt a legveszélyesebb, ha leállt a munka. Tarthatott egy napig vagy egy hónapig is. Nem volt feladat, el kellett ütni az időt valamivel. Unalomból fakadnak a legdurvább bántalmazások – mondja Veronica mintegy mellékesen; közben a lakkot mossa le a körméről. – Nappal féltam a legjobban. Amikor citromot szedni mentem, mindig nézegettem, jön-e utánam valaki. Ez meg is maradt. Nappal fog el a szorongás. Estéknént ritkábban. Ezért szeretem a legjobban az estét minden napszak közül.

*

Aznap kiment a mezőre. Virágot szedett, csokrokat kötött. Kettő már kész volt. A harmadik nem. A férfi motoron érkezett. A harmadikat eldobta.

Megjegyezte az imbolygást. Mert aki védekezik, az megmerevedik, megszűl. Aki tényleg tehetetlen, annak ellazulnak az izmai.

– Azt ismételte egyfolytában, hogy szeret és szeret. Simogatott, aztán ájulásig. Imádkoztam, hogy szeressen ki belőlem. Az unokatestvére félszeg volt, tőle nem is féltam. Sajnáltam. Pattanásos volt az arca, és rossz a lehelete. Mint a lehelet karikatúrája. De nem nevettem ki, a biztonság kedvéért. Ott volt még a nagybátyjuk. Az arca ragyás, borostás, és hagymaszaga volt. Abban a meggyőződésben élt, hogy a spermája manna. Rossz ember volt.

– Rossz?

– Utána véresre sikáltam magam, lekapartam a hegeket. A többi lány is lekaparta.

*

Első lány.

A méhek elől menekült. A férfi motoron hajtott mellé. Gyere, ott a dombon vannak mandarinfák. A lány felült mögé. Egy faháznál álltak meg. A lánynak elpárolgott a bizalma. A férfinak heves, átható pillantása volt. Csak ne szólj senkinek. Mert megint jövök.

Aztán a lány ott állt, nem emlékszik, meddig. A keze megdermedt, a teste feldagadt.

A férfi írt neki szerelmes levelet. Félbehajtotta. Zörgött a kilinccsel. Odarakta

a párnája mellé. A lány alvást színlelt. Ez nála történt, a hálósobájában. A motorozás utáni éjszakán. A férfi huszonhét éves volt. A lány tizenhárom.

Attól kezdve félálomban töltötte az éjszakákat.

Második lány.

Narancsokat vágott nedvdús szeletekre – jött a férfi. Aludt – jött a férfi. Otthon ült az apjával és az anyjával – akkor is jött. Az apja azt tanácsolta az anyjának: tömd be a füled vattával.

Másnap az apja halászni ment a támadóval. Eltelt egy év, és az apja belekötött a férfi lányába, a saját unokahúgába.

Harmadik lány.

Hallgatott vagy kiabált. Nem bízott a beszédben. Annyiszor elmondta: hagyj békén! Ezért inkább hallgatott, amikor elvitték, hiszen a kiabálás sem védte meg.

Egyszer a levélzörgés árulta el a kukoricaföldön. Máskor a szél fújta el a kertben száradó lepedőt.

Levadászták, mondta.

Negyedik lány.

Azt mondták róla: vendégszerető, engedelmes, de fokozatosan enyészett el az akarata. Ők ölték ki belőle. Kicsi korától kezdve pirult a férfiak előtt, de amikor levetkőztették, akkor elsápadt. Mint egy alma.

Egyszer százlépésnyire a házuktól támadták meg. A talajon huzakodtak. Nagyon vizes volt a föld eső után. Aztán legyűrték, egyik a másik után, káromkodva.

Megjegyezte a bakancsukat. Sót hordott rájuk a tengeri szél. Be voltak zsírozva. Búzlóttek.

Ötödik lány.

Félt a nagypjától. Szeretett nagyokat enni meg inni az öreg. Aztán úgy ment haza, mint egy rák. Azt mondták róla: húst evett, húst nemzett. A lány még nem tudta. Tizenkét éves volt, amikor a nagypja először nyúlt hozzá. Azután már nem látták józanul.

Mire gondolhatott? Miért a nagypja? Öt perc, aztán békén hagyja? Csak egyszer lehet elvetélni, vagy többször is? Hát az öregnek mi járhatott a fejében?

A lány arra gondolt: lehet, hogy hagyott volna játszani, ha nem húzom föl a szoknyámat.

Hatodik lány.

Rogyadozik a lába, a hasa megfeszül. Úgy döntött, hogy lehunyja a szemét. Óvatos lesz-e a férfi? A lány a földszintre került. Hason. Egy pontot nézett. A foltok között csillogott a Csendes-óceán.

Hetedik lány.

Egy fa alatt üldögélt a gyümölcsösben. Mandarint evett, egyszer csak abbahagyta a magok köpködését. Az a férfi a verésben lelte örömét: most ellátom a bajodat.

Utána feküdtek a meleg földön, függőnyt vontak köréjük a fák. Mások azt hihetnék: szerelmes séta, egy boldog pillanat; a lány elnevette magát tehetetlenségében.

Megint az első.

A szeme sarkából látta, ahogy az a másik bámulta őt, bámulta őket a homokban. Fölemelte a kezét, kinyitotta a száját, ostoba arccal, csöndben, fontolgatta, hogy zavarja-e meg őket. A férfi azt mondta: bátyóka, pihenj. Megint én jövök.

Még néhányan.

Mosolygósak, izzadtak, mangót szeretnének. Nem a megfelelő ösvényen mentek. A nővére elszaladt. Ő két tűz közé került. Olyanok voltak a percek, mint a nehéz kövek, szél kavarta a homokot. Megjegyezte, mit mondott a műsorvezető a rádióban, valahol messze: szervusztok, barátaim. Szép napunk van ma.

*

Veronica sokáig nem mondta el a nővéreinek, ahogy a nővére sem mondta el neki. A Fiúk arca, tekintete, lehelete még ma is élénken él benne.

A Fiúk állítólag még magányosabbak lettek minden gonosztettük után. A magányosság készíthette őket a gonosz cselekedetekre. Egy szigetlakó úgy véli, ezekkel a cselekedetekkel akarták lecsillapítani a testüket. De a testet nem lehet lecsillapítani.

Az emberek hallgattak, de beszélt a föld: masni a fűben, gyöngyök hevernek az úton. Veronica évekkal később azt mondja majd, hogy ezek a gyöngyök gondolatok, és már nem szedi össze őket senki.

Valaki talált egy elszakított láncot Erin medáljával: „Tebenned bízom, Jézus”.

A lányokban nem volt annyi merészség, mint egy öreg szigetlakó asszonyban (bár nem tudom, igaz-e a történet): vásznat szótt és mosott, mellette jósolta is. A férjének nem akart. A nagybátyjának már igen:

- Egy nő miatt veszíted el a bögyörődöt – jósolta.
- Hazudsz – felelte a férfi, és kigombolta a sliccét.

A nő megharapta. (Aztán megbánta.)

*

Veronica beszélni akar. Erősen összeszorítja a szemhéját, elfordítja a tekintetét. Aztán fölemeli a szemöldökét, óvatosan mondja ki a szavakat, súlyt ad nekik. Ezek a legegyszerűbb szavak, mintha egy gyerek mondaná őket:

– Én ezt nem akartam. – Megsemmisítő, ahogy néz, ez az elítélt pillantása. Figyeli, hogy megértettem-e.

Volt kitépelt haj a padlón, sírás zubogó csap mellett, kiskanál mögé rejtett száj. Most úgy törnek elő belőle a szavak, mint a köhögés. Úgy beszél, mintha köhögne. Magas hangok, elnyúló mondatok.

– Ez már a szökés után történt. Félrevont a főnök, és azt mondta: maga biztos sokat szenvedett, olyan szomorú az arca.

– Vízet?

– A munkába menekültem, elvállaltam a legrosszabb műszakokat, túlórákat; ha megbetegedett valaki, és helyettest kerestek, mindenki lesütötte a szemét, de én rögtön föltartottam a kezem. Idióták, ha gyanították volna, hogy a munka tartott életben, munka közben nem gondolkodtam, nem kellett beszélnem. A hallgatás esik a legjobban, de az élet nem viseli el az ürességet, minél tovább hallgatok, annál kevesebb leszek. Néha nem tudom, mi történik, nem tudom, mi van itt és most. Néha makacsul bevillan egy-egy emlék, és olyan fájdalmasan valóságos, kiszakít az életből. Nehezemre esik leszállni a buszról, ha már felszálltam, nem akarok leszállni. Szeretem a munkát a szalag mellett, az ismétlődő mozdulatokat, eltereli a gondolataimat. Egy hónapban csak egyszer kell leülni a papírok mellé, kitölteni a táblázatokat. Egyórás koncentrációt kíván, de megesik, hogy nem vagyok képes rá. Ezért nem tudom eltéveszteni a ritmust, föl kell állnom, és mondogatnom: ma szép nap lesz, ma tényleg szép nap lesz.

*

Aznap reggel a legtöbb lakó a házába temetkezett. Lehetett volna mandarint szedni mások fáiról, nem vette volna észre senki. Senki sem ment ki a gyümölcsösbe, Dufne sem akart dolgozni. Ha elfogta a nyugtalanság, a szótárt lapozgatta, új szavakat keresett. Ezúttal két szócikk érdekelte: „igazságszolgáltatás” és „feloldozás”.

Gondolkodott még egy darabig a jelentésükön, vagy talán már a lányának írt e-mailt fogalmazta.

Ezt írta: „Úgy szerettelek, te ribanc”.

Mások is voltak, akik nem emelték fel a szemüket az asztalról. Zavaros, félig a szemhéjak alá rejtett szemek. Olyan volt, mintha alibit szereznének: nem látni, nem hallani, nem váltani szót. Csak a Fő tér köré gyűlt egy kis élet, ahol felfegyverzett rendőrök őrködtek. Szakad a veríték a homlokukról, mindkét kezük foglalt, nem tudnak megtörölközni. A közelben újságírók – körbejárnak, nézelődnek.

2004. szeptember 30., csütörtök. A Fiúk napja. Hét férfi ült a vádlottak padján: Buck, a két fia, Harvey és Sigga, és ott volt a tágabb család: Nico, Brayden, Bourne és Atkins.

Azt a faépületet használták a per lefolytatására, ahol addig a Sziget Tanácsa ülésezett. Emelvényen állt a hatalmas bírói asztal, mögötte, a falon Pitcairn címere és a Union Jack zászló. Két ajtaja volt az épületnek: az egyik a bíró és a közvédlő jött be, a másikon a szigetlakók. Fontos, hogy ne ugyanazon az ajtón jöjjenek be, mint a megszállók, suttogták a szigetlakók.

A közvédlő, Simon Moore le sem vette a szemét az ablakról, mióta megjelent a teremben, mintha menekülni és felejtetni akarna. Igaz, hogy sokéves tapasztalattal rendelkezett, de belebetegedett az előzetes kihallgatásokba. A férfiak rideg és pökhendi pillantásokkal követték. A tárgyalóterembe magabiztos léptekkel vonultak be, világoskék pólóban, rajta fehérrel hímzett „Bounty” felirattal. Azt mondták: „Bohózat ez a per, brit összeesküvés, merénylet a szuverenitásunk ellen”.

A pitcairni férfiak hivatalból kirendelt védőt kaptak, Paul Dacre-nek hívták. Valószínűleg ő beszélt rá Garwoodot arra, hogy tegyen vallomást, és tanúsítson megbánást. Állítólag ezt mondta neki:

– Tiéd a döntés, Garwood. Leülheted itt, vagy leülheted Angliában. Tudod, mit művelnek Angliában azokkal, akik kislányok szoknyája alá nyúlkálnak?

– Hallgatnod kellene rá, Garwood. Meg akarja menteni az életedet.

– Garwood Watkins, elismered, hogy szexuálisan molesztáltad a tizenkét éves Erint 1972-ben, majd újra molesztáltad, amikor betöltötte a tizennegyedik évét?

– Beismerem, és mélységes sajnálatomat fejezem ki, tisztelt bíróság.

A vádlottak rokonai megátkozták Garwoodot – soha többé nem tartozik a Fiúk közé.

Rob Vinson, a kenti rendőrség nyomozója interjút adott az egyik új-zélandi újságnak: – Garwood magatartása alapján remélhető, hogy a többiek is változtatnak a stratégiájukon.

A közbíró az új-zélandi televízió kamerája előtt állva nyilatkozta: – Jó, hogy megkímélte a sértettet. A vallomástétel traumát okozott volna az áldozatnak.

A többiek nem vallották bűnösnek magukat.

Hosszan, órákig tartott a nők vallomástétele. Videofelvétel készült róluk, mert a per idején már Új-Zélandon voltak. Az egyik megfigyelőnek hányingere lett.

Buck ellen vallották:

„Úgy kezelt minket, mintha a háreme lennénk. Azt mondta: »hozzám tartozol«.

Tizenkét éves voltam.

Először az őserdőben támadott meg, egy másik alkalommal berántott egy csónakba a Bounty-öbölben. Nem mondtam el senkinek. Nem változtatott volna semmin. Bement az unokatestvéremhez is.

Ez aznap éjjel volt, amikor megszületett Buck kisfia.”

Bourne ellen:

„Csak tizenhárom éves voltam.”

Brayden ellen:

„Tizenkét éves voltam. Motorral jött, megkért, hogy segítsek a favágásnál. Kiabált velem: »Ne sírj, mert beléd rakom!«.

Mindenről beszámoltam anyámnak. Ő új-zélandi, érzékenyebb. Bejelentette az erőszakot a Sziget Tanácsának ülésén. A polgármester hallgatott.

Pár nappal később a missziós épület lépcsőjén ültem, folyt a mulatság. Brayden odajött hozzám, és odadurragott. A többiek kiröhögtek.”

Harvey ellen:

„Nem tudtam elmenekülni előle.

Az iskolában találkoztunk, a szüleink együtt buliztak. Az egyik szobában ők, a másikon én és Harvey. Megerőszakolt, miközben a szüleink a jól sikerült házasságról társalogtak a fal túloldalán.

Aztán bejött hozzám az öccsével, Siggával.”

Sigga ellen:

„Ő volt a legfiatalabb. Eleinte csak lefogta a kezemet, de úgy, hogy megdagadt. Nézte, ahogy mások erőszakolnak. Aztán már ő is követte a példájukat.”

Atkins ellen:

„Az adamstowni elkerülőn történt. Nem járt az úton senki.”

Nico ellen:

„Az első erőszakra szinte nem is emlékszem. Túl kicsi voltam. A másodikra emlékszem. Tízéves voltam. A budinál várt. Nem akartam kijönni. Imádkoztam, hogy menjen már el.

Megvárt.”

Október 6-án volt Buck tárgyalása. Egy szürke, beteges külsejű nő ült le a szék mögé, ahol az ítéletet várta a fia. Buck sietség nélkül beszélt:

– Hazugok a vádak. Lehet, hogy volt szexuális kapcsolatom tizenhat év alatti lányokkal, de nem emlékszem, mikor és milyen körülmények közt. Sosem kényszerítettem kislányokat nemi kapcsolatra.

A kihallgatás után Buck anyja megkérdezte a védőt:

– Ki tudja menteni ebből a mi Fiainkat?

Pár nappal korábban tett rájuk terhelő vallomást az unokahúga.

Másnap a bíróság meghallgatta a felvételt, amelyben Todd ellen vallott egy nő: „Tanítás után történt. Tizenkét éves voltam. A Bounty-öbölben fürödtem. Akkor bukkant fel Todd. Be volt indulva, megpróbált elkapni. Szerencsére volt úszótalpom.”

– Hazugság! – hördült fel Tod.

Aztán meghallgatták a többi felvételt. A Nico elleni vallomást: „Ünnepi ebédet adtak a Fő téren, eljött mindenki a szigetről. Aztán fogócskáztunk. Nico elkapott. Tízéves voltam.”

– Védencem elismerte a fent említett cselekményt. Ennek értelmében tett vallomást – válaszolta Paul Dacre Nico nevében. – Azt azonban tagadja, hogy többször molesztált volna más lányokat a szigeten. Az sem fedti a valóságot, hogy megerőszakolt egy hétéves kislányt.

Egyre sűrűbb a levegő a per körül. Félő volt, hogy meglincselik az áruelőket, mert az erőszak áldozatai mellé álltak. A sziget kormányzója elrendelte, hogy kobozzák el a harmincegy lőfegyvert. Addig ezekkel vadásztak kacsára a pitcairniek. Október 8-án az egyik lány visszavonta a vádat:

„Akartam a dolgot. Hat évig randevúztunk. Bourne nős volt, rejtőzködnünk kellett.”

– Szerettem őt – vallotta a bíróság előtt Bourne. – Elismerem, hogy volt közöttünk szexuális kapcsolat. Először a bozótban, a bolt mögött. Aztán az öbölben, fürdés után. Én harmincéves voltam, ő tizenhárom. Azt mondta, hogy élvezi, folytatni akarja. Havi egy alkalommal járhattunk össze, gyakrabban nem. Nem láttam ebben semmi erkölcstelent. A Pitcairn-szigeteken ez bevett dolog. Abban a tudatban nőttünk fel, hogy fiatalokkal szexelni teljesen normális dolog. Apáink

viselkedését másoltuk. Hogy sajnálom-e? Most természetesen sajnálom. Változnak az idők, most már nem tenném meg.

A többi sértett fenntartotta a vallomását. Eszerint Bourne orális szexre kényszerített egy ötéves kislányt. Egy másikat molesztált az üres templomban. Bourne-t tízrendbeli erőszakkal vádolták meg.

– Egy szó sem igaz az egészről – mondta.

Az egyik nő idézett egy levélből, amelyet az apjától kapott: „Ha ellenem valasz, azt sosem bocsátja meg neked sem a közösség, sem az apád.”

A vádlottak rokonai fenyegetőztek: mindenkit utolér a büntetés, aki megtöri a csendet.

Október 12-én hallgatta meg a bíróság a Buck ellen valló nőt: „Bejött a házamba. Szexet akart. Elutasítottam, kiabáltam. Kiment. Akkor született a fia.”

– Ostobaság. Nem voltam nála – háborgott Buck.

Tanúként idézték be azt az asszonyt, aki segédkezett a szülésnél:

– Buck valóban elhagyta egy kis időre azt a szobát, ahol a felesége szült, de az árnyékszékre ment. Sosem tenne ilyen ronda dolgot.

A további vallomások Nico ellen szóltak:

„Erőszakolt, ahogy csak akart. Nem voltam képes semmire. Azt mondta: »Csak feküdj, akkor gyorsabban elmegyek«. Nem mondtam el senkinek. Anyám és apám mindenért megvert. Félttem, hogy ezért is verést kapok. Anyám azt mondta, hogy a Fiúknak joguk van hozzám. Fájdalomban és gyengeségben nőtem föl. Nem bíztam senkiben, a nagynénéimben, az új-zélandi tanáromban sem, senkiben. Végül otthagytam a szigetet. Férjhez mentem. Húsz évig hallgattam, egészen mostanáig.”

Az egyik lány apja:

– Nico harmincéves volt, az én lányom tizenhárom. Éjszaka történt. Megpróbált bemászni a lányom hálószobájába az ablakon keresztül. Létrán mászott föl, de a lányom belökte a bokrok közé.

Nico:

– Hazugság!

Október 21-én tárgyalták Buck Nelson fiának ügyét:

– Harvey Nelson, elismeri az ötrendbeli erőszakot és a hétrendbeli erkölcssten viselkedést négy nővel szemben az 1988-tól 1999-ig terjedő időszakban?

– Elismerem, hogy szexuális aktusban vettem részt az unokatestvéremmel. Tizenegy vagy tizenkét éves volt. A terhemre rótt többi bűncselekményt nem ismerem el.

Harvey védője, Allan Roberts kért szót:

– Ne felejtsük el, tisztelt bíróság, hogy társadalmi normának számított a férfiak és a sokkal fiatalabb nők kapcsolata. A sértett, aki erőszakkal vádolja védencemet, és aki elsőként értesítette a bűnüldöző szerveket a pitcairni állítólagos bűncselekményekről, szerelmes leveleket írt Harvey Nelsonnak. Még azután is, hogy elhagyta a szigetet. Hideg és kegyetlen hazudozó ez a nő, összehord mindent, hogy magára vonja a figyelmet. Megvetett, bosszúszomjas nőszemélyt látok benne.

– Ez nem tartozik a tárgyhhoz, tisztelt bíróság – vágott vissza a közvádoló, Simon Moore. – Harvey tíz évvel idősebb a sértettnél. Kihasználta a kislány nai-

vitását. Hízelt neki, játszott az érzéseivel, olyan helyzetet teremtett, ahol a kislány a tenyeréből evett. Amikor védekezni próbált, Harvey fizikai erőt alkalmazott. Azt se felejtjük el, hogy Harvey Nelson ugyanebben az időszakban két másik nővel is találkozgatott. A patkányirtó szakember volt az egyik, akit azért vezényeltek a szigetre, hogy leszámoljon a patkányokkal. Ha el tudott csábítani egy érett asszonyt, akkor nem lehetett nehéz dolga egy tizenegy éves gyerekkel.

Veronica figyelemmel kísérte a pereket. Azt mondja, érti, miért vonta vissza több nő is a vallomását.

– Amikor fenyegetve éreztem magam, nem jutottak el hozzám külső információk. Abban a meggyőződésben éltem, hogy tőle függök. Azt mondta, nem segít senki. Egy idő után kezdtem észrevenni a jó tulajdonságait: lehetett volna brutálisabb, de nem lett. Meg is verhetett volna, de csak kihasználta. Megfeledkeztem arról, hogy ez mind miatta van. Különösen olyankor, ha kedves volt, ha segített fölvenni a fát, vagy megjavította a biciklit. El voltam bűvölve, amikor az emberi arcát mutatta. Úgy is mondhatnám, hogy kialakult köztünk egyfajta kötődés. Az első pillanatban, amikor átvették az ügyet a britek, meg akartam védeni. A rendőrök és az ügyészek agresszorok voltak, megszállók. Akkor így láttam. Meg akartak változtatni valamit, amihez nekem már sikerült hozzászoknom. Össze voltam törve. Évekig nem tudtam választ adni magamban arra a kérdésre, ki vagyok valójában.

Október 24-én az egyik vádlott megfogta a felesége kezét.

– Velem maradsz, ha börtönbe kerülök?

Aznap tartották a záróbeszédeket. Elsőként a közvádló, Simon Moore szólalt fel:

– Némelyik nő már most kimondja, hogy vissza akar térni Pitcairnre. De abban biztosak akarnak lenni, hogy biztonságban élhetnek, és igazságot szolgáltatnak nekik.

Christopher Harder védőügyvéd:

– Tisztelt bíróság, megértést kérek védenőim, egyúttal a közösség nevében. A nehéz munkára képes, legerősebb férfiakat sújtó ítéletek a közösség halálát jelentenek. A sziget nem marad fenn nélkülük. Azt javaslom, hogy a vádlottak kérjenek bocsánatot a nyilvánosság előtt, a sértett nők pedig kapjanak pénzügyi ellátást.

A bíróság megismerkedett a Sydney-i Egyetem professzora, John Connell véleményével is: „A férfiak bebörtönzése büntetés lenne az egész közösség számára. Csak ezek a férfiak tudják elvégezni az áru kirakodását, csak ők tudnak csónakkal közlekedni, amely a hajókkal, vagyis a külvilággal köti össze a szigetet.”

– Vajon az ötvenmilliós Anglia szükségleteire létrehozott bírósági rendszer beválik egy ötvenvalahány lakosú szigeten? – kérdezte Paul Dacre védőügyvéd.

A bíróság érezte a közösség nyomását. Ha túlságosan szigorú ítéletet hoznak – akkor megkövezhetik őket. Hasonló bűncselekményekért Angliában tizenkét évet adnak a bírók. A rabok néha meg sem érik a büntetés végét. Az egyik vádlott pánikba esett, amikor megtudta, hogyan bánták a brit cellákban a pedofilokkal. A Pitcairn-szigeteken nem volt börtön.

Az ítélethirdetés előtt Garwood levelet küldött az áldozatainak: „Mélységesen sajnálom.”

Bourne nyilatkozatot tett:

– Sajnállok mindent, amivel szenvedést okoztam nektek.

Az apja, Atkins nem volt hajlandó bocsánatot kérni.

– Tisztelt bíróság, Atkins Wood meghal, ha nem áztathatja a lábát a sós vízben – védte őt Dacre. Azt kérte, hogy hagyják szabadlábban a vádlottat, legalább addig, amíg jogerőre emelkedik az ítélet, és megépül a börtön.

Buckot több újságíró is megszólította. A ragyogó napfénytől elvakítva hunyorg a képeken.

– Számít arra, hogy elítélik? – kérdezte egy riporternő.

– Ez itt Pitcairn, ide nem ér el az angol jog.

A szigetlakók többsége osztotta a véleményét. Azt mondták: „Mi hozzuk meg az ítéletet, tartsátok tiszteletben a szabadságunkat.”

*

Október 29-én hirdettek ítéletet. Szótlan menet fordult be a Fő térre.

– Egyesek félelmükben hallgattak – mondja egy szigetlakó.

Mások hallgatása mögött állítólag az a remény bújt meg, hogy utoléri a büntetés a bűnösöket. Magukban mérlegeltek, az elégedettséget titkolni kellett. Hiszen egyszer majd kijönnek a Fiúk a börtönből. Itt pedig házakat kell építeni, halászni, együttműködni. Mindenki tudta, mi lett az árulok sorsa. Az az elgyötört arcú, leeresztett szemhéjú nő a fotón: Judy. Miután vallomást tett, az apja elzavarta otthonról. A nagyapja ribancnak nevezte. A bíróságon bocsánatért könyörgött az apjának, második esélyért esedezett. Senki sem tudja, hol van Judy.

A pitcairniek közül többen eltöprengtek: és ha minket is árulónak tartanak? Itt van mindenünk – az otthonunk, a családuink. Nincs semmi másunk. Ha megparancsolják, hogy hagyjuk el a szigetet az első hajóval, hova megyünk? Jobb, ha csöndben maradunk, és megvárjuk, míg az az angol bíróság szolgálatot.

Hat férfit ítél el a bíróság. Az ötvenöt vádpontból harmincötben találták őket bűnösnek. Todd Watkins korábbi polgármestert viszont felmentették.

– Csak egyszer érintett meg egy lányt erkölcstelen módon. A vád viszont nem mutatott be elegendő bizonyítékot, a bíróság ártatlannak ítélte.

Buck:

Bűnös kiskorúak ellen elkövetett ötrendbeli erőszakban és négyrendbeli erkölcstelen viselkedésben az 1964-től 1975-ig tartó időszakban. Egy erőszakot nem bizonyítottak rá. Nem ismerte el a terhére rótt cselekményeket. Három év börtönre ítélték.

Harvey:

Bűnös kiskorúak ellen elkövetett négyrendbeli erőszakban és ötrendbeli erkölcstelen viselkedésben az 1988 és 1999 közötti időszakban. Egy vádpont alól felmentették. Nem ismerte be az ellene felhozott vádakot. Hat év börtönre ítélték.

Atkins:

Bűnös kétrendbeli erőszakban. Nem ismerte el. Két év börtönre ítélték. Az életkorára való tekintettel (hetvennyolc éves) házi őrizetre változtatták a büntetést.

Bourne:

Bűnös kilencrendbeli erkölcstelen viselkedésért, kettőt ismert be. Négy további vádpont alól felmentették. Négyszáz óra közmunkára és pszichoterápiára ítélték.

Garwood:

Bűnös kétféle erkölcstelen viselkedésben, ezeket beismerte. Bűnbánatot tanúsított. Háromszáz óra közmunkára és pszichoterápiára ítélték.

Nico:

Bűnös egy sértett ellen elkövetett, többrendbeli erőszakban és hétrendbeli erkölcstelen viselkedésben. Nem vallotta magát bűnösnek. Az ítélethirdetés során megütötte Kathy Marks újságírónőt, aki megpróbálta lefényképezni. Öt év börtönre ítélték.

Sigga:

Bűnös háromrendbeli erőszakban. Három év, hat hónap szabadságtól való megfosztásra ítélték. Egy nappal az ítélet előtt feleségül vette Audrey-t. Sigga védője, Adrian Cook adta össze őket.

Amikor rátették a bilincset, odakiáltotta Audrey-nak: – Szeretlek! A hallgatóság zokogott a tárgyalóteremben.

Brayden:

Brayden pere 2009 januárjáig húzódott. A bíróság hat kiskorú lány ellen elkövetett erőszakban mondta ki bűnösnek. Hat év, hat hónap börtönre ítélték.

Brayden felesége ezt kiabálta a bírónak: – A pokol tüze égessen el!

MIHÁLYI ZSUZSA fordítása

Dojk

Van egy ország, ahol a nagy folyó évente egyszer irányt változtat. Visszafordul.

Ebben az országban nem illik megkérdezni azt, hogy „miért”.

Itt sok esetben tapintatlanul, tolakodón hangozhat az, hogy „miért”. Jobb azt kérdezni, „hogyan?”, „mit láttál?”, „honnan tudod?”, hogy ne bántsuk meg a másikat, ne kerülőúton keressük a választ.

De a legutóbbi időkben megszegik ebben az országban a *savoir-vivre* szabályait, és nyíltan felteszik azt a kérdést, hogy „miért?”, újra meg újra, nem zavar-tatják magukat.

2006-ban itt bíróságot hoztak létre, Csum Mej pedig rendszeresen jár a tárgyalásokra. Bemegy a terem közepére, és leveszi a cipőjét. Félezren jelentek meg, a bestiális terror áldozatai és néhány tudósító.

Túl hosszú a nadrágszára, földig ér, redőket vet, mint a harmonika. A lábfejére irányítja a kamerát az operatőr, a bírók a kivetítőn nézik.

– Először a jobb lábamon tépték ki a körmeimet. Olyan nehezen akartak kiszakadni, hogy harapófogóval rángatták ki. Aztán a bal lábamon is – mondja a vallomásában Csum Mej.

Apró természetű öregember, de ő az egyetlen tanú, aki egyenesen a vádlott szemébe mer nézni. Van-e még valaki, aki Dojk elé mer állni, szemtől szemben?

A fővárosban, Phnompenben, a vörös khmerek bűneit vizsgáló bíróságon megint találkoznak a hóhérokkal az áldozatok. Ha egyáltalán tudják, hogy ki kicsoda.

Hiszen Csum Mej nem lehet biztos abban, hogy a gumyszerelő, akinél a trópusi hőségtől kipukkanó belsőt szokta javíttatni, nem gyilkolta-e meg az ő rokonait, a szomszédja nem lőtt-e agyon pár ezer embert, aki pedig sült banánt árul, nem volt-e egy tábor parancsnoka, ahol kínozták a foglyokat.

Ezt nem tudja meg tőlük.

Meg a majd' kétmillió meggyilkolt embertől sem.

Azoktól sem tudja meg, akikben régi sebek szakadnak fel a bírósági tárgyalásokon.

Nem tudja meg a tankönyvekből sem, hiszen Kambodzsában évtizedeken át egy szót sem írtak erről.

Ezért jelenik meg minden tárgyaláson. Harminc évig várt erre a pillanatra.

Régi khmer jövődölés

„Sötétség száll le Kambodzsa népére. Lesznek házak, de nem lesznek bennük emberek, lesznek utak, de nem lesznek utazók, hitetlen barbárok birtokolják a földet. Annyi vér folyik, hogy szügyig ér az elefántnak. Csak süketek és némák élnek túl.”

A fényképezőgép

1979. január 7., Phnompen. Ho Van Taj behajt a városba egy katonai konvojban. Hőség, egy lélek sincs az utcán, sivatagi kanyonra emlékeztet a Monivong sugárút, a mellékutcákat fölverte a gaz, nagy halmokba hordtak össze székeket, lábasokat, papírdobozokat, varrógépeket, matracokat, családi fényképeket. Rengeteg papírpénz zizeg az aszfalton. Jobbra hegyekben állnak a mosogatók, hűtőszekrények, elektromos készülékek, telefonok és olvadt műanyag tárgyak, autóroncok. Minden csupa rozsdá. Tankok érkeznek a „szellemvárosba”, zászlókat tűznek ki a katonák. Van Taj a szeméhez emeli a fényképezőgépet (tizenhat milliméteres az objektív).

Másnap Van Taj katonai dzsippel cirkál a városban. Eljut egy különös helyre. Telepakoltak egy boltot a plafonig jobblábas cipőkkel, a szomszédos üzletet pedig ballábasokkal. Rettenetes bűz láthatatlan felhője borítja el a kocsit. Van Taj megállítja az autót, kiszáll, körülnéz. Halálos csend van a városban. Impozáns villák mellett megy el, egyre elviselhetlenebb a bűz. A kapun felirat: École Première de Tuol Seng, gimnázium. Az iskolaépületeket körülvevő falakon szögesdrót. Az udvaron néhány patkány. Varrógépek szétszórva, a fák között függőágyak, száradó fehérneműk. Nyilván pánikszerűen menekült innen valaki. Hézagmentesen felszerelt drótháló borítja az erkélyeket, fölszántották az iskola udvarát. Bemegy. Bogarak roppannak a talpa alatt. Fényképek hányódnak a földön, törött telefonok hevernek a szobák padlóján, a kihúzott fiókokban dokumentumok, a kínai rádió mellett töltények. A másik helyiségben szögre akasztott bilincsek és lakatok lógnak a falon. Szétszórtak egy zsák meszet, az asztalon korbácsok, fűrészek, fejszék, kapák, botok. Kicsit távolabb egy mellszobor, portrék. Óvatosan lépked a fekete hajcsomók és a kiszáradt vértócsák között. Legyek rajzanak mindenhol. Az ágyak vaskeretéhez láncolt hullák árasztják a bűzt: húsz-harminc holttest lehet ott, férfiak, nők és gyerekek. Fehér kukacok nyüzsgönek mindenhol. Hatalmas ütéssel zúzták szét a koponyákat, mintha ásóval vágta volna oda.

Alkonyodik. Van Tajnak remeg a keze, a szeméhez emeli a fényképezőgépet.

Vándormozi

Negyvenes évek, Kampongthom tartomány. A kis Kaing Guennek van rádiója. De mennyit hallgathat rádiót egy kisfiú? Ha átutazik a falujukon a mozi, Kaing már kapkodja is apró lábait a falépcsőn, rohan a templomhoz. Ott már csitítgatják a gyerekeket, elhelyezték a kis szőnyegeket, leülni! Mindig játszanak a nagyfilm előtt egy rövidebbet: bal oldalt egy férfi, kendővel a szemén, a háta mögött összekötött kézzel, előtte tizenkét katona, puskával. Azt mondják, ők a *khmer szerei*, a szabad khmerek, a király ellen lázadó bandák tagjai, akiket agyonlőnek Szihanuk király csapatai. A hóhér elsüti fegyverét, mielőtt elhangzana a vezényszó.

A király kígyókat melenget

Szihanuk király modernizálja az iskolarendszert. Kambodzsa nemrég szabadult a francia befolyás alól, kilencven év után. Kampongthomban kétszáz hely jut az iskolákban hétszáz jelentkezőre. A tizennégy éves Kaing az egyik kiválasztott. Csak havonta egyszer megy haza – öt óra biciklivel. Néha küld neki a család kevéske rizst. Idősebb házaspárnál lakik, amely tésztát árul a standján. Kaing cserébe besegít az üzletbe és a házimunkába. Nem focizik, nem nézegeti a lányokat. Legszívesebben a könyveket rakogatja esténként az íróasztalon, gyertyafényben. A füzetait simogatja, gondosan odailleszti a tankönyvét az asztallap széléhez. Segít a tanulásban az osztálytársainak, fiúknak és lányoknak is, gyakran mondogatja nekik: „legyetek erősek és kitartók”. Tudja, milyen nehéz sorsuk van a nőknek Kambodzsában.

Kaingnak van egy haverja – Ho Ngie. Tanítás után biciklire pattannak, és mennek a kormány két kilométerre lévő tájékoztatási központjába. Újságokat olvasnak, és amikor nem néz oda a tiszt, lenyúlhatnak egyet-kettőt. Kaing megtudja, hogy a gimnáziumba jön Ke Kim Huot, aki a kedvenc tanára volt az általános iskolában. Eztán már gyakran jár hozzá. Kim Huot gondoskodik a legszegényebb diákokról, ingyencégekkel kínálgatja őket, néha szállást is ad valamelyiküknek, ingyen korrepetál. Ha lesben állnánk esténként a kis ház előtt, ahol tanít, a következőket hallanánk:

– ...új épületekbe költöznek az iskolák a templomokból, a tanárok keményen dolgoznak és szerényen élnek, de mi a helyzet a szerzetesekkel? Selyemruhák, adományokból épült fényűző templomok. Kambodzsa szegény és igazságtalan, akinek nincs pénze, nem tud elintézni semmit. Miközben felszabadul az egész világ! Már nem áll egy helyben, nem hisznek az emberek a karmában, a végzetben, Kínában pedig tudják és bizonyítják azt, hogy minden akadályt legyőz az emberi akarat és erőfeszítés. Vegyétek kézbe az ügyeket, mert a fiatalok, az iskolázottak az ország reménységei!

A király reformja előtt a középfokú végzettség is garantálta azt, hogy kap munkát az ember a kormányzati struktúrákban. De a reform hatására tömegestül kerülnek ki az iskolákból képzett fiatalok, akik nem találnak állást a földművelésre épülő zöld országban.

A király kígyókat melenget a keblén.

Fullasztó léghő

Kaing egy év alatt végzi el a kétéves előkészítő tanfolyamot. Fölajánlják neki, hogy tanuljon Phnompenben, az igen elismert Lycée Sisowathban. Ott végzi a tanfolyam második részét, a második legjobb eredménnyel érettségizik az országban. Megismeri a fővárost, szakadékot lát a falu és a város között.

Kaing beleszeret Kimbe, Ho Ngie hűgába. Együtt kezdik egyetemi tanulmányaikat. Eljegyzik egymást. Felbontják a jegyességet. Kaing átmegy a Pedagógiai Intézetbe, ahol egy kommunista aktivista, Szon Szen az igazgató. A fővárosi pártszervezet főnöke, Khnaj Kim Hour juttatja be Kaingot a párt soraiba.

Barátságot kötnek. Biztos akkor hangzik el először a vitáikban a *csengfeng* kifejezés. Akkoriban terjedt el Kínában ez a jelszó, amely arra szólít fel, hogy állandóan harcolnunk kell a munkastílus javításáért, ahhoz az elvhez tartva magunkat, hogy először a saját embereinket kell a leghigorúbban ellenőrizni, mert köztük tenyészik az eszmére nézve végzetes vírus.

Kiéleződik a konfliktus Kambodzsában, Szihanuk herceg pedig, aki közben formálisan lemondott apja javára, vörös szőnyegeken sétál, hízeleg a népnek. „*Mes enfants*”, gyermekeim, hajtogatja.

Kambodzsának önellátónak kell lennie. A herceg államosítja a kereskedelmet. A lakosság kilencven százaléka földműves. De többet fizet nekik a rizsért a Vietkong, mint az állam. Fölláznak.

A herceg szemében a tanárok és az egyetemi hallgatók felforgatók. De volt olyan embere Szihanuknak, aki rendet csinál: Lon Nol. Felkutatja az ellenségeket, börtönbe zárja, kínozza, gyilkolja őket. A dzsungelbe menekülnek az üldözöttek. Van köztük egy bizonyos Szaloth Szar, a tanár, aki a Sorbonne-on tanult.

1965-ben tanári diplomát kap Kaing, és Szkuonban, a pókok városában kezd dolgozni.

A három országút kereszteződésében fekvő város természetes megállóhely az utazók számára. Ha megállnak, csapatostul rohanják meg őket a gyerekek, akik tarantulára emlékeztető, olajban sült pókokat árulnak. Reggel a férfiak kimennek az erdőbe pókokat gyűjteni, délután kettő körül jönnek vissza, a nők pedig kisütik bő olajban. Az étel neve *a-ping*.

Mint mindenki, Kaing is gyakran eszik ilyet. Nem él társasági életet. Röpcédulákat hord szét és kínai propagandafilmeket vetít. Biciklivel jár, szerényen öltözik, nem iszik, nem jár multságokra. De ez még nem minden: többet tesz, mint amennyit beszél. Egyetemi csoportot szervez, hogy segítsen a parasztnak a földeken. Elmagyarázza, hogy támogatni kell a szegényebbeket és szerencsétlenebbeket. Itt még nem volt ilyen ember.

Megkapja hát a *manuh daacs hat* címet, ami a vörös khmerek terminológiája szerint olyan embert jelent, aki mindent fölládoz az eszméért. Kaing tudja, hogy üldözik az országban, börtönbe zárják a kommunista agitátorokat, de biztosabb a dolgában, mint mások, hisz van bázisuk Szkuon közelében a vörös khmereknek.

Elveszi a földet a parasztoktól a kormány Szamlaut körzetben, mert cukorfinomítót létesít. A katonaságnak kell behajtani az adókat és ügyelni arra, hogy az államnak adják el a cukrot a földművesek, ne a Vietkongnak. Néhány paraszt nem bírja tovább, megölnék két katonát. Külföldön van a herceg, de Lon Nol tudja, mit kell tennie.

Gyűjtogat, gyilkol, Phnompenbe hozatja a levágott fejeket, így kell bizonyítani azt, hogy végrehajtották a parancsait. Tízezer áldozat lehetett.

Egyre fullasztóbb a levegő az országban.

A pókok városában

Találkozót beszéltem meg Kaing egyik tanítványával. Méteres cölöpökre fektetett padlón ül, zavarban van, idegesen dörzsöli az egyik lábfejével a másikat. Kaingről kérdezem.

– Nagyon jó tanár volt, szigorú, követelt, de sosem ütött meg senkit. Számtant tanított. Órán egyszer sem említette a kommunizmust. Segített a gyerekeknek a tanulásban, nagyon türelmes volt. Mindannyian szerettük, mert rendes embernek tartottuk. Aztán egyszer csak eltűnt.

Titkos reggeli

1969. február 11., a Pentagon. Még tart a vietnámi háború. Megszületik a döntés a titkos reggelin: amerikai repülőek vietnámi célpontokat bombáznak Kambodzsában (a Vietkong egységei állomásoznak ott, arra vezet a Ho Si Minh-ösvény, amelyen támogatást juttatnak el a kommunista Vietnámba). Nixon és Kissinger is elfogadja a tervet. Nem tájékoztatják a Reggeli-hadműveletről sem a Kongresszust, sem a közvéleményt.

Cseppek az égből

Egyre mélyebbre repülnek be a bombázók Kambodzsa légtérébe, a Reggeli-hadművelet pedig átalakul a nagy Menü-hadműveletté: az Előétel után jön a Tízórai, az Ebéd és a Vacsora. Négy és fél tonna bombát visz egyetlen B-52-es, és tíz kilométerrel a föld felett nyitja ki a gyomrát. Gyakran borítja felhők acélfüggönye az eget Kambodzsában, az emberek ilyenkor nem látják a repülőket. Fekete cseppek hullanak az égből. Egy szempillantás alatt természetellenes lesz a nagyságuk, nagy robajjal vágódnak a földbe. Nic Dunlop brit riporter: „A kambodzsaiak még csak absztrakt problémát sem jelentettek Nixon és Kissinger számára, egyszerűen nem léteztek”. 1973-ig mintegy kétmillió bomba hullik Kambodzsára, az áldozatok száma elérheti az ötszázezretet (hatalmas különbségek vannak a becslések között), a háziállatok kétharmada elpusztul. Mintha gigantikus ekével szántották volna fel a földet. A falusi lakosság fele a városokba menekül a bombázások elől.

A vörös khmerek kihirdetik a falvakban: „Megvédünk benneteket ezektől az ördögöktől!” Egyenlőséget és második Angkort ígérnek, visszahozzák a mai Bangkokig terjedő középkori khmer állam régi dicsőségét, a mesés templomok és a termékeny föld korát. Hisz még a kínaiak is azt mondták: „dúsan terem, mint Kambodzsa földje”, itt meg csak hamu, üszkös romok, holttestek? Csak úzzék el ezeket az amerikai sátánokat és a kambodzsai árulókat! Fegyelmeztetek, sokan vannak, ők a mi fiaink. Kik, ha nem ők?

Maga a herceg szólította fel őket Pekingből, rádión keresztül: „Fivérem és nővérem! Menjete a dzsungelbe, és csatlakozzatok a partizánokhoz!”

Csakhogymár nem ő uralkodik. 1970-től Lon Nol vezeti az országot, meg-

fosztotta a hatalmától a herceget, amikor megint külföldre ment. Azt mondják, a CIA műve a puccs. Mindenesetre az amerikaiak teljes mértékben támogatják a Lon Nol-rezsimet, katonai tanácsadókat küldenek Kambodzsába. Jó jelölt volt Lon Nol a vörös dögvész felszámolására.

De először amnesztiát hirdet a raboknak, hogy enyhítse a feszültséget az államcsíny után.

Többek között Kaing Guek Eav is amnesztiát kap. Hazatér a családjához, de csak két hétre. Nagy pusztítással jártak a környéken. Kaingnak nincs ideje arra, hogy elmagyarázza, mi történt. Amikor kezdődtek a letartóztatások, elmenekült Szkuonból a vörös khmerek bázisára. Parasztnak tette magát. Pár hónap elteltével tartóztatták le. Eleinte Kampongtyamban ült, aztán átvitték a politikai foglyok fővárosi börtönébe – összesen két évet töltött rács mögött.

Vajon említette-e a *tong tint*? Ez egyfajta önszegélyező hitel. Egy csoport megállapodik abban, hogy mindenki ugyanakkora összeget fizet be a közös kasszába, aztán joga van kölcsönkérni az egészet, majd visszafizeti a hitelt a kijelölt határidőre. Lehet, hogy nem akarja bevallani, vagy nem is igaz? Mindenesetre ilyen pletykák terjednek a városban: fölvette a hitelt, és nem tudta miből kifizetni, a társai pedig jelentették az ügyet a rendőrségen. Azt beszélik az emberek, hogy minden pénzt a vörös khmerek fölfegyverzésére fordított. És meglépett a dzsungelbe.

Közli a családjával, hogy visszamegy dolgozni Phnompenbe. Rögtön ezután fölrobban a híd a falu közelében, elvágják az utat.

Kaing Guek Eav eltűnik.

Fényképek

Phnompen. Fekete-fehér fényképeket nézegetek a Tuol Szleng Múzeumban:

1. Vörös khmerek portréi. Gyerekek, fiatalok, fekete egyenruhák, sötét bőr, hollófekete haj, teljesen kifejezéstelen arcok.

2. Tömeg, felnőttek és gyerekek rövidnadrágban, papucsban. Kis családi boltjuk előtt állnak a járdán az út mellett, integetnek, kiabálnak, gesztikulálnak, nevetnek, mindenki néz valamit. A háttérben „HONDA” feliratú cégér.

A dátum: 1975. április 17.

1975. április 17.

Napfényben fürdik Phnompen, ragyognak a sugarak a puskacsöveken és a vörös khmerek győztes tankjain. Tömegek özönlének az utcákra, hogy üdvözléjk megmentőiket. Az emberek kiabálnak, ugrálnak örömben – „Vége a háborúnak! A mi fiaink!”. Virágokat dobálnak, gyerekek futnak a tankok után, némelyiknek sikerül felugrani.

Végre elfoglalták a fővárost a vörös khmerek.

Kaing átutazik a szülőfaluján. Három gyerek kíséri testőrként, Kalasnyikovval a vállán. Ott maradnak éjszakára. Pillanatok alatt felbolydul a környék attól a hírtől, hogy megérkezett. Este mesél a figyelmes hallgatóságának:

– Új korszak jön, lesz már a faluban kórház és iskola is. Mindenkinek könnyebb lesz.

A nehéz körülményekre panaszkodik valaki.

– Ne aggódjatok. Mindent megad nektek az Angkar Loeu, a Legfelsőbb Szervezet, amire szükségetek van.

(Tájfunok

Tájfunok törnek Kambodzsára. Rendszerint már jóval a hurrikán előtt világosan érthető jeleket küld a háborgó ég. Amikor csendesedik a vihar, a levegő tiszta, fémes fény sugárzik, amely patakokban zuhog a földre.

De néha váratlanul másodszor is lecsap a tájfun, és elnyel mindent a fekete mélység.)

Szellemváros

Pár nappal később történik valami furcsa. Csoportokba verődve állnak a lakosok a magas kerítés mögött, nézik, ahogy a túloldalon pánikszerűen szállnak helikopterre a diplomaták és a tudósítók. Egész Phnompent kiürítik a katonák, kihirdetik, hogy bombázni akarják a várost az amerikaiak. Azt hajtogatják: „Legkésőbb három nap múlva visszajöttök”. Mindenki nagy sietve hagyja el a lakását, a legértékesebb tárgyakat viszi magával. Mezítlábas tömeg hömpölyög az utcákon. Minden város elnéptelenedik az országban.

Nem igaz, hogy eztán már semmit sem tud a világ a kambodzsai eseményekről. Nem maradnak rejtve a műholdas felderítés előtt a tébolyult migrációs mozgások. Ha jól megnézi az ember ezeket a fényképeket, érthetetlen jelene-
teket lát.

Odafentről Kambodzsra óriási mocsárnak látszik, olyan, mint egy nagy kiterjedésű delta közepe, ahol szétváló és megint egyesülő kiszáradt folyóágak rajzolódnak ki a dzsungel zöld szőnyegében, és hatalmas tömegek nyüzsögnek bennük. A holtfáradt menet hétről hétre sötétebb lesz a naptól, a portól és a homoktól. Monokróm egészé olvadnak össze a nyikorgó kordék, a korhadtt vödrök és az összekulcsolt kezek. Találkoznak a menetoszlopok a dzsungel foltjai között lévő kereszteződésekben, örvénylenek az ellenőrzőpontokon, ahol elválasztják egymástól a családtagokat, elveszik a személyes holmikat, szortírozzák az embereket: ide a parasztokat, oda az értelmiséget.

Éjszaka beragyogja az országot a halálra rémült vándorok által gyújtott tábor-tüzek koszorúja.

Csum Mej visszaemlékezéseiből

– Amikor elfoglalták a várost a vörös khmerek, fehér zászlóval futkostam körbe-körbe, mint az őrült. Azt kiabáltam: „Szabadság! Béke! Diadal!”

A következő néhány napon lövöldözések törtek ki a városban. A szemem látára öltek meg a katonák három embert. Kidobtak mindenkit a házakból.

Vidéki földműves kommunába küldtek a családommal együtt. Gyalog mentünk, éhezünk és szomjazunk a tűző napon. Beköltöztünk egy kis parasztházba. Nem tudtam, mi lesz velünk, milyen világ jön most.

Mindennap kiküldtek virradatkor a tóra vízért. Egy reggel, amikor a térdig érő vízben gázoltam a partnál, ráléptem valakinek a lábára. Hulla volt. Egyre több lett belőlük, bebüdösítették a vizet és a halakat.

Egyszer odajött hozzám az egyik khmer, és azt mondta: „Lerohadt egy teherautó a malomnál. Szereld meg!” Megtudta az Angkar, hogy jó szerelő vagyok, ezért eztán már nem kellett a földeken dolgoznom, mint más emberek millióinak, akiknek örökre ott maradtak a csontjaik. Irtotta az értelmiséget az Angkar, de jobban bánt az iparosokkal. Hasznukat vehették. Aztán átvittek Kampongtyamba, végül pedig Phnompenbe kerültem. Csak férfiakat engedtek vissza a városba. Szellemvárossá vált. Néhány katona lézengett ott. Egy műhelybe küldtek, harminc kilométerre a városközponttól. Miről beszéljek itt? 1978-ig reggeltől estig embertelen rémületben kotorászom a csavarok és a váltóemelőik között. És azon törtem a fejem, hogy ilyen lesz-e most már a világ mindvégig. Emlékszem, odajött hozzám egy bajtárs: „Háborúzunk Vietnámmal. Szüksége van a hadseregnek szerelőkre. Szedelőzködj.”

Felfigyeltem egy apróságra. Nem hagyta, hogy vigyem a szerszámosdobozomat, pedig anélkül egy lépést sem tettem addig. Nem volt semmim, két dolgot leszámítva: azt a dobozt és a reményt.

Az Angkar pedig mindenhol ellenséget látott. Talán rosszul csavaroztam a helyére a váltóemelőt?

Fölszállítottak egy lambadára. Így nevezték a katonai teherautókat. Megbilincseltek és bekötötték a szememet. Ha az ember nem lát semmit, a rémület pánikká változik. Már nem gondolkodik, nem elemzi a reakcióit, nem lát előre semmit, nem kalkulál.

„Értesítétek a feleségemet, könyörgöm!” – kiabáltam.

„Úgyis végzünk veled, szarházi! Elárultad az Angkar Loeut. Miért értesíténék a feleségedet?”

Lerugdostak, és elvezettek valahová.

Az S21-es

1977. július 21. Ez a nap is úgy kezdődik, mint a többi. Hamar hozzászokik az ember az áporodott levegőhöz. Harminc férfi sorakozik fel az alakulótéren fekete egyenruhában.

Menni kell dolgozni. Van itt pár hónapja egy kemény csávó, aki nem tört meg. Ma megint rá kell szállni.

A kínvallatásnak alávetett rab állítólag rajta van a börtönparancsnok titkos listáján. Bejegyezték a neve mellé azt, hogy CIA-ügynök. Ő Kim Huot, Szkuotban tanította Kaingot. Azért került ide, mert mint a vörös khmerek elöljárója és egy Puszat tartományban lévő körzet parancsnoka engedélyezte az embereknek,

hogy megmaradjanak a régi foglalkozásuknál, és nem gyűjtött be elég rizst, nem teljesítette a normát.

Maga a táborparancsnok, egy bizonyos Dojk elvtárs is rajta tartja a szemét az ügyön. Könnyű felismerni, bár a többi hóhérhoz hasonlóan ő is egyszerű fekete egyenruhát visel. Gumibelsőből készült szandálban jár, a fején zöld Mao-sapka, a nyakában lazán lógó fekete-fehér sál, a mellényzsebében két golyóstoll, csak ez jelzi a rangját. Rendszerint dossziékat tart a hóna alatt. Egyik cigarettáról a másikkra gyújt, de nem szívja végig, ha a feléhez ér, elnyomja, és másikkra gyújt. Kotabot szív, az a legjobb, a többieknek jó a szűrőtlen Klok és a Bajon, vagy Dojk csikkjeit szedik össze.

Kaing Guek Eav forradalmi álneve a Dojk.

Mielőtt az S21-esbe került, több vidéki börtön főnöke volt. Vitte magával a legjobb hóhérokat. Mindvégig tartja a kapcsolatot a régi barátokkal. Szon Szen, Dojk egykori tanára ajánlotta ebbe a tisztségbe. Rendszeresen felhívja. Most Szon Szen a belügyminiszter és a titkosrendőrség főnöke. Egy évvel később parancsot ad arra, hogy öljenek meg százezer gyanús embert, mert összeesküdhettek a vietnámiakkal. Hat napot kapnak rá a katonák. Vannak mások is. Pol Pot, a forradalom feje, az Első Számú Testvér – korábbi nevén Szaloth Szar, aki a dzsungelbe menekült a kormány megtorló intézkedései elől. Az S21-esbe vitték és agyonlőtték Khnaj Kim Hourt, a fővárosi pártszervezet egykori főnökét, aki bevezette Dojkt a párt soraiba.

Dojk parancsára.

Két éve irányítja Kambodzsát az Angkar Loeu, a Vörös Khmerek Legfelsőbb Szervezete. Úgy kell felépíteni az új, ideális társadalmat, hogy kiiktatjuk az ellenséget. Ennek érdekében szét kell szakítani minden létező társadalmi köteléket, el kell választani egymástól a családtagokat, hadat kell üzenni mindennek, ami a múlthoz kapcsolódhat: az iparnak, a telefonoknak, a cipőknek, az autóknak, a bankjegyeknek, a mosógépeknek, az iskoláknak, a kórházaknak, bankoknak. Már nem létezik a „magánügy” fogalma. 1975. április 17-ét nyilvánították a 0. év kezdetének. Az első számú közellenség az értelmiség, kategóriákra osztják a társadalmat, csak a parasztoknak van létjogosultságuk meg azoknak, akiket sikerült átnevelni. Elszigetelődik a világtól az ország, csak néhány állammal tart diplomáciai kapcsolatot, többek között Kínával és Észak-Koreával.

Mintegy ezerötyszáz rab volt egyszerre az S21-es politikai börtönben. A volt gimnázium épületében ülnek. Az Angkar volt iskolákban vagy templomokban börtönöz be és kínoz embereket, mert onnan nem hallatszik ki az üvöltésük és a jajveszékülésük. Az S21-esből senkinek sincs joga élve kijönni. Az S21-esbe bárki bekerülhet, nem tudni, mikor és miért. Az S21-esbe még maga a táborparancsnok is bekerülhet – mint Nath bajtárs, aki 1975-től 1976-ig Dojk feljebbvalója volt.

Dojk pár lépésre lakik a munkahelyétől a feleségével, Rommal. Három testőr vigyáz rájuk. Katonásan berendezett szobáik vannak a második emeleten, melyeket sorba rakott portrék díszítenek: Sztálin, Lenin, Marx, Engels, Mao és Pol Pot. Két zászlót tűztek a fényképek fölé, az egyik sarlós-kalapácsos, a másik a *tung padevat*, a Demokratikus Kambodzsa forradalmi zászlója. Az első emeleti hallban találkoznak a magasabb rangú rabokkal, akiket aztán cellákba zárnak. A szomszéd szobában van a sötétkamra, ott hívják elő minden rab fényképét. Dojk

rendelkezésre áll néhány autó: egy öreg amerikai Ford, egy kínai dzsip és néhány robogó.

Napközben rendszerint nehéz elérni. Szeret a művén dolgozni, órák hosszat szortírozza és indexekkel látja el az ügynököket és a gyanús elemeket, leleplezi az Angkar Loeu ellenségeinek mesteri hálózatát. A taktika világos: dehumanizálni a rabokat a hóhérok szemében, akiknek a huszonnégy oldalas kínzási tankönyv szerint kell eljárniuk. Minden rabot lefényképeznek, ez szökés esetén megkönnyíti a keresésüket. E pillanattól fogva a rab olyan, mint a fényképen: magányos, bűnbánó, és nem talál kiutat. Számok váltják fel a neveket. A hóhér előhívja az ellenséget: 37-es számú bűnös, 12. sor. 4-es cella, C épület.

Kambodzsa éjszaka ragacsos sötétségbe merül. Egész éjszaka dolgozik a börtönben a generátor. Az S21-es egyike annak a néhány helynek az országban, amelyet ragyogó fény világít meg. Dojk rendszerint este jön ki az irodájából, és ellenőrzi a beosztottak munkáját. Megnézi, hézagmentesen zárja-e a drótháló az ablakokat és az erkélyeket. Ha nem, kiugorhat, öngyilkosságot követhet el a rab, értékes információkat vihet magával. Visszaküldi a jelentéseket, javításokkal, nagyobb hatékonyságot követel. A hóhérok tudják, hogy főbe lövik őket, ha nem válnak be. Néha maga Dojk is munkához lát. Nem szórakozik lelki terrorral, veréssel, perzseléssel, a körmök kitépésével. Rögtön üzembe helyezi a villamosszéket.

Estéknként kötelező gyűlésre rendeli a beosztottjait, ezen okítja őket, rámutat a hibáikra. Éjszaka néha a Gyilkos Mezőkre (Csoeng Ek) utazik. Teherautón szállítják oda a rabokat, a várostól tizenöt kilométerre folynak a tömeges kivégzések.

Csum Mej visszaemlékezéseiből, folytatás

– Lépcsőt éreztem a talpam alatt. Félemelet, lépcső, emelet, lépcső, hideg falak, félemelet, lépcső, második emelet. Rázkódtak a rácsok. A földre löktek. Hideg volt a padló. Állandóan be volt kötve a szemem, de éreztem és hallottam, hogy tele van emberekkel a helyiség. Hallottam a nők ordítását, akiktől elvették a gyerekeiket.

Ma, amikor erről beszélek, már tudom, mi történt ezután. Akkor még fogalmam sem volt arról, hogy mit jelent az örök lépteinek kopogása és a kívülről hallatszó motorzúgás.

Imádkoztam, hogy ne olvassák fel a nevemet, bárcsak kiderülne, hogy nem létezik ilyen szó, nem született ilyen ember, nem lehet leírni, felolvasni, kimondani ilyen szót; tűnjön el örökre, ne jöhessen senki a rácshoz, és ne morduljon rám: „Csum Mej!”. Mert ha felolvassák az ember nevét, az halált jelent.

„Csum Mej!” – visszhangzott a cella. Valaki felnyögött. Biztos a fájdalomtól és a megkönnyebbüléstől egyszerre.

Sokáig vezettek a folyosókon, végül bementünk egy szobába. A padlóra löktek. Levették a kendőt a szememről. Vért láttam a padlón, nagyon sok vért, egy köteg korbácsot a falon, villamosszéket, írógépet. Egy bizonyos Tith hallgatott ki. Semmit sem tudok erről az emberről.

Megkezdték a kihallgatást. Először a nevemet kérdezték.

Aztán rátértek a lényegre.

„CIA? KGB?”

Sírtam.

„Szukafajzat! Mit gondolsz, ártatlanul tartóztatott le az Angkar?” – mordultak rám.

Feljajdultam. „Ártatlan vagyok!”

Egyikük fogott egy dorongot, és verni kezdett. Letépték egy ujjamat. Végül villamosszékbe ültettek. Kétszer veszítettem el az eszméletemet.

„Ha bevallod, békén hagyunk” – hajtogatták.

Máig megmaradt az archívumban a kihallgatási jegyzőkönyvem. „Túl sok anyagot pocsékol el, túl sok tút tört el a csoportja, tönkretette a gépek szíjait.” Ilyen bűnökért halál járhatott.

Hatvannégy nevet adtam meg, sokat én találtam ki. Úgy megkínóztak, hogy minden szót kimondtam volna, amit csak követeltek tőlem. Nekik mindenki ellenség volt, a fogatlan aggastyánok és a csecsemők is.

Nem vagyok hős. Ez ma is fáj. Mindennap imádkozom mindezekért az ártatlanokért: azokért, akik ugyanilyen körülmények között adták meg a nevemet, és azokért is, akiket én adtam fel.

Szorosan egymás mellett aludtunk a cellában. Nem szólhattunk egymáshoz, mégis beszélgettünk éjszaka, suttogva. Az egyetlen téma a teherautó motorzúgása volt. Rendszeres időközönként érkezett és indult el: „Megy, visszajön, itt vannak már, vajon kit hozhattak, elindította, leállította”. Tudtuk, hogy a távolban leállított motor úgy némul el, ahogy a teherautón elvitt emberek életét oltják ki. Olyan sokan voltunk, mégis mi voltunk a legmagányosabb emberek a világon. Nem tudtunk segíteni egymásnak, odabilincseltek a fémrudakhoz, a padlónál. Kegyetlenül összeverték, ha mozogni mertünk anélkül, hogy engedélyt kértünk az őről. Lőszerdobozba ürítettünk, havonta legfeljebb kétszer, mert csak két kanál levest kaptunk naponta, azt is gyakran holttestek mellett guggolva ettük meg. Lelkiismeret-furdalás nélkül. Vadállatok voltunk. A plafont bámulva vártuk, hogy a szánkba essen egy féreg.

Tizenkét nap, tizenkét éjjel kínoztak. Kiderült, hogy szükségük van szerelőre. Most is megmentette az életemet a szakmám. A börtön műhelyében dolgoztam, varrógépeket javítottam, melyekkel a vörös khmerek fekete egyenruháját készítették.

Akkor láttam egyetlenegyszer Dojkot az S21-esben. Két fegyveres őrrrel jött be a műhelybe. Nem néztem meg magamnak őket. Nem mertem volna a szemébe nézni. Futó pillantást vettem rá, reszketve a rémülettől.

1979. január 7.

Pár napja fokozott harcészültségbe helyezték az S21-es állományát. Olyan hírek érkeztek, hogy vietnámiak közelednek a városhoz.

Reggel a személyzet leül reggelizni. Egyszer csak megjelenik az égen egy vietnámi F-111-es. Dojk pisztolyokat oszt szét az őrök között, csoportokra osztja és kiküldi őket felderítésre; a Monivong sugárút felé futnak, a falak mögött állnak lesben, az utcákon pedig vietnámi tankok dübörögnek, és tüzet nyitnak.

Az invázió oka a vietnámiak és a vörös khmerek között kialakult határviszály. Az egyik tankkal érkezik Van Taj vietnámi fotóriporter, aki másnap felfedezi a szellemvárosban az S21-est, a vörös khmerek legnagyobb titkát. Dojk eltűnik.

Csum Mej visszaemlékezéseiből, folytatás

– Január 7-én a műhelyben voltam, amikor lövöldözést hallottam a fal mögül. Fogalmam sem volt, mi történik. A főépület felé rohantam, és fegyveres őröket pillantottam meg, akik menekülni készültek nagy sietve.

Pánikba estek, az élő foglyokkal helyben végeztek, akikre pedig már nem maradt idejük, a ruhájuknál fogva rángatták ki az utcára. Nagyjából ötven embert gyűjtöttek be, és a Gyilkos Mezőkre kísérték minket. El kellett mennünk a közeli Prej Szar börtön mellett. Fojtó hullaszagot éreztem, amikor odaértünk. Akkor pillantottam meg a börtönből szabadult tömegben a feleségemet a gyerekekkel. Nagyjából akkor zárták őket a Prej Szarba, amikor letartóztattak.

Kicsúszott Dojk kezéből az irányítás. Több beosztottját is megölte. Eluralkodott a káosz. Éjszaka sikerült megszöknöm néhány más rabbal együtt. Én voltam az egyik abból a tizenkét rabból, aki megmenekült az S21-esből. Isten kiválasztottja voltam.

Mentünk, amerre láttunk. Útközben találkoztunk egy terhes asszonnyal. Kimerült volt. Nekiadtunk mindent, amink csak volt: a zubbonyt és a *kramát*.¹

Aztán meg...

Bocsásatok meg, de mindig elerednek a könnyeim, amikor erről beszélek.

Virradt már kint a mezőn. Csoportosan voltunk.

„Menjenek előre az asszonyok” – mondta valaki.

Nagyjából a mező közepén volt a feleségem a gyerekekkel, amikor tüzet nyitottak a közelben rejtőző vietnámiak. Azt kiabálta: „Menekülj! Menekülj! Ne gyere ide! Megölnék!” Láttam, hogy a földre rogy a géppuskasorozat után. Meghal a gyerekem. A vietnámiak előbb megmentették az életemet, aztán kiirtották a családomat.

Most biztos azt gondoljátok: „Hát én mit tettem volna?” Talán azt hiszitek: „Nem menteném a bőrömet, golyózáporban is rohannék a feleségemhez”. Nem tudom, mit tettetek volna. Én földre vettem magam, és félig eszméletlenül kúsztam a bokrok között. Aztán mentem tovább három éjszaka a dzsungelben. A telihold fényében is csak sötétség volt a szemem előtt. Nappal a bozótban rejtőztem. Nem ettem semmit. Rettogtam az emberektől. Végül találkoztam az úton egy idősebb asszonnyal.

„Hova valósi vagy?” – kérdezte. „Phnompenbe...” „Egyedül vagy?” „Igen.” „Hová mész?” „Phnompenbe...” „Nem erre van! Pont ellenkező irányba mész!”

Visszafordultam. Napokig tartott, mire eljutottam a városba, ahová már jöttek vissza az egész országból az első menekültek, főként kopaszra nyírt nők, akik rémisztően nyikorgó kordén húzták maguk után azt, ami még megmaradt nekik: tyúkokat, karókat, ládákat. Némelyik mögött zörgő csontú ökor ballagott.

¹ Hagyományos kambodzsai sál.

Nem volt valuta az országban, a rizs lett a fizetőeszköz. Ötletszerűen foglalták el az emberek az üres házakat. Mire eljutottam a lakásomba, már berendezkedtek ott is.

Leültem a járda szélére, fogtam a fejem. Forgott velem a világ.

Előlről kellett kezdenem mindent.

Az egész nemzetnek föl kellett támadnia.

Fekete üvegek

Kambodzsában egyre nagyobb a káosz a vietnámi invázió után, belső harcok dúlják. Partizánvétekenységet folytatnak a vörös khmerek, aknákat raknak le az egész országban. Az új hatalom teljes mértékben a kommunista Vietnámtól függ. Az Egyesült Államok és az ENSZ a vörös khmereket ismeri el Kambodzsa kizárólagos képviselőinek. Táborokat létesítenek Thaiföldön és Vietnámban a menekültek millióinak. A thai hadsereg védi a khmereket a vietnámi támadásoktól. Sötétített üvegű autókkal viszik Bangkokba, kórházba a sebesülteket. ENSZ-diplomata lesz Jeng Szári, a khmerek egyik vezére, a lánya a legjobb amerikai egyetemeken tanul.

Nem tudni, ki kicsoda a háborús zűrzavarban.

Dojk egy thaiföldi menekülttáborba kerül, és angolt tanít. Aztán matematika-tanár lesz.

Bár a vörös khmerek formális védőernyője alatt áll, tisztában van azzal, hogy túl sokat tud. Az a veszély fenyegeti, hogy kiiktatják, mert nem semmisítette meg az S21-es dokumentumait. 1986-ban Kínába küldi Szon Szen, az Idegen Nyelvek Intézetében kell dolgoznia. De megtudják a kínaiak, hogy milyen funkciója volt az S21-esben. Felbontják a szerződését, Dojk pedig visszamegy Thaiföldre.

Ung Pecs, az egyik rab, aki megmenekült az S21-esből, Auschwitzba megy, ahol meg kell tanulnia, hogy lehet népiértást bemutató múzeumot létesíteni. A vezetése alatt jön létre Phnompenben a Tuol Szleng Múzeum a hóhérok egykori épületeiben. A falon Kambodzsa térképe, az áldozatok koponyájából és csontjaiból.

A riporter

1989-ben Kambodzsába utazik egy tizenkilenc éves brit fotóriporter, Nic Dunlop. A kezébe került valamikor a *National Geographic* egyik száma, melyben Angkor varázslatos templomait és az édenkertre emlékeztető dzsungelt bemutató fényképek mellett a tömegsírokról is közöltek fotókat. Ez nem hagyja nyugodni.

Elmegy a Tuol Szleng Múzeumba, és hitetlenkedve nézi a sok ezer rab és hóhér fényképét. A halomba rakott cipők és a rengeteg haj mellett. Az egyik fekete egyenruhás férfi beszél a mikrofonba. Akkor még nem tudja, hogy ő Dojk.

A mesemondó

A kilencvenes évek eleje. Phkoam tipikus khmer falu: kis sziget a nedvdús zöld növényzet tengerében, egy kisebb hegy lábánál, cölöpökön álló szerény házak, a banán- és pálmafák sűrűjébe illeszkedve.

Az egyik udvarban összekötött kézzel áll egy fiú a bottal rajzolt kör közepén.

– Ha átléped a vonalat, és kijössz, megbánod! – kiált rá egy idősebb férfi.

Amikor menekülni próbál a fiú, a férfi odavág az ostorral.

– Ha még egyszer megcsinálod, halálra korbácsollak. Pol Pot alatt értesítetem volna az Angkát, elvitettelek volna! – Dojknak problémái vannak a legidősebb fiúval. Hazudozik a kölyök, motorokat lop a szomszéd falvakból, állandóan bajba kerül. Dojk a tanítványaival is szigorúan bánik. Bár ő az egyik legjobb tanár a faluban, és ingyen korrepetál, frászt kapnak tőle, ha bedühödik.

– Rémisztő – mondják.

1991-ben csapatok érkeznek Kambodzsába ENSZ-zászló alatt, azzal a feladattal, hogy teremtsenek békét, és fektessék le „a demokratikus választások politikailag semleges alapjait” (többek között hatszázhatvanhat lengyel katona is van köztük). Dojk úgy dönt, hogy nem megy haza. Phkoamban telepedik le a családjával.

A házuk szerény, de van három kis parcellájuk, motorjuk, pár tehenük és egy kis patikájuk. Rom szeret pletykálkodni, legszívesebben a szemben lakó szomszédasszonnyal, Szoj Szaronggal társalog. Dojkkal nem nagyon beszélgetnek, mert elég mogorva. De egy rossz szót se mond róla a szomszédasszony: udvarias, segítőkész, később is ki lehet fizetni nála a gyógyszerert, ad kamatmentes kölcsönt, egyébként is rendes ember.

Imádják a legkisebb gyerekek, amikor a papa esténként mesél nekik, és vicces pofákat vág.

Nincs jobb mesemondó nála a faluban.

A megtért bűnös

Egy novemberi éjszakán banditák támadnak Dojk házára. Megölik Romot, őt pedig megsebesítik, a közeli kórházba kerül. Pár nap után kiengedik. Ma sem tudni, hogy egyszerű rablótámadás volt, vagy gyilkossági kísérlet. Dojk fogja a gyerekeket, és Szvaj Csikbe költözik.

Úgy megváltozik a felesége halála után, hogy rá se lehet ismerni. Battambangban Christopher Lapel lelkészhez jár istentiszteletre. Mindig a hátsó padban ül szomorúan és rezignáltan.

– Válthatnánk néhány szót? – kérdezi, amikor egyszer odamegy a paphoz istentisztelet után.

Leülnek az asztalhoz.

– Nem találtam nyugalmat soha életemben – kezd bele. Csend támad. – Vétkeztem. Tényleg vétkeztem, nagy bűnt követtem el. Nem hiszem, hogy valaha is megbocsátának nekem a fivéreim és a nővéreim.

– Mindenki vétkezett. Erősnek kell lenned. Nincs olyan bűn, amit ne lehetne megbocsátani – magyarázza a lelkész.

Dojk eztán nagy odaadással tanulmányozza a Bibliát. Most már mindig az első sorban ül. Folyóban veszi fel a keresztséget. Előkészítő tanfolyamon vesz részt, végül maga is lelkész lesz, buzgón térít meg újabb és újabb embereket. Állandóan Istenről beszél. Templomépítést tervez.

Megint harcok törnek ki Kambodzsában. Dojk Thaiföldre, az ARC, az Amerikai Menekültügyi Bizottság támogatásával működő Ban Mua Muang-i menekülttáborba kerül a családjával együtt. Hamar kiderül, hogy a tudása alapján Dojk a legalkalmasabb jelölt az egészségvédelem irányítására: beszél angolul, franciául, thaiul, tanítja az irrigáció és a fertőzésmegelőzés módszereit, több részleg munkáját hangolja össze, nagyon keményen dolgozik.

Köztisztelőben álló személyiség.

A mánia

Az 1998-as év. A családjukat, az eltűnteket és a meggyilkoltakat keresik az emberek. Nic Dunlop tíz éve rendszeresen jár a halálra gyötört Kambodzsába.

Senki se tudja, mi történt Dojkkal. Azt beszélik, megölték, vagy az egyik kormányon kívüli szervezetnek dolgozik. Húsz éve nem készült róla fénykép. Egyszerűen eltűnt a föld színéről.

Dunlop Anlong Vengben nézi végig azt, hogy a vörös khmerek utolsó egysége is leteszi a fegyvert. Hónapról hónapra újabb régiók lesznek elérhetők az országban. Szabadabban lehet mozogni és fényképezni a terepen a háború után.

Az a rögeszme gyötri egy ideje, hogy meg kell találnia Dojkot. Mindig ott van a fényképe a farzsebében. Járja az országot, kérdezősködi.

Aztán eljut egy kormányon kívüli szervezet értekezletére, melyen az ország aknamentesítési tervét beszélük meg. Odamegy az egyik résztvevőhöz. Főként az aknák és a föl nem robbant lövedékek problémájáról beszélgetnek. Hang Pin néven mutatkozik be az az illető, aki az ARC logóját viseli a pólóján. Azt mondja, hogy a környéken lakik, matematikát tanít, és a menekülttáborban dolgozik. Dunlop előveszi a zsebéből a fényképet. Letaglózza. Semmi kétség – nagy fül, rossz fogak, rövidre nyírt haj.

Hang Pin valójában Dojk.

Sikerül lefényképeznie. A következő találkozáson interjút készít vele a *Far Eastern Economic Review*-nak. Azonosítják és letartóztatják Dojkot. Kiderül, hogy 1986 óta viseli a Hang Pin nevet, amióta visszatért Kínából.

Egy évvel később Dunlop megkapja a Johns Hopkins Egyetem újságírói díját, mert előkerítette és azonosította a nyilvánosság előtt a phnompeni S21-es haláltábor parancsnokát.

Kaing Guek Eav – Dojk – Hang Pin Istenhez hasonlóan három személyben lépett fel, mégis letartóztatták 1999-ben.

1998. április 15-én meghal Anlong Veng-i bázisán a félőrült Pol Pot. Egy évvel korábban parancsot adott Szon Szen meggyilkolására, mert árulással gyanúsított. A gyilkosok, ha már ott vannak, népes családját is kiirtják.

Csum Mej visszaemlékezéseiből, folytatás

– 1979 után megint szerelőként kezdtem dolgozni. Megnősültem. Rendbe kellett tennem az életemet. Felejteni? Nem, ezt életem végéig sem felejttem el. Minden éjszaka sírok, akaratlanul is folynak a könnyeim, ha meghallom azt, hogy „vörös khmerek”, akik eszembe juttatják a családom sorsát. Lelkibeteg vagyok.

Azóta mindig megjelenek a bíróság előtt, ha értesítést kapok, és ahogy most beszélek erről magának, ugyanilyen részletességgel írom le azt, hogy mire képes az ember ezen a világon. Teljesítenem kell ezt a kötelességemet, hogy ilyesmi már ne történhessen a jövőben. Ez ku-tya-kö-te-les-sé-gem.

Ha nincs a vietnámi intervenció, börtönbe kerül az a negyven-ötven ember, akinek megadtam a nevét, a kínvallatás során ők is megadnak újabb negyven-ötven nevet, és így megy tovább, egy-két évvel később pedig már minden kambodzsai ellenség, mindenki bekerül az S21-esbe, ott pusztul el az egész nemzet az egykori gimnázium épületében.

Most nyolcvanéves vagyok, örülök, hogy motorzúgást és gyerekzsivajt hallok, dudálnak az utcán. Találkozhat velem a Tuol Szleng Múzeumban. Itt vagyok mindennap, bár nem vezetek csoportokat. Ez ku-tya-kö-te-les-sé-gem. Mindig élére vasalt nadrágban járok, magasan a hasam fölé húzva, van egy kevés ritkás ősz hajam, és ahogy mondani szokás, mindig bepárásodik a szemem. Odamegyek hozzátok, turistákhoz, és megszólítalak benneteket: „Jó napot, Csum Mej vagyok”, és mesélek nektek tolmács segítségével arról, hogy mit csináltak itt velem harminc évvel ezelőtt, és látom a szemetekben, hogy kezditek felfogni: ezek a rudak, drótok, villamosszékek, az ürüléknek odakészített dobozok és ez a tizenöt-húszezer rémült arc a fényképeken nem fikció; a múzeumban kiállított tárgyak hozzám hasonlóan tanúi voltak az emberiség egyik legnagyobb bűnének.

Ezek már hallgatnak.

Én még beszélek.

Szellemek

Ha befizetünk negyven dollárt az egyik helyi utazási irodában, leadhatunk egy sorozatot a Kalasnyikovból a városon kívüli *shooting range*-en. Amióta leaszfaltolták az utat, könnyebb megközelíteni. Ez is a kikapcsolódás egyik formája, miután megnézte az ember a Csoeng Ek sztúpájában egybegyűjtött nyolcezer koponyát. Este hétkor szinte minden hostelben a *Gyilkos mezőket* vetítik a turistáknak. Rengeteg attrakció van – pubok, karaoke, robogók, hasis.

Végül elmennek a Tuol Szleng Múzeumba, az udvaron mászkálnak. Kiabálnak a helyi gyerekek, biciklivel kergetőznek, a kirándulók szívószállal isszák a kólát.

Madárrajok figyelik őket a magasból, fák koronájába rejtőzve. Egyesek szerint a madarak a meggyilkolt kambodzsaiak szellemei.

De ha közeledünk hozzájuk, rémülten szétrebbennek.

Epilógus

Negyven év börtönre ítélte Dojkot a vörös khmerek bűneit vizsgáló bíróság. A vádlott mindmáig három doboz cigarettát szív naponta. Gondosan előkészített jegyzetekkel megy a tárgyalásokra.

Nem sokkal ezután a rezsim újabb vezetői ültek a vádlottak padjára.

PÁLFALVI LAJOS fordítása

Ház a Loes folyó partján

A villa már messziről látható volt. Eltűnt és felbukkant, ahogy az első és az utolsó számú országút kanyargott a part mentén. A Batugadéból indult autóbusz közeledett a fővároshoz.

Fent, a ház előtt kellemes tengeri szél fújt. Az autóbuszban azonban kibírhatatlan a hőség, nem halkul a malacok és kutyák lármája – B1 és B2 fehérjevitaminok –, a szomorú, rühes korcsoké, amelyeket a vágóhídra szállítanak, első mancsuk szürke szigetelőszalaggal a nyakukhoz van kötve. Mindig a bal mancsuk.

Az állatok elesnek, amikor a sofőr a kormányt oldalra rántja – ez az út elválik az égszínké tengerbe hulló szakadéktól, elmenekül a fölé emelkedő kiszáradt hegyi szavannától, és behatol a parthoz simuló trópusi erdőbe. Az autóbusz lassít, visszavesz a lendületből, és megáll az út mellett. Az általa felvert por megül az út melletti *warungon*.¹ Letelepszik a főtt halakon, a csípős *ai manast*² tartalmazó műanyag edényeken. Megül a *katupán*, a levélbe tekert rizskockákon, amelyet silány péppé főztek. A por megül a leszálló utasok arcán – néhány katona, Indonéziából utazó diákok, halköteget cipelő falusiak –, a szizálzsákokon, amelyek tele vannak bételdióval, az elektromos berendezésekkel teli ládákon, a padlón guruló jackfruitokon, az összekötött lábú tyúkokon és az úton végig a térdén ülő kecskén.

Kinyújtja a lábát. A *warung* irányába néz, de az alacsony asztaloknál már minden hely foglalt, és egyébként sem éhes, nemrég hánytta ki a hegyi utakon szedett savanyú, zöld mangót. A háta mögé néz – az útra, amelyet megtett –, a két világ közé mélyedő fonálra. Átlépte Wallace, Weber és Lydekker vonalát. De a sziget gúnyolódik ezen, az út fehér bőrű, szakállas tudósok termékeinek kommunikációs iróniájává válik. Elválasztott vidékek, felosztott szigetek, szétválasztott ökoszisztémák, földrajzi terek határa megszűnik létezni, úgy, mintha a parton kanyargó út visszavarná vagy visszaépítené mindazt, amit a tegnapi rendszeralkotók felosztottak. A feje felett repülő timori zöldgalamb sem tud semmit erről a felosztásról. Fenségesen repked egyik oldalról a másikra – Ázsiából Ausztráliába, a szavannáról a monszunerdőbe, a szárazból a nedvesbe, ahogy Degrelle mondaná.

Arról a helyről, ahol tartózkodhat, a tiltott vidékre.

Egy pillanatig követi a szemével, elvezeti a tekintetével, amikor a madár felemelkedik a hegyoldal menti meleg levegő áramlatán, és nézi, ahogy eltűnik a dombon magasba nyúló épületek mögött.

A domb bezáródik a folyón átívelő híd pillére, az aszfaltos út és a hegyoldal háromszögében. A ház a domb tetején áll.

¹ Tipikus indonéz családi vállalkozás, étterem vagy kávézó. (A jegyzetek mindvégig a fordítótól származnak.)

² Tradicionális timori chilipasza.

Kóház. Kék színű falak. Széteső kerítés. Szakadt függönyök. Kivert ablakok. Korommal rajzolt vicsorgó bemélyedések.

Az épület a ragacsos bűz, a töredezett aszfalt fölé emelkedik, kék felhőben lebeg. Túlél mangosztánokkal és gyümölcsből meghajló majomkenyér fákkal körülvéve. A dombot rothadó mangó teríti be, az egész olyan benyomást kelt, mint ha a házat éppen most hozták volna ide egy jóléti vidékről, egy távoli országból, ahol az éhség nem falja fel a gyümölcsöket, mielőtt azok megérnének.

A ház vonzza. Gyenge a többnapos utazástól, tesz néhány lépést a hegy felé, nehezen lélegzik. A függöny mozog, valami a házban átszalad, az árnyék alig látszik a napfénytől fürdő külső világban.

Valaki a vállára teszi a kezét.

– *Labele. Lulik.*

Nem szabad. Nem kellene. Nem – megérti az első szót.

De hogy mi az a *lulik*, nem tudja.

Meghallja a dudát, a fiú felé fordul, aki megállította, és a haragosan rá tekintő emberek felé. Mindannyian felálltak az asztaltól, sietősen összeszedve a maradék ételt. Őt nézik a fiatal háta mögül, a házra tekintenek. Senki nem szólal meg. Nem tudja, hogy már befejezték-e az evést, vagy a sofőr sürgette őket, hogy még odaérjenek az olyan hirtelen beálló sötétedés előtt, mintha a lámpát kapcsolnák le. Vagy lehet, hogy mindez a viselkedése miatt van? Elviszik innen, hogy ne foglalkozzon a házzal.

– *Pousadene la diak* – mondja a fiú. És megismétli: – *Lulik.*

Azt nem magyarázza el, mi a rossz ebben a *pousadban*.

Az autóbusz elviszi őket a rácsos hídon a Loes túlsó partjára. Nem tudja levenni a szemét a folyóparti házról. Az alakja, a kontúrjai egyre jobban elmosódnak, a ház eltűnik, mintha sosem létezett volna. Semmit sem ért.

Nem azért utazott ilyen sokat, hogy semmit se értsen. Nem ezért repült tizenegyezer kilométert, poggyászként szállítva, küldözgetve egyik helyről a másikra, szállt át egymáshoz hasonló helyeken, és aludt a reptéri váróterem hosszú folyosóin. Nem ezért landolt éjszaka Denpasarban, és dörömbölt Nusantara pénztáráblakán, ahol megtudta, hogy hetente egyszer lehet eljutni Dilibe repülőgéppel, de csak akkor, ha bemutatja a munkáltatói igazolását. Az eladónak a munkáltatói igazolás egyenlő volt az Egyesült Nemzetek Szervezetében folytatott munkával. Ha már Dilibe repült dolgozni, akkor az csak az ENSZ számára végzett munka lehetett.

Elutazott a kompikötőbe, egy helyre, amely más idősíkhöz tartozik. Senki nem tudta megmondani, mikor érkezik a komp, amely Bimán, Maumerén és Lamalerán keresztül megy Kupangba, Kelet-Nusa Tenggara tartomány fővárosába. Tegnap kellett volna jönnie, de még nem érkezett meg. Megérkezhet akár rögtön vagy néhány nap múlva. Leült a partra a csomagokkal megrakott emberek, a hazafelé, Nyugat-Timorba tartó hallgatók, a zörgő táskahalmok, madzaggal összekötött kartondobozok, gitárzene és a tengerparti homokban lassan pisláloló tűz közé.

A hajó reggel érkezett meg. Recsegett a hullámokon, panaszkodva minden korrodálódásra, amely a törzsén éktelenkedett. Panaszkodva a monszun hullámaira, amelyek dobálták, szának izzadó testére, akiket Baliról hozott Floresbe,

Lembatára és még tovább, Timorra – a Kis-Szunda-szigetek legnagyobb szigetére, és innen északra, Ambon irányába, Celebesz északi részére és vissza délre.

A hajóút során átesett egy gyorsított *tetun* orvosi tanfolyamon, amikor valaki hozott egy kiszáradt, saját hányásában fekvő csecsemőt, a Nestlé következő áldozatát. „A mi tápszereink olyan egészségesek, mint az anyatej” – ígérik a reklámok az egész világon (nem csak a gazdag Északon), amelyekben a fehér por ragyogása megvilágítja az üvegből tápláló anya sötét bőrét, de a plakáton senki nem említi, hogy a port felforralt vízzel kell elkeverni, amit először be kell szerezni, épp úgy, mint a tűzifát, a gázt vagy a tüzelőanyagot a sütőhöz.

Belenyomnak a kezébe egy sápadt, izzadó gyereket. Még azt sem tudja, hogyan tartsa, és hogy gyógyítsa meg. A gyerek fehér habot hány. A körülötte lévő sötétségben alig rajzolódik ki az őt bámuló arcok csoportja.

Fogta a sztetoszkópot, és azt mondta magának, *dokter bedah*, mert látta a megnyes sebeket, és okosan bölintott a fejével az ízületi gyulladástól meggörcbült végtagok felett, mintha többéves tapasztalattal rendelkező sebész lenne. Most eljött az idő, hogy kiterítse a lapjait. Nem túl jók. Csak egy marék gyógyszer és homályos elképzelése van arról, hogy kell őket használni, töredékes tudása és sztetoszkópja van – legalább azt tudja, melyik felét kell a fülbe dugni.

Az arcok a sötétben őt bámulják. Tele várakozással, ami ijesztő. Ez már nem játék, mert a körülötte lévő emberek nem játékban gondolkodnak. Az itt és mostra koncentrálnak teljes erejükből, mindig csak legfeljebb egy percre vannak a haláltól. Megígérte nekik, hogy ez az idő meghosszabbodik. Maga a létezése ezt sugallta. A gyerek nem tudja, hogy ennek elégnek kell lennie – a jelenlétének, annak, hogy mosolygott a fedélzeten, hazardírozott, és kiadta magát valakinek, aki nem volt.

Ez megijeszti őt. Elmúlik sok év, amely alatt a tudástöredékek megőrlődnek a tapasztalat malmában, mielőtt az orvos megérti, hogy egyáltalán nem kivételes. Semmi sem áll közte és a halál között. Nem fontos, hány évet merült el benne, hány beteget gyógyított meg, továbbra is lehetséges, hogy az egyetlen feladata az emberek megtévesztése, hogy segítsen elfeledni, hogy távol tartsa azt a gondolatot, hogy meg kell halniuk.

A csecsemő túlélte, bár ő maga nem nagyon tudta, hogy mit csinál, de szörnyen igyekezett. Az utasok fellélegeztek, mintha ezen a rozsdás ócskavason sikerült volna túlélniük a vihart.

Ez után az éjszaka után elkezdett *tetunul* beszélni. Töredezetten és primitív módon, alig néhány mondatra korlátozottan. Nem tudta, hogy Timort most már örökre azoknak az első szavaknak a lencséjén keresztül fogja észlelni, amelyeket ezen a nyelven kimondott: „*Moras saida?*” Mi fáj? Milyen betegséged van? E két szó miatt nehéz lesz másként tekintenie a szigetre és annak lakosaira, mint a tökéletlenség lencséjén keresztül. Éppen csak a vége felé jut el a lábadozás szakaszába, és lehet, hogy az ellenállóképességnek ezzel a szenvedéssel szemben lesz a legnagyobb sikere.

De eközben még semmit nem tud erről, fürdözik a helyi dicsfényben, négy hosszú napra a hajóút fedélzeti celebjevé válik, és a további, tanácsára váró betegek sora csak megerősíti őt ebben a téves meggyőződésben.

Kupangban átszáll a kompról a rozoga *bemóra*³, amely tele van ragasztva a popkultúra távoli, nyugati sztárjainak fóliából kivágott képeivel, amelyeket a helyi követőik alkottak: szirupos Britney, Madonna, Michael. Így utazik, megsüketülve Shakira fájdalommal – bár az eladásokat ez növeli – és őszinteséggel előadott dalától:

It's alright, it's alright
The planet's split in three
'Cause, I'll keep on selling records,
And you've got your MTV

A kivilágított városban utazik, amelyet átítat a mindent körülvevő basszus, amely kopott műbőr ülések alá beszerelt hatalmas mélyládából szól, ránéz a műszerfalra, amelyet plüssmackók serege takar. Diadalmasan szállítják tizenéves rózsaszínre, zöldre és sárgára festett hajú sofőrök, akik hangosan jelzik indonéz nyelven az egész városnak, hogy íme, ők hozzák a hatalmas orvost. Lehet, hogy ezt csak képzelem, mert már ittas, mivel mindenki barna, savanyú alkohollal kínálja. Amikor odaér a sötét úton a város határán álló faluba, már részeg, és csak a bételdió után tér magához. Mindenfelé piros nyálat köpköd, amely kiváltja a házában összezsúfolt emberek nevetését, érzi, hogy józanodik, megint leisz-sza magát a pálmaborból főzött arakból, és végül elalszik az összegyűlt emberek figyelő tekintete mellett.

Kristálytisza elmével ébred. Gondosan megborotválkozik gyerekek asszisztálása közepette. Rizsföldek terülnek el előtte. A nap épp csak elkezdett sütni. A fény kifejező, még a zöld sem fakult ki. Lát egy öregot, aki kapával a vállán munkába siet, és feleleveníti magában Kapuściński szavait, mely szerint a munkába igyekvő paraszt egyesíti magában a világot.

Ő nem tapasztal ilyen egységet ebben a pillanatban.

Lehet, csak este tapasztalja meg, néhány száz kilométerrel odébb, az Atambuába tartó idegesítő utazás után, amely a szigetet átszelő hegyláncokra felkaptató, kanyargós úton vezetett. A városban átszáll egy rozoga *ojekre*,⁴ és két tizenéves fiú sietősen elviszi a határ felé. Kitartóan próbálnak valamit elmagyarázni a napra és az órára mutatva. Száguldanak a kanyargós úton, a töredezett aszfalton, amelyen hét évvel korábban a másik irányba, a felgyújtott Kelet-Timorból Atambuába tartottak az indonézpárti katonaság gyűjtogatói. Lassan, zsákmánnyal megrakottan haladtak, a kezük még koszos volt a koromtól, meghajoltak az elrabolt javak súlya alatt, pick-upokon generátorok alkatrészeit szállították, a hátukon rézdrót tekercseket cipeltek, semmit nem hagytak a véletlenre, módszeresen áthozták a hátukon az egész országot a határ túlsó felére. Mögöttük több mint tízezer ember vonult – azt mondták nekik, hogy az indonéz kormány vége a világ végét jelenti, hogy az indonézek után nem marad semmi, csak egy fekete lyuk a földön, fehér folt a térképen. A gyűjtogatók teljesítették az ígéretüket, útközben feldúltak minden iskolát, felgyújtották a kórházakat, meg-

³ Kisbusz.

⁴ Kismotor.

semmisítették a hidakat. Lassan mentek, de nem volt idejük megvárni, míg az általuk felgyújtott ház a folyónál teljesen leég. Ott maradt utánuk nyomként.

Ő eközben egyre jobban sietett. A robogók meredek ösvényen hajtottak felfelé, mire végre a kétütemű motor nyögésének kíséretében elhagyták a csúcsot, és eltűntek a folyó menti épületek felé. Mindezt a semmiért. A határ zárva van. A sorompó elhagyatott. A határőrök már hazamentek, az őrk felakasztották a puskákat a szegre, és levették az egyenruhát. Az őrhelyen csak rendőrök maradtak, de az ő feladatuk az volt, hogy ne engedjenek át senkit. Megkönyörülnek rajta, mivel a fiúk Atambuából már rég eltűntek, a nap pedig egy pillanat alatt lebukott a hegyek mögött, amelyeket épp csak most ért el nagy nehézségek árán.

Kinyitják neki a cella ajtaját, és megengedik neki, hogy itt aludjon. Lefekszik, de valamilyen elromlott készülék nem hagyja aludni, egy hidraulikus pumpa, amely szabályos időközönként csukló hangot ad ki, amikor visszaér a vízbe. Végül a zajtól kimerülve elindul a zajforrás irányába, csak azért, hogy megtalálja a narancspálmáktól tarka gekkót, amely a szemét nyalogatja.

– *Toke-toke* – mondja a háta mögött az egyik rendőr. Szerencsét hoz.

Visszamegy a cellájába, a rendőrök kikapcsolják a generátorokat, a ventilátorok megállnak, fojtó levegő reked meg a feje fölött. Kint éjszakai rovarok vannak. Néhányuk hangja esőre emlékeztet, másoké érzéki csalódásra. Hallgatja a rácson, a majdnem a faluig húzódó erdőn, a tenger morajlásán keresztül megszuirt hangokat, és eszébe jutnak Hakim Bey szavai: „és hiszen a régi, összekarcolt lemez késő éjjel lejátszva is tartogat magában valamit – a megvilágosodás kitörését, amely megvilágítja a közvetítés minden szintjét, ezáltal válva paradox módon jelenvalóvá”.

És épp csak most érzi talán a tapasztalat egységét. Bár emellett érzi a mindent körülvevő szomorúságot is.

Reggel későn nyitják meg a határt. Idegesen kering a közelében, a folyópart mentén mászkál, eljut a partra. A homokban vízből kihúzott *outriggerek*⁵ vannak felhalmozva, oldaltámaszaik az ég felé nyúlnak. Segít az egyiket behúzni a vízbe. A halász intéssel invitálja a fedélzetre.

Messze kihajóznak a tengeren. A nap elviselhetetlenül süt, és amikor végre megérkeznek a helyszínre, megkönnyebbülten ugrik a vízbe. Az aranyszínű algával benőtt korallzátony remeg a napfénytől. Mélyebbre merül. A kövek alatti üregből kibújik egy nagy sáskarák, és láttára felborzolja magát – az éles ollók védekező röppályát írnak le –, de rögtön eltűnik az odújában, mert megijedt egy közelben úszó gömbhal árnyékától. Mellette a mélyben lebeg egy tintahal; felméri értelmes szemével. Közeledni kezd hozzá, hogy jobban megnézzé. Nem kerül erőfeszítésébe, a négy szíve zöldeskék vért pumpál a tintahal aragonit csontjaiba, és feltölti a benne lévő vizet gázzal. A tintahal remegő, pszichedelikus üzenetet küldött felé. De nem volt válasz. Ez az oldal fehér maradt. Az ignorálás miatt az ideges tintahal, amikor próbálja megérinteni, gyorsan fluoreszkáló anyagot lő ki, és elúszik, tintafelhőt hagyva maga után.

A fejében lüktet az óceán, és hogy ne fulladjon meg a víz alatti világtól, a felszínre menekül a káprázatok elől.

⁵ Kenu.

A halász vigyorog, és nyújtja a kezét, behúzza az *outrigger*be. A kenu fenekén a papagájsügérek gyorsan elveszítik szivárványszínüket, csőrükkel kaparják a levegőt.

– *Timor* – mosolyog a halász, a víz alatt megbúvó zátonyra mutatva.

– *Barat?* – kérdezi az indonézt.

– *Timor Timur.*

A halász elevez a partig, és ott kirakja. A határfolyó torkolata valahol nyugaton található. Már Kelet-Timorban van. A másik oldalon találta magát, semmilyen nyomot nem hagyva maga után. De hiszen ez lehetetlen.

Egyelőre visszamegy Indonéziába – a part mentén egészen a kiszáradó folyótorkolatig. A határhídon álló katonák felé lengetik a kezüket, hadonásznak a puskákkal. Visszaint nekik, és figyelmen kívül hagyva haragos kiáltásaikat, visszamegy a cellában hagyott hátizsákjáért.

És most a határ – ügyetlenül elválasztva a körülötte lévő erdő masszájától. Gödrös út, amely cikkcakkokban vezet át a folyócska fölötti hídon, gyerekek falkája, akik egy dollárért meghajolnak az utasok batyui alatt.

Határállomás – átmeneti átjáró a végből a semmibe.

Hely, amely kétségbeesetten akarja megtalálni önmagát az egymásba kapaszkodó országok széttépett földrajzában.

Ott – alacsony kőházak, a hatalom széle.

Itt – barakk és a vámosok asztala hullámpala alatt elhelyezve. Emögött néhány száz métert kell menni, hogy eljussunk a semmibe: három túlázott stand kirakott krékerekkel és lefóliázott poharakban vízzel. Azt mondják, hogy ma már nem lesz autóbusz, nem lesz semmi, nincs semmi. Még ez a semmi is képes megszervezni magát.

Messziről motorok bőgését hallja, a levegőbe felszálló porfelhő úgy hat a kifáradt örökre, mint az ostorcsapás – felugranak, felhúzzák az egyenruhát, megigazítják a fegyvert, de ez sem használ sokat, mert mégiscsak úgy néznek ki, mint a csavargók, összehasonlítva azokkal, akik az ENSZ fehér járműveiről kirajzanak.

Ma ellenőrzés van a határon, ma álmok és havi jelentések szövege jön létre. Számolja a fejeket, a helyi képességek növekedését számolja. A mai *capacity* mínusz a tegnapi *capacity* – az ellenőrök a szent szót mormolják, amely legitimizálja ittlétüket. Delta. Vagyis változás. Minden azért van, hogy az ENSZ bürokratikus gépezetébe üzemanyagot termeljenek, igazolják a kifizetett béreket, prémiumokat a katonai tevékenységben elvégzett munkáért, és visszatérítsék a trópusi vidékekre tett utak költségeit, ahol ki lehet pihenni az emberi szerencsétlenség növekedése okozta stresszt.

A haladási nyilvántartást északi szépségű szőke férfi vezeti. Mosolya nem csupa megvetés – a mosolya nincs itt, biztosan Csádban, Ruandában maradt, elolvadt ezeken a túl forró helyeken, ahova teljes hévvel indult, csak azért, hogy ott elveszítse a lelkesedést.

A tiszt széles karimájú kalapot visel, a nyakában kendő, tehát először ausztrálnak nézi. Emlékeztethetné Kilgore ezredesre az *Apokalipszis most*ből, ha nem inkább Nicholson ezredesre emlékeztetné a *Híd a Kwai folyón*ből.

A katona megfagyasztja színtelen szemének pillantásával. Undorral tekint rá,

mint egy betegre vagy leprásra, mintha ichtiózisban szenvedne, vagy egy másik szörnyűségben, egy kifakult tizenkilencedik századi mouleage-ból.

Meglepetten áll meg az elmosódott íriszek látványától. Magyarázza, hogy orvos, hogy utazik... önkéntes...

Az ezredes tetőtől talpig végigméri: a cipők sárosak lettek tegnap a rizsföldön, a nadrágja szakadt, koszos a többnapos utazástól, a fehér ingjét átizzadta és az arca csíkos a portól.

– *Who are you with?* – kérdezi tagoltan a katona, megnyomva a „with”-et.

– Egyedül – válaszolja.

– Nem. Kivel. Milyen szervezettel? ENSZ? Oxfam? Plan?

– Egyedül – ismétli meg.

A tiszt elfordul. Már nem szentel neki több figyelmet. A timori őrség vezetőit figyel, rövid megjegyzéseket tesz, amelyeket a tolmács hosszú mondatokkal helyettesít.

– Az autóbusz nem érkezett meg. El tudnátok engem dobni? – kérdezi, de senki nem néz rá, senki nem figyel rá. Egyedül van. Senki nem küldte őt. Senki nem áll mögötte.

– Dan Murphy? – A megszólított katona megismétli a kérdést a bajusza alatt. Ez semmit nem mond neki, ez senkinek semmit nem mond az egész szakaszból. Dan Murphy számukra a következő senki.

Ki áll előtted, és ki mögötted? Ki van melletted, kit ismersz, ki fizet neked?

Mert ha egyedül vagy, a hajaddal, az arcoddal, a szláv akcentusoddal, a gyűrött ingeddel és a koszos nadrágoddal, akkor egyedül maradsz.

Boldogulj. *Unauthorised* vagyunk, hogy elvigyünk az UNMIT járműveivel olyan személyeket, akik nem tartoznak a misszióhoz.

Eltűnnek, otthagya őt a porban és a homokfelhőben. Batugade ismét a kísértet-vámosok, a kifehéredő nap és a múlt lidérceinek kezébe került.

Chega! azt jelenti „elég”. Egy vaskos jelentés is ezt a nevet viseli, az indonéz megszállás alatt elkövetett szörnyűségek krónikája, egy könyv, amelyben egymás után jegyezték fel a gyilkosságokat és a holttesteket. Csak azokat a szörnyűségeket, amelyeket minden kétséget kizáróan bebizonyítottak. Minden megcáfolhatatlan bizonyítékot az 1975 és 1999 között elkövetett gyilkosságokról. Azok módját, helyét és idejét.

Batugadét ötször említik.

Bonifacio Barreto, az ellenállás tagja, a Kodim Maliana csoport és a Saka Loromonu milícia vitte el. Batugade partján gyilkolták meg, testét a tengerbe dobták. Ez 1999 májusában történt.

Ugyanebben a hónapban az indonéz hadsereg támadása során meggyilkolnak tizenhárom személyt. A holttestek problémájának megoldása ismét a Saka Loromon hadseregére maradt. A holttesteket elvitték a batugadei partra a régi portugál kikötő közelébe, homokzsákokat kötöttek rájuk, és beledobták a tengerbe. A meggyilkoltak névsora: Manuel Barros, Julio Barros, Domingos Gonçalves Pereira, José de Costa Guterres, José Abel, Francisco Paixão, Fatima Martins, Martinho Maques, José Barros Soares, Lorenço dos Santos Gomes, Joaquim

Monteiro Gonçalves, José Moniz de Cunha, Damião da Cruz és Daniel Barreto. José Barros Soares tizenkét éves volt.

Szeptember 9-én további tizenhárom, Timor függetlenségéért küzdő személyt végeztek ki – egy csoportot, amely a folyó partján bújt el. Lamberto de Sá Benevides, Abilio Marques Vicente, Augusto dos Santos Marques, José Barreto, Pedro Luis, Lucas do Santos, Luis Soares (Luis do Santos), Jeroni Lopes, Domingos Titi Mau – utasították őket, hogy térdeljenek le. Az indonéz őrmester odament, és sorban lelőtte őket. Négyen maradtak – Manuel Magalhães, Carlos Maia, Ernesto da Coli és Paul da Silva – őket külön-külön ölték meg. Manuel Magalhães és Colit először lelőtték, majd később leszúrták. Carlos Maiát késsel gyilkolták meg. Paul da Silvát többször meglőtték. Minden lövés után próbálta megadni magát.

A testüket Batugade tengerpartján ásták el.

A Halilintar hadsereg tagjai szeptember elején megölték Francisco Nafant Batugadéban.

Szeptember tizedikén a Firma milícia tagjai három szabadságharcost vezettek el házaikból Leo Lima faluba. Szeptember tizenötödikéig fogva tartották őket, amikor a kivégzésnél jelen lévő Firma-parancsnok, Joaquim Maia parancsára kettőt közülük – Jorgé Mau Loe-t és Elias Pirest – késsel meggyilkolták.

Ezek csak azok a gyilkosságok, amelyeket Batugade – egy nem túl nagy timori város – adminisztratív határain belül követtek el.

Ez biztosan láz. Forró homlokát az üvegnek támasztja, de ez sem segít. A hőség enyhült, de még nem tűnt el. Az autóbusz látványára szétrebbenek az utcákon kódorgó csoportok, egyre több az épület. Elkerülik a főváros nyugati szélén emelkedő Dili Rockot, elkerülik Tasi Tolu terminálját – ahol *bemók* és autóbuszok sora várakozik, amelyek innen indulnak az ország nyugati és dél-nyugati részére –, ők pedig haladnak tovább az egyre sűrűbb helyi épületek között. Behajtanak a körforgalomba, ahol unott rendőrök állnak Malajzia és Zimbabwe jelzésekkel. A rendőrök szemükkel követik a buszt, és sokatmondóan a pisztolyokra teszik a kezüket, figyelve, ahogy a fehér sátrak városából az autóbusz látványára kamaszok és tömött zsebű férfiak csoportja szalad ki.

Az utasok elhúzódnak az ablakoktól, valaki őt is elhúzza. Nem tudja, miért, nem engedi betuszkolni magát a kecske tőgyei és a tyúk lábai közé. Az autóbusz elhagyja a körforgalmat, amely – amennyire ki lehet olvasni a kövekkel megdobált tábláról – Nicolau Lobato nemzeti hős után kapta a nevét. Lobato, akit hároméves partizánharc után a saját bátyja árult el, szenvedések közepette halt meg, miután Prabowo Subianto hasba lőtte. Lobato fejét elküldték Suharto elnöknek. Megörült ennek az ajándéknak, olyannyira, hogy Subianto feleségül vehette az elnök lányát, és az egyik legprominensebb indonéz politikus lett belőle.

Maguk mögött hagyják a körforgalmat, és a rácsos híd túloldalára hajtanak, amely a Loes folyó feletti híd miniatúrája, elhagyják a széteső lemezházak, a szétterített, kínai írásjelekkel fedett dobozok, a szizállal tömített viskók, a hullámpalából készült konstrukciók sorát. Már a látványuktól is melegünk lesz. A folyó tele van derékig sáros emberekkel, inas, homokzsákokért hajladozó, a mocsaras patakban a rozsdás tengelyig merülő teherautóhoz mászó férfiakkal. Ez a

patak minden, ami a Comoro folyó után megmaradt – a folyó meghalt messze a parttól, kihalt, alig éled újjá a hegyekben, a belső területeken.

A túlparton kezdődtek a kőházak, a kék színű villák, amelyek romosak és elhagyatottak, a folyó menti házakhoz képest mégis tele vannak élettel, annak ellenére, hogy a település fölé magasodik az égszínkéek csempékre helyezett állati koponyákkal ijesztgető temető.

Behajtanak egy gazdagabb kerületbe. A házak sokkal gondozottabbak, legalábbis így tűnik, erre következtet az elbarikádózott ajtók közti csillogásból, a magas, homokkal körülvett kerítésekből, de még inkább a kiemelkedő farakásokból és a kerítések tetején kifeszített vadonátúj, csillogó szögesdrótokból.

Az út két párhuzamosan futó ösvényre ágazik. Az autóbusz lassít, kikerüli a homokzsákokból és fatorlaszokból készült akadályokat, a lustán figyelő katonákat, akik az ausztrál nagykövetség megerősítésére vigyáznak, a vasáruval teleagatott fiúkat, akiket hervadt rózsaszínre égetett nap, türelmetlenül várják az őrsegváltást a követség pompás épületének fénylő fehérsége alatt. A sofőr félrerántotta a kormányt, mert az útra ugrott egy kutya, amelynek első mancsa a nyakához volt ragasztva vastag ragasztószalaggal. Utána egy csapat tinédzser rajzott ki, kővel dobálva a kutyát, macsétékkel hadonászva. Egyikük megállt, és az autóbusz üvegéhez tapadt *malae-ra*⁶ bámult.

A fiú kiáltott valamit a többieknek. A kiáltást elnyelte a motor kattogása, de azok így is megálltak. Sarkon fordultak, és az elhaladó busz irányába néztek. Most már mindannyian hangtalanul mozgatták a szájukat, hogy egy pillanat múlva a távolodó jármű után fussanak. Nézte, ahogy futnak a lilásfekete füstgomolyagban, és látta, ahogy a rozsdás macsétékkel hadonásznak, megbotlanak a saját lábukban, és egymásban, majd végül szitkozódva megállnak. Tehetetlen banda, amelynek elmenekült a zsákmánya.

Ezalatt utcagyerekek egy csoportja nyugtalanságot váltott ki a sétálók, a poros utcával szemben tápiókagyökeret áruló kofák, a piszkos vízben áztatott temphekockákat árulók között. Elkezdték összeszedni a portékájukat, és elbújni az egyre növekvő és közeledő fiúcsoport elől.

Tehetetlenül nézte az eseményeket, nem ilyen fogadtatásra számított. Megtörtén össze kellett húznia magát, elbújni a fotelek között, amikor a dühöngő csoporton keresztül áthajtott az újdonságtól csillogó Dahon összecusukható biciklin egy zsíros, kopaszodó, verejtéktől gyöngyöző *malae*. A varázslat elillant – a csoport, amely meg akart ölni, hirtelen értetlenül megállt. Vajon utána futottak kíváncsiságtól, gyűlölettől fűtve, valamilyen eseményre várva, vagy csak a soron következő fehérre festett autókaraván után? Vajon barátságosan integettek a macsétékkel, vagy ezek ugyanazok a macséték voltak, amelyekről az országban tudósítók írtak: „Kelet-Timorban a macséték és az sms-ek irányítanak”?

Nem tudja megmondani, de egyet biztosan tudott: a láza emelkedett, hányinger kezdte bolygatni a gyomrát, váltakozva öntötte el a forróság és a hideg veríték. Ide-oda rángatta, az elméje ellenségként fogta fel a környezetét, hogy egy pillanat múlva úgy érezkelje Dilit, mint minden más ázsiai várost, amelyben eddig járt. Nem vette észre, amikor az autóbusz megállt, és valaki ledobta a tetőről

⁶ *Malae*-nak nevezik az idegeneket Kelet-Timorban.

a hátizsákját. A kapun, amely előtt kitették, egy kis kék tábla hirdette: BAIRO PITE CLINIC.

Érzi, hogy nedves a talpa; felemeli. A vizesárokban áll, amely a kis parcellákra osztott zsúfolt barakkok között vezet. Hirtelen leszáll az alkony. A város megváltozik. Egy pillanatig csend van és sötétség. Néhány másodperc múlva a sötétség szertefoszlik a petróleumlámpák, a generátorokban égő kőolaj bűzében, a haldokló gépek ritmusára lüktető fény zajában. A gépek azonban nem boldogulnak, csak egy pillanatig nincs sötétség. Az utcák egy rövid időre ragyognak fel, ami után az áram leáll, a kifulladt elektromos hálózat szétesik, és minden fény kialszik.

A klinika előtt áll. Senki nem várja. Egy pillanatig áll ott, és végre megérti, hogy a fiúk, akik utána futottak a macsétékkel hadonászva, nem akarták bántani. Nem akarták üdvözölni. Vele szemben és mellette rohantak. Csak ürügy volt. A város nem volt sem ellenséges, sem barátságos. A városnak közömbös volt.

Felveszi a hátizsákját, és elindul a fény irányába. A sötétben megy, és nem lát semmit. Más érzékeit kell használnia. A többit elképzelnie. Ettől a pillanattól kezdve ez már így lesz végig.

KOCSIS ADRIENN fordítása

EGY IRÁNYADÓ MŰFAJ

A lengyel riport a XX-XXI. század fordulóján

2015-ben a fehérorosz író és újságíró, kiváló (oroszul írt) riportok¹ szerzője, Szwetlana Alekszijejics (1948) kapta az irodalmi Nobel-díjat „többszólamú írásaiért, amelyekben a jelenkor szenvedéseinek és a bátorságnak állított emlékművet”.² 2017-ben Cezary Łazarewicz *Zeby nie było śladów* (Csak ne maradjanak nyomok) című, Grzegorz Przemysław³ halálát feldolgozó riportkötete nyerte el a lengyel irodalmi élet legrangosabb kitüntetését, a Nike-díjat. A díjat annak húszéves története folyamán először ítélték oda tényirodalmi műnek.

Az, hogy egymás mellé helyezzük a két díjat, nem támasztja alá az állítást, mely szerint a lengyel irodalmi élet követi a világirodalmi trendeket. Ám fel kell hívnia a figyelmet arra a folyamatra, amely párhuzamosan megy végbe a világirodalomban és a lengyel irodalomban, miszerint egyenértékűnek kezelik a riportirodalmat a szépirodalommal. Alekszijejics volt az első riportter-író, aki elnyerte a Nobel-díjat, a Nike esetében (amellyel „az év legjobb könyvét, különös tekintettel a regényre” jutalmazták) már a XXI. század elején megfigyelhető a preferencia tágitása: 2005-ben történt először, hogy riportkötet (Kapuściński *Utazások Hérodotoszsal* című műve) kapta a közönségdíjat – 2007-ben pedig a kitüntetés egy külön, hivatalos zsűrijének díját Mariusz Szczygiel *Gottlandjának* ítélték oda. Emellett más irodalmi díjakra – Gdynia-díj, Angelus-díj (ezzel a legjobb közép-európai könyvet jutalmazták), Gombrowicz-díj – is évek óta jelölnek riportirodalmi műveket, anélkül, hogy bizonygatnák, ezek egyenértékűek a szépirodalmi szövegekkel.

Az irodalom rendszere tehát befogadta a riportot. A műfaj rendszerint szerepel a „fontos műveket” számba vevő éves összegzésekben, és az elmúlt harminc évben minden létező irodalomtörténeti szintézisnek figyelembe kellett vennie a regényt, a dráma, az esszé- és verseskötetek mellett, de nemcsak mint egyenjogú, hanem mint domináns műfajt. A XXI. század második évtizedében a riport vált ugyanis – így hangzik a jelen cikk első tézise – a lengyel irodalmi élet kulcsműfajává. Ez az új pozíció – és ez a második tézis – abból fakad, hogy értékelik a riportnak a nyilvános kommunikációra gyakorolt hatását, illetve elismerik: a riport elválaszthatatlan tulajdonsága a szépirodalmi jelleg. Ám az (a harmadik tézis), hogy általánosan elfogadottá vált a riport irodalmi jellege, változásokat eredményez a lengyel irodalom műfajösszetételében.

¹ Műveiben a következő témákat dolgozza fel: A nők részvétele a II. világháborúban (*A háború nem asszonyi dolog/Nők a tűzvonalban*, 1985, magyar kiadás:1988 és 2016; a háború gyerek szemmel (*Az utolsó tanúk. Gyermekként a második világháborúban* (1985/2017); a csernobili atomkatasztrófa (*Csernobili ima*, 1997/2016); a fogyasztói társadalom mint a kommunista ideológia helyettesítője (*Elhordott múltjaink*, 2013/2015). A lengyel könyvpiacra már a Nobel-díj előtt is forgalomban volt az összes könyve (*Czarne könyvkiadó*), a *Nők a tűzvonalban* című kötetért Kapuściński-díjat kapott.

² Vö. Nobelprize.org: The Nobel Prize in Literature 2015

³ Lengyel költő (1964–1983), miután az állambiztonsági szervek meggyilkolták, az ellenzékiesség egyik jelképévé vált. 1983. május 12-én Grzegorz Przemysław osztálytársaival a sikeres érettségi vizsgát ünnepelte Varsó központjában. Egyenruhás tisztek rontottak rájuk, Grzegorz kiragadták és magukkal vitték. A Jezsuita utcában berendezett államvédelmi épületbe szállították, ahol többször is kegyetlenül megverték. A fiú belső sérülései következtében két nappal később, 14-én meghalt.

1. Egy zavart keltő műfaj

Az óriási – szinte már arcátlan – leegyszerűsítés jogával élve, azt mondhatjuk, a XX. század kilencvenes évei a prózáé voltak a lengyel irodalomban, a XXI. század első évtizedét a dráma és a színház uralta, míg a második évtizedét a riport határozza meg.

Már a XXI. század első és második évtizedének fordulóján leztek a kiadók, hogy megváltoztak az olvasói preferenciák. A próza rendszerint olvasókat veszített, míg a riport egyre több mindenkint nyert meg magának. Nem egyszerűen a fogyasztói hozzáállásból következett az új hierarchia. Inkább a preferenciák követték a felfedezett értékeket. Irodalomtörténeti szempontból kijelenthetjük, hogy a XXI. század első és második évtizedének fordulóján a legfontosabb lengyel irodalmi művek között dominálnak a riportok. Többek között a következő könyveket találjuk azon riportirodalmi művek listáján, amelyek az évszázad kezdete óta valamilyen okból nagyobb visszhangnak örvendtek: Wojciech Tochman *Jakbyś kamień jadła* (*Mintha követ ettél volna*, 2002) és *Dzisiaj narzysujemy śmierć* (*Ma lerajzoljuk a halált*, 2010) című riportjai a balkáni és a ruandai népiirtás felhajtóerejeként működő, a vallás által támogatott nacionalizmusok (etnicizmusok) hirtelen berobbanásáról, illetve az élethez való visszatérés társadalmi praktikáiról; a *My z Jedwabnego* (*Mi, jedwabniek*, 2004), Anna Bikont riportja egy múltbéli rémtetttről, amely összekapcsolt egy mikrotársadalmat, és annak szükségességéről, hogy az ember beszélhessen a múltjáról, illetve a vágyról, hogy meghallgassák; Mariusz Szczygieł *Gottlandja* (2006) és a *Teremts magadnak édenkert* (2010), vagyis Csehország és a csehek története mint a hosszan kitartó totalitarizmusok története és a (majdnem beteljesült) társadalmi csoda, amelynek sikerült semlegesítenie a traumákat a kollektív identitás kialakításában; Włodzimierz Nowakról az *Obrwód głowy* (*Fejkörfogat*, 2007) a lengyel–német viszonyról az Európai Unióba való belépés után, különös tekintettel azokra a problémákra, amelyek sosem fognak „egyesülni”, és a *Serce narodu koło przystanku* (*A nemzet szíve a megálló körül*, 2009) arról, hogy az egyesülés feltételei között hogyan szigetelődik el egyre jobban a vidéki Lengyelország; Maciej Zaremba diagnózisa az egyenlőség ideája által hajtott skandináv modernitásról (*Polski hydraulik i inne opowieści ze Szwecji, A lengyel vízvezeték-szerelő és más elbeszélések Svédországból*, 2008), valamint a társadalom biopolitikai jobbá tételéről (*Higienisci. Z dziejów eugenetiki, Higiénisták. Az eugenetika történetéről*, 2011). Valamint: Jacek Hugo-Bader *Fehér lúza* (2009), vagyis egy poszt- (vagy részben neo-) kolonialista riport az orosz társadalomról, amely a Birodalom széthullása után arra ítéltetett, hogy állami segítség nélkül boldoguljon; Katarzyna Surmiak-Domańskától a *Mokradetko* (*Kis mocsár*, 2012) – megrázó riport a lengyel családi normalitásról mint arról a hagyományról, amely lehetővé teszi az apák számára, hogy kihasználják lányaik testét; Marcin Kaćki *Lepperiada* című könyve (2013) a paraszti mozgalom vezetőjéről, aki megtanulta, hogyan utánozzon más pártokat a hatalomszerzés terén; ugyanettől a szerzőtől a *Maestro. Historia milczenia* (*Maestro. A hallgatás története*, 2013), egy riport arról, hogyan molesztálta szexuálisan egy karmester hosszú éveken át a kóristafiúkat, amit a szülők és a városvezetés részben toleráltak a nemzetközi presztizs fenntartása érdekében; szintén Kaćkitól a *Białystok. Biała siła, czarna pamięć* (*Białystok. Fehér erő, fekete emlékezet*, 2015) arról, hogyan vált a zsidók emlékének megtagadása a kelet-lengyelországi nagyváros életét alakító lengyel fasizmus alapjává; Filip Springer *Miedzianka. Egy eltűnt város krónikája* (2011) című műve,⁴ amelyben bemutatja a természet hétszáz éves működését és azokat a társadalmi mítoszokat, amelyek magyarázatot adnak arra, hogy a városka eltűnt a föld színéről; szintén tőle a *13 pieter* (*13 emelet*, 2015), egy lázadó hangvétélű riport a két világháború közötti és az 1989 utáni Lengyelország szerencsétlen hasonlóságairól, vagyis arról, milyen nemtörődöm volt a

⁴ Részlet olvasható belőle Mihályi Zsuzsa fordításában a *Jelenkor* 2017. októberi számában (a szerk.).

lengyel állam, amikor a lakásépítések zajlottak; Justyna Kopińska munkája, a *Czy Bóg wybaczy siostrze Bernadecie (Vajon Isten megbocsát Bernadett nővérnek?, 2015)*, oknyomozó riport egy szadista apácáról, aki totalitárius intézménnyé alakított egy árvaházat, lehetővé téve, hogy korlátlanul diszponáljon a vagyon és a gyermekek teste fölött; Marta Abramowiczról a *Zakonnice odchodzą po cichu (Az apácák csendben mennek el, 2016)* a rendekben szolgáló és aztán kilépő apácák védtelenségének jogi, társadalmi és erkölcsi körülményeiről; Beata Siemieniako *Reprywatyzując Polskę (Reprivatizálva Lengyelországot, 2017)* című riportja az 1990-ben kezdődött lengyelországi reprivatizációról, a Lengyel Népköztársaság által államosított vagyon visszaszolgáltatásától a (kitűzött céllal ellentétes módon) egyre növekvő társadalmi egyenlőtlenségekig; Mark Łuszczynától a *Mała zbrodnia. Polskie obozy koncentracyjne (Apró rémtett. A lengyel koncentrációs táborok, 2017)* – egy riport arról a kétszáz koncentrációs táborról, amelyek 1945 és 1950 között léteztek Lengyelországban, és amelyeket sikeresen töröltek az emberek emlékezetéből, amelyekben nagyjából hatvanezer áldozat (németek, opolei németek, sziléziaiak, ukránok, a hatalom számára kényelmetlen emberek) vesztette életét (kínzás közben, éhezéstől, munka közben, erőszak következtében, a hideg miatt).

Kaçki Andrzej Lepperről szóló riportja indította be azt a folyamatot, amely elsöpörte a Samoobrona (Önvédelem) pártot a politikai hadszíntérről; ugyanezen szerző *Maestro* című műve azt vonta maga után, hogy újra megvizsgálták a kórus ügyét, és kikényszerítette, hogy megváltoztassák az ügy fiatalokú tagjaival szembeni eljárásmodot; a *Mokradetko* hatására felülvizsgálták a gyermekeknek szóló pszichológiai tanácsadásról szóló nézeteket; Justyna Kopińska riportjai arra kényszerítették az illetékeseket, hogy folytassák a bírósági eljárásokat és korrigálják a jogszabályokat; Łuszczyna könyve pedig megváltoztatta a háború utáni történelemről alkotott képet. A többi könyv⁵ között is akad jó néhány, amelyek komoly nyilvános vitákat indítottak el, amelyek hatására az ítéletáblához vagy a hatóságokhoz fordultak, vagy amelyek bírósági tárgyalásokhoz, illetve korábbi ítéletek revíziójához vezettek. A XXI. század második évtizedének egyetlen másik írásos műfaja sem rengette meg ennyire a kollektív tudatot, és nem kényszerítette arra az embereket, hogy felülvizsgálják nézeteiket olyan témákban, mint a lengyel családi struktúra és a szülő hatalma a gyermek felett, a lengyel katolikus egyház szexuális és nemi identitást illető arculata, a holokauszt idején való lengyel–zsidó kapcsolatok kitörölt emléke, a háború utáni lengyel–német viszony rövidtávú emlékezete, az egyház szövetsége napjainkban a kapitalista piaccal és a világi hatalommal, az egyre erősödő osztálykülönbségek, melyek kedveznek az újjászületőben lévő fasizmusnak...

Az, hogy ezek a könyvek ilyen hallhatatlanul nagy hatást gyakoroltak a lengyel nyilvános kommunikációra, abból következik, hogy e művek a lengyel valóságra irányítják a figyelmet, és reményt kínálnak annak megváltoztatására, nem feledkeznek meg a gyengébbekről, felfedik a rendszer óriási közönyét, konkrét intézkedéseket sugallnak az intézményeknek, valamint azzal, hogy szemtanúk vallomásaira hivatkoznak, aktivizálják az olvasókat, és egyúttal erőteljesen támadják az általánosan megfigyelhető hozzáállást. Mindez azt jelenti, hogy a riport műfaja felbolygatja a *valóság státuszára vonatkozó* társadalmi nézeteket. Felfedi – akárcsak a szociológiai tanulmányok – a társadalmi diskurzusok szerepét az engedelmesség és a lázadás alapjainak, a közöny és a szolidaritás taktikáinak, az autoritáshoz és a hatalomhoz való viszonynak a formálásában. Azzal, hogy a mindennapi életet illetően is elvégzi a maga elemzését, a riport felkavarja a társadalmi metaforák, vagyis a kollektív gondolkodást rendező kulcsszavak összességének leltárát is; a szerzők vagy a társadalom alapjai szempontjából fontos, lexikalizálódott szavakat helyeznek a

⁵ A jegyzéket ki kellett volna még egészíteni sok más mellett Joanna Szczęsna, Lidia Ostalwska, Angelika Kuźniak, Krystyna Kurczab-Redlich, Paweł Smoleński, Witold Szablowski, Wojciech Jagielski, Piotr Nesterowicz, Ziemowit Szczerek riportjaival.

középpontba (megbocsátás, igazság, szülők, gondoskodás), vagy testhez álló neologizmusokat vezetnek be a közbeszédbe (mokraderko = kis mocsár, a lengyel mokradło szóból, pandrioszka = Pandóra-szelence matrjoszka-baba formában).

Nem érhetünk el változást a nyilvános kommunikációban anélkül, hogy a nyelvben változtatásokat ne eszközölnénk. A magas szinten művelt, tudatos nyelvhasználat onnan ered, hogy a XXI. századi riporternek folyamatosan gondolkodnia kell azon, hogyan tudja a nyelv segítségével összekapcsolni a szöveget a világgal. Az utóbbi időben Mariusz Szczygieł riportjai (*Projekt: prawda – A projekt: az igazság*, 2016, *Nie ma – Nincs*, 2018) és Marcin Kołodziejczyk kvázi-riportirodalmi miniprózái (*B. Opowieści z planety prowincji – B. Elbeszélések a vidék-planétáról*, 2013, *Dysforia. Przypadki mieszczan polskich – Diszfória. Lengyel polgárok esetei*, 2015, *Bardzo mrawy sezon. Reportaże naoczne – Nagyon holt szazon. Szemtanú-riportok*, 2016, *Peryferyjczyk – A vidéki*, 2017) olyan szövegek, amelyek csak minimális mértékben hivatkoznak a verifikálható világra, bár közben fenntartják azt az egyértelmű szándékot, hogy a valóságot kívánják bemutatni. Ez azt jelenti, hogy a riporter-író az alapvető adatokra (melyek nemegyszer kódolva vannak, megváltoztatva, vezeték- és keresztnevek, helynevek kezdőbetűjére redukálva) korlátozza a valóság bemutatását. Ha így nézzük, akkor úgy tűnik, két dolgot mond nekünk a riport: „Milen kevés elég a nyelvből, hogy bemutassuk a világot”, és hogy „mennyire kevés is elegendő a világból ahhoz, hogy felfedezzük a valóság ábrázolásának alapelveit”. Az első mondat esetében a riport stílusának „nulla fokára” mutat rá. A második viszont a társadalom világának struktúrájára utal, és a történelmi erők nyelvi megfelelőinek kutatását jelenti. Így érthetjük Mariusz Szczygieł kijelentését is, aki a következőket mondta a riport nyelvi kialakításának alapjait illetően:

úgy vélem, a melléknevek nem maradnak meg az agyban. Minél kevesebb a melléknév, annál jobb. Ahogy Szejnert mondta: „A melléknevek olyanok, mint a *garníring*, amellyel kidekoráljuk az ételt. De a legfontosabb maga a hús és a krumpli – a főnevek és az igék”.⁶

Ha valaminek a bemutatásához elegendők a nevek és az állítmányok, vagyis a dolgok és a tevékenységek elnevezése, az azt jelenti, hogy a riport felfedi a világ emberen túli történetiségét, úgy mutat rá a tárgyakra és a történésekre mint alapvető felhajtóerőkre. A riporter-író tehát nemcsak interpretálja a valóságot, hanem felfedi az embertől független, az emberi és az emberen túli világ határán működő erők létezését. Azzal, hogy minimalizálja a nyelvet, rámutat az általunk lakott világ egyezményes voltára, és arra, milyen gyenge az egyes ember vagy egy embercsoport befolyása. Ily módon a riport ürügyé alakítja a világot: olyasvalamivé formálja, ami megelőzi a szöveget, megteremti annak feltételeit és létjogosultságát, ugyanakkor rögtön úgy is értelmezi, mint az igazság felfedését szolgáló társadalmi fikciót.

Hogy sikerült a riportirodalomnak elérnie ezt a rendkívüli pozíciót, amely egyszerre biztosítja számára a hitelességet és teszi lehetővé, hogy automatikusan kommentálja a valóság megidézésére vonatkozó riporterri módszereket? A válaszadás keretében mutogathatnánk azokra a kiváló művekre, amelyek rendkívüli jogokat eszközöltek ki a műfajnak. Emlékeztetben tartva a már említett címeket és az egyes könyvek szerepét, mégis valahol máshol keresném a választ. Úgy vélem ugyanis, hogy míg a XX. század alkonyán néhány újságtól és egyes személyektől függött a riportirodalom helyzete, addig a XXI. század második évtizedére a nyilvános kommunikációban kialakult stabil és magas pozíciója a kiterjedt intézményrendszer következménye.⁷

⁶ *Nadwyżka*. Z Mariuszem Szczygłem rozmawia Agnieszka Sowińska; Dwutygodnik, 2013.nr.3.

⁷ A hálózat nem létezhetne kiváló szerzők nélkül, ugyanakkor lehetővé teszi a sokféleséget. Ennélfelelül megfelelő feltételeket teremt a terjesztéshez és a promócióhoz. Az elmúlt húsz év riportiro-

2. A riportnak nevezett furcsa intézmény

A riport a nyolcvanas és a kilencvenes években megkérdőjelezhetetlen, ugyanakkor hagyományosan mellékes pozíciót foglalt el az irodalom rendszerében. A médiában is megvolt a maga helye: mind a televízióban (a XX. század nyolcvanas éveiben indult a *Riportexpressz* című műsor, amely a mai napig fut; 1999 óta *Riportexpressz Magazin* néven), mind a rádióban és a nyomtatott sajtóban (a legtöbb hetilapnak létezett állandó riportmelléklete). Az olyan könyvkiadói események, mint Kapuściński *A Birodalmának* (1993) vagy Hanna Krall *Dowody na istnienie (A létezés bizonyítékai)* című kötetének a bemutatója alátámasztották mindazt, amit az ember a műfajról és képviselőiről gondolt. Semmi sem jelezte előre a krízist és a változást.

A krízis a sajtó piaca felől érkezett. A kilencvenes évek végén megszűnt a napi- és hetilapok több mint fele, és amelyek megmaradtak, fokozatosan szűkítették a részlegeiket, így a riportrészlegeket is. A legolvasottabb hetilapok (*Polityka*, *Newsweek*, *Wprost*) és a legerősebb napilap (*Gazeta Wyborcza*) továbbra is közöltek riportokat, de szerényebbek voltak a megrendelések. Egyre csökkent az anyagbeszerzéshez (utazások, ott tartózkodás) elengedhetetlen intézményi támogatás. Ebben a helyzetben rengeteg tehetséges riportert fenyegetett a létbizonytalanság a piacon, akiknek debütálniuk ugyan sikerült a sajtó hasábjain, de állandó munkát már nem kaptak. Továbbra is jelentek meg írásaik heti- és napilapokban, de a megélhetéshez máshol kellett forrásokat keresniük. Úgyhogy különálló szövegek helyek egész könyveket kezdtek alkotni.

Ahogy semmi nem jelezte előre a sajtó piacának krízisét, ugyanúgy nem utalt semmi (vagy szinte semmi) arra, hogy a XXI. század első évtizedében fejlődésnek indul a riportirodalom infrastruktúrája.

A közép-európai irodalom kiadására specializálódott Czarne Könyvkiadó (amelyet Andrzej Stasiuk és Monika Sznajderman hozott létre) 2001-ben elindította *Riportirodalom* sorozatát, amely egy évtized alatt az egyik legelterjedtebb – legjobban értékelt, legnagyobb példányszámban eladott, legszínvonalasabb – könyvsorozat lett Lengyelországban. Ebben a sorozatban jelentek meg olyan szerzők művei, akiknek Európa-szerte nagy a renejmük (Szvetlana Alekszijejics, Martin Pollack), de olyan lengyel riporterek – többek között Jacek Hugo-Bader, Lidia Ostałwska, Paweł Smoleński, Mariusz Szczygieł – könyvei is, akik sajtóriportjaikról már ismertek voltak. Tízévnnyi létezés után, és azt követően, hogy erős pozíciót szereztek a piacon, a sorozat keretein belül már első könyves szerzők műveit is kiadták (ilyenek Renata Radłowska-tól a *Nowohucka Telenowela/Nowa Huta-i teleregény*, 2008, Filip Springertől a *Miedzianka. Egy eltűnt város krónikája*, 2011, vagy Mateusz Marczewskitől a *Niewidzialni/Láthatatlanok*, 2012).

Ugyanebben az évben (2001) a Varsói Egyetem Újságírástudományi Intézetében létrejött a Riportlaboratórium, melyet Marek Miller alapított. Egy évre rá (2002) a *Gazeta Wyborcza* (jelenleg közel ötszáz ezres példányszámban jelenik meg) útjára indította hetente megjelenő mellékletét, a *Duży Format. Magazyn Reporterówot (Nagy Formátum. A riporterek magazinja)*, amelynek megjelenése tömegek által várt rendszeres eseménnyé vált, ez lett a forrása a század eleji Lengyelországról való új írásmódnak, illetve ez biztosított színteret a fiatal, debütáló riporterek-íróknak.⁸ Egy évvel később (2003) rendezték meg először Bydgoszczban a *Camera Obscura* Nemzetközi Riportművészeti Fesztivált (dokumentumfilmek és riportirodalmi művek fesztiválja). Egy évre rá (2004) indult az addig csak a lengyel prózára, esszéirodalomra és filozófiára szakosodott W. A. B. Kiadó riportirodalmi

dalmának, a legkiemelkedőbb alkotók és kivételes műveik bemutatását lásd: Urszula Glenk: *Po Kapuścińskim. Szkice o reportażu*, Universitas, Krakkó, 2012.

⁸ *A Duży Format* hasábjain debütált többek között Mariusz Szczygieł, Wojciech Tochmann, Wojciech Nowak, Lidia Ostałwska, Joanna Szczesna, Angelika Kuźniak, Paweł Smoleński, Piotr Nesterowicz.

sorozata; a *Terra Incognita* címet viselő sorozatban jelentek meg többek között Wojciech Jagielski, Sven Lindquist, Tiziano Terzani, Michał Olszewski és Joanna Bator könyvei. A következő években a Znak és Sic! könyvkiadó, vagyis egy nagyobb és egy közepes kaliberű cég is létrehozta a maga riportirodalmi sorozatát.

2010-ben értek el tetőpontjukra a XXI. század első évtizedében zajló események. Akkor született meg a Riportintézet (Varsóban alapította Wojciech Tochmann, Mariusz Szczygieł és Paweł Goźliński), ezen belül létrejött a Riportiskola, és az Intézet mellett működni kezdett a Dowody na istnienie (A létezés bizonyítékai – Hanna Krall tiszteletére nevezték így) kiadó, illetve a Riportintézet székhelyének szomszédságában megnyílt a „Wrzenie Świata” (A világ forrása – Kapuściński tiszteletére kapta ezt a nevet) könyves kávézó, amelynek feladata mindenekelőtt a riportirodalmi művek terjesztése és találkozók szervezése. Ugyanebben az évben adták át első alkalommal a Ryszard Kapuściński-díjat – a varsói városvezetés alapította a *Gazeta Wyborcza* segítségével –, melyet a legjobb lengyel nyelvű vagy lengyelre fordított riportirodalmi műnek ítélnék oda.⁹ Ugyanezen év őszén (november 23–28.) rendezték az első riportfesztivált, a *Varsó fikció nélkül*, melyet közösen rendezett a Riportintézet és az állami Könyvintézet.

A riportirodalom iránt tanúsított egyre növekvő érdeklődés másoknak is nagy teret biztosított: Artur Domosławski *Kapuściński non-fiction (Háborúk és forradalmak költője)* című kötete, amely a Świat Książki kiadónál jelent meg, egy év alatt százharmincezer példányszámban kelt el; e sikerhullámot meglovagolva egy kiadó (Bertelsmann, az egyik legerősebb név a piacon) növelte a kiadott riportirodalmi művek számát, más kiadók pedig elkezdték megrendelni az ilyen műveket (vagyis fizettek a munkáért).¹⁰ Piotr Gluchowski és Jacek Hołub *Ojciec Tadeusz Rydzyk. Imperator (Tadeusz Rydzyk atya. Az imperátor)* című írása nyitotta a „Nagy Formátum Riporterei” sorozatot.¹¹ A Fabuła Fraza kiadó (Dariusz Wilczak és Dariusz Koźlanka alapította) 2015-ben elindította (a hetvenes-nyolcvanas évek népszerű könyvsorozatához kapcsolódva) az *Ekspres Reporterów (Riporterexpressz)* című havilapot, és riportirodalmi kötetek kiadását ígérte.

E mind térben, mind időben koordinátatlan tevékenységek végül egy komplett infrastruktúra létrejöttéhez vezettek. Ebbe beletartozik a riportirodalom kiadásának, terjesztésének, befogadásának, szentesítésének minden egyes láncszeme.¹²

⁹ Az első díjazottak: Jean Hatzfeld: *Strategia antylop (Antilop-stratégia)*, 2010), Szvetlana Alekszijejics: *Nők a tűzvonalban* (2011), Liao Yiwu: *Prowadzący umarłych. Opowieści prawdziwe. Chiny z perspektywy nizin spolecznych (A holtak vezetője. Igaz történetek. Kína a társadalom alján élők szemszögéből)*, 2012); az első lengyel díjazottak: Michał Olszewski: *Najlepsze buty na świecie (A világ legjobb cipője)*, 2015), Paweł Piotr Reszka: *Diabeł i tabliczka czekolady (Az ördög és egy tábla csoki)*, 2016).

¹⁰ Paweł Szwed, a kiadó főszerkesztője befektetésnek nevezte azt, ahogy a Świat Książki hozzááll a riportirodalomhoz. Lásd: A. Jakubas, P. Stasiak: Reporter schodzi z etatu, *Polityka*, 2011. 04. 11., „Néhány éve jól láthatóan megnőtt az érdeklődés a riportirodalom iránt. Mi is befektetünk ebbe a műfajba. 2011-ben nagyjából nyolcvan tényirodalmi művet tervezünk kiadni, amelyekből öt-hét könyv a mi megrendelésünkre készül.” <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1514808,1,polski-reportaz-jak-szwedzkie-kryminaly.read> (letöltés: 2018. 06. 20.)

¹¹ Ugyanebben az évben még három riportkötet jelent meg: Maciej Zarembától a *Polski hydraulik i nowe opowieści ze Szwecji (A lengyel vízvezetékészterelő és más elbeszélések Svédországból)*, Marcin Kački *Maestrója* és Valerij Panyuskintól a *Luxus orosz módra*.

¹² A riportirodalom infrastruktúrájának elemzéséhez a Pierre Bourdieu által bevezetett kategóriákat fogom alkalmazni – nem feltétlenül ortodox módon. Lásd: Uő.: *A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája*; ford. Seregi Tamás; Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Bp., 2013. A lengyel riportirodalomra vonatkoztatva először Kaja Puto alkalmazta ezt a koncepciót; lásd: *Gatunek*, in: *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik (Műfaj*, in: *Az 1989 utáni lengyel irodalom Pierre Bourdieu tükrében. Kézikönyv*), szerk.: G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński, Korporacja Ha!art, Krakko, 2015.

Nem nehéz észrevenni e kalendáriumban a potenciális egyeduralkodót. A 2010-es egységesített támadás eredményeképpen a Riportintézet vált dominánssá a konkurenciával szemben, ez lett a piac legerősebb játékosa és a riportról alkotott elképzelés legfontosabb megteremtője. A riválisok a másodvonalba szorultak. Ez leginkább a tíz évvel idősebb Riportlaboratóriumot érinti, amelyet Marek Miller alapított, és amely a riporteri munka (multimédiás és közösségi) kísérleti iskolája.¹³ Ez roppant lényeges, mivel a Laboratórium jóval modernebb és sokkal inkább társadalmi koncepciót képvisel: a közös tevékenységek keretein belül több szempontból is plurális – szövegből, filmből és fényképekből összeálló, többszerzős, inkább a társadalmi élet különböző szálait, mint egy-egy eseményt vagy személyt érintő – riportok megalkotását propagálták. Az Intézet ezzel szemben olyan riportok megírására építette kiváló infrastruktúráját, amelyeket saját individualitásukra beállítódott egyének írnak, akik a közös történet egy-egy problematikus pontját képviselik. A kollektív és a korporációs koncepció párbajában az a változat győzelmeskedett, amely a riportírás közkedvelt művelésének kedvez.

Egyelőre viszont – a XXI. század második évtizedének végén – nincs monopolhelyzetben. Léteznek különböző (állami és magán) íróiskolák, pályázatok, kiadói sorozatok, sőt, olyan kiadók is, amelyek csak riportirodalmat adnak ki, és végül van egy komoly és több kisebb riportirodalmi díj.¹⁴ Ez az infrastruktúra a szöveg megszületésének és működésének valamennyi lépését támogatja – a poétika oktatásától, gyakornoki helyek létrehozásától, riporteri utak támogatásától, szövegrészletek megjelentetésétől (napi- vagy hetilapok hasábjain) kezdve a könyvkiadáson- és terjesztésen, nyilvános viták és író-olvasó találkozók szervezésén keresztül egészen a díjak odaítéléséig. A riportok alkotói és a közreműködők, a tanárok és a kiadók, a recenzensek és zsűritagok tehát olyan helyzetet teremtettek, amelyre eddig nem volt példa a lengyel irodalom történetében: megalkották a műfaj működéséhez szükséges komplett hálózatot.

Egész találónan nevezte meg – és nem vette észre a benne rejlő veszélyeket – ezt a furcsa helyzetet Stanisław Skarżyński, amikor azt állította:

Szczygiel intézményei oly módon kapcsolták össze az alkotókat, a piacot, a klienseket és a reklámot, hogy ezek finanszírozzák a kultúrát. A riportirodalomnak megvan a maga iskolája, a maga újságja, a maga díja és a maga hősei. Vannak sikerek és vannak olyan tragédiák, mint a Domosławski Kapuściński-könyve körül kialakult botrány. Van egy fiatal riportner-generáció, vagyis van jövő. Van pénz. Van egy kitalált ellenség a fikciós irodalom alakjában [...].¹⁵

A kritikus lelkesedése elfedi a veszélyt. A túl sok „saját” (saját iskola, újság, díj, hősök) egyenes út az egyezményességhez – ahhoz, hogy az együttműködés korrupcióvá váljon, a díjak a saját jelöltek promotálási rendszerévé alakuljanak, az irodalmi kritika pedig aján-

¹³ A Laboratóriumban gyakorolt multimedialitásra jó példa az a Różycki Bazarról szóló pályázat, amelyet 2015-ben írt ki az intézmény. Az ötletgazda (M. Miller) a következőket mondta: „Célunk egy papíralapú regény, egy internetes verzió (olyan különböző betétekkel, mint rádióműsorok, dokumentum- és játékfilmek részletei), valamint egy „multiplasztikon” [kiemelés – P. Cz.], vagyis egy bódé a Różycki Bazaron, amely »jeleneteket mutat be a bazár életéből«. Marek Miller, *założyciel Laboratorium Reportażu: Co dzień świeży pieniądż*, in: *Rzeczpospolita*, 2017. 12. 27. <https://regiony.rp.pl/archiwum/17249-co-dzien-swiezy-pieniadz> (letöltés: 2018. 06. 20.) Hozzá kell azonban tenni, hogy Miller már 2005-ben gyűjteni kezdte az anyagot a Bazarról szóló multimédiás elbeszéléshez.

¹⁴ A Kapuściński-díj mellett meg kell említeni azokat a díjakat, amelyek egyértelműen előnyben részesítik a riportirodalmi műveket, mint például a Beata Pawlak-díj (2003-tól) vagy a Teresa Torańska-díj (2013 óta).

¹⁵ S. Skarżyński: *Szczygiel, Res Publica Nova*, 2014. 03. 18. <https://publica.pl/teksty/szczygiel-42255.html>, letöltés: 2018.06.10.

lási szolgáltatások cseréjének hálózata legyen. A lengyel riportirodalom esetében azonban – legalábbis egyelőre – úgy tűnik, a korrózióknak kedvező feltételek inkább szerencsés módon az autonómia feltételeivé válnak. A különböző olvasóközönségre alapozó kiadók oda-vissza jó kapcsolódásokat alakítanak ki, ami kedvez a független írásnak. A felgyorsult kommunikációnak pedig az lesz a következménye, hogy a műfajról – a jellemzőiről, jogköreiről, a valósághoz való viszonyáról, a poétika lehetséges határaitól – való eszmecsere kiterjed az egész infrastrukturális hálózatra. Bárhol, ahol előkerül a riportirodalom, azonnal megfelelő körülmények jönnek létre a műfaj jellegéről folytatott vitához. Ezzel magyarázható a szerzők által megalkotott számos definíció létezése, a kanonizált könyvek listája, melyet ők állítottak össze, és az oktatási használatra íródott kézikönyvek léte.¹⁶ Az autonómiának tehát nemcsak a műfaji sajátosságok megkülönböztetése a feltétele, hanem okvetlenül szükséges hozzá az elmélet önálló megalkotása és a saját múlt projektálása is. A riportirodalomnak előre- és hátrafelé is ki kell találnia magát.

3. Az utódok megszületése

A Mariusz Szczygiel készítette *100/XX* című antológia¹⁷ vált azzá az – addig európai léptékkal nézve is példátlan – momentummá, amelyben összeért a genealógia a genológiával, vagyis a műfaj története annak elméletével.

Az először kiadott két kötet megjelenése (2014), amelyek egy évvel később egy harmadikkal is kiegészültek, a szó legteljesebb értelmében vett irodalomtörténeti önteremtés: százötven, 1900-tól 2000-ig kronologikusan rendezett szöveget tartalmaz, konkrét dátumokkal (bár a riportok nem mindig annak a konkrét évnek a leírásai). Szczygiel így beszélt erről egy, az antológiát beharangozó interjúban:

Az a gyanúm [...], hogy a riportirodalmi könyveim nem fogják kiállni az idő próbáját. Olyan sok lengyel riportér-íróról írták már, hogy a lengyel riport pápai vagy útjelzők. És ki emlékszik manapság például, hogy ki az a Zbigniew Kwiatkowski? Én is ilyen szerző leszek. Divatos, de felelhető. Úgyhogy arra gondoltam, csináljak valamit, aminek tényleg van értéke – ezt az antológiát. *Teremtettem magamnak egy gyermeket.* [Kiemelés – P. Cz.]¹⁸

Ebben a szerény meghatározásban, miszerint ez egy „gyermek”, nem is az az érdekes, hogy egy hatalmas, összességében majdnem háromezer oldalt kitevő antológiára utal. Sokkal érdekesebbnek tűnik a családi kötelék jelölése – ez a már-már perverz szófordulat. Szczygiel ugyanis egy olyan gyűjteményt nevez a gyermekének, amelyben Korczaktól,

¹⁶ A riport megalkotása, a műfajra való gyakorlati reagálás és a társadalom vizsgálata közötti kapcsolat erőteljesen megjelenik a *Laboratorium Reportażu. Metoda, praktyka, wizja (Riportlaboratórium. Módszer, gyakorlat, vízió)*, szerk.: I. Dimitrijević, Wydawnictwa UW, Varsó, 2017) című tankönyvben, amely a Marek Miller létrehozta Riportlaboratórium munkájának keretében jött létre. A szerzők ezt írják a könyvről: „A cikkek [...] a következőképpen határozzák meg a Laboratórium kutatási területét: közös munka a szöveggel, a téma multimediális elbeszélése [...]. Azt a meggyőződést fejezik ki, miszerint az újságírás művészet, a riportér-írói munka pedig összeköti az eredeti alkotás vonásait a szépirodalommal, a filmmel és a színházzal, valamint a társadalom- és bölcsészettudomány: a szociológia, az antropológia, a pszichológia és a történelem kutatási eredményeivel.” A közreműködők között találunk írókat (Marek Miller, Piotr Wojciechowski, Marek Kochan), rádiósokat (Janina Jankowska, Janusz Deblessem), fényképészt (Waldemar Zdrojewski), színészt (Zbigniew Paterak).

¹⁷ *Antologia polskiego reportażu XX wieku – 100/XX*, 1. kötet: 1901–1965, 2. kötet: 1966–2000, szerk.: M. Szczygiel, Czarne Wołowice, 2014.

¹⁸ *Nadwyżka...*

Reymonttól, Żeromskitól kezdve Paradowskin, Nałkowskán, Krzywickán és Wańkowiczon át egészen Ostafowskiáig, Tochmannig, Włodzimierz Nowakig és Jagielskiig ível a szerzők listája. Szóval ez a gyermek leginkább „szülőkkkel” van tele.

Ez a hatalmas mű, amely óriási szelektálási és szerkesztői munka gyümölcse, egyben a „családtörténet” megalkotásának, vagyis utódnemzésnek is bizonyul. Túl széles az antológia merítése ahhoz, hogy elemezni lehessen. A „hogyan mutatja be az antológia a szerzőket?” érdekesebbnek tűnik a „ki került bele?” kérdésnél.

Minden szöveg elé került kétoldalas életrajz, melyeket Szczygiel írt. Az életrajzokban összefonódnak a szerényen adagolt adatok a címszavakban közölt információkkal a művek témáiról vagy különleges értékéről. Ha valami elgondolkodtat, az az, hogy minden életrajzba bekerült az adott szerző önreferenciális megszólalása a riport forrásairól, a reporter igazsághoz való viszonyáról és feladatairól. Ezek a megjegyzések – a rövid megnyilvánulások poétikájának megfelelően – elég elcsépeltek. De sosem hiányoznak. Szczygiel inkább bánik fukarul az életrajzi adatokkal, csak egy válogatást közöl a szerzők irodalmi életművéből, de szinte kivétel nélkül érinti az adott író riportra vonatkozó nézeteit. Ezek határozták meg az előszók poétikáját. És ezeknek köszönhető a bevezetők címe is: „Hatékony riport” (Ewa Szelburg-Zarembina), „Mániába torkolló aprólékosság” (Zbigniew Niłowski), „Irodalmi fényképész” (Konrad Wrzos), „Újsághirdetések nyomán” (Antoni Słonimski), „Az átlagos olvasó átlagos képviselője” (Ferdynand Goetel), „A riport mint hivatali beadvány” (Franciszek Gil), „Látni, ellenőrizni, visszatükrözni, megállapítani” (Józef Mackiewicz), „Értve értékelni” (Zbigniew Kwiatkowski) – ezeket a címeket az első kötetben találjuk; és íme néhány a másodikból: „Meghallgatni, alánézni” (Janusz Roszko), „Türelmesen gyűjtsd a szétszórt apróságokat” (Małgorzata Szejnert), „Kerüld a sajátos perspektívát” (Ewa Szymańska), „Jog az emberek életének felforgatásához” (Krzysztof Kąkolewski), „Sok szerző sok hős” (Marek Miller és csapata), „Kigúnyolni a tényeket” (Michał Ogórek), „Az események titkára” (Andrzej Mularczyk).

A nézetekből, amelyeket kifejtettek a szerzők, nem tudunk felállítani semmiféle normatív poétikát, bár bizonyos vélemények (megfelelés a tényeknek, az általánosításhoz való jog, ellenőrzés, beavatkozás a társadalmi viszonyokba) megteremtik a konszenzust. A közös tudást nem akadályozza a tények és az általánosítás vagy az eseményekhez való hűség és a beavatkozás közötti lehetséges konfliktus. Hanem épphogy a – gyengébbek védelme érdekében való közbeavatkozásként értendő – morális szennvedély tűnik az egész antológiát tekintve a legnyomósabb érveknek a riport létezésére. Nem az „igazság” és nem „az események szolgálatába állított irodalmiság”, hanem éppen az interpelláció „szolgálat” és „hatékonyasága” bizonyul a riportirodalom definíciója legfontosabb összetevőjének. Az antológia fényében e műfaj más módon nyúl bele a valóságba, mint a fikciós irodalom, arra a meggyőződésre támaszkodva, hogy így lehetséges változásokat előidézni a társadalmi erőviszonyokban.

Ezt a meggyőződést már önmagukban a kötetben szereplő nevek is alátámasztják, melyek között – ha az első kötetet nézzük – túlnyomó többségben vannak a XX. század első felének jelentős vagy kiváló írói: Korczak, Sieroszewski, Konopnicka, Reymont, Kaden, Żeromski, Paradowski, Iłakowiczówna.¹⁹ Nem az az érdekes, hogy ezek az írók riportjaik írása okán kifejtették nézeteiket a műfajt és annak specifikumait illetően. Az tűnik izgalmasnak, hogy egyikük sem magyarázkodik, amiért eredeti területükről a riport felé mozdultak el. Egyikük sem mutat rá arra, hogy feltétlenül szükséges lenne valamiféle többlet kompetenciákra szert tenni vagy tanulóidőt tölteni egy mester mellett. Problémamentes az átmenet: az írók úgy vélik, a riport az irodalom egy fajtája, amely annyiban különbözik a fikciótól, hogy értékeli a világot leíró valóságos adatokat. Ebből

¹⁹ Arról, hogy a riport folyamatosan jelen van a XX. századi lengyel irodalomban lásd még: Z. Ziątek: *Wiek dokumentu. Inspiracje dokumentarne w prozie współczesnej (A dokumentum százada. Dokumentarista inspirációk a kortárs prózában)*, Wydawnictwo IBL PAN, Varsó, 1999.

következik, hogy az évszázad első felében egy szépíró gond nélkül *vált riporterre*, bár általában csak egyetlen szöveg erejéig. Csak a háború után szilárdult meg a külön szakértőként értelmezett, az anyagok beszerzésében és az írásban jártas riporter szakmája és annak specifikumai. Olyan hatalmas személyiségek – Hanna Krall, Ryszard Kapuściński, Krzysztof Kąkolowski, Marian Brandys – törték át ezt az elszigeteltséget a hetvenes években, akik munkásságukkal megcáfolták annak értelmét, hogy határokat húzzunk a műfajok közé. Nekik és követőiknek köszönhetően úgy tűnik, a műfaj visszatér a szabadság forrásaihoz: ha a második világháború előtt egy író (gond nélkül) riporterre tudott lenni, akkor a XXI. században egy *riporter is lehet íróvá* (nem minden nehézség nélkül).

Az antológia tehát azt a meggyőződést erősíti, hogy bárki képes riportot írni, és hogy már maga az írás szükségszerűen oda vezet, hogy a szerző kidolgozza saját maga számára a műfaj definícióját. Valami másban rejlik a történelmi különbség. A két világháború közötti időszakban meghatározott céllal születtek a riportok, mivel a szerzőt megérintette egy konkrét ügy – egy gazdasági sérelem, igazságtalan bírósági ítélet, vagy hogy az intézményrendszer elhanyagolta az embert. A XX-XXI. század fordulója riporterének még annál is több joga van az érdek nélküli íráshoz, mint az irodalmisághoz. Ha egy irodalmi szöveg különösebb ok és jól látható cél nélkül jön létre, a riport pedig irodalmi jelleget ölt, akkor éppen ilyenek – ok nélkülinek és céltalannak – kell lennie a riportnak.

4. A rendszer megváltozása

Néhányszor esett már szó az eddigi eszmefuttatásban arról, hogy a riportot a lengyel kultúrában nem az úgynevezett szépirodalomtól teljesen különálló műfajként, hanem olyan művészeti ágazatként tartják számon, amely összeköti a hiteles tudást a „magas irodalommal”. Senki sem kérdőjelezi meg a hitelességet, amikor stilisztikai fogásokra, narrációs összeillesztésekre és vágásokra, a szereplők belső monológjaira, kiinduló tézisekre vagy hatásvadász pontokra bukkan egy non-fiction szövegben. Lássunk néhány definíciót, melyeket a szerzők alkottak meg:

Hanna Krall: „Én sűrítetek, sok-sok mondatból csinállok egyet. Lehet, hogy ez a mondat valójában el sem hangzott, mégis igazabb, mint amit kimondtak. A centrifuga működésére emlékeztet ez a módszer.”²⁰

Wojciech Tochmann: „A tények szentek. [Minden, ami nem konkrétum – P. Cz. jegyzete] csak a benyomásom. Valódi megszólalásokat idézek. De szelektálok közöttük.”²¹

Mariusz Szczygieł: „Két szent alapszabálya van a riportnak: nem lehet unalmas és nem lehet sértő.”²²

M. Szczygieł a szubjektív igazságról: „Becsületesen (hazugság nélkül) kell megírni egy riportot, ugyanakkor sosem lesz objektív. Ez a leginkább szubjektív újságírói műfaj, mivel az én szemem látja, az én fülem hallja, az én fejem ismételteti magában, és nem valaki másé. [...] A riport az adott riporter verziója egy adott témáról. Felejtjük el az objektivitást.”²³

²⁰ M. Miller: *Reportero w sposób na życie*, Varsó, 1983, 278–279.

²¹ *Dramaturgia uczuć (Az érzések dramaturgiája)*, Katarzyna Bielas beszélgetése, *Gazeta Wyborcza*, 1997. 04. 13.

²² *Reportaż z kluczem (Kulcs a riportozhoz)*, in: *Newsweek*, 2010. 03. 20.

²³ Lásd: <http://lubimyczytac.pl/dyskusja/154/1685/odpowiedzi-autora-wywiad-z-mariuszem-szczygielem> (letöltés: 2018. 07. 20.)

Maciej Zaremba Bielawski: „A szövegeim két műfaj keverékei. [...] Ez kockázatos módszer. [...] De amikor sikerül, nagyon sok mindent lehet koncentrált formában elmondani valamiről. Nem tudom, honnan jött ez nálam. Nem volt tanárom. Természetesen olvastam Kapuścińskit, Krallt egészen biztosan, Szejnertet. Esszéista-riporter korcs vagyok.”²⁴

„Szelektálás”, „tetszetősség”, „sűrítés”, „koncentráció”, „keverés” – a leggyakrabban előforduló meghatározások. A tények valódiak maradnak, a kompozíció (az események és szereplők kiválasztása) a szerző műve. Az, hogy ennyire elfogadottak benne a világ leírására szolgáló metódusok, *irányadó műfajjává* tette a riportot. Többféle értelemben. Először is, a világban és Lengyelországban zajló történések hiteles leírásaként kielégíti az ember tudásszomját, és segít, hogy eligazodjon a valóságban; e könyvek alaposan tanulmányozzák a háborúkat, politikai és gazdasági konfliktusokat, az államokban vagy városokban zajló eseményeket, illetve a kortárs világ megértéséhez szükséges kulcsként jelenítik meg ezeket. Másrészt pedig a riportirodalom identitása is irányadóvá válik: általában úgy értelmezik a műfajt, mint ami a tényszerű eseményeket mutatja be a szövegben, amelyért a szerző felelősséget vállal, és amelyet az olvasók a valóságra tudnak vonatkoztatni; a műfaj illetően meghatározása nem zár ki szinte semmit, vagyis hozzávetőleges, nem meghatározott, nem normatív (ahogy az irodalom egésze). Harmadrészt, a riport az irányadó központi szerepét is betölti a megváltozott irodalmi rendszerben.

Nem abból következik az új szerep, hogy a riportirodalom precíz meghatározásra tett szert, hanem éppen ellenkezőleg, abból, hogy kivívta magának a jogot a kevert státuszhoz. Olyan sokáig merített a regény, a dokumentarista műfajok, a publicisztika és az emlékiratok műfajából, hogy végül egyértelművé vált, hogy ugyanúgy lehet definiálni, mint az irodalmat.²⁵ Ily módon könnyedén kibővíthető az identitása. Am mégsem határtalan ez az identitás. A R riportintézet sikereiről szóló, már idézett, lelkes vélemény utolsó mondatában megjelenik egy „kitalált ellenség”, amely a „fikciós irodalom” formáját ölti magára.²⁶ Ez a mondat, bármennyire hangzatos is, csak harmadrészben igaz. Amikor a riportírók a tények jelentőségéről beszélnek, a fikciót mindig mint szövetségest, és nem mint ellenséget emlegetik:

Małgorzata Szejnert: „El kell gondolkodni, hogy mit válasszon ki az ember abból a hatalmas testből, ami a téma, hogy valami emészthető és érdekes maradjon belőle, ugyanakkor minden benne is legyen. [...] Nem szándékozunk sem szociológiai tanulmányokat készíteni, sem publicisztikát írni. Muszáj [...] választani.”²⁷

Włodzimierz Nowak: „R riportot írok, nem elemzést vagy történelmi értekezést.”²⁸

²⁴ *Jestem Szwedem (Svéd vagyok)*, in: K. Naskowska: *Wygności z kraju. Szwedzki azyl (A kiket elűldöztek az országból. A svéd menedék)*, J. Halender rajaival, Wydawnictwo Agora, Varsó, 2017, 184–185.

²⁵ Lásd: *Nadwyżka...*: „A riport olyan történet, amely valóban megtörtént [...]. És gondolkodásra kell, hogy késztesen. Ha nem késztet gondolkodásra, nem is lényeges. A riport arról szól, amiről szól, de valami másról is. Szóval megvan benne az, amit Hanna Krall többletnek nevez.” Érdekes megfigyelni, hogy Szczygiel itt merít a riport definíció szerinti hagyományából („történet, amely tényleg megtörtént”) és a posztstrukturalista koncepció irodalomfelfogásából is (gondolkodásra késztet, többletjelentést hoz létre).

²⁶ S. Skarzyński: *Szczwany Szczygieł...*

²⁷ A. Wójcicka: *Reportery bez fikcji. Rozmowy z polskimi reporterami (R riporterek fikció nélkül. Beszélgetés lengyel riportírókkal)*, J. Brykczynski fotóival, Czarne, Wołowiec, 2011, 21.

²⁸ Uo., 128.

Mariusz Szczygiel: „Természetesen fenemód nehéz egyszerre megmaradni a tényeknél, és irodalmi formát is adni mindennek. De a riportnak igaznak és szépnek is kell lennie.”²⁹

Azt látjuk tehát, hogy *manapság a riport nem egy, hanem kétféle írásmóddal helyezi szembe magát*: „a tényeknél maradás” megkülönbözteti a fikciós irodalomtól, a „szépség” követelményének figyelembevétele pedig a dokumentarista műfajtól. Ez a kettős megkülönböztetés (amely a kettős kölcsönzés alakját is magára ölti) az oka, hogy a riport harmadik konkurensként jelenik meg a valóságért folytatott harcban. A műfaj az egész XX. században egy stabil dichotómia keretein belül működött:³⁰

fikciós irodalom – riportirodalom

Manapság ez a dichotómia hármas szerződéssé alakult:

fikciós irodalom – riportirodalom – dokumentarista műfajok

A változás következtében *a riportirodalom a műfajrendszer középpontjába került*. A XXI. századi lengyel írásbeliség olyan formájává vált, amely irányítja a dokumentarizmus és az irodalmiság pólusait, és amely az autonómia és a közbeavatkozás összekapcsolásának ideális verzióját mutatja be. Mégsem abból következik páratlan karrierje, hogy az utolsó dokumentarista műfaj a túlzásba vitt fikció világában (az igazság az igazság utáni világban), vagy hogy az első olyan fikciós irodalmi műfaj, amely képes kitartani a tényekhez való hűség mellett. Központi műfajjává vált, mivel annak köszönhetően, hogy összeköti a dokumentarizmust az irodalmisággal, többet mutat a valóságnál. A valóság születését mutatja be.

5. A lengyel riportiskola

A lengyel riportirodalom rengeteg témára szakosodott. Ilyenek a háborúk (W. Jagielski), a posztszovjet Oroszország (J. Hugo-Bader, K. Kurczab-Rdelich, M. Wilk, I. Miecik, J. Morawiecki), Kelet-Közép-Európa (M. Szczygiel, K. Varga, Z. Szczerak, M. Termer), a skandináv országok (M. Zaremba, K. Tubylewicz). A műfajnak is számos variánsa létezik, amelyekre egy-egy szerző specializálódott: itt említhetjük Justyna Kopińska kiváló oknyomozó riportjait, Małgorzata Rejmer és Joanna Czczott „városos” szövegeit, Cezary Łazarewicz történelmi-bűnügyi műveit, Olga Gitkiewicz, Konrad Oprzędek, Joanna Kuciel-Frydryszak és mások gazdasági írásait.³¹ Am ha a következő tézisből indulunk ki,

²⁹ Uo., 172.

³⁰ A XX. századi irodalomtörténetben az a szemlélet bizonyult a legtartósabbnak, amely a riportot a fikcióval való relációban (és szembenállásban) értelmezi, lásd: Z. Ziątek: Dwa dwudziestolecia, literaura jako reportaż i reportaż jako literatura (Kettős húsz év: Az irodalom mint riport, a riport mint irodalom), in: *Nowe dwudziestolecie (1989–2009). Rozpoznania, hierarchie, perspektywy (Az elmúlt húsz év, 1989–2009. Felismerések, hierarchiák, perspektívák)*, szerk.: H. Gosk, Domy Wydawniczy Elipsa, Varsó, 2010: „A riport [fejlődése a két világháború közötti időszakban – P. Cz. megjegyzése] visszafordíthatatlanul elindult az irodalom felé [...]”, ma pedig „mintha nem létezhette az irodalmiként meghatározott értékek szféráján kívül.”, 359–360.

³¹ Az elmúlt években különösen dinamikusan fejlődik a – munkaügyi feltételekre (melyek folyamatosan változnak a történelem folyamán, és lokálisan rögzülnek) összpontosító – gazdasági riport. A fontosabb címek közül mindenképpen meg kell említeni a következőket: K. Fejfer: *Zawód. Opowieści o pracy w Polsce. To o nas (Foglalkozás. Elbeszélések a munkáról Lengyelországban. Ez róltunk szól)*, Czerwone i Czarne, Varsó, 2017, O. Gitkiewicz: *Nie haribi (Nem szégyen)*, Dowody na

másképp is beállíthatjuk az elmúlt két évtized lengyel riportirodalmát: *a lengyel riportiskola felfedezte a társadalmi világok sokféleségét és azt, hogy mennyire problematikusak a köztük húzóó határok*.

Egyértelmű, hogy több tucat határ húzódik a társadalomban, melyek elválasztják egymástól a gazdagok és a szegények, a felnőttek és a gyerekek, a férfiak és a nők, a városiak és a falusiak világát. A felfedezés, amelyet a riportirodalom tett, a határok státuszára vonatkozik: vannak köztük áthatolhatók és áthatolhatatlanok. E felfedezés nyomán vetődtek fel a következő kérdések: mi dönti el, mennyire erős egy határ? Ki állítja fel: az egyén, a közösség, a hagyomány, a média, a pénz, a jog? Mindenki alárendelődik a határoknak, de vajon egyenlő mértékben? Belülről vagy kívülről történik a határ megvonása? A gazdasági átalakulás szülte e kérdéseket, a folyamat megfigyelése meggyőzte az embereket, hogy lehet, hogy az ember nem él az adott világban, de meghatározza annak szabályait, ám ugyanígy lehet tartozni egy világhoz anélkül, hogy meg tudnánk azt változtatni, vagy ki tudnánk lépni belőle. Ha követjük a társadalmi világokat elválasztó határokat, felfedjük a valóságalkotás szabályait. Nem az alkotja meg ugyanis a valóságot, aki (anyagi értelemben) létrehozza, hanem az, aki a szabályait diktálja, meghatározza az identitását, kijelöli a törvényeit.

A fenti problémák felfedése etikai küldetést adott a riportirodalomnak, és irodalmi tényfeltáró jelleggel ruházta fel. Ugyanis csak a társadalmi világok létrejöttére vonatkozóan nyert értelmet a riport kettős identitása: a riportter-íróknak ahhoz, hogy bemutassanak egy konkrét esetet, el kell mélyedniük a tényekben, ahhoz pedig, hogy megvilágítsák, nem egyenlő mértékben férnek hozzá az emberek a valósághoz, ki kellett terjeszteniük a fabulát az adott világ és peremvidékei lakosai közötti viszonyokra.

Hogy rátaláltak erre a kihívásra, és el is fogadták, azt eredményezte, hogy egyre erősebbé váltak a riportirodalom műfaji és etikai paraméterei, ennek következtében pedig megszületett a „lengyel riportiskola”. A meghatározás magában foglalja azokat a fiatal riportter-írókat, akik a XX. század végén debütáltak (Artur Domosławski, Jacek Hugobader, Wojciech Jagielski, Irena Morawska, Lidia Ostalowska, Mariusz Szczygieł, Wojciech Tochmann), és követőiket, akik különböző mesterek (H. Krall, R. Kapuściński, J. Kuśmierk, M. Szejnert) nyomán más-más típusú riportirodalmat művelnek. Az általuk alkalmazott poétikák közös nevezői a következők: 1) a társadalmi tények széles körű – a nézeteket, szokásokat és érzelmeket is figyelembe vevő – értelmezése; 2) az irodalmiságról mint a dokumentarizmus mellett a valóság bemutatásának médiumáról alkotott felfogás; 3) tartózkodás az értékítéletektől és az olyan események bemutatásától, amelyek erőteljesen és egyértelműen hatással vannak az olvasó ítéletére; 4) a koloniális poétika ironikus használata a Közép-Európában kialakult, a kapitalizmust és a demokráciát illető civilizációs különbségek leírására; 5) a fejlődő országokban (Mexikó, Dél-Amerika, Ázsia) zajló folyamatoknak az Első világ lehetséges jövőjeként való bemutatása.

Mely világokat kutatták különös alaposággal a riportter-írók? Mindenekelőtt a saját valóságuk jött számításba, amelybe beleszületett az ember, és mindaz, ami ahhoz tartozik: a mikrotársadalmak (a család, a munkahelyi társaság, az intézmény, a társadalmi osztály, a hitközség), a régiók (a fejletlenebbek, a visszamaradottak, amelyek nem önálló), a vá-

istnienie, Varsó, 2017, C. Łazarewicz: *Tu mówi Polska (Itt Lengyelország beszél)*, Czarne, Wołowiec, 2017, K. Oprzędek: *Polak sprzeda zmysły (A lengyelek eladják érzékzerveiket)*, Dowody na istnienie, Varsó, 2017, J. Kuciel-Frydryszak: *Służące do wszystkiego (Mindenne alkalmas)*, Marginesy, Varsó, 2018, M. Maderska: *Aleja włókniares (A textilmunkások sugárútja)*, Czarne, Wołowiec, 2018, M. Rabi: *Życie na miarę. Odzieżowe niewolnictwo (Méretre szabott élet. A ruhaipar rabszolgái)*, W. A. B, Varsó, 2016, M. Szymanik: *Urobieni. Reportaże o pracy (Akié megmunkálták. Riportok a munkáról)*, Czarne, Wołowiec, 2018, A. Wiatr: *Betrojerincki. Reportaże o pracy opikuńczej (bez)na dziei (Au-pairek. Riportok a nevelómunka remény[telen]ségéről)*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Varsó, 2017.

rosok (amelyeknek megvan a maguk sötét titka vagy kifejezett identitása), végül a makro-régiók (mint Közép-Európa és annak helye az Európai Unióban).

Ilyen – a társadalmi világok összetettségének növekvő foka által kijelölt – sorrendben tárgyalhatjuk a kilencvenes évektől kezdve született legfontosabb riportokat. Mivel azonban ez külön kötetet érdemlő feladat, az alábbi gondolatmenet arra korlátozódik, hogy röviden bemutassa a belső perifériákat, mert ennek a valóságnak a felfedezése vált a rendszerváltás idején a riportirodalom első kihívásává.

6. Új kihívások

Másképp megfogalmazva így hangozhatna a lengyel riportiskolára vonatkozó előbbi állítás: az új riportirodalom a társadalmi világok egyenlőtlenségeinek kihívását fogalmazta meg.

A kilencvenes évek elején egyáltalán nem kellett ilyen kihívással szembenézniük a riporter-íróknak. Először bukdácsolniuk kellett a valóságban, hogy megértsék, az, amit látnak, nem minden. Akkor botlottak meg először, amikor a kilencvenes évek derekán beutazták egész Lengyelországot, különös tekintettel a kisvárosokra és falvakra, hogy lássák, hogyan boldogulnak az emberek a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában és az Unióhoz való közeledés körülményei között. Hogyan és miből élnek, mi az álmuk, mitől félnek. A szerzők azt hitték, megnyugtató hírekkel szolgálhatnak majd a nagy lapok olvasóinak: a régi berögződések okozzák a vidék elmaradását, de amint legyőzik ezt a mentalitást, eltűnnek a problémák. Nem számítottak arra a felfedezésre, hogy nem férnek hozzá a leírt valósághoz, nyelvezetük úgy csúszik le róla, akár egy üvegfalról.

Először rövid sajtóriportokban írták meg tapasztalataikat. Aztán jöttek a könyvek: Mariusz Szczygieltől a *Niedziela która zdarzyła się w środę* (A vasárnap, amely szerdára esett, 1996), Irena Morawska *Było piekło, teraz będzie niebo* (Eddig pokoli volt, de most jön a menny, 1999) című műve, Lidia Ostalowska riportja, a *Cygan to Cygan* (A cigány az cigány, 2000). És sorra követték a többiek: Wojciech Tochmanntól a *Wściekły pies* (Veszett kutya, 2007), a *Serce narodu koło przystanku* (A nemzet szíve a megálló körül, 2009) Włodzimierz Nowaktól, Paweł Smoleński *Powiatowa rewolucja moralna* (Járási morális forradalom, 2009) című kötete, Michał Olszewski riportja, a *Zapiski na biletach* (Feljegyzések jegyeken, 2010), Jędrzej Morawiecki *Głubinka. Reportaże z Polski* (A vidék mélye. Riportok Lengyelországból, 2011) című könyve, Lidia Ostalowskától a *Bolalo jeszcze bardziej* (Még jobban fáj, 2012) és Marcin Kołodziejczyktól a *B. Opowieści planety prowincja* (B. Elbeszélések a vidék-planétáról, 2013).

Az első szövegekben – amelyek vonatkoztatási pontokként szolgáltak az utódoknak – a riporter ellenállásba ütközik a világ részéről, ahova ellátogat. Ahelyett, hogy megmaradna a saját nyelvénél, újra kezdi tanulni a lengyelt:

Egy év alatt másodszer törte össze a Škodát. Az autó már alig ment. Leszakadt a lengéscsillapító, nem éri meg megcsináltatni. De ilyen állapotban senki nem ad érte jó pénzt. A kozák odament a haverjához: „Nem akarsz bünt venni?” Körbejárt az ajánlat. Végül egy Renault 19-es intézte el. Ripityára törték a Škodát.³²

A fenti részlet a XXI. század első évtizedének egyik legnagyobb visszhangot kiváltó sajtóriportjából, a titokzatos *Cała Polska trzaska* (Egész Lengyelország recseg-ropog) című írásból származik. A riport szerzője kérdez és hallgat, de nem ért. („Nem értem”, „Mindig volt valami, amit nem értettem”).³³ A beszélgetőpartnernek el kellett magyaráznia, mit jelent „bünt ven-

³² W. Nowak: *Serce narodu koło przystanku*, Varsó, 2009, iBooks, 66.

³³ Uo., 67.

ni” (ha valaki átvállalja a maga biztosítására az okozott autóbaleset felelősségét), „megrecscenteni az autót” (autóbalesetet rendezni azért, hogy kikényszerítsék a kártérítést), „keresztbe lopni” (ellopni a saját autónkat), „központi ütést mérni” (frontálisan ütközni), „egyben van” (olyan autó, amelynek még nem volt balesete). A látszat ellenére ez nem egyszerűen egy hivatalos szinonimaszótár. Ez az a nyelv, amellyel fokozatosan megtelik a világ, amely tárgyakat jelöl, valós helyeket határoz meg, kommunikációs kötelékeket épít.

A könyvben bemutatott többi lakos nem boldogul olyan jól, mint a „reccsentők”. Megismerünk egy családot, akik kiszámolták, hány évet élhetnek még túl, mielőtt elfogy a pénzük, mivel esélyük sincs, hogy állást kapjanak, a végkielégítésből élnek, amelyet a feleség kapott, miután bezárták a gyárat (Szczygiel); vagy egy nőt, aki – miután nem bírta már elviselni, hogy semmiféle intézményi támogatást nem kap – öngyilkos lett, fogyatékos fiával együtt ugrott le a háztetőről (Nowak), vagy azokat a fiatalokat, akik választhatnak a közül, hogy segélyekből élnek, vagy Németországba járnak lopni (Morawska).

Ők is mindannyian azt mondják – egy idegen – lengyel nyelven: „[...] úgy döntöttek, hogy megsemmisítenek minket”³⁴, „[...] mi, téveszek, itt mind kihalásra vagyunk ítélve. Ez a terv”.³⁵ Ezek a mondatok is – csakúgy, mint az álbalesetek szakértőinek kódolt beszéde – valami nehezen érthetőt fejeznek ki: a nagyvárosok gyári munkásai, akik elvesztették állásukat, és a falvak lakói, ahol bezárták a téveszeket, arról beszélnek, hogy a lengyel kormány a halálukat várja. A szerzőknek ahhoz, hogy megértsék ezt a nyelvezetet, rekonstruálni tudják a szabályait és a benne rejlő teljes világnézetet, az ismerttől való elidegenedés fogását kellett alkalmazniuk. A riporter ennek következtében a *saját kultúrája etnográfusa* lesz.³⁶ A közeli másság ilyen etnográfija megköveteli azt a képességet, hogy az ember rá tudjon csodálkozni egy olyan dologra, amely a sajátja. Szükségszerű, hogy idegen kultúráként kezelje a saját kultúráját (jelen esetben a lengyelt).

E metódus kidolgozása megnyitotta a – mindenki szeme láttára, de csak kevesek által észrevéve létrejövő – riportirodalom előtt a periféria világát. A riporterek megérzéseikre hallgatva és némileg sötétben tapogatódzva fedezték fel a kilencvenes évek második felében, hogy ez a centrum által létrehozott egyenlőtlen viszonyok eredményeképpen létrejött függőségi állapot (gazdasági, kulturális és politikai értelemben is). E folyamat – a függőségbe való belezuhanás – megértéséhez a szerzőknek muszáj volt tanulmányozniuk az új valóságot, és az, hogy beleszótták ezeket a tanulmányokat a szövegbe, erősítette a bemutatás hitelességét. Mindkét kérdés igazolja a riport poétikájában bekövetkezett változásokat: a szerzők fabula helyett afabuláris változatlanságot mutatnak be, a nagyszabású történeteket felváltotta az akciótól megfosztott hétköznapiság, a változás és a megtisztulás végső hangulata helyett pedig a meghatározhatatlan mocskosság állapotában hagyták az olvasót.

Az idegenség felfedezése abban, ami a sajátunk, egy új riporteri módszer megszületését eredményezte. Először is, a riport bemutatta a valóságot, ugyanakkor a *valóság létrejöttének körülményeiről* is szólt. Másodsor, megszűnt annak a nyelvnek a hordozója lenni, amely lehetővé teszi a világ leírását – ehelyett olyan elbeszéléssé lett, amelyben a nyelv a világhoz való hozzáférés feltétele és a világ megalkotásának eszköze. Harmadszor, a társadalmi nézetek, a szokásrend, az érzelmek (főleg a lemondás, a csalódottság, a düh és a frusztráció) váltak a riportokban megjelenő legfontosabb tényekké. Negyedszer pedig, ez az új metódus a riporter funkciójában is változást vont maga után. Włodzimierz Nowak

³⁴ M. Szczygiel: *Niedziela, która zadrzyła się w środę*, Czarne, Wołowiec, 1996, 10.

³⁵ W. Nowak: *Serce narodu koło przystanku*, Varsó, 2009, iBooks, 162.

³⁶ A *Cała Polska trzaska* riportantológiáról szóló recenziójában Joanna Tokarska-Bakir azt állította, hogy a jelenre összpontosító antropológia ugyanazokkal az irodalmi eszközökkel dolgozik, mint a riport: „a részletek megjelenítése, kódösztés, ironia, idézet, időnként utánzás” (J. Tokarska-Bakir: *Cała Polska trzaska, Gazeta Wyborcza*, 2005. 06. 20.).

nevezte ezt meg, amikor egyik riportjában, ahol egy hirtelen váltást látunk a borzasztóan szegény emberekkel folytatott beszélgetés és egy nagyvárosi plázában zajló bevásárlás között, és tudatosuk benne a két világ közti mérhetetlen különbség, azt kérdezte: „*Hogy lehet elmagyarázni?* [kiemelés – P. Cz.]”³⁷ És éppen ebben rejlik a riporter új funkciója, miszerint tolmáccsá kellett válnia. Tolmácként a saját példáján mesélte el, hogyan „húzta rá” a saját idegen világra a saját nyelvét, és miként okozhatta ez a nyelv, hogy nem értette a valóságot, amelybe belecsöppent; majd bemutatta a nyelvtanulás folyamatát, amely a megértés feltétele, és ezt ütköztette az olvasó nyelvezetével. Tehát olyan való világokról (kisvárosokról, emberekről, gyákról) szóló történeteket adott át az olvasóknak, amelyek a társadalom többi része számára vagy nem léteznek, vagy nem különösebben fontosak. Ez az irodalmi hadművelet (idegen megszólalásokat idézni és magyarázni) elmozdította a megértés határait, vagyis felfedte a határállítást, a világok egymástól való elkülönülésének és a felosztás megszilárdulásának (politikai, kulturális, gazdasági) mechanizmusait.

Ennek a felfedezésnek köszönhetően vált a riport olyan empirikus-narrációs gépezetté, amely egyszerre képes bemutatni az egymás mellett létező világokat és az áthatolhatatlan, zárt, elbarikádozott függőségeket. A vidék Szczygieł, Nowak és Ostałowska első beszámolóiban, a politikai párt vagy kórusközösség Kaćkinál, a hagyományos család Surmiak-Domańska műveiben, a kórház és a gyermekotthon Kopińska riportjában mind-mind a valóság kivágott darabkái, amelyek mindig igazak lesznek, mivel ellenőrizhetők.³⁸ Ugyanakkor jóval többet is adott a riportirodalom, mint hogy bemutatta a társadalmi világokat és a megértésük tudományát. Felfedezte ugyanis, hogy a ténszerűség – ami a riport állítólagos célja – a valóságot képző rengetegféle rendszer eredménye. Így a tények elrendezésének véglegességében nyilvánul meg a riport legfőbb feladata.

NÉMETH ORSOLYA fordítása

³⁷ W. Nowak: *Serce narodu koto przystanku*, Varsó, 2009, iBooks, 249–250.

³⁸ Bernadetta Darska fektetett nagy hangsúlyt a faktográfiára és az ehhez erősen kapcsolódó, a társadalmi valóságra irányuló beavatkozásra: Lásd: *Młodzi i fakty. Notatki o reportażach roczników osiemdziesiątych (A fiatalok és a tények. Jegyzetek a nyolcvanas években születettek riportjairól)*, Wydawnictwo Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, UWM, Olsztyn, 2017.

VÉDJEGYZETT NYELV

Krusovszky Dénes: Áttetsző viszonyok

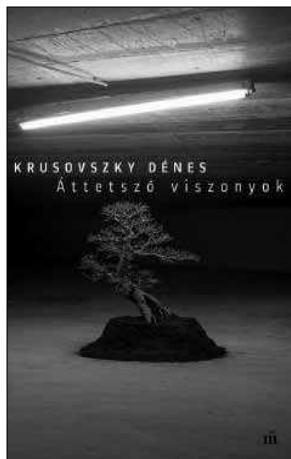
A modern költészet egyik legfontosabb vívmánya és iránya a poétikai hajtóerővé váló ambiguitás, többértelműség. Így van ez ma is, az ultra-, meta- és a többszörös modernség korában, annak ellenére, hogy újra hódít az irodalomban a célzatosan szókimondó egyszerűség. Krusovszky Dénes az ambiguitás nagymestere. Váratlan képei, képzettársításai a semmiből feltűnő önkényességükkel olykor a költészeti jóízű határait fenyegették és feszegették, de éppen emiatt okoztak sokaknak – s nemcsak nemzedéktársainak – új ízű, váratlan esztétikai élményeket. Abszolút modernista értelemben harcoltak a közhelylé váló versnyelv mételye ellen. A legjobb Krusovszky-versek azt a benyomást keltették: képesek olyasmit megfogalmazni, amit addig senkinek sem sikerült, s feltárják a kortapasztalat nehezen megközelíthető, névtelen lelkületét.

Az új kötet olvastán, elsöre úgy tűnik, az előidők csiszolt, prizmaszerű többértelműsége immáron a múlté. Igaz, a költő sosem vetette meg az egyszerűbb megfogalmazásokat sem, s éppenséggel került az önérdékű posztmodern csillogást, de ez sokkal inkább olyan zártságot, gazdag tömörséget jelentett, ami az újholdas hagyományhoz kapcsolta poétikáját. Hogy azután dezillúziós jel-eseményeivel rögtön meg is kérdőjelezze azt. Az *Áttetsző viszonyok* nyitóverse azonban azt a benyomást kelti, mintha fordított irányban zajló folyamattal lenne dolgunk.

„Ott ülnek mind, / a sivatagból kiűzöttek, / a romos házak alól előmászók, / a holdat vonyítva ugatók, / a cserzővargák, / a fenőkőárusok, / a megjavult gyilkosok, / és azok is, akik csak feledékenyek, / ott ül az összes állat, / de Noé nincs sehol, / vagy csak rá sem ismerünk már” – olvassuk a nyitó darab, *A te partod felé* sorait –; „ott ülnek [...] az oltáspártiak és az oltásellenesek, / a klímászorongók és a klímatagadoók, / az újpestiek meg a fradisták, / ott ülnek a nagycsaládosok meg az egykézők, [...] ott ülnek mind, / a sötét bárka aljában kuporogva, / és megállíthatatlanul közelítenek / a te partod felé.” (5–6.)

A kötetnyitó vers jól példázza azt a nyelvszemléleti következményű változást, mely valóságelvet sürget, s amely a próza után utolérte és presszionálja a kortárs költészetet is. E programszerű szavaknak nehéz eltekinteni referencialitást szorgalmazó kontextusától, amit a jól lekövethető allegória látszólag problémamentesen hív elő. Mindez azonban nem ilyen egyszerű. Különös mű ez; önmagában is, de főként az életmű összefüggésében.

Az egyértelműség kísértése meglehetősen káros lehet egy olyan életműre, amelynek poétikai alapja továbbra is a képi mellérendelés. Kivéve, ha a két szembenálló forrásból nyert energiákat egymás erősítésére használja fel. Hogy magam is



Magvető Kiadó
Budapest, 2020
96 oldal, 2699 Ft

kisarkítsam a dolgot: ha *A te partod felé* önmegszólító vers, *nem szexi* (értsd: poétikailag nem vonzó az üzenetre vágyó korszerű közönség számára). Ha nem önmegszólító vers, *szexi* (megszólítja, szó szerint is, az üzenetre vágyó, korszerű közönséget). Minden az aposztrophén múlik! Tényleg, vajon kit jelölhet az egyes szám második személyű alany?

Fogas kérdés. Mégis, mi alapján dönthető el ez a dilemma, ha minden mozog? Az olvasás során különböző kontextusok kerülnek játékba. Architextuális (műfaji, beszédmód-beli) kódok kínálkoznak fel, s lépnek működésbe az olvasói tudatban. A szerzői stílus előtörténete nyilván orientál; de a Krusovszky-életmű beszédrendje immáron nem jelent biztos fogódzót az olvasási irányt illetően, hiszen részint a tárgyiasság katakrétikus (önkényes metaforákra építő) újraértelmezése érvényesül benne, ami a lírát illeti (vö. Mohácsi Balázs: Az emlékezés hideg bugyraiban. Krusovszky Dénes: Elégiaazaj. *Műút*, 2015052); részint a költői „újkomoly” törekvéseknek újreferencialitásba fordítása, ami a prózát illeti. Bár látszólag nincs ellentmondás a kettő között, valójában ég és föld a különbség.

Az önmegszólító költészet kódja kínálkozik elsődleges olvasási ajánlatként. Ennek oka a tónus. A pátoszt az ironikus jelképzés nem küszöböli ki – ez egyébként Krusovszky költészetének egyik alapvető formáló elve. A pátosz meghívja az önmegszólító költészet kódját, azaz visszavezeti az olvasó hangoltságát a vallomásos líra dialogikus transzpozíciójához, melynek legkanonikusabb, mértékadó darabjai a kései Kosztolányinál, Szabó Lőrincnél, s különösen is József Attilánál találhatók. A nyitott aposztrophé dilemmája fontos belsőforma-képző elv, a lírai ambiguitás egyik módozata. Krusovszky idézett versét az önmegszólító irányként való dekódolás azonban nem kinyitja, hanem bezárja, előtérbe állítva a célzatos részeket. A vezérvers funkcióban, a kötet elején, ciklusokon kívül álló szöveg ilyen olvasatban a személyes tapasztalat és a költői imagináció viszonyát viszi színre, mégpedig allegorikus formában. A „part” egyszerre jelenti a tapasztalati horizontot és az ars poeticus közlés horizontját. A színre vitt dilemma nemcsak e szöveg, de az egész kötet viszonylatában is verset feszítő erőnek bizonyul.

A másik lehetséges pólus a tényleges megszólítás: az aposztrophé kijelöli az implicit olvasó (szövegbeli, jelfolyamatbeli) pozícióját, de egyszersmind kényelmetlen helyzetbe is hozza az ezzel a helyzettel azonosuló tényleges olvasót. Hiszen ő az – így sugallja –, aki felé az új tartalmakat hozó költészet tanító jelleggel közelít, feltárja számára a kényelmetlen társadalmi kérdéseket, s így retorikai előnyre tesz szert vele szemben. (Különösen, ha az olvasó nem üzenetekre vágyva szeretné korszerűnek tudni magát.)

A te partod felé azonban, jellegzetes metamodern eljárással, ironikusan kisiklatja – de nem törli el – az elsődleges olvasatot. (Némi malíciával azt is mondhatnánk, a költő Krusovszky nem adja föl poétikáját a prózairó Krusovszky törekvéseinek kedvéért.) A társadalmi problémák szóba kerülnek, de elősorolásuk nem jár együtt a nyelv áttetszőbbé tételének, a valóság rámutató ábrázolásának – szükségképpen mindig valamely ideológiát implikál – kísérletével. A második személyű megszólítás ambiguitása szerencsésen megmentette az új mondandó és a régi poétika együttesének működőképességét. Az eljárás sikere azonban, ismét csak, nagyon is borotvaélen táncolt.

A kötet ebben a szellemben folytatódik: a tárgyias lírai horizonton maradó versek fontos eleme, hogy éles, de egyszersmind elhatározottan naiv pillantást vetnek valamely lényeges természeti vagy társadalmi jelenségre. A rámutatás nyelviségként is tárgyias; pontosabban: bár szűken fókuszál, talányos beszédével mindig meghív valami mást is: hol élettörténeti fragmentumot, gyermekkori vagy szerelmes utalást, vagy éppen világfájtón aggodalmas létmozzanatot. De mindez mégis öntörvényű marad, nem gyámolítják közvetlen ideológiai implikátumok és implantátumok.

E beszédmódnak fontos alkotóeleme a többes szám első személyű beszéd. „Ezekben a kis erdőcskében / egykor ők figyeltek / minden ágreccsenésre, / gőzölgő orrlyukaik bármely jóstrüknél / pontosabban mutatták, / mi vár ránk, de nem hittünk nekik.” (*Hogy*

ne felejtjük el, 34.) Ide is, más versekbe is beúszik a kötetben az ökoköltészeti indíttatás. Aligha kell fanatikus környezetvédőnek lenni ahhoz, hogy jogosultnak tartsuk az erről való beszédet, melynek nyilvánvalóan helye van a szépirodalomban is. Az ökoköltészet azonban, ha a természeti tájból átlépünk a vers tájaira, nehéz terep. Az irodalmi modernség monumentális kísérletsorozata a nyelv lehető legváltozatosabb lehetőségeit tárta fel; s e folyamat talán legfontosabb tanulsága, hogy a mondandó és a mondás mikéntje mindig egyiséget alkot. Soha nem képzelhetők el egymás nélkül; bár a hangsúly – irányzattól, korizléstől függően – hol az egyik, hol a másik pólusra tevődhet. A Krusovszky-féle ökovers radikális, de a nyelv felől az; innen közelít a természethez. A „szürkészöld színével nyakunkba / telepedő silány idő” (uo.) idő-képzetének ambiguitása a pillanat napi banalitását (idő = időjárás) a történeti-egzisztenciális távlat emelkedettségével ellenpontozza: idő = korszak; illetve még mélyebben: idő = telés, múlás, történés, történelem. S vice versa: az emelkedettséget a banalitás ellensúlyozza.

De már a többes szám első személy is kétértelmű (ez is jellegzetesen krusovszkys eljárás). Hol két személy kapcsolatára utal, hol közösségi beszédmódként értendő: oscillál a kettő között. A nyelv más regisztereiben is végbemegy ez az ide-oda ingadozás. Maga a stílus eleve oscillatív. Vegyük komolyan, hogy az aporetikus ironia jénai romantikus tárlalmánya felől tekintve a modernség immáron kétszáz-egynéhány esztendő. Az ökopoeitika bátran meríthet e hagyománytörténelemből. Bár a természet meghaladja az embert, az emberi szellem az éppen önnön tudásának részlegességét tudomásul vevő, mindig reflektív és önreflektív aktivitásában folytonosan megközelíti azt. Ez lehetővé teszi a túlzott antropocentrizmus elkerülését mint kritikus konstrukciót, de az embert elnémitő természet dehumanizáló beszédének, mint szükségképpen emberi hamisítványnak, az inherens kritikáját is. Igen, az ökoversnek nem kell véresen szigorúnak lennie, miként a társadalomkritika is lehet önironikus.

Felülkerekedünk majdnem mindenben,
mielőtt végképp elhibáznánk,
mennyi érzelem megy itt kárba folyton,
miközben máshol meg sosincs belőle elég,
de hát a világ nem kristálypohár,
hogy folyton kocogtassuk,
ha eszünkbe jut valami,
a civilizáció például csodálatos álom volt,
mégis a zsurlók bírják majd legtovább.
(*Zsurlók*, 35.)

A körbetekintő, körkörösen érzékeny kritikai attitűd kétségkívül erőteljes indíttatás az *Áttetsző viszonyok* kötetben. Nemcsak tartalmi, de formai szinten is. A fentiekből talán világos, hogy Krusovszky nem ringatja magát abba az illúzióba, hogy e kettő elválasztható volna egymástól. A mondás a mondhatósággal együtt kerül a reflexió fókuszába. A megszólalás beszédszerű esetlegességei ellensúlyozzák a szónokias pátoszt. A többes szám első személy kollektivitása érthető akár szerzői, akár szerelmi, de főképpen társadalmi többesként vagy éppen általános alanyként is. Mely azután a versben – mint történetben és mint jelreflexióban – beleoldódik a nyelvkritikus-jelkritikus elhallgatásba, s egyszerűsmind a lassú megsemmisülésbe. E jól átgondolt költészeti konstrukcióban a konkrétum kimondásának feltétele a kiterjesztett képi jelentésátvitel, az allegória működésének feltétele viszont az allegóriakritika.

A grammatikai többes mint társadalmi kollektív vagy páros-személyes beszéd ambiguitásának nyelvi alapképlete a kötet más, meghatározó szövegeiben is érvényesül.

Fantasztikus lehetőségeink
voltak, hogy nem éltünk
velük, nem foghatjuk másra már,
most nem a történelemtől
beszélék, hanem a délutánokról,
amikor a fény hínárja
a bokánkra tekeredett,
mégsem fuldokoltunk [...] *(Szüntelen motyogás, 43.)*

A kötetben olykor ennél jóval nagyobbat lendül a pátosz–irónia inga, hogy visszaérkezvén egy-egy pillanatra megmaradjon emitt, a kijelentés pátoszánál és a pátosz kijelentésénél (*Ha ilyen lesz a vége; Áttetsző viszonyok*). Ez nem érvényteleníti a beszédmódot (talán csak azon ritka esetekben, amikor a válsághangulat retorikus önsajnálatba oldódik).

A Krusovszky-életmű ciklusszervezése szemlátomást a megtervezettség felé halad. A régebbi kötetek szerkezetében nagyobb szerepet játszott az esetlegesség, s egyszersmind a játékoság; most a kiszámítottság érvényesül. Az *Áttetsző viszonyok* ciklusértékű szövegei a kötet viszonylatában értelmezik a poétikai rész-egész viszonyt. A SZÁMOZOTT MONDATOK extrém formakísérlésében, amint azt a cím is előrevetíti, a szekvencialitás numerikus logikán alapuló, látszólag racionális rendje érvényesül. Ez az észszerűség azonban csak látszólagos. A számozott mondatok sorrendjében nehezen fedezhető fel (logikai, narratív, gestaltszerű stb.) folyamatosság, a mondatok egymásutániséga esetlegesnek, sőt abszurdnak tűnik. De az észszerűtlenség is látszólagos, hiszen a mellérendelő viszonyok szervesége éppenséggel egy új szervezet generatív elvévé válik, ahogyan a pusztán formális zárt rend és a deformált szemantikai káosz kettősségéből kifelé irányul, és szemlátomást folyton rámutat valamire, provokál, megszólít. A szöveg esetleges propozíciósorozata így irányul egyenként, de végső soron egészében is a kötet, sőt az életmű egészére, majd – ad absurdum – a teljes kommunikációs környezetre. Ez persze megint csak elválaszthatatlan az esetlegeségtől. Olykor nyilvánvalóan felismerhetők intertextuális vagy intratextuális nyomok, más-
kor viszont csupán az allúziója áll előttünk, ami persze semmit sem von le a szövegkapcsolati orientáció hermeneutikai felhívó erejéből.

Mindez nem pusztán (s nem is elsősorban) játék, hanem az ars poetica kódolt újragondolása. A kiemelt pozícióban előálló képek szemantikai alakzatokként való azonosítása a Krusovszky-líra értelmezésének központi problémája. A korpusz éppenséggel maga emeli a szerepjátszástól a fenomenológiai tárgyiasságig ívelő, személyesség versus objektivitás kérdéskört, mint a modern magyar költészet egyik központi problémáját, versszervező erővé. (A kérdéskör részletes vizsgálatához lásd: Kiss Georgina: *Az újholdas tárgyiasság hatása a kortárs irodalomra. Hatástörténeti vázlat és fogalmi tipológia*. In: *„folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”*. *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról*. Szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2017, 360–371.)

Az *Áttetsző viszonyok* két nagy ciklusa (*VISSZAVESZI A NEVÉT; SZÉPEN ELTŰNTETNEK*) a szavak költészetét és a képek költészetét állítja elénk: a kijelentésszerű mondatok és a szimbolizáció dilemmáját. A Krusovszky-poétika a posztmodern utáni beszédmód-kísérletek egyik sikeres modellje. Az újholdas poétikából merítő poszt-telepes, „újkomoly”, a nyelvkritikai radikalizmust és az önreferens játékoságot részlegesen opponáló líramodell fő erőssége a kijelentés-logika. Vajon mi a helye e modellnek a mai poétikai környezetben? A létesítő megnevezés mondatokra kihegyezett sűrítő poétikája nagy formafegyelmet kíván, hiszen versképző elvként ez igencsak sérülékeny eljárás. Nem inflálhatják el a szubjektum bekódolt „jótállási gesztusai”. A kötetben ezek az inflációs események olykor mégis bekövetkeznek. Ilyenkor a propozíciókat szubjektív kommentárok támogatják meg, s ma-

guk a kijelentések is egyre gyakrabban alanyivá válnak. Mondhatjuk erre, a tárgyiasság nem zárhatja ki, s Krusovszkynál sem zárta ki a szubjektivitást. Igen, valóban nem; olyannyira, hogy az új tárgyiasságnak éppen az alany és a tárgy viszonya a tétje. A szubjektumnak azonban mindenekelőtt grammatikai alanynak kellett maradnia – mégpedig éppen azért, hogy a naiv alanyiságról leszakadó lírai beszédnek legalább némi esélye legyen a nyelv referenciális visszavételére. A nyelv metakritikai használata a líra generatív elvévé válik, melynek hajtóerejét jórészt az iróniához való ellentmondásos viszony adja. Ez hajlik vissza azután a szubjektumra is. Bár az új kötetben olykor sérül ez a termékeny ambivalencia (ilyen esetekben a metaszint inkább a szubjektum fölényét hozza el; például *Hamu, Szerelem*), a poétikai nyitottság alapvetően továbbra is megmarad.

A nyitottság figyelmet, azaz olvasást (olvasottságot) is jelent: kapcsolódást a modern költészet nagy, nemzetközi áramához. Bár Krusovszky, a költő többnyire óvatosan távol tartja magát Krusovszkytól, az esztétától és fordítótól, azért jól kitapinthatók bizonyos preferenciák. A mostanára letisztult formában érvényesülő tárgyiasság poétika különösen a kijelentések cselekvéssé alakításában nyer egyedi szín- és ízelvényeket. Az utalási rend is ezt támogatja. Az allúziók óvatosak – Pilinszkytól Gottfried Bennen át Frank O'Haráig –, a szövegközöttség nem telepszik rá a kötet poétikájára; finom utalásként vagy fel-fellobbantott gyanúként mégis jelen van. A könyv szép kilátást nyit a modernség folyamára.

A kötetben a hagyománytörténet nem tiszteletadási gesztusok révén, hanem versben történő hagyományként érvényesül. Az allúziórendszer helyenként annyira finom és sokrétű, hogy külön tanulmányt érdemelne. „Beállt a csend, és mint egy / rossz szekér, rögtön az oldalára borult, / madarak bámulnak a fészkeikből, / hideg tekintettel követik, / ahogy odalent erőlködünk, mintha egy zsebben mozognánk”. (*Madarak bámulnak*, 30.) Két Ady-vers is felsejlik itt: a *Fehér csönd* és a *Kocsi-út az éjszakában*; az utóbbi a magány, az előbbi a társas magány költői láttelepe, modern anti-himnusz. Ezekre mintázódik rá Salvatore Quasimodo egyik pre-posztumán víziója, s talán Kassák Lajos egy elidegenítő effektusa is. Talán. Olykor egyértelműnek tűnnek az utalások, aztán hirtelen mégsem, majd megint csak igen; és így tovább. Ez az eljárás kiterjeszti az ironia és komolyság, kijelentés és kritika oszcillatív költészeti logikáját. A jelentést majd megerősítő, majd szóró; visszazáró, de egyszermind titokzatossá tevő eljárásai közé egy-egy önreferens bűvésztrükköt is becsempész, hentesboltot (*Volt remény*) vagy a név visszavételét (*Minótauros*) emlegetve.

A tárgyiasság és személyesség viszonyának változatos újraértelmezései emlékezetessé teszik az olvasási élményt. A képszerkezet felszínén ez a motívumokat jelenti. Állatok (különös tekintettel a madarakra), növények (mindenekelőtt fák), jelentéssé táj (erdő-kert-sivatag-hómező-ugar), utazás. És nem-utazás: előtti, utáni állapot; valaki másnak az utazása; hely helyváltoztatás nélkül, helyváltoztatás helyek nélkül. A mitologizáló művek a szerepvers és a példázat határvidékén mozognak, de e kódokat egyúttal dezintegrálva. *Minótauros*, *Pügmalión* vagy *Odüsszeusz (Visszatérés)* alakjait különböző tematikus és szemantikus áttételek helyezik át a jelenbe és a személyes szférába, mindig fenntartva az esetlegesség jogát. A motívikát ezen a szinten egy leginkább jelzésszerű mitológikus rendszer tölti meg értelemmel. Olykor beletrafál a közepébe, olykor karcolatja azt. Nem mindig könnyű felfejteni, merre is kellene keresgelnünk, de ott van a készlet az olvasóban az azonosításra. *Odüsszeusz* persze a neve nélkül is egyértelmű, katalogizálható kapcsolat: „hogy így kötöztek az árbóchoz, / és én még most is hallom, / mondja, persze ki hiszi el.” Talán túlzottan is egyértelmű, amint a szándékai is. A vers közösségi beszélője demisztifikáló korunk típusos figurája: „nincs kedvünk ahhoz, amit mond, / igen, volt valami háború is, / lépünk már tovább légszí”; a kritika kissé célzatosra sikerül (*Visszatérés*, 55.). Nem mintha baj lenne a közös és az egyedi egybejátszásával, Krusovszkynak azonban jobban áll, ha be-beiktat egy-egy különleges csavart is a rendszerbe.

Vajon hol húzódik a magán- és a közös ismeret határa? „A szomszédban szegeket / vernek a falba, ugyanaz / a gyanú, mint olvadás idején, / előtűnik-e valami, / amit többé nem akartunk látni, / felkapcsolom a villanyt, / figyelem, átüt-e a hegyük, / makulátlan, hófehér sík, / odalent valami kíméletlen zörgés, / nem hoznak, nem visznek / semmit.” Vajon a szögek és a felkapcsolt villany Pilinszky *Négysorosára* utalnak? Hogyan is utalhatnának, oly távoli ez az összefüggés, nyilván véletlen egybeesésről van szó csupán. Vagy mégis többről? És vajon a hó-jég alól előtűnő titkok képzete önidézet-e, épp e könyv egy másik szövegére utalva? Talán igen, talán nem. A kódolt-lebegtetett szövegközöttségnek ez a módozata a magánmitológia útját egyengeti, melynek hatásai végképp titokzatossá teszik a műélményt: „a háztömb körül / üres stráfkocsik köröznek, / valamit mégis akarnak tőlünk, / hogy nem hagynak el, / valamit akarunk egymástól is, / megfogom a kezéd, / mint egy gyeplőt, tartom kicsit, / aztán óvatosan beejtem / a fáradt lovak közé” (*Stráfkocsik köröznek*, 65.). A szöveg egyszerre leplezi le és tartja működésben, ironizálja el és misztifikálja tovább a képet mint allegóriát: „nyílt végű” allegóriává, szimbólummá emelve, de egyszersemind tárgyyszerűen el is idegenítve a vers képiségét.

Krusovszky tárgyias és poszt tárgyias poétikából merítő, fokozott nyelvi kritika alá vont, újkomoly és újironikus alakzatai, magánmitologikus és álomszerű-szürrealisztikus hatásai, felütésszerű versmondatai, a leíró nyelvet hirtelen meglevenítő performatívumai, költői beszédcselekvései mára kiérlelt, konzisztens, védjegyzett nyelvvé alakultak. A szerző szervesen folytatja, de némiképp újra is gondolja, teljesebbé teszi ars poeticáját új verses-könyvében. El is vesz belőle, és hozzá is tesz valamit, óvatosan. Manőverei jól sikerülnek. Megnyesegeti az utóbb már kissé pátoszossá vált stílusát, meggyomlálja manierista képrendszerét, viszont megerősíti a pátoszformulákat. Enged a társadalmilag felelős beszéd kortárs imperatívuszának, de elkerüli a neoprimitív realizmust. Inter- és intratextuális poétikával kísérletezik, de nem engedi át az irányítást a vendégszövegek és önhivatkozások démonának. Az *Áttetsző viszonyok* egy jól felépített költői életmű újabb jelentős darabja, a magyar költészet megkerülhetetlen eseménye.

„VIRÁGZUNK, MINT DIKTATÚRÁBAN A METAFORÁK”

Nagy Márta Júlia: *Elígért lány*

Azokban a napokban, amikor ezt a kritikát írom, éppen barátságos eszmecsere zajlik a magyar irodalmi nyilvánosság egy szegletében. A vitát az én egyik kritikám váltotta ki: Juhász Tibor *Amire telik* című verseskötetéről írtam bírálatot, amelynek kapcsán az *Alföld Online* többeket is megkérdezett mind Juhász könyve, mind az általam felvetett kérdések, problémák kapcsán. Emiatt esik most szó az újabb költészet prózaiságáról, dísztelenségéről, depoetizálódásáról, a költészet vagy tágabban az irodalom poétikai és társadalmi tétjeiről, szűkebben véve a szegénységirodalomról.¹ Nehéz ettől a vitától elvonatkoztatnom, különösen, mivel éppen a nyelvi teljesítménye miatt választottam recenzálásra Nagy Márta Júlia újabb verseskötetét – úgyhogy a vita felől közelítek a kötethez.

Melhardt Gergő a következőket írja a maga válaszában, amely egy hagyománytörténeti vázlat kiindulópontja is lehet: „A költészet nyelvének dísztelenedése, amennyire látom, leginkább Petri és Kemény (kisebb részben Szijj és Marno) hatásának, pontosabban a Telep csoport ezekre vonatkozó olvasatainak hatásának következménye. (Gondoljunk bele: milyen más lenne a fiatal költészet, ha a telepések mondjuk Téreyt olvasnak! Vagy... vagy...) Az ő versbeszédük lett a költészet anyanyelve, de elég felemásan megértve. Felemásan azért, mert említett szerzőknél a dísztelenség alatt mindig kibújik a dísz, a prózaiság gyakran alattomosan csúszik át emelkedett költőiségbe, hogy a végeredmény mindig úgy legyen lírai, hogy közben alaposan el is gondolkodtat ennek a líraiságnak a mibenlétéről. Hogy erős formatudatokról, verstani, műfaji kreativitásokról, kezdeményező készségükről ne is szóljak. Költészetüknek ezen összetevőit viszont nem, csak dísztelen, prózai nyelvét vették át a kb. 2000 utáni nemzedékek, a formai kísérletezés hajlama, sőt talán a vers nyelvi műalkotásként felfogása nélkül. (A verstan és más poétikai ismeretek eljelentéktelenedtek, sőt, mintha a mai huszon-harmincas szerzők számára effélék nem is léteznének és soha nem is léteztek volna. [Általánosítás.]) Az újítások – mivel valamilyen újítás mindig kell, és mindig van is – tehát tartalmi, gondolati, tematikus oldalról érkezhettek a fiatal költészetbe. Innen a traumaköltészet, ökoköltészet stb. tűnékeny fogalmi; sőt, a közéleti költészetet is ide sorolom. (Ezek a kritika közhelyei, az pedig szerintem szintén kérdéses, szerencsés-e, ha a kritika fogalmi költői irányzatok büszke önmeghatározásává válnak.)”



¹ Lapis József: Kortárs fórum: vita az újabb költészet fejleményeiről 1–3., *Alföld Online*, 2021. 10. 08. – 10. 13.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
120 oldal, 1999 Ft

A dísztelenedés vagy depoetizálódás kiindulópontját valóban a hetvenes évek elejének úgynevezett lírafordulatához köthetjük: Tandori Dezső, Petri György és Oravecz Imre színrelépéséhez. A Melhardt által említett költők, Marno János, Szijj Ferenc, Kemény István és a Telep, illetve az Előszézon csoportok generációja (többek között Krusovszky Dénes, Nemes Z. Márió, Deres Kornélia, Szabó Marcell, Simon Márton, Toroczky András, Szócs Petra, Izsó Zita stb.) mind ehhez a hagyományvonalhoz tartoznak. És ehhez a generációhoz tartozik Nagy Márta Júlia is, még ha pályájának alakulása alapján hajlamosak lennénk is az eggyel fiatalabbak között emlegetni – mivel debütáló kötete, az *Ophélie a kádban* 2014-es, valamint mivel a most recenzált *Elígért lány* „még” „csak” a második kötete.

Azért is stílszerű Melhardt választától indulni, mert Nagy Márta Júlia költészete véleményem szerint *ellenpélda* – ugyanis Kemény mellett éppen Térey János hatása tűnik nyilvánvalónak. Ennek kapcsán annyit azért árnyalnék Melhardt felvetésén, hogy a telepesek olvasták Téreyt, de amennyire az kivehető a szekunder megnyilatkozásokból, nagyjából a 2006-os *Ultra* kötet jelentett fordulópontot: a kritikusok megállapodásként, klasszicizálódásként olvasták a kötetet, ami aztán megfogalmazódott a *Moll* kötet és az *Őszi hadjárat* gyűjteményében megjelent új versek kapcsán is. Tehát a Térey-líra éppen akkortól tűnt kevésbé vonzóknak, amikor a kétezres évek közepén ez a generáció felbukkant a színen.² Ugyanakkor Krusovszky *Ultráról* írott kritikája – mely oda fut ki, hogy „az ilyen ornamentális lírai nyelv könnyen pusztá díszítménnyé válhat”³ – meg is erősíti Melhardt látéletét, aminek abból a szempontból külön pikantériája van, hogy a kétezertizes évektől Krusovszky költészetében is felbukkannak ornamentálisnak és klasszicizálóknak ítéltető megoldások. Ha elfogadjuk, hogy a legújabb költőgenerációk tollán a telepesek beszédmodja köznyelvesült, sőt egyes vélemények olykor a Telep-epigonizmus vádját is felvetik, az a kissé paradox állítás tehető, hogy ettől a beszédmodtól éppen a megalkotóik igyekeznek eltávolodni. Tehát nem vagy nem csupán a Telepnek az elődjeikről alkotott olvasatai kárhoztathatók, hanem alighanem a Telepről alkotott poszt-telepesek olvasataink.

Sosem kifejezetten hálás feladat egy verseskötet összefoglalására kísérletet tenni, ám ezt Nagy Márta Júlia kötetének komplexitása tovább nehezíti – mégis megpróbálom. Az *Elígért lány* verseinek beszélői az esetek nagy részében nők, vagy ha némelyik kapcsán esetleg ez nem mondható ki határozottan, akkor is női figurák jellegzetesen női sorsai rajzolódnak ki a szövegekben. A versszituációkat gyakran Budapesten lokalizálhatjuk, jöllehet, ez a Budapest nemegyszer mesei vagy mitologikus helyszín, máskor attól válik azzá, hogy mesei vagy mitologikus nőalakok mozognak benne. A kulturális utalásokban gazdag kötet a vállalt irodalmi hagyomány tekintetében is izgalmas: amíg alapvető beszédmodja és szépségeszménye főként a fent említett telepesek neoszürrealista iskolához köti, addig ezzel a beszédmoddal és hagyománnyal provokatív kísérleteket is folytat, gyakran él például a későmodernség költészeteit idéző – akár szintén ornamentálisnak ítéltető – megoldásokkal. A kötet abban a tekintetben konceptuális, hogy a versek mind tematikusan, mind formanyelvileg egyívásúak: a szövegekpusztát motívumok, egymásra rímelő címek, párversek, verscsokrok, a versek közt átjáró figurák szervezik szoros egységbe. Ám ez egyszerűsége is jelenti, hogy a kötetben több szál párhuzamosan bontakozik ki. Ebből következően érzésem szerint az, hogy Nagynak sikerül elkerülnie a konceptköteteknek azt a típushibáját, amikor az anyagba a konceptust szolgáló, ám ön-

² Lásd például Krusovszky Dénes: „A CONTRA és a TRANS között”, in: Uő.: *Kíméletlen szentimentalizmus. Esszék, kritikák*. L'Harmattan, Budapest, 2014, 93–98., illetve Nemes Z. Márió: Birtokon belül, területen kívül, in: *Erővonalak. Közéltések Térey Jánoshoz* (szerk. Lapis József – Sebestyén Attila). L'Harmattan, Budapest, 2009, 219–223. Valamint Dunajcsik Mátyásnak a Nemes-kritikára reflektáló, azt üdvözlő (és ironikus módon Téreyt idéző modorban írott) versét is: *A Császár zenél*, in: *Telep-antológia* (szerk. Keresztesi József), Scolar, Budapest, 2009, 34.

³ Krusovszky, i. m., 98.

magában kevésbé jelentékeny írások is bekerülnek. Nem arról van szó, hogy az *Elígért lány* versei egytől egyig vitán felül állnak: mint minden verseskötetben, itt is akadnak kilengések, bár egyenletesen magas színvonalú az anyag, ám az esetlegesen kevésbé emlékeztető szövegek is autonóm költői vízióról tanúskodnak, s aligha mondható róluk, hogy töltelékek lennének a kötetben.

Amiatt sem könnyű Nagy Márta Júlia kötetéről beszélni – és ez talán az egyetlen élebben megfogalmazható kritika –, mivel a kötet szerkezete ennek ellenáll. Az ötvennégy versből egy vezérversként áll elől, a többi öt ciklusba rendeződik. Ám az említett párhuzamos szálak, a motívumok, figurák, mítoszok, helyszínek alapján elkülöníthető szövegcsoportok darabjai elszórva, vegyesen szerepelnek az öt részben, s hosszanti irányban szervezik a kötetet – látványosabban és markánsabban, mint a ciklusrend. Természetesen ennek az elrendezésnek is van előnye: az egymás mellett építkező verscsoportok, a szálak végül összefonódnak.

Már a kötet külsője is jól mutatja, miként viszonyul Nagy a hagyományokhoz. A kék alapszínű borítón egy nőt ábrázoló fotó látható. A kép mind a nő öltözetében, mind beállításában a 17. századi holland festő, Jan Vermeer *Leány gyöngy fülbevalóval* című klasszikus festményét idézi cosplayszerűen – csakhogy Nagy könyvének borítóján a lány egy hamburgert tart a kezében. Hasonlóképpen csúsznak össze a hagyományrétegek a versekben is, amit gyakran már a címeik is jeleznek: *Elhagyatott, összegraffitizett neobarokk kápolna a Zempléni-hegységben*; *Perszephoné a Nyírpalota úton*; *Kronosz-ábrázolás egy Mexikói úti ház falán* (ennél a versnél egy lábjegyzet arról is tudósít, hogy a szóban forgó házat valójában Makrisz Agamemnón Ámor-szobra díszíti, aminek kapcsán az is jelentéssel, hogy Nagy a szerelem istenét egy zsarnok férfi istenre cserélte); *Hamupipóke a Fogarasi úton*; *Betlehem Alsórákoson*; *Pygmalion a lakótelepen*.

Bár az olvasóban felidéződhet Nemes Nagy Ágnes *Ekhnáton*-ciklusa is, esetleg világirodalmi minták – például Louise Glück (akitől a szerző fordított is) vagy Anne Carson –, Nagy Márta Júlia profán mitologizmusának közvetlen előképe Kemény István és Térey János költészete. Gondoljunk Keménynek az *Élőbeszéd* kötetében szereplő Káin-ciklusára, de Téreynél szintén előfordul, hogy mitológiai vagy irodalmi figurákat helyez a jelen konkrét helyeire és idejébe, vagy legalábbis hasonlatként, viszonyítási pontként jelennek meg, például a *Tizenöt éve Zugló* utolsó szakaszában „a fűszagú Citében alámerülő” fiatal embert ifjú Rastignacként látjuk. Apropos Zugló: ez a városrész („Pest mályvarózsa-illatú Budája” – Térey) Nagy számára is fontos, az volt már a szerző 2014-es *Ophelia a kádban* kötetében, kifejezetten annak utolsó, *Zugló kialszik* című ciklusában. Sőt annak öttételes záróverse, az *Ophelia Is Having Sex with Watermonsters* már kifejezetten az *Elígért lány* verseinek előképeként ismerhető fel. Jóllehet, az *Elígért lány* mesei-mitológiai-irodalmi nőfiguráinak sorában éppen Ophélie nem jelenik meg, határozottan kijelenthető, hogy az új kötet az elsőből nőtte ki magát. És – még egy ötlet a Térey-párhuzamhoz – amikor azt olvasom Nagy új kötetének címadó versében, hogy „úgy emelkedik / ki egy elhanyagolt lakónegyed / az elburjándzott kertészből, / mintha foltokban csapna le / az apokaliptikus” (*Az elígért lány*, 62.), az mintha ugyanaz a látásmód lenne, amivel például Térey *Egyszer régen Jümmalában* című versében találkozni: „A mögöttes dombtetőn pedig randomnesszerűen / Villák növekednek, sztárok tervezik és lakják őket. / S néhány hamisítatlan szovjet pártüdüző, / Bezúzva vagy kiverve utolsó szem ablakuk”.

Jóllehet, igaza van Nemes Z. Máriónak, amikor azt írja Kemény István költészete kapcsán, hogy „pszeudo-mitikus világteremtése érvényes alternatívát kínált az átpolitizált költői beszédmódokkal szemben”,⁴ azt is látni kell, hogy a mitologizmus – vagy a radikális kivonulás által, vagy az allegorizáló fiktív világ megteremtése révén – maga is politiká-

⁴ Nemes Z. Mária: Megtört közvetlenség. A személyesség alakzatai Peer Krisztián költészetében, in: Uő.: *A preparáció jegyében*, JAK – prae.hu, Budapest, 2014, 237–255., 237–238.

ló tett. Igaz ez, persze diszkrét formában, az *Elígért lány* versanyagára is – erre utal *A békebeli mesekönyv-illusztrációk természete* című vers egy részlete is: „virágunk, / mint diktatúrában a metaforák” (35. – kurzív az eredetiben, ahogy a későbbi idézetek esetében is). Beszédese a kötetcímmé tett szintagma is, hiszen olyan (akár az is kimondható: patriarchális) kulturális környezetet feltételez, amelyben a házasság nem a felek kölcsönös szeretetéből, hanem kényszerből és/vagy érdekből – jellemzően a két család közös érdekéből – köttetik. Érdekes ugyanakkor, hogy éppen Nagy kötetének címadó verse mintha nem erről szólna, vagy csak igen metaforikusan és rejtjelesen – ami talán még inkább baljós. „Azokban az években, amikor / foglyul ejtett a lépcsőházak / gyógyszerzszaga”, olvassuk a versben, majd a (ki tudja, talán önmegszólító) zárlatban: „Azokban az években, amikor kiszabadulsz, / és a szemedbe tűz az édes sárgabarackok héja, / mintha számtalan nap lángolna egy galaxisban, / mint az úr háttere, tátong feketén / a kerítés mögött egy őszöreg anyóka. // Ami sosem volt, jobb is eladni előre, / aztán mindent szétszedni alóla.” Közben a versvilág jellemzőiként a női termékenységhez kötődő fogalmakkal találkozunk: „ahogy a meddő aszfalt túri / hangtalanul lépteim súlyát”; „mikroszkóp alatt osztódó sejtek”; „Minden konyha lombik, / amiben törpesellők tenyésznek, / kapálóznak az emlőforma üvegben”. Zavarba ejtő, szürreális képzetek, de mintha olvasható lenne a vers életallegóriaként, amelyben a társadalom által leginkább elvárt női szerep, a családanyaság (a szülés és főzés) olyannyira determinisztikus, hogy a világ csak afelől olvasható. A nő be van zárva ebbe a szerepbe: „Mindig van egy rés, amin bekúszik a köd, / egyesül a sülő zsír szagával – / sötétkamráink és lépcsőházaink / levakarhatatlan magzatmáza”. Ez a nőszerep fogva tart és körforgásszerűen önismétlő: a vers elején azt olvassuk, „egy kerítésen át, talán rács mögül / integessen nekem a jövőbeli lányom”, míg a már idézett zárlatban egy őszöreg anyókat látunk, s nyitva hagyott kérdés, hogy a lírai én (a lány) az anyját látja, avagy ő maga szabadul ebből a bezártságból anyókaként. A baljós vers elégiikus hangulatán emel, hogy az utolsó sorokban kissé esetleges (de akár azt is mondhatnám, Kemény István-osan rontott⁵) asszonáncként, (vagy Lengyel Balázs egy Szabó Lőrinc-vers kapcsán használt kifejezésével) „alig-rímekként” összecseng négy szó: a (sárgabarackok) *héja*, az (őszöreg) *anyóka* és az *alóla*, illetve közben kecskerímként az *előre*. Ez a versvégi esetleges rímelés gyakori eszköze Nagy új kötetének. Hasonló ez a megoldás ahhoz, ahogyan Petri György a *Hogy elérjek a napsütötte sáviig* című, még lábjegyzettel is „kizökkentett” szabadversének zárlatába néhány rímrel becsempészi az ódai hangvételt, ami az olvasónak is segít felbotorkálni a versbéli pince lépcsőjén.

A kötet talán legjobb, legfontosabb verse a *Soha nem ők kellene* (98.). Ennek filológiai érdekessége, hogy előző, a kötetbelitől négy kihúzott sorban és egy apró változtatásban eltérő verziójában már 2013 nyarán napvilágot látott a *Literán*. (Nem emiatt fontos, de ez azt is láthatóvá teszi, hogy Nagy régóta dolgozik ezen az anyagon.) Sok tekintetben hasonló a címadó vershez. „Arra ébredtem, hogy kétségbeesetten ki akarnak házasítani” – szól a mellbevágó felütés. „Patyolatfehér ruhában sétálok az utcán, / Struccléptekkel, bárgyún és álmatagon, / Mert fogalmam sincs, kihez adnak férjhez. / Pedig állítólag még ezek a fák is nekem virágoznak, / Alma és meggy, meg a gyümölcsstelenek.” A második szakasz félrímes könnyítés, amely egyszersmind a mitikus Budapestre helyezi a versszituációt: „Vaksi nap a félig borult égen, / És egy megzavart galambcsapat; / Az kéne még csak, egy törpehid, / Lilliputba torkolló Rákos-patak.” A harmadik szakaszban ismét megjelenik a be- vagy elzártság képzete: „Legalább a kerítésen túl elevenek az állatok”. A negyedik versszak odafordulása viszont a címadó verstől eltérően nem önmegszólítás, a címzettje minden bizonnyal egy férfi: „Ugrálj te is körül, tapogass meg, / Koszold össze

⁵ Vö. Fekete Richárd: „Tudom, hogy tévedek”. Kemény István verseinek élőbeszédszerűsége és a hiba poétikája, in: *Turista és zarándok. Esszék és tanulmányok Kemény Istvánról* (szerk. Balajthy Ágnes – Borsik Miklós), JAK – prae.hu, Budapest, 2016, 199–216.

a ruhámat – *mindegy az neki –*, / Annál hamarabb kerülsz a seggfejpanoptikumba.” E mondat kapcsán két dolog feltűnő. Egyszerre szólal itt meg a lázadás és a beletörődés hangja. A mondatnak ráadásul mögöttes jelentése is van: az első szakaszból tudjuk, a lírai én fehér, vélhetően menyasszonyi ruhában van, amelynek a bekoszolása a szimbolikus ártatlanság elvesztését is jelentené. A másik dolog az idézett mondat utolsó szava, a „seggfejpanoptikum”. A provokatív szóösszetétel kíméletlen stílusterést hoz nemcsak a mondatba, hanem a versbe is – radikalitása megint csak Tereyt idézi számomra.

A vers utolsó szakasza így szól: „Pedig állítólag még a gyümölcsök is a hasamba / Kapaszkodnak, az én ereimmel; / Liláskék gyökerek fordulnak ki belőlem, / Ha mukkanni merek, hogy teremjek / Egymagam mindjárt egyből hármat. / És *ők* még így is azt várják, ne fájjak.” Az *ők* a férfiak seggfejpanoptikumára vonatkozik („Eredetileg, elméletben soha nem *ők* kellene” – mondja a lírai én. Jóllehet, néhány oldallal korábban, a *Lázár feltámadása* című versben azt olvastuk, „szép nőnek csakis szörnyeteg kell: / Csak akkor lesz boldog, ha szelídíthet” [92.]) A záró szakasz több szempontból is felkavaró. Először is a női és a növényi termékenység montázsa tárgyiasító. Másodsor a női alárendeltség itt is egyértelmű („Ha mukkanni merek”). S a *teremjek hármat* – hiába a hármas számhoz fűződő mesei hagyomány – ismerősen zord (népesség)politikai hűrt pendít meg. Mintha rejtjelezzeten a NER nőképének kritikájává formálódna a zárlatban a vers, amikor azzal szembeveti a szöveg, hogy „*ők* még így is azt várják, ne fájjak”, vagyis a nőnek az lenne a dolga a seggfejpanoptikum tagjai szerint, hogy néma szülőgép legyen.

Meglehet, Nagy Márta Júlia költészete kapcsán érdemes elgondolkodni a metamodern fogalmának használatán. Ahogy feljebb jeleztem, több egymásnak akár ellentmondó, egymással feszültségben álló minősége van a szövegeknek. Jellegzetesen kortárs (telepes) szépségeszmény uralkodik a versvilágban (az abszurditás, a groteszk, a neoszürrealizmus: alapállapot, kiindulópont), míg a szövegek poétikai megalkotottsága későmodern ornamentális eszközöket (jelzőhasználat, alliteráció, rímek) integrál, amelyek a szövegek nyelvi dimenziójában affektívak, s felerősítik a költemények műfaji jellegzetességeit, az ódaiságot vagy az elégikusságot. (Feljebb erre talán kevesebb példát hoztam, pedig eklatáns a *Kronosz-ábrázolás... IV.* része, amely József Attila *Ódájának* mellékdalára emlékeztet: „Tudom, te vagy a rend, nekem mégis nehéz, / ha velem aludtal, nappal hová mész? / Miért ölelsz meg reggel, ha éjjel ordibáltál? / Aludni akartunk, de mindennap áll a bál.” [45.] A *Lázár feltámadása* zárlatában mintha Zek Zoltán *Sírályának* tragikus párrímei visszhangoznának: „Az ereszről pöttömnyi angyal könnye csobban, / Százezer boszorkány mosdik a patakban, / Mohán törölköznek, harmat lóg fülükről, / Málló vakolatot kaparnak a csöndről.” [93.] De a *Betlehem Alsórákosonban* távolról felidéződik Petri *Apokrifja* is: „József szeme szűrős, Mária kering. / Pucér ostorfák karéjában dereng a falatnyi ég. / Hold és nap együtt riszálja rajta magát, / opáltengerén dióhéj bölcső ring, / bronzba önti a házak falát” [60.]. Valamint a már említett Nemes Nagy *Ekhnáton*-ciklusának könnyed aszszonánc rímélése, a versszövegben váltakozó, a beszédhelyzeteket megkülönböztető kurzív és verzál részek formai előképe is egyértelmű.) A versvilág mitologizmusa, meseisége romantikus jegyeket mutat, míg ezek keveredése posztmodern állapotot jelez (s ezt a keveredést akár jelzőkkel is illethetnénk: rokokós vagy karneváli, vagy nevezhetnénk a jelenség hibriditásnak, s ezáltal ismét hangsúlyosan a Kemény–Telep-hatásvonalhoz köthetnénk ezt a lírát). Ugyanakkor egyes szövegekről, de összességében a teljes korpuszról is elmondható, hogy e világteremtés során olyan allegóriák jönnek létre, amelyek értelmezhetők a társadalmi-politikai felelősségvállalás megnyilvánulásaiaként. Nagy Márta Júlia kötete feminista: mind individualista, mind kollektivista szempontból tárgyalja a nőiség, a párkapcsolati és társadalmi abúzusok, a genderpolitikák problémaköreit, az európai kultúrából vett transztextusok pedig a történelem vertikumában is láthatóvá teszik ezeket a kérdéseket. Ha Németh Zoltán posztmodernség-konceptiója felől közelítünk a korpusz-

hoz, azt találjuk, a Németh által elkülönített stratégiák nemegyszer együttesen vannak jelen a szövegekben: a korai, referenciális posztmodern maszkhúzása, az areferenciális posztmodern nyelvjátéka, a szövegek megalkotottságának önreflexiója (feljebb ezt sem példáztam: a *Márta, Mária, Lázár* zárójelei metapoétikus kommentárok: „(közben Lázár csöndben meghal) // (folytatása következik, van egy olyan sanda gyanúnk, hogy most fognak kopogtatni az ajtón, és szállást kérnek)” [26.]; *Az eladott lányban* olvassuk a kiszólást: „nyáruszadék, ez mi már, szőszörny” [101.]; de szintén ide tartozik a Márta-mítosz interferenciája a szerzői névvel), valamint az antropológiai posztmodern identitásorientált érdeklődése.⁶

Feljebb csak pár szöveget volt módomban részletesen szemügyre venni. De a komplex szerkezet motívumhálója vagy kulturális utalásainak mátrixa hosszasan elemezhető lenne, amiképp egy olyan interpretáció is várat magára, amely a köszönetnyilvánításban kiemelt mesei hatásvonalat tárja fel, s megvizsgálja a verseket a Grimm-testvérek és Andersen meséi, illetve Propp meseelmélete felől. Ám azt talán a fent elmondottak is alátámasztják, hogy Nagy Márta Júliáé roppant izgalmas kötet. És bár Ferencz Mónika *Búvárkodás haladóknak*, Láng Orsolya *Személyes okok*, Vida Kamilla *Konstruktív bizalmatlansági indítvány*, Simon Márton *Éjszaka a konyhában veled akartam beszélgetni* vagy Székely Szabolcs *A beszélgetés története* című kötetei magasra tették a léceket – azt is ki merem jelenteni, hogy számomra (eddig) az idei év talán legjobb verseskötete.

⁶ Németh Zoltán: *A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája*, Kalligram, Pozsony, 2012.

TÖRTÉNETEK EGY HÁZASSÁGRÓL

Székely Szabolcs: *A beszélgetés története*

Nem példa nélküli, hogy egy szerző hosszas hallgatás után jelentkezik új kötettel. Székely Szabolcs esete mégis különleges, mivel e szünet tizenhat évig tartott, és korábban mindössze egyetlen verseskötete jelent meg. A 2005-ös *Kilenc másodperc reggelente* című könyvét követően még publikált néhány éven át folyóiratokban, majd egészen 2018-ig eltűnt az irodalmi nyilvánosság elől. A kimaradt évtizedet követő, a közelmúltban napvilágot látott újabb művek már megelőlegezhettek bizonyos implicit olvasói elvárásokat azzal kapcsolatban, hogy a várható visszatéréskötet egyben rendhagyó irodalmi vállalkozást is ígér. *A beszélgetés története* versei be is igazolják ezeket az előfeltevéseket. A kötet koncepciójának egyedisége elsősorban abban áll, hogy a kortárs magyar lírában alapvetően alulreprezentált témakört helyez a középpontjába, megszólalásmódjába pedig nem fél ehhez illő, akár korszerűtlennek tűnő mintákat is integrálni.

A beszélgetés...-ről eddig megjelent írásként kiindulópontjai jobbára a költemények olyan sajátos jegyei voltak, melyeket a szövegek maguk is megfogalmaznak. Ilyen a tudatos beilleszkedés a hitvesi, illetve az alanyi költészet hagyományába. Rögtön a kötet 2. számmal ellátott verse a hitvesi líra lehetőségeiről értekezik: „A hitvesi költészetnek nem a súlyos reményhez, / nem a hálához és a vereséghez, nem a ritka levegőhöz, / nem a piros, tartós szerelemhez és a vak magányhoz, [...] nem a hatalomhoz vagy a szolgasághoz, / nem is a szabadságnak gondolt szimmetriához van köze. / A hitvesi költészetnek nincs közepe. Akinek története / vannak, hogy akarhatna uralkodni rajtuk?” (8.). A 43., hasonlóan programversnek tűnő költemény pedig az alanyiség és a házastársi költészet szükségszerű kapcsolatát fogalmazza meg: „Alanyi költők, akik házasságban éltek, / és nem a válást tervezitek éppen – miért írtok / bármi másról, mint a házasságotokról?” (57.). Ezek az öndefinícióként is elgondolható kategóriák kétségkívül stabil fogódzót nyújtanak a kötet értelmezéséhez, azonban nem volna elégséges kizárólag ezek alapján vizsgálni a szövegeket. A házasság valóban a versek egyik legfontosabb tárgyköre, ugyanakkor legalább ilyen hangsúlyos az apa-, illetve a gyermekszerep. Emellett számottevők az olyan – messze nem csak a házassággal összefüggő – kérdések, mint a halálhoz fűződő egyéni és társas viszony vagy a kispolgári lét hétköznapi szorongásai. Az alanyisággal kapcsolatban is megfogalmazhatunk hasonló kitételeket. Számos vers beszédmódjában és utalásrendszerében markánsan megjelenik e hagyomány, ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy gyakran ironikus távolságtartással, önreflexióval ötvözve, valamint szép számmal olvashatunk olyan költeményeket is, melyek a kötet kontex-



Magvető Kiadó
Budapest, 2021
80 oldal, 1999 Ft

tusából kiragadva nem implikálnának ilyen irányú olvasatot. Ehhez hozzátehetjük, hogy az alkotásokban egyéb nem korszerűnek tűnő megszólalásmódokkal is találkozhatunk, általában szintén ironikus, illetve aktualizált formában. Ilyen többek között a 22. számú vers fohászodó, képviseleti szövege: „Uram, így ébreszd fel néped reggelente, / ha sátraikból a fényre kilépnek, saru nélkül / járuljanak forrásaidhoz, és ha megtöltötték / víz-hordó edényeik, így térjenek vissza / hajlékaikba: instant kávéjuk a vízzel / elkeverjék és amíg a mikro felhevíti italukat, / ne bámulják a csészét a doboznyi lámpafényben” (33.). A kötet poétikáját tehát nem olyan egyszerű egyértelműen kategorizálni, mint ahogy első olvasatra tűnik. Amennyiben (látva tagadhatatlan egységességét) mégis valamilyen jelzővel próbálnánk megragadni e költészet esszenciáját, valami olyasmit mondhatnánk: családlíra. Ám – ahogy arra később még visszatérünk – e keret túlmutat a témaválasztáson.

A versek formája – műfajiségükhöz hasonlóan – egyszerre mutat szabálytalanságokat, és válik mégis *A beszélgetés története* egyik leglátványosabb egységesítő jegyév. A szövegek ezt a hatást a szonettszerűségükkel érik el. Az utolsó két (külön ciklust is alkotó) költeményt leszámítva, kizárólag tizennégy soros verseket olvashatunk a könyvben. Soraik szótagszámát, illetve rímképletüket illetően ezek olykor emlékeztetnek klasszikus szonettformákra, máskor teljesen szabadversként működnek. A verselés tehát egyfajta köztes állapotot rögzít az idealizált, szabályos forma és annak felbomlása között. Fontos továbbá, hogy (ugyancsak az utolsó két hosszúverset kivéve) az alkotások nem kapnak címet, csak sorszámot. Erre egyfelől tekinthetünk a szonettversforma hagyományát megidéző gesztusként (gondolhatunk akár a világirodalom legnagyobb szonettköltőire, Petrarca vagy Shakespeare-re), másfelől a kötet tárgyára reflektáló megoldásként. Ahogy *A beszélgetés története* alapján „[a] hitvesi költészetnek nincs közepe”, avagy a kispolgári, családi létnek nincsenek kitüntetett pontjai, sokkal inkább hullámzó, olykor egyhangú folyamatként tűnik fel, úgy sorakoznak a versek monoton egymásutániségben és egységességben. A címek helyettesítése számokkal, valamint az alkotások köztes, rontott szonettformája tehát olyasfajta feszültségkeltő eseménytelenség- és ebből következő helyrehozhatatlanság-érzetet nyújtanak, amely párhuzamban áll a szövegekben megjelenő családi állapottal. A széthullás élménye és az összetartás igénye között megrekedt élethelyzettel. A 28. számú vers – reflektálva magukra az alkotásokra is – ezt a következőképp ragadja meg: „Felépülhet, megállhat, omladozhat. / Mikor lesz dőlni kész? Ki dönti el. / Formát bontani, házat, mondatot, / tartalommal. Azt mondják, várni kell. / A ház indulna inkább. [...] Mint a gát, megáll, és körbenéz / egy pillanatra az idő, végül megadja magát: / története van, nincsen birtoka. Felejtene, ha volna még hova.” (39.).

Az egységesség jegyében vállalt tizennégy soros terjedelem némely esetben azonban kifogásolható megoldásnak is bizonyul. A kötetkoncepciónak, ezen belül a formának alárendelt tartalom miatt a versek olykor túlírtnak, máskor csonkának, kifejtetlennek tűnnek. Talán jogosan feltételezhetjük, hogy az utolsó két vers is részben e keret szűköségének belátásából született, és ezzel összefüggésben árulkodó, hogy ezek egyben *A beszélgetés...* legemlékezetesebb alkotásai is. E formai elgondolások tehát okoznak némi egyenetlenséget az egyes versek és a kötet egészének megalkotottsága között.

Ahogy a korábbiak alapján nyilvánvalóvá válhatott, Székely Szabolcs versei a legkevésbé sem idealizálják a körüljárt élethelyzetet. Sokkal inkább analizálják, különböző aspektusokból szemlélik annak kihívásait, keserédes valóságát, elsősorban a középkorú férfi/férj/apa perspektíváját kiemelve. A kötet leggyakrabban visszatérő kényes témái: a kihűlő házasság, az apaszerep nehézségei, a válás lehetősége, a menekülés vágyának és a maradás sokrétű kényszerének belső feszültsége. E feszültségből táplálkozik az ellentmondásos helyzet mozdulatlansága és mozdíthatatlansága. A 41. vers úgy fogalmaz: „A hullámzó tömeg / a gát mögött épp elég erős, miért az én / döntésekre várnak, miért nekem kell kimondanom, // hogy nem szeretsz? Vársz, hogy történjen meg veled, / mint

áradás az aszály mögé zárt tartománnyal. / Hazautaztál a szüleidhez, egy hét múlva jössz. // Ki dönt a zsüipek megnyitásáról?” (55.). Vagy néhány oldallal később, a 47. szöveg figyelemre méltó képpel írja le a cselekedni képtelen, egymás lépésére váró házaspár helyzetét: „Az ösvényen felbukkanó hegyi vad / nézi a magát halottnak tettető / kirándulót. Melyikük nem mozdul tovább” (61.). Mindazonáltal fontos kiemelni, hogy e – szorongásokkal és frusztrációkkal terhelt – helyzet a kötet mind a hat ciklusának záróművében bizonyos mértékű feloldást és pozitív kicsengést kap. Ennek háttere ugyancsak a megváltoztathatatlan, ám sokkal inkább egyfajta eleve elrendeltséget sugalló és megnyugvást eredményező szükségszerűség. Ahogy a 4. számú versben olvashatjuk: „fogalmam sem volt, mire mondtam igent vagy nemet, / és most is akárhogy válaszolhatok, szinte biztos, hogy nincsen hatalmam / a távoli jövő és a közeli múlt felett – és nincsen hatalmam a hazug / és szép mondatok felett [...] csak rád mondhatok igent és nemet, most az egyszer, aztán újra és újra” (10.). Vagy hasonlóan e szükségszerűség nyugodt elfogadásának hangján szólal meg a 36. vers a második gyermek vállalásával kapcsolatban: „Éppen arra készültem, / hogy megírom végre / azt a verset a félelemről, / hogy megengedhetjük-e // a második gyermekünknek, / hogy megfogjon – / kistestvér, kistestvér, / mit szólnál, ha nem lennél – // így kezdődött volna; / aztán délelőtt / elfogott a hányinger, // és nem sikerült hánynod, / és mégis elmúlt közben / a félelem” (47.). A megnyugvás hangján megszólaló és az újabb problémákat felvető költemények váltakozásából adódik a kötet hangulati hullámváza, mely egyben a családi légkör és a – sok műben azonosnak tekinthető – lírai én kedélyállapotának ingadozásával is párhuzamban áll. Emiatt lehet, hogy *A beszélgetés...* végpontjai a melankolikus hangvétellű művektől egészen az egy-egy gegre építő, akár viccként is olvasható szövegekig terjedő széles skálán helyezhetők el. Utóbbira a legjobb példa a 35. számú vers lehet, melyben két férfi a válást követő nehézségekről, vagyonmegosztásról, tartásdíjról, pereskedésről értekezik, majd a következő párbeszéddel zárul: „»De most hogy látod, bevállalod?« / »Hát, már megvettem a gyűrűt, szóval muszáj lesz.«” (46.).

Ha a kötet kapcsán egyetlen központi feszültséget kellene kiemelnünk, az a menekülés és maradás kettős igénye lehetne. Annál is inkább, mert e konfliktus képezi alapját a könyv talán legizgalmasabb gondolatkörének. Annak a kettős szerep- vagy személyfelfogásnak, melyben elválik egymástól a gyakorlati tevékenységeket végző (gyermekeit nevelő, feleségével vitatkozó és kibékülő, kocsmába járó, panaszlevelet író stb.) én és egy a hétköznapokban láthatatlan, ám az egészet összetartó, a felelősség, a lelkiismeret és a feltétel nélküli gondoskodás attribútumaival rendelkező másik én. Összefoglalva: egyfajta empirikus és metafizikai férj/apa szerep. E dialektika megértésének és közvetítésének fontos eszközei a kötetben a bibliai utalások, párhuzamok. Elsősorban olyan történetek megidézése, amelyeken keresztül ez az atyai kettősség artikulálható: Ábrahám és Izsák története, valamint József és Jézus kapcsolata. A versek továbbá számos intertextuális utalást vonultatnak fel, melyek valamilyen módon e kettősség, illetve a családi és individuális helyzet megközelítését teszik lehetővé. Arany János *Családi körét* idézi meg a 34. számú vers: „feketén bólingat a világlótórony” (45.), a *Walesi bárdok* at a 18. alkotás: „Szint alatt gyilkos halak a szag felé, hogyha úsznak, / vérszagra gyűlnek, és nagy rajuk még nagyobbra duzzad” (29.).

A tárgyalt kettősséget alighanem a kötetet lezáró két hosszúvers, a *Két apa* és a *Visszafelé az Evező utcán* dolgozza fel a legérzékletesebben. E – talán nem túlzás így nevezni őket – kulcsszövegeket több korábbi, számozott alkotás is megelőlegezi. Kiemelendő például a 21. számú költemény, mely mind a két záródarabra vonatkozóan tesz előreutalásokat: „Elmegyek otthonról, a kocsmában várja már, / hogy megtaláljam. Először sokáig hallgattunk, / aztán én kezdem vigasztalni őt, bár nincsen / szüksége rá – ne féljen, tudom, hogy nem / oldhatja meg helyettem. Én vagyok az, akit / Józsefnek hívnak. Ennek a másíknak

nincs / neve, mindent tud rólam, bűntudata van, / szán és szeret: ha kijön a számla, ő fizet” (32.). E skizoid találkozás lesz a kötet utolsó költeményeinek központi problémaköre.

A *Két apa* című alkotás a (részben napjainkba helyezett) gyermek Jézus alakján, illetve hangján keresztül beszél a két apafiguráról és e megosztottságban rejlő ellentmondásokról. A valódi apa-funkciót betöltő Józsefről és a megközelíthetetlen „másik apáról”, akiről a fiúnak csak sejtései és hiedelmei lehetnek: „a másik apámat még nem láttam soha / vagy ha láttam is nem vettem észre őt / lehet hogy ő se vett észre engem / ha látott [...] ez család / hogy mindenhol lenni tud / ha velem van akkor ne legyen máshol // az apám aki a gerendákkal dolgozik / például nem épített háztetőket ha rám vigyázott / nem a gép előtt ült és nem ült a tévé előtt / velem volt amikor velem volt” (75–76.). A vers különlegessége – túl a József és a „másik apa” bibliai parafrázisaiban rejlő izgalmas gondolatkörön –, hogy a gyermek perspektívájából, mégis érezhetően az apaságra irányuló önreflexióval szólal meg. A szöveg így nemcsak az apához fűződő viszony tisztelettel, ragaszkodással, ugyanakkor kényszerű távolsággal vegyes ambivalenciáját dolgozza fel, hanem a kötet számos versében feltűnő szülői nézőpont ezzel kapcsolatos bizonytalanságának és felelősségének súlyát is kiemeli. Ez a kettősség különösen a vers zárlatában válik érzékelhetővé, amikor az addig egyszerű, gyermeki megszólalásmódot kifejezetten díszes, költői sorok váltják fel. E lezárás végső soron az anyához szóló, újfent némileg anakronisztikus hatást keltő dicsérőnek, melyben bizonyos értelemben egyesül a gyerek és az apa perspektívája: „aki van / éjszaka / csillagtalan / kövekkel kivert tört arany / mesélj az egyről ami van / ami olyan / mint te vagy / anya / aki vagy” (76.). Az alkotás konklúziója így voltaképp az, hogy az apa örökös kettősségével, tökéletlenségével szemben az anya nyújthat támaszt és biztos eligazodási pontot. Ez a gondolat egyben fel is vezeti a kötet utolsó versét, melyben már kizárólag a férj és családapa szólal meg, ám beszédének címzettje ugyancsak a feleség/anya.

A *Visszafelé az Evező utcán* egy jelentéktelen szóváltásból kirobbanó családi konfliktus történetét beszéli el a házastársnak szóló vallomás formájában. A megszólaló én számára ebben az alkotásban konkretizálódik a maradás-elhagyás dilemmája, amit végül a „két apa” találkozási old meg: „most elég, a kabátomért nyúltam, és mentem el, / arra is figyeltem, hogy az ajtót jól becsapjam, / így akartam bosszút állni rajtad, hogy elrohantam, / arra is figyeltem, hogy jól becsapjam. [...] És akkor képzeld, / ahogy siettem, és befordultam az Evező / utca sarkán, a lábszárcsontjaimra lettem / figyelmes, hogy visznek, hogy lépésről lépésre súly / rakódik rájuk, hogy én megyek velük, és aztán / mégsem én torpanok meg a Kolosy térnél. // Én jöttem el, valaki más állt meg helyettem” (78–79.). A belső konfliktus, illetve a kényszerű megtorpanás leírását az előző vers teszi könnyen értelmezhetővé. Az esendő és sebezhető „József-én” hagyja el a lakást, akit a „másik apa” állít meg és vezet haza. Összefüggő koncepciókkal, illetve a korábbi művekben feltűnő képek és szimbólumok újraírásával az utolsó két vers kötetparafrázisként is jól értelmezhetővé válik. Eszerint *A beszélgetés...* kulcskérdése alighanem a „két apa” konkurálása és megbékélése. A címbe szereplő *beszélgetés* pedig – túl a házaspár és a szülő-gyermek gátlásokkal és félelemekkel terhelt beszélgetésén – e két én folyamatos interakcióira is vonatkozik.

Amint láthatjuk, a kötet számos izgalmas koncepciót, illetve néhány kifejezetten emlékezetes alkotást vonultat fel, azonban nem mehetünk el szó nélkül tagadhatatlan – és különös módon a sokat dicsért jegyeivel is összefüggő – gyengeségei mellett sem. *A beszélgetés...* eddig tárgyalt sajátosságai – a jól körülírható alapötlet és ihletorientáltság, az egyirányú forma- és eszközhasználat, a versek lineáris számozása, vagyis: az egységes kötetben gondolkodás jelei – alapján világosnak tűnik, hogy egy gondosan kidolgozott konceptkötetről beszélhetünk. Ezen a ponton érdemes röviden felidézni Kőríz Imre (2017-ben Korpa Tamás *Insomnia* című könyvéről írott kritikájában¹ tett) meglátásait, aki

¹ Kőríz Imre: Mutációkra virradva. *Tiszatáj*, 2017/6, 117–119.

úgy véli, a konceptkötetek összeállítása mögött gyakran az egyes versek esetleges idejétmúltságának, poétikai gyengeségének felismerése és a giccs elkerülésének szándéka áll. Bár az említett hibák némelyike Székely Szabolcs kötetében egyenesen a koncepció részét képezi, mégsem menthetjük föl teljesen a fenti problémák alól. Az ötvennégy számozott vers között sajnos jó néhány felejthető alkotást olvashatunk, illetve izgalmasabb költeményekben is gyakran előfordulnak didaktikus, vagy épp bántóan közhelyes sorok. Ezzel kapcsolatban megemlíthetjük például a 31. és 32. szöveget, melyek a farkas, majd a kutya metaforájával közelítenek a férjszerep megéléséhez. A recepcióban és a szerzővel készült interjúkban többször emlegetett giccshatáron egyensúlyozás ugyan sok versnek kifejezetten előnyére válik, ám bizonyos szövegek – minden érzékelhető igyekezet ellenére – akaratlanul is átlépik ezt a határt, például az erőltetett szójátékokkal és kínrímekkel: „a szél, / de minek a széle, minek a széle szól?” (15.), „duzzad a dundi emlő. / Hazamennek a házak [...] próbálkozik a megpróbáltatás” (36.), „falat néz. / Falat méz” (40.).

Mindebből elsősorban az következik, hogy *A beszélgetés története* sokkal inkább kötetként nyújt figyelemre méltó teljesítményt, nem pedig az egyes versekben (noha ezek között is akad több kiváló alkotás). A felvetett probléma azonban részben e családlíra természetéből is fakad, mely nemcsak egyfajta személyes élményre, hanem a középkorú, kispolgári, családos élet kulturális reprezentációjára is utal. A szövegek poétikailag, stilisztikailag éppúgy illeszkednek valamilyen maradinak, konzervatívnak, mégis szervesen mainak és sok tekintetben rendhagyónak tűnő keretbe, ahogy maga a házasság intézménye és a „klasszikus apaszerep” tűnik fel a kortárs kultúrában. Székely Szabolcs ezzel az elgondolással nem csekély kihívás elé állította kötetét, ám a téma különleges és egyben hiteles poétikai megfogalmazását sikerült elérnie. Bár *A beszélgetés...* lényegi sajátossága, hogy a körüljárt élethelyzet feszélyező szürkeségéről adjon számot, a kortárs magyar líra számára különös színfoltot jelent.

NYUGTALANÍTÓ TÖRTÉNETEK

Szalay Zoltán: *Senki háza*

Szalay Zoltán *Senki háza* című novelláskötete nyugtalanító olvasmány. A korábban elbeszéléseket (*Ártatlanság* [2006], *A kormányzó könyvtára* [2010], *Felföld végnapjai* [2017]), regényeket (*Nyelvjárás* [2007], *Drága Vendelinek* [2014], *Faustus kisöccse* [2019]) és egy gyerekirodalmi kiadványt (*Rómer Flóris, a mesék megmentője* [2019]) publikáló szerző az utóbbi években olyan írásokat közölt, amelyek eltérő módon kapcsolódtak a szerző városához, Pozsonyhoz. A folyóirat-publikációk alapján sejteni lehetett, hogy tematikus szempontból egységes kötet készül, az viszont most vált bizonyossá, hogy a kiadványba illeszkedő írások egymás viszonylatában is rendkívüli technikai tudásról, kifinomult formaérezékről tanúskodnak.

A *Senki háza* tizenkét novellája különböző elbeszélői perspektívákból látta a Pozsonyt, pontosabban a város különböző társadalmi rétegeihez tartozó szereplőket. Az *Oskar Bereck elrablása* című írás, amely megbízhatatlan elbeszélőt alkalmaz, egy egyetemi tanár gyermekének a szemszögéből szól a címszereplő eltűnésének különös történetéről és az apa titokzatos kapcsolatáról a főváros szélsőséges mozgalmával. A fikció szerint a kilencvenes-kétezres évek fordulóján játszódó *A mongol* heterodiegetikus elbeszélője egy önmagát felrobbantó terroristáról szóló városi legendának jár utána – közben a szerző a pozsonyi maffiahálózat működését úgy skicceli fel, hogy a narrátori hitelességet rafinált eszközökkel el is bizonytalanítja.¹ *A Mária Terézia Kávéház* szintén nyomozástörténet; itt a homodiegetikus narrátor egy szerelem apropóján beszél el a szlovákiai emigráns családból származó Mike Fehr nevű író felderítésére irányuló törekvéseket – a nyomok szerint Fehr nem kevesebbet tett, mint hogy „felépítette a béke városát”, (az imaginárius földrajzi elemekkel gyakran operáló Szalay-prózában megképzett²) Pozsony Szabadállamot. A kötet

¹ „Már szinte senki nem emlékszik erre a történetre; egyáltalán, a legtöbben csak azt a fényes világlanást vették észre, amely süvítő gömbvillámként bukkant fel a város tetején egy júliusi éjszakán, hogy aztán gyorsan elenyéssen, akár egy valószerűtlen, füledt gyerekkori este emléke” (32.), „Alig néhány évvel korábban kezdődött a történetnek az a része, amelyről a zavaros spekulációknál pontosabb ismereteink lehetnek” (33.).

² „[Diákként] rajongtam a földrajzért [...], sok elképzelt birodalom történetét írtam meg saját szórakoztatásomra, flórájukkal-faunájukkal és történelmükkel együtt, és nem volt annyira nehéz elhinni, hogy léteztek is. Azóta is vannak hasonló próbálkozásaim. Ha tehát egyszer a világ valamelyik tantermének a földrajzóráján szóba kerülne pár általam felvázolt hely, mondjuk az a Boroszló nevű városállam, ahol Daniel Wend tevékenykedett, esetleg a Felföldi Köztársaság, a Zombor-, más néven Üllő-sziget, ahol a kékfejű makákó honos, netán



Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
256 oldal, 2200 Ft

címadó novellája a terjedelmet és az elbeszélés komplexitását tekintve is fajsúlyos írás,³ a *Senki háza* négy szereplő szemszögéből láttatja közel százötven év történéseit, Közép-Európa történelmének vészterhes időszakát.⁴ Szalay Zoltán munkája az elbeszélés módozatait tekintve tehát sokrétű kötet, mégsem csapongó vagy széttartó – a kompozíció roppant tudatos szerkesztői munkát tükröz.

A *Senki házat* hajlamos volnék *urbanisztikai prózaként* definiálni; a városi milió mind-egyik novella esetében meghatározó, az olvasás folyamán Pozsonnyal kapcsolatban jelentős tudásanyagra tehetünk szert. Az elbeszélések tárgyát ugyanakkor nehezen lehetne csupán a városra szűkíteni, Szalay munkája ennél rétegzettebb mű. A kötet Pozsonyt egymástól radikálisan különböző karakterek szemszögéből, eltérő viszonyulási módok szerint láttatja. A nyitónovellaként exponált *Piramisépítők* Robi nevű szereplője például a hetvenes évek víziói alapján akarja porig rombolni, majd vasbetonból újjáépíteni a várost: „ez a kis ország nagyobbra fog nőni, mint bárki sejtene. Ő, a vidékről idekerült, munkáscsaládból felkapaszkodott, nemzetiségi gyökerű mérnök, ő lesz az, aki ezt a kis országot olyan magasra emeli, hogy a nagy birodalmak is csodájára fognak járni. [...] Ez mind a miénk lesz. Itt kő kövön nem marad. Főváros épül, az új korszak fővárosa” (12.). A *Mária Terézia Kávéház* Pozsonyba települt elbeszélője pedig csak egykori szerelméhez kötődően képes értelmezni a térséget: „Számomra sokáig ő jelentette ezt a helyet, amikor bárki kimondta a város nevét, Judit arcának finom gödröcskéi jelentek meg a szemem előtt. Még most is, ha megpróbálok visszaidézni a villamos hangosbemondóját, Judit hangján hallok a megállók nevét. Ő mutatott be mindenkinek, akit ismerek itt, és akikkel eleinte a kölcsönös bizalmatlanság falai felett pillantgattunk egymásra” (180.). A *Henry* központi alakja, az ösztöndíjas portugáliai kutató, aki (szellemes szerzői leleménnyel) azért érkezik Szlovákiába, hogy „ennek a közép-európai országnak az unalmas, periférikus fővárosában kutassa a szarvas nünüke” nevű bogárfajt (96.), Pozsonyban csak egy gyorsan illanó szerelmet és a helyi skinheadek brutalitását tapasztalhatja meg. Pozsony tehát a karakterek identitását alakító tényező, ahol a város szimbolikus helyszínei, a közvetlen léttér kiemelt részei is többletjelentéssel bírnak: *A feleségem történeteiben* megjelenő Öreg híd, a címadó novellában szereplő, történelmi sorsfordulók emblémájaként értelmezhető ház vagy *A néma szellemben* ábrázolt *petržalkai* mesterséges domb különös magnetizmussal bír.

A történeti idősíkon és kortárs környezetben egyaránt játszódó írásokat egy kiemelt motívum is összekapcsolja: a nyelvvesztés, kétnyelvűség, nyelvi identitás problémája a novellák többségének jelentős tényezője. A *Piramisépítők* elbeszélője például a társadalmi marginalizálódást a nyelvi eltéréseken keresztül értékeli: „Napokig nem szóltam senkihez, ha valaki megszólított az utcán, úgy tettem, mintha nem beszélném a nyelvet. Hamarosan elbizonytalanodtam, vajon tényleg beszélem-e. Amikor leültem a Duna-partra, fennhangon kimondtam egy-egy szót, de mindig volt valami, amit nem találtam el

Pozsony Szabadállam, az nem lenne rossz visszajelzés. Még jobban tetszene, ha valaki megrajzolná ezeknek a helyeknek a térképét (szerintem nem lehetetlen), hogy még egyszerűbb lehessen ezeken a tájakon kalandozni.” – Írók vad álmai – Gubis Éva és Szalay Zoltán, *dunszt.sk*, <https://dunszt.sk/2021/07/09/irok-vad-almaj-gubis-eva-szalay-zoltan/> (a letöltés ideje: 2021. 10. 16.).

³ A szerzői reflexió szerint a kötet gondolati magja is ebben a novellában keresendő: „A novellaciklus gondolatát a címadó elbeszélés megszületésének pillanata hozta, mely a szerző szerint a leginkább rétegzett és a legpontosabban bontja ki az elsődleges elképzelést.” – Harvan Kati: Kettős könyvbemutató Pozsonyban, *Új Szó*, <https://ujso.com/kultura/kettos-konyvbemutato-pozsonyban> (a letöltés ideje: 2021. 10. 16.).

⁴ A térség történelmével a kiemelt helyzetbe állított *Senki háza* explicit módon foglalkozik, ugyanakkor a topografikus környezet és a tágabb kulturális kontextus a kötet egészét tekintve lényegi, lásd a kiadvány Darvasi Lászlótól származó mottóját: „Mondja csak, könyvtáros úr, igaz, hogy Kelet-Európa összes órája rosszul jár?”

a kiejtésben: vagy az 'a' hang lett túl vaskos, vagy valamelyik mássalhangzó szólt hamisan" (15.). A *Vegyés érzések* narrátora pedig felvidéki szerelmét a beszédmód jellemzői alapján egyéníti: „A szintaxisában néha voltak furcsaságok, de gördülékenyen, magabiztosan fejezte ki magát, gazdag szókinccsel, és nyelvtana sokkal jobb volt, mint bármelyik anyanyelvi szlováknak. Az akcentusát hallva távoli, széles sztyeppéken és végeláthatatlan lápvidékeken túl élő, búskomor, pogány népek jutottak eszembe, akiknek ő lehetne az istennőjük" (110.).

A fenti példák is mutatják, hogy a kötet a témakezelés, a karakterábrázolás szempontjából nagyfokú változatosságot mutat; Szalay írásainak erénye, hogy a történetek nem kiszámíthatók, elkerülnek mindenfajta sematizmust. A novellák jellemzően az olvasói elvárások kizökkentésének eszközével élnek – változatos módokon. A befogadói horizontot meghaladó elemekkel szembesülünk például az *Agykontroll* című írásban, melyben egy állásából elbocsátott kisállatkereskedőt behálóz, majd csődbe visz egy ezoterikus előadásokkal harknizó üzletember. A novella egy pontján szokatlan fordulat következik be: amikor a megtévesztett férfi az agykontrolltanfolyamon elsajátított tudást fián alkalmazza, a gyermek (az olvasóval együtt) elveszti a kapcsolatot a szövegvilággal – sosem derül ki, pontosan mi történt a szerencsétlenül sikerült hipnózis során. Az *Oskar Bereck elrablása* hasonló eljárásokat érvényesít. A narrátor a címszereplő eltűnésével összefüggésben számos részletet közöl: édesapja megváltozott viselkedéséről ad hírt, mely kapcsolatban állhat a szélsőséges mozgalmakat támogató szomszéd felbukkanásával és Oskar Bereck személyével. A történet ugyanakkor mindvégig nyugtalanító marad – sosem fogjuk megtudni, hogy az apának mi köze van az emberrabláshoz és ahhoz az éjszakához, amikor a narrátor rejtélyes körülmények között eszméletét veszti:

Apám nyitva hagyta a kaput, rohantam át a zuhogó esőben Garaiékhoz, [...] az ordítás hátulról jött, talán elkapta valami a szomszédot ott hátul, egy vadállat, egy fegyveres betolakodó. Pislogó fényt láttam, az ordítás szakadozni kezdett, az eső egyre csak ömlött, és akkor ráléptem valamire, puha volt, de egyúttal sikamlós, és elvesztettem az egyensúlyomat, mintha az a valami egyszerre akarna beszippantani és eltaszítani... hideg ölelést éreztem, és az ordítás egyszerűen abbamaradt. A következő napot lázasan feküdtem végig, és még napokig tartott, mire magamhoz tértem [...]. Orvoshoz nem vittek, odahaza kezeltek [...]. Senki nem beszélt az ordításról vagy arról, hogyan keveredtem haza. (69–70.)

Az intenzív befogadói munkát igénylő Szalay-novellák tehát jól példazzák az *unheimlich* hatásmechanizmusát – Gyenes Gábor sejtelmes illusztrációi pedig tovább erősítik e tapasztalatot. A szövegek azonban nem korlátozhatók erre az aspektusra, a *Senki háza* a társadalmi jelenségekre koncentrálnak is tág teret enged. A szerző a reális élet által felkínált anyaggal dolgozik – a kisemberek életének eseményei minden esetben jól meghatározott történelmi kontextusban érvényesülnek. A kötet közhelyeket elkerülve tud szólni többek közt a csehok pozsonyi bevonulásáról, Csehszlovákia felbomlásáról, a Mečiar-rezsimről⁵ vagy Trianonról. Szalay Zoltán elbeszélésköete a többszörösen terhelt életanyaghoz eredeti módon közelít – a *Senki háza* a történelmi traumák feldolgozását ösztönző mű, az olvasói képzeletet jótékonyan nyugtalanító olvasmány.

⁵ „Leváltották az ország éléről a morcos diktátort, az egykori bokszolót, aki kiszolgáltatta az államot a maffiának. Véget értek a kilencvenes évek, és a jólét napvilága végre rávetődött a sötétben csillogó pozsonyi háztetőkre is.” (33.).



Kodály

KÖZPONT / CENTRE

nov
13
19⁰⁰

PINTÉR BÉLA ÉS TÁRSULATA

kodalykozpont.hu

VÉRVÖRÖS TÖRTFEHÉR MÉREGZÖLD



ncá



AutóCity

ODD
PENTHE
AUTÓHÁZ



ESZTER
CSEKÉRGÉZD
KISPESTI EFT



HECS
& KÖZTÉR
VÁROSO

NOVEMBER 26.

PÉNTEK 19.00

NOVEMBER 27.

SZOMBAT 15.00 ÉS 19.00

Kodály Központ, Pécs



Háry János

PFZ 210 & BÓBITA 60

ÉLMÉNY AZ EGÉSZ CSALÁDNAK!

A lengyel összeállítás szerzői

Ewa Winnicka: újságírást és amerikanisztikát tanult, 1999 óta a *Polityka* című hetilap munkatársa, publikál a *Tygodnik Powszechny*ben, a *Duży Format*ban és az olasz *Internazionale*ban is. Több dokumentumfilm készítésében is részt vett, társadalmi témájú szövegeiért kétszer is elnyerte a Grand Press díjat. Több műve középpontjában a külföldre települő lengyelek állnak.

Magdalena Rittenhouse (1969): riporter-író, fényképész, fordító. Anglisztikát tanult Varşóban és újságírást a Colorado Egyetemen. Princetonban él. Időnként jegyzetfüzettel, más-kor fényképezőgéppel járja Manhattan utcáit. A *Tygodnik Powszechny*ben, a *Kontyenty*ben és a *Pismo*ban jelentek meg írásai.

Ilona Wiśniewska (1981): riporter-író, fényképész. A *Dwutygodnik*, a *Duży Format* és a *Polityka* lapok munkatársa. Műveit több rangos kitüntetéssel is elismerték. 2010 óta Észak-Norvégiában, a Spitzbergákon él, „északi” riportjai rendszeresen megjelennek a *Polityk*ában.

Joanna Czczott (1979): politológus, riporter-író, tanulmányait Varşóban és Szentpéter-várott végezte. Évekig dolgozott a *Przekrój* című folyóirat külföld rovatánál. A *Kislányok kozmosza* című, gyermekeknek szóló riportújság egyik alapítója és főszerkesztője. *Szentpé-tervár. Az álmok városa* című kötetével két rangos díjat is elnyert.

Mateusz Marczewski (1976): költő, prózaíró. Riportirodalmi írásai a *Polityk*ában, a *Tygodnik Powszechny*ben, a *Gazeta Wyborcza*ban és a *Dwutygodnik*ban jelennek meg. Volt a Kulturális Minisztérium ösztöndíjasa, munkáját díjakkal is elismerték.

Witold Szabłowski (1980): újságíró és riporter-író, elnyerte az Európai Parlament újságíró-díját, ezenkívül több lengyel díjjal is kitüntették. A *Gazeta Wyborcza* és a *Duży Format* munkatársa, korábban dolgozott a TVN24 televíziónál is. R riportjai középpontjában egyrészt Törökország áll, ahol élt is, másrészt a közép-európai országok szabadsághoz vezető útja.

Iza Klementowska: riporter-író, újságíró. Írásai számos lengyel, illetve egy New York-i folyóiratban, továbbá antológiákban jelentek meg. Több önálló kötet szerzője.

Maciej Wasielewski (1982): egyetemi oktató, forgatókönyvíró, riporter-író. A Lengyel Riportiskolában és a Varsói Egyetem újságírási szakán tanít. Több rangos irodalmi és újságírói díjra is jelölték.

Andrzej Muszyński (1984): a Ryszard Kapuściński „Hérodotosz” Alapítvány első ösztöndíjasa. Több folyóiratban is publikál. Az utazás csak ürügy számára, hogy visszatérjen provinciális gyökereihez, amelyek riportjai középpontjában állnak. Egyedül, gyalogosan átkelt az Atacama-sivatagon, járt Mianmarban és Gabonban.

Mateusz Janiszewski (1975): végzettsége szerint baleseti sebész. 2006-ban járt először Kelet-Timorban, ahol – mivel egyetlen, ott tevékenykedő humanitárius szervezethez sem tartozott – önkéntes orvosként dolgozott a főváros, Dili nyomornegyedeiben. Ebből született a *Ház a Loes folyó partján* című kötet.

Przemysław Czapliński (1962): irodalomkritikus, a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem professzora, ahol kortárs irodalmat oktat. A Lengyel Tudományos Akadémia levelező tagja. Számos rangos kitüntetés birtokosa, évekig tagja volt a legfontosabb lengyel irodalmi díj, a Nike zsűrijének, 2008 óta a *Valóság metaforái* kortárs lengyel színházi fesztivál zsűri-jének tagja.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GRECSÓ KRISZTIÁN: Kubikusok (*elbeszélés*) 1361
PEER KRISZTIÁN versei 1379
POÓS ZOLTÁN verse 1382
MESTERHÁZI MÓNICA verse 1383
ZALÁN TIBOR versei 1384
KUPIHÁR REBEKA versei 1386
PATAK MÁRTA: Soha, sehol, senkinek, semmit (*elbeszélés*) 1388
SÁNDOR IVÁN: Szakadékjátszma (*regényrészlet*) 1396
ORCSIK ROLAND: Tor (*regényrészlet*) 1404
MAURO COVACICH: Sissi piercinggel. Látomások Miramarében (*esszé*) 1407
ISMERETLEN KÖZÉPKORI SZERZŐ: Laurin rózsakertje (*részlet MÁRTON LÁSZLÓ fordításában és kommentárjával*) 1413
A. K. RAMANUJAN versei 1419
LÁZÁR BALÁZS verse 1423
BALOGH MÁTÉ: Hangyák indulója (*Kantáta narrátorra, szoprán szőlóra, vegyeskarra és szimfonikus zenekarra, BERTÓK LÁSZLÓ szövegeire*) 1424
- *
- TATÁR GYÖRGY: A kötökör (*esszé*) 1428
KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Gittegylet és sorstragédia (*Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk*) 1442
REICHERT GÁBOR: Bartha Wanda mint Molnár-szereplő (*Molnár Ferenc: Útitárs a száműzetésben*) 1448
- *
- KRUPP JÓZSEF: Az el nem mozdult tanú (*Mesterházi Mónika: Nem félek*) 1456
FENYŐ DÁNIEL: A felcímkézett parcella (*címtelen föld. fiatal erdélyi metamodern líra [szerk. André Ferenc – Horváth Benji]*) 1463
BAZSÁNYI SÁNDOR: Sebbel sebesített seb (avagy virágcsokorból vasgolyó) (*Pilinszky János: Önéletrajzaim*) 1469
NÓVÉ BÉLA: Hétköznapi fasizmus és titoizmus – bánati periratok tükrében (*Várady Tibor: Népellenes mosoly. További történetek az irattárból*) 1474
HARASZTOS ÁGNES: Tragédia, amire nincs gyógyír (*Kazuo Ishiguro: Vigasztalanok*) 1481

2021

DECEMBER

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A MI UTCÁNK. A Tar Sándor művéből készült előadás premierjét november 6-án tartották a Pécsi Nemzeti Színházban. A darabot *Szabó Atilla* rendezte, előadja *Köles Ferenc*, nagybőgőn közreműködik *Szabó Kornél Dénes*. Az előadásról *P. Müller Péter* közölt kritikát honlapunkon (*www.jelenkor.net*).

*

ALAKVÁLTÁS. *Nemes Csaba* műveiből rendeztek kiállítást a pécsi m21 Galériában. A tárlatot a kurátor, *Petrányi Zsolt* nyitotta meg október 14-én, a kiállított alkotásokat november 28-áig lehetett megtekinteni.

*

THEODORA. Händel oratóriumát a Capella Savaria és a Purcell Kórus adta elő november 4-én a pécsi Kodály Központban, vezényelt *Vashegyi György*, az énekes szólisták *Baráth Emőke*, *Szutrély Katalin*, *Balogh Eszter*, *Megyesi Zoltán* és *Cser Krisztián* voltak.

KETTŐSVERSENY. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Bruch, Britten és Mozart művei hangzottak el november 6-án a Kodály Központban, vezényelt *Káli Gábor*, brácsán közreműködött *Maxim Rysanov*, hegedűn *Baráti Kristóf*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Szépirodák Társasága Szépirodák-díjait idén *Bánki Éva*, *Fenyvesi Éva*, *Karádi Éva* és *Kemény István* vehette át. – A Déry-díj ez évi kitüntetettjei *Gács Anna*, *Solymosi Bálint* és *Zádor Éva*.

*

A DIGITÁLIS IRODALMI AKADÉMIA új tagjaivá *Kemény Istvánt*, *Király Lászlót*, *Márton Lászlót* és *Végl Lászlót* választották.

*

CSUHAI ISTVÁN 60. A *Jelenkor* egykori főszerkesztője november 19-én ünnepelte hatvanadik születésnapját. *Ágoston Zoltán* köszöntője honlapunkon olvasható.

Szerzőink

GreCsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapesten él.

Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.

Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.

Kupihár Rebeka (1999) – az ELTE és a PTE hallgatója, Budapesten él.

Patak Márta (1960) – író, műfordító, Leányfalun él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, a *Tiszatáj* szerkesztője, Szegeden él.

Mauro Covacich (1965) – olasz író, Rómában él.

Szokács Kinga – italianista, oktató, fordító, Budapesten él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

A. K. Ramanujan (1929–1993) – indiai költő, irodalomtudós.

Dezső Csaba (1973) – indológus, az ELTE BTK Indológia tanszékének docense, Budapesten él.

Lázár Balázs (1975) – színész, költő, Budapesten él.

Balogh Máté (1990) – zeneszerző, a Zeneakadémia adjunktusa, Budapesten él.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Kosztolánczy Tibor (1967) – irodalomtörténész, az ELTE oktatója, Budapesten él.

Reichert Gábor (1987) – szerkesztő, kritikus, Tatabányán él.

Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

Fenyő Dániel (1996) – a PTE BTK magyar-történelem szakos hallgatója, Pécsen él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.

Nóvé Béla (1956) – történész, író, dokumentumfilmalkotó, Budapesten él.

Harasztos Ágnes (1984) – a Kodolányi János Egyetem oktatója, Budakalászon él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR



Kubikusok

Apám sírköve egy szikla. Természetesen csorba, a víz, a jég, a fagy, a hőség törte le valahonnan, messze attól a falutól, ahol apám az életét élte. A Tisza-parton nem teremnek olyan kőfalak, melyekből ez a tömb leájulhatott volna. Egy tenyérnyi részt megcsiszolt rajta a sírköves, oda írta föl Ignác nevét meg a két morc évszámot.

A tényekben nincs részvét.

Apám sírját befutotta a borostyán, minden hibátlanul tájidegen, külön, ahogy ez hozzá illik. Az, hogy ő egy alföldi falu zsellércsaládjába született parasztnak, kubikusnak, napszámosnak, vagy a létező gonosz játéka volt, vagy Isten számkra így mutatta meg azt, hogy hisz a lélekvándorlásban. A sír az út mellett hallgat, a temető központjában, a kőkereszt lábánál, ahol mindenszentekkor a pap misézik. Jó hely, elegánsnak mondható, dupla méretű, nem kell szégyellni.

Srégen szemben ott díszeleg az a valószínűtlen mauzózeum. Kossuthéhoz abszolút mértékben nem mérhető, de a Fiumei út tágas tekintélyét és a takaros falusi temető arányait figyelembe véve talán összevethető a kettő. Egész alakos, fekete márványszobrok és szarkofágok, hatalmas márványtömb kriptá, emléktáblák, koszorúhelyek, padok és liget.

A Vendriczky család egyik ága régi arisztokrata família felénk, a másik ágában csupa feltörekvő nagygazda cséplőgéppel, mint valami Móricz-regényben. És persze akadtak lézengők, pökhendik, rossz gazdák, italosak.

Sokáig azt hittem, a mi mauzózeumunk is egy bohém úr emlékére épült, aki ugyan nem az ország kárára kártyázott és kockáztatott, elég volt neki a megye, de aztán kiderült, ez tévedés. És még annyi mindent hittem ezekről a kövekről itt. Nagymamám, ükapám és a többiek szomszédjairól, vetélytársairól. Majdnem minden apróságban akadt tévedésem, de ahogy apámnak, nekem is van egy álnok intuícióm: megérezem a dolgok természetét, és olyasmire is rátapintok, amihez nincs elég tudásom.

A Szociális Testvérek Társaságának Kurca-parti menhelye kilencszáznegyvenhat tavaszára csekélyen volt jobb hely, mint a pokol tornáca. A szalmazsákokban, rongyokban marokszám tobzódtak a bolhák, azt beszéltek, meztelenül fekszenek

bent a csontos öregek, száraz kukoricadarát majszolnak, a füst ad télen világot. Ez, mondjuk, nem volt igaz, de a mocskos edényekben valóban délre főtt csak némi tészta vagy krumpli, és még bodag se jutott reggel meg este.

Mihez képest. A faluban se volt sokkal szívderítőbb a helyzet, az évek óta fázó, éhező parasztok, a Kinizsi vagy Réti telepi parasztok maguk se tengtek különkülön, néhány méterről, a szakadt göncökről, a zsíros, füstszagú, bűdös hajról az ördög se mondta volna meg, melyik a menhelyi nyomorult és melyik az úgynevezett becsületes kubikus.

Szánni senkit sem volt erő, irigyelni annál inkább. Szólni sem kellett semmiről, a külső árulkodott, még csak párnás derék, vastag comb sem kellett, elég a tiszta kéz: annál a háznál anyagát is érdemes lesz keresni.

Az évszázad legforróbb, tikkadt nyara jött lassú léptekkel. A repedezett föld meg olyan, mint szemfenéken a vér kietlen erezte.

Gila Rókus ezt nem tudja. Se a nyarat, se hogy a föld valaki szerint úgy hasadna, mint az ér. Tudni nem tud semmit, csak érez, de azt olyan élesen és hosszan, hogyha mesélne róla, nem állna vele szóba ember.

Szenved az álmaitól, mert ott kiszolgáltatót, ott nincs segítségére az a különleges érzék, amit már egészen csöpp gyerek korában, a tanyán, amikor az apja olyan sokat verte, észrevett. Hogy érti az emberek bajait, a vágyait, tudja, mi fáj nekik, és képes olyasmit mondani, ami a felnőttek is rossz érzés. De nem úgy, ahogy a tarlón futás, ha nem csúszik eléggé a talpa, hanem igazán, hetekig vergődnek tőle, erre gondolkodnak, ha behunyják a szemüket, nem lehet szabadulni tőle. Alávaló, nyamvadt mondatok, melyek megrohadnak a szívben. Rókus a négy elemet se járhatja ki, mégis, már kiskamaszként összeveszít gazdákat, dörzsölt kereskedőket, olyan felnőtteket, akikhez szólni is tisztesség.

Ám álmában ez az érzék, élete egyetlen kincse elhagyja. És aki nem tud tromfolni, akinek nincs a kezében az azonnali bosszú, az szenved. És egy-egy ilyen rohadék álom után Gila Rókus még elszántabban ébred, és bár még nincs egészen hús, más se fűti, csak a revans. Mindegy, kin, mindegy, miért.

Míg a szentgyörgyi tanyán éltek, az apja gyakran verte hitelbe, „majd rászolgál”, mondta ilyenkor. És persze ő meg is tette a magáét. Ha azt látta reggel, hogy az apja odakészítette a nyírfavesszőt a kredenc tetejére, hát legyen is oka rá, legalább ne fölöslegesen fáradjon az apuka.

Gila Rókust mára mindenki ismeri. Eredetileg kubikus, most napszámos, ahogy más, kukoricát kapál, kendert áztat, meg kubikol, ha akad munka. Egy a sok közül, mégis mindenki tudja, kicsoda ő. Amikor véget ér a háború, és megérkeznek az első agitátorok, rögtön őt keresik. Maga se tudja, miért, tán még ők se, mégis így van. Az ilyesmi a bőrben van, mint a hidegrázás.

A szentesi Duda Jenőt meg őt a dolgozók pártjának feltörekvő, szegedi agitátora képzi ki személyesen. Az elvtárs akkoriban már a Függetlenségi Népfront jelöltje is, és alig egy év múlva, borgőzősen, fojtott indulattal már meg lehet jegyezni, ha valaki nem elég kezes, hogy Révai József miniszter elvtárs Gila Rókust „mindig szívesen fogadja”.

Bár nem ezek Rókus „nagy fegyverei”. Ő magától is tudja, mi a dolga, mert mások igazsága neki nem dolga, őt nem érdekli a munkások jussa, a parasztok szenvedése, a kubikusok nyomora, a bosszú van az ő vérében, ami meg belülről

jön, és akkor se tudná visszafogni, ha muszáj lenne. Ha így lehet, ha ezért lehet ezt csinálni, hát ezért fogja.

Nem létezik semmiféle igazság. A világot, melyet ennyire gonosznak teremtett meg az Isten, csak a szavakkal nem lehet helyrebillenteni. A tettek teljesen másképp beszélnek, „segíts magadon”, ez volt az Úristen egyetlen őszinte üzenete, amit nem a zsidóknak küldött. A többi mondat az övék.

Rókus nyolcéves, amikor rávesz egy malé fiút – aki már tíz is elmúlt, és akivel együtt segítenek az apjuknak áztatni –, hogy dobja be a kenderláp közé az imádozott macskáját, és nézzék végig együtt, mi lesz. A fiú összevizeli magát, miközben a kedvence fuldoklik, és Rókusnak egy pillanatra merevedése lesz. Nem sokáig, mert sosincs idő pihenni, minden pillanatból ki lehet hozni többet is.

És ott, a kender mocsara mellett éppen az a szemhunyasnyi idő ment veszendőbe, amíg ő izgalomba jött. Akkor kellett volna még egyet „ráhúzni” arra a fiúra. Csak az a rémületes, villámcsapásnyi pillanat lett volna hasznos, amikor megtalált volna az ő nagy mondata, „ez a te hibád volt!”. Ám az izgalom miatt kicsit megkésve mondta, akkorra a fiú már felocsúdott, rájött, mit tett, és kinek a biztatására, és így kapott tőle egy borzasztó maflást.

De megérte. Nem az izgalomért, a tanulás miatt.

Rókus elhatározta, soha többé nem engedi el magát. Ez máskor nem fordulhat elő.

A fiúval egy szűk évtized múlva barátok lesznek. A munkabeosztás és a másik magányának tisztelete összehozza őket. Szikkadt, repedt barátság ez, két önző figura nyugalma. A falu nem szereti a maguknak való embereket, hát ők is úgy tesznek, mintha lenne komájuk. De csak a csend tartja őket össze, hogy végre akadt alibi cimborá, aki nem kérdez feleslegesen semmit. Együtt mennek haza az áztatásból, ülnek a langyos fröccs fölött, de ritkán szólnak, és sosem kérdeznek semmit. De ez így már nem baj, együtt gubbaszthatnak, azt már szabad.

Vendriczky Lázárnak valódi nagygazda rokona is van. Nagybátyjáé volt a falu első cséplőgépe, de ő maga oldalági leszármazott, szegény és nyomorult, gazdag névvel, ami még rosszabb, mint az lenni, aki. Gila Rókus legalábbis így gondolja, ő egy nyomorult félárva, akit mindig csak vertek, de legalább nem kell folyton magyarázkodnia, hogy neki abból a sok kalácsból, zsírból semmi se jut.

Révai elvtárs akkoriban foglalkozik velük, amikor már Pestre jár, a főtanácsba, vagy mibe. De ott, a szentesi kórház kápolnája mögött az idegosztály egyik üres pincéjében ezt ők még nem sejtik. Csöpögnek a falak, és olyan mély dohszag volt, mint egy elhagyott borospincében.

Rókusért gépkocsi jött, még hetek múlva is erről beszéltek a faluban. Fekete, púpos hátú automobil, öltönyös sofőrrel. Idősebb Gila köpött egyet a boglya tövébe, miközben nézte a hátranyalt hajú fiát, ahogy beül a fémdobozba, és elhajtanak.

Rókus próbálta nem elengedni magát, de még sohasem ült autóban, és lenyűgöző volt a lengedező mező, ahogy szaladt, meg a guggoló akácok, a tanyasi utakról kiszaladtak a kutyák, de reménytelen üldözés volt, olyan sebesen szaladt a gépkocsi. A bicikliről rendesen fejbe kell rúgni őket, amit ugyan Rókus szeret, de most kitör belőle a nevetés, ahogy látta, mennyire lemaradnak a boldond jószágok, és csalódottságukban megtorpannak. Hát micsoda nyomorult, agyonverni való lények ezek! Zsákba kellett volna kötni és vízbe fojtani már

kölyökkorukban. Giláék egyetlen fia hirtelen elhallgat, mint akiben elzárták a nevetést, és csak néz.

Azon gondolkodik, mikor nevetett utoljára. Hogy ez a furcsa ugatás, amit most a saját szájából hallott, mikor szégyenítette meg ezelőtt. De nem talál egyetlen alkalmat sem. Nyilván volt, csak nem emlékszik, biztosan nevetett már valaha, amikor egészen kicsi volt, hiszen a gyerek mamlasz, nevet. Egy ilyen olcsó trükkkel el lehetett kábítani, gondolja, és most legszívesebben megvágna magát, büntetésből, vagy megütné vontatókötéllel a hátát. A suhanó tájon nyáladzik, meg a lemaradó vakarékok látványán nevet?!

Elhatározza, erősebb lesz az erősnél, de a kórház dohos, szarszagú pincéjébe, az elmeosztály üres fémágyai közé betettek egy asztalt, és fokhagymás sült hússzeletek illatoznak rajta. Rókus még soha életében nem fogott ekkora szelet húst a kezébe, de még annál is vonzóbb a fehér kenyér, a frissen sült, ropogós kenyér. Erős akar lenni, az erősebbnél is erősebb, de évek óta éhezik, és ahogy Duda Jenő falni kezd, már nem babra megy a játék, ez már verseny. Ez nem a gyöngeség, itt van cél! Minél többet elhabzsolni a másik elől. Nagy harapásokkal falni kezd, de rossz taktikát választ, a nem elég alaposan megrágott, óriási falatok fájdalmasan vánszorognak le a nyelőcsövén; vizet meg nem hoztak, egy korty sem akad az asztalon.

Duda Jenő vigyorog, és szapora, patkányszerű apró rágásokkal fal tovább, a kurva anyját az ilyenek, gondolja Rókus, és kitartóan őröli a szájában az ételt, olyan sokáig, hogy szinte folyadékká aprítja a kenyeret, azt nyeli, hogy csússzon le végre a hús. Úgy rág ezután, mint egy daráló.

És amikor Révai elvtárs belép az ajtón, szinte megrémül: elfelejtette, miért jöttek. Hogy ezért vannak itt.

Még arra sem maradt ideje, hogy örüljön a sikernek, noha remekül zárkózott, biztosan többet evett meg az ételből, mint a fele, és csak ez számít, ilyen vesztes helyzetből nézve, ráadásul, ez komoly fegyvertény. Duda elvtárs is úgy nézett eddig, az alamuszi rágcsáló képével, mint aki csak enni született, de most megszeppent.

– Egészségükre, elvtársak! – rikkantja Révai József köszönés helyett, és megsimogatja a szája szélét, mintha ő ebédelt volna jó ízűen.

– A sok hús káros. Lerakódik az érfalakban.

Rókus érzi a fogai között a cafatokat. Köpni támad kedve, és otthon köpne is, de itt csak szív egyet rajta

– Na, ugye, a fogakra is veszélyes!

– Azért ilyen csinos, egészséges férfiak maguk, elvtársaim, mert nem esznek sok húst.

Rókus próbál úrrá lenni a dühén, amit önmaga miatt érez, koplalással fogja büntetni magát, ha hazamegy, bedőlt egy nevetséges trükknek. Ám ekkor hirtelen elmosolyodik.

– Örülök, elvtárs, hogy jól érzi magát.

Rókus még egyet szív a fogán, és kiköpi a turhát.

– Miért utazott ilyen sokat, elvtárs? Hogy minket megebédeltessen? – kérdezi.

– Mindent a maga idejében – emeli föl a kezét Révai, és a turhára néz. – Viselkedjen!

– Nem akartam, hogy lerakódjon.

Révai végigméri, és elneveti magát. – Éppen ilyen fickókra vártam. Akik nem akarják.

– Maguk miről beszélnek? – Duda Jenő fulladva beszél, talán a vízhiány, talán a féltékenység miatt fogyott el a levegője, ő a szentesi sejt vezetője, ő várta a szegedi elvtársat, erre ez a falusi bugris úgy beszél vele, mintha együtt nőttek volna fel, és még elé is köp.

– Duda Jenő, ugye? – kérdezi Révai. – Ezer közül is megismertem volna magukat.

– Ezt hogy érti? – néz körbe Rókus.

Révai végigméri Gilát, és cigarettát vesz elő.

– Meséltek magukról nekem.

Duda elmosolyodik, és kihúzza magát.

– Nekem senki nem mondott magáról semmit! – mondja Rókus, és széttárja a karját.

– Mert nem én vagyok a fontos! – kiáltja Révai olyan erővel, hogy bezeng a pince. – És nem is maguk!

Rókus, utólag, amikor ezredszerre is felidézi magában a találkozás mondatait, végül is elégedett. Duda Jenő a pályán sem volt, ő meg akkor adta meg és át magát a lelkesedésnek, amikor arra szükség volt, amikor már baja lehetett volna a kecec paraszt szerepéből.

– Gombolja ki az ingét, elvtárs! – parancsolja Révai. – Látja ezeket az izmokat? Látja ezt a szikár tömböt? A nélkülözést, a fájdalmat, ami mögötte van? Hol lát ilyen testet? Azt mondja, meg, hol lát?

– A gyárban!

– Úgy van, a kendergyárban. Meg a kubikgödör mellett. Lát ilyen testet a szatócsban, az ügyvédi irodában, az iskolában, a csuhásoknál?

– Nem én! – kiáltja Rókus, és most jólesik lelkesedni. – Nem, a kurva anyjukat!

– Hol volt maga eddig?

– A falun belül? – kérdez vissza Rókus, és zavarba jön.

– Ilyen tehetséges munkás-paraszt elvtársakra van szüksége ennek a mozgalomnak! Nem kell a pojácák tánca.

Gila ekkor néz Duda elvtársra, aki láthatóan nem érti azt a szót, hogy pojáca, és zavarban van, Rókus sem érti, nem hallotta még soha, de nem számít, minden sejtje tudja, kik azok a „pojácák”, és hogy mit jelent a táncuk, és közben megint a zabálásra gondol, erre az egészen egyszerű trükkre, amivel megvették itt őket, az életüket, a mindenüket, és nevetni támad kedve, hogy ugasson, mint a kutyák. Minden sokkal egyszerűbb, mint látszik. Csak a vágy, a vágy és az irigység, ezt a kettőt kell használni. Másra nincs is szükség.

Rókus ezután a testvérnénjénél húzza meg magát, az apjának ez volt az utolsó csepp a pohárban. Komenisták küldenek kocsit a fiáért. Nem üzenté meg, és nem is mondta senki, a fiú magától tudta, nem ildomos hazamenni. A nyári konyha hátsó zugában roskatag szalmazsákos ágy, arra most ő szokott leheveredni, az sem az övé, csak használja.

Ezen a párás nyári hajnalon, a nincstelenség meg a magány úgy szakad rá, mintha zuhogna. A kredencen esti maradék szárma, hús nélküli gombócokkal,

csak hagyma meg rizs, de ha éhes az ember, megteszi, a savanyú levében akad kevés dermedt zsír. Befal egy gombócot hidegen, reggeli gyanánt, a kenyér már bő hetes, szikkadt, alig lehet harapni.

Maga se tudja, hová indul ilyen korán, nincs maradása, rója az újfalusi utcákat, aztán átmege a Kórógy-kanálison, ez már az öregfalú, széles utcákkal, és itt vannak a szárazkapus nagy házak, ahonnan kikísérték az embereket, ő nem kísért, ő csak ott volt, ment velük, ahogy más, meglepte, milyen sokan vannak, így, együtt, ötvenhét ember. Puskásné végigüvöltötte a menetet, már a piactérnél káralt, egészen az állomásig szidta őket.

Rókus végig Löbl Aladárt figyelte, a hentest. A dermesztő izmos óriás lehajtott fejjel ment. Hát mikor tűrte volna azelőtt (még akár néhány nappal azelőtt is!), hogy az öreg néember így kiabáljon vele?! A fiú egy pillanatig szinte megsajnálta, de legalábbis szánta a hentest, ettől viszont úgy megrémült, hogy hazafelé berúgta a Löbl házban a kaput, ami nemhogy bezárva, de még rendesen becsukva se volt, a fakapu visszacsapódott, megütötte a lábát.

Dühében bevágtatott, leverte mindent, amit látott, díszeket, menórát, képeket, órát, terítőt, kelengyét, bögrét, tányért. Tört-zúzott, fogalma se volt, meddig, és egy idő után arról sem, miért, már nem volt dühös, a szégyene is csillapodott, hogy megsajnálta Löblt – mégsem bírta abbahagyni. Hideg fejjel, alaposan csinálta tovább.

Néhány hétre rá, amikor a tűzoltószertárba hurcolt értékeket – melyeket azért vittek oda, hogy ne érje őket baj – elkezdtek igazságosan szétosztani, Forrai Lajos képviselő úr mindenki füle hallatára megvádolja Gila Rókust. Hogy ő vandálkodott, törte össze a Löbl porcelánokat, meg a csiszolt üveg poharakat. Rókussal – ekkora igazságtalanság hallatán – fordul egyet a világ, összepréseli az ajkait, és elképzeli, hogy a dühét is összenyomja, mint valami dugattyú, és erő lesz a haragból. Ez működik, segít rajta, kihúzza a csávából, mert már nem sok ideje maradt.

A szertár előtti osztozkodásban hatalmas a tömeg, mindenki akar valamit magának, Rókus az utolsó pillanatban szólal meg.

– Puskásné tajtékzott a menetnél, nem én! Hát ki volt ottan magán kívül? Ő üvöltött, végig az állomásig!

Gomolyog a zavart csönd, majd néhol tétova, egyetértő morgás hallik.

– Befogod a pofád, pokolfajzat! – üvölt magán kívül Puskásné, és csak ömlik belőle a káromkodás.

– Éppen így! – szúrja be egy levegővételnyi szünetbe Rókus. Próbál nem mosolyogni. – Emlékeznek már? – És jelentőségteljesen körbenéz, bólogat, mintha az asszony káromkodása bármit is bizonyítana.

Most már jóval többen helyeselnék, néhol egy-egy igenlés is jön, a dolog logikusnak tűnik, nem zörög a haraszt.

– Hát most is, nyilván ő vádolt meg a tanácsnál!

Forrai Lajos elfordul, kerüli a tekintetüket.

– Nyilván ő állította ennek a minden lében kanálnak – és Rókus Forrai Lajosra mutat –, hogy éppen a legértékesebb része hiányzik a Löbl hagyatéknak.

Röhögés hullámozik végig a tömegen, Forrai sértetten kihúzza magát, és előre dől, hogy ezt kikérje magának, de Rókus megelőzi.

– Ami még nem is hagyaték! Már engedtessek meg! – kiabálja Rókus. – Elvégre, talán még élnek! Hát akkor meg honnan tudnám én, hogy volt ott porcelán. Puskásné járt oda cselédnek, ő tud a Löbl ház minden értékéről! Énnekem fogalmam sincsen, mik voltak ott. És nem is érdekel.

Az utóbbit már nem fennhangon, inkább szomorúan, meghatottan mondja, hogy neki mennyire fáj a háta, és hogy ő másoknak cipeli itt a bútort, mert ebből ugyan semmi az övé nem lesz, például Puskásné zsírosodik majd az ő vérén. Hiszen neki soha életében nem volt semmije, még az ágya sem az övé, és akkor most előjön ez a gonosz vénasszony, hogy hol vannak a porcelánok.

– Mit akar abból enni? Húst? Honnan vesz Puskásné olyan húst, amit csak porcelánból lehet enni?!

Puskásné is egyvégtében rikoltozik, de csak a hétköznapi átkait szórja, azokat meg már unásig ismeri mindenki. A monológ végén kezd csak el védekezni, hogy nincs őneki semmilyen zsíros húsa, de Rókus kigombolja az ingét, aztán az asszony mellé oldalazva megáll, a csontsovány fiatalemberhez képest Puskásné valóban olyan, mint egy hordó.

Egy pillanat alatt fordult meg a közhangulat, és ahogy Puskásné kifelé menekülőre fogja, Rókus fenékbe rúgja. Ropog a röhögés, mint a géppuska. Puskásné eliszkol, de a sarokról is hangosan átkozta őt, és Rókus érzi, ez már túl sok volt, nem kellett volna, fölöslegesen szerzett magának egy életre szóló, fáradhatatlan és felülmúlhatatlan ellenséget. Elég lett volna, hogy az emberek az ő pártját fogják, hiba volt az elvetemült asszonyt meg is szégyeníteni...

Ezeket gondolja végig, ahogy sétál, kóborol az éledező faluban, ballag a már is tikkasztó nyári hajnalban, hát miféle idő ez, hogy lehet ennyire párás meleg fél hatkor, és egyszerre már a kis Vendriczky háznál áll. Itt él – lám, milyen egyforma a „barátok” sorsa – a nagynénje kegyelméből az ő szükségcímborája, Lázár.

Rókus megáll, és hallgatózik. Beles a rozoga deszkakerítés résén, és azt látja, egy láb lóg ki a kasból. A fonott vesszőkosárból. Ettől izgalomba jön, öldöklést képzel el! Mi történhetett itt? Belöki a gyöngye kaput, és besurran, hallja a saját ütőerét, a fülében pattog, alig kap levegőt, úgy izgul, de bent nagy csalódás éri.

Semmilyen gyilok nyoma nem látszik, pedig elkezdte a képzelgést, már el is játszottta magában, hogyan adja elő, mit talált, és hogyan lesz ő, Gila Rókus megint az igazság bajnoka. De a szűkös kasban Lázár csak alszik, nem összedarabolva, csak beleszorulva, belehajtogatva, mint egy bábu. Rókus undorodva nézi a komáját, hirtelen a mosdatlanságának bűze is megcsapja.

Délután kérdőre vonja, és Lázár még csak nem is tagad, büszke rá, hogy egy kasban alszik, mert ő a gyári robot után otthon is csak kulizik, és ha fárad, a kasban szendereg kicsikét, de ha ágyba feküdne, elaludna egészen, így viszont olyan kényelmetlen, hogy megébred, és éjjel meg hajnalban tud még hasznót hajtani, morzsol vagy pakol, fát hasogat vagy rakodik, mindig akad a portán tennivaló.

Rókus meglepetten és fitymálva nézi a komáját. Már folyamatosan érzi a szúrós szagát, de hogy Lázárnak mániái lennének, megszállott, azt nem nézte ki belőle. Azt hitte, egyszerűen semmilyen, „nem létezik”, ahogy a többiek. Próbálja azzal vigasztalni magát, hogy ez a megszállottságnak a legelemibb, parasztos formája, de akkor is *valami*, és Rókusnak már ez se tetszik. A semminél – rajta kívül – senkinek ne legyen több.

Vasárnap van, korzózni indul a Kurca-partra.

Ott csapják meg a finom illatok, csontleves főhet a kastély mögötti szegényházban, a Szociális Testvérek Társaságának otthonáról irgalmatlan dolgokat pletykálnak, de ezek az illatok most tolakodnak, sűrögnek, ez a levesillat vágyakat kelt, buja, sárga buborékokat lát tőle az ember. A fiú gyomra megkordul, hol van már az az egyszeri jóllakás a szentesi pincében, ami után aludni se bírt, és majd kihányta, úgy kellett sétálnia az udvaron, hogy inkább a gyomra fájjon, de az állatok módjára befalt étel ne menjen kárba.

Ebből a levesből is betegre tudná enni magát. Közelebb óvakodik a kerítéshez, beles, malacok rőfögnek az ólban, tyúkok kárálnak, olyan békebeli udvar ez, négy-ötfféle baromfi, mindenféle lábasjóság, micsoda gazdagság van itt, csodálkozik el.

Viktória néni jön hátra, „Wagner vagon”, ahogy a faluban csúfolják. A büntetésből idehelyezett, pökhendi váci főesperes, Verdon Lajos jobbkeze és mindenféle behajtója. Még a nevük se rendes, gondolja most Rókus, és összegegyűlik a szájában a nyál. Éppen akkor köp be az udvarba, amikor Wagner Viktória főnővér odaér.

– Nincs neked jobb dolog, mint ide köpködni? – szúrja le.

– Oda köpök, ahová kedvem tartja! – replikázik Rókus. – Ha a szegények zsírján gazdagodók udvarára, akkor meg bizony a legjobb helyre csulázok. Hátha kimarja a földet!

– Leld meg a békességedet, fiam! Lelki béke nélkül nem lehet élni.

– Maga csak tudja! – kiáltja Rókus, és jókedvűen, szinte szökdelve indul el.

Ez a kedve másnap is kitart, amikor az áztató tó mellett mesélni kezd a húslevesről, melynek olyan illata volt, hogy sárga buborékok fénylettek a levegőben, és amelyet persze a nővérek maguknak főztek, abból a szegények nem láttak semmit, csak szenvedtek ők is a csiklandó aromától.

Kosztolányi Feri, a harangozó fia megkérdezte, honnan veszi ő azt, hogy a szegények nem ehettek a levesből, hiszen bizonyára nekik főzték, nincsenek a szociális nővérek külön koszton, de Rókus kivágta magát, maga a nővér mondta, amikor ő beolvasott neki, amikor odavágta az igazságot, hogy a szegények zsírján gazdagodnak, „lelje meg a lelki békéjét”, ami mi mást jelenthetne, mint hogy nyugodjon bele. Erre Ferike tromfolni akar, hogy nem, ez még csak véletlenül sem ezt jelenti, de ekkorra már a teljes kenderáztatós műszak dühöng.

– Meg kell menteni a szegényeket! – kiáltotta Rókus. – Csak a szegény érti a szegényt! Éhező az éhezőt!

Rókus összetörve, a csalódottságtól remegve indul haza. Vajon miért nem sikerült? Mi volt a baj? Hiszen a műszak java része mellé állt, forrongtak, dühöngtek az emberek, bejöttek még az utcáról is, lézengő kubikusok, napszámot nem kapó zsellérek, szidták a maguk levesét főzőgető nővéreket. Már csak el kellett volna indulni! Hiába próbál visszaemlékezni, nem tudja felidézni, vajon kijátsozta-e az ukázt. Ő, a fő agitátor, a szónok, a lázító, végül kiadta a parancsot? Mondta, hogy indulás, menjenek oda és tegyenek igazságot?! Vagy nem? És akkor azért lankadt le idővel a haragvás, és oldalgott el mindenki a dolgára, ahogy máskor? Ez még mindig jobb lenne. Mert ha mondta, és nem hallgattak rá, azt nem élné túl. Muszáj, hogy úgy legyen, hogy nem mondta.

Balázs kezdte, vagy én kezdtem. Az ő vétke, vagy az én vétkem. Nem emlékszem, és nem is fontos. Mi voltunk a hangadók, ahogy máskor is, én, az örök második, és ő, az örök első, szóval ha én találtam volna ki, akkor is ő találta volna ki, ha én dolgoztam volna ki a nagy mennyiségű sportszelet és tejpor folyamatos bolti lopásának módszerét, akkor is hozzá kötötte volna mindenki, én magam is. Mert Balázs karizmája – már ha van ilyenje egy tizennégy éves suhancnak – mindenkit lenyűgözött, őt magát is. Ettől nem volt tökéletes a dolog, vezéralkat volt, és a lányok kedvence, de volt benne némi pomádészagú csináltság, amit a hozám hasonló, sodródó alakok örömmel megmosolyogtak. Már csak azért is, mert másuk nem maradt, ez volt az egyetlen terep, ez a homályos, keresetlennek gondolt szabadságészlelés, vagy némi túlzással mondva, életérzés, amivel kompenzálni tudták Balázssal szemben érzett kisebbségi komplexusukat.

Lassan erőre kapott a nyár, a férfiakat lekötötte a rendszerváltás, de a nőket az általános iskolai ballagás tartotta lázban. Három harmincfős osztály ballagott, majd' százan voltunk, a falu szinte minden családja érintett volt valahogyan. Csak minket nem érdekelt egyik dolog sem.

Mi Balázssal hetek óta marokszám loptuk a csokit a boltból. Már többször bementünk az órák közötti szünetben, recsegett a hangosbemondó, hogy az ábécé dolgozói tudják, kik a tolvajok, és ha az „illetők” nem hagyják abba, a dolognak súlyos, rendőrségi következményei lesznek. De ebben a „közhírré tétel” módszerben még maguk a tanárok sem hittek, hallatszott Vighné fád hangján, hogy ő is érzi, átlátszó, amit mond..

Idővel még rajgyűlést is összehívtak, Vighné toporgott az egykori igazgató, Werninger Lajos emléktáblája előtt, mintha a régi diri tekintélye rá is átsugárolna, rikoltozott a mikrofonba, minél hangosabban, a hangszórók annál jobban berjedtek, végül a sípolástól alig lehetett hallani valamit. Mi meg csak röhögünk, mert gonoszak voltunk és okosak, és tisztában voltunk vele, ha tudnák, hogy mi vagyunk a tolvajok, egyszerűen elkaptak volna bennünket. És ez az önleplező fenyegetőzés valójában tehetetlenség, mert még a boltosok is elképedtek, mekkora a hiány.

Valóban tetemes lehetett. Ketten együtt heti húsz-harminc drága rumos szelet emeltünk el, a zacskós tejpourt már nem is számoltuk, abból még sokkal többet. Betettünk mindent becsülettel a kosárba, mintha vásárolnánk, aztán bementünk a sörösrekeszek közé, ahol eltettük a szajrét, és még néhány plusz körben visszatettük takarásnak a kosárba tett áru nagy részét a polcra...

Úgy élünk, mint a királyok. Majdnem bárki majdnem bármire kapható volt egy ingyen sportszeletért, lévén, hogy két csokoládé még a tehetősebbek heti zsebpénzét is megemésztette.

A liget volt a terephelyünk. Oda csak mi jártunk, meg az öregek, különösen egy mindig elegáns vénember, aki folyton fehér ingben és zakóban, mellényben parádézott, de olcsó Csongort szívott, amiről még mi is tudtuk, hogy kínos és bűdös. Eregette az erjedő szagú füstöt. Maga a felhő nem volt olyan penetráns, mégis meglepően bűdös lett tőle mindene, a haja, a ruhája, a keze. Menekültünk előle, ami elvileg könnyen mehetett volna, mert nehezen járt, szinte csoszogott, de az öreg szemfüles volt és taktikás, valahogy mindig ott volt, ahol mi, zörgött a lába alatt a kavics, mégis hangtalanul járt, odaosont, és

prédikálni kezdett, fújta ránk a füstöt, röhögött rajtunk, mi meg rendre leléceltünk, menekültünk előle.

Balázst nem érdekelte, de engem zavart, hogy látja, micsoda urak vagyunk. Láttam, mosolyog rajtunk, bólogat, ráncolja a homlokát, mint aki fejben jegyzetel, és örökké a nyomunkban van. Ha más nem sikerült, hallótávolságon belül, és engem ez is zavart. Balázs viszont igényelte a közönséget, és ha más nem volt ott, hogy csodálja, miként utasítja híveit, az öreg is megtette.

Én mindig mindentől szorongtam, nem csodáló közönséget láttam a vénemberben, hanem a lebukás konkrét rémét, úgy véltem, annyi mindent végigkukkolt, hogy bármikor bemárthatna minket. És mi, legalábbis én, nem értettem a felnőttek világát, ki mikor miért véd meg minket, és miért tart be nekünk, a legtöbb atyai támogatásra és kekeckedésre nem akadt magyarázat. Hát „Csongor”, mert így csúfoltuk a trottyost, nem volt számomra „megbízható elem”. Bármikor kiderülhet róla, hogy spicli, Vighné beépített embere, vagy egyenesen az igazgatónak jelent, végre kiderüljön, kik dézsmálják a bolti készletet.

De azt el kellett ismernem, hogy a vén Csongor kujtorgásában volt némi lelkesedés vagy csodálat is. Tetszett neki, ha Balázs parancsokat osztott, ahogy intézte a néptáncpróbák előtt az új rendet, a mi rendünket, pontosabban az övét. Néha rajtakaptam, hogy vigyorog, motyog magában, jár a szája, mintha azt játszaná, hogy ő Balázs. Olyankor fényes volt a tekintete, és kihúzta magát, próbált szalutálni. Úgy képzeltem, nyilván beleéli magát valamibe, ami félig mi vagyunk, félig meg a bomlott elméjének lehet a romlott tévképzete, a szakadozó múlt foszló anyaga.

De nekem végtében ez sem imponált, ez is inkább megrémisztett, mint örömet okozott volna, nyilván ezért nem én voltam a vezér.

Aztán egyszer megszólított minket, ami azt jelenti, hogy Balázst, én aznap zsákos voltam a fóliatelepen, apám helyett, késve értem oda. Majdnem leszédültem a bicikliről, amikor láttam, hogy egymás mellett ülnek a padon, és Balázs a Csongor füstjében pácolódik. Harsányan nevettek, ami akkor is furcsa lett volna, ha nem egy ilyen kétes alakról van szó. Min röhécsel egy iskolás srác meg egy öreg főszer?! De így, hogy erről a kétes alakról beszélünk, végképp megdöbbenő volt. Pontosabban nagyon is beleillett Balázs rosszfíús imágójába, az önfejűségébe, a kivételezett szerepébe, amit nyilván azzal is erősíteni akart – legalábbis akkor én, megszédülve a féltékenységtől, ezt gondoltam –, hogy éppen akkor állt Csongorral szóba, amikor én nem voltam ott.

Csak annyit hallottam a beszélgetésükről, hogy a gyöngékről meg a birkákról volt szó. De Balázs később sem árulta el soha, miféle gyérekről meg kinek a nyájáról diskuráltak.

Aznap elhagyottan, dühösen, rémülten mentem be a boltba, egy nyájas, anyámra emlékeztető nő megszólított, milyen büszke rám, ilyen sok mindent vásárolok, rendes fiú vagyok, nyilván a nagybevásárlást intézem az anyukám helyett, milyen fiatalon, le a kalappal. Aztán a pénztárnál mögém lépett a sorban, negyed kiló kenyér és egy pakli gyufa volt a kosaramban, a zsebemben hét sportszelet és vagy húsz cukrozott tejporos zacskó, a kosárból hiányzott a hipó, a lönchús konzerv, a csalamádé, a tej, az élesztő, nézett rám, aztán megint a kosárba, talán ingatta a fejét, nem tudom, de valahogy láttam a kételyeit, hogy vihar dúl benne.

Nem buktatott le.

Nem tudok vagy nem akarok emlékezni rá, hogy ott a sorban miként adta tudtomra, ez az utolsó kegyelem, de értettem belőle.

Balázs viszont semmit nem értett meg az egészszből. Hiába próbáltam pontosan elmondani, miért vagyok biztos benne, hogy lebuktam, és hogy a nő csak megkegyelmezett, legyintett az egészszre, védettek vagyunk, magyarázta, a profizmusunk a védelmünk, aztán megint odaült kvaterkázni az öreghez.

És én megértettem, mindennek vége, és nemcsak a lopásnak, hanem a gyerekkoromnak is. Ekkor, mintha csak intésre jöttek volna, megérkeztek a napközisek, a fiúk többsége mindjárt a ligetbe indult, hátha van friss csokoládéellátmány, és persze volt is, az én megszágyenyülésem bizonyítékai ott lapultak a zsebemben: hét sportszelet.

A tehetetlenség és a düh úgy gomolygott bennem, mint valami rosszullét, forgott velem a világ, valahogy mégis egyre élesebben láttam mindent, mintha távcsővel figyelném az éhes, folyton lekenyerezett és megalázott slepp közeledtét, a szőke gombafejek imbolygását. Balázs felröhögött.

Bárki, még magam előtt is meg tudnék rá esküdni, nem tudtam, mit csinállok. Semmilyen elhatározás, szándék nem dolgozott bennem, csak a megcsalatottság keserű ízét éreztem a számban, amikor elindultam a nevetgélő páros felé.

Balázs hátradőlve ült, kinyújtott és keresztbe font lábakkal, ezért csak úgy tudtam lerakni a rakományom, hogy egészen a közelükbe mentem, ráadásul közjűk kellett lépnem, mintha a vezérek előtt tisztelegnék. Leraktam hat csokit meg egy marék tejporos zacskót a padra. Balázs elégedetten mosolyogott, bólintott. Az öreg röhögve köhécselni kezdett, a köhögését füstgombolyagok kísérték, én szó nélkül elindultam tovább, a többiek felé, akik már a szökőkútnál jártak; de ezt az egészet most túl hosszsan mondom, a tanácstól a kútig tíz másodperc elballagni, és itt minden csak egy felnagyított pillanat része, ahogy ódöngök a többiek felé, megtört, szinte imbolygó léptekkel, pedig ekkor már tudom, mit akarok, mit fogok csinálni, hogy miközben a többiek már olyan közel érnek, láthatják a csokit a padon, azt sziszegem majd feljűk, félhangosan, hogy később úgy lehessen tenni, mintha nem mondtam volna semmit, ám legalább az elöl baktatók biztosan hallják.

– Nahát, odanézzetek, jelent a spicli.

Rókus köp egyet, ahogy kilép az öregfalusi kisboltból. Negyed kiló kenyér jutott. Többre nem is lett volna pénze, de azt nem tudják ezek a zsidóbérenc hájñövesztők. Ezek még rosszabbak, mint a Klein szatócsék, mert ezek velük egy vérből valók, így még jobban lehet gyűlölni őket.

Hetente kap fizetést, de csütörtökre már annak is örül, ha karéj fekete kenyérre telik, és nem a nénye kegyelméből kell egyensúlyoznia az éhenhalás szélén; szóval többre nem is telt volna, de szinte habzott a vére, ahogy kikérhette magának, ilyen kemény fizikai munka mellett hogyan állja majd ő a sarat a gyárban, az áztatóknál, ha egy gyerekadag kenyérral szűrják ki a szemét.

Bacsáné nem jött zavarba, láthatóan nem érdekelte, ki miért és hogyan bírja a munkát, csak foghegyről morgott vissza neki.

– De kinyílt az a kommunista csipád, kis Gila.

– Nehogy baja legyen magának ebből, zsidó zsírosbödön! – sziszegte Rókus.

De a Bárány hentestanonc elvette az egész élet, ahogy belépett, Bacsáné segé-
gére csapott, és azt rikkantotta, ej, de szívesen mártogatná ő a kiflijét ebbe a bö-
dönbe, mire Bacsáné káromva kérte ki magának a szemtelenséget, de a szeme
mosolygott. Rókus Bárány Lacit nézte, hirtelen megjött az önbizalma, most úgy
érezte, erősebb, mint eddig hitte: embert is tudna ölni.

Még bent, a boltban akart köpni egyet, de valahogy úgy jött ki a lépés, ahogy
a rongyokból font légyfüggöny vastag hurkáit elhajtotta maga elől, és vitte a lend-
ület, hogy már csak az utcán csulázott a földre. Legalábbis muszáj volt ezzel
nyugtatni magát, mert ha az előbb úgy érezte, Bárány Lacit *tényleg* meg tudná
ölni, akkor arra nyilvánvalóan lennie kellett volna némi bátorságnak, hogy a bolt
kövére köpjön egyet, ezekre a zsíros kulák vagy zsidóbérenc tetvekre.

Az apja meg állítólag disznót vágott. Ettől a hírtől, az áztatóban hallotta, meg-
dermedt. Ilyen régóta nem lakna otthon? Vajon honnan vett az apja kocát, és min
hizlalta föl ilyen gyorsan?! Istenem, csak egy falat hagymás vért ehetne, megre-
meg a térde, ott rohadjon meg az a rohadék, ahol van, ha hoznak a nénjéhez
kóstolót, ő nem kér majd, muszáj, hogy az apja fülébe visszajusson: neki бүдös
az öreg kosztja.

Könnyű persze arra gondolni, hogy majd nem kér a hurkából, mert az nincs
itt, nem illatozik, mint a kenyér. Ez még fehér és friss sütés, arra gondol, ha nem
tudja türtőztetni magát, és befalja az egészet, akkor valami új kínzást, büntetést
talál ki magának. Ezen meg inkább röhögnie kell, lassan odajut, mint a papok,
folyton sanyargatnia kell magát.

Miért nem lehet ő olyan erős, mint amennyire szeretne? Miért adott neki az ég
több vágyat, mint amennyihez ereje van? Miért kell többet akarnia, mint a többi-
eknek a gyárban, a kubikgödör mellett, mint a sok buta parasztnak, akinek min-
den mindegy? Miért van ez, ha nem elég rafinált hozzá? Nem rossz a teljesítmé-
nye, nem rossz, de lehetne sokkal jobb is!

Jön a váltott műszak a gyárból, neki már ott kéne lennie, pedig innen még bő
tíz perc iparkodás az áztató tó, és Gila Rókus soha nem szokott elkésni, nem
Vendriczky Lázár ő, akitől mindig levonnak valamennyit, mert képtelen ponto-
san érkezni. És a fiú most már olyan orrfacsaróan бүдös, mintha kivert kutya
lenne, vagy vénember, pedig alig múlt hús.

A váltott műszakosok már ott is vannak a boltnál, és rikoltoznak, fáradtak, de
jó kedvük van, vége a tizenkét órás robotnak, többen Rókust csipkedik, kóstol-
gatják, hogy kinéz majd a levonás, ha nem iparkodik. És ő már fordul is, kapkod-
ná a lábait, amikor meglátja Lázárt, aki lohol a Kossuth utca felől, és még látha-
tóan a kisboltba tart, pedig a hentesbolt végéig ér a sor. Az legalább hús perc,
mire kiszolgálják.

Rókusnak vibrál az ideg a térdében, mégsem képes mozdulni, ezt meg kell
néznie, ilyen sokat azért nem szokott késni az ő nagy „cimborája”. Lázár észre
sem veszi, amit Rókus először nem hisz el, majdnem utána rikkant, de olyan
felháborodott kiabálás, röhögés, hóbörgés kezdődik Lázár érkezésének hírére,
hogy nem lenne értelme.

– Hadd menjen előre a бүдös! – kiabálják mindenfelől.

Vendriczky Lázárnak már nem is egyszerűen szarszaga van. Az érett sajt, a
kovász, a romlott hús és a fekália elegye az a penetráns бүз, ami árad belőle, és

ott marad, mint egy parfümcsik a levegőben. Rókus megrázza a fejét, és háborogni akar, de nincs ideje rá, mert Lázár már ki is jött a boltból, és most észreveszi. Nem lepődik meg, semmi érzelem nincs az arcán, nem is köszön, csak mutatja, hogy rohanjanak. Ő vágtat elöl, olyan tempósan, hogy Rókus csak futva tudja megelőzni, de mögötte nem lehet menni, azt nem lehet bírni, és nem csak a szag miatt, a dühe sem engedi.

Mert az ugyan igaz, hogy mindenki kiröhögi ezt a félkegyelmű Vendriczky gyereket, és azt hiszik, elmentek neki otthonról, de ő átlát a szitán! Látja, hogy Lázár törvényenkívülisége micsoda erő: azt csinál, amit akar.

És neki éppen ilyen erőre, segítségre lenne szüksége.

Ahogy a gyár vaskapujához érnek, már majd felrobban a féltékenységtől; még a végén jó lesz vigyázni ezzel a mocskos, agyalágyultnak tartott bohóccal, nehogy a fejére nőjön.

Aztán szűk hét sem telik el, és már mosolyog magán, a szorongásán. Hogy röpké pillanatig is eszébe jutott, rajta kívül bárki is képes ebben a faluban *nagy tettekre*.

Révai ismételte ezt így, hogy „nagy tettek”, már kifelé jöttek a kórházból, elhagyták a kápolnát, Duda mögöttük kullogott, Révai átölelte a vállát, és neki éppen büszkének kellett volna lennie magára, hiszen a híres elvtárs benne látta meg a talentumot, de ő sosem tudott ott lenni, ahol éppen van, ahhoz túl agyas és tépelődő fajta, meg zavarba is jött a kápolnától, hogy erre mit kellene a Révai előtt reagálni, ezért nem is volt elég hálás a bizalomért, meg hogy ilyen kedves dicséretet kapott, másfelől meg legalább nem majomkodott, gondolja utólag, legalább nem úgy viselkedett, ahogy magától tette volna, ahogy az alázatos parasztnak illik.

A Révai alig észrevehetően össze is húzta a szemöldökét, de aztán elnevette magát.

– Minden bizodalمام magában van, elvtárs! – súgta oda.

Ez már megmelengette Rókus szívét, és ez a mondat akkor is felöltik benne, amikor a tömeg elején megy, vonul mögötte a teljes áztató brigád, a kötélfonók, nézik őket az apró ablakok mögül, nyílnak, nyikorognak az öreg fakapuk, és a munka nélkül, otthon sýnlődő kubikusok is csatlakoznak, olyan, mint a varázslat, mint valami élő csoda, ennél a vízen járni se lehetett jobb, trappolnak némán az emberek, mégis mintha indulók harsognának, a harag, a gyűlölet, az erő reccsgetni a csontokat, és mire Rókus és csapata a Petőfi kör elé érnek, Forrai Lajos képviselő úr már az utcán várja őket, és szinte anélkül csatlakozik, hogy Rókus elmondhatná, miért jöttek.

Egyszerűen mindenki tudja.

Érzik, hová kell menni, és miért. Mert mindenki túri vasárnap a zsíros húsleves illatát, és mindenki sejti, hogy nem a szegényeknek fő. Hallani este, ahogy visítanak a malacok, tucatszám, és persze látják, nap mint nap, a saját szemükkel Wagner Viktóra nővért, ahogy dökög a zsíros falatokkal a Verdon-féle parókia felé. Olyan kövér, hogy neheze érik a járás, hát ezek után kinek és mit kellene elmagyarázni.

Rókus egész héten lebeg a boldogságtól, kétszer is elélvez álmában. Mind a kétszer Viktória nővért látja újra, fröccsen az orrából a vér. Neki sajognak az ujjai, soha ilyen izgató, boldog fájdalmat életében még nem érzett. Wagner asszonyság kiterül a földön, mint valami pacni, szemüvege még csak a földre esett, nem tört

el, Rókus most lép rá, olyan vékony a cipője talpa, hogy fél, megvágja az üveg, de a Jóisten megsegíti, sikerül úgy megtaposni a nővér szemüvegét, hogy a szilánkok föl sem sértik a cipő talpát.

A nővér eleinte csak zokog, aztán, amikor Rókus ráolvassa a vádakat, jajveszékel, hazudik, mintha a Bibliát olvasná, van képe azt mondani, hogy egyedül a nővérek segítenek a falu öregjein.

– Ez hazugság! – üvölti Rókus. Rémült csönd lesz, még Wagner nővér sem mer levegőt venni. – Csak mi figyelünk a szegényekre – folytatja. – Mi magunk, a szegények. Mi, kubikusok, áztatók, munkások. Már csak mi vagyunk itt emberek!

Az utolsó mondatnál jelentőségteljesen körbehordozza a tekintetét, megüti a saját mellét, nem döng, ahogy azt elképzelte, de az emberek szemében így is tűz villan, egyszerre harsan fel a vivát, hát ilyen lehetett negyvennyolc, ez színtiszta forradalom, ez a csoda, amit ő egyedül, Gila Rókus csinált.

A falu nevében lefoglalja a szegényház értékeit, mindenekelőtt a zsírt, a húst, a lisztet, a tejet, a kenyeret meg a pénzt. Az egészséget letétbe helyezetteti a tűzoltó-raktárban, a teljes pakk ezentúl a nép tulajdona.

– Ezt hogy képzeli? – rikoltozza Wagner nővér. – Maga csak egy mocs... – de ezt a nővér inkább elharapja. – Maga még csak nem is rendőr. Kubikus! Miféle joga veszi el az ételt a szegényektől?

– A kubikusok igazsága jogán! – rikoltja Rókus.

Két kubikus viszi a vállán, morajlik, zeng a tömeg, és olyan boldogok, mintha már ehetnének is a sok finomságból. Pedig abból egy falat sem jut, még Rókusnak sem, mert az egészséget visszaviteti a szentesi rendőrség, de ezzel már nem kell törődni, ez már nem fontos, mert mindenki hallja, amikor a sebhelyes arcú, puffadtra vert Wagner nővér akadékoskodik a Károlyi-kastély előtt, számonkéri a rendőrt, hogy a tetteseket nem vonja-e felelősségre. A rendőr Rókusra néz, aztán megint a nővérré, és megrázza a fejét.

– Magán kívül senki sem látott semmit.

Elindulok Teréz dédi sírja felé, teátrálisan visszapillantok apám sziklájára. Minden hamis bennem, csak a fájdalom meg a harag igazi. Azért, mert tizenhét év alatt nem sikerült se apámnak, se magamnak megbocsátanom, még nem jeltenti azt, hogy soha nem is fog sikerülni. Dolgozni kellene rajta.

Az érzésekben nincs kegyelem.

Lassítok Vendriczky Lázár mauzóleuma mellett. Az öreg egész életében arra gyűjtött, hogy nagyobb síremléke legyen, mint bárki másnak.

Május van, nemrégén múlt apám születésnapja, alig mozdul a tavaszi temető, a legtöbb síron még ott rohad a halottak napi kosár, örökzöldek és nárciszok szivacsoázisa tetvesedik.

Szinte belém szorul a levegő, ahogy meglátom az üres sírkertben Balázst meg a feleségét.

A véletlenekben nincs könyörület.

Hol van már az egykori sárm? Vékony arcából kitüremkedik a fogsora, pedig a sajátja, már néhány lépésnyire vannak tőlünk, de látom rajta, még mindig vacillál rajta, észrevegyen-e, és bennem is felszabadul, mintha csak levegőt kapott volna a parázs, némi sértettség, de én nem tudom nem figyelni, a billegős járását,

ahogy szinte minden lépésnél meghajol. Szétestek a mozdulatai. Mindene lusta és parasztos, mégsem hízott el. A vonásai tompák és buták, de még mindig íves kontúrokkal rajzolt az arca, és nincsenek vizenyős táskái a szeme alatt – bárki fiatalabbnak nézné nálam.

Mégis köszönnék, lassítanak. Úgy jön ki, mintha mi Vendriczky Lázár sírjához jöttünk volna, de szerencsére nem kezdek el magyarázkodni, szinte makogva köszönök, és bár tétovázik, mégsem állnak meg, kezet sem nyújt, ami falu helyen rideg távolságtartásnak minősül. Úgy teszek, mint aki ezt nem érti, csak állok az idegen férfi sírjánál, akiről ebben a pillanatban még csak annyit tudok, hogy szeretett volna valamit jelezni az utókornak. De talán akkor sem érteném az üzenet mélységét, ha már tudnám, hogy egész életében vesszőkosárban aludt, akkor sem látnám magam semmilyen torz tükörben.

Balázs után nézek, talán már senki sem emlékszik rá, hogy fegyverhordozója voltam egykor. És azok után, hogy valamiért még elsős gimnazista korában talajt vesztett, kirúgatta magát, lehet, már kevesen hinnék el. De nekem, aki a szívemben örök második maradtam, nem számít, emlékszik-e rá valaki.

A lezárt temetőrészben, nem messze Teréz dédi sírjától egy korhadt, kókadozó keresztet látok, a sír helyét már régen benőtte a fű. Harsogó szép gaz, a műanyag kígyókról éppen el tudom olvasni az ismerős nevet.

Werninger Lajos igazgató úr Verdon Lajos főesperesnél ebédel. Werningerné, majdhogynem szokásosan, gyöngeségre, fejfájásra panaszkodva lemondja az ebédet, az iskola vezetője egyedül érkezik. A főesperes úr házvezetőnője a konyhában fogyasztja el ebédjét a cseléddel, Wagner kisasszonyt pedig még ápolják, a lelkére nem akadt gyógyír, még ha az arca már nem is olyan puffadt.

A férfiak maguk ülnek az üvegezett verandán, a terebélyes tölgyasztalon dumaszt. Az ebéd az esperes úrnál is szerényebb a békeidőkben megszokottnál, de a csongrádi vörösbor pinchideg, és nem zavaróan hordószagú. Werninger igazgató úr különben is gyomorhajós, egyébként sincs oda a húsért, neki nem lemondás vasárnapi ebédre a tócsni, különösen akkor nem, ha ilyen ropogós, és platnin sütik, nem tocsog a zsírban.

Verdon Lajos sokadszorra meséli el, milyen dörgedelmes leveleket ír az egyházmegyének. Hogy a konkrét erőszak előtt sem győzte hangsúlyozni, ezeket a vályogagyú parasztokat nem lehet tanítani, nincs rájuk befolyás, és ők veszélyben vannak itt. Minden alkalommal elutasító választ kapott, kioktatást, krisztusi alázastról, türelemről. No, tessék.

Gila Rókus „igazságosztó” hordája most kirabolta a szociális nővérek szegényházát, és Wagner főnővér kisasszonyt otrombán megverték. Példátlan skandalum, az meg még nagyobb, hogy a számonkérés elmaradt, minden következmény nélkül maradt a lincselés, ami ugye azt üzeni a felpaprikázott kubikusoknak, mindent szabad.

A verandát gyönyörűen benőtte a vadszőlő, árnyékos és huzatos, de olyan kegyetlen a nyár vége is, hogy a klíma kezd üvegházi lenni. A főesperes úr azt javasolja, üljenek ki a diófa alá, szívják el ott a szivart.

Verdon atya mentegetőzik, csak ezzel a hazai vacakkal tud szolgálni, mit sem ér a pénz, és hiába ért véget a háború, nem lehet beszerezni semmit. Még jó, hogy

az maradt. Werninger igazgató úr nemet int a kezével, aztán előveszi a szivar tárcáját, és abból a saját Csongorát. Verdon atya elmosolyodik.

– Maga tanította ezt a förtelmes alakot valamire?

– Gilát? Nem emlékszem – feleli Werninger. – Még az is lehet. Sajnos egyformák, együgyűek és sértettek. Úgy kerülnek iskolába, hogy alig tudnak beszélni. Nem ismerik fel az arcon az érzéseket. Jó, ha nem tömték őket pálinkás kenyérrrel.

– Nekem mondja? – háborog a főesperes úr, és közben igyekszik észrevétlenül kiköpni a dohányt a szájából.

Mindketten a főesperes úr szivarvágójára néznek. Régi vita ez közöttük, hogy harapni kell vagy vágni, a főesperes úr harapáspárti, mert akkor lezárul a szivar vége, az igazgató úr azzal védekezik, hogy ha már ilyen konok idöket élnek, legalább egészen kicsi gesztusokkal igyekezessen megörizni polgári méltóságát.

Az igazgató úr ezután Márai frissen megjelent, háborús naplóit dicséri. A főesperes úr kiválóan beszél szerbül, ő egy friss szerb regényt magasztal, valami hídról szól. Kicsit szunyókálnak a vesszőfotelekben, aztán, úgy négy óra tájban, Werninger úr engedelmet kér druszájától.

Kerülővel, a Károlyi-kastély felé szokott menni, aztán a főúton hazasétálni, de most inkább a csöndes mellékutcákat választja. Rövidebb és diszkrétebb is. Ritkán jár erre, pedig itt csinos az öregfalu, rogyadoznak a szilvafák, kövér a lucerna, a tavasszal meszelt vályogházakon barnállik a napsugaras tető, csinos a zsindey. Itt jórészt parasztok laknak, és ide épültek a zsidó polgárházak is, itt talán baj nélkül hazasétálhat. Igyekszik maga előtt is tagadni, hogy szorong, sőt, szinte fél, de ha megrezzen egy firhang, vagy kitérül egy kapu, megtorpan. Meghajolva, illedelmesen köszöntik, ahogy egy parasztnak az iskolaigazgatót illik, és ő igyekszik úgy mozdulni, hogy leplezze a megtorpanásait, de méltatlan, kellemetlen az egész.

Lehet, hogy a jövő héten inkább ő is otthon marad. A felesége erdélyi lány, a gyomorkímélő zöldségcsorbáinál nincs jobb, és ugyan hiányzik a vita, a szellemi pezsgés, de Verdon sznobizmusa gyakran fárasztó. Még hogy új szerb próza? Ugyan már!

Már a kaput nyitja, csöndes az öregfalu, a főutcán susognak a nyárfák, amikor meghallja maga mögött a motozást. Megfordul, és kis híján bevizel a réműlettől. Hogy termett ott a semmiből az a sok ember, hogyan állhatnak ott ilyen némán, ág sem zörren, köhögés se hallik.

Faragott, dermedt tömeg, mintha megfagytak volna, pedig fullasztó a forróság, és a rakás, félmeztelen, rongyos pálcikaember izzad, csupa szálkás izom, csont mindegyik, cserzett bőr és verejtékszag.

– Mit akarnak? – kérdezi fegyelmezett, enyhén remegő hangon Werninger igazgató úr, és közben összerándul a gyomra. Évek óta nem hibázott ekkorát. Nem lett volna szabad megszólalnia, csak állnia, metsző pillantással megpróbálni legyőzhetetlennek látszani, mint a gonosz gyerekek előtt. Nem adhat fel így labdákat.

– Maga szerint? – kérdezi Gila Rókus, és fához támasztja a különben töltetlen puskáját. Előrelép. Az inge nincs teljesen begombolva, de nem mocskos.

Werninger nem felel, ő is előrelép, határozottan akar, de szinte dobbant egyet, ami inkább komikus, mint erőt sugárzó. Igyekszik olyan gyilkosan nézni, ahogy büntetések előtt az irodájában szokott.

– Nem fogjuk magunkat összetojni! – mondja Rókus, és ugatva röhint egyet. Ő szinte azonnal abbahagyja, de a nép mögötte üvöltve hahotázik.

– Kokit akar adni, tanárkám? – kérdezi Rókus, és megvárja, míg elül a tetszés újabb hulláma. – Vagy minek trappol itt? A finom ebéd után tornaóra jön?

A hangulatot nehéz lenne fokozni. Rókus éppen úgy pofátlan és merész, ami passzol az igazgató úrhoz. És bár tudja, hogy mögötte ezek a bugrisok ezt nem értik, de érdekes módon érzik. És ha ő jó formában van, máshogyan reagálnak. Szinte lebeg a boldogságtól, ahogy egyre alprábban szégyeníti meg ezt a poját. Már következhetne a verés, már repülnie kellene az első pofonnak, amit ugye, csak ő keverhet le, már nincs mit feszíteni a húrokon, Rókus mégis tétovázik.

Ez így túl egyszerű, olyan snassz. Szinte gépies. Legendás bosszú kell, olyan, aminek híre kel. Nincs még egy ilyen alkalmas karakter, mint Werninger. Annyira nem gonosz és öntelt, mint Verdon cimborája, itt lehetne valami cifra megalázást eszközölni. A főesperes urat annyira gyűlölik, hogy ott jó, ha egy szót szólhat majd, el fog szabadulni a pokol. Itt kellene valami emlékeztetést alakítani! Olyat, ami Szegedig is elhallatszik, amitől talán még Révai is belátja, neki, Gila Rókusnak országos karrier dukál.

Egyre rosszabb a hangulat, Rókus körbenéz, de egyszerűen nem jut eszébe semmi, ráadásul a szeme sarkából látja, hogy ott billeg, jön az ostoba harangozós járásával, a tekintete peremén már látszik, érkezik Vendriczky Lázár.

A „cimborája” nincs rá jó hatással, valahogy mindig blokkolja őt. Addig kellene okosat mondani, valami veretes bosszút elindítani, míg Lázár ide nem ér.

– Kinek van baja az igazgatóval? – kiáltja Rókus mérgében. Magára haragszik, hogy mit ügyetlenkedik itt, de valahogy rosszul sül el az ingerült kérdés, inkább számonkérés, mint buzdítás. A csorda hörgése elül, csönd lesz, személy szerint senki sem akar odaállni a köztiszteletnek örvendő Werninger elé. Megrebben a pillanat.

– Nekem van! – kiáltja valaki.

Vendriczky Lázár az. Most mindenki őt nézi, Rókus émelve a haragtól meg a szagtól.

– Szerintem feleltessük! – kiált fel Lázár, és már indul is az igazgató felé.

Rókus alig bírja tartani magát, annyira húzza, rángatja az izmait a féltékenység, és marja belül a harag. Hát persze!, ezt az ötletet kereste, milyen elemi, mégis kegyetlen idea. Még fel sem ocsúdik, a barátja tudja fokozni.

– Ha nem tudja a választ, kapjon kokit!

Harcos, dühös jókedvvel tombol a tömeg, feleljen a direktor úr, na tessék, feleljen, ha tud.

– Mi legyen az első kérdés? – veszi át az irányítást Lázár. Olyan bűdös, mintha rohadna, de ez most senkit sem érdekel. Ráadásul Lázár oda is lép, beáll az igazgató mögé, és várja a kérdést. Közben, mintha pantomimes lenne, gyakorol: próbálgatja a fejre mért koki ívét.

Rókusban erre végre kienged a dermedtség, Lázárt élteti a tömeg, ez már olyan éles versenyhelyzet, hogy kiélesednek a reflexei, megfeszülnek az idegei, elveszi a fa mellől a puskát, az igazgató elé lép. Mintha minden zajt, rivalgást elváltak volna, süket lesz a világ. Rókusban habzik a gyűlölet.

– Ne feleljen, ha jót akar! – súgja az igazgatónak.

Látja, hogy Werningerben dúl a vihar, cikáznak a gondolatai, hatással van rá, amit az egykori tanítványa mond neki.

Egészen úgy tűnik, mintha Rókus segíteni akarna. Akárha az agitátor titokban elnézést kérne azért, ami ezután következik. Ami akkor történik majd, ha az igazgató helyesen felel a kérdésre. És ezt a jó szándékot egy villanásnyira még maga Rókus is elhiszi. Pedig valójában azért mondja ezt, mert fél. Aggódik, hogy az igazgató gyáva, nem lesz elég ereje beleállni a bátorságpróbába, ebbe a kíméletlen helyzetbe, és inkább hallgat, a kokit választja majd.

– Ki írta Az *arany embert*? – rikoltja Rókus.

Az igazgató mögött Lázár továbbra is majomkodik, de most senki sem nevet rajta, csönd van, várják a választ. Az igazgató körbenéz, lenézően mosolyog, és legyint.

– Maguk nevetséges bugrisok! – sziszegi.

– Nem tudja! – rikolt fel szerencsére Lázár, és már adná az első kokit, amivel az övé lenne a bosszú és a győzelem.

– Jó kay Móric! – vágja oda megvetően Werninger, mintha köpne egyet, aztán oldalra lép a tömeg felé, és széttárja a kezét.

Vendriczky Lázár abban a pillanatban engedi le csalódottan a kokira emelt kezét, amikor Gila Rókus hasba veri a puskatussal az iskolaigazgatót. Addig rugdossa, amíg az öreg már nem nyögdécsel. A végén felnéz, lángol az emberek szeme, ökölbe szorított kézzel nézik, érzi, hogy valami, valami még kellene, ez így nem teljes.

Maga se tudja, honnan jut az eszébe, csak ösztönösen cselekszik, lehajol, kiveszi a zakózsebből az igazgató szivartárcáját, gyújtóját, leharapja a szivar végét, és akkurátusan, hosszan meggyújtja. Amikor már világít a parázs, mélyet szív bele. Szerencsére vissza tudja tartani a köhögést, amikor a Csongor finom, édes, éme-lyítő füstjét a felajzott kubikusok képébe fújja.

Törzshely

*Ha háromnál több éjszakát alszom valahol,
a másodikra már simán lesz törzshelyem,
amitől nem látom, pláne nem látogatom a többit.
Ott kezdeni az estét, ahol majd be is fejezem,
egzotikus oltvány.
Valamit túlzásba kell vinni, valamit ott kell felejteni,
kiríni, belesimulni, spontán ott ragadni,
nevet szerezni, névre emlékezni, elpofátlanodni, ajándékot adni,
hogy aztán ne lehessen borraivalót.
Mit csinál először a színész, ha vendégszerepre hívoják?
Számlát nyit.
What the actor do first if he arrived...
Azért van a világ, hogy otthon legyen benne.*

*Te is megiszod a magadét, meg én is, meg ő is,
egy vérből valók vagyunk –
az összebékítés az én eszközőm,
megúszni a pillanatot, ha feszült.
Az odú üvölt: legyen szabad üvöltenem.
Aki velem van, nem ért félre!
Másnap mesélik: előbb levetkőztem,
lehányini már a levetett ruhát hánytam le
boldog önkívületben.
Ölgetnek, de nekem otthon nevem, családom van,
ezek: idegenek. Ideiglenesek.
Melyik melyikkel fog társulni,
kinek jut nő, kit eszünk meg először,
legyőzheti-e a nyelvi összetartozást a generációs,
ha bezáródik az ajtó, és onnantól ez a világ?*

Június, szeptember

Tudod, mennyi a dinnye?
Ha tudod, milyen a dinnye,
miért is ennél dinnyét?
Legalábbis miért sietnéd el.
Pedig szereted,
habár ősidők óta csalódás minden kóstoló,
eddig még egyik sem tudta elrontani az élvezeted,
felülírni az emlékeket.
Idén sem ettél dinnyét,
nem élvezted ki a nyarat.
A végére tartogattad, kivágtad a szívdét,
mert az a legjobb falat.
Az ígекötők rossz hírét költik az igének:
kiélnözni, átaludni, megalkudni:
kifordul magából mind, ami befejezett.
Az, hogy az eseménytelenség ennyire jólesett,
felér egy beismeréssel.
Az a stratégiaád, hogy mindenről lekésel.
Ki enne dinnyét,
ha bármelyik az utolsó lehet.

Invitálás szövegtérbe

Megint ittam, hogy dolgozni tudjak,
pedig a béta-blokkolókra nem biztos, hogy szabad.
Ha megkérdezem, csak veszthetek.
Rendezgetek, hogy jegyzetek
ne maradjanak utánam.
De közben újakat gyártok.
A munkát az élvezethez kötni: visszaszívhatatlan átok.
Inni, hogy írjak: egy betűt nem találok,
kásás hangon telefonálgatok, és minden tetszik,
hazudok egy újabb nagylemeznyit.
Egy félkész, talált versnek csak a végén esik le, hogy nem az enyém.
Mekkora poén.
Sosem volt még esedékesebb a kérdés:
a művészet kebelezi be az esetlegességet,
vagy az esetlegesség a művészetet.

*Ha százszor olvassa újra,
üressé olvassa,
marad-e a versben bármi, amire nem gondolt a költő.
Nem azt nézi, honnan sűgják,
fentről-e vagy lentől,
csak azt, hogy jó-e a mondat.*

*Estére már, ami utolért így is, óvakodom a heves mozdulatoktól,
mert aki moccan: koccan.
Nem engednek gondolkodni a jegyzetek:
már mindent már mondtam.
Öreg hiba: kedvem lett az emberekhez, mivel ittam,
és elleveleztem a kegyelmi időt,
kutyaszárt szedegettem, kiküldtem meghívókat.
Lesz tűz is,
aztán meg fogja bosszulni magát.*

Örökmécses

*A konnektorban éjjeli fény világít,
hogy lássam a gyermek arcát.
Felriad, visszaalszik, ahogy álmában
a kert is a másik oldalára fordul.
A fény rózsát formáz, úgy világít, mint
az örökmécses a tabernákulum mellett.*

*Égő lámpás, a jelenvaló Krisztus fénye.
Egy barkácsboltban vettem, és nem
jutott eszembe Krisztus, és az sem,
hogy gyerekként mindig letérdeltem
az oltár előtt, mintha Isten színe előtt –
És tényleg: az Atya nézett le rám
lábát a földgolyón tartva. De most
fekszem, és nem tudok aludni.
Bámulom a ház melletti diófát, ami
lazítani próbál a gyökerek szorításán.*

*A macskák láthatatlan akadályokat
ugranak át a kertben, amiket észre
sem veszek, és évekig nem is
bukom föl bennük. A kislány köhög,
visszaalszik. Kinn, a fák körül
feltámadt a szél, anélkül hogy most
bármit is képes lenne meghajlítani.*

Varjúnella

*Egy varjú diót ejteget a kőre,
Leejti, koppan, kemény, megmarad,
Két másik felfekszik a levegőre.*

*Épp egy diónyira tátva a csőre,
Tizenegy óra, szemből süt a nap,
Egy varjú diót ejteget a kőre.*

*Vetési varjak, jönnek jó előre,
Az egyik játszik, egész jól halad.
Két másik felfekszik a levegőre.*

*Jegenyefák és füves parkok őre,
Kutyák ellensége, mikor lecsap,
Egy varjú diót ejteget a kőre.*

*Avar zizeg, most még nem áll esőre,
Az ágak között átragyog a nap.
Két másik felfekszik a levegőre.*

*Tavaly mi volt, és mi lesz még jövőre?
Az utolsó levelek hullanak.
Egy varjú diót ejteget a kőre,
Két másik felfekszik a levegőre.*

Alkohol (a részegségről)

*A részegségnek van olyan fokozata mikor
pontosan tudni véled amit nem tudsz felfogni
mondta Ne nyiss be hozzám hirtelen kezemben a
számhoz emelt borosüveg szememben ott van a
rémület hogy nem boldogok akik írnak tette
hozzá A humor emberi szemérem Koncentrált
szemlélődés És most hagyj magamra Inni fogok*

*És most hagyj végre magamban szemlélődni Iszik
A humor koncentrált emberi szemérem Aki
ír az nem boldog Szemében ott a borosüveg
a rémület ahogy kezét szájához emeli
Ne nyiss be hozzám hirtelen mondta Amit nem tudsz
felfogni előbb-utóbb pontosan tudni véled
A részegségnek kell legyen ilyen fokozata*

Alkohol (a költői örömről)

*A versírás pszichológiája kizár minden
megfontolást A futó fut folytatja A költő
önkívületi állapotban jön létre Másként
nem létezhet Ahogy ihlet sincs sem mindefféle
faszságok legyint A költői öröm alkotás
közben színészi öröm Az írás ártatlanság
Állapota csak valósághiányban létező*

*Csak valósághiány a létezés állapota
Az írás ártatlan öröm Szánalmas színházi
megalkotottság Bár ihlet nincs S nincs mindefféle
másként se Ami önkívületi állapotban
jön létre csak amolyan faszság Futó futása
kijelölt körön A költő téves megfontolás
A versírás pszichológiája kizárt minden*

Alkohol (az intelmekről)

*Búcsúzáskor csak hozzátette kezében pohár
Ha nagybeteg leszel ne vállalj fellépést Ne ülj
ki a pódiumra Ne adj ki könyveket És ne
mutatkozz többé embereknek Legfőképpen ne
engedd haldoklásod megbámulni a világnak
Európa önmaga fáradt faszára hajol
Életed tehát kétszeresen nem rólad szól majd*

*Kétszeresen nem rólad szól tehát az életed
Európa önmaga fáradt faszára hajol
Ne engedd haldoklásod megbámulni a világnak
Legfőképpen ne mutatkozz többé embereknek
És ne adj ki könyveket Ne ülj pódiumokra
Ne vállalj fellépést öregeken és nagybetegen
Kezemben pohár Búcsúzáskor ezt hozzátésem*

mi leszel, ha nagy leszel

*kérdezik naponta,
de hiába ismétlem egyre hangosabban a választ,
hogy fiú, fiú, fiú leszek.
kislányom, ne nevetess,
mondják, és nem nevetnek.
a hercegnős paplan alatt
ebihalakra gondolok.
nekem is testrészeim nőnek
a hiány helyén, csak várni kell.*

*akkor majd megmutatom anyának,
és új tusfürdőt vesznek nekem.
egy fiúnak nem lehet virágillata,
mondják, és nem lesz virágillatom.
trikóban tornázhatok majd,
és többé nem szaladok neki a tükörnek,
mert messziről felismerem magam.*

gazdag fiút is lehet

*volt idő, amikor elszégyelltem magam,
ha észrevettem a nők
hajlások, mozulatsorok közben
kirajzolódó és eltűnő fehérmérvonalait.
ekkor naponta kérdeztél az osztályba járó négy fiúról,
a becenevét is tudtad mindnek,
bár nem titkoltad, hogy egy magas, norvég mérnökre vágysz,
akinek északi gyerekeket szülsz majd,
messzeséggel a kék szemükben.
akkor együtt fürdünk a nyolc fokos tengerben,
és hogy ez lesz az, amikor végre boldogok leszünk.*

*azóta háromszor gyóntam meg neked
az összes kitörölhetetlen bugyivonalat.*

*lassan szoktattalak hozzá a gondolathoz, hogy
talán a szerelmek is csak rólad szóltak,
egyik sem jóképű, mind csak gyönyörű volt.
mint egy rosszul elhelyezett villanykapcsolót,
évek alatt, kelleetlenül szokod meg
a gyűrűtlen ujjam látványát.*

*tudom, ha rajtam felejtet a szemedet,
az időt tekergeted visszafelé,
és próbálsz megtalálni azt a határt,
ahonnan egyre távolabb kerülünk
a jeges-tengertől,
és minden erőddel próbálsz megbocsátani,
hogy nem csak gyereked,
unokád sem lesz sajátod.*

homlokpuszi

*nézd már a két pinát, hogy nyalják egymást,
üvölti, hogy a morzsa megáll a galambtetők markában.
jól meg kéne baszni mindkettőt,
ordítja vissza valaki a másik oldalról.
ismerem a szavakat, de a jelentés lehull róluk.
úgyis hiányzik nekik a fasz,
üvölti és röhög.
a szökőkút elfelejti, hogyan folytatódik a vízsugár,
az anyukák megtorpannak, mielőtt karon ragadnák a gyerekeiket.
elrebbenek mellőled, és nem haragot,
csak szégyent érzek,
mint akit valami súlyos bűnön kaptak rajta.
a szavak artikulálatlanul ömlenek a szájából.
meglepnek és megaláznak,
de nem lenne olyan iszonyú, ha tudnám, van hova menekülnünk.
hogy az egyik macskaköves utca olyan helyre visz,
ahol a járókelők a mi oldalunkon állnak.
mire újraindul a csobogás,
az ismeretleneknek kijáró,
steril távolságtartással követlek.*

Soha, sehol, senkinek, semmit

Nem tudom, 1982 nyarán hányszor tettem meg oda-vissza azt a három kilométeres bekötőutat, amelyik a kőkúti elágazástól a Festetics család egykori vadászkastélyához vezet. Friss jogosítványom birtokában élveztem a vezetést, minden alkalommal megállapítottam, hogy egyre jobban megy, főleg miután egyedül is elengedtek, és nem folyton apámat kellett hallgatnom, ahogy irányít, hogy mi-
kor, mit és hogyan csináljak.

Élveztem a nyári délutáni napsütést, a sűrű Zsiguli lehúzott ablakain keresztül csak úgy süvített a szél, miközben hetven-nyolcvanas tempóban száguldottam Kaposvárról Gyöngyöspuszta felé. Kadarkútnál nem kanyarodtam el a nagymamámék faluja, Mike felé, hanem mentem tovább a barcsi úton, és hat-hét kilométer megtétele után, Hencsét elhagyva letértem jobbra, Kőkút felé, onnan pedig az Alsótapazdra, majd a gyöngyöspusztai kastélyhoz vezető bekötőútra.

Szégyeltem bevallani, de a dédapám látogatása csupán ürügyként szolgált nekem, hogy autóvezetésből rutint szerezzek. Úgy voltam vele, inkább tanulok saját káromon, mint hogy folyton helyreigazítást kelljen hallgatnom. Kapóra jött tehát, hogy dédapámat az otthonban helyezték el, miután annyira elhatalmasodott rajta a demencia, hogy a családban már nem tudtuk megszervezni az ellátását.

Legjobban a Bárdudvarnok–Kadarkút közötti szakaszt szerettem. Kisgyerekkoromból ismerősen csengő, távoli, mesebeli nevek abból az időből, amikor még működött a Kaposvár–Barcs vasútvonal, és ahogy haladtam ezen az egyenes szakaszon, sorra visszhangoztak a fülemben az állomásnevek. Kaposdada, Lipótfá, Somogysszentimre. Mióta nem jár arra vonat, mintha már nem is léteznének, olyanok lettek nekem, mint amikor a távolsági buszállomás hangosbemondóján a me-
gye aprótelepüléseinek nevét hallom, ahol én még sose jártam.

Maga az otthon a körülményekhez képest barátságos volt, ennyi idő után visszagondolva azonban szöget üt a fejembe, hogy akkor miért nem hökkentem meg jobban sok mindenben, például hogy az otthon lakói nem a saját ruhájukat kapják vissza mosás után, hanem ami éppen kerül rájuk, azt viselik. Valamit azért mégiscsak furcsállhattam benne, hiszen elraktároztam a tény, és talán otthon is beszélünk róla, de akkoriban én annyira el voltam foglalva a húsz évemmel meg az egyéves jogosítványommal, hogy szomorúságra, komolyabb fejte-
résre okot adó dolog nehezen tudott átfurakodni a gondolataimban.

Délutánonként az épület délnyugati szárnya előtti padokon ültek sorban az idős emberek, sütkéreztek az őszi napsütésben, nyáron, csendes pihenő után pedig az ellenkező oldalon, az árnyékban pihentek. Dédapám sose vegyült közéjük, Zoli bácsival ők ketten mindig a hársfa alatt ültek, mintha arra várnának, hogy végre felbukkanjon valaki a bejárati kapuban, és induljon el feléjük a kert zúzott kővel leszórt gyalogösvényén. Választhattak volna nekik más helyet is a

gondozók, hiszen elérték volna bőven a kéthektáros parkban, de nyilván ők is jobban szerették szem előtt tudni az otthon lakóit, és ennél messzebbre már nemigen láttak volna el.

Sose beszélgettek. Arra gondolok, Zoli bácsi talán azért kereste dédapám társaságát, mert ő nem zaklatta fölösleges beszéddel, nem kérdezte, így hát válaszolni sem kellett neki. Dédapám már elvult a maga kis külön világában, Zoli bácsi is a magáéban, nem foghatták rá, hogy különc, mogorva vénember, hiszen mindig megtalálta társaságát a hajdani '44-es tizedes, vagyis a dédapám személyében.

Nem tudom elég érzékletesen elmesélni, mit éreztem, amikor ennyi idő múltán megtudtam, ki volt Zoli bácsi. Annyi minden mellett elmentem észrevétlenül az életben, pótolhatatlan veszteségeimnek, mulasztásaimnak se szeri, se száma, és hiába tudom, hogy így vagyunk ezzel mindnyájan, engem ez cseppet sem vigasztal, időnként falba verném a fejemet fiatalkorom eltékozolt lehetőségei miatt.

Talán nem is egészen én vagyok a hibás, amiért akkor nem nyomoztam utána jobban, kicsoda Zoli bácsi, hiszen az intézmény vezetőjét meg is kérdeztem, ő pedig elmondta, hogy Zoli bácsi, ez a rokonszenves arcú, hallgatólag idős ember Bogláról érkezett hozzájuk, miután a felesége kórházba került. Haza nem adhatták már a nénit, Zoli bácsi segítség híján nem tudta volna egymaga ellátni, így a néni maradhatott benn az elfekvőben, Zoli bácsi pedig idekerült hozzájuk. A néni 1979-ben meghalt, Zoli bácsi pedig itt maradt nálunk. Nem sokat beszél, mindennel elégedett, sose panaszkodik semmire. Régen, így mondta az intézmény vezetője, régen a boglári vasboltban dolgozott, onnan ment nyugdíjba.

Ennyiben maradtunk, én sem firtattam Zoli bácsi múltját, és most már hiába bánkodom, hogy akkor nem figyeltem jobban a megérzéseimre, észrevétlenül elmentem olyasmi mellett is, ami mellett nem lett volna szabad, Zoli bácsi beszédes szeme azonban máig előttem van. Akkor nem értettem, mi az a fellobbanó szikra a szemében, ahogy hirtelen elkapja a pillantását és a távolba mered, mint aki mondani készül valamit, de csak egy rekedtes hang tör ki belőle, aztán úgy tesz, mintha a torkát köszörölné, és legyint rá egyet.

Most már hiába ostromozom magamat érte, hogy akkor nem tudtam, így nem is kérdezhettem meg a hajdani kommandói, majd magyarkiskapusi református kántortanítót, milyen érzés volt, amikor Károly király 1916. december 30-án a koronázási ceremónián aransarkantyús vitézzé avatta, vagy amikor közölte vele, hogy őt szemelte ki a trónörökös, Ottó királyfi magyar házitanítójának. Azt a Vén Zoltánt, aki a 23. honvéd gyalogezredben szolgált a Nagy Háború alatt, egymaga dolgozott egy egész szakasz katona helyett, és mindenütt ott volt, ahol légyen kellett a gátra. Vén Zoltánt, a kiváló, vitéz és vakmerő zászlóst, aki önálló és kezdeményező, akit csoportparancsnok a legmelegebben ajánlott az arany vitézségi éremre. Akinek két golyó is érte a vállát, sebe még be sem gyógyult, de ő a kórházból ment egyenesen az arcvonalba. Akinek már megvult az arany, a nagy és kis ezüst vitézségi érme és a katonai érdemkeresztje, de utána még a vaskoronarendet is megkapta a simiekovcei csatát követően.

Zoli bácsi. A boglári vasbolt raktárosa, segédmunkása, aki '56-ban nemzetőrként nyugalomra intette a fejveszetteen hőzöngő helybelieket. Akinek két lánya ekkorra már rég elhagyta az országot, és ha csomag jön tőlük, besötétítenek, úgy bontják ki a dobozt, tartalmát pedig eladják, a pénzt félreteszik, gyűjtenek, ki

tudja, mire. Egy boglári házaspár visszaemlékezése alapján írja tanulmányában Gottfried Barna főlevéltáros. Vajon ezen a házaspáron kívül emlékszik még valaki Zoli bácsira Bogláron? Ha emlékszik is, akkor nyilván körülengi alakjukat az a titokzatos csöndháló, amit eszmélésem után jó néhány környékbelin én is megfigyeltem, akiről azt rebesgették, hogy '56-os vagy horthysta katonatiszt volt.

Miután rádöbbsentem, kit látogattam én Gyöngyöspusztán a dédapám mellett, nem nyugodhattam. Bár a főlevéltáros kimerítő tanulmányában végigvezeti Vén Zoltán életútját, mégis szerettem volna többet megtudni arról az emberről, akihez verset, nyílt levelet írtak a *Nyírvidek* hasábjain – *Vén Zoltán hadnagy uram, nem tudom, merre sodor sorsod szeszélye. Én csak arany-sarkantyúd zenéjét hallom. Utána küldöm ezt a kis írást is. Találjon rád, hadnagy uram. Találjon rád.*

Vén Zoltán. Ő az a legendás főhadnagy, aki 1919. január elején székely százáddával teljesen helyreállítja a rendet a kommunista provokáció nyomán feldúlt Salgótarjánban. De az is ő, akiről a *Nógrádi Hírlap* 1919. február 2-án adja hírül, hogy hős székely katonáival az Ipoly innenső feléről kiűzte a cseheket Losonctól Drégelypalánkig. *Január 31-én már Balassagyarmat is tömve volt katonasággal. Itt voltak Vén Zoltán székely bakái, akiket ha ráeresztettek volna a csehekre, ma szabad lenne a Felvidék!* Róla még azt is fontosnak tartja a *Délmagyarország* megírni ugyanezen év június 12-én, *Az arany-sarkantyús vitéz szabadulása* címmel, hogy *Vén Zoltán arany-sarkantyús vitézről a nagy háború idején sokat írtak a lapok. Vén Zoltán, ki a polgári életben kántortanító volt, mint egyszerű tartalékos közlegény vonult be és rövid idő alatt főhadnagy lett, megszerezte az összes hadi kitüntetések és a koronázáshoz arany-sarkantyús vitéznek ütötték. Vén arról is nevezetes volt, hogy egy ideig Károly király udvarában a trónörökös mellett házitanító volt. Vén Zoltán az elmúlt télen a székely hadosztályba állott be és ott meg is sebesült. Felgyógyulása után internálták, míg aztán most az igazoltatási idő leteltével őt is szabadon bocsátották. Vén Zoltán ismét visszatér régi pályájához és meg is nősült.*

Magam elé képzelem Zoli bácsit, ahogy ült ott a Festetics-féle vadászkastély kertjében a szék karfájára támaszkodva, nézett a távolba, miközben én dédapámnak meséltem a hét történéseit, pedig sejtettem, hogy inkább ő hallgatja, semmint a dédapám, aki akkor már régen egy másik világban élt. Szándékosan kiszíneztem a történeteimet, mintha arra várnék, hogy Zoli bácsi végre megszólaljon, és megdicsérjen, amiért a mai napon, ha épségben hazavezetem az autót, túljutok a kétszázadik, önállóan megtett kilométeremen. De ő csak hallgatott, nézett a semmibe, és ezzel a hallgatásával egyre rokonszenvesebb lett a szememben. Zoli bácsi, a tanítóból vaskoronás lovaggá és arany-sarkantyús vitézzé lett hadnagy, aki csak a legutolsó percben érkezett meg a ceremóniára, már annyi ideje sem maradt, hogy *harctéri megviselt ruhájából másikba átöltözzék*, így hát abban ütötte vállon a király Szent István kardjával.

Zoli bácsi hallgatja Károlyi Mihályt, amint az 1919 márciusában Szatmárban köszönti a *bátor székely hadosztályokat, amelyek ökölbe szorított kézzel, könnybe lábadt szemekkel nézik, hogy földjükön idegenek ülnek és türelemmel várják a felszabadulás óráit.* Ekkor mondja Károlyi, *Az Est* filmhíradójában franciául olvasható, hogy ... *Nem, nem, soha nem fogok aláírni egy olyan békeszerződést, amely Magyarország feldarabolásához vezet.* Zoli bácsi hallgatja a hosszas éljenzést, látja, hogy miközben Károlyi Mihály beszél, a székely hadosztály repülőgépe megjelenik a Deák tér

fölött, és virágot szór a közönség közé. Egy virág éppen az elnök kalapjára esik. Aztán a díszbédén sorra mondanak köszöntőt, Béltékny Lajos a köztársaságra és Berinkey miniszterelnökre, Zoli bácsi a néphadseregére, Csákányovszky Károly a népkormányra, Bartha Kálmán Ugron Gáborra, dr. Lénárd István a sajtóra, dr. Nagy Vince pedig a magyarság jövőjére. A március 15-ei hazafias ünnepélyen pedig a Pannoniával szemben a *Nemzeti dalt* szavalja Zoli bácsi a Deák téren. Ekkor még nem tudja, hogy nemhogy a szocialista, hanem egyenesen a kommunista eszmék kerülnek nemsokára előtérbe az országban. A többi K.u.K tiszthez hasonlóan ő is a monarchia alatt esküdtött föl, nyilvánvalóan nemigen szimpatizál az új keletű eszmékkel.

Fiatalkori, egyenruhás fényképét nézegetem a monitoromon, közben próbálom magam elé idézni Zoli bácsi ráncos arcát, távolba vesző pillantását, de ennyi év után nehezen tudnám fölfedezni őt ebben a büszke fiatalemberben. A tartását esetleg. Aztán oldalt váltok, a *Szamos* 1919. március 23-i számában közölt cikk jelenik meg előttem a képernyőn, melyben kihirdetik az országos statáriumot, az általános szesztilalmat. Elérkezett a kommün ideje.

Annak következményeképpen, hogy az ország ügyeinek intézését a proletárdiktatúra vette át, Szatmár város Munkás- és Katona-tanácsa tegnap este 7 órára együttes gyűlést tartott, amelyen az alábbi rendelkezéseket határozták el: Hét tagú direktóriumot alakított, amely az országos kormány intézkedéséig a város és a vármegye ügyeit intézi. E direktóriumba a Munkástanács négy, a katonatanács pedig három tagot delegált. A direktórium tagjainak névsora: Jellinek Ede, Topa János, Baumgarten Zsigmond és Matolcsy Lajos, továbbá Vén Zoltán (a katonatanács küldötte), Kürthy Sándor és Podolcsák Sándor.

Döbbsenten állok, vajon mit keres a direktóriumban Zoli bácsi, aki maga nem híve a kommunista eszméknek. Csakhogy ekkor még ki tudhatta, mire alakul majd a helyzet! A katonatanács őt küldi, hát megy. Február 13. óta a városban tartózkodik, ekkor ugyanis átvezénylik Szatmárra a székely hadosztálynak azt a zászlóalját, amelyik az ő vezetésével a salgótarjáni szénbányákat védte, úgyhogy itt is éri a tanácsköztársaság.

A direktóriumban vállalt szerepéről a lapokból nem sokat tudtam kideríteni, Gottfried Barna is csupán azt az egy momentumot idézi a Tanácsok Országos Gyűlésének Naplójából, amikor Simon Mózes képviselő reagál az előtte szóló, volt szatmári direktórium tag által mondottakra, nevezetesen hogy *olyanok futkosnak künn az országban, akikről még a pajesz sincs kellőképpen levágva*. Simon szerint csak azért beszélhet így, mert olyan Vén Zoltán-félék ültek abban a szatmári direktóriumban. Istenem, egy egész tanulmányt lehetne írni erről, az akkori mostról, meg a mostból visszaidézett akkorról. Ég és föld.

Direktórium tagóságáért majd föl is jelentik Zoli bácsit 1920-ban, aztán rá egy évre Horthy vitézzé avatja, és innentől kezdve töretlen lesz a népszerűsége. Neve addig is fogalom volt, hiszen a néptanítóból lett bátor katonát mindenki ismeri a Parlament falain belül. Már akkor hivatkozási alap, amikor az arany sarkantyú odaítéléséről döntenek. A honatyák indokai között szerepelt, hogy növeli a hadsereg tekintélyét, hogy egy vidéki néptanító bátor hazafi, félelmet nem ismerő, vitéz katona lehet.

Visszatérve 1919-re, az áprilisi román betörés után Mátészalkára vezényelik át az alakulatot. Vén Zoltán sebesüléséről a *Nyírvidék* visszaemlékezője számol be

1937. március 28-án. *Délután* (vagyis 1919. április 19-én), amikor a nekiünk adott parancs szerint Mátészalka felé szekereztünk, útközben konstatálhattuk, hogy a községekben már mindenütt elpárologtak a munkás- és paraszttanácsok s a régi polgári közígazgatás helyreállott. Századunk, amely vonaton jött, fel sem tudott fejlődni, már a falu szélén oláhokra bukkant. Otthagytuk a vonatot és gyalog vágunk át egy mocsaras réten. Mindegyre bal felé ügyeltünk, nem kerít-e be az oláh lovasság. Így jutottunk alkonyatkor egy faluba. Ott tudtuk meg pár katonától, hogy Szalkára betört egy lovascsapat, de egy perc alatt összemorzsolták. Vén Zoltán a csapat élén több lövést kapott, egyet a tüdejébe. – Meghalt? – Nem a’ – szól a góbé, – cigarettázik. Majd elvisszik Nyíregyházára.

A székely hadosztály fegyverletétele után azonban Vén Zoltánt Brassóba internálják, és csak novemberben szabadul, majd azt követően beáll a nemzeti hadseregbe.

Gondolkodom. Legyen elég csupán annyi, hogy Zoli bácsit a király avatta arany-sarkantyús vitézzé. Őt szemelte ki a fia házitanítójának. Mennyivel más-képp alakul az élete, ha nem esik szét a monarchia! Habsburg Ottó nyilván nem hagyta volna őt a gyöngyöspusztai Magas Cédrus Otthon falai között meghalni. Ha. De a történelemben, tudjuk, nincsen ha.

1929-ben, december 25-én a *Nyírvidek* újságírója találkozik Vén Zoltánnal. Zoli bácsi kilenc és egynéhány sebééről beszél az újságíró, én nem láttam belőlük egyet sem, nyilván takarta az ing, mert Zoli bácsi nyáron is hosszú ujjú inget és mellényt viselt. Kalapja mindig a fején volt, védte a napfénytől még az árnyékban is. A legendás vitéz, a bátorság eleven szobra. Az apagyai földbirtokos, aki részt vesz a *Tisza vízárjának időnkénti tárolása és öntözési célra való felhasználása tárgyában* létrehozandó bizottság munkájában. A nemzeti ünnepek szónoka, a jótékony-sági ügyek felkarolója.

1932-t írunk, vadászatokról ad hírt az újság, *vitéz Vén Zoltán honvédszázadosnak a mindig hősnak, mindig katonának s a mindig tanító székelynek meleg baráti kézzorítással küldi versezetét a rajongó Arany György. Vagy ugyanebben az évben Keéky István, nyíregyházi ügyvéd, a fővárosi lapok ottani tudósítója, aki Rézkígyó címmel maga is folyóiratot szerkeszt, elbeszélést, publicisztikát és szociográfiát ír a Magyar Nemzet számára, majd '44-ben Bajcsy-Zsilinszky közvetlen munkatársa lesz a nemzeti ellenállás megszervezésében. Ő is verset ír a hős csiksomlyói franciskánus, Péter Innocent emlékére, s küldi Vén Zoltánnak, a mindig emlékezőnek.*

*Hörgött az Olt, jajdult az erdő,
Kő sikoltott, sírt a moha!
A zsolozsmából riadó lett!
Elszánt, dacos »Nem, nem, soha!«
Vérpiros lett a barna kámzsa!
A szurony nagy, hős szívbe ment...
Szállt az örök vértanúságba.
S Krisztus mosolyát újra látta
Az öreg Péter Innocent.*

* * *

Szép kincses Kolozsvár, Mátyás büszkesége,
Nem lehet, nem, soha! Oláhország éke!
Nem teremhet Bánát a rácnak kenyeret!
Magyar szél fog fúni a Kárpátok felett!

Ez utóbbi strófát József Attila írta, de még 1922-ben, tizenhét évesen. Amikor Keéky István Károlyi propagandaminisztériumának jelmondatát, a *nem, nem, sohát* idézi, 1932-ben, József Attila már ilyeneket írt, hogy

Uraságnak fagy a szőlő.
Neki durrog az az erdő.
Övé a tó s a jég alatt
neki bujnak a jó halak
iszapba.

vagy hogy

Egy macska kotor a palánkon
s a babonás éjjeli őr
lidércet lát, gyors fényjelet, –
a bogárhátú dinamók
hűvösen fénylenek.

vagy hogy

A lég
finom üvegét
megkarcolja pár hegyes cserjeág.
Szép embertelenség.

Az első bécsi döntés után Vén Zoltán 1939-ben az ungvári gyalogezredhez kerül, onnan áthelyezik Hódmezővásárhelyre, aztán a határvadászok elöljárója lesz, majd levontekiképző, 1941-ben alezredes, 1943-ban pedig már ezredes. 1944-ben a határvadászokkal frontszolgálatra küldik, a 71. csoportparancsnokság parancsnoka lesz, és a 9. határvadász dandárnak alárendelve kísérlik meg feltartóztatni az Erdélybe betörő szovjet csapatokat. A háború végén Tallinba kerül hadifogságba, nem a legrosszabb körülmények közé, hiszen dolgozhat a városban, majd amikor 1948 júniusában két rend fehérneművel ellátva elbocsátják, magas rangú orosz tiszték is részt vesznek az ünnepélyes búcsúztatón.

A Hadifogolygondozó debreceni kirendeltségének 1948. július 21-i keltezésű irata szerint onnan Balatonboglárra távozik, majd egy hónapra rá le is szerelik a honvédség állományából.

Aztán jönnek az ötvenes évek, Zoli bácsit hivatalosan is megfigyeli Fedák ügynök.

Értelmiségi származású. Politikailag teljesen passzív. Egy lánya nyugaton, egy pedig Amerikában van, az egész család nyugatra távozott. Nevezett alkalmi

munkával tartja fenn magát. Létéből kiinduló tudata a fennálló rendszer ellenségévé teszi, nem megbízható.

Aztán jön ötvenhat, Zoli bácsi nemzetőr Bogláron, de ezt már említettem.

A Szabolcs-Szatmár Népe 1956. XII. 16-án közli Egy 19-es kommunista levelét.

*Dolgoztam azért, mert nem akartam, hogy 1919 megismétlődjék. Nagyon jól ismerem a fehérterror rémuralmát, gaztetteit ahhoz, hogy a zavarteltők félrevezessenek, behálóz-zanak. Az előbb említett Andrássy gróf kastélyának szenespincéjében már megízleltem, milyen világ lett volna nálunk, ha győz az ellenforradalom. Szentgáli főhadnagy különít-ménye 125 botot vert rám, s legalább annyi rúgást és pofont kaptam. Nem kell az a világ se nekem, se minden épeszű dolgozónak, ahol „vitéz” Vén Zoltán százados 30 nap fogdá-
ra ítéli az embert, mert nem csókolt kezét feleségének.*

1961-ben a vasbolti segédmunkásról jelenti Fedák ügynök: *Munkáját állítólag jól látja el, a vele beszélőnek az az érzése, hogy érzelmeit elrejtí. Igyekszik olyannak lát-szani, mint akit nem érdekel semmi. Feltételezhető azonban, hogy nevezett, mint a régi uralkodó osztály tagja, még ha jól végzi is a rábízott munkáját, a társadalmi rendszerünk ellensége marad. Baráti körét nem ismerem, egy esetben, kb. két éve, tudom, hogy hivata-
los volt Horváth János balatonboglári lakoshoz, volt főintézőhöz ebédre... Egyébként nem beszélnek soha sehoh senkivel, nem mondanak soha senkinek semmit.*

1958-ban a község tanácsa még igazolja, hogy Zoli bácsi '56-ban nem fejtett ki ellenforradalmi tevékenységet, majd két évre rá azt írják, hogy aktívan részt vett a demokratikus rend megdöntésére irányuló ellenforradalmi megmozdulások-ban. Nyilván ez is összefügg azzal a felsőbb helyről érkező megállapítással, hogy Somogy megyében az ügyészség ténykedése az ellenforradalom alatt úgyszólván a nul-lával volt egyenlő, így aztán minden ítéletet enyhének találnak.

Az jutott eszembe, talán jobb is, hogy mindezt nem negyven évvel ezelőtt, ha-nem csak most tudtam meg Zoli bácsiról. Mihez kezdhettem volna vele akkor? Megírni nem tudtam volna, illetve hiába írtam volna meg, senkit nem érdekelt volna egy volt horthysta tiszt élete. Mert Zoli bácsit csak így emlegette, aki jelen-tett róla. Osztályidegen, reakciós. Elképzelem, milyen lett volna, ha az általános iskolában előadom Zoli bácsi történetét, amikor a '19-es hősokról kellett anyagot gyűjtenünk. Még a januári vagy februári nógrádi események sem illettek volna bele az akkori képbe, hiszen csak a vörös hadsereg dicsőséges hadjáratait tartot-ták számon, a székely hadosztályt legfeljebb úgy emlegették, ahogyan a Kelet-Magyarország újságírója az 1964-es évfordulón.

*Ötven éve, 1919. április 16-án délután fél négykor indult meg a román imperialista in-tervenciók orvátmadása a fiatal Magyar Tanácsköztársaság ellen. Az egész keleti de-markációs vonalon, Királyháza, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad térségében erős tüüzérségi előkészítés után megindult a gyalogsági roham. Előzetesen repülő roppcedulá-
kat szórtak, főleg Szatmár megye városaira. A nagy hadianyagfőlényvel előkészített tá-madás váratlanul érte a frissen toborzott vöröskatonákat és főleg a még kiképzés alatt álló nemzetközi dandárt. A katonák hősiiesen állták az ellenség rohamait, de a székely hadosz-tály vezetésében már akkor megszületett árulás a támadás első napján hátba támadta a Tanácsköztársaság katonai erejét. A támadás napján a Tanácsköztársaság Vörös Hadserege összesen 56 ezer katonából állt. De ebből az egységes, összeszokott 11 ezer főnyi székely*

hadosztály, a keleti határok védői képviselték a legátútóbb erőt. A felhasználható hadianyag több mint fele náluk volt. Kratochwil Károly ezredes, a székely hadosztály parancsnoka jól tudta ezt, ezért hamis táviratokkal félrevezette az egész hadvezetést. Amikor a román imperialisták támadó éle előtt a nemzetközi dandár állásai Csúcsánál meginogtak, azonnal elrendelte a szomszédos frontokat őrző székely katonák visszavonulását, így Szinérváraljáig harapózott a magyar csapatok visszavonulása. Közben Szatmárnémetiben titkos ülésre jöttek össze a székely hadosztály tisztjei. Kacsó János politikai biztost kizárták. Nagy Pál ezredes és Vén Zoltán zászlóaljparancsnok vezetésével határozták el, hogy foglyul ejtik a szatmári direktóriumot. Ezzel megkezdődött az árulás.

Gottfried Barna azóta már a székely hadosztály történetét is feldolgozta, de az is nyilvánvaló, hogy 1964-ben csak úgy illett írni róla, ahogyan a *Kelet-Magyarország* visszaemlékezője. Azonban nem nehéz belegondolni, mit érezhetett Zoli bácsi, a rettenthetetlen katona, aki a román támadásban szülőföldje elvesztését vizionálta. Nem április 16-án, hanem már korábban, március elején is szervezkedik a románok elleni akció megindítására. Bármilyen áron meg akarta védeni a románoktól Erdélyt, a Székelyföldet.

Dédapám négy évvel volt idősebb Zoli bácsinál, aki talán ezért is választotta őt társaságul, meg persze az is közrejátszhatott a rokonszenvében, hogy biztos lehetett benne, dédapám fölöslegesen nem fogja faggatni. Ha nagy ritkán megszólalt, akkor is csak a háborús emlékeit mesélte, lövő állást imitálva mutatta, hogy hogyan tüzeltek az ellenségre az orosz, a román, majd az olasz fronton, ahol megfordult a kaposvári rosseb bakákkal, akiket Albrecht-bakáknak is neveztek a csapattulajdonos főherceg után, aki 1869 májusában maga is megfordult csapatszemlén Kaposváron.

Most is látom magam előtt őket, ahogy ülnek egymás mellett, dédapám, Zoli bácsi, mindketten rám figyelnek, én pedig megállás nélkül meséltem az élményeimet. Délutánonként a hársfa még a legnagyobb melegben is ad elég árnyékot, sosem ülnek a fal tövébe a többiek közé. Mihelyt kiterelik őket a gondozók, rögtön átköltöznek a hársfa alá. Augusztus vége van, még magasan jár a nap, de már kellemes, szinte hűvös a levegő, a park hatalmas fái mindig frissen tartják.

Fiatal voltam, nem bírtam el a hallgatást, még nem éltem eleget hozzá, hogy a két öreg beszédes csöndjéből olvasni tudjak, és valahogyan ki kellett töltenem az űrt, amit a némaságukkal keltettek bennem. Ösztönösen riasztott az az irgalmatlan mélység, szédültem volna, ha bele kell pillantanom.

Most pedig már hiába kesergek, hiába bánkódom, milyen kár, hogy nem láthattam, amint dédapám egyszer csak fölpattan, fegyvert ragad, Zoli bácsira pillant, mintha engedélyre várna, aztán mégis elkapja róla a tekintetét, és inkább a fal tövében hűsölő öregek felé néz, majd elkiáltja magát, Rohamra! Utánam, emberek! Zoli bácsi erre elkomolyodik, szigorú arckifejezést ölt, még ültében meg rázza a fejét, aztán föláll ő is, és szelíden megfogja a dédapám karját, halkán odaszól neki, Álljon meg tizedes, még nincs itt az ideje! Dédapám megáll, egy darabig hitetlenkedve fürkészi Zoli bácsi arcát, majd miután látja szemében a határozottságot, visszaül mellé. Parancs, érttem, ezredes úr!

Szakadékjátszma

régen találkoztunk

Áron András felismerte a reggel hat órai telefonhangot

a fekete öltönyös biztonsági ember utasításra várt

Áron András lassan fordult meg

Havas Oszkár arca nem volt az egykori diákarc. Rövidre vágott szakállában
fehér szálak. A haja is ősz volt

nézték egymást

Havas Oszkár intett, a biztonsági ember visszaült

gyere, András, menjünk le a büfébe, igyunk egy kávé

a pult mögött ülő hölgy szolgálatkészen figyelt. A liftnél Havas Oszkár meg-
állt. Visszament, mondott valamit a biztonsági embernek

a pult fölötti óra tíz-huszonegyet mutatott

a liftben csengett Áron András telefonja

igen... én... mikor?... most nem... visszahívlak

Tatjana volt?, kérdezte Havas Oszkár

Áron András bólintott

engem is hívott reggel

mondd, Oszkár, mi van itt? Mi ez az egész?

jól jön majd a kávé

a büfénél a pultos lány is új volt. Havas Oszkár erős presszókávé

rendelt, Áron András cappuccinót

leültek a sarokasztalnál. A pultos hozta a presszókávé

és a cappuccinót

te ki vagy itt?

Havas Oszkár kortyolta a kávé

becsül téged az új főnök, a szakértelmedet, a külföldi tapasztalataidat... eme-
lik a fizetésedet

mióta vagy itt?

tegnap óta

tegnap vasárnap volt, gondolta Áron András, gyorsan történik minden

kitüntetéssel végezted az alkalmazott matematika szakot. Nagy előny

hova kerültél érettségi után?

elvégeztem néhány tanfolyamot. Apám környezetében kaptam beosztást

Áron András hallgatott

nézd, András, tudom, most mit gondolsz... ez is szakma. Szükségszerű, ré-
gen is, most is... az egész világon

A Magvető Kiadónál megjelenő regény részlete. Korábbi fejezete olvasható a *Jelenkor* 2020. novemberi lapszámában.

egyre megy?
igény van rá. Mindenhol. Tudom, mit gondolsz erről
az előző aligazgató a barátom volt
közös megegyezéssel lépett ki. A főnökség sajnálta. Remek szakember volt...
meglátod, komoly feladatokat bízhatnak rád
az eddigiek is...
az újabbak fontosabbak, vágott közbe Havas Oszkár
kiknek?
Havas Oszkár nevetett
a régi vagy, András
Áron András is próbált nevetni. Úgy érezte, a nevetés nem az ő hangja, mesz-
sziről hallotta a saját nevetését
iszol egy rövidet?
iszom, mondta Áron András
Havas Oszkár két Finlandia vodkát rendelt. Lehajtották
van otthon a könyvespolcomon egy fotó. Hárman állunk a ballagási buli után.
Átöleljük egymást
nekem is megvan, mondta Havas Oszkár
őrzöd?
persze
te jelentetted régen az igazgatónak, hogy mi van a különórán?
kicsúszott belőle a kérdés. Nem kellett volna, gondolta
Havas Oszkár erősen markolta az üres vodkás poharat
mi van Anikóval?
összeházasodtunk. Endre is Tatjánával. Tatjana valami emléktáblát említett a
telefonban. Majd visszahívom
ez is munka
mi?
amit csinálok. Iszunk még egy felest?
csengett Havas Oszkár telefonja
megbeszélésben vagyok... értem, mikor?
felállt
látod... munka... tíz perc múlva itt vagyok... folytassuk...
elsietett
olyan, mint régen, gondolta Áron András, barátságos... reggel óvatosságra
intett, az is a szakmájához tartozik... az adatok a gépemben, villant át
intett a büfés lánynak
néhány perc múlva visszajövünk
a lifthez sietett
a pultjaiknál a gépeik fölé hajolva dolgoztak a társai. Hasonló tarkók. Szorgos
sereg
tíz óra negyvenhét perc volt
leült a gépéhez. Átküldte az összesített és az aznapi adatokat az otthoni gépére
lesz megbeszélés?, kérdezte a helyettese
várjatok
sietett a lifthez

Havas Oszkár már az asztaluknál ült
rángatnak, mondta... hol hagytuk abba?... Endre remek sakkjátékos volt
nagy tudós lett
Anikó mit csinál?
főnövér, kórházban
nem könnyű
egyre nehezebb
figyelj, András. Néhány napig eltart az átállás... számítanék rád
már mondta, az új főnököd is... a sárga pulóveres fickó
nem a főnököm
lehetne az enyém... elszoktam az ilyen szereptől
nem szerep... feladat... gondold át, három lépés vissza, három kombináció
előre... Aljechin meg Endre... emlékszel?
Endre hat lépésre kombinált
emelik a fizetésedet
mondtad már
a régi idők... mintha csak tegnap lett volna... a Liget... a Természetrাজi
Szertár... a tanárunk
Török Andor, mondta Áron András, öt éve temették
volt egy lány... zongorázott
alsóbb osztályban
sokfelé utaztál... ez is előnyödre válhat
ki az új főigazgató?
mennem kell, András... fel a fejfel... gondold át... terjeszkedni fog a cég...
mennem kell
fizetett. Elsietett
Áron András várt. Egyedül akart maradni. Nem voltak gondolatai. Fáradt volt.
Lassan állt fel. Lassan ment a lifthez. Mire a terembe ért, a pultok üresek voltak. A
fekete öltönyös biztonsági ember fel-alá sétált. Őrködik, gondolta Áron András
tizenegy óra nyolc perc volt
üzemzavar, mondta a biztonsági ember. Amíg a hálózatot javítják, mindenki
elmehetett. Holnap reggelre működik
a pultokon a gépek mint fekete koporsók sorakoztak
körültekerte nyakán a sálját, felvette a kapucnis kabátját
elállt a hóesés. Alacsonyan szálltak a felhők
tizenegy óra tizenhat perc volt. Anikó két órára ígérte reggel az érkezését a
közös ebédre. Lement a rakpartra. Anikóval szívesen üldögéltek párizsi útjukon
a Szajna-parton. Beszélni fogok az aligazgató barátommal. Már nem aligazgató,
de ő hozott a céghez is, vannak kapcsolatai. Visszament a járdára. Elindult az új
hátsor mellett. Arra gondolt, hogy ellenőriznie kell a bankszámlájukat, az ottho-
ni gépet. A fizetésük harmadát minden hónapban a bankszámlára utalták, egy
ideig kitarthatunk, gondolta. A pályázástól már elszokott, az fiataloknak való
újra hullani kezdett a hó, eltakarta a házakat, a Dunát, a túlsó partot, minden
átláthatatlan, biztonságban érezte magát a cégnél, fenyegetettségre nem gondolt, a
zölden villogó lámpa is alig látszott a következő saroknál, egy addig ismeretlen új
piros lámpasor világított az egyik kirakatban, *Régiségek, ritkaságok, adok-veszek*, be-

nézek, amíg Anikó érkezik, legalább átmelegszem, gondolta, belépett, körülnézek csak, mondta, a függönnyel takart sarokból hegedűszó hallatszott, hirtelen megszakadt, a függönnyt félrehúzták, csak nézzen körül, uram, nem kötelező a vásárlás, mondta a kilépő férfi a hegedűt a vonóval még mindig a kezébe tartva, az üzletben egyetlen lámpa világított, Áron András úgy érezte a homályban, mintha kápolnában állna, a tulajdonos vagy elárusító, nem tudta, hogy egyik-e vagy másik, vissza lépett a függöny mögé, letette a hegedűjét, felkapcsolta a világítást

talán talál valamit, uram, ami felkelti az érdeklődését, talán talál figyelemre méltót

a választékos beszédéből Áron András úgy gondolta, bizonyára a tulajdonos porcelánkészletek, különböző korszakokból híres, márkás sorozatok, tálak, ezüst evőeszközök, gyertyatartók, bronzfigurák, régi érmék, bársonytokokban töltőtollak, papírvágók, vitrinekben virágmintás, kígyóvonalzatú vázák, falakra függesztett perzsaszőnyegek, érezze otthon magát, uram, a férfi közelebb lépett, fel emelt egy vázát, Áron András a finom ujjait figyelte, a hangja is a hegedűéhez illett vegye le a kabátját, amíg nézelődik, még szárad

máris ruhaakasztót hozott, elhelyezte az átnedvesedett kabátot a fogason

úgy látom a tekintetéből, hogy figyelmes látogatót köszönthetek

Áron András felfigyelt rá, hogy nem vásárlót, látogatót mondott

nem láttam még az üzletet

két napja nyitottunk, ön az egyik első vendégünk

Áron András körbejárt. Megállt a vázák polca előtt

ön műgyűjtő?

hegedűs vagyok

hallottam. Öné az, amit itt látok, vagy csak...

az enyém, vágott közbe a férfi

nem értem... ez hatalmas kincs

hosszú történet, szívesen beavatom

Áron András a vázákat figyelte

jugendstil a múlt század fordulójáról. A kedvenceim, fáradt rózsaszínek, hervadás, kihalt szirmok, lopakodó kígyóvonalak, minden a mulandóságot idézi, ismerős érzés

magasra emelte a vázát, óvatosan helyezte vissza

régen gyűjt?

elmosolyodott, bizonyára különösnek tartja... nem... ha szabad kérdezni, ön mivel foglalkozik? Az a benyomásom, hogy nem áll távol öntől, amit...

elemző informatikus vagyok

apám testvére volt műgyűjtő, én apámat követtem, kis zenekarban játszott. A nagybátyám ötvenhat után Amerikába ment. Szerencsejáték-szenvedély kapta el. Óriási összegeket nyert. Műkincsbe fektette. Apám korábban meghalt. A nagybátyámnak nem voltak örökösei, a végrendeletében egy feltétellel rám hagyta a vagyonát. El kellett végeznem két művészettörténeti kurzust. Persze a zeneakadémista múltam is segített, stílusok, korszakok

mint egy mese, gondolta Áron András. Lehet, hogy mégsem tulajdonos, csak egy jól betanított vigéc, meg a hegedűszó is benne van a vevőcsábításban elhessegette a gondolatot

a festmények a másik helyiségben vannak, mutatott a férfi egy átjáró felé
csengett Áron András telefonja
Anikó hangja zaklatott volt
gyorsan... nagyvizit... programváltozás... nem tudunk együtt ebédelni. Az
egyik nővértársam megbetegedett, helyettesítenem kell az enyém mellett egy
másik öregotthonban. Éjszakai ügyelet mindkettőben. Reggel hatra otthon le-
szek. Szabadnapot kapok, kialszom magam
nem lesz sok a kettő?
a kamrában zacskós leves. A tasakon rajta van, hogy menyit ideig kell főzni
megoldom
a hűtőben van tegnapi zöldbabfőzelék. A mikróban öt perc... üss rá két tojást
jól vagy?
jól... voltál a cipzárosnál?
voltam
sietnem kell
a férfi félrevonult, amíg telefonáltak
több időm maradt, gondolta Áron András
az üzletben kellemes meleg volt
ha ön elemző, mosolygott a férfi, talál itt éppen elég elemezni valót. Mindegyik
tárgynak múltja van. Története. A végrendelet melléklete jó néhányat felsorolt.
Az ezüst menóra például egy Galíciából vándorló zsidó családé volt. Mindenüket
elvesztették, az imaszalagokat, az imakönyveket, a menórát vitték, ahhoz ra-
gaszkodtak. Aztán van itt...
Áron András az üvegtárlóhoz lépett
és a hegedű?, kérdezte Áron András... a kettő elég távoli
ne higgye, uram... a szőlők, a szőlők váltakozása, a távolodás, a talál-
kozás, az összhangzás, számomra minden tárgynak van szólama, körülmutatott,
együtt zenekar
Áron András figyelte az üvegezett tárlót. Átvillant rajta, hogy vissza kell hív-
nia Tatjánát, még a liftben megígérte
reggel, ha belépek, mondta a férfi, ismeretlenben érzem magam, de mégis
minden mintha évtizedek, évszázadok óta ismerős lenne
ilyesmiket is gyűjt?, kérdezte az üvegezett tárló fölé hajolva Áron András
hétvégén azért koncertezem, otthon gyakorlok, csak a próbákat hagyom ki...
sajnos... egyelőre elnézik
nem fárasztó?
pihentető... igen, ahány tárgy, annyi történet. A végrendelet melléklete tíz
oldal. Az ember végigéli minden darab történetét. Azért a középkori éremkész-
letért megmérgezték a tulajdonosát. Van itt kép, amit templomból loptak el
Áron András olvasta az üvegezett tárló alatt az újságlapokat
ilyeneket is árul?
egészen friss
megnézném
olvasta
Csepeli Híradó, 1945. január, romeltakarítás közben az önkéntes tereptisztí-
tók a Gubacsi hídnál, amit a visszavonulók robbantottak fel, három holttestet

találtak a törmelékek alatt, látom, érdeklí, mondta a tulajdonos, érdekes a története, tegnap éppen csak kinyitottam, egy rongyos, valamikor úgy mondták, ágrólszakadt, most úgy, hogy kukázó ember lépett be, bevallom, engedéllyel tartok gázpisztolyt, elővettem, a három holttest civilruhás fiatalember volt, olvasta közben tovább Áron András, a közelben lakók elmondták, hogy amikor a robbantás történt, egy leventeszakasz ért éppen a tűzerek mögött a hídra, a holttestek öltözékében megtalálták a leventeigazolványokat, olvasta Áron András, a kukázó ember, folytatta a tulajdonos, azt mondta, hogy az egyik kukában talált egy régi újságot, olcsón eladná, ki van rakva az üzleten, hogy régiségeket vásárolok, két napja csak száraz kenyeret evett, olcsón adná, régiség, hajtogatta, a leventeigazolványok segítségével keresik a családtagokat, olvasta Áron András, közzéteszszük a neveket, Szabó István, született 1926-ban, Horváth Lajos, született 1925-ben, Németh Ferenc, született 1926-ban, folytassam, uram?, kérdezte az üzlet tulajdonosa, Áron András a közlemény alatt a fotót nézte, ismerősnek találta, bólintott, önmagának bólintott, valóban ismerős, a tulajdonos a bólintást érdeklődésnek tekintette, eltettem a gázpisztolyt, folytatta, a szomszédos üzletláncból volt néhány bónuszom, odaadtam neki, hálálkodott, ez több napi élelemre elég lesz neki, látom, érdeklí az újság, Áron András a fotót figyelte, hídroncok, törmelék, lezuhant pillérek, alatta APN-fotó-felirat, az APN a Szovjet Távíratiróda, mondta a tulajdonos, harctéri fotós képe, gondolta Áron András

megvenném

azt mondja, uram, hogy ön rendszerelemző, bizonyára találkozott a kukázóhoz hasonlókkal

sokféleképp... mi a lap ára?

az öné, uram. Az érdeklődéséért, a figyelméért. Bármikor örömmel látom... nézelődni... szót váltani

nem könnyelműség?, kérdezte Áron András

a tulajdonos mosolygott

rokonszenves, gondolta Áron András

a végrendelet azt is kikötötte, hogy öt évig nem számolhatom fel a készletet. Addig megőrzöm, jobb, ha együtt tartom, öt év múlva így előnyösebben értékesíthetem. Az összegből alapíthatok egy zenekart, esetleg csak egy kvartettet... addig maradnak a hétvégi koncertek... meg a gázpisztoly óvatosságából

öt évre kombinál?

tervezek... gyorsan elszalad

Áron András óvatosan összehajtotta az újságlapot, a kistáskájába csúsztatva

bármikor, uram, ha erre jár

erősödött a hóesés

megy a függöny mögé hegedülni, gondolta Áron András, miközben az 1-es villamos megállója felé haladt

tizenkét óra huszonnyolc perc volt

talált a villamoson ülőhelyet. Elővette a Csepeli Híradót. Újra elolvasta

a szemközti padon ülő, az arcát sáljával takaró idős férfi előrehajolt

mondja, meddig tart ez?, látom, olvasott ember

vékony madárhangja volt

mi?, kérdezte Áron András, a hóesés?

ez az egész. Maga tájékozott lehet, ha ilyen régi lapot olvas... mondja, mi van itt?

Áron András nem tudott elszakadni a hídroncs fotójától
nem értem, kérem... pontosan mire gondol?

a férfi legyintett
meddig tart ez?

Áron András próbálta nem tudomásul venni a kérdést
a hőésés?

ez a vircsaft

vircsaft, ez jó, gondolta Áron András

mivel foglalkozik?

egy senki vagyok... nyugdíjas... valamikor tanár voltam... meddig?
nem tudom

a Thököly úti megállónál leszállt. Mire hazaért, átázott a cipője. Papucsot húzott. Nézte az órát, amíg kavargatta a forralt vízben a zacskós levest. Átmelegítette az előző napi zöldbabot, nem volt kedve tojást ütni rá. Nem mosogatott el. Kinyitotta a gépét, olvasta a korábbi aligazgató barátja délelőtt küldött levelét, közös megegyezéssel hagytam ott őket, úgy gondoltam, ez a legegyszerűbb megoldás. A közelükben sem maradok. Minden szavuk hazugság. Légy óvatos, messzire nyúlik a kezük. Rövidesen hívlak. Töröld a leveletem a gépedről

leült a karosszékébe. Próbálta rendbe szedni az elmúlt órák eseményeit. Kavarogtak az arcok, a hangok. Néhány percre elaludt. Felriadt. Ugrott a telefonhoz

vártam a hívásodat, mondta Tatjana

ne haragudj... annyi minden

segítenél?

mi történt?

volt Pilisligeten egy kis nyári otthonunk Endrével

tudom, jártam ott

megvan még, de mióta Endre meghalt, nem járok oda, lakatot tettem az ajtóra feltörték?

a múlt héten értesített a polgármester, kis falu, talán hatszáz lakos, szerették sokan Endrét, a kisiskolások, a művelődési otthonba is lejárt és?

a polgármester írta, hogy emléktáblát helyeznek el a kisházon

szép... és?

megkérdezték, felolvashatják-e a köszöntődet, amit Endre ötvenedik születésnapján mondtál a kisházban, megőrizték

persze

ma lenne az avatás. Hívtak. Kértem az egyik kolléganőmet, hogy kísérvjen el, nem szeretnék ebben az időben egyedül menni, de nem ér rá. Eljönne velem?

mikor?

most

mikor most?

nálam két óra nyolc van. Háromra érte mennék. Fél ötkor van az avatás. Ismerem jól az utat, havazásban is ötven-hatvan perc

ezért hívtad Havas Oszkárt is?
a régi hármastok... a sakkcsapat, gondoltam
mit mondott
megpróbál jönni... hallasz? itt vagy még?
itt vagyok... persze, megyek veled
érted megyek a kocsival
háromkor. A ház előtt lehet parkolni. Ott várlak
újra elaludt. Álmában a régiségboltban állt, az öné, uram, nyújtotta a hídrón-
csok fotóját Török Andor, eltehetem, tanár úr? Őrizze meg, mondta Török Andor,
állához emelte a hegedűjét, Schubertet játszott
csengetésre riadt fel
három óra öt perc volt

Tor

regényrészlet

A luxushajók nem köthetnek ki Dubrovnik kis kikötőjében, túl sok helyet foglalnának el, így a *Fantastic Voyage* is a parttól távolabb eresztette le a horgonyt. Míg vártuk a turistákat szállító hajót, percekig bámultam a több évszázados mészféher épületkompozíciót, a bástyáit, az érdes falait, az égnek meredő templomok hegyes tornyait. Tőle nem messze a Lokrum-sziget zöldellt, olyan volt, mint egy szeméremdomb, naturista strandot is kialakítottak rajta. Dubrovnik egykor független köztársaságként Velence komoly riválisának bizonyult az Adrián. Sokáig egyetlenegy háború sem hagyott nyomot az épületeken, a legutóbbi balkáni banzáj azonban nem finnyáskodott. A montenegrói–szerb nehéztüzérség felsorakozott a kopár hegyoldalon, a tengerről pedig a hadihajók ágyúzták az óvárost. Barátom, Davor épp egy ilyen hajón szolgált szakácsként. Esténként a tisztjei fogadást kötöttek, hány parti házat fognak kilőni, ahol épp vacsorára készülődnek a helyiek. Egy alkalommal fölszólították Davort is a fedélzetre, nézzen bele a távcsőbe. Belekukkantott, egy család épp vacsorázott a gyertyafénynél. A hajós tiszt parancsot adott, hogy tüzeljenek. Robbanás, majd csönd. A tiszt kikapta Davor kezéből a távcsövet, majd vállon veregette, jó oldalon szolgálsz, komám, ez külön ajándék volt számodra. Davor horvát származású volt, akárcsak a felrobbantott család a parton.

Amikor az óváros főbejárata előtt, a pilei kapunál elmeséltem Aksának Davor esetét, megszorította a kezemet. Tegnap édesanyjával beszélt Skype-on, elárulta, hogy együtt vagyunk, hogy meg akarom kérni a kezét. Anyja tajtékozott, nem házasodhat össze olyan férfival, aki nem muszlim. Döntenie kell köztem és India között. Elhallgatott. Hát nem azt állította-e korábban, hogy Új-Delhiben sokkal nyitottabbak az emberek, sőt, több muszlim nő él nem muszlim férfival, csóváltam a fejem. Édesanyja apja halála óta egy szélsőséges muszlim szervezethez sodródott, az Al-Umar Mujahideenhez, ott talált vigaszt. Az indiai kormány azonban betiltotta a terrorizmussal vádolt szervezetet, anyja pedig eladta a kis lakásukat Delhiben, majd a közeli Muzaffarnagar városába költözött, az egymással hadilábon álló radikális muszlim és hindu szervezetek harci övezetébe. Amennyiben Aksa azonnal nem költözik haza, az anyja panaszt tesz az imámnál, a vallásvezetőnél. Lehet, hogy megkegyelmeznek, és minden rendben lesz, biztattam. Szó sem lehet róla, választások lesznek, ilyenkor még kiélezettebb a feszültség, válaszolta keserűen. Ha kiderül, hogy házasság előtt összefeküdtünk, kiátkozzák, többé nem térhet vissza Indiába. Odahaza végeznek vele. És az indiai törvények, kérdeztem. Aksa lehajtotta fejét, megvan rá a módszerük, hogy so-hase derüljön ki a nyilvánosság előtt, ki volt az elkövető. És ha fölveszi a hindu

vallást? Úgy nézett rám, mint aki át akarja harapni a nyakamat. Egyrészt ne keverjem össze az európai Krisna-tudattal, a hinduizmus sokkal több annál, abba bele kell születni, másrészt a hinduk ölték meg az apját, forogna a sírjában, ha még a hitét is megtagadná! Rendben, a barátnője, Divya kivételes hindu, de akkor is! Elhallgattam egy pillanatra, majd megfogtam a kezét, és elhaladtunk a kapu fölött őrködő Szent Balázs szobra és a három márványfej alatt.

A Stradun nevű sétálóutca márványkockái úgy fénylettek, mint a tükör. Jobbra a kis Onofrio-kútnál turisták fényképezkedtek, a galambok a kút kávéjánál várták a csipsz-, kenyér- és kiflifalatokat. Lusta macskák heverésztek a kút mögötti fa hűvösében. Mindenfelé éttermek, színes butikok, galériák. Az utcán az amatőr festők giccses Dubrovnik-képeket árultak, a város élte a nyári turista-szezon zsúfolt mindennapjait. Az emberek nem pusztán a Stradunon, hanem a szűk kis utcácskákban is nyüzsögtek. A luxushajónk miatt megkétszereződött az embertömeg, folyton testeknek dörgölőztünk, nehezen haladtunk. Bábeli lárma. Letértünk egy szellősebb sikátorba, meg akartam mutatni Aksának egy reneszánsz kori graffitit. A dalmát barátom, Rade mesélte, hogy az elején jobbra kell fordulni a Zlatarić utcába, és az éttermek közötti falon ott lesz. Kis segítséggel ugyan, de megtaláltuk a Szent Rókus-templom falába vésett szavakat:

PAX VOBIS. MEMENTO MORI
QUI LUDETIS PILLA.
1597

Béke veletek. Emlékezzetek a halálra, labdajátékosok, világítottam meg Aksának a graffiti értelmét. A középkor óta a kölykök a közelben fociznak, a Szent Rókus-templom fala a kapu, vagy a közeli Široka utcában rúgják a bőrt, a falak pedig eléggé visszhangosak, valamelyik korabeli lakó vagy tanuló diák nem bírta cernával, így próbálta elrettenteni a zajos futballozókat. Aztán elvezettem Aksát a nevezetes árvaházhoz, a befalazott ajtaja fölött még mindig ott a latin nyelvű idézet:

COCHALVIT COR MEU ITRA ME ET DITATIONE MEA EXEARDESCET IGNI

Elővettem a mobilomat, bekapcsoltam a netet, beírtam a keresőbe a szöveget. Dávid 39. zsoltárából származott: „Fölhevült bennem az én szívem, gondolatomban tűz gerjede fel”. Megkerestem az angol fordítást is. Aksa lelassított, szemmel láthatóan kínlódott. Nem tud lemondani Indiáról, de rólam sem. Akkor még ne utazzon haza, bármit is mond az anyja, válaszoltam. Elmentünk a Gundulić térre, a közepén barokk-kori szobor, a horvát költőt, Ivan Gundulićot ábrázolja, aki eposzt írt a török Oszmánról. Olvastad, kérdezte Aksa. Nem, motyogtam. Körülöttünk zsongott a dalmát piac: zöldségek, gyümölcsök, zöld és fekete olívabogyók, tonhal, travarica és lozovača pálinka, fehér- és vörösbor, olaj, a kofák hangosan kínálták az árut, kóbor macskák ólálkodtak a standok körül, várták a potyafalatokat. Egy fiatal sráctól vettem száraz dalmát sonkát, pršutát. Kenyeret is szerettem volna hozzá, tudakolni kezdtem, hol a pékség. Viszont a kenyér szót ösztönösen szerbül mondtam, „hleb”, megfeledeztem arról, hogy horvátul „kruh”. A fickó összevonta szemöldökét.

„Jesi li ti Srbin?“, kérdezte mogorván.

„Ne, ja sam Mađar iz Vojvodine.“

„Aha, vidim voliš Ciganke!“, enyhült meg kissé, és Aksára mutatott.

„Sorry, I dont speak Croatian“, válaszolta Aksa visszafogottan.

„Odakle ti je ova?“, kérdezte tőlem.

„Iz Indije.“

„Evo vam malo travarice za dobru Kama sutru!“, kiáltotta nevetve, és nekünk ajándékozott fél liter gyógyfüves pálinkát.

„Ona je Muslimanka, ne pije“, mondtam neki, „Ali ja nisam, hvala ti!“, és eltettem a travaricát a hátizsákomba.

„Jebeš Muslimane, sve su ti to teroristi. Ajde, marš odavde!“, rivalt rám mérgesen az árus. Én pedig el sem köszöntem, magammal vontam Aksát, aki az egészből csak annyit értett, hogy a muszlimok terroristák. Pedig a háborúban együtt védtek a bosnyák muszlimok és a horvát katolikusok a várost a túlerőben lévő pravoszláv montenegróiakkal és szerbekkel szemben. Jobb, ha minél előbb elhúzzunk innen, javasoltam.

Továbbhaladtunk a katedrális irányába, ott leültünk egy jazzkocsmá épp üresen maradt asztalához. A biztonság kedvéért horvátul kértem a pincértől két italt.

„Dvije mineralne vode molim!“

„Gazirane?“, kérdezte a csontos arcú pincér.

„Negazirane“, válaszoltam.

Mi a különbség, kérdezte Aksa, amikor a pincér távozott. Szerbül nem „dvije“, hanem „dve“. Igazából, bizonyos nyelvjárásokban a horvátok is és a szerbek is használják mindkét változatot. Akkor meg mi a baj, csodálkozott Aksa, úgy olvasta a neten, itt véget ért a háború, közben szívószállal szűröskölt a citromkarikás ásványvizet. Á, a háború mindenütt olyan, mint a luxus a hajónkon: sohasem elég. Aksa eltolta magától a kiürített poharat.

„It's never enough!“, dúdoltam magam elé, majd az órára pillantottam. „Oh, it's time!“

Szóltam a pincérnek, fizettem, borraivalót is adtam, majd véletlenül szerbül köszöntem meg a szolgálatát, a „hvala lepo“ horvátul „hvala lijepo“-ként csengett volna. A pincér azonban nem hajtott el az anyámba, barátságosan intett búcsúzóul.

Sissi piercinggel. Látomások Miramarében

A sor végén álló fiatalok nehezen hiszik el, amit mondanak nekik. Minden egyes termet végig kell nézniük, főként pedig meg kell hallgatniuk az idegenvezetőt, egy náluk alig idősebb lányt, aki, mintha karót nyelt volna, úgy áll előttük, mindennel felszerelve, teljes hivatástudattal, sorszámmal a nyakában. Magyarok és fáradtak. Pécsről körülbelül öt óra lehet idáig az út, nem számolva a pisiszüneteket. Kinn szeretnének maradni a szabadban, frizbizni a parkban, lepihenni a fenyők alatt, fotózkodni a telefonjukkal, ám a programban most múzeumlátogatás következik. Délután vigaszképpen néhány órát kapnak vásárlásra a Torri d'Europában, az azték mauzóleum formájú új bevásárlóközpontban, ahová minden országból, ahonnan autóbusszal ide lehet jönni, érkeznek is a vásárlók. De most a kultúrán a sor. Ami ott van fenyegetően az „antik stílusú” vitrinek mögött. Közben egy másik csoport – genovai nyugdíjas nők, a derekukra csatolt kötelező esőkabáttal, sose lehet tudni – menetre készen, miközben idegenvezetőjük már hadarja is: „A Miramare kastély és a park a grignanói karszt egyik sziklafokára épült Habsburg Ferdinánd Miksa főherceg (1832–1867), Ferenc József osztrák császár öccsének kívánsága szerint. Kérem, jöjjenek előrébb, igen, közelebb. Karl Junker tervei alapján indult meg az építkezés, és a kastély külső burkolata 1860-ban már készen is volt. A berendezés és a belső dekoráció Franz és Julius Hofmann tervei alapján készült el 1864-ben, amikor Miksa már Mexikóban tartózkodott. Miksát mexikói császárrá koronázták, majd Querétaróban 1867-ben golyó általi halálra ítélték. Azon kevés főúri rezidenciák közül, amelyeket nem építettek újjá, a maga bútorzatával és eklektikus díszítésével ez a kastély a tizenkilencedik század közepi életstílus báját tükrözi, ott, ahol a mediterrán hatás a jellegzetes északi formák hangulatával találkozik.” Az idegenvezető persze átsiklik a kastély két lakójának szerencsétlen sorsa fölött: az egyikük, a férj, akivel a mexikói sortűz végez, mielőtt még ideje lett volna élvezni a kastély pompáját és remek díványait, a feleség, aki megözvegyül, és megbolondul az unalomtól és a fájdalomtól (de főleg az unalomtól). Az idegenvezető nem beszél Carlotta elmeállapotáról, és arról a szóbeszédről sem, mely szerint tébolyodottnak nyilvánítása az udvar ötlete volt csupán, hogy a lehető legdiplomatikusabb módon leplezzék a hercegnő kommunizmus iránti szimpátiáját.

Mauro Covacich 1965-ben született, filozófiát tanult a trieszti egyetemen. Első regénye 1993-ban jelent meg, poétikájának egyik jellemző motívuma a személyes identitás keresése. Munkatársa a *Corriere della Sera*-nak, *Safari* címmel rádiójátékot készített a boszniai háborúról. *Trieste sottosopra* (A felfordított Trieszt) című, 2006-ban megjelent kötetében tizenöt esszében mutatja be Trieszt sokszínű arcát.

A pécsi fiatalok felkészültek a belépésre, türelmes birkanyájként indulnak el a férlárnyékban lévő jegypénztár felé. Néhányan még egy utolsó pillantást vetnek a falcsipkézet, a toronydíszek, a homlokzat megnyugtató formáira. Valójában a kastély pont úgy néz ki, ahogyan egy kastélytól elvárható, vagy inkább ahogyan mondjuk tízévesen az ember elképzeli egy kastélyt. Hófehér, érintetlen, középkorias, mintha kartonpapírból vágták volna ki a körvonalait. A magyarok nem kérnek mást, mint hogy tovább nézhessék kívülről – huszonnégy hektár a gyönyörű park, ami lágyan emelkedik felfelé, tetejéről láthatod a tengert és a sziklákat, és küldhetsz sms-t annak, akinek akarsz, vagy heverészhatsz a fejhallgatóddal, csaphatod a szelet a lányoknak, vagy akár tovább nézheted a kastély homlokzatát – de nem, itt most be kell menni az épületbe, különben nincs vásárlás a Torri d'Europában.

A hátuk mögött a szökőkút virágos szegélye és a következő csoport érkezése miatt nyitva maradt kapu között elhúzó két lány futómezt. Jó néhány fej utánuk fordul. Barnák, már április elején jól lesültek, látszik erős farizmusuk a nadrágban, a köldökükben a piercing szilárdan áll, jól tartja a hasizmus erős hálózata. Két trieszti nő – láthatóan már nem éppen lányok – ebédszünetben.

Azok közül, akik megfordultak utánuk, hányan tették ezt ösztönös vonzódás miatt, és hányan azért, mert sokkot kaptak attól, hogy az induláskor bennük élő, Sissivel, operettel, szalonokkal, arisztokráciával teli Trieszt-kép összetörni látszott? Azért kérdezem ezt, mert egy csomó embert ismerek, akik néhány napos trieszti tartózkodás után elárulták zavarodottságukat. Az első pillanatban minden a várakozásokat látszik igazolni, és az a benyomásod, hogy mindjárt Romy Schneider fog előtted elvonulni hintóban, aztán kezded megérteni – ahogyan ezek a kirándulók is –, hogy a közhelyek nem számolnak a valódi város összetett világával. Még sincs ellentmondás. Vagyis inkább Trieszt valóságos identitása a maga ellentmondásos természetén át mutatkozik meg. Sissi például, a szép Sissi, aki gyakran jött ide, hogy meglátogassa bolond sógornőjét, két órát tornázott naponta. Szerette a hosszú sétákat a parkon túl is, mindig kíséret nélkül (így történhetett, hogy 1898-ban, egy hűvös szeptemberi reggelen Luigi Lucheni anarchista több késszúrással megölte a Genfi-tó partján). Schönbrunnban Sissi hercegnő gyűrűkőn is edzett, amiket egy tükrökkel borított teremben szereltetett fel a méregdrága mennyezetre. Megrögzött diétázó volt, olyannyira, hogy szinte ő vezette be az első anorexiás divatot, azt a gyötrelmes érzékenységet, amivel tele vannak a Soho vegán éttermei. Adózott a tetoválás szeszélyének is. Egyszóval az igazi Sissi, éppen mint az igazi Trieszt, nem az, amit mindig is elképzeltetek, nem Romy Schneider, és nem is az az idős asszony, aki még most is tizenkilencedik századi nagyasszonyként felcicomázva járja a belvárosi utcákat. Nem, Sissi, csakúgy mint Trieszt, egy mai fiatal, tetovált, izmos, egészségtudatos negyvenes nő, akit könnyűszerrel el tudok képzelni, amint elektrokoagulátorral epilátatja magát, le van sülvé, és miért is ne, piercing van a köldökében, mint az előbbi két futónőnek.

Továbbmegyek a park felsőbb része felé, oda, amelyik Grignano picinyke állomása felé nyúlik tovább, a sziklába vajt alagút fölött. Ebben halad tovább a part menti út, majd a terep hosszú törzsű fákba álló kis erdővé változik, egyre lágyabb ívben és egyre ritkásabban magasodó fákkal. Itt megváltozik a látogatók összetétele. Leginkább külföldiekből áll, de ők nem turisták. Ők a Sissa (Felsőfokú Tanulmányok Nemzetközi Iskolája) tudósai. Matematikusok, fizikusok, csillagá-

szok, genetikusok, neurobiológusok, többnyire távol-keletiek, az uzsonnás zacskójukkal sétálnak, amit mint újszülöttet fognak a kezükben, a fejüket úgy tartják, hogy látszik, szippantani akarnak néhányat a jó levegőből, mielőtt visszamennének, és a tudományok nagy kérdésein törnék a fejüket a szép, csillogó üvegablakos épületekben, amelyek feljebb, a meredeken kanyargó Beirut utcát szegélyezik. A Sissa intézetei gyakorlatilag a Nobel-díjasok fészkei, meg azon kutatóké, akik nemsokára meg is kapják ezt az elismerést. Érdemes volna megmérni a környék sugárzását, a rendkívüli tehetségek akkora számban vannak itt jelen. Mintha érezném is a magas fokú agyi működést, az egyenletek és gondolatok ama elektromágneses mezejét, amibe éppen most lépek be. Könnyed fejmozdulattal üdvözlök egy padon ülő indiait, ő mosollyal viszonzza. A térdén egy kis tálkát egyensúlyoz, ebből veszeget az ujaival valamilyen főtt gabonát. Vajon a Sissa menzáján lehet-e keleti ételeket kapni, vagy az indiai tudós ma reggel készítette ezt magának, mielőtt munkába indult? Legszívesebben megkérdezném tőle. Az egyik Nobel-díjas egyébként egy matematikus, ha nem tévedek, indiai. Közben két másikkal találkozom, kínainak néznek ki, így lemondok arról, hogy megzavarjam az indiait, miközben ő az agyát táplálja, és az annak otthont adó testet.

Több mint becses itt a Sissa tudósainak jelenléte, mégsem tartoznak abba a képbe, amit Trieszt magáról mutat – kivéve talán azokat a helyzeteket, amikor a nyilvánosság előtt szerepelnek. Gyantaillatú menedékükben élnek itt, a miramarei fenyvesek között. A városban ritkán fordulnak meg, elkerülik – persze nem tudatosan – azt a Közép-Európa-képet, amit viszont a turisták a város életének eldugott részleteiben azonnal megtalálnak.

Trieszt minden tekintetben Közép-Európa tökéletes metonímiája – Habsburg-örökség, fajok keveredése, többnyelvűség és legfőképpen nagy lélegzetű és európai értelemben erőteljes jegyekkel bíró irodalmi hagyomány –, ha azt mondom, Trieszt, mindezekre egyszerre tudsz gondolni. Ám ha itt laksz ma, a huszonegyedik század első éveiben, az az érzésed, hogy a közép-európai kultúra, így tehát a „triesztiség” is az irodalmi önkifejezésben nemcsak a saját megkülönböztető minőségét, hanem a saját történetét is megtalálta. Vagyis azt gondolom, hogy Közép-Európa nem csupán közép-európai könyvekből áll, amelyek újraírják a közép-európai imázst, hanem mindenekelőtt közép-európai emberekből, akik minden reggel felébrednek, reggeliznek, munkába mennek vagy tanulnak, és nem úgy tűnik számomra, mintha az irodalmiasság megelégedne ezekkel a jelenségekkel. Amennyiben, mint ahogyan remélem, az irodalom az, ami az életből táplálkozik, és nem fordítva, akkor jó, ha megfigyeljük, hogy mennyivel változatosabb, elmentmondásosabb és talán mennyivel érdekesebb is a trieszti élet ahhoz a jóllehet hízelgő közhelyhez képest, amibe bezáródott. Ezt a gyönyörű parkot, amely Habsburg Miksa gondos kertészeinek keze munkája, most indiai matematikusok és kubista mintás tornaruhás maratonfutónők látogatják. Ma az én városom egy lycra bodyba öltözött, kobaltkék hajú Sissi, nyakán szalamandratetoválással. Hercegnőhöz illő, keskeny ujjai vannak, de rágja a körmét.

Ha jobban megnézzük, nem is jelenbéli változásról, a szokásos, egy adott korszakhoz kötődő szinkretizmusról van szó. Az osztrák–magyar Trieszt mellett mindig is volt egy másik Trieszt. Az irodalmi kávéházak, Svevo és Joyce mély barátságának városa mellett mindig ott volt egy másik, finom és fesztelen, pika-

reszk, szinte carioca-jellegű város. Ott van a barcolai tengerparti sétány például, ahol az emberek az év hat hónapjában napoznak, és októberben is fürdenek a tengerben. Van valami antik, morális hedonizmus a triesztiekben. És egyfajta easy-going modern vitalitás is, kaliforniai módra. Olyan életszeretet, amit a venetóiak és az udineiek élvhajhászásnak tartanak, csak azért, mert elüt az északi termelés és profitszerzés standardjaitól. Nem véletlen, hogy sokan közülük Triesztet észak Nápolyának tartják.

Íme, ez Trieszt, és ez a triesztiség nem jutott el a könyvek lapjáiig, nem lett belőle irodalom. Mégis igaza van a genovai nyugdíjas nők idegenvezetőjének, amikor azt mondja: „Olyan hely ez, ahol a mediterrán hatás a jellegzetes északi formák hangulatával találkozik”.

Miközben megcsodáljátok Carlotta szobáinak csipkéit és lámpáit, ahogyan a szegény pécsi fiatalok fogják ezt tenni, soha ne feledjétek: keressetek egy ablakot, pillantsatok ki a napra, a tengerre, tartsátok észben, hogy Trieszt déli város, Észak-Európa legdélibb városa.

Lemegek egy ösvényen a nyugatra fekvő réteken át, amelyek mintha a grignanói öbölre néző természetes teraszok volnának, fűszőnyegekkel, amelyek meg-megvillannak a matrózruhas középiskolások hátizsákjai között. Ezeknek a tavaszi kiáltásoknak az öröme olyannyira erős, hogy szinte tapintani lehet. Kártyáznak, futkároznak, nevetnek, nevetnek, mint a bolondok – különösen a lányok, párban, sugdolóznak, úgy tesznek, mintha csipkedéseket hárdítanának el az egyik kezükkel, a másik mindig a mobilhoz van tapadva – mohón veszik a friss levegőt, amit most lehet, ezekben a napokban, április elején. Miramaréban lógni mindig is kötelező volt minden generáció számára, különben a triesztiiek felnőtt korukban is szeretik ezt a parkot, azon ritka helyek egyikét, ahol a turisták és a helyiek véletlenszerűen ugyan, de keverednek egymással.

Visszafelé, a kijárat felé veszem az utam, és egy pillanatra megállok a kavicsos sávon Grignano fölött. Nekitámaszkodom a korlátnak az érmével működő távcsövek mellett, bámulom a sorba rakott asztalokat a kávéházak teraszán odalent, a hátrahajtott fejeket, a napnak kínált nyakak orgazmusát, aztán a kikötőt, egy fickó éppen a vitorlát kötözi a bumrhoz, egy sikkes éttermet, ahol a teraszon meghagyták az ott növekvő fenyőket, amelyek már a tetőig érnek. Lejjebb, de még szabad szemmel is jól láthatóan ott van Bagno Riviera, húsz méter magas betonoszlopával, ami megtöri a partszakasz zöldesbarnás bővületét, és amiről a vendégnek az az ötlete támadhat, hogy lifttel tud lemenni a partra. Látom, ahogyan munkások festik a kabinokat. Két nyáron át én is ezen a strandon dolgoztam. A fürdőmesterek legszebb időszaka ez, amikor ellenőrzöd az evezősvillákat, megolajozod a csigákat, lesöpröd a homokot és a leveleket a vécéről, lesúrolod az algát a lépcsőkről, kisöpröd a túleveleket az ereszcatornából, együtt uzsonnázol a többiekkel, lógatjátok a lábaitokat a mólóról, még nincs meleg, nincsenek emberek, senki, de lényegében mégis elkezdődött a szezon. Aztán jön a hajófelügyelet, az izzadság, a hordárkodás, a borraivaló, a lányok, igen, a lányok is, de csak később – most április van, és festik a kabinokat.

Grignano lényegében az adriai tengerpart utolsó homokos szakasza. Nincs igazi hullámtér – a tengerhez vezető utat lebetonozták –, de a vízben ugyanazt a ho-

mokot találod, mint amit Riminiben is. Miramarétól kezdődően sziklás a tengerfenék, határozottan sziklás egész Isztria és Dalmácia partvidékén, mintha egy másik tenger kezdetét jelölné, az átlátszót, a kristálytiszta, és talán egy másik földet is. Grignano a Nyugat utolsó métere. Innen, pont ettől a miramarei korláttól, amire támaszkodtam, kezdődik Trieszt, a sziklával, a szelekkel, egy nem éppen egzotikus világ színeivel, ám ami bizonyára kevésbé bensőséges a venetóiaknak és az emília-romagnaiaknak.

Nem tudom megmondani, hogy a központi parkoló tumultusában ott vannak-e a magyarok. A genovai nyugdíjas nők igen, könnyen felismerhetők az eskabátjukról és a szinte egyöntetűen kékes színű dauerjükről. Néhányuk hóna alatt ott a múzeum katalógusa. Mindegyiküknek egy oktávval magasabb a hangja, mivel most következik a nap csúcspontja: halvacsora az egyik csoportokra szakosodott étteremben a száz közül itt, a rabuiesei határátkelőhelynél. Van itt osztrák, jó néhány olasz és egy cseh autóbusz. A pécsit nem látom. Szeretném azt hinni, hogy ez jó jel a kastélyba hurcolt fiatalok miatt. Gondolni sem merek arra, hogy hol nyithatják ki végre az ebédre hozott zacskóikat. Az állomás mögötti téren? A körgyűrű egyik megállójában? Én tudom, hová vittem volna őket. Elhagyom a tolongó tömeget, s közben azt képzelem, hogy velem vannak. Most én vagyok a csoportvezető. Elég megtenni további két-három száz métert, és megint nyugodtan sétálhatunk anélkül, hogy bárkibe beleütköznénk – közben jönnek még futó Sissik, mások görkorcsolyáznak, vannak Sissik, akik kerékpároznak –, itt a turisták már általában buszon ülnek, nem látják a fehér oszlopokat, a távolabb elnyúló város fenséges testét, mivel az épp a menetiránnyal szemben van. Ahogy odaérünk a csendőrlaktanyához – azt hiszem, Olaszország legszerencsésebb csendőrei ők –, van egy elbűvölő kis partszakasz, ami még a park tenger felőli részéhez tartozik, tehát el van zárva a fürdőzők elől. Amikor ötödikes voltam, a tanárnőnk elhozott egyszer ide bennünket egy május végi reggelen, hogy takarítsunk a strandon. Kesztyű, nejlonzacskó, és gyérünk! Ez 1976-ban volt, amikor a környezet védelme még valami nagyon úttörő és enyhén törvénysértő cselekedetnek számított, legalábbis Olaszországban. Azon a reggelen én és négy másik pernahajder titokban megfürödtünk. Umberto lábáról lejött a bakancsa a vízben, ő meg visítani kezdett, mint egy disznó, mert nem tudta újra felvenni. Soha nem fogom elfelejteni a tanárnő rémületét, amikor meglátott bennünket alsógyatyában, átfagyva, Umbertóval, aki reménytelen harcot vívott a bakancsáért. Megpróbált segíteni neki, de rögtön sírva fakadt ő is. Mintha magára vállalta volna amiatti felelősségünket, hogy bementünk a vízbe, és amiatt is, hogy Umberto bakancsa összement. Ha esetleg Susanna Montecalvo olvassa ezeket a sorokat, szeretném, ha tudná: én aznap reggel megértettem, mit jelent tévedni, és számomra, kis termete ellenére örökre ő marad a nevelés egyik óriása.

És most azt jut eszembe, hogy vajon az a firenzei lány beilleszkedett-e a város életébe, megtalálta-e a szerelmet egy trieszti fiatalember személyében, aki elmesélte neki a hely titkát. Én a magyar fiataljaimnak azonnal megmutatnám a sziklát. Miközben a szendvicseiket majszolnák a tenger közvetlen közelében, megkérném őket, hogy forduljanak meg, és nézzék azt az ananász formájú sziklát, ami körülbelül tíz méter magasán emelkedik a laktanyával szemközt. Ott a bokrok között aligha volna hely, hogy egyáltalán állva maradjunk, anélkül, hogy le-

gurulnánk, viszont – íme a meglepetés! – van rajta egy természetes nyereg, amit mintha pont arra találtak volna ki, hogy leheveredjünk rá... kettesben. A magyar fiataljaimnak elárulnám, hogy a tenger felőli oldalon, azaz a rejtett részen nagyon könnyen fel lehet ide jutni. Nyári estéken olyan, mintha egy lakatlan szigeten lennénk – a háttérben a város hunyorgó fényeivel és a végre elsötétült ég világító csillagaival –, olyan, mintha egy, a semmi közepén felejtett ananász koronáján ülnénk, noha az autóbuzsparkolótól és a laktanyától csak néhány lépésre vagyunk. Természetesen lehet, hogy az a pár, aki felmegy oda, csak beszélgetni fog, legalábbis ezt kellene mondanom a magyar fiataljaimnak – de jobban megvizsgálva a szikláról lejövők arcát, ritkán történik csupán ez. Igen, azt volna kedvem mondani nekik: látogassatok el ide néhány év múlva a szerelmeitekkel, és ha nincs lenn autó (ami a „foglalt” egyezményes jele), álljatok oda a tiétekkel, és menjetek föl, hogy élvezzétek az estét. Többet mutat Trieszt önmagából ezzel az ananással, mint azok a szobák, amiket az imént láttatok a kastélyban.

SZOKÁCS KINGA fordítása

Laurin rózsakertje

Elbeszélő költemény. Részlet

A *Laurin rózsakertje* egy vagy esetleg több ismeretlen szerző műve, A *Nibelung-énekkel* nagyjából egy időben jöhetett létre, és a nagy elbeszélő költeményhez több szálon is kapcsolódik. Egyik főszereplője Veronai Dietrich, aki A *Nibelung-ének* második felében is jelen van, de az egész *Laurin*-költemény maga is tekinthető a *Nibelungok* travesztiájának. Ez esetben a *Nibelungok* történetében szereplő Attilából, a hun királyból a törpék fejedelme lesz, aki egy hirtelen ötlettől vezérelve rabolja el a germán hercegkisasszonyt, a *Nibelungok*-beli Kriemhild megfelelőjét. Ugyanakkor egy dél-tiroli eredetmondára is visszavezethető a történet: ma is látható a Dolomitokban, egy Schlern nevű hegy oldalában egy gleccserkatlan, amely alkonyatkor vörös fényben izzik, és a hagyomány szerint ez volt Laurin rózsakertje. Az is elképzelhető, hogy valamiféle történelmi hagyományt őriz a költemény. Arról a harcról tanúskodik, amelynek során a germánok – akár a gótok, akár a longobárdok – leigázták a tájék romanizált kelta őslakóit, a mai rétorománok őseit.

A *Laurin rózsakertje* naivabb és következetlenebb a korszak nagy, reprezentatív elbeszélő költeményeinél, Gottfried von Strassburg *Tristanjánál* vagy Wolfram von Eschenbach *Parzivaljánál*, de elbeszélői sodra és költői szépsége is ebből fakad. Olvasása közben mintha a Grimm-mesék egyik forrásvidékén járnánk.

Az előző epizódokban Verona fejedelme, Dietrich kalandozásra indul Dél-Tirolba, ahol egy erdőszélen megpillantja Laurin bűvös rózsakertjét. Kísérete elpusztítja a rózsakertet. A helyszínre érkező törpekirály több ízben rájuk támad, utoljára föld alatti királysága területén, a hegy belsejében, ahová álnokul becsalta a veronai lovagokat. Mindannyiszor vereséget szenved. Dietrich irgalomból meghagyja az életét, és fogolyként magával hurcolja Veronába. Ebben az epizódban is megőrződhetnek történelmi nyomok: pogány törzsfők és fejedelmek keresetény hitre térítésének emlékezete. Gondolhatunk a régi magyarokra is.

Az itt olvasható epizódban Dietrich és kísérete éppen behatol a hegy belsejébe, elfogadva Laurin meghívását. A kísérethez tartozik egy Dietlaub nevű fiatal stájer lovag is. Az ő húga Künhild (a név szembeötlően hasonlít Kriemhildre), akit Laurin elrabolt és feleségül vett, bár a házasságot nem hálta el. Hogy Künhild miért maradt szűz, az a ránk maradt szövegváltozatokból éppúgy nem derül ki, mint az, hogy miképpen rabolta el a törpekirály. A lényeg az, hogy a lovagok és a törpék élet-halál harcában az előbbieket győznek, és – nem utolsósorban – Künhild is kiszabadul.

- Kövezték Laurint mindnyájan, egybe
egy barlangokkal teli hegybe.
Wittig erre nem szívesen lovagolt,
mert ebből kinkeserve volt.
Amikor a hegyet meglátták,
800 lenne már közelebb: elvárták.
Másnap reggel, amikor virradt,
végre oda is ért a kis had.
Még akkor hajnalban
odaértek halkan
a hegy lába körül
egy szép réthez. Ennek ki-ki örül,
mert itt sok szépség megül.
A réten volt afféle sok,
810 amire vágnak a gondolatok,
vagy amit a szív elgondolhat.
Volt mindenféle édes illat,
volt szépséges madárdal.
A réten sok szép-féle járdal.
Volt szárnyakból tarka pergés,
úgyhogy a madáracsicsérgés
815A hegyet-völgyet betölthet,
és be is töltött hegyet-völgyet.
A réten sokféle állat látszik,
aki a másikával játszik,
egymást merészségben követve,
820 ide, a rétre kivetve.
Igazat mondok, elhiggyétek:
örömteliek az ilyen rétek.
Aki egy ilyen rétre felvigyáz,
szívéből elmúlik a gyász.
Azt mondta a Veronai:
„Minden bánatom tavalyi.
Ha meg nem csal az eszem, nyomban
azt hiszem, vagyunk a Paradicsomban.”
Wittig erre azt felelte:
830 „Ötünket ide Isten vezérelte,
hogy otthon azzal henegehessünk:
itt egy nagy kalandon átestünk.”
Szólt Hildebrand, a terökövác:
„Ha ér valamit a bölcs tanács,
és két kézzel fogtok abba kapni,
a törpe nem tud minket becsapni.”
A kicsi Laurin meg azt mondja:
„Távvozzék szívetek bármi gondja.
Örüljetez ennek a rétnék:
840 szép arcát mutatja a létnek.

- De mindezen öröm semmiség,
 amellet, ami a hegyben fog várni még.
 Ha kijárunk a levegőre,
 idejutunk, erre a legelőre.
 Ki-ki fon majd egy koszorút.
 Utána táncba visz az út.
 Ott lesz majd sok piros ajak
- 847A** és karcsú derekú nőalak.
 Majd a rétről, hogy még jobban legyünk,
 a hegy belsejébe visszamegyünk.
- 850A** A hegyen kívülről és belül
 vigalmunk soha el nem ül.”
 És így folytatta a beszédet:
 „Megosztom veletek ezt a rétet.
 Uraim és barátaim:
 mindnyájunké virágaim.”
 A társaság továbbhalad.
 Otthagyják a réten a lovakat.
 Laurin, a nagyurakkal egyben,
- 860** bevonulást tart a hegyben.
 Amikor az első ajtón belépnek,
 jön tizenkét lány. Hű, de szépek!
 És hű, de pompás az alakjuk!
 A Veronainak sok hódolat jut.
 Látszik: az érkezőket várták.
 Utánuk az ajtót bezárták.
 Most már, legyen bár sasszemed,
 az ajtót nem látod és nem leled.
 Azt mondja Wittig, az erős:
- 870** „Bizony, ez nekem hideglelés.
 Ha még lehetnék odakint,
 a törpe ilyet nem tehetne megint.”
 A kicsi Laurin ilyet mond:
 „Ne ébredjen bennetek gond.
 Nem bántlak titeket sohasem.
 Hűségemet meg nem szegem.”
 Nemes lovag számtalanul
 az érkező nagyurakhoz vonul.
 Viseletük a legpompásabb,
- 880** amit szabó emberre rászab.
 Az aranyszál a szövet fényét adja.
 Dietrich urat szépen fogadja
 és társait a törpenép.
 A ruhákat sokféleképp
 ékíti kőönttyű és násfa.
 Van nekik ezekből rakásba.
 Laurin az urakkal törődik.

- Azt hisszük: tartós barátság szövődik.
 Ha a dolgok mélyére vájnál,
 890 úgy látnád: nagyobbak bármely királynál.
 Mással, mint harccal egy sem érte be.
 A bátorság életük lényege.
 A négy rettegéstelen
 lovag előtt sok szépség megjelent.
 Aranyból voltak a padok.
 Mindegyik drágakövektől ragyog.
 Azokra ült le az öt vendég.
 A törpe nézi: kedvükre mi lehet még?
 Töltöttek nekik bort és márcot.
 900 Mindkettő a legjobbnak látszott.
 Sok vigasságtól hangos a terem.
 A törpék játszanak több hangszeren.
 Egyesek énekelnek.
 Mások táncra kelnek.
 Nézik a hősök erejét.
 Ki-ki hajítja gerelyét.
 Örömet mindenki meglelé.
 Így ment a játék mindenfelé.
 Volt lovagi torna, öklelés,
 910 pajzdöngetés, kopjatörés.
 Szerettek effélet csinálni.
 Sok vitéz külleme királyi.
 Jött hegedűs, jött tamburás,
 jött cimbalmos, jött harsonás.
 Belép a fejedelmi körbe
 két bájos, mulatságos kis törpe.
 Más kettő nyirettyűt emelt.
 Mindegyik igen jólnevelt.
 Értékes a ruházatuk.
 919A Barátságos az ábrázatuk.
 920 Kezükben egy-egy hegedű:
 egy országnál is nagyobb becsű.
 Vörös aranyból vannak azok.
 Mindkettő drágakövektől ragyog.
 Édes hangot hallat a húr.
 Nem unatkozik az öt úr.
 A zenét ki-ki örömmel hallja.
 A Veronai megvallja:
 „Ez a mulatság nekem tetszik.
 A hegy gyomrát örömök jegyzik.”
 930 Jött az urak elé – érdekes! –
 két remek hangú énekes.
 Szépen tudtak fejedelmi
 932A témákról énekelni

- az urak füle hallatára.
 Ők figyeltek is kettejük dalára.
 Ez a dal pedig édesen cseng,
 végig az egész hegyen zeng.
 Aki az énekszót megérti,
 ahhoz búbanat nem tud férti.
 Künhild úrnő is színrelép
 és szolgálói: kurta nép.
 Szép törpelányok, öröm nézni rájuk.
 Csupa cicoma a ruhájuk,
 csupa selyem és tenger gyöngye.
 Legjobb anyag legjobb formába öntve,
 legjobb, ami találtatik
 az országban kelettől nyugatig,
 vagy amit választ a józslés meg az ihlet.
 A ruha a lányokhoz pompásan illett.
 Visel a királyné, a szép,
 948A aranykoronát rangja jeleképp
 és benne sok drágakövet,
 950 amelyeket tünde fény követ.
 950A Hord a fején vagyont, egész országot érőt.
 Dietrich urat és a négy kísérot
 a királyné kedvesen fogadta,
 előkelő módját megadta.
 Azt mondta: „Dietrich úr, Isten hozott,
 aki Veronát kormányozod!
 Mindenki örvend, aki láthat.
 A kiválóság téged áthat.
 A bátorság benned legfőbb erény:
 ez általános vélemény.
 960 Gyalázat hozzád nem tapad,
 960A jó hírneved el nem apad.
 Nemzetséged előkelő, nagy.
 Minden más férfinál dicsőbb vagy!”
 Dietrich úr a háláját közli.
 Az úrnő a többi vendéget üdvözli.
 Bátyjában örömet leli.
 Fehér karjával átöleli,
 csókolja, nyakába borul,
 melle a melléhez szorul.
 Átfonta bátyja testét a karja.
 970 Az ember szívét facsarja,
 amikor a szép lány, a szűz
 fogsága miatt panaszt panaszba fűz.
 Így szól Dietlaub: „Húgom, te drága,
 ha nem jó hely neked a hegy belvilága,
 ahol eddig maradnod kellett,

- és ha nem szeretsz élni a törpe mellett,
akkor tőle most különválhatsz,
és kint egy derek férjet találhatsz.”
Szólt Künhild: „Bátyám, te drága,
980 az lesz, ami a szíved vágya.
Itt bent, láthatod, megvan mindenem,
és nem hiányzik semmi sem.
Mulatságnak örvend a szív.
A hegy sok ékessége hív.
Udvarhölgyeim kedvesek.
De nekem e jó dolgok kevesek.
Utálatot érzek e néppel szemben,
mert itt senki sem hisz Istenben.”
Így halljuk a szép szüzet beszélni.
990 „Keresztények között akarok élni!”
Szólt Dietlaub: „Húgom, te drága,
ezen ne múljk elked boldogsága!
992A Elviszlek ettől a kicsitől,
még akkor is, ha emiatt megöl!”

798. Wittig erre nem szívesen lovagolt, „Wittigen was die rays laid”: arra gyanakodhatott, joggal, hogy Laurin cselvetésre készül. Lásd még a 870-872. sort.
806. egy szép rét: ahogy más középkori költeményekben, itt is az emberi civilizáció és a „vad ország” közti idilli senkiföldje.
829. Wittig: a pommersfeldeni és a frankfurti változatban e helyütt ez a név olvasható, és ez látszik logikusnak. A koppenhágai kézirat ezen sorában „Hildebrand” áll.
847A. A sort a frankfurti változathoz vettem át.
850A. A sort a pommersfeldeni változathoz vettem át.
881. aranyszál: a középkorban a brokát duplarétegű nehéz selymébe szóttek bele igen vékonyra nyújtott aranyszálakat.
885. kőönttyű és násfa: értékes női ékszerek.
893. négy rettegéstelen, „unverzeit”: furcsa szóképzés. És miért négy, ha ötven vannak a vendégek? Talán bizony egyikük, nyilván Hildebrand egy kicsit hajlamos a rettegésre.
899. márc, „met”: mézből erjesztett sör.
919A. A pommersfeldeni kézirat szövegéből.
932. A rímpár kedvéért kettétörttem a sort.
945A. A pommersfeldeni kézirat szövegéből.
950A. A pommersfeldeni kézirat szövegéből.
960. A rímpár kedvéért kettétörttem a sort.
992. A rímpár kedvéért kettétörttem a sort.

Fordította és a jegyzeteket írta MÁRTON LÁSZLÓ

Narancsok

*A hűtőn hagyott narancsokat
élő penész hamuja borítja,
ami mikroszkóp alatt fantasztikus
víz alatti erdőnek tűnne.*

*A farakás a hátsó udvarban
zöldszemű baktériumoktól csillog
még a januári havon át is,
mely betakar és elaltat*

*mindent, kivéve a várakozó krókuszosokat,
a medvéket és a gyerekeket, akik
csak karácsony estig akarnak nőni.*

*Havak táplálják a nyár forrásait.
Baktériumok tenyésznek a csókoló szájban,
a haldokló agyban. Várj csak,*

te is újra élsz majd.

Amiről eszembe jut

*Ismertem
azt a jelentéktelen kis embert,
nem túl szerethető, aki a bankba ment
a fogorvos után,*

A. K. Ramanujan (1929–1993) indiai költő és tudós, angol és kannada nyelven alkotott, a huszadik századi angol nyelvű indiai irodalom egyik legnagyobb alakja. 1962-től haláláig a Chicagói Egyetem professzora, klasszikus tamil szépirodalommal és indiai néprajzzal foglalkozott. Életében három angol nyelvű verseskötete jelent meg, negyedik, posztumusz kötete az 1997-ben kiadott *The Collected Poems*ben kapott helyet, melyért megkapta az egyik legnagyobb indiai irodalmi díjat, a Sahitya Akademi Awardot. Verseinek témája a test, a természet és a kultúra kapcsolata, az idő múlása, ritmusa és körforgása, az időbe vetettség, a történelemmé váló múlt és jelen. Az éles szemmel, realistán leírt részletek éppúgy jellemzik szövegeit, mint a szürreálisba fordulás, verseit éppúgy éltetik az indiai gyerekkor emlékei, a vallási hagyományok és a klasszikus költészet, mint Spinoza vagy Borges hatása, vagy éppen az irónia. Az eredmény: gondosan szerkesztett, sűrű és erős költészet. (A ford.)

*megfázott
az utcán a kanyarban
a helyi busz ablakánál ülve,
és egyszer csak írt
(három kereszteződés és a pirosnál
álló öregasszony között)
egy verset.*

*Amiről eszembe jut
a népmesei fa
eldobott magva,
kölyköket rakott a palota rühös kutyájába
az ablak alatt,
de az egész királyi háremet
meddón hagyta.*

Gyerekek, álmok, elméletek

*A gyerekek akár az álmok elvesznek
ha nem öleled őket magadhoz
becézve csókolva neviükön nevezve*

*az álmok akár a versek elvesznek
ha nem kötsz a végükre csomót
emlékeztetőnek*

*a versek akár apám éjjeli
elméletei elvesznek ha nem
beszélsz hozzájuk pártjukat*

*ha nem fogod amikor vitáznak
a rivális elméletekkel
ahogy a holt nyelvek*

*elvesznek ha nem érzed a szagukat
idejében és nem cseréled ki a pelenkájukat
és nem szórsz hintóport a fenekükre*

Szonett

*Az idő ki-be jár belőlem,
hangfolyam, szellő,
elektromos áram, mely a földet
keresi, folyadék, mely párolog*

*a vénáimból, a szárákból és levelekből
az ég felé, hogy párába és ködbe
vonja a fákat. Reggelek barnulnak
estékké, mielőtt megfordulok*

*a nap során. Bélyegék, megíratlan
levelek szavai, köztiük vesszőkkel,
elhányt engedélyek és útlevelek, kifogások
és szemrehányások kavarognak az éjen át*

*és messze visznek hazulról,
míg az idő ki-be jár belőlem.*

Anyákról, többek között

*Érzem illatát a göcsörtös
ébenfán: ez anyám ifjúságának
selymes és fehér szirma.
Fülbevalóiról három gyémánt*

*maréknyi tűt fröcsköl szét,
és látom anyámat visszafutni
az esőből a síró bölcsőkhöz.
Az esők összefűzik-varrják*

*szakadt cérnával a fáktól
bojtos fény rongyait.
De az ő két keze csapzott sas
két fekete, rózsaszín ráncos lába,*

*egyik karmát megnyomorította
egy kerti egérfogó. A szárijai
nem simulnak: lógnak, kihullott
tolla egy hajdan volt szárnyak.*

*Hideg pergamennyelvem fakérget
nyaldos a számban, mikor látom, hogyan
hajlik be lassan négy még érző ujja,
hogy felszedjen a konyhapadlóról egy rizsszemet.*

DEZSŐ CSABA fordításai

Búcsú az idegenvezetőtől

Bertók László emlékére

*Na, de kérem, milyen dolog ez így,
hogy egyszer csak úgy dönt, ennyi volt,
vége, pont, és tovább nem dobog a szív,
nem forgatják szellemmé az anyagot
szervei, nem szűri át a háttérsugárzást
a tudat mélye titkosan versekbe többé,
inkább részévé simul? zuhan? alakul?
egy közös szellemnek? akaratnak?
vagy egyszerűen csak szétesik? robban?
atommá? kvarkká? vagy még kisebb részé?,
hogy körülbelül százmilliárd év múlva
elpárologjon az utolsó fekete lyukkal együtt,
s miután a látható anyag megsemmisült,
összerántsa a kavargó energiát valami,
s kezdődjön a világegyetem előlről egy új
ősrobbanással, hasonló vagy éppen egészen
más természeti törvények szerint?
S ha sosincs vége, mi az, ami nincs?
S ami van, az volt és újra lesz megint?
Csak fejletlenek hozzá érzékszerveink
felfogni: a semmiben az öröklét kering?
Miközben ezeken gondolkodom itt
a valóság és illúzió határán,
a büszke emberiséget negyedjére is
két vállra fektető láthatatlan lény
terjesztette járvány újabb hullámában,
elképelem városát, igen, fején még
ott a százkilencven méteres szilveszteri
csákó, mellén a felfénylő rendjelek,
s a főtér szíve pumpálja rendületlen
tovább az utcára merészkedő embereket,
át az artériákon, szét a hét mérföldes testben,
mely a hiány teljességében őrzi Önt.
S talán azért nem hagyott búcsúlevelet,
mert biztosan tudta, hogy a végtelent
járva, egyszer majd újra rám köszön.*

BALOGH MÁTÉ

Hangyák indulója

*Kantáta narrátorra, szoprán szólóra, vegyeskarra és szimfonikus zenekarra,
Bertók László szövegeire*

A mű szövegéül Bertók László *Fekete tejút*, *hangyák vonulnak* című verse, valamint *Firkák a szalmaszálla* kötetének részletei szolgálnak.

NARRÁTOR
SZOPRÁN
KÓRUS

1. Prológus

SZOPRÁN
Ennyi lenne csak?

KÓRUS
Hangyák vonulnak...

NARRÁTOR
Ahogy a hangyák, a nyüzsi, a sor,
s hogy néhány mindig kilóg valahol.

KÓRUS
Hangyák vonulnak, fal tövében...
Elmosódó...
Sötét...
Kivehetetlen...
Mindenható...
Befoghatatlan...
Oda-vissza...
Hangyák vonulnak...

2. Korál

KÓRUS

Több-e ennél, ha az idő (az idő érzékelésének)
viszonylagosságára gondolsz?

SZOPRÁN

Ennyi...?

KÓRUS

Több-e, kevesebb-e,
gyorsabb-e a „hangya-idő” az „ember-időnél”?

SZOPRÁN

Ennyi lenne...?

KÓRUS

Mit tudhat a saját tengelye körül külön is megforduló
hangya a távolabb „keringőkről”, a többi hangyáról?

SZOPRÁN

E... Ennyi... Ennyi lenne... Ennyi lenne csak?

3. Intermezzo

NARRÁTOR

Kelettől nyugatig leoltva a lámpa,
hogy sötét jövőjét a Föld jobban lássa.
És akkor az ember űrszonda képében
leszáll egy jéghideg üstökös ölében.

4. Recitativo

KÓRUS

Az alattuk kivillanó járólapon, az anyagon,
s az anyag-lelke gravitáción kívül összetartja-e valami
az önmagát felülről sohase érzékelő sokaságot? Azért
lassít-e, oldalmaz-e ki, áll-e félre egy-egy a millióból,
vakarja meg a fejét, szöszöl, moco rog magában,
hogy effélékről, például a végtelen vonulás okáról
tűnődjön? Netán a gondolatait, érzéseit,
álmát feljegyezze róluk egy porszemre? Vagy csak
elfáradt, megéhezett, megöregedett? Sejtí-e, hogy
valaki, aki nálánál sokkal hatalmasabb, minden
moccanását látja, figyel, s azt tesz vele, amit akar?

SZOPRÁN
Ennyi lenne csak?

5. Perpetuum mobile

NARRÁTOR

Ha a teret s időt mind magukhoz mérik,
csak a magad útján jutsz el ától zéig.

Igen, ha gyorsabban szeded a lábad,
még mindig gyorsabban megyek utánad.

A kifli, a hold, az ég, a néma porszemek,
s az éjszaka szárnya, hogy voltam és leszek.

Mint végpontjai a táguló világnak,
egyre messzebb tőled a kezed, a lábad.

Egymást helyesbítő rossz lépések után,
s vajon mi előtt még? Légy eszednél, komám!

Mozogni, menni el, menekülni tőle,
hogy amíg utolér, ne legyen előnye.

6. Rituálé

NARRÁTOR

Mintha maga vinné a világ terheit,
megfeszül egy izmod, és ott feledkezik.

KÓRUS

Fekete tejút, hangyák vonulnak honnan-hová,
át a teraszon, le a lépcsőn, el a fal tövében,
felülről (magasról) nézvést elmosódó sáv, sötét
bizsergés csupán, kezdete s vége is kivehetetlen.

NARRÁTOR

Akár egy halom hasított pillanat,
hever egymáson, ami nincs, s aki vagy.

KÓRUS

Csak ha lehajolsz (meghajolsz, letérdelsz), ha
megfeledkezel emberi („mindenható”?) voltodról,
csak akkor tekinthetsz bele a szemmel befoghatatlan,

oda-vissza, ám végül is egyazon irányba tartó
sodrásba (galaxisba?), s figyelhetsz meg (ha
szerencséd van) egy-egy (alkalmi) bolygórendszert,
amely mintha külön is működné, meg-megfordul
a saját csillaga körül.

SZOPRÁN

Ennyi lenne csak?

NARRÁTOR

Ha kimerülnek tartalékai,
egyre nehezebb féken tartani.

KÓRUS

Fél-e emiatt? Érdekli-e, hogy mi lesz, ha rálépsz
(ha egy ember rálép), s belenyomódik, elvillan a
maszatos semmibe? Hogy a sötét végtelen (is) odáig
tart csak, ameddig világos, ahol személyes határa
van (a határok), a kiszámíthatatlan talpig, amely most
(láthatóan) a társadé, aki miközben teszi a dolgát,
belelép a tejútba, s a (meditáló?) hangyát (is) eltapossa?
S merthogy (te is) a lába alá kerültél, anyáskodva
(istenkedve?), nagyon magasról azzal nyugtatgat, hogy
azért vonulnak a hangyák, mert eső lesz?

NARRÁTOR

Ennyi volna csak.

A KŐTÜKÖR

1.

Martin Luther 1543 elején hozta nyilvánosságra nagy zsidógyűlöleti összefoglalóját, *A zsidókról és hazugságaikról* címen. A zsidó vallás általános és részletes cáfolatául szánt könyve elé kurta bevezetőt illesztett, melyben röviden kitér művének céljára, valamint szerzőjének motívumaira. Bár nem reméli, hogy akadna akár egyetlen zsidó is, akit szavai meggyőzhetnének, hiszen ha vagy másfél ezer éves üldözött nyomorúságuk sem győzhette meg „megkeseredett, mérgezett, vak szívüket” arról, hogy a Messiás már eljött, akkor itt a szavak is tehetetlenek. Ilyen végtelen szenvedésözön nyomán minden más nép már rég belátta volna Isten ugyancsak végtelen, megváltó szeretetét. Gonosz sorsukban tulajdon gonoszságukat kéne megpillantaniuk, s akkor minden jóra fordulna. A keresztény hirdetés csupán az Izrael ellen mennydörgő nagy próféták, azaz Isten csalódott kifakadásainak a képviselője, de hát már az őket hallgató egykori zsidók sem bizonyultak a *verus Israel*nek, s Isten igaz népe sosem létezett másképpen, mint a prófétái szemrehányásokban. Ezt az utóbbi gondolatot Luther váratlanul egy utóbb állandósuló bibliai képpel is aládúcolja: „Mózes sem volt képes a fáraót jobbra tenni sem csapásokkal, sem csodákkal, sem kéréssel, sem fenyegetéssel, bele kellett fojtania őt a tengerbe.”

Az egész életében hitével a bibliai szövegben élő és lélegző Luthert egy igen különös manóver kellős közepén találjuk itt: ő maga Mózesként ágál a maga népe, azaz a keresztények előtt, semmilyen eszközzel sem tudván hatni a zsidókként megjelenített fáraóra és annak gonosz birodalmára. Ez a mű későbbi részeiben is számtalanszor felbukkanó szerepcseré olyan átfogó és mélyreható, hogy a máskor rendkívüli szónoknak bizonyuló szerzője még azt sem érzékeli, a kép bármilyen további mozgatása már súlyosan akadozna. Azt akarná mondani vele, hogy a fáraó és a zsidók közös birodalma semmi áron nem akarta Luther népét „elengedni”? Sőt, amikor már látszólag beleegyezett a távozásukba, akkor is üldöző sereget küldött a nyakukra? Hogy a keresztény Mózesnek és népének csodás exodusa a szolgaság zsidó országából csak isteni erőszak révén hajtható végre? S mi lett volna a kedvező megoldás, ha Isten nem keményítette volna meg a zsidó fáraó szívét? A zsidók szívesen kölcsönadják edényeiket és drágaságaikat a kivándorló félben lévő keresztényeknek? És aztán? Alighogy az üldözött keresztények átsurrannak a kettényílt tengeren, az elfogásukra rendelt zsidó hadat elnyeli a Vörös-tenger?

Luther alighanem csak annyit gondolt át tudatosan a hasonlatában, hogy a zsidókat több mint egy évezrede sújtó csapások, valamint az egykori Egyiptomot érő tíz rettentő csapás egyformán nem érhetné el a célját: a fáraó soha nem tért meg, azaz legfeljebb pillanatnyi megingásaiban tűnt szabadon engedni Isten népét a szolgaságból, az Egyházzal az időben párhuzamosan fennálló zsidó nép pedig sohasem kapott észbe, hogy valójában Isten megváltó haragjától szenved, s hogy szenvedései igazából egyfajta szakadatlan – ajándékba kapott – istenbizonyítékban részesítik. Ha azt, ami a keresztények felől nézve megérdemelt büntetés, a zsidók is hajlandók volnának végre büntetésnek látni, méghozzá ugyanazért járó büntetésnek, akkor a próféták immár nemcsak a keresztényeké lennének, hanem a zsidóké is. Ettől még persze nem válnának maguk is ugyanúgy zsidókká, mint akikre azok mennydörögnek, de akkor a Biblia legalább közös vagyunkunk lehetne, s nem csupán a pró-

fétákra és Istenre hallgató keresztényeké. Hiszen nyilvánvaló, hogy a Biblia azé, aki abból a próféták oldalán áll, és nem azoké, akik ellen ők mennydörögnek. Ellenünk nincs egy szavuk sem, hiszen jobbára szinte a szánkából veszik ki a szót, amit tőlük tanultunk. Addig azonban a keresztények hiába akarják a zsidókra tukmálni a Szentírást, ha azok még belepillantani sem hajlandók. Akárcsak az a fáraó, hiába lobogtatta előtte Mózes azt az Írást.

Leginkább Euszébiosz *Egyháztörténetére* szokás utalni, amikor annak a keresztény meggyőződésnek az eredetét keresik, miszerint Krisztus elutasítása óta üldözi csapásaival a véres isteni megtorlás a zsidó népet. Talán mellőzzük most ennek az így kialakuló Isten-képnek a jellemzését, amely Isten-kép amúgy a keresztény hagyományban is egyedül a zsidósággal szemben nyilvánul meg ezzel a kíméletet és könyörületet nem ismerő állandósággal. A szerepcseréknek egyébként is izgalmas példája, hogy miközben a keresztény köztudatban jelen van a zsidókat jellemző és elítélendő Isten-képként a kiszámíthatatlan dühöngésre képes, kegyetlenül bosszút álló Isten képe, amit Jézus szerető istenségének hangsúlyozásával távolítanak el maguktól, ám mindazonáltal a zsidókkal szemben mint saját Isten-képet is fenntartják. De a zsidó történelem mint Isten bosszújának története megjelenik már Euszébioszt megelőzően is. Mert nemcsak az Isten-kép válik ebben a hagyományban legalábbis kétértelművé, de egyebek közt Mózes – és mások – szerepe is. Akinek ugyan temérdek ismert konfliktusa volt az általa vezetett nép különböző csoportjaival, de sosem merült fel előtte célként, hogy Izrael népét nem Egyiptomból, hanem önmagából kellene kivezetnie bárhova is. Két Mózes-alak tűnik fokozatosan kirajzolódni, akik nem sok megértéssel vizslatják egymást.

A burjánzó korai keresztény mitológiában már meglehetősen korán megjelenik a képi válasz arra a kérdésre, hogy mi is történhetett Jézussal abban a kritikus három napban, ami keresztthalála és feltámadása között telt el. A javarészt apokrif anyagban felbukkan az adott pillanatban sem a világban, sem az azon túl nem létező, halott megváltó hatalmas alakja, amint mintegy végigsuhan a teremtés eleve adott díszletvázának elemi formái mögött. A történelmi világ túoldalán, felülről lefelé szállva végigsimítja a mennyország beláthatatlan méretű, ám a kezdetek óta még mindig tökéletesen üres csarnokait és tereit, ahol még teremtett lélek nem tartózkodott soha, mert az ősködök óta nem üdvözült még soha senki sem. A paradicsom steril ragyogását porszemek sem tompítják még. Elhaladtában ugyanakkor pillantásra sem méltatja a pokol ezzel szemben öröktől fogva zsúfolásig telt tájait, amelynek személyzete még sosem kellett aggódjon a népesség utánpótlása miatt. Így jut el a *limbushoz*, azaz a Pokol Tornácahoz, ahol a büntelen életüket már leélt, ám ezt az életet szerencsétlen módon még a megváltást megelőzően be is fejezett lelkek zsúfolódnak össze, akik ugyan halhatatlan lélek voltak nem a pokolban kényszerülnek tallózni, ám a Paradicsomról legföljebb reménytelen vágyálmaikban sejtethetnek valamit, feltéve, hogy a holtak lelkei egyáltalán álmodhatnak. Egyetlen bűnükért, amelynek Ádám a felelőse, az üdvösség reményének örök és teljes hiányával kell fizetniük. „Életük” a semmire való végtelen várakozásban „telik”. Más bűnük nem lévén, helyzetük tökéletesen reménytelen, hiszen még megbánniuk sincs mit. Azon ugyanis nemigen lehet megbánni bármit, hogy épp akkor éltek, amikor, és nem valamivel később. Amúgy ellennének valahogy, az örökkévalóság soha el nem telését látszólag minden szenvedés híján töltik, ahhoz a valakihez hasonlóan talán, akiről az ördög számolt be annak idején Ivan Karamazovnak, aki meghallván az ítéletet, miszerint trillió évig kell egyedül gyalogolnia az egészen átlátszatlan és iránytalan úrben, levetette magát – úgymond – a földre (?), hogy ő bizony meg nem mozdul innen. Ivan egyszerre elszörnyedt, és felkacagó kérdésére, hogy tudniillik mégis mi lehet vele azóta, az ördög közönyösen legyint csak: nem emlékszem, vagy még mindig ott fekszik, vagy végül tán mégis nekiindult. Ki tudja? Hiszen csakugyan tökéletesen egyre megy, mit cselekszik az ember abban a személyére szabott világban vagy túlvilágban, ahol minden létező megtalálható, a reményt kivéve.

Tulajdonképpen erről számol be az *Isteni Színjáték*ban Vergilius is Danténak, amikor válaszolni igyekszik a költő ámuló kérdésére, tudniillik hogy szabadult-e, azaz üdvözült-e valaha is bárki innen, a *limbus*ból, a Pokol Tornácából. A nagy római költő, aki bűn nélkül élte földi életét, ám – kicsivel Krisztus előtt élvén – nem viszonyulhatott még helyesen Istenhez, itt, a Pokol Tornácán fog örökké „időzni”, ha e kifejezésnek egyáltalán van valami értelme. Helyzetét különösen reménytelené teszi, hogy – elbeszélése szerint – mióta ehelyütt tölti a maga időtlenségét, a saját szemével lehetett tanúja egy ízben annak, hogy miben is áll az a remény, amelytől antik társaival együtt meg van fosztva.

Nem sokkal halálát követően, meséli, amikor még csak csekély ideje tartózkodott az Alvilág e nem keresztény, ám a maguk módján mégiscsak igaz embereknek fenntartott körzetében, ismerkedvén mostantól immár örök körülményeivel, egyszerre arra lett figyelmes, hogy egy nyilvánvalóan hatalommal bíró, koronás valaki száll alá odafönről a pokol e legkülső köréhez. Vergilius nem említi, s ezek szerint talán Dante forrásai sem, amit főleg a keleti egyház ábrázolásainak ikonográfiájából tudhatunk, hogy e hatalmas valaki világsággal rátöri az Alvilág kapuit annak óreire. A dicsőség megnyilvánulásának kedvéért ezeken a képeken úgy fest, mintha a holtakat rejtő kapuk a behatolót akarnák minden esély nélkül távol tartani, mint valami Botondot Bizánc kapuja, holott a rettentő tolózárok – a Berlini Fal mintájára – alighanem a Tornác esetleges szökevényei elől zárják el mindörökké a paradicsomba jutás reményét. Mindenestre a képeken az összezúzott kapuk gondosan kereszt alakban elrendezve hevernek a belépő alak lábainál, miközben a kiszabadulásuk felcsillanó lehetőségétől áhítatosan megrészegült lelkek tömegével áradnak az érkező elé. A változó apokrif hagyományt követve Dante Vergiliusa elsorolja mindazokat az igazakat, akiket saját holt volta során Jézus előszólít a pokolból, hogy magával vigye az örök életre, arra a teremtés óta teljesen lakatlan szigetre, az addig legfeljebb angyalok járta mennyországba. A név szerint említettek kivétel nélkül a Héber Biblia nagy alakjai, az első emberpártól a Vízözön hősén keresztül Izrael nagyjaiig: Ábrahám, Jákob, Mózes és Dávid.

A névsor második felét érdemes szemügyre vennünk. A korai keresztény legenda teológiai előfeltevése szerint Izrael egész népe a Pokol Tornácán tengeti remény nélküli túlvilági életét, vagyis kivétel nélkül mindenki, aki Krisztus feltámadását megelőzően élt. Ábrahám is, aki mindenben követte Isten útmutatását, s aki azt az ígéretet kapta, hogy magjából majdan nagy nép lesz, amelyet Isten örökre az Ígéret Földjének birtokába helyez majd. Akit Ábrahám alakja valamiért már önmagában is érint és érdekel, nem pusztán mint a teológiai üdvtörténet rendszerének egy fontos állomása, az itt nyomban felismeri a Pokol Tornácának mint helyszínnek a megismételhetetlen jelentőségét. Ábrahám a pokol e legkülső peremvidékén láthatta először saját szemével, amit eddig az időben egyedül a hit szemével láthatott: Isten ígéretének teljesültét, a magjából fakadt „nagy népet”. Mindaz, ami életében kizárólag hitének tárgya lehetett, itt, a túlvilágon empirikus valóság, legalábbis amennyiben Kant téved, és a lelkek világában mégis van lehetőség érzéki tapasztalati megismerésre. Izrael népének az a része, amelyik a bibliai korban élt, s éltében egyedül Istent szólította atyjának, hiszen „Ábrahám nem ismer bennünket”, a korai keresztény legenda – vagy pláne Dante – idejében már bőven körülsergelhetette ősatyját, s a róla való beszéd helyett akár meg is szólíthatta. Aki Istentől ígéreteken részesül, azt talán nem is annyira az úgynevezett ontológiai bizonyíték foglalkoztatja, vagyis hogy bizonyíthatóan létezik-e az, aki megígért neki valamit, vagy ellenkezőleg, az ígéretnek netán önálló entitásokként lebegnek öröktől fogva a világ alacsonyabb régióiban, s éppúgy nélkülöznek bármilyen alkotót, akárcsak a világ maga, amelyben lebegnek. Lehetséges-e, hogy az ígéretnek maguktól vannak, és maguktól teljesülnek, ha teljesülnek? Az ígérő létének legjobb bizonyítéka alighanem a teljesülő ígéret. Hiszen ha Anzelmusnak igaza is volna bizonyításával, abból még sehol nem következne hasonló bizonyossággal, hogy a szóban forgó „aminél nagyobb nem gondolható” vaskövetkezetességgel tartja meg az ígé-

reteit, még azokat is, amelyeket – Ábrahám saját szavaival élve – éppen annak tesz, akinél nemigen gondolható kisebb. Ábrahám kiválóságaként persze vélhetjük úgy is, hogy megszólítottóságától fogva mindvégig hűséges volt istenéhez, ám a Talmud egy pontján, ahol felmerül az az Istennek szegzett kérdés, hogy végül is mivel érdemelte ki Ábrahám az ígéreteket, a szűkszavú isteni válasz mindössze ennyit mond: „Ábrahámot szerettem”.

A korai keresztény legenda összefüggésében ezt az agg Ábrahámot kellene itt úgy látnunk, mint aki hálás mosollyal az ajkán még visszafordul búcsút inteni az isteni ígéret – legalábbis túlvilági mértékkel mérve – kézzelfogható teljesültének, hogy aztán a jól megérdemelt örök paradicsomi boldogságban immár megfélekedhessék magjából fakadt népéről, s annak további sorsáról. Mivel maga a nép a teológiai előfeltevésből következően soha nem szabadulhat a Pokol Tornácáról, Ábrahám sem tehet egyebet, mint hogy a továbbiakban vagy törli magából az Istennel folytatott meghitt beszélgetések és ígérek szívet melengető emlékét, vagy hiába él üdvözültként a Paradicsomban, szüntelen melankóliába merülve és rossz szájjal töltheti ott az egész örökkévalóságot. A legenda feltevése szerint ez ugyanaz az Ábrahám, aki Istennel fogott alkudozó vitába, hogy vajon igazságos dolog-e a Szodomára és Gomorrára mért kollektív büntetés. A motívum világosan követhető: a legenda eleget tesz az ősatya általa feltételezett várakozásának és reményének. Ábrahám mindent önérték nélkül és kizárólag Isten kedvéért tett, számára lényegében közömbös volt az ígérek tartalma. Életének egyetlen készletése az üdvözülés kiérdemlése volt, az ígéret nyomában létrejött nép voltaképpen hitének – tőle független – mellékterméke csupán. Ha itt, a túlvilágon azt kellett volna tapasztalnia (ismétlem: ha itt egyáltalán lehetséges bármit tapasztalni), hogy a néppé válás ígéréteiből – minden várakozás ellenére – egyszerűen semmi sem ment teljesebbé, s így a Pokol Tornácán Ábrahám nem lel egy fia „nagy népre” sem, a legenda szövegértése alapján azt kellene feltételeznünk, hogy Izrael népének ősatya különösebb kedélyváltozás nélkül vette volna tudomásul ezt is, az Izákkal kapcsolatos hírhedt utasításhoz hasonlóan, és higgadt örömmel indult volna hirtelen megnyílt útjára a mennyek felé, valahogy úgy, ahogyan már legelőször is alkalma volt útra kelni, a cél minden pontosabb ismerete nélkül is.

Mózesrel és Dáviddal a helyzet igen hasonló. Mind a legenda, mind a *Színjáték* költője számára gond nélkül elképzelhető egy olyan Mózes, aki egyfelől egy kivételesen veszélyteli éjszakán arra az isteni ígéretre, hogy elpusztítom ezt a hűtlen népet, de belőled támasztok új népet magamnak, azt válaszolja, hogy ha el akarod veszejteni ezt a te népedet, törölj ki engem is a könyvedből, amit írsz, valamint másfelől elképzelhető ugyanez a Mózes, aki mintegy a jól teljesített életfeladat viszonzásául – rövid beszéd kíséretében – átveszi főnöke kezéből megérdemelt kitüntetését, ami nem más, mint az üdvözülés, és természetes dologként veszi tudomásul, miszerint az elkövetkező öröklétben még csak látni sem fogja többé azokat, akiket valaha kihozott Egyiptomból. És hát ez a különválás kölcsönös is: a „tanítónk, Mózes”-től (*mose rábbénu*) ily módon megfosztott nép végképp magára marad a Tornác félhomályában. Immár nemcsak reménye nincs, de még akár hamis reménnyel kecsegtető vezetője és tanítója se. Innen aztán nincs több exodus. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a remény szorosan köpenyébe burkolózva, botjára támaszkodva távozott, hogy végre ne másokban kelljen tartania a lelket, hanem ő is önmaga reményét követhesse végre. Hacsak nem feltételezzük persze, hogy Mózes szenvedélyes bibliai ellenszegülésére válaszul Isten ugyan nem törölte ki őt az éppen megírás alatt álló könyvből, de talán kismértékben átírta a szerepét. De nem, ha így lett volna, Mózes bizonyára észrevette volna, és vitájuk újra kezdődhetett volna. Ám ennek semmi jele.

Mindenesetre a keresztény legendában testet öltő olvasatnak és a judaista tradíció olvasatának ez a szembeötlő konfliktusa talán nem egészen alaptalanul emlékeztet a Nietzsche egyik legkorábbi művében fölvetett problémára. A *Homérosz és a klasszika-filológia* címen előadott bázei székfoglaló egybek közt azt a kérdést – méghozzá mint kultu-

rálisan és szellemileg központi kérdést – járja körül, hogyan változik a múltra visszapillantó tudományos és művészi kép arról, hogy mik és milyen terjedelemben férnek meg egyetlen vagy egyetlennek feltételezett óriás-személyiség képében. Nietzsche-nél persze nem Mózes, hanem Homérosz neve a példa arra, mint kezd el fokozatosan külön-külön költőszemélyiségek próbált darabjaira törni a legnagyobb költő személyisége a neki tulajdonított egyre átláthatatlanabb számú alkotás terhe alatt, míg végül még névtelenné megmaradt népköltők és csupán szóbeli ismételtetők is be lesznek vonva az önállósult részszemélyiségek seregébe. Nietzsche igen plauzibilis összegzése szerint Homérosz mint az *Iliász* és az *Odüsszeia* költője „nem történeti hagyomány, hanem *esztétikai ítélet*”.

Ábrahám, Mózes vagy Dávid esetében mintha azt látnánk, hogy a Héber Biblia – és vele a judaizmus – hitbéli ítéletét a jézusi pokoljárás legendái írják felül a maguk kifejezetten későbbi ítélezési gyakorlata felől. Olyan belső ellentéteket tulajdonítva ezzel a szóban forgó személyiségeknek, amelyek ha nem tépik őket szét több, egymásra hasonlító, de különböző személyre, akkor fel kell tennünk, hogy haláluk után olyan személyiségváltásokon estek át, amelyek számunkra nem követhetők. S persze ez a belső mozgás rajtuk kívül magával ragadja a mű főszereplőjét, Istent is. Ő az, akinek esetében a személyiség belső sokszorozódása gyakran jár együtt a vele kapcsolatban állók személyiségváltásaival is. Ezek az örvénylő mozgások, melyek új és új önálló személyiségekre szagatják szét a belülről kozmikus gazdagságúvá tágult főbb személyiségeket, előbb-utóbb könyörtelenül kihatnak arra a hatalmas opuszra magára is, amelyben szövegéletüket mindnyájan élük. Az Írás egészének végtelen gazdagságú személyisége maga is belülről bővülve többfelé szabadlódik, források sokasága önállósodik odabent, mind filológiai, mind teológiai értelemben. Egymásra idegenkedve és értetlenül meredő, olykor egymásról mit sem tudó Írás-személyiségek ülnek egymásra sem hederítve, magányosan a szürkületben.

Luthernél persze ráadásul még észlelik is egymást, s ezt a reformátor világosan ki is mondja. Mivel a zsidók, akik mindig minden prófétájukat megkínózták, sanyargatták és végül legyilkolták, ám mindegyikre ma már – próféták híján – nincsen módjuk többé, ma ugyanilyen álnokul vetik magukat arra, ami mindebből megmaradt: a bibliai szövegre. Értelmezéseik, kommentárjaik, liturgiájuk és imáik nem egyebek, mint az isteni kinyilatkoztatás megkínzása, sanyargatása, és végül legyilkolása. Isten beszédét kötözik meg, köpdösik le, korbácsolják meg és gyötrik gúnyukkal, amikor szavainak jelentéseit csavarják és törik szét „glosszáikban” ízzé-porrá. A „prófétagyilkos” nép egész hagyománya „bibliagyilkos” hagyomány. Süketnek kell lenni, hogy valaki ne hallja meg a zsidók keze alatt vonagló Biblia kétségbeesett jajszavát. Így miután reformátori buzgalma nyomán a szentelt ostya kínzása elveszítette minden addigi relevanciáját, a vád súlya a bibliai szöveg kínzására települt át.

Luther könyvében egyébként nem is a zsidógyűlöletnek ez az elemi erejű vulkánkitörése az, ami a későbbiek ismeretében lehervasztja mai olvasóinak arcáról a kétely mosolyát, hanem amikor megismeri a reformátor konkrét javallatait is. Ezek közt már a közeledő modernitás számos eleme is felbukkan, amelyen például az zsinagógák szisztematikusan lerombolása és felégetése, a zsidók lakhelyeinek földdel egyenlővé tétele, és lakóik egyfajta munkatáborba gyűjtése, a judaizmus teljes tanítási iratanyagának elkobzása és megsemmisítése, mindennemű zsidó tanítási-tanulási tevékenység betiltása, egyáltalán: a zsidó vallás és hagyomány kiiktatása a létezés köréből. Ám ennek az egész „teológiai-politikai traktátusnak” a legkülönösebb vonása, hogy szerzője, aki mellel a Biblia apokrif iratait is maga fordította, köztük a Makkabeusok könyveit is, melyek részletesen ismertetik IV. Antiochosz Eiphanész rendelkezéseit Izrael népének totális betiltásával kapcsolatban, láthatóan nem ismeri fel az ordító azonosságokat saját tervei és a gyászos emlékü szeleukida uralkodó tevékenysége között. Így nem áll módjában arra sem figyelni, hogy a görög király még nem felejtette ki az írott Törvényt az elégetendő iratok közül, s már pusztá bir-

toklását is halállal büntette. Luther könyvégetési listája azonban nélkülözi a Biblia említését. Vagy talán éppen ez a nem különösebben jelentősnek tűnő eltérés volna az, ami megakadályozza őt annak felismerésében, hogy valamiféle mélyebb rokonság köti őt össze Antiokhosz hellénista buzgalmával? A kérdés persze nem csak Lutherre irányul: mi akadályozza meg a hagyományos keresztény zsidógyűlölet képviselőit abban, hogy valamelyik Biblián belüli idegen szörnnyetegben magukra ismerjenek? Miközben Izrael minden Biblián belüli önkritikájával feltétel nélkül azonosulnak, s azt az ott szereplő néptől idegenként teszik a magukévá?

2.

Mózes és Dávid új szerepe ebben a posztbiblikus legendavilágban, azaz átkerülésük a Héber Biblia reménytelenségének tornácáról az örök élet boldogságának merőben más univerzumába, tisztán irodalompolitikailag egészen más időkben is elő tud fordulni.

Viszonylag közismert tény, hogy az 1933-as év tavaszának nagy német rendezvényei közt kiemelkedő helyet töltöttek be azok a nagyszabású rituális könyvégetések szerte az országban, melyekre többnyire késő este, óriási ünneplő fáklyás tömeg jelenlétében, kiemelkedő közszereplők mennydörgő beszédeitől övezve került sor. A cél a német szellem megtisztítása volt minden „némettelen” szellem (*undeutscher Geist*) befolyásától. A szervezés jobbjára az SA műve volt, de a mozgósítást, valamint a könyvlisták összeállítását, s a soktonnányi könyvtári készlet helyszínre juttatását a könyvtárak személyzete és valamennyi egyetem diákszervezete végezte, példás összhangban. A tisztátalan szellemű művek e megsemmisítése nemcsak zsidó szerzők munkáit érintette, de az övéket kivétel nélkül. Értelemszerűen vonatkozott mindez Heinrich Heine egész életművére is, és persze ez nem csupán a nagy, gerincükön arany betűs feliratot hordozó, megszámlálhatatlan példányban megjelent klasszikus összkiadásokat sújtotta, hanem a teljes életmű tűnt el nyom nélkül az iskolai oktatás egész vertikumából is.

Egyetlen kivétellel: a legminimálisabb népi fütyörésző irodalomismerettől az akadémia csúcspontjai örvendett töretlen közkedveltségnek – 1823-as megszületése óta – Heine *A Loreley* című verse, a *Dalok Könyvének* e kicsiny, halhatatlan darabja. A könyvégetések orgiáitól kezdve a német birodalom utolsó pillanatáig e költeményt szavalták, énekelték, adták fel kötelező olvasmányként, és jelentették meg számtalanszor újból és újból, minden alkalommal gondosan feltüntetve, hogy „ismeretlen német költő” alkotása.

A Rajna szirénjének e melankolikus hangulatú röpké balladáját már a költő életében is olyan sebességgel ragadta magával a siker forgószele, hogy a benne gyönyörködők mind nagyobb hányada számára a *Dalok Könyve* maga, az ő nyomtatott könyvformájában valahol a horizont mögött maradt le. Az irodalmi közlés számára elég hamar a germán nép veleszületett költői-mitikus erejének megtestesülésévé vált. Ha képként akarnánk megjeleníteni magunknak, mi is történt itt, talán azt látnánk, hogy a *Dalok Könyve* névre hallgató örökre lezárt kötetben, valahol a német kultúra tornácán tengeti reménytelenül porosodó lapok közt a létét számtalan jobb sorsra érdemes költemény, fázósan bújva egymáshoz, semmire sem várva. Ám ekkor egy mindőjük számára ismeretlen hatalom erős kézzel felcsapja a kötetet, s egyiküket kiszabadítja a könyv borítói közül, önálló, örök dicsőségre. Új ég, új föld, és persze – új szerző.

A nemzetiszocialista könyvégetésekkel foglalkozó szakirodalom mindig is egyfajta politikai-erkölcsi aspektusból vette csak szemügyre e sátánista rituálékát, általában semmi figyelmet nem szentelve a fenti *Loreley*-példa teológiai párhuzamainak. A tiszta német szellem védelme megkövetelte minden zsidó szerző vagy egyáltalán, akár csak zsidó szellemi befolyás eltüntetését a művelődés világából. Kivéve a Bibliát. Bár nyilván megvoltak

ennek a tartózkodásnak a maga belpolitikai okai is, ez biztosan nem az egyházakkal való frontális összecsapás kerülése volt. A német protestáns egyházon belül a *Német Keresztények* mozgalmának átütő megjelenése, majd a velük szembenálló, nagyságrendileg kevesebb követővel rendelkező *Hitvalló Egyház* belharcokban történő fokozatos széthullása lehetővé tette volna legalábbis a próbálkozást az úgynevezett Ószövetség eltávolítására a kánoni iratok közül, valamint az Újszövetség zsidómentesített újraírására. Számos egyházi intézmény, továbbá az 1939-ben – nem véletlenül éppen Wartburg várában – felállított egyházi kutatóintézet, az *Institut zur Erforschung und Beseitigung des jüdischen Einflusses auf das deutsche kirchliche Leben* (Intézet a német egyházi életre gyakorolt zsidó befolyás kutatására és felszámolására) erre a feladatra koncentrált, de amennyire ez tudható, a Biblia nevű – s amennyire tudható – kifejezetten zsidó szerzők által írt és szerkesztett, mindkét részében erősen zsidó témájú könyv nyilvános elégetésére sehol sem került sor. Sorsa mintha emlékeztetne kissé Heine költeményének sorsára: valódi szerzői mind ott rekedtek a Pokol Tornácán, miközben az „ismeretlen német keresztény szerzők” előtt megnyílik az örök élet üdvösségének útja.

A Biblia hiánya az elégetendő könyvek listáiról alighanem Európa gyökereit és természetét érintő kérdés. Egy könyv eltérítése ugyanis abban különbözik egy repülőgépet eltérítésétől, hogy az utóbbi arra folytatja útját tovább, amerre azok irányítják, akik a hatalmukba kerítették. Ezzel szemben a könyv eltérítését követően nem csupán új birtokosainak utasításait követve halad egy új pályán, immár új célok felé, hanem mindeközben ugyanaz a könyv tovább halad azon az úton is, amelyről lekényszerítették. Mintha csak el sem térítették volna. Könyvek esetében az eltérítés a jelentést érinti, ennyiben átfogóbb tevékenység a repülőket eltérítésénél. Jelentésszakadásánál fogva kettévált lényként szeli tehát az időt tovább, bár mindkét lény csak önmagáról tud. Egyikük sem a másik valamiféle másolata. Az immár két külön utat járó könyv egymáshoz való viszonya azért is eminens szellemi kérdés, mivel egyáltalán nem magától értetődően világos: egy könyv jár-e egyszerre két úton, avagy valóban meghasadt-e eltérítése pillanatában, s immár két különböző könyvként folytatja útját a drámáról látszólag mit sem sejtő kozmoszot.

A kezdeti korszakot tanulmányozó történeti tudomány már az alkalmazott terminológiájával is azok segítségére siet, akik hallani sem akarnak a könyveltérítésről. A keletkezőben lévő kereszténység kettős emberi forrását mint zsidó-kereszténységet, illetve pogánykereszténységet határozzák meg. Többnyire párhuzamos tükörfogalomként használva, azaz úgy szokás érteni, hogy a többé-kevésbé egységes kereszténység hívóinek egyik része a pogányságból, másik része pedig a zsidóságból érkezett. Vagyis a különbséget alapjában véve a származásban, a megtérés előtti vallási állapotban látják. Csakhogy a két fogalom egyáltalán nem párhuzamos: a pogányság felől érkezett keresztény azáltal, hogy „a hitre tért”, tökéletesen megszűnt pogánynak lenni. Pál kijelentése: „nincs többé görög és zsidó”, az első felében érvényes. Amennyire ez kivehető, Pál állításának második fele éppen az úgynevezett zsidó-keresztények ellen lett felállítva, akik nem zsidó „származásúakként”, hanem zsidókként váltak a messiás eljövételének hirdetőivé. Ők azok, akikkel Pál konfliktusa zajlik, azzal kapcsolatban, hogy a Tóra törvényei továbbra is érvényben vannak-e, valamint hogy kiknek a számára érvényben vannak, leülhetnek-e például egy asztalhoz azokkal, akiknek a számára nem. Véleményem szerint az úgynevezett zsidó-keresztények, tehát akik Jézus messiás-voltát vallják, de más különbségről az ezt tagadó zsidóktól nem tudnak, ők nem a zsidóságból „érkeztek”, hanem sosem léptek ki belőle. Számukra tehát Pál állítása, miszerint „nincs többé görög és zsidó”, vagy nem volt igaz, vagy valami olyat jelenthetett a számukra, amit ma már nem tudunk rekonstruálni, mivel ők lehettek az a bizonyos, Jézus személyes tanítványaiból és követőiből összeállt Jeruzsálemi ősegyház, ami később nyom nélkül eltűnt. Pál értelmezése fennmaradt arról, hogy mit jelent az ő kijelentése, de hogy a helyzetet ez az ősgyülekezet hogyan értelmezte a maga – zsidó – fogal-

mai között, azt egy egész világtörténelem rejti el előlünk. Ahhoz nagyon is hasonlóan, ahogy az a – mindmáig eleven – egyháztörténeti tradíció, amelyik amikor indokolni kívánja, hogy közvetlenül a hetvenes év küszöbön álló római ostroma előtt miért hagyta el ez az egész ősegyház Jeruzsálemet, kivétel nélkül minden forrásában álombeli látomásra, esetleg angyali jelenésre hivatkozik. Ami még abban az esetben is, ha elfogadjuk, pusztán annak a kifejeződése, hogy sejtelmünk sincs az okáról. De a legvalószínűbb, hogy ez a Jeruzsálem utolsó pillanatban történő érthetetlen és valóságértelmezés elhagyásáról, vagyis a Róma elleni felkelők cserbenhagyásáról szóló úgynevezett Pella-hagyomány egyszerűen valami keresztény magyarázatot keres az ősgyülekezet eltűnésére. A németnek van egy csak nehezen lefordítható kifejezése arra, amit itt könyveltérítésnek nevezünk: *Deutungshoheit*. Leginkább az értelmezés felségjogát jelenti, a jelentés útirányának hatalmi megkaparintását, a könyv szelleme – s ezáltal hősei – feletti tulajdonjog kézre kerítését.

És hát valami hasonló történik a könyvek szereplőivel is. Az eltérített könyv utasai görcsösen igyekeznek megfelelni új parancsolóiknak, s meggyőzni magukat arról, hogy hiszen nemigen vannak ellenvetéseik az új úticéllal szemben, sőt sose voltak, korábban talán maguk is gondoltak már ilyesmire. Könnyen lehet, hogy tán el se térítették járművéket, hanem csak most tért rá végre voltaképpeni útjára. Talán korábban volt eltérítve, de most már szerencsére minden világos. Sokan vélekednek ilyenformán. A másik, a változatlan úton haladó mű utasait pedig olykor szédítő kételyek lepik meg, vajon nem tévedésből maradtak-e a helyükön, ahelyett, hogy időben átszálltak volna. S egyáltalán, járművük nem csupán a konzervatív képzelet szárnyán repül-e, van-e még előttük tényleges úticél? Aztán olyanok is akadhatnak, akik már rég nincsenek tisztában azzal, melyik járművön ülnek egyáltalán. Azokról nem is szólva, akik átaludták az eltérítés idejét, és semmiről sem sejtene semmit.

A könyv pályájáról történő eltérítésének legfőbb eszköze belső beszédének kettéhasítása. A szövegnek ez az önmagával való meghasonlása általi állás elő, hogy a próféták, zsoltárok és a nép eredeti szerves egysége lesz megszakítva. Az egész Egy életnek a szövege. Nem lehet elragadni belőle szereplőket, mert hűlt helyük a maradékkal együtt egy új, másik művet létesít. Eredetileg a nép Izrael népe, a próféták e nép prófétái, istene Izrael Istene, a zsoltárok pedig e nép zsoltárai. Konfliktusaik, ha vannak, e nép életének belső konfliktusai. Akárcsak Istenükkel való perlekedésük is. Engedetlenségeik is a vele szembeni, hogy úgy mondjam, négy szem közti engedetlenségek. A gyűlölet szavai is családon belül maradnak, nem lépnek a művön kívülre, hogy visszafordulva onnan marjanak bele idegenként az odabenn maradt szereplők valamelyikébe. A próféták és a nép azonban az eltérített könyvben egymással szemben álló erőkként jelennek meg. Az új olvasat frontjának egyik oldalán a próféták és a zsoltárok állnak, mint egyedüli tanítás, amelyek nem a front másik oldalán velük szemben álló népből valók, hanem egy attól idegen, mintegy másik, egy valójában kiválasztott népből. A könyv egyik fele így mintegy Isten oldalán áll, míg a másik egy ezzel ellenkező akarat megszállottja. Viszonylag természetes fejlemény, hogy a kívülről érkező, aki a műből Isten beszédének követésére szánja el magát, viszolygva határolja el magát az e beszédétől ostorozottaktól. A keletkező egyház részéről magasabb tudatosságú és szeretetben gazdagabb viszonyulást követelt volna egy valóban új világtörténetbe való átlépés. A nép valamennyi bűnét szüntelen felhánytorgató szólamok vezetésével és irányítása mellett tér a könyv maga új útjára, s az általuk ostorozott népből már csak annyi fog látszani, amennyi a zuhogó verés alól még éppen kilátszik. Aki ezt az új könyvet olvassa, főleg jeleneteket lát egy házasságból, szörnyűbbnél szörnyűbb jeleneteket, de jó, hogy már elváltak.

A Jézus pokoljárásának legendája alig tesz egyebet, mint értelmezi azt az új, sajátos helyzetet, amelyben a Héber Bibliához nem egyszerű kiegészítésként, hanem mint új irányító erőt csatolták az Újszövetség könyvét. A legenda képzelőereje ennél fogva képes

szemlélni az új könyv főhősét, amint az áttörve a két könyv közti zárat, alámerül az előző könyv homályában rekedtekhez, hogy mintegy áttemelje onnan kiválasztottait a maga könyvébe. A legfontosabbnak ítélt szereplők eltérítésénél fogva igyekszik azt az egész könyvet téríteni el, amelynek a hőseire szemet vetett. Az új útra térített könyv szereplőinek nevei azonosak az eredeti újtát folytatató könyv szereplőinek neveivel. Megtévesztően hasonlíthatnak is egymásra. De már nem azonos könyvet laknak. Alighanem ez a sajátosság az, ami olthatatlanná teszi a könyveltérítők gyűlöletét. Hiszen olyan élmény ez számukra, mintha valaki a saját két szemével látná, amint az árnyéka tökéletesen önállósítaná magát, más irányba tartana, más irammal és más mozdulatokkal, mint akinek az árnyéka. Az új útra tért könyv a saját pályáján megmaradót érzékeli járatlan irányba térnek, valami olyannak, amit egészen a magáénak vél, ám nincsen ellenőrzése fölötté. Mintha a saját lényé hajlana arra, hogy faképnél hagyja, és még csak kérdőre sem vonható, mert valami érthetetlen nyelven makog. Az a mű, amelyről az említett korai keresztény legenda beszél, annak nyomán pedig majd Dante Vergiliusa, vagy amelynek nagy alakjait Luther vonultatja fel a zsidók elleni fékezhetetlen gyűlöletének szolgálatában, immár maga is ki lett mentve a Pokol Tornácáról. Ami hátramaradt, az egy már üdvözült hőseitől elhagyott, másik Írás, ami többé már nem birtokolja önmagát. Jelentését eltérítői diktálják. Nagyjai, Ábrahámtól Mózesig és Dávidig mintegy csak látszólag szereplői e könyvnek. Valójában szerepük leginkább abban áll, hogy a könyv belső kritikusaiként ítélnék a könyv cselekménye és többi hőse felett, s bár ez kevésbé látható, egyszersmind a mű szerzői és szelleme felett. Az a hatalmas valóság, amit Dosztojevszkij regényművészetének poétikájaként szokás leírni, melynek eredményeképp az olvasók szenvedélyes belső vitákba bonyolódnak e regények egyes hőseivel, miközben tanúként képesek hivatkozni ellenük ugyanannak a műnek más hőseire, itt – például Luther esetében – rendszeres interpretációvá kristályosodik. Úgy fest, mintha Dosztojevszkij valamelyik igen sok szereplős regényének látszólag örökre lezárult kapuját torné fel kívülről egy merőben új olvasóközönséget megteremtő irodalmi megváltó, ujjával intve magához a szereplők közül mindazokat, akiket kiemel és elvisz magával mint övét a műből, s így mindazok a szavak és beszédek, amelyeknek addig a művön belül volt a helyük, hiszen ugyanúgy alkotórészei voltak a szövegnek, akárcsak az azokat kimondó személyek maguk, ezek a beszédek most immár egy másik műből záporoznak az általuk elhagyott regényre. A győztes mű a paradicsomból mennydörgi alá mindazokat a szitkokat és átkokat, fogcsikorgató vádakat, amelyeknek gyökeresen megváltozott a beszédhelyzete pusztán attól a ténytől, hogy immár egy más, új mű hőseivé és szavaivá lettek „megváltva”. Ha mások mondják ugyanazt, az nem ugyanaz. Erre már Cyrano is megpróbált néhány lovat megtanítani, nem sok sikerrel.

Mindaz, ami a nemzetiszocializmus Európájában, majd azután is végbement, csak kizárólag tudományosan hagyta érintetlenül a tényt, miszerint persze azért Heine maradt egész idő alatt a *Loreley* költője. Minden egyéb tekintetben minden egyéb megváltozott. A szerzőként fellépő „ismeretlen német költő” paradicsoma azonos hely azzal, ahová a legenda szerint a zsidó Biblia óriásai követték buzgón szabadítójukat. *Habent sua fata libelli*, a könyveknek sorsuk van, s az éppúgy nem múlik el rajtuk nyomtalanul, akár az embereken a maguké. A *Loreley* beszédhelyzete is örökre megváltozott. Mint minden beszéd helyzete. A német olvasó tudhatja úgy, hogy a vers szerzői beszédhelyzete – egy kurta, bár sötét korszak után – teljesen helyreállt. A *Loreley* maga azonban sejti, hogy valami örökre más lett. Metafizikai értelemben immár örökre két *Loreley* siklik a sötét világ-egyetemen át, melyet egyedül az irodalomtörténet káprázó szeme lát egynek.

Dante elképzelései a Pokol Tornácáról nem lehettek még „életszerűen” világosak, lévén egyedül teológiai feltevésekre támaszkodhattak, s nem napi tapasztalatokra. Utóbbiakon elsősorban a pokol különböző köreinek képei alapulhattak, ahol a költő nem szorult képzeletének különösebb megerőltetésére. Feltevése szerint, míg az idő múlásával mind a

Pokol, mind a Mennyei lakossága, ha nem is egyforma ütemben, de szakadatlanul gyarapszik, addig a Tornácé immár nem változik többet. Nem növekszik, hiszen Jézus megváltó feltámadását követően a delikvenszek előtt legfeljebb a pokolba, a mennyekbe, esetleg ideiglenesen a purgatóriumba vezető út állhat nyitva. Élő ide nem juthat többé, hiszen immár módja lett volna Isten helyes szemléletére, de nem élt vele. Ám számuk nem is csökkenhet soha, hiszen az ide már bekerültek nem halhatnak meg még egyszer. Innen nem lehet továbbkerülni se a pokolba, se a paradicsomba. Lelkeik világképe ezért feltehetőleg számos modern vonást mutathatott volna fel, ha az Egyház és Dante képes lett volna maga elé képzelni a mai emberiség legmodernebb részét. A pokol e legkülső körét lakók nem hisznek sem a pokol, sem a paradicsom létezésében, már csak azért sem, mert e tartományok léte vagy nem léte számukra tisztára akadémiai kérdés: ők nem kerülhetnek soha egyikbe sem, hiszen immár sem bűn elkövetésére nem képesek (miféle bűnt követhetne el egy halott), sem a megtérésre (megint csak azért, mert életük bevégeződött már). Utóbbi kettőre a mai ember főleg azért képtelen már éltében is, mert mind a poklot maga után vonó bűn, mind a mennyeket maga után vonó megtérés fogalmát semmisnek, üres fogalomnak tekinti. Marad tehát számára egyedüli lehetőségként a Pokol Tornáca, függetlenül a tényről, hogy él-e még vagy már meghalt. Mert akár él még, akár meghalt már, mindkét helyzetét egyaránt jellemzi, hogy sem a hagyományos metafizikai rettegésre nem láthat okot, sem a hagyományos metafizikai remény nem éltheti. Egyedül abban a tartományban létezhet, ahol az életét éli, s halála esetén egyedül e tartományban állhat fenn nemlétezésének esete is. Akárcsak Dante Vergiliusának számára, a modern világ lakói számára is kizárólag a Tornác immanens világa létezik, minden remény árnyéka nélkül, hiszen mi különbség volna aközött, hogy képzeletben, sőt lelki valóságomban is – akárcsak Dante túlvilági idegenvezetője – olykor át-átjárhatok azokba a szférákba, ahol valóságosan nem tartózkodhatok, vagy képzeleghetek és gondolkodhatok e szférákon, melyeknek nemlétezéséről meg vagyok győződve. Talán van is valami végiggondolatlanság e középkori elképzelésben. Igazán pontos abban a modernebb alakban volna, miszerint a Pokol Tornácának lakói, azaz a tiszta életet élt nem keresztények roppant filozófiai munkákban fejtegethették a kérdést, létezik-e egyáltalában a Pokol és a Menny. Életükben persze feltételezték ezt a létezést, ám haláluk után kizárólag a Tornác lépett tapasztalataik körébe, melyet korábban szintén csak feltételeztek. És e Tornácán belül a másik két lehetőség, a menny és a pokol csupán néhány képzeletét kísérti, de valóságuk sem nem észlelhető, sem nem bizonyítható. A Pokol Tornácának lakóihoz egészen hasonlóan reményre vágyakozóan gubbaszthatok örökre ebben az időt nem ismerő szürkületben, miközben világomat legfőképp éppen a reménynek ez a teljes hiánya szabja szinte azonossá a középkori keresztény teológiának ezzel az eszméjével. Rövid távú remények nyilván a pokol első körében is adódnak, az emberek valahogy és valamivel próbálják eltölteni az időtlenséget, olykor tán még jókedvre is kínálkozhat lehetőségük, de amit a régiek reménynek hívtak, annak értéséhez ezeknek a modern alvilág-lakóknak már értelmező szótár után kell nyúlniuk.

3.

Sokan és sokféleképp idézik Michelangelo egykori szép és talányos mondását arról a kő-, illetve márványtömről, amely már eleve a belsejében rejtje az onnan kifaragására váró szobrot. Valamilyen módon mindegyik változat azt juttatja kifejezésre, hogy a művész feladata a szobor kiszabadításában, vagyis a rajta tornyosuló kőfölség eltávolításában áll. Leghitelesebbnek azonban mind közül mégiscsak az a változat tűnik, amely néven is nevezi a szóban forgó művet: Dávid firenzei márványaktját. Ezúttal ugyanis a szobor tényleges keletkezéstörténete is feltűnően jól illeszkedik a mestertől idézett képhez.

A művész 1501-ben tért éppen vissza Rómából Firenzébe, ahol elnyúló és elkeseredett viták zajlottak meg-megújulóan arról a hatalmas márványtömről, ami már nem egészen negyven esztendeje ormótlankodott a dóm építési területén, a földön. Eredetileg Agostino di Duccio számára bányászták ki és hozták ide, egy egész emberöltővel korábban, azzal a céllal, hogy az építés alatt álló Dóm tervezett tizenkét óriási ószövetségi tárgyú szobrának egyike szülessék belőle. A művész, akinek szánták, már a bányában hozzáfogott a tömb megdolgozásához, s bár hamar kiderült, hogy nem a legjobb minőségű márványról van szó, azért még Firenzében is tett-vett rajta valamennyit, hogy aztán elkedvetlenedve inkább más feladatoknak szentelje magát.

Amikor Michelangelo a városba ért, már éppen egy újabb, többedik szobrász alkudozott a hatalmas, suta kőre, amely az előző próbálkozások során ráadásul át is lyukadt egy helyen. Az illető hajlandónak bizonyult elvállalni a szobor megalkotását, amennyiben biztosítá-
nak számára egy legalább ugyanilyen minőségű további márványszületet, hogy a hiányzó részeket, ahol a nyersanyag tömege szűkebbnek bizonyulna a szobornál, abból kipótolhas-
sa. Az építést felügyelő bizottság tanácsstalanságában Michelangelót kérte fel, hogy segítsen eldönteni a kérdést. A művész alaposan megszemlélte a több felől is sérült alakatlan kolosz-
szust, majd váratlanul kijelentette, hogy így is jó szobrot lehet belőle alkotni, nem szükséges hozzá semmilyen külső pótlás. A mű ugyanis világosan láthatóan menn fészkel a tömb bel-
sejében. A némileg megkönnyebbült bizottság ezután vele kötött megállapodást.

A hagyományban különböző megfogalmazásokat nyert mondás egyik változata sze-
rint a művész elméjében alkotta meg Dávid kőmélyi látványát, majd mindent levésett
róla, ami nem Dávid volt. Más változat szerint addig véste a márványt, amíg ki nem sza-
badította az abból kikívánczoló alakot, vagy megint másként, ő minden márványtömb
belsejében ott látja a szobrot, mintha csak egész tökéletességében előtte állna, s csak ki kell
szabadítania börtönének nyers és durva falai közül, hogy más szemek is úgy láthassák,
ahogyan addig csak az övéi. Vagyis a művészt rejtőző művek sokasága veszi körül jártá-
ban-keltében, s egyedül neki adatott meg, hogy úgy lássa a kövek belsejét, mintha csak ki
tudná fordítani őket.

Már maguk azok az alakulások is, melyek során a hagyomány Michelangelo monda-
sának új meg új vázlatait állítja elének, olybá tűnnek, mintha e hagyomány maga is egy
lehetséges alkotóként venné szemügyre a művész szavainak önmagában nyugvó otromba
tömbjét, s hol itt, hol ott faragna le belőle vagy adna hozzá valamennyit, azt vizslatva,
vajon az táru-e pontosan a szeme elé, amit a mondás igazságaként képzelt el magának.
Óhatatlan felöltlik az emberben egy valahol, a létezésnek egy másik dimenziójában álló
hatalmas kiállítóterem napsütötte csarnokának a látványa, ahol a falak mentén egy és
ugyanazon márványtömb van kiállítva végtelen számban megsokszorozva, s ahol a min-
denkori látogató figyelmesen megtorpan, ki-ki a magáé előtt, hogy szemügyre vegye az
odabentről rá visszanéző alakot. Michelangelo nyilván látta a rivális művészek előtt ma-
gát nyilvánító, s az övével versengő, szintén győztes Dávidokat is, akik mind a már halott
Góliáttal pózolnak, mielőtt fejét csóválva továbblépett volna a következő hasonmástömb
felé, amelyikből végül a szemöldökét Góliát felé fegyelmezett haraggal összevonó mezte-
len alak tűnt elő, baljában a még ernyedten lógó parittyával, jobbában fenyegetően készít-
ve elő a következő évezredek megrendítő lövedéket.

Hiszen könnyen megeshetett volna az is, hogy Michelangelót még egy darabig
Rómában tartja valamilyen újabb nagyszabású megbízás, s e késlekedés idején egy másik
művész keze alatt éppenséggel olyan irányban csorbul tovább az a kolosszális márvány-
szilánk, hogy attól az ő több mint ötméteres, a harcra még csak készülő ifjúja már nem is
fért volna el többé odabent, s ekkor csakugyan külső pótlásra szorult volna. Persze az is
lehet, hogy egy efféle esetben Michelangelo harcosa is rálelné a megoldásra, hiszen az
erre való képesség híján esélye sem lehetne az óriás Góliáttal szemben, s valamely apró

odébb mozdulással, hátrább feszkelődéssel vagy talán fejének leszegésével mégiscsak épp kitölténé a rendelkezésére megmaradt kőteret.

Azt a benyomást, hogy nem csupán a művész igyekszik közel törekedni a megpillantott alakhoz, hanem hogy az utóbbi maga is mintegy fuldokolva küszködik odabentről előre, a márvány felszíne felé, jócskán megerősíti azoknak a más alkotók által kifaragott szobroknak a látványa, amelyek Michelangelo felől nézve immár inkább tűnnek csak félig elkészült kővázlatoknak, s amelyek mélyén az ember tekintete tovább kutat egy hiába megszületni vágyott másik szobor után. Ha a Michelangelo megérkezését megelőző negyven esztendő alatt valamelyik próbálkozó kísérletét siker koronázta volna, s művét leleplezheték volna a bizottság és a firenzei nép előtt, az akkori szemlélők közé vegyülő Michelangelo értelemszerűen ugyanúgy csupán egy a bányából nemrég előfejtett csinos koloncot látott volna, amelyben talán már örökre elrejtőzött az ő Dávidja, s így talán egy sosem látott, másik művészettörténet bontakozik ki a történelem kötömbjéből. A remekművek végtelen sokasága merülhetett alá valamikor az idők kezdete előtt nem sokkal az időtlenség e kötengerének mélyére, ahol aztán mindenfelől belepte őket a márványon belül terpeszkedő örök sötétség. A mindenség belsejében végtelen türelem várakozik a maga kiútjára. Nem szenved, de reményt sem ismer.

Vajon jellemezhető-e Michelangelo kőkoloncra vetett egykori hosszú pillantása azzal, ha azt mondjuk, érteni akarta azt az előtte heverő hegydarabot? Értelmezni az irdatlan kőcsontot? Még hozzá egyáltalán nem csupán a maga tárnaveletlen adottságában, hanem az előtte próbálkozók próbaálmainak hátrahagyott nyomaival együtt, hiszen az az egészen konkrét kőalak tárta föl előtte a lehetőségeit, aminek már semmiféle visszaútja nem volt születése hegyének a mélyére. Nyilvánvalóan egy merőben más Dávid öltött volna a kötömb nyers felszíne mögött alakot, ha például korábban nem szakadt volna át a túlvékonyított márvány a még el sem gondolt harcos két lába között. Alighanem maga a bibliai történet itt modellként szolgáló Dávidja is mintegy önmaga előtt is kibontakozva szaporázta meg egykori lépteit, amint a gyermeki pásztorkodás formátlan, de nagyratörő álmodozásfelhőiből a filiszteus szörnyet legyőző harcra termett hössé alakult. A bibliai alkotó a még összefüggő szöveggé sem vált roppant hagyománytömböt vette szakértő tekintetével szemügyre, hogy mindennemű külső emlékkipótlás nélkül is megalkothassa a szövegében rejtőző kiválasztottat, akit egyelőre csak ő lát, s majd kiszabadítsa onnan. A harcos kibontakozása a betűk sáskarajának sötét kavargásából ugyanakkor nem független az egykori Dávid önmagát is fürkésző, belső tekintetétől. A hőstette felé iramodó ifjú még maga sem tud Dávidról, a filiszteusok óriásának legyőzőjéről, ahogy Izrael királyáról sem, előbb Hebronban, utóbb Jeruzsálemben, s majd az évezredekben át hiába várt utódjáról, a Felkentől sem. Még szinte semmi képe önmagáról, ám ahogy az Írás narratívája rászegezi ihletett tekintetét az ifjú parittyát tartó laza baljára, s követ markoló jobbja is előbukkan a még meg sem törtétség homályából, úgy halad önmagává válása felé előre, lépésről lépésre. Önmaga vágyott képe rémlik föl lelki szemei előtt, s az összecsapás felé tartó Dávid, valamint életrajzírója mindazt lehántják az alakjáról, ami körülveszi, és ami még nem Dávid. Az anyag, amiből az alak kibontakozni kezd, durva szilánkok fehér rajaként gyúlik háta mögött az útra, amelyet gyors lépésekkel hagy maga mögött, útban a világtörténelem felé. A szövegben végül testet öltő alak már nem csupán konkrét helyzetének van a tudatában, hanem immár mindent „olvasott” is önmagával kapcsolatban, azaz ugyanúgy tudja, hogy ki ő, akár csak évezredekkel később Michelangelo. Az alkotó képzelet szerkezete ragaszkodik ehhez a felépítéshez: például az általunk olvasott művek bennünk élő hősei nemcsak az illető mű belső, szukcesszív idejében élnek, mindig csak a cselekmény adott pillanatában, hanem a mű időegészének teljességét is élik egyszerre és szakadatlanul.

Vagyis hogy a kőben odabentről is kirajzolódóba jött valami, annak következtében, hogy most először Michelangelo volt az, aki belenézett a kő belső vaksötétjébe, és nem

mások. Mások esetében – úgy tűnik – ugyanaz a kő vak és néma maradt, nem szándékosan és nem rosszindulatból, hiszen Michelangelót megelőzően se szándékra, se bármilyen indulatra nem utalt semmiféle jellel. Ugyanakkor azt mégsem mondhatjuk, hogy az egész jelenet egyetlen eleven szereplője a művész lett volna, akit egy önmagában bármilyen kezdeményező tevékenységre képtelen, minden tekintetben holt valóság vett körül, amely magától még csak nem is nyomakodhatott valamiféle találkozásra a hagyománynak azzal az élővilágával, amely az alkotó bensejében táncolta körül az egyszerre lantra és harcra termett ifjú alakját. Olyan találkozás nincs, ahol kettő közül csak az egyik találkozik a másikkal, a másik azonban nem találkozik senkivel, lévén holt és találkozásképtelen. Találásról esetleg beszélhetnénk, találkozásról azonban nem. Akkor csak annyit mondhatnánk, hogy valaki talált egy megfelelő követ, de nem szólhatnánk találkozásukról. A világ megannyi márványlelőhelyét be lehet járni anélkül, hogy valahol is Dávidra találjunk valamelyikben. A szóban forgó óriástöredék azonban ugyanabban a valóságban foglalt helyet, mint a Michelangelo lelkében élő ifjú Dávid: máskülönben sosem találhattak volna egymásra.

Jelenthet-e mást Michelangelo másik halhatatlan mondása, miszerint „minden nagy mű befejezetlen”, mint azt, hogy a felesleg levésése a hős alakjáról még csak a kezdet, s a Firenzében magasodó szobor még nem maga a befejezett Dávid? Vagy hogy Dávidként esetleg már csakugyan befejezett, ám valami másként azonban még épp csak elkezdődött? Hogy bár a művész már nincsen sehol, a mű még mindig folytatja, alkotja magát tovább? Sőt, hogy talán már az eredeti Dávid, aki parittyával a kezében, egy csatatéren kezdte el önmaga megalkotását, soha meg nem szakított útját folytatta akkor is, amikor egy félresikerült márványtömb belsejéből továbbalkotására szólította Michelangelót?

Valahogy ahhoz hasonlóan, ahogy Balzac írja le (*Az ismeretlen remekműben*) a 17. századi Párizs félhomályos lépcsőházában lassan felfelé baktató öregember alakját, „mintha egy Rembrandt-kép járna némán és keret nélkül”, maga körül hordozva „a nagy festő jellegzetes, sötét légkörét”. Festményről lévén szó, az alakot körülvevő pislákoló sötétség akkor is az alakkal jár, ha a kép elszabadult a keretei közül. Az alak a légköréből nem lép ki, mivel azzal egymásból fakadnak. A Dávid-szobor is hordozza a magáét, minden pontjával arra a könyvre nézve, amelyből előlépve márványt és művészt választott magának. Balzac felülmúlhatatlan festője is azt veti tanítványának a szemére, hogy annak Mária-képe minden lenyűgöző hatása ellenére is a kép vásznára van tapadva, nem körüljárható, s ezt nem a perspektíva valamiféle elhibázottsága okozza, hanem hogy a szépséges nőalak és a kép nézője közti levegő nincs elevenre festve. Kritikája középpontjában éppen ez áll, a levegő megfestetlensége, azaz annak a titoknak a nem ismerése, amellyel a művész úgy volna képes realizálni a festmény belső terének áttetsző levegőjét, hogy az különválaszthatatlan legyen attól a másik levegőtől, amelyen keresztül a kép nézője szemléli azt. Ezért valójában azt kéri számon, hogy a festő nem sietett látomásának segítségére, nem tett meg mindent a nőalak kiszabadítása érdekében annak élettelen nyersanyagából. Nem távolított el róla mindent, ami pusztá képpé tette, hanem hagyta bezárva maradni merő műalkotásletében. És így valaki mást ábrázol. Valakit, aki nagyon szeretne a képen látható személy lenni, talán annak is tartja magát, de nem teljesen biztos magában, s ezt a bizonytalanságot meseszép vonásai sem képesek leplezni.

4.

Ha elég kíváncsiak vagyunk, felvetődik itt persze még egy érdekfeszítő kérdés. Tekintve, hogy a márványtömb és a szobrász egymásra találásakor nem csupán az egyik felet minősítettük tevékeny félnek, hanem forma és anyag szembenállásában az anyagtól sem tagadtuk meg a formálás valamilyen aktivitását, felmerülhet a kérdés, mennyire jelenvaló a

még kőbemerült alak számára az odakintről rámeredő művész, akitől kiszabadítását remélheti. A történeti Dávid nemigen tudhatott ifjúi éveiben évszázadok múltán bekövetkező sorsfordulatairól, bár élteesebb korában udvari prófétája, Nátán már sok mindenbe beavathatta. Tudatos alakja aggkorában már tisztában volt Michelangelo belátásával is, tudniillik hogy minden nagy mű befejezetlen. Hogy a nagy mű valami útjára indított dolog, valami, ami éppen látszólagos tökéletes befejezettségével ragadja szemlélőit magával, miközben lankadatlan serénységgel foszt le mindent a továbbalkotás útjából, az eljövendő időbeli létezés sötétjéből bontva elő ismeretlen célját.

Attól a pillanattól fogva, hogy egy Michelangelo vette szemügyre a torz márványtömb hallgató tömegét, az univerzum minden sötét kómélyében pihenő hallgató alak reménykedni kezdhett szabadulásában. Legtöbbjük persze egyelőre még fogoly maradt, de annyit már tudhatott, hogy nem örökre marad az, vagyis hogy nem ért ugyan még semmi sem véget, kivéve az abszolút reménytelenséget. Márpedig ahol felvillan a remény még oly parányi fénye, ott a Pokol Tornácának a természete rendül meg, ami éppen ez a reménytelenség volt. A remény felpislákoló fényét a művész – mint Lessingtől tudjuk – a tökéletesen eltalált „termékeny pillanatban” ragadja meg és mutatja föl. Az eltérített repülő – ha egyáltalán – a kívülről nyomába eredt kommandó képes kiszabadítani. Vele ellentétben, az eltérített könyv alakjai legvégül magukat szabadítják ki eltérítettségükből, anélkül azonban, hogy ezzel tisztán az eredeti helyzet állna ismét elő. Mert egyikük sem felejt el nyomtalanul a Tornác eltérítettségében telt időt, hanem emlékekkel gazdagodva térnek vissza az el nem térített könyv lapjaira. Michelangelo Mózes a népe számára ki nyilatkoztatott Törvényt hozó fellobbanó haragjának „termékeny pillanatát” szabadította ki kőfogságából, ahogy Dávidja pedig a történelmi és egyben történelemfeletti király életrajzának legkezdetibb „termékeny pillanatát”. Egyikük élete sem zárult le annak egyik vagy akár valamennyi termékeny pillanatával, de még időbeli halálával sem. Csak objektíve gazdagodott azokkal a pillanatokkal, amiket a művész szeme látott meg, és ezt a gazdagodást viszik haza magukkal, útban az utolsó termékeny pillanat felé. E pillanat felé tart mind eltérített, mind eltérítetlen életük, ahogy párhuzamosan siklanak az örökkévalóság közegében. Egymásra találásuk pillanata felé, azaz oda, ahol és amikor össztörténeti életük minden emlékével gyarapodva hajóznak be abba az eljövendő pillanatba, ami egyedül érdemi ki minden fenntartástól mentesen a nevét: a termékeny pillanat. Ennek a pillanatnak a termékenysége abban áll, hogy sosem fog elmúlni. Ebben persze hasonlít a két említett szobormű természetéhez, hiszen az ő – egyetlen – pillanatuk sem múlik el soha. De az eltérítésből visszatértek egész megírt és meg nem írt létezése válik majd a „termékeny pillanat” öröklétéből az egész öröklét „termékeny pillanattá”.

GITTEGYLET ÉS SORSTRAGÉDIA

Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk

1.

Kezdetben vala a „grundegylet”. Reményteljes kapitányok, főhadnagyok és hadnagyok kedélyesen szalutáltak egymásnak minden délután. Közlegény, fájdalom, csak egy volt, úgyhogy neki parancsoltak, és őt egzecírozatták folyamatosan. Általában véve minden munkát Nemecek Ernő végzett, az erődöket is ő építette (igaz, ebben Csónakos segített neki): „És Nemecek boldogan engedelmeskedett mindenkinek. Olyan fiúk is vannak, akiknek öröm az: szépen engedelmeskedni. De a legtöbb fiú mégis parancsolni szeret. Ilyenek az emberek. És ezért volt természetes dolog az, hogy a grundon mindenki tiszt volt, csak éppen Nemecek volt a közlegény” (24.).¹ Szombatonként összeült a törvényszék, és a remek tisztok mindig Nemeceket ítélték el (30.). Így éltek ők bajtársiasságban, egymást megbecsülve, a hatalom sáncain (erődein) belül.

A grundot az elnökválasztás délutánján ismerjük meg. Előzőleg valaki nyitva hagyta a bejáratot, pedig az a legsúlyosabb törvényszegések közé tartozik. Kiderül, hogy maga Boka kapitány felejtette el bereteszelni az ajtót. Boka – önbüntetésként – beírta magát a fekete noteszbe, de rámutat, hogy árulkodni sem helyes, úgyhogy beírta a noteszbe Kolnayt is, aki a szabálytalanságot felfedte. Aztán minden megy tovább, de kicsivel később Nemecekből kitor a keserűség, felismeri, hogy a büntetések közül csak azok számítanak, amelyeket reá szabnak ki, mégpedig azért, hogy őt szolgátságban tartsák. A nemes lelkű Boka erre Nemeceket „pocoknak” nevezi, és a tisztok példájának követését ajánlja: „Ha jól viseled magad, és kitünteted magad, májusban még tiszt lehet belőled. Most egyelőre megmaradsz közlegénynek.” Azt ugyan nem tudjuk meg, hogy a tisztok mivel tüntették ki magukat korábban, de Boka – aki okos fiú volt (ez többször elhangzik) – megoldotta a válságot, a többiek pedig helyeselnek, „mert ha Nemecek is tisztté lett volna a mai napon, igazán nem ért volna az egész semmit. Nem lett volna kinek parancsolni” (33.).

Az elnökválasztás menetét Kolnay és Barabás vetélkedése is megakasztja. Vitájukba, hogy tudniillik kinek zsírosabb a kalapja, Kendét és Cselét is bevonják. Molnár kedvenc eljárása az ellenpontozás, szívesen mutatja meg a kontrasztot az egyazon történetzállhoz tartozó nagyszerű és alantas elemek között. A szavazócédulák begyűjtése közben Kolnay és Barabás elégtétellel konstatálják, hogy Csele kalapja is zsíros. Azután nagy a lelkesedés, teli torokból kiáltják: „Éljen a grund!» – mintha azt kiáltották volna, hogy »Éljen a haza!«, és felrepülnek a zsíros kalapok. Aztán mindenki szívvel-lélekkel kiáltja, hogy „Elmegyünk!” – tudniillik testületileg a Fűvészkertbe, de hogy ott mit is kellene tenniük, azt senki nem tudja. Hátul egy borízú hang, a tóté is kiáltja: „Elmegyung!” Közben Nemeceket ugráltatják; Kolnay és Kende további zsírpróbákat végeznek, és határozottan a tót kalapja bizonyul a legzsírosabbnak (36.).

Talán így is érezhető e jelenetek már-már szétszalazhatatlan, de mégis ott lévő klasszikus ironiája. Molnár többet tud, mint amennyit mond. A narráció többnyire a kamasz fiúk gondolatvilágán belül marad. Molnár persze csak színleli a naivitást, szövege azonban

¹ A főszövegben található zárójeles oldalszámok *A Pál utcai fiúk* 21. kiadására utalnak (Budapest, Móra, 1977).

többletelentést hordoz a felnőtt olvasók számára. Kifigurázza a kamaszokat, akiknek a fejében lényeges és lényegtelen, „szent” és profán vonatkozások egyenlő fontossággal jelennek meg, és akik a felnőttek világából csak a formákat veszik át, de a dolgok valódi rendeltetését, szimbolikus tartalmát nem ismerik. Jól példázza mindezt az Áts Feri által elvitt zászló esete; mivel időközben elfogyott a zászlókészítéshez használt zöld szövet, Boka egy pillanat alatt dönt: „Ezentúl piros-fehér lesz a színünk” (28.).

A grund önmagában nagyszerű dolog: a szabadság és a bátrak hona.² A szakirodalom azonban kevesebb figyelmet fordított arra, hogy Molnár eleinte meglehetősen kritikusan viszonyul a grundon uralkodó szellemiséghez, és később is jelzi az eszmény és a megvalósulás közötti nagy különbségeket. A regény ekként a felnőtt világ fonákságaira is rámutat, azaz a „grundegylet” története társadalmi mini-szatíráként is olvasható: parádézni, szalutálgatni jó – dolgozni nem jó. Vagy például Janó alakjánál maradva: a tót – akinek nincs szavazati joga – az elnökválasztás délutánján vigyorogva utánozza a fiúkat, a lelkesedésüket, a „hazafiasságukat”. Ám két nappal később szivarért és osztrák–magyar forintért simán megígéri Gerébnek, hogy ki fogja kergetni a Pál utcaikat a grundról – és az olvasó kényelmetlenül szembesül korábbi naivitásával.

2.

A regény IV. fejezetéig az ironikus, satirikus modalitás kerül előtérbe, a komikum változatos műfajokban jelentkezik. Mindez talán összefügg azzal is, hogy a történet még meglehetősen széttartó, mintha Molnár nem egészen tudná, miként is haladjon előre.

Ha az I. fejezet törökmézes epizódjából kiemeljük a Cselére, Gerébre, illetve Bokára vonatkozó mondatokat, hírlapi színes tudósítást, kroit kapunk, amely egy törökmézáros megélhetésért való küzdelmein keresztül a világkereskedelem fő szabályait is elmondja. A szöveg gyerekek számára inkább ismeretterjesztésként hat, illetve Boka belépésével tanmesévé alakul át: miként simíthatjuk el szép szóval, tárgyalással a konfliktusokat.

A felnőtt azonban észreveheti, hogy Boka a békítő közbelépéssel semmit nem old meg. Ha úgy vesszük, Cselének nagyobb „igazsága” van, amikor a törökmézáros szemérmelen árdragítására a kalapját akarja odavágni a pultra (megelőzőleg „Geréb, mint az ördög, suttogta fülebe a csábítás igéit”, 12.). Az árus visszaél piaci monopolhelyzetével, a hatóság (a tanári kar) tudja, mi történik, fenyegetőzik, de nem avatkozik közbe. Pedig a törökmézáros részben élelmiszeripari hulladékot árul: „egy krajcár az úgynevezett diákabrak is, mely apró staniclikba van osztva, s mely a legízletesebb keverékek egyike. Van ebben mogyoró, mazsola, malagaszőlő, cukordarabka, mandula, utcai szemét, szentjánoskenyér-törmelék és légy. Egy krajcárért a diákabrak felöleli a gyáripar, a növény- és állatvilág igen sok termékét” (11.).

Molnár itt is továbbfejleszti az alapötletet. Az olasz – miután a retorzió elmaradt – már azt fontolgatja, hogy akár három krajcár is lehetne az egységár. Molnár a komikus fokozás³ jól ismert eszközhöz folyamodik, és nem hiányzik a *slusszpoén* sem, hiszen a törökmézáros vigyorogva mondja: „Hát most drágább, hát most kevesebb”, és nekivadulva darabolja a cukormasszát, „mintha valami mesebeli középkori, óriási hóhér lett volna, aki apró, mogyorófejű emberkének csapkodja le a fejüket egy kis arasznyi bárdal. Szinte vérengzett a törökmézben” (14.). Mindez kabarékonferansz zárata is lehetne.

² Vécsei Irén: *Molnár Ferenc*, Budapest, Gondolat, 1966, 36–38.; Vargha Kálmán: A Pál utcai fiúk. Egy remekmű születésének hatvanadik évfordulójára, *Látóhatár*, 1968/1–2, 188.; Munkácsy László: *Munkafüzet*, in: Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk*, s. a. r., jegyz. Veres András, Budapest, Ikon, 1994, 11–45. (Matúra Olvasónapló); Erdődy Edit: *Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk*, Budapest, Akkord, 2005, 31–32. (Talentum Műelemzések).

³ Szalay Károly: *Komikum, satíra, humor*, Budapest, Kossuth, 1983, 15.

A III. fejezet fűvészkerti látogatása helyzetkomikumban különlegesen gazdag. A titkos küldetésben részt vevő Nemecek be akar csengetni a kapun, később pedig bevilágítja az üvegházat. Mindez a fiú személyiségébe beépült szolgálatkészségből is fakadhat, ő otthon, a szüleitől is ezt látta. Szatirikusnak (már-már burleszknek) mondható, hogy Boka elnököt elébb Csónakos és Nemecek fontoskodva beemelik a kertbe, majd gond nélkül ők is átmásznak a palánkon. A Fűvészkert felderítése során alkalmazni akarnak mindent, amit az indiánregényekből tanultak, még ha ezzel túlbonyolítják is a dolgokat. Amikor a jó indiánok szétnéznek a dombról, Boka kicsomagolja a papirosból Csele nővérenek kis színházi látszövét, bár szabad szemmel is majdnem ugyanannyit látnak. Rendkívüli körülményességgel veszik használatba a csónakot, hosszas előkészületek után jutnak el a szigetre, amely egyébiránt négy-öt evezőcsapással elérhető. Nemecek részéről komikus hibának minősül, amikor egy nádszálba kapaszkodva belecsúszik a tóba – ám ha száz évvel ezelőtt egy regénybeli gyerek márciusi hideg estén meghűlt, sejthető volt a szomorú következmény.

3.

Kezdetben vala a gittegylet. *A Pál utcai fiúk* közvetlen szövegelőzményeiből minden bizonnyal a legkorábbi *A gittegylet* című jelenet, amely már 1904 őszén olvasható volt,⁴ majd bekerült Molnár 1905-ös *Gyerekek* című füzetébe is.⁵ Az író *A gittegylet*ből párbeszédés prózát alkotott, és beillesztette azt a regény IV. fejezetébe. Molnár fontos dramaturgiai változtatásokat vitt végbe: eltüntette Bokát a gittegyletből, a szerepét Kolnay vette át; a kihallgatás után – eredetileg – Csele látta el a többieket új munícióval, a regényben ez a feladat Nemeceknek jut.

*A Pál utcai fiúk*ban a komikus elemek itt kerülnek utoljára túlsúlyba. Tulajdonképpen kabarétréfát olvasunk, amelynek szervezőelve, hogy a kiindulópont önmagában irracionális, majd a kibontakozás, a gittegylet működésének felderítése során ugyan racionálisan haladunk előre, de még távolabb kerülünk a normalitástól. Egyleti tagdíjat azért szednek, „csak hogy be legyen fizetve a tagdíj” (70.). Elnök is van, de nem egyértelmű, hogy jó-e elnöknek lenni (vö. rendszeres gittrágás) – Weisz, ugye, *pityerelve* vallja be, hogy most ő az elnök (67.). A gittegylet bizonyos tekintetben a grund szövetségének travesztíája. A zászlót itt is Csele nővére varrta, és a színek megegyeznek a grund (eredeti) színeivel, csak fordított sorrendben. És ha zászló van, hát árulónak is lennie kell: a gittegylet árulója precízen dolgozik, pontos névsort ad le Rác tanár úrnak, és kilétére sem derül fény.

A gittegylet működésével kapcsolatban azonban a legfontosabb a *miért* kérdése. Szembesülünk a rejtéllyel: vajon mi vezet arra normálisnak látszó gyerekeket, hogy éppen gittgyűjtés céljából lépjenek szövetségre.⁶ A klasszikus gitt ugyanis finomra őrlött krétaborból, mézskőből és lenolajkencéből áll, vagyis rágása lázat és hasmenést okoz. Gittet tehát lehet rágni, de nem érdemes.

A gittegylet ürügyén megfogalmazódik az a kérdés is, hogy vajon mi készíti a *felnötteket* az egyletezésre.

Nos, a (gitt)egylet valódi célja a sokszor már-már *irracionális, értelmetlen és öngerjesztő lopás*. A lopás az egyleti (társadalmi) elfogadottság fokmérője. És mindez – természetesen – szabadságharcos retorikával körítve: „Esküszünk, hogy rabok tovább [!] nem leszünk!” – olvasható a gittegylet zászlaján (72.). Lopják a gittet a kocsiablakokból, az iskolából, a

⁴ Molnár Ferenc: *A gittegylet*, *Pesti Napló*, 1904. november 30., 1–3.

⁵ Molnár Ferenc: *Gyerekek*, Budapest, Franklin, 1905, 3–10.

⁶ Az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisa alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a gittegylet kifejezést Molnár találta ki – elterjedéséhez hozzájárult, hogy *A gittegylet* iskolai, illetve műkedvelő előadások kedvenc darabjává vált.

madárfürdőkádból, sőt Richter okmánybélyeget lop az apjától. Richter önmentő monológja csodálatos:

– Hát mert én elloptam a papától a bélyeget, és aztán félttem, és az egylet adott nekem egy koronát, és én vettem rajta egy másik bélyeget, és visszaloptam az íróasztalra. És a papa rajtakapott, nem amikor loptam, hanem amikor visszatettem, és a nyakam közé sózott érte...⁷ – A tanár egy szigorú pillantására kijavította: – ... megvert érte, és külön még megpofozott, mert visszatettem, és kérdezte, hogy hol loptam, és én nem akartam megmondani, mert akkor még megint külön megpofozott volna, hát azt mondtam, hogy a Kolnaytól kaptam, és ő akkor azt mondta, hogy „Tüstént vidd vissza a Kolnaynak, mert az bizonyára valahol lopta.” (71.)

Molnár bohózáti elemet alkalmaz: Richtert kétszer fenyítik meg, egyrészt, mert az apja dolgaihoz nyúlt, másrészt, mert helyrehozná a tévedését. Ugyanakkor fontos tanulságai vannak ennek a történeteszálnak. Richter egy pillanattal sem gondolja, hogy az apja elhinné, ő másodjára már nem lopta a bélyeget. Valóban, dr. Richter Ernő köz- és váltóügyszakember nemcsak a saját gyerekét tartja megrögzött tolvajnak, de Kolnay doktor fiát is. Ugyanakkor a pedagógiai üzenet sem szokványos: nem a lopás az igazi baj, hanem a lebukás, ám olyankor tilos a beismerés – hiszen az igazságot senki nem hinné el –, a sorozatos hazugságokból fakadó esetleges lelkiismeret-furdalás pedig leküzdendő.⁸

4.

A regénybeli vidám hangulat elkomorulása Geréb árulásával kapcsolható össze; úgy is mondhatnánk, hogy az árulás egy másik, komolyabb történeteszálat indít el. Nemecek átalakulása is a fűvészkerti látogatással, illetve Geréb lelepleződésével kezdődik el:

Ott állott, csuromvíz ruhában, nagyra nyitott szemmel nézve a tűzfény körül ülő vörösingeseket s köztük az árulót. Annyira fájt a szíve, hogy mikor Geréb szájából elhangzott az „igen”, mely azt jelentette, hogy Geréb hajlandó elárulni a grundot, sírva fakadt. Megölelte Boka nyakát, csöndesen zokogott, és csak azt mondogatta:

– Elnök úr... elnök úr... elnök úr...

Boka szelíden eltolta magától:

– Most nem érünk semmit a sírással. (54–55.)

Nemecek kezdetben amolyan szerencsétlen flótásként tűnik fel, aki kompenzálni akarja a kicsiségét, testi gyengeségeit és érzelmességét: érdemeket akar szerezni az előléptetéshez, dicsőségről ábrándozik (76.). Abban reménykedik, hogy egyszer majd *egyenlő lesz* a többiekkel. A fűvészkerti kalandot követően megtalálja a neki való szerepet: az iskolában már másnap jelentőségteljesen viselkedik, titokzatoskodik, a többiek pedig érzik, hogy Nemecekből hamarosan tiszt lesz (63–64.). Eztán kihallgatja Geréb megvesztegetési kísérletét a kunyhó tetejéről, ami önmagában is méltánylandó haditett. Nemecek azonban ahelyett, hogy reputációjával törődne, egyenesen Bokához rohan, hogy tájékoztassa a vesztélyről (ekkor írják be kisbetűvel a nevét a gittegyleti füzetbe). A két nappal későbbi fűvészkerti kémkedés pedig egyenesen vakmerőség. Nemeceknek elég nappal kihallgatnia a vörösingesek tanácskozását, ám – magasrendű morális eszményei jegyében – *színre lép*,

⁷ Eredetileg a „meghírigelt” szó váltotta ki a tanár helytelenítését (Molnár, *A Gittegylet*, i. m., 2.).

⁸ Ugyanez a tanulság kiélezettebb helyzetben mutatkozik meg Molnár *Két krajcárért füge* című, 1902-ben írt társcanovellájában, amely szintén *A Pál utcai fiúk* előzményének tekinthető (Uő., *Gyerekek*, i. m., 24–32.).

és nagy beszédet tart a szigeti fa alatt. Ezzel a tragédia hősök egy bizonyos típusára jellemző *túlzás* vétségét követi el. Talán azt hiszi, hogy moralizálással meg lehet oldani tisztán érdekekre épülő konfliktusokat. Nemecek megalázásával Áts Feri lealjasul, hiszen egy ellenállásra képtelen gyerekek szemben demonstrálja a hatalmát. Ugyanakkor Nemecek testi valójában megalázhatják, ám az általa hordozott értékek érintetlenek maradnak, fűrdetése nem kelt komikus hatást.

A tragédiához vezető utat vizsgálva nem tekinthetünk el Boka felelősségétől sem. Boka okos fiú, azonban meglehetősen hiú és bizonyos tekintetben korlátolt is. Az elnökválasztáskor rosszul esik neki az ellenzavartok, nem tudja elképzelni, hogy másoknak is lehetnek hatalmi ambíciói. Boka ugyanakkor felelőtlen is, hiszen amikor Nemecek a Fűvészkertben belecsúszik a vízbe, és vacog a foga (52.), egy *intelligens* elnök felfüggesztené az akciót, és hazakísérné pórul járt barátját. Boka azonban teljesen belelovalja magát küldetésükbe, miként később is, tábornoki szerepébe (Napoleon példája lebeg szeme előtt). Űgyesen befolyásolja a közhangulatot, és katonáinak a vezér iránti rajongása őszintének látszik. Ennek azonban ára van, hiszen a Nemecekért ért újabb keletű méltánytalanságok orvoslását Boka a „háború” utánra halasztja, vagyis az érzelmileg hozzá legközelebb álló fiú becsületét feláldozza önnön „politikusi” népszerűségéért (108.). Másfelől Bokának észre kellene vennie Nemecek fanatizálódását. Boka megesketi a grundbélieket, és kétszer is „becstelen szösze-gőnek” mondja azt, aki a harc elől megfutamodna (100., 114.) – nyilvánvaló, hogy Nemecek, akit hadsegédjének is kinevez, beteg is meg fog jelenni.

A grundért vívott háborút Boka – a többi fiúhoz hasonlóan – nagyszerű, felemelő doglogként képzeli el. A valódi háborúkról is romantikus elképzeléseik vannak, a „csaták hevérol” ábrándoznak (111.). A harcról mindenekelőtt a győzelem és a dicsőség jut eszükbe, a meghasonlásra, a fájdalomra és a halottakra nem gondolnak. Bokát kivéve nem nagyon vannak kétségeik a győzelmet illetően, másrészt fel sem merül bennük, hogy a vörösingesekkel való összecsapásnak tragikus következményei is lehetnek. Pedig a felnőtt felügyelet nélkül hagyott gyerekcsoport ön- és közveszélyes.

Nemecek mellett a regény másik drámai karaktere Geréb, ő szintén egyéni utat jár be: árulástörténete lélektani szempontból talán még Nemecek tragédiájánál is bonyolultabb – és homályosabb is.

A Geréb beszélő név: a korabeli értelmező szótárak szerint jelentése – többek között –: tologár az ajtón, illetve a működés folyamatát gátló nehézség, akadály.⁹ Geréb uralkodó tulajdonsága a praktikum. Mindig oda áll, ahol elképzeléseinek valóra váltása reálisabbnak tűnik. Ne feledjük, hogy Geréb már az *einstand*ról való beszámoló után kijelenti: „Ezt nem lehet tovább tűrni! Én már régen mondom, hogy kell valamit csinálni, de Boka mindig savanyú pofákat vág. Ha nem csinálunk semmit, még meg is vernek bennünket” (17.). A Pál utcaiakkal szemben elkövetett árulásának és későbbi visszakerézkedésének nincs különösebb ideológiája. A vörösingesek szervezettebbek, erősebbek, tehát hozzájuk csatlakozik. És különben is, ő úgy tudja, hogy a vörösingesek gazdag fiúk (legalábbis ezzel hitegeti Janót, 79.). Geréb már kezdetben is tud valamit a felnőtt viszonylatokról. Felismeri, hogy amíg Boka a Pál utcaiak közé tartozik, „őbelőle itt nem lehet semmi. Féltékeny volt Bokára” (39.).

Geréb visszatérésének indoklásában is erős a praktikus szempont. Amikor a vörösingeseknél kitalik a becsülete – ez csak szófordulat, hiszen nem tudjuk meg, igazából miért kell távoznia (vö. 86–87., 94.) –, visszakerézkedik a Pál utcaiakhoz. Geréb rossz lelkiállapotban van, nyilván szembesül azzal, hogy az árulás összezavarja a személyiséget (legalábbis eleinte), ez *talán* megrémíti. És meglepetésként éri a pszichikai hadviselés: a gorombáskodásra vagy a „kikergetésre” felkészült, ám Boka „csöndes szomorúsága” kizökkenti a szerepből (110.).

⁹ Lásd például *A magyar nyelv teljes szótára... I.*, szerk. Ballagi Mór, Pest, Heckenast, 1873, 455.

Ugyanakkor Geréb minden bizonnyal az apja miatt kérezkedik vissza a Pál utcaiak közé. Ezt ugyan nem árulja el a sikertelen békülési kísérlet végén, de csakis erre utalhat, mondván: „szavamat adom nektek, hogy nem azért jöttem ide, mert a vörösingések meggyűlöltek. Más oka volt ennek. [...] Azt nem mondom meg. Talán megtudod. De jaj nekem, ha ezt te megtudod...” Persze vetít is, és rejtélyeskedik. Nem teljesen konzekvensek az egymásra következő jelenetek, de Geréb apjának feltűnése és az általa tanúsított kéréletlenség mégis inkább az apától való félelmet helyezi előtérbe.

Geréb apjának belépésével egy másik dimenzió jelenik meg a gyerekvilágban, és ez arra figyelmeztet, hogy nem lehetünk mindig következetesek, egy látszólag egyértelmű esetben is többféle szempontot kell mérlegelni. Például megelőzendő egy apa–fiú viszony, egy család belső békéjének tönkretétele. Nincs ötletem arra vonatkozóan, mit mondhatna Boka Geréb apjának mániákusan ismételt kérdésére („Áruló-e a fiam, vagy nem?”), de Molnár a legalkalmasabb dramaturgiai fogáshoz folyamodik: Geréb a véletlennek köszönheti megmenekülését. Boka ugyanis nem jut szóhoz, Nemecek pedig már félrebeszél, ekként menti fel Gerébet az árulás vádjától (118.). Persze, ha Geréb apja nem csak a fia becsületbeli ügyével volna elfoglalva – igaz, egy apa mivel mással legyen elfoglalva? –, észre kellene vennie Nemecek súlyos állapotát, és azonnal orvoshoz kellene vitetnie. De őt valószínűleg nem is a fia ügye érdekli, hanem saját maga.

Geréb aztán elkövet még egy – ezúttal levélbeli – esküszegést, most a vörösingések haditervét árulja el: és számára minden jóra fordul. A fiúk visszafogadják az árulót, aki, ha rendesen viselkedik, még a rangját is visszakaphatja.

Miközben Nemecek neve még mindig kisbetűvel szerepel a gittegyleti könyvben.

6.

Molnár nagyszabású finálét teremt Nemecek haldoklásához. Molnár több jelenetet is írt haldokló, illetve az elmúlással szembesülő gyerekekről: esendő és szeretetre méltó figurákról, akik bizonyos részleteket sejtenek, de nem tudják felfogni, mit jelent meghalni.¹⁰

Nemecek haláltusájában mintegy összefoglalásul felidéződnek a „nagy háború” jelentőségeltjes momentumai, ugyanakkor írásban mindez hosszú, morbid, riasztó – és színpadias. Nyilvánvaló a kimódoltság: Nemecek abban a pillanatban hunyja le végleg a szemét, amikor Weisz megmutatná neki a bocsánatkéréséről tanuskodó egyleti dokumentumot.

A fiút nem tudja megmenteni Boka érzelmes barátsága, a vörösingések megbecsülése, a gittegylet – megtért – teljes vezérkara. És mindenekelőtt az anyja és az apja szeretete... Nemecek halála erősen programszerű, a meghúléssal nyilván minden eldöntött. Ez a Molnárnál oly sokszor visszatérő kegyetlen szentimentalizmus.

Nemecek tragédiáját értem, de gyerekként sem tudtam elfogadni – és most sem vagyok rá képes. Hiszen Gerébet megmenti az apja önzősége és tekintélye – és Nemecek kegyes hazugsága. A körülmények másféle, véletlenszerű kimenetele.

Ám lehet, hogy Molnár inkább csak fel akarja hívni a figyelmet arra, hogy a cselekedetek nem állnak arányban a következményekkel, és az áldozathozatal olykor semmilyen eredménnyel nem jár.

Talán jobb lenne, ha délutánonként mindenki a latinleckével foglalkozna. Mert latin holnap is lesz, és Rác tanár úr feleltetni fog.

¹⁰ Lásd Molnár Ferenc: Péterke, illetve A gubó, in: *Gyerekek*, i. m., 18–23., 62–68.; A fiúk mind ilyenek, in: *Ketten beszélnek*, Budapest, Franklin, 1909, 91–98.; Két kisfiú beszélget, in: *Szülőfalum, Pest*, Budapest, Szépirodalmi, 1962, 266–271.

BARTHA WANDA MINT MOLNÁR-SZEREPLŐ

Molnár Ferenc: Útitárs a száműzetésben

Molnár Ferenc utolsó nagyobb lélegzetű prózai műve, az *Útitárs a száműzetésben* először angol fordításban jelent meg – *Companion in Exile* címen – 1950-ben,¹ az első magyar kiadás az amerikai változat „vissza fordításából” készült 1958-ban.² A mű keletkezésének meglehetősen szokatlan körülményeiről ekképp tudósít Györgyey Klára Molnár-monográfiája: „A szerző magyarul írt, aztán kétnaponta németül felolvasta az elkészült anyagot egy kétnyelvű amerikainak, Barrows Mussey-nak, aki ott helyben, mondatról mondatra, angolra fordította.”³ A szöveg különböző kéziratok – többségében nem Molnár által lejegyzett⁴ – és gépelt változatai megtalálhatók a New York Public Library kéziratárchában,⁵ ennek ellenére a könyv továbbra is csak Stella Adorján – a kifogásait nem részletező Sárközi Máttyás szerint „néhány vaskos hibát” is tartalmazó⁶ – fordításában érhető el a hazai olvasók számára.⁷

Molnár – a szövegben többször is jelzett – eredeti szándéka szerint a címben megjelölt „útitársnak”, az 1947. augusztus 28-án, harmincnyolc éves korában váratlanul elhunyt Bartha Wandának⁸ kívánt emléket állítani, aki élete utolsó másfél évtizedében „hivatalsan” az amerikai emigrációban élő író titkáraként tevékenykedett, kapcsolatuk természete azonban ennél mindenképpen összetettebbnek nevezhető. Az igencsak széttartó, kisebb-nagyobb történetfragmentumokból és emlékképekből építkező elbeszélésben több alkalommal felbukkannak az épp születőben lévő mű megírásának idejére tett utalások, ezek

¹ Ferenc Molnár: *Companion in Exile. Notes for an Autobiography*, transl. Barrows Mussey, New York, Gaer Associates, 1950.

² Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben. Jegyzetek egy önéletrajzhoz*, ford. Stella Adorján, Budapest, Táncsics, 1958.

³ Györgyey Klára: *Molnár Ferenc*, ford. Szabó T. Anna, Budapest, Magvető, 2001, 232.

⁴ A kéziratváltozatokat a helyszínen megtekintő Lukin Gábor szíves szóbeli közlése. Itt szeretnék köszönetet mondani neki, mivel nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a tanulmány elkészítéséhez.

⁵ Pontos lelőhelyük: The New York Public Library, Archives & Manuscripts, Ferenc Molnár Papers, Series IV: Writings by Molnár, b. 16, f. 8–9. A könyvtár online katalógusának tanúsága szerint egyéb, a műhöz kapcsolódó töredékek, valamint magyar, angol és német nyelvű betoldásokat tartalmazó gépelt változatok és a Mussey-féle angol fordítás gépiratváltozatai is megtalálhatók a hagyatékban: <http://archives.nypl.org/the/21724#c330669> (Utolsó megtekintés: 2021. június 1.)

⁶ Sárközi Máttyás: *Színház az egész világ. Molnár Ferenc regényes élete*, Budapest, Osiris–Századvég, 1995, 151.

⁷ Újabb kiadása: Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben. Jegyzetek egy önéletrajzhoz*, ford. Stella Adorján, Budapest, Pallas Stúdió, 1999. A dolgozatban ennek a kiadásnak az oldalszámaira hivatkozom (ÚSz jelöléssel).

⁸ Bár a magyar fordításban Vandaként szerepel, az angol változat, a róla szóló cikkek és a Molnár-levelezés őt említő darabjai következetesen Wandaként jegyzik le Molnár „útitársának” keresztnevét. A dolgozatban ezért – hacsak nem idézetről van szó – magam is a „duplavés” írásmódot használom.

alapján úgy tűnik, a szöveg 1947 ősze és 1948 ősze között keletkezett.⁹ Az írást kiváltó tragikus esemény és a szöveg létrejötte között eltelt idő rövidsége magyarázatul szolgálhat az elbeszélés csapongására és zaklatott hangvételére, és nem annyira szépirodalmi műként, mint inkább traumaszöveggént, a közelmúlt történéseinek feldolgozására tett erőfeszítés írásos dokumentumaként teszi olvashatóvá a könyvet. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) a műbeli Wanda ábrázolása feltűnően emlékeztet Molnár bizonyos színdarabjainak rajongó naiva-karakterekre, leginkább talán *Az üvegcipő* Irmájára (akit – ironikus módon – Molnár állítólag éppen az ugyancsak New Yorkba emigrált és vele, valamint Wandával mindvégig közeli kapcsolatban maradó harmadik feleségéről, Darvas Liliről mintázott), így az elbeszélő által hangsúlyosan felkínált „önéletrírói paktumot” mintegy önkéntelenül ellenpontozza a címszereplő ábrázolásának feltűnő egyoldalúsága, már-már mesei szereplőre emlékeztető egyszerűsége. Ez a jelenség véleményem szerint pontosan kijelöli azokat a gondolati sémákat, amelyek mentén az idős Molnár az őt ért veszteséget kontextualizálni próbálta: Wanda alakjának fikcionalása és végletes idealizálása végső soron a traumafeldolgozás eszközeként funkcionál a szövegben, a nő áldozatkész-ségének és odaadó szeretetének folyamatos bizonygatása a permanens öngazolás kényszerét elégíti ki az elbeszélő részéről. Tanulmányomban az *Útitárs a száműzetésben* Wanda-karakterét vizsgálom, rámutatva az ábrázolás fikciós párhuzamaira, illetve e párhuzamok létesítésének lehetséges életrajzi hátterére.

A könyv esztétikai sikerületlenségével kapcsolatban egyetértés mutatkozik a magyar és angol nyelvű recepcióban.¹⁰ Nehéz is lenne vitatkozni a bírálatokkal: Molnár szövegét olvasva valóban úgy tűnik, a szerzőt ekkorra végleg cserben hagyta a legjobb műveire jellemző arányérzéke, és az elhunyt társnak szánt tiszteletadás ürügyén semmilyen konceptuális szempontot nem vesz komolyan figyelembe, ehelyett szabad utat enged rendezetlen gondolatai és kendőzetlenül őszintének feltüntetett érzelmei áradásának. Ennek következtében az *Útitárs a száműzetésben* narrációja egy erősen traumatizált, testileg-lelkileg összeroppant öregember fragmentált tudatát ábrázolja. Persze nem vethetjük el annak a lehetőségét sem, hogy éppen ez jelenti magát a koncepciót, a kétségbeesett idős férfi zavaros gondolatfutamainak megőrkítése pedig tudatos írói eljárásként értelmezhető. Az eredeti Molnár-szöveg, valamint a New Yorkban található hagyatékrész kéziratváltozatainak ismerete hiányában egyelőre csak találgathatunk ezzel kapcsolatban. A Stella-féle magyar fordítás stiláris egyenetlenségei viszont óvatosságra inthetnek bennünket az általunk ismert *Útitárs*-változat autentikusságát illetően: úgy gondolom, a filológiai bizonytalanságok tisztázásáig bármilyen, a szöveggel kapcsolatos állítás erős fenntartásokkal kezelendő – ideértve természetesen az enyémet is.

*

A könyvről szóló régebbi és frissebb írások legtöbbszörben jól megfigyelhetők a szöveg megformáltsága helyett a címszereplő és a szerző feltételezhető viszonyára irányuló, leginkább

⁹ Már a könyv első oldalán találkozunk az írás jelen idejére tett utalással: „ma még (1948 tavaszán) – legalábbis azt hiszem – tökéletesen birtokában vagyok szellemi képességeimnek” (*ÚSz*, 7.). Egy későbbi szövegrészben ennél korábbi időpontmegjelölés olvasható: „Ma, amikor ezeket a sorokat írom – 1947. november 22-én – [...]” (*ÚSz*, 66.). Akárcsak az iménti, úgy a következő idézet is arról tanúskodik, hogy a szerző nem a megírás időrendjében közölte feljegyzéseit, hanem tudatosan szerkesztett, átnézett szövegről van szó: „Azon a napon, amikor újra átnézem ezeket a sorokat, 1948. április elsején [...]” (*ÚSz*, 212.). A könyv utolsó bekezdése pedig az írásfolyamat teljes idejének megjelölése: „És így végződnek önéletrajzi jegyzeteim fejezetei, amelyeket 1947 őszen kezdtem írni, és megszakításokkal 1948 lombohullásig írtam” (*ÚSz*, 286.).

¹⁰ Vö. Györgyey, i. m., 233.

„bulvárosnak” nevezhető érdeklődés jelei. Ezekben az olvasatokban a mű afféle megkésett szerelmi vallomásként, Bartha Wanda és Molnár Ferenc (valamint Darvas Lili) nem szokványos kapcsolatának lenyomataként válik értelmezhetővé. Azért érdemes ezt a szempontot is számításba vennünk, mert annak ellenére, hogy a szakirodalom és az irodalmi emlékezet sok mindent tud vagy vél tudni Molnár és Bartha – nézőponttól függően romantikusnak vagy épp elnyomónak láttatott – kapcsolatáról, maga a szöveg korántsem az efféle, tényként kezelt feltételezések logikája mentén szerveződik. Mint látni fogjuk, a visszaemlékező Molnár a Wandához való viszonyát nem szerelemként ábrázolja, hanem hol az ápoló–ápolott, hol az angyal–elveszett lélek, hol a szülő–gyermek, hol más egyéb analógiák mentén próbálja leírni. Menyhért Anna meghatározása szerint „a trauma akkor válik irodalmi értelemben elmondhatóvá, ha kialakul az ehhez szükséges irodalmi nyelv”.¹¹ Elfogadva ezt a megközelítést úgy gondolom, a Wandához fűződő viszony folyamatos újra- és újrafogalmazása a „trauma utáni” nyelv keresésének különböző fázisait viszi színre a szövegben.

Az *Útitársat* megemlítő írások legtöbbször magától értetődőnek tekintik, hogy Bartha Wanda nemcsak titkára és barátja, hanem egyben szeretője is volt az idős Molnár Ferencnek. Sárközi Máttyás például így írja körül a státuszát: „A kellemes külsejű budapesti asszonyka papíron az író titkárnője volt, de a valóságban mennyivel több ennél! Útitárs, társalkodónő, szolga és cseléd, gépirónő, korrektor, lektor és olykor bizonyosan ágytárs.”¹² Györgyey Klára monográfiájában „egy öregember tragikus szerelmének számalomra méltó története”-ként aposztrofálja a művet, ez a meghatározás ugyancsak Molnár és Bartha bensőséges viszonyát implikálja.¹³ Nyáry Krisztián több írásában is „Molnár szeretője”-ként említi Bartha Wandát¹⁴ – a népszerű szerző szövegei nyomán pedig jó néhány internetes felületen napvilágot láttak az ezzel a témával foglalkozó „irodalmi bulvárcikkek”. Széchenyi Ágnes azonban már korábban felhívta rá a figyelmet,¹⁵ hogy az *Útitárs* szövege mellett a Molnár-levelezésnek a Petőfi Irodalmi Múzeumban található darabjai is erősen árnyalhatják ezt a leegyszerűsítő beállítást. Az itteni hagyaték részben összesen hat olyan küldemény található, amelyet Molnár Bartha Wandának címzett, ezek kivétel nélkül gyakorlati teendők elvégzéséről, munkaügyekről és az aktuális időjárásról tesznek említést, és egyaránt a meglehetősen neutrális „Szíves üdvözet!” formulával zárulnak.¹⁶ A Molnár és a Bartha-családtagok, illetve a Darvas Lili és a Bartha-családtagok közötti, kifejezetten intenzív 1947 utáni levelezés is kerüli hármójuk viszonyának jellemzését – persze ennek (akárcsak Molnár imént említett, szenttelen hangvételi leveleinek) számtalan oka lehet. Horváth Ádám pedig Darvas Lili és Molnár levelezése kapcsán tett fontos megfigyelést: „Egyébként Lili Molnár kései szerelmével, Bartha Vandával nagyon jó viszonyban volt. Érdekes azonban, hogy nagyapám Lilihez írott leveleit olvasva (tizenkét év levelezése) egyetlen szót sem találtam Vandáról.”¹⁷

Úgy gondolom, a fenti példák alapján is látható, hogy az érintett szereplők meglehetősen sok összetevőjű, nyilvánvaló elhallgatásokkal is terhelt viszonyrendszeréről túlzot-

¹¹ Menyhért Anna: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*, Budapest, Ráció, 2008, 6.

¹² Sárközi, i. m., 120.

¹³ Györgyey, i. m., 230.

¹⁴ Nyáry Krisztián: Minden másként van, *Alibi hat hónapra* 12 (2014), 69–75.; Nyáry Krisztián: Molnár Ferenc szeretője: Bartha Wanda, *restancia.hu*, 2019. november 18. <http://www.restancia.hu/arc/nyary-molnarf-szeretoje.htm> (Utolsó megtekintés: 2021. június 1.).

¹⁵ Ágnes Széchenyi: Exile in the Hotel Plaza. The Twilight Years of Ferenc Molnár (1940–1952), *Hungarian Studies*, 2009/1, 103.

¹⁶ A levelek lelőhelye: PIM Kt., V. 4326/188/1–6.

¹⁷ Idézi: Sárközi Máttyás: *Liliom öt asszonya*, Budapest, Noran, 2008, 143–144. Molnár Darvasnak írt leveleit kötetben lásd: *...or not to be. Molnár Ferenc levelei Darvas Lilihez*, összeáll. Varga Katalin, Budapest, Argumentum – Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, 2004.

tan leegyszerűsítő képet kapunk a „szerelmi háromszög”, „szerető”, „nyitott házasság” és egyéb hangzatos bulvárpanelek mentén gondolkodva. Mindemellett, mint korábban említettem, az *Útitárs*ban körvonalazódó Wanda-kép sem különösebben összetett, csak épp másként és más célból egyszerűsíti le a címszereplő alakját: a fiatal nőnek tulajdonított, kizárólag pozitív jellemvonások valójában a visszaemlékező-elbeszélő önmegerősítésére szolgálnak. Wanda bármit is mond, érez vagy tesz, azt Molnárnak, Molnár iránt vagy Molnárért mondja, érzi vagy teszi. Ennek eredményeként az *Útitárs* a *száműzetésben* műfaja is bizonytalanná válik: a cím alatt olvasható, Molnártól származó paratextus szerint a könyvben olvasott töredékes gondolatok valójában „Jegyzetek egy önéletrajzhoz”, ami viszont mintha ellentmondásban állna azzal, amit az elbeszélő a mű eredeti céljaként (tudniillik az életben maradt jó barát tanúságtétele) meghatároz.

Ugyancsak tisztázatlanok Bartha Wanda halálának körülményei. Az *Útitárs* a *száműzetésben* első fejezetében a történeteket rekonstruáló elbeszélő a holttestre rátaláló szobalány szemzőgét veszi fel: „Amikor a szállodai szobalány augusztus 28-án, csütörtökön délben bekopogtatott a tizenötödik emeleti szobába, Vandát ágyában ülve a párnára támaszkodva találta. Az olvasólámpa égett, a rádió halkán muzsikált. Bal kezében cigarettát tartott. A lány azt hitte, hogy olvasás közben elszundikált” (*ÚSz*, 11.). Az író Wanda családtagjainak küldött, 1947 utáni leveleiben sem található ennél sokkal részletesebb tényismertetés, az irodalmi emlékezet viszont egyértelműen öngyilkosásként tartja számon a tragikus eseményt, akárcsak többen a szintén amerikai emigrációban élő kortársak közül. Lengyel Menyhért például Molnárnak a Wanda halála utáni viselkedése kapcsán – jól érzékelhető rosszindulattal – ezt írja naplójában: „Ha [Molnár] rideg lenne vagy szótlan, mint ahogy illik egy igazi rossz emberhez, az emberek kérdezzetni kezdenék, mi is történt tulajdonképpen Wandával, miért ölte meg magát? Ám ehelyett azt kérdik, s arról beszélnek: mi történt Molnárral?”¹⁸ Márai Sándor Lengyelhez hasonlóan Molnár felelősségét firtatja a nő halála kapcsán, és a következőket jegyzi fel 1953-as naplójában: „Molnár utolsó könyvét olvasom: *Companion in exile*. Saját költségén adta ki. Egy Wanda nevű pesti nőről ír, aki »titkárnő« címen az utolsó évtizedben szeretője volt, akit hisztériájával halálra kínozott, aki öngyilkosságot követett el, és meghalt itt, New Yorkban, 1947-ben”.¹⁹ Györgyey Klára szintén öngyilkosságot említ idézett monográfiájában,²⁰ akárcsak Sárközi Máttyás, aki szerint Wanda „[g]yógyszerekkel mérgezte magát”,²¹ valamint a Sárközi szövegeire nagyban támaszkodó Nyáry Krisztián, aki további részletekkel is szolgál: „Később a vizsgálat megállapította, hogy [Wanda] jelentős mennyiségű gyógyszert vett be, és whiskyt ivott rá” – az viszont Nyáry írásából nem derül ki, hogy a szerző milyen forrásból idézi az említett vizsgálat megállapításait.²²

A hazai és amerikai lapokban megjelent gyászjelentések, nekrológok – persze érthető módon – nem adnak ez ügyben további felvilágosítást. A halálhírt valószínűleg Molnár közölte a családdal, erre Wanda nővéreinek válaszleveléből következtethetünk: „Kedves Mester! Nem tudjuk, hogy kezdjük levelünket, mint égből a villám, úgy ért bennünket távirata drága Wandánk elvesztéséről. Nem lehet szavakkal kifejezni fájdalomunkat, nem tudjuk elhinni, hogy Ő nincs már, hiszen soha nem írta meg nekünk, hogy betegeskedett. Nem akart bennünket megijeszteni” – kezdődik Elek Helén és Szőnyi Márta levele, amelyből nem dönthető el egyértelműen, hogy betegségen szervi vagy mentális problémát értenek-e.²³ Darvas Lili egy ugyancsak Wanda nővéreinek az augusztus 30-i temetés utáni

¹⁸ Idézi: Sárközi: *Színház az egész világ*, i. m., 150.

¹⁹ Márai Sándor: *A teljes napló 1952–1953*, szerk. Mészáros Tibor, Budapest, Helikon, 331.

²⁰ Györgyey, i. m., 230.

²¹ Sárközi: *Színház az egész világ*, i. m., 148.

²² Nyáry: *Molnár Ferenc szeretője: Bartha Wanda*, i. m.

²³ Elek Helén és Szőnyi Márta – Molnár Ferencnek, Budapest, 1947. szeptember 18. = PIM Kt., V. 4326/104/1.

napokban küldött levelében részletesen leírja a halál beállta előtti és utáni nap történéseit. Mivel a hozzáférhető dokumentumok közül ez adja a legbővebb ismertetését az eseményeknek, hosszabban idézem Darvas beszámolóját:

Augusztus 18-án kimentem Montaukba Wanduskát és Ferit meglátogatni. Három gyönyörű napot töltöttünk el és 21.-én együtt bejöttünk New Yorkba. Wanduska olyan szép volt, olyan remekül nézett ki, barnára lesülve, kisportolva, tele energiával, mint még soha az utolsó négy évben. Naponta együtt voltunk, ő nagyon szeretett hozzám járni, ahol mindig kedvenc ételeit főzhettem. Kedden, augusztus 26.-án is nálam vacsorázott Pallós Eszterrel, remek hangulatban volt, neveltünk, kártyáztunk éjfélig. Másnap, szerdán, 27.-én reggel hosszan telefonáltunk (mint minden reggel), este félkilenckor Wanduska újból felhívott, csak „tracssolni” akart – mint mondta. Én hívtam, hogy jöjjön át hozzám, vagy menjünk – úgy mint gyakran – a kutyákkal sétálni. Azt mondta lusta újra felöltözni, mert fáradt és már nyolckor este lefeküdt, olvasni akar, ágyban fog enni, nagyon kedélyesen, jól érzi magát és nagyot akar aludni. Másnapra félegyre ebéd rendezvonusunk volt. Én el is mentem félegykor a vendéglőbe, de Wanduska nem volt ott. Átmentem a Plazába, a hallból feltelefonáltam a szobájába, a központ azt mondta, nem felel a telefonja. Hazamentem, gondolván Wanduskának valami közbejött és majd felhív. Háromnegyedháromkor Molnár telefonált, hogy azonnal jöjjenek, a hoteldetektív felhívta őt és azt mondta, Wanduska meghalt. Én elkezdtem kiabálni, hogy nem igaz, azt hittem, valaki megbolondult. Félig felöltözve odarohantam – beengedtek a szobájába – és ott találtam ezt a kis angyalt. Az ágyában, félig *ülve*, egyik kezében kialudt cigarettavég, könyv az ölében, a rádió halkán szólt, az éjjeliszekrény-lámpa égett, gyümölcs az asztalán. És Ő mosolygós arccal aludt. Én egyszerűen nem voltam hajlandó elhinni, hogy már nem él. A detektív nem engedett hozzányúlni. Az orvosok azt állapították meg, hogy 12-14 órája halott már. Ez csütörtök délután négykor volt, tehát szerdáról csütörtök éjjel 2-3 között halt meg. Szív- vagy agytrombózis lehetett az orvosok szerint.²⁴

Molnár egy 1947. szeptemberi levelében nyitva hagyja az öngyilkosság lehetőségét: „Drága jó Wanduska halálának okát én még a mai napig – orvosilag megállapítva – nem tudom. Nyolc, talán több év óta [...], de főleg szegény bátyja halála óta szedett altatószereket, ennyit tudok. Azt kell mondanom, hogy mióta megtudta, hogy szegény fivérért megölték a németek, drága Wanduska nem volt többé az, akinek addig ismertük.”²⁵ Az *Útitárs a száműzetésben* több szöveghelyén is szó esik Wanda Mihály nevű fivérééről, aki Auschwitzban vesztette életét,²⁶ és akinek a halálhíret egy jóval későbbi levél tanúsága szerint Vészi Margit tudatta Wandával, valószínűleg már 1945-ben.²⁷

²⁴ Darvas Lili – Elek Helénnek és Szőnyi Mártának, New York, [1947. augusztus 30. után] = PIM Kt., V. 4326/255/1. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁵ Molnár Ferenc – Elek Helénnek és Szőnyi Mártának, New York, 1947. szeptember 25. = Thomas Fisher Rare Book Library, University of Toronto, Manuscript Collection 00693, b. 1, f. 12.

²⁶ Két példa a szövegből: „A külvilágra Vanda teljesen kiegyensúlyozott személy benyomását tette, bensőjében azonban éppen ennek az ellenkezője volt, különösen, amikor egy teljes évig tartó őrjítő levelezés és telefonérdeklődés után teljes bizonyossággal megtudta, hogy Mihály fivérért, akit imádott, és akivel a gyámjuknál együtt nevelkedett, a németek Auschwitzban megkínózták és meggyilkolták.” (*ÚSz*, 16.); „– Nem tudom, hova temették fivéremet, és ha elégették, nem tudom, hova hintették a hamvait a németek, akik meggyilkolták Auschwitzban. Ha tudnám, megkérném magát: keressük meg, és mind a hárman együtt pihenjünk békében, én kettőjük között. De ha imádott testvérem nem lehet velünk, akkor hagyjon engem egyedül feküdni” (*ÚSz*, 80.).

²⁷ Vészi Margit – Molnár Ferencnek, New York, 1951. február 18. = PIM Kt., V. 4326/114.

Ahogy az eddigiekből is kitűnhet, az *Útitárs a száműzetésben* fogalomban lévő magyar nyelvű szövegének kérdéses hitelessége mellett számos bizonytalanság övezi mind Molnár és Wanda kapcsolatának részleteit, mind utóbbi halálának a körülményeit. Azért tartottam lényegesnek ezeknek a homályos foltoknak a megemlítését, mert meglátásom szerint a könyvről szóló, az annak alapjául szolgáló eseményeket biztos tényekként elfogadó értelmezések jellemzően az *Útitársat* író Molnár Ferenc önpozicionálásának „hitelességére”, nem pedig e pozíció szövegbeli megmutatkozásának mikéntjére kérdeznek rá. Az alábbiakban az értelmezés fent említett, rögzült elemeit figyelmen kívül hagyva igyekszem bemutatni a Bartha Wandáról adott „portré” néhány jellegzetességét.

*

Az *Útitárs a száműzetésben* Molnártól származó előszava az összeomlás előtti (képletes) utolsó pillanatban állítja az olvasó elé az emlékeit feleleveníteni és rendszerezni próbáló író, aki Wanda halála óta „idegállapot[á] fokozatos hanyatlását vél[í] észlelni” (*ÚSz*, 7.). Emellett látomások gyötrik, amelyeket a későbbi fejezetekben bővebben is ismertet. A könyv írását így nem halogathatja tovább, s bár tisztában van vele, hogy „[f]élre kellett volna tenni egy időre” (*ÚSz*, 7.), vállalja a munkával járó „kín szenvedést” (*ÚSz*, 9.). Az emlékezés mint erőfeszítést, sőt fájdalmat jelentő tevékenység az előszóban meghatározott írói program alapját jelenti. Az elbeszélő értelmezésében saját fizikai és mentális egészsége forog kockán az írás során, mindez azonban elengedhetetlennek tűnik a cél elérése érdekében: „össze kell szednem magam – parányi túlzással –, hipnotizálnom kell magamat, hogy semmit sem halljak, semmit sem lássak, csupán a halott jó barátot, akiről ezeket a sorokat papírra vetem” (*ÚSz*, 7.). Az erőfeszítés szükségszerű velejárójaként a radikális őszinteség jelenik meg, az elbeszélő így már az első oldalon szavatolni látszik műve igazságtartalmáért:

Ez a könyv valóban nem egyéb, mint aminek a címlapon nevezem: jegyzetek egy önéletrajzhoz. Olyan riasztón őszintének tartom, olyan szertelenül aprólékosnak, hogy részleteiben talán súrolja az unalom határát – ami csak azt bizonyítja, hogy ez az írás is egyike azoknak a tévedéseknek, amelyeket életemben elkövettem. Valóra váltása egy olyan ötletnek, amelyet mindig visszatetszőnek tartottam, de amely most meglepetésszerűen sürgős feladattá, sőt lelki kényszerre vált: kitergetni a magánéletemet. (*ÚSz*, 7.)

Magánéleten azonban, mint a könyv további részében kiderül, az író elsősorban saját közel- és régmúltbeli cselekedeteinek, gondolatainak felelevenítését érti, amihez a „halott jó barát”-ra inkább a nagy idők tanújaként, egy önmagába záródó gondolatrendszer külsőnek beállított, valójában nagyon is azon belül maradó referenciapontjaként van szükség. Wanda ennek következtében sosem önmagában, hanem mindig az íróhoz való viszonyulása alapján válik jellemezhetővé, tulajdonságai (sőt, valójában egész életének történései) kizárólag az elbeszélőhöz képest leírhatók. Ennek illusztrálására csak egyetlen szélsőséges példát említek.

A második fejezetben merül fel először – de nem utoljára – Wanda Jézushoz való hasonlításának gondolata: „Vele született határtalan és kimeríthetetlen kedvessége sok örömet és talán még több bánatot okozott Vandának. Minden igazán jó léleknek az a sorsa, hogy több szenvedést kell megismernie, mint vidámságot. Jézus élete nem az első példa erre, és nem is az utolsó” (*ÚSz*, 21.). Az elbeszélő egy San Remóban megesezt történet tanulságaként vezeti be a Jézus–Wanda-analógiát: egy helyi kisvendéglő szakácsa korábbi figyelmességéért cserébe egy tál remekül elkészített raviolit tálatat fel Wandának, aki viszont Molnár iránti további figyelmességéből az író elé tolja a tányért, mondván, ez az

egyetlen olasz étel, amelyet amúgy sem kedvel. „Később tudtam meg, hogy Vanda sokkal jobban kedvelte a raviolit, mint jómagam” – írja az elbeszélő (ÚSz, 20.), majd az esetet az áldozathozatal kontextusában értelmezve érkezik el a roppant groteszk jézusi párhuzamhoz: „Először is bűnösnek éreztem magam a szükségtelen áldozat elfogadása miatt, másodsorúságosan nagy adagot fogyasztottam a nehéz ételből, holott az orvos eltiltott a zsíros dolgoktól” (ÚSz, 20–21.). Az *Útitárs a száműzetésben* egészére jellemzőnek tartom ezt a gondolatmenetet: Wanda legfőbb erénye, a környezete iránt tanúsított figyelmesség a műbeli alakot teljes egészében „kitölti”, ekképp az elbeszélő számára semmi egyéb nem látszik belőle, mint a nő iránta való elkötelezettsége. Ez a – megkockáztatom: narcisztikus – működés explicit módon jelenik meg az alábbi szakaszban:

Jól tudta, kivel vág neki a nagyvilágnak. Tudta, olyan embernek lesz az útitársa, akit a közép-európai gyűlöletáradat halálra sebzett, és aki ezért retteg az emberi kapcsolatoktól. Egyre és egyre jobban érezte, Vanda új élete elsősorban nem azt a célt szolgálja, hogy a műveltségét csiszolgassa a nyugati civilizációban, hanem hogy feláldozza magát, segítve engem mint írórt és mint embert. (ÚSz, 39.)

A mintegy Molnár emanációjaként megjelenített Wanda küldetése tehát semmi egyéb, mint önmaga feláldozása, „útitársa” emberi és írói kiteljesedésének segítése. Állandó kísérő motívuma a rajongás, elsősorban Molnár, másodsorban Molnár környezete, a híres színésznőknek, rendezőknek, közéleti személyiségeknek a műben bőven adatolt világa iránt.²⁸

Innen nézve nem mutatnak túl sok újdonságot a könyv egyéb analógiakísérletei sem: ezek közül az egyik legjellemzőbb Wanda ápolónőként való megjelenítése, e műbeli vonulat betetőzése a könyv végére illesztett *Éjjeli ápolónő* (*Night Nurse*) című drámatörredék. A torzóban maradt darab bővebb elemzésére itt nincs mód, az eddigiek további illusztrálására csak egyetlen megszólalását idézem a Wandáról „mintázott” címszereplőnek: „Köszönöm, hogy ezt mondta. Nincs nagyobb örömöm az életben, mint egy kedves szó magától” (ÚSz, 275.). Mintha csak Irmát látnánk *Az üveg cipő*ből, aki életében egyetlen „kedves szót” sem kapott a zsémbes Sipos úrtól, ennek ellenére a fiatal cseléd lány még a szalvétát is megcsókolja, amelybe a bálványozott férfi, az „édes, drága, mérges ember” a száját szokta törölni.²⁹ És ahogy a darab végén Sipos nagy kegyesen méltóztat beleszeretni Irmába, úgy az *Útitárs* elbeszélője is – Wanda végletes felmagasztalása ellenére – végső soron kegygyakorlasként állítja be a nő iránti elköteleződését: „Európai éveink alatt örültem annak a baljós megtiszteltetésnek, hogy teljesen a védelmem alá került. Fanatikusan engedelmes volt, vakon alávetve magát minden megítélésnek” (ÚSz, 36.).

Az elbeszélő és Wanda kapcsolata tehát sosem egyenrangú felek, szabad akarattal bíró szuverén egyének interakciójaként, hanem minden esetben erősen hierarchikus viszonyként képeződik le. E séma kizárólagosságának legszemléletesebb példája a Wanda alakjának leírására használt harmadik gyakori analógiaváltozat, a szülő–gyermek-kapcsolat. Az *Útitárs*ban folyamatosan változik, hogy az elbeszélő melyikükre melyik „szerepet” osztja, ami bizonyos szöveghelyeken ugyancsak az elbeszélő felbomlóban lévő tudatának leképeződéseként hat:

²⁸ Ez utóbbinak az egyik legszembetűnőbb példája a műbeli Wanda Greta Garbo iránti csodálatának érzékeltetése. Amikor a színész nő meglátogatta Molnárt a Plaza Hotelben található lakosztályában, Wanda „élete legszebb délutánját” élte át: „Ő nevezte el így, nem is olyan régen, azt a délutánt, amikor Greta Garbo megtisztelt bennünket látogatásával a Plaza Szálló 835-ös szobájában. Vandának jutott a »kiváltság«, hogy kávéfőzhesen a művésznőnek, sőt cseveghetett vele színházról” (ÚSz, 28.).

²⁹ Molnár Ferenc: *Az üveg cipő*, in: *Az üveg cipő – Riviera – Játék a kastélyban – Olympia*, Budapest, Franklin-Társulat, [é. n.] (Molnár Ferenc Művei), 7.

Segítségé először gyermeki volt, később testvéri lett, majd Amerikában anyai segítségé magasztosult. [...] Dr. Lax Henrik, az orvosunk Vanda halála után érkezett vissza Európából. Amikor közöltem vele, hogy a gyermekem meghalt, így szólt:
– Téved. Az édesanyja halt meg. (*ÚSz*, 39.)

A rögzíthetetlennek tűnő viszony egyetlen biztos tényezője a függés: akárki foglalja is el éppen a szülő vagy a gyermek pozícióját, a kölcsönösség vagy az egyenrangúság lehetősége valójában egy pillanatra sem sejtik fel.

A fentiekben bemutatott példák mellett az elbeszélő számos egyéb analógiakísérletet vázol fel a műben annak érdekében, hogy érthetővé tegye a reménybeli olvasó és/vagy önmaga számára Wandához kötődő érzéseit, kettejük kapcsolatának természetét. Ahogy írásom elején említettem, ez a – már-már a monómánia határát súroló – újrafogalmazási kényszer véleményem szerint az elbeszélőt ért lelki megrázkódtatás elmondhatóvá tételéért folytatott küzdelem megnyilvánulásaként olvasható – a „körülírások” rendkívül nagy száma és feltűnő inkonzisztenciája pedig mintha e küzdelem kudarcáról tudósítana.

Tudjuk, hogy még ma, csaknem hetven évvel a halála után is rengeteg a megválaszolatlan kérdés Molnár Ferenc személyével és életművének bizonyos darabjaival kapcsolatban. Az *Útitárs a száműzetésben* szövegét és az általa megjelenített Wanda-alakot, nem mellesleg pedig a mű elbeszélőjét illetően is rengeteg filológiai, esztétikai és etikai probléma merül fel, amelyeket mindeddig nem tisztázott a Molnár-szakirodalom. E bizonytalanságok közül csak néhányra volt alkalmam kitérni írásomban. Annyi viszont teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy a New Yorkban található kéziratváltozatok beható tanulmányozása elengedhetetlennek tűnik, mielőtt bármilyen határozott állítást tehetnénk akár Bartha Wandáról, akár az őt az *Útitársban* kvázi irodalmi alakként ábrázoló Molnár Ferencről.

AZ EL NEM MOZDULT TANÚ

Mesterházi Mónika: *Nem félek*

A *Nem félek* Mesterházi Mónika ötödik verseskötete, ami önmagában nem volna rendkívüli egy harmincéves költői pályán, de ha figyelembe vesszük a könyvek időbeli eloszlását, akkor könnyen beláthatóvá válik, hogy nem alaptalan az új kötetet a rég várt jelzővel illetni. A könyv fontos költői visszatérés dokumentuma. A szerző a kilencvenes években három kötetet is közzétett (1992-ben, 1995-ben és 1999-ben), a következő kötet ugyan nyolc évig váratott magára, az új verseket is tartalmazó *Sors bona* (2007) azonban az akkor még csak negyvenéves költő válogatott verseinek gyűjteményeként jelent meg. A most bemutatandó kötetre tizennégy évet kellett várni; a *Nem félek* megjelenését két évvel megelőzte a műfordítóként is jelentős szerző *Evidenciák* című esszékötete „versekről és költőkről”. Az előző verseskötet óta eltelt másfél évtized sajátos fénytörésbe helyezi azt a kérdést, hogyan viszonyul egymáshoz ebben az életműben folytonosság és megújulás.

Mesterházi Mónika korábbi versei verstani értelemben feszesebbek voltak az újaknál, az új kötetre a szabadvers használata jellemző. A régi versekből ismerős az etikai meghatározottság és a különböző emberi viszonyokra, kapcsolatokra való reflektálás. A *Sors bona* új verseket tartalmazó része *A folyó beszéde* címet viselte, és a víz mellett fontos motívumát képezte a nézés, az érzékelés mozzanata. A *Nem félek*ben nem találunk olyan átfogó motívumot, mellyel megragadhatnánk a költemények képi világát. A kötetnek azonban van egy jól körülírható tematikus súlypontja, mely összefügg legemlékezetesebb darabjainak lírai beszédhelyzetével: Mesterházi egy egész sor versben halottakat szólít meg. A költészet hangsúlyosan médiumként jelenik meg a könyv lapjain, az egykor volt hozzátartozók, barátok megszólításának közegeként. A *Nem félek* líraiságának ez az egyik legfontosabb aspektusa.

A karcsú kötet szokatlanul sok ciklusra van osztva. Az ötvenhét vers tizenkét ciklusra tagolódik, a legtöbb verset a hatodik tartalmazza (az sem többet nyolcnál), a legkevesebbet az utolsó (kettőt), az egy-egy ciklusban szereplő versek átlaga tehát nem éri el az ötöt. Ez nem csak a könyvtárgy szellőssége miatt fontos – már amennyiben az *időmérték* sorozat esetében lehet ilyenről beszélni –, vagyis nem csupán azért, mert a cikluscímek önálló oldalra kerültek, és utánuk mindig, gyakran előttük is üres oldal áll. Fontosabb ennél, hogy a ciklusok rövidege fokozottan ráirányítja az olvasók figyelmét a versek tematikus-motivikus egymásra vonatkozására és arra a tudatosságra és gondosságra, mely a szövegek összerendezésében megmutatkozik. Ennek a fegyelmezett és visszafogott költői anyagnak többek között magában az elrendezésben rejlik az ereje. Mert mintha Mesterházi köl-



Magvető Kiadó
Budapest, 2021
128 oldal, 2499 Ft

teményeire most jobban illene egy régebbi verse, az *Utóhang* (*Elhatárolom magam*) meghatározása, mint valaha: „a költészet nem szomorú vasárnap, / csak kitartott, pontos hétköznapok” (*Sors bona*, 211., eredetileg az 1999-es *Nem hittem volna* című kötetben).

Az alapvetően tragikus hangoltságú kötet nyitóverse, a *Mikor azt hittem* Mesterházi Mónika költészetének egy régről ismert vonását teszi láthatóvá. Arról a szellemességről van szó, mely a Horatius által a „gyalogos műzához” (*musa pedestris*) rendelt, látványos költői megoldásokban nem bővelkedő versalkotás konstitutív eleme. A vers, mely címmel is egy korábbi elképzelés felülvizsgálatára utal, a szeretet és az influenza hasonlóságán és különbözőségén elmélkedik, a páli szeretethimnusz (1 Kor 13) használva alapszövegül. A vers elején a beszélő a szeretetnek az influenza felől való megközelítését veti fel, a végére viszont az összehasonlítás iránya megfordul: „Az influenza csak abban olyan, mint a szeretet, / hogy arra ragasztom, sajnos, akit szeretek” (9.). Egy hétköznapi tárgy, illetve megnyilatkozás ütköztetése az irodalmi hagyomány egy fontos szöveghelyével: a tematikus kapcsolat mellett ez a megoldás is összeköti a második verset (*Ezt megint*) az elsővel. A második versben felidézett jelenetben az „én” egy PIN-kódot keres, miközben a fájdalommal küszködő „te” fektében József Attila-verseket szaval. A „te” panasza, „nagyon fáj” és a nevezetes vers refrénjének egybeesése alkalmat ad a nevetésre. A vers zárata a lírai beszéd funkciójára reflektál: „Eszembe jutott, / ezt megint nem lehet majd elmesélni” (10.). A lírai alany az elmesélt jelenet idejében gondolt arra, hogy ami közte és a „te” között elhangzott, elmesélhetetlen lesz, ugyanakkor a vers ezen a ponton már megvalósította az elmesélést. A „megint” szó pedig új jelentést nyer. A mondat hétköznapi értelme a következő: „ez megint (egy) olyan dolog, amit nem lehet majd elmesélni”. Az „ezt megint”, azáltal is, hogy a vers címeként szerepel, az újramesélés aktusára, a megint elmondásra vonatkozik, amelyet a költemény lehetetlennek mond, mégis végrehajt.

Az ez után következő vers beszélője a bocsánatkérés gesztusát ismétli meg többszörösen, részletesen elmagyarázva, hogy miért kiabált rá arra a személyre, akit egyébként támogat, illetve támogatott; a szöveg végére a beszélő újra türelmét veszteni látszik: „Értsd már meg, hogy nem veled van bajom” (11.). Ebben a versben sajátos jelentősége van a tipográfiának. A felütés nagybetűs írásmódja („NE HARAGUDJ! NEM AKARTAM / kiabálni veled”) egyrészt úgy értelmezhető, mintha a költő az egykori bocsánatkérés szavait idézetként tüntetné fel, másrészt pedig úgy, mint annak a vágynak a grafematikus jelzése, hogy üzenete eljusson a már nem élő címzetthez. S van egy harmadik lehetőség is: itt a kiabálás miatti bocsánatkérés van elkiabálva, hiszen az internetes nyelvhasználatban a csupa nagybetű azt jelenti: most kiabálok. A költemény címe ugyanakkor zárójeleket tartalmaz: (*Ne haragudj*). Ez felidézi a csupán kezdősorokkal jelölt versekhez kapcsolódó könyvészeti hagyományt, de olvasható úgy is, mint a közlés zárójelbe tétele: mintha azt jelezné, hogy a szöveg nem hangzik el ténylegesen, nem juthat el a „te”-hez, és a bocsánatkérés (csak) a lírai térben létezik.

A második ciklus nyitódarabja, a saját működés módjára már a címében utaló *ERROR* azon kevés Mesterházi-vers közé tartozik, melyben a szerző szinte tobzódik a nyelvi játékokban. Hogy Mesterházi Mónika költői műhelyében kivételképpen ilyen darabok is születnek, jól mutatja *A számárról* című, a *Holmi* 1998. októberi számában napvilágot látott fergeteges halandzsavers, melyről Kórizs Imre verselemzésében megjegyzi, hogy hiába keresnénk a *Sors bona* című kötetben, „ezt a fajta direkt humort a kötet nyilván kivetette volna magából” (Én a sóska padlizsán retek makaróni, *Magyar Narancs*, 2020/21). A tematikailag súlyos *ERROR*-ban, mely felkérésre, Szilágyi Lenkének a Terror Háza Múzeumot sajátos perspektívában ábrázoló fényképére íródott, úgy működik a nyelvi humor, hogy a vers nagyon is beilleszkedik a *Nem félek* költői anyagába, sőt, ciklusnyitó helyzetbe kerül. „Rosszul láttad, na, évedés volt, réfa” (17.). A vers logikája egyszerű műveleten alapul. A lírai alany a *t* elhagyása révén mozdítja ki a szavakat alakjukból és jelentésükből. Ahogy

az első sorból is látjuk, nem minden *t* marad el, csak a szókezdő *t*-k (t)örlődnek, és a szavak megcsonkítása különböző eredményekre vezet. Az *évedés* szó az *évődés* rontott, eltorzított változatának is felfogható, sőt, ha önmagában állna, akár azt is hihetnénk, hogy a *révedés* szóból keletkezett. A *réfa* hangalak vicces, talán a *répa* visszhangzik benne, de komikus effektusa ellenére az a szó, illetve az a tartalom, amelyre utal, vagyis a tréfa, nem erre a mondatra, hanem egy virtuális előzményszövegre vonatkozik. Mintha lett volna egy korábbi megnyilatkozás, melynek visszavonása történik meg ebben versben. „Hol volna két ábor, hamis abuk, / ez nem az örültek anyja itt” – azok a megjegyzések, melyek nem igaz voltát bizonygatja a vers beszélője, a magyar közállapotokra vonatkoznak. Ezért is érdekes, hogy az *anyája*, szemben például a furcsa *abukkal*, amely egyesekben talán a Habakuk nevet idézi fel – a keresőprogramok tanúsága szerint persze fellelhető különböző nyelvekben értelmes szóként –, létező alakja az *anya* szónak („a világ legjobb anyja”), csak éppen konkrét birtokviszony esetében nem ezt használjuk. Tehát mintha a beszélő nem is rosszul ragozná a szót, csak nem venné figyelembe a használat árnyalatait – mindenestre a *tanyája* mellett az *anyja* is erősen jelen van a szóban, ami felidéri a haza mint anya metaforáját. Ha restauráljuk a szöveget, és visszahelyezzük a szavak élére a hiányzó *t*-ket, akkor láthatjuk, hogy meghatározó trópusa az irónia, amennyiben a túlzás eszközzel élve ideális képet fest egy már-már tökéletes országról. Az irónia által már egyébként is érvénytelenített laudáció le-, illetve felírhatatlannak mutatja a szöveg hiányossága, amely néhány ponton látványosan siklatja ki a virtuális eredeti jelentését: „Az ürelem és olerancia / hona – magadra ismersz? – a hazád, / hol az ettvágyat ehetség segíti, / nem hangyaész és emberszorgalom”. Ahogy az idézetben látszik, a beszélő előre kalkulálja a romlást, és a hiátust kitöltendő *a* helyett az névelőt használ a megfelelő helyeken. A *tettvágy/ettvágy* és a *tehetség/ehetség* párosa az egyszerűbb, de hatásos megoldások közé tartozik, az *ürelem* szemantikája összetettebb, hiszen a *türelem* megcsonkítása révén létrejött alak megidéri az *uralom* szót, távolabbról pedig az üresség képzetkörét is. A vers legfontosabb intertextusa a *Gondolatok a könyvtárban*, az ottani hangyaszorgalom itt hangyaészre és emberszorgalomra bomlik, de itt is van „rettentő anulság”. Talán nem csak értelmezői fantáziálás, ha az *olerancia*-ba behalljuk a latin *oleo* 'szaglik' igét, és a „magadra ismersz?” kérdésével együtt ennek a Vörösmarty-sorpárnak a transzfigurációját véljük felfedezni: „Miert e lom? szagáról ismerem meg / Az állatember minden bűneit”. Bárhogy is van, Mesterházi Mónika verse a magyar politikai költészet antológiadarabja.

Önmagából a versből nem következik szükségszerűen, de a Szilágyi Lenke-képből mindenképpen, és a ciklus egészéből is adódik, hogy ne zárjuk ki azt a megoldást, hogy a címbe is visszahelyezzük a *T* betűt, s így az *ERROR*t kiegészítsük *TERROR*-ra. Az *örvényeket józanul betartják* ciklus (a cím az *ERROR* egy sora) két darabja ugyanis, ahogy egyébként a már említett (*Ne haragudj*) is, a közelmúlt magyar történelmének legsötétebb és leggyászosabb fejezetéhez, a 2008–2009-es romagyilkosságokhoz kapcsolódik. A ciklus második verse, a *Magyarország 2008-ban* az *ERROR*-hoz hasonlóan az irónia eszközével él, amikor a gyilkosságsorozat cinikus-abszurd értelmezését építi be beszámolójába: „A falu szélén, az anya- / természet és a civilizáció / határán egy (vagy több) / hős ember önvédelemből / vagy eszméi védelmében / robbanószerkezetet dob / egy kisház lakóra, / vagyis demokratikusan / véleményt nyilvánít” (18.). A vers négy számozott szakaszból áll: az első a tettesekre, a második az áldozatokra, a harmadik a közvéleményre koncentráll, a negyedik pedig, némileg publicisztikus módon, a közügyekbe be nem avatkozó értelmiségi finnyás távolságtartására mutat rá.

A következő vers, mely tematikus szempontból folytatása ennek a költeménynek, „a falu szélén” szókapcsolatot egészen más poétikai közegbe helyezi. A Seamus Heaney-nek ajánlott *Sápadt arccal* Csorba Csaba temetését állítja a középpontba, aki nem egész négy évvel élte túl fiát és unokáját, a 2009-es tatárszentgyörgyi gyilkosság áldozatait, Csorba

Róbertet és Robikát, akiknek a temetésére szintén utal a vers (a szerző nem nevezi meg a családot). A „falu szélén” mint a település és a természet határpontján fekvő temető helyzetét a vers kezdősorai horizontális szempontból írják le, az utolsó két strófa pedig vertikálisan: „Némán álltunk, sápadt arccal, / a homoktalaj puffanásai felett / szaggatott madárhangok szóltak, // a fényes, tágas égen / ívben, rendben, kiáltozva / hazaértek a vadludak” (20.). Meglehető, természettudományos és historikus értelemben nem pontos ez a szakasz, amennyiben Csorba Csaba temetésének idején (2013 februárjának végén) a vadludak nem érkeztek, hanem inkább távozhattak Magyarországról – az azonban bizonyos, hogy az emberi társadalom kudarcát és az állatok világának az együttműködést is magában foglaló rendjét úgy állítja szembe a költő, hogy hiteles és lélektanilag is pontos jelenetet ábrázol. A ciklus utolsó darabja a *Hidegfront* címet viseli, és Mesterházi álom-versei közé tartozik. A közéleti tematika a hajléktalanság motívuma révén van jelen benne: a lírai alany többek között arról álmodik, hogy hajléktalan. Két önmagában is összetett elem, az álom és az identitás összefüggése egyrésztől, az álombeszámoló nyelvi önreflexiója másrésztől, kapcsolódik össze az utolsó sorokban, melyek a nyelvileg jelölt egzisztenciális kérdést és a nyelv esztétikai tapasztalatát helyezik új összefüggésbe: „miért akartam / egy ilyen szép hangzású / szóba költözni épp, / mint a hajléktalanság” (21.).

Mesterházi Mónika olykor mintha egyenesen variációit alkotná meg egy-egy témának, ezáltal láthatóvá téve az alkotás folyamatát. Feltűnő ebből a szempontból a negyedik ciklus (*Amit percek óta nézek*) három, egymás után következő darabja. A *2016-os év* című versben a lírai alany az erkélyen ül, és egy embert néz, aki egy autónál pakol, s öngyújtóval ellenőriz egy gázpalackot. Az alany önmagára reflektálása összeköti a test tapasztalatát és a családi leszármazási sorba való beletartozást: „megéreztem a hátamban és az arcom / beállók ráncaim, ahogy a nagyanyám ülne itt” (36.). A következő darabban (*Itt ülök*) ugyanúgy hangzavar van, s a lírai alany szintén kávét iszik, de fontosabb összekötő kapocs a két vers között a nézés, mely ezúttal az ablakon keresztül történik, s a házat szigetelő munkásokra és lengő kötelekre irányul. A sorban harmadik vers (*Június*) a saját városban való idegenség verse, melyben a város elhagyatottsága összekapcsolódik a nyilvános terekben való otthon nem levéssel. „Itt nincs hova leülni, marad az, / hogy egy magas ablakból nézed / az árnyék júniusi meredekét egy tűzfalon, / nézed a napsütötte antennákat, / és nem tudod, hogy mi van miért” (38.). Ezt a három verset a motivikus összetartozás miatt a cikluson belüli egységnek tekinthetjük, bár vannak vegyértékeik a ciklus és a kötet további darabjaihoz is, így például a fentebb idézett részlet, melyben az én a nagyanyjához hasonlítja magát, rokon a *Tisztázásnak* azzal a pontjával, melyben az én magatartása a dédnagyanyja mintája előtt értelmeződik. Utóbbi versben megfigyelhető Mesterházi Mónika egy fontos költői fogása, ahogy egy szót úgy mozdít el megszokott értelméből, hogy alig módosítja annak bevett használatát, lényegében csupán a toldalékolásában teszi szokatlaná. „A tisztázás vágyával takarítás” – olvashatjuk a megjegyzést, melyben a szerző ütközteti, illetve egymásba játssza a ‘valamilyen kérdést, problémát tisztázni’ és a ‘valamilyen tárgyat, felületet tisztává tenni’ szemantikáját (39.).

Feltűnő a különbség a két egymás után következő (ötödik és hatodik) ciklus, a *Nem kell megcáfolni* és *A másik ember* között. Az előbbibe tartozó három vers már-már képletszerű elvontsággal ír kapcsolatokról és magatartásokról, nem éppen a harmonikus boldogság jegyében. A *Csak bátran* a felütés fogalmi nyelvhasználata után („Különféle fegyelmetlenségek. / Ezeket hívod szabadságnak?”) eredeti metaforához jut el, mely egy sajátos vulkán lehetőségén töpreng. A hatodik ciklus darabjai konkrétabbak, s a narráció felé tárgítják a versek terét, mint az *Influenza*, melyet érzékenysége megment attól, hogy a szolidaritás ábrázolása giccsbe menjen át. Ebben a ciklusban szerepverseket is találunk – az *Őszinte sorok* neoprimitív beszédmódjával kifejezetten viccesnek mondható, a *Polonius* parainézésze kimért modulációja miatt emlékezetes. A *Meteorológia* olyan karcolat, amely

talán elhagyható lett volna a kötetből (ha a ciklusok közül kellene megneveznem ilyen, az a harmadik, a Prága-verseket tartalmazó *Nincsen semmi* lenne – ezekben a versekben is vannak jó ötletek, de könnyen elhisszük róluk, hogy gyorsan született úti szövegek). A *Kutya, láncon* beszélője álmából indul ki, az álom strukturális elemeként mutatja be a helyettesítést, s azáltal gyakorolja az önmegértést, hogy az álmában egy idomított – valószínűs, de szintén helyettes – kutyát helyettesítő másik kutyával hasonlítja össze magát. „Én sem vagyok jól / idomítható. Kialakultak / idomulási szokásaim. / Sőt még a béke-tűrés is / egyre rosszabbul megy, / a gyáva hidegbéke, / hogy semmi ne változzon / annak érdekében, / hogy ne változzon semmi” (52.).

A hetedik ciklus, a *Na de a szabadság*, öt emlékverset tartalmaz, melyek, úgy látom, csak néhány ponton mutatkoznak meggyőzőnek lírai szöveggént. A Rába György emlékének ajánlott, *Beteglátogatóban* című vers jellemzése kétségkívül ilyen rész: „öreg szobor” (60.). A *Magda* erkölcsi számvetése azonban jellemzőbb erre a ciklusra: „Több generáció / neked köszönhetett nyaralást, lakást, / semmi jogunk nem volt falra mászni / könyörtelen optimizmusodtól” (66.). A női felmenők életvitelét és sorsát öregkoruk felől veszi szemügyre a versek beszélője, az ábrázolás fontos eszköze a párbeszédet felidéző vagy a családtagok vélekedésére utaló idézet – a szövegek költői minőségének nem tesz mindig jót a fentíhez hasonló, sommázó és közvetlen ítéletek kimondása.

Az önértés áll a *Szép középkorúság* ciklus több darabjának középpontjában. Ennek a nyolcadik ciklusnak a címét adó, emlékezetes szókapcsolat a *Barátok* című, Karinthyt és Kosztolányit egy hajó fedélzetén ábrázoló fényképre reflektáló versből származik. Ez az irodalomtörténeti pillanatkép úgy tud együtt láttatni alkotokat, élethelyzeteket és történelmi összefüggéseket, hogy a jelentés telítettsége, s nem a túlmagyarázás jellemzi a szöveget. A következő versnek is két szereplője van. A Lázár Júliának ajánlott *Kollégák* első mondata a szavak elrendezése, vagyis a kulcsszó hátravetése révén valószínűsíti meg a figyelemfelkeltés retorikai feladatát: „Te kifejezetten / jelentkeztél rá, / én kifejezetten / visszautasítottam / a kariatidaszerepet” (72.). A ciklus harmadik darabja, a Várady Szabolcsnak dedikált *Öreg bohóc*, mely Georges Rouault festménye után íródott, már első, egyszavas versszakával rendkívüli sűrítésben tárja elénk az önnön szerepével számot vető clown helyzetét: „Lesminkelek” (73.). A smink, a maszk és a közönség reakcióinak, valamint a saját funkciójának és teljesítményének tárgyalása után a vers beszélője új életfeladat után/felé tekint, ami persze csak az öregkori rezignáció jegyében értelmezhető: „Egy terápiás kutya, lehet, / aki a jelenben él, úgy van jelen. / Legközelebb majd az leszek.” Szintén jelentős mester-pályatársnak: Lator Lászlónak ajánlotta Mesterházi a *Távolabb* című verset, mely a távolabbról szemlélés életelvét nem tartja meg a távolságtartásnak mint magatartásnak a szintjén, hanem esztétikai programmá alakítja. Az erre következő *Május* leszben is meghatározó a távolság. A *lesz* első pillantásra a jövő időre is vonatkozhatna itt, de ha megvizsgáljuk a verset, világossá válik, hogy a valószínűséget, a felismerést implikálja: a beszélő értelmezi a képet, amelyet egy pesti bankban lát, s megállapítva a nevezett hónap és a helyszín messziségét a távlatok hiányára és arra reflektál, hogyan van jelen ő abban a városban, melyet a poszter is ábrázol. Az idő és hely hiánya megjelenik a ciklust záró *Mit is* című versben is, melyben a beszélő azt a helyzetet jeleníti meg, amikor azon töpreng, milyen tárgyakat vigyen magával egy szobából – a halál felé tekintő ember perspektíváját látjuk itt.

A kilencedik ciklusban (*Figyelmed előterében*) csak három költemény kapott helyet, mégis ez tűnik a kötet egyik leginkább széttartó egységének. A hetedik ciklus verseihez kapcsolódik a *Figyelmed előterében*, melyet a szerző az ajánlás szerint Géher István emlékére írt. Ez a könyv egyik leginkább zavarba ejtő darabja, ami egyrészt a versbeszéd heterogenitásával függ össze, másrészt a megjelenített életmozzanatok kényelmetlenségével. A költemény műves felütése így mutatja be a halottra való emlékezés sajátos logikáját: „Ha el akarom képzelni, hogy nem vagy, / el kell képzelnem, hogy vagy, és mondjuk / felállsz

egy kávéházban, és üdvözlösz. / Mindig valami mozdulatot, épp egy ilyet, / a személyes és a személytelen határán. / Úgy látszik, ezekben van az, ami nincs” (81.). A meglehetősen terhelt kapcsolat személyes és közvetlen artikulációját nehezen tudjuk elhelyezni azokban a keretekben, melyek a líra kiterjedéseit jelzik: „És az a másik: elvállaljak-e egy munkát, / nagynevű kolléga után és helyett. / Szenvedélyesen érveltél a telefonban, / miért főlösléges, hányféleképp nem érdemes. / Majd a gondolatmenetet megfordítva, / tőled nem szokatlan dialektikával, / csak mégis annyira rosszulestt: / Tudod mit? Vállald el, neked ez pénz. / Kinek mondtál volna még ilyet?” (82.). Hogy a vers, ahogy utaltam rá, zavarba ejti az olvasót, azt jelenti, nehezen tudjuk eldönteni, közünk lehet-e ahhoz, amit ilyen nyers formában elének tár a vers beszélője. Hajlok arra, hogy nemleges választ adjak, ugyanakkor talán vannak olyan olvasói a szövegnek, akik a líra határainak tágitásaként fogadják el ezt a megszólalást. A ciklus nyitóverse (*A hír*) egy halálhír köré íródott; különféle szövegtípusok sorából áll (jelenet, természeti kép, önreflexió, egy beszélgetés felidézése stb.), melyek egymástól csillaggal vannak elválasztva, s egy gyászoló személy lírai jegyzetlapjainak irányítatlan alakulását imitálják. Érzésem szerint ez nem tartozik a szerző maradandó művei közé, ahogy a cikluszáró *kétszer egy fénykép* sem, melynek beszélője egy kép fekete-fehér és színes változatán elmélkedik, érdekes összefüggéseket mutatva fel, illetve teremtve meg, de az utolsó sorban az előzőkből nem következő allegorézis és a bemutatottak leegyszerűsítő megfejtése felé terelve a szöveget: „a színes kép a test. a fekete-fehér a tudat és a lélek” (83.).

A könyv utolsó három ciklusa szorosan összetartozik – mintha a szerző három nekifutásban fejezné be a kötetet, a gyűjtemény legnagyobb verseit a végére tartogatva. A könyv egésze Márványi Juditnak van ajánlva, a címadó, tizedik ciklus szintén tartalmaz egy „Juditnak” szóló ajánlást, s ezen belül a címadó vers, vagyis a *Nem félek* címe alatt ott szerepel: „i. m. M. J.”, vagyis háromszoros ajánlással van dolgunk. Hogy a Magvető, majd a Szépirodalmi Kiadó 2018-ban elhunyt szerkesztőjéhez Mesterházi Mónikát munkakapcsolat is fűzte, tudható Márványinak a *Tények és Tanúk* sorozatban megjelent, *Kapaszkodók* című kötetéből. A címadó vers, a *Nem félek* felépítésében emlékeztet a már említett *A hírre*, de jóval hosszabb annál, nyolc oldalon összesen huszonhárom, egymástól csillaggal elválasztott, változó hosszúságú szakaszt tartalmaz. Az idős baráttal való kapcsolat, a beteglátogatás, a haldokló kísérése, a gyász képezik a vers narratív keretének alapjait. Az idealizálástól mentes emlékezés és számvetés töredékekben nyeri el formáját, melyek azonban a tudatosan kezelt motívumok, így a tenger, tengerpart és hajó verset keretező képzetköre révén ívet írnak le. A ciklus rövidebb darabjai ugyanúgy e vers köré rendeződnek, mint ahogy a következő ciklusban (*Elmozdított tanúm*) is van egy központinak tekinthető vers, a *Vázlatok*, mely szintén csillagokkal elválasztott szakaszokból áll (három oldalon nyolc egységből). Ez a tizenegyedik ciklus az „anyámnak” ajánlással van ellátva. Ebben a versben és ciklusban, ahogy az előzőben is, nagy szerepe van a tárgyknak, s ugyanígy az álmodoknak és az azokra való reflexiónak. A családban betöltött szerepek (az anya a család mint épület „tartóoszlopa”, 103.) mellett meghatározó annak ábrázolása, hogyan reagálnak a háziállatok a családtag elvesztésére. A *Könnyű, nehéz, könnyű* a fájdalmas mozzanatok elől sem kitérő, nagy összegrése egy anya-lánya kapcsolatnak, melyben annak a nyelvi megfigyelésnek is szerep jut, hogy a beszélő nem egyes számban mondja a halálos ágyán fekvő anyának: „szeretlek”, hanem, nyilván a család egészére utalva, többesben: „szeretünk”. A „Szeretél és szerettelek” kimondása múlt időben tud megvalósulni. Ebben a versben szerepel az „elmozdított tanúm” kifejezés, mely Mesterházi Mónika költészetétől nem idegen eljárás alapul, amennyiben egy szó bár nem átvitt értelemben szerepel, szokatlan összefüggésbe kerül. „És soha nem felelhetsz már semmit, / csak a hirtelen hiányoddal, az elvett / figyelmeddel, elmozdított tanúm” (107.). Az „elmozdított” alapvetően tárgy jelzője lehet, illetve olyan kifejezésekben fordul elő, melyek egy hivatalából

elmozdított személyre vonatkoznak. Egy szó szerinti értelemben vett tanút talán el lehet mozdítani – itt a beszélő életéről tanúskodó ember elmozdításáról van szó. Az „elvett figyelemmel” esetében a befejezett melléknévi igenév logikai alanyának a figyelem „gazdáját”, tehát az anyát tekinthetnénk, mintha ő vonná meg a figyelmét a beszélőtől; valójában azonban a figyelem az anyával együtt vétetik el, a lírai alany megfosztatik az anyától és annak figyelmétől.

A 2020, *Points-of-no-return* jelentős darabja a Covid-év irodalmának. Ebben a beszélő halottjához – minden bizonnyal anyjához – intézi szavait, s a családi eseményekről szóló beszámolóba építi a pandémiára vonatkozó információkat, miközben szól a megszólított hiányáról is. Mindezek után jó értelemben vett ráadás a záróciklus (*Ha van, ha nincs*). Az *Epidermisz* című verset Tandori Dezső emlékének ajánlja a szerző. A *Majdnem* két hosszú mondata, melyek nem engedik szabadon olvasójukat, a rossz döntésekről, a veszteségekről, a „meghülyülés” fenyegető lehetőségéről szólnak, s a kötet ennek a versnek utolsó szavával, „a halál”-lal fejeződik be. Remek vers, a *Nem félek* pedig kiváló verseskönyv, az egyik legfontosabb ebben az évben. Reméljük, hogy szerzője hatodik kötetére nem kell olyan sokáig várni majd, mint erre a könyvre.

A FELCÍMKÉZETT PARCELLA

címtelen föld. fiatal erdélyi metamodern líra (szerk. André Ferenc – Horváth Benji)

A *címtelen föld* antológia alcíme – *fiatal erdélyi metamodern líra* – legalább két irányba nyitja meg a kötetéről való gondolkodást. Egyfelől a kortárs Erdélyhez köthető költészet mibenléte, másfelől pedig az antológia darabjait értelmezni és összefogni kívánó metamodern vitatható fogalma felé. Utóbbi az antológián jóval túlmutatni akaró, a jelen kulturális termelésére vonatkozó koncepcióként jelenik meg. A kötetbe került versek minősége a szerzők kvalitásai mellett a szerkesztők, André Ferenc és Horváth Benji kiváló ízlését is bizonyítja. Előrebocsátható, hogy a kötet hú az alcíméhez: a „fiatal” (bármilyen alakatlan is ez a viszonyfogalom) és az erdélyiséghez valamilyen formában kötődő líra reprezentatívnek tekinthető válogatását kapjuk kézhez. A kötet előszavában felvázolt metamodern fogalma pedig segítségül szolgálhat a versek értelmezésében, habár az alkalmazhatósága kapcsán több elgondolkodtató kérdés is felvetődhet.

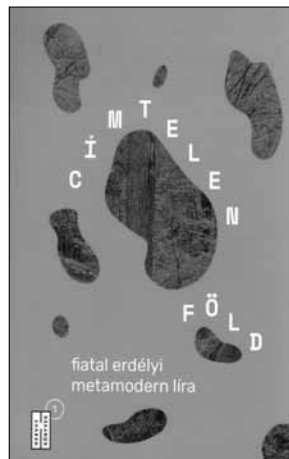
A *címtelen föld* lapozgatása során jó néhány kitűnő szerző műveit ismeri meg az olvasó, amelyek addig az irodalom intézményrendszerén belül kevésbé voltak láthatók. Az antológia műfaja azonban számos előnye mellett jár bizonyos korlátokkal. A kötet szerkesztési módja ugyanis leszűkíti azt, ami egy-egy szerző költészetéből látható. Ez Székely Örs kapcsán tűnik ki leginkább; vizuális és zenei elemekkel, változó kulturális és formai hagyományokkal kísérletező *ostinato* című kötetének egyediségét az antológiába válogatott szövegek kevésbé képesek visszaadni, ahogy Kali Ágnes *Ópia* című kötetének kompozíciója is több jelentésréteget mozgat, mint amennyi az antológiába beválogatott versein keresztül látható. Mindez persze azt jelenti, hogy az antológia szerzőinek az önálló köteteket is érdemes forgatni.

Az antológia legközelebbi előzményének a 2014-ben kiadott *Mozdonytűz* tekinthető, melynek tizenhárom szerzőjéből kilenc a jelen kritika tárgyát képező kötetben is helyet kapott. Bár a *Mozdonytűz* lírát és prózát egyaránt tartalmaz, a két antológia szerkesztési elvei között találunk hasonlóságokat. Ilyen például, hogy a szerzők mindkét kötetben betűrendben követik egymást, ezáltal a kötetkompozíció nem sugall hierarchiát, ahogy a versek összehasonlíthatóságát, tematika vagy poétika alapján való rendezését sem irányítja. Ennek következtében a *Mozdonytűz* recepciójában visszatérő és jogos kritika volt, hogy hiányzik egy előszó, amely a kötet heterogén szövegtömegét kontextualizálná. Ez a hiányérzet a *címtelen föld* esetében már nem állhat fenn, az André Ferenc és Horváth Benji által írt tanulmányértékű előszó¹ ugyanis az *erdélyi* és a *metamodernizmus* fogalmának segítségével jelöli ki az antológia értelmezési keretét.

Az előszóban foglaltak érvényes megállapításokat tartal-

¹ André Ferenc – Horváth Benji: *Metamodernizmus az erdélyi fiatal lírában*. Az antológián kívül az erdélyi *Helikon* 2020/18-as számában, valamint a folyóirat honlapján is elérhető.

Erdélyi Híradó Kiadó – Fiatal Írók Szövetsége
Kolozsvár – Budapest, 2020
298 oldal, 2900 Ft



maznak a versekre vonatkozóan, ami az előszóírói éleslátás mellett köszönhető bizonyára a felvázolt fogalmi keret tág értelmezhetőségének is. Így lehetséges egy irodalmi paradigmában elbeszélni Győrfi Kata fokozottan személyes, az én és a te egymáshoz való érzelmi viszonyulására fókuszáló impresszionista költészetét („a nyár, amit megálmodtam, / olyan, amiben a fű homályos-zöld, / és pont annyit látok belőled, / hogy felismerlek” – *a nyár, amit megálmodtam*) és Borbély András hungarofuturizmushoz is kapcsolható, egy politikai disztópiát ironikusan, manifesztumszerűen megjelenítő *Totemállam* című írását. Utóbbi egyébként a kötet talán legösszetettebb darabja. Középpontjában az időt és a teret a maga totalitásába olvasztó turul képe áll, melynek a beszélő általi analizálása e totalitás lebontását végzi el: „A totemállam mint köztársaság nem államforma, hanem az állam destituálásának formája. // A destituáció nem pusztán erőszak, hanem balzsamozás, muzealizálás és totemizáció, az állam rituális kitömése, befagyasztása, elvadítása”. A két költő versei lehetnek a kötet szélső pontjai, amelyek behatárolják az alcím által fiatal erdélyi metamodernnek nevezett lírát. Ahhoz pedig, hogy megtudjuk, mit is takar ez az összetett fogalom, érdemes szemügyre venni, hogy az *erdélyi* és a *metamodern* előszóbeli értelmezései miként igazodnak az antológia verseihez.

„Számukra Trianon nem annyira trauma, hanem inkább alaphelyzet” (6.) – olvasható az előszóban. Ebben az alaphelyzetben általános tapasztalat a nyelv- és kultúraközöttség, amelynek versnyelvre vonatkozó következményei – a lokális megnevezéseken túl – kevésbé mutatkoznak meg. A szintaktikai szerkezet felbomlása vagy a nyelv materialitására vonatkozó reflexiók helyett a nyelvközöttség és a kisebbségi szituáció antropológiai tapasztalatai válnak meghatározóvá a *címtelen föld* verseiben. Ilyen például a többségi nyelv érzékelést kolonializáló ereje („hiába csűrjük, tanárnő, a zenének a nyelve a román, ahogy a fekvőtámaszoknak is” – Székely Örs: *Zeneiskola Brassóban*); az anyaországának való megfelelésből fakadó öngyarmatosítás („A kulisszák előtt viszont a fiúk / a tantermekből a tornaterembe terelődve, / végre athéni férfiak, előnyük behozhatatlan, / ahogy saját combjukat maguk előtt fitogtatják, / még úgy rúgják nyakon a labdát, amikor a szórvány-misszió / és az igazgatótanács seregszematát tart a nyáj felett, / hogy az kész gyönyörűség” – Borbély András: *Szórványgazdálkodás*); vagy annak problematizálása, hogy a kisebbségi szituációban minden egyéni megszólalás szükségszerűen politikai beszédmóddá válik: „Mihelyt kiejtem a szavakat, azok már másoké. / [...] / Talán el kellene mennem innen, / valahova, ahol a közösség nem kötelesség” (Sánta Miriám: *Címtelen föld*). A *címtelen föld* előszóírói Balázs Imre József munkásságára² támaszkodva az erdélyi(ség) fogalmát az olvasási attitűdben tartják megragadhatónak. Balázs Imre József hivatkozott írásának további gondolatmenetében az erdélyiség a kultúrában felhalmozott esztétikai és világnézeti értékegyüttesként jelenik meg, amely nyitott abban az értelemben, hogy újabb, nem csak Erdélyhez köthető szerzők művei és értelmezésük képesek azt újradefiniálni. Röviden tehát: a *címtelen föld* erdélyisége a regionális irodalomszemlélet helyett inkább hatástörténeti viszonyokra fókuszáló perspektíva felől ragadható meg.

Izgalmas példája ennek André Ferenc *a bújócskaverseny győztese* című írása, amelynek egyik intertextuális utalása Wass Albert *Adjátok vissza a hegyeimet!* című regényére vonatkozik. A különféle bibliai regisztereket alkalmazó, a beatirodalom konformizmus-kritikáját, szürrealista képeit felelevenítő, a lélegzet ritmusát és a chat-üzenet konvencióit keverő vers középpontjában a rendszerváltás kezdeti optimizmusa utáni kiábrándulás áll: „áldd meg azokat akik harminc éve tehetetlenül hevernek / az európai álomparalízisben & egyre nyálkásabb / fenevadak masíroznak körülöttük / áldd meg uram a mindig lesben álló tőzsdecápákat / akik évről évre lecserélik a fogait / csak mi hordjuk még mindig / ugyanazokat a harapásnyomokat / [...] // nem dühös vagyok csak elhullott vadak / kiszolgáltatottságával ül meg bennem / a szégyen amikor naivitásunk & önhittségünk /

² Balázs Imre József: Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához, in: Uő.: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2015, 7–20.

ikertornaiba csapódik a felismerés h / nekünk is izzad a tenyerünk & habzik a nyálunk // *adjátok vissza a hegeimet*". A vers Wass Albert-parafrázisa nem egyszerűen a pretextus parodisztikus újraírása, hanem annak eltérítése, kisajátítása. A revizionista szemlélet az „európai álomparalízis” részeként, a heroizmus hamis illúziójaként jelenik meg. Az előszöveg kritikáján túl az idézet egy apró módosítással új, az eredetitől eltérő tartalommal töltődik fel. A halandóság és a sebezhetőség beismerése, tehát a szubjektum központi helyéről való kibillentése által a totális képzetektől való megszabadulásra és a részvételi, szolidáris érzékelés megalapozására tett javaslatként értelmezhető. A vers programossága azonban szkepticizmussal keveredik, az idea megvalósíthatóságába vetett hitet a hétköznapi tapasztalat ássa alá: „elnézőek leszünk önmagunkkal szemben / megmártóznak a cinkosság mocsarában / segítünk a megalázottaknak bosszút állni / felajánljuk nekik adónk 2%-át / beíratjuk őket vértanórákra / megbocsátjuk a megbocsáthatatlant / azt mondjuk majd milyen szépen tört el a csontja / milyen szakszerűen tépte ki a haját / milyen jól áll a kezében a gumibot / & felmentjük az igazságot a szolgálat alól”.

Az állítás, majd annak visszavonása gyakori eljárás az antológia darabjai esetében. Az előszó ezt „posztironikus rezonanciának” nevezi, amely szerint a versek az ironia és az őszinteség egymást kölcsönösen megakasztó kódjai mentén formálódnak. Mindez túl van már a posztmodern és az újkomolyság beszédmódján. A *címtelen föld* politikailag reflektált versei ugyan bizalmatlanok a modernség projektumával szemben, ám e posztmodern tapasztalat ellenére is olyan utópikus szövegtereket hoznak létre, melyek valamiféle egyenlősítő funkcióval rendelkeznek. Jellegzetes példája ennek André *sintér* című verse, amely egyszerre él a posztmodern eljárásként ismerős, a beszélő és szerepe közti ironikus távolságtartásra épülő maszkosítással, illetve az autentikus megszólalás elemeivel. A szöveg beszélőjeként a Mónika-show egy szereplőjét, Vámpír Ágit ismerheti fel az olvasó, ugyanakkor nem valamiféle ízléstelen pastiche-ról van szó. Helyette a vers a freakshow-jelleg által elfedett etikai és érzelmi téteket egy poetizált nyelven keresztül közvetíti, a beszédmód potenciális patetikusságát azonban a műsorból ismerős szófordulatok és szubstandard nyelvet idéző képzavarok ellenpontozzák: „de bejönnek a pitbull- / kutyái, és megeszik az / életemet, átugatnak / az ajtón keresztül, / beosonnak a kulcslyukon át, / [...] / hát ez van, most / mit csináljak móni”.

Számos olyan verssel találkozunk, amelyek saját hatástörténeti kontextusukra is reflektálnak, így nyitva meg az utat olyan szerzői életművek felé, amelyek a magyar országhatáron belül kevésbé ismertek – különös tekintettel Hervay Gizellára. Hatása legnagyobbban Kali Ágnes, György Alida és Sárkány Timea verseiben érzékelhető, túl azonban a Hervaytól vett mottókon és a hozzá szóló ajánlásra, költészetének egyes jellegzetességeire – mint a felelősségvállalásra, a kifejezhetőség személyközi problémáira vagy a metaforikus jelentésteremtés megakasztására – több példa is hozható az antológia darabjai közül. „Születtem, mint más. A felelősséget / vállalom. Közép-európai / számítás szerint” – írja Hervay *Úrlap* című versében. Ezek a mondatok a *címtelen föld* etikájának kiszögellési pontjaiként is érthetők. Bár a versek beszélői legtöbbször nagyon is tudatos pozícióból szólalnak meg, amelyből rálátás nyílik különféle politikai, ökológiai, nemi, kisebbségi és kelet-közép-európai problémákra, ez a pozíció a legkevésbé sem válik kitüntetetté, a társadalmi szerepek egyikeként jelenik meg csupán.

A kitüntetett pozíció hiányából következik, hogy – a kortárs líra nagy többségéhez hasonlóan – a társadalmi kérdések a személyesség kódjain keresztül válnak láthatóvá. Láng Orsolya *egy strucctenyésző nyara* című kitűnő versében például egy rövid autós utazás elbeszélésén keresztül bontakozik ki a kultúra és az identitás viszonyának problematikája. A személyességet politikai perspektívába helyező szövegek közül kiemelkednek még Märcuțiu-Rácz Dóra egyszerre humoros és meghökentő, a nemi különbségekből fakadó berögződéseket újragondoló versei („egy férfi letapogatta tánc közben, / *de megbasználak cica*, de / megbaszta, ahogy a földre terült. // a szobatársam még mindig mesél, / hogy

miket kiabált neki, amikor / magassarkúban rugdosta az arcát, / hogy elege van abból, hogy még / mindig csak ennyinek nézik, még itt is, / a telibevaszott kultúrkolozsváron” – *nem megoldás*), illetve Serestély Zalán *kilenczitenegy* című verse, amely a nyugati világba vetett utópisztikus hit összeomlása mellé az apa elvesztésének és a gyermek születésének eseményeit rendezi. Utóbbi, a szülő-gyerek kapcsolat hangsúlyos az antológia több szerzőjénél is. Fischer Botond slam poetryhez közeli szövegeiben újszerű beszélő szólal meg – egy férfi, aki nem tud megbirkózni az apasággal járó felelősséggel: „Egyedülálló apukát játszok, fürdetlek, öltöztetlek, / [...] / kenyeret piritok, rendet rakok, verset írok, kussolj már! / Kérem, tiltsák be az apákat” (*Nikotin*). Ezzel szemben Kali Ágnes 4 című versének fókuszában az apa hiánya áll, melynek tapasztalata az én és az apa Möbius-szalagszerű összefonódásaként jelenik meg: „ennél a szerelemnél nincs nagyobb / ebbe aztán bele kell dögleni. / belőled nincs kiút. / belémszültek”.

Hervay *Tómondatokban* című versének kiemelt tapasztalata a költői képek közvetettsége: „nem a dolgokat neveztek meg a szavak, / csak azt, ami az emberből hozzájuk tapadt. / Nem lényegükről szól a szó, / csak arról, mire használhatók”. A *címtelen föld* verseinek szintén alapvető belátása a nyelv és az általa leírt világ közti szakadék, ám míg Hervay versében a nyelv vagy a gondolkodás hatékony, a világot otthonossá tevő eszközként jelenik meg, a *címtelen föld* több verse is a nyelv kifejezőképességébe, hitelességébe vetett bizalom megrendülését, a rációhoz való kritikus viszonyt jelzi: „mert az értelem / mint fékevesztett mirigy / az értelmet túltermelte” – írja Serestély Zalán a *föld* című versében. Az előbbi idézetet érthetjük akár a nyelvjátékos posztmodern irányának kritikájaként is, a nyelv elégtelenségének tapasztalata mindenestre szorosan összefügg az antológia posztantropocén jellegzetességeivel. A természet a *címtelen föld* szövegeiben nem leigázandó terület, hanem az emberivel egyenrangú, azt folytonosan és kölcsönösen átjáró szféra. Jól megmutatkozik ez György Alida *Kifulladás* című átváltozás-versében, amelyben az időskori változások a növénygondozás képein keresztül jelennek meg („Kigyomlálja férjét a cserépből, / koporsót farag belőle, / belefekszik”), ahogy Sztercey Szabolcs *Történet* című írásában is az emberből a növényi világ felé tartó metamorfózis érzékelhető: „szavainkra gombák nőnek, / ágainkat belepi a moha, hátunkból kinőnek / végre a fák, ahogy görnyedünk valami erőt”.

Túl azon, hogy az antológia versei a fiatal erdélyi irodalom reprezentatív darabjaként ítélték meg, a magyar költészet kurrens tendenciáinak lenyomataként is olvashatók. A versek többségét a vallomasság és ironia újszerű hangoltsága, a politikailag reflektáltabb, kritikus szemlélet jellemzi. Erőteljesen érzékelhető a hagyományos költői eszközöktől való távolságtartás, a metaforikus szerveződés helyett a kauzálisnak tetsző, metonimikus versépitkezés jellemző, amely teret ad a pszeudo-személyes megszólalásnak.³ Több, főként a tömegmédiából merítő intertextust találunk, emellett gyakoriak a metafiktív, autopoétikus eljárások, melynek kiváló példáját adja Varga László Edgár *az őszinte vers helyett* című írása: „– de kérlek meg ne kérdezd ki az a »te« a versben / (a tud. konf. tiszt. résztvevőinek meg csucs; / ez igazán nem tartozik rájuk) / – épp felengeded az üvegcsinégéket / a színes üvegpacsirtákat / és azok – amint az várható volt – a kritikus magasság elérésekor / zuhanórepülésbe kezdenek”. A versek értelmezéséhez a *címtelen föld* a metamodeln fogalmát ajánlja, amely a posztmodernhez viszonyítva próbálja meg elhelyezni az újabb művészeti produktumokat. A fogalom erőteljes konceptualizálásának ellenére is nehéz lenne heurisztikus lelkesedéstől fítve kijelenteni, hogy itt és most paradigmaváltással van dolgunk. Nem mintha ne lenne jól érzékelhető az elmozdulás a

³ „A »pszeudo« kitétel az alanyiség azon komplikációjára utal, mely megkülönbözteti ezeket a beszédmódokat a tradicionális alanyi líra közvetlenségétől, hiszen a személyesség reflektált »valóságffektusok« (Roland Barthes) formájában artikulálódik, miközben ez a közvetítettség mindig le is lepleződik a szövegszervezés különböző eljárásai által.” Nemes Z. Mária: Kacsacsőrű-emplős-várás Kenguru-szigeten. A kortárs fiatal költészet poszt-antropocentrikus viszonyai. *Prae*, 2017/1, 90–107., 93.

posztmodernről mint az érzékelés és kultúratermelés sajátos módjától, hanem mert ez a folyamat a kétezres évek elejétől, a Telep-csoport megjelenésétől pedig még inkább jelen lévő témája az irodalmi recepciónak.

Egymással párhuzamosan jelentek meg fogalmak az elmúlt évtizedben a kortárs magyar irodalom leírására. Balázs Imre József 2012-ben az *új közép* fogalmát a 2005 környékén publikálni kezdő írógenerációra vonatkoztatta, akik írásaikkal a kilencvenes évek irodalmi tabuinak lebontására készítették az irodalom intézményrendszerét; ahogy írja: „»visszatér« a regényirodalomba és a költészetbe a biográfia, a referenciális olvashatóság, a morális vagy akár politikai kérdések felvetése, anélkül, hogy bármelyik kizárólagossá válna”.⁴ Szintén 2012-ben Németh Zoltán a magyar posztmodern megjelenési formáit taglaló könyvében az antropológiai posztmodern fogalmát alkalmazta a kilencvenes évek nyelvjátékos, areferenciális posztmodernjét váltó stratégia megnevezésére. Jellemzésekor Balázs Imre Józsefhez hasonlóan ő is 2000 utáni művekről ír, amelyekben felerősödik a hatalmi, politikai viszonyok jelenléte, illetve hangsúlyossá válik a szövegek világra vonatkoztatottsága.⁵ Hét-nyolc év távlatából ezek a megállapítások a kortárs költészet jellemzésének alapvetéseivé váltak, amelyeket csak tovább árnyalja a posztthumán, posztantropocén fogalmi apparátusa. Bár Balázs Imre József és Németh Zoltán is a posztmodernen belül helyezték el az újabb irodalmi folyamatokat, 2018-ban Horváth Csaba *Megtalált szavak*⁶ című tanulmánykötetében már a posztmodernről váltó epimodern fogalmának bevezetésével és a referencia-areferencia újraértésével kísérletezett Petri és Esterházy művészetére, valamint a kétezres években sikeressé váló magyarországi szerzők (például Grecsó Krisztián, Háy János, Péterfy Gergely, Tóth Krisztina) könyvei kapcsán, míg Sári B. László 2021-es *Mi jön a posztmodernre?*⁷ című könyve a poszt-posztmodernbe való átmenetet vizsgálta az amerikai prózában. Ez a rövid összefoglalás hatványozottan jelzi, hogy a metamodern fogalma nem üres térbe érkezik, ráadásul Horváth Csaba Esterházy-elemzése – amely a nyelvi megelőzöttség referenciális tétjeit vizsgálja – azt sejteti, hogy a metamodern (vagy nevezzük bárhogy) és a posztmodern szétválasztása nem egyszerűen a szöveg vélt jellegzetességei, hanem a befogadói figyelem módosulásaként is megragadható.

Timotheus Vermeulen és Robin van den Akker 2010-ben *Notes on Metamodernism*⁸ címmel jelentették meg programadó munkájukat, melyben a metamodernizmust az építészet, a képzőművészet és a fotó- és filmművészet területéről vett példákon keresztül körvonalazták. Leggyakrabban emlegetett kulcsfogalma az oszcilláció. Hogy ez mit is jelent – követve Vermeulen és van den Akker gondolatmenetét –, a *címtelen föld* előszavában is fellelhetjük: „A metamodern nem a »vagy-vagy« logika kizárólagossága szerint képződik meg, hanem az oppozíciók egymásra tevődésében: soha nem az egyik *vagy* a másik érvényesül [...], hanem egyszerre a kettő együtt, vagy egyik sem. A modern és a posztmodern jellemzők szorosan együttműködnek: egyszerre naiv és ironikus, romantikus és realista, szkeptikus és elkötelezett, cinikus és őszinte, elkeseredett és reménykedő stb.” (11–12.). Az idézett állítások valóban igazak a *címtelen föld* verseire vonatkoztatva, ahogy általában minden olyan szövegre, melyek élnek a többértelműség lehetőségével, hiszen maga a posztmodern sem választható el a modernről egészen – értsük bárhogy is e két fogalmat. Éppen ezért az ilyen kijelentések inkább tűnnek retorikai fogásoknak, amelyek arra szolgálnak, hogy a metamodern

⁴ Balázs Imre József: *Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2012, 34.

⁵ Németh Zoltán: *A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája*. Kalligram, Pozsony, 2012.

⁶ Horváth Csaba: *Megtalált szavak. Kortárs magyar irodalom posztmodernen innen, posztmodernen túl*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2018.

⁷ Sári B. László: *Mi jön a posztmodernre? Válogatás a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára*. Balassi Kiadó, Budapest, 2021.

⁸ Timotheus Vermeulen – Robin van den Akker: *Notes on Metamodernism*. *Journal of Aesthetics & Culture* 2010/1. <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677>

egyfajta szintetizáló paradigmaként láttassák, miközben a modern, a posztmodern, illetve a kettő közötti viszony leegyszerűsített értelmezését sugallják.

A metamodern posztmodern-kritikájának kiinduló pontja az, hogy bár a posztmodern iróniája, értékpluralizmusa és a referenciától való eltávolodása kezdetben felszabadító erővel bírhatott a represszív, totalizáló képzetekkel szemben; ám annak következtében, hogy a tömegtermelés átvette és monopolizálta a posztmodern eljárásait, voltaképpen megfosztotta azt szubverzivitásától, így a társadalmi atomizálódást fokozó eszközzé vált. A metamodern ennek a felszínes posztmodern-fogalomnak a kritikáját adja, amely mint ha nem vetne számot a posztmodernként megnevezett kulturális termelés sokféleségével és megjelenési formáinak lokális különbségeivel, ahogy saját pozíciójával sem, ahonnan megfogalmazza kritikáját. A 2017-ben kiadott *Metamodernism*⁹ című tanulmánykötetben a metamodern érzelmi struktúráként és kulturális logikaként definiálódik. Ezek a fogalmak alkalmasak lehetnének a metamodernként felismert művekkel szembeni távolság kialakítására, a metamodern diskurzusa azonban kevésbé tűnik kritikusnak tárgyával szemben. Az előszó is idézi Selyem Zsuzsa szigorú meglátását, miszerint a „posztmodern megismerhetőség iránti szkepsziséből lett a tények fékevesztett ignorálása; távolságtartó iróniájából az önfeledt egoista cinizmus; annak belátásából pedig, hogy az eredetiség minduntalan tovaillan, lett az alkalmazkodás, a konstruált elvárásoknak megfelelés, vagyis a személyes felelősséget hátrító, aktuálprimitív viszonyulás”.¹⁰ Ha a posztmodern kritikájaként felhozható valamiféle egoizmus, illetve a felelősségvállalás elhárítása, akkor e perspektívából azok a metamodernként olvasandó szövegek sem tűnnek problémamentesnek, amelyekben a politikai, társadalmi reflexió inkább egy hatalmasra növő, heroizált ego megjelenítésének ironikus díszleteként funkcionál, mint Horváth Benji *30 to infinity* című szövegében: „megmutattam a meztelen felsőtestem az instán / semmi botrány csak égnék az erdők kezdem elfogadni / a testem mire egész ember leszek eljön az apokalipszis”. Érdemes emellett kritikusán kezelni az előbbivel ellentétes szövegműködést is, amely távolságtartás híján a szolidaritás szentimentalista tankölteményét eredményezi, ahogy ez érezhető például Ozsváth Zsuzsa *Május egy* című verse kapcsán: „Fáj ezt az őszes tekintetű kutyát szeretni. / Ahogy körbetekint, odamegy a székhez, / Némán megiszagol, nincs kérdés, válaszra nem vár, / Csak néz a maga póré tekintetével”.

Az *Irodalmi Szemle* 2021/3. számában három kiváló kritika jelent meg a *címtelen föld*ről. Balázs Imre József alaposan ismertette a metamodern fogalmát, és jelezte annak meghatározhatatlanságát: hol elméletként, paradigmaként, érzelmi struktúráként nevezi meg (*Adress: Earth*). Pápay Szandra korszakfogalomként ír a metamodernről (*A posztmodern metamorfózis*), míg Vida Gergely olvasási alakzatként értelmezi (*A valóság bűvöletében*). Hogy a metamodern minek is tekinthető, az, Balázs Imre Józseffel egyetértve, nehezen eldönthető. Ahogy a posztmodern sokféle módon érthető, úgy a metamodern egyszerre művészeti korszakfogalom, szövegszervező eljárások gyűjteménye és különféle alkotásokban manifesztálódó világlátás. Nevezzük bárminek, nyilvánvalóan érzékelhető valamiféle változás a kétezres évektől kezdődően a társadalom különféle alrendszeireiben, köztük a művészetben és az irodalomban, de magában az értelmezői perspektívában is. A metamodern fogalma első sorban éppen bizonytalansága okán adhat lehetőséget arra, hogy a sokféle ágazó, művészeti, politikai, gazdasági, ökológiai változásokat egy rendszerben láttassa. A *címtelen föld* már önmagában véve is jól szerkesztett, kiváló versgyűjtemény, a metamodern előszó általi bevezetése pedig csak még szélesebb perspektívába helyezi az antológia darabjait.

⁹ Timotheus Vermeulen – Alison Gibbons – Robin van den Akker (szerk.): *Metamodernism. Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism*. Rowman and Littlefield, London – New York, 2018.

¹⁰ Selyem Zsuzsa: „Az igazság megszabadít. De csak miután végzett veled.” *Metamodern regényekben az epifánia. a szem*, 2019. 03. 29. <https://aszem.info/2019/03/az-igazsag-megszabadit-de-csak-miutan-vegzett-veled/>

SEBBEL SEBESÍTETT SEB (AVAGY VIRÁGCSOKORBÓL VASGOLYÓ)

Pilinszky János: Önéletrajzaim

*„És átölelte őt, egyik kislány a másikat, s ez az ölelés olyan volt, mintha egy seb sebesült volna meg, vagy még inkább olyan, mintha egy seb egy másik sebet ütne, egy még súlyosabb és még keserve-
sebb sebet ütött volna.”*

Amikor ilyen és ehhez hasonló mondatokat olvasok Pilinszky János *Önéletrajzaim* címmel megjelentetett regénytervtörédei között, akkor nagyon sok minden felkavarodik bennem, a lelkemben, az emlékeimben. Középiskolás éveim heves Pilinszky-olvasása. A Kádár-rendszer hivatalos magyar valósága ellenére létező, a nyolcvanas években pedig egyre érvényesebben megnyilvánuló „másik Magyarország” esztétikája és etikája. Az ekkor már nem élő, ám annál inkább ható Pilinszky esetében egyenesen metafizikája. A korszak érzékeny ezoterikus szellemi dialektusa. Az irodalmi igaz- és nagyotmondások elhá-
rithatatlan pátusza. A vitálisan homályos megfogalmazásokból kiragyogó szépség kultuszának magabiztos önfeledtsége. Meg még sok minden...

Ezekben az években, vagyis Pilinszky 1981-es halála után ugyanolyan fontosságúnak tűntek a költő hetvenes évekbeli nem-versei (a publicisztikák, az esszék, a beszélgetések, a Sheryl Sutton-könyv, meg persze maga a Pilinszky-mítosz), mint a korábbi időszakok nagy versei (mi mással a középpontban, mint az 1959-es *Harmadnapon*nal, azon belül az *Apokrif*fel, hozzávéve persze a negyvenes évek *Józsefállítás* előzményeit és a hatvanas-hetvenes évek egyre inkább *szájkásodó* következményeit). Nagy idők, nagy érzések, nagy igazságok. Az én nyolcvanas éveim. Erős együttállása az életkornak és a korszaknak.

Mindezt most egyfelől újra átélhettem a Magvető Kiadó által felkért Bende József példás szöveggondozásában megjelent kötet végigolvasása során. Másfelől meg nem tudtam nem átélni az újra átélést sem. Következésképpen izgalmasan tudathasadásos állapotba kerültem. Amennyiben egykori Pilinszky-olvasmányaim énje és mostani Pilinszky-olvasatom énje voltak kénytelenek társalogni egymással. Tehát nemcsak Pilinszkyvel találkoztam újra, hanem egy Pilinszkyt olvasó fiatalemberrel is. Egyszóval igazi befogadói kalandban, sőt tapasztalatban volt részem. Mert például a fentebb idézett Pilinszky-mondat úgy tépi fel bennem a már behegedt kamaszkori érzékenység *sebeit*, hogy ugyanakkor azt is érzékelem, maga a mondat bizony, mohó mondásvágyából fakadó nyelvi túlterheltségének köszönhetően, több *sebből* vérzik.

Az ilyen mondatokat olvasva felerősödnek hallójáratomban azok a kritikus meglátások, amelyeket Marno János fo-



Magvető Kiadó
Budapest, 2021
144 oldal, 2999 Ft

galmazott meg a Pilinszky-költészet „személyi pátosának” kényes következményeiről, és tette mindezt a Pilinszky-kultusz kiemelten fontos évében, azaz idén, ráadásul kétszer is, mindkét alkalommal az *Élet és Irodalom* hasábjain, először áprilisban, Kácsor Zsoltnak adott interjújában, másodszer májusban, az *Akvárium* című Pilinszky-vers kapcsán (amelynek szerzője Marno szerint érvényesen túllép a hatalmas *Apokrif* utáni költői paralizáltságon). Meg egyébként is, nagyon jól tesznek mentálhigiéniai szempontból irodalomértésünknek az ilyen jellegű, a kultikus önműködéseket és leegyszerűsítéseket némiképpen ellensúlyozó vélemények. Még akár verses formában is, mint amilyen például Marno *Plakátmagány* című szonettszerűsége: „Érdekes vagyok ezzel a Pilinszky- / zésemmel. Fuldoklom a röhögéstől, / ha belepillantok a versmondós és / cigarettafűzős riportfilmjébe, meg / kell kapaszkodnom a széktámlába, hogy / ne álljon le végleg a lélegzésem, [...] pedig vonz, ahogy ministrál magának, / átcipeli a Szentírást az asztal / egyik végéből a másik végébe, / s ráégeti a csikket az ínyére.”

De vissza Maar Gyula kultikus Pilinszky-filmjének cigarettafűzős jeleneteitől a „seb besüléséről” vagy éppen „egy késsel ledöfött késről” szóló Pilinszky-mondatok nyomán bennem keletkezett lelki feszültséghez.

Ami persze nem volna annyira érdekes, pláne nem a *Jelenkor* hasábjain, ha olvasói-újraolvasói kérdéseim nem függenének össze szorosán Pilinszky utolsó éveinek – Spiró György 1982-es ön- és nemzedékleíró fordulatát kölcsönvéve – „műfajtalankodásaival”. Meg persze a lenyűgöző Pilinszky-pálya „nyílegyenes labirintusának” belső ellentmondásokkal és részleges elakadásokkal terhelt, ám a tartós Pilinszky-kultusz jóvoltából kifehéredett összjelenségével, amelyben – hadd ne vonjam ki magam a kultusz idézésekkel és parafrázisokkal olajozott nyelvjátékából – „mind tömöttebb és mind tömöttebb / és egyre szabadabb a tény, hogy röplünk”. Egyébként a késő Kádár-korszak repülésvágyát vagy legalábbis vertikális irányú késztetését majdnem mindenki megfogalmazta a maga módján. Petri György például az öngyilkosság elkerülésére szolgáló lépcső mint „körülírt zuhanás” egzisztenciális tértapasztalatával. Az Albert Einstein Bizottság zenekar pedig az önmegsemmisítő japán vadászpilóták metaforikus megidézésével: „Most teljesen egyedül vagyok, egyedül vagyok, / Egyedül repülök, egyedül repülök, / Egyedül vagyok és egyedül repülök, / Lehetnék én is kamikaze...” Zuhanás vagy repülés: lényegében mindegy is. Hiszen mindkettő az államszocialista kultúra és életvitel horizontális sivárságát meghaladó, vertikális irányvételről szól. Ahogyan Pilinszky is egy helyütt a pszichológizáló és történetmesélő „horizontális regények” afféle műfaji ellenzékének, azaz „vertikális regénynek” nevezi készülő „beszámolóját” vagy „vallomásai” gyűjteményét. Merthogy az *Önéletrajzaim* címmel ellátott szövegekben és a hozzájuk kapcsolódó egyéb írásokban határozottan élére állítja a számára legfontosabb egzisztenciális és poétikai kérdéseket. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az *Egyenes labirintus* költője most tényleg *egyenes* csapással kívánja átvágni a szépirodalom számára adatott *labirintusának* nyelvi, szemléleti, tematikus, formai és nem utolsósorban műfaji bizonytalanságait – mégpedig azáltal, hogy kilencven fokkal elfordítja, vagyis ég felé irányítja a költői beszéd álepitői szövegsíkját. (Most nem érintve a vízszintesen hagyott labirintus Pilinszky- és Simone Weil-féle magyarázatát, a „szépség labirintusának” költői képét, amelyre természetesen találunk utalást és idézetet a kötet célirányosan gazdag *Függelékében*.)

Legalább két dologról van szó, amelyek egyrészt összefüggenek egymással, másrészt széttartanak egymástól. Az összefüggés Pilinszky szándékára utal: meghosszabbítani heurisztikus regényelméletét a regényírás gyakorlatáig. A széttartás meg a kétes „végkifejletre”: nem született, mert talán nem is születhetett regény mindabból, amit Pilinszky gondolt a „vertikális regényről”, és amit tett ennek létrehozása érdekében. A műfaji mérleg egyik serpenyőjében a nagy igényű regényelképzelés, a másikban a zavarba ejtően sovány regénykísérlet. És talán nem csupán Pilinszky viszonylag korai halála miatt lett

így, hanem azért is, mert eleve nem lehetséges „horizontális” alapok és anyagok nélkül „vertikális” irányt venni, legalábbis nem a regény műfaján belül. Bár ez a nagyképzű formula, hogy *a regény műfaján belül*, voltaképpen elkendőzi a regény történeti sokszínűségét, Cervantestól Laurence Sterne-ön át Roberto Bolaño-ig, Dugonics Andrástól Hamvas Bélán át Bartók Imréig. És miért ne *férfetett volna* bele a műfaj eklektikus körébe Pilinszky *meg nem írt* regénye? Pláne, ha közben azért megírt egy másik regényszerűséget, az „egy párbeszéd regényének” nevezett Sheryl Sutton-könyvet, és még ráadásul izgalmasan értekezett is, jóllehet rendszertelenül, a regény műfajának neki tetsző változatáról.

Nézzük most az utóbbit, a rendszertelen regényelméletet. Pontosabban Pilinszky regényelmélet-szerűségének két magyar párhuzamát: a fiatal Lukács Györgyét és a műfajról hozzá nagyon hasonlóan gondolkodó, ám a szellemfilozófus kommunista pálfordulása után vele szükségszerűen szembekerülő, sőt az 1948-as fordulat éve után eltorzuló kulturális nyilvánosságban éppen általa ellehetetlenített Hamvas Béláét. Ugyanis Lukács 1914–15-ben írt és 1920-ban megjelent műve, *A regény elmélete* ugyanúgy „vertikális” irányban véli megoldhatónak, sőt megválthatónak a modern regény műfaját, mint Pilinszky – csak éppen a „vertikális” helyett a „transzcendencia” kifejezést használja. Bár Lukács a megoldást pusztán érinti könyve utolsó fejezetében: szerinte a Flaubert-nél kiteljesedő „dezillúziós romantikából” csakis Dosztojevszkij vezethet ki minket, mégpedig az „új világkorszakba való áttérés” Tolsztoj-féle ígéretének beváltásával, a modern regény „epopeiává transzcendálódása” jegyében, amennyiben az orosz író már „nem regényeket írt”, következésképpen immár „az új világhoz tartozik”, ahhoz, amelynek legfőbb kérdése, hogy „valóban kilépőben vagyunk-e a teljes bűnösség állapotából” (Tandori Dezső fordítása). Hamvas 1948–49-ben keletkezett, de csak jóval később, a *Literatura* 1985-ös évfolyamában megjelent *Regényelméleti fragmentumában* szintén nyomatékos szerepet kap Dosztojevszkij, illetve az általa kihangsúlyozott „konfesszionális tudat”, amely Ágoston *Vallomások* című regénye (vagy legalábbis Hamvas által annak tartott műve) óta „minden néven nevezhető regény egyik legfontosabb alkotóeleme és alapja”, minek értelmében „konfesszió nélkül nincs regény”.

És hát a két regényelmélet-író által egyaránt kiemelt Dosztojevszkij lesz a Pilinszky-féle „evangéliumi esztétika” regénypoétikai meghosszabbításának egyik legfontosabb eleme. (Talán érdemes Pilinszky hetvenes évekbeli „műfajtalankodásai” kapcsán zárójelben megemlíteni, hogy még a regénypróbálkozások előtt néhány évvel az „evangéliumi esztétika” másik jelentős művészeti kísérlete bontakozott ki a „jelenlét igazságának” elkötelezett költő „szakrális színházra” vonatkozó, ugyancsak „vertikális” irányultságú gondolataiban és színdarabjaiban, ahol is a regényíró Dosztojevszkij helyi értékét a színházcsináló Jerzy Grotowski és Robert Wilson töltik be.) Továbbá Lukács „transzcendálódás”-eszméje és Hamvas „konfesszionális” szempontja is elhelyezhető a regényműfajjal próbálkozó, azt teljességgel megújítani kívánó lírikus „vertikalitásra” és „vallomásra” összpontosított elképzelésén belül. Különösen akkor, ha tekintetbe vesszük a „vallomást” tevő én önfelszámolására vagy legalábbis viszonylagosítására vonatkozó szövegeket – például ezeket: „Egyszerre vagyok: én, te, ő. Egy mondatnak is beillő cselekvés rövid pályája elegendő, hogy mint én kezdjem el, és mint ő folytathassam és fejezzem be”; „Észrevettem, hogy a gyerekek harmadik személyben beszélnek önmagukról?”; „Nem ezrek laknak bennünk, hanem mindenki: élők, holtak és születendők. Az individualizmus ezért tarthatatlan.” Mindezek következtében a filozofikus című *Önéletrajzaim* – grammatikailag is belehelyezkedve a szerzői ént egzisztenciálisan felszámoló egyes szám első személybe – „nem az én önéletrajzom lesz, hanem figyelmem önéletrajza”. Az „én” elfogultságait és előfeltevéseit felülíró „figyelem”-nek tulajdonképpen azt a szerepet kellene betöltenie az önmagát epikus bűvölő (bűvölni próbáló) Pilinszky-nél, mint amit a „pontosság” betölt a ténylegesen epikus Mészöly Miklósnál, vagy a „semleges látás” a Mészöly-tanítvány Nadas Péternél, vagy más kulcskifejezések más regényíróknál...

És míg a fiatal Lukács mellett említhető (egyúttal az idős Lukács által kiszorított) Hamvas a regényelméletével párhuzamosan, 1948 és 1950 között megírta saját nagyformátumú regényét, a *Karnevált*, amely viszont csak a nyolcvanas évek közepén láthatott napvilágot, addig Pilinszky, hiába jelenhettek meg tervezett regénye részletei különböző folyóiratokban és antológiákban, a rendelkezésére álló fél évtized során mégsem lépett át az elméletből a gyakorlatba, a lehetőségből a valóságba. Még talán azt is mondhatnánk, hogy a maga különös módján jól elvont a regénylehetőségek éteri szférájában. Méghozzá abban a biztos tudatban, hogy ha nem is írja meg a különböző címekkel és változatos műfaji jelzőkkel illetett (nyilatkozataiban kéjesen ki- és szétbeszélt) regényét, azért már megszületett a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című párbeszédregénye, amely egyébként *A mélypont ünnepélye* című prózagyűjtemény második kötetében éppen a szerkesztő Jelenits István által „kiszprózáknak” nevezett regénytöredékek elé (és egyúttal a drámák után) került.

Megkockáztatható tehát az állítás, hogy a hetvenes évek közepétől verseket már nem író Pilinszky kései korszakának főműve: a Sheryl Sutton-könyv, amelynek fényében, vagy inkább árnyékában válhatnak csak érdekessé a saját költészetéből „fokról-fokra” kihulló költő egyéb szövegei – természetesen a megismételhetetlenül és meghaladhatatlanul tökéletes *Apokrif* vonatkozásában. Ahogyan az többször is megfogalmazódik a regénytelen regényírás időszakában: „A részletekben el kell érni sorról sorra az Apokrif erejét”; „Úgy kell megírnom, mint az Apokrifot írtam utoljára. Pórusról pórusra hatolva.” A „sorrol sorra” és „pórusról pórusra” terjeszkedő vágy érvényesítésének nehézségeiről árulkodnak Pilinszky többműfajú regényelméleti fejtegetései, amelyeket időrendbe szedve válogatott össze Bende József a nyolcvanoldalas *Függelékben*, és még valamennyire azok a folyóiratközlések, amelyek az *Önéletrajzaim* alig harmincöt oldalnyi főszövegét adják. Az előbbieket lelkesen ajánlom minden érdeklődő figyelmébe. Az utóbbiakról pedig hadd adjak egy rövid és szomorú leírást.

Merthogy a hét szöveget tartalmazó három egység már a címeivel is eltávolodni látszik az epikai logikától: a *Hármasoltár* a képzőművészet, a *Szabadesés* a térérzet-metaforika, a *Három etűd a bűnről* meg a zeneiség irányába. Persze ezek csak lírai (azon belül képi, érzelmi és zenei) érzékenységu címek. Ámde pontosan fedik mindazt, amit jelölnek. Tudniillik azt a költői minőséget, érzelmi együtthatót, amely vissza-visszatérő motívumok és szólamok formájában hömpölyög végig az inkább lírai etűdökként, semmint tényleges regényfejezetekként működő szövegeken. Ilyen például a *Hármasoltár* záródarabjában, az *Ónix Lenke* és *Ónix Petra* című prózatrillákat követő *Ónix Beátában* egy bizonyos „Jánoska” ismétlődő kiáltása, amely „egyre mélyebbre fúródik a szívbe, ebbe a feneketlen homokzsákba”, csak hogy még élesebben érzékeljük a zárókép misztikus önkívületét, ahogyan a Beátát korábban „sebbel sebesítő” Mária hercegisasszony „tör-zúz, dulakodik a lányszobában”. De ugyanúgy „tör-zúz” a *Szabadesés* én(el)beszélője is, aki saját szépségét „egyetlen folyamatos ütésként” éli meg, továbbá a zárlatban „fedetlen és kőkemény arccal sír”, miközben „az antilop, hátravetve fejét, irtóztató hangot ad”. Mintha a *Harmadnapon* utáni alkotói időszakot mintegy keretező két vers állatalakjai, az 1961-es *Introitusz* üvegtengeren átkocogó báránya és az 1974-es *Ékszer* önmagát ovális tükrökben csodáló antilopja találkoznak Ónix Beáta költői érzékenységu és működésű tudatának boncasztalán, vagyis a *Hármasoltár* Dosztojevszkijnek ajánlott tábláján – amely tulajdonképpen a „sikoltozó” Jánoskára, az ő „sellő szépségu” Erika nővére (vesd össze a Marno által említett *Akvárium* „halmadarával”) és egy bizonyos Micsicsákra (vesd össze a „Micsicsák-mítoszt” megverselő *Vázlattal*) irányuló figyelem egyik álepikai médiuma, vagyis a versmotívumokban és önéletrajzi elemekben megnyilvánuló költő „figyelmének önéletrajza”. Ugyanakkor érdekes gondolatokat hallhatunk az utolsó egység *Kutuzov visszavonul* című – nem melleleg a *Sztavrogin elköszön* és *Sztavrogin visszatér* című versekkel akusztikai-spirituális atyafiságban álló – darabjának afféle „túlhevített virágcsokorként”

izzó beszélgetésében, amelynek tárgya: a bűnügyet övező „limlomok” és a bűn „sötét magja” közötti kapcsolatot. És ez még akár teherbíró epikai logikája is lehetett volna annak a meg nem született Pilinszky-regénynek, amely ezáltal rokonságba kerülhetett volna a valóságábrázolást (a „limlomokat”) a vallomásossággal (a „sötét maggal”) ötvöző Dosztojevszkij-regényekkel. És talán az sem véletlen, hogy a regénnyé össze nem álló szövegekísérletek zárómotívuma éppen az a megrázó auschwitz-i fénykép lett, amely többször is felbukkan Pilinszky hetvenes évekbeli műveiben, versben is, esszéiben is.

Hiszen az *Egy fénykép hátlapjára* című négy soros költője tényleg ilyen sűrített és összpontosított képekben látta a világot, külön-külön a világ minden egyes „limlomját”, meg persze azok „sötét magját”. Ezeknek a lírai sűrítményeknek a megalkotására volt ő teremtve. Ahogyan a fentebb már metaforikusan idézett *Egy sírkőre* című versben áll: „Túlhevített virágsokor.” Márpedig a „túlhevített” érzékelés- és létezőmód egyik veszélyes következménye lehet a – Bibó István által egészen más összefüggésben tárgyalt – „tűlfeszített lényeglátás” művészeti megfelelője, a „túlhevített” és „tűlfeszített” művészetakarás, műfajakarás vagy regényakarás. Ahogyan egy mindenki szerint jelentős költő akarja a számára fontos regényt, amelynek „el kell érni sorról sorra az Apokrif erejét”. Ámde ami jól áll egy versnek, nem biztos, hogy jól áll a regénybeszédnek. Mert például a bűnös és a szent, a profán és a szakrális, a hétköznapi és az ünnepi érzületi árukapcsolásait magas hőfokon megjelenítő Pilinszky-költészet jellegzetes nyelvi alakzatai ebben az (ál)epikai szövegtérben – kínosan szertartásosnak, fülsértően nagyotmondónak hatnak. Mennyire másképpen hangzik mondjuk az „elkövet” ige használata a *Merénylet* című kétsoros akusztikai terében, mint az *Ónix Lenke* című regénytörredék házaspárjának nem létező dialektusban megírt beszélgetésében: „Megtörtént, holott nem követtem el, / és nem történt meg, holott elkövettem.” – „– Kövesd el! / – Elkövettem. / – Azt mondtam, kövesd el! / – Már el is követtem, drágám.” Az utóbbi esetben az „elkövetés” nem más, mint egy újságcikk felolvasásának hétköznapi cselekedete. Aminek persze lehetne szertartásos sűrítettsége, teltsége és mélysége, de itt – tévedékeny érzékelésem szerint – inkább modorossága és bombasztikussága van. Ugyanakkor az „elkövetésre” felszólító Frédi és az „elkövető” Anna beszélgetését el tudnám képzelni a Grotowski és Wilson bűvöletébe került Pilinszky „mozdulatlan színházában”. Ahogyan például az 1974-es *Élőképek* elkezdődik: „FIATAL FIÚ / hosszú, álomszerű szünet után. / Megérintettelek. / FIATAL LÁNY / Megérintettél. / FIATAL FIÚ / Kezdődhetik az előadás. / FIATAL LÁNY / anélkül, hogy megmozdulna. / Megérintettelek. / FIATAL FIÚ / Megérintesz. / ...” És így tovább. Érvényes költői feladvány a színháznak. Viszont ebben a műfaji övezetben, az *Önéletrajzaim* munkacímmel ellátott regényakarás misztikusan homályos „akváriumában” óhatatlanul parodisztikussá válik mindaz, ami egyébként Pilinszky költészetének értékét és lényegét jelenti.

A regényírásra vállalkozó lírikus beszél Maár Gyulának „a nagy drámák mélyén dübörögve vagy csendben guruló vasgolyóról”, amely tehát azt a póre igazságot dübörgi vagy hallgatja el, hogy „menthetetlenül egyek vagyunk”. Erről szól Pilinszky költészete. Illetve művészetértelmező esszéisztikája. Ám ahogyan fából nem lesz vaskariká, bármennyire is „egyek vagyunk”, úgy virágsokrot sem lehet vasgolyóvá gyúrni.

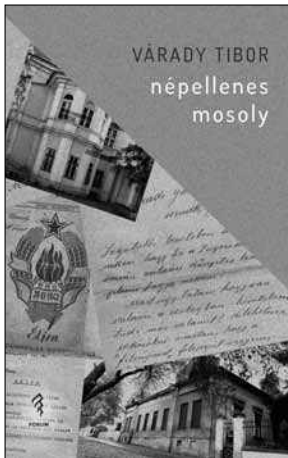
HÉTKÖZNAPI FASIZMUS ÉS TITOIZMUS – BÁNÁTI PERIRATOK TÜKRÉBEN

Várady Tibor: *Népellenes mosoly. További történetek az irattárból*

Örvendetes és a maga nemében páratlanul értékes múltmentő eltökéltségre vall, hogy Várady Tibor nagybecskereki születésű író, ügyvéd és jogászprofesszor (CEU, University of Emory, Atlanta), az újvidéki *Új Symposion* folyóirat egykori felelős szerkesztője, eddig vagy húsz szak- és szépirodalmi könyv – köztük egy regény és féltucat esszékötet – szerzője továbbra sem lankad közreadni a „Várady-regestrum”, e háromnemzedéknyi ügyvéd-, politikus- és jogászdinasztia 120 évet felölelő családi perirat-hagyatékát. Ellenkezőleg, a remek tollú, tudós szerző és esszéista az elmúlt évtized során mind gyakrabban rukkolt elő az újvidéki Forum Kiadó gondozásában mára sorozattá bővült izgalmas köteteivel. A családi irattári hagyaték eddig hatkötetes válogatott forrásközléseit éppen tíz éve indította el nagyapja, Várady Imre (1867–1959) ügyvéd, budapesti, majd belgrádi képviselő, a bánáti magyarság fáradhatatlan jogvédője kétkötetes napló- és memoárválogatásával, majd további négy kötet publikálásával folytatta azt e legújabb könyvével bezáróan (*Várady Imre naplója I–II.*, [2011–2012]; *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* [2013]; *Libatoll és történelem* [2017]; *Mi történt Écskán?* [2019]; *Népellenes mosoly* [2021]). Ám a több tízezer iratcsomót őrző, jórészt Újvidéken tárolt családi archívum még számos izgalmas felfedeznivalót tartogat, s a szerző tovább dolgozik sorozatának folytatásán.

„Halál a faszizmusra – Szabadság a népnek!”

Várady Tibornak – aki a II. világháború kitörésének évében kisebbségi magyarként született e soknemzetiségű bánáti régióban, s ügyvéd nagyapjához és apjához hasonlóan egy sor drámai uralom- és rendszerváltást élt meg – kivételes érzéke van a 20. századi történelem köznapis abszurditásait meglátni, s azokat térben és időben eredeti analógiák és kontrasztok mentén továbbgondolni. Erre vallanak már könyvei és esettanulmányai merészen groteszk címadásai is, melyek nemegyszer kiemelt idézcímek, metaforikus montázsok vagy jelzőtöredékek. Hiszen azzal, hogy egy 1945 nyarán keltezett petrovgradi – korábban nagybecskereki, Veliki Bečkerek-i, grossbetschkereki, utóbb zrenjanini – perirat bizarr kulcsszavát a könyve homlokára írja (jellemzően csupa kisbetűvel, mint a sorozat eddigi összes könyvcímét), máris jelzi: itt gyilkos ideológiák élet-halál harca dül még a látszólag legjelen-



Forum Kiadó
Újvidék, 2021
242 oldal, 690 RSD

téktelenebb köznapi ügyekben is, s az ellenséges érzület áruló jeleként akár egy fanyar mosoly is büntetőper és börtönítélet tárgya lehet, ha az, úgymond, „népellenes”. Egy fennmaradt szerb nyelvű tanúvallomás szerint ezúttal Csepicsányi István nagybecskereki evangélikus lelkész mosolya merítette ki e súlyos tényállást, aki magyarként a bánáti német megszállókkal nemhogy nem kollaborált, de a Wehrmacht már az első nap letartóztatta, így aligha szolgált rá a hivatalos iratok fejlécén ekkortájt obligát titói jelszó: a „Halál a fasiszmusra – Szabadság a népnek!” fenyegetésére. (1947 őszén a becskereki kerületi bíróság végül egy év börtönre és kényszermunkára ítélte „fasiszta-barát propaganda folytatásáért” és mert lelkesztársaival a megszállás alatt „a fasiszmus iránti elkötelezettségtől vezérelve” a város szlovák-, magyar- és németajkú lutheránus egyházközségeit egyesítették.)

Ám hiába, egy éber és jó szemű szerb szomszéd, Božović Sava a tanúvallomása szerint látta, hogy: „Rögtön a felszabadulás után, amikor vonult a Vörös Hadsereg, a vádlott lelkészlakásában az ablak mellett állt, és csúfondáros cinizmussal nézte vonulásukat, majd becsukott minden ablakot, kivéve egyet, melynél egy fiatalember állt. [...] A vádlott legyintett kezével, és miután a redőnyt ablakain leengedte, a szobájába ment.”

A szerző – akinek ügyvéd apja, Várady József egykor a megvádolt lelkészt védte – gondosan számbaveszi a fennmaradt iratokat, hiányaikat is mindenkor jelezve. A címadó esettanulmány kapcsán érdemes mindjárt az ő kommentárját is idézni, annak példájául, hogy egy-egy bűnvád hátterét miként bontja ki az archív periratokon kívül gyakran saját emlékeire, a korabeli sajtóra vagy más, utóbb általa felkutatott iratforrásokra és adatközlőkre is hagyatkozva. (Ezúttal például arra, hogy a lelkész a szerzővel nagyjából egyidős fia: „Pupsi” kedvelt játszótársa volt az elemista Tibornak, kivel az inkriminált lelkészlak ablakában állva később azzal múltatták az időt, hogy vajon melyikük találja ki: egy- vagy kétlovas kocsit fog-e az utcán előttük elhaladni.)

A papírok között van egy feljegyzés (ceruzával, az apám kézírásával), melyből látom, hogy a tárgyaláson az ügyész „népellenes mosoly”-ként minősíti Csepicsányi lelkésznek a szomszéd által észrevett arckifejezését. Tehát világos, hogy a politikai szintéren hol helyezkedik el Csepicsányi. Akkor is, ha az ablak mögött áll a lelkészlakban. Feltételezem, hogy a kézlegyintése is népellenes legyintésként lett értelmezve. Lendületes években a nép fogalma meglehetősen leegyszerűsödik. Becskereken akkoriban (és nemcsak akkoriban) sok volt a vegyes házasság és a kavargó identitás. Negyven-ötven aktát találtam a [III.] világháború utáni első évekből, melyben az a központi kérdés, hogy egy német vezetéknevvel rendelkező ember német vagy magyar-e (mert ha német, a vagyónát elkobozzák). Volt egy osztálytársam, aki nem tudta eldönteni, hogy ő szlovák-e vagy magyar. Egy szerb nevű ismerősünk németnek tudta magát. Gyakran tehát nem volt egyértelmű, hogy ki hova tartozik – viszont minden leegyszerűsödött, ha a népről volt szó.

E sorokból nyilván kihallani a bujkáló iróniát, ami a „holtak és voltak” fölött sokat töprengő szerző esszéstílusának és történetrekonstrukcióinak egyik megnyerő vonása a józan judícium és a kellő empátia mellett. Ami pedig a becskereki – „nemcsak akkoriban” – gyakori vegyes házasságokat illeti, ez a Várady családra is igaz, hiszen Várady Imre, a nagyapa elzászi német, József, az apa horvát, míg a szerző szerb nőt választott egy életre feleségül. „Kavargó identitásról” az ügyvéddinasztia esetében azonban aligha lehetett szó, mivel döntően szabadelvű, multikulturális felfogásukkal jól megfértek mindhármuk öröklött magyar érzülete, patrióta elkötelezettsége, polgári kultúrája s a széles körben respektált, nem csak a magyarok jogvédelmét ellátó ügyvédcsalád helyi „begyökerezettségé”.

Az új kötet nívója

Aki a Várady-sorozat korábbi dokumentumpróza-köteteit már olvasta, óhatatlanul azzal a várakozással lapozza fel a *Népellenes mosoly* fejezeteit, hogy azok mi újat tartogatnak vajon a már ismert esetrekonstrukciókhoz képest. Elsőként az elemzőn közreadott források szűkebbre vont, alig egy évtizednyi időhatára (1941–1952) tűnik fel, amely – néhány korábbi, későbbi utalást leszámítva – jórészt a II. világháború alatti s az azt követő néhány évre korlátozódik. Más szóval a bánáti német megszállás és a titói Jugoszlávia egyéni és kollektív tragédiákban bővelkedő uralomváltásának idejére, s nyilván ez az oka, hogy e könyv írásainak tematikája jóval egyneműbbnek és áttekinthetőbbnek hat az előző kötetekéhez képest. Íme, egy vázlatos egybevetés a sorozat korábbi darabjaival: Várady Imre, az 1893-ban Becskereken ügyvédi irodát nyitó nagypapa kétkötetes válogatott naplója és memoárjai a kiegyezés utáni gyermekévektől haláláig, 1959-ig követik nyomon a bánáti hétköznapiak s a nagy korfordulók sorsváltásait. (Élete legintenzívebb szakaszában, a két világháború között naplót ugyan nem írt, de számos levele és irata maradt meg ebből a korszakból is.) A *Zoknik...* kötet a múlt századelőtől közöl periratokat, de a szerző jelenkori reflexióival megtoldva bő száz évet ölel fel ez is. Kevesebb esettanulmányt tartalmaz, ám elődeinél tágabb időkört jár be keresztlül-kasul a *Libatoll...* kötet, a bánáti helytörténet 19–20. századi szeszélyes nyomvonalain. Ennél is mélyebbre vezet vissza a múltba a műfajában inkább monografikus, a szerző által „dokumentumregényként” definiált *Écska...* kötet, amely a Lázár-Harnancourt kastély és grófi mintabirtok többnemzedéknyi lakójának sorsát idézi fel az archívum iratai és korabeli újsághírek alapján megannyi vadromantikus és holtrealista fordulattal, mely kötet a szerző egy kései véletlen találkozásával zárul az iratokból életre kelt egyik hőisével – az idős Pallavicini őrgrofnővel, 1991 tavaszán Kaliforniában.

Ám éppoly szembetűnő az is, hogy a közzétett bánáti, becskerei periratok problémahalmaza voltaképp alig változott, s az makacsul a 20. századi kollektív traumák, identitásválságok, önkéntes és kényszerű nyelv- és névcserék, lényegében a kisemberek köznapi túlélő stratégiái körül forog a háborúk és diktatúrák egymást váltó pusztító kényszerei között. Ezekkel szembesít *Magánéletek a fasizmus alatt* címmel már a kötet első fejezete is három töprengésre készítő esettanulmányával. E rágalmozási esetek békeidőben talán bagatell magánügyeknek hatnának, ám itt rendre kiderül, hogy a háború és a német megszállás alatt nagyon is komoly tétjük volt, mivel e szomszédsági, munkahelyi viszályokban – „népi német” sértőkkel és sértetteikkel – a helyi hadbíró-ságé volt a döntő szó. Vajon miféle tekintélypótló esélyt látott a német fegyverekkel Becskerekre is „házhöz jött” náciizmusban 1941 tavaszán egy 82 éves sváb özvegyasszony, bizonyos „Jemricsnéni”, aki „Adolf Fichtner” álnéven feljelentette haragos – szintén sváb – szomszédját, azzal, hogy az I. világháborúban nem is volt, mint állítja, német tiszt, viszont ellenséges csapatokat vezetett át a határon, és hamis belga útlevelel szökött Szerbiába, ráadásul, meglehet, még ekkor is a lakásán rejtegeti volt zsidó munkaadójának pénzét és iratait? (A német hadbíró-ság rágalmozásért „Jemricsnéni” utóbb 200 birodalmi márka pénzbírságra ítélte.) Avagy mi volt a valódi oka, hogy N. Emil helyi patikus huszoneves asszisztensét, V. Ilonát 1942. május 1-jén „kézzel és ököllel ütötte, húzta a haját és lábbal is megrúgta” – továbbá miért vádolta Ilona feljelentésében a főnökét még azzal is, hogy „tiltott rádióállomásokat hallgatott és szidalmazott vezető embereket, köztük Hitler Adolf Führert” is? (Az ügy Várady Imre közbenjárásával végül peren kívüli egyezséggel zárult, N. Emil bocsánatot kért, és 65000 dínár kárpótlást fizetett V. Ilonának, aki viszonzásul visszavonta az ellenséges rádiózás és Führer-szidalmazás vádját.) Avagy mi állhatott vajon háttérben annak a kirívóan becsmérő szökváltásnak, ami a háború végéig jórészt svábok lakta Zsigmondfalván 1943

tavasznán történt? Ennek során L. Miklósné ugyanis többször „lekurvázta” a szomszéd Susannát és annak anyját, azt állítván, hogy az ő saját férje (!) vitte Susannát a szalmakazal mögé, s a fiatal lány már többször is elvetélt. (A hadbírósi beadványt utóbb sikerült polgári peres útra terelni, s a becskerekai járásbírósa a tettét megbánó rágalmazóra végül csak a perköltségek megfizetését szabta ki.)

A bánati „couleur locale”

Várady Tibor fordulatokban gazdag becskerekai és környékbeli esettételezéseinek sajátos helyi színt ad, hogy a magyarul, németül és szerbül idézett periratok szereplőit és helyszíneit avatott „idegenvezetőként” sok esetben már kora gyermekkorától ismerte, s ekként azokat a legapróbb részletekig képes elevenen felidézni. Ahogy otthonosan mozog a városi és a környékbeli falusi folklór: a pletykák, rágalmak és becsületsértések 1940-es évekbeli világában is. Mondandója kiemeléseként látható kedvvel és gyakran idéz korabeli kiszólásokat, vicceket, nótákat, anekdotákat, vagy akár csak egy-egy odaillő gyermeki emlékfoszlányt is. Ilyen az a bizarr verbális abúzus, amelynek hétévesen a Bega-parti város korzóján a nagynénjével sétálva maga is fül- és szemtanúja volt:

Mellettem két fiatalember ment, akik egy előttük haladó lányra tettek megjegyzéseket. Pontosabban a fenekére. [...]

„Ez egy fasiszta segg!” – mondta az egyik. Akkor ezt nem igazán értettem (csak tudtam, hogy ez fontos, mert a nagynéném próbált odébb rántani). Ma, azt hiszem, meg tudom magyarázni. Nem fasisztabarát volt a megnyilatkozás. Vélhetően azt akarta kifejezni, hogy ami előtte másfél méterre mozog, az szemérmetlenül vonzó – és mivel bűnös izgalmak sugárzását érezte, ezekre keresett valami erős, találó kifejezést.

A másik fiatalember nem értett egyet a megállapítással. Neki is nagyon tetszett, amit látott, ő is az éppen távozó és éppen alakuló értékek között böngészve keresett párhuzamot, de úgy látta, hogy dicsérni most csak egyféleképpen lehet. Ezt mondta: „Ellenkezőleg. Ez egy antifasiszta segg!”

Nem volt könnyű igazságok között választani. [...]

Mindenesetre, történt valami áttörés. Ha lennének korzótörténetek, lehet, hogy azt állapítanák meg, hogy körülbelül ekkor (talán 1947 őszén) került olyan távolságra a háború a becskerekai korzótól, hogy – bár bíróság előtt még nem – itt a „fasiszmus” és „antifasiszmus” szavakat már esendő, hétköznapi retorikai célokra is alkalmazhatták a sétálók.

Az efféle esetek sok humorral vegyített felidézését inkább csak az fogja vissza tényközlő komor hangváltásaival, hogy a könyv német, magyar és zsidó szereplői közül utóbb sokan földönfutóvá lettek, a fronton, haláltáborban, kivégzőosztag előtt vagy bitófán végezték, netán a rájuk váró kínszenvedések elől öngyilkosságba menekültek. A *Torontál* című napilap 1941. május 16-i gyász híreiből kiolvashatóan csak a német megszállást követő pár héten legkevesebb tíz helyi magyar zsidó lakos vetett véget önkezével életének – mint azt Várady Imre tanúsítja a nevüket piros tintával kiemelve egy vádiratnak is beillő glossza kíséretében: „...ezek a német zsidóüldözésnek öngyilkos áldozatai”.

E súlyos évtized alatt, tudjuk, gyilkos jelszavak és ideológiák gyűrűöztek, rablőháborúk és népirtások licitáltak egymásra – nem először és nem utoljára e sok szenvedést látott régióban. A szerző mégsem ezeket részletezi és dokumentálja elsősorban, hanem a peres

akták és helyi konfliktusok mélyén azokat az eseteket, melyekben meg-megcsillan valami „normalitás”, emberség, civil kurázs, a hétköznapi józansága. Ahogy tette azt a totalitárius diktatúrák alatt is büntetőperek védőjeként majd’ egy évszázadon át ügyvéd apja és nagyapja a sötét intrikákkal s a jogtipró hatalmi önkénnyel szemben az ártatlanok és semmiségekért meghurcoltak pártját fogva. Azzal például, hogy a kommunistaellenes plakátoson ért naiv falusi kamaszokat védte az UDBA által belőlük kifozott – hamis – beismerő vallomások ellentmondásait ízekre szedve. Azzal, hogy egy falusi tejuzem vezetőjét, Branko Đurićot próbálta kimenteni a nagyrészt koholt, súlyos börtönévekkel fenyegető vádak alól, aki nemcsak emberségesen bánt két, hozzá beosztott, kényszermunkára ítélt nővel (egyikük a neve alapján német, a másikuk szerb volt), de még balul sikerült Romániába szöktetésükben is segédkezett. Azzal, hogy esélytelennek tűnő, bonyolult – a háború és az etnikai konfliktusok által ellehetetlenített – örökbefogadási ügyekben kész volt többször is eljárni. Vagy azzal, hogy elvállalta a koholt kollaboráns-váddal elítélt „paprikamalmos” Péli Antal családgyesítési ügyét, aki el akarta végre venni német származású, két gyermekükkel együtt lágerben sýnlódó asszonyát – valójában *de facto* már 1939 óta a feleségét –, csak hogy kiszabadítsa őket.

A Lederer-akták tanúsága

„Ledereréket üldözték, majd elítélték. Csak nem azok ítélték el, akik üldözték. [...] A megmaradt iratokban leginkább a háború utáni első évek valóságváltozatai festődnek. Ekkor szűnt meg a Lederer-birtok – és ekkor távoztak Ledererék. Nyoma van a háború alatti éveknél is. És közelebbről látszik, hogy kik voltak Ledererék.”

Lássuk hát, kik voltak!

A csókai, törökkanizsai nagybirtokos és gyáriparos család bánati vagyonát még a 19. század végén Lederer Arthur, majd az ő fia, a mindkét ágon zsidó származású, utóbb katolizált Lederer György alapozta meg, aki 1897-ben született Budapesten. Felesége, az 1906-os veszprémi születésű Rainprecht Magda katolikus vallású volt, és két gyermek anyja. 1946 őszén a házaspárt „nép és állam ellen elkövetett bűncselekményért” jó féléves börtönbüntetésre ítélte a Szabadkai Kerületi Bíróság elnöke, Dr. Gyetvai Károly, amiért a Magyarországhoz visszacsatolt Ókanizsán 1941 után téglagyárat működtettek. Ekkor már 3000 hektáros csókai mintagazdaságuktól és szőlőjüktől, szalámi- és téglagyáruktól megfosztva teljesen vagyontalanok voltak.

A kötet végén a szerző a „Lederer-ügyeknek” szenteli leghosszabb írását, aminek több oka is lehet. Az első személyes, mivel a bánati birtokos, gyártulajdonos família (György és a kiegyezés táján született apja: Arthur) s a Várady ügyvéddinasztia (József és apja: Imre) ekkor már két nemzedék óta szívélyes ügyfél-, sőt, baráti kapcsolatot ápolt egymással. Ráadásul a szerző gyerekként maga is ismerte a becskerekli látogatásain náluk reggelire, ebédre bejelentkező vádlottat: „Gyuri bácsit” – majd utóbb, az őt elítélő külön agglegény bírót: Gyetvai Károlyt is, miután 1963-ban az Újvidéki Jogi Kar tanársegéde lett, s az értekezleteken és vacsorákon egy asztalnál ült vele, mi több, utána a kocsiján gyakran a vasútállomásra is készséggel kivitte a már nyugdíj előtti jogászprofesszort, aki Topolyáról ingázott Újvidékre naponta. (E személyes emlékeit a korábbi büntetőbíróról sok évtized múltán a nemrég előkerült Lederer-akták hívták elő benne.) A másik ok a forrásbőség lehetett: a beadványok, feljegyzések és periratok, Lederer Arthur és György kézírásos levelei s a bánati helytörténeszek: Fehér Kálmán, Cs. Simon István és Farkas Zsuzsa adatgazdag munkái – mindez együtt nyilván alapos esettúrára ösztönözte a szerzőt. Méghozzá azzal a szándékkal – s ez a bővebb terjedelem harmadik oka –, hogy a Lederer család sor-

sán át felidézzen néhány rendíthetetlen óvilági illúziót és túlélőkísérletet, mint írja: „egy-két világváltással” a háttérben.

Itt sajnos nincs mód minden részletre érdemben kitérni, így a szerző rekonstrukciója nyomán csak Ledererék főbb sorsfordulóit veszem sorra. A még az I. világháború végén katolizált zsidó családon 1941 tavaszán, a Bánát német megszállásakor már nem segített sem a keresztlevél, sem az, hogy a csókai katolikus templomot korábban számos adománynyal segítették. György tizenéves fiát és lányát anyjukkal együtt már márciusban Pestre küldte, míg ő és idős apja a csókai uradalmon maradt, remélve, hogy katolikus hitük és népszerűségük – nota bene még a bánáti németek körében is – kellő védelmet nyújt majd személyüknek és vagyonuknak. Rövid időre maradhattak is, ám azután egy SS-tiszt, aki a kastélyukban volt elszállásolva, megsúgta nekik, hogy a megszállók szemében ők is zsidónak számítanak, és hamarosan letartóztatják őket. (A Bánátból mintegy ötezer magyar zsidót vittek a belgrádi haláltáborba, melyet csak kevesen éltek túl.) A szökésre pár órájuk maradt csupán, ezt ki is használták. Még az éjjel Zentára mentek, majd csónakkal átkeltek a Tiszán, ahol magyar uralom alatt – egyelőre – több esélyük volt. Csakhogy a zsidó származás idővel mind durvább jogfosztást és megaláztatást vont ideát is maga után. Később már György sem lehetett a magyarországi Ókanizsán működő téglagyárának tulajdonosa, s így azt „árja” felesége nevére íratta. Eközben Csókán a német megszállók „zsidó vagyonként” elkobozták a Lederer-birtokot és a szalámigyárat is. Végül 1944. március 19-étől Ledereréknek már Pesten is bujkálniuk kellett. Kifosztva és elcsigázva túléltek a nyilas razziákat, miként a város orosz ostromát és pusztító bombázását is.

1945 tavaszán visszatértek végre, mivel Csókán és Kanizsán maradt mindenük, s egész addigi életük oda kötötte őket. A kérdés csak az volt: lehet-e ugyanúgy folytatni mindent, mint négy évvel korábbi menekülésük előtt? Eleinte úgy érezhették, a fasizmus üldözöttjeiként egy oldalon állnak az új jugoszláv hatalommal, ám ez nem tartott sokáig. Azelőtt Bánát-szerte közismert, megbecsült emberek voltak, s így múltjukat nem kellett eltagadniuk. De hiába, a birtokukat és otthonukat már nem tudták visszaszerezni, azok „népi javakká” lettek az államosítással, és némi kárpótlásra mind kevésbé volt kilátásuk. Egy időre Szabadkán húzták meg magukat, miközben Lederer György Becksereken és Belgrádban próbált állást vagy munkát találni, hiába. Azután 1946 őszén „a megszállókkal való együttműködés” vádjával nemcsak teljes vagyonvesztésük vált véglegessé, ám a börtön és kényszermunkatábor is mind közelebb fenyegetés lett számukra. Alapja ennek az a csapdahelyzet volt, hogy korábban a magyar uralom alá került Bácskában Ledererék ókanizsai téglagyárát az árja feleség nevére írták; így azt a Jugoszláviával ellenséges magyar állam nem kobozta el, ám később épp ez lett a legfőbb vád ellenük, hogy e gyár tégláit és cserepeit a magyar megszállók céljaira használták (több konzervgyárat belőlük építve Szegeden, Kecskeméten és Kiskunhalason). Az ítélet után a Lederer házaspár már csak az amnesztiában bízott, de hiú reménynek bizonyult az is. Györgyöt 1947 elején Mitrovicára, a feleségét, Magdát a požareváci börtönbe zárták – miközben Gyetvai bíró nyilván futószalagon hozta a hasonló „fasiszta kollaboránsok” elleni ítéleteket. Börtönbüntetését letöltve az újraegyesült Lederer házaspár két tizenéves gyermekével csakhamar Magyarországra szökött, onnan tovább Angliába, majd utóbb Dél-Afrikában telepedett le, ahol György két nagybirtok sikeres jószágigazgatója lett, s emellett a Dél-Afrikai Magyar Egyesület elnöke. Várady Imre születésnapjára Ledererék Johannesburgból még sok évig küldték üdvözlőlapjaikat Beckserekre.

Egy „emlékezetpárti” könyvsorozat

Nagyapja kétkötetes válogatott naplóját és memoárjait ajánló előszavában Várady Tibor, a „registreum-örökös” unoka ezt írja: „A feledés különösképpen akkor fenyeget, ha az eseményekkel együtt eltűnnek az emlékhordozók is. Nemigen van már Nagybecskerekén, aki továbbadja a német és a zsidó mindennapok emlékeit. A fennmaradás küszöbére került a magyar emlékezet is.” Ezt a küszöböt kívánja alapos és időtálló esettanulmányok sorával maga is „kiszélesíteni” az elmúlt évtized során közreadott elemző forrásköteteiben. Mint azt egy másik könyvének előszavában kiemeli: „Én magam az emlékezet oldalán vagyok, és ez itt egy emlékezetpárti könyv.” Az emlékezet persze sokféle lehet, ahogy a „pártisága” is: munka, kegyeleti aktus, passzió, pótcselekvés, netán csak spontán, ártatlan élvezet. Várady Tibor részéről, úgy tetszik, egyszerre vállalt közfeladat és elidegeníthetetlen magánügy. Az ő töprengő mementóit a legkevésbé sem a nosztalgikus vagy önsajnáltató szándék és pláne nem holmi beszűkült etnicista öngazolás vezérli. Várady bensőséges kötődése Bánát múltjához sokkal inkább kulturális értékrendet, erkölcsi és hivatásbeli magatartásnormákat követ, s ekként vállalt provincializmusa is, mondhatni, egyetemes és világpolgári.

TRAGÉDIA, AMIRE NINCS GYÓGYÍR

Kazuo Ishiguro: *Vigasztalanok*

Tavasszal jelent meg a Nobel-díjas angol regényíró, Kazuo Ishiguro 1995-ös nagyregényének (*The Unconsoled*) magyar fordítása *Vigasztalanok* címmel a Helikon Kiadó gondozásában.

Amikor kortárs angol regények Kelet-Közép-Európa felé fordulnak, titokban abban reménykedhetünk, hogy esetleg most megkapjuk a végső magyarázatot mindarra, ami széppé, költőivé, leláncolttá és félrecsúsztottá teszi ezt a kultúrát. Általánosságban elmondható, hogy a kortárs angol regények meg is próbálják megtalálni Kelet-Közép-Európa titkának kulcsát, és ezeknek a kutatásoknak akkor is érdemes útítársukul szegődni, ha végül inkább csak karkai impressziót kapunk egy olyan tragédiáról, amire nincs gyógyír. Mindezen túl, a *Vigasztalanok* posztmodern metaszöveggént élénk tárja az angol főszereplő és a meghatározhatatlan kelet-közép-európai kisváros viszonyát: a kívülálló tekintet és az öngyarmatosító kultúra találkozik ebben a regényben, hogy végül álomszerűen egybeolvadjanak.

A regény abszurd karkai tér-időben játszódik. Kelet-közép-európaiságára német és szláv nevek, az 1990-es évekbeli történelmi háttérre pedig a homályosan felvázolt regénybeli közelmúlt utal, melyet leginkább a kétes színben feltűnő – alighanem totalitárius – vezető szobra jelez. A szobrot és a nemrég múlt rendszert, amit fémjelez, a közösség egyes tagjainak kínos hallgatása, mások szélsőséges gyűlölködése övezi. Ismerős helyzet.

A cselekmény egyszerre szövevényes és banális: Mr. Ryder, az angol zongoraművész koncertturnéja során ellátogat egy meg nem nevezett közép-európai városkába, ahol megérkezése és a koncert között eltelt pár napban a közösség tagjai a hotel igazgatójától a portásig és lassan felsejlő régi ismerősökig, egészen saját elidegenedett családjáig bezárólag, különféle szívességekre kérik. A határozatlan zongoraművész e kis – de azért nagy mennyiségben már erőszakosnak ható – kérések készséges teljesítésébe többnyire belebukik. Ezek meg is akadályozzák őt abban, hogy a saját feladataira koncentráljon. Mr. Ryder megérkezik a hotelszobába, és a portás azonnal elméleti fejtegetésekkel traktálja a londoner szakma eszmei mondanivalójával kapcsolatban. A szálloda igazgatója mindenáron szeretné neki megmutatni felesége rajongói albumait. Az igazgató fia szeretné kikérni a tanácsát zongorajátékával kapcsolatban. Később a portás megkéri, hogy beszéljen a lányával. Egy távoli ismerőse – akivel véletlenül fut össze – arra kéri, hogy barátságuk trófeájával hadd dicsekedhessen el rosszindulatú szomszédasszonyai előtt. Ezenfelül a város szinte összes tekintélyes szereplője folyamatosan azt várja tőle, hogy közéleti kérdésekben nyilvánul-

Fordította Greskovits Endre
Helikon Kiadó
Budapest, 2021
716 oldal, 4999 Ft



jon meg, fogadásokon jelenjen meg, és mondjon véleményt a város kissé homályosan körülírt állapotáról, noha a kérdésekben Mr. Ryder láthatólag nem kompetens.

Az abszurd terek és idősíkok összefolynak, egymásba alakulnak. A szállodai szoba, ahol megszáll, hirtelen ugyanaz lesz, mint ahol Angliában gyerekkorában lakott egy ideig. A portás ismeretlen lánya és annak kislánya, mint időközben kiderül, a saját elidegenedett felesége és fia. Ahogy Friedrich Judit írja, az álmok nyelve ez, ahol a szereplők élete „emlékeztük homályában, tudatuk vakfoltjában zajlik”.¹ Egyértelmű intertextusa a könyvnek Kafka, ahogy azt Dabis Melinda is megvilágította kutatásában, melyben a *Vigasztalanok*at M. C. Escher hurkolt tereivel való viszonyában vizsgálja.²

Az abszurd univerzumban az olvasó folyamatosan kapkodja a fejét, mivel valójában egyik helyzet sem forrja ki magát, semminek sincs valós következménye. Ha Ishiguro karkai művet alkotott a *Vigasztalanok*ban, akkor elmondhatjuk, hogy nemcsak az escheri terek és idősíkok emlékeztetnek Kafkára, hanem a valódi dráma teljes hiánya is. A szereplők nem többek, mint a környezet kivételése. Ryder gyakorlatilag semmilyen tényleges cselekvést nem képes konzekvensen véghezvinni. Indulatait, érdemi mondandóit rendre elhallgattatják, ugyanakkor abszurd klasszikus zenei sztárként körbehordozzák mint saját vágyaik tárgyiasult eszközét. A többiek játékszere ő, és ebből az állapotból nem tud kitörni, még csak fel sem igen ismeri helyzetét. A *Vigasztalanok* a posztmodern regények jellegzetes stílusában forgatja fel az olvasói várakozásokat Mr. Ryder figurájával kapcsolatban. Lassan jövünk csak rá, hogy olyan karakter ő, aki kényszerítő körülmények terei közt bolyong, és szerepek aktuális kivételéseit éli meg egy soha véget nem érő purgatóriumban. Ezek a szerepek gyakran ellentmondanak egymásnak, ide-oda rángatják Rydert, és soha nem hagyják, hogy legalább az egyikben kiteljesedjen. Az egyik pillanatban közéleti szereplőként a város homályos kulturális-morális válságáról várnak el tőle tanácsadást, de mire összeszedi a gondolatait, már egy addig csak felszínesen ismert karakter rángatja bele saját magánéletének értékelésébe. Am ezt a beszélgetést se fejezheti be, már újabb figurák jelennek meg, és követelik tőle a támogató családfő viselkedésmintáit. Véget nem érő hurkok sorozata.

Ishiguro egyik legnagyobb erőssége az evokatív párbeszédekben rejlik, és a *Vigasztalanok* kísértetiesen idéz egy olyan miliőt, ahol lehetetlen menekülni az ezerféle apró félmondattól és udvariasnak tűnő ajánlat vagy ötlet mögé bújtatott erőszakosságotól. Rémisztő súlyok terhelik itt Rydert kívül a legtöbb egyéb karaktert is. Mr. Hoffmann, a szállodaigazgató például a legalkalmatlanabb pillanatokban hozakodik elő a felesége kislányos rajongói albumaival. Mások kicsinek és szerencsétlennek tüntetik fel magukat, hogy így tarthassanak igényt Ryder pártfogására. Ilyen Hoffmann fia, aki amatőr zongoristaként akaszkodik Ryderre: „Igaz is – mondta a fiatal ember –, valamit tényleg szeretnék kérdezni öntől. Valójában inkább kérés. Ha lehetetlen, kérem, csak mondja meg. Nem veszem zokon. [...] apa megkért, hogy zongorázzam az eseményen. Gyakoroltam, és készen állok, és nem mint ha aggódnék miatta vagy ilyesmi...” (39.) Súlytalan kérésnek tűnik, ám a regény végére világossá válik: ennek a szereplőnek emberi mivolta és méltósága függ attól, hogy a neurotikusnak és abuzívznak tűnő anyja művészi allűrjeivel elfogadja-e majd felnőtt fiuk játékát.

Ilyen és ehhez hasonló iszonyatos lelki súlyoktól terhelt emberek a Nyugatról érkező művészcsillagtól (esetleg külföldre szakadt hazánk fiától) várják el, hogy tekintélyszemélyként jóváhagyja tetteiket, döntéseiket, közösségüket. Talán olvasható ez a messiásvárás kelet-közép-európai jellegzetességként is. A helyi elit élete lassan felsejlik a csillogó fogadások és joviális kávéházi látogatások mögött: ezek az emberek iszonyatos teljesít-

¹ Friedrich Judit: Az álmok nyelvén. Kazuo Ishiguro *Vigasztalanok* című regényéről, 1749, 2021. augusztus 14.

² Dabis Melinda: *Az elme örvényében. Az emlékezés mintázatai Kazuo Ishiguro regényeiben*, PPKE, 2017, disszertáció, kézirat, 68.

ménykényszerben, elvárások között fuldokolva hazugságokba menekülnek és abuzív kapcsolatokban ragadnak. Egy a Sattler-élművel melletti fényképezkedés során helyi újságírók egyenesen kompromittálják Rydert ezzel a fiktív diktátorral, akinek neve mint-ha Sztálin és Hitler összeolvadásából keletkezett volna. A városka lakói mindenáron Ryderrel szeretnék legitimáltatni saját narratíváikat, mivel folyamatosan menekülnek a valóság és saját elrontott életük elől. Abszurd légüres térben lebegnek az intellektuálist a művészzel és a morálissal egybeolvasztó nagy válságuk közepén. Furcsa Kelet-Közép-Európa ez, amely mindig arra vágyik, hogy kívülről határozzák meg a helyzetét, de amely igazán sosem hallgatja meg a tanácsokat.

A rendszerváltás Kelet-Közép-Európája is ez, ahol késhegyig menő viták zajlanak eszmei, intellektuális kérdésekről, művészeti fogalmakról. Ezek az értelmiségi viták pedig mindig áthallásos módon politikáról és közéletéről is szólnak: „A modern formák annyira összetettek ma már. Kazan, Mullery, Yoshimoto. Még egy magamfajta képzett muzikusnak is nehéz már, nagyon nehéz. [...] Hogyan tudnának az ilyen emberek, a képzetlen, maradi emberek, hogyan tudnának ők megérteni ilyesmit, bármilyen nagy legyen is a kötelességérzetük a közösség iránt? Ez reménytelen, Mr. Ryder. Nem tudnak megkülönböztetni egy tört kadenciát egy csonka motívumtól. Vagy egy töredezett ütemjelzést egy pauszorozattól. És most féltreértik az egész helyzetet!” (251.) A tört kadenciák ismerete és a közösség politikai életének színvonala között egyértelmű kapcsolat bontakozik ki. A történelemben igen kevés olyan helyzet volt, melyben a szellemi elit politikai hatalmat szerzett, a rendszerváltás korának Közép-Európája történetesen ilyen volt. Ishiguro torz tükröt állít a szamizdatok és füstös irodalmi szalonok értelmiségi világmegváltó délutánjai elé is. Mr. Ryder ugyanis nagyon jól tájékozódik a modern zenében, ám igen hamar világossá válik, hogy nem alkalmas példaképnek. Sőt, elméleti hozzáértése a kisváros sznob közönségének művésziességében kifejezetten veszélyes és fanatikus indulatokat szabadít el: „Az introspektív tónussal szembeni ellenségességet gyakorta jellemzi a tört kadencia túlzott használata. [...] Kénytelen voltam abbahagyni, mert a teremben már mindenki üvöltözött Christoffal. [...] Aztán a vastag szemüveges, fiatal nő felállt, és odament Christoffhoz. Nagyon higgadtan vágott át a kis területen, amely mindeddig körülvette a csellistát. – Te vén bolond – mondta, és hangja ismét élesen hasított át a zsvajcon. – Mindannyiunkat lehúztál magadhoz. – Aztán megfontoltan, visszakézből pofon vágta Christoffot” (274.). Ez a közép-európai szellemi elit állandóan messiásokat keres, hogy végre irányt mutassanak. Ha aztán elmarad a megváltás, kegyetlenül elhajtja a levitézlett Krisztusokat és tanaikat, melyek nemritkán öltenek formát egy-egy intellektuális vagy művészeti irányzatban.

Az egyetlen üdvözítő út keresésére irányuló vágyak, melyek – Ady szavaival – „elülnek s fölhorgadnak megint”, traumatizált és tipikusan passzív mentalitást eredményeznek. A rossz döntések elkerülésének nagy eposza ez, ahol a jelen nem más, mint rettegő lavírozás múltbeli csalódások között. Mr. Ryder elhagyott felesége és kisfia felé is ebben a szellemben próbál közeledni: családi életük a regény hektikus napjaiban leginkább a régi sebek begyógyításának kísérleteiből áll. Sophie és Ryder igyekeznek nem újra elkövetni a régi hibákat: „Tudja, be kell vallanom, hogy egyáltalán nem örültem, amikor először hallottam róla. Erről a fogadról úgy értem. Úgy gondoltam, elrontja az esténket. De amikor tovább gondolkodtam, [...] rájöttem, hogy nem akadályozza meg a közös vacsoránkat, azt gondoltam, hát, ez jó dolog. [...] Az egész este megerősíti köztünk a dolgokat” (332.). Végül ezek a szándékok is veszendőbe mennek. A híres zongorista sodródása közepette feláldozza családi életét – hiszen a szellemi és művészi értékeknek ebben a világban hatalmas súlya van –, és Ryder kisfiához fűződő viszonya is megszenvedti ezt a fanatizmust. Az ünnepelt közszereplő több helyszínen is otthagyja a kilencéves kislányt, elfelejtkezik problémáiról, mindezt pedig még passzív agresszióval is tetézi.

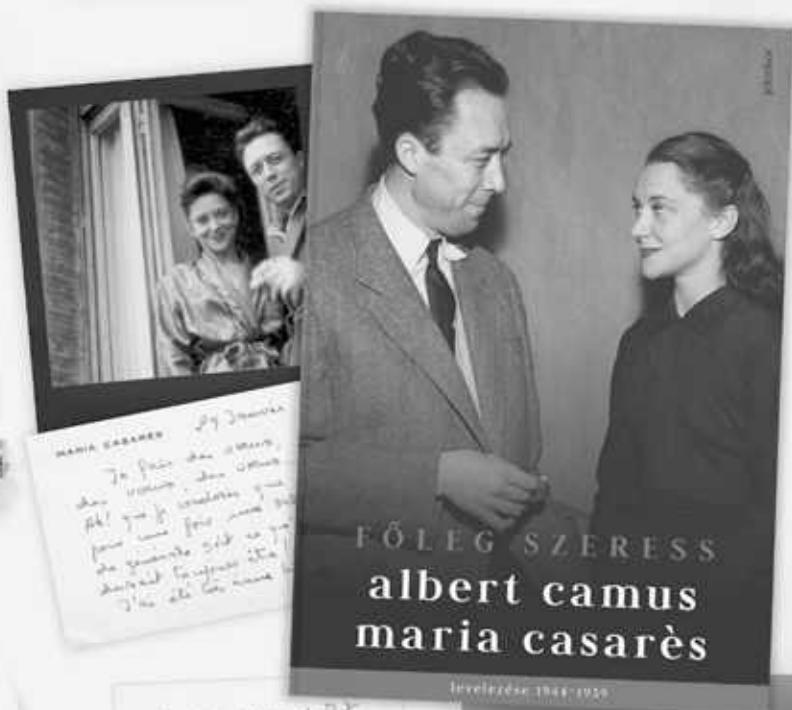
Az elhanyagolt kisgyerek jellegzetes ishiguroí toposz. Egyfajta indikátorként mutatja meg a szülei által létrehozott világok felfoghatóságát és élhetőségét. A *Vigasztalanok* Borisa is illeszkedik Ishiguro gyerekkaraktereinek sorába: magányos, szorongó kisgyerek, aki kitalált világokba menekül. Ráadásul még freudi kompetenciaharcot is folytat apjával, akit gyakran idegesít kényszeres pótcselekvéseivel. Ezek valójában azonban tükörképei a felnőttek hasonlóan kényszeres játékainak. Ha ez nem lenne elég, Borisnak helyettesítenie is kell a művészi magaslatokban elmerülő apját otthon magányos anyja mellett. Különösen megrendítő ez annak fényében, hogy Mr. Ryder és a kisváros lakói is folyamatosan világ-megváltó tépelődésekben és fennkölt művészi élmények létrehozásában merülnek el. A regény végső csavarja, hogy a főszereplő saját kudarcos apaszerepének hátterében saját bizonyítási kényszeres fiúszerepe áll. Saját szülei pedig még arra sem méltatják, hogy koncertjén megjelenjenek.

Ryder nyugat-európai kívülállóként érkezik a városba, a történet végére pedig vilá-gossá válik, hogy ez a kulturális közeg életének mély kríziseit hozza felszínre. Olyan föld-re lépett, ahol mindenki mély küzdelmet folytat saját életével és önértékelésével, miköz-ben a személyes határok tiszteletben tartása nélkül osztogatnak tanácsokat egymás magánéletével kapcsolatban, lehetőleg szakmai tekintély nevében. Ez az a hely, ahol az ítélezők megítéltetnek, a messiások porba hullanak, az okosak nem tudnak megszólalni, részegek tartanak székfoglalót, az apák nem büszkék, a fiúk pedig nem szárnyalnak. Mindenki máshol van jelen, mint ahol lennie kellene, és a valóság a fonákjáról mutatkozik meg, akárcsak egy foucault-i heterotópiában. A működő nyugat-európai minták jungi árnyoldalát mutatja meg a *Vigasztalanok* karkai alvilága, melyet a regény vége felé a szál-lodaigazgató a „teljes katasztrófa” (670.) kifejezéssel summáz. Az eredeti szövegben en-nek a kifejezésnek poétikus hangzása és súlya van: tragédia, amire nincs gyógyír [„an unmitigated disaster”³]. Legjobb elfelejteni. Már ha szeretjük a rémálmainkat élni. Esetleg egymás rémálmain. Ha mégsem, akkor jó döntés elolvasni, mit mormol a vigasztalan Európa: mit mesél Nyugat a Keletről, a Másikról és önmagáról.

³ Kazuo Ishiguro: *The Unconsoled*, Faber and Faver, 1995, 503.

„Ebből a levelezésből sok minden csak megsejthető (...) ezért aztán nehéz rekonstruálni e négy különleges lény kapcsolatának részletes történetét.”

– Károlyi Csaba,
Élet és Irodalom

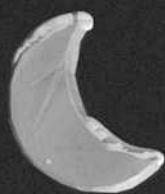


MARIA CASARÈS
My Dear Albert
Je suis de ceux
des femmes des lettres
Ah! que je voudrais que
pour une fois nous pu-
sions nous parler de
nos problèmes de la
vie de tous les jours
Il est si bon de
parler de tout cela
avec toi. Je suis
cette fois de toi, de
cette vie de tous les jours
Je t'embrasse,
Maria Casarès

Je t'embrasse de tout
cœur. Je suis
cette fois de toi, de
cette vie de tous les jours
Je t'embrasse,
Maria Casarès

„a levelekből egyfajta
intim regény áll össze,
mely lüktet és lenyűgöz”

– Christian Demeules,
LeDevoir



Advent Pécs

2021

X. Pécsi Adventi
Kézműves és Mesevásár

nov — dec
26 — 24



adventpecs.hu



nka

PÉCSI SÖR
PREMIUM LAGER

AutóCity

PENTHE
AUTÓHÁZ



2022. JANUÁR 28.

PÉNTEK 19:30

Müpa, Budapest

2022. JANUÁR 29.

SZOMBAT 18:00

Kodály Központ, Pécs

A vörös hegedű

Leonard Bernstein: Candide - nyitány

John Corigliano: "The Red Violin" Hegedűverseny

Dohnányi Ernő: II. szimfónia, Op. 40

Elina Vähälä - hegedű

Vezényel: Bogányi Tibor



PANNON
FILHARMONIKUSOK

www.pfz.hu

Bertók László Költészeti Díj



Átadóest

Pécs, Kodály Központ
2021. december 6.
Hétfő 19:00

A díj alapításának üzenete
Ágoston Zoltán

Balogh Máté: Hangyák indulója
Kantáta Bertók László szövegeire -
ősbemutató

Balogh Máté (Paul Peuerl nyomán):
Intrada - ősbemutató

Közreműködik:

Váradai Marianna - szoprán

Lázár Balázs - narrátor

Pannon Filharmonikusok Fesztiválkórus

Pannon Filharmonikusok Zenekar

Vezényel: **Vass András**

Szélkiáltó együttes
Megzenésített Bertók-versek

Bertók-versek
Bera Márk előadásában

Péterffy Attila
Pécs polgármesterének beszéde

A díjazott laudációja
Ágoston Zoltán

Ünnepélyes díjátadó

Beszélgetés a díjazottal

A díjazott felolvasása

Az esemény házigazdája:
Bősze Ádám

A rendezvény díjmentes helyre szóló regisztrációs jeggyel látogatható. Regisztrációs jegyet személyesen a Kodály Központ jegypénztárában, telefonon a 72-500-300-as telefonszámon, vagy e-mailen a haasz.zsafia@pfz.hu e-mail címen lehet igényelni a rendelkezésre álló helyek mértékéig.

Webstar

JELENKOR

PANNON
PHILHARMONIC



PANNON
FILHARMONIKUSOK



PÉCS